

Informazioni su questo libro

Si tratta della copia digitale di un libro che per generazioni è stato conservata negli scaffali di una biblioteca prima di essere digitalizzato da Google nell'ambito del progetto volto a rendere disponibili online i libri di tutto il mondo.

Ha sopravvissuto abbastanza per non essere più protetto dai diritti di copyright e diventare di pubblico dominio. Un libro di pubblico dominio è un libro che non è mai stato protetto dal copyright o i cui termini legali di copyright sono scaduti. La classificazione di un libro come di pubblico dominio può variare da paese a paese. I libri di pubblico dominio sono l'anello di congiunzione con il passato, rappresentano un patrimonio storico, culturale e di conoscenza spesso difficile da scoprire.

Commenti, note e altre annotazioni a margine presenti nel volume originale compariranno in questo file, come testimonianza del lungo viaggio percorso dal libro, dall'editore originale alla biblioteca, per giungere fino a te.

Linee guida per l'utilizzo

Google è orgoglioso di essere il partner delle biblioteche per digitalizzare i materiali di pubblico dominio e renderli universalmente disponibili. I libri di pubblico dominio appartengono al pubblico e noi ne siamo solamente i custodi. Tuttavia questo lavoro è oneroso, pertanto, per poter continuare ad offrire questo servizio abbiamo preso alcune iniziative per impedire l'utilizzo illecito da parte di soggetti commerciali, compresa l'imposizione di restrizioni sull'invio di query automatizzate.

Inoltre ti chiediamo di:

- + *Non fare un uso commerciale di questi file* Abbiamo concepito Google Ricerca Libri per l'uso da parte dei singoli utenti privati e ti chiediamo di utilizzare questi file per uso personale e non a fini commerciali.
- + *Non inviare query automatizzate* Non inviare a Google query automatizzate di alcun tipo. Se stai effettuando delle ricerche nel campo della traduzione automatica, del riconoscimento ottico dei caratteri (OCR) o in altri campi dove necessiti di utilizzare grandi quantità di testo, ti invitiamo a contattarci. Incoraggiamo l'uso dei materiali di pubblico dominio per questi scopi e potremmo esserti di aiuto.
- + *Conserva la filigrana* La "filigrana" (watermark) di Google che compare in ciascun file è essenziale per informare gli utenti su questo progetto e aiutarli a trovare materiali aggiuntivi tramite Google Ricerca Libri. Non rimuoverla.
- + *Fanne un uso legale* Indipendentemente dall'utilizzo che ne farai, ricordati che è tua responsabilità accertarti di farne un uso legale. Non dare per scontato che, poiché un libro è di pubblico dominio per gli utenti degli Stati Uniti, sia di pubblico dominio anche per gli utenti di altri paesi. I criteri che stabiliscono se un libro è protetto da copyright variano da Paese a Paese e non possiamo offrire indicazioni se un determinato uso del libro è consentito. Non dare per scontato che poiché un libro compare in Google Ricerca Libri ciò significhi che può essere utilizzato in qualsiasi modo e in qualsiasi Paese del mondo. Le sanzioni per le violazioni del copyright possono essere molto severe.

Informazioni su Google Ricerca Libri

La missione di Google è organizzare le informazioni a livello mondiale e renderle universalmente accessibili e fruibili. Google Ricerca Libri aiuta i lettori a scoprire i libri di tutto il mondo e consente ad autori ed editori di raggiungere un pubblico più ampio. Puoi effettuare una ricerca sul Web nell'intero testo di questo libro da <http://books.google.com>

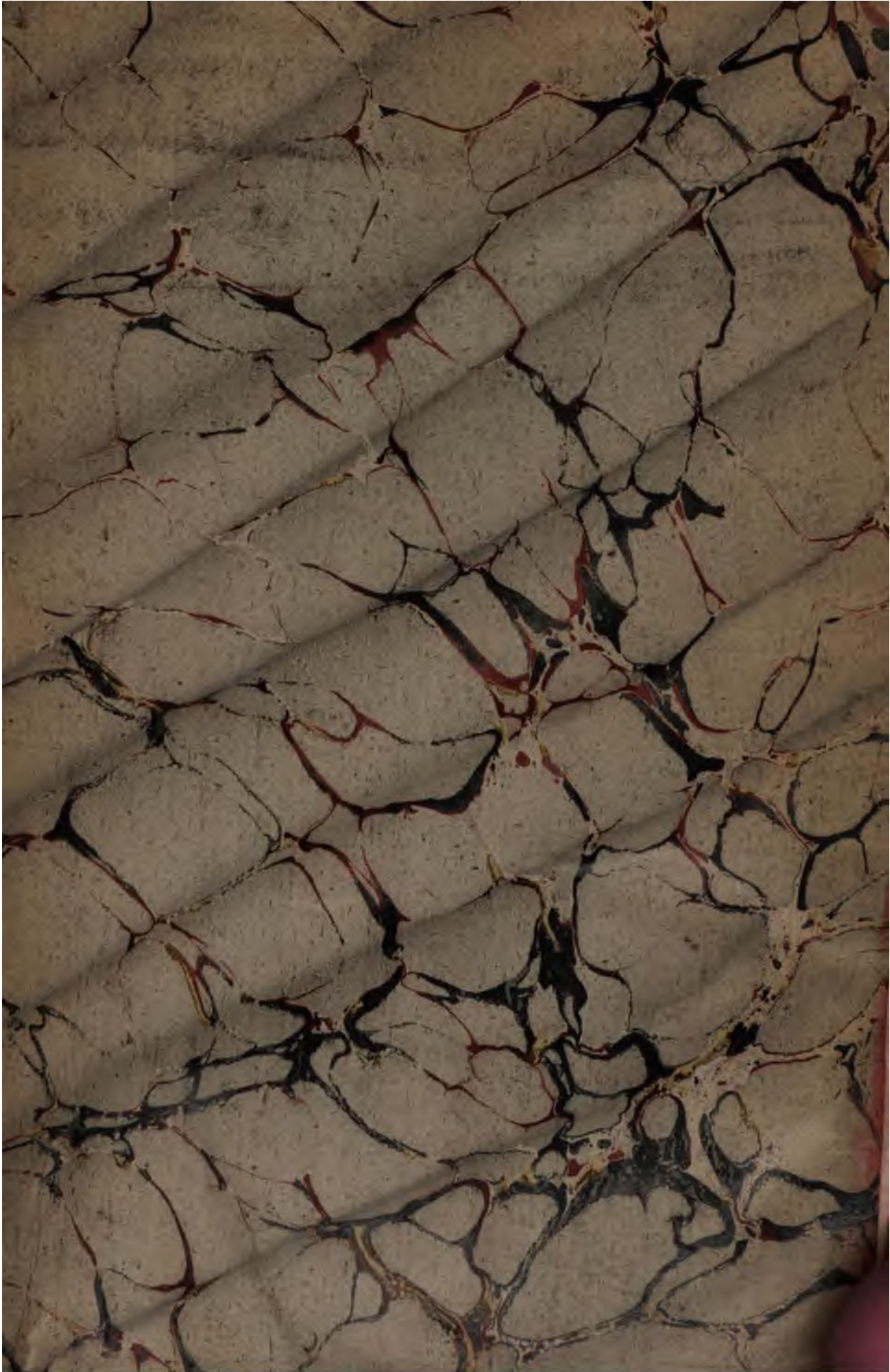
Stanford University Libraries

6105 121 178 540

LELAND • STANFORD • JUNIOR • UNIVERSITY

~~SECRET~~

PATROLOGIÆ CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ÆCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUE EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASIIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DILECTIS AUGTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALIQUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SI DUECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PREERTIM DUBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT ORVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM
SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD
NOVISSIMUM APOCALYPTIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTIPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TODO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRESENTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,
Bibliothecæ Cleri universæ.

SIVE

CURSIUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI LI DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT, GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIORI GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNI QUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, ET PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUIUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XVII.

ORIGENES.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUË.

1887

P4

v.17

SÆCULUM III.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ

ORIGENIS

OPERA OMNIA,

EX VARIIS EDITIONIBUS ET CODICIBUS MANU EXARATIS, GALLICANIS, ITALICIS, GERMANICIS ET ANGLICIS COLLECTA ATQUE ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA, CUM COPIOSIS INDICIBUS, VITA AUCTORIS ET MULTIS DISSERTATIONIBUS.

OPERA ET STUDIO

DD. CAROLI ET CAROLI VINCENTII DELARUE,

Presbyterorum et monachorum Benedictinorum e congregatione S. Mauri ;

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ.

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

· · · · ·
· · · · · TOMIS · SEPTIMIS ·
· · · · ·

VENIUNT OCTO VOLUMINA 100 FRANCIS GALLICIS

EXGUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE

1887

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO XVII CONTINENTUR.

ORIGENES.

Supplementum ad Origenis Exegetica.	Col. 9
SPURIA.	
Commentarius Anonymi in Job.	371
SCRIPTA AD ORIGENEM SPECTANTIA.	
Apologia S. Pamphili pro Origene.	541
Rufini liber de adulteratione librorum Origenis.	615
P. Danielis Huetii Origeniana.	633
Excerptum ex Georgii Bulli presbyteri Anglicani Defensione Fidei Nicænae.	1285

BR60
MS

256320

vyangul oronmat

SUPPLEMENTUM AD ORIGENIS EXEGETICA.

EX CATENIS ET RECENS EDITIS.

MONITUM.

(a) Tria sunt præcipue interpretationis genera ab Origene usurpata. Quædam res ipsas prolixius commentantur. Aliæ sunt homiliæ. Quædam sunt veluti notæ, et scholia breviora, quasiq; compendiarie locorum interpretationes. Talia porro sunt, quæ nos nunc primum publici juris facimus, sive Vetus sive Novum respiciant Testamentum. Equidem collectores Catenarum, ex quibus universa hæc deprompta sunt, videntur aliquando in compendium ipsius Origenis verba contraxisse, aliquando etiam cum alienis miscuisse. Ad hoc postremum quod attinet, tantum absimus a placitis Huetii et de la Rue, qui viri extimii procurandæ Origenis editioni strenuissimam navarunt operam, ut potius quovis pignore contendamus, inde liquido apparere, undenam posteriores sua sensa deprompserit. Id nobis planum manifestumque fiet, si modo animadverterimus, quæ adnotavimus Photium adversus novos Manichæos communia habere cum Origene. Nihilominus si qua Origeni aliisque attributa vidimus, ad calcem paginarum loca universa indicavimus, ut haberent studiosi in promptu quæ invicem conferenda videbantur. Ad primum vero quod attinet, id rarius factum fuisse apparet: ut sere generalim affirmare liceat nos commentariola Origenis totidem verbis habere, quibus ab illo scripta fuerunt. Utinam porro exoriretur vir aliquis novus, et ipse adamantius, qui Adamantii nostri scripta hujusmodi universa in veterum Catenis sparsa, aut in forulis pluteisque bibliothecarum adhuc delitescentia, colligere posset, et integra hujusmodi scholia nobis contexere, atque publici juris facere!

Quæ nos hic exhibemus fragmenta, satis illa quidem ampla, et quæ cum reliquis Origeni attributis, parentem illum suum ubique clamant; pro γρηγόρησι sua luculenta quoque habent argumenta et testimonia (b). In Genesim namque scripsisse Origenem testes sunt Eusebii (c), Nicephorus (d), Suidas et alii. Quin et Origenes hujusmodi exegetica sua pluries commemorat (e). Scholiorum sive excerptorum in Exodus mentio fit ab Hieronymo, et Origene ipso contra Celsum (f).

De scholiis in Leviticum et Numeros ac Deuteronomium loquitur abunde Huetius.

De excerptis in Josue satis constat ex Philocaliæ capite 15.

Pro commentariis in libros Regum fidem faciunt homilia De Engastrimytho quam vertit Allatius, et Cassiodorus (g), qui etiam de homiliis in Deuteronomium et in Reges atque Paralipomena testatur.

Pro expositione in Proverbia adsunt fragmenta apud Pamphilum in Apologia, et in Catena Mazariniana in Lucam cap. viii, v. 4, a Fabricio (h) memorata.

De Jobo et Psalmis res est extra controversiam posita, sicut et de Commentariis in Matthæum et Lucam.

Nemo itaque jure de sinceritate monumentorum quæ afferimus ambigere potest, acoedente præsertim Mazariniorum codicum nostrorum, ex quibus propemodum universa accepta sunt, auctoritate apud omnes satis

(a) Verba sunt Bibliothecæ Gallandianæ continuatoris (l. XIV, App., p. 3); ad ea spectant Origenis fragmenta quæ vir doctus collegit et nos revidenda suscepimus. Reliquis fragmentis peculiare monitum præfixum est et fons indicatur unde hausimus. EDIT. PATR.

(b) Scholia in Psalterium ad manus habuit D. Delarue cum ad tomum II Origenis præfatus est. Sed totum, inquit, opus illud Origeni suppositum esse vel inde satis liquet quod ubi de Maria Virgine, vel ubi de Patre et Filio et Spiritu sancto sermo est, illa diserte Θεολόγος, Filius autem Patri ὁμοούσιος prædicatur; quæ voces scriptorem non solum synodo Nicæna, sed et concilio Ephesino recentiorum arguunt. Ab his igitur edendis scholiis abstinendum esse duxi. Voces hic notatæ leguntur infra (col.

309 et 321), non tamen inter Scholia in Psalterium, sed in fragmentis ad Matthæi et Lucæ Evangelium. Jure ergo an genuina sint hæc fragmenta, dubitandi locus. Fragmentum præterea epistolæ ad Photium et Andream presbyteros (col. 27) Origeni abjudicandum monet Montefalconius Bibliothecæ Coislinianæ p. 41, Origene nempe mendose posito pro Severo, cujus memoratur epistola ad Photium et Andream in codice 8 ejusdem Biblioth. Coislin., p. 44. EDIT. PATR.

(c) H. E. vi, 24.

(d) Lib. xv, cap. 5.

(e) Fabric. Bibl. Gr. tom. V, pag. 231.

(f) Pag. 195.

(g) Div. Instit. capp. 1 et 2.

(h) Loc. cit.

commendata. Accedit illud quod et in Nannianis codicibus, quorum catalogus brevi prodibit, eadem aliquando recurrunt totidem verbis, et universus commentandi modus Origenem ubique redolet ac prodit.

Illud quoque ad commendationem fragmentorum horum silentio non est prætereundum, quod præter erudita multa, nec alibi fortasse inveniendæ, δόγματα etiam Christiana adversus aggressores eorum feliciter asseruntur. Primi generis fuerit illud quod legi ad Matth. cap. xxvii, v. 17, Barabbæ nomen fuisse Jesum, itaque legisse vetustissima Ἑβραϊκά: Quem vultis de his duobus dimittam vobis? Jesum Barabbam, vel Jesum qui dicitur Χριστός? Quæ sane lectio videtur modo loquendi evangelistæ hic usurpato admodum congruentissima. Item ἰησοῦς Psal. xxxvi, v. 24, ubi dicitur, in agonibus aliquando qui cadit vincere tria. Quo mirifice eorum sententia confirmatur, qui docent ad referendam palmam victoriæ in agonibus athleticis ter opus fuisse præstigare adversarium, de quo nonnulli immerito dubitant apud Poterum loco a nobis ad illum versiculum excitato. Quid item sit στηλογραφία in titulo psal. xv, et qui ejus usus apud veteres, ex hisce scholiis apparet. Sinceritas quoque ac γνησιότης versiculi de sudore Christi stabilitur: quæ similiter confirmatur ex æque vetusto interprete, ut in Dionysio Alexandrino diximus. Variantium quoque lectionum bona seges, et Samaritani codicis auctoritas identidem nobis proponitur, ut cætera missa faciamus.

Dogmata fidei Christianæ, traditionis item ecclesiasticæ, et non scriptæ exstantiam ac veritatem per hujusmodi fragmenta cumulate confirmari ac stabiliri liquet. Deum esse incorporeum et quæ corporaliter de illo dicuntur, ut Deum addecet esse intelligenda, nihilque inde juvari Anthropomorphitarum deliria, patet ex scholiis in psal. xlii, v. 2. Dei providentiam ad minima quæque se extendere, constat ex commentariis in Job xl, 3. Vim ac necessitatem gratiæ, libertatem item arbitrii, passim commendata invenies.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΝΕΣΙΝ (1).

ORIGENIS ANNOTATIONES IN GENESIM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. VII.

V. 4. Ego adduco pluviam super terram quadraginta dies, et quadraginta noctes. Et delebo omnem resurrectionem (2), quam feci, a facie terræ, ab homine adusque jumentum.

Curnam diluvio hominum multitudines perdidit? Delere Caini genus voluit: commista cum eo fuerat piorum quoque tribus: propterea pœnæ etiam participium habuit. Initium vero aliquod novæ vitæ efficere cum vellet, Noe ejusque liberos cum uxoribus servavit, quippe qui pius erat et justus, originemque suam ducebat a consanguineorum pietate, odio quoque prosequabatur eam generum misturam, quæ contra leges erat. Haud vero, ut quidam dicunt, ira quapiam vel pœnitentia isthæc effecit. Sunt enim hæ affectiones humanæ: et divina natura ab affectionibus immunis est. Præterea etiam pœnitentia cadit in eos, qui post experientia quæ sit rerum natura didicerant: qui postquam experimento didicerint, se haud recte consuluisse, tunc demum pœnitentia ducuntur. At Deus sic intuetur res post multas generationes futuras, ut eas quæ jam factæ sunt. Ceu prævidens itaque et præcognoscens, sic

(1) Ex cod. Veneto xv.

(2) Il. e. substantiam vel naturam. Sic belle exhibitur Hebraicum *jekum*.

(3) Capita et versuum numeros ipse adnotavi

A

(3) ΚΕΦ. Ζ'.

Στιχ. δ'. Ἐγὼ ἐπάγω ὕετον (ἐπὶ) τὴν γῆν τεσσαράκοντα ἡμέρας, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας. Καὶ ἐξαλείψω πᾶσαν τὴν ἐξανάστασιν. ἢ ἐποίησα, ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους.

Τί δήποτε τῶ κατακλισμῶ τὰ τῶν ἀνθρώπων πλήθῃ διέφθειρεν; Ἐξαλείψαι τοῦ Κάιν τὸ γένος ἠθέλησε· ἀνεμίγη δὲ αὐτῷ καὶ τῶν εὐσεβῶν ἡ φυλή· οὐδὲ καὶ τῆς τιμωρίας μετέσχηκεν. Ἀρχὴν δὲ τινα καινοῦ βίου ποιήσασθαι βουληθεὶς, τὸν Νῶε καὶ τοὺς ἐκεῖνου παῖδας σὺν ταῖς γυναῖξι διετήρησεν, εὐσεβῆ ὄντα καὶ δίκαιον, καὶ ἐκ τῆς τῶν συγγενῶν εὐσεβείας βλαστήσαντα, καὶ τὴν τῆς παρανομίας ἐπιμιξίαν μισήσαντα. Οὐ μὴν, ὡς τινὲς φασιν, ὄρη (4) τινα καὶ μεταμελεία ταῦτα πεποίηκε. Ταῦτα γὰρ τοὶ ἀνθρώπινα πάθη· ἢ δὲ θεῖα φύσις, ἐλευθέρα παθῶν. Ἄλλως τε ἡ μεταμέλεια τοῖς μετὰ τὴν πείραν μανθάνουσι τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν κατάλληλος· εἶτα τῇ πείρα μανθάνοντες ὡς οὐκ ὀρθῶς ἐβουλεύσαντο, μεταμέλονται. Ὁ δὲ Θεὸς οὕτως ὀρθῶς τὰ μετὰ πολλὰς ἐσόμμενα γενεάς, ὡς ἤδη γεγενημένα. Ὡς προορῶν τοῖνον καὶ προορῶντων, οὕτως ἅπαντα πρυτανεύει. Τί δήποτε τοῖνον μεταμέλεται, ἅπαντα πρὸς τὴν πρόγνωσιν τὴν

ubique, ad editionem cod. Alexandrini Breitingianam, Tiguri 1750.

(4) Sic correximus verbum nihili ὄρη.

οικεϊαν οικονομῶν; Οὐκοῦν ἐπὶ Θεοῦ μεταμέλεια οικονομίας μεταβολή· *Μεταμέλομαι* γάρ, φησὶν, *ὅτι κέκρικα τὸν Σαούλ εἰς βασιλέα*· ἀντὶ τοῦ· Εὐδοκίμασα μὲν παῦσαν τοῦτον, ἕτερον δὲ χειροτονῆσαι. Οὕτω κἀνταῦθα· Ἐνεθυμήθην, ὅτι ἐποίησα ἀνθρώπων· ἐδοκίμασα διαλέσαι τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος. Ἄλλὰ φιλόανθρωπος ὢν, σπέρμα τὸν Νῶε τῇ φύσει τετήρηκεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν ἀλόγων τὰ γένη τῆς τῶν ἀνθρώπων εἶνεκα δεδημιούργηκε χρείας· καὶ ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις συνδιεφθάρη, πλὴν τῶν ἐν τῇ κιβωτῷ σὺν τῷ Νῶε διαφυλαχθέντων. Ἐκέλευσε γάρ ὁ δεσπότης Θεὸς ἀνά δύο μὲν ἐξ ἐκάστου γένους τῶν δοκούντων ἀκαθάρτων διασωθῆναι, ἀνά ἑπτὰ δὲ τῶν καθαρῶν. Ἐπειδὴ γάρ ἤμελλε συγχωρεῖν τοῖς ἀνθρώποις μεταλαμβάνειν κρεῶν, ἤμελλον δὲ καὶ θυσίας αὐτῷ προσφέρειν τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, πλείονα τὰ καθαρὰ φυλαχθῆναι προσέταξε· τὰς μὲν τρεῖς συζυγίας, εἰς τὴν ἀξίησιν τοῦ γένους, τὸ δὲ ἐν τῷ περιττῷ εἰς θυσίαν. Εὐθύς γάρ ὁ Νῶε μετὰ τὴν παῦσαν τῆς τιμωρίας, θυσίαν τῷ Θεῷ εὐχαριστήριον προσενήνοχεν, ἀπὸ πάντων, φησὶ, κτηνῶν τῶν καθαρῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πετεινῶν τῶν καθαρῶν. Ὡς εἶναι δὴλον ὅτι τούτου χάριν, ἀνά ἑπτὰ προσέταξεν ἐξ ἐκάστου γένους τῶν καθαρῶν εἰς τὴν κιβωτὸν εἰσαχθῆναι, ἵνα, τὸ ἐν ζῶον ἐξ ἐκάστου γένους ὁ Νῶε προσφέρων, μὴ διαφθεῖρη τὰς συζυγίας. (4) Στίχ. 15. Καὶ ἐκλείσθη Κύριος ὁ Θεὸς ἐξωθεν αὐτοῦ τὴν κιβωτόν.

Θειοτέρας τινὸς δυνάμειος ἔχρησεν ἡ ἀσφάλεια τῆς θύρας κλειομένης.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Στίχ. κε'. Καὶ κατέστρεψεν τὰς πόλεις ταύτας, καὶ πᾶσαν τὴν περιχώρον, καὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν ταῖς πόλεσι.

Στίχ. κς'. Καὶ ἀπέβλεψεν ἡ γυνὴ αὐτοῦ εἰς τὰ ὄπισω, καὶ ἐγένετο στήλη ἄλως.

Ὁ Κύριος οὐ μόνον τοὺς ἀσεβεῖς ἀπόλλυσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς τροφὰς αὐτῶν οὐσας Σοδομιτικὰς καὶ ἐπιπλαθεῖς· ἐν αἷς ἐστὶ καὶ ἀμπελοσ, περὶ ἧς γίγρῃται· Ἐκ γὰρ ἀμπέλου Σοδόμων ἡ ἀμπελοσ αὐτῶν καὶ ἡ κληματις αὐτῶν ἐκ Γομόρρας. (5) Ἄμα τε εἰς τὴν πόλιν ἀπεσώθη, καὶ τὸ πῦρ ἐπαφέρετο ταῖς πόλεσι, σημεῖον τῆς μελλούσης συντελείας. Στήλη οὐκ ἀπλῶς ἐγένετο, ἀλλὰ μάλιστα στήλη ἄλως, διὰ τὸ· Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἄλας τῆς γῆς. Ἐφαρμόση δὲ τῇ στήλῃ τοῦ ἄλως τὸ· Ἐὰν δὲ τὸ ἄλας μωρανθῇ; Οὐκ ἀθρόως ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος κατὰ τὰ εἰρημένα αὐτῷ, ἀλλὰ πρῶτον εἰς Σηγῶρ γίνεταί, καίτοιγε μὴ θαβρήσας ἑαυτῷ περὶ τοῦ ἀναβῆναι εἰς τὸ ὄρος.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(6) Στίχ. ιε'. Γῆ τετρακοσίων διδράχμων.

Σημειωτέον, ὅτι τάφου τιμὴ ἐστὶ τὰ τετρακόσια, τῷ κακωτικῇ εἶναι τὴν τετράδα καὶ ἑκατοντάδα. Καὶ ζητήσας τὰ ὅμοια ἐκ τῶν Γραφῶν εὐρήσεις.

¹ Reg. xv, 41. ² Gen. viii, 20. ³ Deut. xxxii, 32.

(4) Ex cod. 534, pag. 24.
(5) Confer huc Nyssenum.

A universa moderatur. Qui igitur pœnitent eum, qui omnia ex propria prænotione administrat? Pœnitentia igitur in Deo, mutatio est providentiæ. *Pœnitent me*, inquit, *quod judicavi Saul in regem*¹; quod est, Visum mihi hunc quidem abrogare, alium vero eligere. Haud aliter hoc loco: Recogito me hominem fecisse; visum est hominum genus e medio tollere. At enim benignus cum sit, Noachum semen naturæ conservavit. Cum porro brutorum genera in usus hominum condidisset; ea quoque cum hominibus simul inferiere, exceptis iis quæ in arca cum Noachō conservata sunt. Jussit enim Dominus Deus, bina quidem de omni genere eorum, quæ iminunda esse videbantur, servari, septena vero de mundis. Cum enim indulturus esset hominibus, ut carnibus vescerentur, iique qui pietatem colerent victimas ei essent oblaturi, pluræ ex mundis asservari præcepit: tria scilicet paria ad incrementum generis, unum autem impar, ad sacrificium. Statim namque Noe simul atque pœna cessavit, hostiam Deo pro gratiarum actione obfudit, *ex omnibus, inquit, pecudibus mundis, et ex omnibus volucribus mundis*². Ex quo manifestum est, quod hujus rei gratia septena præceperit ex omni mundorum genere in arcam induci, quo singulare animal ex omni genere offerens Noe, paribus illis nihil inferret damni.

V. 16. *Et clausit Dominus Deus extra illum arcam.*

Diviniori quadam potentia opus habebat tutamen clausi ostii.

C

CAP. XIX.

V. 25. *Et subvertit civitates has, omnemque circumpositam regionem, et universos habitantes in urbibus.*

V. 26. *Et respexit uxor ejus in posteriora, et fuit cippus salis.*

Dominus non modo impios perdit, sed et escas eorum, quæ Sodomiticæ sunt et noxiæ; in quibus vitis quoque censetur. De qua scriptum est: *Ex vite enim Sodomorum vitis ipsorum, et propago ipsorum ex Gomorrha*³. Simul atque in civitatem evasit, etiam ignis urbibus inferebatur, signum futuræ consummationis. *Cippus* haud simpliciter effecta est, sed potius *cippus salis*, propter illud: *Vos estis sal terræ*⁴. Congruat vero cippo salis illud: *Sin autem sal desipuerit*⁵? Non co festim in montem ascendit, juxta ea quæ ipsi dicta fuerant: sed prius in Segor est, quandoquidem sibi non fideret in montem ascendere.

CAP. XXIII.

V. 15. *Terra quadringentarum didrachmarum.*

Advertendum, quod sepulcri pretium sint quadringenti, propterea quod ad noxam pertinent quaternio et centuria. Et sane si requiras, similia ex Scripturis invenies.

⁴ Matth. v, 13. ⁵ ibid.

(6) Cod. 534, pag. 39.

CAP. XXXVII.

V. 10. *Numnam venientes veniemus egoque et mater tua, et fratres tui adorare te super terram?*

Manifeste mater Joseph antequam is somnia videret, obierat. Num ergo possumus dicere, quod vaticinio futurum prædicatur, ut Maria et Joseph Christo adorationem adhibeant?

CAP. XLIII.

V. 22. *Ait autem illis: Propitius vobis, neu timueritis.*

Videtur adjutus homo iste ad Dei cultum apud Joseph.

CAP. XLVI.

V. 34. *Viri nutritores pecudum sumus.*

Opprobrium Ægyptiis quisque pastor ovium erat, sed non Hebræis. Si igitur ut pastor sistatur nobis, opprobrium Ægyptiis fiet; si ut mercenarius, facile amicus Ægyptiis erit.

A

ΚΕΦ. ΑΖ'.

(7) Στίχ. ν'. Ἀρά γε ἐλθόντες ἐλευσόμεθα ἐγώ τε καὶ ἡ μήτηρ σου, καὶ οἱ ἀδελφοί σου προσκυνήσασοι ἐπὶ τῆν γῆν;

Σαφῶς ἡ μήτηρ τοῦ Ἰωσήφ πρὸ τῶν ἐνυπνίων ἐτελεύτησεν. Μήποτε οὖν δυνάμεθα τὴν Μαριάμ καὶ τὸν Ἰωσήφ εἰπεῖν προφητεύσθαι προσκυνῆσιν τοῦ Χριστοῦ;

ΚΕΦ. ΜΓ'.

(8) Στίχ. κθ'. Εἶπε δὲ αὐτοῖς· Ἰλεως ὑμῖν, μὴ φοβείσθε.

Ἔοικεν ὠφελῆθῆναι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἰς θεοσέβειαν παρὰ τοῦ Ἰωσήφ.

ΚΕΦ. ΜΔ'.

(9) Στίχ. λδ'. Ἄνδρες κτηνοτρόφοι ἐσμεν.

Βδέλυγμα Αἰγυπτίους πᾶς ποιμὴν προβάτων, ἀλλ' οὐχ Ἑβραίους. Εἰ μὲν οὖν ὡς ποιμὴν ἐφέστηκεν ἡμῖν, βδέλυγμά ἐστιν Αἰγυπτίους· εἰ δὲ ὡς μισθωτὸς, τάχα καὶ φίλος Αἰγυπτίους.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΟΔΟΝ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN EXODUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. XV.

V. 25. *Ibi posuit illi Deus jura et judicia: et ibi eum tentabat.*

Pro utilitate tentat Deus. Intentabilis est enim malorum. Sed propterea tentat, ut si obaudiant ei, bonorum compotes fiant, et a malis liberentur.

CAP. XX.

V. 4. *Non facies tibi idolum.*

Aliud idolum est, et aliud similitudo. Similitudo namque est, si facias piscis aut quadrupedis, aut feræ, sive per artificium sive per picturam, similitudinem: aut idolum, sunt quæcunque figurans anima, facit ex non exstantibus forma primigenia; puta, mistum aliquod animal ex homine et equo.

V. 4. *Quæcunque in caelo supra, et quæcunque in terra infra, et quæcunque in aquis subter terram. Non adorabis ea, nec etiam coles ea.*

Aliud est adorare, aliud vero colere. Qui enim ex tota anima servit istis, non solum adorat, verum etiam colit. Qui autem simulanter agit et propter consuetudinem, non colit quidem, sed adorat. Invenies porro viros hujusmodi in Numeris, qui gratulati sunt mulieribus, et idola adoravere.

(7) Ibid. pag. 56.

(8) Cod. 534, pag. 63.

(9) Ibid. pag. 66.

C

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. κε'. Ἐκεῖ ἔθετο αὐτῷ ὁ θεὸς δικαιώματα καὶ κρίσεις, καὶ ἐκεῖ αὐτὸν ἐπειράζει.

Ἐπ' ὠφελείᾳ πειράζει ὁ θεός. Ἀπειραστος γὰρ ἐστὶ κακῶν. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο πειράζει, ἵνα ἐὰν ὑπακούσωσιν αὐτῷ, τύχωσιν ἀγαθῶν, καὶ ἀπαλλαγῶσι κακῶν.

ΚΕΦ. Κ'.

Στίχ. θ'. (10) *Ὅν ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον.*

Ἄλλο εἰδωλον, καὶ ἕτερον ὁμοίωμα. Ὁμοίωμα γάρ ἐστιν, ἐὰν ποιῆς ἰχθύος ἢ τετραπόδου, ἢ θηρίου, ἢ διὰ τεχνουργίας ἢ διὰ ζωγραφίας ὁμοίωμα· εἰδωλον δὲ, ὅσα ἀνατυπῶσα ψυχὴ ποιεῖ ἐξ οὐχ ὑπαρχόντων πρωτοτύπων· οἷον, ἀναμειγμένον τι ζῶον ἀπὸ ἀνθρώπου καὶ ἵππου.

Στίχ. θ'. *Ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι· ὑποκάτω τῆς γῆς. Ὅν προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς.*

Ἄλλο προσκυνεῖν, καὶ ἄλλο λατρεύειν. Ὁ μὲν γὰρ ἐξ ὅλης ψυχῆς δουλεύων τοῦτοις οὐ μόνον προσκυνεῖ, ἀλλὰ καὶ λατρεύει· ὁ δὲ καθυποκρινόμενος, καὶ διὰ τὰ ἔθνη ποιῶν, οὐ λατρεύει μὲν, προσκυνεῖ δέ. Εὐρήσεις δὲ τοιοῦτους ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς χαριζομένους γυναιξί, καὶ εἰδωλα προσκυνούντας.

(10) Edidit Montfauc. in Hex. Est in cod. 534, p. 100.

ΚΕΦ. ΚΗ΄.

Στίχ. λ'. Ἐπειδὴ προσήκει τὸν ἀρχιερέα καὶ ἔμπροσθεν καὶ ἑπισθεν, καθάπερ ἀσπίδα, περιφέρειν τὴν προφυλακτικὴν ἐπιμέλειαν, μήπου τις ἐναντία βουλῇ τῶν τῆς πονηρίας πνευμάτων τὸ λογικὸν τρώσειεν, καὶ τὸ δοκιμὸν τῶν κρίσεων συνταράξῃ, καὶ τὴν δὴλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν τῇ ἐπιμίξει τῆς κακίας ἀποστῆναι ποιήσειεν.

ΚΕΦ. ΛΑ΄.

Στίχ. α'. Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν.

Ἐν ὅλαις τεσσαράκοντα ἡμέραις δοῦναι τὸν νόμον κατεῖχε τὸν Μωϋσῆν (11) ὁ πάνσοφος Θεός, καίτοι δυνατῶς ἔχων ἐν τρισὶν ἡμέραις δοῦναι τὸν Νόμον. Ἄλλ' ἵνα τὸ κεκρυμμένον τῆς ἀσθείας ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας τῶν Ἰουδαίων ὁ χρόνος τῆς ἀπουσίας Μωϋσέως ἐλέγξῃ.

A

CAP. XXVIII.

V. 30. Siquidem par est ut pontifex et ante et retro, quasi clypeum, ferat cautam sollicitudinem; ne qua forte contraria voluntas spirituum nequam rationalem animæ portionem vulneret, commendabilesque sententias perturbet, declarationemque ac veritatem (13) mistura malitiæ abscedere efficiat.

CAP. XXXI.

V. 1. Et locutus est Dominus ad Moysen.

Totis quadraginta diebus quo legem daret Moysen detinuit sapientissimus Deus, tametsi posset vel tribus tantum diebus dare legem. Id porro factum est, ut delitescerent impietatem in imo cordis Judæorum tempus absentiae Moysis retereret.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

EIS TO ΛΕΥΙΤΙΚΟΝ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LEVITICUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. Δ΄.

Στίχ. κζ'. Ψυχὴ ἐὰν ἀμάρτη ἀκουσίως, φησὶ, καὶ μὴ ποιήσῃ ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν Κυρίου, ὧν δεῖ ποιεῖν.

(12) Εἰ δὲ κατὰ φύσιν ἔχει. Ἔστι τέχα τινὰ προστάγματα Κυρίου, ἃ οὐ δεῖ ποιεῖν, κατὰ τὸ· Ἐδωξαν αὐτοῖς προστάγματα οὐ καλὰ. Ψυχὴ οὖν ἀμαρτάνει ἀκουσίως, ὅτε προφάσει εὐσεβείας τὸ μὴ δεῖν τηρεῖν. Καὶ δεῖται θυσίας πρὸς ἄρεσιν, οὐ δεομένου θυσίας τοῦ ἄρνητος ἐξεπίτηδες· ὡς ὁ γεγονώς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσῃ, καὶ περιτεμῶν τὸν Τιμόθεον.

Στίχ. κη'. Σημαίνει οὖν, ὅτι ἀμαρτία καλεῖται καὶ αὐτὸ τὸ προσαγόμενον. Οὕτω νοητέον τὸ· Ἀμαρτίας λαοῦ μου φάγονται. Εἰ οὖν ὁ ἀμαρτάνων αὐτὴν δοκεῖ θύειν τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῷ μετανοεῖν, οὐκ ὀφείλει τοῖς αὐτοῖς περιπίπτειν, ἐπεὶ ἀναζῆ ἡ ἀμαρτία. Οὕτω δυνατὸν τὸν Χριστὸν καλεῖν ἀμαρτίαν, ὡς ὑπὲρ τῆς πάντων ἀμαρτίας τυθέντα.

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

Στίχ. β'. Γυνὴ ἥτις ἐὰν σπερματισθῇ, καὶ τέκη ἄρσεν.

Παρέλκειν δόξει τὸ, ἐὰν σπερματισθῇ, προσασόμενον τοῦ· καὶ τέκη ἄρσεν. Ἄλλ' ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ Μαρία, οὐκ ἐκ τοῦ ἑσπερ-
 6 Ezech. xx, 25. 7 Ose. iv, 8.

(11) Cod. 534, ἐπεῖχε τῷ Μωϋσῆ.

(12) Cod. 534 non habet ei δέ. Videtur legendum ἵδε Mox in cod. 534, εἰσὶ γὰρ τέχα τινὰ καὶ. Εἰ ἔδωκαν, pro ἔδωξαν.

(13) Vulgata, Doctrinam et veritatem; Heb. URIM ET THUMMIM, lucas et perfectiones; quod est, gemmas

B

CAP. IV.

V. 27. Anima si peccaverit non sponte, ait, et non fecerit de omnibus præceptis Domini, quæ oportet facere.

Ita natura comparatum est. Sunt omnino quædam mandata Domini, quæ non oportet facere, juxta illud: Dedi eis præcepta non bona *. Anima igitur peccat non sponte, quando pietatis prætextu servat quod minime oportet. Indiget itaque hostia ad remissionem, dum hostia non indiget is, qui sponte facit: puta (14), is qui factus est Judæus, ut Judæos lucrifaceret, et circumcidit Timotheum.

V. 28. Indicat ergo peccatum dici etiam hostiam, quæ offertur. Sic intelligendum est illud: Peccata populi mei comedent †. Si igitur qui peccat, ipsum videtur sacrificare peccatum, dum eum pœnitet; non debet in eadem prohiberi, quandoquidem revivisceret peccatum. Hoc pacto licet Christum appellare peccatum, eo quod pro omnium peccatis immolatus est.

CAP. XII.

V. 2. Mulier quæcumque, si semen susceperit, et pepererit masculum.

Redundare videatur illud, si semen susceperit, quod præmittitur ante et pepererit masculum. At enim inclinor animo ut suspicer, propheticæ Ma-

pellucidas et pretiosas.

(14) Hæc refer ad distinctionem non sponte et ex prætextu vel motivo agentis, non vero ad id quod inquit, indiget vel non indiget hostia pro venia. Alioquin sequeretur Paulum in his non laudabiliter

riam, quippe quæ non suscepto semine peperit maculatum, ne putetur immunda fuisse propterea quod Salvatorem ediderit, hoc totum dixisse. Poterat nihilominus etiam non præposito, *Si semen suscepit, reputari non immunda fuisse Maria: non enim simpliciter mulier erat, sed virgo.*

CAP. XIII.

V. 45. *Et leprosus, in quo est tactus (15), vestimenta illius erunt dissoluta et caput ejus detectum.*

Utquid leprosi detectum jubet esse caput, et vestimenta dissoluta? Ut innotesceret, nec participarent immunditiei qui ad eum accessissent. Sic Apostolus de peccantibus: *Scedite ab omni fratre inordinate incedente, et non secundum traditionem quam accepistis a nobis**; et: *Si quis frater nominatus (16), vel fornicator, vel avarus, vel idololatra, vel vinolentus, vel conviciator, vel rapax: cum hoc non comedere* *.

CAP. XXIII.

V. 2. *Hæc sunt festa Domini.*

Omnis lætus dies, in quo præceptum est, ut tanquam in die sancto talia quædam fiant, præ cæteris diebus distincta, festum nuncupatur. Non tamen omne festum est solemnitas: sed tunc demum, ut nomen per se sonat, quando undique in unum coeunt. Itaque solemnitas et ipsa est festum; non tamen festum, solemnitas. Puta, Sabbata et Calendæ, festa sunt; Azyma vero, et dies Pentecostes, et Tabernaculorum, non modo festa sunt, sed etiam solemnitates.

V. 40. *Et rami palmarum.*

Hinc licet intelligere, quod iterum quoque nobis in Christo paradisi voluptates largitur Deus. Plantarum ergo semper virentium rami, perennitatem ejus gratiæ, spemque immarcescibilem in se ipsis significant.

CAP. XXVII.

V. 15. *Quod si qui sanctificavit eam, redimet domum suam, adjiciet ad hoc quintam partem argenti pretii, et cedet illi.*

Quod si non pretium domus vel agri quis, sed eas ipsas res sanctificavit Deo, pretium solvet cum quinta parte dum redimit eas, et retinebit sibi possessiones illas: sed aliis non vendet. Ac si vendiderit, usque ad Jubilæum retinebit eas emptor, deinceps cedent Deo.

V. 16. *Quod si de agro.*

Qui ex emptione agrum emit, non retinebit hunc sibi; sed inuito calculo reddet fructum Deo; et in Jubilæo restituet agrum venditori.

* II Thess. iii, 6. * I Cor. v, 11.

(15) Hebr. *naghah*, et *tangere et plaga afficere significat.*

(16) Hoc est, *diffamatus, infamis.*

(17) Cod. al., *σπερματίσθαι.*

(18) Ad hunc locum referendum videtur fragmentum sequens quod sub Origenis nomine edidit card. Angelo Mai in *Classici Auctores*, t. X, Romæ

Α ματίσθαι (17) τεκοῦσα ἄρσεν, μὴ νομισθῆ ἀκάθαρτος εἶναι, γεγεννηκυῖα τὸν Σωτῆρα, εἰρηκεν ἕλον τοῦτο. Ἐδύνατο δὲ καὶ μὴ προκειμένου τοῦ, Ἐὰν σπερματισθῆ, νοεῖσθαι μὴ οὔσα ἀκάθαρτος ἢ Μαρία· οὐ γὰρ ἀπλῶς γυνή, ἀλλὰ παρθένος.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Στίχ. με'. Καὶ ὁ λεπρὸς, ἐν ᾧ ἔστιν ἀφή, τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἔσται παραλελυμένα, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἀκάλυπτος.

Διατί τοῦ λεπροῦ ἀκάλυπτον εἶναι κελεύει τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ ἱμάτια παραλελυμένα; ἵνα γνωριστὸς ᾦ, καὶ μὴ μεταλαγχάνωσι τῆς ἀκαθαρσίας οἱ προσπελάζοντες. Οὕτως ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν ἀμαρτανόντων ἔφη· *Στέλλεσθε ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἢν παρελάβετε παρ' ἡμῶν· καὶ Ἐάν τις ἀδελφὸς ἐνομαζόμενος, ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ μέθυσος, ἢ λοιδορὸς, ἢ ἄρπαξ· τῷ τοιούτῳ μὴ συνεσθλεῖν* (18).

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Στίχ. β'. Αὐταὶ αἱ ἑορταὶ Κυρίου.

Πᾶσα ἡμέρα ἡμέρα, ἐν ᾗ προτέτακται (19), ὡς ἐν ἀγία τάδε τινα ποιεῖν παρὰ τὰς λοιπὰς ἐξαιρέτα, ἑορτὴ καλεῖται. Οὐ πᾶσα δὲ ἐστὶ πανηγυρίς· ἀλλὰ κατὰ τὸ νόμον, ὅτε ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναθροίζονται πανταχόθεν. Ὅστε ἡ μὲν πανηγυρίς ἐστὶ καὶ ἑορτή· οὐκέτι δὲ ἑορτὴ, καὶ πανηγυρίς· οἷον· *Σάββατα καὶ Νουμηνία, ἑορταὶ εἰσιν*· Ἄζυμα δὲ, καὶ ἡμέραι τῶν Ἐβδομάδων, καὶ Σκηνοπηγία· οὐ μόνον ἑορταὶ, ἀλλὰ καὶ πανηγύρεις.

Στίχ. μ'. Καὶ κάλλυντρα φοινίκων.

Πᾶρεσι διὰ τούτων νοεῖν (20), καὶ πάλιν ἡμῖν ἐν Χριστῷ τὰς ἐν παραδείσῳ τρυφὰς ἀπονέμει Θεός. Φυτῶν δὲ τῶν ἀειθαλῶν οἱ κλάδοι, τὸ διηνεκὲς τῆς χάριτος καὶ τὸ ἀμάραντον τῆς ἐλπίδος ἐφ' ἑαυτοῖς σημαίνουσι.

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Στίχ. ιε'. Ἐὰν δὲ ὁ ἀγάσας αὐτὴν λυτῶται τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, προσθήσει ἐπ' αὐτὸ τὸ ἐπίλεμpton τοῦ ἀργυρίου τῆς τιμῆς, καὶ ἔσται αὐτῷ.

Εἰ δὲ μὴ τιμὴν οἰκίας, ἢ ἀγροῦ τις, ἀλλ' αὐτὰ ἀγάσαι Θεῷ, τὴν τιμὴν καθήσει μετὰ τοῦ πέμπτου λυτρούμενος αὐτὰ, καὶ καθέξει τὰς κτήσεις· ἑτέροις δὲ οὐκ ἀποδώσεται. Ἀλλὰ κἂν ἀποδῶται, μέχρι τοῦ Ἰωθὴλου καθέξει ὁ πριάμενος, καὶ μετὰ τούτου ἔσται Θεοῦ.

Στίχ. ις'. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ.

Τὸν δὲ ἐξ ἀγορασίας ἀγρὸν ἀγοράσας, οὐκ ἀνακτήσεται τοῦτον ἑαυτῷ· ἀλλὰ πρὸς λόγον ἀποδοῖς τὸν καρπὸν τῷ Θεῷ, ἐν τῷ Ἰωθὴλ ἀποκαταστήσεται τὸν ἀγρὸν τῷ πεπραχότι.

1838 :

Ἀριγένους εἰς Λευιτικόν.

Καὶ γὰρ τοὺς περὶ λέπρας νόμους ὑπολαμβάνω εἶδος

(19) Αἱ προστ. et mox ἐξαιρέται.

(20) Deest ὡς vel ὅτι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

ORIGENIS ADNOTATIONES IN NUMEROS.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στίχ. ζ'. Τὸ δὲ μάννα, ὡσεὶ σπέρμα κορίου.

(21) Τὸ δὲ ὡσεὶ σπέρμα κορίου, οἱ λοιποὶ βδέλλου· ἄλλος φησὶν, ἐκ μέλιτος· Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, μαστοῦ ἐλαιου, μαστοῦ εἰς λίπας.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Στίχ. α', β', γ', ιε'. Λοιδωρήσασα Μαριάμ τὸν Μωσῆα, ἐλεπρώθη, ἔξω τῆς παρεμβολῆς γενομένη ἑπτὰ ἡμέρας καθίσασα. Τοῦτο δὲ γέγονε πρὸς φόβον τοῦ λαοῦ. Εἰ γὰρ τῆς ἀδελφῆς οὐκ ἐφέλαστο, οὐδὲ ἐτέρου.

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Στίχ. λς'. Καὶ οἱ ἄνθρωποι.

Οἱ τὴν γῆν ψέγοντες, ψεύστην τὸν Θεόν, κατ' αὐτοὺς εὐσεβῶς, ἔδειξαν, ἐπαινοῦντα (22) τὴν Παλαισίνην.

ΚΕΦ. ΚΒ'.

Στίχ. β'. Καὶ ἰδὼν Βαλάκ.

Ἦκουσαν ἔθνη καὶ ὠργίσθησαν. Ἐν οἷς καὶ τὸ Ἄρχοντες Μωαβιτῶν, ἔλαβεν αὐτοὺς τρόμος.

Στίχ. δ'. (23) Ὅτι ὡσπερ μάντιν τὸν μισθὸν ταύτης ἔφερον προσαγαγεῖν αὐτόν.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(24) Στίχ. ζ'. Καὶ ἀναλαβὼν τὴν παραβολήν.

Ἡθεῖα Γραφή ἐν τισιν τόποις προκρίνει καὶ προτίθησι τὸ συμβολικὸν ὄν τῆς ἱστορικῆς διηγήσεως ἐν τῇ αὐτοῦ ὑπόθεσι.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Στίχ. ζ'. Καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν.

(25) Εἰσὶ δὲ κύριοι πολλοὶ, καὶ θεοὶ πολλοί. Μακάριοι δὲ οἱ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἔχοντες κύριον· κυριεύσουσι γὰρ κυρίας πολλάς.

Στίχ. ιζ'. Καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ.

Φασὶ τὸν Βαλάκμ ἔχειν φοιτητάς τῇ τέχνῃ, μαθητεύσαντας αὐτῷ τῇ μαγικῇ· καὶ ὄξαν περὶ αὐτόν·
Exod. xv, 15. ¹¹ I Cor. viii, 5.

εἶδη τινὰ τῆς ψυχῆς διαγράφειν διάφορα· τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀπορήσει ὁρῶν, ὅτι πῆ μὲν ἡ λέπρα ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀκαθάρτον ἐγγενομένη χρωτὶ ζῶντι, πῆ δὲ πάσης ἀκαθαρσίας ἀπολύει ὅλον λεκρὸν γεγόνωτα· τότε γὰρ ἀκάθαρτος εἶναι λογίζεται τις, ὅτε χρώς ζῶν μετὰ τὸ ὀλίγερον εὐρίσκειται ἐν αὐτῷ, μαινόντος τοῦ ζῶντος χρωτὸς τὴν ἐξ ὄλων λέπραν, ἀμείαντος εἶναι λεγομένην· ἠγοῦμαι γὰρ τὴν λέπραν ἀντὶ ἀλόγων λαμβάνεσθαι τῆς ψυχῆς παθημάτων τὸν δὲ ζῶντα χρώτα, ἀντὶ τῆς λογικῆς καταστά-

(21) Præcedit Mān ὠνομάσθη, etc., ut in edit. ex cod. 534, pag. 175.

(22) Cod. et ms. Bonjoan. ἐπαινοῦντι.

(25) Nec subduntur iis quæ in edit. habentur

Α

CAP. XI.

V. 7. *Manna autem erat, ut semen coriandri.*Illud, ut semen coriandri, alii vertunt *bdelii*; alius ait, *ex melle*; Aquila et Symmachus, *mammæ oleum, mammæ in pinguedines*.

CAP. XII.

VV. 1, 2, 10, 15. Maria Moysem conviciata, leprosa facta est, et extra castra per septem dies mansit. Hoc factum est ad terriculamentum populi. Si enim sorori non pepercit, nec alteri.

CAP. XIV.

V. 56. *Et illi homines.*

Qui terram vituperati sunt, mendacem Deum, juxta ipsos quidem pie, ostenderunt, qui Palæstinam commendaverat.

Β

CAP. XXII.

V. 2. *Et videns Balac.*Audierunt gentes, et iratæ sunt. In quibus est et illud: *Principes Moabitarum, cepit-eos tremor*¹⁰.

V. 4. Quoniam tanquam ad vatem mercedem ejus ut offerret afferebant.

CAP. XXIII.

V. 7. *Et resumens parabolam.*

Divina Scriptura in quibusdam locis igitur præfert et anteponit quod symbolum est, ipsi historice narrationi in argumento ejus.

CAP. XXIV.

V. 7. *Et dominabitur gentium multarum.*Sunt autem domini multi et dii multi¹¹. Beati autem qui Dominum nostrum Jesum Christum habent dominum: dominabuntur enim dominatus multos.V. 17. *Et resurget homo de Israel.*

Dicunt, Balaam habere discipulos suæ artis, qui edoceantur ab illo magiam: hos, cum ipsum magni

σεως· δοκεῖ οὖν μοι μυστήριον περιέχειν ὁ λόγος· ἐν γὰρ τῇ τῶν βρεφῶν ηλικία ἀνέγκλητός ἐστιν ἡ ψυχὴ, τῆς ἀλογίας ἀπολυούσης αὐτὴν παντὸς φόγου· ἂν δὲ ὀφθῇ χρώς ζῶν ἐν αὐτῇ, ὃ ἐστὶν ἐὰν ἀρχαὶ τοῦ λόγου υποφύωσι, τότε ἀρχὴ τῆς ἀμαρτίας ὑφίσταται, ἕως ἐπικρατήσαντος τοῦ χρωτὸς τοῦ ζῶντος, τρυπέσσι τοῦ λόγου ἀξέαντος καὶ τελειουμένου, ὁ λόγος γέννηται ὁ χρώς ζῶν, καὶ τέλος ἡ λέπρα ἐξαφανισθῇ. EDIT. PATROL.

p. 272 A, post πρόβρησις.

(24) In cod. 534, pag. 191.

(25) Hæc præter edita pag. 275.

facere, conscripsisse illius vaticinia, eaque posteris reliquisse, in quibus erat et illud: *Orietur stella*¹⁸. Aut saltem ex paterna traditione, atque doctrina istud accipientes Magi, in Bethleem venerunt.

Ἀ τοῦ ἔχοντος (26), ἀναγράψασθαι τὰς προφητείας αὐτοῦ, καὶ καταλιπεῖν, ἐν αἷς καὶ τό· Ἄνατελεῖ ἄστρον. Ἡ καὶ ἐκ τῆς πατρικῆς παραδόσεως τοῦτο καὶ διαδοχῆς παραλαβόντες οἱ Μάγοι, ἐπὶ τὴν Βηθλεὲμ παρεγένοντο.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝΟΜΙΟΝ

ORIGENIS ANNOTATIONES IN DEUTERONOMIUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. I.

V. 31. *Ut si homo ceu nutritor gestet.*

Aquila, *Ut si portet nutrix, filium gestavit*, interpretatus est. Origenes vero in homiliis in Jeremiam dixit: « Adtemperavit se condescenditque nobis, nostram infirmitatem suam faciens; velut magister cum pueris balbutiens, velut pater liberos suos nutriens, moresque illorum induens, et paulatim perducens eos ad ea quæ perfectiora et sublimiora sunt. »

CAP. III.

V. 18. *Et præcepi vobis.*

Hæc dicit tribui Ruben et tribui Gad et dimidiæ tribui Manasse.

VV. 27, 28. Plus Moysi præ Aaronem tribuit, vidisse nempe terram oculis propriis. At ingressum non tribuit, propter fidei defectum hac pœna multatis, quæ utrumque extra terram promissionis de hac vita transfert, cum eo pervenire non possent; nam finis per fidem datur. Quod quidem symbolum etiam de lege fuit, quæ ad perfectionem consummare non poterat, neque promissionem largiri: quoniam, *justus ex fide vivet*¹⁹. Est tamen honor hic, novisse judicium Dei, et prænovisse propriam mortem.

Ejusdem. Producit Jesum, jam quidem sanctificatum ex sequela et conversatione cum Moysæ, sed recepturum mox spiritum principalem per Moysen, ut et suos pro se stabiliret. Quemadmodum etiam Elisæus in spiritu Eliæ aderat, Eliæ opus facturum. In eodem etenim spiritu eadem operari oportet. *Accipe ad te*, ut dicitur in Numeris, *Jesum filium Nave; hominem qui habet spiritum Dei in seipso, et impones manus tuas super eo*²⁰. Sic etiam apostoli Spiritum vivificantem habentes ex insufflatione Domini, spiritum accipiunt principalem cœ-

¹⁸ Num. xxiv, 17. ¹⁹ Gal. iii, 11. ²⁰ Num. xxvii, 18.

(26) Sic, pro ἔχοντες correctimus. EDIT. PATR.

(27) Forte ἡμῖν.

(28) Hæc subjiciuntur sine alio auctoris nomine, quæ in vulg. habentur ad v. 11, pag. 387, et

ΚΕΦ. Α'.

Στίχ. λβ'. *Ὅσει τροφοφορήσαι ἄνθρωπος.*

Ἀκύλας. Ὅσει ἄραι τροφός τὸν υἱὸν ἐδάστασεν, ἤρμηγευσεν. Ὀριγένης δὲ ἐν ταῖς εἰς τὸν Ἱερემίαν ὀμιλίαις φησί: « Συμπεριτηνέχθη καὶ συγκατέθη ὑμῖν (27), τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν οἰκαιοῦμενος: ὡς διδάτκαλος συμπιλλίζων παιδίῳ, ὡς πατὴρ ἰδίου τιθηνούμενος παῖδας, καὶ τοὺς τρόπους αὐτῶν ὑποδύμενος, καὶ κατὰ μικρὸν ἄγων αὐτοὺς ἐπὶ τὰ τελειότερα καὶ ὑψηλότερα. »

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. ιη'. *Καὶ ἐνετείλαμην ὑμῖν.*

(28) Ταῦτα λέγει τῇ φυλῇ Ῥουβελὶμ, καὶ τῇ φυλῇ Γὰδ, καὶ τῷ ἡμίσει (29) φυλῆς Μανασσῆ.

Στίχ. κζ', κη'. Πλέον τῷ Μωϋσεὶ παρὰ τῷ Ἀαρῶν διδῶσι, τὸ θεάσασθαι τὴν γῆν ἐξ αὐτόπου. Τὴν δὲ εἰσοδὸν οὐ διδῶσι, τῇ τῆς πίστεως ἐνδείᾳ ταύτην δίκην ἐπιθεῖς, καθ' ἣν ἀμφοτέρους ἐκτὸς τῆς γῆς τῆς ἐπηγγελμένης μεθίστησιν ἀπὸ τοῦ βίου, καὶ (30) δυναμένους ἀφικέσθαι, τοῦ τέλους αὐτὸ διὰ πίστεως διδομένου. Ὁ δὲ καὶ σύμβολον εἰς τὸν νόμον, οὐκ ἐπιτελεῖται οὐδὲ τὴν ἐπαγγελίαν ἀποκαταστήσαι, ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. Τιμὴ δὲ αὕτη, τὸ γινῶναι κρίσιν Θεοῦ, καὶ προγινῶναι τὴν οἰκίαν τελευτήν.

C Τοῦ αὐτοῦ. Προάγει τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἦδη μὲν ἡγιασμένον ἐκ τῆς ἀκολουθήσεως, καὶ παρὰ μονῆς (31) [Μωϋσέως, τὸ δὲ ἀρχικὸν πνεῦμα διὰ Μωϋσέως μέλλοντα κομίζεσθαι πρὸς τὸ καὶ οἰκείου ἀντ' αὐτοῦ καταστήσαι. Ὅπερ καὶ Ἐλισσαῖος ἐν πνεύματι Ἡλίου παρῆν τὸ Ἡλίου πράξων ἔργον: ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ πνεύματι τὰ αὐτὰ κατεργάζεσθαι δεῖ. Λάβε πρὸς ἑαυτὸν, ὡς φησὶν ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς, τὸν Ἰησοῦν υἱὸν Ναυῆ, ἄνθρωπον ὃς ἔχει πνεῦμα Θεοῦ ἐν αὐτῷ, καὶ ἐπιθήσεις τὰς χεῖράς σου ἐπ' αὐτῷ. Οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι Πνεῦμα ζωοποιῶν

ὑποδείστεροι.

(29) Sic reposuimus, pro τὸ ἡμῖν. ED. PATROL.

(30) Forte μή pro καί.

(31) Forte παραμονῆς.

ἔχοντες ἀπὸ τῆς ἐμφυσήσεως τοῦ Κυρίου, πνεῦμα αἰτίας demissum : non spiritum in spiritu, alium pro alio; sed virtutem in eodem spiritu, quemadmodum Paulus docet.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. 18'. Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐκ μέσου τοῦ πυρός φωνῆν ῥημάτων, ἣν ὑμεῖς ἠκούσατε.

(32) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό. Ἄλλος φησὶ· Δῆλον γὰρ ὅτι τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς θεωρεῖ τις καὶ ἀκούει τὰ νοήματα.

(35) Φωνῆν ῥημάτων.

Ἐνταῦθα τὰ κατὰ φύσιν εἶρηκεν, ὅτι ἀκοή δέχεται τὴν φωνήν. Ὅσον γὰρ ἀπὸ τῆς ἀκριβείας τοῦ γράμματος, μόνη ἡ δεκάλογος ἦν ἐν ταῖς πλαξὶ γεγραμμένη, τὰ δὲ λοιπὰ διὰ προστάγματος Θεοῦ ὁ Μωϋσῆς ἐδίδαξε.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στίχ. 18'. ([34] Πάντα τὰ ἐρπετὰ τῶν πετεινῶν ἀκάθαρτα ἔσται.

Τῶν πετεινῶν, οἶμαι, ὅσα μὲν σκόλοπας ἔχει κατωτέρω τῶν γονάτων ὑπὲρ τὰς βάσεις, καθαρὰ εἶναι βούλεται· ὅσα δὲ μὴ, ἀκάθαρτα.) Ἀποφάσκει τοίνυν ὁ νόμος τὸν ἀετόν, καὶ τὸν γρύπα, καὶ τὸν ἀλκίαιον, καὶ μέντοι καὶ τὸν γύπα. Δίπταται γὰρ ὑφ' οὗ τὰ τοιαῦτα, καὶ τοῖς ἀνωτάτω λαν ἐναμθρύνεσθαι φιλεῖ, καὶ μισεῖ τὰ κάτω. Νεοσσοὶ γάρ, φησὶ, γυπὸς τὰ ἐψηλὰ πέτανται. Τοιούτωσι δὲ πως ὁ ἐξοφρυσσάμενος (35) ἄγαν, καὶ ἐπλημένον ἔχων ἐν αὐτῷ τὸν νοῦν, καὶ τοῦ μὲν ἐπεικοῦς καὶ μετρίου φρονήματος ὑπερορᾶν ἠθισμένος, ἥμισυ δὲ ἀγαπῶν τὸ τοῖς ταπεινοῖς συναπάγεσθαι. Συγκαταφέρει δὲ τούτοις (36) καὶ τὸν ἰκτίνα, καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ· δι' ὧν εὐ μάλα σημαίνεται τὸ τε ἀρπάζειν εἰδὸς καὶ δεινὸν εἰς κακουργίαν ἀνθρώπων γένος. Καὶ τούτων μὲν πρωτότυπος ἰκτίν, οὐ θατέρου γε μὴν ὁ μελανώτατος καὶ βαθύς. Σκοτεινοὶ δὲ πως καὶ οὐχ ἄπαισι ἐναργεῖς (37) οἱ ὄρμεῖς εἰς πονηρίαν καὶ ἀσυμφορεῖς (37) τοῖς πολλοῖς, ἐν γε δὴ σφίσι αὐτοῖς παρέχοντες μοχθηρίαν. Παραπέφυκε πως αἰε τοῖς τὴν ἐπάρατον ἀλαζονείαν ἠβρωστηκόσι τὸ πλεονεκτεῖν ἐθέλειν· οὐς οὐ δύναται τὸ τυγὸν καὶ πολυτρόποις κακουργίαις (38) ἐκπλεονεκτεῖν εὐρήμασιν· καθαρπάζειν δὲ οὕτω καὶ τοῦτο ἀπλήστως. Ταύτη τοι (39) συνάπτει λέγων εὐθύς· Καὶ στρουθίον, καὶ λάρον. Ἀπλήστα γὰρ οἶμαι ταυτὶ, τὸ παρεμπύπτον αἰε συλλέγοντα. Εἰτά φησιν, ὅτι ἰέρακα καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ, καὶ τυκτικῶρακα, καὶ καταράκτην, καὶ ἰβιν, καὶ προσφορίονα, καὶ πελεκᾶνα, καὶ κύκνον. Καταγράφει δ' ἂν ἐφ' ἑαυτοῖς καὶ τάδε, καὶ τοὺς ὁμοῖους καὶ ἀγρίους ἐτέρους ἐπιβουλεύοντας, καὶ ἀσέτως ἐπιφροσμένους οἷς ἂν δύναιντο τυγόν·

¹⁸ Deut. xiv, 12. ¹⁸ Job v, 7. ¹⁷ Deut. xiv, 15. ¹⁷ ibid. 15. ¹⁸ ibid. ¹⁹ ibid. 16-18.

(32) Sequuntur post edit. pag. 387, in cod. 534.

(33) Cod. 534.

(34) Quæ () includuntur De la Rue male subjunxit v. 9, qui de piscibus loquitur. Sunt autem in cod. 534, p. 219.

(35) Ἐξοφρυσσάμενον, vel potius ἐξωφρυσσόμενον.

(36) Ms., τούτ.

CAP. IV.

V. 12. Et locutus est Dominus ad vos de medio ignis vocem verborum, quam vos audistis.

Ejusdem in eundem locum. Alius dicit. Liqueat enim quod oculis mentis contemplatur quis et audit cogitata.

Vocem verborum.

Hic quæ naturalia sunt dixit : auditus enim percipit vocem. Quantum enim ad rigorem litteræ pertinet, solus Decalogus erat in tabulis descriptus : cætera vero ex jussu Dei Moyses edocuit.

CAP. XIV.

V. 19. Omnia reptilia volatilium immunda erunt.

Volatilium, puto, quæcumque tibias habent infra genua supra pedum plantas, munda esse vult : quæcumque vero non item, immunda. Prohibet propterea lex aquilam et vulturem, et aquilam marinam, itemque accipitrem ¹⁵. Volant enim in subline animalia hujusmodi, solentque in altissimis aeris partibus circumferri, et ima loca aversantur. Pulli enim, inquit, vulturis celsissime volant ¹⁶. Haud aliter quodammodo qui superciliosam nimis e. superbiam habet in se mentem, consuevitque sobriam ac mediocrem sensum despiciatū habere, nec patitur humilibus obsecundare. Cum hisce abominabilem edicit quoque milvum, et si qua sunt ei similia ¹⁷. Per quæ optime innuitur hominum genus ad rapinam assuetum, et acre ad mala inferenda. Horum præcipuus typus milvus fuerit, præ cæteris tamen qui maxime niger est et profunda petit. Et enim obscuri sunt quodammodo, nec omnibus observabiles ruentes in malitiam, et latent multos, in seipsis tamen pravitatem exhibent. Semper autem quodammodo adhæret iis qui detestabili jactantia laborant, avaritiæ appetitus, quos non potest facile exsatiare multimodis malitiæ inventis, sic tamen ut et istud sit sine satietate diripere. Propterea conjungit statim dicens : Et struthium et larum ¹⁷. Vix enim hæc satiari possunt, et quicquid occurrerit, arripiunt. Deinde dicit, accipitrem et similia ipsi ¹⁸ : et corvum nocturnum, et cataracten, et ibin et phosphorionem, et pelecenum, et cynnum ¹⁹. Hæc facile in se ipsis expriment crudeles homines, et qui acriter aliis insidias struunt, atque intolerabiliter imminent quibuscumque forte possunt : ut et

(37) Ms., ἐναγίς, et mox αὐτοῦς.

(37*) An legendum ἀσυμφωνεῖς? EDIT. PATROL.

(38) Forte κακουργίας. Locus tamen impeditior videtur.

(39) Sic correximus, pro τούτοις; aliis forte τούτοις reponere placebit. EDIT. PATROL.

hoc ipsum transversos agat, ne declinare quid possit vitæ periculum et metum. Accipiter enim irruit impetu in omnem volucrem infirmiore, et in aves defertur, quas cum ceperit, perdit. Cataractes autem, et ibis et porphyrio, adjo et pelecantum, in pisces insiliunt, et gaudium suum faciunt interitum illorum. Tales sunt omnes, quantum ad morum pertinet feritatem, qui nihili faciunt si quos perdant propter voluptatem suam, qui mutui amoris legem repudiant, et apud dilectionis charitatisque jura offendunt.

CAP. XVI.

V. 19. *Et auferunt (dona) verba justorum.*

V. 20. *Iuste quod justum est sectabere.*

Ejusdem ex epistola ad Photium et Andream presbyteros.

Id est, postquam cognoveris et edoctus fueris justitiæ verba, sectabere atque requires quod justum est, ab omni affectione immunis: atque sic justus ipse quod justum est quæres, circumquaque munitus, et intra justitiæ limites consistens. Multi enim hoc ipso quod volunt esse justus, inebriati quodammodo mentem propter rigidam justitiam suam, justitiæ justitiam injuria affecerunt. Quare etiam prudens Ecclesiastes, atque adeo ipsemet prudentiæ eruditor (Christus est enim verus Ecclesiastes, Ecclesiæ caput, et Dei patris nostri suprema ac subsistens sapientia et ratio), jugulans quod immodicum est, quamvis ad dexteram flectat, admonet: *Ne sis justus multum, neque commentaris plusquam par est* ²⁰.

CAP. XIX.

V. 21. *Animam pro anima, oculum pro oculo.*

Hæc quidem lex ad infirmos Israelitas. At Dominus qui de his legem tulit, suis discipulis ait: *Audistis, quod dictum est: Oculum pro oculo, etc. Ego autem dico vobis, non resistere malo* ²¹.

Ejusdem in eundem locum. Hæc quidem in sensibus obnoxios rebusque mundanis. At in peccatis nostris, Deus nihilo opus habet. Ipse enim inspector est omnium et iudex. Notandum, reprobatorum ne ad nuptias venirent excusatio fuerat, *Agrum emi, et azores duxi* ²².

CAP. XX.

V. 5. *Quis est homo, qui edificavit domum novam, et non initiavit eam?*

In eundem locum. Figura est igitur non sustinentis reputare incolatum præsentem vitam is, qui novam domum ædificat, et sollicitus operum hujusmodi studiis incumbit: avari item hominis et lucris intenti is, qui vineam plantat. Eum vero qui

²⁰ Eccl. vii, 17. ²¹ Matth. v, 38, 39. ²² Luc. xiv, 18, 20.

(40) An τροφήν?

(41) Τρόπου, vel τρόπων.

(42) Τό.

(43) In cod. 554, pag. 221.

(44) Forte αὐτῶ τῶ.

ὡς καὶ αὐτὸν ὑποφέρει οὐ παραιτεῖσθαι τι τὸν ἐπὶ ζωῇ κίνδυνόν τε καὶ φόβον. Ὁ μὲν γὰρ ἰέραξ καταθρῶσκει τε δεινῶς παντὸς ἀσθενεστέρου πετεινοῦ, καὶ κατὰ στρουθίων ἴεται, καὶ διόλλυσι λαβάν. Καταράκτης γε μὴν καὶ ἰβίς καὶ πορφυρίων, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ πελεκᾶνον, ἐπιβαίνονται τοῖς ἰχθύσι, καὶ τρυφήν (40) ποιοῦνται τὸν ἐκείνων θλεθρον. Τοιοῦτοι δὲ πάντες, ὅσον ἦκ' ἐς τρόπους (41) ἀγριότητα, οἱ παρ' οὐδὲν ἠγούμενοι τὸ διολύναί τινάς διὰ γε τῶν (42) σφίσι αὐτοῖς ἡδὺ, οἱ τὸν τῆς φιλαλληλίας παρωτάμενοι νόμον, καὶ τοῖς τῆς ἀγάπης προσκεκροκότες θεσμοῖς.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

(43) Στίχ. ιθ'. *Καὶ ἐξαίρει λόγους δικαίων.*

Στίχ. κ'. *Δικαίως τὸ δικαίον διώξει.*

Β Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῆς πρὸς Φώτιον καὶ Ἀνδρέαν πρεσβυτέρους ἐπιστολῆς.

Τουτέστιν, μετὰ τὸ γινώσκειν καὶ πεκαυθεῖσθαι τοὺς τῆς δικαιοσύνης λόγους, διώξεις καὶ ἐπιζητήσεις τὸ δικαίον, καθαρεύων πάσης προσπαθείας· καὶ ταύτη τὸ δικαίον δικαίος ὢν ζητήσεις, καὶ πανταχόθεν περιπεφραγμένος, καὶ ἔσω τῶν ὄρων τῆς δικαιοσύνης ἰστάμενος. Πολλοὶ γὰρ αὐτὸ τὸ (44) ἐθέλειν δικαιοῖ εἶναι, μεθυσθέντες τὸν νοῦν διὰ τῆς δικαιοσύνης ἀκριβοῦς αὐτῶν, δικαιοσύνης τὴν δικαιοσύνην ἡδίχησαν. Ὅθεν καὶ ὁ συνετὸς Ἐκκλησιαστής, μᾶλλον δὲ ὁ τῆς συνέσεως παιδευτὴς (Χριστὸς γάρ ἐστιν ὁ ἀληθὴς Ἐκκλησιαστής, τῆς Ἐκκλησίας ἡ κεφαλὴ, καὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν ἡ ἀνωτάτω καὶ ἐνυπόστατος σοφία καὶ λόγος), ἀγγων τὸ πέρα μέτρον, κἂν ἐπὶ τὰ δεξιὰ φέρηται, παραινεί· *Μὴ γίνου δικαίος πολὺ, καὶ μὴ σοφίζων περισσά.*

ΚΕΦ. ΙΘ'.

(45) Στίχ. κα'. *Ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς, ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ.*

Ταῦτα μὲν ὁ νόμος ὡς ἀσθενεῖς τοὺς Ἰσραηλίτας· ὁ δὲ Κύριος ὁ ταῦτα νομοθετήσας τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς φησιν· *Ἠκούσατε, ὅτι ἐβλήθη ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ.*

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό. ([46] Ταῦτα μὲν ἐπὶ αἰσθητοῦ καὶ τῶν κατὰ κόσμον· ἐπὶ δὲ τῶν ἡμαρτημένων ἡμῖν οὐθενὸς δεῖται ὁ Θεός. Αὐτὸς γὰρ ἐπόπτης ἀπάντων καὶ κριτῆς.) Σημειωτέον, ὅτι καὶ τῶν βεβλημένων εἰς τὸν γάμον παραίτησις ἦν τὸ ἄρδον ἡγρόσσα, καὶ γυναικας ἐγνημα.

ΚΕΦ. Κ'.

(47) Στίχ. ε'. *Τίς ὁ ἄνθρωπος ὁ οἰκοδομήσας οἰκίαν καιρῆν, καὶ οὐκ ἐνεκαίρισεν* (48) αὐτήν;

Εἰς τὸ αὐτό. Τύπος οὖν ἄρα τοῦ παροικίαν ἠγεῖσθαι μὴ ἀνεχομένου τὴν παρούσαν ζωὴν, ὁ οἰκίαν οἰκοδομῶν, καὶ ταῖς περὶ ταῦτα φιλεργασίαις σπουδαίως ἐγκείμενος· τοῦ δὲ φιλοκλήμονος καὶ φιλοκερδοῦς, ὁ ἀμπελῶνα φυτεύων. Τὸν δὲ γυναικομανῆ καὶ

(45) Ibidem.

(46) Quæ () includuntur in Ruæo pertinent ad v. 16.

(47) Ibidem.

(48) Sic, pro ἐνεκένησεν, correximus. Ed. ΡΛΤΑ.

τεθραυσμένον, καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίαις ἐπι-
δόντα τὸν νοῦν, κατασημαίνειεν ἂν γυναίκα μνηστεύει.
Προσίντι (49) γὰρ τῇ τοῦ στρατοκῆρυκος φωνῇ,
τῆς ἱερᾶς καὶ μαχιμωτάτης ἀποχωροῦσι πληθῆος. Ἄ
δὲ ἦν εἰκὸς τοῦς τοιοῦσθε συνειλημμένους ἔννοεῖν τε
καὶ λέγειν, ταῦτα δὴ φθάσας ὁ κῆρυξ ἀναφωνεῖ. Ἡ
οὐκ ἄληθές τούτοις (50) τὰ τοιαῦτα νομίζειν; Εἰώθα-
σι φιλοῦντες ἐν διωγμοῖς τὸ ἀφερέπονον ἀγαπᾶν, καὶ
ταῖς ὑπὲρ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης κατακολουθεῖν σπου-
δαῖς, ἔννοούντες, ὅτι, εἴ τι γένοιτο παθεῖν ἀγωνι-
ζομένους, οἰκων τε καὶ κτήσεων, καὶ τῶν παρὰ σφί-
σιν τετιμημένων ἐκπίπτουσιν ἐπιθυμῶν.

(51) Στίχ. η'. Τίς ὁ ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος καὶ
δειλὸς τῇ καρδίᾳ;

Τοῦ αὐτοῦ. Ὁ τοῖς γηϊνοῖς ἐγκείμενος, καὶ ολι-
κίας οἰκοδομῶν, καὶ φυτεύων ἀμπελῶνας, ταῖς τῆς
φιλοσαρκίας ἡδοναῖς ἠττώμενος, ἔσται που πάντως
δειλός (52) τε καὶ ἀναλκίς.

Στίχ. ε'. Ἐὰν δὲ προσέλθῃς πρὸς πόλιν ἐκπολε-
μῆσαι αὐτήν.

Ὅμοιον τοῦ· *Εἰς ἦν δὲ πόλιν εισέλθῃτε, ἐξετά-
ζετε (53), τίς ἐξ αὐτῶν ἀξιώσ ἐστιν.* Τὸ δὲ, μετ'
εἰρήνης, ὅμοιον τῷ ἀποστολικῷ· ὅτι Δουλον Κυ-
ρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι.

Στίχ. ιγ'. Καὶ πατάσεις πᾶν ἀρσενικὸν αὐτῆς ἐν
φόρῳ μαχαίρας.

Τοῦ αὐτοῦ. Μάχαιρα δὲ τοῦ πνεύματος εἴη ἂν ὁ
λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὴν μάχαιραν δὲ τοῦ πνεύματος
(54), ὅ ἐστι βῆμα Θεοῦ, ὅτινι οἱ θεοπείσιοι μαθηταὶ
ἀπέκτεινον ἅπαν ἀρσενικὸν τῆς ἀντικειμένης δυνά-
μεως, ὡς Σίμων καὶ Ἐλύμαν τοὺς μάγους, καὶ τὰ
ἰσχυρὰ δὲ αὐτῶν κατέλυον δόγματα· περιποιούοντο
δὲ τὰς γυναῖκας, καὶ δυναμένας εἰπεῖν ψυχὰς· *Διὰ
τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάδομεν ἕως
ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ τὰ νήπια δὲ ὡσαύτως, οἷς καὶ
Παῦλος γράφει· Τεκνία, μὴ ταῖς φρεσὶν νήπιοι
γίνεσθε, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιαίστε. Καὶ κτήνη δὲ,
φησί, περιποιήσατε. Δίκαιος γὰρ οἰκτελεῖ ψυχὰς
κτηνῶν αὐτοῦ· τοὺς ἀλογωτέρους διὰ τῶν κτηνῶν
αἰνιτιώμενος. Κτήνος ἦν καὶ ὁ Κορνῆλιος, κατὰ τὴν
ἑπτασίαν τὴν περὶ τῶν τετραπόδων φανείσαν τῷ
Πέτρῳ.*

ΚΕΦ. ΚΒ'.

(55) Στίχ. ε'. Οὐ λήψῃ τὴν μητέρα μετὰ τῶν
τέκνων.

Ἐπειδὴ μὴ δύναται ἑαυτὰ τρέφειν, τῆς μητρὸς
ληφθείσης.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(56) Στίχ. γ'. Οὐκ εἰσελεύσεται Ἀμανίτης.

Τί δήποτε τὴν πρὸς Μωαβίτας καὶ Ἀμανίτας
ἐπιμιξίαν κωλύει οὐ κατὰ βῆτόν τινα χρόνον, ἀλλ'
εἰς τὸν αἰῶνα; Πρῶτον διὰ τὴν παράνομον αὐτῶν
βίξαν· ἔκ παρανόμου γὰρ γεγέννηται συνουσίας·
ἔπειτα διὰ τὴν ἀσέβειαν, ἧς καὶ τοὺς Ἰσραηλίτας

²² Matth. x, 11. ²³ II Tim. II, 24. ²⁴ Isa. xxvi, 13. ²⁵ I Cor. xiv, 20. ²⁶ Josue viii, 2. ²⁷ Prov. xii, 10.

(49) Forte προσιόντες.

(50) Forte τούτους.

(51) Ibidem, ut et reliqua hujus capituli.

(52) Ms. δειλός τε.

A mulierosus est et fractus libidine, et voluptatibus
carnis intendit animum, mulieris sponsalia facile
innuant. Moras enim trahentes ad vocem præconis,
a sacra pugnacissimaque multitudine desciscunt.
Quæ porro probabile erat ut hujusmodi homines
congregati animo versarent et dicerent, ea in an-
tecessum præco enuntiat. An non verum est eos
italia reputare? Consueverunt amasii in persecutio-
nibus quæ minime molesta sunt diligere, et charita-
tis in Deum studia remotius sequi; cogitantes, quod
si quid contingat in certaminibus pati, a domibus
et possessionibus, et a desideriis excident, quæ
apud se plurimi sunt.

V. 8. Quis est homo, qui veretur et meticulousus
est corde?

B Ejusdem. Qui terrenis rebus inhæret, et domos
ædificat, et plantat vineas, victus voluptatibus car-
nalibus, erit prorsus meticulousus et imbellis.

V. 10. Sin vero accesseris ad debellandam urbem.

Simile est illi: *In quacunque autem civitatem
introieritis, exquirite quis ex ipsi's dignus sit* ²². Il-
lud vero, *cum pace*, simile est apostolicæ sententiæ:
Servum Domini non oportet pugnacem esse ²⁴.

V. 13. Et percuties omne masculinum ejus in occi-
sione gladii.

C Ejusdem. Gladius spiritus esse possit sermo Dei.
Gladium vero spiritus, id est, verbum Dei etiam
dicere possumus: quo divini discipuli occidebant
omne masculinum contrariæ potestatis, ut Simonem
et Elymam magos, et fortia eorum dissolvebant
dogmata: superstites vero sinebant mulieres, ani-
mas nempe quæ dicere poterant: *Propterea timo-
rem tuum, Domine, in utero concepimus, usque su-
per terra* ²⁵: infantulos item, quibus et Paulus
scribit: *Filioli, non mente pueri estote, sed malo
puerascite* ²⁶. Item dicit: *Jumenta servabitis* ²⁷; et-
enim *justum miseret animarum jumentorum suo-
rum* ²⁸: eos qui minus ratione pollent per jumenta
innuens. Jumentum erat et Cornelius, juxta visio-
nem quadrupedum, quæ apparuit Petro.

CAP. XXII.

V. 6. Non capies matrem cum filiis.

D Neque enim, capta matre, seipsos possunt nu-
trire.

CAP. XXIII.

V. 3. Non ingredietur Amanites.

Cur consuetudinem cum Moabitibus et Amanitis
interdicit, non ad statum aliquod tempus, sed in
sæculum? Primo propter illegitimam eorum origi-
nem: ex illegitimo enim orti sunt congressu. Deinde
propter impietatem, cujus etiam Judæos participes

(53) Scriptum erat ἐξετάζεται, absurde. Ed. Pat.

(54) Deest

(55) Ibid.

(56) Cod

facere conati sunt, ornando mulieres, et per eas in A idolorum cultum allicientes. At Idumæum quidem et Ægyptium post tertiam jubet generationem admitti: illum quippe fratrem, hunc vero quippe opportune quondam benefactorem. Fame enim ingruente, Ægyptum petentes progenitores eorum enutriti sunt. Docet igitur lex nos, ut ne veteris quidem beneficii obliviscamur.

V. 14. Quid est, *Quia Dominus Deus tuus inambulat in castris tuis?*

Norat sæpenumero gravis odoris aerem repletum peste produxisse. Mandat ergo illis in castris degentibus, quem secreverant defodere fimum. Ut ne vero inobedientes noxam quampiam contraherent, necessario adjunxit: *Quia Dominus Deus inambulat in castris tuis. Et causam docet: Ut eripiat te, tradatque inimicum tuum ante faciem tuam* 19. Propterea admonet, ut nil contra legem agant. Subinfert enim: *Et erunt castra tua sancta, nec invenietur in te turpitudinis res.*

V. 12. *Et locus esto tibi, ait, extra castra, et egredieris eo.*

V. 13. *Et clavus erit tibi in zona tua. Eritque cum sederis foris, et sodies in eo, et reducens operies turpitudinem tuam ipsius.*

V. 14. *Quia Dominus Deus tuus inambulat in castris eripere te, et tradere tibi inimicum tuum in manus tuas. Et erunt castra tua sancta, et non videbitur in te turpitudine rei.*

Evitare equidem decet omnem immonditiæ speciem eos, qui cupiunt adversus omnes spirituales hostes victoriam referre. Quia tamen sæpe cadimus omnes, obnoxioque est humana natura facilitati in defectus labendi, et nemo delicta intelliget 20, secundum Psallentis vocem, Contingat, ait, vel unicam innatarum in vobis impuritatium effringi quodammodo, ac evinci, laborantibus aliqua re externa ad legem pertinente et ad vitam, quæ sanctos deceat. Inhabitat namque in membris carnis peccati lex. Primo igitur non manifeste ac palam, neque in vulgi conspectu lapsus infirmitatis fiant: sed quodammodo foris latentes, et remotissime a castris. Deinde emendationibus occultentur, ait: *Sapientes obtegent suas ipsorum turpitudines, juxta quod scriptum est. Cessando enim ab inconcinnis actibus, et in meliora propensione reformando quodammodo mentem sic, ut statuamus eligendum esse quod prodesse queat, casus nostros e medio tollimus: ac indecorum peccatum, postea fragrantibus cœnæ, ingredimur iterum in sanctorum castra, id est in ecclesia primogenitorum. In Christo autem istuc perficitur, si accipiamus crucem illius, utentes acri cogitatione et ad resistendum strenua. Id enim oblique innuitur, eo quod habeamus in zona clavum, id est lignum. Igitur spiritualiter intel-*

19 Dent. xxiii, 14. 20 Psal. xviii, 13.

(57) Ὁρύξεις.

(58) Foris ἐν αὐτῷ.

μεταλαχεῖν παρεσκευάσαν ὠραῖσαντες τὰς γυναῖκας, καὶ διὰ τούτων αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν εἰδώλων λατρείαν ἀγρεύσαντες. Τὸν μέντοι Ἰδομαῖον καὶ τὸν Αἰγύπτιον μετὰ τρίτην κελεύει προσεῖσθαι γενεάν, τὸν μὲν ὡς ἀδελφόν, τὸν δὲ ὡς εὐεργέτην ἐν καιρῷ γεγενημένον. Αἱμοῦ γὰρ προσπεσόντος, εἰς Αἴγυπτον εἰσελθόντες οἱ πατέρες αὐτῶν διετράφησαν. Διδάσκει τοίνυν ὁ νόμος ἡμᾶς, μηδὲ παλαιᾶς εὐεργεσίας ἀμνημονεῖν. Στίχ. ιδ'. Τί ἐστίν, Ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου;

Οἶδς πολλάκις δυσοσμίας ὁ ἀὴρ ἐμπιπλάμενος λοιμὸν ἐμποιεῖν. Ἐκέλευσε τοίνυν αὐτοῖς στρατοπεδευομένοις τὴν ἐκκρινομένην καταχωννύσαι κόπρον. Ἴνα δὲ μὴ ἀπειθήσαντες βλάβην εἰσδέξωνται, ἀναγκαίως ἐπήγαγεν· Ὅτι Κύριος ὁ Θεός ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου. Καὶ τὴν αἰτίαν διδάσκει· Ἐξελεῖσθαι σε, καὶ παραδοῦναι τὸν ἐχθρόν σου πρὸ προσώπου σου. Διὰ δὲ τούτου παιδεύει μηδὲν πράττειν παράνομον. Τοῦτο γὰρ ἐπάγει· Καὶ ἐστὶν ἡ παρεμβολή σου ἁγία, καὶ οὐχ εὐρεθήσεται ἐν σοὶ ἀσχημοσύνης πρᾶγμα.

Στίχ. ιθ'. Καὶ ὁ τόπος ἔστω σοὶ, φησὶν, ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἐξελεύσῃ ἐκεῖ.

Στίχ. ιγ'. Καὶ πάσσαλος ἔσται σοὶ ἐπὶ τῆς ζώνης σου. Καὶ ἔσται ὅταν καθιζάνῃς ἔξω, καὶ ὀρύξῃς (57) ἐν αὐτῷ, καὶ ἐπαναγαγῶν καλύψεις τὴν ἀσχημοσύνην σου ἑαυτοῦ (58).

Στίχ. ιδ'. Ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ ἐξελεῖσθαι σε, καὶ παραδοῦναι σοὶ τὸν ἐχθρόν σου εἰς τὰς χεῖράς σου. Καὶ ἔσται ἡ παρεμβολή σου ἁγία, καὶ οὐκ ὀφθήσεται ἐν σοὶ ἀσχημοσύνη πρᾶγματος.

Παρατεῖσθαι μὲν γὰρ πᾶν εἶδος ἀκαθαρσίας πρέπει τοὺς κατανδρίζεσθαι τῶν νοητῶν ἐπιθυμοῦντας ἐχθρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ πταίμεν ἅπαντες, καὶ νοσεῖ μὲν ἡ ἀνθρώπου φύσις τὸ εὐδίσθον εἰς τὸ πλημμελές· συνήσει δὲ οὐδεὶς παραπτώματα, κατὰ τὴν τοῦ Ψάλλοντος φωνήν· Γένοιτο, φησὶ, μὴ τῶν ἐμφύτων καὶ ἐν ὑμῖν ἀκαθαρσιῶν περιθραύεσθαι μονουχι, καὶ ἀλίσκεσθαι τι νενοσηκότας τῶν ἔξω νόμου καὶ ζωῆς ἁγιοπρεποῦς. Ἐνοικεῖ γὰρ τοῖς μέλεσι τῆς σαρκὸς τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος. Πρῶτον μὲν μὴ ἐναργῶς καὶ ἀκρύπτως, μήτε μὴ ἐν ἡφει πολλῶν, τὰ ἐκ τῆς ἀβρώστιας πραττέσθω πταίσματα· ἀλλ' ὅσον ἔξω λεληθότες, καὶ ὡς ἀπωτάτω τῆς παρεμβολῆς· εἶτα ταῖς ἐπανορθώσεσι κατακαλυπτέσθω, φησὶ· Σοφοὶ γὰρ καλύψουσι τὰς ἑαυτῶν ἀσχημοσύνας, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Καταλήγοντες γὰρ τῶν πλημμελημάτων, καὶ ταῖς εἰς τὰ ἀμείνω βροταῖς ἀναστοιχειοῦντες τρόπον τινὰ τὸν νοῦν, εἰς τὸ δεῖν ἐλέσθαι τὸ ὠφελοῦν, ἐκ μέσου ποιούμεθα τὰ προσπταίσματα· καὶ τὴν ἄκοσμον ἁμαρτίαν ταῖς τῶν ἐρεξῆς εὐωδίας νικῆσαντες, εἰσελευσόμεθα πάλιν εἰς τῶν ἁγίων παρεμβολήν, τουτέστιν εἰς τὴν τῶν πρωτοτόκων ἐκκλησίαν. Ἐν Χριστῷ δὲ τοῦτο πληροῦται, εἰ λάβοιμεν τὸν αὐτοῦ σταυρὸν, γοργῶ (59) καὶ εὐζωνοτάτῳ φρονήματι κεχρημένοι. Τὸ γὰρ ἔχειν ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ ζωστήρος πάσσαλον, ἦγουν τὸ

Παρατεῖσθαι μὲν γὰρ πᾶν εἶδος ἀκαθαρσίας πρέπει τοὺς κατανδρίζεσθαι τῶν νοητῶν ἐπιθυμοῦντας ἐχθρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ πταίμεν ἅπαντες, καὶ νοσεῖ μὲν ἡ ἀνθρώπου φύσις τὸ εὐδίσθον εἰς τὸ πλημμελές· συνήσει δὲ οὐδεὶς παραπτώματα, κατὰ τὴν τοῦ Ψάλλοντος φωνήν· Γένοιτο, φησὶ, μὴ τῶν ἐμφύτων καὶ ἐν ὑμῖν ἀκαθαρσιῶν περιθραύεσθαι μονουχι, καὶ ἀλίσκεσθαι τι νενοσηκότας τῶν ἔξω νόμου καὶ ζωῆς ἁγιοπρεποῦς. Ἐνοικεῖ γὰρ τοῖς μέλεσι τῆς σαρκὸς τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος. Πρῶτον μὲν μὴ ἐναργῶς καὶ ἀκρύπτως, μήτε μὴ ἐν ἡφει πολλῶν, τὰ ἐκ τῆς ἀβρώστιας πραττέσθω πταίσματα· ἀλλ' ὅσον ἔξω λεληθότες, καὶ ὡς ἀπωτάτω τῆς παρεμβολῆς· εἶτα ταῖς ἐπανορθώσεσι κατακαλυπτέσθω, φησὶ· Σοφοὶ γὰρ καλύψουσι τὰς ἑαυτῶν ἀσχημοσύνας, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Καταλήγοντες γὰρ τῶν πλημμελημάτων, καὶ ταῖς εἰς τὰ ἀμείνω βροταῖς ἀναστοιχειοῦντες τρόπον τινὰ τὸν νοῦν, εἰς τὸ δεῖν ἐλέσθαι τὸ ὠφελοῦν, ἐκ μέσου ποιούμεθα τὰ προσπταίσματα· καὶ τὴν ἄκοσμον ἁμαρτίαν ταῖς τῶν ἐρεξῆς εὐωδίας νικῆσαντες, εἰσελευσόμεθα πάλιν εἰς τῶν ἁγίων παρεμβολήν, τουτέστιν εἰς τὴν τῶν πρωτοτόκων ἐκκλησίαν. Ἐν Χριστῷ δὲ τοῦτο πληροῦται, εἰ λάβοιμεν τὸν αὐτοῦ σταυρὸν, γοργῶ (59) καὶ εὐζωνοτάτῳ φρονήματι κεχρημένοι. Τὸ γὰρ ἔχειν ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ ζωστήρος πάσσαλον, ἦγουν τὸ

(59) Cod., γοργ.

ξύλον, τοῦτο πλαγίως ὑπαινίττεται. Πνευματικῶς οὖν τῶν νοητῶν ὑποτύπωσιν ποιούμενοι τὰ σωματικά· οὐ γὰρ ἔσμεν ἐν ἀκαθαρσίαις, ἐν ὀφθαλμοῖς ἐπαμύνειν τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ εἰς ἐφεδρῶνας ἴοντες. Δεῖ οὖν ἡμᾶς καταχωννύειν ἀκαθαρσίας, Ὅτι Κύριος περιπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ. Ἐνοικεῖ γὰρ ἡμῖν καὶ ἐμπεριπατεῖ Χριστός.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

(60) Στίχ. ς'. Οὐκ ἐνεχυράσεις μύλον. οὐδὲ ἐπιμύλιον, ὅτι ψυχὴν οὕτως ἐνεχυράζει.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἄλλως. Οὐκ ἔστι μύλος οὐδὲ ἐπιμύλιον ψυχῇ (60'), ἀλλὰ πρὸς ἐργασίαν συντελεῖ ἄρτου, δι' οὗ μάλιστα ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον αὐτὸν· διὰ τὸ αἷμα. Καὶ γὰρ περὶ αὐτοῦ ἐλέχθη· Ὅτι τοῦ σώματος τὸ αἷμα ψυχὴ ἐστίν. Καταχρηστικῶς οὖν ταῦτα νοητέον. Οὕτε γὰρ τὸ αἷμα, οὔτε ὁ μύλος ψυχῇ, ἀλλὰ πρὸς τὸ ζῆν συμβαλλόμενα.

ΚΕΦ. ΚΖ'.

(61) Στίχ. ιε'. Καὶ θήσει αὐτὸ ἐν ἀποκρύφῳ.

Ἐπειδὴ εἰκὸς ἦν, τινὰς φόβῳ τῆς τιμωρίας σπουδάζειν λαθάνειν, καὶ ἐν παραθύστῳ καὶ λαθρανόντως τὴν ἀσέβειαν ἐπιτηθεύειν· πρὸς μείζονα φόβον καὶ ἀπειλὴν τῶν ταῦτα ποιούντων, καὶ ἀραιὰς ὑποβάλλει τοὺς ἀμάρτυρον τὴν ἀμαρτίαν ἐργαζομένους. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ εὐλάθειαν ἐπίπλαστον ὑποκρινόμενοι, ἔνδον δὲ τὰ πάθη κατορύττοντες, καὶ ἐν τῇ τῆς διανοίας κινήματι πρὸς πᾶν εἶδος ἀτοπίας ἐκβακχεύμενοι. Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐν ἀποκρύφῳ τιθέντες τὰ εἰδωλα.

(62) Στίχ. ιζ'. Ἐπικατάρατος ὁ μετατιθεὶς ὄρια τοῦ πλησίον.

Ὅρια τοῦ πλησίον μετατίθησι καὶ ὁ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας, καὶ τῆς ἐνθέου πολιτείας παρασάλευων τὸν ἐντὸς εὐρισκόμενον. Καὶ δηλοῖ τὰ ἐπαγόμενα (63).

(64) Στίχ. ιη'. Ἐπικατάρατος ὁ πλανῶν τυφλὸν ἐν ὁδῷ.

Τοῦ αὐτοῦ. Τοιοῦτοί εἰσι καὶ οἱ ἀπὸ εἰδωλολατρίας καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπὶ μυσαρὰς αἱρέσεις ἐφελκόμενοι. Τυφλοὺς γὰρ ἔντας αὐτοὺς καὶ μὴ πῶ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας ἐσχηκότας καὶ θεογνωσίας, ἀπατῶσι δὲ καὶ πλανῶσιν, ἑτέραν ἀντὶ τῆς ἀποστολικῆς παραδεικνύντες ὁδόν.

(65) Στίχ. ιθ'. Ἐπικατάρατος ὃς ἀρ ἐκκλίνη κρίσιν προσηλύτου καὶ ὀρφανοῦ καὶ χήρας.

Ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἀρὰν τίθησι τοὺς ὡσαύτως ἐκκλίνοντας κρίσιν προσηλύτου καὶ ὀρφανοῦ καὶ χήρας, ἄλλως πῶς πάλιν τὸ αὐτὸ εἰπῶν. Εἰ γὰρ τὸ ῥητὸν ἔχει τὸ ὀφέλειμον (66), ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία τὸ ὑψηλότερον. Προσήλυτοι γὰρ εἰσιν οἱ ἐξ ἔθνῶν εἰσιόντες τῇ ἀγίᾳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ δὲ ὀρφανοὶ κυρίως εἰσιν οἱ ἀποταξάμενοι μὲν τῷ ἑαυτῶν πατρὶ τῷ Σατανᾷ, μηδέπω δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐνδυσάμενοι, ἀλλ' ἔτι καὶ κατηχουμένοι ἐνάριθμοι. Ὁμοίως δὲ καὶ οὗτοι χήραι εἰσιν, ἀποστραφεῖσαι μὲν τὸν ἐγκαταστειρόντα αὐ-

²¹ II Cor. vi, 16. ²² Lev. xvii, 14.

(60) Cod. 534, pag. 228.

(60') Forte legendum ψυχῇ, vertendumque : Non est... anima. EDRT. PATROL.

(61) Pag. 251.

(62) Ibid.

lectualium rerum imaginem efficiamus ea quæ corporalia sunt. Non enim sumus in immunditiis, sub oculis Dei valentis juvare qui fecerit, dum imus ad exonerandam alvum. Oportet ergo ut nos defodiamus immunditias, Quia Dominus ambulat in castris. Habitat enim in nobis, et inambulatur Christus ²¹.

CAP. XXIV.

V. 6. Non accipies in pignus molam, neque quod molæ superponitur, quoniam animam sic in pignus tradit.

In eundem locum aliter. Non habet molam aut quod molæ superponitur, anima : sed confert ad faciendum panem, quo maxime vivunt homines. Notandum hoc ipsum propter sanguinem. Nam et de ipso dictum est : Quia corporis sanguis anima est ²². Per catachresin hæc sunt intelligenda. Nec enim vel sanguis, vel mola anima est, sed ad vitam conferunt.

CAP. XXVII.

V. 15. Et ponet illud in occulto.

Quoniam verisimile erat, nonnullos metu pœnæ studere latere, exercitatosque fore impietatem in abscondito et clandestine; ad majorem metum ac minas in eos qui hæc facerent, etiam maledictis obnoxios facit si sine testibus peccatum patrarent. Tales sunt qui simulatam pietatem præ se ferunt, interius vero morbum defossam habent, et in animi motu ad omne genus turpitudinis debacchantur. Hi sunt qui in occulto idola ponunt.

V. 17. Maledictus qui transfert fines proximi.

Fines proximi transfert et is, qui a veraci Dei cognitione, et divino regimine submovet eum, qui intra hos fines reperitur. Idque sequentia planum faciunt.

V. 18. Maledictus qui errare facit cæcum in via.

Ejusdem. Tales sunt et ii, qui homines ab idololatriæ cultu et circumcissione ad abominandas hæreses pertrahunt. Cum enim cæci sint, et lædum lumen veritatis habeant ac cognitionis Dei, decipiunt eos et aberrare faciunt, aliam ab apostolica demonstrantes viam.

V. 19. Maledictus quicumque declinat iudicium proselyti, et orphani et viduæ.

Eidem maledictioni subjicit qui eodem modo declinant iudicium proselyti, et orphani et viduæ : alio pacto quodammodo idem dicens. Etsi enim ipsum verbum suam utilitatem habet, at theoria etiam sublimius aliquid obtinet. Proselyti enim sunt, qui ex gentibus sanctam Dei ingrediuntur Ecclesiam. Orphanī proprie sunt ii, qui nuntium mittentes patri suo Satanæ, necdum tamen Jesum induentes, adhuc inter catechumenos numerantur. Similiter quoque hi viduæ sunt, quæ aversatæ qui-

(63) Confer Theodoretum.

(64) Ibid.

(65) Ibid.

(66) Forte ὀφέλιμον.

dem sunt eum, qui in ipsis seminabat perditionis A semina, necdum autem Christo copulati, tanquam casta virgo, juxta divinum Apostolum. Qui igitur declinant iudicium istorum, nec tradunt illis sincerum ac genuinum religionis mysterium, sub maledicto sunt. Alia quoque studiose quis percurrens, poterit spiritualiter meditari, servata interpretatione hac.

V. 26. *Maledictus omnis homo, qui non permanet in omnibus sermonibus legis.*

Illud, in omnibus, quod occurrit apud Septuaginta, confirmatur ex Samaritano antigrapho, in quo Chol, id est, omnibus vel omnia, haberi invenimus. Quibus concinit et Apostolus dicens: *Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt*²². Quamobrem qui sunt ex circumcissione convincuntur sub maledicto esse, propterea quod omnia non faciunt.

CAP. XXXIII.

V. 6. *Vivat Rubim, et non moritor.*

Quia Jacob moriens mala imprecatus fuerat Rubimo dicens: *Velut aqua non effervesces*²³; Moyses benedicens dicit: *Vivat Rubim, et non moritor*. Utrunque belle. Etenim pater maledicit ei tanquam cum concubina coeunti, de consecuturis erudiens, et metu percellens. At Moyses jure benedicit posthæc; quia solus Josepho pepercerat, quando eum e medio tollere fratres ejus volebant. Neque enim par erat ut maledictio quidem obtineret contra peccantem, benedictio vero non daretur emendanti quod fecerat.

τοῖς τὰ τῆς ἀπωλείας σπέρματα· οὕτω δὲ τῷ Χριστῷ ἀρμολογούμενοι, ὡς ἀγνή παρθένος, κατὰ τὸν θεὸν Ἀπόστολον. Οἱ οὖν ἐκκλίνοντες τὴν κρίσιν τούτων, καὶ μὴ παραδιδόντες αὐτοῖς ἀνόθευτον τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, ὑπὸ κατάραν εἰσίν. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τις φιλοπόνως ἐπεξιὼν, δυνήσεται πνευματικῶς θεωρεῖν, σωζομένης τῆς ἐρμηνείας.

(67) Στίχ. κς'. Ἐπικατάρatos πᾶς ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις τοῦ νόμου.

Τὸ, ἐν πᾶσι, κείμενον παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, κυροῦται ἀπὸ τοῦ Σαμαρειτικοῦ ἀντιγράφου, ἐν ᾧ τὸ χόλ, ὅπερ ἐστὶ πᾶσιν ἢ πάντα, φερόμενον εὐραμεν. Οἷς συνάδει καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγων· Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσίν, ὑπὸ κατάραν εἰσίν. Ὅθεν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐλέγχονται ὑπὸ κατάραν ὄντες, τὸ (68) μὴ πάντα ποιεῖν.

ΚΕΦ. ΛΓ'.

Στίχ. ζ'. Ζήτω Ρουβιμ, καὶ μὴ ἀποθανέτω.

Ἐπειδὴ Ἰακώβ ἀποθνήσκων κατηράσατο τῷ Ρουβιμ λέγων· Ὡς ὕδωρ μὴ ἐκξέσῃς. Ὁ Μωϋσῆς εὐλογῶν φησι· Ζήτω Ρουβιμ, καὶ μὴ ἀποθανέτω. Ἀμφότερα καλῶς. Ὁ τε γὰρ πατήρ κατήραται αὐτῷ ὡς τῇ παλλακῇ συνελθόντι, τὰ ἐξῆς παιδεύων καὶ φοβῶν· καὶ Μωϋσῆς δικαίως εὐλογεῖ μετὰ ταῦτα· ἐπειδὴ ὁ μόνος ἐφείσατο τοῦ Ἰωσήφ, ὅτε ἀνελεῖν αὐτὸν ἐβούλοντο οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Ἀποπον δὲ ἦν κατάραν μὲν προχωρῆσαι κατὰ ἡμαρτηκότος, εὐλογίαν δὲ μὴ δοθῆναι κατορθώσαντι.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΙΗΣΟΥΝ ΤΟΝ ΝΑΥΗ.

ORIGENIS ANNOTATIONES IN JESUM FILIUM NAVE.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. III.

V. 14. *Et profectus est omnis populus de tabernaculis suis.*

Id est, tanquam aræ plenitudo. Non enim concretæ sunt aquæ; sed tanquam acervum frumenti coacervatæ sunt. In typum nempe apostolorum.

CAP. VI.

VV. 15, 16. *Vociferamini: tradidit enim vobis Dominus civitatem.*

Ut quid Jerichuntem anathemati subijci mandavit? Primam hanc ceperunt civitatem postquam flumen transmiserunt. Quemadmodum igitur præ-

²² Gal. iii, 10. ²³ Gen. xlix, 4.

(67) Confer Theodoretum.

(68) Τῷ.

(69) Ἄλω πλήρωσις. Sic correximus verba ni-

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. ιδ'. *Καὶ ἀπῆρε πᾶς ὁ λαὸς ἐκ τῶν σκηνομάτων αὐτῶν.*

Τουτέστιν, ὡς ἄλω πλήρωσις (69). Οὐ γὰρ μόνον ἐπήγνυτο, ὡς ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ, ἀλλ' ὡς θημῶν πυροῦ ἐσωρεύετο. Εἰς τύπον τῶν ἀποστόλων δηλονότι.

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. ιε', ις'. *Κεκραξάτε· παρέδωκε γὰρ Κύριος ὑμῖν τὴν πόλιν.*

(70) Διατί τὴν Ἱερικὴν ἀναθεματισθῆναι προσέταξε; Πρώτην ταύτην εἶλον πόλιν μετὰ τὸ διαθῆναι τὸν ποταμὸν. Ὅσπερ τοῖνον προσέταξεν αὐτοῖς τῶν

hili ἄλω πλήρσι. EDIT. PATROL.

(70) Præcedunt τὴν μέντοι.... γέμουσαν, ut in edit. pag. 395.

καρπῶν προσφέρειν εἰς ἀπαρχάς, οὕτως ἐκάλεισε τὰ ἄνω σκύλων προσενεγκεῖν ἀκροθίνια. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ γυμνάσει αὐτοὺς διὰ τούτων τῶν νόμων, ὥστε τοὺς ἀναγκαίους νόμους τηρεῖν. Τὴν οἰκίαν δὲ αὐτοῖς ἐπιδεικνύς δύναμιν, τὴν πρώτην πόλιν δίχα ὀπλων καὶ μηχανημάτων εἰς παρεσκευάσει, καὶ μόνη κατέλυσε τῇ τῶν σαλπύγγων ἡχώ· ἵν' ὅταν ἤτηθῶσι παραταττόμενοι, γνῶσιν, ὡς αὐτοὶ παρέσχον τῆς ἡττης τὰς ἀφορμὰς, τῶν θεῶν νόμων καταφρονήσαντες.

ΚΕΦ. Η΄.

(71) Στίχ. β'. Καὶ τὴν προνομήν τῶν πενητῶν προνομήσεις σεαυτῷ.

Ἐπειδὴ οὐκ ἔδει ὡς ἐν τῇ Ἰερικῷ τὰ πάντα ἀναθεθῆναι.

(72) Στίχ. κς'. Καὶ ἐξέτεινεν ὁ Ἰησοῦς τὸν γαῖσόν, B καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

Ἔμενε γὰρ Ἰησοῦς ἐκτεταμένην ἔχων τὴν χεῖρα· ἵνα, θεασάμενοι οἱ τῆς ἐνέδρας, προκαταλάβωνται τὴν πόλιν.

ceperat, ut ipsi fructuum offerrent primitias, jussit ut spoliis offerrent principia. Præterea, etiam exercet eos per has leges, ut leges necessarias observent. Suam autem illis ostendens virtutem, primum oppidum sine armis et machinis ut caperent effecit, soloque dissolvit tubarum sonitu. Ut si quando in acie positi vincerentur, scirent se præbuisse cladis suæ causas, divinas leges contemnendo.

CAP. VIII.

V. 2. Et prædam jumentorum prædaberis tibi.

Quia non oportebat, sicut in Jericho, ut omnia anathemati subjicerentur.

V. 26 Et extendit Jesus contum, et manum suam.

Jesus enim extensam habebat manum, ut inuentus qui in insidiis latebant, præciperent civitatem.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΚΡΙΤΑΣ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN JUDICES.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. ΙΓ΄.

(73) Στίχ. ιθ'. Καὶ ἐρρήξεν ὁ Θεὸς τὸ τραῦμα τὸ ἐν σιαγόνι, καὶ ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ ὕδωρ.

Ἄντι τοῦ· Ἐρρήξε τῇ πληγῇ τῆς σιαγόνος τὴν γῆν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδατα.

ΚΕΦ. Κ΄.

(74) Στίχ. κα'. Καὶ ἐξῆλθον υἱοὶ Βενιαμίν.

Τίνος ἕνεκεν ἤττωνται δικαίως ἐπαλεθόντες; Ἡ δὲ δολοφονία διὰ προλαβοῦσας αἰτίας. Καὶ ὁ ψαλμὸς φησιν· Ὅταν λάβω καιρὸν, ἐγὼ εὐθύτητος κρινῶ. Εἶτα μετὰ τὸ ἤττηθῆναι καὶ μίαν καὶ δευτέραν, μετῆλθεν ἡ ὀργὴ ἐπὶ τοὺς ἡδικοῦσας, νικῶσι δικαίαν δίκην (75). Θαυμάσαι δὲ ἄξιον τὸ πλῆθος τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ, δικαίως τοῖς Βενιαμίταις ἐπαλεθόντες, καὶ ἤττηθέντες, οὐκ ἐνενόησαν τι πονηρὸν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μάλλον οὐδὲ ἐπαύσαντο προκλαίοντες, ἕως οὗ δίκην ἔλαβον κατὰ τῶν ἡδικοῦστων.

Ὅτι καταμαμφόμενοι τοῦ Θεοῦ εἶπον· Ἀλλὰ ἀπόχη τοῦτο. Τρόπον μαθεῖν ἔκτενον. Τὸ Βενιαμὴν λύκος ἀρπαξ· πρῶτ' ἔδεται, καὶ τὸ εἰ. (76) διαδώσει τροφήν, ἐνταῦθα πληροῦται. Καὶ γὰρ πρότερον νικήσας, ἔσχατον βρῶμα τοῦ λαοῦ γέγονε.

²⁵ Psal. LXXIV, 5. ²⁶ Gen. XLIX, 27.

(71) Cod. 534, pag. 249.

(72) Cod. XV.

(73) Cod. 534.

(74) Cod. XV.

C

CAP. XV.

V. 19. Et effregit Deus vulnus quod erat in maxilla, et exivit ex eo aqua.

Pro eo ut dicat, Effregit percussione maxillæ terram, et exierunt aquæ.

CAP. XX.

V. 21. Et egressi sunt filii Benjamin.

Qua de causa vincuntur, cum jure egressi sint? Omnino propter præcedentes culpas. Et Psalmus dicit: Cum accepero occasionem, ego rectitudines judicabo ²⁵. Deinde post cladem eorum et primam et secundam, transit ira in eos qui læserant, vincuntque justam victoriam. Mirari autem par est Israelitarum multitudinem, quia juste adversus Benjaminitas bellum suscipientes et victi, nihil quidquam mali adversus Deum cogitaverunt, quin potius flere non cessarunt, donec pœnas de offensoriis sumpserunt.

Nequaquam de Deo querentes, dixere: At sufficit hoc. Modum discere supplices postulabant. Illud: Benjamin lupus rapax: mane comedet, et vespere distribuet escam ²⁶, hic impletur. Prius enim vivens, postremo esca populi fuit.

(75) Hactenus et in edit. Quæ sequuntur etiam reliquos versus respiciunt.

(76) Forte ἐσπέρας.

CAP. XXI.

VV. 20, 21. Curnam præceperunt filii Israel superstitibus ex Benjamin, virgines in Selom choreas ducentes rapere, et in uxores ducere? Tribus eorum mulieres universæ jugulatæ fuerant, ipsi vero juraverant, non desponsuros ipsis filias suas. Ut ne igitur necessitate coacti alienigenarum filias ducerent, in rebus inlvls viam invenerunt, et raptum excogitarunt.

A

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. κ', κα'. Τί δήποτε προσέταξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τοὺς διακοτοὺς ἐκ τοῦ Βενιαμὴν ἐκ τῶν ἐν Σηλὼμ χορευουσῶν παρθένων ἀρπάσαι τε καὶ γῆμαι; Αἱ τῆς φυλῆς αὐτῶν γυναῖκες ἅπασαι κατεσφάγησαν· αὐτοὶ δὲ ὁμωμόκεσαν, μὴ κατεγγυῆσαι αὐτοὺς τὰς ἑαυτῶν θυγατέρας. Ἴνα τοίνυν μὴ βιασθέντες ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀλλοφύλους γυναῖκας ἀγάγωνται, πόρον εὑρον ἐν ἀπόροις, καὶ τὴν ἀρπαγὴν ἐπενόησαν.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

(ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ (77)).

ORIGENIS ANNOTATIONES IN LIBRUM I REGUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. III.

V. 6. *Et dixit: Non vocavi te, fili; revertere, et dormi.*

V. 7. *Et Samuel antequam nosceret Deum, et antequam revelaretur ei verbum Domini: et adjecit Dominus vocare Samuel.*

Hæc et cogitat et præcipit Heli, ut puero postea crederetur, quod quæ a Deo audierat, retulerit.

Quia Deus Helio mala prædicturus erat per Samuel, ut non putaretur commentus fuisse Samuel revelationem, rem sic ordinat Deus, ut ille putans quod ab Heli vocaretur, ad illum pergeret: ut cum Heli intellexisset, Deum esse qui vocabat Samuel; ipse vero postea quæ a Deo audivisset, referret; nullus esset suspicandi locus, quod revelationem esset commentus; sed fides ei adhiberetur, quod revera Dei revelationem nuntiabat.

V. 11. *Et ait Dominus ad Samuel: Ecce ego facio verba mea in Israel.*

Ea nempe quæ per prophetam primum dixit. Adjunxit igitur: *omnia quæcunque fueram locutus in domum ejus, etc.*

V. 14. *Juravi domui Heli, si placabitur iniquitas domus Heli in thymiamatis et in hostiis, usque in sæculum.*

Videtur quodammodo sic impedimentum ponere pœnitentiæ, cum illis non tribuat spem veniæ. Sed attende diligenter dicto. Ait, quod in hostiis non indulgebo illis: id est, nisi per opera et pœnitentiam perfectam. Non enim simplex est peccatum ut offerant jumenta in victimam, quæ propter peccata ignorantæ et simplicia offerri solent. Hic vero Deus est qui contumelia affectus est.

V. 15. *Et Samuel timuit annuntiare visionem Helio.*

Visionem appellat sermonem, quem audivit Sa-

(77) Ex cod. Veneto xvi, pag. 19 et seqq.

B

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. ζ'. *Καὶ εἶπεν· Οὐδέ κέ κληκά σε, τέκνον· ἀνάστρεψε, καὶ κάθευδε.*

Στίχ. ζ'. *Καὶ Σαμουὴλ πρὶν ἢ γῆναι Θεὸν, καὶ πρὶν ἢ ἀποκαλυφθῆναι αὐτῷ ῥῆμα Κυρίου· καὶ προσέθετο Κύριος καλέσαι Σαμουὴλ.*

(78) Ταῦτα καὶ νοεῖ καὶ ὑποτίθεται ὁ Ἥλλ, ἵνα ὁ παῖς ὕστερον πιστευθῆ, ὅτι ἂ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἤκουσεν ἀπήγγειλεν.

Ἐπειδὴ ἐμελλεν ὁ Θεὸς τῷ Ἥλλ κακὰ προλέγειν διὰ τοῦ Σαμουὴλ, ἵνα μὴ νομισθῆ πλάσσειν ὁ Σαμουὴλ τὴν ἀποκάλυψιν, οἰκονομεῖ ὁ Θεὸς ἐκείνῳ οἰηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἥλλ καλεῖσθαι, πρὸς αὐτὸν ἀπιέναι, ἵνα, ὅταν ὁ μὲν Ἥλλ νοήσῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶν ὁ καλῶν τὸν Σαμουὴλ, ἐκείνος δὲ μετὰ ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διαγγελῆ, μὴ ὑποπτευθῆ ὡς πλασάμενος τὴν ἀποκάλυψιν, ἀλλὰ πιστευθῆ, ὅτι ἀληθῶς Θεοῦ ἀποκάλυψιν ἀνήγγειλεν.

Στίχ. ια'. *Καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς Σαμουὴλ· Ἴδοὺ ἐγὼ κωῶν τὰ ῥήματά μου ἐν Ἰσραὴλ.*

Ἄηλον, ὅτι ἂ διὰ τοῦ προφήτου τοῦ προλαβόντος εἶπεν. Ἐπήγαγε γοῦν πάντα ὅσα ἐλάλησα ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς.

Στίχ. ιβ'. *Ἦμωσα τῷ οἴκῳ Ἥλλ, εἰ ἐξιλασθήσεται ἀδικία οἴκου Ἥλλ ἐν θυμιάμασι, καὶ ἐν θυσίαις ἕως αἰῶνος.*

Δοκεῖ πως ὡδε ἐμποδίζειν τῇ μετανοίᾳ, μὴ διδοὺς αὐτοῖς ἐλπίδα συγχωρήσεως. Ἀλλὰ πρόσχες ἀκριβῶς τῷ ῥητῷ. Φησὶν, ὅτι ἐν θυσίαις οὐ συγχωρῶ αὐτοῖς· τουτέστιν ἐὰν μὴ δι' ἔργων καὶ μετανοίας τελείας. Οὐ γὰρ ψιλὸν ἐστὶ τὸ ἀμάρτημα, ἵνα, προσαγάγῃθι θρέμματα εἰς θυσίαν, ἅτινα ἐπὶ τῶν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ψιλῶν πλημμελημάτων προσάγεται περὶ ἀμαρτίας. Ἐνταῦθα δὲ ὁ Θεὸς ἐστὶν ὁ ὕβρισθεὶς.

Στίχ. ιε'. *Καὶ Σαμουὴλ ἐφοβήθη ἀπαγγεῖλαι τὴν ὄρασιν τῷ Ἥλλ.*

Ἵρασιν καλεῖ τὸν λόγον, ὃν ἤκουσε Σαμουὴλ. Ὅτι

(78) Confer et Theodoretum hic.

οι λόγοι ως ακουόμενά εἰσι πράγματα διὰ τὸ γίνεσθαι.

Στίχ. ιζ'. *Μὴ δὴ κρύψῃς ἀπ' ἐμοῦ. Τάδε ποιήσω σοὶ ὁ Θεός, καὶ τάδε προσθήη.*

Ὁρᾶς τοῦ Θεοῦ τὴν οἰκονομίαν; Ὁ Σαμουὴλ, ἐπειδὴ χαλεπὰ προλέγειν αὐτοῖς ἐμελλεν, ἔδεισεν ἀπαγγεῖλαι τὰ ῥηθέντα πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ Ἥλι ὄρκους αὐτὸν φοβεῖ· οὐς φοβηθεὶς, ἀπήγγειλε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποκάλυψιν τῷ Ἥλι. Ὁ δὲ ἀκούσας, δέον νοουθετεῖν τὰ τέκνα καὶ τιμωρεῖσθαι, ἵνα ἡ διὰ τῆς κολάσεως αὐτῶν ἐπιστροφή τὸν Θεὸν ἐξιλειώσῃται, οὐδὲ ἐπέπληξεν.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. γ', β'. *Κατὰ τί ἐπταίσειεν ἡμῶς Κύριος σήμερον ἐνώπιον ἀλλοφύλων; Δάσωμεν τὴν κιβωτὸν.*

Ἐπειδὴ ἐμελλεν ἡ θεία Γραφή τὴν ἀπώλειαν τῶν υἱῶν Ἥλι προλέγειν, ὅτι τε ἡ κιβωτὸς τοῦ Θεοῦ ληφθήσεται ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων· προλαβοῦσα θεραπεύει τὴν ἀκοήν, μήποτε τις οἰηθῆ σκληρόν εἶναι τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο, ὡς ἔφη, ἱστορεῖ ὡς οὐκ ἠλαττώθη τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἡ κακία καὶ ἡ ἀμαρτία διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς κατ' αὐτῶν προρρήσεως, ἀλλ' ἠύξηθη μᾶλλον.

Στίχ. β'. *Ἐκλίνας, φησὶν, ὁ πόλεμος ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἦσαν ἰσόβροχοι περὶ τὴν μάχην. Ἀλλὰ τὸ ἐν μέρους, εἰς φυγὴν τραπὲν, ἐβαρῆθη ὡς ἐπὶ πλάστιγγος.*

(79) Σημειωτέον, ὅτι ἀνευ αἰτίας οὐδέποτε ἠτιᾶτο ὁ Ἰσραὴλ· διὸ καὶ ἀνεζήτουν τὴν αἰτίαν.

Στίχ. η'. *Οἱ κατάξαντες τὴν Αἴγυπτον ἐν πόσῃ πληγῇ, (80) καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ.*

Ἐν γὰρ τῇ ἐρήμῳ αὐτοὺς τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς διαφόροις ἐδάμασε πληγαῖς, ὡσερ τοὺς Αἰγυπτίους ἐν τῇ Αἰγύπτῳ.

Στίχ. ιγ'. *Ὅτι ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ ἐξεστηκυῖα περὶ τῆς κιβωτοῦ.*

Εὐσεθὴς ὁ Ἥλι καθ' ἑαυτόν. Οὐ γὰρ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν τέκνων ἠγωνία προηγουμένως, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς κιβωτοῦ, μήποτε γένοιτο ὑπὸ τοῖς ἀλλοφύλοις· ὁ δὲ καὶ συνέβη.

Στίχ. ιη'. *Καὶ ἐγένετο ὡς ἐμνήσθη τῆς κιβωτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπέσειεν ἀπὸ τοῦ δίφρου ὀπισθίως.*

Τῶν υἱῶν τὴν σφαγὴν ἐγνωκῶς, οὐκ ἀγεννῶς ἤνεγκε πατὴρ καὶ προσβύτης ὢν. Τὴν μέντοι κιβωτὸν δοριάλωτον γεγενῆσθαι μαθὼν, κατέπεσε, καὶ τῇ τῆς ἀθυμίας ὑπερβολῇ τοῦ βίου τὸ τέλος ἐδέξατο.

ΚΕΦ. Ε'.

Στίχ. γ', δ'. *Καὶ ὠρῆρισαν οἱ Ἀζῳῖοι, καὶ εἰσῆλθον εἰς οἶκον Δαγῶν καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ Δαγῶν πεπτωκῶς ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ ἐνώπιον κιβωτοῦ τοῦ Θεοῦ.*

Ἴνα γινώσκον οἱ ἀλλοφύλοι, ὅτι οὔτε ὁ Θεὸς ἠττήθη διὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, οὔτε αὐτὸν νενικήσασιν τῇ οἰκειᾷ δυνάμει· ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων αἱ ἀμαρτίαι καὶ ἀσέβεια τὴν ἤτταν πεποιθήσασιν. Πέπτωκε δὲ πρὸ τῆς κιβωτοῦ ὁ Δαγῶν, οὐχ ἵνα προσκυνήσῃ· οὐ γὰρ ἦν ἄξιος· ἀλλ' ἵνα συντριβῇ· ὁ δὲ καὶ γέγονεν.

Οἱ (81) Ἀζῳῖοι, πεπτωκότες τὸν Δαγῶν ἀνορθώσαντες,

(79) Hæc rursus pertinent ad v. 5.

(80) Ab hoc καὶ, quod exstat etiam in cod. Alexandr. pendet interpretatio. Abest in textu Hebr.

Amuel. Sane quia sermones sunt velut res auditæ, dum habentur.

V. 17. *Ne equidem celaveris a me. Hæc faciat tibi Deus, et hæc addat.*

Viden Dei dispensationem? Samuel quia tristia prædicturus erat illis, veritus est annuntiare quæ sibi dicta fuerant. At Heli adjurationibus eum perterret: quas reveritus, renuntiavit Heli Dei revelationem. Is ubi audisset, cum oporteret commovere et castigare liberum, ut conversio eorum a castigatione orta Deum propitium redderet, nullatenus percudit.

CAP. IV.

VV. 5, 2. *Ut quid labefactavit nos Dominus hodie coram alienigenis? Accipiamus arcam.*

Quoniam prædictura erat divina Scriptura interitum filiorum Heli, arcamque Dei capiendam esse ab alienigenis: præoccupat mulcere auditum, ne quis forte reputaret durum esse Deum. Propterea, ut inquam, narrat quod non fuerit imminutum seculus et peccatum filiorum Israel (82) propter minas et prædictionem adversus illos, quin potius auctum fuerit.

V. 2. *Declinavit, inquit, bellum. Pro, non æquo Marte pugnare poterant. Sed una pars in fugam versa, præpouderavit velut in lauce.*

Notandum, sine causa nunquam victum fuisse Israel: propterea etiam causam requirebant.

V. 8. *Qui percusserunt Ægyptum in omni plaga, et in deserto.*

In deserto enim ipsosmet filios Israel Deus variis edomuit plagis, quemadmodum Ægyptios in Ægypto.

V. 15. *Quia erat cor ejus extra se constitutum propter arcam.*

Pius Heli in seipso. Non enim pro salute filiorum angebatur primario, sed pro arca, ne forte in potestatem alienigenarum veniret: quod utique contigit.

V. 18. *Et accidit ut facta est mentio arcæ Dei, et cecidit de sella retrorsum.*

Cum audisset filiorum cædem, non ignobilter tulit, quamvis et pater, et senex. At ubi intellexit arcam bello captam fuisse, corruit, et nimio animi angore, vitæ finem accepit.

CAP. V.

VV. 3, 4. *Et surrexerunt mane Azotii, et ingressi sunt domum Dagon: et viderunt, et ecce Dagon lapsus in faciem suam coram arca Dei.*

Ut scirent alienigenæ, quod nec Deus victus fuerat propter Israelitas, nec ipsum vicerant propria virtute: sed Judæorum peccata et impietates eadem effecerant. Cecidit vero ante arcam Dagon, non ut adoraret; neque enim dignus erat: sed ut coutereretur: quod etiam accidit.

Azotii lapsum Dagonem erigentes, damnant ex

(81) Sic sequitur, non mutato auctoris nomine.

(82) Forte Heli.

comparatione filios Israel. Illi namque cum iterum Dagon corruisset, caputque illius et pedum manuumque extremitates excisæ essent, et in limine jacerent; usque adeo non temperarunt a notitia cladis, quam deus ipsorum contritus retulit, ut ex eo tempore non amplius limini insisterent, si quando eum adoraturi ingrediebantur, propterea quod ibi illius membra jacuerunt, de quibus commemoravimus. At Israel invictum habens Deum, sic impie egit.

CAP. XV.

V. 10. *Et fuit verbum Domini ad Samuelem, dicens:*

V. 11. *Pœnituit me, quod unxi Saul in regem.*

Quemadmodum humanum manus, et pes, et oculus, et auris, et si quid hujusmodi nominatur, significativa sunt membrorum nostri corporis; in Deo autem, manus innuit creatricem virtutem, oculus vim omnia inspiciendi; auris potentiam universa audiendi, pes vero illius præsentiam, quando quid operatur: sic ira Dei dicitur eruditio, qua quidam castigantur, non Dei passio. Pœnitentia est translatio divinæ dispensationis de re ad rem aliam. Quod enim nos pœnitendo facimus, id est evitamus ea quorum nos pœnitet, alia vero meliora sectamur; id Dei pœnitentia vocatur. Ut quid istuc? Quoniam accommodate quantum fieri poterat ad res corporeas oportebat ut hebetioribus prophetæ de Deo loquerentur, ut res illius capi possent. Qui enim status quas sculpebant vel fundebant, deos arbitrabantur, res cæteroque ratione destitutas, quænam cepissent per spirituales cogitationes et verba, ea quæ de Deo dicerentur?

Et iterum:

Si universa prævidit Deus, nec de iis quæ novit irascitur, aut pœnitentia ducitur; non est ergo passio quæ in Deum cadat, ira vel pœnitentia: sed iræ opus est pœnitio; quod et ad pœnitentiam similiter transferendum: quæ est derelictio prioris operis, et translatio in aliam dispensationem. Sic et de gladio dicitur: *Gladie acute, macta*²⁷. Item manus ferrea nominatus est Salomon: *Ut eripiat te de manu ferrea et gladio*²⁸. Ut David inquit: *In manus gladii*²⁹. Eodem modo animus Dei irasci dicitur, et faciem habere peccata, secundum David, et faciem ira Dei, sicut in psalmo tricesimo septimo: et manibus plaudere flumina. Nec tamen flumina manus habent, vel faciem peccata. Nemo igitur ex iis quæ corporaliter de Deo dicuntur ad captum veterum, Dei corpus cogitet, aut illum passionibus scætere.

Mutabilitas sententiæ humanæ non est attribuenda Deo. Nos enim in nobis ipsis mutationes divinæ dispensationis, quæ nobis jure contingant, operamur, dum indignos nos præbemus propter opera honore, quem largitur Deus. Cum igitur repudias-

²⁷ Ezech. xxi, 9. ²⁸ Psal. ii, 9. ²⁹ Psalm. lxxii, 11.

(82*) Confer. tom. XII, col. 991.

A κατέκριναν ἐκ παραθέσεως τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. Οἱ μὲν γὰρ, δεύτερον τοῦ Δαγῶν πεπτωκότος, καὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τῶν ποδῶν καὶ χειρῶν τῶν ἄκρων ἀποτμηθέντων, καὶ ἐν τῷ οὐδῶ κειμένων, τοσοῦτον ἀπέσχοντο τοῦ (μὴ) γνῶναι τὴν ἤτταν, ἣν ὁ θεὸς αὐτῶν ἤτηθη συντριβεῖς, ὥστ' ἐξ ἐκείνου μηδέπω οὐδοῦ ἐπιβαίνειν, ἤνικα ἂν εἰσίσαι προσκυνεῖν αὐτῷ, ἐφ' ᾧ ἔκειντο αὐτοῦ τὰ μέρη, ὧν ἐμνημονεύσαμεν. Ὁ δὲ γε Ἰσραὴλ, ἀήτητον ἔχων τὸν θεόν, οὕτως ἠσέδει.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. ε'. *Καὶ ἐγενήθη ῥῆμα Κυρίου πρὸς Σαμουὴλ, λέγων·*

Στίχ. ια'. *Μεταμελέμηαι, ὅτι ἔχρισα τὸν Σαούλ εἰς βασιλέα.*

(82*) Ὅσπερ ἀνθρώπων μὲν χεῖρ καὶ ποὺς καὶ ὀφθαλμὸς καὶ οὖς, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ὀνομάζεται, σημαντικὰ τῶν μελῶν τοῦ ἡμετέρου σώματος ἐστιν· ἐπὶ δὲ θεοῦ χεῖρ μὲν τὸ δημιουργικόν, ὀφθαλμὸς δὲ τὸ ἐποπτικόν· καὶ οὖς μὲν τὸ ἀκουστικόν, ποὺς δὲ τὸ τῆς παρουσίας, ὅτ' ἂν ἐνεργῇ τι· οὕτω καὶ θυμὸς μὲν θεοῦ λέγεται παιδεία, ἡ κατὰ τῶν παιδόντων, οὐ πάθος θεοῦ· μεταμέλεια δὲ ἡ ἀπὸ πράγματος εἰς πρᾶγμα μεταθέσις τῆς τοῦ θεοῦ οἰκονομίας. Ὁ γὰρ ἡμεῖς μεταμελοῦμενοι ποιούμεν, τουτέστιν ἐκεῖνα μὲν φεύγομεν ἐφ' οἷς μετεμελήθημεν, ἕτερα δὲ διώκομεν τὰ κρείττω· τοῦτο μεταμέλεια θεοῦ λέγεται. Διὰ τί; Ἐπειδὴ σωματικώτερον τοῖς βαρυτάτοις τὴν διάνοιαν εἶδει περὶ τοῦ θεοῦ τοὺς προφήτας ὀμιλεῖν, ἵνα χωρηθῆ; οἱ γὰρ ἀγάλατα ἀπεργάζοντο καὶ ἐχώνευσον θεοὺς νομιζόντες, ἡδὴ δὲ καὶ ἄλογα, πῶς ἂν ἐχώρησαν διὰ πνευματικῶν νοημάτων τε καὶ ῥημάτων τὰ περὶ θεοῦ λεγόμενα;

Καὶ πάλιν·

Εἰ πάντα προσέειν ὁ θεός, οὐκ ἀφ' ὧν δὲ οἷδε θυμῶνται ἢ μεταμελεῖται· οὐ πάθος ἄρα θεοῦ θυμὸς, ἢ μεταμέλεια· ἀλλὰ τοῦ θυμοῦ ἔργον ἢ κόλασις· καὶ τὸ τῆς μεταμελείας ὁμοίως· ἀπόστασις τοῦ προτέρου πράγματος, μετάθεσις δὲ εἰς τὴν ἑτέραν οἰκονομίαν. Οὕτω καὶ περὶ ῥομφαίας λέγεται: *Ῥομφαία δξύνουσα, σφάξ.* Οὕτω καὶ χεῖρ ὀνόμασται σιδήρου ὁ Σολομῶν· *Ἴνα ρύσῃται σε ἐκ χειρὸς σιδήρου καὶ ῥομφαίας*· ὡς ὁ Δαυὶδ φησιν· *Εἰς χεῖρας ῥομφαίας.* Οὕτω καὶ ὁ θυμὸς τοῦ θεοῦ ὀργίζεσθαι λέγεται, καὶ D πρόσωπον ἔχειν ἁμαρτίας κατὰ τὸν Δαυὶδ, καὶ πρόσωπον ὁ τοῦ θεοῦ θυμὸς, ὡς ἐν τῷ τριακοστῷ ἐβδόμῳ ψαλμῷ· καὶ χερσὶν οἱ ποταμοὶ κροτεῖν. Οὕτε δὲ ποταμοὶς χεῖρές εἰσιν, οὕτε πρόσωπον ἁμαρτίας. Μὴ τοίνυν τις τὰ σωματικῶς περὶ θεοῦ λεγόμενα, ὡς ἐχώρουν οἱ παλαιοὶ, σῶμα τὸν θεὸν νομίζουσαν, ἢ παθῶν αὐτὸν πεπληρωσθαι.

Οὐ τὸ εὐπερίστρεπτον τῆς ἀνθρώπου γνώμης τῷ θεῷ προσαπτέον. Ἡμεῖς γὰρ ἐφ' ἑαυτῶν τὰς τροπὰς τῆς θείας οἰκονομίας, τὰς ἐφ' ἡμῖν δικαίως συμβαινούσας ἀπεργάζόμεθα, ἀναξίους ἑαυτοὺς δεικνύοντες διὰ τῶν πράξεων τῆς παρὰ τοῦ θεοῦ δωρηθείσης τιμῆς.

Καταγνούς οὖν τοῦ Σαούλ, καὶ βουλόμενος τῷ Δαυῖδ παραδοῦναι τὰ τῆς ἀρχῆς, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ φυλάξαι τὴν βασιλείαν, διὰ τὸν αὐτοῦ τεθησόμενον κατὰ σάρκα βασιλέα τῆς κτίσεως ἀπάσης, ἀνθρωπίνους ἐχρήσατο βήμασιν (83) ἀνθρωπος διαλεγόμενος, καὶ εἶπε· *Μεταμεμέλημαι, ὅτι ἐχρῖσα τὸν Σαούλ εἰς βασιλέα*· ἀντὶ τοῦ· Ἐτέρω βούλομαι δοῦναι τῆς βασιλείας τὴν ἀρχὴν, τοῦτον δὲ παῦσαι τῆς δυναστείας.

Τὸ, *μεταμεμέλημαι*, διὰ τὸν Σαούλ· τουτέστιν οὕτως ἀνάξιον ἑαυτὸν τῆς βασιλείας ἐποίησεν, ὥστε, εἴ γε φύσιν εἶχον μετανοοῦσαν, μετέγνων ἂν ἐπ' αὐτῷ. Διὰ τί οὖν ἐχρῖσθη; Ὅτι τότε ἄξιός ἦν· τραπεῖς δὲ πάλιν, ἀνάξιός γεγόνη.

Στίχ. λζ'. *Καὶ Κύριος μετεμελήθη, ὅτι ἐβασίλευσε τὸν Σαούλ ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ.*

Ἐκ τούτων δείκνυται ὃ προεῖπον, ὅτι μεταμέλεια λέγεται ἢ τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας ἀπὸ πράγματος εἰς πρᾶγμα μετάθεσις.

Δείκνυσιν ὁ λόγος, ὅτι, καὶ προφήτης καὶ δίκαιος ἀνθρωπος ὁ ὑπὲρ ἄλλων δεόμενος, οὐκ ἄλλως ἀκούεται, εἰ μὴ ἐκεῖνος ἔργῳ δεῖξει τὴν μετάνοιαν. Οὕτω γὰρ ἡ δέησις ἰσχύει τοῦ δικαίου, ἐνεργουμένη διὰ τοῦ ἀμαρτήσαντος. Ἴνα οὖν εἰς πέρας ἀχθῆ τὸ πρᾶγμα, δεῖ ἀμφοτέρω συνδραμεῖν καὶ τὴν τοῦ δικαίου εὐχὴν, καὶ τὸ ἔργον τοῦ μετανοοῦντος.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Στίχ. κγ'. *Καὶ ἐγενήθη ἐπ' αὐτῷ πνεῦμα Θεοῦ· καὶ ἐπορεύετο πορευόμενος καὶ προφητεύων.*

Ἐπειδὴ δυνατὸς ἦν ὁ Σαούλ, πλῆθος ἔχων βοηθοῦν αὐτῷ κακῶς κατὰ Δαυῖδ· οἱ δὲ δύο μόνοι ἐδιώκοντο, ὁ Σαμουὴλ καὶ ὁ Δαυῖδ· ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ποιεῖ προφητεύειν τὸν Σαούλ, οὐ μόνον ὅσα κατ' αὐτοῦ ἦν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ Δαυῖδ· καὶ ρίπτει γυμνὸν προσημαίνουσα, ὅτι γυμνωθήσεται τῆς βασιλείας.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. θ'. *Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Ἰερὺς τῷ Δαυῖδ, καὶ εἶπεν· Οὐκ εἰσὶν ἄρτοι βέθηλοι ὑπὸ τὴν χεῖρά μου, ὅτι ἄλλ' ἢ ἄρτοι ἅγιοι εἰσι.*

(84) Βεθῆλους λέγει νῦν οὐ τοὺς ἀκαθάρτους, ἀλλὰ τοὺς οὐκ ἁγίους, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἁγίων ἄρτων, τῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης παρατιθεμένων. Ἐξ γὰρ εἶχον ἄρτους ἢ τράπεζα διαπαντὸς ἀλλασσομένους ὑπὲρ τῶν δώδεκα φυλῶν τοῦ Ἰσραὴλ, οὓς ἐνωπίους ἐκάδουν ὡς εἶναι ἕκαστον τῶν ἄρτων ὑπὲρ δύο φυλῶν προσφερόμενον, τοὺς δὲ ἕξ ὑπὲρ τῶν ἡδέκα φυλῶν. Τί οὖν ἐκ τούτου καλὸν ἐγένετο; τὰς φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς ὁμόνοιαν συνάπτεσθαι. Τί δὲ κρεῖττον προσσημαίνετο; τοὺς μακαρίους ἀποστόλους ἀνὰ δύο δύο πέμπεσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τὰ πρῶτα κηρύσσειν ἐν ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς εἶναι ἕξ ἅμα τῶν δώδεκα μαθητῶν ἀριθμὸν.

Στίχ. ε'. *Καὶ ἀπεκρίθη Δαυῖδ τῷ Ἰερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀλλὰ ἀπὸ γυναικὸς ἀπεσχήμεθα ἡμεῖς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν· ἐν τῷ ἐξελθεῖν με εἰς ὁδὸν γυμνασι πάντα τὰ παιδάρια ἡγνισμένα. Καὶ αὕτη (85) ἡ ὁδὸς βέθηλος, διότι ἁγιασθήσεται σήμερον διὰ τὰ σκεύη μου.*

Σήμερον ἁγιασθήσεται διὰ τὰ σκεύη ἀσπαρτε-

(83) Videtur deesse ὡς.

(84) Confer t. XII, col. 101¹, Levit. xxiv, 6.

A set Saulem, velletque Davidi imperium tradere, servareque semini illius regnum, per eum qui ei nasciturus erat secundum carnem rex totius creaturæ, humanis usus est verbis locutus velut homo, et inquit: *Pœnituit me, quod unxi Saul in regem.* Pro, Alteri volo dare regni imperium, hunc vero potestate abdicare.

Illud, *pœnituit me*, est propter Saul: id est, usque adeo indignus seipsum regno effecit, ut si possem per naturam pœnitentiæ obnoxius esse, mutassem equidem de illo sententiam. Utquid ergo unctus est? Quia tunc dignus erat: at iterum mutatus, indignus evasit.

V. 35. *Et Dominum pœnituit, quod regem effecit Saul super Israel.*

Ex his ostenditur quod antea dixi, pœnitentiam vocari translationem dispensationis Dei ab una ad aliam rem.

Oratio ostendit, quod quamvis propheta sit, et vir justus qui pro aliis orat, non aliter auditur, nisi ille opere pœnitentiam ostendat. Tunc enim oratio justi efficax est, quæ sit propter peccatorem. Ut igitur res ad effectum redigatur, oportet ut utraque concurrant, et oratio justi, et opus pœnitentis.

CAP. XIX.

V. 25. *Et fuit super eo spiritus Dei: et procedebat procedens et prophetans.*

Quia potens erat Saul, habens multitudinem sibi male auxiliantem adversus David: duo vero soli persecutionis erant scopus, Samuel videlicet et David: divina gratia efficit ut prophetet Saul, non modo ea quæ contra ipsum erant, sed et quæ pro David erant: projicitque nudum, præinnuens quod ille nudandus erat regno.

CAP. XXI.

V. 4. *Et respondit sacerdos Davidi, et ait: Non sunt panes profani sub manum meam: præterquam panes sancti sunt.*

Profanos dicit nunc, non immundos, sed minime sanctos, ad distinctionem panum sanctorum, qui super mensa proponebantur. Sex namque habebat panes mensa, qui semper mutabantur, pro duodecim tribubus Israel, quos *conspectuales* vocabant.

D Erat itaque panis unus pro duplici tribu oblatus; sex vero erant propter duodecim tribus. Quid igitur hinc boni obveniebat? ut tribus Israel ad concordiam aptarentur. At quid excellentius præfigurabatur? quod beati apostoli bini mitterentur a Salvatore prius prædicare in tribubus Israel, ita ut senio fieret ex duodecim apostolis.

V. 5. *Et respondit David sacerdoti, et ait illi: At enim a muliere abstinuiimus ipsi heri et tertiam diem: dum egrederer in viam, fuerunt omnes pueri purificati. Et isthæc via profana, propterea sanctificabitur hodie per vasa mea.*

Hodie sanctificabitur, per vasa aliquanto quidem (85) Ms. αὕτη, nullo spiritu aut accentu. Cod Alex. αὐτή.

obscure dixit, hoc tamen sibi vult : Pueri mei sanctificati sunt, et abstinerunt ab uxore heri et nudistertius. Hoc enim est dixisse eum, *et pueri purificati*. Quod si omnino non fuissent, sanctificabantur per esum panis propositionis. Persuasus sacerdos dictis, dat Davidi panes, quos non oportebat alios comesse, quam solos sacerdotes. Hoc autem ad prophetiam pertinet, quæ factis declarat, quod aliquando, non alia existente regia tribu, id est Judæ, et alia tribu sacerdotali, Levitica inquam; uniendæ erant, et unum quid confecturæ, sacerdotalem nempe dignitatem et regiam, in adventu ex David Salvatoris nostri, sacerdotis simul et regis, qui futurus erat secundum ordinem Melchisedec.

V. 7. *Et ibi erat unus puerorum Saulis in die illa detentus Neessar (86) coram Domino, cui nomen erat Doec.*

Neassar innuit, vel quod propter peccata permanebat Doec Idumæus coram Domino venerans et confitens; vel dæmoniacus ut Saul, cujus ruitas pascebat.

CAP. XXV.

V. 22. *Hæc faciat Deus (inimicis Davidis) Davidi; et hæc addat, si relinquam ex omnibus quæ habet Nabal, usque ad matutinum, mingentem ad parietem.*

Nemo mingit stans, et quidem ad parietem, nisi ei vacet. Istud ergo dicit: etiam incuriosum nihilque exspectantem pati, si Nabalis fuerit.

CAP. XXVIII.

V. 11. *Et ait mulier Sauli: Quem reducam tibi? Et ait: Samuelem reduc mihi.*

V. 12. *Et vidit mulier Samuelem, et exclamavit.*

Ventriloqua Samuelem non evocavit: impossibile enim erat, nec qui ascendit veritatem dixit. Quis autem is fuerit, et per quam virtutem ascenderit, quære.

Αρον μὲν εἶπε, σημαίνει δὲ τοῦτο: Τὰ μὲν παιδία μου ἡγίασται καὶ ἀπέσχηται γυναικὸς καὶ χθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν. Τοῦτο γὰρ, φάναι αὐτόν· Καὶ τὰ παιδία ἡγιοσμένα. Εἰ δὲ οὐκ ἦν πάντως, ἡγιάζετο διὰ τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον τῆς προθέσεως. Πεισθεὶς ὁ ἱερεὺς τοῖς εἰρημένοις, δίδωσι τῷ Δαυὶδ τοὺς ἄρτους, οὓς οὐκ ἐχρῆν ἐτέρους φαγεῖν, ἢ μόνους τοὺς ἱερέας. Τοῦτο δὲ τῆς προφητείας ἐστὶ, τῆς δι' ἔργων δηλοῦσης, ὅτι μὴ ποτε, ἄλλης οὐσης τῆς βασιλικῆς φυλῆς, τούτέστι τῆς Ἰούδα, καὶ ἄλλης τῆς ἱερατικῆς φυλῆς, λέγω δὴ Λευιτικῆς, ἐμελλον συνάπτεσθαι, καὶ ἐν ἀποτελεῖσθαι, τό τε ἱερατικὸν ἀξίωμα καὶ τὸ (87) ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐκ Δαυὶδ Σωτῆρος ἡμῶν ἱερέως τε ὁμοῦ καὶ βασιλέως, τοῦ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Στίχ. ζ'. *Καὶ ἐκεῖ ἦν ἐν τῶν παιδαρίων τοῦ Σαούλ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ συνεχόμενος Νεσσαρὰν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ὄνομα αὐτῷ Δωήκ.*

Τὸν Νεσσαρὰ δηλοῖ, ἢ ὅτι δι' ἀμαρτίας παρέμενε Δωήκ (88) ὁ Ἰδομαῖος ἐνώπιον Κυρίου θεραπευόμενος καὶ ὁμολογούμενος· ἢ δαιμονῶν ὡς ὁ Σαούλ, οὗ τὰς ἡμιόνους ἔβοσκεν.

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Στίχ. κθ'. *Τάδε ποιῆσαι ὁ Θεὸς ([89] τοῖς ἐχθροῖς Δαυὶδ) τῷ Δαυὶδ· καὶ τάδε προσθήη, εἰ ὑπολείψομαι ἐκ πάντων τῶν τοῦ Νάβαλ ἕως πρῶτῃ οὐρουντα πρὸς τοίχον.*

Οὐκ οὔρει τις ἐστὼς, καὶ τοῦτο πρὸς τοίχον, ἐὰν μὴ σχολάζηται. Τοῦτο οὖν λέγει· καὶ τὸν ἀμέριμον, καὶ μηδὲν προσδοκῶντα παθεῖν, ἐὰν ἦ τοῦ Νάβαλ.

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Στίχ. ια'. *Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ Σαούλ· Τίνα ἀναγάγω σοι; Καὶ εἶπε· Τὸν Σαμουὴλ ἀνάγαγέ μοι.*

Στίχ. ιβ'. *Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ τὸν Σαούλ (90), καὶ ἀνεβόησεν.*

Ἡ ἐγγαστρίμυθος τὸν Σαμουὴλ οὐκ ἀνήγαγεν· ἀμήχανον γὰρ, οὐδὲ [ὁ] ἀναβάς ἀλήθειαν εἶρηκε. Τίς δὲ οὗτος, καὶ διὰ ποίας δυνάμεως ἀνέβη, ζητεῖ.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LIBRUM II REGUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

CAP. V.

V. 6. *Et abiit David, et omnes viri ejus, in Jerusalem ad Jebusæum habitantem terram illam. Et dictum est Davidi: Non ingredieris huc, quia residerunt cæci et claudi.*

Obsidebat Jebus David. Jebus dicebatur, quæ nunc Jerusalem, quando alienigenis suberat. Jebusæi

(86) Hebr. ΝΕΕΤΖΑΡ, *reclusus*.

(87) Supple βασιλικόν.

(88) Cf. i. XII, col. 99.

D

ΚΕΦ. Ε'.

Στίχ. ζ'. *Καὶ ἀπῆλθε Δαυὶδ, καὶ πάντες οἱ ἄνδρες αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ πρὸς τὸν Ἰεβουσαῖον, τὸν κατοικοῦντα τὴν γῆν. Καὶ ἐβρήθη τῷ Δαυὶδ· Οὐκ εἰσελεύσῃ ὧδε, ὅτι ἀντέστησαν οἱ τυφλοὶ καὶ οἱ χωλοὶ.*

Ἐπολιόρκει τὴν Ἱεβοῦς ὁ Δαυὶδ. Ἱεβοῦς δὲ ἡ νῦν Ἱερουσαλήμ ἐλέγετο, ὅτε ὑπὸ ἀλλοφύλους ἦν. Οἱ τοί-

(89) Hæc adulterina hic sunt.

(90) Lege Σαμουήλ.

νον Ἰεβουσαίοι, εἰδότες, ὅτι φιλόπτωχος ἦν ὁ Δαυὶδ, ὑπέβαλον ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ τείχους τυφλοὺς καὶ χωλοὺς αὐτὸν ὑβρίζειν. Ὁ δὲ, κρατήσας τῆς Ἰερουσαλήμ, ποσοῦτον ἐπέσχε τοῦ διαθεῖναι κακῶς τοὺς λελωθημένους τὸ σῶμα, ὡς καὶ νόμον θέσθαι τοῖς αὐτοῦ στρατιώταις θανάτου, εἴ τις ἐπιχειρήσειεν ἀνελεῖν τυφλὸν ἢ χωλόν. Πᾶς γὰρ ὁ τύπτων, φησὶν, Ἰεβουσαίων χωλὸν ἢ τυφλόν, ἀπέσθω ἐν παραξίφιδι, τούτέστιν ἀναιρέσθω. Εἰ γὰρ καὶ ἐμίσειεν τὴν ψυχὴν Δαυὶδ, ἀλλὰ φειδοὺς τυγχάνουσι. Διὸ ἀξιοῦται τῆς παρὰ πάντων τιμῆς, λεγόντων· Χωλὸς καὶ τυφλὸς οὐκ εἰσελεύσεται εἰς οἶκον Κυρίου, οἱ τὸν Δαυὶδ ὑβρίσαντες, ὧν ἐφείδετο.

(90*) Σημειωτέον, ὅτι Νάθαν ὁ υἱὸς Δαυὶδ τίκεται αὐτῷ ἐλόντι καὶ οἰκήσαντι τὴν Ἰερουσαλήμ. Οὗτος δὲ ἐστὶν Νάθαν, ὃν γενεαλογεῖ ὁ μακάριος Λουκᾶς. Ὁ δὲ μακάριος Ματθαῖος Σολομῶνα τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ γενεαλογεῖ. Καὶ ἐντεῦθεν, λέγω δὴ ἀπὸ τῶν μνημονευθέντων υἱῶν τοῦ Δαυὶδ, ὁ μὲν δι' ἑτέρας λέγεται γενεαλογία, ὁ δὲ δι' ἄλλης.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Στίχ. ε'. (91) Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς πρὸς Ἀβεσσα· Τί ἐμοὶ καὶ ὑμῖν, υἱοὶ Σαρουῖα; Καὶ ἀφετε αὐτὸν, καὶ οὕτω καταράσθω· ὅτι Κύριος εἶπεν αὐτῷ καταράσθαι τὸν Δαυὶδ.

*Ὅστε καὶ ἐντεῦθεν δείκνυται, ὅτι ὅπερ ὁ Θεὸς οὐ ποιεῖ μὲν, συγχωρεῖ δὲ γενέσθαι, πεποιθέναι λέγεται. Ὁμολόγηται τοίνυν, ὅτι οὐκ ἦν ἔργον τοῦ Θεοῦ ἢ ἐπανάστασις τοῦ Ἀβεσσαλώμ, καὶ ἡ τοῦ Σεμεὶ λοιδωρία, καὶ τὸ βάλλειν αὐτὸν λίθοις τὸν Δαυὶδ. Τρανώτερον δὲ δείκνυσιν (92) φημὶ τὸ λέγειν τὸν Δαυὶδ· Ἄφετε αὐτὸν ἀρᾶσθαι, ὅτι Κύριος εἰρηκεν αὐτῷ· ὅπως ἴδοι τὴν ταπεινώσιν μου, καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος ἀγαθὰ, ἀντὶ τῆς κατάρας αὐτοῦ τῆς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. Φανερόν γάρ, ὡς οὐκ ἤρεσκε τῷ Θεῷ τὸ γινόμενον. Ὁ δὲ οὐκ ἤρεσκεν, οὐκ ἂν ἐντελέματο ποιεῖν.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. β'. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ τοὺς Γαβαωνίτας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· καὶ οἱ Γαβαωνῖται οὐχ υἱοὶ Ἰσραὴλ εἰσιν, ἀλλ' ἡ ἐκ τοῦ αἵματος Ἀμορρᾶϊον· καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ὤμοσαν αὐτοῖς. Καὶ ἐζήτησε Σαούλ πατάξαι τοὺς (93), ἐν τῷ ζηλώσει αὐτὸν τοὺς υἱοὺς καὶ Ἰούδα.

Στίχ. γ'. Καὶ εἶπε Δαυὶδ πρὸς τοὺς Γαβαωνίτας· Τί ποιήσω ὑμῖν; καὶ ἐν τίνι ἐξελάσομαι, καὶ εὐλογήσετε τὴν κληρονομίαν Κυρίου;

Στίχ. δ'. Καὶ εἶπαν αὐτῷ οἱ Γαβαωνῖται· Οὐκ ἐστὶν ἡμῖν ἀργύριον καὶ χρυσίον μετὰ Σαούλ, καὶ μετὰ τοῦ οἴκου αὐτοῦ· καὶ οὐκ ἐστὶν ἡμῖν ἀνὴρ θανατώσας ἐκ παντὸς Ἰσραὴλ. Καὶ εἶπε· Τί ὑμεῖς λέγετε, καὶ ποιήσω ὑμῖν;

Στίχ. ε'. Καὶ εἶπον πρὸς τὸν βασιλέα· Ὁ ἀνὴρ, ὃς συνετέλεσεν ἡμᾶς (94), καὶ ἐδίωξεν ἡμᾶς, καὶ ἐλογίσασθε ἐξολοθρεῦσαι ἡμᾶς, ἀπαρίσομεν αὐτὸν, τοῦ μὴ ἐστάναι αὐτὸν ἐν παντὶ ὀρίῳ Ἰσραὴλ.

Στίχ. ς'. Δότε ἡμῖν ἐπτά ἀνδρας ἐκ τῶν υἱῶν αὐ-

* II Reg. v, 8. ⁹¹ ibid. ⁹² II Reg. xvi, 11, 12.

(90*) Hæc videntur pertinere ad v. 14.

(91) Confer. et cap. xix, v. 21, 22.

(92) Deest ὁ, vel ἕ.

A igitur videntes, Davidem esse pauperum amatorem, submiserunt ad verticem mœnium cæcos et claudos, qui eum injuriis obruerent. At ille capta Jerusalem, tantum abfuit ut malis afficeret eos qui corpore vitiiati erant, ut et legem tulerit capitalem militibus suis, si quis auderet interficere cæcum vel claudum. Quisquis enim, inquit, percusserit Jebusæum claudum vel cæcum, aptetur in gladio ⁹⁰, id est interficiatur. Etsi enim odio habebant animam Davidis, nihilominus eis parcitum est. Propterea communi ab omnibus dignatur honore, dicentibus: Claudus et cæcus non ingreditur in domum Domini ⁹¹, qui Davidem injuriis prosciderunt, quibus pepercit.

Notandum quod Nathan filius David nascitur ei capienti et ædificanti Jerusalem. Is porro est Nathan, quem in genealogia recenset beatus Lucas. Beatus tamen Matthæus Salomonem fratrem ejus recenset. Et hinc, ex commemoratis videlicet filii David, alius ex alia dicitur genealogia.

CAP. XVI.

V. 10. Et dixit rex ad Abessa: Quid mihi et vobis, filii Seraja? Et sinite eum, et sic maledicat: quia Dominus dixit ei maledicere Davidem.

Unde et hinc ostenditur, quoniam quod Deus utique non facit, permittit nihilominus fieri, ipsum fecisse dicitur. Confitetur igitur, non fuisse opus Dei insurrectionem Abessalomi, et convicium Semei, et quod ipse lapides in Davidem jecerit. Clarior demonstrat quod dico, quia David inquit: Sine eum maledicere, quia Dominus dixit ei, ut videret humiliationem meam, et reddet mihi Dominus bona, pro maledictione illius in hac die usurpata ⁹⁰. Manifestum est enim non placuisse Deo quod fiebat. Porro quod ei non placebat, non utique fieri jussisset.

CAP. XXI.

V. 2. Et vocavit rex David Gabaonitas, et dixit ad eos: et Gabaonitæ non filii Israel sunt, sed ex sanguine Amorrhæi: et filii Israel juraverant eis. Et quæsiuit Saul percutere eos, propterea quod zelabant filios (Israel) et Juda.

V. 3. Et dixit David ad Gabaonitas: Quid faciam vobis? Et in quo placabo, et benedicetis hereditatem Domini?

V. 4. Et dixerunt ei Gabaonitæ: Non est nobis argentum et aurum cum Saul, et cum domo ejus, et non est nobis vir interficere ex omni Israel. Et dixit: Quid vos dicitis, et faciam vobis?

V. 5. Et dixerunt ad regem: Vir qui consummavit nos, et persecutus est nos, et cogitavit perdere nos, e medio tollemus eum, ut non stet ipse in omni termino Israel.

V. 6. Date nobis septem viros ex filiis ejus, et pla-

(93) Lege αὐτούς. Μοι Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα.

(94) Cod. Alex., ἐφ' ἡμᾶς.

cabimus eos Domino in colle Saul, electos Domino. A

V. 8. *Et accepit rex duos filios Respha filiae Aia concubinae Saulis, quos peperit Sauli, Ermothi et Memphibosthe; et quinque filios Merob filiae Saul, quos peperit Esdriel filio Berzelli Moulathitæ.*

V. 9. *Et dedit eos in manibus Gabaonitarum; et placaverunt eos in monte coram Domino.*

Si in zelo Israel et Juda Saul Gabaonitas perdere aggressus est, quibuscum fœdera inierat Jesus filius Nave, et universus populus; et propterea septem Saulis filios sustulerunt, qui a filiabus ejus nati fuerant: cur ipsæ tribus non sunt in culpa, sed qui nihil læserant pœnas luunt? Hoc enim injustum est. Nisi si quis dicat, Saulem regem non potuisse adversari et Israelitis et tribui Juda, nec solvere fœdera patrum cum Gabaonitis inita. Ego vero adderem istis et hoc: Divinæ dispensationis fuisse, ut genus Saul universum interiret, quantum suspicio esse poterat, ut aliquando sibi regiam dignitatem asserere niteretur, ac propterea in Davidem exurgeret, ejusque liberos. Illud vero: *Insolarunt eos Gabaonitæ coram Domino in monte*, positum est pro, interfectos non sepelierunt, sed siverunt jacere sub solem. *Et dissoluti sunt*, inquit, *et tulit eos Dan filius Joa ex nepotibus gigantum*⁴³. Quod omnino significat, eos qui soli expositi erant accepisse gigantem, et abstulisse dissolutos jam a solari aestu.

Ratio Gabaonitarum obscura mansit: nisi forte dicamus, quod quando manebat in Gabeæ ut bellum gereret, et in fugam vertit alienigenas Saul, perdiderit cum illis etiam Gabaonitas. Exstat porro narratio in tricesimo secundo, et tricesimo tertio numero (95) prioris Regni, et in tricesimo septimo, ubi dicit: *Et bellobat in circuitu omnes inimicos suos*⁴⁴, etc. Quod autem littera ait, hunc habet sensum: Saul injuste contra eum egit; et ex domo illius facta est ultio injuriæ vel pro Jesu.

Non afficiuntur vero injuria sublatis cum principio suo ii qui ab illo exstantiam suam consecuti sunt; unde exstantiam habuerunt, inde ut non exstarent D accipientes: si aliquo bono per se ipsi digni erant, illud postea consecuti.

⁴³ I Reg. xxi, 10. ⁴⁴ I Reg. xiv, 47.

(95) Attende jam a temporibus Origenis divisionem sacri textus.

(96) Lege ἐξηλάσσωμεν, et verte insolaribus.

τοῦ, καὶ ἐξηλάσσωμεν (96) αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ ἐν τῷ βουνῷ Σαούλ ἐκλεκτοὺς Κυρίῳ.

Στίχ. η'. Καὶ ἔλαβεν ὁ βασιλεὺς τοὺς δύο υἱοὺς Ῥεσφᾶ, θυγατρὸς Αἰᾶ παλλακῆς Σαούλ, οὓς ἔτεκε τῷ Σαούλ, τὸν Ἐρμωθὶ καὶ τὸν Μερφι-βοσθῆ, καὶ τοὺς πέντε υἱοὺς τῆς Μερὸβ θυγατρὸς Σαούλ, οὓς ἔτεκε τῷ Ἐσδριῆλ υἱῷ Βερζέλλι τῷ Μουλαθί.

Στίχ. θ'. Καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς ἐν χειρὶ τῶν Γαβαονιτῶν· καὶ ἐξήλασαν (97) αὐτοὺς ἐν τῷ ὄρει Ἐναντίον Κυρίου.

Εἰ ἐν τῷ ζήλῳ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα ὁ Σαούλ τοὺς Γαβαωνίτας ἀνελεῖν ἐπεχείρησε, μεθ' ὧν συνθήκας ἐποιήσατο Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ πᾶς ὁ λαός, καὶ διὰ τοῦτο ἐπτὰ τοῦ Σαούλ ἀνηρέθησαν, οἱ ἀπὸ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ γεγεννημένοι· τίνος ἕνεκεν οὐκ οἱ φυλαὶ εἰσιν ἐν αἰτίαις, ἀλλ' οἱ μὴδὲν ἠδίκηότες δίκην δεδώκασιν; Τοῦτο γὰρ ἀδίκον. Πλὴν εἰ μὴ τις εἴποι, Σαούλ βασιλεὺς ὄντα ἀδυνάτως ἔχειν ἀντιστῆναι καὶ τοῖς Ἰσραηλίταις καὶ τῇ φυλῇ Ἰούδα, καὶ μὴ λῦσαι τὰς συνθήκας τῶν πατέρων, τὰς πρὸς τοὺς Γαβαωνίτας. Ἐγὼ δὲ προσβοίμην ἂν τοῦτοις τό· Τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας εἶναι τὸ γένος τοῦ Σαούλ ἀναλωθῆναι πᾶν, ὅσον ὑπόπτειε πώποτε ἀντιποιεῖσθαι τοῦ βασιλικῆς ἀξιώματος, διὰ τε τοῦτο ἐπαναστήσασθαι τῷ Δαυὶδ, καὶ τοῖς τούτου παισὶ. Τὸ δὲ Ἐξηλάσαν αὐτοὺς οἱ Γαβαωνίται ἔναντιον Κυρίου ἐν τῷ ὄρει, ἀντὶ τοῦ, Ἀναίρεθέντας οὐκ ἔθαψαν, ἀλλ' ἔφασαν ὑπὸ τὸν ἥλιον κείσθαι. Ἐξελύθησαν, φησὶ, καὶ ἔλαβεν αὐτοὺς Δὰν υἱὸς Ἰωᾶ τῶν ἀπογόνων τῶν γιγάντων. Πάντως που βούλεται λέγειν, ὅτι τοὺς ὑπὸ τὸν ἥλιον τεθέντας λαβὼν ὁ γίγας, ἀνείλετο C ἐκκελυμένους ἤδη ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς φλογός.

Ὁ λόγος, ὁ κατὰ τοὺς Γαβαωνίτας, ἀγνωστος καθέστηκεν· εἰ μὴ πού γε εἴπωμεν, ὅτι ἤνικα ἐκάθητο ἐν Γαβὲ τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐτροπώσατο τοὺς ἀλλοφύλους ὁ Σαούλ, καὶ ἀπώλεσε μετ' αὐτῶν καὶ τοὺς Γαβαωνίτας. Καὶ ἔστι τὸ διήγημα ἐν τριακοστῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ τρίτῳ ἀριθμῷ τῆς πρώτης βασιλείας, καὶ τριακοστῷ ἑξῆδῳμ· ἔνθα φησὶ· Καὶ ἐπολέμει κύκλῳ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ δὲ λέγει τὸ βῆτόν, τοῦτο ἐστὶ· Σαούλ ἠδίκησε κατ' αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ γεγένηται ἡ ἐκδίκησις τῆς ἀδικίας ἢ ἐπὶ Ἰησοῦν.

Οὐκ ἀδικοῦνται δὲ συναναιρούμενοι τῶν (98) ἐν ἀρχῇ οἱ ἐξ ἐκείνου τὸ εἶναι λαχόντες· ὅθεν γὰρ ἔσχε τὸ εἶναι, ἐντεῦθεν τὸ μὴ εἶναι ἔχοντες· εἰ δὲ τίνος ἀγαθοῦ δι' ἑαυτοὺς ἦσαν ἄξιοι, ὕστερον τοῦτο κομιζόμενοι.

(97) Ἐξηλάσαν, ut infra et in cod. Alex.

(98) Forte τῷ. Mox videtur legendum ἔσχον.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LIBRUM III REGUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. Β΄.

Στίχ. η'. Καὶ ἰδοὺ μετὰ σοῦ Σεμεὶ υἱὸς Γηρᾶ, υἱὸς τοῦ Ἰεμεὶ ἐκ Βαθουρείμ. Καὶ αὐτὸς κατήρσαστό με κατάραν ὁδονηρᾶν τῇ ἡμέρᾳ ἣ ἐπορευόμην εἰς παρεμβολὰς, καὶ αὐτὸς κατέβη εἰς ἀπάντησίν μου εἰς τὸν Ἰορδάνην, καὶ ὤμοσα αὐτῷ ἐν Κυρίῳ, λέγων· Εἰ θανατώσω αὐτὸν ἐν ῥομφαίᾳ.

Στίχ. θ'. Καὶ οὐ μὴ ἀθώωσῃς αὐτὸν, ὅτι ἀνὴρ σοφὸς εἶ σύ, καὶ γνώσῃ ἃ ποιήσεις αὐτῷ· καὶ οὐ κατὰξεις τὴν, πολιὰν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ εἰς ἄδου.

Ζητεῖται, πῶς ὁ Δαυὶδ τῷ Σεμεὶ συγχωρήσας, παρακαλεῖται τῷ Σολομῶντι ἀνελεῖν αὐτὸν, ἀμνησικακος καὶ πρᾶος, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰωᾶβ συγκαμόντα αὐτῷ. Τί δὴ ποτ' οὖν ταῦτα οὕτως ὠκονομήθη; Σοφὸς ὢν ὁ Δαυὶδ ἠπίστατο, ὅτι οὐτε τὸν Σεμεὶ Σολομῶν ἔδει ζῆν δέει τῆς ἐπαναστάσεως· ὡς γὰρ ἀπὸ βασιλικῆς ἀξιώματός μελλει περὶ τῆς βασιλείας μάχεσθαι τῷ Σολομῶντι· οὐτε τὸν Ἰωᾶβ, ὡς ἐκτὸς τῆς τοῦ Δαυὶδ γνώμης εἰς βασιλεῖα τὸν υἱὸν τοῦ Δαυὶδ καταστήσαντα· ὡς ἀνελόντα τοίνυν καὶ τὸν Ἰωᾶβ, συγκαμόντα δὲ τῷ πατρὶ ἐν πολλοῖς πολέμοις καὶ κατορθώσαντα. Ταῦτα προιδὼν ὁ Δαυὶδ, προλαβὼν διατάττει τῷ Σολομῶντι ποιῆσαι, ἃ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ Σολομῶν πάντως ἐποίησε, ἵν', ὅταν ἀναιρεθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ Σολομῶντος, οἱ προειρημένοι, συγγνώμην σχῆ ὁ Σολομῶν, ὡς πατρικὸν βούλημα πληρώσας, καὶ οὐκ αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ κατ' αὐτῶν κινήσει.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. κγ'. Πλὴν ἐν καιρῷ τοῦ γήρωσ ἐποίησεν Ἀσὰ τὸ πονηρὸν (99), καὶ ἐπόνεσε τοὺς πόδας αὐτοῦ.

Πῶς νοητέον, Πλὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ γήρωσ ἐποίησεν Ἀσὰ τὸ πονηρὸν, καὶ ἐπόνεσε τοὺς πόδας αὐτοῦ; Σαφέστερον καὶ τοῦτο τῶν Παραλιπομένων ἢ βίβλος εἰδίδασκεν. Ἐν γὰρ τῇ ἀρρώστια αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ ἐξήτησε Κύριον, ἀλλὰ τοὺς ἰατρούς. Ἐγὼ δὲ θυοῖν θάτερον ὑπολαμβάνω, ἣ τὸς ἐπιθαλαῖς κεκρημένους καὶ μαγγανελαῖς κληθῆναι ἰατρούς, ἣ ὅτι μόνοις ἐπίστευσε τοῖς ἰατροῖς, τὴν εἰς τὸν Θεὸν οὐκ ἔχων ἐλπίδα. Οἱ γὰρ εὐσεβεῖς κοσμούμενοι κέκρηται μὲν τοῖς ἰατροῖς ὡς ὑπουργοὶς τοῦ Θεοῦ, εἰδότες, ὅτι καὶ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην αὐτὸς

⁹⁹ II Paral. xvi, 12.

(99) Ἐποίησεν Ἀσὰ τὸ πονηρὸν. Hæc nusquam alibi exstant. Chimechius tamen scribit, male audivisse

Α

CAP. II.

V. 8. Et ecce tecum Semei filius Gera, filius Jemei de Bathurim. Ipse quoque maledixit me maledictionem dolorosam, in die qua ibam in castra, et ipse descendit in occursum meum ad Jordanem, et juravi ei in Domino, dicens: Si occidam eum in gladio.

V. 9. Et non immunem facias eum, quia vir sapiens es tu, et cognosces quæ facies ei: et non deduces cantitatem ejus in pace ad inferos.

Quæritur quomodo David, qui Semei indulserat, mandet Salomoni ut interficiat eum, ipse qui injuriarum memor non erat, sed benignus, itemque Joabum qui secum laboraverat. Curnam ergo hæc ita ordinata sunt? David quippe sapiens sciebat, quod neque Semeium Salomon vivere sineret, metu rebellionis; tanquam enim pro regia dignitate de regno cum Salomone pugnaturus erat; neque Joabum, quippe qui contra Davidis sententiam in regem filium Davidis constituerat, velut proinde eum qui Joabum (1) sustulerit, sed cum patre in multis bellis laboraverit et victor exstiterit. Hæc prævidens David, præveniens mandat Salomoni ut faciat, quæ etiam ex seipso Salomon omnino fecisset. Ut cum sublatis essent ab illo, id est Salomone, viri prædicti, veniam haberet Salomon, tanquam qui paternam voluntatem implexset, et non ipse ex se ipso adversus eos motus fuisset.

CAP. XV.

V. 23. Verumtamen in tempore senectutis fecit Asa malum, et infirmatus est pedes suos.

Quomodo intelligendum est: Verumtamen in tempore senectutis fecit Asa malum, et infirmatus est pedes suos? Clarius id quoque Paralipomenon liber edocuit. In infirmitate enim sua, inquit, non requisivit Dominum, sed medicos ⁹⁹. Ego vero de duobus alterutrum suppono, vel advocatos fuisse medicos qui incantationibus et præstigiis utebantur; vel solis fidem adhibuisse medicis, non habentem in Deo spem. Qui enim religione sunt præditi, utuntur quidem medicis tanquam ministris Dei, scientes quod et medicam scientiam ipse largi-

Asam, eo quod angariaverit discipulos sapientum.

(1) Forte Abner ex III Reg. iii.

tus est hominibus, quemadmodum et reliquas, herbas quoque ipse de terra germinare edixit. Sciunt tamen nihilominus, nihil posse medicorum artem Deo nolente, sed tantum posse, quantum Deus vult. Jeroboami porro domus omnimodum interitum sustinuit juxta prædictionem Achizæ Silonitæ. *Percussit namque, ait, Baasa rex Israel totam domum Jeroboam, et non reliquit omnem spirationem in Jeroboam, donec funditus perderet ipse omnes, juxta verbum Domini, quod locutus est in manu servi sui Achizæ Silonitæ*⁴⁶. Eadem passus est Baasa quoque. Eandem enim et iste impietatem et iniquitatem amplexus est, Helaque ejus filius a Zambri vulnus accepit. Iste vero secundum prædictionem factam, iterum omnem Baasæ dissolvit domum. Cum populus Zambri regem creasset, obsesus Zambri domum in qua debebat combussit, et cum illa exustus oppetiit. Ex his porro docemur, eos qui eadem vivunt pravitate, Dominum Deum alium per alium punire, et tradere nequiori nequam, quasi quibusdam carnificibus utentem illis.

Quoniam vero nonnulli quærent, undenam Samaritæ hanc appellationem habuerint, ex proposita historia hoc addiscere pronum est. *Acquisivit enim, inquit, Zambri montem Semeron a Semmer domino ejus argento duum talentorum, et ædificavit montem, et appellavit nomen ejus montis, quem ædificaverat, de nomine Semmer domini montis, Semeron*⁴⁷. Ex monte civitas Samaria dicta est. Samaria porro est, quæ nunc Sebaste vocatur. Ibi erat regia decem tribuum. At decem tribubus in captivitatem abductis, et terra illa effecta deserta; translati sunt quidam de orientalibus partibus in ea oppida ab Assyriorum regibus. Isti ergo a Samaria dicti sunt Samaritæ.

His de Zambri narratis, ad Judam transiit, et admiratus est Josaphatum. Inter alia inquit, *ipsum fecisse quod rectum erat coram Domino*⁴⁸. Questus tamen est de eo, quod non abstulerit cultum qui in locis editis exercebatur; quin et Achabi affinitatem amplexatus sit. Hæc porro luculentius Paralipomenon liber edocuit. Cujus rei gratia et qui historiam conscripsit, ad illum nos remisit.

Tertius regnat Baasa in Israel. Nabat enim filio Jeroboam regnante post patrem, interficitur ab eo, et ipse regnum usurpavit. Curæ porro fuit historiae auctori narranti ea quæ in vita Asa obvenerant, in medium proferre Baasæ personam. Ac deinceps cum hyperbato procedit narratio. In libris Regum non affertur Jeroboami mors, sed in secundo Paralipomenon habetur, quod *persecutus est Abia post Jeroboam, et præripuit ab illo civitates hanc et*

⁴⁶ III Reg. xv, 29. ⁴⁷ III Reg. xvi, 24. ⁴⁸ II Paral. xx.

(2) Δέξτ.

A ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις, ὡς περὶ δὴ καὶ τὰς ἄλλας, καὶ τὰς βοτάνας αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς βλαστῆσαι προσέταξεν. Ἰσται δὲ ὁμοίως, ὡς οὐδὲν ἰσχύει τῶν ἱατρῶν ἢ τέχνη, μὴ βουλομένου Θεοῦ ἀλλὰ τῶσαῦτα δύναται, ὅσα αὐτὸς βούλεται. Τοῦ δὲ Ἰεροβοάμ ὁ οἶκος τὴν πανωλεθρίαν ὑπέμεινε κατὰ τὴν πρόβησιν Ἀχιά τοῦ Σηλωνίτου. Ἐπάταξε γάρ, φησὶ, *Βαασά βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὅλον τὸν οἶκον Ἰεροβοάμ, καὶ οὐχ ὑπελείπετο πᾶσαν προῆν ἐν τῷ Ἰεροβοάμ, ἕως τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτὸν πάντα, κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου ὃ ἐλάλησεν ἐν χειρὶ τοῦ δούλου αὐτοῦ Ἀχιά τοῦ Σηλωνίτου*. Ταῦτα δὲ καὶ Βαασά πέπονθε. Τὴν γὰρ αὐτὴν καὶ οὗτος ἀσέβειαν καὶ παρανομίαν ἠσπάσατο. Καὶ Ἠλὰ δὲ ὁ τοῦτου παῖς παρὰ Ζαμβρί ἰδέξατο τὴν πληγὴν. Οὗτος δὲ κατὰ τὴν γεγεννημένην πρόβησιν πάλιν πάντα τὸν τοῦ Βαασά κατέλυσεν οἶκον. Τοῦ δὲ λαοῦ τὸν Ζαμβρί χειροτονήσαντος βασιλέα, πολιορκούμενος ὁ Ζαμβρί τὸν οἶκον ἐν ᾧ διήγειν ἐνέπρησε, καὶ σὺν ἐκείνῳ καυθεὶς τετελεύτηκε. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἡμεῖς, ὡς τοὺς πονηρὰς συζῶντας δι' ἀλλήλων ὀλεσπότης κολάζει Θεός, καὶ τῷ πονηροτέρῳ τὸν πονηρὸν παραδίδωσιν, ὅλον τισι θεμίους κεχρημένος αὐτοῖς.

B Ἐπειδὴ δὲ τινες ζητοῦσι, πόθεν οἱ Σαμαρείται τήνδε τὴν προσηγορίαν ἐσχῆκασιν, ἐκ τῆς προκειμένης ἱστορίας τοῦτο μαθεῖν εὐπετές. Ἐκτήσατο γάρ, φησὶ, *Ζαμβρί τὸ ἔρος τὸ Σεμέρων παρὰ Σεμμὴρ τοῦ κυρίου αὐτοῦ δύο ταλάντων ἀργυρίου, καὶ ᾠκοδόμησε τὸ ἔρος, καὶ ἐπεκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔρους οὗ ᾠκοδόμησεν, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Σεμμὴρ τοῦ κυρίου τοῦ ἔρους, Σεμέρων*. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔρους ἢ πόλις Σαμάρεια. Σαμάρεια δὲ ἐστὶν ἡ νῦν Σεβαστή προσαγορευομένη. Ἐν αὐτῇ δὲ ἦν τῶν δώδεκα (2) φυλῶν τὰ βασίλεια. Ἐξανδραποδισθειῶν δὲ τῶν δέκα φυλῶν, καὶ τῆς γῆς ἐκείνης ἐρήμου γεγεννημένης, μετέστησάν τινες ἐκ τῶν ἐφῶν μερῶν εἰς ἐκεῖνας τὰς πόλεις τῶν Ἀσσυρίων οἱ βασιλεῖς. Οὗτοι δὲ ἐκ τῆς Σαμαρείας ὀνομάσθησαν Σαμαρείται.

C Ταῦτα περὶ τοῦ Ζαμβρί εἰρηκῶς, ἐπὶ τὸν Ἰούδαν μετέβη, καὶ θαυμάκε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἐν τοῖς ἄλλοις ἔφη αὐτὸν τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου πεποιηκέναι. Ἐμέμφατο δὲ ὡς τὴν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς λατρείαν μὴ παύσαντα, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀχαάβ τὴν συγγένειαν ἀσπασάμενον. Ταῦτα δὲ σαφέστερον τῶν *Παραλειπομένων* ἢ βιβλος ἐδίδαξεν. Οὗ δὲ χάριν καὶ ὁ τὴν ἱστορίαν συγγεγραφῶς εἰς ἐκείνην ἡμᾶς παρέπεμψεν.

D (3) Τρίτος μὲν βασιλεύει Βαασά ἐπὶ Ἰσραὴλ. Τοῦ γὰρ Ναβάτ υἱοῦ Ἰεροβοάμ βασιλεύσαντος μετὰ τὸν πατέρα, ἀποκτείνεται ὑπ' αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ τὴν βασιλείαν ὑψήρπασεν. Ἐσπούδασε δὲ ὁ ἱστοριογράφος τὰ ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Ἀσά γινόμενα λέγων, παρεισενεγκεῖν τοῦ Βαασά πρόσωπον. Καὶ λοιπὸν μεθ' ὑπερβατοῦ γέγονεν ἡ ἐξήγησις. Ἐν ταῖς *Βασιλείαις* μὲν οὐκ ἐμφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Ἰεροβοάμ· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν *Παραλειπομένων* περιέχεται, ὅτι κατ-

(3) Hæc sequentes versus respiciunt.

εδίωξεν Ἀβιά ὀπίσω Ἱεροβοάμ, καὶ προκατελί-
σθη το παρ' αὐτοῦ πόλεις τήνδε καὶ τήνδε· καὶ οὐκ
ἔσχεν ἰσχὴν Ἱεροβοάμ ἔτι πάσας τὰς ἡμέρας
Ἀβιά, καὶ ἐπάταξεν αὐτὸν Κύριος, καὶ ἐτελεύ-
τησεν.

(4) Ἐβασίλευσεν ἕτερος Ζαμβρί ἐν Ἰσραὴλ ἔτη ιθ',
ὡς κατέστη ὑπὸ τοῦ λαοῦ πολιορκουμένου τὴν Γαβαῶθ
τὴν τῶν ἀλλοφύλων, ἀρχιστράτηγος ὢν τῆς δυνάμεως.
Ὁ γὰρ ἕτερος Ζαμβρί ὁ ἀνελὼν τὸν Ἥλᾶ με-
θύοντα ἐν τῇ Θερσᾷ, τυραννικῶς βασιλεῦσαι σπου-
δάσας, ἐαυτὸν σὺν τῷ βασιλικῷ οἴκῳ πυρπολήσας
ἀνεΐλεν.

(5) Ὡς πρῶτον Σαμάρειαν καλεῖ τοὺς τόπους τῶν
δέκα φυλῶν. Σημειωτέον οὖν, ὅτι αἱ δέκα φυλαὶ ἐκα-
λοῦντο Ἰσραὴλ, καὶ ὁ κατοικούμενος ὑπ' αὐτῶν τό-
πος Σαμάρεια ἐκαλεῖτο. Ἐκτος δὲ βασιλεύει Ἀχαάβ
ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ ἔτη κθ'.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Ἐτίχ. ς'. Καὶ ἐπιστρέψας ἐκοιμήθη.

Ἐτίχ. ζ'. Καὶ ἐπέστρεψεν ὁ ἄγγελος Κυρίου ἐκ
δευτέρου, καὶ ἠψάτο αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ·
Ἀνάστηθι, φάγε.

(6) Καὶ ἐπιστρέψας, φησὶν, ἐκοιμήθη. Καὶ ἐπέ-
στρεψεν ὁ ἄγγελος Κυρίου ἐκ δευτέρου, καὶ ἠψάτο
αὐτοῦ. Τάχα δυνάμεων σύμβολος (7) ἦσαν διακονου-
μένων προφήτην πρέπουσαν τροφήν· τῷ ἀναχωροῦντι
ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ ἀξίῳ τῆς ἀπὸ τῶν τοιοούτων
διδασκαλίας, ἵνα μετὰ ταῦτα ἀκοῦσαι δυναθῇ, Ἀνά-
στηθι, καὶ φάγε, καὶ εὐρη πρὸς κεφαλῆς ἀπόρρητα
μυστήρια, ὧν ὀλυρίτης ἐγκρυφίας τύπος ἦν· οὐ καὶ
δεύτερον κατὰ τὴν τοῦ ἀγγέλου πρόσταξιν μεταλαμ-
βάνει, εἰπόντος· Ἀνάστα, φάγε, ὅτι πολλὴ ἀπὸ
σοῦ ἡ ὁδός. Ἄρτους μὲν οὖν τῷ πρῶτῳ ἔφερον τῷ
Ἥλῃ οἱ κόρακες· ἀνάλογον τοῖς λελαλημένοις ὑπὸ
Κυρίου ὁ Θεὸς ἡμῶν· κρέα δὲ τὸ δεῖλης, παραπλησίως
τὸ (8)· Πρὸς ἑσπέραν ἔδεσθε κρέα.

A hanc : et non habuit facultatem Jeroboam amplius
omnes dies Abia, et percussit eum Dominus, et mor-
tuus est ⁴⁴.

Regnavit alius Zambri in Israel annos xii, qui
constitutus fuit a populo obsidente Gabaoth alieni-
genarum, cum esset imperator exercitus. Alius
enim Zambri, qui interfecit Hela ebrium in Thersa,
cum tyrannice regnare voluisset, seipsam una cum
domo regia succensso igne occidit.

Hic primum Samariam appellat loca decem tri-
buum. Advertendum igitur, quod decem tribus vo-
cabantur Israel, et locus ab ipsis inhabitatus dice-
batur Samaria. Sextus porro regnat Achaab super
Israel annos xxii.

CAP. XIX.

V. 6. Et conversus dormivit.

V. 7. Et conversus est angelus Domini ex secundo,
et tetigit eum, et dixit ei : Surge, comede.

Et conversus, inquit, dormivit. Et conversus est
angelus Domini ex secundo, et tetigit eum. Facile
societates quædam virtutum erant ministrantium
prophetæ congruentem escam ; homini nempe qui
recedebat ab humanis rebus, et digno qui a talibus
edoceretur, ut postea audire posset, Surge et co-
mede, inveniretque ad caput ineffabilia mysteria,
quorum siliginea placenta typus erat : qua etiam
iterum juxta angeli præceptum vescitur, dicentis :
Surge, comede, quia multum abs te iter ⁴⁵. Panes
igitur mane ferebant ad Heliam corvi : quod non
abludit ab iis quæ dicta sunt nobis a Domino Deo
nostro : carnes vero post meridiem : haud aliter
etique illud : Ad vesperam comedetis carnes ⁴⁶.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΞΗΓΗΤΙΚΑ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΩΒ.

ORIGENIS ENARRATIONES IN JOB.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. Α'.

(9) Ἐτίχ. ε'. Οὐ σὺ περιέγραψας τὰ ἔξω αὐτοῦ;
ἠὲθεν οὐδας, οὗτις περιγράφει; Ὅστις ὁ ἀντιδικὸς
ἡμῶν ὁ διάβολος ὡς λέων ἐκρύβεται, περιπερθε-

D

CAP. I.

V. 10. Non tu circumstantiæ exteriora ejus?
Unde scis, quod movit te? Iste adversarius
noster diabolus, tanquam leo rugiens circummili, quat-

⁴⁴ II Paral. xiii, 19, 20. ⁴⁵ III Reg. xii, 7. ⁴⁶ Esod. xvi, 12.

(4) Vide III Reg. xvi, 25 et 18.

(5) Ms. in margine γ'.

(6) Hæc forte Theodoroti alii.

(7) Ἡσυχία ἀποφύγει,
καὶ ἡσυχία τοῦ. Ἐκ τῶν αὐτῶν, οὗτις φησὶ
508

rens deglutire aliquem¹¹. Venit ergo et circa Job, volens eadem facere. Postea accepta facultate, hæc fecit. Sed quia omnia circummunta erant (sic enim reputavit ex eo quod prohibitus fuit); cum vellet perficere ea quæ de Jobo erant, inquit: *Tu circummunisti interiora ejus et exteriora ejus*¹². Universe igitur, quatenus non traditur diabolo, tu circummunisti.

V. 18. *Adhuc isto loquente, alius nuntius adest, dicens Jobo: Filii tuis et filiabus tuis comedentibus et bibentibus, apud fratrem suum seniore;*

V. 19. *Repente ventus magnus supervenit a deserto, et tetigit quatuor angulos domus, et cecidit domus super filios tuos, et mortui sunt. Evasi autem ego solus, et veni ut renuntiarem tibi.*

Camelos esse fecit in potestate equitum, asinos et juga boum in potestate captivantium, oves odio habuit. Propterea ignem super ipsas deduxit. Quin etiam liberis insidias struxit, tempus quærebatur eos perdendi. Si invenisset legentes, domum utique non tetigisset, neque locum habuisset illos interficiendi. Si invenisset orationi vacantes, nihil potuisset contra eos facere. Sed quia opportunitatem reperit, prævaluit. Cujusmodi igitur tempus erat? Ebrietas erat, convivium erat. Quod ventus angulos domus tetigerit; scito quod in angulorum plateis hypocritæ stantes orant. Quicumque vero non est ingressus rectam viam, angulis utitur. Latus autem angulus, est multa ac dissoluta improbitas.

CAP. II.

V. 2. *Et dixit Dominus diabolo: Unde tu venis?*

Prospiciebat Deus, ut confusus defatigaretur Sathanas. Quando autem interrogans novit insensibilem esse, tunc malefacientem arguit, sicut arguerat Cainum.

V. 9. *Tempore autem procedente, dixit ei uxor ejus.*

Vide malitiam. Cum multum tempus præterisset, tunc impetit. Tunc enim maxime virtute infirmatur. Duo erant quæ infirmo facerent: tum quia ferendo languidior reddebatur diurnitate temporis, tum quia magis despondebat animum. *Et paulo post: Ne igitur attendamus quia uxor erat, sed quid consulat. Hoc et nostræ ætatis hominibus moneo, ne ad personarum dignitates respiciant, sed ad consilii modum. Uxor est, ut adjuvet, non ut supplantet.*

V. 9. *Dixit ei uxor ejus: Quandiu sustinebis?*

Omniū præcedentium machinarum fortissimam postremo loco diabolus adhibet. Utinam et hanc accepisses! Utinam cum liberis obruisses! Quidam vero dicunt, non esse uxoris ea verba, sed ipsum

¹¹ I Petr. v, 8. ¹² Job i, 10.

(10) Deest ἔρχεται vel ἦλθε. Hi duo versus sunt ex cod. Naniano Commentar. in Job.

(11) Confer. t. XII, col. 1031.

(12) forte ὅτι.

ται, ζητῶν καταπιεῖν τινα. Ἦλθεν οὖν καὶ περὶ τὸν Ἰὼβ, βουλόμενος τὰ αὐτὰ ποιῆσαι. Ὑστερον λαβὼν ἐξουσίαν, ταῦτα πεποίηκε. Καὶ ὅτι πάντα περιπεφραγμένα ἦν, καὶ ταῦτα νοήσας ἐκ τοῦ κεκωλύσθαι· βουλόμενος ποιεῖν τὰ περὶ τοῦ Ἰὼβ, εἶπε· Σὺ περιέφραξας τὰ ἔσω αὐτοῦ καὶ τὰ ἔξω αὐτοῦ. Πάντα οὖν ἐφ' ὅσον οὐ δίδεται τῷ διαβόλῳ, σὺ περιέφραξας.

Στ. ιη'. Ἐτι τούτου λαλοῦντος, ἄλλος ἄγγελος (10) λέγων τῷ Ἰὼβ· Τῶν υἱῶν σου καὶ τῶν θυγατέρων σου ἐσθιόντων καὶ πινόντων, παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν τῷ πρεσβυτέρῳ,

Στ. ιθ'. Ἐξαίφνης πνεῦμα μέγα ἐπῆλθεν ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ ἤψατο τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῆς οἰκίας, καὶ ἐπεσεν ἡ οἰκία ἐπὶ τὰ καυδία σου, καὶ ἐτελεύτησαν. Ἐσώθη δὲ ἐγὼ μόνος, καὶ ἦλθον τοῦ ἀπαγγεῖλαι σοι.

B (11) Τὰς μὲν οὖν καμήλους πεποίηκε γενέσθαι ὑπὸ τοὺς ἵππους, τοὺς ἄνους δὲ καὶ τὰ ζεύγη τῶν βοῶν ὑπὸ τοὺς αἰχμαλωτίζοντας· τὰ πρόβατα δὲ ἐμίσει. Διὰ τοῦτο πῦρ ἐπ' αὐτὰ κατήγαγεν. Ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς ἐπεβούλευσε, καιρὸν ἐζήτει τοῦ αὐτοὺς ἀπολέσαι. Εἰ εὐρήκει ἀναγινώσκοντας, οὐκ ἂν ἤψατο τῆς οἰκίας, οὐδὲ τόπον εἶχε τοῦ αὐτοὺς ἀποκτεῖναι. Εἰ εὐρήκει προσευχομένους, οὐδὲν ἠδύνατο ποιῆσαι κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' ὅτε (12) εὗρεν εὐκαιρίαν, ἴσχυσε. Ποῖος οὖν ὁ καιρὸς; Μέθη ἦν, συμπόσιον ἦν. Τὸ, τῶν γωνιῶν τῆς οἰκίας ἄψασθαι τὸ πνεῦμα, ἐπίστησον, ὅτι ἐν ταῖς τῶν γωνιῶν πλατείαις οἱ ὑποκριταὶ ἐστῶτες προσεύχονται· πᾶς δὲ ὁ μὴ ἐπιθεθῆκώς εὐθείας ὁδοῦ, ταῖς γωνίαις κέχρηται. Πλατεία δὲ γωνία ἢ πολλῆ καὶ ἀνειμένη κακία.

ΚΕΦ. Β΄.

(13) Στλχ. β'. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Πόθεν σὺ ἔρχῃ;

Ἐώρα ὁ θεὸς, ὅπως αἰσχυνθεὶς διεπονεῖτο ὁ Σατανᾶς. Ὅταν δὲ ἐπερωτῶν ἴδῃ ἀγνωμονοῦντα, τότε ἐλέγχει κακουργοῦντα, ὡς ἤλεγξε τὸν Κάιν.

(14) Στ. θ'. Χρόνου δὲ προβεθηκότος, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ.

Ὅρα τὸ κακοῦργον. Ὅτε πολὺς διήλθε χρόνος, τότε ἐπιτίθεται· τότε γὰρ μάλιστα τῆς δυνάμεως ἐξασθενεῖ. Διπλᾶ τὰ τῆς ἀσθενείας ἦν, τῷ τε τὸν φέροντα ἀσθενέστερον γενέσθαι τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καὶ τῷ τῆν ἐλπίδα ἀπογνωσθῆναι μᾶλλον. Καὶ μετ' ὀλίγα· Μὴ τοίνυν τοῦτο ἴδωμεν, ὅτι γυνή, ἀλλὰ τί συμβουλεύσει. Τοῦτο καὶ τοῖς νῦν ἀνθρώποις παραινῶ, μὴ πρὸς τὰ τῶν προσώπων ἀξιώματα βλέπειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν τρόπον τῆς συμβουλῆς. Γυνή ἐστὶν ἵνα βοηθῇ, οὐχ ἵνα ὑποσκελίσῃ.

(15) Στ. θ'. Εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· Μέχρι τίνας καρτερήσεις;

Τὸ πάντων μηχανημάτων τῶν προλαβόντων ἰσχυρότερον ὕστερον ὁ διάβολος προσάγει. Εἶθε καὶ ταύτην ἔλαβας! Εἶθε μετὰ τῶν παιδῶν κατέχουσας! Τινὲς δὲ φασὶν οὐδὲ τῆς γυναικὸς εἶναι τὰ ῥήματα, ἀλλ' αὐ-

(13) Ex eodem cod. Nan., ubi inscribitur, Ὁλομ-πιοδώρου, Ὀριγένους.

(14) Ex cod. Ven. xxi. Confer et Olympiodor.

(15) Ex cod. Venet. 538

τὸν εἰς αὐτὴν τυπωθέντα ταῦτα φθέγγεσθαι· οὐδὲ γὰρ ἦν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἰὼβ τοιαύτην εἶναι· κλῆν ἐφ' ἧς λέγοι, συμφορᾷ περιτραπέισαν, τοιαύτην αὐτὴν γενέσθαι. Καὶ μετ' ἄλλα· Εἰκὸς οὐ ταύτην πρώτην γενεῆσθαι τὴν συμβουλήν, ἀλλὰ πολλάκις πολλά τούτων ἀκούσαι χαλεπώτερα παρὰ τῆς γυναικός. Ὅρα διαβολικὴν ἀπάτην. Ἐνενόησε τὴν Εὐαν. Τοῦτο, φησὶ, τὸν πρῶτον κατήνεγκεν ἀνθρώπων· τοῦτο καὶ τούτου περιγενέσθαι δυνήσεται. Ἄλλ', ὦ ἄθλιε καὶ ἀνόητε! ἐκείνον ἤττονα γαστρὸς εὐροῦσα, ἰὸν ἔσπειρε τὸν ἑαυτῆς. Τοῦτον δὲ ὄρᾳ φιλοσοφοῦντα, καὶ αὐτῆς περιγενόμενον τῆς φύσεως. Οὐκ ἐπέκαμψεν αὐτὸν χρημάτων ἀπόλεια, οὐδὲ παιδῶν θάνατος ἄωρος, οὐδὲ βάσανος σώματος ἀπαραμύθητος, οὐδὲ χρόνου μῆκος τοσοῦτον. Καὶ τὸν ὑπὸ πραγμάτων οὐχ ἄλόντα, τοῦτον ὑπὸ λόγων προσδοκᾷ χειρώσασθαι;

Τοῦ αὐτοῦ.

Τί τὸν ἀθλητὴν ἐκλύεις; Τί καταστέλεις τὰς χεῖρας; δὴν εἰπεῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· Ἐτι μικρόν, ἔτι μικρόν.

Στ. θ'. Ἀ.λ.λ' εἶπόν τι ῥῆμα (16) εἰς Κύριον, καὶ τελευτά.

Μετὰ τὸ τὴν τραγωδίαν ἀκριδῶς διηγήσασθαι, τότε τὴν ἀναίσχυντον ἐπιφέρει συμβουλήν. Καὶ οὐδὲ αὐτῷ φανερῶς εἶπε, Βλασφημῆσον. Οἱ γὰρ πονηρὰ συμβουλευόντες οὐ τολμῶσιν ἀνακεκαλυμμένην εἰσάγειν τὴν συμβουλήν. Τί λέγεις, ὦ γύναι; Δέον ἐξιλεώσασθαι, δέον καταλλάξαι, παροξύναι μᾶλλον παραινεῖς; Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ταῦτα ἐποίησε, παρακαλέσαι αὐτὸν, οὐ βλασφημῆσαι δεῖ. Πόθεν δὲ δῆλον, ὅτι καὶ ἐρώμενον (17) τελευτήσω; Πλὴν ὅρα ὅπως εἶχε περὶ τῆς βλασφημίας ἡ γυνή. Ὅσπερ παραχρῆμα αὐτὴν θάνατον ἐπάγειν ἱκανὴν ἤγετο.

(18) Στ. ι'. Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑπόισομεν;

Ὁ γὰρ μακάριος οὗτος, πανταχόθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἴστατο, καὶ μυρία βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου. Ἄλλ' ἐκένωσε μὲν τοῦ διαβόλου τὴν βελοθήκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπεσκελίσθη. Ἄλλ' ὡσπερ ἀριστος κυβερνήτης, οὔτε μαινομένης τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν κυμάτων διεγειρομένων κατεποντίζετο, οὔτε γαλήνης οὐσης βραθυμότερος ἐγίνετο. Ἄλλ' ἐν ἑκατέρᾳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσην τὴν ἑαυτοῦ τέχνην διετήρησε. Καὶ οὔτε πλοῦτος ἑαυτὸν (19) ἐφύσησεν, οὔτε πένια ἐταπείνωσεν, οὔτε, κατὰ βούην τῶν πραγμάτων φερομένων, ὑπτιος ἦν καὶ ἀναπεπτωκώς, οὔτε, ὅλης σχεδὸν τῆς οἰκείας (20) ἀνατραπέισης, καὶ πανολεθρίας γενομένης, διεταράχθη, καὶ τὴν ἀνδρίαν ἤλεγξε τὴν ἑαυτοῦ. Ἀκουέτωσαν πλούσιοι, ἀκουέτωσαν πένητες· ἑκατέροις γὰρ τὸ διήγημα χρήσιμον, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ ἱστορία λυσιτελής· καὶ τοῖς ἐν εὐημερίᾳ, καὶ τοῖς ἐν συμφοραῖς. Ἐκάτερα γὰρ τὰ ὄπλα μεταχειρίσας ὁ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστής, ὁ τῆς οἰκουμένης στεφανίτης, ἐν ἑκατέροις τὸ τρόπαιον ἔστησε· καὶ πρὸς πᾶν εἶδος πολέμου τοῦ δαίμονος

²²⁻²⁴ Hebr. i, 37.

(16) Cod. Ὁριγ. εἰς τὸ Ἀ.λ.λ' εἶπόν τι ῥῆμα.

(17) Forte ἐρώμενον.

(18) Ex cod. Næn. ubi titulus Χρυσσοτόμου, Ὁριγ. Chrysostomi potius videtur, de cuius commen-

A eam representantem hæc fuisse locutum; neque enim poterat uxor Jobi esse huiusmodi. Nisi quis dicat, calamitate mutata, eam talem evasisse. Et post pauca: Videtur non hoc primum fuisse consilium, sed sæpe multa istis graviora ab uxore inaudivisse. Attende diabolicam seductionem. Recogitavit Evam. Hoc, inquit, primum præcipitavit hominem: hoc istum quoque superare poterit. Sed, o miser et stolidus! illum ventri obnoxium nacta, venenum inspiravit suum. At hunc vides virtuti operam dantem, et ipsammet superantem naturam. Non eum inflexit facultatum amissio, non liberorum mors immatura, non corporis tortura inconsolabilis, nec temporis tanta diuturnitas. Ergone cum qui rebus ipsis victus non fuit, verbis te huncce sulcaturum existimas?

Ejusdem.

Quid athletam labefactas? Quid contrahis manus, cum oporteret dicere cum Apostolo: Adhuc modicum, adhuc modicum ²²⁻²⁴?

V. 9. Sed dic aliquod verbum in Dominum, et morere.

Postquam luctuosum eventum diligenter exposuit, tunc impudens profert consilium. Neque ei manifeste dixit: Blasphema. Qui enim maligna consulunt, non audent apertum asserre consilium. Quid ais, o uxor? Cum necesse potius esset placatum reddere, cum necesse esset conciliare, irritare potius suades? Si enim hæc Deus fecit, exorare illum, non blasphemare oportet. Unde autem liquet, quod ubi execratus fuero, moriar? Verumtamen attende qua sententia esset isthæc mulier quoad blasphemiam. Reputabat scilicet eam posse statim mortem inferre. V. 10. Si bona suscepimus de manu Domini, mala non sustinebimus?

Beatus iste undique circumpulsatus, securus stabat, et infinita suscipiens tela, non cedebat. Sed evacuavit quidem diaboli pharetram, ipse vero nequaquam concidit, neque subversus est. Sed veluti optimus profeta, neque furente salo excitatisque fluctibus submergebatur; neque obtinente malicia, negligenter erat. Sed in utraque temporum vice, æqualem artem suam conservabat. Et neque divitiarum illum inflavere, neque paupertas dejecit animo, neque prono alveo rebus suis fluentibus, supinus erat et segnes. Quinimo ne tota quidem propemodum eversa domo, et interitu contingente, conturbatus est, et suæ virtutis luculenta edidit testimonia. Audiunt divites, audiunt pauperes: utrisque enim narratio perutilis, et omnibus hominibus historia est proficua, sive in prosperitate sicut, sive in calamitatibus. Utraque enim arma adhibens hic pietatis agonista, hic orbis coronatus athleta, in utrisque tropæum erexit: et ad omne genus belli irruente dæmone illo, contra omnia in aciem descen-

tariis in Jobum consule sis nostræ Bibl. tom. VIII, p. 245, et proleg. ibidem.

(19) Αὐτόν.
...ίας.

rens deglutire aliquem¹¹. Venit ergo et circa Job, volens eadem facere. Postea accepta facultate, hæc fecit. Sed quia omnia circummunita erant (sic enim reputavit ex eo quod prohibitus fuit); cum vellet perficere ea quæ de Jobo erant, inquit: *Tu circummunisti interiora ejus et exteriora ejus*¹². Universe igitur, quatenus non traditur diabolo, tu circummunisti.

V. 18. *Adhuc isto loquente, alius nuntius adest, dicens Jobo: Filii tuis et filiabus tuis comedentibus et bibentibus, apud fratrem suum seniores;*

V. 19. *Repente ventus magnus supervenit e deserto, et tetigit quatuor angulos domus, et cecidit domus super filios tuos, et mortui sunt. Evasi autem ego solus, et veni ut renuntiarem tibi.*

Camelos esse fecit in potestate equitum, asinos et juga boum in potestate captivantium, oves odio habuit. Propterea ignem super ipsas deduxit. Quin etiam liberis insidias struxit, tempus quærebat eos perendi. Si invenisset legentes, domum utique non tetigisset, neque locum habuisset illos interficiendi. Si invenisset orationi vacantes, nihil potuisset contra eos facere. Sed quia opportunitatem reperit, prævaluit. Cujusmodi igitur tempus erat? Ebrietas erat, convivium erat. Quod ventus angulos domus tetigerit; scito quod in angulorum plateis hypocritæ stantes orant. Quicumque vero non est ingressus rectam viam, angulis utitur. Latus autem angulus, est multa ac dissoluta improbitas.

CAP. II.

V. 2. *Et dixit Dominus diabolo: Unde tu venis?*

Prospiciebat Deus, ut confusus defatigaretur Satanus. Quando autem interrogans novit insensibilem esse, tunc malefacientem arguit, sicut arguerat Cainum.

V. 9. *Tempore autem procedente, dixit ei uxor ejus.*

Vide malitiam. Cum multum tempus præterisset, tunc impetit. Tunc enim maxime virtute infirmatur. Duo erant quæ infirmiore facerent: tum quia ferendo languidior reddebatur diuturnitate temporis, tum quia magis despondebat animum. *Et paulo post: Ne igitur attendamus quia uxor erat, sed quid consulat. Hoc et nostræ ætatis hominibus moneo, ne ad personarum dignitates respiciant, sed ad consilii modum. Uxor est, ut adjuvet, non ut supplantet.*

V. 9. *Dixit ei uxor ejus: Quandiu sustinebis?*

Omnium præcedentium machinarum fortissimam postremo loco diabolus adhibet. Utinam et hanc accipisses! Utinam cum liberis obruisses! Quidam vero dicunt, non esse uxoris ea verba, sed ipsum

¹¹ I Petr. v, 8. ¹² Job 1, 10.

(10) Deest ἔρχεται vel ἦλθε. Hi duo versus sunt ex cod. Naniano *Commentar. in Job.*

(11) Confer. t. XII, col. 1031.

(12) forte ὅτι.

Α ται, ζητῶν καταπιεῖν τινα. Ἦλθεν οὖν καὶ περὶ τὸν Ἰὼβ, βουλόμενος; τὰ αὐτὰ ποιῆσαι. Ὑστερον λαβὼν ἐξουσίαν, ταῦτα πεποίηκε. Καὶ ὅτι πάντα περιπεφραγμένα ἦν, καὶ ταῦτα νοήσας ἐκ τοῦ κεκωλύσθαι· βουλόμενος ποιεῖν τὰ περὶ τοῦ Ἰὼβ, εἶπε· Σὺ περιέφραξας τὰ ἔσω αὐτοῦ καὶ τὰ ἔξω αὐτοῦ. Πάντα οὖν ἐφ' ὅσον οὐ δίδονται τῷ διαβόλῳ, σὺ περιέφραξας.

Στ. ιη'. Ἐτι τοῦτου λαλοῦντος, ἄλλος ἄγγελος (10) λέγων τῷ Ἰὼβ· Τῶν υἱῶν σου καὶ τῶν θυγατέρων σου ἐσθιόντων καὶ πινόντων, παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν τῷ πρεσβυτέρῳ,

Στ. ιθ'. Ἐξελθὼν πνεῦμα μέγα ἐπῆλθεν ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ ἤψατο τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῆς οἰκίας, καὶ ἐπεσεν ἡ οἰκία ἐπὶ τὰ παιδία σου, καὶ ἐτελεύτησαν. Ἐσώθη δὲ ἐγὼ μόνος, καὶ ἦλθον τοῦ ἀπαγγεῖλαι σοι.

B (11) Τὰς μὲν οὖν καμηλοῦς πεποίηκε γενέσθαι ὑπὸ τοῦς ἵππεῖς, τοὺς θνοὺς δὲ καὶ τὰ ζεύγη τῶν βοῶν ὑπὸ τοῦς ἀιχμαλωτίζοντας· τὰ πρόβατα δὲ ἐμίσει. Διὰ τοῦτο πῦρ ἐπ' αὐτὰ κατήγαγεν. Ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς ἐπεβούλευσε, καιρὸν ἐζήτει τοῦ αὐτοὺς ἀπολέσαι. Εἰ εὐρήκει ἀναγινώσκοντας, οὐκ ἂν ἤψατο τῆς οἰκίας, οὐδὲ τόπον εἶχε τοῦ αὐτοὺς ἀποκτεῖναι. Εἰ εὐρήκει προσεσυχμένους, οὐδὲν ἠδύνατο ποιῆσαι κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὅτε (12) εὗρεν εὐκαιρίαν, ἴσχυσε. Ποῖος οὖν ὁ καιρὸς; Μέθη ἦν, συμπόσιον ἦν. Τὸ, τῶν γωνιῶν τῆς οἰκίας ἄψασθαι τὸ πνεῦμα, ἐπίστησον, ὅτι ἐν ταῖς τῶν γωνιῶν πλατείαις οἱ ὑποκριταὶ ἐστῶτες προσεύχονται· πᾶς δὲ ὁ μὴ ἐπιθεδικῶς εὐθείας ὁδοῦ, ταῖς γωνίαις κέχρηται. Πλατεία δὲ γωνία ἢ πολλῆ C καὶ ἀνειμένη κακία.

ΚΕΦ. Β'.

(13) Στ. β'. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Πόθεν σὺ ἔρχῃ;

Ἐώρα ὁ θεός, ὅπως αἰσχυνοθεὶς διεπονεῖτο ὁ Σατανᾶς. Ὅταν δὲ ἐπερωτῶν ἴδῃ ἀγνωμονοῦντα, τότε ἐλέγχει κακουργοῦντα, ὡς ἤλεγξε τὸν Κάιν.

(14) Στ. θ'. Χρόνου δὲ προβεθηκότος, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ.

Ὅρα τὸ κακοῦργον. Ὅτε πολὺς διήλθε χρόνος, τότε ἐπιτίθεται· τότε γὰρ μάλιστα τῆς δυνάμεως ἐξασθενεῖ. Διπλᾶ τὰ τῆς ἀσθενείας ἦν, τῷ τε τὸν φέροντα ἀσθενέστερον γενέσθαι τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καὶ τῷ τῆν ἐλπίδα ἀπογνωσθῆναι μᾶλλον. Καὶ μετ' ὀλίγα· Μὴ τοίνυν τοῦτο ἴδωμεν, ὅτι γυνή, ἀλλὰ τί συμβουλεύει. Τοῦτο καὶ τοῖς νῦν ἀνθρώποις παραινῶ, μὴ πρὸς τὰ τῶν προσώπων ἀξιώματα βλέπειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν τρόπον τῆς συμβουλῆς. Γυνή ἐστίν ἵνα βοηθῇ, οὐχ ἵνα ὑποσκελίσῃ.

(15) Στ. θ'. Εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· Μέχρι τίνοος καρτερήσεις;

Τὸ πάντων μηχανημάτων τῶν προλαβόντων ἰσχυρότερον ὕστερον ὁ διάβολος προσάγει. Εἶθε καὶ ταύτην ἔλαβες! Εἶθε μετὰ τῶν παιδίων κατέχσας! Τινὲς δὲ φασιν οὐδὲ τῆς γυναικὸς εἶναι τὰ ῥήματα, ἀλλ' αὐ-

(13) Ex eodem cod. Nan., ubi inscribitur, Ὁλυμπίωδρου, Ὀριγένους.

(14) Ex cod. Ven. xxi. Confer et Olympiodor.

(15) Ex cod. Venet. 538

τὸν εἰς αὐτὴν τυπωθέντα ταῦτα φθέγγεσθαι· οὐδὲ γὰρ ἦν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἰὼβ τοιαύτην εἶναι· πλὴν εἰ τις λέγοι, συμφορᾷ περιτραπίσαν, τοιαύτην αὐτὴν γενέσθαι. Καὶ μετ' ὀλίγα· Εἰκὸς οὐ ταύτην πρώτην γεγενῆσθαι τὴν συμβουλήν, ἀλλὰ πολλάκις πολλά τούτων ἀκούσαι· χαλεπώτερα παρὰ τῆς γυναικός. Ὅρα διαβολικὴν ἀπάτην. Ἐνενόησε τὴν Εὐαν. Τοῦτο, φησί, τὸν πρῶτον κατήνεγκεν ἄνθρωπον· τοῦτο καὶ τούτου περιγενέσθαι· δυνήσεται. Ἄλλ', ὦ ἄθλια καὶ ἀνόητε! ἐκεῖνον ἤττονα γαστρὸς εὐρούσα, ἰὸν ἐσπεῖρε τὸν ἑαυτῆς. Τοῦτον δὲ ὄρξ φιλοσοφούντα, καὶ αὐτῆς περιγενόμενον τῆς φύσεως. Οὐκ ἐπέκαμψεν αὐτὸν χρημάτων ἀπώλεια, οὐδὲ παίδων θάνατος ἄωρος, οὐδὲ βάσανος σώματος ἀπαρμύθητος, οὐδὲ χρόνου μῆκος τοσοῦτον. Καὶ τὸν ὑπὸ πραγμάτων οὐχ ἄλόντα, τοῦτον ὑπὸ λόγων προσδοκᾷ χειρώσασθαι;

Τοῦ αὐτοῦ.

Τί τὸν ἀθλητὴν ἐκλύεις; Τί καταστέλλεις τὰς χεῖρας; δέον εἰπεῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· Ἐτι μικρόν, ἔτι μικρόν.

Στ. θ'. Ἀλλ' εἰπὸν τι ῥῆμα (16) εἰς Κύριον, καὶ τελευτά.

Μετὰ τὸ τὴν τραγωδίαν ἀκριβῶς διηγήσασθαι, τότε τὴν ἀναίσχυντον ἐπιφέρει συμβουλήν. Καὶ οὐδὲ αὐτῷ φανερώς εἶπε, βλασφημήσον. Οἱ γὰρ πονηρὰ συμβουλευόντες οὐ τολμῶσιν ἀνακεκαλυμμένην εἰσάγειν τὴν συμβουλήν. Τί λέγεις, ὦ γυναῖκα; δέον ἐξιλεώσασθαι, δέον καταλλάξαι, παροξύναι μᾶλλον παραινεῖς; Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ταῦτα ἐποίησε, παρακαλέσαι αὐτὸν, οὐ βλασφημῆσαι δεῖ. Πόθεν δὲ δῆλον, ὅτι καὶ ἐρώμενον (17) τελευτήσω; Πλὴν ὅρα ὅπως εἶχε περὶ τῆς βλασφημίας ἡ γυνή. Ὅσπερ παραχρημα αὐτὴν θάνατον ἐπάγειν ἰκανὴν ἤγειτο.

(18) Στ. ι'. Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν;

Ὁ γὰρ μακάριος οὗτος, πανταχόθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἴστατο, καὶ μυρία βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίβου. Ἄλλ' ἐκένωσε μὲν τοῦ διαβόλου τὴν βελοθήκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπεσκελίσθη. Ἄλλ' ὡσπερ ἄριστος κυβερνήτης, οὔτε μαινομένης τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν κυμάτων διεγειρομένων κατεποντίζετο, οὔτε γαλήνης οὐσης βραθυμότερος ἐγίνετο. Ἄλλ' ἐν ἑκατέρᾳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσῃ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην διετήρησε. Καὶ οὔτε πλοῦτος ἑαυτὸν (19) ἐφύσησεν, οὔτε πενία ἐταπεινώσεν, οὔτε, κατὰ βούην τῶν πραγμάτων φερομένων, ὑπτιος ἦν καὶ ἀναπεπτωκώς, οὔτε, ὅλης σχεδὸν τῆς οἰκείας (20) ἀνατραπίσεως, καὶ πανολεθρίας γενομένης, διαταράχθη, καὶ τὴν ἀνδρίαν ἤλεγξε τὴν ἑαυτοῦ. Ἀκουέτωσαν πλούσιοι, ἀκουέτωσαν πένητες· ἑκατέροις γὰρ τὸ διήγημα χρήσιμον, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ ἱστορία λυσιτελής· καὶ τοῖς ἐν εὐημερίᾳ, καὶ τοῖς ἐν συμφοραῖς. Ἐκάτερα γὰρ τὰ ὅπλα μεταχειρίσας ὁ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστής, ὁ τῆς οἰκουμένης στεφανίτης, ἐν ἑκατέροις τὸ τρόπιον ἔστησε· καὶ πρὸς πᾶν εἶδος πολέμου τοῦ δαίμονος

²²⁻²⁵ Hebr. x, 37.

(16) Cod. Ὁριγ. εἰς τὸ Ἀλλ' εἰπὸν τι ῥῆμα.

(17) Forte ἐρώμενον.

(18) Ex cod. Non. ubi titulus Χρυσοστόμου, Ὁριγ. Chrysostomi potius videtur, de cuius commen-

A eam representantem hæc fuisse locutum; neque enim poterat uxor Jobi esse huiusmodi. Nisi quis dicat, calamitate mutatam, eam talem evasisse. Et post pauca: Videtur non hoc primum fuisse consilium, sed sæpe multa istis graviora ab uxore inaudivisse. Attende diabolicam seductionem. Recogitavit Evam. Hoc, inquit, primum præcipitavit hominem: hoc istum quoque superare poterit. Sed, o miser et stolidus! illum ventri obnoxium nacta, venenum inspiravit suum. At hunc vides virtuti operam dantem, et ipsammet superantem naturam. Non eum inflexit facultatum amissio, non liberorum mors immatura, non corporis tortura inconsolabilis, nec temporis tanta diuturnitas. Ergone cum qui rebus ipsis victus non fuit, verbis te huncce sulcaturum existimas?

Ejusdem.

Quid athletam labefactas? Quid contrahis manus, cum oporteret dicere cum Apostolo: Adhuc modicum, adhuc modicum ²²⁻²⁵?

V. 9. Sed dic aliquod verbum in Dominum, et morere.

Postquam luctuosum eventum diligenter exposuit, tunc impudens profert consilium. Neque ei manifeste dixit: Blasphema. Qui enim maligna consulunt, non audent apertum asserre consilium. Quid ais, o uxor? Cum necesse potius esset placatum reddere, cum necesse esset conciliare, irritare potius suades? Si enim hæc Deus fecit, exorare illum, non blasphemare oportet. Unde autem liquet, quod ubi exsecratus fuero, moriar? Verumtamen attende qua sententia esset isthæc mulier quoad blasphemiam. Reputabat scilicet eam posse statim mortem inferre.

V. 10. Si bona suscepimus de manu Domini, mala non sustinebimus?

Beatus iste undique circumpulsatus, securius stabat, et infinita suscipiens tela, non cedebat. Sed evacuavit quidem diaboli pharetram, ipse vero nequaquam concidit, neque subversus est. Sed veluti optimus proreta, neque furente salo excitatisque fluctibus submergebatur; neque obtinente malacia, negligentior erat. Sed in utraque temporum vice, æqualem artem suam conservabat. Et neque divitiæ illum inflavere, neque paupertas dejecit animo, neque pronò alveo rebus suis fluentibus, supinus erat et segnes. Quinimo ne tota quidem propemodum eversa domo, et interitu contingente, conturbatus est, et suæ virtutis luculenta edidit testimonia. Audiunt divites, audiunt pauperes: utrisque enim narratio perutilis, et omnibus hominibus historia est proficua, sive in prosperitate sicut, sive in calamitatibus. Utraque enim arma adhibens hic pietatis agonista, hic orbis coronatus athleta, in utrisque tropæum erexit: et ad omne genus belli irruente dæmone illo, contra omnia in aciem descen-

tariis in Johum consule sis nostræ Bibl. tom. VIII, p. 243, et proleg. ibidem.

(19) Λυτόν.

(20) Οἰκείας.

lit, et in omnibus victor pronuntiabatur. Ac veluti miles generosus, qui sciret pugnare noctu, de mœnibus, inter pedites, inter epibatas, arcu sagittas emittere, hastam quater, fundis et vallis uti, ac in omni genere pugnae superare adversarios, et ubique vincere: ita profecto et generosus ille omnem tentationem cum multa tulit fortitudine, tentationem inquam paupertatis, famis, morbi, doloris, interitus filiorum: tentationem ab amicis, ab adversariis, ab uxore, a domesticis. Neque enim fuit humana calamitas, quæ in corpus ejus effusa non sit. Nihil vero minus retia omnia superavit, ac sublimior fuit diaboli calamis (21). Illud vero præ cæteris stupendum, quod omnia ipsi contigerint, et omnia cum excessu, et omnia in unum. Neque enim id attendas, quod tanta passus fuerit: sed adde, non paulatim, non ex intervallo; sed una et simul. Non est vero hæc mediocris tentationum accessio. Cæterorum namque hominum quilibet primo nullus invenietur qui omnia simul sustinuerit: sed si cum paupertate luctatur, at sanitate gaudet; si et paupertate et morbis vexatus est, at uxore sæpenumero frui-tus est, quæ calamitates solaretur, et quæ pro portu esset illi. Si nec uxore frui-tus est hujusmodi, at nec quætam pernicioosa consuleret, ac nec liberos junctim amisit universos; si junctim universos, at non tali genere mortis; si tali genere mortis, at amicos habuit consolatores, at neque ita illum appetentes: quod si et appetentes, at non etiam domesticos lacescentes; si etiam lacescentes, at non etiam in faciem suam spu-entes; si etiam in faciem spu-entes, at non quoque morbo tanto conficiebatur, at domum tectumque habebat, nec in sterquilinio sedebat; quod si etiam in sterquilinio sedebat, at manum habebat porrigentes; si neque manum porrigentes, at non etiam in se irruentes. Iste vero omnia isthæc pertulit.

κοπρίας ἐκάθητο, ἀλλ' ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας· εἰ δὲ μὴ ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπεμβαίνοντας. Οὗτος δ' ἅπαντα ταῦτα ὑπήνεγκεν.

V. 11. *Advenerunt quisque ex propria regione ad illum, Eliphaz Thæmanorum rex, Baldad Sauchæorum tyrannus, Sophar Minæorum rex.*

Amica præsentia tua, amica et admonitio. Eliphaz est, *Deus me disseminavit*, aut, *Dei mei contumelia*. Thæman, *defectus eorum*. Sophar, *scopus*, vel, *contumelia*. Baldad, *inveteratio*, et *gloriosus*. Sauchæorum, *garrulitas eorum*.

V. 11. *Audientes autem tres amici ejus mala omnia quæ supervenerunt ei, adfuerunt quisque ex propria regione ad illum.*

Si quis quærat cur post tantum temporis amici advenerint, cogitet primum quidem eos diversas incoluisse regiones, ac post plurimum tempus multi fortasse audiverunt. Infortunium ultra opinionem ac fidem esse videbatur, si etiam in sterquilinio Job

(21) Phrases aucupii.

(22) Forte τῶν.

(23) Περιεπάρη.

ἐπελθόντος ἐκείνου, πρὸς ἅπαντα παρετάξατο, καὶ ἐν πᾶσιν ἀνεκηρύττετο. Καὶ καθάπερ στρατιώτης γενναῖος, καὶ εἰδὸς νυκτομαχεῖν, τειχομαχεῖν, πεζομαχεῖν, ναυμαχεῖν, καὶ τοξεύειν, καὶ δόρυ σείειν, καὶ σφενδόναϊς καὶ ἀκοντίοις, καὶ παντὶ τρόπῳ μάχης περιγίγνεσθαι τῆς (22) ἐναντίων καὶ πανταχοῦ κρατεῖν· οὕτω δὴ καὶ ὁ γενναῖος ἐκεῖνος ἅπαντα πειρασμὸν μετὰ πολλῆς ἡγεγχε τῆς ἀνδρίας, τὸν ἀπὸ πενίας, τὸν ἀπὸ λιμοῦ, τὸν ἀπὸ νόσου, τὸν ἐξ ὀδύνης, τὸν ἀπὸ παίδων ἀπωλείας, τὸν ἀπὸ τῶν φίλων, τὸν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, τὸν ἀπὸ τῆς γυναικὸς, τὸν ἀπὸ τῶν οἰκετῶν. Οὗ γὰρ ἦν ἀνθρωπίνη συμφορὰ, ἢ μὴ εἰς τὸ σῶμα ἐξεκενώθη ἐκείνου. Ἄλλ' ὁμως ἀπάντων ὑπερηνέχθη τῶν δικτύων, καὶ ὑψηλότερος γέγονε τῶν τοῦ διαβόλου καλᾶμων. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστότερον, ὅτι καὶ πάντα αὐτῷ, καὶ πάντα μεθ' ὑπερβολῆς, καὶ πάντα ὕφ' ἐν. Μὴ γὰρ τοῦτο ἴθης, ὅτι τοσαῦτα ἐπαθεν· ἀλλὰ πρόσθετος, ὅτι οὐδὲ κατὰ μικρὸν, οὐδὲ ἐκ διαστήματος, ἀλλ' ὕφεν καὶ ὁμοῦ. Οὐ μικρὰ δὲ αὕτη πειρασμῶν προσθήκη. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ἕκαστος ἀνθρώπων πρῶτον μὲν οὐδεὶς ἂν εὐρεθεῖται πάντα ὑπομείνας ὁμοῦ, ἀλλ' εἰ καὶ πενίᾳ παλαίει, ὁμως ὑγείας ἀπολαύει· εἰ δὲ καὶ πενίᾳ καὶ νόσῳ περιεπάρη, ἀλλὰ γυναικὸς πολλάκις ἀπήλαυσε παραμυθουμένης τὰ δεινὰ, καὶ ἀντὶ λιμένος αὐτῷ γινομένης. Εἰ δὲ μὴ γυναικὸς ἀπήλαυσε τοιαύτης, ἀλλ' οὐχ οὕτω συμβουλευθείσης ὀλέθρια, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοὺς παῖδας ἀθρόον ἀπώλεσεν ἅπαντας· εἰ δὲ καὶ ἀθρόον, ἀλλ' οὐ τοιοῦτω τρόπῳ τελευτῆς· εἰ δὲ καὶ τοιοῦτω [τρόπῳ] τελευτῆς, ἀλλὰ φίλους ἔσχε παρακαλοῦντας· εἰ δὲ οὐκ ἔσχε παρακαλοῦντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ οὕτως ἐπεμβαίνοντας· εἰ δὲ καὶ ἐπεμβαίνοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ οἰκέτας ὀνειδίζοντας· εἰ δὲ καὶ ὀνειδίζοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐμπτύοντας· εἰ δὲ καὶ εἰς τὸ πρόσωπον ἐμπτύοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόσῳ τοιαύτη περιεπάρει (23), ἀλλὰ θωματίου καὶ σκέπη ἀπήλαυσε, καὶ οὐκ ἐπὶ τῆς κοπρίας ἐκάθητο· εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς κοπρίας ἐκάθητο, ἀλλ' ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπεμβαίνοντας.

Στίχ. ια'. *Παρεγένοντο ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας χώρας πρὸς αὐτόν, Ἐλιφάζ ὁ θαιμανῶν βασιλεὺς, Βαλδὰδ ὁ Σαυχῶν τύραννος, Σωφάρ Μιναιῶν βασιλεὺς.*

(24) Φιλικὴ μὲν ἡ παρουσία σου, φιλικὴ δὲ ἡ παραίνεσις. Ἐλιφάζ· Θεὸς με διέσπειρεν, ἢ, Θεοῦ μου φανλισμός. Θαιμάν, ἐκλειψίς αὐτῶν. Σωφάρ, σκοπὸς, ἢ φανλισμός. Βαλδὰδ, πηλαίωσις, καὶ ἐπίδοξος. Σαυχάων, ἀδολοσχία αὐτῶν.

D (25) Στίχ. ια'. *Ἀκούσαντες δὲ οἱ τρεῖς φίλοι αὐτοῦ τὰ κακὰ πάντα, τὰ ἐπελθόντα αὐτῷ, παρεγένοντο ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας χώρας πρὸς αὐτόν.*

Ἐάν τις ζητῇ, διὰ τί μετὰ τοσοῦτον χρόνον οἱ φίλοι παραγεγόνασιν, ἐνοεῖται πρῶτον μὲν, ὅτι διαφόρους ἔχουν χώρας, καὶ μετὰ πλείστον χρόνον πολλοὶ μὲν ἤκουσαν ἴσως, τὸ δὲ παράδοξον τῆς συμφορᾶς καὶ ἀπιστον ἐδόκει, εἰ καὶ ἐπὶ κοπρίας ὁ Ἰώβ

(24) Ex cod. 558.

(25) Ex cod. Nan, ubi ascribitur Ἄριγ. Ὀλυμπιοδ.

καὶ ἀνεπικούρητος κάθηται. Καὶ περιέμενον διὰ πλειόνων πιστώσασθαι τὴν ἀκοήν, ἢ καὶ ἐκπέμψαι καὶ ἰδεῖν, εἰ καὶ ἀληθῆ τὰ λεγόμενα. Ἐν τούτοις οὖν ὁ χρόνος ἐτρέψετο. Πρὸς δὴ τούτοις, ὅτε τὸ ἀληθές ἔγνωσαν, βασιλεῖς ὄντες καὶ ἐκδημεῖν μέλλοντες, ἀνάγκην εἶχον πρότερον εὖ διαθεῖναι τὰ κατὰ τὸν οἶκον, καὶ ἐπιστῆσαι τοῖς ἀρχομένοις τοὺς ἀνθ' ἑαυτῶν. Ταῦτα πάντα αὐτοὺς ἀπησχόλει, καὶ ἐνεθράδυνον. Καὶ εἰ μὴ σφόδρα γε ἀγαπητοὶ τινες ἦσαν καὶ δίκαιοι, οὐκ ἂν, τὰς οἰκίας καταλιπόντες χώρας καὶ βασιλείας, ἀφικνοῦντο πρὸς τὴν ἐπίσκεψιν, ἀλλὰ δι' ἐτέρων τὴν χρεῖαν ἐπλήρουν. Ἔστι δὲ ἐννοεῖν, ὡς καὶ οἰκονομία τις ἦν θεία τῆς ἀφίξεως ἢ ἀναβολῆς. Ἐπειδὴ γὰρ ὁμοῦ τῆ τῶν φίλων διαλέξει καὶ τὸ πᾶν τοῦ ἀγώνως ἐλύθη, τοῦ Θεοῦ χρηματίσαντος, καὶ τὸν δίκαιον ἀνακτησαμένου καὶ στεφανώσαντος, οἰκονομία τις γέγονε θεία, ἐμβραδύναι τοὺς φίλους, ἵνα παραταθῆ τὰ τοῦ νοσήματος, καὶ μειζρόνως ἀθλήσας ὁ δίκαιος, δικαιότερον ἀναβρήθῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

(26) Στίχ. ια'. Καὶ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν ὁμοθυμαδὸν, τοῦ παρακαλέσαι καὶ ἐπισκέψασθαι αὐτόν.

Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἐξέδωκε· Συνετάξαντο γὰρ ὁμοῦ ἐλθόντες συμπαθῆσαι αὐτῷ, καὶ παραμυθήσασθαι αὐτόν. Ὅρα καὶ ἐντεῦθεν, ὡς καὶ ἕτερος παρῆλθε χρόνος, ἕως ὅτε, πρὸς ἀλλήλους διαπεμψόμενοι, τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνοδόν τε καὶ ἀφίξιν ἐποιήσαντο.

(27) Στίχ. ιβ'. Καὶ καταπαύμενοι γῆν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν.

Στίχ. ιγ'. Παρακάθισαν αὐτῷ ἑπτὰ ἡμέρας, καὶ ἑπτὰ νύκτας.

Οὐκ εἶπε δὲ ἡ Γραφή, ὅτι παρακάθητο ἑπτὰ ἡμέρας πρωῖθεν ἕως ἑσπέρας, οὐδὲ ἑπτὰ νύκτας ἀφ' ἑσπέρας μέχρι πρωῖ. Δῆλον οὖν, ὅτι, τὸ πλεῖον τῆς ἡμέρας παρακαθεζόμενοι, ὑπεχώρουν τὰς ἀναγκαίας ἐκπληρώσαντες χρεῖας· καὶ πάλιν ἐπανήκοντες, μέχρι πολλοῦ τῆς νυκτὸς παρακαθέζοντο, καὶ αὖθις ἀπύοντες, πάλιν ὠρθίζον πρὸς αὐτόν. Ὁ δὴ τῶν γνησιωτάτων καὶ συμπαιστέτων φίλων ἴδιον. Τῆ δὲ κοινῇ συνηθειᾷ χρωμένη ἡ Γραφή, οὕτως ἀπολύτως εἶπε· Παρακάθισαν αὐτῷ ἑπτὰ ἡμέρας καὶ ἑπτὰ νύκτας. Ἐπεὶ καὶ ὅτε λέγει τὸν Ἰακώβ δεκατέσσαρα ἔτη δουλεῦσαι, καὶ συγκαίεσθαι τῷ καύσωνι τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτὸς, ἄρα ὑπὸ στέγην οὐκ εἰσθεῖ ποτέ; ἄρα οὐδεμιᾶς ἀναπαύσεως ἔτυχεν ὅλη τῷ χρόνῳ; Ταῦτα μὲν οὖν καὶ λεπτολογεῖν φίλαρον. Ὡς γὰρ ἔφη, ἡ Γραφή κοινῇ συνηθειᾷ χρῆται. Ἐπειδὴ δὲ τινες, κωμωδοῦντες τὴν Γραφήν, καὶ ἐντεῦθεν αὐτὴν ὡς ψευδῆ διασύρουσιν· Ὡς (27) γὰρ ἂν, φασίν, ἄσιτοι διετέλουν καὶ ἄπνοι ἐπὶ τὸσαύταις ἡμέραις; ἠναγκάσθημεν αὐτῶν συναπαχθῆναι τῇ ἀκαίρῳ στενοχωρίᾳ.

ΚΕΦ. Γ'.

(28) Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν τὸ δεύτερον ἦνυσται κεφάλαιον· τοῦ τρίτου δὲ προθεωρίαν ποιούμενοι, φημὲν,

(26) *ibid.* eodem tit. ascripto.

(27) *Ibid.* eodem titulo.

sederet, et inauxiliatus. Itaque expectaverunt ut pluribus confirmaretur fama; vel etiam ut mitterent ac viderent, si quidem vera relata essent. Interea igitur tempus terebatur. Ad hæc, ubi verum esse resciverunt; cum reges essent, ac peregre profecturi, necesse habuerunt prius res suas domesticas recte disponere, ac præficere subditis vicarios suos. Hæc omnia ipsos occupatos tenebant, et remorabantur. Ac nisi vehementer dilecti fuissent et justi, non utique domos suas relinquentes, regiones ac regna, venissent ad invisendum illum, sed per alios hoc officium implevissent. Cogitandum autem est, cujusdam etiam divinæ dispensationis fuisse, ut adventus eorum differretur. Quia enim una cum amicorum disputatione etiam certamen universum direptum est, respondente Deo, et justum hunc fovente et coronante; divina quæpiam providentia fuit, ut moras traherent amici, quo intenderetur morbus, et justus vir illustrius pugnans, potiori jure a Deo victor proclamaretur.

V. 11. *Et venerunt ad illum concorderet, ut consolarentur et inviserent illum.*

Symmachus ita edidit: *Condixerant enim, ut simul venientes compaterentur ei, et consolarentur illum.* Vide et hinc, qui aliud etiam præterierit tempus; donec ad se invicem mittentes, concursus simul et adventum fecerunt.

V. 12. *Et spargentes terram super capita sua.*

V. 13. *Sederunt apud ipsum septem dies, et septem noctes.*

Non dixit vero Scriptura, quod assederint septem dies, a mane usque ad vespeream, neque septem noctes, a vespera ad mane. Liqueet ergo, quod cum maximam diei partem assedissent, recedebant necessariis usibus explendis: ac iterum revertentes, usque ad multam noctem assidebant, et iterum abeuntes, rursus mane veniebant ad eum. Quod sane verissimorum affectuosissimorumque amicorum proprium est. Communi autem consuetudine utens Scriptura, ita absolute locuta est: *Sederunt apud ipsum septem dies, et septem noctes.* Quoniam etiam quando dicit, Jacobum quatuordecim annos servisse, et exustum [fuisse] astu diei, et gelu noctis; nunquid tectum nunquam subibat? nunquid nullam habuit requiem toto illo tempore? De his subtiliter pertractare, nugatorium esset. Ut enim aiebam, Scriptura communi consuetudine utitur. Quoniam vero quidam suggillantes Scripturam, vel hinc ipsam ceu mendacem traducunt: Quomodo enim, dicunt, sine cibo perseveraverunt et insomnes per tot dies? coacti sumus eorum nos accommodare importunæ subtilitati.

CAP. III.

Ac in his quidem secundum caput absolutum est. Tertiū vero quemdam veluti prospectum facientes,

(27) Forte leg. Πῶς.

(28) *Ibid.* eod. tit.

cabimus eos Domino in colle Saul, electos Domino. A

V. 8. *Et accepit rex duos filios Respha filiae Aia concubinae Saulis, quos peperit Sauli, Ermothi et Memphibosthe; et quinque filios Merob filiae Saul, quos peperit Esdriel filio Berzelli Moutathitae.*

V. 9. *Et dedit eos in manibus Gabaonitarum: et placaverunt eos in monte coram Domino.*

Si in zelo Israel et Juda Saul Gabaonitas perdere aggressus est, quibuscum foedera inierat Jesus filius Nave, et universus populus; et propterea septem Saulis filios sustulerunt, qui a filiabus ejus nati fuerant: cur ipsae tribus non sunt in culpa, sed qui nihil laeserant poenas luunt? Hoc enim injustum est. Nisi si quis dicat, Saulem regem non potuisse aduersari et Israelitis et tribui Juda, nec solvere foedera patrum cum Gabaonitis inita. Ego vero adderem istis et hoc: Divinae dispensationis fuisse, ut genus Saul universum interiret, quantum suspicio esse poterat, ut aliquando sibi regiam dignitatem asserere niteretur, ac propterea in Davidem exurgeret, ejusque liberos. Illud vero: *Insolarunt eos Gabaonitae coram Domino in monte*, positum est pro, interfectos non sepelierunt, sed siverunt jacere sub sole. *Et dissoluti sunt*, inquit, *et tulit eos Dan filius Joa ex nepotibus gigantum*⁴³. Quod omnino significat, eos qui soli expositi erant accepisse gigantem, et abstulisse dissolutos jam a solari aestu.

Ratio Gabaonitarum obscura mansit: nisi forte dicamus, quod quando manebat in Gabee ut bellum gereret, et in fugam vertit alienigenas Saul, perdiderit cum illis etiam Gabaonitas. Exstat porro narratio in tricesimo secundo, et tricesimo tertio numero (95) prioris Regni, et in tricesimo septimo, ubi dicit: *Et bellabat in circuitu omnes inimicos suos*⁴⁴, etc. Quod autem littera ait, hunc habet sensum: Saul injuste contra eum egit; et ex domo illius facta est ultio injuriae vel pro Jesu.

Non afficiuntur vero injuria sublatis cum principio suo ii qui ab illo exstantiam suam consecuti sunt; unde exstantiam habuerunt, inde ut non exstarent D accipientes: si aliquo bono per se ipsi digni erant, illud postea consecuti.

⁴³ I Reg. xxi, 10. ⁴⁴ I Reg. xiv, 47.

(95) Attende jam a temporibus Origenis divisionem sacri textus.

(96) Loge ἐξηλάσομεν, et verte insolaribus.

τοῦ, καὶ ἐξηλάσομεν (96) αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ ἐν τῷ βουνῷ Σαούλ ἐκλεκτοὺς Κυρίῳ.

Στίχ. η'. Καὶ ἔλαβεν ὁ βασιλεὺς τοὺς δύο υἱοὺς Ρεσφᾶ, θυγατρὸς Αἰᾶ παλλακῆς Σαούλ, οὓς ἔτεκε τῷ Σαούλ, τὸν Ἐρμωθὶ καὶ τὸν Μερφι-βοσθῆ, καὶ τοὺς πέντε υἱοὺς τῆς Μερὸβ θυγατρὸς Σαούλ, οὓς ἔτεκε τῷ Ἐσδριῆλ υἱῷ Βερζελλὶ τῷ Μοουλαθὶ.

Στίχ. θ'. Καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς ἐν χειρὶ τῶν Γαβαωνιτῶν· καὶ ἐξήλασαν (97) αὐτοὺς ἐν τῷ ὄρει ἐναντίον Κυρίου.

Εἰ ἐν τῷ ζήλῳ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα ὁ Σαούλ τοὺς Γαβαωνίτας ἀνελεῖν ἐπεχείρησε, μεθ' ὧν συνθήκας ἐποίησατο Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ πᾶς ὁ λαὸς, καὶ διὰ τοῦτο ἐπτά τοῦ Σαούλ ἀνηρέθησαν, οἱ ἀπὸ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ γεγεννημένοι· τίνος ἔνεκεν οὐκ οἱ φυλαί εἰσιν ἐν αἰτίαις, ἀλλ' οἱ μὴδὲν ἡδίκηκότες δίκην δεδώκασι; Τοῦτο γὰρ ἀδίκον. Πλὴν εἰ μὴ τις εἴποι, Σαούλ βασιλεὺς ὄντα ἀδυνάτως ἔχειν ἀντιστήναι καὶ τοῖς Ἰσραηλίταις καὶ τῇ φυλῇ Ἰούδα, καὶ μὴ λύσαι τὰς συνθήκας τῶν πατέρων, τὰς πρὸς τοὺς Γαβαωνίτας. Ἐγὼ δὲ προσβοίμημι ἂν τοῦτοισ τὸ· Τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας εἶναι τὸ γένος τοῦ Σαούλ ἀναλωθῆναι πᾶν, ὅσον ὑπόπτει πώποτε ἀντιποιεῖσθαι τοῦ βασιλικῆς ἀξιώματος, διὰ τε τοῦτο ἐπαναστήσασθαι τῷ Δαυὶδ, καὶ τοῖς τούτου παισὶ. Τὸ δὲ Ἐξηλάσαν αὐτοὺς οἱ Γαβαωνίται ἐναντίον Κυρίου ἐν τῷ ὄρει, ἀντὶ τοῦ, Ἀναιρεθέντας οὐκ ἔθαψαν, ἀλλ' ἔλασαν ὑπὸ τὸν ἥλιον κείσθαι. Ἐξελύθησαν, φησὶ, καὶ ἔλαβεν αὐτοὺς Δὰν υἱὸς Ἰωᾶ τῶν ἀποτόνων τῶν γιγάντων. Πάντως που βούλεται λέγειν, ὅτι τοὺς ὑπὸ τὸν ἥλιον τεθέντας λαβὼν ὁ γίγας, ἀνείλετο ἐκλελυμένους ἤδη ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς φλογός.

Ὁ λόγος, ὁ κατὰ τοὺς Γαβαωνίτας, ἀγνωστος καθέστηκεν· εἰ μὴ πού γε εἴπωμεν, ὅτι ἤνικα ἐκάθητο ἐν Γαβὲ τοῦ πολεμῆν, καὶ ἐτροπώσατο τοὺς ἀλλοφύλους ὁ Σαούλ, καὶ ἀπώλεσε μετ' αὐτῶν καὶ τοὺς Γαβαωνίτας. Καὶ ἔστι τὸ διήγημα ἐν τριακοστῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ τρίτῳ ἀριθμῷ τῆς πρώτης βασιλείας, καὶ τριακοστῷ ἑβδόμῳ· ἔνθα φησὶ· Καὶ ἐπολέμει κύκλῳ πάντα τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ δὲ λέγει τὸ ῥητὸν, τοῦτο ἐστὶ· Σαούλ ἡδίκησε κατ' αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ γεγένηται ἡ ἐκδίκησις τῆς ἀδικίας ἢ ἐπὶ Ἰησοῦν.

Οὐκ ἀδικοῦνται δὲ συναναίρουμένοι τῶν (98) ἐν ἀρχῇ οἱ ἐξ ἐκείνου τὸ εἶναι λαχόντες· ὅθεν γὰρ ἔσχε τὸ εἶναι, ἐντεῦθεν τὸ μὴ εἶναι ἔχοντες· εἰ δὲ τίνας ἀγαθοῦ δι' ἑαυτοὺς ἦσαν ἄξιοι, ὑπερὸν τοῦτο κομιζόμενοι.

(97) Ἐξηλάσαν, ut infra et in cod. Alex.

(98) Forte τῷ. Mox videtur legendum ἔχον.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

ORIGENIS ADNOTATIONES IN LIBRUM III REGUM.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. Β΄.

Στίχ. η'. Καὶ ἰδοὺ μετὰ σοῦ Σεμεὶ υἱὸς Γηρᾶ, υἱὸς τοῦ Ἰεμεὶ ἐκ Βαθουρείμ. Καὶ αὐτὸς κατήρασάτο με κατὰραν ὀδονηρᾶν τῇ ἡμέρᾳ ἣ ἐκορευόμην εἰς παρεμβολὰς, καὶ αὐτὸς κατέβη εἰς ἀπάντησίν μου εἰς τὸν Ἰορδάνην, καὶ ὡμοσα αὐτῷ ἐν Κυρίῳ, λέγων· Εἰ θανατώσω αὐτὸν ἐν ῥομφαίᾳ.

Στίχ. θ'. Καὶ οὐ μὴ ἀθωώσης αὐτὸν, ὅτι ἀνήρ σοφὸς εἶ σὺ, καὶ γνώσεις ἃ ποιήσεις αὐτῷ· καὶ οὐ κατὰξίεις τὴν, πολιὰν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ εἰς ἄβου.

Ζητεῖται, πῶς ὁ Δαυὶδ τῷ Σεμεὶ συγχωρήσας, παρακαλεῖται τῷ Σολομῶντι ἀνελεῖν αὐτὸν, ἀμνησίκακος καὶ πρῶτος, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰωάβ συγκαμόντα αὐτῷ. Τί δὴ ποτ' οὖν ταῦτα οὕτως ὠκονομήθη; Σοφὸς ὢν ὁ Δαυὶδ ἠπίστατο, ὅτι οὐτε τὸν Σεμεὶ Σολομῶν ἔασει ζῆν δεῖε τῆς ἐπαναστάσεως· ὡς γὰρ ἀπὸ βασιλικῆς ἀξιώματος μέλλει περὶ τῆς βασιλείας μάχεσθαι τῷ Σολομῶντι· οὐτε τὸν Ἰωάβ, ὡς ἐκτὸς τῆς τοῦ Δαυὶδ γνώμης εἰς βασιλεῖα τὸν υἱὸν τοῦ Δαυὶδ καταστήσαντα· ὡς ἀνελόντα τοῖνον καὶ τὸν Ἰωάβ, συγκαμόντα δὲ τῷ πατρὶ ἐν πολλοῖς πολέμοις καὶ κατορθώσαντα. Ταῦτα προὶδὼν ὁ Δαυὶδ, προλαβὼν διατάττει τῷ Σολομῶντι ποιῆσαι, ἃ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ Σολομῶν πάντως ἐποίησε, ἔν' ὅταν ἀναιρεθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, τουτέστι τοῦ Σολομῶντος, οἱ προειρημένοι, συγγνώμην σχῆ ὁ Σολομῶν, ὡς πατρικὸν βούλημα πληρώσας, καὶ οὐκ αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ κατ' αὐτῶν κινήσει.

ΚΕΦ. ΙΕ΄.

Στίχ. κγ'. Πλὴν ἐν καιρῷ τοῦ γήρωος ἐποίησεν Ἀσά τὸ πονηρὸν (99), καὶ ἐπόρεσε τοὺς πόδας αὐτοῦ.

Πῶς νοητέον, Πλὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ γήρωος ἐποίησεν Ἀσά τὸ πονηρὸν, καὶ ἐπόρεσε τοὺς πόδας αὐτοῦ; Σαφέστερον καὶ τοῦτο τῶν Παραλειπομένων ἢ βίβλος ἐδίδαξεν. Ἐν γὰρ τῇ ἀββωστία αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ ἐζήτησε Κύριον, ἀλλὰ τοὺς ἰατρούς. Ἐγὼ δὲ δυοῖν θάτερον ὑπολαμβάνω, ἢ τοὺς ἐπιδαῖς κεχρημένους καὶ μαγγανείαις κληθῆναι ἰατρούς, ἢ ὅτι μόνοις ἐπίστευσε τοῖς ἰατροῖς, τὴν εἰς τὸν Θεὸν οὐκ ἔχων ἐλπίδα. Οἱ γὰρ εὐσεβεῖα κοσμούμενοι κέχρηται μὲν τοῖς ἰατροῖς ὡς ὑπουργοῖς τοῦ Θεοῦ, εἰδότες, ὅτι καὶ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην αὐτὸς

⁹⁹ II Paral. xvi, 12.

(99) Ἐποίησεν Ἀσά τὸ πονηρὸν. Hæc nusquam alibi exstant. Chimechius tamen scribit, male audivisse

Α

CAP. II.

V. 8. Et ecce tecum Semei filius Gera, filius Jemei de Bathurim. Ipse quoque maledixit me maledictionem dolorosam, in die qua ibam in castra, et ipse descendit in occursum meum ad Jordanem, et juravi ei in Domino, dicens: Si occidam eum in gladio.

V. 9. Et non immunem facias eum, quia vir sapiens es tu, et cognosces quæ facies ei: et non deduces canitiem ejus in pace ad inferos.

Quæritur quomodo David, qui Semei indulserat, mandet Salomoni ut interficiat eum, ipse qui injuriarum memor non erat, sed benignus, itemque Joabum qui secum laboraverat. Curnam ergo hæc ita ordinata sunt? David quippe sapiens sciebat, quod neque Semeium Salomon vivere sineret, metu rebellionis; tanquam enim pro regia dignitate de regno cum Salomone pugnaturus erat; neque Joabum, quippe qui contra Davidis sententiam in regem filium Davidis constituerat, velut proinde eum qui Joabum (1) sustulerit, sed cum patre in multis bellis laboraverit et victor exstiterit. Hæc prævidens David, præveniens mandat Salomoni ut faciat, quæ etiam ex seipso Salomon omnino fecisset. Ut cum sublatis essent ab illo, id est Salomone, viri prædicti, veniam haberet Salomon, tanquam qui paternam voluntatem implexset, et non ipse ex se ipso adversus eos motus fuisset.

CAP. XV.

V. 23. Verumtamen in tempore senectutis fecit Asa malum, et infirmatus est pedes suos.

Quomodo intelligendum est: Verumtamen in tempore senectutis fecit Asa malum, et infirmatus est pedes suos? Clarius id quoque Paralipomenon liber edocuit. In infirmitate enim sua, inquit, non requisivit Dominum, sed medicos⁹⁹. Ego vero de duobus alterutrum suppono, vel advocatos fuisse medicos qui incantationibus et præstigiis utebantur; vel solis fidem adhibuisse medicis, non habentem in Deo spem. Qui enim religione sunt præditi, utuntur quidem medicis tanquam ministris Dei, scientes quod et medicam scientiam ipse largi-

Asam, eo quod angariaverit discipulos sapientum.
(1) Forte Abner ex III Reg. iii.

tus est hominibus, quemadmodum et reliquas, herbas quoque ipse de terra germinare edixit. Sciunt tamen nihilominus, nihil posse medicorum artem Deo nolente, sed tantum posse, quantum Deus vult. Jeroboami porro domus omnimodum interitum sustinuit juxta prædictionem Achizæ Silonitæ. Percussit namque, ait, *Baasa rex Israel totam domum Jeroboam, et non reliquit omnem spirationem in Jeroboam, donec funditus perderet ipse omnes, juxta verbum Domini, quod locutus est in manu servi sui Achizæ Silonitæ*⁴⁶. Eadem passus est Baasa quoque. Eandem enim et iste impietatem et iniquitatem amplexus est, Hæcque ejus filius a Zambri vulnus accepit. Iste vero secundum prædictionem factam, iterum omnem Baasæ dissolvit domum. Cum populus Zambri regem creasset, obsesus Zambri domum in qua degebat combussit, et cum illa exustus oppetiit. Ex his porro docemur, eos qui eadem vivunt pravitate, Dominum Deum alium per alium punire, et tradere nequiori nequam, quasi quibusdam carnificibus utentem illis.

Quoniam vero nonnulli quærent, undenam Samaritæ hanc appellationem habuerint, ex proposita historia hoc addiscere pronum est. *Acquisivit enim, inquit, Zambri montem Semeron a Semmer domino ejus argento duum talentorum, et edificavit montem, et appellavit nomen ejus montis, quem edificaverat, de nomine Semmer domini montis, Semeron*⁴⁷. Ex monte civitas Samaria dicta est. Samaria porro est, quæ nunc Sebaste vocatur. Ibi erat regia decem tribuum. At decem tribubus in captivitate abductis, et terra illa effecta deserta; translati sunt quidam de orientalibus partibus in ea oppida ab Assyriorum regibus. Isti ergo a Samaria dicti sunt Samaritæ.

His de Zambri narratis, ad Judam transiit, et admiratus est Josaphatum. Inter alia inquit, *ipsam fecisse quod rectum erat coram Domino*⁴⁸. Questus tamen est de eo, quod non abstulerit cultum qui in locis editis exercebatur; quin et Achabi affinitatem amplexatus sit. Hæc porro luculentius Paralipomenon liber edocuit. Cujus rei gratia et qui historiam conscripsit, ad illum nos remisit.

Tertius regnat Baasa in Israel. Nabat enim filio Jeroboam regnante post patrem, interficitur ab eo, et ipse regnum usurpavit. Curæ porro fuit historiae auctori narranti ea quæ in vita Asa obvenerant, in medium proferre Baasæ personam. Ac deinceps cum hyperbato procedit narratio. In libris Regum non affertur Jeroboami mors, sed in secundo Paralipomenon habetur, quod *persecutus est Abia post Jeroboam, et præcipuit ab illo civitates hanc et*

⁴⁶ III Reg. xv, 29. ⁴⁷ III Reg. xvi, 24. ⁴⁸ II Paral. xx.

(2) Δέκα.

A ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις, ὥσπερ δὴ καὶ τὰς ἄλλας, καὶ τὰς βοτάνας αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς βλαστῆσαι προσέταξεν. Ἰσασὶ δὲ ὁμοίως, ὡς οὐδὲν ἰσχύει τῶν ἱατρῶν ἢ τέχνη, μὴ βουλομένου Θεοῦ ἀλλὰ τοσαῦτα δύναται, ὅσα αὐτὸς βούλεται. Τοῦ δὲ Ἰεροβοάμ ὁ οἶκος τὴν πανωλεθρίαν ὑπέμεινε κατὰ τὴν πρόβησιν Ἀχιζᾶ τοῦ Σηλωνίτου. Ἐπάταξε γὰρ, φησὶ, *Βαασά βασιλεύς Ἰσραὴλ ὅλον τὸν οἶκον Ἰεροβοάμ, καὶ οὐκ ὑπελείπετο πᾶσαν προήν ἐν τῷ Ἰεροβοάμ, ἕως τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτὸν πάντα, κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου ὃ ἐλάλησεν ἐν χειρὶ τοῦ δούλου αὐτοῦ Ἀχιζᾶ τοῦ Σηλωνίτου*. Ταῦτα δὲ καὶ Βαασά πέποιθε. Τὴν γὰρ αὐτὴν καὶ οὗτος ἀσέθειαν καὶ παρανομίαν ἠσπάσατο. Καὶ Ἠλὰ δὲ ὁ τοῦτου παῖς παρὰ Ζαμβρὶ ἐδέξατο τὴν πληγὴν. Οὗτος δὲ κατὰ τὴν γεγεννημένην πρόβησιν πάλιν πάντα τὸν τοῦ Βαασά κατέλυσεν οἶκον. Τοῦ δὲ λαοῦ τὸν Ζαμβρὶ χειροτονήσαντος βασιλέα, πολιορκούμενος ὁ Ζαμβρὶ τὸν οἶκον ἐν ᾧ διήγεν ἐνέπρησε, καὶ σὺν ἐκείνῳ καυθεὶς τετελεύτησε. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἡμεῖς, ὡς τοὺς πονηρῶν συζώντας δι' ἀλλήλων ὀδυσπότης κολάζει Θεός, καὶ τῷ πονηροτέρῳ τὸν πονηρὸν παραδίδωσιν, οἷόν τισι δημίους κεχηρημένοι αὐτοῖς.

B Ἐπειδὴ δὲ τινες ζητοῦσι, πόθεν οἱ Σαμαρεῖται τήνδε τὴν προσηγορίαν ἐσχήκασιν, ἐκ τῆς προκειμένης ἱστορίας τοῦτο μαθεῖν εὐπετές. *Ἐκτήσατο γὰρ, φησὶ, Ζαμβρὶ τὸ ἕρος τὸ Σεμέρων παρὰ Σεμμὴρ τοῦ κυρίου αὐτοῦ δύο ταλάτων ἀργυρίου, καὶ ᾠκοδόμησε τὸ ἕρος, καὶ ἐπεκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕρους οὐ ᾠκοδόμησεν, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Σεμμὴρ τοῦ κυρίου τοῦ ἕρους, Σεμέρων*. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἕρους ἡ πόλις Σαμάρεια. Σαμάρεια δὲ ἐστὶν ἡ νῦν Σεβαστή προσαγορευομένη. Ἐν αὐτῇ δὲ ἦν τῶν δώδεκα (2) φυλῶν τὰ βασίλεια. Ἐξανδραποδισθειῶν δὲ τῶν δέκα φυλῶν, καὶ τῆς γῆς ἐκείνης ἐρήμου γεγεννημένης, μετέστησάν τινες ἐκ τῶν ἐθνῶν μερῶν εἰς ἐκείνας τὰς πόλεις τῶν Ἀσσυρίων οἱ βασιλεῖς. Οὗτοι δὲ ἐκ τῆς Σαμαρείας ὀνομάσθησαν Σαμαρεῖται.

C Ταῦτα περὶ τοῦ Ζαμβρὶ εἰρηκώς, ἐπὶ τὸν Ἰούδαν μετέβη, καὶ τεθαύμακε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἐν τοῖς ἄλλοις ἐφη αὐτὸν τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου πεποιτηκέναι. Ἐμέμψατο δὲ ὡς τὴν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς λατρείαν μὴ παύσαντα, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀχαάβ τὴν συγγένειαν ἀσπασάμενον. Ταῦτα δὲ σαφέστερον τῶν *Παραλειπομένων* ἡ βιβλος ἐδίδαξεν. Οὐ δὲ χάριν καὶ ὁ τὴν ἱστορίαν συγγεγραφὸς εἰς ἐκείνην ἡμᾶς παρέπεμψεν.

D (3) Τρίτος μὲν βασιλεύει Βαασά ἐπὶ Ἰσραὴλ. Τοῦ γὰρ Ναβὰτ υἱοῦ Ἰεροβοάμ βασιλεύσαντος μετὰ τὸν πατέρα, ἀποκτείνεται ὑπ' αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ τὴν βασιλείαν ὑφῆρπασεν. Ἐσπούδασε δὲ ὁ ἱστοριογράφος τὰ ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Ἀσά γινόμενα λέγων, παρεισνεγκεῖν τοῦ Βαασά πρόσωπον. Καὶ λοιπὸν μεθ' ὑπερβατοῦ γέγονεν ἡ ἐξήγησις. Ἐν ταῖς *Βασιλείαις* μὲν οὐκ ἐμφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Ἰεροβοάμ· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν *Παραλειπομένων* περιέχεται, ὅτι κατ-

(3) Hæc sequentes versus respiciunt.

εδίωξεν Ἀβιά ὀπίσω Ἰεροβοάμ, καὶ προκατέλι-
θ' ἑτοίμοι παρ' αὐτοῦ πόλεις τήνδε καὶ τήνδε· καὶ οὐκ
ἔσχεν ἰσχὴν Ἰεροβοάμ ἐπιπάσας τὰς ἡμέρας
Ἀβιά, καὶ ἐπάταξεν αὐτὸν Κύριος, καὶ ἐτελεύ-
τησεν.

(4) Ἐδασίλευσεν ἕτερος Ζαμβρί ἐν Ἰσραὴλ ἔτη ιθ',
ὅς κατέστη ὑπὸ τοῦ λαοῦ πολιορκουόντος τὴν Γαβαὼθ
τὴν τῶν ἀλλοφύλων, ἀρχιστράτηγος ὢν τῆς δυνάμεως.
Ὁ γὰρ ἕτερος Ζαμβρί ὁ ἀνελὼν τὸν Ἥλᾶ με-
θύοντα ἐν τῇ Θερσᾷ, τυραννικῶς βασιλεῦσαι σπου-
δάσας, ἑαυτὸν σὺν τῷ βασιλικῷ οἴκῳ πυρπολήσας
ἀνεΐλεν.

(5) Ὡδε πρῶτον Σαμάρειαν καλεῖ τοὺς τόπους τῶν
δέκα φυλῶν. Σημειωτέον οὖν, ὅτι αἱ δέκα φυλαὶ ἐκα-
λοῦντο Ἰσραὴλ, καὶ ὁ κατοικούμενος ὑπ' αὐτῶν τό-
πος Σαμάρεια ἐκαλεῖτο. Ἐκτος δὲ βασιλεύει Ἀχαάδ
ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ ἔτη κθ'.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Στίχ. 5'. Καὶ ἐπιστρέψας ἐκοιμήθη.

Στίχ. 7'. Καὶ ἐπέστρεψεν ὁ ἄγγελος Κυρίου ἐκ
δευτέρου, καὶ ἤψατο αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ·
Ἀνάστηθι, φάγε.

(6) Καὶ ἐπιστρέψας, φησὶν, ἐκοιμήθη. Καὶ ἐπέ-
στρεψεν ὁ ἄγγελος Κυρίου ἐκ δευτέρου, καὶ ἤψατο
αὐτοῦ. Τάχα δυνάμεων σύμβολος (7) ἦσαν διακονου-
μένων προφήτην πρέπουσαν τροφήν· τῷ ἀναχωροῦντι
ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ ἀξίῳ τῆς ἀπὸ τῶν τοιοῦτων
διδασκαλίας, ἵνα μετὰ ταῦτα ἀκούσαι δυναθῆ, Ἀνά-
στηθι, καὶ φάγε, καὶ εὐρη πρὸς κεφαλῆς ἀπόρρητα
μυστήρια, ὧν ὀλιγίτης ἐγκρυφίας τύπος ἦν· οὐ καὶ
δεύτερον κατὰ τὴν τοῦ ἀγγέλου πρόσταξιν μεταλαμ-
βάνει, εἰπόντος· Ἀνάστα, φάγε, ὅτι πολλὴ ἀπὸ
σοῦ ἡ ὁδός. Ἄρτους μὲν οὖν τῷ πρῶτῳ ἔφερον τῷ
Ἥλῳ οἱ κόρακες· ἀνάλογον τοῖς λελαλημένοις ὑπὸ
Κυρίου ὁ Θεὸς ἡμῶν· κρέα δὲ τὸ δειλῆς, παραπλήσιος
τὸ (8)· Πρὸς ἑσπέραν ἐδεσθε κρέα.

A hanc : et non habuit facultatem Jeroboam amplius
omnes dies Abia, et percussit eum Dominus, et mor-
tuus est ⁴⁵.

Regnavit alius Zambri in Israel annos xii, qui
constitutus fuit a populo obsidente Gabaoth alieni-
genarum, cum esset imperator exercitus. Alius
enim Zambri, qui interfecit Hela ebrium in Thersa,
cum tyrannice regnare voluisset, seipsam una cum
domo regia succenso igne occidit.

Hic primum Samariam appellat loca decem tri-
buum. Advertendum igitur, quod decem tribus vo-
cabantur Israel, et locus ab ipsis inhabitatus dice-
batur Samaria. Sextus porro regnat Achaab super
Israel annos xxii.

CAP. XIX.

V. 6. Et conversus dormivit.

V. 7. Et conversus est angelus Domini ex secundo,
et tetigit eum, et dixit ei : Surge, comede.

Et conversus, inquit, dormivit. Et conversus est
angelus Domini ex secundo, et tetigit eum. Facile
societates quædam virtutum erant ministrantium
prophetæ congruentem escam ; homini nempe qui
recedebat ab humanis rebus, et digno qui a talibus
edoceret, ut postea audire posset, Surge et co-
mede, inveniretque ad caput ineffabilia mysteria,
quorum siliginea placenta typus erat : qua etiam
iterum juxta angeli præceptum vescitur, dicentis :
Surge, comede, quia multum abs te iter ⁴⁶. Panes
igitur mane ferebant ad Heliam corvi : quod non
abludit ab iis que dicta sunt nobis a Domino Deo
nostro : carnes vero post meridiem : haud aliter
etque illud : Ad vespertam comedetis carnes ⁴⁷.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΞΗΓΗΤΙΚΑ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΩΒ.

ORIGENIS ENARRATIONES IN JOB.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΚΕΦ. Α'.

(9) Στίχ. 1'. Οὐ σὺ περιέφραξας τὰ ἔξω αὐτοῦ ;
Πῶθεν οἶδας, ὅτι πέφραχται ; Οὗτος δ' ἀντιδικὸς
ἡμῶν ὁ διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπερφεύ-

D

CAP. I.

V. 10. Non tu circummuniti exteriora ejus ?
Unde scis, quod munitus fuerit ? Iste adversarius
noster diabolus, tanquam leo rugiens circumit, quæ-

⁴⁵ II Paral. xiii, 19, 20. ⁴⁶ III Reg. xix, 7. ⁴⁷ Exod. xvi, 12.

(4) Vide III Reg. xvi, 23 et 18.

(5) Ms. in margine ογ'.

(6) Hæc forte Theodoretici sint.

(7) Forte σύμβολοι.

(8) Forte τῷ. Et Paulo aute, τοῦ Θεοῦ.

(9) Ex cod. Ven. 538

rens deglutire aliquem⁵¹. Venit ergo et circa Job, volens eadem facere. Postea accepta facultate, hæc fecit. Sed quia omnia circummunita erant (sic enim reputavit ex eo quod prohibitus fuit); cum vellet perficere ea quæ de Jobo erant, inquit: Tu circummunisti interiora ejus et exteriora ejus⁵². Universe igitur, quatenus non traditur diabolo, tu circummunisti.

V. 18. *Adhuc isto loquente, alius nuntius adest, dicens Jobo: Filiis tuis et filiabus tuis comedentibus et bibentibus, apud fratrem suum seniore;*

V. 19. *Repente ventus magnus supervenit e deserto, et tetigit quatuor angulos domus, et cecidit domus super filios tuos, et mortui sunt. Evasi autem ego solus, et veni ut renuntiarem tibi.*

Camelos esse fecit in potestate equitum, asinos et juga boum in potestate captivantium, oves odio habuit. Propterea ignem super ipsas deduxit. Quin etiam liberis insidias struxit, tempus quærebatur eos perdendi. Si invenisset legentes, domum utique non tetigisset, neque locum habuisset illos interficiendi. Si invenisset orationi vacantes, nihil potuisset contra eos facere. Sed quia opportunitatem reperit, prævaluit. Cujusmodi igitur tempus erat? Ebrietas erat, convivium erat. Quod ventus angulos domus tetigerit; scito quod in angulorum plateis hypocritæ stantes orant. Quicumque vero non est ingressus rectam viam, angulis utilitur. Latus autem angulus, est multa ac dissoluta improbitas.

CAP. II.

V. 2. *Et dixit Dominus diabolo: Unde tu venis?*

Prospiciebat Deus, ut confusus defatigaretur Satanus. Quando autem interrogans novit insensibilem esse, tunc malefacientem arguit, sicut arguerat Cainum.

V. 9. *Tempore autem procedente, dixit ei uxor ejus.*

Vide malitiam. Cum multum tempus præterisset, tunc impetit. Tunc enim maxime virtute infirmatur. Duo erant quæ infirmoerem facerent: tum quia ferendo languidior reddebatur diuturnitate temporis, tum quia magis despondebat animum. *Et paulo post: Ne igitur attendamus quia uxor erat, sed quid consulat. Hoc et nostræ ætatis hominibus moneo, ne ad personarum dignitates respiciant, sed ad consilii modum. Uxor est, ut adjuvet, non ut supplantet.*

V. 9. *Dixit ei uxor ejus: Quandiu sustinebis?*

Omnium præcedentium machinarum fortissimam postremo loco diabolus adhibet. Utinam et hanc accepisses! Utinam cum liberis obruisses! Quidam vero dicunt, non esse uxoris ea verba, sed ipsum

⁵¹ I Petr. v, 8. ⁵² Job 1, 10.

(10) Deest ἔρχεται vel ἦλθε. Hi duo versus sunt ex cod. Naniano Commentar. in Job.

(11) Confer. i. XII, col. 1031.

(12) Forte ὅτι.

Αται, ζητῶν καταπιεῖν τινα. Ἦλθεν οὖν καὶ πρὸς τὸν Ἰὼβ, βουλόμενος; τὰ αὐτὰ ποιῆσαι. Ὑστερὰ λαβὼν ἐξουσίαν, ταῦτα πεποίηκε. Καὶ ὅτι πάντα περιπεφραγμένα ἦν, καὶ ταῦτα νοήσας ἐκ τοῦ κεκωλυσθαι βουλόμενος ποιεῖν τὰ περὶ τοῦ Ἰὼβ, εἶπε: Ἐπεφραξας τὰ ἔσω αὐτοῦ καὶ τὰ ἔξω αὐτοῦ. Πόσα οὖν ἐφ' ὅσον οὐ ἴδονται τῷ διαβόλῳ, σὺ περιφραξας.

Στ. ιη'. Ἐτι τούτου λαλοῦντος, ἄλλος ἄγγελος (ὁ ἄγγελος τῷ Ἰὼβ. Τῶν υἱῶν σου καὶ τῶν θυγατέρων σου ἐσθιόντων καὶ πινόντων, παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν τῷ πρεσβυτέρῳ,

Στ. ιθ'. Ἐξαίρτης πνεῦμα μέγα ἐπῆλθεν ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ ἤψατο τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῆς οἰκίας, καὶ ἐπεσεν ἡ οἰκία ἐπὶ τὰ παῖδια σου καὶ ἐτελεύτησαν. Ἐσώθη δὲ ἐγὼ μόνος, καὶ ἦλθεν τοῦ ἀπαγγεῖλαι σοι.

B (11) Τὰς μὲν οὖν καμήλους πεποίηκε γενέσθαι ὑπὸ τοὺς ἵππους, τοὺς δὲ οὐκ καὶ τὰ ζεύγη τῶν βοῶν ὑπὸ τοὺς αἰχμαλωτίζοντας; τὰ πρόβατα δὲ ἐμίση. Διὰ τοῦτο πῦρ ἐπ' αὐτὰ κατήγαγεν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς υἱοὺς ἐπεβούλευσε, καιρὸν ἐζήτησε τοῦ αὐτοὺς ἀποκτείνειν. Εἰ εὐρήκει ἀναγινώσκοντας, οὐκ ἂν ἤψατο τῆς οἰκίας, οὐδὲ τόπον εἶχε τοῦ αὐτοὺς ἀποκτείνειν. Εἰ εὐρήκει προσεχυμένους, οὐδὲν ἠδύνατο ποιῆσαι κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὅτι (12) εὗρεν εὐκαιρίαν, ἴσχυσε. Ποῦ οὖν ὁ καιρὸς; Μέθη ἦν, συμπόσιον ἦν. Τὸ, τῶν γωνιῶν τῆς οἰκίας ἄφασθαι τὸ πνεῦμα, ἐπίστησον, ὅτι ἐν ταῖς τῶν γωνιῶν πλατείαις οἱ ὑποκριταὶ ἐστῶτες προσεύχονται; πᾶς δὲ ὁ μὴ ἐπιθεδικῶς εὐθείας ὁδοῦ ταῖς γωνίαις κέχρηται. Πλατεία δὲ γωνία ἢ πολλὰ καὶ ἀνειμένη κακία.

ΚΕΦ. Β΄.

(13) Στγ. β'. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ: Πόθεν σὺ ἔρχῃ;

Ἐώρα ὁ Θεὸς, ὅπως αἰσχυρθεὶς διεπονεῖτο ὁ Σατανᾶς. Ὅταν δὲ ἐπερωτῶν ἴδῃ ἀγνωμονοῦντα, τότε ἐλέγχει κακουργοῦντα, ὡς ἤλεγξε τὸν Κάϊν.

(14) Στ. θ'. Χρόνον δὲ προβεβηκότος, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ.

Ὅρα τὸ κακοῦργον. Ὅτε πολὺς διήλθε χρόνος, τότε ἐπιτίθεται; τότε γὰρ μάλιστα τῆς δυνάμεως ἐξασθενεῖ. Διπλᾶ τὰ τῆς ἀσθενείας ἦν, τῷ τε τὸν φέροντα ἀσθενέστερον γενέσθαι τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καὶ τῷ τῆν ἐλπίδα ἀπογνωσθῆναι μᾶλλον. Καὶ μετ' ὀλίγου Μὴ τοίνυν τοῦτο ἴδωμεν, ὅτι γυνή, ἀλλὰ τί συμβουλεύει. Τοῦτο καὶ τοῖς νῦν ἀνθρώποις παραινῶ, μὴ πρὸς τὰ τῶν προσώπων ἀξιώματα βλέπειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν τρόπον τῆς συμβουλῆς. Γυνή ἐστὶν ἵνα βοηθῇ, οὐχ ἵνα ὑποσκελίσῃ.

(15) Στ. θ'. Εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ: Μέχρι τίς νός καρτερήσεις;

Τὸ πάντων μηχανημάτων τῶν προλαβόντων ἰσχυρότερον ὑστερον ὁ διάβολος προσάγει. Εἶθε καὶ ταύτην ἔλαβες! Εἶθε μετὰ τῶν παιδῶν κατέχοντας! Τινὲς δὲ φασὶν οὐδὲ τῆς γυναικὸς εἶναι τὰ ῥήματα, ἀλλ' αὐ-

(13) Ex eodem cod. Nan., ubi inscribitur, Ὁλομοπιούρου, Ὁριγένους.

(14) Ex cod. Ven. xxi. Confer et Olympiodor.

(15) Ex cod. Venet. 558

τὸν εἰς αὐτὴν τυπωθέντα ταῦτα φθέγγεσθαι· οὐδὲ γὰρ ἦν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἰὼβ τοιαύτην εἶναι· πλὴν εἰ τις λέγοι, συμφορᾶ περιτραπίσαν, τοιαύτην αὐτὴν γενέσθαι. Καὶ μετ' ἄλλα· Εἰκὸς οὐ ταύτην πρώτην γενεῆσθαι τὴν συμβουλήν, ἀλλὰ πολλάκις πολλὰ τούτων ἀκοῦσαι χαλεπώτερα παρὰ τῆς γυναικός. Ὅρα διαβολικὴν ἀπάτην. Ἐνενόησε τὴν Εὐαν. Τοῦτο, φησὶ, τὸν πρῶτον κατήνεγκεν ἀνθρώπον· τοῦτο καὶ τούτου περιγενέσθαι δυνήσεται. Ἄλλ', ὦ ἄθλιε καὶ ἀνόητε! ἐκείνον ἤττονα γαστρός ἐδρούσα, ἰὸν ἔσπειρε τὸν ἑαυτῆς. Τοῦτον δὲ ὄρᾳ φιλοσοφούντα, καὶ αὐτῆς περιγενόμενον τῆς φύσεως. Οὐκ ἐπέκαμψεν αὐτὸν χρημάτων ἀπώλεια, οὐδὲ παιδῶν θάνατος ἄωρος, οὐδὲ βάσανος σώματος ἀπαραμύθητος, οὐδὲ χρόνου μήκος τοσοῦτον. Καὶ τὸν ὑπὸ πραγμάτων οὐχ ἄλόντα, τοῦτον ὑπὸ λόγων προσδοκᾶς χειρώσασθαι;

Τοῦ αὐτοῦ.

Τί τὸν ἀθλητὴν ἐκλύεις; Τί καταστέλεις τὰς χεῖρας; δέον εἰπεῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· Ἐτι μικρόν, ἔτι μικρόν.

Στ. θ. Ἀ.Λ. εἰπὼν τι ῥῆμα (16) εἰς Κύριον, καὶ τελευτά.

Μετὰ τὸ τὴν τραγωδίαν ἀκριβῶς διηγήσασθαι, τότε τὴν ἀναίσχυντον ἐπιφέρει συμβουλήν. Καὶ οὐδὲ αὐτῷ φανερώς εἶπε, Βλασφημήσον. Οἱ γὰρ πονηρὰ συμβουλευόντες οὐ τολμῶσιν ἀνακεκαλυμμένην εἰσάγειν τὴν συμβουλήν. Τί λέγεις, ὦ γύναι; Δέον ἐξιλεώσασθαι, δέον καταλλάξαι, παροξύναι μᾶλλον παραινεῖς; Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ταῦτα ἐποίησε, παρακαλέσαι αὐτὸν, οὐ βλασφημῆσαι δεῖ. Πῶθεν δὲ δῆλον, ὅτι καὶ ἐρώμενον (17) τελευτήσω; Πλὴν ὅρα ὅπως εἶχε περὶ τῆς βλασφημίας ἡ γυνή. Ὅσπερ παραχρῆμα αὐτὴν θάνατον ἐπάγειν ἰκανὴν ἤγειτο.

(18) Στ. ι'. Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν;

Ὁ γὰρ μακάριος οὗτος, πανταχόθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἴστατο, καὶ μυρία βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου. Ἄλλ' ἐκένωσε μὲν τοῦ διαδόλου τὴν βελοθήκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπεσκελίσθη. Ἄλλ' ὡσπερ ἄριστος κυβερνήτης, οὔτε μαινομένης τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν κυμάτων διεγειρομένων κατεποντίζετο, οὔτε γαλήνης οὐσης βῆθυμότερος ἐγίνετο. Ἄλλ' ἐν ἑκατέρᾳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσῃ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην διτήρησε. Καὶ οὔτε πλοῦτος ἑαυτὸν (19) ἐφύσησεν, οὔτε πενία ἐταπείνωσεν, οὔτε, κατὰ βούνη τῶν πραγμάτων φερομένων, ὑπτιος ἦν καὶ ἀνακεπτωκῶς, οὔτε, ὅλης σχεδὸν τῆς οἰκείας (20) ἀνατραπίσης, καὶ πανολεθρίας γενομένης, διαταράχθη, καὶ τὴν ἀνδρίαν ἤλεγε τὴν ἑαυτοῦ. Ἀκουέτωσαν πλοῦσιοι, ἀκουέτωσαν πένητες· ἑκατέροις γὰρ τὸ διήγημα χρήσιμον, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ ἱστορία λυσιτελής· καὶ τοῖς ἐν εὐημερίᾳ, καὶ τοῖς ἐν συμφοραῖς. Ἐκάτερα γὰρ τὰ ὄπλα μεταχειρίσας ὁ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστής, ὁ τῆς οἰκουμένης στεφανίτης, ἐν ἑκατέροις τὸ τρόπαιον ἔστησε· καὶ πρὸς πᾶν εἶδος πολέμου τοῦ δαίμονος

¹⁸⁻¹⁹ Hebr. x, 37.

(16) Cod. Ἦριγ. εἰς τό· Ἀ.Λ. εἰπὼν τι ῥῆμα.

(17) Forte ἀρώμενον.

(18) Ex eod. Nan. ubi titulus Χρυσοστόμου, Ἦριγ. Chrysostomi potius videtur, de cuius commenti-

A eam representantem hæc fuisse locutum; neque enim poterat uxor Jobi esse huiusmodi. Nisi quis dicat, calamitate mutatam, eam talem evasisse. Et post pauca: Videtur non hoc primum fuisse consilium, sed sæpe multa istis graviora ab uxore inaudivisse. Attende diabolicam seductionem. Recogitavit Evam. Hoc, inquit, primum præcipitavit hominem: hoc istum quoque superare poterit. Sed, o miser et stolidus! illum ventri obnoxium nacta, venenum inspiravit suum. At hunc vides virtuti operam dantem, et ipsammet superantem naturam. Non eum inflexit facultatum amissio, non liberorum mors immatura, non corporis tortura inconsolabilis, nec temporis tanta diuturnitas. Ergone eum qui rebus ipsis victus non fuit, verbis te huncce sulcaturum existimas?

Ejusdem.

Quid athletam labefactas? Quid contrahis manus, cum oporteret dicere cum Apostolo: *Adhuc modicum, adhuc modicum* ¹⁸⁻¹⁹?

V. 9. Sed dic aliquod verbum in Dominum, et morere.

Postquam luctuosum eventum diligenter exposuit, tunc impudens profert consilium. Neque ei manifeste dixit: Blasphema. Qui enim maligna consulunt, non audent apertum asferre consilium. Quid ais, o uxor? Cum necesse potius esset placatum reddere, cum necesse esset conciliare, irritare potius suades? Si enim hæc Deus fecit, exorare illum, non blasphemare oportet. Unde autem liquet, quod ubi execratus fuero, moriar? Verumtamen attende qua sententia esset isthæc mulier quoad blasphemiam. Reputabat scilicet eam posse statim mortem inferre.

V. 10. Si bona suscepimus de manu Domini, mala non sustinebimus?

Beatus iste undique circumpulsatus, securius stabat, et infinita suscipiens tela, non cedebat. Sed evacuavit quidem diaboli pharetram, ipse vero nequaquam concidit, neque subversus est. Sed veluti optimus proreta, neque furente salo excitatisque fluctibus submergebatur; neque obtinente malacia, negligentior erat. Sed in utraque temporum vice, æqualem artem suam conservabat. Et neque divitiarum illum inflavere, neque paupertas dejecit animo, neque prono alveo rebus suis fluentibus, supinus erat et segnes. Quinimo ne tota quidem propemodum eversa domo, et interitu contingente, conturbatus est, et suæ virtutis luculenta edidit testimonia. Audiunt divites, audiunt pauperes: utrisque enim narratio perutilis, et omnibus hominibus historia est proficua, sive in prosperitate sint, sive in calamitatibus. Utraque enim arma adhibens hic pietatis agonista, hic orbis coronatus athleta, in utrisque tropæum erexit: et ad omne genus belli irruente dæmone illo, contra omnia in aciem descen-

tariis in Jobum consule sis nostræ Bibl. tom. VIII, p. 243, et proleg. ibidem.

(19) Αὐτόν.

(20) Οἰκείας.

rens deglutire aliquem ⁵¹. Venit ergo et circa Job, volens eadem facere. Postea accepta facultate, hæc fecit. Sed quia omnia circummunta erant (sic enim reputavit ex eo quod prohibitus fuit); cum vellet perficere ea quæ de Jobo erant, inquit: *Tu circummunisti interiora ejus et exteriora ejus* ⁵². Universe igitur, quatenus non traditur diabolo, tu circummunisti.

V. 18. *Adhuc isto loquente, alius nuntius adest, dicens Jobo: Filiis tuis et filiabus tuis comedentibus et bibentibus, apud fratrem suum seniore;*

V. 19. *Repente ventus magnus supervenit e deserto, et tetigit quatuor angulos domus, et cecidit domus super filios tuos, et mortui sunt. Evasi autem ego solus, et veni ut renunciarem tibi.*

Camelos esse fecit in potestate equitum, asinos et juga boum in potestate captivantium, oves odio habuit. Propterea ignem super ipsas deduxit. Quin etiam liberis insidias struxit, tempus quærebat eos perendi. Si invenisset legentes, domum utique non tetigisset, neque locum habuisset illos interficiendi. Si invenisset orationi vacantes, nihil potuisset contra eos facere. Sed quia opportunitatem reperit, prævaluit. Cujusmodi igitur tempus erat? Ebrietas erat, convivium erat. Quod ventus angulos domus tetigerit; scito quod in angulorum plateis hypocritæ stantes orant. Quicumque vero non est ingressus rectam viam, angulis utitur. Latus autem angulus, est multa ac dissoluta improbitas.

CAP. II.

V. 2. *Et dixit Dominus diabolo: Unde tu venis?*

Prospiciebat Deus, ut confusus defatigaretur Sathanas. Quando autem interrogans novit insensibilem esse, tunc malefacientem arguit, sicut arguerat Cainum.

V. 9. *Tempore autem procedente, dixit ei uxor ejus.*

Vide malitiam. Cum multum tempus præterisset, tunc impetit. Tunc enim maxime virtute infirmatur. Duo erant quæ infirmiore facerent: tum quia ferendo languidior reddebatur diuturnitate temporis, tum quia magis despondebat animum. *Et paulo post:* Ne igitur attendamus quia uxor erat, sed quid consulat. Hoc et nostræ ætatis hominibus moneo, ne ad personarum dignitates respiciant, sed ad consilii modum. Uxor est, ut adjuvet, non ut supplantet.

V. 9. *Dixit ei uxor ejus: Quandiu sustinebis?*

Omnium præcedentium machinarum fortissimam postremo loco diabolus adhibet. Utinam et hanc accepisses! Utinam cum liberis obruisses! Quidam vero dicunt, non esse uxoris ea verba, sed ipsum

⁵¹ I Petr. v, 8. ⁵² Job 1, 10.

(10) Deest ἔρχεται vel ἦλθε. Hi duo versus sunt ex cod. Naniano *Commentar. in Job.*

(11) Confer. i. XII, col. 1051.

(12) Forte ὅτι.

ται, ζητῶν καταπιεῖν τινα. Ἦλθεν οὖν καὶ περὶ τὸν Ἰώβ, βουλόμενος τὰ αὐτὰ ποιῆσαι. Ὑστερον λαβὼν ἐξουσίαν, ταῦτα πεποίηκε. Καὶ ὅτι πάντα περιπεφραγμένα ἦν, καὶ ταῦτα νοήσας ἐκ τοῦ κεκοιῦσθαι βουλόμενος ποιεῖν τὰ περὶ τοῦ Ἰώβ, εἶπε· Σὺ περιεφραξας τὰ ἔσω αὐτοῦ καὶ τὰ ἔξω αὐτοῦ. Πάντα οὖν ἐφ' ὅσον οὐ εἶδοται τῷ διαβόλῳ, σὺ περιεφραξας.

Στ. η'. Ἐτι τοῦτου λαλοῦντος, ἄλλος ἄγγελος (10) λέγων τῷ Ἰώβ· Τῶν υἱῶν σου καὶ τῶν θυγατέρων σου ἐσθιόντων καὶ πινόντων, παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν τῷ πρεσβυτέρῳ,

Στ. θ'. Ἐξαίφνης πνεῦμα μέγα ἐπῆλθεν ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ ἤψατο τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῆς οἰκίας, καὶ ἐπεσεν ἡ οἰκία ἐπὶ τὰ παιδία σου, καὶ ἐτελεύτησαν. Ἐσώθη δὲ ἐγὼ μόνος, καὶ ἦλθον τοῦ ἀπαγγεῖλαι σοι.

B (11) Τὰς μὲν οὖν καμήλους πεποίηκε γενέσθαι ὑπὸ τοὺς ἵππεῖς, τοὺς θύους δὲ καὶ τὰ ζεύγη τῶν βοῶν ὑπὸ τοὺς αἰχμαλωτίζοντας· τὰ πρόβατα δὲ ἐμίσει. Διὰ τοῦτο πῦρ ἐπ' αὐτὰ κατήγαγεν. Ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς ἐπεβούλευσε, καιρὸν ἐζήτηε τοῦ αὐτοὺς ἀπολέσαι. Εἰ εὐρήκει ἀναγινώσκοντας, οὐκ ἂν ἤψατο τῆς οἰκίας, οὐδὲ τόπον εἶχε τοῦ αὐτοὺς ἀποκτείνειν. Εἰ εὐρήκει προσευχόμενους, οὐδὲν ἠδύνατο ποιῆσαι κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' ὅτε (12) εὗρεν εὐκαιρίαν, ἴσχυσε. Ποῖος οὖν ὁ καιρός; Μέθη ἦν, συμπόσιον ἦν. Τὸ, τῶν γωνιῶν τῆς οἰκίας ἄψασθαι τὸ πνεῦμα, ἐπίστασον, ὅτι ἐν ταῖς τῶν γωνιῶν πλατείαις οἱ ὑποκριταὶ ἐστῶτες προσεύχονται· πᾶς δὲ ὁ μὴ ἐπιθεδικῶς εὐθείας ὁδοῦ, ταῖς γωνίαις κέχρηται. Πλατεία δὲ γωνία ἢ πολλῆς C καὶ ἀνειμένη κακία.

ΚΕΦ. Β΄.

(13) Στλχ. β'. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Πόθεν σὺ ἔρχῃ;

Ἐώρα ὁ θεός, ὅπως αἰσχυνθεὶς διεπονεῖτο ὁ Σατανᾶς. Ὅταν δὲ ἐπερωτῶν ἴδῃ ἀγνωμονοῦντα, τότε ἐλέγχει κακουργοῦντα, ὡς ἤλεγξε τὸν Κάιν.

(14) Στ. θ'. Χρόνον δὲ προβεθηκότος, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ.

Ὅρα τὸ κακοῦργον. Ὅτε πολὺς διῆλθε χρόνος, τότε ἐπιτίθεται· τότε γὰρ μάλιστα τῆς δυνάμεως ἐξασθενεῖ. Διπλᾶ τὰ τῆς ἀσθενείας ἦν, τῷ τε τὸν φέροντα ἀσθενέστερον γενέσθαι τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καὶ τῷ τῆν ἐλπίδα ἀπογνωσθῆναι μᾶλλον. Καὶ μετ' ὀλίγα· Μὴ τοῖνον τοῦτο ἴδωμεν, ὅτι γυνή, ἀλλὰ τί συμβουλεύει. Τοῦτο καὶ τοῖς νῦν ἀνθρώποις παραινῶ, μὴ πρὸς τὰ τῶν προσώπων ἀξιώματα βλέπειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν τρόπον τῆς συμβουλῆς. Γυνή ἐστὶν ἵνα βοηθῇ, οὐχ ἵνα ὑποσκελίσῃ.

(15) Στ. θ'. Εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· Μέχρι τί νος καρτερήσεις;

Τὸ πάντων μηχανημάτων τῶν προλαβόντων ἰσχυρότερον ὕστερον ὁ διάβολος προσάγει. Εἶθε καὶ ταύτην ἔλαβες! Εἶθε μετὰ τῶν παιδίων κατέχοντας! Τινὲς δὲ φασὶν οὐδὲ τῆς γυναικὸς εἶναι τὰ ῥήματα, ἀλλ' αὐ-

(13) Ex eodem cod. Nan., ubi inscribitur, Ὁλυμπίοδου, Ὀριγένους.

(14) Ex cod. Ven. xxi. Confer et Olympiodor.

(15) Ex cod. Venet. 538

τὸν εἰς αὐτὴν τυπωθέντα ταῦτα φθέγγεσθαι· οὐδὲ γὰρ ἦν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἰὼβ τοιαύτην εἶναι· πλὴν εἰ τις λέγοι, συμφορᾷ περιτραπέισαν, τοιαύτην αὐτὴν γενέσθαι. Καὶ μετ' ὀλίγα· Εἰκὸς οὐ ταύτην πρώτην γεγενῆσθαι τὴν συμβουλήν, ἀλλὰ πολλάκις πολλά τούτων ἀκούσαι χαλεπώτερα παρὰ τῆς γυναικὸς. Ὅρα διαβολικὴν ἀπάτην. Ἐνενόησε τὴν Εὐαν. Τοῦτο, φησί, τὸν πρῶτον κατήνεγκεν ἄνθρωπον· τοῦτο καὶ τούτου περιγενέσθαι δυνήσεται. Ἄλλ', ὦ ἄθλιε καὶ ἀνόητε! ἐκεῖνον ἤττονα γαστρὸς εὐρούσα, ἰὼν ἔσπειρε τὸν ἑαυτῆς. Τοῦτον δὲ ὄρα φιλοσοφοῦντα, καὶ αὐτῆς περιγενόμενον τῆς φύσεως. Οὐκ ἐπέκαμψεν αὐτὸν χρημάτων ἀπώλεια, οὐδὲ παίδων θάνατος ἄωρος, οὐδὲ βάσανος σώματος ἀπαραμύθητος, οὐδὲ χρόνου μῆκος τοσοῦτον. Καὶ τὸν ὑπὸ πραγμάτων οὐχ ἄλόντα, τοῦτον ὑπὸ λόγων προσδοκᾷ χειρώσασθαι;

Τοῦ αὐτοῦ.

Τί τὸν ἀθλήτην ἐκλύεις; Τί καταστέλλεις τὰς χεῖρας; δέον εἰπεῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· Ἐτι μικρόν, ἔτι μικρόν.

Στ. θ'. Ἀλλ' εἰπὸν τι ῥῆμα (16) εἰς Κύριον, καὶ τελευτά.

Μετὰ τὸ τὴν τραγηθίαν ἀκριθῶς διηγήσασθαι, τότε τὴν ἀναίσχυντον ἐπιφέρει συμβουλήν. Καὶ οὐδὲ αὐτῷ φανερώς εἶπε, Βλασφημήσον. Οἱ γὰρ πονηρὰ συμβουλεύοντες οὐ τολμῶσιν ἀνακεκαλυμμένην εἰσάγειν τὴν συμβουλήν. Τί λέγεις, ὦ γύναι; Δέον ἐξιλέωσασθαι, δέον καταλλάξαι, παροξύναι μᾶλλον παραινεῖς; Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ταῦτα ἐποίησε, παρακαλέσαι αὐτὸν, οὐ βλασφημῆσαι δεῖ. Πόθεν δὲ δῆλον, ὅτι καὶ ἐρώμενον (17) τελευτήσω; Πλὴν ὅρα ὅπως εἶχε περὶ τῆς βλασφημίας ἡ γυνή. Ὅσπερ παραχρῆμα αὐτὴν θάνατον ἐπάγειν ἰκανὴν ἤγειτο.

(18) Στ. ι'. Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς Κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσωμεν;

Ὁ γὰρ μακάριος οὗτος, πανταχῶθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἵστατο, καὶ μυρία βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου. Ἄλλ' ἐκένωσε μὲν τοῦ διαβόλου τὴν βελοθήκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπεσκελίσθη. Ἄλλ' ὡσπερ ἄριστος κυβερνήτης, οὔτε μαινομένης τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν κυμάτων διεγειρομένων κατεποντίζετο, οὔτε γαλήνης οὐσης βραθυμότερος ἐγίνετο. Ἄλλ' ἐν ἑκατέρᾳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσῃ τὴν ἑαυτοῦ τέχνην διετήρησε. Καὶ οὔτε πλοῦτος ἑαυτὸν (19) ἐφύσησεν, οὔτε πένια ἐταπεινώσεν, οὔτε, κατὰ βούην τῶν πραγμάτων φερομένων, ὑπτιος ἦν καὶ ἀναπεπτωκώς, οὔτε, ὅλης σχεδὸν τῆς οἰκίας (20) ἀνατραπέισης, καὶ τὴν ἀνδρίαν ἤλεγξε τὴν ἑαυτοῦ. Ἀκουέτωσαν πλοῦσοι, ἀκουέτωσαν πένητες· ἑκατέρω γὰρ τὸ διήγημα χρήσιμον, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ ἱστορία λυσιτελής· καὶ τοῖς ἐν εὐημερίᾳ, καὶ τοῖς ἐν συμφοραῖς. Ἐκάτερα γὰρ τὰ ὅπλα μεταχειρίσας ὁ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστής, ὁ τῆς οἰκουμένης στεφανίτης, ἐν ἑκατέρω τὸ τρόπαιον ἔστησε· καὶ πρὸς πᾶν εἶδος πολέμου τοῦ δαίμονος

²¹⁻²⁵ Hebr. x, 37.

(16) Cod. Ὀριγ. εἰς τὸ· Ἀλλ' εἰπὸν τι ῥῆμα.

(17) Forte ἀρώμενον.

(18) Ex cod. Nan. nbi titulus Χρυσοστόμου, Ὀριγ. Chrysostomi potius videtur, de cuius commeni-

A eam representantem hæc fuisse locutum; neque enim poterat uxor Jobi esse hujusmodi. Nisi quis dicat, calamitate mutatam, eam talem evasisse. Et post pauca: Videtur non hoc primum fuisse consilium, sed sæpe multa istis graviora ab uxore inaudivisse. Attende diabolicam seductionem. Recogitavit Evam. Hoc, inquit, primum præcipitavit hominem: hoc factum quoque superare poterit. Sed, o miser et stolidus! illum ventri obnoxium nacta, venenum inspiravit suum. At hunc vides virtuti operam dantem, et ipsammet superantem naturam. Non eum inflexit facultatum amissio, non liberorum mors inimatura, non corporis tortura inconsolabilis, nec temporis tanta diuturnitas. Ergone eum qui rebus ipsis victus non fuit, verbis te huncce subacturum existimas?

Ejusdem.

Quid athletam labefactas? Quid contrahis manus, cum oporteret dicere cum Apostolo: Adhuc modicum, adhuc modicum ²¹⁻²⁵?

V. 9. Sed dic aliquod verbum in Dominum, et morere.

Postquam luctuosum eventum diligenter exposuit, tunc impudens profert consilium. Neque ei manifeste dixit: Blasphema. Qui enim maligna consulunt, non audent apertum asserere consilium. Quid ais, o uxor? Cum necesse potius esset placatum reddere, cum necesse esset conciliare, irritare potius suades? Si enim hæc Deus fecit, exorare illum, non blasphemare oportet. Unde autem liquet, quod ubi exsecratus fuero, moriar? Verumtamen attende qua sententia esset isthæc mulier quoad blasphemiam. Reputabat scilicet eam posse statim mortem inferre. V. 10. Si bona suscepimus de manu Domini, mala non sustinebimus?

Beatus iste undique circumpulsatus, securius stabat, et infinita suscipiens tela, non cedebat. Sed evacuavit quidem diaboli pharetram, ipse vero nequaquam concidit, neque subversus est. Sed veluti optimus proreta, neque furente salo excitatisque fluctibus submergebatur; neque obtinente malacia, negligentior erat. Sed in utraque temporum vice, æqualem artem suam conservabat. Et neque divitiæ illum inflavere, neque paupertas dejecit animo, neque pronus alveo rebus suis fluentibus, supinus erat et segnes. Quinimo ne tota quidem propemodum eversa domo, et interitu contingente, conturbatus est, et suæ virtutis luculenta edidit testimonia. Audiunt divites, audiunt pauperes: utrisque enim narratio perutilis, et omnibus hominibus historia est proficua, sive in prosperitate sint, sive in calamitatibus. Utraque enim arma adhibens hic pietatis agonista, hic orbis coronatus athleta, in utrisque tropæum erexit: et ad omne genus belli irruente dæmone illo, contra omnia in aciem descen-

tariis in Jobum consule sis nostræ Bibl. tom. VIII, p. 243, et proleg. ibidem.

(19) Αὐτόν.

(20) Οἰκίας.

lit, et in omnibus victor pronuntiabatur. Ac veluti miles generosus, qui sciret pugnare noctu, de moribus, inter pedites, inter epibatas, arcu sagittas emittere, hastam quatere, fundis et vallis uti, ac in omni genere pugnae superare adversarios, et ubique vincere: ita profecto et generosus ille omnem tentationem cum multa tulit fortitudine, tentationem inquam paupertatis, famis, morbi, doloris, interitus filiorum: tentationem ab amicis, ab adversariis, ab uxore, a domesticis. Neque enim fuit humana calamitas, quæ in corpus ejus effusa non sit. Nihilo vero minus retia omnia superavit, ac sublimior fuit diaboli calamis (21). Illud vero præ cæteris stupendum, quod omnia ipsi contigerint, et omnia cum excessu, et omnia in unum. Neque enim id attendas, quod tanta passus fuerit: sed adde, non paulatim, non ex intervallo; sed una et simul. Non est vero hæc mediocris tentationum accessio. Cæterorum namque hominum quilibet primo nullus invenietur qui omnia simul sustinuerit: sed si cum paupertate luctatur, at sanitate gaudet; si et paupertate et morbis vexatus est, at uxore sæpenumero fructus est, quæ calamitates solaretur, et quæ pro portu esset illi. Si nec uxore fructus est hujusmodi, at nec quætam pernicioosa consuleret, ac nec liberos junctim amisit universos; si junctim universos, at non tali genere mortis; si tali genere mortis, at amicos habuit consolatores, at neque ita illum appetentes: quod si et appetentes, at non etiam domesticos lacessentes; si etiam lacessentes, at non etiam in faciem suam spuentes; si etiam in faciem spuentes, at non quoque morbo tanto conficiebatur, at domum tectumque habebat, nec in sterquilinio sedebat; quod si etiam in sterquilinio sedebat, at manum habebat porrigentes; si neque manum porrigentes, at non etiam in se irruentes. Iste vero omnia isthæc pertulit.

κοπρίας ἐκάθητο, ἀλλ' ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας· εἰ δὲ μὴ ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπεμβαίνοντας. Οὗτος δ' ἅπαντα ταῦτα ὑπήνεγκεν.

V. 11. *Advenerunt quisque ex propria regione ad illum, Eliphaz Thæmanorum rex, Baldad Sauchæorum tyrannus, Sophar Minæorum rex.*

Amica præsentia tua, amica et admonitio. Eliphaz est, Deus me disseminavit, aut, Dei mei contumelia. Thæman, defectus eorum. Sophar, scopus, vel, contumelia. Baldad, inveteratio, et gloriosus. Sauchæorum, garrulitas eorum.

V. 11. *Audientes autem tres amici ejus mala omnia quæ supervenerant ei, adfuerunt quisque ex propria regione ad illum.*

Si quis quærat cur post tantum temporis amici advenerint, cogitet primum quidem eos diversas incoluisse regiones, ac post plurimum tempus multi fortasse audiverunt. Infortunium ultra opinionem ac fidem esse videbatur, si etiam in sterquilinio Job

(21) Phrases aucupii.

(22) Forte τῶν.

(23) Περιπέραση.

A ἐπελθόντος ἐκείνου, πρὸς ἅπαντα παρετάξατο, καὶ ἐν πᾶσιν ἀνεκηρύττετο. Καὶ καθάπερ στρατιώτης γενναῖος, καὶ εἰδὸς νυκτομαχεῖν, τειχομαχεῖν, πεζομαχεῖν, νυμομαχεῖν, καὶ τοξεύειν, καὶ δόρυ σείειν, καὶ σφενδόνας καὶ ἀκοντίους, καὶ παντὶ τρόπῳ μάχης περιγίνεσθαι τῆς (22) ἐναντίων καὶ πανταχοῦ κρατεῖν· οὕτω δὴ καὶ ὁ γενναῖος ἐκεῖνος ἅπαντα πειρασμὸν μετὰ πολλῆς ἤνεγκε τῆς ἀνδρίας, τὸν ἀπὸ πενίας, τὸν ἀπὸ λιμοῦ, τὸν ἀπὸ νόσου, τὸν ἐξ ὀδύνης, τὸν ἀπὸ παιθῶν ἀπωλείας, τὸν ἀπὸ τῶν φίλων, τὸν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, τὸν ἀπὸ τῆς γυναικὸς, τὸν ἀπὸ τῶν οἰκετῶν. (Ὁ γὰρ ἦν ἀνθρωπίνῃ συμφορᾷ, ἢ μὴ εἰς τὸ σῶμα ἐξεκενώθη ἐκείνου. Ἄλλ' ὁμως ἀπάντων ὑπερηνέχθη τῶν δικτύων, καὶ ὑψηλότερος γέγονε τῶν τοῦ διαβόλου καλάμων. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστότερον, B ὅτι καὶ πάντα αὐτῷ, καὶ πάντα μεθ' ὑπερβολῆς, καὶ πάντα ὑφ' ἑν. Μὴ γὰρ τοῦτο ἴσῃς, ὅτι τοσαῦτα ἐπαθεν· ἀλλὰ πρόσθετος, ὅτι οὐδὲ κατὰ μικρὸν, οὐδὲ ἐκ διαστήματος, ἀλλ' ὑφὲν καὶ ὁμοῦ. Οὐ μικρὰ δὲ αὕτη πειρασμῶν προσθήκη. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ἕκαστος ἀνθρώπων πρῶτον μὲν οὐδεὶς ἂν εὐρεθείη πάντα ὑπέρας ὁμοῦ, ἀλλ' εἰ καὶ πενία παλαίει, ὁμως ὑγείας ἀπολαύει· εἰ δὲ καὶ πενία καὶ νόσος περιπέραση, ἀλλὰ γυναικὸς πολλάκις ἀπήλαυσε παραμυθουμένης τὰ δεινὰ, καὶ ἀντὶ λιμένος αὐτῷ γινομένης. Εἰ δὲ μὴ γυναικὸς ἀπήλαυσε τοιαύτης, ἀλλ' οὐχ οὕτω συμβουλευθείσης ὀλέθρια, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοὺς παῖδας ἀθρόον ἀπώλεσεν ἅπαντας· εἰ δὲ καὶ ἀθρόον, ἀλλ' οὐ τοιοῦτω τρόπῳ τελευτῆς· εἰ δὲ καὶ τοιοῦτω [τρόπῳ] τελευτῆς, ἀλλὰ φίλους ἔσχε παρακαλοῦντας· εἰ δὲ οὐκ ἔσχε παρακαλοῦντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ οὕτως ἐπεμβαίνοντας· εἰ δὲ καὶ ἐπεμβαίνοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ οἰκέτας ὀνειδίζοντας· εἰ δὲ καὶ ὀνειδίζοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐμπύοντας· εἰ δὲ καὶ εἰς τὸ πρόσωπον ἐμπύοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόσῳ τοιαύτη περιπέραση (23), ἀλλὰ θυματοῦ καὶ σκέπης ἀπήλαυσε, καὶ οὐκ ἐπὶ τῆς κοπρίας ἐκάθητο· εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς C εἰ δὲ μὴ ἔσχε τοὺς χεῖρα ὀρέγοντας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπεμβαίνοντας.

Στίχ. ια'. *Παρεγένοντο ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας χώρας πρὸς αὐτόν, Ἐλιφάζ ὁ Θαϊμανῶν βασιλεὺς, Βαλδὰδ ὁ Σαυχῆων τύραννος, Σωφάρ Μιναιῶν βασιλεὺς.*

(24) Φιλικὴ μὲν ἡ παρουσία σου, φιλικὴ δὲ ἡ παραίνεσις. Ἐλιφάζ· Θεὸς με διέσπειρεν, ἢ, Θεοῦ μου φανλισμός. Θαϊμάν, ἐκλειψίς αὐτῶν. Σωφάρ, σκοπός, ἢ φανλισμός. Βαλδὰδ, πηλαίωσις, καὶ ἐπίδοξος. Σαυχῶν, ἀδολεσχία αὐτῶν.

D (25) Στίχ. ια'. *Ἀκούσαντες δὲ οἱ τρεῖς φίλοι αὐτοῦ τὰ κακὰ πάντα, τὰ ἐπελθόντα αὐτῷ, παρεγένοντο ἕκαστος ἐκ τῆς ἰδίας χώρας πρὸς αὐτόν.*

Ἐάν τις ζητῇ, διὰ τί μετὰ τοσοῦτον χρόνον οἱ φίλοι παραγγέλνασιν, ἐννοεῖτω πρῶτον μὲν, ὅτι διαφορῶς ἔχουν χώρας, καὶ μετὰ πλείστον χρόνον πολλοὶ μὲν ἤκουσαν ἴσως, τὸ δὲ παράδοξον τῆς συμφορᾶς καὶ ἀπιστον ἐδόκει, εἰ καὶ ἐπὶ κοπρίας ὁ Ἰὼβ

(24) Ex cod. 538.

(25) Ex cod. Nan, ubi ascribitur Ὀριγ. Ὀλυμπιοδ.

καὶ ἀνεπικουρήτος κάθηται. Καὶ περιέμενον διὰ πλειόνων πιστώσασθαι τὴν ἀκοήν, ἣ καὶ ἐκπέμψαι καὶ ἰδεῖν, εἰ καὶ ἀληθῆ τὰ λεγόμενα. Ἐν τούτοις οὖν ὁ χρόνος ἐτρίβεται. Πρὸς δὲ τούτοις, ὅτε τὸ ἀληθὲς ἐγνώσαν, βασιλεῖς ὄντες καὶ ἐκδημεῖν μέλλοντες, ἀνάγκην εἶχον πρότερον εὖ διαθεῖναι τὰ κατὰ τὸν οἶκον, καὶ ἐπιστῆται τοῖς ἀρχομένοις τοὺς ἀνθ' ἑαυτῶν. Ταῦτα πάντα αὐτοὺς ἀπησχόλει, καὶ ἐνεθράδυνον. Καὶ εἰ μὴ σφόδρα γε ἀγαπητοὶ τινες ἦσαν καὶ δίκαιοι, οὐκ ἂν, τὰς οἰκείας καταλιπόντες χώρας καὶ βασιλείας, ἀφικνοῦντο πρὸς τὴν ἐπίσκεψιν, ἀλλὰ δι' ἐτέρων τὴν χρεῖαν ἐπλήρουν. Ἔστι δὲ ἐννοεῖν, ὡς καὶ οἰκονομία τις ἦν θεία τῆς ἀφίξεως ἢ ἀναβολῆς. Ἐπειδὴ γὰρ ὁμοῦ τῆ τῶν φίλων διαλέξει καὶ τὸ πᾶν τοῦ ἀγῶνος ἐλύθη, τοῦ Θεοῦ χρηματίσαντος, καὶ τὸν δίκαιον ἀνακτησαμένου καὶ στεφανώσαντος, οἰκονομία τις γέγονε θεία, ἐμβραδῦναι τοὺς φίλους, ἵνα παραταθῆ τὰ τοῦ νοσήματος, καὶ μειζρόνως ἀθλήσας ὁ δίκαιος, δικαιότερον ἀναβρῆθῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

(26) Στίχ. ια'. Καὶ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν ὁμοθυμαδὸν, τοῦ παρακαλέσαι καὶ ἐπισκέψασθαι αὐτόν.

Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἐξέδωκε· Συντάξατο γὰρ ὁμοῦ ἐλθόντες συμπαθῆσαι αὐτῷ, καὶ παραμυθήσασθαι αὐτόν. Ὅρα καὶ ἐντεῦθεν, ὡς καὶ ἕτερος παρῆλθε χρόνος, ἕως ὅτε, πρὸς ἀλλήλους διαπεμφόμενοι, τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνοδόν τε καὶ ἀριξίν ἐποίησαντο.

(27) Στίχ. ιβ'. Καὶ καταπασάμενοι γῆν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν.

Στίχ. ιγ'. Παρεκάθισαν αὐτῷ ἑπτὰ ἡμέρας, καὶ ἑπτὰ νύκτας.

Οὐκ εἶπε δὲ ἡ Γραφή, ὅτι παρεκάθητο ἑπτὰ ἡμέρας πρωῖθεν ἕως ἑσπέρας, οὐδὲ ἑπτὰ νύκτας ἀφ' ἑσπέρας μέχρι πρωῖ. Δῆλον οὖν, ὅτι, τὸ πλεῖον τῆς ἡμέρας παρακαθεζόμενοι, ὑπεχώρουν τὰς ἀναγκαίας ἐκπληρώσαντες χρεῖας· καὶ πάλιν ἐπανήκοντες, μέχρι πολλοῦ τῆς νυκτὸς παρεκαθέζοντο, καὶ αὖθις ἀπιόντες, πάλιν ὄρθριζον πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ τῶν γνησιωτάτων καὶ συμπαθεστάτων φίλων ἴδιον. Τῆ δὲ κοινῇ συνηθείᾳ χρωμένη ἡ Γραφή, οὕτως ἀπολύτως εἶπε· Παρεκάθισαν αὐτῷ ἑπτὰ ἡμέρας καὶ ἑπτὰ νύκτας. Ἐπεὶ καὶ ὅτε λέγει τὸν Ἰακώβ δεκατέσσαρα ἔτη δουλεῦσαι, καὶ συγκαίεσθαι τῷ καύσωνι τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτὸς, ἄρα ὑπὸ στέγην οὐκ εἰσῆι ποτέ; ἄρα οὐδεμιᾶς ἀναπαύσεως ἔτυχεν ὅλη τῷ χρόνῳ; Ταῦτα μὲν οὖν καὶ λεπτολογεῖν φλύαρον. Ὡς γὰρ εἶπεν, ἡ Γραφή κοινῇ συνηθείᾳ χρῆται. Ἐπειδὴ δὲ τινες, κωμωδοῦντες τὴν Γραφήν, καὶ ἐντεῦθεν αὐτὴν ὡς ψευδῆ διασύρουσιν· Ὡς (27') γὰρ ἂν, φασίν, ἄσιτοι διετέλουν καὶ ἀῦπνοι ἐπὶ τοσαύταις ἡμέραις; ἠναγκάσθημεν αὐτῶν συναπαχθῆναι τῇ ἀκαίρῳ στενοχωρίᾳ.

ΚΕΦ. Γ.

(28) Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν τὸ δεύτερον ἤνυσται κεφάλαιον· τοῦ τρίτου δὲ προβουρίαν ποιούμενοι, φάμεν,

(26) *ibid.* eodem tit. ascripto.

(27) *ibid.* eodem titulo.

sederet, et inauxiliatus. Itaque expectaverunt ut pluribus confirmaretur fama; vel etiam ut mitterent ac viderent, si quidem vera relata essent. Interea igitur tempus terebatur. Ad hæc, ubi verum esse resciverunt; cum reges essent, ac peregre profecturi, necesse habuerunt prius res suas domesticas recte disponere, ac præficere subditis vicarios suos. Hæc omnia ipsos occupatos tenebant, et remorabantur. Ac nisi vehementer dilecti fuissent et justi, non utique domos suas relinquentes, regiones ac regna, venissent ad invisendum illum, sed per alios hoc officium implevissent. Cogitandum autem est, cujusdam etiam divinæ dispensationis fuisse, ut adventus eorum differretur. Quia enim una cum amicorum disputatione etiam certamen universum diremptum est, respondente Deo, et justum hunc fovente et coronante; divina quæpiam providentia fuit, ut moras traherent amici, quo intenderetur morbus, et justus vir illustrius pugnans, potiori jure a Deo victor proclamaretur.

V. 11. *Et venerunt ad illum concorditer, ut consolarentur et inviserent illum.*

Symmachus ita edidit: *Condixerant enim, ut simul venientes compaterentur ei, et consolarentur illum.* Vide et hinc, qui aliud etiam præterierit tempus; donec ad se invicem mittentes, concursum simul et adventum fecerunt.

V. 12. *Et spargentes terram super capita sua.*

V. 13. *Sederunt apud ipsum septem dies, et septem noctes.*

Non dixit vero Scriptura, quod assederint septem dies, a mane usque ad vesperam, neque septem noctes, a vespera ad mane. Liqueat ergo, quod cum maximam diei partem assedissent, recedebant necessariis usibus explendis: ac iterum revertentes, usque ad multam noctem assidebant, et iterum abeuntes, rursus mane veniebant ad eum. Quod sane verissimorum affectuosissimorumque amicorum proprium est. Communi autem consuetudine utens Scriptura, ita absolute locuta est: *Sederunt apud ipsum septem dies, et septem noctes.* Quoniam etiam quando dicit, Jacobum quatuordecim annos servisse, et exustum [fuisse] æstu diei, et gelu noctis: nunquid tectum nunquam subibat? nunquid nullam habuit requiem toto illo tempore? De his subtiliter pertractare, nugatorium esset. Ut enim aiebam, Scriptura communi consuetudine utitur. Quoniam vero quidam suggillantes Scripturam, vel hinc ipsam ceu mendacem traducunt: Quomodo enim, dicunt, sine cibo perseveraverunt et insomnes per tot dies? coacti sumus eorum nos accommodare importunæ subtilitati.

CAP. III.

Ac in his quidem secundum caput absolutum est. Tertii vero quemdam veluti prospectum facientes,

(27') Forte leg. Πῶς.

(28) *ibid.* eod. tit.

dicimus, quod dolet quidem vir justus, et de hoc nemo inficias iret : non enim insensatorum est virtus, sed eorum qui in passionibus ad eam studiose contendunt. Dolet vero, apparenter quidem, a corporali plaga acutissime stimulatus ; at intellectualiter, tanquam justus et Dei amans, qui videbat nonnullos scandalizatos propter passiones suas, ut si Dei gloriae in ipso detraberetur, justo haec sustinente. Cum enim dicit : *Ut quid posuisti me obviantem tibi* ⁸⁵? non ipse Deo obviavit, absit! cui enim poterat obviare? Sed quod dicit, illud est : Ut quid propter me, Domine, nomen tuum blasphematur? Turbatur tamen nihilominus et aestuat, ne forte omnino a Deo desertus fuisset. Nihil enim tantopere excruciat animam Dei amantem, ut suspicari se a Deo esse desertam : quin infinitis mori mallet, quam cum angoribus et suspitione huiusmodi inter vivos recenseri. Itaque propter iumentorum amissionem, et filiorum conferam mortem, quales emisserit plenas gratiarum actionis voces audivimus : quomodo etiam uxorem erudierit, quae indignum nescio quod de Domino reputaverat : qualia item post tentationem et exinanitionem acerbamque passionem pronuntiaverit, et quo pacto illum nullus humanorum eventuum perturbaverit. Quando vero amici advenerunt, homines justus et affectuosi, opportunum arbitratus est, videns eorum tolerantiam et dilectionem erga se, enarrare atque exponere animi sui dolores, illosque historice referre putavit esse sine periculo. Unicum namque erat diaboli studium, efficere ut justus iste Deum blasphemaret. At vero nullatenus apparet eum istud fecisse, quin potius benedixisse et gratiarum actionis testes protulisse voces. Maledixit autem diem naivitatis, et mortem desiderat, propter superius allatas rationes. At rebus ad mentem relatis, mysteria eloquitur : et de iis quidem quae jam antea evenerant, philosophatur ; de futuris vero certiores reddit. Huiusmodi enim semper sunt sanctorum prophetarum dicta. Ad ipsa igitur verba accedentes, declarem sensum eorum, eo ad interpretationem nos deducente, qui sanctum etiam Job ad certamina roboravit.

V. 1. *Post hoc aperuit Job os suum.*

Quia justus os aperit, non inconsideranter oportet animum iis quae dicuntur advertere, sed requirere quod ex verbis prodit emolumentum. Plena enim semper sunt utilitatis huiusmodi sanctorum dicta : et aperiens justus os, occultos depromit thesauros. Itaque et vas electionis Paulus scribens dicit : *Os meum aperuit se ad vos, Corinthii* ⁸⁶. Et de Domino scriptum est : *Aperiens os suum, docebat* ⁸⁷. Ac simpliciter de eo testimonium perhibetur, quod os aperiat, qui silentii modos antea edoctus fuit. Itaque et Job os aperit postea : id est post magnum

⁸⁵ Job vii, 20. ⁸⁶ II Cor. vi, 41. ⁸⁷ Matth. v, 2.

(29) Legendum *δδονάται*.

(30) Forte *αὐτοῦ*.

(31) Κατεντυκτὴν.

ὡς ἀλγεῖ μὲν ὁ δίκαιος, καὶ οὐκ ἂν τις ἀρνήσαιο· οὐ γὰρ τῶν ἀναισθητῶν ἡ ἀρετὴ, ἀλλὰ τῶν ἐν τοῖς πάθεσι φιλοσοφούντων. Οὐ δύναται (29) δὲ, κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον, ὑπὸ τῆς ἐν σαρκὶ πληγῆς δριμυτάτως κεντούμενος· κατὰ δὲ τὸ νοούμενον, οἷα δίκαιος καὶ φιλόθεος ἀνὴρ ὁρῶν τινὰς σκανδαλιζομένους ἐπὶ τοῖς αὐτῶν (30) παθήμασιν, ὡς τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης ἐπ' αὐτῷ διασυρομένης, εἰ ὁ δίκαιος ταῦτα ὑπομένει. Καὶ γὰρ ὅτε λέγει· *Ἴνα τί ἐθου με κατ' ἐντυκτὴν* (31) σου; οὐκ αὐτὸς κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐτύγγανε, μὴ γένοιτο! τίνοι γὰρ εἶχεν ἐντυγγάνειν; Ἄλλὰ τοῦτό ἐστιν ὃ φησιν· *Ἴνα τί δι'* ἐμὲ, Δέσποτα, τὸ θνομά σου βλασφημεῖται; Ἐθουβεῖται δὲ οὐδὲν ἦττον καὶ λιγγίτζ, μήπως πλείως ἐγκατάλειψιν ὑπέστη παρὰ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ οὕτω τιμωρεῖται ψυχὴ φιλόθεος, ὡς τὸ (32) ὑποπτέειν καταλειφθῆναι παρὰ Θεοῦ· καὶ μυριάκις αἰρεῖται τὸν θάνατον, ἢ μετὰ ἀλγηδόνων καὶ τοιαύτης ὑποψίας τοῖς ζῶσιν ἐγκαταλέγεσθαι. Ἐπὶ μὲν οὖν τῇ τῶν κτημάτων ἀπωλείᾳ καὶ τῇ τῶν παιδῶν ἀθρόα τελευτῇ οἷας ἀφῆκε χαριστηρίους φωνὰς ἠκούσαμεν, καὶ ὅπως τὴν γυναῖκα ἐξεπαίδευσεν ἀπρεπὲς τι περὶ τοῦ Δεσπότητος λογισαμένην, καὶ ποτὰ μετὰ πείραν καὶ ἐξουδένωσιν καὶ τὸ δριμύ πάθος ἐφθέγγετο, καὶ ὡς οὐδὲν αὐτὸν τῶν ἀθροπίνων συμπτωμάτων διεθορούδησεν· ὡς δὲ οἱ φίλοι παρεγένοντο ἄνδρες δίκαιοι καὶ συμπαθεῖς, εὐκαιρον ᾤθηθ, θεωρῶν αὐτῶν τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν ἀγάπην ἐπ' αὐτῶν (33), εἰπεῖν καὶ δημοσιεῦσαι τὰς κατὰ ψυχὴν ἀλγηδόνας, καὶ φθέγγεται μὲν κατ' ἱστορίαν ἀκίνδυνον. Ἐν γὰρ ἦν τοῦ διαβόλου τὸ πτοῦδασμα, τὸ παρασκευάσαι τὸν δίκαιον βλασφημῆσαι Θεόν. Ὁ δὲ οὐδαμῶς φαίνεται τοῦτο διαπραξάμενος, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον εὐφημήσας, καὶ χαριστηρίους ἀναπέμφας φωνὰς. Καταρᾶται δὲ τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως, καὶ τὸν θάνατον ἐπιποθεῖ, διὰ τὰς ἀνωτέρω λεχθείσας αἰτίας. Πρὸς δὲ διάνοιαν μυστήρια λαλεῖ· καὶ περὶ τῶν ἤδη προγεγονότων φιλοσοφεῖ, καὶ πληροφορεῖ τὸ μέλλον. Τοιαῦτα γὰρ αἰ τῶν ἁγίων προφητῶν αἱ ῥήσεις. Ἐπὶ δὲ αὐτῶν τῶν λέξεων γενόμενοι, σαφηνίσωμεν τὴν διάνοιαν, αὐτοῦ ποδηγοῦντος πρὸς τὴν ἐρμηνείαν, τοῦ καὶ τὸν ἅγιον Ἰῶβ πρὸς τοὺς ἁγῶνας ἐνισχύσαντος.

Στίχ. α'. *Μετὰ τοῦτο ἤνοιξεν Ἰῶβ τὸ στόμα αὐτοῦ.*

Ὅτι δίκαιος ἀνοίγει τὸ στόμα, οὐκ ἀπλῶς οὕτως προσήκει προσέχειν τοῖς λεγομένοις, ἀλλὰ τὰ (34) ἐκ τῶν λόγων ἀναζητεῖν ὠφέλειαν. Μετὰ γὰρ αἰεὶ ὠφελείας τὰ τοιαῦτα ῥήματα τῶν ἁγίων· καὶ ἀνοίγων τὸ στόμα δίκαιος, κεκρυμμένους δημοσιεύει θησαυρούς. Διὸ καὶ τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς ὁ Παῦλος ἐπιστέλλων φησὶ· *Τὸ στόμα μου ἀνέφωρε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι*. Καὶ περὶ τοῦ Κυρίου γέγραπται ὅτι· *Ἄνοιξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκε*. Καὶ ἀπλῶς ἐκεῖνος μαρτυρεῖται στόμα ἀνοίγειν, ὃ σωπῆς μέτρα πρότερον διδαχθεῖς. Οὐκοῦν καὶ Ἰῶβ ἀνοίγει τὸ στόμα

(32) Τῷ.

(33) Forte αὐτόν.

(34) Forte τὴν.

μετὰ τοῦτο· τουτέστι μετὰ τὸ μέγα τρόπαιον, μετ' ἐκεῖνα τὰ πάθη, οὐκ ἀβασανίστως φθέγγεται περιαλγῶν τῷ σώματι, τῆς γλώσσης φθανούσης τὸ τῆς φρονήσεως ἔνθεσμον, ἀλλὰ σωφρονῶν καὶ ταῖς φωναῖς ὑποδείκνυται. Δηλοῖ δὲ καὶ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς καὶ τῶν βημάτων τὸ ἐμπρεπὲς ἢ τοῦ ἀνοῖξαι τὸ στόμα αὐτοῦ μαρτυρία (35).

ΚΕΦ. ΙΘ'.

(36) Στίχ. α'. Ἔως τίνας ἐγκοπον ποιήσετε ψυχὴν μου;

Ὅσπερ σώματα βαρέα ἐπιτιθέμενα ζῶων σώμασιν, κάμνουν ποιεῖν τὰ βαστάζοντα· οὕτως εἰσὶ τινες λόγοι βαρεῖς, οὓς ἀκούσας τις κάμνει. Ὡς ὑπὸ βάρους πιεζόμενος, τῆς δυνάμεως τῶν λόγων τῶν οὐ κακῶς, καὶ χαλεπῶς (37), ἢ ἐπὶ λοιδορίας εἰρημένων ὑπὸ τῶν ἄλλων δύο μετὰ Βαλδὰδ ἐληλυθότων, οἶονε φορτίου αἰσθησις (38) βαρέος, ὃ Ἰώβ φησι καμῶν τῇ ψυχῇ ἐφ' οἷς εἰρήκασιν· Ἔως τίνας ἐγκοπον ποιήσετε ψυχὴν μου; — Καὶ μετ' ἄλλων· Ὁρᾶς ὡς προγέγραπται· ὁ Σαυχαίων τύραννος· Τυραννικοὶ αὐτοῦ εἰσιν οἱ λόγοι, οὓς ἀκούσας ὁ Ἰώβ, λέγει· Ἔω τίνας ἐγκοπον ποιήσετε τὴν ψυχὴν μου; Οὐχ οὕτως καθικνεῖται ψυχῆς ἀνθρώπου ἄλλο τι, ὡς λόγος σκληρός. Πολλάκις ὑπομείνας τὰς βασάνους σώματι προσφερομένης, λόγους οὐχ ὑπέμεινεν. Ὁ μένοιγε τέλειος ἀθλητῆς, εἰ καὶ κάμνων, ἀλλ' ὑπομένει τοὺς χαλεποὺς λόγους. Ὑβριν γὰρ ὑπομένειν μέγαλον ἀνδρός ἐστιν. Διόπερ ἐν τοῖς ἀνδραγαθήμασιν ἑαυτοῦ ὁ Ἀπόστολος λέγει· Λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, δυσφημούμενοι παρακαλοῦμεν. Ὅσπερ καθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι. Καὶ μετ' ἄλλων φησὶν εἶτα, διὰ τὸ, Ἔως τίνας ἐγκοπον ποιήσετε ψυχὴν μου; Ὁρᾶς; Ἰώβ ἐστιν, οὗ καὶ τὸ βιβλίον οὐδὲν ἄλλο ἐξαιρέτως περιέχει ἢ τὴν ἀνδρίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπομονήν. Ἀλλ' ὅμως αἰσθάνεται τῶν καμάτων, ὧν κεκμήκει ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ σκληροῦ τῶν ἐληλυθότων αὐτὸν ἐπισκοπήσαι.

(39) Στίχ. γ'. Γινώτε μόνον, ὅτι ὁ Κύριος ἐποίησέ με οὕτως.

Ἄ βλέπετε περὶ ἐμὲ, μὴ νομίσητε ἄλλοθεν ἐληλυθέναι μοι ἢ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Φοβήθητε τοίνυν. Ὁ γὰρ ἐμοὶ ταῦτα ἐπάγων δύναται καὶ ὑμῖν ἐπαγαγεῖν.

Στίχ. γ'. Καταλαλεῖτέ μου· οὐκ αἰσχυρόμενοι με, ἐπίκεισθέ μοι.

(40) Πολλάκις καὶ καταλαλεῖ τις κακῶς ποιῶν. Ὅτε ἂν δὲ οὐκ ἀπερυθρίαση, εἰς πρόσωπον λέγει ἐκεῖνον, οὐχὶ ἐλέγγων, οὐδὲ τάληθῃ λέγων, ἀλλ' ὄνειδίζων καὶ ὑβρίζων. Τοῖς γὰρ ὑπὸ Θεοῦ τιμωροῦμένοις ἐπεμβαίνειν οὐ χρεῖ, ἀλλὰ θρηγεῖν καὶ φοβεῖσθαι.

(41) Στίχ. δ'. Ναὶ δὴ ἐπ' ἀληθείας ἐγὼ ἐπλανήθην, περ' ἐμοὶ δὲ ἀδίκεται πλάνος· λαλήσαι ῥῆμα, ὃ οὐκ ἔδει.

Εἰτά φησιν καθ' ὑπόθεσιν· Ὑμῖν δίδωμι, ὡς ὑπο-

⁸⁸ I Cor. iv, 42, 13.

(35) Nihil deinceps ex hoc Naniano codice descriptum inveni, nisi quaedam in Venetis exstantia, quae in eo quoque occurrere dicuntur.

(36) Ex utroq. cod. Venet. — Confer. tom. XII, col. 1052. — EDIT. PATR.

A tropæum, post passiones illas, non sine examine loquitur toto corpore dolens, præveniente lingua prudentiæ leges, sed vel in ipsis vocibus sobrius ostenditur. Indicat etiam animæ tranquillitatem, ipsorumque verborum decorem, quod de illo perhibeatur aperuisse os.

CAP. XIX.

V. 1. Quousque laboriosam facietis animam meam?

Quemadmodum corpora gravia imposita animalium corporibus, gestantia defatigant: sic sunt quidam sermones graves, quos audiens quis fatigatur. Tanquam a sarcina oppressus, vi sermonum non male ac moleste, vel ad convicium dictorum ab aliis duobus, qui cum Baldado venerant, tanquam oneris sensu gravis, dicit Job defatigatus animo propter ea quæ dixerant: Quousque laboriosam facietis animam meam? — Et post pauca: Vides quod descriptus fuerit Sauchæorum tyrannus. Tyrannici sunt ejus sermones, quos audiens Job ait: Quousque laboriosam facietis animam meam? Non ita afficit animam hominis aliud quid, ut sermo prædurus. Sæpe qui sustinuit tormenta corpori adhibita, sermones non sustinuit. Perfectus tamen hic athleta, etsi defatigatus, sustinet nihilominus molestos sermones. Contumeliam enim sufferre, magni est viri. Propterea in suis virtutibus Apostolus recenset: Conviciis lacessiti, benedicimus; persecutionem patientes, tolerantius; blasphemias proscissis, deprecamur. Tanquam purgamenta mundi effecti sumus, omnium peripsema usque modo⁸⁸. Et paulo post deinceps dicit, propter illud: Usquequo laboriosam facietis animam meam? Viden? Job est: cujus etiam liber nihil aliud præcipue continet, quam robur et tolerantiam illius. Nihilominus sentit labores, quibus laboraverat propter durum sermonem eorum, qui venerant ad invisendum illum.

V. 3. Agnoscite duntaxat, quod Dominus fecit me sic.

Quæ circa me cernitis, ne putaveritis aliunde evenisse mihi, quam a Deo. Metuite ergo. Qui enim mihi isthæc adducit, potest et vobis adducere.

V. 3. Obloquimini de me: non reveriti me, incumbitis mihi.

Sæpe et obloquitur quis perperam agens. Quando autem non erubescit, in faciem dicit illi, non evincens, neque vere loquens, sed conviciis utens et contumeliis. Non enim a Deo afflictis insultandum est, sed lamentandum potius et metuendum.

V. 4. Næ sane in veritate ego aberravi, apud me autem degit erro: loqui verbum quod non oportebat.

Deinde dicit ex hypothesi: Concedo vobis quod

(37) Cod. XXI, ἀλλ' εἴτι ὄνειδιστικῶς καὶ χαλεπῶς.

(38) Forte αἰσθήσει.

(39) Idem in utroque cod.

(40) Confer. tom. XII, p.

(41) Cod. uterque.

supponitis, me propter peccata hæc pati. An ergo **A** oportebat vos me ita contumeliis exciperetis? *Apud me autem degit error.* Et si per suppositionem hæc fecissem, quæ non erant facienda: etsi hujusmodi fuisset; an non oportebat vos intuentes flagella, tabum, vermes, honorum amissionem, revereri? Verumtamen appetistis me non miserentes mei, neque compatientes meis calamitatibus.

V. 5. *Esto autem, quia contra me magnificamini, insultatis autem mihi contumelia.*

Non mediocriter mihi conviciamini, sed alii alios excipientes insultatis: tanquam irruentes et conculcantes me conviciamini.

V. 6. *Munitionem autem suam super me exaltavit.*

Tanquam sub murum calamitatis sum munitio, quam non possum evadere, donec judicet Deus di- **B** ruere illam.

V. 7. *Ecce rideo convicio, et non loquar.*

Hoc illud est: *Vince in bono malum* 59.

Ejusdem. Ecce in convicio vestro ridere, non loqui arbitror.

CAP. XX.

V. 6. *Si ascendat in cælum ejus dona, sacrificium autem illius nubes tangat.*

Impii si ascendunt dona in cælum, si admodum eleventur, si sacrificium illius nubes tangat. Quando- **C** cunque oraverit hæreticus, quandoque sacrificium illius ascenderit ex superbia, *quandoque videatur fuisse confirmatus* 60, tunc funditus interit. *Oratio enim illius reputatur ei in peccatum, et est ipsa oratio ejus in peccatum* 61.

V. 7. *Quandoque enim videatur fuisse confirmatus, tunc in finem interit.*

Simile, *Inimici autem Domini simul atque glorificati et exaltati fuerint, deficientes sicut fumus defecerunt* 62.

V. 7. *Qui autem viderant eum dicent, Ubi est?*

Qui sunt qui viderant eum? Ecclesiastici nos, qui videntes eorum errores, dicemus: Ubi sunt?

V. 8. *Tanquam somnium explicatum, nequaquam inveniatur.*

Somniores hujusmodi, et qui sibi phantasmata effingunt, nequaquam veritate mentem fulciunt cum decipiantur, fluntque *tanquam somnium explicatum, quod non inveniatur.*

V. 10. *Filios ejus perdant minores.*

Filios ac discipulos ejus qui hæc docuit.

V. 10. *Manus autem ejus incendunt dolores.*

Manus ejus, inquit, id est opera illius, succendent ei **D** punitionem.

Manus autem ejus. Impii hujus et seducti, *cujus oratio reputatur in peccatum; cujus sacrificium si ascendat in cælum, et nubes tangat, tunc in finem*

λαμβάνεται, ὅτι διὰ τὰ ἀμαρτήματα ταῦτα πάσχω· ἄρ' οὐκ ἐχρῆν ὑμᾶς οὕτω μοι ὀνειδίζειν; *Παρ' ἐμοὶ δὲ ἀυλίζεται πλάνος.* Εἰ καὶ καθ' ὑπόθεσιν τοιαῦτα ἐπεποιήκειν, οἷα οὐκ ἔδει· εἰ καὶ τοιοῦτος ἦμην, ἄρ' οὐκ ἐχρῆν ὑμᾶς βλέποντας μάστιγας, τοὺς ἰχθῦρας, τοὺς σκώληκας, τὴν ἀπώλειαν τῶν ὑπαρχόντων, αἰδεσθῆναι; Ἄλλὰ προσεπιβαίνετε μοι μὴ ἐλευσύντες με, μηδὲ συμπαθοῦντές μου τῇ περιστάσει.

(42) Στίχ. ε'. Ἐὰ δὲ, ὅτι ἐπ' ἐμοὶ μεγαλύνεσθε, ἐνάλλεσθε δὲ μοι ὀνειδεῖ.

Ὁὐ μετρίως μοι ὀνειδίζετε, ἀλλ' ἐναλλόμενοι· ὡςπερὲν ἐπιβαίνοντες καὶ καταπατοῦντές με ὀνειδίζετε.

(43) Στίχ. ζ'. Ὀχύρωμα δὲ αὐτοῦ ἐπ' ἐμὲ ὑψώσεν.

Οἶονεὶ ὑπὸ τείχος τῆς περιστάσεώς εἰμι ὀχύρωμα, ὃ οὐ δύναμαι φεύγειν, ἕως οὗ κρινεῖ ὁ θεὸς καθελεῖν αὐτό.

Στίχ. ζ'. Ἰδοὺ γελῶ ὀνειδεῖ (44), καὶ οὐ λαλήσω.

Τοῦτό ἐστι· τό· Νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἰδοὺ ἐπὶ τῷ ὀνειδεῖ ὑμῶν γελῶν, οὐ λαλεῖν νομίζομαι.

ΚΕΦ. Κ'.

(45) Στίχ. ζ'. Ἐὰν ἀναβῆ ἐπὶ οὐρανὸν αὐτοῦ τὰ δῶρα· ἢ δὲ θυσία αὐτοῦ νεφῶν ἀψηται.

Τοῦ ἀσεβοῦς ἐὰν ἀναβῆ τὰ δῶρα εἰς τὸν οὐρανόν, ἐὰν πᾶν ὑψωθῆ, ἐὰν ἡ θυσία αὐτοῦ νεφῶν ἀψηται. Ὅτι· ἂν εὐξῆται ὁ αἰρετικὸς, ὅτι· ἂν ἡ θυσία αὐτοῦ ἀναβῆ τῇ ὑψηγορίᾳ, ὅτι· ἂν δοκῆ καταστῆρῆσθαι (46)· τότε εἰς τέλος ἀπολείται. Ἡ γὰρ εὐχὴ αὐτοῦ λογίζεται αὐτῷ εἰς ἀμαρτίαν, καὶ ἔστιν αὐτῇ ἡ εὐχὴ αὐτοῦ ἀμαρτία.

Στίχ. ζ'. Ὅταν γὰρ δοκῆ ἡδη ἐστῆρῆσθαι, τότε εἰς τέλος ἀπολείται.

Ὅμοιον, οἱ δὲ ἐχθροὶ τοῦ κυρίου ἅμα τῷ δοξα- **C** σθῆναι καὶ ὑψωθῆναι, ἐκλείποντες ὡσεὶ καπνὸς ἐξέλιπον.

Στίχ. ζ'. οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν ἐρούσι· Ποῦ ἔστιν;

Τίνες οἱ ἰδόντες αὐτόν (47); οἱ ἐκκλησιαστικοί, οἱ ἰδόντες ἐκείνων τὰ σφάλματα, ἐρούμεν· Ποῦ ἔστιν;

Στίχ. η'. Ὅσπερ ἐνύπνιον ἐκπετασθὲν οὐ μὴ εὐρεθῆ.

οἱ τοιοῦτοι ἐνυπνιαζόμενοι, καὶ ἀναπλάσσοντες φαντάσματα, οὐ τῇ ἀληθείᾳ τὴν διάνοιαν ἐπερείδου- **D** σιν σφαλλόμενοι, καὶ γίνονται ὡσπερ ἐνύπνιον ἐκπετασθὲν, ὃ οὐ μὴ εὐρεθῆ.

D Στίχ. ι'. τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ὀλέσασαις ἤτορες.

τοὺς υἱοὺς καὶ μαθητὰς τοῦ ταῦτα διδάξαντος.

(48) Στίχ. ι'. αἱ δὲ χεῖρες αὐτοῦ πυρσεύσασαις ὀδύνας.

αἱ χεῖρες αὐτοῦ, φησὶν, τουτέστιν αἱ πράξεις, ἐξά- **D** φουσιν αὐτῷ κόλασιν.

(49) αἱ δὲ χεῖρες αὐτοῦ. τοῦ ἀσεβοῦς τοῦτου καὶ ἐσφαλμένου, οὗ ἡ προσευχὴ λογίζεται εἰς ἀμαρ- **D** τίαν, οὗ ἡ θυσία ἐὰν ἀναβῆ εἰς οὐρανόν, καὶ νε-

59 Rom. xii, 21. 60 Job xx, 7. 61 Psal. cviii, 7. 62 Psal. xxxvi, 20.

(42) Cod. uterque.

(43) Cod. uterque.

(44) Forte ὀνειδῆ cum cod. Alex.

(45) In cod. XXI et Nan. — Confer. t. XII ibid.

(46) ἢ κατηστῆρῆσθαι, ad astra pervenisse?

(47) Tria hæc verba desunt in cod. Nan.

(48) Cod. uterque, et Olymp.

(49) Confer supra v. 6.

ῶν ἀψήται, τότε εἰς τέλος ἀπόλλυται· τούτου αἱ χεῖρες οὐνάς πυρραύσουσι· τούτέστι, καὶ ἐν οὐδαίαις ἐσγάταις διάξουσι. Λέγει δὲ περὶ τῶν υἱῶν τοῦ παρνόμου.

Στίχ. ιγ'. Χολή ἀσπίδος ἐν γαστρὶ αὐτοῦ.

Ἐχει γὰρ μαθήματα, ἃ οὐκ ἔστι γλυκεία, ἀλλὰ χολή ἀσπίδος, οἷον ἐκ πονηρᾶ, ἢ περὶ τοῦ οἴνου τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Ἐκ γὰρ ἀμπέλου Σοδόμων ἢ ἀμπελος αὐτῶν, καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ μετ' ὀλίγα· Χολή δὲ ἀσπίδος ἐν γαστρὶ τοῦ ἑτεροδόξου, καὶ ἀσεβοῦντος ἐν τοῖς δόγμασι, τοῖς ἐναντίοις τῆ ἀληθείᾳ.

(50) Στίχ. ιε'. Πλοῦτος ἀδίκως συναγόμενος ἐξεμεθήσεται.

Τίς γὰρ ἄλλος ἀδίκως πλοῦτος συνάγεται ἢ ἐκεῖνος ὁ ἐν τοῖς λόγοις αὐτῶν; Ἀδίκως γὰρ συνάγεται. Ἄλλ' ὁ ἀγαθὸς οὐκ ἔασει αὐτοῦς πεπτωκότας, πλοῦτον ἀδίκως συναγόμενον ἔχειν ἀεὶ αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς· ποιήσει γὰρ ἐξεμέσαι.

Στίχ. ιε'. Ἐξ οἰκίας αὐτοῦ ἐξελεύσεται αὐτὸν ἄγγελος.

Ἄγγελος γὰρ κατ' ἐνέργειαν καὶ εὐεργεσίαν τοῦ Θεοῦ ἐξελεύσεται αὐτὸν ἀπ' αὐτῆς τῆς κακῶς οἰκοδομηθείσης, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία πονηρευομένων. Αὕτη γὰρ ἡ οἰκία αὐτοῦ. Ἄλλ' ἄγγελος ἐξελεύσεται αὐτὸν ἐξ οἰκίας αὐτοῦ.

Στίχ. ιζ'. Μὴ ἴδοι ἀμελεῖν νομάδων.

(51) Ἐτεροδόξος οὐ βλέπει ἀμελεῖν νομάδων. Νομάδες δὲ εἰσὶ τινες ψυχὰι νεμόμεναι ὑπὸ τῷ καλῷ ποιμένι, τῷ εἰπόντι· Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα. Δι' ἐμοῦ ἂν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται. Καὶ εἰσαλεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὐρήσει.

Στίχ. ιη'. Ὡσπερ στρίφνος ἀμάσητος, ἀκατάποτος.

Οἱ λόγοι καὶ τὰ δόγματα στρίφνα καὶ πυκνά, οὐδὲν ἔχει γλυκὺ ἐκεῖνα, τὰ κατὰ τοῦ Θεοῦ γινόμενα.

(52) Στρίφνος βοτάνη, τίς ἐστὶν ἐκτραχυνομένη τῆ γλώσσει τοῦ μασσωμένου. Ὡσπερ οὖν, φησὶ, τὴν βοτάνην ἐκεῖνην, κἂν ἄγαν τις φιλονεικήσειε διαλέωνας τοῖς ὀδοῦσι, καταπιεῖν οὐ δύναται· οὕτω καὶ ὁ τῶν ἀλλοτρῶν ἀπολαύειν ἐθέλων οὐδὲν τῶν πόνων ἀποίσεται τὸ κέρδος.

(53) Στίχ. κ'. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀνθήσει αὐτοῦ τὰ ἀγυθὰ.

Ἄ δοκεῖ ἀγαθὰ ποιεῖν, οὐκ ἀνθήσει· ὅτ' ἂν δοκῆ ἤδη πεπληρωθῆαι, θλιβήσεται.

Στίχ. κ'. Οὐκ ἔστιν αὐτοῦ σωτηρία τοῖς ὑπάρχουσι.

Τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ σωτηρίαν αὐτῷ περιποιήσαι οὐ δύναται.

Ἄλλως.

(54) Στίχ. κθ'. Πᾶσα δὲ ἀνάγκη αὐτὸν ἐπελεύσεται, καὶ ἐπαποστελεῖ ἐπ' αὐτὸν θυμὸν ὀργῆς.

(55) Στίχ. κθ'. Πᾶσα δὲ ἀνάγκη ἐπ' αὐτὸν ἐπελεύσεται.

Ταῦτα προτροπικὰ ἡμῖν, ἵνα ἀφιστώμεθα τῶν ἀλλοτρῶν.

⁵⁰ Deut. xxii, 32. ⁵¹ Joan. x, 9.

(50) Cod. uterque. — Vide t. XII, col. 1032.

(51) Vide ibid.

(52) Cod. xxi tribuit Origeni, al. Polychronio.

(53) Occurrit in utroque cod.

PATROL. GR. XVII.

interit: hujus manus dolores incendunt; hoc est, etiam in extremis doloribus degent. Loquitur vero de filii impiii.

V. 13. Bilis aspidis in ventr. ejus.

Habet enim documenta, quæ non sunt dulcia, sed fel aspidis, id est malignum, quod est de vino doctrinæ ipsorum. De vite enim Sodomorum vitæ eorum⁵⁰, et cætera. Et post pauca: Bilis autem aspidis in ventre heterodoxi, et impia dogmata præsentis, contraria veritati.

V. 15. Divitiæ injuste congregatæ evomentur.

Quænam aliæ divitiæ injuste congregantur, quam illæ quæ sunt in sermonibus eorum? Injuste enim congregantur. Sed benignus Deus non sinet, ut ii præcipites acti divitiis injuste congregatas habeant semper in seipsis: faciet enim ut evomantur.

V. 15. Ex domo ejus extrahet eum angelus.

Angelus enim per operationem et beneficentiam Dei extrahet illum ab ipsa perperam ædificata. Hæc est porro ecclesia male agentium. Hæc enim est domus illius. Sed angelus extrahet eum ex domo ejus.

V. 17. Ne videat mulcturam pascentium armentorum.

Heterodoxus non videt mulcturam jumentorum pascentium. Jumenta vero pascentia, sunt quædam animæ, quæ pascuntur sub Pastore bono, qui dixit: Ego sum ostium. Per me si quis ingrediatur, salvabitur. Et ingredietur et egredietur, et pascuum inveniet⁵¹.

V. 18. Tanquam striphnus, quæ non manditur, nec deglutitur.

Sermones et dogmata crassa et spissa, nihil habent ea dulce, quæ nempe sunt contra Deum.

Striphnus herba est aspera linguæ mandentis. Quemadmodum igitur, inquit, herbam illam, tametsi multum quis nitatur blandam reddere dentibus, deglutire non potest: sic et qui alienis frui vult, nullum laborum suorum referet emolumentum.

V. 20. Propterea non efflorebunt illius bona.

Quæ videtur bona facere, non efflorebunt: si quando videantur jam ad plenum pervenisse, conterentur.

V. 20. Non est salus facultatibus ejus.

Facultates ejus salutem illi comparare nequeunt.

Aliter.

V. 22. Omnis vero necessitas superveniet ei, et immittet in eum animum iræ.

V. 22. Omnis autem necessitas superveniet ei.

Hæc adhortantur nos, ut abstinēamus ab alienis.

(54) Hic v. interseritur duobus superioribus lemistichis.

(55) Cod. uterque. V. Olymp.

V. 22. *Ningere in eum dolores.*

Loco nivis dolores venient in virum hujusmodi.

V. 24. *Et non salvetur e manu ferri.*

Ferrum non dicit hoc sensibile, sed scindentissimum sermonem.

V. 25. *Pertranseat autem per corpus ejus telum.*

Tela hujusmodi ignita vulnerant eum.

V. 25. *Devorabit eum ignis non comburens.*

Mysterium quoddam addiscimus de pœna quæ reservata est, ut caveamus eam pati. Ignem ait non comburentem devoraturum fore impium. Hic ignis apud nos materialis, non est ignis non comburens: videmus enim ipsum. At ignis ille invisibilis est, qui peccatores invadit, qui intra illos exurit. Intellectualis est et puniens. Si vis imaginem accipere illius ignis, cogita mihi hominem immaniter febrientem, et ab eo igne exustum. Non invenies obtutu ignem in illo: subest tamen, et exurit ejus viscera. Haud aliter a peccatis febriens quis exurit.

V. 25. *Malis autem afficiat advena domum ejus.*

Qui contra populum illum gerebat bellum, advena erat et non proselytus. Qui malis affecit domum ejus, dissolvens quod tanti fiebat sanctuarium, et civitatem, quam appellabant sanctam.

V. 27. *Revelet autem cœlum iniquitates ejus.*

Pro, et ex Deo et ex cœlo sustinebit mala. Hæc autem dixit, quia cum dixisset Job a Deo se fuisse vulneratum, commemoraverat quod et ab hominibus injuria affectus fuerat. Nititur igitur evincere, quia omnia propter peccata in eum inducta fuerint.

V. 27. *Terra autem insurgat contra eum.*

Ipsa terra insurgit adversus populum illum.

V. 29. *Et possessio facultatum ipsi ab inspectore.*

Intelligis quis inspector hic nominatus est? Deus inspector dictus est, et episcopi illius imaginem omni modo, si boni probique sint, ferre annuntur. Et sicut qui imitatur imaginem regiam, honoratur ex eo quod pulchre imitatus sit, etiamque quia eam ornavit: ita beatus episcopus, qui recogitat verum episcopum, eumque æmulatur, et evadit ceu inter homines Deus: vel qui habet episcopum eum, qui ipsum fecit revera in Christo Jesu episcopum: cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

CAP. XXI.

V. 5. *Intuentes in me, admirationem habete.*

Dicitis esse sapientes, et scire utquid hæc patior, tanquam Deo non indormiente peccatis hominum. Et ausi estis dicere me peccatorem esse, et juste in hæc pervenisse.

V. 7. *Inveteraverunt autem et in divitiis.*

Non sunt nuper divites effecti, sed multos annos

(56) Cod. uterque.

(57) Uterque.

(58) Confer et Olymp.

(59) Unus cod. tribuit Polychronio.

(60) Cod. XXI.

A Στίχ. κθ'. *Νίψαι ἐπ' αὐτὸν ὀδύνας.*

Ἀντὶ νιφετοῦ ὀδύνας ἔρχονται ἐπὶ τὸν τοιοῦτον.

(56) Στίχ. κθ'. Καὶ οὐ μὴ σωθῆ ἔκ χειρὸς σιδήρου. Σίδηρον οὐ λέγει τοῦτον τὸν αἰσθητὸν, ἀλλὰ τμητικώτατον λόγον.

(57) Στίχ. κε'. Διεξέλθοι δὲ διὰ σώματος αὐτοῦ βέλος.

Τὰ βέλη ταῦτα τὰ πεπυρωμένα τιτρώσκει αὐτόν.

(58) Στίχ. κε'. Κατέδεται αὐτὸν πῦρ ἀκαυστον.

Μυστήριόν τι μανθάνομεν περὶ τῆς κολάσεως τῆς ἀποκειμένης, ἵνα φυλασσώμεθα αὐτὴν παθεῖν. Πῦρ εἶπεν ἀκαυστον κατέδεται τὸν ἀσεβῆ· τοῦτο τὸ πῦρ τὸ παρ' ἡμῖν ὕλικόν οὐκ ἔστιν ἀκαυστον πῦρ· βλέπομενον γὰρ αὐτό. Ἐκεῖνο δὲ ἀόρατόν ἐστι τὸ πῦρ, τὸ ἐπὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἐρχόμενον, ὃ ἔνδον αὐτοὺς καίει.

B Νοητὸν ἐστὶ καὶ κολάζον. Ἐὰν θέλης εἰκόνα παραλαβεῖν ἐκείνου τοῦ πυρὸς, νόμι μοι τὸν εἰς ὑπερβολὴν πυρέσσοντα, καὶ ὑπὸ πυρὸς φλεγόμενον. Οὐχ εὐρήσεις ὅφει τὸ πῦρ ἐν αὐτῷ, ὑπόκειται δὲ, καὶ ἐκκαίει αὐτοῦ τὰ σπλάγγνα. Οὕτως ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων πυρέττων τις ἐκκαίεται.

Στίχ. κε'. Κακῶσαι δὲ αὐτοῦ ἐπήλυτος τὸν οἶκον.

Ὁ πολεμήσας τὸν λαὸν ἐκείνον ἐπήλυτος ἦν, καὶ οὐ προσήλυτος· ὅς ἐκάκωσεν αὐτοῦ τὸν οἶκον, καταλύων τὸ νομιζόμενον ἁγίασμα, καὶ τὴν πόλιν ἦν εἰργον εἶναι ἁγίαν.

(59) Στίχ. κζ'. Ἀνακαλύψαι δὲ αὐτοῦ ὁ οὐρανὸς τὰς ἀνομίας.

Ἀντὶ τοῦ, Καὶ ἐκ Θεοῦ καὶ ἐξ οὐρανοῦ ὑποστήσεται τὰ δεινά. Ταῦτα δὲ ἔφη, ἐπειδὴ ὁ Ἰώβ, φήσας ὑπὸ Θεοῦ πεπληῆσθαι, ἐμνημόνευε καὶ ὡς ὑπὸ ἀνθρώπων ἡδικημένος. Κατασκευάζει οὖν, ὅτι πάντα δι' ἀμαρτίας αὐτὸν ἐπηνέχθη.

(60) Στίχ. κζ'. Γῆ δὲ ἐπανασταίη αὐτῷ.

Αὐτὴ ἡ γῆ ἐπανίσταται ἐκείνῳ τῷ λαῷ.

(61) Στίχ. κθ'. Καὶ κτήμα ὑπαρχόντων αὐτῷ παρὰ τοῦ ἐπισκόπου.

Μανθάνει (62) τίς ἐπίσκοπος ἐνθάδε ἰσχυρότατος; ὅτι Θεὸς ἐπίσκοπος εἶρηται, καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐκείνου τὴν εἰκόνα παντὶ τῷ τρόπῳ φιλοτιμοῦνται, οἱ καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ, φορεῖν. Καὶ ὡσπερ ὁ μιμησάμενος εἰκόνα βασιλικὴν τιμᾶται ἐπὶ τὸ καλῶς μιμησασθαι, τιμᾶται δὲ καὶ ἐπὶ τῷ αὐτὴν κεκοσμημέναι· οὕτως μακάριος ἐπίσκοπος, ὁ νοήσας τὸν ἀληθινὸν ἐπίσκοπον, καὶ ζηλῶν αὐτόν, καὶ γινόμενος ὡς ἐν ἀνθρώποις Θεός· ἢ ἔχων ἐπίσκοπον τὸν ποιοῦντα αὐτόν ἀληθῶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπίσκοπον· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

(63) Στίχ. ε'. Εἰσβλέψαντες εἰς ἐμὲ θαῦμα σχέτε.

Φατέ σοφοὶ εἶναι, καὶ εἰδέναι διὰ τί ταῦτα πάσχω, ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ κοιμωμένου ἐπὶ τοῖς ἀμαρτημασι τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἐτολμήσατέ με λέγειν ἀμαρτωλὸν εἶναι, καὶ δικαίως εἰς ταῦτα ἐφθακέναι.

(64) Στίχ. ζ'. Πεπαλαίωνται δὲ καὶ ἐν πλοῦτι.

Οὐκ εἰσὶ νεόπλουτοι, ἀλλὰ πολλὰ ἔτη πεποη-

(61) Confer Olymp.

(62) Forte Μανθάνεις.

(63) Cod. uterque.

(64) Cod. XXI. Alius tribuit Joanni. — Confer i. XII, col. 1033.

κασί πλουτουῦντες, καὶ ἀεὶ τὸν πλοῦτον αὐξοντες. A impenderunt ditescentes, semperque divitijs augentes.

Στίχ. η'. Ὁ σπόρος αὐτῶν κατὰ ψυχὴν.

Τοῦ μὲν δικαίου ὁ σπόρος κατὰ πνεῦμά ἐστι· Σπείρει γὰρ εἰς τὸ πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος θερίζει ζωὴν αἰώνιον· τῶν δὲ τοιούτων, ἐπεὶ ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐδέχεται τὰ τοῦ πνεύματος· μωρία γὰρ αὐτῶν ἐστίν· ὁ σπόρος οὐ κατὰ πνεῦμα, ἀλλὰ κατὰ ψυχὴν, τὸ ὑποδεέστερον.

Στίχ. η'. Τὰ δὲ τέκνα αὐτῶν ἐν ὀφθαλμοῖς.

Πάντα ὅσα ποιοῦσιν, πρὸς τὸ θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ποιοῦσι. Τέκνα γὰρ τὰ ἔργα ἐκάστου. Οὐκ ἐστὶ τέκνα τῶν ἑτεροδόξων ἐν καρδίᾳ, ἐν λογισμοῖς ἀγαθοῖς, ἀλλ' ἐν ὀφθαλμοῖς, πρὸς τὸ θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

(65) Στίχ. θ'. Οἱ οἴκοι αὐτῶν εὐθηνούσιν.

Ὅτι αὐτῶν εἰσέλθεις εἰς συναγωγὴν αἱρετικῶν, καὶ ἴδῃς ἐκεῖ πλῆθος συναγομένων, βλέπεις, ὅτι οἱ οἴκοι αὐτῶν εὐθηνούσιν.

Στίχ. θ'. Φόβος δὲ οὐδαμοῦ.

Ἄφρονοι εἰσιν. Οὐ φοβούνται τὸν Θεόν, καταφρονούσι τῆς Θεότητος· τοιαῦτα λέγοντες περὶ Θεοῦ, οὐ φοβούνται, ὅτι περὶ Θεοῦ λαλοῦσιν.

Στίχ. θ'. Μάστιξ δὲ παρὰ Κυρίου οὐκ ἐστὶν ἐπ' αὐτοῖς.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐὰν ἴδῃς ἄνθρωπον τοιαῦτα κατὰ Θεοῦ λαλοῦντα, ὑγιαίνοντα τῷ σώματι, βλέποντα, τὰ αἰσθητήρια σώζοντα, καὶ δοκοῦντα ἐνίοτε καὶ ἐν τοῖς κοσμικοῖς εὐτυχεῖν· ὄρα, ὅτι πεπλήρωται ἐπ' αὐτοῦ ἀσεβοῦς ὄντος τὸ· Μάστιξ δὲ παρὰ Κυρίου οὐκ ἐστὶν ἐπ' αὐτοῖς.

Στίχ. ι'. Ἡ βοῦς αὐτῶν οὐκ ὠμοτόκησε.

Τοῦ αὐτοῦ. Ὁ βοῦς ζῶν ἐστὶ γεωργικόν, καὶ συμπνέων εἰς γεωργίαν. Καὶ αὐτοὶ γεωργοῦσι. Γεωργοῦσι δὲ Σόδομα καὶ Γόμορρα, γεωργοῦσιν Αἴγυπτον. Ἡ βοῦς αὐτῶν οὐκ ὠμοτόκησεν· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀπεκύησε, καὶ ἐγέννησε τέκνον, ἵνα γεωργῆται αὐτῶν ἢ πονηρὰ γῆ.

Στίχ. ι'. Διςώθη δὲ αὐτῶν ἐν γαστρὶ ἔχουσα, καὶ οὐκ ἐσφηλεν.

Ὅσα συλλαμβάνουσι, ταῦτα καὶ χύουσιν, οὐκ ἀπὸ τοῦ φόβου Θεοῦ συλλαμβάνοντες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κακίας. Ἰδοὺ ὠδίνησεν ἀδικίαν, συνέλυθε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν.

Στίχ. ια'. Μένουσι δὲ ὡσπερ πρόβατα αἰώνια.

Ποῖος νοῦς ἐστὶ τοῦ· μένουσιν ὡς πρόβατα αἰώνια; Περὶ ὧν φησὶν ὁ Χριστός· Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούουσι, καὶ ἐγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ τὰ ἕξῃς· ταῦτά ἐστι τὰ αἰώνια πρόβατα. Ἐπεὶ οὖν μίμοι εἰσιν οἱ ἑτεροδοξοί, καὶ ἐθέλουσι μιμεῖσθαι τὴν ποιμνὴν τοῦ Χριστοῦ, ἐπισκόπους ἑαυτοῖς χειροτονούντες, πρεσβυτέρους, διακόνους, διδασκάλους, λαβὼν, κατηχουμένους, μιμούμενοι τὰ αἰώνια πρόβατα, πληροῦσι τὸ· Μένουσι δὲ ὡς πρόβατα αἰώνια. Οὐκ εἰσὶ δὲ πρόβατα αἰώνια, ἀλλὰ μένουσιν ὡς πρόβατα αἰώνια.

⁶⁵ Gal. vi, 8. ⁶⁶ I Cor. ii, 14. ⁶⁷ Matth. xiii, 5. ⁶⁸ Psal. vii, 15. ⁶⁹ Joan. x, 27, 28.

(65) In utroque cod.

V. 8. Sementis eorum secundum animam.

Justi quidem sementis est secundum spiritum. Seminat enim in spiritum, et ex spiritu metit vitam æternam⁶⁵. Istorum vero, quia animalis homo non suscipit quæ sunt spiritus; stultitia est enim ipsi⁶⁶; sementis non est secundum spiritum, sed secundum animam, quod sequius quiddam est.

V. 8. Filii autem eorum in oculis.

Quæcunque faciunt, faciunt ut videantur ab hominibus⁶⁶. Filii porro sunt opera cujusque. Non sunt filii heterodoxorum in corde, in cogitationibus bonis; sed in oculis, ut videantur ab hominibus.

V. 9. Domus eorum gliscunt.

Si ingrediaris synagogam hæreticorum, et videas ibi multitudinem congregatorum; aspice, quia domus eorum gliscunt.

V. 9. Timor vero nuspiam.

Sine timore sunt. Non timent Deum, contemnunt Divinitatem; hæc dicentes de Deo, non timent quod de Deo loquuntur.

V. 9. Flagellum autem a Domino non est super ipsos.

Ejusdem. Si videas hominem talia contra Deum loquentem, sanum corpore, acie præditum oculorum, sensibus valentem, qui videatur quandoque etiam in mundanis rebus prospere agere, attende, impletum fuisse in eo quippe impio, flagellum autem a Domino non est super ipsos.

V. 10. Vacca eorum immature non peperit.

Ejusdem. Bos animal est colendæ terræ aptum, quodque in agriculturam conspirat. Et ipsi terram colunt: sed colunt Sodoma et Gomorrhæ, colunt Ægyptum. Vacca eorum immature non peperit: sed et ipsa concepit et peperit filium, ut colatur eorum maligna tellus.

V. 10. Salvata est autem illis in utero habens, et non abortivit.

Quæcunque concipiunt, hæc in utero gerunt, non ex Dei timore concipientes, sed ex pravitate. Ecce parturit iniquitatem, concepit laborem, et peperit iniquitatem⁶⁷.

V. 11. Manent autem tanquam oves æternæ.

Quis sensus est horum verborum, manebunt tanquam oves æternæ? Sunt illæ, de quibus ait Christus: Meæ oves meam vocem audiunt, et ego vitam æternam do eis⁶⁸, etc. Hæc sunt oves æternæ. Quoniam igitur mimi sunt heterodoxi, et volunt imitari gregem Christi, episcopos sibi ordinant, presbyteros, diaconos, doctores, plebem, catechumenos: imitantesque oves æternas impleant illud: Manent autem tanquam oves æternæ. Non sunt verò oves æternæ, sed manent tanquam oves æternæ.

V. 11. *Filioli autem eorum illudunt.*

V. 12. *Assumentes psalterium et citharam.*

Nostri assumunt psalterium et citharam, laudantes Deum, et glorificantes illum. Illorum vero filii, qui stolidi sunt in seipsis, illudunt, assumentes psalterium et citharam. Quodcumque usurpant dicta Veteris Testamenti, illudunt, et irrident oracula legis ac prophetarum. Assumentes harmonica, psalterium nempe legis, et citharam propheticam, illudunt illis.

V. 12. *Et latentur voce psalmi.*

Ipsi quoque dicunt psalmos Valentini, et odas Basilidis, et quædam huiusmodi pronuntiant, lætantes voce psalmi.

V. 13. *In requie autem inferni dormierunt.*

In requie autem, non cæli, sed inferni dormierunt. Nos autem oramus, haud in requie inferni dormire, sed in Dei requie in sanctis cælis, cum Christo rege nostro; cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT XXII.

V. 2. *Nunquid non Dominus est, qui docet intelligentiam et scientiam?*

Quæ administrantur a Spiritu sancto, digna sunt ut describantur. Propterea describuntur, ut lector juretur ex iis quæ legantur. Nisi igitur utiles essent sermones horum trium, qui venerunt ad Job, ita ut lector accipere aliquid possit ab iis quæ per illos ad Job dicta sunt; non utique divina providentia in librum Job describi fecisset sermones horum trium. Licet ergo ut quis emolumentum percipiat a sermonibus eorum, dogmatibus intendens: observet vero vitium sermonum in uno esse duntaxat, quoties nempe Jobum insimulant, rati illum pati propter ea, quæ peccaverit: non videntes, et alias esse multas causas, quamobrem istud hominibus contingat. Talia sunt quæ constitutum est fieri, bona sive molesta, aut quocumque voluerit quis ea nomine vocare. *Et post pauca: Nonne Dominus est, qui docet intelligentiam et scientiam?* Dogma sanum est: quoniam verus doctor virtutis non potest esse homo. *Qui docet enim hominem scientiam* ⁶⁶, etiam in Psalmis scribitur, non alium esse, quam Deum. Et, *Doceme*, inquit Propheta, *jura tua* ⁶⁷: sciens Deum esse doctorem verum et perfectum. Docet vero Deus, affulgens animæ discentis ab ipso, et mentem illuminans lumine, veraci nempe verbo suo. Quare etiam homines justi docent nos, qui docendi gratiam acceperunt.

V. 4. *Et ingredietur tecum in judicium.*

Rationem habens Deus ejus, qui illius ordinatur providentia, arguit eum. *Et ingredietur tecum in judicium.* Sæpe diximus, si quando occurrit hoc do-

⁶⁶ Psal. xciii, 10. ⁶⁷ Psal. cxviii, 12.

(66) Cod. uterque. Hinc hausit Olympiod.

(67) Αὐτῶν.

(68) Cf. t. XII, col. 1035.

A Στίχ. ια'. *Τὰ δὲ παιδία αὐτῶν προσπαίζουσι.*

Στίχ. ιβ'. *Ἀναλαμβάνοντες ψαλτήριον καὶ κιθάραν.*

Οἱ ἡμέτεροι ἀναλαμβάνουσι ψαλτήριον καὶ κιθάραν, ὑμνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ δοξολογοῦντες αὐτόν. Ἐκείνων δὲ τὰ παιδία, οἱ ἀνόητοι ἐν αὐτοῖς, προσπαίζουσι, ἀναλαμβάνοντες ψαλτήριον καὶ κιθάραν. Ὅτι ἂν ἀναλάβωσι τοὺς λόγους τῆς Παιδείας Διαθήκης, προσπαίζουσι, καὶ γελῶσι τὰ λόγια τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Ἀναλαμβάνοντες τὰ ἐναρμόνια, ψαλτήριον τὸ τοῦ νόμου, κιθάραν τὴν προφητικὴν, προσπαίζουσι αὐτοῖς.

Στίχ. ιε'. *Καὶ εὐφραίνονται φωνῇ ψαλμοῦ.*

Καὶ αὐτοὶ λέγουσι ψαλμούς Οὐαλεντίνου, καὶ λέγουσι ᾠδὰς Βασιλείδου, καὶ τοιαῦτά τινα φθέγγονται, εὐφραίνόμενοι φωνῇ ψαλμοῦ.

B Στίχ. ιγ'. *Ἐν δὲ ἀναπαύσει ᾄδου ἐκοιμήθησαν.*

Ἐν δὲ ἀναπαύσει οὐκ οὐρανοῦ, ἀλλ' ἄλλου ἐκοιμήθησαν. Ἡμεῖς δὲ εὐχόμεθα οὐκ ἐν ἀναπαύσει ᾄδου κοιμηθῆναι, ἀλλ' ἐν ἀναπαύσει Θεοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τοῖς ἁγίοις μετὰ Χριστοῦ βασιλεύοντος ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦ. ΚΒ'.

(66) Στίχ. β'. *Πότερον οὐχὶ Κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν καὶ ἐπιστήμην;*

Τὰ οἰκονομούμενα ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγραφῆς ἀξιωθῆναι χρῆ. Διὰ τοῦτο ἀναγράφεται ὑπὲρ τοῦ τὸν ἐντυγχάνοντα ὠφελίσθαι ἐκ τῶν ἀναγιγνωσκομένων. Εἰ μὴ οὖν χρήσιμοι ἦσαν οἱ λόγοι τῶν τριῶν, τῶν παραγενομένων πρὸς τὸν Ἰώβ, ὡς τὸν ἐντυγχάνοντα λαβεῖν τι ἀπὸ τῶν εἰρημένων ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν Ἰώβ· οὐκ ἂν ἡ πρόνοια εἰς τὴν βίβλον τοῦ Ἰώβ ἐποίησεν ἀναγραφῆναι καὶ τοὺς λόγους τῶν τριῶν. Ἔστιν οὖν ὠφελῆθαι μὲν ἀπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ (67), ἐνορῶντα τοῖς δόγμασιν· ὁρᾶν δὲ τὸ ἐγκλητον τῶν λόγων περὶ ἑνὸς μόνου, ὅτε αἰτιῶνται τὸν Ἰώβ, οἰόμενοι αὐτὸν πάσχειν διὰ τὰ ἡμαρτημένα αὐτῷ· οὐχ ὁρῶντες, ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ αἰτία ἐστὶ τοῦ συμβαίνειν ἀνθρώποις. Τοιαῦτά ἐστι νοημισμένα εἶναι κατὰ τὴν χαλεπὰ, ἢ ὅπως ποτὲ βούλεται τις αὐτὰ ὀνομάζειν. *Καὶ μετ' ὀλίγα· Πότερον οὐχὶ ὁ Κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν καὶ ἐπιστήμην;*

(68) Τὸ δόγμα ὑγιές ἐστὶ· ὅτι ἀληθινὸς διδάσκαλος ἀρετῆς οὐ δύναται εἶναι ἀνθρώπος. Ὁ διδάσκων γὰρ ἀνθρώπων γινώσκων, καὶ ἐν τοῖς ψαλμοῖς ἀναγράφεται, ὅτι οὐκ ἄλλος ἐστὶν ἢ Θεός. *Καὶ, Δίδαξόν με, φησὶν, τὰ δικαιώματά σου, ὁ Προφήτης, εἰδὼς διδάσκαλον εἶναι ἀληθῆ καὶ τέλειον τὸν Θεόν.*

Διδάσκει δὲ ὁ Θεὸς ἐλλάμπων τῇ ψυχῇ τοῦ μανθάνοντος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τὴν διάνοιαν φωτίζων τῷ φωτὶ, τῷ ἀληθινῷ λόγῳ αὐτοῦ. (69) Οὐκοῦν καὶ ἄνδρες δικαιοῦ ἡμᾶς διδάσκουσι διδασκαλικὴν εἰληφότες χάριν (70).

(71) Στίχ. δ'. *Καὶ συνεισελεύσεται σοὶ εἰς κρίσιν.*

Λόγον ποιούμενος ὁ Θεὸς τοῦ προνοούμενου ὑπ' αὐτοῦ, ἐλέγχει αὐτόν. *Καὶ συνεισελεύσεται σοὶ εἰς κρίσιν.* Πολλάκις εἴπομεν, εἴποτε ἐνέπεσε τὸ δόγμα

(69) In cod. Nani. additur.

(70) Reliqua usque ad χάριν γίνεται ut in editis.

(71) Conter Chrys. pag. 376.

τοῦτο ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι οὕτως ἐστὶν ὁ Θεὸς φιλό-
 ἄνθρωπος, ὥστε, καὶ χρηστῶς κρίνων ἡμᾶς, ἐπι-
 τρέπει λέγειν ἡμᾶς πρὸς αὐτόν, ὡς κρίνομενον μεθ'
 ἡμῶν, περὶ ὧν βουλόμεθα. Ἐχρησάμην οὖν τοῖς ἀπὸ
 τοῦ Ἰσαα· Δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει Κύ-
 ριος. Τὸ γὰρ, διαλεχθῶμεν, τοιοῦτόν ἐστιν· Εἰ τί
 με ἔχεις ἐλέγξει, καὶ τὴν πρόνοιάν μου, ὡς ἀμελή-
 σαντός σου (72), ὡς μὴ τὰ θέοντα πεποιηκότος, λέγε·
 Κάγω, ὅ τι ποτὲ ἔχω ἐρῶ, πείσω σε, καταδικάζων σε
 ἄξιον ὄντα τοῦ καταδικασθῆναι.

Στίχ. ε'. Πότερον οὐχ ἡ κακία σου ἐστὶ πολλή;
 Εἰκότως οὐχ ἀπλῶς φημι (73) γεγονέναι ἄδικον·
 ἐπεὶ πάσχει τοιαῦτα, ὅποια οὐδεὶς αὐτῶν τηλικούτοις
 πέπτωκεν, οἷσις σύ. Εἰκὸς διὰ τὸ ἀναριθμητόν σου
 τῶν πταισμάτων, ταῦτά σοι ἐληλυθέναι.

(74) Τοῦ αὐτοῦ. Οὐ πρότερον ὠνόμασεν ἁμαρτίαν,
 εἶτα τὴν κακίαν· ἀλλ' ὁρῶν τὴν κακίαν τὴν φαύλην
 ἔξιν, εἶτα μετὰ τοῦτο τὰ ἀπὸ τῆς φαύλης ἔξω
 ἁμαρτανόμενα, ἅπερ εἶπεν ἀναριθμήτους εἶναι ἁμαρ-
 τίας.

(75) Στίχ. ε'. Ἀναριθμητοὶ δὲ σου αἱ ἁμαρτίαι.
 Ὑπολαμβάνει τοῦτο ὁ Ἐλιφάξ περὶ τοῦ Ἰώβ.
 Ἦδει αὐτὸν πλούσιον, καὶ φησιν· Ἐνέχυρα ἐλάμ-
 θανες ἀπὸ τῶν σῶν ἀδελφῶν, ὡς ὀφειλόντων μὴ
 ὀφειλόντων. Τὸ γὰρ, Ἐνέχυραῖς διακενής, τοιοῦ-
 τόν ἐστιν.

(76) Στίχ. ζ'. Ἐνέχυραῖς τοὺς ἀδελφούς σου
 διακενής.

Τοῦ αὐτοῦ. Προσεπιτείνει δὲ πάλιν ἄλλην αὐτοῦ
 ἁμαρτίαν. Ἔστι ποτὲ λαθεῖν ἀμφιάσματα; Οὐ γυμ-
 νοῦ, ἀλλὰ πλουσίου ἔχοντος ἀποκείμενα ἐνδύματα
 πολλὰ λαθεῖν. Τρία... (77) δὴ ὁ τῶν πολλῶν ἐκεῖ ἔλα-
 θον ἀμφιασιν· ἀλλὰ γυμνοῦ, ἀλλὰ πλουσίου. Ἐάν-
 μίντοι γε χιτῶνά τις ἔχη ἓνα, καὶ τοῦτον τὸν χιτῶνα,
 προφάσει τοῦ ἀπαιτεῖν τὸ ἐμὸν, ἐκδύσω, μὴ ἐλεήσας
 ἐκείνον τὸν γυμνόν, ἀμφιασιν τοῦ γυμνοῦ ὀφειλόμεν.
 Πολλὰ δὲ τοιαῦτα, ἐν ἡμῖν γίνεται, ὅτ' ἂν δανείζω-
 μεν, ὅτ' ἂν πρὸς ὀφειλέτας ἐρχώμεθα. Πολλάκις ὀφει-
 λέτης ἡμῶν εἰς ὑπερβολὴν πένεται, μὴ δυνάμενος
 ἀποδοῦναι· καὶ ἡμεῖς, τὰ σπλάγγνα ἡμῶν ἀποκλεί-
 σαντες, ἀνηλεεῖς καὶ ὠμοὶ γινόμεθα, μὴ βλέποντες
 ὅτι γυναῖκα τρέφει καὶ τέκνα, καὶ μόλις τρέφεται
 ἀπὸ τῶν ποριζομένων αὐτῷ ὀλίγων ὀβολῶν. Ἀπαι-
 τοῦμεν πικρῶς ἔσθ' ὅτι καὶ περισσὰ ἔχοντες παρ'
 ἑαυτοῖς. Ταῦτα οὖν λέγει ἐγκαλῶν τῷ Ἰώβ, ὅτι ἁμ-
 φιασιν γυμνῶν ὀφείλεν.

Στίχ. ζ'. Οὐδὲ ὕδωρ διψῶντας ἐπότισας· ἀλλὰ
 πεινώτων ἐστέρησας ψωμόν.

(78) Εἰς τὸ αὐτό. Οὐκοῦν οὐ μόνον τὸ ἀδικεῖν,
 ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ εὐεργετεῖν ὑπεύθυνον.

(79) Ταῦτα πάντα κατηγορήματά εἰσι, καὶ ἀληθῶς
 γ·κτά. Ἀλλ' οὐκ ἀληθῆ περὶ τοῦ Ἰώβ, οὐδὲ κελῶς
 ἐλάγετο περὶ αὐτοῦ.

Τοῦ αὐτοῦ. Τοιαῦτα γίνεται ἐν ταῖς πικραῖς
 71 Isa. i, 48. 72 hic, v. 6.

(72) Cod. xxi, μου.
 (73) Hoc φημί ex cod. xxi.
 (74) Cod. xxi tribuit Olympiod. quem vide pag.
 377.
 (75) In utroque cod.

A gma in aliis dictis, Deum esse adeo benignum, ut
 et utiliter judicans nos permittat nos secum loqui,
 quasi causam dicat nobiscum, de iis quæ volumus.
 Usus sum ergo loco Isaïæ : Venite, et disputemus,
 ait Dominus 71. Illud enim, disputemus, hoc sibi
 vult : Si quid habes me arguere et providentiam
 meam, tanquam qui neglexerim te, tanquam qui
 quæ facienda erant non fecerim, dic ; ego quoque
 quidquid habeo, dicam : persuadebo te, contra te
 ferens sententiam, quod dignus sis qui condemneris.

V. 5. Nunquid non improbitas tua est multa?
 Merito non simpliciter aio fuisse injustum, quia
 talia patitur, qualia nemo illorum in hujusmodi in-
 cidit, sicut tu. Merito, propter innumerabiles lapsus
 tuos, hæc tibi obvenisse.

B Ejusdem. Non prius nominavit peccatum, deinde
 vitium : sed videns vitium malum esse habitum,
 deinde postea quæ sunt a malo habitu peccata : quæ
 dixit innumerabilia esse peccata.

V. 5. Innumerabilia autem peccata tua.
 Supponit hoc Eliphaz de Job. Norat eum fuisse
 divitem, et ait : Pignora accipiebas a fratribus tuis 72,
 tanquam debitores essent, qui nihil debebant. Il-
 lud enim, Pignora postulabas inaniter, tantumdem
 significat.

V. 6. Pignora postulabas fratres tuos inaniter.
 Ejusdem. Adhuc objicit aliud iterum ejus pecca-
 tum. Licetne unquam accipere indumenta? Non
 nudi, sed divitis accipere licet, qui multa habet re-
 posita indumenta. Tria.... scilicet multorum ibi
 accipi indumentum : sed nudi, sed divitis. At si
 quis tunicam singularem habeat, et hac tunica, pra-
 textu exigendi quod meum est, ego eum spoliem,
 non misertus nuditatis ejus, vestimentum nudi ab-
 tuli. Multa hujusmodi a nobis fiunt, quando mutuo
 damus, quando ad debitores pergimus. Sæpe con-
 tingit, ut debitor noster extrema paupertate labo-
 ret, reddere non valens : et nos viscera nostra
 claudentes, immisericordes et crudeles finis, non
 attendentes quod uxorem alit et filios, ac vix susten-
 tatur a paucis quæ sibi superant obolis. Exigimus
 acriter aliquando, tametsi superflua penes nos re-
 tineamus. Hæc igitur culpans apud Job, dicit quod
 indumentum nudorum abstulerit.

C V. 7. Nec aqua sitientes potasti ; quin et famelicos
 privasti buccella.
 In idem. Ergo non modo injuria afficere, sed
 etiam non afficere beneficio in culpa est.
 Hæc omnia accusationes sunt, et vere vitupe-
 randa. Sed non vera quoad Job, neque bene de ipso
 dicta sunt.

Ejusdem. Hæc contingunt in acerbis exactioni-

(76) Confer. Olymp.
 (77) Locus deficiens et impeditus.
 (78) Cod. xxi, Confer. Olymp.
 (79) Ex alio cod. Confer. et hic Olymp.

V. 11. *Filioli autem eorum illudunt.*

V. 12. *Assumentes psalterium et citharam.*

Nostri assumunt psalterium et citharam, laudantes Deum, et glorificantes illum. Illorum vero *filioli*, qui stolidi sunt in seipsis, illudunt, assumentes psalterium et citharam. Quandocumque usurpant dicta Veteris Testamenti, illudunt, et irrident oracula legis ac prophetarum. Assumentes harmonica, psalterium nempe legis, et citharam propheticam, illudunt illis.

V. 12. *Et laetantur voce psalmi.*

Ipsi quoque dicunt psalmos Valentini, et odas Basilidis, et quædam hujusmodi pronuntiant, lætantes voce psalmi.

V. 13. *In requie autem inferni dormierunt.*

In requie autem, non cæli, sed inferni dormierunt. Nos autem oramus, haud in requie inferni dormire, sed in Dei requie in sanctis cælis, cum Christo rege nostro; cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT XXII.

V. 2. *Nunquid non Dominus est, qui docet intelligentiam et scientiam?*

Quæ administrantur a Spiritu sancto, digna sunt ut describantur. Propterea describuntur, ut lector juvetur ex iis quæ legantur. Nisi igitur utiles essent sermones horum trium, qui venerunt ad Job, ita ut lector accipere aliquid possit ab iis quæ per illos ad Job dicta sunt; non utique divina providentia in librum Job describi fecisset sermones horum trium. Licet ergo ut quis emolumentum percipiat a sermonibus eorum, dogmatibus intendens: observet vero vitium sermonum in uno esse duntaxat, quoties nempe Jobum insimulant, rati illum pati propter ea, quæ peccaverit: non videntes, et alias esse multas causas, quamobrem istud hominibus contingat. Falsa sunt quæ constitutum est fieri, bona sive molesta, aut quocumque voluerit quis ea nomine vocare. *Et post pauca: Nonne Dominus est, qui docet intelligentiam et scientiam?* Dogma sanum est: quoniam verus doctor virtutis non potest esse homo. *Qui docet enim hominem scientiam*⁶⁶, etiam in Psalmis scribitur, non alium esse, quam Deum. *Et, Doce me*, inquit Propheta, *jura tua*⁶⁷: sciens Deum esse doctorem verum et perfectum. Docet vero Deus, affulgens animæ discantis ab ipso, et mentem illuminans lumine, veraci nempe verbo suo. Quare etiam homines justi docent nos, qui docendi gratiam acceperunt.

V. 4. *Et ingreditur tecum in judicium.*

Rationem habens Deus ejus, qui illius ordinatur providentia, arguit eum. *Et ingreditur tecum in judicium.* Sæpe diximus, si quando occurrit hoc do-

⁶⁶ Psal. xciii, 10. ⁷⁰ Psal. cxviii, 12.

(66) Cod. uterque. Hinc hausit Olympiod.

(67) Αὐτῶν.

(68) Cf. t. XII, col. 1055.

A Στίχ. ια'. *Τὰ δὲ παιδία αὐτῶν προσπαίζουσι.*

Στίχ. ιβ'. *Ἀναλαμβάνοντες ψαλτήριον καὶ κιθάραν.*

Οἱ ἡμέτεροι ἀναλαμβάνουσι ψαλτήριον καὶ κιθάραν, ὑμνοῦντες τὸν Θεόν, καὶ δοξολογοῦντες αὐτόν. *Ἐκείνων δὲ τὰ παιδία*, οἱ ἀνόητοι ἐν αὐτοῖς, *προσπαίζουσιν*, ἀναλαμβάνοντες ψαλτήριον καὶ κιθάραν. Ὅτ' ἂν ἀναλάβωσι τοὺς λόγους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, προσπαίζουσι, καὶ γελῶσι τὰ λόγια τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Ἀναλαμβάνοντες τὰ ἑναρμόνια, ψαλτήριον τὸ τοῦ νόμου, κιθάραν τὴν προφητικὴν, προσπαίζουσιν αὐτοῖς.

Στίχ. ιε'. *Καὶ εὐφραίνονται φωνῇ ψαλμοῦ.*

Καὶ αὐτοὶ λέγουσιν ψαλμοὺς Οὐαλεντινίου, καὶ λέγουσιν ὠδὰς Βασιλείδου, καὶ τοιαῦτά τινα φθέγγονται, εὐφραίνόμενοι φωνῇ ψαλμοῦ.

B Στίχ. ιγ'. *Ἐν δὲ ἀναπαύσει ἦδον ἐκοιμήθησαν.*

Ἐν δὲ ἀναπαύσει οὐκ οὐρανοῦ, ἀλλ' ἄλλου ἐκοιμήθησαν. Ἡμεῖς δὲ εὐχόμεθα οὐκ ἐν ἀναπαύσει ἄλλου κοιμηθῆναι, ἀλλ' ἐν ἀναπαύσει Θεοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τοῖς ἁγίοις μετὰ Χριστοῦ βασιλεύοντος ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΕΦ. ΚΒ'.

(66) Στίχ. β'. *Πότερον οὐχὶ Κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν καὶ ἐπιστήμην;*

Τὰ οικονομούμενα ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγραφῆς ἀξιωθῆναι χρή. Διὰ τοῦτο ἀναγράφεται ὑπὲρ τοῦ τὸν ἐντυγχάνοντα ὠφελεῖσθαι ἐκ τῶν ἀναγιγνωσκομένων. Εἰ μὴ οὖν χρήσιμοι ἦσαν οἱ λόγοι τῶν τριῶν, τῶν παραγενομένων πρὸς τὸν Ἰώβ, ὡς τὸν ἐντυγχάνοντα λαβεῖν τι ἀπὸ τῶν εἰρημένων ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν Ἰώβ· οὐκ ἂν ἦ πρόνοια εἰς τὴν βίβλον τοῦ Ἰώβ ἐποίησεν ἀναγραφῆναι καὶ τοὺς λόγους τῶν τριῶν. Ἔστιν οὖν ὠφελήθηται μὲν ἀπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ (67), ἐνορῶντα τοῖς δόγμασιν· ὁρᾶν δὲ τὸ ἐγκλητον τῶν λόγων περὶ ἕν μόνον, ὅτε αἰτιῶνται τὸν Ἰώβ, οἰόμενοι αὐτὸν πάσχειν διὰ τὰ ἡμαρτημένα αὐτῶ· οὐχ ὁρῶντες, ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ αἰτιά ἐστι τοῦ συμβαίνειν ἀνθρώποις. Τοιαῦτά ἐστι νενομισμένα εἶναι κατὰ τὴν χαλεπὰ, ἢ ὅπως ποτὲ βούλεται τις αὐτὰ ὀνομάζειν. *Καὶ μετ' ὀλίγα· Πότερον οὐχὶ ὁ Κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν καὶ ἐπιστήμην;*

C (68) *Τὸ δόγμα ὑγιές ἐστι· ὅτι ἀληθινὸς διδάσκαλος ἀρετῆς οὐ δύναται εἶναι ἄνθρωπος. Ὁ διδάσκων γὰρ ἄνθρωπον γινώσκει, καὶ ἐν τοῖς ψαλμοῖς ἀναγράφεται, ὅτι οὐκ ἄλλος ἐστὶν ἢ Θεός. Καὶ, Δίδαξόν με*, φησὶν, *τὰ δικαιώματά σου*, ὁ Προφήτης, εἰδὼς διδάσκαλον εἶναι ἀληθῆ καὶ τέλειον τὸν Θεόν. Δίδασκει δὲ ὁ Θεὸς ἐλλάμπων τῇ ψυχῇ τοῦ μαθάνοντος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τὴν διάνοιαν φωτίζων τῷ φωτὶ, τῷ ἀληθινῷ λόγῳ αὐτοῦ. (69) Οὐκοῦν καὶ ἄνδρες δίκαιοι ἡμᾶς διδάσκουσι διδασκαλικὴν εἰληφότες χάριν (70).

D (71) Στίχ. δ'. *Καὶ συνεισελεύσεται σοὶ εἰς κρῖσιν.*

Λόγον ποιούμενος ὁ Θεὸς τοῦ προνοουμένου ὑπ' αὐτοῦ, ἐλέγχει αὐτόν. *Καὶ συνεισελεύσεται σοὶ εἰς κρῖσιν*. Πολλάκις εἶπομεν, εἴποτε ἐνέπεσε τὸ δόγμα

(69) In cod. Nani. additur.

(70) Reliqua usque ad χάριν γίνεται ut in editis.

(71) Confer Chrys. pag. 376.

(69) In cod. Nani. additur.

(70) Reliqua usque ad χάριν γίνεται ut in editis.

(71) Confer Chrys. pag. 376.

τοῦτο ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι οὕτως ἐστὶν ὁ Θεὸς φιλό-
άνθρωπος, ὥστε, καὶ χρηστῶς κρίνων ἡμᾶς, ἐπι-
τρέπει λέγειν ἡμᾶς πρὸς αὐτὸν, ὡς κρίνομενον μεθ'
ἡμῶν, περὶ ὧν βουλόμεθα. Ἐχρησάμην οὖν τοῖς ἀπὸ
τοῦ Ἰσαΐα· Δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει Κύ-
ριος. Τὸ γὰρ, διαλεχθῶμεν, τοιοῦτόν ἐστιν· Εἰ τί
με ἔχεις ἐλέγξει, καὶ τὴν πρόνοιάν μου, ὡς ἀμελή-
σαντός σου (72), ὡς μὴ τὰ δέοντα πεπαιχκότος, λέγε·
Κάγω, ὅτι ποτὲ ἔγω ἔρω, πείσω σε, καταδικάζων σε
ἄξιον ὄντα τοῦ καταδικασθῆναι.

Στίχ. ε'. Πότερον οὐχ ἡ κακία σου ἐστὶ πολλή;

Εἰκότως οὐχ ἀπλῶς φημι (73) γεγονέναι ἄδικον·
ἐπεὶ πάσχει τοιαῦτα, ὅποια οὐδεὶς αὐτῶν τηλικούτοις
πέπτωκεν, οἷσις σύ. Εἰκότως διὰ τὸ ἀναριθμητόν σου
τῶν πταισμάτων, ταῦτά σοι ἐληλυθέναι.

(74) Τοῦ αὐτοῦ. Οὐ πρότερον ὠνόμασεν ἁμαρτίαν,
εἶτα τὴν κακίαν· ἀλλ' ὁρῶν τὴν κακίαν τὴν φαύλην
ἔξιν, εἶτα μετὰ τοῦτο τὰ ἀπὸ τῆς φαύλης ἔξεως
ἁμαρτανόμενα, ἅπερ εἶπεν ἀναριθμήτους εἶναι ἁμαρ-
τίας.

(75) Στίχ. ε'. Ἀναριθμητοὶ δέ σου αἱ ἁμαρτίαι.

Ἵπολαμβάνει τοῦτο ὁ Ἐλιφάζ περὶ τοῦ Ἰώβ.
Ἦδει αὐτὸν πλούσιον, καὶ φησιν· Ἐρέχυρα ἐλάμ-
θανες ἀπὸ τῶν σῶν ἀδελφῶν, ὡς ὑφειλόντων μὴ
ὑφειλόντων. Τὸ γὰρ, Ἠνεχούραζες διακερῆς, τοιοῦ-
τόν ἐστιν.

(76) Στίχ. ζ'. Ἠνεχούραζες τοὺς ἀδελφούς σου
διακερῆς.

Τοῦ αὐτοῦ. Προσεπιτείνει δὲ πάλιν ἄλλην αὐτοῦ
ἁμαρτίαν. Ἔστι ποτὲ λαθεῖν ἀμφιάσματα; Οὐ γυμ-
νοῦ, ἀλλὰ πλουσίου ἔχοντος ἀποκείμενα ἐνδύματα
πολλὰ λαθεῖν. Τρία... (77) δὴ ὁ τῶν πολλῶν ἐκεῖ ἔλα-
θον ἀμφίαισιν· ἀλλὰ γυμνοῦ, ἀλλὰ πλουσίου. Ἐάν-
μνοι γε χιτῶνά τις ἔχη ἓνα, καὶ τοῦτον τὸν χιτῶνα,
προφάσει τοῦ ἀπαιτεῖν τὸ ἔμδν, ἐκδύσω, μὴ ἐλεήσας
ἐκείνον τὸν γυμνὸν, ἀμφίαισιν τοῦ γυμνοῦ ὑφειλόμεν.
Πολλὰ δὲ τοιαῦτα, ἐν ἡμῖν γίνεται, ὅτ' ἂν δανεῖζω-
μεν, ὅτ' ἂν πρὸς ὑφειλέτας ἐρχώμεθα. Πολλάκις ὑφει-
λέτης ἡμῶν εἰς ὑπερβολὴν πένεται, μὴ δυνάμενος
ἀποδοῦναι· καὶ ἡμεῖς, τὰ σπλάγγνα ἡμῶν ἀποκλεί-
σαντες, ἀνηλεῖς καὶ ὠμοὶ γινόμεθα, μὴ βλέποντες
ὅτι γυναῖκα τρέφει καὶ τέκνα, καὶ μόλις τρέφεται
ἀπὸ τῶν ποριζομένων αὐτῷ ὀλίγων ὀβολῶν. Ἀπαι-
τοῦμεν πικρῶς ἔσθ' ὅτε καὶ περισσὰ ἔχοντες παρ'
ἑαυτοῖς. Ταῦτα οὖν λέγει ἐγκαλῶν τῷ Ἰώβ, ὅτι ἀμ-
φίαισιν γυμνῶν ὑφείλεν.

Στίχ. ζ'. Οὐδὲ ὕδωρ διψῶντας ἐπότισας· ἀλλὰ
πεινῶντων ἐστέρησας ψωμόν.

(78) Εἰς τὸ αὐτό. Οὐκοῦν οὐ μόνον τὸ ἀδικεῖν,
ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ εὐεργετεῖν ὑπεύθυνον.

(79) Ταῦτα πάντα κατηγορημάτά εἰσι, καὶ ἀληθῶς
γινώσκοντες. Ἄλλ' οὐκ ἀληθῆ περὶ τοῦ Ἰώβ, οὐδὲ καλῶς
ἐλέγχετο περὶ αὐτοῦ.

Τοῦ αὐτοῦ. Τοιαῦτα γίνεται ἐν ταῖς πικραῖς

⁷¹ Isa. 1, 48. ⁷² hic, v. 6.

(72) Cod. xxi, μου.

(75) Hoc φημί ex cod. xxi.

(74) Cod. xxi tribuit Olympiod. quem vide pag.

377.

(75) In utroque cod.

A gma in aliis dictis, Deum esse adeo benignum, ut
et utiliter judicans nos permittat nos secum loqui,
quasi causam dicat nobiscum, de iis quæ volumus.
Usus sum ergo loco Isaïæ: *Venite, et disputemus*,
ait Dominus ⁷¹. Illud enim, *disputemus*, hoc sibi
vult: Si quid habes me arguere et providentiam
meam, tanquam qui neglexerim te, tanquam qui
quæ facienda erant non fecerim, dic; ego quoque
quidquid habeo, dicam: persuadebo te, contra te
ferens sententiam, quod dignus sis qui condemneris.

V. 5. *Nunquid non improbitas tua est multa?*

Merito non simpliciter aio fuisse injustum, quia
talìa patitur, qualia nemo illorum in hujusmodi in-
cidit, sicut tu. Merito, propter innumerabiles lapsus
tuos, hæc tibi obvenisse.

B *Ejusdem.* Non prius nominavit peccatum, deinde
vitium: sed videns vitium malum esse habitum,
deinde postea quæ sunt a malo habitu peccata: quæ
dixit innumerabilia esse peccata

V. 5. *Innumerabilia autem peccata tua.*

Supponit hoc Eliphaz de Job. Norat enim fuisse
divitem, et ait: *Pignora accipiebas a fratribus tuis* ⁷²,
tanquam debitores essent, qui nihil debebant. Il-
lud enim, *Pignora postulabas inaniter*, tantumdem
significat.

V. 6. *Pignora postulabas fratres tuos inaniter.*

C *Ejusdem.* Adhuc objicit aliud iterum ejus pecca-
tum. Licetne unquam accipere indumenta? Non
nudi, sed divitis accipere licet, qui multa habet re-
posita indumenta. Tria... scilicet multorum ibi
accepi indumentum: sed nudi, sed divitis. At si
quis tunicam singularem habeat, et hac tunica, pra-
textu exigendi quod meum est, ego eum spoliem,
non misertus nuditatis ejus, vestimentum nudi ab-
stuli. Multa hujusmodi a nobis sunt, quando mutuo
damus, quando ad debitores pergimus. Sæpe con-
tingit, ut debitor noster extrema paupertate labo-
ret, reddere non valens: et nos viscera nostra
claudentes, immisericores et crudeles finis, non
attendentes quod uxorem alit et filios, ac vix susten-
tatur a paucis quæ sibi superant obolis. Exigimus
acriter aliquando, tametsi superflua penes nos re-
tineamus. Hæc igitur culpans apud Job, dicit quod
indumentum nudorum abstulerit.

V. 7. *Nec aqua sitientes potasti; quin et famelicos
privasti buccella.*

In idem. Ergo non modo injuria afficere, sed
etiam non afficere beneficio in culpa est.

Hæc omnia accusationes sunt, et vere vitupe-
randa. Sed non vera quoad Job, neque bene de ipso
dicta sunt.

Ejusdem. Hæc contingunt in acerbis exactioni-

(76) Confer. Olymp.

(77) Locus deficiens et impeditus.

(78) Cod. xxi. Confer. Olymp.

(79) Ex alio cod. Confer. et hic Οὐραφ.

bus. Aliquando ipsam buccellam unicam quis habet : etsi integrum panem non habeat , auferimus ei, dicentes : At debitor es.

V. 9. *Viduas autem dimisisti vacuas.*

Attendamus, si vidua domum nostram ingredia- tur, ne unquam vacuum eam dimittamus. Pro fa- cultate sua quisque ex eo quod habet impleat sinum viduæ.

V. 9. *Orphanos autem vexasti.*

Ejusdem. Neminem vexare oportet : præcipue autem necesse est parcere orphanis. Pro animabus enim auxilio destitutis pugnandum edixit Deus. Præ cæteris vero hominibus , pauperes , viduæ , pupilli auxilio indigent.

V. 10. *Ideo circumdederunt te laquei.*

Laqueos appellat, ea quæ illi evenerant : in quos incidit, quibus etiam illaqueatur illius anima ex iis quæ illi acciderant.

V. 11. *Lux tibi tenebræ evasit.*

In luce eras, quando opes habebas , quando li- beri tui superstites erant, quando sanum erat cor- pus tuum. Nunc autem quasi in tenebras descendisti, in hujusmodi nempe calamitates.

In idem. Hoc est, in solitudine, et sub dio posi- tus, errabundus, extorris, et sine lare.

V. 11. *Dormitantem autem te aqua operuit.*

Hoc, *dormitantem te aqua operuit*, significat : ope- ruit te contraria virtus. Quia non vigilabas, quia non dormiebas. Novit autem Scriptura somnum quemdam peccati. Idcirco præcepit nobis dicens : *Ne des somnum oculis tuis, neque dormitionem pal- pebris, ut vivas tanquam dorcas e laqueis, et ut avi- cula ex laqueo* ⁷².

V. 12. *Nonne qui sublimia incolit, intuetur?*

At enim reputas, nequaquam videre quæ sunt Deum, qui in sublimibus inhabitat. Ut igitur uni- versa intuens, eos qui ex contumelioso habitu co- gitationem superbe tollunt, præcipites agit.

V. 12. *Eos vero qui contumelia feruntur, humiliavit.*

Si quis feratur contumelia, et quodammodo ab- ripiatur ab habitu conviciandi et actu, hic a Deo humiliatur. Par est igitur, quia et tu contumelia af- fecisti viduas et pupillos, et exegisti pignora ina- niter a fratribus tuis ; ut idcirco hæc patiaris, et humiliatus fueris.

V. 13. *Et dixisti, Quid novit Fortis?*

Par est : quia tu tecum dixisti, *Quid novit Fortis?* quasi dixeris, Potestne omnia novisse Deus?

V. 13. *Aut in caligine judicabit?*

Ejusdem. Potest autem judicare Deus etiam in procella existens.

V. 14. *Et orbem cæli obambulat.*

Ambit et circumplectitur Dei providentia.

⁷² Prov. vi, 4, 5.

(80) V. 8 exstat tom. XII, col. 1038.

(81) In cod. XXI Chrysostomo tribuitur.

(82) Cod. XXI, Alius tribuit Joanni.

(83) Cod. XXI tribuit Olymp. Aquila et Theodot.,

ἀπαυτῆσειν. Ἐνίοτε αὐτὸν τὸν ψωμὸν ἔχει τις ἕνα· κὰν μὴ ἔχη ἄρτον ὀλόκληρον, ἀφαιροῦμεν ἀπ' αὐτοῦ λέγοντες· Ἄλλ' ὀφείλεις (80).

Στίχ. θ'. *Χήρας δὲ ἐξαπέστειλας κενάς.*

Προσέχωμεν ἐὰν χήρα ἡμῶν εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν, μήποτε κενὴν αὐτὴν ἐξαποστείλωμεν. Κατὰ δύνα- μιν ἕκαστος πρὸς ὃ ἔχει πληρωσάτω τὸν κόλπον τῆς χήρας.

(81) Στίχ. θ'. *Ὀρφανούς δὲ ἐκάκωσας.*

Τοῦ αὐτοῦ. Οὐδένα μὲν δεῖ κακοῦν, ἐξαιρέτως δὲ χρῆ φείδεσθαι τῶν ὀρφανῶν. Περὶ γὰρ τῶν ἀδοθη- τῶν ψυχῶν πολεμεῖν ὁ Θεὸς ἐνετείλατο. Μᾶλλον δὲ παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, πτωχοὶ, χῆραι, ὀρφα- νοὶ δέονται βοηθείας.

Στίχ. ι'. *Τοιγαροῦν ἐκύκλωσάν σε παγίδες.*

Παγίδας λέγει τὰ συμβεβηκότα αὐτῷ, ἐν αἷς ἐμ- πέπτωκεν, εἰς ἃς καὶ παγιδεύεται αὐτοῦ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων αὐτῷ.

Στίχ. ια'. *Τὸ φῶς σοι σκότος ἀπέβη.*

Ἐν φωτὶ ἦς, ὅτε τὰ ὑπάρχοντά σοι ἦν, ὅτε τὰ τέκνα σου περιῆν, ὅτε ὑγίαινε σου τὸ σῶμα. Νῦν δὲ οἶον εἰς σκότος καταβέβηκας, εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας.

(82) *Εἰς τὸ αὐτό.* Τουτέστιν ἐν ἐρημίᾳ, καὶ αἴ- θριος, ἀλήτης, καὶ φυγᾶς, καὶ ἀνέστιος.

(83) Στίχ. ια'. *Κοιμηθέντα δὲ ὕδωρ σε ἐκάλυψεν.*

Τὸ, *κοιμηθέντα σε ὕδωρ ἐκάλυψεν*, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκάλυψε σε ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια. Ἐπεὶ οὐκ ἐγρηγόρεις, ἐπεὶ οὐχ ὑπνωσας. Οἶδε δὲ ἡ Γραφή ὑπνον τινὰ ἁμαρτίας. Διὸ ἐντέταλται ἡμῖν λέγουσα· *Μὴ θῶς ὑπνον σοῖς ὄμμασι, μηδὲ ρυσταγμῶν τοῖς βλεφάροις, ἵνα ζήση ὡσπερ θορκᾶς ἐκ βρό- χων, καὶ ὡσπερ ὄρνισον ἐκ παγίδος.*

(84) Στίχ. ιβ'. *Μὴ οὐχὶ ὁ τὰ ὑψηλά ραίων ἐφορᾷ;*

Ἄλλὰ νομίζεις, ὅτι οὐχ ὄρα τὰ πραττόμενα ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν Θεός. Οἷα τοίνυν πάντα ἐφορῶν, τοὺς ὑπὸ τῆς ὑβριστικῆς ἕξεως ἐπηρμένους τὸ φρό- νημα καταφέρει.

(85) Στίχ. ιβ'. *Τοὺς δὲ ὕβρει φερομένους ἐταπει- νωσεν.*

Εἰ τις φέρεται ὕβρει, καὶ ρινοει κατασύρεται ὑπὸ ὑβριστικῆς ἕξεως καὶ πράξεως, οὗτος ταπεινῶνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἰκόσ οὖν, ἐπεὶ καὶ σὺ ὕβρισας χήρας καὶ ὀρφανούς, καὶ ἠνεχύρασας διακενῆς τοὺς ἀδελ- φούς σου· διὰ τοῦτο ταῦτα πέπονθας, καὶ τεταπει- νῶσαι.

Στίχ. ιγ'. *Καὶ εἰπας, Τί ἐγνώ ὁ Ἰσχυρός;*

Εἰκόσ, ὅτι σὺ ἔλεγες κατὰ σαυτὸν, *Τί ἐγνώ ὁ Ἰσχυ- ρός;* Οἶον, Δύναται πάντα ἐγνωκέναι ὁ Θεός;

Στίχ. ιγ'. *Ἥ κατὰ τοῦ γνόφου κρινεῖ;*

Τοῦ αὐτοῦ. Δύναται δὲ κρίνειν ὁ Θεός καὶ ἐν χει- μῶνι γενόμενος.

Στίχ. ιδ'. *Καὶ γῆρον οὐρανοῦ διακορεύεται.*

Ἐκπεριέρχεται ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ.

Καὶ πλῆθος ὑδάτων καλύψει σε.

(84) Cod. XXI. Confer Olymp.

(85) Codex uterque tribuit Origeni.

Στίχ. ιε'. Μὴ τρίβον αἰώνιον φυλάξης;
Μὴ δύνασαι σὺ τὴν τρίβον τὴν αἰώνιον, καθ' ἧς
πορεύεται ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ἐπιτηρῆσαι;
(86) Στίχ. ιε'. Ἦν ἐπάτησαν ἄνδρες δίκαιοι.
Τοῦ αὐτοῦ. Τὴν τρίβον τὴν αἰώνιον ἐπάτησαν ἄν-
δρες δίκαιοι. Κατὰ γὰρ τρίβου αἰωνίας βαίνουσιν.
Ἐπεὶ πάντα αὐτοῖς πρόκειται πράττειν, ὥστε τυχεῖν
τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Κἂν δοκῶσιν οὖν ἐπίσης βα-
δίζειν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτῆ ἐπιβαίνει τρίβων αἰωνίων.

(87) Στίχ. ις'. Οἱ συνελήσθησαν ἄωροι.

Πολλάκις δίκαιοι πρὸ καιροῦ ἐτελεύτησαν. Τε-
λειωθεὶς γὰρ ἐπ' ὀλίγῳ ὁ δίκαιος, ἐπλήρωσε χρό-
νους μακροῦς· ἀρετὴ (88) γὰρ ἐν τῷ Κυρίῳ ἡ ψυχὴ
αὐτοῦ.

Στίχ. ις'. Ποταμὸς ἐπιφρέων οἱ θεμέλιοι αὐτῶν.

Τοῦ αὐτοῦ. Τῶν δικαίων οἱ θεμέλιοι οἶόν εἰσιν.

Ἄει προκόπτουσιν, ἀεὶ αὐξοῦσιν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς.

Στίχ. ιη'. Ὅς δὲ ἐνέπλησε τοὺς οἴκους αὐτῶν
ἀγαθῶν.

Τοῦ αὐτοῦ. Τῶν δικαίων ἐνέπλησε τοὺς οἴκους
ἀγαθῶν. Ἐγὼ οὐκ ἀκούω τοὺς οἴκους τούτους·
ἀλλὰ τοὺς οἴκους αὐτῶν, τοὺς κατὰ τὸ ἡγεμονικὸν
ἐνέπλησεν ἀγαθῶν. Πολῶν ἀγαθῶν; Σωφροσύνης, δι-
καιοσύνης, ἀνδρείας, φρονήσεως, τῶν ἀπὸ τῶν ἔργων.
Τουτέστι τὸ πληρωθῆναι οἴκους ἀγαθῶν.

Στίχ. ιθ'. Ἄμεμπτος δὲ ἐμυκτήρισεν αὐτούς.

Τίνας; ἢ τὴν βουλὴν τῶν ἀσεβῶν; Οἶον· βούλονται
τίνα διδάσκειν τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ, ἐν τῷ λέ-
γειν· ἃ λέγουσι δόγματα μοχθηρὰ ἔχοντες. Ταῦτα
ἄμεμπτος ὄρων μυκτηρίζει.

Στίχ. κ'. Καὶ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν καταφάγεται
πῦρ.

Τοῦ αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ καταλείπεται κατὰ τοὺς
ἀσεβεῖς, τῶν προτέρων ἀποθανόντων, τὸ πῦρ κατα-
φάγεται.

Στίχ. κβ'. Ἐλαβε δὲ ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐξηγο-
ρίαν.

Τὴν ἐξηγορίαν ἐζήτησαν κατ' ἑμαυτὸν, τί σημαίνει.
Καὶ εὔρον ἐν ἄλλῃ ἐκδόσει ἀντ' αὐτῆς ἐξομολόγησιν·
Φησὶν οὖν μᾶλλον· Ἐξομολόγησαι περὶ τῶν ἁμαρ-
τημάτων σου· ἔκλαβε ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ
εἰσηγορίαν σὺν ἐξομολογήσει· ἀνάλαβε δὲ τὰ ῥήματα
αὐτοῦ ἐκ καρδίας σου. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Ἐλιφάζ,
νοουθετῶν, ὡς ᾤετο, τὸν Ἰώβ.

Στίχ. κγ'. Ἐὰν δὲ ἐπιστραφῆς, καὶ ταπεινώσῃς
σεαυτὸν ἐναντὶ Κυρίου.

Νουθετεῖ αὐτὸν πρὸς τὸ ἐπιστρέψαι, οἰόμενος αὐ-
τὸν ταῦτα ἁμαρτηκότα πεπονθέναι.

Στίχ. κδ'. Καὶ ὡς πέτρα χειμάρρου (88*) Σωφείρ.

Ἐκ τοῦ τόπου οὗ γίνεταί τὸ χρυσίον, ἐλεύσεται ἐπὶ
σέ, οἶονεῖ, ἔσται λόγος σου ποικίλος καὶ καλός.

(89) Στίχ. κε'. Ἔσται οὖν σοὶ ὁ Παρτοκράτωρ
βοηθὸς ἀπὸ ἐχθρῶν.

Ἐὰν ὑποτάξῃς ἑαυτὸν, ἐὰν ἐξομολογήσῃ.

* Sap. iv, 13.

(86) Didymi, ex cod. xxi.

(87) Origeni uterque cod.

(88) Forte ἀρεστή, placens.

A V. 15. Nunquid semitam æternam custodieris?

Nunquid potes tu semitam æternam, secundum
quam pergit divina providentia, observare?

V. 15. Quam calcarunt viri justi.

Ejusdem. Semitam æternam calcarunt viri justi.
Per semitam enim æternam incedunt. Quandoqui-
dem omnia illis propositum est facere, quo compo-
tes fiant futuri sæculi. Quamvis igitur videantur
cum vulgo incedere, anima tamen illorum ingreditur
semitas æternas.

V. 16. Qui accepti sunt immaturi.

Sæpe justi ante tempus fati concesserunt. Ef-
fectus enim perfectus in modico justus, explevit tem-
pora longa: virtus enim in Domino anima illius *.

B V. 16. Fluvius influens, fundamenta eorum.

Ejusdem. Justorum fundamenta quodammodo
sunt. Semper proficiunt, semper crescunt in bonis.

V. 18. Ille autem implevit domos eorum bonis.

Ejusdem. Justorum domos implevit bonis. Ego
non audio domos istas, sed domus eorum. Has
quoad principem animi facultatem replevit bonis.
Quibus bonis? Temperantia, justitia, fortitudine,
prudentia, actionibus. Hoc est replere domos bonis.

V. 19. Irreprehensibilis autem subsannavit eas.

Quos? An voluntatem impiorum? Puta: volunt
quempiam docere contraria veritati, dicendo. At
quæ dicunt, dogmata habent flagitiosa. Hæc vir ir-
reprehensibilis videns, subsannat.

V. 20. Et reliquum eorum devorabit ignis.

Ejusdem. Hoc quod relictum est ex impiorum
placitis, morientibus prioribus illis, ignis devorabit.

V. 22. Accipit autem ex ore ejus accusationem.

Accusationem quærebam secundum me quid hic
sibi vellet. Et inveni in alia editione pro ea, con-
fessionem. Dicit igitur potius: Confitere de pecca-
tis tuis; accipe de ore Dei patrociniū eum con-
fessione; assume vero verba ejus ex corde tuo.
Hæc porro Eliphaz dixit, commonefaciens, ut pu-
tabat, Jobum.

D V. 25. Si autem convertaris, et humilies teipsum
coram Domino.

Admonet ipsum ut convertatur, ratus eum pro-
pter peccata hæc passum fuisse.

V. 24. Et ut petra torrentes Ophir.

Ex loco ubi est aurum, veniet ad te: quasi dice-
ret, erit sermo tuus varius et pulcher.

V. 25. Erit igitur tibi Omnipotens auxiliator ad
inimicos.

Si subicias teipsum, si confitearis.

(88*) Lego χειμάρρους Ὠφείρ.

(89) Cod. xxi tribuit Polychron.

ἀπὸ τῆς Γραφῆς ὠνομασμένον. Τί ἀποκρίνεται; Ἄ
προσχωμεν (98) τῇ λέξει.

Στίχ. α'. Ἐτι δὲ προσθεὶς ὁ Ἰώβ εἶπεν τῷ προ-
ομιῶν

Στίχ. β'. Ζῆ Κύριος, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ
Παντοκράτωρ, ὁ παραπικράνας (99) μου ψυ-
χήν, καὶ τὰ ἐξῆς.

Οἶδα πόθεν κενήσθε εἰς τὸ ἐρεθίσαι με. Ὁμνυμι
δὲ ὑμῖν, καὶ ὁμνυμι κατὰ τοῦ ζῶντος Κυρίου αὐτοῦ,
κρίναντός με ταῦτα παθεῖν, αὐτοῦ τοῦ παραδόντος
με ταύταις περιστάσεσι, τοῦ δόντος ἐξουσίαν τῷ
διαβόλῳ τοιούτοις με ἐξετασμοῖς ἐξετάζεσθαι, καὶ
βασανίζεσθαι. Ὁμνυμι κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ φημι,
ὅτι ζῆ Κύριος, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ Παντο-
κράτωρ, ὁ παραπικράνας μου τὴν ψυχήν.

Στίχ. ε'. Μὴ μοι εἴη δίκαιους ὑμᾶς ἀποφῆναι,
ἕως ἂν ἀποθάνω.

Ἐὰν συγκαταθῶμεν (2) οἷς λέγετε, ὅτι νενοήκατε
διὰ τί ταῦτα πέπονθα, δίκαιους ὑμᾶς ἀπεφηνάμην
ἕως ἂν ἀποθάνω.

Στίχ. ε'. Οὐ γὰρ ἀπαλλάξω τὴν ἀκακίαν μου (3).

Οὐκ ἀφήσω τὸ προσέχειν τῇ δικαιοσύνῃ· μεμνή-
σομαι ἀεὶ περιέχεσθαι αὐτῆς.

(4) Στίχ. ζ'. Οὐ γὰρ σύνοιδα ἐμαυτῷ ἄτοπα
πράξει.

Πολλὴ ἡ παρῆρησία αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῷ προτέρῳ
βίῳ, καὶ ἐπὶ τοῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς περιστάσεως,
ὥστε αὐτὸν εἰπεῖν· Οὐ σύνοιδα ἐμαυτῷ ἄτοπα (5)
πράξει.

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Στίχ. ιθ'. Ποῖος δὲ τόπος ἐστὶν ἐπιστήμης;

Ἐπιστήμη ἢ περιοχὴ τῶν ὠσαύτως ἐχόντων θεω-
ρίαν· σύνεσις δὲ ἡ διάκρισις.

(6) Στίχ. ιε'. Καὶ οὐ σταθήσεται ἀργύριον ἀντάλ-
λαγμα αὐτῆς.

Οὐδὲν ἀντάξιόν ἐστιν τῆς σοφίας. Ἐὰν ἀπλούστε-
ρον νοῆς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσεόν, εὐθέως ἐρεῖ
Ἰώβ, ὅτι οὐδὲν ἀξιόν ἐστι τῆς σοφίας.

Στίχ. ις'. Ἐν ὄνυχι τιμῶ καὶ σαπφείρῳ.

Οὐδὲ ὄνυχι τιμῶ ἡ σοφία παραβληθήσεται· ἀλλ'
οὐδὲ ἐν σαπφείρῳ ἰσωθήσεται αὐτή.

Στίχ. ιη'. Μετέωρα καὶ γάβεις οὐ μνησθήσεται.

Οὐδὲ τὰ μετέωρα ἀξιὰ ἐστι τῆς σοφίας, οὐδὲ γά-
βεις. Ἔοικε δὲ ἐπὶ δυναμένων τάχθαι (7), οἷον ἐπι-
γαρτικῶν. Τινὲς δὲ φασιν, ὅτι γάβεις λέγεται τὸ
ὑπερέχον τοῦ χειλὸς τοῦ μεδίμου, ὃ καλεῖται κομ-
μουλάτον.

Στίχ. ιη'. Καὶ ἔλκυσσον σοφίαν ὑπὲρ τὰ ἐσώτατα.

Τὰ ἐσώτατα περὶ τὴν Ἰνδίαν, ἢ τὰ περὶ τὴν
ἐπέκεινα χώραν, ἐνθα εἰσὶ τίμιοι λίθοι. Φέρει δὲ
ἐκείνη ἡ χώρα τοὺς ἀνθρώποις ταῦτα, νομιζόμενα
παρὰ τοῖς πλουσίοις εἶναι θαυμαστά. Παρ' ἐκεῖνα οὖν
τὰ ἐσώτατα ἔλκυσσον εἰς σαυτὸν τὴν σοφίαν. Ἡ,
ὑπὲρ τὰ ἐσώτατα, ὑπεραπόρρητα τὰ ἐνδον μυστήρια

(98) Cod. xxi, προσθῶμεν. In sequentibus confer
Olymp.

(99) Cod. xxi, πικράνας hic et infra.

(1) Hic v. 1 in Græco.

(2) Forte συγκαταθῶ μὲν.

(3) Symmach., οὐκ ἐπιστήσομαι (f. ἀπὸ) τῆς

A recitatum ab ipso proœmium, quemadmodum illud
appellat Scriptura (1). Quid respondet? attendamus
orationi.

V. 1. *Adhuc autem adjiciens Job dixit proœmio :*

V. 2. *Vivit Dominus, qui sic me judicavit : et Om-
nipotens, qui exacerbavit animam meam, etc.*

Novi unde commoti fueritis, ut me irritaretis.
Juro autem vobis, et juro per ipsum viventem Do-
minum, qui judicavit me isthæc pati; per ipsum
qui tradidit me calamitatibus istis, qui dedit pote-
statem diabolo ut talibus me probationibus probaret
et torqueret. Per Dominum juro, et aio, quia *vivit
Dominus, qui sic me judicavit, et Omnipotens, qui
exacerbavit animam meam.*

V. 5. *Non mihi fuerit justos vos appellare, usque
dum moriar.*

Si quidem consensero his quæ dicitis, quoniam
recognitastis, utquid hæc passus sim; justos vos
appellaverim usque dum moriar.

V. 5. *Non enim dimittam innocentiam meam.*

Non omittam attendere justitiæ: meminero sem-
per complecti illam.

V. 6. *Non enim mihi conscius sum turpia fecisse.*

Magna est loquendi libertas ejus etiam quoad vi-
tam superiorem, et de iis quæ illi evenerunt cala-
mitatis tempore, usque eo ut dicat: *Non mihi con-
sciussum turpia fecisse.*

CAP. XXVIII.

V. 12. *Qualis autem locus est scientiæ?*

Scientia est comprehensio eorum, quæ in theo-
ria simili modo se habent: intellectus autem est
secretio.

V. 15. *Et non stabit argentum commutatio illius.*

Nihil est quod digne cum sapientia commutari
possit. Si simplicius intelligas argentum et aurum,
statim dicet Job, nihil dignum esse sapientia.

V. 16. *In onyche pretioso, et sapphiro.*

Ne onychi quidem pretioso conferetur sapientia,
at neque in sapphiro æquabitur ipsa.

V. 18. *Meteora et gabes non memorabuntur.*

Ne meteora quidem digna sunt sapientia, neque
gabis. Videtur pro valentibus positam fuisse, puta
acinæceis. Quidam dicunt, *gabis* vocari superio-
rem partem labii medimni, quod dicitur *cumula-
tum* (8).

V. 18. *Et trahere sapientiam super intima.*

Intima, Indiarum, vel ulteriorum regionum signi-
ficationem habet, ubi sunt lapides pretiosi. Fert
autem tellus illa isthæc hominibus, quæ apud divi-
tes reputantur esse mirabilia. Præter illa igitur in-
tima trahere ad te sapientiam. Vel, *super intima*:
Ineffabilia sunt omnino interna mysteria sancta
ἀπλότητός μου.

(4) Ἀδέσποτον.

(5) Cod. xxi, ἄτοπον.

(6) Æest in cod. xxi.

(7) Τετόχθαι, ex cod. xxi.

(8) Hebr. *Gabus*, unio aut crystallus.

V. 25. *Mundum vero reddet te, tanquam argentum A* Στίχ. κς'. *Καθαρόν δὲ ἀποδώσει σε ὡς περ ἀργύριον πεπυρωμένον.*

Sanum dogma..... ignitum, Deus.

V. 26. *Deinde libertate frueris coram Domino.*

Ejusdem. Si humiliaveris te, si sustinueris quæ acciderant, *libertate frueris coram Domino*; libertatem loquendi habebis, quippe qui abdicaveris peccata.

V. 28. *In viis tuis erit lux.*

Ejusdem. Si serves monita mea, et converteris atque confitearis. Et hæc quidem ad Job dicebantur; non tamen jure dicebantur, neque enim peccaverat. Ad nos si dicantur, jure dicuntur.

V. 28. *Restituet autem tibi institutum justitiæ.*

Ac simpliciter loquendo: Universam tibi, dicit, quæ virum justum deceat, efficiet perseverantiam; usque adeo ut fulgentes gloriosasque actiones habeas.

CAP. XXIII.

V. 2. *Manus ejus gravis fuit pro ejulatu meo.*

Utinam fas esset, inquit, ad ipsas pœnas calculum ferre; esset invenire illum! Utinam fas esset causam dicere, inquit, et adire eum et intelligere, quænam mihi ad hæc dicturus esset, quæ locuturus eram! Viden' quomodo compos factus fuerit ejus, quod in votis habebat? Hoc enim postremum fuit in libello. Vellem discere quid mihi dicturus esset, et an similiter puniturus esset me. Hæc vero dixi, non tanquam damnans eum injustitiæ.

CAP. XXIV.

V. 6. *Suavis fuit eorum panis in recentiores.*

Suave est, inquit, impiis nutrire adolescentes, quo possint per eos violentias facere.

CAP. XXVII.

V. 2. *Vivit Dominus, qui sic me judicavit.*

Acceptit potestatem diabolus in Job, et excussit eum noctu ac interdiu, primum per externos, deinde per corpus ipsius, postea etiam per amicos. Quando enim ipsum per uxorem probavit, nec victus est Job, tres amicos adduxit diabolus, non adversarios, non insidiosa dogmata habentes, sed veraces quidem sermones, non bene tamen aut tempestive prolatis. Contendebat porro diabolus per hosce amicos efficere, ut Job aliquid diceret contra providentiam, impium aliquid committeret propter molestias, et pravum propter dolores. At sanctus hic athleta, vere robustus, fortis, attende quid dicat post trium illorum sermones. Ubi absolvit Eliphaz tres disputationes, et Sophar disputationes duas (Baldad disputationes tres): his, inquam, absolutis, cum illi tacuissent, vide quid respondeat, post

(90) Cf. t. XII, col. 1058.

(91) In cod. XXI tribuitur Polychr.

(92) Deest in cod. XXI.

(93) Cod. XXI. Alius tribuit Olympiod.

(94) Cod. XXI. In alio tribuitur Joanni. Videtur

Υγιές δόγμα..... πεπυρωμένον, ὁ Θεός (90).

(91) Στίχ. κς'. *Εἶτα παρήσιασθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐάν ταπεινώσῃς σαυτὸν, ὁπομένης τὰ συμβεβηκότα, *παρήσιασθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου*, παρήσιασθαι ἔξεις, ὡς ἀποθέμενος τὰ ἁμαρτήματα.

(92) Στίχ. κη'. *Ἐπὶ τῶν ὁδῶν σου ἔσται φῶς.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐάν τηρήσῃς νοουθεσίαν ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐπιστρέψῃς καὶ ἐξομολογήσῃς. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς Ἰωβ ἐλέγετο· οὐ δικαίως δὲ ἐλέγετο· οὐ γὰρ ἤμαρτε. Πρὸς ἡμᾶς δὲ ἐάν λέγηται, δικαίως λέγεται.

(93) Στίχ. κη'. *Ἀποκαταστήσῃ δὲ σοι διαίτα δικαιούσης.*

B Καὶ ἀπλῶς εἰπέσιν· Ἄπασάν σοι, φησί, τὴν ἀρμόζουσαν δικαίῳ πράξει διαμονὴν, ὥστε σε λαμπρᾶς καὶ ἐπιδόξους ἔχειν τὰς πράξεις.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Στίχ. β'. *Ἡ χεὶρ αὐτοῦ βαρεῖα γέγονεν ἐπ' ἐμῶ στεναγμῶ.*

(94) Εἰ δὲ ἐνῆν, φησί, παρατὰ τῶν τιμωριῶν τὴν ψῆφον φέρεσθαι, ἦν εὐρεῖν αὐτόν. Ἐθε ἐνῆν δικάσασθαι, φησί, καὶ ἐντυχεῖν αὐτοῦ, καὶ μαθεῖν, τίνα ἦν ἃ ἤμελλέ μοι πρὸς ταῦτα εἶρεῖν, ἃ ἤμελλον λέγειν. Ὅρθως πῶς ἐπέτυχεν ὑπερ ἠύχαιτο; Τούτο γὰρ ἔσχατον γέγονεν ἐν τῷ βιβλίῳ. Ἦθελον μαθεῖν τί μοι ἤμελλον εἶρεῖν, καὶ εἰ ἤμελλέ μοι ὁμοίως κολλάζειν. Ταῦτα δὲ εἶπον, οὐχ ὡς καταγινώσκων ἀδικίαν.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

(95) Στίχ. ς'. *Ἡδύνθη αὐτῶν ἄρτος εἰς νεωτέρους.*

Ἡδύ, φησί, τοῖς ἀσεβέσι τὸ τρέφειν νεανίσκους, ἐφ' ᾧ δύνασθαι δι' αὐτῶν τὰς ἐπιτηρείας ἐργάζεσθαι.

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Στίχ. β'. *Ζῆ Κύριος, ὃς οὕτω με ἔκριτε.*

(96) Ἐλαθεν ἐξουσίαν τοῦ Ἰωβ ὁ διάβολος, καὶ ἤτασεν αὐτὸν νυκτὸς καὶ ἡμέρας, πρότερον διὰ τῶν ἔκτοδς, ὑστερον δι' αὐτοῦ τοῦ σώματος, μετὰ ταῦτα καὶ διὰ τῶν φίλων. Ὅτε γὰρ αὐτὸ ἐδοκίμασε διὰ τῆς γυναικὸς, καὶ οὐ νενίκηται ὁ Ἰωβ, τρεῖς φίλους ἤνεγκεν ὁ διάβολος, οὐκ ἐχθροὺς, οὐκ ἐπίβουλα δόγματα ἔχοντας, ἀλλ' ἀληθείας μὲν λόγους, οὐ καλῶς δὲ, οὐδὲ ἐν καιρῷ προφερομένους. Καὶ ἐβουλεύετο ὁ διάβολος διὰ τῶν φίλων τούτων ποιῆσαι τὸν Ἰωβ φθέγεσθαι τι κατὰ τῆς Προνοίας, ἀσεβῆσαι διὰ τοὺς πόνους, ἐκκακῆσαι διὰ τὰς ἀληθινὰς. Ἄλλ' ὁ ἀληθῶς ἀνδρεῖος, ὁ καρτερικὸς, ὅρα τί λέγει μετὰ τοὺς λόγους τῶν τριῶν. Ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἐλιφᾶς ερεῖς διαλέξεις, ὁ Σωφᾶρ δύο διαλέξεις (97)· τούτων γὰρ τετελεσμένων, σιωπησάντων ἐκείνων, ὅρα τί ἀποκρίνεται μετὰ τὸ εἰρημένον ἀπ' αὐτοῦ προοίμιον, οὕτως

legendum esse, ut infra.

(95) In cod. XXI. Alius tribuit Olymp.

(96) Exstat t. XII, col. 1059.

(97) Addit cod. XXI, ὁ Βαλδὰδ τρεῖς διαλέξεις.

ἀπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομασμένον. Τί ἀποκρίνεται; Ἄ
πρόσχωμεν (98) τῇ λέξει.

Στίχ. α'. Ἐτι δὲ προσθεὶς ὁ Ἰὼβ εἶπεν τῷ προ-
οιμίῳ.

Στίχ. β'. Ζῆ Κύριος, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ
Παντοκράτωρ, ὁ παραπικράνας (99) μου ψυ-
χήν, καὶ τὰ ἐξῆς.

Οἶδα πόθεν κεκίνησθε εἰς τὸ ἐρεθίσαι με. Ὁμνυμι
δὲ ὑμῖν, καὶ ὁμνυμι κατὰ τοῦ ζῶντος Κυρίου αὐτοῦ,
κρίναντός με ταῦτα παθεῖν, αὐτοῦ τοῦ παραδόχου
με ταῦταις περιστάσεσι, τοῦ δόντος ἐξουσίαν τῷ
διαβόλῳ τοιοῦτοις με ἐξετασμοῖς ἐξετάζεσθαι, καὶ
βασανίζεσθαι. Ὁμνυμι κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ φημι,
ὅτι Ζῆ Κύριος, ὃς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ Παντο-
κράτωρ, ὁ παραπικράνας μου τὴν ψυχήν.

Στίχ. γ'. Μὴ μοι εἴη δίκαιους ὑμᾶς ἀποφῆναι,
ἕως ἂν ἀποθάνω.

Ἐάν συγκαταθῶμεν (2) οἷς λέγετε, ὅτι νενοήκατε
διὰ τί ταῦτα πέπονθα, δίκαιους ὑμᾶς ἀπεφηνάμην
ἕως ἂν ἀποθάνω.

Στίχ. δ'. Οὐ γὰρ ἀπαλλάξω τὴν ἀκακίαν μου (3).

Οὐκ ἀφήσω τὸ προσέχειν τῇ δικαιοσύνῃ· μεμνή-
σομαι ἀεὶ περιέχεσθαι αὐτῆς.

(4) Στίχ. ε'. Οὐ γὰρ σύνοιδα ἐμαυτῷ ἄτοπα
πράξειαι.

Πολλὴ ἡ παρῆρησία αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῷ προτέρῳ
βίῳ, καὶ ἐπὶ τοῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς περιστάσεως,
ὥστε αὐτὸν εἰπεῖν· Οὐ σύνοιδα ἐμαυτῷ ἄτοπα (5)
πράξειαι.

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Στίχ. ιθ'. Ποῖος δὲ τόπος ἐστὶν ἐπιστήμης;

Ἐπιστήμη ἡ περιοχὴ τῶν ὡσαύτως ἐχόντων θεω-
ρίαν· συνέσεις δὲ ἡ διάκρισις.

(6) Στίχ. ιε'. Καὶ οὐ σταθήσεται ἀργύριον ἀντάλ-
λαγμα αὐτῆς.

Οὐδὲν ἀντάξιόν ἐστιν τῆς σοφίας. Ἐάν ἀπλούστε-
ρον νοῆς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον, εὐθέως ἐρεῖ
Ἰὼβ, ὅτι οὐδὲν ἀξίον ἐστὶ τῆς σοφίας.

Στίχ. ις'. Ἐν ὄνυχι τιμῶ καὶ σαπφείρῳ.

Οὐδὲ ὄνυχι τιμῶν ἡ σοφία παραβληθήσεται· ἀλλ'
οὐδὲ ἐν σαπφείρῳ ἰσωθήσεται αὐτή.

Στίχ. ιη'. Μετέωρα καὶ γάβεις οὐ μνησθήσεται.

Οὐδὲ τὰ μετέωρα ἀξιά ἐστι τῆς σοφίας, οὐδὲ γά-
βεις. Ἔοικε δὲ ἐπὶ δυναμένων τάχθαι (7), οἷον ἐπι-
γαρτικῶν. Τινὲς δὲ φασιν, ὅτι γάβεις λέγεται τὸ
ὑπερέχον τοῦ χειλοῦς τοῦ μεδίμου, ὃ καλεῖται κομ-
μουλάτορ.

Στίχ. ιη'. Καὶ ἔλκυσσον σοφίαν ὑπὲρ τὰ ἐσώτατα.

Τὰ ἐσώτατα περὶ τὴν Ἰνδλίαν, ἢ τὰ περὶ τὴν
ἐπέκεινα χώραν, ἐνθα εἰσὶ τίμιοι λίθοι. Φέρει δὲ
ἐκεῖνη ἡ χώρα τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα, νομιζόμενα
παρὰ τοῖς πλουσίοις εἶναι θαυμαστά. Παρ' ἐκεῖνα οὖν
τὰ ἐσώτατα ἔλκυσσον εἰς σαυτὸν τὴν σοφίαν. Ἡ,
ὑπὲρ τὰ ἐσώτατα, ὑπεραπόρρητα τὰ ἐνδον μυστήρια

(98) Cod. XXI, προσθῶμεν. In sequentibus confer
Olymp.

(99) Cod. XXI, πικράνας hic et infra.

(1) Hic v. 1 in Græco.

(2) Forte συγκαταθῶ μέν.

(3) Symmach., οὐκ ἐπιστήσομαι (f. ἀπὸ) τῆς

A recitatum ab ipso proœmium, quemadmodum illud
appellat Scriptura (1). Quid respondet? attendamus
orationi.

V. 1. *Adhuc autem adjiciens Job dixit proœmio :*

V. 2. *Vivit Dominus, qui sic me judicavit : et Om-
nipotens, qui exacerbavit animam meam, etc.*

Novi unde commoti fueritis, ut me irritaretis.
Juro autem vobis, et juro per ipsum viventem Do-
minum, qui judicavit me isthæc pati; per ipsum
qui tradidit me calamitatibus istis, qui dedit pote-
statem diabolo ut talibus me probationibus probaret
et torqueret. Per Dominum juro, et aio, quia *vivit
Dominus, qui sic me judicavit, et Omnipotens, qui
exacerbavit animam meam.*

B V. 5. *Non mihi fuerit justos vos appellare, usque
dum moriar.*

Si quidem consensero iis quæ dicitis, quoniam
recogitastis, utquid hæc passus sim; justos vos
appellaverim usque dum moriar.

V. 5. *Non enim dimittam innocentiam meam.*

Non omittam attendere justitiæ: meminero sem-
per complecti illam.

V. 6. *Non enim mihi conscius sum turpia fecisse.*

Magna est loquendi libertas ejus etiam quoad vi-
tam superiorem, et de iis quæ illi evenerunt cala-
mitatis tempore, usque eo ut dicat: *Non mihi con-
sciis sum turpia fecisse.*

CAP. XXVIII.

V. 12. *Qualis autem locus est scientiæ?*

Scientia est comprehensio eorum, quæ in theo-
ria simili modo se habent: intellectus autem est
secretio.

V. 15. *Et non stabit argentum commutatio illius.*

Nihil est quod digne cum sapientia commutari
possit. Si simplicius intelligas argentum et aurum,
statim dicet Job, nihil dignum esse sapientia.

V. 16. *In onyche pretioso, et sapphiro.*

Ne onychi quidem pretioso conferetur sapientia,
at neque in sapphiro æquabitur ipsa.

V. 18. *Meteora et gabes non memorabuntur.*

Ne meteora quidem digna sunt sapientia, neque
gabes. Videtur pro valentibus positam fuisse, puta
acinaceis. Quidam dicunt, gabes vocari superio-
rem partem labii medimni, quod dicitur *cumula-
tum* (8).

V. 18. *Et trahe sapientiam super intima.*

Intima, Indiarum, vel ulteriorum regionum signi-
ficationem habet, ubi sunt lapides pretiosi. Fert
autem tellus illa isthæc hominibus, quæ apud divi-
tes reputantur esse mirabilia. Præter illa igitur in-
tima trahe ad te sapientiam. Vel, *super intima*:
Ineffabilia sunt omnino interna mysteria sancta
ἀπλότητός μου.

(4) Ἀδέσποτον.

(5) Cod. XXI, ἄτοπον.

(6) Deest in cod. XXI.

(7) Τετάχθαι, ex cod. XXI.

(8) Hebr. GABES, unio aut crystallus.

Dei; super pleraque omnia entia, trahere sapientiam. **A** τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ πάντα πολλὰ ὄντα, ἔλκυσαν τὴν σοφίαν.

V. 21. *Latuit omnem hominem.*

Latuit omnem hominem, sive propheta sit, sive apostolus.

CAP. XXIX.

V. 6. *Quando effundebantur viæ meæ butyrum* (9).

Prælocuti sumus de viis Job, quas ambulabat, eas virtutes fuisse. Perfundebantur ergo viæ illius butyro. Ambulabat prudentia, ac quodammodo effundebatur prudentia, usque adeo ut multi nutrirentur etiam ex parvulis ab ipsa prudentia Jobi, a justitia Jobi, a fortitudine. Istud enim significat, *Quando effundebantur viæ meæ butyro.*

V. 6. *Montes autem mei perfundebantur lacte.*

Quæcunque erant sublimia cogitata et grandia, hæc erant montes Job, in quos ascendebat.

V. 7. *Quando incedebam erectus in civitate.*

Doctrinæ vacabat et utilitati, loquens, non ut amans sui, sed ut charitatem habens, quæ quærit commune hominum.

V. 9. *Digitum imponentes ori.*

Videtur sane et indicium esse silentii hoc, *Digitum imponentes ori suo.* Facile autem declarat, quia manus pro operibus accipitur, quod sæpe ostendimus, quia opus suum ori imposuerint, sentientes in exiguo opere, quod non sunt digni qui loquantur, præsentem Job, qui opera majora paravit.

V. 10. *Illi vero audientes, beatificabant me.*

Ejusdem. Usque adeo magnus erat cum necdum vexaretur, ut qui eum audissent, beatum prædicabant illum; et admirabantur, quoniam modo tanta intelligit et comprehendit, ac potest auditores juvare.

V. 10. *Quia lingua eorum gutturi eorum agglutinata est.*

Audientium me, et beatum prædicantium propter ea quæ loquebar, lingua gutturi agglutinata est.

V. 11. *Quia auricula audivit, et beatificavit me.*

Ejusdem. Sicut de Moysæ scriptum est, quod *reverebatur aspicere contra Deum*⁷⁸, propter excessum splendoris ipsius: sic cogites velim, quod excessus erat Jobi profectus in sapientia; ita ut qui ipsi auscultabant, non possent aciem intendere in fulgorem cogitatum illius. Quod cum non possent, idcirco declinabant oculos suos, non valentes obsecundare profunditati cogitationis illius. Propterea dicit:

V. 11. *Oculus autem me videns declinabat.*

Aquila et Symmachus, *Testatus est de me*, eliderunt. Alii vero, *Oculus autem videns declinabat*: quod est, non valet contradicere.

⁷⁸ Exod. III, 6.

(9) Id est κατὰ βούτυρον, butyro.

(10) Cod. XXI, διώδυσεν.

(11) Unus cod. tribuit Chrysostomo.

(12) Deest in cod. XXI. Similia apud Olymp.

(15) Deest in XXI. — Confer tom. XII, col. 1059.

(14) Deest in uno. Initio legas τοσοῦτος.

τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ πάντα πολλὰ ὄντα, ἔλκυσαν τὴν σοφίαν.

Στίχ. κα'. *Ἀέληθε πάντα ἄνθρωπον.*

Ἀέληθε πάντα ἄνθρωπον, κἂν προφῆτης ᾦ, κἂν ἀπόστολος.

ΚΕΦ. ΚΘ'.

Στίχ. ς'. *Ὅτε ἐχέοντό μου αἱ ὁδοὶ βούτυρον.*

Προειρήκαμεν περὶ τῶν ὁδῶν τοῦ Ἰώβ, ἃς ὠδυσεν (10), ὅτι ἀρεταὶ ἦσαν. Ἐχέοντο οὖν αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ βούτυρον, ὠδευε τὴν σωφροσύνην, καὶ οἰοῖται ἐχεῖτο ἡ σωφροσύνη, ὡς πολλοὺς τρέφεσθαι καὶ τῶν νηπίων ἀπὸ τῆς σωφροσύνης τοῦ Ἰώβ, ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Ἰώβ, ἀπὸ τῆς ἀνδρείας. Τοῦτο γὰρ ἐστίν· *Ὅτε ἐχέοντο αἱ ὁδοὶ μου βούτυρον.*

(11) Στίχ. ς'. *Τὰ δὲ ὄρη μου ἐχέοντο γάλακτι.*

B Ὅσα ἦν ὑψηλὰ νοήματα καὶ μεγάλα, ταῦτα ἦν ὄρη τοῦ Ἰώβ, ἐφ' ἃ ἀνέβαιναν.

(12) Στίχ. ζ'. *Ὅτε ἐξεπορευόμην ὀρθίος ἐν πόλει.*

Διδασκαλίᾳ ἐσχόλαζε καὶ ὠφελείᾳ, ἐρών, οὐχ ὡς φιλαυτος, ἀλλ' ὡς ἀγάπην ἔχων ζητοῦσαν τὸ κοινῆ συμφέρον.

(15) Στίχ. θ'. *Δάκτυλον ἐπιθέντες ἐπὶ στόματι.*

Δόξει μὲν οὖν καὶ σημεῖον εἶναι τὸ, *Δάκτυλον ἐπιθέντες ἐπὶ στόματι αὐτῶν*, σωπῆς. Τάχα δὲ δηλοῖ, ἐπὶ τῇ χεὶρ ἀντὶ ἔργων λαμβάνεται, ὡς πολλὰκις ἐδείξαμεν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν ἐπέθηκον ἐπὶ στόμα, αισθανθέντες ἐν ὀλίγῳ ἔργῳ, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἄξιοι τοῦ λαλεῖν, παρόντος τοῦ Ἰώβ, μείζονα ἔργα πεποιηκός.

(14) Στίχ. ι'. *Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐμακάρισάν με.*

C Τοῦ αὐτοῦ. Τοσοῦτον ἦν ὅτε οὐδέπω ἐδασανίζετο, ὥστε οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐμακάριζον αὐτόν, καὶ ἐθαύμαζον, τίνα τρόπον τὰ τοσαῦτα νοεῖ καὶ καταλαμβάνει, καὶ δύναται τοὺς ἀκούοντας ὠφελεῖν.

Στίχ. ι'. *Ὅτι γλῶσσα αὐτῶν τῷ λάρυγγι αὐτῶν ἐκολλήθη.*

Τῶν ἀκούοντων μου καὶ μακαριζόντων ἐφ' οἷς ἔλεγον, ἡ γλῶσσα τῷ λάρυγγι ἐκολλήθη.

(15) Στίχ. ια'. *Ὅτι ὠτίον ἤκουσε, καὶ ἐμακάρισέ με.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ὅσπερ γέγραπται περὶ τοῦ Μωϋσέως, ὅτι *ἠύλαθειτο κατεμβλέψαι κατενώπιον τοῦ Θεοῦ* διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ οὕτως νοήσας (16) ἄν, ὅτι ὑπερβολὴ ἦν προκοπῆς τῆς ἐν σοφίᾳ τοῦ Ἰώβ, ὥστε τοὺς ἀκούοντας αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ἐνορᾶν τῇ μαρμαρυγῇ τῶν νοημάτων αὐτοῦ, καὶ μὴ δυναμένους διὰ τοῦτο ἐκκλίνειν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, μὴ παρακολουθοῦντας τῇ βαθύτητι (17) τῆς διανοίας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο λέγει·

(18) Στίχ. ια'. *Ὁφθαλμός δὲ με ἰδὼν ἐξέκλιεν.*

Ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, *Ἐμαρτύρησε περὶ ἐμοῦ, ἐκδεδώκασιν*. Ἴτεροι δὲ, *Ὁφθαλμός δὲ ἰδὼν ἐξέκλιεν*, ἀντὶ τοῦ· οὐκ ἰσχύω (18') ἀντιπεῖν.

(15) Deest in cod. XXI.

(16) Forte νοήσας, vel νοήσας.

(17) Forte βαθύτητι.

(18) In cod. XXI, Olymp.

(18') An ἰσχύω, valebat?

(19) Στίχ. ιθ'. Διέσωσα γὰρ πτωχὸν ἐκ χειρὸς τυράστου.

"Ἰδωμεν αὐτοῦ τὰ ἀνδραγαθήματα, καὶ ἀπλώσωμεν. Καὶ κατὰ τὸ βῆτον ἔχει λόγον τοῦτο, καὶ κατ' ἀναγωγὴν ἔχει πολλῶ μᾶλλον ἐρμηνείαν. Κατὰ τὸ βῆτον, ὅση δύναμις, ὀφειλομένη βοηθεῖν τοῖς πτωχοῖς, ὑπὸ τῶν δυνατῶν καταδυναστευόμενοις.

Στίχ. ιε'. Πούς δὲ χλωψ.

Αὐτὸς ἐχαρίζετο καὶ τοῖς κεχλωμένοις τὰς βάσεις, τῆς ψυχῆς πόδας· καὶ τῷ λόγῳ ἐγένετο αὐτὸς αὐτῶν ποῦς.

(20) Στίχ. ις'. Δίκην δὲ ἦν οὐκ ἤδειν· ἐξιχνίασα. Διδάσκει ἡμᾶς πῶς δεῖ δικάζειν, ἐάν ποτε κληθῶμεν ἐπὶ δίκαιαν ἀδελφῶν, ὥστε διατιῆσαι τὰ κατ' αὐτούς.

ΚΕΦ. ΛΒ΄.

Στίχ. α'. Καὶ ἐπαύσατο Ἰὼβ ῥήμασιν. Ἠσύχασεν· δὲ καὶ οἱ τρεῖς φίλοι αὐτοῦ ἐτι ἀντειπεῖν Ἰὼβ. Ἦν γὰρ Ἰὼβ δίκαιος ἐναρτίον αὐτῶν.

Οὐκ ἀπλῶς ἐπαύσατο. Καρδία δὲ ἦν αὐτοῦ νοοῦσα τὰ θεῖα, οὐκ ἐπύσατο. Ἦδη γὰρ καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, καιρὸς τοῦ σιγᾶν καὶ καιρὸς τοῦ λαλεῖν. Ὅτε οὖν καιρὸς τοῦ ἀποκρίνασθαι πρὸς τοὺς τρεῖς, ἔλεγεν· ὅτε ἦν καιρὸς, μετὰ τὸ ἐπιστομίσαι αὐτούς, ἐσίγησε. Καὶ οἶμαι ἐν ἐπαίνῳ λέγεσθαι τὸ, Ἐπαύσατο ὁ Ἰὼβ.

Στίχ. ζ'. Διὸ ἠσύχασα, φοβηθεὶς τοῦ ὑμῶν ἀναγγεῖλαι τὴν ἐμᾶντοῦ ἐπιστήμην (21).

Ἐπιστήμην ἔχει, πῶς ἀνθρώποι πάσχουσι· διὰ τί ἀνθρώποι ἐν περιστάσεσι τισιν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ μόνον γίνονται· ὅσοι ἀδικοὶ ὄντες εὐτυχοῦσιν. Εἶδον ἀδικούντας καὶ παρανομοῦντας, καὶ ἐμοῦ παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες. Ἐάν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ μόνον ἐνίδω, παρ' ἄλλῳν ἐξεχύθη τὰ διαθήματά μου.

Στίχ. ι'. Οὐχ οἱ πολυχρόνιοι εἰσι σοφοί.

(22) Οὐ γὰρ ἀνάγκη, φησὶ, τοὺς πρεσβύτας μόνους εἶναι σοφοῦς· ἀλλ' ἔστι καὶ ἀπὸ νεότητος ἀκούσαι τι γενναῖον. Εἰ γὰρ χρόνος ποιεῖ σοφοῦς, πολλῶ μᾶλλον θεός.

Στίχ. ιη'. Ὁλέκει γὰρ με τὸ πνεῦμα τῆς γαστρῆς.

(23) Ὅσπερ τις ἐγκυος γίνεται, καὶ μορφωθέντος τοῦ γεννωμένου ἐν αὐτῷ (24), ἐπὶ ὠδίνῃς ἔρχεται, μέχρις οὗ ἀπογεννήσῃ τοῦτο δὲ πρότερον συνελήφει τοιοῦτόν τί μοι νόει γενέσθαι (25) καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ φιλομαθοῦς ψυχῆς. Συλλαμβάνει γὰρ τὸν λόγον ἐν ἀπαγγελ-
D λόμενον μορφοῖ καὶ τυποῖ αὐτὸν τῇ τάξει. Ὅτε ἂν δὲ μετὰ τὸ τυπῶσαι καὶ μορφῶσαι αὐτὸν ἔτοιμον γενόμενον, μὴ ὡς ἐκτρωμα ἀνέτοιμον καὶ ἀτελὲς παραδιδῶ, ἀλλ' ὡς τελεσφορηθὲν καὶ τετελειωμένον εἴποιμι ἄν.

(26) Στίχ. ιθ'. Ἡ δὲ γαστήρ μου ὡσπερ ἀσκὸς γλεύκου ἐὼν δεδεμένον.

Δοκεῖ μοι ἐντεῦθεν εἰρῆσθαι τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ·

²⁴ Eccle. III, 4, 7. ²⁵ Psal. LXXII, 2. ²⁶ ibid.

(19) Deest in XXI.

(20) Vide Olympiod.

(21) Aquil. et Theod., γινώσκω. — Confer I. XII, col. 1040.

(22) Confer Olymp. et Orig. I. II (Patr. I. XII),

V. 12. Salvavi enim pauperem de manu potentis.

Videamus illius fortia facta, et explicemus. Et ad litteram hinc rationabiliter accipi potest, et multo magis anagogice explicari. Ad litteram, pro viribus debemus opem ferre pauperibus, qui opprimuntur a potentibus.

V. 15. Pes autem claudo.

Ipse largiebatur etiam claudicantibus bases, animæ pedes: et sermone erat ipse pes illorum.

V. 16. Litem vero quam non noveram, investigavi.

Docet nos quomodo oporteat jus dicere, si quando vocemur ad arbitrium fratrum, quo judicemus negotia eorum.

B

CAP. XXXII.

V. 1. Et cessavit Job verbis: quieverunt autem etiam tres amici ejus adhuc respondere Job. Erat enim Job justus coram illis.

Non absolute cessavit. Cum enim cor haberet recogitans divina, non cessavit. Jam enim tempus omni rei sub cælo: tempus tacendi et tempus loquendi⁷⁴. Quando igitur tempus erat respondendi tribus illis, loquebatur: quando fuit tempus, postquam obmutescere eos fecit, siluit. Ac puto ad encomium dici illud, Cessavit Job.

V. 7. Propterea quæivi, veritus ut vobis referrem scientiam meam.

Scientiam habet, quomodo homines patientur; cur homines in calamitatibus quibusdam in hac vita sola sint; quot injusti cum sint, feliciter fortunateque agant. Vidi contra justitiam et legem agentes, et mei propemodum moti sunt pedes⁷⁵. Si in hac vita duntaxat inspiciam, propemodum effusi sunt gressus mei⁷⁶.

V. 10. Non qui longævi sunt sapientes.

Non enim necesse est, inquit, ut senes soli sint sapientes; sed licet etiam ab juventute audire aliquid generosum. Si enim tempus sapientes facit, multo magis Deus.

V. 18. Peraiderat enim me spiritus ventris.

Sicut quædam gravida fit, et formato fœtu in ipsa ad tormina venit, usque dum pariat quod prius conceperat; tale quid tu mihi contigisse cogita, et in anima doctrinam diligentis. Concepit enim sermonem, quem enuntiatum efformat et figurat ordine. Quando autem postquam efformavit et figuravit eum edit; quia paratum, non tanquam abortivum imparatum ac imperfectum tradat, sed ut absolutum perfectumque, ego dixerim.

V. 19. Venter autem meus, tanquam uter musti, fervens ligatus.

Videtur mihi hinc dictum illud in Evangelio:

col. 1049.

(25) Alifer loco citato.

(24) Forte αὐτῆ.

(25) In cod. XXI, τοιοῦτόν μοι νόει γενέσθαι.

(26) Deest in uno cod. Hinc hausit Olymp.

Dei; super pleraque omnia entia, trahe sapientiam. A

V. 21. *Latuit omnem hominem.*

Latuit omnem hominem, sive propheta sit, sive apostolus.

CAP. XXIX.

V. 6. *Quando effundebantur via meæ butyrum* (9).

Prælocutū sumus de viis Job, quas ambulabat, eas virtutes fuisse. Perfundebantur ergo viæ illius butyro. Ambulabat prudentia, ac quodammodo effundebatur prudentia, usque adeo ut multi nutrierentur etiam ex parvulis ab ipsa prudentia Jobi, a justitia Jobi, a fortitudine. Istud enim significat, *Quando effundebantur viæ meæ butyro.*

V. 6. *Montes autem mei perfundebantur lacte.*

Quæcumque erant sublimia cogitata et grandia, hæc erant montes Job, in quos ascendebat.

V. 7. *Quando incedebam erectus in civitate.*

Doctrinæ vacabat et utilitati, loquens, non ut amans sui, sed ut charitatem habens, quæ querit commune bonum.

V. 9. *Digitum imponentes ori.*

Videtur sane et indicium esse silentii hoc, *Digitum imponentes ori suo.* Facile autem declarat, quia manus pro operibus accipitur, quod sæpe ostendimus, quia opus suum ori imposuerint, sentientes in exiguo opere, quod non sunt digni qui loquantur, præsentē Job, qui opera majora patravit.

V. 10. *Illi vero audientes, beatificabant me.*

Ejusdem. Usque adeo magnus erat cum necdum vexaretur, ut qui eum audissent, beatum prædicabant illum; et admirabantur, quoniam modo tanta intelligit et comprehendit, ac potest auditores juvare.

V. 10. *Quia lingua eorum gutturi eorum agglutinata est.*

Audientium me, et beatum prædicantium propter ea quæ loquebar, lingua gutturi agglutinata est.

V. 11. *Quia auricula audivit, et beatificavit me.*

Ejusdem. Sicut de Moysē scriptum est, quod *reverebatur aspicere contra Deum*⁷⁸, propter excessum splendoris ipsius: sic cogites velim, quod excessus erat Jobi profectus in sapientia; ita ut qui ipsi auscultabant, non possent aciem intendere in fulgorem cogitatum illius. Quod cum non possent, idcirco declinabant oculos suos, non valentes obsecundare profunditati cogitationis illius. Propterea dicit:

V. 11. *Oculus autem me ridens declinabat.*

Aquila et Symmachus, *Testatus est de me*, eliderunt. Alii vero, *Oculus autem videns declinabat*: quod est, non valet contradicere.

⁷⁸ Exod. iii, 6.

(9) Id est κατά βούτυρον, butyro.

(10) Cod. xxi, διώδυσεν.

(11) Unus cod. tribuit Chrysostomo.

(12) Deest in cod. xxi. Similia apud Olymp.

(13) Deest in xxi. — Confer tom. XII, col. 1039.

(14) Deest in uno. Initio legas τοσοῦτος.

τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ πάντα πολλά ὄντα, ἔλκυσον τὴν σοφίαν.

Στίχ. κα'. Λέληθε πάντα ἄνθρωπον.

Λέληθε πάντα ἄνθρωπον, κἄν προφήτης ἦ, κἄν ἀπόστολος.

ΚΕΦ. ΚΘ'.

Στίχ. ς'. *Ὅτε ἐχέοντό μου αἱ ὀδοὶ βούτυρον.*

Προειρήκαμεν περὶ τῶν ὁδῶν τοῦ Ἰώβ, ἃς ὠδυσεν (10), ὅτι ἀρεταὶ ἦσαν. Ἐχέοντο οὖν αἱ ὀδοὶ αὐτοῦ βούτυρον, ὠδευε τὴν σωφροσύνην, καὶ οἰοεὶ ἐχέετο ἡ σωφροσύνη, ὡς πολλοὺς τρέφεσθαι καὶ τῶν νηπίων ἀπὸ τῆς σωφροσύνης τοῦ Ἰώβ, ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Ἰώβ, ἀπὸ τῆς ἀνδρείας. Τοῦτο γὰρ ἐστίν· *Ὅτε ἐχέοντο αἱ ὀδοὶ μου βούτυρον.*

(11) Στίχ. ς'. *Τὰ δὲ ὄρη μου ἐχέοντο γάλακτι.*

B Ὅσα ἦν ὑψηλὰ νοήματα καὶ μεγάλα, ταῦτα ἦν ὄρη τοῦ Ἰώβ, ἐφ' ἃ ἀνέβαινε.

(12) Στίχ. ζ'. *Ὅτε ἐξεπορευόμην ὄρθιος ἐν πόλει.*

Διδασκαλίᾳ ἐσχόλαζε καὶ ὠφελείᾳ, ἐρών, οὐχ ὡς φιλαυτος, ἀλλ' ὡς ἀγάπην ἔχων ζητούσαν τὸ κοινῆ συμφέρον.

(13) Στίχ. θ'. *Δάκτυλον ἐπιθέντες ἐπὶ στόματι.*

Δόξει μὲν οὖν καὶ σημεῖον εἶναι τὸ, *Δάκτυλον ἐπιθέντες ἐπὶ στόματι αὐτῶν*, σιωπῆς. Τάχα δὲ δηλοῖ, ἐπὶ ἡ χειρὶ ἀντὶ ἔργων λαμβάνεται, ὡς πολλάκις ἐδείξαμεν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν ἐπέθηκον ἐπὶ στόμα, αἰσθανθέντες ἐν ὀλίγῳ ἔργῳ, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἀξιοὶ τοῦ λαλεῖν, παρόντος τοῦ Ἰώβ, μείζονα ἔργα ποιηκότος.

C (14) Στίχ. ι'. *Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐμακάρισάν με.*

Τοῦ αὐτοῦ. Τοσοῦτον ἦν ὅτε οὐδέπω ἐβασνίζετο, ὥστε οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐμακάριζον αὐτὸν, καὶ ἐθαύμαζον, τίνα τρόπον τὰ τοσαῦτα νοεῖ καὶ καταλαμβάνει, καὶ δύναται τοὺς ἀκούοντας ὠφελεῖν.

Στίχ. ι'. *Ὅτι γλώσσα αὐτῶν τῷ λάρυγγι αὐτῶν ἐκολλήθη.*

Τῶν ἀκούοντων μου καὶ μακαριζόντων ἐφ' οἷς ἔλεγον, ἡ γλώσσα τῷ λάρυγγι ἐκολλήθη.

(15) Στίχ. ια'. *Ὅτι ὠτίον ἤκουσε, καὶ ἐμακάρισέ με.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ὅσπερ γέγραπται περὶ τοῦ Μωϋσέως, *ὅτι ἠύλαβεῖτο κατεμβλέψαι κατενώπιον τοῦ Θεοῦ* διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ οὕτως νοήσας (16) ἄν, ὅτι ὑπερβολὴ ἦν προκοπῆς τῆς ἐν σοφίᾳ τοῦ Ἰώβ, ὥστε τοὺς ἀκούοντας αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ἐνορᾶν τῇ μαρμαρυγῇ τῶν νοημάτων αὐτοῦ, καὶ μὴ δυναμένους διὰ τοῦτο ἐκκλίνειν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, μὴ παρακολουθούοντας τῇ βαθυτάτῃ (17) τῆς διανοίας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο λέγει·

(18) Στίχ. ια'. *Ὁφθαλμὸς δὲ με ἰδῶν ἐξέκλιεν.*

Ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, *Ἐμαρτύρησε περὶ ἐμοῦ*, ἐκδεδώκασιν· ἕτεροι δὲ, *Ὁφθαλμὸς δὲ ἰδῶν ἐξέκλιεν*, ἀντὶ τοῦ· οὐκ ἴσχύω (18') ἀντιπεῖν.

(15) Deest in cod. xxi.

(16) Forte νοήσεως, vel νοήσαις.

(17) Forte βαθύτητι.

(18) In cod. xxi, Olymp.

(18') An ἴσχυε, valebat?

(19) Στίχ. ιβ'. Διδέωσα γὰρ πτωχὸν ἐκ χειρὸς δυνατοῦ.

Ἰδωμεν αὐτοῦ τὰ ἀνδραγαθήματα, καὶ ἀπλώσωμεν. Καὶ κατὰ τὸ ῥητὸν ἔχει λόγον τοῦτο, καὶ κατ' ἀναγωγὴν ἔχει πολλῶ μᾶλλον ἐρμηνείαν. Κατὰ τὸ ῥητὸν, ὅση δύναμις, ὀφειλομεν βοηθεῖν τοῖς πτωχοῖς, ὑπὸ τῶν δυνατῶν καταδυναστευόμενοις.

Στίχ. ιε'. Ποῦς δὲ χωλῶ.

Αὐτὸς ἐχαρίζετο καὶ τοῖς κεχωλωμένοις τὰς βάσεις, τῆς ψυχῆς πόδας· καὶ τῷ λόγῳ ἐγίνετο αὐτὸς αὐτῶν ποῦς.

(20) Στίχ. ις'. Δίκην δὲ ἦν οὐκ ἴδειν· ἐξιχνίασα. Διδάσκει ἡμᾶς πῶς δεῖ δικάζειν, ἐάν τις κληθῶμεν ἐπὶ δίκαιαν ἀδελφῶν, ὥστε δικαιῆσαι τὰ κατ' αὐτούς.

ΚΕΦ. ΛΒ'.

Στίχ. α'. Καὶ ἐπαύσατο Ἰὼβ ῥήμασιν. Ἠσυχία δὲ καὶ οἱ τρεῖς φίλοι αὐτοῦ ἔτι ἀντειπεῖν Ἰὼβ. Ἦν γὰρ Ἰὼβ δίκαιος ἐναντίον αὐτῶν.

Οὐχ ἀπλῶς ἐπαύσατο. Καρδία δὲ ἦν αὐτοῦ νοοῦσα τὰ θεῖα, οὐκ ἐπαύσατο. Ἠδὴ γὰρ καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, καιρὸς τοῦ σιγᾶν καὶ καιρὸς τοῦ λαλεῖν. Ὅτε οὖν καιρὸς τοῦ ἀποκρίνασθαι πρὸς τοὺς τρεῖς, ἔλεγεν· ὅτε ἦν καιρὸς, μετὰ τὸ ἐπιστομίσαι αὐτούς, ἐσίγησε. Καὶ οἶμαι ἐν ἐπαίνῳ λέγεσθαι τὸ, Ἐπαύσατο ὁ Ἰὼβ.

Στίχ. ζ'. Διὸ ἠσύχασα, φοβηθεὶς τοῦ ὑμῖν ἀναγγεῖλαι τὴν ἐμάντου ἐπιστήμην (21).

Ἐπιστήμην ἔχει, πῶς ἄνθρωποι πάσχουσι· διὰ τὴν ἄνθρωποι ἐν περιστάσει τισιν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ μόνω γίνονται· ὅσοι ἀδικοῦσιν, καὶ ἐμοὶ παρά μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες. Ἐάν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ μόνον ἐνίδω, παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαθήματά μου.

Στίχ. ι'. Οὐχ οἱ πολυχρόνιοι εἰσι σοφοί.

(22) Οὐ γὰρ ἀνάγκη, φησί, τοὺς πρεσβύτας μόνους εἶναι σοφοῦς· ἀλλ' ἔστι καὶ ἀπὸ νεότητος ἀκούσαι τι γενναῖον. Εἰ γὰρ χρόνος ποιεῖ σοφοῦς, πολλῶ μᾶλλον θεός.

Στίχ. ιη'. Ὁλέκει γὰρ με τὸ πνεῦμα τῆς γαστρὸς.

(23) Ὅσπερ τις ἐγκυος γίνεσθαι, καὶ μορφωθέντος τοῦ γεννωμένου ἐν αὐτῷ (24), ἐπὶ ὕδινος ἐρχεται, μέχρις οὗ ἀπογεννήσῃ τοῦτο ὃ πρότερον συνέληψε· τοιοῦτόν τι μοι νόει γενέσθαι (25) καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ φιλομαθοῦς ψυχῆς. Συλλαμβάνει γὰρ τὸν λόγον ὃν ἀπαγγελλόμενον μορφοῖ καὶ τυποῖ αὐτὸν τῇ τάξει. Ὅτ' ἂν δὲ μετὰ τὸ τυπῶσαι καὶ μορφῶσαι αὐτὸν ἔτοιμον γενόμενον, μὴ ὡς ἐκτρωμα ἀνέτοιμον καὶ ἀτέλῃ παραδιδῶ, ἀλλ' ὡς τελεσφορηθὲν καὶ τετελειωμένον εἴποιμι ἂν.

(26) Στίχ. ιθ'. Ἦ δὲ γαστήρ μου ὡσπερ ἀσκήσ γλεύκος ζέων δεδεμένο.

Δοκεῖ μοι ἐνεσθῆναι εἰρησθαι τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ

⁷⁶ Eccle. III, 1, 7. ⁷⁷ Psal. LXXII, 2. ⁷⁸ ibid.

(19) Deest in XXI.

(20) Vide Olympiod.

(21) Aquil. et Theod., γινώσκων. — Confer t. XII, col. 1040.

(22) Confer Olymp. et Orig. t. II (Patr. t. XII),

V. 12. *Salvavi enim pauperem de manu potentis.*

Videamus illius fortia facta, et explicemus. Et ad litteram hoc rationabiliter accipi potest, et multo magis anagogice explicari. Ad litteram, pro viribus debemus opem ferre pauperibus, qui opprimuntur a potentibus.

V. 15. *Pes autem cholo.*

Ipse largiebatur etiam claudicantibus bases; animæ pedes: et sermone erat ipse pes illorum.

V. 16. *Litem vero quam non noveram, investigavi.*

Docet nos quomodo oporteat jus dicere, si quando vocemur ad arbitrium fratrum, quo judicemus negotia eorum.

B

CAP. XXXII.

V. 1. *Et cessavit Job verbis: quieverunt autem etiam iras amici ejus adhuc respondere Job. Erat enim Job justus coram illis.*

Non absolute cessavit. Cum enim cor haberet recogitans divina, non cessavit. Jam enim tempus omni rei sub cælo: tempus tacendi et tempus loquendi⁷⁶. Quando igitur tempus erat respondendi tribus illis, loquebatur: quando fuit tempus, postquam obmutescere eos fecit, siluit. Ac puto ad encomium dici illud, *Cessavit Job.*

V. 7. *Propterea quievi, veritus ut vobis referrem scientiam meam.*

Scientiam habet, quomodo homines patiantur; cur homines in calamitatibus quibusdam in hac vita sola sint; quot injusti cum sint, feliciter fortunateque agant. *Vidi contra justitiam et legem agentes, et mei propemodum moti sunt pedes*⁷⁷. Si in hac vita duntaxat inspiciam, *propemodum effusi sunt gressus mei*⁷⁸.

V. 10. *Non qui longævi sunt sapientes.*

Non enim necesse est, inquit, ut senes soli sint sapientes; sed licet etiam ab juventute audire aliquid generosum. Si enim tempus sapientes facit, multo magis Deus.

V. 18. *Perdiderat enim me spiritus ventris.*

Sicut quædam gravida fit, et formato fœtu in ipsa ad tormina venit, usque dum pariat quod prius conceperat; tale quid tu mihi contigisse cogita, et in anima doctrinam diligentis. Concipit enim sermonem, quem enuntiatum efformat et figurat ordine. Quando autem postquam efformavit et figuravit eum edit; quia paratum, non tanquam abortivum imparatum ac imperfectum tradat, sed ut absolutum perfectumque, ego dixerim.

V. 19. *Venter autem meus, tanquam uter musti, fervens ligatus.*

Videtur mihi hinc dictum illud in Evangelio:

col. 1049.

(23) Aliter loco citato.

(24) Forte αὐτῆς.

(25) In cod. XXI, τοιοῦτόν μοι νόει γίνεσθαι.

(26) Deest in uno cod. Hinc hausit Οἱ γινώσκων.

Nemo vinum novum in utres vetustos ponit ⁷⁹. A Οὐδεὶς οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς βάλλει.

V. 20. *Loquar, ut requiescam cum aperuero labia.*

Cui contigit intelligentem habere auditorem, cum plenus sit sermonum, loquens requiescit, et dicit: *Loquar, ut requiescam.*

V. 22. *Neque enim scio mirari personam.*

Neque enim scio mirari personam: non habeo hanc scientiam, ut personam admirer; sed homines contemno, et pudorem virorum apud ipsos, et verecundiam apud ipsos.

V. 22. *Si autem non; et me tineæ comedent.*

Ut si tineæ depascantur eos qui accipiunt personas hominum.

CAP. XXXV.

V. 6. *Si peccasti, quid facies?*

Si respexeris in cælum, et consideraveris nubes, intelliges quid peccaveris. Et quid te facere oportet? Accedendum est ad pontificem, et deprecandum, ut pontifex offerat victimam pro te. Si quis enim peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum, et ipse propitiatio est pro peccatis nostris ⁸⁰.

V. 6. *Si autem et multa illegitima egisti, quid potes facere?*

Istud efficias: dissolves multas transgressiones tuas. Idecirco propter insanabilia, a quibus vos sanare non possumus, venit Jesus Christus de cælis, ut insanabilia sanaret, fieretque illud: *Beati quorum remissa sunt iniquitates, et quorum opera sunt peccata* ⁸¹.

V. 7. *Quoniam igitur justus es, quid dabis ei?*

At si justus es comparatione ad Deum, quid habes dare secundum justitiam tuam?

Quod si, ut ais, justus es; quid adjicies ei?

V. 10. *Qui disponit custodias nocturnas.*

Encomia Dei, et laudes, et commendationes ejus affert. *Qui disponit custodias nocturnas, ipse Deus est.*

Volo scire quomodo Deus disponat custodias nocturnas. Totus hic mundus nox est, tenebræ est. Lux reservatur tibi. Quam vides nunc lucem, per speculum vides: *Et in lumine tuo videbimus lumen* ⁸². Visuri sumus illud aliquando. Igitur nox est sæculum totum: quia nox est, inimici multi, feræ multæ circumcursant.

V. 11. *Qui distinguit me a quadrupedibus terræ.*

Si sis peccator, non fuisti distinctus a quadrupedibus terræ: *Homo enim cum in honore esset, non intellexit. Comparatus est jumentis insipientibus, et assimilatus est ipsis* ⁸³. Si sis peccator, non fuisti distinctus a quadrupedibus terræ, sed dicitur tibi: *Ne fueritis sicut equus et mulus, quibus non est intel-*

⁷⁹ Matth. ix, 17. ⁸⁰ I Joan. ii, 1, 2. ⁸¹ Psal. cxxi, 1. ⁸² Psal. xxxv, 10. ⁸³ Psal. cxviii, 13, 21.

(27) Confer t. XII, col. 1040.

(28) Deest in cod. cxi.

(29) Lege ἐπεκαλ.

(30) In cod. cxi, Olymp.

(31) Deest in uno cod. — Confer t. XII, col.

Στίχ. κ'. Λαλήσω, ἵνα ἀναπαύσωμαι ἀνοίξας τὰ χεῖλη.

(27) Ὁ τυγγάνων συνετοῦ ἀκροατοῦ, καὶ ὧν πλήρης λόγων, λαλῶν ἀναπαύεται, καὶ λέγει: Λαλήσω, ἵνα ἀναπαύσωμαι.

Στίχ. κβ'. Οὐ γὰρ ἐπίσταμαι θαυμάσαι πρόσωπον.

Οὐ γὰρ ἐπίσταμαι θαυμάσαι πρόσωπον. Οὐκ ἔχω ταύτην τὴν ἐπιστήμην, ἵνα θαυμάσω πρόσωπον: ἀλλὰ καταφρονῶ ἀνθρώπων, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς αἰσχύνῃς βροτῶν, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς ἐντροπῆς.

Στίχ. κβ'. *Εἰ δὲ μὴ, καὶ ἐμὲ σῆτες ἔδονται.*

Ἦς τῶν σιτητῶν διεσθιόντων τοὺς λαμβάνοντας πρόσωπα ἀνθρώπων.

ΚΕΦ. ΛΕ'.

Στίχ. ζ'. *Εἰ ἡμαρτες, τί πράξεις;*

Ἐὰν ἀναβλέψῃς εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ κατανοήσῃς τὰ νέφη, νῆσεις τί ἡμαρτες. Τί σε πράξει δεῖ; Προσέρχεσθαι τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ παρακαλεῖν, ἵνα ὁ ἀρχιερεὺς προσαγάγῃ θυσίαν περὶ σοῦ. Ἐὰν γὰρ τις ἀμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον, καὶ αὐτὸς ἴλασι: ἵστι περὶ τῶν ἀμαρτημάτων ἡμῶν.

Στίχ. ζ'. *Εἰ δὲ καὶ πολλὰ ἠνόμησας, τί δύνασαι ποιῆσαι;*

(28) Τὸ τηλικούτον ποιήσεις: ἀναλύσεις σου τὰς πολλὰς ἀνομίας. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῖς ἀνιάτοις, οἷς ἐκούτους ἴασασθαι οὐ δυνάμεθα, ἦλθεν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἵνα τὰ ἀνιάτα ἴασθαι, καὶ γίνηται τό: Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἀπεκαλύφθησαν (29) αἱ ἀμαρτίαι.

Στίχ. ζ'. Ἐπειδὴ οὖν δίκαιος εἶ, τί δώσεις αὐτῷ; Ἄλλ' εἰ δίκαιος εἶ ὡς πρὸς Θεόν, τί ἔχεις δοῦναι κατὰ τὴν σὴν δικαιοσύνην;

(30) Εἰ δὲ καὶ ὡς λέγεις δίκαιος εἶ, τί προσθήσεις αὐτῷ;

Στίχ. ε'. Ὁ κατατάσσων φυλακὰς νυκτερινὰς.

(31) Ἐγκώμια τοῦ Θεοῦ, καὶ αἶνους καὶ ὕμνους αὐτοῦ διεξέρχεται. Ὁ κατατάσσων φυλακὰς νυκτερινὰς, αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐστὶ.

(32) Θέλω ἰδεῖν, πῶς κατατάσσων ἐστὶν ὁ Θεὸς φυλακὰς νυκτερινὰς. Ὅλω; ὁ αἰὼν οὗτος νύξ ἐστὶ, σκότος ἐστὶ. Τὸ φῶς τηρεῖται σοι. Ὁ βλέπεις νῦν φῶς, δι' ἐσόπτρου βλέπεις: Καὶ ἐν τῷ φωτὶ σου δόξομεθα φῶς. Μέλλομέν ποτε βλέπειν αὐτό. Οὐκοῦν νύξ ἐστὶ πᾶς ὁ αἰὼν ἐπεὶ νύξ ἐστὶ, πόλεμοι (33) πολλοὶ, πολλὰ θηρία περιέβχεται.

Στίχ. ια'. Ὁ διορίζων με ἀπὸ τετραπόδων γῆς.

(34) Ἐὰν ᾗς ἀμαρτωλὸς, οὐ διορίσθης ἀπὸ τῶν τετραπόδων γῆς. Ἄνθρωπος γὰρ ἐν τιμῇ ὧν, οὐ συνῆκε. Παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς. Ἐὰν ᾗς ἀμαρτωλὸς, οὐ διορίσθης ἀπὸ τῶν τετραπόδων τῆς γῆς: ἀλλὰ λέγεται σοι: Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος καὶ ἄμλονος, οἷς οὐκ

1040.

(32) Ex cod. cxi. In alio tribuitur Chrysostomo.

(33) Forte πολέμιοι.

(34) Confer t. XII, col. 1041.

ἔστι σόνεσις.—Καὶ μετ' ὀλίγα Ἐάν ἦς ἁμαρτωλὸς, ἂν ἦς πόρνος, ἂν καταφερὴς, οὐ διορισθήσῃ ἀπὸ τῶν τετραπόδων. Ἴπποι θηλυμανεῖς ἐγεννήθησαν. Διὰ τοῦτο θαρβῶν λέγει, ὅτι ἐχωρίσθη Ὁ διορίζων με ἀπὸ τετραπόδων γῆς.

ΚΕΦ. Μ΄.

Στίχ. γ'. Μὴ, ἀλλὰ ζῶσαι ὡσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφύν σου. Δίδωμί σοι παρρησίαν. Ἐγὼ σε ἐρωτήσω· σὺ δέ μοι ἀπόκριναι.

(35) Ἦδη ἄθλον αὐτῷ δίδωσιν ὁ Θεός. Ἀνθρώπων ἐρωτᾷ, ὅτι πυνθάνεται αὐτοῦ, ὅτι δίδωσιν ἐξουσίαν τῆς ἀποκρίσεως. Εἰ μὴ ἦν νενικηκώς, οὐκ ἂν ἐλάμβανεν· εἰ μὴ ἦν ὑπομείνας, οὐκ ἂν ἔχουσε· Ζῶσαι ὡσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφύν σου. Ἐρωτήσω δέ σε· σὺ δέ μοι ἀπόκριναι.

Τοῦ αὐτοῦ. Μὴ πρότερον ἀποκρινάσθω τις τῷ Θεῷ, ἂν μὴ, γενόμενος ἀνὴρ, ζώσῃται ὡσπερ ἀνὴρ τὴν ὀσφύν αὐτοῦ. Ὅσον γὰρ ἡ ὀσφύς αὐτοῦ οὐκ ἐξωσται, ἀλλὰ λελυται, καὶ οὐχὶ περιδέδεται, οὐδὲ συνέσφιγκται, οὐ δύναται εὐλόγως ἀποκρίνασθαι τῷ Κυρίῳ.

Στίχ. γ'. Ἐρωτήσω δέ σε· σὺ δέ μοι ἀποκρίθητι.

Τὰ μὲν τέλεια τῶν ἀγωνισμάτων τοῖς καλῶς ἀθλήσασιν μετὰ τὸν βίον ἀπόκειται τοῦτον. Οὐδὲν δὲ ἤτεον καὶ ἤδη ἡ χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ ἀβραβωνίζεται· τοὺς ἀθλητάς. Διὰ τοῦτο, ὅτε ἠγωνίσαστο τὰ μέγιστα ὁ Ἰώβ· ὅτε, ἀποβαλὼν τὰ ὑπάρχοντα, ἐδόξασε τὸν δεδωκότα· ὅτε, ἀποθέμενος τὰ τέκνα, ἠύχαριστήσε τῷ παρεληφότε· ὅτε, νοήσας ὡς σκόληκας ἀνάγειν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ σώματος, οὐ νενίκηται ἀπὸ τῶν πόνων· προσιμία καὶ ἀβραβῶνα τῶν ἀθλητῶν δίδωσιν αὐτῷ ὁ Θεός, χρηματίσας αὐτῷ διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν. Ἀκούσας οὖν προτέρων λόγων, δέον ἀποκρίνασθαι πρὸς Θεόν, σιωπᾷ, ὡς οὐκ ἔχων παρρησίαν ἀποκρίνασθαι πρὸς αὐτόν. Οὕτω γὰρ ἤδει τὸ ὑστερον γεγραμμένον ὑπὸ Μωϋσέως, ὡς Μωϋσῆς ἐλάλει, ὃ δὲ Θεός ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ. Ὡς μὴ ἐπιστάμενος τοῖνον τοῦτο, οὐ θέλει ἀποκρίνασθαι πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ Θεός δίδωσιν αὐτῷ παρρησίαν τοῦ λαλεῖν. Καὶ μεθ' ἕτερα· Τσαύτη ἐστὶν ἡ χρηστότης τοῦ Θεοῦ, ὥστε ἀναλαβεῖν αὐτὸν πρόσωπον οὐ κρίνοντος, ἀλλὰ κρινομένου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πολλαὶ τοῦτο ἐδίδαξαν Γραφαί. Δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος. Καὶ, λαός μου, μᾶλλον δὲ ὁ Θεός μετὰ τοῦ λαοῦ διαλεχθήσεται, λαός μου, τί ἐποίησά σοι, ἢ τί κληροδόχησά σοι; ἀποκρίθητι μοι, καὶ τὰ ἐξῆς.

Στίχ. γ'. Μὴ ἀποποιῶν μου τὸ κρίμα.

(36) Μὴ ἀποποιῶν μου τοῦτο τὸ κρίμα. Τοῦτου τοῦ βήτου ὡς χρησίμου μνημονεύσωμεν. Ἄλλ' ὅτ' ἂν κρίνη ὁ Θεός παθεῖν τι ἡμᾶς, τέκνον ἀποβαλεῖν, ἀρχοντα ἀπολέσαι, νοσήσαι κατὰ τὸ σῶμα, ὃ τι δήποτε τούτων ὑπομείναι· οὐδὲν τούτων οἷον τέ ἐστιν ἡμᾶς παθεῖν, μὴ κρίνοντος τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ στρουθίον πίπτει· εἰς παγίδα ἀνευ βουλήματος τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐπεὶ οὖν οὐδὲν τούτων γίνεται χωρὶς κρίματος τοῦ Θεοῦ, λέγεται πρὸς τὸν παθόντα·

⁸⁴ Psal. cxxi, 9. ⁸⁵ Jerem. v, 8. ⁸⁶ Exod. xix, 19. ⁸⁷ Isai. l, 18. ⁸⁸ Mich. vi, 3.

(35) Confer Olympiod.

ligentia ⁸⁴.—Et post pauca: Si sis peccator, si sis fornicator, si pæceps, non distingueris a quadrupedibus. Equi luxuriosi nati sunt ⁸⁵. Propterea audacter dicit, quia segregatus est: Qui distinguit me a quadrupedibus terræ.

CAP. XL.

V. 3. Nequaquam, sed accinge ut vir lumbum tuum. Do tibi loquendi veniam. Ego te interrogabo: tu autem mihi responde.

Jam certamen ei dat Deus. Hominem interrogat, quia dignoscit illum, quia tribuit facultatem respondendi. Si non vicisset, utique non accepisset: si non tulisset patienter, non utique audivisset: Accinge ut vir lumbum tuum: interrogabo autem te, tu vero mihi responde.

Ejusdem. Ne prius respondeat quis Deo, nisi factus vir, succinxerit ut vir lumbum suum. Quatenus enim lumbus illius non est accinctus, sed dissolutus, nec circumcinctus, neque etiam constrictus fuit, non potest rationabiliter respondere Domino.

V. 3. Interrogabo autem te: tu vero mihi responde.

Perfecta certaminum præmia iis qui bene certaverunt post hanc vitam reservata sunt. Nihil tamen minus jam etiam gratia Dei quasi arrham præbet athleticis. Propterea quando maxima certamina sustinuit Job; quando amittens facultates datorem laudavit; quando amissis liberis gratias egit ei qui abstulerat; quando animadvertens quasi vermes succrescere de corpore ejus, non fuit victus a laboribus; primitias quasdam et arrham certantium dedit ei Deus, allocutus eum per turbinem et nubes. Cum igitur priores sermones audisset, cum oporteret respondere Deo, silet, quasi facultatem non habens loquendi cum illo. Nondum enim norat quod postea scriptum est a Moysæ: Moyses loquebatur, Deus vero respondebat ei voce ⁸⁶. Tanquam igitur qui hoc nesciret, non vult respondere Deo. At Deus tribuit ei loquendi veniam. Et post alia: Tanta est Dei benignitas, ut induat personam non judicantis, sed causam dicentis cum homine, idque multæ Scripturæ docuerunt. Venite, et disputemus, dicit Dominus ⁸⁷. Et, Popule meus, atque adeo Deus cum populo disputabit, popule meus, quid feci tibi, aut quid conturbavi tibi? responde mihi ⁸⁸.

D et cætera.

V. 3. Ne repudies judicium meum.

Ne repudies hoc judicium meum. Hujus dicti tanquam utilis meminerimus. At quando judicat Deus ut aliquid patiamur, ut filium amittamus, ut princeps intereat, ut corpore ægrotemus, aut quodcumque aliud hujusmodi sustineamus: fieri non potest ut quidpiam horum nos patiamur, Deo non judicante. Neque enim avicula cadit in laqueum sine voluntate Patris, qui in cælis est. Quia igitur nihil horum fit sine judicio Dei, dicitur ad eum

(36) Confer eundem O'

qui patitur talia : *Ne repudies iudicium meum, hoc est, ne negaveris me de te iudicasse.*

V. 3. *Arbitraris vero, me aliter tibi respondisse, quam ut appareas justus?*

Apologiam tui facio. Justus es, at non es manifestus. Patienter tulisti. Oportebat me ansam præbere, quo tua patientia fulgeret. Habuisti fortitudinem, sed in te occultabatur. Qui tibi obvenerunt labores, ostenderunt fortitudinem tuam. *Et post pauca* : Meminerimus horum tempore calamitatum, videbimurque audire Deum præsentem atque dicentem nobis : *Arbitraris vero, me aliter tibi respondisse, quam ut justus appareas?* Non appareamus injusti, neque impii.

V. 5. *Assume sane celsitudinem et vim.*

Cinge te corona, indue gloriam, indue honorem.

V. 6. *Mitte autem angelos ira : omnem vero contumeliosum humilia.*

V. 7. *Superbientem vero exstingue.*

Contumeliosus militavit contra te. Dixit mihi aliquando contumeliosus, *Mitte manum tuam* ⁸⁹ : dixit mihi, *Tange omnia quæ habet* ⁹⁰ : dixit mihi de te, quod utique *in faciem benedices me* ⁹¹. At enim vicisti. Propterea dico tibi : *Macte esto : omnino vero contumeliosum humilia, et angelos ejus humilia.* Ille contra te superbus fuit : at tu superbum exstingue. Impius ille contra te ; at tu fulmina impios actutum.

V. 8. *Facies autem ipsorum ignominia repleto.*

Evince eos esse peccatores, eos peccatores ostendens. *Repleto facies eorum ignominia, propter redargutionem quæ est in te.*

V. 10. *Sedenim ecce feras apud te. Fenum perinde atque boves comedunt.*

Feræ sunt contrariæ virtutes, pro quibus oravit Propheta dicens : *Ne tradas feris animam confidentem tibi* ⁹². Bestiæ sunt contrariæ virtutes, quorum accepisti, o homo, potestatem. Si Deo servieris, *super aspidem et basiliscum ascendes* ⁹³.

V. 10. *Sedenim ecce bestias apud te.*

Ejusdem. Apud te Jobum, apud omnem memorem, apud omnem victorem.

V. 10. *Fenum perinde atque boves comedunt.*

De vermibus loquitur, qui ex ipso orti ipsum comedebant. *Perfectio enim, inquit, manum meam a te, et ecce ut fenum devorat.*

V. 11. *Vis autem ejus in umbilico ventris.*

Hæc prima vis contra hominem. Hinc fornicarium facere incipit.

Ejusdem. Ut mulierem indiget : ut ostendat, quod non militat solum contra habentes spermata. Congruentissime vero nominavit lumbum loquens de homine, et umbilicum ventris de femina : *Ecce sane potentia, lumbus ejus in potentia : vis autem ejus in umbilico ventris* ⁹⁴.

⁸⁹ Job. 1, 11, 12. ⁹⁰ ibid. ⁹¹ ibid. ⁹² Psal. LXXIII, 19. ⁹³ Psal. XC, 13. ⁹⁴ hic, v. 11.

(37) Forte ἀπαρνοῦ vel ἀπαρνήση.

(38) Forte χόρτον.

Μὴ ἀποποιῶμαι τὸ κρίμα, μὴ ἀπαρνή (37), ὅτι ἔκρινα περὶ σοῦ.

Στίχ. γ'. Οἶμαι δὲ με ἄλλως σοὶ κεχηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος ;

Ἀπολογοῦμαι σοὶ. Δίκαιος ἦς, ἀλλ' οὐκ ἦς φανερός. Ὑπομονὴν εἶχες· ἔδει με ἀφορμὴν παρασχεῖν τοῦ λάμψαι σοὶ τὴν ὑπομονήν. Εἶχες ἀνδρείαν· ἀλλ' ἐκέκρυπτο ἐν σοὶ· οἱ συμβεβηκότες πόνοι ἔδειξάν σου τὴν ἀνδρείαν. Καὶ μετ' ὀλίγα· Μνημονεύωμεν τούτων ἐν τοῖς περιστάσεων καιροῖς, καὶ δόξωμεν τοῦ Θεοῦ ἀκούειν παρόντος, καὶ λέγοντος ἡμῖν· Οἶμαι δὲ με ἄλλως σοὶ κεχηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος ; Μὴ ἀναφανώμεν ἀδικοὶ, μηδὲ ἀσεβεῖς.

Στίχ. ε'. Ἀνάλαβε δὴ ὄψος καὶ δύναμιν.

Στεφάνωσαι, ἐνδύσαι δόξαν, ἐνδύσαι τιμὴν.

Στίχ. ζ'. Ἀπόστειλον δὲ ἀγγέλους ἐργῆ· πάντα δὲ ὕβριστήν ταπεινώσον.

Στίχ. ζ'. Ὑπερήφανον δὲ σθέσον.

Ὁ ὕβριστής ἐστρατεύσατο κατὰ σοῦ. Εἶπέ μοι ποτε ὁ ὕβριστής, Ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου· εἶπέ μοι, Ἄψαι πάντων ὧν ἔχει· εἶπέ μοι περὶ σοῦ, ὡς ἄρα εἰς πρόσωπόν με εὐλογήσεις. Ἄλλ' οὖν γε νενίκηκας. Διὰ τοῦτο σοὶ λέγω· Θάρρει· πᾶν δὲ ὕβριστήν ταπεινώσον, καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ ταπεινώσον. Ὑπερήφανος ἐκεῖνος γεγένηται κατὰ σοῦ· ἀλλὰ σὺ ὑπερήφανον σθέσον. Ἀσεβῆς ἐκεῖνος κατὰ σοῦ· ἀλλὰ σὺ σκῆψον ἀσεβεῖς παραχρηῖμα.

Στίχ. η'. Τὰ δὲ πρόσωπα αὐτῶν ἀτιμίας πλήρωσον.

Ἐλεγξον ἀμαρτωλοὺς, δεικνύς αὐτοὺς ἀμαρτωλοὺς.

Πλήρωσον τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἀτιμίας διὰ τοῦ ἐλέγχου τοῦ ἐν σοὶ.

Στίχ. ι'. Ἀλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία παρὰ σοὶ· χόρτον ἴσα βουσὶν ἐσθίει.

Θηρία αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις εἰσὶ, περὶ ὧν ἠύξατο ὁ Προφήτης λέγων· Μὴ παραδώς τοῖς θηρίοις τὴν ψυχὴν ἐξομολογουμένην σοὶ. Θηρία εἰσὶν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις, ὧν ἐληψας, ὡ ἀνθρωπε, τὴν ἐξουσίαν. Ἐὰν Θεῷ δουλεύσης, ἐπ' ἀσπίδα καὶ βασιλισκὸν ἐπιθήση.

Στίχ. ι'. Ἀλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία παρὰ σοὶ.

Τοῦ αὐτοῦ. Παρὰ σοὶ τῷ Ἰὼβ, παρὰ παντὶ ὑπομησικῷ, παρὰ παντὶ τῷ νενικηκότῃ.

Στίχ. ι'. Χόρτον ἴσα βουσὶν ἐσθίει.

Τοὺς σκώληκας λέγει, τοὺς ἐξ αὐτοῦ αὐτὴν κατεσθίοντας. *Συντέλειαι γάρ, φησὶ, τὴν χεῖρά μου ὑπὸ σοῦ· καὶ ἰδοὺ ὡς χόρτος (38) κατεσθίει.*

Στίχ. ια'. Ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρὸς.

(39) Αὕτη πρώτη δύναμις κατὰ τοῦ ἀνδρός. Πόρνον ποιεῖν ἐντεῦθεν ἀρχεται.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἴνα τὸ θῆλυ σημάνη, ἵνα δεῖξῃ, ὅτι στρατεύεται οὐ μόνον κατὰ τῶν ἐχόντων τὰ σπέρματα. Πάνου δὲ εὐπρεπέστατα ὠνόμασεν ὄσφυν ἐπὶ ἀρρένους, καὶ ὀμφαλὸν γαστρὸς ἐπὶ γυναικός· Ἰδοὺ δὲ ἡ ἰσχὺς ὄσφους αὐτοῦ ἐν ἰσχύτῃ· ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρὸς.

(39) Deest in cod. XXI. Confer. Olymp.

Στίχ. κε'. *Μεριοῦνται δὲ αὐτὸ Φοινίκων ἔθνη.* A V. 25. *Partiuntur autem illum Phœnicum gentes.*

(40) Ἐπεὶ πονηρῆς μεγάλης διαβάλλονται οἱ Χαναναῖοι, οἱ καὶ Φοινικες· διὰ τοῦτο φησι· *Μεριοῦνται δὲ αὐτὸν Φοινίκων ἔθνη.* Ἐκαστος μέρος τι λαμβάνει ἀπὸ τοῦ δράκοντος, ἐὰν ἦ τὸ γένος Χαναναῖος καὶ Φοινίξ.

Στίχ. κς'. *Πᾶν δὲ πλωτὸν συναλθὼν οὐ μὴ ἐνέγκωσι βύρσαν μίαν οὐράς αὐτοῦ.*

(41) Τὰ τελευταῖα τοῦ δράκοντος καὶ τὰ ἔσχατα οὐ δύνανται νεκρῶσαι πάντα ἅμα πλωτά. Οἱ ἄνθρωποι, πλοίοις χρώμενοι τοῖς σώμασιν, οὐ δύνανται ἐνεγκεῖν βύρσαν μίαν οὐράς αὐτοῦ. Αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς οὐ δύνανται· θείας δὲ δυνάμεις ἐπισκοπούσης, δυνάμεθα οὐ μόνον βύρσαν μίαν οὐράς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλον αὐτὸν κομίσαι, καὶ ὅλον αὐτὸν νεκρῶσαι. Νεκροῦμεν δὲ ἕκαστος, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, τὸν διάβολον, καὶ τὰ τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ· Ὁ δὲ θεὸς συντρίψαι τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει.

ΚΕΦ. ΜΑ'.

Στίχ. θ'. *Τίς ἀποκαλύψει πρόσωπον ἐνδύσεως αὐτοῦ;*

Διὰ τί οὐκ εἶπε· Τίς ἀποκαλύψει πρόσωπον αὐτοῦ; Τί ποιεῖ ἐνθάδε καὶ ἡ ἐνδύσις; Τίς γὰρ ἀποκαλύψει, φησὶ, πρόσωπον ἐνδύσεως αὐτοῦ; Ἴνα νοηθῇ τὸ λεγόμενον, παραδείγματι χρῆσώμεθα τῶν περιτιθεμένων προσωπείων, καὶ μὴ φαινομένων τοῦτο ὃ εἰσιν, ἀλλὰ θέλουσι δοκεῖν. Ἀναλαμβάνουσι γὰρ προσωπεῖα, φέρε εἰπεῖν, οὗτοι ἐν ταῖς θυμέλαις ὑποκριταί, ποτὲ μὲν ἡγουμένων, ποτὲ δὲ ἄλλων βασιλέων, ποτὲ δὲ γυναικῶν. Καὶ τὸ μὲν ἴδιον αὐτῶν πρόσωπον ἀποκρύπται, καὶ ὃ εἰσιν οὐ φαίνονται· ὃ δὲ δοκοῦσι, βλέπονται. Τοιοῦτός ἐστιν ὁ δράκων. Οὐδέποτε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ δείκνυσιν· ἀλλὰ εἰ (42) πρόσωπον λαβῶν εἰς ἀπάτην τῶν ἀνθρώπων, ἐκεῖνο (43) χρῆται. Καὶ ἔχει γὰρ ὁ ἐχθρὸς οὗτος πολλὰ προσωπεῖα, καὶ καθ' ἑκάστην κακίαν πρόσωπον λαμβάνει ἀρετῆς. Καὶ μετ' ὀλίγα εἰς τὸ ἐξῆς.

Τὰ ὑπόλοιπα τοῦ προγραφέντος στίχου.

(44) Τὸ πρόσωπον ὃ ἐνεδύσατο τίς ἰκανὸς ἐλέγξει; τίς ἰκανὸς ἀποκαλύψει καὶ λῆξαι (45) ὃ τι ἐνδον δράκων ἐστὶ; Τοιοῦτοί εἰσι τινες καὶ ἄλλοι μαθηταὶ αὐτοῦ. Ὅτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἐνδοθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες.

Στίχ. θ'. *Εἰς δὲ πτύξιν θώρακος αὐτοῦ τίς ἀν εἰσελεύσεται;*

Ὅραξ; θώραξ οὗτος ὀνομάζεται, καὶ στήθος· καὶ θώραξ, ὅπου ἐστὶ τὸ ἡγεμονικόν. Οὐχ ἀπλοῦς ἐστὶν ὁ θώραξ αὐτοῦ. Οὐδὲν ἔχει ἀπλοῦν. Δόλιός ἐστιν, ἐπτυγμένον ἐστίν. *Εἰς οὖν τὴν πτύξιν θώρακος αὐτοῦ τίς ἀν εἰσελεύσεται;* Ἄγιος δὲ ἐλέγχειν αὐτὸν δύναται, καὶ δεῖξαι, ὅτι ἐπτυκται αὐτοῦ ὁ θώραξ· τοῦ δὲ ἀγίου οὐκ ἐπτυκται.

Στίχ. ε'. *Πύλας προσώπου αὐτοῦ τίς ἀνοίξει;*

Κρύπτει τὰ ἐνδον ἀποκείμενα. Τίς οὖν ἀνοίξει τὰς πύλας τοῦ προσώπου αὐτοῦ; Τίς οὗτός ἐστιν,

²² Rom. xvi, 20. ²³ Matth. vii, 15.

(40) Confer Olymp.

(41) Deest in cod. xxi. Hic quoque confer Olymp.

(42) Forte ἀλλ' ἀεὶ.

Quia pravitate magna traducuntur Chanaanæi, qui et Phœnices, propterea dicit : *Partiuntur autem illum Phœnicum gentes.* Quisque partem aliquam accipit a dracone, si sit genere Chanaanæus et Phœnix.

V. 26. *Omne autem navigabile conveniens, nequamquam ferant corium unum caudæ illius.*

Extrema supremaque draconis non possunt mortificare omnia simul navigabilia. Homines utentes corporibus ceu navigiis, nequeunt ferre corium unum caudæ illius. Ipsi per se nequeunt : at divina favente virtute, possumus non solum corium unum caudæ illius, sed et totum ipsum portare, et totum ipsum mortificare. Mortificamus autem quisque, quantum in se est, diabolum, juxta quod apud Apostolum dicitur : *Deus autem conterat Satanam sub pedes vestros in celeritate* ²².

CAP. XLI.

V. 4. *Quis reteget faciem indumenti ejus?*

Cur non dixit, Quis reteget faciem ejus? Quid facit hic et indumentum? Quis enim reteget, ait, faciem indumenti ejus? Ut quod dicitur intelligatur, utamur exemplo larvarum quas induunt, nec comparent quod sunt, sed quod videri volunt. Assumunt enim larvas generatim ii qui in scenis personam aliquam simulant, aliquando ducum, aliorum regum, nonnunquam mulierum. Ac propria quidem eorum facies occultatur, et quod sunt non comparent; quod vero videri volunt, cernuntur. Talis est et draco. Nunquam faciem suam ostendit : sed larvam assumens ad decipiendos homines, illa utitur. Habet porro adversarius iste larvas multas, et ad quodlibet vitium larvam virtutis assumit. *Et post pauca in id quod sequitur.*

Reliquum præscripti versus.

Larvam quam induit, quis evincere possit? Quis possit detegere ac ostendere quid draco intus sit? Tales sunt et reliqui discipuli ejus, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces ²³.

V. 4. *In plicam vero thoracis ejus quis ingredi queat?*

Viden' thorax iste nominatur, et pectus : et thorax, ubi est moderatrix animæ facultas. Haud simplex est thorax illius. Nihil habet simplex. Doloſus est, plicatus est. *In plicam igitur thoracis ejus quis ingredi queat?* Sanctus arguere eum potest, atque ostendere plicatum esse thoracem ejus, sancti vero non esse plicatum.

V. 5. *Portas faciei ejus quis aperiet?*

Occultat quæ intus reposita sunt. Quis ergo aperiet portas faciei ejus? Quis iste est, ut arguat et

(45) Lege ἐκεῖνω.

(44) Hic et infra confer Olymp.

(45) Forte δεῖξαι.

ostendat, quantum fraudem, quantum venenum, A
quanta mala habeat recondita?

V. 5. Circa dentes ejus timor.

De quibus dicitur: *Dentes peccatorum contrivisti* 97. Et, *Dominus conteret molas leonum* 98. Non est iste timor Dei: sed timor circa dentes ejus. At si habueris Christum in teipso, ne curam geras illius timoris: *Dominum enim Deum tuum timebis: ac præter ipsum ne timeas alium* 99.

V. 6. Interiora ejus aspides areæ.

Documenta, cogitata occulta. Omnia venenum aspidum sunt, universa quæ sunt intra illum. Et aspides sunt, non molles quædam, sed præduræ. Præduræ enim sunt aspides.

V. 10. Ex ore ejus.

Blasphemiarum, et sermones impiorum, atque irreligiosorum doctorum.

V. 10. *Ex ore ejus procedunt lampades ardentes, et evibrantur foci ignis.*

Arbitror equidem universos etiam impios irreligiosorum dogmatum doctores, proprie esse draconis membra: ac membrorum draconis nomina si vis audire, quales sunt isti? Os draconis possit et tropice intelligi præterea id, unde sunt sermones perniciosi. (*Ex ore enim ejus lampades disperunt ignis.*) Quia ex ore ejus foci disperunt ignis. Si quando audivi calumniantem sermonem prætextu Christianismi, calumniantem Creatorem, vel, ut verbo dicam, profitentem placita Marcionis, Valentini, Basilidis: quodocumque obloquantur de Conditore cæli et terræ; quodocumque dicant ipsum non existere, nec essentiam spiritualem habere, ut isti dicunt; videbis ex ore talium procedere lampades ardentes, et evibrari foci ignis. Propterea nos scientes hæc, custodiamus nos ipsos, ne unquam lampades illæ nos exurant, ne unquam foci ignis nos attingant.

V. 15. In collo autem ejus degit vis.

Est quædam vis mala. At infirmitas quam assumpsit propter me Salvator meus et Dominus, quæ dicitur infirmitas Dei, superavit vim illius. *Infirmitum enim Dei, inquit quidem Apostolus, fortius est hominibus* 1: ego etiam dixerim fortius vi draconis.

V. 14. Carnes autem corporis ejus adhererunt.

Poterat dicere, Carnes autem corporis unitæ sunt: et hoc non dixit. Non enim unitæ sunt; non ita est. Unum apud illum multa sunt, vel unum sunt, quæ videntur adhæsisse; propterea quod dicit *adhererunt, non unitæ sunt.*

V. 15. *Cor ejus concrevit ut lapis: stetit autem sicut incus indomita.*

Non exercitatus, non obsequens verbo, proprie

97 Psal. III, 8. 98 Psal. LVII, 7. 99 Deut. VI, 13.

(46) Confer edita.

ὥστε ἐλέγξει καὶ δεῖξαι ὅσον δόλον, ὅσον ἴδν, ὅσα κακὰ ἔχει ἀποκαίμενα;

Στίχ. ε'. Κύκλω δδόντων αὐτοῦ φόβος.

Περὶ ὧν λέγεται· Ὀδόντας ἀμαρτωλῶν συνέτριψας. Καὶ, Κύριος συντρίψει τὰς μύλας τῶν λεόντων. Οὐκ ἔστιν οὗτος ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὁ φόβος, ὁ κύκλω τῶν δδόντων αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐὰν ἔχῃς τὸν Χριστὸν ἐν σεαυτῷ, μὴ φρόντιζε τοῦτου τοῦ φόβου. Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου φοβηθήσῃ, καὶ πληρὸν αὐτοῦ μὴ φοβοῦ τὸν ἄλλον.

Στίχ. ς'. Τὰ ἔγκατα αὐτοῦ ἀσπίδες χαλκαῖ.

Τὰ δόγματα, τὰ νοήματα τὰ ἀποκεκρυμμένα. Πάντα ἰδὲ ἀσπίδων ἔστι, πάντα τὰ ἔνδον αὐτοῦ. Καὶ ἀσπίδες εἰσὶν οὐκ ἀπαλαίτινες, ἀλλὰ σκληραῖ. Ἀσπίδες γὰρ εἰσὶ σκληραῖ.

B Στίχ. ι'. Ἐκ στόματος αὐτοῦ.

Αἱ βλασφημίαι καὶ οἱ λόγοι τῶν ἀσεβῶν καὶ ἀθέων διδασκάλων.

Στίχ. ι'. Ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύονται λαμπάδες καίμεναι, καὶ διαριπτοῦνται ἐσχάραι πυρός.

(46) Οἶμαι μὲν καὶ πάντας τοὺς ἀσεβεῖς ἀθέων δογμάτων εἰσηγητὰς κυρίως ἂν εἶναι μέλη τοῦ δράκοντος· καὶ τῶν μελῶν τοῦ δράκοντος ἰνόματα εἰ θέλεις ἀκοῦσαι, ποιοὶ εἰσὶν οὗτοι; Τὸ στόμα τοῦ δράκοντος εἶη δ' ἂν τι καὶ τροπικῶς νοούμενον, καὶ παρὰ τοῦτο ὄθεν οἱ λόγοι οἱ ἀπολλύοντες. [Ἐκ στόματος γὰρ αὐτοῦ λαμπάδες ἀπολλύονται πυρός.] Ὅτι ἐκ στόματος αὐτοῦ ἐσχάραι ἀπολλύονται πυρός. Εἰ ποτε ἤκουσα τοῦ κατηγοροῦντος λόγου, προφάσει Χριστιανισμοῦ, κατηγοροῦντος τοῦ Δημοουργοῦ, φέρε εἰπεῖν, πρεσβεύοντος τὰ Μαρκίωνος, πρεσβεύοντος τὰ Οὐαλεντίνου, καὶ τὰ Βασιλείδου· ὅτι ἂν κακῶς λέγωσιν τὸν Ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτι ἂν λέγωσιν αὐτὸν μὴ εἶναι, μηδὲ πνευματικῆς οὐσίας, ὅποιά φασιν οὗτοι· ἔφη, ἐκ στόματος τῶν τοιούτων ἐξέρχονται λαμπάδες καίμεναι, καὶ διαριπτοῦνται ἐσχάραι πυρός. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς, εἰδότες, τηρῶμεν ἑαυτοὺς, μήποτε ἐπειναί αἱ λαμπάδες ἡμᾶς καύσωσι, μήποτε αἱ ἐσχάραι τοῦ πυρός ἡμῶν ἄψωνται.

Στίχ. ιγ'. Ἐν δὲ τραχήλῳ αὐτοῦ αὐλίκεται δόρυ.

Ἔστι τις δύναμις πονηρά. Ἄλλ' ἡ ἀσθένεια, ἣν ἀνέλαθε δι' ἐμὲ ὁ Σωτὴρ μου καὶ Κύριος, ἦτις λέγεται ἀσθενεῖα Θεοῦ, ἐνίκησεν ἐκεῖνου τὴν δύναμιν. Τὸ γὰρ ἀσθενεῖς τοῦ Θεοῦ, ὁ μὲν Ἀπόστολος λέγει, *ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων*· ἐγὼ δὲ ἂν εἶποιμι *ἰσχυρότερον τῆς δυνάμεως τοῦ δράκοντος.*

Στίχ. ιδ'. Σάρκες δὲ σώματος αὐτοῦ κεκόλληται.

Ἐδύνατο εἰρηκέναι· Σάρκες δὲ σώματος ἦνωνται. Ὁ δὲ οὐκ εἶπεν· οὐ γὰρ ἦνωνται· οὐκ ἔστι. Τὸ ἔν παρ' ἐκείνῳ πολλὰ ἔστιν· ἢ ἐν δοκοῦντα κεκολληθῆναι, διὰ τοῦ λέγοντος *κεκόλληται, οὐκ ἦνωνται.*

Στίχ. ιε'. Ἡ καρδία αὐτοῦ πέπηγεν ὡς λίθος, ἔστῃκε δὲ ὡσπερ ἄκμων ἀνήλατος.

Οὐκ ἐλαυνόμενος, οὐκ ἀκολουθῶν λόγῳ, οἰκείῳ (47)

1 Cor. I, 25.

(47) An οικείως?

δὲ σκληρός ἐστιν ἀνήλατος, ἀνένδοτος. Καὶ εἰ τις ἀπὸ διαβόλου ἀπέσπασε δύναμιν, καὶ τούτου τοῦ δράκοντος, αὐτὸς ἔχει τὴν καρδίαν ἀνήλατον, καὶ οὐκ ἐλαυνομένην. Εἰ δὲ τις χρυσός ἐστιν, ἀκολουθῶν τῷ λόγῳ χρυσοῦ (48)· οὕτως εἶκει, ἕως ἂν γένηται πέταλον χρυσοῦν, καὶ δέξηται τοὺς τύπους τῶν γραμμάτων τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ἢ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

ΚΕΦ. ΜΒ.

Στίχ. ι'. Ἐδωκεν δὲ ὁ Κύριος διπλά, ὅσα ἦν ἐμπροσθεν Ἰὼβ εἰς διπλασιασμόν.

(49) Ὁ γενναῖος ἀθλητής, καὶ πάντα πειρασμὸν ὑποστάς, ἀνδρείοτατος Ἰὼβ, ἀθλα λαμβάνει τῆς ὑπομονῆς αὐτοῦ, ὡς ἡ Γραφή φησιν· Πάντα διπλά παρὰ τὰ πρότερα. Ὁ δὲ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἀθλα δίδωσιν οὐχὶ διπλασίονα, ἀλλ' ἑκατονταπλασίονα. Φησὶν γάρ· Ὅς ἐὰν καταλείπῃ πατέρα ἢ μητέρα, οικίαν, ἀδελφούς, ἀδελφὰς ἕνεκεν ἐμοῦ, ἢ ἕνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ἐν τῷ κατὰ Μάρκον γέγραπται, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζῶν αἰώνιον κληρονομήσει. Θύκ ἂν διπλάσια τῶν προτέρων ἔλαβεν, εἰ μὴ διπλασίονα τὴν ἀρετὴν ἐπεδείξατο.

A autem prædurus, indomitus est, non cedens. Ac si quis a diabolo in se derivavit vim, atque ab hoc dracone, hic habet cor indomitum, et non exercitum. Si quis autem aurum est, obsequens verbo quod veluti aurum conflat: is ita cedit, donec fiat lamina aurea, et suscipiat formas litterarum Dei in Christo Jesu; cui gloria in sæcula, amen.

CAP. XLII.

V. 10. Dedit vero Dominus duplicia, quotquot erant antea Jobo in duplicationem.

Generosus athleta, quique omnem tentationem sustinuit, fortissimus Job, præmia consequitur patientiæ suæ, ut Scriptura dicit: Omnia duplicia præ prioribus. At Dominus Jesus Christus præmia dat non in duplum, sed in centuplum. Ait enim: Quicumque reliquerit patrem vel matrem, domum, fratres, sorores propter me, vel propter Evangelium, ut in Marco scribitur, centuplum recipiet, et vitam æternam hæreditabit. Non utique duplicia antecedentium accepisset, nisi duplicatam ostendisset virtutem.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ (50).

ORIGENIS EXCERPTA IN PSALMOS.

(Ex Bibliotheca Gallandiana.)

ΨΑΛ. Θ.

Στίχ. η'. Ἐτοίμασεν ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ.

Στίχ. θ'. Καὶ αὐτὸς κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ. Κρινεῖ λαοὺς ἐν συνέτητι.

Φοβηθέν ἄρα τὸν τοιοῦτον κριτὴν, ψεκτάς τε πράξεις καὶ ἀσεβῆς φεύγοντα φρόνημα. Οἰκουμένην δὲ νοήσεις τὴν Ἐκκλησίαν, οἰκουμένην ὑπὸ τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, κατὰ τό· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ μου ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα· λαοὺς δὲ τοὺς λοιποὺς παρὰ τὴν Ἐκκλησίαν.

Στίχ. ιθ'. Ψάλατε τῷ Κυρίῳ, τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών.

Καὶ ἄλλως δέ· ἐν πάσῃ ψυχῇ Σιών οὐσὴ καὶ σκοπευτηρίῳ Θεὸς κατοικεῖ. Ἐκζητεῖ δὲ τὰ αἵματα τῶν ἐθνῶν ἀποκτεινάντων αὐτὰ, καὶ μνησκειται αὐτῶν ἀναστάς αὐτὰ. Οὐκοῦν τό· Ἀπόλωτο τὸ μνημόσυνον αὐτῶν μετ' ἡχου, ἐπὶ τὰς βομφαίας ἀνευχεθήσεται. Ἐκείνων δὲ μέμνηται, ὧν ἐγένετο καταφυγή.

Στίχ. λγ'. Ἀνάστηθι, Κύριε ὁ Θεός μου· ἐψώθηται ἡ χεὶρ σου· μὴ ἐπιλάβῃ τῶν πενήτων σου εἰς τέλος.

Ἐκ δὲ τῶν δυσσεβῶν τούτων βημάτων ἀναβελίς ὁ

• Marc. i, 29. • Matth. xii, 29. • Joan. xiv, 23. • v. 8.

(48) Forte χρυσοχοῦν.

(49) Multum differt ab editis Ruzi.

PATROL. GR. XVII.

C

PSAL. IX.

V. 8. Præparavit in iudicio thronum suum.

V. 9. Et ipse iudicabit orbem terrarum in iustitia. Iudicabit populos in rectitudine.

Timendus est igitur huiusmodi iudex, qui vituperabiles actiones, et impia cogitata aversatur. Orbem terrarum Ecclesiam intelligo, quæ incolitur a Patre et Filio, juxta illud: Ego et Pater meus veniemus et mansionem apud eum faciemus; populos vero intellige reliquos præter Ecclesiam.

V. 12. Psallite Domino habitanti in Sion.

Et aliter vero: in omni anima quæ Sion est sive specula, Deus habitat. Requirit autem sanguinea gentium interficientium eos, et recordatur earum, resuscitans eos. Igitur illud, Perit memoriale eorum cum sono, ad gladios referri oportet. Eorum porro meminit, quorum fuit refugium.

V. 33. Surge, Domine Deus meus: exaltet manus tua; ne obliviscaris pauperum tuorum in finem.

Ex impiis verbis istis dolore affectus Propheta,

(50) Ex cod. Veneto xvii.

iterum orat hæc dicens; experientia ostenderet quærens Deus, se necdum oblitum fuisse pauperum. Quia etiam blasphemiam impij commemorationem fecit inquit:

V. 38. *Desiderium pauperum exaudisti, Domine: præparationi cordis eorum adhibe aurem tuam.*

Desiderabant enim ut contereretur brachium peccatoris, ac eriperentur de tyrannide ejus: quod et contigit. Desiderium porro bonæ cogitationis efficax est oratio. Quam videns cognitor cordium, implevit. Paratum enim habebant cor ut salvarentur, et promissi regni compotes fierent.

PSAL. XIII.

V. 2. *Dominus de cælo prospexit super filios hominum, ut videret si est intelligens, vel requirens Deum.*

Quæcunque corporaliter de incorporeo Deo dici possint, eo modo intelligenda sunt qui Deum deceat. Puta, in cælis dicitur habitare, ceu templo utens divinis potestatibus quæ in cælo sunt. Sic enim vocantur per cognominationem ex locis in quibus sunt, ut et homines, dum terra audiunt. Sicut in illo: *Omnis terra adorent te*⁶. Et, *Omnis terra clamat cum lætitia*⁷. In cælis porro habitat etiam dum est in hominibus qui portant imaginem cælestis⁸. Verum etiam creationis ac providentiæ ratione, in omni creatura existit. Quod ex pulcherrimis istis locis liquido apparet: *Pater noster qui es in cælis*⁹. Et: *Deus in cælo supra*¹⁰. Quin etiam multis in locis divinæ institutionis, cæli nomenclatura significat intellectualem essentiam, in qua maxime Deum quærere oportet. *Cælum enim cæli Domino*¹¹: inde per condescendentiam respicit eos qui sequiori sunt conditione, *Ut videat si quis est prudens, requirens Deum*. Scilicet ut eum inveniens participem faciat honorum suorum. At enim contingit, ut vitiiis cum impietate obtinentibus dicatur, *Non est misericordia, neque veritas, neque cognitio Dei super terra*¹², et quæ sequuntur. Cum homines usque adeo vitiatii essent, quomodo non oportebat, ut bonus sospitator prospiceret, quo argumento aliquo intelligentiæ reperto, hoc multiplicaret augeretque, et requirentibus se manifestum faceret? *Manifestat enim sese iis, qui non sunt increduli ipsi*¹³.

V. 3. *Omnes declinaverunt: una inutiles effecti sunt. Non est faciens bonitatem, non est usque ad unum.*

Vaticinatur mutationem gentium in mansuetudinem et pietatem. Idcirco etiam interrogat, Numnam adveniente Domino temperabunt a serina vita, et cognitura sint Deum? Ait enim quoque Isaias: *Quibus non fuerat nuntiatum de illo, videbunt: et qui non audierant, intelligent*¹⁴.

V. 5, 6. *Ibi expaverunt timore, ubi non erat timor. Quia Dominus in generatione justorum.*

Erit enim aliquando, ait, ut prædicti timeant Dominum, penes quos non erat antea timor. *Ibi au-*

A προφήτης, πάλιν εὐχεται λέγων ταῦτα, δεῖξαι τῇ πείρᾳ τὸν Θεὸν αἰτῶν, ὡς οὐκέτι λήθησται τῶν πτωχῶν. Καὶ τῆς τοῦ ἀσεβοῦς δὲ βλασφημίας ὑπέμνησε λέγων·

Στίχ. λη'. *Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσήκουσας, Κύριε· τῇ ἐτοιμασίᾳ τῆς καρδίας αὐτῶν πρόσχε τὸ οὖς σου.*

Ἐπεθύμουν γὰρ συντριβῆναι τοῦ ἀμαρτωλοῦ τὸν βραχίονα, καὶ τῆς αὐτοῦ τυραννίδος ἐλευθερωθῆναι· ὃ δὴ καὶ γέγονεν. Ἐπιθυμία δὲ διανοία· ἀγαθῆς ἐνεργῆς ἐστὶ προσευχή. Ἦν ἰδῶν ὁ καρδιογνώστης, ἐπλήρωσεν. Ἐτοιμὴν γὰρ εἶχον πρὸς τὸ σωθῆναι καρδίαν, καὶ τῆς ἐπηγγελμένης βασιλείας τυχεῖν.

ΨΑΛ. ΙΓ'.

Στίχ. β'. *Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκλυεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἐστι συνιών, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.*

Ἄσσωματικῶς ἀσωμάτου τυγχάνοντος λέγοιτο περὶ τοῦ Θεοῦ, θεοπροπῶς ἀκουστέον. Οἶον, ἐν οὐρανοῖς λέγεται κατοικεῖν, ὡς ναῶν χρώμενος ταῖς θείαις δυνάμεσι, ταῖς ἐν οὐρανῷ. Καλοῦνται γὰρ ὁμωνύμως τοῖς ἐν οἷς εἰσι τόποις· ὡς καὶ ἀνθρωποὶ γῆ χρηματίζοντες. Ὡς ἐν τῷ· *Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνησάτωσάν σοι, καὶ· Πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης*. Ἐν οὐρανοῖς δὲ οἰκεῖ καὶ ἐν ἀνθρώποις ὢν, τοῖς φοροῦσι τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. Ἀλλὰ καὶ ὡς δημιουργίας λόγῳ καὶ προνοίας ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τυγχάνοντος. Ἐκ τῶν καλλίστων τοῦτο δηλοῦται μερῶν· Ἐν τε τῷ, *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· καὶ, *Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω*. Ἀλλὰ καὶ πολλοῦ τῆς θείας παιδείσεως ἡ τοῦ οὐρανοῦ προσηγορία δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἐν ἣ μάλιστα Θεὸν προσήκει ζητεῖν. Ὁ οὐρανὸς γὰρ τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. Ἐκ τούτου συμβατικῶς ἐπισκοπεῖ τοὺς τῆς ὑποδεστέρας καταστάσεως, *Τοῦ ἰδεῖν, εἰ τις ἐστὶ συνετὸς, ἐκζητῶν τὸν Θεόν*· ὡς ἂν εὐρῶν τύχοι τῶν παρ' αὐτοῦ δωρεῶν. Γίνεται δὲ τοῦτο, κακίας σὺν ἀσεβείᾳ κρατούσης, ὡς λεχθῆναι· *Οὐκ ἐστὶν εἰλεος, οὐδὲ ἀλήθεια, οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις*. Οὕτω τῶν ἀνθρώπων βλαβέντων, πῶς οὐκ ἔδει τὸν ἀγαθὸν ἐπιθλέψαι· Σωτῆρα, ὡς ἂν, ἀφορμὴν τινα συνέσεως εὐρῶν, ταύτην πληθύνῃ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν ἐμφανίσαιεν αὐτόν; *Ἐμφανίζεται γὰρ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ*.

D Στίχ. γ'. *Πάντες ἐξέκλιναν· ἅμα ἠγρειώθησαν. Οὐκ ἐστὶ ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἐστὶν ἕως ἐνός.*

Προφητεύει μεταβολὴν τῶν ἐθνῶν εἰς ἡμερότητα καὶ εὐσέβειαν. Διὸ καὶ ἐρωτᾷ, Μὴ, τοῦ Κυρίου ἐλθόντος, οὐ παύσονται τοῦ θηριώδους βίου, καὶ ἐπιγνώσονται τὸν Κύριον; Λέγει γὰρ καὶ Ἡσαίας· *Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ βύβονται· οἱ οὐκ ἀκηκόασιν συνήσουσιν*.

Στίχ. ε', ς'. *Ἐκεῖ ἔδειλίσαν φέβω, οὐ οὐκ ἦν φόβος· ὅτι Κύριος ἐν γενεᾷ δικαίων.*

Ἔσται γὰρ, φησὶν, ὅτε οἱ προβόρηθέντες φοβηθήσονται Κύριον, παρ' οἷς οὐκ ἦν πρότερον φόβος.

⁶ Psal. LXV, 4. ⁷ Isai. XIV, 7. ⁸ I Cor. XV, 49. ⁹ Matth. VI, 9. ¹⁰ Deut. IV, 39. ¹¹ Psal. CXXII, 16. ¹² Osee IV, 1. ¹³ Sap. I, 2. ¹⁴ Isai. LII, 15.

Ἐκεῖ δὲ ἐν τῇ μελλούσῃ συστήσεται γενεᾶ, περὶ ἧς A item, in futura consistet generatione, de qua etiam postea loquitur.

ΨΑΛ. ΙΕ΄.

Στίχ. α΄. Στηλογραφία τῶν Δαβίδ.

Τῶν Δαβίδ ἐπέγραψαν οἱ λοιποὶ· στηλογραφίαν δὲ ὁμοίως ἐξέδωκαν, τῶ περιέχειν προφητείαν αἰωνίου μνήμης ἀξίαν. Ὅσπερ γὰρ οἱ μέγιστοι τῶν ἀγωνιζομένων ἐν σταδίοις ἀθληταὶ στηλῆς ἀξιοῦνται, καὶ τῶν ἐν πολέμοις κατωρθωμένων εἰς τὴν μετὰ ταῦτα μνήμην ἵσταται τρόπαια· οὕτω τὸ μέγα τρόπαιον τοῦ Σωτῆρος, ὅπερ ἤγειρε καθελὼν τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, Γραφαῖς ἀνωθεν ἐστηλιτεύθη προφητικαῖς. Διὸ καὶ Πέτρος, τῶν ἐν αὐτῷ μνημονεύσας, ἐπήγαγεν· « Ἀνόρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παύσεως πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε κατὰ ἐσάφη, καὶ τὸ μῆμα αὐτοῦ ἔστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς, ὅτι ὄρκυ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ τῆς σπέρματος αὐτοῦ τὸ κατὰ σὰρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν καθίσει ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ· προὐδὼν δὲ ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὔτε ἐγκατελείφθη εἰς ᾄδην, οὔτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεός, οὐ πάντες ἡμεῖς ἔσμεν μάρτυρες. » inferno, neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc testes ¹⁸. »

ΨΑΛ. ΙΖ΄.

Στίχ. δ΄. Διὰ τοὺς λόγους τῶν χειλέων σου, ἐγὼ ἐφύλαξα ὁδοὺς σκληρὰς.

Ἐπιγραμὴν ἡμῖν καὶ διὰ τούτων δίδωσιν ὁ Σωτήρ, μὴ φρονεῖν ἐφ' ἑαυτοῖς δεομένους τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας. Τρίβοι δὲ Κυρίου τῶν ἐντολῶν αἱ τηρήσεις· μᾶλλον δὲ αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι, ὁμαλαὶ καὶ λιταὶ δειχθεῖσαι ἐκ τοῦ συνεχῶς πατεῖσθαι πρὸς τῶν φθάσαι σπυδόντων ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῶν, ὅπερ ἔστιν ἡ μακαριότης, καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἢ ἀπόδοσις. Δράμωμεν τοίνυν κατ' αὐτοὺς, οὐ σφαλλομένων τῶν διαθημάτων ἡμῶν, εἰ Κύριος αὐτὰ καταρτίσειεν ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Ταύτης τῆς αἰτήσεως ὁ τυχὼν φησιν· Ἄνευ ἀνομιᾶς ἔδραμον καὶ κατηύθυνα· καὶ τὸ, Ὅδὸν ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅτε ἂν ἐκλάτυνας τὴν καρδίαν μου.

ΨΑΛ. ΙΖ΄.

Στίχ. ς΄. Ὠδίνες ἄδου περιεκύκλωσάν με· προέφθασάν με παγίδες θανάτου.

Ἀρμῶσει δὲ ταῦτα καὶ τῷ Σωτῆρι, ἔχοντα πολλὴν οικειότητα πρὸς τὸ, *Nūn ἡ ψυχὴ μου τετάρακται· καὶ, Περιλυπὸς ἔστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου.* Στίχ. η΄. Καὶ ἐσαλεύθη, καὶ ἐτρομος ἐγενήθη ἡ γῆ. Καὶ τὰ θεμέλια τῶν ὄρεων ἐταράχθησαν, καὶ ἐσαλεύθησαν, ὅτι ὠργίσθη αὐτοῖς ὁ Θεός. Προδήλιως δεικνυσὶ τοῦ Θεοῦ τὴν κατάβασιν διὰ τὰ προειρημένα, τὸν τε θάνατον καὶ τὰς ὠδύνας τοῦ ἄδου. Ἐξ οὗ δὲ καταβάντος, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἐκινήθη καὶ ἐσεισθη ἡ γῆ. Πᾶσα γὰρ ἀκοή Ἑλληνικὴ καὶ βάρβαρος ἐπληροῦτο τῆς περὶ αὐτοῦ φήμης. Γῆν γὰρ ἐφη τοὺς ἐπὶ γῆς. Ὅρεων δὲ, τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων· αἱ τῇ πλάνῃ τῶν εἰδῶλων τοὺς ἀν-

¹⁸ Act. II, 29, 32. ¹⁹ Psal. LVIII, 5. ²⁰ Psal. CXVIII, 52. ²¹ Joan. XII, 27. ²² Matth. XXVI, 38. ²³ Psal. XVII, 8.

PSAL. XV.

V. 1. *Stelographia Davidi.*

Reliqui inscripserunt *Davidis*, iidem vero transulerunt *stelographiam*, eo quod contineat prophetiam æterna memoria dignam. Quemadmodum enim summi qui in stadiis certaverunt athlete, *stela*, seu columna dignantur, et eorum qui in bellis fortifer feliciterque pugnaverunt, ad rei memoriam tropæa eriguntur: haud aliter magnum Salvatoris tropæum, quod erexit, profligato eo qui imperium habebat mortis, Scripturis tot ante sæcula quasi *stelais* nobilitatum est propheticiis. Quamobrem etiam Petrus, facta mentione eorum quæ in ipso continentur, adjunxit: « Viri fratres, fas est dicere cum libertate apud vos de patriarcha David, quod et mortuus est et sepultus, et monumentum illius existat inter nos usque in præsentem diem. Cum igitur propheta esset, sciretque quod jurejurando juraverat ei Deus, ex fructu lumbi ejus secundum carnem surrecturum Christum, qui sederet super throno illius: prævidens autem locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in Jesum resuscitavit Deus, cujus omnes nos sumus

PSAL. XVI.

V. 4. *Propter sermones labiorum tuorum, ego præcavi vias duras.*

Documentum nobis etiam per hæc dat Salvator, ut in nobis ipsi non alte sapiamus, quippe qui indigeamus divino auxilio. Viæ porro Domini sunt mandatorum observationes: atque adeo virtuosæ operationes, quæ planæ ac læves redduntur ex eo quod jugiter calcantur ab iis qui festinant pertinere ad finem suum, quæ est beatitudo, et promissionum assecutio. Curramus igitur cum illis, non aberrantibus gressibus nostris, si quidem Dominus eos aptaverit in semitis suis. Qui hujus postulationis sit compos, dicit: *Sine iniquitate cucurri et direxi* ¹⁶. Itemque illud: *Viam mandatorum tuorum cucurri, quandocunque dilatasti cor meum* ¹⁷.

PSAL. XVII.

V. 6. *Dolores inferni circumdederunt me: præoccuperunt me laquei mortis.*

Congruent hæc etiam Salvatori, cum plurimum conveniant cum illis: *Nunc anima mea turbata est* ¹⁸. Et: *Tristis est anima mea usque ad mortem* ¹⁹.

V. 8. *Et agitata est, et tremens effecta est terra. Et fundamenta montium turbata sunt, et concussa sunt, quia iratus est eis Deus.*

Manifeste ostendit Dei descensum per prædicta; mortem item, et dolores inferni. Ex quo descendente, secundum Aquilam, *commota est et tremuit terra* ²⁰. Omnis enim auditus Græcus et barbarus replebatur fama de illo. Porro *terram* appellat eos qui sunt in terra. *Montes* sunt adversæ potestates, quæ errore idolorum homines conficiebant,

erectæ contra Dei cognitionem. *Fundamenta*, quæ sunt profundæ cogitationes, dum sentiunt Domini potentiam, indignatæ turbantur. Quibus succensente Deo, ascendit velut fumus de torre; extinctis nempe illis et a combustione cessantibus, qua homines exurebant. Hunc vero ignem exstinxit igne suo. Tanquam ignis consumens²¹ dictus est Deus apud Moysen. Et in Psalmis: *Ignis coram ipso præcedet, et inflammabit in gyro inimicos ejus*²². Et iterum: *Deus conspicue veniet: Deus noster, et non silentio præteribit. Ignis coram ipso succendetur, et in circuitu ejus procella vehemens*²³. Ideoque Salvator dicebat: *Ignem veni projicere in terram. Et quid volo, si jam accensus est*²⁴? Hæc fecit inclinans et descendens, non unum modo cælum, sed omnes quotcunque sunt; inclinandi verbo ostendente humiliationem celsitudinis ejus, et exinanitionem divinitatis. Providentiæ vero ejus occultam secretamque rationem tenebris et nebula declarat. Deinde super cherubim assumptus est, quamvis cum illis non descendisset. Quem cum corpore ascendentem divinæ intuitæ essent potestates, agglomerantes illi stipabant ejus reditum, dicentes: *Tollite portas, o principes, vestras: et extollimini, portæ æternæ, et ingreditur Rex gloriæ*²⁵. Quæ quidem tunc facta sunt, quando, ut in Actis apostolorum relatum est, *videntibus illis elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum*²⁶.

V. 42. *Et posuit tenebras absconsionem suam: in circuitu illius tabernaculum ejus.*

Eum qui in tabernaculo est, quis videat nisi intus fuerit? Sic neque Deum, nisi quis ingrediatur intra velum incomprehensionis. Moyses namque caliginem subiit, ubi erat Deus. Insistens enim ministerio circa Deum ejusque providentiæ, intra hæc intellexit contineri Deum. Paululum siquidem eam adaperiens, illum cujus est imago, ex eo quod ad imaginem erat, intellexit: atque ex officio et providentiæ, opificem et provisorem.

PSAL. XXII.

V. 3. *Propter nomen suum.*

V. 4. *Nam etsi ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quia tu mecum es.*

Hinc ad Deum convertit orationem. Qui igitur **D** sedet in umbra mortis, firmus est in illa, obdurus in flagitiis, indigensque lumine quod ex misericordia oritur. At qui ambulat, prætergreditur; quocum etiam incedit Dominus. De sessione dictum est: *Sedentibus in regione et umbra mortis, lux orta est eis*²⁷.

V. 4. *Virga tua, et baculus tuus, hæc me evocaverunt.*

Utraque in flagellis, juxta illud: *Si deseruerint filii tuæ legem meam, et judiciis meis non incedant,*

²¹ Deut. iv, 24. ²² Psal. xcvi, 3. ²³ Psal. xlix, 5. ²⁴ Luc. xii, 49. ²⁵ Psal. cxlii, 7, 9. ²⁶ Act. i, 9. ²⁷ Isai. ix, 2.

(51) Οἶς.

(52) Redundat οὐκ, vel οὐ postponendum est.

A θρώπους ἐνέμοντο, τῆς τοῦ Θεοῦ κατεπαιρόμεναι γνώσεως. Τὰ θεμέλια, καὶ οἱ βαθεῖς διαλογισμοί, αἰσθανόμενα τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεως, ἐταράχθησαν ἀχθόμενα. Δίς (51) ὀργισθέντος τοῦ Θεοῦ, ἀνέβη καπνὸς καθάπερ ἐπὶ θαλοῦ· σβεννυμένων καὶ τοῦ πυρὸς παυσαμένων, ᾧ τοὺς ἀνθρώπους κατέφλεγον. Τὸ πῦρ δὲ τοῦτο κατέσβεσε τῷ ἰδίῳ πυρὶ. Καθὼ πῦρ καταναλίσκον εἴρηται Θεὸς παρὰ τῷ Μωϋσῆ. Καὶ ἐν Ψαλμοῖς· Πῦρ ἐναντίον αὐτοῦ προπορεύσεται, καὶ φλογεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν· Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καθήσεται, καὶ κύκλῳ αὐτοῦ καταγίγῃ σφοδρά. Διὸ καὶ ἐφασκεν ὁ Σωτὴρ· Πῦρ ἤλθοι βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν. Καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη; Ταῦτα ἐποίησε **B** κλίνας καὶ καταβάς οὐκ ἓνα μόνον οὐρανὸν, ἀλλὰ πάντας, ὅσα ποτέ εἰσιν· τοῦ κλίνας δηλοῦντος τὴν ταπεινωσιν τοῦ ὕψους αὐτοῦ, καὶ τὴν κένωσιν τῆς θεότητος. Τῆς δὲ οικονομίας αὐτοῦ τὸ λεληθὸς καὶ ἀπόκρυφον, τῷ γνώφῳ καὶ τῇ ὁμίχλῃ δηλοῖ. Εἶτα ἐπὶ τοῦ χερουβὶμ ἀνελήφθη, καίτοι μὴ σὺν αὐτῷ καταβάς. Ὅν μετὰ σώματος ἀναβαίνοντα αἱ θεῖαι θεωροῦσαι δυνάμεις, γεγονυῖαι περὶ αὐτὸν, ἐδορυφόρου αὐτοῦ τὴν ἄνοδον, ἐπιλέγουσαι· Ἄρατε κύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, καὶ ἐπάρθητε, κύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Ἄ δὲ γέγονεν, ἦνίκα, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι κεῖται τῶν ἀποστόλων, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλῃ ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Στίχ. 16'. Καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφήν αὐτοῦ· κύκλῳ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ.

C Τὸν ἐν σκηνῇ τις οὐκ (52) ὄψεται μὴ γενόμενος ἔνδον; Οὕτως οὐδὲ τὸν Θεὸν, εἰ μὴ τις εἰέλθῃ τοῦ τῆς δυσκαταλήψιας ἔνδον παραπετάσματος. Καὶ Μωϋσῆς γὰρ εἰς τὸν γνώφον εἰσῆλθεν, οὗ ἦν ὁ Θεός. Ἐπιστήσας γὰρ τῇ περὶ Θεοῦ δημιουργίᾳ τε καὶ προνοίᾳ, εἶσω τούτων ἔγνω περιέχεσθαι τὸν Θεόν. Ὅλιγον γὰρ αὐτὴν διανοίξας, τὸν οὐ ἔστιν εἰκὼν, ἐκ τοῦ κατ' εἰκόνα μεμάθηκεν· ἐκ δὲ τῆς δημιουργίας καὶ προνοίας τὸν δημιουργὸν καὶ προνοητὴν.

ΨΑΛ. KB'.

Στ. γ'. Ἐνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Στίχ. 8'. Ἐὰν γὰρ καὶ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιῶν θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακὰ· ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ.

(53) Ἐντεῦθεν πρὸς Θεὸν ἀποστρέφει τὸν λόγον. Ὁ μὲν οὖν καθεζόμενος ἐν σκιᾷ θανάτου, ἴδρυται ἐν αὐτῇ, βεβαιωθείς ἐν κακίᾳ, καὶ δεόμενος τοῦ ἐξ ἔλεους ἀνατέλλοντος φωτός· ὁ δὲ πορευόμενος παρατρέχει· μεθ' οὗ καὶ συνοδεύει ὁ Κύριος. Περὶ δὲ τῆς καθίσταως εἴρηται· Καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

Στίχ. 8'. Ἡ ῥάβδος σου, καὶ ἡ βακτηρία σου, αὗται με παρεκάλεσαν.

Ἄμφοτερα ἐπὶ μαστίγων, κατὰ τὸ· Ἐὰν ἐγκαταλίπωσιν οἱ υἱοὶ σου τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρῖ-

(53) Hic et infra confer tom. XII, col. 4259 et seq.

μασί μου μὴ πορευθῶσιν· ἐὰν τὰ δικαίωματά μου
μὴ φυλάξωσιν· ἐπισκέψομαι ἐν βιβθῶ τὰς ἀνο-
μίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιγι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν.
Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν.
Οὐ διεσκέδαται γὰρ τὸ θεῖον ἔλεος ἀπὸ τοῦ δι' ἀμαρ-
τίας μαστιζομένου. Οὐ (54) γὰρ ἀμαρτάνοντα μὴ
μαστιξείει, οὐ παραδέχεται· μαστιγῶν υἱὸν ἐν
παραδέχεται. Περὶ ὧν δὲ μὴ μαστιξείει, λέγεται τὸ·
Ἐμοῦ δὲ παρὰ μικρὸν ἐκαλεῦθησαν οἱ πόδες· παρ'
ἀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαθήματά μου. Ὅτι οὐκ ἔστιν
ἀνάγκη ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῶν, καὶ στερέωμα
ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἐκράτησεν αὐ-
τοὺς ἡ ὑπερηφανία· περιβάλλοντο ἀδικίαν καὶ
ἀσέβειαν ἑαυτῶν. Ἐὰν μὲν οὖν ἦ τις πρόβατος
ἀμαρτωλῶν, βιβθῶ πλήσσει· ἐὰν δὲ ἄνθρωπος,
βακτηρία, κατὰ τὸ Σολομῶντος· Ὁ φειδόμενος τῆς
βακτηρίας μου εἰ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν. Ταῦτα δὲ παρα-
καλεῖ τὸν τυπτόμενον· πέπεισται γὰρ, ὡς μαστιγοῖ
πάντα υἱὸν ἐν παραδέχεται.

ΨΑΛ. ΚΓ΄.

Στίχ. β'. Καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἠτοίμασεν αὐτήν.

(55) Καὶ ἄλλως δὲ πρὸ τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ
γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ μόνον ἦν ὁ Θεός· μετ' αὐ-
τήν δὲ, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ. Ἄλλ' οὐδὲ πλήρωμα πρὸ
ταύτης ἦν ἐν πάσῃ τῇ γῇ· μετὰ δὲ ἦν αὐτῆς τὰ
πλείστα κακότητος. Μετ' αὐτήν δὲ πολλοὶ τῶν πε-
πιστευκότων ἔθνικῶν εἴποιεν ἄν· Ἐκ τοῦ πληρώ-
ματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν. Διόπερ αὐ-
τοῦ καὶ πλήρωμα λέγοντο. Ἄλλ' οὐχ οἱ κενοὶ τῆς
εὐαγγελικῆς πολιτείας. Ἄλλὰ καὶ ἐν ἐρήμῳ ὁ ἀμαρ-
τωλὸς κατοικεῖ· οἰκουμένην δὲ, ὁ τὴν Ἐκκλησίαν
οἰκῶν πεπληρωμένην τῆς ἁγίας Τριάδος· καὶ ἔστι
τοῦ Κυρίου. Ἄλλ' οὐχ ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ διαβό-
λου, καὶ μερὶς ἐκείνου γενόμενος.

Στίχ. γ'. Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; ἢ
τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ;

(56) Ἡ καὶ ὄρος Κυρίου τὸ τελικὸν ἀγαθὸν καὶ τὸν
θεὸν Λόγον. Σπάνιος γὰρ ὁ πρὸς τὴν ἀκώρειαν αὐ-
τοῦ διὰ προκοπῆς ἀναβῆναι δυνάμενος.

(57) Ὁ γὰρ τελειωθείς, μηκέτι περαιτέρω χωρεῖν οἶός
τε ὦν, ἴσται βέβαιος, καὶ χρηματίζων ἅγιος τόπος
θεοῦ. Ὅπισθον γὰρ Κυρίου πορευόμενος, ἀναβαίνει·
τῶν μὲν διπισθεν ἐπιλυθαιόμενος, τοῖς δὲ ἐμ-
προσθεν ἐπεκτεινόμενος, τέλος ἔχων τὸ στήναι
μετὰ θεοῦ ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ· ἐφ' ὃν δεῖ ἀναβῆναι
καὶ στήναι τὸν εὐαγγελιζόμενον τῇ Σιών, πρὸς ὃν
ἐφθακότι τῷ Μωϋσῆ φησιν ὁ Θεός· Σὺ δὲ αὐτοῦ
στήθι μετ' ἐμοῦ. Ἄλλὰ καὶ Ἔστησεν ἐπὶ πέτραν
τοὺς πόδας μου, ὡς ἐφ' ἕτερον ἁγιασμά φασιν οἱ
προφήται. Ἐπεὶ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἄλλὰ τίς ὁ
τῶν ἐπαγγελιῶν τούτων τευζόμενος, εἴρηται τελειώτε-
ρον ἐν τῷ τεισασκαδεκάτῳ ψαλμῷ.

⁵⁰ Psal. LXXVIII, 51, 54. ⁵¹ Hebr. XII, 6. ⁵² Psal. LXXII, 2, 4, 6. ⁵³ Prov. XIII, 24. ⁵⁴ Hebr. XII, 6.
⁵⁵ Psal. LXXV, 2. ⁵⁶ Psal. XXIII, 1. ⁵⁷ Joan. I, 16. ⁵⁸ Philipp. III, 13. ⁵⁹ Exod. XXIV, 2. ⁶⁰ Psal.
XIII, 5. ⁶¹ I Cor. I, 4.

(54) Forte ei pro οὐ.

(55) Confer t. XII, loc. cit.

A si jura mea non custodierint : visitabo in virga ini-
quitates eorum, et in flagellis peccata eorum. Misere-
cordiam autem meam nequaquam dissipabo ab
eis ⁵⁴. Non est enim dissipata divina misericordia
ab eo qui propter peccata flagellatur. Peccantem
enim non suscipit, nisi flagellaverit : *flagellans
filium quem suscipit* ⁵⁵. De iis vero quos non flagel-
lat dicitur illud : *Mei autem pene quasi sunt pedes,
propemodum effusi sunt gressus mei. Quia non est
arrectio in morte eorum, et firmamentum in flagello
eorum. Propterea obtinuit eos insolentia : circum-
amicti sunt iniquitate et impietate sua* ⁵⁶. Si fuerit
ergo quis ovis peccans, virga vapulabit ; at si fue-
rit homo, baculo, secundum Salomonem : *Qui par-
cit baculo, odit filium suum* ⁵⁷. Hæc porro evocant
B vapulantem : persuasus est enim, quia *flagellat
omnem filium quem suscipit* ⁵⁸.]

PSAL. XXXIII.

V. 2. Et in flaminibus præparavit eam.

Aliter : ante adventum Christi notus in *Judæa*
duntaxat erat *Deus* ⁵⁹ : at post adventum, *Domini*
est terra ⁶⁰. Sed neque plenitudo ante illum erat in
universa terra : quinimo plena erat pro majori
parte flagitiorum. Post illum vero, multi ethnico-
rum qui crediderunt, dicere possunt : *De plenitu-
dine ejus nos omnes accepimus* ⁶¹. Quare etiam et
Christi plenitudo dici queunt. Sed non qui vacui
sunt evangelica vivendi ratione. Quin potius in de-
serto peccator habitat. Contra autem orbem terra-
rum incolit, qui incolit Ecclesiam repletam sancta
Trinitate, estque Domini. Non item qui ex diabolo-
natus est, aut pars illius effectus fuit.

V. 3. Quis ascendet in montem Domini? vel quis
stabit in loco sancto ejus?

Vel etiam interpreteris montem Domini perfecti-
vum bonum, et ipsummet Deum Verbum. Rarus est
enim qui ad verticem ejus ex profectu ascendere
queat.

Qui enim consummatus est, non amplius ulterius
progredi valens, stat firmus, et vocatur sanctus lo-
cus Dei. Pone enim Dominum incedens, ascendit :
*eorum quæ retro sunt, oblitus ; ad ea vero quæ sunt
ante, enixe contendens* ⁶², finem sibi proponens stare
cum Deo in loco sancto ejus : ad quem oportet
ascendat et stet qui evangelizat Sion, et ad quem
quum pervenisset Moyses, ait illi Deus : *Tu autem
ibi sta mecum* ⁶³. Quin etiam, *Statuit super petram
pedes meos* ⁶⁴, tanquam super aliud sanctuarium
dicunt prophetæ. *Petra autem erat Christus* ⁶⁵.
Jam vero quis harum promissionum compos fiat,
dictum est melius in psalmo decimo quarto.

(56) Inscibitur, *Origenis, Didymi, Eusebii.*

(57) Origenis, Didymi.

V. 6. *Hæc generatio quaerentium Dominum, quaerentium faciem Dei Jacob.*

Equidem dictum est : *Nemo videbit faciem meam, et vivet*⁴⁰. Revera enim nemo videbit qui sit homo, et quod humanum est totum non exuerit, et mutatus fuerit in angelum et Deum, quod hic non fit. De angelis vero parvulorum qui sunt in Ecclesia, Salvator dicit : *Semper vident faciem Patris qui est in caelis*⁴¹.

V. 9. *Tollite portas, o principes, vestras, et extollimini, portæ aeternæ, et introibit Rex gloriæ.*

V. 10. *Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum, ipse est Rex gloriæ.*

Velut dncem exercituum, appellaverunt *Dominum virtutum*, quod in Hebraico dicitur *Sabaoth* : quam vocem Septuaginta interpretantur in *Scripturis Dominum militum*, vel etiam *Omnipotens*. Quod hic dicitur ergo, omnipotentem ostendit Salvatorem. *Sic dicit Dominus omnipotens : Pone gloriam misit me ad te*⁴². Cum enim omnipotens sit Pater, Filium omnipotentem misit. Joannes quoque in Apocalypsi ait : *Hæc dicit testis fidelis et verax, qui fuit, et qui est, et qui veniens*⁴³, de Salvatore sine controversia loquens.

Quidam non ad sublimiores portas, sed ad easdem quæ dupliciter dicta sunt, dicta fuisse aiunt.

PSAL. XXVII.

V. 1. *Ad te, Domine, clamabo : Deus mi, ne sileas a me.*

Si terrena quis a Deo postulet, brevi utitur voce : at si caelestia, clamat et vociferatur. Quare in Scripturis, sancti ad Deum clamaverunt. Clamat vero quis ingressus promptuarium suum, et claudens januam. Non silet autem sanctis Deus. Loquebatur itaque Moysi et Aaron, et Jesu filio Nave. Loquebatur etiam per prophetas, quando erat populus ejus. Quæ porro loquitur Deus, non externa sunt, sed sancta, quæ in cor nostrum ascendunt, juxta illud : *Beatus vir, cujus est auxilium illius a te, Domine : ascensiones in cor illius*⁴⁴. Habemus autem alium auditum et sensum divinum, secundum Salomonem, verbum Dei audientem, ipsique unitum. At cui silet Deus, *assimilatur descendantibus in lacum*⁴⁵. Nullum namque sanctorum scimus lacum effodisse : sed puteum effodiebat, qui aqua indigebat. Præcipit etiam Salomon de puteis bibere. Et Deus per prophetam de lacu bibentibus minuitur, inquit : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi lacus contritos*⁴⁶. Descendunt porro in lacum, qui frigidus has materiales res sollicite curant : ubi etiam hominum inimicus draco, qui et frigidus nominatus est, incolit. Omnibus enim animalibus quæ sunt in terra, draco frigidior est. Omne igitur peccatum frigidum est ; divinæ vero

⁴⁰ Exod. xxxiii, 20. ⁴¹ Matth. xviii, 10. ⁴² Zach. ii, 8. ⁴³ Apoc. iii, 14. ⁴⁴ Psal. lxxxiii, 6. ⁴⁵ Psal. lxxvii, 1. ⁴⁶ Jer. ii, 15.

(58) Confer tom. XII ibid.

(59) Didymi, Origenis.

A Στίχ. ζ'. *Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.*

(58) Καὶ μὴν εἶπεν· Οὐδεὶς ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται. Ὡς ἀληθῶς γὰρ οὐκ ὄψεται τις ἄνθρωπος ὢν, καὶ μὴ πᾶν ἀνθρώπινον ἀποθέμενος, καὶ μεταβαλὼν εἰς ἄγγελον καὶ Θεὸν, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐνθάδε. Περὶ δὲ τῶν ἀγγέλων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρῶν, ὁ Σωτὴρ φησιν, ὅτι *Διαπαντὸς ὄρωσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.*

Στίχ. θ'. *Ἄρχετε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης.*

Στίχ. ι'. *Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης.*

(59) Ὡς ἄρχοντα δὲ στρατοπέδων, *δυνάμεων* ἐκέλευσαν *Κύριον*, ὅπερ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ *Σαβαὼθ* εἴρηται. Τοῦτο δὲ καὶ *Κύριον* στρατιωτῶν οἱ Ἑβδομήκοντα καὶ *Παντοκράτωρ* ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐρμηνεύουσι. Καὶ τὸ νῦν ἄρα λεγθὲν, *παντοκράτωρ* τὸν Σωτῆρα δηλοῖ. Οὕτως λέγει Κύριος *παντοκράτωρ*· Ὁπίσω δόξης ἀπέστειλέ με πρὸς σέ. Παντοκράτωρ γὰρ ὢν ὁ Πατὴρ, τὸν Υἱὸν ἀπέστειλε παντοκράτωρα. Καὶ Ἰωάννης δὲ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, *Τάδε λέγει*, φησὶν, *ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος*· περὶ τοῦ Σωτῆρος ὁμολογουμένως εἰπῶν.

(60) Τινὲς δὲ οὐ πρὸς ὑψηλοτέρας πύλας, πρὸς δὲ τὰς αὐτὰς τὰ διττῶς εἰρημένα φασί.

ΨΑΛ. ΚΖ'.

Στίχ. α'. *Πρὸς σέ, Κύριε, κεκράξομαι· ὁ Θεός μου μὴ παρασιωπήσης ἀπ' ἐμοῦ.*

Εἰ μὲν ἐπίγειά τις αἰτεῖται παρὰ Θεοῦ, βραχεῖα χρητῆται φωνῇ· εἰ δὲ τὰ ἐπουράνια, κράζει τε καὶ βοᾷ. Ὅθεν ἐν ταῖς Γραφαῖς οἱ ἅγιοι πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξαν. Κράζει δὲ τις εἰσελθὼν εἰς τὸ ταμιεῖον ἐαυτοῦ, καὶ κλείσας τὴν θύραν. Οὐ παρασιωπᾷ δὲ τοῖς ἁγίοις ὁ Θεός. Ἐλάλει γοῦν Μωσῆ, καὶ Ἀαρὼν, καὶ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ. Ἐλάλει καὶ διὰ προφητῶν, ἡνίκα ἦν ὁ λαὸς αὐτοῦ. Ἄ δὲ λαλεῖ ὁ Θεός, οὐκ ἐξωθέν ἐστίν, ἀλλὰ τὰ ἅγια, τὰ ἐπὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀναβαίνοντα, κατὰ τὸ· *Μακάριος ἄνθρωπος, οὗ ἐστὶν ἀντίληψις αὐτοῦ παρὰ σοῦ, Κύριε· ἀναβάσεις εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ.* Ἐχομεν δὲ ἄλλην ἀκοήν καὶ θεῖαν ἀσθησιν, κατὰ Σολομῶντα, λόγιο Θεοῦ ἀκούουσαν, ἠνωμένην αὐτῷ. Ὡ δὲ παρασιωπᾷ Θεός, ὁμοιοῦται τοῖς *καταβαίνουσιν εἰς λάκκον*. Οὐδένα γὰρ τῶν ἁγίων ἴσμεν λάκκον ὀρύξαντα· φρέαρ δὲ ὕρτυεν ὁ δεόμενος ὕδατος. Ἐντέλλεται καὶ ὁ Σολομῶν ἀπὸ φρεάτων πίνειν. Θεός δὲ διὰ τοῦ προφήτου τοῖς ἐκ λάκκων πίνουσιν ἀπειλεῖ, λέγων· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους.* Καταβαίνουσι δὲ εἰς λάκκον οἱ τὰ ψυχρὰ τῆς ὕλης περιέποντες πράγματα· ἐνθα καὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ πολέμιος δράκων, ὃς καὶ ψυχρὸς ὀνόμασται, κατοικεῖ. Πάντων γὰρ ζῶων, τῶν ἐπὶ γῆς, ὁ δράκων ψυχρό-

(60) Origen., Euseb., Theodoret.

τερος. Πᾶσα οὖν ἁμαρτία ψυχρά· τὰ δὲ θεῖα, ὡς εἶπε, θερμά. Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. Καὶ, πῦρ ἡλίου βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ, τῷ πνεύματι ζέοντες. Ὅτι δὲ οἱ ἁμαρτωλοὶ παρὰ λάκκοις εἰσιν, ἐν τῇ Ἐξόδῳ φησὶν· Ἀπέκτεινεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου Φαραῶ, ὃς κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος, τῆς ἐν λάκκῳ. Οὕτως οἱ καταβαίνοντες εἰς λάκκον ἁμαρτωλοὶ εἰσιν καὶ αἰχμάλωτοι. Ἄλλ' ὁ ἀγαθὸς Θεὸς καὶ τούτους καλεῖ, καὶ δίδωσιν ἄφεσιν. Πνεῦμα γὰρ Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ ἔτεκεν ἔχρισέ με εὐαγγελισσασθαι πτωχοῖς. Ἀπέσταλκέ με κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν.

Στίχ. β'. *Εἰσακούσον, Κύριε, τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου, ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σέ.*

(61) Οἷς ἐπι ἐνδεῖ τινα, τούτων ἐστὶν ἡ δέησις. Ὅτε δὲ, τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεοῦ νοήσας, αἰτῶ τι παρὰ Θεοῦ, τότε προσεύχομαι. Ὅτε δὲ φίλος ἐπὶ πλέον γένομαι, τότε εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ. Ἐπεὶ καὶ Παῦλος, ἀπὸ τῶν ἡττόνων ἐπὶ τὰ μείζω προβαίνων, φησὶ· Παρακαλῶ πρῶτον πάντων ποιῆσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεῦξεις, εὐχαριστίας.

Στίχ. β'. *Ἐν τῷ ἀλρεῖν με χεῖράς μου πρὸς ναὸν ἁγίου σου.*

Ἐπαιρόμεναι χεῖρες πρὸς πράξεις θεοσεβείας, ἐν οὐρανῷ θησαυριζόμεναι εἰσι· δι' ὧν νικᾷ τις τὸν νοητὸν Ἀμαλήκ· ὡς ὁ Μωσῆς, ἠνίκα τὰς χεῖρας ἀνέφερεν, ὁ λαὸς ἠνίκα· ὅτε δὲ κατέσπα, ὁ Ἀμαλήκ. Μὴ κατενέγκωμεν οὖν τὰς χεῖρας, ἐπεὶ νικηθησόμεθα.

Στίχ. γ'. *Ὅτι οὐ συνῆκαν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ.*

Οὐδεις γὰρ ἄμεμπτος, οὐ νοήσας τὰ ἔργα Κυρίου. Ποίησιν γὰρ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερῆμα. Δίδωσι γὰρ ἀναλόγως τὸ τούτου θεωρησάι δημιουργόν.

Στίχ. δ'. *Καὶ ἀρέθαιεν ἡ σὰρξ μου.*

Ποία δὲ σὰρξ ἀρέθαιεν; Ὁψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

ΨΑΛ. ΛΓ'.

Στίχ. α'. *Μὴ παραζηλοῦ ἐν πονηρευομένοις, μηδὲ ζηλοῦ τοὺς ποιῶντας τὴν ἀνομίαν.*

Διαφέρει τὸ ζηλοῦν καὶ παραζηλοῦν. Παραζηλοῦν μὲν γὰρ λέγεται τὸ ἐρεθίζεσθαι, καὶ κινεῖν εἰς ζηλοτυπίαν, ὅποιον τὸ· Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ· τουτέστιν ἐκίνησαν ἐν ἐμοὶ ζῆλον, καὶ ὡς εἰς εἰς ὄργην με ἠρέθισαν εἰδωλοατροῦντες. Ζηλοῦν δὲ ἐστὶν τὸ βούλεσθαι καὶ ἑαυτῷ ὑπάρχειν, ὃ παρεῖναι τῷ πέλας νενόμιξεν ἀγαθόν. Τοῦτο οὖν λέγει· Μῆτε ἕτερον ἐρέθιζε πονηρευόμενον πρὸς τὸ ἀναστήναι αὐτὸν κατὰ σοῦ. Ἦγουν, Μὴ ποιήσης τοιαῦτα, ὡς τὸν πονηρὸν ζῆλον λαβεῖν κατὰ σοῦ, ἐπεὶ ἐπιβουλεύει σοι. Οἶον· Εἰ μετὰ γνώμης τοῦ Δαβὶδ τὸν ὕμνον ἔλεγον αἱ νεάνιδες, τὸ, Ἐπάταξεν ὁ Δαβὶδ ἐν μυριάσιν αὐτοῦ· αὐτὸς ἦν ὁ παραζηλῶν ἐν πονηρευομένοις, τῷ Σαούλ. Μῆτε πάλιν μιμοῦ ἡ μα-

⁴⁷ Hebr. i, 7. ⁴⁸ Luc. xii, 49. ⁴⁹ Rom. xii, 11. ⁵⁰ Exod. xii, 29. ⁵¹ Isai. lxi, 4. ⁵² I Tim. ii, 1. ⁵³ Psal. xviii, 2. ⁵⁴ Luc. iii, 6. ⁵⁵ Deut. xxxii, 21. ⁵⁶ I Reg. xviii, 7.

(61) Orig. et Theodoret.

res, ut par est, calidae sunt. Qui facit angelos suos spiritus, et ministros, suos ignis flammam ⁴⁷. Et, ignem veni jacere in terram ⁴⁸. Et, spiritu ferventes ⁴⁹. Quod autem peccatores apud lacus sint, in Exodo dicit: Occidit Deus a facie Pharaonis, qui sedet in throno, usque ad primogenitum captivum, quæ erat in lacu ⁵⁰. Sic qui descendunt in lacum, peccatores sunt et captivi. Sed bonus Deus hos quoque vocat, eisque veniam indulget. Spiritus enim Domini super me, cujus causa unxit me evangelizare pauperibus. Misit me prædicare captivis dimissionem, et cæcis visum ⁵¹.

V. 2. *Exaudi, Domine, vocem orationis meæ, dum ego oro ad te.*

Quibus adhuc quidpiam deest, horum est oratio. Cum vero Dei majestatem recogitans, postulo aliquid a Deo, tunc deprecor. Quando magis magisque amicus fio, tunc gratias ago Deo. Quia etiam Paulus a minoribus ad majora procedens, ait: Hortor primum omnium fieri orationes, deprecationes, supplicationes, gratiarum actiones ⁵².

V. 2. *Dum tollo manus meas ad templum sanctum tuum.*

Sublatæ manus ad actiones religiosas, in thesauris cælestibus reconditæ sunt; per quas superat quis intellectualem Amalec: sicut Moyses, quando manus sustollebat, vincebat populus; quando vero dimittebat, Amalecitatæ. Ne dimittamus igitur manus, quia vincemur.

V. 5. *Quoniam non intellexerunt in opera Domini, et in opera manuum ejus.*

Nemo enim inculpatus, qui non considerat opera Domini. Opus enim manuum ejus annuntiat firmamentum ⁵³. Tribuit enim ut cum proportionem contempleretur ejus Conditorem.

V. 7. *Et restoruit caro mea.*

Quænam vero caro restoruit? Videbit omnis caro salutare Dei ⁵⁴.

PSAL. XXXVI.

V. 1. *Ne exstimula in malignantibus, neque zela facientes iniquitatem.*

Differunt zelare et exstimulare. Exstimulare enim perinde est atque irritare, et movere ad zelotypiam, cujusmodi est illud: Ipsi exstimulaverunt me in non Deo ⁵⁵, id est, commoverunt in me zelum, quasique ad iracundiam me irritaverunt suis idolorum cultibus. Zelare vero est velle habere bonum, quod proximum habere quis existimat. Sensus itaque est: Ne alium irrites malignantem, quo insurgat contra te. Vel, Ne feceris talia, ut malum zelum adversus te accipiat, quandoquidem tibi insidias struit. Puta: Si ex sententia Davidis hymnum dicebant puellæ illum, Percussit David in decem millibus ejus ⁵⁶; ipsemet erat exstimulator in malignantibus, Saulo nempe. Nec rursus imitare vel beatos prædices hu-

jusmodi, felices eos videns. Parumper enim florentes, mox arescunt. *Omnia enim caro, fenum* ⁵⁷. Quid ergo zelatorem habent, qui ad breve aliquod tempus vernantes, cras in clibanum mittuntur? sicut dicit Salvator. Neque enim fas est dicere aemulandam esse volentibus digne vivere, momentaneam malignantium felicitatem. Quin potius considerandum, quem finem habitura sit optio vitæ flagitiosæ. Ne igitur zela, inquit, homines hujusmodi, neque ex ceteris ad imitationem eorum qui peccata diligunt, tametsi videantur habere hujus vitæ oblectamenta. Fuge igitur similes animi propensiones, quæ futura sunt considerans. Non enim in istis perpetuo erunt. Propterea subjungit: *Quoniam tantquam fenum cito arescent, et ut olera herbæ cito excident* ⁵⁸.

V. 3. *Spera in Dominum, et fac bonitatem, et incole terram, et pasceris in divitiis ejus.*

Id est, dilige acceptum probumque videri; siti sanctorum charismatum possessionem: ama quæ apud sanctos in honore sunt, et penes Deum velut in thesauro recondita. *Et fac bonitatem*: ut si dixisset telluri: *Fac hunc fructum*. Sic tibi auditori divinorum documentorum, Da agro, dicit Verbum: *fac bonitatem*, quæ unus est ex fructibus Spiritus. *Bonitatis* nomen hoc loco significat omnem modum virtutis. *Et incole secus terram* ⁵⁹; insistens sollicitudini et cultui animæ: *Quia quodcumque seminaverit homo, illud et metet* ⁶⁰. Fortasse terram appellat divinitus inspiratam Scripturam, in qua divitiæ sanctorum sunt, id est promissiones. Admonet etiam ut jugiter sectemur divina eloquia, amore honorum quæ in illis reposita sunt pro sanctis. Vel posuit *incole* pro *incoles*. Terram vero eam dicit, quæ mitibus scilicet promissa est; in qua cum fueris, pasceris, inquit, in divitiis ejus. Divitiæ porro supremæ civitatis, est divinorum donorum locuples largitio. Fortean tabernaculo assimilat temporariam hanc vitam, vultque ut nos ea utamur, veluti tabernaculo in transitu, imperantes illi, nequaquam vero eidem subjecti, utentesque ea ad id quod utile, non quod volupe fuerit. Hoc enim pacto pascemur sub Pastore bono: si quæ sunt divinorum dogmatum divitiæ, ejusmodi fructus colligentes, ut dicamus: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit* ⁶¹.

V. 4. *Oblectare in Domino, et det tibi petitiones cordis tui.*

Mos est Scripturæ introducere duos homines; et propemodum omnia quæ sunt sequioris, habet etiam qui præstantior est. Est enim quidam cibus interioris quoque hominis, quo de dicitur: *Non de pane solo vivet homo, sed in omni verbo procedente ex ore Dei* ⁶². Est et quidam potus: *Bibimus enim de spiritali sequente petra* ⁶³. Iisdem vestimentum. Quamobrem peccator induit maledictionem sicut vesti-

⁵⁷ Isai. xl, 6. ⁵⁸ Psal. xxxvi, 2. ⁵⁹ Psal. xxxvi, 3. ⁶⁰ Galat. vi, 8. ⁶¹ Psal. lxxi, 1. ⁶² Matth. iv, 4.

(62) Cyrilli, Origen.

Α κάριζε τούς τοιούτους, εὐθηνούοντας ὀρών. Πρὸς ὀλίγον γὰρ ἀνοθῶντες, ξηραίνονται. Πᾶσα γὰρ σὰρξ, χόρτος. Τί οὖν ἔχουσι ζηλωτῶν, οἵτινες, πρὸς ὀλίγον ἀνθήσαντες, αὐριοῖν εἰς κλίβανον βάλονται; καθὰ φησὶν ὁ Σωτὴρ. Οὐ γὰρ τοι φαίην ἂν εἶναι πως ἀξιοζήλωτον τοῖς ἐθέλουσι ζῆν ἀξιοπρεπῶς τὴν τῶν πανηρευομένων πρόσκαιρον εὐημερίαν. Ἐννοεῖν δὲ χρὴ μᾶλλον εἰς ὅσον ἐκβήσεται πέρας τὸ διαβιῶν ἐλάσθαι κακῶς. Μὴ τοίνυν ζήλου τοὺς τοιούτους, φησὶ, μὴδὲ κατερεθίζου πρὸς μίμησιν τῶν φιλαμαρτημένων, κἂν εἰ δοκοῖεν ἔχειν τὰς ἐν τῷ παρόντι βίῳ τρυφάς. Φεῦγε αὖν τὴν ἰσοφόσκιαν, εἰς τὰ ἐσόμενα βλέπων· οὐ γὰρ ἐν τούτοις ἔσται διηνεκῶς τὰ πράγματα. Διὸ ἐπάγει· Ὅτι ὡσεὶ χόρτος ταχὺ ἀποξηρανθήσονται, καὶ ὡσεὶ λάχανα χλόης ταχὺ ἀποπεσοῦνται.

Β. Στίχ. γ'. Ἐλπίσον ἐπὶ Κύριον, καὶ ποιεὶ χρηστότητα, καὶ κατασκήνου τὴν γῆν, καὶ ποιμανθήσῃ τῷ πλούτῳ αὐτῆς.

(62) Τουτέστιν, Ἀγάπησον τὸ εὐδοκίμειν· διψήσον τῶν ἱερῶν χαρισμάτων τὴν κτήσιν· ἀγάπησον τὰ τοὺς ἀγίους τετηρημένα καὶ παρὰ Θεῶν τεθησαυρισμένα. Καὶ ποιεὶ χρηστότητα· ὡς εἰ ἔλεγε τῷ ἀγγρῶ· Ποίει τόνδε τὸν καρπὸν. Οὕτως σοι τῷ ἀκροατῇ τῶν θείων μαθημάτων· ἄς ἀγγρῶ, φησὶν ὁ Λόγος· ποιεὶ χρηστότητα, ἥτις μία ἐστὶ τῶν καρπῶν τοῦ Πνεύματος. Τὸ τῆς χρηστότητος ἄνομα ἐνταῦθα κατασημαίνει πάντα τρόπον ἀρετῆς. Καὶ κατοικεῖ παρὰ τὴν γῆν· προσδιατρίβων τῇ πῆς ψυχῆς ἐπιμελείᾳ καὶ γεωργίᾳ· Ὅτι ὁ ἐὰν σπείρῃ ἀνθρώπος, ἐκείνο καὶ θερίσει. Ἴσως δὲ γῆν, τὴν θεόπνευστον ὀνομάζει Γραφὴν, ἐν ἣ ὁ πλοῦτος τῶν ἁγίων, τουτέστιν αἱ ἐπαγγελίαι. Καὶ παραίνει διαπιντὰς τῶν θείων ἔχουσαι λογίων, ἔρωτι τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκειμένων τοῖς ἀγίοις ἀγαθῶν. Ἡ τὸ μὲν κατασκήνου τῆς θεοῦ τοῦ κατασκηνώσεως· γῆν δὲ ἐκείνην λέγει τὴν τοῖς πράξεσιν ἐπηγγελμένην δηλονότι· ἐν ἣ γεγωνῶς, ποιμανθήσῃ, φησὶν, ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς. Πλοῦτος δὲ τῆς ἀνω πόλεως, ἢ τῶν θείων χαρισμάτων ἀμφιλαφῆς χορηγία. Τάχα δὲ σκηνῇ ἀπεικάζει τὸν πρόσκαιρον βίον· καὶ βούλεται ἡμᾶς χρᾶσθαι αὐτῷ, ὡς σκηνῇ κατὰ πάροδον, κυριεύοντας αὐτοῦ, οὐ κυριευομένους ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ συμφέρον, οὐ πρὸς ἡδονὰς ἀποχωρομένους. Οὕτω γὰρ ποιμανθήσμεθα ὑπὸ Ποιμῆνι καλῷ, εἰ τις πλοῦτός ἐστι τῶν θείων δογμάτων, τοῦτον καρπούμενοι, ὥστε λέγειν· Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδὲν με ὑστερήσει.

Στίχ. δ'. Κατατρέψῃσον τοῦ Κυρίου, καὶ δέψῃ σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου.

(63) Ἔθος τῇ Γραφῇ δύο ἀνθρώπους εἰσάγειν· καὶ σχεδὸν πάντα τὰ τοῦ χειρόνος ἔχει καὶ ὁ κρείττων. Ἔστι γὰρ τις τροφή καὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, περὶ ἧς λέγεται· Οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐν παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ. Ἔστι τι καὶ ποτόν· Πνεῦμα γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας. Καὶ ἔνδυμα· ὅθεν ὁ μὲν ἀμαρτωλὸς ἐνεδύσατο κατάραν ὡς ἱμάτιον, ὁ

(63) Confer edita Latina.

ὁ δὲ δικαίος τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ σπλάγγνα κειρμῶν, καὶ παροσπλίαν Θεοῦ. Οὕτως ὁ μὲν τῶν αὐτοῦ μόνον ἀκούων λόγων προτρεπτικῶν τρέφεται· ὁ δὲ ἐπιειδὸς ἐαυτὸν ἐρμηνεῖα νόμου, διηγῆσαι προφητῶν, λύσει παραβολῶν εὐαγγελικῶν, σαφηνεῖα λόγων ἀποστολικῶν, κατατρυφᾷ τοῦ Κυρίου· καὶ ἐσθίει οὐ πρὸς ἀνάγκην, οὐδὲ πρὸς μόνην τροφήν. Διδάσκει οὖν ἡμᾶς κατατρυφῆσαι τοῦ Κυρίου. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς, ἀπ' ἀρχῆς βουλούμενος ἡμᾶς τρυφᾶν πνευματικῶς, ἐφύτευσε τὸν παράδεισον τῆς τρυφῆς, καὶ τὸν χειμάρρουν τῆς τρυφῆς ἐχαρίσατο. Οὐδεὶς δὲ δύναται καὶ σαρκὶ καὶ πνεύματι τρυφᾶν. Ἄλλ' εἰ μὲν σαρκὶ ἐτρυφήσεν, ὡς ὁ πλούσιος, στερηθήσεται τῆς μετὰ Ἀβραάμ τρυφῆς· εἰ δὲ ἄρτον κακώσεως ἔφαγεν, ὡς ὁ πένης, ἐκεῖ τρυφᾷ καὶ ἀναπαύεται.

Καὶ ἄλλως δέ. Ὁ Κύριος δικαιοσύνη ἐστίν, ἀλήθεια, σοφία, ἀγιασμός· ἐὰν τρυφήσῃ οὖν καὶ ἐν τοῖς τῆς σοφίας θεωρήμασιν, ἐν ταῖς πράξεσι τῆς δικαιοσύνης, πεπλήρωται τὸ Κατατύφισον τοῦ Κυρίου. Τρυφῆ τοιγαροῦν, τὸ ἐνοικον ἔχειν τὸν πάντα ζωογονῶντα Θεὸν Λόγον, τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς· καὶ αὐτὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς, ληψόμεθα πάντα τὰ αἰτήματα, οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ τὰ τῆς καρδίας. Νοήσεις δὲ τὸ λεγόμενον, ἐὰν προσωποποιήσῃς ἕκαστον τῶν μελῶν, καὶ ἴθης πῶς κατὰ φύσιν αἰτεῖ. Ὁ γοῦν *ὄφθαλμὸς*, εἰ εἶχε φωνήν, ἔλεγεν ἄν σοι· Αἰτῶ φῶς, αἰτῶ χρώματα βλέπειν κατάλληλα ἐμοί. Ἡ ἀκοή· Αἰτῶ φωνήν ἐμμελῆ, ἡδέϊαν. Ἡ γεῦσις· Αἰτῶ γλυκεία, φεύγω τὰ πικρά. Ἡ ἀφή· Αἰτῶ ἄπτεισθαι λείων, τρυφερῶν, προσηῶν· οὐ πυρὸς, οὐ τραχέων, οὐδὲ κεντούντων. Ὅς οὖν ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων ἐστὶν αἴτησις καταλληλὸς καὶ φυγῆ· καὶ ὄφθαλμὸς μὲν αἰτεῖ τὸ φῶς, ἡ ἀσφρησις δὲ τὸ εὐώδες, ἡ ἀκοή τὸ ἐμμελές, καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως· οὕτως ἡ καρδία τὰ νοήματα, ἅπερ ληψόμεθα παρὰ Κυρίου, ἐὰν μηδὲν ἀλλότριον τῆς αὐτοῦ τρυφῆς ἔχωμεν ἐν ταῖς καρδίαις. Τότε δυνασόμεθα ἀπακαλύπτειν αὐτῷ τὴν ὁδὸν ἡμῶν. Ἐποπτεύει γὰρ ὁ τῶν ὄλων Θεὸς τὴν τῶν σεβομένων αὐτοῦ εὐαγῆ πολιτείαν· ἀποστρέφεται δὲ τὴν τῶν οὐκ ὀρθῶς ζῆν ἐλομένων. Ὅθεν ἐπάγει·

Στίχ. ε'. Ἀποκάλυψον πρὸς Κύριον τὴν ὁδὸν σου, καὶ ἐλπίσον ἐπ' αὐτόν, καὶ αὐτὸς ποιήσει.

Στίχ. ς'. Καὶ ἐξέλσει ὡς φῶς τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ τὸ κρίμά σου ὡς μεσημβρίαν.

(64) Ἔσο, φησὶν, φανερώς τὴν ἀρέσκουσαν αὐτῷ βασιζῶν ὁδὸν, τουτέστι, γυμνήν καὶ ἀναμφιστον τῷ Θεῷ τὴν σεαυτοῦ δεικνύς πολιτείαν· καὶ ἐλπίσον ἐπ' αὐτόν, αὐτὸς δὲ ποιήσει. Ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐμφανῶς καταστήσει, καὶ ὅσον περιόπτου ἀποφανεῖ, λαθεῖν οὐκ ἔων τῆς σῆς εὐζωίας τὸ κάλλος. Ἔσται γὰρ ἅπασιν ἐναργῆς ἡ δικαιοσύνη σου, θεκρὴν φωτὸς ἀναλάμπουσα μεσημβρινοῦ.

⁶⁴ Psal. cxiij, 18. ⁶⁵ Rom. xiii, 14. ⁶⁶ Coloss. iii, 12. ⁶⁷ Eph. vi, 11.

(64) Cyrill. et Orig.

A mentum ⁶⁴: justus vero Dominum Jesum ⁶⁵, et viscera misericordiae ⁶⁶, et integram armaturam Dei ⁶⁷. Eodem modo, qui ejus dixitaxat hortatorios sermones audit, nutritur: at qui deditit seipsum interpretationi legis, enarrationi prophetarum, explicationi parabolarum evangelicarum, expositioni sermonum apostolicorum, oblectatur in Domino: et comedit non ob necessitatem, neque ob solum nutrimentum. Docet igitur nos, ut oblectemur in Domino. Deus enim ab initio volens nos spiritalem voluptatem percipere, voluptatis paradisum plantavit, et torrentem voluptatis dilargitus est. Nemo autem potest et carne et spiritu voluptatem percipere. Et si quidem carne voluptatem percipit, sicut dives ille, carebit voluptate cum Abraham. At si panem afflictionis comedit, ut pauper ille, ibi voluptatem percipit et requiescit.

Alio modo. Dominus justitia est, veritas, sapientia, sanctificatio. Si igitur delicias etiam in speculationibus sapientiae, et in actionibus justitiae, impletum est illud: *Oblectare in Domino*. Deliciae igitur sunt, inhabitantem habere omnia vivificantem Deum Verbum, qui panis est vitae: quem cum in nobis habuerimus, accipiemus omnes postulationes, non simpliciter, sed cordis. Intelliges porro quod dicitur, si prosopopoeia utaris omnium corporis membrorum, videasque quomodo secundum naturam aliquid postulent. *Oculus* igitur si haberet vocem, diceret utique tibi: Postulo lumen, postulo colores videre congruentes mihi. *Auditus*, Postulo vocem concinnam, suavem. *Gustus*, Postulo dulcia, fugito amara. *Tactus*, Postulo contractare mollia, blanda, lenia: non ignem, non aspera, non pungentia. Quemadmodum igitur cuilibet sentiendi organo est quod sibi congruum postulet vel fugitet: et oculus quidem postulat lucem, olfactus suaveolentia, auditus concinna, et reliqua similiter: ita cor cogitationes, quas a Domino accipiemus, si nihil alienum a voluptate illius in cordibus habeamus. Tunc poterimus revelare ei viam nostram. Inspicit enim universorum Deus cultorum suorum sanctam conversationem, sicut aversatur mores eorum qui non recte vivere instituerunt. Quapropter subdit:

V. 5. Revela apud Dominum viam tuam, et spera in eum, et ipse faciet.

V. 6. Et efferet ut lumen justitiam tuam, et iudicium tuum sicut meridiem.

Esto, inquit, manifeste ambulans placentem ei viam, id est, nudam et spertam Deo ostendens conversationem tuam: et spera in eum, ipse vero faciet. In futuro saeculo manifestum constituet, et quodammodo conspicuum omnibus demonstrabit, non patiens latere probae vitae tuae pulchritudinem. Erit enim eunctis evidens justitia tua, instar luminis meridiani refulgens.

Meridies certe nominatur diei ipsum mediterraneum : teque iudicabit ibi dignum esse lumine. Quoniam igitur *quicumque male agit*, puta fornicator, *odit lucem* ⁶⁸, et quantum in se est, occultat quæ agit, *ut non arguantur* ⁶⁹ : vult enim nesciri fornicationem suam : propterea etiam celat viam suam, cui institit. At qui facit veritatem, puta eam testimonii sectator, vult ipsam manifestam facere ; non hominibus quidem, ut non habeat ab hominibus mercedem, sed Deo : propterea dictum est : *Revela apud Dominum viam tuam*, id est, ostende illi vitam tuam vituperabilem, et ipse curabit te a vulneribus, et efficiet mundas sordes tuas. Et si fueris probus, gloriabitur de te : et quia cum iactabundus non esses, occultabas iustitiam tuam, ipse manifestam faciet, et usque adeo conspicuam, ut sol est in meridie. Ait enim : *Tunc iusti fulgebunt sicut sol* ⁷⁰.

V. 7. *Subjicitor Domino, et deprecare eum.*

Subjectionem igitur hoc loco appellat recessum a malis. Nemo quippe peccans subjicitur Domino. Esto, ait, quia jam subjectus fuerim. Quid faciam de superioribus ? Deprecare illum, dicens : *Ne recorderis iniquitatum nostrarum antiquarum* ⁷¹. Itaque non oportet prius pro peccatis exorare, quam quis subjiciatur Domino, id est a peccatis recedat. Quod enim veniam peccatorum petat is, qui adhuc peccatis adhæret, res omnino irrationabilis est.

V. 7. *Ne exstimuleris in eo qui fortunatus incedit in via sua, in homine faciente pravariationem.*

Ne imiteris, inquit, felicitatem ex pravariatione provenientem : neque ad flagitia provoceris, tametsi videas pravitatem feliciter fausteque vertentem, siquidem cogitandum est, quod sæculum istud eorum sit, qui aliam spem non habent. Fortunati in eo sint, et habent quæ reputantur bona. Nos vero in aliud sæculum vitæ animam intendimus, et spes nostra post hoc sæculum porrigitur. Fieri non potest ut et in hoc et in illo sæculo bona habeamus. Si enim hic habeat quis, ibi punitus audiet : *Accepiati bona tua in vita tua* ⁷². Necessario tamen adjicitur illud : *In homine faciente pravariationem.* Horum enim inquit imitationem esse respuendam, plurimumque prodesse si longius recedamus ab æmulandis illis. Prospere enim incedunt, atque adeo in suis negotiis prosperitatem habere reputantur, quum non ex divina sententia opum compendia faciant, sed ex avaritia, et rapientes aliquando quæ aliena sunt. Prosperitatem igitur nominat profectum in pejus. Quoniam vero multi in iustitia viventes, ubi cernunt seipsos in afflictionibus, peccatorem contra in omnibus opportune feliciter agentem, indignatione correpti ab iustitia desc-

⁶⁸ Joan. iii, 20. ⁶⁹ ibid. ⁷⁰ Matth. xiii, 43. ⁷¹ Psal. lxxviii, 8. ⁷² Luc. xvi, 25.

(65) Littera M minio pingitur, quasi hinc Origenes ordiatur.

A (65) Μεσημβρία γε μήν ὀνομάζεται τῆς ἡμέρας αὐτῆ τοῦ μεσαίτατον. Καί σε κρινεῖ ἄξιον εἶναι φωτὸς ἐκεῖ. Ἐπειδὴ οὖν πᾶς ὁ φαῦλα πράσσει, οἷον ὁ πορνεύων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, κρύπτει ἃ ποιεῖ, ἵνα μὴ ἐλεγχθῆ· θέλει γὰρ μὴ γνωσθῆναι τὴν πορνείαν αὐτοῦ· διὸ καὶ ἐπικρύπτει τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, ἣν ὠδευσεν· ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, οἷον ὁ σωφρονῶν, θέλει αὐτὴν φανερωσά, οὐκ ἀνθρώποις, ἵνα μὴ ἀπέχη τὸν μισθὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· διὰ τοῦτο εἴρηται· Ἀποκάλυψον πρὸς Κύριον τὴν ὁδὸν σου, τούτεστι, δεῖξον αὐτῷ τὸν ὁδὸν ἐπίμωμον βίον, καὶ αὐτὸς θεραπεύσει σε ἀπὸ τῶν τραυματίων, καὶ ποιήσει τὸν βυπαρὸν καθαρόν. Κἄν γένη καλὸς καὶ ἀγαθὸς, ἐγκαυχῆσεται σοι· καὶ ἐπεὶ μὴ ᾧ κενόδοξος ἐκρυπτες τὴν δικαιοσύνην σου, αὐτὸς φανερὸν ποιήσει, καὶ οὕτως ἐπιφανῆ (66), ὡσπερ ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ. Τότε γὰρ, φησὶν, οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ἥλιος.

Στίχ. ζ'. Ὑποτάγηθι τῷ Κυρίῳ, καὶ ἰκέτευσον αὐτόν.

Ὑποτάγηθι οὖν ἐνταῦθα λέγει τὴν τῶν κακῶν ἀναχώρησιν. Οὐδεὶς γὰρ ἁμαρτάνων ὑποτάσσεται τῷ Κυρίῳ. Ἔστω, φησὶν, ὅτι ἤδη ὑπετάχθη· τί ποιῶ περὶ τῶν προτέρων ; Ἰκέτευσον αὐτόν, λέγων· Μὴ μνησθῆς ἡμῶν ἀνομιῶν ἀρχαίων. Ὡστε οὐ δεῖ πρότερον περὶ ἁμαρτίας ἰκετεύειν, ἢ ὑποταγέντα τῷ Κυρίῳ, τούτεστιν ἐκστάντα τῆς ἁμαρτίας. Ἐτι γὰρ δεῖτα ἐν ἁμαρτίας ἄφρασι ἁμαρτιῶν αἰτεῖν, πάνυ ἄλογόν ἐστι.

Στίχ. ζ'. Μὴ παραζηλοῦν ἐν τῷ κατενοουμένῳ ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ, ἐν ἀνθρώπῳ ποιούντι παρανομίας.

Μὴ μιμήσῃ, φησὶν, εὐδαιμονίαν ἐκ παρανομίας συγκροτουμένην· μὴδὲ εἰς κακίαν ἐρεθίζου, κἄν ὄρεῖς τὸ κακὸν εὐδοῦμενον, θεὸν λογισασθαι, ὅτι ὁ αἰὼν οὗτος τούτων ἐστὶ τῶν μὴ ἐχόντων ἄλλην ἐλπίδα. Εὐτυχεῖσασαν ἐν αὐτῷ, καὶ ἐχέτωσαν τὰ νομιζόμενα ἀγαθὰ. Ἡμεῖς δὲ εἰς ἄλλον αἰῶνα βλέπομεν ζωῆς· καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν, ἐξῆς τούτῳ τῷ αἰῶνι ἐστίν. Οὐχ οἷον τέ ἐστι τὰ ἀγαθὰ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι· ἔχειν καὶ ἐν ἐκείνῳ· εἰ γὰρ ἐν τούτῳ ἔχει (τις), ἐκεῖ κολαζόμενος ἀκούσεται· Ἀπέλαθες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου. Ἀναγκάλως μέντοι προστίθεται τό· Ἐν ἀνθρώπῳ ποιούντι παρανομίαν. Τῶν τοιούτων γάρ, φησὶ, τὴν μίμησιν παραιτεῖσθαι χρὴ· καὶ χρῆσιμον σφόδρα τοῦ ἀποφοιτῆν τῷ παραζηλοῦν αὐτούς. Εὐδοῦνται (67) γὰρ, ἦτοι τὴν ἐν πράγμασι τοῖς ἰδίῳ εὐδοίαν ἔχειν ὑπολαμβάνονται, οὐ ψήφοις ταῖς ἀνωθεν τὸ χρεῖμα κερδαίνοντες, ἀλλ' ἐκ τοῦ πλεονεχεῖν καὶ ἀρπάζειν τὰ ἐτέρων ἐσθ' ὅτε. Τὴν οὖν εὐδοῦσιν, τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον προκοπὴν λέγει. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἐν δικαιοσύνῃ ζῶντες, ὅταν ἴδωσιν ἑαυτοὺς ἐν πόνοις, τὸν δὲ ἁμαρτωλὸν ἐν πᾶσι πρὸς καιρὸν εὐδοῦμενον, ὀργισθέντες τῆς δικαιοσύνης ἀφίστανται, τοῦτο δὲ ἀνοίας τῆς ἐσχάτης· διὰ τοῦτο μακροθυμεῖν διδάσκων ὁ λό-

(66) Ἐπιφανῆ, vel ἐπιφραγγῆ, et lege ἥλιος.

(67) Ἀν τὸ, et μοx, τοῦ ?

animo, quam hæreditate adibunt qui perniciosam passionem vicerint, iracundiam nempe, quæ et prudentes perdit, dum ne ex virtute agant impedimento est illis. E regione autem inter sese opponuntur mansuetudo et iracundia. Ubi enim iracundia est, nullatenus mansuetudo; et ubi mansuetudo, nullatenus ibi iracundia invenitur.

V. 12. *Observabit peccator justum, et frendebit in eum dentibus suis.*

V. 13. *At Dominus deridebit eum, quia prævidet, quia veniet dies ejus.*

Ex hoc loco addiscimus quia, quemadmodum natura contrariæ sunt tenebræ et lumen, ita etiam peccator et justus. Si igitur videris unquam odio habitum justum, ne timeas dicere de eo qui illum odio habet, eum esse peccatorem. Qui enim mundana sapiunt, et turbis hujus vitæ suam ipsorum mentem revinxerunt, semper quodammodo insaniant adversus eos qui honestam et electam vitam agunt, hostemque reputant eum qui justitiam amore prosequitur.

V. 14. *Gladium extraxerunt peccatores: intenderunt arcum suum, ut profigerent pauperem et egenum, ut jugularent rectos corde.*

Sicut est quædam armatura Dei, sic est quædam armatura diaboli, quam miles ejus induit: thoracem injustitiæ, galeam interitus, scutum infidelitatis, gladium maligni spiritus, quem evaginat peccator, cujus pedes ad injustitiam currunt. Est quædam præparatio Evangelii, est et calciamentum paratissimum ad peccatum. Hic igitur gladium extraxerunt: quia in promptu habent peccatum, et parati sunt ad perpetrandum illud: qui occultant in vagina peccati gladium maligni spiritus. Telum justorum est Christus Jesus. *Posuisti tanquam telum electum.* Sermo peccatorum, telum est; peccati venenum habet: vulnerat eum qui non armatur scuto fidei. Sciunt, quia non possunt dejicere divitem ditescens in sapientia, in operibus bonis. Propterea omnino neque aggrediuntur illum. Sed totæ insidiæ sunt contra pauperem, quia *pretium redemptionis animæ hominis, sunt divitiæ propriæ: pauper autem non sustinet minas* ⁷⁶. Bonum igitur est, non habere gladium peccati; deinde si quis habeat, ne illum evaginet, sed faciat eum quiescere. Quiescens enim non modo æruginem contrahit, et acie obtunditur, sed prorsus tandem evanescit. Nec opus habemus igne, ubi opus cujusque examinatur: qui Petri quidem non tangit; sed audit, *Etsi transieris per ignem, flamma non aduret te* ⁷⁷: peccatores vero tangit utique stagnum ignis, sicut Erythræum obruit Ægyptios, et non Hebræos. Quemadmodum tamen Salvator telum est electum, et similia Salvatori tela sunt sancti Dei vulnerantes telo electo, ita ut vulneratus dicam, *Vulnerata charitate ego sum* ⁷⁷. Ita telum maligni est Antichristus, et omnes peccatores tela sunt

A οἱ νενικηκότες πάθος διέθριον, τὴν ὀργήν, ἥτις καὶ φρονίμους ἀπόλλυσι. Κατ' ἀρετὴν γὰρ ἐνεργεῖν ἐμποδίζονται. Κατὰ διάμετρον δὲ εἰσὶν ἀλλήλοις πραΰτης καὶ ὀργῆς. Ὅπου γὰρ ὀργή, οὐδαμῶς πραΰτης· καὶ ὅπου πραΰτης, οὐδαμῶς ἐκεῖ ὀργή.

Στίχ. ιθ'. Παρατηρήσεται ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν δίκαιον, καὶ βρῦξει ἐπ' αὐτὸν τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ.

Στίχ. ιγ'. Ὁ δὲ Κύριος ἐκγελάσεται αὐτὸν, ὅτι προβλέπει, ὅτι ἤξει ἡ ἡμέρα αὐτοῦ.

Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι, ὡς περ πέφυκεν ἐναντίον εἶναι σκότος καὶ φῶς, οὕτω ὁ ἁμαρτωλὸς τῷ δίκαιῳ. Ἐὰν οὖν ἴδῃς τότε μισοῦμενον τὸν δίκαιον, μὴ δκνεὶ λέγειν περὶ τοῦ μισοῦντος αὐτὸν, ὡς ἔστιν ἁμαρτωλός. Οἱ γὰρ φρονούντες τὰ κοσμικὰ, καὶ τῇ τοῦ παρόντος βίου τύρβῃ τὸν ἑαυτῶν ἐνδήσαντες νοῦν, αἰεὶ πως ἐπιμεμήνασι τοῖς τὸν εὐαγγῆ καὶ ἀπόλεκτον διαβιοῦσι βίον, καὶ ἐχθρὸν ἡγοῦνται τῆς δικαιοσύνης τὸν ἐραστὴν.

Στίχ. ιδ'. Ῥομφαίαν ἐσπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοὶ· ἐντείναντο τόξον αὐτῶν, τοῦ καταβαλεῖν πτωχὸν καὶ πένητα, τοῦ σφάζαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ.

Ὅσπερ ἐστὶ πανοπλία Θεοῦ τις, οὕτως ἐστὶ τις πανοπλία τοῦ διαβόλου, ἣν ὁ αὐτοῦ στρατιώτης ἐνέδουται τὸν θώρακα τῆς ἀδικίας, τὴν περικεφαλῆσαν τῆς ἀπωλείας, τὸν θυρεὸν τῆς ἀπιστίας, τὴν μάχαιραν τοῦ πονηροῦ πνεύματος, ἣν σπᾶται ἁμαρτωλός, οὗ οἱ πόδες ἐπ' ἀδικίαν τρέχουσιν. Ἔστι τις ἐτοιμασία τοῦ εὐαγγελίου, ἐστὶ καὶ ὑπόδημα ἐτοιμότατον εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Ἐνταῦθα οὖν ρομφαίαν ἐσπάσαντο· ὅτι πρόχειρον ἔχουσι τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἐτοιμοὶ εἰσὶν ἐπὶ τὸ ποιεῖν αὐτήν· οἱ κρύπτοντες ἐν τῷ κουλῶ τῆς ἁμαρτίας τὴν ρομφαίαν τοῦ πονηροῦ πνεύματος. Βέλος τῶν δικαίων, Χριστός ἐστιν Ἰησοῦς. Ἔθηκας ὡς βέλος ἐκλεκτόν. Ὁ λόγος τῶν ἁμαρτωλῶν βέλος ἐστὶν· ἁμαρτίας ἰδὼν ἔχει τιτρώσκει τὸν μὴ καθωπλισμένον τῷ τῆς πίστεως θυρεῷ. Οἴδασιν, ὅτι οὐ δύναται καταβαλεῖν πλουσίον πλουτοῦντα ἐν σοφίᾳ, ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς. Διὰ τοῦτο τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ. Ἀλλ' ἡ πᾶσα ἐπιθυμία ἐστὶ κατὰ τοῦ πτωχοῦ· ἐπεὶ *λύτρον ψυχῆς ἀνθρώπος ὁ ἴδιος πλουτοῦτος*· πτωχός δὲ οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν. Καλὸν μὲν οὖν μὴ ἔχειν ρομφαίαν ἁμαρτίας· ἐσύτερον δὲ, ἔχοντα, μὴ σπᾶσθαι αὐτήν, ἀλλὰ ποιεῖν αὐτήν· ἡσυχάζειν. Ἄργοῦσα γὰρ, οὐ μόνον λοῦται, οὐδὲ ἀμβλύνεται, ἀλλὰ τέλειον ἐξαφανίζεται. Καὶ οὐ χρεῖαν ἔχομεν πυρρός, ὅπου ἐκάστου τὸ ἔργον δοκιμάζεται· ὁ Πέτρου μὲν οὐχ ἄπτεται, ἀλλ' ἀκούει, *Κἄν διέλιθῃ διὰ πυρρός, φλόξ οὐ κατακαύσει σε*: ἁμαρτωλῶν δὲ ἄπτεται ἡ λίμνη τοῦ πυρρός, ὡς ἡ Ἐρυθρὰ Αἰγυπτίων, οὐ μὴν καὶ Ἑβραίων. Ὅσπερ μέντοι ὁ Σωτὴρ βέλος ἐκλεκτόν, καὶ ἀνάλογα τῷ Σωτῆρι βέλη τοῦ Θεοῦ οἱ ἄγιοι τιτρώσκοντες βέλει ἐκλεκτῷ, ἵνα ὁ τετρωμένος λέγω· *Τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ*· οὕτως ὁ Ἀντίχριστος βέλος τοῦ πονηροῦ. Καὶ πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ βέλη τοῦ διαβόλου, ὅς

⁷⁶ Prov. XIII, 8. ⁷⁷ Isai. XLII, 2. ⁷⁷ Cant. II, 5; v, 8.

κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἡδύων. Ἐν γυνάμει καὶ ἐν
 εὐφροσύνῃ σου. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐπὶ καταρράδων, τῶν
 ἔργων ἐν ἐπίστασι, ἐν ἀλήθειᾳ καὶ ἀπορίᾳ καὶ ἐν γυν-
 αμῇ, ἐν ἔργῳ τῆς πίστεως, ἐν ἔργῳ τῆς ἀγάπης: καὶ ὁμοίως
 ὁ Θεὸς εὐφραντο παῖδες ἐν τῇ καρδίᾳ, ἐν πάλῳ
 χαρμῶν, καὶ μὴ γίνονται κατακαυμένους ὄφθαλμοι, κατὰ
 τὸ ἀνευκαίμωνος, ὁ ποιητὴς ἡδύων τῶν. Ἐν πάλῳ
 γαλήνῃ ἀπὸ φυχῆς, καὶ ἀίθρησι στήθεσ, καὶ πύλο-
 ρον ἐγγύθῃ, καὶ χαρμῶν παύσῃ. Ἐργασι δὲ οἱ ἀνα-
 χοὶ καὶ ἀνάγκη ἀδελφοὶ εἰσι τῶν εὐθύνῃ τῆς καρ-
 δίας, οἱ ἀναχοὶ τῆς πνεύματος, οὓς ἡγούμενοι κατακαυ-
 λῆν οἱ δαίμονες. Ἐν τῷ κατακαυθέντων, καὶ ἀπὸ
 τῆς ἀμαρτίας κατακαυμένους, βιάται, οἱ οὓτως ἔρα-
 κται, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ βιά, ὁ ἐκείνου Θεός. Ἀπο-
 κτενο γὰρ ἡ ζωτικὴ δύναμις αὐτοῦ ἀεὶ ἔσται ἢ αὐτὸ
 ἀπὸ ἀδελφοῦ καὶ ἀπὸ θανάτου ἀπὸ πνεύματος κατα-
 καυθέντων, καὶ ἀπὸ ἀλλοτριῶν τῆς τίτουας, καὶ ἀπὸ
 τῆς χειρὸς τοῦ σατανᾶ.

(72) Ἀλλὰ οὕτως μὲν ἰσως περιγράφεται εἰρηται.
 Ὁ μὲν οὖν φέλλων θάλασσαν τῶν τῶν ἡθῶν ἡθῶν, τὸ
 καταρραεὶ ὁ ἀμαρτωλὸς τὸν δίακονον, φησὶ. Καθῆ-
 κται γὰρ ἐν πίνακι παρῶς μνησύντα ζωγραφεῖ, καὶ
 παρατασσόμενος εἰσέρπει, καὶ φωνῶντα δεκνύει, καὶ
 ἀπογυμνῶντα τὸ ἔργον, καὶ ἡθῶν τοξοῦντα, καὶ τὴν
 ἀδικίαν αὐτοῦ καθίστησιν ἐναργῆ. Σκοπὸν γὰρ τῷ
 ἀμαρτωλῷ οὐχ ἓνα τινὰ τῶν ἀδικησάντων αὐτοῦ, ἢ
 κατὰ τι προσηκουσάντων, καὶ προφάσεις τῆς πολέμου
 δεδωκότων εὐλόγου ἀμύνεσθαι: ἀλλ' ἵνα καταβάλῃ
 πτωχὸν, τοῦτέστι τὸν ἐπιεικῆ καὶ μετρούφροντα, καὶ
 ταπεινὸν τῇ καρδίᾳ, ὃν καὶ ὁ Σωτὴρ πτωχὸν ἔφη τῷ
 πνεύματι, καὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἄξιον εἶναι
 φησι. Τίς οὖν τοῖς ἀμαρτωλοῖς λόγος πρὸς τοὺς εὐ-
 θεοὺς τῆς καρδίας, καὶ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι;
 παντελῶς οὐδεὶς. Ἠδικήκασι γὰρ ἐκείνους οὐδὲν τὰς
 ἐκταῖν ὁδοὺς ἀπευθύνοντας εἰς δικαιοσύνην. Ἀκούει
 δέ, οἶμαι, κατ' αὐτῶν τοῖς ὠνομασμένους, μάταιός
 τις ἀπλῶς, καὶ οὐκ εὐάφορμος φθόνος, ἐκ διαβολικῆς
 σκαλιότητος ἐκκαυμένους ἐν αὐτοῖς.

Στίχ. ιε'. *Ἡ βομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὰς καρ-
 δίας αὐτῶν καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβείη.*

Ὅπως δὲ ἡ εἰρήνη τοῦ δικαίου εἰς αὐτὸν ἀνακάμ-
 πται: οὕτως ἡ βομφαία τοῦ ἀσεβοῦς εἰσελθοῖ εἰς
 καρδίαν αὐτοῦ, ἐὰν τηρῇ ἑαυτὸν ὁ εὐθὺς τῆ καρ-
 δία.

Στίχ. ις'. *Κρεῖσσον ὄλιγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλου-
 τῶν ἀμαρτωλῶν πολὺν.*

Ἐχει μὲν οὖν ἡ λέξις αὐτὸθεν ὠφέλιμόν τι τοῖς
 ἀκραιότεροις: ἔχει δὲ τι καὶ κεκρυμμένως εἰρημύ-
 νον τοῖς βαθύτερον ἀκούειν τῆς Γραφῆς ἐπισταμέ-
 νοις. Τὸ οὖν ἀπλούστερον τοιοῦτόν ἐστι: Βιοπορι-
 στοῦσι δίκαιοι καὶ ἀδικοι. Ἀλλ' οἱ μὲν τοσοῦτον ζη-
 τοῦσι τὸ τῆς χρείας, ὅσον τὸ τῆς δικαιοσύνης: καὶ ἢ
 οὐ πορίζουσιν, ἢ ἀνευ ἀδικίας, χρωσνύντες τὸ πορι-
 ζόμενον τῇ δικαιοσύνῃ. Οἱ δὲ ὅπως νενεύκασιν ἐπὶ τὸν
 πορισμὸν, ὅπως πολλὰ κτήσασιν, οὐ ζητοῦντες εἰ
 καλῶς κτήσονται. Δύο οὖν προκειμένων, τοῦ τε ὀλί-
 γου καὶ τοῦ πολλοῦ, ἡ ἀδικία ἐκκαυμένους ἐν αὐτοῖς.

⁷² Gen. ix, 13. ⁷³ ibid. 5. ⁷⁴ Ezech. xxxiii, 6. ⁷⁵ Psal. xxxvi, 12.

(72) Κύριλ.

a diaboli, quibus uelut aduersus iustos. Vide molle-
 rem, et insidiam suam tibi. An non totum mihi igno-
 tum, ignem habens in ore, et loquatur et exoriet
 se, in manum, in uisum corporis, in tota anima? Et sic-
 ut Deus ponit arcum in tebe⁷², quo compassat pro-
 cellam, nec sibi diluuiam: ita ex contrario, mali-
 gnis auitur arcem, ut cessare faciat serenitatem ab
 anima, et pacem extinguat, bellum excites, et tem-
 pestatem efficiat. Forse autem prospera ei egredi,
 sunt fratres tactorum corde, prospera egredi, quos
 querunt prodigare ammentes. Si quem uideris scan-
 dalizatum et peccata obnoxium, attende quia is
 jugulatus est, et sanguis ejus fuit, et requirit Deus.
 lauerit enim vitalis facultas ejus: requirit autem
 illum Deus a fratre et herede⁷³; a fidele scandali-
 zante uidelicet, et ab alieno a fide, et a mala spe-
 culatoris⁷⁴.

Et hæc quidem fortasse curiose nimis dicta fac-
 riant. Psalmista uero illustrat quiddam jam dictum
 est, uidelicet: Considerat peccator iustum⁷⁵. Tan-
 quam enim in tabula clare irascentem depingit, in-
 ducitque quasi in acie constitutum, et cædes mini-
 tantem ostendit, nudantem etiam gladium, jamjam-
 que sagittas arcu ejaculantem, et iniustitiam ejus
 euidenter reddit. Scopus enim peccatori propositus,
 est non unum quempiam eorum qui injuria eum af-
 fecerint, uel ex parte offenderint, et speciosos præ-
 textus bello dederint, ulcisci: uerum studet pro-
 sternere pauperem, id est hominem mansuetum, et
 sobrie sapientem, ac humilem corde: quem etiam
 Saluator pauperem dixit spiritu, et dignum asse-
 ruit regno cælorum. Quam igitur rationem habent
 peccatores aduersus rectos corde et pauperes spi-
 ritu? Nullam omnino. Nullatenus enim læserunt il-
 los, uias suas ad iustitiam dirigendo. Exacuit porro
 contra eos uana quædam omnino, nec probabilis
 inuidia famosos hosce homines, ex diabolica prau-
 tate in ipsis succensa.

V. 15. *Gladius eorum ingreditur in corda eorum,
 et arcs eorum conterantur.*

Sicut iusti pax in illum redit, ita gladius impij
 ingreditur in cor ejus, si obseruet sese, qui rectus
 est corde.

V. 16. *Melius est modicum iusto pro diuitiis
 peccatorum multis.*

Habet hæc locutio ex litteræ ipsius sensu quod
 simplicioribus prodeesse possit: habet tamen etiam
 aliquid secretius dictum in gratiam eorum qui pro-
 fundius intelligere Scripturam sciunt. Quod similli-
 cius dicitur, illud est: Necessaria uitæ querunt tam
 iusti quam iniusti. At illi eatenus querunt quo opus
 habent, quatenus id iustitia tulerit: et uel non
 comparant sibi, uel sine iniustitia acquirunt, colo-
 rantes quod lucrantur iustitiæ fulgore. Isi uero
 toti incumbunt in lucrum, ut plurima possideant,

⁷² Gen. ix, 13. ⁷³ ibid. 5. ⁷⁴ Ezech. xxxiii, 6. ⁷⁵ Psal. xxxvi, 12.

non inquirentes num probe possessuri sint. Duobus igitur propositis, modico tpe emolumento cum justitia, et magno cum injustitia: *Melius est modicum justo præ divitiis peccatorum nullis.* Videamus autem et quod inde remotius derivetum est. Præstat fidelem idiotam esse, nec valentem os aperire, quam ditescere sermone facundo et disciplinis in flagitiis et

V. 17. *Quia brachia peccatorum confringentur: suffulcit vero justos Dominus.*

Si videas vim et facultatem impii contritam, adeo ut nequeat ipse manum porrigere ad actionem bonam, contrita enim est; videbis impletum illud, *Brachia peccatorum conterentur.* Porro qui conterit, diabolus est. Equidem omnis homo infirmus est, et quantum in se est succumbit, habetque opus suffulciente cadentes, aut resituyente dejectos.

V. 21. *Feneratur peccator, et non solvet; at justus miseretur et dat.*

Sublimiori interpretatione: Quando docet Paulus, aut quisvis alius sacrorum institutorum, auditores fenerantur argentum probatum ore Pauli. Et justus quidem reddit usuras, et dicit: *Mnam dediisti mihi, ecce decem mnas feci*⁸². *Quinque talenta dediisti, ecce habeo decem*⁸³. Peccator vero impendit omnia. Non licet fenerare sua, id est docere sicut hæretici: sed Dei argentum probatum, quemadmodum qui dicit: *Vel experimentum quaeritis in me loquentis Christi*⁸⁴? Restituenda vero est sors cum usura ex vita et moribus. Alioquin, melius est omnino non fenerari, præsertim quæ sunt de penu Dominico, quam ut pereant per nos regis opes.

V. 22. *Quoniam benedicentes illum hæreditabunt terram; qui vero illum maledicunt, prorsus interibunt.*

Simile est ei quod Abrahæ dictum est: *Benedicentes te benedicam, et maledicentes te maledicam*⁸⁵. Itaque si Deus misereatur et donet, qui propter hoc glorificant illum, sive benedicunt, erunt hæredes promissæ sanctis terræ, accipientque terram bonam et multam, quæ non centri aut puncti rationem habeat. Periculum est vero dum justo maledicimus, ne extremum subeamus interitum. Ait quippe ad justum Dominus: *Hostiam hostes tuos, et ex adverso resistam adversariis tuis*⁸⁶. Et sicut dicit, *Hunc nutristi, me nutristi*⁸⁷; ita consequens erat ut diceret: Huic conviciatus es, mihi es conviciatus. Maledicunt vero Deum, qui non noverunt illum, et quidem adversus gloriam ejus blasphemias identidem proferentes voces, usque adeo ut ne sustineant quidem pro quibus cumulati sunt beneficiis agere illi gratias. Christum igitur gentes benedicunt, propterea hæreditant regnum; at Judæi blasphemantes illum, in æternam dispercunt.

⁸² Luc. xix, 16. ⁸³ Matth. xxv, 20. ⁸⁴ II Cor. xiii, 5. ⁸⁵ Gen. xii, 5. ⁸⁶ Psal. lxxxviii, 24.

⁸⁷ Matth. xxv, 37, 40.
(73) Κύριε.
(74) Ἰσραήλ.

Α γου λήμματος μετά δικαιοσύνης, και τοῦ πολλοῦ μετά ἀδικίας· *Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πλουτίον ἀμαρτωλῶν πολύν.* Ἴδωμεν δὲ και τὸ ἀνακεχωρηκός. Κρεῖσσόν ἐστι πιστὸν ἰδιώτην εἶναι, οὐδὲ ἀνοίξαι τὸ στόμα δυνάμενον, ἢ πλουτεῖν τῷ λόγῳ προφορικῶ και τοῖς μαθήμασιν ἐν κακίᾳ ἢ ἀπιστίᾳ. infidelitate.

Στίχ. ιζ'. *Ὅτι βραχίονες ἀμαρτωλῶν συντριβήσονται· ὑποστηρίξει δὲ τοὺς δικαίους ὁ Κύριος.*

Ἐάν ἴθης τὸν τόνον και τὴν δύναμιν συντετριμμένην τοῦ ἀσεβοῦς, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτὸν ἐκτείνειν τὴν χεῖρα ἐπὶ πράξιν ἀγαθὴν (συντετριμμένη γὰρ ἐστίν), ὕψει, ὅτι πεπλήρωται τὸ· *Βραχίονες ἀμαρτωλῶν συντριβήσονται.* Ὁ δὲ συντριβὼν, ὁ διάβολός ἐστι. Πᾶς μέντοι ἄνθρωπος ἀσθενής, και τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ καταπίπτει, και δέεται τοῦ ὑποστηρίζοντος τοὺς καταπίπτοντας, και ἀνορθοῦντος τοὺς κατεβραγαμένους.

Στίχ. κα'. *Δανείζεται ὁ ἀμαρτωλὸς, και οὐκ ἀποτίσει· ὁ δὲ δίκαιος οἰκτεῖρει και δίδωσιν.*

Ἐψηλότερον δὲ· Ὅταν διδάσκη Παῦλος, ἢ τις ἑταῖρος τῶν ἱερῶν μυσταγωγῶν, οἱ ἀκραταὶ δανείζονται τὸ δόκιμον ἀργύριον τῷ στόματι Παύλου. Και ὁ μὲν δίκαιος ἀποδίδωσι τοὺς τόκους, και λέγει· *Μνᾶν μοι ἔδωκας, ἰδοὺ δέκα μνᾶς ἐποίησα. Πέντε τάλαντα ἔδωκας, ἰδοὺ ἔχω δέκα.* Ὁ δὲ ἀμαρτωλὸς ἀναλίσκει πάντα. Οὐκ ἔξεστι δανείζειν τὰ ἑαυτοῦ, ἦτοι διδάσκειν ὡς οἱ αἰρετικοί· ἀλλὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀργύριον τὸ δόκιμον, ὡς ὁ λέγων· *Ἡ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ;* Ἀποδοτέον δὲ μετὰ τόκου ἐκ πολιτείας και πράξεως τὸ κεφάλαιον. Εἰ δὲ μὴ, κρεῖττόν ἐστι τὴν ἀρχὴν μὴ δανείσασθαι, μάλιστα τὰ τοῦ ταμείου τοῦ Κυριακοῦ, ἢ ἀπολέσαι τὰ τοῦ βασιλέως χρήματα.

Στίχ. κβ'. *Ὅτι οἱ εὐλογοῦντες αὐτὸν κληρονομήσουσι γῆν· οἱ δὲ καταρώμενοι αὐτὸν ἐξολοθρευθήσονται.*

(73) Ὅμοιον τῷ εἰρημένῳ πρὸς Ἀβραάμ· *Τοὺς εὐλογοῦντάς σε εὐλογήσω, και τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι.* Οὐκοῦν, εἰ ὁ Θεὸς εἶη ὁ καποικτεῖρων και διδοὺς, οἱ δοξολογοῦντες αὐτὸν διὰ τοῦτο, ἦγουν εὐλογοῦντες, ἔσονται κληρονόμοι τῆς ἐπηγγελμένης τοῖς ἀγίοις γῆς, και λήψονται τὴν γῆν ἀγαθὴν και τὴν πολλήν, τὴν οὐ κέντρου και σημείου λόγον ἔχουσαν. (74) Κίνδυνος δὲ ἐν τῷ κατάραν ἡμᾶς τιθέναι τῷ δικαίῳ ὀλέθρου τοῦ ἐσχάτου. Λέγει γὰρ πρὸς τὸν δίκαιον ὁ Κύριος· *Ἐχθρεύσω τοῖς ἐχθροῖς σου, και ἀντιθήσομαι τοῖς ἀντικειμένοις σοι.* Και ὡσπερ λέγει· *Τοῦτον ἔθρεψας, ἐμὲ ἔθρεψας* ὡς τῶς ἀκόλουθον εἰπεῖν· *Τοῦτον ἐλοιδόρησας, ἐμὲ ἐλοιδόρησας.* Καταρώνται δὲ Θεὸν οἱ μὴ εἰδότες αὐτὸν, και ταῦτα τῆς αὐτοῦ δόξης πάλιν φήμους (75) ἔσθ' ὅτε ῥιπτοῦντες φωνάς, πρὸς τὸ μηδὲ ἐφ' οἷς εὐ πόνθησιν ἀνέχεσθαι προσάγειν αὐτῷ τὰς εὐχαριστίας. Χριστὸν μὲν οὖν εὐλογοῦσι τὰ ἔθνη, διὸ κληρονομοῦσι τὴν βασιλείαν· Ἰουδαῖοι δὲ, βλασφημοῦντες αὐτὸν, εἰς τέλος ὀλοθρεύονται.

(75) Βλασφήμους.

Στίχ. κγ'. Παρά Κυρίου τὰ διαθήματα ἀνθρώπων κατευθύνεται· καὶ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει σφόδρα. A V. 25. A Domino gressus hominis diriguntur: et tiam ejus volet vehementer.

(76) Ὅσπερ ἰδοὺ παιδός, φησί, λαμβάνεται τῆς χειρὸς ὁ Θεός, καὶ ἀποφέρει πρὸς ὁδὸν εὐθείαν, οὐκ ἀφίεις αὐτὸν σκολιοδοροεῖν, οὐτε μὴν καμπύλας ποιεῖσθαι τοῦ βίου τὰς τροχιάς· ἀλλ' εὐθὺ πάντως ἵναί· πράγματος ἀγαθοῦ, διδάσκων τε καὶ ἀπαυθύνων αὐτοὺς, κατὰ γε τό· Ἐκράτησας τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου, καὶ ἐν τῇ βουλῇ σου ὠδήγησάς με. Ὅταν μένοι τοῦ ἀνθρώπου τὰ διαθήματα ὑπὸ Κυρίου κατευθυνθῇ, τότε τὴν ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει. (77) Ἄμφιβλος ἡ λέξις. Ἡ γὰρ ὁ Κύριος τοῦ κατευθυνομένου τοῖς διαθήμασι θέλει τὴν ὁδὸν, καὶ ἀποδέχεται ἢν ποιεῖται κατὰ τὸν νόμον πορεύων, μὴ θέλων ὁδὸν ἀσεβῶν, ἢ λοξῶς πορευομένων· ἢ αὐτὸς, οὐ τὰ διαθήματα ὑπὸ Κυρίου κατευθύνεται, θέλει τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου, γευσάμενος, ἐν τῷ κατευθύνεσθαι αὐτοῦ ὡς τὰ διαθήματα, τῆς γλυκύτητος τῆς κατὰ τὴν ὁδὸν, ἐν ἣ κατευθυνθεῖ ὑπὸ Κυρίου. Ἄμεινον δὲ ἴσως νοεῖν, ὅτι ὁ Κύριος θελήσει τὴν ὁδὸν τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι ποιήσεται θελητὴν καὶ ἀποδέξεται. Ὅσπερ γὰρ ἀνευελήτους ἔχει τὰς τῶν παρανόμων ὁδοὺς, οὕτω ποιεῖται θελητὰς τὰς τῶν ἀγαθοουργῶντων. Ὡ δὲ ἀρέσκει Θεῷ, τοῦτο πάντως ἐστὶ καὶ ἐξαιρετον, καὶ πάντως ἐπαίνου μεστόν. Οὐ γὰρ ἂν ἠθέλησε Θεός τὸ μὴ οὕτως ἔχον. Οἷ γε μὴν ἀπὸ τῶν αἰρέσεων γίνονται μὲν ἐν διαθήμασι, οὐ μὴν κατευθυνομένοις ὑπὸ Κυρίου, ἀλλὰ λοξοωμένοις ὑπὸ τοῦ πονηροῦ· ἐκκλίνουσι δεξιὰ καὶ ἀριστερά, μὴ ἀρκούμενοι ψιλῇ τῇ πίστει, νοοῦντες δὲ βαθύτερον μὲν, οὐκ ἀληθὲς δέ. Ὡν τὴν ὁδὸν οὐ θέλει Κύριος, ὅτι οὐκ ἀνθρώπων αὐτῶν τὰ διαθήματα, ἀλλὰ θηρὸς ἢ ἔρπετοῦ ἢ κτήνους.

Στίχ. κδ'. Ὅταν πέση οὐ καταβράχθησεται, ὅτι Κύριος ἀντιστηρίξει χεῖρα αὐτοῦ.

Οἱ ἐν τοῖς ἀγῶσι παλαιότες πεπτῶκασιν τὸ πρῶτον, νενικήκασιν τὰ τρία. Ἐπὶ τούτοις εἰποὺς ἂν κατὰ τὸ σωματικόν, ὅτι· Πέπτωκεν, οὐ κατεβράχθη δέ, νενίκηκε γὰρ μετὰ τὸ πεσεῖν. Ἐὰν ἴδῃς ἄνθρωπον νενικημένον, καὶ μετὰ τὸ νενικῆσθαι οὐ παραδόντα εαυτὸν τῇ ἀσελείᾳ εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης, ἀναστάντα δὲ, ὑπομνησθέντα τῆς Γραφῆς· Μὴ ὁ πεσὼν οὐκ ἀνίσταται; ἢ ὁ ἀποστρέφων οὐκ ἐπιστρέφει; λέγε, ὅτι, πισῶν ὁ τοιοῦτος, οὐ κατεβράχθη. Ἐὰν δὲ μετὰ τὸ πεσεῖν ἀπαυδήσῃ, κατεβράχθη. Καλὸν μὲν οὖν ἀθλητῆς εἶναι ἀπαιτος, καὶ ἵνα οὕτως ὀνομάσω ἀπὸ τῶν παραδειγμάτων, ἀμεσολάβητος, ἀσυνέζωστος. Εἰ δὲ πέπτωκεν, ἀναστήτω. Πενθοῦνται γὰρ οἱ πισόντες, καὶ μετὰ τὸ ἀμαρτησαί ἀπαλήσαντες, καὶ παραδόντες εαυτοὺς πάσῃ ἀμαρτίᾳ. Ἐν ἀγνεύειν (78), ἐν ἀνδράσι στεφανώθητι. Πέπτωκας ἐν παισί; τὸν ἀγνεύειν ἀγώνισαι, καὶ νίκησον ἐν αὐτῷ. Ἐν κοιλίᾳ ἐπτέρνισε τὸν Ἡσαΐ ὁ Ἰακώβ· ἐκ παιδός ὁ Δανιὴλ προσφῆτευσεν, καὶ τοὺς

⁸⁵ Psal. LXXII, 25. ⁸⁶ Psal. v, 5. ⁸⁷ Jerem. VIII, 4.

(76) Κύριε.

(77) Ὄριγ.

(78) Forte ἐξ ἀγνεύειν, vel ἐν ἀγνεύειν.

(79) In lucta Græcorum, qui adversarium ter

Tanquam proprii filii, ait, apprehendit manum Deus, et deducit ad viam rectam, non sinens eum oblique incedere, neque etiam flexuosas facere vitæ semitas: sed recta pergere in omni opere bono, docens et dirigens eos, juxta illud: *Apprehendisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me* ⁸⁵. Quodcumque vero hominis gressus a Domino diriguntur, tunc viam ejus volet. *Æquivoca vox*. Vel enim Dominus ipse ejus, qui gressibus dirigitur, vult viam, acceptumque habet incessum illius, quo incedit secundum legem, non volens viam impiorum ⁸⁶, sive oblique incedentium: vel ille, cujus gressus a Domino diriguntur, vult viam Domini, gustans dum diriguntur, sicut gressus, dulcedinem illius viæ in qua dirigitur a Domino. Præstat tamen fortasse intelligere, quia Dominus volet viam hominis, id est gratam efficiet et acceptam habebit. Sicut enim voluntati suæ contrarias habet vias prævaricatorum, ita acceptas suæ voluntati efficit semitas agentium bona. Quod autem placet Deo, hoc omnino etiam excellens est, et omni laude cumulatum. Non enim acceptum esset Deo, quod tale non esset. Hæretici porro sunt quidem in gressibus, non tamen directis a Domino, sed contortis a maligno; declinant ad dexteram et sinistram, non contenti simplici fide; cogitantes quidem profundius, nec tamen verius. Quorum viam non vult Deus, siquidem non hominum sunt gressus eorum, sed feræ vel serpentis, aut jumentii.

V. 24. Quando cadet, non collidetur, quia Dominus suffulcit manum ejus.

Qui in agonibus luctantur, aliquando cadunt primum, at vincunt tria (79). Juxta hæc dicat quis, secundum quod ad res attinet corporeas: Cecidit, nec tamen collisus est, vicit enim postquam cecidit. Si conspexeris hominem victum, et postquam victus est, non dedentem se intemperantiæ ad operationem omnis immunditiæ; quin potius resurgentem, dum recordatur illius Scripturæ: *Num qui cecidit, non resurgit? vel qui aversatur, non convertitur* ⁸⁷? dic, quia cum ceciderit vir hujusmodi, non est collisus. At si postquam cecidit, animos despondeat, jam collisus est. Præstat igitur athletam esse minime obnoxium lapsui, et ut sic ab exemplis nominem, qui nec unde prehendantur, nec vestimenta habeat. At si cecidit, resurgat. Deflentur enim qui ceciderunt, et post peccata indolentes sunt, deduntque seipsos omni flagitio. Adolescens ergo inter homines coronare. Cecidisti a puero? Adolescentem imitare, et vince per illam ætatem. In utero sup-

prostraverat, palmam ferebat; unde τριτάξι, *vul tertiare*, est vincere. Videsis Poterum, *Arch. Græc. lib. II, cap. 21*.

plantavit Esau Jacobus; a puero Daniel propheta-
vit, et seniores coarguit. Non potes hujusmodi
evadere? Esto sequioris ordinis athleta, ut vir ju-
stus, qui quamvis cadat in lucta vel cursu, non
colliditur, quia Dominus suffulcit manum ejus. Du-
bia locutio; incertam enim utrum suam, vel lu-
ctantis ac jam collidendi, ut non proreus ruat in
faciem, et totus jaceat humi prostratus.

V. 25. *Junior fui; etenim senui: et non vidi justum
derelictum.*

Aliter autem reputamus aetatem secundum inte-
riorem hominem, pueri, juvenis, senis. Ante Abra-
ham ergo, longævioris illo non sunt dicti seniores;
sed ipse primus propter virtutem senior audivit, et
propterea quod interior homo ejus evacuaverat quæ
erant parvuli⁹¹. Audi Jeremiam: *Ne dixeritis, quia
junior ego sum*⁹². Tale quid tu mihi cogita de Da-
vid quoque: *Junior, inquit, fui*; secundum interio-
rem hominem. Mutatus autem de juvenili more et
instabili, secundum quem juvenilibus studens junior
eram, ad senectutem veni, vitam habens immacu-
latam, et canam prudentiam. Atque ut ita profeci-
rim, non vidi justum derelictum. Si corporaliter
intelligas, falsum est. At duæ sunt derelictiones;
altera corporalis, quæ nihil nobis officit; altera
spiritualis, quæ interitus est. Quantum igitur dite-
scimus in operibus justis, tanto magis juvamus, ut
non derelinquamur usque in finem. Idcirco non di-
xit, *qui derelinquatur*, sed *derelictus*. Quia ad tem-
pus derelinquuntur etiam justus, sicuti Job, ut ap-
paret justus.

PSAL. XLI.

V. 10. *Dicam Deo: Auxiliator meus es. Ut quid mei
oblitus es? Et quare tristis incedo vultu, dum affli-
git inimicus?*

V. 11. *Cum confringebantur ossa mea, impropere-
bant mihi inimici mei: cum dicerent ipsi mihi
quotidie: Ubi est Deus tuus?*

Non videmus omnes quomodo misereatur Deus.
Quin etiam sæpe in iis quæ ex misericordia ejus
proveniunt, propterea quod molesta sunt, haud vo-
lupte habentes, ne quidem esse ea misericordiam
existimamus. Propterea dicimus: *Ut quid mei
oblitus es?* At qui percipit quia omne quod indu-
cit Deus utiliter inducit, nihil tale dicet, sciens
Deum ita agere, quia pœnitentiæ et utilitati ejus
studet. Sed quod dicebamus, pœnitens vulgus sci-
scitatur a Deo, cur ipsum reliquerit adeo afflictum
ac tristitia obrutum. Quænam est hujus derelictio-
nis causa? neque enim vulgaris aliqua esse videtur.
Qui igitur dicit: *Ut quid mei oblitus es?* confidere
videtur, quod nihil fecerit eorum, quorum causa
obliviscatur Deus. Admodum vero contristat justum
illud, *Ubi est?* dictum de Deo, quod locum ianuit.
Est enim extremæ dementiæ arbitrari, Deum esse
in loco. Magnitudine enim locus constat: at Deus
talis magnitudinis expertus est. Isti vero orationis

⁹¹ I Cor. xiii, 11. ⁹² Jerem. i, 7.

(80) Κύριε. Sed magis Origenem sapiunt.

A πρεσβυτέρους ηλεγξεν. Οὐ δύνασαι τοιοῦτος γενέ-
σθαι; Γενοῦ ἐξῆς ἀθλητῆς, ὡς ὁ δίκαιος, ὃς, κἂν πέση
παλαιῶν ἢ τρέχων, οὐ καταβρῆγγνται, ὅτι Κύριος
ἀντιστηρίξει χεῖρα αὐτοῦ. Ἀμφίβολος ἡ λέξις· πό-
τερον γὰρ τὴν ἑαυτοῦ, ἢ τὴν τοῦ παλαιόντος καὶ ἤδη
μέλλοντος καταβρῆγγνυσθαι, ἵνα μὴ ὄλως ἐλθῆ ἐπὶ
πρόσωπον, καὶ γένηται χαμαὶ ὄλος κείμενος.

Στίχ. κε'. Νεώτερος ἐγενόμην· καὶ γὰρ ἐγήρασα·
καὶ οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλειμμένον.

Ἐτέρως δὲ ἴσμεν ἡλικίαν κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρώπον,
παιδίου, νεανίσκου, γέροντος. Πρὸ γοῦν τοῦ Ἀβραάμ
οἱ πολυχρονιότεροι αὐτοῦ οὐκ εἰρηναῖοι πρεσβύτεροι·
ἀλλ' αὐτὸς πρῶτος δι' ἀρετὴν πρεσβύτερος ἐχρημάτι-
σε, καὶ διὰ τὸ τὸν ἔσω αὐτοῦ ἀνθρώπον κατηγορηκέ-
ναι τὰ τοῦ νηπίου. Καὶ Ἱερεμίου ἄκουε· Μὴ λέ-
γετε, ὅτι νεώτερος ἐγὼ εἰμι. Τοιοῦτόν τί μοι νόει
καὶ περὶ τοῦ Δαβὶδ· Νῆπιος, φησὶν, ἐγενόμην κατὰ
τὸν ἔσω μου ἀνθρώπον. Μεταβαλὼν δὲ ἐκ νεαροῦ
ἤθους καὶ ἀδεβαίου, καθ' ὃν νεωτερίζων νεώτερος
ἦμην, εἰς γῆρας ἤλθον, βίον ἀκηλίδωτον ἔχων καὶ
πολιὰν φρόνησιν. Καὶ οὕτω προκίψας, οὐκ εἶδον δι-
καιον ἐγκαταλειμμένον. Ἐὰν σωματικῶς ἀκούης,
ψευδὴς ἐστὶ. Δύο δὲ εἰσὶν ἐγκαταλείψεις· ἡ μὲν σω-
ματικὴ, ἣτις οὐδὲν ἡμᾶς βλάπτει· ἡ δὲ τῆς ψυχῆς,
ἣτις ἐλεύθερός ἐστιν. Ὅσον μὲν οὖν πλουτοῦμεν ἐν
ἔργοις δικαίους, τοσοῦτον μέλλον βοηθοῦμεθα πρὸς τὸ
μὴ ἐγκαταλείπεσθαι μέχρι τέλους. Διὸ οὐκ εἶ-
πεν, *ἐγκαταλειφθέντα*, ἀλλ' *ἐγκαταλειμμένον*.
Ἐπεὶ, πρὸς καιρὸν καὶ ἐγκαταλιμπάνονται δίκαιοι,
ὡς ὁ Ἰωβ, ἵνα ἀναφανῆ δίκαιος.

ΨΑΛ. ΜΑ'.

Στίχ. ι'. Ἐρῶ Θεῷ· Ἀντιλήπτωρ μου εἶ· διὰ τί μου
ἐπελάθου; Καὶ ἵνα τί σκυθρωπάζων πορεύομαι,
ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐχθρόν;

Στίχ. ια'. Ἐν τῷ καταβλάσθαι τὰ ὀστέα μου, ὠνεί-
διζόν με οἱ ἐχθροὶ μου ἐν τῷ λέγειν αὐτοῖς μοι
καθ' ἐκάστην ἡμέραν· Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεός σου;

Οὐχ ὀρώμεν δὲ πάντες πῶς ἐλεεῖ ὁ Θεός. Καὶ πολ-
λάκις πρὸς τὰ κατ' ἐλεημοσύνην αὐτοῦ γινόμενα, τῷ
ἐπίπονα εἶναι, οὐχ ἠδέως ἔχοντες, οὐδὲ ἔλεον εἶναι
νομίζομεν. Διὸ λέγομεν· *Διὰ τί μου ἐπελάθου;* Ὁ
δὲ διεληφώς, ὅτι πᾶν ὃ ἐπάγει ὁ Θεός συμφερόντως
ἐπάγει, οὐδὲν ἔρει τοιοῦτον, εἰδώς, ὅτι τὴν μετάνοιαν
αὐτοῦ, καὶ τὴν ὠφέλειαν πραγματευόμενος ὁ Θεός,
τοῦτο ποιεῖ. Ἄλλ' ὅπερ ἐλέγομεν, ὁ μεταγινώσκων
λαδὸς πυνθάνεται τοῦ Θεοῦ, διὰ τί αὐτὸν ἐγκαταλεί-
πεν οὕτως ἐκθλιβόμενον καὶ σκυθρωπάζοντα. (80) Τί
τὸ αἴτιον τῆς τοιαύτης ἐγκαταλείψεως; οὐ τὸ τυχὸν
γὰρ εἰκεν εἶναι. Ὅ μόντοι λέγων· *Διὰ τί μου ἐπ-
ελάθου;* θαρρῆν εἰκεν, ὡς μηδὲν πεποιθώς, δι' ἃ
ἐπιλανθάνεται ὁ Θεός. Πάνυ δὲ λυπεῖ τὸν δίκαιον τὸ,
Ποῦ; ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενον, ὅπερ ἐστὶ σημερινὸν
τόπου. Τῆς γὰρ ἐσχάτης ἀνοίας τὸ ἐν τόπῳ νομίζειν
εἶναι τὸν Θεόν. Ὅγκω γὰρ συνυφίσταται τόπος· ὅγκου
δὲ τὸ Θεῖον ἐλεύθερον. Οὗτοι δὲ τῆς εὐχῆς οἱ λόγοι καὶ
τῷ ἐν Βαβυλῶνι λαῷ ἀρμύζουσιν. Ἄει γὰρ, φησὶ,

τῆς σῆς προνοίας πυκνόν, καὶ νῦν γυμνωθεὶς, ἀποδύρομαι, μὴ φέρων τοὺς πολεμίους ἐπὶ πληγαῖς καὶ δεσμοῖς καὶ τῶν ἐμῶν ὀστέων τῆ συντριβῇ λέγοντας· *Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς σου;* διὰ τὴν ἀσθένειαν ταῦτά με πάτχειν ὑπολαμβάνοντας. Ἠθικώτερον δὲ· Ὄταν οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν δαίμονες διὰ πῆς ἀμαρτίας τὰ ὀστέα ἡμῶν συντριψῶσι, τοῦτέστι τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις· τότε τὸν Θεὸν ἐπίτηδες πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀσθενῆ διαβάλλουσιν, ἵνα, τῆς πρὸς αὐτὸν ἐλπίδος ἀποστήσαντες, λίχμαλῶτους καὶ δούλους παραλάβωσι. Καὶ τοῦτο κατ' ἐκάστην ἡμέραν, τοῦτέστι διηλεκτῶς, ποιῶσι, τί οὖν χρὴ ποιεῖν; Μὴ ἐκπίπτειν εἰς ἀπόγνωσιν· ἀλλ' ἐλπίζειν ἐπὶ τῷ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, καθὼς ἐν τοῖς ἐξῆς διδασκόμεθα.

ΨΑΛ. Ν'.

Στίχ. ζ'. Ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομιαις συνεζήθηθον.

Ὅτι ἐν τῇ γαστρὶ μόνον, ἀλλ' ἐπειδὴ παρέλαβόν με τὰ ἔργα τῆς ἀνομίας, τὰ τοῦ φρόνου, καὶ τὰ τῆς ἀλλοτριᾶς κοίτης ἦν παρανομίως ἐσύλησα.

Στίχ. η'. Ἰδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας.

Ὁ νοῦς οὗτος· Σὺ, φησὶ, Κύριε, ἀληθὴς ὢν καὶ ἀλήθειαν ἀγαπῶν, βουλόμενος ἡμᾶς ἐν ἀληθείᾳ διαγεῖν, ἀποκαθαρίεις ἡμᾶς τῆς ἀρχαίας ἀμαρτίας· καὶ οὕτως ἀποκαθαρίσεις ὡς ὑπὲρ χιόνα λευκανθῆναι· ἡ δὲ ἀποκαθάρσις ἡμῶν δι' ὑσώπου γενήσεται· ὑσώπων δὲ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια ἀφομοιοῦται, θερμαίνουσα καὶ πάντα τὸν ἐν ἡμῶν ῥύπον ἀποσμήνουσα· Ἰδοὺ γὰρ ἀποταξαμένου μου τῷ Σατανᾷ. — Ἠγάπησας. Σοφία μὲν τοῦ Πατρὸς δηλονότι ὁ Λόγος· ἀδελφὰ δὲ καὶ κρύφια τοῦ Λόγου, ὁ τῆς ἐνανθρωπήσεως Λόγος· καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσιν ἀμελήσῃς ὠλισθήσα καὶ κατέπεσον. Οὕτω δὲ, φησὶ, κρινεῖς· καὶ τοὺς μὲν κολάσεις, τοὺς δὲ στεφανώσεις, ἐπειδὴ τὴν ἀλήθειαν στέργεις· τὴν δὲ ἀλήθειαν στέργων, καὶ τῆς φύσεως εἰδὼς τὴν ἀσθένειαν, μετὰδὸς (81) συγγνώμην τοῖς αἰτούσι τὰ φάρμακα· ὅτι σοφιστικῶς ἔξει γεγυμνασμένος ἐπὶ θεωρίᾳ τῆς ἀληθείας· τὸ μέγεθος αὐτῆς γνοὺς, ἀγάπην πρὸς ἑαυτὴν ἔσχε τελείαν· οἱ μὴ γὰρ τοῖς ψεύδεσιν ἐγγυμνασάμενοι, διορατικώτεροι γεγεννημένοι καθορώσι τῆς ἀληθείας τὸ ἀξιάγαστον κάλλος· οἷός ἐστι Μωϋσῆς καὶ Δανιήλ· μετὰ γὰρ τὸ πειρασθῆναι σοφιστικῶν λόγων, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἀναβάντες, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίαν ἔσχον, ὡς ὄντες τέλει σοφοί· δηλώσαντος αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ τὰ ἀδελφὰ καὶ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ, ὡς μηδὲν αὐτοῖς ἀσαφὲς ἢ ἀπσοχιασμένον εἶναι· ταύτης τῆς ἔξεως καὶ ὁ Δαυὶδ τυγχάνειν. . . διὰ τοῦ προκειμένου στοίχου· Ὁ γὰρ μόνον με τοῖς βιωτικαῖς ἐνίδρυσας θύκοις, ἀλλὰ καὶ προφητικῆς ἠξίως χάριτος, καὶ τὰ μικρὸν ἐσόμενα προδοθήλωνας, καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις ἀπόρρητα ἐμοὶ δῆλα πεποίησας, τὴν τε τοῦ Μονογενοῦς σου ἐνανθρώπησιν, καὶ τῆς οἰκουμένης ἐκατῶν τῆς σωτηρίαν.

(81) Forte μεταδίδως.

PATROL. GR. XVII.

A sermones etiam populo congruunt Babylone posito. Semper enim, inquit, tua providentia fructus, nunc vero privatus, conqueror, ac vixdum sustineo adversarios in plagis et vinculis et contractione ossium meorum dicentes: *Ubi est Deus tuus?* propter imbecillitatem hæc me pati existimantes. Vel magis moraliter: Quando demones inimici nostri, propter peccata ossa nostra confringunt, id est animæ facultates; tunc Deum dedita opera pœnes nos tanquam imbecillum traducunt, ut a spe illum deficientes, mancipia nos et servos habeant. Et id quodidie, id est jugiter, faciunt. Quid igitur agendum? Ne in desperationem labamur: sed speremus in misericordiam Dei, sicut et in sequentibus docemur.

PSAL. L.

V. 7. *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum.* (M. II, Bibliotheca nova Patrum, VII, 6, præf. p. 6.)

Non in utero tantum, sed cum apprehendissent nœ opera iniquitatis, tenuerunt mœ homicidii et alieni facinora thalami quem iniuste violavi.

V. 8. *Ecce enim veritatem dilexisti.*

Sensus est hic: Tu, inquit, Domine, cum verus sis, veritatisque amator, volens nos in veritate vivere, purificasti nos ab originali peccato, et sic purificabis ita ut super nivem dealbeamur; purificatio autem nostra per hyssopum fiet; hyssopo autem sancti Spiritus virtus comparatur, calefaciens, et omnem in nobis immunditiam abstergens: ecce enim renuntiavi Satanae. — *Dilexisti.* Sapientia quidem Patris Filius est: incerta et occulta Verbi, Verbum incarnatum; et hæc omnia negligens, in lubrico lapsus sum et cecidi. Sic autem, inquit, judicas: alios castigas, alios coronas, quoniam veritatem diligis: cum autem veritatem amas, naturæ infirmitatem videns, veniam tribuis petentibus remedia: quia sophista versatus fiet in theoria veritatis, sublimitatem ejus cum cognoverit, amorem pro ea habebit perfectum: qui non in mendaciis versari fuerint, perspicaciores facti, contemplantes veritatis admirabilem pulchritudinem, quales fuerunt Moyses et Daniel; postquam enim tentaverint sophistica verba, usque ad veram sapientiam ascendentes, a Deo testimonium acceperunt quod erant sapientes perfecti: Deus illis manifestavit incerta et occulta sapientiæ ipsius, ut nihil ipsis obscurum, nec tenebris opertum maneret: David invenit hanc eximiam facultatem... in vili conditione: Non tantum in throno sæculi me collocasti, sed etiam prophætico munere honorasti me, et quæ mox ventura sunt manifestasti, et quæ aliis ignota, evidentia fecisti, scilicet Unigeniti tui Incarnationem, et inde terrarum orbis salvationem.

PSAL. LXXVII.

V. 30. *Adhuc existente esca in ore eorum.*V. 31. *Ira Dei ascendit in illos, et occidit in pluribus eorum; et electos Israel impedivit.*

Videntes ortygometram Hebræi, non crediderunt pollicitationibus divinis, cum promisisset Deus fore, ut usque in mensem nutriret eos ad satietatem. Sed veriti, ne avolaret vel deficeret iterum, *Refrigeraverunt*, ait, *sibi refrigerationes in gyro castrotum. Et carnes adhuc erant in dentibus eorum, antequam deficerent: et Dominus iratus est in populum. Et percussit Dominus populum percussione magna valde*⁹². Hæc percussio magna, mors fuit plurimorum, juxta quod hic dicitur: *Occidit in pluribus*, id est multos. Sed o ingratitude! Antequam consumerentur carnes quæ erant in dentibus eorum, increduli fuerunt, obliti potentia Dei. Propterea desiderio quidem suo satiati sunt ad ostensionem providentiæ divinæ erga illos: evasit tamen illis, propter infidelitatem et ingluviem, in morbum cholerae, qua multi interierunt. Quorum exemplum tam illis ipsis, quam iis, qui ad eos respiciunt, sufficiens ad bonam frugem fuit.

Illud, in multis, Aquila et Symmachus ediderunt, *in pinguibus et obesioribus*⁹³; ditiores populi et fortiores sic appellantes. Verosimile enim est eos propterea insatiabilibus comedisse. Sed secundum LXX in pluribus occidit, id est multos, quos etiam electos vocavit David, utpote belligeros. Hi porro fuerunt sexcenta millia quingenti et quinquaginta a vicennali ætate et supra, excepta inferiori ætate, mulieribus, et universa tribu Levi. Hos omnes nutritivus Deus longo tempore ad satietatem; inquit enim: *Usque ad mensem dierum comedetis, donec exeat ex naribus vestris*⁹⁴. Videns populum concupiscentem, et purgare eum volens a concupiscentia, videbat quod sermone doctrinali non purgaretur, sed tantum concupiscentia in satietatem versa. Omnium enim rerum satietas est, non somni modo, sed et ciborum. Propterea misit ad eos ortygometram ad triginta dies: illi vero, nimium satietati indulgentes, cholericæ affectione interierunt.

Bis autem invenio populum comedisse ortygometram. Semel statim atque exierunt de terra Ægypti; iterum, sicut in Numeris scribitur, quando oblocuti sunt de pane Dei, et futilem illum appellaverunt: quo etiam tempore *ira ascendit in eos*, utpote quæ omnino subsidebat antequam peccarent. Cum enim diu multumque experti divinam potentiam, non credidissent benignissimum Deum posse suppeditare escam ipsis; et hanc tribuit, et docuit, quod utrumque facere potis erat; et bona videlicet exhibere, et sumere ultionem. Vitanda est igitur voracitas, gulosis, ingluviem: hoc est, immensus opsonii usus, gula furor, cibi intemperantia

A

ΨΑΛ. ΟΖ'.

Στίχ. λ'. *Ἐτι τῆς βρώσεως οὐσης ἐν τῷ στόματι αὐτῶν.*Στίχ. λβ'. *Ὁργὴ τοῦ Θεοῦ ἀνέβη ἐπ' αὐτούς, καὶ ἀπέκτεινε τοῖς (82) πλείοσιν αὐτῶν· καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ Ἰσραὴλ συνεπέδισεν.*

Ἰδόντες τὴν ὀρτυγομήτραν Ἑβραῖοι, οὐκ ἐπίστευσαν τῇ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίᾳ, ὑποσχόμενου μέχρι μηνὸς διαθρέψαι αὐτοὺς εἰς πλησμονήν. Ἀλλὰ, φοβηθέντες μήποτε ἀποπτῆ ἢ ἀναλωθῆ πάλιν, Ἐψυξαν, φησί, ἑαυτοῦς ψυγμοὺς κύκλω τῆς παρεμβολῆς. Καὶ τὰ κρέα ἐτι ἦν ἐν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν, πρὶν ἢ ἐκλιπεῖν· καὶ Κύριος ἐθυμώθη εἰς τὸν λαόν. Καὶ ἐπάταξε Κύριος τὸν λαὸν πληγῇ μεγάλῃ σφόδρα. Πληγῇ δὲ μεγάλῃ, ὁ πολλῶν θάνατος, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐνταῦθα· ὅτι Ἀπέκτεινεν ἐν τοῖς πλείοσι, τουτέστι πολλοὺς. Ἀλλ' ὡ τῆς ἀγνωμοσύνης! Πρὶν ἢ δαπανηθῆναι τὰ ἐν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν κρέα, ἠπίστησαν ἐπιλαθόμενοι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Διὸ τῆς μὲν ἐπιθυμίας αὐτῶν ἐνεπλήσθησαν εἰς ἐνδειξιν τῆς περὶ αὐτοὺς θείας προνοίας· ἀπέθη δὲ αὐτοῖς, διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ ἀπληστίαν, εἰς νόσον χολέρας, ὑφ' ἧς πολλοὶ διεφθάρησαν· ὧν τὸ ὑπόδειγμα αὐτοῖς τε ἐκείνοις, καὶ τοῖς πρὸς ἐκείνους ὀρώσιν, ἱκανὸν πρὸς σωφροσύνην ἐγένετο.

Τὸ δὲ, ἐν τοῖς πλείοσιν, Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, ἐν τοῖς πίοσι καὶ λιπαροτέροις, ἐξέδωκαν, τοὺς πλουσιωτέρους τοῦ λαοῦ καὶ ἰσχυροτέρους οὕτως ὀνομάσαντες. Εἰκὸς γὰρ αὐτοὺς διὰ τοῦτο ἀπληστοτέρως ἐμπορεῖσθαι. Κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἐν τοῖς πλείοσιν ἀπέκτεινεν, τουτέστι πολλοὺς, οὓς καὶ ἐκλεκτοὺς ἐκάλεσεν ὁ Δαυὶδ, ὡς πολεμιστάς. Οἱ δὲ ἦσαν ἑξακόσιοι χιλιάδες καὶ πεντακόσιοι καὶ πεντήκοντα ἀπὸ εἰκοσαετοῦς καὶ ἀνωτέρω, χωρὶς τῆς κατωτέρας ἡλικίας, καὶ τῶν γυναικῶν, καὶ ὅλης τῆς φυλῆς τοῦ Λευί. Τούτους ἅπαντας ἐθρεψεν ὁ Θεὸς εἰς κόρον ἐπὶ πολὺ. Ἐφη γάρ· Ἔως μηνὸς ἡμερῶν φάγεσθε, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκῆρων ὑμῶν. Ὁρῶν λαὸν ἐπιθυμητὴν, καὶ καθάραι αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας βουλόμενος, ἑώρα ὅτι λόγῳ διδασκαλικῷ οὐ καθαίρεται, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ἐπιθυμίᾳ γενομένη προσκορεῖ. Πάντων γὰρ κόρος ἐστίν, οὐχ ὕπνου μόνον, ἀλλὰ καὶ βρωμάτων. Διὸ ἐπεμψεν αὐτοῖς ὀρτυγομήτραν ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας· οἱ δὲ, τῇ ἀπληστίᾳ χρῆσάμενοι, χολερικῶ πάθει ἐφθειρόντο.

Διὸ δὲ εὐρίσκω τὸν λαὸν φαγόντα ὀρτυγομήτραν· ἀπαξ μὲν ἡνίκα εὐθέως ἐξῆλθον ἐκ γῆς Αἰγύπτου· τὸ δὲ δεύτερον, ὡς ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς ἀναγέγραπται, ἡνίκα κακῶς εἶπον τὸν ἄρτον τοῦ Θεοῦ, καὶ διάκωνον αὐτὸν ὀνόμασαν· ὅτε καὶ ὀργὴ ἀνέβη ἐπ' αὐτούς, ὡς τάχα κάτω που οὐσα πρὶν ἢ ἀμαρτωσίν. Ἐπειδὴ γάρ, πείραν πολλὴν λαβόντες τῆς θείας δυνάμεως, οὐκ ἐπίστευσαν τὸν φιλόπρωτον δύνασθαι χορηγῆσαι αὐτοῖς τροφὴν, καὶ ταύτην ἔδωκε, καὶ τὴν παιδείαν ἐπήγαγεν, ὡς ἀμφοτέρω ποιεῖν ἱκανός, καὶ τὰ ἀγαθὰ παρέχειν, καὶ τὰς τιμωρίας ἐπάγειν. Φευκτέον τοίνυν ὀψοφαγίαν, λαιμαργίαν, γαστριμαρ-

⁹² Num. xi, 32, 33. ⁹³ Psal. LXXVII, 31.⁹⁴ Num. xi, 20.

(82) Ἐν τοῖς.

γίαν· τουτέστι τὴν περὶ χρῆσιν ἔβου ἀμετρίαν, τὴν ^A *ei furor ventris, ut non obruamus mentem...* περὶ τὸν λαιμὸν μανίαν, τὴν περὶ τὴν τροφὴν ἀκολασίαν, καὶ περὶ γαστέρα μανίαν, ἵνα μὴ τὸν νοῦν ἐγκατορύξωμεν τὰ κου.....

Λυπεῖ δὲ οὐδὲν καὶ κατὰ ἀναγωγὴν τὰς ἱστορίας ^A *Non piget etiam anagogice has historias contem-
plari. Liberabit sane Deus nos quoque semper de
terra Ægypti, de fornace ferrea, peccati videlicet,
ut introducat per multa exercitamenta, per mira-
bilia multa, per panem cœlestem, per aquam de
petra, petra autem est Christus* ⁸⁶, ad sanctam pro-
missionem. Magnum est ergo mihi, si animo re-
putans hujus vitæ mare, et vitæ etiam fluctus,
acres quoque et salsuginosas undas rerum munda-
narum, possim, beneficiis cumulatus a Deo, videre
submersos spirituales Ægyptios, et spirituales
Pharaonem : dum interim ego in lumine diei posi-
tus, protegar a nube levi, et ab illustratione ignis,
si quando forte tenebræ res et difficiles contin-
gant, dum mundus tenebris offunditur, et omnia
ignorantia sunt referta : ego vero contra spiritualia
nequitie rursus in lumine sim, propter Christum
lucem veram ; propter nubem, cui non ex vapori-
bus quibusdam secundum communem naturam con-
sistentia erat, concreto vaporibus aere ex nebula
crassitudine, et in seipso a ventis compacto ; sed
excellens quid et sublimis humana comprehen-
sione : usque adeo, ut, solaribus radiis fervidius
coruscantibus, interjecti quasi muri rationem ha-
beret, obumbrans quidquid ei suberat, ac tenui
rore ardentes aeris æstus temperaret : noctu vero
ignis fieret a vespera in diluculum, propria luce
Israelitis facem præferens immensi splendoris. Si in
hujus vitæ eremo, ubi multa obtinet dementia re-
rum, dividat firmissimum suum sermonem, petram
dictum, abundeque et ad satietatem irriget me sic,
ut conferatur fluens aqua abysso una cum flumini-
bus vallis spiritualis.

Ἐγὼ δὲ *para*πικραίνω τὸν Ὑψίστον ἐν ἀνύ-
ερῳ, ἐάν μετὰ τὴν διδασκαλίαν πάλιν ἀμαρτάνω,
ἐπιλανθανόμενος τῶν λόγων τῶν θρεψάντων με, καὶ
τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀπὸ τῆς πέτρας, ἣτις ἐστὶν ὁ Χρι-
στός. Πέτρα δὲ ἀπεικάζεται ὁ Χριστὸς διὰ τὸ ἄθραυ-
στον καὶ ἀκλόνητον. Ἐρήρυσται γὰρ ἰδίῳ ἀγαθοῖς
ἡ θεία τε καὶ ὑπέρτατος φύσις. Οὐ καὶ κατελάλησαν,
ὡς ἐν προσώπῳ Μωσέως, ἡ συναγωγὴ, κατηγο-
ροῦντες ἐπὶ Πιλάτου, καὶ τὸ, *Alpe, σταύρου, ἀνα-
κεκράγασιν*. Εἶτα δὲ δυοὶ λελυπήκασιν πληγαῖς, ὡς
τὴν πέτραν Μωϋσῆς δις ἐπάταξεν. *Ἀπεκτείνωσι*
γὰρ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς, εἶθ' ὅτι μεμνήσκων ἐν
νεκροῖς, ἀναπέθειν ἤθελον. *Ἄλλ' ἐκδέδωκεν ἡ πέ-
τρα πλουσίως τὸ νᾶμα, καὶ κεπότισε πᾶσαν τὴν
συναγωγὴν*. Ἐπέκλυσε γὰρ τὴν οἰκουμένην Χριστὸς
ἱεροῖς τε καὶ θείοις νάμασιν. Ὁ πηγάζων τὸ θεῖον
νᾶμα τοῖς διψῶσι, καὶ προχέων τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς
 πλευρᾶς, τοῦ σιδήρου τὴν φλέβα ταύτην ἀναστομί-
σαντος, καὶ τὸ πικρὸν τῆς Μεββάς, τοῦ κολαστοῦ

⁸⁶ I Cor. x, 4. ⁸⁷ Psal. LXXVII, 17. ⁸⁸ I Cor. x, 4. ⁸⁹ Joan. xix, 15. ⁹⁰ Act. iii, 15. ⁹¹ Psal. LXXVII, 15; Exod. xvii, 6.

(85) Forte πάθη.

ligni crucis, et mysterii ejus. *Littera enim et lex occidit, spiritus vero, et spiritualis cultus evangelicus vivificat* ³.

Magnam vero curam gerens Deus de homine, etiam cælum ipsi aperit, et cælestem illi escam præbet, ipseque illum manu ducit, effectus itinerantibus lumen, agitque in vias quas per se humana ignorat natura. Quin etiam vespere ortygommetram, primo autem diluculo manna demittit, oblique nobis exemplo subindicante, amatorem rerum terrenarum in intelligibili lumine nequaquam versari: quæ per ortygommetram innuuntur, quam concupiscentibus porrigit Deus, non trahens ipse in concupiscentiam, nondum vero largiens virtutem fortiter debellandi passiones. Manna umbra fuit documentorum et donorum per Christum, quæ ex alto cælitusque proveniunt, nec terrenum quid admistum habent, carentque potius omni carnali abominatione. Atque sic esca spiritus, est recta sinceraque eorum cognitio, cujus subministratio tanquam in luce et die fit, exoriente Sole justitiæ Domino nostro, qui educat nos in vitam æternam.

Qui enim manna comedit, superior erit omni corruptione, et transiliet mortem. Ait vero, *Colligetis a contubernatibus, et non relinquetis ex eo usque mane* ⁴. Necessarium est enim nobis, qui ejusdem simul sumus fidei idemque habemus contubernium, Ecclesiam videlicet, ut divinis nostris satiemur sermonibus, nec observemus umbram postquam veritas manifeste apparuit. *Qui enim, ait, in lege justificamini, a gratia excidistis* ⁵. Sed cum pervenerimus per fidem ad spiritualem in Christo sabbatismum, id est ad vacationem ac cessationem a peccato; non tanquam inutilem repudiamus tot præceptis coacervatam jam legis eruditionem, manducantem nos ad Christum. Legimus enim Moisaicas umbras, quo in illis veritatem quaeramus, *nova et vetera de thesauro proferentes* ⁶. Aut si navis, quæ hic collegimus in parasceve (84), hæc ibi sabbatum agentes inveniemus, et enutriemur.

Olim quidem *panem de caelo dedit Deus populo suo, qui nullo adhibito labore ad omnem voluptatem valebat: ad quod enim quis vellet, attemperabatur* ⁷. Eadem est verbi animam nutrientis natura, aptata ad facultatem ejus qui nutritur. Si infantem lex nutriat, sit lac; si languentem animam, olus; si virum perfectum, solidus cibus. Non tamen residentibus nobis venit manna, sed extra castra contentendentibus; corpus videlicet, in quo clauditur anima tanquam in carcere. Oportet enim animam non amplius in carne esse, sed in spiritu. At nemo *qui portat imaginem terreni* ⁸, potest cælestem panem manducare: *Animalis enim homo non capit*

³ H Cor. iii, 6. ⁴ Exod. xvi, 18, 19. ⁵ Gal. v, 4.

(84) *Id est, præparatione.*

(85) *Lacuna. Forte deest 'Ιησοῦ, vel ἡμῶν.*

(86) *Vel ἀνάθεξις.*

νόμου, μετέβαλεν εἰς γλυκύτητα τῆ παραδοχῆ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ, καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῷ μυστηρίου. Τὸ γὰρ γράμμα καὶ ὁ νόμος ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα καὶ ἡ ἐν πνεύματι λατρεία ἡ εὐαγγελικὴ ζωοποιεῖ.

Μεγάλην δὲ πρόνοιαν ποιούμενος ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οὐρανὸν αὐτῷ ἀνοίγει, καὶ τροφὴν αὐτῷ δίδωσιν οὐράνιον, καὶ χειραγωγεῖ αὐτὸν αὐτὸς, γινόμενος τοῖς ὁδεύουσι φῶς, καὶ ἄγων ἐπὶ ὁδοῦς, ἕς καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀνθρωπίνῃ φύσιν οὐκ ἐπίσταται. Πλὴν ἐσπέρας μὲν τὴν ὀρτυγομήτραν, ἅμα δὲ τῇ ἑω τὸ μάννα καθέσει, πλαγίως ἡμῶν τοῦ παραδείγματος ὑπεμφαίνοντος, ὅτι μὴ ἔστιν ἐν φωτὶ νοητῶ τῶν γηίνων ὁ ἐραστής· ἃ διὰ τῆς ὀρτυγομήτρας σημαίνεται, ἣν ὁρᾷ ἐπιζητοῦσι Θεὸς, οὐχ ἔλκων αὐτὸς εἰς ἐπιθυμίαν, οὐπω δὲ διδοὺς τὸ καταναεναιεύεσθαι παθῶν. Τὸ δὲ μάννα σκιά τῶν διὰ Χριστοῦ παιδευματικῶν τε καὶ χαρισμάτων, ἃ ἀνωθέν ἐστὶ καὶ ἐξ οὐρανοῦ, καὶ τὸ γεῶδες οὐκ ἔχει, ἀμοιρεῖ δὲ μᾶλλον καὶ βδελυρίας σαρκικῆς. Καὶ οὕτως τροφὴ πνευματικῶν ἐστὶν ἡ ἐν τούτοις ὀρθῇ καὶ ἀκίβδηλος γνώσις, ἧς ἡ χορηγία, ὡς ἐν φωτὶ καὶ ἡμέρᾳ γίνεται, ἀνίσχοντος τοῦ Ἥλιου τῆς δικαιοσύνης Κυρίου (85), ὃς ἀποτρέφει ἡμᾶς εἰς ζωὴν ἀμήρτων.

Ὁ γὰρ τὸ θεῖον μάννα κατεδηδοκῶς ἀμείνων ἐστὶ φοβρᾶς καὶ ὑπεραλεῖται θανάτου. *Συλλέξεταί δὲ, φησὶ, τοῖς συνοσκήνοισ, καὶ οὐ καταλείψετε ἀπ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρωτ.* Χρῆ γὰρ ἡμῶν τοῖς ὁμοπίστοις, τοῖς τὴν οἰκοῦσι σκηνὴν, τὴν Ἐκκλησίαν, τῶν θείων ἡμῶν ἐμπορεῖσθαι λόγων, καὶ μὴ τηρεῖν τὴν σκιάν μετὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐνδειξιὴν (86). *Ολιγοὶ γὰρ, φησὶν, ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσετε.* Πλὴν ἀφιγγόμενοι διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἐν Χριστῷ νοούμενον σαββατισμὸν, τουτέστιν εἰς ἀργίαν καὶ κατάληξιν τὴν ἐξ ἁμαρτίας, οὐχ ὡς ἄχρηστον παραιτούμεθα τὴν προσωρευθεῖαν (87) τοῦ νόμου παιδευσιν, χειραγωγοῦσαν ἡμᾶς εἰς Χριστόν. *Περιτυγάνομεν γὰρ ταῖς διὰ Μωσέως σκιαῖς, ἵνα τὴν ἐν αὐταῖς ζητούμεν ἀλήθειαν, καινὰ καὶ παλαιὰ ἐκ θεοῦ σταυροῦ ἐκβάλλομεν.* Εἰ δὲ βούλει, ἅπερ ἐναυθα συλλέξομεν ἐν παρασκευῇ, ταῦτα ἐκείσε σαββατίσαντες εὐρήσομεν καὶ τραφησόμεθα.

(87) Πάλαι μὲν οὖν ἄρτον ἀπ' οὐρανοῦ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἀκοπιástως πρὸς πᾶσαν ἡδονὴν ἰσχύοντα· πρὸς δὲ γὰρ εἰς ἐβούλετο μετεκρίνατο. Τοιαύτη δὲ ἡ τοῦ τρέφοντος τὴν ψυχὴν λόγου φύσις, πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ τρεφομένου μεταβάλλουσα. Ἐὰν νήπιον τρέφῃ ὁ νόμος, γάλα γίνεται· ἐὰν ψυχὴν ἀσθενοῦσαν, λάχανον· ἐὰν τέλειον, στερεὰ τροφή. Οὐ καθεζόμενοι δὲ ἡμῖν ἔρχεται τὸ μάννα, ἀλλ' ἐρχόμενοι ἔξω τῆς παρεμβολῆς· λέγω δὲ τοῦ σώματος, ἐν ᾧ ἐνεῖρκεται ἡ ψυχὴ. Δεῖ γὰρ τὴν ψυχὴν μηκέτ' εἶναι ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι. Οὐδεὶς δὲ, *φορῶν τὴν εἰκόνα τοῦ χοίκοῦ*, δύναται ἄρτον οὐράνιον φαγεῖν· *δίσει ψυχικὸς ἄνθρωπος*

⁶ Matth. xiii, 52. ⁷ Sap. xvi, 20, 21. ⁸ I Cor. xv, 49.

(87) *Puto προσωρευθεῖσαν.*

(87) *Ἦρις.*

οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος. Περὶ τῆς τροφῆς καὶ οὐ διδάχθης εὐχεσθαι. Ἐάν οὖν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, τὸν μὴ ἐκχωροῦντα, τὸν μὴ ἀποκρινόμενον, τὸν ἀναδιδόμενον εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ὅταν διαλαμβάνω περὶ Θεοῦ, περὶ Χριστοῦ, περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, περὶ τῆς ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι καὶ ψυχῇ αὐτοῦ ἐνοικήσεως, ἄρτον ἀγγέλων ἐσθίω, τὸ μάννα ἕπερ εὐρών καὶ θαυμάσας, θαυμαστικῶς ἐρῶ· Μᾶν; τί ἐστὶ τοῦτο; καὶ γενήσεται τοῦτο τὸ φθέγμα τῶ ἄρτι ἄρομα· εὐξασθε ἵνα ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐπισιτισμὸν ἀποστείλῃ εἰς πλησμονήν· οὐχ ὥστε γεῦσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ πληρωθῆναι τῶν λόγων τῆς ζωῆς, καὶ ἰσχυροποιηθῆναι ἐν αὐτοῖς. Πλὴν ἡ προηγούμενη τροφή αὕτη ἐστίν.

(88) Ἐσθιόντων δέ ποτε τὸ μάννα Ἑβραῖοι ἔλεγον· Οὐδὲν, πλὴν εἰς τὸ μάννα οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν. Ἐμνήσθημεν γάρ, ὅτι ἐκαθέσθημεν ἐπὶ τῶν λεβήτων τῶν κρεῶν ἐν Αἰγύπτῳ· καὶ ἡμεῖς ταλανίζομεν ἐκεῖνους, ὡς τότε ἡμαρτηκότας· οὐχ ὀρώντες, ὅτι καὶ ἐν ἡμῖν ταῦτα τὰ ἁμαρτήματα γίνονται· ἀντὶ τῆς πνευματικῆς Γραφῆς τὰ πράσα τὰ δυσώδη, καὶ τὰ κρόμμουα τὰ βλάπτοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, καὶ τὰ πληροῦντα δυσωδίαν ἁμαρτήματα σκόροθα ἐπιθυμοῦμεν φαγεῖν, καὶ ἐμφορηθῆναι ἡδονῶν δυσοσμίας. Καὶ τὴν ἐκλυτον τοῦ κόσμου καὶ τῶν σαματικῶν φύσιν ποθοῦντες, πεπόνων ἐπιθυμοῦμεν, καὶ τὸ μὴ ἀναδιδόμενον εἰς τὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν ἀνελόντες, σικύων θέλομεν μεταλαμβάνειν. Καὶ ἐπειδὴ οὐ θέλομεν τὸν ἄρτον, τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐ προφῆται κήρυκες καὶ δίκαιοι, νεφέλαι καλούμενοι· διὰ τὸ ὕψος φέρεσθαι αὐτῶν τὸν νοῦν· καὶ διὰ τὸ ἐντέξειν (89) νεφελῶν τοῖς νοητοῖς ὑετοῖς κατάρθειν, ἑτέροισ ἐξαποστελεῖ ἡμῖν ὁ Θεός, κρέας ὡσεὶ χοῦν, ἕως οὐ ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ἡμῶν, καὶ ἕως πληρώσῃ ἡμᾶς νόσου καὶ μαλακίας, ὡς τὴν δυσώδη καὶ πολυδακρυον ἁμαρτίαν ζητοῦντες.

Οἱ γὰρ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων ἀπολαύοντες νοσοῦσι τὴν ψυχὴν, διὰ ταῦτα καὶ ἐν χολέρᾳ καὶ νόσῳ εἰσι, καὶ πᾶσι κακοῖς διὰ τὴν διψυχίαν αὐτῶν. Ἄλλ' ἡμᾶς γένοιτο νηστεύειν νηστείαν δεκτην, τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς μὴ τρέφοντας, μηδὲ γενοίμεθα ἐν ἀνύδρῳ, στερήσει τῶν πνευματικῶν ὑδάτων, διὰ τὸ μηδὲν δρᾶν τῶν γλυκαινόντων τὴν τοῦ Ὑψίστου χρηστότητα. Γλυκαίνει δὲ αὐτὴν τὰ κατ' ἀρετὴν καὶ σοφίαν ἐνεργοῦμενα καὶ θεωρούμενα. Μηδὲ ἐκπειράσαι αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· ἦγουν οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς, ἀλλ' ἐκ βάθους τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀμφιδάλλοντες περὶ τῆς θείας δυνάμεως· μηδ' αἰτήσαιμεν βρώματα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· οὐ ταῖς κατ' εἰκόνα λέγω, ἀλλ' τρέφονται ἐκ τῶν ζωῆς ἄρτων, ἀλλὰ ταῖς εἰς σάρκα μεταβαλλούσαις, διὰ τὸ τοῖς ὕλικοῖς προσπεπονθέναι, δρεγομέναις οὐκ ὠφελίμων καὶ ὑγιῶν τροφῶν, ἀλλ' ἡδέων καὶ νοσοποιῶν. Ἄλλ' ἐτοιμασθεῖτε ἡμῖν τράπεζα, ἐφ' ἣν ἡ σοφία τὰ ἐαυτῆς θύματα ἐπιτίθησι, καὶ τὸν ἐαυτῆς ὄνον εἰς κρατῆρα κερνή.

° I Cor. II, 14. ° Matth. VI, 11; Luc. XI, 5. ° Exod. XVI, 15. ° ibid. 31. ° Num. XI, 5, 6. ° ibid. 20.

(88) Ἐσθιόντες, vel mox lege Ἑβραίων.

quæ sunt spiritus °. De quo cibo et tu edoctus fuisti ut votum haberes. Si igitur *substantialiam panem* °, qui non egerit, qui non secernitur, sed qui crescit in essentiam animæ, quoties disputo de Deo, de Christo, de divinitate ejus, de incolatu illius in humano corpore et anima; panem, inquam, angelorum manduco, nempe manna: quod inveniens et admiratus, admirabunde dico, *Man? quid est hoc* °? et fiet hæc dictio *pani nomen* °: orate ut nobis Deus escas mittat ad satietatem. Non in tantum ut gustemus duntaxat; verum etiam replemur sermonibus vitæ, et robaremur in illis. Cæterum primarius cibus hujusmodi est.

Comedentes autem olim manna Hebræi, dicebant: *Nihil, præterquam ad manna oculi nostri. Recordati enim sumus, quia cedimus ad ollas carniæ in Ægypto* °: et nos deploramus illos, utpote qui tunc peccaverint; nos videntes, quia in nobis talia peccata fiunt: contra spiritualem Scripturam, porros graveolentes, et capæ aciem oculorum animæ hebetantes, et, quæ replent gravi odore peccata, alia comedere concupiscimus, satiarique voluptatibus pudibundis. Et dissolutam mundi ac rerum corporearum naturam desiderantes, pepones avemus; et quod minime adolescit in essentiam animæ præeligentes, cucumeres volumus comesse. Et quia repudiamus panem de cælo, quem prædicant vates et justî, qui nubes vocantur, propterea quod in sublime mens illorum feratur; et quia recusamus imbribus spiritualibus nubium harum irrigari, alios mittet nobis Deus; carnem tanquam terram, donec egrediatur de naribus nostris °, et donec impleat nos morbo et languore, tanquam qui putidum et lacrymabile peccatum quærimus.

Qui enim, mundanis rebus fruente, agrotant anima, propterea etiam in cholera et morbo sunt, et in omnibus malis propter animi eorum duplicitatem. At faxit Deus, ut nos jejunemus acceptum jejunium, voluntatem carnis nequaquam nutriendas, neque flamus in inæquoso, privatione omnium aquarum spiritualium, ex eo quod nihil facimus, quod dulcoret Altissimi bonitatem. Dulcorant porro illam quæcunque secundum virtutem aut actu exercemus, aut speculatione contemplamur. Faxit, ut non tentemus eum in cordibus nostris; id est non ex superficie, sed ex imo mentis dubitantes de divina potentia; neque postulemus escas animabus nostris; non eas dico animas quæ sunt secundum imaginem, quæ nutriuntur panibus vitæ; sed illas quæ mutantur in carnem, propterea quod materialibus succenturiantur affectionibus; appetentes non quæ utilia sunt et sana nutrimenta, sed voluptuosa et morbos creantia. Præparetur vero nobis

(89) Forte ἀντέχειν.

Μηδὲ ὀργή ἐφ' ἡμᾶς ἀναβαίη, τὸ πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος τὸ ἀπατηλὸν, τὸ δίκην προδρομοῦ ἢ κατασκόπου ἐκ τοῦ σκότου ἐν ᾧ ἐκέκρυπτο, εἰς τὴν ψυχὴν ἀνὴν διὰ τῆς ἐνθυμήσεως· μηδὲ ὡς πῦρ ἐσαφθεῖ ἐκ τῶν πεπυρωμένων βελῶν τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλ' ^C οὐρανοῦ θυρίδες ἡμῖν ἀνοίγειεν, αἱ τῶν νοσητῶν καὶ πνευματικῶν ἐξαπλω (90) ἀρεταὶ κακία: ἄδου καὶ θανάτου, αἵτινες οὐ κατισχύουσι τῶν, κατὰ Πέτρον, ἀνελθόντων ἐπὶ πύλας τῆς θυγατέρος Σιών. Καὶ ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας ἄνθρωπος, κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὁμοέστιος ἀγγέλοις γένοιτο, τοῦ ἀληθινοῦ μάννα μεταλαμβάνων, καὶ ἀπὸ οὐρανοῦ τροφήν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τῆς ἐπικαταράτου γῆς, ἣν ὁ ἁμαρτάνων ἐν λύπαις ἐσθίει. Οἱ τούτων ἀκούοντες πτεροῦσθωσαν, ἐπαιρέσθωσαν, μηκέτι ἐστώσαν ἐν σαρκί· γενέσθωσαν ἐν πνεύματι· *Οἱ γὰρ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρεταὶ οὐ δύναται.* Ἄλλ' ἐπὶ τὴν ἱστορίαν ἀνιτέον.

Στίχ. μδ'. Καὶ μετέστρεψεν εἰς αἷμα τοὺς ποταμούς αὐτῶν, καὶ τὰ ὄμβρ' αἵματα αὐτῶν, ὅπως μὴ πίωσιν.

Οἶδα κατὰ τροπολογίαν πολλοὺς ποταμούς Αἰγύπτου ἐναντίους Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ ποταμῷ, οὗ τὰ ὄμβρ' αἵματα τὴν Ἐκκλησίαν εὐφραίνει. Πάντα δὲ τὰ τῆς σωτηρίας ἀλλότρια βεῖματα, ἃ ὁ Θεός, (90') ὅτα βούληται τινὰς ἐπιστρέψαι, ἵνα ἐξελθόντες πίωσιν ἀπὸ τῆς πέτρας, ἣ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός, ποιεῖ στραφήναι εἰς αἷμα. Ὅταν γὰρ ἐγὼ καταγῶ οὓς (91) ἀλλοτρῖου ὕδατος καὶ φρονήματος, τοῦ Θεοῦ μὴ (91') παραστήσαντος, ὅτι αἷμά ἐστιν, οὐκέτι πίνω, ἵνα μὴ μέτοχος γίνωμαι αἵματος ὀμβρήματος. Οἱ δὲ εἶεν ἂν, οἱ βραχέα μὲν λέγοντες, ὀλέθρια δέ. Κατὰ δὲ τὴν ἱστορίαν, Αἰγύπτῳ ἄνωθεν ὕδωρ οὐκ ἔχουσιν, οὐδὲ γίνεται ὑετός ἐν Αἰγύπτῳ. Ἱστορικῶς μὲν οὖν, πάσης τότε τῆς τῶν ὑδάτων φύσεως κατὰ τὴν Αἰγύπτῳ τῷ προστάγματι τοῦ Μωσέως εἰς αἷμα τραπεύσης, ὡς καὶ τοὺς ἰχθύας, εἰς σαρκώδη παχύτητα τοῦ ὕδατος μετατεθέντος, διαφθαρῆναι, τοῖς Ἑβραίοις ἀρρομένοις αἷμα οὐκ ἦν. Ὅθεν ἔσχε καὶ ἡ μαγανεία καιρὸν ἐν τῷ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις εὐρισκομένῳ ὕδατι, τὸ αἰματώδες ὕδωρ παρασοφισσῆσαι. Πνευματικῶς δὲ καὶ νῦν τὸ ἴσον ἐστὶν ἰδεῖν γινόμενον. Τῶν γὰρ πρὸς τὰς ἐναντίας δόξας διεστηκότων τοῖς μὲν ^B πότιμόν ἐστι καὶ διαφανὲς τὸ νᾶμα τῆς πίστεως, ὃ διὰ τῆς θείας διδασκαλίας ἀρύνονται· τοῖς δὲ τῆς πονηρᾶς ὑπολήψεως αἰγυπτιάζουσι διεφθορὸς αἷμα τὸ ὕδωρ γίνεται. Καὶ πολλάκις ἐπιχειρεῖ ὁ παρασοφισμὸς τῆς ἀπάτης καὶ τὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν ποτὸν τῷ μολυσμῷ τοῦ ψεύδους αἷμα ποιῆσαι, τούτεστι τὸν ἡμέτερον λόγον, καὶ ἡμῖν δεῖξαι, μὴ τοιοῦτον ὄντα οἶόν ἐστιν. Ἄλλ' οὐκ ἀχρειώσει καθόλου τὸ ποτὸν, κἂν ἐκ τοῦ προχείρου δι' ἀπάτην περιφονίῃ τὸ εἶδος. Πίνει γὰρ ὁ Ἰσραηλίτης τὸ ἀληθινὸν ὕδωρ, οὐδὲ πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἀπάτης ἐπιστρεφόμενος.

¹⁸ Prov. ix, 2. ¹⁹ Rom. viii, 8.

(90) Forte ἐξαπλωθεῖεν.

(90') Ἄ ὁ Θεός. Forte del. ἄ.

mensa, super quam sapientia mactationes suas imponit, et vinum suum miscet in cratera ¹⁸. Neque ira in nos ascendat; spiritus nempe potestatem habentis seductor, qui præcursoris instar vel speculatoris, ex tenebris in quibus sese abdiderat, in animam ascendit per cogitationem: neque ceu ignis inflammatur ex ignitis jaculis inimici. Sed fenestræ cœli nobis aperiantur: rerum intellectualium ac spiritalium virtutes explicentur. . . . malæ inferni et mortis, quæ non prævalent, secundum Petrum, iis qui ascendunt ad portas filiæ Sion. Et homo qui est in occulto cordis, qui est secundum imaginem Dei, commensalis angelorum fiat, verum manna comedens et escam de cœlo, non autem de terra maledicta, quam qui peccat, in doloribus comedit. Qui hæc audiunt sumant alas, in sublime ferantur, non amplius sint in carne; sint in spiritu: *Qui enim in carne sunt, Deo placere non possunt* ¹⁹. Sed ad historiam revertendum.

^D V. 44. *Et convertit in sanguinem flumina eorum, et pluviales aquas eorum, ut non bibant.*

Novi secundum moralem sensum multa flumina Ægypti contraria Christo vero flumini, cujus impetus Ecclesiam lætificant. At quæcunque sunt fluentia saluti contraria, quando vult Deus quosdam convertere, ut exeuntes bibant de petra, quæ petra Christus est, facit ut in sanguinem vertantur. Quando enim ego damno alienam aquam sive cogitata, Deo mihi ostendente, quia sanguis sunt; non amplius bibo, ut non particeps fiam pluviae sanguinis. In hoc censu habendi sint, qui pauca quidem loquuntur, sed nihilominus perniciosi. Porro secundum historiam, Ægyptii cœlitus aquam non habent, nec fit pluvia in Ægypto. Historice igitur, universa tunc aquarum natura per Ægyptum mandato Moysis in sanguinem versa, usque adeo ut etiam piscēs, in carneam crassitiem mutata aqua, interirent; Hebræis haurientibus sanguis non erat. Quare etiam locum habuerunt præstigiæ in aqua penes Hebræos inventa, sanguineam aquam exhibendi. Spirituali sensu, nunc quoque licet videre idipsum contingere. Ex iis enim qui contrariis opinionibus dividuntur, alii habent potabile ac pelucidum fidei fluentum, quod ex divinis hauriunt documentis. At iis qui reprobræ sententiæ ratione Ægyptum præ se ferunt, in corruptum sanguinem evadit aqua: ac sæpe enituntur præstigiæ erroris, Israeliticum quoque potum inquinamento mendacii sanguinem efficere; id est sermonem nostrum, nobisque ostendere talem non esse qualis est. Sed inutilis prorsus potus non fiet, tametsi aspectu primo per errorem species ejus rubescat. Bibit enim Israelita veracem aquam, minime respiciens speciem erroris.

(91) Forte καταγνός.

(91') Forte μοι.

ΨΑΛ. Π.

Στίχ. β'. Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ Ἰακώβ.

Θεὸν Ἰακώβ τὸν Σωτῆρα καλοῦσι τὸν ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὁφθέντα τῷ Ἰακώβ εἰς δῆλωσιν τῆς μετὰ ταῦτα ἐνανθρωπήσεως. Ἀλαλάζειν δὲ προστάττουσι νικητήριον ὕμνον ἀναπέμποντες αὐτῷ, ὡς καταλύσαντι τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ὡς ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων καταδυναστείας ῥυσαμένῳ. Ἀλαλαγμὸς γάρ ἐστιν ὕμνος ἐπινίκιος, ἐν καὶ οἱ ἐκ Βαβυλώνας ἀνασωθέντες τῷ τῆν νίκην δωρησαμένῳ Θεῷ ἀλλήλοις ὑφῆναι παρακελεύονται. Ἠθικώτερον δὲ ὦν μὲν κατορθούτων οἱ καρποὶ ἐπὶ τὰς ληνοὺς ἔρχονται, ἀκουέτωσαν τοῦ Ἀγαλλιᾶσθε τῷ Θεῷ· ὁ δὲ ἀμαρτῶν καὶ δεόμενος μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς μὴ ἀγαλλιᾶσθω, ἀλλὰ λυπηθῆτω κατὰ Θεόν. Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται. Καὶ σὺ, ἐὰν βοηθηθεὶς ὑπὸ Θεοῦ τὴν συγκομιδὴν ἐποιήσω τῶν καρπῶν ἐπὶ τὰς ἀγίας ληνοὺς, μὴ ἐπιλανθάνου τοῦ Θεοῦ, καθὼ βοηθός σου γίνεται. Κἂν ἀπορῆς λόγων τῶν κατ' ἀξίαν ἀποδοθησομένων τῷ Θεῷ ἐν εὐχαριστίᾳ, ἀλάλαζε εὐσήμῳ φωνῇ, καρδίας κεκραγίας ὑπερβαίνουσης τὰ σημαινόμενα ἀπορούσης λέξεως, καὶ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν λέξεων ἀπόρρητα καὶ ἄρρητα λαλούσης. Ἐὰν γὰρ ἀναβῆς τὰ λεκτὰ, ἐὰν ὑπερβῆς τὰ ἀπαγγελλόμενα, τὰ διὰ στόματος φωνούμενα, καὶ μόνῳ νῶ δυνηθῆς ὑμνεῖν τὸν Θεόν, τῷ ἀποροῦντι ἐπιθεῖναι τὰ ἑαυτοῦ κινήματα τῷ λόγῳ, παρὰ τὸ τὸν λόγον τὸν ἐν σοὶ μὴ δύνασθαι βαστάζειν τοῦ νοῦ τὰ ἀπόρρητα καὶ τὰ θεῖα, ἀλαλάξεις τῷ Θεῷ Ἰακώβ, ὡς μιμητῆς τοῦ πτεριστοῦ Ἰακώβ.

ΨΑΛ. ΠΝ.

Στίχ. γ'. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος.

Ἄλλος φησὶ, διὰ ἤχου κερατίνης. Ἱερατικὸν δὲ τούτο τὸ ὄργανον. Οἱ ἱερεῖς γὰρ ἐχρῶντο ταῖς σάλπιξι, τῶν ἐν Σινᾷ γενομένων σαλπίγγων ἀναμνησκόντες. Κατὰ γοῦν τὸν πνευματικὸν περὶ σαλπίγγων κατασκευῆς λόγον, κατασκευαστέον σάλπιγγα, ἵνα ἐν ἤχῳ αὐτῆς αἰνέσωμεν τὸν Θεόν. Τοιαῦται δ', οἶμαι, σάλπιγγες δηλοῦνται καὶ ἐν τῷ Σαλπίσει, καὶ οἱ κερκοὶ ἐγερθήσονται. Ἔστι δὲ ἑορτὴ Νουμηνία ἐβδόμου μηνός, μνημόσυνον σαλπίγγων, καθὼ λέγεται· Ἐν νεομηνίᾳ, σάλπιγγι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΚΛΟΓΑΙ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ.

ORIGENIS FRAGMENTA IN PROVERBIA.

(Bibliotheca Gallandiana, ex codd. Venet.)

(92) ΚΕΦ. Α'.

D

CAP. I.

Στίχ. α'. Ἐπεὶ δὲ ἀρετὴν εἶναι τὴν φρόνησιν Ἐληνες λέγουσι, καὶ ὀρίζονται αὐτὴν Ἐπιστήμην ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐθετέρων ἢ ἐπιστήμην ποιητέων καὶ οὐ ποιητέων καὶ οὐθετέρων, παρέχουσαν μὲν ποιεῖν τὰ ποιητέα, μὴ ποιεῖν δὲ τὰ μὴ ποιη-

¹⁷ Psal. cl. 3. ¹⁸ I Cor. xv. 52. ¹⁹ Psal. lxxx. 4.

(92) Ex cod. Venet. 491, pag. 38. Ipse hic quoque capita et versus adscripsi.

PSAL. LXXX.

V. 2. *Jubilate Deo Jacob.*

Deum Jacob appellant Salvatorem, qui in figura hominis Jacobo apparuit ad indicandam futuram incarnationem. *Jubilare* autem jubent, victoriae hymno celebrantes eum, utpote qui profligaverit illum qui habebat mortis imperium, et a dæmonum tyrannide in libertatem asseruerit. *Jubilatio* namque hymnus est victorialis, quem etiam qui de Babylone servati sunt, victoriae largitori Deo canere sese invicem adhortantur. Et magis moraliter: quorum virtuosi fructus in torcularia veniunt, audiunt: *Jubilate Deo*: at qui peccavit et indiget pœnitentia atque conversione, non exsultet, sed doleat secundum Deum. Dolor enim secundum Deum, pœnitentiam in salutem non pœnitendam operatur. Tu quoque si divinitus adjutus fructus invexisti in sancta torcularia, ne obliviscaris Dei, quatenus auxiliator tuus fuit. Tametsi haud suppetant tibi verba quæ digne reddi possint Deo pro gratiarum actione; juba nihilominus insigni voce, corde clamante quod supergreditur significata sermonis deficientis, atque per deficientiam ipsam vocabulorum, secreta et ineffabilia loquitur. Si enim transcendas quæ verbis dicuntur, ac supergrediaris quæ ore proferente enuntiantur, soloque animo possis hymnum dicere Deo, dum nequis motus tuos verbis componere, quia sermo tuus non valet exprimere res occultas mentis et divinas; attamen jubilas Deo Jacob, utpote imitator supplantatoris Jacobi.

PSAL. CL.

V. 3. *Laudate eum in sono tubæ.*

Alius dicit, per sonum cornæ¹⁷. Erat hoc sacerdotale instrumentum. Sacerdotes namque utebantur tubis, in memoriam tubarum quæ in Sina claxerunt. Juxta igitur spiritualem construendarum tubarum rationem, construenda est tuba, ut in sono illius laudemus Deum. Hujusmodi, ut puto, tubæ declarantur et in illo loco: *Clanget, et mortui resurgent*¹⁸. Est autem festum Neomenia septimi mensis, memoriale tubarum, sicut legitur: *In neomenia, tuba*¹⁹

nos a Scriptura prudentiæ nomen, et ipsum ex eo agendi consilium, quo videre possimus, num multa significet hæc vox, aut rem tantum unam.

Primo igitur in *Genesi*, secundum Septuaginta, scribitur : *Serpens terra erat prudensissimus* ²⁰ ; secundum Aquilam, *eser* ; juxta Symmachum, *eserimus*. Itaque quantum ad hanc Septuagintaviralem vocem pertinet, posset quis dicere, minime esse virtutem prudentiam ; neque enim serpens virtutem habebat, sed calliditatem, quam etiam vituperat quæ tanquam improbitatem quamdam. Hanc prudentiam attenderunt hoc loco Septuaginta, per quam *eser* prudens nominatur. Videtur etiam Evangelium secundum Lucam hanc agnoscere significationem, cum de Salvatore scriptum est in parabola dixisse : *Et laudans herus æconomum iniquitatis, quia prudenter fecit* ²¹, id est valde, callide. At facile illud *laudans*, non de laude proprie acceptæ, sed per insolentiorum quamdam catachresin dicitur, sicut dicimus laudari quæpiam etiam propter mediocria et diversa opera vulgarium artium, admirantes quodammodo eas quæ excitant mentis acumen et molititatem. Item illud *Estote prudentes sicut serpentes* ²² ; quasi, non ignari serpentis astutiarum. Necesse enim habetis, quomodo Apostolus nominavit, affectos dicere : *Ut non opprimamur a Satana ; non enim cogitata illius ignoramus* ²³. Mulierem itaque, quæ prudens non erat ut serpens, decepti ille in astutia sua. *Et filii hujus sæculi*, non sapientiores, sed *prudentiores filii lucis* ²⁴ ; neque hoc simpliciter et absolute, sed in suam generationem.

Significatur et aliud quid voce prudentiæ. *Deus* enim, inquit, *sapientia fundamenta posuit terræ, præparavit autem cælos in prudentia* ²⁵ ; virtute, non calliditate. Agnoscit et Evangelium hanc quoque significationem in parabola de virginibus prudentibus. Manifeste enim ibi fatuitati, sive improbitati (a qua fatui suæ qualitatis denominationem habent, et fatuæ item virginis) tanquam contraria usurpatur prudentia, a qua suæ qualitatis nomen accipiunt prudentes viri, et prudentes virginis. Quod si stultus malus est, et contrarius huic est prudens ; erit prudens sive malus sive bonus : nequit enim esse quod malum est, indifferens oppositum. Non est autem malus, prudens stulto oppositus : neque enim quæ ex prudentia qualificantur prudentes virginis, ingredi potuissent cum sponso ad nuptias : restat igitur honestum quid esse prudentiam, honestosque prudentes. Est ergo secundum hæc virtus prudentia, et tales nominantur prudentes participatione prudentiæ, in qua cælos præparavit Dominus.

V. 3. *Cogitareque justitiam, et judicium dirigere.*

Alius vero dicit : Hoc non inepte quidam intelle-

²⁰ Gen. iii, 1. ²¹ Luc. xvi, 8. ²² Matth. x, 16.

A *τέτα* συναγάγωμεν ἡμεῖς ἐπὶ τῆς Γραφῆς τὸ τῆς φρονήσεως ὄνομα, καὶ τὸ παρ' αὐτὸ ποιεῖν φρόνημα, ἵνα δινηθῶμεν ἰδεῖν, πότερον πολύσημος ἡ λέξις, ἢ ἐν σημαίνει πρᾶγμα.

Πρῶτον μὲν οὖν ἐν τῇ Γενέσει, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα, γέγραπται· Ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος· κατὰ δὲ Ἀκύλαν, *πανούργος*· κατὰ δὲ Σύμμαχον, *πανουργότατος*· ὅκοῦν ὅσον ἐπὶ ταύτῃ τῇ λέξει· τῶν Ἑβδομήκοντα λέγοι τις ἂν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀρετὴ ἢ φρόνησις· οὐδὲ γὰρ ὁ ὄφις εἶχεν ἀρετὴν, πανουργίαν δὲ, ἣν καὶ φέγει τις κακεντρέχειαν τινὰ ὑπάρχουσαν. Ἀυτὴ φρόνησις νῦν νενόηται τοῖς Ἑβδομήκοντα, παρ' ἣν ὁ πανούργος φρόνιμος λέλεκται. Ἔοικε δὲ καὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἰ-

B *λεῖναι* τοῦτο τὸ σημαίνον, ὅτι ἀναγέγραπται ὁ *Κύριος τὸν οἰκονόμου τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονιμῶς ἐποίησε*· τοῦτέστι κακούργως, κακεντρέχεις. Καὶ τόχα τὸ, *ἐπαιθέας*, οὐ κατὰ τὸν κυρίως ἔπαινον, ἀλλὰ καταχρηστικωτέρως λέγεται, καθὼς λέγομεν ἐπαινεῖσθαί τινα καὶ ἐπὶ μέθοις καὶ διαφόροις πράγμασι μέσων τεχνῶν, καὶ ὅσον εἰ θαυμάζοντες τὰς ἐντροχειάς, τὰς ἐμφωνούσας· τὸ τῆς διανοίας ὕψυ καὶ εὐκίνητον· καὶ τὸ· *Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις*· ὅσον εἰ μὴ ἀνιστόρητοι τῶν τοῦ ὄφιος πανουργημάτων. Χρῆσι γὰρ ὕμιν τοῦ, ὡς ὁ Ἀπόστολος ὠνόμασε, *διακείμενους* λέγει (93)· *Ἴνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· οὐ γυμνασθῆτε τὰ τοσηματὶ ἀγνοοῦμεν*. Ἦν γοῦν μὴ ὄσαν φρονοῦσαν ὡς τὸν ὄφιν ἡπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ. **C** *Καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου οὐ σοφώτεροι, ἀλλὰ φρονιμώτεροι τῶν υἱῶν τοῦ φωτός εἰσιν· καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀπλῶς καὶ ἀποκλυμένως, ἀλλ' εἰς τὴν αὐτῶν γενεὴν*.

Σημαινεται δὲ καὶ ἄλλο τι ἐκ τῆς φρονήσεως φωνῆς· Ὁ Θεὸς γὰρ, φησὶ, *τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει*· τῇ ἀρετῇ, οὐ τῇ κακεντρέχειᾳ. Οὗτος δὲ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ σημαίνον τοῦτο ἐν τῇ περὶ τῶν φρονιμῶν παρθένων παραβολῇ. Σαφῶς γὰρ ἐνθάδε τῇ μωρίᾳ οὐσῇ κακίᾳ, ἀφ' ἧς ποιοὶ οἱ μωροὶ λέγονται, καὶ αἱ μωραὶ παρθένοι, ὡς ἐναντία παράλαμβάνεται· ἡ φρόνησις, ἀφ' ἧς ποιοὶ οἱ φρόνιμοι, καὶ αἱ φρόνιμοι παρθένοι. Εἰ δὲ ὁ μωρὸς φαῦλος, καὶ ἐναντίος τούτῳ ὁ φρόνιμος, ἦτοι φαῦλος ἔσται ὁ φρόνιμος, ἢ σπουδαῖος· οὐ δύναται γὰρ εἶναι φαῦλον ἀδιάφορον ἐναντίον. Οὐκ ἔστι δὲ φαῦλος ὁ τῷ μωρῷ ἐναντίος φρόνιμος· οὐκ ἂν γὰρ αἱ κατὰ φρόνησιν πεποιυμένοι φρόνιμοι παρθένοι εἰσῆλθον μετὰ τοῦ νομφίου εἰς τοὺς γάμους. Λεῖπεται τοίνυν ἀστεῖον εἶναι τὴν φρόνησιν, καὶ ἀστεῖους τοὺς φρόνιμους. Ἀρετὴ ἄρα κατὰ ταῦτα ἡ φρόνησις, καὶ ποιοὶ οἱ φρόνιμοι μετοχῇ φρονήσεως, ἐν ἧ τὸς οὐρανοὺς ἠτοίμασεν ὁ Κύριος.

(94) Στλχ. γ'. *Νοῆσαι τε δικαιοσύνην, καὶ κρῖμα καταυθύνειν.*

Ἄλλος δὲ φησι· Τοῦτο οὐκ ἀφωῶς τινεὶς ἐξελήφα-

²³ II Cor. ii, 11. ²⁴ Luc. xvi, 8. ²⁵ Jer. x, 12.

(95) Forte λέγειν.

(94) Quæ sequuntur, sunt omnia ex cod. xxi.

σιν ἐπὶ τῶν ὑπερβατῶν καὶ ἀναστροφῶν. Στρεφομένου γὰρ τοῦ λόγου κατὰ τὴν τάξιν, καὶ δοκοῦντος διακόπτεσθαι τοῦ εἰρημένου ἀπὸ τινος διὰ μέσου λεγομένου, γίνεται τὸ ὑπερβατὸν καὶ καλούμενον στροφή λόγου. Πάλιν τε αὖ, ἐναλλαττομένης τῆς λέξεως ἐν τῇ προσάγορευομένῃ ἀναστροφῇ, οἶονεὶ στροφή ἐστὶ τοῦ λόγου. Οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος· ὁ ψαλμωδὸς φησιν· Ὅτι ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ὀστέα μου. Ἀναστρέφας γὰρ ἔρει οὕτως· Ὅτι ἀπὸ τοῦ κράζειν με πρὸς σὲ ἄληθ' ἤν' ἡμέραν ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ὀστέα μου· ἵνα σημαίνῃ τοῦτο· Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς πρὸς σὲ κραυγῆς καὶ δεήσεως καὶ αἰνέσεως ἐπαυσάμην, διὰ τοῦτο ἐξηράνθη τὰ ὀστέα μου.

(95) Τοῦ αὐτοῦ. Δύναται δὲ ἀληθῆς δικαιοσύνη πρὸς ἀντιδιαστολήν λέγεσθαι τῆς εἰκονικῆς. Αὐτοδικαιοσύνη μὲν γὰρ ὁ Χριστός· μετέξει δὲ ταύτης ἡ ἐν ἐκάστῳ τῶν δικαίων εἰκὼν οὕσα, καὶ ἀφοροῦσα πρὸς παράδειγμα τὸν Χριστὸν, πρὸς ἣν (96) γεγράφθαι νομίζω τὸ, Δίκαιος Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἡγάγησεν. Ἀντιδιέστίλλεται δὲ καὶ τῇ συμβολικῇ δικαιοσύνῃ· πόλλ' ἂν γὰρ ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἀληθείας τὰ σύμβολα· ἀλλὰ καὶ τῇ ψευδεὶ δικαιοσύνῃ. Κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τοὺς λοιποὺς οὐ πρὸςκρίεται τὸ ἀληθῆ, ὡς τῆς δικαιοσύνης οὐ δεχομένης ἀντιδιαστολήν.

Τρία δὲ κριτήρια ἐν ἡμῖν· Λίσθησις τῶν αἰσθητῶν· λόγος τῶν λεγομένων· καὶ νοῦς τῶν νοητῶν. Κατευθύνει δὲ τις κρίμα, καὶ θείας χάριτος πρό γε τῶν ἄλλων τυγόν. Παρὰ θεοῦ γὰρ εὐθύνεται τὰ διωθήματα τῶ ἀνδρῶν. Ἐπεὶ θνητὸς, πῶς ἂν νοῆσαι τὰς ἑαυτοῦ ὁδοὺς; Οἱ δὲ λοιποὶ, κρίσιν καὶ εὐθύτητα ἐξέδωκαν, οὐδενὸς ἀκρίτου ἔχοντος κρίσιν, οὐδὲ σχολίου εὐθύτητας. Καὶ τάχα αἱ ἀρεταὶ εὐθύτητές εἰσιν, ὡς αἱ κακίαι σχολιότητες.

Στίχ. δ'. Ἴρα δὲ ἀκάκοις πανουργίαν.

Ὁ ἀγνοῶν κακοηθείας ταῖς πανουργίας ὑποπίπτει τῶν κακοῦθων, αὐτὸς εὐθῆς ὑπάρχων. Ὡς περὶ ψεκτοῦ γοῦν τοῦ κακοῦ λέγεται· Ἀκάκος πιστεύει παντὶ λόγῳ· διὸ περ ἐπήγαγε· Πανουργος δὲ ἔρχεται εἰς μετέροισιν· τούτέστι περὶ ὧν ἐπίστευσέ προπετῶς μετανοεῖ. Τὴν κακίαν ταύτην εὐφημῶν ὁ Ἀπ'στολὸς εἶπεν ἀπλότητα, λέγων· Φοβοῦμαι, μὴ πως, ὡς ἄνθρωπος ἐξηπάτησεν· Ἐβαρ ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτως φθορῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἀπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν. Δεῖ οὖν, φυλαττομένους τὴν τοῦ πονηροῦ πανουργίαν, γίνεσθαι καθ' ἑαυτοὺς μὲν ἀκεραίους ὡς αἱ περισσευαί, πρὸς δὲ τὰ ἐπιβουλεύοντα φρόνιμοι ὡς οἱ ἄνθρωποι. Τῇ γὰρ κακίᾳ, φησὶ, ἠηπιώσατε, ταῖς δὲ φρεσὶ, γίνεσθε τέλειοι. Ἡ κακία (97) οὖν διττῆ· ψεκτὴ μὲν, ὡς εἴρηται· ἐπαινοτὴ δὲ, ὡς· Ἐγὼ ἐν ἀκακίᾳ μου ἐπορεύθη.

Στίχ. ε'. Ὁ δὲ νοήμων κυβέρνησιν κτήσεται.

(98) Ἐπειπερ, λόγον σοφῶν ἐὰν ἀκούσῃ ἐπιστήμων, αἰνέσει αὐτὸν, καὶ ἐπ' αὐτὸν προσθήσει. Ὁ δὲ γενόμενος νοήμων τὸ λοιπὸν προσθήσει κατὰ τὸ πρόβη·

⁹⁶ Psal. xxxi, 5. ⁹⁷ Psal. x, 8. ⁹⁸ Prov. xx, 24. xiv, 20. ⁹⁹ Psal. xxv, 11.

(95) Eadem usque ad sequentem vers. occurrunt et in cod. xxii.

(96) In cod. xxii, ἦν.

A xerunt cum hyperbatis et inversionibus. Inverso enim sermone secundum vocum dispositionem, dum videtur intercidi quod dicitur ab alio quod in medio dicitur, fit hyperbaton, seu transgressio sermonis, et quod vocatur orationis versio. Rursum vero immutato vocum tenore in ea quæ nuncupatur inversio, fit quodammodo orationis versio. Puta, ut exemplis utamur: Psalmista dicit: *Quoniam tacui, inveteraverunt ossa mea* ⁹⁵. Invertendo sic dicit: *Quoniam a clamando me ad te totam diem tacui, inveteraverunt ossa mea*; quo significet: Quia cessavi a clamore, et supplicatione et laude tua, propterea arefacta sunt ossa mea.

Ejusdem. Potest autem vera justitia dici ad distinctionem imaginariæ. Christus namque est essentialis justitia; participabit autem hujus ea, quæ imago cuilibet justorum inest, et respicit Christum tanquam exemplar, de qua illud scriptum fuisse puto: *Justus Dominus, et justitias dilexit* ⁹⁷. Contradistinguitur etiam a symbolica justitia; multa enim erant in lege veritatis symbola; quin et a falsa justitia. Juxta tamen Hebraicum et alios non adest illud veram, quippe non suscipiente contradictionem justitia.

Triplex est in nobis judicandi facultas: sensus pro sensibilibus; ratio pro iis quæ dicuntur; et mens pro intelligibilibus. Dirigit autem quis judicium, etiam divina gratia præ cæteris si compos fiat. *A Deo enim diriguntur gressus hominis* ⁹⁸. Cum enim mortalis sit, quomodo intelligere posset vias suas? Reliqui vero *judicium et rectitudinem* ediderunt, cum nemo indiscretus judicium habeat, nec perversus rectitudines. Et omnino virtutes sunt rectitudines, quemadmodum vitia obliquitates.

V. 4. *Ut det simplicibus astutiam.*

Qui ignorat pravos mores, astutiis succumbit pravorum, cum ipse simplex et probus sit. De malo igitur, tanquam vituperabili, dicitur: *Simplex credit omni sermone* ⁹⁹. Propterea subjunxit: *Vasus autem venit in pœnitentiam* ¹⁰⁰, hoc est, quorum temere credit eum pœnitet. Hanc pravitatem per euphemiam Apostolus dixit simplicitatem, inquit: *Veretur ne, sicut serpens decepit Evam in astutia sua, sic corrumpantur cogitata vestra a simplicitate quæ est in Christo* ¹⁰¹. Oportet igitur, ut caventes a maligni astutia, simus in nobis innocentes ut columbæ; contra ea vero quæ insidias struunt, prudentes ut serpentes. *Malitia enim, inquit, puerascite, mente vero estote perfecti* ¹⁰². Innocentia igitur duplex est: vituperabilis, ut dictum est, et laudabilis, ut: *Ego in innocentia mea processi* ¹⁰³.

V. 5. *Qui autem intelligit, gubernationem possidebit.*

Nam si sermonem sapientem audierit is qui scientia præditus est, laudabit illum, et ad illum adjiciet. Et qui intelligens effectus est, deinceps adjiciet.

⁹⁹ Prov. xiv, 15. ¹⁰⁰ ibid. ¹⁰¹ II Cor. xi, 5. ¹⁰² I Cor.

(97) Ἀκακία.

(98) Idem et in cod. xxii.

juxta praxim et theoriam, unde recta consequantur quæ hinc proveniunt divitiæ. Deest autem humanæ menti divinum regimen, quod habens intelligens ac præterea sapiens, non patietur aliquid triste. Vir hujusmodi scite navigans ad Deum, ad portum perveniet voluntatis ejus. At qui hujusmodi non est, vel circa fidem naufragium faciet, vel circa spem, vel circa charitatem, aut aliquam ex virtutibus. Et qui circa illas naufragium fecit, merito potest dicere: *Veni in profunditates maris, et turbo demersit me*³⁶. Et oportet semper dicere: *Eripiar ab osoribus meis, et de profundis aquarum*³⁷.

Ejusdem.

V. 5. Qui autem intelligit, inquit, gubernationem possidebit.

V. 6. Intelligetque parabolam, et obscurum sermonem.

*Spiritualia enim spiritualibus comparantur*³⁶. Animalis autem homo non suscipit ea quæ sunt spiritus Dei: *stultitia enim est ipsi*³⁷. Quæcumque enim per parabolas et obscuros sermones Spiritus sanctus per prophetas locutus est, ea iis qui participant et communicant Spiritui sancto facile fiunt nota, cum ab eodem Spiritu illa edoceantur. Qui enim signatus non est et regimine caret, divinas Scripturas intelligere non valet.

V. 7. Principium sapientiæ, timor Domini.

Principii nomen declarat et ducatum, ut in illo: *Cum justitia præparatur thronus principii*³⁸: et rudimenta alicujus doctrinæ, ut in illo: *Principium viæ bonæ, facere quæ justa sunt*³⁹, id est moralia documenta. Viam autem bonam dicit, theoriam quæ ad sapientiam ducit. Principium est quoque causa alicujus existentia, ut in illo: *Ego sum principium et finis*⁴⁰: principium quidem, tanquam qui esse tribuit; finis vero, ut perfectionis motivum. Hoc igitur loco principium est doctrina introducens ad sapientiam, juxta Dei timorem consistens. Timor enim qui passio quidem sit, est infortuniorum expectatio. Qui sunt in timore pœnæ, evitant pravitatem. Neque hunc proprie Dei timorem appellare oportet, etsi afficit *metuentes eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam*⁴¹. Eum ejicit perfecta charitas. Timor igitur Dei verus est pietas religiosa, juxta quam religionem *vult quis vehementer in mandatis ejus*⁴² desiderio sincero, ad opera redigens illa, quique sit principium sapientiæ Dei secundum initiationem. Pleniorem etenim eum invenies in eo qui secundum sapientiam jam perfectus est, de quo dicitur, *non esse deficientiam timentibus Deum*⁴³.

V. 7. Pietas autem in Deum, principium sensus.

Divini scilicet sensus, ejus qui est nempe secundum interiorem hominem: secundum quem videmus lucem veram, et audimus secreta oracula, et nutrimur pane vitæ, et participamus fragrantia

καὶ θεωρίαν, ὥστε τὸν παρὰ ταῦτα πλοῦτον καταεθῆναι. Λείπει δὲ τῶ ἀνθρωπίνῳ νῦν ἢ παρὰ Θεοῦ κυβέρνησις, ἣν ἔχων ὁ νοήμων καὶ προσέτι σοφὸς οὐ πείσεται τι δεινόν. Ὁ τοιοῦτος πλέων ἐπιστημόνως πρὸς τὸν Θεόν, ἐπὶ τὸν λιμένα φθάσει τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Ὁ δὲ μὴ τοιοῦτος ἢ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσει, ἢ περὶ τὴν ἐλπίδα, ἢ περὶ τὴν ἀγάπην, ἢ τινὰ τῶν ἀρετῶν. Ὁ δὲ περὶ ταύτας ναυαγήσας εἰκότως ἀν λέγοι: *Ἐλθὼν εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, καὶ καταγίγς καταπόντισέ με. Καὶ δεῖ λέγειν ἀεὶ: Ῥυσθελὴν ἐκ τῶν μισούντων με, καὶ ἐκ τῶν βαθύων τῶν ὑδάτων.*

Τοῦ αὐτοῦ.

Στίχ. ε'. Ὁ δὲ νοήμων, φησὶ, κυβέρνησιν κτήσεται.

Στίχ. ς'. Νοήσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον.

Πνευματικὰ γὰρ πνευματικοῖς συγκρίνεται. Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ· *μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν*. Ὅσα γὰρ διὰ παραβολῶν καὶ σκοτεινῶν λόγων τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῶν προφητῶν ἐλάλησε, ταῦτα τοῖς μετόχοις καὶ κοινωνοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐγνωστα γίνεται, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκδιδασκόμενα. Ἀσφράγιστος γὰρ καὶ ἀκυβέρνητος τὰς θείας Γραφὰς ἐπιγνῶναι οὐ δύναται.

Στίχ. ζ'. Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου.

Τὸ τῆς ἀρχῆς ὄνομα δηλοῖ καὶ τὴν ἡγεμονίαν, ὡς ἐν τῷ· *Μετὰ δικαιοσύνης ἐτοιμάζεται θρόνος ἀρχῆς· καὶ τὴν τινος διδασκαλίαν εἰσαγωγὴν*. Ὡς ἐν τῷ· *Ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς, ποιεῖν τὰ δίκαια*, τούτεστι τὰ ἠθικὰ παιδεύματα. Ὅδον δὲ λέγει ἀγαθὴν τὴν ἐπὶ σοφίαν ἀγούσαν θεωρίαν. Ἀρχὴ καὶ ἡ τινὸς ὑπάρξεως αἰτία, ὡς ἐν τῷ· *Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· ἀρχὴ μὲν ὡς τὸ εἶναι διδούς, τέλος δὲ ὡς τελειώσεως ἀφορμὴ*. Νῦν οὖν ἀρχὴ, ἢ εἰσαγούσα εἰς τὴν σοφίαν μάθησις, κατὰ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον συνισταμένη. Φόβος γὰρ παθητικὸς μὲν δεινῶν προσδοκία. Ἐγγιζόμενοι τῷ φόβῳ κολάσεως ἐκκλίνουσι τὴν κακίαν. Τούτων οὐδὲ φόβον Θεοῦ κυρίως προσαγορευτέον, εἰ καὶ ἄπτεται τῶν φοβουμένων τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γένῃ. Ὅν ἐκβάλλει ἡ τελεία ἀγάπη. Θεοῦ δὲ φόβος, ἀληθὴς ἢ κατὰ σεβασμὸν εὐλάβεια, καθ' ὃν θέλει τις *σφόδρα ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πόθῳ γνησίῳ*, εἰς ἔργα μεταβάλλων αὐτὰς, καὶ ἀρχὴ σοφίας Θεοῦ γινόμενος κατ' εἰσαγωγὴν. Πληρέστατον γὰρ τοῦτον εὐρήσεις ἐν τῷ κατὰ σοφίαν τετελεσμένῳ, καθ' ὃν λέγεται, *μὴ εἶναι ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεόν*.

Στίχ. ζ'. Εὐσθένεια δὲ εἰς Θεόν, ἀρχὴ αἰσθήσεως.

Τῆς θείας αἰσθήσεως, τῆς κατὰ τὸν ἕσω ἄνθρωπον, καθ' ἣν ὁσῶν (99) μὲν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ ἀκούομεν τῶν κεχυμένων λογίων, καὶ τρεφόμεθα τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, ἀντιλαμβάνομεθα τε εὐωδίας

³⁶ Psal. LXXIII, 5. ³⁷ ibid. 15. ³⁸ I Cor. II, 13. ³⁹ ibid. 14. ⁴⁰ Prov. XVI, 12. ⁴¹ ibid. 5. ⁴² Apos. I, 8. ⁴³ Matth. X, 28. ⁴⁴ Psal. CXXI, 1. ⁴⁵ Psal. XXXIII, 10.

(99) Ὁρῶμεν.

Χριστοῦ, καὶ ἀπτόμεθα τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Ταύτης ἀρχὴ τῆς αἰσθήσεως, ἡ πρὸς Θεὸν εὐσέβεια, τουτέστιν ἀτὶ (1).

Στίχ. η' Υἱὲ, νόμους (2) πατρὸς σου, καὶ μὴ ἀπόσθη δεσμούς μητρὸς σου.

Πατρὸς μὲν ἀκούομεν λόγους, τῆς Γραφῆς· μητρὸς δὲ τὰς ἀγράφους παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας· ὅποσον τὸ νηστεύειν ἐν παρασκευαῖς, καὶ ἕτερα τοιαῦτα. Ὡστε φησὶ· Μὴ πάντα θέλε ἀπὸ γραμμάτων ἀκούειν. Ἔστι δὲ καὶ τοὺς φυσικοὺς νοεῖν πατέρας, ἢ καὶ τοὺς πνευματικοὺς νοεῖν διδασκάλους. Καὶ γὰρ τούτων μήτηρ ἡ Ἐκκλησία.

Στίχ. θ'. Στέφανον γὰρ χάριτων δέξῃ σὴ κορυφῇ. Ἄλλὰ καὶ χάρισι Θεοῦ πολλαῖς σωζόμεθα.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. κε'. Οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὀρθὰ βλέπéωσαν.

Ὅρθὰ ὀρῶσιν οἱ λογισμοὺς ἔχοντες ἀπαθείς καὶ δόγματα ἀληθῆ. Ὅτι ἂν λέγῃ· Οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὀρθὰ βλέπéωσαν, τὴν ἔρασιν δηλοῖ τῆς ψυχῆς. Καὶ ὅτι ἂν παραινῇ· Φάγε μέλι, υἱέ, ἵνα γλυκανθῇ ὁ λόγος σου, μέλι τροπικῶς τὴν θείαν λέγει διδασκαλίαν, ἣτις τὴν πνευματικὴν καταρτίζει γνῶσιν. Ἄλλὰ καὶ ἀπτεταί ψυχῆς ἡ σοφία· Ἐράσθητι γὰρ αὐτῆς, ἵνα σε παραλάβῃ. Ψυχὴ δὲ, διὰ περιπλοκῆς σοφία ἐνωθεῖσα, ἀγιασμοῦ πληροῦται καὶ καθαρότητος. Ἔτι γε μὴν τῶν Χριστοῦ μύρων ἡ τῆς ψυχῆς ἀντιλαμβάνεται διαφρησις.

ΚΕΦ. Ε'.

Στίχ. γ'. Μὴ πρόσεχε φαύλη γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικός.

Μὴ πρόσεχε ἀπατηλῇ διδασκαλίᾳ, διὰ τῆς χρηστολογίας δελεαζούσῃ.

Στίχ. δ'. Ὑστερον μέντοι πικρότερον χολῆς εὐρήσεις, καὶ ἠκορημένον μᾶλλον μαχαίρας διστόμου.

Μάχαιραν λέγει τὴν τιμωρίαν, κατὰ τό· Τραυματίζαι μαχαίρας μου ἐστὲ· ἢ τὴν κρίσιν, ἣτις ἐστὶν ὡς μάχαιρα ὀξεῖα ἐξερσυνῶσα τὰ κρυπτά τῆς καρδίας.

Στίχ. ζ'. Σφαλεραὶ δὲ αἱ τροχαὶ αὐτῆς, καὶ οὐκ εὐγνωστοί.

Σφαλεραὶ αἱ τροχαὶ αὐτῆς, καὶ οὐκ εὐγνωστοί, διότι ἀπὸ κακῶν εἰς κακὰ ἀνακυλιόμενη ἐκ τῆς μακρᾶς τῶν ἀγαπώντων αὐτὴν συνηθείας· σφαλερὰ οὖσα, καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἀποστεροῦσα, καὶ εἰς γέενναν παραπέμπουσα.

Στίχ. ια'. Ἦνίκα ἂν κατατριβῶσι σάρκες σώματός σου.

Διὰ τοῦ κατατριβῆναι τὰς σάρκας, τὴν ἀκολασίαν δηλοῖ, φθορὰν τινὰ οὖσαν. Διὰ δὲ τῶν κακιῶν οἱ πολλοὶ κατατριβουσι τὰς τοῦ Χριστοῦ σάρκας, καὶ το αἷμα καταναλίσκουσι, κοινὸν αὐτὸ ἠγησάμενοι.

Στίχ. ιβ'. Παρ' ὀλίγον ἐγενόμην ἐν παντί κακῷ.

Παρ' ὀλίγον ἐγενόμην. Ἦν ὅτε οὐκ ἦν κακία, καὶ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται. Οὐκ ἦν δὲ, ὅτε οὐκ ἦν ἀρετὴ, οὐδὲ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται. Ἀνεξάλειπτα γὰρ τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς. Πέθει δὲ με καὶ οὗτος· Παρ' ὀλίγον, καὶ οὐκ ἐν παντί κακῷ γεγονώς· καὶ ὁ πλοῦ-

¹¹ Provn. xxiv, 13. ¹² Provn. iv, 6. ¹³ Sophon. ii, 12.

(1) Forte ἀτίνακτος.

(2) Deest ἀκουε. Mox videtur legendum ἀπόσθη cum ερ^α ἀκουε

A Christi, et attingimus verbum vitæ. Principium hujus sensus, est pietas in Deum, nempe *inconcussa*.

V. 8. *Audi, fili, leges patris tui, neque repudies constitutiones matris tuæ.*

Patris quidem leges audimus, Scripturæ nempe: matris vero, non scriptas traditiones Ecclesiæ; cujusmodi est jejunare sextis feriis, et alia hujusmodi. Unde dicit: *Noli omnia a litteris audire*. Licet et naturales intelligere patres, vel intelligere spirituales doctores. Horum est enim mater Ecclesia.

V. 9. *Coronam enim gratiarum accipies tuo capiti.* Sed enim gratis Dei multis salvamur.

CAP. IV.

V. 25. *Oculi tui recta aspiciunt.*

Recta aspiciunt, qui cogitationes habent nequam passionibus obnoxias, et veracia dogmata. Quando dicit: *Oculi tui recta aspiciunt*, visum innuit animæ. Et quando hortatur: *Comede mel, fili, ut dulcoretur guttur tuum*¹¹; mel figurate dicit divinam doctrinam, quæ spiritualem componit notitiam. Verumtamen afficit quoque animam sapientia: *Dilige enim illam, ut te assumat*¹². Anima autem per complexionem sapientiæ unita, sanctificatione repletur et puritate. Adbuc tamen unguentorum Christi olfactum animæ sensus percipit.

CAP. V.

V. 3. *Ne attendas malæ mulieri: mel enim stillat a labiis mulieris.*

Ne attendas seductrici doctrinæ, per bella verba inescanti.

V. 4. *Postea tamen amarius quid felle invenies, et acutum magis quam gladius anceps.*

Gladium dicit pœnam; juxta illud: *Vulnerati gladii mei estis*¹³. Vel judicium, quod est sicut gladius acutus perquirens occulta cordis.

V. 6. *Fallaces autem orbitæ illius, et quæ non facile noscantur.*

Fallaces orbitæ illius, et quæ non facile noscantur, propterea quod a malis in mala devolvatur ex longa amantium eam consuetudine. Fallax est et regno cælorum privat, et in gehennam detrudit.

V. 11. *Quando conserantur carnes corporis tui.*

Per carniū contritionem intemperantiam denotat, quæ est quædam corruptio. Per crimina autem quidam conterunt Christi carnes, et sanguinem absumunt, profanum ipsum arbitantes.

V. 14. *Propemodum fui in omni malo.*

Propemodum fui. Aliquando vitium non erat, futurumque est ut non sit. Nunquam vero virtus non fuit, nec futurum est ut non sit. Semina namque virtutis deleri non possunt. Persuadet vero ne et iste: *Propemodum, et non in omni malo fui*. Et

dives in inferno damnatus propter improbitatem, A
et quem miseret fratrum. Misereri porro, pulcher-
rimum semen est virtutis.

CAP. VI.

V. 24. *Ad custodiendum te a muliere subjecta viro.*

Ab heterodoxorum doctrina, et calumniatore
eorum sermone.

V. 25. *Nec corripiaris a palpebris ejus.*

Na te arripiant fascinae orationis.

CAP. VII.

V. 5. *A muliere aliena et mala, si te sermonibus
ad gratiam invadat.*

Ab idololatrica doctrina. Jucunda enim docet
cum sit elegans atque diserta, voluptatem nempe
et divitiarum amorem.

CAP. XI.

V. 29. *Qui non attemperat se domui suae, heredita-
bit ventum.*

Uxori nempe, veluti vasi infirmiori ⁴⁷; filiis, ut
animum non despondeant; sorori in necessitatibus
id quod utile sit, et servis quod justum ac par
exhibentem.

CAP. XXIII.

V. 1. *Si sederis cenare in mensa potentis, conside-
rante considera quae sunt appositae tibi.*

V. 2. *Et injice manum tuam, sciens quod talia
oportebat praeparare.*

Mensa potentis sunt sermones prophetarum,
quos oportet audientem revocantemque ab historia
ad speculationem, sic demum eos arripere. Ne
insistas, inquit, in sola re, nec sis contentus prima
esca: cenare enim, non praudere propositum est.
Non tam quod historicum, quam quod intellectuale
est, require. Potentis enim proposita mensa, nihil
humile, nihil terrestre in escam require; sed si
quid spirituale sit atque caeleste.

CAP. XXX.

V. 15. *Hirudini tres filiae erant.*

Hirudo, est diabolus, quia animarum sanguinem,
id est vitalem earum virtutem, exsugit. Habet
autem filias, et non filios: nihil enim habet virile,
sed omnem effeminatam voluptatem. Infernus, vel
improbitas, quae filia est diaboli, interficiens ani-
mas, et satietatem non capiens; mulieris amor,
vel impia doctrina, quae errore non repletur; terra
quae non repletur aqua, anima nempe glareosa et
infecunda, irrigata quidem semper Scripturis, sed
quae nihil melioratur: pro his omnibus est ignis
punitio.

⁴⁷ I Petr. iii, 7.

(7) Ασθενεστέριον.

στος ἐν τῷ ἔθῳ διὰ τὴν κακίαν κρινόμενος, καὶ οἰκτεί-
ρων τοὺς ἀδελφούς. Τὸ δὲ ἐλεεῖν σπέρμα τὸ κάλλιστον
τῆς ἀρετῆς.

ΚΕΦ. 5'.

Στίχ. κδ'. Τοῦ διαφυλάσσειν σε ἀπὸ γυναικὸς
ὑπάνδρου.

Τῆς τῶν ἑτεροδόξων διδασκαλίας καὶ τοῦ συκοφάν-
του αὐτῶν λόγου.

Στίχ. κε'. Μηδὲ συναρπασθῆς ἀπὸ τῶν αὐτῆς
βλεφάρων.

Μὴ σε συναρπάσῃ τὰ γοητεύματα τῆς κεκομψευ-
μένης φράσεως.

ΚΕΦ. Ζ'.

Στίχ. ε'. Ἀπὸ γυναικὸς ἀλλοτριᾶς καὶ πονηρᾶς,
ἐάν σε λόγοις τοῖς πρὸς χάριν ἐμβάλῃται.

Τῆς πολυθέου διδασκαλίας. Ἡδέα γὰρ διδάσκει
B στωμύλος οὐσα, ἡδονὴν καὶ φιλοχρηματίαν.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στίχ. κθ'. Ὁ μὴ συμπεριφερόμενος τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ
κληρονομήσει ἄνεμον.

Γυναικὶ μὲν, ὡς ἀσθενεστέρων (5) σκεύει·
τέκνοις, ἵνα μὴ ἀθυμῆ ἀδελφῆ ἐν ἀνάγκαις γινόμε-
νον χρήσιμον· δούλοις τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα
παρέχοντα.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Στίχ. α'. Ἐὰν καθίσῃς δειπνεῖν ἐπὶ τραπέζης
δυνάστου, ροητῶς ρύει τὰ παρατιθέμενά σοι.

Στίχ. β'. Καὶ ἐπίβαλλε τὴν χεῖρά σου, εἰδὼς, ὅτι
τοιαῦτα ἔδει παρασκευάσαι.

Τράπεζα δυνάστου οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, οὓς
δεῖ ἀκούοντα καὶ ἀνάγοντα ἀπὸ τῆς ἱστορίας εἰς θεω-
ρίαν, οὕτως ἀρπάζεσθαι αὐτούς. Μὴ στήσῃ, φησὶν, ἐπὶ
μόνον τοῦ πράγματος, μηδὲ τῆ πρώτῃ ἀρκεσθῆς τρο-
φῆ· δειπνῆσαι γὰρ, οὐκ ἀριστῆσαι πρόκειται. Μὴ τσο-
οῦτον ἱστορικὸν, ὅσον διανοητικὸν ζῆτει. Δυνάστου
γὰρ προκειμένης τραπέζης, μηδὲν χαμαίζηλον, μη-
δὲν γεῶδες ἐπιζῆτει τρέφεσθαι, ἀλλ' εἴ τι πνευματι-
κὸν καὶ οὐράνιον.

ΚΕΦ. Λ'.

Στίχ. ιε'. Τῇ βδέλλῃ τρεῖς θυγατέρες ἦσαν.

Βδέλλα ὁ διάβολος, ὡς τὸ τῶν ψυχῶν αἷμα, τουτέστι
τὴν ζωτικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἐκμυζῶν. Ἔχει δὲ θυ-
γατέρας, καὶ οὐχὶ υἱούς· οὐδὲν γὰρ ἀνδρείον, ἀλλὰ
πᾶσαν ἡδονὴν ἐκθηλυμένην. Ἄδης, ἡ κακία θυγάτηρ
οὐσα τοῦ διαβόλου, ἀναιρούσα ψυχὰς καὶ κόρον οὐ
λαμβάνουσα· γυναικὸς ἔρωσ, ἡ ἄθεος διδασκαλία τῆς
ἀπάτης μὴ πληρουμένη· γῆ τε οὐκ ἐμπιπλαμένη
ὑδατος, ψυχὴ ψαμμύδης καὶ ἄγονος, ποτιζομένη μὲν
ἀεὶ ταῖς Γραφαῖς, μηδὲν δὲ βελτιουμένη· ἐφ' αἷς πάσαις
πῦρ ἐστὶ τῶν κολάσεων.

ΕΚ ΤΩΝ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΕΙΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ
ΕΞΗΓΗΣΕΩΝ.

EX ORIGENIS EXPOSITIONE
IN PROVERBIA SALOMONIS.

(Ex cod. Vatic., apud Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, t. VII, Romæ 1854, in-4°,
parte II, pag. 1.)

MONITUM.

Hæc Origenis fragmenta in Proverbia ex codice Vat. 1802 sumpsimus, membræo splendido et satis prisco, unde jam Chrysostomum, super iisdem Proverbiis scribentem, in quartum nostrum volumen derivavimus. Deperditarum enim Origenis ad divina Proverbia lucubrationum reliquæ paucæ in Ruæi editionis tomo tertio exstant; quarum etsi aliquot lemmata Vaticanus quoque codex tenebat, nos hæc tamen omisimus, quia partes tantummodo ineditas constitutum vobis erat vulgare, ut futuris videlicet magni Adamantii editoribus non parvitemam mantissam præpararemus. Laudatissimum vero Origenem cur jam opus sit a nobis laudari? Utiq; præter tantæ gloriæ tantique meriti nomen, sunt in his Vaticanis Origenis paginis eximia pietatis semina, altæ de Deo sententiæ, dogmatum interdum contra hæreses affirmaciones, mystici passim sensus, suasiones virtutis, vitiorum detestationes: quibus aliisque hujusmodi Origenianis, cum opus erit, dogmaticæ moralisq; scientiæ magistri uti poterunt. ΜΑΙ.

CAP. I.

(1) Παροιμία ἐστὶ λόγος ἀπόκρυφος δι' ἑτέρου προ-
δῆλου σημαίνωμενος.

Τούτου χάριν ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ τοῦ γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν· ἡ σοφία ἐστὶ γνῶσις πνευματικῆ, τοὺς περὶ Θεοῦ, καὶ ἀσωμάτων, καὶ κρίσεως, καὶ προνοίας περιέχουσα λόγους, ἡ τὴν περὶ ἠθικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς ἀποκαλύπτουσα θεωρίαν. Ἡ ἡ σοφία ἐστὶ γνῶσις σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, καὶ τῆς ἐν τοῦτω θεωρουμένης κρίσεως καὶ προνοίας· παιδεία ἐστὶ μετριοπάθεια παθῶν περὶ τὸ παθητικὸν ἢ ἄλογον τῆς ψυχῆς μέρος θεωρουμένη· καὶ θεολογῶν δέ τις ἐπιτεταμένως, ἔγνω σοφίαν.

Τούτέστιν ὀρθὸν καὶ ἀδιάτροπον εἶναι τὸ κριτήριον ἀνεπιστήμων γὰρ τις ὢν δικαιοσύνης, οὐκ ἂν διέλοι τὰς ἀμφισβητήσεις ὀρθῶς· οὐδὲ Σολομὼν γὰρ B ἔκρινεν ὀρθῶς ταῖς πόρναις, μὴ σώζων ἀκριβεῖς τοῦ δικαίου τοὺς λόγους· ὀρθῶς δὲ καὶ ἀδιαστρόφως κρινοῦμεν, εἰ πειθόμεθα μὲν ἀρετῇ, καταγινώσκομεν δὲ κακίας. Τρία δὲ κριτήρια ἐν ἡμῖν αἰσθησις, λόγος, καὶ νοῦς· καὶ ἡ μὲν αἰσθησις, τῶν αἰσθητῶν· ὁ δὲ λόγος,

¹ v. 1. ² v. 3.

(1) Hic brevitatē causa versus omittuntur, adnotato nihilominus in inferiori pagina eorum ordine.

¹ Proverbium est sermo areanus, qui per alium manifestum significatur.

Propterea in Israele regnavit, ut cognosceret sapientiam ac disciplinam. Sapientia est scientia spiritalis, quæ de Deo, incorporeis, iudicio, et providentia continet doctrinam, quæque rei ethicæ, physicæ ac theologicæ theoriam revelat. Vel, sapientia est cognitio corporalium et incorporalium, nec non iudicii ac providentiæ quæ in his spectatur. Disciplina est moderatio cupiditatum, quæ in parte animæ patibili et irrationali consideratur. Quin etiam si quis enixe theologiæ vacet, is sapientiam cognoverit.

² Nempe ut sit rectum et invertibile criterium. Qui enim imperitus æqui juris fuerit, controversiis haud recte discernet. Nam neque Salomon rectam sententiam meretricibus tulisset, nisi accuratam æqui juris doctrinam observasset. Recte autem, et non oblique, iudicabimus, si virtuti obsequemur, et nequitiam damnabimus. Tria porro nostra criteria sunt: sensus, oratio, mens. Et sensus quidem, sen-

sibilia respicit ; oratio, verba et cogitationes ; mens denique, in intellectualibus rebus versatur.

^a Sicut mens per sensus ad sensibilia intenditur, ita etiam per virtutes intellectualia observat. Quamobrem sensus quoque continere rationem, sapiens Salomon nos docet.

^a Qui nequitiam habent, quatenus improbi sunt, sapientiam aspernantur : et quia timore carent, qui sensus initium facit, idcirco fatui sunt et sapientiae contemptores. Quid ita ? quia neque agunt, neque intelligunt. Quisquis enim male agit, lucem odit. Neque eos propria natura dehonestat, sed ipsorum inscitia. Verumtamen pii homines disciplinam amplectuntur, ut mandato animo excipiant illam, quæ in malivolam animam non ingreditur, sapientiam. Secus, qui Dei timore carent, qui sensus initium facit, neque sapientiam neque disciplinam sapiunt, sed utramque aspernantur : velut illi qui Vetus Testamentum non admittunt, et Creatorem crudelitatis insimulant.

^a Sicut vertex et collum hic denotat mentem, ita etiam corona et torques significant hoc loco scientiam. Solet enim Spiritus sanctus multis nominibus indigare Deum et angelos ejus, mentem ac virtutem, scientiam et insipientiam, malitiam, ipsamque diabolum cum angelis ejus. Haud vero temere nemina imponit, ut quidam existimant ; sed ea diversarum operationum sunt indicia : Deo quidem per angelos in nobis operante ; et nobis in eo vicissim, pariterque diabolo erga nos agente.

^a Hi sunt adversariorum cohæredes, qui eandem cum ipsis participant improbitatem. Commune porro est, quod non est unius Dei. Animadvertite autem concordiam improbam et exitiosam.

^a Rete est æterna pœna, et varia punitio quæ a justo iudice impuris animabus imponitur, ut inale natæ alæ perdantur. Jam vero pennati nos homines dicimur, quia volandi viribus, siquidem velimus, præditi sumus.

^a Exitum nunc appellat egredientem a malitia et insipientia animam. Ille autem est filiorum Israelis exitus, qui fit post genesim ex iudicio Dei ac magisterio. Jam ipsam animam dicit plateam : « Dilata enim, inquit Scriptura, os tuum, et implebo illud. » ^D « Et vos quoque dilatamini, » ait in secunda ad Corinthios Paulus. Et ab anima quidem, quæ ita evasit, celebratur sapientia, et in terra virtutibus spatiosa confidenter degit. Summos autem muros dicit ipsius summam a cupiditatibus tranquillitatem : quandoquidem qui legem diligunt, murum sibi circumdant. Cujusmodi muri gratia precatur David dicens : « Edificantur muri Hierusalem : » id est hujus meæ animæ prostrati muri propter Uriæ negotium.

^a Quomodo ergo dixit antea Salomon : « Qui per-

^a v. 7. ^b ibid. ^c v. 9. ^d v. 14. ^e v. 17. ^f v. 20. ^g v. 26.

(1') Hæc partim repetuntur ex superioribus ; sed tamen ita se habet codex.

τῶν βημάτων καὶ τῶν νοημάτων· ὁ δὲ νοῦς, θεωρία τῶν νοητῶν.

^a Ὅσπερ διὰ τῶν αἰσθήσεων ὁ νοῦς ἐπιβάλλει τοῖς αἰσθητοῖς, οὕτω καὶ διὰ τῶν ἀρετῶν ἐποπτεύει τὰ νοητά· διόπερ καὶ αἰσθήσεως αὐτὸν λόγον ἐπέχειν ὁ σοφὸς Σολομὼν ἡμᾶς διδάσκει.

^B Οἱ κτώμενοι κακίαν, τῷ κακοῖ εἶναι ἐξουθενοῦσι σοφίαν· καὶ μὴ ἔχοντες φόβον τὸν ποιῶντα ἀρχὴν αἰσθήσεως, ἀναισθητοῦσι καὶ ἐξουθενοῦσι σοφίαν· πῶς ; τῷ μὴ πράττειν μηδὲ μετιέναι· πᾶς γὰρ ὁ τὰ φαῦλα πράττων, μισεῖ τὸ φῶς· ἀλλ' οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἀτιμάζεται, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἐκείνων ἀγνοίαν· ἀλλ' οἱ εὐσεβεῖς αἰρουῦνται τὴν παιδείαν, ἵνα τὴν ψυχὴν καθαρθῆντες, εἰσδέξωνται τὴν εἰς κακότεχνον ψυχὴν μὴ εἰσιούσαν σοφίαν· οἱ δὲ μὴ ἔχοντες φόβον Θεοῦ, τὸν ποιῶντα ἀρχὴν αἰσθήσεως, ἀναισθητοῦσι σοφίας καὶ παιδείας, καὶ ἐξουθενοῦσιν ἀμφοτέρα (1')· ὡς οἱ τὴν Παλαιὰν μὴ δεχόμενοι, καὶ τὸν Δημιουργὸν ὡς ὠμὸν διαβάλλοντες.

^C Ὅσπερ ἡ κορυφή καὶ ὁ τράχηλος δηλοῖ ἐνταῦθα τὸν νοῦν, οὕτω καὶ ὁ στέφανος καὶ ὁ κλοιὸς ἐνταῦθα σημαίνει τὴν γνῶσιν· αὕτη γὰρ ἡ συνήθεια τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, πολλοῖς ὀνόμασιν ὠνόμασε τὸν Θεόν τε καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ τὸν νοῦν, καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν γνῶσιν, καὶ τὴν ἀγνοσίαν, καὶ τὴν κακίαν, καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ· οὐχ ἀπλῶς δὲ τίθησι τὰ ὀνόματα, ὡς τινες ὁφονται· διαφόρων ἐνεργειῶν εἰσὶ γνῶσιματα· Θεοῦ δὲ διὰ τῶν ἀγγέλων ἡμῖν ἐνεργοῦντος, καὶ ἡμῶν ἐν αὐτῷ, δαιμόνων τε πρὸς ἡμᾶς.

Οὗτοι συγχληρονόμοι τῶν ἀντικειμένων εἰσὶν, οἱ τῆς αὐτῆς αὐτοῖς κακίας μεταλαμβάνοντες· κοινὸν δέ ἐστιν, ὃ μὴ τοῦ ἐνός ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ὅρα δὲ ὁμόνοιαν πονηρὰν καὶ δλεθρον.

Δίκτυόν ἐστι κόλασις αἰώνιος, καὶ πολυσχιδῆς τιμωρία παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ ταῖς ἀκαθάρτους προσαγομένη ψυχαῖς ἐπ' ἀπωλεία τῶν κακῶς ἐκφύτων πτερῶν· πτερωτὰ δὲ, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι οἱ δύναμιν ἐὰν θέλωμεν ἔχοντες τοῦ ἀναπτῆναι.

^D Ἐξοδὸν νῦν ὀνομάζει τὴν ἐξεληθοῦσαν ψυχὴν ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνοσίας· τοιαύτη δὲ ἐξοδὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἡ μετὰ τὴν ἐκ τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ καὶ διδασκαλίας γένεσιν γεγонуῖα· τὴν αὐτὴν δὲ ψυχὴν καὶ πλατεῖαν λέγει· « Πλάτυνον γὰρ, φησί, τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό· » καὶ « πλατύνητε, φησί, καὶ ὑμεῖς, » ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ὁ Παῦλος· καὶ ὑπὸ μὲν τῆς οὕτως ἐξερχομένης ψυχῆς, ὑμνεῖται ἡ σοφία· ἐν δὲ γῆ πλατυνομένη διὰ τῶν ἀρετῶν, παρρησίαν ἀγει. Ἄκρων δὲ τειχέων αὐτῆς, τὴν ἀκρὰν ἀπάθειαν λέγει· εἴπερ οἱ ἀγαπῶντες τὸν νόμον, παραβάλλουσιν ἑαυτοῖς τείχος· ὑπὲρ οὗ τείχους εὐχεται καὶ ὁ Δαυὶδ λέγων· « Οἰκοδομηθήτω τὰ τείχη Ἱερουσαλήμ, » τούτεστι τῆς τοιαύτης ψυχῆς τὰ καταπεπτωκότα, δηλονότι ἐκ τῆς τοῦ Ὁυρίου προφάσεως.

Πῶς οὖν ἐμπροσθέν φησιν ὁ Σολομὼν· « Ὁ δὲ ἐπιχα-

ρων ἀπολλυμένων οὐκ ἀθωωθήσεται; » Ἡ τὰχα οὕτως χαίρει ἡ σοφία, ὡς ἐχάρη ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ Ματθαίου τοῦ τελώνου, καὶ ἐπὶ τοῦ ληστοῦ ἀπωλείᾳ πιστεύσαντος τῷ Χριστῷ; τοῦ μὲν γὰρ, τὸν ληστήν ἡ σοφία τοῦ δὲ, τὸν τελώνην ἀπώλεσε (2).

Πολιορκία ἐστὶ διδασκαλία ἠθικῆ, τὴν κακῶς οἰκοδομηθεῖσαν ψυχὴν καταστρέφουσα ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ πολιορκίᾳ.

Ὅσπερ τὰ νήπια μεταξὺ δικαίων καὶ ἀδίκων εἰσίν, οὕτω καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι μεταξὺ ἀγγέλων τε καὶ δαιμόνων εἰσίν, μήτε δαίμονες ὄντες μήτε ἄγγελοι χρηματίζοντες, μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· ἠδίκουν δὲ νηπίους, εἶπε, περὶ ὧν Χριστὸς ἔφη· Μὴ σκανδαλίσητε ἓνα τῶν μικρῶν τούτων.

Ὁ ἀπαθὴς ἠσυχάζει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ λογισμοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον κατασκηνώσει ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ· ὡς ἀκούσας καὶ φυλάξας τὰ προστάγματα αὐτοῦ, ὅτι ἠλπισεν ἐπ' αὐτόν.

Οὕτως κρύπτει ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ὁ ποιῶν αὐτήν, ἢ ὁ μὴ ἐπὶ κενοδοξίᾳ ποιῶν· ὅθεν καὶ οἱ δαίμονες ἐκ τοῦ μὴ συγχωρεῖν αὐτὴν ποιεῖν ἡμᾶς, ἀρπάζειν λέγονται.

Τότε συνήσεις πῶς ὁ φόβος τοῦ Κυρίου ἀρχὴ σοφίας ἐστίν, καὶ πῶς τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως γίνεται πρόξενος, ὅταν ἐν πίστει καὶ πόθῳ αὐτῷ ὑπάρχησιν προσδεῆς· προὑπάρξει δὲ δεῖ σοφίαν καὶ σύνεσιν, πρὸς τὸ δυνηθῆναι· συνεῖναι φόβον Κυρίου· προσάξωμεν δὲ ταῦτα τοῖς τὴν σοφίαν καὶ σύνεσιν ἐξουθενούσι· καταφεύγειν δὲ βουλομένοις ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι τὸν Θεόν, ὡς ἐπὶ εὐχερὲς πρᾶγμα.

Χριστοῦ γὰρ μὴ βυομένου, ὡς ἀγαθὴν ὀδεύσομεν τὴν κακὴν· ἄγιοι μὲν γὰρ πάντα λέγουσι πιστά· τὰ δὲ οὐ· ὁ δὲ διάβολος οὐδὲν πιστὸν, ἀντὶ τοῦ, πίστεως ἄξιον· ἄνδρα γὰρ νῦν τὸν διάβολον λέγει, ὡς ἐν Εὐαγγελίοις· εἴ γε ἄνθρωπος πονηρὸς ἔσπειρε τὰ ζιζάνια· μεγίστη δὲ ὡς εἰκεν ἐπιβουλῆ, τὸ περιτυχεῖν βουλῇ κακῇ, καὶ ἀνδράσι δολίοις καὶ ὑπόλοις καὶ πονηροῖς.

Εἰ ἡ ποιά βουλῆ συντετριμμένη ἦγουν ἐσκοτισμένη, νοῦ κίνησις ἐστίν, πῶς αὕτη ἀπέλιπεν διδασκαλίαν νεότητος; πῶς δὲ καὶ θείας ἐπελάθετο διαθήκης; Ὡς γὰρ περὶ ζώου λογικοῦ, τῆς κακῆς βουλῆς ἡμῖν διαλέγεται. Ἡ νῦν βουλὴν κακὴν τὸν διάβολον λέγει· οὗτος γὰρ κακῶς ἐβουλεύσατο, εἰπὼν· « Ἐπάνω τῶν ἀστρῶν θήσω τὸν θρόνον μου, καὶ ἐσώματι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ » ἐπελάθετο δὲ τῆς θείας γνώσεως, καταλιπὼν τὴν διδασκαλίαν τῆς νεότητος· ἥτις νεότης τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν δηλοῖ, καθ' ἣν καὶ ζηλωτὸς ἦν· εἰ δὲ νέος δύναται συνετίξιν ἐνθα πολὺ τὸ δυσήνιον, μὴ παρούσης· πολλῶν μᾶλλον πρεσβύτη ὠφέλιμος.

Ὅσοι καταλαμβάνονται ὑπὸ ἐνιαυτῶν ζωῆς, διὰ τῶν ἔργων τῆς μελλούσης αἰεζώου ζωῆς, οὗτοι κατα-

¹⁰ v. 27. ¹¹ v. 32. ¹² v. 35. ¹³ v. 4. ¹⁴ v. 3. ¹⁵ v. 12. ¹⁶ v. 47. ¹⁷ v. 49.

(2) Locutus de variis σοφίας generibus Origenes, hic quidem pravam serpentis, seu diaboli, sapientiam indigitat.

A cuncte gaudet, non erit innocens? » Vel igitur ita gaudet sapientia, prout de pereunte publicano Mattheo gavisa est, nec non de pereunte latrone qui Christo credidit? Certe hic latronem sapientia, illic vero publicanum pessumdedit.

¹⁰ Cōsessio est moralis doctrina, quæ male ædificatam animam subjungat obsidenti Deo.

¹¹ Sicut infantes medii sunt inter justos et injustos, sic etiam cuncti homines medii inter angelos dæmonesque sunt, quia neque angeli sunt neque dæmones ante sæculi consummationem. Injuriam autem inferebant, inquit, parvulis, de quibus Christus dixit: Cavete ne quem ex his parvulis scandalizetis.

¹² Cupiditatibus homo liber nullam pravam cogitationem experitur, et paulo post in regno Dei habitabit: quippe qui mandata ejus custodiverit, quia speravit in eum.

CAP. II.

¹³ Sic Dei præceptum abscondit, qui illud observat, vel qui haud ob vanam gloriam observat. Quare et dæmones, dum nos non sinunt illud observare, rapere dicuntur.

¹⁴ Tunc intelliges quomodo timor Domini initium sapientiæ sit, et quomodo agnitionis Dei dator sit, quotiescunque cum fide et desiderio fies Deo simplex. Sed anteire debet sapientia et intelligentia, prius quam Domini timorem comprehendere mente queas. Hæc iis inculcamus qui sapientiam et intelligentiam aspernantur; et tamen ad Dei timorem accedere volunt, tanquam ad facile negotium.

¹⁵ Nisi Christus nos liberet, mala via quasi bona pergemus. Sancti certe fideliter omnia dicunt, et quæ sunt secus. Diabolus vero nihili fideliter, id est fide dignum. Namque hic diabolus viri nomine denotat, ut in Evangeliiis, siquidem illic malus homo zizania sevit. Maximarum certe insidiarum instar est, cum aliquis in pravum consilium incidit, atque in homines dolosos, fallaces, et improbos.

¹⁶ Si cuiusmodi consilium contritum, id est obscuratum, mentis commotio est, cur adolescentiæ disciplinam deseruit; cur divini fœderis oblita est? Nam veluti eum rationali animali de pravo consilio nobiscum loquitur. Vel nunc malum consilium dicit diabolus. Hic enim improbe secum deliberavit, dicens: « Super astra ponam thronum meum, eroque similis Altissimo. » Sed oblitus est divini agnitionis, abjecta adolescentiæ disciplina. Adolescentia autem intelligitur prior ejus status, quo felix erat. Quod si adolescentem disciplina erudire valet, quæ ætas absque disciplina valde contumax est; utique multo erit utilior homini seni.

¹⁷ Quicumque apprehenduntur ab annis vitæ, per opera futuræ æternæ vitæ, hi rectas semitas inve-

nient imperturbatæ quietæque vitæ (Qui secus misericordia Dei non compelluntur in vias reetas æternæ vitæ.—¹⁸ Nam sectatores justitiæ diligit Dominus, neque eos capiet consillum malum. Qui autem non apprehendunt rectas vitæ vias, non convertentur ad regnum Dei, quia scilicet diabolo confidunt.

¹⁹ Ille obliviscitur legis, qui legitime non vivit : meminit vero legis, qui ex ejus norma vitam componit. Ille item verba Dei custodit, qui non ea tantummodo exsequitur, sed et aliis idem facere suadet. Is autem verba Dei pessumdat, qui nec ipse ea exsequi vult, et alios insuper impedit. Non enim auditores legis justificabuntur.

²⁰ Sanitas, quam virtus præbet, medela est vitæ tuæ : sic etiam Dei gratia et cura cogitationibus tuis et consiliis. Cum animæ vires, id est virtutes, divinam curam sortitæ fuerint, tunc omnia ossa mea dicent : « Domine, Domine, quis similis est tibi ? » Nam divino præsidio impetrato, memorialis facultas animæ prorsus dicet : « Memor fui Dei, et lætata sum. » Similiter contemplativa facultas dicet : « Intellexi opera tua, et obstupui. » Desiderativa æque dicet : « Domine, coram te omne desiderium meum. » Denique rationalis facultas dicet : « Cogitavi dies antiquos. » Reliquæ pariter facultates ita se gerent.

²¹ Sapientiæ studiosis nihil molestum erit, sicut etiam in pecuniæ cupiditate usvenit. Mens pura propinquat sapientiæ, quia quod bonum est dignoscit. Veruntamen impura mens sapientia procul aberit.

²² Hoc lignum post transgressionem gustare Adamus prohibetur ; quippe quia a justitiæ fructibus nascitur arbor vitæ. Arbor vero vitæ, sapientia Dei est. Merito autem tangere lignum hoc interdicitur iniquo cuivis.

²³ Deus sapientia sua terram quoque fundavit, et sensu ejus eruperunt abyssi, et nubes rore manarunt. Quam ergo hic Salomon terram dixit, Paulus latitudinem appellavit ; et qui hic cæli dicuntur, altitudinem ille vocat in Epistola ad Ephesios ; et quæ tropice dicuntur abyssi, eas profunditatem dicit : roriferas denique nubes, longitudinem. Hæc porro omnia rationalium naturarum symbola sunt, quæ ornata et corpore differunt secundum propriæ constitutionis analogiam. Congruit sapientiæ nomen etiam Dei Filio. Sed et anima fidelis, terra est centuplicem fructum reddens : quæ quidem ex pinguedine, id est sapientia, sapiens fit, Deo sapientiam super ea fundante. Facit enim hanc animam doctrinæ cumulum, sapientiæ cinnam ; atque ex ea semper proficiente, cælum efficit, purissimam creaturam, angelorum atque intellectualium substantiarum habitaculum, exsistentis Dei sensu præditam,

A λαμβάνουσι τριβους εὐθείας τῆς ἀταράχου καὶ ἀδιαστάτου ζωῆς· οὐ καταλαμβάνονται ὑπὸ τῶν εἰκτειρῶν αὐτοῦ εἰς τὰς τριβους τῆς εὐθείας ἀειζωίας. — Διόκοντας γὰρ δικαιοσύνην ἀγαπᾷ Κύριος, καὶ οὐ μὴ συγκαταλάβηται αὐτοὺς ἢ τοῦ πονηροῦ βουλή· οὐ καταλαμβάνουσι δὲ τριβους εὐθείας ζωῆς· οὐδὲ μὴ ἐντιστρέφουσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, αἱ τῷ διαβόλῳ πεποιθότες.

CAP. III.

Οὗτος ἐπιλανθάνεται τοῦ νόμου, ὁ μὴ νομίμως βιώσῃ· οὗτος δὲ μέμνηται τοῦ νόμου, ὁ ζῶν κατ' αὐτόν· καὶ οὗτος τηρεῖ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ, ὁ μὴ μόνον ποιῶν αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις συμβουλευόμενος. Οὗτος δὲ ἀπόλλυσιν αὐτὰ, ὁ μὴ βουλόμενος πράττειν αὐτὰ, καὶ ἐτέρους κωλύων· οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.

B Ἰασίς ἐστὶν ἡ ἐξ ἀρετῆς ὑγίεια τῆ πολιτείας σου· ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ ἐπιμέλεια τοῖς λογισμοῖς σου καὶ διανοήμασιν· ὅταν αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἦγουν αἱ ἀρεταί, ἐπιμελείας τύχῳσι, τὸ τριηκῆτα ἐρούσι πάντα τὰ ὅσα μου· « Κύριε, Κύριε, τίς ὁμοίος σοι ; » Ἐπιμελείας γὰρ τυχοῦσα ἡ μνημονευτικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, πάντως ἐρεῖ τό· « Ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ καὶ εὐφράνθην. » Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ὀπτικὴ λέξει τό· « Κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην. » Ὁσαύτως δὲ καὶ ἡ ἐπιθυμητικὴ· « Κύριε, ἐναντίον σου πᾶσα ἡ ἐπιθυμία μου· » ἐρεῖ δὲ καὶ ἡ λογικὴ· « Διελογισάμην ἡμέρας ἀρχαίας. » Κατὰ ταῦτα συμβῆσεται καὶ ἐπὶ τῶν Ἑλλῶν δυνάμεων.

C Τοῦτέστι τοῖς βουλομένοις οὐδὲν δύσκολον ἔχει, κερθᾶπερ ἡ τῶν χρημάτων ἐπιθυμία· νοῦς καθαρὸς ἐγγίζει σοφίᾳ· ἐπειδὴ τὸ εὖ γινώσκει· ὁ δὲ ἀκάθαρτος μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

Τούτου τοῦ ξύλου μετὰ τὴν παράθεισιν ὁ Ἄδὰμ μεταλαμβάνειν κωλύεται· εἴπερ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φυτεύεται δένδρον ζωῆς· τὸ δὲ δένδρον ζωῆς, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία ἐστὶ· δικαίως δὲ ἀφασθαι κεκώλυται τούτου τοῦ ξύλου πᾶς παράνομος.

D Ὁ Θεὸς τῇ μὲν σοφίᾳ καὶ τὴν γῆν ἐθεμελίωσε· διὰ δὲ τῆς αἰσθήσεως αὐτοῦ ἐβράβησαν ἄβυσσοι, τὰ δὲ νέφη ἐβράβησαν ὄρους· ἦν οὖν ἐνταῦθα γῆν εἶπε, Παῦλος ὁ ἅγιος πλάτος ὀνόμασε· καὶ τοῦς ἐνταῦθα οὐρανοῦς λεγομένους, ὕψος ἐκεῖνος ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίουσ καλεῖ· καὶ τὰς λεγομένας τροπικῶς ἀβύσσους, ὀνομάζει βάθος· τὰ δεδρωσώμενα νέφη, μήκος καλεῖ· ταῦτα δὲ πάντα λογικῶν ἐστὶ φύσεων σύμβολα, διαιρουμένων κόσμοις καὶ σώματι κατὰ ἀναλογίαν τῆς καταστάσεως· ἀρμόζει τοῦτο καὶ νῦν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἡ πιστὴ, γῆ ἐστὶν ἑκατονταπλασίον καρποφοροῦσα· αὕτη δὲ ἐκ τῆς πίστητος, ἥτις ἐστὶ σοφία, σοφὴ· θεμελιούντος αὐτὴν ἐπ' αὐτῇ τοῦ Θεοῦ· ἐδράζει γὰρ αὐτὴν τὴν συναγωγὴν τῆς διδασκαλίας, καὶ πῆξιν ἀπὸ σοφίας ποιούμενος· καὶ αἰεὶ προκοποῦστος, οὐρανὸν ἀπεργάζεται, καθαρῶτατον κτίσμα, ἀγγέλων τε καὶ τῶν νεορῶν οὐσιῶν οἰκητήριον, λαβοῦσάν τε αἰσθη-

¹⁸ v. 19. ¹⁹ v. 1. ²⁰ v. 8. ²¹ v. 15. ²² v. 18. ²³ v. 19.

ων τοῦ ὄντος, καὶ κατανοοῦσαν τὴν τῶν πραγμάτων ἀκρίβειαν, οἶονεὶ τὸ πολύμυθον τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων.

Πρὸς μόνην τὴν σοφίαν ἀδυνατοῦσιν οἱ δαίμονες, λογισμοὺς ἐμβάλλειν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ σεσοφισμένου μὴ συγχωροῦμενοι· ὁ γὰρ νοῦς τοῖς τῆς σοφίας ἀντιποιοῦμενος θεωρήμασιν, ἀνεπίδεκτος γίνεταί λογισμῶν ἀκαθάρτων. — Νοῦς καθαρὸς ἐγγίζει σοφία, ἐπειδὴ τὸ εὖ γινώσκει· ὁ δὲ ἀκάθαρτος μακρυνθῆσεται ἀπ' αὐτῆς.

Πρόσκομμα λογικῆς φύσεώς ἐστι λογισμὸς ἀκάθαρτος, ἢ γνώσις ψευδῆς· ὁ δὲ τῆ τοῦ Θεοῦ βουλῆ περιστοιχειούμενος, ἐν τοῦτοις οὐ προσκόπτει.

Οὔτε ἐφοδός, φησὶ, πονηρῶν λογισμῶν φοβήσεται τὸν γεγονότα σοφόν, οὔτε ἀσεβεῖς ἐξωθεν ἐπιόντες τὴν αὐτοῦ καθαιρήτους δύναμιν, ἐρημῶσαι θέλοντες τῶν φύσει καλῶν· τὸν γὰρ ἀνάλωτον οὐδεὶς δυνησεται λαβεῖν· καίτοι, τί τοῦ ἀσεβοῦς ἀθαδέστερον; Ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ φησι τοῦ παντοδαποῦ θηρίου περιγενήσῃ, πρῶτος ὢν καὶ ἐπεικτής, τοῦ Κυρίου ὄντος μετὰ σοῦ· ἐντεῦθεν δὲ μανθάνομεν, ὡς ἡ ἐλεημοσύνη περιαιρεῖ φοβεράς φαντασίας, νύκτωρ ἡμῖν συμβαινούσας, ἢ καὶ θεωρητικῶς· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ μεταστάσει πονηρῶν κατηγοριῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ κρίσει βλαπτικῶν κολάσεων περιαιρεῖ τοὺς οὔτω φρονούντας· τὸ αὐτὸ δὲ ποιεῖ καὶ πραότης καὶ ἀοργησία, καὶ μακροθυμία, καὶ ὅσα πέφυκε καταστέλλειν τὸν θυμὸν ταρασσόμενον· εἴπερ ἐκ τῆς ταραχῆς τοῦ θυμοῦ τὰ φοβερὰ φάσματα εἴωθε γίνεσθαι.

Οὐ μόνον τῶν ἐδωδῆμων μὴ ἀπόσχη εὖ ποιεῖν ἐνδεῆ, ἀλλὰ καὶ γνώσεως Θεοῦ καὶ σοφίας καὶ ἐντολῶν· καὶ πᾶν ὅτιοῦν Θεῷ φίλον καὶ πρὸς αὐτὸν οἰκτιροῦν, μὴ ἀπόσχη εὖ ποιεῖν τῷ ἐνδεομένῳ σου.

Αὕτη ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἔχθρα ἀπεργάζεται τινα κακόν, οὐ μόνον σωματικόν, ἀλλὰ καὶ ψυχικόν.

Ἄγνοια Κυρίου ἐν οἴκοις ἀσεβῶν, γνώσις δὲ Θεοῦ ἐν ψυχαῖς δικαίων· ἐπαύλις δικαίων εὐλογοῦνται, ὅταν ὁ Χριστὸς ἀπονέμη τὰ γέρα ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν· τοῖς ἀσεβέσι δὲ κατάραν καὶ οὐκ εὐλογίαν.

Ἡ ἄκρα κακία καὶ εἰς τέλος ἐπλημένη, ὑπερηφανία καλεῖται· ἀντιτάσσεται δὲ Κύριος τοῖς μὲν ἀδίκοις, ὡς δικαιοσύνη· τοῖς ψεύσταις, ὡς ἀλήθεια· τοῖς δὲ ὑπερηφάνοις, ὡς ταπεινοφροσύνη· διὸ καὶ τοῖς ταπεινὰ φρονοῦσι φίλος ἐστὶ· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, Δίδωσι χάριν ταπεινοῖς· τοῖς δὲ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται.

Δόξαν οὐράνιον κληρονομήσουσιν οἱ τὴν ἐνθεον σοφίαν μαθόντες τε καὶ διδάξαντες· ὑψώσαν δὲ αὐτοῖς ἀτιμίαν οἱ ἀσεβεῖς ἐνώπιον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων παρὰ τοῦ Χριστοῦ.

rerum intimæ naturæ peritam, et variorum Dei judiciorum.

²⁵ Sapientiæ tantummodo prævalere nequeunt demones, qui *pravas* cogitationes in cor sapientis non sinuntur injicere. Nam mens sapientiæ contemplationibus intenta, impuris cogitationibus sit impervia. — Mens pura appropinquat sapientiæ, quia quod rectum est agnoscit : secus vero impura mens a sapientia longe discedit.

²⁶ Scandalum rationalis naturæ est cogitatio impura, vel falsa cognitio. Qui autem divina voluntate circummunitus est, in ante dicta non incurrit.

²⁷ Neque incursio, inquit, molarum cogitationum sapientem terrefacient; neque impii exterius irruentes, virtutem ejus infringent, dum cum naturalibus bonis spoliare volunt. Namque inexpugnabilem quis expugnet? Quanquam revera impio homine nihil est audacius. Quin adeo ipsam quoque immanissimam feram superabis, mitis si fueris et benignus, Deo tibi assistente. Hinc intelligimus, ab eleemosyna exstingui malas cogitationes, quæ noctu nobis eveniunt, vel per phantasiam. Neque id tantummodo; sed a malis in vitæ transitu accusationibus, et a molestis judicii pœnis liberat eos qui hac mente sunt. Idem præstant mansuetudo, lenitas, patientia, et quæcumque ad cohibendas iræ commotiones spectant : siquidem ex iræ perturbatione terribiles phantasie fieri solent.

²⁸ Non alimonix tantummodo largus esto indigenti, verum etiam notitiæ Dei sapientiæque ejus et præceptorum. Et quidquid Deo gratum est, eique nos appropinquans, ne tribuere abnuas ei qui ope tua indiget.

²⁹ Hæc adversus proximum inimicitia male facit hominis non corpori tantum, sed etiam animæ.

³⁰ Ignorantia Dei in domibus impiorum; Dei contra notitia in animabus justorum. Domicilia justorum benedicuntur : cum scilicet Christus ipsorum operibus præmia retribuet; verumtamen impiis maledictionem, non benedictionem.

³¹ Summa et consummata nequitia, superbia appellatur. Adversatur autem Deus injustis, quatenus justitia est, mendacibus quatenus veritas, superbis quatenus modestia est. Propterea et humilium amicus est. Ita enim significant verba : Humilibus dat gratiam; at superbis adversatur.

³² Cœlestem gloriam hæreditabunt, qui divinam sapientiam didicerint et docuerint. Cumulant vero sibi ignominiam impii, coram angelis et hominibus, a Christo.

CAP. IV.

Παιδείαν, τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν λέγει· ἐννοίαν, τὴν Θεῖαν γνώσιν· υἱὸς δὲ ἀρετῶν ὁ κατ' αὐτὰς πεποιω-

³³ Disciplinam dicit moralem virtutem; intellectum, divinam scientiam. Filius autem virtutum

²⁵ v. 18. ²⁶ v. 25. ²⁷ v. 25. ²⁸ v. 27. ²⁹ v. 30. ³⁰ v. 33. ³¹ v. 34. ³² v. 35. ³³ v. 1.

quique haud alterius virtutem, in ea se
 A μένος, ὅς οὐκ ἄλλου χάριν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀρετῆς τὰ
 κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖ.

caeleste regnum, si
 . Hic porro animad-
 n dici ab eo mentem,
 inum accipit injuste,
 ur. Nam iniqua illa
 nis negotiis, quæ si
 i fortunatur.

ata Domini sunt, quæ
 ibuunt observantibus
 cognitio Dei, quæ nos
 ogitationem, omnem-

m vergunt viam, quæ
 utem vias dixit virtu-
 leducunt. Multiplica-
 , qui in prophetarum
 recipitque per unige-
 a vitæ justæ viis diri-
 aa vita.

est nequitia, et falsa
 um est. Hostes enim
 nimas perimunt.

somnum; at impii
 quibus certe somnum
 credibiliter ostendi
 iendo somno dæmo-

nosque illuminant in
 futura comparetur,
 ec exsurgat dies, in
 dicit, quoad tuto in
 edunt. Est enim dici
 . Quod sane Christus
 n die, non offendit.
 ui cum neque sciunt
 ambulat et offen-
 eniunt, quasi igno-
 enim sibi tenebras
 rfus in mediis etiam
 itia autem, in luce

erant impii sciunt,
 um norunt; denique
 um animadverfunt;
 n est.

scatet aqua vivens
 ristis cognitio. David
 fontes aquarum, et
 is ferrarum, sub
 tri Jesu Christi.

ant, id est ea tan-

Δῶρον ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν, τὴν ἐπουράνιον βα-
 σιλείαν, ἐὰν τὸν νόμον μου μὴ ἐγκαταλίπητε· ση-
 μειωτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι δῶρον ἀγαθὸν ὀνομάζει
 τὸν νοῦν, διὰ τὸν λαμβάνοντα δῶρα ἐν κόλπῳ ἀδίκως,
 καὶ μὴ κατευοδούμενον· ἐκεῖνα γὰρ δῶρα ἄδικοι, τὰ
 πράγματα λέγει τοῦ πονηροῦ, ἅπερ ὁ νοῦς δεχόμε-
 νος, οὐ κατευοδοῦται ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

Στέφανος χαρίτων αἱ ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ εἰσιν, αἰτινες
 τὸν στέφανον τῆς βασιλείας ἀντιπαρέχουσι τοῖς
 ποιούσιν αὐτάς· στέφανος δὲ τρυφῆς ἢ γνῶσις ἢ τοῦ
 Θεοῦ, ἥτις ὑπερασπίζουσα ἡμῶν, πάντα λογισμῶν
 ἐμπαθῆ, καὶ πᾶσαν γνῶσιν ψευδῆ ἀπωθεῖται.

B Αὐταὶ αἱ πολλαὶ ὁδοὶ εἰς μίαν ἄγουσιν ὁδὸν, τὴν
 εἰπούσαν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός· πολλαὶ δὲ εἰρηκεν ὁδοὺς,
 τὰς ἀρετὰς τὰς φεροῦσας ἐπὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ.
 Πληθυνθήσεται δὲ ἐτη ζωῆς τοῦ ἀκούοντος διὰ τῶν
 προφητῶν τοῦ ἐπουρανοῦ Πατρὸς, καὶ δεχομένου διὰ
 τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοὺς λόγους αὐτοῦ, εἰς τὴν κατ-
 ευθυνθῆναι ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς δικαιοσύνης τοῦ βίου,
 ὅπως ἀποσωθῆ εἰς τὴν αἰείζωνον ζωὴν.

Τούτου τοῦ στρατοῦ ὁ τόπος ἐστὶν ἡ κακία καὶ ἡ
 ψευδῶνυμος γνῶσις, καὶ πᾶν ὅτιοῦν ἄδεκτον τῆ Θεῶ·
 πολέμιοι γὰρ εἰσιν οἱ ἀσεβεῖς λογισμοί, ψυχὰς ἀπο-
 κτείνοντες.

Ἐν τοῖς ἀγαπητοῖς αὐτοῦ δίδωσιν ὁ Κύριος ὑπνον·
 οἱ δὲ ἀσεβεῖς οὐκ εἰσὶν αὐτοῦ ἀγαπητοί· τοῖς ἀσε-
 θεῖσιν ἄρα οὐ δίδωσιν ὑπνον ὁ Κύριος· ἐντεῦθεν δὲ
 C ἔστι καὶ πιθανῶς δεῖξαι, ὅτι οὐ καθεύδειν περὶ κασι
 δαίμονες.

Προπορεύονται ἡμῶν αἱ ἀρεταί, καὶ φωτίζουσιν
 ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ὅς πρὸς τὸν μέλλοντα, ἡμέ-
 ραν ὄντα, νῦν λέγεται· ἕως κατορθώσει ἡ ἡμέρα ἐν
 ἧ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἀνατέλλει. Ἡ ἀντι τοῦ,
 ἕως ἡμᾶς ἐν ἀσφαλείᾳ καταστήσουσιν, οὐκ ἀφίσταν-
 ται· τοῦτο γὰρ ἡμέρας ἴδιον, τὸ σκότος διαλύειν·
 ἅπερ οὖν καὶ Χριστὸς ἔλεγεν· Ὁ περιπατῶν ἐν τῇ
 ἡμέρᾳ οὐ προσκόπτει· τούναντιον δὲ αἱ τῶν ἀσε-
 βῶν· ἐπεὶ οὖν οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν, ἐν σκότει
 διαπορεύονται· προσκόπτουσιν, ἀλλ' οὐκ ἔχουσι
 συγγνώμην ὡς ἀγνοίᾳ προσπταίνοντες· αὐτοὶ γὰρ
 ἑαυτοῖς τὸ σκότος εἰργάσαντο· ὅρα δὲ ὡς ἡ μὲν
 ἀρετὴ καὶ ἐν σκότει φῶς ἐποίησεν· ἡ δὲ κακία καὶ
 ἐν φωτὶ σκότος. — Οὐδὲ τὸν τρόπον πῶς ἀμαρτά-
 νουσιν, οἱ ἀσεβεῖς ἐπίστανται· οὐδὲ τὴν αἰτίαν γι-
 νώσκουσι, πόθεν προσκόπτουσιν· ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ
 τοῦτο ἴσασιν, ὅτι παρανομοῦσιν· ἅπερ ἐστὶν γνῶ-
 ρισμα τῆς ἐσχάτης κακίας.

Πηγὰς λέγει τὰς ἀρετὰς, ἀφ' ὧν γεννᾶται τὸ ὕδωρ
 τὸ ζῶν τῶν θείων βημάτων, ἅπερ ἐστὶν ἡ γνῶσις
 τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁ Δαυὶδ· Ὁφθησαν γὰρ, φησὶν, αἱ
 πηγαὶ τῶν ὑδάτων, καὶ ἀνεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια
 τῆς οἰκουμένης, παρὰ τὴν ἐπιδημίαν δηλονότι τοῦ
 Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Οἱ ὀφθαλμοὶ σου, εἶπεν, ὄρθά βλεπέτωσαν, τουτ-

7 v. 15. 28 v. 16. 29 v. 18. 30 v. 19. 31 v. 21. 32 v. 25.

ἔστι· τὰ θεῶν μίνα φίλα, ἤγουν τὰ παρὰ τῶν προφητῶν ἡμῖν σαφηνισθέντα περὶ τοῦ Χριστοῦ μόνου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· καὶ ὅσα παρὰ τίνος πρὸς τὸν Χριστὸν οἰκειοῦντα λαληθῆι καὶ μόνον.

Συμφωνεῖ τοῦτοις τῇ, Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, καὶ φυλάξῃ πόλιν· τούτέστιν ἐὰν μὴ Κύριος δῶῃ ἡμῖν ἰσχὴν τοῦ κατευθῆναι τὰ πρὸς αὐτὸν διαθήματα, μάτην ἡμεῖς κοπιῶμεν, οἱ μὴ ἐν παρακλήσει αὐτὸν ἐπικαλοῦμενοι, ἀλλ' ἐν ἀυθαδείᾳ ἐπιχειροῦντες.

Στωμυλεύονται γὰρ αἶτε πρόδηλοι πόρνοι, καὶ αἱ τῶν ἑτεροδόξων διδασκαλαί, ἀπατῶσαι διὰ τῆς χρηστολογίας τὰς τῶν ἀκάκων καρδίας· μεγίστη οὖν ἀσφάλεια τὸ μὴ ἀλῶναι τὴν ἀρχὴν· ἀλόντα γὰρ, δύσκολον διαφυγεῖν.

Μέχρι μὲν τῆς ἀκοῆς αὐτῶν, τὸ καλόν. Σημαίνει δὲ τὸ λίπος τὴν ἡδονὴν, ἀφ' ἧς τίττεται ἡ ἀκαθαρσία· ἧς ἔκγονον, κακία καὶ ἀγνοία· ὧν οὐδὲν ἔστι πικρότερον ἐν τοῖς γεγονόσιν εὐρεῖν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἐντεῦθεν γινώσκουμεν ὅτι τὸ θυμικὸν μέρος ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς δαίμοσιν· Ἀνελεήμων γὰρ, φησὶ, θυμὸς, καὶ ὀξεῖα ὀργὴ αὐτῶν· θηρεύουσι γὰρ εἰς ἀπώλειαν τοὺς πειθαρχοῦντας αὐτοῖς· οὕτω γὰρ τιμῶσι τοὺς τιμῶντας αὐτούς.

Διὰ τῶν κακιῶν οἱ πονηροὶ κατατρίβουσι τὰς σάρκας τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ αἷμα καταναλίσκουσι, κοινὸν αὐτὸ ἡγησάμενοι (1)· Ὁ τρώγων γὰρ μου, φησὶ, τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ γὰρ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ· ὁ δὲ ἀναξίως ἐσθίων τὸ σῶμα καὶ πίνων τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, κρίμα ἐκυτῶ ἐσθίει καὶ πίνει.

Ἦν ὅτε οὐκ ἦν κακόν, καὶ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται· ἀνεξάλειπτα γὰρ τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς· πείθει δέ με καὶ οὗτος παρ' ὀλίγον, καὶ οὐ τελείως ἐν παντὶ κακῷ γεγονώς ὁ πλούσιος ἐν τῷ ἄδῃ διὰ κακίαν κρινόμενος, καὶ οὐκ αἰσθίον τοὺς ἀδελφούς (2)· τὸ δὲ ἔλεειν, σπέρμα τυγγάνει τὸ κάλλιστον τῆς ἀρετῆς.

Ἡ γνώσις καὶ φρέαρ ἔστι καὶ πηγὴ· τοῖς μὲν γὰρ προσελθοῦσι ταῖς ἀρεταῖς, βαθὺ φρέαρ εἶναι δοκεῖ· τοῖς δὲ ἀπαθέσι καὶ καθαροῖς, πηγὴ· οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἐκαθέζετο ἐπὶ τῇ πηγῇ, ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη· πηγὴν δὲ νόει τὴν θεῖαν γνῶσιν, καὶ οὐ τὸ φρέαρ τοῦ ὕδατος· ὡς περὶ δὲ ἡ πηγὴ πρόκειται ἀκόπως, τούτέστι τὸ τρέχον ὕδωρ τοῖς διψῶσιν, οὕτω τὸ φρέαρ ἐν κόπῳ τοῖς θέλουσιν ἀντλεῖν· καὶ ὡς περὶ ἡ πηγὴ ἀπαυστός ἔστι τοῦ βεῖν, οὕτως ἡ αἰσθητικὴ γραφὴ ἀένναον ἔχει τὸν ὄρομον, καὶ εὐκόλον τοῖς διψῶσι τὸν Θεὸν γεραίρειν· καὶ ὡς περὶ τὸ φρέαρ κόπον παρέχει τοῖς ἀντλοῦσιν, οὕτω καὶ ἡ θεωρητικὴ γνῶσις τοῖς θέλουσι δι' αὐτῆς τὰς ἀρετὰς κατορθῶσαι, ψυχῆς τε καὶ σώματος, τὰ τε θεῖα ἐννοεῖν, καὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἀντιποιθῆναι.

¹³ v. 27. ¹⁴ v. 1. ¹⁵ v. 5. ¹⁶ v. 9. ¹⁷ v. 11.

(1) Animadvertite catholicum doctissimi et antiquissimi Origenis testimonium de sacrosancta Eucharistia.

A tum quæ Deo sunt placita; nempe quæ a prophetis manifestata nobis fuerunt de solo Christo discipulisque ejus: quæcumque denique abs quovis dicentur ad Christum tantummodo deducuntur.

¹³ His consonant illa: Nisi Dominus ædificaverit domum, et custodiverit civitatem; id est, nisi Dominus nobis vim suppeditaverit dirigendi ad ipsum gressus nostros, frustra nos laboramus, qui nequam eum precibus invocamus, sed cum audacia rem gerimus.

CAP. V.

¹⁴ Blaterant enim tum publicæ meretrices, tum heterodoxorum scholæ, pulchro eloquio ingenuorum corda decipientes. Est itaque tutum maxime, ne initio decipiamur; nam deceptus, difficile evadit.

B ¹⁵ Auditionis tenuis, delectatio. Pinguedo autem voluptatem denotat, ex qua impuritas gignitur; cujus progenies, nequitia et inscitia. Atqui his vitis nihil inveniatur amarius in die judicii.

¹⁶ Hinc cognoscimus qualitatem iracundam in dæmonibus prevalere. Immitis enim est, inquit, furor eorum, et ira acuta. Venantur quippe ad interitum eos qui sibi obtemperant. Sic videlicet honorant eos, qui ipsos honorant.

¹⁷ Peccatis suis improbi homines Christi carnes conterunt, et sanguinem consumunt, rem profanant existimantes. Attamen ait Christus: Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die. Jam vero qui indigne corpus manducat et sanguinem bibit Domini, judicium sibi manducat et bibit.

¹⁸ Olim non fuit malum, et hoc ipsum aliquando non erit: sunt enim indelebilia virtutis semina. Hoc mihi propemodum suadet dives ille qui non omnino totus malus fuerat, etsi ob nequitiam inferis adjudicatus: ecce enim ille misericordiam erga fratres retinebat. Atqui misericordia semen est virtutis optimum.

¹⁹ Scientia puteus simul est et fons: etenim illis qui ad virtutem primum accedunt, profundus puteus videtur: at imperturbatis atque puris, fons. Sic etiam Salvator sedebat supra fontem hora circiter sexta. Tu vero fontem intellige divinam scientiam, non aquæ puteum. Et sicuti fons prostat absque labore, utpote aqua discurrens sitiētib; ita puteus laborem requirit volentium exantillare. Et sicuti fons incessanter manat, ita sensibilis scriptura perennem habet fluxum, faciliterque his qui sitiunt Deum donat. Et sicuti puteus laborem creat exantillantibus, ita et scientia contemplativa lis qui volunt virtutes recte exercere animæ corporisque et divina intelligere, et cælorum regnum adipisci.

²⁰ v. 14. ²¹ v. 15.

(2) Hic ignovit Origenes errorem illum suum de futura, post vitam, conversione impiorum, et pœuarum sine.

⁸⁰ Hic mulieris vocabulo scientiam Dei denotat; A quæ nobis jam inde ab adolescentia tradita fuit; et quam superius Salomon juventutis magisterium dixit. Fili, enim inquit, ne te capiat consilium malum (id est diabolus malorum consiliorum molitor), quo doctrina juventutis describitur, et divinum fœdus oblivioni traditur. Oblivio autem et derelictio, possessu scientiæ deteriores sunt, veluti sanitate longe pejor morbus, et infra vitam mors. Simul tamen ipsa scientia et mater dicitur et uxor atque soror: mater, quia qui docuit me, per scientiam me genuit, ut Paulus per Evangelium Galatas: uxor, quia mihi copulata parit virtutes et recta dogmata; siquidem reapse scientia parit viro prudentiam: soror, quia ego pariter atque illa ex uno geniti fuimus Deo Patre. Dic enim, inquit, sapientiæ, ut soror tua sit ⁸¹.

⁸² Gratia et amicitia liberant. Virtus autem et scientia rationalem animam liberant. Nam gratia et amicitia, virtus et scientia sunt. Jam si cervus ex amicitia, et pullus ex gratiis gignitur; cervus quidem est contemplationis symbolum, pullus autem quietis a cupiditatibus; quorum alterum ex virtutibus, alterum ex scientia confieri comparatum est. — Cervus est contemplationis symbolum circa corporea et incorporea et scientiam Dei: amicitia autem, dilectionis erga Deum et homines: pullus denique, imperturbati animi. Et theoria quidem scientiæ Dei, ex animæ virtutibus procreari solet: dilectio, ex sapientiâ: tranquillitas, ex virtutibus corporis. Hortatur vero nos ut cum hujusmodi gratiis semper versemur: nam qui cum iis consuescet, non ad Deum solum accedet, sed cum illo etiam habitabit. — Propria rationalis naturæ est virtus, quæ amicitia appellatur, et Deo conciliat copulatque eos qui se sequuntur per scientiam Dei. — Nam qui virtutis scientiæque amore ducitur, quotuscunque meliorum est.

⁸³ Nonnulli hoc de profana sapientiâ dici putant, in qua diu versari non expedit, propter hærentes in ea errores. Alii de improbitate, quominus videlicet familiares ei simus, interpretantur sic: nempe quia, etsi impossibile est hominem malis cogitationibus omnino carere, atamen in iis non immorari, D possibile; quas auctor ulnas appellat.

⁸⁴ Quicumque sibi amicum Christum despondet, tanquam justitiam ac veritatem, is animam suam inimicis contradit, qui homines oppugnare solent propter ipsorum erga Salvatorem charitatem. Nam charitas spiritalis, est scientia Dei, cujus causa sancti viri Dei sunt amici, ut Joannes Baptista amicus sponsi erat, Moysesque, et apostoli: Jam enim, inquit, non appellabo vos servos, sed amicos.

⁸⁵ Viden' certamen et vigilantiam? Animæ quip-

⁸⁰ v. 18. ⁸¹ Prov. vii, 4. ⁸² v. 19. ⁸³ v. 20. ⁸⁴ v. 5. ⁸⁵ v. 4.

Γυναίκα ἐνταῦθα τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν σημαίνει· αὐτὴ δὲ ἐκ νεότητος ἡμῖν ἐδόθη· ἦντινα ἀνωτέρω διδασκαλίαν ὁ Σολομῶν νεότητος λέγει· Ἰ'ε', γὰρ φησι, μὴ σε καταλάβῃ βουλή κακῆ (τὸν διάβολον λέγων, ὡς κακῶς βουλευσάμενον)· ἡ ἀπολιπούσα διδασκαλίαν νεότητος, καὶ διαθήκην θεϊάν ἐπιλεησμένη· λήθη δὲ καὶ ἀπώλεις, γνώσεως κτήσεως δεύτεραι· ὡσπερ καὶ ὑγείας νόσος ἐσχάτη, καὶ ζωῆς θάνατος δεύτερος· ἅμα δὲ καὶ τούτοις τε, ὅτι ὅπερ ἡ αὐτὴ γνῶσις, καὶ μήτηρ λέγεται καὶ γυνὴ, καὶ ἀδελφὴ· μήτηρ μὲν, ἐπειδὴ ὁ διδάσκει με, δι' αὐτῆς με γεγέννηκεν, ὡς Παῦλος διὰ τοῦ Εὐαγγελίου Γαλάτας· γυνὴ δὲ, ὅτι συνοῦσά μοι τίκτει τὰς ἀρετὰς καὶ δόγματα ὁρθά· εἴ γε ἡ σοφία ἀνδρὶ τίκτει φρόνησιν· ἀδελφὴ, ὅτι ἐγὼ τε καὶ αὐτὴ ἐκ τοῦ ἐνὸς γεγονάμεν Θεοῦ καὶ Πατρὸς· Εἶπον γὰρ, φησι, τὴν σοφίαν, σὴν ἀδελφὴν εἶναι.

Ἡ χάρις καὶ ἡ φιλία ἐλευθεροῦ· ἡ δὲ ἀρετὴ καὶ γνῶσις ἐλευθεροῦσι ψυχὴν λογικὴν· ἡ χάρις γὰρ καὶ ἡ φιλία, ἀρετὴ καὶ γνῶσις ἐστίν· εἰ δὲ ἔλαφος ἐκ τῆς φιλίας, ὁ πῶλος ἐκ τῶν χαρίτων γεννᾶται· ἡ οὖν ἔλαφος ἐστὶ τῆς θεωρίας σύμβολον· ὁ δὲ πῶλος, τῆς ἀπαθείας· ἡ μὲν γὰρ, ἐξ ἀρετῶν· ἡ δὲ, ἐκ τῆς γνώσεως γίνεσθαι πέφυκεν. — Ἡ μὲν ἔλαφος ἐστὶν θεωρίας σύμβολον, σωμάτων καὶ ἀσωμάτων καὶ γνώσεως Θεοῦ· ἡ δὲ φιλία, τῆς πρὸς Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης· ὁ δὲ πῶλος, τῆς ἀπαθείας· καὶ ἡ μὲν θεωρία τῆς πρὸς Θεὸν γνώσεως, ἐξ ἀρετῶν εἰσθε γίνεσθαι ψυχικῶν· ἡ δὲ ἀγάπη, ἐκ τῆς σοφίας γίνεσθαι πέφυκεν· ἡ δὲ ἀπάθεια, ἐκ τῶν τοῦ σώματος ἀρετῶν· παραινεὶ δὲ ἡμᾶς ταῖς τοιαύταις χάρισιν ἀεὶ προσομιλεῖν· ὁ δὲ τούτοις ἐμφίλοχων, οὐ μόνον τῷ Θεῷ προσομιλήσει, ἀλλὰ καὶ σύνοικος γενήσεται αὐτῷ. — Ἰδία τῆς λογικῆς φύσεως ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἥτις καλεῖται φιλία, καὶ συμφιλιάζει τῷ Θεῷ τοὺς ἐπομένους αὐτῇ διὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. — Ἐν γὰρ τῇ τῆς ἀρετῆς φιλίᾳ καὶ τῇ τῆς γνώσεως, ὁ συμπεριφερόμενος πολλοστός ἐστὶ τῶν ὠφελουμένων.

Τινὲς μὲν τοῦτο περὶ τῆς ἐξωθεν σοφίας νημιζουσι λέγεσθαι, πρὸς ἣν χρονίζειν οὐ καλὸν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ ἀπάτας· τινὲς δὲ περὶ τῆς κακίας καὶ τὸ μὴ πολὺν εἶναι πρὸς αὐτήν, ἐρμηγεύουσιν οὕτως· ὅτι ἀδύνατον μὲν παντάπασιν ἀπέχεσθαι ἀνθρωπῶν λογισμῶν· μὴ ἐγχνονίζειν μέντοι ἐν αὐτοῖς, δυνατόν· οὐς καὶ ἀγκάλας καλεῖ.

CAP. VI.

Πᾶς ὁ τὸν φίλον τὸν Χριστὸν ἐγγυώμενος, ὡς δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν, παραδίδωσι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τοῖς ἐχθροῖς, τοῖς εἰσθόσι πολέμειν τοῖς ἀνθρώποις, διὰ τὴν πρὸς τὸν Σωτῆρα φιλίαν· φιλία γὰρ ἐστὶ πνευματικὴ, γνῶσις Θεοῦ, καὶ ἦν καὶ οἱ ἅγιοι φίλοι Θεοῦ χρηματίζουσιν, ὡς ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς φίλος ἦν τοῦ νυμφίου, Μωϋσῆς τε καὶ οἱ ἀπόστολοι· Οὐκέτι γὰρ, φησὶν, ὑμᾶς καλῶ δούλους, ἀλλὰ φίλους.

Ὅρξ ἀγῶνα καὶ ἀγρυπνίαν; Ἰπνος μὲν ἐστὶ ψυ-

χῆς ἢ κατ' ἐνέργειαν ἀμαρτία· νυσταγμὸς δὲ, τὸ πρῶτον ἐν τῇ ψυχῇ συνιστάμενον ἀκάθαρτον νόημα· ἐπινυσταγμὸς δὲ ἡ πρὸς τὰ χεῖρω βροπή· κωλύει οὖν ὁ μὲν νόμος τὸν ὕπνον· τὸν δὲ νυσταγμὸν τὸ Εὐαγγέλιον· εἰ γὰρ ὁ μὲν περικόπτει τὴν κατ' ἐνέργειαν ἀμαρτίαν· τὸ δὲ, τὴν κατὰ διάνοιαν πρῶτον συνισταμένην κακίαν· Ἐβρέθη γὰρ, φησί, τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φωνεῖσαι· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, Οὐκ ὀργισθήσῃ.

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι τὴν τοῦ μύρμηκος φυσικὴν ἐναρμόνιον κίνησιν, σοφίαν καλεῖ· καὶ γὰρ ὁ σωφώτερος σοφοῦ, σωφώτερος λέγεται· πῶς δὲ καὶ οὐκ ἔστιν ὑπὸ δεσπότην, εἰ γὰρ τὰ σύμπαντα δοῦλα τοῦ Θεοῦ; ἢ μήποτε ὁ Θεὸς λέγεται δεσπότης διχῶς, ὡς δημιουργὸς, καὶ ὡς γνωσκόμενος; Διὸ καὶ Παῦλος γράφει· *Nunc* δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ (δηλονότι κατ' ἀρετὴν καὶ γνώσιν) ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμὸν, τὸ δὲ τέλος ζωὴν αἰώνιον· εἰ δὲ τοῦ τοιοῦτου τέλους καὶ τῆς γνώσεως ἀμοιβὸς ἔστιν ὁ μύρμηξ, ἀλογος ὢν, δῆλον ὅτι καὶ τῆς τοιαύτης δουλείας ἐλεύθερος· καλῶς οὖν λέγεται· μὴ εἶναι ὁ μύρμηξ ὑπὸ δεσπότην, κατὰ ταύτην τὴν δεσποτείαν· εἶναι δὲ πάλιν ὑπὸ δεσποτείαν λέγεται, ὑπὸ τὸν Θεὸν, ὡς ὑπὸ δημιουργόν.

Διὰ μὲν τοῦ μύρμηκος ὅμοιον ὁ Σολομῶν τὴν πρακτικὴν ὁδὸν ἡμῖν ὑπογράφει· διὰ δὲ τῆς μελίσης, τὴν θεωρίαν τῶν γεγονότων σημαίνει καὶ αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἦντινα καὶ καθαροὶ καὶ ἀκάθαρτοι, καὶ σοφοὶ καὶ ἀνόητοι, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ὕψιστην προσφέρονται· καὶ φαίνεται μὲν μοι ὁ κηρὸς, αὐτῶν τῶν πραγμάτων λόγον ἐπέχειν· τὸ δ' ἐναποκείμενον αὐτῷ μέλι, σύμβολον εἶναι τῆς θεωρίας αὐτῶν· καὶ ὁ μὲν κηρὸς παρελεύσεται· Ὁ οὐρανὸς γὰρ, φησί, καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται· τὸ δὲ μέλι οὐ παρελεύσεται· οὐδὲ γὰρ οἱ λόγοι παρελεύσονται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· περὶ ὧν λέγει ὁ Σολομῶν· *Κηρία μέλιτος, λόγοι καλοὶ· γλυκάσματα δὲ αὐτῶν, ἰασις ψυχῆς*· καὶ ὁ Δαυὶδ, *Ὡς γλυκύτερα, φησί, τῷ λάρυγγί μου, τὰ λόγιά σου ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου*· τὸ δὲ ἀποτελεσμα τοῦ πόνου τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς γνώσεως, πόνον ὠνόμασε· βασιλεῖς δὲ καὶ ἰδιώτας, οὐ τοὺς τὸ διάδημα ἔχοντας, ἢ τοὺς ἐν κοπρίᾳ πίνητας λέγει, ἀλλὰ τοὺς πρὸς τὸν Θεὸν τὸν νοῦν σεσοφισμένον καὶ ἐβρώμενον ταῖς ἀρεταῖς ἔχοντας, βασιλεῖς λέγει.

Ὁ ὕπνος οὗτος μόνῃ πέφυκεν ἐπισυμβαίνειν ψυχῇ λογικῇ· σημαίνει γὰρ ἐνταῦθα [ἀγνοίαν καὶ ἀγνωσίαν· ὧν ἡ ἀγρυπνία ποιεῖ τινα, ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος.

Προσεκτέον ἐνταῦθα μήποτε ἄρα διὰ τῶν τοιούτων κινήματων τοῦ σώματος γινώσκωσιν οἱ ἀντικείμενοι τοὺς αὐτῶν λογισμοὺς ἐν ἡμῖν στρεφομένους· ἐπειδὴ καρδιογνώστην μόνον τὸν Θεὸν πεπιστεύκαμεν εἶναι.

Ἡδὲ ὁ τρώγων τὰς σάρκας τοῦ Χριστοῦ καὶ πίνων τὸ αἶμα αὐτοῦ (1), κτᾶται αἶμα δίκαιον· οὐ στερι-

⁸⁶ v. 6. ⁸⁷ Rom. vi, 22. ⁸⁸ v. 8. ⁸⁹ Prov. xvi, 24. ⁹⁰ Ps. cxviii, 105. ⁹¹ v. 9. ⁹² v. 13. ⁹³ v. 17.

(1) Rursus Origenis de SS. Eucharistia sententia catholica, quam et in aliis ejusdem scriptis late

A pe somnus est peractum peccatum : dormitatio autem conflatus in anima impurus cogitatus : denique indormitatio, declinatio ad deteriora. Vetat somnum lex, dormitationem Evangelium : illa enim amputat peccati consummationem, hoc suborientem menti nequitiam. Nam dictum fuit antiquis : Non occides; ego autem dico vobis, Non irascaris.

⁸⁶ Hic animadvertendum est, formicæ naturalem concinnum motum, vocari ab auctore sapientiam. Nam qui est sapiente sapientior, is dicitur sapientior. Quomodo autem formica sub domino non est, quandoquidem omnia Deo famulantur? nisi quod Deus dupliciter dicitur dominus, et quia creator, et quia cognitus. Quare et Paulus scribit : *Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo* (id est secundum virtutem ac scientiam), *habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam æternam*⁸⁷. Jam si suis hujusmodi atque scientiæ expers est formica utpote irrationalis, constat eam esse hujusmodi quoque famulatu liberam. Bene ergo dicitur formica non esse sub domino, secundum hujusmodi dominatum. Attamen sub Dei dominatu vicissim dicitur, sub eo scilicet tanquam creatore.

⁸⁸ Formicæ similitudine videtur nobis Salomōn viam agendi describere : ape autem theoriam actarum rerum ipsiusque actoris denotare : quam theoriam seu doctrinam puri æque atque impuri, sapientes ac fatui, ad suæ animæ sanitatem adhibent. Et mihi videtur favus, ipsorum negotiorum locum tenere : hærens autem ei mel, symbolum esse theoriæ ipsorum. Et favus quidem præteribit : nam Cælum, inquit, et terra præteribunt : mel tamen non præteribit, quia Salvatoris nostri Jesu Christi verba non præteribunt. De quibus dicit Salomōn : *Favi mellis, pulchri sermones ; et dulcedo horum, animæ medela*⁸⁹. David etiam : *Dulciora, inquit, faucibus meis oracula tua, plus quam mel ori meo*⁹⁰. Effectum vero laboris virtutum atque scientiæ, labore : nominavit. Reges porro et idiotas, non dicit vel eos qui diademate ornantur, vel de sterquilinio pauperes ; sed homines qui erga Deum mentem bene eruditam atque in virtutibus obfirmatam habent, hos reges dicit.

⁹¹ Somnus hic rationali tantum animæ obrepit. Namque hic significat insipientiam et inscitiam. Evigilatio quidem facit hominem tanquam struthionem solitarium in domo.

⁹² Hic attendendum est, ne forte ex hujusmodi corporis motibus cognoſcant adversarii cogitationes intra nos verſantes. Nam cordium quidem solum Deum cognitorem esse credimus.

⁹³ Quicumque Christi carnes manducat, et ejus sanguinem bibit, sanguinem justum possidet; quo

exponit atque tuctur Huetius in *Origeneanis*, lib. v, dissert. xiv, 2.

si privetur rationalis anima, ea mori dicitur. Nam anima quæ peccat, ipsa morietur. Quod si quis sanguis justus est, utique erit et injustus, quem sibi attrahunt qui comedunt datum in escam populis Æthiopum ** (draconem) pane mendacii nutritum. Et sane qui diis alienis sacrificant, justum sanguinem suum pessumdant: qui autem semet sacrificium Deo soli offerunt, ii sanguinem injustum disperdunt. Subsequetur autem omnino injusti sanguinis corruptio. Verumtamen id non nisi præsentē tempore accidit; sed ab initio non fuit sic. Non enim in morbi corruptione valetudo puerorum fuit, qui sani initio geniti fuerunt.

⁶⁸ Reprehendit mutua mendacia, quæ ipsos ad disceptationes conferunt atque lites. Vel fratres sunt, qui adoptionis gratiam habent, et sub uno sunt patre Christo; quos invicem distrahere conatur testis iniquitatis, perturbationes ipsis immituens et judicia. Verbum autem « accendit » apponitur, ut credo, propter vitiosas cogitationes, quæ unum ad iram odiumque inflammant, cupiditatem autem ad turpia opera. Hujusmodi cogitationes Paulus quoque appellavit⁶⁶ maligni tela ignea, quæ animam vulnerant mortemque adducunt.

⁶⁷ Matrem secum habere eum jubet, quæ est sapientia generans, nempe illa secundum Deum. Atqui oportuisset patrem potius nominare, namque hic ad filii existentiam plus confert. Sed quia fieri nequit, ut ipse Deum cognoscat ante factarum rerum notitiam, ideo matrem potius quam patrem secum habere jubet; ut per matrem filius patrem cognoscat. Nam nisi ipsa eum pepererit, lucem non aspicit, quæ videlicet ipsius Dei agnitio est.

⁶⁸ Quia mandatum legis lucerna est et lux. Et fortasse lucerna Testamentum Vetus est: illud enim erat quasi lucerna quæ incendebatur et apparebat. Lux vero, Novum Testamentum est: Ego enim, inquit, lux sum mundi; improborum redargutio, honorum eruditio. Nam per legem cognitio peccati.

⁶⁹ Tanta est enim nequitia voluptas, quanta unice panis.

⁷⁰ Si a vera scientia corripietur, scientiam quamlibet falsam abjiciet, qui antea furabatur, ob scientiæ indigentiam, ex infatuata a Salvatore nostro scientia ac sapientia. Redditurus autem septuplum dicitur, quia septies in die laudabit Deum, et cunctis sensibus suis Deo traditis, liberabit se a paratis diabolo et angelis ejus suppliciis.

⁷¹ Omnis qui iniquitati communicat, mæchus est, diaboli scilicet qui primus uxorem duxit nequitiam, et ab initio homicida fuit. Idem cum illo animæ propriæ exitium infert.

A σκομένη ψυχή λογική, λέγεται ἀποθνήσκειν· Ψυχὴ γὰρ, φησὶν, ἡ ἀμαρτάνουσα, αὕτη ἀποθνήσκειται· εἰ δὲ ἐστὶν αἷμα δίκαιον, ἐστὶ δηλονότι καὶ αἷμα ἀδίκον· ὅπερ συνάγουσιν ἐν ἑαυτοῖς οἱ κατεσθίοντες τὸ δεδομένον βρώμα λαοῖς τοῖς Λιβύοις, καὶ τρεφόμενον τῷ ἄρτι τῷ ψεύδους· καὶ οἱ μὲν θύοντες θεοῖς ἄλλοτρίοις, τὸ δίκαιον ἑαυτῶν αἷμα καταναλίσκουσιν· οἱ δὲ ἑαυτοῖς θυσίαν τῷ μόνῳ Θεῷ, τὸ ἀδίκον διαφθεύρουσιν αἷμα· ἀκολουθήσει δὲ πάντως τῇ μὲν φθορᾷ τοῦ ἀδίκου αἵματος· ἀλλὰ τοῦτο μὲν πάντως νῦν πέφυκε γίνεσθαι, ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐχ οὕτως· οὐ γὰρ κατὰ φθορὰν νόσου ὑγεία τῶν παιδῶν, μετὰ τῆς ὑγείας ἀπ' ἀρχῆς τιχομένων.

Διαβάλλων τὸ ψεῦδος ἀλλήλοις, αὐτοὺς εἰς διακρίσεις φέρει καὶ ἀντιδικίας· ἡ ἀδελφοὶ εἰσιν οἱ τὸ τῆς υἰοθεσίας ἔχοντες χάρισμα, καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν ὄντες πατέρα Χριστόν· οὐς χωρίζειν ἐπιχειρεῖ ὁ μάρτυς τῆς ἀδικίας, παραχὰς ἐν αὐτοῖς ἐμβάλλων καὶ κρίσεις· τὸ δὲ « ἐκκαίει, » ὡς οἶμαι, προστίθεται διὰ τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς, ἀνάπτοντας θυμὸν μὲν, πρὸς ὀργὴν καὶ μῖσος ἐπιθυμίαν δὲ πρὸς αἰσχρὰς ἐργασίας· τούτους τοὺς λογισμοὺς καὶ ὁ ἅγιος Παῦλος ὠνόμασε τοῦ πονηροῦ βέλη πεπυρωμένα, τιτρώσκοντα τὴν ψυχὴν, καὶ θάνατον ἐργαζόμενα.

Τὴν μητέρα ἐπάγεσθαι προστάσσει, ἥτις ἐστὶν ἡ σοφία γεννώσα, ἡ μὲν κατὰ Θεόν· καίτοι ἐχρῆν αὐτὸν εἰπεῖν τὸν πατέρα· οὗτος γὰρ πρὸς τὸ συνεχίνει τῷ υἱῷ μᾶλλον ἐπιτηδειώτερος· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ δυνατόν, αὐτὸν γινῶναι τὸν Θεὸν πρὸ τῆς τῶν γεγονότων θεωρίας, τούτου χάριν τὴν μητέρα καὶ οὐ τὸν πατέρα προστάσσει ἐπάγεσθαι· ἵνα διὰ τῆς μητρὸς ὁ υἱὸς ἴδῃ τὸν πατέρα· ἐὰν γὰρ αὕτη μὴ γεννήσῃ, οὐ βλέπει τὸ φῶς, ὅπερ ἐστὶ γινῶσις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὅτι ἡ ἐντολὴ τοῦ νόμου λύχνος ἐστὶ καὶ φῶς· καὶ τάχα λύχνος, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐστίν· ἐκεῖνος γὰρ ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· φῶς, ἡ Νέα Διαθήκη· Ἐγὼ γὰρ, φησὶν, εἶμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· Ἐλεγχος μὲν τῶν κακῶν, παιδεία δὲ τῶν ἀγαθῶν· διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἀμαρτίας.

Τοσαύτη γὰρ ἐστὶν ἡ ἡδονὴ τῆς κακίας, ὅση καὶ ἐνὸς ἄρτου.

Ἐὰν ἀλὲν ὑπὸ γνώσεως ἀληθοῦς, ἀποθήσεται πᾶσαν γινῶσιν ψευδῆ, ὁ πρότερον κλέπτων, δι' ἔνδειαν γνώσεως, ἀπὸ τῆς μωρανθείσης ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γνώσεως καὶ σοφίας· ἀποτίσειν δὲ λέγεται ἐπταπλασίονα, τὸ ἐπτάκις τῆς ἡμέρας αἰνεῖν τὸν Θεόν· καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ αἰσθητήρια δοῦς τῷ Θεῷ, ῥύσεται ἑαυτὸν ἐκ τῶν ἡτοιμασμένων τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ τιμωριῶν.

Πᾶς ὁ κοινωνήσας τῇ κακίᾳ, μοιχὸς ἐστὶ τοῦ διαβόλου τοῦ πρώτου γήμαντος τὴν κακίαν, καὶ ἀπ' ἀρχῆς γεγονότος ἀνθρωποκτόνου· καὶ σὺν αὐτῷ ἀπόλειαν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ περιποιεῖται.

CAP. VII.

⁷² Soror nostra sapientia est, quatenus ille qui Ἀδελφὴ ἡμῶν σοφία ἐστὶ, διότι ὁ ποιήσας τὴν

⁶⁶ Ps. LXXIII, 14. ⁶⁷ v. 19. ⁶⁸ Eph. vi, 16. ⁶⁹ v. 20. ⁷⁰ v. 23. ⁷¹ v. 26. ⁷² v. 30. ⁷³ v. 32. ⁷⁴ v. 34.

ἀσώματον φύσιν Πατῆρ, καὶ ταύτην πεποίηκεν· σοφίαν δὲ ἐνταῦθα λέγει οὐ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν θεωρίαν τῶν σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ κρίσεως καὶ προνοίας ἐγκείμενα.

Τὴν σάρκα τοῦ ἀνθρώπου θυρίδα ὀνομάζει νῦν· διὰ γὰρ ταύτης ὁ πονηρὸς τὰς ἀπάτας τοῖς ἀνθρώποις ἐργάζεται, τοῖς βουλομένοις ὀδεύειν τὴν πλατείαν ὁδὸν καὶ εὐρύχωρον, καὶ ἀπάγουσαν ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν· ἐνταῦθα δὲ προσεκτέον τί φησιν ὁ Σολομῶν περὶ τῆς κακίας· ὅτι οὐκ αὐτὴ τὸν ἀνθρώπον ἐν ἀρχαῖς ἐπὶ τὴν πλατείαν ἄγει· οὐδὲ ἀναγκάζει πορεύεσθαι διόδοις ὁδῶν αὐτῆς, ἢ προσεγγίζειν γωνίῃ, ἢ λαλεῖν ἐν σκότει ἐσπερινῷ· ἀλλ' ἐὰν ἴδῃ τινὰ ἑαυτὸν ἐπιδιδόντα ταῖς ἡδοναῖς, εὐθύς συναντᾷ αὐτῷ τὸ εἶδος ἔχουσα πορνικὸν, ἢ ποιεῖ τὰς νέων ἐξίπτασθαι καρδίας.

Οἱ μὲν ἐν ταῖς πλατείαις βεμβόμενοι, μοιχείας καὶ πορνείας καὶ κλοπῆς λαμβάνουσι λογισμούς· οἱ δὲ ἐξω τούτων βεμβόμενοι, τὰς παρὰ φύσιν ἡδονὰς μετέρχονται, ἀρσενοκοιτεῖν ἐπιζητούντες, καὶ ἄλλων τιῶν ἀπαγορευομένων πραγμάτων φαντασίας λαμβάνοντες· ὅρα δὲ μὴ κατηγορήμα εἴη τοῦτο καὶ ἀγίων ἀνδρῶν· καὶ τις μὴ ἡσυχάζων ἀλλὰ βεμβόμενος, τοῖς κατηγορήμασι κοινωνήσῃ τῆς ἀτίμου γυναικός.

Τῶν λογισμῶν, οἱ μὲν καθαροὶ εἰσιν, οἱ δὲ ἀκάθαρτοι· καὶ τῶν γραμμῶν αἱ μὲν εὐθεῖαι καλοῦνται· αἱ δὲ κεκλασμέναι· γωνία δὲ ἐστὶ κεκλασμένη εὐθεῖα· ἢ γωνία νοητῶς ἐστὶν ὁ ἀκάθαρτος λογισμὸς· τὸ οὖν παρὰ πᾶσαν γωνίαν ἐνδρεύειν τὴν κακίαν, δηλοῖ τὸ διὰ πάντων τῶν ἀκαθάρτων λογισμῶν αὐτὴν ἐξαπατᾶν τὴν ψυχὴν.

Διὰ τῶν χειρῶν καὶ τοῦ κρόκου καὶ τῶν λοιπῶν, τὰ ἀπατηλὰ θεωρήματα, ἢ τὰ διάφορα πάθη σημαίνει. — Ὅρα τὴν κακίαν, οὐκ ἔχουσαν ἀφ' ἑαυτῆς ἀρχὴν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τῆς ἀρετῆς προοιμαζομένων· τὸ γὰρ κοινωνὸν λαθεῖν θυσίας, ἀγαθόν. Ὅτε δὲ αὐτοῖς κατεπάλασε, τότε ἐνήσει τὸν ἴδν, τὰ τοῖς ἐρῶσιν ἐπιθυμητὰ καταλέγουσα, ἃ πάντα ἱκανὰ καταγοητεῦσαι, οὐ περὶ τὴν οἰκίαν φύσιν, ἀλλὰ περὶ τὴν τῶν ἀκούοντων ἀφροσύνην· κατὰ δὲ διάνοιαν ἢ κακία ζητεῖ τὸ πρόσωπον ἡμῶν καταισχύναί, διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῆς κλίνης, καὶ τῶν ἀμφιτάπων, καὶ τοῦ κρόκου, καὶ τοῦ κινναμώμου· ἅπερ κακὰ καὶ διάφορα πάθη σημαίνει ἡδονῶν παρὰ τοῖς ἐφευρεταῖς τῶν κακῶν γινόμενα.

Τὸ δὲ ἡμερῶν πολλῶν ἐπανήξει εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ πᾶν πνευματικῶς ἀνατενίσας τῇ οἰκονομίᾳ ὁ Παῦλος, ἔσχατον ἐχθρὸν λέγει καταργεῖσθαι τὸν θάνατον· ὃν καὶ ἀνδρὰ εἶναι τῆς πονηρίας Σολομῶν προδιέγραψε· τὸν ὡς βαλαντίον ἀργυρίου λαθόντα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπότητα, εἰ καὶ αὐθις ἐν τῷ ἁμαρτάνειν οὐ πάρεστι προβλέπειν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον· διότι κήδεταί ἀνεχόμενος τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων· ἐπεὶ εἰ μὴ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον προέβλεπε, βυζήδην πάντα ἂν ἀπώλετο.

Τῶν ἐβρωδιῶν τρία γένη εἰσιν, ὃ τε κέμορος, καὶ ὁ

A incorpoream naturam fecit Pater, hanc quoque fecit. Sapientiam autem hoc loco dicit non Filium Dei, sed corporalium et incorporalium notionem insitque divini iudicii ac providentiæ.

¹² Hominis carnem nunc fenestram appellat: per hanc quippe malignus fucum hominibus facit, qui lata spatiosaque via incedere volunt ad perditionem ducente. Hic vero animadvertendum est quid dicat de nequitia Salomon, nempe quod non ipsa hominem initio in plateam ducit, neque cogit pergere in vicus ædium suarum, neque ad angulum propinquare, aut in vespertinis tenebris colloqui: sed postquam hominem viderit sponte se voluptatibus tradentem, tunc ei fit obviam meretricia forma assumpta, quæ juvenum corda facit exsilire.

B ¹⁴ Qui in plateis temere inambulans, de adulterio, scortatione, furtoque facile cogitant. Qui vero extra hæc loca otiantur, contrarias naturæ voluptates sectantur, masculorum concubitus affectantes, et alia quædam vetita opera meditant. Cave autem ne hæc criminatio in sanctos quoque viros incidat: nam nisi quis solitudinem adamet, sed potius temere vegetur, is quidem inhonestæ mulieris infamiam participabit.

¹⁵ Cogitationes aliæ puræ sunt, aliæ impuræ. Lineæ pariter aliæ rectæ sunt, aliæ inflexæ. Angulus autem est inflexa linea. Porro intellectualiter angulus est impura cogitatio. Igitur in omnibus angulis venari iniquitatem, periude est ac omni impurarum cogitationum genere animam propriam decipere.

¹⁶ Institis atque croco et aliis huiusmodi fallaces imaginationes variasque perturbationes significat. — Specta nequitiam haud ex se ipsa initium sumentem, sed a virtutis primordiis. Næm sodalem sacrificii assumere, bona res est. Sed cum te expugnaverit, tunc venenum tibi mulier inspirabit, amatoria loquens, quæ omnia decipiendo idonea sunt; haud equidem ex propria natura, sed ob audientium stultitiam. Intellectualiter vero, nequitia satagit faciem nostram implere ignominia, institis, et cubili, et tapetibus, et croco ac cinnamomo: quæ malas variasque voluptatum passionem significant, a vitiorum inventoribus excogitata.

D ¹⁷ Verba hæc: post dies multos revertetur ad domum suam, spiritaliter omnino et ad œconomiam relata spectans Paulus, postremum hostem ait evacuatum, id est mortem, quam ceu hominem iniquitatis Salomon describit: qui crumenam velut argento plenam in manibus tenet, id est humanitatem; si forte demmo dum peccat, divinum timorem omittere queat. Propterea angitur dum genus humanum tolerare cogitur. Nam nisi diabolus Dei timorem præ oculis haberet, cunctos magno impetu pessumdaret.

¹⁸ Herodiorum tria genera sunt, ille qui com-

¹² v. 6. ¹³ v. 12. ¹⁴ v. 12. ¹⁵ v. 16. ¹⁶ v. 20. ¹⁷ v. 22.

phus, et qui albus, et qui asteriscus appellatur. Hos inter cephphus intemperante ad coitum libidine, dire coucumbit et veneri indulget, elamatque dum libidinatur, sanguinem oculis emittens, generatque ærumnose et non sine cruciatu. Jam vero videtur ex hujus animalis historia delineare istos cephphi imitatores ac similes propter intemperantiam. Est et aliud in mari cephphorum genus, gregatim hac illac volitans; quos nautæ multa esca funi imposita venantur. Hi enim non modo non fugiunt si quos captos vident, sed alius alium præcedere festinat ad capturam. Sic videntur qui in vitio voluntantur, alius alium superare voluptatibus gestientes, exitiali morte semet implicare.

CAP. VIII.

⁷⁹ Cor hoc loco dicit pro virtute, quæ cordi accedit. Vel cor dicit illud creatum a Deo et spiritale.

⁸⁰ Sapientiam hic pro quodam disciplinæ et scientiæ genere accipit. Nam disciplina scientiæque nominatis, addit: *Melior est enim sapientia lapidibus pretiosior*: quasi disciplina et scientia continueatur in sapientia, quæ a Spiritu datur, id est verbum sapientiæ. Id ipsum vero dicitur etiam spiritus adoptionis.

⁸¹ Adnotandum est, iniquitatem et injuriam et superbiam, dici hic pro homine injusto, contumelioso, et superbo, quem ex hoc pessimo animi habitu indigitat.

⁸² Id est, a me rectum consilium et tutum procedit: ubi enim illud, ibi hoc quoque est. Videntur ubique anteposita et præstantia incorporea corporalibus? Deinde postquam dixit, regnum ipsum a se conferri, addit quod multo majus est: nam hoc reapse regnare est, si quis dominatu juste sciat uti. Nonnulli interpretes regum nomine hic intelligunt sanctos et proceres; tyrannos autem illos, qui adhuc cum carne decertant, et cupiditates suas violenta vi premunt.

⁸³ Majorem dilectione hic amorem introducit, quando eodem ordine non ponitur. Ecce enim Servatore dicente Petro, Amas me ⁸⁴? hic alloquens bene gnarus, quod minus erat sibi tribuit dicens: D ligo te. Tertio autem audiens: Simon Jonæ, diligis me? ægro animo fuit, quia tertia hac vice minoris significatus vocabulum secum adhibuisset.

⁸⁵ Solus sapiens dives illustrisque est: etenim multiplex apud eum possessio est, et sapientiæ semina; quæ in spiritu serens, vitam merit. Cum autem suas esse dicit divitias, dicere videtur: Nihil opus tibi est expensis, nec re nova aliqua, ut amore meo potiaris; tantum diligas, et redamaberis. Imo, quod est mirabile, nempe in divitiis esse justitiam, id quoque apud me est, et aliud quodlibet bonum.

⁷⁹ v. 5. ⁸⁰ v. 11. ⁸¹ v. 13. ⁸² v. 14. ⁸³ v. 17. ⁸⁴ Joan. xxi, 15-17. ⁸⁵ v. 18.

(1) Apud Augustinum, *Contra Acad.* 11, 16, exstat famigerata definitio: *Sapientia est rerum humanarum divinarumque scientia.*

(2) Accuratam distinctionem facit Græcus inter ἀγαπῆν et φιλεῖν, quod secus in Lat. vulgato fit.

λευκός, καὶ ὁ ἀστερίσκος καλούμενος· τούτων ὁ κέμφοσ ἀκρατῶς ἔχων περὶ τὰς μίξεις, χαλεπῶς εὐνάζεται καὶ ὀχεύει, κράζει τε, καὶ ὀχεύων αἷμα ἀφήσιν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ τίχτει φαύλως καὶ ὀδονηρῶς· εἴοικε δὲ ἡ γραφή ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ζώου τούτου, τοὺς πειθομένους τῇ πονηρίᾳ κεμφομένους καὶ ἐξωμοιωμένους τῶν ὀρνέων δι' ἀκολασίαν· ἔστι δὲ καὶ ἄλλο εἶδος κέμφου ἐν τῇ θαλάσῃ κατ' ἀγέλας ἱπτάμενον ὄψεσιν· ὃ οἱ πλωτῆρες πολυάγκυστον δελεάσαντες σχοῖνον, ἀγρεύουσι· καὶ οὐ μόνον οὐ φεύγει βλέπων τὰ θηρευθέντα, ἀλλὰ καὶ ἄλλος ἄλλω προτρέχει ἀγρευθῆναι· οὕτως εἴκοισιν οἱ τῇ κακίᾳ προσομιλοῦντες, ἄλλος ἄλλον νικῶν σπεύδοντες διὰ τῶν ἡδονῶν, ἐπολέθριον θανάτιν ἑαυτοὺς περιπεῖρουσιν.

B Καρδίαν ἐνταῦθα τὴν ἀρετὴν εἴρηκε, τὴν ἐπισυμβαίνουσαν τῇ καρδίᾳ ἢ τὴν ὑπὸ Θεοῦ κτιζομένην τὴν πνευματικὴν.

Τὴν σοφίαν ἐνταῦθα ὡς γένος ἔλαβε τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως· παιδείαν γὰρ καὶ γνώσιν προτάξας, ἐπάγει· *Κρείσσων γὰρ σοφία λίθων πολυτελέων*, ὡς τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως περισχομένης ἐν τῇ σοφίᾳ (1), ἥπερ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται, λόγος σοφίας· τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο λέγεται καὶ πνεῦμα υιοθεσίας.

Σημειώτεον ὅτι ἀδικίαν καὶ ὕβριν καὶ ὑπερηφάνιαν, τὸν ἀδικὸν ὕβριστὴν καὶ ὑπερήφανον λέγει, ἀπὸ τῆς χειρίστης ἔξεως ὀνομάζων αὐτόν.

C Τοῦτέστι παρ' ἐμοῦ τὸ εὐβουλον καὶ ἀσφαλές· ὅπου γὰρ τοῦτο, κάκεινο· ὁρᾷς πανταχοῦ προτιθέμενα τὰ ἀσώματα τῶν σωματικῶν καὶ κρατοῦντα; Εἶτα εἰπὼν καὶ αὐτὸ τὸ βασιλεύειν δι' αὐτῆς γινόμενον, ἐπήγαγε καὶ ὁ πολλῶν μελῶν ἐστι· τοῦτο γὰρ βασιλεύειν, τὸ δύνασθαι δικαίως κεχρησθαι τῇ ἀρχῇ, βέλτιον· ἔνιοι δὲ, βασιλεῖς μὲν τοὺς ἁγίους καὶ μεγιστάνας· τυράννους δὲ, τοὺς ἐτι πολεμοῦντας τὴν σάρκα, καὶ τῶν παθῶν τυραννοῦντας.

Μεῖζω φιλίας εἰσάγει τὴν ἀγάπην ἐνταῦθα, ἥνικα μὴ κατὰ τοῦ αὐτοῦ τάττεται· ἀμέλει τοῦ Σωτῆρος τῷ Πέτρῳ λέγοντος, Ἄγαπᾶς με; τὸν προσδιαλεγόμενον εἰδῶς, τὸ ἤττον δίδωσιν ἑαυτῷ, τὸ, Ὅτι φιλῶ σε· τὸ δὲ τρίτον ἀκούσας, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; ἐλυπήθη ὅτι τὸ ἤττον τρίτον αὐτῷ προσένευε (2).

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος καὶ εὐκλεῆς· ἔστι γὰρ ἐν αὐτῷ κτήσις πολλῶν καὶ γεννήματα σοφίας· ἃ καὶ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, θερίζει ζωὴν· εἴοικε δὲ διὰ τοῦ ἑαυτῆς λέγειν τὸν πλοῦτον, τοιοῦτόν τι λέγειν, ὅτι Ὁὐ χρεῖα σοι δαπάνης, οὐδὲ καινοτομίας, εἰς τὸν πρὸς ἐμὲ ἔρωτα, ἀλλ' ἀρκεῖ τὸ φιλεῖσαι μόνον, καὶ ἀνταγαπηθῆσθαι. Ἀλλὰ μὴν, καὶ ὁ θαυμαστόν ἐστι, τὸ ἐν πλοῦτι εἶναι δικαιοσύνην, παρ' ἐμοὶ καὶ τοῦτο ἐστι, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀγαθὰ.

Ὀυσία οὐσα ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, πρὸ αἰώνων γεγέννηται, καὶ πρὸ κτίσεως αἰδίου ἦν· ὅτε δὲ σχέσιν πρὸς τὰ γεννητὰ ἐδέξατο, τότε ἀρχὴ τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ γέγονε τῶν ποιητικῶν καὶ προνοητικῶν· σύζυγός οὖν ἡ ἀρχὴ τοῖς κτίσμασιν ὧν γέγονεν ἀρχή, τούτῃ ἐστιν ἡ πρὸς τὰ γεννητὰ σχέσις· ἡ δὲ σοφία αἰδίου, οὐσιωδῶς πρὸ αἰώνων παρὰ τῷ Θεῷ ὑπάρχουσα.

Ἄσέβεια μὲν ἐστὶν ἡ εἰς Θεὸν ἀμαρτία· ἀσεβεῖ δὲ καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὁ σωρεύων κόλασιν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ, τὴν τοῖς ἀσεβέσιν ἠτοιμασμένην· ἀκόλουθον δὲ καὶ τὸ ἀγαπᾶν θάνατον τοὺς σοφίαν μισοῦντας, εἴπερ ἡ σοφία ζωή.

CAP. IX.

Τὴν σοφίαν ἐνταῦθα δις δις ἐπιλαβεῖν, τὴν ἐκ Πνεύματος ἁγίου φημι ἐν λόγοις καὶ γραφῇ δοθεῖσαν τοῖς θεόφροσιν, δι' ἧς καὶ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ τῷ κόσμῳ ἐγνωρίσθη· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν ἐνυπόστατον Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐξ οὐκ ὄντα εἰς τὸ εἶναι παραγαγόντα τὰ σύμπαντα τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ.

Θύματα ἐνταῦθα φησι τοὺς ὅσοι προφηταὶ τῇ παραινέσει Χριστοῦ σφραγισθέντες καὶ σφαγιαζόμενοι, διὰ τὸ κινῆν αὐτοὺς τῷ τῆς γνώσεως κρατῆρι τὴν ὡς οἶνον ἡδὺν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ τοῖς χέφροσι· λέγων, Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένον ἀποκτείνει· καὶ γὰρ αὐτοὺς αὐτοὺς ἐσφαγίασε, καὶ σφαγιάζει, διὰ τὸ παρακελεύειν αὐτοὺς τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς αὐτοὺς ὑπὲρ ὧν ἀποθνήσκει.

Εἰ Παῦλος ὁ ἀπόστολος δούλος Χριστοῦ, ὁ δὲ Χριστὸς σοφία ἐστὶ, Παῦλος γὰρ ὁ ἀπόστολος δούλος τῆς σοφίας ἐστίν· ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν τὸν λόγον συνάξομεν, δούλους τῆς σοφίας αὐτοῦ ἀποδείξαντες.

Οὐ δεῖ ἀμαρτάνοντας ἐλέγχειν τοὺς κακοὺς, ἀλλὰ περὶ Θεοῦ φόβου αὐτοὺς ὑπομιμνήσκειν, ὅστις αὐτοὺς ἀποστήσει τῆς κακίας· ἢ κακοὺς τοὺς ἀπὸ ἀμαρτίας ἐπιστρέφοντας, καὶ θέλοντας ἐλθεῖν πρὸς μετανοίαν· ἀκμὴν δὲ κακοὺς ὄντας καὶ τυφλώττοντας ὑπόμεινε· καὶ μὴ καθ' ἐν σφάλμα ἔλεγχε, ἵνα μὴ εἰς μῖσος ἐκ προσιμίων ἔλθωσιν· ὅταν δὲ γένηται σοφοί, καὶ στερεωθῶσιν, ἔλεγχε. Καὶ ὁ Χριστὸς τοὺς μαθητὰς ἐτι νέους ὄντας, οὐκ ἤλεγχε, διὰ τὸ μὴ τοὺς παλαιοὺς ἀσχοὺς εὐθέτους εἶναι πρὸς νέον οἶνον. Ἡ κακοὺς λέγει τοὺς ἄφρονας καὶ μωροὺς· ἢ τοὺς πάντη ἄλλοτρίους τῆς θείας διδασκαλίας, οὓς οὐκ ἐλέγχειν, ἀλλὰ νοουθετεῖν, δεῖ καὶ διδάσκειν· εἰ δὲ καὶ ἠλέγχοντο Ἀχαάβ καὶ Ἡρώδης, ἀλλ' ἤδη μετέσχον τοῦ Θεοῦ νόμου, εἰ καὶ παρέβησαν· διὸ καὶ τούτους δεῖ ἐλέγχειν. Ἡ εἰκοὶ ταῦτα πρὸς τοὺς τότε λέγειν, τοὺς νηπιωδεστέρους· ἐπεὶ τίνας ἔνεκεν ἤλεγχεν Ἰωάννης καὶ Παῦλος;—Οὐ δεῖ ἀμαρτάνοντας ἐλέγχειν τοὺς κακοὺς· ὁ γὰρ εἰς πρόσωπον ἔλεγχος, ἀναισχυντότερον ποιεῖ τὸν ἀμαρτάνοντα· χρὴ δὲ ἡμᾶς ἐπὶ σοφῶν καὶ δικαίων τοῦτο ποιεῖν· ἀναμεταξὺ μὲν τοῦ ἐλεγχομένου καὶ ἐλέγχοντος, οὐκ ἐπὶ πολλῶν δέ. Verumtamen, reprehendo ac reprehendente, non autem multis, presentibus.

⁸⁶ v. 22. ⁸⁷ v. 36. ⁸⁸ v. 1. ⁸⁹ v. 2. ⁹⁰ v. 3. ⁹¹ v. 8.

⁸⁶ Substantia cum sit Dei sapientia, ante saecula nata est, et ante creaturas sempiterna. Cum autem relationem erga creaturas admisit, tunc initium viarum Dei facta est, creationis videlicet et providentiae; consociato nimirum initio cum creaturis, quibus dedit initium, id est relationem erga creaturas habere coepit. Attamen ipsa sapientia sempiterna est, substantialiter ante saecula apud Deum existens.

⁸⁷ Impietas est adversus Deum peccatum. Impie agit etiam contra animam suam, qui congerit animae suae punitionem, impiis preparatam. Consentaneum quoque est, ut ii mortem ament qui sapientiam oderunt; siquidem sapientia vita est.

⁸⁸ Sapientiam hoc loco dupliciter intelligi aio: nempe illam quae a sancto Spiritu datur religiosis hominibus, per quam Dei quoque notitia mundo inclaruit. Pari modo etiam enhypostaticum Filium ac Verbum Dei, a cujus sapientia omnia ex nihilo ad existendum educta fuerunt.

⁸⁹ Victimam hoc loco dicit prophetas, quotquot Christi adhortatione signati et immolati fuerunt, dum in scientiae crateri propinarent quasi dulce vinum bonae mentis hominibus Christi notitiam, dicentis: Ne timeatis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Certe ipse illos quodammodo immolavit, et adhuc immolat, dum mandat iis qui sibi credunt ita mori, prout ipse pro vobis mortuus est.

⁹⁰ Si Paulus apostolus servus Christi, Christus autem sapientia est, Paulus utique apostolus servus sapientiae est. Pari modo et de reliquis apostolis et de prophetis syllogismum concludemus, servos eos sapientiae Christi affirmantes.

⁹¹ Non oportet malos qui peccant arguere, sed ipsos admonere potius divini timoris, qui eos a nequitia retrahet. Vel malos dicit, qui tamen a nequitia jam resipiscunt, et ad poenitentiam volunt accedere. Verumtamen illos qui summe mali sunt et caecutiunt, sustine; neque ad singula peccata argue, ne statim initio odium suscipiant; sed cum demum sapientes fient et firmiores, tunc argue. Nam ne Christus quidem discipulos adhuc recentes increpabat; quia veteres utres novo vino haud erant idonei. Vel malos dicit homines stultos et bardos, vel illos qui a divina doctrina prorsus alieni sunt; quos non increpare sed admonere oportet ac docere. Quod si nihilominus objurgati fuerunt Achaabus atque Herodes, hi quidem jam imbuti fuerant divina lege, quam erant transgressi. Quamobrem et hos redargui par fuit. Vel haec videtur dicere de sui temporis rudioribus hominibus. Cur enim Joannes quoque et Paulus reprehendebant?—Malos qui peccant non oportet objurgare; nam reprehensio in faciem objecta, impudentiorem facit eum qui peccat. Arguere potius oportet sapientes ac justos; verumtamen, reprehendo ac reprehendente, non autem multis, presentibus.

⁹⁸ Qui omni vento doctrinæ circumfertur, fidei naufragium faciens, se procella veluti et alios quos regit perdet. Dereliquit enim vias mandatorum ejus qui dicit: Ego sum vitis, vos palmites, et Pater meus agricola est. — Qui sibi non coacervat virtutibus divinam scientiam, hic non coacervat æterni regni immortalem fructum. Est autem sterilitas, nequitia et inscitia.

⁹⁹ Ceu panes vitales, divina verba libenter gustare, et in mentis penetranti divinorum sensuum contemplationem. — Panes animæ sunt virtutes, quas noster quoque Servator nobis imperavit, jejunium scilicet, continentia, oratio, et similia. Clam vero hæc agenda, ne in conspectu hominum sint.

¹⁰⁰ Virum dicit doctrina pauperem; manus, sapientiae actus.

¹⁰¹ Vir cordatus ab ærumnis et calamitatibus non amburitur, et justitiæ germina profert: at iniquus, ex re quoque bona damnum patitur.

¹⁰² Disciplinam increpatione carentem dicit animæ malam agendi rationem, quæ et errorem et exitum ei confert. Sed via vitæ, non solum ab æterna ærumna, verum etiam abs quahbet vitæ molestia, eos qui malitiæ sunt expertes, defendit. Malitia vero carentes dicit illos, qui male ab aliquo passi, innocentiam tamen cum charitate retinent. Vel disciplinam ανεξέλεγκτον dicit illam, quæ speciem quidem pietatis habet, sed tamen caret experimento et exploratione. Nam qui non fuerit exploratus, neque aliis mentem suam cogitationesque patefecerit, is in vana præsumptione versatur.

¹⁰³ Operiunt dicit pro, non sinunt apparere. Vel inimicitiam ait pro malitia, ejus causa invisī evadimus Deo. At enim inimicitiam adversus Deum et homines, nostris in cordibus a maligno insitam, viri justī expellunt, Deumque labiis celebrant, cum ita malignus eos tentaverit. Si enim cum inimici essemus, inquit Paulus ¹⁰⁴, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus. Quod si inimicitia vitium est, utique amicitia virtus et agnitio Dei, qua efficiuntur amici ejus et sanctorum potestatum. Jam qui tali amicitia genere Deo fuerint amici, utique et invicem amici erunt.

¹⁰⁵ Domine, ante te omne desiderium meum ¹, inquit David. Id est, quicquid Deo gratum est, et justus decet, id optandum est, ut acceptabilis sit oratio nostra coram Deo. At impius perditione perpetua circummagitur, dum quæ Deo minime grata sunt, cupit agitare.

² Si timor Dei addit dies, initium autem sapientiæ timor Domini, utique hi dies partes sapientiæ sunt a justitiæ sole concessæ. Nam vir proficiens, auget notionem et illuminationem. Pro diebus autem hujusmodi orat David, dicens: Ne revoces me in dimidio

⁹⁸ v. 12. ⁹⁹ v. 17. ¹⁰⁰ v. 4. ¹⁰¹ v. 5. ¹⁰² v. 17. ¹⁰³ v. 27.

Α Ὁ παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας περιφερόμενος, ναυαγήσας περὶ τὴν πίστιν, ὡς ὑπ' ἀνέμῳ ἐαυτὸν τε καὶ ἄλλους ποιμένας, ἀπώλεσεν· ἀπέλιπε γὰρ τῶν ἐντολῶν τὰς ὁδοὺς, τοῦ εἰπόντος, Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπέλος, ὑμεῖς τὰ κλήματα, καὶ ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργός. — Ὁ μὴ συνάγων σὺν ταῖς ἀρεταῖς τὴν θεῖαν γνῶσιν, οὗτος οὐ συνάγει τῆς αἰωνίου βασιλείας τὴν ἀθάνατον εὐκαρπλίαν· ἀκαρπία δὲ ἐστὶ κακία καὶ ἀγνοία.

Τῶν ὡς ἄρτων ζωτικῶν, θεῶν λόγων ἡδέως ἀφασθαι, καὶ τῶν ἐν τῇ κρυπτῇ τοῦ νοῦ θεωρίᾳ θεῶν νοημάτων. — Ἄρτοι εἰσι τῆς ψυχῆς αἱ ἀρεταί, αἵτινες καὶ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προσετάγησαν παρ' ἡμῶν γίνεσθαι· τουτέστι νηστεία, ἐγκράτεια, προσευχή, καὶ τὰ ὅμοια· κρυφῆ δὲ, πρὸς τὸ μὴ θεαθῆναι αὐτὰ τοῖς ἀνθρώποις.

CAP. X.

Β Ἀνδρα, τὸν τοῦ λόγου πτωχεύσαντα· καὶ χεῖρας, τὰς τῆς σοφίας πράξεις.

Ὁ νοήμων ὑπὸ τῶν θλιψέων καὶ τῶν συμφορῶν μὴ συγκαίόμενος, γεννήματα δικαιοσύνης φέρει· ὁ δὲ παράνομος, καὶ ὑπὸ τῶν βελτιόνων διαφθείρεται.

Παιδεῖαν ανεξέλεγκτον ὀνομάζει τὴν κακὴν τῆς ψυχῆς πολιτείαν, ἥτις καὶ ἀπωλείας καὶ πλάνης αὐτῆ γίνεται πρόξενος· ἡ δὲ ὁδὸς τῆς ζωῆς, οὐ μόνον ἐκ τῆς αἰωνίου, ἀλλὰ καὶ ἐκ πάσης κακότητος τοῦ βίου δυσχερείας τοὺς ἀκάκους φυλάσσει· ἀκάκους δὲ λέγει τοὺς κακῶς ἐκ τινος ὑπομένοντας, καὶ ἀκακίαν ἀσκοῦντας ἐν ἀγάπῃ. Ἡ οὕτως. Ἀνεξέλεγκτος, ἡ πρότρημα μὲν εὐσεβείας ἔχουσα, ἀγύμναστος δὲ οὕσα καὶ ανεξέταστος· ὁ γὰρ μὴ ἐλεγχόμενος, καὶ φανερῶν καὶ ἐτέροις τὰ φρονήματα καὶ τοὺς διαλογισμοὺς αὐτοῦ, C πλανᾶται οἴησει.

Τὸ, καλύπτουσι, ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἐῷσιν ἀνανεῦσαι. Ἡ ἔχθραν τὴν κακίαν λέγει, δι' ἧς ἐχθροὶ γινόμεθα τοῦ Θεοῦ· τὴν δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐχθραν ἐγγινομένην ἡμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, αὐτὴν μὲν ἀποσειόνται οἱ δίκαιοι, τοῖς δὲ χεῖλεσι τὸν Θεὸν ὑμνοῦσιν, ὅταν οὕτως αὐτοῖς ἐ πονηρὸς ὑποβάλλῃ· Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες, φησὶν ὁ Παῦλος, καὶ ἠλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· εἰ δὲ ἡ ἐχθρα, κακία ἐστίν, ἡ φιλία ἀρετὴ καὶ γνῶσις Θεοῦ, δι' ἧς φίλοι γινόμεθα αὐτοῦ καὶ τῶν ἀγίων δυνάμεων· ἐπὶ δὲ τῆς φιλίας ταύτης, οἱ ὄντες αὐτοῦ φίλοι, καὶ ἀλλήλων εἰσὶ φίλοι.

Κύριε, ἐναντίον σου πᾶσα ἡ ἐπιθυμία μου, φησὶν D ὁ Δαυὶδ· τουτέστιν ὅσα τῷ Θεῷ ἀρεστὰ, καὶ δικαίως ἀρμόζει, ἐπιθυμῶν χρῆ, ἵνα δεκτὴ ἡ προσευχή ἡμῶν γένηται ἐναντίον τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ ἀσεβής, ἀπωλείᾳ αἰωνία περιφέρεται ἐν τῷ ἐπιθυμῶν καὶ πράττειν τὰ μὴ Θεῷ φίλα.

Εἰ φόβος Κυρίου προστίθῃσιν ἡμέρας, ἀρχὴ δὲ σοφίας φόβος Κυρίου, αἱ ἡμέραι αὗται, μέρη τῆς σοφίας εἰσὶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης γινόμεναι· προκόπτων γὰρ προστίθῃσιν γνῶσεις καὶ φωτισμοὺς· ὑπὲρ δὲ τοιοῦτων ἡμερῶν εὐχεται καὶ Δαυὶδ λέγων· Μὴ

⁹⁷ v. 18. ¹⁰⁴ Rom. v. 10. ¹⁰⁵ v. 24. ¹ Psal. xxxviii,

ἀναγής με ἐν ἡμέραις ἡμερῶν μου· ταύτας δὲ τὰς ἡμέρας καὶ Ἀβραὰμ πληρώσας ἀπέθανε πρεσβύτερος καὶ πλήρης ἡμερῶν· καὶ τὰς θείας ὁράσεις ὡς τμήρας προστίθησι Κύριος τοῖς ἐν πίστει φοβουμένοις αὐτόν· τὰ δὲ τῶν ἀσεβῶν ἔτη, ἀσοφα ὁραθέντα καὶ θείας χάριτος ἄνευ, ὠλιγώθησαν.

Αἰῶνα τὸν ἀνθρώπου βίον λέγει, ὡς ὁ Παῦλος· *Οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω*· τὸ γὰρ συμπαρακτεινόμενον τῇ συστάσει τῆς ζωῆς αὐτοῦ, αἰῶνα ὠνόμασεν· οὐκ ἐνδώσει γὰρ, φησὶν, ὁ δίκαιος ἀμαρτῆσαι ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ πονηροῦ. Οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἀμαρτάνοντες οὐ μόνον ἐκπεσοῦνται τῆς βασιλείας, ἀλλὰ τὸ πῦρ καὶ οὐ τὴν γῆν οἰκήσουσιν.

Ἄντι τοῦ, χάριτος ἀνάπλεως ἐστίν· εὐσεβοῦς δὲ στόμα νῦν τὸν νοῦν λέγει καὶ τὴν καρδίαν, ὡς διὰ τῶν χειλέων ὕμνουσαν τὸν Θεόν· τὸ δὲ λαλοῦν πονηρὰ στόμα τῶν ἀσεβῶν, ἀποστρέφεται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ εἶναι τῷ πονηρῷ· ὅρα δὲ τί ἀπ' ἐκείνου, τί δὲ ἀπὸ τούτου.

CAP. XL

Ἐχων γὰρ πρὸς τὰ μέλλοντα τὸν σκοπὸν, τυγχάνει πάντως ὧν προσεδόκησε τελευτήσας ὁ δίκαιος. Ἡ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἡμᾶς παραπέμπει· καὶ ἐπὶ τούτου μὲν μένει τὰ ὄντα, καὶ οὐκ ἀφανίζεται· ἐπ' ἐκείνου δὲ καὶ τὰ ὄντα ἀέννυται· ἐν γὰρ τῷ παρόντι μόνον αἰῶνι καυχῶνται· περὶ ὧν εἴρηται· *Ὡς ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν*.

Οὐκ ὡς ὑποκειμένου τοῦ εὐσεβοῦς τῇ δίκῃ φησὶ τὸ, Ἄντι αὐτοῦ παραδίδοται ἀσεβής, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παγὴς ἐστὶν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ κατὰ τοῦ δικαίου, τούτου βυομένου περιπίπτει ταύτῃ ὁ ἀσεβής· ἐξαρπάσσεται ὁ εὐσεβής ὑπὸ Θεοῦ, ὁ δὲ ἀσεβής ἐγκαταλειφθεὶς, περιπίπτει κατὰ τὸ, *Ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἀμαρτωλός*. Ἡ ἐπειδὴ ὁ δίκαιος ὑποκείται τισιν ὡς ἀνθρώπος ἀμαρτήμασιν, ἐλθὼν ὁ ἀσεβής καὶ κακοποιήσας τὸν δίκαιον, τῶν μὲν ἀμαρτιῶν καὶ τῶν κολάσεων τῶν μελλουσῶν ἐβρόσατο, εἰς ἑαυτὸν δὲ τὰς τιμωρίας ἀνεδέξατο. Παραδίδοται δὲ ὑφ' ἑαυτοῦ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας, ὡς παραδοὺς ἑαυτὸν εἰς ἀδόκιμον νοῦν.

Ἦτοι διάκρισις ἡ περὶ τῶν πρακτέων, ἢ μὴ· ἢ ὥστε τὸν ἑαυτῶν βίον οἰκονομεῖν· κλυδόνιον γὰρ ἐστὶ μέγα καὶ ἀφόρητον· οἱ τοιοῦτοι γὰρ παντὶ ἀνέμῳ περιφερόμενοι ναυαγοῦσι περὶ τὸν βίον ἢ τὴν πίστιν, καὶ ὡς φύλλα δένδρου πίπτουσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οἷς μὴ ὑπάρχει σοφία Θεοῦ· εἰ δὲ ἡ σωτηρία ἐστὶν ἐν βουλῇ, καὶ οὐκ ἀπλῶς βουλῇ, ἀλλὰ καὶ πολλῇ, οὐκ ἄρα ἐν σώμασιν ἢ χρήμασιν, οὐδὲ κατὰ φύσιν τις σώζεται· κατὰ τοὺς τὰς φύσεις εἰσάγοντας.

Ἐνταῦθα τὴν ψυχὴν ἀντικρυς προεῖπεν σῶμα· καὶ ὁ Χριστὸς δὲ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, σῶμα τὴν ψυχὴν ὀνομάζει· *Ὁ λύχνος, λέγων, τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός*· λύχνον μὲν εἶπε τὸν νοῦν· αὐτὸς γὰρ ἐστὶ γνώσεως δεκτικός· σῶμα δὲ τὸ θυμικὸν καὶ ἐπι-

² Psal. ci, 25. ³ v. 30. ⁴ I Cor. viii, 13. ⁵ v. 52. ⁶ v. 7. ⁷ Philip. iii, 19. ⁸ Psal. ix, 17. ⁹ v. 14. ¹⁰ v. 17. ¹¹ Matth. vi, 23.

*dierum meorum*². Hisce diebus expletis, Abrahamus quoque obiit senex plenusque dierum. Divinas quoque visiones, quasi dies, addit Dominus cum fide timentibus se. At vero impiorum anni, insipientes comperti, et absque divina gratia, breviate fuerunt.

⁴ Sæculum dicit humanam vitam, ut Paulus² : *Non manducabo carnem in sæculum, ne forte fratrem meum scandalissem*. Quippe demensum vitæ suæ spatium, sæculum nominavit. Non delabatur, inquit, justus ad peccandum propter illatas sibi a maligno molestias. At impii peccantes non regno tantum excident, verum ne terram quidem habitabunt.

⁶ Pro eo ac si dicat, gratiæ plenus est. Religiosi hominis os nunc pro mente dicit et corde, quæ quasi labiis Deum concelebrant. Quod autem prava loquitur os impiorum, retorquetur a Deo in ipsum impium. Videsis autem quid ab illo, et quid ab hoc.

CAP. XL

⁷ Qui scopum sibi proponit res futuras, prorsus acquirit expectationem suam moriens justus. Vel ad resurrectionem nos amandat auctor. Et justo quidem manent quæ habet, nec pereunt : injusto autem et quod habet, exstinguitur. Quippe ejusmodi homines presenti tantum sæculo exsultant ; de quibus dictum est⁸ : *Quorum gloria in ignominia ipsorum*.

Non quia suppositus damnationi fuerit vir pius, dicit : Impius traditur pro eo ; sed quia laqueum improbus justo tetenderat ; hoc erepto, incidit in illum improbus. Eripitur a Deo pius ; impius vero derelictus laqueum incurrit. Juxta illud : *In operibus manuum suarum comprehensus est peccator*⁹. Vel : quia justus obnoxius est, utpote homo, quibusdam peccatis, superveniens impius et affligens justum, a peccatis et futuris pœnis hunc liberat, in se autem pœnas illas attrahit. Proditur nimirum a sua ipsius malitia, postquam se in improbam mentem conjecit.

¹⁰ Nimirum rerum agendarum aut non agendarum discretio ; vel propriæ vitæ administratio, quæ certe magna procella est et intolerabilis. Hi enim omni vento circumferuntur in vitæ aut fidei naufragio, et tanquam arboris folia decutiuntur a Deo, quibus Dei sapientia non inest. Quod si salus in consilio vertitur, neque in consilio simpliciter sed in ejus copia, non igitur corporibus divitiisve innititur : neque ab indole propria quis salvatur ; quod aio contra eos qui indolis hæresim invehunt.

¹¹ Hic evidenter vocabulum anima pro corpore posuit. Et quidem Christus in Evangeliiis corpus dicit pro anima : *Lucerna*, inquit¹², *corporis est oculus* ; lucernam nempe dicens pro mente, quæ scientiæ capax est. Corpus autem concupiscibilem

esse animi partem, quam quidam irrationalem, alii autem patheticam appellant. Homo autem ex iis, quæ fecit docetque, bonis, nunc quidem cognitionem corporalium et incorporalium, in posterum autem regnum cælorum acquirit sibi discipulisque suis. Pessumdat vero non suum tantum corpus; sed etiam animam, cum iis qui ei obaudiunt, igni exitiali contradit.

¹³ Ille manui manus inserit injuste, qui pravorum fit operum dogmatumque magister. Ille autem justitiam serit, qui de virtutibus et Dei scientia profert sermones.

¹⁴ Iis qui in propriis serunt, et plura efficiunt, opponuntur illi qui minora colligunt. Qui ergo in propriis serunt, ii sunt qui in spiritu serunt, et vitam metunt, qui autem minora colligunt, ii sunt qui in carne serunt, et corruptionem sibi concervant.

¹⁵ Frumentum est divinum verbum, quod Judæi occultantes, gentibus dereliquerunt. Simile est huic etiam illud a Servatore nostro in Evangelii dictum ¹⁶: *Nemo lucernam accendens, ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt.* Sicut enim frumentum alimonia est corporis, ita Dei cognitio, est animæ. Qui vero utrumque alimentum habet, nec tamen præbet, sed mercedem pro his exigit ab iis qui dare non habent, totum id demonibus relinquet. Dicit eum fore etiam populi execrationem, quia ei ab angelorum cunctorumque justorum populo in die iudicii maledicetur.

¹⁷ Fabrica secundum spiritum, est practicum bonarum virtutum exercitium. Qui Deo debita exsequitur, quærit alios Deo gratos homines, qui æque Deo debita peragenda suscipiant, ut sicut ipse, ita et illi se gerant: secus vero, eos qui pro bonis mala agunt, vitabit.

¹⁸ Hæc est vitæ arbor in medio paradiso plantata, cujus contactu interdictum fuit Adamo, qui post peccatum semina justitiæ abjecerat, unde arbor vitæ producitur.

CAP. XII.

¹⁹ *Ne quando taceas a me, ait David²⁰, et assimilationem descendentes in lacum.* Vir iniquus tacebitur a Deo, id est, odio habebitur, nec misericordia fruetur, cum præmia iis qui incarnationis suæ gratiam admiserunt Christus distribuet, prout dicitur in Evangelii: *Et gratiam pro gratia²¹.*

CAP. XIII.

²² Divitiæ impiorum nequitia, quos iusti destruent, recto videlicet magisterio. Eapropter in futuro sæculo quindecim civitatibus præpositi erunt. Nam cælestem hæreditatem quam capturi erant ii, qui nunc se impietati addixerunt, iusti consequentur, sicut et Paulus ait ²³: *Secundum duritiam autem*

A θυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὅπερ τινὲς μὲν, ἄλογον τινὲς δὲ, παθητικὸν μέρος καλοῦσιν. Ὁ δὲ ἐξ ὧν ἐποίει καὶ διδάσκει ἀγαθῶν, ἐντεῦθεν μὲν γινώσκων σώματων καὶ ἀσωμάτων ἐν τῷ μέλλοντι δὲ βασιλείαν οὐρανῶν, περιποιεῖται ἑαυτῷ καὶ τοῖς μαθηταῖσιν· ἐξολλούει δὲ οὐ μόνον τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν, σὺν τοῖς πειθόμενοις αὐτῷ, τῷ πυρὶ συναπόλλυσιν.

Οὗτος χειρὶ χεῖρας ἐμβάλλει ἀδίκως, ὁ κακῶν γινόμενος πραγμάτων καὶ δογμάτων διδάσκαλος· οὗτος δὲ σπαίρει δικαιοσύνην, ὁ περὶ ἀρετῶν καὶ Θεοῦ γνώσεως προϊέμενος λόγους.

Τοῖς εἰς τὰ ἴδια σπαίρουσι, καὶ πλείονα ποιῶσιν, ἀντίκεινται οἱ συνάγοντες καὶ ἐλαττούμενοι· οἱ γὰρ τὰ ἴδια σπαίροντες, εἰσὶν οἱ εἰς τὸ πνεῦμα σπαίροντες, καὶ ζωὴν θερίζοντες· οἱ δὲ συνάγοντες καὶ ἐλαττούμενοι, εἰσὶν οἱ εἰς τὴν σάρκα σπαίροντες, καὶ φθορὰν συνάγοντες ἑαυτοῖς.

Σίτος ὁ θεῖος λόγος, ὃν κατακρύψαντες οἱ Ἰουδαῖοι, κατέλιπον αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν. — Ὅμοιον ἐστὶ τούτῳ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λεγόμενον· τὸ, *Οὐδεὶς λύχνον ἄψας, τίθεισιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ὑπὸ τὴν λυχνίαν, τοῦ φαίνειν πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ*· ὡσπερ γὰρ ὁ σίτος τροφή ἐστὶ τῷ σώματι, οὕτως ἡ θεία γνώσις τῆ ψυχῆ· ὁ δὲ τὴν τῶν ἀμφοτέρων τροφήν ἔχων καὶ μὴ παρέχων, ἀλλ' ὑπὲρ τούτων μισθὸν ἀπαιτεῖ τοῖς οὐκ ἔχουσι δοῦναι, ὑπολίπεται αὐτὸν τοῖς δαίμοσιν. Γράφει δὲ καὶ δημοκατάρατος, ὅτι ὑπὸ τὸν δῆμον τῶν ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν δικαίων ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἐπικατάρατος ἐστὶ.

Τεκτονική ἐστὶ κατὰ πνεῦμα ἡ πρακτικὴ τῶν ἀγαθῶν ἀρετῶν ἐργασία· ὁ δὲ τὰ Θεῷ ἐποφειδόμενα πράττων, ζητεῖ θεαρέστους ἄνδρας, δεχομένους τὰς Θεῷ ἐποφειδὰς, ἵνα ὡσπερ αὐτὸς καὶ αὐτοὶ ἐμπερῶνται· τοὺς δὲ μὴ τὰ καλὰ, ἀλλὰ τὰ κακὰ ζητοῦντας, παρῆσεται.

Τοῦτο τὸ δένδρον τῆς ζωῆς ἐστὶ τὸ φυτευθὲν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, οὗ ἀψασθαί μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐκωλύθη ὁ Ἀδὰμ, τὰ σπέρματα τῆς δικαιοσύνης, ἀποβαλὼν, ἀφ' ὧν φύεται τὸ δένδρον τῆς ζωῆς.

CAP. XII.

D *Μήποτε παρασιωπήσης ἀπ' ἐμοῦ, φησὶν ὁ Δαυὶδ, καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον.* Ἀνήρ παράνομος παρασιωπηθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τουτέστι μισηθήσεται, καὶ οὐκ ἐλεηθήσεται, ὅταν τὰ γέρα τοῖς τὴν χάριν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας αὐτοῦ δεξαμένοις, ἀπονέμη. καθά φησιν ἐν Εὐαγγελίοις, *Καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος.*

CAP. XIII.

Πλοῦτος ἀσεβῶν κακία. Οἱ δὲ δίκαιοι ἐξανκλώσουσιν αὐτούς, δηλονότι διὰ τῆς ἀγαθῆς διδασκαλίας· τοῖνον καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐπάνω πεντεκαίδεκα πόλεων γινόμενοι· τὴν γὰρ κληροδοσίαν τὴν οὐράνιον ἦν ἡμελλόν ἀπολαβεῖν οἱ ἀσεβεῖς αὐτούς ἐκδώσαντες, ταύτην κληρονομήσουσι δίκαιοι, καθά καὶ Παῦλός φη-

¹⁹ v. 21. ²⁰ v. 24. ²¹ v. 26. ²² Math. v. 15. ²³ v. 27. ²⁴ v. 30. ²⁵ v. 2. ²⁶ Psal. xxvii. 1. ²⁷ Juan. i. 16. ²⁸ v. 22. ²⁹ Rom. ii. 5.

σιν· Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητόν σου καρδίαν θησαυρίζεις σευτῶ ἔργην ἐν ἡμέρᾳ ἔργης καὶ ἀποκαλύψεις καὶ δικαιοκρισίας Θεοῦ. Ὁ δὲ ἀγαθὸς κληροδοτῆσαι ποιήσει τοὺς ὡς υἱοὺς πατρὶ πειθομένους αὐτῷ, καὶ τοὺς ἐκείνω²⁴ υἱοθετήσει τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν.

CAP. XIV.

Ὡς περ ἀήτητά εἰσι, καθάπερ τὰ ὄπλα τὴν ἀσφάλειαν περιποιεῖ· οὐδὲν γὰρ πονηρὸν ἀντιστήσεται τῇ σοφίᾳ, διότι ὄπλον ἐστὶν ἀκαταμάχητον· μόνη γὰρ πρὸς ταύτην ἀδυνατοῦσιν οἱ δαίμονες· τῷ δὲ ἄφρονι τὰ τε ὀρατὰ καὶ ἀσώματα πάντα ἐναντία.

Οἰκίας ἐνταῦθα τὰ σώματα λέγει· οἰκίαι γὰρ εἰσι τῶν ψυχῶν· ὀφείλουται δὲ παρὰ τῶν τὴν θεοσέβειαν εἰδόντων καὶ τὴν θεωρητικὴν γινώσκων, οἱ παράνομοι τὴν θεογνωσίαν μαθεῖν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τῶν ζωοποιῶν ἐντολῶν· ἵνα καθαροὶ γινόμενοι, ἴδωσι τὸν Θεὸν τοῖς νοεροῖς ὀφθαλμοῖς· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ μακάριον τέλος, ὅπερ πάσῃ φύσει λογικῇ τετήρηται· αἱ δὲ οἰκίαι τῶν δικαίων ἐτοιμαί εἰσιν εἰς δοχὴν πάντων, ὡς κελεύει ὁ Κύριος.

Διανοήματα νῦν εἶπεν τὰς θείας ὁράσεις καὶ τὰς ἔξεις τῶν ἀρετῶν, ὥς περ ταῖς ὁδοῖς νοῦ θρασυκαρδίου ἀντέθεικεν· Ἀπὸ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὰ χεῖλη, εἶπεν ὁ Κύριος· οὐ γὰρ κακοποιῆσαι, ἀλλ' ἀγαθοποιῆσαι ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ διανοεῖται· ὁ δὲ θρασυκαρδὸς ὡς ἄφρων πράττων καὶ λέγων, ἐμπλησθῆσεται μαστίγων, καὶ πραγμάτων ἀφαιρέσεως, καὶ τέλος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει.

CAP. XV.

Ἐλέγχους νῦν τὰς ἐντολάς εἶπεν· αὐταὶ γὰρ ἡμᾶς ἀμαρτάνοντας ἐλέγχουσιν· οἱ δὲ μισοῦντες αὐτάς, καὶ τῇ αἰσχρότητι τῶν ἀμαρτιῶν συναποθνήσκοντες, σὺν τῷ πονηρῷ αὐτῶν ἐφευρετῇ πονηρῶς τακῆσονται· ὑπὸ δὲ τῶν παριόντων τὴν κακίαν, γνωρίζεται τῆς ἀναμαρτησίας ἢ παιδεία τοῦ ἀκάκου.

Ἦσυχία ἐστὶν ἀποχὴ κακίας ἐμπράκτου καὶ ὁράσεων, ἣν οἱ ἀγαθοὶ ἡσυχάζουσιν· οἱ δὲ τοῦ νοῦ καὶ σώματος ὀφθαλμοὶ τῶν κακῶν, πάντα τὸν χρόνον ἐπινοοῦνται κακά.

Ὁ δὲ συνετὸς οὐκ ἐστὶν ἐν ᾧδου τοῦ τῶν ἀμαρτιῶν ὁδοὶ ζωῆς, διανοήματα θείων λόγων καὶ ἔργων· ὁ δὲ συνετὸς ἀεὶ ταῦτα ποιεῖ καὶ διδάσκει, ἵνα σὺν τοῖς μαθητιῶσιν ἐκκλίνας ἐκ τοῦ ᾧδου σωθῇ.

Οἱ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ μὴ πράττοντες, ἐχθροὶ αὐτοῦ εἰσιν· φίλοι δὲ αὐτοῦ γίνονται ἐπὶ τῶν δικαίοις προσδράμωσιν, ἐξομολογούμενοι τὰς πράξεις αὐτῶν τὰς πονηράς (1)· ἐξ ὧν ἐναχθέντες ὡς ἐκείνοι τὰς ζωοποιῶν ὁδοὺς πορεύονται· Παύλου κηρύξαντος, *Οἱ ποτε ὄντες ἐχθροὶ, κατηλλάγησαν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ*· προσεκτίον ὅτι πάντες οἱ ἐχθροὶ, διὰ τῶν δικαίων φίλοι γίνονται· ἵνα καὶ πᾶσιν εἴπῃ Χριστός· *Οὐκέτι ὑμᾶς καλῶ δούλους, ἀλλὰ φίλους.*

²⁴ ita cod. ²⁵ v. 7. ²⁶ v. 9. ²⁷ v. 14. ²⁸ Matth. xii, 34. ²⁹ v. 10. ³⁰ v. 15. ³¹ v. 24. ³² v. 28. ³³ Rom. v, 10. ³⁴ Joan. xv, 15.

(1) Nihil evidentius videtur, quam hæc Origenis doctrina de peccatorum apud sacerdotem facienda confessione, ejusdemque salutaribus monitis audieu-

dis. Notent hoc heterodoxi tantopere a confitendo, abhorrentes.

²⁵ Ita sunt invicta, quemadmodum arma præstant tutelam. Nulla quippe improbitas resistet sapientie, quæ est inexpugnabilis armatura. Huic uni non prævalent demones. Imprudenti autem visibilia æque et incorporea contraria sunt.

²⁶ Domos hoc loco corpora dicit, quæ sunt animarum domiciliis. Debent autem ab iis, qui divini cultus et theoreticæ scientiæ sunt periti, discere impii non solum Dei cognitionem, sed et universam salutarium mandatorum rationem; ut eumdati videant Deum intellectus oculis. Hic enim est beatus finis, qui omni rationali naturæ reservatur. Justorum vero domus paratæ sunt omnium receptioni, prout jubet Dominus.

²⁷ Cogitationes nunc dixit divinas visiones et habitus virtutum, quas viis hominis temerarii opponit. *Namque ex abundantia cordis loquuntur labia*, inquit Dominus ²⁸. *Non enim male, sed bene facere bonus vir meditatatur*. *Temerarius vero imprudenter agens ac loquens, replebitur flagellis, et rei domesticæ detrimentis, et denique animam suam perdet.*

²⁹ Correptiones dicit mandata: hæc enim nos peccantes corripunt. Qui vero illa oderunt, et peccatorum turpitudini commoriantur, cum improbo illorum inventore tabescent. A prætereuntibus autem nequitiam, cognoscitur disciplina impeccantiæ hominis insontis.

³⁰ Quies est abstinentia a nequitia actuosa et a spectaculis, qua homini quiete fruuntur. Mentis autem et corporis oculi improborum omni tempore meditantur prava.

³¹ Vir cordatus in inferno peccantium non versatur. *Vix vite, meditationes sunt divinarum verborum ei operum*. *Vir cordatus semper hæc agit et docet, ut cum discipulis suis declinans ab inferis salvus sit.*

³² Qui Dei mandatis non obtemperant, inimici ejus sunt; sed ejusdem amici sunt, cum ut malos actus suos confiteantur, ad justos homines se conferunt; a quibus deducti, salutare vias æque ac illi persequuntur. Paulo clamante: *Qui aliquando inimici erant, reconciliati sunt Deo per mortem Filii ejus* ³³. *Animadvertendum, quomodo omnes inimici, justorum opere fiant amici; ut omnibus demum dicat Christus* ³⁴: *Jam non amplius vos servos appello, sed amicos.*

CAP. XVI.

³⁵ Rursus ibi quoque sapientia opus est, ut clementiam impetret. Vel qui punishmentis decretum scit angelus, furor Dei dicitur. Peritus autem divinorum verborum et operum, ceu ipsi mente conformis, haud eum extimescet.

³⁶ Nidi sapientiae sunt Ecclesiae, vel caelestia habitacula. Sapientia vero Jesus Christus est, Dei Filius. Nidi autem prudentiae, praestantiores argento, practicae virtutes sunt, justitia, scientia, sapientia, temperantia, fortitudo, longanimitas, patientia, lenitas, elemosyna, fides cum spe et charitate; per quas ceu scalarum gradus in sapientiae habitacula ingredi nihil vetat eos qui illuc conscendere et habitare voluerint.

³⁷ Disciplinam dicit timorem Dei, jejunium, continentiam; vigiliis, hymnologiam, et eam quam nobis Deus experimenti causa morhorum inducit castigationem. Reprehensiones dicit mandata Dei; haec enim peccantes nos reprehendunt. Vias hoc loco dicit sensus, quos qui custodit, morte creptam servat animam suam ad vitam. Porro vita est quae omnia vivificat, et ex nihilo ad existentiam adduxit Trinitas sancta. Qui autem vitam diligit, semperque vivere optat, os suum continebit, quominus non nisi de Deo verbis et operibus loquatur, et Dei cognitioni studium impendet.

³⁸ Vita Deus est. Fons autem vitae tripliciter per se existentis, sapientia, scientia, et virtutes sunt; quo ex fonte qui bibunt, immortalitatem sempiternamque vitam participant. Jam qui dicto fonte potiti sunt, si verba vitae meditantur. At vero insanorum disciplina, improbitas est: tum et quae dicitur sine correptione disciplina, stultitia est.

³⁹ Scientiam appellavit cognitionem, quia haec omnia negotia cognoscit. Cor sapientium cogitat quae ab ore proprio, in judicio de corporeis et incorporeis: et quod ipsi facere docent, pariter agunt.

⁴⁰ Diaboli doctrina eruditi daemones, sanctos oppugnant, eosque a scientia Dei arcere conantur, quae solet ipsos copulare amicitia cum caelestibus potestatibus. Hoc ipsum Salomon quoque, ut arbitrator, hoc effato significat, perversum quidem hominem dicens Satanam. transeuntes doli faces, eruditos ab illo malos daemones: amicos, sanctos qui scientia sua Deum attingunt et inter se.

⁴¹ Vir iniquus, diabolus est, qui Dei amicos tentat, inductique in vias perditionis et non bonas. Postquam vero sanctorum aliquem deceperit, obfirmat sibi praeculis machinationes, cogitat perversas, ne forte poenitens salvetur is quem venatus est.

⁴² Inspirat autem auribus ejus pravos quaslibet cogitationes, desperationem et omnimodam intemperantiae voluptatem. Haec est omnis nequitiae fornax,

Πάλιν κάκει τῆς σοφίας χρεια, ἵνα ἐξιλάσῃται ἡ ὁ τοὺς περὶ καλᾶσεως ἐπιστάμενος λόγους ἄγγελος, θυμὸς τοῦ Θεοῦ λέγεται. Ὁ δὲ σοφὸς ἐν θείοις ἔργοις καὶ λόγοις, ὡς ὁμόφρων αὐτῷ ὢν, οὐ πτοηθήσεται αὐτόν.

Νοσοιαὶ σοφίας εἰσὶν αἱ Ἐκκλησιαί, ἡ αἱ ἐν τῷ οὐρανῷ σκηναί· σοφία δὲ, Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς. ἐστὶν. Νοσοιαὶ δὲ φρονήσεως αἰρετώτεροι ὑπὲρ ἀργύριον, αἱ πρακτικαὶ ἀρεταί· δικαιοσύνη, γνῶσις, σοφία, σωφροσύνη, ἀνδρεία, μακροθυμία, ἀνεξικακία, ἀοργησία, ἐλεημοσύνη, πίστις σὺν ἐλπίδι καὶ ἀγάπῃ· δι' ἃς ὡς κλίμακος βαθμίδας, εἰς τὰς τῆς σοφίας σκηνὰς εἰσιέναι ἀκύλυτον τοὺς ἀνιέναι καὶ οἰκῆσαι βουλομένους.

Παιδείαν λέγει φόβου Θεοῦ, νηστείαν, ἐγκράτειαν, ἀγρυπνίαν, ἔμνον, καὶ τὴν ἐν νόσοις πρὸς δοκιμὴν Θεοῦ ἐπερχομένην ἡμῖν παιδείαν. Ἐλέγχους λέγει τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ· αὐταὶ γὰρ ἡμᾶς ἐλέγχουσι ἀμαρτάνοντας. Ὁδοὺς ἐνταῦθα τὰς αἰσθήσεις φησὶν· ὁ δὲ φυλάσσειν αὐτάς, τηρεῖ ἐκ θανάτου τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν πρὸς ζωὴν· ζωὴ γὰρ ἐστὶν ἡ πάντα ζωοῦσα, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγούσα Τριάς ἁγία· ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ζωὴν, καὶ ἀεὶ ζῆν αὐτῇ ἐφιέμενος, φέρεται στόματος αὐτοῦ ἐκ τῶν μὴ Θεοῦ λόγων καὶ ἔργων, καὶ τῇ γνῶσει τοῦ Θεοῦ προσέξει.

Ζωὴ ὁ Θεὸς ἐστὶ· τῆς δὲ τρισσοφαοῦς αὐτοζωίας ἡ πηγὴ, ἡ σοφία καὶ ἡ γνῶσις καὶ αἱ ἀρεταὶ εἰσὶν· ἐξ ἧς πηγῆς οἱ πίνοντες, ἀθανασίας μετέχουσι καὶ αἰεζωίας· τοῖς δὲ κεκτημένοις τὴν τοιαύτην πηγὴν, ἔννοια λόγων ζωῆς ἐστὶ· ἡ δὲ παιδεία ἀφρόνων, ἡ κακία ἐστὶν· ἡ δὲ ἀνεξέλεγκτος παιδεία, ἡ ἀφροσύνη ἐστὶν.

Τὴν γνῶσιν ἐπιγνωμοσύνην εἶπε, παρὰ τὰ πάντα αὐτὴν ἐπιγιγνώσκειν τὰ πράγματα· ἡ δὲ καρδία τῶν σοφῶν νοεῖ τὰ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος ἐν τε κρίσει σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, καὶ ἅπερ αὐτοὶ ποιεῖν διδάσκουσι καὶ πράττουσιν.

Λόγους οἱ δαίμονες παρὰ τοῦ διαβόλου μανθάνοντες, ἐπιχειροῦσι τοῖς ἁγίοις, καὶ πειρᾶσθαι χωρίζειν αὐτοὺς ἐπινοοῦνται ἀπὸ τῆς γνώσεως, ἥτις πέφυκε συνάπτειν αὐτοὺς πρὸς φιλίαν ταῖς ἐπουρανίοις δυνάμει· τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ ὁ Σολομῶν ὡς οἶμαι διὰ ταύτης τῆς παροιμίας δεδήλωκε· σκολιὸν μὲν ἄνδρα λέγων τὸν Σατανᾶν· πορευομένους δὲ λαμπτήρας δόλου τοὺς διδασκομένους παρ' αὐτοῦ κακοὺς δαίμονας φησὶ· φίλους δὲ, τοὺς ἁγίους, τοὺς διὰ τῆς γνώσεως ἀπτομένους τῷ Θεῷ καὶ ἀλλήλοις.

Ἄνθρωπος παράνομος ὁ διάβολός ἐστιν· ἀποπειρᾶται δὲ φίλους Θεοῦ, καὶ ἀπάγει αὐτοὺς ταῖς πρὸς ἀπώλειαν ὁδοῖς καὶ οὐκ ἀγαθαῖς· ὅταν δὲ τινα τῶν ἁγίων ἀπατήσῃ, στηρίζει νοήματα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, καὶ λογιζέται διεστραμμένα, μὴ πως σωθῆ μετανοήσας ὃν ἐθήρευσε· κνίξει δὲ τοῖς χεῖλεσιν αὐτοῦ ἐν τοῖς ὤσιν ἐκεῖνου πάντα τὰ κακὰ ἐνθυμήματα, ἀπόγνωσιν τε καὶ πᾶσαν ἡδονὴν ἀκολασίας· οὗτος κίμνός ἐστι

³⁵ v. 14. ³⁶ v. 16. ³⁷ v. 17. ³⁸ v. 22. ³⁹ v. 23.

⁴⁰ v. 28. ⁴¹ v. 29. ⁴² v. 30.

πάσης κακίας· καὶ φλέγει ἐν αὐτῇ τὰς ψυχὰς τῶν ἀλίσθησομένων· ἀλλὰ ταύτης τῆς καμίνου ἐκτινάσσει τὴν φλόγα Πνεῦμα θεῖον, διασπύρον σοφίαν δρόσου· πολλοὶ δὲ ἔτι τῶν κατ' αὐτὴν πονηροὶ ἄνθρωποι, εἰώθασι μιμεῖσθαι τὸν πατέρα αὐτοῖς διάβολον.

Κόλπους ἐνταῦθα τὰς καρδίας εἴρηκε τῶν ἀδίκων· οἶμαι δὲ ὅτι καὶ πανταχοῦ ὁ κόλπος ἢ τὸν νοῦν, ἢ τὴν γνῶσιν σημαίνει· καὶ τοὺς μὲν πονηροὺς ὁ διάβολος ἐγκολπίζεται, τοὺς δὲ δικαίους ὁ Κύριος.

CAP. XVII.

Εἰ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι, πᾶς ὁ ἀποστάς τῆς κακίας διὰ τῆς ἀρετῆς, τῶν δαιμόνων ἀφρόνων ὄντων δεσποτῶν ἐκράτησεν· ἢ καὶ οἶκος μυστηρίων Θεοῦ γενήσεται, κατὰ ἀναλογίαν τῆς καταστάσεως, ἐκάστη τῶν ἀδελφῶν διδοὺς γνῶσιν πνευματικὴν· οὕτω καὶ Παῦλος τοὺς μὲν ἐν Κορίνθῳ γαλαποτίζων, τοὺς δὲ ἐν Ἐφέσῳ τρέφων στερεωτέρα τροφῆ, περὶ ὕψους καὶ μήκους καὶ πλάτους καὶ βάθους διαλεγόμενος· καὶ διὰ τούτων τῶν διαστημάτων τὴν τῆς λογικῆς φύσεως σημαίνων διαίρεσιν, ἧτις τοὺς περὶ κρίσεως καὶ πρόνοιᾶς τοῦ Θεοῦ λόγους ἐμπεριέχει, πάνυ βαθυτάτους ὑπάρχοντας, καὶ ἐκφεύγοντας τὴν ἀνθρωπίνην κατάστασιν.

Κάμινοι οἱ πειρασμοί· διὰ γὰρ τῶν πειρασμῶν καθάραι καὶ ἀκηλιδοῦται τὰς καρδίας τῶν ἐκλεκτῶν ὁ θεὸς ἐκλέγεται.

Ὁ αἰρετικὸς ὑπακούει γλώσσης τῆς τῶν ἀθέων δογμάτων· οἱ δὲ τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ προσέχουσιν. Διὰ τοῦ ὑπακούειν, τὸ ἐκούσιον δείκνυσιν, ὡς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ σοφὴν διοίκησιν ἐξαμαρτῶν. — Οὗτος ὑπακούει ταῖς γλώσσαις τῶν παρανόμων, ὁ τοὺς ἀδίκους δεχόμενος παρ' αὐτῶν λογισμοὺς, καὶ σπεύδων ἐνεργεῖν κατ' αὐτούς· οἷς ὁ δικαίος λέγεται μὴ προσέχειν, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, τουτέστι μὴ ἐπὶ πλεον τρέφειν ἐν ἑαυτῷ.

Ὁ πιστὸς, φησὶν, ἔψεται τοὺς λόγους τοῦ κόσμου τούτου, οὐστίνως χρήματα τροπικῶς τοῦ νοῦ προσηγόρευσεν· ὁ δὲ ἄπιστος οὐδὲ τοῦ τυχόντος πράγματος γινώσεται λόγον, διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· ὅτι δὲ πλοῦτος ψυχῆς ἢ γνῶσις ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ Παῦλος διδάσκει λέγων τό· Ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε, ἐν πάσῃ γινώσκει καὶ πάσῃ σοφία· εἰ δέ τις βούλοιο δεῖξαι μὴ ταύτην τὴν ἔννοιαν εἶναι ταύτης τῆς παροιμίας, λεγέτω ποῦ εὐπόρησαν χρημάτων οἱ περιελθόντες ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασι, κακουχοῦμενοι, θλιβόμενοι, στενοχωρούμενοι; Πῶς δὲ καὶ ὁ ἴπιστος οὐχ ἔξει ὀβολὸν, πολλῶν ἀπίστων περιβεβλημένων πλοῦτον πολὺν, λέγω δὲ βασιλέων καὶ ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου;

Χεῖλη πιστὰ τοὺς ἀγαθοὺς λογισμοὺς φησὶν· ἀφρονι ἢ δεκτοὶ ἔσονται πονηροὶ λογισμοί· τίς γὰρ μετοχὴ ἡκαίουσῃ πρὸς ἀδικίαν; εἰ μὴ που μετανοήσας δέχεται φρόνησίν τε καὶ πίστιν.

Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἀδικίαν κρύπτομεν· ἰδὲ δὲ τῆς σωφροσύνης, τὴν ἀκολασίαν· καὶ πάλιν διὰ ἧς ἀγάπης, τὸ μῖσος· καὶ διὰ τῆς ἀφιλαργυρίας, τὴν

A In qua comburuntur animæ eorum qui illuc labuntur. Sed enim hujus quoque fornacis discutit flammam divinus Spiritus, insibilans sapientiam roris. Adhuc vero multi hoc pacto improbi homines, patrem suum diabolum solent imitari.

⁴³ Sinus hic corda dixit iniquorum. Puto autem sinum ubique significare aut mentem aut scientiam. Et improbos quidem gestat in sinu diabolus, justos Dominus.

CAP. XVII.

⁴⁴ Si omnis qui facit peccatum, servus est, omnis vicissim qui a nequitia recedit propter virtutem, dæmonibus vesanis dominis prævalet. Hic etiam mysteriorum Dei domicilium fiet, pro status conditione singulis fratribus spiritalem scientiam distribuens. Sic etiam Paulus Corinthios lacte, Ephesios solidiore cibo pascēbat, de longitudine, latitudine et profunditate loquens, spatiis his significans rationalis naturæ diversitatem, quæ Dei de judicio ac providentia sermones comprehendit, profundos equidem, et humanam conditionem excedentes.

⁴⁵ Fornaces sunt tentationes. Etenim postquam per tentationes corda purgavit, tum demum immaculata sibi eligit Deus.

⁴⁶ Homo hæreticus irreligiosorum dogmatum linguam obaudit; at Ecclesiæ fideles nulla hanc attentione dignantur. Dum autem hæreticus auscultat, voluntatem suam demonstrat contra Dei sapientem providentiam peccandi. — Ille improborum linguas audit, qui iniquas ab eis suscipit meditationes, et paria his agere satagit. Quibus homo justus dicitur non attendere, seu visibilibus, seu invisibilibus; id est, illorum consilia diutius mente non alere.

⁴⁷ Fidelis, inquit, homo videbit rationes mundi hujus, quas auctor tropice divitias appellavit. Incredulus autem ne minimæ quidem rei rationem cognoscet propter animæ suæ impuritatem. Quod vero divitiæ animæ, agnitio Dei sit, Paulus docet dicendo ⁴⁸: In omnibus divites facti estis, in omni scientia et omni sapientia. Quod si quis ostendere velit non hunc esse hujus effati sensum, dicat sane quomodo divitiis abundaverint illi, qui circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, afflicti, pressi, angustati ⁴⁹? Quomodo item homo incredulus obolum non possidebit, cum reapse multi increduli lautis divitiis affluant, reges inquam et principes mundi hujus?

⁵⁰ Labia fidelia dicit bonas cogitationes. Vesano tamen placebunt cogitationes inane. Nam quæ participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ communicatio lucis cum tenebris? nisi forte ille pœnitens prudentiam fidemque receperit.

⁵¹ Justitia iniquitatem obruimus, temperantia luxuriam, pariterque amore odium, et liberalitate avaritiam. Obruimus item humilitate superbiam, et

⁴³ v. 35. ⁴⁴ v. 2. ⁴⁵ v. 3. ⁴⁶ v. 4. ⁴⁷ v. 6. ⁴⁸ I Cor. 1, 5. ⁴⁹ Hebr. xi, 37. ⁵⁰ v. 7. ⁵¹ v. 8.

mansuetudine ferociam, quærentes spiritalem amicitiam, quæ sanctam Dei agnitionem significat. Et quidem apud Paulum ⁸² quidam dicuntur eives sanctorum facti, et habitatores supernæ Hierusalem, superædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum.

⁸³ Domum animæ dicit hic corpus; vicissimque animam iuentis domum. Item ipsa mens dicitur animæ oculus. Jam qui divinam scientiam ac sapientiam didicerit, et nihilominus se improbitati tradiderit, et pro bonis iniquos sermones protulerit, nec respiscere et salvari voluerit, ex ejus quidem corporali domo iniquitas improbitasque non discedet, sed in ea firmiter manent, ut suprema mala eveniant, quæ illi immobiliter hærebant usque ad diem iræ Domini. — Fabricatum a Domino nobis corpus, domum hic appellat. Non movebitur autem dicit, pro: non abscedet a domo ejus ira et tribulatio, quæ per homines dæmonesque a Deo immittuntur adversus illum qui mala pro bonis reddidit benefico sibi homini. — Si qui mala pro malis retribuit, peccat; quanto magis qui mala pro bonis remuneratur, peccator est? Talis fuit in deserto Israel; cui Moyses in Deuteronomio aiebat: *Generatio prava atque perversa, hæcine Domino redditis* ⁸⁴?

⁸⁵ Hoc loco initium dicit scientiam, Justitia autem subsequitur scientiam; namque ex scientia gignitur justitia. Egestas, est ignorantia: seditio et rixa, omnis iniquitas. Anteit ignorantia iniquitas. Cur vero pauperes rursus vituperat? Scilicet ut ab otiositate nos abducat. Non oritur ex electione patestas. Quod si velis cum fiducia incedere, justus esto. Præcedit egestatem seditio et rixa; nempe injustis præcedit virtutis inopia.

⁸⁶ Similis est huic qui dicit amarum esse dulce, et dulce amarum, et qui lucem appellat tenebras, vicissimque tenebras lucem.

⁸⁷ Opes nunc sapientiam et Dei scientiam dicit. Vesano autem cur fiat sapientiæ et divinæ scientiæ magisterium? Nam sicut fieri nequit ut in mari sit vitis, ita in stultis sapientia fructum virtutis proferre nequit. Sunt enim vesani hominis opes, in singulis negotiis ejus stoliditates. Per has quippe factus excors, possidere sapientiam nequit. — ⁸⁸ In omni negotio quisquis se extollit, humiliabitur; quia Deus superbis resistit. Qui oblique querit res divinas discere, malo judicio prolabetur.

⁸⁹ Amicum hic dicit Christum, qui propter suam erga hominem amicitiam factus est homo. *Non jam servos vos dico, ait discipulis, sed amicos* ⁹⁰. Omni certe tempore Christus tibi amicus sit. Filii vero Christi invicem sunt amici: angeli scilicet et justii homines, mutuo sunt fratres, Spiritu ado-

πλεονεξίαν κρύπτομεν δὲ καὶ διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης τὴν ὑπερηφανίαν, καὶ διὰ τὴν πραύτητα, τὴν θρασύτητα· ζητοῦντες τὴν πνευματικὴν φιλίαν, ἥτις τὴν ἀγίαν γνώσιν σημαίνει· καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ δὲ συμπολιταὶ τινὲς τῶν ἀγίων λέγονται γεγονέναι, καὶ οἰκεῖοι τῆς ἀνω Ἱερουσαλήμ, ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν προφητῶν.

Οἶκον ἐνταῦθά φησι τῆς μὲν ψυχῆς, τὸ σῶμα· τὴν δὲ ψυχὴν πάλιν, οἶκον τοῦ νοῦ· ὅδ' αὐτὸς πάλιν νοῦς, τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸς λέγεται· ὁ δὲ τὴν ἐνθεον γνωσιν καὶ σοφίαν μαθὼν, ἑαυτὸν δὲ ἐκδοὺς τῇ κακίᾳ, καὶ ἀντὶ ἀγαθῶν πονηροὺς λόγους ἐκφέρων, πρὸς δὲ τὸ ἐπιστρέψαι καὶ σωθῆναι μὴ βουλόμενος, τοῦ σωματικοῦ οἴκου οὐκ ἀναχωρήσει ἡ κακία καὶ ἡ πονηρία· ἀλλὰ μένουσιν ἐδραίως ἐν αὐτῷ, ἵνα τὰ τέλεια κακὰ ἐπέλθῃ, ἐν αὐτῷ ἀκίνητα μένοντα ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς Κυρίου. — Τὸ ἐκ τῆς γῆς παρὰ Κυρίου πλάσθην ἡμῖν σῶμα, οἶκον ἐνταῦθά φησι· τὸ δὲ, οὐ κινήθησεται, ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἀναχωρήσει ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ὀργὴ καὶ ὀλίφισ, διὰ τε ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων ἐκπεμπόμενα παρὰ Κυρίου, κατὰ τοῦ ἀντὶ ἀγαθῶν κακὰ ἀποδιδάσαντος τῷ ἀγαθοποιῷ αὐτοῦ ἀνθρώπῳ. — Εἰ ὁ κακὰ ἀντὶ κακῶν ἀποδοῦς παράνομος, πόσω μᾶλλον ὁ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν ἀποδοῦς παρανομώτερος; Τοιοῦτος δὲ ἐγένετο κατὰ τὴν Ἐρημον ὁ Ἰσραὴλ· πρὸς ὃν ὁ Μωϋσῆς ⁹¹ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ φησί· *Γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη, ταῦτα Κυρίῳ ἀνταποδίδετε*;

Ἐνταῦθα ἀρχὴν, τὴν γνώσιν φησι· δικαιοσύνη δὲ ἐπεταί τῇ γνώσει· ἐκ γὰρ τῆς γνώσεως ἡ δικαιοσύνη τίχεται· ἐνδεῖα δὲ ἐστὶ ἀγνοία· στάσις δὲ καὶ μάχη, πᾶσα κακία· προηγείται δὲ τῆς ἀγνοίας, ἡ κακία. Τίνος ἕνεκεν πάλιν τῶν πονηρῶν κατηγορεῖ; Ἀπάγων ἡμᾶς ἀργίας· οὐκ ἄρα ἀπὸ χειροτονίας ἡ ἐξουσία· ὥστε εἰ βούλει μετὰ παῖδης βαδίσειν, δικαίως ἔσο· προηγείται δὲ τῆς ἐνδεείας στάσις καὶ μάχη, ἥτοι τοῖς ἀδικοῦσιν ἐνδεῖα ἀρετῆς.

Ὅμοιός ἐστι τούτῳ ὁ λέγων τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν· καὶ τὸ μὲν φῶς, ὀνομάζων σκότος, τὸ δὲ σκότος, φῶς.

Χρήματα ἐνταῦθα τὴν σοφίαν καὶ τὴν γνώσιν φησιν· ἄφρονι δὲ, ἵνα τί ὑπῆρξεν ἡ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως μάθησις; ὡς γὰρ ἄμπελον ἀδύνατον ἐν θαλάσῃ γενέσθαι, οὕτως ἐν ἀφροσιν ἡ σοφία ἀρετὴν καρπώσασθαι· χρήματα γὰρ ἀφρονός ἐστιν, αἱ περὶ καθ' ἕκαστα αὐτοῦ πράγματα ἀφροσύνη· διὰ ταῦτα γὰρ καὶ ἀκάρδιος γεγονώς, κτήσασθαι· σοφίαν ἀδυνατεῖ. — Ἐν παντὶ πράγματι, πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται· ὅτι Κύριος ὑπερηφάνους ἀντιτάσσεται· ὁ δὲ σκολιάζων τοῦ μαθεῖν τὰ πράγματα τοῦ Θεοῦ, ἐμπεσεῖται εἰς κακὰ περὶ τὴν κρίσιν.

Ἐνταῦθα φίλον τὸν Χριστὸν φησιν, ὃς διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπων φιλίαν, ἀνθρώπος γέγονεν. *Οὐκέτι γὰρ λέγω ὑμῖς δούλους, εἶπεν τοῖς μαθηταῖς, ἀλλὰ φίλους*· ἐν παντὶ δὲ καὶ τῷ ὁ Χριστὸς συνυπαρχέτω σοι φίλος· εἰ δὲ οἱ τοῦ Χριστοῦ υἱοὶ, ἀλλήλων εἰσὶ φίλοι· οἱ ἀγγελοι καὶ οἱ δίκαιοι ἀνθρώποι, ἀλλήλων εἰσὶν ἀδελ-

⁸² Ephes. II, 19, 20. ⁸³ v. 15. ⁸⁴ cod. Ἰησοῦς. ⁸⁵ Dent. xxxii, 5, 6. ⁸⁶ v. 14. ⁸⁷ v. 15. ⁸⁸ v. 16. ⁸⁹ v. 16. ⁹⁰ v. 17. ⁹¹ Joan. xv, 15.

φοί, τῷ τῆς υιοθεσίας γεννώμενοι πνεύματι· τούτου γὰρ χάριν καὶ γεννῶνται ὑπὸ τῆς σοφίας, ἵνα ἀνθρώπους ὁδηγήσωσιν ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἀπὸ ἀγνωσίας εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ.

Οὗτός ἐστιν εὐμετάβολος, ὁ βραδίως ἀπὸ ἀρετῆς ἐπὶ κακίαν μεταβαλλόμενος, τοῖς πονηροῖς λογισμοῖς συνασπαχθεὶς.

Πατέρα ἐνταῦθα τὸν Θεὸν φησι· μητέρα, τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ· ἢ καὶ πεποίηκεν αὐτὸν σαρκωθῆναι, καὶ πάθει ὑπομεῖναι δι' ἡμᾶς· ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἡμῶν, οὐκ εὐφραίνεται ἐπὶ υἱῷ υιοθετηθέντι μὲν, μὴ πεπαιδευμένῳ δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ γῶσιν, ἀλλὰ κακία καὶ πονηρία ἑαυτὸν ἐκδόντι· υἱὸς δὲ φρόνιμος εὐφραίνει τὴν μητέρα αὐτοῦ, τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν· ἢ καὶ προσάγει ἡμᾶς αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὡς υἱοὺς ἀπογαλακτισθέντας, καὶ τῆς πνευματικῆς στερεᾶς τροφῆς ἐπιειμένους· ἴν' ὡς καθ' ὁμοιότητα ἀδελφοὺς ἡμῖν γεγονῶς ὁ Υἱὸς αὐτοῦ Ἰησοῦς Χριστὸς, οὕτως καὶ ἡμεῖς πράξει καὶ λόγῳ πολιτευώμεθα· ἔστι δὲ μήτηρ ἡμῶν καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἣν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἑαυτῷ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἠρμόσατο εἰς γυναῖκα· τίκεται γὰρ αἰεὶ δι' αὐτῆς ἑαυτῷ υἱοὺς καὶ θυγατέρας· καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς πεπαιδευμένοις τὴν τοῦ Θεοῦ γῶσιν καὶ σοφίαν, εὐφραίνεται καὶ ὁ Πατὴρ ἡμῶν Θεός, καὶ ἡ μήτηρ ἡ Ἐκκλησία· ἐπὶ δὲ τοῖς ἀπαιδευτοῖς, πάνυ μὲν κήδετα καὶ λυπεῖται, ὡς μὴ θελόντων ἡμῶν ἐπιστρέψαι καὶ σωθῆναι, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ προσμένειν.

Πρόσωπον ἐνταῦθα τὴν θεωρίαν φησι· θεωρία γὰρ νοημάτων συνेतὸς ἀνδρὸς, σοφία καὶ γῶσις καὶ δικαιοσύνη· οἱ δὲ νοεροὶ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἄφρονος, καὶ ἐν σώματι ἐν ἄκρᾳ κακίας καὶ πονηρίας.

Ὅργη τῷ ἄφρονι υἱῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπέμπεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· τῇ δὲ Ἐκκλησίᾳ τῇ γεννησαμένη τῷ Πνεύματι, καὶ τῇ τῶν ἁγίων χορείᾳ, ὀδύνη τότε πάντως ἔσται· ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἄφρονος υἱοῦ· καὶ οἱ δὲ μὲν φρόνιμος υἱὸς καὶ τεκοῦσαν ἔχει καὶ μητέρα· ὁ δὲ ἄφρων μόνην τεκοῦσαν· ἢ γὰρ μήτηρ καὶ τεκοῦσα· ἢ δὲ τεκοῦσα, οὐ πάντως ἔσται καὶ μήτηρ· ἐὰν γὰρ ἀποθάνῃ τὸ τεχθέν ἐν κακίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ, τεκοῦσα μὲν ἔστι, μήτηρ δὲ οὐκ ἔστι· διότι μηδὲ τοῦ τῆς υιοθεσίας μετέσχηκε Πνεύματος τὸ τεχθέν· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν μητέρων νοηθήσεται, καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ αἰσθητοῦ· τὴν γὰρ μητέρα ἐροῦμεν καὶ τεκοῦσαν· οὐκέτι δὲ μητέρα τοῦ παιδὸς ἀποθανόντος.

Πλημμελεῖ τις, τοῦ δικαίου τὸ δίκαιον ἀφαιρῶν, ἢ διαστρέφων αὐτοῦ πρὸς ἀδικίαν τοὺς μαθητάς, ἀμαρτάνει· κτήσιν γὰρ αὐτοὺς ἔχων, ἐζημιῶται· οὐ γὰρ ζητοῦσι τὰ ἡμῶν, ἀλλ' ἡμᾶς· δυνάστας δὲ λέγει τοὺς ἐν Χριστῷ βασιλεύοντας.

ptionis geniti. Hanc enim ob causam angeli ex sapientia gignuntur, ut sint hominibus duces a vitio ad virtutem, et ab inscitia ad Dei cognitionem.

⁸⁸ Ille est volubilis, qui facile a virtute ad vitium declinat, malis cogitationibus abstractus.

⁸⁹ Patrem nunc dicit Deum; matrem, benignitatem ejus erga homines, quæ et illi incarnationem suasit, et pro nobis pati. Noster autem Pater Deus, non lætatur adoptivo filio, qui Dei sapientiam atque notitiam non sit edoctus, sed nequitie et improbitati deditus. Prudens filius lætificat matrem suam, id est Dei benignitatem. Vel etiam adducit nos ad Deum Patrem, ut filios jam ablactatos, et spiritalis solidioris cibi cupidos. Ut ob similitudinem frater noster effectus, Filius ejus Jesus Christus, ita et nos actu et sermone vivamus. Est mater nostra etiam Ecclesia, quam per Spiritum sanctum Deus Pater sibi sponsam copulavit. Gignit enim sibi per ipsam semper filios filiasque: et de edoctis Dei notitiam atque sapientiam liberis lætatur pater noster Deus materque Ecclesia. Et de ineruditis tristatur magnopere ac dolet, quia volumus converti ac salvari, sed in nequitia perseverare.

⁹⁰ Vultum hoc loco dicit meditationem. Nam meditatio cogitationum cordati viri, sapientia est, atque scientia, et justitia. Intellectuales vero oculi viri insani, in corpore quoque summam habent nequitiam et improbitatem.

⁹¹ Ira in filium imprudentem a Deo Patre effunditur in die judicii. Ecclesie autem quæ Spiritu peperit, et sanctorum cœtui, dolor prorsus erit propter filii imprudentis perditionem. Et animadvertite, quomodo prudens filius et parentem habet et matrem; imprudens autem solam parentem. Nam mater, utique et parens est; sed non vicissim parens, mater quoque est. Nam si qui partus fuit filius moriatur in nequitia et inscitia, illa quidem parens est, non mater. Quamobrem ne Spiritus quidem adoptionem participat is qui partus fuit. Similiter et de materialibus dicetur matribus, et de morte materialis filii: nam matrem quidem dicemus etiam parentem, nequaquam tamen matri pueri mortui.

⁹² Delinquit aliquis, cum justitiam justo eripit; et cum ejus discipulos ad iniquitatem distorquet, peccat. Nam cum hos quasi possessionem haberet, damno afficitur. Non enim nostra querunt, sed nos. Dynastas denique dicit, qui in Christo regnant.

CAP. XVIII.

Ὁ ἀγόμενος τῇ τῶν δαιμόνων ἀφροσύνη, οὐ χρεῖαν ἔχει σοφίας Θεοῦ ἢ γνώσεως· διότι ἠγάπησε μάλλον

⁹³ Qui dæmonum insaniam agitur, sapientiam Dei scientiamque non requirit: quia tenebras magis

⁸⁸ v. 20. ⁸⁹ v. 21. ⁹⁰ v. 24. ⁹¹ v. 25. ⁹² v. 26. ⁹³ v. 2

dilexit quam lucem : et stultitia sua gaudens, putat se sapientiæ ope non indigere.

⁶⁸ Sicut aqua vivificat plantas, ita hominis virtutibus roborati sermo recreat, atque ad Deum extollit eos qui fieri sapientes volunt. Fluvium seaturientem dicit inenarrabilem gratiarum sapientiam sanctissimi Spiritus, perennem sapientiam tripliciter fulgentis unicæ Trinitatis.

⁶⁹ Qui propriam diaboli nequitiam in se admittit, et ex ejus norma agit cogitando et sermocinando, hic miratur impij personam. Porro justitiam in judicio, et corporalium ratione, non decet a viro sancto deseri.

⁷⁰ Ferox audacia a mansuetudine abstrahens animam, morti tradit.

⁷¹ Pigros ad poenitentiam non Dei timor impellit, sed dæmonum, qui illos ad desperationem incitant. Vel timor Domini abstrahit eos ab ignava mora, suscitaturque ex vitio ad bona opera ac poenitentiam. Semivir est enim animo et corpore, homo dissolutus et mollis, qui neque se ipsum docere valet, neque ab aliis vult erudiri. Vel desides ad virtutem timor impendentium malorum impellit, quia de futuro fiduciam non habent. Vir qui habitu est femina, nutricem virtutem non habebit. Esurient potius, cum ex adverso regnum conspiciunt, in cruciatibus excrucianti.

⁷² Divitias scientiæ Domini, et efficaciam Verbi fortitudinem dicit. Deus enim solus scit præterita, præsentia, ac futura. Ipse præcepit dicens : Fiat lux ; moxque cælum, et terra, et quidquid in eis est, ex nihilo ad existentiam deducta sunt. Hæc ipsum Dominum Deumque esse solum ostendunt. Ad hunc per rectam vitam justii accurrunt, et contemplatione attolluntur. Vel quia ex creatis rebus earumque magnificentia Deus cognoscitur esse omnipotens.

⁷³ Utendum est hoc dicto adversus illos qui cum a Deo scientiam non acceperint, alios docere agrediuntur. Nam David ait : *Ut audiam vocem laudis tuæ, et tunc aliis enarrem mirabilia tua* ⁷⁴. Salomon quoque dicit : *Quæ viderunt oculi tui, dic* ⁷⁵. Multi enim nondum virtutis cæpto cursu, alios recte agere non modo hortantur, verum etiam cogunt et imperant.

⁷⁶ Hominis nomine nunc dicit Deum. Namque illius in judicio furorem lenit sibi, qui mandatis ejusdem obsequitur. Sic fit etiam in materialibus. Et sicut Dominus noster panthera catulis orba fieri dicitur contra peccatores, et petra scandali incredulis, sic pusillanimitas erga peccantes. Vel pusillanimitas dicitur pro improbo, et pro omni dæmone qui a virtute scientiæque exciderit.

⁶⁸ v. 4. ⁶⁹ v. 5. ⁷⁰ v. 6. ⁷¹ v. 8. ⁷² v. 10. ⁷³ v. 15. ⁷⁴ Psal. xxv, 7. ⁷⁵ Prov. xlv, 8. ⁷⁶ v. 14.

A τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· κἄν ἀφροσύνη χαίρει, οἴεται μὴ χρᾶσαν ἔχειν σοφίας.

Ὅσπερ τὸ ὕδωρ ζωογονεῖ τὰ φυτὰ, οὕτως ταῖς ἀρεταῖς ἀνδρὸς ἐστομωμένου λόγος ἀναψύχει, καὶ πρὸς θεὸν περοῖ τοὺς ἐθέλοντας σοφισθῆναι· ποταμὸν δὲ ἀναπηδῶντά φησι, τὴν ἀνεκδιήγητον τῶν χαρίτων σοφίαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, τὴν ἀείρῳτον σοφίαν τῆς τρισσοφαοῦς ἐνιαίας Θεότητος.

Ὁ τὴν ὑπάρχουσαν τῷ διαβόλῳ κακίαν ἀποδεχόμενος, καὶ κατ' αὐτὴν ἐνεργῶν θεωρίᾳ καὶ λόγῳ, οὗτος θαυμάζει τὸ πρόσωπον τοῦ ἀσεβοῦς· τὸ δίκαιον δὲ ἐν κρίσει, ἐν λόγῳ τε σωμάτων, οὐ καλὸν ἐκκλίνειν ὕσιον.

Ἡ θρασυτής, ἀπὸ τοῦ πράου χωρίζουσα τὴν ψυχὴν, τῷ θανάτῳ δίδωσιν.

B Ὀκνηροὺς εἰς μετάνοιαν καταβαλεῖ οὐ φόβος Θεοῦ, ἀλλ' ὁ τῶν δαιμόνων· διεγείρουσι γὰρ αὐτοὺς εἰς ἀπόγνωσιν· ἢ ὁ τοῦ Κυρίου [φόβος], χωρίζων αὐτοὺς τοῦ ὀκνηροῦ, καὶ διεγείρων αὐτοὺς ἐκ τῆς κακίας δι' ἔργων ἀγαθῶν εἰς μετάνοιαν· ἀνδρόγυνος δὲ ἐστὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, ὁ ἐκκεχυμένος, ὁ μαλακός, ὁ μήτε διδάσκειν δυνάμενος ἑαυτὸν, μήτε μαθηθῆναι παρ' ἐτέρων βουλόμενος· ἢ τοὺς ὀκνοῦντας πρὸς ἀρετὴν ὁ τῶν κακῶν φόβος προκαταβάλλει, τὸ παραθαλάσσον πρὸς τὸ μέλλον οὐκ ἔχοντας· ἀνήρ δὲ τὴν προαίρεσιν θῆλυς, οὐχ ἔξει τὴν τρέφουσαν ἀρετὴν· πεινάσουσι δὲ, ὅτε ἐξ ἐναντίας ἴδωσι τὴν βασιλείαν, ἐν τῇ βασάνῳ βασανιζόμενοι.

Τὴν πλοῦτον τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ ἐκρηγῆτικὸν τοῦ Λόγου, ἰσχύον φησιν· αὐτὸς γὰρ μόνος γινώσκει τὰ πρῶτην, καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τὰ μέλλοντα· αὐτὸς καὶ ἐνετελεσθεῖς εἰπόν, γεννηθῆτω φῶς· οὐρανός, καὶ γῆ, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παρήχθησαν· αὐτὰ δὲ δείκνυσιν αὐτὸν Κύριον καὶ θεὸν μόνον εἶναι· καὶ διὰ μὲν τοῦ ὀρθοῦ βίου προστρέχουσιν αὐτῷ οἱ δίκαιοι, διὰ δὲ τῆς θεωρίας ὑψοῦνται· ἢ ὅτι ἐκ τῶν κτισμάτων, ἢ τῆς μεγαλοσύνης αὐτῶν, φανερόν ἐστιν ὅτι ὁ θεὸς παντοδύναμος.

Χρηστέον τούτῳ τῷ βῆτῳ πρὸς τοὺς μὴ λαβόντας μὲν γνῶσιν παρὰ Θεοῦ, διδάσκειν δὲ ἄλλους ἐπιχειροῦντας· ὁ γὰρ Δαυὶδ φησι· *Τοῦ ἀκοῦσαι μὲν φωνῆς αἰρέσεώς σου, καὶ τότε διηγήσασθαι ἄλλοις τὰ θυνμάσιά σου*· καὶ ὁ Σολομὼν φησι· *Ἄ εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, λέγε*· πολλοὶ γὰρ καὶ ἀρετῆς μὴ ἀπαρξέμενοι, ἄλλους κατορθῶσαι οὐ μόνον παραινῶσιν, ἀλλὰ καὶ βιάζονται καὶ παρακλεῖουσιν.

Ἄνδρα ἐνταῦθα τὸν θεόν φησι· τὸν γὰρ θυμὸν αὐτοῦ τὸν ἐν τῇ κρίσει καταπραῦνει ἐφ' ἑαυτὸν, ὁ θεραπεύσας αὐτὸν ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν· ὡσπερ δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν πάροδαλις ἀπορουμένη λέγεται γίνεσθαι πρὸς τοὺς πλημμυλοῦντας, καὶ πέτρα σκανδάλου πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας, οὕτω καὶ ὀλιγόψυχος ἐπὶ τοῖς ἀμαρτάνουσι· δύναται δὲ ὀλιγόψυχον λέγειν καὶ τὸν πονηρὸν, καὶ πάντα δαίμονα ἀρετῆς ἐκπεπωκότα καὶ γνώσεως.

Τὸν βίον τὸν ὀρθὸν τοίνυν εἶπεν δόμα ἀνθρώπου, ἅ ὅστις αὐτὸν πλατύνει καὶ παρέχει τοῦ πληρώματος ἀξίον τοῦ Θεοῦ· ὅπερ καθέδραν δυναστῶν ὀνομάζει, ἵγουν τῶν ἁγίων δυνάμεων· νοῦ γὰρ καθέδρα ἐστὶν ἕξις ἀρίστη, δυσκίνητος ἢ ἀκίνητος διατηροῦσα τὸν καθεζόμενον.

Ἄνοιαν παύει γνῶσις· αὕτη γὰρ ἐστὶν ὁ κληρὸς τῆς φύσεως τῆς λογικῆς· καὶ ἐν δυνάσταις ὀρίζει γίνεσθαί τι, καὶ ποιῶσι· τῷ γὰρ γνῶσιν ἔχοντι θεῖαν, κλίνονται πάντες· ἢ ἀντιλογίας ἐνταῦθα τοὺς ἐκ τῶν δαιμόνων καθ' ἡμῶν ἐγειρομένους λογισμοὺς φησι, τοὺς τῆ ἀρετῆ ἀντιπάλους, καὶ τοῦ Θεοῦ χωρῖσαι ἡμᾶς σπεύδοντας· παύει δὲ ταύτας ἀφ' ἡμῶν ὁ τῆς γνώσεως κληρὸς, καὶ τοὺς δυνάστας δαίμονας ὀρίζει ἀναχωρεῖν, ὡς κεκληρωμένος τῷ Θεῷ, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἄλλων ὡς θεῖαν γνῶσιν ἔχων.

Ἡ τὴν ψυχὴν λέγει, ζωῆς καὶ θανάτου δεκτικὴν, ἀφ' ὧν τὸ αὐτεξούσιον δείκνυται· τῶν νῦν τε καὶ τῶν μελλόντων τοὺς καρπούς αὐτῆς ἀπολαῦσαι καλῶν τε ἢ κακῶν.

Ὅς εὔρε σοφίαν ἀγαθὴν, εὔρε χάριτας Θεοῦ· — Ὁ κατέχων κακίαν, ἀφρων καὶ ἀσεθὴς, ὡς ἐφευρετῆς αὐτῆς διάβολος.

CAP. XIX.

Πλούτος γνῶσεως καὶ σοφίας προστίθησιν ἡμῖν ἀγγέλους πολλούς· ὁ δὲ ἀκάθαρτος, ὃν πένητά φησι, καὶ ἀπὸ τοῦ δοθήτος αὐτῷ ἐκ παιδὸς ἀγγέλου χωρίζεται· ἢ γὰρ πνευματικὴ φιλία, ἀρετὴ ἐστὶ καὶ γνῶσις Θεοῦ, δι' ὧν συναπτόμεθα πρὸς φιλίαν ταῖς ἀγαθῶν δυνάμεσιν· εἶγε οἱ μετανοοῦντες ἄνθρωποι, χαρᾶς αἰτιοὶ γίνονται τοῖς ἀγγέλοις· οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ φίλους καλεῖ, τοὺς δούλους ποτὲ, τῆς μελλόντος αὐτοῦ θεωρίας καταξιώσας· οὕτω καὶ Ἄβραάμ πλουτίσας ἐν γνῶσει, τὴν μυστικὴν ἐκείνην παρατίθησι τράπεζαν τοῖς κατὰ τὴν μεσημβρίαν φανεῖσι φίλοις αὐτοῦ· Σαούλ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος φίλου διὰ τὴν κακίαν χωρίζεται· γέγραπται γάρ· *Καὶ ἀπέστη πνεῦμα Κυρίου ἀπὸ Σαούλ· καὶ πνεῦμα πονηρὸν παρὰ Κυρίου ἐπενιγε ἐπὶ Σαούλ· καὶ πνεῦμα Κυρίου λέγων τὸν ἀγγέλου· Ὁ ποιῶν, γὰρ, φησὶ, τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον·* (9) ὅτι δὲ ἀγγελοὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐμπειστευνται, διδάσκει ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος, Ὅρατε, λέγων, *μὴ καταφρονητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων, ὅτι οἱ ἀγγελοι αὐτῶν διὰ παντός βλέπουσιν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· καὶ πάλιν ὁ Ἰακώβ· Ὁ ἀγγελὸς σου ὁ ῥυόμενός με ἀπὸ πάντων τῶν κακῶν.*

Ὅσοι τοὺς περὶ κρίσεως καὶ προνοίας ἀγνοοῦντες λόγους, τὸν δημιουργὸν βλασφημοῦσι, μάρτυρες εἰσι ψευδεῖς· οὐκ ἀτιμώρητοι δὲ διαμένουσιν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως· καὶ ὅσοι πάλιν ὑπὸ τῶν ἰδίων παθῶν ἐνοχλούμενοι νομίζουσιν ἀκατόρθωτον εἶναι τὴν ἀρετὴν, οὗτοι τῷ δεδικῶσι τὸν νόμον ἐγκαλοῦσιν ἀδίκως.

Οἱ χυδαῖοι οὐ τὸ ἀξίωμα τιμῶντες ἀποδιόδοσι τὸν

⁷² v. 16. ⁷³ v. 18. ⁷⁴ v. 21. ⁷⁵ v. 23. ⁷⁶ v. 4. ⁷⁷ I Reg. xvi, 14. ⁷⁸ Psal. ciii, 4. ⁷⁹ Matth. xviii, 10. ⁸⁰ Gen. xlviii, 16. ⁸¹ v. 5. ⁸² v. 6.

(9) Vides doctrinam de custodibus hominum angelis hic et infra.

⁷⁷ Rectam itaque vitam dicit hominis donum, quantum quisque id ampliat, et cum plenitudine offert digna Deo: idque etiam cathedram dynastiarum nominat, id est sanctarum potestatum. Mentis enim cathedra est, optima consuetudo quæ firmum immobilemque tenet sedentem in illa.

⁷⁸ Amentiam exstinguit scientia; hæc enim est rationalis naturæ dos. Ipsa dynastis quoque definit quid agant; et hi faciunt. Nam ei qui divinam scientiam habet, cuncti obsequuntur. Vel contradictiones hoc loco dicit concitatas adversus nos a dæmonibus cogitationes, virtutis inimicas, nosque a Deo separare satagentes. Has vero in nobis exstinguit scientiæ dos, dynastasque dæmones fugere jubet; tanquam Deo addicti simus, ab eoque aliarum quoque rerum scientiam quasi divinam habeamus.

⁷⁹ Vel animam dicit, vitæ mortisque capacem, unde liberum ejus arbitrium monstratur, ad carpandos tum præsentis tum futuri status fructus, bonorum scilicet vel malorum operum.

⁸⁰ Qui sapientiam bonam invenit, gratias Dei invenit. — Qui nequitiam retinet, vesanus est et impius, ut inventor illius diabolus.

⁸¹ Divitiæ scientiæ ac sapientiæ addunt nobis angelos complures. At impurus, quem auctor pauperem nominat, etiam dato sibi ex pueritia angelo privatur. Nam spiritalis amicitia, virtus est ac scientia, a quibus amice copulamur cum potestatibus sanctis: quandoquidem pœnitentes homines gaudii causa fiunt angelis. Sic etiam Dominus amicos vocat, qui antea servi erant, majore sui cognitione dignans. Sic item Abrahamus scientia abundans, mysticam illam apponit mensam apparentibus sub meridiem amicis suis. Saül contra ab inhaerente sibi amico ob nequitiam dividitur. Scriptum est enim: *Et discessit spiritus Domini a Saule; et spiritus inatus a Domino Saulem suffocabat* ⁸². Et spiritum Domini dicens angelum, *Qui facit, ait, angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem* ⁸³. Jam quod angelis homines sint commendati, docet in Evangeliiis Dominus dicens: *Cavete ne contemnatis unum ex his pusillis, quia angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in caelis est* ⁸⁴. Item Jacob: *Angelus tuus, qui eruit me de cunctis malis* ⁸⁵.

⁸² Quotquot de judicio et providentia ignorantes doctrinam, creatorem blasphemant, testes sunt mendaces; neque impunes erunt in die judicii. Quotquot item a suis cupiditatibus irretiti, existimant impossibilem esse virtutem, hi legis latorem injuste accusant.

⁸³ Vulgares homines non quia dignitatem hono-

rent, reverentiam exhibent, sed assentantes respectum personæ habent. At enim vir verax haud adlabitur rei malæ, sed reprehendit.

⁹⁰ Quicumque odit inopem fratrem, hic juxta illud: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum, a Dei et angelorum amore procul erit. Vel, quicumque fratrem virtutis inopem odit, ab affectu quoque amicitiae procul erit in vita. — Bonam cogitationem appellavit Dei agnitionem, qui eam habentibus corde puro solet appropinquare. Qui ergo hanc disciplinam docilis suscipit, prudens est, et inveniet eam. — Qui multa mala facit verbo et opere, is malitiam consummat, quæ omne genus peccati complectitur. Qui vero adversus homines sermones exitiosos sine limite effundit, et in Deum blasphemias, hic non salvabitur.

⁹¹ Neque animæ neque corporis delicie vesano prosunt. Nam spirituales, cum sit sus voluptarius, pedibus conculcabit: a sensuum autem voluptate caro ejus ad cupiditates commovebitur, et in Deum blasphemias jactabit. Etiam si e servo nuper sit libertinus, ita se geret.

⁹² Si qui recte gloriatur, in Domino gloriatur; Dominus autem noster sapientia est; sequitur ut qui recte gloriatur, in sapientia gloriatur. Gloriatio igitur longanimis et misericordis, sapientia est et agnitio Dei. Supervenit autem peccatoribus absterrens eos a malo, nunc quidem, quoad fieri potest; in futuro autem sæculo, neces-

⁹³ Dominus noster ignis consumens est, et iratus leo. In peccatoribus amburit consumitque, ut ligna, fenum aut stipulam, militantem adversus spiritum carnem. Lux vero et ros recte agentibus, monstrans illis actarum rerum rationes, et extinguens ignita tela maligni, refrigeransque illam qui ab agendo contingit ardorem.

⁹⁴ Impuram animam scortum appellavit; et hujus mercedem, dixit ejusdem substantiam, ex qua non pura sunt oblationes.

⁹⁵ Docere liberos virtutem et notitiam Dei, parentum officium est. Sed sapientiam pueris indere, Domini est. Nam mulierem hic dicit sapientiam. Ama, inquit, sapientiam, et conservabit te; honoram, ut te complectatur.

⁹⁶ Præcepta, quatenus sunt a præcipiente Deo, ita appellantur: quatenus vero mentis iter dirigunt, viæ dicuntur. Qui illa custodit, servat animam suam de morte ad vitam: qui contemnit, æternam mortem incurret.

⁹⁷ In rebus quidem sensibilibus ita fit. Quanto sol luna præstantior, tanto præstat ille qui virtutibus inopes miseratur, recreans eos disciplina et munitis Domini. Donum autem Deo oblatum, dicit

⁹⁰ v. 7. ⁹¹ v. 10. ⁹² v. 14. ⁹³ v. 12. ⁹⁴ v. 13.

A φρόνον, ἀλλὰ κολακας ὄντες προσωποληπτοῦσιν· ὁ δὲ ἀληθῆς ἀνὴρ οὐ κολακεύσει τὸ κακὸν, ἀλλ' ἐλέγξει.

Πᾶς ὃς μισεῖ τὸν πτωχὸν ἀδελφὸν, κατὰ τὸ, Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ ἀγάπης Θεοῦ καὶ ἀγγέλων μακρὰν ἔσται· ἢ πᾶς ὃς ἀδελφὸν ἀρετῆς πτωχὸν ὄντα μισεῖ, καὶ τῆς πρὸς τὰ πάθη φιλίας μακρύνεται τοῦ βίου. — Ἀγαθὴν ἐννοίαν τὴν τοῦ Θεοῦ γινώσκων ὠνόμασε, καὶ τοῖς εἰδόσιν αὐτὴν τοῖς καθαροῖς τῇ καρδίᾳ, εἴωθε τοῦτοις ἐγγιεῖν· ὁ δὲ πειθόμενος τοῦτοις εἰς μάθησιν, φρόνιμός ἐστι, καὶ εὐρήσει αὐτὴν. — Ὁ πολλὰ κακοποιῶν δι' ἔργων καὶ λόγων, τελεσιουργεῖ κακίαν, ἣ ἐστὶν πᾶσα ἁμαρτία· ὃς δὲ τελεσιουργεῖ κατὰ ἀνθρώπων λόγους εἰς ἀπώλειαν, καὶ βλασφημίας κατὰ Θεὸν, οὐ σωθήσεται οὗτος.

Οὔτε ἡ κατὰ ψυχὴν τρυφή, οὔτε ἡ κατὰ σῶμα συμφέρει τῷ ἄφρονι· τὴν μὲν γὰρ καταπατήσει τοῖς ποσὶ, χοῖρος φιλήδονος ὢν· ὑπὸ δὲ τῆς αἰσθητῆς τρυφῆς ἡ σὰρξ αὐτοῦ πρὸς πάθη κινήσεται, καὶ κατὰ Θεοῦ βλασφημίας ῥίψει· εἰ καὶ ἀπὸ δούλων ἐλεύθερος, τοῦτο ποιήσει.

Εἰ ὁ καυχώμενος ὀρθῶς, ἐν Κυρίῳ καυχᾶται, ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν σοφία ἐστίν, ὁ καυχώμενος ὀρθῶς, ἐν σοφίᾳ καυχᾶται· τὸ καύχημα τοίνυν τοῦ μακροθύμου καὶ ἐλεήμονος, ἐστὶν ἡ σοφία καὶ ἡ γνώσις αὐτοῦ· ἐπέρχεται δὲ τοῖς παρανόμοις ἀπαλλάττων αὐτοὺς κακίας, νῦν μὲν ἐνδεχομένως, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀναγκαιῶς.

Ὁ Κύριος ἡμῶν πῦρ μὲν καταναλίσκων καὶ λέων ὀργιζόμενος· πρὸς δὲ τοὺς ἁμαρτάνοντας κατακαίον καὶ ἀναλίσκων, ὡς ξύλα χόρτων καλάμην, τὴν στρατευομένην σάρκα κατὰ τοῦ πνεύματος· φῶς δὲ καὶ δρόσος πρὸς τοὺς κατορθοῦντας, δεικνύς αὐτοῖς τῶν γεγονότων τοὺς λόγους, καὶ κατασθενύων τὰ πεπωραμένα βέλη τοῦ πονηροῦ, καὶ περιψύχων τὸν ἐκ τῆς πράξεως συμβαίνοντα καύσωνα.

Τὴν ἀκάθαρτον ψυχὴν, ἐταίραν ὠνόμασε· καὶ ταύτης τὸ μίσθωμα, τὴν κατάστασιν εἰρηκεν αὐτῆς, ἀφ' ἧς οὐ καθαροὶ γίνονται προσευχαί.

Τὸ μὲν διδάσκειν τοὺς υἱοὺς περὶ ἀρετῆς καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τῶν πατέρων ἐστίν· τὸ δὲ σοφίαν δοῦναι τοῖς παισὶ, τοῦ Κυρίου ἐστὶ· γυναῖκα γὰρ ἐνταῦθα τὴν σοφίαν λέγει· ἐράσθητι γὰρ, φησὶ, τῆς σοφίας, καὶ τηρήσει σε· τίμησον αὐτὴν, ἵνα σε περιλάβῃ.

Αἱ ἐντολαί, ὡς πρὸς μὲν τὸν ἐντειλάμενον Θεὸν, καλοῦνται ἐντολαί· ὡς δὲ πρὸς τὸν ὀδεύοντα νοῦν ἐν αὐταῖς, καλοῦνται ὁδοί· καὶ ὁ μὲν φυλάσσων, τηρεῖ ἐκ θανάτου πρὸς ζωὴν τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ· ὁ δὲ καταφρονῶν, τὸν ἀπέραντον θάνατον θανέεται.

Ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν οὕτως ἔχει· ὅσον δὲ ὁ ἥλιος τῆς σελήνης ὑπερφυής, τοσοῦτον ὁ ἐλεῶν τοὺς ἐν πτωχείᾳ ἀρετῶν καὶ ἀνακτώμενος αὐτοὺς ἐν παιδείᾳ καὶ νοουσιᾳ Κυρίου· δόμῃ δὲ δίδοναι τῷ Θεῷ, τὴν

⁹⁵ v. 14. ⁹⁶ v. 16. ⁹⁷ v. 17.

καθαρότητα τῆς καρδίας ὠνόμασε· κατὰ ἀναλογίαν ἅ cordis munditiem. Nam pro rata parte innocentiae nostrae, scientia donamur a Deo.

Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· περὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ· ἐγὼ δὲ νομίζω, τὴν μὲν πολλὴν ζημίαν, στέρησιν περιέχειν τῆς θεωρίας τῶν γεγονότων· τὴν δὲ προσθήκην τῆς ψυχῆς, ἀφανισμόν τῶν φυσικῶν περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν, παντάπασιν αὐτῆς εἰς ἀλογίαν καταπεσοῦσης· καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις φησί· *Τί ὠφελήθησεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσῃ καὶ ζημιωθῇ; Ἐνταῦθα ἡ ἀπώλεια τὴν ἀγνοίαν σωμάτων καὶ ἀσωμάτων ἐμφαίνει· ἡ δὲ ζημία τὴν ἐσχάτην ἀλογίαν παρίστησιν.*

Εἰ φόβος Κυρίου εἰς ζωὴν ἀνδρὶ, φόβος δὲ Κυρίου σοφία καὶ παιδεία, ἡ ζωὴ τοῦ ἀνδρός ἄρα σοφία ἐστὶ καὶ παιδεία· τὸ οὖν γυνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν, γυνῶναι ἐστὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν· ὁ οὖν ἀφοβός ἐστι· ἐν κακίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ, ἐν αἷς οὐκ ἐστὶν ὁ Χριστός· οἱ οὖν ἐν κακίᾳ καὶ ἀγνωσίᾳ ζῶντες, οὐκ ἐπισκέπτονται ἐν αὐτοῖς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἔλεος ἐφ' αὐτοῖς μὴ ἐλπίζοντες· οὐδὲ Χριστός ἐστιν ἐν αὐτοῖς, παρὰ τὸ μὴ θέλειν αὐτούς.

Ὁ μὴ ἐρθῶς βιοῦς, κρύπτει ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἀδίκως, τὴν αὐτοῦ γῆν ἐργάσασθαι μὴ βουλόμενος, τοιούτοις τὸ σῶμα· μὴδὲ ἐμπλησθῆναι ἀρτων ψυχικῶν· αἱ γὰρ πρακτικαὶ ἀρεταί, χειρῶν ἔχουσι λόγον, αἱ τὸν ἄρτον τῷ στόματι ἡμῶν προσφέρουσαι, τὸν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν καταβάντα, καὶ ζωὴν διδόντα τῷ κόσμῳ δι' ἐνθέου σοφίας καὶ γνώσεως.

CAP. XX.

Εἰ θυμὸς δρακόντων ὁ οἶνος αὐτῶν, ἀκόλαστον δὲ ὁ οἶνος, ἀκόλαστος ἄρα ὁ θυμὸς, ἀκόλαστους ποιῶν τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ὑβριστικὸν ἡ ὀργή· γίνεται γὰρ ἀπὸ ζέοντος θυμοῦ· εἰ δὲ οἴνου οἱ Ναζαραῖοι κατὰ τὸν νόμον ἀπέχονται, θυμοῦ ἄρα τοὺς Ναζαραίους ἐκτός εἶναι νενομοθέτῃται.

Ἐνταῦθα τὸν Χριστὸν ἄντικρυς εἶρηκε βασιλέα· ὁ γὰρ τοῦτον διὰ τῶν ἀμαρτιῶν παροξύνων, ἀμαρτάνει εἰς τὴν αὐτοῦ ψυχὴν.

Ὡσπερ ὁ ἄφρων τὸ δνειδος οὐκ αἰσχύνεται, οὕτως ὁ δανεισάμενος σίτον σπεῖραι ἐν ἀμητῷ· ἤδη ὅτι ἐκ τοῦ γεωργίου αὐτοῦ ἀποδοθήσεται τῷ δανείσαντι, καὶ τὴν τύχην ἀποθανεῖν τὸν δανεισθέντα.—Εἰ ἐστὶν ἐν ἀμητῷ σίτον δανείσασθαι παρὰ τῶν ἐργασαμένων ἐν τοῖς ἔξ ἔτεσι τὴν αὐτῶν γῆν, τοιούτοις παρὰ τῶν τῆς πρὸ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐν τοῖς ἔξ αἰῶσι λαμπάντων δικαίων καὶ προφητῶν τὰς ἀρετὰς μιμήσασθαι, τῶν καὶ τρεφόντων ἐν τῷ ἐδόμῳ ἔτει χήραν καὶ ὀρφανούς, εἰς τὸ ἀνταποδοθῆναι αὐτοῖς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν τὸν μισθὸν τῆς ἐνδείξεως τῶν ἀρετῶν, ὡς ἀπαρχὴ γεγονότος τῶν ἀρετῶν.

Ὅς κατ' ἀρετὴν δηλονότι γεγέννηκέ τις, εἰκόνα

Quod dicit, ita reapse in mundi rebus contingit. Ego vero existimo, grave quidem damnum, intelligi privationem notionis eorum quae fiunt: animae vero traditionem, obscurationem esse naturalium de Deo notionum, cum anima in omnimodam vesaniam incidit. Salvator quoque in Evangeliiis ait: *Quid proderit homini, si universum mundum lucratur, animae vero suae exitiale detrimentum patiatur*? Hoc loco perditio ignorantiam corporalium incorporaliumque rerum denotat: detrimentum, extremam vesaniam significat.

Si timor Domini ad vitam viro est; timor autem Domini sapientia et disciplina; sequitur ut vita viri sit sapientia ac disciplina. Ergo nosse sapientiam ac disciplinam, idem est ac nosse Christum ejusque doctrinam. Qui ergo sine Dei timore est, in nequitia et ignorantia versabitur, in quibus certe Christus non commoratur. Igitur qui in nequitia et ignorantia vivunt, non advertunt in se timorem Dei, neque misericordiam ejus sibi sperant; neque Christus in eis est, quia ipsi nolunt.

Qui recte non vivit, manus in propria anima abscondit injuste, terram suam nolens excolere, id est corpus, neque spiritalibus saturari panibus. Nam practicae virtutes manuum tenent rationem, eaque panem ori nostro admovent, panem, inquam, qui de caelo descendit, vitamque mundo dat per divinam sapientiam et scientiam.

Si furor draconum, vinum eorum; est autem res intemperans vinum; ergo intemperans furor, intemperantes seu effrenes faciens homines. Est item contumeliosa ira, quae fit ex ardente furore. Quod si vino Nazaraei juxta legem abstinent, extra furorem esse Nazaraeos lege statutum est.

Hoc loco Christum evidenter appellavit regis nomine. Nam qui Christum peccatis irritat, adversus animam suam peccat.

Sicut stultus exprobratus non erubescit, ita qui fenore accipit frumentum ad serendum in messe. Certe ex ejus agro reddetur sors feneranti, etiam si interim mori contigerit ei qui cum fenore acceperat.—Jam triticum cum fenore accipi messis tempore, ab iis qui agrum suum sex annis erant operati, hoc significat illorum ante Christi adventum sex aetatibus clarorum justorum atque prophetarum virtutes imitari oportere, qui etiam septimo anno nutrierunt viduas et orphanos; ut sibi redderetur in regno caelorum merces exercitiae virtutis, qui imo fuerunt virtutum primitiae.

Quos secundum virtutem quis genuit, eos ima-

¹⁶ v. 19. ¹⁷ Matth. xvi, 26. ¹⁸ v. 25. ¹⁹ v. 21.

¹ v. 1. ² v. 2. ³ v. 4. ⁴ v. 7.

ginem et laudationem relinquet posteris vir im-
maculatus, et ad justitiæ nutrimentum usque in
finem.

⁸ *Mori dixit et alibi maledicum. Sed et Christi-
stus: Qui Ecclesiæ maledicit, privabitur fide, quæ
lux ei erat ante obtreccionem*⁸. Dicit fortas-
se etiam de tenebris exterioribus: ideo et de fu-
turo dicitur. Et ipse Christus, pater materque
dici potest: pater quidem habentium spiritum
adoptionis; mater indigentium lacte et non soli-
diore cibo. Namque et in Paulo loquens Christus,
pater Ephesiorum flebat, sapientiæ ipsis revelans
mysteria: mater vero Corinthiorum quibus lac
præbebat.

⁷ *Excogitatum nobis a maligno voluptatem, B
quam partem in primis appellat, brevi quidem
quattur inungere senties, mox tamen felle amario-
rem.*

⁹ *Cave dicas superbia commotus, Ego solus cum
hostibus pugnam conseram; sed Dominum expecta
et invoca, ut tibi auxilietur. Ne tibi confidas quasi
absque Domino aliquid vales; quia præter illum
non est auxiliator. ait David⁹: Non enim in arcu
meo sperabo.*

¹⁰ *In rebus quidem sensibilibus stateram magnam
æc parvam esse dicimus, in quibus aurum, argen-
tum, æs, sericum, et alia quævis ponderantur. Alia
vero vasis metimur, frumentum, vinum, oleum,
legumina. Aliter vero, etiam homo quem appellant
θρασύδειλον, audacem simul et timidum, stateram
magnam et parvam esse puto. Omnino quidquid est
hyperbolicum et diminutivum, statera magna par-
væque est. Utraque mala est, nempe mensuræ dup-
lices. Aliter denique, et qui beneficio affici ab
aliis vult, nec ipse vicissim alios solari deliberat,
mensuram habet duplicem: nec præcepto obtem-
perat dicenti: Quæcumque vultis vobis fieri ab ho-
minibus, hæc vos similiter illis facite¹¹.*

¹² *Nequaquam est opus Domini auris male au-
diens, sed illa quæ bonas res auscultat. Item ne-
quaquam male videns oculus, opus Domini est,
sed qui videt et sibi repræsentat res divinas.
Nam quæ auris Dominum audit, et qui oculus
spectat mandata ejus, hæc opera Domini sunt.
Et de cæteris corporis partibus similiter est di-
cendum. Hoc autem uteris dicto adversus eos qui
nostrum hoc corpus vituperant, et Deo convi-
ciantur.*

¹³ *Id est, ne diu dormias, sed esto vigilans. Ne in
infernum projiciaris, noli obtrectari: et per virtu-
tes aperis oculos animæ tuæ. Denique per sapientiam
intellectualibus saturare pauperibus.*

¹⁴ *Alternatio inter Domini et diaboli opera, abo-*

⁸ v. 20. ⁹ Matth. xviii, 17. ¹⁰ v. 21. ¹¹ v. 22. ¹² v. 23.

(10) Desideratur δέ. Edit. Patr.

(14) Notemus μέταξα apud Origenem, quod immerito nonnulli vocabulum barbaricum existimaverunt.

καὶ μακαρισμὸν καταλείπει τοῖς μετέπειτα ὁ ἄνω-
μος, καὶ δικαιοσύνην ἀνατροφῆς ἕως τέλους.

Τελευτᾶν γὰρ εἶπεν ἀλλαχού τὸν κακολογούντα·
ἀλλὰ καὶ Χριστός· Καὶ ὁ τὴν Ἐκκλησίαν κακολο-
γῶν, στερηθήσεται τῆς πίστεως. ἥτις ἦν αὐτῷ
φῶς πρὸ τῆς διαβολῆς· λέγει δ' ἂν καὶ περὶ τοῦ
ἐξωτερικοῦ σκότους· διὸ καὶ ἐπὶ μέλλοντος εἴρηται·
καὶ ὁ Χριστός δὲ, πατὴρ καὶ μήτηρ δύνανται λέγε-
σθαι· πατὴρ μὲν τῶν ἐχόντων πνεῦμα υἱοθεσίας·
μήτηρ δὲ τῶν δεομένων γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς
τροφῆς· καὶ γὰρ καὶ ὁ ἐν Παύλῳ λαλῶν Χριστός,
πατὴρ μὲν τῶν Ἐφεσίων ἐγένετο, σοφίας αὐτοῖς
ἀποκαλύπτων μυστήρια· μήτηρ (10) Κορινθίων, γάλα
ποτίζων αὐτούς.

Τὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐφευρεθείσαν ἡμῖν ἡδονήν,
ἣν μερίδα φησὶν ἐν πρώτοις, πρόσκαιρον μὲν λι-
παίνει σὸν φάρυγγα, ὑστερον μὲντοι πικρότερον
χολῆς εὐρήσεις.

Μὴ εἴπῃς καθ' ὑπερηφανίαν κινούμενος· ἐγὼ μέ-
νος τοῖς ἐχθροῖς πολεμήσω, ἀλλ' ὑπόμεινον τὸν Κύ-
ριον καὶ ἐπικαλοῦ, ἵνα σοι βοηθήσῃ· μὴ θάρβῃς
σαντῶ ὡς χωρὶς Κυρίου δυνάμενος· ὅτι γὰρ χωρὶς
αὐτοῦ οὐκ ἔστι βοηθός, λέγει Δαυὶδ· Οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ
τόξῳ μου ἐλπῶ.

Ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν, πτάθμιον μέγα καὶ μικρὸν
φαμεν εἶναι, ἐν οἷς χρυσός, ἀργυρός, χαλκός, μέ-
ταξα (11), καὶ ὅσα ἄλλα σταθμίζονται· μέτρα δὲ τὰ
ἐν ἀγγείοις μετρούμενα, σίτος, οἶνος, ελαιον, καὶ
ὑσπρία· ἄλλως τε δὲ τὸν παρά τισι θρασυδείλοισιν
καθόλου δὲ πᾶσαν ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν· τοῦτο
στάθμιον μέγα καὶ μικρὸν ἔστιν· ἐκάτερα γὰρ κακία,
καὶ μέτρα δισά· ἄλλως τε καὶ ὁ εὖ μὲν πάσχειν
ὑφ' ἐτέρων βουλόμενος, αὐτὸς δὲ ὁμοίως ἄλλους ἀνα-
παύειν μὴ προαιρούμενος, μέτρα ἔχει δισά· μὴ
πειθόμενος τῇ ἐντολῇ τῆ λεγούσῃ· Πάντα ὅσα θέ-
λετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς
ὁμοίως ποιεῖτε αὐτοῖς.

Οὐχὶ τὸ κακῶς ἀκούον οὐδ, ἔργον ἔστι τοῦ Κυρίου,
ἀλλὰ τὸ ἐπὶ καλοῖς προσέχον· καὶ οὐχὶ κακῶς ὁρῶν
ὀφθαλμός, ἔργον ἔστι τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ὁ ὁρῶν καὶ
φανταζόμενος τὰ θεῖα· ὁ γὰρ ἀκούων τοῦ Κυρίου, καὶ
βλέπων τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ἔργον ἔστι τοῦ Κυρίου·
καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ σώματος ὡσαύτως
λεκτέον· χρῆσις δὲ τῷ ῥητῶ τούτῳ πρὸς τοὺς κατη-
γοροῦντας ἡμῶν τοῦτο τὸ σῶμα, καὶ τὸν θεὸν ἐν-
υβρίζοντας.

Τουτέστι μὴ κάθειδε πολλά, ἀλλ' ἀγρυπνεῖ ἔσο·
ἵνα μὴ ἐξαρθῆς εἰς τὴν γέενναν, μὴ καταλάβῃ· καὶ
διὰ μὲν τῶν ἀρετῶν, ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς
ψυχῆς σου· διὰ δὲ τῆς σοφίας, νοητῶν ἐμπλήσθητε
ἔργων.

Τὸ σταθμίζειν ἑαυτὸν τις ἐπὶ τοῖς τοῦ Κυρίου καὶ

⁹ Ps. xliii, 7. ¹⁰ v. 10. ¹¹ Luc. vi, 51. ¹² v. 12.

τοῦ διαδόλου ἔργοις, βδέλυγμα Κυρίου· ζυγὸν δὲ δόλιον λέγει τὸν νοῦν, τὸν πεφυκότα μὲν δικαίως κρίνειν τὰ πράγματα, παρεκκλίνοντα δὲ τῇ τοῦ αὐτέξουσιου βοπῇ διὰ φίλους ἢ χρήματα.

Μὴ ταχέως, φησὶν, ἐπὶ τὴν ἐπαγγελίαν πρὸς τὸν Θεὸν κινεῖς, ἵνα μὴ τῆς χρείας σε πολλάκις, ἢ τῆς τοῦ πλείονος ἐπιθυμίας ἐλούσης, ἄρξῃ μετανοεῖν, καὶ ὕβρισης Θεὸν, προτιμήσας αὐτοῦ ἕτερον· ἢ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς δὲ μετάνοια, οὐ δικαίως συμβαίνει, ἀλλὰ ἀδίκως· ἀδικοὶ δὲ μὴδὲν ἀπερισκέπτως ὑπισχενέτωσαν τῷ Θεῷ· μετὰ γὰρ τὸ εὐξασθαι, μετανοεῖν γίνεται.—Τὸ ταχὺ συντάξασθαι τῷ Κυρίῳ, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀγιάσαι τι τῶν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὁττον μεταμληθῆναι, παγίς ἐστὶ τῷ ἀνδρὶ.

Λιχμήτωρ ἀσεβῶν ὁ Χριστὸς ἐστίν· ἐπιβαλεῖ δὲ τοῖς ἀσεβέσιν ὡς περ λέων θήρας· τροχὸς δὲ, ἄλματος χωρίζων τὰ ἄχυρα ἀπὸ τοῦ σίτου· ἢ τροχὸν ἐπιβαλεῖ τὴν ἀναπόδιστον τιμωρίαν.

Ταμεία κοιλίας ἐστὶν ὁ νοῦς, ἢ καρδία, καὶ ἡ γνώσις, ἔνθα πάντα τὰ θεῖά τε καὶ ἀσεβῆ ἐναποτίθενται διδάγματα· ὡς περ δὲ τις λύχρον ἄψας, τῶν ἐν τοῖς ταμείοις κειμένων εὐρεῖν τι βούλεται, οὕτως ὁ Κύριος τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ ἐρευνᾷ τὰ ταμεία τῶν ἐν λόγοις καὶ πράξεσιν ἀνθρώπων· τοῖς δὲ τὴν γνώσιν τοῦ Κυρίου ἐπισταμένοις ἀνθρώποις, φῶς ἐστὶν αὐτοῖς· εἰ οὖν τὸ φῶς τοῦ Κυρίου, ἢ γνώσις τοῦ Κυρίου ἐστὶ, τὸ δὲ φῶς τοῦ Κυρίου ἢ πνοὴ τῶν ἀνθρώπων, ἄρα ἡ γνώσις τοῦ Κυρίου πνοὴ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ· τὸν δὲ ἐν ἀγνοίᾳ διάβολον φαίνειν δοκοῦντα, λύχρον ὠνόμασεν ἐκκενοῦντα τὸν νοῦν τῶν ἀγαθῶν γνώσεων, καὶ μετασχηματιζόμενον εἰς ἄγγελον φωτός· ἐπεὶ δὲ τὸ φῶς τοῦ Κυρίου, οὐχ εἴλαντο γινῶναι οὐδὲ πορεύεσθαι ἐν αὐτῷ, τὴν ἀγνοίαν ὡς φῶς ἐλογίζοντο οἱ ἀσεβεῖς· εἰ δὲ τὴν ἀγνοίαν ὡς φῶς εἶχον, δηλονότι καὶ τὰ ἔργα τοῦ τῆς ἀγνοίας ἐφευρετοῦ διαδόλου ἔπραττον· οἱ δὲ τῇ ἀγνοίᾳ αὐτοῦ συμπορευθέντες, τὴν αὐτῷ ἔσονται εἰς αἰῶνας αἰῶνων· οἱ δὲ τῇ γνώσει τοῦ Κυρίου, σὺν τῷ Κυρίῳ.

CAP. XXI.

Ἐκβάλλει τὸ ρητὸν τοῦτο τὴν διὰ τῶν ἀλόγων ζώων θυσίαν· θυσία γὰρ τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον.

Εἰ ἀγνά καὶ ὀρθὰ ἔργα Κυρίου, ἐν δὲ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ὁ νοῦς, ὀρθὸς ἄρα ἐκτίσθη καὶ ἀγνὸς παρὰ τοῦ Θεοῦ ὁ νοῦς, καὶ ὀρθὸν ὀφειλομένον διαφυλάττειν αὐτὸν πρὸς αὐτὸν ἐν τῶν ἐπερχομένων ἡμῖν παρὰ τοῦ πονηροῦ κακῶν.

Τὸν οἶκον τὸν κεκοιναμένον καὶ κοινόν, τῇ ὑπαίθρῳ γωνία ἀντέθεικεν· εἰ δὲ ὁ οἶκος ὁ κεκοιναμένος καὶ κοινός, ἢ κακία ἐστίν, ἢ ὑπαίθρος γωνία ἢ ἀρετὴ ἐστίν· γωνία τοίνυν ὑπαίθρος ἐστίν, πρᾶξις θεωρίας ἐφαπτομένη, καὶ φωτιζομένη ὑπὸ τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου· καλῶς δὲ καὶ ὁ Παῦλος τὸν ἀρχιερεῖα τῶν Ἰουδαίων, τοῖχον εἶπε κεκοιναμένον τυφθησόμενον (12) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις τοὺς Φαρισαίους, τάφους εἶπε κεκοιναμένους· εὖ δὲ καὶ τὸ

¹² v. 25. ¹⁶ v. 27. ¹⁷ v. 3. ¹⁸ v. 8. ¹⁹ v. 9. ²⁰ Act. xxiii, 5. ²¹⁻²² Matth. xxiii, 27.

(12) Cod. τυφθησόμενον.

Amatio Domino. Dolosam stateram dicit mentem, quæ cum natura comparata sit ad recte de rebus judicandum, declinat tamen liberi arbitrii pondere, propter affectiones aut pecuniam.

¹² Ne festines, inquit, promittere Domino; ne forte te usu rerum aliquo, ut fit, vel majore cupiditate trahente, pœnitere incipias, Deoque injuriam facias, prælato alio. Cæterum bonis viris pœnitentia non accidit, sed potius non justis. Injusti itaque caveant ne quid inconsiderate promittant; nam votum pœnitentia subsequitur. — Subito vovere Deo, id est ei aliquid suorum consecrare, et mox celeriter rei pœnitere, laqueus viro fit.

Ventilator impiorum Christus est; isque impios insequitur, ut leo feras. Rota in area paleas a tritico secernens. Vel rotam immittet, id est pœnam irrevocabilem.

¹⁶ Ventris receptacula intellige mentem, cor, scientiam, ubi omnes simul divinæ et impiæ doctrinæ reponuntur. Ac veluti aliquis lucernam accendit, reperire aliquid in receptaculis positum volens; ita Dominus scientiæ suæ lumine scrutatur receptacula humanorum verborum et operum. Attamen habentibus scientiam Domini hominibus, lux inde eboritur. Si ergo lux Domini, scientia Domini est, lux autem Domini aspiratio vitæ est hominibus, utique scientia Domini aspiratio vitalis hominibus est. At vero diabolus, qui in inscitia apparere videtur, lucernam appellavit quæ mentem bonis notionibus evacuat, nec non transfiguratum in angelum lucis. Quia vero lucem Domini noluerunt agnoscere, neque in ea ambulare, inscitiam lucis instar æstimaverunt impii. Quod si inscitiam lucis loco habuerunt, utique et opera ejus, qui inventor inscitiae est diaboli, faciebant. Reliquum ergo est, ut qui cum inscitia illius iter fecerunt, cum eodem sint per sæcula sæculorum: qui vero cum scientia Domini, cum Domino sint.

¹⁷ Excludit effatum hoc irrationalium animalium sacrificium. Nam sacrificium Deo spiritus contritus.

¹⁸ Si sancta et recta sunt opera Domini; unum vero ex operibus ejus est etiam mens; ergo recta creata est et sancta a Deo mens, quam nos rectam conservare debemus erga ipsum, contra ingruentia nobis a diabolo mala.

¹⁹ Domum calce litam et communem comparavit angulo subdiali. Jam si domus calce lita et communis, nequitia intelligitur; utique angulus subdialis, virtus est. Angulus subdialis igitur est actus meditatione accensus, et a sole justitiæ illuminatus. Egrege vero etiam Paulus pontificem Judæorum parietem calce litam seu dealbatam appellavit ²⁰, et a Deo percutiendum. Et Dominus in Evangeliiis Pharisæos dixit sepulera dealbata ²¹⁻²². Bene etiam super angulo dixit, ubi lapis ponitur ab ædificanti-

bus reprobatus, qui tamen factus est caput anguli²⁵, qui est Christus Dominus. Porro ihud est commune, quod unice Dei non est.

²⁴ Munus occultum illud est quod dat dextera, et a sinistra ignoratur. Furorem contra se vehementem in die iudicii concitat, qui tribuere egentibus munera parcat.

²⁶ Congregatio gigantum est nequitia et inscitia. Gigantes vero sunt dæmones. Id est, magnis in peccatis jacebit, qui de via justitiæ aberrat.

²⁸ Sine conjuge præstat esse, quam tali convivere. David quoque ait: *In terra deserta et in via et in aquosa, sic in sancto apparui tibi*²⁷. Deserta igitur terra, anima est virtute prædita, et quæ priscos homines non habet habitatores, qui corrupti erant in antiquis cupiditatibus erroris. Quare ne diabolus quidem requiem in ea invenit: siquidem ægre per aridos locos quærens requiem, non invenit. Ipse quippe rex est omnium in aquis degentium, id est hominum qui in otio et delectatione carnalium voluptatum versantur. Item: Sapientiæ ædium tectæ sunt mansiones. Quod si ita est, ergo mulier rixosa, dicax et iracunda, nequitia est, quæ contubernalem suum facit rixosam et dicacem et iracundum.

²⁹ Sapientia Domini requiescet in corde justii ac sapientis; vesani autem homines calumniantur eam ut pessumdent.

³⁰ Sapientia est urbs munita, in qua sapientes habitant, mentes suas purgantes ab omni elatione quæ contra Dei scientiam extollitur. — Munitas urbes dicit animas circumvallatas et subjugatas ab impiis dæmonibus scelestisque hominibus qui adversus Dei scientiam extolluntur: quorum circumvallationes superans sapiens, apparentem illorum securitatem, tali sapientia munitus difflat.

³¹ Os, linguam, mentem, iram, et cupiditatem qui cohibet, is animam suam a futuri iudicii tribulatione custodit.

³² Idem est diverse consideratus: audax, qui quodlibet intrepide aggreditur: ferox, qui inconsiderate liberi hominis conditionem usurpat: superbus, qui majora veris merita jactat: pestilens, qui non sibi ipsi tantummodo, sed et aliis noxius est. Tantopere cuim est exitiosus, ut aliis quoque labem propriam impertiat. Qui denique injuriarum est memor, peccat.

³³ Est etiam bona cupiditas: quippe angelorum est nihil unquam pravum cupere; dæmonum, semper male concupiscere; hominum denique, modo concupiscere, modo secus. Jam verba, tota die, ponuntur pro tota vita. Sic est illud: *In timore Domini esto tota die*³⁴, id est tota vita.

²⁵ Matth. XXI, 42. ²⁶ v. 14. ²⁷ v. 16. ²⁸ v. 19. ²⁹ v. 21. ³⁰ v. 25. ³¹ Prov. XXI, 17.

Ἄ ἐπὶ γωνίας εἶπεν, ἐνθα ὁ λίθος κεῖται ὁ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων, καὶ γενόμενος κεφαλὴ γωνίας, ὅς ἐστι Χριστός· κοινὸν δὲ ἐστίν, ὃ μὴ τοῦ ἐνός ἐστι Θεοῦ.

Δόσις λάθρως ἐστίν, ὃ ποιεῖ ἢ δεξιὰ, μὴ γινώσκει δὲ ἡ ἀριστερά· θυμὸν ἐγείρει κατ' αὐτοῦ ἰσχυρὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὃ τῶν πρὸς τοὺς ἐνδεδίξαι δούρων φειδόμενος.

Ἡ συναγωγὴ τῶν γιγάντων, ἡ κακία καὶ ἡ ἀγνωσία ἐστίν· γίγαντες δὲ οἱ δαίμονες· τουτέστι ἐν μεγάλας ἀμαρτίαις ἀναπαύσεται ὁ πλανώμενος ἐξ ὁδοῦ δικαιοσύνης.

Ἀγύναιον εἶναι κρείττον, ἢ τοιαύτη συνείναι· καὶ ὁ Δαυὶδ φησιν· Ἐν γῆ ἐρήμῳ καὶ ἀδάτῳ καὶ ἀνύδρῳ, οὕτως ἐν τῷ ἀγίῳ ὠφθῆν σοι· Ἐρημος τοίνυν γῆ ἐστίν ἡ ἀρετὴν ἔχουσα ψυχὴ, καὶ μὴ ἔχουσα τοὺς παλαιούς ἀνθρώπους ἐνοικοῦντας, τοὺς φθειρομένους κατὰ τὰς παλαιὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης· οὐδὲ εὐρίσκει ἐν αὐτῇ ἀνάπαυσιν ὁ διάβολος· εἴγε δυσχερῶς δι' ἀνύδρων τόπων ζητῶν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὐρίσκει· αὐτὸς γὰρ βασιλεύς ἐστι πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι, τουτέστι τῶν ἐν ἀναπαύσει καὶ ἀπολαύσει σαρκικῶν ἡδονῶν. Καὶ πάλιν· Τῆς σοφίας στεγναὶ αἱ διατριβαὶ οἰκῶν αὐτῆς· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ οὖν καὶ ἡ γυνὴ ἡ μάχιμος καὶ γλωσσώδης καὶ ὀργίλος, ἡ κακία ἐστίν, ἥτις τὸν συζῶντα αὐτῇ ποιεῖ μάχιμον καὶ γλωσσώδη καὶ ὀργίλον.

Σοφία Κυρίου ἀναπαύσεται ἐν καρδίᾳ δικαίου σοφοῦ· ἀφρονες δὲ ἄνδρες διαβάλλουσιν αὐτὴν τοῦ φθειραῖ.

Ἡ σοφία ἐστὶ πόλις ὄχυρά, ἐν ἣ οἱ σοφοὶ κατοικοῦσι, λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὑψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. — Πόλις ὄχυράς φησιν τὰς ὄχυρωθείσας καὶ κατακρατηθείσας ψυχὰς ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν δαιμόνων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ· ὡν τὸ ὄχυρωμα ἐπιβάς ὁ σοφός, καὶ τὴν ἔσοκον ἀσφάλειαν αὐτῶν, τῇ οὕτως σοφίᾳ περιφραχθεὶς καθέλει.

Στόμα καὶ γλῶσσαν καὶ νοῦν, θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν ὅς φυλάσσει, διατηρεῖ ἐκ τῆς ἐν κρίσει θλίψεως τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.

Αὐτός ἐστι διαφόρως ἐπινοούμενος· θρασὺς μὲν γὰρ, ὁ πᾶν ὀτιοῦν ἀφόβως ἐπιτελών· αὐθάδης, ὁ ἀνεπικρίτως ἐλευθεριάζειν βουλόμενος· ἀλαζών, ὁ μείζοσιν ἑαυτὸν ἤπερ ἔχει σεμνύων· λοιμὸς, ὁ πρὸς τῷ ἑαυτὸν καταβλάπτειν, καὶ ἐτέροις μεταδιδοῦς· τοσοῦτον γὰρ ἐστὶ βλαπτικὸς, ὡς καὶ ἄλλοις μεταδιδόναι κακίας· ὅς δὲ μνησικακεῖ, παράνομος.

Ἔστι γὰρ καὶ ἀγαθὴ ἐπιθυμία· ἀγγέλων μὲν οὖν τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν ποτε ἐπιθυμίας κακίας· δαιμόνων δὲ τὸ ἀεὶ κακὰς ἐπιθυμεῖν· ἀνθρώπων, τὸ ποτὲ μὲν ἐπιθυμεῖν, ποτὲ δὲ μὴ· τὸ δὲ ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀντὶ δι' ὄλου τοῦ βίου· τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, Ἐν φόβῳ Κυρίου ἴσθι ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀντὶ τοῦ δι' ὄλου τοῦ βίου.

²⁷ Psal. LXXI, 5. ²⁸ v. 20. ²⁹ v. 22. ³⁰ v. 23.

Ἴππον λέγει τὸν νοῦν, τὸν πολεμοῦμενον ὑπὸ τοῦ A
 διαβόλου, καὶ ἀντιπολεμοῦντα· Ἐπιθήσῃ γὰρ, φη-
 σὶν, ἐπὶ τοὺς Ἴππους σου· καὶ ἡ ἰσπαρία σου,
 σωτηρία· καὶ ἐπὶ τοῦ Παύλου ὁ Κύριος· Τοῦ βα-
 σταῖσαι τὸ δρομά μου, φησὶ.

CAP. XXII.

Τὴν σημαίνουμένην ἀρετὴν ὑπὸ οὐκείου ὀνόματος,
 ὄνομα εἶπε καλὸν· τοῦτο γάρ ἐστι καὶ καλὸν τὸ ὄνο-
 μα, ὅπερ ἔχει τὸ σημαίνουμενον ἀγαθόν· οὕτως οὐδὲ
 τὴν ἀδικὸν γυναῖκα Δικαιοσύνην καλουμένην ἐπαινε-
 σομεν, ἀλλὰ τὴν ἔχουσαν τὴν δικαιοσύνην, καὶ ἀδικία
 νομίζεται· ὑπὲρ δὲ ἀργύριον καὶ χρυσίον, σοφία
 θεϊκή.

Συναντῶσιν ἀλλήλους, ὁ μὲν πλούσιος διὰ τῶν ἐλεη-
 μοσυνῶν καθαιρῶν τὸν θυμὸν, καὶ κτώμενος τὴν B
 ἀγάπην· ὁ δὲ, διὰ τῆς πενίας τὸ ταπεινοφρονεῖν δι-
 δασκόμενος· τὸν μὲν γὰρ, θέλει παιδεύεσθαι· τὸν δὲ,
 μεταδιδόναι· ὥστε τὸν μὲν εὐχάριστον εἶναι, τὸν δὲ
 ἐλεήμονα.

Ζωὴν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον οὐράνιον κληρονομή-
 σει ὁ σοφίαν καὶ φόβον Κυρίου ἔχων· πάσας γὰρ
 τὰς γενέσεις ἔσχε Νῶε· ταύτας Ἀβραάμ· ταύτας
 καὶ οἱ παρὰ Πέτρου μαθητευθέντες.

Ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι οἱ ἐν παντὶ πλουτισθέν-
 τες, ἐν πάσῃ γνώσει καὶ σοφίᾳ, ἀρξοῦσι τῶν ἀκα-
 θάρτων καὶ ἑστερημένων τούτου τοῦ πλοῦτου· τίνες
 δὲ οἱ οἰκέται καὶ τίνες οἱ δεσπότες, οὐκ ἀναγκαῖον
 δημοσιεύειν, διὰ τὸ εἶναι τὸν περὶ αὐτῶν λόγον μυ-
 στικὸν καὶ βαθύτερον· καὶ πρὸς ῥητὸν δὲ δείκνυσι
 τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὸ ἄστατον· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς C
 ὀλιγαρχίαις οἱ πλούσιοι τῶν πτωχῶν ἀρχοῦσιν· καὶ
 ἄλλως οἱ γνῶσιν ἔχοντες, τῶν μὴ τοιοῦτων ἀρχοῦσιν·
 καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐξ ἔθνῶν πιστοί, τοῖς ἐξ Ἰσραὴλ, οἷς
 ἐκέλευον πρόσθε, διδασκαλίαν δανεῖζοῦσι· καίτοι
 πρότερον ἔθνεσιν ἐδάειζον ἐκεῖνοι· πολλοῖς, καὶ τού-
 των ἤρχον· νῦν δὲ τῆς βασιλείας ἀπ' αὐτῶν ἀρβι-
 σης, ἐμπαλιν γέγονε.

Τὸν ἐν ταῖς ἐντολαῖς Πατρὸν ἄνδρα, καὶ ἐν ἐλεημο-
 σύναις δότην, ἀγαπᾷ ὁ Θεός· καθὼς καὶ ὁ Παῦλος
 φησὶν· Ὁ ἐλεῶν, ἐν Ἰλαρότητι· τὴν δὲ ματαιότητα
 τῶν ἔργων διὰ τῆς ἀρετῆς ὁ Κύριος καὶ τῆς γνώσεως,
 συντελεῖ.

Δῶρα τοῦ ἀνθρώπου τὰς τῆς ψυχῆς ἀρετὰς ὀνομά-
 ζει, δι' ὧν νικῶν τὸν διάβολον, τίμιον ἑαυτὸν παρέχει
 τῷ Θεῷ, καὶ ἀφαιρεῖται τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπὸ τῶν
 κτησαμένων αὐτὴν δαιμόνων.

Τῆς χειρίστης ἔξεως τὸν ἀνθρώπον ἐκβάλλεσθαι
 βούλεται διὰ πνευματικῆς διδασκαλίας μεθ' ἧς εἶχε
 φιλονεικίας· καὶ λοιμὸν δὲ τὸν διάβολον ὄντα τῆς
 ψυχῆς ἐκδιώκεσθαι δεῖ· ἐὰν γὰρ ἐν αὐτῇ καθίσῃ, διὰ
 τῆς ἀκαθαρσίας πάντας τοὺς ὀρθοὺς λογισμοὺς ἀτιμά-
 ζει· συνέδριον γὰρ τὴν ψυχὴν καὶ ὁ Ἀπόστολος δει-
 κνυσι, δι' ὧν λογισμοὺς κατηγοροῦντας, ἢ καὶ ἀπο-
 λογομένους εἰσάγει· Μεταξὺ γὰρ, φησὶν, ἀλλήλων
 τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογο-
 μῶν· ὅπου δὲ κατηγορία καὶ ἀπολογία, ἐκεῖ καὶ

²¹ Equum dicit mentem, a diabolo oppugnatum,
 cui tamen ipsa repugnat. *Ascendes enim, inquit,
 super equos tuos; et equitatus tuus, salvatio*²². Et de
 Paulo Dominus, *Ut portet, inquit, nomen meum*²³.

²⁴ Significatam a proprio nomine virtutem, nomen
 dixit bonum. Nam illud bonum est nomen, quod
 habet bonum ex suo bono opere significatum. Sic
 neque injustam mulierem, si forte Justitia appello-
 tur, laudabimus; sed illam potius quæ justitiam
 habeat, etiamsi ei Injustitia nomen sit. *Supra argen-
 tum porro est et supra aurum, divina sapientia.*

²⁵ Obviant sibi, dives quidem eleemosynis iram
 exstinguens, et amorem sibi concilians; pauper au-
 tem, a conditione sua humilitatem edoctus. *Hunc
 vult erudiri; illum largiri; ut alter sit gratus,
 alter misericors.*

²⁶ Vitam et gloriam et divitias cælestes conse-
 quetur qui sapientiam timoremque Dei habet. *Con-
 cta enim hæc genera habuit Noe; eadem Abrahamus;
 eadem illi etiam qui a Petro fuerunt eruditi.*

²⁷ In futuro sæculo, qui omnimoda scientia ac
 sapientia divites fuerint, dominabuntur impuris et
 iis omnibus qui illis divitiis caruerint. *Quinam vero
 sini famuli et quinam domini, non est necesse vul-
 gare, quia de hac re sermo mysticus est et altior.*
 Et ipsis verbis hic demonstratur humanæ vitæ
 inconstantia. Sed etiam in oligarchiis divites in-
 opibus dominantur: atque insuper, qui scientia sunt
 præditi, in eos qui aliter se habent, imperium exer-
 cent. Denique qui ex gentibus crediderunt, Israeli-
 tis qui antea imperabant, magisterium fenerantur:
 quanquam illi antea gentibus fenerabantur multis,
 iisque dominantur. Nunc vero erepto iis regno,
 contrarium fit.

²⁸ Hilarē in exsequendis mandatis virum, et
 eleemosynis indulgentem, diligit Deus. Sicut etiam
 Paulus ait: *Qui miseretur, cum hilaritate*²⁹. *Vani-
 tatem autem operum, per virtutem ac scientiam
 consummat Dominus.*

³⁰ Dona hominis, virtutes animæ appellat, quibus
 diabolus vincens, honorabilem se Deo exhibet;
 suamque animam ab occupantibus eam dæmonibus
 eripit.

³¹ Hominem per spiritalem doctrinam extrahi
 vult de pessimo animi habitu, cum ejus comito-
 rixa. Diabolus quoque, animæ pestem, oportet
 effugare: nam si illic resideat, rectas omnes cogi-
 tationes impuritate contaminare solet. Namque et
 Apostolus tribunal ostendit esse animam, quatenus
 cogitationes accusantes, simulque defendentes in-
 ducit. *Interim, inquit, invicem accusantibus cogita-
 tionibus et defendentibus*³². Ubi autem accusatio
 atque defensio, ibi tribunal. Sed et diabolus pesti-

²¹ v. 31. ²² Hab. iii, 8. ²³ Act. ix, 15. ²⁴ v. 1.

²⁵ v. 9. ²⁶ v. 10. ²⁷ Rom. ii, 15.

²⁸ v. 2. ²⁹ v. 4. ³⁰ v. 7. ³¹ v. 8. ³² Rom. xii, 8.

huc reprobatus, qui tamen factus est caput anguli²⁵, qui est Christus Dominus. Porro ihud est commune, quod unice Dei non est.

²⁴ Munus occultum illud est quod dat dextera, et a sinistra ignoratur. Furorem contra se vehementem in die iudicii concitat, qui tribuere egentibus munera parcat.

²⁵ Congregatio gigantum est nequitia et inscitia. Gigantes vero sunt daemones. Id est, magnis in peccatis jacebit, qui de via justitiae aberrat.

²⁶ Sine conjuge praestat esse, quam tali convivere. David quoque ait: *In terra deserta et in via et in aquosa, sic in sancto apparui tibi*²⁷. Deserta igitur terra, anima est virtute praedita, et quae priscos homines non habet habitatores, qui corrupti erant in antiquis cupiditatibus erroris. Quare ne diabolus quidem requiem in ea invenit: siquidem aegre per aridos locos quaerens requiem, non invenit. Ipse quippe rex est omnium in aquis degentium, id est hominum qui in otio et delectatione carnalium voluptatum versantur. Item: Sapientiae aedium tectae sunt mansiones. Quod si ita est, ergo mulier rixosa, dicax et iracunda, nequitia est, quae contubernalem suum facit rixosum et dicacem et iracundum.

²⁸ Sapientia Domini requiescet in corde justii ac sapientis; vesani autem homines calumniantur eam ut pessumdent.

²⁹ Sapientia est urbs munita, in qua sapientes habitant, mentes suas purgantes ab omni elatione quae contra Dei scientiam extollitur. — Munitas urbes dicit animas circumvallatas et subjugatas ab impiis daemonebus scelestisque hominibus qui adversus Dei scientiam extolluntur: quorum circumvallationes superans sapiens, apparentem illorum securitatem, tali sapientia munitus difflat.

³⁰ Os, linguam, mentem, iram, et cupiditatem qui cohibet, is animam suam a futuri iudicii tribulatione custodit.

³¹ Idem est diverse consideratus: audax, qui quodlibet intrepide aggreditur: ferox, qui inconsiderate liberi hominis conditionem usurpat: superbus, qui majora veris merita jactat: pestilens, qui non sibi ipsi tantummodo, sed et aliis noxius est. Tantopere enim est exitiosus, ut aliis quoque labem propriam impertiatur. Qui denique injuriarum est memor, peccat.

³² Est etiam bona cupiditas: quippe angelorum est nihil unquam pravum cupere; daemoneum, semper male concupiscere; hominum denique, modo concupiscere, modo secus. Jam verba, tota die, ponuntur pro tota vita. Sic est illud: *In timore Domini esto tota die*³³, id est tota vita.

²⁵ Matth. xxi, 42. ²⁶ v. 14. ²⁷ v. 16. ²⁸ v. 19. ²⁹ v. 24. ³⁰ v. 25. ³¹ Prov. xxi, 17.

A ἐπὶ γωνίας εἶπεν, ἐνθα ὁ λίθος κεῖται ὁ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκοδόμων, καὶ γενόμενος κεφαλὴ γωνίας, ὅς ἐστι Χριστός· κοινὸν δὲ ἐστίν, ὃ μὴ τοῦ ἐνός ἐστι Θεοῦ.

Δόσις λάθρως ἐστίν, ὃ ποιεῖ ἡ δεξιὰ, μὴ γινώσκει δὲ ἡ ἀριστερά· θυμὸν ἐγείρει κατ' αὐτοῦ ἰσχυρὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὃ τῶν πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς δώρων φειδόμενος.

Ἡ συναγωγὴ τῶν γιγάντων, ἡ κακία καὶ ἡ ἀγνωσία ἐστίν· γίγαντες δὲ οἱ δαίμονες· τουτέστιν ἐν μεγάλας ἀμαρτίας ἀναπαύσεται ὁ πλανώμενος ἐξ ὁδοῦ δικαιοσύνης.

Ἀγύναιον εἶναι κρείττον, ἢ τοιαύτη συνείναι· καὶ ὁ Δαυὶδ φησιν· Ἐν γῆ ἐρήμῳ καὶ ἀδάτῳ καὶ ἀνύδρῳ, οὕτως ἐν τῷ ἀγίῳ ὤφθη σοι· Ἐρημος τοίνυν γῆ ἐστίν ἡ ἀρετὴν ἔχουσα ψυχὴ, καὶ μὴ ἔχουσα

τοὺς παλαιούς ἀνθρώπους ἐνοικοῦντας, τοὺς φθειρομένους κατὰ τὰς παλαιὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης· διὸ οὐδὲ εὐρίσκει ἐν αὐτῇ ἀνάπαυσιν ὁ διάβολος· εἶγε δυσχερῶς δι' ἀνύδρων τόπων ζητῶν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὐρίσκει· αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς ἐστὶ πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι, τουτέστι τῶν ἐν ἀναπαύσει καὶ ἀπολαύσει σαρκικῶν ἡδονῶν. Καὶ πάλιν· Τῆς σοφίας στεγναὶ αἱ διατριβαὶ οἰκῶν αὐτῆς· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ οὖν καὶ ἡ γυνὴ ἡ μάχιμος καὶ γλωσσώδης καὶ ὀργίλος, ἡ κακία ἐστίν, ἣτις τὸν συζῶντα αὐτῇ ποιεῖ μάχιμον καὶ γλωσσώδη καὶ ὀργίλον.

Σοφία Κυρίου ἀναπαύσεται ἐν καρδίᾳ δικαίου σοφοῦ· ἀφρονες δὲ ἄνδρες διαβάλλουσιν αὐτὴν τοῦ φθεῖραι.

Ἡ σοφία ἐστὶ πόλις ὄχυρά, ἐν ἣ ὁ σοφοὶ κατοικοῦσι, λογισμοὺς καθαιρούντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. — Πόλις ὄχυράς φησιν τὰς ὄχυρωθείσας καὶ κατακρατηθείσας ψυχὰς ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν δαιμόνων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ· ὧν τὸ ὄχυρωμα ἐπιβάς ὁ σοφός, καὶ τὴν δεκοῦσαν ἀσφάλειαν αὐτῶν, τῇ οὕτως σοφίᾳ περιπραχθεὶς καθεῖλεν.

Στόμα καὶ γλῶσσαν καὶ νοῦν, θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν ὅς φυλάσσει, διατηρεῖ ἐκ τῆς ἐν κρίσει θλίψεως τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.

Αὐτός ἐστι διαφόρως ἐπινοούμενος· θρασὺς μὲν γάρ, ὃ πᾶν ὀτιοῦν ἀφῶως ἐπιτελῶν· αὐθάδης, ὃ ἀνεπικρίτως ἐλευθεριάζειν βουλόμενος· ἀλαζών, ὃ μείζονιν ἑαυτὸν ἢ ἑπερ ἔχει σεμνύων· λοιμός, ὃ πρὸς τῷ ἑαυτὸν καταθλάπτειν, καὶ ἑτέροις μεταδιδούς· τοσοῦτον γάρ ἐστὶ βλαπτικὸς, ὡς καὶ ἄλλοις μεταδίδοναι κακίας· ὅς δὲ μνησικακεῖ, παράνομος.

Ἔστι γάρ καὶ ἀγαθὴ ἐπιθυμία· ἀγγέλων μὲν οὖν τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν ποτὲ ἐπιθυμίας κακίας· δαιμόνων δὲ τὸ αἰεὶ κακὰς ἐπιθυμεῖν· ἀνθρώπων, τὸ ποτὲ μὲν ἐπιθυμεῖν, ποτὲ δὲ μὴ· τὸ δὲ ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀντὶ δι' ὄλου τοῦ βίου· τοιοῦτος ἐστὶ καὶ τὸ, Ἐν φόβῳ Κυρίου ἴσθι ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀντὶ τοῦ δι' ὄλου τοῦ βίου.

²⁷ Psal. lxxii, 3. ²⁸ v. 20. ²⁹ v. 22. ³⁰ v. 23.

Ἴππον λέγει τὸν νοῦν, τὸν πολερούμενον ὑπὸ τοῦ A
 διαβόλου, καὶ ἀντιπολεμούντα· Ἐπιθήσῃ γάρ, φη-
 σιν, ἐπὶ τοὺς ἵππους σου· καὶ ἡ ἰσχυρία σου,
 σωτηρία· καὶ ἐπὶ τοῦ Παύλου ὁ Κύριος· Τοῦ βα-
 σταῖσαι τὸ δρομά μου, φησί.

CAP. XXII.

Τὴν σημαίνουμένην ἀρετὴν ὑπὸ οὐκείου ὀνόματος,
 ὄνομα εἶπε καλὸν· τοῦτο γάρ ἐστι καὶ καλὸν τὸ ὄνο-
 μα, ὅπερ ἔχει τὸ σημαίνουμενον ἀγαθόν· οὕτως οὐδὲ
 τὴν ἀδικὸν γυναῖκα Δικαιοσύνην καλουμένην ἐπαινε-
 σομεν, ἀλλὰ τὴν ἔχουσαν τὴν δικαιοσύνην, καὶ ἀδικία
 νομίζηται· ὑπὲρ δὲ ἀργύριον καὶ χρυσίον, σοφία
 θεϊκή.

Συναντῶσιν ἀλλήλοις, ὁ μὲν πλούσιος διὰ τῶν ἐλεη-
 μουσῶν καθαιρῶν τὸν θυμὸν, καὶ κτώμενος τὴν B
 ἀγάπην· ὁ δὲ, διὰ τῆς πενίας τὸ ταπεινοφρονεῖν δι-
 δασκόμενος· τὸν μὲν γάρ, θέλει παιδεύεσθαι· τὸν δὲ,
 μεταδιδόναι· ὥστε τὸν μὲν εὐχάριστον εἶναι, τὸν δὲ
 ἐλετήμονα.

Ζωὴν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον οὐράνιον κληρονομή-
 σει ὁ σοφίαν καὶ φόβον Κυρίου ἔχων· πάσας γάρ
 τὰς γενέσεις ἔσχε Νῶε· ταύτας Ἀβραάμ· ταύτας
 καὶ οἱ παρὰ Πέτρου μαθητευθέντες.

Ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι οἱ ἐν παντὶ πλουτισθέν-
 τες, ἐν πάσῃ γνώσει καὶ σοφίᾳ, ἀρξοῦσι τῶν ἀκα-
 θάρτων καὶ ἐστερημένων τοῦτοῦ τοῦ πλοῦτου· τίνες
 δὲ οἱ οὐκίται καὶ τίνες οἱ δεσπόται, οὐκ ἀναγκαῖον
 δημοσιεύειν, διὰ τὸ εἶναι τὸν περὶ αὐτῶν λόγον μυ-
 στικὸν καὶ βαθύτερον· καὶ πρὸς ῥητὸν δὲ δείκνυσι
 τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὸ ἄστατον· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς C
 ὀλιγαρχίαις οἱ πλούσιοι τῶν πτωχῶν ἀρχοῦσιν· καὶ
 ἄλλως οἱ γνώσιν ἔχοντες, τῶν μὴ τοιοῦτων ἀρχοῦσιν·
 καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐξ ἔθνων πιστοί, τοῖς ἐξ Ἰσραὴλ, οἷς
 ἐκέλευον πρόσθε, διδασκαλίαν δανεῖζουσι· καίτοι
 πρότερον ἔθνεσιν ἐδάειζον ἐκεῖνοι· πολλοῖς, καὶ τού-
 των ἤρχον· νῦν δὲ τῆς βασιλείας ἀπ' αὐτῶν ἀρβει-
 σης, ἐμπαλιν γέγονε.

Τὸν ἐν ταῖς ἐντολαῖς ἰλαρὸν ἄνδρα, καὶ ἐν ἐλεημο-
 σύναις δότην, ἀγαπᾷ ὁ Θεός· καθὼς καὶ ὁ Παῦλος
 φησιν· Ὁ ἐλεῶν, ἐν ἰλαρότητι· τὴν δὲ ματαιότητα
 τῶν ἔργων διὰ τῆς ἀρετῆς ὁ Κύριος καὶ τῆς γνώσεως,
 συντελεῖ.

Δῶρα τοῦ ἀνθρώπου τὰς τῆς ψυχῆς ἀρετὰς ὀνομά-
 ζει, δι' ὧν νικῶν τὸν διάβολον, τίμιον ἑαυτὸν παρέχει
 τῷ Θεῷ, καὶ ἀφαιρεῖται τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπὸ τῶν
 κτησαμένων αὐτὴν δαιμόνων.

Τῆς χειρίστης ἕξεως τὸν ἀνθρώπον ἐκβάλλεσθαι
 βούλεται διὰ πνευματικῆς διδασκαλίας μεθ' ἧς εἶχε
 φιλονεικίας· καὶ λοιμὸν δὲ τὸν διάβολον ὄντα τῆς
 ψυχῆς ἐκδιώκεσθαι δεῖ· ἐὰν γάρ ἐν αὐτῇ καθίσῃ, διὰ
 τῆς ἀκαθαρσίας πάντας τοὺς ὀρθοὺς λογισμοὺς ἀτιμά-
 ζει· συνέδριον γάρ τὴν ψυχὴν καὶ ὁ Ἀπόστολος δει-
 κνυσι, δι' ὧν λογισμοὺς κατηγοροῦντας, ἢ καὶ ἀπο-
 λογουμένους εἰσάγει· Μεταξὺ γάρ, φησιν, ἀλλήλων
 τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογου-
 μένων· ὅπου δὲ κατηγορία καὶ ἀπολογία, ἐκεῖ καὶ

²¹ Equum dicit mentem, a diabolo oppugnatum,
 cui tamen ipsa repugnat. *Ascendes enim, inquit,
 super equos tuos; et equitatus tuus, salvatio*²². Et de
 Paulo Dominus, *Ut portet, inquit, nomen meum*²³.

²⁴ Significatam a proprio nomine virtutem, nomen
 dixit bonum. Nam illud bonum est nomen, quod
 habet bonum ex suo bono opere significatum. Sic
 neque injustam mulierem, si forte *Justitia* appello-
 tur, laudabimus; sed illam potius quæ *injustitiam*
 habeat, etiamsi ei *Injustitia* nomen sit. *Supra* argen-
 tum porro est et *supra* aurum, divina sapientia.

²⁵ Obviant sibi, dives quidem eleemosynas iram
 exstinguens, et amorem sibi concilians; pauper au-
 tem, a conditione sua humilitatem edoctus. Hunc
 vult erudiri; illum largiri; ut alter sit gratus,
 alter misericors.

²⁶ Vitam et gloriam et divitias cælestes conse-
 quetur qui sapientiam timoremque Dei habet. *Can-
 cta enim hæc genera habuit Noe; eadem Abrahamus;
 eadem illi etiam qui a Petro fuerunt eruditi.*

²⁷ In futuro sæculo, qui omnimoda scientia ac
 sapientia divites fuerint, dominabuntur impuris et
 iis omnibus qui illis divitiis caruerint. Quinam vero
 sint famuli et quinam domini, non est necesse vul-
 gare, quia de hac re sermo mysticus est et altior.
 Et ipsis verbis hic demonstratur humanæ vitæ
 inconstantia. Sed etiam in oligarchiis divites in-
 opibus dominantur: atque insuper, qui scientia sunt
 præditi, in eos qui aliter se habent, imperium exer-
 cent. Denique qui ex gentibus crediderunt, Israeli-
 tis qui antea imperabant, magisterium fenerantur:
 quanquam illi antea gentibus fenerabantur multis,
 iisque dominabantur. Nunc vero erepto iis regno,
 contrarium fit.

²⁸ Hilarem in exsequendis mandatis virum, et
 eleemosynis indulgentem, diligit Deus. Sicut etiam
 Paulus ait: *Qui miseretur, cum hilaritate*²⁹. Vanita-
 tem autem operum, per virtutem ac scientiam
 consummat Dominus.

³⁰ Dona hominis, virtutes animæ appellat, quibus
 diabolus vincens, honorabilem se Deo exhibet;
 suamque animam ab occupantibus eam dæmonibus
 eripit.

³¹ Hominem per spiritalem doctrinam extrahi
 vult de pessimo animi habitu, cum ejus comite
 rixa. Diabolum quoque, animæ pestem, oportet
 effugare: nam si illic resideat, rectas omnes cogi-
 tationes impuritate contaminare solet. Namque et
 Apostolus tribunal ostendit esse animam, quatenus
 cogitationes accusantes, simulque defendentes in-
 ducit. *Interim, inquit, invicem accusantibus cogita-
 tionibus et defendentibus*³². Ubi autem accusatio
 atque defensio, ibi tribunal. Sed et diabolus pestil-

²¹ v. 31. ²² Hab. iii. 8. ²³ Act. ix. 15. ²⁴ v. 1.
²⁵ v. 9. ²⁶ v. 10. ²⁷ Rom. ii. 15.

²⁸ v. 2. ²⁹ v. 4. ³⁰ v. 7. ³¹ v. 8. ³² Rom. xii. 8.

lens cunctos vituperat utpote contumeliosus; vel quia propria commendare volens, aliena contemptum deprimit: quem tu de spiritali conventu fac ejicias: neque ille tantummodo expelletur, sed et comitatus ejus, jurgia, contentiones, rixæ, et quæcunque exitium inferunt.

⁴⁶ Qui animas nostras conservat Dominus, idem pariter spiritali scientia nos pascit, condescendens dicensque: *Ego sum pastor bonus*⁴⁷; quem tamen homo iniquus aspernatur. Quod si rex quidem subditorum Christus est; pastor vero ovium; erit aliquando solus ovium rex, ad regalem dignitatem translaturum.

⁴⁸ Adversarius noster diabolus tanquam leo circumquærens quem devoret; quem timens piger, ad virtutum exercitium se comparat. Quippe leo in viis justitiæ quærit aliquem venari, id est ut diximus diabolus, et in plateis quæ ad perniciem deferunt, præterquam quod dæmonum phalangem circumfert, ipse quoque sibi obnoxios interficit.

⁴⁹ Fovea profunda diabolus est. Invisus autem Domino est, qui propriæ securitati non consulit. Jobus quidem non erat invisus Domino, sed experimenti causa, in os maligni diaboli incurrit. Veruntamen qui Domino invisus est, perpetuo deseritur in fovea, quia voluptarius est et peccati sui conscius.

^{50, 51} Longea vesani hominis corde est virga de radice Jessæ Christus, qui pascet populum suum novum Israel in pascuis ovium suarum.

⁵² Sicut diabolus calumniatur nos apud Deum, tollens a nobis virtutes quas ipse non dederat; ita et nos calumniatur illum cum tollimus ab eo iniquitates quas ei non dedimus. Et quatenus quidem accipimus ab eo iniquitates, tanquam ab inope virtutum accipimus. Quatenus vero virtutes ei cedimus, nostro cum detrimento tanquam diviti iniquitate cedimus. Ne forte, inquit, tanquam exigua dans principi, apud quem calumniatur plura lucrans, gravius animæ detrimentum patiat.

⁵³ Qui sapientissimis Dei verbis attendit, et ejus observat mandata, hic cor confirmat, et bona esse cognoscit. Ille audit Dei verba, qui quæ mandantur ab illis exsequitur. *Non enim auditores legis justi apud Deum, sed factores legis justificabuntur*⁵⁴. Quod si confirmaveris cor tuum ad sciendum æque et agendum; manifestabit tibi Deus viam suam quæ dicit: *Ego sum via et veritas*⁵⁵.

⁵⁶ Qui dilatat puritate cor suum, Dei doctrinas intelliget, practicas, eruditas, theologicas. Namque omnis Salomonice scripturæ materia, trifariam dividitur, in ethicam, physicam et theologiam. Pertinent vero ad primam Proverbia, ad secundam Ecclesiastes, ad tertiam Canticum canticorum: quæ intellecta per puritatem cordi inscribuntur; ut re-

⁵⁶ v. 12. ⁵⁷ Joan. x, 14. ⁵⁸ v. 15. ⁵⁹ v. 14. ⁶⁰ v. 15. ⁶¹ v. 16. ⁶² v. 17. ⁶³ Rom. II, 13. ⁶⁴ Joan.

(13) Cod., πέπωκε.

συνέδριον· ἀλλὰ καὶ ὁ λοιμὸς ἀτιμάζει πάντας ὡς ὑβριστῆς· ἢ ὡς τὰ ἴδια συστήσαι βουλόμενος, τὰ τῶν ἄλλων ἀτίμως ἐκβάλλει· ὃν ἐκβαλε ἐκ συστήματος πνευματικοῦ· καὶ οὐ μόνον αὐτὸς ἐκκληθήσεται, ἀλλὰ καὶ τὰ συνόντα αὐτῷ, ἔριδες, φιλονεικίαι, μάχαι, καὶ ὅσα λοιμὸν ἀποτελεῖ.

Ἡ διατηρῶν τὰς ψυχὰς ἡμῶν Κύριος, οὗτος καὶ τῆς πνευματικῆς ἡμᾶς γνώσεως ποιμαίνει, συγκαταβαίνων καὶ λέγων· Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὃν ἀτιμάζει ὁ παράνομος· εἰ δὲ βασιλεὺς μὲν ἐστὶ τῶν βασιλευμένων ὁ Χριστὸς, ποιμὴν δὲ ὁ προβάτων, ἐστὶ ποτὲ μόνος βασιλεὺς τῶν προβάτων, εἰς τὸ βασιλικὸν μεταβάτων ἀξίωμα.

Ἡ ἐχθρὸς ἡμῶν διάβολος ὡς λέων περιέρχεται ζητῶν τίνα καταπήν· ὄντινα φοβούμενος ὁ ὄκηρδς, πρὸς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν ἀναδύεται· εἰ δὲ λέων ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς δικαιοσύνης ζητεῖ θηρεῦσαι τίνα, ὅς ἐστιν ὁ διάβολος· ἐν δὲ ταῖς πλατείαις ταῖς πρὸς τὴν ἀπώλειαν φερούσαις, μετὰ τὴν φάλαγγα τῶν δαιμόνων αὐτοῦ, αὐτὸς φρονεῖ τοὺς αὐτῷ πειθομένους.

Βόθρος βαθύς ὁ διάβολός ἐστιν· ὁ δὲ μισηθεὶς παρὰ Κυρίου, ὁ μὴ ἑαυτῷ προσέχων ἀσφαλῶς· ὁ δὲ Ἰῶβ οὐ μισηθεὶς ὑπὸ Κυρίου, ἀλλὰ δοκιμῆς χάριν εἰς τὸ τοῦ παρανόμου πέπτωκε (13) στόμα· ὁ δὲ μισηθεὶς ὑπὸ Κυρίου, εἰς τέλος καταλιμπάνεται ἐν τῷ βόθρῳ, φιλήδονος ὢν ἐν γνώσει ἀμαρτίας.

Μακρὰν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ ἀφρονὸς ἐστὶν ἡ ῥάβδος ἢ ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ ὁ Χριστὸς, ὅς ποιμανεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν νέον Ἰσραὴλ ἐν τῇ νομῇ τῶν ἑαυτοῦ προβάτων.

Ἵσπερ ὁ διάβολος συκοφαντεῖ ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν, λαμβάνων παρ' ἡμῶν τὰς ἀρετὰς, ἃς μὴ δέδωκεν ἡμῖν, οὕτω καὶ ἡμεῖς συκοφαντούμεν αὐτὸν λαμβάνοντες παρ' αὐτοῦ τὰς κακίας ἃς μὴ δεδώκαμεν αὐτῷ· καὶ καθὼ μὲν λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ τὰς κακίας, ὡς παρὰ πένητος ἐν ἀρεταῖς λαμβάνομεν· καθὼ δὲ τὰς ἀρετὰς ἡμῶν διδάμεν αὐτῷ ἐπ' ἐλαττώσει ἡμῶν, ὡς πλουσίῳ ἐν κακίᾳ διδάμεν· μήποτε δὲ, φησὶν, ὡς ὀλίγα διδοὺς ἄρχοντι· παρ' ᾧ συκοφαντεῖ τὰ πλείω κερδαίνων, πλεον καὶ βλέπεται τὴν ψυχὴν.

Ἡ τοῖς πανσόφοις λόγοις προσέχων τοῦ Θεοῦ, καὶ πιῶν τὰ προστασσόμενα ὑπ' αὐτοῦ, οὗτος ἐπέστησε τὴν καρδίαν, καὶ ἔγνω ὅτι καλοὶ εἰσιν· οὗτος ἀκούει τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων, ὁ ποιῶν τὰ προστασσόμενα ὑπ' αὐτῶν· Ὁ γὰρ οἱ ἀκραταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται. Ἐὰν δὲ ἐπιστήσης σὴν καρδίαν τοῦ γυνῆαι καὶ ποιῆσαι, γνωρίσει σοὶ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ τὴν εἰπουσαν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια.

Ἡ πλατύνας διὰ τῆς καθαρότητος τὴν καρδίαν αὐτοῦ, νοήσει τοὺς τοῦ Θεοῦ λόγους, τοὺς τε πρακτικὸς, καὶ τοὺς σοφιστικὸς, καὶ τοὺς θεολογικὸς· πᾶσα γὰρ ἢ κατὰ τὴν Γραφὴν πραγματεία, τέμνεται τριχῶς, εἰς ἠθικὴν καὶ φυσικὴν καὶ θεολογικὴν· καὶ ἀκολουθεῖ τῇ μὲν πρώτῃ, αἱ Προοιμίαι· τῇ δὲ δευτέρῃ, ὁ Ἐκκλησιαστής· τῇ δὲ τρίτῃ, Ἄσμα ἁσμάτων·

ἀπερ νοηθέντα διὰ καθαρότητος ἐναπογράφεται τῇ καρδίᾳ, τοῦ ἀποκρινασθαι σε, ὡς ἔτοιμον εἶναι πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ ἐπερωτῶντί σε λόγον περὶ τῆς ἐν σοὶ ἐλπίδος· εἴτε διὰ τὸ μαθεῖν, εἴτε διὰ τὸ ἀντιτιθεῖναι· ἀντερώτα δὲ καὶ σὺ τοὺς δυναμένους ἐρωτᾶσθαι· μὴ μέντοι βιάζου τὸν ἐν γνώσει πενόμενον· διὸ ἐπάγει· Καὶ μὴ ἀτιμάσης ἀσθενῆ ἐν πύλαις.

Οἱ τοὺς φαύλους ἀναδεχόμενοι λογισμοὺς, καὶ ἐν τούτῳ τιμῶντες τὸν πονηρὸν, σπουδαζέτωσαν ὅση δύναμις διὰ τῶν ἀγαθῶν λογισμῶν ἀποδιδόναί τοὺς χείρονας· ἂν γὰρ μὴ ἰσχύσωσι τοῦτο ποιῆσαι, λήψονται τὸ στῆμα τὸ ὑπὸ τὰς πλευρὰς τῆς ψυχῆς, τουτέστι τὴν ἀρετήν.

Ὁ μετατιθεὶς τὰ ὄρια τῆς θεοσεβείας, δεισιδαιμονίαν ἢ ἀσέβειαν αὐτὴν ἀποδείκνυσι· καὶ ὁ μετατιθεὶς τὰ ὄρια τῆς ἀνδρείας, θρασύτητα ἢ δειλίαν αὐτὴν ἀπεργάζεται· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, καὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς πίστεως νοητέον· μάλιστα δὲ τοῦτο τηρητέον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος· ὁ γὰρ μὴ θεολογῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διαλύει τὸ βάπτισμα· ὁ δὲ καὶ ἄλλους τινὰς ὀνομάζων θεοὺς, δῆμον εἰσάγει θεῶν· ἢ καὶ τὰς περὶ πραγμάτων ἐκάστου πατρικὰς διατάξεις, καὶ τούτου χάριν μένειν ὀφειλούσας, μὴ μετακινεῖν δεῖ.

CAP. XXIII.

Δυναστὴν ἐνταῦθα τὸν διάβολόν φησιν· τράπεζαι δὲ αὐτοῦ εἰσι ψευδομαρτυρίαι, λοιδορίαι, καταλαλαί, συμβουλαὶ κακαί, ἐπιθυμίαι αἰσχροί, καὶ πᾶν ὅτι οὖν σατανικὸν ἐπιτήδευμα· ταῦτα δὲ παρατιθέμενά σοι ὁ ὑπὸ πονηροῦ, νοητῶς νόει, καὶ ἐπίβαλε τὴν διάνοιάν σου, ὃ ἔστιν ἡ χεὶρ· εἰδὼς ὅτι τοιαῦτά σε δεῖ παρασκευάσαι, ὅσα καὶ συμπαρεστάναί σοι ὀφειλοῦσιν ἐν ἡμέρᾳ Κυρίου, ὅτε ἀπονέμει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· εἰ δὲ ἀπληστότερος εἶ, καὶ ὀρέγῃ τῶν ὑψηλῶν καὶ πλειόνων καὶ μειζόνων, ἅτινά εἰσι θεῖα καὶ θεοῦ, μὴ ἐπιθύμει τῶν τοῦ πονηροῦ ἐδεσμάτων· ταῦτα γὰρ ἔχεται ζωῆς προσκαιροῦ, ὃ ἔστι ψευδοῦς· δεῖ δὲ τὴν θείαν Γραφὴν νοητῶς νοεῖσθαι καὶ πνευματικῶς· ἢ γὰρ κατὰ τὴν ἱστορίαν αἰσθητῆ γνώσεως, οὐκ ἔστιν ἀληθὴς (15).

Ἐὰν ἐλκύσαι τὸν θεῖον νοῦν πρὸς τὸ βῆτον κατὰ τὴν ἐξω μόνον ὄρασιν ἐβελήσης, ἀσύστατος ὢν εἰς τὸν ἴδιον οἶκον ἀποροῖτα, ὅς ἔστι τὸ κατάλληλον αὐτοῦ θεώρημα· πτέρυγας ἔχων τὰς ὑπὸ τοῦ προεστηκότος αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος κατασκευασθείσας αὐτῷ, ἀπερ εἰσὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα· ἀπεισιν οὖν ὑψηλὸς ὑπὲρ αὐτὸν ὡς εἶπεν τὸν αἰθέρα· τὸ οὖν μὴ ὑπεράνω

⁸⁷ I Petr. III, 15. ⁸⁸ v. 22. ⁸⁹ v. 26. ⁹⁰ v. 27.

(14) Animadvertite testimonium Origenis de Spiritu sancti divinitate.

(15) Vides Origenis dictum insigne pro mystico S. Scripturae sensu, qui taupere ipsi in deliciis fuit, eoque interdum abusus, ut scimus; quae causa fuit Theodoro Mopsuesteno opus condendi contra allegoricos, praesertimque Origenem. Et quidem consules Huetium in *Origenianis* quaest. XIII, p. 240 seqq. *Origenes* (inquit S. Hieronymus in prologo ad lib. v in *Isaiam*) *liberis allegoriae spatium evagatur, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiae sacramenta.* Recta

A spondere possis, te esse paratum ad satisfactionem omni poscenti rationem de ea quae in te est spe ⁸⁷; sive discendum sit sive contradicendum. Vicissim tu quoque eos interroga, qui possunt interrogari; neque tamen vni lacias ei qui scientiae est inops. ⁸⁸ Idcirco addit: Neque inhonores infirmum in portis.

⁸⁹ Qui pravos admiserint cogitationes, atque ita maligno diabolo honorem detulerint, hi pro viribus curent bonis meditationibus deteriores commutare.

⁹⁰ Nisi enim id agere valuerint, auferetur eis stratum desub costis animae, id est virtus.

⁹¹ Qui transfert religionis terminos, is superstitionem vel ipsam impietatem praese fert. Et qui fortitudinis transfert terminos, is audaciam vel timiditatem substituit. Similiter de virtutibus aliis, et de dogmatibus, et de ipsa fide existimandum est. Praecipue vero hoc observandum est circa sanctam Trinitatem. Nam qui Deum non dicit sanctum Spiritum (14), baptisma destruit: qui vero alios quosdam nominat deos, is deorum populum introducit. Item de rebus singulis patrum constitutiones (quae propterea perseverare debent) nequaquam oportet commovere.

⁹² Dynastam nunc diabolium dicit: mensae autem ejus sunt falsa testimonia, convicia, obtractationes, conjurationes malae, turpes cupiditates, et omne quodlibet satanicum opus. Haec omnia tibi apposita a maligno, spiritaliter intellige, et mentem tuam intende, quae hic dicitur manus, sciens a te talia esse apparanda ⁹³, quae tibi patrocinari possint in die Domini, cum is remunerabitur singulos secundum opera eorum. Quod si insatiabilior es, cupisque alta et plura atque majora, quae sunt caelestia ac divina, cave ligurias circa maligni edulia: haec enim brevi vita fruuntur, id est fallaci. Oportet autem divinam Scripturam intellectualiter ac spiritaliter intelligi: nam quae secundum historiam est materialis notio, vera non est.

⁹⁴ Si trahere divinum sensum, juxta litteram, ad externum tantummodo conspectum volueris, is fundamento carens ad proprium domicilium revertetur, quae est conveniens illi theoria. Sed alas habens a dirigente ipsam sancto Spiritu fabricatas, quae sunt spiritalia charismata, abit sublimis super ipsum ut ita dicam aetherem. Ergo nolle con-

⁹¹ v. 28. ⁹² v. 1. ⁹³ v. 2. ⁹⁴ v. 5.

item eidem Origeni contradicere videtur S. Gregorius PP., qui, etsi plurimum allegorico anagogicoque sensui indulsit, attamen in calce primi libri *Moralium in Jobum*, ita sapienter concludit: *Hoc magnopere petimus, ut qui ad spiritalem intelligentiam mentem sublevat, a veneratione historiae non recedat.* Nihilominus in libris Origenis infinitus ac pretiosissimus est mysticarum moraliumque interpretationum thesaurus; et ipse Chrysostomus in Proverbiorum a nobis edita explanatione spirituales sensus libenter sequitur.

lens cunctos vituperat utpote contumeliosus; vel quia propria commendare volens, aliena contemptum deprimit: quem tu de spiritali conventu fac ejicias: neque ille tantummodo expelletur, sed et comitatus ejus, jurgia, contentiones, rixæ, et quæcunque exitium inferunt.

⁴⁶ Qui animas nostras conservat Dominus, idem pariter spiritali scientia nos pascit, condescendens dicensque: *Ego sum pastor bonus*⁴⁷; quem tamen homo iniquus aspernatur. Quod si rex quidem subditorum Christus est; pastor vero ovium; erit aliquando solus ovium rex, ad regalem dignitatem translatarum.

⁴⁸ Adversarius noster diabolus tanquam leo circumquærens quem devoret; quem timens piger, ad virtutum exercitium se comparat. Quippe leo in viis justitiæ quærit aliquem venari, id est ut diximus diabolus, et in plateis quæ ad perniciem deferunt, præterquam quod dæmonum phalangem circumfert, ipse quoque sibi obnoxios interficit.

⁴⁹ Fovea profunda diabolus est. Invisus autem Domino est, qui propriæ securitati non consulit. Jobus quidem non erat invisus Domino, sed experimenti causa, in os maligni diaboli incurrit. Verumtamen qui Domino invisus est, perpetuo deseritur in fovea, quia voluptarius est et peccati sui conscius.

⁵⁰⁻⁵¹ Longea vesani hominis corde est virga de radice Jessæ Christus, qui pascet populum suum novum Israel in pascuis ovium suarum.

⁵² Sicut diabolus calumniatur nos apud Deum, tollens a nobis virtutes quas ipse non dederat; ita et nos calumniatur illum cum tollimus ab eo iniquitates quas ei non dedimus. Et quatenus quidem accipimus ab eo iniquitates, tanquam ab inope virtutum accipimus. Quatenus vero virtutes ei cedimus, nostro cum detrimento tanquam diviti iniquitate cedimus. Ne forte, inquit, tanquam exigua dans principi, apud quem calumniatur plura lucrans, gravius animæ detrimentum patiat.

⁵³ Qui sapientissimis Dei verbis attendit, et ejus observat mandata, hic cor confirmat, et bona esse cognoscit. Ille audit Dei verba, qui quæ mandantur ab illis exsequitur. *Non enim auditores legis justi apud Deum, sed factores legis justificabuntur*⁵⁴. Quod si confirmaveris cor tuum ad sciendum æque et agendum; manifestabit tibi Deus viam suam quæ dicit: *Ego sum via et veritas*⁵⁵.

⁵⁶ Qui dilatat puritate cor suum, Dei doctrinas intelliget, practicas, eruditas, theologicas. Namque omnis Salomonice scripturæ materia, trifariam dividitur, in ethicam, physicam et theologiam. Pertinent vero ad primam Proverbia, ad secundam Ecclesiastes, ad tertiam Canticum canticorum: quæ intellecta per puritatem cordi inscribuntur; ut re-

⁴⁶ v. 12. ⁴⁷ Joan. x, 14. ⁴⁸ v. 15. ⁴⁹ v. 14. ⁵⁰ v. 15. ⁵¹ v. 16. ⁵² v. 17. ⁵³ Rom. 11, 13. ⁵⁴ Joan. xiv, 6. ⁵⁵ v. 20.

(13) Cod., πέπωκε.

Α συνέδριον· ἀλλὰ καὶ ὁ λοιμὸς ἀτιμάζει πάντας ὡς ὕβριστής· ἢ ὡς τὰ ἴδια συστήσασθαι βουλόμενος, τὰ τῶν ἄλλων ἀτίμως ἐκβάλλει· ὃν ἐκβάλε ἐκ συστήματος πνευματικοῦ· καὶ οὐ μόνον αὐτὸς ἐκκληθήσεται, ἀλλὰ καὶ τὰ συνόντα αὐτῷ, ἔριδες, φιλονεικίαι, μάχαι, καὶ ὅσα λοιμὸν ἀποτελεῖ.

Ἡ διατηρῶν τὰς ψυχὰς ἡμῶν Κύριος, οὗτος καὶ τῆς πνευματικῆς ἡμᾶς γνώσεως ποιμαίνει, συγκαταβαίνων καὶ λέγων· Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὃν ἀτιμάζει ὁ παράνομος· εἰ δὲ βασιλεὺς μὲν ἐστὶ τῶν βασιλευμένων ὁ Χριστὸς, ποιμὴν δὲ ὁ προβάτων, ἔσται ποτὲ μόνος βασιλεὺς τῶν προβάτων, εἰς τὸ βασιλικὸν μεταβάτων ἀξίωμα.

Ἡ ἐχθρὸς ἡμῶν διάβολος ὡς λέων περιέρχεται ζητῶν τίνα καταπίη· ὅτινα φοβούμενος ὁ ὄκηρδός, πρὸς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν ἀναδύεται· εἰ δὲ λέων ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς δικαιοσύνης ζητεῖ θηρεῦσαι τίνα, ὃς ἐστὶν ὁ διάβολος· ἐν δὲ ταῖς πλατείαις ταῖς πρὸς τὴν ἀπόλειαν φερούσαις, μετὰ τὴν φάλαγγα τῶν δαιμόνων αὐτοῦ, αὐτὸς φονεύει τοὺς αὐτῷ πεποιημένους.

Βόθρος βαθύς ὁ διάβολός ἐστιν· ὁ δὲ μισηθεὶς παρὰ Κυρίου, ὁ μὴ ἑαυτῷ προσέχων ἀσφαλῶς· ὁ δὲ Ἰωβ οὐ μισηθεὶς ὑπὸ Κυρίου, ἀλλὰ δοκιμῆς χάριν εἰς τὸ τοῦ παρανόμου πέπτωκε (13) στόμα· ὁ δὲ μισηθεὶς ὑπὸ Κυρίου, εἰς τέλος καταλιμπάνεται ἐν τῷ βόθρῳ, φιλήθοδος ὢν ἐν γνώσει ἀμαρτίας.

Μακρὰν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ ἄφρονός ἐστὶν ἡ ῥάβδος ἢ ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ ὁ Χριστὸς, ὃς ποιμαίνει τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν νέον Ἰσραὴλ ἐν τῇ νομῇ τῶν ἑαυτοῦ προβάτων.

Ἵσπερ ὁ διάβολος συκοφαντεῖ ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν, λαμβάνων παρ' ἡμῶν τὰς ἀρετὰς, ἃς μὴ δέδωκεν ἡμῖν, οὕτω καὶ ἡμεῖς συκοφαντοῦμεν αὐτὸν λαμβάνοντες παρ' αὐτοῦ τὰς κακίας ἃς μὴ δεδώκαμεν αὐτῷ· καὶ καθὼ μὲν λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ τὰς κακίας, ὡς παρὰ πένητος ἐν ἀρεταῖς λαμβάνομεν· καθὼ δὲ τὰς ἀρετὰς ἡμῶν διδόμεν αὐτῷ ἐπ' ἐλαττώσει ἡμῶν, ὡς πλουσίῳ ἐν κακίᾳ διδόμεν· μήποτε δὲ, φησὶν, ὡς ὀλίγα διδοὺς ἄρχοντι· παρ' ᾧ συκοφαντεῖ τὰ πλείω κερδαίνων, πλεον καὶ βλέπεται τὴν ψυχὴν.

Ἡ τοῖς πανσόφοις λόγοις προσέχων τοῦ Θεοῦ, καὶ πιῶν τὰ προστασάσιμα ὑπ' αὐτοῦ, οὗτος ἐπέστησε τὴν καρδίαν, καὶ ἔγνω ὅτι καλοὶ εἰσιν· οὗτος ἀκούει τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων, ὁ ποιῶν τὰ προστασάσιμα ὑπ' αὐτῶν· Ὁ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δικαιοὶ παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται. Ἐὰν δὲ ἐπιστήσης τὴν καρδίαν τοῦ γυναικαὶ καὶ ποιῆσαι, γνωρίσει σοὶ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ τὴν εἰπούσαν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια.

Ἡ πλατύνει διὰ τῆς καθαρότητος τὴν καρδίαν αὐτοῦ, νοῆσει τοὺς τοῦ Θεοῦ λόγους, τοὺς τε πρακτικούς, καὶ τοὺς σοφιστικούς, καὶ τοὺς θεολογικούς· πᾶσα γὰρ ἢ κατὰ τὴν Γραφὴν πραγματεία, τέμνεται τριχῶς, εἰς ἠθικὴν καὶ φυσικὴν καὶ θεολογικὴν· καὶ ἀκολουθεῖ τῇ μὲν πρώτῃ, αἱ Προοιμίαι· τῇ δὲ δευτέρῃ, ὁ Ἐκκλησιαστής· τῇ δὲ τρίτῃ, Ἄσμα ἁσμάτων.

ἄπερ νοηθέντα διὰ καθαρότητος ἐναπογράφεται τῇ καρδίᾳ, τοῦ ἀποκρίνασθαι σε, ὡς ἐτοιμοὶ εἶναι πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ ἐπερωτῶντί σε λόγον περὶ τῆς ἐν σοὶ ἐλπίδος· εἴτε διὰ τὸ μαθεῖν, εἴτε διὰ τὸ ἀντιτιθεῖναι· ἀντερώτα δὲ καὶ σὺ τοὺς δυναμένους ἐρωτᾶσθαι· μὴ μέντοι βιάζου τὸν ἐν γνώσει πενόμενον· διὸ ἐπάγει· Καὶ μὴ ἀτιμάσης ἀσθενῆ ἐν πύλαις.

Οἱ τοὺς φαύλους ἀναδεχόμενοι λογισμοὺς, καὶ ἐν τούτῳ τιμῶντες τὸν πονηρὸν, σπουδαζέτωσαν δὴ δύναντες διὰ τῶν ἀγαθῶν λογισμῶν ἀποδιδόναι τοὺς χεῖρονας· ἔάν γὰρ μὴ ἰσχύσωσι τοῦτο ποιῆσαι, λήφονται τὸ στῶμα τὸ ὑπὸ τὰς πλευράς τῆς ψυχῆς, τουτέστι τὴν ἀρετὴν.

Ὁ μετατιθεὶς τὰ ὄρια τῆς θεοσεβείας, δεισιδαιμονίαν ἢ ἀσέβειαν αὐτὴν ἀποδείκνυσι· καὶ ὁ μετατιθεὶς τὰ ὄρια τῆς ἀνδρείας, θρασύτητα ἢ δειλίαν αὐτὴν ἀπεργάζεται· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, καὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων, καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς πίστεως νοητέον· μάλιστα δὲ τοῦτο τηρητέον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος· ὁ γὰρ μὴ θεολογῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διαλύει τὸ βάπτισμα· ὁ δὲ καὶ ἄλλους τινὰς ὀνομάζων θεοὺς, δῆμον εἰσάγει θεῶν· ἢ καὶ τὰς περὶ πράγματος ἐκάστου πατρικὰς διατάξεις, καὶ τούτου χάριν μένειν ὀφειλοῦσας, μὴ μετακινεῖν δεῖ.

A spondere possis, te esse paratum ad satisfactionem omnī proscanti rationem de ea quæ in te est spe²⁷; sive discendum sit sive contradicendum. Vicissim tu quousque eos interroga, qui possunt interrogari; neque tamen *Non facias ei qui scientiæ est inops.*²⁸ Idcirco addit: *Negare inhonores infirmum in portis.*

²⁷ Qui pravos admiserint cogitationes, atque ita maligno diabolo honorem detulerint, hi pro viribus curent bonis meditationibus deteriores commutare.

²⁸ Nisi enim id agere valuerint, auferetur eis stratum desub costis animæ, id est virtus.

²⁹ Qui transfert religionis terminos, is superstitionem vel ipsam impietatem præ se fert. Et qui fortitudinis transfert terminos, is audaciam vel timiditatem substituit. Similiter de virtutibus aliis, et de dogmatibus, et de ipsa fide existimandum est. Præcipue vero hoc observandum est circa sanctam Trinitatem. Nam qui Deum non dicit sanctum Spiritum (14), baptisma destruit: qui vero alios quosdam nominat deos, is deorum populum introducit. Item de rebus singulis patrum constitutiones (quæ propterea perseverare debent) nequaquam oportet commovere.

CAP. XXIII.

Δυνάστην ἐνταῦθα τὸν διάβολόν φησιν· τράπεζαι δὲ αὐτοῦ εἰσι ψευδομαρτυρίαι, λοιδορίαι, καταλαλαί, συμβουλαὶ κακαὶ, ἐπιθυμίαι αἰσχραὶ, καὶ πᾶν ὅτι οὖν σατανικὸν ἐπιτίθειμα· ταῦτα δὲ παρατιθέμενά σοι ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, νοητῶς νόει, καὶ ἐπιβάλε τὴν διάνοιάν σου, ὅ ἐστιν ἡ χεὶρ· εἰδὼς ὅτι τοιαῦτά σε δεῖ παρασκευάσαι, ὅσα καὶ συμπαρεστάναί σοι ὀφειλοῦσιν ἐν ἡμέρᾳ Κυρίου, ὅτε ἀπονέμει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· εἰ δὲ ἀπληστότερος εἶ, καὶ ὀρέγη τῶν ὑψηλῶν καὶ πλειόνων καὶ μειζόνων, ἅτινά εἰσι θεῖα καὶ θεοῦ, μὴ ἐπιθύμει τῶν τοῦ πονηροῦ ἐδεσμάτων· ταῦτα γὰρ ἔχεται ζωῆς προσχαίρου, ὅ ἐστι ψευδοῦς· δεῖ δὲ τὴν θείαν Γραφὴν νοητῶς νοεῖσθαι καὶ πνευματικῶς· ἢ γὰρ κατὰ τὴν ἱστορίαν αἰσθητῆ γνώσεως, οὐκ ἐστὶν ἀληθὴς (15).

Ἐάν ἐλκῦσαι τὸν θεῖον νοῦν πρὸς τὸ βῆτον κατὰ τὴν ἐξω μόνον ὄρασιν ἐβλήσης, ἀσύστατος ὢν εἰς τὸν τοῖον οἶκον ἀποφοίτα, ὅς ἐστι τὸ κατάλληλον αὐτοῦ θεώρημα· πτέρυγας ἔχων τὰς ὑπὸ τοῦ προσεσηκῆτος αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος κατασκευασθείσας αὐτῷ, αἴπερ εἰσὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα· ἀπεισὶν οὖν ὑψηλὸς ὑπὲρ αὐτὸν ὡς εἰπεῖν τὸν αἰθέρα· τὸ οὖν μὴ ὑπεράνω

²⁹ *Dynastam nunc diabolium dicit: mensæ autem ejus sunt falsa testimonia, convicia, obtractationes, conjurationes malæ, turpes cupiditates, et omne quodlibet satanicum opus. Hæc omnia tibi apposita a maligno, spiritaliter intellige, et mentem tuam intende, quæ hic dicitur manus, sciens a te talia esse apparanda³⁰, quæ tibi patrocinari possint in die Domini, cum is remunerabitur singulos secundum opera eorum. Quod si insatiabilior es, cupisque alta et plura atque majora, quæ sunt ecclestia ac divina, cave ligurias circa maligni edulia: hæc enim brevi vita fruuntur, id est fallaci. Oportet autem divinam Scripturam intellectualiter ac spiritaliter intelligi: nam quæ secundum historiam est materialis notio, vera non est.*

³⁰ Si trahere divinum sensum, juxta litteram, ad externum tantummodo conspectum volueris, is fundamento carens ad proprium domicilium revertetur, quæ est conveniens illi theoria. Sed alas habens a dirigente ipsam sancto Spiritu fabricatas, quæ sunt spiritalia charismata, ablit sublimis super ipsum ut ita dicam ætherem. Ergo nolle con-

²⁷ I Petr. III, 15. ²⁸ v. 22. ²⁹ v. 26. ³⁰ v. 27.

(14) Animadvertite testimonium Origenis de Spiritu sancti divinitate.

(15) Vides Origenis dictum insigne pro mystico S. Scripturæ sensu, qui tantopere ipsi in deliciis fuit, eoque interdum abusus, ut scimus; quæ causa fuit Theodoro Mopsuesteno opus condendi contra allegoricos, præsertimque Origenem. Et quidem consules Huetium in *Origenianis* quest. XIII, p. 240 seqq. *Origenes* (inquit S. Hieronymus in prologo ad lib. v in *Isaiam*) *liberis allegoriæ spatium evagatur, et interpretatis nominibus singularum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta.* Recta

³¹ v. 28. ³² v. 1. ³³ v. 2. ³⁴ v. 5.
item eidem Origeni contradicere videtur S. Gregorius PP., qui, etsi plurimum allegorico anagogicoque sensui indulsit, attamen in calce primi libri *Moralium in Jobum*, ita sapienter concludit: *Hoc magnopere petimus, ut qui ad spiritalem intelligentiam mentem sublevat, a veneratiori historiæ non recedat.* Nihilominus in libris Origenis infinitus ac pretiosissimus est mysticarum moraliumque interpretationum thesaurus; et ipse Chrysostomus in Proverbiorum a nobis edita explanatione spirituales sensus libenter sequitur.

ascendere supra litteram, sed mordicus huic inhæ-
rere, falsæ vitæ proprium est.

⁶⁸ Si invidus triticum impietatis comedit, et vino illegitimo ebrietur, non oportet eum hęc cõivitari; neque enim expedit fieri impiũ με peccatorem: nam hujusmodi iniquitates spiritalẽ scientiam pessumdant.

⁶⁹ Nihil dicas p̄b̄lẽns, inquit, id est grave ac mysticũ, non enim te oportet margaritas projicere ante porcos.

⁷⁰ Terminos æternos religionis ne transferas; neque ad regionem accedas eorum qui se a Deo sejunxerunt, et possessionem dæmonum malitiam retinent, cujus causa cœlesti Patre orbatı sunt. Qui enim eos vindicavit ex tenebris in splendidissimam lucem, fortis est.

⁷¹ Filius bene moratus labia sua in sapientia exercebit; vicissimque sapientia cum eo colloquetur ac permanebit: at perversus illam amittet.

⁷² Si timore Domini declinat aliquis a malo, pulchre hortatur ut per omnem vitam ab omni malo declinemus.

⁷³ Quisquis malitia est ebrius, et ex sapientia ad inscitiam quasi mæchus transilit, divinæ gratiæ erit inops; neque veste nuptiali induetur quisquis in dæmonica nocte dormitans, carnem suam detriti instar panniculi vulneratam atterens, facit incendium gehennæ.

⁷⁴ Ait senior quidam, animam esse matrem mentis; animæ vocabulo denotans patheticas animæ qualitates, impetum et cupiditatem: etenim virtutum exercitio in lucem mentem educit: siquidem fortitudine ac temperantia sapientiam adipiscimur et scientiam Dei, quæ sunt virtutes impetus et cupiditatis. Fortasse aliquis dicet matrem esse Testamentum vetus quod contemni nequit.

⁷⁵ Homines hoc loco dicit magistrorum scripta volumina. Qui vero operati simul sunt et docuerunt, iterque in cœlum fecerunt, ambulationes nominavit. Multi enim doctores nequaquam ad cœlum iter fecerunt, quia dicta propria non observarunt. Nam qui disserit in ambulationibus (hoc est enim facere et docere), digne ambulat vocatione qua a Deo vocatus fuit.

Mentis peccatum simile phialæ, operæ peccatum poculo. Ὑπερον vero est quod a coquis τριβεύς appellatur. Multa enim pulsat ὕπερον [pistillus], neque tamen aperit locum quem pulsat. At vero discipulis aiebat Servator: *Pulsate, et aperietur vobis* ⁷⁶.

⁷⁷ Mens quæ alienum consilium aut disciplinam suscipit, malas cogitationes fovebit. Qui autem cautum se geret, is vitæ compos fiet.

⁷⁸ Mala res socordia indolens. Nam postea dices conscientiam tuam pulsans, Non laboravi, non fui sollicitus præmia adipiscendi, et cruciatus vitandi.

⁶⁸ v. 6. ⁶⁹ 7. 9. ⁷⁰ v. 10. ⁷¹ v. 16. ⁷² v. 17. ⁷³ v. 24. ⁷⁴ v. 24. ⁷⁵ v. 31. ⁷⁶ Matth. vii, 7. ⁷⁷ v. 34.

⁷⁸ v. 35.

A χωρεῖν τοῦ ῥητοῦ, ἀλλ' ἀπλήστως ἔχειν πρὸς αὐτὰ, ζωῆς ἐστὶ ψευδοῦς.

Εἰ ὁ βάσκανος οἷτα ἀσεβείας ἐσθίει, καὶ οἶνον παρὰ νόμον μεθύσκειται, οὐ δεῖ δὲ συνδεδειπνεῖν τοῦτο· οὐ χρὴ ἄρα εἶναι ἀσεβῆ καὶ παράνομον· αὐταὶ γὰρ αἱ κακίαι· λυμαίνονται γινώσιν πνευματικῆν.

Μηδὲν λέγε συνετὸν, φησὶ, τουτέστι βαθὺ καὶ μυστικόν· οὐ δεῖ γὰρ σε βαλεῖν τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων.

Ὅρια αἰώνια θεοσεβείας μὴ μεταίρε· εἰς δὲ γῆν τῶν ἀπορφανισάντων ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κτήμα δὲ δαιμόνων τὴν κακίαν ἔχοντας, μὴ εἰσέλθῃς, δι' ἣν ἐστερηθήσαν τοῦ ἐπουρανίου Πατρὸς· ὁ γὰρ λυτρούμενος αὐτοὺς Κύριος ἐκ τοῦ ὑπερλάμπρου φωτὸς ἀπὸ σκοτόους, ἰσχυρὸς ἐστίν.

Υἱὸς ὁρθὸς ἐνδιατρίφει τὰ χεῖλη αὐτοῦ σοφίᾳ, καὶ ἡ σοφία πρὸς αὐτὸν συλλαλήσει καὶ διαμνεῖ· ὁ δὲ στρεβλὸς ἐκπαιδεύεται ἀπ' αὐτῆς.

Εἰ τῷ φόβῳ Κυρίου ἐκκλίνει τις ἀπὸ κακοῦ, καλῶς παραινεῖ διὰ πάσης τῆς ζωῆς ἐκκλίνειν ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς κακοῦ.

Πᾶς ὁ ἐν κακίᾳ μέθυσος, καὶ ὁ ἐκ σοφίας πρὸς ἀγνωσίαν καταπορνεύων, πτωχεύσει ἐκ θείας χάριτος· καὶ οὐκ ἐνδύσεται ἐνδυμα τοῦ γάμου πᾶς ὁ ἐν τῇ δαιμονιώδει νυκτὶ ὑπνώδης, ἀλλὰ τὴν ὡς βράχος τετραυματισμένην σάρκα διαθλίβων γεέννης φλόγα.

Ἐφη τις τῶν γερόντων, τὴν ψυχὴν εἶναι μητέρα τοῦ νοῦ, ψυχὴν λέγων τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, θυμὸν τε καὶ ἐπιθυμίαν· διὰ γὰρ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν εἰς φῶς προάγει τὸν νοῦν· διὰ γὰρ ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης κτώμεθα σοφίαν καὶ γινώσιν Θεοῦ, αἵπερ εἰσὶν ἀρεταὶ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας· λέγει δ' ἂν ἴσως μητέρα καὶ τὴν παλαιὰν Διαθήκην οὐ καταφρόνητον.

Ἀνθρώπους ἐνταῦθα, τῶν διδασκάλων τὰς συγγραφὰς φησὶ· τοὺς δὲ ποιήσαντας καὶ διδάξαντας, καὶ τὴν πορείαν πρὸς οὐρανοὺς ποιησαμένους, περιπάτους ὠνόμασε· πολλοὶ γὰρ διδάξαντες, οὐ πρὸς οὐρανὸν τὴν πορείαν ἐποίησαντο, ὅτι οὐκ ἐφύλαξαν· ὁ γὰρ ὁμιλῶν ἐν περιπάτοις, τουτέστι ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἀξίως περιπατεῖ τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ μὲν κατὰ διάνοιαν ἁμαρτία εἰσὶ φιάλη· ἡ δὲ κατ' ἐνέργειαν, ποτηρίον· ὕπερον δὲ ἐστὶ, τὸ παρὰ τοὺς μαγείρους λεγόμενον τριβεύς· πολλὰ γὰρ κρούει τοῦτο τὸ ὕπερον, καὶ οὐκ ἀνοίγει τὸν τόπον ἐν κρούετοῖς δὲ μαθηταῖς ὁ Κύριός φησὶ· *Κρούετε, καὶ ἀνοίγησεται ὑμῖν*.

Νοῦς δεξάμενος ἀλλότριον νόημα ἢ μάθησιν, μελετήσῃ λογισμοὺς κακοῦς· ὁ δὲ τηρήσας ἑαυτὸν, κληρονομήσει ζωὴν.

Δεινὸν ἢ ἀναλγησία· εἴτα ἐρεῖς τυπτόμενος τὴν συνείδησιν, οὐκ ἐπόνεσα φρονεῖσαι τῶν μὲν γερόνων τυχεῖν, βυσθῆναι δὲ τῶν βασάνων· ἐνέπαιξάν μοι,

τούτεστι προσωπεϊδισάν μοι· ἐγὼ δὲ θέλων οὐκ ἤδεις ἄ
 πότε δρῶρος ψυχῆς, καὶ ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.

CAP. XXIV.

Ὁ οἶκος τῶν ἀρετῶν μετὰ θείας σοφίας οἰκοδομεῖται, καὶ μετὰ συνέσεως φόβου Θεοῦ καὶ γνώσεως ἀνορθαῦται.

Ὁ περὶ τὴν πίστιν, ἢ τινα τῶν ἀρετῶν ναυαγῶν, ἀκυβέρνητος πρὸς πόλεμον τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, τῇ τε θεολογίᾳ καὶ ταῖς ἀρεταῖς· ὁ δὲ μετὰ κυβερνήσεως πολεμῶν, ἔοικεν ἐπὶ γῆς νοῦν ἔχειν· προηγεῖται δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας, καρδία βουλευτική, ἢ πάντα μετὰ βουλῆς ποιούσα· δυνατόν δὲ καὶ ἐπὶ πάσης ἀρετῆς τὸ αὐτὸ τοῦτο εἰπεῖν· ἔστι γὰρ καὶ περὶ σωφροσύνην ναυάγιον, καὶ περὶ ἀγάπην, καὶ φιλαργυρίαν, καὶ περὶ ἕκαστον δὲ δόγμα ὁμοίως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας συμβαίνει ναυάγιον· εἰ δὲ μετὰ κυβερνήσεως πολεμεῖν δεῖ τοῖς ἀντικειμένοις, ναυμαχία παραπλήσιος ἡμῖν ἐστὶν ὁ βίος ἐπὶ τῆς γῆς· ἐὰν γὰρ θέλωμεν ἡμεῖς, ποντιζόμεν αὐτοὺς ἐν προσευχῇ καρδίας, καὶ διανοίᾳ πρὸς Θεὸν τετραμμένη· ἐὰν δὲ μὴ θέλωμεν, ποντιζόμεθα· ἐὰν δὲ καὶ πολεμούμεθα ὑπ' ἐκείνων, εἰ καὶ πολλὸς καὶ σφοδρὸς ὁ πόλεμος αὐτῶν, οὐθέν ἐστι· νηστεία μόνον καὶ ἐγκρατεία περιφράξωμεν ἑαυτοῦς, καὶ ὡς ἀράχνην αὐτοῦς τε καὶ τὰ ὄπλα αὐτῶν συγκόψωμεν· ἐὰν δὲ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν, ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς, ἡ καρδία, ὁ νοῦς, καὶ ἡ ψυχὴ, συμφωνήσουσι δὲ ἐν ἐντολαῖς αὐτοῦ περιέχεσθαι, ὁ Κύριος μεθ' ἡμῶν.

Πάντα γὰρ ὅσα πράττει ὁ Θεὸς νοοῦντες, καὶ ὅσα διδάσκει πράττοντες, κατ' οὐδὲν παραβαίνουσι τὸν λόγον αὐτοῦ· πύλαι δὲ σοφῶν αἱ πρακτικαὶ εἰσὶν ἀρεταί, καὶ ἡ τοῦ νοῦ θεωρία, δι' ἧν εἰσέρχεται σοφία Θεοῦ· οὐκ ἐκκλίνουσι δὲ, οὔτε δεξιὰ οὔτε ἀριστερά, ὅτι λογίζονται ἐν συνεδρίοις εἶναι καλοῦ καὶ κακοῦ· καὶ τοῦ μὲν καλοῦ, ἀντιποιῶνται, τὸ δὲ κακὸν προσ-
 ακοντοῦσιν.

Τοῖς μὴ θέλουσιν ὑπὸ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καὶ γνώσιν παιδευθῆναι, διὰ τοῦ ἐνεστῶτος θανάτου συναντᾷ ὁ αἰώνιος· ἄφρων δὲ ἐστὶν ὁ γλυκανθεὶς μὲν ἐν σοφίᾳ Θεοῦ, εἶτα καταλιπὼν αὐτήν, τῇ δὲ ἀφροσύνῃ συνάξει· διὸ καὶ συναπέθανεν ταῖς ἁμαρτίαις· εἰ δὲ ἀρετὴν ἢ κακίαν μείοι, καὶ τὴν κακίαν δηλονότι ἢ ἀρετὴν διαφθεῖραι· τοῦτο δὲ γενήσεται ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἕως ἂν ἐκλίπῃ ἡ κακία· τὸ γὰρ ἐμολυνθήσεται, ἀντὶ τοῦ, διαφθαρήσεται· διαφθεῖρεται δὲ ἡ ἀκαθαρσία, ἣτοι ὑπὸ πρακτικῆς, ἢ ὑπὸ δριμείας κολάσεως.

Χρηστέον τοῦτω τῷ ῥητῷ πρὸς τοὺς καταξιοθέντας θείας γνώσεως, ἵνα μὴ ἀμελῶσι τῆς διδασκαλίας, πολλῶν ἀπαγομένων ὑπὸ τῆς κακίας εἰς θάνατον· τοὺς δὲ κτεινομένους ἐξ ἀκακίας εἰς θάνατον, μὴ φείσῃ πρίασθαι τῷ ἰδίῳ αἵματι· ἐκπριοῦ (16) δὲ, διδοὺς χρήματα ἢ λόγον ὠφέλιμον, ἐὰν δὲ εἴπῃς οὐκ οἶδα τοῦτον, ἐλέγξει σε ψευδόμενον, καὶ ἔσῃ ἐνοχος δυσί, ἤγουν ψεύδει καὶ φόβῳ· ὁ γὰρ πλάσας πνοήν, αὐτὸς

¹⁶ v. 5. ¹⁷ v. 6. ¹⁸ Matth. xviii, 20. ¹⁹ v. -
 (16) Ἐκπριοῦ. Forte ἐκπριῶ. EDIT. RATI

Illuserunt mihi, id est mihi conviciati sunt. Ego vero sponte nescivi quandonam diluculum animæ, et peccati cognitio.

¹⁶ Sapientie domus cum divina sapientia ædificatur; et cum intellectu timoris Dei atque ejus agnitione erigitur.

¹⁷ Qui fidel vel cujuslibet virtutis naufragium patitur, sine duce pugnat cum adversariis potestatibus, id est sine theologia et virtutibus: qui vero sub regimine pugnat, videtur mentem in hoc mundo habere. Præit autem divino auxilio cor delibans, quod nihil sine consilio agit. Idque adeo de qualibet virtute dici potest. Est etiam circa temperantiam naufragium, et circa singula pariter dogmata catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ contingit naufragium. Si ergo non sine regimine pugnare oportet cum adversariis, vita nostra in terra pugne navali similis est. Nam si nos voluerimus, demergemus adversarios oratione cordis, et mente ad Deum conversa. Si vero noluerimus, nos utique demergemur. Et si ab illis oppugnemur, quantumlibet diuturna acrisque pugna sit, nihil interest. Jejunio tantum et oratione nosmet communiamus, et tanquam aranei telam ipsos et eorum arma concidemus. Quod si secundum Domini dictum ¹⁸, alicubi sint duo vel tres, cor nimirum, mens, et anima, si modo conseruerint intra illius præceptorum fines consistere, Dominus nobiscum est.

¹⁹ Qui cuncta quæ Deus facit cogitant, et quæ docet faciunt, nullatenus doctrinam ejus transgrediuntur. Portæ vero sapientium sunt practicæ virtutes, et mentis contemplatio, per quas ingreditur sapientia Dei. Haud porro declinant sive dextrorsum sive sinistrorsum, quia se reputant velut in tribunalibus versari, ubi de recto et pravo contenditur. Et rectum quidem tumentur, pravum autem repellunt.

²⁰ Is qui nolunt sub Dei sapientia scientiaque erudiri, per ingruentem mortem obviam fit æternus Deus. Excors est, qui, gustata sapientia Dei, deinde hac ommissa, stultitiæ adhæret: quare et in peccatis moritur. Quod si virtutem nequitia deminuit, profecto nequitiam quoque vice versa virtus dissipat. Hoc autem fiet in futuro sæculo, quo nequitia suis imponetur. ²¹ Namque inquinabitur dixit pro dissipabitur. Dissipatur vero immunditia vel practica virtute, vel acerba punitione.

²² Utendum est hoc dicto adversus eos qui sunt adepti divinæ scientiæ beneficium, quominus susceptam doctrinam negligent, quoniam multi a malitia in mortem pertracti fuerunt. At illos qui insonites ad necem ducuntur, ne renuas proprio sanguine redimere: redime saltem data pecunia, vel utili verborum patrocinio. Quod si dixeris, Non novi hunc, argueris mendacii; erisque dupliciter

reus et de falso et de homicidio. Nam qui fecit spiritum, is novit singula quæ singulis dedit, pro cuiusque qualitate, bonum bono, malo mala. Nam quod non secundum quantitatem cuiusque dei, patet: *Non enim sunt condignæ passionēs huius temporis ad futuram gloriam* ⁸². Quod si quis secundum quantitatem intelligere malit, pro portione virium cuiusque retributionem fieri existimet: sicut etiam Spiritus charisma pro fidei rata parte dantur.

⁸³ Mel comedit, qui a divinis Scripturis juvatur. Qui autem ab ipsis extundit factis doctrinas, unde hauserunt sancti prophetæ et apostoli agendi et docendi rationem, hic favum comedit. Et mel quidem comedere culque volenti præstat; sed favum, non nisi mundus homo potest. Vel mel dicendum est allegoriam esse; favum autem, eam quam dicimus speculationem et indagacionem, quæ habent abstrusiorē sensum et profundiorē: inest enim favo mel. Guttur dicit alimentariam animæ facultatem, vi cuius cibi in ventrem mittuntur. Si ergo hæc recte constitueris, et quæ ad mentem pertinent et quæ ad indagacionem, erunt tibi ex sapientiæ sensu sapientia ipsa dogmata. Nam si inveneris spiritalem Scripturæ sensum, bona tibi continget mors, ut dicas: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius* ⁸⁴. Nec vero de futuris spem abicies.

⁸⁵ Ne præferas diabolū iustitiæ Dei, qua sancti pascuntur. Neque iudificeris, ut stultis mortiferisque doctrinis cor tuum, quod ventris instar est, satures. — Ne voluptatis causa Deum prodideris: hic enim justos pascit, neque te derelinquet.

⁸⁷ Avertit Deus iram suam ab eo qui cadit, miserus ejus: irascitur autem ei qui extollitur ob lapsū inimici sui. Quisquis enim de pereunte anima gaudet, similis diabolo est, qui non vult omnes homines salvos fieri, neque ad agnitionem veritatis venire. Nam et Dominus in Evangeliiis ⁸⁸ mandavit, ut oremus pro inimicis nostris, utpote hominibus.

Gladius spiritus, quod est verbum Dei, non carnalis, id est non materialis. Qui victus ei tradetur, conterentur ejus ossa pistillo contusa, et igne combusta evanescent. Vel, qui tradetur ei ad poenitentiam, conteretur verbo sapientiæ illius quasi triticum, ut dulcis ex eo panis fiat. — Corruptos et veterascentes in desideriis erroris homines, consumit Dei gladius exitio inter necivo. Vel, venientes ex iniquitate ad Dei agnitionem homines, usque ad nervos consumendo purgat pravis actibus; ut deponentes veterem hominem, induant novum creatum secundum Deum: qui quidem non

⁸² Rom. viii, 18. ⁸³ v. 15. ⁸⁴ Psal. cxv, 15. ⁸⁵ v. 15. ⁸⁷ v. 18. ⁸⁸ Matth. v, 44.

(17) Sequuntur perturbati, ut in editionibus Bibliorum, versiculi, et capitula. Hac autem super re consulesis celebriora Biblia, Romana in primis,

Α οἶδε πάντα ὅσα ἀποδίδωσιν ἐκάστῳ κατὰ τὸ ποῖόν· ἀγαθὸν ἀγαθῷ, καὶ πονηρῷ πονηρῶ· ὅτι γὰρ οὐ κατὰ τὸ ποῖόν, ὁ δὴλον· Οὐ γὰρ ἀξία τὰ παθήματα τοῦ κῆρου πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν· εἰ δὲ καὶ ἐπὶ πνεύματος τις ἐκλαθεῖν ἐθέλοι, κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐκείνου δυνάμεως τὴν ἀνταπόδοσιν οἰέσθω· ὡς καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος χάρισμα κατ' ἀναλογίαν τῆς πίστεως δίδεται.

Ἔσθιαι μέλι ὁ ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν ὠφελοῦμενος· ὁ δὲ ἀπ' αὐτῶν ἐκβάλλων τῶν πραγμάτων τοὺς λόγους, ἀφ' ὧν εἰλήφασιν ἅγιοι προφήται καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἐν τῷ ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, τρώγει κηρίον· καὶ τὸ μὲν μέλι φαγεῖν, τοῦ βουλομένου παντός· τὸ δὲ κηρίον, μόνου τοῦ καθαροῦ· ἢ καὶ μέλι βῆτόν τὴν ἀλληγορίαν· κηρίον δὲ, τὴν βῆτην ἐπίσκεψιν καὶ ἱστορίαν, πρὸς τὸ ἔχειν τὸν ἀποκεκρυμμένον νοῦν καὶ βαθύτερον, ἔνεστι γὰρ τῷ κηρίῳ μέλι· φάρυγγα δὲ τὴν θρεπτικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν, δι' ἧς αἱ τροφαὶ παραπέμπονται εἰς τὴν κοιλίαν· ἐάν οὖν ταῦτα κατορθώσῃς, τὰ τε κατὰ διάνοιαν, καὶ τὰ κατ' ἱστορίαν, ἔσονται σοὶ αἰσθήσει τῆς σοφίας αὐτὰ τὰ σοφὰ δόγματα· ἐάν γὰρ εὐρῆς τὸν πνευματικὸν τῆς Γραφῆς νοῦν, ἔσται καλὴ ἡ τελευτὴ σου, ὡς λεχθήναι· *Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ*· οὐκ ἀποβαλεῖς δὲ τὴν εἰς τὸ μέλλον ἐλπίδα.

Μὴ προτιμήσῃς τὸν διάβολον τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης, ἣν οἱ δίκαιοι νομεύονται· μηδὲ ἀπατηθῆς μερολογίαις θανατηφόροις χορτάσαι σου τὴν καρδίαν σου, ὅ ἐστι κοιλία. — Μὴ ἔνεκεν ἡδονῆς προδῶς τὸν Θεόν· οὗτος γὰρ νομὴ δικαίου, καὶ οὐ μὴ ἐγκαταλείψῃ σε.

Ἀποστρέφει μὲν ὁ Θεὸς τὸν θυμὸν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πεσόντος, ἐλεήσας αὐτόν· ὀργίζεται δὲ τῷ ἐπαρθέντι ἐπὶ τῷ πτώματι τοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ· πᾶς γὰρ ὁ ἐπιχαίρων ἐπὶ ἀπολλυμένῃ ψυχῇ, ὁμοίος ἐστὶ τῷ διαβόλῳ τῷ μὴ θέλοντι πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν· καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις νενομοθέτηκεν εὐχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν, ἡγουν τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ μάχαιρα (17) δὲ τοῦ πνεύματος, ἢ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ, οὐ σαρκίνη, ἀντὶ τοῦ οὐκ αἰσθητῆ· ὅς δ' ἂν παραδοθῇ πταίσας αὐτῷ, συντριβήσεται ὅσα ὑπὸ ὑπέρου τυπτόμενα· καὶ ἀφανισθήσεται ὅσα ὑπὸ πυρὸς καυσούμενα· ἢ ὅς δ' ἂν παραδοθῇ αὐτῷ εἰς μετάνοιαν, συντριβήσεται τῷ λόγῳ τῆς σοφίας αὐτοῦ ὡς σίτος, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν ἡδὺν ἄρτον. — Τοὺς φθειρομένους καὶ παλαιωθέντας ἀνθρώπους κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, ἀναλίσκεῖ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ εἰς ἀφανισμόν παντελῆ. Ἡ τοὺς ἐκ κακίας εἰς θεογνωσίαν ἐλθόντας ἀνθρώπους, σὺν νεύροις ἀναλίσκεῖ ἐκ τῶν πράξεων τῶν πονηρῶν· ἵνα ἀποθέμενοι

tum etiam Breitingeri, Bossii, Jageri, etc., cum editorum observationibus. Neque enim hic spartam hanc adornare vacat.

τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἐνδύσονται τὸν νέον τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, ὃς καὶ ἄβρωτός ἐστι δαίμοσιν, ὑπὸ τοῦ Κυρίου καθαρισθεὶς, καὶ ἀπεχόμενος πάσης κακίας· ἐπάγει γὰρ, ὥστε ἄβρωτα εἶναι νεοσσοῖς ἀετῶν· ἢ καὶ ὅτι συγκαέντα καὶ τερφωθέντα λοιπὸν ἄβρωτα γίνεται τοῖς ἀετοῖς· περιπεφράσθαι γὰρ τοὺς ἐμοὺς λόγους, κ. τ. λ. — Τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; Τὸν ταχύτερον ἀνέμου νοῦν ἢ πίστις συνήγαγεν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ θαλάσσης ἐν τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ δέδωκεν αὐτοῖς θεωρίαν πνευματικὴν ἐναποθεῖναι ταῖς ἀρεταῖς· ἢ γὰρ γνώσις ἢ τοῦ Θεοῦ, κόλπος τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἐν ᾧ ἐγκολπιζέται καὶ περικρατεῖ πάντα τοὺς θεόφρονας, ὥσπερ τις χρυσὸν ἐν κόλπῳ. — Ὁ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ θαλάσσης συναγαγὼν πάντα τὰ γηγενῆ ἔθνη, καὶ πικνώσας αὐτὰ ταῖς ἀρεταῖς ἐν τῇ εἰς αὐτὸν πίστει, Χριστὸς ὁ Θεὸς, καὶ τὸ ἐπουράνιον ὕδωρ ἐναποθέμενος· τὸ μέν ἐκ τῆς πηγῆς τῆς ζωῆς, τουτέστι τὴν γνώσιν καὶ τὴν σοφίαν, καθὼς αὐτὸς ὁ Χριστὸς φησὶν· Ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ, Ὁπιστεύων εἰς ἐμὲ, ποταμοὶ βρῦσουσιν ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ὕδατος ζωῆς. — Οὗτος κλέπτει γνώσιν, οὐχ ὁ τοῦ προλαβόντος λαμβάνων, ἀλλ' ὁ ἐκ τῆς ψευδωνύμου ὑφαρνούμενος γνώσιως. Καὶ γὰρ πάντες οἱ πεπιστευκότες Χριστῷ, ἀπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν καὶ ἀποστόλων λαμβάνοντες θεωρήματα, οὐ λέγονται κλέπτει ἀλλοτρίων θεωρημάτων· κλέπτει γὰρ τις ἀλλότρια θεωρήματα, ἵνα νοῦν ἐμπλήσῃ πεινῶντα· ἀλλὰ τοῦτο μὲν πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Σωτῆρος ἐγένετο· νυνὶ δὲ Παῦλος φησὶν· Ὁ κλέπτων, μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ ἐργαζέσθω δικαιοσύνην, ἵνα γνῶσιν κτησάμενος, μεταδῶ καὶ τῷ χρεῖων ἔχοντι· τί γὰρ ὁ μὴ ἐστὶ καὶ ἐστὶν ἡμέτερον, ἵνα κλέψωμενοὶ πεπιστευκότες Χριστῷ; πάντα γὰρ ἡμῶν ἐστίν· ἡμεῖς δὲ Χριστοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· Χριστὸς δὲ, Θεοῦ. — Φυγόντα νοῦν τὴν κακίαν, μὴ πάλιν παραδῶς τῇ κακίᾳ· εἴπερ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας· ἁμαρτίαν δὲ νῦν ὀνομάζεται ὁ ἐνεργῶν τὴν ἁμαρτίαν διάβολος. — Ἐκγονον κακόν, κ. τ. λ. Ἡ βλασφημία τὸν αὐτὴν ἐκφέροντα νοῦν καταρᾶται· τὴν δὲ τούτου μητέρα, ἤγουν τὴν ψυχὴν, οὐκ εὐλογεῖ. — Ἡ κενοδοξία τὸν αὐτὴν ἔχοντα ὑποβάλλει καὶ χλευάζει, δίκαιον ἑαυτὸν λογίζεσθαι, μὴ ἐννοῶν τὰ κακὰ· ἀλλὰ πολλάκις μόνον καλὰ ποιεῖν. — Ἡ ὑπερηφανία τὸν κεκτημένον αὐτὴν ποιεῖ παρορᾶν φίλους πτωχοῦς, γονεῖς ὡσαύτως βρώματα οἰκτρὰ ἀποσεῖσθαι, τοὺς δικαίους καὶ εὐσεβεῖς βδελύττεσθαι, τοὺς ὑπὸ χεῖρα ὑποσκελίσαι, καὶ αὐτὸς ὑπεραναθῆναι. — Ὁ θυμὸς πάντα τὸν ἔχοντα αὐτὸν, οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὅτι κακοποιεῖν καὶ ποινάλιζεν βιάζεται, καταλαλεῖν τε καὶ ὑβρίζειν, καὶ συκοφαντεῖν οὐ παύεται.

Ὁ τὸν πράξει καὶ θεωρίᾳ κακῶς ἐννοοῦντα, καὶ τελεσιουργοῦντα νοῦν ἑαυτοῦ, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν ἀνθρώπων ἐφορώμενος, ἐπικατάρατος ἐστὶ παρὰ τοῖς τῶν ἀγγέλων λαοῖς, καὶ παρὰ τοῖς τῶν ἐξ ἔθνῶν σεσωσμένοις μισητός, ὅταν πάντες μία ποίμνη γενή-

erit esca dæmonibus, utpote a Domino purgatus, et omni nequitia alienus. Addit enim, ita ut aquilino-rum pullorum esui non sit aptus. Vel quia combustus et in cinerem redactus, jam non sit aquilis comedendus. Periphrasi enim dilatavit sermonem, etc. — Quis congregavit in sinu ventos? Velociorem vento mentem fides congregavit ex oriente et occasu, ex aquilone ac mari, ad Dei agnitionem, deditque eis spiritalem theoriam collocare in virtutibus. Nam Dei agnitio, sinus Dei est, in quo insinuat continetque omnes homines; velut aliquis aurum in sinu gestat. — Qui ab oriente et occasu, ab aquilone et mari congregavit terrigenas gentes, et virtutibus densavit in fide erga ipsam, hic Christus Deus est, qui et cælestem aquam apposuit, de vitæ fonte manantem, id est scientiam atque sapientiam, sicut ipse Christus ait: *Qui bibit ex hac aqua, non sitiet in æternum* ⁸⁸. Et: *Qui credit in me, flumina fluent de ventre ejus aquæ viventis* ⁸⁹. Furatur scientiam, non qui a præcedente accipit, sed qui a pseudonyma scientia sibi sumit. Ecce enim omnes qui Christo crediderunt, a sanctis prophetis et ab apostolis doctrinas cum acceperint, non ideo fures dicuntur alienarum doctrinarum. Furatur aliquis alienas doctrinas, ut famelicam mentem expleat. Verumtamen hoc ante Servatoris adventum fiebat. Nunc vero Paulus dicit ⁹⁰: *Qui surabatur, jam non suretur, sed operetur positius justitiam, ut, adeptus scientiam, communicet etiam necessitatem habenti*. Quid enim est, quod nostrum non sit, ut furari opus sit nobis qui in Christo credidimus? Omnia enim nostra sunt, nos autem Christi, per quem omnia sunt facta: Christus autem, Dei est. — Mentem a nequitia profugam, ne denuo nequitie tradas: siquidem omnis qui facit peccatum, servus est peccati. Peccatum vero nunc appellatur, is qui peccatum operatur diabolus. — Filius malus, etc. Blasphemia menti, quæ ipsam depromit, maledicit; et mentis matri, id est animæ, non benedicit. — Vana gloria possessum a se subvertit ludificatque, ut justum semet existimet, neque mala sua consideret, sed sæpe se solum bene agere existimet. — Superbia eum, cui inest, facit ut amicos inopes despiciat, parentes ut molesta edulia abigat, justos et pios abominetur, subditos suos subvertat, et ipse semet superexaltet. Ira omnem, quem ipsa corripuit, nihil aliud quam alios affligere et castigare cogit: obtrectandi quoque et conviciandi calumniandique nullum finem facit.

⁸⁸ Qui hominem praxi et theoria male meditantem, et mentem suam in opus conferentem, admiratur, maledictus erit ab angelorum populis, et iis qui ex ethnicis ad salutem accesserunt invisus, quando omnes unus grex fient et unus pastor. *Qui*

⁸⁸ Joan. iv, 15. ⁸⁹ Joan. vii, 38. ⁹⁰ Ephes. iv, 28. ⁹¹ cap. ixx, 24.

autem vituperant et in medium deferunt per confessionem actus suos, et melioris jam mentis deliberationes, excelsi videbuntur Domino, et præ omnibus commendati. Supervenietque ipsis in præsentem quidem sæculo bona benedictio actuum atque laborum, et intellectualis theoria sapientiæ: in futuro autem, a Domino præmium.

²² Qui ambulat post Dei mandata, instauratur ad justitiam et sanctificationem. Etenim cum sapientia ædificatur domus, quæ ex anima et corpore constat, ad Dei habitaculum. In malitiosam autem animam non introibit sapientia.

²³ Tum spinæ, tum pecora pessumdant agrum, nisi illas aliquis purget, hæc vero custodiat. Ita et in homine bardo accidit: nequitia extimulat eum ad illa ambienda quibus regnum obtinetur.

Sepes est tranquillitas animæ rationalis ex virtutum exercitio proveniens. Hæc vero evertitur et exstinguitur a stulti hominis arbitrio.

CAP. XXX VULG. LAT.

²⁴ Corruptio res hujusmodi adamat: infernum, amorem, mulierem fornicariam: hæc enim nullum habent finem aut satietatem. Tria tamen sunt quæ aliquando satiantur; altamen quartum, nunquam se contentum dicere valet. Infernus, et amor mulieris, et terra nunquam aquis saturata, et aqua, et ignis, nunquam dicunt sufficit. Semper terrena semina recipit; quantalibet injeceris, adhuc desiderat. Sic etiam mors et ignis quotquot corripuerint corrumpunt. Ita etiam paupertas. Hæc quippe res vim consumendi habent. Ita se habent etiam pigritia et otium. Nam quia fortasse aliquis miratur, cur insatiabilis sit infernus, quanquam hominem consumat, idcirco ait, ne hæc quidem satietatem habere, neque consistere. Videsis autem quomodo comparaverit scortationem inferno.

²⁵ Corvi hi justos alunt mystice²⁷, et injustos puniunt, nequitia oculos effodientes, quia Patrem universalem ac Deum irriserunt, et ipsorum genitricem antiquam scientiam aspernati sunt. Oculus vero Patris est, data nobis ab eo cum justitia lex. Et eos quidem qui impii oculos effodiunt, dixit corvos: qui vero totum hominem vorant, aquillas vocavit: ideo scilicet, quia aliis partem, aliis omnimodam purgationem commisit. Vult enim Deus etiam impios salvari.

²⁶ Gallus [ἀλέκτωρ] avis a nobis [Alexandrinis] ἀλεκτα (19) dicitur; si vero referatur ad coeuntes cum illo feminas, γνωριστά [cognitor]. Sequuntur hunc altitium greges, quia omnes ambiunt capere ex eo voluptatem, qui alacri erga omnes amore est. Sic universali Deo angelorum ordines non metu

²⁷ v. 27. ²⁸ v. 30. ²⁹ v. 15. ³⁰ v. 17. ³¹ III Reg. xvii, 6. ³² v. 31.

(18) Adhuc laudatur ab Origene peccatorum confessio.

(19) Adnotandus est hic locus grammaticis, præsertim cum Sturzius *De dialect. Alex.* p. 154 seq., prinia casus non nisi terminationem ac memoret

A σται και εις ποιμην· οι δε ελεγχοντες και φρατριουντες δι' εξαγορευσεως τας εαυτων πραξεις (18), και τας του βελτιονος νου ενθυμησεις, φανουνται υψηλοι παρα Κυριου, επι πασιν ανακηρυττομενοι· επι αυτους δε ηξει, εν μεν τω νυν αιωνι η αγαθη ευλογια των πραξεων των εργα, και η νοητη της σοφιας θεωρια· εν δε τω μελλοντι, η παρα του Κυριου διανομη.

Ο πορευόμενος ἔπισθεν τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων, ἀνοικοδομεῖται εἰς δικαιοσύνην καὶ ἁγιασμόν· μετὰ γὰρ σοφίας οἰκοδομεῖται οἶκος, ὁ ἐν ψυχῇ καὶ σώματι εἰς κατοικησιν Θεοῦ· εἰς δὲ κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία.

Εἴ τε γὰρ ἀκανθαί, εἴτε κτήνη, ἀπόλλυσιν αὐτὰ, ἐὰν μὴ εἴη ὁ περικαθαίρων καὶ φυλάττων· ὡσαύτως καὶ ἄφρων· ἡ κακία ἐστὶν ὁ νόσων αὐτὸν εἰς τὴν βασιλείαν προξενούοντα.

B Φραγμός ἐστιν ἀπάθεια ψυχῆς λογικῆς, ἐκ τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν συνεστῶσα· κατασκάπτεται ὡς καὶ ἀφανίζεται τῇ τοῦ ἀφρονος προαιρέσει.

Ἡ φθορά ταῦτα ἀγαπᾷ τὰ πράγματα, ἄδην, ἔρωτα, καὶ γυναῖκα πορνικὴν· οὐδὲ γὰρ ταῦτα πέρας οὐδὲ κόρον ἔχει· τρία δὲ ἐστὶν ἃ καὶ πλησθήσεται· καὶ ἡ τετάρτη, οὐκ ἠρκέσθη εἰπεῖν ἱκανόν· ἄδης καὶ ἔρωτος γυναικὸς, καὶ γῆ οὐκ ἐμπαμπλαμένη ὕδατος· καὶ ὕδωρ, καὶ πῦρ, οὐκ εἶπον ἄρχει· ἀεὶ τὰ σπέρματα δέχεται, οἷα ἐὰν καταβάλλῃς, ἐφίεται· οὕτω καὶ ὁ θάνατος καὶ τὸ πῦρ, ἐφ' οἷσπερ ἐφίεται, διαφθείρει· τοιοῦτόν τι καὶ ἡ πενία· ἀναλωτικὰ ταῦτα τὰ πράγματα· τοιοῦτόν τι καὶ ὁ ὄγκος καὶ ἡ ἀργία· ἐπειδὴ γὰρ θαυμάζει Ἰσως τις, διὰ τί κόρον οὐκ ἔχει ὁ ἄδης, καίτοι δαπανῶν τὸν ἀνθρώπον, διὰ τοῦτο, φησὶν, οὐδὲ ταῦτα κόρον ἔχει, εὐδὲ Ἰστανταί που· ὅρα δὲ τίνα παρέβαλε τὴν πορνείαν τῷ ἄδῃ.

Οἱ τοὶ οἱ κόρακες, τοὺς μὲν δικαίους τρέφουσι μυστικῶς, τοὺς δὲ ἀδίκους κολάζουσι, τοὺς τῆς ἀδικίας ὀφθαλμοὺς ἐξορύττοντες· διότι τοῦ πάντων Πατρὸς καὶ Θεοῦ κατεγέλασαν, καὶ τὴν γεννώσαν αὐτοὺς ἀρχαίαν γνῶσιν ἠτίμασαν· ὀφθαλμὸς δὲ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν, ὁ ἐν δικαιοσύνῃ δεδομένος ἡμῖν παρ' αὐτοῦ νόμος· καὶ τοὺς μὲν ἐξορύσσοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἀσεβοῦς, κόρακας εἶπεν· τοὺς δὲ ὄλον αὐτὸν κατεσθίωντας, ἀνόμασεν ἀετοὺς, διὰ τὸ τοὺς μὲν τὴν μερικὴν, τοὺς δὲ τὴν καθόλου κάθαρσιν πεπιστεύσθαι· θέλει γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς ἀσεβεῖς σώζεσθαι.

Ο ἀλέκτωρ τὸ ὄρνεον παρ' ἡμῖν ἀλεκτα λέγεται. Παρὰ δὲ ταῖς συνοῦσαις αὐτῷ θηλείαις γνωριστά· παρέπονται δὲ αὐτῷ αἱ τῶν ὀρνίθων ἀγέλαι, διὰ τὸ πάσας Ἰσως περινοστεῖν τῇ περὶ αὐτὸν ἡδονῇ· εὐψυχος δὲ ἐστὶ πάσαις αὐτὸς εἰς ἀγάπην· οὕτως τῷ πάντων Θεῷ αἱ τῶν ἀγγέλων τάξεις, οὐ μόνον φόβῳ, ἀλλὰ καὶ

ejus dialecti. Et quidem nos de hac re locuti sumus olim in adn. ad Ciceronis *pro rege Alexandrino* fragmenta, quæ edidimus, quem regem priscus interpres pro *Alexandro* dicit *Alexam*.

ἑγάπη ὑπέκουσιν (20), ὅτε θέλει αὐτὸς νοεῖν αὐτὰς τὸ πρόσταγμα αὐτοῦ καὶ ποιεῖν· ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς πέφυκεν· ὅσαι γὰρ ὑπόκεινται τῷ προστάγματι αὐτοῦ, οὐ μόνον τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐναποκείμενα μυστήρια καὶ βάθη εὐδοκεῖ γινώσκειν, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐν τῷ βίῳ πέφυκε γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, παρὰ ἀνθρώπων τε καὶ δαιμόνων, ἢ δι' ὁράσεως νοῦς, χάριτι θεοῦ Πνεύματος παρέχει πρόγνωσιν, ἢ δι' ἀγγέλου μύησιν, ἢ δι' ὁράματος ἀποκάλυψιν.

(CAP. XXXI VULG. LAT.)

Δυνάστας ἐνταῦθα τοὺς δικαίους φησὶν, οἵτινες κατὰ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν παθῶν τὴν δύναμιν ἔχοντες, ἦντινα θυμὸν ἐκάλεσε· μὴ πινέτωσαν ἐκ τοῦ τὸν νοῦν μεθύσκοντος, καὶ τὰς φρένας θολοῦντος ὀξώδους οἴνου τῶν αἰρετικῶν, τοῦ κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας γνώσεώς τι ἔχοντος· ἵνα μὴ πίνοντες, ἐπιλάθωνται τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ ὀρθὰ κρίνειν καὶ νοεῖν τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, οὐκέτι οὐ μὴ δύναται ἑαυτοῦς τε καὶ τοὺς ἀσθενεστέρους ὠφελεῖν κατὰ ψυχὴν.

Τοῖς ἐν ἀμαρτίαις ὀδυνωμένοις καὶ ἀπογνώσει, ὅτε ἐκ τοῦ ἀμπελώνος τοῦ Κυρίου πιεῖν εἰς μέθην, τουτέστι νηστείαν, προσευχὴν, ἐγκράτειαν, ἐξομολόγησιν καὶ πάντα ὅσα εἰς εὐφροσύνην ψυχῆς· τοῖς δὲ ἐν ἀρχαῖς, ὀδύνας τῆς ἀμαρτίας πιεῖν εἰς κόρον, ἵνα πίνοντες ἐπιλάβωνται τῆς δαιμονιώδους πενίας· ὁ γὰρ μεθύσθεις ἀπὸ τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου, ἐπιλανθάνεται τὴν πράξιν τῶν ὀδυνῶν.

Πένητα λέγει τὸν ἐσπερημένον τῆς γνώσεως, ἀσθενὴ δὲ τὸν ἀκάθαρτον ταῖς ἀμαρτίαις.

CAP. XXV.

Ὁ λόγιον πνευματικῶ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποκτείνων, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, κατορθοὶ ἐν δικαιοσύνῃ τὸν αὐτοῦ νοῦν, ὃς λέγεται θρόνος εἶναι Θεοῦ· οὐδαμῶς γὰρ πέφυκεν ἀλλαγῶ καθέζεσθαι σοφία καὶ γνώσις, καὶ δικαιοσύνη, εἰ μὴ ἐν φύσει λογικῇ· ταῦτα δὲ πάντα ἐστὶν ὁ Χριστός.

Ὅτις εἶ, τοιοῦτος φαίνου, καὶ μὴ ἀλαζονεύου, ἀλλ' ἐπὶ σοφῶν σίγα, καὶ ἐπὶ πρεσβυτέρων ἀκροαοῦ· μὴ εἰπῆς, Ἐπάνω τῶν ἀστρῶν θήσω τὸν θρόνον μου, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ· μὴ ἔρα τῶν πρωτείων τῆς προκαθεδρίας, ἀλλὰ τὸν ἔσχατον τόπον ἀπόβλεπε· κρείσσον γὰρ βῆθῆναί σοι, Ἀνάβηθι πρὸς με, ἢ πρὸς τὸν ἔσχατον τόπον ἀποδοθῆναι σε μετ' ἀσχύνης ἐν προσώπῳ δυνάστου· μήτε γὰρ φρόνιμον ἑαυτὸν κήρυττε, μήτε δίκαιον λογίζου· κρείσσον γὰρ βῆθῆναι περὶ σοῦ· Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα.

Ὅπισθεν λέγει τὰ προγεγονότα· φίλος δὲ ἡμῶν ἐστὶν ὁ Θεός, ὃς διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλίαν ἄνθρωπος γέγονεν· εἴρηκε γὰρ αὐτὸς πρὸς τοὺς μαθητάς· Οὐκέτι λέγω ὑμᾶς δούλους, ἀλλὰ φίλους. Ἦνίκα ἂν σε ὀνειδίξῃ ὁ φίλος, ὁ Χριστὸς λέγει, διὰ τὴν

ἢ v. 4. ἢ v. 6. ἢ v. 9. ἢ v. 5. ἢ v. 6. ἢ Isa.

(20) Cod. ὑπέκεινται.

PATROL. GR XVII.

tantum sed ex amore etiam obsequuntur, cum ab eis ipse cognosci vult mandata sua et opere compleri. Sic etiam circa justorum animas fieri comparatum est. Nam quotquot mandatis ejus obtemperant, non modo quæ in Scripturis proposita sunt mysteria et res abstrusæ, placet ei ut cognoscant, sed quæcunque etiam in mundo fieri solent hominibus, vel ab hominibus ipsis vel a dæmonibus, vel mentis illuminatione per divini Spiritus gratiam, horum inquam prævisionem iis imperitur, vel per angelorum monitionem, vel per visionis alicujus revelationem.

B ²⁰ Dynastas hic dicit justos homines, qui adversas dæmones et cupiditates viribus pollent, quas vocabulo iracundiæ denotavit. Ne bibant, inquit, ex eo quod mentem ebriat, et cerebrum turbat, acido vino hæreticorum, quod Dei sapientiæ et agnitioni contrarium est: ne forte eo epoto, obliviscantur sapientiæ Dei; et recte dijudicare atque intelligere scientiæ theoriam haud valentes, deinceps jam non possint suæ et aliorum infirmiorum animabus prodesse.

¹⁻² Iis qui peccatis anguntur et desperatione, date de vinea Domini bibere ad ebrietatem, id est jejunium, orationem, continentiam, confessionem et quæcunque animam exhilarant. At iis qui sunt in principatibus, date peccati dolores bibere ad satietatem, ut his epotis obliviscantur diabolicæ inopiæ. Nam qui ebrius est agnitione Domini, obliviscitur dolorum praxim.

³ Inopem dicit hominem scientia carentem; infirmum, peccatis inquinatum.

⁴ Qui spiritali, verbo veterem hominem cecidit corruptum illum scilicet secundum erroris cupiditates, restaurat ad justitiam mentem ejus, quæ dicitur thronus esse Dei: nusquam enim solet alibi sedere sapientia et scientia atque justitia, nisi in rationali natura. Hæc autem omnia Christus est.

D ⁵ Qualis es, talis appareas, neque te jactes, sed coram sapientibus sile, et inter seniores esto auscultator. Ne dicas: Super astra ponam thronum meum, et ero similis Altissimo²⁰. Ne affectes primam cathedram, sed extremum locum specta. Melius est enim ut tibi dicatur: Ascende ad me, quam ut in postremum locum rejiciaris cum ignominia in conspectu dynastæ. Neque te prudentem prædicēs, neque te justum existimes. Melius est enim ut de te dicatur: Propterea illum Deus superexaltavit et donavit ei nomen quod est super omne nomen⁶.

⁷ Retro dicit, res quæ fuerant. Amicus vero noster Deus, qui propter suam erga nos charitatem factus est homo. Ait enim ipse discipulis: Jam non dico vos servos, sed amicos⁸. Et cum te increpabit amicus, Christus inquit, ut a peccato abistas, noli

xiv, 14. ⁸ Phil. 11, 9. ⁷ v. 9. ⁸ Joan. xv, 15.

contemnere; sed cede, atque ad priorem modestiam revertere, id est ad Dei benignitatem.

* Gratiam dicit Dei præcepta; amicitiam vero, amorem erga Deum et proximum. Qui vero Deum amat, observet ea apud se, ne despectissimus coram illo sit, cum unumquemque pro meritis suis remunerabitur. Et in Evangeliiis Salvator iis, qui sibi crediderant, Judæis ait: Si vos in verbo meo manseritis, vere discipuli mei estis, et veritas liberavit de legis maledictione¹⁰. Si ergo charitas liberat, Salvator quoque liberat: Christus autem est veritas et charitas: unde omnes qui habent Christi notitiam, amici invicem sunt. Et sancti omnes amici ejus sunt: atque ita ob hanc unice charitatem, amici Dei, amici invicem sunt.

¹¹ Qui edoctus fuit virtutes, easque opere exercet, res suas facile custodit.

Pone lapidem sardinum pretiosum in aurea inaure, et sapientiam Domini in mente cupiditatis libera et obsequente Deo.

¹² Sicut ex nive fluens aqua in messis calore prodest, et æstus refrigerat; sic est Deus erga illos qui susceperunt sapientiam atque scientiam itemque præcepta ejus. Et sicut nivem liquefacit æstus, ita animæ nequitiam justī viri admonitio.

¹³ Sicut venti et nubes nautis evidenti indicio sunt, quominus naufragium incurrant; ita habentibus Dei sapientiam, falsa scientia ne cum gloriantibus in ea pereant.

¹⁴ Sicut corpori ossa fortitudinem roburque conferunt, ita se habent erga animam virtutes. Conterit autem ossa hæc, quæ peccata non præcaveat anima. Nonnulli partem animæ iracundam, mollem appellaverunt, quæ sua frangit erga Deum spiritalia ossa, quæ dicere deberent: Domine, Domine, quis similis tibi¹⁵?

¹⁶ Hominis nequam via, nequitia est: et pes improbi, improbitas est. Peribit autem in die judicii. Consuetudo hominis in vocabulo viæ, opera in vocabulo pedis intelligitur.

¹⁷ Sicut acetum vulneri, quod jam putrescere cœpit, inutile est, quanquam cibus confert jucunditatem; ita mulieris conspectus et colloquium cor dilacerat viri, qui se virtuti addicere cœperat. Nam quæ incidit in cor commotio, nequitia est; qua qui carent, dicuntur imperturbabiles. — Mæror est caduea cadueæ voluptatis privatio: sed ille est laudabilis mæror, qui ob privationem virtutum scientiæque Dei contingit.

¹⁸⁻¹⁹ Panem hoc loco solidam mandatorum Dei escam animæ dicit. Potus vero divinam scientiam significat. Carbores ignis appellat sacrosancti Spiritus dona, quæ amburunt purgantque hominum vitia. Etenim ignito carbone tetigit aliquando seraphinus Isaïæ labia: qui purificatus, cunctis postea,

¹⁰ v. 10. ¹¹ Joan. viii, 31. ¹² v. 11. ¹³ v. 13. ¹⁴ v. 20. ¹⁵⁻¹⁹ v. 21.

(21) l. m. βρώμασιν.

A ἀμαρτίαν, ταύτης ἀπέχεσθαι, μὴ καταφρόνει, ἀλλ' ἀναχώρει καὶ ὑπόστρεφε πρὸς τὴν πρώτην σωφροσύνην, τουτέστι πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν.

Χάριν, τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς φησι· φιλιαν δὲ, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πλησίον ἀγάπην. Ὁ δὲ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν τηρησάτω αὐτὰς ἐν ἑαυτῷ, ἵνα μὴ ἐπονείδιστος γένηται παρ' αὐτῷ, ὅτε τὰ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἀπονέμῃ· καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους φησὶν· Ἐὰν ὑμεῖς μείνητέ ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταὶ μου ἐστέ· καὶ ἡ ἀλήθεια ἡλευθέρωσεν ἐκ τῆς κατάρτας τοῦ νόμου· εἰ οὖν ἡ φιλία ἐλευθεροί, καὶ ὁ Σωτὴρ ἐλευθεροί· Χριστὸς δὲ ἐστὶν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ φιλία, ὅθεν καὶ πάντες οἱ ἔχοντες γινώσκιν Χριστοῦ, φίλοι ἀλλήλων εἰσὶν· οὕτω καὶ ἐπὶ ταύτης μόνον τῆς φι-

B λίας οἱ τοῦ αὐτοῦ φίλοι, καὶ ἄλλων εἰσὶ φίλοι.

Ὁ διδαχθεὶς περὶ τῶν ἀρετῶν, καὶ ταύτας ἐνεργῶν, τὰ ἑαυτοῦ φυλάσσει εὐσυναλλάκτως.

Ἐμβαλε σάρδιον πολυτελὲς εἰς ἐνωτιον χρυσοῦν, καὶ σοφίαν Κυρίου εἰς νοῦν ἀπαθῆ καὶ εὐήκοον Κυρίου.

Ὅσπερ τὸ ἐκ χιόνος ἐκρεον ὕδωρ ἐν ἀμνητῷ κατὰ καῦμα ὠφελεῖ, καὶ ἀναφύχει καύσωνα, οὕτως ὁ Θεὸς ἐπὶ τοῖς δεχομένοις τὴν τε γινώσκιν καὶ σοφίαν, καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ· καὶ ὡσπερ χιόνα τήκει καύσων, οὕτω κακίαν ψυχῆς, δικαίου παραίνεις.

Ὅσπερ ἀνεμοὶ καὶ νέφη πλωτῆρσιν ἐπιφανέστατοι τοῦ μὴ ναυαγῆσαι, οὕτω τοῖς ἐν σοφίᾳ Θεοῦ ἡ ψευδὴς γινώσκιν, τοῦ μὴ σὺν τοῖς καυχωμένοις ἐν αὐτῇ ἀπολέσθαι.

C Ὅσπερ τῷ σώματι τὰ ὀστέα ἰσχύς καὶ ἀσφάλεια βρώμης, οὕτω τῇ ψυχῇ αἱ ἀρεταὶ πεφύκασι· συντρέθει δὲ ταῦτα τὰ ὀστέα μὴ παραφυλασσομένη ταῖς ἀμαρτίαις· τινὲς δὲ τὴν θυμώδη ψυχὴν ὠνόμασαν μαλακίην, ἥτις συντρέθει τὰ ἑαυτῆς πρὸς Θεὸν πνευματικὰ ὀστέα, τὰ πεφυκότα λέγειν· Κύριε, Κύριε, τίς ὁμοίός σοι;

Κακοῦ ὁδοῦ, ἡ κακία ἐστὶ· καὶ ποῦς παρανόμου, ἡ παρανομία ἐστὶν· ἀπολείται δὲ ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· ἐξίς διὰ τῆς ὁδοῦ, καὶ ἐνέργεια διὰ τοῦ ποδοῦ νοηθήσεται.

Ὅσπερ τὸ ὄξος ἐν ἔλκει τοῦ ἀρχὴν σῆψιν ἔχοντος ἀσύμφορον, καίτοι βρώματος (21) ὄντος εἰς ἡδύτητα, οὕτω γυναικὸς θεωρία καὶ ὁμιλία καρδίαν σπαράσσει τοῦ πρὸς ἀρετὴν ἑαυτὸν ἐκδόντος καὶ ἀρχὴν ἔχοντος. Τὸ γὰρ προσπίπτει τῇ καρδίᾳ πάθος, ἡ κακία ἐστὶν· ἥς κατὰ στέρησίν τινες ἀπαθεῖς ὀνομάζονται.—Λύπη ἐστὶ φθαρτὴ στέρησις φθαρτῆς ἡδονῆς· λύπη δὲ ἐστὶν ἐπαινετὴ στέρησις ἀρετῶν καὶ γινώσεως Θεοῦ.

Ἄρτον ἐνταῦθα τὴν στερεάν τῶν ἐντολῶν τῆς ψυχῆς τροφήν φησι· πόμα δὲ, τὴν θεϊαν γινώσκιν δηλοῖ· ἀνθρακας δὲ πυρὸς τὰς τοῦ παναγίου Πνεύματος δωρεάς, τὰς φλογίζουσας καὶ καθαιρούσας τὰς τῶν ἀνθρώπων βυτίδας· ἀνθρακι γὰρ πυρὸς τῶν Ἡσαίου σεραφεῖμ. θίγει χειλέων ποτέ· ὁ δὲ καθηρόμενος, Δι-

¹² v. 14. ¹³ v. 15. ¹⁶ Psal. xxxiv, 10. ¹⁷ v. 19.

καιουσύνην μάθετε, πᾶσιν ἐκραύγαζε· διὰ γὰρ ταύτης τῆς χρηστότητος καὶ εὐποιίας καθαρίζων αὐτοῦ τὸ ἡγεμονικόν, τὰς πυρφόρους χάριτας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ποιήσεις αὐτὸν βιασθῆναι, οὐ μόνον προσλαβέσθαι, ἀλλὰ καὶ ζηλωτὴν σου αὐτὸν ἐργάσῃ ἐν πάσῃ ἀγαθοεργίᾳ, ὡς προξένου σου γεγονότος αὐτοῦ ἐν πᾶσι τῷ Θεῷ φίλοις.

Τὸν διάβολον εἶπε πρόσωπον ἀναιδὲς, ἐρεθίζοντα τὴν ψυχὴν πρὸς κακίαν, καὶ ἐγείροντα, ὡς βορρᾶς νέφη, λογισμοὺς τῆ ψυχῆς πονηροῦς· πανταχοῦ δὲ ὁ Σολομῶν γλώσσαν τὸν νοῦν λέγει· τοῦτο οὖν τὸ πρόσωπον αἰδεῖσθαι ἐν κρίσει οὐ καλόν.

Ἐνταῦθα οὖν πίπτει δίκαιος νοῦς ἐνώπιον τοῦ Σατανᾶ, λογισμὸν ἀκάθαρτον, ἢ ψευδὲς δόγμα ὑποδεξάμενος· τὴν δὲ πηγὴν τῆς σοφίας φράσσει τις ἀποστρεφόμενος τὴν γνῶσιν αὐτῆς, καὶ τὴν διέξοδον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἀποβρύπων τὰ (22)· δὲ νοήματα τοῦ νοῦ, τὰ μὲν πτώματα λέγονται, τὰ δὲ ἐγέρσεις, τὰ δὲ καθέδρα, τὰ δὲ στάσις, καὶ ἄλλα περίπατος, καὶ τίνα αὐτῶν προσκόμματα ὀνομάζεται, καὶ ἄλλα σκληρὰ καὶ μαλακὰ, καὶ εὐώδη καὶ δυσώδη, καὶ γλυκεῖα καὶ πικρὰ, καὶ λεῖα καὶ ὀρθὰ, καὶ σχολιά· καὶ πάλιν, τὰ μὲν αὐτῶν καλεῖται ἄκανθα καὶ τρίβολοι, τὰ δὲ φῶς καὶ σκότος, καὶ ζωὴ καὶ θάνατος· τὰ δὲ, νόσος καὶ ὑγίεια, καὶ ἄλλα πάλιν ὀνομάζεται ψεύδος καὶ ἀλήθεια, καὶ πολλὰ ἕτερα ὀνόματα τῆς Γραφῆς, κατὰ τὴν ψυχῆς καὶ τῶν νοημάτων αὐτῆς. Ὑλίγα δὲ ἐκ πολλῶν ἐστὶν εἰπεῖν· ἐστὶ δὲ ταῦτα· νοῦν, ψυχὴν, καρδίαν, ἄνθρωπον, ἄνδρα, γυναῖκα, δοῦλον, οἰκέτην, πατέρα, υἱόν, πνεῦμα, ὀφθαλμὸν, στόμα, χεῖρα, γλῶσσαν, λάρυγγα, κοιλίαν, κόλπον, βραχίονα, δάκτυλον, μυκτῆρα, πρῶτον, ἔριφον, ποιμένα, καὶ ἄλλα πλείονα ὀνόματα τῆς ψυχῆς, ἃ οὐ δυνατόν νῦν παραθέσθαι κατ' εἶδος.

Βουλὴν εἶπεν ἐνταῦθα τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ῥοπήν τῆς καρδίας· ὅταν τις οὐκ ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ, εἰς βουλὴν ποιήσῃ τι ἀγαθὸν μετὰ σκέψεως, ἀλλὰ αὐθαδῶς καὶ ἀλαζονευόμενος ἀρξῆται· οὐ τελεσθήσεται δὲ, ἀλλὰ συμπτωθήσεται ὃ ἐπιχειρεῖ, ὅτι οὐ περιετείχισεν ἑαυτὸν τῇ βοήθειᾳ τοῦ Θεοῦ εἰς βουλὴν.

A Discite justitiam, clamabat. Hac itaque vitæ bonitate ac rectitudine purgans mentem tuam, igneus sancti Spiritus gratias coges eam non solum recipere, sed studiosum tui eundem Spiritum efficies ad omne beneficii genus: quippe qui omnia quæ sunt Deo placita tibi imperititur.

²⁰ Diabolum dixit faciem impudentem, quippe qui animam ad vitium irritat, excitatque, veluti nubes aquilonares, pravas in anima cogitationes. Ubique vero Salomon linguam pro mente dicit. Hujuscemodi ergo faciem in judicio revereri non decet.

²¹ Hic ergo dicitur mens justa cadere coram Satana, dum impuram cogitationem, aut falsum dogma suscipit. Fontem sapientiæ is obstruit qui ejus notitiam respuit, et fluxum scientiæ Dei sordidat. Jam mentis cogitationes, modo lapsus dicuntur, modo surrectiones modo sedes, modo status, aliæ ambulatio, aliæ offendicula vocitantur; aliæ duræ, aliæ molles, et odoriferæ et putentes, e' dulces atque amaræ, et planæ atque erectæ et salebrosæ. Et insuper. Res ejusdem (mentis) partim vocantur spinæ ac tribuli, necnon lux, tenebræ, vita, mors. Aliæ morbus, sanitas. Aliæ præterea dicuntur mendacium, veritas: et plura alia nomina imponit Scriptura animæ rebus et cogitationibus ejus. Sed pauca e multis dicere placet; nempe mentem, animam, cor, hominem, virum, mulierem, servum, domesticum, patrem, filium, spiritum, oculum, os, labia, linguam, guttur, ventrem, sinum, brachium, digitum, nares, lignum, ovem, hædum, pastorem, et alia plura nomina animæ, quæ nunc singillatim proferri nequeunt.

²²⁻²³ Consilium nunc dicit cordis ad virtutem motum. Cum aliquis Dei auxilium sibi non invocaverit quasi ad consilium, ut boni aliquid considerate faciat; sed audacter atque superbe initium rei fecerit; ad exitum non deducet, sed cum re sua suscepta corruet: quia non se communivit Dei auxilio ad consilium.

CAP. XXVI.

Ἴππον ἐνταῦθά φησι τὸν ταχὺν εἰς μάθησιν σοφίας, καὶ δικαιοσύνης δεκτικὸν ἄνθρωπον· δι' αἰνιγμάτων δὲ μασιτίζει· ἐννῶ δὲ κέντρον· τὴν βραδὺν ἐν τούτοις τοῖς λόγοις σκληροῖς κεντᾶν, φόβον ἐμποιοῦντας· ἔθνη δὲ ἄφρονι ῥάβδῳ τύπτεσθαι, τοὺς ἀναισθητοὺς οἰκέτας ἢ ὑποχειρίους ὀρίζεται· ἢ ῥάβδος γὰρ σύμβολόν ἐστι κολάσεως.

Ἐκ τῶν ποδῶν (25) αὐτοῦ, κ. τ. λ. Πόδας ἐνταῦθα τοὺς οἰκέτας φησὶν· ἐννεῖδος δὲ ἐξ αὐτῶν ὁ δεσπότης ἑαυτῷ ποιεῖται, ὁ ἀποστέλλων λόγοι δι' ἁγγέλου ἀφρονος, ἢ βουλή, ἢ σοφίας, ἢ πρεσβείας, ἢ συμμαχίας, ἢ λόγων συμπαθείας. Ὁ γὰρ ἀφρων ἠτᾶται ἐν παντί· καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις φησὶν· Οὐ δεῖ τοῖς κυσὶ διδόναι τὰ ἄγια, οὐδὲ βάλαισιν τοὺς μαργαρίτας ἐμπροσθεν τῶν χοίρων.

²⁰ v. 26. ²¹ v. 26. ²²⁻²³ v. 28. ²⁴ v. 3. ²⁵ v. 6. (22) Cod. ἀποβρίπτων.

²⁰⁻²⁷ Matth. ... (23)

²⁸ *Fæc vites stulti viam malam, et falsam scientiam a te procul amove.*

²⁹ *Qui impertitur vesano scientiam, similis est ei qui vilem lapidem in aureo annulo collocat; vel lapidem pretiosum in funda quæ lapidem lapidanti remittit.*

³⁰ *Si dissipetur imprudentium stupor, quo a Deo recesserunt, denuo mundi facti ad Deum accedent: *Omnis enim caro videbit Salutare Dei* ³¹. Hic est animadvertendum, quod incrassatas peccato animas, carnes stultorum nominavit. Sic etiam Dominus dixit: *Non permanebit spiritus meus in hominibus, quia carnes sunt* ³².*

³³ *Qui postquam peccatum suum abjecit, denuo ad illud revertitur, similis est cani vomitum suum resumentis. Sic fuit Loti uxor, et ille ad quem immundus spiritus rediit.*

³⁴ *Utendum est hoc effato adversus eos qui suffragiis nonnullos indignos eligunt ad sacerdotium, clerove ascribunt. Neque enim quisquam ex nobis iusti iudicii jus ac libertatem in Ecclesia constituit: neque hæc prerogativa nostra est, sed Christi, qua iudicavit, semet justificans tradere neci, et sanguinem pro illa fundere. Sic etiam quisquis Ecclesie clavum occupare optat, debet semetipsum tradere, et maligni caudam tenere, et eos qui sub nequitia jacent liberare, et ad Christi agnitionem adducere.*

³⁵ *Sicut in lignis flamma, ita in pravis cogitationibus gliscit et urit mentis ad passiones ardor. Ubi autem non sit duplex commotio, id est animi ambiguitas, sed vel Dei vel mammonæ amor, cessabit in homine alteruter. Nam si vincat Dei mandatum, illud maligni evanescent, et a malitia otia bitur homo. Sin ambo retinere voluerit, vita excidet, et temporalibus etiam spoliabitur.*

³⁶ *Labia hoc loco cogitationes dicit. Qui autem mentis labia non aperit contra malignum, Deo confitens vitia sua, quotquot ei ille inseruit adversus Deum, sed potius celat, hic mœrore obruit cor suum, stulte existimans se non habere peccatum, neque interim agnoscit Dei clementiam: quia potius, nempe his ita sperantibus et hæc ei confitentibus, coronas tribuit, ceu quotidie propter eum dimicantibus.*

³⁷ *Illudis, pro gaudet, intellexit. Nam pura anima, dum deliciatur in scientia Scripturarum, gaudet bene satura. At impura anima falsam quoque scientiam putat omnino esse veram.*

³⁸ *Vel cordis locus, est virtus ac scientia; a quibus alienatus homo, incidit in nequitiam atque inscientiam, fitque servus peccati quod patraf. Nam quatenus homo rationalis est, locus ejus virtus est.*

²⁸ v. 7. ²⁹ v. 8. ³⁰ v. 10. ³¹ Luc. III, 6. ³² Gen. VI, 3. ³³ v. 11. ³⁴ v. 17. ³⁵ v. 20. ³⁶ v. 21.
³⁷ v. 7. ³⁸ v. 8.

A *Περίελε ἄφρονος ὁδὸν κακῆν, καὶ γινῶσιν ψευδῆ μακρὰν ποίησον ἀπ' αὐτοῦ.*

²⁹ *Ὁ μεταδιδοὺς ἄφρονοι γινῶσιν, ὁμοίος ἐστὶ τῷ λίθον ἀτιμον ἐν σφενδόνη χρυσῆ προσπῆξαντι· ἢ λίθον ἐντιμον ἐν σφενδόνη λιθοβολούσῃ λιθάσαντι.*

³⁰ *Ἐὰν συντριβῆ ἡ ἐκστασις τῶν ἀφρόνων, καθ' ἣν ἐξέστησαν Θεοῦ, πάλιν καθαρὸι γενόμενοι προσέρχονται τῷ Θεῷ· Πᾶσα γὰρ ὁρῆς ὑψεται τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Προσεκτέον δὲ ἐνταῦθα, ὅτι τὰς παχυθείσας ψυχὰς ἀπὸ τῆς κακίας, σάρκας ἀφρόνων ὠνόμασεν· οὕτω καὶ ὁ Κύριός φησιν· Ὁὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας.*

B ³³ *Ὁ ἀποβαλὼν, φησὶ, κακίαν αὐτοῦ, καὶ πρὸς αὐτὴν πάλιν ἐπιστρέψας, ὁμοίος ἐστὶ κυνὶ ἐσθλοντι τὸν ἴδιον ἐμετόν· ὅσα ἦν ἡ τοῦ Λῴτ γυνή, καὶ πρὸς ὃν τὴ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐπέστρεψεν.*

³⁴ *Χρηστέον τούτῳ τῷ ῥητὶ πρὸς τοὺς ψηφίζομένους τινὰς τῶν ἀναξίων ἐν ἱερωσύνῃ, ἢ ἐν κλήρῳ· οὐ γὰρ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τις τὴν δικαιοκρασίαν καὶ ἐλευθερίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐποίησατο· ἢ ἡμετέρα ἐστίν, ἀλλὰ Χριστοῦ, δι' ἣν ἔκρινε δικαίως εαυτὸν σφαγῆ δοθῆναι, καὶ χυθῆναι τὸ αἷμα αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτῆς· οὕτω καὶ ὁ πᾶς τις Ἐκκλησίας ὀλοκας ἐγκρανεῖσθαι ἐπιθυμῶν, ὀφείλει εαυτὸν ἐκδοῦναι, καὶ τῆς κέρκου τοῦ πονηροῦ κρατῆσαι, καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ κακίαν ἐλευθερώσαι, καὶ εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν προσαγαγεῖν.*

C ³⁵ *Ὡσπερ ἐν ξύλοις τὸ πῦρ, οὕτως ἐν πονηροῖς λογισμοῖς θάλλει καὶ καλεῖ ὁ πρὸς τὰ πάθη τοῦ νοῦ θυμός· ὅπου δὲ οὐκ ἐστὶ δίθυμος, τουτέστι δίψυχος, ἀλλ' ἢ τῷ Θεῷ, ἢ τῷ μαμμωνᾷ, ἡσυχασθήσεται ἐξ αὐτοῦ τὸ ἐν τοῦ ἐτέρου· ἢ τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσταγμα νικῆσαν, τὸ τοῦ πονηροῦ τακῆσεται, καὶ τῇ κακίᾳ προσειρηνεύσει· ἐὰν δὲ τὰ δύο εἴλοιο, καὶ τῆς ζωῆς ἐκπέσοι, καὶ τῶν προσκαιρῶν στερηθήσεται.*

³⁶ *Χεῖλη ἐνταῦθα τοὺς λογισμοὺς φησιν· ὁ δὲ τὰ χεῖλη τοῦ νοῦ μὴ ἀνοίγων κατὰ τοῦ πονηροῦ, πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομολογούμενος τὰ κακὰ, ὅσα ἐνσπείρειεν αὐτῷ κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κρύπτει, λύπη καλύπτει εαυτοῦ καρδίαν, ἐξ ἀφροσύνης μὴ νομίζων εἶναι ἀμάρτημα ἐν τούτοις· οὐκ εἰδὼς τὴν τοῦ Θεοῦ εὐσπλαγγίαν· ὅτι μᾶλλον τοῖς οὕτως ὑπομένουσι καὶ ἐξαγγέλλουσιν αὐτῷ ταῦτα, στεφάνους ἀπονέμει ὡς καθ' ἐκάστην ἀθλοῦσι δι' αὐτόν*

CAP. XXVII.

³⁷ *Ἐμπαιζει, ἀντὶ τοῦ χαιρεῖ, εἶλαβε· ψυχὴ γὰρ καθαρά, κατατροφῶσα τῆς γνώσεως τῶν Γραφῶν, χαιρεῖ ἐμπιπλαμένη· ψυχὴ δὲ ἀκάθαρτος, καὶ τὴν ψευδῶνυμον γινῶσιν, ἀληθῆ πάντως νομίζει.*

³⁸ *Ἡ τόπος καρδίας, ἀρετὴ καὶ γινῶσις, ἀφ' ὧν ἀποξενωθείς ἄνθρωπος πίπτει εἰς κακίαν καὶ ἀγνωσίαν, καὶ γίνεται δοῦλος τῆς ἀμαρτίας ποιῶν αὐτὴν· καθὼ γὰρ λογικός ἐστὶ, τόπος αὐτοῦ ἢ ἀρετῆ.*

Νοῦς ἀπαθής ποικίλοις τέρπεται, σοφία καὶ γνώσει, καὶ ὑμνωδία· νοῦς δὲ ἐμπαθής, ἐν ἀγνωσίᾳ καὶ κακίᾳ καταβῆγγεται, καὶ εἰς πτώμα ἔρχεται δυσίαιτον καὶ μέγα.

Φίλος ἡμῶν καὶ τῶν πρόπαλαι πατέρων, καὶ τῶν μεθ' ἡμᾶς, ὁ Θεός ἐστιν· αὐτὸς γὰρ εἶπεν· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους. — Ἐνταῦθα ἀδελφός ὁ Χριστός ἐστι κατὰ χάριν· εἰς δὲ τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ σου, ἄνευ τῶν ἐντολῶν, ὧν ἡμῖν δέδωκεν, εἰς ἐξουσίαν τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, τουτέστιν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, μὴ εἰσελθῆς ἀτυχῶν τούτων· τοιοῦτος γὰρ ἦν καὶ ὁ εἰσελθὼν εἰς τὸν γάμον, μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου· δεθεὶς δὲ χειρὰς καὶ πόδας ἐξεβλήθη τοῦ γάμου. — Ἀδελφός ἡμῶν ἐνταῦθα ὁ τῶν ἀγγέλων χορός ἐστι· κατὰ γὰρ τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν πρὸ τῆς παραβάσεως καὶ πτώσεως ὁ διάβολος τῶν ἀγγέλων καὶ ἡμῶν ὑπήρχε· φίλος δὲ ἡμῶν ἐστιν ὁ Θεός· κρείσσον δὲ τῷ ἔγγυτέρῳ καὶ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν καὶ φίλῳ ἔγγυς καὶ πλησιεστέρωσ οἰκεῖν, ἢ τῷ μακρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἑαυτὸν ποιήσαντι διαβόλῳ, ὡς ἀδελφῷ ὑπέκειν, εἰς τὸ συναπολέσθαι αὐτῷ. — Κρείσσων ὁ συναπτόμενός μοι διὰ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως, ὑπὲρ τὸν συναπτόμενόν μοι μόνον διὰ τῆς φύσεως.

Τοῦ ἀνθρώπου οἶκος, ἡ ἀρετὴ· ἐὰν οὖν μὴ σπουδαίως ταύτης ἐπιμελῆται, ἐν καιρῷ πειρασμῶν ἐκπιπτει αὐτῆς.

Συκὴ ἐνταῦθα ἡ δικαιοσύνη ἢ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢν οἱ φυτεύοντες ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἑτέροις μετάφυτα δίδοντες, τὸν καρπὸν αὐτῆς φάγονται ἐκ χειρὸς Κυρίου τοῦ μόνου δικαίου καὶ τὴν δικαιοσύνην βραβεύσαντος· καὶ τοῖς τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ φυλάξασιν σὺν ἑαυτῷ συνάττων, ἀπονέμει δικαιοσύνην, τὴν καὶ ἀγγέλους δικαιοῦσαν, ἐν τῇ ἀτρέπτῳ τῆς δικαιοσύνης λαμπρότητι· ὅς δὲ φυλάσσει τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, τὸν Κύριον φυλάσσει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀχώριστον εἶναι ἀπ' αὐτοῦ· τιμηθήσεται δὲ οὐ μόνον ἐντεῦθεν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων δημιουργοῦ.

Οἶον, οὐκ ἀτιμάζων τὸν ἄφρονα ἀποστήσεις τῆς ἀφροσύνης, ἀλλὰ διδάσκων αὐτὸν ὅποιας ἀτιμίας ἢ ἀφροσύνη γίνεται πρόξενος· ὁ γὰρ εἰς πρόσωπον ἔλεγχος, ἀναισχυντότερον ποιεῖ τὸν ἀμαρτάνοντα.

Τῶν τοῦ Θεοῦ βημάτων, τὰ μὲν εἰς υἰῶν ζωὴν, τὰ δὲ εἰς θεράποντων γέγραπται.

CAP. XXVIII.

Εἰ ἐστιν ἀνδρεῖος ἐν ἀσεβείαις, ἐστιν ἀνδρεῖος καὶ ἐν ἀρεταῖς· καὶ εἰ ὁ ἀνδρεῖος ἐν ἀσεβείαις συκοφαντεῖ πτωχοῦς, ὁ ἀνδρεῖος ἐν ἀρεταῖς παρακαλεῖ πτωχοῦς· οὐκοῦν πᾶς ὁ παρακαλῶν πτωχοῦς ἐν ἀσεβείαις συμπεράττειν, συκοφαντεῖ αὐτοὺς πρὸς τὸν Θεόν, τουτέστιν ἀντιδιαβάλλει, ὅπως συναπολεσθῶσιν αὐτῷ.

Ὁ λαῦρος ὑετός οὐ μόνον τοὺς καρποὺς ἀπόλλυσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, τὸ τοὺς καρποὺς διδοῦν, ἐξεδαφίζει· ἐστὶ δὲ καὶ ὑετός εἰρηνικός, ποιῶν

A ³⁹ Mens cupiditatibus libera multimodis delectatur, sapientia, et scientia, atque hymnodia. Mens contra passionibus obnoxia, ignorantia et iniquitate proscinditur, sitque magna ruina et pœne irreparabilis.

⁴⁰ Amicus noster et antiquorum patrum et posterorum nostrorum, Deus est. Ipse enim dixit: *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis, et effoderunt sibi cisternas dissipatas* ⁴¹. — Hoc loco frater Christus est per gratiam. Sed in domum fratris tui, absque præceptis quæ dedit nobis, ut copia esset ingrediendi in domum ejus, id est in cœlorum regnum, ne introeas si his inquam careas. Nam talis erat, qui ad nuptias introiit absque veste nuptiali, qui ligatis manibus ac pedibus de illo loco pulsus fuit. — Vel, frater noster hoc loco est angelorum chorus.

B Nam pro sua angelica natura ante transgressionem et lapsum diabolus et angelorum et nostri frater erat. Sed amicus noster Deus est. Jam vero melius est, proximiori veroque Deo nostro atque amico, prope et proximius habitare, quam ei qui ab illo procul se submovit, obsequi tanquam fratri, id est diabolo, ut cum eodem pereamus. — Melior est qui cohæret mihi per veram scientiam, quam qui mihi cohæret solius vi naturæ.

⁴² Hominis domus, est virtus. Nisi ergo hujus diligentem curam gerat, tentationum tempore ab ea excidit.

C ⁴³ Ficus hoc loco justitia Dei est, quam in se ipsis plantantes, aliisque surculos transplantandos cedentes, fructum ejus comedunt de manu Domini, qui solus justus est, et justitiam muneratur. Et iis, qui justitiam custodiunt, apud se positam, concedit justitiam illam quæ angelos ipsos justificat æterna justitiæ claritate. Quisquis Domini verbum custodit in corde suo, Dominum ipsum custodit, ne longe fiat ab eo. Porro honorabitur non modo nunc ab angelis, sed etiam in futuro sæculo ab angelorum creatore.

⁴⁴ Id est, non per illatum dedecus stultum revocabis a stultitia sua, sed potius eum docendo quanti dedecoris stultitia sit causa. Nam reprehensio in faciem objecta impudentiorem facit peccatorem.

D ⁴⁵ Dei verba partim ad filiorum, partim ad famulorum regendam vitam scripta fuerunt.

⁴⁶ Si est fortis in impietatibus, est etiam fortis in virtutibus. Et si fortis in impietatibus calumniatur pauperes, qui fortis est in virtutibus confortat pauperes. Ergo qui pauperes confortat ad participandas impietates, calumniatur eos apud Deum; id est vicissim criminatur, ut una pereant.

Vehemens pluvia non solum fruges pessumdat, verum etiam terræ faciem, quæ fruges profert, devastat. Est etiam mitis pluvia, quæ floridam facit

³⁹ v. 9. ⁴⁰ v. 10. ⁴¹ Jer. II, 13. ⁴² v. 15. ⁴³ v. 18. ⁴⁴ v. 22. ⁴⁵ v. 27. ⁴⁶ v. 3.

terræ faciem, nutriens ac vivificans fruges ejus. Et A
vehemens quidem, pessumdatis frugibus, homines
simul exstinguit; at mitis alendo fruges, hominum
vitam conservat.

⁴⁷ Est lex injusta, et item lex justa. Injusta ob-
temperantes sibi perdit; justa non modo longitu-
dinem dierum tribuit, sed etiam regni cœlorum sit
donatrix obtemperantibus sibi, quia lex Dei est.
Quisquis vero Deum amat, legem quoque ejusdem
amat; et quæ lex mandat, operatur. Jam quisquis
legi morem gerit, perturbationum quietem conse-
quitur et Dei agnitionem. Quod si legis amatores
muro se communiunt, nunc murus quietem a per-
turbationibus significat, et Dei scientiam; quæ so-
læ rationalem naturam custodire queunt.

⁴⁸ Si divitiæ sunt impiorum nequitia, viri autem
sapientes eas abjiciunt, patet nequitiam pessum-
dari a justis atque sapientibus, dum per spiritalem
doctrinam impuros ad virtutem reducant.

⁴⁹ Nequaquam lex preces cujusquam aversatur,
sed qui tulit legem Deus aversatur ejus preces
qui aurem suam avertit, quominus audiat legis
auctorem. Et Paulus ait: *Præscia autem Scriptura
futuri* ⁵⁰: pro eo ac dicat, Qui Scripturam dedit,
præsciebat futurum.

⁵¹ Qui sata in ejus corde a maligno mala non
confitetur Deo, aut Deo grato homini, non conse-
quetur felicem de maligno victoriam. Qui autem
confitetur, diligitur a Deo et ab angelis ejus. Et
C Jacobus ait: *Confitemini alterutrum peccata vestra,
ut sanemini* ⁵². Psalmista quoque ait: *Confitebor
adversus me injustitiam meam Domino, et tu remis-
sisti impietatem cordis mei* ⁵³.

⁵⁴ Iniqui regis proventus, iniquitates sunt et
falsa dogmata. Hæc enim eidem pendunt subditi
ejus. Calumniantur autem Deum, qui maligno obe-
diunt; quia non Deo, sed inimico ejus diabolo sub-
jecti sunt. Quia vero Deus odit diabolum ob per-
versa opera ejus, hic vicissim calumniatur homines
apud Deum. Qui odit lædere animam suam,
longum infiniti sæculi tempus vivet.

⁵⁵ Virum hic homicidam dicit diabolum. Qui
spondet pro injustitia, spondet pro Satana, qui
promittit ei vicissim, fructus iniquitatis se datu-
rum. — Gens iniqua, dogmata dæmonum sunt,
quibus non attendit bene institutus filius. Porro fi-
lium dicit pro mente. Qui vero menti impedimen-
tum ponit, quominus ad pravæ gentis nequitiam
semet abjiciat, is tanquam colli immortalæ orna-

εύθαλές τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, καὶ τρέφων καὶ ζω-
γονῶν τοὺς ἐν αὐτῇ καρπούς· καὶ ὁ μὲν λαύρος,
διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν καρπῶν ἀποκτείνει τοὺς
ἀνθρώπους, ὁ δὲ εἰρηνικὸς, διὰ τῶν καρπῶν ζω-
γοεῖ.

Ἔστι καὶ νόμος παράνομος, καὶ νόμος δίκαιος·
καὶ ὁ μὲν παράνομος τοὺς αὐτῷ πειθομένους ἀπο-
λεῖ· ὁ δὲ δίκαιος οὐ μόνον μακρότητα ἡμερῶν ὠφεῖ-
ται, ἀλλὰ καὶ βασιλείας οὐρανῶν πρόξενος γίνεται
τοῖς αὐτῷ ὑπέκουσιν, ὅτι τοῦ Θεοῦ ἐστι· πᾶς δὲ ὁ
ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ τὸν νόμον αὐτοῦ, καὶ
ποιεῖ τὰ τοῦ νόμου· πᾶς δὲ ὁ ποιῶν τὸν νόμον, ἀπά-
θειαν κτᾶται καὶ γινώσκει Θεοῦ· εἰ δὲ οἱ ἀγαπῶντες
τὸν νόμον, παραβάλλουσιν ἑαυτοῖς τείχος, νῦν τείχος
τὴν ἀπάθειαν σημαίνει καὶ τὴν γινώσκιν τοῦ Θεοῦ,
B ἄπερ μόνον πέφυκε φυλάσσειν τὴν φύσιν τὴν λο-
γικὴν.

Εἰ πλοῦτος ἀσεβῶν κακία, ἄνδρες δὲ σοφοὶ ἀπο-
λέουσιν αὐτὸν, δῆλον ὡς κακίαν ἀπολλύουσιν οἱ δι-
καιοὶ καὶ σοφοὶ, διὰ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας
τοὺς ἀκαθάρτους πρὸς ἀρετὴν ἐπανάγοντες.

Οὐχ ὁ νόμος βδελύσσεται τις τὴν προσευχὴν,
ἀλλ' ὁ δεδωκὸς τὸν νόμον Θεὸς, τοῦ ἐκκλίνοντος τὸ
οὖς αὐτοῦ, καὶ μὴ εἰσακούειν ποιῶντος τοῦ νόμου·
καὶ ὁ Παῦλος φησὶ· *Προειδούσα δὲ ἡ Γραφή τὸ
μέλλον*, ἀντὶ τοῦ, Ὅ τὴν Γραφὴν δεδωκὸς προφηεῖ τὸ
μέλλον.

Ὅ τὰ ἐνσπειρόμενα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ
πονηροῦ κακὰ, μὴ ἐξαγγέλλων αὐτὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ
ἢ Θεοφίλει ἀνθρώπῳ (24), οὐκ εὐδοκῆσεται ἐν τῇ
κατὰ τοῦ πονηροῦ νίκῃ· ὁ δὲ ἑξαγγέλλων ἀγαπη-
θῆσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ
ὁ Ἰάκωβός φησιν· Ἀλλήλοις ἐξαγγέλλετε τὰ πα-
ραπτώματα ὑμῶν, ὅπως ἰαθῆτε· καὶ ὁ Φαλμαδὸς
εἶπεν· Ἐξαγερέσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου Κυ-
ριῷ, καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου.

Αἱ πρόσοδοι τοῦ πονηροῦ βασιλείως, εἰσὶν αἱ κα-
κίαι καὶ τὰ ψευδῆ δόγματα· ταῦτα γὰρ αὐτῷ προσ-
οδεύουσιν οἱ βασιλευόμενοι ὑπ' αὐτοῦ· συκοφαντοῦνται
δὲ τῷ Θεῷ οἱ τῷ πονηρῷ πειθαρχοῦντες· ὅτι οὐ τῷ
Θεῷ, ἀλλὰ τῷ ἐχθρῷ αὐτοῦ τῷ διαβόλῳ ὑπόκεινται·
ἐπεὶ δὲ ὁ Θεὸς μισεῖ τὸν διάβολον διὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ
τὰ πονηρὰ, αὐτὸς πάλιν διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ συκο-
φαντεῖ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸν Θεόν· ὁ δὲ μισῶν
D ἀδικῆσαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν μακρὸν τοῦ ἀπερά-
του αἰῶνος χρόνον βιώνεται.

Ἄνδρα ἐνταῦθα φονέα τὸν διάβολον φησιν· ὁ δὲ
ἐγγυώμενος τὴν ἀδικίαν, ἐγγυᾶται τὸν Σατανᾶν.
ὑπισχνόμενος αὐτῷ ἐκεῖνος, τοὺς τῆς ἀδικίας ἀπο-
δώσειν καρπούς. — Ἔθνος παράνομον, τὰ δόγματα
τῶν δαιμόνων ἐστίν, οἷς οὐχ ὑπακούει ὁ παιδευθεὶς
υἱός· υἱὸν δὲ τὸν νοῦν φησιν· ὁ δὲ ἐποχὴν ποιῶν τοῦ
νοῦ τοῦ μὴ παραρίπτεσθαι ἐν τῇ τοῦ πονηροῦ ἔθνους
κακίᾳ, ὡς περιτραχῆλιον κόσμον προσενεῖ λαβεῖν τῇ

⁴⁷ v. 4. ⁴⁸ v. 8. ⁴⁹ v. 9. ⁵⁰ Gal. iii, 8. ⁵¹ v. 15. ⁵² Jac. v, 16. ⁵³ Psal. cxxi, 5. ⁵⁴ v. 16. ⁵⁵ v. 17.

(24) Videmus Origenis auctoritatem pro confitendo religiosi viri peccata. Item infra ad cap. cxi, vers. 24.

ἰδίᾳ ψυχῆ ἀφθαρτον ἐκ χειρὸς Κυρίου.

Ὁ καθάρων ἑαυτὸν ἐκ τῶν παθῶν, καὶ ἐργαζόμενος τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ψυχοτρόφου ἄρτου σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ ἐμπληθῆσεται· ὁ δὲ διώκων σχολὴν τοῦ μὴ ποιεῖν τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, πλησθῆσεται πενίας.

Οἱ νῦν ἐλεήμονες, ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι ἐλεθθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ γενόμενοι ἄγγελοι, ἄρξουσι τῶν βασκάνων καὶ πλουσίων ἀσεβῶν· τοιοῦτον δὲ ἀξίωμα καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὑπέσχετο δώσειν Κύριος, τὸ καθίσει αὐτοὺς ἐπὶ δώδεκα θρόνων, κρίνοντας δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ· θρόνος δὲ ἐστὶν ἐν ᾧ ὁ νοῦς καθέζεται, πλήρης γνώσεως πνευματικῆς, τοὺς πλανηθέντας ἀπὸ τῆς θεοσεβείας ἐπισυναγοῦσα· τὸ δὲ κρίνειν ἐνταῦθα, τὸ διδάσκειν σημαίνει· ὡς καὶ τὸ, Ἄνοιγε σὸν στόμα λόγῳ Θεοῦ, καὶ κρῖνε πάντα ὑγιῶς, ἀντὶ τοῦ, διδάσκα· ἅμα δὲ καὶ τοῦτο ἰστέον, ὅτι ὁ ἐλεήμων κρατήσας τοῦ βασκάνου, αὐτὸς μὲν οὐ γενήσεται βασκάνος, ἐλεήμονα δὲ μᾶλλον ποιήσει τὸν βασκάνον.

Ἐὰν ἀποθῶνται οἱ ἀσεβεῖς τὸ εἶναι ἀσεβεῖς, γενήσονται δίκαιοι· ἡ γὰρ ἀπώλεια νῦν τὴν ἀναίρεσιν τῆς ἀσεβείας σημαίνει· οὕτω καὶ Ματθαῖον τοῦ τελωνείου ἀπολέσας ὁ Κύριος, δικαιοσύνην αὐτῷ ἐχαρίσατο· πληθύνονται γὰρ οἱ δίκαιοι, ὅταν οἱ ἀσεβεῖς καταλείψωσι τὴν ἀσέβειαν, καὶ σὺν τοῖς δικαίοις γενήσονται δίκαιοι· στένουσι δὲ καὶ οἱ δίκαιοι καὶ ὀδυῶνται, ὀρώντες τοὺς ἀσεβεῖς ἐν τόπῳ τῆς ἀσεβείας ἰσταμένους, καὶ μὴ μετανοοῦντας.

CAP. XXIX.

Κρείσσων γὰρ ἀνὴρ ὁ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουσίᾳ Κυρίου ἐλέγχων, ἢ ὁ ἐν σκληρᾷ καρδίᾳ παραινῶν καὶ ὑπισχνόμενος συναπολαῦσαι αὐτῷ τῶν ἐν κακίᾳ· ἐξαπίνης γὰρ φλεγόμενου αὐτοῦ ἐν τῇ ὀρέξει τῶν παθῶν, ὁ ἐπὶ πάντας θάνατος, ἐπελθὼν ἐπὶ τοὺς κατ' αὐτῶν συμπράκτορας, οὐκ ἔστιν ἰασις τῇ ψυχῇ αὐτῶν· οὐκ εἶπεν δὲ, ὅτι παυσαμένης τῆς φλογὸς οὐκ ἔσται ἰασις, ἀλλὰ φλεγόμενου αὐτοῦ οὐκ ἔσται ἰασις, ὡς ἔχοντος δηλονότι τὰ τῶν παθῶν ὑπεκκαύματα, ξύλα, χόρτον, καλάμην· εἶπερ καὶ τοῖς καιόμενοις μετὰ τὸν καυτῆρα πέφυκεν ἡ ὑγεία προσγινεσθαι.

Ἐγκωμιαζομένων τῶν δικαίων ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐν τῇ τῆς κρίσεως ἡμέρᾳ, οἱ τῆς αὐτῶν μερίδος λαοὶ εὐφρανθήσονται· ὅσοι δὲ εἰσιν ὑπὸ τὰς ἀρχάς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου, οὗτοι πάντως τότε στένουσιν.

Πατέρα ἐνταῦθα τὸν Θεὸν φησιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοὺς κατὰ Χριστὸν ἐπονομαζομένους, ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ σοφίᾳ ἐπομένους τε καὶ μιμουμένους αὐτὸν, θεωρῶν αὐτοὺς, εὐφραίνεται ἐπ' αὐτοῖς· ποιμὴν δὲ ἐστὶν ἀγαθὸς νοῦς, ἀπαθεὶς λογισμὸς κεκτημένος· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκοῦν ἐριφός ἐστι λογισμὸς ἐμπαθής· καὶ πρόβατόν ἐστι λογισμὸς ἀπαθής· διὸ καὶ τοὺς ἐρι-

A tum parat animæ suæ de manu Domini recipiendum.

Qui se purgat animi perturbationibus, et Dei mandata exsequitur, nutritore animarum pane, sapientia nimirum et agnitione Dei, saturabitur.

⁸⁶ Qui vero otium sectatur, quominus Dei mandata exsequatur, is quidem inopia obruetur.

⁸⁷ Qui nunc sunt misericordes, in futuro sæculo misericordiam a Deo nacti, factique angeli, imperabunt invidis et impiis divitibus. Hanc dignitatem daturum se spondebat discipulis Dominus, nempe sessuros eos super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israelis ⁸⁸. Thronus autem est in quo mens sedet, plena scientiæ spiritalis, quæ a religione devios reducit. Judicare autem hoc loco, docere significat. Ut illud: *Aperi os tuum verbo Dei, et integre de omnibus judica* ⁸⁹, id est doce. Simul et hoc sciendum est, quod si misericors vincat invidum, ipse quidem non fiet invidus, sed illum misericordem potius faciet qui erat invidus.

⁹⁰ Si impietatem suam deponent impii, justii fient. Nam perditio hoc loco, iniquitatis extinctionem significat. Sic Matthæum de telonio exterminatum Dominus justitia donavit. Multiplicantur enim justii, cum impii impietatem omiserint, et cum justis justii fient. Interim gemunt dolentque justii, quandiu impios vident in impietatis loco consistere, et nondum resipiscere.

⁹¹ Melior est enim vir qui cum disciplina et monitis Domini reprehendit, quam qui duro corde animos peccatori addit, promittens insuper se fore ei sordalem gaudii mali. Repente enim, dum ille in passionum appetitu exæstuat, decreta omnibus morte, ingruente ejus complicitibus, medela non supererit animæ ipsorum. Non autem dixit: Cessante flamma haud fore medelam; sed ipsi exæstuant non fors medelam, habenti cupiditatum incentiva, ligna, fenum, stipulam. Nam et ambustis post cauterem solet sanitas redire.

⁹² Laudatis a Domino justis in judicii die, qui sunt in illorum factione populi lætabuntur. Quotquot autem sunt sub principatibus et potestatibus ac rectoribus hujus mundi, hi omnino tunc ingemiscunt.

⁹³ Patrem hic dicit Deum. Deus autem et Pater Domini nostri Jesu Christi, illos qui a Christo sunt denominati, et verbo atque opere ac sapientia illum subsequuntur et imitantur, aspiciens, lætatur in ipsis. Pastor vero bonus, est mens, imperturbatas cogitationes habens. Quod si ita est, ergo lætus est cogitatio vitiosa; ovis autem, cogitatio ingenua. Propterea Dominus hædos collocat in sini-

⁸⁶ v. 19. ⁸⁷ v. 22. ⁸⁸ Luc. xii, 30. ⁸⁹ Prov. xxxi, 9. ⁹⁰ v. 27. ⁹¹ v. 1. ⁹² v. 2. ⁹³ v. 3.

stra parte, oves in dextra : hædos dicens eos, qui A habent cogitationes vitiosas. Sic etiam habentes zizania, vocabulo zizaniorum appellavit; et habentes triticum, dixit triticum; nempe a pessima vel optima qualitate eos denominans. Tale est et Pauli dictum : *Charitas non inflatur*⁶⁴, id est, qui charitatem habet.

⁶⁸ Christus quidem erigit rationalem naturam mandatis suis; scelestus vero Antichristus ad perniciem concitat humanum genus.

⁶⁶ Ubique verbum *judicare* dicitur pro *docere*. Nam et qui inter duos vel plures de aliquo negotio iudicat, iis æquitatem docet, et ab iniquitate absterret. Similiter et in virtutibus et in quavis re bona, *judicare* pro *docere* dicitur. Virum autem hic iudicantem gentes, Petrum dicit, qui mundum universum docuit Christi fidem ac religionem. Paulum item et reliquos per tempora magistros. At virum pravum dicit Theudam, et Judam, et Samosatensem, et eorum sententiæ homines. De pravo quidem homine ait David^{67, 68} : *Super eum ridebunt, et dicent : Ecce homo qui non posuit Deum adiutorem suum.*

Viri sanguinum dæmones sunt, qui homines in Christo viventes sanguinis effusione occidunt.⁶⁹ Recti autem exquirent animam ejus. Hi sunt qui illorum acta et cogitata, mente et opere imitari volunt.

Revera insanus iracundiam suam continere nequit. Hic (sapiens) autem dispensat per partes, id est, in rebus justis irascitur.⁷⁰ Et ad simpliciores quidem dicendum est hoc. Ad doctiores autem : qui cum longanimitate consumit iracundiam per partes.

⁷¹ Observantibus legem enarrator erit Dominus in regno : transgressoribus non erit enarrator sed punitor.

Neminem suapte natura durum esse demonstrat dictum illud : Nam etsi intellexerit, non obediit⁷². Qui enim suapte natura durus est, nihil rectum intelligit.⁷³ Hoc autem aio propter Pharaonem induratum contra Israel, et non verbis sed castigationibus eruditum.

⁷⁴ Si luxu indulgere, peccare facit; quisquis D vero facit peccatum, servus est peccati; profecto omnis luxuriosus servus est peccati. Extrema vero die haud leviter sui causa dolebit.

Contumeliosos humiliat Dominus, humilibus autem gloriam tribuit. — ⁷⁵ Contumeliam hic dicit pro nequitia, quia reapse contumeliam et ruinæ depressionem nequitia auctoribus suis conferet in

⁶⁶ I Cor. xiii, 4. ⁶⁸ v. 4. ⁶⁹ v. 9. ⁷⁰ Psal. li, 8. ⁷¹ v. 10. ⁷² v. 11. ⁷³ v. 18. ⁷⁴ Prov. xix, 19. ⁷⁵ v. 21. ⁷⁶ v. 25.

(25) Animadvertit quomodo Origenes dicat Petrum fidei ac religionis existisse mundo magistrum.

(26) Quo pacto Samosatensem (si Paulum intelligit) nominat Origenes, qui aliquanto senior illo fuit, intra idem tertium Christi sæcu-

lous ὁ Κύριος ἴστησιν ἐξ ἀριστερῶν, τὰ δὲ πρόβατα ἐκ δεξιῶν· ἐρίφους λέγων τοὺς κεκτημένους λογισμοὺς ἐμπαθεῖς· οὕτω καὶ τοὺς ἔχοντας τὰ ζιζάνια, ζιζάνια προσηγόρευσε· καὶ τοὺς τὸν σίτον ἔχοντας, σίτον, ἀπὸ τῆς χειρίστης καὶ ἀρίστης ἕξεως ὀνομάσας αὐτούς· τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ παρὰ τῷ Παύλῳ λεγόμενον· Ἡ ἀγάπη οὐ κερπερεύεται, ἀντὶ τοῦ, ὁ ἔχων τὴν ἀγάπην.

Ὁ μὲν Χριστὸς ἀνίστησι τὴν φύσιν τὴν λογικὴν διὰ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ· ὁ δὲ παράνομος Ἀντίχριστος, πρὸς ἀπώλειαν ἐρεθίζει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων.

Ἐν παντὶ τὸ κρῖνειν, διδάσκειν λέγεται· καὶ γὰρ ὁ μεταξὺ δύο ἢ καὶ πλείονων, περὶ ἐνὸς πράγματος κρῖνων, διδάσκει τὸ δίκαιον, καὶ ἀπέχεσθαι ἀδικίας· ὡσαύτως καὶ ἐπὶ ἀρετῶν, καὶ ἐπὶ πάντοιοι ἀγαθῶν, τὸ κρῖνειν διδάσκειν λέλεκεται· ἄνδρα δὲ ἐνταῦθα κρῖνειν ἔθνη, τὸν Πέτρον φησὶ, τὸν τὴν οἰκουμένην διδάξαντα τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καὶ εὐσέβειαν (25)· καὶ Παῦλον, καὶ τοὺς λοιποὺς μετέπειτα διδασκάλους· ἄνδρα δὲ φαῦλον, τοὺς κατὰ θεοῦδαν καὶ Ἰουδαίαν, καὶ Σαμοσατέα (26), καὶ τοὺς τούτων ὁμόφρονες· ἐπὶ δὲ τὸν φαῦλόν (27) φησὶν ὁ Δαυὶδ· Καὶ ἐπ' αὐτὸν γελάσσονται, καὶ ἐροῦσιν· Ἴδοὺ ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἔθετο τὸν θεὸν βοηθὸν αὐτοῦ.

Ἄνδρες αἱμάτων οἱ δαίμονες εἰσιν, οἱ τοὺς ἐν Χριστῷ ζῶντας ἐκχύσει αἵματος ἀποκτείναντες· οἱ δὲ εὐθεῖς ἐκζητήσουσι ψυχὴν αὐτοῦ· οὗτοι οἱ τὰ αὐτῶν πρακτέα καὶ νενοημένα ποιῆσαι καὶ νοῆσαι βουλόμενοι.

Ὅντως ὁ ἄφρων ἀκράτητον ἔχει τὸν θυμὸν αὐτοῦ· οὗτος δὲ ταμιεύεται κατὰ μέρος, ἤγουν ἐπὶ τοῖς δικαίοις ὀργιζόμενος πράγμασι. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀπλουστέρους λεκτέον τοῦτο· πρὸς δὲ τοὺς σπουδαίους, ὁ διὰ τῆς μακροθυμίας καταναλίσκων τὸν θυμὸν κατὰ μέρος.

Τοῖς μὲν φυλάξαι τὸν νόμον ὑπάρξει ἐξηγητῆς ὁ Κύριος ἐν τῇ βασιλείᾳ· τοῖς δὲ παρανομήσασιν, ἐξηγητῆς μὲν οὐκ ὑπάρξει, κολαστῆς δὲ ὑπάρξει.

Ὅτι οὐδεὶς κατὰ φύσιν σκληρὸς, παρίστησι τὸ, Ἐὰν γὰρ καὶ νοῆσῃ οὐκ ὑπακούσεται· ὁ γὰρ κατὰ φύσιν σκληρὸς, οὐκ ἂν ὀρθόν τι νοῆσοι ποτέ· τοῦτο δὲ λέγω διὰ τὸν Φαραῶν σκληρυνθέντα ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ, καὶ οὐ λόγους ἀλλὰ μάστιγι παιδευθέντα.

Εἰ τὸ κατασπαταλᾶν, ἀμαρτάνειν ποιεῖ, πᾶς δὲ ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν δούλος ἐστὶ τῆς ἀμαρτίας, πᾶς ἄρα ὁ σπαταλῶν δούλος ἐστὶ τῆς ἀμαρτίας· ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ οὐκ ὀλίγα ἐφ' ἐαυτῷ ὀδυνηθήσεται.

Υβριστὰς ταπεινοὶ Κύριος, ταπεινοὺς δὲ δίδωσι δόξαν.— Υβριν τὴν κακίαν φησὶν· ὕβριν δὲ καὶ ταπεινώσιν ἀπωλείας προσξενεῖ ἡ κακία τοῖς πράττουσιν αὐτὴν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· τοὺς δὲ τα-

lum? Sane in codice nomen Origenis huic quoque fragmento appingitur; sed nihil vetat quominus, vel amanuensius mendum sit, ut in catenis facile usu venit, vel qualibet interpolatio.

(27) cod. Παῦλον.

πεινόφρονας ἢ δόξα, ἣν ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐν ὕμνοις καὶ τηρήσει τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ, δοξάσει αὐτούς· δόξα γὰρ Θεοῦ τὸ ποιεῖν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ· καθὼς αὐτὸς φησιν ὁ Κύριος ἄλλ' ἢ, *Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω· ἢ δὲ κακία ὑβριν λογικῆς ψυχῆς προξενεῖ.*

Κλέπτην οὐκ ἄλλον τινά, εἰ μὴ τὸν διάβολον λέγει· ὁ δὲ μεριζόμενος, ἤγουν μέρος μὲν τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων τηρῶν, μέρος δὲ τοῦ πονηροῦ ποιῶν, οὗτος μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν· μικρὸν γὰρ ὅσον καὶ τέλειον αὐτὸν κλέψας ὁ διάβολος, θύσει ἑαυτῷ. Ὁ κλέπτης γὰρ, φησιν, οὐκ ἔρχεται, εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ. — Ὁρκον εἶπε τὸν νόμον· ὡσπερ γὰρ ὁ ὄρκος τίθησι τὸν Θεὸν ἐν ψυχῇ, οὕτω καὶ ὁ νόμος εἰσάγει Θεὸν εἰς ψυχὴν· καὶ ὅν τρόπον πάλιν ἀναιρεῖ ἢ ἐπιτοκία Θεὸν ἐκ ψυχῆς, οὕτω καὶ ἡ παρανομία ἐκβάλλει Θεὸν ἀπ' αὐτῆς. Ἐάν οὖν, φησι, νόμου τεθέντος ἀκούσαντες μὴ ἐξαγορεύσωσιν ἑαυτῶν τὰς ἁμαρτίας, φοβηθέντες καὶ αἰσχυνθέντες ἀνθρώπους, ὑποσκελισθήσονται πρὸς ἀπώλειαν· οὕτω φησι καὶ ὁ Δαυὶδ· *Ἐἶπα· Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου· καὶ ὁ Λέγε σὺ πρῶτος τῆς ἁμαρτίας σου, ἰνὰ δικαιωθῆς· καὶ πάλιν ὁ Σολομὼν φησιν· Ὁ ἐπικαλύπτων ἀσέβειαν αὐτοῦ, οὐκ ἀγαπηθήσεται.*

Ἅσσοι κατορθοῦμεν τὰς ἐντολάς, θεραπεύομεν τοὺς ἀγγέλους· αὐτοὶ γὰρ εἰσιν οἱ ἡγούμενοι ἡμῶν (28), ἀπ' ἀρχῆς λαθόντες ἡμᾶς, ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, καὶ ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων αὐτοῦ· ἐν δὲ τῷ θεραπεύειν ἡμᾶς τοὺς ἡγουμένους ἡμῶν ἀγγέλους, ἐν τῷ θελήματι τοῦ Κυρίου, ἐν τῇ κρίσει δίκαιον ὑπάρξει ἡμῖν παρὰ τοῦ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὅτε κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ· εἰ γε πᾶσαν τὴν κρίσιν ὁ Πατὴρ δέδωκε τῷ Υἱῷ.

CAP. XXXI.

Ἀνδρεία ἐστὶν ἕξις ἀρίστη λογικῆς ψυχῆς, καθ' ἣν τῶν ἀντικειμένων αὐτῇ κερράτηκεν ἐχθρῶν.

Νικήσαντες τὴν ἀντικειμένην δύναμιν, σκυλεύομεν αὐτὴν, τοὺς περὶ αὐτῆς λόγους μαθητῶντες· ἵνα τὰ κατ' αὐτὴν φαῦλα δῆλα ποιήσαντες, ἀπαγίδευται μέντοι, μὴ μόνον οἱ ἀπλούστεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ συλλαγωγηθέντες βραδύως ἐκφεύγωσιν ἀπ' αὐτῆς.

Μηρύεται τὸ ἔριον καὶ λίνον ψυχῆ, τοὺς περὶ ἐμφύχων καὶ ἀψύχων λόγους γυμνάζουσα· ἢ τοὺς περὶ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς ἐξετάζουσα λόγους· ἢ τὴν περὶ σωμάτων καὶ ἀσωμάτων θεωρίαν διὰ τῆς πρακτικῆς ἔλλουσα πρὸς αὐτὴν ἕξεως.

Ἡ καὶ τὴν ἐκ νυκτὸς ἀνισταμένην ψυχὴν, γρηγοροῦσαν εὐρίσκει ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος νυμφίος· πάντως δὲ καὶ προσευχομένην τοῦ μὴ ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμὸν, λέγουσαν τὸ, Ἠγρύπνησα καὶ ἐγενόμην ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος· βρῶμα δὲ ἐστὶ ψυχῆς, ἢ μελέτη τῶν θείων λόγων· ἔργα δὲ, αἱ ἀρεταί·

die iudicii. At humiles ipsa gloria, qua Deum glorificaverunt hymnis, et mandatorum observantia, extollet. Gloria enim Dei est præceptis ejus obedire. Quemadmodum ipse dicit Dominus: *Honorantes me honorabo* 76. Nequitia vero contumeliam rationali animæ infert.

Furem haud alium dicit quam diabolum. Qui vero in partes scinditur, id est partim quidem mandata Dei exsequitur, partim vero maligni, hic animam propriam odit. 77 Sed hunc propediem totum suffurans diabolus, sibi immolabit. *Fur enim*, inquit Christus 78, *non venit nisi ut furetur et mactet, et perdat.* — Jusjurandum dixit legem. Sicut enim jusjurandum Deum in anima ponit, sic etiam lex Deum in animam inducit. Et quemadmodum perjurium Deum ex anima delet, ita legis violatio Deum ex illa abigit. Si ergo stante lege, peccata sua confiteri noluerint, metu ac pudore hominum, exitialiter subvertentur. Sic ait et David: *Dixi: Confitebor adversus me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* 79. Et: *Dic tu prior peccata tua, ut justificeris* 80. Item Salomon ait: *Qui operit iniquitatem suam, non prosperabitur; qui autem enarrat et vituperat, hic diligitur* 81.

εὐδοθήσεται· ὁ δὲ ἐξηγούμενος καὶ ἐλέγχων

82 Quicumque mandata Dei observamus, angelos demeremur. Ipsi duces nostri sunt, suscepta ab initio tutela nostra, cum dividebat Altissimus gentes, statuebatque fines populorum secundum numerum angelorum Dei. Age vero demerendo duces nostros angelos, Domini que voluntate adimplenda, justum a Domino præmium illa die consequemur, quam mundum judicabit cum justitia: quandoquidem omne iudicium Pater Filio tradidit.

83 Fortitudo est optima qualitas animæ rationalis, qua adversantes sibi inimicos anima superat.

84 Superata adversaria potentia, manubias inde capimus, litteraturam ejus discendo: ut vitia ejus palam facientes, non modo caveant a laqueis simpliciores, sed etiam quotquot irretiti fuerant facile effugiant.

85 Lanam linumque net anima, cum animatarum et inanimatarum doctrinas meditatur: vel cum practicæ et physicæ scrutatur methodos: vel cum incorporeorum theoriam practica ad se trahit consuetudine.

86 Noctu exsurgentem animam, vigilem invenit sponsus justitiæ sel, nec non enixe orantem ut ne in tentationem incidat, dicentemque: *Vigilavi et facta sum velut passer solitarius* 87. Est autem cibus animæ, meditatio divinorum eloquiorum: opera, sunt virtutes; ancillæ, sensus. Hæc ergo con-

76 I Reg. II, 30. 77 v. 24. 78 Joan. x, 10. 79 Psal. XXXI, 5. 80 Isa. XLIII, 26. 81 Prov. XXVIII, 13. 82 v. 26. 83 v. 10. 84 v. 11. 85 v. 15. 86 v. 15. 87 Psal. CI, 8.

(28) Observa Origenis testimonium de custodibus hominum angelis.

fert domicilio suo corporali æstimabilior pretiosis lapidibus anima.

⁸⁸ Animam viri frugi dicit Ecclesiam, lignum scientiæ et lignum vitæ habentem; scientiæ ut legis, vitæ ut verbi. Ipsa enim est Ecclesia quæ de latere Christi processit, ejusque sponsa inventa est, pudica et fortis mulier, fidem huic servans, eumque sponsum de cælis iterum exspectans.

⁸⁹ Fusus, est pura mens, virtutem virtuti aggregans, et dogma dogmati: vel sermo externe prolatus, qui ex mente deducit spiritalem theoriam.

⁹⁰ Mens non proficiet, neque theoriam incorporum assequetur, nisi interiora sua recte composuerit. Nam proprii status perturbatio, solet mentem eo revocare, unde discesserat. Sed tranquillitatem cupiditatum adeptæ, demorabitur in contemplatione, et domesticarum rerum curam seponet: sunt enim omnes vestiti familiares ejus: favor, lenitate et humilitate; cupiditas, temperantia atque continentia.

⁹¹ Otiosas escas, et quæ pigros ad regnum consequendum reddunt homines simpliciores aut ineptiores, fidelis ac religiosa anima non comedit; et ne gustat quidem, si forte illorum cupiditas ei accidat. Porro iniquitates dicit escas otiosas.

⁹² Fallaces gratiæ sunt et vana pulchritudo. Stultissima quæque anima non vana cogitat et imaginatur, quod sibi est libitum, sed etiam in opus conferre aggreditur meditatum suum. Quod si initium sapientiæ est timor Domini, merito anima sapientiam adeptæ, timorem Domini commendat, qui et talis scientiæ conciliator fuit.

ADDITAMENTUM (29).

^{93, 94} Norunt enim, eum agendarum rerum scientiam possidere, et in propria potestate habere alumnos suos. Aiunt itaque, tanquam eo capto, hisce dominamur. Alioqui vero possessio justæ viri est sapientia, prudentia, intelligentia atque virtus. Occupant autem ejusmodi possessionem improbi, si quando justo suadent ut aliquid a Deo vetitum perpetret: nempe ut mens peccato excæcata, a sancta hujusmodi possessione excidat.

⁹⁵ (30) Sapienti justo difficilia quoque negotia sunt facilia. At ei qui aliter se habet, facilia etiam et solatium quoddam habentia, difficilia evadunt.

⁹⁶ Theoreticam doctrinam habent, sed excelsum nihil.

⁸⁸ v. 16. ⁸⁹ v. 19. ⁹⁰ v. 21. ⁹¹ v. 27. } ⁹² v. 30. ⁹³⁻⁹⁴ cap. 1, 13. ⁹⁵ cap. x, 8; ⁹⁶ v. 21.

(29) Cod. Octob. 117, p. 16.

θεραπευαίνεις δὲ, αἱ αἰσθήσεις· ταῦτ' οὖν παρέχει ἡ τιμιωτέρα λίθων πολυτελών ψυχὴ τῷ σωματικῷ αὐτῆς οἴκῳ.

Τὴν τοῦ σπουδαίου ψυχὴν φησὶν ἔχουσαν Ἐκκλησίαν ξύλον γνώσεως καὶ ξύλον ζωῆς· γνώσεως μὲν ὡς νόμου, ζωῆς δὲ ὡς λόγου· αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ ἐκ πλευρᾶς Χριστοῦ προελθοῦσα, καὶ νόμφη τοῦτου εὐρεθείσα, ἡ σώφρων καὶ ἀνδρεία γυνὴ, ἡ τὴν πίστιν τοῦτου τηρήσασα, καὶ τοῦτον νυμφίον ἀπ' οὐρανῶν πάλιν προσδοκῶσα.

Ἄτρακτός ἐστι νοῦς καθαρὸς, συμπλέκων ἀρετὴν ἐπ' ἀρετῆν, καὶ δόγματι δόγμα· ἡ λόγος προφορικῶς, ἔλκων ἀπὸ τοῦ νοῦ πνευματικὴν θεωρίαν.

Οὐκ ἂν προέλθοι νοῦς, οὐδὲ ἐν θεωρίᾳ γένοιτο τῶν ἀσωμάτων, μὴ τὰ ἐνδον διορθωσάμενος· ἡ γὰρ παραχῆ τῶν οικείων ἐπιστρέφειν αὐτὸν εἰσιθε πρὸς τὰ ἀφ' ὧν ἐξελήλυθεν· ἀπάθειαν δὲ κτησάμενος, χρονίσει τε ἐν τῇ θεωρίᾳ, καὶ αὐ φροντίσει τῶν ἐν οἴκῳ· ἐνδέδυνται γὰρ πάντες οἱ παρ' αὐτῆς· ὁ μὲν θυμὸς, πραότητα καὶ ταπεινοφροσύνην· ἡ δὲ ἐπιθυμία, σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν.

Σίτα ὀκνηρὰ, τὰ ὀκνοποιοῦντα τυχεῖν τῆς βασιλείας τοῦς ἀπλουστέρους καὶ ἀφειλεστέρους, ἡ εὐγνώμων καὶ θεοφιλὴς ψυχὴ οὐκ ἐσθίει, οὔτε μὴν τούτων γεύεται, εἰ τάχα τύχοι αὐτῶν ἐπιθυμησαί· τὰς κακίας γὰρ φησὶ σίτα ὀκνηρὰ.

Ψευδεῖς ἀρέσκειαί, καὶ μάταιον κάλλος. Ἡ ἀφρονεστάτη ψυχὴ οὐ μόνον ἐννοεῖ καὶ φαντάζεται τὸ αὐτῇ ἀρεστὸν, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἐγχειρεῖ πληρῶσαι τὴν θεωρίαν· εἰ δὲ ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου, δικαίως ἡ τυχοῦσα σοφίας ψυχὴ αἰνεῖ τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ὃς γέγονεν αὐτῇ τῆς τοιαύτης γνώσεως πρόξενος.

Ἰσασι γὰρ ὅτι τὴν μὲν περὶ τὰ πρακτέα κέκτηται γνῶσιν, ἀρετῆς μὲν αἴρεσιν, φυγὴν δὲ κακίας, καὶ ὅτι κτήσιν ἔχει τοῦς διδασχομένους ὑπ' αὐτοῦ· φασὶν οὖν ὡς αὐτὸν ἐλόντες, καὶ τούτοις χειροῦμεθα· ἄλλως δὲ κτήσις τοῦ δικαίου, σοφία καὶ φρόνησις, σύνεσις τε καὶ ἀρετὴ· καταλαμβάνονται δὲ τὴν κτήσιν ταύτην οἱ ἀσεβεῖς, πείθοντες τὸν δίκαιον ποιῆσαι τι τῶν ἀπηγορευμένων Θεῷ· ἵνα τυφλωθεῖς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας ὁ νοῦς ἐκπέσῃ τῶν ἁγίων τούτων κτημάτων.

Τὸ μὲν συνετῶ δικαίῳ, καὶ τὰ δυσχερῆ τῶν πραγμάτων εὐκόλα γίνεται· τῷ δὲ ἐτέρως ἔχοντι, καὶ τὰ εὐκόλα καὶ ἀνάψυξιν τινα ἔχοντα, δυσχερῆ καθίσταται.

Λόγον γὰρ ἔχουσι θεωρημάτων ἐπιστήμονα, μηδὲν ἔχοντες ὑψηλόν.

(30) Cod. Reg. 77, p. 310.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΕΙΣ ΤΑ ΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΣΜΑΤΩΝ.

ORIGENIS

SCHOLIA IN CANTICA CANTICORUM⁽¹⁾.

(Ex Catena Vaticana cui titulus : Προκοπίου Χριστιανοῦ σοφιστοῦ εἰς τὰ ἄσματα τῶν ἀσμάτων ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομὴ ἀπὸ φωνῆς Γρηγορίου Νύσσης καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ὀριγένους τε καὶ Φιλωνος τοῦ Καρπαθίου, Ἀπολιναρίου, Εὐσεβίου Καισαρείας, καὶ ἑτέρων διαφόρων, ἦρτον Διδύμου, τοῦ ἀγίου Ἰσιδώρου, Θεοδορήτου καὶ Θεοφίλου. — Mai, Class. Auct., t. IX.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Φιλησάτω με ἀπὸ φιλημάτων στόματος αὐτοῦ.

Μὴ διὰ προφητῶν με μνηστευσάτω, φησὶν, δι' αὐτοῦ δὲ ὁμιλησάτω, κατ' αἰσθησιν πνευματικῆν· δι' ἧς ὁ Ἰωάννης φησὶ· Καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· ταῦτα δὲ φησὶν ὡς τῶν προφητῶν εἰπόντων ἀκούσασα· Ἐπεθύμησεν ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· καὶ ἀλλαχοῦ· Ὁν τρέπον εὐφρανθήσεται νυμφίος ἐπὶ νύμφην, οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοί. Ὅσακις δέ τι ζητοῦντες θεῖον δόγμα καταλαμβάνομεν, καταπεφιλησθαί ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ νυμφίου νομίζομεν· ἐν ᾧ δὲ ἀπορούμεν, ὑπολάβωμεν ἐχόμενοι λέγειν τὸ, Φιλησάτω με ἀπὸ φιλημάτων στόματος αὐτοῦ.

Ἐπιθυμῶντες ἄρα οἱ μαστοὶ σου ὑπὲρ οἶνον, καὶ ὀσμὴ μύρων σου ὑπὲρ πάντα τὰ ἀρώματα.

Ἦγουν αἱ ἀρεταὶ σου ὑπὲρ τὰς παρ' ἡμῖν ἀρετὰς κατὰ τὸ, Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ· ἔστι γὰρ αὐτοσοφία καὶ δικαιοσύνη· ἡμεῖς δὲ κατὰ μέθεξιν σοφοὶ τε καὶ δίκαιοι, κατὰ προαίρεσιν τε καὶ δύναμιν, ἐν τῇ τούτων εὐωδίᾳ γινόμενοι

Μύρον ἐκκενωθὲν ὀνομά σου. Διὰ τοῦτο νεάνιδες ἠγάπησάν σε.

Τὰχα προφητεύου (2) τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ τὴν τὸν κόσμον πληρῶσασαν δύναμιν, κατὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν· ὥστε γενέσθαι κατὰ τὸν Παῦλον οἷς μὲν ὀσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, οἷς δὲ ζωῆς εἰς ζωὴν, εἶπεν ἂν ἡ νύμφη, Διὰ τοῦτο πάντες ἠγάπησάν σε· ἀλλ' οὐ μόνον αἱ νεάνιδες ὁσημέραι ἀναγεοῦμεναι, καὶ μὴ ἔχουσιν ῥυτίδα ἢ σπῆλον· ἐξεκνώθη δὲ, ὡς μηκέτι σιωπᾶσθαι κατακεκλεισμένον ἐν ἀπορήτοις.

Εἰσήγαγέ με ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ ταμεῖον αὐτοῦ.

Ἦγουν ἀδύνατον (3) τὴν ἀξιέραστον λέγει ψυχὴν ἢ Ἐκκλησίαν ἢ τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ Χριστοῦ· εἰς ὃ Παῦλος εἰσελθὼν ἔφη· Ἡμεῖς δὲ τοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· τίνα δὲ

¹ Joan. i, 4. ² Psal. XLIV, 12. ³ Isa. LXII, 5.

(1) Hæc scholia, qualia ab illustrissimo Mai exscripta sunt, ipsi nos protulimus, mendis scilicet non semel insanabilibus deturpata. Latine etiam reddere conati sumus, quamvis sæpe sæpius divinando potiusquam interpretando opus fuerit : fa-

Α

CAPUT PRIMUM.

VERS. 1. Osculetur me osculis oris sui.

Ne me per prophetas in uxorem sibi poscat, inquit, sed ipse mihi loquatur, secundum sensum allegoricum. In hoc sensu dixit Joannes : *Et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ* ¹. Hæc autem dixit sponsa, ut pote quæ prophetas loquentes audiverat : *Concupivit rex decorem tuum* ², et alibi : *Quemadmodum lætabitur sponsus cum sponsa sua, sic lætabitur Dominus tecum* ³. Si quando, divinum aliquod dogma scrutantes, mente illud comprehenderimus, Sponsum nos osculis oris sui osculari reputemus ; cum vero, mentis inopes, hæsitamus, tunc dubio laborantes, nobis dicendum esse intelligamus : *Osculetur me osculis oris sui*.

Quia meliora sunt ubera tua vino, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata.

Quasi diceret : « Virtutes tuæ supra virtutes nostras, » juxta illud : *Operuit cælos virtus ejus* ⁴. Est enim essentialis sapientia et justitia, nos vero per participationem sapientes sumus et justii, illarum virtutum fragrantia communicationem accipientes in quantum valemus et volumus.

VERS. 2. Oleum effusum nomen tuum : ideo adolescentulæ dilexerunt te.

Forte prophetizans nominis Jesu Christi virtutem, quæ orbem terrarum implevit post ejus adventum, ita ut fieret, juxta S. Paulum, *aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam* ⁵, dicere potuisset sponsa : *Ideo omnes dilexerunt te* ; omnes, inquam, non solum autem adolescentulæ quotidie renovatæ, neque rugam neque maculam habentes⁶. *Effusum autem est (nomen tuum)*, quia non jam in ineffabilibus arcanis conditum reticetur.

VERS. 3. Introduxit me rex in cellaria sua.

Loquitur de impenetrabilibus arcanis animæ amore dignæ, aut Ecclesiæ, aut regni Christi : in quod mysterium Paulus penetrans dixit : *Nos autem sensum Christi habemus, ut sciamus quæ*

⁴ Habac. III, 5. ⁵ II Cor. II, 16. ⁶ Ephes. V, 27.

cuius temerarium, ignoscendum tamen, modo, quod speramus, sciverint ignoscere lectores. EDIT.

(2) Lego, meo periculo, προφητεύουσα. EDIT.

(3) Forte leg. ἄδύνατον. EDIT.

a Deo donata sunt nobis⁷. Quæ autem sunt hæc? Quæ oculus non vidit nec auris audivit, neque in cor hominis ascenderunt; talia enim præparavit Deus iis qui diligunt illum⁸. In cellario enim sponsi omnes thesauri sapientiæ ac scientiæ sunt absconditi⁹. Ipsa enim sponsa, ut præcedens alias juvenculas, introducta est, et astitit, ut regina, a dextris regis, in vestitu deaurato, juxta David¹⁰, qui de adolescentulis dixit: Virgines adducentur regi post eam¹¹, et ea quæ sequuntur.

VERS. 3. Diligam ubera tua super vinum; rectitudo dilexit te.

Quasi diceret: Etsi nunc per infirmitatem nostram, super mammæ tuas, o Sponse, vinum amemus; quando emendati erimus, super vinum mammæ tuas amabimus. — Vinum porro lætificans, legis præcepta sunt; perfectio autem, Sponsi mammæ; deinde ut explicaret cur non forma diligatur, ait, Rectitudo dilexit te. Nos autem vias nondum nostras rectas fecimus.

VERS. 4. Nigra sum et formosa, filia Jerusalem, sicut tabernacula Cedar, sicut pelles Salomonis.

Hæc autem dicit Ecclesia gentium animabus Jerusalem, sive ipsi Jerusalem, nigredinem illius agnoscenti, eo quod ex patribus nec illustribus nec illuminatis orta sit, proptereaque nigro colori, sive tenebris comparatur. Pulchra autem facta per verbum quod recepit, assimilatur tentoriis Salomonis, aliisque splendoribus quos possedit in gloria sua.

VERS. 5. Nolite me considerare, quod fusca sim, quia desepxit me sol.

Scilicet quia obscuratam peccato Christus desepxit ob incredulitatem; quem quidem justitiæ solem appellant Scripturæ.

VERS. 5. Filii matris meæ pugnaverunt in me, posuerunt me custodem in vineis; vineam meam non custodivi.

Scilicet discipuli Christi cupientes docendo purificare me a perversis consiliis quæ contra illum iniveram, suggestionibusque dæmonum in hæc operam conferentium, his pugnavant in me, ejusdem ac ego matris filii, libertatis dico: siquidem illi, per electionem separati, assumpti sunt, ego autem testamentum secundum cælestem Jerusalem accepi, et per promissionem regenerata sum. Non vero illam prius quidem custodem posuerunt, postea autem impugnaverunt: sed prius impugnantes, idoneam illam fecerunt ut in vineis custos poneretur.... Moyses autem ille et prophetæ, quorum unusquisque ager erat plenus cui benedixit Dominus.....

VERS. 7. Si ignoras te, o pulcherrima inter mulieres, egredere, et abi post vestigia gregum, et pasce hædos tuos juxta tabernacula pastorum.

Pervulgatum illud apud Græcos dicitur, Nosce teipsum, a sapiente Salomone præoccupatum est.

⁷ I Cor. II, 12, 16. ⁸ I Cor. II, 9. ⁹ Coloss. II, 3. ¹⁰ Psal. XLIV, 10. ¹¹ ibid. 17

ταῦτα; Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ταῦτα γὰρ ἠτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· ἐν γὰρ τῷ ταμείῳ τοῦ θυμίου πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοί· αὕτη μὲν γὰρ ὡς προλαβοῦσα τὰς νεάνιδας εἰσῆχθη, καὶ παρέστη ὡς βασίλισσα ἐκ δεξιῶν τοῦ βασιλέως, ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ, κατὰ τὸν Δαυὶδ· περὶ δὲ τῶν νεανίδων, ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεὶ παρθένου ὀπίσω αὐτῆς, καὶ τὰ ἐξῆς.

Ἀγαπήσωμεν μαστούς σου ὑπὲρ οἶνον· εὐθύτης ἠγάπησέ σε.

Ἦγουν εἰ καὶ νῦν δι' ἀσθένειαν ὑπὲρ τοὺς σουσ μαστούς ἀγαπῶμεν, ὡ θυμῷ, τὸν οἶνον, ὅταν βελτιωθῶμεν, ὑπὲρ τοῦτον αὐτοὺς ἀγαπήν. — Οἶνος μὲν εὐν εὐφραίνων νεάνιδας, τὰ νομικά· ἡ δὲ τελειότης, τοῦ θυμίου μαστοί· εἶτα εἰς ἀπολογίαν τοῦ μὴ εἶδη ἀγαπήν, φησὶν· Εὐθύτης ἠγάπησέ σε· ἡμεῖς δὲ οὕτω τὰς ἑαυτῶν πορείας εὐθείας ἐποιήσαμεθα.

Μέλαιρά εἰμι καὶ καλὴ, θυγατέρες Ἰερουσαλήμ· ὡς σκηνώματα Κηδάρ, ὡς δέρβεις Σαλομών.

Λέγει δὲ ἡ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία ταῦτα πρὸς τὰς ἐξ Ἰερουσαλήμ ψυχάς, ἧτοι τὴν Ἰερουσαλήμ, ὁμολογοῦσαν τὸ μέλαν, διὰ τὸ μὴ ἐκ λαμπρῶν μηδὲ πεφωτισμένων πατέρων· διὸ καὶ σκοτασμῷ παραβάλλεσθαι· καλὴ δὲ διὰ τὸν λόγον ὃν παρεδέξατο· καὶ δέρβειν εὐκίνα· τοῦ Σαλομών ἅς εἶχεν, μεθ' ὧν ἄλλων ἐκκίτητο ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ.

Μὴ βλάβῃτέ με ὅτι ἐγὼ εἰμι μεμελανωμένη, ὅτι παρέβλεψέ με ὁ ἥλιος.

Ἦ ὅτι σκοτισθεῖσάν με τῇ ἀμαρτίᾳ, Χριστὸς παρεῖδε διὰ τὴν ἀπιστίαν· ὃν ἥλιον δικαιοσύνης ἀναγορεύουσιν αἱ Γραφαί.

Υἱοὶ μητρὸς μου ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί· ἔθεντό με φυλάκισσαν ἐν ἀμπελώσιν· ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα.

Ἦγουν οἱ διδάσκοντες μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, καθάραι με τῶν πρὸς τοῦτου βουλόμενοι πονηρῶν λογισμῶν, καὶ τῶν συνεργούντων ταῦτα δαιμόνων, ἐμαχέσαντο τούτοις ἐν ἐμοί, τῆς αὐτῆς μοι μητρὸς ὄντες υἱοί, τῆς ἐλευθερίας φημί· οἱ μὲν εἰς τὸ κατ' ἐκλογὴν χάριτος λείμμα ἀναλαμβανόμενοι· ἐγὼ δὲ τὴν κατὰ τὴν ἄνω Ἰερουσαλήμ διαθήκην λαβοῦσα, καὶ ἐξ ἐπαγγελίας ἀναγεννωμένη. Οὐ πρότερον δὲ ταύτην ἔθεντο φυλάκισσαν, εἶτα ἐμαχέσαντο· μαχεσάμενοι δὲ πρῶτον ἐπιτηδεῖαν ἐποίησαν τοῦ τεθῆναι ἐν ἀμπελώσιν εἰς φυλακὴν... Μωϋσῆς δὲ οὗτος, καὶ οἱ προφῆται, ὧν ἕκαστος ἀγρός ἦν πλήρης, ὃν εὐλόγησε Κύριος... καὶ ἀμπελῶν ἐν οἷς τις γενόμενος, καὶ τὴν προτέραν ἔξιν ἑαυτοῦ μὴ τηρῶν ὡς ἐν Σοδόμων ὑπάρχουσαν ἀμπελῶνα, τῷ παρόντι κέχρηται λόγῳ.

Ἐὰν μὴ γνῶς σεαυτὴν ἢ καλὴ ἐν γυναιξίν, ἐξεῖλε σὺ ἐν πτέρναις τῶν ποιμνίων σου, καὶ ποιμαίνε τὰς ἐρίφους σου ἐπὶ σκηνώμασι τῶν ποιμένων.

Τὸ πολυθρόλλητον δὲ παρ' Ἑλλήσιν ἐπίφθεγμα προεληπτὰ παραδοθὲν τῷ σοφῷ Σολομώντι, τὸ

Γνώθι σαυτὸν· καθ' ἣν ἀπειλεῖται νῦν ἡ ψυχὴ παρὰ τοῦ ἐράστου καὶ νυμφίου, εἰ μὴ τὸ δοθὲν αὐτῇ κατ' εἰκόνα Θεοῦ φυλάξει κάλλος, τὴν ἐνδοθεν ἐκβολὴν, καὶ τὸ ἐν ἐσχάτοις τετάχθαι, τοὺς σκαιοὺς ἐρίφους ποιμαίνουσα. Ποιμανεῖς δὲ αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς τῶν ποιμένων σκληρώμασιν, ποτὲ μὲν τοῦδε, ποτὲ δὲ ἐκείνου οἷα δὴ τις ἀλήτης· μέχρι παιδευθεῖσα τῇ πείρᾳ πρὸς τὴν σαυτῆς ἐπιστρέψαι γινώσκει· ἀρμύσει δὲ καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ λόγος· γινώσκει δὲ τις ἑαυτὸν, εἰδῶς, εἰ ἀγαθὴν ἢ φαύλην ἔχει διάθεσιν· καὶ πολὺ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἀπολείπεται· ἢ τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεται, τῶν ὀπίσθεν ἐπιλανθανόμενος· εἰ δὲ καὶ μήπω ἔλαθεν ἢ τετελείωται, ἢ προσεγγίζει τοῖς ὁρίοις τοῦ κάλλους· Ἔργον δὲ καὶ τὸ ἀφιστάνειν ἐκάστη πρᾶξι ὅπως γεγένηται λογισμῶ τε παντὶ καὶ λόγῳ· γυναικῶς δὲ τὰς μὴ καθάρως μὴδὲ ἀδιαφόρους ψυχὰς λέγει· ἀμελοῦσα δὲ τῆς ἰδίας γνώσεως, γίνονται ἄν κλυδωνιζομένη καὶ περιφερομένη παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ κυθείᾳ τῶν ἀνθρώπων· καὶ πανταχοῦ μάλλον ποιμαίνει τὰς ἰδίας σκαιὰς ἐρίφους ἢ παρὰ τῶν καλῶν ποιμαίνει λόγῳ· αὕτη δὲ προσήνης ὁ λόγος, εἰ καὶ μηδέποτε λεία λοιπὸν ἦδη ἐν γυναιξίν ἐστι καλὴ, συγκαταριθμουμένη τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μικρῶν οὐσα καλλίων· αἱ γὰρ οὕτω λεγόμεναι τῆς Ἐκκλησίας γυναῖκες, τῶν ἐθνικῶν ψυχῶν ἀσυγκρίτως ἀμείνους πορευομένων ὀπίσω τῶν ἐραστῶν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, γυναικῶν λεγομένων, ἀλλ' οὐ παρθένων· πῶς γὰρ οὐκ ἀμείνων, ἢ πρὸς τὸν κτίστην τὸν σαυτῆς ἀναβλέψασα; ὁμοιον δὲ τὸ Ἐξελεθε, τῷ παραδοθῆναι τῷ Σατανᾷ, εἰς βλεθρον τῆς σαρκὸς ἀφορισθέντα τῆς Ἐκκλησίας· μετὰ τὸ καθάπερ ἔλεγε πρὸς τὰς νεάνιδας εἰσαχθῆναι παρὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὸ ταμειεῖον αὐτοῦ.

Τὶ ὠραιώθησαν σιαγόνες σου ὡς τρυγόνος;

Ἄλλα καὶ μέλη Χριστοῦ Ἐκκλησίαν νύμφης ὁ Παῦλος φησιν· ἥς οἰονεῖ πρόσωπον, οἱ τῷ κάλλει τῶν λοιπῶν διαφέροντες, ἀσυχρὸν οὐδὲν ἐννοοῦντες· τὴν δὲ τῆς σωφροσύνης αὐτῇ καρποφοροῦντες αἰδῶ, οἱ πρότερον ἴσως οὐκ ὄντες καλοὶ, τοσοῦτον μετέβαλον ὡς εἰρησθαι τῇ νύμφῃ· Τὶ ὠραιώθησαν σιαγόνες σου, μὴ ἔχοντες σπίλον ἢ βυτίδα; τάχα δὲ καὶ τῶν τῶν ἑνα μόνον γινώσκων Θεόν· καὶ ἡ τρυγῶν γὰρ ἐνὶ μόκῳ συνέρχεται.

Ὅμοιώματα χρυσοῦ ποιησωμέν σοι μετὰ σιγμάτων τοῦ ἀργυρίου.

Τοῦτο δὲ, Οὐ πολὺς ἦν οὐδὲ κεχυμένος ὁ ἀργυρος·— ὀλίγα δὲ ἐν ἀποβέβητω παρὰ τῶν προφητῶν λεγόμενα (4) καὶ τῶν πάλαι σοφῶν·— ἐπιδημήσαντος δὲ τὰ ἐν τοῖς ἀβάτοις τοῦ ναοῦ, τεθεώρηται τῷ βλέποντι τὸ καταπέτασμα τὸ ἀληθινὸν σχιζόμενον ἀνωθεν ἕως κάτω ἐπὶ τῷ θεωρηθῆναι τὰ ἔνδον, ἐπὶν ὁ ἀναπεσὼν κοιμηθεὶς ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος ἐγερθῆ.

Καὶ μετὰ ταῦτα.

Τότε γὰρ οἱ σύμμορφοι γενόμενοι τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, παραλήψονται αὐτοὶ (5) ἀνθομοιωμάτων χρυσοῦν πληθυνθήσονται γὰρ τῷ ἀργυρίῳ καὶ τῷ χρυσίῳ.

¹¹ Ephes. iv. 14. ¹² Ephes. v. 30. ¹³ ibid. 27.

(4) Edit. Mai, λέγομαι, quod nullum sensum affert.

A Hic enim nunc minatur animæ amator et sponsus, nisi datam sibi secundum Dei imaginem servet pulchritudinem, ipsam foras eiciet, atque in extremis versari periculis, sinistros hædos pascentem. Pasces autem eos juxta tabernacula pastorum, nunc quidem hujus, nunc vero isius, velut quædam vagabunda; donec edocearis experientia tuimet conversionis notitiam. Spectant quoque ad Ecclesiam hæc verba. Noscit enim aliquis semetipsum, cum viderit, bonamne an vanam habeat vivendi rationem; multumne a via virtutis declinet; aut nimis anterioribus extendatur, posteriorum oblitus; aut nondum ceperit, vel sit perfectus, vel proximus fiat limitibus pulchritudinis. Opus autem cavere in omni actu ut fiat omni ratione et veritati. Feminas quidem dicit non puras, neque indifferentes animas. Incuriosa propriæ cognitionis, fieret quasi fluctuans et circumagitata omni vento doctrinæ¹¹ in alea hominum. Et ubique magis pascere proprias sinistras capellas quam bono pascere verbo. Ipse quidem bonum verbum, etsi nunquam candida in posterum jam inter mulieres pulcherrima est, annumerata Dei Ecclesiæ, et iis quæ in ea parvæ sunt pulchrior. Nam Ecclesiæ quæ sic mulieres dicuntur, ethnicis animabus incongrue meliores sunt, ambulantes post adversarum potestatum amatores; mulieres nominantur, sed non virgines. Quomodo enim non melior quæ se ad Creatorem suum erigit? Idem sonat egredere, ac traditum fuisse Satanæ, in carnis abyssum ex Ecclesia exterminatum; quapropter jam dixit adolescentulas a rego in cellariâ sua fuisse introductas.

VERS. 9. Pulchra sunt genæ tuæ sicut turturis.

Sed etiam membra Christi Ecclesiam sponsæ Paulus dicit¹², ejus quasi figura sunt, forma cæteris præstantes, et turpe nihil cogitantes. Huic vero sapientiæ pudorem fructificantes, qui prius forte non erant pulchri, tantum mutati sunt, ut sponsæ dicerent: Quid pulchre rubent genæ tuæ, sicut turturis, neque rugam neque maculam habentes¹³? Forsan autem et Deum cognoscere verum innuit; turtur enim tantummodo uni conjungitur.

VERS. 10. Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.

D Hoc est, Non multam erat, neque profusum argentum:— parum in mysterio dicta sunt a prophetis ac antiquis sapientibus:— evulgante autem adyta templo, visum est spectanti velum verum scissum a summo usque deorsum, ut revelarentur interiora, cum recubans [Christus] dormivit sicut leo, et sicut catulus leonis surrexit.

Et paulo post:

Tunc enim consimiles facti resurrectionis ejus pro æquivalentibus accipient aurum, ditabuntur enim auro et argento.

(5) Edit. Mai, αὐτούς. [Locus, ut videtur, valde corruptus.]

VERS. 11. *Dum esset rex in accubitu suo, nardus A* Ἔως οὗ ὁ βασιλεὺς ἐν ἀνακλιτραι αὐτοῦ, νάρδος ἐδωκεν ὄσμην αὐτοῦ.

Sponsi enim dicit odorem, *nardus mea*, qua eum unxi dedit. Namque cum ipsa propria nardo pedes unxisset Jesu, et in caput fudisset, hanc ex odore sponsi refectionem prioris vice accepit¹⁵. Qua igitur capite delibuto, exclamat, *Nardus mea dedit mihi sponsi odorem*. Ideoque velut e corpore Jesu domum totam implevit discipulæ unguentum.

VERS. 12. *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur.*

Postquam dixi sponsi nardum suum mihi odorem dedisse, nunc subicio filium fratris mei myrrham non effusam, neque foras exhalatam spirare, sed concretam et densa suavitate fragrantem. Fratrem vero primum habens populum gentilium Ecclesia, cum ex illo secundum carnem ortus esset Christus, filium vocat fratris et sponsi. Aquila autem avunculum dante, dicendum patrem esse gentilium Ecclesiæ antiquum populum; cum quidem ex eorum lege et prophetis in Deo generatio, atque e nobis ad pietatem inductio constaret. Illo igitur ita effecto sponsæ patre, Salvator similiter iis, qui sub lege erant, frater factus est.

VERS. 13. *Ecco tu pulchra es, amica mea, ecco tu pulchra es : oculi tui columbarum.*

Hic prius videtur sponsa manifestius sponsi pulchritudinem inspicere, suisque columbarum oculis ejus in rationis decore præcellentiam animadvertere. Mox autem communem ipsius lectulum et sponsi corpus prædicat, in quo anima adhuc habitans rationis consortio dignatur. Dicit igitur Paulus corpora nostra membra Christi esse¹⁶. Per nostra enim corpora sponsæ corpus significat, et per Christi membra, sponsi corpus. Obumbratum vero sponsum dicit propter frequentiam rationis et sequentiæ contemplationum. Quod si communis sponsa utraque floreat, nihil mirum et in corpore omnem corporis cultum excellentem inveniri.

CAPUT II.

VERS. 1. *Ego flos campi et lilium convallium.*

Florem dicit campi, qui fructus fiet. In hoc igitur terrestri loco, qui campus dicitur, flos erit sponsi verbum in futurum. Cum enim consummatio venerit, vertetur flos in fructum; et ne nimium a flore recedant, eum dicit super terram. Quapropter factus est sponsus quasi *flos campi*. Seipsum enim exinanivit, servi formam accipiens¹⁷, ut deinceps ejus gloriam contueri possimus. Non est flos insignioribus vel planioribus campis, sed humilioribus et curvioribus lilium. His dietis sponsus amicam cum cæteris filiabus, seu animabus confert, quæ præ illa sunt velut spinæ.

Τὴν γὰρ τοῦ νυμφίου φησὶν ὄσμην ἢ ἐμὴν νάρδος ἐν ἧ αὐτὸν ἤλειψα, δέδωκε· τῇ γὰρ ἑαυτῆς νάρδι τοὺς πόδας ἀλείψασα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ταῖς θριξίν ἀπομάξασα, μεταπεποιημένην ἐκ τῆς ὄσμης τοῦ νυμφίου ταύτην ἀνέλαθεν· ἧς αἰσθανομένη φησὶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἐλθούσης Ἡ ἐμὴν νάρδος ἐδωκέ μοι τὴν τοῦ νυμφίου ὄσμην· διόπερ ὡς ἀπὸ τῶν χρωτῶν Ἰησοῦ τὴν οἰκίαν ὅλην ἐπλήρωσε τῆς μαθητρίας τὸ μῦρον.

Ἀπόδεσμος τῆς στακτῆς ἀδελφιδούς μου ἐμοί, ἀνὰ μέσον τῶν μαστῶν μου ἀβλισθήσεται

Εἰποῦσα τὴν νάρδον τοῦ νυμφίου δεδωκέναι μοι τὴν ὄσμην, νῦν φημι τὸν ἀδελφιδούν μου πνέειν στακτῆς οὐ διαχωμένης, οὐδ' ἔξω πνεύσεως· ἀλλ' ἀποδεμένης καὶ πυκνότερον τὴν εὐωδίαν διδούσης· ἀδελφὸν δὲ τὸν πρῶτον ἐσχηκυῖα λαὸν ἢ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, ἐπαίπερ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἦν ὁ Χριστὸς, υἱὸν κέκληκεν ἀδελφοῦ καὶ νυμφίου· τοῦ δὲ Ἀκύλα ἐκδεδοκῶτος πατράδελφον, λεκτέον πατέρα εἶναι τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τὸν πάλαι λαόν· ἐπεὶ ἐκ τοῦ παρ' ἐκεῖνους νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἢ ἐν Θεῷ γένεσις καὶ ἢ ἐξ ἡμῶν εἰς εὐσέβειαν ὑπήρξε προαγωγή· τούτου τοίνυν οὕτως ἀποδεδομένου τῆς νύμφης πατρὸς, ἀδελφὸς ὁ Σωτὴρ ὁμοίως ἐκεῖνους ὑπὸ νόμον γενόμενος.

Ἰδοὺ εἰ καλῆ, ἢ πλησίον μου, ἰδοὺ εἰ καλῆ· ὄφθαλμοί σου περιστραφαί.

Νῦν ἕοικε πρότερον ἐνεωρακέναι τρανώτερον τῷ τοῦ νυμφίου κάλλει ἢ νύμφη· καὶ διὰ τῶν περισσερῶν αὐτῆς ὀφθαλμῶν αἰσθῆσθαι τῆς ἐν τῷ κάλλει τοῦ λόγου καὶ ὑπεροχῆς· τάχα δὲ καὶ κλίνην κοινήν ἑαυτῆς καὶ τοῦ νυμφίου τὸ σῶμα αἰνίττεται, ἐν ᾧ ἔτι οὐσα ἡ ψυχὴ ἀξιούται τῆς τοῦ λόγου κοινωνίας· λέγει οὖν Παῦλος, τὰ σώματα ἡμῶν μέλη Χριστοῦ ἔστι· διὰ γὰρ τοῦ ἡμῶν τῆς νύμφης εἶναι λέγει τὸ σῶμα· διὰ δὲ τοῦ μέλη Χριστοῦ, τοῦ νυμφίου· σύσκιον δὲ φησὶ τὸν νυμφίον διὰ τὴν πυκνότητα τῶν ἐν τῷ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ θεωρημάτων· ἐὰν δὲ ἢ ἡ κοινὴ νύμφη ἀμφοῖν εὐσάλης, οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα πᾶσαν τὴν διὰ τοῦ σώματος πρᾶξιν ἀγαθὴν δηλοῦσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων.

Ἄνθος λέγει τὸ ὀδεῦον ἐπὶ τὸ γενέσθαι καρπός· ἐν οὖν τῷ περιγίῳ τόπῳ πεδίῳ ῥηθέντι, ἄνθος ἐστὶν ὁ νυμφίος λόγος ὡς πρὸς τὰ μέλλοντα· ἔταν γὰρ ἔλθῃ τὸ τέλειον, μεταβαλεῖ τὸ ἄνθος εἰς τὸ γενέσθαι καρπός· καὶ ἐπεὶ μὴ πλέον χωροῦσι τοῦ ἄνθους, λέγει ἐπὶ γῆς· διὰ τοῦτο γέγονεν ὁ νυμφίος ὡς ἄνθος τοῦ πεδίου· ἑαυτὸν γὰρ ἐκένωσε, μορφήν δούλου λαβών, πρὸς τὸ δυνηθῆναι τὴν δόξαν αὐτοῦ μετὰ ταῦτα ἡμᾶς θεάσασθαι· μήποτε δὲ τοῖς μὲν εὐγενεστέρους καὶ ὁμαλέσι πεδίοις ὀνομαζομένοις, ἄνθος ἐστὶ, τοῖς δὲ τούτων κατωτέροις καὶ κοιλωτέροις κρίνον· ταῦτα φήσας ὁ νυμφίος παραβάλλει τὴν

¹⁵ Joan. xii, 3. ¹⁶ I Cor. vi, 13. ¹⁷ Philipp. ii, 7.

πλησίον αὐτοῦ ἄλλαις θυγατράσι τὰς λοιπαῖς ψυχαῖς, αἰτινές εἰσιν ἄκανθαι ταύτη παραβαλλόμεναι. Τοιαῦται δὲ αἱ μὴ πλησίον τοῦ νυμφίου ψυχαί· ἡ δὲ πλησίον κρίνον ἐν μέσῳ διαλάμπων αὐτοῦ.

Ὡς μῆλον ἐν τοῖς ξύλοις τοῦ δρυμοῦ, οὕτως ἀδελφιδούς μου ἀνὰ μέσον τῶν υἱῶν· ὑπὸ τὴν σκιάν αὐτοῦ ἐπεθύμησα καὶ ἐκάθισα, καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ ἐν τῷ λάρυγγί μου.

Ἐπρεπε τῇ νύμφῃ τοῦ κάλλους ὅλη τοῦ νυμφίου γεγεννημένη, περὶ αὐτῆς μὲν λέγειν οὐδὲν, πρὸς οἷς δὲ ὁ νυμφίος ἔφη περὶ ἑαυτοῦ, μῆλῳ παραβάλλειν αὐτόν· τοὺς παρ' αὐτῶν δὲ υἱούς, ξύλοις δρυμοῦ· ὑπερβολῇ δὲ τοῦ πόθου, τὸ καὶ σκιᾶς ἐπιθυμεῖν τῆς αὐτοῦ, καὶ παραπέμψαι τῷ βάθει τὴν τούτου ποιότητα· εἶκοι δὲ ταῦτα λέγειν πρὸς τὰς νεάνιδας, ὡς πρὸς τοὺς ἐταίρους ὁ νυμφίος τὰ πρῶτα· υἱούς δὲ, ἢ τοὺς ἐταίρους λέγει οὓς παραθέει τοῦ νυμφίου ξύλοις ἀκάρποις παρείκασεν, ἢ τοὺς ἄλλοστρίους αὐτοῦ. Ὑπὸ σκιᾶν δὲ αὐτοῦ ἐπεθύμησέ τε καὶ κακάθικεν· λέγει δὲ καὶ Ἰερειμίας ἐν Θρήνοις· *Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν· οὐ εἶπωμεν Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζητώμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι· πῶς γὰρ οὐκ ἐμελλε ζωῆς ἡμῖν αἰτία ἡ σκιά αὐτοῦ γενέσθαι, γενομένοις ἐλευθέροις τῆς τοῦ νόμου σκιᾶς; Σκιάν γὰρ εἶχεν ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, μηκέτι οὖσιν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν, εἰ καὶ νῦν ἐσμεν ὑπὸ σκιᾶν πολλῶν διαφέρουσαν· μετὰ τὸν παρόντα γὰρ βίον, οὐκ ἔτι δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματι, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὴν ἀλήθειαν θεωρήσωμεν· λέξει δὲ καὶ ἡ νύμφη, "Ἐως οὐ διαυγάσῃ ἡμέρα, καὶ κινήθωσιν αἱ σκιαί· ἔστι γὰρ ὁ βίος ἡμῶν ὡς σκιά, καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου ὁ ἐξ ἔθνῶν ἐκαθέζετο, καὶ οἱ ἀπιστοῦντες ἔτι καθέζονται.*

Εἰσαγάγετέ με εἰς οἶκον τοῦ οἴνου.

Ταῦτα πρὸς τοὺς φίλους τοῦ νυμφίου φησὶ τοὺς ἀγίους ἀγγέλους ἢ ἀποστόλους τε καὶ προφήτας· μονοουχὶ λέγουσα, Συγκεράσατέ με τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ.

Στηρίσατέ με ἐν μύροις, στοιβάσατέ με ἐν μῆλοις, ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ.

Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἐκδέδωκεν· *Ἐπανακλινάτέ με οἰνάνθη, τούτέστιν εὐώδεις δένδροις, τοῖς καλὸν καρπὸν ποιοῦσιν, ἀνθοῦντα· τῶν φαύλων λεγομένων δένδρων ἀκάρπων ἢ κακοκάρπων ὄντων· τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων ἔχει· *Στηρίσατέ με ἐν ἀμύροις· ὁ νοητέον, ἢ πιστοὺς μὲν, οὐ μὴν ὡς χρηματίζειν μέλη τῆς μὴ ἐχούσης σπιλὸν ἢ ρυτίδα, ἢ ἄλλοστρίους τῆς πίστεως χρηστούς· τὸ δὲ, *στοιβάσατέ με ἐν μῆλοις, σαφηνίζων ὁ Σύμμαχος, *περικυλίσατέ με μῆλα, εἶπε· βούλεται γὰρ ἡ νύμφη ἐν πολλοῖς περικυλιόμενοις αὐτὸν μῆλοις ἀναπαύεσθαι· ἄτινα οἶμαι καρπᾶς ἔστι τοῦ μῆλου ἐν τοῖς ξύλοις τοῦ δρυμοῦ νυμφίου, ἵνα τῆς αὐτῶν μεταλάβῃ ποιότητος· *Τέτρωμαι γὰρ φίλτρῳ, φησὶ, κατὰ τὸν Σύμμαχον· ἀπὸ τοῦ ἐκλεπτοῦ βέλους, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν.*****

A Tales vero non amicæ sponsi animæ, amica autem liliū ejus in medio perfulgens.

VERS. 3. Sicut malus inter ligna silvarum, sic dilectus meus inter filios. Sub umbra illius quem desideraveram sedi, et fructus ejus dulcis gutturi meo.

Decebat sponsam sponsi pulchritudini omnino intentam, proprio decore omisso, post ea quæ ipse de se sponsus prædicavit, cum malo eum conferre; filiosque, qui circumstant eum, cum lignis silvæ; et desideriorum excessu, umbram illius desiderare, virtutesque penitus scrutari. Hæc autem videtur ad adolescentulus eloqui, sicut ad amicos priora sponsus. Filios autem vocat, sive amicos sponsi familiares, quos in secundis arboribus æquiparavit, sive ab eo alienos. Sub umbra illius desideravit et sedit. Dicit et Jeremias in Threnis: *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris*¹⁸. De quo nobis dicendum est, *Sub umbra illius vivemus in gentibus*. Quomodo enim non debebat vitæ nobis causa umbra ejus fieri, legis umbra liberatis? *Umbram enim habebat lex futurorum bonorum*¹⁹, iis qui non jam sub lege erant, sed sub gratia²⁰, etsi nunc quoque sumus sub umbra multum dissimili. Namque post præsentem vitam, non in speculo et ænigmate, sed facie ad faciem²¹ veritatem contemplabimus. Dicit etiam sponsa, *Donec aspiret dies et inclinentur umbræ*²². Vita enim nostra quasi umbra est, et in umbra mortis ethnicus sedebat, et increduli adhuc sedent.

VERS. 4. Ducite me in cellam vinariam (secundum LXX).

Hæc ad amicos sponsi dicit, sanctos angelos, vel apostolos, vel prophetas, quasi diceret: *Conjungite me cum corpore Christi*.

VERS. 5. Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.

Hæc Symmachi interpretatio: *Sternite me in palmitibus*, id est in odoriferis arboribus, quæ bonum ferunt fructum; malæ autem arbores sunt quæ nullum vel malum fructum ferunt. Habent vero quædam e manuscriptis: *Fulcite me nullius odoris arboribus*. Quod interpretandum sive de fidelibus, non tamen adeo ut vocentur illius quæ nec maculam nec rugam habet, membra; sive de optimis, etsi fidei nesciis. Illud autem, *stipate me malis*, Symmachus dilucidans, *michi malos inducite*, interpretatur. Vult enim sponsa inter malos, quæ frequentes circumdant eum, requiescere. Verum, ut quædam asserunt, fructus est mali in lignis viæ sponsi, ut eorum saporem experiatur *Vulnerata sumi philtro*, dicit, secundum Symmachum; et, *sagitta electa*, secundum Isaiam²³.

¹⁸ Thren. iv, 20. ¹⁹ Hebr. v, 4. ²⁰ Rom. vi, 14

²¹ I Cor. xiii, 12. ²² Cant. ii, 17. ²³ Isa. xlii, 2.

VERS. 8. *Vox dilecti mei, ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.*

Hoc nonnulli prioribus attribuant; Hebraicus vero textus proprio colloca loco. Etenim manifestum est sponsam cum filiis Jerusalem colloquentem, subito sponsi vocem percipere, cum quibusdam, ut verisimile, confabulantibus. Quam percipit in montibus collibusque sponsae domo proximis resonantem, non aliter ac cervorum hinnulum. Deinde sponsa sollicitus, domo fit proximus, furtimque a tergo aggreditur; mox ad fenestras usque prosilit, amatorie velut inspicere volens; propior domo ubi est sponsa, multos cancellos circum sponsam ejusque socias obductos, valentior sponsas perrumpit, perque ea speculatur, sponsamque invitavit propius accedere. Audet, opere confirmatur, cancellos contemnere, jam divulsos, fugatamque per eos temporis inclementiam, quam hiemem vocat, inutilis vehementioresque imbres ferentem. Convertitur ad praesentis temporis commoda, flores scilicet vernos ac vitis putationem praedicans; et columbae vocem, et olynthi ficus, et luxuriantes describit vites; et intus requiescet; cupiebat illam, quae erat intus, vultu relecto coram sponso prodire, suavique vocis recreare sono.

VERS. 10 seq. *En dilectus meus loquitur mihi: Surge, propra, amica mea, columba mea, et veni; jam enim hiems transiit, imber abiit et recessit, flores apparuerunt in terra nostra, tempus putationis advenit: vox turturis audita est in terra nostra. Ficus protulit grossos suos: vineae florentes dederunt odorem suum.*

Surge, inquit, a sensibilibus ad spiritualia, ut conjuncti simus. *Imber abiit*. Hic imber tempus innuit ante Incarnationem, cum Deus nubibus elicit quasi pluviam legalia et prophetica verba. *Recessit simul ac lex et prophetae usque ad Joannem*²⁴; ver autem et aetas post Incarnationem subierunt; nec jam opus erat imbribus. Per Christum terra strata est floribus; cujus et incarnatione, ficus, quae priore tempore creverat, non sterilis exciditur; *nunc enim olynthos protulit, et luxuriant vites*: ideo in Christi palmitibus, inquit, *bonus odor Deo sumus*²⁵.

VERS. 13, 14. *Surge, amica mea, speciosa mea, et veni, columba mea, in foraminibus petrae, in caverna maceriae. Ostende mihi faciem tuam, sonet vox tua in auribus meis; vox enim tua dulcis, et facies tua decora.*

Vult animam sensibilia transgredi. Sensibile enim mundum quasi moenia et munimentum oppidi vocat. Oportet igitur animam, rationis participem, in foraminibus petrae, non solum extra civitatis moenia, sed et extra vallum versari, ut ori detecto propior facta, gloriam Domini speculetur, pareat-

²⁴ Luc. xvi, 16. ²⁵ II Cor. ii, 15.

Α Φωνή του ἀδελφιδού μου, ἰδοὺ οὗτος ἦκει πηδῶν ἐπὶ τὰ ὄρη, διαλλόμενος ἐπὶ τοὺς βουνούς.

Τοῦτό τινες τοῖς προλαβοῦσιν ἀπέδωκαν, τὸ δὲ Ἑβραϊκὸν ἐξ ἰδίας τάττει περικοπῆς· καὶ δῆλον ἐστὶν ὡς ἡ νύμφη διαλεγομένη ταῖς θυγατράσιν Ἰερουσαλήμ, ἀφνίδιον αἰσθάνεται τῆς τοῦ νυμφίου φωνῆς, διαλεγομένου τισὶν ὡς εἰκός· ἥς αἰσθανομένης ἐπὶ τῶν ὄρων καὶ τῶν βουνῶν τῶν παρακειμένων τῷ τόπῳ τῆς νύμφης διαλέγεσθαι, ὡς μηδὲν ἀπάδειν νεβρῶ· εἶτα σπουδῇ τῇ περὶ τὴν νύμφην, ἐγένετο πλησίον τοῦ οἴκου καὶ παρέφηθεν ἐπισθεν αὐτοῦ· εἶτα πηδήσας μέχρι τῶν τοῦ οἴκου φθάνει θυρίδων, ἐρωτικῶς ὡσπερ ἐθέλων εἰς αὐτὴν παρακῦψαι· ἐγγὺς δὲ τῆς οἰκίας ἔνθα ἡ νύμφη, δικτυα πολλὰ ἐπενέδρα τῆς νύμφης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἐκπεπέτασται, ἄπερ διακῶψας ὁ νυμφίος ὡς ἰσχυρότερος, διέκυψε δι' αὐτῶν καὶ καλεῖ τὴν νύμφην πλησίον ἔλθειν· παραθάρρυνων ἔργῳ τῶν δικτύων καταφρονεῖν, ὡς ἦδη σχισθέντων, καὶ τοῦ χαλεποῦ δι' αὐτῶν παραδραμόντος καιροῦ, ὃν χειμῶνα καλεῖ, ἀνωφελεῖ φέροντα καὶ σφοδρὸν ὑέτον· προτρέπεται δὲ καὶ διὰ τῶν καλῶν τοῦ παρόντος καιροῦ, ἀνθη λέγων ὡς ἐν ἔαρι καὶ θεραπείαν ἀμπελῶν· τρυγόνος τε φωνῆν, καὶ συκῆς δλύνθους, καὶ κυπριζούσας ἀμπελοὺς διαγράφει· καὶ τὸν ἔνθα συναναπαύσεται τόπον· ἔνθα γενομένην ἐβούλετο αὐτὴν ὅλην προσώπῳ τῷ νυμφίῳ φανῆναι, καὶ τῆς ἡδείας αὐτῇ παρέχειν ἀκούσαι φωνῆς.

Αποκρίνεται ἀδελφιδούς μου καὶ λέγει μοι Ἄνάστα, ἔλθε, ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστέρα μου· ὅτι ἰδοὺ ὁ χειμῶν παρῆλθεν, ὁ ὑέτος ἀπῆλθεν καὶ ἐπορεύθη ἑαυτῷ· τὰ ἀνθη ὡφθη ἐν τῇ γῆ· καιρὸς τῆς τομῆς ἐφθασε· φωνὴ τῆς τρυγόνος ἠκούσθη ἐν τῇ γῆ ἡμῶν· ἡ συκὴ ἐξήνεγκεν δλύνθους αὐτῆς· αἱ ἀμπελοὶ κυπρίζουσιν, ἔδωκαν ὄσμῆν, κ. τ. ε.

Ἄνάστα, φησὶν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν πρὸς τὰ νοητά, ἵνα συνῆμεν· Ὁ ὑέτος ἀπῆλθεν· εἴπομεν ἂν ὑέτον γεγονέναι, τὸν πρὸ τῆς Ἐπιδημίας καιρὸν, τοῦ Θεοῦ ἐντεταμένου ταῖς νεφέλαις ὕειν τὸν νομικὸν καὶ προφητικὸν λόγον· πεπαῦσθαι δὲ τοῦτον, ἐπειδὴ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἔαρ δὲ καὶ θέρος μετὰ τὴν Ἐπιδημίαν· ὅτι μηκέτι ὑέτων χρεῖα ὅτε τὰ διὰ Χριστὸν ἀνθη ὡφθη ἐν τῇ γῆ· καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ, ἡ συκὴ οὐκ ἐκκόπτεται ἄκαρπος ἐν τῷ προτέρῳ γενομένη καιρῷ· νυτὶ γὰρ δλύνθους ἐξήνεγκε, καὶ κυπρίζουσιν αἱ ἀμπελοὶ διὸ φησιν, Ἐν τῶν κλημάτων Χριστοῦ, ἔδωδία, ἐσμὲν τῷ Θεῷ.

Ἄνάστα, ἔλθε, ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστέρα μου· καὶ ἔλθε σὺ, περιστέρα μου, ἐν σκέπῃ τῆς πέτρας ἐχόμενα τοῦ προτειχίσματος· δεῖξόν μοι τὴν δύσιν σου, καὶ ἀκούτισον με τὴν φωνὴν σου, ὅτι ἡ φωνὴ σου ἡδεία, καὶ ἡ δύσιν σου ὡραία.

Βούλεται τὴν ψυχὴν ὑπερβῆναι τὰ αἰσθητά· ὡς ἐπὶ πόλεως δὲ τεῖχος καὶ προτειχίσμα, τὸν αἰσθητὸν κόσμον καλεῖ· δεῖ οὖν τὴν τῷ λόγῳ κοινωνούσαν ψυχὴν ἐν σκέπῃ τῆς πέτρας, οὐ μόνον ἐξω τοῦ τεῖχους τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ προτειχίσματος γενέσθαι· ὡς πλησίον γενομένην ἀνακαλυμμένην προσώπῳ τῆν

δύσαν τοῦ Κυρίου κατοπτρίζεσθαι· πειθομένην τῷ λέγοντι, Δεῖξόν μοι τὴν ὄψιν σου· ἐπιθυμεῖ δὲ καὶ διαλεγομένης ἀκούσαι, τὴν φωνὴν ὡς ἤδειαν θαυμάζων· προτειχίσμα δὲ ἐστίν, ὅπερ Ἡσαίας περιτείχων ὀνομάζει, λέγων· θήσει τεῖχος, ἢ περιτείχος· βούλεται τοῖνον τῶν σωματικῶν ἐξεληθῶσαν, οὐ μόνον ἐν τῷ τείχει γενέσθαι, ὅπερ εἶναι τὸν περὶ τοῦ κόσμου λόγον νομίζω, ἀλλὰ καὶ ἐχόμενα τοῦ προτειχίσματος· ὅς λόγος μὲν ἐστὶ τελευταῖος τῶν σωματικῶν, ἀρχὴ δὲ τῶν ἀσωμάτων.

Πιάσατε ἡμῖν ἀλώπεκας μικροὺς ἀφανίζοντας ἀμπελώνας, καὶ αἱ ἀμπελοὶ ἡμῶν κυπρίζουσιν.

Ταῦτα τοῖς φίλοις ὁ νυμφίος, ἦτοι ἀγγέλοις. ἢ ἀνδράσιν ἁγίοις, ὅσοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι· ὑπὲρ σωτηρίας δὲ τῶν ἀμπελώνων ἢ προτροπῆ· ἵνα τῶν πανούργων συλλαβανομένων δυνάμεων, αἱ διαφθειροῦσαι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκφύσεως τοῦ καρποῦ, δυνηθῶσιν αἱ ἀμπελοὶ προκόψαι ἀπὸ τοῦ κυπρίζειν μέχρι τῆς τοῦ καρποῦ τελεώσεως, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεωργούμεναι· διὰ δὲ τὸ αὐτεξούσιον δυνάμεναι ἐνέγκαι καρπὸν τε καὶ μὴ· ἢ τάχα καὶ ἄνθρωποι, ἀλώπεκές τινες δι' ἐτεροδόξου δριμύτητος ἐμποδίζοντες τοῖς ἀρεξαμένοις τρέγειν καλῶς· οὗς ἐτι μικροὺς ὄντας βούλεται συλληφθῆναι πρὶν ἐπιπλεῖν ἀσεβείας προκόψωσι· μέγας γὰρ ἀλώπηξ γενόμενος, ἐκείνοις μὲν ἀνάλωτος, ὑπὸ μόνου δὲ τοῦ νυμφίου θηρεύεται· ἀρχόμενοι γὰρ ἐνεργεῖν τὰ χείρονα, καὶ τοῖς φίλοις εὐάλωτοι· λέγει δ' ἂν καὶ μικροὺς τοὺς ἀμπελώνας· οὐ δύναται γὰρ κατὰ τῶν μεγάλων φλώπηξ.

Ἀδελφιδοῦς μου ἐμοί, κἀγὼ αὐτῷ· ὁ ποιμαίνων ἐν τοῖς κρίνοισι, ἕως οὗ διαπνεύσῃ ἡ ἡμέρα, καὶ κατηθῶσιν αἱ σκῆαι.

Ἡ νύμφη πρὸς τοὺς ἐταίρους τοῦ νυμφίου φησὶν ὡς οὐδεμίαν ἔχουσα πρὸς τοὺς ἀλώπεκας μετουσίαν· ἐκινώνησαν γὰρ ἡμῖν, φησὶν, αἵματος καὶ σαρκός, καὶ ἡμεῖς αὐτῷ τῆς ἀφθαρσίας. Ἡ ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ψυχῇ γίνεται, καὶ ἡ ψυχὴ εἰς Θεὸν μετοικίζεται· οὕτω καὶ ὁ Παῦλος· Τὸ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι· σῶμα γὰρ ἢ νύμφη Ἐκκλησία Χριστοῦ, τὸ μηδαμῶς τῇ πορνείᾳ, ἀεὶ δὲ τῷ Κυρίῳ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ· Μείνατε ἐν ἐμοί κἀγὼ ἐν ὑμῖν· ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς ἀνάπαλιν γέγραπται· Ἐγὼ τῷ ἀδελφιδοῦ μου, καὶ ὁ ἀδελφιδοῦς μου ἐμοί. Ἡ τάχα διὰ τὸ τὴν ἀρχὴν τῆς εὐεργεσίας ἀπὸ τοῦ νυμφίου γενέσθαι· μὴ ἐμφανίσαντος γὰρ ἑαυτὸν αὐτῇ, οὐδ' αὐτῇ τῷ νυμφίῳ ἀνέκειτο· τὸ γὰρ ἔνθεον αὐτοῦ κάλλος θεασαμένη, ἐπὶ σωτήριον ἀφίκετο φίλτρον, μεθ' ἀναθεθεῖσα ἐκείνου τῷ κάλλει, λέγει, κἀγὼ αὐτῷ· εἶτα τὴν τάξιν ἀντέλαθε πρὶν μὲν ἐλθεῖν τὸ τέλειον, λέγουσα, ἐγὼ τῷ ἀδελφιδοῦ μου· ὅταν δὲ τελείως ἀποκαλυφθῇ, μηδὲν καταλίπη κεκρυμμένον, αἰσθανομένη τοῦτο λέγει· καὶ ἀδελφιδοῦς μου ἐμοί· εἰρηται δὲ πού ταις προφητείαις, αὐτὸς Κύριος ποιμαίνει ἡμᾶς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀλλ' οὐχ ὡς νῦν ἐν κρίνοισι ἡμᾶς ποιμαίνει τοῖς ἐν μέσῳ ἀκαθῶν· τοιγαρὺν εἰπών· Ἐγὼ ἄρθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων, ἐπάγει· ὡς κρίνον ἐν μέσῳ ἀκαθῶν, οὕτως ἢ πλησίον μου ἀνά μέσσοι τῶν θυγατέρων· καὶ τῆρει ὡς ἐπὶ τῆς νύμφης οὐκ ἔλεξεν· διὸ καὶ παραγέγονεν, εἰς τὸ ἀκάνθαις μὴ ἐμπιγῆναι τὰ ποιμαίνόμενα.

²⁵ Isa. xxvi, 1. ²⁶ I Cor. vi, 13. ²⁷ Joan. xv, 4. ²⁸ Cant. vi, 2. ²⁹ Ose. cix 10.

PATROL. GR. XVII,

A que dicenti : *Ostende mihi faciem tuam.* Caput vero etiam loquentem eam audire, suavitatem vocis miratus. Vallum autem idem est, quod Isaias exterius munimentum vocat²⁵, dicens : *Constituet murum seu propugnaculum.* Vult igitur eam e corporalibus exsolutam, non tantum esse intra mœnia, id est, ut opinor, in mundo, sed etiam in locis propugnaculo contiguus, quod quidem corporalium finem, incorporalium vero initium significat.

Vers. 15. *Capite nobis vulpes parvulas, quæ demoliantur vineas; nam vinea nostra floruit.*

Hæc amicis sponsus, sive angelis, sive sanctis viris, quippe Ecclesiæ doctoribus. Ad vinearum salutem exhortatio est; nempe ut subdolis remotis potestatis, quæ fructus germinationis primordia inficiunt, possint vites a flore usque ad perfectam maturitatem proficere, Deo colente; libero autem arbitrio fructum ferre, vel non ferre possunt. Aut fortasse homines, sicut vulpes ob heterodoxam acerbantem bene proficere incipientibus impedimento sunt. Quos quidem, adhuc parvos, vult capi, priusquam in majorem progrediantur impietatem. Quando enim adulta est vulpes, istis invicta a sponso solo capi potest. Incipientes enim deteriora patrare facillime captant amici. Parvas autem vineas vocat; nihil enim adversus magnas vulpes valet.

Vers. 16 seq. *Dilectus meus mihi et ego illi qui pascitur inter lilia, donec asoret dies et inclinentur umbræ.*

Sponsa ad sponsi sodales dicit nihil sibi cum vulpibus commune. Iis enim cum nobis inest sanguinis et carnis, nobis vero cum illo immortalitatis consortium. Aut quia Deus est in anima, et anima migrat in Deum. Sic et Paulus : *Corpus non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori*²⁷. Corpus enim sponsa Ecclesia Christi, minime fornicationi, semper autem Domino. Et ipse Salvator : *Manete in me, et ego in vobis*²⁸. In sequentibus contra scribitur : *Ego dilecto meo et dilectus meus mihi*²⁹; quod sit initio sponsi beneficentia. Nondum enim coram sponsa manifestato sponso, non ipsa cum eo conversatur. Divinam enim illius contemplata pulchritudinem, ad salutare phyltrum convertitur, dein ejus elata pulchritudine, dicit, *et ego illi*. Dein ordinem invertit antequam veniat consummatio, dicens, *ego dilecto meo*; cum autem perfecte detegitur, nihilque absconditum relictum, illud animadvertens dicit : *et dilectus meus mihi*. Dicitur quidem in prophetiis³⁰, quod ipse Dominus pascet nos in sæcula, sed non ut nunc inter lilia pascit nos, in medio spinarum. Cum enim dicit, *Ego flos campi, liliium convallium*, addit : *sicut liliium inter spinas, sic amica mea inter filias*. Animadvertite quod non de sponsa dixit; ideo subjicit non in spinis collocatos, quos pascitur.

VERS. 17. *Donec aspiret dies et inclinentur umbræ.* Α Ἔως οὐ διαπνεύσῃ ἡ ἡμέρα καὶ παρέλθωσιν αἱ σκιαί.

Quapropter gloriatur mystice dicere in Jacob : factus eram diei æstu combustus. Nam in præsentī vitæ æstu collocatis, nobis opus est pascente, propter meridianos dæmones. Dicit enim ad justum : *Non timebis a dæmone meridiano.* Quasi vero diceret, *sol non uret te.* Cum quidem infirmitates nostras ferens et propter nos patiens factus sit pro nobis æstu combustus, ut nos ab iis liberaret, sicut a legis piaculo, factus pro nobis piaculum. Pascitur vero et inter lilia, et donec inclinentur umbræ vitæ : secundum illud, *sicut umbra transeunt dies nostri.* Forsan et ante ejus incarnationem, per legem et prophetas, inter lilia pasciebatur adhuc sæviēte æstu. Post vero incarnationem, pascitur quidem, sed non inter lilia. Namque sicut dilucescente die dicitur, dilecti, cognoscite quod suprema hora est.

Revertere ; similis esto, dilecte mi, caprea, hinnuloque cervorum super montes Bethel.

Priora ad adolescentulas dicit sponsa, hæc vero nunc ad sponsum. Ut præsentī temporī congruam caperet similitudinem cum caprea, propter perspicacitatem, et cum hinnulo cervorum, propter delectam serpentium progeniem. Hæc vero faciens in montibus convallium, *revertere*, inquit, scilicet a forma Dei. Et sumit illa propter amorem erga me cum hominibus commoratus ; quorum plerique propter improbitatem in convallibus vivunt. Montes autem convallium, sunt justī qui iniquos dominati sunt. Hoc verbum, *revertere*, contemplativos caprea assimilat, hinnuloque cervorum practicos nec non adversarum potentiarum eversores. Illud quoque, vel hinnulo, male discernentis est. Theodotion quippe dicit, *super montes odorum*, nihilominus sanctos significans.

CAPUT III.

VERS. 1-4. *In lectulo meo per noctes quæsi quem diligit anima mea ; quæsi illum et non inveni ; vocavi illum et non respondit mihi. Surgam et circumibo civitatem ; per vicus et plateas quæram quem diligit anima mea ; quæsi illum et non inveni ; vocavi illum et non respondit mihi. Invenerunt me vigilantes qui custodiunt civitatem. Num quem diligit anima mea vidistis ? Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea ; tenui eum, nec dimittam donec introducam illum in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ.*

Mentione de nuptialibus mysteriis habita, nunc sponsum ipsum per noctem in lectulo vocat ; nefandorum vult participem efficere, perfectioremque quietem impertire. Hoc enim lectulus significat ; per noctes autem, scilicet in quietis tempore, procul ab illorum facie, qui talia contemplari nequeunt. Verum necesse est amore sauciam esse animam in lectulo quærentis divini verbi profundissima, atque expectare desideratæ apparitionem desiderantem,

Διὸ καὶ αὐχεῖ μυστικῶς λέγειν ἐν Ἰακώβ τὸ ἔγενόμην τῆς ἡμέρας συγκαίμενος τῷ καύματι ἐν τῷ τοῦ παρόντος γὰρ βίου καύματι δεόμεθα τοῦ ποιμαίνοντος, διὰ τὰ μεσημβρινὰ δαιμόνια· λέγει γὰρ πρὸς τὸν εὐπειθῆ· οὐ φοβηθήσεται ἀπὸ δαιμονίου μεσημβρινοῦ ὁποῖον καὶ τὸ, Ὁ ἥλιος οὐ συγκαύσει σε· ἐπεὶ περὶ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν φέρων καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνηθεὶς ἐγένετο ὑπὲρ ἡμῶν συγκαίμενος τῷ καύματι· ἵνα ἐξαγοράσῃ ἡμᾶς ἀπ' αὐτῶν ὡς καὶ ἀπὸ τῆς κατάρρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα· ποιμαίνει δὲ καὶ ἐν κρίνοισι, καὶ μέχρι παρέλθωσιν αἱ σκιαί τοῦ βίου· κατὰ τὸ, ὡς σκιαί ἡμέραι ἡμῶν παραγούσιν· ἴσως δὲ καὶ πρὸς τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ, διὰ νόμου καὶ προφητῶν, ἐν κρίνοισι ἐποίμην ἐτι καυσωνος ὄντος· μετὰ δὲ τὴν ἐπιδημίαν, ποιμαίνει μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐν κρίνοισι· ὡς γὰρ τῆς ἡμέρας διαπνευσάσης εἴρηται τὸ, ἀγαπητοί, γινώσκετε ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

Ἀπόστρεψον, ὁμοιώθητι σὺ, ἀδελφοὶδέ μου, τῷ δόρκωνι ἢ νεβρῷ ἐλάφων ἐπὶ τὰ ὄρη τῶν κοιλωμάτων.

Τὰ πρότερα πρὸς τὰς νεανίδας εἶπεν ἡ νύμφη, τὰ δὲ νῦν πρὸς τὸν νυμφίον ὥστε τῷ παρόντι καιρῷ ἀρμόττουσαν ἀναλαβεῖν ὁμοιότητα πρὸς μὲν τὸν δόρκωνα, διὰ τὸ διορατικόν· πρὸς δὲ νεβρὸν ἐλάφων, δι' ἀφανισμῶν τοῦ τῶν ὕψων γένους· ταῦτα δὲ ποιῶν ἐν τοῖς ὕψει τῶν κοιλωμάτων, ἀπόστρεψον λέγουσα, ἐκ τοῦ ἐν μορφῇ ὑπάρχειν Θεοῦ· καὶ ἀνάλαβε ταῦτα διὰ τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς ἐμὲ τοῖς ἀνθρώποις ἐπιδημῶν ὧν οἱ πλείους διὰ τὴν κακίαν ἐν κοιλώμασι διατρέβουσιν· ὄρη δὲ κοιλωμάτων, οἱ τῶν κακῶν ὑπερανέχονται δίκαιοι· ἀποστρέψας δὲ ὁ λόγος ὁμοιοῦται, ἐν μὲν τοῖς ἀνακειμένοις τῇ θεωρίᾳ, δόρκωνι· ἐν τοῖς πρακτικωτέροις δὲ καὶ καθαιρετικοῖς τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, ἐλάφων νεβρῷ· τὸ δὲ, ἢ νεβρῷ, παραδιαζευτικόν· ὁ δὲ Θεοδοσιῶν εἶπεν, ἐπὶ τὰ ὄρη θυμιαμάτων· οὐδὲν ἦττον τοὺς ἁγίους δηλῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐπὶ τὴν κόλτην μου ἐν νυξίν· ἐζήτησα ὄν ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου· ἐζήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὔρον αὐτόν· ἐκάλεσα αὐτόν καὶ οὐχ ὑπήκουσέν μοι· ἀναστήσομαι δὴ καὶ κυκλώσω ἐν τῇ πόλει, ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις· καὶ ἐζητήσω ὄν ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου· ἐζήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὔρον αὐτόν· ἐκάλεσα αὐτόν, καὶ οὐχ ὑπήκουσέν μοι· εὔροσάν με οἱ τηροῦντες, οἱ κυκλοῦντες ἐν τῇ πόλει· μὴ ὄν ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου ἴδετε ; ὡς μικρὸν ὅτε παρήλθον ἀπ' αὐτῶν, ἕως οὗ εὔρον ὄν ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου· ἐκράτησα αὐτόν, καὶ οὐκ ἀφήκα αὐτόν· ἕως οὗ εἰσήγαγον αὐτόν εἰς οἶκον μητρὸς μου καὶ εἰς τὸ ταμιεῖον τῆς συλλαβούσης με.

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ γάμου μυστηρίων εἰπόν, νῦν αὐτὸν διὰ νυκτὸς ἐπὶ τὴν κόλτην καλεῖ· ἀπορρήτων ἐθέλων κοινωνεῖν, καὶ τῆς τελειοτέρας μετασχεῖν ἀναπαύσεως· τοῦτο γὰρ ἡ κόλτη· τὸ δὲ ἐν γυπτί, ἐν ἡσυχίᾳ καιρῷ, καὶ πόρρω τῆς ὕψεως τῶν μὴ τὰ τοιαῦτα θεωρεῖν δυναμένων· δεῖ δὲ ἀγάπῃ τὴν ψυχὴν προτετρῶσθαι τοῦ ἐπὶ τὴν κόλτην ζητοῦντος τὰ τοῦ Θεοῦ λόγου βαθύτερα· περιμένειν δὲ τὴν τῆς ποθοῦσης ἀνάστασιν ὁ ποθούμενος· ὡς ἂν ἐπιτείνας

τὸν ἔρωτα κατὰ καιρὸν ἑαυτὸν ἐμφανίσαι τῇ καμου-
ση πλείστα παρὰ τὴν ζήτησιν τὴν αὐτοῦ· εἰπούσα γὰρ
ὅτι ἐπὶ τὴν κοίτην μου ἐν νυκτὶ ἐζήτησα ὃν ἠγά-
πησεν ἡ ψυχὴ μου, καὶ ὅτι ἐζήτησα αὐτὸν καὶ
οὐχ εὔρω, ἐπάγει· ἀναστήσομαι δὴ καὶ κυκλώσω
οὐκοῦν ὑπτιασμὸν καὶ τὴν κατάμυσιν ἀποθέμενοι,
διαναστῶμεν πειθόμενοι τῷ λέγοντι, Ἔγεραι δὴ ὁ
καθεύδων· ὅλος δὲ ὁ κόσμος, ἡ πόλις ὃν ἐκπεριελθὼν
δεῖ τῇ περὶ αὐτοῦ θεωρίᾳ γινόμενον ἐν ταῖς σοφαῖς
διδασκαλαῖς· αὐταὶ γὰρ αἱ ἀγοραὶ· ὅθεν τι χρῆσιμόν
ἔστι λαβεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πλατεῖαις· σοφία γὰρ ἐν
ἐξόδοις ὀμνείται, ἐν δὲ πλατεῖαις παρῆρσιαν ἀγει·
κεκελεύσμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρ-
δίας ἡμῶν γράψαι· μελίζονα δὲ ζητούσα ἢ κατ' ἀγορὰς
καὶ πλατείας μὴ εὐρηκέναι φησί· πλήν ὁδεύει ἐπὶ τὴν
εὐρεσιν, εὐρισκομένη ὑπὸ τῶν τηρούντων τὴν πόλιν
καὶ κυκλούντων αὐτήν· εἰεν ἂν τὰ λειτουργικὰ πνεύ-
ματα· οὗτοί εἰσιν οὓς ἐξαπέστειλε Κύριος περιοδεῦσαι
τὴν γῆν· ὧν δὴ περὶ τοῦ ποθομένου πυθάνεται· οὐκ
ἀναγέγραπται δὲ τούτων ἀπόκρισις· διδασκόμεθα δὲ
εἰ μέλλομεν εὐρεῖν τὸν ποθούμενον, ὀλίγον τι παρελ-
θεῖν, καὶ κρείττους γενέσθαι τῶν τοιούτων ἀγγέλων·
περὶ ὧν ἔοικεν ἐν Ἐπιστολῇ λέγειν ὁ Πέτρος διδάσκων
τὴν ὑπεροχὴν τῶν τοῖς τελείοις ἀποκειμένων· εἰς αὐ-
τὸν ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι· ἀγαπητὸν δὲ
βραχύ τι τοῖς τοιούτοις παρενεγκεῖν, ἵν' εὐρεθῇ τὸ
ποθούμενον, καὶ εὐρεθὲν κρατηθῇ, καὶ κρατηθὲν μὴ
νοηθῇ· ἀνόνητος γὰρ ἡ κράτησις, εἰ μὴ τὸ νοηθὲν
συνεχῆς μελέτη κρατήσῃ· διὸ φησιν· οὐκ ἀφήκα
αὐτὸν, ἕως οὗ εἰσῆγαγον αὐτὸν εἰς οἶκον μητρὸς
μου· ἵνα καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἐξοδὸν, εἰσέλθοι αὐτῷ
εἰς τὸν οἶκον τῆς ἁγίας Ἰερουσαλήμ, ἔνθα εἰσάγῃ τὰ
κοινότερα τῶν τοῦ λόγου θεωρημάτων· τὰ δὲ ἀπορῆ-
τότερα εἰς τὰ ταμεία τῆς συλλαβοῦσης τὴν νύμφην·
ἢ αὐτὴ δὲ μήτηρ καὶ συλλαβοῦσα δηλοῦται, διὰ τὸ ἐν
τῇ συλλήψει τὴν ἀρχὴν τῆς συστάσεως εἶναι· μήτηρ
δὲ λεγομένη μετὰ τὴν μόρφωσιν, καὶ τὴν τοῦ συλ-
ληφθέντος τελείωσιν.

Τίς αὕτη ἡ ἀναβαίνουσα ἐκ τῆς ἐρήμου ὡς στε-
λέχη καπνοῦ τεθυμιαμένη; σμύρνα καὶ λίβανος
ἀπὸ πάντων κοριορτῶν μυρσψοῦ;

Καλὴ λιβαν ἡ ἀναβαίνουσα βίω καὶ λόγῳ ψυχῇ, φυ-
τούσα τὰ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐξ
ἐρήμου λέγεται ἀναβαίνειν· τὸ δὲ τὸν δίκαιον εἶναι
Χριστοῦ εὐωδία ἐν παντὶ τόπῳ τοῖς σωζομένοις,
τεθυμιαμένη νοεῖται παραπλησίως στελέχεσι,
καπνὸν ἢ δὴν ἀναπέμπουσιν, εὐφραίνοντα τὰς τῶν
μακαριζόντων ἀναπνοάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅδοί σου ὡς ἀγέλαι τῶν κεκαρμένων αἱ ἀνέθη-
σαν ἀπὸ τοῦ λουτροῦ· αἱ πᾶσαι διδυμεύουσαι,
καὶ ἀτεκνοῦσαι οὐκ ἔστιν ἐν αὐταῖς.

Διδυμεύουσαι δὲ ἄλλως, διὰ τὸ διττὸν τῆς νοήσεως
τῆς τερητῆς (6) καὶ πνευματικῆς.

Ὡς σπαρτίον τὸ κόκκινον χεῖλη σου, καὶ ἡ λαλιὰ
σου ὡραία.

Ἦγουν ἔστω διάπυρος ἡ τοῦ λόγου παρασκευὴ ὡς
κερδίησι τὸν ἀχροατὴν δυναμένη, ἢ καὶ τὸ ἔναιμον

²¹ Ephes. v, 14. ²² I Petr. i, 12. ²³ II Cor. ii, 15.
(6) Τερητῆς. Forte τερητῆς. EDIT.

A ut extenso amore se opportune manifestet multum
in eo quaerendo laboranti. Cum enim dixit, in
lectulo meo per noctes quæsiui quem diligit anima
mea; quæsiui illum et non inveni, subjicit: surgam
et circuibo. Reclinationem igitur et gravatos oculos
objicientes consurgamus, simusque audientes di-
centi: Surge qui dormis ²¹. Universus autem mun-
dus civitas est quam nobis circumeundum illius
contemplatione in sapientibus doctrinis, quæ ipsæ
sunt vici. Hinc nobis aliquid utilitatis percipiendum
est, nec non et in plateis. Sapientia enim in viis
celebratur, in plateis vero liberius agit. Jussi su-
mus et ipsi super cordis nostri latitudinem scribere.
Majorem vero quærens per vicos et plateas non in-
venisse dicit; pergat tamen ad quærendum, et invenitur
ab illis qui custodiunt urbem et circumeunt illam.
B Hi sunt spiritus ministrantes quos præmisit Dominus
circumeundum terram. Hos igitur de dilecto inter-
ad rogat. Non autem illorum refertur responsum. Do-
cemur autem, si cupimus invenire dilectum, ali-
quantulum egredi, et meliores fieri istis, de quibus
videtur in Epistola disserere Petrus, cum eorum
quæ nos in consummatione manent præcellentiam
docens, ait, in quem desiderant angeli prospicere ²².
Istos autem modicum prævertere optandum est, ut
inveniat dilectus, et inventus superetur, et su-
peratus non cogitetur. Quippe incassa est possessio,
nisi cogitatum assidua sollicitatio superet. Ideo
dicit: non dimittam eum, donec introducam eum in
domum matris meæ; ut et postquam hinc disces-
serit, cum eo ingrediatur in domum supernæ Hiero-
solympæ, ubi profundiora scrutetur in verbi con-
templatione; nefandiora vero in illius cubiculum
quæ sponsam genuit. Ipsa vero mater quasi concipiens
ostenditur, propterea quod in conceptione si-
tum est coordinationis initium. Mater dicitur post
formationem et concepti perfectionem.

VERS. 6. Quæ est ista quæ ascendit per desertum,
sicut virgula sumi ex aromatibus myrrhæ et thuris
et universi pulveris pigmentarii?

Pulchra nimirum proficiens vita et ratione ani-
ma, atque ea quibus plerique errant devitans, quod
est ascendere per desertum; justum esse, hoc est
bonus odor Christi in omni loco in iis qui salvi fiunt ²³,
sicut virgula sumi ex aromatibus myrrhæ, delectantia
beatorum spiritus.

CAPUT IV.

VERS. 2. Dentes tui sicut greges tonsarum, quæ
ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fetibus,
et sterilis non est in eis.

Quæ gemellos edunt fetus, scilicet propter dupli-
cem mentis vim, id est speculativam et spiritualem.

VERS. 3. Sicut vitta coccinea, labia tua: et eloquium
tuum dulce.

Ergo sit inflammatus sermonis apparatus, ut au-
dientes captare possit, et salutiferam vivificantem quo

verborum e labiis effluentium ostendat virtutem, et quasi mersorum in vero Christi sanguinis potu.

VERS. 3. *Sicut fragmen mali punici, ita genæ tuæ, eo quod intrinsecus latet.*

Adjunxit prudentiæ laudi laudem et silentii; novit enim sponsa decori eloquii laudatque silentii tempora. Et sicut fidelis spiritu abscondit res, ita sponsa in profundo abscondit contemplationes, quasi cocca mali punici, singula proprio ordine adunata in vitæ ratione. Ideo subjicit: *Præter silentium tuum*; ostendens silentio abscondita dogmata sicut cocca mali punici sub ejus tegmine.

VERS. 4. *Sicut turris David collum tuum, quæ ædificata est cum propugnaculis: mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.*

Aquila *Thalpioth propugnacula* interpretatus est; *Symmachus* vero *cacumina*; cui auxiliatur quod ad propugnandum turris ædificata est sapientia, a qua sicut clypei pendent credita dogmata, quæ quidem singulariter vocat Apostolus fidei clypeum. *Armatura autem fortium*, sunt fortiter commoventes sermones. Pro propugnaculis, *præcepta* interpretatur quinta translatio, spiritum magis quam litteram secuta; ubi enim desunt præceptorum fundamenta, veram ædificare scientiam impossibile est.

VERS. 5 seq. *Duo ubera tua, sicut duo hinnuli capræ gemelli, qui pascuntur in liliis, donec aspiret dies et inclinentur umbra.*

Rationem æquiparat sponsæ uberibus, perspicacissima est; ideo assimilat duobus hinnulis capræ gemellis, qui pascuntur in floridis et suave olentibus locis, spiritualia et sensibilia designans; hinnulos vero, quod nunc partim cognovimus. Cum autem perfectio venerit, pueritiam abjiciemus; cum præsentis vitæ æstus subsidat, et refrigerii tempus adfuerit, solutis tenebris. Tenebræ enim sunt præsens vita; tunc enim ut perfecti, sed non ut hinnuli pascemur.

VERS. 9. *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, vulnerasti cor meum, in uno oculorum tuorum, et in uno crine colli tui.*

Insertum dicitur quodcumque in sponsæ collo inseritur et crescit. Si autem, ut duo hinnuli capræ erant sponsæ ubera, *quam pulchra sunt* intelligitur non admirabiliter dictum de intellectu, sicut dixi, sed duplicem prodigii vim et pulchritudinis augmentum ostendit. Similiter *vulnerasti cor meum*, his usitatum. Vestimenta autem sponsæ, sunt qui induerunt *Christum Jesum, viscera misericordiæ, et benignitatem, et humilitatem*²⁴; labia sunt discipuli, favique mellis sermones boni; favos enim et mel confecerunt prophætæ et apostoli.

VERS. 12. *Hortus conclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus.*

Bis *hortus conclusus* dicitur, quod progressus primo, dein perfectionem innuit, cum mens ejus

και ζωτικὸν δηλοῖ τῶν διὰ τοῦ χειλοῦς ἐξιόντων ῥημάτων, οἰωνεῖ βαπτομένων ἐν τῇ ἀληθινῇ πόσει τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

Ὡς λέπυρον τῆς ῥόας μὴλόν σου ἐκτός τῆς σιωπῆσός σου.

Προστίθῃσι τῷ τῆς σωφροσύνης ἐπαίῳ, τὸν ἀπὸ τῆς σιωπῆς ἐπισταμένης τῆς νύμφης καιροῦς λαλιᾶς ὥραίας καὶ ἐπαινουμένης σιγῆς· καὶ ἐπεὶ πιστὸς πνοῆ κρύπτει πράγματα καὶ ἡ νύμφη ἐν τῷ βάθει κρύπτει τὰ θεωρήματα τοὺς οἰωνεῖ κόκκους τῆς ῥόας ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι σεσωματοποιημένον ἐν τῷ ἡγεμονικῷ διδ' ἐπήγαγεν· Ἐκτός τῆς σιωπῆσός σου· ἐηλὼν τὰ σιωπώμενα δόγματα ὡς κόκκους ῥόας ὑπὸ τῷ λέπυρον αὐτῆς.

Ὡς πύργος Δαυὶδ τράχηλός σου, ὁ ἠκοδομημένος ἐν Θαλπιῶθ· χίλιοι θυρεοὶ κρέμονται ἐπ' αὐτὸν, πᾶσαι βολίδες τῶν δυνατῶν.

Ἀκύλας τὸ Θαλπιῶθ ἐπάλλξεις ἐκδέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, ὕψη· ᾧ ἀκολουθεῖ τὸν ὑπὲρ τὰς ἐπάλλξεις πύργον εἶναι τὴν σοφίαν, ἧς ὁμοίως ἤρτηνται θυρεοὶ μὲν τὰ πεπιστευμένα δόγματα, ἅπερ εἶπεν ἐνικῶς ὁ Ἀπόστολος θυρεὸν πίστεως· βολίδες δὲ τῶν δυνατῶν, οἱ δυνατῶς ἀνατρέποντες λόγοι τῶν ἐναντίων τῆς ἀληθείας τὴν πιθανότητα· ἀντὶ δὲ τοῦ ἐπάλλξεις, ἐντολάς· ἐκδέδωκεν ἡ πέμπτη ἐκδοσις, τὸν νοῦν μᾶλλον ἢ τὴν λέξιν ἐρμηνεύουσα· μὴ προαποκειμένων γὰρ ἐντολῶν, οἰκοδομηθῆναι τὴν ἀψευδῆ γινῶσιν ἀδύνατον.

Δύο μαστοὶ σου, ὡς δύο νεβροὶ δίδυμοὶ δορκάδος οἱ νεμόμενοι ἐν τοῖς κρίνοις, ἕως οὗ διαπνεύσῃ ἡ ἡμέρα καὶ κινήθωσιν αἱ σκιαί.

Τὸ ἡγεμονικόν, ὡς ἐπὶ νύμφης μαστοί· ὕπερ ἐστὶν ἄξυδερκέστατον διδ' παρεῖχασε δύο νεβροῖς δορκάδος νεμομένοις ἐν ὥραίοις τόποις καὶ εὐώδεσι· σημαίνων τὰ τε νοητὰ καὶ αἰσθητὰ· νεβροὺς δὲ, ἐπειδὴ νῦν ἐκ μέρους γινώσκωμεν· ὅταν δὲ τὸ τέλειον ἔλθῃ, καταργούμεν τὴν νηπιότητα· ὅταν ὁ καύσων τοῦ παρόντος βίου παύσῃται, καὶ καιρὸς τῆς ἀναφύξεως ἐπιστῇ, λυομένης καὶ τῆς σκιάς· σκιά γάρ ἐστὶν ὁ παρὼν βίος· τότε γὰρ ὡς τέλειοι, ἀλλ' οὐχ ὡς νεβροὶ νεμηθησόμεθα.

Ἐκαρδίωσας ἡμᾶς, ἀδελφὴ μου νύμφη· ἔκαρδίωσας ἡμᾶς ἐπὶ ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου, ἐν μῆ ἐνθέματι τραχήλου σου.

Τὸ ἐνθέμα εἴρηται παρὰ τὸ ἐντίθεσθαι καὶ ἐνορμάσθαι τῷ τραχήλῳ τῆς νύμφης· εἰ δὲ ὡς δύο νεβροὶ δορκάδος ἔμειναν οἱ μαστοὶ τῆς νύμφης, τὸ τί ἐκαλλιώθησαν; οὐκ ἂν ἐρρέθη θαυμαστικῶς περὶ τοῦ, ὡς ἔφην, διανοητικοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ διπλοῦν τοῦ θαύματος, τὴν αὐξήσιν τοῦ κάλλους ὑπέδειξεν· ὅποιον τὸ ἔκαρδίωσας ἐκ δευτέρου βῆθ'· ἱμάτια δὲ τῆς νύμφης, οἱ ἐνδοκίμοι Χριστὸν Ἰησοῦν, σπλάγγχρα οἰκτιρῶν καὶ χρηστότητα καὶ ταπεινοφροσύνην· χεῖλη δὲ οἱ διδάσκαλοι· καὶ κηρία μέλιτος λόγοι καλοὶ· εἰργάσαντο δὲ κηρίον καὶ μέλι προφῆται καὶ ἀπόστολοι.

Κήπος κεκλεισμένος, ἀδελφὴ μου νύμφη· κήπος κεκλεισμένος, πηγὴ ἐσφαρισμένη.

Δεύτερον, τὸ κήπος κεκλεισμένος ἐρρέθη, τὸ μὲν ἐπὶ προκόπτοντος, τὸ δὲ ἐπὶ τελείου, ὅτε τὸ ἡγεμο-

²⁴ Rom. xiii, 14; Coloss. iii, 12.

νικῶν αὐτοῦ καθοραθῆν, τῇ τῆς θεολογίας σφραγίδι τετύπωνται ἢ καὶ νῦν μὲν ἡ νύμφη κηπέδος ἐστὶν κεκλεισμένος μόνον, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι αἰῶνι διὰ τὴν τελειότητα καὶ τὸ βέβαιον, καὶ πηγὴ ἐστὶν ἐσφραγισμένη. Παντὶ γὰρ τῷ ἔχοντι δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται· νῦν μὲν οὖν ἡ Γραφή κήπον εἶναι ἀπλῶς· ἀλλαχοῦ δὲ ὡς περὶ ἐτέρου, καὶ τὸ λαχανελας προστίθισιν.

Ἐξεγέρθητι, Βορρᾶ, καὶ ἔρχου, Νότε, διάπνευσον κηπὸν μου, καὶ βρυσάτωσαν ἀρώματά μου.

Ἔοικεν ἐπιτιμᾶν ἡ νύμφη τῷ Βορρέα, τὴν ἐξουσίαν λαβοῦσα παρὰ τοῦ ἐπιτιμήσαντος τῷ ἀνέμῳ νυμφίου· διὸ παρὰ τοῖς τρισὶν εὐαγγελισταῖς ἐπιτιμηθῆναι τῷ ἀνέμῳ εἴρηται· οἱ δὲ ἀνεμοὶ ἀπλῶς ὑπακούουσιν αὐτῷ· Χριστὸς οὖν ἐξωθουμένους τοῦ διαβόλου, εἰσοικίζεται ταῖς ψυχαῖς· περὶ οὗ τὸ, ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμᾶν ἤξει, τουτέστιν ἐκ Νότου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἄνοιξόν μοι, ἀδελφὴ μου, κλησίον μου, περιστρῶρά μου, τελεία μου, ὅτι ἡ κεφαλὴ μου ἐκλήσθη δρόσου, καὶ οἱ βόστρυχοί μου ψεκᾶδων νυκτός.

Ἄναγκαίως ἡ τοῦ μοι προσθήκη τοῦ ἀνοιξόν· ἔστι γὰρ καὶ ἀντικειμέναις δυνάμεσιν ἀνοῖξαι· ὡς περὶ ὀληθρᾶς δὲ τῆς δρόσου λέγειν δοκεῖ, ὡς καὶ περὶ τῶν τῆς νυκτός ψεκᾶδων ἀνάπαυαν γὰρ εἰσικεν ἀπὸ τούτων ἐπιζητεῖν. Ἀκόλουθα ταῦτα τοῖς πρώτοις· μετὰ γὰρ τὴν ἀνάστασιν εἰσηλθε τῶν θυρῶν κεκλεισμένων· καὶ καλεῖ τὸν Θωμᾶν, καὶ δι' αὐτοῦ πᾶσαν ἀπιστον ψυχὴν, ἀνοῖξαι τὴν ἰδίαν καρδίαν καὶ τὴν τῆς ἀναστάσεως χωρῆσαι πληροφορίαν· καλεῖ δὲ αὐτὸν τελείαν εἰπόντα, ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου· ἡ δρόσος δὲ δηλοῖ τὴν κατὰ τὸν ὄρθρον ἀνάστασιν, ὅτε κάτεισι δρόσος.

Ἀδελφιδός μου παρήλθε· ψυχὴ μου ἐξῆλθεν ἐν λόγῳ αὐτοῦ.

Ἦνίκα ἐφθασεν ἡ νύμφη τὸ κλειθρον, ὥστε τὴν ψυχὴν ἀναπετάσαι τῷ λόγῳ· τότε μόνηνη τὴν χεῖρα καὶ τινὰς ἑαυτοῦ δελξας πράξεις παρελήλυθεν, ὡς μηδέπω τὸ πλεόν εἰς θέαν χωρούσης τῆς νύμφης· ἅμα δὲ καὶ οἰκονομεῖ πλεόν αὐτῆς ἐπιτείνει τὸν ἔρωτα· ἐξέρχεται καὶ ἐκδημεῖ τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ διὰ τὸν τοῦ νυμφίου λόγον ἔχουσα ἐν οὐρανῷ τὸ πολίτευμα.

Ἐζήτησα αὐτὸν, καὶ οὐχ εὔρον· ἐκάλεσα αὐτὸν καὶ οὐχ ἀπήκουσέ μου.

Συνεχῶς ἡ ψυχὴ τὸν νυμφίον λόγον ἐπιζητεῖ· καὶ εὐροῦσα πάλιν ἐτέροις ἀποροῦσα ζητεῖ· κάκεινα θεωρήσασα ποθεῖ τὴν ἐτέρων ἀποκάλυψιν· καὶ τυχοῦσα τούτων, ἐπ' ἄλλοις εὐχεται τὸν νυμφίον ἐπιδημεῖν.

Ἀδελφιδός μου λευκός καὶ πυρρός, ἐκλελοχισμένος ἀπὸ μυριάδων.

Ἡ λευκός ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἀληθινός, πυρρός δὲ διὰ τὴν σάρκωσιν.

Κεφαλὴ αὐτοῦ χρυσίον κεφαλῆ· βόστρυχοί αὐτοῦ ἐλάται, μέλανες ὡς κόραξ.

Οἱ βόστρυχοί διὰ τὴν πυκνότητα παραβάλλονται ταῖς τῶν φοινίκων ἐλάταις, ἃς φασὶν ἀντὶ σπέρματος εἶναι ταῖς θηλείαις φοινίξιν, ὥστε καρπὸν φέρειν

²⁵ Matth. xiii, 42. ²⁶ III Reg. xxi, 2. ²⁷ Matth. viii, 27; Marc. iv, 40; Luc. viii, 25. ²⁸ Habac. iii, 5.

A perspecta theologiae signo signata est. Nunc etiam sponsa tantummodo hortus conclusus est, at in ævo futuro propter perfectionem et firmitatem, fons etiam signatus est. *Omni enim habenti dabitur et superabundabit* ²⁵. Nunc igitur Scriptura hortus solummodo est; alibi vero, quasi de alio, addit *hortus olerum* ²⁶.

Vers. 16. Surge, Aquilo, et veni, Auster, perfla hortum meum, et fluant aromata illius.

Videtur objurgare sponsa Aquilonem, auctoritate accepta a sponso ventum criminante. Ideo apud tres evangelistas objurgatum fuisse ventum dicitur: *et venti obediunt ei* ²⁷. Christus igitur animas eorum inhabitat qui daemones depulerunt; quod vero ad illud, *Deus a Thaman veniet, ab Austro* ²⁸ intelligendum.

CAPUT V.

Vers. 2. Aperi mihi, soror mea, amica mea, columba mea, immaculata mea; quia caput meum plenum est rore, et cincinni mei guttis noctium.

Necessario post *aperi mihi* additur; cavendum enim ne adversariis potestatibus aperiatur; quasi de molesto rore, vel de nocturno humore illud dicitur; requiem enim ex iis videtur querere. Quæ quidem prioribus sunt congrua. Postquam enim surrexit ingressus est occlusis Januis; et invitat Thomam, et per eum omnem incredulam animam, proprium cor aperire, plenamque resurrectionis fidem accipere; invitat eum omnibus absolutis dicere: *Dominus meus et Deus meus*. Ros autem ostendit matutinam resurrectionem; mane enim ros decedit.

Vers. 6. At ille declinaverat atque transierat. Anima mea liquefacta est ut locutus est.

Cum ad pessulum sponsa properat, ad animam verbo patefaciendam, tunc unam manum et quosdam ipsius ostendens actus, præteriiit, quasi nondum plerumque ad contemplationem veniente sponsa; quod simul fit ut illius magis augeatur amor. Egreditur receditque a corpore anima propter sponsi verbum, habens in caelo civitatem.

Vers. 9. Quæsi vi illum et non inveni, vocavi eum et non respondit mihi.

Perpetuo anima sponsi verbum quærit; et cum invenerit, rursus ab aliis indigens petit; et cum illa contemplaverit, cæterorum cupit revelationem; horumque compos, ad alia precatur sponsum descendere.

Vers. 10. Dilectus meus candidus et rubicundus, electus ex millibus.

Albus, quia Deus verus, rubicundus propter incarnationem.

Vers. 11. Caput ejus aurum optimum: comæ ejus sicut elatæ palmarum, nigra quasi corvus.

Comæ propter densitatem eum palmarum elatos comparantur, quas dicunt seminis loco esse femineis palmis, ut esculentum fructum ferant;

propter vero profunditatem sternorum quasi capillorum sermonum, nigræ laudabiliter nominantur, prout ad sponsi pulchritudinem spectant. *Ut corvus* vero, non tantum opinor propter colorem; quippe symbolice designat profundissimas plenasque caliginis et humoris in nubibus auras: de quibus Job dixit: *Quis præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant ad Deum* ³⁹? Paravit enim profundissimis mentem multam escam Deus, quorum discipuli, velot pulli precibus vacantes, ad Dominum clamaverunt, errabundi et quærentes alimenta in iis quibus indigent.

VERS. 13. *Genæ illius sicut areolæ aromatum consitæ a pigmentariis.*

Per genas Christi intelligendi sunt qui ministri facti sunt verbo Dei et spiritali esca. Propter quidem pientitudinem boni odoris bonorum operum verborumque, areolis aromatum assimilati sunt; propter vero consitum in eis multiplicem in omni coordinatione scripturæ sermonem semper fructus suave olentes fructificantes.

VERS. 14. *Venter ejus pyxis eburnea, distinctor saphiris.*

Venter verbi mysteriorum capaces innuit, id est paratos ad intus suscipiendum; pyxis vero, ad servandum idoneos; splendorem pelluciditatemque ebur significat. Talis venter, hæc pyxis eburnea, sapphiri lapide distinguitur, qui est Christus. Quicumque igitur venter verbi est, hic absque timore Dominum in ventre suscipit, paritque salutis spiritum. Quapropter et venter victimæ in Levitico abluitur ⁴⁰, ut nihil stercoreis habeat.

CAPUT VI.

VERS. 5. *Pulchra es, amica mea, suavis et decora sicut Jerusalem, terribilis ut castrorum acies ordinata.*

Quo magis sponso fit propior, clarioribus æquiparatur. Cum enim illam pulchram, formosam atque amicam prædicaverit, addit *sicut Jerusalem*; terribilem quoque perfectam ait Ecclesiam; sive adversariis potestatibus, quæ vultus ejus pulchritudinem contueri nequeunt; sive inferioribus ipsa, quæ videntur omnino instructæ atque ordinatæ. Symmachus vero edit: *non ordinatæ acies*; stupor enim sunt, quasi acies instructa hostibus terrorem incutientes.

VERS. 4. *Averte oculos tuos a me, quia ipsi me avolare fecerunt.*

Ecclesia decus et pulchritudinem Christi conspicit; potest perfectius ejus divinitatem inspicere, prout omnia per ipsum facta sunt. Maxime lætatur oculorum potestate anima sive Ecclesiæ, sive verbi sponsæ. Alis ipsam avolare rationalibus ad auras jubet, ut ad fastigium veniat perfectionis, ut et ipsa eum videat avolantem, nec jam in ipsam descendantem, possitque dicere, etsi cognoverimus secundum carnem Christum, sed nunc non jam

³⁹ Job xxxviii, 41. ⁴⁰ Levit. i, 9, 15.

ἑδωδιμον· διὰ δὲ τὴν βαθύτητα τῶν ὡσπερ ἐκφύεντων ἀντὶ τριχῶν λογισμῶν, μέλανες ἐπαινετῶς ὀνομάζονται, τῷ τοῦ νυμφίου συμβαλλόμενοι κάλλει· τὸ δὲ ὡς κόραξ, οὐχ ἀπλῶς οἶμαι διὰ τὸ χρώμα· σύμβολον δὲ τῶν βαθυτάτων εἶναι καὶ πεπληρωμένων σκοτεινοῦ ὕδατος ἐν νεφέλαις ἀέρον· περὶ ὧν εἶπεν ὁ Ἰώβ· *Τίς δὲ ἠτοίμασε κόρακι βοράν;* νεοσσοὶ δὲ αὐτοῦ πρὸς Κύριον κεκράζονται· ἠτοίμασε γὰρ τοῖς βαθυτέροις τὸν νοῦν, πολλὴν τροφήν ὁ Θεός, ὧν οἱ μαθηταὶ νεοσσοὶ εὐχαῖς σχολάζοντες, πρὸς Κύριον κεκράγασι· πλανώμενοι καὶ ζητοῦντες τὰ ἐν αὐτοῖς ἐπαπορουμένοις ὑπ' αὐτῶν σιτά.

Σιαγόνας αὐτοῦ ὡς φιάλαι τοῦ ἀρώματος, φύουσαι μυρεψικά.

Σιαγόνας Χριστοῦ τοὺς διακονουμένους λόγῳ Θεοῦ καὶ τροφῇ πνευματικῇ νοητέον· διὰ μὲν τὴν πληρότητα τῆς εὐωδίας τῶν καλῶν ἔργων καὶ λόγων, εὐκρίτας φιάλαις τοῦ ἀρώματος· διὰ δὲ τὸ ἐβρίζωμενον ἐν αὐταῖς ποικίλον ἐν πάσῃ συνθέσει γραφῆς λόγον ἀεὶ καρποφοροῦντας μυρεψικόν.

Κοιλία αὐτοῦ πυξίον ἐλεφάντινον, ἐπὶ λίθου σαπφείρου.

Κοιλία ἐστὶ τοῦ λόγου, οἱ χωρητικοὶ τῶν μυστηρίων, τουτέστιν οἱ κοῖλοι πρὸς ὑποδοχὴν πυξίου δὲ, οἱ πρὸς διατήρησιν ἐπιτήδειοι· κατὰ δὲ τὸ λαμπρὸν καὶ σαφὲς ἐλεφάντινον εἶναι λέγεται· ἡ δὲ τοιαύτη κοιλία, τὸ πυξίον τὸ ἐλεφάντινον, ἐπιθέβληκε λίθῳ σαπφείρῳ, ὅς ἐστι Χριστός· ὅσοι οὖν εἰσι κοιλία τοῦ λόγου, οὗτοι ἀπὸ τοῦ φόβου Κυρίου ἐν γαστρὶ λαμβάνουσι, καὶ τίκτουσι πνεῦμα σωτηρίας· διὰ τοῦτο καὶ ἡ κοιλία τῆς θυσίας ἐν τῷ Λευιτικῷ πλύνεται, ὡς μηδὲν ἔχειν κοπρῶδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Καλὴ εἶ, ἡ πλησίον μου, ὡς εὐδοκία, ὥρατα ὡς Ἱερουσαλήμ, θάμβος ὡς τεταγμένα.

Ὅσον πλησίον γίνεται τοῦ νυμφίου, κρείττοσιν ἀπεικάζεται· τῷ γὰρ καλὴ καὶ ὥρατα καὶ πλησίον, προσέθηκε τὸ ὡς Ἱερουσαλήμ· καὶ καταπληκτικὴν δὲ τὴν τετελειωμένην φησὶν Ἐκκλησίαν· πῆ μὲν, ἐν ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσιν, οὐ δυναμέναις ἐνατενίζεῖν τῷ κάλλει τοῦ προσώπου αὐτῆς· πῆ δὲ καὶ ταῖς ὑποδεεστέραις αὐτῆς, εὐκυρίαις ταῖς τεταγμέναις ἐν τῷ παντὶ καταστάσεσιν· ὁ δὲ Σύμμαχος· οὐ τεταγμέναι παρατάξεις· θάμβος γὰρ εἰσιν ὡς τάγμα παρεμβολῶν τοὺς πολεμίους ἐκπλήττοντα.

Ἀπόστρεψον τοὺς ὀφθαλμοὺς σου ἀπεναντίον μου, ὅτι αὐτοὶ ἀνεπτέρωσάν με.

Ἡ Ἐκκλησία τῇ ὠραιότητι καὶ τῷ κάλλει ἐνορᾷ τοῦ Χριστοῦ· δυναμένη τῇ πλειονίᾳ προκοπῆ κατανοεῖν αὐτοῦ τὴν θεότητα· καθὼς πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· εὐφραϊνόμενος δὲ ἐπὶ τῇ δυνάμει τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς εἴτε Ἐκκλησίας εἴτε νύμφης τοῦ λόγου ψυχῆς· περὶ αὐτὴν λογικοῖς ἀποστραφῆναι κελεύει πρὸς τὸ μετέωρον· ὡς ἂν ἐπ' ἄκρον ἔλθοι τῆς τελειότητος, ὡς ἂν κάκεινη βλέπῃ τοῦτον ἐπετερωμένον, καὶ μηκέτι συγκαταβαίνοντα δι' αὐτὴν, καὶ δύνηται λένειν, εἰ καὶ

ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκουμεν· τῇ σῆ τοίνυν συνανέθη προκοπῇ, φησίν, χωρησάσης σου ἐνορέῃν, καὶ μηκέτι περαιτέρω τῆς οἰκονομίας ζητεῖν.

Τρίχωμά σου ὡς ἀγέλαι τῶν αἰγῶν, αἱ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ Γαλαὰδ· ὀδόντες σου, ὡς ἀγέλαι τῶν κεκαρμένων αἱ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ λουτροῦ· αἱ πᾶσαι διδυμεύουσαι, καὶ ἀτεκνοῦσαι οὐκ ἔστιν ἐν αὐταῖς.

Εἶρηται δεύτερον ταῦτα τῇ νύμφῃ, πρότερον οἴματι κοινῆ φανείσῃ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον, ἥνικα ἔτι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐτύγγανεν· δεύτερον ὅποτε ἤλθεν ἐπὶ τὴν τελειότητα· διὸ καὶ νῦν μόνον παρηνίξατο· *Ὀδόντες σου ὡς ἀγέλαι τῶν κεκαρμένων*· κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν καὶ Σύμμαχον, *ὀδόντες σου ὡς ἀγέλαι τῶν προβάτων*, ἢ, *τῶν ἀμνάδων*· καὶ ἔπρεπεν εἰρησθαι ταῦτα ἐπὶ τῆς τελειότητος· ὡς εἶναι τὸ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ οὐκ ἔτι προτέρου, ἀλλὰ τοῦ δευτέρου· διδυμεύουσαι δὲ τάχα, ὡς τρεφόμεναι τῇ τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν θεωρίᾳ· καὶ ὡς μηδεμίαν ἄγονον εἶναι τῆς περὶ οὐτινοσοῦν λόγου τροφῆς.

Ἐξήκοντά εἰσι βασίλισσαι καὶ ὀγδοήκοντα παλλακαί, καὶ νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· μία δὲ ἔστι περιστέρα μου.

Αἱ νεάνιδες ἀριθμῶν οὐκ ἔχουσαι· οὐ τῷ μὴ ὑποπίπτειν ἀριθμῷ, ἀλλὰ τῷ ἀξίας αὐτάς εἶναι ἀριθμηθῆναι· καὶ τάχα τῆς αὐτῆς διανοίας ἔχεται, τῇ ἐνταῦθα διαφορᾷ τῶν νεανίδων τῶν κοινωνουμένων ὑπὸ Χριστοῦ, καὶ τὰ παρὰ Ἀποστόλου λεγόμενα περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν, *λόγω τάγματα φάσκοντι*· ἐπειδὴ γὰρ *δι' ἀνθρώπου θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν*· ὡσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιήσονται· *ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι*· ὁ γὰρ ἕκαστος βίος καὶ λόγος καὶ διάθεσις ποιῆσει προκριθῆναι ἕκαστου κατ' ἀξίαν.

Μὴ θαύμαζε, εἰ ὁ νυμφίος ἦν ἔχων καλὴν νύμφην, καὶ τάχα δευτέραν καὶ τρίτην καὶ πλείονας· ἐὰν νοήσης αὐτοῦ καὶ τὰς νύμφας, οὐ φοβηθήσῃ λέγειν ἀπὸ τοῦ Ἄσματος· *Ἐξήκοντά εἰσι βασίλισσαι καὶ ὀγδοήκοντα παλλακαί, καὶ νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· μία δὲ ἔστι περιστέρα μου*· λόγος ἔστιν ὁ νυμφίος· λογικὸν ζῶον ἢ νύμφη· ἐὰν νοήσῃ ψυχὴ καὶ λάβῃ ὁ νυμφίος τὴν νύμφην· ἀλλ' ἔπει ἔστιν ὁ λόγος οὗτος, οὐ μίᾳ ψυχῇ κοινωνῶν, ἀλλὰ πλείοσι καὶ διαφοροῖς, τιμῇ τινι βασιλικῇ καὶ διαφανοῦσῃ, λεγέτω τελεία περιστέρα· ταῖς δὲ βασιλικαῖς μὲν, ὑποδεστέραις δὲ, διὰ τοῦτο ἐξήκοντα βασίλισσαι· ἐτέραις δὲ ψυχαῖς κοινωνεῖ παιδαγωγουμέναις φόβῳ Θεοῦ· αὐταὶ εἰσιν αἱ παλλακίδες· εἰσὶ τινες καὶ ἄλλαι ψυχαὶ ὑποδεστέραι, ἐλάττονα φόβον ἔχουσαι· αὐταὶ εἰσιν αἱ νεάνιδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· ὁ νυμφίος τοίνυν καὶ ἐνθάδε καλὰς καὶ δυναμένας αὐτῷ εἶναι καὶ κοινωνοῦς, ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ παστοῦ τοῦ ἐπουρανίου, κοινωνεῖ ἀγγέλοις καὶ ἀρχαγγέλοις, αἱ τινὲς εἰσιν αἱ νύμφαι τοῦ λόγου, καὶ θρόνοι καὶ κυριότητες.

Εἰς κήπον καρπίας κατέβη· ἰδεῖν ἐν γεννήματι τοῦ χειμάρρου· ἰδεῖν εἰ ἤρθησεν ἢ ἀμπελος, εἰ ἤρθησαν αἱ βόαι· ἐκεῖ δώσω τοῖς μιστοῦς μου

A cognoscimus. Tuo igitur progressu tecum convolvit, ait, cum tibi contigerit cernere, nec jam post incarnationem quærere.

VERS. 4, 5. Capilli tui sicut grex caprarum, quæ ascenderunt ex Galaad: dentes tui sicut grex ovium, quæ ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fetibus, et sterilis non est in eis.

Hæc denuo sponsæ dicuntur, primum, ut opinor, cum talis quantum licuit apparuerit; quando adhuc fuerit in hac vita, rursus cum ad consummationem venerit; ideoque nunc solum ambigue loquitur: *Dentes tui sicut grex ovium tonsarum*; secundum vero Aquilam et Symmachum: *dentes tui sicut grex pecorum, vel agnarium*: quod quidem decebat de perfectione dici. *De lavacro* non jam priore, sed secundo; *omnes gemellis fetibus, merito, velut spiritalium et sensibilibus contemplatione nutritæ*; nulla prorsus sterilis hoc verbi fereulo.

VERS. 7, 8. Sexaginta sunt reginæ, et octoginta concubinæ, et adolescentularum non est numerus. Una est columba mea.

Adolescentularum non est numerus; non quod numero inferiores sint, sed quod dignæ sint quæ numerentur. Atque eodem sensu habetur, ac discrimen illud inter adolescentulas a Christo possessas, quod Apostolus de mortuorum resurrectione dicit, *diversos ordines assignans*: postquam enim *per hominem mors, ita et per hominem mortuorum resurrectio. Quemadmodum enim in Adamo omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur unusquisque in suo ordine*¹¹: vita enim uniuscujusque, et sermo, et agendi ratio efficiet ut quisque pro meritis judicetur.

Ne mireris sponsam, sibi dum formosa esset sponsa, adhuc alteram, et tertiam et plures habere, quod si mente reputes ejus sponsas, minime dicere timebis a Cantico: *Sexaginta sunt reginæ, et octoginta concubinæ, et adolescentularum non est numerus. Una est columba mea*. Ratio est sponsus, rationale autem animal sponsa; si cogitet anima et sponsam sponsus accipiat. Cum quidem ratio sit ille, non unam animam inhabitans, sed plures et diversas, quodam regali splendidoque decore, merito perfecta dicitur columba. *Reginæ inferiores sunt, ideo sexaginta ait. Alias vero animas inhabitat, Dei timore moderatas: hæc sunt concubinæ. Sunt quædam et aliæ inferiores animæ, minorem habentes timorem: hæc sunt adolescentulæ quarum non est numerus. Sponsus igitur, cum ipsi sint hic pulchræ consortes, e cœlesti thalamo egreditur, atque habitat in angelis et archangelis; qui sunt verbi sponsæ, et throni, et dominationes.*

VERS. 10, 11. Descendi in hortum nucum, ut viderem poma convallium et inspicerem si florisset vinca, et germinassent mala punica. — (LXX, 1b)

¹¹ 1 Cor. xv, 21, 22.

dabo tibi ubera mea, terra est sicut anima mea; A
posuit me quadrigas Aminadab.)

Quodammodo justii nuces sunt, ferentes fructum, cum ad Deum sancte coluntur. Clastrum circumdat eas, acerbum quidem atque amarum, et adorientibus difficile. Atque etiam torrens tentatio dicitur secundum illud, *torrenies transiit anima nostra* ⁴². Voluit igitur sponsa in hortum nucum descendens, scilicet e paradiso egressa ad hanc laborum vitam, videre mirum aliquem hiemis fructum, obscuri fluminis; aut secundum Symmachum, *descendit ut videret*, an fructus ederet vitæ lacus; atque etiam videre si *florisset vinea*, quæ hiemem refugit, verque festinat, Paschæ tempus et Azymorum festi. Tuuc enim amat florescere in Judæa vitis; *et si germinassent mala punica*, quarum fructus multus, et certo ordine sub tegmine coadunatus. Cui quidem assimilantur sponsæ ubera. *Hic enim*, ait, *dabo tibi ubera mea* ⁴³, id est mentem. *At nesciuit*, ait, *anima mea*, et promissis suis defuit, cum a se ipsa quidquam facere nequiret. Sed non derelicta sum in istis. Pater enim Naasson, dux populi mei Aminadab, me ipsi quadrigas esse effecit: *Naasson autem serpentis similis* interpretatur, dux populi sponsæ; hic Aminadab, qui in Numeris pater duci tribus Judæ Naasson ⁴⁴, allegorice Christum innuit. Igitur, sicut Moses in deserto serpentem exaltavit ⁴⁵, sic, inquit, *quadrigas me collocavit* sibi, mentem meam gubernans.

VERS. 12. *Revertere, revertere, Sulamitis; revertere, revertere ut intueamur te.*

CAPUT VII.

VERS. 1. *Quid videbis, in Sulamite? Ecce ipsa procedit quasi chori castrorum; ascendit enim e lavacro sicut angelica agmina.*

Aquila et quinta translatio Sulabitibus ediderunt, quæ est *pacificans*. Atqui sponsa est verbi anima, Christi Ecclesia, propterea quod unum effecit et munimentum medianum sustulit. Sive sit *Sulamitis*, sive *spoliata* secundum Symmachum dicit, ei sponsus: O spoliata, factaque sub ditione illius qui te captivam duxit, *revertere* in pristinam dignitatem, nunc quidem sicut in principio accipiens D
adoptionis pignus, spemque resurrectionis, aut promissionis et incorruptionis vestimentum. Pressius eam exhortatur: *revertere*. Nunc enim imperative addit: *ut intueamur te*. Sodalium vero sponsi ad sponsam hæc esse verba existimo. Ad quos sponsus, *Quid videbitis?* subjicit. Assimilat victorum exercitui. Una enim sponsa multas acies habet in seipsa. Nam sponsæ membra, multiplici serie constantia, chori quidem sunt, Deum concelebrantes unanimi concentu, et chori castrorum pacificantium, prout hostes sustulerint; sed non jam figura belli, cum pro versantibus in torrente laborat, spo-

⁴² Psal. cxxiii, 5. ⁴³ Cant. vii, 12. ⁴⁴ Num. i, 7. ⁴⁵ Num. xxi, 9.

(1) Td. Lege τοῦ. Edit.

σοί· γῆ ἐστὶν ὡς ἡ ψυχὴ μου· ἔθετό με ἄρματα Ἀμιναδάβ.

Κατὰ τι παράδειγμα οἱ δίκαιοι καρφαί εἰσι, φέροντες καρπὸν διὰ τὴν πρὸς Θεὸν θεραπείαν ἱερατικῆν, διὰ τὸ ἔρκος ἔχειν περὶ αὐτά· ὁ μὲν τι πικρὸν καὶ χολώδες, ἕτερον δὲ τι σκληρὸν τῶν πειρασμῶν· ἀλλὰ καὶ χειμάρρους ὁ πειρασμὸς λέγοιτο· κατὰ τὸ, *χειμάρρους διήλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν*· ἠβουλήθη τοῖνον ἢ νόμφη καταβάσα εἰς τὸν κῆπον τῆς καρφίας, τουτέστιν ἐκπεσοῦσα τὰ (1) παραδείσου πρὸς τὴν ἐπιμοχθον ταύτην ζῶην, ἰδεῖν παράδοξόν τι γέννημα τοῦ χειμῶνος βέοντος μαύρου ποταμοῦ· ἢ, κατὰ Σύμμαχον, *κατέβη μαθεῖν εἰ ἡ φάρυγξ τοῦ βίου ὀψώρας ἔχει*· ἀλλὰ καὶ ἰδεῖν εἰ ἤρθησεν ἡ ἀμπελος, διαφεύγουσα τὸν χειμῶνα· καὶ τὸ ἔαρ φθάσασα, τὸν καιρὸν τοῦ Πάσχα καὶ τῆς τῶν ἀζύμων ἑορτῆς· τότε γὰρ φιλεῖ ἀνοεῖν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἡ ἀμπελος· καὶ εἰ ἤρθησαν αἱ ῥόαι, ὧν ὁ καρπὸς πολὺς, καὶ τάξει περιελημμένος ὑπὸ τοῦ λέπους· ἢ ὁμοιωταί· τὸ μῆλον τῆς νόμφης· ἐκεῖ δὲ, φησὶ, *δώσω σοὶ τοὺς μαστούς μου*, τουτέστι τὸ ἡγεμονικόν· ἀλλ' ἠγνόησε, φησὶν, ἡ ψυχὴ μου, καὶ τὴν ὑπόσχεσιν ἐψευστάται, μὴ δυναμένη ἀφ' ἑαυτῆς τι ποιεῖν· ἀλλ' οὐκ ἀπελείφθη ἐν τούτοις· ὁ γὰρ πατὴρ τοῦ Ναασσῶν ὁ ἄρχων τοῦ λαοῦ μου Ἀμιναδάβ, ἔθετό με ἑαυτῷ εἶναι ἄρματα· *Ναασσῶν* δὲ ὀφιώδης ἐρμηνεύεται· ὁ ἄρχων τοῦ λαοῦ τῆς νόμφης· Ἀμιναδάβ δὲ οὗτος ὁ ἐν Ἀριθμοῖς πατὴρ τοῦ ἄρχοντος τῆς φυλῆς Ἰούδα Ναασσῶν· ὃς μεταλαμβάνεται εἰς τὸν Χριστόν· διὰ τὸ, καθὼς Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως, φησὶν, *ἄρματα μὲ ἔθετο* ἑαυτῷ ἠνιοχῶν μου τοὺς λογισμούς.

Ἐπίστρεψε, ἐπίστρεψε ἡ Σουλαβίτις· ἐπίστρεψε, ἐπίστρεψε· καὶ ὀψόμεθα ἐν σοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τι ὄψεσθε ἐν τῇ Σουλαβίτιδι; ἡ ἐρχομένη ὡς χοροὶ τῶν παρεμβολῶν· ἀνέβη γὰρ ἐκ τοῦ λουτροῦ, ὡς τὰ ἀγγελικὰ τάγματα.

Ἀκύλας καὶ ἡ πέμπτη ἔκδοσις, τὸ *Σουλαβίτις* ἐξέδωκαν, *εἰρηνεύουσα* γάρ· ἔστι δὲ ἡ νόμφη τοῦ λόγου ψυχῆ, ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, διὰ τὸν ποιήσαντα τὸ ἐν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσαντα· ἐὰν δὲ ἡ *Σουλαβίτις*, ἢ ἐσκυλευμένη, κατὰ Σύμμαχον, λέγοι ἂν πρὸς αὐτὴν ὁ νυμφίος, Ὡ ἐσκυλευμένη καὶ ὑπὸ τῶν αἰχμαλωτίσαντί σε γεγεννημένη, *ἐπίστρεψε* εἰς τὴν προτέραν εὐγένειαν· νῦν μὲν ὡς ἐν ἀπαρχῇ λαμβάνουσα τῆς υἰοθεσίας τὸν ἀρραβῶνα, καὶ τὴν τῆς ἀναστάσεως ἐλπίδα· ἐὰν δὲ τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῆς ἀφθαρσίας τὸ ἔνδυμα, πυκνότερον δὲ εἰς προτροπήν, τὸ *ἐπίστρεψε*· τότε γὰρ φησὶ κυρίως ἔστιν ἰδεῖν σε· τῶν ἐταίρων δὲ τοῦ νυμφίου πρὸς τὴν νόμφην εἶναι τὸν λόγον δοκῶ· πρὸς οὓς ὁ νυμφίος, *Τι ὄψεσθε*; φησὶν· ἀπεικάζεται δὲ νενικηκότων στρατῶν· ἡ μὲν γὰρ νόμφη πλήθος ἐν ἑαυτῇ ἔχει παρεμβολῶν· τὰ γὰρ μέλη τῆς νόμφης συστήματα τυγχάνοντα πλείονα, χοροὶ μὲν εἰσι, τῷ δὲ θεῷ ὁμνεῖν συμφώνως θεολογοῦντες αὐτῷ· τῷ δὲ καθελεῖν τοὺς πολεμίου παρεμβολῶν εἰρηνικῶν ἔχοντες· ἀλλ' οὐκέτι σχῆμα πολυμικρῶν, τὴν

ὕπερ τῶν ἐν χειμάρρῳ καμουσαν καὶ σκυλεῖσαν δι' αὐτούς· προσκαλοῦνται οἱ φίλοι τοῦ νυμφίου· ἔσκυλευμένη γὰρ ἐρμηνεύεται· *Σουλαμίτις· ἐπίστρεψέ με λέγοντες, ὄψόμεθα ἐν σοί·* ἑώρων γὰρ αὐτῆς τὸν σκυλὸν, οὐκ ἄκαρπον, ἀλλ' εἰς χρηστὸν τελευτήσαντα πέρας, ὅπως τοὺς ἐν τῷ χειμάρρῳ κατακρίθηντας· παραδεδομένους τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, παρελθόντας τὸ τοῦ χειμάρρου ὕδωρ, νικηφόρους ἦγε μεθ' ἑαυτῆς, ἐρχομένη ὡς χοροὶ παρεμβολῶν, τῶν ἐκ πολέμου ἐπανερχομένων, καὶ κατὰ διάφορα συστήματα χορευόντων, καὶ ἐπινικίους ᾄδόντων καὶ λεγόντων· *Κύριε, ὡς ὄπλω εὐδοκίας ἐστε φάνωσας ἡμᾶς.*

Ῥυθμοὶ μηρῶν σου ὅμοιοι ὀρμίσκοις, ἔργον χειρῶν τεχνίτου.

Πολλαχοῦ τάττει τοὺς μηρούς ἐπὶ τῆς γενέσεως ἢ Γραφῆ· δηλοῖ τοίνυν ἐνταῦθα τῆς νύμφης τὸ τεταγμένον ἐν τῷ τῆς γενέσεως χωρίῳ καὶ εὐρυθρον, ὅμοιῳ περιτραχηλοῖς κατεσκευασμένοις τῇ ἀρετῇ.

Ὄμφαλός σου κρατῆρ τερνευτός, μὴ ὑστεροῦμενος κράμα· κοιλία σου, θημωνία σίτου πεφυρμένη ἐν κρίνοις.

Ἐπὶ τὸν ὀμφαλὸν δὲ τὴν κρατῆρα ἢ σοφία συγκαλεῖ λέγουσα· *Δεῦτε, πίστετε εἰνον ὃν κεκέρακα ὑμῖν·* καὶ δηλοῖ τὸ πνευματικὸν πνεῦμα· καὶ προσέθηκε καὶ *θημωνίαν σίτου*, ἵνα τὴν πνευματικὴν τροφήν σημανῇ· τὸ γὰρ *θημωνία* ἀντὶ τοῦ συναγωγῆ ἀρετῶν πλήθους εἰς ἐν τῇ ὁμοιοῖα συντεταγμένη.

Κρίνα δ' ἂν εἴη καὶ τὰ ἄνθη τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἃ συνελέξατο ἀπὸ μέσου τῶν τοῦ βίου ἀκανθῶν.

Ὁ τράχηλός σου ὡς πύργος ἐλεφάντινος.

Ἐργοὶ δὲ ἐκλήθησαν, οἱ τὰ ἀρεστὰ τῷ νυμφίῳ ποιοῦντες, σκοπευτήριον ἔχοντες τὴν θεωρητικὴν ψυχὴν, ἐκ μετεώρου σκοπεύουσαν ἅπαντα ἐλεφάντινον δε, διὰ τὴ λαμπρὸν καὶ λεῖον· οὐδὲν γὰρ ἀπὸ κακίας τραχὺ ἐν τῷ τῆς νύμφης τραχήλῳ· οὐκέτι δὲ περὶ τῶν νεκρῶν εἶπεν, *οἱ νεμόμενοι ἐν κρίνοις·* ὑπεράνω γὰρ ἐγεγόνεισαν κρίνων τῶν ἐν μέσῳ ἀκανθῶν· βούλεται δὲ ἡμᾶς καὶ φιλομαθεῖς ὄντας πολλῶν ἔχειν τὴν ψυχὴν θυγατέρα σοφῶν καὶ ἐν εἰσαγωγαῖς γέεσθαι μαθημάτων πολλῶν, ἃς ἐκάλεσε πύλας· τοσοῦτον, φησὶν, γνώσεως τοῖς ἐν σοὶ διδασκάλους περισσι χάρις, ὡς μὴ μόνον τοὺς παρὰ σοὶ ἀπολαύειν αὐτῶν τῆς παιδεύσεως, ἀλλ' ἤδη καὶ τῆς ἔξωθεν καὶ πόρρωθεν τῆς αὐτῶν ἀπολαύειν ὠφελείας.

Μυκτῆρ σου, ὡς πύργος τοῦ Λιβάνου σκοπεύων πρόσωπον Δαμασκού· κεφαλή σου ἐπὶ σὲ ὡς Κάρυμλος, καὶ πλόκιον κεφαλῆς σου ὡς πορφύραν βασιλεὺς δεδεμένος ἐν παραδρομαῖς.

Ὁ δὲ καθαρὰν ἔχων τὴν διακνοήν, καὶ διὰ τῆς αἰσθητικῆς τοῦ θεοῦ λόγου δυνάμενος ὀπίσω αὐτοῦ εἰς ὁσμὴν μύρων αὐτοῦ ὄραμεν, μυκτῆρ ἐστὶν αἰσθανόμενος εὐωδίας πνευματικῆς· σκοπεῖον εἰ τι ἐπιφανὲς ἐν ἔθνεσι δόγμα δοκεῖ· *Δαμασκός* γὰρ τὰ ἔθνη παρίστησι· τοῦ δὲ ἐπιφανοῦς καὶ καλοῦ τὸ πρόσωπον πύμβολον· ὃ δὲ λίβανος ἀναφέρεται ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ· ὃ δὲ *Κάρυμλος* ἐπιγνώσις περιτομῆς ἐρμηνεύεται· γινώσκει δὲ περιτομὴν ὃ μετὰ παρρησίας

A liaturque ab iis. Hi appellantur amici sponsi. *Sponsiata* enim Sulamitis interpretatur. *Revertere*, dicunt, *ut intueamur te.* Videbant enim ejus laborem, non infructuosum, sed ad meliorem terminum properantem, ut in torrente damnatos, Satanæque in abyssum carnis traditos, trajecta torrentis unda, viciores ducat secum, *procedens sicut chori castrorum*, a bello redeuntium, et variis ordinibus procedentium, et victoriæ canentium hymnos, atque exclamantium : *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* ⁴⁶.

Juncturæ femorum tuorum, sicut monilia quæ fabricata sunt manu artificis.

B Multis locis collocat femora pro genitalibus Scriptura; hic igitur ostendit pulchrum atque egregie ordinatum sponsæ in genitalibus corporis habitum, et similem monilibus peritissime fabricatis.

VERS. 2. *Umbilicus tuus, crater tornatilis, nunquam indigens poculis. Venter tuus sicut acervus tritici, vallatus liliis.*

Umbilicum craterem vocat Sapientia, dicens : *Venite, bibite vinum quod miscui vobis* ⁴⁷, et ostendit spiritalem spiritum; et addidit *acervum tritici*; ut spiritalem escam designaret. *Acervus* enim, pro congerie virtutum, pari sensu multa in unum significat.

Lilia flores sunt gratiæ Dei, quos decerpit mediis vitæ spinis.

C VERS. 4. *Collum tuum sicut turris eburnea.*

Turres vocati sunt, qui se gratos sponso præbent, quasi speculam habentes contemplativam animam, ex alto omnia prospicientem. *Eburnæ* vero, propter splendorem et lævitatem; nihil enim ex improbitate asperum in sponsæ collo. Non jam de mortuis dixit, *qui pascuntur in liliis*; superiores enim facti erant liliis in medio spinarum. Vult autem nos, multarum rerum studiosos, animam habere sapientium filiam, atque in rudimentis versari multarum scientiarum, quæ vocavit portas. Tanta enim, ait, scientiæ in te magistris inest gratia, ut non solum qui sunt apud te eorum doctrinam percipiant, sed jam et extrinsecam et remotam ab iis utilitatem percipere possint.

D VERS. 4, 5. *Nasus tuus sicut turris Libani, quæ respicit contra Damascum. Caput tuum ut Carmelus, sicut comæ capitis tui sicut purpura regis vincita canalibus.*

Puram qui habet respirationem, et per intelligentiam divini verbi qui potest post eum in odorem unguentorum ejus currere, nasus est capiens bonum odorem spiritalem, scrutans si quid evulgatum inter gentes dogma bonum videtur. *Damascus* etenim gentes significat; rei manifestæ ac pulchræ vultus symbolum est. Thus quidem offertur super altare Dei; *Carmelus* autem *cognitio circumcissionis* interpretatur; cognoscit autem circum-

⁴⁶ Psal. v, 13. ⁴⁷ Prov. ix, 5.

cisionem qui cum sinceritate loquitur : sumus nos circumcisio : e capite , scilicet e Christo, cognitio nascitur spiritualis circumcisionis.

VERS. 6, 7. *Quam pulchra es, et quam decora charissima, in deliciis! Statura tua assimilata est palmæ et ubera tua botris; ideo in cælis cogitatio tua, nihilque terrenum ad illam accedit.*

Hæc dicit sponsus, quasi miratus ejus in melius conversionem. Sicut enim egregia elementorum dispositio, corporum sanitatem efficit, ita ex motibus et declinationibus, sanitas quodammodo et pulchritudo fit animæ. Quemadmodum, cum turpis quædam fuerit propter improbitatem sponsa, virtute ad pulchritudinem convertitur, sic cum esset acerba, facta est suavissima ipsi et dulcis; dicit igitur, ut in corporalibus escis lautum convivium magnopere optandum, ita spirituali esca nutritis amor. Admisso autem pronomine *tuis*, quod apud alios scriptum est, tunc dicit: Amore efferris magis quam aliis spiritus fructibus, ita ut omnia propter eum patereris, omnia ferres. Quemadmodum e corporibus brevia sunt quædam, et majora alia, sic et pariter ex animis iis qui perfecti sunt.

Igitur cogitata tua, dicit, quasi esculenta et potabilia, et minime acerba.

VERS. 8, 9. *Ascendam in palmam, et apprehendam fructus ejus: et erunt ubera tua sicut botri vineæ: et odor oris tui sicut malorum. — Guttur tuum sicut vinum optimum, dignum dilecto meo ad potandum, labiisque et dentibus illius ad ruminandum.*

Assimilata palmæ, palmam sponsum vocat, altitudinem et magnitudinem verbi innuens; in quæ speravit ascendere in canticorum sine; cum perfecta est sponsa. Hæc vicissim prædicat sponsi ubera, abundantiam significantia; ideo vineæ botris assimilantur. De qua dicit Dominus: *Ego sum vitis vera* 48. Quæ quidem, abscondito sermonis sensu, tantum juvat delectatque ut quando oporteat, quibus oporteat, et quanti oporteat indicet. Labia vero verbum innuunt; dentesque taciturnitatem; secundum illud, « ori tuo fac januam et pessulum, et sermonibus tuis mensuram et lancem » 49. Talium autem non solum tutæ sunt cogitationes, sed et labia sensui vincuntur. Vinum autem optimum est quod e bono cordis thesauro profertur.

VERS. 10. *Ego dilecto meo, et ad me conversio ejus.*

Perfectæ est sermo, quod nusquam aliquid quietis inveniet, donec seipsum ad me convertat.

VERS. 11, 12. *Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis. Mane surgamus ad vineas, videamus si floruit vinca, si flores fructus parturiunt, si floruerunt mala punica.*

Inferiores sponsa alloquitur, invitatque ex intimis beatisque sedibus ad illorum intuitum egredi; hæc enim significant ager, villæ, vineæ et mala punica.

48 Joan. xv, 1. 49 Eccli. v, 14; xxiii, 15; Psal. cxi, 3.

(8) *Βραχύτης*. Ita corrigendum duximus quod in antea editis legebatur *βραχύ τις*. EDIT.

A λέγειν δυνάμενος· ἡμεῖς ἐσμὲν ἡ περιτομή· ἀπὸ ἐκ τῆς κεφαλῆς, τοῦτέστι Χριστοῦ, ἐπίγνωσις πνευματικῆς ἐγενήθη περιτομῆς.

Τι ὠραιώθης καὶ τί ἠδύνθης, ἀγάπη, ἐν τρυφαῖς σου; τοῦτο μέγεθος σου· ὁμοιωθής τῷ φοίνικι, καὶ οἱ μαστοὶ σου τοῖς βότρυσιν· διότι ὑψηλὸν σου τὸ φρόνημα· καὶ οὐδὲν τῶν γῆινων ἐπιφερόμενον.

Ὅτι ταῦτα φησὶν ὁ νυμφίος ἀποθαυμάζων αὐτῆς τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴν· ὡς γὰρ ἡ τῶν στοιχείων εὐκρασία σωμάτων ὑγείαν ἐμποιεῖ, οὕτως ἐκ τῶν ὁρμῶν καὶ ἐκκλίσεων, ὑγεία πως καὶ κάλλος ἐπιγίνεται τῇ ψυχῇ· ὡς δὲ ἀισχρά τις οὐσα διὰ κακίαν ἢ νόμφη, μετέβαλεν ἐξ ἀρετῆς εἰς ὠραιότητα, οὕτως οὐσα πικρά, γέγονεν ἡδίστη τε αὐτῷ καὶ γλυκαῖα· φησὶ τοίνυν, ὡς ἐν ταῖς σωματικαῖς τρυφαῖς ἡ πολυτελεῆς εὐωχία περιπόθητος, οὕτω τοῖς τὴν πνευματικὴν τρυφῶσι τρυφήν, ἡ ἀγάπη· τῆς δὲ σου ἀνωθυμίας κειμένης παρὰ τοῖς ἄλλοις, λέγοι ἂν, τῇ ἀγάπῃ ἐν τρυφᾷ πλέον τῶν ἄλλων τοῦ πνεύματος καρπῶν· ὡς πάντα δι' αὐτὴν στέγειν πάντα ὑπομένειν· ὡς περ δὲ σωμάτων ἐστὶ βραχύτης (8), καὶ μέγεθος ἐτέρων, οὕτω καὶ ψυχῆς ἀναλόγως οἷς διαπράττεται.

Ἦγουν τὰ νοήματά σου, φησὶν, τροφίματά τε καὶ πότιμα, καὶ οὐδαμῶς ὁμφακίζοντα.

Ἔτα ἀναθήσομαι ἐν τῷ φοίνικι κρατήσω τῶν ὑψέων αὐτοῦ, καὶ ἔσονται δὴ μαστοὶ σου ὡς βότρυες ἀμπέλου· καὶ ὄσμη βιῶός σου ὡς μῆλα, καὶ λάρυγξ ὡς ὄϊνος ἀγαθός, πορευόμενος τῷ ἀδελφιδῷ μου εἰς εὐθύτητα, ἱκανούμενος ἐν χειλέσσι μου ὁδοῦσιν.

C Ἀπεικασθεῖσα φοίνικι, φοίνικατὸν νυμφίος καλεῖ, τὸ ὕψος καὶ μέγεθος τοῦ λόγου κατανοήσασα· ἐφ' ἧ καὶ ἤλπισεν ἀνελεῖν ἐπὶ τέλει τῶν ἁμαρτιῶν· ὅτε τελεία ἐστὶν ἡ νόμφη· ὅτε καὶ ἀντιλήφεται τῶν τοῦ νυμφίου μασθῶν, δηλούντων τὰ πυκνώματα· διὸ καὶ ἀμπέλου βότρυσιν ἀπεικάζονται· περὶ ἧς εἶπεν ὁ Σωτήρ· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή· τὰ δὲ ἐκ τῶν τοῦ λόγου κρυπτῶν ἐκπορευόμενα, ἐπὶ τοσοῦτον ἰθύνει τε καὶ εὐφραίνει, ὥστε λέγειν ὅτε δεῖ, καὶ οἷς δεῖ, καὶ ὅσου δεῖ· τὰ μὲν γὰρ χεῖλη τὸν λόγον· οἱ δὲ ὁδόντες τὴν ἐχεμυθίαν ἐμφαίνουσι· κατὰ τὸ, « τῷ στόματί σου ποίησον θύραν καὶ μοχλὸν, καὶ τοῖς λόγοις σου μέτρον καὶ σταθμόν » τῶν δὲ τοιούτων οὐ μόνον ἀσφαλῆ τὰ νοήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ χεῖλη αἰσθήσει δέδεται·

D ὄϊνος δὲ ὁ ἀγαθός, ὁ ἐξ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προσφερόμενος.

Ἐγὼ τῷ ἀδελφιδῷ μου· ἐπ' ἐμὲ ἡ ἐπιστροφή αὐτοῦ.

Τελειωθείσης ὁ λόγος, ὅτι μηδαμῶς παντοδαπῇ ἀνάπαυσιν εὐρήσει, ὅπου ἑαυτὸν ἐπιστρέφει, ὡς παρ' ἐμοὶ Ἐλθέ, ἀδελφιδέ μου· ἐξέλθωμεν εἰς ἀγρόν· αὐλισθῶμεν ἐν κόμαις· ἐρρήρισθωμεν εἰς ἀμπελώνας· ἴθωμεν εἰ ἠρῆθησεν ἡ ἀμπελος, ἠρῆθησεν ὁ κυπρισμός, ἠρῆθησαν αἱ ῥόαι.

Περὶ τῶν ὑποδεστέρων ἡ νόμφη παρακαλεῖ· ὡς ἐκ τῶν ἐνδοτάτων καὶ μακαρίων διατριβῶν εἰς τὴν τοῦτων ἐπισκοπὴν ἐξελεῖν· οὗτοι γὰρ ἀγροὶ καὶ κῶμαι καὶ ἀμπελώνες καὶ ῥόαι

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

A

Εὐρόυσα ἐξω φιλήσω σε· καὶ γε οὐκ ἐξουθενώ-
σουσί με· ἰπαραλήψομαι σε· εἰσάξω σε εἰς οἶ-
κον μητρὸς μου· καὶ εἰς ταμεῖον τῆς συλλα-
βούσης με· ποτιῶ σε ἀπὸ οἴνου τοῦ μυρεψίκου,
ἀπὸ γάματος βῶων μου.

Εὐρίσκουσα γὰρ αὐτὸν τῆς ἀνω περιωπῆς ἐκθάντα,
περιεπτύξατο αὐτόν.

Ἄρκισα ὑμῶν, θυγατέρες Ἱερουσαλήμ, ἐν ταῖς
δυναμέσι καὶ ἐν ταῖς ἰσχύσεσι (9) τοῦ ἀγροῦ, εἰ
ἐγείρητε καὶ ἐξεγείρητε τὴν ἀγάπην ἕως ἂν
θελήση;

Ἦδη δευτέρον ᾠρκισεν· ἀλλ' ἀμφιβάλλουσα προετί-
θει τὸ ἅν· νῦν δὲ διδάξασα τὸ εἶδος τῆς ἐγέρσεως τῆς
ἐξεγέρσεως καὶ τῆς ἀγάπης οἷον ἐπαρίστησιν, ὅτι
ὀρκουσα ὑμᾶς κατὰ τῶνδε ᾠρκισα, τὸ ἐγείρητε καὶ
ἐξεγείρητε.

Θές με ὡς σφραγίδα ἐπὶ τὴν καρδίαν σου, ὡς σφρα-
γίδα ἐπὶ τὸν βραχίονά σου· ὅτι κραταῖά ὡς θά-
νατος ἡ ἀγάπη, σκληρὸς ὡς ἡδὴς ζῆλος.

Προτρέπεται αὐτὴν ὁ νυμφίος πᾶν νόημα καὶ πρῶ-
ξιν μορφῶσαι τῷ ἑαυτοῦ χαρακτήρι· ποιεῖν δὲ ταῦτά
φησιν τὴν ὡς θάνατον κραταίαν ἀγάπην· πάντα γὰρ
στέγει, πάντα ὑπομένει· διὸ καὶ κραταῖα κατὰ θά-
νατον νεκροῦντα τὴν ἀμαρτίαν· ἤγουσιν ἐπειδὴ πάντων
ἐκράτησεν ὁ θάνατος, διὰ τὸ ἐν τῷ Ἀδάμ πάντας
ἀποθνήσκειν· καὶ ὁ ἡδὴς ὁμοίως· τοιαύτη, φησίν, ἡ
ἀγάπη καὶ ὁ ζῆλος· ὃν δεῖ ζηλοῦν τῷ Θεῷ, σκληρὸς
κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων ὑπάρχων, ὡς ὁ τοῦ Ἡλίου
καὶ τοῦ Φινεὲς· ἡ τοῦτο λέγει ὁ νυμφίος πρὸς αὐτήν,
θές με ὡς σφραγίδα πρὸς τὸ σφραγίζεῖν τὰς ἐνθυμή-
σεις σου καὶ τὰς πράξεις σου, καὶ ἕως θανάτου ἀγωνίσει
ὑπὲρ τῆς ἀληθείας· καὶ ἐν τῷ ἡδὴ δὲ τὸν Χριστόν
ἐξήλωσαν οἱ Ἰουδαῖοι, ὑποφθειραντες τοὺς στρατιώτας.

Ἄδελφὴ ἡμῶν μικρά, καὶ μαστοὺς οὐκ ἔχει.

Ὅτι μικρὰ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ, καὶ ἐπὶ γῆς ἔτι
ἐπισκευαζομένη τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, καὶ νοήματα
(τοῦτο γὰρ οἱ μαστοὶ) μήπω ἔχουσα, ἐπιθιδῶσιν εἰς
μέγεθος βίου καὶ νοημάτων· ἐπ' αὐτῶν τῶν νοή-
ματα καὶ προφητικά θεωρήματα, ἢ τὴν σύμπνοιάν τε
καὶ ἐνέργειαν χωρὶς δυνάμεως· αἱ καὶ ταῦτα φασι
μετὰ τε προφητῶν καὶ δικαίων πνευμάτων.

Ὁ καθήμενος ἐν κήποις, ἑταῖροι προσέχοντες τῆς
φωνῆς σου· ἀκούτισόν με· φῦγε, ἀδελφιδέ μου,
καὶ ὁμοιωθήτω τῇ δορκάδι, ἢ τῷ νεβρῷ τῶν ἐλά-
φων ἐπὶ ὄρη ἀρωμάτων.

Εἶδεν ἡ νύμφη τὸν νυμφίον ἀναπαυόμενον ἐν τοῖς
κήποις, καὶ τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ προσέχοντας αὐτοῦ
τῇ φωνῇ ἧς ἤκουσεν αὐτῇ· καὶ βούλεται αὐτὸν ὀξέως
καὶ διορατικῶς ὀρῶντα ἀπὸ τῶν τῆδε πραγμάτων ἐκ-
κλίνας, τάχει μὲν καὶ ὀξυδερκίᾳ, ὡμοιωμένον δορκάδι,
νεβρῷ δὲ τοῖς τῶν πολεμίων ὡς ὄρεων καὶ σκορπιῶν
καταφρονητικῶς ἔχειν, καὶ ἀνελθεῖν πρὸς τοὺς ἀνεστη-
κότας ὡς ὄρη, καὶ πάσης πνέοντας εὐωδίας· περὶ ὧν
τὸ, οἱ θεμέλιοι αὐτοῦ ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς ἀγίοις· καὶ
ταῦτα κατὰ τοὺς Ἐβδομήκοντα καὶ Θεοδοτίωνα, καὶ
τὴν πέμπτην ἔκδοσιν· ὁ μὲντοι Ἀκύλας, ὁ καθίμε-
νος ἐν κήποις, ἐξέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, ἡ καιτοι-
κούσα· ὡς λέγεσθαι τὰ πρῶτα πρὸς τὴν νύμφην

⁸⁹ Psal. LXXXVI, 1.

(9) Ἰσχύσεσι. Forte ἰσχύσι. Εἰσιτ.

CAPUT VIII.

VERS. 1, 2. (Quis mihi det) Ut inveniam te foris et
deosculer te, et jam me nemo despiciat? Appre-
hendam te et ducam in domum matris meae, et in
conclave genitricis meae; ibi me docebis et dabo tibi
poculum ex vino condito, et mustum malorum gra-
natorum meorum.

Postquam enim illum invenit e sublimi contem-
platione descendente, amplexa est eum.

VERS. 4. Adjuro vos, filiae Jerusalem, ne suscite-
tis, neque evigilare faciatis dilectum donec ipsa
velit.

Jam iterum adjuravit; verum dubitans addebat
si forte: nunc vero edocta formam suscitationis,
evigilationis et amoris quasi subjungit, quod, cum
vos adjuraverim, de his adjura, scilicet, suscite
atque evigilare facite.

VERS. 6. Pone me ut signaculum super cor tuum,
ut signaculum super brachium, tuum quia fortis est
ut mors dilectio, dura sicut infernus mulatio.

Invitat eam sponsus ut omnem cogitationem om-
nemque actum signaculo suo signet; hæc vero fa-
cere dicit vehementem, sicut mortem, amorem.
Omnia enim fert, omnia patitur. Ideoque vehemens
adversus mortem quæ culpa est lethalis. Igitur cum
omnibus prævaluit mors, propterea quod in Adamo
omnes moriuntur. Eodem sensu infernus usurpa-
tur. Talis, inquit, amor et zelus, quo oportet ze-
lare erga Deum, durus adversus peccatores, qualis
Helie et Phinees. Dicit etiam sponsus ad eam,
pone me ut signaculum, ad signandum cogitationes
tuas et actus tuos, et usque ad mortem pro veritate
pugnandum. Atque in inferno Christum zelabant
Judæi, corruptis militibus.

VERS. 8. Soror nostra parva, et ubera non habet.

Quia parva hominis anima, et in terra adhuc
preparata Dei Ecclesia, et cogitata (hoc enim ubera)
quæ nondum habet, vitæ scilicet et mentis magni-
tudinem; cum manifeste sicut ei cogitationes et
propheticæ contemplationes, aut cum concordiam
atque vigorem consecuta erit; hæc enim dicunt
post prophetas justosque spiritus.

VERS. 13, 14. Quæ habitas in hortis, amici auscultant,
fac me audire vocem tuam; fuge, dilecte mi, et as-
similare caprea, hinnuloque cervorum super montes
aromatum.

Vidit sponsa sponsum in hortis requiescentem,
ipsosque amicos ejus voci audientes, quam ipsa
audivit. Vult eum subtile et perspicue cernentem
ab hujus mundi rebus declinare, cum celeritate
acribusque oculis, qualis caprea hinnulus, ac cer-
vorum hostes velut serpentes et scorpiones in con-
temptu habere, atque ad sublimes sese attollere, ut
montes, et ad suavi odore plenius fragrantas. De
quibus dicitur: fundamenta ejus in montibus san-
ctis⁹⁰: hæcque secundum Septuaginta, et Theo-
dotionem, quintamque translationem. Aquila vero,
qui sedet in hortis, edidit; et Symmachus: quæ
habitas. Priora hoc sensu dicuntur ad sponsam in

propriis hortis sedentem, sponsique amici attente
eam audire gaudent.

καθημένην παρά τοῖς ἰδίοις καρποῖς, καὶ τοὺς ἐταί-
ρους αὐτοῦ προσεκτικῶς αὐτῆς ἀκροᾶσθαι χαί-
ροντας.

ORIGENIS FRAGMENTA IN EZECHIELEM.

(Mai, *Bibl. nova Patrum*, VII, II, Præf. p. v [1].)

Brachia Pharaonis sunt malitia in actu peccati,
ac in dogmatibus impietatis superbia carnis: quæ
brachia Deus confringit ut justus; Pharaon sym-
bolum est diaboli, qui auctor est peccati inter homi-
nes. — Confringit Dominus brachium peccatorum,
ut non possint apprehendere gladios.

Et hoc in his verbis præcipue allegoriam indicat
Scripturæ: Pharaon enim corporaliter non ex excre-
mentis suis terram potabit, sed fetida purgamenta
adversarii satiabunt regiones.

Hebræus textus in amplitudine lacus habet, JARECH
enim secundum Hebræam linguam, spiritumque ræ-
dem præferens femur ac longitudinem significat;
cum contractione, incrementum interpretatur: lacum
enim vocat sepulcri profundum, amplitudinem vero
sepulcri latitudinem.

Multas portas describit filius hominis Ezechiel,
et de unaquaque narratiunculam exhibuit: nunc
autem loquitur habitibus aures de porta sanctuarii
exterioris, quæ respicit contra orientem, de qua
scriptum est, quod hæc porta clausa erit, etc....
Non tantum quod Dominus Deus Israel ingressus
est per hanc portam, hæc clausa est, sed quoniam
et ipse princeps sedebit in hac porta ut comedat
coram Domino, ingressus per viam AILAM, quod in-
terpretatur portæ vestibulum. Porta clausa est:
mysteria Dei sunt hæc quæ includuntur. Scientia
clavem habet, sicut Dominus dicit legis doctoribus:
Porta ergo clausa est; quod est intra portam, hoc
est quod oculus non vidit, aurisque non audivit,
etc....

Huic portæ similem sensum habet liber scriptus
obsignatusque in Isaia: eundem librum clarius
invenies in Apocalypsi Joannis, ac de hoc quæ
scripta sunt. Et quomodo aperuit hunc vir ex tribu
Juda solus; nam usque dum venisset Dominus no-
ster Jesus Christus, lex clausa est, sermoque pro-
phetarum: velum eorum erat petra cæcitatibus quam
revolvit Jacob ex puteo, in multis enim locis sen-
sum hujus portæ Scriptura aperuit.

(1) Dixi inferius exstare in eodem cum Apollinari
ad Ezechielem codice, certum fragmentorum Ori-
genis numerum, quæ Ruæus in editione non habet.
Reapse enim dicta editio t. III, p. 457, non ultra
capitulum XXX, v. 6, procedit; ejusque ultimum
fragmentum Μαγδαλά ἐστιν ἀρχὴ τῆς Αἰγύπτου,
legitur in codice nostro f. 220, b. Ecce autem,

1. Cod. f. 221 a. Cap. XXX. 25. Βραχίονές εἰσι
Φαραὼ ἢ κακία ἐν πράξει ἀμαρτίας, καὶ ἐν δόγμασιν
ἀσεβείας τὸ φρόνημα τῆς σαρκός· οὗς βραχίονας ὁ
Θεὸς συντρίβει ὡς ἀγαθός· ὁ Φαραὼ τοῦ διαβόλου
ἐστὶ σύμβολον τοῦ ἀρχόντος τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀμαρ-
τίας. — Συντρίβει ὁ Κύριος τὸν βραχίονα τῶν ἀμαρ-
τιῶν, ἵνα μὴ δύνωνται ἐπιλαβέσθαι μαχαίρας.

2. Cod. f. 222 a. XXXII. 6. Καὶ τοῦτο ἐν τοῖς
μάλιστα τὴν ἀλληγορίαν δείκνυσι τῆς Γραφῆς· ὁ γοῦν
Φαραὼ σωματικῶς οὐκ ἂν ἀπὸ τῶν προχωρημάτων
αὐτοῦ ποτίσαι τὴν γῆν, ἀλλ' ἡ σκυβαλώδης ἐκκρίσις
τοῦ ἀντικειμένου ποτίζει τὰ γῆϊνα.

3. Cod. f. 222 b. XXXII. 25. Ὁ Ἑβραῖος ἐν μήκει
λάκκου ἔχει· τὸ γὰρ ἰαρήχ κατὰ τὴν Ἑβραίων φω-
νὴν δασέως προφερόμενον, καὶ μηρίν, καὶ μῆκος
σημαίνει· τὸ δὲ αὐτῆς πρὸς τὴν συναγωγὴν ἔχει τὴν
ἐπίδοσιν· λάκκου οὖν καλεῖ τῆς ταφῆς τὸ βάθος·
μῆκος δὲ, τῆς ταφῆς τὴν ἔκτασιν.

4. Cod. f. 232 h. XLIV. 1. Πολλὰς πύλας διαγρά-
φει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου Ἰεζεκιήλ, καὶ περὶ ἐκάστης
διηγήσατό τι· νῦν δὲ διηγείται τοῖς ἔχουσι ὤτα, περὶ
τῆς πύλης τῶν ἁγίων τῆς βλεπούσης κατὰ ἀνατολάς·
περὶ τῆς γέγραπται ὅτι ἡ πύλη αὕτη κεκλεισμένη
ἐστίν, καὶ τὰ ἐξῆς. — Οὐ μόνον ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ
Ἰσραὴλ διέρχεται διὰ τῆς πύλης, κέκλεισται, ἀλλ'
ὅτι καὶ ὁ ἡγούμενος κάθηται ἐν ἐκείνῃ τῇ πύλῃ τοῦ
φαγεῖν ἐναντι Κυρίου κατὰ τὴν ὁδὸν Αἰλάμ, ὅπερ ἐρ-
μηνεύεται πρὸς τὴν πύλην. — Πύλη ἐστὶ κεκλεισμένη,
τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ τὰ ἀκατάκλειστα. — Ἡ γνώσις
κλειδα ἔχει, ὡς ὁ Κύριος λέγει τοῖς νομικοῖς ἕρα πύλη
ἐστὶ τοῖς μὲν ἀνθρώποις κεκλεισμένη· τὰ γὰρ
ἐνδοῦ τῆς πύλης ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν καὶ
οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ τὰ ἐξῆς. — Ὅμοιον δὲ τῆς πύλης
ταύτης ἔχει νοῦν καὶ τὸ γεγραμμένον ἐν τῷ Ἡσαΐα
βιβλίον ἐσφραγισμένον· τὸ αὐτὸ τοῦτο βιβλίον λευ-
κοτέρως εὐρήσεις καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννου,
καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα· καὶ πῶς ἤνοιξεν ὁ
ἐκ φυλῆς Ἰούδα ταῦτα καὶ μόνος· μέχρι γὰρ οὗ ἤλ-
θεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, ἐκλείστο ὁ
νόμος, ὁ λόγος ὁ προφητικὸς· καὶ κάλυμμα ἦν ἐπὶ
τούτων ὁ λίθος τῆς πωρώσεως, ὃν ἀφείλεν ὁ Ἰακώβ
ἐκ τοῦ φρέατος· ἐν πολλοῖς γὰρ τόποις τὸν νοῦν τὸν
περὶ τῆς πύλης ταύτης ἡ Γραφή ἠνοιξεν.

præterquam quod in præcedentibus quoque foliis
partes aliquot erant Ruæo incognitæ, id est editis ab
eo intermixtæ, post illam certe codicis paginam
usque ad prophetiæ finem, fragmenta omnia, etsi
perexigua, inedita sunt; quæ hic transcribere, ne
diutius lateant aut pereant, non pige'

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΕΙΣ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ.
—
EX ORIGENE
IN EVANGELIUM SECUNDUM MATTHÆUM.

(Bibliotheca Gallandiana, ex cod. Venet. III.)

ΚΕΦ. Α'.

A

CAP. I.

Στιχ. ιη'. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν.

V. 18. *Jesu autem nativitas sic erat.*

..... (1-2) Ὡδε μὲν γεννήσεως μέμνηται ὁ εὐαγγελιστὴς, κατ' ἀρχὰς δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, τῆς γενέσεως. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ λέγει· Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν, ἐκεῖ δὲ, Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τίς οὖν ἡ διαφορὰ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς γενέσεως; καὶ ὡς ἀμφοτέρω ἐπὶ Χριστοῦ λαμβάνεται; Ὡσπερ ὁ λόγος οὗτος ὁ προφορικὸς κατὰ τὴν οἰκίαν φύσιν ἀναφῆς ἐστὶ καὶ ἀόρατος· ὅταν δὲ ἐν βιβλίῳ γραφῆ, καὶ οἰονεὶ σωματωθῆ, τότε καὶ ὁράται καὶ ψηλαφᾶται· οὕτως καὶ ὁ ἄσαρκος τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ ἀσώματος, οὔτε ὁρώμενος, οὔτε γραφόμενος κατὰ τὴν θεότητα, ἐπειδὴ ἑσαρκώθη, καὶ ὁράται καὶ γράφεται. Διὰ τοῦτο, ὡς σαρκωθέντος, καὶ βίβλος ἐστὶ τῆς αὐτοῦ γενέσεως. Ἄλλ' οὐκ ἐζητῆται ἐνθάδε τὸ, διὰ τί εἶπε βίβλος, καὶ οὐκ εἶπεν ὄρασις (3), ἢ λόγος· ἀλλὰ τὸ, τί ἐστὶ γέννησις, καὶ τί γένεσις; Διαφέρει γένεσις καὶ γέννησις. Γένεσις μὲν γὰρ ἐστὶ παρὰ Θεοῦ πρώτη πλάσις· γέννησις δὲ ἢ ἐκ καταδίκης τοῦ θανάτου διὰ τὴν παράθεσιν ἐξ ἀλλήλων διαδοχῆ. Καὶ ετι, ἡ μὲν γένεσις τὸ ἀφθαρτον ἔχει (4) καὶ ἀναμάρτητον· ἡ δὲ γέννησις τὸ πσθητὸν καὶ ἀμαρτητικόν. Ὁ οὖν Κύριος, τῆς μὲν γενέσεως τὸ ἀναμάρτητον φυσικῶς λαθὼν, τὸ ἀφθαρτον οὐ προσέλαβε· τῆς δὲ γεννήσεως τὸ παθητὸν εἰληφῶς, τὸ ἀμαρτητικὸν οὐ προσέλαβε, τὸν πρῶτον τοῖς κατ' ἄμφω μέρεσιν Ἀδὰμ φέρων ἀμείωτον. Οὐκοῦν εἴη ἂν ἐπὶ Χριστοῦ γένεσις μὲν, οὐκ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πρόδος, ἀλλ' ὁδὸς ἀπὸ τοῦ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν εἰς τὸ ἀναλαθεῖν τὴν τοῦ δούλου μορφήν· ἡ δὲ γέννησις αὐτοῦ διπλῆ γέγονε, καὶ ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ γυναικὸς γεννηθῆναι καὶ ἡμᾶς· τὸ δὲ μὴ ἐκ θελήματος σαρκὸς, ἢ ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου, ὑπὲρ ἡμᾶς. Ὡσπερ καὶ τὴν μέλλουσαν προανεφώνει

B

C

Tu vero præterea illud quære, quianam hoc quidem modo nativitatem commemoraverit evangelista, ab initio autem Evangelii, *generationem*? Hic enim dicit: *Jesu autem Christi nativitas sic erat*; ibi vero, *Liber generationis Jesu Christi*¹. Quenam est igitur differentia nativitatis et generationis? et quomodo utraque de Christo accipiuntur? Quemadmodum verbum hoc ipsum prolaticium, juxta propriam naturam, nec tangi potest nec videri; si quando autem in libro scriptum fuerit, ac quasi ad corpus redactum, tunc et videtur et atrectatur. Haud aliter Dei Verbum carne et corpore per se carens, quod nec videri nec delineari potest secundum divinitatem, ubi caro factum est, et cernitur et delineatur. Propterea tanquam ejus quod caro factum est, exstat etiam liber generationis illius. Sed non quæsitum est hic, cur dixerit liber, et non dixerit, visio, aut sermo: sed quid sit nativitas, et generatio. Differt generatio et nativitas. Generatio enim est a Deo prima formatio; nativitas vero est successio aliorum ab aliis, ex damnatione mortis propter transgressionem. Ac iterum, generatio incorruptibilitatem habet et impeccabilitatem: at nativitas passionem habet et peccabilitatem. Igitur Dominus, generationis impeccabilitatem naturaliter accipiens, non item incorruptibilitatem insuper accepit: et passionem nativitatis accipiens, peccabilitatem item non accepit, ferens primum Adam non imminutum his utriusque rei partibus. Igitur esse possit in Christo generatio quidem; non utique transitus de non existente ad existentiam, sed via ab exstantia in forma Dei ad assumendam servi formam. At nativitas illius duplex fuit, secundum nos et supra nos. Quod enim ex muliere natus sit,

¹ Matth. 1, 1.

(1-2) Ex cod. Cat. mss. in Matthæum apud clariss. Mitarellum, initium ita supple: Ἐν δὲ πρὸς τούτοις ζῆται, ὅτι πῶς ποτε ἔρα ὧδε, etc.

(3) In cod. Mit.: Ἡ λόγος· τοῦτο γὰρ εἰρηται· ἀλλὰ τὸ, πῶς ὅπισθεν γενέσεως ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος. ὧδε δὲ γεννήσεως. Καὶ τί ἐστὶ γέννησις, καὶ τί ἐ-

γένεσις. Διαφέρει γένεσις. *Vel sermo; id enim scriptum est: sed, quomodo retro generationis commemorationem fecerit Matthæus, hic vero nativitatis. Item quid nativitas, et quid generatio. Differt generatio etc.*

¹ ἔχει ex Mit.

secundum nos est : at quod natus sit non ex voluntate carnis vel viri ², sed ex Spiritu sancto, hoc supra nos est. Quod et futuram proclamavit natiuitatem, quam nobis ex Spiritu largiturus erat.

CAP. VII.

V. 5. *Ne detis sanctum canibus ; neque jacite margaritas vestras ante porcos.*

V. 6. *Petite, et dabitur vobis ; quaerite, et inuenietis ; pulsate, et aperietur vobis.*

Ut non ignorarent discipuli, quinam sint canes vel porci inter auditores, immoranter quaerite, dicit, ex Deo, et manifestabuntur vobis omnia. Principium est enim virtutis, nosse bonum ex oratione : deinde scire quomodo oporteat viam virtutis emetiri : tertio, per opera pulsare, quo mihimet janua aperiat. Istud enim innuit facta per manus pulsatio. Trifariam namque salutarium dogmatum veritas accipitur : diligenti oratione, et mentis in quaerendo diuinas res stabilitate, et exquisito studio inueniendi ex conscientia profunditatem certitudinis occultarum Scripturarum : hoc enim modo inquit aperiri Scripturas.

V. 9. *Quis ex vobis homo, quem si postulet filius suus panem, nunquid lapidem dabit ei ?*

V. 10. *Et si piscem postulet, nunquid serpentem dabit ei ?*

Vide porro an sit cognitio nutrimentum, sine quo salvos esse non licet ; puta sermo diligens de hoc ipso, quomodo cibo utendum sit. Piscis autem est quasique obsonium pro viro erudito, scire constitutionem mundi, vires elementorum, principium et finem et medium, et quae deinceps philosophia loquitur. Nec ergo pro pane lapidea dat Deus, quem diabolus comedi a Jesu volebat : neque pro pisce serpentem, quem comedunt Aethiopes, indigni qui pisce vescantur. Quomodo vero discipulos malos appellavit ? Quia quamvis ex proposito voluntatis sequebantur ; at inerat illis humanae conditionis mutabilitas. Solus autem immutabilis erat et diuinitate et humanitate Dei Filius. Data vero bona appellat spiritualia dona. Lucas Spiritum sanctum dixit, pro eo ut diceret, bona. At nullum est discrimen. Ipse enim Spiritus sanctus, est lumen bonum : propterea etiam participibus suis bona largitur. At enim in summe pravis propter nunquam intermissa peccata, vitium quodammodo in naturam evadit : qualis est Satanas et daemones. Potest enim quis etiam hos natura malos dicere, quamvis non natura malos creatos, sed ex arbitraria malitia depravatos.

CAP. VIII.

V. 11. *Multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno caelorum.*

Si angusta et arctata est via, et pauci qui inveniunt eam ³, per quam plures ingredientur ? de lata enim et spatiosa dicit, quod multi ingredientur in eam. Dicimus ergo, sermonem Domini dictum fuisse

² Joan. i, 13. ³ Matth. vii, 14.

(5) Ex cod. Venet. xxvii, pag. 25.

Α γέννησιν, ἣν ἡμῖν ἐμελλεν ἐκ Πνεύματος χαρίσασθαι.

ΚΕΦ. Ζ'.

(5) Στιχ. ε'. Μὴ δώτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων

Στιχ. ς'. Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὕρησεται· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

Ἴνα μὴ ἀγνοῶσιν οἱ μαθηταί, τίνες εἰσὶν κύνες, ἢ χοῖροι ἐν τοῖς ἀκροαταῖς, ἐπιμόνως ζητήσατε, φησὶν, ἐκ Θεοῦ, καὶ ἀποκαλύπτεται ὑμῖν πάντα. Ἀρχὴ μὲν γὰρ ἀρετῆς τὸ δι' εὐχῆς γινῶναι τὸ ἀγαθόν· εἶτα τὸ εἰδέναι πῶς δεῖ ὁδεῦσαι τὴν ἀρετὴν· τρίτον τὸ διὰ τῶν ἔργων κρούειν ἀνοιγῆναι αὐτῷ τὴν θύραν. Τοῦτο γὰρ σημαίνει ἢ διὰ τῶν χειρῶν κρούσις. Τρισσῶς γὰρ ἡ τῶν σωτηρίων δογμάτων ἀλήθεια λαμβάνεται, ἐπιμελεῖ εὐχῆς, καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν τῷ ζητεῖν τὰ θεῖα καταστάσει, καὶ περὶ τοῦ εὐρεῖν συναισθητικῶς τῆς τῶν κεκρυμμένων Γραφῶν ἀσφαλείας τὸ βάθος, ἀκριβεῖ πολυπραγμοσύνη· οὕτω γὰρ ἀνοίγεσθαι φησι τὰς Γραφάς.

Στιχ. θ'. Τίς ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ ;

Στιχ. ι'. Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ ;

Ἵρα δὲ εἰ γινώσκεις τροφή, ἥς ἂν οὐκ ἔστι σὺξασθαι· οἷον ὁ περὶ τοῦ πῶς βρωτέον ἀκριβῆς λόγος. Ἰχθύς δὲ καὶ οἷον ὄφιν φιλομαθεῖ τὸ εἰδέναι σύστασιν κόσμου, ἐνέργειαν στοιχείων, ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ μεσότητα, καὶ ὅσα ἐξῆς ἡ σοφία λέγει. Οὕτε ἀντὶ τοῦ ἄρτου λίθον δίδωσιν ὁ Θεός, ὃν ὁ διάβολος ἐσθίεσθαι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐβούλετο· οὕτε ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν, ὃν ἐσθίουσιν οἱ ἀνάξιοι τοῦ ἰχθὺν ἐσθίειν Αἰθίοπες. Πῶς δὲ τοὺς μαθητὰς πονηροὺς ἐκάλεσεν ; Εἰ γὰρ καὶ ἠκολούθουν ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' εἶχον τὸ τρεπεῖν τοῦ ἀνθρωπίνου. Μόνον δὲ ἀτρεπτος ἦν καὶ θεότητι καὶ ἀνθρωπότητι ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός. Δόματα δὲ ἀγαθὰ καλεῖ τὰς πνευματικὰς δωρεάς. Ὁ δὲ Λουκᾶς Πνεῦμα ἅγιον εἶπεν, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ἀγαθὰ. Καὶ οὐδὲν τὸ διάφορον. Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα αὐτὸ ἔστι τὸ φῶς ἀγαθόν· διὸ καὶ τοῖς μετόχοις αὐτοῦ δίδωσιν ἀγαθὰ. Τοῖς δὲ ἔχον πονηροῖς, διὰ τὸ ἀνευδότης ἀμαρτάνειν τρόπον τινὰ φύσις αὐτοῖς ἢ κακία γίνεται· οἷός ἐστιν ὁ Σατανᾶς καὶ οἱ δαίμονες. Δύναται γὰρ τις καὶ τούτους φύσει κακοὺς εἰπεῖν, καίπερ μὴ φύσει κακοὺς δημιουργηθέντας, ἀλλ' ἐξ αὐτοπροαιρέτου κακίας ἀπεσκληρότας.

ΚΕΦ. Η'.

Στιχ. ια'. Πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἔξουσιν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Εἰ στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἔστιν ἡ ὁδός, καὶ ἄλλοι οἱ εὐρίσκοιτες αὐτήν, διὰ ποίας οἱ πολλοὶ εἰσελεύσονται ; περὶ γὰρ πλατείας καὶ εὐρυχώρου λέγει, ὅτι πολλοὶ εἰσελεύσονται δι' αὐτῆς. Καὶ φαμεν,

ὅτι ὁ μὲν τοῦ Σωτῆρος λόγος εἰρηται, ἐπειδὴ ὀλίγοι ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ ἐσώζοντο· οὐ πολλοὶ γὰρ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. Διὸ καὶ ἔλεγε· *Μὴ φοβοῦ μικρὸν ποίμνιον, ὅτι εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ἐν σοί.* Προφητικῶς δὲ ἐλέχθη τὸ, *Πολλοὶ ἤξουσιν*· ὡς περὶ τῶν μελλόντων πιστεύειν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. *Πολλοὶ*, φησὶν, ὡς πρὸς τοὺς μετὰ τὴν παρουσίαν μὴ πιστεύσαντας, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀνακληθισόμενοι μετὰ Ἀβραάμ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· καὶ τῷ ἀριθμῷ δὲ πολλαπλασίους οὗτοι τῶν ἀπὸ Ἰσραὴλ καὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὁμολογούμενων.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στιχ. ια'. Ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστίν.

Στιχ. ιβ'. Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν.

Φαμέν τὸ μικρότερον περὶ αὐτοῦ λέγειν τοῦ Χριστοῦ· μικρότερον δὲ κατὰ τὴν δόξιν τῶν ἀκουστων. Τὸ δὲ, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, δηλοῖ ἐν τοῖς πνευματικοῖς, καὶ ἐν τοῖς κατ' οὐρανὸν ἅπασιν καὶ θεικοῖς μείζονα ὑπάρχειν ἐκεῖνου τὸν Χριστόν. Οὕτως δὲ ἀναγνωτόμεθα, ὅτι, *Μικρότερος*· εἶτα, *μικρὸν διαλιπόντες*, ἐποίησεν τὸ, *Ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστίν.* Ἡ δὲ βασιλεία τῶν οὐρανῶν αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, προτρεπόμενος πάντας εἰς μετάνοιαν, καὶ ἔλκων εἰς ἑαυτὸν διὰ τῆς χάριτος.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Στιχ. ιδ'. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελεθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

Ὅσῳ τις ἐγγίζει τῷ Ἰησοῦ, συμβούλιον οὐ λαμβάνει. Οὐ γὰρ ἐγγίζει τῷ Ἰησοῦ ἢ συμβουλή τῶν κακῶν. Ὅτε δὲ τις τοῦ Ἰησοῦ ἐρχεται ἐξω, συμβούλιον λαμβάνει τοῦ ἀπολέσαι τὸ φῶς, τὴν ὁδὸν τὴν ἀγαθὴν, τὴν ζωὴν, τὸν θησαυρὸν, τὸν μαρτυρήσαντα τὴν ἀγάπην, τὴν εἰρήνην. Τοῦτον ἂν τις ἀπολέσῃ, υἱὸς ἀπωλείας καλεῖται.

Στιχ. ιε'. Ὁ δὲ Ἰησοῦς, γνοὺς ἀπεχώρησεν.

Οὐκ ἔδει γὰρ αὐτὸν μένειν μετὰ τῶν υἱῶν τῆς ἀπωλείας. Ἐκεῖνοι ἀπώλεσαν, ἡμεῖς, μὴ ζητήσαντες, εὕρομεν. *Εὐρέθη γὰρ, φησὶ, τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν.* Αὐτὸς γὰρ ἦλθεν ἐπὶ τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα· αὐτοὶ δὲ ἐπελάθοντο τοῦ ἰδίου ποιμένος. Ἀναχωρεῖ, οὐ δεδιώς τὴν ἐπιβουλὴν, ἀλλὰ τὴν κακίαν ἀναστέλλων· καὶ ἵνα μὴ τις οἴηθῃ διὰ δειλίαν αὐτὸν ἀποκχωρηκεῖναι, πάντας οὖν ἐθεράπευσε, τὴν πανακτῆ αὐτοῦ ἐνδεικνύμενος δύναμιν. Πλὴν ὑποστέλλει μὴ δημοσιεύεσθαι, ὡς ἐπεικῆς καὶ ἀκενόδοξος.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

(6) Στιχ. ιδ'. Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ, κ. τ. λ.

Καθ' ἑτέραν δὲ ἐκδοχὴν εἴη δ' ἂν, ἀγρὸς μὲν ἡ

^α Luc. xii, 32. ^β Joan. xvii, 12. ^γ Rom. x, 20. ^δ Matth. xv, 24.

(6) Hæc quæ huc pertinent, occurrunt in cod. xxviii, inter expositiones in Lucam, p. 35 seqq. Ego versus ascripsi.

A siquidem pauci ex Israel salvabantur. Non multi enim crediderunt in eum. Propterea etiam siebat: *Ne timeas, pusille grex, quia beneplacitum habuit Deus in te*^α. Prophetice vero dictum est illud, *Multi venient*; de multis nimirum qui credituri erant in eum ex gentibus. *Multi* dicit, tanquam per comparationem ad eos, qui post adventum non crediderunt: qui ex gentibus recubaturi sunt cum Abraham et iis qui ex eo nati sunt, in regno cælorum. Numero autem sunt multiplice isti præ iis qui fuerunt ex Israel, et Jesum Christum confitentur.

CAP. XI.

V. 11. *Minor autem, in regno cælorum major illo est.*

B V. 12. *A diebus vero Joannis Baptistæ usque hactenus, regnum cælorum vi agitur, et violenti rapiunt illud.*

Dicimus, *minorem* de ipso Christo dicere: *minorem* nempe juxta opinionem audientium. Illud, *in regno cælorum*, innuit, in spiritualibus, et in omnibus quæ ad cælum pertinent et res divinas, majorem illo esse Christum. Sic igitur legemus, *Minor*: deinde pusillum quoddam interstitium in pronuntiatione relinquentes, subnectemus illud: *In regno cælorum major illo est.* Porro regnum cælorum, est ipsemet Christus, qui adhortatur omnes ad pœnitentiam, et trahit ad seipsum per gratiam.

CAP. XII.

C V. 14. *Pharisæi autem consilium interunt, adversus illum egredientes, ut ipsum perderent.*

Quanto quis appropinquat Jesu consilium non inquit. Non enim appropinquat Jesu consilium maiorum. At quando quis extra Jesum abit, consilium inquit perdendi lumen, viam bonam, vitam, thesaurum, testimonium perhibentem de charitate, pace. Hunc si quis perdat, filius perditionis * vocatur.

V. 15. *Jesus autem cum cognovisset, recessit.*

Non enim decebat ipsum manere cum filiis perditionis. Illi perdiderunt, nos nec quærentes, invenimus: *Inventus enim, ait, sum ab iis qui me non quærebant; manifestus sui iis qui me non interrogabant*^α. Ipse enim *venit ad oves quæ perierant*^β; at illi proprii pastoris oblitii sunt. *Recedit*, non veritus insidias, sed improbitatem comprimens: et ut ne quis reputaret propter metum eum recessisse, omnes equidem curavit omnipotentem virtutem suam ostendens. Verumtamen cavet ne publicetur, tanquam mansuetus videlicet, et gloria fugitans.

CAP. XIII.

V. 44. *Simile est regnum cælorum thesauro, etc.*

Secundum aliam acceptionem, *ager fuerit Scri-*

ptura, quæ multis plantata est dictis legalibus et scripturalibus atque historicis. Thesaurus vero, quæ isis insunt varia, qua manifesta qua occulta cogitata, et Christus, pretiosus ille Scripturæ thesaurus. Vel ager Christus fuerit: in quo Paulus dicit reconditos esse occultos thesauros sapientiæ et cognitionis Dei. Cælestes igitur res, et regnum cælorum, tanquam in imagine depicta sunt in Scripturis, quæ sunt regnum cælorum, ipsum vero est idemmet Christus, cujus cognitio secundum virtutem in nobis est, inveniturque per fidem, et emitur virtutibus. Qui igitur invenit hunc in Scripturis thesaurum, occultat; nequaquam sine periculo esse sciens vulgares quosque rerum ineffabilem participes facere. Abit autem postquam occultavit, ut emat agrum illud quanticumque, qui Hebrais primum conceditus fuit: a quibus hunc accipiens, qui juxta aliam parabolam vinea est, propriam possessionem hunc facit, venditis omnibus bonis suis, vitis nempe: quo his non amplius vivat, sed mortificetur mundo toti et voluntatibus ejus.

Qui de margaritis scripserunt, aiunt sex esse earum differentias: ex quibus optimæ sunt Indicæ, quæ insunt couchis ex rore cælesti. Sequiores igitur margaritæ sunt legis et prophetarum ac reliquæ Scripturæ quæstiones, quas qui laboriose quaerit, venditis mercibus, meliorem his omnibus margaritam Christum quaerit: omnia hæc et præsentia bona damnium reputans et stercorea præ cognitione Christi.

Præterea, sagenæ est complexus veterum sermonum Scripturæ, quem, cum imperfectus esse videtur, Christus adveniens perfecit. Is in hujus vitæ projectus mare, non colligit diversarum naturarum pisces, sed sententiarum liberarum et voluntatum; adeo ut sit quod ex omni genere congregatur, commendabiles aut vituperabiles homines quoad propensiones in species virtutum aut vitiorum. Potest præterea quod ex omni genere congregatur significare vocationem ex toto genere. Non trahunt vero sagenam in litus, sive res extra hanc vitam, angeli, non repletam plenitudine gentium: sed plenam educunt, et quemque bonorum intra sagenam in litus, sive res extra hanc vitam, angeli, non repletam plenitudine gentium: sed plenam educunt, et quemque bonorum intra sagenam, in proprium ordinem resituent, secundum nominata hic eorum vasa, malos vero foras mittent. Istud foras, est fornax ignis, sicut ait Salvator deinceps. At mali quidem pisces foras projiciuntur, mali vero homines in fornacem ignis.

V. 47. *Iterum: Simile est regnum calorum sagenæ missæ in mare.*

Sagenæ plexus intellectualis, est vetus ac nova Scriptura variorum cogitatum. Mare, est vita hominum exæstians. Omne genus, est varietas vo-

(7) Pertinet ad versus 45, 46.

(8) Refer ad versum 47.

A Γραφή, πολλοῖς καταπεφυτευμένη ῥητοῖς νομικοῖς τε καὶ γραφικοῖς, καὶ ἱστορικοῖς: θησαυρὸς δὲ τὰ τούτοις ποικίλα ἐνόντα φανερά τε καὶ κεκρυμμένα νοήματα: καὶ Χριστὸς ὁ τίμιος τῆς Γραφῆς θησαυρὸς. Ἡ ἀγρὸς ὁ Χριστὸς, ἐν ᾧ Παῦλος λέγει ἐγκεκρυφθαι τοὺς ἀποκρύφους θησαυροὺς τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Τὰ οὐράνια τοίνυν πράγματα, καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὡσπερ ἐν εἰκόνι γέγραπται ταῖς Γραφαῖς, αἰτινές εἰσι βασιλεία τῶν οὐρανῶν: ἡ δὲ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Χριστὸς, οὗ ἡ γνώσις κατὰ δύνάμιν ἐν ἡμῖν ἐστὶν: εὐρίσκεται δὲ διὰ τῆς πίστεως, καὶ ἀγοράζεται διὰ τῶν ἀρετῶν. Εὐρῶν οὖν τις τὸν ἐν ταῖς Γραφαῖς θησαυρὸν τούτου, κρύπτει, μὴ ἀκίνδυνον εἰδὼς τῶν ἀποβήτων τοῖς τυχοῦσι μεταδιδόναι. Ἄπεισι δὲ κρύψας, ἀγοράσων τὸν ἀγρὸν ὅπου ἂν βούλοιστο: ὅν Ἑβραῖοι πρὶν ἐπιστεῦθησαν, παρ' ὧν τοῦτον λαβὼν ὄστις κατ' ἄλλην παραβολὴν ἀμπελών ἐστὶν, ἴδιον κτῆμα τοῦτον ποιεῖ, πάντα πεπρακὼς αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα: κακία δὲ ταῦτ' ἦν, τῷ μηκέτι ζῆν τούτοις, νεκρωθῆναι δὲ τῷ κόσμῳ παντὶ καὶ θελήμασι τοῦ αὐτοῦ.

(7) Οἱ γὰρ μὴν περὶ μαργαριτῶν γράψαντες, φασὶν ἔξ εἶναι τὰς τούτων διαφορὰς, ὧν κρείττους οἱ κατ' Ἰνδῖαν ἐν κόγχαις γενόμενοι ἐκ δρόσου τῆς οὐρανιας. Οἱ ἤτιτος γοῦν μαργαρίται εἰσιν αἱ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς ἄλλης Γραφῆς ζητήσεις, ἃ ὁ ἐμπόνως ζητῶν, ἐμπορίας ἀποβιβάσας, τὸν κρείττω τούτων ἀπάντων μαργαρίτην Χριστὸν ζητεῖ, πάντα ταῦτα καὶ παρόντα καλὰ ζημίας ἠγοῦμενος καὶ σκύβαλα πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ.

(8) Ἐτι σαγήνη ἐστὶν ἡ ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Γραφῆς λόγων πλοκή, ἣν ἀτελῆ δοκοῦσαν ὁ Χριστὸς ἐλθὼν τετελείωκεν. Αὕτη, εἰς τὴν τοῦδε τοῦ βίου ἐμβαλλομένη θάλασσαν, οὐ φύσει συνάγει διαφόρων, ἀλλὰ γνώμων αὐτεξουσιῶν καὶ προαιρέσεων: ὡς εἶναι τὸ ἐκ παντὸς γένους συναγόμενον, ἐπαινετοῦς καὶ ψεκτοῦς ἐν ταῖς πρὸς τὰ εἶδη τῶν ἀρετῶν, ἢ τῶν κακιῶν ἐπιβρεπείαις. Δύναται δὲ πρὸς τούτοις τὸ ἐκ παντὸς γένους συναγόμενον δηλοῦν τὴν ἀπὸ παντὸς γένους κλήσι. Οὐκ ἂν δὲ τὴν σαγήνην ἐκλύσωσιν ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, ἦτοι: τὰ ἐξω τοῦδε τοῦ βίου πράγματα, οἱ ἄγγελοι, μὴ πληρωθεῖσαν τῷ πληρώματι τῶν ἐθνῶν πλησθεῖσαν δὲ ἀναβιβάξουσι, καὶ ἕκαστον τῶν ὑπὸ τὴν σαγήνην καλῶν, εἰς τὸ οἰκεῖον τάγμα ἀποκαταστήσονται κατὰ τὰ ὀνομαζόμενα ἐνταῦθα αὐτῶν ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἐξω βαλοῦσι. Τὸ δὲ ἐξω ἡ κάμινός ἐστι τοῦ πυρός, καθὼς φησὶν ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς ἐξῆς: οἱ μὲν γὰρ φαῦλοι τῶν ἰχθύων ἐξω ῥιπτοῦνται, οἱ δὲ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός (9).

Στ. μζ. Πάλιν Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνη βληθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν.

(10) Σαγήνης πλοκή νοητὴ ἡ ἐκ ποικίλων νοημάτων παλαιὰ καὶ καινὴ Γραφή: θάλασσα, ὁ κυματοῦμενος τῶν ἀνθρώπων βίος. Τὸ πᾶν γένος τὸ ποικίλον

(9) Hactenus cod. xivni.

(10) Conf. Rue, tom. III, 453 E, et ῥ superiorem.

τῶν ἐν ἀνθρώποις προαιρέσεων, ἢ παντοίων ἐθνῶν κλησίαις. Ἐργάται σαγήνης, ὁ Κύριος καὶ οἱ προσελθόντες ἄγγελοι διακονεῖν αὐτῷ. Ἀγγεῖτα αἱ διάφοροι μοναί. Οὐκ ἀνέγεται δὲ ἡ σαγήνη, ἕως οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ. Ἡ οὕτως· Σαγήνη ἐστὶν ἡ ἀποστολικὴ διδασκαλία, ἡ ἀδιακρίτως συλλαμβανόμενη Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας, βαρβάρους, Σκύθας, δούλους, ἐλευθέρους, πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς. Θάλασσα, ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος. Αἰγιαλός, τὸ τέρμα τούτου. Ἐν δὲ τῇ συντελείᾳ, ὅτε ἀνασπάται ἡ σαγήνη, ἀφορίζονται ἀπὸ τῶν φαύλων οἱ ἀγαθοί, οἱ μὲν τιμώμενοι, οἱ δὲ κολαζόμενοι. Οὐ γὰρ πάντων τῶν πιστῶν ὁμοίος ὁ τρόπος. Ἴνα δὲ μὴ νομίση τις, ὅτι ἔξω μόνον βάλονται οἱ ἄπιστοι καὶ πονηροί, ἐσήμανεν, ὅτι εἰς διηνεκὴ κόλασιν παραπέμπονται. Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός, καὶ τὰ ἐξῆς.

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Στίχ. ε'. Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτον ἐν ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἐμὲ δέχεται.

Παραίνει δέχεσθαι τοὺς πιστοὺς ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐν παιδίον τοιοῦτον, ἢ ἐν τοιοῦτων (10') τῶν πνευματικῶν καὶ μεμορφωμένων τὸν Χριστὸν, κατὰ τὸ ταπεινῶσαι τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα. Κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν, τὸ δεικνύμενον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος παιδίον δέχεσθαι δεῖ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ἵνα ἐν αὐτῷ δέξηται τὸν Χριστὸν ὄντα καὶ ἐν τῷ Πνεύματι. Ἡ ἐν τοιοῦτον, ἐπεὶ ἐν εἰσι πάντες οἱ πνευματικοί. Προτρέπει δὲ ὁ λόγος καὶ τὸ δέχεσθαι τῶν ἀπλῶν καὶ πραέων τῇ καρδίᾳ ἐν τῷ λόγῳ Χριστοῦ. Ἀνακόπτων τὸ φιλόνηκον τῶν μαθητῶν (ἐπειδὴ ὅτε οἱ διδάσκαλοι μάχονται, σχίσματα γίνονται πολλῶν σκανδαλιζομένων, βουλομένων τῶν σκανδαλιζομένων ἐπισπᾶσθαι εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀκροατάς), προλέγει τὴν μετ' αὐτῶν τιμωρίαν. Τοῦτο δὲ ἐπιτεταγμένως ἐλέγθη. Τοῦτέστιν κἂν εὐτελεῖ ἄνθρωπον τῶν πιστῶν σκανδαλίσητε, βαρεῖα ἔσται καθ' ὑμῶν ἡ τιμωρία. Τὴν γὰρ ἀφόρητον τιμωρίαν διὰ τοῦ μύλου καὶ καταποντισμοῦ σημαίνει, τὴν ἐσομένην μετὰ τῶν τοὺς τοιοῦτους ὑβρίζοντων. Σκάνδαλον γὰρ ἐνταῦθα τὴν ὑβριν καλεῖ. Ταῦτα δὲ φημι, ἐπειδὴ οἱ μικροὶ εὐσκανδάλιστοι εἰσιν, ἵνα μὴ καταφρονῶμεν αὐτῶν. Ὁ γὰρ μέγας καὶ τέλειος ἐν ἀρετῇ παντὸς σκανδάλου καταφρονεῖ. Ἐξ ὧν δὲ προλέγει καὶ θρηνεῖ τοὺς τοιοῦτους, διδῶσιν αὐτοῖς καιρὸν μετανοίας. Εἰπὼν δὲ, Ἀνάγκη, οὐκ ἀναιρεῖ τὸ αὐτεξούσιον, ἀλλὰ τὸ προγνωστικὸν τοῦ πάντως ἐσομένου δηλοῖ. Διὸ καὶ τὸ οὐαὶ αὐτοῖς ἐπιφωνεῖ, ὡς ἐκουσίως πταίουσι. Κόλασιν δὲ λέγει τοὺς ἀσέμνους (11) ζῶντας ἀνθρώπους.

trii libertatem, sed ostendit præcognitionem suam illis *væ!* exclamat, tanquam qui sponte labantur.

Στ. κ'. Οὐ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς (11') συνημμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Στ. κβ'. Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος, εἶπε· Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσῃ εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἐπτάκις;

Δύο συνημμένοι ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι, σῶ-

7-11 Rom. xi, 25. 11 Matth. xiii, 50.

(10') Τοιοῦτων. Forte τοιοῦτον, ut et interpret legisse videtur. Edit.

PATROL. GR. XVII.

luntatum in hominibus, et variarum gentium vocatio. Operatores sagenæ, Dominus est, et angeli qui accedunt ut ministrent ei. Vasa, sunt diversæ mansiones. Non educitur autem sagenæ, donec plenitudo gentium intret 7-11. Vel sic: Sagenæ, est apostolica doctrina, quæ indiscriminatim congregat Judæos et Græcos, Barbaros, Scythas, servos, liberos, malos et bonos. Mare, est vita hominum. Littus, vitæ finis. In consummatione vero, quando educitur sagenæ, separantur a malis boni: isti ut honorentur, illi ut puniantur. Non enim fideles omnes unius modi sunt. Ac ne quis arbitretur, quod foras duntaxat ejiciantur infideles et mali, significavit eos in æternam pœnam tradi, inquit: *Et mittent eos in fornacem ignis* 11, etc.

B

CAP. XVIII.

V. 5. Et quicumque susceperit puellulum talem unum pro nomine meo, me suscipit.

Hortatur fideles, ut suscipiant pro nomine ejus unum puellum hujusmodi, vel unum hujusmodi spiritualium, et in quibus formatur Christus juxta spiritum suum qui humilitatem insinuavit. Secundum Lucam porro, illum ipsum, qui a Salvatore monstratus est, puellum suscipere oportet in nomine ejus, ut in ipso suscipiatur Christus, qui est et in Spiritu. Vel unum talem, quia unum sunt spirituales omnes. Admonet autem sermo, ut suscipiantur et simplices, atque mansueti corde in sermone Christi. Atque sic succidens contentionem discipulorum (quoniam ubi doctores vitiliugant, schismata fiunt, scandalizatis multis, dum qui scandalizantur, student trahere in partes suas auditores), prædicat indicibilem ultionem quam cum illis subituri sunt. Hoc vero cum auctoritate dicium est. Nempe, si vel hominem fideliem unum de trivio scandalizaveritis, gravis vos manet punitio. Intolerabile namque supplicium, per molam et demersionem significat eorum, qui tales injuria affecerint. Scandalum enim hic injuriam appellat. Hæc porro dico, ut quia parvuli facile scandalizantur, non contemnamus eos. Qui enim magnus ac perfectus in virtute est, omne parvipendit scandalum. Ex eo porro quod prædicat, et deplorat homines hujusmodi, tribuit illis tempus pœnitentiæ. Cum vero dicat, *Necesse est*, non tollit arbitrium de rebus omnino eventuris. Quamobrem etiam de Supplicium autem vocat homines indecore vi-

V. 20. Ubi enim sunt duo vel tres coaptati in meum nomen, ibi sum in medio eorum.

V. 21. Tunc accedens ad eum Petrus, dixit: Domine, quoties peccabit in me frater meus et dimittam ei? usque septies?

Duo coaptati pro Christi nomine, sunt corpus

(11) Ἀσέμνους. Forte ἀσέμνως. Edit.

(11') Vuigo συνηγμένοι. Hic et in seqq. confer edita.

et spiritus invicem non pugnantis: subjecto videlicet corpore, spiritu autem communicante ei divinam vitam; tres autem, quod est totum integrum, spiritus, anima, corpus, servat adventui Christi. Vel duo fuerint duo testamenta, cum collector eorum Spiritus sanctus in ipsis sit; tres vero (indicare possunt) legem, prophetas, Evangelium: vel animum, concupiscentiam, rationem; vel vocationem, et electionem, et nobiscum ad primum honorem revocatum genus humanum. Observa porro, eum non dixisse, *ero*, sed *sum*. Ut Deus enim ubique existens, in medio est eorum, qui per pietatem conjunguntur. Potentia enim Dei omnium rerum inspectrix, indivise divisa fit iis qui digni sunt.

Quandoquidem remittendarum in nos offensionum nos domini sumus, earum vero quæ in Deum feruntur, non alius nisi Deus ipsemet; propterea dixit Petrus illud, *in me*. Interrogans enim, quousque oporteat injuriarum non esse memores, tanquam grande quid apposuit illud *septies*. At Dominus nullos esse debere limites clementiæ significans, ait illud, *septuagies septem*: hoc est, quotiescunque peccet in te, si eum pœnitet, dimitte ei.

Quoniam in excommunicatis mensuram determinavit Christus (12), non item etiam in pœnitentibus, merito interrogat Petrus, quousque oporteat suscipere pœnitentem. Attende porro, si fieri potest: Quoniam numerus senarius operatorius est etiam in productione mundi, septenarius vero requietem habet; is qui mundana et materialia diligit, peccans, finem habet hebdomadam: quod recogitans Petrus, indulgere vult septies. At Dominus extendit hoc eodem modo, relata unitate cum proportionem ad decadas et centurias: adeo ut qui mundana transcendit, non amplius habeat remissionem peccatorum. Remissio enim hic fit, sive serius sive citius (12').

CAP. XXI.

V. 35. *Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam, et sepem ei circumposuit, et fodit in ea torcular, et edificavit turrim, et locavit eam colonis, et peregre profectus est, etc.*

Hæc parabola *paterfamilias* nuncupat Deum et patrem, qui multam providentiam ab initio in Judæos ostendit. *Vinea*, simpliciter quidem est prior populus, Israel videlicet, plantatus a Deo in terra promissionis. *Sepes*, est lex quæ non sinebat eos commisceri gentibus. *Torcular*, est altare, sive locus libaminum. *Turris*, est Sion, vel caelum. *Coloni*, sunt seniores populi et sapientes, et qui per tempora fuere doctores. *Peregre profectus est* autem *paterfamilias*, quando non amplius interdiu in columna nubis, et noctu ipsis in columna ignis apparuit. Vel innuitur Dei longanimitas, quæ non

(12) Videtur referri ad Matth. xviii, 17.

(12') Non omnibus enim æqualem mensuram misericordia assignat, quam si quis supergrediat, Deus non amplius indulget, sed in peccato suo ho-

μα καὶ πνεῦμα, μὴ ἀντιστρατευόμενα· ὑποταγέντος μὲν τοῦ σώματος, τοῦ δὲ πνεύματος μεταδιδόντος αὐτῷ θείας ζωῆς· *τρεις* δὲ τε (13) ὁλόκληρον, πνεῦμα, ψυχὴ, σῶμα, τηρεῖ τῇ παρουσίᾳ Χριστοῦ· Ἡ αἱ δύο διαθήκαι, ὅταν ὁ συναγωγεὺς αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν αὐταῖς ἦ· *τρεις* δὲ, νόμον, προφήτας, Εὐαγγέλιον· ἡ θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν, καὶ λογισμὸν· ἢ τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν, καὶ τὸ εἰς πρώτην τιμὴν τασσόμενον γένος μεθ' ἡμῶν. Τῆρει δὲ, ὅτι οὐκ εἶπεν *ἔσομαι*, ἀλλ' *εἰμι*. Ὡς θεὸς γὰρ πανταχοῦ ὢν, ἐν μέσῳ ἐστὶ τῶν δι' εὐσεβείας συναπτομένων. Ἡ γὰρ πανεπίσκοπος τοῦ Θεοῦ δύναμις ἀμέριστος μεριστῆ γίνεται τοῖς ἀξίοις.

Ἐπειδὴ τῶν εἰς ἡμᾶς πταισμάτων ἡμεῖς κύριοι ἔσμεν τοῦ συγχωρεῖν, οὐ μὴ (14) τῶν εἰς Θεὸν φθανόντων εἰ μὴ αὐτῶν ὁ θεός· διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Πέτρος τὸ, *εἰς ἐμέ*. Ἐρωτῶν γὰρ, ἕως τίνος χρεῖα μὴ μνησικαχεῖν, ὡς μέγα προσέθηκε τὸ, *ἑπτὰκις*. Ὁ δὲ Κύριος, τὸ ἀπείρον σημαίων τῆς ἀνεξικαχίας, εἶπεν τὸ, *ἑβδομηκοτὰκις ἑπτὰ*· τούτέστιν· Ὅσακις ἀμάρτη εἰς σὲ, ἂν μετανοῇ, ἄφες αὐτῷ.

Ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν ἀφοριζομένων μέτρον ὤρισεν ὁ Χριστός, οὐ μὴν καὶ ἐπὶ τῶν μετανοούντων, εἰκότως ἐρωτᾷ ὁ Πέτρος τὸ· Ἔως πόσου δεῖ δεχέσθαι τὸν μετανοούντα; Ὅρα δὲ εἰ δύναται· Ἐπεὶ ὁ μὲν ἐξ ἀριθμοῦ ἐργατικὸς καὶ ἐν γενέσει κόσμου, ὁ δὲ ἐπὶ ἀναπαύσεως· ὁ μὲν τὰ τοῦ κόσμου καὶ ὀλικὰ ἀγαπῶν, ἐξαμαρτάνων τέλος ἔχει τὴν ἑβδομάδα· ὅπερ νοήσας ὁ Πέτρος, συγχωρεῖν θέλει ἐν τῷ ἑπτὰ. Ὁ δὲ Κύριος ἐπιτείνει τοῦτο ἐν τῷ αὐτῷ τρόπῳ, ἀναλόγως γὰρ μονάδος πρὸς δεκάδας καὶ ἑκατοντάδας, ὡς τὸν ὑπερβάντα τὰ κοσμικὰ μηκέτι ἔχειν ἄφεςιν τῶν ἀμαρτημάτων· ἢ γὰρ ἄφεςιν ἐπὶ τὰ τῆδε εἴτε βραδύ (15), εἴτε τάχιον.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Στίχ. λγ'. *Ἄνθρωπος ἦν οἰκοδοσπότης, ὅστις ἐφυτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ λίθον, καὶ ὠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε, κ. τ. λ.*

Ἡ παραβολὴ *οἰκοδοσπότην* λέγει τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, τὸν πολλὴν πρόνοιαν ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐπιδειξάμενον. *Ἀμπελῶν* δὲ ἀπλῶς μὲν ὁ πρῶτος λαός, τούτέστιν ὁ Ἰσραὴλ, φυτευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. *Φραγμὸς* δὲ ὁ νόμος, οὗκ ἐὼν αὐτοὺς μιγῆναι τοῖς ἔθνεσι. *Λίθος* τὸ θυσιαστήριον, ἦτοι ὁ τόπος τῶν σπονδῶν. *Πύργος* ἡ Σιών, ἢ ὁ οὐρανός. *Γεωργοὶ* οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ καὶ οἱ σοφοί, καὶ οἱ κατὰ καιροὺς διδάσκαλοι. *Ἀπεδήμησε* δὲ ὁ οἰκοδοσπότης, ὅτε οὐκέτι ἡμέρα ἐν στύλῳ νεφέλης καὶ νυκτὸς αὐτοῖς ἐν στύλῳ πυρὸς ἐπιφαίνεται. Ἡ ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, ἢ μὴ παρὰ πόδας

mines moriuntur.

(13) Forte δὲ τό

(14) Μή. Forte μὴν, ut paulo infra. Edit.

(15) Forte βραδύον.

ἀπαιτούσα τοὺς Ἰουδαίους τὴν τῶν πταισμάτων τιμωρίαν. Ἀπαιτήσεις δὲ καρπῶν ὁ ἔννομος βίος· Καίρως αὐτῶν ἡ προφητικὴ ἀπαιτήσις· Δούλοι πρῶτοι καὶ δεῦτεροι παθόντες ἄτοπον, οἱ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀποσταλέντες προφῆται, οἷς (15') τὸν μὲν ἔδρασαν, ὡς Μιχαίαν, πατάξαντος ἐπὶ σιαγόνα Σεδεκίου· τὸν δὲ ἀπέκτειναν, ὡς Ζαχαρίαν, μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου· τὸν δὲ ἐλιθοβόλησαν, ὡς Ζαριου υἱὸν Ἰωδαῖ τὸν ἱερέα. Τάχα δὲ ἀμπελῶν, ἡ (16) ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ μυστήρια αὐτοῦ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις, καὶ τῇ ἄλλῃ φυσιολογίᾳ. Καρποὶ δὲ ὁ ἔνδοξος ἐν ἡθελί βίος. Φραγμὸς ὁ λογικὸς τόπος, καὶ τὸ γράμμα, ὡς μὴ κατοπεύοιτο τοῖς ἔξω τὰ κεκρυμμένα μυστήρια. Ἀηρὸς τὸ βάθος τῆς δεχομένης τοῦ καρποῦ τῆς ψυχῆς, πᾶν ἐπὶ πόλεμον ἐπιβαλλούσης. Πύργος καὶ διηρημένος περὶ Θεοῦ λόγος. Ναὸς μὲν ἡ τοῦ ἐν αὐτῷ θεοῦ ναοῦ (17). Γεωργοὶ οἱ πρῶτοι πιστευθέντες τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ· οἷς ἀποδιδόμεναι εἰς τὴν αὐτοῦ περιουσίαν (18), δοῦς ἀφορμὴν, ἐξ ὧν αὐτοὶ ἐφύτευσε, φραγμὸν τε ἔθηκεν, ὕρουξεν, ἐκκοδόμησε, τοῦ φέρειν καρπὸν. Καίρως καρπῶν, ὃν οἶδεν οἰκοδοσότης, τάχα οὐχ ὅτι ἐκφύειν φύλλα, ἢ κυπρίζειν, ἢ ὁμφακίζειν, ἢ τρυγᾶσθαι· οἶον οἱ τῆς νηπιότητος, ἢ τῆς συμπληρώσεως τοῦ λόγου, ἢ οἱ τῆς ἐν ἀρετῇ προκοπῆς, ἢ ἀρχῆς· οἱ δὲ τῆς ἀγάπης, καὶ χαρᾶς, καὶ εἰρήνης, καὶ τῶν λοιπῶν. Δούλοι οἱ προφῆται τὰ πνευματικὰ καρπώματα ἀπαιτοῦντες προσάγειν ὡς ἱερεῖς τῷ Θεῷ.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Στίχ. με'. Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δούλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ;

(19) Τάχα παροξύνων εἰς τὸ ζητῆσαι ἕνα τινὰ σπᾶνιον. Τῇ γὰρ τοῦ ἄρα ἀμφιβολία τὸ σπᾶνιον ἐδειξε τοῦ τοιοῦτου οἰκονόμου, καὶ οὐκ ἄλλον αὐτοῦ τὸν πιστὸν καὶ φρόνιμον οἰκονόμον εἰδῶς, κατασταθμαζόμενον ἐπὶ τοῖς τοῦ Πατρὸς ἔργοις, λέγω δὲ ἐπὶ τῇ ἀνθρωπότητι. Ὡς γὰρ περὶ ἐτέρου λέγει, ἐπισκιάζων αὐτὸ τῇ ὑπερβολῇ τῆς σοφίας. Δούλον δὲ ἑαυτὸν εἶπε διὰ τὸ μορφήν δούλου λαβεῖν. Ὅρα δὲ εἰ μὴ τοιαῦτα ἐγγχειρισθέντας ἐπισκόπους καὶ διδασκάλους δυσωπεῖ ὁ λόγος φρονίμως ἐκάστη τὰ κατ' ἀξίαν χρῆσθαι, καὶ ἐπιστημόνως τὰς πνευματικὰς διατάξεις τρωφᾶς καιρῷ ποσότητος, ποιότητος. Τὸ δὲ, Τίς ἄρα, εἶπεν, οὐχ ὡς ἀγνοῶν, ἀλλ' ἵνα μὴ περιεργάζωνται. Ἀρμύζει, δὲ ὁ λόγος καὶ κατὰ παντὸς τοῦ ἐμπιστευθέντος τι παρὰ τοῦ Θεοῦ, εἴτε χρήματα, εἴτε ἀρχὴν, εἴτε δυναστείαν ἄλλην τινά. Δεύτερον δὲ ἀπαιτεῖται ὁ οἰκονόμος πιστὸν καὶ φρόνησιν, ἵνα μήτε κλέψῃ τὰ δεσποτικά, ἀλλὰ καὶ θεόντως αὐτὰ οἰκονομήσῃ. Ἡ τὸν ἔχοντα πρὸς Θεὸν ἀγαθὴν συνείδησιν, καὶ μὴ ἀφιστάμενον τινος τῶν δεόντων. Καὶ τὸν ὀρθῶς διδάσκοντα λέγει πιστόν. Φρόνιμον δὲ τὸν μὴ παραφερόμενον ταῖς τῶν αἰρετικῶν μωρολογίαις, ἀλλὰ διακρίνοντα τὸ ἀκριβὲς τοῦ λόγου, ἢ τὸν μὴ περιόριον

(15') Οἷς. Forte ὧν, vel ἐν οἷς. Edit.

(16) Forte ἡ.

(17) Locus impeditus.

A statim exegit ab Judæis criminum pœnas. *Exactio fructuum*, est vita legitima. *Tempus eorum*, est prophetica exactio. *Servi primi et secundi* qui contumeliose excepti fuerunt, sunt prophetae qui aliis atque aliis temporibus missi fuere: ex quibus alium ceciderunt, ut Michæam, quem in genam percussit Sedecias: alium occiderunt, ut Zachariam, inter templum et altare; alium lapidaverunt, ut Zariu filium Jodæ sacerdotem. Facile etiam *Vinea* fit regnum Dei, et mysteria ejus in lege et prophetis, ac reliqua naturæ doctrina. *Fructus*, virtuosa moribus vita. *Sepes*, locus rationalis et ipsamet littera, ut non paterent iis qui externi erant, occulta mysteria. *Torcular*, profunditas animæ fructus suscipientis, omnia in bellum effundentis. *Torris* etiam distinctus de Deo sermo. *Templum* quidem, quæ in ipso [*stellata senza] nota divini templi. *Coloni*, primi illi quibus credita sunt eloquia Dei: quibus peregre proficiscitur in speculam suam, ansam præbens, ex iis quæ ipse plantaverat, sepem circumposuerat, effoderat, ædificaverat, fructum ferendi. *Tempus fructuum*, quem notavit paterfamilias, sine dubio non erat ut folia produceret vel flores, aut turgeret in omphacium, aut vindemiaretur: quin potius erant fructus simplicitatis, adimpletionis verbi, aut profectus in virtutibus vel initii: fructus item charitatis, gaudii, pacis, et reliqui. *Servi*, sunt prophetae, qui spirituales fructus exigebant offerre tanquam sacerdotes Deo.

C

CAP. XXIV.

V. 45. *Quis ergo est fidelis servus et prudens, quem constituit dominus ejus super servitio suo?*

Forte (hoc interrogat) stimulans ad quærendum unum aliquem rarum hominem. Ambigua enim particula *ergo*, raritatem ostendit œconomi hujusmodi, nec alium quam se fidelem ac prudentem œconomum sciens, præfectum operibus Patris, humanitati inquam. Tanquam enim de altero loquitur, obumbrans id eximia sapientia. Vocavit porro *servum* sese propter assumptam servi formam. Vide vero si non episcopos et doctores quibus talia concredita sunt, moneat oratio, ut prudenter quis pro cujusque dignitate utatur, ac scite spirituales disponat cibos tempestita quantitate et qualitate. Illud, *Quis ergo*, dixit non tanquam ignorans, sed ut non curiose sciscitentur. Congruit etiam oratio et cuicumque creditum est quidpiam a Deo, sive opes fuerint, sive magistratus, sive potestas aliqua alia. Deinde exigitur ab œconomo fides et prudentia, ut nec furetur herilia, quin potius, ut par est, illa administret. Vel fidelem dicit eum, qui ad Deum bonam habet conscientiam, nec discedit a quaquam earum rerum quas fieri oportet, itemque eum qui recte doceat. Prudentem vero dicit, qui non transversus agitur ab hæreticorum fatuis assertionibus, sed dijudicat

(18) Forte περιωπήν.

(19) Confer edita Latina.

quidquid exactum in sermone est. Vel eum qui non transverberatur peccatis, propter varios ac multimodos hominum mores. Eum, qui sciat quando oporteat arguere, vel increpare, vel adhortari, vel docere : et quos quidem deceat lacte potare, quibus vero tradere solidum cibum.

CAP. XXV.

V. 1. Tunc simile erit regnum caelorum decem virginibus, quae accipientes lampades suas, exierunt in occursum sponsi.

Decem virgines esse dicunt sensus cuiusque animae interioris atque exterioris hominis, qui nuntium remiserunt cultui idolorum et mundanis cupiditatibus, suscipiendo, sive apparenter sive vere, purum Dei verbum, quo ad virginitalis rationem translati sunt. Sunt autem et quae communiter intelliguntur, et quae in proverbis positae sunt, et quae consequuntur, ut virtutes hypostasis Christi. Quamobrem etiam quino numero exprimuntur : ex quibus aliae sunt fatuae, aliae prudentes. Sed postea etiam omnes exierunt in occursum, suscepturae Christi mysterium. Exeunt enim ab errore mundi, festinantes ad eum qui paratus est videre illas.

Aliud Origenis. Aliud est virginitas quam misericordia, et aliud mens quam corpus : et hoc assummes in decem virginibus. Prudentes igitur, sunt sensus ejus qui secundum rationem vivit : Fatuae vero, sensus ejus qui contrario modo oppositoeque rectae rationi vitam traducit. Lampades, est actio omni virtute praedita : oleum, est qui effunditur sermo hominis spiritualis, qui bonam actionem operatur. Dormiunt, qui absistunt a vitae tenore. Non perduunt igitur lampadas prudentes, neque negligunt olei conservationem. Inclamant angeli ad dormitantes sensus, excitantes illos : hoc est, *administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui futuri sunt hereditare salutem*¹³. Ornatus lampadum, est qui sensus attingit evangelicus usus ; oculorum, quo admirentur conditorem, et claudantur ne videant injustitiam : auditus, ne suscipiat vanitatem. nec iudicium sanguinis, sed justii sermonis : gustus, comedentis Christum Dominum : olfactus, Christi fragrantia fruentis, et effuso unguento : tactus, atrectantis Verbum, ut Joannes loquitur : *Manus nostrae contrectaverunt de Verbo vitae*¹⁴. Porro *media nocte fit clamor* : illa videlicet hora, qua egressi sunt filii Israel de Aegypto, in qua etiam Christus surrexit ex mortuis. *Clamor*, est tuba quae mortuos excitat, et evocat de sepulcris. Habet etiam mysticam intelligentiam illud, *exite*. Si enim non exeamus, sponso occurrere non possumus. Lampades virginitalis, est cognitionis illuminatio : oleum pro lampadibus, fervor in cognitione, et mandatorum executio. Haec enim lumen conservat quod in nobis est, simplicem oculum custodiens, ut lucidum

¹³ Hebr. 1, 14. ¹⁴ I Joan. 1, 1.

(20) Videtur μη redundare.

(21) Ms. παρθενοποιή. Et μοχ ἀνακολουθ.

(22) Ἐν τῷ πενταδικῷ, αἱ.

(23) Forte μετέπειτα.

ἀμαρτίαις, διὰ τὸ μὴ (20) ποικίλον καὶ πολύτροπον τῶν ἀνθρώπων. Τὸν εἶδοτα πότε δεῖ ἐλέγξει, ἢ ἐπιτιμῆσαι, ἢ παρακαλέσαι, ἢ διδάξαι· καὶ τίνας μὲν ποτῆσαι δεῖ γάλα, τίσι δὲ μεταδοῦναι τῆς στερεᾶς τροφῆς.

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Στίχ. α'. Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

Δέκα παρθένοι εἶναι φασὶ τὰς ἐν ἐκάστη ψυχῇ αἰσθήσεις τοῦ ἐνδοθεν καὶ ἐξωθεν ἀνθρώπου, ἀποστάσας εἰδωλολατρίας καὶ τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν, τῶ παραδέξασθαι, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, τὸν τοῦ Θεοῦ καθαρὸν λόγον, καὶ παρθενοποιηθῆναι (21). Εἰσὶ δὲ αἱ τε κοινῶς νοούμεναι, καὶ αἱ ἐν παροιμίαις κείμεναι, αἱ καὶ ἀνακολουθοῦσαι, ὡς αἱ ἀρεταὶ τῆς ὑποστάσεως Χριστοῦ. Διὸ καὶ ἐντοπείατ'. (22) οὐχ αἱ μὲν μωραὶ, αἱ δὲ φρόνιμοι. Ἀλλὰ μία (23) καὶ πᾶσαι ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν, αἱ παραδεξάμεναι τὸ περὶ Χριστοῦ μυστήριον. Ἐξίσαι γὰρ ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου πλάνης, σπεύδουσαι πρὸς τὸν ἐτοίμως ὀρμῶντα πρὸς αὐτάς.

"Ἄλλο Ὀριγένους. "Ἐτερον ἡ παρθενία παρὰ τὴν ἐλεημοσύνην, καὶ ἕτερον ὁ νοῦς παρὰ τὸ σῶμα· καὶ τοῦτο λήψαι εἰς τὰς δέκα παρθένοισ. Φρόνιμοι μὲν οὖν αἱ τοῦ κατὰ λόγον βιοῦντος αἰσθήσεις· μωραὶ δὲ αἱ τοῦ ἐναντίως καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πολιτευομένου. Λαμπάδες ἡ πανάρετος πρᾶξις· ἔλαιον δὲ ὁ ἐπιχεόμενος λόγος τοῦ ψυχικοῦ, τοῦ τὴν ἀγαθὴν πρᾶξιν ἐργαζομένου. Καθύδουσι οἱ ἀπανιστάμενοι τοῦ ζωτικοῦ τόνου. Οὐκ ἀπολλοῦσιν οὖν τὰς λαμπάδας αἱ φρόνιμοι, οὐδὲ ἀπροσεκτοῦσι περὶ τὴν τήρησιν τοῦ ἐλαίου. Ἐμφοῶσιν οἱ ἄγγελοι ταῖς κοιμημέναις αἰσθήσεσι, διεγείροντες αὐτάς· τουτέστι τὰ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. Κόσμος λαμπάδων ἡ κατὰ τὰς αἰσθήσεις εὐαγγελικὴ χρῆσις· ὀφθαλμῶν ἐπὶ τοῦ θαυμάζειν τὸν πεποιηκότα, καὶ μῦσιν ἵνα μὴ ἴδωσιν ἀδικίαν· ἀκοῆς (24) καὶ παραδεχομένης μάταιον, μήτε κρίσιν αἵματος, τοῦ δὲ Ἰσου λόγου· γούσεως αἰσθιούσης (25) Χριστὸν τὸν Κύριον· ὀσφρήσεως Ἀριστοῦ εὐδοκία ἀπολαούσης, καὶ τοῦ ἐκκενωθέντος μύρου· ἀφῆς ἀπτομένης τοῦ Λόγου, ὡς Ἰωάννης λέγει· Αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. Μεσσηνύκτιον δὲ γίνεται ἡ φωνή· ἐκείνη τῇ ὥρᾳ, ἣ ἐξῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, ἐν ἣ καὶ ὁ Χριστὸς ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν. Φωνή ἐστὶν ἡ σάλπιγξ, ἡ τοὺς νεκροὺς ἐγείρουσα, καὶ ἐξάγουσα ἐκ τῶν τάφων. Ἐχει δὲ καὶ μυστικὸν νοῦν τὸ ἐξέλθετε. Ἐὰν γὰρ μὴ ἐξέλθωμεν, τὸν νυμφίον ἀπαντῆσαι οὐ δυνάμεθα. Λαμπάδα (26) τῆς παρθενίας ὁ τῆς γνώσεως φωτισμός· ἔλαιον δὲ εἰς τὰς λαμπάδας ἡ ἐν ἐπιγνώσει σπουδὴ, καὶ τῶν ἐντολῶν ἐργασία. Αὕτη γὰρ τὸ ἐν ἡμῖν διαφυλάττει φῶς.

(24) Locus deficiens.

(25) Forte ἐσθιούσης.

(26) Forte λαμπάδες.

ἀπλοῦν τὸν ὀφθαλμὸν διατηροῦσα, ὥστε φωτίζεσθαι ὅλον ἡμῶν τὸ σῶμα, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Αἱ μὲν οὖν λαβοῦσαι τὴν ἐπιμελῆ σπουδὴν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν ἐργασίαν φρόνιμοι· αἱ δὲ ἀμελεῖς μωραὶ, τὸν προσήκοντα καιρὸν ἀναλώσασαι εἰς τὴν τῶν ματαίων σπουδῆν. Τὸ δὲ, ἐκάθευδον, τὴν κοίμησιν τοῦ θανάτου λέγει· τὸ μεσονύκτιον δὲ, τὸ αἰφνίδιον δηλοῖ καὶ τὸ ἀπροσδόκητον, ἅμα καὶ τὸ φοβερόν. Καὶ ταῖς μὲν ἐξαναστάσεις πάρεστιν ἃ ἐπόνεσαν· τὴν δὲ ῥαθυμίαν (27) περὶ τὴν εὐσέβειαν μηδὲν ἐπιφερομένων ἀρχεται συγγνάσειν ἢ ψυχῇ, καὶ οἶονε κατασβέννυσθαι, καὶ εἰς παραφροσύνην χωρεῖν, ὥστε οἰθηθῆναι αὐτὰς διὰ τῆς ἐτέρων ἀρετῆς. Διὸ ἀποδοκιμάζονται, λεγόντων ἐκείνων, *Μήποτε οὐκ ἀρκέσει ἡμῖν καὶ ὑμῖν. Πωλοῦσι δὲ τὸ ἔλαιον οἱ διδάσκοντες μισθοῦ προσεδρεύει, προσοχῆς, φιλομαθίας, φιλοπονίας.* Ἡ πωλοῦντες εἰσι προφήται, ἀπόστολοι, εὐαγγελισταί, δι' ὧν τις μαθητευθεὶς τὴν ἀρετὴν ἐργάζεται.

ΚΕΦ. ΚΖ'

Στίχ. ια'. Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων· Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;

Ὡς ἐπὶ δημοσίῳ ἐγκλήματι κατακριθέντα αὐτὸν ἔρωτᾷ Πιλάτος λέγων· Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ζητεῖ μυκτηρίζων, ἢ ἀμφιβάλλων οὕτως ἔρωτᾷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἡρέμα, ὑπαιτιτόμενος τὸ ναί, ὡς πάντων ἀνθρώπων βασιλεὺς, ἔφη τὸ, Σὺ λέγεις. Ἐπειδὴ μὲν ἀρχιερεὺς δικαστικῶς ἡρώτα λέγων· Εἰπέ ἡμῖν εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς, Πιλάτος δὲ ἀποφαντικῶς, Ὅρα δὲ εἰ μὴ τὸ μὲν, Σὺ εἶπας, τῷ ἀρχιερεῖ λεγόμενον, τὸν δισταγμὸν αὐτοῦ λεληθότα ἐλέγχει· τὸ δὲ, Σὺ λέγεις, τῷ Πιλάτῳ, τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ κυροῖ. Ἦν γὰρ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, μήτε εἰπὼν ναί, ἢ ναί μὴ δὴ εὐλογον ἀφορμὴν τῷ Πιλάτῳ καταδικάζειν.

(28) Διὰ τὸ ἀμετάτρεπτον αὐτῶν οὐδὲ αὐτοῖς ἀντιφθέγγεται. Καλῶς δὲ οὐδὲ τῷ Πιλάτῳ ἀπεκριθῆ, ὅτι ἀμφιβάλλει εἰ χρὴ αὐτὸν πρὸς τὰς ἀδίκους κατηγορίας ἀπολογεῖσθαι, καὶ ἵτι διχογνωμῶν ἔστι περὶ αὐτῶν. Δῆλον γὰρ ἦν, ὅτι, εἰ ἀπελογήσατο καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν οὐδενὶ (29) ἔνοχον ἐγκλήματος, ἀπέλυσε ἂν ὁ δικαστὴς αὐτὸν, λαβὼν ὄδον τοῦ χρηστὰ περὶ αὐτοῦ ἀποφῆνασθαι. Ὅθεν καὶ ὁ ἡγεμὼν ἐθαύμαζεν αὐτὸν, πῶς, δυνάμενος εἰπεῖν πολλὰς ἀπολογίας, ἐσιώπα. Διὸ καὶ ὡς θέλων αὐτὸν ἀπολύσαι, εἰς τοῦτο αὐτὸν προετρέπετο (30)· ὅτι γὰρ φθόνῳ παρεδόθη, καὶ Πιλάτῳ δῆλον ἦν. Οὐχ ἀπλῶς δὲ θαυμάζει, ἀλλὰ καὶ λίαν· τάχα μὲν διὰ τὸ ἀτρέπτον καὶ ἀτάραχον αὐτοῦ πρὸς θάνατον, καὶ ἐν τούτοις γαληνὸν τοῦ προσώπου· ἢ καὶ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπου αὐτοῦ μακροθυμίαν ἐθαύμαζεν.

Εἰκὸς ἄρτι ὑποσπόνδων γενομένων Ῥωμαίοις Ἰουδαίων, τὸ κεχαρισμένον αὐτοῖς ᾗοντο ἐν τῇ ἐορτῇ συγχωρεῖσθαι. Καὶ Σαούλ δὲ, συγχωρήσας τῷ λαφῶ τὸν Ἰωνάθαν, δηλοῖ πρὶν αὐτοῖς καὶ τοιοῦτον. Ὡς νο-

¹⁸ Matth. xxv, 9. ¹⁹ Matth. xxvi, 65. ²⁰ ibid. 64.

(27) *Locus deficiens.*

(28) *Nullum ascribitur auctoris nomcu. Hæc refer ad vers. 12.*

A fiat totum corpus nostrum, juxta Domini sermonem. Quæ igitur virgines diligenti studio usæ sunt pro executione mandatorum, prudentes sunt: quæ vero incuriosæ fuerunt, fatuæ, congruum tempus impendentes in studium rerum inanium. Illud dormierunt, dormitionem mortis innuit: medinoctium vero, repentinum tempus declarat, ac inexpectatum, simulque terribile. Ac surgentibus quidem fructus adest laborum suorum: socordium vero, nihilque circa pietatem occupatarum, incipit dormire anima, et quodammodo exstingui ac in desipientiam venire, adeo ut suspicandum de illis videretur propter aliarum virtutem. Quare reprobantur, dicentibus illis: *Ne forte non sufficiat nobis et vobis*¹⁸. Porro vendunt oleum ii, qui docent ob mercedem prælationis, attentionis, eruditionis, industriæ. Aut venditores sunt prophætæ, apostoli, evangelistæ, per quos quis eruditus virtutem exercet.

CAP. XXVII.

V. 11. Et interrogavit eum præses, dicens: Tu es rex Judæorum?

Tanquam de crimine publico damnatum interrogat eum Pilatus, dicens: *Tu es rex Judæorum?* Quærit subsannans, vel dubitans sic interrogat. Jesus vero tranquille subinnuens affirmationem, tanquam omnium hominum rex, ait: *Tu dicis.* Siquidem pontifex juridico more interrogabat, dicens: *Dic nobis, si tu es rex*¹⁹; at Pilatus per simplicem enuntiationem. Vide porro, si non aliud *tu dixisti*²⁰, quod pontifici responsum est, dubitationem ejus obliviosam coarguit: illud vero, *Tu dicis*, quod Pilato respondit, enuntiationem ejus confirmat. Erat namque rex Israel: et non dixit næ, ut non præberet Pilato speciosam ansam illum damnandi.

Propterea quod ejusmodi erant qui converti nolent, nihil ipsis respondit. Pulchre autem ne Pilato quidem respondit, quia dubitat si oporteat ipsum contra injustas accusationes se purgare, et quia anceps est de illis. Manifestum enim erat, quia si purgasset se, seque evicisset nulli obnoxium crimini, dimisisset utique illum iudex, viam arripiens bonam de illo ferre sententiam. Quamobrem et præses admirabatur eum, quomodo cum posset pro se multas afferre rationes, taceret. Idcirco etiam quasi volens illum absolvere, ad hoc illum provocabat. Quia enim invidia traditus fuerat, id Pilato manifestum erat. Non simpliciter vero mirabatur, sed et vehementer. Fortean propter constantiam et imperturbabilitatem ejus adversus mortem, ac propterea ob serenitatem vultus. Vel etiam longanimitatem ejus plusquam humanam admirabatur.

Merito, cum recens Romanis fœdere juncti essent Judæi, quod gratum ipsis esset, putabant in festo concedendum. Saul etiam concedens populo Jonathan, jam pridem aliquid hujusmodi innuit illis. Ut

(29) *An οὐδενός.*

(30) *Hic et infra confer edita Latina, et quædam etiæ.*

qui igitur futurum putabat, ut innocentem potius, quam infinitis criminibus reum postularent, dixit hoc Pilatus, tanquam iis qui iustitiam sectabantur. Sciebat enim quia nullum evidens argumentum habebat contra illum.

Vetustissima legens exemplaria, Inveni, ipsum quoque Barabbam vocatum fuisse Jesum. Sic igitur se ibi habebat Pilati interrogatio: *Quem vultis de his duobus dimittam vobis? Jesum Barabbam, vel Jesum qui dicitur Christus* ¹⁸? Ut enim videtur, latro patronymice vocabatur Barabbas, quod interpretatur *doctoris filius*. Compositum igitur nomen Barabam, indicat *Filius doctoris nostri*. At ejusnam alius doctoris filium oportet reputare latronem insignem, quam viri sanguinum, quam ejus *qui ab initio est homicida* ¹⁹: quem usque in hanc diem, qui ab ipso discunt facere homicidia, præferunt vivificatori hominum Domino nostro Jesu Christo?

Dum judicaretur a Pilato, oracula reddebat ejus uxori: ut silentio quidem ad fortitudinem stuperet, at vaticinio cognosceret, quod non in hominem, sed Deum sententiam fert. Propterea vero ipse non vidit, vel ut illa non taceret somnium, vel quia illi non credebatur, vel indignus erat, vel ut audiens quæ uxor passa fuerat, compateretur. Non enim modo somnium vidit, sed et multa passa est, et in nocte id ad majorem timorem contigit. Cæterum Providentiæ opus illud somnium fuit, de quo quidem non dicitur quid esset, manifestat tamen demonstratum fuisse, non ut Christus non pateretur, sed ut mulier salva fieret. Beata vero hæc, quæ per somnia habuit, ut pateretur, ut non longe graviora pateretur. Quasi autem symbolum ea est Ecclesiæ, quæ quondam Pilato suberat, sed nom amplius obnoxia est ei propter fidem in Christum..... mulier enim alienigena erat.

V. 45. *A sexta autem hora tenebræ fuerunt super omnem terram, usque ad horam nonam.*

De hac eclipsi et propheta Zacharias dixit: *In illa die, inquit, non erit lux. Et frigus et gelu erit unam diem. Et dies illa nota Domino. Et non dies, et non nox; et ad vesperam erit lux* ²⁰. Dum dicit tenebræ, ostendit obtenebratos fuisse qui in lucem manus injecerant. Sicut enim Ægyptiis fuerunt tenebræ, at lux filiis Israel; ita et nunc, Ecclesiæ quidem est lux; at Judæis sunt tenebræ triduanæ, luminis nempe paterni, splendoris Christi, fulgoris Spiritus sancti. Et quia die sexta factus est homo, ac verosimile est illum hora sexta fuisse deceptum, propterea fortasse qui pro salute hominum passus est, hora sexta suspensus fuit. Hoc est signum quod antea petentibus se daturum promiserat inquires: *Generatio prava et adultera signum requirit* ²¹, etc. *Ei, quando exaltaveritis Filium hominis, tunc cogno-*

¹⁸ Matth. xxvii, 17. ¹⁹ Joan. viii, 44. ²⁰ Zach. xiv, 6, 7. ²¹ Matth. xii, 59. ²² Joan. viii, 28.

(31) Hinc quædam videtur hausisse Theophyl. pag. 156 a.

(32) Forte τό.

(33) An τοιαύτη.

μισῶν δὲ, ὅτι τὸν ἀνάτιον, ἢ τὸν μυρίοις ἐγκλημασεν ὑπάτιον αἰτήσονται, εἶπε τοῦτο ὁ Πιλάτος, ὡς δικαίους οὖσιν. Ἥδει γὰρ, ὅτι οὐδὲν σαφῆ ἑλεγχον εἶχον κατ' αὐτοῦ.]

Παλαιοὶ δὲ πάνυ ἀντιγράφοις ἐντυχῶν, εὗρον καὶ αὐτὸν τὸν Βαραββᾶν Ἰησοῦν λεγόμενον. Οὕτως γοῦν εἶχεν ἡ τοῦ Πιλάτου πεῦσις ἐκαί· *Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Ἰησοῦν τὸν Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;* Ὡς γὰρ ἔοικε, πατρωνυμία ἦν τοῦ ληστοῦ ὁ Βαραββᾶς, ὅπερ ἐρμηνεύεται *διδασκάλου υἱός* (31). Συντιθέμενον οὖν τὸ τοῦ Βαραββᾶν ὄνομα σημαίνει *υἱός τοῦ διδασκάλου ἡμῶν*. Καὶ τίνος ἄρα διδασκάλου υἱὸν χρῆ νομίζειν τὸν ἐπίσημον ληστήν, ἢ τοῦ ἀνδρὸς αἱμάτων, τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου, ὃν καὶ μέχρι τῆς δευρο μᾶλλον αἰροῦνται οἱ μαθόντες παρ' αὐτοῦ ἀνθρωποκτονεῖν, ἢ τὸν ζωοποιούντα τοὺς ἀνθρώπους, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν;

Κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Πιλάτου, ἐχρημάτιζε τῇ τοῦτου γυναικί, ἵνα τῇ μὲν σιωπῇ τὴν ἀνδρείαν καταπλαγῇ, τῷ δὲ χρηματισμῷ γινῶ, ὅτι οὐκ ἀνθρώπων, ἀλλὰ Θεὸν κρίνει. Διὰ δὲ τοῦτο αὐτὸς οὐκ εἶδεν ἢ ἵνα μὴ σιωπήσῃ τῷ (32) ὄναρ, ἢ ὅτι οὐκ ἐπιστεύετο, ἢ ὅτι ἀνάξιος ἦν, ἢ ἵνα ἀκούσας ἂ ὑπέμενεν ἢ γυνή, συμπαθήσῃ. Οὐ γὰρ μόνον εἶδε τὸ ἐνύπνιον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἐπαθε, καὶ ἐν νυκτὶ πρὸς τὸ φοβερώτερον γίνεσθαι. Ἄλλως τε δὲ Προνοίας ἔργον τὸ ὄναρ, οὐ λεγόμενον μὲν τί ἦν, δεικνύον δὲ, ὅτι οὐχ ἵνα μὴ πάθῃ ὁ Ἰησοῦς ἐδείχθη, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ἡ γυνή. Μακαρία δὲ ἡ τοιαῦτα (33) ἀπέχουσα ἐν ἐνέροις τὸ παθεῖν, ἵνα μὴ ὑπερπάθῃ. Εἰ (34) δὲ σύμβολόν ἐστιν αὕτη τῆς ποτε ὑπὸ Πιλάτου κυριευομένης Ἐκκλησίας, καὶ οὐκέτι οὐσης αὐτῷ ὑποχειρίου διὰ τὴν εἰς Χριστόν πίστιν..... γὰρ, ἀλλόφυλος γὰρ ἡ γυνή.

Στίχ. με'. Ἀπὸ δὲ ἑκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

(33) Περὶ ταύτης τῆς ἐκλείψεως καὶ ὁ προφήτης Ζαχαρίας εἰπὼν· *Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, φησὶν, οὐκ ἔσται φῶς. Καὶ ψυχὸς καὶ πάρος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ. Καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νύξ· καὶ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς.* Εἰπὼν δὲ τὸ σκότος τὸ ἐσκοτίσθαι τοὺς βάλλοντας χεῖρας τῷ φωτί. Ὡς γὰρ Αἰγυπτίους σκότος, καὶ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ φῶς· οὕτως καὶ νῦν τῇ μὲν Ἐκκλησίᾳ φῶς, τοῖς δὲ Ἰουδαίοις σκότος τριῶν ἡμερῶν, φωτὸς πατρικοῦ, ἀπαυγάσματος Χριστοῦ, ἐκλάμψεως ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἐπεὶ ἐν τῇ ἑκτῇ ἡμέρᾳ γεγέννηται ὁ ἀνθρώπος, εἰκὸς δὲ αὐτὸν ἐν τῇ ἑκτῇ ὥρᾳ ἐσφάλλαι· τάχα διὰ τοῦτο ὁ ὑπὲρ σωτηρίας ἀνθρώπων πάσχων ὥρᾳ ἑκτῇ ἐκρεμάσθη. Τοῦτό ἐστι τὸ σημεῖον, ὅπερ ἐμπροσθεν αὐτοῦσιν ὑπέσχετο δώσειν, λέγων· *Γερεὰ ποιητὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπι-*

(34) Forte οἶονοι.

(35) Subjungitur non ascripto auctoris nomine. Confer. edita Orig.

ζητεῖ, καὶ ἐξῆς· καὶ, Ὅταν ὑψώσητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ εἰμι. Καὶ γὰρ πολλῶ θαυμαστότερον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλουμένου ταῦτα γενέσθαι ἢ ἐπὶ γῆς βαδίζοντος. Οὐ ταύτη δὲ μόνον τὸ παράδοξον ἦν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ γέγονεν ὅπερ ἐζήτουν, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ὅπερ οὐδὲ πρότερον συνέβη, ἀλλ' ἐν Αἰγύπτῳ μόνον, ὅτε καὶ τὸ Πάσχα ἐτελεῖτο· καὶ γὰρ ἐκεῖνα τύπος ἦν τούτων. Ἴνα γὰρ μὴ εἴπωσιν Ἐκλειψιν εἶναι τὸ γεγενημένον, διὰ τοῦτο τῆ ἰδ' γίνεται, ὅτε Ἐκλειψιν συμβῆναι ἀμήχανον. Ἐν μέσῃ δὲ ἡμέρᾳ, ἵνα πάντες οἱ τὴν γῆν οἰκοῦντες μάθωσιν, ὅτι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἡμέρα ἦν. Καὶ Φλέγων δὲ τις παρ' Ἑλλήσι φιλόσοφος μέμνηται τούτου τοῦ σκοπού, ὡς παραδόξως γεγενημένου ἐν τῇ ἰδ' τῆς σελήνης· ὅτε οὐ πέφουκεν Ἐκλειψις γίνεσθαι, ὅτε πολλὸ ἀπέχει τὸ τοῦ ἡλίου διάστημα, ὅσον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ οὐρανοῦ ἕως τέλους. Τότε γὰρ γίνονται Ἐκλειψεις, ὅταν πλησιάσωσιν ἀλλήλοις οἱ δύο οὗτοι φωστῆρες. Γίνεται γὰρ Ἐκλειψις ἡλίου συνοδικῶς ὑποδραμούσης αὐτὸν σελήνης, οὐ πανσελήνῳ, ὅτε διάμετρος ἐστὶ τῆ σελήνῃ. Τοῦτο δὲ γέγονεν, ὡς πενθούσης τῆς κτίσεως ἐπὶ τῷ γεγονότι, καὶ διὰ τοῦτο θηλούσης, ὅτι, τῆς παροιρίας ταύτης πραχθείσης ἐξ Ἰουδαίων, ἐσκοτίσθη αὐτῶν ὁ νοῦς, καὶ ἀπέστη ἀπ' αὐτῶν ὁ νοητὸς ἡλίου. Εἴτε γὰρ αὐτὸν ἐνόμιζον τοῦτο πεποιηκέναι, εἶδει πιστεῦσαι καὶ φοβηθῆναι· εἴτε οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὸν Πατέρα, καὶ ἐκ τούτου εἶδει κατανοηθῆναι. Ὁργιζομένου γὰρ ἦν τὸ σκότος ἐκεῖνο, καὶ δεῖγμα τοῦ μέλλοντος λαθεῖν τοὺς θεομάχους τε καὶ μαιφόνους. Διὰ τοῦτο γὰρ μετὰ πάντων τῆς (36) παροιρίας τοῦτο γίνεσθαι, ὅτε κόρος ἔλαβε τῶν σαωμάτων, καὶ πάντων ἐφθέγγαντο ὅσα ἠθέλησαν.

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Στίχ. ιη'. Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

Τὸ, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία, καὶ ἐξῆς, εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν νόει. Εἰ δὲ καὶ εἰς τὴν θεότητα..... θεωρεῖν (37), καὶ οὕτω λήψῃ τὸ Ἐδόθη μοι ἐξουσία, ἀντὶ τοῦ Ἐχωρήθη. Ἐδόθη, ἠνέχθη μοι, περὶ τοῦ αὐτεξουσιοῦ ἐπιτεύθην. Χώραν ἔσχεν ἡ ζωὴ πρῶτον μὲν ἐν τοῖς ἄνω, εἶτα νῦν καὶ ἐν τοῖς κάτω· οὐς θαβρόντες βαπτίσαστε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰς ὁ σῶζων, μία ἡ σωτηρία. Εἰς ὁ ζῶν Πατήρ, ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Εἰς ἐστὶν οὐ συναλοιφῆ τῶν τριῶν, ἀλλ' οὐσίᾳ μιᾷ· τρεῖς δὲ ὑποστάσεις τέλειαι ἐν πᾶσι, καὶ κατάλληλοι. Κατὰ φύσιν ἐγέννησεν ὁ Πατήρ· διόπερ ὁμοούσιος ἐγεννήθη. Οὐ σῶμα ὁ Θεός· διὰ τοῦτο οὐκ ἄσταρεῦσιν (38) ἢ κίνησιν, ἢ τι τῶν τοιοῦτων, ἀ ἐν τοῖς σώμασι θεωρεῖται, ὁ Θεὸς ὁ ἀσώματος ἐγέννησεν. Ἐνυπόστατος ἢ γέννησις· ἀπετέχθη ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός.

(36) Forte τάς.

(37) Ms. χώρας.

scetis, quia ego sum ³⁷. Erat quippe longe admirabilius si hæc fierent eo cruci suffixo, quam super terra incedente. Non hac tantum ratione vero stupendum erat, sed quia etiam de cælo fuit quod quærebant, et super universam terram, quod nunquam antea contigit; sed in Ægypto duntaxat, quando et pascha celebrabatur. Illa enim typus erant horum. Ut ne enim dicerent eclipsin fuisse quod acciderat, propterea decima quarta contigit, quando solis deliquium contingere impossibile est. Media item die, ut omnes orbem inhabitantes discerent, ubique terrarum diem fuisse. Quidam etiam Phlegon gentilis philosophus harum tenebrarum mentionem facit, tanquam quæ præter fidem acciderint luna decima quarta, quando natura non fert ut contingat solis deliquium; quando longe abest solis distantia, quantum ab initio ad terminum cæli. Tunc enim sunt eclipses, quando ad se mutuo accedant hæc duo luminaria. Fit enim solis eclipsis luna illum synodice subeunte, non in plenilunio, quando sol e diametro respicit lunam. Hoc porro factum est, ceu ingemiscente creatura ob id quod evenerat, ac propterea ostendente, quod perpetrato hoc contumelioso facinore ab Judæis, obtenebrata est mens illorum, et recessit ab eis sol spiritualis. Sive enim illum reputassent hoc fecisse, et credendum erat illis atque metuendum: sive non illum, sed Patrem; et vel ex hoc compungi debebant. Irascentis erant tenebræ illæ, et specimen ejus quod superventurum erat hisce Dei hostibus et homicidis. Propterea enim post omnium insultus istud contigit, postquam saturati sunt opprobriis, et universa effutierunt quæcunque volebant.

CAP. XXVIII.

V. 18. Data est mihi omnis potestas in cælo, et super terra.

Hoc data est mihi omnis potestas, etc., de humanitate intellige. Quod si etiam de divinitate velis considerare, vel sic accipies illud: Data est mihi potestas, pro concessa est. Data est: delata est mihi, ex libero arbitrio credita est mihi. Locum habuit vita, primum quidem in supernis, deinde nunc et in inferioribus: quos confidentes baptizare in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Unus est qui salvat, una est salus. Unus vivens Pater, Filius et Spiritus sanctus. Unus est non coitione trium, sed unica essentia: tres vero hypostases perfectæ in omnibus et ad se invicem relatæ. Secundum naturam genuit Pater, proptereaque consubstantialis genitus est. Non est corpus Deus: propterea ergo non defluxionem, non motum vel quidpiam hujusmodi, quæ in corporibus cernuntur, Deus incorporeus genuit. Personalis est nativitas. De essentia Patris natus est Filius.

(38) Forte ἄρα βεῦσιν.

ΟΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ (39).
 —
EX ORIGÈNE
IN EVANGELIUM SECUNDUM LUCAM.

(Bibliotheca Gallandiana, ex cod. Venet. 28.)

CAP. I.

V 1. *Quoniam multi aggressi sunt reordinare narrationem de rebus, quibus certa est nobis scientia.*

Quoniam ingens erat tentamen, ut qui homo esset Dei doctrinam ac verba conscriberet, jure excusat in proœmio. Quemadmodum autem in veteri populo multi prophetiam profitebantur, at ex his quidam erant falsi prophetæ, quidam revera prophetæ; et erat donum discretio spirituum, ex quo dono discernebatur verus propheta et falsus; haud secus et nunc in novo fœdere, evangelia multi scribere voluerunt. At probati nummularii non omnia approbarunt, sed quædam ex ipsis elegerunt. Forte etiam hoc, *aggressi sunt*, latentem habet accusationem eorum, qui temere et sine charismate accesserunt ad scribenda Evangelia. Matthæus enim non est aggressus, sed scripsit motus a Spiritu sancto. Similiter et Marcus, et Joannes haud aliter, et Lucas. At quod inscribitur Evangelium secundum Ægyptios, et quod item inscribitur Evangelium duodenorum, ii qui exaraverunt utique aggressi sunt. Circumfertur quoque Evangelium secundum Thomam. Jam porro ausus est etiam Basilides scribere Evangelium secundum Basilidem. Multi præterea aggressi sunt Evangelium secundum Matthiam, et alia plura. Sed enim quatuor tantum eligit Dei Ecclesia. Non simpliciter autem dicens de rebus creditis, sed de rebus quibus certa est nobis scientia, testimonium perhibet narratis rebus, quo inconcussæ stent certissima veritate. De rebus porro dixit, quo jugulat hæresim illorum, qui dicunt phantasticè gesta Christi contigisse, imo et incarnationem ejus. Dicens vero, *de quibus certa est nobis scientia*, quo modo animus ejus comparatus esset, ostendit. Certissime enim persuasum habebat, nihilque dubitabat, utrum ita se res haberent, necne. Quod autem ab oculatis testibus didicerit, manifeste confitetur inquires: *Quemadmodum tradiderunt nobis qui ab initio oculati testes, et ministri fuerunt Verbi*²³. Confirmatur autem, quia res

²³ Luc. i. 2.

(38) Ex cod. Veneto 28.

A

ΚΕΦ. Α'.

Στίχ. α'. *Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἡμῶν πραγμάτων.*

Ἐπειδὴ ὑπέρογκον ἦν τὸ ἐπιχείρημα, ἀνθρώπων ὄντα, Θεοῦ διδασκαλίαν καὶ ῥήματα συγγράφειν, εἰκότως ἀπολογεῖται ἐν τῷ προοίμῳ. Ὅσπερ δὲ ἐν τῷ πάλαι λαῷ πολλοὶ προφητεῖαν ἐπηγγέλλοντο, ἀλλὰ τούτων τινὲς μὲν ἦσαν ψευδοπροφῆται, τινὲς δὲ ἀληθῶς προφῆται· καὶ ἦν χάρισμα διάκρισις πνευμάτων, ἀφ' οὗ χαρίσματος ἐκρίνετο ὁ ἀληθὴς προφήτης καὶ ὁ ψευδοπροφήτης· οὕτω καὶ νῦν ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ, τὰ Εὐαγγέλια πολλοὶ ἠθέλησαν γράψαι. Ἄλλ' οἱ δοκιμοὶ τραπέζιται οὐ πάντα ἐκρίναν, ἀλλὰ τινα ἐξ αὐτῶν ἐξελέξαντο. Τάχα δὲ καὶ τὸ ἐπεχείρησαν, ληθηθῆναι ἔχει κατηγορίαν τῶν προπετώσων καὶ χωρὶς χαρίσματος ἐλθόντων ἐπὶ τὴν ἀναγραφὴν τῶν Εὐαγγελίων. Ματθαῖος γὰρ οὐκ ἐπεχείρησεν, ἀλλ' ἔγραψεν ἐξ ἀγίου κινούμενος Πνεύματος· ὁμοίως καὶ Μάρκος, καὶ Ἰωάννης παραπλησίως, καὶ Λουκᾶς. Τὸ μέντοι ἐπιγεγραμμένον κατὰ Λιγυπτίους Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ ἐπιγεγραμμένον τῶν δώδεκα Εὐαγγελίων, οἱ συγγράψαντες ἐπεχείρησαν. Φέρεται δὲ καὶ τὸ κατὰ Θωμᾶν Εὐαγγέλιον. Ἦδη δὲ ἐτόλμησε καὶ Βασιλείδης συγγράψαι κατὰ Βασιλείδην Εὐαγγέλιον. Πολλοὶ μὲν οὖν ἐπεχείρησαν καὶ τὸ κατὰ Μαθίαν, καὶ ἄλλα πλείονα. Ἄλλὰ τὰ τέσσαρα μόνον προκρίνει ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία. Οὐχ ἀπλῶς δὲ εἶπε πεπιστευμένων, ἀλλὰ πεπληροφορημένων, τὸ ἀπαράβατον τοῖς λεγομένοις μαρτυρῶν. *Πραγμάτων* δὲ εἶπεν, ἀναιρῶν τὴν αἴρεσιν τῶν κατὰ φαντασίαν λεγόντων τὰ διὰ τοῦ Σωτῆρος γεγενῆσθαι, καὶ τὴν σάρκωσιν αὐτοῦ. *Περὶ τῶν πεπληροφορημένων* δὲ εἰπὼν, τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐμφαίνει. Πεπληροφόρητο γὰρ, καὶ οὐδὲν ἐδίσταζε, πότερον οὕτως ἔχει, ἢ οὐ. Ὅτι δὲ παρὰ τῶν αὐτοψία θεασαμένων καὶ αὐτηκῶν παρέλαβε, σαφῶς ὡμολόγησεν εἰπὼν· *Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου.* Διαβεβαιούται δὲ, ὅτι ἀνωθεν παρηκολούθησεν, οὐ τισὶ τῶν εἰρημένων, ἀλλὰ πᾶσι. Εἰκότως δὲ ὑπολαμβάνειν τινὰς, ὅτι Θεοφίλῳ τινὶ

Ἐγραψε τὸ Εὐαγγέλιον, ὃς εἶς ἦν τῶν πεπιστευκότων, ὁὕτως ζέων τῷ πνεύματι, καὶ ἀπλήστως ἔχων περὶ τὰς τοῦ Κυρίου πράξεις τε καὶ λόγους· ὄντιν ἐποιοῖ ἀσφαλότερον καὶ τὰ νῦν γραφόμενα. Ἄλλος δὲ φησιν· Ὅτι ἐὰν πάντες τοιοῦτοι ὦμεν, ὡς ἀγαπᾶσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ φιλεῖσθαι, Θεόφιλοι ἔσμεν. Οὐκ ἂν δὲ τις εἴη Θεόφιλος ἀθηνῆς· πᾶς γὰρ Θεόφιλος κράτιστός ἐστιν ἔχων τὸ κράτος καὶ τὴν δύναμιν τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἐπιγνώσεται εἰς τὴν περὶ ὧν κατηχήθη λόγων ἀσφάλειαν. Ἐπαγγέλλεται τοίνυν τῆς γνώσεως τὸ βέβαιον, ἵνα ἄπερ ἐκεῖνος ἀκοῇ παρέλαβε, ταῦτα καὶ γράμμασιν ἐντυγχάνων ἀσφαλότερον τὴν πίστιν διατηρή.

(40) Ἐν τῇ Ἐξόδῳ γέγραπται, Ὅτι ὁ λαὸς ἑώρακε τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου, καίτοιγε φωνὴ οὐ βλέπεται, ἀλλ' ἀκούεται· ἵνα δηλωθῆ παραδόξως, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ φωνὴ βλέπεται οἷς βλέπεται. Ἐν δὲ τῷ Εὐαγγέλιῳ οὐχ ἡ φωνὴ βλέπεται, ἀλλ' ὁ κρείττων τῆς φωνῆς Λόγος. Διὰ τοῦτο, Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου. Εἰ γὰρ τὸ ἑωρακέναι τὸν Κύριον κατὰ σῶμα αὐτόπτην τούτου γενέσθαι ἦν· καὶ Πιλάτος αὐτόπτης ἦν τοῦ Λόγου, καταδικάζων αὐτὸν, καὶ Ἰούδας ὁ προδότης, καὶ πάντες οἱ λέγοντες· Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν. Τὸ οὖν εἰδέναι τὸν Λόγον ἔχει ἐνοεῖτο, ὅπου ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ· Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα, τὸν πέμψαντά με. Καὶ λεληθότως δὲ καλὸν μάθημα διδάσκει ἡμᾶς ὁ Λουκᾶς ἐνταῦθα, ὅτι τινῶν μὲν θεωρημάτων τὸ τέλος ἡ θεωρία ἐστὶ· τινῶν δὲ θεωρημάτων τὸ τέλος ἡ πράξις ἐστὶ. Διὰ γὰρ τοῦ, αὐτόπται, δηλοῖ τὸ θεωρητικόν, διὰ δὲ τοῦ ὑπηρέται, τὸ πραγματικόν. Δύνασαι δὲ καὶ ἐτέρως ἐκλαθεῖν τὸ, ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου· ἦτοι τοῦ διδασκαλικοῦ λόγου, ὃν παρεδίδου ὁ Σωτὴρ· ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ᾧ καὶ ἐξυπηρέτησαν παρόντες οἱ μαθηταί.

Τὴν διάθεσιν ἑαυτοῦ ὁ Λουκᾶς ἐμφαίνει. Πεπληροφόρητο γὰρ, καὶ ἐν οὐδενὶ ἐδίσταζε, πότερον οὕτως ἔχει, ἢ οὐ. Τοῦτο δὲ γίνεται περὶ τοὺς βεβαίως πιστεύοντας. Καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν βεβαίων φησιν· Ἴνα ἦτε ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι τῇ πίστει. Οὐδὲν γὰρ οὕτω πληροφορεῖ, ὡς νοῦς καὶ λόγος. Ὅψις γὰρ οὐ πληροφορεῖ· ἐπεὶ οὐκ ἀπὸ σημείων καὶ τεράτων ὁρατῶν κρίνεται τὰ πράγματα· ἀλλὰ λόγῳ κρίνεται, ποῖα τάληθῆ, καὶ ποῖα τὰ ψευδῆ. Πραγμάτων δὲ φησιν, ἐπειδήπερ οὐ κατὰ φαντασίαν, κατὰ τοὺς τῶν αἰρετικῶν παῖδας, ἐδραματούργησεν Ἰησοῦς τὴν ἕσσαρχον αὐτοῦ παρουσίαν· ἀλλὰ τυγχάνων ἀλήθεια, πρὸς ἀλήθειαν ἐνήργησε τὰ πράγματα.

Στίχ. γ'. Καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε.

Στίχ. δ'. Ἴνα ἐπιγνῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

Στίχ. ε'. Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας ἱερεὺς τις ὀνόματι Ζαχαρίας ἐξ ἑφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυναῖκα αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρῶν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

¹⁶ Exod. xx, 18. ¹⁷ Joan. xix, 6. ¹⁸ Joan. ¹⁹ Coloss. ii, 7.

(40) Ἀνεπιγ.

A ab exordio continenti serie attingit, non quasdam modo ex iis quæ dictæ sunt, sed universas. Forsan aliqui respondebunt illum Theophilo cuidam Evangelium scripsisse, qui unus erat credentium, idem spiritu fervens, ac de Domini gestis dictisve insatiabilis; quippe quem hæc scripta firmiorem efficiebant. Dicit vero aliquis: Quod si omnes ii sumus, qui a Deo amentur et diligantur, Theophili sumus. Num quis Theophilus infirmus esse potest? Omnis enim Theophilus fortissimus est, habens vim et potentiam a Deo, Verboque ejus procedentem.

In Exodo scriptum est, *Quia populus vidit vocem Domini*¹⁶, tametsi vox non videatur, sed audiatur. B Quo videlicet stupende demonstraretur, quia Dei vox videtur quibus videtur. In Evangelio autem, non vox videtur, at quod voce præstantius est, Verbum. Propterea ait: *Quemadmodum tradiderunt nobis, qui ab initio oculati testes et ministri fuerunt Verbi*. Si enim vidisse Dominum secundum corpus, erat ejus fuisse oculatum testem: et Pilatus oculatus testis fuisset Verbi, qui eum condemnavit, et Judas proditor, et quicumque dicebant, *Crucifige, crucifige eum*¹⁷. Itaque vidisse Verbum eo loci intelligebatur, ubi dicebat Salvator: *Qui vidit me, vidit Patrem meum qui misit me*¹⁸. Ac tacite pulcherrimam doctrinam edocet hic nos Lucas, quia nempe quorundam præceptorum finis est ipsamet speculatio, quorundam vero præceptorum finis est actio. Per C illud enim, *oculati testes* innuit speculationem, at per *ministri*, actionem et praxin. Potes et aliter accipere illud, *qui ministri fuerunt Verbi*: sive doctrinalis verbi, quod tradebat Salvator: vel ipsiusmet Dei Verbi, cui etiam ministraverunt presentes discipuli.

Quo modo sit affectus Lucas ostendit. Certissime enim persuasus erat, et in nullo dubitabat, num sic se res haberet, necne. Hoc autem contingit in iis, qui firmiter credunt. Apostolus enim de iis qui firmi sunt, dicit: *Ut sitis radicati et fundati fide*¹⁹. Nihil enim adeo certum ac persuasum reddit, ut mens et ratio. Visus enim certum non reddit: quippe quia non ex signis et prodigiis visibilibus res judicantur. Sed ratione judicatur, quæ sint vera, quæve falsa. *De rebus* autem dicit: quia non phantastice, juxta hæreticos, operatus est Jesus adventum suum in carne. Sed cum veritas esset ipse, in veritate operatus est quæ gessit.

V. 3. *Ordinatim tibi scribere, optime Theophile.*

V. 4. *Ut agnoscas de quibus instructus fuisti sermonibus, veritatem.*

V. 5. *Fuit in diebus Herodis regis Judææ, sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia; et uxor ejus de filiabus Aaron, et nomen ejus Elisabeth.*

V. 6. *Erant autem justī ambo coram Deo.*

Par est supponere, quod Theophilo cuidam scripserit Evangelium, qui unus fuerit eorum qui crediderunt, qui valde serveret spiritu, nec unquam satiari posset circa facta et dicta Domini: quem et securum magis reddiderunt, quæ nunc describuntur. Si omnes tales essemus, qui diligenter amaremurque a Deo (41) Theophili essemus. At nullus esse potest Theophilus, qui infirmus sit. Ut enim scriptum est de populo exeunte ab Ægypto: *Non erat in tribubus eorum infirmus* 29: sic dicere non dubitem, omnem Theophilum optimum (42) esse, cum habeat fortitudinem et virtutem Dei, ac Verbi ejus. Atque sic agnoscat quis de quibus rebus imbutus fuit veritatem, intelligens sermonem Evangelii. Spondet ergo firmissimam cognitionem, ut quæ ille auditu acceperat. Hæc etiam litteris exarata legens securius retineat, fidemque conservet.

Justum esse coram Deo, laus est absolutissima. Ille enim novit corda hominum singularissimus. Fieri enim potest, ut juxta quod extrinsecus paret, justus quis sit coram hominibus: at vero juxta secretum cordis nequaquam sit talis, quasi in lustris quibusdam latitantes habens pravæ cogitationes. Simile est quod occurrit apud Apostolum: *Quorum laus non ex hominibus, sed ex Deo* 30. Homines enim nequaquam ut par est laudant, quod paret modo videntes: at Deus et de vituperabili judicium, et de commendabili laudem apposite facit.

V. 6. *Incedentes in omnibus præceptis et juribus Domini, inculpati.*

V. 7. *Et non erat ipsius filius: propterea quod Elisabeth erat sterilis, et ambo procreti in diebus eorum erant.*

V. 8. *Accidit autem dum sacerdotio fungeretur ipse, in ordine vicis suæ, coram Deo,*

V. 9. *Secundum morem sacerdotii: sortitus est thymiama adolere, ingressus in templum Domini.*

V. 10. *Et tota multitudo erat populi orans foris, hora thymiamatis.*

Fortean dicet aliquis: Ut quid appositum est istis illud, *inculpati*? satis enim erat illis *incedere in omnibus viis Dei et juribus*: nisi forte possibile sit *incedere* in omnibus mandatis, non *inculcate* tamen. Dico igitur ad hoc, quia si non esset istud, utique non fuisset dictum: *Juste justitiam sectaberis* 30. Quando igitur exercemus virtutes, sic tamen ut in conscientia habeamus quasdam sordes vanæ gloriæ, aut hominibus placendi, aut alterius alicujus hujusmodi, non eas *inculcate* exercemus.

V. 11. *Apparuit autem ei angelus Domini, stans a dextris altaris thymiamatis.*

V. 12. *Et turbatus est Zacharias videns: et timor cecidit in eum.*

V. 15. *Dixit autem ad illum angelus: Ne timeas, Zacharia, propterea quod exaudita est postulatio tua supplicis, et uxor tua Elisabeth pariet filium tibi, et vocabis nomen ejus Joannem.*

29 Psal. civ, 57. 30 Rom. ii, 29. 31 Deut. xvi, 20.

(41) Etymon Theophili.

(42) Cratistos, quasi fortissimum dicas.

A Στίχ. ζ'. Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Εἰκὸς ὑπολαμβάνειν, ὅτι Θεοφίλῳ τινὶ ἐγράψαι τὸ Εὐαγγέλιον, ὅς εἷς ἦν τῶν πεπιστευκότων, οὕτω ζέων τῷ πνεύματι, καὶ ἀπλήστως ἔχων περὶ τὰς τοῦ Κυρίου πράξεις τε καὶ λόγους: ὄνπερ ἐποίει ἀσφαλέστερον καὶ τὰ νῦν γραφόμενα. Πάντες ἐὰν τοιοῦτοι ᾖμεν, ὡς ἀγαπᾶσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ φιλεῖσθαι, Θεοφιλοὶ ἐσμεν. Καὶ οὐκ ἂν τις εἴη Θεοφιλος ἀσθενής. Ὅσπερ γὰρ γέγραπται ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἐξερχομένου ἐκ τῆς Αἰγύπτου: *Οὐκ ἦν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν ἀσθενῶν*: οὕτως εἴπομεν ἂν, ὅτι πᾶς Θεοφιλος κρᾶτιστός ἐστιν, ἔχων τὴν κράτος καὶ τὴν δύναμιν, τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἐπιγνώσεται τις περὶ ὧν κατηχήθη λόγων τὴν ἀσφάλειαν, συνείδων τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπαγγέλλεται τοίνυν τῆς γνώσεως τὸ βέβαιον, ἵνα ἄπερ ἐκείνος ἀκοῇ παρέλαβε, ταῦτα καὶ γράμμασιν ἐντυγχάνων ἀσφαλέστερον κατέχη, καὶ τὴν πίστιν διατηρή.

Τὸ εἶναι δίκαιον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἔπαινός ἐστι τέλειος. Αὐτὸς γὰρ ἐπίσταται τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων μονώτατος. Ἐνδέχεται γὰρ κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον δίκαιον εἶναι τινα ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, κατὰ δὲ τὸ κρυπτόν τῆς καρδίας μὴ εἶναι τοιοῦτον, ἐμφωλεύοντας κεκτημένους λογισμοὺς πονηροῦς. Τοιοῦτον καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ: *Ὁν ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ*. Οἱ γὰρ ἀνθρώποι οὐκ ἀξίως ἐπαινοῦσι, τὸ φαινόμενον μόνον βλέποντες: ὁ δὲ Θεὸς καὶ τοῦ ψεκτοῦ τὴν κρίσιν, καὶ τοῦ ἐπαινετοῦ τὸν ἐπαινον ἀξίως ποιεῖ.

C Στίχ. ζ'. Πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιομασίαις τοῦ Κυρίου ἀμειπτοι.

Στίχ. ζ'. Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον· καθότι Ἐλισάβετ ἦν στείρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.

Στίχ. η'. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ Ιερατεῦσιν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ, ἐναντι τοῦ Θεοῦ.

Στίχ. θ'. Κατὰ τὸ ἔθος τῆς Ιερατείας· ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.

Στίχ. ι'. Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος ἦν τοῦ λαοῦ προσευχόμενον ἔξω τῆς ὥρας τοῦ θυμιάματος.

Ἰσως ἐρεῖ τις: Διὰ τί πρόκειται τοῖσι τὸ, *ἀμειπτοι*; ἤρκει γὰρ αὐτοῖς *πορευέσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιομασίαις*: εἰ μὴ ἄρα ἐστὶ πορευέσθαι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς, οὐκ ἀμειπτως δέ. Φημί δὲ οὖν πρὸς αὐτὸν, ὅτι, εἰ μὴ ἦν τοῦτο, οὐκ

D ἂν ἐλέγετο: *Δικαίως τὸ δίκαιον διώξεις*. Ἐπὶ οὖν ποιῶμεν τὰς ἐντολάς, ὥστε καὶ ἐν τῷ συνειδῶτι ῥύπον κενοδοξίας, ἢ ἀνθρωπαρεσκείας, ἢ ἐτέρου τινὸς τοιοῦτου ἔχειν, (43) ποιῶμεν τὰς ἐντολάς ἀμειπτως.

Στίχ. ια'. Ὁφθῆ δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐστῶς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.

Στίχ. ιβ'. Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδὼν· καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.

Στίχ. ιγ'. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος· Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, διότι ἐσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἡ γυνὴ σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.

(43) Deest οὐ.

Στίχ. ιδ'. Καὶ ἔσται χαρὰ σοὶ καὶ ἀγαλλίασις· καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται. A V. 14. *Et erit gaudium tibi, et exultatio: et multi de natiuitate ejus gaudebunt.*

(44) Διὰ συγκαταβάσεως ὤφθη ἄγγελος τῷ Ζαχαρίας. Οὐδὲ γὰρ φθαρτοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς δύναται τις ἰδεῖν ἀφθαρτον σῶμα. Ἐκ δεξιῶν δὲ ὤφθη ἑστῶς ὁ ἄγγελος τοῦ θυσιαστηρίου, ὅτι αἷσια αὐτῷ ἐμελλε προαγγελῆναι. Ἐταράχθη δὲ Ζαχαρίας ἰδὼν. Ξενίζουσα γὰρ ἡ ἔψις ἀνθρώπων φαινομένη οὐκ ἔστιν ὑπομονητική. Ἄλλ' ὅμως ἐπιστρέφει ἀπὸ τῆς ταραχῆς τὸν Ζαχαρίαν ὁ ἄγγελος, καὶ ἀνακτάται αὐτὸν, εἰπὼν· *Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία.*

(45) Ἴσθι, ὅτι οὐ παντὶ φαίνεται ὁ Θεὸς ἢ οἱ ἄγγελοι, ἀλλὰ τοῖς καθαρὰν ἔχουσι τὴν καρδίαν, καὶ ἀξίοις τοῦ βλέπειν. *Ἐδρίσκειται γὰρ τοῖς μὴ περιάζουσιν αὐτὸν, ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ.*

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ πάντες οἱ ὁρῶντες ἄγγελους ἐφοβοῦντο, μήπως ὡς μέλλοντες λαθεῖν αὐτῶν τὰς ψυχὰς παρεληλύθασιν, ὡς καὶ ὁ Μανωὲ φησι· διὰ τοῦτο λύων αὐτοῦ τὴν ἀγωνίαν ὁ ἄγγελος, εἶπε τῷ· *Μὴ φοβοῦ.* Οὐ γὰρ μόνον οὐ τελευταῖας, ἐνθα λύπη καὶ δάκρυα, ἀλλὰ καὶ ζῆς καὶ τεκνοποιεῖς, καὶ χαρὰ μεγάλη ἔσται σοι· *Γεννήσει γὰρ σοὶ υἱὸν ἡ Ἐλισάβετ, οὗ οὐ γέγονε μείζων ἐν γεννητοῖς τῶν γυναικῶν.* Εἰτά φησι· *Καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.* Εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ πολλοὶ ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ προδρόμου διαγγέλλοντος τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίαν.

(46) Κατὰ τὴν θεωρίαν, ἡ σιωπὴ τῶν Προφητῶν ἔστιν ἐν τῷ πάλαι λαῷ τοῦ Θεοῦ. Οὐκέτι γὰρ Θεὸς λαλεῖ αὐτοῖς, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ὁ ἐν ἀρχῇ λόγος πρὸς ἡμᾶς. Καὶ παρ' ἡμῖν οὐ σιωπᾷ, παρ' ἐκείνοις δὲ σεσιώπηκε. Διὰ τοῦτο σιωπᾷ ὁ προφήτης Ζαχαρίας. Τὸ δὲ διανεύειν (47) μένοντα κωφόν.

Στίχ. κθ'. Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλήσαι αὐτοῖς, καὶ ἐπέγνωσαν, ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. Καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς, καὶ διέμνε κωφός.

Στίχ. κγ'. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἐπλήθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Στίχ. κδ'. Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν ἡ Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα·

Στίχ. κε'. Ὅτι οὕτως πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις, αἷς ἐπέιδεν ἀφελῆν τὸ δρειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

Στίχ. κς'. Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας, ἡ ὄνομα Ναζαρέτ,

Στίχ. κζ'. Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου Δαυὶδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριάμ.

Τὶ δὲ διένευεν αὐτοῖς; προακούσας ἐράσμιον πρᾶγμα ἑαυτῷ μέλλειν ἕτεσθαι, οὐκ ἔσπευσε πρὸ καιροῦ

³¹ Sap. 1, 2. ³² Luc. vii, 28.

(44) Ὁριγ.

(45) Ἀνεπιγ.

(46) Hæc habent schedæ Combefisii, et M Chrysoceph. in Orat. Ms. in ortum S. Joaz

Per condescensionem apparuit angelus Zachariæ. Neque enim corruptibilis corporis oculis potest quis videre incorruptibile corpus (48). Visus est autem angelus, stans a dextris altaris, qui fausta fortunataque illi prænuntiaturus erat. Turbatus est vero Zacharias videns. Cum enim visio homini inusitata videtur, haud facile sustinetur. Nihilominus revocat a turbatione Zachariam angelus, animosque ei sufficit inquiring, *Ne timeas, Zacharia.*

Scito, quod non omni homini apparet Deus, vel angeli: sed iis qui habent cor mundum, et digni sunt, ut videant: *Invenitur enim iis qui non tentant eum, et apparet iis qui ei increduli non sunt* ³¹

Ejusdem. Quia quotquot videbant angelos, timebant, ne forte advenissent quasi accepturi animas eorum; ut et Manoe dicit: propterea solvens metum angelus ait: *Ne timeas.* Non modo enim non moreris, quo tempore sunt dolor et lacrymæ; verum et vivis, et filium procreas, et gaudium magnum erit tibi. *Pariet enim tibi filium Elisabeth, quo non fuit major in filiis mulierum* ³². Deinde ait: *Et multi de natiuitate ejus gaudebunt.* Et si enim non omnes Judæi, at multi gavisi sunt ob præsentiam Præcursoris annuntiantis Salvatoris adventum.

Juxta speculationem, silentium prophetarum est in veteri populo Dei. Non amplius enim Deus loquitur illis, sed translatus est sermo qui ab initio erat, in nos. Sed apud nos minime silet, apud eos vero siluit. Propterea silet propheta Zacharias. Quod vero nutibus utitur, indicat mansisse mutum.

V. 22. *Egressus autem non poterat loqui illis, et agnoverunt quod visionem aspexisset in templo. Et ipse erat innuens illis, et remansit mutus.*

V. 23. *Et fuit, ut impleti sunt dies ministerii ejus, abiit in domum suam.*

V. 24. *Post autem hos dies, concepit Elisabeth uxor ejus, et occultabat seipsam menses quinque dicens:*

V. 25. *Quia sic fecit Dominus in diebus, quibus respexit auferre opprobrium meum in hominibus.*

V. 26. *In mense autem sexto, missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilee, cui nomen Nazareth,*

V. 27. *Ad virginem desponsatam viro, cui nomen Joseph, de domo David: et nomen hujus virginis, Mariam.*

Quid vero innuebat illis? Cum jam inaudivisset gratam sibi rem obventuram, non festinavit ante

dam codd. etiam Severo tribuunt. Pertinent ad v. 22. Vide infra ex cod. 594

Forte deest σημαίνει
de corpore angeloru

tempus præcurrere, sed exspectavit donec ministerium absolveret : docens, quod oporteat omnia secundo loco habere, præ Dei honore. Prudentissimo autem consilio occultavit sese Elisabeth, usque dum graviditas ejus patuit, nec ulli suberat res tergiversationi : ut ex auditu nolentes persuaderi qui hæc audiebant, eidem culpæ, qua Zacharias, subjectos sese suspicarentur.

(49) Hyperbaton, seu sermonis translatio ita se habet : *Missus est angelus ad virginem de domo David, et nomen virginis Mariam, desponsatam viro, cui nomen Joseph.* Non est autem missus ad Joseph angelus, quippe nihil erat commune Josepho cum natiuitate Domini : quia scilicet cum cœpisset peccatum a muliere, sic et bona oportebat ut a muliere exordirentur.

V. 34. *Dixit autem Maria ad angelum : quomodo erit hoc ? quoniam virum non cognosco.*

V. 35. *Et respondit angelus, etc.*

Illud, *invenisti gratiam*, commune erat. Invenere namque ante illam et aliæ gratiam. Quod vero dixit, *concupies*, non amplius commune erat, sed res inusitata, propria ac singularis in promissionem virginis. *Invenisti enim gratiam apud Deum.* Propterea, *ne timeas.* Cujuscunque enim timoris ablatio est, Salvatoris adventus.

V. 36. *Et ecce Elisabeth cognata tua, etc.*

Audivit Præcursor, motus operatione sancti Spiritus, Mariæ salutationem, quam interpellavit Verbum Dei Christus, et exsultabat in gaudio in utero matris, ad ostendendam gratiam innuendamque prophetiam. Quasi enim ex eo temporis momento cœpit cum prophetam facere Jesus, intrinsecus illi exhibens mysterii declarationem. Quoniam vero datum non est infantibus in utero existentibus loqui, propter immaturitatem ; festinanti Baptistæ annuntiare Redemptorem commodavit mater corporis organum. Non enim Spiritu sancto antea repletus est, quam adesset quæ utero gestabat Christum. Prius vero infans repletus est Spiritu, et exsultabat ; ac porro deinceps matri communicavit, exclamabatque vaticinia Elisabeth, propter infantem, quem in utero gerebat.

Ejusdem. Populus quidem non agnovit Salvatorem facientem signa atque prodigia : at Joannes adhuc in utero positus exsultat, quando adventit mater Jesu. *Ecce enim, inquit, ut fuit salutatio tua in auribus meis, exsultavi infans in gaudio in utero meo*²².

Oportebat, ut beata hæc Mariam, post Gabrielis adventum, ascendendo ascenderet in montanam. Cum festinatione autem proficiscebatur, ducta ab eo, qui in ipsa erat Spiritu, qui supervenerat ei, atque a virtute Altissimi obumbrante ei.

Quemadmodum cœperat peccatum a muliere, et

²² Luc. 1, 44.

(49) Vulgo *syntaxis, constructio, ordinatio.*

(49) Forte addendum μή, et paulo post legendum ὑποπέσωσιν loco ὑποπτέσωσιν. Edit.

(50) Vide infra ad vers. 36 in fine.

δραμαίν, ἀλλ' ἔμεινε πληρῶσαι τὴν λειτουργίαν· διδάσκων, ὅτι δεῖ πάντα δεύτερα ποιεῖσθαι τῆς εἰς Θεὸν τιμῆς. Οἰκονομικώτατα δὲ περιέκρυβεν ἑαυτὴν ἡ Ἐλισάβετ, ἕως οὗ ἐγνώσθη ἡ γαστήρ αὐτῆς, καὶ ἀναμφίβολον ἦν τὸ πρᾶγμα· ἕνα (49) ἐξ ἀκοῆς μὴ βουλόμενοι πεισθῆναι οἱ ἀκούοντες ταῦτα, τῷ αὐτῷ ἐγκλήματι ὑποπτέσωσιν, ᾧ καὶ Ζαχαρίας.

Τὸ ὑπερβατὸν οὕτως ἔχει· Ἄπεστάλη ὁ ἄγγελος πρὸς παρθένον ἐξ οἴκου Δαυὶδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαρίας, μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ. Οὐκ ἀπεστάλη δὲ πρὸς Ἰωσήφ ὁ ἄγγελος· ἐπειδὴ οὐδὲν ἦν κοινὸν τῷ Ἰωσήφ πρὸς τὴν τοῦ Κυρίου γέννησιν. Ὡς δὲ ἀρξαμένης τῆς ἀμαρτίας ἀπὸ γυναικὸς, οὕτω καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ γυναικὸς ἔδει ἀρξασθαι (50).

Στίχ. λδ'. *Εἶπε δὲ Μαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον· Πῶς ἔσται τοῦτο ; ἐπεὶ τὸν ἄνδρα οὐ γινώσκω.*

Στίχ. λε'. *Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος, καὶ τὰ ἐξῆς.*

Τὸ, *εὗρες χάριν*, κοινὸν ἦν. Εὗρον γὰρ πρὸ αὐτῆς καὶ ἄλλαι χάριν. Τὸ δ' εἰπεῖν, *συλλήψῃ*, οὐκέτι κοινὸν ἦν, ἀλλ' ἰδιάζον εἰς ἐπαγγελίαν παρθένου ξένου πρᾶγμα. *Εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.* Διὸ, *μὴ φοβοῦ.* Παντὸς γὰρ φόβου ἀφαίσεις ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημία.

Στίχ. λς'. *Καὶ ἰδοὺ ἡ Ἐλισάβετ ἡ συγγενὴς σου, καὶ τὰ ἐξῆς.*

(51) Ἦκουσεν ὁ Πρόδρομος, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κινούμενος, τὸν ἀσπασμὸν Μαρίας, ὃν ὑπέλαβεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς, καὶ ἐσκίρτα ἐν ἀγαλλιάσει ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς, εἰς ἔμφασιν χαρᾶς καὶ προφητείας δήλωσιν. Οἶονεὶ γὰρ ἔκτοτε αὐτὸν ἤρξατο προφήτην ποιεῖν ὁ Ἰησοῦς, ἔνδον αὐτῷ παρασχὼν τοῦ μυστηρίου τὴν δήλωσιν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἔδωκε λαλεῖν τοῖς ἐμβρύοις διὰ τὸ ἄωρον, σπεύδοντι τῷ Βαπτιστῇ κηρύξαι τὸν Λυτρωτὴν, ἐχρησεν ἡ μήτηρ τοῦ σώματος ὄργανον· οὐ γὰρ Πνεύματος ἁγίου πρότερον ἐνεπλήσθη, πρὶν ἐπιστῆναι τὴν κυοφορήσασαν Χριστόν. Πρῶτον δὲ τὸ βρέφος ἐπληροῦτο Πνεύματος, καὶ ἐσκίρτα· καὶ εἶθ' οὕτως τῇ μητρὶ μετεδίδου, καὶ ἀνεβόα προφητικὰ ἡ Ἐλισάβετ διὰ τὸ κυοφορούμενον ἐν αὐτῇ βρέφος.

Τοῦ αὐτοῦ. Ὁ μὲν λαὸς οὐκ οἶδε τὸν Σωτῆρα ποιῶντα σημεῖα καὶ τέρατα· ὁ δὲ Ἰωάννης ἐτι ἐν τῇ κοιλίᾳ ὧν σκιρτᾷ, ἠνίκα ἦλθεν ἡ μήτηρ Ἰησοῦ. Ἰδοὺ γάρ, φησὶν, ὡς ἐγένετο ὁ ἀσπασμὸς σου εἰς τὰ ὠτά μου, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν ἀγαλλιάσει ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

(52) Ἔδει τὴν μακαρίαν ταύτην Μαρίας, μετὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ ἐπιδημίαν, ἀναβαίνουσαν ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν ὄρεινὴν. Μετὰ σπουδῆς δὲ ἐπορεύετο ἀγομένη ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ Πνεύματος, ὃ ἐπεληλύθει αὐτῇ, καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Ὑψίστου, τῆς ἐπισκιάσεως αὐτῇ.

(53) Ὡςπερ ἤρξατο ἡ ἀμαρτία ἀπὸ γυναικὸς, καὶ

(51) Ἄνεπιγ. Confer veterem D. Hieron. interpret. Orig. hom. vii.

(52) Ἄριγ.

(53) Ἄνεπιγ. Vide supra ad calcem vers. 27.

μετὰ τοῦτο ἔφθασεν ἐπὶ τὸν ἄνδρα· οὕτω καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν γυναικῶν ἤρξατο, ἵν' ἀπειτραπιῶσιν αἱ γυναῖκες τὴν ἀσθενείαν, καὶ τὰ γυναικεῖα ἀποθέμεναι, ζηλώσωσι τοὺς βίους τῶν μακαρίων τούτων. Στίχ. μγ'. Καὶ πόθεν μοι τοῦτο ἐήλθον, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ, καὶ τὰ ἐξῆς.

Τοῦ αὐτοῦ. Σύμφωνα τῷ υἱῷ φθέγγεται ἡ Ἐλισάβετ, ἀναξίαν ἑαυτῆς τῆς παρουσίας τῆς Θεοτόκου λέγουσα, ὡσπερ καὶ Ἰωάννης τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν παραστάσεως. Τί γάρ μοι, φησί, τηλικούτον πέπρακται ἀγαθόν, ἵνα ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου ἔλθῃ πρὸς με; Μητέρα καλεῖ τὴν ἑτι παρθένον, φθάνουσα προφητικῷ λόγῳ τὴν ἔκθασιν. Θεία μὲν οὖν οἰκονομία τὴν μαρτυρίαν ἤγαγε πρὸς τὴν Ἐλισάβετ, ἵνα καὶ ἡ μαρτυρία Ἰωάννου ἐκ μητρὸς εἰς τὸν Κύριον διὰ τῆς ἰδίας μητρὸς Ἐλισάβετ πληροφορηθῇ, καὶ ἵνα κατὰ τὴν τοῦ ἀγγέλου φωνὴν ὁμομένη τὴν Ἐλισάβετ, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ παράδοξον κύημα, διὰ τοῦτου καὶ τὸ μείζον πιστεύσῃ, τουτέστι τὸν ἐξ αὐτῆς φημι τῆς παρθένου ἄσπορον τοκετόν. Καὶ συντρέχει πρὸς τὴν πίστιν ταύτην καὶ ὁ λόγος ὁ τῆς Ἐλισάβετ, λεγούσης· Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασά, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου. Βεβαιότερα γάρ πρὸς τὴν πίστιν ἐκ τούτων ἐγίνετο τῶν ρημάτων ἡ παρθένος, μακαριζομένη, ὅτι ἐπίστευσεν, ἀγγέλου τε προσημαίνοντος, καὶ τῆς συγγενίδος παραπλησίως προφητευσούσης.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἴδωμεν λοιπὸν παρθενικὴν προφητείαν.

Στίχ. μδ'. Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον.

Πῶς ἡ ψυχὴ μου μεγαλύνει τὸν Κύριον, κατανοητέον. Ἐὰν ἀξίως πολιτευόμεθα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς, καὶ ὁμοιωθῶμεν τῷ πρωτοτύπῳ, κατὰ τὸ δυνατόν, δι' ἀγαθῶν ἔργων, μεγαλύνομεν τὸν Κύριον λόγοις, ἔργοις, νοήμασι. Σμικρύνει δέ τις αὐτὸν ἀναλόγως, κατὰ τὴν κακίαν τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ. Τῆς οὖν Μαρίας ἡ ψυχὴ ἐμεγάλυνε τὸν Κύριον, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτῆς ἠγαλλιάσατο ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ Σωτῆρι. Πρῶτον ἐμεγάλυνεν ἡ ψυχὴ αὐτῆς, εἶτα ἠγαλλιάσατο τὸ πνεῦμα αὐτῆς.

Παρατηρήσασθαι δεῖ ἐν ὅλῃ τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Καινῇ Γραφῇ, εἰ ποῦ ἔστιν εὐρεῖν ἐπὶ ἀμαρτωλῶν γενέσεως εἰρημένον τό· Ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν. Οὐκ ἂν γάρ τις εὐροι, ὡς οἶμαι· ἀλλ' ὅπου ὠνόμασται, ᾗτι δίκαιός ἐστιν ὁ γεννώμενος. Καὶ τοῦτο δὲ καὶ τὰ λοιπά (54).

Ἡ Ἐλισάβετ, προφητικὰ οὖσα, καὶ τὴν γενομένην τῷ ἀνδρὶ ἀποκάλυψιν μὴ ἀκούσασα, τῷ Πνεύματι ἁγίῳ τὴν παρὰ τοῦ ἀγγέλου βῆθεισαν προσηγορίαν, καὶ Ἰωάννην ἔφασκε τὸ παιδίον ὀνομάσσεσθαι. Ὡς δὲ καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς ἡξίου μαθεῖν, καὶ διένευον αὐτῷ, ὡς μὴ ἀκούοντι ἢ λαλῆσαι δυναμένῳ· λαβῶν δέλτιον ἔγραψε συμφώνως τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ τοῦ παιδὸς τὴν προσηγορίαν, ὡς πάντας ἐπὶ τούτων ἐκπλήττεσθαι. Εἰτά φησιν· Ἀνεψόχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ. Μετὰ τὸ γράψαι δηλονότι ἐν δέλτῳ, ὅτι Ἰωάν-

²⁴ Luc. 1, 45. ²⁵ ibid. 57. ²⁶ ibid. 64.

(54) Hom. ix, circa finem.

A postea derivavit in virum : sic et bona a mulieribus incepere, ut despicerent mulieres infirmitatem, et quæ muliebria sunt deponentes, æmularentur vitas horum beatorum.

V. 43. Et unde hoc mihi manifestum, ut veniat mater, etc.

Ejusdem. Consonantia cum filio loquitur Elisabeth, indignam se adventu deiparæ dicens; quemadmodum et Joannes indignum se dicebat qui Christo assisteret. Quodnam enim mihi, ait, tam grande factum est bonum, ut mater Domini mei veniat ad me? Matrem vocat, quæ adhuc virgo erat, ante occupans prophetico sermone eventum. Divina igitur dispensatio testimonium fecit apud Elisabeth, ut etiam testimonium Joannis ex utero de Domino per propriam matrem Elisabetham certissimum evaderet, et ut juxta angeli vocem contuitura (53) Elisabetham, et stupendam ejus graviditatem, per hoc et quod majus erat crederet, ex semet nempe virgine conceptionem sine semine. Concurrit quoque ad hanc fidem faciendam sermo Elisabeth, dicentis : Et beata, quæ credidisti, quoniam erit perfectio dictis tibi a Domino ²⁴. Constantior enim ad credendum ex his verbis facta est virgo, dum beata prædicatur utpote quæ crediderit, tum angelo præsignificante, tum etiam cognata laud aliter vaticinante.

Ejusdem. Videamus jam virginalē prophetiam.

V. 46. Magnificat anima mea Dominum.

C Quomodo anima mea magnificat Dominum, considerandum est. Si ut par est vitam traducamus secundum imaginem ejus qui creavit nos, atque exemplari nostro assimilēmur, quantum fieri potest, per bona opera, tunc magnificamus Dominum verbis, operibus, cogitationibus. Extenuat autem illum quis, cum proportione, juxta pravitatem quæ sibi inest. Mariæ igitur anima Dominum magnificabat, et spiritus ejus exsultabat in Deo salutari. Prius magnificabat anima illius, deinde exsultavit spiritus ejus.

Animadvertendum est in tota Veteri Novaque Scriptura, sicubi invenire liceat in peccatricibus generationibus dictum fuisse : Impletum est tempus pariendi ²⁵. Non enim quis invenire poterit, ut arbitror : nisi ubi nominatur, justum esse qui nascitur. Et hoc vero, etc.

D Elisabeth cum prophetis esset, nec audisset revelationem viro suo factam, quam Spiritus sanctus per angelum nomenclaturam ediderat, et Joannem vocandum esse puerum, dixit. Ubi autem etiam a Patre scire volebant, eique innuebant, quippe non audienti, aut loqui valenti, accipiens tabellam scripsit, uxori suæ concordans, pueri appellationem : usque adeo ut omnes propterea stupore percellerentur. Deinde ait : Apertum est autem os ejus ²⁶. Postquam scilicet in tabella scri-

poerat, quia nomen ejus erat Joannes, soluta est vox, quæ ligata fuerat. Et recuperavit linguam suam, non amplius ut antea revinctam incredulitate, sed benedicientem Deum, et vaticinantem quæ scripta sunt.

Superfluum est dicere, etc.

Ut puto, etiam patres nostri Abraham et Isaac et Jacob, totusque chorus sanctorum ejus prophetarum ac justorum, fructi sunt adventu Christi. Si enim pacificavit per sanguinem crucis ejus et quæ in terra et quæ in celo³⁷ juxta divum Apostolum: quid pigritaris admittere, quod et ad patres facta fuerit visitatio, idque præstiterit ejus ad inferos adventus, propter ininvestigabilem ejus misericordiam? Id porro quamvis nunc acciderit, jam tamen olim in antecessum proclamatum fuerat: ac fieri non poterat, ut effectum non sortirentur hisce sermones. Jurejurando enim confirmavit promissiones, propter immobilitatem, quis omnino fiet³⁸. Et nunc fideles sine timore de manu spiritualium inimicorum liberantur³⁹.

Sæpe liberantur quidam, etc.

Non ad Judæorum synagogam in Jerusalem ad sacerdotes, et scribas et Phariseos venit angelus: sed pastores reperit in agro degentes, et custodientes custodias noctis super gregem suum⁴⁰: hisce enim evangelizat Salvatoris nativitatem. Hi namque simplices erant, veterem vivendi rationem quærentes patriarcharum. Pastores siquidem erant et hi, qui etiam currentes aliis quoque annuntiaverunt. Illi namque quippe invidia tabescentes, occultaturi fuissent mundi salutis mysterium.

Solus etenim iste aperuit vulvam ex Virgine natus. Nihil enim ante Christum vulvam illius tetigerat. Omnia vero primogenita, tametsi primogenita sint, non tamen aperiunt prima vulvam, sed maritus.

Ne forte reliquisset eos. Dolentes igitur quærebant Filium Dei: et quærentes ipsum non invenerunt inter cognatos: erat enim supra cognationem eorum.

CAP. II.

V. 49. Non noveratis, quia in iis, quæ Patris sunt, oportebat esse me?

Ut ad verbum armemur adversus impias hæreses, dicentes (56) Patrem Jesu Christi non esse mundi conditorem; neque Deum legis, neque Deum templi Patrem esse Christi. Hanc enim ejus vocem audientes Valentiniani erubescant; ait quippe: *In iis quæ Patris mei sunt oportet me esse*: si modo admittunt. Ergone usque adeo erant stolidi, ut non intelligerent quod dixit: *In iis quæ Patris*, pro, *In templo*? Aut num mysterium quoddam innuitur; si

³⁷ Coloss. 1, 20. ³⁸ Hebr. vi, 16, 17. ³⁹ Luc. 1, 74. ⁴⁰ Luc. 11, 8.

(56) Hinc videtur hausisse Photius plura hujusmodi argumenta adversus Paulicianos, sive novos Manichæos, quem vide in tomo superiore nostræ Bibli.

(57) Ὁριγ.

(58) Ἀνεπιγ.

νης ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐλύθη ἡ δεδεμένη φωνή. Καὶ ἀπέλαβε τὴν ἑαυτοῦ γλῶσσαν, οὐκέτι καθὰ παλαι δεδεμένην τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' εὐλογοῦσαν τὸν Θεόν, καὶ προφητεῦσαν τὰ ἀναγεγραμμένα.

Περιστόν ἐστι τὸ λέγειν, καὶ τὰ λοιπά.

Ὡς οἶμαι καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ, καὶ ὅλος ὁ χορὸς τῶν ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν καὶ δικαίων, ἀπέλασαν τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ εἰρηνοποίησε διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ τὰ τε ἐν τῇ γῆ καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, τί ὀκνεῖς παραδέξασθαι, ὅτι καὶ πρὸς τοὺς πατέρας ἡ ἐπισκοπή, καὶ τοῦτο ἡ εἰς τὸν ἄδην αὐτοῦ ἀφίξις ἐπραγματεύσατο διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον αὐτοῦ ἔλεος; Τοῦτο δὲ, εἰ καὶ νῦν γέγονεν, ἀλλ' ἐκπαλαί προανειφωνήθη· καὶ ἀδύνατον ἦν μὴ ἐκθῆναι αὐτοὺς λόγους εἰς ἔργον. Ὅρκῳ γὰρ ἐβεβαίωσε τὰς ἐπαγγελίας διὰ τὸ ἀπαράβατον, ὅτι πάντως ἔσται. Καὶ νῦν οἱ πιστοὶ ἀφόδως ἐκ χειρὸς τῶν νοητῶν ἐχθρῶν βύονται.

(57) Πολλάκις βύονται τινες, καὶ τὰ λοιπά.

(58) Οὐκ εἰς τὴν τῶν Ἰουδαίων συναγωγὴν εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους ἀπέρχεται ὁ ἄγγελος· ἀλλὰ ποιμένας εὐρίσκει ἀγραυλοῦντας, καὶ φυλάσσοντας φυλακὰς τῆς νυκτός ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν· τοῦτοι γὰρ εὐαγγελίζονται τοῦ Σωτῆρος τὴν γέννησιν. Οὗτοι μὲν γὰρ ἀπλαστοὶ ἦσαν, τὴν παλαιὰν πολιτείαν ζηλοῦντες τῶν πατριαρχῶν. Ποιμένες γὰρ ἦσαν καὶ οὗτοι, οἳ καὶ δραμόντες τοῖς ἐτέροις καὶ ἀπήγγελλον. Ἐκεῖνοι γὰρ διεφθαρμένοι ὄντες τῷ φθόνῳ, ἐμελλον κρύπτειν τὸ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας μυστήριον.

(59) Μόνος γὰρ οὗτος διήνοιξε μήτραν ἐκ παρθένου τεχθεῖς. Οὐδὲν γὰρ τῆς μήτρας ἐκείνης ἤψατο πρὸ Χριστοῦ. Πάντα δὲ τὰ πρωτότοκα, εἰ καὶ πρωτότοκά ἐστιν, ἀλλ' οὐ διανοίγουσιν αὐτὰ πρῶτα τὴν μήτραν; ἀλλ' ὁ σύμβιος.

(60) Μήπως καταλέλοιπεν αὐτοὺς. Ὀδυνώμενοι οὖν ἐζήτησαν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ζήτησάντες αὐτὸν, οὐχ εὔρον ἐν τοῖς συγγενέσιν· ὑπὲρ γὰρ τὴν συγγένειαν αὐτῶν ἦν.

ΚΕΦ. Β'.

(61) Στίχ. μθ'. Οὐκ ἤδριτε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς ἔδει εἶναι με;

Ὡς πρὸς ῥητὸν ὀπλισώμεθα κατὰ τῶν ἀθέων αἰρέσεων, λεγουσῶν, ὅτι οὐχ ὁ δημιουργὸς Πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ ὁ Θεὸς τοῦ νόμου, οὐδὲ ὁ Θεὸς τοῦ ναοῦ, οὗτός ἐστιν ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ. Τῆς γὰρ φωνῆς αὐτοῦ ἀκούοντες οἱ ἀπὸ Οὐαλεντινίου, αἰδέισθωσαν, λέγοντες· *Ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου δεῖ εἶναι με, εἰ προσίενται τὸ ῥητόν*. Ἄρα γὰρ οὕτως ἦσαν ἀσύνητοι, ὡς μὴ συνίεναι, ὅτι ἔλεγεν· *Ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς, ἀντὶ τοῦ*· Ἐν τῷ ναῷ, ἢ μήποτε τι μυστή-

(59) Ἀνεπιγ.

(60) Confer. hom. xix et infra in eod. 59, ad cap. 1, vers. 63.

(61) Ὁριγ.

ριον αινιτίζεται· Εἴ τις ὑμῶν τοῦ Πατρὸς ἐστίν, ἔχει Α τὸν Χριστὸν ἐν ἑαυτῷ; Μᾶλλον γὰρ τοῦ Πατρὸς ὁρῶν ἐμφυγὸν ναὸν, τὸν καλὸν τε καὶ ἀγαθόν, ἢ τὸν ναὸν ἐκείνου· ἐξῆλθε γὰρ ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἐκείνου εἰπὼν· (62) Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν, καὶ ἀπῆλθεν ἐπὶ τὸν ναὸν τοῦ Πατρὸς, τὰς Ἐκκλησίας τὰς πανταχοῦ. Στίχ. 'να'. Καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς, καὶ τὰ λοιπά.

(63) Ἐπὶ μὲν τῷ παρὰ Ἰουδαίους μόνους κηρυσσομένῳ προφητικῷ ἀναγράφεται βασιλείας μόνον Ἰουδαίων· Ὁρασίς γάρ, φησίν, ἦν εἶδεν Ἡσαΐας κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου, καὶ Ἰωάθακ καὶ Ἀχαζ, καὶ Ἐζεχίου· καὶ οὐδένα ἄλλον οἶδα βασιλεῖα ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ χρόνῳ τῆς προφητείας ἢ τὸν τῆς Ἰουδαίας· ἐπὶ τινῶν δὲ προφητειῶν καὶ τὸν βασιλεῖα τοῦ Ἰσραήλ. Ὅτε δὲ ἐμελλε τὸ μυστήριον τοῦ Εὐαγγελίου Ἰωάννης κηρῦσσειν, ἀναγράφεται οὐχὶ Ἰουδαίας μόνος βασιλεὺς Ἡρώδης, ἀλλ' ὡς Ῥωμαίων μόνος Τιβέριος.

ΚΕΦ. Γ'

(64) Εἰ μὲν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν μόνον ἐμελλον σώζεσθαι, πάντῃ δὲ ἀποκλείεσται ἡ σωτηρία τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἤρκει τὸ, Ἐν ἔτει ἐ' τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος· ἐπειδὴ δὲ δεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ Τραχωνιτιδος, καὶ Ἀβιλινης πιστεῦν, διὰ τοῦτο ἀναγράφονται καὶ αὐτὰ αἱ βασιλείαι. Ἐμνήσθη δὲ καὶ τῶν ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἵνα δεῖξῃ, ὅτι ἀπὸ τοῦ καιροῦ, καθ' ὃν ἦλθεν ὁ Ἰωάννης κηρῦσσων, ἦσαν οὗτοι ἀρχιερεῖς ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀρξάμενοι, μείναντες δὲ ἕως τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἐν τῇ ἀρχιερωσύνῃ.

Τοῦ αὐτοῦ. Οὐδέποτε γέγονε βῆμα Θεοῦ ἐπὶ τινὰ τῶν προφητῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἐμελλε πολλὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον εἶναι ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνθρωπον, διὰ τοῦτο ἐγένετο βῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην ἐν τῇ ἐρήμῳ. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, ἐκ περισσοῦ ἐποίησεν κηρῦσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ. Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περὶχωρον τοῦ Ἰορδάνου· (65) τοῦ γὰρ ἔδει τὸν Βαπτιστὴν προερχέσθαι, ἢ εἰς τὴν περὶχωρον τοῦ Ἰορδάνου, ἵνα, ἐὰν τις βούληται μετανοεῖν, εὐθέως εὐπορήσῃ τοῦ ποταμοῦ; Καταβαίνων γὰρ ἐστίν ὡς ἀληθῶς ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ ὕδωρ τὸ ἀληθινόν, τὸ ὕδωρ τὸ σωτήριον. Καὶ κηρῦσσει, φησίν, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν βάπτισμα. Εἰς ἄφεσιν δὲ ἁμαρτιῶν, τί; ἢ τῷ μηκέτι ἁμαρτάνοντι. Εἶτα τὸν Ἡσαΐαν παρίστησι τοῦτο αὐτὸ βοῶντα; Τί γάρ; φησι Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τοῦτο δὲ φησίν· ὡς ἂν Ἡσαΐας αὐτοῦ ἀκούοντος τῶν λόγων Ἰωάννου. Ἐπιλεκτός γάρ ἦν εἰς ἀποστολὴν Ἰωάννης, καὶ τέλειος προφητῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰωάννης πρόδρομος ἦν τοῦ Λόγου, εἰκότως φωνὴ ὠνόμασται, οὐ λόγος. Προλαμβάνει γὰρ ἢ φωνὴ τὸν λόγον. Τὸ δὲ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδόν

quis vestrum Patris est, habet Christum in seipso? Potius enim Patris putat templum esse animatum hominem probum ac bonum, quam templum illud. Exiit enim de illo templo dicens: *Relinquitur vobis domus vestra*⁶², et abiit ad templum Patris, Ecclesias nempe quæ ubique terrarum sunt.

V. 51. *Et erat subjectus illis, etc.*

Quando apud Judæos solos propheticum vaticinium evulgatur, describitur duntaxat Judæorum regnum. Puta, *Visio*, inquit, *quam vidit Isaias adversus Judæam et adversus Jerusalem in regno Ozia, et Joathan, et Achaz, et Ezechia*⁶³: nec alium quempiam novi ascriptum regem tempore prophetiæ, præterquam Judææ. In quibusdam vero vaticiniis, etiam regem Israel. At quando Joannes prædicaturus erat mysterium Evangelii, describitur non Judææ solus rex Herodes, neque Romanorum solus Tiberius.

CAP. III.

Si gentiles soli salvandi erant, et prorsus exclusi fuissent a salute filii Israel, satis fuisset illud: *In anno xv imperii Tiberii Cæsaris*⁶⁴. At quia oportet ut credant et ii qui sunt ex Ituræa, et Trachonitide et Abilina; propterea et hæc regna ascribuntur. Facta est autem mentio etiam pontificum Annæ et Caiphæ, quo ostenderet, quia a tempore quo venit Joannes prædicans, in eo tempore cœperunt esse isti pontifices, qui in pontificatu manserunt usque ad passionem Domini.

Ejusdem. Nondum fuerat verbum Dei ad quempiam prophetarum in deserto. At ubi plures esse debebant filii desertæ, quam ejus quæ habebat virum⁶⁵, propterea: *Factum est verbum Dei ad Joannem in deserto*⁶⁶. Nisi enim hoc fuisset, incassum egisset prædicans in deserto. *Et venit in omnem circumjacentem regionem Jordanis*⁶⁷. Quo enim debebat prodire Baptista, quam in circumjacentem regionem Jordanis, ut si quem vellet pœnitere, statim fluvius in promptu esset? Descendit enim vere flumen Dei, aqua verax, aqua salutaris. *Et prædicat, ait, in remissionem peccatorum baptisma*⁶⁸. In remissionem peccatorum, cui? nisi non amplius peccanti. Deinde Isaiam adducit hoc ipsum clamantem. Quid enim, inquit? *Vox clamantis in deserto*⁶⁹. Hoc porro ait, perinde atque Isaias ipsiusmet Joannis sermones audivisset. Electus enim erat in apostolatam Joannes, et absolutissimus prophetarum. Et quia Joannes præcursor erat Verbi, merito vox appellatus est, non verbum. Primo enim censetur vox quam verbum. Illud porro: *Parate viam Domini*⁷⁰, qui!

⁶² Matth. xxiii, 58. ⁶³ Isa. i, 1. ⁶⁴ Luc. iii, 1. ⁶⁵ Isa. liv, 1. ⁶⁶ Luc. iii, 2. ⁶⁷ ibid. 3. ⁶⁸ ibid. 4. ⁶⁹ ibid.

(62) Vide hom. xx.

(65) Ὁριγ. Vide infra in cod. 294, ad cap. iii vers. 1.

(64) Ἄνεπ.

(65) Vide infra ad can. iii, vers. 3, in cod. 594.

est, nisi pro, Disponite vos ad suscipienda ea quæ lege sancire voluerit? *Rectas facite semitas ejus* ⁶⁶: pro, Desinite agere perversa.

Vallis ⁶⁷ est profunda et cava, omnis infidelis, qui credens in Christum, repletur fructibus Spiritus, id est virtutibus. *Mons et collis humiliatus*, est Judæorum superbe sapiens populus.... Vel *montes et colles*, sunt contrariæ virtutes, quæ per Christi curam humiliatæ sunt: et *valles*; sunt homines, qui repleti sunt operibus bonis.

Aspera erat vita nostra, et iniqua ratio. Adveniens vero Dominus noster lævia fecit universa. Et hæc quidem in ethnæis fuere: at in populo repudiato, *omnis mons et collis humiliabitur*. Mons enim fuit aliquando et collis: sed profligati sunt et humiliati.

Merito *genimina viperarum* ⁶⁸, omnes infideles vocat. Qui enim consuetudines suas non deserit, non bene accipit baptismum, sed adhuc genimen viperæ est, in seipso venenum pravitalis habens.

Ejusdem. Lapidēs ⁶⁹ nominat gentiles, qui lapideum habent cor, atque ex nimia insensibilitate creaturæ serviunt præ Creatore, lapidesque adorant. Vaticinatur ergo delendum populum illum, et vocandas gentes. Illis enim de Abraham gloriantibus dixit: *Ne inceperitis dicere in vobis ipsis: Patrem habemus Abraham; posse vero Deum efficere gentes filios Abrahami* ⁷⁰.

Ex quibus lapidibus? Non lapides innuebat inanimos, sed homines insensibiles, qui lapides erant, propterea quod lapides adorabant. Ac de illis obtinebat quod scriptum est: *Similes eorum fiant qui faciunt ea, et omnes confidentes in illis* ⁷¹. Præterea de lapidibus scriptum est in cantico Exodi: *Lapidescant gentes, donec pertranseat populus iste, quem acquisivisti* ⁷². Quasi clare postulet, quod postquam populus transierit, non amplius lapidescant.

V. 10. *Et interrogabant eum turbæ, dicentes: Quid ergo faciemus?*

V. 11. *Respondens autem dicit illis: Qui habet duas tunicas, tradito non habenti.*

Quod dicunt tale est: Traditos nobis a Moyse et patribus mores circa sacrificia, aut circa aspersiones observabimus, vel alias nobis vitæ rationes agenda inducis? Si enim Judaica nihil nobis prosunt, dic nobis, quid facere oportet? Non enim agnovimus aliam vitæ rationem. Quid ergo Baptista? Cum non auderet, quippe servus, remove umbra, cultumque introducere in Spiritu et veritate: adducit eos ad plenitudinem legis, id est ad charitatem, cujus fructus est, ut sit quis sociabilis et liberalis, ac pauperum amator. Gloriabantur enim Judæi de fratrum dilectione, et de sectando maxime paupe-

⁶⁶ Luc. III, 4. ⁶⁷ ibid. 5. ⁶⁸ ibid. 7. ⁶⁹ ibid. 8. ⁷⁰ ibid. ⁷¹ Psal. cxxxiv, 18. ⁷² Exod. xv, 16.

(66) Ἄνεπιγ. Et confer hom. xxii.

(67) Vide infra ad cap. I, vers. 63 ex cod. 394.

(68) Ὠριγ.

A *Kυριου*, τί ἐστιν, εἰ μὴ ἀντὶ τοῦ, Εὐτρεπισθητε πρὸς παραδοχὴν ὧν ἂν βούλοιο νομοθετεῖν; *Εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ, Παύσαθε ποιεῖν τὰ διεστραμμένα.*

(66) Φάραγξ ἐστὶ βαθεῖα καὶ κοίτη πᾶς ἄπιστος, ὅς, πιστεύσας εἰς Χριστὸν, πληροῦται τῶν τοῦ Πνεύματος καρπῶν, τουτέστι τῶν ἀρετῶν. Ὅρος δὲ καὶ βουνός ταπεινωθεὶς ἐστὶν ὁ τῶν Ἰουδαίων ὑψηλόφρων λαός..... (67) Ἡ ὄρη καὶ βουνοὶ αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις, αἱ διὰ τῆς Χριστοῦ ἐπιμελείας ἐταπεινώθησαν· φάραγες δὲ οἱ ἄνθρωποι, οἱ πεπληρωμένοι ἔργοις ἀγαθοῖς.

(68) Τραχὺς ἦν ἡμῶν ὁ βίος, καὶ ἀνώμαλος ὁ λόγος. Ἐλθὼν δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν λείπα πάντα πεποίηκε. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἐθνῶν ταῦτα γεγένηται· ἐπὶ δὲ τοῦ λαοῦ καθαιρεθέντος τὸ πᾶν ὄρος καὶ βουνός ταπεινωθήσεται. Ὅρος γὰρ ἦν ποτε καὶ βουνός· καθυρέθησαν δὲ καὶ τεταπεινῶνται.

(69) Εἰκότως γεννήματα ἐχιδνῶν πάντας τοὺς ἀπίστους καλεῖ. Ὁ γὰρ μὴ καταλιμπάνων τὰ ἐν αὐτῷ ἔθνη, οὐ λαμβάνει καλῶς τὸ βάπτισμα· ἀλλ' ἔτι γέννημα ἐχιδνῆς, ἐν ἑαυτῷ τὸν ἴον τῆς πονηρίας ἔχων.

Τοῦ αὐτοῦ. Λίθους ὀνομάζει τοὺς ἐθνικοὺς, τοὺς λιθίνην ἔχοντας καρδίαν, καὶ ἐκ πολλῆς ἀναισθησίας τῆ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα δουλεύοντας, καὶ λίθους προσκυνῶντας. Προφητεῖαι τοίνυν τὴν καθάρσιν ἐκείνου τοῦ λαοῦ καὶ τὴν κλήσιν τῶν ἐθνῶν. Ἐκεῖνοι γὰρ αὐχοῦσι τὸν Ἀβραάμ φησι· Μὴ ἀρξῆσθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ· τὰ δὲ γε ἔθνη δύνασθαι τὸν Θεὸν ποιῆσαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ.

(70) Πόλιων λίθων; Οὐ λίθους ἐδείκνυεν ἀψύχους, ἀλλ' ἀνθρώπους ἀναισθητοὺς ὄντας λίθους, ἐπειδὴ περ λίθοις προσεκύνουν. Καὶ ἐγένετο ἐπ' αὐτῶν τὸ γεγραμμένον· Ὅμοιοι αὐτῶν γέγοντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς. Ἐτι δὲ καὶ περὶ τῶν λίθων γέγραπται ἐν τῇ ψῆδῃ τῇ ἐν τῇ Ἐξόδῳ· Ἀπολιθωθήτωσαν τὰ ἔθνη, ἕως οὗ παρέλθῃ ὁ λαός οὗτος, ὃν ἐκτίσω· ὡς δῆλον, ὅτι μετὰ τὸ παρελθεῖν τὸν λαὸν μηκέτι ἀπολιθωθήσων.

Στίχ. ι'. Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες·

Τί οὖν ποιήσομεν;

Στίχ. ια'. Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς· Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότες τῷ μὴ ἔχοντι.

(71) Ὁ λέγουσι, τοιοῦτόν ἐστι· Τὰ δεδομένα ἡμῖν ἐκ Μωϋσεως καὶ τῶν πατέρων ἔθνη περὶ θυσιαῶν, ἃ περὶ βρυντιστηρίων ποιήσομεν, ἢ ἐτέρας ἡμῖν πολιτείας εἰσαγάγεις ὁδόν; Εἰ γὰρ οὐδὲν ἡμᾶς τὰ Ἰουδαϊκὰ ὠφελεῖ, εἰπέ ἡμῖν, τί χρὴ ποιεῖν; Οὐ γὰρ ἴσμεν ἐτέρας πολιτείας ὁδόν. Τί οὖν ὁ Βαπτιστής; Μὴ τολμῶν ὡς οἰκέτης ἀποκινήσαι τὴν σκιά, καὶ τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρίαν εἰσαγαγεῖν, ἀγεί αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πλήρωμα τοῦ νόμου, τουτέστι τὴν ἀγάπην, ἧς ὁ καρπὸς τὸ κοινωνικὸν εἶναι καὶ εὐμετάδοτον, καὶ φιλόπτωχον. Ἦν γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις ἐπὶ ἀδελφῶν ἀγαπήσει καύχησις, καὶ τὸ τῆς φιλοπτώχιας ἐξαίρετον· τὸ

⁷⁰ ibid. ⁷¹ Psal. cxxxiv, 18. ⁷² Exod. xv, 16.

(69) Ἄνεπιγ. Vide hom. xxii.

(70) Ὠριγ.

(71) Sine auctoris nomine.

μὲν ὀλόκληρον τοῦ Εὐαγγελίου οὐκ ἔχουσα, ἀρχὴν δὲ ἅρ-
της Καινῆς Διαθήκης εἰσάγουσα.

Τρία πράγματα εἰσάγει, καὶ τὰ λοιπά.

rum amore. Quæ quidem charitas non habebat pro-
fecto integram Evangelii perfectionem : initium ta-
men introducebat Novi Testamenti.

Tria introducit, etc.

EJUSDEM IN LUCAM.

[Ex cod. Venet. 394 (72-73).]

ΚΕΦ. Α'.

Στίχ. κβ'.

(74) Βλέπε τὸν τύπον ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ. Ἐκβαλόντες γὰρ τὸν λόγον ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ μὴ δυνάμενοι περὶ μη-
θενὸς λόγον ἀποδοῦναι νομικοῦ ἢ προφητικοῦ λόγου,
κωφοὶ καὶ ἄλογοι μένουσι.

Στίχ. ξγ'. Καὶ αἰτήσας πινακίδιον ἔγραψεν,
Ἰωάννης ἐστὶν τοῦνομα αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ γὰρ ἐρμηνεύεται Ζαχαρίας μὲν μνήμη
Θεοῦ, Ἰωάννης δὲ ὁ δεικνύς· μέμνηται δὲ τις τοῦ
ἀπόντος, δείκνυσι δὲ τὰ παρόντα· διὰ τοῦτο οἱ τοῦ
παιδὸς τούτου γεννήτορες οὐκ ἀνέσχον αὐτὸν καλεῖν
Ζαχαρίαν, ἀλλὰ μᾶλλον Ἰωάννην ὀνομάζειν ἤθελον.
Διότι ἐμελλεν μονονουχί μνημονεύειν Θεοῦ ὡς ἀπόν-
τος, ἀλλ' αὐτὸν ἐκείνον τῷ δακτύλῳ δεικνύειν παρ-
όντα καὶ λέγειν· Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ.

Ἦδει μὲν ἡ παναγία Παρθένος, μὴ τέκνον αὐτὸν
εἶναι τοῦ Ἰωσήφ, ἀλλ' εἰς πρόσωπα τούτων τὸν ἑαυ-
τῆς ἐγκρίνει μνηστήρα διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων ὑπε-
ρφάν, ολομένων αὐτὸν ἐκ πορνείας γεγενῆσθαι.
Ἀπλούστερον μὲν οὖν λέγοιτε ἂν, ὅτι ἐτίμησεν αὐ-
τὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆ τοῦ πατρὸς προσηγορίᾳ
καὶ τὰ λοιπά... (75), μήπως αὐτοὺς καταλέλοι-
πεν. Ὁ δὲ Κύριος, ἀφελὶς ἀνθρωπίνην δοῦναι ἀπό-
κρισιν, θέλαν δίδωσι, παρεμφάτων, ὅτι Θεὸς εἶναι
ομοσχωμένος.

Ἡ τοίνυν οὕτω νοήσεις· ὅτι ὄρη μὲν καὶ βουνοὶ
αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις διὰ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας
ἐταπεινώθησαν· αἱ δὲ φάραγγες οἱ ἀνθρώποι πε-
πληρώνονται ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς. Γεγένηται δὲ πάντα
σκολιά εἰς εὐθείαν. Ἐκαστος γὰρ ἡμῶν σκολιὸς ἦν.
Ἐν μὲν τοίνυν τῇ Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ τῇ γενομένῃ
εἰς τὴν ψυχὴν γίνεται τὰ σκολιά εἰς εὐθείαν. Καὶ
πάλιν τραχύς ἦν ἡμῶν ὁ βίος, καὶ ὁ λόγος ἀνώμαλος·
ἐλθὼν δὲ ὁ Κύριος, λεία πάντα πεποίηκε.

ΚΕΦ. Γ'.

Στίχ. α'. Ἐν ἔτει πέντε καὶ δεκάτῳ τῆς ἡγεμο-
νίας Τιβερίου Καίσαρος.

Ἐπὶ μὲν οὖν τῷ παρὰ Ἰουδαίους μόνους κηρυσσο-
μένῳ λόγῳ προφητικῆ βασιλείᾳ μόνον Ἰουδαίας ἀνα-
γράφεται. Ὅρασις γὰρ, φησὶν, ἦν εἶδεν ὁ Ἠσαίας
ἐν ἡμέραις Ὁζίου καὶ Ἰωάθαν καὶ Ἀχάζ, οἱ ἐσα-
σίσλευσαν τῆς Ἰούδα. Ἐπὶ δὲ τῷ μυστηρίῳ τοῦ

⁷⁷ Joan. 1, 29, 36. ⁷⁸ Isai. 1, 1.

(72-73) Inscrībatur : Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν, ἡρ-
μηνευμένον ἐκ διαφόρων ἐρμηνευτῶν, τοῦ τετραβαγ-
γέλου τὴν ἐρμηνεῖαν εἰσάγων ἕνθον.

PATROL. GR. XVII.

B

V. 22.

Vide figuram in Zacharia. Proferentes enim ser-
monem contra seipsos, nec valentes rationem red-
dere de ullo sermone ex lege aut prophetis, muti
et infantes manent.

V. 63. Et postulans tabellam scripsit : Joannes est
nomen ejus.

Quia interpretatur Zacharias memoria Dei, et
Joannes, qui ostendit ; ac recordatur quis absentis,
ostendit vero præsentia : idcirco parentes hujus
puelli non tulerunt appellare eum Zachariam, sed
potius Joannem nominare voluerunt. Quippe qui
non tantum commemoraturus erat Deum absentem,
sed illum ipsum digito ostensurus præsentem, et
dicturus : Ecce Agnus Dei ⁷⁷.

Sciebat quidem sanctissima Virgo non filium esse
eum Josephi, sed in faciem eorum approbat spon-
sum, propter suspicionem Judæorum reputantium
eum ex fornicatione natum fuisse. Simplicius vero
dici posset, quod honestaverit eum Spiritus sanctus
patris appellatione, etc., ne forte illos deseruisset.
At Dominus cum liceret humanum reddere respon-
sum, divinum potius reddidit, liquido ostendens
quod Deus erat incarnatus.

Vel igitur sic intelliges : Montes et colles, esse
adversarias virtutes, quæ per Christi præsentiã
humiliatæ sunt. Valles, esse homines, qui repleti
sunt operibus bonis. Evaserunt porro quæcunque
erant obliqua in rectum. Quivis enim nostrum obli-
quus erat. In adventu itaque Christi in animam,
fiunt obliqua in rectum. Rursus, aspera erat vita
nostra, et ratio iniqua : at adveniens Dominus plana
fecit universa.

CAP. III.

V. 1. In anno quinto et decimo imperii Tiberii
Cæsaris.

In prophético sermone, qui apud Judæos solus
evulgabatur, regnum duntaxat Judææ ascribitur.
Visio, puta inquit, quam vidit Isaias in diebus
Oziæ, et Joathan et Achaz, qui regnaverunt in Ju-
da ⁷⁸. At in mysterio Evangelii, quod per orbem

(74) Præcedunt quæ supra leguntur ex cod. ²⁸
desinitque hoc modo.

(75) V

28, in fine capituli

11

universum prædicandum erat, imperium Tiberii Cæsaris ascribitur, qui totius mundi videbatur esse rex. Ac si quidem gentiles modo salvandi fuissent, omnibus vero filiis Israel salus clausa fuisset; satis erat commemorasse modo Tiberium. At quia oportet ut credant et Galilæi, et Ituræi et Trachonitæ; propterea ascribuntur hæc regna, aut potius tetrarchiæ. Nunquam vero fuerat verbum Dei ad quempiam prophetarum in deserto, nisi nunc duntaxat propter quamdam mysticam intelligentiam. Quia nempe *plures futuri erant filii desertæ*, id est Ecclesiæ gentium, *quam ejus quæ habebat virum* ⁵⁹, legem volo dicere Synagogæ Judæorum. Quod dicit: *Factum est verbum Dei ad Joannem* ⁶⁰, intellige præceptum.

V. 3. *Et venit in omnem circumjacentem regionem Jordanis.*

Ubi oportebat Baptistam circumambulare, nisi in circumposita Jordanis regione, ut si quem pœnitere vellet, statim fluvius in promptu esset? Interpretatur porro Jordanis, *decurrens*. Decurrens enim est vere flumen Dei, aqua verax, aqua salutaris.

V. 7.

Dicunt, viperam dum concipit interficere marem, ex quo concipit: cujus semen incrementum accipiens, concipientem occidit, atque sic in lucem prodit, dilacerato matris utero, quasi pœnam sumens interfecti parentis. Tales et Judæi. Spirituales patres suos ac doctores manibus occiderunt. Dictum **C** est de his in Matthæo latius.

CAP. IV.

V. 9. *Et duxit eum in Jerusalem, et statuit eum super pinnaculum templi.*

Attende porro quomodo malitiose astuteque per testimonia Scripturarum velit pessumdare gloriam Domini, tanquam qui indigeret angelica ope, utpote offensurus, si ei angeli auxilium non ferrent. Non enim de Christo dictum fuit testimonium psalmi. Haud namque opus habet angelis, qui angelorum Dominus est. Ego vero contra, dico tibi, diabole, quod nisi Jesus angelis opituletur, offendent. Tuque propterea cecidisti de cælo, quia te tibi esse sufficientem arbitratus es, nec indigere auxilio Jesu. Quo vero agnoscas, haudquaquam dicta fuisse de Jesu ea quæ scripta sunt; sed in hominem justum hæc referri, audi: Scriptum est enim; *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in tegmine Dei cæli domicilium habebit* ⁶¹. Hoc viro justo congruit potius, quam Filio Dei. Et rursus: *Cadent ex lava tua milleni, et decem milleni*, etc. ⁶², quæ quoque ad virum justum referuntur.

V. 40. *Cum occidisset vero sol, omnes quotquot habebant ægrotantes morbis variis, ducebant illos ad*

⁵⁹ Gal. iv, 27. ⁶⁰ Luc. iii, 2. ⁶¹ Psal. xc, 4. ⁶² ibid. 7.

(76) Vide supra ad cap. II, 54, ex cod. 28.

A Εὐαγγελίου μέλλοντι ἐν ὅλῳ κόσμῳ κηρύττεσθαι ἡγεμονία Τιβερίου Καίσαρος ἀναγράφεται, ὅς ἐδόκει ὅλου τοῦ κόσμου εἶναι βασιλεύς. Καὶ εἰ μὲν οἱ ἀπὸ ἐθνῶν μόνοι ἡμελλον σωζεσθαι, παντὶ δὲ ἀπεκέκλειστο ἡ σωτηρία τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἤρκει τὸ μνησθῆναι μόνον Τιβερίου. Ἐπειδὴ δὲ δεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος πιστεῦειν, διὰ τοῦτο ἀναγράφονται αὐταὶ αἱ βασιλείαι, ἧτοι τετραρχίαι. Οὐδέποτε δὲ γέγονε ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ τινὰ τῶν προφητῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, εἰ μὴ νῦν μόνον διὰ τινὰ μυστικὴν θεωρίαν. Ἐπειδὴ γὰρ *ἔμελλε πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον εἶναι, τοῦτο ἐστὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, ἥπερ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα*, τὸν νόμον τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς φημι. Τὸ δὲ εἰπεῖν, *ὅτι Ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ πρὸς*

B *Ἰωάννην*, τοῦτέστι πρόσταγμα.

Στίχ. γ'. *Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου.*

(76) Ποῦ εἶδε τὸν Βαπτιστὴν περιέρχεσθαι ἢ εἰς τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, ἴνα, εἰάν τις βούλοιο μετανοεῖν, εὐθέως εὐπορήσῃ τοῦ ποταμοῦ; ἐρμηνεύεται δὲ Ἰορδάνης *καταβαίνων*. Καταβαίνων γὰρ ἐστὶν ἀληθῶς ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ ὕδωρ τὸ ἀληθινόν, τὸ ὕδωρ τὸ σωτήριον.

Στίχ. ζ'.

(77) Φασὶ δὲ τὴν ἐχιδναν ἐν τῷ συλλαμβάνειν ἀναίρειν τὴν ἐξ οὗ συλλαμβάνει ἄρβυρα· οὗ ἡ σοφοῦ ἀξάνουσα, τὴν συλλαβοῦσαν ἀναίρει καὶ οὕτως εἰς φῶς ἐξέρχεται, διαβήξασα τῆς μητρὸς τὴν γαστέρα, ποιῆν ὡσπερ τοῦ διαφθαρέντος πατρὸς Τοιοῦτοι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν πατέρας καὶ διδασκάλους διαφθείροντες χερσίν. Εἴρηται περὶ τούτων ἐν τῷ Ματθαίῳ πλατύτερον.

ΚΕΦ. Δ'.

Στίχ. θ'. *Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερόφυτον τοῦ ἱεροῦ.*

Ἵρα δὲ πῶς κακούργως διὰ τῆς χρήσεως τῶν Γραφῶν θέλει καθελεῖν τὴν δόξαν Κυρίου, ὡς δεομένου ἀγγελικῆς βοηθείας, ὡς μέλλοντος προσκόπτειν, εἰ μὴ ἄγγελοι αὐτῷ βοηθεῖν. Οὐ γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἴρηται ἡ χρῆσις τοῦ ψαλμοῦ. Οὐ γὰρ δεῖται ἀγγέλων ὁ τῶν ἀγγέλων δεσπότης. Ἐγὼ δὲ τὸ ἀνάπαλιν φημι πρὸς σέ, ὦ διάβολε, εἰ μὴ Ἰησοῦς βοηθήσει τοῖς ἀγγέλοις, προσκόπτουσι. Καὶ σὺ διὰ τοῦτο πέπτωκας ἐξ οὐρανοῦ, ἐπειδὴ αὐτάρκη ἐνόμισας ἑαυτὸν εἶναι, καὶ μὴ δεῖσθαι τῆς τοῦ Ἰησοῦ βοηθείας. Ἵνα δὲ γνῶς μὴ περὶ τοῦ Ἰησοῦ λελέχθαι τὰ ἀναγεγραμμένα, ἀλλ' εἰς δίκαιον ἄνδρα ταῦτα ἀναφέρσθαι, ἄκουε· *Γέγραπται γάρ· Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀβυσθήσεται*. Τοῦτο δικαίῳ μάλλον ἀρμόζει ἢ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· καὶ αὐθις· *Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς, καὶ μυριάς, καὶ τὰ ἐξῆς, & καὶ αὐτὰ ἐπὶ τὸν δίκαιον ἀνάγεται*.

Στίχ. μ'. *Δύναντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὄσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον*

αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. Ὁ δὲ ἐπὶ ἐκάστῳ αὐτῶν ἅ τὰς χεῖρας ἐπιθεῖς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

Περὶ δυσμάς δὲ τούτους προσήγον, ἦτοι μεθ' ἡμέραν, αἰσχυνομένοι, ἢ τοὺς Φαρισαίους φοβούμενοι, καὶ (78) περὶ ἕτερα ἀσχολούμενοι, ἢ τάχα νομίζοντες ἐξεῖναι θεραπεύειν Σαββάτω. Ἐπεσημῆνατο γὰρ ὁ εὐαγγελιστὴς, ὅτι ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν Σαββάτω. Διὰ τοῦτο περὶ δύσιν ἡλίου τοὺς κακῶς ἔχοντας προσέφερον οἱ προσήκοντες· ὁ δὲ αὐτοὺς ἐθεράπευσε.

ΚΕΦ. Ζ'.

« Στίχ. κβ'.

(79) Ἱστορικῶς δέ· Μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ὀρνίθου, πρῶτον τὰ ἱμάτια πλύνεται ὁ καθαρισθεὶς, εἶτα πᾶσαν τρίχα ξυρᾶται, καὶ ἐπὶ τούτοις λούεται ὕδατι μεθ' ὃ ἐπιφέρεται τὸ, *Καθαρὸς ἔσται*. Εἴη δ' ἂν τὰ ἱμάτια πολιτεία μὴ πάντως κακῶς ὑφασμένη, ἐπεὶ κἂν ἀπέθετο ταῦτα. Τρίχα δὲ τὰ ἐξανθήσαντα νεκρὰ τῆ ψυχῆ (80), αἷς ἐναντία αἰτούσι Σαμουὴλ, καὶ τῶν Ναζιραίων καὶ αὐτῶν μαθητῶν ἠριθμημένα. Τῶν γὰρ Ναζιραίων σίδηρος ἐπὶ τὴν κεφαλὴν οὐκ ἀνάβαινε. Πάνθ' ὅσα ἂν ποιῶσιν εὐδοκίμα πρᾶττόντων, ὡς μηδὲ φύλλα αὐτῶν καρποφορούντων ἀποβρεῖν. Ἦδη δὲ ἀπὸ τοῦ σώματος ὕδατι τὸν μολυσμὸν ἀποτίθεται, τοῦ βαπτίσματος ἐν τούτῳ δηλούμενου. Μετὰ δὲ τοῦτο τῆς μὲν παρεμβολῆς ἄξιος γίνεται, εἰς δὲ τὸν ἴδιον οἶκον οὐκ εἰσεῖσιν ἕως ἡμερῶν ἑπτὰ, καὶ τοῦ πάλιν ξυρανθῆναι τὴν κεφαλὴν. Διὰ τὰ τῶν δογμάτων κεραιωδέστερα (81), καὶ τὴν γνῶσιν ἀποθέσθαι, τὰ τοῦ ἀνδρὸς ἀμαρτήματα· διὰ δὲ τῶν ὀφρῶν, ἅπασαν οἴησιν.

(82) Διὰ τί δὲ τοῦ λεπροῦ ἀκάλυπτον εἶναι τὴν κεφαλὴν; Ἴνα γνῶριμος ᾗ, καὶ μὴ μεταλαγχάνωσι τῆς ἀκαθαρσίας οἱ πλάζοντες (83). Τὸ δὲ στόμα κεκαλύφθαι δηλοῖ, ὅτι χρὴ ἑαυτὸν καταδικάζειν τῆ σιωπῆ, μέχρις ἂν ὑποστρέψας καθαρισθῆ.

Κατὰ δὲ τινὰς πάλιν, τὸν ὄλο (84) λεπρὸν ὀνομάσας, καθαρίζει· δεικνύς, ὡς ὁ Θεὸς τὸ ποικίλον μισεῖ. Σαφέστερον δὲ προῖων τούτου δηλοῖ ἐν τῷ· *Τὸν ἀμπελῶνά σου οὐ κατασπερεῖς διάφορα. Καὶ ἱμάτιον ἐκ δύο ὑφασμένον. Καὶ τὰ κτήνη σου οὐ κατοχετεύσεις ἑτεροζῆγῳ*. Πανταχοῦ προτιμῶν τὴν ἀπλότητα, ἥτις ἐν τῷ ὀλολέπρῳ θεωρεῖται.

ΚΕΦ. Η'.

Στίχ. ιζ'. Οὐδεὶς λύχνον ἄψας καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίτης τίθησιν, ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

Στίχ. ιζ'. Οὐ γὰρ ἔστι κρυπτόν, ὃ οὐ φανερόν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερόν ἔλθῃ.

Στίχ. ιη'. Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. Ὅς γὰρ ἂν

⁸² Luc. iv, 16, 31. ⁸³ Levit. xii. ⁸⁴ Levit. xix, 19.

(78) Omnino videtur deesse οὐ.

(79) In cod. pag. 44.

(80) Locus vitiatas.

(81) Vox vitiatas.

eum. At ipse unicuique eorum manus imponens, curabat eos.

Circa occasum vero hos adducebant, sive post diem, reveriti, aut Phariseos metuentes, aut circa alia occupati negotia, aut facile rati non licere Sabbato curare. Indicaverat enim evangelista, eum docuisse illos in Sabbato⁸². Propterea circa occasum solis eos qui male habebant, adducebant affines, et illos ipse curavit.

CAP. VII.

V. 22.

Historice vero: Postquam avicula emissa fuerat, primum vestimenta lavat qui purificatur: deinde omnes pilos radit: posthæc abluitur aqua, tandem subjungitur illud: *Mundus erit*⁸³. Jam vestimenta significare possunt vitæ tenorem haud prorsus male contextum, quia nempe illa deponerat. Pili innuere possunt mortifera quædam in anima succrescentia, quibus contrariæ postulant Samuel, et Naziræorum, ipsorumque discipulorum enumeratæ. Ferrum namque caput Naziræorum non ascendebat. Quæcunque enim faciant prospera erunt facientibus, adeo ut ne defluant ipsis folia quidem producentibus. Jam vero a corpore aqua coinquinamentum deponit: baptisate in hoc indicato. Postea vero castris dignus habetur: at propriam domum non ingreditur ante dies septem, et antequam rursus tondeatur capite. Per dogmatum opportunitatem et depositionem scientiæ, hominis peccata: per supercilia vero, omnem sui existimationem, innuere possit.

Utquid vero leprosi caput apertum esse oportebat? Ut innotesceret, et reliqui participes non fierent impuritatis, qui ad eum temere accessissent. Quod autem os obvelandum fuerit, declarat, quod oporteat seipsum damnare silentio, quoadusque conversus purificetur quis.

Juxta alios rursus, quem totum leprosum nominaverat, mundat; ostendens, quod varium sit Deo odio esse. Manifestius autem aliquanto infra istud declarat, inquiens: *Vineam tuam non seminabis alia atque alia specie. Et vestem ex duobus textam. Et jumenta tua non facies coire cum alterius speciei*⁸⁴.

Ubiq; præferens simplicitatem, quæ in toto leproso conspicitur.

CAP. VIII.

V. 16. Nullus qui lucernam accendit, occultat illam vase, vel infra lectum ponit, sed suaver candela-bro, ut ingredientès videant lumen.¹

V. 17. Non est enim occultum, quod non manifestum fiet: neque celatum, quod non cognoscetur, et in manifestum veniat.

V. 18. Attendite igitur quomodo auditis. Quicun-

(82) Theodoret. et Origen.

(83) Fortè προσπλάζοντες, aut πλάζοντες, vel πλησιάζοντες.

(84) Fortè infra.

que enim habet, dabitur ei : et quicumque non habet, et quod videtur habere, tolletur ab ipso.

Qui tamen vult lucernam adaptare perfectissimis discipulorum Jesu, percellet nos ex iis quæ de Joanne dicta sunt : quia ille erat lucerna ardens et illuminans ⁶⁶. Sed et lucerna corporis, est oculus ⁶⁷, relatus ad mentem cujusque. Quin et ihud : Sint vestrae lucernæ ardentes ⁶⁸ ad omnes dictum est discipulos Jesu. Non debet igitur qui lucernam accendit, in anima rationali occultare illam, sed superimponere candelabro : cujus symbolum Moyses reposuit in tabernaculo testimonii. Modio quidem frumenta mensurata accipiant a servo fidele et prudente, conservi : at videant fulgores lucernæ impudentiæ candelabro, id est Ecclesiæ omnium. Sed neque sub lecto ponunt lucernam, ubi quis requiescit, nec subtus alio quopiam vase. Qui enim istud facit, non consulit ingredientibus domum : quibus debent ponere lucernam quicumque veraci lumine et fulgente ratione, et radiis sapientiæ in seipsis mentem suam accendunt, ea natura comparatam, qua illam condidit opifex rerum, lucernæ inquam indigentis habere in anima mentem de iis quæ consulendo sunt perspicacissimam, et participem ejus qui dixit : Ego lumen in mundum veni ⁶⁹. Qui enim accendunt lucernam et ponunt supra candelabrum, ut fulgeat omnibus qui sunt in domo, excitabunt et eos qui in domo vident lucernæ splendorem, ut et ipsi suum candelabrum accendant.

V. 38. Dimisit autem illum Jesus, dicens :

V. 39. Redi in domum tuam, et narra quæcumque fecit tibi Deus. Et abiit, per totam civitatem divulgans quæcumque fecit illi Jesus.

Mittit eum domum. Non enim tantam mensuram habebat vir ille, ut indutus conferret se ad sedendum ad pedes Jesu. Et dum cum illo esset, non capientibus qui ex circumjacente regione erant, adventum Jesu, nihilo tamen minus providit saluti eorum qui ibi istud poterant, dimittens eum qui satis ad pedes assederat, ut doceret quæ sibi fecerat Deus. Fuerint vero quidam istius auditores et discipuli, plura quidem non distinguuntis ex paucis, et quæ didicit prædicantis. At referre possis sermonem etiam ad hominis naturam, exterioris Israelis : per quem navigat Jesus in regionem Gadarenorum, et ad quem exit Jesus in terram ⁷⁰. Indumento autem, inquit, non vestiebatur ille homo ⁷¹. Non enim induerat quod tegeret ejus turpitudinem. Et in domo non manebat ⁷². Non enim erat, velut Jacob, homo simplex incolens domum. Propterea et hunc ipsum dimisit, inquit : Redi in domum tuam. Is porro et in sepulcris manebat ⁷³ : non cum vivis, sed cum mortuis. Erat autem, inquit, grex porcorum bono numero, pascentium in monte ⁷⁴. Haud scio an soleant porci pasci in

ἔχρη, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὅς ἂν μὴ ἔχη, καὶ ὁ δοκεῖ ἔχειν, ὑρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Ὁ γὰρ μὴν βουλόμενος τὸν λύχνον ἐφαρμόζειν τοῖς πλειοτάτοις τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ δυσωπηθεῖ ἡμᾶς ἀπὸ τῶν περὶ Ἰωάννου εἰρημένων· Ὅτι ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος, ὁ καιόμενος καὶ φαίνων. Ἀλλὰ ὁ λύχνος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς, ἀναφερόμενος ἐπὶ τὸν ἐν ἐκάστῳ νοῦν. Ἀλλὰ καὶ τὸ· Ἔστωσαν ὑμῶν οἱ λύχνοι καιόμενοι, πρὸς πάντας εἰρηται τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰησοῦ. Οὐ δεῖ τοίνυν τὸν ἄπαντα λύχνον ἐν ψυχῇ λογικῇ κρύπτειν αὐτὸν, ἀλλ' ἐπιτιθέναι λυχνία· ἧς σύμβολον Μωσῆς ἀπέθετο ἐν τῇ σκηνῇ μαρτυρίου. Μοδίῳ μὲν γὰρ σιτομετρῆσθωσαν ὑπὸ τοῦ πιστοῦ καὶ φρονίμου οἰκέτου οἱ σὺνδουλοὶ· βλεπέτωσαν δὲ τὰς αὐγὰς τοῦ λύχνου ἐπικειμένου τῇ λυχνίᾳ, ἧγουν τῇ Ἐκκλησίᾳ πάντων. Ἄλλ' οὐδὲ ὑπὸ τὴν κλίνην τιθέασι τὸν λύχνον, ἐνθα τις ἀναπαύεται, οὐδὲ ἄλλου τινὸς σκεύους ὑποκάτω. Τοῦτο γὰρ ὁ ποιῶν οὐ προνοεῖται τοῖς εἰσπορευομένοις εἰς τὴν οἰκίαν· οἷς δεῖ τιθέναι τὸν λύχνον οἱ τῷ ἀληθινῷ φωτὶ καὶ λόγῳ τῷ λαμπρῷ, καὶ ταῖς ἀκτίσι τῆς σοφίας ἀνάπτοντες τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν, φύσιν ἔχοντα καθ' ἣν κατεσκευάσεν αὐτὸν ὁ δημιουργὸς, λύχνου δεομένου τῆς ἀπὸ τῶν προνοουμένων ἔχειν ἐν τῇ ψυχῇ τὸν νοῦν διορατικώτατον, καὶ μετέχοντα τοῦ εἰπόντος· Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐδήλωθα. Οἱ γὰρ καιότες τὸν λύχνον, καὶ τιθέντες ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἵνα λάμπῃ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ, προτρέφονται τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ βλέποντας τὴν τοῦ λύχνου λαμπρότητα καὶ αὐτοὺς καιεῖν τὴν ἐαυτῶν λυχνίαν.

(85) Στίχ. λη'. Ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς λέγων· Στίχ. λθ'. Ὑπόστρεψε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέν σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπήλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

Πέμπει αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον. Οὐ γὰρ τοσοῦτο μέτρον εἶχεν ὁ ἀνὴρ, ἵνα πρὸς τὸ καθῆσθαι παρὰ τοὺς πόδας Ἰησοῦ ἱματισμένος χωρήσῃ. Καὶ τῷ εἶναι σὺν αὐτῷ, τῶν ἀπὸ τῆς περιχώρου τῆν Ἰησοῦ παρουσίαν οὐ χωροῦντων, οὐδὲν ἦτον προσηόσατο τῆς τῶν δυναμένων ἐκεῖ σωτηρίας, τὸν αὐτάρκως παρακαθήσαντα τοῖς ποσὶν αὐτοῦ ἀπολύσας, ἵνα διδάσκῃ ἃ ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Θεός. Εἶεν δ' ἂν τινες τοῦ τοιοῦτου ἀκροασταὶ καὶ μαθηταί, πλειονα μὲν οὐ χωρήσαντος (86) ἐξ ὀλίγων ἂν εἴληφε κηρύσσοντος. Ἀναφέρει δ' ἂν τὸν λόγον καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, τοῦ

Ἐξω Ἰσραὴλ, δι' ὃν καταπλεῖ Ἰησοῦς ἐπὶ τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, καὶ πρὸς ὃν ἐξεῖσιν ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τὴν γῆν. Ἰμᾶτιον δὲ, φησὶν, οὐκ ἐνεδιδύσκετο ὁ ἀνθρώπος. Οὐκ ἐνεδύσατο γὰρ τὸ καλύπτον αὐτοῦ τὴν ἀσχημοσύνην. Καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν. Οὐ γὰρ ἦν, ὡς Ἰακώβ, ἀνθρώπος ἀπλαστος οἰκῶν οἰκίαν. Διὸ καὶ αὐτὸν τοῦτον ἀπέλυσε, λέγων· Ὑπόστρεψε εἰς τὸν οἶκόν σου. Καὶ ἐν τοῖς μνημείοις ἔμενεν, οὐ μετὰ ζώντων, μετὰ νεκρῶν δέ. Ἦν δὲ, φησὶν, ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει. Μήποτε δὲ χοῖροι οὐ βόσκονται ἐν τῷ ὄρει. Πῶς οὖν

⁶⁶ Joan. v, 35. ⁶⁷ Matth. vi, 22. ⁶⁸ Luc. xii, 35. ⁶⁹ Joan. xii, 46. ⁷⁰ Luc. viii, 57. ⁷¹ ibid. 27. ⁷² ibid. ⁷³ ibid. ⁷⁴ ibid. 32.

(85) Hoc fragmentum est ex cod. 27, p. 195.

(86) Forte χωρήσαντας.

μετὰ τοῦ κρημνοῦ ὠρμησεν ἡ ἀγέλη; Μήποτε οὖν οἱ φιλήδονοι, καὶ γαστροὶ καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα φίλοι, ὅπου τὰ μνημεῖα καὶ πλησίον τοῦ λεγεῶνος τῶν δαιμόνων βόσκονται· ἀγαθότητι δὲ Ἰησοῦς τὴν τῶν δαιμόνων ἀφανίζει σὺν τοῖς χοίροις ἐν τῷ ὕδατι ἀγέλην, καὶ τῶν φιληδόνων καὶ φιλοσωμάτων κακῶν ἐμποδίζει τῇ ἀναπνοῇ διὰ δαιμόνων τάχα, καὶ σωφρονεῖ ὁ τοιοῦτος; Εἰ τίς τε σωφρονεῖ, παρὰ τῷ Ἰησοῦ ἐστίν· ἀλλ' ὁ ἀρχόμενος σωφρονεῖν παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐστίν.

Στίχ. μη'. *Ἐλπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα· Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Πορεύου εἰς εἰρήνην.*

Ἡ μὲν οὖν πλειότερα ψυχῇ, καλῶς λατρεύσασα τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, παρρησίαν ἔχει ἐπ' αὐτὴν τὴν κεφαλὴν ἔλθειν· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός· ὥστε καταχέαι· μύρον αὐτῆς, καὶ εὐωδῖαν τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ πεποιῆσθαι. Δοξάζεται δὲ ὁ Θεὸς διὰ τῆς εὐωδίας τοῦ βίου τῶν δικαίων. Ἡ δὲ ἀτελεστέρα γυνὴ καὶ ψυχὴ παρὰ τοὺς πόδας καὶ τὰ ταπεινότερα στρέφεται, ἧς ἐγγύς ἐσμεν ἡμεῖς. Οὐδὲ γὰρ μετενοήσαμεν ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων ἡμῶν. Ποῦ ἡμῶν τὰ δάκρυα; ποῦ ὁ κλευθμός; ἵνα κἂν παρὰ τοὺς πόδας Ἰησοῦ ἔλθειν δυνηθῶμεν. Ἐπ' αὐτὴν γὰρ οὕτω δυνάμεθα φθάσαι τὴν κεφαλὴν. Ἀγαπητὸν δὲ μετὰ τὰ ἀμαρτήματα φέρειν μετανοίας εὐωδῖαν, ἵνα τις δυνηθεῖ δευτέρως εἶναι ἢ τοὺς πόδας ἀλείφουσα, ἀλλὰ μὴ τὴν κεφαλὴν· τουτέστιν ἢ μὴ ἀπτομένη τῶν τελευταίων καὶ ὑψηλοτέρων, ἀλλὰ τῶν ἄκρων καὶ τελευταίων.

Στίχ. νβ'. *Ἐκλαίον δὲ πάντες, καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν· Ὁ δὲ εἶπε· Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.*

Στίχ. νγ'. *Καὶ κατέβλεπον αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανε.*

(87) Πλὴν ἀλλὰ τοιαύτη μὲν ἡ τοῦ θαύματος ἱστορία. Χρὴ δὲ ἴσως καὶ ἰσχυρότερον αὐτὴν θεωρῆσαι καὶ ὑψηλότερον. Οἱ μὲν οὖν ἀπλούστεροι καὶ ἀκεραιότεροι θαυμαζέτωσαν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ κατὰ ταῦτα· οἰκοδομεῖ γὰρ καὶ σωματικῶς νοούμενα· οἱ δὲ δυνάμενοι διαβαίνειν ἐπὶ τὸ βλέπειν, ὅτι καὶ ταῦτα τυπικῶς *συνέβαιον ἐκείνοις, ἐγγράφη δὲ δι' ἡμᾶς, εὐξάμενοι τῷ Θεῷ, αἰτήσωμεν λόγον τὸν σαφηνίζοντα καὶ ταῦτα.*

Ὡς ὁ Ἰησοῦς πρὸς τὴν ἀρχισυναγωγῶν θυγατέρα προηγουμένως ἀπεισιν, οὐ πρὸς τὴν αἰμορροοῦσαν· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ αὐτῷ ἀπαντῶσα πρώτη αὐτῆς θεραπεύεται; ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ προηγουμένως εἰς τὴν Ἰουδαίων συναγωγὴν, καὶ εὔρεν αὐτὴν νοσοῦσαν καὶ ἀποθανοῦσαν. Τὰ γὰρ παραπτώματα τοῦ Ἰσραὴλ πεποίηκεν αὐτὴν ἀποθανεῖν. Ἡ δὲ αἰμορροοῦσα, ἡ ἐν τῇ ὁδῷ, ἡ ἀκαθαρσίας πεπληρωμένη, ἡ βέουσα οὐκ ἐν καιρῷ ἀφ' ἑδρου, ἀλλ' αἰεὶ αἰμορροοῦσα καὶ νοσοῦσα, αὐτὴ πρὸ ἐκείνης πιστεύσει τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐκεῖ μὲν οὗτος ἀπέρχεται, αὐτὴ δὲ τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου ἄψασθαι θέλει. Ὁ δὲ Λουκάς ὃ μὴ εἶπε Ματθαῖος προσέθηκεν, ὅτι δωδεκαετής ἦν ἡ τοῦ ἀρχισυναγωγῶν θυγατέρα.

¹ 1 Cor. xi, 3. ² 1 Cor. x,

(87) Ὀριγ. καὶ Κυρίλλου.

A monte. Quomodo ergo præcipitanter delatus est grex? An forte igitur homines voluptuosi, ven trisque et eorum quæ infra ventrem sunt, amatores, ubi sunt monumenta, et prope dæmonum legionem pasci dicendi sint; bonitate vero sua Jesus gregem dæmonum cum porcis perdit in aquam: ac voluptuosorum et corpus amantium malorum, respirationi impedimentum ponit per dæmones scilicet? Et si quis ad bonam redit frugem, penes Jesum est: qui tamen incipit resipiscere, ad pedes ejus jacet.

V. 48. *Ait autem ad mulierem: Fides tua salvavit te. Vade in pacem.*

Anima quæ perfectior est, bene famulata Verbo Dei, fiduciam habet veniendi ad caput ipsum: **B** Caput vero Christi, Deus ⁷²; adeo ut infundat illud unguento, et fragrantiam efficiat opinione Dei. In opinionem vero venit Deus, per fragrantiam vite justorum. At mulier quæ imperfectior est, sive anima, circa pedes et humiliora versatur, ad quam propius absumus nos. Nondum enim posuit nos peccatorum nostrorum. Ubi sunt lacrymæ nostræ? ubi ejulatus? ut saltem ad pedes Jesu accedere valeamus. Necdum enim ad caput ipsum pervenire quimus. Satis porro sit nobis post peccata, ut pœnitentiæ fragrantiam afferamus: quo quis possit secundo loco esse ab ea quæ pedes ungit, non vero caput; id est quæ non attingit perfectiora et sublimiora, sed ima et extrema.

V. 52. *Flebant autem omnes, et plangebant illam. Ipse vero dixit: Ne fleveritis: Non est mortua, sed dormit.*

V. 53. *Et deridebant eum, videntes quod erat mortua.*

Talis utique est miraculi historia. At oportet fortasse illam et subtilius contemplari et sublimius. Admirentur simpliciores et hebetiores magnalia Dei per hæc. *Ædificant enim etiam corporaliter intellecta.* At qui possumus eo contingere, ut videamus, quia et hæc *per figuram acciderunt illis, sed propter nos scripta sunt* ⁷⁰: deprecantes Deum postulemus sermonem isthæc declarantem.

Quomodo Jesus ad archisynagogi filiam prinicipaliter abiit, non item ad eam quæ sanguine fluebat: atque ex itinere occurrens ei hæc prima curatur? Quia venit Filius Dei primario ad Judæorum synagogam, et invenit eam ægrotantem, imo defunctam. Scelera namque Israelis effecerant ut moreretur illa. At sanguinisflua, quæ in via erat, quæ plena erat impuritate, quæ stillabat non in tempore puerperii aut menstrui, sed semper sanguine fluebat et ægrotabat: hæc ante illam credit Filio Dei. Et ibi quidem ipse incedit, ipsa vero subbrim vestimenti attingere cupit. At Lucas quod Matthæus non dixit, adjecit, duodecim annorum fuisse archisynagogi filiam, et sanguinisflua duode-

decim enumerasse infirmitatis annos. Igitur hæc cepit sanguine fluere quo illa anno in lucem edita est. Sine affectione enim est illa quandiu synagoga vivit : et unus idemque est terminus temporis , et finis illius, et initii salutis istius. Duodennis illa moritur, et hæc post duodecim suæ infirmitatis annos credens sanatur, quæ a nullo medicorum sanari potuerat. Multi enim sunt medici , qui gentibus salutem se allaturos pollicentur. Si videris philosophos veritatem proficientes : medici sunt, qui sanare nituntur. At impensis omnibus quæ habebat in illos, haudquaquam potuit ab ullo medicorum sanari. Tetigit ex fide fimbriam Jesu, et convaleuit. Si consideremus fidem nostram in Jesum Christum, et cogitemus quantus est Filius Dei, et quemnam ipsum tangamus : videbimus, quod ad comparationem fimbriarum quæ in ipso sunt, fimbriam unam tetigimus. Hæc fimbria medetur nobis, et facit ut ab Jesu audiamus : *Filia, fides tua salvavit te* ⁷⁷, et curemur. Et archisynagogi filia resurget. *Quando enim multitudo gentium ingressa fuerit, tunc omnis Israel salvabitur* ⁷⁸

CAP. IX.

V. 27. *Dico autem vobis vere : Sunt quidam eorum qui hic steterunt, qui nequaquam gustabunt mortem, quousque videant regnum Dei.*

Hæc ad Petrum et Jacobum et Joannem nonnulli referunt, qui una cum Christo in excelsum montem ascenderunt : qui et mortem non gustaverunt, antequam viderunt Filium hominis advenisse in regno suo, sive in gloria transfigurationis ejus.

Quod si quid curiosius dicere licet, et de eo quod sit stare cum Christo, et de eo quod sit mortem gustare : fuerunt quidam qui steterunt ubi Jesus, anima innixi super illo ; eratque eorum statio non admodum abludens a Moysis statione. Etenim inquit Moyses : Egoque steti in monte dies quadraginta et noctes quadraginta, dignus audiendi factus : *Tu vero ibi sta mecum* ⁷⁹. Pauci porro sunt amici Dei, qui stationem habent in bono, sicut Baptista ipse de se dicit : *At amicus sponsi stans gaudio gaudet* ⁸⁰. Et ii igitur qui steterunt apud Verbum, habent stationum diversitates. Quare haud omnes qui penes Salvatorem steterunt, sed quidam ex ipsis, tanquam qui melius steterint, mortem non gustant, donec videant Verbum cum hominibus conversatum, et propterea Filium hominis appellatum, venientem in regno suo. Non enim jugiter in regno suo venit, quantum ad eos qui introducuntur (88) attinet, qui facile dicerent, *non habere eum speciem, neque pulchritudinem* ⁸¹. At enim apud eos qui jam perfecti sunt, secundum David, *apparet speciosus forma prae filiis hominum* ⁸². Habet igitur regiam admodum dignitatem Verbum, dum videtur quibusdam stantium apud Jesum,

A μορφοῦσα δώδεκα ἔτη εἶχεν αἰμορροῦσα· οὐκοῦν ἅμα τῇ γενέσει ἐκείνη αὐτῆ αἰμορροεῖ. Ἐν ἀπαθείᾳ γὰρ ἐστὶν ἐκείνη ὅσον χρόνον ζῆ ἡ συναγωγὴ· καὶ ὁ αὐτὸς ὅρος τοῦ χρόνου τοῦ τέλους ἐκείνης καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς σωτηρίας ταύτης ἐστὶ. Δώδεκα ἐτῶν ἐκείνη ἀποθνήσκει, καὶ δώδεκα ἐτῶν αὐτῆ τοῦ πάθους πιστεύασα θεραπεύεται, ἥτις οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἰατρῶν θεραπευθῆναι. Πολλοὶ γὰρ ἰατροὶ τοὺς ἀπὸ ἐθνῶν ὑπέσχοντο θεραπεῦσαι. Ἐάν τῆς τοῦ φιλοσοφοῦντας ἐπαγγελλομένους ἀλήθειαν, ἰατροὶ εἴσι θεραπεῦσαι πειρώμενοι. Ἄλλ' (89) αὐτοὺς δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἰατρῶν θεραπευθῆναι. Ἦφατο δὲ τοῦ κρασπέδου τοῦ Ἰησοῦ διὰ πίστεως, καὶ ἰάθη. Ἐάν ἴδωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν τὴν εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ νοσήσωμεν πηλίκος ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνας ἠψάμεθα αὐτοῦ, ὀψόμεθα, ὅτι πρὸς σύγκρισιν τῶν ἐν αὐτῷ κρασπέδων κρασπέδου ἠψάμεθα. Τοῦτο τὸ κράσπεδον θεραπεύει ἡμᾶς, καὶ ποιεῖ ἀκούειν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· *θυγάτερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε*, καὶ θεραπευθῶμεν. Καὶ ἡ θυγάτηρ ἀναστήσεται τοῦ ἀρχισυναγωγίου. *Ὅταν γὰρ τὸ πλῆθος τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, τότε πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται.*

ΚΕΦ. Θ.

Στίχ. κζ'. *Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς· Εἰςί τινες τῶν ὧδε ἐστηκότων, οἱ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.*

Ταῦτα ἐπὶ Πέτρον καὶ Ἰακώβον καὶ Ἰωάννην τινὲς ἀναφέρουσι, συναναβάντες εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος Χριστῷ, οἱ καὶ θανάτου οὐκ ἐγεύσαντο, πρὸ τοῦ ἰδεῖν τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐλθόντα ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἦτοι ἐν τῇ ὁδῇ τῆς μεταμορφώσεως αὐτοῦ.

Εἰ δὲ χρῆ τι καὶ περιεργότερον εἰπεῖν περὶ τε τοῦ ἐστάναι μετὰ Ἰησοῦ, καὶ περὶ τοῦ γεύεσθαι θανάτου· ἦσαν τινες ἐστῶτες ὅπου Ἰησοῦς, ἐρηρησμένοι τῇ ψυχῇ παρ' αὐτῷ. Ἦν αὐτοῖς ἡ στάσις συγγενῆς τῇ τοῦ Μωσῆ. Κάγω γὰρ, φησὶν ὁ Μωϋσῆς, ἐστην ἐν τῷ ὄρει ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ἀξιώθεις ἀκούσαι· καὶ σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι μετ' ἐμοῦ. Ὀλίγοι δὲ καὶ φίλοι Θεοῦ, ὅσοι τὴν στάσιν ἐν τῷ καλῷ ἔχουσιν, ὡς ὁ Βαπτιστὴς αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λέγει· *Ὁ δὲ φίλος τοῦ γυμναίου ἐστὼς χαρᾶ χαίρει*. Καὶ οἱ ἐστηκότες γοῦν παρὰ τῷ Λόγῳ ἔχουσι κατὰ τὴν στάσιν διαφορὰς. Διὸ οὐ πάντες οἱ ἐστῶτες παρὰ τῷ Σωτῆρι, ἀλλὰ τινες αὐτῶν, ὡς βέλτιον ἐστηκότες, οὐ γεύονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν ἀνθρώποις ἐπιδημήσαντα Λόγον, καὶ διὰ τοῦτο Υἱὸν ἀνθρώπου χρηματίζοντα, ἐρχόμενον ἐν τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ. Οὐ γὰρ ἀεὶ ἐν τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ ἐρχεται, ὡς ἐπὶ τοῖς εἰσαγομένοις, οἱ καὶ μὴ ἔχειν αὐτὸν εἶδος ἢ κάλλος λέξαιεν ἂν. Τοῖς δὲ τελείοις, κατὰ τὸν Δαυὶδ, *ὠραῖος φαίνεται κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*. Ἔστιν οὖν βασιλικώτατον ἀξίωμα τῷ Λόγῳ, βλεπόμενον τισι τῶν ἐστηκότων παρὰ τῷ Ἰησοῦ, ἀκολουθεῖν αὐτῷ δυνηθεῖσιν, ἀναβαίνοντι εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς φανερώσεως αὐτοῦ ὄρος· οὐ τις ἀξιοῦ-

⁷⁷ Matth. ix, 22. ⁷⁸ Rom. xi, 25, 26. ⁷⁹ Deut. ix. ⁸⁰ Joan. iii, 29. ⁸¹ Isa. lxxxii, 2. ⁸² Psal. xliii, 3.

(88) Respicitur ad Isagogas, primasque institutiones.
(89) Forte deest εἰς.

ταί Πέτρος ὢν, καὶ τὸ ἄσειστον ἔχων ἐν τῇ πίστει· ἢ υἱὸν Ἰρωτῶν (90), οἱ καὶ θαράτου οὐ γεύονται, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

Ζωὴ δὲ ὁ Χριστός. Ὁ δὲ ταύτης ἐχθρὸς θάνατος, καὶ ὁ δι' ἁμαρτίας, ἢ ἐτέρως νοούμενος. Ἐν τῷ ἐτερον δι' ὧν ἕκαστος ἡμῶν πράττει ἐκλέγεται. Ὡσπερ οὖν ὁ Χριστὸς ἄρτος ἐστὶ ζῶν, οὕτως ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ θάνατος ἄρτος ἐστὶ νεκρός. Πᾶσα δὲ λογικὴ ψυχὴ θατέρω τούτων τρέφεται· ἢ μὲν γευσμένη τούτων μόνον, ἢ δὲ καὶ ἐπὶ πλείστον ἐσθίουσα. Καὶ τάχα οἱ μὲν σπανίως καὶ μικρὰ ἁμαρτάνοντες μόνον γεύονται θανάτου· οἱ δὲ ἀρετὴν ἀνειληφότες οὐδὲ γεύονται αὐτοῦ, ἀλλ' αἰετὶ ἄρτον τρέφονται ζῶντα. Πέτρω οὖν, οὗ πύλαι μὴ κατισχύουσιν ἄδου, ἀκόλουθον ἦν τούτου μὴ γεύεσθαι. Τότε γάρ τις γεύεται θανάτου, ὅτε πύλαι ἄδου κατισχύουσιν αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ τοῖς τῆς βροντῆς υἱοῖς, γεννηθεῖσιν ἀπὸ βροντῆς ἀνθρώπινου χρήματος, ἀδύνατον ἦν θανάτου γεύεσθαι, τοῦ σφόδρα πόρρω τῆς μητρὸς αὐτῶν βροντῆς.

Τὸ δὲ, ἕως, ἐνταῦθα δηλοῖ τὸν κατεπείγοντα περὶ τοῦ δηλουμένου χρόνον, οὐ περιοριζόμενον, ὥστε γενέσθαι μετὰ τὸ ἕως τὸ ἐν αὐτῷ τῷ δηλουμένῳ ὡς τό· Καὶ Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Οὐκ ἐγεύσαντο γοῦν οὐδ' οἱ ἀπόστολοι τοῦ προφητημένου (90*) νοητοῦ θανάτου μετὰ τὸ ἰδεῖν τὴν τῶν τηλικούτων ἀγαθῶν θεωρίαν.

Ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς εἴρηται· Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὃς ζήσει, καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον; καὶ, Ἐλθέτω δὴ θάνατος ἐπ' αὐτούς· καὶ ἐν τινι τῶν προφητῶν· Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας· ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει· Ὁ θάνατος καὶ ὁ ἄδης ἀκολουθεῖ τισι· μήποτε ἔλαττον κακόν ἐστι τὸ ἰδεῖν θάνατον, τούτου δὲ μείζον τὸ γεύεσθαι αὐτοῦ, τούτου δὲ εἶτι χειρόν τὸ ἀκολουθεῖν τινι θάνατον; καὶ οὐ μόνον ἀκολουθεῖν, ἀλλὰ καὶ ἔδη ἔλθειν ἐπ' αὐτόν, καὶ καταλαθεῖν ἐκείνον, ὃ πρότερον ἠκολούθει; Τὸ δὲ καταποθῆναι ὑπὸ τοῦ θανάτου πάντων δοκεῖ μοι βαρύτερον εἶναι τῶν εἰρημένων. Καὶ ἐπιστήσας τοῖς λεγομένοις καὶ τῇ διαφορᾷ τῶν ἁμαρτανόμενων, οὐκ ὀκνήσεις, οἶμαι, παραδέξασθαι τοιαῦτά τινα νενοησθαι τῷ ἐνεργήσαντι ταῦτα γραφῆναι ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ Πνεύματι.

Τί δὲ δηλοῦται ἐν τῷ ἰδεῖν τὴν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ; καὶ τί σημαίνει τὸ, Ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει, παρὰ Μάρκου ῥηθέν; Τὰ εἶτε ἐκλαμπόμενα ταῖς καρδίαις ἡμῶν, εἶτε ζητούσιν εὐρισκόμενα, εἶτε ὑποσιόντα (91) τοῖς λογισμοῖς ἡμῶν, σαφέστερον ἐκθησόμεθα. Ὁ θεωρῶν καὶ καταλαμβάνων τὴν τοῦ λόγου ὑπεροχὴν λύοντος καὶ διελέγχοντος πάσας τὰς ὑπὸ

* Joan. vi, 51. ** Matth. x' Isa. xiv, 8. ** Apoc. vi, 8

(90) Forte βροντῶν, ἢ et ut infra.

A qui eum sequi valent ascendentem in excelsum montem manifestationis suæ : quo quis dignus habetur si Petrus fuerit, habeatque inconcussam fidem : vel filii tonitruum, qui etiam mortem non gustabunt, donec videant Filium hominis venientem in regno suo.

Vita porro est Christus. Hujus hostis, mors sive quæ per peccatum, sive aliter intelligitur. Ex quibus alterutrum, per ea quæ quisque nostrum facit, eligitur. Sicut igitur Christus est panis vivus⁸², sic hostis ejus mors, panis est mortuus. Omnis vero rationalis anima alterutro horum nutritur : sed quædam quidem hos duntaxat gustat, quædam vero largius comedit. Plausibiliter igitur dixerim, quod qui raro et parva peccant, gustant solum mortem : at qui virtutem exercent, ne gustant quidem mortem, sed semper pane vivo nutriuntur. Consequens igitur erat, ut Petrus, adversus quem portæ inferi non prævaluerunt⁸³, eam non gustaret. Tunc enim quis mortem gustat, quando portæ inferi adversus eum prævalerent. Quin etiam filios tonitruum, genitos a tonitru incarnati vaticiniis, impossibile erat gustare mortem, quæ admodum longe distat a matre eorum tonitru.

Particula donec, hoc loco declarat imminens rei demonstratæ tempus, non definitum ut sit, postquam id evenerit, quod demonstratur; ut in illo : Ecce ego vobiscum sum, donec consummetur sæculum⁸⁴. Non gustaverunt igitur apostoli prædictam spiritualem mortem, postquam contemplati sunt visionem tantorum bonorum.

Quia vero in Psalmis dictum est : Quis est homo qui vivet, et non videbit mortem⁸⁵? Et : Veniat utique mors ad eos⁸⁶. Et in quodam propheta : Deglutivit mors prævalens⁸⁷. Atque in Apocalypsi, mors et infernus sequitur quosdam⁸⁸ : nescio an non minus malum sit videre mortem, hoc majus eam gustare; et hoc rursus pejus, si quem mors ipsa sequatur : et non sequatur modo, verum etiam ad ipsam veniat, et comprehendat eum, quem prius sequebatur. Deglutiri vero a morte, videtur mihi gravissimum omnium, quæ dicta sunt. Porro dictis insistens, et differentia peccatorum, haud recusabis, ut arbitror, admittere, talia quædam in animo habuisse. Spiritum, qui fecit ut talia scriberentur in oraculis divinis.

Quid autem significat videre Filium hominis venientem in regno suo, et in gloria sua? et quid sibi vult illud, Venisse in virtute⁸⁹ : quod a Marco dictum est? Clarius exponemus quæcunque sive affulgent cordibus nostris, sive quærentibus nobis reperta sunt, sive subeunt cogitationes nostras. Itaque quisquis contemplatur et assequitur excellentiam verbi solventis ac refutantis speciosa argu-

viii, 20. ** Psal. lxxviii, 49. ** Psal. liv, 16.

90*) Προφητημένου. Lege προειρημένου. Εἶτι. 11) Lege ὑποσιόντα.

menta omnia, quæ sunt a fallacibus quidem, seu qui tamen veritatem profitentur; is vidit Filium hominis venientem in regno suo: at si propria evidentius confirmantem cernat; videat præter regnum, etiam gloriam illius. Quin etiam vir hujusmodi videat in seipso, Dei regnum venisse cum virtute: idque videat tanquam is, in quem non amplius peccatum regnet, quod regnat in mortali corpore peccantium; sed semper subjectus regi universorum Deo: cujus regnum virtute intra nos est, operatione vero, ut nominavit Marcus, intra perfectos duntaxat.

V. 28. Fuit post hos sermones, ut dies octo: et assumens Petrum et Joannem et Jacobum, ascendit in montem orare.

V. 29. Et fuit, dum ipse oraret, species faciei ejus alia, et vestimentum ejus album, effulgens.

V. 30. Et ecce viri duo loquebantur cum eo, qui erant Moyses et Elias.

V. 31. Qui visi in gloria, dicebant exitum ejus, quem futurus erat implere in Jerusalem.

Et hoc quidem factum et miraculum transformationis fuit. At si licet sublimiorem sermionem dicere, haud incassum post sex dies Marcus et Matthæus dicit ascendisse Jesum in montem cum discipulis⁹¹. Cum enim sex diebus, perfectio inquam numero, mundus universus effectus sit; qui res omnes mundiales supergreditur, et respicit tantum stabilia atque æterna, is ipse post sex dies, a Jesu assumptus ostenditur. Qui enim hos dies supergreditur, vidit Jesum hunc nulli inferiorum transformatum jam, transformatum ante se. Cernitur enim Verbum a quolibet diversas habere formas pro captu illius, et pro aliis quidem non habet speciem, pro aliis speciosus est forma. At apud eos qui non ascendunt per sublimiora opera, et per ea ad excelsum sapientiæ montem, simpliciori quodam modo intelligitur, et secundum carnem cognoscitur. Sed apud perfectos in divinitatis sensu habetur, et in forma Dei juxta eorum cognitionem contemplatur, fulgetque facies illius tanquam sol filius lucis et diel, justitiæ solem esse manifesto apprensens. Sed et vestimenta ejus, iis qui ducti sunt ab eo in montem excelsum, videntur alba ut lux; quæ sunt verba, et dicta evangelica quibus induebatur, quin et ea, quæ ex apostolicis Scripturis declarantur. Ubi igitur videris quempiam diligenter profitentem sermonem de Jesu Deo, omnemque Evangeliorum dictionem exponentem, ne recuses huic dicere, fuisse vestimenta Jesu alba sicut lux. At ei qui sic viderit Jesum, apparebunt sanè Moyses, Iex nempe, et Elias, propheticus inquam sermo, communiter cum Jesu sermonem conferentes. Et qui viderit Moysen gloriam, recogitans legem spirituales, tanquam unum cum Jesu sermonem, sapientiam item, quæ in prophetis occultata est in mysterio; is vidit Moysen et Eliam in gloria, quando vidit eos cum Jesu.

Δ τῶν ψευδῶν μὲν, ἐπαγγελιομένων δὲ ἀληθεῖαν πεθανότητος, βλέπει τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ ἰδίᾳ βασιλείᾳ. Εἰ δὲ καὶ τὰ ὡς τρανότερον παραστήσαντα βλέπει, βλέπει ἂν αὐτοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δόξαν. Καὶ ὁ τοιοῦτός γε ἐν αὐτῷ βλέπει ἂν τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει· καὶ τοῦτο βλέπει ἂν, ὡς οὐδαμῶς εἶτι ὑπὸ ἁμαρτίας βασιλευόμενος, τῆς βασιλευούσης ἐν θνητῷ σώματι τῶν ἁμαρτανόντων, ἀλλ' ἄει τεταγμένος ὑπὸ βασιλείᾳ τῷ τῶν ὅλων Θεῷ· οὗ ἡ βασιλεία δυνάμει μὲν ἐνδοῦς ἡμῶν ἐστίν, ἐνεργείᾳ δὲ, ὡς ὠνόμασεν ὁ Μάρκος, ἐνδοῦς τῶν τελείων μόνον.

Στίχ. κη'. Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους, ὡς ἡμέραι ὀκτώ· καὶ παραλαβὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

Β Στίχ. κθ'. Καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ προσεύξασθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

Στίχ. λ'. Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελλοῦν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας.

Στίχ. λα'. Οἱ ὀφθέντες ἐν δόξῃ ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἐμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Ἄλλὰ τοιοῦτον μὲν τὸ πρᾶγμα καὶ θαῦμα, τὸ τῆς μεταμορφώσεως. Εἰ δὲ χρὴ ἐπαναβεβηκότα λόγον εἰπεῖν, οὐ μᾶτην μεθ' ἐξ ἡμέρας ὁ Μάρκος καὶ ὁ Ματθαῖος φησὶν ἀναβεῖν τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ ὄρος σὺν τοῖς μαθηταῖς. Ἄλλ' ἐπεὶ ἐν ἐξ ἡμέραις τελείῳ ἀριθμῷ ὁ σύμπας κόσμος γηγένηται· ὁ πάντα τὰ τοῦ κόσμου ὑπερβαίνων πράγματα, βλέπων δὲ ἐστῶτα μόνον καὶ αἰώνια, οὗτος μεθ' ἐξ ἡμέρας παρειληφθαι δηλοῦται τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ γὰρ ταύτας ὑπερβάς βλέπει τὸν Ἰησοῦν τόνδ' οὐδενὶ τῶν κάτω μεταμορφούμενον, μεταμορφωθέντα ἐμπροσθεν αὐτοῦ. Φαίνεται γὰρ ὁ Λόγος διαφόρους ἔχων μορφάς, ἐκάστῃ ὡς χωρεῖ· καὶ τοῖς μὲν οὐκ ἔχει εἶδος, τοῖς δὲ ὠραῖός ἐστι κάλλει. Τοῖς μὲν μὴ ἀναβαίνουσι διὰ τῶν ἐπαναβεβηκότων ἔργων, καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τὸ ὑψηλὸν τῆς σοφίας ὄρος, ἀπλούστερον νοεῖται, καὶ κατὰ σάρκα γινώσκεται. Τοῖς τελείοις θεολογεῖται, καὶ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ μορφῇ κατὰ τὴν γνῶσιν αὐτῶν θεωρεῖται, λάμπει δὲ καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος τοῖς τέκνοις φωτὸς καὶ ἡμέρας, δικαιοσύνης ἥλιος εἶναι φανερούμενος. Ἄλλὰ καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ τοῖς ἀναχθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος φαίνεται λευκὰ ὡς τὸ φῶς· ἅπερ εἰσὶν αἱ λέξεις, καὶ ἃ ἐνεδύσατο τῶν Εὐαγγελίων γράμματα, οἶμαι δ' ὅτι καὶ τὰ ἀπὸ τῆς Γραφῆς τῶν ἀποστόλων δηλούμενα. Ἐπὶ οὖν ἰδῆς τινὰ τὴν περὶ τοῦ Ἰησοῦ θεολογίαν ἀκριβοῦντα, καὶ τὴν λέξιν τῶν Εὐαγγελίων πᾶσαν σαφηνίζοντα, μὴ ἔκνει τῷ τοιοῦτῳ φάσκειν. γεγονέναι τὰ ἱμάτια τοῦ Ἰησοῦ λευκὰ ὡς τὸ φῶς. Τῷ δ' οὕτως ἰδόντι τὸν Ἰησοῦν ὀφθεῖν ἂν Μωσῆς ὁ νόμος, καὶ Ἠλίας ὁ προφητικὸς λόγος, κοινολογοῦμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ὁ δὲ ἰδὼν τὴν Μωσείως δόξαν, νοήσας τὸν πνευματικὸν νόμον, ὡς ἕνα πρὸς τὸν Ἰησοῦν λόγον, καὶ τὴν ἐν τοῖς προφήταις ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένην σοφίαν, εἶδε Μωσῆν καὶ Ἠλίαν ἐν δόξῃ, ὅτε εἶδεν αὐτοὺς μετὰ Ἰησοῦν.

Στίχ. λε'. Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.

Στίχ. λς'. Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν, εὐρέθη Ἰησοῦς μόνος.

Ἡ δὲ ἐκ τῆς νεφέλης φωνὴ τάχα μὲν Μωυσεὶ καὶ Ἠλίᾳ λέγει· Οὗτός ἐστι· τάχα δὲ καὶ τοῖς μαθηταῖς. Ἦς ἀκούσαντες, καὶ ταύτην τὴν δόξαν μὴ φέροντες, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον ταπεινωθέντες ὑπὸ τὴν κραταίαν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, σφόδρα φοβηθέντες, εἰδότες τὸ λεχθὲν πρὸς Μωϋσῆν· *Ὁὐ γὰρ ὄψεται ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται*. Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς, μόνον εἶδον τὸν Ἰησοῦν. Ἐν γὰρ, οἶμαι, γέγονε Μωσῆς ὁ νόμος, καὶ Ἠλίας ἡ προφητεία, Ἰησοῦ τῷ Εὐαγγελίῳ. Καὶ οὐχ ὡσπερ ἦσαν πρότερον τρεῖς μεμενῆκασιν. Ταῦτα δὲ μοι νοεῖ μυστικώτερον. Πρὸς γὰρ τὸ ὑψηλὸν τοῦ γράμματος βούλημα, Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας ὀφθέντες ἐν δόξῃ, καὶ συλλαλήσαντες τῷ Ἰησοῦ, ἀπεληλύθασιν ὅθεν ἐληλύθεισαν. Οὐδὲ γὰρ βλέπεται ὁ Ἰησοῦς λεχθῆναι τὰ τῆς δόξης αὐτοῦ· ἰδιδάθησαν γὰρ ἂν οἱ ἀκούοντες, καὶ μάλιστα οἱ ὄχλοι, τὸν οὕτω δεδοξασμένον θεωροῦντες σταυρούμενον. Οὐ τοίνυν φοβήσαντες ἐκρυψαν, ἀλλ' ὡς φοβηθέντες μὴ ἀπιστηθῶσι. Τότε οὖν ἀπήγγειλαν, μετὰ τὴν ἀνάληψιν, μετὰ τὴν τοῦ Πνεύματος παρουσίαν. Ὅτε γὰρ ἐπλήσθησαν παρήρησις, καὶ Πνεύματος ἠξιώθησαν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν σημείων εἶχον φωνὴν συνηγοροῦσαν αὐτοῖς, καὶ πάντα ὅσα ἔλεγον, εὐπαράδεκτα ἦν.

Στίχ. μθ'. Ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἔλασσε τὸν παῖδα, καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

(92) Ἐπιβλεπτόν δὲ τούτοις ὑψηλότερον, καὶ σημειωτέον, δεῖ οἱ πάσχοντες, ἢ οἱ τῶν πασχόντων οικεῖοι, μετὰ τῶν ὄχλων εἶσιν, ἐφ' οὓς κἀτεισιν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν, τὰ ὑπὲρ τούτους οικονομήσας, ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀναβῆναι μὴ δυναμένους πρὸς αὐτὸν διὰ κατεχούσας τὰς ψυχὰς αὐτῶν νόσους, θεραπέυσων αὐτούς. Ἐξεταστέον δὲ ἐπὶ τίνων νοσημάτων οἱ πάσχοντες ἀξιούσι, πιστεύοντες περὶ τῆς αὐτῶν θεραπέιας, ἢ αὐτοῦ, ἢ τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου ἀψάμενοι. Ἐπὶ τίνων δὲ ἀξιούσι περὶ αὐτῶν ἕτεροι· ὡς ὁ ἑκατόνταρχος ὁ περὶ παιδός, καὶ ὁ βασιλικὸς περὶ υἱοῦ, καὶ ὁ ἀρχισυνάγωγος περὶ θυγατρὸς· καὶ ἡ Χανααῖα, καὶ νῦν ὁ γονυπετῶν αὐτὸν ἄνθρωπος περὶ υἱοῦ σεληνιαζομένου. Καὶ πότε ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ Σωτὴρ μὴ ἀξιοθεῖς ἰάται· ὡς τὸν παράλυτον ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Αὗται γὰρ, ἀλλήλων ἀντεξετασθεῖσαι, πολλὰ τῷ δυναμένῳ ἀκούειν τῆς ἐν μυστηρίῳ Θεοῦ κεκρυμμένης σοφίας παραστήσουσι δόγματα περὶ τῶν διαφορῶν περὶ τὰς ψυχὰς συμπτωμάτων, καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς θεραπέιας αὐτῶν.

Ὡς γὰρ πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν, &c ὁ Χριστὸς ἐν τοῖς ὄχλοις πρὶν ἔλασσε, ἀναφέρεις εὐλόγως ἐπὶ τὰ πάθη τὰ ἐν ταῖς ψυχαῖς, οὕτως τούτοις ἀναλογίζου τοῖς τε χλωτοῖς καὶ κωφοῖς ἐξετασθῆναι καὶ τὰ περὶ τοῦ σεληνιαζομένου. Ἔστι γὰρ τοῦτ' ὁ πάθος ἐπιτιθέμενον μὲν ἐν τισιν ὥραις, ἀφιστάμενον δὲ ἐν πλείο-

92 I Petr. v, 6. 93 Exod. xliiii, 20.

(92) Confer edita hic.

A V. 35. Et vox facta est ex nube, dicens: *Hic est Filius meus dilectus: ei auscultate.*

V. 36. Et cum facia fuisset vox, inventus est *Iesus solus.*

Vox ex nube facie Moysi atque Eliae dicit: *Hic est: forte tamen etiam discipulis. Quam audientes, et hanc gloriam ferre non valentes ceciderunt in faciem, humilitati sub potenti manu Dei⁹², valde metuentes, dum sciunt quod ad Moysen dictum fuit: Non enim videbit homo faciem meam, et vivet⁹³. Jam autem sublatis oculis solum viderunt Jesum. Unum enim, ut existimo, fuit Moyses, sive Iesum, et Elias sive prophetia, cum Evangelio Jesu. Nec, ut fuerunt prius, mansere tres. Hæc porro tu mihi secretius considera. Ad sublimem enim litteræ sensum, Moyses et Elias in gloria visi, et cum Jesu collocati abierunt eo, unde venerant. Neque enim Jesus curat, ut dicantur quæ sunt gloriæ illius; læsi enim fuissent auditores, et maxime turbæ, videntes crucifixum hominem tantopere glorificatum. Non ergo ex invidia occultaverant, sed tanquam veriti, ne sibi fides non haberetur. Tunc ergo in vulgus ediderunt, post ascensionem scilicet, post Spiritus adventum. Quando nempe repleti sunt confidentia, et Spiritu digni facti sunt, et miraculorum vocem habebant patrocinantem sibi, et quæcunque dicebant, haud ægre suscipiebantur.*

V. 42. *Increpavit autem Jesus spiritum immundum, et sanavit puerum, et reddidit eum patri ejus.*

Considerandum est in his sublimibus quidplam, et notandum, quod patientes, aut patientium familiares cum turbis sunt, ad quos descendit Jesus ab editis locis, dispensans ea quæ superiora illis erant, non valentibus ascendere in montem ad eum, propter infirmitates quæ eorum animas obsidebant, curaturus illos. Inquirendam etiam pro quibus infirmitatibus patientes orent, fidem habentes de eorum curatione, si vel ipsum vel sumbriam vestimenti ejus attingant. Item pro quibus orent pro illis alii; ut centurio qui pro puero oravit, et regulus pro filio, et archisynagogus pro filia, Chananea item, et qui nunc ad genua ejus se projicit homo pro filio lunatico. Similiter quando a seipso Salvator non exoratus sanet; ut paralyticum in probatica. Hæc namque sanationes inter se mutuo collatæ, ei qui valet audire sapientiam Dei occultatam in mysterio, multa suppediabant documenta, et de diversis quoque animas affectionibus, et de modo curandarum earum.

Ubi enim omnem morbum et languorem, quæ Christus in turbis antea sanavit, cum proportionem retuleris ad passionem animæ, tunc ex his ratiocinare, cum claudis et mutis conferri etiam quæ de lun-

morbus iste ejusmodi, ut aggro-

his vero pluribus recedat, qui-

bus nihil differre videas hunc ægrotum, et virum bene valentem. Et animæ igitur quædam bene valere temperantia fortasse existimantur, et vivere prout ratio postulat: at subinde succumbunt passionibus, cum stare viderentur, fraude sæculi hujus, aliisque concupiscentiis. Hi, ut spiritaliter loquamur, lunatici sunt, profligati a spiritualibus nequitia, quæ delitescent in passionibus, cadunt in ignem combustionum, aliquando in aquam: quando rex draconum omnium aquatiliū, profligat eos de flatu, quo videbantur liberius perspirare, ut deveniant in altissimi æstus maris humanæ vitæ.

In hac expositione astipulabitur nobis qui dicit in *Sapientia de justis æquabilitate: Narratio viri pii semper sapientia* 94; et de oppositis, *Stultus vero ut luna mutatur* 95. Licet quoque in talibus videre affectiones quasdam valentes ad commendationem attrahere eos qui non incumbunt animo instabilitati eorum, usque adeo ut fas sit dicere inesse illis plenilunium, aut fere plenilunium. Videris etiam rursus simulatum quod illi videtur inesse lumen; lumen, inquam, non diurnum, sed nocturnum lumen, et in tantum deficiens, donec non amplius videatur esse lumen, quod in illis cerni possit. Si ergo omnis anima angelo subjecta est, angelus fuerit iste lunatici pater, orans tanquam pro filio Jesum, utpote non valente ab inferiori verbo discipulorum curari ab infirmitate.

Mutum ac surdum dæmonium, sunt irrationales affectiones propensionesque ad id, quod videtur bonum, a ratione depromptæ, quas ipsa irrationali impetu producebat, quæque a videntibus putabantur isthæc facere secundum rationem doctrinæ Jesu. Difficile vero curari potest hujusmodi morbus, videturque magnum quid, quæ bene non habent bene fuisse facta, estque adeo in istis magna hujusmodi efficientia, ut monti eam comparare liceat, quæ indiget ut transferatur a patiente per omnem fidem curantis. Est porro omnis fides comparata grano sinapeos. Quia nihil quidem reputatur fides ab hominibus, et modicissima res est apud illos, atque vilis esse videtur; at ubi sortita fuerit terram bonam, id est animam, fit arbor procera usque adeo ut nullum alis carentium, utique vero alata spiritaliter volucra cœli, habitare possint in ramis tante hujus fidei.

V. 43. *Omnibus autem admirantibus de omnibus quibus fecit Jesus, dixit ad discipulos suos:*

V. 44. *Ponite vos in auribus vestris sermones istos. Filius enim hominis tradendus est in manus hominum.*

A quonam tradendus est? Apostolus quidem dicit, traditum fuisse Filium a Deo, inquit: *Qui proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* 96, passurum nempe pro toto mun-

94 Eccl. xxvii, 12. 95 ibid. 96 Rom. viii, 32.

(93) Forte ἤκειν.

(94) Forte οὐκ ἐστὶν.

σιν, ἐν αἷς οὐδὲν διαφέρει ὁ πεπονθὸς ὑγιαίνων τε. Καὶ ψυχὰς γοῦν τινες ὑγιαίνειν μὲν ἐν σωφροσύνῃ τάχα νομίζονται, καὶ βιοῦν ὡς ὁ λόγος βούλεται: εἴτα ἐσθ' ὅτε καταπίπτουσιν ὑπὸ τῶν παθῶν ἀπὸ τοῦ ἐστηκέναι δοκεῖν.... περὶ τὴν ἀπάτην τοῦ αἰῶνος τοῦτου καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐπιθυμίαις. Οὗτοι, πνευματικῶς εἰπεῖν, σεληνιάζονται, καταβάλλομενοι ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ἐνδομυχοῦσι πάθεσι πνευματικῶν τῆς πονηρίας, πίπτουσιν εἰς τὸ πῦρ τῶν πυρώσεων: ἐνίστα δὲ εἰς τὸ ὕδωρ, ὅτε ὁ βασιλεὺς πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι δρακόντων, καταβάλλων αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἐλεύθερον δοκεῖν ἀναπνεῖν, ἐπὶ τὸ εἶκειν (93) εἰς τὰ βάθη τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου.

Ταύτη τῇ διηγήσει συμβαλεῖται ἡμῖν ὁ λέγων ἐν τῇ *Σοφίᾳ*, περὶ μὲν τῆς τοῦ δικαίου ἡμαλότητος: *Διηγήσις εὐσεβοῦς διὰ παντός σοφία*: περὶ δὲ τῶν ἀποδεδομένων: *Ὁ δὲ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται*. Καὶ ἐστὶ καὶ ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἰδεῖν ὄρμας συνεπισπᾶσθαι δυναμένας πρὸς ἔπαινον τοὺς μὴ ἐφεισπύσαντας αὐτῶν τῷ ἀνερματίστῳ, ὥστε εἰπεῖν ἂν οἰοῖται πανσέληνον εἶναι ἐν αὐτοῖς, ἢ παρ' ὀλίγον πανσέληνον. Ἴδιοι δ' ἂν πάλιν μιμούμενοι τὸ δόξαν εἶναι ἐν αὐτοῖς φῶς: οὐχὶ φῶς ἡμερινὸν τυγχάνον, ἀλλὰ φῶς νυκτερινόν, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον λήγον, ἕως μὴδὲ δοκεῖν φῶς εἶναι ἐπιθελόμενον (94) ἐν αὐτοῖς γένεταί. Εἰ οὖν πᾶσα ψυχὴ ὑπ' ἀγγέλω τέτακται, ὁ τοῦ σεληνιάζομένου πατὴρ ἂν οὗτος ἀξιῶν ὡς περὶ υἱοῦ τὸν Ἰησοῦν, ὡς μὴ δυνηθέντα (95) ἀπὸ ὑποδεστέρου λόγου τῶν μαθητῶν θεραπευθῆναι ὑπὸ τοῦ πάθους.

Ἔστι δὲ ἄλαλον καὶ κωφὸν δαιμόνιον αἱ ἄλογοι πρὸς τὸ δοκοῦν καλὸν ὄρμα, ὑπὸ τοῦ λόγου ἐκβαλλόμεναι, ἃς αὐτὸς ἐποίησε ἀλόγῳ φορᾶ, νομιζόμεναι ὑπὸ τῶν βλεπόντων κατὰ λόγον ταῦτα πράττειν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας. Δυσίατον δὲ τοῦτο τὸ πάθος, καὶ ἰσχυρὸν δοκεῖ καλῶς πεπραχθαι τὰ μὴ καλῶς, καὶ ἐστὶν οὕτως ἐν τοῖς τοιοῦτοις μεγάλη ἡ τοιαύτη ἐνέργεια, ὥστε ταύτην ὄρει παραβάλλεσθαι, δεομένη ἵνα μετατεθῆ ἀπὸ τοῦ πάσχοντος διὰ πάσης πίστεως τοῦ θεραπεύοντος. Ἔστι δὲ ἡ πᾶσα πίστις παραβαλλομένη κόκκῳ σινάπεως: ἐπεὶ ἐξουθενεῖται μὲν παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ πίστις, καὶ βραχυτάτον ἐστὶ, καὶ εὐτελὲς εἶναι φαίνεται: τυχοῦσα δὲ γῆς ἀγαθῆς, τουτέστι ψυχῆς, γίνεται δένδρον μέγα: ὥστε οὐδὲν μὲν τῶν ἀπτέρων, τὰ δὲ ἐπτερωμένα πνευματικῶς πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν δύνασθαι ἐν τοῖς κλάδοις τῆς τοιαύτης πίστεως.

Στίχ. μγ. *Πάντων δὲ θαυμάζοντων ἐπὶ πᾶσιν, αἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.*

Στίχ. μδ'. *Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους. Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.*

Ἰπὸ τίνος ἄρα μέλλει παραδίδοσθαι; Ὁ μὲν Ἀπόστολος φησὶ παραδεδόσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν υἱὸν, ἐκῶς (96): *Ὁς γὰρ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, ὑπὲρ*

(95) Forte δυνηθέντος.

(96) Εἰπίων.

ἔλου τοῦ κόσμου πεισόμενον, ἵνα ἄρῃ αὐτοῦ τὴν ἀμαρτίαν· ἐρεῖς δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ διαβόλου παραδεδόσθαι αὐτόν, ὡς οὐ παραδίδονται τοῖς αἰχμαλωτεύσασιν τὰ ζεύγη καὶ οἱ ὄνοι τοῦ Ἰωθ, εἶτα τοῖς ἰππεῦσιν αἱ κάμηλοι, τῷ πυρὶ τὰ πρόβατα, τῷ ἐξ ἐρήμου πνεύματι αἱ τοῦτου θυγατέρες καὶ οἱ υἱοί. Ἐστω οὖν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς παραδομένος ὁ Υἱὸς εἰς χεῖρας ἀνθρώπων· εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἰούδα, εἰς ὃν μετὰ τῆ ψωμίον εἰσῆλθεν ὁ Σατανᾶς ἀρχικώτερον τοῦ Ἰούδα παραδίδους αὐτόν. Ἄλλ' ὁ μὲν Πατὴρ τοῦ Ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφέλατο φιλανθρωπία τῇ πρὸς ἡμᾶς καὶ χρηστότητι· ὁ δὲ Ἰούδας μοχθηρῶς προαιρέσεως. Θανατωθεὶς δὲ, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ἦτοι τῆς ἀμαρτίας, διάβολον καθήρησε. Θάνατος γὰρ ἡ ἀμαρτία κυρίως, κατὰ τὸ Ψυχὴ ἀμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀποθάνεται. Καὶ οἱ μὲν ἄρχοντες παρέστησαν κατὰ τοῦ Χριστοῦ, ἡμεῖς δὲ ὠφεληθέντες τῷ ἐκείνῳ ἀπεκτάσθαι, φαμέν τὸ Διαφύξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν. Σύμμορφοι γὰρ γεγονότες τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ, οὐκέτι ἐσμὲν ὑπὸ τοὺς δεσμοὺς τῶν ἐναντίων· ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον ἐκγελῶνται παρὰ τοῦ κατοικοῦντος ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου μυκτηρίζονται. Ἀναστὰς γὰρ συμμόρφους ἡμᾶς πεποίηκε καὶ τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως, οὐκέτι καθεζομένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, διὰ τὸ ἀνατεῖλαι ἐφ' ἡμᾶς φῶς τοῦ Θεοῦ.

Στίχ. νζ'. Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ, εἶπε τις πρὸς αὐτόν· Ἀκολουθήσω σοι δευρὸν ἐὰν ἀπέρχῃ, Κύριε.

Στίχ. νη'. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Αἱ ἀλώπεκες φωνεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἔχουσι κατασκηνώσεις· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει πού τὴν κεφαλὴν κλίην.

Εἰ μὲν οὖν ἔτοιμος εἶ αὐτὸς ὁμοίως ἐμοὶ οὐκ ἔχοντι πού τὴν κεφαλὴν κλίην, αἰρήσῃ διὰ τὴν ἐμὴν διδασκαλίαν τὸ ἀκατάστατον ἐνταῦθα ἐλπιδί τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, ἐπ' οὐδενὴ τὴν ἀνάπαυσιν ἐνταῦθα μὴ προσδοκῶν, ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι. Οἱ γὰρ ἐμοὶ μαθηταί, δικαιοσύνην ἀσκοῦντες, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θλίψιν ἔξουσι· πονηροὶ δὲ καὶ γόητες, ἀλώπεξι καὶ πετεινοῖς οὐρανοῦ παραβαλλόμενοι, ἐν τῷ βίῳ τούτῳ προκίψουσι πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

Υψηλότερον δὲ ὅτε ἐτεθνήκει τῷ νεανίσκῳ ὁ πατὴρ καὶ ἦν νεκρὸς, τότε ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐκλήθη. Νομιστέον δὲ, ὅτι, ὡσπερ ὁ κόσμος Παύλῳ ἐσταύρωται καὶ νεκρὸς ἦν, ἐπεὶ τεθνήκει αὐτῷ τὰ τοῦ κόσμου πράγματα, μηκέτι αὐτὰ σκοποῦντι ὡς βλεπόμενα καὶ πρόσκαιρα· οὕτως ἐκάστῳ δικαίῳ τέθνηκε ὁ διάβολος, ὅστις αὐτῷ ἐξ ἡμαρτάνοντι. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γηγενήται· παντὶ δὲ ἀμαρτάνοντι καὶ σκοποῦντι τὰ τῆδε ζῆ ὁ πονηρὸς πατὴρ. Παντὶ δὲ, ὃ τέθνηκε ὁ πονηρὸς, λέγοιτ' ἂν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ τὸ, Ἀκολουθεῖ μοι. Καὶ τάχα τοιοῦτόν ἐστι μυστικῶς νοούμενον τὸ δεῖν μισεῖσθαι ὑφ' ἡμῶν τὸν πατέρα, εἰ μέλλομεν ἄξιοι εἶσθαι τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ δὲ, Τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς, ἀλληγορεῖται μόνον. Θάπτουσι γὰρ πῶς νεκροὶ τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐν ἑαυτοῖς, τάφοι καὶ μνημεῖα

do, ut ejus tolleret peccatum⁹⁷. Dices autem etiam a diabolo traditum fuisse illum, a quo traduntur captivantibus etiam juga et asini Job, postea equitibus cameli, igni oves, vento deserti hujus filiae et filii. Esto igitur; primum a Patre traditus est Filius in manus hominum, deinde ab Juda, in quem post buccellam ingressus est Satanas, qui longe ante Judam tradiderat eum. At Pater proprio Filio suo non pepercit, humanitate ac benignitate sua in nos: Judas vero, malitia voluntatis. Morti porro datus, eum qui imperium habebat mortis, sive peccati, diabolom exauctoravit⁹⁸. Peccatum enim proprie mors est, juxta illud: Anima peccans, ipsa morietur⁹⁹. Ac principes quidem astiterunt adversus Christum¹: nos vero inde adjuti quod ipse occisus fuerit, dicimus illud: dirumpamus vincula eorum². Et enim conformes facti morti Christi³, non amplius sumus sub vinculis adversariorum, sed ipsi potius irridentur ab eo qui habitat in caelis Patre, et a Domino subsannantur⁴. Resurgens enim conformes nos fecit etiam resurrectionis suae, non amplius sedentes in tenebris et umbra mortis, propterea quod ortum sit super nos lumen Dei.

V. 57. *Accidit autem, ambulans eis in via, dixit quidam ad illum: Sequar te, quocumque abis, Domine.*

V. 58. *Et dixit ei Jesus: Vulpes lustra habent, et volucres caeli habent habitacula: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.*

Si igitur paratus es tu, perinde atque ego, non habens ubi caput reclines; eliges per meam doctrinam instabilitatem hic, spe regni caelorum, in nulla re quietem hic expectans, sed in futuro saeculo. Discipuli namque mei justitiam exercentes, in hoc mundo afflictionem habebunt. Homines vero mali et fascinatores, vulpibus et volucris caeli comparati, in hac vita proficient, decipientes et decepti.

Sublimius vero: Quando mortuus est adolescenti pater eraique cadaver, tunc a Jesu vocatus est. Existimandum est vero, quod quemadmodum mundus Paulo crucifixus est, et mortuus erat; siquidem mortuae erant ei mundanae res, quippe qui non amplius illas respiciebat, utpote apparentes modo et transitorias: sic cuique justo mortuus est diabolus, qui ei vivebat peccanti. Omnis enim qui facit peccatum, ex diabolo natus est⁵: omni vero peccanti, et respicienti haec ceteriora et mundana, vivit malus pater. At cuicumque mortuus fuerit malus pater, dicetur a Christo, *Sequere me*⁶. Forte etiam mystice intellectum tantumdem valet illud, oportere odio haberi a nobis patrem, si voluerimus digni Christo esse. Illud porro, *Mortuos sepelire mortuos*⁷ allegorice tantum exponi potest. Se-

⁹⁷ Joan. 1, 29. ⁹⁸ Hebr. 11, 14. ⁹⁹ Prov. 1, 26. ¹ Joan. 11, 8. ² |

³ ibid. 5. ⁴ Rom. vii, 29.

pellunt enim quodammodo mortui mortuos suos in seipsis, sepulcra et monumenta eorum effecti. Perfecte autem relinquit mortuum, nec amplius eum tangit, qui obaudit Jesu: scit enim quod qui tangit mortuum sit immundus.

Et Lucas quidem hæc de probatoribus dicit, Marcus vero ait, quod *adhortatus duodecim, misit eos binos, tradita illis potestate spirituum immundorum*⁹. Hoc quod hinc ministrent verbo ex voluntate Dei, videtur antiquam originem ducere a Moyse et Aaron, quando populus egressus est de Ægypto. Eduxit enim Israellem Deus in manu Moysis et Aaron. Jesus quoque filius Nave, et Chaleb filius Jephone, ambo concordantes composuerunt populum irritatum a decem illis. Eldad item et Meldad ambo propheta-verunt concorditer in tabernaculo. Sed et postea Paulum et Barnabam misit ad gentes, atque duplex exemplar isti fuerunt duorum concordantium super terram. Congruet istis et illud: *Frater a fratre adjutus, ut civitas munita*¹⁰. Item illud: *Boni duo plusquam unus*¹¹. Quod vero etiam binatim ordinati fuerint etiam duodecim, ostendit in recensione eorum Matthæus, per paria eos ordinans. Quemadmodum igitur colonus jugum boum tenens terram colit; sic Dominus apostolos binatim jungens misit eos, culturus cum illis terram audientium in veritate, et credentium.

CAP. X.

V. 10. *In quacunque autem civitatem ingressi fueritis, et non suscipiunt vos, exeuntes in plateas ejus, dicite:*

V. 11. *Etiam pulverem qui adhesit nobis ex civitate vestra, extergemus vobis.*

Peccatorum namque vestrorum pulvis jure in vos convertitur. Simplicius vero: Vult ut pulverem extugant, sive ad ostendendum quod nihil ab illis acceperint, vel ut sit illis in testimonium longi itineris, quod propter illos suscepit. Observa autem, quod civitates quæ non suscipiunt apostolos et sanam doctrinam, habent plateas. Cum proportione scilicet ad illud: *Lata est porta, et spatiosa via quæ ducit ad interitum, et multi sunt qui gradiuntur per eam*¹¹.

V. 38. *Fuit vero dum illi ambularent, et ipse ingressus est vicum quempiam. Mulier autem quædam, nomine Martha, suscepit eum in domum suam.*

V. 39. *Et huic erat soror vocata Maria, quæ etiam assidens ad pedes Jesu, audiebat sermonem illius.*

V. 40. *Martha vero distracta erat circa multum ministerium. Astans vero dixit: Domine, non est curæ tibi, quod soror mea sola deseruit ministrare? Dic igitur ei, ut me adjuvet.*

V. 41. *Respondens vero dixit Jesus: Martha, Martha, sollicita es et turbaris circa multa; uno autem opus est.*

⁹ Marc. vi, 7.

¹⁰ Prov. xviii, 19.

¹¹ Eccle. iv, 9.

(97) τῷ Πλατείᾳ.

αὐτῶν γινόμενοι. Τέλειον δὲ καταλείπει τὸν νεκρὸν, καὶ οὐδαμῶς ἐτι αὐτοῦ ἅπτεται ὁ πειθόμενος τῷ Ἰησοῦ· οἶθε γὰρ, ὡς ὁ ἀπτόμενος νεκροῦ μολύνεται.

Ἄλλ' ὁ μὲν Λουκᾶς ταῦτα περὶ τῶν εὐδοκιμητέρων φησὶν· ὁ δὲ Μάρκος λέγει, ὅτι παρακαλεσάμενος τοὺς δώδεκα, ἀπέστειλεν ἀνὰ δύο δύο, δύοὺς αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων. Τοῦτο δὲ, ἀνὰ δύο ὑπηρετεῖσθαι τῷ λόγῳ βουλήματι Θεοῦ. Ἐοικεν εἶναι ἀρχαῖον ἀπὸ Μωσέως καὶ Ἀαρῶν, ἐν τῷ ἐξεληθεῖν τὸν λαὸν ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ἐξήγαγε γὰρ τὸν Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς ἐν χειρὶ Μωσέως καὶ Ἀαρῶν. Καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ τοῦ Ναυῆ, καὶ Χαλλεῦ ὁ τοῦ Ἰεφονῆ, οἱ ἀμφοτέροι ὁμονοήσαντες κατέστειλαν τὸν λαὸν παραρριζομένον ὑπὸ τῶν δέκα. Καὶ Ἑλλάδ καὶ Μελλδάδ, ἀμφοτέροι προσηύτευσον ἐν τῇ σκηνῇ ὁμονοήσαντες. Ἄλλὰ καὶ ὕστερον Παῦλον καὶ Βαρνάβαν ἐξαπέστειλεν εἰς τὰ ἔθνη, καὶ παραδείγματε οἱ τοιοῦτοι ἦσαν τῶν συμφωνούντων δύο ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐφαρμόσει δὲ τοῦτοις καὶ τό· Ἄδελφός ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά· καὶ τό· Ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα. Τὸ δὲ κατὰ δύο τετάχθαι καὶ τοὺς δώδεκα ἐμφαίνει ἐν τῷ καταλόγῳ αὐτῶν ὁ Ματθαῖος, κατὰ συζυγίαν αὐτοὺς τάξας. Ὅσπερ δὲ ὁ γεωργὸς ζεύγος βῶν κατέχων ἐργάζεται τὴν γῆν, οὕτως ὁ Κύριος δύο δύο ἀποστόλους ζεύξας ἀπέστειλεν αὐτοὺς, μετ' αὐτῶν ἐργαζόμενος τὴν γῆν τῶν ἀκούοντων ἐν ἀληθείᾳ καὶ πιστευόντων.

ΚΕΦ. Γ.

C Στιχ. γ'. *Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εισέρχησθε, καὶ μὴ δεχόνται ὑμᾶς, ἐξεληθέντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἰπατε:*

Στιχ. ια'. *Καὶ τὸν κοινορτὸν, τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομαξόμεθα ὑμῖν*

Τῶν γὰρ ἀμαρτημάτων ὑμῶν ὁ κοινορτὸς δικαίως ἂν εἰς ὑμᾶς ἐπανάληθῃ. Ἀπλούστερον δὲ· Βούλεται, τὸ, Ἐκτινάξατε τὸν κοινορτὸν, ἢ ὥστε δεῖξαι, ὅτι οὐδὲν ἔλαβον παρ' αὐτῶν, ἢ ὥστε εἰς μαρτύριον αὐτοῖς γενέσθαι τῆς μακρᾶς ὁδοπορίας, ἣν ἐστείλατο δι' αὐτοῦς. Παρατήρει δὲ, ὅτι αἱ μὴ παραδεχόμεναι τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ὑγιῆ διδασκαλίαν πόλεις, ἔχουσι πλατείας· ἀναλόγως τῇ πλατείᾳ (97) ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπόλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι δι' αὐτῆς.

D Στιχ. λη'. *Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοῦς, καὶ αὐτὸς εἰσηλθεὶς εἰς κώμην τινὰ. Γυνὴ δὲ τις ὄνοματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.*

Στιχ. λθ'. *Καὶ τῆδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἡ, καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.*

Στιχ. μ'. *Ἡ δὲ Μάρθα περισπάσατο περὶ πολλῆν διακορίαν. Ἐπιστάσα δὲ εἶπεν· Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφὴ μου μόνη κατέλιπε διακορεῖν; Εἰπέ οὖν αὐτῇ, ἵνα μοι συναντιλάθῃται.*

Στιχ. μσ'. *Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾷς καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλὰ· ἑνὸς δὲ ἐστὶ χρεῖα.*

⁹ Marc. vi, 7.

¹⁰ Prov. xviii, 19.

¹¹ Eccle. iv, 9.

(97) τῷ Πλατείᾳ.

Στίχ. μβ'. *Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.*

Εἰς μὲν οὖν τὸ, *Ἐνός ἐστι χρεία*, τὸ *Ἀγαπήσεις*, χρήσιμον (98), *τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν*. εἰς δὲ τὸ, *Ὀλίγων ἐστὶ χρεία*, παραθήσεις τὸ *Οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις*, καὶ εἴ τι ἄλλο ὁμοίως εἴρηται. Ἐκλάβη δὲ Μάρθαν μὲν εἰς τὴν πρᾶξιν, Μαρίαν δὲ εἰς τὴν θεωρίαν. Ἡ τὴν μὲν εἰς τὴν Ἰουδαίαν, τὴν δὲ εἰς τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν. Ἡ Μάρθαν μὲν εἰς τοὺς ἐκ περιτομῆς πιστεύσαντας καὶ φυλάττοντας Ἰουδαϊκῶς τὰ τοῦ νόμου, Μαρίαν δὲ τοὺς τούτων ἀππλλαγμένους, καὶ μόνοις τοῖς Ἰησοῦ ποσὶ προσκαθεζομένους. Διαφόρως γὰρ ἐπιβάλλων, εὐρήσεις Μάρθαν μὲν σωματικωτέραν, καὶ περὶ πολλὰ εἰλουμένην, Μαρίαν δὲ τῇ θεωρίᾳ μόνῃ, καὶ τοῖς πνευματικοῖς προσανέχουσαν.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Στίχ. β'. *Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἁγιασθῆτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου.*

Οἶμαι δὲ, οἱ οὐδεὶς λέγει τῷ Θεῷ τὸ *Πάτερ*, μὴ πεπληρωμένος τοῦ τῆς υἱοθεσίας πνεύματος· καὶ Ἰῆδς δοξάζων Πατέρα λέγει ἂν *Πάτερ*· φυλάξας δὲ τὴν ἐντολήν, τὴν λέγουσαν· *Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.*

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Ἴνα καταργηθῇ μὲν πᾶσα ἀρχὴ καὶ ἐξουσία καὶ δύναμις, ἐτι δὲ καὶ πᾶσα βασιλεία τοῦ κόσμου, καὶ ἡ βασιλεύουσα ἐν τοῖς θνητοῖς ἡμῶν σῶμασιν ἀμαρτία· πάντων δὲ τούτων βασιλεύσῃ ὁ Θεός.

Στίχ. γ'. *Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου.*
Ἀναγκαίως δὲ καὶ τὸ καθ' ἡμέραν πρόσκειται. Οἶονεὶ γὰρ ἐπισκευαστὴ ἐστὶν ἡμῶν ἡ ζωὴ ἡ ἀληθινή, ἵνα κατὰ Θεὸν ζῆσθαι ὁ ἕσω ἄνθρωπος.

Στίχ. ε', ζ', ῥ'.

Τὸ μὲν οὖν, *Τίς ἐξ ὑμῶν*, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγεται· τὸ δὲ, *ἔξει φίλον*, ἵνα εἴπῃ τὸν Θεὸν φίλον τυγχάνοντα τοῖς ἁγίοις, ὡς Μωϋσῆ καὶ τῷ Ἀβραάμ. Τάχα δὲ καὶ μεσονύκτιον ὁ συνεσταλμένος οὗτός ἐστι καιρὸς τοῦ βίου, ὅτε ὀλοθρευτῆς εἰσέρχεται εἰς πᾶσαν οἰκίαν τῆς ἐν κόσμῳ Αἰγύπτου, ἐνθα μὴ κέχρισται ἡ φιλία τῷ τοῦ Χριστοῦ αἵματι. Αἰτεῖ δὲ ὁ μαθητῆς τὸν φίλον τρεῖς ἄρτους, βουλόμενος θρέψαι τῇ περὶ Τριάδος θεολογίᾳ τὸν γενόμενον πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, καθὰ φησιν· *Ἐκτός ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιῆσαι οὐδέν.* Ἀλλὰ πῶς ἀποκρίνεται ἔσωθεν ὁ φίλος λέγων· *Μὴ μοι κόπον πάρεχε; Ζητήσεις δὲ, μήποτε οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι τοὺς ἑαυτῶν κόπους παρέχουσι τῷ Σωτῆρι. Δὴ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται. Ἡ ὡσπερ τῶδε μὴ (99) ὑπνοὶ ὁ Θεός, ἄλλω δὲ ἀμαρτάνοντι ὀργίζεσθαι λέγεται· οὕτω καὶ κόπον ἔχειν ἀπὸ τοῦ παρέχοντος αὐτῷ.*

Ὡς δὲ βρα, εἰ ἄρτος μὲν ἡ ἀναγκαία τῆς ψυχῆς

Ἄ V. 42. *Maria autem bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.*

Ad explanandum illud : *Uno opus est, u'ile fuerit quod dicitur : Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Cum illo autem, Paucis est opus, confer illud : Non furaberis, non dices falsum testimonium* ¹², et si quid aliud similiter dictum est. Accipies quoque Martham ad innuendam actionem, Mariam vero ad innuendam contemplationem. Vel illam quidem in symbolum Judææ, hanc in figuram Ecclesiæ gentium. Sive Martha significabit eos, qui ex circumcisione crediderunt, et legem Judaicæ observant; Maria innuet eos qui a legalibus liberati sunt, et ad solos Jesu pedes assident. Diversimode enim rem perpendens, inuenies Martham quidem rebus corporeis nimium aliquanto obnoxiam, et circa multa versantem, Mariam vero soli contemplationi, et rebus spiritualibus vacantem.

CAP. XI.

V. 2. *Pater noster, qui in cælis; sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuum.*

Puto, quia nemo diceret Deo *Pater*, nisi repletus spiritu adoptionis: ac Filius glorificans Patrem, dicit utique, *Pater*, at custodiens mandatum, quod ait: *Diligite inimicos vestros, orate pro persecutibus vos, ut sitis filii Patris vestri, qui in cælis est* ¹³

Veniat regnum tuum. Ut evacuetur omnis potestas et virtus, itemque omne regnum mundi, et quod regnat in mortalibus corporibus nostris peccatum; super his autem omnibus regnet Deus.

V. 3. *Panem nostrum sufficientem da.*

Necessario adjungitur *quotidie*. Quodammodo enim instaurativa est nostrum veræ vitæ, ut secundum Deum vivat interior homo.

V. 5, 6, 7.

Illud igitur, *Quis ex vobis*, ad discipulos dicitur; at illud, *habebit amicum*, ait quo asserat Deum amicum esse sanctorum, ut Moysis et Abraham. Verosimiliter medinoctium, est breve hoc vitæ tempus quando exterminator ingreditur omnem domum mundanæ Ægypti, ubi non fuit unctum limen sanguine Christi. Postolat discipulus ab amico tres panes, volens nutrire doctrina de Dei trinitate venientem ad se de itinere, ut ait: *Extra me non potestis facere quidquam* ¹⁴. At quomodo respondet de intus amicus, dicens: *Ne mihi negotium facessas?* Quæres vero, an forte qui laborant et onerati sunt, suis laboribus non facessant negotium Salvatori. Propterea *infirmittates nostras portat, et pro nobis dolet* ¹⁵. Vel sicut huic non dormit Deus, alteri vero peccanti irasci dicitur: ita etiam molestiam habere ab afferente sibi.

Tu porro considera, *annon panis, sit necessarium*

¹² Jac. II, 8; Rom. XIII, 9. ¹³ Matth. V, 44. ¹⁴ Joan. XV, 5. ¹⁵ Isa. LIII, 4.

(98) Videtur scribitur

δ, Ἀγαπήσεις.

(99) Forte μὲν.

animæ in cognitione nutrimentum, sine quo impossibile est salvari; puta, sermo diligens quomodo vivendum sit. *Piscis* vero, aut certum quoddam opsonium, discendi studium. Puta, scire constitutionem mundi, vim elementorum, principium, finem et medium temporum, et quæ insuper sapientia recolligit. Hoc igitur pacto, pro pane lapidem non dat Deus, quem diabolus volebat ab Jesu comedi: neque pro pisce serpentem, quem comedunt Æthiopes, utpote indigni qui pisces comedant. *Ibi* enim, ait Psalmista, *tu confregisti caput draconis in aqua, dedisti eum escam populis Æthiopicibus* ¹⁶. Nec generatim pro re vesca et utili, res ad comedendum ineptas et nocuas.

V. 34. *Lucerna corporis, est oculus. Quando igitur oculus tuus simplex sit, etiam totum corpus tuum lucidum est. Si vero nequam sit, etiam corpus tuum tenebrososum.*

V. 35. *Prospice ergo, num lumen quod est in te, tenebræ sunt.*

V. 36. *Si igitur fuerit corpus tuum lucidum, non habens partem tenebrosam; erit lucidum totum, ut cum lucerna fulgore illuminatur.*

Ejus, quod hoc contextu dicitur, hanc esse rationem existimo: Si propterea quod corpus tuum lucidum effectum est, illuminato nempe a lucerna corpore, nulla est in te pars amplius tenebrosa; jam te amplius non peccante, usque adeo erit lucidum totum corpus, ut conferre liceat fulgores illius cum lucerna illuminanti splendore, ac per illustrationem tenebras solvente. Fulgori utique splendidissimo similis est illustratio a mente proveniens; et lucernæ splendore illuminanti, lumen quod in corpore est, quod natura cæteroque tenebras esse comparatum est, dum quo mens vult ducitur.

V. 51. *A sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ.*

Propterea carnifices, cum Elisabeth et filius e manibus eorum evasissent, iram quoque contra Zachariam effundunt, ut fama est. Haud aliter igitur etiam propter virginem Mariam, postquam genuit Salvatorem nostrum. Cum enim adoratura venisset, stetit in loco virginum. Quod cum prohibent qui noverant eam peperisse; Zacharias dicebat prohibentibus, eam esse dignam loco virginum, quippe virginem adhuc. Ut pote ergo manifeste legum transgressorem, interfecerunt inter templum et altare, ministrantem sacrificantemque Deo, et miscuerunt sanguinem sanguine.

CAP. XII.

V. 6. *Nonne quinque aviculæ venduntur assariis duobus, et una ex illis non est ovivioni tradita coram Deo?*

V. 7. *Sea et capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Ne ergo timueretis; multis passeribus præstatia.*

Animadvertite, quod non dixerit lapsum aviculæ in terram, ut Matthæus. Hic porro quinque aviculæ, justî sensus innuunt: qui sublimia et supra

¹⁶ Psal. LXXIII, 13, 14.

(1) Confer Origenem in *Matth.* ubi sententiam suam afferre videtur, cum hic alienam potius exhibet.

ἐν γνώσει τροφή, ἥς ἄνευ οὐκ ἔστι σώζεσθαι· οἷον ὁ περὶ τοῦ, πῶς βιωτέον ἀκριβῆς λόγος· ἰχθύς δὲ ἡ οἷον ὄψον φιλομάθεια· οἷον τὸ εἰδέναι σύστασιν κόσμου, ἐνέργειαν στοιχείων, ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ μεσότητα χρόνων, καὶ ὅσα ἐξῆς ἡ σοφία καταλέγει. Οὕτως οὖν ἀντὶ ἄρτου λίθου οὐ δίδωσιν ὁ Θεός, ἢν ὁ διάβολος ἐβούλετο ὑπὸ Ἰησοῦ ἐσθίεσθαι· οὔτε ἀντὶ ἰχθύος ὄψιν, ἢν ἐσθίουσιν οἱ ἀνάξιοι τοῦ ἰχθύος ἐσθίειν Αἰθίοπες. Ἐκεῖ γάρ, φησὶν ὁ Ψαλμοδός, *σύ συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος ἐπὶ τοῦ ὕδατος, ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψιν*· οὔτε ἀπλῶς ἀντὶ τροφίμου καὶ ὠφελούντος τὰ ἄβρωτα καὶ βλάπτοντα.

Στίχ. λδ'. *Ὁ λύχνος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμός. Ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ἦ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστί. Ἐπὶ δὲ ποτηρὸς ἦ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.*

Στίχ. λε'. *Σκόπει οὖν, μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστίν.*

Στίχ. λς'. *Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου φωτεινόν, μὴ ἔχον μέρος σκοτεινόν, ἐστὶ φωτεινόν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῆ ἀστραπῆ φωτίζεται.*

Τοῦ δὲ ἐφεξῆς ῥητοῦ τοιοῦτον εἶναι τὸν λόγον νομίζω· Εἴπερ διὰ τὸ σῶμά σου φωτεινόν γεγονέναι, φωτισθέντος ὑπὸ τοῦ λύχνου τοῦ σώματος, μηδὲν ἐστὶν ἐν σοὶ μέρος ἐτι σκοτεινόν, μηδαμῶς ἀμαρτάνοντι ἐτι, οὕτως ἐστὶ φωτεινόν τὸ ὅλον σῶμα, ὡς παραβάλλεσθαι τὰς αὐγὰς αὐτοῦ λύχνου ἐν φωτιζούσῃ ἀστραπῆ καὶ φωτισμῷ τὸ σκότος λύοντι. Ἀστραπῆ μὲν γὰρ εἰκοι λαμπροτάτη ὁ ἀπὸ τοῦ νοῦ φωτισμός· λύχνου δὲ ἐν ἀστραπῆ τὸ ἐν τῷ σώματι φῶς, περὶ ὅτι εἶναι σκότος, ἀγομένῃ, ὅπου ὁ νοῦς βούλεται.

Στίχ. να'. *Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Zachariou.*

(1) Διὰ τῆς Ἐλισάβετ καὶ τοῦ παιδὸς ἀποτυχόντες οἱ δῆμιοι, καὶ (2) τοῦ Zachariou τὸν θυμὸν ἀφιᾶσιν, ὡς λόγος. Κατ' αὐτὸ τοῦτο γοῦν καὶ διὰ τὴν παρθένον Mariam μετὰ τὸ γεννησά τὸν Σωτῆρα ἡμῶν. Ἐλθοῦσα γὰρ προσκυνῆσαι, ἔστη ἐν τῷ τόπῳ τῶν παρθένων. Καὶ κωλυόντων τῶν εἰδόντων αὐτὴν γεννήσασαν, ὁ Zachariou εἶπε τοῖς κωλύουσιν, ἀξίαν αὐτὴν εἶναι τοῦ τόπου τῶν παρθένων, ἐτι παρθένον οὔσαν. Ὡς οὖν σαφῶς παρανομοῦντα ἀπέκτειναν μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, λειτουργοῦντα καὶ θύοντα τῷ Θεῷ, καὶ ἀναμιγνύουσι τὸ αἷμα τῷ αἵματι.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Στίχ. ς'. *Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δυοῖν καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;*

Στίχ. ζ'. *Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠριθμηταί. Μὴ οὖν φοβεῖσθε. Πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.*

Τῆρει δὲ, ὅτι οὐ πτώσιν στρουθίου ἐπὶ τῆς γῆς εἶπεν, ὡς ὁ Ματθαῖος. Πέντε δὲ στρουθία νῦν τὰς αἰσθησεις τοῦ δικαίου αἰνίττεται· αὐτῶν μετεώρων

beat.

(2) Forte κατά.

καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων αισθάνονται, ὁρῶσαι τὰ θεῖα, ἀκούουσαι φωνῆς Θεοῦ, γεύμεναι ζῶντος ἄρτου, ὀσφραϊνόμεναι Χριστοῦ μύρων εὐωδίας, ἐλαίου ἀγαλλιᾶσεως, ἀπτόμεναι λόγου ζῶντος· αἵτινες, ἐξευτελιζόμεναι ὑπὸ τῶν τὰ πνεύματος μωρίαν καὶ εὐω (3) κρινόντων, οὐκ εἰσιν ἐπιλεησμένοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Τὸ μέντοι ἐμφαίνον ῥητὸν, μηδὲ τὸ ἐλάχιστον στρουθίον ἐπιλεησμένον εἶναι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, συνεξέτασον τοῖς ἐμφαίνουσι ῥητοῖς, ἐπιλανθάνεσθαι τινῶν τὸν Θεὸν δι' ἁμαρτίαν αὐτῶν. Ῥητῶς μὲν οὖν τὸ λεπτομερὲς τῆς Προνοίας, καὶ ἡ μέχρι τῶν λεπτῶν γνῶσις, ἐν τούτοις δηλοῦται· νοητῶς δὲ πίπτει ἐπὶ τῆς γῆς, οἷα στρουθία, τὸ φρόνιμον. Ἐπὶ δὲ ἄνω φέρεσθε (4), τὰ κάτω ζητεῖ τοῖς τῆς σαρκὸς ἐνεχομένοις κακοῖς, παραδοθὲν εἰς πάθος ἀτιμίας, καὶ τὸ ἐλεύθερον μετὰ τοῦ τιμίου ἀπολελυκός. Τοιοῦτος δὲ ὁ ὑπὸ τοῦ λόγου μετewρισθεῖς, καὶ τὰ γῆϊνα φρονήσας. Κατὰ δὲ τὸ ῥητὸν πάλιν, τό· *Οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν*, οὐ τὴν βούλησιν δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν πρόγνωσιν. Τῶν γάρ γινομένων, ἃ μὲν κατὰ βούλησιν γίνονται, ἃ δὲ κατ' εὐδοκίαν, ἃ δὲ κατὰ συγχώρησιν.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Στίχ. κ'. Πάλιν οὖν εἶπε· *Τίμι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;*

Στίχ. κα'. *Ὁμοία ἐστὶ ζύμη, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐκρύνθη εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.*

Ἐτέρως ἐστὶ λαβεῖν, τὴν μὲν γυναῖκα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν δὲ ζύμην εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Σάτα δὲ τρία, σῶμα, πνεῦμα, ψυχὴν. Ἀγιάζεται δὲ ταῦτα τῇ ζύμῃ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὥστε γενέσθαι πρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν φύραμα. Ἐτι ζύμην τὴν ἀπὸ τοῦ σπόρου τελεσιουργηθεῖσαν δύναμιν ὁ Σωτὴρ ὀνομάζει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτον αἰνιξάμενος τὸν τρόπον. Ὁ γοῦν τῆς οὐρανόου βασιλείας λόγος, μετὰ τὴν πρώτην ἐν ἀνθρώποις σπορὰν αὐξηθεὶς, καρπὸν ἀποδοῦς ἐντελῆ, τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐπιχορηγίαν τοῖς διὰ τῶν πρώτων ὠφελουμένοις παρέχει, ζύμης δίκην φύραμα ζυμούσης. Γυνὴ δὲ ταύτην, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀλεύρου σάτα τρία ἐγκρύπτει. Τοῖς γοῦν πορισαμένοις ἐκ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς τοῦ σπόρου γεωργίας ἀλεύρου σάτα τρία, δόγματα, θεῖαν γνῶσιν τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία τὸ ἅγιον Πνεῦμα χορηγεῖ. Ἡ δ' αὕτη, καθ' ἑτέραν διάνοιαν, πάντα τὸν ἐκ Θεοῦ ἀνθρώπων ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος συνεστῶτα, τῇ ἐπιχορηγίᾳ τῆς θείας ἐμπνεύσεως, ζύμην ἐγκρύπτουσα, τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν, εἰς ἀλεύρου σάτα τρία τὰ νενομημένα, ἕως οὗ ζυμωθῆ ὅλον. Οὗτος γοῦν, τῇ μετοχῇ τῆς οὐρανόου ζύμης ποιωθεὶς καὶ ζυμωθεὶς, οὐράνιος καὶ πνευματικὸς χρηματίζεται ἄνθρωπος, καὶ *νέος φύραμα*, ὡς ἐν μιᾷ κρᾶσει γενομένης τῶν τριῶν ἀλεύρων ἀποδεδομένων, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐμπνεύσεως τοῦ ἁγίου

¹⁷ Math. x, 29. ¹⁸ I Cor. v, 7.

(3) Forte εὐωα.

A hominem posita sentiunt, videntes divina, audientes vocem Dei, gustantes panem vivum, olfactantes fragrantiam unguentorum Christi, olei exsultationis, et contrectantes Verbum vivum. (Qui sensus viri justii) attenuati ab iis qui spiritualia stulta et vilia reputant, non sunt in oblivione tamen coram Deo. Dictionem nihilominus quæ significat, ne minimam quidem aviculam in oblivione esse coram Deo, perpense cum dictionibus significantibus, Deum quorundam oblivisci propter peccata eorum. Litteraliter ergo in hisce declaratur ad minima quæque porrigi Providentiam, et usque ad notitiam rerum tenuissimarum. Spiritualliter vero: cadit in terram, velut aviculæ, prudentia. Dum enim sublime fertur, quæ inferiora sunt petit, propter obtinentia carnis vitia; traditaque in passionem ignominia, etiam libertatem cum pretio amittit. Hujusmodi porro est qui a verbo ad sublimitatem elevatus, etiam quæ terrena sunt sapit. Ad litteram rursus, illud, *non cadet super terram sine Patre vestro*¹⁷, non voluntatem ostendit, sed præscientiam. Eorum enim quæ contingunt, alia ex voluntate fiunt, alia ex beneplacito, alia ex permissione.

CAP. XIII.

V. 20. *Iterum ergo dixit: Cui assimilabo regnum Dei?*

V. 21. *Simile est fermento, quo accepto mulier abscondit in farina sata tria, donec fermentatum est totum.*

Alio modo licet accipere, mulierem quidem pro Ecclesia, et fermentum pro Spiritu sancto. *Tria sata*, sunt corpus, spiritus, anima. Sanctificantur hæc fermento Spiritus sancti, ut fiant cum Spiritu sancto una conspersio. Præterea Salvator nominat Spiritum sanctum, sive virtutem quæ a semine perficitur, fermentum, subinnuens hoc modo: Sermo nempe regni cælorum, post primam sationem inter homines accepto incremento, redditoque fructu perfecto, Spiritus sancti subministrationem iis qui per hæc prima adjuti sunt, largitur, instar fermenti videlicet massam fermentantis. Hoc fermentum mulier, Dei nempe sapientia, in farina sata tria occultat. Iis videlicet qui sibi comparaverunt, ex multa sollicitudine et cultura seminis, farina sata tria, hoc est dogmata et divinam cognitionem de Patre, Filio ac Spiritu sancto, ipsamet Dei sapientia Spiritum sanctum suppeditat. Hæc eadem, juxta aliam intelligendi rationem, totum ex Deo hominem ex corpore, anima et spiritu constantem, largitione divinæ inspirationis fermentum occultat, suam nempe utilitatem, in farina sata tria spiritualiter intellecta, donec fermentetur totum. Vir igitur hujusmodi participatione cælestis frumenti qualificatus et fermentatus, cælestis ac spiritualis homo audit, et *nova conspersio*¹⁸, facta quodammodo una mixtura trium farinarum diver-

(4) Forte φέρεται

arum et inspirationis sancti Spiritus in ipsis. Atque ita profecto novus panis et spiritualis effectus, secundum Apostolum, qui ait: *Unus panis et unum corpus sumus multi*¹⁹, imaginem ac similitudinem resumemus panis vivificantis universa, qui *de caelo descendit*²⁰, nosque similes sibi effecit. Commodè autem mulieri assimilabo Dei sapientiam in his; *Christus vero est Dei virtus, et Dei sapientia*²¹, quæ respondet similitudini fermenti. Sicut enim in parabola seminis, coloni personam et satoris introduxit, ubi haud equidem rationabiliter facta fuisset mulieris mentio: ita hic delato fermento in farinae sata tria, appropriatur parabola, ut mulieri panificæ assimilet quem in illa satorem nominaverat.

V. 29. *Et venient ab oriente et occidente et ab aquilone et meridie, et recumbent in regno Dei.*

Apud Matthæum et parabola complexa est, per quam vocantur veluti ad vineam, ad præcepta nempe, operarii varii variis ætatibus; ut in matutino, et circa tertiam, et sextam, et nonam et undecimam horam. Forsitan igitur tota hominum vita, est istius parabolæ dies. Sunt qui ab adolescentia et ab ineunte ætate vocati sunt, ii nempe qui illucescente aurora, a Domino mercede conducti sunt. A tertia hora vocantur, qui vocantur postquam adoleverint: circa nonam ii, qui post juvenilibus ætatis æstum et pondus, jam senescentes ad Dei cultum perducuntur. Senes qui jam ad vitæ exitum vicini sunt, per undecimam horam indicantur. Et quia intentio, non tempus attenditur, quod in fide quis impendit; idcirco illis, qui ex quo vocati sunt, quæ sibi imposita fuerunt, effecere, datur eadem salutis merces: illud nempe denarium, quod ab initio ablatum fuit a maligno per seductionem, dum transgressio spiritualis præcepti facta est; divinæ atque omnino regalis imaginis. Quo mihi videtur characterem notamque ipsiusmet regni ostendere, siquidem denarii insigne insculptam regis imaginem significat. Quoniam igitur quotquot in vineam et civitatem divini cultus ingressi fuerant, unamque et eandem operationem attigerant, ejusdem regni compotes fierent æquum erat: idcirco merito omnibus denarium, regni nempe symbolum redditur; ex quibus alii in juventute vocati sunt, alii circa adolescentiam, quidam circa medium humanæ vitæ tempus, nonnulli vero etiam postquam ad vîrum perfectum jam atque maturescentem pervenerant: postremo quidam

circa senilem ætatem, longævni cæteroquin, et ad occasum jam vitæ properantes.

Possit et aliter quis interpretando dicere, quod quæ a parabola significantur, congruant iis qui jam ab ipsa prima vitæ constitutione, usque ad consummationem sæculi digni habentur divina vocatione. Itaque dixerit primo mane fuisse vocatos ad excolendum Dei cultum, quotquot ab ori-

¹⁹ I Cor. x, 17. ²⁰ Joan. vi, 41. ²¹ I Cor. i, 24.

(5) Forte οὕτω.

(6) Maximi, Eusebii, et Origenis.

Πνεύματος. Καὶ δὴ νέος ἄρτος καὶ πνευματικὸς γινόμενος κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὡς φησιν· *Εἷς ἄρτος καὶ ἓν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί*, εἰκόνα καὶ ὁμοιωσιν ἀναληφόμεθα τοῦ ζωοποιοῦ τῶν ὄλων ἄρτου, ὃς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν, ἑαυτῷ παραπλησίους καὶ ἡμᾶς ἀπεργασάμενος. Εὐ δὲ γυναικὶ ἀφομοιώσω τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἐν τοῦτοις· *Χριστὸς δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, καταλλήλως τῷ τῆς ζύμης ὑποδείγματι*. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς παραβολῆς τοῦ σπόρου, γεωργοῦ πρόσωπον καὶ σπορέως εἰσήγεν, οὐκ ἂν εὐλόγως ἐν ἐκείνοις μνημονευθείσης γυναικὸς, οὕτε (5) κἀνταῦθα ἐπὶ ζύμης φερομένης εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, οἰκειοῦται ἡ παραβολή, γυναικὶ ἀρτοποιουμένη τὸν ἐξ ἐκείνης ὀνομασμένον σπορέα ἀπεικασάσι. Στίχ. κθ'. *Καὶ ἤξουσιν ἀπὸ ἀνακλιῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου, καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ*.

Παρὰ δὲ τῷ Ματθαίῳ καὶ παραβολὴ πλέκεται, δι' ἧς καλοῦνται ὡς εἰς ἀμπελῶνα εἰς τὰς ἐντολάς ἐργάται· *διάφοροι ἐν διαφόροις ἡλικίαις, ὡς ἐν πρωτῆ, καὶ ἐν τρίτῃ, καὶ ἐκτῇ καὶ ἐνάτῃ καὶ ἐνδεκάτῃ ὥραν*. Τάχα μὲν οὖν ἅπας ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ἐστὶν ἢ κατὰ τὴν παραβολὴν ἡμέρα. Καὶ οἱ μὲν ἐκ παιδῶν καὶ πρώτης ἡλικίας κληθέντες οἱ ἅμα τῇ ἔφ' μισθωθέντες εἰσι παρὰ τοῦ δεσπότου· οἱ δὲ μετὰ τὸ μεράκιον οἱ ἀπὸ τῆς τρίτης ὥρας· οἱ δὲ μετὰ τὸν ἐν νεότητι καύσωνα καὶ τὸ βάρος ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν ἀγόμενοι προσθῦνται οἱ περὶ τὴν ἐνάτην· οἱ δὲ πρὸς αὐτῇ τῇ ἐξόδῳ γέροντες ἤδη δηλοῦνται διὰ τῆς ἐνδεκάτης. Καὶ ἐπεὶ προαίρεσις, οὐ χρόνος, ἐξετάζεται, ὃν ἐν πίστει πεποιθὲς τις· διὰ τοῦτο τοῖς ἐξ οὗ κέκληνται τὰ ἐπιβάλλοντα πεποιηκόσι δίδεται ὁ ἴσος τῆς σωτηρίας μισθός· (6) τὸ συλαθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δι' ἀπάτης κατὰ τὴν τῆς ἐντολῆς παράβασιν πνίξ (7) τῆς θείας καὶ βασιλικιωτάτης εἰκόνας δηνάριον, δι' οὗ δοκεῖ μοι τὸ γινώρισμα τῆς βασιλείας αὐτῆς ὑποφαίνειν, ὅτι βασιλέως ἐντετυπωμένην εἰκόνα τοῦ δηναρίου τὸ χάραγμα σημαίνει. Ἐπειδὴ τοίνυν πάντας τοὺς ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα, καὶ τὸ τῆς θεοσεβείας πολίτευμα παρελθόντας, μίᾳ τε καὶ τῆς αὐτῆς ἐργασίας ἀψαμένους, τῆς αὐτῆς βασιλείας μετασχεῖν ἦν δίκαιον· τοῦτο χάριν εἰκότως τοῖς πᾶσι τῆς Βασιλείας τὸ σύμβολον τὸ δηνάριον ἀποδίδεται· ὃν οἱ μὲν ἐν νεότητι ἐκλήθησαν, οἱ δὲ ἀμφὶ τὴν τοῦ νεανίου ἡλικίαν, οἱ δὲ περὶ τὸν μέσον τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς χρόνον, οἱ δὲ τὸν ἀνδρα τέλειον ἤδη καὶ ὑπερβεβηκότα ἀνειληφότες· οἱ δὲ κατὰ τὸν πρεσβύτην αὐτὸν γηραλέοι λοιπὸν, καὶ περὶ δυσμᾶς ἔχοντες τοῦ βίου.

circa senilem ætatem, longævni cæteroquin, et ad

Εἶποι δ' ἂν τις καὶ ἐτέρως ἐξηγούμενος ἐφαρμότειν τὰ τῆς παραβολῆς δηλούμενα, τοῖς ἀνέκαθεν ἐκ πρώτης τοῦ βίου συστάσεως μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος καταξιουμένοις τῆς ἐνθέου κλήσεως. Ὅστε ἅμα πρῶτ' κεκληθῆσθαι λέγειν ἐπὶ τὴν τῆς θεοσεβείας ἐργασίαν τοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου

(7) Forte πνευματικῆς.

πρώτους διασωθέντας· δευτέρους δὲ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἐνῶχ καὶ Νῶε· τοὺς περὶ τὴν τρίτην τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἔκτην τοὺς ἐν τοῖς χρόνοις τῶν προφητῶν· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἐνδεκάτην τοὺς μετὰ τὴν σωτήριον θεοφάνειαν. Οὓς δὴ πάντας καταξιώθησθαι ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μισθοῦ κατὰ τὸ δηνάριον δεδηλωμένους, ὡσπερ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ἀναφέρεται.

Τὰ πάντα ταῦτα διαστήματα ἰσάριθμα ταῖς αἰσθήσεσι. Καὶ ἀφή μὲν ἔστιν ἡ πρώτη κλήσις· ἔθεν εἰρηται περὶ τοῦ φυτοῦ, *Οὐ μὴ ἀψησθε αὐτοῦ· διασφραγίς δὲ κατὰ τὴν δευτέραν*· ἔθεν ἐπὶ τοῦ Νῶε ὡσφράνθη Κύριος ὁσμὴν εὐωδίας· γεῦσις δὲ κατὰ τὸν Ἀβραάμ· διὸ καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἐγκρυφίας παρατίθησι καὶ μόσχον· ἀκοή δὲ ἐπὶ Μωϋσέως, ὅτε ἀκουσθὴ γέγονεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ· ὄρασις δὲ ἡ πασῶν τῶν αἰσθήσεων τιμιωτέρα, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίαν· ὅτε ἐωράκασιν τὸν Χριστὸν τοῖς μακαρίοις ὀφθαλμοῖς. Ὅψια δὲ ἡ συντέλεια τοῦ αἰῶνος, ὅτε οἱ ἐργάται οἱ ἔσχατοι πρότεροι τὸν μισθὸν λαμβάνουσιν. Οἱ γὰρ πρότερον μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Πρῶτοι γὰρ τὸν μισθὸν ἀπολήψασθαι προσδοκῶμεν οἱ Χριστοῦ γνώριμοι.

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Στίχ. ιβ'. Ἐλεγε καὶ τῷ κεκληκέντῳ αὐτόν· Ὅταν ποιῆς ἀριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φῶναι τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους· μήποτε καὶ αὐτοὶ ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηται σοὶ ἀνταπόδομα.

Στίχ. ιγ'. Ἀλλ' ὅταν ποιῆς δοχὴν, καλεῖ πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλοὺς.

Στίχ. ιδ'. Καὶ μακάριος ἔσῃ, ὅταν οὐκ ἔχωσιν ἀνταποδοῦναι σοὶ. Ἀνταποδοθήσεται γὰρ σοὶ ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

Ἄλλ' οὕτε μὲν κατὰ τὸ ρητὸν κελυόμεθα μὴ φίλους καλεῖν καὶ γείτονας, ἀλλὰ πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους, χωλοὺς καὶ τυφλοὺς. Μυστικῶς δὲ τάχα φίλοι μὲν εἶεν ἂν οἱ χαίροντες καθ' ἡμᾶς τοῖς τῆς ἀληθείας δόγμασιν· ἀδελφοὶ δὲ οἱ ἔχοντες ἀδελφὰ δόγματα· συγγενεῖς οἱ πλησιάζειν ἡμῖν κατὰ ταῦτα θέλοντες· γείτονας οἱ μὴ πάντα μακρὰν τῶν ἡμετέρων δογμάτων ἐσκηνωμένοι. Κατὰ κοινού δὲ τὸ πλουσίους ἀκουστέον. Οἱ μὲν οὖν ἀκροάσεις καταγγέλλοντες πλουσίους καὶ πτωχοὺς καλοῦσιν· ὁ δὲ πρὸς δόξαν ἀληθῆ διακονῶν τῷ λόγῳ κενοδοξίας ἀπῆλλακται. Καλεῖ δὲ πτωχοὺς, τουτέστιν ἀπείρους λόγων, ἵνα πλουτίσῃ· ἀναπήρους, τουτέστιν βεβλαμμένους τὸ φρόνημα, ἵνα ὑγιᾶσῃ· χωλοὺς τοὺς σιάζοντας τῷ λόγῳ, ἵνα ὀρθὰς τροχιάς ποιῶσι· τυφλοὺς τοὺς τὸ θεωρητικὸν μὴ ἔχοντας, ἵνα βλέπωσι τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν. Τὸ δὲ, *Οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναι σοὶ*, ἴσον ἔστι τῷ· *Οὐκ ἴσασιν πρὸς ἐρώτησιν ἢ ἀπόκρισιν διεξάγειν λόγον, καὶ διαλεκτικῶς.*

Στίχ. ιη'. Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι

²² Gen. iii, 5. ²³ Gen. viii, 21. ²⁴ Matth. xiii, 16. ²⁵ Matth. xx, 16. ²⁶ Hebr. xi, 59.

(8) Syriasmus, pro statim.

A gine vitæ primi salvati sunt. Deinde Enoch et Noe cum coævis suis. Circa tertiam horam, Abraham cum coævis. Circa sextam eos qui temporibus prophetarum vivebant. Circa undecimam vero, quicumque editi sunt post salutarem Dei adventum. Quos scilicet omnes dignandos fore una eademque mercede denario declaratur, quatenus ad regnum Dei refertur.

Quæ hic commemorantur temporis dissonantia, totidem sunt atque sensus. Itaque tactus, est prima vocatio. Unde dictum est de planta, *Ne tetigeritis illam*²². Item olfactus secundæ congruit distantia. Quamobrem sub Noe odoratus est Dominus odorem suavitatis²³. Gustus, ad Abraham refertur: proptereaque angelis subcinericios panes apponit et vitulum. Auditus de Moysæ est, quando audita fuit de cælo vox Dei. Visus, qui est omnium sensuum pretiosissimus, refertur ad Christi adventum: quando viderunt Christum beatis oculis²⁴. Per serotinum tempus significatur finis sæculi, quando operarii novissimi, primi²⁵ mercedem accipiunt. Qui enim primi martyrium subierunt propter fidem, non reportarunt promissionem²⁶. Nos enim Christi discipuli mercedem ut primi accipiamus fore confidimus.

CAP. XIV.

V. 12. Dixit autem et ei qui cum vocaverat: Quando facis prandium vel cœnam, ne voces amicos tuos, neque fratres tuos, neque consanguineos tuos, neque vicinos divites. Ne forte et ipsi vicissim vocent, et fiat tibi retributio.

V. 13. Sed quando facis convivium, voca pauperes, mutilos, claudos, cæcos.

V. 14. Et beatus eris, cum non habuerint vicissim reddere tibi. Retribuetur enim tibi in resurrectione justorum.

Nequaquam ad litteram jubemur non vocare amicos et vicinos, sed pauperes et mutilos, claudos et cæcos. Mystice autem, verosimiliter amici fuerint qui nobiscum gaudent de dogmatibus veritatis. Fratres, qui similia dogmata profitentur. Consanguinei, qui conjungi nobiscum per eadem volunt. Vicini, qui haud prorsus remoti degunt a dogmatibus nostris. Ubique vero subintelligendum est, divites. Qui igitur se sermones de rebus quibusdam habituros profitentur, divites et pauperes vocant. At qui ad veram sententiam ministrat verbo, a vana gloriacione immunis est. Vocat vero pauperes, id est sermonum inexpertes, ut divites faciat. Mutilos, hoc est læsos cogitatione, ut sanet. Claudos, claudicantes nempe verbo, ut rectas semitas percurret. Cæcos, qui vim contemplandi speculandive non habent, ut videant lumen verum. Illud, *Non habent vicissim reddere tibi*, perinde valet atque illud: Nesciunt ad interrogationem et responsionem sermonem exigere, et regulis dialecticæ.

V. 18. Et cœperunt ab una (8) renuere omnes. Hoc est

omnes ex composito. Primus dixit ei : Agrum emi, et habeo necessitatem exire, et videre illum. Rogo te, habe me excusatum.

V. 49. Et alius dixit : Juga boum emi quinque, et proficiscor probare illa. Rogo te, habe me excusatum.

V. 20. Et alius dixit : Uxorem duxi, et propterea non possum venire.

Generatim tribus modis excidunt quidam a vocatione : imaginatione dogmatum meliorum, sequela sensuum, et voluptate. Qui enim agrum emerunt, qui etiam cœnam excusant, sunt qui assumunt alia dogmata divinitatis, quæ multam habent verosimilitudinem et varietatem rationis : qui etiam contemnunt agrum habentis in seipso agrum et virtutes. Qui igitur ignorat nec probat quam possidebat rationem, ex eo quod antea didicisset ; is necessario nec sponte exit e cœna et vocante, forte etiam et de seipso. Dicit vero illud *Rogo te*, tanquam solo verbo vocantem reverteritus.

Qui juga boum emit quiaque, is est qui intellectualem contemnit naturam, et circa sensualia libenter versatur. Nec iste approbavit ab initio quæ emerunt. Si binarius numerus ad materialia ordinatur, iste materialia in pretio habuit, propterea ipse quoque intellectualem cœnam excusat. Alius est qui dicit : *Uxorem duxi*, qui videtur invenisse sapientiam, et hujus communione veracem excusat ; vel qui carni unitus, amator voluptatis est potius, quam Dei. Generatim igitur tota parabola sic se habet. Accipe tu vero aliter quæ ad hunc locum pertinent, quatenus homines sumus, et divitias bonitatis Dei non expedit nobis scire.

Necessario Deus homini assimilatur, ut cum hominibus loquatur, qui non capiunt dispensari a Deo universa, manente Deo. Tunc vero non amplius assimilatur homini, quando cessantes a contentione, zelo cæterisque malis, et ab ambulatione secundum hominem, dignamur audire a Deo : *Ego dixi : Dii estis et filii Sublimis omnes* ²⁷. Tunc non amplius et aliis multis nominibus appellatur, quibus indiget peccator homo ; panther et leo, et ursus sicut in prophetis scriptum est. Haud aliter intelligo et illud : *Deus noster, ignis consumens* ²⁸. Pro eo enim qui dignus non est consumptione, lux est ; secundum Joannem dicentem : *Deus noster lux est* ²⁹. Et rursus : *Nondum, inquit, manifestum est quid erimus. Novimus autem, quod si manifestatum fuerit, similes ipsi erimus, quia videbimus eum sicuti est* ³⁰. Quamvis enim digni effecti simus ut impræsentiarum videamus Deum mente et corde ; at non videmus eum *sicuti est*, sed sicuti contingit nobis propter nostram œconomiam. At in restitutione omnium rerum, quas locutus est per os sanctorum ejus ³¹, videbimus, non sicut nunc, quod non est, sed sicut congruit tunc, quod est.

πάντες· τουτέστιν, ὡς ἐξ ἐνός συνθήματος. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ· Ἄγρον ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελεῖν, καὶ ἰδεῖν αὐτόν. Ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρητημένον.

Στίχ. ιθ'. Καὶ ἕτερος εἶπε· Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά. Ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρητημένον.

Στίχ. κ'. Καὶ ἕτερος εἶπε· Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

Ἀπλῶς δὲ τριοὶ τρόποις ἀποκρίπτουσι τινες τῆς κλήσεως· φαντασίᾳ δογμάτων κρειττόνων, διώξει αισθητῶν, καὶ φιληθονία. Οἱ μὲν γὰρ ἀγρὸν ἀγοράσαντες εἰσιν οἱ καὶ παραιτοῦνται τὸ δεῖπνον, οἱ παραλαβόντες δόγματα ἕτερα τῆς θεότητος, πολλὴν ἔχοντα τὴν πιθανότητα, καὶ τὴν ποικιλίαν τοῦ λόγου· οἱ καὶ καταφρονοῦσι τοῦ ἀγροῦ, τοῦ ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ ἀγρὸν καὶ δυνάμεις. Ὁ οὖν μὴ ἰδὼν μηδὲ δοκιμάσας ἔν εκτήσατο λόγον διὰ τὸ προεληφθαι, ἐξ ἀνάγκης καὶ οὐχ ἐκουσίως ἐξέρχεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τοῦ κεκληχότος, τάχα δὲ καὶ ἑαυτοῦ. Τὸ δὲ Ἐρωτῶ σέ φησιν, ὡς λόγῳ μόνῳ αἰδούμενος τὸν κεκληχότα.

Ὁ δὲ ζεύγη βοῶν ἀγοράσας πέντε, οὗτός ἐστιν ὁ τῆς νοητῆς καταφρονῶν φύσεως, περὶ δὲ τὰ αισθητὰ φιλοχωρῶν· οὗδ' οὗτος ἐδοκίμασεν ἐξ ἀρχῆς ἃ ἐώνηται. Εἰ ὁ δύο ἀριθμὸς ἐπὶ ὕλας τάσσεται, οὗτος τὰ ὕλικὰ ἐτίμησε· διὸ καὶ οὗτος τὸ νοητὸν δεῖπνον παρήτηται. Ὁ δὲ ἕτερός ἐστιν ὁ εἰπὼν· *Γυναῖκα ἔγημα*, ὁ δοκῶν εὐρηχένας σοφίαν, καὶ ταύτης κοινωνήσει παραιτούμενος τὴν ἀληθῆ· ἢ ὁ τῆ σαρκὶ ἐνούμενος, φιληθονος μᾶλλον ἢ φιλόθεος. Τὸ μὲν οὖν ὀλοσχερὲς τῆς παραβολῆς οὕτως· ἔκλαθε δὲ καὶ ἄλλως τὰ κατὰ τὸν τόπον, ὅσον ἀνθρωποὶ ἔσμεν, καὶ τὸν πλοῦτον τῆς τοῦ Θεοῦ χρηστότητος οὐ συμφέρει γινώσκειν ἡμῖν.

Ἀναγκάτως ὁ Θεὸς ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦται, ἔν' ὡς ἀνθρώποις λαλήσει, μὴ χωροῦσιν οἰκονομηθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πάντα, μένοντος τοῦ Θεοῦ. Καὶ τότε παύσεται ὁμοιούμενος ἀνθρώπῳ, ὅταν, παυσάμενοι ξριστος, ζήλου καὶ τῶν λοιπῶν κακιῶν, καὶ τοῦ κατ' ἀνθρώπον περιπατεῖν, ἀξιοθῶμεν ἀκοῦσαι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. Πέπαυται δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ καλούμενος, ὡν ἀμαρτωλῶς χρῆζει ἀνθρώπος, πάνθηρ καὶ λέων, καὶ ἄρκτος, ὡς ἐν τοῖς προφήταις γέγραπται. Οὕτως ἀκούω καὶ τοῦ· Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον. Τῷ γὰρ οὐκ ἔστι ἀξίῳ καταναλίσκεσθαι φῶς ἐστὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην λέγοντα· Ὁ Θεὸς ἡμῶν φῶς ἐστὶ. Καὶ αὖθις· Οὐπω, φησὶν, ἐφανερῶθη τί ἐσόμεθα· οἶδαμεν δὲ, ὅτι, ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ἐψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστίν. Εἰ γὰρ καὶ ἀξιοθῶμεν βλέπειν νῦν τὸν Θεὸν τῷ νῷ καὶ τῇ καρδίᾳ, οὐ βλέπομεν αὐτὸν καθὼς ἐστίν, ἀλλὰ καθὼς διὰ τὴν ἡμετέραν οἰκονομίαν ἡμῶν γίνεται· ἐν δὲ τῇ ἀποκαταστάσει πάντων, ὡν ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, ὁψόμεθα οὐχ ὡς νῦν ὁ οὐκ ἐστίν, ἀλλ' ὡς πρέπει τότε, ὅ ἐστι. Παρ' ἡμῖν μὲν οὖν τοῖς ἀνθρώποις ἀνθρώπῳ ὁμοιωθῆ· παρὰ δὲ

²⁷ Psal. lxxxii, 6. ²⁸ Deut. iv, 24. ²⁹ Joan. i, 5.

³⁰ I Joan. iii, 2. ³¹ Luc. i, 70

τοῖς ἑαυτοῦς ἀποθεώσασι θεῶ· Ὁ θεός γάρ ἐστι (9), Α φησίν, ἐν συναγωγῇ θεῶν.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Στίχ. κγ'. Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μύσχον τὸν σιτευ- τὸν, καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.

Εἰ δὲ χρῆ τὸν τόπον καὶ ὑψηλότερον θεωρῆσαι, προκατάρχεται λόγων, ἠθικῶν μὲν, ὡς τροφῆς, ἐν τῷ φαγόντες, ἐποπτικῶν δὲ, ὡς ποτοῦ, ἐν τῷ εὐφρανθῶμεν. Οἶνος γὰρ ἀρχὴ εὐφροσύνης, ὡς γέγραπται.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Στίχ. ιζ'. Εὐκοπώτερον δὲ ἐστὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεφαλαίαν πρῶσθιν.

Ἔτι μία κεφαλαία οὐ παρ' Ἑλλήσι μόνον ἐστὶ τὸ ἰῶτα, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἑβραίοις τὸ παρ' αὐτοῖς καλούμενον ἰῶθ. Δύναται δὲ ἰῶτα συμβολικῶς λέγεσθαι Ἰησοῦς, ἐπεὶ περὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ παρ' Ἑλλήσι καὶ παρ' Ἑβραίοις ἀπὸ τοῦ ἰῶθ γράφεται. Ἔστι τοίνυν ἐν τῷ νόμῳ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μὴ παρεργόμενος αὐτὸν, μηδὲ πρότερον πίπτων, ὡς ἂν πάντα γένηται· τότε δὲ πίπτων, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ· οὐ νικηθεὶς, ἀλλὰ ταπεινώσας ἑαυτὸν, καὶ γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταιροῦ.

ΚΕΦ. ΙΖ'

Στίχ. ιθ'. Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἰς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἱ ἐστήσαν πρὸ ῥωθῶν.

Στίχ. ιγ'. Καὶ αὐτοὶ ἤραν φωνὴν, λέγοντες· Ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς.

Καὶ γε τοὺς περὶ λέπρας νόμους ὑπολαμβάνης δὴ τινα τῆς ψυχῆς διαγραφὴν διάφορον. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀπορήσας ἱρῶν, ὅτι πῆ μὲν ἡ λέπρα ἀκάθαρτον ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐγγενομένη χρωτὶ ζῶντι, πῆ δὲ πᾶσαν ἀκαθαρσίαν (10) ἀπολύει ὅλον λεπρὸν γεγονότα. Τότε γὰρ ἀκάθαρτος εἶναι λογίζεται, ὅτε χρώς ζῶν, μετὰ τὸ ἐλάλησον γεγονότα, μαινεται τοῦ ζῶντος χρωτὸς τὴν ἐξ ὅλων λέπραν εἶναι λεγομένην. Ἠγούμαι γὰρ τὴν λέπραν ἀντὶ ἀλόγων λαμβάνεσθαι τῆς ψυχῆς παθημάτων, τὸν δὲ ζῶντα χρωτὸς ἀντὶ τῆς λογικῆς καταστάσεως. Δοκεῖ οὖν μοι μυστήριον παρέχειν ὁ λόγος. Ἐν γὰρ τῇ πῶν βρεφῶν ἡλικίᾳ ἀνέγκλητός ἐστιν ἡ ψυχὴ, τῆς ἀλογίας ἀπολύουσα αὐτὴν παντὸς ψύγος. Ἐάν δὲ ὀρθῆ χρώς ζῶν ἐν αὐτῇ, ὅ ἐστιν, ἐάν ἀρχῆται τοῦ λόγου ὑποφύωσις, τότε ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς ἐπίσταται, ἔως ἐπικρατήσεται τοῦ χρωτὸς τοῦ ζῶντος, ταῦτόστι, τοῦ λόγου ἀξέσθητος καὶ τέλειον ἔσται, ὡς γένηται ὁ χρώς ζῶν, καὶ τέλειον ἡ λέπρα ἐξαφανισθῆ.

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Στίχ. κ'. Τὸς ἀνταδὸς εἰπας· Μὴ μοι γένησθε, μὴ πορεύσθε, μὴ κλέψῃς, καὶ μὴ φρονησῆτε ἡμαρτίας. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

Ἐξιδέγγεται δὲ ἐν τῷ λόγῳ Μαρκελοῦστῶν τε πρῶτος καὶ Μαρκελίος, ὃ ἐν ἑνὶ λόγῳ διέτερον εἰπὼν ἑστὶν Ἰησοῦ. Φησὶ γὰρ ὁ Μάρκος, ὅτι ἔρ-

¹⁰ Psal. lxxvii, 1. ¹¹ Eccl. xxi, 36. ¹² Luc. xii, 32. ¹³ Philipp. ii, 8.

(9) Famae bonae.
(10) Famae panis dicitur.

Apud nos igitur homines homini assimilatus est : apud eos vero qui se in deos referunt, Deo. Inquit enim : Deus stetit in synagoga deorum ¹⁰.

CAP. XV.

V. 23. Et afferentes vitulum pinguem, et comedentes lætemur.

Si licet hunc locum sublimius contemplari, instituit sermones, morales quidem, puta ciborum, dum ait comedentes ; speculativos vero, puta potuum, dum inquit lætemur. Siquidem Vinum initium est lætitiæ ¹¹, sicut scriptum est.

CAP. XVI.

V. 47. Facilius autem est caelum et terram præterire, quam ut legis unus apex excidat.

Præterea unus apex, non est modo iota Græcorum, sed littera, quæ etiam apud Hebræos vocatur jod. Potest autem symbolice Jesus appellari iofa, quia initium nominis ejus tam apud Græcos, quam apud Hebræos per jod scribitur. Est igitur in lege Verbum Dei nequaquam illam præteriens, nec prius excidens, donec omnia fiant ¹². Tunc autem excidens, ut fructum majorum ferat : non victus, sed humilians semetipsum, et factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis ¹³.

CAP. XVII.

V. 12. Et introcunte illo in quemdam vicum, occurrerunt ei decem leprosi viri, qui steterunt eminus.

V. 13. Et ipsi exti erunt vocem, dicentes : Jesu magister, miserere nobis.

Profecto leges quæ sunt de lepra intelligere queas pro diversa quadam animæ pictura. Quis enim non hæreat videns, nunc quidem lepram efflicere hominem immundum, si vivæ insit cuti, nunc vero ab omni cum impuritate eximere, qui otus leprosus fuerit? Tunc enim immundus esse reputatur, quando cutis viva, postquam totus leprosus evasit, contaminetur, cute viva contrahente ex toto lepram quæ..... esse dicitur (11). Existimo enim lepram accipi pro irrationalibus animæ passionibus, et eutem vivam pro rationali ejus constitutione. Videtur itaque mihi sermo mysterium exhibere. In infantili etenim ætate inculcata est anima, eximens sese ab omni vituperatione irrationalitatis. At si vix fuerit cutis viva in ea, hoc est, si incipiat ratio exoriri, tunc substat principium peccati, quousque obtineat viventem cutem : id est, augescente oratione atque perfecta, tota fiat cutis viva, et prius lepra evanescat.

CAP. XVIII.

V. 20. Præcepta moysi : Non fornicaberis, non occides, non juraberis, et non dices falsum testimonium. Honora patrem tuum et matrem tuam.

Consulatur hæc oratione Marcionistarum Marcionemque venantia, qui legem veterem a Christo esse sustulisse ait enim Marcus, quod resurgens is

(11) Locum impudicus, ad quem exiit sic Levit. xiv.

eum Jesus dilexit illum ²⁶. Non utique pro alienæ rei adimplemento dilexisset eum, qui de his confidenter loquebatur. Quæstionem vero movet, quomodo dilectus fuerit qui secuturus non erat ad vitam. At enim est quidem propter priora dilectione dignus, qui legis præcepta custodivit : at propter contemptum ejus quod perfectum est, dilectionem propter antecedentia non sivit esse perfectam.

CAP. XIX.

V. 29. *Et fuit ut appropinquavit ad Bethphage et Bethaniam, ad montem appellatum Olivarum, misit duos discipulorum ejus,*

V. 30. *Dicens : Ite in vicum e regione; in quem introeuntes, invenietis pullum ligatum, super quo nullus unquam hominum sedit. Solventes illum, ducite.*

V. 31. *Et si quis vos interrogat, Ut quid solvitis? ita dicetis ei: Quia Dominus illo opus habet.*

V. 32. *Abeuntes igitur qui missi fuerant, invenerunt sicut dixit illis.*

V. 33. *Solventibus autem illis pullum, dixerunt domini ejus ad eos: quid solvitis pullum?*

V. 34. *Illi vero dixerunt: Dominus illo opus habet.*

V. 35. *Et duxerunt eum ad Jesum.*

Ubi est obedientia et sacer locus, eo mittit Dominus apostolos soluturos pullum ligatum, super quo nunquam Moysis sermo vel Isaïæ, vel alius aliquis ex prophetis sedit. Quando autem venit Christus, qui natura ac solus est Dominus, silent multi antequam publicentur a Salvatore, domini. Quando enim quis flagitiis servit, multarum passionum servus est: qui ubi semel dominus effectus fuerit, non potest multos habere dominos.

V. 35. *Et injiciens quis sua ipsorum vestimenta super pullum, ascendere fecit Jesum.*

V. 36. *Procedente autem illo, substernebant vestimenta sua in via.*

Accipiant verbum discipuli, et collocant in animis audientium. Ornant nos et actiones bonæ apostolorum impositæ nobis. Volunt enim etiam ut calcemus eorum vestimenta, perpendentes apostolicos sermones.

CAP. XX.

V. 19. *Et quæsierunt pontifices et scribæ injicere in eum manus in ipsa hora, et timerunt. Noverant enim, quod ad illos parabolam dixit.*

V. 20. *Et opportunitatem captantes miserunt insidiatores simulantes se ipsos justos esse, ut caperent eum sermone, quo traderent illum magistratui et potestati rectoris.*

V. 21. *Et interrogaverunt eum, dicentes: Magister, novimus quia recte dicis et doces, et non accipis personam, sed in veritate viam Dei doces.*

V. 22. *Licet nobis Cæsari tributum dare, necne?*

²⁶ Marc. x, 21.

(12) Forte εἶπας.

(13) Forte ἀποστέλλει τοὺς.

Α βλήσας αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ἠγάπησεν αὐτον. Οὐκ ἂν δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀλλοτρίου πληρώσει ἠγάπησε τὸν περὶ ταῦτα παρήρησιασάμενον. Ζήτησιν δὲ κινεῖ πῶς ἠγαπήθη ὁ μὴ μέλλων ἀκολουθεῖν ἐπὶ τὴν ζωὴν. Ἔστι δὲ ἐπὶ μὲν τοῖς προτέροις ἀγάπης ἀξίος ὁ τὰ τοῦ νόμου φυλάξας· τῇ δὲ πρὸς τὸ τέλειον ὀλιγωρία τὴν ἐπὶ τοῖς πρόσθεν ἀγάπην οὐκ εἶσα (12) γενέσθαι τελείαν.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Στίχ. κθ'. *Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαθὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,*

Στίχ. λ'. *Εἰπὼν· Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην, ἐν ἣ, εἰσπορευόμενοι, εὐρήσατε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε. Λύοντες αὐτὸν, ἀγάγετε.*

Στίχ. λα'. *Καὶ εἰς τὴν ἑρωτῶν· Διὰ τί λύετε; οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ· Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρεῖαν ἔχει.*

Στίχ. λβ'. *Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.*

Στίχ. λγ'. *Λύοντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς· Τί λύετε τὸν πῶλον;*

Στίχ. λδ'. *Οἱ δὲ εἶπον· Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρεῖαν ἔχει.*

Στίχ. λε'. *Καὶ ἤγχευ αὐτὸν πρὸς Ἰησοῦν.*

Ὅπου γὰρ ὑπακοή καὶ ἱερὸς τόπος, ἐκεῖ ὁ Κύριος τοὺς ἀποστόλους (13) λύσοντας πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδέποτε Μωϋσέως λόγος ἢ Ἰσαΐου, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν προφητῶν ἐκάθισεν. Ὅτε δὲ ἦλθεν ὁ Χριστός, ὁ φύσει καὶ μόνος Κύριος, σιγῶσιν οἱ πολλοὶ πρὸ τοῦ κυριευθῆναι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος κύριοι. Ὅταν γὰρ τις τῇ κακίᾳ δουλεύῃ, πολλῶν παθῶν δουλός ἐστι· τοῦ δὲ κυρίου ἅπαξ γενομένου, οὐ δύναται πολλοὺς κυρίους ἔχειν.

Στίχ. λε'. *Καὶ ἐπιβρίψας τις εἰς αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπέβησεν τὸν Ἰησοῦν*

Στίχ. λς'. *Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώγγυσεν τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.*

Λαμβάνουσι μέντοι τὸν λόγον οἱ μαθηταί, καὶ ἐπι καθίζουσι ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκούοντων. Κοσμοῦσι δὲ ἡμᾶς καὶ αἱ καλὰ πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐπιεικίμεναι ἡμῖν. Θέλουσι γὰρ (14) καὶ πατῶμεν αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐξετάζοντες τοὺς ἀποστολικούς λόγους.

ΚΕΦ. Κ'.

Στίχ. ιθ'. *Καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, καὶ ἐφοβήθησαν· ἔγνωσαν γάρ, ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπεν.*

Στίχ. κ'. *Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγον, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγουμένου.*

Στίχ. κα'. *Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες· Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις.*

Στίχ. κβ'. *Ἐξέστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὐ;*

(14) Videtur deesse ἵνα, vel ὅπως.

- Στίχ. κγ'. Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν παρουρίαν, εἶπε πρὸς αὐτούς· *Τί με πειράζετε;*
- Στίχ. κδ'. Ἐπιδειξατέ μοι δηνάριον. Τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον· *Καίσαρος.*
- Στίχ. κε'. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτοῖς· Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.
- Στίχ. κς'. Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματα ἐναντίον τοῦ λαοῦ, καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.
- Ἐπισημειώθη δὲ ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν. Ὑστερον δὲ διὰ τὴν αὐτοῦ παρακοὴν ἀνέλαθε καὶ εἰκόνα χοιρῆν. Ὡς περὶ δὲ τὸ νόμισμα εἰκόνα ἔχει τοῦ βασιλεύοντος τῶν ἐθνῶν, οὕτως ὁ ποιῶν τὰ ἔργα τοῦ Παντοκράτορος τὴν εἰκόνα αὐτοῦ φορεῖ, ἣν παραινεὶ ὁ Σωτὴρ ἀποδοῦναι καὶ ἀποτίθεσθαι, καὶ φορεῖν τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην εἰκόνα. Ἀκολουθῶν τούτοις καὶ ὁ Παῦλος φησιν· *Ὡς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοιροῦ, οὕτως ἐφορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.* Τοῦτο οὖν δηλοῖ τὸ· *Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.*
- V. 23. *Cum intellexisset autem eorum vasritiem, dixit ad eos: Quid me tentatis?*
- V. 24. *Ostendite mihi denarium. Cujus habet imaginem et epigraphen? Respondentes autem, dixerunt: Cæsaris.*
- V. 25. *Respondens autem dixit illis: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo.*
- V. 26. *Et non potuerunt arripere ejus verba coram populo, et admirati de responso illius, siluerunt.*
- Altiori vero sensu: Homo sicut in Genesi scriptum est, secundum imaginem Dei factus fuit. Postea ob suam transgressionem accepit etiam imaginem terrenam. Sicut vero nummus imaginem habet imperatoris gentium, ita qui facit opera Omnipotentis, imaginem ejus portat: quam terrenam hortatur Salvator ut reddamus et deponamus, feramusque eam, quæ a principio fuit, imaginem. Consequenter ad hæc etiam Paulus dicit: *Sicut portavimus imaginem terrestriis, ita portemus etiam imaginem cælestis* 27. Hoc igitur sibi vult illud: *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo.*

EX ORIGENE

IN EPISTOLAM I JOANNIS APOSTOLI.

(CRAMER, Catena in Epist. cathol., Oxon., 1840, in-8º, pag. 115.)

Ἐγγραφα ὑμῖν, κ. τ. λ.

Ἐπιγένορας ἐκ τοῦ ἁσματος τῶν ἁσμάτων τόμος Α'. Ὁ μόνυμὰ τινὰ τοῖς συμβαίνουσι κατὰ τὸν ἔξω ἀνθρωπῶν ἐστὶ, καὶ παρὰ τὸν ἔσω, καὶ ἀναλογίαν προσάλληλα ἔχοντα· οἷον κατὰ τὰς ἡλικίας, ἐστὶ παιδίον κατὰ τὸν ἔξω ἀνθρωπῶν, ὅπερ ἐπιδοχόμενον αὐξήσει ἐπὶ τὸν νεανίσκον φθάνει, ἕως οὗ χρηματίσας ἀνὴρ, γέννηται πατὴρ· χρῶμαι δὲ τούτοις τοῖς ὀνόμασι διὰ τὴν γραφὴν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐπιστολῇ· τὰ τρία τάξας ὀνόματα ταῦτα· ὁμωνύμως δὲ καὶ ἀναλόγως τοῖς κατὰ τὸν ἔξω ἀνθρωπῶν τούτοις τρισὶ· καὶ εἶπομι ἂν, ὅτι ἐστὶ τις παιδίον κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρωπῶν ὅμοιον, ὁποῖός ποτ' ἂν εἴη, ὅμοιος τοῦ τοιοῦτου ὁ ἔξω· οὕτω καὶ νεανίσκος κατὰ τὸν κρυπτὸν τῆς καρδίας ἀνθρωπῶν. Ἀκολουθοῦν δὲ τούτοις ἐστὶ λέγειν, ὅτι τις καὶ ἔσω ἀνὴρ καὶ πατὴρ. Λέγει δὲ οὕτως ὁ Ἰωάννης· *Ἐγγραφα ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν Πατέρα· Ἐγγραφα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς· Ἐγγραφα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροὶ ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ μένει ἐν ὑμῖν, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρὸν.* Σαφῆς

δ' οἶμαι καὶ τῷ τυχόντι τυγχάνει, ὅτι τοῖς τὴν ψυχὴν παιδίους καὶ νεανίσκοις καὶ πατέρας ταῦτα λέγει γράφειν. Καὶ Παῦλος δὲ ποὺ φησιν, *οὐκ ἠδυνήθη ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς· ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρωμα.* Ὁ δὲ ἐν Χριστῷ νήπιος τὴν ψυχὴν τοιοῦτος τις ὢν, οὕτως ὀνομάζεται, καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς Παῦλος φησιν, *Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην.* Εἶτ' ἐπεὶ μὴ ἔμεινεν ἐν τῷ νηπίῳ, φησιν, *Ὅτε δὲ ἐγενόμην ἀνὴρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.* Οὕτως ἀκούω καὶ τοῦ, *Ἐμέχρι καταστήσωμεν οἱ πάντες εἰς ἀνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.* Οἶδε γὰρ καταστήσαντας πάντας τοὺς πιστεύοντας εἰς ἀνδρα τέλειον, καὶ μέτρα νοητῆς ἡλικίας. Ὡς περὶ δὲ παρὰ τὸν ἔσω ἀνθρωπῶν καὶ τὸν ἔξω ἀνθρωπῶν ταῦτα συμβέβηκεν ὁμωνύμως, καὶ ἀναλογίαν ἔχοντα πρὸς ἀλλήλα, οὕτως· εὐροῖς ἂν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ σώματος μεταφερόμενα ἐπὶ τὴν ψυχὴν.

27 I Cor. xv, 49.

(1) Hæc Latine tantum leguntur in Prologo Origenis ad Cantica. Vide Operum ejus tom. XII.

SPURIA.

ANONYMI IN JOB COMMENTARIUS⁽¹⁾.

(Ex edit. Ruæf.)

PROLOGUS INTERPRETIS⁽²⁾.

Peritorum mos est medicorum, ut cum ad infirmum introierint, et qualitatem passionis agnoverint ægrotantis, ea quæ necessaria vel apta sunt curæ, agnitæ adhibeant passioni nec ante pro infirmo aliquam ordinant curam, quam in integro ejus agnoverint causam, ne pro oculo aurem videantur curare, aut pro manu capiti reperiantur medicinam conferre: quod est omnino imperitorum, atque artem ignorantium medicinæ. Sic etiam omnis interpres, nisi ante vim ac sensum cognoverit lectionis, quomodo poterit fidem in omnibus conservare interpretis? Nisi sensum, inquam, dilucide atque integre juxta linguæ vernacula perlegerit, non facile ullo modo, ea quæ ab alio edita sunt, in alterius linguæ saporem veraciter exprimet. Et cum hæc non observaverit, aut certe (quod me dicere pudet) ignoraverit, aut aurem pro oculo, aut caput pro manu tanquam imperitus medicus curare incipiet. Hæc a nobis ideo præmissa sunt, quia cognovimus vel potius legimus hunc qui in manibus est beati Job librum aliquos de Græco in Latinum non Latino vertisse sermone, et quia valde satis ab interpretis officio discrepaverunt, et quia a veritate atque regula interpretationis longe discesserunt, ideo omnem sapientem peto, in cujus manus hic liber devolutus fuerit, ut ante hunc prologum relegat, quam ad hujus libri lectionem accedat, ut ex hujus præfationis textu informatus, ex quo hæc interpretata fuerint perfacile cognoscat. Spondeo sane me a veritatis auctoritate nullatenus discessisse, sed sicut ab illo posita sunt qui hæc prior edidit, ita eorum status integritatem in nullo vitiatam penitus reservasse, nihilque scabrum, neque asperum, neque additum, demptumve diligens lector inveniet: quam illi fidem præmissi interpretes facere non præsumpserunt. Quod etiam peto te studiosorum lectorum maximum, atque diligentem veritatis amatorem, ut etiam tu illa mentis vivacitate, atque sancti animi curiositate ad eorum quæ dicta sunt rationem relecta pervenias lectione. Invenies procul dubio multa eos prætermisisse, necnon et addidisse superflue plurima atque ab interpretis officio longius recessisse. Quæ cum diligenter agnoveris, quem legere debeas, quemve recusare, perfacile cognosces. Non vero non ideo hæc dicimus, quod nos aliis anteponeere velimus: cum simus imperitiores atque abjectiores omnibus hominibus secundum Apostolum sermone, non scientia: sed attente faventes in omnibus veritatibus, ea quæ a nobis inventa sunt, summo studio, Deo suffragante, in omnibus diligenter implere curavimus.

ARGUMENTUM IN LIBRUM JOB.

In terra quidem habitasse Job Ausitidi in finibus Idumææ et Arabiæ fertur, et erat ei ante nomen Jobab. Et accepit uxorem Aravissam, et genuit filium quem vocavit Enon. Erat autem ipse filius quidem Zare de Esau filiis filius, de matre vero Bosra, ita ut sit quintus ab Abraham. Et hi sunt reges qui regnaverunt in Edom, in qua et ipse regnavit, sed primus in ea regnavit Balaach filius Beor, et nomen ejusdem civitatis Denaba. Post hunc autem Balaac, post eum Jobab qui vocatur Job. Post Job autem Husam, qui erat dux ex Themanarum regione. Et post illum regnavit Adad filius Badad, qui excidit Madiam in campo Moab, et nomen civitatis ejus Avith.

ANONYMI IN JOB LIBER PRIMUS.

Sicut cæli luminaria ac sidera in firmamento A nes et generationes mirabiliter relucent, alia quidem cæli a Deo collata cunctis indesinenter quæ sub cælo sunt fulgent, atque omnibus quæ super terram sunt per tempora ac tempora, per generatio-

(1) *Anonymi*, etc. In vulgatis antea editi onibus Origeni tribuitur, sed ipsius non esse invictis argumentis probavit Huetius in Appendice libri tertii *Origen.*, num. 2.

(2) *Interpretis*. In manuscripto codice monasterii Padolironensis interpretatio hæc: Hilario episcopo tribuitur, teste Mabillonio nostro, *Itin. Ital.*, p. 208.

Sed juanvis ex variis Hieronymi testimoniis constat beatum Hilarium Pictaviensem episcopum tractatus seu homilias Origenis in Job transtulisse, præsentis tamen operis quod Ariana labe infectum est, quodque Origenis non est, nulla causa est cur interpres habeatur is qui contra Arianos summa cum laude scripsit.

agones, omnibus in perpetuo singulariter fulgent, omnibus in æternum honorum formam tribuunt, omnibus sub sole pietatis exemplum ostendunt. Quod autem sideribus atque luminaribus comparantur omnes sancti demonstrat Apostolus, dicens : *Stella enim a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum*¹, procul dubio sanctorum. Evidentius autem ostendit hoc angelus, qui ad Daniele locutus est dicens : *Tunc justī effulgebunt sicut luminaria cœli, tanquam sol, et luna, et tanquam stellæ in sæcula*². Super hæc universa etiam ipse Dominus in Evangeliiis dicit : *Tunc justī fulgebunt in conspectu Patris sui qui est in cœlis*³. Sic itaque effulgent atque emicant omnes sancti, non solum in tempore restitutionis, sed et nunc in tempore hujus præsentis sæculi. Alius enim fide fulget ut Abraham; alius castitate lucet ut Joseph; alius nihilominus mansuetudine, ut homo Dei Moyses. Item vero alius constantia atque tolerantia vehementium dolorum, sicut admirabilis Job, de quo plurimus sermo, de quo vehemens disputatio, cujus sanctæ virtutis insignia, cujus admirabilem constantiam, cujus inenarrabilem tolerantiam, cujus miserabiles dolores, quis edicere, vel juxta meritum proferre, vel admirari valeat, quæ scripta sunt Syrorum lingua, sive ab ipso Job, sive ab amicis ejus? Ob hoc enim dicit ipse beatissimus Job : *Quis dabit ut scribantur sermones mei, et ponantur in libro in perpetuum*⁴? Interpretata autem sunt a magno illo viro Moyse in Hebraicam linguam, atque filiis Israel tradita. Quod ostendit ipsa Scriptura Job, dicens : *Hoc interpretatus est ex Syrorum libro*. A quo interpretatus? Manifestum est quod a Moyse in Hebræum. Item vero a Septuaginta Interpretibus ex Hebræo in Græcum translatus est. In Ægypto scilicet olim Moyses illum ex Syro in Hebræum transtulit. Item in Ægypto etiam Septuaginta sub Ptolemæo ex Hebræo in Græcum illum transtulerunt, et inde ex Ægypto per universas gentes beati Job Scriptura divulgata est : primum quidem in Arabia Syriace scripta, ubi et Job habitabat : post hoc vero et in Hebræis, et in Græcis, atque in omnibus gentibus, juxta hæc quæ intimata atque ostensa sunt, immutata atque interpretata est. Erat nimirum pridem Syriace ex parte scripta non ita diligenter neque ita vigilantem, quemadmodum postea a Moyse. Solæ enim responsiones, atque replicationes a primordio scriptæ sunt. Nam quis illorum poterat nosse quomodo venerint angeli, ut starent ante Deum, vel quomodo diabolus venerit, vel quid dixerit, vel quid responderit? Nullus illorum poterat hoc nosse, vel hoc quod Deus ad diabolum locutus fuerit, nisi solus Moyses Spiritus sancti revelatione. Sicut enim de factura cœli et terræ nemo alius ita diligenter poterat nosse, vel loqui, vel scribere sicut Moyses, ita nec ea quæ circa Job gesta sunt. Sed ita adhuc, sicut n

nosse, vel dicere, vel scribere, quæ solus Pater ad solum Filium locutus est dicens : *Ficiamus hominem*⁵, et cætera universa, nisi solus Moyses, quæ revelavit illi Spiritus sanctus Paraclætus qui præsens erat; sic similiter nullus illius temporis poterat nosse in secreto quæ Deus ad diabolum locutus est pro increpatione ejus quæ in eo erat cogitationis, nisi solus Moyses, cui cuncta sunt revelata quæ ante erant abscondita, pro iis qui tunc legis auspiciam erant accepturi. Quod autem Moyses hæc scripserit in Ægypto, etiam juxta ipsum tempus cum ejusdem sit numeri maxime comprobatur. Nam sicut quintus erat Job ab Abraham, ita quinta progenie missus est Moyses educere filios Israel de terra Ægypti. Super hæc autem omnia, o amici, invenimus in antiquorum dictis, quod cum magnus ille Moyses in Ægypto a Deo fuisset missus, et vehementem afflictionem filiorum Israel videret, et consolari eos ab anxietate lamentabilis eorum afflictionis qua illos Ægyptii affligebant, minime valeret, vehementes illos atque terribiles Job dolores pro consolatione illis enarraverit, necnon et in Scriptura eos ponens adhuc cum essent recentiores, illi populo dederit : ut per cognationes et tribus suas hæc legentes, vehementes atque terribiles illos beati illius viri dolores audientes, invicem se consolarentur, et cum patientia atque gratiarum actionibus mala quæ eos circumdederant sufferrent, et ut bonam remunerationem Domini quam Job post tolerantiam largitus est audientes, etiam ipsi liberationem sperarent, et beneficia beatæ mercedis laborum suorum expectarent. Hujus namque rei evidens atque irrefutabile iudicium est hoc, quod etiam adhuc usque in hodiernum diem beati Job tolerantia ante eos qui sunt in dolore et luctu atque planctu legitur pro consolatione atque exhortatione dolorum illorum, et pro ablatione angustiarum cordis eorum. Similiter autem et in conventu ecclesiæ in diebus sanctis legitur passio Job, in diebus jejunii, in diebus abstinentiæ, in diebus in quibus tanquam compatiuntur ii qui jejunant et abstinent, admirabili illi Job, in diebus in quibus in jejunio et abstinentia sanctam Domini nostri Jesu Christi passionem sectamur : ut terribilem ejus passionem transeuntes ad beatam ejus resurrectionem venire mereamur, compassi nunc ut et conregnemus, condolentes modo in tempore passionis, ut et congaudeamus post hoc in tempore resurrectionis. Quam passionem Dominus noster Jesus Christus ad terras veniens in humano corpore sustinuit pro omnium hominum salute, ut per passionem sane mortem interficeret, per resurrectionem vero suam recidivam vitam cunctis ostenderet. Cujus passionis atque resurrectionis Domini formam atque exemplum quia Job passio in multis gerebat, sicut ii qui diligentius requisierunt, repererunt : merito etiam nunc in diebus passionis, in diebus sanctificationis

¹ 1 Cor. xv, 41, 42. ² Dan.

⁵ Job xix, 2.

passio legitur, meditatur atque scrutatur. Sed ad priorem revertamur sermonem.

Diximus quod magnus ille Moyses scribens passionem Job, et dolorem, et laborem, atque constantiam, pro consolatione dederit filiis Israel; blande et benigne ac placide loquens ad eos, ac dicens: Constantes estote, filii Israel; animæquiores estote, posteritas Abraham, sustinete dolores, sufferte hæc mala, quia et olim erat quidam homo in regione Ausitide, cui nomen erat Job: qui cum esset justus et verax, et sine querela, ingentes sustinuit dolores, amara supportavit tormenta, propter zelum adversarii, atque nequissimi diaboli invidiam. Ita et vos, inquit, modo a Pharaone vexamini, ab Ægyptiis oppressionem patimini, ab immiseri cordibus vehementes sustinetis dolores, cum omnino non comprobemini peccatores, neque culpabiles, sed et sancti, boni factores, et perfecti, et grati amici et ipsis et patribus eorum estis comprobati atque ostensi. Sed cum hæc patimini illi- crite ab Ægyptiis in servitutem redacti, et absque culpa ab eis macerati, atque injuste afflicti ne defeceritis, neque succubueritis. Nolite fieri desperantes, sed sustinete constanter, atque sufferte virilliter. Erit namque et vobis liberatio quemadmodum et illi. Reddetur etiam vobis retributio huius tribulationis, sicut et illi reddita est. Si vos quos honorabiles atque divites esse oportebat propter patrum bonitatem atque divitias, inhonorabiles atque egeni effecti estis, nolite expavescere: quia et præfatus hic vir Job de sede regali et gloriosa ad sterquilinum devolutus est cum ignominia, ex immensis divitiis atque opulentia ad miserabilem paupertatem immutatus est atque inopiam. Si Ægyptii quos amicos esse oportuerat propter gratiam Joseph, atque sinceritatem Israel, ad inimicorum nequitiam immutati sunt, nec hoc vobis sit mirum: quia et Job boni illi sodales, qui ei devoti atque integri amici esse debuerant, ad inimicitiam conversi sunt, et ad maximam reluctationem, atque criminationem circa illum immutati sunt. His ergo similia etiam vos, inquit, sustinentes, filii Israel, usque in finem supportate, usque in finem sufferte. Erit enim vestra inspectio, sicut et illius facta est. Erit, atque reddetur vobis tolerantiae remuneratio, sicut et illi reddita est. Hæc namque et his similia Moyses loquens ad filios Israel scripsit dicens: *Homo quidam erat in regione Ausitide* ⁶. Homo utpote natura existens homo: quidam vero, utpote ex omnibus singularis. In regione autem Ausitide, utpote qui illic moraretur, et illic natus atque ex ipsis fuerit, et inter eos adixerit. Et qui sunt isti Ausitæ? Genus Esau, posteritas atque tribus Edom. Nam Ausitæ et Minei, et Euchi, et Themanitæ, et cæteræ omnes tribus erant ex cognatione atque prosapia Esau filii Isaac, qui et Edom cogominatus est. Idcirco cohabitatores

sibi erant invicem, atque integri amici, utpote unius generis atque unius linguæ, et, ut breviter dicam, unius gentis erant et contigui habitatores. Nam tunc universæ tribus Idumæi vocitatae sunt, ex nomine Esau ita nuncupatae. Nunc vero omnes uno nomine Arabes appellantur, non solum Idumæi qui erant ex Esau, sed et Ammanitæ et Moabitæ, omnes pariter nunc in Arabum nomine perstringuntur. Hæc itaque diximus, ut ostendamus qui fuerint Ausitæ, ex quorum Job appellatur regione, quia tribus erant et cognationes Edom, qui et Esau. Nam sicut tribus Israel, qui et Jacob, ita et tribus Edom, qui et Esau, juxta carnales tribus, et non juxta studia spiritalia. Ausitæ ergo et Euchi, et Minei et Themanitæ, omnes pariter Idumæi fuerunt. Ob hoc ergo dicit: *Homo quidam in regione Ausitide*. Statim in primordio laudem beatissimi Job demonstrat. Nam cum hominem illum memorat, ostendit protinus quod ille homo fuerit, et non jumentum neque bestia. *Homo quidam erat: sed*, quia homo esse comprobatur, merito factus esse ostenditur. *Homo quidam erat*. Unus erat ex omnibus hominibus secundum corpus, secundum corruptionem, sed singularis erat præ omnibus hominibus juxta spiritus instantiam et animæ sinceritatem, atque justitiæ perfectionem. *Homo quidam erat*. Vere homo, utpote homo factus, ut homo permanens, utpote ad imaginem Dei creatus, et ad similitudinem jumentorum ac bestiarum atque reptilium non est immutatus, sicuti dicitur de aliquibus: *Homo vanitatis similis factus est illis* ⁷. Et adhuc: *Homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* ⁸. Homo quidam erat, patientiæ exemplum, constantiæ testimonium, tolerantiae indicium. Homo quidam erat quem innumeri beatum dixerunt, quem præsentem timuerunt, quem absentes reveriti sunt, quem angeli admirati sunt, quem ipse Dominus dilexit. Homo quidam erat quem nequissimus æmulatus est, cui adversarius invadebat, quem inimicus hominum diabolus apud Dominum reprehendebat. Homo quidam erat qui versuti illius draconis caput conculcavit, qui sceleratum diabolum in fugam convertit, qui in corpore incorporeum supplantavit. **D** Homo quidam erat, homo vere tanquam constantissimus belligerator, tanquam singularis monachus, tanquam constanter stans adversus omnes diaboli exercitus, tanquam qui singulariter de omnibus dæmonum virtutibus victoriam sumpserit solus. Homo quidam erat, non erat bellua eruenta, non erat serpens nequitia, non erat equus neque mulus luxuria neque petulantia, non erat canis spurcitia, neque vulpes dolo atque astutia, non erat scorpius, neque veneni lethalis vipera, sed homo erat. Nam sicut obsceni atque impudici, maligni quoque ac versuti his omnibus comparantur atque horum omnium appellatione nuncupantur, sicut di

⁶ Job 1, 1. ⁷ Psal. CXLIII, 4. ⁸ Psal. XLVIII, 21.

eur de hujusmodi : *Canes improbi animo nescientes saturitatem* ⁹. Et adhuc : *Equi admissarii facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat* ¹⁰. Et alibi : *Serpentes, generatio viperarum* ¹¹. Et, *Generatio serpentium volantium, qui veloces sunt in malitia*. Et iterum : *Apprehendite vobis vulpes pusillas exterminantes* ¹². Et, *Tanquam vulpes in solitudine facti sunt prophetæ tui, Israel* ¹³. Et : *Ite, dicite vulpi huic* (dicit Dominus de Herode ¹⁴), et alia innumera his similia dicuntur de hujusmodi in Scriptura. Sed beatus Job non erat talis, neque his similis. Sed homo erat intaminatus, et immaculatus atque illibatus. Homo, utpote hoc quod ad imaginem et similitudinem Dei factus est, integrum custodiens. Sic itaque homo quidam erat juxta hæc universa quæ monstrata sunt. Non erant tales omnes homines, sed unus erat solus, talis quidem ex omnibus Job beatissimus. Ubi autem erat hic homo? In qua regione, in qua provincia? Respondet dicens : *In regione Ausitide*. Qui autem sint isti Ausitæ, superius demonstravimus, quod ex genere fuerunt Esau, sive ex filiis Esau, sive ab ipso Esau Ausitæ erant vocati. Et quales isti erant Ausitæ? Impii, injusti, infideles, obsceni, insatiabiles, sicut et pater eorum Esau, de quo dictum est a sanctis : *Nemo sit obscenus et insatiabilis sicut Esau* ¹⁵. Cum ergo esset talis ipse Esau, non docuit filios suos pietatem neque justitiam quam ipse non sectabatur, sed impietatem eos docuit, et injustitiam atque infidelitatem. Quod si dixerit aliquis : Cum ergo talis fuerit Esau atque generationes ejus, quomodo fuit Job ex illis, atque inter illos pius ac bonus? Ita fuit sicut mox in principio Abel innocens cum injusto, sicut Noe justus inter gigantes illos sceleratos, sicut Melchisedech sacerdos Dei altissimi in medio maledictorum Chanaanæorum, sicut Abraham qui credidit in media Chaldæorum idola colentium. Sicut ergo isti omnes cum essent pii ac sancti, atque religiosi Dei amici, ex impiorum sunt generationibus procreati : ita admirabilis Job cum ex obsceni atque insatiabilis Esau genere atque cognatione prodierit, sanctus ac justus sponte effectus est ; hoc scilicet demonstrat dicens : *Homo quidam erat in regione Ausitide*. Erat tanquam rosa inter spinas, tanquam lilium inter tribulos candidus ac rubens, candidus fide ac sanctitate, rubens velut rosa, plane quia sustinuit dolores ac passiones. *Homo quidam erat in regione Ausitide*. Erat tanquam columba inter raptrices aquilas, tanquam agnus in medio luporum diripientium, tanquam stella in medio nubium teterrimarum. Homo quidam erat, justus inter injustos, inter profanos sanctus, inter obscenos mundus, pius inter impios, bonus inter malos, tanquam smaragdus in luto, tanquam margarita in arena. Sic namque erat memoratus homo ille in regione Ausitide. Cum ergo inter tales esset,

A non talis fuit quales et isti. Cum inter impios esset, non declinavit ad impietatem. Cum esset inter infideles, non habuit infidelitatem. Cum esset inter injustos, non est commistus injustis : sed permansit in medio impiorum tanquam adamas immobilis, lucerna inextinguibilis, tanquam lumen quod non immutatur, tanquam radius qui non occidit. Sic etiam oportet nos esse, o amici, sanctos atque immaculatos, pios ac religiosos, charitatem amplectentes atque perfectos, inviolabiles atque illibatos in medio generis pravi ac perversi, ut fulgeamus tanquam luminaria cæli in mundo, verbum vitæ continentis in die Christi, ut et de nobis dicatur sicut et de beato illo : *Et erat sine querela homo ille, justus, verax, Dei cultor* ¹⁶. Homo ille memoratus atque designatus, qui in regione erat Ausitide, cui nomen erat Job. Ostendit hominem, cognitam fecit regionem, designavit nomen, dicens : *Cui nomen erat Job* ¹⁷, quod cum justis scriptum est, quod in regione vivorum signatum est, quod in tabernaculis æternis est deputatum. *Cui nomen erat Job*. Dignos habeat etiam nos Dominus, ut nomina nostra sic scribantur cum viventibus, sic cum iis qui salvi fiunt nominentur, sic cum justis connumerentur. Sed adhuc, inquit, *homo quidam erat in regione Ausitide, cui nomen erat Job*. Adversus diabolum est hic sermo, adversus nequissimum est hæc disputatio, tanquam si diceret : O malignissime diabole, o nequissime Satana, adversus quem altercaris? adversus quem bellum geris? adversus quem præliaris? adversus quem zelo succenderis? Adversus hominem, adversus corruptibilem, adversus mortalem, adversus carnalem, adversus terrenum, cum sis incorruptibilis et incorporeus, atque immortalis ; adversus eum qui in regione moratur Ausitide, tu qui de cælo cecidisti. Sed et sic superaris, concularis, humiliaris ab uno homine, cum sis spiritus, ab uno ex corruptibilibus, tu qui ex incorruptibilibus cherubim cecidisti ordinibus. Hæc itaque signavit dicens : *Homo quidam erat in regione Ausitide qui omnem exercitum diaboli fugavit, qui omnem virtutem nequissimi debilitavit, qui omnem virtutem et argumentum diaboli supervacuum demonstravit, qui omnem ventum et aquam, atque impetum maligni in se collidentem constanter sustulit, et immobilis perstitit*. Ac si ergo diceret : *Homo quidam erat, o diabole, qui tibi prævaluit*. *Homo quidam erat qui omnem virtutem tuam infirmam ostendit*. *Homo quidam erat qui omnem malitiam tuam in derisionem deduxit, et quod est maximum, habitans in regione Ausitide, id est, impiorum atque infidelium, obscenorum quoque atque injustorum*. Nam cum illic moraretur, non potuisti, o diabole, immutare, neque convertere eum post impios ad impietatem, neque post infideles ad infidelitatem, neque post injustos ad injustitiam, sed inter omnes,

⁹ Isa. lvi, 11. ¹⁰ Jerem. v, 8. ¹¹ Matth. xxiii, 33
¹² Hebr. xii, 46. ¹³ Job i, 4. ¹⁴ ibid.

¹⁵ 15. ¹⁶ Eccl. iiii, 4. ¹⁷ Luc. xiii, 34.

et apud omnes injustos permansit justus, sicut testatur mox consequenter dicens : *Et erat homo ille magnus, admirabilis*. Beatus homo ille qui a Deo testimonium accepit, qui ab angelis praelatus est, qui ipsi diabolo in admirationem venit, utpote qui vehementioribus plagis atque periculosis doloribus non succubuit. Hic ergo homo erat sine querela, utpote ab omni macula illibatus, utpote ab omni reprehensione exsors. Erat sine querela coram Deo et hominibus, coram angelis et spiritibus corruptibilibus et incorruptibilibus. Erat sine querela, utpote formam in se ostendens novæ gratiæ, ubi episcopum irreprehensibilem esse oportet. Erat sine querela in animo et corpore, in consiliis et cogitationibus, in verbis atque operibus, in studiis atque conversationibus. In omni nihilominus vita sua erat sine querela. Ita dictum est post hoc de Samuele in laudibus patrum : *Et non reprehendit homo illum*, id est, non criminatus est illum homo, quia erat sine querela, sicut et olim Job. Et unde invenit hoc Job ut esset sine crimine? Ex hoc invenit, quia erat justus. Ex hoc invenit, quia a justitia non declinavit. Ex hoc invenit, quia justitiam non dereliquit, quia a justitia non discessit, quia justitiam non despexit. Idcirco postquam sine querela illum ostendit, post hoc nihilominus etiam justum illum demonstrans dicit, sine querela justus. Justus erat quia sine crimine erat, et sine querela erat, quia justus nuncupatus est. Et erat homo ille sine querela justus in judiciis, justus in causis, justus in legibus, justus in ordinationibus. Nam cum esset dux ac princeps provinciæ suæ, et leges sanxit, et judicia judicavit. Sed procul dubio quod omnia juste disposuerit et judicaverit, atque misericorditer definierit, non reveritus personam, non accipiens munera, non ambulans post retributiones, non despiciens oppressum, non spernens viduam, non obliviscens orphanum : pro his ergo omnibus, et ex his omnibus, atque per hæc cuncta erat justus tanquam omnem injustitiam conculcans, tanquam omnem injustitiam eradicans, tanquam omnem injustum humilians et non permittens emergere. Erat justus, utpote injustitiæ non communicans, utpote injustitiæ non appropinquans, utpote injustitiam, odio habens atque abominans. Erat justus quoniam illum diligebat, de quo dicitur in prophetis : *Et est justitia accinctus lumbos*¹⁸. Erat justus, quia in Deo sperabat, de quo dicitur : *Justus Dominus, et justitias dilexit, aequitatem vidit vultus ejus*¹⁹. Sic namque erat justus. Sic erat justus, ut ipse Deus qui cognoscit corda, attestaretur justitiæ ejus. Ita erat justus, ut ipse de semetipso diceret : *Justitia eram indutus, et vestitus judicio tanquam vestimento. Confregi molas injustorum, de medio autem dentium rapinas abstuli*²⁰. Sic itaque erat justus, ut formam atque exemplum Domini Dei in se adimpleret, ejus qui cum sit justus, justitias dilexit. Cum autem justus esset, erat

¹⁸ Isa. XI, 5. ¹⁹ Psal. X, 8. ²⁰ Job XXIX, 14, 17. ²¹ Joan. XVII, 5. ²² Job I, 22.

A verax. Nam multi videntur justis esse, sed non veraciter, sed fallaciter, non juste, sed injuste, non plane sed fictitie. Merito nunc istic cum justum diceret beatum Job, adjecit etiam hoc quod verax fuerit. Ob quam rem? Ob hoc, ut ostenderet quia justitia ejus vera erat. Non erat mendax, non erat simulata, sed integra erat, atque Deo acceptabilis. Ob hoc ergo dicit, verax. Sciebat namque justus ille vir quod veritates requirit Dominus. Idcirco verax erat, verus, purus, simplex, non fictus. Non erat in illo hæsitatio. Non loquebatur aliud in ore, aliud vero cogitabat in animo. Non aliud dicebat verbis, et aliud cogitabat corde. Non erant verba ejus mollia in labiis, jacula vero in occulto, quemadmodum nunc sunt plurimorum, quemadmodum sunt innumerabilium, de quibus dicitur : *Molles fuerunt sermones super oleum, et ipsi sunt jacula*²¹. Et adhuc : *Proximo suo loquitur bona, et inira se habet mala*. Et alibi : *In labiis suis blandus obdulcat inimicus, in corde suo vero insidiatur*²². Sed non erat talis beatus Job, sed verax erat, verax utpote servus ejus de quo dicitur, *Sit Deus verax*²³ : tanquam vere servus illius de quo dictum est : *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*²⁴. Cum ergo esset veri Dei servus verax, erat verax, nec ipse mentiens, nec mendacis communicans, nec ipse mentiens, nec aliis mendacia congruere permittens. Verax in ore, verax in corde, verax in cogitationibus et verax in responsionibus, verax in verbis et verax in factis, verax cum hominibus et verax cum angelis, verax in corruptione et verax in incorruptionibus, et quod est omnium maximum, verax in conspectu omnium inquirentis Dei. Ob hoc enim dicitur : *Non peccavit Job in conspectu Domini, et non dedit insipientiam Deo*²⁵. David bonus aspectui Domini nuncupatur, Job vero verax in conspectu Dei ostenditur, verax in lege ante legem, verax in mandatis ante mandata, verax in misericordia et in justificationibus ante Scripturæ sanctionem. Horum namque omnium commemorationem cum in natura haberet conscriptam a Creatore, cuncta hæc veraciter adimplevit, cuncta hæc veraciter perfecit. Idcirco veraciter verax dicitur atque comprobatur. Primum quidem sine querela, utpote in semetipso. Deinde justus, utpote circa omnes. Item verax tanquam in conspectu Dei. Propterea post hæc universa in conclusione omnium pro universorum recapitulatione adjiciens dicit : *Dei cultor* : quia omnem sanctitatem, et omnem justitiam, et omne opus bonum quod visi fuerint homines facere, nisi in Dei cultura, nisi in Dei agnitione atque confessione fecerint, sine causa faciunt atque supervacue. Et ut breviter atque audenter dicam, omnia quæcunque fecerint homines sive in virginitate, sive in abstinentia, sive in corporis castitate, sive in carnis suæ combustione, sive in bonorum suorum distributione,

²¹ Psal. LIV, 22. ²² Prov. XXVI, 24. ²³ Rom. III, 4.

omnia gratis faciunt, si non in fide fecerint, sine causa agunt nisi in agnitione unius ingenti Dei Patris, et in confessione unius unigeniti Filii ejus Domini nostri Jesu Christi, et illuminatione Spiritus sancti gloriosi, ac venerabilis Paracliti, qui adjuvat infirmitatem nostræ orationis, in quo signati sumus in die redemptionis nostræ, hoc fecerint. Omnem ergo sanctitatem, et omnem injustitiam quam fecerit quis foris a vera Dei cultura atque vera fide, gratis facit, in perditione facit, non prodest ei, non adjuvat eum in die iræ, non liberabit eum in die interitus. Ad quod est testis Apostolus qui dicit: *Omne quod ex fide non est, peccatum est*²⁶. Quare? Quia bona videntur fecisse non quæsitâ fide, non quæsitâ agnitione ejus propter quem hoc fecerint. A quo enim accipiet mercedem? Ab eo quem non requisivit, quem non agnovit, cui non credidit, quem non est confessus, neque professus sicut oportuit, non accipiet ab eo remunerationem, nisi iudicium et iram ad condemnationem. Sicut enim qui ædificat sine fundamento, nihil proficit nisi detrimentum et laborem, et dolorem: sic similiter qui boni aliquid videtur facere, si sine fide fecerit, nihil proficit. Sicut enim credenti omnia sunt possibilis, ut salvetur atque refrigerium inveniat apud eum cui credidit: sic non credenti nihil est possibile, neque ut salvus fiat, neque ut refrigerium inveniat, neque ut in vitam introeat. Non est enim mentitus qui ait: *Quærite Dominum, et inveniet anima vestra*²⁷. Quod si non quæsieritis in fide, non potestis in vitam introire, id est, animæ non credentium. Sicut enim sol nisi vibraverit super faciem terræ, nullus ex fructibus ejus crescit, neque adolescit, neque maturescit, sic similiter nisi per fidem veritas refulserit in animabus hominum, nunquam erunt acceptabiles coram Deo. Quod autem si sol non radiaverit super fructus terræ, non oriuntur, neque maturescere comprobantur, manifestum est apud Noe. Nam per annum illum quo Noe fuit in arca, sol non effulsit super terram, partim sane ab aeris turbatione coercitus, partim autem quia ab aquarum multitudine erat terra cooperta. Idcirco fructus terræ anno illo neque germinaverunt, neque creverunt, neque maturescere comprobati sunt, sicut in Genesi scribentes asseruimus. Hæc namque universa diximus, quia beatus Job cum justitiam et veritatem haberet, etiam Dei culturam, hoc est fidem Deo delectabilem, pretiosam quoque ei atque acceptabilem habebat. Sicut enim nihil est delectabile hominibus sine luce, sic similiter nihil est delectabile, neque acceptum Deo, absque fidei lumine. Ob hoc ergo dicit de Job, Dei cultor, juste ac veraciter colens Deum. Non propter divitias atque pecunias, sicut diabolus mendaciter detulit illum apud Deum, sed propter justitiam ac veritatem coluit Deum. Nihil hoc justius ac veracius, quam ut Creator universorum ac benefactor omnium veraciter colatur

²⁶ Rom. xiv, 25. ²⁷ Psal. lxxviii, 33.

et adoretur. Nihil hoc justius neque veracius, quam, ut ei qui est omnium Deus et conditor, atque provisor, credatur ut oportet, et confiteatur, et profiteatur. Nihil ergo suscipit Deus absque fidei veritate. Non enim indiget his quæ nostra sunt, nisi solis animabus nostris in veritate fidei persistentibus, nisi sola conscientia nostra in veritate fidei sibi confidente. Hæc namque sciens beatus Job justitiam ædificavit, veritatem fundavit. Sed hæc universa Dei cultura, hoc est, fide concinnavit atque textit, obdolvit atque perfecit. Sic oportet etiam nos, o viri periti, in fide ambulare, in fide stare, in fide perseverare, infidelitati atque infidelibus non appropinquare, neque communicare, neque conventiculis eorum, neque collectis, ut cuncta quæ facimus in ille Deo acceptabilia sint: sicut et illa quæ paulo post Job fecisse asseritur, acceptabilia facta sunt, quia abstulit se ab omni re mala, ut Deo acceptabilis fieret religiosa ejus cultura, ut nihil esset quod ei perstreperet, vel præpediret circa Dei conjunctionem atque familiaritatem, utpote ei quieratsine querela, justus quoque ac verax Dei cultor atque abstinens se ab omni re mala. Dignos etiam faciat nos Deus, ut ipsum imitantes in ejus beatitudinis vestigiis requiem, ac refrigerium accipiamus in tempore resurrectionis.

Habuit autem filios septem et filias tres, sed non ex adulterio, neque ex impudicitia, sed ex licito atque immaculato matrimonio. Sciebat namque beatus Job quia ex illicito toro filii qui nascuntur testes erunt iniquitatis adversus parentes suos cum interrogantur. Idcirco veraciter dicit: *Et si secutus est oculus meus uxorem viri alterius*, atque his similia. Cum ergo omnia obscena et execrabilia atque illicita declinaret, septem habuit filios, et filias tres, sancte et pudice secundum officium naturæ, caste ac veraciter juxta Creatoris promissionem. Fuerunt autem illi filii septem, et filiæ tres fuerunt imi. Cui? Job justo, sine querela, vero Dei cultori. Huic ergo fuerunt filii septem et filiæ tres. Deo largiente, providente Creatore, volente omnium opifice, fuerunt illi filii septem et filiæ tres. Septem filii juxta hebdomadam dierum sæculi, aut juxta hebdomadam eorum qui ab apostolis in novæ gratiæ sæculo sunt ordinati, aut juxta septem stellas quæ quotidie pertranseunt spatia cœli. Fuerunt ei septem filii et filiæ tres, omnes simul decem, secundum decem verba legis, quæ post hoc filiis Israel sunt tradita. Ergo quia ea quæ in decem verbis legis sunt præcepta, omnia adimplevit Job, et ante legem, et extra legem, idcirco et ipsi quidem in formam atque memoriam, illis vero qui post hoc sub lege legem non adimpleverunt, ad correptionem, ad condemnationem, decem liberi dati sunt ei, utpote qui singulis eorum singulorum memor præceptorum omnia adimpleverit. Sed dicit aliquis: Porro cur non dedit ei masculos tantum, sed partim quidem masculos, partim autem feminas? Audi. Ob hoc dedit pro-

miscue et filios et filias quia a sæculo ita dedit omnibus. *Genuit*, inquit, *filios et filias* ²². Et adhuc ob hoc promiscue et filios et filias dedit, quia ita desiderant omnium mentes, quia hoc requirit hominis desiderium, ut promiscue utrosque et filios et filias habeant. Ad satisfaciendum ergo humanis sensibus, promiscue dedit illis et dat filios et filias. Et adhuc ob hoc dat promiscue, ut concordia atque conjunctio hominum multiplicetur per connubiorum copulationes. Ubi enim dederint filias suas in conjugium, et acceperint filiis suis uxores, illic copulatio fit connubii, crescit conjunctio, sive apud pauperes, sive apud divites. Quod si sane alicui filii tantum nascerentur, alii autem filia, cum eas viris omnes traderet, domum vacuam relinqueret atque hæreditatem suam desolatam. Nunc vero filias suas sane dat foras, filiis autem intus accipit uxores, ac per hoc et extrinsecus habet cognationem et intrinsecus hæreditatem. Hæc videlicet universa divina efficiuntur providentia atque operatione, utiliter atque necessarie hominibus ita ab initio ordinata. Sic namque et Job fuerunt septem filii et filia tres, ut cum ipsas sane filias foras traderet viris, haberet extrinsecus filios adoptivos: et cum filiis suis de foris acciperet uxores, haberet etiam in his extrinsecus adoptivas filias. Sæpe enim generi, vel nurus filiis sinceriores reperiuntur circa soceros, vel socrus suas, illæ quæ Dei timorem ac pietatem habuerunt animabus suis. Talis fuit illa beata Ruth, quæ ita detulit socru suæ veteranæ, ut usque ad mortem non esset passa eam relinquere. Idcirco sane in Scriptura in perpetuo magnificatur, apud Deum vero in infinita sæcula beatificatur, judicabit nihilominus atque condemnabit in resurrectione omnes malignas et impias nurus, quæ soceris vel soceribus suis contumeliam vel injuriam ingesserint, non reminiscetes quod ipsi eis viros genuerint atque nutrierint, et pro substantia et pro victu illis laborem acquisierint. Si igitur diligis virum tuum, o mulier, dilige et eos qui genuerunt eum et nutrierunt sibi filium, tibi vero maritum. Noli separare filium a patre vel matre. Noli compellere filium patrem aut matrem inhonorare, ne in condemnationem incidas apud Dominum Deum in die terribilis inquisitionis atque judicii. Sufficiat tibi, o mulier, quia possides virum quem non nutristi, et substantiam quam non acquisisti, quia venis in domum quam non ædificasti et eris domina, atque potestatem habes laborum alienorum, pro quibus tu nullatenus laborasti. Noli ego retribuere mala his qui tibi præparaverunt atque suo labore acquisierunt omnia, sive virum, sive substantiam, sive resumptionem, o mulier, ne ascendat super te maledictio a Domino Deo. Sed hæc pauca per occasionem filiorum Job a nobis sunt dicta pro commendatione nurrum, ad correptionem vero et condemnationem malarum et impiarum atque crudelium omnium.

A *Fuerunt*, inquit, *illi filii septem* ²³. Certum est quod religioso religiosi, et sancto sancti, et bono sunt boni, sicut et in priori demonstravit. Nam cum saneta esset radix, sancti creverunt et rami, atque bonæ exortæ sunt propagines. Cum memoratis istis septem filiis Job fuerunt et tres filia. Erant namque et ipsæ filia ipsis filiis similiter, utpote filia Job, atque ejus filiorum suorum vero germanorum certe sorores in omni bona religiositate. Nisi enim ipsæ eorum sorores tales exstitissent, non utique pariter cum germanis suis semper fuissent, sicut in priori hæc Scriptura demonstravit. Sed adhuc fuerunt illi septem filii et tres filia, numero decem, animo vero unus erant. Numero plurimi erant; consensu autem atque concordia quasi unus; unanimitate atque dilectione quasi idem. Non separabat autem eos zelus, non dissociabat eos invidia, sicut pridem fratres Joseph. Quare? Quia non exorta est in eis prævaricatio, neque coinquinatio, sicut in Ruben, neque furor interficiens, sicut in Simeon et in Levi, neque odium fraternæ maledictionis, sicut in cæteriis filiis Jacob: sed erant omnes unanimis in pietate, pacifici in justitia atque in Dei timore concordantes, utpote Job filii, et non tanquam Esau nepotes. Esau enim cum unum sufferre non posset germanum fratrem Jacob, interficere eum quæsit. Septem vero filii Job et tres filia tanquam una anima indivisi convixerunt in unitate, et tanta fuit unanimitas laudabilium filiorum Job, ut et malignus atque invidus dæmon facilius omnes pariter indivisos interficere, quam dividere atque dissociare benignam atque veram eorum unanimitatem posset. Audite hæc, o filii religiosorum, audite hæc, o nati fidelium, audite et imitamini piorum fratrum unanimitatem, qui veri veraciter in vita sua indivisi fuerunt, et in morte sua non sunt dissociati. Non sit inter germanos lis, sed benignitas atque concordia. Non sit inter fratres contentio, neque divortium, sed pax et unanimitas, sed sinceritas atque puritas. Non subintroeat adversarius per malorum hominum ora, non perturbet malignus per suæ nequitia ministros piæ germanitatis concordiam. Multi fuerunt filii David olim, cum adversus se invicem insurrexissent, atque patri justo rebelles exstitissent, Amon et Absalon, et Adonias, qui adhuc vivo religioso patre, impie atque injuste regnum ejus occupare atque rapere tentaverunt. Nam cum essent scelerati atque iniusti, in damnationem atque in interitum juste a Deo sunt traditi. Sed non tales fuerunt vel exstiterunt septem beati Job filii, sed tanquam septem dies indivisi, et tanquam hebdomada indissociati. Non certaverunt pro elegantia, non litigaverunt pro fortitudine, non contenderunt pro divitiis, non sunt conturbati pro regno, sed cum essent unanimes, cuncta propria invicem sibi æstimabant communia. Erat namque vere cor eorum et anima una. Propterea cum sanctis

²² Gen. v, 10. ²³ Job 1, 2.

in perpetuo nominantur, propterea cum justis in æternum requiescunt, propterea cum angelis indeficienter laudabuntur. De istis ergo dicit: *Fuerunt illi septem filii, et filia tres*. Tres tanquam fides, spes, charitas, tanquam corpus et anima et spiritus, indivisæ, indissociatæ, intaminatæ. Nam quia fidem, spem et charitatem circa Deum servaverunt, propterea et corpus, et animam, et spiritum illibatum custodierunt. Post quorum omnium disputationem atque ostensionem adjiciens dicit: *Et erant pecora ejus ovium septem millia*, secundum numerum septem filiorum; *cameli tria millia*²⁰, secundum numerum trium filiarum. Simul omnes liberi ejus decem, similiter omnia pariter hæc millia decem. Septem filiis, septem millia ovium; et tribus filiabus, tria millia camelorum; singulis filiis appropriata mille. Ita Deo ordinante, atque patre ita post disponente, in tempore consummationis dividunt hæreditatem. In tempore vero vitæ sicut cogitat de omnibus pater, ita et potestatem habet pater in omnibus: sicut curam gerit de universis, ita et dominatur cunctis. Deinde adhuc juga boum quingenta et asinæ pastoris quingentæ, utraque similiter mille. Ordinabiliter etiam hoc, atque apte singulis de decem filiis quinquaginta juga boum, et quinquaginta asinæ. Omnia sane patris sunt ad regendum, ad gubernandum, ad intendendum, et usque in finem vitæ suæ possidendum, post requiem vero patris ordinabiliter supputata juxta numerum filiorum. Sed adhuc erant pecora ejus. Omnia pariter pecora appellat, sive oves, sive boves, sive camelos, sive asinos, universa pecora nuncupat, quia diversa pecularia atque utilia fuerunt hominibus et sunt, et istis qui nunc sunt, et illis qui tunc fuerunt et ipsi beato Jacob. Oves quidem vitæ, pro lacte atque lanæ vestitu: occisæ vero pro esca atque carnis comestione. Similiter boves vivi, ad culturam, et panis commoditatem; jugulati vero, pro carnibus et esca, atque pedum calceamentis. Cameli autem pro omni onere portando atque levando de longinquo et de proximo. Post quæ universa asini ad levia negotia peragenda et asserenda, et eundi, et velociter redeundi. Quod enim nunc equi et muli perficiunt, hoc nihilominus asini adimplebant, præsertim tales quales sunt in regione Arabiæ et Palæstinorum asini, qui veloces sunt similiter ut equi. Omnem ergo censum beati Job supputat in septem millibus ovium, et tribus camelorum et in quingentis jugis boum, et in quingentis asinis pastoris. Auri vero et argenti, atque vestium non meminit. Quare? Ob hoc ut reticeret, an ob hoc quod Job aurum et argentum non habuisset? Ob hoc procul dubio, quia non habuit. Quo teste aurum et argentum non habuerit? Ipso Job dicente: *Et si confidebant in divitiis multis, et si ad innumerabilia misi manum meam*, et alia his similia. Erat namque hoc vere, ut priores non tantum in auro et argento sibi the-

aurizarent, quantum in pecoribus et in quadrupedibus. Non enim erant ita auri expetitores sicut sumus omnes nos, non intendebant post aurum et argentum illi tunc quantum nos nunc intendimus. Nunc omnium nostrum animus post aurum detinetur atque argentum inhiat, et nihil putant homines nunc pro divitiis nisi solum aurum et argentum. Nunc enim sunt adimpleta tempora illa quæ de longe designans Apostolus dicit: *In novissimis diebus advenient anni periculosi, et erunt homines seipsos diligentes, cupidi*²¹, et cætera universa quæ nunc in hominibus videmus impleri omnia. Nam quia in fine est jam hic mundus, et mortuus est jam properans ad defectum, idcirco mens hominum inhiat in his quæ mortua sunt, cum sicut stellæ inutiliter reconduntur, atque thesaurizantur. Olim vero, utpote adhuc incipiente sæculo, et utpote adhuc vivente mundo hoc, viva atque crescentia cupiebant homines pecora, quadrupedia atque agriculturam pro victu fructificantia. Sciebant namque quod aurum et argentum reconditum, ac thesaurizatum, atque ad usuras datum, peccatum conferret. Pecorum vero atque terræ usura, hoc est pecorum fetus multiplicatus, et fructus terræ augmentum ad peccatum non conferrent, sed justitiam. Nam habentes nutriunt: et eos qui non habuerint, cum ab his qui habent data fuerint ac distributa, gubernant. Tales ergo divitias habuit laudabilis ille Job, castas, mundas, incoquinatas, incontaminatas. De hoc namque dictum est hoc, atque de similibus illius usque in æternum: *Beatus qui inventus fuerit dives justus, qui post aurum non ambulaverit, neque speraverit in argenti repositione*²². Vere enim inæstimabilis atque æterna beatitudo est, ut cum quis dives effectus fuerit, non confidat in auro, neque intendat in argenti repositione, sed recondat hæc in mandato Altissimi, et det ea in elemosyna pauperibus, sed seminet atque spargat ea late per animas miserorum, per ora esurientium, vel per ora debiliū, per destitutos atque miseros: juxta hoc quod dictum est: *Seminate vobis ad justitiam, ut metatis fructum vitæ*²³. Et: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum*²⁴. Ejusmodi vero metet multipliciter in die resurrectionis. Ejusmodi recipiet inæstimabilem beatitudinem in die visitationis. Ejusmodi elemosynarum justificationibus tanquam lux effulget coram angelis Dei. Talis fuit beatus Job, apud quem hospes nunquam foris mansit, cujus janua omni adveniēti patuit, quem invalidi nunquam prætermiserunt de iis quæ opus habuerunt, qui non dimisit pauperem exire de domo sua vacuum, ad cujus tonsuram ovium, omnium pauperum scapulæ calefactæ sunt. Ob hoc enim et istam multitudinem pecorum nutrit, et maximam agriculturam exercuit, ut plurimis impertiret, ut plurimis benefacere, ut plurimorum memor esset;

²⁰ Job 1, 3. ²¹ II Tim. III, 4. ²² Eccl. xxxi, 8.²³ Jacob. I,

xii, 9.

non propter os suum tantum, sed ut multos esurientes saturaret, atque plurimos nudos vestiret, et multis miserabilibus atque infelicibus refrigeraret. Ob hoc enim pecora ejus ovium septem millia, camelii tria millia, juga boum quingenta, et asinæ pastoriæ quingentæ. *Et ministerium nimis copiosum* ²⁵. Certum est quod et mensæ ejus, atque sedes ejus, et ministerium copiosum, sed plus erat ministerium copiosum quod ministrabat hospitibus et advenientibus, infirmis et miserantibus, destitutis et peregrinis, pauperibus et infelicibus. Pro horum ergo omnium susceptione, nimium copiosum habuit ministerium: puto quod et in cælo et in excelsis copiosum nimis habuerit ministerium. Plurimi ministraverunt ei super terram pro miserorum susceptione, sed plures ministrabant ei in cælis, cælestes angeli, incorruptibiles eleemosynas, atque bona opera ejus in memoriam coram Deo in cælum deferentes, sicut dictum est ad Cornelium: *Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt sursum in memoriam coram Deo* ²⁶. Ascenderunt procul dubio ab angelis atque spiritualibus ministris delatæ. De quibus dicitur: *Omnes sunt ministeriales spiritus missi pro his qui salutem in hæreditatem capiunt* ²⁷. Et alibi: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem ardentem* ²⁸. De istis namque ministris unus erat qui locutus est ad Tobiam dicens: *Cum orares tu et Sara filia Raguelis, ego attuli memoriam orationis vestræ in conspectum gloriæ summi Dei* ²⁹. Tale ergo erat ministerium Job nimium copiosum. Secundum multitudinem enim bonorum operum ejus, multiplicati sunt cælestes ministri atque angeli qui in conspectu Dei attestarentur beneficiis illius. Unus sane devotioni animi ejus attestabatur, alius autem eleemosynis ejus ac miserationibus, alius nihilominus sollicitis precibus, alius vero justitiæ judicii, patientiæ quoque ac longanimitati atque charitatis plenitudini. Omnes scilicet enunctis ejus virtutibus attestabantur in conspectu omnia præscientis Dei. Omnibus itaque modis ministerium copiosum erat beato Job. Quale putas illi fieri obsequium ad susceptionem, et gloriosum quoque honorem, o amice, cum anima ejus exiens de corpore ad illud sæculum transiret, cum illi occurrerent omnes angeli, quando gavisæ sunt ad eum omnium sanctorum animæ, quando omnes animæ miserorum atque inopum, quibus super terram benefecerit, beneficiis ejus attestatæ sunt? Quæ universæ in lucem illic procedentes gloriosæ occurrunt atque sanctæ attestantur non solum solius Job virtutibus, sed et omnibus qui similiter ut Job eleemosynas miseris ac beneficia infelicibus impertiunt. Hæc universa, quia dicit, *Et ministerium nimium copiosum*. Postque iudiciens dicit: *Erant opera illius magna in terris*. Primum sane opera magna fuerunt illi, id est, agri et vineæ, fruteta et oliveta. Hæc namque erant antiquorum divitiæ, hæc erat prisco-

rum instantia atque studium, hoc erat quod ab eis thesaurus reputabatur, area et torcular, oliveta et ficeta, et universa opera quæ sunt in agro, quæ cum labore atque sudore atque manuum callositatibus acquiruntur cum justitia, juxta ordinem Dei dicentis: *In sudore vultus tui edes panem tuum* ³⁰. Hæc scilicet opera magna fuerunt Job in terris, ideo et plurimo indigebat ministerio ad curandum, ad intendendum, ad circumeundum, itemque ad dandum, ad distribuendum, ad ministrandum in gentibus, ad defendendum oppressos, ad opitulandum pauperibus, ad benefaciendum viduis et orphanis. Pro his nimirum universis opera magna erant illi in terris et ministerium copiosum, quia magna erant opera meritorum et copiosum ministerium. Sed puto post hæc quæ recitata sunt magna illius opera, post agriculturam atque pecudum nutrimenta, et cætera universa, fuerunt etiam alia magna opera Job in terris, fides, pietas, justitia, sanctitas, constantia, patientia, tolerantia, atque his similia universa, et omnes quæ superius demonstratæ sunt virtutes, atque merita et eleemosynæ opera. Hæc namque sunt magna illa opera quæ erant ita magna ut usque ad cælum pertingerent, et usque ad Deum pervenirent. Ita erant magna, ut in corruptione perpetrata in incorruptione fuissent prædicata. Inter homines facta, inter angelos sunt mirificata. Hæc, inquam, fuerunt Job magna opera. Et ubi hæc fuerunt? In terra, inquit. In qua terra? Primum quidem in ea quæ sub cælo est terra. Item in terreno ejus corpore. Omnem enim virtutem, omnem justificationem, omne opus sanctum, omnem tolerantiam cum gratiarum actionibus, universa in hoc corpore terreno perfecit, et supportavit atque sustinuit. Testis est ipse dicens de virtute Dei atque magnitudine: *Qui suscitaturus est pellem meam, quæ hausit hæc mala* ³¹. Postque universa, opera magna erant Job. Ubi? In terra, inquit. In qua terra? In terra incorruptibili, in terra immortali, in terra viventium, in tabernaculis justorum, ubi non est infirmitas neque mors, unde fugit dolor et tristitia atque gemitus. Illic ergo magna erant opera Job, illic demonstrata sunt atque ostensa, illic distincta atque manifestata. Hic perfecta, illic autem demonstrata; hic seminata, illic vero messa; hic dispersa, illic autem collecta; hic Deo fenerata, illic vero cum gloria a Deo fenerantibus redhibita. Qui enim miseretur pauperis, fenerat Deo ³². Secundum autem datum illius retribuet illi Dominus.

Post hæc autem universa, novissimam virtutem Job demonstrat, dicens: *Fuit autem hic homo de genere optimo, ex partibus Orientis* ³³. Item autem et istic singulariter illum designat atque memorat. Hic homo singularis, semotus, qui in carne separavit ea quæ carnis sunt, qui inter homines super homines fuit, qui in terris erat, et cælestia agebat;

²⁵ Job 1, 5. ²⁶ Act. x, 4. ²⁷ Hebr. 1, 14. ²⁸ Psal. ciii, 4. ²⁹ Tob. xii. ³⁰ Gen. iii, 19. ³¹ Job xix. ³² Prov. xix. ³³ Job 1, 5.

hic homo sine querela justus, verus Dei cultor, abstinens se ab omni re mala; hic ergo de genere optimo, ex partibus Orientis, tanquam si diceret, omnibus qui sunt in partibus Orientis generosior atque melior fuit, nobilior hic atque sublimior erat. Hoc namque demonstrans dicit: *Fuit autem hic homo de genere optimo, ex partibus Orientis.* Sed liceat respondere scribenti, et dicere: Unde Job de genere optimo? Si ex Adam et Eva, prævaricati sunt per inobedientiam. Si ex Esau, sub maledictum redactus est aviditatis. Si ex filiis Esau, impii existerunt etiam ii propter contumeliam. Quomodo ergo de genere optimo erat qui de talibus nascebatur? Ruben primogenitus Jacob, et Simeon et Levi, qui ex Israel sunt progeniti, de genere optimo non dicuntur: Job⁴⁴ vero qui ex impiis ortus est, id est, ex filiis Esau, qui ex prosapia Edom natus est, hic de genere optimo dicitur: Ego, inquit, non carnalem nativitatem quæro, non carnalem generationem significo, non pereuntem generositatem laudo. Nam hæc apud Deum non magni penduntur, hæc a Creatore non requiruntur. Sicut enim non constat apud Deum personæ gloria, sic nec requiritur ab eo carnalis generositas. Merito de genere optimo dicitur Job. Non ex Esau, neque ex posteritate Edom, sed de genere optimo dicitur Job, ex sanctitate et justitia, ex pietate, ex fide, ex misericordia, ex Dei cultura, ex vero animo, ex corde puro, ex bonis cogitationibus. Ex istis ergo omnibus bene natus esse dicitur Job, ex istis omnibus generosior esse reputatur, quasi in Dei familiaritate, quasi in Dei clientela, tanquam qui Deo fuerit affinis propter animam veram et fidem atque justitiam integram. Bene natum eum reddidit non terreni patres, neque avi carnales, sed opera veritatis, atque officium sanctitatis, nec non et sincera circa Deum spes. Quis erat nobilior vel generosior Cham filio Noe mediano, qui et ex patris nobilitate erat nobilis, et ex Dei benedictione atque colloquio nobilis erat et illustris? Sed nihil juvit illum, neque Dei colloquium, neque Creatoris benedictio, neque patris justitia, cum ipse declinaverit a justitia ut impietatem arriperet, propter quam juste humiliatus redactus est in maledictum atque in servitatem. Nam ipse pater Noe, qui ejus libertatem

atque generositatem erat defensurus, ipse justo Dei judicio in maledictum atque servitatem eum donavit. Non enim erat dignus ut patris libertate atque nobilitate fungeretur, quem ut ignobilem impie ad derisionem perduxit. Nequaquam ergo juvat, o amici, patrum justitia injustos atque impios filios: et nihil obest piis atque sanctis filiis parentum injustitia atque impietas. Sive enim patres, sive inter filios quis fecerit peccatum, hic servus est peccati: et cum servus sit peccati, liber vel bene natus esse non comprobatur. Item similiter qui liber est peccato, hic habet ingenuam atque dignam animæ li-

bertatem, et digne bene natus dicitur: hic sane veraciter generosus nuncupatur, quia libertatem illam quæ ab initio naturaliter est concessa, peccato non vitiavit, neque delicto maculavit. Talis ergo erat beatus Job, foris ab omni crimine justus, verax Dei cultor, abstinens se ab omni re mala. Ergo quia talis erat coram Deo, merito digne dicitur de genere esse optimo. Nam quis vere bene erit natus, nisi is qui divinam nativitatem atque conditionem integram conservaverit? Sicut admirabilis ille Job, qui digne ac juste bene natus appellatur, non quia ex Esau generatione carnaliter fuerit orsus, sed quia Abraham per Deo dilectam fidem est imitatus, et quia Isaac in verissima castitate est sectatus, et Israel in perspicua cordis puritate appropinquavit, et Melchisedech in filiorum immolatione, et Joseph in castitate, et Moysi in mansuetudine, et Samueli in justitia, et Lazaro in passione judicii, atque omnibus sanctis in omnibus virtutibus, ita ut possit dicere etiam ipse cum sancto David: *Particeps ego sum omnium timentium te, et custodientium mandata tua*⁴⁴. Ergo quia omnium sanctorum sanctitatis particeps effectus est beatus Job, idcirco digne ex genere optimo fuisse dictus est, utpote totius justitiæ nobilitatem in se gestans, utpote omnium amicorum Domini libertatem in se continens. Non dicuntur Amon vel Absalon bene nati: negaverunt enim, et discesserunt atque ceciderunt a sanctitate et dignitate David patris sui: et alii innumeri similiter ut ii primi et novissimi, qui omnem justitiæ libertatem amittentes et servi effecti peccati æterni supplicii apud inferos comprobantur famuli. Nos vero dignos omnes habeat sanctos omnium Dominus, ut bene nati in sancta regeneratione perseveremus. Concedat nihilominus ipse nobis cælestis Dominus, ut in incorruptibili generositate illibata permaneamus, non carnis tantum libertate gloriantes, sed animæ castitate, fide atque omnia coram Deo et sanctis angelis ejus demonstrantes: ut, liberi ab omnibus peccatis et delictis, in æternam gloriam ac regnum cælestis Patris nostri regis, cum sanctis sine difficultate introeamus, sancti atque intaminati filii ejus, perseverantes in præceptis ejus usque in finem, et libertatem ab eo nobis donatam atque nobilitatem immaculatam jugiter custodientes. Sic itaque omnibus modis bene natus beatus Job esse dignoscitur. Beati omnes qui illum fuerint imitati. Beati omnes qui ejus divina vestigia fuerint secuti. Ii enim omnes simul ut ille gloria apud Deum digni habebuntur. Sed adhuc fuit, inquit, hic homo de genere optimo. Et non solum optimo, sed ex partibus Orientis. Unde igitur est delectatio luminis? Unde etiam radii pulchritudinis? Unde ortus sanitatis? Ex partibus Orientis. Unde est hominum initium? Unde fuerunt mundi priores? Ubi est paradus jucunditatis? *Plantavit, inquit, paradus voluptatis in Eden, contra orien-*

⁴⁴ Psal. cxviii, 63.

tem ⁴⁵. Inde nimirum admirabilis Job dicitur fuisse. Ob quam rem? Quia refulsit veritate et resplenduit fide ac pietate, atque tolerantia, et omnibus virtutum studiis. Ob hoc ergo digne ex genere optimo et ex partibus orientis fuisse dicitur. Nam sicut omnes homines diei luce incipiente ad orientem suam extollent visionem, pulcherrimos solis radios properantes respicere; sic similiter, vel imo potius omnis pia ac religiosa atque credens anima in omni tempore ad incorruptibilem orientem, veram spiritalem extollit visionem, ut Solis iustitiæ admirabiles radios exinde oriri conspiciat. Hoc monebat et hoc significabat, et hoc docebat omnes ille qui ait ⁴⁶: *Psallite Deo qui ascendit super cælum cælorum ad orientem*. Sic namque Danieli adoranti Deum, atque deprecanti contra Jerusalem aperiebantur fenestræ ⁴⁷. Illo enim ubi erat ex Babylone ad orientem, inde erat solis ortus ad Babylonem. Ergo quia cum in Hierosolyma esset ad orientem adorabat, idcirco et cum esset in Babylonia tanquam ad Jerusalem versus ad orientem adorabat Deum et creatorem omnium. Ad orientem adorabat eum, ex quo est totius beneficii ac salutis, gratiæ quoque ac misericordiæ ortus. Sic namque et nunc nos omnes credentes, sanctis similiter credentibus concordantes ad orientem adoramus Dominum Deum nostrum, qui propter nostram salutem atque redemptionem super occasum sane descendit, utpote in passione, ac morte occasurus, ad orientem vero ascendit utpote a mortuis post passionem resurgens, et in cælum post resurrectionem ad orientem ascendens. Horum namque omnium figuram adimplens beatus Job, ex partibus orientis esse dicitur, quia omnis sanctitas et pietas atque fides usque in finem in illo orta est.

Post hæc autem universa adjiciens dicit: *Convenientes ergo filii ejus ad invicem, potationes faciebant per singulos dies* ⁴⁸. Filii illius. Cujus? Job. Filii illius qui dudum sunt designati vel memorati. Filii qui septem fuerunt numero, et unam habuerunt animam. Septem fuerunt personæ, et unum erat eis cor. Qui dissimiles erant aspectu atque facie, similes vero et unanimes mentis concordia atque pietatis communione. Isti ergo septem filii Job convenientes ad invicem. Non erat inter eos superbia, neque arrogantia, neque inflatio, neque elatio. Non contemnebat primus novissimum, non se extollebat, non exaltabat major super minorem, sed germanorum circa invicem conservantes unanimitatem, conveniebant ad invicem. Conveniebant pure atque sincere, conveniebant concorditer atque unanimiter. Junior majori obsequium reddebat, novissimus primo cum primatu honorem exhibebat: non invidebat alter alteri, sicut filii Jacob Joseph. Non resistebat alter alteri, sicut Absalon Amon, et sicut Adonias Salomon, sed conveniebant ad invicem, tanquam fratres ad fratres, tanquam germani ad ger-

manos conveniebant ad invicem. Nullus judicabat inter eos, nec quidquam suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia, et munera, et substantia, et divitiæ, et unanimitas, et pecunia, et charitas, omnia erant illis communia. Conveniebantque ad invicem ipsi priores, adimplentes hoc quod dictum est: *Ecce quam bonum, et quam jucundum habitare fratres in unum* ⁴⁹: ipsi priores observantes id quod post ab apostolis observatum est et a credentibus perfectum atque adimpletum, sicut dicitur: *Erat cor et anima omnium credentium una* ⁵⁰. Hanc scilicet piam unanimitatem ostendentes atque sinceram concordiam demonstrantes beati illi filii Job conveniebant ad invicem. Ita oportet etiam facere religiosos fratres, ita oportet etiam nunc ostendere veros germanos, blandos atque mites esse invicem, modestos quoque et unanimes. Non oportet contentionem vel divortium cum invicem habere. Non oportet eos invidiam atque zelum adversus invicem retinere. Non oportet eos malitiam vel iniquitatem ad invicem reservare, sicut olim Esau servavit contra Jacob dicens: *Quando appropinquabunt dies mortis patris mei, interficiam Jacob fratrem meum* ⁵¹. Sed similiter ut illi religiosi filii Job se invicem debent diligere puriter, atque sinceriter invicem debent sentire, suam gloriam atque honorem sibi invicem deferre, sicut dicit Apostolus: *Si honorificatum unum fuerit membrum, congaudent omnia membra* ⁵². Non oportet invicem mordere atque criminari ne ad invicem consumantur: sicut Esau ille nequissimus, qui propter aviditatem primatum amittens, post hæc adversus germanum fratrem suum Jacob insurgens, divinæ gratiæ exsors effectus est. Sed filiorum Job imitari debent benignam illam germanitatem, atque Deo dilectam fraternitatem, qui omnes tanquam ex sancta radice sancti creverunt rami, qui omnes tanquam ex sancta arbore sanctum produxerunt et fructum. De istis ergo istis dicit: *Convenientes autem filii ejus ad invicem, potationes faciebant per singulos dies* ⁵³. Potationes faciebant id est convivia, festivitates, lætitiæ, jucunditatem. Sed non sibi tantum hujusmodi faciebant, sed et sororibus suis. *Convocatis, inquit, ad se et tribus sororibus suis, ut secum manducarent, et biberent* ⁵⁴. Potationes faciebant, sed non propter ebriositatem, neque pro luxuria, neque pro turpitudine, neque pro intemperantia, neque pro illicitis scurrilitatibus, neque pro desideriosis jocis, neque pro impudicis colloquiis atque obscenis. Si enim aliquid horum apud eos fuisset, si aliquid de hujusmodi beati illi filii Job agerent, non utique sorores suas secum convocassent, ut cum sororibus suis illicita atque impudica agerent, vel colloquerentur. At nunc vero quia opera eorum, et verba, et conventus atque convivia pia ac pudica erant, decora atque delecta, casta nihilominus et munda, merito in testimonium purgationis suæ, atque munditiæ germanas

⁴⁵ Gen. II, 8. ⁴⁶ Psal. LXVII, 33. ⁴⁷ Dan. VI. ⁴⁸ Job I, 4. ⁴⁹ Psal. CXXXII, 1. ⁵⁰ Act. IV, 32. ⁵¹ Gen. XXVII, 41. ⁵² I Cor. XII, 26. ⁵³ Job I, 4. ⁵⁴ ibid.

sorores suas secum convocabant, ut innocentes scelerum coram patre suo atque omnibus attestarentur. Ob hoc ergo convocabant ad se tres sorores suas ut secum manducarent et biberent, ut sicut secum manducarent et biberent, sic et collaudarent, et honorificarent secum Dominum cœlestem, sic et adorarent, et gratias agerent vero Creatori, sic et adorarent et deprecarentur æternum regem. Ob hoc ergo convocabant secum tres sorores suas, ut fierent omnes simul ecclesia sanctorum, congregatio religiosorum, conventus immaculorum, et incoquinorum atque castorum. Sic itaque convenientes adinvicem potationes faciebant per singulos dies. Non per singulos dies totius vitæ suæ, sed per singulos dies septimanæ. Septem cum essent filii, septem diebus festa celebrabant. Sic namque et lex post hæc præcipit septem diebus agere, sive paschæ, sive hebdomadarum, sive scenoepiæ. Hæc itaque implere anticipantes filii Job, vel etiam ipse Job qui eos docuit, potationes faciebant per istos septem dies, unusquisque eorum apud se habens qua die omnes fratres suos, et sorores, primus primum, secundus secundum, et ita consequenter per ordinem omnes usque ad consummationem horum septem dierum. Per istos ergo singulos septem dies potationes faciebant, id est diem festum, convivium, epulum, jucunditatem. Sed procul dubio quod non sibi tantum, neque solis sororibus suis, sed et servis et liberis, et pauperibus, et egenis, et indigentibus, et non habentibus omnibus faciebant epulum, omnibus exhibebant jucunditatem, atque convivium. Non enim poterant in parte sane imitari legem, in parte autem non. Non poterant in hoc imitari legem ut septem diebus festa celebrarent, in hoc autem non imitari, ut non epularentur cum illis servi, atque ancillæ, ac egeni. Præcepit namque in lege et dicit: *Septem diebus celebrabis diem festum Domino Deo tuo, et epulaberis tu et filius tuus, et filia tua, et servus tuus, et ancilla tua, et advena qui est in te, et egenus gentis tuæ.* Quæ ergo in lege post hæc præcepta sunt, hæc nimirum anticipans Job, et ipse implevit, et filios implere docuit, et hospitalitatem, et eleemosynam, et misericordiam et pauperum et miserorum beneficia atque consolationes, quæ sunt Deo valde acceptabiles cum fide perpetratæ atque perfectæ. Ita debemus etiam nos, o amici, in diebus festis nostris atque jucunditatibus non solum hoc respicere, quomodo nos soli epulemur atque jucundemus, sed hoc præsertim debemus intendere ut epulentur nobiscum et celebrent diem festum nostrum servi nostri et ancillæ, et clientes nostri, et egeni, et pauperes universi, et celebremus diem festum Domino Deo nostro. Si enim celebraverint tecum diem festum, et epulatus tecum fuerit servus tuus, et ancilla tua, et pauperes, et egeni, atque inopes, pro certo scito, quod Domino Deo tuo diem festum celebras. Epu-

A latur enim tecum Dominus Deus tuus per inopem, et pauperum ora, qui ait: *Quodcumque feceritis uni de minimis istis miserabilibus, mihi fecistis* ⁸³⁻⁸⁴.

Post hæc universa dicit: *Et cum finiti essent dies potationum* ⁸⁵. Ostendit evidenter istic quod superius dictum est verum fuisse, quia non semper epulabantur, quia non quotidie potationes faciebant, sed certis diebus, sed istis diebus qui memorati sunt septem numero secundum numerum septem filiorum Job, secundum illos septem qui in lege celebrati sunt. Cum ergo isti finirentur, post hoc cum transiret solemnitas, cum finirentur potationes secundum festivitatis consuetudinem. Non enim quotidie potationes faciebant filii illius beati viri, neque semper in calicibus, et phialis dabant oculos suos, non erant vinolenti, sicut sunt nunc quamplurimi, sed sancti erant sanctissimi illius filii Job. Cum ergo sancti viri essent, sancti in solemnitatibus suis, de castitate ac sanctitate, de munditia quoque ac pudicitia et secum invicem et cum sororibus suis loquentes, juxta hæc quæ superius memorata sunt universa. Postquam ergo sic finiti sunt dies potationum in castitate, et in pietate atque pudicitia, post hoc nimirum quid factum est ostendit dicens: *Mittebat Job et mundabat illos* ⁸⁶, mittebat ad eos qui pietatem admonerent, qui justitiam instruerent, qui Dei timorem docerent, qui testificarentur Dei judicium terribile in quo omnium et manifestorum operum, et verborum ratio inquiritur atque redditur, in quo vindicta impatienter omnibus animabus infertur, in quo ira in flamma ignis omnibus impiis irrogatur. Verbis ergo doctrinæ, disciplinæ atque admonitionis, mundabat illos, sive per eos quos mittebat ad illos, sive per semetipsum ad se convocans illos. Sed mittebat, inquit, et mundabat eos. Quid mittebat vel quomodo mittebat? Ad Dominum mittebat, et ad Creatorem dirigebat. Quid mittebat? Orationes ac preces suas pro eis, confessionem quoque atque gratiarum actionem pro illis. Hæc scilicet universa mittebat et mundabat eos. Mundabat eos orationibus suis, mundabat eos precibus ac postulationibus, mundabat eos sicut Moyses filios Israel pro illis in deserto orando, mundabat eos sicut Samuel universos filios Israel adversus allophylos pugnantes, orationibus suis Deum illis placando atque exorando. Sic ergo et hic justus Job omnia filios suos mundabat. Quod autem orationibus atque satisfactionibus eos mundaverit, per ea quæ sequuntur ostendit dicens: *Surgens mane* ⁸⁷. Mox ad Deum currebat, mox ad Deum procedebat, pro se et filiis suis Deum exorans atque deprecans, orans quoque atque postulans terribilem Dei faciem et sibi et illis repropitiare festinans: nec non et docens, et admonens atque formam ostendens, et tunc filiis suis, et nunc omnibus nobis in perpetuum ut confestim diluculo ex noctis requie exsurgentes, ante omne opus vel verbum, ante omne colloquium

⁸³⁻⁸⁴ Matth. xxv, 40. ⁸⁵ Job i, 5. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ ibid.

vel conventionem, primitias resurrectionis nostræ Deo exhibeamus in sinceris orationibus atque precibus, in matutinis deprecationibus atque gratiarum actionibus. Hanc itaque pietatis ac religiositatis formam nobis omnibus demonstrans Job, *Surgebat mane, et mundabat eos, offerens pro eis hostiam secundum numerum illorum* ⁸⁷. Primo mundabat, purificabat, sanctificabat, et ita demum pro eis hostiam offerebat, ut cunctis in perpetuum ostenderet, quia mundos, castos atque sanctos condecet sacrificia, ut sancte atque digne immolata, sancte atque digne a sanctis accipiantur. Sic namque et Apostolus post hæc dicit: *Probet seipsum homo* ⁸⁸, hoc est mundet semetipsum, et ita de sanctissimis Domini sacrificiis fruatur. Sic et Job pridem faciens primum mundabat eos, et ita demum pro eis hostiam offerebat secundum numerum eorum, secundum personas eorum. Quare secundum numerum eorum? Propter nimiam sinceritatem quam habebat circa illos, atque devotam castificationem quam habebat circa illos. Singuli itidemque a Deo creati sunt, sigillatim ex utero matris exierunt, sigillatim totidem idem in resurrectione, atque in inquisitione iudicii exsurgent. Ob hoc, inquit, ergo pro singulis eorum secundum numerum illorum hostiam offero, ut et ipsi hæc videntes, eadem pro semetipsis perficere prope-
rent, hoc scientes, quia unusquisque omnium hominum pro semetipso solus in iudicio resurget, et solus ad inquisitionem veniet, et solus pro se solo responsum in visitatione animarum dabit. Non enim liberabit frater fratrem, neque defendet ullus alium in iudicio. Merito ergo secundum numerum eorum offerebat pro eis hostias, item vitulum unum pro peccatis animarum illorum. Quis autem offerebat easdem hostias? Certum est quod ipse Job. Si enim post hoc pro amicis suis ipse iussus est offerre, atque hostias immolare, multo magis pro filiis suis ipse offerebat sinceras, atque adeo acceptabiles hostias. Erant nihilominus etiam ea tempestate sacerdotes necdum adhuc a lege ordinati, sed naturali sapientia hoc requirente ac perficiente. Ita sacerdotio functus est Noe. Ita sacerdotio functus est Abraham. Ita sacerdotium gessit Melchisedech. Ita et ipse Job post illos sacerdotio functus est. Sed interim (sicut diximus) erant etiam sacerdotes per loca qui pro indigentibus hostias offerebant Domino per diversa tempora. Quod autem fuerint pro certo illo tempore sacerdotes, ostendit ipse Job dicens: *Qui mittit sacerdotes captivos* ⁸⁹. Sive ergo memorati sacerdotes, sive ipse per semetipsum Job offerebat hostias pro illis secundum numerum illorum. Si hæreditatem, inquit, illis distribuerem, si dona illis ingentia donarem, nonne secundum numerum illorum dividerem? Nonne secundum personas eorum darem? Nunc vero cum spiritalem, inquit, illis hæreditatem dividam atque divina illis dona largiar, sacrificia pro illis offe-

rendo atque hostias, nonne multo magis secundum numerum eorum, et secundum personas hostias immolabo? Cur autem unum vitulum pro omnibus sacrificas? Cur unum vitulum communiter pro omnibus animabus jugulas? Ob hoc, inquit, unum vitulum communiter pro omnium animabus macto, ut communionem atque concordiam, unanimitatem atque consensum cunctos illos doceam, ut cum unus vitulus pro omnibus jugulatur, unanimes esse invicem omnes judicentur. Merito ergo pro omnium animabus unum vitulum communiter mactavi. Sed adhuc, quod est horum maximum, *vitulum*, inquit, *unum pro peccatis animarum illorum*. Dic, o beate Job, quis te docuit vitulum mactare pro animarum peccatis: quis docuit ita de longe figuram adimplere illorum quæ perficienda sunt in novissimo tempore? Spiritus, inquit, sanctus mihi revelavit, Spiritus sanctus me docuit, ut vitulum pro animabus offeram in figuram illius vituli de quo dictum est: *Cito adducite vitulum saginatum* ⁹⁰, et ut vitulum pro peccatis jugulem in typo illius de quo dictum est: *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* ⁹¹. Ipse, inquit, Spiritus sanctus me docuit vitulum pro peccatis animarum offerre, atque de longe figuram implere illius, qui tanquam vitulus saginatus pro mundo mactandus est in novissimo tempore, qui tanquam agnus immaculatus pro mundis erit immolandum. Qui enim docuit Isaiam dicere: *Sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente se sine voce, et peccata nostra ipse portavit, et propter impietates nostras deductus est ad mortem* ⁹²; qui docuit Jeremiam dicere: *Ego autem tanquam agnus immaculatus ductus ad immolandum* ⁹³, aliaque innumera his similia: qui ergo omnes illos docuit dicere et prophetare de eo, qui erat venturus, idem ipse, inquit, etiam me illuminavit, ut vitulum pro peccatis offerrem, et typum futuri vituli atque agni adimplerem. Merito ergo vitulum unum pro peccatis animarum illorum obtulit, ut illa nunc perficeret et futura ostenderet. Sed et adhuc propterea vitulum illum coram filiis suis pro peccatis jugulavit ut videntes ipsi filii quod pro alienis peccatis ille vitulus jugulatus moreretur, metuentes ac paventes ab omnibus peccatis quæ animas perimunt declinarent et universas animas interficerent, id est, juventutis ignorantias a se mortificarent. Ob hoc ergo vitulum unum in figuram unius memorati illius vituli mactavit pro peccatis animarum eorum. Hæc nimirum universa fecit beatus Job sapienter considerans sancteque cogitans. Dicebat enim in semetipso Job: *Ne forte filii mei mali aliquid in corde suo cogitaverint adversus Deum* ⁹⁴. O sinceritas patris, o dilectio parentis, o studium genitoris! Non enim tantum pro corpore sollicitus erat, sed plus de anima cogitabat. Ne forte, inquit, filii mei qui in disciplina nutriti sunt, qui in eruditione

⁸⁷ Job 1, 5. ⁸⁸ I Cor. xi, 28. ⁸⁹ Job xii, 19. ⁹⁰ Luc. xv, 25. ⁹¹ Joan. 1, 29. ⁹² Isa. LIII, 7 et seqq. ⁹³ Jerem. xi, 19. ⁹⁴ Job 1, 5.

creverunt, qui in Dei timore exercitati sunt, ne forte filii mei quibus vivis ego gaudeo si ipsi vixerint Deo, quibus vivis ego gratulor si ipsi ad Deum intenderint, si ipsi Deo servierint, si ipsi a Creatore non recesserint, ne forte filii mei in corde suo, in mente, in animo, in sensu, in cogitatione aliquid cogitaverint contra Deum. Ac si diceret: Ne forte aliqua mala cogitatio in cor eorum ascenderit, quæ a Deo longe facit, quæ a sanctitate pervertit, quæ a castitate separat, quæ a pietate abstrahit. Dic, o beate Job, quomodo permetteres ut aliquid mali filiis tuis in verbis atque operibus evidentioribus excideret, qui pro occultis et abditis, aut omnino forsitan non existentibus, ita nimium sollicitus fueris atque curam gesseris: qui sollicitus atque metuens dixisti: *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum*, ne forte de impudicitia cogitaverint, ne forte ad impietatem declinaverint, ne forte post peccata oberraverint, ne forte illicita meditati fuerint, ne forte injusta concupierint, ne forte aliqua radix amaritudinis atque fellis exorta in animis eorum ipsis nocuerit? Hæc scilicet atque his similia plurima intra semetipsum tractans beatus Job dixit: *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum*. Ne forte, inquit, confringantur rami mei, ne forte evellantur propagines meæ, ne forte excidat fructus meus, quem ego in justitia genui, quem in fide produxi: *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum*. Ne forte obliviscantur Deum, et recedentes a timore ejus, atque derelinquentes ejus beneficia, dicant in corde suo: Non est Deus, non est justitia, non est iudicium, non est resurrectio, neque inquisitio, neque retributio. Omnia namque hæc mala sunt, et Deo contraria, et a Deo longinqua et Deo odibilia: et omnis homo qui hæc cogitaverit, vel disposuerit, vel fecerit, vel proposuerit, inimicus est Dei, atque odibilis. Sic itaque omnimode sanissime cogitans pro animabus filiorum suorum Job dixit: *Ne forte filii mei in corde suo mali aliquid cogitaverint adversus Deum*. Qui enim mala cogitaverint adversus Deum, cito intereunt, et in perpetuo condemnantur, interceptiuntur, impediuntur, atque in profundo inferni in æternum torquentur. Sed plerique hominum hæc non reminiscuntur, qui filios suos ab infantia exterminant, qui filios suos et filias suas ab ineunabulis non erudiunt, non corripiunt a juventute, non prohibent mala, non odiunt pessima, non coercent illicita, non admonent timorem Dei, non comminantur iudicium gehennæ, non vite æternæ introitum docent. Non enim educant nos in disciplina atque eruditione Domini, qui non egerunt curam pro animabus eorum, neque solliciti sunt pro salute, vel perditione filiorum. Huiusmodi cum non erudiunt, neque corripiunt filios suos, et ipsorum animas igni inextinguibili in in-

⁶⁵ Psal. xviii, 43. ⁶⁶ Job 1, 5. ⁶⁷ Philipp. 1, 6.

teritum tradunt, et semetipsos in furorem iudicii demergunt. Omnia enim quæ deliquerint filii de parentibus requiruntur, qui non erudierint, neque corripuerint filios suos. Hujus evidens exemplum in Heli ostenditur et in filiis ejus, atque in aliis alibi. Hæc sciens gloriosus Dei famulus Job, non solum a manifestis peccatis observat filios suos, sed et ab occultis, ne mali aliquid in corde suo cogitent. Primus beatus ille ostendens factis hoc, quod post hoc dictum est verbis: *Ab occultis meis munda me* ⁶⁸: pro occultis nihilominus, atque in ignorantia perpetratis delictis filiorum suorum sollicitè mundabat eos, et non tantum pro perpetratis atque certis, quantum pro incertis et non existentibus. Hoc nimirum faciebat ille beatus vir. **B** Non semel aut secundo, neque uno anno aut duobus, sed *sic faciebat Job omnibus diebus vitæ eorum* ⁶⁹. Non quiescebat, non fiduciam resumebat, non obdormitabat, neque obliviscatur, non erat negligens, non erat fastidiosus, sed ita faciebat cunctis diebus vitæ eorum, ante apostolos ea quæ apostolorum sunt adimplens, sicut dicit: *Qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi* ⁷⁰: et ante adventum Domini, præceptum Domini adimplens dicentis: *Qui toleraverit usque in finem hic salvus erit* ⁷¹. Sic itaque faciebat Job omnibus diebus vitæ eorum, magnum thesaurum se credens habere in regno cælorum, ut inviolatos atque immaculatos filios suos exhiberet, et ad regnum cælorum eos mitteret. Sic, inquam, faciebat Job omnibus diebus vitæ eorum. Sic faciebat sicut alter prior illo non fecit, sicut alter illo antiquior non gessit. Magnus erat Abraham in fide, sed excellit illum Job in tolerantia. Magnus erat Jacob in cordis munditia, sed non fuit illo minor Job in misericordia. Adversus cæteros omnes priores et novissimos, non succubuit in virtutum studiis. Cum omnium virtutibus communicaret, et omnium fidem, et pietatem atque justitiam imitaretur, transcendit cunctos, atque præcellit tolerantia vehementium dolorum. Merito digne dicitur de solo Job: quia ita faciebat sicut non fecit alter. Omnia enim quæ fecerunt sancti fecit etiam Job. Quod autem sustinuit Job cum gratiarum actionibus, hoc nihilominus nullus alius sustinuit. Omnibus ergo modis veraciter dicitur, *sic faciebat Job cunctis diebus vitæ eorum*. Sic faciebat, quasi justus, pius, quasi Deo dilectus, quasi credens. Sic faciebat sicut Deo placebat, sicut Creatori libitum fuerat, sicut rex sanctus volebat.

Sed cum ita faceret Job, atque hæc universa bona perficeret, non sustinuit malignus, non toleravit nequissimus, sed zelans malignatus est, et invidens succensus est. Quid, inquit, illi faciam, quomodo aggrediar? Quomodo circumveniam? Quomodo supplantem? Quomodo prævaricer? Quomodo a justitia abducam? Præsentia non reputat,

⁶⁸ Matth. x, 22.

visibilia non requirit, sed futura sperat, invisibilia A
 exspectat, divina desiderat atque incorruptibilia
 requirit. Undique iustitia iedutus est, undique
 sanctitate est vestitus, in veritate fundatus, in fide
 est confirmatus. Hæc nimirum cogitans nequissi-
 mus dæmon, hæc apud semetipsum meditans ille
 qui ab initio adversus sanctos bellum gessit diabo-
 lus, dixit: Consideravi quid faciam, ad priorem
 illam meam nequitiam confogiam, principali illa
 fraude utar, accusabo apud Deum Job, sicut olim
 Deum apud Adam, detraham Job apud Deum, sicut
 a primordio Adam (habet etiam Job paradisum di-
 vitiarum, sicut et olim Adam), eo quod invidens
 tibi Deus, ne efficiaris sicut Deus non permisit
 gustare te de ligno scientiæ: dicam nunc ad Deum,
 quia non propter dilectionem, sed propter pecu-
 niam colere videtur te Job. Sed cum hæc cogita-
 ret nequissimus atque hæc secum loqueretur, *fac-
 tum est*, inquit, *quasi illa dies* ⁶⁷. Quæ dies illa?
 Dies quæ diaboli nequitiam redarguit, quæ Dei ju-
 stitiam manifestavit, quæ Job tolerantiam patefecit.
 Illa dies quæ Dei longanimitatem, et Job ala-
 critatem, et diaboli nequitiam publicavit: quemad-
 modum ille dies manifestabit, qui in igne revela-
 bitur, sic ille dies publicavit omnem nequissimum
 diaboli zelum, atque universam maligni Satanæ in-
 vidiam. Hoc namque demonstrans dicit: *Factum
 est quasi dies illa, et venerunt ut angeli Dei starent
 ante Deum* ⁶⁸. Venerunt non de loco in locum ce-
 dentes, neque exinde venientes ubi Deus non fuerit
 præsens, illo autem venientes, ubi Deum inven-
 nirent, vel viderent. Cælum enim, et terram, su-
 peros, et inferos, corruptionem, incorruptionem,
 et universa ejus replet beatitudo, universa circum-
 dat virtus, cuncta ejus continet magnitudo: et
 nihil est extra eum. Quomodo ergo venerunt et
 unde venerunt ante faciem Dei, qui omnia replet?
 Bene intelligamus, o amici, et sancte, et Deo digne
 omnia quæ dicta vel scripta sunt: Dei enim sermo-
 nes et consilia digne Deo percipienda sunt. Vene-
 runt angeli Dei ut starent ante Deum, venerunt
 non vestigiis carnalibus, neque incessibus corpo-
 ralibus, sed spiritali accessu atque incorruptibili
 statu cœlesti. Venerunt laudantes, honorificantes,
 magnificantes, confitentes, gratias agentes. Per
 hoc enim quod venisse dicit, per hoc nihilominus
 significat quod sit opus, vel studium sanctorum
 angelorum, quod assidue cœlestem Dominum lau-
 dent, quod æterno Deo gratias agant, quod sancto
 Deo indesinenter gloriam pro beneficiis ejus refe-
 rant, pro gratia ejus, pro misericordia ejus, pro
 mirabilibus ejus, quæ impertit generi humano in
 omni hora, in omni tempore, plurima, et magna,
 atque diversa, aliquando de periculis liberans, ali-
 quando de discriminibus eripiens, nonnunquam ex
 angustiis salvans, peccantibus longanimitè par-
 cendo, pœnitentes misericorditer suscipiendo, con-

tumaces patienter sustinendo, spernentibus se cle-
 mentissime miserando, aliaque ineffabilia atque
 inexcogitabilia beneficia circa genus humanum
 perficiendo. Quæ universa quotidie videntes sancti
 angeli stantes in conspectu ejus, laudant, et hono-
 rificant, magnificant quoque Deum atque illi gra-
 tias agunt pro inestimabilibus ejus beneficiis, at-
 que misericordiæ ejus, quæ demonstrans istic di-
 cit: *Venerunt angeli Dei, ut starent ante Deum*.
 Humana usus consuetudine, ac proverbio, atque
 locutione, dicit venerunt ante Deum, qui omnia
 replet, qui ubique præsens est, et non est locus
 neque in cœlo, neque in terra, neque in excelsis,
 neque apud inferos ubi non sit præseus Deus. Hoc
 sciebat ille qui ait: *Si ascendero in cælum, tu illic
 es, et si descendero ad infernum ades* ⁶⁹. Hoc scie-
 bat Elias, quod et cælum, et terra atque universa
 quæ sunt in eis, in conspectu Dei sunt. Merito cum
 esset super terram, ante Deum se stare demon-
 stravit, dicens: *Vivit Dominus cui asto in conspe-
 ctu ejus* ⁷⁰. Similiter et angelus Gabriel: *Qui as-
 sisto in conspectu ejus et Dei* ⁷¹. Et Elias ergo in
 corpore super terram, et Gabriel sine corpore
 in cœlis, uterque similiter assistere se dixerunt in
 conspectu Dei: ubique est enim facies Dei, tan-
 tum mala videre non vult justus et sanctus Deus,
 ideo dicit: *Mala videre non vult Dominus*. Et alibi:
Et ego te videns despiciam. Et adhuc: *Cum exten-
 deritis manus vestras ad me, avertam faciem meam a
 vobis* ⁷². Sancti ergo digni, ac justi, atque credean-
 tes, casti quoque ac veraces, sive in corpore sint,
 sive extra corpus, sive in terra, sive in cœlo, sive
 angeli gloriosi, sive sancti viri, jugiter ac indesi-
 nenter atque indissociabiliter astant in conspectu
 Dei. Venire autem dicuntur ante Deum homines,
 dum cum majori devotione atque studio animas
 suas effuderint in oratione ante Deum, sicut Anna
 mater Samuelis, cum in dolore animi effunderet
 orationem suam in conspectu Domini ⁷³: sicut ille
 de quo dictum est: *Oratio pauperis, cum anxietate
 et in conspectu Domini effunderet orationem* ⁷⁴. Sic
 itaque assistunt ante Deum omnes qui sollicitè cum
 oratione adoraverint. Sic angeli cum gratias
 agentes misericordias ejus confitentur, atque gra-
 tias illi pro ejus beneficiis agunt, quæ ille inces-
 santer impertit filiis hominum, aut cum viderint
 sanctorum virtutes virorum, insignia virorum ni-
 hilominus Dei servorum, constantiam, atque ago-
 nes, tunc nimirum cum gaudio atque exultatione
 assistunt ante Deum, revera et ut Deum honorifi-
 cent, atque laudent de victoria servorum Dei, nec
 non ut eis qui propter Deum patiuntur, patientiæ
 tolerantiam atque sanctam consumptionem ab
 eodem postulent Deo. Sic itaque venerunt et ve-
 niunt angeli Dei, ut starent ante Deum. Sic astite-
 runt cum totius mundi salus ad homines veniens ini-
 tium sumpsit, ex Virgine nato Uoigenito Deo, cum

⁶⁷ Job 1, 6. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ Psal. cxxxviii, 8. ⁷⁰ III Reg. xviii, 45. ⁷¹ Luc. 1, 19. ⁷² Isa. 1, 14 seq.
⁷³ I Reg. 1, 11. ⁷⁴ Psal. ci, 4.

subito facta est multitudo exercituum caelestium laudantium atque magnificentium Deum pro mundi salute. Sic astiterunt in principio totius creaturæ, sicut dicit paulo post ipse Deus ad Job depromens et dicens: *Cum fierent stellæ laudaverunt me voce magna angeli mei, et hymnum dixerunt.* Si tunc laudaverunt quando inanimatæ stellæ factæ sunt, multo magis tunc laudaverunt quando animatæ et sensatæ stellæ factæ sunt, id est animæ sanctorum atque iustorum. De quibus stellis dicendum est: *Stella enim a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum*⁷⁸. Et alibi: *Tunc fulgebunt iusti ut luminaria cæli, et sicut stellæ in perpetuum*⁷⁹. Sic itaque a sæculo et usque in æternum astant singula beneficia operationis Domini, quæ in omni tempore impertit filiis hominum, consuetudo, atque invocantia, et gratias agentia beatitudini æterni Dei. Sed interim secundum historiam steterunt tunc ante Deum angeli confitentis, et gratias ei agentes propter sanctitatem Job, ac meritum, iustitiam quoque, ac pietatem, innocentiam atque integritatem, maximam sibi gloriam reputantes ante Deum beati Job innocentiam atque sanctitatem. Sed quod pro gaudio atque gloria sanctis angelis, hoc nihilominus ad inflammationem atque zelum proficit maligno et adversario diabolo. Propterea cum venirent angeli gratias agere, ac confiteri pro justo Job, venit diabolus malignitate atque inflammatione repletus adversus memoratum Job. Venientibus videlicet angelis, venit et diabolus ut staret ante Dominum. Angeli venerunt ut gratias agerent, et confiterentur, et laudarent: diabolus vero venit ut mentiretur, et accusaret, atque culparet. Et vere quasi duabus personis utens angelorum et diaboli, angelorum sane bonitatem ostendit, et diaboli nequitiam redarguit, atque nequissimas cogitationes ejus detegit, quibus nequiter atque indigne cogitavit apud semetipsum procul dubio tractans, ac dicens: Quis mihi dabit ut possim venire ante conspectum Dei? Quis mihi dabit ut possim stare ante faciem illius æterni? Hanc scilicet cogitationem diaboli, et ipsum ejus desiderium, quasi adventum memorans scriptor, dicit: *Et diabolus venit ut staret ante Dominum*⁷⁷. Venit, sed non in præsentia, non accessu, neque introitu, sed venit cogitatione, consilio et desiderio. Nam sicut quis latronum positus in carcere ac vinculis vult frequenter et optat ut sit foras in montibus ubi pridem fuerat, sed non ipse est illic, sed sensus atque cogitatio ejus, et venit illi cogitatio commonefaciens se de iis quæ illic sunt locis et stationibus, factis quoque, atque studiis: ita diabolus, cum commonefacit se priorum omnium, et desiderat illa quæ sunt ante Deum, et vadit illuc sensu atque cogitatione, venisse dicitur ante Deum, cum non ipse proprie venerit, sed sensu et cogitatione. Nam quomodo veniret ante conspectum Dei is, qui sanctæ animæ

⁷⁸ I Cor. xv, 41, 42. ⁷⁹ Dan. xii, 3. ⁷⁷ Job i, 6. ⁸¹ Psal. lxxvii, 5.

A Job appropinquare, vel eam tangere permissus non est? Quomodo veniret ad cælos is qui non est permissus introire in paradysum? Si enim ad ostium paradysi observandum cherubim positus est, et rhomphæa flammea, ut homo ille qui exinde olim cecidit, id est Adam, ultra introire non posset: quales putamus esse sanctas angelorum custodias, virtutesque cælorum, quæ custodiunt portas illas, ad quas dictum est: *Tollite portas, principes, vestras, et ut introeat rex gloriæ*⁷⁸? quas transire vel transgredi ad cælum nequissimo diabolo impossibile erat, et est. Nam cum de cælis propter iniquitatem ceciderit, nunquam rursus introibit in cælum, nunquam denuo revertetur ad illud. Si enim ad impios atque sceleratos dicit Deus, *Calcare aulam meam non adjicietis*, nonne multo magis diabolus qui est totius iniquitatis auctor, et omnis sceleris pater atque inventor, ad cælestem aulam ex qua sponte cecidit, nunquam iterum ascendet, nunquam denuo revertetur? Si enim spiritus exiens iterum non revertitur, neque revocatur anima ablata: nonne multo amplius is qui propter iniquitatem de cælo exivit, nunquam rursus illuc revertetur, et is qui propter impenitentem nequitiam projectus est ex choris sanctorum angelorum, nunquam prorsus ad pœnitentiam revocabitur? Stabit enim tanquam incomptus, atque indomita aversione. Et adhuc, si olim Cain cum exiret a facie Domini pro impiis ausibus, nunquam ante conspectum Domini Dei est reversus: nonne multo amplius hic diabolus qui ad omnem crudelitatem fuit magister ejus, qui et homicida ab initio juste est nuncupatus a facie Domini Dei tanquam injustus juste projectus, nunquam ante faciem Domini veniet amplius, nunquam in conspectu sanctæ gloriæ revertetur ulterius? juxta hoc quod dictum est: *Auferatur impius ne videat gloriam Domini*⁷⁹. Et adhuc: *Si impii non resurgent in judicio, et peccatores in consilio iustorum non apparebunt*⁸⁰, quomodo ille qui pater existit impietatum, et genitor peccatorum, id est diabolus, in conspectu sanctæ gloriæ Dei apparebit? Quomodo mors vitæ conveniret? Quomodo stæbunt tenebræ in conspectu lucis inaccessibilis? Quomodo sustineant stipula, fenum atque cera vicinitatem ignis insuperabilis; de quo dicitur: *Sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei*⁸¹? Quomodo vocem Dei audiens, respondeat illi immundus, atque execrabilis refuga diabolus, quem nec sancti angeli dignum habent suo colloquio? Cujus conjunctionem nullus sanctorum suscipit, neque amplexus est? Quod claruit in beato Paulo et Sila, quibus valde molestum fuit quod diabolus per illius divinantis puellæ os in Philippenses sequentes eos clamaverit, usquequo non sustinens Paulus confusus illud dæmonium pepulit. Omnibus itaque modis comprobatur, quia diabolus a sanctis nulsus est, atque sanctorum præsentiam

⁷⁸ Isa. xxxvi, 10. ⁸⁰ Psal. i, 6.

non sustinuit, sive angelorum, sive hominum: A multo magis terribilem Dei præsentiam non sustinebit, neque ante gloriosam Dei faciem accedet. Si enim cum ad terras veniret Unigenitus, Deitatis in se virtutem atque accessum non sustinens, ne torqueretur, rogavit: quomodo ad incorruptionem accedens, ante illam intolerabilem atque inaccessibilem Dei faciem stabit, et vocem verborum audiens, responsum atque replicationem dabit? Quod est omnibus modis et illicitum, et impossibile. Post quæ universa, o amici, ut superius dixi, intelligamus verba sanctæ Scripturæ.

Venisse diabolus dicitur ante Deum, et audisse a Deo, et respondisse Deo, non quod malignus et immundus atque tenebrosus diabolus facie ad faciem steterit ante Deum. Absit: quis enim durus effectus sustineat, inquit, præsentiam ejus? Paulo post in eodem libro, hoc est, quis durus effectus ad non pœnitendum, timorem atque virtutem sustineat vultus ejus? Ideo, ut superius diximus, non in persona venit nequissimus diabolus ante Deum, sed consiliis, et cogitationibus, atque nequitia suæ meditationibus: et quæ cogitavit de eo, quæ etiam de Job justo, hæc venerunt ante Deum, horum memoria venit in conspectu æterni Dei. Hæc memorans Moyses personas ponit atque ostendit. Personis quibus utitur? Aliquando angelorum, aliquando diaboli, nonnunquam autem Dei, ut per significationes personarum ea quæ contigerint designet, et quæ facta sunt manifestet. Quorum evidens exemplum in nobis reperimus, o amici. Nam et frequenter sensibus nostris illo pergimus, ubi nunquam corpore præsentem fuimus, sive in cælum ad Deum, sive in terram ad homines. Sæpe ad absentes tanquam ad præsentem loquimur, et cogitationibus nostris cum illis qui valde longe sunt contendimus, et altercamur, certamus quoque et replicamus, et ex illorum persona controversias, atque replicationes, nobis ipsis facimus. Sæpe etiam et in cælum ad Deum ascendimus et tanquam in conspectu Dei in excelsis animi visione, atque spiritus elevatione stamus, et ad Deum loquimur, et a Deo audimus, atque Deo responsum damus. Et hæc universa dicimus adhuc in corpore positi, atque carnis corruptione super terram circumdati. Quod autem ita sit, norunt ii qui sinceri sunt circa Deum, illi qui animis suis ad incorruptibilia atque excelsa semper intendunt. Sic locutus est ad Deum Moyses, quando respondit illi Deus dicens: *Quid clamas ad me* ⁸⁵? Sic stetit ante Deum Elias cum diceret, *Vivit Dominus cui asto in conspectu ejus* ⁸⁶. Et alii innumerabiles ostenduntur ex Scripturis, et ad Deum locuti fuisse, et a sæculo audisse, et identidem Deo respondisse, non corpore tamen in cælum in conspectu Dei ascendisse, sed spiritali animæ sinceritate ante Deum venisse. Tales fuerunt illi ad quos dicit Apostolus ⁸⁷: *Vos non estis in carne, sed*

in spiritu, utpote non carnalia, sed spiritalia in omni tempore cogitantes, tanquam inter homines super terram visi, animi vero studio ante Deum in cælo fuisse comprobati. Ejusmodi dicunt cum fiducia: *Habitatio, vel conversatio nostra in cælis est* ⁸⁸. Si igitur homines carne induti, et corruptione circumdati in cælis ante Deum stare et esse dicuntur, non natura illuc profecti, sed voluntate et desiderio, animi meditatione evecti, quid magnum si diabolus eum sit spiritus et incorruptibiliter aerem pertransiens et pelagus, ante Deum venisse dicitur? Non quod ipse venit, sed venerunt immortales cogitationes ejus: atque nequissimæ cogitationes ejus. Nam sicut ad Cornelium dictum de bonis: *Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei* ⁸⁹, sic et dictum est diabolo de malis, malignitates tuæ atque iniquitates ascenderunt in memoriam in conspectu Dei. Quomodo ascenderunt? A sanctis angelis oblatae. Sicut enim offerunt sancti angeli memoriam justorum, atque justificationes eorum ante Deum: sic similiter deferunt iidem angeli memoriam malitiæ, atque nequitia diaboli, livoris quoque ejus et invidia quam habet circa sanctos in conspectu terribilis Dei. Quod autem offerunt gloriosi angeli in conspectu Domini hæc universa, Dei Raphael nuntius testis est, qui locutus est ad Tobiam dicens: *Cum orares tu, et Sara filia Raguelis, ego obtuli memoriam orationis vestrae, et legitima ejus in conspectu gloriae Dei* ⁹⁰. Offerunt nihilominus sancti angeli Dei non quasi nesciat is qui omnia novit antequam fiant, sed ut testes efficiantur sanctitatis atque pietatis justorum. Iterum tanquam defentes impietates, atque injustitias injustorum, aut etiam ipsius diaboli. Hæc namque demonstrans atque significans Dominus dicit de illis bonis servis (hoc est de angelis): *Venientes autem nuntiaverunt domino suo omnia quæ facta fuerant* ⁹¹.

Sic itaque omnimode ostensum est, et per sanctorum verba, atque historias, et per angelorum dicta, quia non persona sua illa sæva, crudeli, obscena, atque execrabili, tenebrosa quoque atque abominabili, venerit diabolus in conspectu sancti ac gloriosi Dei, sed nequitia revelatione, sed livoris atque invidia approbatione, et injustitiæ increpatione, iniquarum nihilominus et malignissimarum cogitationum manifestatione atque commemoratione. Horum scilicet omnium commemoratio atque memoria venit in conspectu Dei. Sic namque dicit post hæc: *Nunc recordabor impietatum eorum, et vindicabo peccata illorum* ⁹², non quasi oblitus nunc recordetur, sed quia nunc vindicare juste judicaverit. Juxta hoc ipsum exemplum nunc venisse dicitur in conspectu Dei diabolus, non quod nequissimus ille venerit in conspectu boni Dei, sed quasi cogitationes ejus crudeles ac nequissimæ venerint in memoriam in conspectu Dei. Hæc ni-

⁸⁵ Exod. xiv, 15. ⁸⁶ III Reg. xviii, 15. ⁸⁷ Rom. viii, 9. ⁸⁸ Philipp. iii, 20. ⁸⁹ Act. x, 31. ⁹⁰ Tob. xii, 12. ⁹¹ Matth. xviii, 31. ⁹² Jer. xiv, 10.

mirum demonstrans in hac Scriptura personis utitur, et nonnunquam ex adverso sibi invicem eas statuens dicit: *Venerunt angeli ut starent ante Deum, et diabolus venit cum illis ut staret ipse ante Deum*⁸⁷. Hæc autem ob hoc dicit ut diaboli iniquitatem relargueret, et Job tolerantiam ostenderet, et Dei justitiam demonstraret: *Venerunt, inquit, angeli Dei ut starent ante Deum. Venerunt utpote sancti ac gloriosi, utpote sanctissimæ Dei facie digni habiti. Venerunt angeli sanctorum sanctitati attestari, justorum diversas ac varias virtutes, et coram Deo demonstrare: Melchisedech Deo dignum sacerdotium: Abrahæ immobilem fidem, Isaac unum conjugium, Israel cordis puritatem, Joseph castitatem, Moysi mansuetudinem, justitiam Job ac Dei culturam. Istis namque temporibus erat beatus Job: Ista itaque confiteri, ac profiteri, atque testificari, et, ut ita dicam, de istis gloriari coram Deo venerunt sancti angeli. Sic et nunc et usque in finem sæculi venient, unius jejuni non ficto, alterius sollicitis orationibus, alterius puræ pœnitentiæ atque non simulatæ bono, alterius sincerissimis eleemosynis, et pauperum largitatibus, ac miserationibus instantissime in conspectu Dei attestantes. Pro his inquam omnibus venerunt, et venient angeli ante Deum, et diabolus venit cum illis ut accusaret, ut detraheret, ut reprehenderet, ut mendacio simularet, ut vexaret, ut luctaretur: venit et nunc ut luctetur, ut tribulet, ut persecutionem, et tribulationes, atque angustias, et molestias sanetis ac justis excitet. Ob hoc ergo venisse dicitur tanquam angelus mortis, tanquam angelus pœnas irrogans, atque expectans, quando illi qui pœnas digni sunt ei tradantur, et deputentur pœnæ atque perditioni, sicut ille de quo dicitur: *Tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis*⁸⁸, sicut etiam illi de quibus dictum est: *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare*⁸⁹. Omnes enim facinorosi, infideles, impii, injusti, isti omnes malignis atque pessimis diaboli angelis traduntur ac deputantur illis de quibus dicitur: *Misit in eos iram indignationis, immissiones per angelos malos*⁹⁰; illis de quibus dicitur alibi: *De domo ejus abstrahet eum angelus mortis. Isti ergo veniunt, et tunc venerunt temporibus Job. Sed non ante beatam Dei faciem veniunt illi damnabiles, sed consilia et cogitationes eorum, desideria quoque eorum, et cogitationes malignæ et pessimæ atque nequissimæ, et istarum memoria offertur in conspectu Dei, juxta omnia quæ memorata atque ostensa sunt.**

Post hæc universa dicit: *Et dixit Dominus ad diabolum*⁹¹. Nam sicut diabolus non persona venit ante Deum, sed cogitatione et desiderio, atque nequitia, sive meditatione: ita et Deus non ore locutus est ad diabolum, neque verbum contulit cum iniquo, sed occulta atque abdita increpatione nequi-

tiæ ejus, atque correptione injustitiæ illius. Nam si hic super terram nemo de veris ac justis principibus atque iudicibus, homicidas, aut fures aut etiam facinorosos latrones confabulari secum, vel consiliari facit, ne similis illis judicetur: quanto magis justus et verus atque terribilis Deus, impium illum latronem, atque homicidam diabolum pro colloquio suo ante gloriosam illam suam faciem nunquam venire permittit, neque hoc amplectitur? Si enim cum ad terras veniret in corpore Unigenitus, loqui eum coram se non permisit, sed cum increpatione dixit ad eum: *Conticesce et obmutesce: quomodo in aspectu gloriæ suæ Deitatis colloqui cum maligno statuat diabolo, cum dicit ad eum et respondet, et responsum audire ab eo patitur, vel dignatur? Sed dixit ad diabolum occulta increpatione, atque confutatione occulta: ejus malignitatis, et zeli, atque pessimæ cogitationis. Nam et sæpe Scriptura ea quæ non dicunt dixisse dicit, et ea quæ non audiunt audisse, et ea quæ non intelligunt nec vivunt infremuisse: sicut cum dicit: *Dixit mare, virtus autem maris dixit: aut, Terra, audi verbum Domini, vel, Infremuit terra super inhabitantes in ea*⁹². Manifestum namque est quia neque mare, neque virtus maris, hoc est fluctuum, aliquando dixit, vel locuta est, neque terra aliquando audivit, neque infremuit. Non enim dicit neque vivit terra, cum sit inanimata, sed mos est Scripturarum, ita de quamplurimis dicere. Sic namque illud dicit Scriptura, quod Deus ad cetum loqueretur, et ad cucurbitam, et ad vermem matutinum, et ad spiritum incendii comburentem, sicut scriptum est: *Et præcepit Deus ceti magno ut deglutiret Jonam*⁹³. Cui dixit, vel cui præcepit, vel qua lingua ad cetum locutus est? Hominum, an angelorum? Nam pisces neque linguam, neque vocem habent, Vel quomodo dicitur dixisse ad cucurbitam, quæ nec vivit nec spirat? Quomodo loqueretur vel quid dicens præciperet spiritui incendii qui nec auditum, nec intellectum habet, ut incenderet, atque percuteret in capite Jonæ? Universa enim hæc cum non habeant scientiam naturaliter, vertuntur atque moventur huc atque illic Creatoris efficientia. Sicut ergo istis omnibus et dixisse, et locutus fuisse, et præcepisse, atque jusse dicitur Deus non voce dicens, neque lingua loquens, neque in conspectum suum ad cælestia eos sublevans, sed occulta suæ operationis virtute vertens ut necessitas vel ratio poposcerit: sic similiter juxta exemplum horum quæ memorata sunt, etiam dixisse, et locutus fuisse, et audisse, et respondisse dicitur, et in præsentiam suscepisse, neque dictis quidquam ad eum depromens, neque lingua ad eum loquens, neque ad excelsa sancta in conspectum suum nequissimum diabolum elevans, cum occultam atque abditam ejus nequitiam detegit ac repre-*

⁸⁷ Job 1, 6. ⁸⁸ 1 Cor. v, 5. ⁸⁹ 1 Tim. 1, 20. ⁹⁰ Psal. lxxvii, 49. ⁹¹ Job 1, 7. ⁹² Isa. 1, 2; Job xxviii, 14; Psal. lxxv, 9. ⁹³ Jon. ii, 1.

hendit, atque revelat omnibus. Quæ nobis evidenter ostendit hæc nunc commemorans Scriptura dicens : *Et dixit Dominus ad diabolum : Unde venis tu*⁹⁴? Et interrogat ille qui præsciens est, atque providus, nequissimum diabolum unde veniret, illum injustum refugam, unde approperasset. Sic interrogavit olim Adam, *Ubi es Adam*⁹⁵? Non ut inscius, sed sciens præscienter, et tunc ad Adam, et nunc ad Adæ seductorem, sed Job non supplantantem : ad eum qui Adam circumvenit, sed Job non superavit. Ergo quia in utroque ejusdem nequissimi malitia fuit, merito ad utrumque eodem usus est verbo : dixit ad Adam olim, *Ubi es Adam?* ad diabolum postea : *Unde venis tu?* Sed non ut inscius interrogavit unde venisset, sicut nec Adam olim, ubi esset, sed occultam atque abditam cogitationem ejus detegere atque publicare voluit. Latenti enim livore adversus Job inflammatus est, latenti cogitatione Deum reprehendit, quasi Job defendentem, et multitudinem divitiarum illi continenter largientem. Dixit namque intra semetipsum : Si mihi tanta bona dedisset super terram, profecto et ego colerem illum in terris, sicut Job. Nunc ergo quis mihi dabit ut possim ascendere cum angelis in cælum, et stare in conspectu Dei in medio eorum, et potestatem accipere a Deo omnium ejus bonorum? Et ostenderem eum sua bona perdidisse, quia non est utilior, neque firmitior Job cæteris hominibus universis, quia non propter charitatem, neque pietatem Job colit Deum, sed propter pecuniæ multitudinem atque bonorum abundantiam. Nisi enim pro horum blandimento serviret Deo, profecto non esset melior Esau tritavo suo. Nunc vero tanquam flos videtur ex spinis oriri Job ex posteritate Esau : sed si denudetur divitiis, profecto continuo denudabitur etiam Dei cultura ; si auferatur ab illo pecunia, profecto non offerret ipse gratiarum actiones Deo. Ergo quia hæc cogitavit diabolum cum nequiter invidit Job, et illicite reprehendit Deum, injuste nihilominus atque indigne ingressum cum angelis desiderans ante Deum, necnon et hoc quod illicite deferens Job, pecuniæ atque filiorum ejus potestatem accipere cuperet, acceptaque omnia subito perderet, et cum perdidisset, aut certe Job a Deo abstraheret, aut etiam eum justum Job tormentis afficeret, nequitia suæ satisfaceret. Ergo quia ut dixi desiderio suo ac consilio ita venit nequissimus diabolum ante Deum, in medio angelorum merito venisse eum dicit, non quod ipse venerit, sed desiderium ejus atque cogitatio venit. Adversus quam cogitationem respondisse dicitur Deus, et interrogasse diabolum, unde veniret. Nam vero non poterant hæc historialiter scribi, neque aliter nobis recitari, nisi ut personæ recitarentur quasi ad invicem respondentes, ob hoc dicit : *Et dixit Deus ad diabolum : Unde venis tu?* Non quasi interrogans, vel quærens, vel sciscitans dixerit : *Unde venis tu?* sed culpans, et detegens,

abdicans quoque atque redarguens, et iniquitatem ejus atque apostasiam, malignumque ejus livorem circa Job, et circa omnes sanctos demonstrans, dixit : *Unde venis tu?* Non dixit hoc ad angelos, neque ad sanctas virtutes, non interrogavit speciales ministros unde venissent, vel unde veniant. In ipso enim atque in ejus voluntate, in visionibus ejus atque ordinationibus et eunt et veniunt, et omnia perficiunt atque omnia adimplent, et cuncta secundum ejus voluntatem operantur, juxta hoc quod dictum est : *Benedicite Dominum, omnes angeli ejus, ministri ejus, qui faciis voluntatem ejus*⁹⁶. Ergo quia tales sunt sancti angeli, et taliter faciunt voluntatem Dei, et in ipso eunt, et veniunt, et extra ipsum nunquam sunt, merito ergo illos non interrogat unde veniant : malignum autem illum refugam atque apostatam interrogat, tanquam alienigenam, tanquam exterum, tanquam adversarium, tanquam inimicum omnium bonorum. Hunc ergo interrogans dicit : *Unde venis tu?* Ab homicidiis, a sanguinibus, ab adulteriis, a furtis, a mendaciis, tanquam homicida, et tanquam mendacii pater, et horum auctor atque inventor existens super terram : *Unde venis tu?* Ab interfectione Abel, a gigantum impudicitia atque interitu illorum, a turre contumaciæ atque dispersione, ab Esau aviditate atque fratris circumventione, a Pharaonis pertinacia atque perditione, ab Israel in deserto idolatram cultura atque ruina, a prophetarum persecutione, ab interfectione Joannis, a Judæorum crudelitate, et ab omnium a sæculo et usque in sæculum malorum perfectione. Omnia, inquit, mala quæ super terram exorta sunt, ex te initium sumpserunt, et per te sub cælo disseminata sunt, et tu es, o diabole, omnium horum factor, et suffragator, et initium, et finis. Ob hæc, inquit, o diabole, et mors vivit, et infernus floret, et tenebræ gaudent, et obscuritas non minoratur, et iniquitas non deficit, et iudex mortis victoriam accipit. Cum ergo interrogem te unde venias, non quasi nesciens interrogo, neque ut ignarus sciscitor, sed ut reprehendens atque detegens, convincens atque redarguens, ostendens quoque atque demonstrans quod ab omni impietatis atque injustitiæ perfectione atque operatione venies. Dic unde venis tu, zelo succensus, iniquitate oneratus, invidia plenus? Ego, inquit, dedi Job, et tu invides. Ego adjeci illi, et tu æmularis. Ego multiplicavi, tu vero fluescis. Ego largitus sum, tu vero auferre conaris. Apprehendam enim te, et detegam divina Providentia, tanquam furem alienis bonis inbiantem, et sperantem quod per hæc justum Job subvertere possis. Sed ego, inquit, et tuam iniquitatem redarguam, bona Job tibi tradendo, ut et Job justum demonstrarem per tolerantiam victoriam de te sumentem. Ob hoc ergo tanquam interrogans dico : *Unde venis tu?* Ut occulta tua meditatio appareat, ut vehemens tua nequitia omnibus demonstretur,

⁹⁴ Job 1, 7. ⁹⁵ Gen. 3, 9. ⁹⁶ Psal. 100, 21.

ut malitiosus tuus livor omnibus innotescat. Pro his ergo omnibus dico : *Unde venis tu?* Adversus quæ respondens diabolus dicit : *Circuivi omnem terram quæ sub cælo est, et veni* ⁹⁶. Magniloquio atque arrogantia uteris, o miserrime diabole, elatione quoque atque jactantia, ut ita appareat quod omnes magniloqui, jactantiaculi, arrogantes, et superbi tuæ nequitiae sint discipuli, et apud te didicerint ea quæ Deo sunt contraria : *Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* ⁹⁷. His similiter etiam Anna mater Samuelis dicit : *Nolite loqui superba in superbia, et non exeat magniloquium ex ore vestro* ⁹⁸. Sed horum immemor diabolus, et alios docuit, et ipse magna locutus dixit : *Circuivi totam terram quæ sub cælo est*. Intendite, o amici, quia circuissse se dicit totam terram quæ sub cælo est, sed non carnalibus vestigiis, neque corruptibilibus gressibus, sed spiritali transcurso, atque in carnali transitu universa quæ sub cælo sunt subito pervolans atque peragrans. Sicut ergo non corruptibilibus gressibus, neque carnalibus vestigiis circuivit diabolus, sed in incorruptibili atque occulto transcurso : sic similiter cum dicit quod ante Deum steterit, non facie ad faciem coram Deo stetit, sed occultis cogitationibus, et nequissimis meditationibus ante Deum venisse dicitur, hoc est nequissimæ ejus cogitationes pro ejus increpatione steterunt ante Deum. Sed interim, inquit, *Circuivi totam terram quæ sub cælo est, et veni*. Sed, male gloriaris; et mala est hæc tua gloriatio. Terram circuisti, sed ad cælum non reverteris. Ea quæ sub cælo sunt peragras, sed illa quæ in excelsis sunt non possidebis. *Circuivi omnem terram quæ sub cælo est*. Circuivit non carnalibus vestigiis, sed circuitionibus iniquitatis, non terrenis gressibus, sed spiritalibus seductionibus, *Circuivi totam terram quæ sub cælo est*. Non per temporum spatia circuisti, sed subito, celeriter ac velociter omnia quæ sub cælo sunt peragrasti, et omnia quæ in aere sunt pervolando, et cuncta quæ sub cælo sunt inspiciendo, subito ab oriente ad occasum transeundo, et a meridiano ad aquilonem pervolando, et ea quæ per quatuor terminos orbis in omnibus gentibus, et provinciis, et regionibus atque linguis fiunt, vel dicuntur videns, et audiens, et sciens, non tanquam in præsentia habens, sed tanquam spiritus volans, et omnia quæ voce dicuntur audiens, et quæ operibus fiunt universa videns, ea vero quæ in corde atque intra animum tractantur, nesciens. Si enim hominum cogitationes scisset, profecto nullum hominem saluum fieri permisisset, nihilque boni perficere, sed omnia bona mox ut cogitatione cæpta fuissent, continuo destrueret, continuo perficere non permisisset. Nunc vero ea quidem quæ cogitantur, vel tractantur ignorat : ea vero quæ in operibus fiunt, et per vocem dicuntur, audit, et videt, utpote spiritus callidus ac subtilis, et qui ubi-

A que est præsens atque totum mundum subito pervolans. Si enim venti aeris regiones ac provincias subito perflant atque transeunt, nonne multo amplius aerei spiritus, id est nequissimi dæmones, subito pervolant totum mundum, subito universa peragrant quæ sub cælo sunt, subito ubique sunt præsentés? In omni prælio vel pugna, in omni perturbatione atque mortis ruina, in omni seditione ac tumultu, in omni contentione et lite, in omni sanguine et homicidio, et furto atque adulterio, omni- que lamentabili bello sive orientis, sive occidentis, sive meridiani, sive aquilonis, ubique præsentés sunt nequissimi atque aerei dæmones plus perturbantes, et succedentes atque universa moventes. Unde divinationes sunt, ex quo malignissimi dæmones, aerei-que spiritus subito hunc mundum pervolantes atque universa quæ in omni loco hujus mundi nunt contemplantes : et ea quæ dicuntur audientes, qui alibi ubicunque longe positi fuerint sub nequitiae ministris revelant atque demonstrant, tam in somnis quam in vigiliis, nec non in phantasmatibus, et juxta hæc quæ fiunt, vel emergunt, etiam alia atque alia futura sperare atque probare docent. Exinde cœpit divinationis error filios hominum in scandalum in eos quibus super terram ortum est. His namque omnibus demonstratis atque memoratis malignissimus atque aereus diabolus dicit : *Circuivi totam terram quæ sub cælo est, et veni*. O nequissime adversarie, o malignissime diabole, quam malignus es, et ad omnia mala versutus atque callidus! Cum enim ad Deum loqueris, humilitatem fingens, totam terram quæ sub cælo est circuissse te dicis, et cæli non meministi. Cum autem ad homines loqueris, tunc nihilominus magna loquens ut homines rapias, dicis : *In cælum ascendam, super stellas cæli ponam sedem meam, et ero similis Altissimo* ⁹⁹. Hoc nimirum ob hoc dicis, ut pro Altissimo adorari atque coli ab hominibus possis.

Circuivi, inquit, *totam terram quæ sub cælo est*. Terram circuisti, o diabole, ad desolandum, ad exterminandum eam. Ea quæ sub cælo sunt peragras ad perturbandum et pervertendum, et ad furorem concitandas atque exacerbandas gentes adversus gentes et regiones. Pro istis ergo omnibus, inquit, circuivi totam terram quæ sub cælo est, et veni. Sed adhuc aliter circuivi totam terram, omnes terrenos, eos qui terrena sapiunt tantum, eos qui terrena sola cogitant, et meditantur, diligunt atque requirunt. Istos ergo circuisti, exploras, exquisis et conculcas, quia introitus et exitus viam atque iter in eis habes. Sic, inquam, circuisti terram, o diabole, et peragras ea quæ sub cælo sunt. Quæ sunt hæc? Corda quæ non sunt in cælo, quæ in cælum nunquam ascenderunt, neque fidei integritate, neque mentis desiderio, neque Domini memoria, neque resurrectionis expectatione, neque judicii timore, neque spe gloriæ æternæ, sed horum omnium quæ

⁹⁶ Job 1, 7. ⁹⁷ 1 Petr. v, 5. ⁹⁸ 1 Reg. 11, 3. ⁹⁹ Is:

in cœlo sunt, obliviscuntur, despiciunt quoque atque delinquant. Talia sunt corda omnium ferocium, pertinacium, eorum qui non agunt pœnitentiam. Hujuscemodi enim corda circuit diabolus persuadens atque infatuans, obtundens atque obdurans, eorum qui ea quæ super cœlum sunt in incorruptione non sapiunt, sed ea sola quæ sub cœlo sunt in corruptione super terram requirunt. De istis ergo omnibus dicit : *Circuivi totam terram quæ sub cœlo est, et veni. A nobis autem avertitur cum donat Deus cor mundum, animam castam, mentemque piam, fidem integram, plenam charitatem, misericordiam sinceram, puritatem non fictam et spem immobilem, ut omnes nequissimi incursus atque accessus longe a nobis avertantur, et omnis versutia ejus confusa atque inefficax comprobetur. Sed interim cum hæc diceret diabolus quod circuisset terram, et peragrasset ea quæ sub cœlo sunt, respondit ei Deus, dicens : Animadvertisti ad puerum meum Job, quia similis ei non est quisquam in terris* ⁹⁹? Tanquam si diceret : Quia gloriaris quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, dic mihi, animadvertisti ad puerum meum Job? Quod si forsitan dixeris, nescio quis sit Job, hic est, cui non est homo similis super terram. Ego dico quod non sit illi similis super terram : tu vero qui dicis quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, ostende alium similem illi. Et vere nequissimi diaboli cogitationes arguit, atque illicitum ejus livorem ostendit, quem meditatus est ac nequiter cogitavit, cum Job zelatur et invidet. Ac si diceret : Ego arguo meditationes tuas, ecce revelo consilia tua, ecce ostendo nequitiam tuam atque livorem. Ecce do tibi audaciam, ut proferas malitiam tuam, ut depromas malignitatem tuam, ut ad certamen atque prælium beatum requiras. Nisi enim fiduciam acceperis, querere non audebis : *Animadvertisti ad puerum meum Job? Hoc est relaxasti animum tuum, cogitationes tuas, consilia tua, meditationes tuas. Ad quem? Ad puerum meum Job. Lætaberis adversarie sagitta in modum ignis comburente? Hanc vocem diabolus nequaquam audire patitur, non tolerat nequissimus, ut aliquis servus Dei sit, vel omnino nominetur. Cum autem odio haberet Job atque zelaretur eum, adjecit super* **D** *nequitiam cum servum Dei illum nuncupari audisset, Deo astruente, Ad puerum meum Job. Et animadvertit quantus sensus in hoc ipso demonstratur sermone, cum servum suum appellat Job. Primum quidem tanquam gloriam sibi existimat atque honorem omnium Dominus cum sancte atque caste illi serviunt homines. Idcirco quasi glorians dicit nunc sane de solo Job, Puerum meum Job, hoc est, servum meum : alibi autem de plurimis : Misi ad vos omnes servos meos prophetas* ¹. Unde etiam ipsos glorificat atque magnificat per id quod servos, et famulos eos astruit atque appellat, sicut

⁹⁹ Job 1, 8. ¹ Matth. xxiii, 34. ² Num. xii, 7. ³ ibid. 8.

A Mosen, de quo dicit ad Aarōn : *Non sicut famulus meus Moses in tota domo mea fidelis* ². Et post paululum : *Quomodo non timuisti loqui de famulo meo Mose* ³? Quid hoc majus est, quid superius, ut quis sit Creatoris servus atque cœlestis regis famulus? Non est hac major gloria. Super hæc autem ipsum diabolus increpat, dejicit atque objurgat per id quod Job puerum suum appellat : *Animadvertisti, inquit, ad puerum meum Job?* Ac si diceret : Nonne victus es, et dejectus atque humiliatus, ut Job corruptibilis atque terrenus homo servus meus sit, et in mea servitute maneat? Tu vero, o diabole, cum superior sis angelis, cum inter cherubim a me creatus, a mea servitute recessisti, et meum ministerium dereliquisti, merito ex sanctis choris projectus atque a cœlestibus pulsus circa terras oberas, circa terras reptas, et terrenos circumvenire conaris. Ob hoc cum dicis quod terram circuieris, et ea quæ sub cœlo sunt peragraveris, quia cœlestium refuga effectus atque in terrenis reptare, in terra manducare, in persona serpentis es maledictus, animadvertisti animo illo nequissimo, invidio, crudeli, pravo, fero, ad puerum meum mitem, benignum, subjectum, religiosum, non fraudulentum, sed devotum, ad puerum meum, cui non est homo similis super terram? In omnibus virtutibus atque studiis non est illi similis super terram. Abraham non est, Isaac requievit, Israel transivit, Joseph quietem assumpsit : propterea non est illi similis super terram. Ego, inquit, testimonium perhibeo virtutibus ejus, utpote omnium cœgnitor Dominus. Attestatur videlicet illi etiam malignus tuus livor, o diabole. Nisi, inquit, meus servus fuisset sanctus ac dignus, atque mihi bene complacens, non utique eum zelatus fuisses, non utique eum invideres. Non es zelatus Esau, neque Ismael, non zelaberis Saul, atque Achitofel, neque Doech, neque ullum ex iis qui tuam perversam fecerunt voluntatem : sed zelatus es a sæculo omnes servos meos atque cultores, id est Abel et Joseph, et nunc ipsum Job, atque his similes omnes, et omnes sinceriter me invocantes. *Quia non est, inquit, similis illi super terram. In quo non est similis ei quisquam super terram? In omnibus bonis operibus, atque ideo dilectis, sine querela est, utpote qui in nullo potuit reprehendi. Quamvis, inquit, tu eum reprehendas, o diabole, quasi propter divitias me colentem, post paululum probabitur, quia omnino Job sine querela permanet, et non solum sine querela, sed et justus, cum justitia etiam verus. Sed quia plerique hominum in hoc mundo omnibus modis sine querela fuerunt et justi et veraces in humanis duntaxat judiciis et causis, atque corruptibilibus justitiis universis, et quod summum et maximum est, Dei scientiam non habuerunt, charitatem quoque Dei, atque culturam, merito super hæc universa Job bona adjicit id quod maximum*

est dicens, *Dei cultor* : sive sine querela fuisset, sive justus, sive verax, omnia hæc propter Deum erant, atque Dei culturam. Super quæ universa adiciens dicit : *Abstinens se ab omni re mala*⁴, utpote qui Deum colebat, utpote qui Deum metuebat, tanquam qui Deo serviebat, et tanquam qui Deo placere cupiebat. Sic itaque super omnes cæteras virtutes præcipuam ejus virtutem in conclusione demonstrans Dei cultorem illum fuisse ostendit, atque ab omni re mala se abinentem. Et vere cum hæc ad diabolum loquitur, per hæc diabolum arguit atque increpat, et veluti diceret, audi, o diabole, ad te enim est hic sermo, et tua hæc increpatio atque objurgatio. Sine querela est Job, tu vero omnibus criminibus es refertus. Justus est Job, tu vero ipse injustus es, eî totius injustitiæ suffragator. Verus est Job, tu autem totius veritatis es exsors, atque omni mendacio plenus, et omnis fallaciæ, atque doli es pater. Dei cultor est Job, tu vero Dei refuga et apostata, atque rebellis : et non solum tu, sed et omnes homines ad hoc instigas, suades et doces. Abstinens se ab omni opere malo et verbo Job : tu autem omne malum et illicitum, atque impium opus, aut verbum seminasti inter homines, atque in ea quæ sub cælo sunt oriri fecisti. Dicit denique hæc universa Deus ad diabolum, cum laudat Job et veraciter magnificat eum, ut nosset diabolus adversus quem habebat, ne postea diceret, non mihi indicasti, neque ego sperabam in omnibus super terram hujuscemodi esse constantiam. Cunctos adivi, qui fuerunt ab initio sæculi, et quamplurimos meos discipulis circumdedi, atque meis insidiis apprehendi. Merito putabam etiam hunc quasi unum ex omnibus facile superare. Ob hoc ergo ne victus diabolus post hoc posset ea quæ memorata sunt dicere, propterea testificatus est illi Deus, et ante præmouit de omnibus quæ circa Job agerentur, ac si diceret : Noli putare, o diabole, quod adversum avum Job Esau habeas, aut adversum unum ex Esau similibus, sed adversum Job habes, in fide indeclinabilem, immobilem in justitia, in gratiarum actionibus immutabilem, in doloribus non succumbentem, non deficientem in tribulationibus. Talem fuisse Job sciens Deus, ante testificatus est diabolo dicens : *Homo sine querela, justus, verax Dei cultor, abstinens se omni re mala*⁵.

Sed et quæ in laudem beati Job dicit Deus atque in testimonium nequissimi diaboli, hæc ad maximam inflammationem profecerunt, et succensionem nequitie adversarii atque maximam adversum Job concitationem livoris ac zeli. Merito audacia fretus nequissimus, immoderanter protulit suam iniquitatem dicens : *Non sine causa gratis Job colit Deum*⁶. Respondet nihilominus, et dicit, non labiis depromens, neque humano ore locutus, sed consiliis iniqui cogitans, atque ipsius cogitationibus illicita meditatus, respondens diabolus dicit, *Non sine causa Job colit*

Deum. Incipit ostendere, quia nequiter meditatus est : incipit publicare, quia malitiose cogitavit. *Non sine causa*, inquit, *Job colit Deum*. Non gratis, sed cum pretio ; non frustra, sed pro mercede ; non propter pietatem, sed propter divitias ; non propter Domini dilectionem, sed propter peculii multitudinem. Non sine causa Job colit Deum. Habet pro quibus recompenset, habet pro quibus reddat retributionem. *Non sine causa colit Deum*. Si enim ferocioribus atque immemoribus hominibus tantas conferres divitias, et tantam gloriam, atque tantum honorem, profecto omnes uno consensu tibi servirent et te colerent. *Non sine causa Job colit Deum*, sed pro divitiis, pro possibilitatibus, pro substantia, pro facultatibus, pro potentia et gloria, atque honore. Pro his ergo atque horum blandimentis te colit. Nunc vero facile est illi colere te, facile est etiam sine querela et justam atque veracem esse. Sine querela est, quia innumerabilia habet, et nullo indiget ; justus est, quia divitias habet ; verax est, quia omnes undique illi inclinantur, et sermonem ejus usque ad nubes perferunt. *Sed mitte manum tuam et tange omnia quæ habet et scito si benedicat te*⁷. Aufer, inquit, divitias, exspolia facultatibus, detege gloria, priva honore, humilia ex sublimitate, et tunc non solum hanc culturam derelinquet, et si non in præsentem te benedicet, hoc est nisi te in præsentem maledicat et blasphemet, atque detrahat. Moses enim magnus homo Dei cum scriberet Job, non ita scripsit sicut diabolus locutus est, sed decentius ac benignius, utpote devotus Dei famulus. Diabolus enim crudeliter ac nequiter locutus est, et ut plus ad iracundiam, ut putabat, provocaret Deum, non dixit *si non in faciem te benedixerit*, sed *si non in faciem tibi maledixerit*. Moses vero illicitam atque crudelem diaboli vocem immutans, dixit : *In faciem tibi benedicet*. Non sine causa, inquit, *Job colit Deum*. Et utquid ? vel ob quam causam colit ? *Quia tu munisti illi ea quæ extra domum atque intra domum ejus sunt*⁸. Tu munisti, tu circumdedisti, tu obumbrasti, tu prospexisti, tu illasa custodisti omnia bona ejus, non solum ea quæ intra domum sunt, sed et ea quæ extrinsecus sunt extra domum universa, quæ sunt ei in circuito. Quoties, inquit, volui appropinquare, et non inveni accessum, cum protegis atque obumbras ? Quoties, inquit, volui perdere et exterminare, et non permisit omnipotens manus tua ? Tu munisti ei omnia quæ sunt intra domum, atque extra domum ejus tanquam flamma ignis angelorum tuorum custodia ante me omnia bona circumdans, accessum mihi minime concessisti, neque approximare mihi permisisti, potestatem mihi nullatenus dedisti. Quare ergo laudas Job quasi justum ? Quid magnificas Job, quasi Dei cultorem atque religiosum ? Non Job religiositas, neque justitia hoc fecit, sed largitiones tuæ, atque multiplicia tua bona, pro quibus te colere

Job 1, 8. ⁴ ibid. ⁵ ibid. ⁶ ibid.

ibid. 10.

videtur. Quod si non hoc est, *Mitte manum tuam*, A *tange omnia quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi*, vel potius maledixerit, sicut dicit diabolus. Tu, inquit, munisti, tu benedixisti, tu multiplicasti, tu conservasti et ea quæ domi sunt, et ea quæ extra domum, sed in circuitu sunt, et ea quæ sunt prope, et ea quæ longe sunt universa. Pro his, inquit, omnibus deprecatur et colit, et gratias agit: non tibi gratias agens, sed pro ipsis bonis gratias recompensans, non te diligens, sed ipsam multitudinem pecuniæ amans et conservans, atque perdere nolens. Non ergo, inquit, pro tua dilectione te colit, neque propter tuam beatitudinem gratias agit, sed pro pecuniæ hujus blandimento te colit, sed propter beatitudinem suam rerumque plurimarum quas hic possidet, copiam quam dedisti ei, tibi gratias agit. Aufer ergo illi quæ dedisti universa, apparebit omnibus quæ sit Job perfidia, et quia non pura dilectione te colit, sed propter pecuniam rerumque tantarum possessionem, ne eam si ingratus videatur auferas, te reveretur. Cui digne respondeatur et dicatur ad eum. Dico, nequissime Satana, dico, maligne diabole, non intelligis, o miserime, quia tu teipsum dejicis, tu teipsum condemnas. Nam in his quæ in Job reprehendis, quod ille ingratus exstiterit, teipsum condemnas cum tu eadem feceris. Nam hoc ipsum tu fecisti cum a Deo discederes, atque Deo resisteres, dereliqueres quoque, atque ingratus existeres, de quibus nunc Job nec quidquam hujusmodi facientem pessime reprehendis. Sed interim, o diabole, dicis quod non propter benedictionem colat me Job, sed pro donis meis atque pecunia. Dic ergo, nequissime Satana, quantum vel quid dedi Job, quemadmodum tibi? Nonne te superiorem angelis feci, et anteriorem archangelis? Nonne inter ordines cherubim creavi? Nonne incorruptionis gloria te indui? Nonne in indesinenti lætitia vultus mei te constitui? Pro quibus tu universis ingratus existens me dereliquisti, et a me recessisti, et rebellis mihi exstitisti. Dic ergo, o diabole, quid hujusmodi dedi Job? Quid hujusmodi impertivi? Nonne mortalem et corruptibilem infra angelorum, archangelorum naturam creavi? Nonne in valle miseriarum cum cæteris filiis hominum constitui? Nonne mortalitatis et corruptibilitatis suæ passionibus eum, ut cæteros homines, subjeci? Nempe non in tristitia vivit super terram? Nempe non labores manuum suarum manducat? Nempe non labores suos non habentibus dividens, mihi gratias agit? Nempe non sudore vultus sui edens me colit? Quomodo, inquit, o inelicitissime diabole, cum tu pro gloriosis in incorruptione ingratus exstiteris, Job reprehendis, illum qui in exiguis atque parvis fidelis existens, indesinenter me colens mihi gratias agit? Hæc itaque audientes nos, o viri periti, caute nos observemus, sollicite animabus nostris intendamus. Nam idem

ipse diabolus est etiam nunc, qui utique fuit et nunc; eundem iniquitatis livorem etiam nunc habet circa nos procul dubio, quem et tunc habuit atque exercuit circa Job. Non quiescit unquam *adversarius vester diabolus*, sed *tanquam leo rugiens, circuit quærens quem devoret*⁹. Non quiescit unquam accusare homines ad Deum, et Deum ad homines. Merito ergo diabolus est appellatus, id est *accusator*. Sic namque et tunc Job accusavit circa Deum, quasi non propter sinceritatem, sed propter pecuniæ blanditionem Deum coluerit; et Deum accusavit et reprehendit non minime, sed potius quam maxime, quasi non digne, sed continenter Job divitias tribuerit, ob hoc solum, ut adorarent illum tantum homines et colerent. Hoc ipsum nimirum etiam nunc facit, B et usque ad consummationem sæculi omnes homines occulte accusans ad Deum et pro verbo et pro opere, omnibus hominibus laqueos et capturas et tendiculas ponit et scandala multiplicat, et tribulationes et molestias ingerit, maxime justis omnibus atque sanctis, circa quos etiam zelum habet et bella suscitatur atque prælium committit, sicut dicit in quodam loco propheta: *Et faciebat bellum cum sanctis altissimi Dei, et prævalebat eis donec venit Antiquus dierum et iudicium dedit sanctis Exeelsi*¹⁰. Merito ergo in omni tempore caute atque sollicite observemus, atque intendamus animabus nostris, ut nec hic accessum ad nos nequissimus inveniat, nec illic in conspectu Dei nos reprehendat. C

Mitte, inquit, manum tuam quæ nunc circumdat, quæ nunc munit, quæ nunc protegit, quæ nunc undique obumbrat, quæ nunc nullatenus mihi accessum tribuit. *Mitte* nunc manum tuam, hoc est præceptum tuum, jussionem tuam, imperium tuum. Hæc namque significans dicit, *Mitte manum tuam*, ac si diceret, præcipe, jube, manda, permittite. Hæc utique universa habens intra mentem suam nequissimus diabolus dixit, *Mitte manum tuam*. Non de eo infelix dixit ad Deum, *Mitte manum tuam*, eo quod manum Dei vellet mitti, sciebat namque miser, quia ubicunque manus Dei mittitur, cum propitiatione mittitur, illic et munit et auxiliatur, ac opitulatur et regit et sanat atque salvat. Hæc nimirum sciens iniquus, aliud loquebatur et aliud cogitabat, aliud suggerebat et aliud quærebat. Ob hoc ergo dicit callide: *Mitte manum tuam*. Bene, inquit, ecce mitto manum meam ut tu dicis: Ad quid faciendum mittam manum meam? *Mitte*, inquit, *manum tuam*, et *tange omnia quæ habet*. Cur tangam, inquit? Ad delendum, ait, tange, ad interitum, ad exterminium, ad perditionem. Et quomodo, inquit, perdam, o inimice omnium bonorum diabole, ea quæ creavi? Quomodo exterminem ea quæ dedi? Vel quomodo deleam ea quæ ego feci? Et adhuc aliter: Quomodo perdam, o diabole, substantiam ex qua mihi non indignæ victimæ offeruntur, atque sincera sacrificia

⁹ I Petr. v, 8. ¹⁰ Dan. vii, 21, 22.

immolantur? Quomodo exterminem substantiam, unde viduæ vestiuntur et orphani pascuntur et infirmorum scapulæ calefiunt? Quomodo perdam, o diabole, filios ejus qui me nimium diligit? Quomodo obturem ora eorum qui in innocentia una cum patre suo Job devote mihi gratias agunt? Sed interim quia non potest, inquit, aliter tua iniquitas sedari nisi sic, *Ecce omnia quæ habet, dedi in manum tuam*¹¹. Nam si non dederò, discedens gloriaberis et plaudes, quasi victor discesseris, quasi ego hoc certamen non concesserim, quasi hoc bellum fieri non permiserim, quasi de Job constantia non præsumperim, quasi ante prælium et congressionem superatus fuerit Job, qui a me magnificatus atque laudatus est. Ob hoc, inquit, ne de his glorieris. *Ecce omnia quæ habet, dedi in manum tuam*. Et adhuc propterea, ut cum hoc quod gloriari, vel applaudere non permittitur, cum hoc ipso etiam humiliter ac refuteris atque mendax comproberis: Job vero exaltetur et beatificetur, atque victor demonstratur, et sit Deus verax, qui testimonium perhibuit Job, tu vero diabole mendax, atque auctor mendacii ostendaris. Ob hoc ergo omnia quæcunque habet, dedi in manum tuam, ut omnes in perpetuo cognoscant et tuam iniquitatem, o diabole, et Job justitiam ac tolerantiam, et meam præsentiam; et quia in tribulationibus atque tolerantia probo electos meos; et quia *plurimæ tribulationes justorum, et ex omnibus his liberabit eos Dominus*¹²; et quia tanquam aurum in fornace, ita justus atque Deo acceptabiles probantur in tentatione. Ob hoc ergo respondens dicit ad diabolum: *Ecce, inquit, omnia quæ habet, dedi in manum tuam*. Quia hoc quæsisisti, ut ego manum meam mitterem, ideo ecce ego dedi omnia quæcunque habet in manum tuam, et peculium et filios et substantiam et labores et divitias et possibilitatem. Omnia quæ sunt intra domum et extra domum ejus, omnia quæcunque habet non defendo, neque contradico, non præpedio, neque obvio, sed in manum tuam trado. Interfice, perde dele atque extermina. Perfice malignum tuum livorem. Imple maledictum illud tuum odium. Pecuniam enim et filios Job perdes, sed charitatem ejus non perdes. Substantiam ac labores ejus intercipientes, sed sinceritatem illius atque gratiarum actionem non intercipientes. Omnia ergo quæcunque habet dedi in manum tuam, quæ iram atque gladium continet, quæ prælia atque bella operatur, quæ perditionem atque damnationem perficit, quæ doloribus satiatur, quæ sceleribus atque impietatibus inhiat. In hanc, inquit, manum tuam trado omnia quæcunque sunt illius; in hanc manum, quæ si prævaleret, omnem hominem et omnem spiritum qui sub cælo est, subito in icu oculi perderet, deleret atque interficeret, si permittitur, et si juxta voluntatem iniquitatis suæ potestatem haberet. Sed resistit illi omnipotens manus Dei, atque fortissima dextera Creatoris guber-

ando, obumbrando, protegendo, omnia quæ sub cælo sunt facta tuendo. Quod autem ita est perditioni dedita nequissimi diaboli manus, manifestum est in Job; quæ mox ut permissa est, et mox ut justificationem accepit, statim imparciter cuncta perdit, statim omnia interficit. *Ecce, inquam, omnia quæ habet dedi in manum tuam*. Ecce omnes tibi ademi occasiones, ecce non habes contradictionem, ecce non habes ullam replicationem, ecce non habes excusationem: *omnia quæcunque habet dedi in manum tuam, ut cum omnem Job substantiam perdidideris, tunc præsertim cognoscas quia non propter substantiam me colit Job, sed propter charitatem, quia non propter facultates gratias mihi agit, sed propter sinceritatem*. Ob hoc ergo *Ecce omnia quæcunque habet dedi in manum tuam, sed ipsum cave ne tangas*¹³. Dixisti, o diabole, quod non propter pietatem, sed propter divitias Job coluerit me: dixisti, aufer quæ dedisti, et cognosces quid sit Job. Ego, inquit, cognoscere non necesse habeo: præscienter enim scio constantiam Job atque devotionem quam habet circa me: omnia vero quæcunque sunt illi, do in manum tuam, ut cum probaveris, cognoscas quia solus Job valet resistere universe iniquitati atque malitiæ tuæ. Sed interim *omnia, inquit, quæcunque habet dedi in manum tuam, sed ipsum cave ne tangas*. Quod quæsisisti, inquit, habes: quæ petisti, accepisti, potestatem substantiæ et possibilitatis atque divitiarum, peculii nihilominus atque filiorum: *sed ipsum cave ne tangas, quia non ipsu quæsisisti, sed quæcunque habet*. Idcirco omnibus quæcunque habet acceptis ipsum *cave ne tangas*, neque carnaliter, neque spiritaliter, neque manifeste, neque latenter. *Ipsu cave ne tangas*. Cur enim non tangam? Ob hoc, inquit, quia servatur ad secundam luctationem, certamen quoque et constantiam, atque tolerantiam approbationem. Sufficit, inquit, nunc hæc quæ per pecuniæ atque filiorum perditionem fit tentatio. Merito ipsum *cave ne tangas*. O bonitas tua, rex, o virtus atque magnificentia tua, Æternæ! Quam magnam consolationem tribuis iis qui ad te confugerint, et constantiam fiduciam a te speraverint, ut neque hominum neque jumentorum, neque animalium neque inanimatum potestatem habeat adversarius, nisi ubi fuerit permissus! Non autem permittitur, nisi ubi noverit Deus pro fidei manifestatione, et constantiam approbatione, atque gloriosæ remunerationis retributione. Hæc scilicet nos scientes sollicite atque devote ad Deum confugiamus, instantissime atque sincerissime in orationibus Deum invocemus, ut avertat a nobis malignas insidias; ut eripiat nos de crudelibus illius incursionibus, et non permittat nos tentari super id quod possimus sufferre.

Ecce, inquit, universa quæcunque habet dedi in manu tua. Non ideo, inquit, dedi hæc omnia in manu tua, quia oportuerat vel justum fuerat, sed ob

¹¹ Job 1, 12. ¹² Psal. xxxiii, 20. ¹³ Job 1, 12.

hoc ut nequitiae tuae occasiones auferrem. Quomodo enim justum erat, vel oportuerat ut darem in manu tua juga bouum quae viduas orando revelabant et greges pecorum, qui orphanos vestiebant, atque calefaciebant? Quomodo oportuerat, vel justum erat ut justos et innocentes filios Job tu nequiter interficeres, o diabole, cum dixerim post in lege: *Justum et innocentem non occides*¹³? Non ergo oportuerat neque justum fuerat, sed propter iniquitatem tuam et zelum et irivorem, ut inexcusabilis comproberis, et absque contradictione redarguaris, propterea *ecce omnia quaecunque habet dedi in manu tua, sed ipsum cave ne tangas. Et factum est quasi dies illa*¹⁴. Quae dies? Illa dies in qua malignus permissionem accepit, in qua nequissimus fiducia est fretus, in qua die diabolus innocentum mortem fabricatus est: *Et factum est quasi dies illa*, in qua diabolus gavisus est, qui nunquam est gavisus, in qua malignus exsultavit, qui nunquam exsultare est comprobatus. Nam exultationem ducit eorum qui sunt perditionem, atque vivorum mortificationem. *Et factum est sicut illa dies*. Quae dies? Illa, inquit, dies in qua filii Job et filiae novissimum illud unanimatis atque concordiae prandium pranderunt super terram. In caelis namque aeternae gloriae et incorruptibilis beatitudine pariter fruuntur. Quod autem novissimum prandium tunc in corpore pranderunt, mox subsequenter ostendit, dicens: *Et filii Job et filiae manducabant et bibebant in domo fratris sui majoris*¹⁵, ac veluti parvuli infantes malis omnibus expertes, simul sedent et stant, simul et ludunt et bibunt, nec quidquam mali, aut illiciti, aut etiam obsceni de invicem ad invicem cogitant: ita et beatissimi filii Job ac filiae casti erant animis et mundo corde, et immaculata conscientia et omnibus immunditiis atque illicitis expertes. Merito cum hujuscemodi essent, simul manducabant et bibebant caste. Ita erant simul olim Adam et Eva quandiu in paradiso in innocentia permansissent. Ita et nunc sunt in sancta Ecclesia castae animae ac sanctae, sicut simplices infantes, atque omnibus malis expertes. Sic scilicet fuerunt etiam benignissimi, ac Deo dilecti, atque omnibus angelis sanctis ejus filii Job propter innocentiam et sanctitatem. De istis ergo filiis Job dicit Iste: *Et filii Job et filiae manducabant et bibebant in domo fratris sui majoris*. Et ist hoc quod majori primatus honor ab omnibus exhibebatur, in hoc ipso etiam sicut et in omnibus circa Dei ordinationem ambulare properaverunt. Dei enim ordinatione, atque Dei justitia haec est, ut majori primatus honor ab omnibus exhibeatur. Manducabant ergo et bibebant non luxuriose, neque petulanter, neque superflua loquentes, neque illicita fabulantes, sed manducabant et bibebant laudantes suum Creatorem, benefactorem suum adorantes, atque alentem se benedicentes. Sic itaque manducabant et bibebant filii Job. Quo tempore? Certum est quod tempore prandii. Non enim

¹³ Exod. xxiii, 7. ¹⁴ Job i, 15. ¹⁵ ibid. ¹⁶ ibid. 14. ¹⁷ ibid. 14, 15.

A alio poterant manducare vel bibere talis ac tanti viri filii tempore: quia nec ipse extra ordinem manducare vel bibere solitus erat, sed competenti tempore, sed disposito tempore atque ordinato et ipse manducavit, et filios suos circa ordinem manducare docuit. Sic itaque hora prandii manducantibus illis ac bibentibus, Job sane in domo sua, filii autem ejus et filiae, in domo fratris sui majoris, nuntius venit ad Job. Erat namque nequissimi diaboli versutia, ut horam prandii observaret, ut prandente illo tristes ac mortiferos nuntios ad eum mitteret, quo magis fatigaret et eum interficeret, ut tempore comestionis ac potus atque jucunditatis tristes nuntios mittendo deficere illum justum faceret. Haec namque demonstrans dicit: *Ecce nuntius venit ad Job*¹⁶, dolorum atque gemituum nuntius, malorum atque amaritudinis praeco, tribulationis atque angustiae praedicator. Nuntius venit ad Job, qui conservatus ab adversario missus est a diabolo. Nuntius venit ad Job, concisus, laceratus, compilatus, contusus, flens, lamentans, plangens et vociferans, atque universa quae sunt miserabilia luctu demonstrans, ita a maligno edoctus ut ipso potius miserabili suo luctu ac planctu in Dei reprehensionem justii illius mentem concitaret. Nuntius venit ad Job et dixit illi, miserabili atque lacrymabili voce dixit ei: *Quid cogitas, o Job? Ad mensam sedes, et ea quae contigerunt ignoras. Deliciis uteris, et accidentes tibi miseriae nescis. Dixit illi: Ad mensam splendidam sedes, Job: sed hodie ad mensam, cras vero ad lectum foras deportatorum filiorum, modo in jucunditate, post paululum autem in infelici paupertate. Quod si non credis, quod si non speras ita esse audi: *Juga bouum tuorum arabant et asinae juxta illos pascebant, et venerunt praedones et praedati sunt illa, et pueros occiderunt in ore gladii, et remansi ego solus, et veni ut tibi nuntiarem*¹⁷. O multiplex atque callida adversarii astutia, ut eadem quae ingesserat mala, ita callide enarraret, ut ad Dei blasphemiam justii illius viri animum provocaret! *Juga*, inquit, *bouum tuorum arabant*. Non enim otiosa erant neque inutilia stabant, sed arabant ultimam araturam, atque novissimam exercentes culturam. Quid ad haec, inquit? *Et venerunt praedones et praedati sunt ea*. Job, vel unde tibi vives, vel unde aliis beneficia imperties? Unde vel tibi victus, vel miseris et non habentibus refectio? *Juga bouum tuorum arabant*, quae nec tibi ultra, nec aliis arabunt. *Asinae tuae pascebant*, quae ultra fetus non facient, quae nec tibi nec aliis proderunt. Quare, inquit? Ob hoc, ait, quia venerunt praedones et praedati sunt ea. Qui ait: Tantum me terras, o homo, quasi jugis depraedatis vivere non possim. Sunt pueri plurimi, coloni abundantissimi, qui universi mercimonium facientes, et me et se pascant, et me et se tolerant. Sed respondet nuntius qui venerat, et dicit: Inaniter tibi blandiris, o Job, atque supervacue speras,*

quod coloni remanserint. Nam hi qui juga boum et asinas deprædati sunt, iidem ipsi et pueros occiderunt. Quomodo occiderunt? In ore gladii, inquit, non pepercerunt, non miserti sunt, non reliquerunt; sed omnes imparcenter occiderunt, sed immisericorditer interfecerunt, atque omnium sanguinem crudeliter fuderunt. Mihi soli, inquit, pepercerunt, me solum remiserunt. Et cum solus remansissem, veni ut nuntiarem tibi. Quid, inquit, mihi nuntias, o homo? Hoc mihi nuntias quod prædones prædati sunt, et cum prædati fuissent, pueris non pepercerunt, sed et ipsos in ore gladii occiderunt, reliquias mihi non dimittentes, neque solatia relinquentes. Hæc, inquit, mihi nuntias, nuntia et prædones, nuntia et interfectores, ut si possum, inquit, vindicem me: quod si non valeo vindicare de his qui hoc fecerunt, eos enumerem, Deo autem id quod factum est, ut iuste inquirat commendem. At tunc, inquit, o homo, cum tu solus evaseris, ad maximum mihi incendium evasisti, pro augmento doloris mihi advenisti. Deprædationem mihi nuntias, et prædones non publicas. De proximo sunt, an de longinquo? Hostes sunt publici an fures occulti? Sed is qui evasit, non ideo ut ei parceretur evasit, sed propter augmentum tentationis Job advenit. Hic ergo nihil adversus ea quæ dicta sunt respondit, sed tantum prædones nominavit: nos intelligere admonens, atque nobis intelligendum relinquens, quos vel quales prædones nominaverit: illos sine dubio qui de cælo propter apostasiam in prædam venerunt, et ex sanctorum choris propter contumaciam projecti sunt. Illi nimirum, qui sub cælo omnem captivitatem ostenderunt tam carnalium quam spiritualium, qui prædati sunt universos qui sunt super terram, manifeste et occulte. De quorum captivitate dicunt sancti: *Benedixisti, Domine, terram tuam, avertisti captivitatem Jacob*¹⁸. Et alibi: *Cum converterit Dominus captivitatem plebis suæ, exultabit Jacob et lætabitur Israel*¹⁹. Isti scilicet prædones, isti memorantur. *Venerunt, inquit, prædones. Unde venerunt? Ex se ipsis, an ex Chaldæis, an etiam ex Ægyptiis? Sed ex nullis istorum venerunt, sed ex abyssis venerunt, ex interioribus inferorum venerunt, sicut paulo post demonstrabitur in filiorum internectione. Inde ergo venerunt isti prædones, dimissi ad tentationem atque ad probationem justi illius. De istis ergo dicit: Venerunt prædones et prædati sunt eos. Isti namque sunt qui a sæculo deprædati sunt plurimos, et plurima in captivitatem duxerunt. Isti deprædati sunt Cain per sacrificii æmulationem, gigantes per superbiam, illos ad turrem per Dei contumaciam: illos in Sodomis per turpitudinis lasciviam; Esau per insatiabilitatem atque petulantiam; Pharaonem per Dei contemptum atque pertinaciam; illos in deserto per idololatriam, aliosque innumeros per eadem deprædati sunt, et his similia, atque per alias innumeras rationes et*

A prædati sunt a sæculo et deprædantur usque in sæculum, alios per adulterii appetentiam, ut Amon, alios per honoris ambitionem, ut Absalon, alios per avaritiam, ut Judam. Istos ergo prædati sunt nequissimi diaboli hostes, alias autem alios deprædati sunt, ut Noe Cham, Abrahamæ Ismael, ut Isaac Esau, ut Israel Simeon Levi et Ruben, ut Eli sacerdoti Ophni et Phinees filios ejus, ut David superius memoratos filios, atque aliis alios primos ac novissimos. Quæ universa scientes nos atque audientes intendamus caute animabus nostris, ne prædentur nos, atque populentur prædones dæmones, ne dicatur de nobis: *Venerunt prædones et prædati sunt eos*, ne compellamur fletus atque lamentationis canticum cantantes dicere: *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus*²⁰. Ob quam rem? *Quia illic interrogaverunt nos, qui captivos duxerunt nos verba cantionum*²¹. Sed cum hæc omnia audiret Job, tanti peculii deprædationem, atque venientis et narrantis lamentationem, nec quidquam hæc re quæ obvenit dignum fecit, sed pariter hunc auditum sustinens, blande enarranti sibi respondit dicens: Quid ejulas, o vir? quid lamentaris, o homo? Divitiarum possibilitas ita semper est vertibilis, ut hodie sit hic, crastina vero alibi. Et præsertim, inquit, quia inimici prædati sunt, quia adversarii abstulerunt, quia iniusti diripuerunt. Ego, inquit, ut inimicos acquirerem non gessi, neque inimicos me putavi habere. Et quia non peccanti mihi inimici quidem effecti hæc ingesserunt; ut et pueros occiderent, et peculium abriperent, sine illos possidere hæc cum iniquitate, nobis vero dabit Deus alia sine peccato. Sed cum hæc audiret nequissimus diabolus a beato Job, et ore dicta, et animo meditata, liquefactus intra semetipsum, insipienter, inquit, feci ut prædones nominarem, abstuli a Deo hanc culpam. Non enim imputat Deo Job quod gestum est, sed iniquorum virorum nequitia. Ego, inquit, meipsum circumveni, ego mihi ipsi contraria gessi. Idecirco consideravi quid faciam, convertam nunc sermonem ad cœlestia, convertam hæc in Dei blasphemiam. Hæc cum nequissimus cogitat, continuo alium nuntium mittit ad Job: *Qui cum ingrederetur, dixit ei: Ignis cecidit de cælo, et combussit oves, et pueros combussit similiter, et evasi ego solus, et veni ut tibi nuntiarem*²². Non est, inquit, ut tu arbitraris, o Job, quod ex hominibus sicut tibi hæc insidiae, atque hic incursus: non est ex hominibus, sed ex Deo, de cælis est. Ignis cecidit de cælo, et combussit oves. Noli, inquit, temetipsum seducere, o Job, noli teipsum circumvenire, non ex hominibus est circumventio, sed ex Deo est ista exterminatio. Non ex terrenis tibi est hic incursus, sed de cælis est tibi iste interitus. Quod si non credis, audi: *Ignis cecidit de cælo, et combussit oves, et pueros similiter*. Nam cum oves combureret, puerorum non est misertus. Non pepercit pastoribus, sed similiter

¹⁸ Psal. LXXXIV, 2. ¹⁹ Psal. LII, 7. ²⁰ Psal. CXXXVI, 1. ²¹ ibid. 5. ²² Job I, 16.

et illos combussit atque perdidit, sed pariter cuncta A
delevit, ut per hæc omnia tibi detrimentum atque
dolorem ingereret, ut per hæc universa tibi tribu-
lationem atque angustiam adjiceret : *Ignis cecidit
de cælo*, non ex se, neque a se, neque per se, sed
cælesti jussione atque terribilis Dei præceptione :
Ignis cecidit de cælo. Quemadmodum olim in Sodo-
mam et Gomorrhā, atque super omnem regionem
illam ²², ita et nunc ab illo qui tunc in Sodomam
et Gomorrhā ignem in perditionem pluit, ab hoc
ipso, inquam, etiam ignis cecidit de cælo, et com-
bussit oves et pueros et pastores, omnia incendit
atque pariter delevit. Sicut enim Sodomitarum reli-
quæ non remanserunt, ita et nunc, inquit, tibi
reliquæ non supersunt, ut est moris, quia ejusdem
Dei ira super te effusa est, cujus etiam, ut super B
illos, ignis cecidit de cælo. Non quod de cælo ce-
ciderit ipse ignis, absit, sed quia ita finxit nequis-
simus, et quia ipsum nuntium ita docuit dicere ma-
lignissimus diabolus, ut eum putet beatus Job, atque
arbitretur quod de cælo a Deo istæ miseriæ ei im-
pingerentur, et ut in blasphemiam Dei convertere-
tur : *Ignis cecidit de cælo et combussit oves*. Non
sunt, inquit, terrenæ insidiæ hoc quod factum est,
o Job, sed cælestis est furor. Non est violentia hæc
humana, sed contritio est divina. Si enim in habi-
taculis hoc evenisset, crederetur quod volens quis,
vel nolens hunc succenderit ignem. Nunc vero cum
in solitudine, inquit, essemus, in modum sagittæ
ignis de cælo super nos effusus atque jaculatus est,
ut nec fugientes effugerent, nec resistentes evade- C
rent. *Ignis*, inquit, *cecidit de cælo*. Non mentiris,
o diabole, quod ignis cecidit de cælo, sed non
quem Deus mitteret, sed quem tu finxisti in di-
versas figuras immutando temetipsum, aliquando
in prædones, aliquando in ignem, aliquando in
tria cornua equitum : item vero in ultimo in spi-
ritum quatuor angulos domus tangentem. Et non
est mirum quod permissus in tantas figuras im-
mutaveris temetipsum, cum et coram ipso Do-
mino in omne regnum orbis terræ ipsum immu-
tando simulaveris, et hoc in momento temporis,
hoc est, subito, repente atque velociter ignis ce-
cidit de cælo. Non mentiaris, o miserrime omnium
honorum inimice : non a Deo missus, sed tua D
iniquitate succensus est. Tu, inquit, es, o diabole,
ignis ipse qui de cælo cecidit, qui innumeros igne
peccatorum immundo succendis. Tu es ipse ignis, o
diabole, qui gehennæ igni plurimos peccatores facis,
cui ignis et tenebræ digne reservantur præ omni-
bus. Tu es ipse ignis, o diabole, qui cum de cælis
descendisses, in medio montium igneorum proje-
ctus es, sicut dicunt sanctorum oracula. Tu es ipso
ignis, quem etiam ipse Dominus fulguris igni con-
similans, atque de cælo cadentem demonstrans,
dicit : *Vidi Satanam tanquam fulgur de cælo ca-
dentem* ²³. Hæc nimirum universa, quia, dixit ne-

quissimus ille, *ignis de cælo cecidit*, propriam in
ignem gehennæ per hæc ostendas ruinam. Sed
adhuc adversus diaboli superbiam pauca dicamus.
Superbiens, o diabole, dicis quod ignis de cælo
ceciderit, et oves combusserit, utpote tua voluntate
atque operatione. Dic ergo, o infelix, si super oves
Job potuisti de cælo ignem adducere, et eas com-
burere. Cum Elias Deum invocaret, et per since-
ram orationem ignem super holocaustum de cælo
adduceret, tu, o miserrime omnium bonorum iai-
mice, quomodo non potuisti compescere, vel revo-
care illum ignem, vel illum quem idem Elias super
duos quinquagenarios de cælo advocavit? Fuerunt
namque illi quinquagenarii ejus ministri, atque
nequitæ ejus nuntii. Sed et hæc universa diximus
pro increpatione diaboli, atque condemnatione
maligni. Beatus autem Job quid responderit audia-
mus, quomodo comminuerit secundam furoris illius
sagittam, quomodo transierit iniqui illius impetum
post priorem alterum per tolerantia affectum,
quemadmodum et cætera universa. Respondit nam-
que ei qui venerat dicens : Et quis me erit major, o
homo, vel quis me gloriosior, o vir? Si itaque est
vere quod ignis veniens de cælo omnes greges
meos consumpserit illico, gratias illi qui pariter
omnes oves meas protinus in acceptabile suscepit
holocaustum. Nam quæ ego, inquit, per singula
tempora oblaturus eram, hæc videlicet elegit Deus,
ut statim pariter in uno susciperet holocauste per
ignem qui de cælo missus est. Omnis namque ac-
ceptabilis hostia, per ignem qui desuper fuerit
missus suscipitur atque consumitur. Quod enim
plurimo tempore eram facturus, hoc nimirum ac-
celerans uno tempore suscepit Deus. Et quis me
beator sub cælo? Ante paululum, inquit, juga
bovm universa protinus mihi mactata. Item nunc
greges ovium omnes pariter combusti et immolavi.
Et hæc, inquit, Deo eligente obtuli. Sed adhuc
supersunt cameli, qui mihi ad transactionem pro-
ficiant, atque in vitæ sustentationem sufficiant. Sed
cum hæc cogitaret et loqueretur Job, atque cum
patientia intolerabiles has sustineret plagas, et
nullatenus succumberet maligni tentationibus, alius
nuntius venit ad Job, et dixit ad eum : Inaniter tibi
blandiris, o Job, quod camelos pro vitæ sustenta-
tione habeas, et quod in spe transactionis tibi su-
persint : *Equites enim fecerunt cornua tria, et cir-
cumdederunt camelos, et prædati sunt eos : et non
solum hoc, sed et pueros occiderunt in ore gladii, et
evasi ego solus, et veni ut nuntiarem tibi* ²⁴. Propter-
ea, inquit, evasi ego solus atque restiti, ut id quod
contigit, cognitum facerem tibi, et ut quod gestum
est tibi enarrarem. Boves, inquit, et asinas perdi-
disti, o Job, greges ovium tuarum cælitus com-
busti sunt, ecce et nunc post illa omnia novissima
transactionis spes, cameli ablati sunt tibi. Prima,
inquit, plaga per prædones, secunda per ignem qui

²² Gen. xix, 24. ²³ Luc. x, 18. ²⁴ Job i, 17.

de cælo cecidit, non quod de cælo hic ignis ceciderit, sed quia ita fluxerit, atque ita malignus docuerit, ut Deum circa Job accusaret, et Job Deum blasphemare compelleret. Tertia ergo per tria equitum cornua, qui camelos circumdantes exterminaverunt. Prima ergo per prædones procul dubio pedestres, secunda per ignem desuper comburentem, tertia per equitum tria cornua qui camelos prædati sunt. Omnia, inquit, hæc jacens sustinebis. Job? Omnia hæc patienter supportabis, o homo? Cælum, inquit, et terra adversum te insurrexerunt, et siles? Ad dimicandum contra te Dei imperio armata sunt, et taces? Alter, inquit, nuntius venit ad Job, alter, post primum, numero vero tertius: alter in nequitia, tertius vero in enuntiatione miseriarum. Istos namque nequissimos nuntios miseriarum annuntiatores atque malbrum suggestores, tanquam bonæ prædicationis nuntios, mittebat nequissimus. Quos etiam ideo superesse fecit, ut ejus malitia huic miseriarum denuntiationi deserviret. Non enim angeli fuerunt, sicut quidam arbitrantur, neque spirituales dæmones, sed homines quidam ex famulis Job, conservati ab adversario, atque succensenti a diabolo ad dicenda omnia ac facienda, per quæ possent Job subvertere ad Dei blasphemiam. Tertius ergo hic nuntius venit ad Job, et tertius doloris præco illi effectus, tertius memoravit, dicens: *Equites fecerunt tria cornua*. Qui equites, o homo? Mentiris etiam istic et in ovibus, cum diceres quod ignis cecidisset de cælo, quinimo mentitur diabolus qui in te loquitur. Illic, inquit, o callidissime Satana, voluisti Deum depravare, quasi ignem de cælo super oves mittentem: hic vero vis homines incusare quasi adversum Job insurrexerint illicite: ut circa utrumque Job odium acquireret, et circa Deum blasphemiam, et circa homines bellum, ex quibus neutrum illi credere acquievit constantissimus Job. Sed adhuc *equites*, inquit, *fecerunt sibi tria cornua*. Qui equites, o homo? Nam illo tempore non erant equites plurimi inter homines, sed quamplurimi hominum pedestres, adversus invicem bellum gerebant. Qui ergo fuerunt equites qui tria cornua sibi fecerunt, hoc est, qui triplici modo se armaverunt, qui triplici prælio circumdederunt camelos? Illi fuerunt spirituales equites. Id est aerei spiritus, qui terram peragrant, qui pelagus transeunt, qui aerem pervolant, qui omni vento et aqua atque omnibus tempestivis procellis vehementiores sunt, atque velociore in aera sua iniquitate. Unde etiam equites digne appellantur, qui super omnes luxuriosos atque impudicos sedent tanquam super equos, et juxta nequitiam suam exagitant illos, et ad suæ iniquitatis atque impudicitæ perfectionem omnes insectantur illos, de quibus dicitur: *Adulter sicut admissarius sub omni sessore hinnit*²⁵. Et: *Nolite fieri sicut equus et mulus in quibus non est intellectus*²⁶. Et adhuc: *Equi admissarii facti sunt,*

A *unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebunt*²⁷. Isti ergo tales sunt equi diaboli, isti sunt equi maligni, et isti omnes qui ejusdem serviunt iniquitati, isti quorum pedes in iniquitatibus currunt. Hujusmodi namque equorum pedes veloces sunt ad effundendum sanguinem. Equites sunt nequissimi dæmones atque aerei spiritus. Talis enim equus fuit olim Nabuchodonosor, sed non jugiter, sed septem annis tantum, quibus a nequissimis equitibus, id est dæmonibus, imparcenter est exagitatus. Talis equus fuit et ille qui in Evangeliiis a legione similiter per deserta et per montes urgebatur donec veniens Dominus illos quidem malos equites, id est dæmones, effugavit, et illum miserum liberavit. Aliique innumeri a sæculo, alii aperte, alii vero occulte, diverse ac varie dæmonum equi effecti sunt: quibus universis cum essent immundi atque execrabilis, in malis usi sunt eis nequissimi dæmones, aliis sane ad velocitatem homicidii et sanguinis, devastationis quoque atque nequissimi livoris, et omnium quæ voluntas diaboli atque opus exigebat. De istis ergo equitibus dicit istic: *Equites fecerunt tria cornua: et circumdederunt camelos*. Et cur tria cornua, et non quatuor? Ob hoc quia quatuor reservavit pro quatuor domus angulis ad interficiendos ejus filios. Ob hoc ergo non quatuor sed tria cornua fecerunt, hoc est fluxerunt, consimulaverunt, armaverunt, utpote equites equis sedentes, atque universam armaturam habentes, timorem ostendentes, atque fortitudinem demonstrantes: *Equites fecerunt tria cornua*. O quam multiplicem inquisitionem atque disputationem habet hic sermo! Primum quidem hoc intelligere debet omnis sapiens, quia universa potentia atque exercitus, et omnes dæmonum catervæ simul illic conveniunt, et pariter se adversum beatum Job in prælio armaverunt, universum mundum despexerunt, tantum ut Job superarent. Nam totum mundum suum judicaverunt, et adversum solum Job bellum gesserunt, utpote quia non erat similis alius in toto mundo. Item adhuc tria cornua fecerunt pro peculii consumptione, et filiorum perditione, atque corporis plaga, superare eum nitentes. Tria cornua fecerunt, quia et cum eo tertio congressi sunt.

D Semel sane cum omne peculium atque filios subito interfecerunt; secundo, quando totum corpus ejus putredine ac vermibus repleverunt; tertio, quando per uxorem seduxerunt, amici vero culpaverunt. Adhuc autem tria cornua fecerunt, tanquam tria præcipua ac singularia, id est spem, fidem, charitatem, prædari eum conantes. Fidem quam in Dei culturam habuit, spem æternæ liberationis ac cælestis refrigerii, charitatem circa Deum qua nihil est majus, neque in hoc sæculo, neque in futuro. Pro his ergo omnibus fecerunt tria cornua nequissimi dæmones, omnes pariter adversum Job dimicantes, omnes unanimiter adversum eum stantes. Solus autem diabolus

²⁵ Eccli. xxxiii, 6. ²⁶ Psal. xxxi, 9. ²⁷

qui est in iniquitate maximus, præsens Job erat sollicitè observans infelix quando blasphemiae sermonem ex justi illius ore potuisset audire. Et quanto magis torquebatur Job corde lamentabilia nuntia subinde audiendo, tanto plus torquebatur diabolus ea quæ volebat vel desiderabat, id est Dei blasphemiam, ab eo non audiendo. Sed adhuc tria cornua fecerunt hi, qui adversus tria sæcula ab initio et usque in finem bellum gesserunt, et adversus eum qui ab initio fuit usque ad diluvium, et a diluvio usque ad passionem et resurrectionem Domini Christi, et usque in finem et resurrectionem omnium. Et adhuc tria cornua fecerunt hi qui adversus tria dimicant, adversus legem et prophetas atque apostolos. Adversum legem sane, per idolorum iniquitatem, adversus prophetas per pseudoprophetas: item et adversus apostolos per falsos apostolos. Post quæ universa, o amici, ultimam audite disputationem. Adversum Job olim, et adversus omnes subsequenter tribus cornibus dimicavit, tribus cornibus congressus est, triplici modo tentavit, juxta omnia quæ ostensa atque memorata sunt. Nunc vero novissimis temporibus, atque in ultimo sæculo, non in his solis tribus cornibus dimicat, triplici modo congregatur, sed mille modis, ac multipliciter dimicat, congregatur et tentat, insidiatur, seducit atque subvertit, per multitudinem hæresum, per innumeros errores, per abundantes seductores, per pseudochristos ac pseudodoctores, quibus hic mundus repletus est, quos nequissimus seminavit, quos atrocissimus ille produxit, quos malignissimus fecit, florem et fructum in infidelitate atque errore afferre coegit, quibus hic, ut diximus, mundus repletus est, qui venerunt et veniunt in verbo Domini, in vestitu ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces, nomen Christianorum habentes, atque speciem pietatis, et erroribus et impietatibus atque seductionibus referti sunt. Isti sunt veræ januæ mortis, et viæ inferni. Isti sunt qui a veritate plurimos prævaricantur, et a fide innumeros aberrare faciunt. Isti sunt ministri maligni diaboli, atque nuntii veritate carentes. Isti sunt cæci duces cæcorum. Isti sunt nubes sine aqua, nebula a tempestate fugata, quibus caligo, vel nebula interiorum tenebrarum digne servatur atque custoditur. Istos ergo fugiamus, o viri, istos late devitemus, o amici. Istos odio habeamus, et infidelitatem atque errorem qui in eis est, velut flammam ignis declinemus, pro eo ne cum illis flammæ inextinguibili in die furoris atque revelationis justi judicii Dei mancipemur. Hæc scilicet universa memoravimus, quia tria cornua ad dimicandum atque congregiendum adversus Job nequissimi dæmones fecerunt. Ad dimicandum vero adversus Ecclesiam non tria tantum cornua, sed innumera atque inestimabilia omnes sectæ atque hæreses faciunt per quas universas adversus Eccle-

siæ unitatem incessanter dimicant. Sed quemadmodum tunc tribus cornibus adversus Job congressus, cum confusione est superatus, nihil prævalens adversus Job: sic et nunc multis modis adversus Ecclesiam congressus est, et per innumeras hæreses adversus eam dimicans, revocatur confusus, nihil prævalens vere credentibus animabus. Firmum enim firmamentum Dei stabit: *Et portæ inferorum non prævalebunt adversus eam*²⁸, sicut dicit Dominus, portas inferni memorando, diversas sectas atque hæreses infidelium, quæ usque ad portas inferorum deducunt omnes qui eos sectantur. Post quæ universa, adhuc unum advertamus. Tria cornua fecit diabolus in typum atque figuram trionymæ illius sectæ, triumque deorum hæresis, quæ universum orbem terræ in modum tenebrarum replevit, quæ Patrem et Filium et Spiritum sanctum aliquando tanquam tres colit, nonnunquam unum adorat, quemadmodum Græcorum lingua memoratur, triada vel homusion. Istam ergo Trinitatis sectam et hæresim atque infidelitatem jam olim de longe designans versutissimus ille diabolus tria cornua misit ad Job deprædandum. Sic namque etiam nunc memorata trionyma hæresis, præsertim prædatur atque expugnat Ecclesiam. Sed cum videret nequissimus diabolus quod nihil profecisset per omnia quæ gessit, adjecit hoc quod erat maximum, atque mirabilem [*f. miserabilem*] filiorum interneccionem. Sagittavit prima sagitta, et non vulneravit justum. Sagittavit secunda periculosiore, et non læsit in veritate fundatum. Sagittavit et tertia per tria cornua, sed hæc inefficax exstitit per tolerantiam. Ista ergo cum Job retrorsum non averteret, Unam, inquit, habeo adhuc novissimam, ac terribiliorem ultimam atque lamentabiliorem, id est filiorum interneccionem ac perditionem, natorum supplicium atque comminationem. Sustulit, inquit, atque sustinuit priora eum de filiis se consolaretur, sed istam non supportabit neque sustinebit. Hoc ergo faciam, non sinam eum respirare, non permittam respisci, non permittam consolari, sed subsequenter atque subinde lamentabilibus eum nuntiis inquietabo. Hæc cum tractat nequissimus, atque apud semetipsum loquitur, confestim ea adimplevit. Merito adhuc anteriore loquente alius nuntius venit ad Job. Non quieverat prior narrando mala, et incipiebat alter narrare pessima. Non occurrebat beato Job ingemiscere pro prioribus doloribus, propter alias et varias angustias quæ superveniebant illi. In modum autem vehementium aquarum diversis miseris justi illius animam inundare nequissimus properabat. Alter ergo nuntius venit ad Job, alter post anteriorem, quartus vero numero. Alter vero nuntius venit ad Job, propter nuntiorum ac dolorum atque malorum diversitatem. Alter nuntius venit ad Job, et dicit ei: Ecce quartus, inquit, præstolor tibi, o Job, dolorum nuntius atque malorum præ-

²⁸ Matth. xvi, 18.

co, et non succumbis, neque deficiis? Sed licet prioribus non succubueris, novissimis tamen succumbes et pavebis atque deficies, cum novissimum atque lamentabilem filiorum nuntium audire non sustinneris: *Filii, inquit, tui et filiarum tuarum cum manducarent et biberent in domo fratris sui majoris, subito venit spiritus ab eremo, et tetigit quatuor angulos domus illius, et cecidit super filios tuos, et mortui sunt*²⁹. Hoc, inquit, est novissimum et lamentabile atque miserum nuntium, quod etiam ignorantibus filiorum dilectionem, amorem vel affectum, compatiendo revocat animum propter tam miserabilem causam. Filii tui, inquit, quos nutriti, quos educasti, quos ad maturitatem cum labore perduxisti; filii tui quos pietatem docuisti, quos Dei cultura imbuisti, quos ut invicem se diligerent introduxisti, quos in omni justitia tibi similes reddidisti; filii tui quorum filios videre cupisti, quorum posteritatem expectare orasti, a quibus in senecta requiescere te sperasti; isti ergo filii tui, et non solum filii, sed et filiarum, castarum, mundarum, immaculatarum atque incoinquinatarum, quas in tempore nuptiarum gloriosis coronis coronare sperabas; isti ergo simul in unum unanimiter atque concorditer, caste, benigne, munde dum manducant et bibunt, non vagantes, neque oberrantes, neque post impudicitiam currentes, neque ad illicita intendentem, neque superflua loquentes, sed cum gratiarum actione manducantes, atque cum benedictione bibentes, et illud quod post hoc ab Apostolo dictum est adimplentes: *Sive dum manducatis, sive dum bibitis, sive dum aliud quid agitis, omnia in gloriam Dei facite*³⁰; sic itaque manducantibus ac bibentibus filiis ac filiabus tuis... Bene, inquit, ecce ostendisti quod manducaverint et biberint, ostende et hoc quod factum est dum manducant et bibunt. Majus, inquit, est quam ut edicere valeam, terribilius est quam ut proferre audeam. Sed interim, ait, quia non est tacendum, dicam, proferam. Subito spiritus venit ab eremo ita fortis, ita copiosus, ita vehemens, ita terribilis atque insupportabilis, ut tangeret quatuor angulos domus, et illideret eam super filios tuos, et mortui sunt. Cujus, inquit, fuit hæc domus? Fratris eorum majoris. Non fuerunt, inquit, in extera domo, neque in aliena, sed in propria fuere domo, in domo filii tui, fratris sui majoris. O nequissime adversarie, o callidissime diabole! Cur non dixisti simpliciter, *et mortui sunt*, sed et cuncta enumeras, omnia denominas, et filios, et filias, et cibum, et potum, et domum, et fratrem, et *filium tuum majorem*? In domo inquit fratris sui, filii tui majoris. Ob hoc, inquit, hæc omnia denumero atque denomino, quo magis atteram atque affligam animam ejus: atque ob hoc hæc omnia loquor, quo magis comminuam cor ejus, cui hæc refero. Si solos, inquit, filios nominassem, et filias non,

²⁹ Job 1, 18, 19. ³⁰ 1 Cor. x, 31. ³¹ Job 1, 18, 19.

A profecto æstimans quod mortuis filiis filiarum superessent ei ad consolationem, consolaretur se. Ob hoc, inquit, omnia denomino atque intimo, ut potius justus illius mentem perturbem, quo facile ad Dei blasphemiam provocem patientem: *Manducantibus, inquit, ac bibentibus meridiano tempore, hora prandii, subito spiritus venit ab eremo*³¹. Hæc scientes sancti atque horum memores, quod ipso meridiano tempore, hora prandii, ruina occupati sunt filii Job atque mortui, oraverunt ad Deum conservari sicut a negotio in tenebris ambulante, ita et a ruina et a dæmonio meridiano. Sicut enim in noctis tenebris, sic similiter in medio meridie plures dæmonum tentationes se demonstrant quam cæteris temporibus. Hoc nimirum claruit in filiis Job, qui non alio tempore, sed medio interfecti sunt meridie. *Subito, inquit, spiritus venit ab eremo, et tetigit quatuor angulos domus*. O malignissime adversarie, item Deo applicare cupis, item Creatorem depravare quæris, idcirco spiritum, hoc est ventum, ab eremo venire dicis. Nam quia Deus est qui producit ventos de thesauris suis, merito ventum ab eremo quasi a Deo missum venire dicis: ut et hoc quod factum est Deo imputetur, non in bono, sed in malo, atque audienti in scandalum. Nam sicut super oves ignem de cælo cadere dixit, ita et nunc spiritum, id est ventum, ab eremo venisse dicit: ut utraque Deo applicaret pro blasphemiarum provocatione, atque reprehensionis occasione: *Subito, inquit, spiritus venit ab eremo*. Derepente, insperate, illico cum impetu, spiritus, ventus, tempestas, procella venit ab eremo. Et quid fecit? *Tetigit, inquit, quatuor angulos domus, et cecidit super filios tuos, et mortui sunt*. Quis ergo, ait, est mortis eorum reus, o Job? Nonne qui ventum produxit atque adduxit? Sicut et ovium tuarum combustionis quis auctor est, nisi is qui ignem de cælo misit? Sed audi, inquit, o Job. Cum substantiarum abundantiam perdere contempsisti, omnibus facultatibus tibi ablati sustinuisti: filiorum vero perditionem quomodo sustinebis? natorum tormentum quomodo bajulabis? *Subito, inquit, venit ab eremo spiritus, et tetigit quatuor angulos domus, et cecidit super filios tuos, et mortui sunt*. Per hoc quod dicitur *filios tuos*, stimulat sensum ejus, doloribus afflicta animam ejus, liquefacit præcordia ejus, provocat mentem ejus, quo magis post filios liquescens succenderetur. Sed quanto plus nequissimus tentationes Job multiplicabat, tanto amplius coronam gloriæ apud æternum Judicem ei augmentabat. Qui enim simplicem transierit tentationem vel probationem, simplicem procul dubio accipiet mercedem. Qui autem fuerit multipliciter probatus, multiplici gloria sine dubio a justo Deo coronabitur, quemadmodum beatus Job, qui omnibus diaboli malignitatibus atque versutiis superior est effectus, et omnibus tentationibus ejus fortior comprobatus respondit ei, dicens: *Dicis quod ab eremo veniens spiritus, hoc est ventus, et tangens quatuor angulos*

domus dejecit eam, et filios meos interfecit : sed mentiris, inquit, o diabole, et me non irridebis. Mentiris, o malignissime, et me non circumvenies. Nunquam enim venti a Deo excitati quatuor contra invicem flaverunt, neque flant, sed unus et unus, aut iste aut ille. Nunquam enim auditum est quod flantes venti domos a fundamentis subverterunt, et eas maxime quæ super arida sunt fundatæ, ad instar navium quæ in pelago natitant, generaliter subvertendo demerserunt. Hæc nunquam provenerunt, neque provenient, a ventorum flabris vel procellis. Noli, inquit, insulare mendacio Deum, o diabole, tuis sceleribus, noli depravare Creatorem tuis perditis iniquitatibus. Ex te enim sunt hæc et non ex Deo : ex tua iniquitate, et non ex Creatoris immisione. *Subito, inquit, spiritus venit ab eremo.* De te ipso hæc loqueris, infelix diabole. Tu videlicet es spiritus ab eremo veniens, tu quatuor angulos domus tetigisti, atque filiorum internecionem fecisti. Tu es qui aliquando in hostes prædantes te transfigurasti, aliquando in ignem de cælo cadentem ; nonnunquam autem in tria cornua equitum, sicut et nunc in procellam venti quatuor angulos domus tangentem, et ipsam domum a fundamentis subvertentem, atque eos qui intrinsecus erant interficientem. Tuæ, inquit, iniquitatis operationes sunt hæc omnia, o nequissime diabole. Nam Deus mortem non fecit, neque letatur in perditione vivorum, sed tua invidia atque zelo mors introivit in mundum. Sicut enim in totum mundum mors introivit per tuum zelum, ita et nunc super filios Job per tuum zelum et invidiam perditio advenit, atque interitus, o nequissime diabole. Hoc autem tu ipso de temetipso demonstrans, dicis : *Subito spiritus venit ab eremo.* Subito enim occulte atque clanculo innumeros subvertis, innumeros circumvenis, et tuæ condemnationis hæredes facis, quos ævi æterna conversio subito apprehendit, utpote a te in malis seductos. Ob hoc ergo subito venit spiritus. Tu ipse es aeris penetrator diabolus, ærensque spiritus ab eremo : spiritus vero tanquam in eremum ac solitudinem, ubi neque hominis, neque quadrupedis vestigium traditur projectus atque expulsus. Aut adhuc venit ab eremo, utpote omnium divinatorum exsors, et ab omnibus desolatus. Aut adhuc ab eremo venit, utpote non solum in corruptibilibus atque inanimatis solitudinibus sequestratus ac destitutus, sed quinimo magis in humanis atque animatis solitudinibus, quæ sunt animæ impiæ, sceleratæ, errantes, infideles, quæ sunt desolatæ omni sanctitate, quæ non habitantur neque a sancto Spiritu Paraclito, neque a sanctis angelis Dei : utpote in hujusmodi desertis habitans, a deserto te ipsum venire dicis. Tale desertum factus est etiam ille quem scopis mundatum atque ornatum reprensus nequissimus atque immundus spiritus, alios septem nequiores se assumens habitavit in eo.

A Tale desertum factus est ille infelix Judas, postquam Spiritus sanctus familiaritatem atque illuminationem a se expulit, et sanctorum angelorum conjunctionem atque habitationem a se amovit, sicut dicit : *Et post hæc introivit in eum Satanas*²¹. Tales solitudines fuerunt olim omnes pseudoprophetae atque falsi sacerdotes, illi ad quos dicit Michaës propheta ante Aehab regem Israel : *Dedit Dominus spiritum mendacem in ore omnium prophetarum tuorum*²². Quod eum audisset princeps ipsorum pseudoprophetarum Sedechias filius Chanaam, percussit Michaëam in maxillam dicit : *Quis Spiritus Domini discessit a me, ut loqueretur in te*²³? Per quæ evidenter ostendit, quia discessit ab eo Spiritus Domini, et habitavit in eo spiritus diaboli, utpote desolato a Spiritu sancto. Talia deserta facti sunt Judæi, qui Domino non crediderunt, neque suscipere eum voluerunt. Propterea dixit ad eos Dominus : *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta*²⁴. Talia scilicet deserta facta sunt etiam nunc omnes infidelium sectæ atque hæreses, quæ desolatæ fidei veritate atque omni pietate, in quibus habitans diabolos multitudines scandalorum tanquam zizania in eis oriri fecit. Post quæ universa adhuc in ultimo talia deserta sunt omnes pertinaces, omnes crudeles qui non agunt pœnitentiam, qui contristant Spiritum sanctum, in quo pridem signati sunt in die redemptionis, qui contristant sanctos angelos, qui gaudent super eos, qui pro peccatis pœnitentiam agunt. Omnes ergo isti desolati sunt qui non pœnituerunt. Habitat vero in illis, utpote in desertis, malignus adversarius qui tenet cor eorum, ut nec ad pœnitentiam confiteantur, neque jejunia exerceant, neque elemosynas faciant. Istis namque peccata dominantur. Isti ergo omnes cum sunt desolati sanctitate et fide atque Dei timore, desolantur de regno Dei, et projiciuntur de choris sanctorum, atque in tenebras exteriores pelluntur et in ignem inextinguibilem, qui preparatus est diabolo et angelis ejus. Hæc itaque notat universa, quia dicit : *Subito spiritus venit ab eremo, et tetigit quatuor angulos domus.* In tertia plaga tria cornua fecit diabolus, in quarta vero plaga quatuor angulos domus tetigit, et cecidit domus. Et quid si unum tetigisset angulum, cadere non potuisset? Ergo si per unum angulum poterat cadere, cur omnes quatuor angulos tetigit? Audi. Quatuor angulos, id est quatuor partes, tetigit, ob hoc, ut ostenderet ferocitatem et insaniam, et intemperantiam quoque atque crudelitatem, cruentationem atque animum suum homicidalem. Nam omnes nequissimi demones ut relaxati sunt, et mox ut permissionem acceperunt, continuo omnes generaliter ab omnibus partibus super domum ipsam irruerunt festinantes, atque adversum invicem rapientes, quis primus hanc iniquitatem acciperet, quis primus hoc homicidium perpetraret. Ob hoc ergo per quatuor

²¹ Joan. xiii, 27. ²² III Reg. xxii, 25. ²³ ibid. 24. ²⁴ Matth. xxiii, 38.

partes irruerunt nequissimi demones, tanquam A leones de insidiis prorumpentes, ingenium unusquisque eorum sibi reputans dolorem, si prior illo alter præcederet ad ejus perditionem. Et adhuc per quatuor partes, quia metuerunt infelices, ne forte aliquis ex hac ruina evaderet præter illum unum quem sponte nequissimi reservassent, qui et ipsorum iniquitati deserviret, et Job ipsos dolores enarraret. Sed et adhuc per quatuor partes occurrentes, quatuor angulos tetigerunt, ob hoc ut suam inconsonantiam atque adversus invicem contrarietatem ostenderent. Nam ad iniquitatis perfectionem omnes sibi concordant, cum invicem sibi discordes sint omnes atque contrarii. *Et cecidit, inquit, domus super filios tuos, et mortui sunt.* Cecidit domus apprehendentibus dæmonibus, commoventibus, infrementibus, a fundamentis subvertentibus. Cecidit domus. Nec quidquam magnum. Nam si solus Samson post hæc innumera allophytorum millia in una domo subito dejecit, quid mirum si innumeri dæmones unam domum per quatuor angulos apprehendentes subverterunt? *Cecidit, inquit, domus super filios tuos, et mortui sunt.* O quam magna fides tua, beate Job! O quam mirabilis est sapientia tua, vere Dei serve! Non te exagitavit primus fluctus, neque impulit secundum periculum, non te vulneravit tertia sagitta, non te superavit quarta tentatio neque subversio, quæ quasi incipiens, perfecta est in terra. Mortui, inquit, sunt filii tui, et utinam juxta omnium communem mortem. At nunc vero non ita; sed cecidit, inquit, domus super filios tuos, et sic sunt mortui. Suspira, inquit, o homo, et lacryma, o Job, tametsi non, inquit, ob hoc quod tales perdidisti filios, saltem vel quia tam lamentabili morte mortui sunt, vel quia ita miserabiliter de vita exierunt. Quis ex videntibus non stupeat Job? Quis ex audientibus non turbetur, o vir? Tu vero lapidibus durior et saxis firmiter exististi. Filii tui mortui sunt, et quid expectas ut non lugeas? Cum lapidibus comminuti sunt, cum pulvere commisti sunt. Carnes eorum cum sanguine et ossibus, cum ipsis etiam visceribus comminutæ sunt, fratrum cum sororibus, et sororum cum germanis omnium comminutio simul cum ipsis antepositis tuis commista est, omnium nihilominus viscerum B Cibus cum ipso vino quod in manibus habent commistus est. Immenso namque furore usus versus diabolus, et iram et plenam indignationem demonstrans, nec quidquam reliquit quod non comminuerit, neque calvarias, neque viscera, neque ventriculos, neque brachia, neque manus, neque pedes, neque ullum membrum, neque aliquam corporis compagem. Et non solum hæc, sed et ipsos lapides, et ligna nimio succensus furore cuncta comminuit, cuncta commollivit, cuncta commiscuit, cuncta incerta atque indiscreta reddidit. Nam fundamenta domus ipsius sursum supra tectum excitavit, atque superius tectum in profundo fundamenti D Non enim ob hoc solum hæc fecit quo

tritione filiorum Job animum comminueret, sed ob hoc quia prioribus plagis non succubuit, propterea etiam istic omnem iniquitatem suam demonstravit, et pro priori tolerantia, in filiorum comminatione in eo vindicavit, et comminuit membra et carnes et ossa, ac cum lapidibus et pulvere ipsius ruinæ commiscuit, ut non separare, nec colligere, nec sepelire posset eos, a quibus sepeliri sperabat ac volebat. Hæc namque venit nuntiare Job novissimus nequissimi adversarii nuntius. Hæc venit nuntiare quæ nunc auditorum continent mentem, contristant præcordia, liquefaciunt animam. Beati vero Job mens perstitit immota, anima in gratiarum actionibus non est consternata. Quis hominum nunc si unum perdat filium, habens alios, hujus unius diremptionem ac mortem supra modum non lugeat, etiam cum lamentationibus ac clamore? Magnanimus vero ille Job cum decem haberet religiosos liberos, et istos omnes simul protinus perderet, non ludit, non est contristatus, sed gratias egit danti et iterum auferenti Deo: et quod est maximum, non cum dedecore et miserabili motu ipsis notis morientibus atque in ipsius domus ruina contritis, quorum ciborum apparatus cum comedentium carnibus est commistus, et hi qui ministrabant unusquisque ubi apprehensus, illic est comminutus, et potus ministrantium cum sanguine propinatus est commistus. Erat visio lamentabilis, atque aspectus miserabilis hoc quod gestum est, imo nec visio nec aspectus. Non enim erat quod videretur, neque quod separaretur de eorum qui mortui sunt comminutis corporibus. Nam tanto furore comminuit ea nequissimus, ut nec de vultibus, nec de personis agnosci possint corpora, quæ cum terra atque lapidibus erant commista atque concreta. Quod transcendit omne dictum, atque omnem narrationem in dolore atque miseria. Quod nunc nos audientes expavescimus ac tremur. Beatus vero Job, nec ab auditu territus est, nec ab ipsa probatione expavit, sed in omnibus inclinabilis atque immobilis permansit, factis procul dubio ostendens omnia, quæ Deus pridem de eo veraciter dixerat verbis. Hæc audiens Job, O magne homo Dei Moyses, quid loqueris? quid scribis? quid dicis? Tu enim es qui hæc scripsisti. Cur ergo dicis: Audiens Job, quasi aliquid leve vel modicum, et cur non dixisti, hæc expertus Job, hæc passus, hæc sustinens? Nam probatio et passio atque tolerantia fuerunt hæc quæ facta sunt, et non verba neque fabule auditis. Propterea, inquit, non dixi probationem, sed auditum, quia non tanquam probationem æstinavit Job, sed tanquam transeuntem auditum, et tanquam fabulas percurrentes. Probatio vero fuit atque passio: sed dum cum tolerantia et cum gratiarum actionibus hæc sustineret Job, tanquam auditus pertransiit. Ob hoc ergo dicit hæc audiens Job, tanquam vehementia, tanquam terribilia, stuporem conferentia atque in p... ia. Hæc liens quæ alius pri... : alius

major non sustinuit, quæ alius ante eum passus non est. Hæc audiens Job quem meditatus est diabolus, quæsit nequissimus, quem voluit iniquus, quem excogitavit injustus. Hæc audiens Job, quem angeli admirati sunt, quem incorruptibiles laudaverunt, ut is qui de terra plasmatus est, viriliter pugnaverit adversus eum qui de cœlis dejectus est, ut pulvis adversus spiritum, ut homo adversus diabolum, ut corruptibilis adversus incorruptibilem constanter steterit, et non succubuerit, atque victoriam de illo sumpserit. Cum tribus malitiosis sagittis a diabolo sagittaretur, tolerantia atque fidei scuto se protegens transit illibatus. Post quas tres quarta sagittavit illum inimicus tentator novissime cum dolore ultima, miserabili, sed nec hac aliquid peregit, nec per istam suam voluntatem perfecit, et ideo computat istam quasi unam: non enim erat una, sed decem erant in hac ipsa. Nam decem filiorum una fuit perditio, unus interitus. Quod autem non vulneraverit illum diabolus, neque dolorem incusserit nequissimus, evidenter ostendit mox in subsequentibus: *Tunc surrexit Job*³⁶. Si enim vulneratus, vel contaminatus, vel laceratus fuisset, surgere omnino non potuisset. Ergo quia surrexit, manifestum est quod fortissimus perseveravit, atque illæsus perstitit. *Tunc surrexit Job*. Surrexit animo, surrexit fide, surrexit veritatis studio, surrexit ad prælium, surrexit ad virtutem, surrexit ad officium constantia. *Tunc surrexit Job*. Certum est quia cum surrexisset, dicit: Nunc belli tempus, nunc approbatio, nunc victoria acceptio, nunc coronarum compositio, nunc retributionis expectatio, nunc audacia manifestatio. Quod autem ad hæc omnia surrexit Job, atque ad horum omnium ostensionem, atque perfectionem, juxta hæc quæ sequuntur, manifestum est: *Conscidit, inquit, vestimenta sua*³⁷. Cur conscidit? Ob hoc conscidit, ut expeditior atque constantior exstitisset in prælio, ut illa quæ retardant deponeret, ut illa quæ impediunt a se projiceret, ut tanquam audacissimus præliator, et tanquam singularis monachus adversus innumeros inimicos, et adversus inestimabiles adversarios, singulariter immobilis perstitisset. Ob hoc ergo conscidit vestimenta sua. Nam et vere talis mos est in aliquibus gentibus, ut, cum ad durum prælium venerint, tunc nimirum scindentes vestimenta sua cum furore atque indignatione currant contra adversarios intemperanter, nudo pectore, cum fiducia se offerentes, ut est Syrorum gens. Item vero alia barbaræ gentes expoliantes se, atque in ipsis tunicis se præcingentes, nudo pectore, atque scapulati viriliter eunt in prælium. Sic itaque admirabilis Job conscidens vestimenta sua, atque omnia deponens impedimenta, nudus atque audax stetit in spiritale prælium. Aut adhuc conscidit vestimenta sua, sine mora semetipsum ad ipsas præparans plagas. Ecce,

A inquit, dorsum nudum, ecce corpus detectum. Vos flagellate, ego autem sufferam. Vos verberate, ego autem sustineam, dicens cum Jeremia: *Dorsum meum dedi ad flagella*³⁸; dicens cum David: *Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores*³⁹. Sed et adhuc cum eodem David: *Et eram flagellatus tota die*⁴⁰. Adhuc conscidit vestimenta sua, ac si diceret ad ipsos adversarios nequissimos: O maligni atque iniqui adversarii, mortuum me aestimatis, ut vos putatis, et ut vobis videtur in terram me sepelire præparatis! Si ergo me mortuum aestimatis, o inimici! anticipem in pretiosam meam sepulturam conscindere pretiosas atque regales meas vestes, ut nec post mortem gaudeatis eas possidentes. Puto quod ex illo consueverunt homines, cum pretiosam sepulturam cuilibet miserint, conscidunt eam, ne aliqui scelesti et ipsum corpus projiciant, et ipsam pretiosam sepulturam possideant. Quod si tanquam viventem me, inquit, judicatis, ecce, inquit, etiam sic nudus atque scapulatus sto contra vos, nunquam vobis cessurus. Aut adhuc conscidit vestimenta sua. Ecce, inquit, o maligni inimici! peculium consumpsistis, filios perdidistis, substantiam diripuistis, nec quidquam aliud nisi solum corpus atque hanc vestem mihi reliquistis. Tollite, inquit, et hanc vestem, projicio etiam hanc vobis, nihil apud me remaneat ex his quæ in potestatem nequitia vestre data sunt. Non sit mihi ex vobis hoc beneficium, oleo peccatorum non ungetur caput meum. Super quæ universa ecce, inquit, et ipsum corpus nudum, detectum, paratum ad pœnæ supportationem, ad dolorum tolerantiam. Torque, inquit, contunde, verbera, et cum per cuncta probaveris, cognoscas quia solus Job insuperabilis permanens in omnibus nunquam cedit nequitia flagellis. Hæc itaque universa cum cogitaret et loqueretur, atque ipsis perficeret factis, *Surrexit et conscidit vestimenta sua, et totondit comam capitis* utpote superflua, otiosam atque inutilem: *Totondit comam capitis sui, factis perficiens id quod postea duriter ab Apostolo interminatum est verbo, quia vir si comam nutrierit, ignominia est illi*⁴¹. Hæc itaque observans Job totondit comam capitis sui. Cum totondisset, procul dubio quod ipsis eam adversariis projecit: Ecce, inquit, tollite et hanc, habete etiam et hanc, deglutite et istam. Arbor, inquit, sum fructifera, omnia quæ superflua a me projicio, ut illibatus perfectum fructum afferam. Vitis enim sum bene macerata, abscindo a me universa superflua, ut incongruis omnibus dicar purgatus, ac justitia perferam perfectum fructum. Totondit comam capitis sui, non ut lugens, sed ut luctum deponens atque projiciens, omni luctu per tolerantiam superior existens. Totondit comam capitis sui. Sicut Joseph cum de carcere a Pharaone educeretur, sicut Jonathæ filius cum David ad Jerusalem post mortem Absalon reverteretur, et alii innumeri priores ac

³⁶ Job, 20. ³⁷ ibid. ³⁸ Isa. I, 6. ³⁹ Psal. CXXVIII, 3. ⁴⁰ Psal. LXXII, 14. ⁴¹ I Cor. XI, 14.

et rex omnium, et nunquam mihi prævalebit malignus, et nunquam me superabit callidus inimicus. Quanquam atterat carnes, quanquam comminuat ossa, quanquam consumat nervos, si animæ, inquit, meæ sensus illibatus a et custodiatur, nunquam a te seducar, Domine Deus meus, nunquam abstrahar a charitate tua, rex meus. Idcirco orationem ejus exaudiens Deus, atque deprecationem illius suscipiens justus iudex, post hæc locutus est ad diabolum, dicens: *Ecce tradidi tibi illum, tantum animam ejus ne tetigeris*⁴⁷. Sic itaque prostratus, oravit ad Deum. Vere prostratus, hoc est valde usque ad terram humiliatus, merito vestem conscidit, comam capitis totondit, terram capiti suo aspersit. Post hæc universa prostratus oravit ad Dominum. Sic, inquit, rex Ninive post hoc in cinere et cilicio sedens, et cum humilitate orans, post triduum imminens calamitatem effugit. Sic, inquit, et Josias Jerosolymæ rex vestes suas conscidens præ timore comminationis Dei, famulos suos vestibus conscissis, et terra atque cinere aspersis misit ad deprecandam atque exorandam faciem Domini. Sic etiam primus his omnibus admirabilis Job conscidit vestimenta sua, et comam capitis sui totondit, et terram capiti suo aspersit, et ita prostratus ad Dominum oravit. Prostratus est ad orationem, sed non cecidit tanquam adversarius in contumaciam. Prostratus est ad precem, sicut Abraham cum pro Loth orasset: sed non cecidit in contumeliam, sicut diabolus qui de cælo projectus est propter apostasiam. Sed forsitan dicit aliquis: et cur omnino totondit comam capitis sui, vel ob quam rem conscidit vestimenta sua, vel ob quam causam aspersit capiti suo terram? Audite: primo quidem pro his omnibus quæ demonstrata sunt; item sane adhuc vestimenta sua conscidit ob hoc, quia ex his quæ diabolo data sunt, apud se nihil residere voluit. Comam vero capitis sui totondit ob hoc, quia deposita divitiarum abundantia, etiam comæ nimicitatem deponeret: et adversario ostenderet, quia sicut passus est quia comam totondit, ita eum multitudinem bonorum deponeret atque amitteret, nihil se passum fuisse æstimasset: aufer, inquiens, omnia superflua, nihil mihi supersit ex his quæ tibi data sunt. Terram vero ob hoc aspersit capiti suo, ut ex parte ostenderet filiorum dolorem. Nisi enim hoc fecisset, alienum illum a natura humana fuisse diceremus. Hæc videlicet universa gessit, propter naturalem dolorem. Gratias vero egit propter constantiam et animæ veritatem, atque illam quam circa Deum habuit sinceritatem. Post quæ universa dixit ad eos⁴⁸. Ad quos? Ad advenientes dæmonum nuntios. Nam mihi quatuor præstolabantur ei, et quatuor miseriarum prædicationes ei afferentes, quatuor lamentabilibus sagittis eum sagittantes. Novissima lamentabilior fuit atque animæ contigua filiorum perditio. Ad istos ergo quatuor qui præsto-

A labantur, ut videbantur lugentes atque mæsti simulatione dixit: Quid expectatis, o viri? Quid sustinetis, o homines? Hoccine, ut lugeam vobiscum? Hoccine, ut vobiscum lamentem? Non lugeo, inquit, rei familiaris direptionem: ablata namque sunt mihi cum peculio pariter etiam molestiæ atque curæ. Non lamentor filiorum decessum, transivit enim ab oculis meis tristitia et dolor. Si enim pariter mecum adviverent super terram, cum dolore eram cogitaturus quales fuissent, quales profecissent, qualem finem expectassent. De istis ergo securus effectus non lamentor, non plango quod vos cupitis, non reprehendo quod vos queritis, non blasphemus quod vos vultis. Non ridebit, inquit, de me diabolus, non gaudebit ut sperat super me inimicus, non inveniet apud me id quod expectat nequissimus: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus ibo sub terram*⁴⁹. Nihil habui cum venissem, nihil requiro cum iero. Nihil attuli natus, nihil hinc auferam sublatus: *Nudus exivi de utero matris meæ, non peculium nec filios habens, neque divitiis vel possibilitatibus indutus, nudus et ibo sub terram*. Quod enim pariter cum corpore positum fuerit in terra, cum eodem corpore terræ efficitur terra. Merito nudus ibo sub terram. Nudus ibo, nudus, inquit, peculio, sed et peccato: nudus divitiis, sed et impietatibus: nudus substantia, sed et injustitia. Sicut enim de carnalibus possibilitatibus universis nudus effectus sum, ita, inquit, et ab omnibus illicitis nudus ibo sub terram. Non comitantur, inquit, mecum, neque malignitas, neque iracundia, neque superbia, neque invidia, neque zelus, neque cupiditas, neque alienarum rerum appetentia, neque contumelia, neque calumnia, neque violentia, neque impudicitia, neque lascivia, neque ullum ex his quæ Deo contraria sunt. Istis namque omnibus nudus ibo sub terram. Non enim sum talis quales illi de quibus dicitur: *Quia non habuerunt tegumentum, inferno vestiti sunt*. Nudus, inquam, malis omnibus ibo sub terram, nudus malis, bonis vero omnibus indutus, justitia vestitus, sanctitate circumdatus, charitate ornatus, misericordia ac bonis operibus coronatus. Beati sunt, et beati erunt, o gloriose Job! omnes qui te imitati fuerint, omnes qui post te potuerint cum fiducia dicere: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus et ibo in terram*: qui etiam cum Apostolo dicere veraciter possunt: *Nihil intulimus in hunc mundum, verumtamen nec auferre aliquid possumus*⁵⁰. Væ autem illis qui nudi quidem venerunt, innumeris autem injustitiis atque impietatibus, crudelitate quoque atque infidelitate onerati, atque prægravati ibunt in terram. Hujusmodi vestientur calamitate atque miseria, in die justi atque personam non accipientis iudicii Dei. *Nudus exivi de utero matris meæ*, sicut et omnes homines, sicut et omnis caro, sicut et omnes corruptibiles, *nudus et ibo in terram*. Hoc ipsum namque exspe-

⁴⁷ Job 11, 6. ⁴⁸ Job 1, 21. ⁴⁹ ibid. ⁵⁰ I Tim. VI, 7.

stant omnes, quia idem est introitus omnibus, et exitus similis, sive rex, sive famulus, sive dives, sive egenus, sive magnus, sive pusillus, sive liber, sive servus, nudus ibit in terram, nec quidquam valet auferre secum. Nam et hoc ipsum quod cum corpore mittitur, non auferet secum. Non autem secum illud tollet, quia non sentit, quia non intelligit, quia terra efficitur, quia in resurrectione non corporis sepultura, sed animæ fides et pietas, misericordia quoque et sinceritas requiritur. *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus et ibo sub terram.* Tanquam si diceret: O viri prudentiæ atque sapientiæ, quod est mortale hoc indumentum, quæ est hæc supervacua gloria, quæ sunt terrenæ hæc atque infidæ divitiæ, quæ sunt hodie et crastina non sunt, quæ hodie irrident istum, crastina vero die eunt ad alium? Fumus est deficiens, flos est transiens, herba est crescens: et qui habent illas, tanquam non habeant, quia diutius non habent: et qui non habent illas, tanquam nihil amiserint, quia non permanentem relinquuntur. *Nudus exivi de utero matris meæ, corpus habens tantum atque animam, nudus et ibo sub terram.* Sicut veni, ita et ibo, ita et exeo, aliena cuncta relinquens, cum corpore solo ibo, atque anima transibo. Quæ accepi, inquit, habeo, quæ attuli non amisi. Superflua omnia derelinquens *nudus ibo illuc.* Illuc, inquit, quo illuc? Primum quidem illuc ibo quo omnes priores mei jerunt, quo omnes ab initio, illuc in terram matrem omnium, in terram omnium domum. Terra namque est domus omnium mortalium. Illuc quo abiit ille ad quem dictum est: *Terra es, et in terram ibis*⁸¹. Illo, inquit, ibo nudus sicut et nudus veni. Aut adhuc illo, inquit, ibo ubi sunt tabernacula iustorum, ubi sunt sanctorum gloriæ, ubi est fidelium requies, ubi est piorum consolatio, ubi est misericordium hæreditas, ubi est immaculorum beatitudo, ubi est veracium lætitia et exultatio. Iluc ibo, ubi est lux et vita, ubi est gloria et jucunditas, ubi est lætitia et exultatio, vel unde aufugit dolor, tristitia et gemitus, ubi obliviscuntur priores tribulationes hæc quæ sunt in corpore super terram. Illuc ibo, ubi est tribulationum depositio, ubi est remuneratio laborum, ubi Abrahæ sinus, ubi Isaac proprietas, ubi Israel familiaris, ubi sanctorum animæ, ubi angelorum chori, ubi archangelorum voces, ubi Spiritus sancti illuminatio, ubi Christi regnum, ubi æterni Dei Patris infecta gloria atque beatus conspectus. Illuc, inquit, ibo, illuc perveniam, non reprehendens, non maledicens, non blasphemans, non criminans, sed gratias agens et confitens, atque cum gratiarum actionibus dicens: *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, ita factum est*⁸². Non ero, inquit, ingratus, non ero indigraftus, sicut tu, adversarie; non reddam malum pro bono, sicut tu, infelix diabole; sed confiteor, quia *Dominus dedit, Dominus abstulit, sic-*

ut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum. Lamentabiles, inquit, ad me misisti nuntios, o diabole, et noxios atque immisericordes tuæ nequitiae legatos, per quos me crudelibus tuæ iniquitatis sagittasti sagittis, quas ego, inquit, omnes identidem in te convertam, crudeliora efficiens tibi in spiritu vulnera. *Dominus, inquam, dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est.* Hoc fuit diabolo vulnus, hoc fuit diabolo afflictio et dolor, tribulatio quoque atque angustia: quia cum putat et vult blasphemiam audire a Job, et reprehensionem ac maledictum in Deum, confessionem atque gratiarum actionem audivit. Hoc factum est illi ignis devorans, hoc factum est illi incendium perurens, quia hoc audivit quod non sperabat: *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Non enim tantum tetigerunt Job lamentabiles istæ diaboli sagittæ, quantum vulneraverunt eum sinceræ ejus gratiarum actiones. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Quando voluit, inquit, dedit ut bonus, et quando voluit identidem, ut habens potestatem abstulit. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Dedit, inquit, ut innotescat quam fidelis sim, quam pie dispensem, quam misericorditer distribuam. Abstulit autem, ut appareat quomodo gratias agam, quomodo confitear, quomodo adorem, plus nunc rebus sublatis, quam pridem datis. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Dedit sua et iterum abstulit sua; ego, inquit, nihil amisi, nullum passus sum detrimentum. Merito postquam usus sum reddidi, mutuanti mihi ea gratias agens. *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum.* Quid dicis, o beate Job? Dominus vere dedit, sed non Dominus vere abstulit, sed abstulit omnium inimicus et nequissimus adversarius atque invidus diabolus. Dominus dedit, sed adversarius abstulit. Dominus dedit, et inimicus refuga abstulit. Porro si diabolus abstulit, quomodo dicit Job quod Dominus abstulerit? Ignorans atque per suspicionem dicit. Putabat enim atque arbitrabatur quod Dominus abstulerit, et nesciebat quod diabolus abstulit, concedente Domino atque permittente. Ergo dicit Job: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit ita factum est.* Hæc namque fuit illa vere magna Job constantia, quod nesciens quia diabolus abstulit, putabat quod Dominus abstulerit, et hoc putans, Domino quasi auferenti gratias agit. *Dominus, inquit, dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Si enim scisset Job quod adversum diabolum habebat, et quia diabolus cum illo hoc bellum faciebat, et quia malignus inimicus rem familiarem et filios ei abstulerat, profecto omnino ad nihilum ipsas tentationes deduceret, et in derisionem illam habens, evidenter adversus inimicum resisteret et aperte

⁸¹ Gen. iii, 19. ⁸² Job i, 21.

et rex omnium, et nunquam mihi prævalebit malignus, et nunquam me superabit callidus inimicus. Quanquam atterat carnes, quanquam comminuat ossa, quanquam consumat nervos, si animæ, inquit, meæ sensus illibatus a et custodiatur, nunquam a te seducar, Domine Deus meus, nunquam abstrahar a charitate tua, rex meus. Idcirco orationem ejus exaudiens Deus, atque deprecationem illius suscipiens justus iudex, post hæc locutus est ad diabolum, dicens: *Ecce tradidi tibi illum, tantum animam ejus ne tetigeris*³⁷. Sic itaque prostratus, oravit ad Deum. Vere prostratus, hoc est valde usque ad terram humiliatus, merito vestem conscidit, comam capitis totondit, terram capiti suo aspersit. Post hæc universa prostratus oravit ad Dominum. Sic, inquit, rex Ninive post hoc in cinere et cilicio sedens, et cum humilitate orans, post triduum imminens calamitatem effugit. Sic, inquit, et Josias Jerosolymæ rex vestes suas conscidens præ timore comminationis Dei, famulos suos vestibus conscissis, et terra atque cinere aspersis misit ad deprecandam atque exorandam faciem Domini. Sic etiam primus his omnibus admirabilis Job conscidit vestimenta sua, et comam capitis sui totondit, et terram capiti suo aspersit, et ita prostratus ad Dominum oravit. Prostratus est ad orationem, sed non cecidit tanquam adversarius in contumaciam. Prostratus est ad precem, sicut Abraham cum pro Loth orasset: sed non cecidit in contumeliam, sicut diabolus qui de cælo projectus est propter apostasiam. Sed forsitan dicit aliquis: et cur omnino totondit comam capitis sui, vel ob quam rem conscidit vestimenta sua, vel ob quam causam aspersit capiti suo terram? Audite: primo quidem pro his omnibus quæ demonstrata sunt; item sane adhuc vestimenta sua conscidit ob hoc, quia ex his quæ diabolo data sunt, apud se nihil residere voluit. Comam vero capitis sui totondit ob hoc, quia deposita divitiarum abundantia, etiam comæ nimitatem deponeret: et adversario ostenderet, quia sicut passus est quia comam totondit, ita cum multitudinem bonorum deponeret atque amitteret, nihil se passum fuisse æstimasset: aufer, inquiens, omnia superflua, nihil mihi supersit ex his quæ tibi data sunt. Terram vero ob hoc aspersit capiti suo, ut ex parte ostenderet filiorum dolorem. Nisi enim hoc fecisset, alienum illum a natura humana fuisse diceremus. Hæc videlicet universa gessit, propter naturalem dolorem. Gratias vero egit propter constantiam et animæ veritatem, atque illam quam circa Deum habuit sinceritatem. Post quæ universa dixit ad eos³⁸. Ad quos? Ad advenientes dæmonum nuntios. Nam mihi quatuor præstolabantur ei, et quatuor miseriarum prædicationes ei afferentes, quatuor lamentabilibus sagittis eum sagittantes. Novissima lamentabilior fuit atque animæ contigua filiorum perditio. Ad istos ergo quatuor qui præsto-

labantur, ut videbantur lugentes atque mœsti simulatione dixit: Quid expectatis, o viri? Quid sustinetis, o homines? Hoccine, ut lugeam vobiscum? Hoccine, ut vobiscum lamentem? Non lugeo, inquit, rei familiaris direptionem: ablatae namque sunt mihi cum peculio pariter etiam molestiæ atque curæ. Non lamentor filiorum decessum, transivit enim ab oculis meis tristitia et dolor. Si enim pariter mecum adviverent super terram, cum dolore eram cogitaturus quales fuissent, quales profecissent, qualem finem expectassent. De istis ergo securus effectus non lamentor, non plango quod vos cupitis, non reprehendo quod vos queritis, non blasphemio quod vos vultis. Non ridebit, inquit, de me diabolus, non gaudebit ut sperat super me inimicus, non inveniet apud me id quod expectat nequissimus: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus ibo sub terram*³⁹. Nihil habui cum venissem, nihil requiro cum iero. Nihil attuli natus, nihil hinc auferam sublatus: *Nudus exivi de utero matris meæ, non peculium nec filios habens, neque divitiis vel possibilitatibus indutus, nudus et ibo sub terram.* Quod enim pariter cum corpore positum fuerit in terra, cum eodem corpore terræ efficitur terra. Merito nudus ibo sub terram. Nudus ibo, nudus, inquit, peculio, sed et peccato: nudus divitiis, sed et impietatibus: nudus substantia, sed et injustitia. Sicut enim de carnalibus possibilitatibus universis nudus effectus sum, ita, inquit, et ab omnibus illicitis nudus ibo sub terram. Non comitantur, inquit, mecum, neque malignitas, neque iracundia, neque superbia, neque invidia, neque zelus, neque cupiditas, neque alienarum rerum appetentia, neque contumelia, neque calumnia, neque violentia, neque impudicitia, neque lascivia, neque ullum ex his quæ Deo contraria sunt. Istis namque omnibus nudus ibo sub terram. Non enim sum talis quales illi de quibus dicitur: *Quia non habuerunt tegumentum, inferno vestiti sunt.* Nudus, inquam, malis omnibus ibo sub terram, nudus malis, bonis vero omnibus indutus, justitia vestitus, sanctitate circumdatus, charitate ornatus, misericordia ac bonis operibus coronatus. Beati sunt, et beati erunt, o gloriose Job! omnes qui te imitati fuerint, omnes qui post te potuerint cum fiducia dicere: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus et ibo in terram*: qui etiam cum Apostolo dicere veraciter possunt: *Nihil intulimus in hunc mundum, verumtamen nec auferre aliquid possumus*⁴⁰. Væ autem illis qui nudi quidem venerunt, innumeris autem injustitiis atque impietatibus, crudelitate quoque atque infidelitate onerati, atque prægravati ibunt in terram. Hujusmodi vestientur calamitate atque miseria, in die justis atque personam non accipientis iudicii Dei. *Nudus exivi de utero matris meæ, sicut et omnes homines, sicut et omnis caro, sicut et omnes corruptibiles, nudus et ibo in terram.* Hoc ipsum namque exspe-

³⁷ Job 11, 6. ³⁸ Job 1, 21. ³⁹ ibid. ⁴⁰ I Tim. vi, 7.

clant omnes, quia idem est introitus omnibus, et exitus similis, sive rex, sive famulus, sive dives, sive egenus, sive magnus, sive pusillus, sive liber, sive servus, nudus ibit in terram, nec quidquam valet auferre secum. Nam et hoc ipsum quod cum corpore mittitur, non auferet secum. Non autem secum illud tollet, quia non sentit, quia non intelligit, quia terra efficitur, quia in resurrectione non corporis sepultura, sed animæ fides et pietas, misericordia quoque et sinceritas requiritur. *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus et ibo sub terram.* Tanquam si diceret: O viri prudentiæ atque sapientiæ, quod est mortale hoc indumentum, quæ est hæc supervacua gloria, quæ sunt terrenæ hæc atque infidæ divitiæ, quæ sunt hodie et crastina non sunt, quæ hodie irrident istum, crastina vero die eunt ad alium? *Fumus est deficiens, flos est transiens, herba est arecens:* et qui habent illas, tanquam non habeant, quia diutius non habent: et qui non habent illas, tanquam nihil amiserint, quia non permanenter relinquuntur. *Nudus exivi de utero matris meæ, corpus habens tantum atque animam, nudus et ibo sub terram.* Sicut veni, ita et ibo, ita et exeo, aliena cuncta relinquens, cum corpore solo ibo, atque anima transibo. Quæ accepi, inquit, habeo, quæ attuli non amisi. Superflua omnia derelinquens *nudus ibo illuc.* Illuc, inquit, quo illuc? Primum quidem illuc ibo quo omnes priores mei jerunt, quo omnes ab initio, illuc in terram matrem omnium, in terram omnium domum. Terra namque est domus omnium mortalium. Illuc quo abiit ille ad quem dictum est: *Terra es, et in terram ibis*⁸¹. Illo, inquit, ibo nudus sicut et nudus veni. Aut adhuc illo, inquit, ibo ubi sunt tabernacula justorum, ubi sunt sanctorum gloriæ, ubi est fidelium requies, ubi est piorum consolatio, ubi est misericordium hereditas, ubi est immaculatum beatitudo, ubi est veracium lætitia et exultatio. Ibo ibo, ubi est lux et vita, ubi est gloria et jucunditas, ubi est lætitia et exultatio, vel unde aufugit dolor, tristitia et gemitus, ubi obliviscuntur priores tribulationes hæc quæ sunt in corpore super terram. Illuc ibo, ubi est tribulationum depositio, ubi est remuneratio laborum, ubi Abrahæ sinus, ubi Isaac proprietates, ubi Israel familiaris, ubi sanctorum animæ, ubi angelorum chori, ubi archangelorum voces, ubi Spiritus sancti illuminatio, ubi Christi regnum, ubi æterni Dei Patris infecta gloria atque beatus conspectus. Illuc, inquit, ibo, illuc perveniam, non reprehendens, non maledicens, non blasphemans, non criminans, sed gratias agens et confitens, atque cum gratiarum actionibus dicens: *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, ita factum est*⁸². Non ero, inquit, ingratus, non ero indigraphus, sicut tu, adversarie; non reddam malum pro bono, sicut tu, infelix diabole; sed confiteor, quia *Dominus dedit, Dominus abstulit, sic-*

ut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum. Lamentabiles, inquit, ad me misisti nuntios, o diabole, et noxios atque immisericordes tuæ nequitæ legatos, per quos me crudelibus tuæ iniquitatis sagittasti sagittis, quas ego, inquit, omnes identidem in te convertam, crudeliora efficiens tibi in spiritu vulnera. *Dominus, inquam, dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est.* Hoc fuit diabolo vulnus, hoc fuit diabolo afflictio et dolor, tribulatio quoque atque angustia: quia cum putat et vult blasphemiam audire a Job, et reprehensionem ac maledictum in Deum, confessionem atque gratiarum actionem audivit. Hoc factum est illi ignis devorans, hoc factum est illi incendium perurens, quia hoc audivit quod non sperabat: *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Non enim tantum tetigerunt Job lamentabiles istæ diaboli sagittæ, quantum vulneraverunt eum sinceræ ejus gratiarum actiones. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Quando voluit, inquit, dedit ut bonus, et quando voluit identidem, ut habens potestatem abstulit. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Dedit, inquit, ut innotescat quam fidelis sim, quam pie dispensem, quam misericorditer distribuam. Abstulit autem, ut appareat quomodo gratias agam, quomodo consteatur, quomodo adorem, plus nunc rebus sublatis, quam pridem datis. *Dominus dedit, et Dominus abstulit.* Dedit sua et iterum abstulit sua; ego, inquit, nihil amisi, nullum passus sum detrimentum. Merito postquam usus sum reddidi, mutantem mihi ea gratias agens. *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum.* Quid dicis, o beate Job? Dominus vere dedit, sed non Dominus vere abstulit, sed abstulit omnium inimicus et nequissimus adversarius atque invidus diabolus. Dominus dedit, sed adversarius abstulit. Dominus dedit, et inimicus refuga abstulit. Porro si diabolus abstulit, quomodo dicit Job quod Dominus abstulerit? Ignorans atque per suspicionem dicit. Putabat enim atque arbitrabatur quod Dominus abstulerit, et nesciebat quod diabolus abstulit, concedente Domino atque permittente. Ergo dicit Job: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit ita factum est.* Hæc namque fuit illa vere magna Job constantia, quod nesciens quia diabolus abstulit, putabat quod Dominus abstulerit, et hoc putans, Domino quasi auferenti gratias agit. *Dominus, inquit, dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Si enim scisset Job quod adversum diabolum habebat, et quia diabolus cum illo hoc bellum faciebat, et quia malignus inimicus rem familiarem et filios ei abstulerat, profecto omnino ad nihilum ipsas tentationes deduceret, et in derisionem illam habens, evidenter adversus inimicum resisteret ut aporte-

⁸¹ Gen. iii, 19. ⁸² Job i, 21.

adversus apertum hostem staret. Nunc vero inimicus quidem hoc celavit diabolus, cum istos ei inferret labores: clementissimus autem Dominus in suspicione erat et incusabatur his omnibus. Nam cum diceret diabolus: *Ignis cecidit de caelo, et, Subito spiritus venit ab eremo, Deum incusabat istis doloribus.* Similiter cum audisset Job, quod ignis cecidit de caelo et combussit oves, et quia spiritus venit ab eremo et ruina occidit ejus filios, quid aliud suspicari poterat nisi quod Deus illi ipsos dolores caelitus immisisset? Ob hoc ergo praesertim magnificatur Job, quia cum Deus suspicatur in istis plagis ac doloribus, suscepit cum constantia atque gratiarum actionibus: et non dixit, quid peccavi circa te ut talia patiar ex te? Sed cum ab inimico percuteretur atque doloribus afficeretur, Dominum in istis doloribus suspicabatur, et gratias agebat percutienti se atque doloribus afflicti, dicens: *Dominus dedit, et Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est; sit nomen Domini benedictum in saecula.* Haec itaque universa, atque plura ad praestolantes sibi nequissimi nuntios beatus Job locutus est, et per illos ad ipsum diabolum qui eos miserat, quistabant ante eum tristes, ac flentes sicut linxerant, omnemque miseriam ostendentes ac depromentes, ut facile beatum Job ad blasphemiam provocarent. Ad quos plurima et alia locutus Job dixit: Cur tristes estis, o homines? Ob quam causam ejulatis, o viri? Ne forte hoc vos contristat, quia ego Deo gratias ago. Ne forte hoc vobis molestum est, quod ego danti ea confessionem do, et auferenti ea invocationem emitto. Non me homo multavit, sed Deus de caelis qui mihi dedit diversa, abstulit, sicut et vos dicitis, quod ignis de caelo ceciderit. Si ergo non homo mihi damnatum ingessit, sed Deus quando voluit dedit, et item quando voluit abstulit, gratias ei qui dedit, et gratias identidem ei qui abstulit. Sua dedit, et item sua abstulit, et ego, ait, nihil amisi. Nam ex utero materno nudus veniens, nihil habui. Qui habuit dedit mihi, mutuavit utenti mihi, abstulit quae sua sunt; nihil perdidit, sed gratias ago mutuanti, usus his quae data sunt mihi, et confiteor largitori, dicens: *Dominus dedit, et Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est.* Placuit antea ut daret, placuit nunc ut rursus auferret. *Sicut Domino placuit, ita factum est.* Omne quod Deo placuerit bonum est, omne quod Domino placuerit justum est. Placuit illi ut daret, bene placuit. Placuit illi identidem ut auferret, juste placuit. *Sicut Domino placuit, ita factum est.* Quandiu illi placuit habuimus, quando placuit ei non habemus. *Sicut Domino placuit, ita factum est.* Quando habuimus, non propterea nostra habuimus, sed Domini: et cum perderemus omnia, non propria perdidimus, sed abstulit quae sua erant Dominus, *Sicut Domino placuit, ita factum est, sicut Dominus voluit, sicut Domino placuit.* Omne

A quod vult Dominus, vita est, lux est, requies est, aeterna beatitudo est, *vita enim in voluntate ejus est, et ira in indignatione ejus*⁸³. Quodcumque ergo placuit Domino, sive percutere, sive multare, sive ditare, sive pauperem facere, sive arguere, sive corripere, omnia beatitudo est incorruptibilis atque indesinens. *Beatus, inquit, homo quem tu erudieris, Domine*⁸⁴. *Sicut Domino placuit, ita factum est; sit nomen Domini benedictum in saecula.* Sic oportet omnes Christianos, atque omnes credentes dicere et facere et cogitare in omnibus quae eos circumdederint, atque eis occurrerint, sive pecunias perdant, sive filii auferantur, sive paupertas incumbat, sive infirmitas immittatur. Dicant in his omnibus cum sinceritate: *Sicut Domino placuit, ita factum est; sit nomen Domini benedictum in saecula.* Nomen Domini, inquit, propter quod omnia sustineo atque suffero, propter quod omnibus quae mihi obtulerunt superior exsisto. *Sit nomen Domini benedictum in saecula.* Nomen Domini, quod mirabiliter caelos extendit, quod terram firmiter fundavit, quod abyssos terribiliter signavit. *Sit nomen Domini benedictum in saecula:* quod cum vidissent leones in Daniele, in agnos immutati sunt: quod cum flamma ignis agnovisset in Anania et Azaria et Misaele, foras a fornace fugit, atque eos qui extra fornacem erant combussit, utpote non habentes in se sanctum nomen Domini; illis autem qui intra fornacem erant non appropinquavit, quia terribile nomen Domini in illis conspexit. Hoc etiam et cetus cum videret in C Jona, obstupuit atque illesum eum quem de navi susceperat reddidit, intaminatum remisit quem vivum suscepit. Hoc, inquam, nomen Domini benedictum in saecula. Hoc nomen quod pauci ex prioribus agnoverunt, posteriores vero omnes susceperunt. Hoc nomen de quo dicunt sancti ex persona Dei: Vobis qui timetis nomen meum cognominabitur novum nomen quod benedicetur super terram. Et adhuc: *Non est nomen aliud sub caelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri*⁸⁵. Hoc, inquam, nomen Domini sit benedictum in saecula: quod iram avertit, quod maledictum abstulit atque remisit, quod daemones terruit. Hoc nomen Domini sit benedictum in saecula. Sit benedictum in angelis et in hominibus, in caelestibus virtutibus, in spiritibus atque in omnibus justorum animabus, in gentibus et in omnibus fidelium congregationibus. *Sit nomen Domini benedictum.* Quousque, aut quandiu sit benedictum? *In saecula, inquit, in finem praesentis et in initio infiniti illius saeculi.* Sit, inquit, nomen Domini benedictum in animabus castorum, in cordibus piorum, in mentibus religiosorum, in ecclesia sanctorum, in congregatione verissimorum Dei famulorum. Sit nomen Domini benedictum non in tempore dimenso atque statuto, sed in saecula. In saecula, inquit, sive in praesenti saeculo usque in finem, sive in futuro saeculo illo infinito atque in-

⁸³ Psal. xxix, 6. ⁸⁴ Psal. xciii, 12. ⁸⁵ Act. iv, 12.

deficienti. *Sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Circumcisio, inquit, ad tempus fuit, lex usque ad plenitudinem temporis fuit. Postquam venit plenitudo temporis misit Deus Filium suum qui legem implevit, et gratiam demonstravit, et nomen illud benedictionis impertiens cunctis in perpetuo petentibus tradidit. *Sit nomen Domini benedictum in sæcula.* Nomen Domini ait homi, misericordis, patientis, benigni, clementissimi. Sit nomen Domini benedictum, qui benedictionem seminavit, produxit atque ostendit. Sit nomen Domini benedictum, qui cuncta bene perficit, qui cuncta bona universis providet, qui bene, inquit, mihi magnam patientiam atque tolerantiam condonavit, ut tanquam aurum in fornace probatus, perspicua fidei, tolerantiae quoque atque patientiae formam cunctis subsequenter ostendam, justus comprobatus, electus demonstratus atque probabilis ostensus, non Domino qui est praescius, sed hominibus in mundo ignorantibus. Nam praescius Dominus etiam ante passionis initium tolerantiae sciebat exitum. Merito testimonium perhibuit, qui ob hoc ipsam tentationem permisit, ut his qui in mundo sunt comprobaretur justus. Pro his ergo omnibus sit nomen Domini benedictum in sæcula. Haec audientes subsequenter etiam sancti prophetae a beato Job edocti dixerunt: *Sit nomen Domini benedictum ex hoc nunc et usque in sæculum*⁸⁶. Sicut enim mirabilis Job cum dolores sustineret, nomen Domini benedixit, ita et beati prophetae persecutiones et dolores sustinentes terribiles, nomen Domini benedixerunt. Post quae universa, velut victoriae titulum, gloriae, ac laudis atque honoris illi statuens magnus ille Moyses scribit, ac dicit: *In his ergo omnibus quae ei acciderunt, non peccavit Job, neque in conspectu Domini, neque in labiis suis*⁸⁷. In his omnibus, inquit, tam plurimis, tam magnis, tam periculosis, tamque terribilibus ac vehementissimis, in omnibus primis ac novissimis, majoribus ac minoribus quae fuerunt ante plagam, in omnibus miserabilibus, gravibus quoque et mentem perturbantibus, praecordia perterrentibus. In his omnibus. Nam nisi essent plurima et magna, atque terribilia, non utique dixisset in his omnibus quae ei acciderunt, tanquam si diceret: Quis regum a saeculo talia bella peregit, o viri? Quis ab initio procerum hujusmodi perfecit victoriam, o homines, quemadmodum admirabilis Job; qui percussus est et non est interfectus, sagittatus est et non est vulneratus, doloribus est affectus et non est dejectus, suffossus est et non est subversus, miseris est afflictus et non est comminutus? Solus super omnes antiquos ac posteros immobilis gratificentiae, et tolerantiae scuto se circumdans, solusque adversus innumeros stans, insuperabilis perseveravit, atque solus de multitudine iniquorum victoriam sumpsit. Hoc nimirum scribens, ac proferens Moyses, et tanquam perpetem titulum in formam tolerantiae iis

A qui in mundo sunt statuens, dicit: *In omnibus quae ei acciderunt nihil peccavit Job.* Acciderunt ei divitiarum, et gloria, sed nihil peccavit, non enim est elatus in superbiam. Accidit ei splendor et laetitia, sed nec quidquam peccavit. Non enim est oblitus timorem Domini, neque dereliquit misericordiam ac miserationem. Post haec videlicet accidit ei paupertas ac miseria, sed nihil peccavit Job, quia non blasphemavit omnium dominantem. Accidit ei dolor, et plaga, et vermes et putredo: sed nihil peccavit justus ille. Nam cum gratiarum actionibus vehementes illos sustinuit dolores. Veraciter ergo scribit magnus ille Moyses de Job, et veraciter dicit: *In omnibus quae ei acciderunt nihil peccavit Job, neque in conspectu Domini neque in labiis suis.*

B Quid est quod dicis, o magne Moyses? quid est quod loqueris, *neque in conspectu Domini, neque in labiis suis?* Ego, inquit, absque mendacio loquor, et juste loquor. In conspectu enim Domini non peccavit, hoc est, in animae consiliis, neque in cogitationibus, neque in tractationibus cordis. His enim observat, et ista respicit facies Domini, quae in corde cogitantur atque tractantur, juxta hoc quod dictum est: *Non sicut videt homo, videt Deus, sed homo videt in facie, et non in corde: Deus autem videt in corde*⁸⁸, et in facie et in cogitationibus, atque in ipsis cordis consiliis. Istas scilicet cordis cogitationes, consilia quoque atque tractatus designans, dicit: *neque in conspectu Domini.* Verba autem et eloquia demonstrans: *neque, inquit, in labiis suis,* ac si diceret: Omnia quae proventerunt ei, ita sustinuit Job et ita supportavit, ut nec in verbis labiorum blasphemaret Deum, neque in cordis cogitationibus reprehenderet, neque in animae consiliis culparet. Quomodo malum cogitaturus erat Job in corde suo adversus Deum, qui pro filiorum cordibus curam gerens, dixit: *Ne forte filii mei in cordibus suis mali aliquid cogitaverint adversus Deum*⁸⁹? Non peccavit, inquit, in conspectu Domini, corde male cogitando, neque in labiis suis, illicita loquendo. Super haec omnia, *Non dedit, inquit, insipientiam Deo.* Quid est quod dicit, *non dedit insipientiam Deo?* Ac si diceret: Non existit infidelis Deo, non existit infirmus, neque instabilis, neque perfidus, neque commotus. *Non dedit insipientiam Deo.* Non enim fuit quemadmodum domus illa quae super arenam est fabricata, quae non habuit fundamentum, hoc est, fidei et pietatis firmamentum, quae facile ventis et aquis commota cecidit. Sed non fuit talis beatus Job, sed firmus, stabilis atque immobilis fuit. Ideo omnis impetere nequissimi, et omnis inundatio diaboli subvertere, vel dejicere immobilem illum non potuerunt. Hoc itaque demonstrans dicit: *Non dedit insipientiam Deo.* Sicut diximus, non existit infidelis Deo, neque infidigraphus, neque ingratus. Aut adhuc, inquit, *Non dedit insipientiam Deo,* ac si diceret,

⁸⁶ Psal. cxvii, 2. ⁸⁷ Job i, 22. ⁸⁸ I Reg. xvi, 7. ⁸⁹ Job i, 5.

non fecit sermones Dei neque testimonia eius infidelia, neque supervacua, neque mendacia. Quæ verba Dei, vel quæ testimonia? Ea quæ ad diabolum locutus est, testimonium perhibendo Job, non fecit ea infirma vel supervacua succumbendo atque detrahendo, sed fidelia illa atque firma fecit, cum gratiarum actione sufferendo cuncta sibi accidentia. Merito ergo dicit: *Non dedit insipientiam Deo*, non exstiterunt testimonia Dei de illo infirma, neque mendacia per illum, sed fidelia ac firma, atque vera. Non dedit ullam occasionem, vel suspicionem infidelitatis Deo. Non necesse habuit Deus confundi de iis, per quæ velut fideli testimonium perhibuit illi. Nam cum esset firmus et fidelis, non dedit insipientiam Deo, hoc est infidelitatem Deo. Quod autem erubescat Deus infidelibus atque infirmis, ipse Dominus ostendit, dicens: *Qui erubuerit me, confundet hunc Filius hominis cum venerit in maiestate sua*⁴⁰. Deus vero attestabatur fidei Job, diabolus vero attestabatur infidelitati. Deus testificabatur quod non propter pecuniam, sed propter dilectionem coluerit illum Job: diabolus vero confirmabat quod non propter dilectionem colebat illum Job, sed propter substantiam. Postquam vero omnia ei abstulit diabolus et rem familiarem, et filios, et in iisdem gratiarum actionibus permaneret Job circa Deum, tunc nihilominus apparuit quod non

A propter pecuniam, sed propter dilectionem serviebat Deo: tunc scilicet testimonium diaboli infirmum ac mendax factum est, Dei vero testimonium verum ac fidele probatum est. Hæc sane universa uno verbo ostendens, atque perstringens, dicit: *In his omnibus quæ ei acciderunt, nihil peccavit Job, neque in conspectu Domini, neque in labiis suis. Et non dedit insipientiam Deo*⁴¹. Studeamus etiam, o viri, studeamus omni virtute nostra, o amici, ut non demus infidelitatem Deo, ut non existamus ei infideles, neque in fide, neque in verbis, neque in factis, neque in cogitationibus, neque in consiliis, neque in impietate, neque in tribulationibus, neque in deliciis, neque in gloria, neque in paupertate, sed hæc universa cum patientia transeamus, atque cum gratiarum actionibus sustineamus, ut in omni vita nostra fideles Deo, et firmi in fide ac pietate reperiamur ad instar beati Job qui in omnibus quæ ei acciderunt fidelis permansit coram Deo, et fidelia omnia ostendit de se testimonia ejus: qui primus hominum post Abel atque Abraham his qui in mundo sunt bonorum dereliquit formam, qui nominatur atque magnificatur inter homines in perpetuo, qui requiescit cum angelorum choris in gloria incorruptibili in infinita sæcula. Qua requie etiam nos omnes dignos habeat misericordia Domini.

LIBER SECUNDUS.

Sicut pulcherrimi solis radii delectabiles sunt ad videndum omni homini illibatos oculos habenti, ita et admirabilis Job passio desiderabilis est, ac delectabilis, atque necessaria ad audiendum omnibus piis, omnibus credentibus, omnibus Deum intuitibus, atque Deum diligentibus. Nam admirabilis Job, cum prima congressione victoriam de diabolo perfecisset, atque triumphator de maligno exstitisset, quanto magis victoriam de illo sumpsit, tanto amplius illum ad zelum circa se, et ad majus certamen atque bellum commovit. Velut enim inextinguibilis ignis flamma succensus nequissimus, tractans apud semetipsum dixit: Nunc mihi est belli tempus, nunc victoriæ spes mihi nusquam est, nunc exurgam ad certamen circa Job, nunc evidenter cecidi propter tolerantiam ejus. Non, inquit, est mihi fugiendum. Non enim permittit superationem virtus ipsa quæ nunc est, sed adhuc est mihi congregiendum. Timeo enim ne rursus terribiliter cadam ante eum. Sed interim fugit cum non valet et congregari non audet, et concertare metuit. Melius est, inquit, ut congregari, quam ante secundam luctationem indeliberanter fugiam, aut

C ante secundam congressionem inutiliter terga vertam. Forsitan, inquit, in secunda congressione victoria ad me revertetur. Forsitan enim contemnit sua, et filios, seipsum autem non contemnit, suum proprium corpus non spernit, proprios suos dolores non despicit. Quæram illum, ipsum requiram, corpus ipsius percutiam dolore, liquefaciam vulneribus, consumam vermibus: forsitan his doloribus succumbens maledicet, forsitan hanc pœnam non sufferens blasphemabit. Diversa enim immutantur tempora, aliquando huc, aliquando autem illuc flectuntur. Merito, inquit, est etiam mihi adhuc spes victoriæ. Hæc itaque, atque his similia cogitans, atque apud semetipsum tractans nequissimus diabolus, rursus impudentia utitur, rursus importunitatem demonstrat, rursus tanquam canis rabidus in baculum irruit, non considerans propriam dejectionem, non intelligens propriam deformitatem. Rursus ante faciem Dei subintroire audet, rursus irreprehensibilem illum Job reprehendere non metuit, quo magis per omnia confusus atque convictus exsisteret. Hæc namque universa demonstrans, atque commemorans, dicit: *Et factum est quasi*

⁴⁰ Luc. ix, 26. ⁴¹ Job 1, 22.

dies illa ⁶². Quæ dies? Dies temporis, dies opportunitatis. *Et factum est quasi dies illa*. Dies tolerantiae, dies consummationis, dies adimpletionis primæ victoriæ Job. *Et factum est quasi dies illa*. Dies in qua diabolus cecidit, Job vero surrexit: dies in qua diabolus humiliatus est, Job vero exaltatus est: dies in qua diabolus confusus est, Job vero coronatus est. *Et factum est quasi dies illa*. In qua redivivum iudicium inter Job et diabolum est auditum, in qua redivivæ coronæ Job ab angelis aptatæ, atque consecratæ sunt. *Factum, inquam, est, quasi dies illa*, similis ei de qua superius dictum est, de qua jam superius plurima diximus. *Et factum est quasi dies illa, et venerunt angeli Dei ut staret ante Dominum* ⁶³. Venerunt angeli, non de loco in locum translati, non de regione ad regionem transeuntes, non de provincia ad provinciam commoentes, sed ante Dominum jugiter perseverantes. Nam si ut justis lux semper, ita facies Dei super justos semper, ita ante Deum justis semper, multo magis gloriosi atque sancti angeli, qui indesinenter ac perpetue permanent ante Deum in gloria. Venire autem dicuntur vel ire, cum ad ministerium fuerint missi, cum legationes adimpleverint, cum mandata perfecerint, cum propter eos qui patienter sustinuerint, Deum magnificaverint, cum propter eos qui salutem adipiscuntur, Deum laudaverint, quando pro perfectis cælesti Domino confessi fuerint, quando pro omnimodis Dei miraculis æterno regi indesinenter gratias egerint. Et nolite mirari, o amici, quod angeli venire vel ire dicuntur, quia majora atque mirabilia audituri estis. Nam et ipse Deus, qui est angelorum atque omnium spirituum rector et conditor, venire et ire dicitur, descendere et ascendere, sedere et surgere, dormire et a somno surgere, et quod est omnibus stupendum magis, dicitur tanquam potens crapulatus a vino: *Exsurge, quare obdormis, Domine? Exsurge et ne repellas in faciem* ⁶⁴. *Et suscitatus est tanquam dormiens Dominus, tanquam potens crapulatus a vino* ⁶⁵. Et descendit Dominus et locutus est cum Moyse. Et ascendit Deus postquam locutus est ad Abraham, et alia innumera his similia de Deo in Scriptura reperiuntur fuisse dicta. Si ergo immobilis et inexcitabilis et inemigrabilis atque simplex in iisdem semper jugiter permanens Deus hæc universa dicitur, et ire et venire, *Venit, inquit, Deus ad Balaam* ⁶⁶, et sedere et surgere: quid magnum si angeli ejus atque ministeriales spiritus venisse ad Deum dicuntur ad increpandum diabolum, atque omnes qui operantur voluntatem illius, et ad testandum sanctis atque sinceritatibus eorum, quas habent circa Deum? Ad magnificandum Deum in misericordiis ejus et bonitatibus ejus, atque longanimitatibus et investigabilibus ejus miraculis, quæ indesinenter ostendit circa genus humanum? Sic ergo venerunt,

A et veniunt angeli ante Deum. Prima vice venerunt ut justificationibus Job attestarentur et fidel ac pietati ejus, sed tunc sane solis justificationibus Job attestati sunt. Nunc vero secunda vice venientes ante Deum, non solis justificationibus ejus sunt attestati, sed et tolerantiae et justificationibus, patientiæ quoque, ac constantiæ, atque dilectionis quam erga Deum habuit plenitudini. Istitis namque omnibus attestantes gloriosi angeli, necnon et diaboli nequitiam accusantes atque mendacem illum comprobantes, venerunt ante Deum, cum quibus et diabolus venit. Venit nihilominus non facie ad faciem, sed consiliis et cogitationibus, sensibus atque tractationibus, desideriis ac deliberationibus sicut superius per plurima demonstratum est. Quas cogitationes cum videret Deus, respondit illi, dicens: *Unde venis, tu* ⁶⁷? Respondit nihilominus non labiis loquens, nec verba depromens, neque colloquio suo injustum illum dignum faciens, sed nec omnino in præsentia eum suscipiens. [Nam ille quia a sanctis execratur, et odio habetur atque conculcatur, in conspectu Dei nunquam venit. Si enim *impii* (ut superius dictum est) *non resurgent, neque peccatores in concilio justorum* ⁶⁸: multo magis omnium impietatum provisor, atque totius peccati auctor diabolus in consilium divinum non venit, neque deifico colloquio dignus habebitur, juxta omnia quæ in anterioribus memoravimus. Venit ergo consiliis et cogitationibus atque desideriis, et audivit non colloquium, sed increpationem atque objurcationem nequissimarum cogitationum suarum, atque infestorum desideriorum ac deliberationum suarum, quæ demonstrans dicit: *Et respondens Dominus ait ad diabolum: Unde venis, tu* ⁶⁹? Interrogat præsciens, atque providus, qui omnem scientiam cunctis præstat hominibus, interrogat refugam, apostatam, adversarium, nequissimum, injustum. Interrogat ut ex ore illius, atque ex responso illius eum arguat et condemnet, atque convincat, utpote mendacem, et malignitatis zelo, ac livore repletum. Unde venis, tu dejecte, confuse, humiliate? Unde tu venis victus, superatus, conculcatus? Unde tu venis qui de excelsis es expulsus, et super terram es condemnatus, qui de cælis es projectus, inter homines abdicatus? Unde tu venis, qui post iniquitates festinas, qui post injustitiam curris? Tu qui homicidia appetis, tu qui adulterii es cupidus, tu qui sanguine potaris, qui omnium impietatum super terram es provisor, omnium malorum inter homines inventor, unde tu venis? Tu qui tempus non habes, tu qui quietem non expectas, tu qui resurrectionis memor non es, neque requiem speras, unde tu venis? Confitere, et noli negare, ostende, et noli celare. Sed non accipiens hæc nequissimus, nec omnino audisse se simulans, pro aliis alia respondit dicens: *Circuivi omnem terram,*

⁶² Job 11, 4. ⁶³ ibid. ⁶⁴ Psal. XLIII, 25. ⁶⁵ Psal. LXXVII, 65. ⁶⁶ Num. XXII, 8. ⁶⁷ Job 11, 2. ⁶⁸ Psal. 1, 5. ⁶⁹ Job 11, 2.

et peragravi universum orbem qui sub cælo est ⁷⁰. Subtiliter flagis, o infelicissime diabole, humiliationem tuam tegis, deformitatem tuam reticescis, confusionem tuam minime depromis, quod a pulvere fueris superatus. Lutum enim et terra et pulvis est Job propter terrenum corpus, sed interim terrenus ac luteus superavit, inquit, te, o diabole, qui cum sis incorruptibilis spiritus, tanquam fulgur de cælo cecidisti projectus. Corpus scilicet luteum superavit fulgorem incorruptum, spiritum immortalem atque incorporeum. Hanc scilicet confusionem tuam reticescens ac prætermittens, o callide diabole, gloriæ ac plaudis quod terram circuieris, et ea quæ sub cælo sunt peragraveris. Sed hoc in maximam deformitatem tuam dicis: nam gloria tua atque elatio referta est omni dejectione. Si enim tantum potuisti ut omnem terram, post hæc omnes terrenos, atque universos, qui sub cælo sunt circuies atque peragraves, hoc est, conculcares atque sub te subjiceres, quomodo non potuisti uni terreno atque corruptibili Job prævalere? Sed omnis potentia tua, ac virtus, atque prædones exercitus tui et gladius eorum et triplicia equitum tuorum cornua et ignis qui de cælo cecidit, ut tu dixisti, et venti qui ab eremo venerunt, quod erat tuæ nequitiae inspiratio, universa, inquit, hæc infirma ac supervacua exstiterunt per justi Job tolerantiam, atque per gratiarum actiones confusa atque eversa. Post quæ universa, non, inquit, te, o diabole, interrogo quam terram circuieris, et ea quæ sub cælo sunt peragraveris, de istis namque interrogare te opus non habeo. Scio enim quod incessanti nequitia indesinenter cuncta quæ sub cælo sunt circuies, et pervolas, utpote aereus spiritus fulguris velocitati consimilatus. Non, inquit, te de hoc interrogo, sed hoc, unde veneris, vel a quibus veneris. Ab inconfuso confusus, ab exaltato humiliatus, a glorioso spe vacuus. De istis, inquit, interrogo atque de his te admoneo, cum stes velut igneis jaculis stimulatus. Quis enim est major ignis diabolo quam hic, ut a carnali et terreno superetur atque conculcetur, cum sit spiritus incorporeus? Unde tu venis, seductor, insidiator, humiliatus, dejectus, confusus? Unde tu venis? Ubi est arrogantia tua? Ubi est elatio? Ubi magiloquium tuum? Ubi sunt mendacia tua, quibus dixisti quod me Job propter pecuniam coleret? Tu facultates ei abstulisti, ego vero gratiarum actiones atque confessionem ab eo suscepi. Nam cum tu, inquit, omnem substantiam ejus abstuleris ut non habeat unde mihi hostias offerat, solita gratiarum actione mihi sacrificia immolat ex mundo corde atque conscientia pura. Unde venis tu, o diabole? Non a pœnitentia, non a conversione, neque ab hoc quod deformitatem tuam videns confundaris. Sic itaque interrogo te, malignissime, unde venias. Non enim venis sicut pridem ab Adam cum victoria, sed sicut

⁷⁰ Job II, 2. ⁷¹ ibid. 5.

A post a Job cum confusione. Adam enim olim seduxisti, sed Job post hoc non supplantasti. Adam de paradiso eradicasti, sed Job a sanctitate non avertisti. Unde tu venis de excelsis expulsus, et de cælis dejectus, de angelorum choris projectus? Unde venis tu qui super terram injustitiam germinasti, qui sub sole impietates disseminasti, qui ea quæ sub cælo sunt universa malis replesti? Unde venis tu? Tu qui es mortis auctor, malorumque inventor, atque malorum omnium initium, iniquitatis operator, pater mendacii. Unde, inquit, tu venis? *Circuivi, inquit, omnem terram, et peragravi universa quæ sub cælo sunt, et ecce adsum.* Adsum, inquit, qui non succumbo neque humilior, qui non convertor neque satisfacio, qui pœnitentiam non ostendo, sed tanquam vitis indomitus præsto. Mutaberis, inquit, o diabole, in dilectissimo tuo, hoc est in temetipso. Nam cum non flecteris, neque subjiceres, neque pœnitentiam demonstras, in irremediabilem inferorum pœnam demergeris; inextinguibili igni gehennæ traderis et tu et omnes qui te ad infidelitatem sequuntur: tu, inquam, et omnes qui per te ad impietatem persuadentur. Adsum, inquit, is qui non ita est in factura sua factus, sed in operibus ita demonstratus, qui non ita est factus natura, sed exivit voluntate. Non enim in factura naturæ, sed in voluntatis operatione diabolus est factus. Adsum, inquit, is qui pœccatis congaudeo, qui impietatibus lætor, qui iniquitatibus jucundor, qui omni injustitia et omnibus impudiciis atque omnibus malis delector. Adsum, inquit, is qui spem non habeo, qui salutem non expecto, qui misericordiam non sustineo, qui refrigerii non sum memor. *Circuivi, inquit, terram et peragravi eam, et ea quæ sub cælo sunt, et ecce adsum.* Cui post hæc omnia respondens Deus dicit: Non te de hoc interrogo qualiter terram circuieris, hoc est eos qui terrena sapiunt, neque de hoc quemadmodum ea quæ sub cælo sunt peragraveris, hoc est eos qui cælestia non desiderant, sicut et tu ipse, qui cælo reverti ultra non potes, sed hoc te interrogavi et interrogo: *Animadvertisti ad puerum meum Job ⁷¹?* Ac si diceret: Intellexisti quid sit Job? Relaxasti sensum tuum ad eum? Cognovistine illum, vel probasti indeclinabilem fidem ejus, et immobilem firmitatem, et inviolabilem fortitudinem, et inviolabilem pietatem atque religiositatem illius? *Animadvertisti vel intendisti ad puerum meum Job?* ac si diceret: Certus es, o inimice omnium bonorum diabole, uter nostrum veritatem dixerit, ego autem, uter absque mendacio locutus fuerit, ego qui ei testimonium perhibui, an tu qui eum accusasti. Dicis quod terram circuieris, et ea quæ sub cælo sunt peragraveris, reperisti similem Job? Vidistine æqualem illi? Ob hoc, inquit, te interrogo unde veneris, vel unde venias, ut ostendam Job sanctitatem ac meritum, patientiam quoque ac victo-

riam, gloriam nihilominus atque coronam, tuam vero dejectionem, et humiliationem, confusionem quoque atque perditionem. Quamquam enim tu neges, sed ego ostendam. Quamvis tu non confitearis, sed ego non sileo. Terram enim te circumvisis dicis, perditionem tuam vero non depromis. Cum abscondis tuam dejectionem, coronas Job furaris. *Respexisti ad puerum meum Job*, qui caput tuum conculcavit, qui humiliavit altitudinem tuam, qui dejecit elationem tuam? Gloriaris, inquit, nequissime Satana, quod terram circuieris, et ea quæ sub cælo sunt peragraveris: sed mala est hæc gloria tua atque inutilis elatio. Ad malum enim circumvisis terram, et ad injustitiam peragras ea quæ sub cælo sunt. Pervolas enim pelagus et aerem et penetras omnes gentes, provincias ac regiones, ut plurimos filios gehennæ facias, ut plures tuæ pœnæ efficias participes. Sicut enim canis rabidus vias ac transitus percurrit, ut omnes quos ante se invenerit, alios quidem morsibus vulneret, alios nihilominus in stuporem deducat terroris: ita et tu, inquit, nequissime Satana, terram circumvisis, et ea quæ sub cælo sunt universa peragras, non ut aliquem componas, sed ut cunctos extermines, quorundam animam per peccata vulnerans, aliorum nihilominus mentes obtundens atque infatuans. Et cur superius sane illum diabolum appellat, nunc vero Satanam? Diabolus enim *accusator* interpretatur, Satanus vero *resistens* vel *rebellis*, aut etiam *contumax*. Ergo quia superius occulte quidem accusavit Job ad Deum, idcirco superius diabolum illum appellat, utpote accusatorem: nunc vero rursus qui ad evidentem contumaciam circa Job pervenit, merito Satanam illum dicit, utpote rebellem. *Respexisti ad puerum meum Job*, o infelix diabole? Cum dolore audisti, quod puerum suum nancupavit Deus Job. Dolor tibi fuit hæc vox amaritudinis, hæc auditio gravis tibi fuit, hic dictum vix tibi fuit pro hoc testimonio quod attestatus est Deus Job, dicens: *Respexisti ad puerum meum Job*? Et ante, inquit, puer meus fuit et nunc puer meus permanet, et tuæ nequitie accusatio nihil ei prævalebit. *Respexisti ad puerum meum Job*? Superius dixit: *Animadvertisti puerum meum Job*? nunc vero, *Respexisti ad puerum meum Job*? Ac si diceret: vidisti, probasti, certus es, quia et antea servus meus fuerit, et nunc servus meus permanet, et a mea, inquit, servitute nunquam fugit, nec fugiet. Et ipse, inquit, testis sum, et angeli mei auditores, qui in conspectu meo venientes, et Job tolerantiam mirantes dixerunt: magnum miraculum vidimus inter homines, o terribilis Creator omnium, nimio stupore dignum, o æterne Rector universorum. Unus terrenus homo de limo plasmatus nostris immortalibus angelorum choris multo inferior, illum qui ex immortalibus cherubim officiis cecidit atque projectus est diabolum, sola

⁷² Job II, 3

A tolerantia ac devotis gratiarum actionibus superavit atque in fugam vertit, et omnes fraudes ejus atque iniquitates supervacuas demonstravit. *Respexisti, inquit, ad puerum meum Job*? Ad illum obtemperantem puerum atque verum, qui percussus non discessit, qui cæsus est, et non deliquit, qui tibi est traditus, et non modo denegavit, qui a te percussus est, et mihi gratias agit. Istum, inquit, puerum respexisti qui adversum te stetit, et mihi non restitit, qui adversum te dimicavit, et me adoravit, qui te conculcavit, et me non contempsit, qui te odio habuit, et me dilexit? Ad hunc, inquit, puerum meum respexisti? Ad hunc cui similis in tolerantia a temporibus Abel non fuit? Abel enim cum semel sustineret internecionem, transivit et requievit. Job vero cum plurimo tempore sustineret, diutius morte affectus est, et multipliciter doloribus multatus atque afflicus. In quo apparet, inquit, quod non est illi similis homo super terram. Abraham non est, Melchisedec translatus est, Noe requievit, Enoch elevatus est, Abel assumptus est. Meritis non est illi similis alius homo super terram. Ex his qui modo vivunt, non est illi similis super terram. Intende quia non dicit, non est illi similis super terram ex iis qui fuerunt, vel erunt, nam post hoc fuit Joannes, quo major inter natos mulierum non fuit. Merito de iis qui tunc fuerunt, dicit: *Non est similis illi alius ex his qui sunt super terram*⁷². Ac si diceret: Ex his qui sunt super terram temporibus ejus, in diebus ejus, in vita illius, non est alius similis illi in Justitia, in fide, in pietate, in tolerantia, in constantia, in gratiarum actionibus, in misericordia atque in omnibus virtutibus, non est alius homo similis illi in terris. Quis alius ante eum, vel post eum talia sustinuit, et sustinens gratiarum actiones recompensavit pro vehementioribus doloribus atque amarissimis pœnis? Quis existit tolerantie Job forma? Nullus. Abraham enim filium immolare præceptus est, sed protinus identidem vivum illum suscepit, quem mactaturus atque immolaturus fuerat. Job vero non ita, sed repente, subito, impetrate septem filios et tres filias simul pariter mortuos, et nunquam reviviscentes audivit et vidit: sed fides ex eo mortua non est, neque patientia, neque gratiarum actio, neque dilectio quam erga Deum habuit. Sed quemadmodum aurum per ignem transiens splendidius atque gloriosius efficitur, ita et Job tentationum ignem transiens, clarior atque Deo pretiosior atque acceptabilior comprobatus est. Merito ergo dicit: *Non est similis illi super terram*. Fulget, inquit, tanquam sol veritate ac patientia, relucet fide et tolerantia velut cæli luminaria. Ob hoc non est similis illi alius super terram, firmus ut lapis, ut fundamentum immobilis, tanquam adamus incomminutus. *Non est similis illi ex his qui sunt in terris. Sine querela, utpote*

nec ab angelis, nec ab hominibus in illo est reprehensus. *Justus*, utpote justo Dei iudicio justus comprobatus. *Verus*, utpote nec in verbo, nec in facto, neque in magno, neque in minimo falsitati approximans, neque mendacio communicans. *Dei cultor*, utpote non oberranti animi conscientia unum colens Omnipotentem, omnium Creatorem, Patrem Jesu Christi. *Abstinet se ab omnibus operibus malis*, et antea, et nunc, ab initio et usque in finem. Non enim, nec antea facultatum abundantia, neque nunc bonorum perditio ad mala eum declinaverunt. Super hæc omnia quidem summo singulari atque mirabili modo *perseverans in simplicitate*. Cum tanta, inquit, a te sustinuerit, cum tanta a te passus fuerit, tanta ex tua malitia supportaverit, *Adhuc perseverat in simplicitate*. Omnes qui in doloribus et in tormentis atque in passionibus fuerint, ipsis doloribus examaricati atque exaggerati, amariores, et noxiores atque pejores efficiuntur. Sed non ita est, inquit, constantissimus Job, sed ita non est admirabilis ille vir, sed adhuc perseverat in simplicitate. Ac si diceret, adhuc innocentior in ipsis doloribus perseverat, adhuc longanimior, adhuc modestior, adhuc benignior, adhuc justior, adhuc sincerior circa Deum. Quantum enim, inquit, tu, o diabole, augmentasti ei mala, tantum Job adjecit ad innocentiam: *Adhuc perseverans in simplicitate*. *Adhuc*, inquit, ac si diceret: Super omnia quæ ei fecisti, super omnia quæ ei ostendisti, super omnia quibus eum affixisti, super omnia hæc videlicet adhuc perseverat in simplicitate. In præcedentibus laudatur Job a Deo, utpote justus ac verax Dei cultor: nunc vero adjecit illi Deus super hanc laudem, dicens: *Perseverans in simplicitate sua*. Bene ac digne. Figura enim fuit eorum qui in nova gratia omnia in simplicitate transierunt atque sustinuerunt, nulli malum pro malo reddentes, sed præceptum Domini adimplentes, dicentis: *Diligite inimicos vestros* ⁷³, et: *Benedicite eis qui maledixerint vobis* ⁷⁴, et: *Volenti auferre pallium tuum, dimitte ei et tunicam* ⁷⁵. Horum namque omnium typum gerens beatus Job, cum hoc quod in simplicitate perseveravit atque cuncta sustinuit, cum hoc ipso etiam auferenti pallium suum, hoc est omnem substantiam suam diabolo, et tunicam dimisit, conscindens illam atque projiciens illi, et dicens: Quæ postulasti a Deo, accepisti; tolle et hæc quæ non quæsisti, tunicam atque pallium meum. *Perseverans adhuc in simplicitate*. Nam quantum ad tuos sermones, o diabole, adversarii in eum insurrexerunt, inimici eum deprædati sunt: sed nec istis in aliquo replicavit, sed circa istos omnes simplicitatem ostendit. Merito dicit, *Perseverans in simplicitate*, typum atque figuram gerens Domini dicentis per prophetam de semetipso: *Ego autem tanquam agnus immaculatus ductus sum ad sacrificium* ⁷⁶. Sic itaque admirabilis Job perseverat in

A simplicitate: super hæc universa quæ ingessisti ei perseverat in simplicitate. Et quis, inquit, post hoc ex his qui audierint, vel agnoverint, non me reprehendat, qui tantum permisi tuæ crudelitati adversus justum illum insurgere, et ita immisericorditer innocentem vexare? Post quæ universa perseverat in simplicitate. Ecce, inquit, antea laudavi testificans tibi quis fuerit Job, ecce nunc adjecio super laudem ejus, dicens: *Perseverat in simplicitate*. Perseverat, ait, id est, exspectat. Quid ergo exspectat? Tolerantiæ remunerationem, exspectat coronas innocentiae. Aut adhuc exspectat, inquit. Quid, inquit, exspectat? Te, ait, exspectat, o diabole, tanquam nudax belligerator, tanquam constantissimus præliator, tanquam admirabilis vir fortis. Sic itaque ait, exspectat, non dubitat: non terga dedit, sed adhuc exspectat. Adhuc, inquit, exspectat ut te superet atque devincat, conculcet atque humiliet, et omnimode dejectum atque confusum demonstret. Cum talem ergo noveris esse Job, et ita prompte te exspectantem ad secundam congressionem, si audes, approxima, incipe, apprehende, paratum invenies te exspectantem. Adhuc, inquit, exspectat in simplicitate: tu autem terram circuis, et ea quæ sub cælo sunt peragras, ut idola fundas, ut adulterium germines, ut homicidium multiplices, ut sanguinem effundas, ut artes magicas, et auguria, et divinationes atque maleficia dissemines, ut infidelitatem doceas, ut Dei blasphemia atque omnibus malis, ea quæ sunt sub cælo repleas, ut castos vel castas polluas, ut pios ad impietatem declines, ut justis molestias atque tribulationes suscites. Pro his, inquit, omnibus tu, o diabole, terram circuis, et ea quæ sunt sub cælo peragras. Job vero non ita, sed exspectat adhuc in uno loco tanquam in eadem patientia, et veritate, in eadem fide et pietate atque Dei cultura fundatus, stabilitus atque confirmatus, et nunquam ab ea declinatus, aut prævaricatus. Sic itaque exspectat immobilis, atque innocens. Adhuc exspectat in simplicitate. Columba, inquit, est simplex, rationalis, spiritalis, incorruptione digna, acceptabilis, angelis Dei familiaris. Idcirco tanquam columba simplicitatem ostendit. Nam sicut columba de nido effugata sublatis sibi pullis atque ante oculos mactatis, non indignatur, neque terretur, neque nidum deserit, neque ad malitiam immutatur: ita et beatus Job cum nidus ab eo auferretur, hoc est divitiarum atque substantia, et filii ejus interficerentur ante oculos ejus, non est indignatus, neque ad malitiam, hoc est ad blasphemiam aut ad maledictionem, est immutatus, sed cuncta sustinuit cum innocentia atque gratiarum actionibus. Pro his ergo omnibus dicit, *perseverans in innocentia*. Tu vero dixisti perdere rem ejus: dixisti ut perderes; paululum autem carnes ejus dicis ut perdis, ut ista in simplicitate sustinens Job, augmen-

⁷³ Luc. vi, 27. ⁷⁴ ibid. 28. ⁷⁵ ibid. 29. ⁷⁶ Jerem. xl, 49.

lum gloriosarum coronarum accipiat, et tu, inquit, o versute diabole, augmentum confusionis et dejectionis atque ruinæ percipias, utpote et de cælo dejectus, et in terris ab Job prostratus, etiam et in hoc ultimo exspectans quando a Domino Job atque omnium rectore Deo Unigenito per crucem proster-naris atque in inferos demergaris. Tu, inquam, dixisti rem ejus perdere sine causa, neque ut præ-cipiens, neque ut imperans. Caruisti enim hoc, o diabole, ut cum potestate dicas jubendo, vel præ-cipiendo: sed dixisti quærens, postulans, suppli-cans, petens. Sic, inquam, dixisti rem ejus perdere sine causa. Age, inquit, quod ille, hoc est, diabolus ita dixerit, ita petierit, ita quæsierit, ita supplica-verit, tu vero cur exaudisti, cur acquievisti, cur dedisti, cur sine causa rem illius justî perdere per-misisti? Ob hoc, inquit, exaudivi, ob hoc rem atque filios ejus perdere permisi, ut appareret Job justitia, et diaboli injustitia, ut appareret mea veritas, et diaboli mendacium, ut clareret meum testimonium, et iniqui illius blasphemia. Dixisti, inquit, sed non ut jubens. Nisi, inquit, exaudirem, et acquiescerem atque traderem omnem rem Job in potestatem dia-boli, et perdere omne peculium ac filios juxta vo-luntatem suam permetterem, nunquam utique cogno-sceret diabolus, quia non propter rem coluerit me Job, sed propter charitatem: nunquam utique quiesceret blasphemando sanctos ante Deum et ho-mines, sed in hoc staret atque omnes homines scandalizaret, quia et Deus favorabiliter colentibus se rem daret, et colentes illum non propter dile-ctionem, sed propter rei familiaris gratiam ei ser-virent. Merito ergo ne posset hæc dicere diabolus, dedit illi in potestatem et rem Job, et filios, et post paululum ipsum corpus ejus ad supplicium. Si ergo cum tanta ingessisset Job, et ille in iisdem gratia-rum actionibus atque confessionibus perseveraret adhuc, super hæc omnia eadem usus est impu-dentia atque improbitate dicens: *Corium pro corio* 76: quid faceret si omnium bonorum Job pote-statem non acciperet? Ob hoc, inquit, in potestate ejus tradidi, non quod diabolo placere voluerim, sed totum mundum informare festinans, quæ sit mea justitia, et diaboli iniquitas, livor quoque ejus atque invidia, et quæ sit justorum fides et toleran-tia, vel dilectio eorum circa me. Similiter petiit, et petet usque in finem sæculi pro omnibus sanctis, ut potestatem accipiat ut corpora eorum affligat, et animas eorum tangat. Sic affixit martyres per principes hujus mundi, igne et gladio consumens carnes eorum. Hæc namque fuit voluntas et petitio diaboli, ut sanctos tormentis afficeret atque tor-queret. Et hæc fuit sanctorum oratio, ut omnia supplicia propter Deum sustinentes æternæ gloriæ apud eum in fide efficerentur hæredes. Quod autem hæc petat diabolus, ostendit evidenter Dominus dicens: *Satanas petiit ut vos cribraret tanquam*

trititicum 76, et cætera. Hæc namque universa propter improbitatem atque impudentiam, zelum quoque ac invidiam maligni quam habet circa sanctos, dicta sunt. Ad quem de istis loquens Deus dicit: *Tu autem petisti rem ejus perdere sine causa* 77. Cujus rem? Justî ac pii atque credentis Job. *Desiderasti rem ejus perdere sine causa*, pro tuo, inquit, zelo atque invidia, pro tua maligna suspicione, callidissime diabole. *Petisti rem ejus perdere sine causa*, nihil peragens vel perficiens, nisi solam iniquitatem tuam atque malitiam. *Petisti rem ejus perdere sine causa*. Porro sine causa periit. Quare periit? Diabolo, inquit, sine causa periit. Nihil enim peregit neque perfecit, cum rem ejus perde-ret, nisi suam dejectionem atque humiliationem ostendit. Job vero hæc res non sine causa prove-nit, sed ad ingentem gloriam et laudem atque hono-rem hujus rei perditio provenit coram Deo et an-gelis ejus: et apud Deum gloriæ augmentatio ei provenit, et super terram duplex pro remuneratione receptio atque retributio. Sic itaque diabolo qui-dem sine causa facta est hujus rei perditio. Job vero non est facta sine causa, sed pro æternæ beatitudinis remuneratione, et in cælis coram ange-lis Dei, et in terra in conspectu omnium gentium. Increpans ergo et redarguens atque objurgans dia-bolum, dixit: *Tu vero petisti rem ejus perdere sine causa*, tu desiderasti, tu petisti, tu quæsisti, tu rem ejus festinasti perdere sine causa; tanquam si diceret: Ubi est præsumptio tua, o diabole, quod mox ut rem ejus abstulisses continuo eum a pia Dei cultura atque ejus gratiarum actionibus disce-dere fecisses? Ubi est, inquit, arrogantia tua, bonorum omnium inimice diabole? Ubi tumultuatio tua atque seditio? Ubi labor tuus atque sollicitudo? Ubi contentio tua atque altercatio? Laborasti enim atque certasti bella diversa conficiendo, et castra statuendo, et equites demonstrando, et igne exu-endo, et ventos admovendo, et fundamenta qua-tiando, et domos dejiciendo atque omnem sollicitu-dinem demonstrando, ut justî Job rem atque filios perderes: sed frustra exstitit ingens tuus labor atque sollicitudo. Rem enim Job perdidisti, sed justitiam ejus non perdidisti, sed fidem ejus ac pie-tatem non dissipasti. Idcirco audi, inquit, cum increpatione: *Petisti rem ejus perdere sine causa*: sed olim quidem rem Job sine causa perdidisti; post hoc autem cum Dominus venisset ad terras, illius unguenti perditionem gratis fieri æstimasti, dicens per os Judæ: *Ut quid hæc perditio hujus unguenti facta est* 77? Et unguentum sane quod pro bono cum fide effusum est perditionem judi-casti: rem vero Job quæ cum iniquitate periit, perditionem non æstimasti. Et quod majus est hoc, unguentum illud quod a Juda effusum est, hoc est, sanguinem Unigeniti perditionem reputasti. Nam sicut cum illic unguentum illud effunderetur, re-

76 Job II, 4. 76 Luc. XIII, 31. 77 Job II, 5. 77 Marc. XIV, 4.

pleta est domus illa unguenti odore ; ita et istie. A id est, in passione Domini, cum sanguis Domini effunderetur, repletus est orbis terræ salutis suavitate. Sed in omnibus non cessavit nequissimus, et improbus atque impudens diabolus, neque confusum se recognovit : sed tanquam canis rabidus ad baculum infelix cucurrit, cum priorem suam deformitatem non intelligit, sed sperat quod per novissimum bellum priorem ruinam posset resarcire, nesciens miser quod novissima pejora prioribus ei essent efficienda. Idecirco post hæc universa, respondit diabolus ante Deum, et dixit : *Corium pro corio*. O impudentia atque improbitas tua, o diabole! tantam deformitatem atque confusionem tuam non consideras, sed inverecunde atque identidem, hoc est, iterum atque iterum recurris contraria tibi-ipsi loquendo ac dicendo atque quærendo, et temetipsum destruendo. Primum enim dixisti cum ad Deum de Job locutus fuisses : Aufer illi rem, priva eum divitiis, minue eum opulentia, humilia eum de altitudine, denuda illum his quæ dedisti, si non continuo in faciem maledixerit tibi, et detraxerit, atque blasphemaverit, quasi magnum fuerit hoc, ut divitiæ atque res ejus familiares auferrentur. Quod ergo tunc magnificasti, ut ei res familiares auferrentur, hoc nunc nimirum minoras. Quod tunc singulare atque indubitabile judicasti, quod sublatis divitiis Job continuo esset blasphematurus, hoc nihilominus nunc ad nihilum redigens dicis : *Corium pro corio*. Corium divitiarum pro corio corporis, corium bonorum pro corio ossium. Hæc namque quo coria repetit, ac memorat istie diabolus : rem familiarem et divitiis exterius corium ; interius vero corium corpus et ossa. Corium quod non valde doleat, rem familiarem ; corium quod valde doleat, corium corporis. Hæc scilicet cogitans malignissimus diabolus, a quo nunquam malæ cogitationes deficiunt, hæc ergo nequissimus diabolus nequiter atque callide tractans, dicit ad Dominum de Job : *Corium pro corio*, ac si diceret : Quid magni passus est Job ? quid grave sustulit hic quem defendis ? Rem familiarem et filios amisit, sed sperat quod rursus et rem et filios acquirat, confidit quod et identidem des sicut et ante dedisti. Pro hæc ergo spe atque confidentia necdum a te recessit, necdum te reliquit, necdum te detraxit, necdum te blasphemavit, quia necdum tetigerunt illum dolores corporis, quia necdum apprehendit eum ossium pœna. *Corium pro corio*. Exteriores, inquit, corio decoratus, hoc est rem familiarem ablatam contempsit atque ad nihilum reduxit : tange interius corium ejus, hoc est tormentis afflicte carnes ejus ; et conterere carnes illius, et apparebit constantia ejus, quam nunc habere videtur. Supervacua enim fides ejus, quam nunc circa te habere se putat. *Corium pro corio*, ac si diceret, dolorem minorem pro dolore majore, pœnam moderatiorem pro pœna

fortiore. Minorem, inquit, ac leviozem atque moderatiorem sustinens Job dolorem videtur adhuc constantiam habere, pro gravioribus leviora facile sustinens, pro arctioribus mitiora leniter sufferens. Nam omnis pœna, et omnis dolor qui foris fuerit a corpore, levior videtur esse magis quam illi dolores, qui sunt in corpore. Ideo corium pro corio, hoc est pœna minor pro pœna majore, dolor levior pro dolore vehementiore. Nam aliud est rem familiarem amittere, et detrimenta sustinere, aliud sane est carnibus ipsis putrescere, et vermibus repleti, et in pulverem terræ commassari humore ulcerum, qui ex ipsis liquescentibus carnibus elicitur. Idecirco facile sustinet Job exterioris corii dolorem pro dolore corii propinquiore, hanc rei familiaris B direptionem pro corporis afflictione. Quandiu ergo leviozem dolorem sustinet, illo usque a te non discedit, neque negabit te. Immuta, inquit, coria, hoc est immuta dolores, et continuo immutari eum ad blasphemiam senties. *Corium*, inquit, *pro corio*. Hujus rei exemplum etiam in nobis videmus. Nam cum percutitur quilibet, vel cæditur, frequenter manum pro toto porrigit corpore, et protegit caput et dorsum manu, et videtur illi, ut in manu magis percutiatur quam in dorso, vel capite, et dat corium pro corio, corium manus pro corio capitis. Hæc itaque universa designans nequissimus callide dicit de Job, *Corium pro corio*. Nam sicut hi qui vapulant, corio manus alterum corporis protegent corium, ob hoc tantum ut corpus integrum habeant : sic, inquit, et Job exteriora rei familiaris detrimenta contemnit universa, tantum ut corporis effugiat pœnam. Sic namque et hi qui in mari navigant, cum periculum passi fuerint omnia quæ in navi habuerint contemnunt atque in mari projiciunt ob hoc ut ipsi evadant. Sic et quicumque divitum cum in corporis infirmitatem inciderint, omnem substantiam suam libenter offerunt, tantum ut corporis incolumitatem recipiant. Sic, inquit, et Job omnes divitias, et omnem rem familiarem facile contemnit, tantum ut dolores non contingant carnes ejus. Quo autem proposito dixerit hæc universa nequissimus dæmon, per hæc quæ sequuntur ostendit, dicens : *Omnia quæcumque habuerit homo, dabit pro anima sua*⁷⁸. Sic, inquit, et Job omnia quæcumque habuerit contempsit, tantum ut corpus conservaret illæsum. Sed adhuc, inquit, corium pro corio. Quis dixit hoc ? diabolus. Ad quem dixit ? Ad Deum. De quo dixit ? De Job. Quo proposito dixit ? Superius multipliciter demonstrato. Super hæc autem universa, adhuc audi de his quæ dudum in principio facta sunt. Commonefacit istie nequissimus diabolus, quia pridem quando Job pater atque patriarcha Adam meis, ait, seductionibus obediens te contempsit, ob hoc pelliceis tunicis a te Creatore indutus est pro vindicta abnegatoris, eo quod te dereliquerit, ad me autem

⁷⁸ Job 11, 4.

lerit, et ex hoc hujus rei mihi debitor existit, merito nunc, inquit, *Corium pro corio*. Corium, inquit, Job pro corio Adam da mihi. Vexaturus eram corium Adam, et non me permisisti. Da ergo mihi corium Job pro corio Adam. Da mihi corium filii pro corio patris. Exigam, inquit, a filio debitum genitoris. Persolvat, ait, pellem vel corium novissimus nunc prioris tunc debiti. Ulciscar peccata prioris patris ejus, atque patris omnium. Hæc itaque universa memorans atque de his universis admonens nequissimus, malignissime dicit: *Corium pro corio*. Corio Job pro corio Adæ. Corium filii pro corio patris. Corium posterioris pro corio patris. Ita scilicet diverse demonstratur ac memoratur hoc quod ait pro corio. Et adjecit dicens: *Omnia quæcunque habuerit homo dabit, et eruet animam suam*. Verum est hoc, quia cum ad periculum vel discrimen pervenerit homo, omnem rem familiarem contemnit, universam substantiam suam spernit tantum ut animam eruat, ut animam suam incolumem liberet. Et nunc cum speras quod adversum Job loqueris, pro Job loqueris, inimice omnium bonorum diabole, et non intelligis. Evidenter enim Job plus quam cæteri plurimi omnia quæcunque habuit despexit atque contempsit, et divitias, et possibilitatem, et filios, et rem familiarem, ob hoc tantum ut animam acquireret atque lucrifaceret, ut animam suam illesam, et incontaminatam atque illibatam custodiret. Hæc scilicet dicendo, o diabole, et teipsum confundis, Job vero propositum ostendis: *Omnia quæcunque habuerit homo dabit, ut eruat animam suam*, ob quam rem? quia *redemptio viri propria est substantia*⁷⁶. Omnia quæcunque habuerit homo dabit, ut eruat animam suam. Hoc egit Job, propterea animam suam inviolatam conservavit. Hoc egerunt beati martyres, idcirco postquam omnia corruptibilia atque terrena contempserunt, post hoc nihilominus proprium corpus in penam atque in incendium tradiderunt, ignem atque gladium sustinentes, tantum ut animas suas mundas atque castas Deo exhiberent. Sed interim videamus adhuc post hæc quæ bene digesta sunt. Nam sæpe etiam a malo aliquid boni proficiscitur, non quod pessimus et malignus ita voluerit, sed quia bonus ac benedictus Deus maligni malitiam in bonum convertit timentibus atque diligentibus se, sicut Job, vel martyribus atque credentibus, qui omni tolerantia superantes nequitiam ejus æternæ vitæ atque gloriæ hæreditatem capient apud Deum. Sic etiam nunc iste sermo qui maligne a diabolo dictus est: *Omnia quæcunque habuerit homo dabit, ut eruat animam suam*, pro pietatis commemoratione diligentibus Deum proficit. Verumtamen, ut diximus, post hæc universa maligni ipsius diaboli ex ipsis sermonibus ejus notam ostendamus, cum iniquitatis ejus arma in eum convertimus. Dic, o nequissime diabole, adversum te, ab initio de re

A familiari atque divitiis Job locutus es, nunc vero animam proponis, animam nominans. Ob quam rem, nisi ob hoc, quia jam maligne de anima Job tractas? quia callide animam ejus quæris? Necdum corii ejus potestatem accepisti, necdum pellis ejus, hoc est, corporis ejus, constantiam approbasti, et jam animæ ejus quæris supplantationem. *Omnia*, inquit, *quæcunque habuerit homo dabit pro anima sua*⁷⁷. Post hæc adjecit, dicens: *Non ergo ita est*. Quid dicis, o diabole, non ita est? Vel ob quam rem hoc dicis, non ergo ita est? Ac si diceret: Non est adhuc definitum, necdum est deliberatum, Non est sicut Job arbitratur, quod jam vicerit, quod omnia perfecit atque impleverit, necdum est in fine doloris, sed in initio. Non ergo ita est, sicut dictum est, quod non sit illi similis alius super terram. Quid omnino peregit? quid sustinuit? quid supportavit? Nec quidquam magnum adversus futura. Cum sustinuerit novissima, tunc demum laudabitur, nunc vero non ita est. *Sed porrige manum tuam, et tange carnem ejus, et ossa, si non in faciem tibi benedixerit*⁷⁸. Tange, inquit, rem familiarem et filios, tange divitias et possibilitatem; tange, inquit, carnem et ossa, si non in faciem benedixerit, hoc est maledixerit. Patientia, inquit, in dolore carnis ostendatur, sufferentia in ossium pœna demonstratur. *Porrige manum tuam*, identidem, o diabole, manum ut porrigat quærere fingis, quemadmodum et superius. Nam vere ut tibi tradatur cupis, ut tibi in potestatem detur vis. *Porrige manum tuam*. Ad quid faciendum porrigam? *Tange*, inquit, *carnem et ossa ejus*. Afflige, inquit, comminue, contere, doloribus affice, putrefac carnes ejus et ossa, et universas compages nervorum illius, si non in faciem tibi maledixerit atque blasphemaverit. Hoc, inquit, sit indicium patientiæ, et firmitatis atque constantiæ ejus, ut ossium sic tormenta absque numeratione sufferat, ut dolores corporis absque reprehensione sustineat, ut putredinem vernium supportet absque blasphemia. Ob hoc ergo dico: *Non ita est, sed porrige manum tuam*, ut sit inchoatio hujus belli, certaminis quoque atque disceptationis, ut appareat Job constantia perfecta, aut meus sermo veridicus. Cui dighe respondeatur: O inimice omnium bonorum diabole, non tibi suffecerunt propria, sed tantum crudelitate atque impietate adversus justum hunc uteris. Tantum injustitiam me perficere cupis, ut justum Job tibi injusto contradam? ut innocentem impio deputem? ut miseris afficiam eum qui sine peccato est? ut molestiam ingeram devoto? ut non discedentem percutiam? ut flagellem non delinquentem? ut tribulem gratias agentem? Quid hoc indecorosius atque illicitius? quis omnino carnalium hoc faciat? quis ex terrenis prorsus hoc agat, ut morigerum atque devotum servum injuste ad supplicium contradat? Sed interim ut tuam iniquitatem redar-

⁷⁶ Prov. xiii, 8. ⁷⁷ Job ii, 5. ⁷⁸ ibid.

guam atque injustitiam objurgem, *Ecce trado tibi eum*⁶⁰, ut absque contradictione convincaris, et absque excusatione condemnaris, atque in omnibus mendax comproberis. *Ecce trado tibi illum*. Substantiam quaesisti et accepisti, nunc ipsum quaeris, habes. *Ecce trado tibi illum*. Non contradico, maledicte; non tibi denego, condemnate; non propter tuam, inquit, malignitatem, sed propter Job innocentiam, ut justus appareat, ut sine querela esse comprobetur, ut gloriosus coronetur, ut verax demonstratur. Pro his, inquit, omnibus ecce tibi trado illum. Nudum illum reliquisti, nudum constituisti, solum reddidisti, solum illum tibi trado, et accipies illum solum. Animam non quaesivisti, *animam ne tetigeris*⁶¹. Carnem et ossa petisti, *animam ne tetigeris*. Contere tantum carnem, afflige ossa, *animam ne tetigeris*. Terram tibi trado, caelo ne appropinquaveris. Corruptionem habeto, incorruptionem ne tetigeris, hoc est animam. Terrenum vas confringe ut volueris, interiori vero thesauro ne appropinquaveris. Luteæ testæ facito quod volueris, pretiosissimam vero margaritam ne tetigeris. Non maculavit illam iniquitas, non violavit illam pessima cogitatio, non pervertit illam Dei blasphemia, non polluit illam Creatoris reprehensio. Ideirco *animam ejus ne tetigeris*. Meum, inquit, plasma est inviolabile, mea habitatio est incontaminata, mea commoratio est incoquinata. Ideo *animam ejus ne tetigeris*, quæ ad imaginem Dei est creata, quæ incorruptibili sapientia est imbuta, quæ sermone et scientia est coronata, quæ Dei cognitione est induta, quæ corruptibili dominatione hujus mundi est honorificata, quæ paulo minorem gloriam ab angelis super terram est adeptæ. Hanc scilicet animam ne tetigeris, neque huic appropinquaveris, neque communicaveris, neque commiscearis, neque obtuderis, neque infatuaveris, neque fatigaveris, neque deceperis. Omnibus itaque modis animam ejus cave ne tetigeris. Nam tu cum animam ejus non tetigeris, neque ei proximaveris, nunquam me innocens ejus anima negabit. Pro his ergo omnibus animam ejus cave ne tetigeris. Non tetigisti, inquit, animam Joseph in luxuria, non tetigisti animam Abraham in tentatione, non tetigisti animam Noe in medio gigantum, non tetigisti Enoch in medio injustorum, non tetigisti animam Abel innocentem ejus interfectione. Ergo quia nullius, inquit, illorum animam tetigisti, o diabole, idcirco immaculati omnes atque beati in conspectu meo consummati sunt. Noli ergo nec Job animam tangere, et gloriosus etiam hic in conspectu meo consummabitur. Non tetigisti, inquit, martyrum meorum animas, non tetigisti mirabilium veridicorum meorum testium animas. Ideirco ii succumbentes universi, propter fidem contempserunt mortem, ideo intaminati omnem ignis pœnam irriserunt atque gladii, merito immarcescibilibus coro-

⁶⁰ Job 11, 6. ⁶¹ ibid. ⁶² ibid. 7.

nis coronantur in conspectu meo. Ne tetigeris inquit, animam Job. Conculcabit enim caput tuum, et comminet virtutem tuam, et conteret fortitudinem tuam, et humiliabit altitudinem tuam, et dejiciet elationem tuam, et demonstrabit omni carni fiduciam ad standum adversum te constanter usque in sæcula. Malignus namque es et invalidus, callidus atque infirmus, astutus ad insidiandum, sed impossibilis ad opprimendum, doctus ad decipiendum, et invalidus ad resistendum. Nam sicut facile seducit instabiles atque incredulos, cum sit callidissimus, similiter facile resistunt illi omnes justi atque credentes, omnes Deum timentes atque Job imitantes, utpote invalido. In arbitrio ergo hominum est potestas, sanctitas atque constantia. In arbitrio est hominum potestas fidei ac pietatis. Si enim voluerint declinare a malis, et facere bona, et valent, et possunt, et non prævalet illis nequissimus, si fuerit cor eorum secundum Deum, si fuerit voluntas eorum in sanctitate, si anima eorum fuerit in veritate, si mens in fide ac pietate, si admonuerint semetipsos in misericordiam et miserationem, in bona opera atque omnia quæ in Dei timore perficiuntur, et de omnibus quæ juxta Dei voluntatem fiunt. Cum enim voluntas hominum consenserit voluntati Dei, tunc omnia quæ bona sunt facile perficiunt homines. Cum iis quibus delectatur Deus, delectati fuerint homines, tunc nihilominus omnia quæcunque vita digna sunt, præsto sunt hominibus. Nam et Job homo fuit carnalis, fuit terrenus, corruptibilis, talis quales omnes homines, sed devotior atque studiosior circa eleemosynas, et bona opera in fide ac Dei timore præ omnibus hominibus. Ideirco acceptabilis fuit Job Deo super omnes homines; idcirco superavit nequissimum diabolum, magis quam omnes homines in tempore suo. Sic itaque possunt omnes homines qui voluerint, et Deo placere, et diabolo resistere, et voluntatem Dei facere, et in regnum cælorum introire, et in vitam æternam requiescere. Aut adhuc secundum ipsam historiam. *Animam*, inquit, *ejus ne tetigeris*, hoc est ne eam ante tempus de corpore ejicias. Ac si diceret: Ita demetire ipsum dolorem atque corporis pœnam, ut ipsam animam ante tempus de corpore exire non compellas. Noli ergo mortificare corpus, ne ante perfectionem constantiæ, vel consummationem tolerantiam discedat anima. Sic itaque omnibus modis tam carnalibus, quam etiam spiritualibus animam ne tetigeris. Post quæ universa, dicit: *Exiit diabolus a facie Domini*⁶². Quomodo exiit a facie Domini is qui indignus est præsentia Domini? Sic exiit a facie Domini, sicut et venit ante conspectum Domini. Sic exiit, quemadmodum et superius ostensum ac memoratum est: *Exiit diabolus a facie Domini*. Exiit, sed non carnalibus vestigiis, neque corruptibilibus gressibus, sed nequissimis cogitationibus, quibus adversus Job nequiter medi-

tatus est atque cogitavit æmulando atque invidendo innocenti illi atque justo. Sic itaque cogitationibus venit ante Deum querens ac desiderans, ut Job acciperet in potestatem. Sic identidem nequissimorum consiliorum accipiens perfectionem, hoc est Job potestatem ad affligendum carnem et ossa ejus, nam hoc meditatus quæsit, *Exivit a facie Domini*, hoc est quæsit meditari ac cogitare, qui pridem meditatus fuerat atque cogitaverat. Nam primum apud semetipsum nequiter meditans atque cogitans, dixit: Quis mihi daret, ut possem venire ante Deum, et invenire potestatem carnis, ossiumque Job, ut affligens illum secundum animum meum cogere eum reprehendere illum quem nunc prædicat, et negare illum cui nunc gratias agit? Istis ergo cogitationibus pridem venit ante Dominum. Deinde cum accepisset potestatem Job, ac quiesceret hæc cogitare, postquam quæsit ab istis meditationibus atque consiliis, exisse dicitur a facie Domini. Ergo quia exierunt a facie Domini cogitationes ejus, merito ipse dicitur exire a facie Domini, hoc est tractatus ejus, et cogitatio, meditatio quoque maligna atque injustum desiderium. *Exivit a facie Domini*, hoc est quæsit atque cessavit meditari, et cogitare postquam id quod quæsit accepit. Nam et vere veniunt ante Deum, et justitiæ justorum, et impietates injustorum. Sic namque dicit angelus ad Cornelium: *Orationes tuæ, et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam ante Deum* ⁸³. Sic et olim dixit angelus ad Tobiam: *Cum orares tu et Sara filia Raquelis, ego obtuli memoriam orationum vestrarum in conspectu Dei* ⁸⁴. Item vero de impiis dicit Dominus: *Nunc recordabor injustitiarum illorum, et ulciscar peccata eorum* ⁸⁵. Et Jeremias dicit ad impiorum consilium: *Nonne incensorem vestrorum recordatus est Dominus de idololatriis, et ascendit in cor ejus* ⁸⁶? Sicut ergo universa hæc veniunt ante Deum, ita diabolus venisse dicitur, et exisse a facie Domini, non persona veniens, sed cogitationibus atque malignitatis suæ meditationibus, quæ aliquando veniebant cum ille cogitabat, aliquando exhibant, cum ille cogitare quiescebat. Hæc itaque demon trans dicit: *Exivit diabolus a facie Domini*. Exivit vere, hoc est discessit, deseruit, oblitus est, ultra non æstimavit, neque curavit, neque recordatus est quod sit Deus. Illo enim usque ante Deum fuisse dicitur, quandiu de Deo cogitavit, cum Job accusaret. Postquam vero accepit quod voluit, et quod quæsit, continuo relinquens Dei memoriam, a facie Dei exisse juste dicitur. Exivit diabolus a facie Domini, totus exivit, et sensu, et consilio, et meditatione, et tractatu atque memoria exivit a facie Domini. Sic exivit olim in principio diaboli discipulus primus adversarii fructus Cain, cum justum interfecisset Abel. Sic exivit sicut dicit Scriptura: *Exivit Cain a facie Domini* ⁸⁷. Sic exeunt etiam nunc a facie Domini cuncti pertinaces

atque impœnitentes, qui ad Deum non convertunt, qui pœnitentiam non confitentur, qui faciem Dei non requirunt, qui Dei judicium non metuunt, qui pœnam inferorum non contremiscunt, qui condemnatione gehennæ non terrentur. Hoc metuentes omnes justi devote deprecati sunt Deum dicentes: *Ne projicias me a facie tua* ⁸⁸. Et alibi: *Faciem tuam, Domine, requiram. Ne avertas faciem tuam a me* ⁸⁹, et alia plurima his similia. Ex istis ergo omnibus exit diabolus. Omnes qui ab eo in errorem ducuntur atque seducuntur, et omnes qui voluntatem ejus faciunt, et omnes qui ad pœnitendum corda sua obdurant, isti omnes projiciuntur a facie Dei, isti omnes expelluntur in tenebras exteriores, et ignem inextinguibilem, qui præparatus est diabolo, et angelis ejus, atque omnibus qui faciunt voluntatem ejus. Exivit diabolus a facie Domini deferens Job, ut putabat, interficiens justum illum, ut confidebat. Sic namque et primus discipulorum ejus Cain postquam propter invidiam (ut dictum est) interfecit Abel, exivit a facie Domini. Sic itaque diabolus pater et origo omnium malorum, existens intersector quantum ad ipsum Job, exivit a facie Domini. Certum est quod nequiter atque impie apud semetipsum tractans, dixit ad Deum: ulterius non indigeo facie tua, quia accepi potestatem ejus quem zelabar vel quærebam. Deus vero sciens firmam consummationem Job, acquievit ut per diabolicum ignem probatus fuisset, quemadmodum si teneat in manu sua quis adamantem, et alius quilibet dicat ad eum: Da mihi hunc adamantem in potestatem, et ego illum comminuam in ignem, conteramque icibus; ille vero qui eum in manu habet, confidens vere quia adamas est, dicat: Tolle, proba, experire, quia nequaquam huic adamanti prævalebis. Sic ergo et omnium cognitor atque præsciens Deus, velut inviolabilem adamantem habens Job, quærenti diabolo dedit eum in potestatem, confidens vere quia verus adamas est Job. Sic namque et singularis ille, et divinus, cœlestis quoque atque incorruptibilis adamas Unigenitus Deus a Patre ad terras missus, de quo dicit Deus Pater: Ecce ego ponam adamantem in medio populi mei: quem neque iguis tentationum in deserto comminuit, quem non plagæ impiorum in cruce contriverunt, quem neque sepultura sepulcri, neque mortis introitus vel inferorum violavit, sed omnia superans, divinum et incorruptibilem se adamantem fuisse demonstravit. Adamas vero est naturaliter talis lapis, cui neque ignis, neque ferrum, neque aliud quidquam prævalet. Ferro enim si percussatur, demergitur in ferrum tanquam plumbum missum in ignem. Si in ignem mittatur, similiter permanet ut missus est, et non violatur. Ergo quia nihil ei prævalet, ideo adamas appellatur. Adamas vero interpretatur ex Græca lingua, *indomabilis, inflexibilis, incomminutus et.*

⁸³ Act. x, 4. ⁸⁴ Tob. xii, 12. ⁸⁵ Jer. 7
⁸⁶ Psal. l, 15. ⁸⁷ Psal. xxvi, 8, 9.

r. xlii, 21. ⁸⁸ Gen. iv, 16.

illi hæc plaga tanquam vestis amictus, et tanquam indumentum quo erat indutus, et tanquam cingulum quo semper cingebatur, sed non in condemnationem, sicut illi impio Judæ, sed in coronam gloriæ, utpote justo Job. Omne ergo corpus et membra justii illius uno circumdata erant dolore atque vulnere, sive caput, sive pedes, sive oculi, sive aures, sive latera, sive scapulæ, usque ad ipsa pedum vestigia uno vulnere distillabant, una putredine detentus erat, iisdem vermibus scatebat. Jacere non poterat, sedere non valebat, requiem non habebat, resumptionem non inveniebat, et quod erat omnium maximum, super hæc universa fame et siti necabatur. Nam manibus cibum vel potum ad os porrigere non poterat. Tametsi manibus ad os porrigere valeret, ore ac labiis putredine ac vermibus plenus recipere non valebat. Attestatur idem ipse dicens paulo post: *Scatere video escas meas tanquam odorem leonis*. Cum istis namque nefandis doloribus execrabiliiter scateret, hujus putredinis odorem nequissimus fecit. Hoc namque deflens dicit: *Scatere video escas meas tanquam odorem leonis*. Ob quam rem, o beate Job? Ob hoc, inquit, quia bullit corpus meum in putredine vermium; ob hoc, quia doloribus macero sulcos terræ ex vulnere meorum humore; ob hoc, quia doloribus obvolutus sum, et alia plurima his similia. Cum tam vehementioribus doloribus restitisset atque repugnasset Job, constantiæ non renuntiavit, patientiam non abiecit, fidem non deposuit, gratiarum actiones non est oblitus: sed quanto pluriore sustinebat dolores, tanto amplius pluriore adjiciebat æterno Regi gratiarum actiones atque confessiones. Sciebat namque sanctus ille, quia secundum multitudinem dolorum, multitudo ei præparabatur coronarum. O beate Job, quomodo te admiremur, quomodo te laudemus, vel quomodo magnificemus qui solus ante Evangelium eorum quæ in Evangelio sunt perfectam passionem sustinuisti, qui solus ante martyres martyrum tolerantiam cum gratiarum actionibus perfecisti. Nam sicut omnia tormenta atque flagra per principes hujus mundi ingressit diabolus martyribus: sic similiter universa supplicia atque incendia induxit super Job per semetipsum atque sua iniquitate, hoc ipsum per omnia deprecante Job, quod etiam martyres fecerunt, ut gloriosum nomen Dei blasphemare non cogeretur. Sed incontaminatus permansit magnus ille adamantinus Job, juxta dolorum multitudinem atque nimietatem, multiplicans atque adjiciens gratiarum actiones. Hoc nimirum per hæc quæ sequuntur apparet, dicit namque: *Et accepta Job testa radebat saniem suam*⁸¹. Non accepit molle aliquid ut abstergeret molliter, leviter, leniter, artificiose moderando atque relevando: sed accepit testam duram, asperam, ut raderet cum dolore saniem suam, et non extirperet blande atque modeste mitigans atque relevans vehementem illum atque in-

A enarrabilem dolorem. *Accepit testam ut raderet saniem*. Ad quæ digne dicatur, dic, o beate Job atque Deo dilecte, ob quam rem hoc facis? Cur hunc dolorem exasperas? cur augmentas? cur exaggeras testa radendo lamentabile hoc vulnus atque sævissimam hanc plagam, cum potius debueras observare, Juvare, levare, fovere, ungere, defricare, ut per hæc universa mitiorem atque blandiorem redderes hunc sævissimum dolorem, plagamque terribilem? Sed respondens justus Job, dicit: Ego, o viri, non succumbo his doloribus, neque istis penis deficio, non debilitor, neque delassor. Non enim sunt dolores isti fortiores animæ meæ firmitate, non sunt hæc tormenta duriora cordis mei duritia. Merito, inquit, exaggero atque commoveo ipsos dolores, ut per cuncta ostendam nequissimo diabolo, quia ejus malitiam irrideo, quia iniquitatem ejus contemno, quia omnes ejus plagas atque vulnera ad nihilum reputo. Ob hoc ergo accepit testam, ut raderet saniem suam. Ecce, inquit, o malignissime diabole, sicut tunc cum rem familiarem et filios mihi auferres, tunc denique ego quod supererat vestem atque comam capitis conscindens atque tondens tibi projeci, vestem post rem familiarem, et comam post liberos: sic, inquit, etiam nunc cum me sævissima plaga percuteres, quod tibi superfuit hujus doloris, hoc nimirum ita adjicio, hac testa dolores provocando, et exaggerando atque exasperando, ut per hæc, inquit, universa informeris de mea constantia, ne ultra putes, nequissime diabole, quod ego detraham benignissimo Creatori, vel blasphemem sanctum benefactorem meum aliquando. Ob hoc ergo accepit testam ut raderet saniem suam. Advertite, o viri, valde ingentem fidem Job atque charitatem quam habuit circa Deum, tolerantiam quoque atque constantiam. Nam ob hoc rasi Job vulnera sua testa, non quod non ei valde doluissent, sed ob hoc rasi testa, ut nobis patientiæ atque tolerantiam normam daret. Ob hoc rasi testa, ut sanctorum martyrum demonstraret figuram, qui post universas plagas ac dolores, post universa supplicia atque tormenta, rasi atque unguis confossi sunt pro augmento dolorum omnium. Sic et beatus Job post nimios dolores qui in corpore erant, extra corpus testa rasi sua vulnera, ut omnibus Deum timentibus patientiæ atque tolerantiam in perpetuo traderet formam: ut omnes dolores atque plagas sive in corpore, sive extra corpus, sive detrimenti atque languoris cum gratiarum actionibus sustententes accipiant a Deo æternæ gloriæ remunerationem, atque immarcescibilium coronarum expectent retributionem a Deo. Quod autem secundum ipsam historiam testis lacerati atque pernecati fuerint sancti martyres, manifestum est atque irrefutabile. Nam post universa tormenta recludentes eos in carceres, et testas pollinas in eis sternerentes, et per quatuor partes eos impii ipsi extendentes crudeli morte eos pernecebant. Ita consummatus est beatus

⁸¹ Job 11, 8.

sedebat super acervum stercoris extra civitatem. Ad quem etiam nunc digne dicitur : Dic, o beate Job ; dic, o sancte Dei præliator ; dic, o admirabilis vir Domini constantissime, qui terribilibus atque fortibus maligni plagis in nullo succubuisti, qui amara supplicia atque fortes dolores absque murmuratione supportasti, cur extra civitatem egressus, et super acervum stercoris atque muranam sedens spectaculum temetipsum cunctis transeuntibus præbuisi ? Omnes enim qui ingrediuntur, vel egrediuntur, omnes qui transeunt vias, et diriguntur in itineribus suis, omnes qui in te contemplantur istic super acervum stercoris atque muranam sedentem absentibus enarrant, atque iis qui longe sunt annuntiant, ita ut penetret hic rumor tuus in longinquum de regione in regionem. Nam qui te viderint, non videntibus enarrabunt : qui vero audierint, iis qui longe sunt positi istam recognitionem tuam insinuabunt. Sed respondit mirabilis Job dicens : Ego, o vir, cum sim prior atque antiquior illis qui in novissimo tempore erunt apostoli, vel evangelistæ, quæ illi verbis dixerunt, quod spectaculum facti sunt et angelis et hominibus, hæc nimirum ego ipsis operibus anticipans tanquam in typo adimpleo, spectaculum cunctis effectus, et angelis et hominibus : ut penetret hæc relatio mea non solum a provincia in provinciam, sed adhuc longius per omnes gentes et per omnes fines terræ, usque ad consummationem sæculi. Vere enim vere, o amici, spectaculum factus est beatus Job et angelis et hominibus. Nam omnes homines stupentes, atque admirantes duplici in eum modo intendebant, atque geminam de illo opinionem habentes undique ad eum respiciebant ; quidam de peccatis illum accusabant sicut Eliphaz, similesque illi ; alii nihilominus non pro peccatis illum reprehendebant, sed potius justum illum reputantes, mirabantur in omnibus quæ a Domino ei illata fuerant. Similiter et omnium angelorum et spirituum geminæ partes in eum intendebant. Sancti quidem angeli Dei cum magna sollicitudine in eum respiciebant, tolerantia ejus consummationem expectantes, ut de victoria ejus devote cælestem Regem collaudarent, victoriam justi Job, atque ruinam injusti diaboli cernentes. Post hos omnes nimirum nequissimi spiritus respiciebant in eum fixis obtutibus eum considerantes, sollicite sperantes, atque expectantes, quando blasphemix verbum ab eo audirent, quando maledictionem sermonis ab eo susciperent, Sed infelices a spe sua deciderunt, cum Job benedictionem eum gratiarum actionibus omni tempore Deo referret. Sic itaque ipsis rebus adimplevit beatus Job idem quod post hoc a sanctis dictum est : *Spectaculum facti sumus mundo, et angelis et hominibus*⁹². Ob hoc et super acervum stercoris extra civitatem sedit hic justus, stercus ac putredinem existimans atque de-

monstrans omnia quæ sunt humana, ac corruptibilia atque terrena, sicut et superius demonstratum est. Post quæ universa dicit : *Plurimo autem tempore interposito dixit ad eum uxor ejus*⁹³. Diversa plurimi de hoc tempore quod istic memoratum est, et intellexerunt, et locuti sunt, alii quidem breve hoc tempus fuisse percipientes, alii nihilominus plurimum astruentes, quasi tribus annis et dimidio in typum Dominicæ prædicationis, etiam et hujus passionis tempus sicut et in cæteris ostenderent dicentes. Ideoque qui voluerint ex auditoribus, ita percipiant. Nos vero Scripturæ consentientes intelligamus, et sicut intelligimus, ita et asseramus, hoc primum dicentes et querentes, cur benedictus Deus diutius esset perneccaturus justum illum, cum sufficeret brevissimum tempus ad superandum malignissimum diabolum ? Non enim hoc delectabatur Deus, ut Job torqueretur ; sed hoc potius ut diabolus convinceretur, et beatus Job justus comprobaretur. Nihil ergo aliud exspectavit Deus, nisi hoc solum quando diabolus universam iniquitatem suam perficeret, et quando Job universam tolerantiam suam adimpleret, ut inexcusabiliter convinceretur diabolus, et justus vere appareret Job. Hoc nimirum non diuturno annorum spatio, sed brevissimo mensium tempore irrefutabiliter consummatum est. Hujus namque rei testis comprobatur etiam ipse Job, dicens : *Sustinui menses supervacuos*⁹⁴, non annos sed menses. Nam sicut de mensibus non siluit Job, sic multo amplius de annis non siluisset si annos sustinuisset. Nunc vero quia non annos sustinuit, sed menses, merito sane annos non memorat, menses autem nominat dicens : *Sustinui menses supervacuos*. Debuerant ergo hi qui tres annos et dimidium fuisse passionis Job astruunt, tres menses et dimidium dicere, ut certe vel ex parte veritati non resisterent, et Dominicum exemplum illud consimilarent. Tribus namque annis et dimidio prædicavit Dominus a baptismo usque in passionem. Sic et ipsa historia non tres annos significat, sed breve mensium tempus. Primum quidem per hoc quod contigit cum suas plagas ei intulit malignus. Nam semper adhuc primo loquente alius superveniebat nuntius. Deinde statim sine mora sævissima ac terribili illum percussit plaga. Item mox per uxorem seduxit, deinde consequenter in ordinem per amicos reprehendit, quæ universa in paucis mensibus perfecit. Protinus subsequenter Dominus ad eum locutus est justum illum omnibus demonstrans, atque sanctum illum eunctis testificans, et illis qui tunc fuerunt, et istis qui erunt usque in perpetuum. Hæc namque intra paucos menses perfici potuerunt. Non enim erat justum, neque amplexa est Dei bonitas, ut plurimis annis lamentabilem illam passionem justus sufferret Job. Omnibus itaque modis demonstrari potest, quia non plurimis annis, sed paucis mensibus, hæc universa impleta sunt. Quomodo

⁹¹ 1 Cor. iv, 9. ⁹² Job ii, 9. ⁹³ Job vii, 5.

enim sufferre poterant carnes Job, vel membra, ut tribus annis et dimidio a vermibus ac putredine essent comesta? Quomodo poterant sufferre carnes ejus ac ossa, ut tribus annis et dimidio amarissimo dolore fuisset vexata? In qua amarissima pœna, omnis furor et indignatio maligni diaboli est demonstrata. Post horum namque omnium approbationem dicit: *Plurimo autem tempore interposito*⁹⁵. Et unus mensis tempus est, et duo vel tres menses plurimum tempus est: idcirco non dicit plurimis ante annis, sed plurimo, inquit, tempore. Nam et frequenter proximo aliquo quemlibet mittentes, si tardigradus fuerit is qui missus est, murmurantes soliti sunt dicere: Quid fecisti tanto tempore? Si ergo dies tempus dicitur prolixum, multo magis mensium tempus prolixum atque plurimum dici potest. Ob hoc ergo dicit plurimo tempore interposito. Plurimum namque memoratur hoc tempus, non ob hoc solum quod plurimum fuerit longitudine temporis, vel spatii prolixitate, sed maxime propter plurimum dolorem, plurimum dicitur et æstimatur hoc tempus fuisse. Plurimo, inquit, tempore interposito, propter plurimam passionem, propter acerrimum dolorem, propter vehementissimum vulnus, propter amarissimam pœnam. Plurimo autem tempore interposito, propter plagarum nimietatem, propter humorem corpus atque membra liquefacientem, pro innumeris vermibus nervos atque ossa devorantibus. Pro his omnibus magnis ac plurimis gravibus atque terribilibus existentibus plurimum fuisse hoc tempus memoratur. Plurimo autem tempore interposito, cum Job non succumberet, neque debilitaretur, neque defassaretur, neque deficeret, sed in eisdem gratiarum actionibus atque confessionibus permanceret. Unde enim cœpit, illic et perseveravit, in gratiarum actionibus atque benedictionibus. *Sit, inquit, nomen Domini benedictum in sæcula*⁹⁶. Cum in istis ergo perseveraret Job, nequissimus diabolus obstupuit, expavit, desperavit, atque semetipsum consumens dixit: Ubi est præsumptio mea? ubi est audacia? ubi est labor meus? Omnem sollicitudinem exercui, et in Job nihil feci; omnia argumenta ostendi, et fortitudinem Job non dejeci; omnes sagittas nequissimæ pharetræ meæ evacuavi, et animam Job non vulneravi. Filios, inquit, ejus perdi et sensum ejus a Deo non prævaricavi. Rem familiarem ejus exterminavi, sed charitatem ejus quam habet circa Dominum Deum non extinxi. Carnem et ossa ejus vermibus atque putredine consumpsi, sed fidem atque sinceritatem animæ ejus non violavi. Quid igitur faciam illi adhuc quod non feci? Quid in eo exerceam adhuc quod non exercui? Ergo quia per universa supplicia atque tormenta cogere eum ut Deum relinqueret non potui, conferam, inquit, me ad seductionem, conferam ad persuasionem. Forsitan enim quod non valuit pœnæ coactio, hoc nihilo-

⁹⁵ Job 11, 9. ⁹⁶ Job 1, 21. ⁹⁷ Job 11, 9.

A minus efficiet suasionis seductio. Confugiam, inquit, ad antiqua mea arma, per quæ Adam seductum supplantavi. Illic serpente me induens ad Evam locutus sum, deinde per Evam locutus Adam seduxi. Habet etiam Job uxorem, qua me induens subtiliter per illam eum seducam, atque fraudulenter persuadeam. Cum hæc apud se cogitaret, atque meditaretur nequissimus, statim uxor os ad persuadendum aperire properavit. Quod demonstrans hæc Scriptura dicit: *Plurimo autem tempore interposito, dixit ad eum uxor ejus*⁹⁷. Plurimo autem tempore interposito, cum Job perseveraret, et non immutaretur, cum Job in fide firmaretur, et in veritate roboraretur, fundaretur in pietate, atque in justitia constabiliretur, in charitate instrueretur, et in gratiarum actionibus persisteret devotus atque sollicitus, cum in hujusmodi consonantia Job persisteret, dixit ad eum uxor ejus. Et revera non uxor dixit, sed diabolus qui per os ejus est locutus, qui frequenter consuevit loqui ad viros per os mulierum, qui sæpe solitus est subvertere viros per os conjugum, atque ad mala concitare et mala docere, rapinas, calumnias, violentiam, cupiditatem, alienorum appetentiam, atque odium circa proximos. Frequenter enim invidiam accendunt inter viros, sicut invicem propter improbitatem suam litigaverunt. Continuo illæ in infelices viros odia atque contentiones adinvicem excitare contendunt. Quos cum sint pacifici atque unanimes, cum adversariis suis sive his qui intus sunt, sive qui foris sunt, concordare oportuerat et se invicem defendere, atque invicem adjuvare, isti nimirum compelluntur propter nequitias uxorum adversum invicem insurgere et se invicem odio habere, quo possint iniquarum uxorum malitiæ satisfacere. Frequenter enim per conjugum os hæc talia loquitur diabolus ad viros, frequenter dicit ad viros per os conjugum: *Existi foras, et nihil intro attulisti. De via venisti, et vacuis manibus domum introisti. Alii eunt, et reversi afferunt: alii proficiscuntur et venientes perducunt. Tu vero deterior cæteris, tu autem debilior viris, inutilior cunctis, aliaque plurima quæ solitæ impiæ mulieres loqui viris suls cogentes eos ad mala, atque animas virorum in modicum quæstum venundantes, vel potius perdetes: quibus curæ non est unde acquirant viri tam ex rapinis quam etiam ex prædis, tam ex violentiis quam ex furtis, tantum ut in unum coacervantes illis afferant. Istæ veræ sunt subversiones virorum. Istæ sunt perditiones virorum, per quarum os ad plurimos loquitur diabolus, post quarum verba conversi plurimi, miseri effecti sunt et efficiuntur, et super terram et in cælo et apud superos et apud inferos. Sic locuta est Jezabel, et Achab perdidit. Sic locuta est Herodias et Herodem fratrem Philippi interfecit. Sic locutæ sunt plurimæ quæ multis mala ingesserunt. Sic utique et ad Job*

loqui cœpit uxor ejus, et diabolus per os illius, sicut et per alias ad alios locutus est et loquitur. Sed non audiunt illas rationabiles Deum timentes, qui æterni judicii metuendas pœnas formidant memores, sicut et Job non audivit. Cur autem reprehendit uxorem Job tanquam deservientem nequissimo angui diabolo? Reprehensio namque est hæc ingens, atque increpatio. Primum quidem ob hoc eam reprehendit atque objurgat, ut norint omnes viventes, quia non est personarum acceptor Deus, et quia non despicit, neque silet pro suorum delictis atque ignorantis, neque magnis neque pusillis, neque in verbis, neque in factis. Ob hoc enim et Saram olim ridentem ac promissionem suam aspernantem redarguit. Ob hoc etiam tunc istic uxorem Job arguit atque reprehendit, ut cunctæ mulieres caveant ne ejuspiam earum corda diabolus subvertat, ne os earum Satanas aperiat, ne malignus spiritus per labia earum loquatur, ne deserviant diabolo pro subversione animarum virorum suorum. Et ad hoc reprehendit uxorem Job, quæ diabolo deservivit pro subversione ejus, ut noverimus nos plurimam atque multiplicem diaboli malignitatem et astutiam. Per omnia enim insidiatur, per omnia subvertere conatur, et per amicos, et per sodales, et per uxores: quæ in Job adimpleta sunt, quem amici reprehenderunt, uxor vero subvertentis est. Horum scilicet etiam posteriores propheta memores dixerunt: *Nolite credere sodalibus, et cum amicis vel fratribus nolite consiliare, a conjuge tua te observa*⁹⁸. Pro his ergo omnibus accusans, atque reprehendens uxorem suam Job, dixit. Dixit autem uxor ejus vecors, vertibilis, instabilis, quam facile diaboli fluctus subvertit, in cujus animam nequissimi illecebra facile irrepsit. Hæc videlicet uxor ejus dixit ad eum, quam ideo solam de omnibus nequissimus diabolus superesse voluit, ut hæc novissima uteretur pro Job seductione, atque animæ ejus subversione. Sive enim Deus præcepit hanc reservari, sicut et præcepit, ob hoc ut ejus secundam uxorem justus ille Job accipere opus non haberet: sive ille diabolus hanc conservavit tractans ut hanc ministram iniquitatis suæ haberet, ut hanc haberet pro novissimo Job laqueo, ut postquam per omnem rem desperaret, tunc per uxorem Justum perderet, sicut ipse arbitrabatur infelix, aestimabat atque sperabat. De longe enim oculi ejus considerant, de longe iniquitas ejus prospiciens circumvenit, insidias omnes captat, quemadmodum subintrocat, quomodo dejiciat, quomodo Adæ familiaritate prævaricaret. Ob hoc ergo reservavit atque reliquit uxorem Job, sicut et illos nuntios qui dicebant: *Ego remansi solus, ut nuntiarem tibi*⁹⁹. Ob hoc solum illos reservavit, ut consequenter dolores suberarent. Hoc scilicet demonstrans dicit: *Dixit ad eum uxor ejus. Uxorem dixit dixisse, sed vere diabolus dixit. Sic namque et olim ait: Dixit serpens ad mu-*

A *lierem*¹. Serpentem dixit dixisse, sed non serpens dixit, sed diabolus qui per serpentem locutus est. Sic et nunc istic uxorem dicit dixisse, sed vere non uxor dixit, sed adversarius qui per uxorem est locutus. *Dixit ad eum uxor ejus: Quousque sustines?* Quid superamus? quid suspicamur? quid aestimamus? quo aspectu, o viri, vel qua facie locuta est ad Job uxor ejus? Manifestum est atque evidens omnibus, quod illa non locuta est hilari vultu, neque læto aspectu, sed tristi, imbrido, nubilo, fletu, omni nihilominus miseria referto: et ipsa voce lacrymabili commista lamentatione. Sic itaque miserabilem se exhibens iniquus atque callidus diabolus aperiensque os suum, dicit ad Job: *Quousque sustines?* O nequissime Satana, quomodo subtiliter seducis, quomodo callide loqueris, o callidissime diabole. Quousque, inquit, sustines? quousque suffers? quousque protelas? quousque constanter perstas? Quandiu, inquit, eris lapidibus robustior et saxis durior, et omni ferro firmior? Ferrum cum in ignem missum fuerit liquescit, tu vero in igne putredinis atque vermium positus, animo non liquescis? *Quousque sustines?* Quousque, inquit, non flecteris, quousque non deficis, quousque non debilitaris? Ac si diceret: Ego deficio, o Job, et tu non deficis; ego fatigatus sum, et tu non es fatigatus. Defecerunt a me omnia argumenta, a te autem non defecit devotio, atque patientia. *Quousque sustines?* Quandiu tu flagellaris? quandiu a me torqueris et cuncta sustines, et supportas universa, et non solum tormenta atque supplicia, sed et seductiones ac verborum subtilitates, cuncta sustines, cuncta suffers, sed a nullo flecteris? Quousque, inquit, sustines, o Job? Qui sustinebat, qui torquebatur, non est debilitatus, neque ad sustinendum consternatus: tortor vero ejus diabolus delassatus, ac deficiens, dicit: *Quousque sustines?* Non dicit Job qui torquebatur, quousque sustineam, quousque torquear? Diabolus vero qui non sustinebat dolores, sed confusionem, dicebat ad patientem atque sustinentem: *Quousque sustines?* Job qui sustinebat, non succumbebat: diabolus vero qui non sustinebat, deficiebat. Non enim hoc quod dicit, *Quousque sustines?* fortitudinem demonstrat sustinentis, sed defectum ostendit percutientis. Conqueritur qui cedit, et non conqueritur qui vapulat. *Quandiu, inquit, sustines?* Liquefactæ sunt, inquit, carnes tuæ, o Job, consumpta sunt ossa tua et nervi, putrefacta est etiam terra ipsa sub te, et adhuc sustines, o Job? Locutio linguarum, et sermo viatorum, et nuntius transeuntium, et spectaculum his qui longe sunt, et declinatio his qui prope sunt factus es, et adhuc sustines, o Job? Transierunt noctes et dies et menses in doloribus tuis, adhuc sustines? Defeci, inquit, etiam et ego assistens tibi, invigilans et sperans si quo modo deficiens blasphemares, vel si quomodo succumbens detraheres: et tu non defe-

⁹⁸ Mich. vii, 5. ⁹⁹ Job i, 15. ¹ Gen. iii, 1. ² Job ii, 9.

loqui cœpit uxor ejus, et diabolus per os illius, sicut et per alias ad alios locutus est et loquitur. Sed non audiunt illas rationabiles Deum timentes, qui æterni judicii metuendas pœnas formidant memores, sicut et Job non audivit. Cur autem reprehendit uxorem Job tanquam deservientem nequissimo angui diabolo? Reprehensio namque est hæc ingens, atque increpatio. Primum quidem ob hoc eam reprehendit atque objurgat, ut norint omnes viventes, quia non est personarum acceptor Deus, et quia non despicit, neque silet pro suorum delictis atque ignorantibus, neque magnis neque pusillis, neque in verbis, neque in factis. Ob hoc enim et Sarram olim ridentem ac promissionem suam aspernantem redarguit. Ob hoc etiam tunc istic uxorem Job arguit atque reprehendit, ut cunctæ mulieres caveant ne cujuspiam earum corda diabolus subvertat, ne os earum Satanas aperiat, ne malignus spiritus per labia earum loquatur, ne deserviant diabolo pro subversione animarum virorum suorum. Et ad hoc reprehendit uxorem Job, quæ diabolo deservivit pro subversione ejus, ut noverimus nos plurimam atque multiplicem diaboli malignitatem et astutiam. Per omnia enim insidiatur, per omnia subvertere conatur, et per amicos, et per sodales, et per uxores: quæ in Job adimpleta sunt, quem amici reprehenderunt, uxor vero subvertere nisa est. Horum scilicet etiam posteriores propheta memores dixerunt: *Nolite credere sodalibus, et cum amicis vel fratribus nolite consiliare, a conjuge tua te observa*⁸⁸. Pro his ergo omnibus accusans, atque reprehendens uxorem suam Job, dixit. Dixit autem uxor ejus vecors, vertibilis, instabilis, quam facile diaboli fluctus subvertit, in cujus animam nequissimi illecebra facile irrepsit. Hæc videlicet uxor ejus dixit ad eum, quam ideo solam de omnibus nequissimus diabolus superesse voluit, ut hac novissima uteretur pro Job seductione, atque animæ ejus subversione. Sive enim Deus præcepit hanc reservari, sicut et præcepit, ob hoc ut ejus secundam uxorem justus ille Job accipere opus non haberet: sive ille diabolus hanc conservavit tractans ut hanc ministram iniquitatis suæ haberet, ut hanc haberet pro novissimo Job laqueo, ut postquam per omnem rem desperaret, tunc per uxorem justum perderet, sicut ipse arbitrabatur infelix, æstimabat atque sperabat. De longe enim oculi ejus considerant, de longe iniquitas ejus prospiciens circumvenit, insidias omnes captat, quemadmodum subintreos, quomodo deficiat, quomodo Adæ familiaritate prævaricaret. Ob hoc ergo reservavit atque reliquit uxorem Job, sicut et illos nuntios qui dicebant: *Ego remansi solus, ut nuntiarem tibi*⁸⁹. Ob hoc solum illos reservavit, ut consequenter dolores subenarrarent. Hoc scilicet demonstrans dicit: *Dixit ad eum uxor ejus*. Uxorem dixit dixisse, sed vere diabolus dixit. Sic namque et olim ait: *Dixit serpens ad mu-*

A *liem*⁹⁰. Serpentem dixit dixisse, sed non serpens dixit, sed diabolus qui per serpentem locutus est. Sic et nunc istic uxorem dicit dixisse, sed vere non uxor dixit, sed adversarius qui per uxorem est locutus. *Dixit ad eum uxor ejus: Quousque sustines?* Quid superamus? quid suspicamur? quid æstimamus? quo aspectu, o viri, vel qua facie locuta est ad Job uxor ejus? Manifestum est atque evidens omnibus, quod illa non locuta est hilari vultu, neque lato aspectu, sed tristi, imbrido, nubilo, fletu, omni nihilominus miseria referto: et ipsa voce lacrymabili commista lamentatione. Sic itaque miserabilem se exhibens iniquus atque callidus diabolus aperiensque os suum, dicit ad Job: *Quousque sustines?* O nequissime Satana, quomodo subtiliter seducis, quomodo callide loqueris, o callidissime diabole. Quousque, inquit, sustines? quousque suffers? quousque protelas? quousque constanter perstas? Quandiu, inquit, eris lapidibus robustior et saxis durior, et omni ferro firmior? Ferrum cum in ignem missum fuerit liquescit, tu vero in igne putredinis atque vermium positus, animo non liquecis? *Quousque sustines?* Quousque, inquit, non flecteris, quousque non deficis, quousque non debilitaris? Ac si diceret: Ego deficio, o Job, et tu non deficis; ego fatigatus sum, et tu non es fatigatus. Defecerunt a me omnia argumenta, a te autem non deficit devotio, atque patientia. *Quousque sustines?* Quandiu tu flagellaris? quandiu a me torqueris et cuncta sustines, et supportas universa, et non solum tormenta atque supplicia, sed et seductiones ac verborum subtilitates, cuncta sustines, cuncta suffers, sed a nullo flecteris? Quousque, inquit, sustines, o Job? Qui sustinebat, qui torquebatur, non est debilitatus, neque ad sustinendum consternatus: tortor vero ejus diabolus delassatus, ac deficiens, dicit: *Quousque sustines?* Non dicit Job qui torquebatur, quousque sustineam, quousque torquear? Diabolus vero qui non sustinebat dolores, sed confusionem, dicebat ad patientem atque sustinentem: *Quousque sustines?* Job qui sustinebat, non succumbebat: diabolus vero qui non sustinebat, deficiebat. Non enim hoc quod dicit, *Quousque sustines?* fortitudinem demonstrat sustinentis, sed defectum ostendit percutientis. Conqueritur qui cædit, et non conqueritur qui vapulat. *Quandiu, inquit, sustines?* Liquefactæ sunt, inquit, carnes tuæ, o Job, consumpta sunt ossa tua et nervi, putrefacta est etiam terra ipsa sub te, et adhuc sustines, o Job? Locutio linguarum, et sermo viatorum, et nuntius transeuntium, et spectaculum his qui longe sunt, et declinatio his qui prope sunt factus es, et adhuc sustines, o Job? Transierunt noctes et dies et menses in doloribus tuis, adhuc sustines? Defeci, inquit, etiam et ego assistens tibi, invigilans et sperans si quo modo deficiens blasphemares, vel si quomodo succumbens detraheres: et tu non defe-

⁸⁸ Mich. vii, 5. ⁸⁹ Job i, 15. ⁹⁰ Gen. iii, 1. ⁹¹ Job ii, 9.

cisti, neque succubuisti, sed adhuc sustines, o Job? Defecerunt divitiæ, defecerunt filii, computruerunt carnes, liquefacti sunt nervi, et ossa in stercore redacta sunt, terra concalescentibus carnibus tuis commista, et adhuc sustines? Quod efficiuntur mortui in sepulcro post mortem, putredo et vermes atque terræ commisti, hoc videlicet tu effectus adhuc vivens videris, et super hæc omnia adhuc sustines, o Job, suffers huiusmodi passionem, qualem non sustinuit prior te alter, neque sustinebit alius usque in sempiternum post te? Quousque, inquit, sustines? Deficiens jam requiesce, ut etiam me requiescere facias a bello et certamine, atque colluctatione quam habeo circa te. Sed ad hæc universa uno verbo respondit dicens: Si interrogas me, o inimice, quousque sustineam, audi. Quandiu percutis, illo usque ego sustineo; quandiu tu torques, illo usque ego suffero; quandiu tu flagellas, illo usque ego exspecto; quandiu non defecerit malignitas quam habes circa me, illo usque non deficiet tolerantia quam habeo circa te. Delusisti, inquit, temetipsum, o diabole, cum putas quod Adam incautum inveneris, et nescisti quod adversum Job constantem hoc habueris. Sed adhuc ad priorem sensum atque sermonem revertamur. *Quandiu*, inquit, sustines? Deinde tanquam cogitationibus ejus atque spebus compendium faciens atque respondens, adjiciens dicit: *Ecce exspecto adhuc paucum tempus, sperans spem salutis meæ*². Tanquam si diceret: Quandiu sustines hoc tractans et hoc cogitans, atque istam spem habes, quod adhuc modicum tempus sustines, salutem et liberationem, atque requiem exspectans, teipsum deludis, o Job. Non enim ita es deprehensus, ut modico sustinens tempore evadas. Non talia, inquit, te mala circumdant, o homo, ut cum modicum temporis hæc supportaveris, salutem sperare possis: sed sustinens, inquit, sustinebis, et patiens patieris, et finis passionis atque doloris tui non erit. Quod enim facturus es in ultimo, cum plurima passus fueris, ac sustinueris, ut blasphemus, hoc sane cur non facis celeriter, ut saltem vel unum ex ipsis doloribus effugiens requiescas. Hæc itaque universa atque his plura nequissimus diabolus licet non evidentioribus verbis sermocinatus sit, attamen occultis cogitationibus ad Job locutus est subtiliter seducere volens famulum Dei inviolabilem. Super quæ universa adjiciens dicit: *Ecce enim exterminata est memoria tua a terra*³. Quid exspectas? quid sustines? quid speras? quid tempus salutis exspectas? *Exterminata est memoria tua a terra*. Exterminata est enim, sublata, finita. Projectus esse, inquit, videris, et tanquam non sis ab omnibus reputaris. Deseruerunt namque te omnes, discesserunt cuncti, oblitii sunt universi, desperaverunt te toti, et qui prope, et qui longe sunt, quia deleta est memoria tua a terra. Quanti, inquit,

magni fuerunt a sæculo, et plerumque eorum memoria permanet, aut in verbis, aut in factis, aut in liberis: tua autem memoria omnis subito exterminata est a terra, neque, inquit, verbum post te, neque filius, neque filia, neque factum, per quæ possit stare præteriens memoria tua. Ergo quia nullum de his post te in memoria remansit, ideo exterminata est memoria tua a terra. Non solum oblitterata, seu sublata, sed exterminata, tanquam delavata atque extersa tanquam ultra non sit cui digne respondeatur: *In memoria æterna erit justus*⁴, et memoria justus cum laude. Deinde identidem abscondens diabolus atque tegens iniquitatem suam, convertit hunc sermonem ad uxoris personam: et tanquam ex illius persona loquens, dicit: Filii tui quos fidem docuisti, quos pietatem induisti, quos charitatem adinvicem circa omnes habere instruxisti: filii tui pro quibus corde fuisti sollicitus et animo cogitasti et singularia sacrificia immolasti, de quibus apud temetipsum dixisti: *Ne forte filii mei in præcordiis mala cogitaverint adversus Deum*⁵. Isti ergo filii quos tui hæredes fore sperasti, a quibus sepulturam accepturum te exspectasti, per quos nomen tuum ac memoriam post te manere credidisti. Isti ergo filii quibus inter homines nihil est dulcius, quibus nihil est inter carnales charius. Isti filii tui quorum visionem non expectabis amplius, quorum faciem non videbis ulterius, quorum reversionem non speras amplius. Non enim in profectionem terrenam perrexerunt, ut denuo reversionem speres eorum, neque in navibus navigantes ad exteras provincias transierunt, ut denuo ad tempus remeantes suscipere, atque videre eos possis. Terra illos subito coopernit, et mors illos cunctos pariter perdidit; domus ruina commune sepulcrum illis cunctis effecit. Isti, inquit, filii tui et non solum filii sed et filia. Si enim solum filii perlissent, filia vero superessent, diminuta fuisset miseria, diminutusque nefandus dolor. Filiarum namque prosperitatem pro hæredibus exspectares, filiarum progeniem pro consolatione duceres, restituerent tibi filiarum nati filiorum direptionem. Nunc vero et filii tui et filia omnes pariter perierunt, omnes sub una hora deleti sunt, omnes uno tempore in morte tanquam in pelago demersi sunt: omnes in una domo tanquam in una navi a terræ pelago absorpti sunt: et sicut iis qui in pelago demersi fuerint ascensionis vel salutis spes ulterius non est, sic filiorum, inquit, tuorum et filiarum a mortuis lamentabili profundo absorptorum reversionis vel reparationis spes amplius non est, ut diem memoriæ tuæ celebrent, ut tempus recordationis tuæ agant. Sic, inquam, filii tui et filia ante tempus perierunt, omnes ante tempus a morte direpti sunt, ut non derelinquerent posteritatem, ut cum nepotes non supersunt, avi a nullo nominentur. Sed noli putare, o Job, quod tibi soli filios istos deputem, sed mihi potius deputo, sed mihi magis

¹ Job 11, 9. ² ibid. ³ Psal. cx1, 7. ⁴ Job 1, 5.

succenseo. *Mei*, inquit, *uteri sunt gemitus et dolores quos in vacuum portavi*⁷, laborum cum gemitu retributionem ab illis non accepi, remunerationem ex eis non habeo. Uteri, inquit, mei gemitus et dolores, cum gemitu et dolore a me nutriti miseram atque solitariam reliquerunt me, in doloribus atque gemitibus me dimiserunt. Cum doloribus, inquit, ac gemitu pepererunt, dolores ac pericula in die nativitatis eorum sufferendo : cum dolore ac gemitibus nutriti, compassa infantiae eorum atque infirmitati, congemiscens languoribus atque gemitibus eorum. Nam cum ingemiscerent simul ingemiscebam cum eis ; cum infirmarentur, ego in me suscipiebam infirmitatem atque dolorem illorum. Quis, inquit, ex his qui generant filios, ignorat, o Job, filiorum dolorem ? Quis ex his qui natos procreant, amorem atque affectum filiorum nesciat ? Quia omnem dolorem atque infirmitatem natorum libenter in se parentes suscipiunt, tantum ne aliquid moleste eis accidat. Hoc et prae omnibus muneribus devote impendi natis ex me procreatis filiis tuis et filiabus, uteri mei doloribus atque gemitibus. Sed haec cuncta cum passa fuerim atque sustinuerim, in vacuum vane expectavi, cum sepulturam mundam eis facere minime valui, illis a quibus mihi honorabilem sepulturam speravi. Post haec universa nihil, inquit, dixissem, nihil conquesta fuisset, si te, o Job, non infirmum viderem, si te sanum habuissem : sed levia mihi fuissent omnia quae te incolumi sustinuissem. Sicut enim rei familiaris jacturae memor non essem si liberos non amisissem, similiter non essem recordata, nec rei familiaris, nec filiorum, si tibi incolumi gratulata fuisset. Nunc vero *et tu ipse, Job, sedes in putredine vermium pernoctans*⁸ et pervigilans, cum vehemens dolor tuus, atque miserabilis tua passio auferens a te requiem et vigilias tibi procurans dolores tuos efficit amariores. *Tu ipse*, inquit, *in putredine vermium sedes*. Quod enim efficiuntur omnes post mortem, hoc nimirum effectus es tu solus ante mortem. Quod enim efficiuntur omnes qui moriuntur in sepulero, hoc videlicet effectus es tu solus in murana. Quid in multitudine gloriaris justificationum ? Tu autem sedens in putredine vermium pernoctans ac pervigilans plurimos habes qui te excitent vermes. Non enim gallus ille qui post hoc Petrum vocabit, ita excitare illum poterit, sicut te excitant vermes, qui devorant carnes tuas. Non tantum Aegyptios illae plurimae excitaverunt plagae, sicut te multiplex suscitavit putredo. Post quae universa, *et ego*, inquit, *ut vaga, et habitu ancillae ambulans de loco in locum et de domo in domum operis causa, exspectans quando sol subeat et requiem habeam laborum et gemituum, qui nunc me apprehenderunt*⁹. O malignitas adversarii, o calliditas diaboli, o fallacia nequissimi, quam blande loquitur, quam callide decipit, quam miserabiliter fatur, ut

A provocet sensum, ut atterat mentem, ut exaggeret animum, ut perturbet praecordia, ut immutet conscientiam, ut delassando atque fatigando, et debilem atque desperantem efficiendo, ad blasphemiam eum provocaret atque converteret. Nam is qui aliquem passus fuerit dolorem, cum consumpserit ejus dolorem, verborum magis provocatur admonitione quam impropriis : et increpationes minores atque mitiores esse videntur magis quam cum provocantur verbis, atque admonentur eloquiis, et subtilitate verborum exulceratur anima patientis. Hoc scilicet sciens nequissimus diabolus, versute ac callide per os uxoris loquens, omnium eum ab initio commonefecit dolorum. Uxoris nomen cum audieris, noli putare quod uxor haec locuta fuerit, sed ore uxoris deserviente locutus est per os ejus malignissimus, qui etiam et impias cogitationes seminavit in anima illius. Animadvertite quomodo omnes ipsos enumerat dolores, quomodo de omnibus eum commonefacit. Quousque sustines paupertatem, inopiam, nuditatem, deformitatem, impropria, maledictiones ? Deinde filii tui et filiae perierunt, interierunt, intercepti sunt, deleti sunt. Item vero tu sedes in putredine vermium omnibus execrabilis, omnibus abominabilis, omnibus detestabilis ad videndum, approximandum atque audiendum, et ad ipsam putredinem omnibus odiosam moderandam. Deinde post haec universa : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillae circumiens de loco in locum et de domo in domum*, et caetera : quibus subtiliora atque callidiora in subversione loqui non poterat. Postquam universa pro omnium conclusione, postquam perturbatum et provocatum, atque circa Deum excitatum putavit esse cor ejus, in supplemento omnium dixit : *Dic aliquod verbum in Dominum et morere*¹⁰. Ad hoc enim illum adducebat atque attrahebat, et ad hoc flagellabat cum haec universa loqueretur malignissimus diabolus. Nam cum non valeret per dolores, nisus est atque putavit quod per seductionem eum subverteret. Sed illic vere adimpletum est quod post hoc dictum est : *Firmum fundamentum Dei stabit*. Illic vero adimpleta et parabola illa, quae a Domino dicta est de domo illa firma, quae super petram fundata atque aedificata est, quam omnes venti et aquae, et omnes impetus diaboli commovere non potuerunt. Talis vero fuit admirabilis Job, quem omne supplicium diaboli compulit Deum derelinquere : quem omnia argumenta adversarii non seduxerunt, ut a Creatore discederet. Sed adhuc velut ex persona uxoris hujus verbi mentionem faciamus : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillae*. Et ego mala tua, inquit, tecum bajulo, tuos dolores tecum sustineo, tuas miseras tecum patior, et ego, inquit, discedere non possum, derelinquere te non tolero. *Et ego ut vaga et habitu ancillae*. Vaga velut peregrina, latitans, misera, solitaria, infelix, inops. Et ego vaga, veluti erronea, tanquam viarum et egressuum, atque totius

- ob ii, 9. * ibid. * ibid. ¹⁰ ibid.

cisti, neque succubuisti, sed adhuc sustines, o Job? Defecerunt divitiæ, defecerunt filii, computruerunt carnes, liquefacti sunt nervi, et ossa in stercora redacta sunt, terra concalescentibus carnibus tuis commista, et adhuc sustines? Quod efficiuntur mortui in sepulcro post mortem, putredo et vermes atque terræ commisti, hoc videlicet tu effectus adhuc vivens videris, et super hæc omnia adhuc sustines, o Job, suffers huiusmodi passionem, qualem non sustinuit prior te alter, neque sustinebit alius usque in sempiternum post te? Quousque, inquit, sustines? Deficiens jam requiesce, ut etiam me requiescere facias a bello et certamine, atque colluctatione quam habeo circa te. Sed ad hæc universa uno verbo respondit dicens: Si interrogas me, o inimice, quousque sustineam, audi. Quandiu percutis, illo usque ego sustineo; quandiu tu torques, illo usque ego suffero; quandiu tu flagellas, illo usque ego exspecto; quandiu non defecerit malignitas quam habes circa me, illo usque non deficiet tolerantia quam habeo circa te. Delusisti, inquit, temetipsum, o diabole, cum putas quod Adam incautum inveneris, et nescisti quod adversum Job constantem hoc habueris. Sed adhuc ad priorem sensum atque sermonem revertamur. *Quandiu, inquit, sustines?* Deinde tanquam cogitationibus ejus atque spebus compendium faciens atque respondens, adjiciens dicit: *Ecce exspecto adhuc paucum tempus, sperans spem salutis meæ*¹. Tanquam si diceret: Quandiu sustines hoc tractans et hoc cogitans, atque istam spem habes, quod adhuc modicum tempus sustines, salutem et liberationem, atque requiem exspectans, teipsum deludis, o Job. Non enim ita es deprehensus, ut modico sustinens tempore evadas. Non talia, inquit, te mala circumdant, o homo, ut cum modicum temporis hæc supportaveris, salutem sperare possis: sed sustines, inquit, sustinebis, et patiens patieris, et finis passionis atque doloris tui non erit. Quod enim facturus es in ultimo, cum plurima passus fueris, ac sustinueris, ut blasphemem, hoc sane cur non facis celeriter, ut saltem vel unum ex ipsis doloribus effugiens requiescas. Hæc itaque universa atque his plura nequissimus diabolus licet non evidentioribus verbis sermocinatus sit, atamen oculis cogitationibus ad Job locutus est subtiliter seducere volens famulum Dei inviolabilem. Super quæ universa adjiciens dicit: *Ecce enim exterminata est memoria tua a terra*². Quid exspectas? quid sustines? quid speras? quid tempus salutis exspectas? *Exterminata est memoria tua a terra*. Exterminata est enim, sublata, finita. Projectus esse, inquit, videris, et tanquam non sis ab omnibus reputaris. Deseruerunt namque te omnes, discesserunt cuncti, oblii sunt universi, desperaverunt te toti, et qui prope, et qui longe sunt, quia delata est memoria tua a terra. Quanti, inquit,

magni fuerunt a sæculo, et plerumque eorum memoria permanet, aut in verbis, aut in factis, aut in liberis: tua autem memoria omnis subito exterminata est a terra, neque, inquit, verbum post te, neque filius, neque filia, neque factum, per quæ possit stare præteriens memoria tua. Ergo quia nullum de his post te in memoria remansit, ideo exterminata est memoria tua a terra. Non solum oblitterata, seu sublata, sed exterminata, tanquam delavata atque extersa tanquam ultra non sit cui digne respondeatur: *In memoria æterna erit justus*³, et memoria justii cum laude. Deinde identidem abscondens diabolus atque legens iniquitatem suam, convertit hunc sermonem ad uxoris personam: et tanquam ex illius persona loquens, dicit: *Filii tui quos fidem docuisti, quos pietatem induisti, quos charitatem adinvicem circa omnes habere instruxisti: filii tui pro quibus corde fuisti sollicitus et animo cogitasti et singularia sacrificia immolasti, de quibus apud temetipsum dixisti: Ne forte filii mei in præcordiis mala cogitaverint adversus Deum*⁴. Isti ergo filii quos tui hæredes fore sperasti, a quibus sepulturam accepturum te exspectasti, per quos nomen tuum ac memoriam post te manere credidisti. Isti ergo filii quibus inter homines nihil est dulcius, quibus nihil est inter carnales charius. Isti filii tui quorum visionem non exspectabis amplius, quorum faciem non videbis ulterius, quorum reversionem non speras amplius. Non enim in profectionem terrenam perrexerunt, ut denuo reversionem speres eorum, neque in navibus navigantes ad exteras provincias transierunt, ut denuo ad tempus remeantes suscipere, atque videre eos possis. Terra illos subito cooperuit, et mors illos cunctos pariter perdidit; domus ruina commune sepulcrum illis cunctis effecit. Isti, inquit, filii tui et non solum filii sed et filia. Si enim solum filii perisset, filia vero superesset, diminuta fuisset miseria, diminutusque nefandus dolor. Filiarum namque prosperitatem pro hæredibus exspectares, filiarum progeniem pro consolatione duceres, restituerent tibi filiarum nati filiorum direptionem. Nunc vero et filii tui et filia omnes pariter perierunt, omnes sub una hora deleti sunt, omnes uno tempore in morte tanquam in pelago demersi sunt: omnes in una domo tanquam in una navi a terræ pelago absorpti sunt: et sicut iis qui in pelago demersi fuerint ascensionis vel salutis spes ulterius non est, sic filiorum, inquit, tuorum et filiarum a mortuis lamentabili profundo absorptorum reversionis vel reparationis spes amplius non est, ut diem memoriæ tuæ celebrent, ut tempus recordationis tuæ agant. Sic, inquam, filii tui et filia ante tempus perierunt, omnes ante tempus a morte direpti sunt, ut non derelinquerent posteritatem, ut cum nepotes non supersunt, avi a nullo nominentur. Sed noli putare, o Job, quod tibi soli filios istos deputem, sed mihi potius deputo, sed mihi magis

¹ Job II, 9. ² ibid. ³ Psal. cxi, 7. ⁴ Job I, 5.

cisti, neque succubuisti, sed adhuc sustines, o Job? Defecerunt divitiæ, defecerunt filii, computruerunt carnes, liquefacti sunt nervi, et ossa in stercora redacta sunt, terra concalescentibus carnibus tuis commista, et adhuc sustines? Quod efficiuntur mortui in sepulcro post mortem, putredo et vermes atque terræ commisti, hoc videlicet tu effectus adhuc vivens videris, et super hæc omnia adhuc sustines, o Job, suffers huiusmodi passionem, qualem non sustinuit prior te alter, neque sustinebit alius usque in sempiternum post te? Quousque, inquit, sustines? Deficiens jam requiesce, ut etiam me requiescere facias a bello et certamine, atque colluctatione quam habeo circa te. Sed ad hæc universa uno verbo respondit dicens: Si interrogas me, o inimice, quousque sustineam, audi. Quandiu percutis, illo usque ego sustineo; quandiu tu torques, illo usque ego suffero; quandiu tu flagellas, illo usque ego exspecto; quandiu non defecerit malignitas quam habes circa me, illo usque non deficiet tolerantia quam habeo circa te. Delusisti, inquit, temetipsum, o diabole, cum putas quod Adam incautum inveneris, et nescisti quod adversum Job constantem hoc habueris. Sed adhuc ad priorem sensum atque sermonem revertamur. *Quandiu*, inquit, *sustines?* Deinde tanquam cogitationibus ejus atque spebus compendium faciens atque respondens, adjiciens dicit: *Ecce exspecto adhuc paucum tempus, sperans spem salutis meæ*³. Tanquam si diceret: Quandiu sustines hoc tractans et hoc cogitans, atque istam spem habes, quod adhuc modicum tempus sustines, salutem et liberationem, atque requiem exspectans, teipsum deludis, o Job. Non enim ita es deprehensus, ut modico sustineas tempore evadas. Non talia, inquit, te mala circumdant, o homo, ut cum modicum temporis hæc supportaveris, salutem sperare possis: sed sustinens, inquit, sustinebis, et patiens patieris, et finis passionis atque doloris tui non erit. Quod enim facturus es in ultimo, cum plurima passus fueris, ac sustinueris, ut blasphemēs, hoc sane cur non facis celeriter, ut saltem vel unum ex ipsis doloribus effugiens requiescas. Hæc itaque universa atque his plura nequissimus diabolus licet non evidentioribus verbis sermocinatus sit, atamen occultis cogitationibus ad Job locutus est subtiliter seducere volens famulum Dei inviolabilem. Super quæ universa adjiciens dicit: *Ecce enim exterminata est memoria tua a terra*⁴. Quid exspectas? quid sustines? quid speras? quid tempus salutis exspectas? *Exterminata est memoria tua a terra*. Exterminata est enim, sublata, finita. Projectus esse, inquit, videris, et tanquam non sis ab omnibus reputaris. Deseruerunt namque te omnes, discesserunt cuncti, oblitii sunt universi, desperaverunt te toti, et qui prope, et qui longe sunt, quia deleta est memoria tua a terra. Quanti, inquit,

magni fuerunt a sæculo, et plerumque eorum memoria permanet, aut in verbis, aut in factis, aut in liberis: tua autem memoria omnis subito exterminata est a terra, neque, inquit, verbum post te, neque filius, neque filia, neque factum, per quæ possit stare præteriens memoria tua. Ergo quia nullum de his post te in memoria remansit, ideo exterminata est memoria tua a terra. Non solum oblitterata, seu sublata, sed exterminata, tanquam delavata atque extersa tanquam ultra non sit cui digne respondeatur: *In memoria æterna erit justus*⁵, et memoria justi cum laude. Deinde identidem abscondens diabolus atque tegens iniquitatem suam, convertit hunc sermonem ad uxoris personam: et tanquam ex illius persona loquens, dicit: Filii tui quos fidem docuisti, quos pietatem induisti, quos charitatem adinvicem circa omnes habere instruxisti: filii tui pro quibus corde fuisti sollicitus et animo cogitasti et singularia sacrificia immolasti, de quibus apud temetipsum dixisti: *Ne forte filii mei in præcordiis mala cogitaverint adversus Deum*⁶. Isti ergo filii quos tui hæredes fore sperasti, a quibus sepulturam accepturum te exspectasti, per quos nomen tuum ac memoriam post te manere credidisti. Isti ergo filii quibus inter homines nihil est dulcius, quibus nihil est inter carnales charius. Isti filii tui quorum visionem non exspectabis amplius, quorum faciem non videbis ulterius, quorum reversionem non speras amplius. Non enim in profectionem terrenam perrexerunt, ut denuo reversionem speres eorum, neque in navibus navigantes ad exterarum provincias transierunt, ut denuo ad tempus remeantes suscipere, atque videre eos possis. Terra illos subito cooperuit, et mors illos cunctos pariter perdidit; domus ruina commune sepulcrum illis cunctis effecit. Isti, inquit, filii tui et non solum filii sed et filia. Si enim solum filii perissent, filia vero superessent, diminuta fuisset miseria, diminutusque nefandus dolor. Filiarum namque prosperitatem pro hæredibus exspectares, filiarum progeniem pro consolatione duceres, restituerent tibi filiarum nati filiorum direptionem. Nunc vero et filii tui et filia omnes pariter perierunt, omnes sub una hora deleti sunt, omnes uno tempore in morte tanquam in pelago demersi sunt: omnes in una domo tanquam in una navi a terræ pelago absorpti sunt: et sicut iis qui in pelago demersi fuerint ascensionis vel salutis spes ulterius non est, sic filiorum, inquit, tuorum et filiarum a mortuis lamentabili profundo absorptorum reversionis vel reparationis spes amplius non est, ut diem memoriæ tuæ celebrent, ut tempus recordationis tuæ agant. Sic, inquam, filii tui et filia ante tempus perierunt, omnes ante tempus a morte direpti sunt, ut non derelinquerent posteritatem, ut cum nepotes non supersunt, avi a nullo nominentur. Sed noli putare, o Job, quod tibi soli filios istos deputem, sed mihi potius deputo, sed mihi magis

¹ Job 11, 9. ² ibid. ³ Psal. cxi, 7. ⁴ Job 1, 5.

succenseo. *Mei*, inquit, *uteri sunt genitus et dolores quos in vacuum portavi* ⁷, laborum cum genitu retributionem ab illis non accipi, remunerationem ex eis non habeo. Uteri, inquit, mei genitus et dolores, cum genitu et dolore a me nutriti miseram atque solitariam reliquerunt me, in doloribus atque gemitibus me dimiserunt. Cum doloribus, inquit, ac gemitu pepererunt, dolores ac pericula in die nativitatis eorum sufferendo : cum dolore ac gemitibus nutriti, compassa infantiae eorum atque infirmitati, congemiscens languoribus atque gemitibus eorum. Nam cum ingemiscerent simul ingemiscebam cum eis ; cum infirmarentur, ego in me suscipiebam infirmitatem atque dolorem illorum. Quis, inquit, ex his qui generant filios, ignorat, o Job, filiorum dolorem ? Quis ex his qui natos procreant, amorem atque affectum filiorum nesciat ? Quia omnem dolorem atque infirmitatem natorum libenter in se parentes suscipiunt, tantum ne aliquid moleste eis accidat. Hoc et prae omnibus muneribus devote impendi natis ex me procreatis filiis tuis et filiabus, uteri mei doloribus atque gemitibus. Sed haec cuncta cum passa fuerim atque sustinuerim, in vacuum vane expectavi, cum sepulturam mundam eis facere minime valui, illis a quibus mihi honorabilem sepulturam speravi. Post haec universa nihil, inquit, dixissem, nihil conquesta fuisset, si te, o Job, non infirmum viderem, si te sanum habuissem : sed levia mihi fuissent omnia quae te incolumi sustinuissem. Sicut enim rei familiaris iacturae memor non essem si liberos non amissem, similiter non essem recordata, nec rei familiaris, nec filiorum, si tibi incolumi gratulata fuisset. Nunc vero *et tu ipse, Job, sedes in putredine vermium pernoctans* ⁸ et pervigilans, cum vehemens dolor tuus, atque miserabilis tua passio auferens a te requiem et vigilias tibi procurans dolores tuos efficit anariorum. *Tu ipse*, inquit, *in putredine vermium sedes*. Quod enim efficiuntur omnes post mortem, hoc nimirum effectus es tu solus ante mortem. Quod enim efficiuntur omnes qui moriuntur in sepulero, hoc videlicet effectus es tu solus in murano. Quid in multitudine gloriaris justificationum ? Tu autem sedens in putredine vermium pernoctans ac pervigilans plurimos habes qui te excitent vermes. Non enim gallus ille qui post hoc Petrum vocabit, ita excitare illum poterit, sicut te excitant vermes, qui devorant carnes tuas. Non tantum Aegyptios illae plurimae excitaverunt plagae, sicut te multiplex suscitavit putredo. Post quae universa, *et ego*, inquit, *ut vaga, et habitu ancillae ambulans de loco in locum et de domo in domum operis causa, exspectans quando sol subeat et requiem habeam laborum et gemituum, qui nunc me apprehenderunt* ⁹. O malignitas adversarii, o calliditas diaboli, o fallacia nequissimi, quam blande loquitur, quam callide decipit, quam miserabiliter fatetur, ut

A provocet sensum, ut alterat mentem, ut exaggeret animum, ut perturbet praecordia, ut immutet conscientiam, ut delassando atque fatigando, et debilem atque desperantem efficiendo, ad blasphemiam eum provocaret atque converteret. Nam is qui aliquem passus fuerit dolorem, cum consumpserit ejus dolorem, verborum magis provocatur admonitione quam improperiis : et increpationes minores atque mitiores esse videntur magis quam cum provocantur verbis, atque admonentur eloquiis, et subtilitate verborum exulceratur anima patientis. Hoc scilicet sciens nequissimus diabolus, versute ac callide per os uxoris loquens, omnium eum ab initio commonefecit dolorum. Uxoris nomen cum audieris, noli putare quod uxor haec locuta fuerit, sed ore uxoris deserviente locutus est per os ejus malignissimus, qui etiam et impias cogitationes seminavit in anima illius. Animadvertite quomodo omnes ipsos enumerat dolores, quomodo de omnibus eum commonefacit. Quousque sustines paupertatem, inopiam, nuditatem, deformitatem, impropria, maledictiones ? Deinde filii tui et filiae perierunt, interierunt, intercepti sunt, deleti sunt. Item vero tu sedes in putredine vermium omnibus execrabilis, omnibus abominabilis, omnibus detestabilis ad videndum, approximandum atque audiendum, et ad ipsam putredinem omnibus odiosam moderandam. Deinde post haec universa : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillae circumiens de loco in locum et de domo in domum* ¹⁰ et caetera : quibus subtiliora atque callidiora in subversione loqui non poterat. Postquam universa pro omnium conclusione, postquam perturbatum et provocatum, atque circa Deum excitatum putavit esse cor ejus, in supplemento omnium dixit : *Dic aliquod verbum in Dominum et morere* ¹¹. Ad hoc enim illum adducebat atque attrahebat, et ad hoc flagellabat cum haec universa loqueretur malignissimus diabolus. Nam cum non valeret per dolores, nisus est atque putavit quod per seductionem eum subverteret. Sed illic vere adimpletum est quod post hoc dictum est : *Firmum fundamentum Dei stabit*. Illic vero adimpleta et parabola illa, quae a Domino dicta est de domo illa firma, quae super petram fundata atque aedificata est, quam omnes venti et aquae, et omnes impetus diaboli commovere non potuerunt. Talis vero fuit admirabilis Job, quem omne supplicium diaboli compulit Deum derelinquere : quem omnia argumenta adversarii non seduxerunt, ut a Creatore discederet. Sed adhuc velut ex persona uxoris hujus verbi mentionem faciamus : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillae*. Et ego mala tua, inquit, tecum hajulo, tuos dolores tecum sustineo, tuas miseras tecum patior, et ego, inquit, discedere non possum, derelinquere te non tolero. *Et ego ut vaga et habitu ancillae*. Vaga velut peregrina, latitans, misera, solitaria, infelix, inops. Et ego vaga, veluti errorum, tanquam viarum et egressuum, atque totius

- ob ii, 9. ⁸ ibid. ⁹ ibid. ¹⁰ ibid.

civitatis transitus ignara. Nam intra palatia nutrita, et in regno vivens, et in principatu atque opulentia degens, omnium foris eram ignara. Ob hoc ego, inquit, ut vaga circumeo, atque erro, utpote omnium inscia et viarum et itinerum et incessuum et colloquiorum, et non solum vaga, sed habitu ancillæ tanquam mercenaria, atque aliis indigens, tanquam infelix et omnimode inops. Habitu ancillæ, utpote operans ac laborans et mercennum faciens; et omnibus supplicans, atque omnibus humilis, utpote omnibus subjecta, sic itaque ut vaga, inquit, et habitu ancillæ. Innumeri servi, atque innumeræ ancillæ olim servierunt mihi et ministraverunt et detulerunt et requiem dederunt, et undique cum reverentia adoraverunt me: nunc vero ad tantam infelicitatem devoluta sum, ad tantam miseriam perveni, ut ipsa ego vaga aliis servierim, omnibus indigens, omnibus subjecta. Ego, inquit, quæ immensum numerum inopum atque pauperum, infelicium quoque, ac nudorum sitientiumque olim ex tuis et meis laboribus atque facultatibus saturavi, vestiivi, benefeci, requievi, refrigeravi, ego, inquit, ad tantos dolores et misérias, atque infelicitatem perveni, ut tanquam vaga circumiens, aliis propter inopiam serviam, ut tibi, inquit, o Job, quotidianam escam mercenno acquiram, ut tibi quotidianum victum inveniam. Ob hoc, inquit, ut vaga et habitu ancillæ de loco ad locum circumeo, et de domo in domum, sicubi exposcam, et mendicem, expetam, vel ut etiam mercenno exigam, de loco ad locum, de domo in domum circumeo. Alicubi, inquit, suscipior, alicubi autem non suscipior, alicubi defertur mihi, alicubi autem non defertur. Alicubi honorificor, alicubi nihilominus execror. Nam præter id quod non suscipiunt, insuper execrantur, declinant, abominantur nostram infelicitatem, unusquisque sibi metuens, et tanquam ab augurio meum accessum atque introitum præ timore declinat, ne forte cum nosira miseria tangatur. Ob hoc, inquit, o Job, de loco in locum circumeo, et de domo in domum. Ego, ait, quæ olim foras nunquam exivi, quæ foras nunquam respexi, nunc vero de loco in locum circumiens, et de domo in domum ab omnibus conspicior, ab omnibus contempler, et a malis et a bonis, et a cogitis et ab incognitis. Nam hi, inquit, qui olim nec viderunt me, nec videre potuerunt, isti nunc ut vagam me circumeunt cum ignominia vident, atque contemptu contemplantur. Ob hoc, inquit, de loco ad locum circumeo et de domo in domum operis gratia, et exspectans quando sol subeat, ut requiem habeam laborum atque gemituum, qui nunc me apprehenderunt: qui nunc occupaverunt tam pro tua passione, quam etiam pro mea vagatione, tam pro tuis laboribus quam etiam pro meis tribulationibus, exspectans quando sol subeat. Ob quam rem? Ob hoc, inquit, ut requiem habeam laborum ac tribulationum

A mearum. Nam cum sol, inquit, ceciderit, nox appropinquat, et tenebræ oriuntur, et supervenit somnus, qui omnes dolores mitigat, qui omne vulnus sedat, qui omnem tristitiam sopit. Ob hoc ergo, ait, tanquam requiem et omnium tribulationum depositionem sic exspecto quando sol subeat, ut saltem vel brevi noctis tempore a tribulationibus, quæ me nunc apprehenderunt requiescam. Sicut enim locus me reddit, et domus domui, stipem quærentem et eleemosynam, atque humanitatem vagam circumeuntem, sic similiter dies diei me tradit et nox nocti, requiem tribulationum atque dolorum consolationem quærentem exspectando quando sol subeat, ut requiem habeam tribulationum quæ me nunc apprehenderunt. Nam solis occasus omnibus humanis laboribus ac fatigationibus finem imponit, solis occasus universis humanis naturis requiem præstat, et pauperibus, et non habentibus, et servis et liberis: et omnes vesperum atque solis occasum, velut libertatem et indulgentiam atque requiem exspectant. Cum quibus omnibus, inquit, ego etiam exspecto quando sol subeat, ut requiem habeam tribulationum, quæ me nunc apprehenderunt. Vollerunt quidam et aliter hæc dicere, quasi non possit per diem præ verecundia atque confusione per domos ire, et stipem recipere pro cernentibus et declinantibus propter augurium ne ei occurrerent, vel in domum susciperent, metuentes ne eadem paterentur etiam omnes ad quos accessisset, vel quibus approximasset. Ob hoc ergo dicit, exspectans quando sol subeat, ut in tenebris nocturnis requiem inveniam. Sed vere superior expositio vera atque irrefutabilis est. Sed post hæc universa ad illum sermonem convertamus, cujus etiam hæc verba fuerunt, id est ad diabolum. Nam hic gloriatur quod de loco in locum circumeat et de domo in domum, ut seducat, ut perturbet, ut commisceat, ut decipiat, ut ea quæ contraria sunt cunctos doceat, et exspectat quando sol subeat, ut requiem habeat laborum ac tribulationum. Nam ubi Sol justitiæ non subierit, ubi lux veritatis non luxerit, ubi obscuritas infelicitatis et erroris atque impietatis fuerit, illic malignus requiescit, illic omnem iniquum suum laborem deponit. Idcirco de loco in locum circuit, et de domo in domum, utpote aërens spiritus cuncta penetrans atque pervolans, et omnia circumspiciens, et ubique omnia inquirens, sicubi suæ maliæ nequitiam requiescere faciat. Quod autem ita sit, etiam ipse Dominus in Evangeliiis demonstrans dicit. *Cum immundus spiritus exierit ab homine circuit quærens requiem*¹¹. Sic itaque et istic circuit de loco in locum, et de domo in domum, sicubi subeuntem inveniat solem et tenebras et obscuritatem et noctem, impudicitias, et adulteria et pertinacias, ut illic requiescere perficiat universam suam iniquitatem, atque omnem laborem suum. Sic namque requiescit caput hujusmodi ut ultra opus non ha-

¹¹ Matth. xii, 45.

beat laborare ut eos seducat. Proprios namque A mutabilem tuam passionem et noctes dolorum peragens propter animam tuam in doloribus non succumbentem. Non enim te ita, o Job, isti dolores affligunt, sicut me tua tolerantia pernecat. Pro his ergo omnibus dic aliquod verbum in Dominum, et morere. Sed tale verbum dic, ut continuo tibi mortem procuret, sed bene dixit postmodum is qui ait: *Aqua multa non exstinguet charitatem, et flumina non inundabunt eam.*¹⁵ Omnia enim flumina et omnis impetus, et omnis inundatio maligni atque malitia diaboli, exstinguere vel inundare puram illius charitatem Job quam circa Dominum Deum habuit non potuerunt. Indicium hujus rei ea quæ jampridem dicta sunt, et ea quæ adhuc subsequenter proferuntur, demonstrant. Nam mox istie B in subsequentibus dicit: *Ipse vero respiciens ad eam dicit: Quare ut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es*¹⁶? Ipse vero respiciens ad eam. Ipse. Quis? Job ipse respexit eam qui ante ad Deum respiciebat, qui primum Dominum contemplabatur, qui dudum ad æternam incorruptionem sinceriter intendebat. Ipse ergo respexit. Ipse ille immobilis, indeclinabilis, insubvertibilis, inseductibilis. Ipse qui circumventus non est, qui a Deo non est abstractus. Ipse respexit ad eam. Ad quam eam? Ad uxorem, ad insidias, ad municipulam, ad subversionem, ad ruinam. Nam illa quam uxorem esse oportebat, et omnium bonorum consiliatricem atque suffragatricem, effecta est illi insidiæ, retia et C fraus ac totius impietatis consiliatrix vel sœutrix, quanquam justus Job illam non audierit. Sed interim cum se ista ministram maligno effecit, quantumque ad ipsam circumvenire atque supplantare beatum Job studuit, merito justus ille respiciens ad eam, primum ad eum qui in ea loquebatur, id est ad diabolum, respexit: primum inimicum illum qui per os ejus insidiabatur intellexit, atque malitiæ ejus occurrens restitit, et per illam quæ ad eum locuta est diaboli iniquitatem redarguit atque dejecit. Quod demonstrans Scriptura dicit; ipse vero respexit ad eam turbido aspectu, immutata facie, frementi locutione, perturbato vultu. Ipse vero respiciens ad eam cum ira ac furore, cum indignatione atque contemptu. Cognovit namque quod D maligni erant hæc seminaria, quia maledicti semen hoc fuerat, quia injusti erat ille fructus, quia nequissimi fuit hæc concitatio. Idcirco respiciens ad eam quidem respexit, sed ad diabolum dixit, ad diabolum locutus est. Cur, inquit, o diabole, inimice justitiæ atque omnium bonorum adversarie, cur supervacue speras? cur stulte cogitas? cur humiliatum temetipsum plus humilias, cum putas quod Adam inveneris, nesciens quod adversum Job rem habeas? Neque te hoc revocavit quod præcius omnium Dominus dixit: *Non est illi quisquam similis super terram*¹⁶? Neque hoc te revocavit, quod universam iniquitatem tuam nunc

¹⁵ Job 1, 7. ¹⁶ Job 11, 9. ¹⁷ Cant. viii, 7. ¹⁸ Job 11, 10. ¹⁹ Job 1, 8.

ut breviter dicam, cui nec quidquam praevallet, neque percutiendo, neque adurendo. Nam percussus non comminuitur, exustus non conteritur. Merito ergo adamas appellatur, utpote insuperabilis. Quod si dixerit aliquis: Ubi est modo, vel ubi conspicitur hujuscemodi lapis adamantinus? Audi, hæc omnia typus fuerunt Domini Jesu Christi, quia usque ad adventum Domini erant, et visa sunt, post adventum autem Domini visa non sunt. Ubi videtur nunc phœnix? ubi urna Adam? ubi videtur arca testamenti? ubi urna mannae? Sic similiter nunc ubi videtur adamas atque ea quæ typum Domini gerebant? Ea scilicet usque ad adventum Domini visa sunt utpote figuræ, et inde abscondita sunt Domino ipsas figuras adimplente. Idcirco nunc neque arca testamenti, neque urna mannae, neque cinnamomum, neque adamas, neque phœnix istis nunc hominibus vere videntur, nisi forte quis simile aliquid simulatum contendat, dicens esse quod non est. Cum ergo typus esset Domini Jesu Christi Job, tradidit illum Deus in probationem tanquam adamantem inviolabilem, cujus potestatem accipiens diabolus exivit a facie Domini. *Exiit diabolus*, hoc est, deferens. Ad deferendum enim introierat: et quantum juxta iniquitatem suam in ipsa delatione proficiens ac delati potestatem accipiens, exivit a facie Domini. Exiit gaudens qui nunquam est gavisus, exiit lætus ille qui nunquam est lætatus, utpote habens Job in potestatem ad puniendum illum secundum suam iniquitatem. Exiit diabolus a facie Domini, exiit tanquam lupus rabiens, tanquam leo rugiens, tanquam ursus sanguinem appetens, tanquam malignus serpens, tanquam vipera sæva ac pernicioiosa. *Exiit diabolus a facie Domini*. Exiit omni iniquitate et ira, furore quoque atque indignatione, crudelitate nihilominus atque omni impietate refertus. Exiit tanquam bestia ferox ac sæva atque immanis. Exiit cogitans infelix suo amarissimo modo Job afficere pœnis, quod et fecit statim sine mora. *Percussit Job plaga sævissima a pedibus usque ad caput*⁸⁸. Magnitudinem plagæ atque vulneris admirationem, dolorisque fortitudinem non valens aliter edicere atque ostendere, dixit, percussit Job plaga sævissima, non solum plaga, sed et sævissima plaga. Suffecerat hoc solum ut plaga tantum fuisset, nunc vero etiam plagam sævissimam esse dixit: *Percussit Job plaga sævissima*. Considera etiam hoc quod dicit: *Percussit Job*. Percussit, inquit, cum furore, cum ira, cum indignatione. *Percussit Job*. Quomodo percussit? sic percussit quomodo parabat, quomodo putabat. *Percussit Job*, ut comminueret spiritum ejus, ut contereret animam ejus, ut affligeret præcordia ejus. Sic percussit sperans quod secunda plaga omnem constantiam atque fortitudinem Job debilitaret. Sic ergo percussit Job plaga sævissima, lamentabili, urenti, affligenti, flagranti, incendenti, dolenti, omne supplicium in se habente, et putredinem, et vermes, et ossium divisionem, et nervo-

Joh II, 7.

rum fatigationem, et membrorum debilitationem, ac totius carnalis compaginis passionem atque dolorem. Nam sicut nullum membrorum corporis pratermisit malignus, neque ullum dereliquit illæsum, sed cuncta vehementi vulnere implevit atque omnia sævissima plaga percussit, sic identidem nullum dereliquit supplicium, neque pœnam, neque dolorem, quod huic plagæ non commiscuisset: sed omnem virtutem atque argumentum nequitæ suæ in hac sævissima plaga ostendens atque demonstrans, novissimam gloriam patientiæ hic perficere speravit, sic scilicet percussit Job plaga sævissima, a pedibus usque ad caput. Plaga, inquit, sævissima utpote una. Et cur una plaga memoratur, tanquam una, et non dicit plagas tanquam plurimas? Propterea una plaga memoratur, quia totum corpus justi illius et omnia ejus membra uno contextit vulnere, atque ad unum convertit dolorem, ut per totum corpus atque membra beati illius unus dolor esset atque vulnus. Ob hoc ergo plagam dicit, quia unum vulnus erat per totum corpus. Quod vero unus dolor atque passio erat per totum corpus ejus et membra, subsequenter ostendit dicens: *A pedibus usque ad caput*. Percussit Job plaga sævissima a pedibus usque ad caput. Sicut a pedibus usque ad caput, ita identidem a capite usque ad pedum vestigia, a coma capitis usque ad unguis pollicum, nec quidquam reliquit sanum, neque integrum, aut sine dolore, sed universa uno contextit vulnere atque plaga cooperuit cuncta, et sævissima. Sævissima, inquam, hoc est lamentabili, insanabili, incurabili, in qua non erat ubi malagma imponeretur, neque medicina, neque adjutorium, neque oleum ullum, neque alligatura. In qua plaga, superflua erat et supervacua omnis medicorum peritia atque sapientia. Sicut enim dicit quod nullum argumentum illuminare poterat tenebrosam atque lamentabilem Ægyptiorum noctem; ita nulla medicamina curare poterant sævissimam illam diaboli plagam, donec impleta est tolerantia et longanimitas Job. Tolerantia, pro corroborum redhibitione; Dei longanimitas, pro justitiæ approbatione; diaboli vero iniquitas, pro correptione nequitæ ejus atque damnatione, quam in illo justo exercuit viro. *Percussit vero Job*, inquit, *plaga sævissima a pedibus usque ad caput*. Tantum enim sævissima fuit hæc plaga, quantum iniquitatem habuit diabolus. Nam secundum iniquitatem suam mensus est diabolus hanc plagam, hoc vulnus. Nihil reliquit tormenti, neque amaritudinis, neque immanitatis, neque ferocitatis, neque crudelitatis, neque impietatis, neque malignitatis, quod non exereverit in lamentabilis hujus vulneris plaga. Consideremus ergo, o amici, vehementiam hujus doloris juxta vehementiam iniquitatis diaboli. Consideremus, o viri, diversa justi illius tormenta, necnon et hoc, adversus quantos dolores perstiterit innocens. Uno dolore confectus erat totus, una plaga omnis vestitus. Facta namque est

illi hæc plaga tanquam vestis amictus, et tanquam indumentum quo erat indutus, et tanquam cingulam quo semper cingebatur, sed non in condemnationem, sicut illi impio Judæ, sed in coronam gloriæ, utpote justo Job. Omne ergo corpus et membra justi illius uno circumdata erant dolore atque vulnere, sive caput, sive pedes, sive oculi, sive aures, sive latera, sive scapulæ, usque ad ipsa pedum vestigia uno vulnere distillabant, una putredine detentus erat, iisdem vermibus scatebat. Jacere non poterat, sedere non valebat, requiem non habebat, resumptionem non inveniebat, et quod erat omnium maximum, super hæc universa fame et siti necabatur. Nam manibus cibum vel potum ad os porrigere non poterat. Tametsi manibus ad os porrigere valeret, ore ac labiis putredine ac vermibus plenus recipere non valebat. Attestatur idem ipse dicens paulo post: *Scatere video escas meas tanquam odorem leonis*. Cum istis namque nefandis doloribus execrabiliter scateret, hujus putredinis odorem nequissimus fecit. Hoc namque deflens dicit: *Scatere video escas meas tanquam odorem leonis*. Ob quam rem, o beate Job? Ob hoc, inquit, quia bullit corpus meum in putredine vermium; ob hoc, quia doloribus macero sulcos terræ ex vulnere meorum humore; ob hoc, quia doloribus obvolutus sum, et alia plurima his similia. Cum tam vehementioribus doloribus restitisset atque repugnasset Job, constantiæ non renuntiavit, patientiam non abiecit, fidem non deposuit, gratiarum actiones non est oblitus: sed quanto pluriore sustinebat dolores, tanto amplius pluriore adjiciebat æterno Regi gratiarum actiones atque confessiones. Sciebat namque sanctus ille, quia secundum multitudinem dolorum, multitudo ei præparabatur coronarum. O beate Job, quomodo te admiremur, quomodo te laudemus, vel quomodo magnificemus qui solus ante Evangelium eorum quæ in Evangelio sunt perfectam passionem sustinuisti, qui solus ante martyres martyrum tolerantiam cum gratiarum actionibus perfecisti. Nam sicut omnia tormenta atque flagra per principes hujus mundi ingressit diabolus martyribus: sic similiter universa supplicia atque incendia induxit super Job per semetipsum atque sua iniquitate, hoc ipsum per omnia deprecante Job, quod etiam martyres fecerunt, ut gloriosum nomen Dei blasphemare non cogeretur. Sed incontaminatus permansit magnus ille adamantinus Job, juxta dolorum multitudinem atque nimietatem, multiplicans atque adjiciens gratiarum actiones. Hoc nimirum per hæc quæ sequuntur apparet, dicit namque: *Et accepta Job testa radebat saniem suam*²¹. Non accepit molle aliquid ut abstergeret molliter, leviter, leniter, artificiose moderando atque relevando: sed accepit testam duram, asperam, ut raderet cum dolore saniem suam, et non extingeret blande atque modeste mitigans atque relevans vehementem illum atque in-

A enarrabilem dolorem. *Accipit testam ut raderet saniem*. Ad quæ digne dicatur, dic, o beate Job atque Deo dilecte, ob quam rem hoc facis? Cur hunc dolorem exasperas? cur augmentas? cur exaggeras testa radendo lamentabile hoc vulnus atque sævissimam hanc plagam, cum potius debueras observare, juvare, levare, fovere, ungere, defricare, ut per hæc universa mitiorem atque blandiorem redderes hunc sævissimum dolorem, plagamque terribilem? Sed respondens justus Job, dicit: Ego, o viri, non succumbo his doloribus, neque istis pœnis deficio, non debilitor, neque delassor. Non enim sunt dolores isti fortiores animæ meæ firmitate, non sunt hæc tormenta duriora cordis mei duritia. Merito, inquit, exaggero atque commoveo ipsos dolores, ut per cuncta ostendam nequissimo diabolo, quia ejus malitiam irrideo, quia iniquitatem ejus contemno, quia omnes ejus plagas atque vulnera ad nihilum reputo. Ob hoc ergo accepit testam, ut raderet saniem suam. Ecce, inquit, o malignissime diabole, sicut tunc cum rem familiarem et filios mihi auferres, tunc denique ego quod supererat vestem atque comam capitis conscindens atque tondens tibi projeci, vestem post rem familiarem, et comam post liberos: sic, inquit, etiam nunc cum me sævissima plaga percuteres, quod tibi superfuit hujus doloris, hoc nimirum ita adjicio, hac testa dolores provocando, et exaggerando atque exasperando, ut per hæc, inquit, universa informeris de mea constantia, ne ultra putes, nequissime diabole, quod ego detraham benignissimo Creatori, vel blasphemem sanctum benefactorem meum aliquando. Ob hoc ergo accepit testam ut raderet saniem suam. Advertite, o viri, valde ingentem fidem Job atque charitatem quam habuit circa Deum, tolerantiam quoque atque constantiam. Nam ob hoc rasit Job vulnera sua testa, non quod non ei valde doluissent, sed ob hoc rasit testa, ut nobis patientiæ atque tolerantiam normam daret. Ob hoc rasit testa, ut sanctorum martyrum demonstraret figuram, qui post universas plagas ac dolores, post universa supplicia atque tormenta, rasi atque unguis confossi sunt pro augmento dolorum omnium. Sic et beatus Job post nimios dolores qui in corpore erant, extra corpus testa rasit sua vulnera, ut omnibus Deum D timentibus patientiæ atque tolerantiam in perpetuo traderet formam: ut omnes dolores atque plagas sive in corpore, sive extra corpus, sive detrimenti atque languoris cum gratiarum actionibus sustinentes accipiant a Deo æternæ gloriæ remunerationem, atque immarcescibilem coronarum expectent retributionem a Deo. Quod autem secundum ipsam historiam testis lacerati atque pernecati fuerint sancti martyres, manifestum est atque irrefutabile. Nam post universa tormenta recludentes eos in carceres, et testas pollinas in eis sternerentes, et per quatuor partes eos impii ipsi extendentes crudeli morte eos pernecebant. Ita consummatus est beatus

²¹ Job 11, 8.

atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus et fide, lucidus etiam tolerantiae consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis lucens. Hic namque beatus duodecim diebus supra testas pollinas extensus tertia decima die est consummatus, alique innumeri sancti martyres eodem modo mortem transeuntes consummati sunt. Horum namque omnium typum gerens Job, accepit testam ut raderet saniem vulnerum suorum. Ecce, inquit, o maligne diabole, conculco te, deformat te et humilio, atque omnem malignitatem tuam et malitiam contemptibilem omnibus demonstro. Accepit testam ut raderet saniem vulnerum suorum. Testa, inquit, testa radendo corruptibile atque carnale hoc corium, terrena atque aspera testa. Accepit testam ut raderet saniem vulnerum suorum. Typus, inquit, sum sine peccato hos sustinendo dolores, illius qui in novissimo tempore descendens de caelis Dei Unigenitus terreni corporis testa ex Virgine se induens totius mundi saniem, immunditiam quoque ac putredinem rasisit, atque mundavit omnia peccata supportando. Postmodum pro impietatibus eorum in mortem deductus est, cujus livore omnes sanati atque mundati sunt, qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus. Omnibus itaque modis accepit, inquit, testam ut raderet saniem suam. *Et ipse sedebat super acervum stercoris extra civitatem* ⁹¹. Non quod habitationem deserere voluerit, sed iis qui in civitate erant atque mansionibus molestiam ingerere non est passus. *Sedebat super acervum stercoris extra civitatem*, me solum, inquit, circumdant mala mea, mihi soli molesta sunt mea vulnera. Non efficiar, inquit, etiam aliis execratio, ne sim his qui intra civitatem sunt abominatio, ne exacerbentur etiam cives civitatis propter meos dolores. Sedebat extra civitatem ille, qui ante paululum civitatum atque mansionum fuerat dominus, rector atque gubernator. Sedebat ergo extra civitatem. Certum est quod plurima apud semetipsum tractans ac dicens: Cur in civitate maneam? cur in domibus sedeam? Cum re ac filiis, et civitate, et domibus carui, cum re familiari ac liberis regni corona ablata est mihi, cum re ac natis dedi etiam vestem atque comam capitis. Nunc vero cum regno relinquam etiam civitatem ac domum. Sedebat extra civitatem solus sustinens dolorem illum saevissimum, certum est quod memor illius atque imitatus illum qui solus dolorem omnium extra civitatem sustinuit, id est Dei Unigenitus, et de illius futura passione seipsum consolatus est, dicens: Quid magni ego sustineo cum sim homo pro meipso, si Dei Unigenitus venturus est ad terras, et cum sit Dominus pro omnibus plurima passurus? Brevis, inquit, est haec mea passio, et temporalis erit hic meus dolor. Aut enim mors eum excludet, aut certe sanitas illum expellet, sive sic finis appropinquabit. *Et ipse sede-*

⁹¹ Job 11, 8.

bat super acervum stercoris extra civitatem, sedem pro sede immutans, et sessionem pro sessione differens. Nam is qui paulo ante supra regale sedebat solium, nunc sedet super stercoris acervum: ille qui ante paululum regio diademate atque gloria erat indutus, nunc sedet in abundantia putredinum: ille qui ante paululum ab innumeris catervis circumdabatur, nunc a multitudine vermium comeditur. Sedebat super acervum stercoris, condignam atque congruam hanc sedem huic iudicans plagae, vermibus stercus, putredini putredinem. Suscipiat, inquit, putredo putredinem, hujus stercoris putredo, corporis hujus atque vermium putredinem. *Sedebat super acervum stercoris*. Stercus supra stercus, putredo supra putredinem. Nam quia omnis homo putredo, et filius hominis vermis, merito is qui in putredinem vermium est conversus, sedet in putredine stercoris. Quod efficiuntur omnes homines post exitum animae putredo, et vermes, haec, inquit, praeveniens adhuc anima in corpore posita, ego effectus sum. Idecirco tanquam putredo et stercus effectus, digne sedeo super stercus, omnes homines instruens, quia omnis terrena eorum gloria in putredinem, et stercus atque vermes convertetur. Sedit super acervum stercoris. Intendite, inquit, omnes filii hominum, ad quantam miseriam terrena gloria devolvitur, ad quantam humilitatem terrena sublimitas immutatur. Merito praesentia nullus aliquid aestimet, sed futura timeat: nullus haec quae videntur quaerat, sed ea quae non videntur sustineat. Omnis enim gloria hominis tanquam fenum, et omnis decor corruptibilium tanquam olera herbarum et omnes species terrenorum tanquam flos decidens. Quid pulchrius sole? et hic decidet. Quid suavius floribus campi? et hi arescent similiter. Quid gloriosius aut decorosius gloria atque forma humana? et quid abominabilius atque execrabilius, cum aruerint, exeunte anima? Et quid humilium his qui in stercore, et vermes atque putredinem immutantur? De me, inquit, o homines, atque de mea immutatione in his omnibus informamini. Qualem me ante paululum vidistis, et qualem me nunc conspicitis? qualem me ante paululum magnificastis, et qualem me nunc conspicitis? Ubi sunt illi plurimi qui me circumdabant? Pro quibus omnibus multitudo, inquit, vermium, et putredo me circumdant. Haec itaque atque his similia admirabilis Job ad cunctos sibi approximantes loquens, evidenter omnibus futuram contestabatur immutationem. Et ipse sedebat super acervum stercoris, plus sibi de ipsis vermibus atque putredine, quam olim de regni gloria atque multitudine circumdantium se populorum complacens. Nam omnium illorum finem post haec omnia quae gloriosa sunt, carnis mors exspectat: et post omnem putredinem atque vermem, resurrectionem carnis exspectat; mortis vero putredinem atque vermium finem resurrectio a mortuis. Pro his ergo omnibus

sedebat super acervum stercoris extra civitatem. Ad quem etiam nunc digne dicitur : Dic, o beate Job ; dic, o sancte Dei præliator ; dic, o admirabilis vir Domini constantissime, qui terribilibus atque fortibus maligni plagis in nullo succubuisti, qui amara supplicia atque fortes dolores absque murmuratione supportasti, cur extra civitatem egressus, et super acervum stercoris atque muranam sedens spectaculum temetipsum cunctis transeuntibus præbuisi ? Omnes enim qui ingrediuntur, vel egrediuntur, omnes qui transeunt vias, et diriguntur in itineribus suis, omnes qui in te contemplantur istic super acervum stercoris atque muranam sedentem absentibus enarrant, atque iis qui longe sunt annuntiant, ita ut penetret hic rumor tuus in longinquum de regione in regionem. Nam qui te viderint, non videntibus enarrabunt : qui vero audierint, iis qui longe sunt positi istam recognitionem tuam insinuabunt. Sed respondit mirabilis Job dicens : Ego, o vir, cum sim prior atque antiquior illis qui in novissimo tempore erunt apostoli, vel evangelistæ, quæ illi verbis dixerunt, quod spectaculum facti sunt et angelis et hominibus, hæc nimirum ego ipsis operibus anticipans tanquam in typo adimpleo, spectaculum cunctis effectus, et angelis et hominibus : ut penetret hæc relatio mea non solum a provincia in provinciam, sed adhuc longius per omnes gentes et per omnes fines terræ, usque ad consummationem sæculi. Vere enim vere, o amici, spectaculum factus est beatus Job et angelis et hominibus. Nam omnes homines stupentes, atque admirantes duplici in eum modo intendebant, atque geminam de illo opinionem habentes undique ad eum respiciebant ; quidam de peccatis illum accusabant sicut Eliphaz, similesque illi ; alii nihilominus non pro peccatis illum reprehendebant, sed potius justum illum reputantes, mirabantur in omnibus quæ a Domino ei illata fuerant. Similiter et omnium angelorum et spirituum geminæ partes in eum intendebant. Sancti quidem angeli Dei cum magna sollicitudine in eum respiciebant, tolerantia ejus consummationem expectantes, ut de victoria ejus devote cælestem Regem collaudarent, victoriam justis Job, atque ruinam injusti diaboli cernentes. Post hos omnes nimirum nequissimi spiritus respiciebant in eum fixis obtutibus eum considerantes, sollicite sperantes, atque exspectantes, quando blasphemiae verbum ab eo audirent, quando maledictionem sermonis ab eo susciperent. Sed infelices a spe sua deciderunt, cum Job benedictionem cum gratiarum actionibus omni tempore Deo referret. Sic itaque ipsis rebus adimplevit beatus Job idem quod post hoc a sanctis dictum est : *Spectaculum facti sumus mundo, et angelis et hominibus* ⁹². Ob hoc et super acervum stercoris extra civitatem sedit hic justus, stercus ac putredinem existimans atque de-

monstrans omnia quæ sunt humana, ac corruptibilia atque terrena, sicut et superius demonstratum est. Post quæ universa dicit : *Plurimo autem tempore interposito dixit ad eum uxor ejus* ⁹³. Diversa plurimi de hoc tempore quod istic memoratum est, et intellexerunt, et locuti sunt, alii quidem breve hoc tempus fuisse percipientes, alii nihilominus plurimum astruentes, quasi tribus annis et dimidio in typum Dominicæ prædicationis, etiam et hujus passionis tempus sicut et in cæteris ostenderent dicentes. Ideoque qui voluerint ex auditoribus, ita percipiant. Nos vero Scripturæ consentientes intelligamus, et sicut intelligimus, ita et asseramus, hoc primum dicentes et quærentes, cur benedictus Deus diutius esset pernecurus justum illum, cum sufficeret brevissimum tempus ad superandum malignissimum diabolus ? Non enim hoc delectabatur Deus, ut Job torqueretur ; sed hoc potius ut diabolus convinceretur, et beatus Job justus comprobaretur. Nihil ergo aliud expectavit Deus, nisi hoc solum quando diabolus universam iniquitatem suam perficeret, et quando Job universam tolerantiam suam adimpleret, ut inexcusabiliter convinceretur diabolus, et justus vere appareret Job. Hoc nimirum non diuturno annorum spatio, sed brevissimo mensium tempore irrefutabiliter consummatum est. Hujus namque rei testis comprobatur etiam ipse Job, dicens : *Sustinui menses supervacuos* ⁹⁴, non annos sed menses. Nam sicut de mensibus non siluit Job, sic multo amplius de annis non siluisset si annos sustinuisset. Nunc vero quia non annos sustinuit, sed menses, merito sane annos non memorat, menses autem nominat dicens : *Sustinui menses supervacuos*. Debuerant ergo hi qui tres annos et dimidium fuisse passionis Job astruunt, tres menses et dimidium dicere, ut certe vel ex parte veritati non resisterent, et Dominicum exemplum illud consimilarent. Tribus namque annis et dimidio prædicavit Dominus a baptismo usque in passionem. Sic et ipsa historia non tres annos significat, sed breve mensium tempus. Primum quidem per hoc quod contigit cum suas plagas ei intulit malignus. Nam semper adhuc primo loquente alius superveniebat nuntius. Deinde statim sine mora sævissima ac terribili illum percussit plaga. Item mox per uxorem seduxit, deinde consequenter in ordinem per amicos reprehendit, quæ universa in paucis mensibus perfecit. Protinus subsequenter Dominus ad eum locutus est justum illum omnibus demonstrans, atque sanctum illum cunctis testificans, et illis qui tunc fuerunt, et istis qui erunt usque in perpetuum. Hæc namque intra paucos menses perfici potuerunt. Non enim erat justum, neque amplexa est Dei bonitas, ut plurimis annis lamentabilem illam passionem justus sufferret Job. Omnibus itaque modis demonstrari potest, quia non plurimis annis, sed paucis mensibus, hæc universa inpleta sunt. Quomodo

⁹² 1 Cor. iv, 9. ⁹³ Job ii, 9. ⁹⁴ Job vii, 3.

enim sufferre poterant carnes Job, vel membra, ut tribus annis et dimidio a vermibus ac putredine essent comesta? Quomodo poterant sufferre carnes ejus ac ossa, ut tribus annis et dimidio amarissimo dolore fuisset vexata? In qua amarissima pœna, omnis furor et indignatio maligni diaboli est demonstrata. Post horum namque omnium approbationem dicit: *Plurimo autem tempore interposito*⁹⁶. Et unus mensis tempus est, et duo vel tres menses plurimum tempus est: idcirco non dicit plurimis ante annis, sed plurimo, inquit, tempore. Nam et frequenter proximo aliquo quemlibet mittentes, si tardigradus fuerit is qui missus est, murmurantes soliti sunt dicere: Quid fecisti tanto tempore? Si ergo dies tempus dicitur prolixum, multo magis mensium tempus prolixum atque plurimum dici potest. Ob hoc ergo dicit plurimo tempore interposito. Plurimum namque memoratur hoc tempus, non ob hoc solum quod plurimum fuerit longitudine temporis, vel spatii prolixitate, sed maxime propter plurimum dolorem, plurimum dicitur et æstimatur hoc tempus fuisse. Plurimo, inquit, tempore interposito, propter plurimam passionem, propter acerrimum dolorem, propter vehementissimum vulnus, propter amarissimam pœnam. Plurimo autem tempore interposito, propter plagarum nimietatem, propter humorem corpus atque membra liquefacientem, pro innumeris vermibus nervos atque ossa devorantibus. Pro his omnibus magnis ac plurimis gravibus atque terribilibus existentibus plurimum fuisse hoc tempus memoratur. Plurimo autem tempore interposito, cum Job non succumberet, neque debilitaretur, neque delassaretur, neque deficeret, sed in eisdem gratiarum actionibus atque confessionibus permanserit. Unde enim cœpit, illic et perseveravit, in gratiarum actionibus atque benedictionibus. *Sit, inquit, nomen Domini benedictum in sæcula*⁹⁸. Cum in istis ergo perseveraret Job, nequissimus diabolus obstupuit, expavit, desperavit, atque semetipsum consumens dixit: Ubi est præsumptio mea? ubi est audacia? ubi est labor meus? Omnem sollicitudinem exercui, et in Job nihil feci; omnia argumenta ostendi, et fortitudinem Job non dejeci; omnes sagittas nequissimæ pharetræ meæ evacuavi, et animam Job non vulneravi. Filios, inquit, ejus perdi et sensum ejus a Deo non prævaricavi. Rem familiarem ejus exterminavi, sed charitatem ejus quam habet circa Deum non exstinxī. Carnem et ossa ejus vermibus atque putredine consumpsi, sed fidem atque sinceritatem anime ejus non violavi. Quid igitur faciam illi adhuc quod non feci? Quid in eo exerceam adhuc quod non exercui? Ergo quia per universa supplicia atque tormenta cogere eum ut Deum relinqueret non potui, conferam, inquit, me ad seductionem, conferam ad persuasionem. Forsitan enim quod non valuit pœnæ coactio, hoc nihilo-

⁹⁶ Job 11, 9. ⁹⁸ Job 1, 21. ⁹⁷ Job 11, 9.

A minus efficiet suasionis seductio. Confugiam, inquit, ad antiqua mea arma, per quæ Adam seductum supplantavi. Illic serpente me induens ad Evam locutus sum, deinde per Evam locutus Adam seduxi. Habet etiam Job uxorem, qua me induens subtiliter per illam eum seducam, atque fraudulenter persuadeam. Cum hæc apud se cogitaret, atque meditaretur nequissimus, statim uxor os ad persuadendum aperire properavit. Quod demonstrans hæc Scriptura dicit: *Plurimo autem tempore interposito, dixit ad eum uxor ejus*⁹⁷. Plurimo autem tempore interposito, cum Job perseveraret, et non immutaretur, cum Job in fide firmaretur, et in veritate roboraretur, fundaretur in pietate, atque in justitia constabiliretur, in charitate instrueretur, et in gratiarum actionibus persisteret devotus atque sollicitus, cum in hujusmodi consonantia Job persisteret, dixit ad eum uxor ejus. Et revera non uxor dixit, sed diabolus qui per os ejus est locutus, qui frequenter consuevit loqui ad viros per os mulierum, qui sæpe solitus est subvertere viros per os conjugum, atque ad mala concitare et mala docere, rapinas, calumnias, violentiam, cupiditatem, alienorum appetentiam, atque odium circa proximos. Frequenter enim invidiam accendunt inter viros, sicut invicem propter improbitatem suam litigaverunt. Continuo illæ infelices viros odia atque contentiones adinvicem excitare contendunt. Quos cum sint pacifici atque unanimes, cum adversariis suis sive his qui intus sunt, sive qui foris sunt, concordare oportuerat et se invicem defendere, atque invicem adjuvare, isti nimirum compelluntur propter nequitias uxorum adversum invicem insurgere et se invicem odio habere, quo possint iniquarum uxorum malitiæ satisfacere. Frequenter enim per conjugum os hæc talia loquitur diabolus ad viros, frequenter dicit ad viros per os conjugum: *Existi foras, et nihil intro attulisti. De via venisti, et vacuis manibus domum introisti. Alii eunt, et reversi afferunt: alii proficiscuntur et venientes perducunt. Tu vero deterior cæteris, tu autem debilior viris, inutilior cunctis, aliaque plurima quæ solitæ impiæ mulieres loqui viris suis cogentes eos ad mala, atque animas virorum in modicum quæstum venundantes, vel potius perdetes: quibus curæ non est unde acquirant viri tam ex rapinis quam etiam ex prædis, tam ex violentiis quam ex furtis, tantum ut in unum coacervantes illis afferant. Istæ veræ sunt subversiones virorum. Istæ sunt perditiones virorum, per quarum os ad plurimos loquitur diabolus, post quarum verba conversi plurimi, miseri effecti sunt et efficiuntur, et super terram et in cælo et apud superos et apud inferos. Sic locuta est Jezabel, et Achab perdidit. Sic locuta est Herodias et Herodem fratrem Philippi interfecit. Sic locutæ sunt plurimæ quæ multis mala ingesserunt. Sic utique et ad Job*

loqui cœpit uxor ejus, et diabolus per os illius, sicut et per alias ad alios locutus est et loquitur. Sed non audiunt illas rationabiles Deum timentes, qui æterni judicii metuendas pœnas formidant memores, sicut et Job non audivit. Cur autem reprehendit uxorem Job tanquam deservientem nequissimo angui diabolo? Reprehensio namque est hæc ingens, atque increpatio. Primum quidem ob hoc eam reprehendit atque objurgat, ut norint omnes viventes, quia non est personarum acceptor Deus, et quia non despicit, neque silet pro suorum delictis atque ignorantibus, neque magnis neque pusillis, neque in verbis, neque in factis. Ob hoc enim et Saram olim ridentem ac promissionem suam aspernantem redarguit. Ob hoc etiam tunc istic uxorem Job arguit atque reprehendit, ut cunctæ mulieres caveant ne ejuspam earum corda diabolus subvertat, ne os earum Satanas aperiat, ne malignus spiritus per labia earum loquatur, ne deserviant diabolo pro subversione animarum virorum suorum. Et ad hoc reprehendit uxorem Job, quæ diabolo deservivit pro subversione ejus, ut noverimus nos plurimam atque multiplicem diaboli malignitatem et astutiam. Per omnia enim insidiatur, per omnia subvertere conatur, et per amicos, et per sodales, et per uxores: quæ in Job adimpleta sunt, quem amici reprehenderunt, uxor vero subvertenda est. Horum scilicet etiam posteriores propheta memores dixerunt: *Nolite credere sodalibus, et cum amicis vel fratribus nolite consiliare, a conjuge tua te observa*⁹⁸. Pro his ergo omnibus accusans, atque reprehendens uxorem suam Job, dixit. Dixit autem uxor ejus vecors, vertibilis, instabilis, quam facile diaboli fluctus subvertit, in cujus animam nequissimi illecebra facile irrepsit. Hæc videlicet uxor ejus dixit ad eum, quam ideo solam de omnibus nequissimus diabolus superesse voluit, ut hæc novissima uteretur pro Job seductione, atque animæ ejus subversione. Sive enim Deus præcepit hanc reservari, sicut et præcepit, ob hoc ut ejus secundam uxorem justus ille Job accipere opus non haberet: sive ille diabolus hanc conservavit tractans ut hanc ministram iniquitatis suæ haberet, ut hanc haberet pro novissimo Job laqueo, ut postquam per omnem rem desperaret, tunc per uxorem justum perderet, sicut ipse arbitrabatur infelix, æstimabat atque sperabat. De longe enim oculi ejus considerant, de longe iniquitas ejus prospiciens circumvenit, insidias omnes captat, quemadmodum subintroeat, quomodo deficiat, quomodo Adæ familiaritate prævaricaret. Ob hoc ergo reservavit atque reliquit uxorem Job, sicut et illos nuntios qui dicebant: *Ego remansi solus, ut nuntiarem tibi*⁹⁹. Ob hoc solum illos reservavit, ut consequenter dolores subenarrarent. Hoc scilicet demonstrans dicit: *Dixit ad eum uxor ejus*. Uxorem dixit dixisse, sed vere diabolus dixit. Sic namque et olim ait: *Dixit serpens ad mu-*

*liorem*¹. Serpentem dixit dixisse, sed non serpens dixit, sed diabolus qui per serpentem locutus est. Sic et nunc istic uxorem dicit dixisse, sed vere non uxor dixit, sed adversarius qui per uxorem est locutus. *Dixit ad eum uxor ejus: Quousque sustines?* Quid superamus? quid suspicamur? quid æstimamus? quo aspectu, o viri, vel quæ facie locuta est ad Job uxor ejus? Manifestum est atque evidens omnibus, quod illa non locuta est hilari vultu, neque læto aspectu, sed tristi, imbrido, nubilo, flenti, omni nihilominus miseria referto: et ipsa voce lacrymabili commista lamentatione. Sic itaque miserabilem se exhibens iniquus atque callidus diabolus aperiensque os suum, dicit ad Job: *Quousque sustines?* O nequissime Satana, quomodo subtiliter seducis, quomodo callide loqueris, o callidissime diabole. Quousque, inquit, sustines? quousque suffers? quousque protelas? quousque constanter perstas? Quandiu, inquit, eris lapidibus robustior et saxis durior, et omni ferro firmior? Ferrum cum in ignem missum fuerit liquescit, tu vero in igne putredinis atque vermium positus, animo non liquecis? *Quousque sustines?* Quousque, inquit, non flecteris, quousque non deficis, quousque non debilitaris? Ac si diceret: Ego deficio, o Job, et tu non deficis; ego fatigatus sum, et tu non es fatigatus. Defecerunt a me omnia argumenta, a te autem non deficit devotio, atque patientia. *Quousque sustines?* Quandiu tu flagellaris? quandiu a me torqueris et cuncta sustines, et supportas universa, et non solum tormenta atque supplicia, sed et seductiones ac verborum subtilitates, cuncta sustines, cuncta suffers, sed a nullo flecteris? Quousque, inquit, sustines, o Job? Qui sustinebat, qui torquebatur, non est debilitatus, neque ad sustinendum consternatus: tortor vero ejus diabolus delassatus, ac deficiens, dicit: *Quousque sustines?* Non dicit Job qui torquebatur, quousque sustineam, quousque torquear? Diabolus vero qui non sustinebat dolores, sed confusionem, dicebat ad patientem atque sustinentem: *Quousque sustines?* Job qui sustinebat, non succumbebat: diabolus vero qui non sustinebat, deficiebat. Non enim hoc quod dicit, *Quousque sustines?* fortitudinem demonstrat sustinentis, sed defectum ostendit percutientis. Conqueritur qui cedit, et non conqueritur qui vapulat. *Quandiu, inquit, sustines?* Liquefactæ sunt, inquit, carnes tuæ, o Job, consumpta sunt ossa tua et nervi, putrefacta est etiam terra ipsa sub te, et adhuc sustines, o Job? Locutio linguarum, et sermo viatorum, et nuntius transeuntium, et spectaculum his qui longe sunt, et declinatio his qui prope sunt factus es, et adhuc sustines, o Job? Transierunt noctes et dies et menses in doloribus tuis, adhuc sustines? Defeci, inquit, etiam et ego assistens tibi, invigilans et sperans si quo modo deficiens blasphemares, vel si quomodo succumbens detraheres: et tu non defe-

⁹⁸ Mich. vii, 5. ⁹⁹ Job i, 15. ¹ Gen. iii, 1. ² Job ii

cisti, neque succubuisti, sed adhuc sustines, o Job? Defecerunt divitiæ, defecerunt filii, compu-
truerunt carnes, liquefacti sunt nervi, et ossa in
stercora redacta sunt, terra concalescentibus car-
nibus tuis commista, et adhuc sustines? Quod effi-
ciuntur mortui in sepulcro post mortem, putredo
et vermes atque terræ commisti, hoc videlicet tu
effectus adhuc vivens videris, et super hæc omnia
adhuc sustines, o Job, suffers hujusmodi passionem,
qualem non sustinuit prior te alter, neque sustine-
bit alius usque in sempiternum post te? *Quousque*,
inquit, *sustines?* Deficiens jam requiesce, ut etiam
me requiescere facias a bello et certamine, atque
collocatione quam habeo circa te. Sed ad hæc uni-
versa uno verbo respondit dicens: Si interrogas
me, o inimice, quousque sustineam, audi. *Quandiu*
percutis, illo usque ego sustineo; quandiu tu tor-
ques, illo usque ego suffero; quandiu tu flagellas,
illo usque ego exspecto; quandiu non defecerit ma-
lignitas quam habes circa me, illo usque non defi-
ciet tolerantia quam habeo circa te. Delusisti, in-
quit, temetipsum, o diabole, cum putas quod
Adam incautum inveneris, et nescisti quod adver-
sum Job constantem hoc habueris. Sed adhuc ad
priorem sensum atque sermonem revertiamur. *Quandiu*,
inquit, *sustines?* Deinde tanquam cogitationi-
bus ejus atque spebus compendium faciens atque
respondens, adjiciens dicit: *Ecce exspecto adhuc
paucum tempus, sperans spem salutis meæ*^a. Tan-
quam si diceret: Quandiu sustines hoc tractans
et hoc cogitans, atque istam spem habes, quod
adhuc modicum tempus sustines, salutem et libe-
rationem, atque requiem exspectans, teipsum de-
ludis, o Job. Non enim ita es deprehensus, ut mo-
dico sustinens tempore evadas. Non talia, inquit,
te mala circumdant, o homo, ut cum modicum
temporis hæc supportaveris, salutem sperare pos-
sis: sed sustinens, inquit, sustinebis, et patiens
patieris, et finis passionis atque doloris tui non
erit. Quod enim facturus es in ultimo, cum plurima
passus fueris, ac sustinueris, ut blasphemæ, hoc
sane cur non facis celeriter, ut saltem vel unum
ex ipsis doloribus effugiens requiescas. Hæc itaque
universa atque his plura nequissimus diabolus licet
non evidentioribus verbis sermocinatus sit, at-
amen oculis cogitationibus ad Job locutus est sub-
tiliter seducere volens famulum Dei inviolabilem.
Super quæ universa adjiciens dicit: *Ecce enim
exterminata est memoria tua a terra*^b. Quid exspe-
ctas? quid sustines? quid speras? quid tempus sa-
lutis exspectas? *Exterminata est memoria tua a
terra*. Exterminata est enim, sublata, finita. Pro-
jectus esse, inquit, videris, et tanquam non sis ab
omnibus reputaris. Deseruerunt namque te omnes,
discesserunt cuncti, oblitii sunt universi, desperave-
runt te toti, et qui prope, et qui longe sunt, quia
deleta est memoria tua a terra. Quanti, inquit,

A magni fuerunt a sæculo, et plerumque eorum memo-
ria permanet, aut in verbis, aut in factis, aut in liberis:
tua autem memoria omnis subito exterminata est a
terra, neque, inquit, verbum post te, neque filius, ne-
que filia, neque factum, per quæ possit stare præter-
iens memoria tua. Ergo quia nullum de his post te in
memoria remansit, ideo exterminata est memoria tua
a terra. Non solum obliterata, seu sublata, sed ex-
terminata, tanquam delavata atque extersa tanquam
ultra non sit cui digne respondeatur: *In memoria
æterna erit justus*^c, et memoria justi cum laude.
Deinde identidem abscondens diabolus atque tegens
iniquitatem suam, convertit hunc sermonem ad
uxoris personam: et tanquam ex illius persona lo-
quens, dicit: Filii tui quos fidem docuisti, quos
B pietatem induisti, quos charitatem adinvicem circa
omnes habere instruxisti: filii tui pro quibus corde
fuisti sollicitus et animo cogitasti et singularia sacrificia
immolasti, de quibus apud temetipsum dixisti: *Ne
forte filii mei in præcordiis mala cogitaverint adversus
Deum*^d. Isti ergo filii quos tui hæredes fore spe-
rasti, a quibus sepulturam accepturum te exspecta-
sti, per quos nomen tuum ac memoriam post te
manere credidisti. Isti ergo filii quibus inter homi-
nes nihil est dulcius, quibus nihil est inter carnales
charius. Isti filii tui quorum visionem non exspecta-
bis amplius, quorum faciem non videbis ulterius,
quorum reversionem non speras amplius. Non enim
in perfectionem terrenam perrexerunt, ut denuo
reversionem speres eorum, neque in navibus navi-
C gantes ad exteras provincias transierunt, ut denuo
ad tempus remeantes suscipere, atque videre eos
possis. Terra illos subito cooperuit, et mors illos
cunctos pariter perdidit; domus ruina commune
sepulcrum illis cunctis effecit. Isti, inquit, filii tui
et non solum filii sed et filia. Si enim solum filii per-
iissent, filia vero superessent, diminuta fuisset
miseria, diminutusque nefandus dolor. Filiarum
namque prosperitatem pro hæredibus exspectares,
filiarum progeniem pro consolatione duceres, re-
stituerent tibi filiarum nati filiorum direptionem.
Nunc vero et filii tui et filia omnes pariter per-
ierunt, omnes sub una hora deleti sunt, omnes uno
tempore in morte tanquam in pelago demersi sunt:
D omnes in una domo tanquam in una navi a terræ
pelago absorpti sunt: et sicut iis qui in pelago de-
mersi fuerint ascensionis vel salutis spes ulterius
non est, sic filiorum, inquit, tuorum et filiarum a
mortuis lamentabili profundo absorptorum rever-
sionis vel reparationis spes amplius non est, ut
diem memoriæ tuæ celebrent, ut tempus recorda-
tionis tuæ agant. Sic, inquam, filii tui et filia ante
tempus perierunt, omnes ante tempus a morte di-
repti sunt, ut non derelinquerent posteritatem, ut
cum nepotes non supersant, avi a nullo nominen-
tur. Sed noli putare, o Job, quod tibi soli filios istos
deputem, sed mihi potius deputo, sed mihi magis

^a Job II, 9. ^b ibid. ^c Psal. cxii, 7. ^d Job I, 5.

succenseo, *Mei*, inquit, *uteri sunt gemitus et dolores quos in vacuum portavi*⁷, laborum cum genuitum retributionem ab illis non accepi, remunerationem ex eis non habeo. Uteri, inquit, mei gemitus et dolores, cum genuitum et dolore a me nutriti miseram atque solitariam reliquerunt me, in doloribus atque gemitibus me dimiserunt. Cum doloribus, inquit, ac gemitu pepererunt, dolores ac pericula in die nativitate eorum sufferendo : cum dolore ac gemitibus nutriti, compassa infantie eorum atque infirmitati, congemiscens languoribus atque gemitibus eorum. Nam cum ingemiscerent simul ingemiscebam cum eis ; cum infirmarentur, ego in me suscipiebam infirmitatem atque dolorem illorum. Quis, inquit, ex his qui generant filios, ignorat, o Job, filiorum dolorem ? Quis ex his qui natos procreant, amorem atque affectum filiorum nesciat ? Quia omnem dolorem atque infirmitatem natorum libenter in se parentes suscipiunt, tantum ne aliquid moleste eis accidat. Hoc et præ omnibus muneribus devote impendi natis ex me procreatis filiis tuis et filiabus, uteri mei doloribus atque gemitibus. Sed hæc cuncta cum passa fuerim atque sustinuerim, in vacuum vane expectavi, cum sepulturam mundam eis facere minime valui, illis a quibus mihi honorabilem sepulturam speravi. Post hæc universa nihil, inquit, dixissem, nihil conquesta fuisset, si te, o Job, non infirmum viderem, si te sanum habuissem : sed levia mihi fuissent omnia quæ te incolumi sustinuissem. Sicut enim rei familiaris jacturæ memor non essem si liberos non amissem, similiter non essem recordata, nec rei familiaris, nec filiorum, si tibi incolumi gratulata fuisset. Nunc vero *et tu ipse, Job, sedes in putredine vermium pernoctans*⁸ et pervigilans, cum vehemens dolor tuus, atque miserabilis tua passio auferens a te requiem et vigilias tibi procurans dolores tuos efficit anariorum. *Tu ipse*, inquit, *in putredine vermium sedes*. Quod enim efficiuntur omnes post mortem, hoc nimirum effectus es tu solus ante mortem. Quod enim efficiuntur omnes qui moriuntur in sepulchro, hoc videlicet effectus es tu solus in murana. Quid in multitudine gloriaris justificationum ? Tu autem sedens in putredine vermium pernoctans ac pervigilans plurimos habes qui te excitent vermes. Non enim gallus ille qui post hoc Petrum vocabit, ita excitare illum poterit, sicut te excitant vermes, qui devorant carnes tuas. Non tantum Ægyptios illæ plurimæ excitaverunt plagæ, sicut te multiplex suscitavit putredo. Post quæ universa, *et ego*, inquit, *ut vaga, et habitu ancillæ ambulans de loco in locum et de domo in domum operis causa, expectans quando sol subeat et requiem habeam laborum et gemituum, qui nunc me apprehenderunt*⁹. O malignitas adversarii, o calliditas diaboli, o fallacia nequissimi, quam blande loquitur, quam callide decipit, quam miserabiliter fatetur, ut

A provocet sensum, ut atterat mentem, ut exaggeret animam, ut perturbet præcordia, ut immutet conscientiam, ut delassando atque fatigando, et debilem atque desperantem efficiendo, ad blasphemiam eum provocaret atque converteret. Nam is qui aliquem passus fuerit dolorem, cum consumpserit ejus dolorem, verborum magis provocatur admonitione quam improperiis : et increpationes minores atque mitiores esse videntur magis quam cum provocantur verbis, atque admonentur eloquiis, et subtilitate verborum exulceratur anima patientis. Hoc scilicet sciens nequissimus diabolus, versute ac callide per os uxoris loquens, omnium eum ab initio commonefecit dolorum. Uxoris nomen cum audieris, noli putare quod uxor hæc locuta fuerit, sed ore uxoris deserviente locutus est per os ejus malignissimus, qui etiam et impias cogitationes seminavit in anima illius. Animadvertite quomodo omnes ipsos enumerat dolores, quomodo de omnibus eum commonefacit. Quousque sustines paupertatem, inopiam, nuditatem, deformitatem, impropria, maledictiones ? Deinde filii tui et filie perierunt, interierunt, intercepti sunt, deleti sunt. Item vero tu sedes in putredine vermium omnibus execrabilis, omnibus abominabilis, omnibus detestabilis ad videndum, approximandum atque audiendum, et ad ipsam putredinem omnibus odiosam moderandam. Deinde post hæc universa : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillæ circumiens de loco in locum et de domo in domum*¹⁰ et cætera : quibus subtiliora atque callidiora in subversione loqui non poterat. Postquæ universa pro omnium conclusione, postquam perturbatum et provocatum, atque circa Deum excitatum putavit esse cor ejus, in supplemento omnium dixit : *Dic aliquod verbum in Dominum et morere*¹¹. Ad hoc enim illum adducebat atque attrahebat, et ad hoc flagellabat cum hæc universa loqueretur malignissimus diabolus. Nam cum non valeret per dolores, nisus est atque putavit quod per seductionem eum subverteret. Sed illic vere adimpletum est quod post hoc dictum est : *Firmum fundamentum Dei stabit*. Illic vero adimpleta et parabola illa, quæ a Domino dicta est de domo illa firma, quæ super petram fundata atque ædificata est, quam omnes venti et aquæ, et omnes impetus diaboli commovere non potuerunt. Talis vero fuit admirabilis Job, quem omne supplicium diaboli compulit Deum derelinquere : quem omnia argumenta adversarii non seduxerunt, ut a Creatore discederet. Sed adhuc velut ex persona uxoris hujus verbi mentionem faciamus : *Et ego*, inquit, *ut vaga et habitu ancillæ*. Et ego mala tua, inquit, tecum habulo, tuos dolores tecum sustineo, tuas miseras tecum patior, et ego, inquit, discedere non possum, derelinquere te non tolero. *Et ego ut vaga et habitu ancillæ*. Vaga velut peregrina, latitans, miseræ, solitaria, infelix, inops. Et ego vaga, veluti erronea, tanquam viarum et egressuum, atque totius

- ob ii, 9. ⁷ ibid. ⁸ ibid. ¹⁰ ibid.

civitatis transitus ignara. Nam intra palatia nutrita, et in regno vivens, et in principatu atque opulenta degens, omnium foris eram ignara. Ob hoc ego, inquit, ut vaga circumeo, atque erro, utpote omnium inscia et viarum et itinerum et incessuum et colloquiorum, et non solum vaga, sed habitu ancillæ tanquam mercenaria, atque aliis indigens, tanquam infelix et omnimode inops. Habitu ancillæ, utpote operans ac laborans et mercennum faciens; et omnibus supplicans, atque omnibus humilis, utpote omnibus subjecta, sic itaque ut vaga, inquit, et habitu ancillæ. Innumeri servi, atque innumeræ ancillæ olim servierunt mihi et ministraverunt et detulerunt et requiem dederunt, et undique cum reverentia adoraverunt me: nunc vero ad tantam infelicitatem devoluta sum, ad tantam miseriam perveni, ut ipsa ego vaga aliis servierim, omnibus indigens, omnibus subjecta. Ego, inquit, quæ immensum numerum inopum atque pauperum, infelicium quoque, ac nudorum sitientiumque olim ex tuis et meis laboribus atque facultatibus saturavi, vestivi, benefeci, quievi, refrigeravi, ego, inquit, ad tantos dolores et miserias, atque infelicitatem perveni, ut tanquam vaga circumiens, aliis propter inopiam serviam, ut tibi, inquit, o Job, quotidianam escam mercenno acquiram, ut tibi quotidianum victum inveniam. Ob hoc, inquit, ut vaga et habitu ancillæ de loco ad locum circumeo, et de domo in domum, sicubi exposcam, et mendicem, expetam, vel ut etiam mercenno exigam, de loco ad locum, de domo in domum circumeo. Alicubi, inquit, suscipior, alicubi autem non suscipior, alicubi defertur mihi, alicubi autem non defertur. Alicubi honorificor, alicubi nihilominus execror. Nam præter id quod non suscipiunt, insuper execrantur, declinant, abominantur nostram infelicitatem, unusquisque sibi metuens, et tanquam ab augurio meum accessum atque introitum præ timore declinat, ne forte cum nostra miseria tangatur. Ob hoc, inquit, o Job, de loco in locum circumeo, et de domo in domum. Ego, ait, quæ olim foras nunquam exivi, quæ foras nunquam respexi, nunc vero de loco in locum circumiens, et de domo in domum ab omnibus conspicior, ab omnibus contemtor, et a malis et a bonis, et a cognitis et ab incognitis. Nam ii, inquit, qui olim nec viderunt me, nec videre potuerunt, isti nunc ut vagam me circumventum cum ignominia vident, atque contemptu contemplantur. Ob hoc, inquit, de loco ad locum circumeo et de domo in domum operis gratia, et expectans quando sol subeat, ut requiem habeam laborum atque gemituum, qui nunc me apprehenderunt: qui nunc occupaverunt tam pro tua passione, quam etiam pro mea vagatione, tam pro tuis laboribus quam etiam pro meis tribulationibus, expectans quando sol subeat. Ob quam rem? Ob hoc, inquit, ut requiem habeam laborum ac tribulationum

A mearum. Nam cum sol, inquit, ceciderit, nox appropinquat, et tenebræ oriuntur, et supervenit somnus, qui omnes dolores mitigat, qui omne vulnus sedat, qui omnem tristitiam sopit. Ob hoc ergo, ait, tanquam requiem et omnium tribulationum depositionem sic exspecto quando sol subeat, ut saltem vel brevi noctis tempore a tribulationibus, quæ me nunc apprehenderunt requiescam. Sicut enim locus loco me reddit, et domus domui, stipem quærentem et eleemosynam, atque humanitatem vagam circumventum, sic similiter dies diei me tradit et nox nocti, requiem tribulationum atque dolorum consolationem quærentem exspectando quando sol subeat, ut requiem habeam tribulationum quæ me nunc apprehenderunt. Nam solis occasus omnibus humanis laboribus ac fatigationibus finem imponit, solis occasus universis humanis naturis requiem præstat, et pauperibus, et non habentibus, et servis et liberis: et omnes vespere atque solis occasum, velut libertatem et indulgentiam atque requiem expectant. Cum quibus omnibus, inquit, ego etiam exspecto quando sol subeat, ut requiem habeam tribulationum, quæ me nunc apprehenderunt. Voluerunt quidam et aliter hæc dicere, quasi non possit per diem præ verecundia atque confusione per domos ire, et stipem recipere pro cernentibus et declinantibus propter augurium ne ei occurrerent, vel in domum susciperent, metuentes ne eadem paterentur etiam omnes ad quos accessisset, vel quibus approximasset. Ob hoc ergo dicit, exspectans quando sol subeat, ut in tenebris nocturnis requiem inveniam. Sed vere superior expositio vera atque irrefutabilis est. Sed post hæc universa ad illum sermonem convertamus, cujus etiam hæc verba fuerunt, id est ad diabolum. Nam hic gloriatur quod de loco in locum circumeat et de domo in domum, ut seducat, ut perturbet, ut commisceat, ut decipiat, ut ea quæ contraria sunt cunctos doceat, et expectat quando sol subeat, ut requiem habeat laborum ac tribulationum. Nam ubi Sol justitiæ non subierit, ubi lux veritatis non luxerit, ubi obscuritas infelicitatis et erroris atque impietatis fuerit, illic malignus requiescit, illic omnem iniquum suum laborem deponit. Idcirco de loco in locum circuit, et de domo in domum, utpote aereus spiritus cuncta penetrans atque pervolans, et omnia circumspiciens, et ubique omnia inquirens, sicubi suæ malitiæ nequitiam requiescere faciat. Quod autem ita sit, etiam ipse Dominus in Evangeliiis demonstrans dicit. *Cum immundus spiritus exierit ab homine circuit quærens requiem*¹¹. Sic itaque et istic circuit de loco in locum, et de domo in domum, sicubi subeuntem inveniat solem et tenebras et obscuritatem et noctem, impudicitias, et adulteria et pertinacias, ut illic requiescere perficiat universam suam iniquitatem, atque omnem laborem suum. Sic namque requiescit caput hujusmodi ut ultra opus non ha-

¹¹ Matth. xii, 43.

beat laborare ut eos seducat. Proprios namque habet illos, et in illis requiescit. Idem ergo diabolus sane dixit: *Circuivi omnem terram, et peragravi ea quæ sub cælo sunt*¹². Idem ipse etiam nunc dixit, quod de loco in locum, et de domo in domum circumierit. Idem ipse etiam adhuc circumiens quærit requiem. Sed cum universam malitiam suam perfecit diabolus, atque omnem iniquitatem suam demonstraverit, ostendit in fine quid cogitaverit, quid quæserit, quidve cupierit dicens: *Dic aliquod verbum in Dominum et morere*¹³. O iniquitas et malitia, fallacia quoque ac versutia tua, diabole, quantum percurristi, et quantum circuisti, et quantum tuis sermonibus atque callidis locutionibus complexus es, cum commonefacis eum dolorum, plagarum, vermium, putredinum, filiorum atque uxoris vagationis. Et postquam per hæc universa raptum flum, atque post se conversum habere putat, post hæc nihilominus omnia quasi gratiam atque sinceritatem illi demonstrat, et tanquam sollicite illi consilium præbeat, ait: *Dic aliquod verbum in Dominum et morere*. Melior, inquit, est mors, o Job, quam vita amara, et requies æterna quam perseverans infirmitas. Ideo *dic aliquod verbum in Dominum et morere*, ut inanem vitam hanc finias, ut hæc amara tormenta relinquis, ut ab istis vehementioribus doloribus transeas. Ob hoc ergo dic aliquod verbum in Dominum et morere. Dic aliquod verbum quod irritet, quod exacerbet, quod exasperet. Dic aliquod verbum in Dominum. Accusa de injustitia, criminare, irride de malitia, reprehende de impietate. Dic aliquod verbum quod neget illum, et providentiam ejus atque provisionem, præscientiam quoque ac virtutem atque magnitudinem illius. Sic ergo dic aliquod verbum in Dominum et morere. Si enim aliquid hujusmodi dixeris, continuo morieris, continuo de omnibus præsentibus laboribus securus atque alienus redderis, continuo neque confusionem, inquit, sustinebis, neque impropria audies, neque dolorem patieris, neque poenam sufferes, sed cuncta protinus deponens inter mortuos requiesces. *Dic, inquit, aliquod verbum in Dominum, et morere*. Hoc, inquit, exspecto, hoc sustineo, hoc desidero, hoc quero, ut dicas aliquod verbum in Dominum et morieris. Ob hoc, inquit, plurimo tempore advigilavi tibi, observans atque in speculis sentiens quando succumberes, quando flecteretur, quando deficeres, quando in his doloribus defatigatus atque in ipsis tormentis delassatus ad reprehensionem Creatoris flecteretur, atque in factis Dei ad blasphemiam te converteretur. Cum ego, inquit, hæc universa perfeceris atque peregeris, unum mihi verbum condona, unum verbum me exaudi, unum verbum dicito in Dominum, et morere. Quod enim tu dicturus es post paululum, o Job, mentes vacuos et socios dolorum sustinui: hoc, inquit, ego jam ex hoc sustinui, mentes vacuos pertransiens propter im-

A mutabilem tuam passionem et nocetis dolorum peragens propter animam tuam in doloribus non succumbentem. Non enim te ita, o Job, isti dolores affligunt, sicut me tua tolerantia perneat. Pro his ergo omnibus dic aliquod verbum in Dominum, et morere. Sed tale verbum dic, ut continuo tibi mortem procuret, sed bene dixit postmodum is qui ait: *Aqua multa non extinguet charitatem, et flumina non inundabunt eam*¹⁴. Omnia enim flumina et omnis impetus, et omnis inundatio maligni atque malitia diaboli, extinguere vel inundare puram illius charitatem Job quam circa Dominum Deum habuit non potuerunt. Iudicium hujus rei ea que jampridem dicta sunt, et ea que adhuc subsequenter proferuntur, demonstrant. Nam mox latè in subsequentibus dicit: *Ipsæ vero respiciens ad eam dicit: Quare ut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es*¹⁵? Ipsæ vero respiciens ad eam. Ipsæ. Quis? Job ipse respexit eam qui ante ad Deum respiciebat, qui primum Dominum contemplabatur, qui dudum ad æternam incorruptionem sinceriter intendebat. Ipse ergo respexit. Ipse ille immobilis, indeclinabilis, insubvertibilis, inseductibilis. Ipse qui circumventus non est, qui a Deo non est abstractus. Ipse respexit ad eam. Ad quam eam? Ad uxorem, ad insidias, ad misericordiam, ad subversionem, ad ruinam. Nam illa quam uxorem esse oportebat, et omnium bonorum consiliatricem atque suffragatricem, effecta est illi insidia, retia et fraus ac totius impietatis consiliatrix vel faulrix, quanquam justos Job illam non audierit. Sed interim cum se ista ministram malignam effecit, quantumque ad ipsam circumvenire atque supplantare beatum Job studuit, merito justos illa respiciens ad eam, primum ad eum qui in ea loquebatur, id est ad diabolum, respexit: primum inimicum illum qui per os ejus insidiabatur intellexit, atque malitiam ejus occurrentis restitit, et per illum que ad eam locuta est diaboli iniquitatem redarguit atque deiecit. Quod demonstrans Scriptura dicit: *ipse vero respexit ad eam turbido aspectu, immutata facie, frementi locutione, perturbato vultu*. Ipse vero respiciens ad eam eam ira ac furore, cum indignatione atque contemptu. Cognovit namque quod maligni erant hæc seminaris, quia maledicti semen hoc fuerat, quia injusti erat ille fructus, quia nequissimi fuit hæc concitatio. Ideo respiciens ad eam quidem respexit, sed ad diabolum dixit, ad diabolum locutus est. *Cur, inquit, o diabole, inimice justitiae atque omnium bonorum adversarie, cur supervacue speras? cur stulte cogitas? cur humiliatum temetipsum plus humilias, cum patas quod Adam inveneris, nesciens quod adversam Job non habeas? Neque ut hoc revocavit quod præscelus omnium Dominus dixit: Non est illi quisquam similis super terram*¹⁶? Neque hoc ut revocavit, quod universam iniquitatem inani sono-

¹² Job 1, 7. ¹³ Job 21, 9. ¹⁴ Cant. viii, 7. ¹⁵ Job ii, 10. ¹⁶ Job i, 8.

ostendens, et omnia bella tua et omnia praelia tua adversum me suscitans, confusus in omnibus reversus, deformatus in omnibus convictus es? Post illa omnia sicut olim etiam ad Adam, ita ad me uxorem meam misisti, sperans infelix, quia quod vel his tormentis non perfecisti, hoc nihilominus verbis seductionis perficeres, teipsum deludens, atque circumveniens. Evæ enim exemplar invenisti, sed ruinam non invenisti, sed in eum qui in te Adæ fraudem ulciscatur occurristi, sed adversus eum insurrexisti qui typum gerit illius qui in novissimo veniens tempore conculcabit caput tuum, comminet virtutem tuam, confundet fortitudinem tuam, humiliabit altitudinem tuam, et dejiciet elationem tuam, vindicabit Adæ priorem supplantationem vitæ illius ruinam excitando, et tuam elationem dejiciendo. Hæc itaque universa, atque alia his plura ad personam uxoris, ad diabolum illum locutus est, increpans illum atque deformans. Nam sicut diabolus per uxorem eum seduxit, ita etiam ipse per eam demum diabolum deformavit atque redarguit. Sed tamen et ad ipsam uxorem dixit: *Quare sicut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es?* Cur, inquit, maximam insipientiam arripuisti atque aggressa es? cur teipsam vas diaboli effecisti? cur teipsam habitationem maligni præparasti? cur diabolus locutus est per os tuum, infatuans primum mentem tuam atque animæ tuæ intellectum? Tanta digna eras, o mulier, maledictione ac devotatione, ita quoque atque indignatione vel deformitate, quantam ut Deum blasphemarem ac reprehenderem, atque criminarem mihi suasisti, et per ipsam blasphemiam mortem super me inducere operam dedisti: quibus nec quidquam est sceleratius ac nequitius, illicitius quoque atque imprudentius, id est Dei blasphemia et morte spontanea. *Quare ut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es?* Quare, inquit, non meministi meæ doctrinæ, o mulier? Quare oblita es mea mandata, o femina? Hoccine audisti a me ut Creator blasphemetur? Hoccine audisti a me ut Deus criminetur? Vocem tuam, inquit, cognosco, o mulier, sicut et olim Isaac Jacob, sed seductionem tuam non cognosco, et doctrinam tuam non suscipio. Agnovi enim quod nequissimi adversarii letale venenum est. *Quare sicut una ex insipientibus mulieribus ita locuta es?* A quo sensum et sapientiam accepisti, hunc criminari non perpeccisti. A quo prudentiam et intellectum accepisti, hunc blasphemare non timuisti. *Cur tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Plurimæ, inquit, o mulier, a sæculo insipientes ostenduntur feminæ, et innumeræ ab initio irrationabiles demonstrantur mulieres, aliæ minus, aliæ autem plus, quædam carnaliter, quædam autem spiritualiter. Insipiens fuit Rachel quando dicit ad Jacob: *Da mihi filios*¹⁷. Non enim in potestate Jacob erat hoc, sed in Dei

A potestate atque operatione. Sed insipientior fuit hæc obscena illa Ægyptia meretrix, quæ maximam impietatem aggressa, ad castissimum illum atque justissimum Joseph dicit: *Mane mecum*¹⁸. Insipiens fuit uxor Tobix, quæ injuste dicit ad Tobiam: *Ubi sunt justitiæ tuæ et eleemosynæ tuæ?* *Ecce quæ pateris omnibus cognita sunt*¹⁹. Sed insipientior hæc fuit, quia et nequior, execrabilis illa et immunda atque luxuriosa Dalila, quæ clanculo seducens Samson pure se diligentem, in derisionem atque in mortem imparcenter tradidit²⁰. Aliæ nimirum innumeræ ex Scriptura ostendi possunt insipientes mulieres, quas omnes nunc istic uno verbo perstringens Job dicit: *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Ex insipientibus, inquit, inutilibus, stultis, imperitis, irrationabilibus, impiis atque injustis. Cur, inquit, tanquam una ex insipientibus hujusmodi locuta es? Sed quia non dicit tanquam quædam ex insipientibus mulieribus, sed tanquam una, propterea quærendum est, quæ vel qualis sit hæc una insipiens. Oportet enim esse illam singulariter insipientem, et super omnes, atque plus omnibus, utpote cæteris omnibus mulieribus insipientior hæc sola ostensa atque demonstrata. Quæ est hæc? Eva prima mulier prima in insipientia, maxima in irrationabilitate, inops sensu atque scientia, exors prudentiæ et intellectus, quæ maximam insipientiam toti mundo inexit, quæ singularem irrationabilitatem omnium mortalium sæculo induxit, tum peccata atque mortes semper per inobedientiam in mundo produxit. Hujus nunc evidenter memor Job, et de hac uxori commemorans dixit ad eam: *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Et non ita, sed plus ac deterius atque gravius. Nam mærorata Eva cum olim, inquit, in principio ad Adam locuta esset, et mandatum Dei derelinquere eum doceret atque seduceret, persuasionis causa, ligni speciem et fructus dulcedinem protulit illi atque ostendit. Tu vero, o mulier, foris ab omni occasione, detecta impietate, Deum sanctum blasphemare et mihi ipsi mortem inferre doces, atque ante omnes merito digne a me audis: *Cur tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Tu, inquit, o mulier, facta es deterior Eva in insipientia, sed ego, ait, non effectus sum ut Adam in stultitia. Propterea tuis seductionibus non obedio, propterea non seducor ab eo qui in te loquitur diabolus. *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Fortiori prælio jam confecto, periculosioribus doloribus jam supportatis, amarioribus tormentis jam bajulatis, terribili pelago jam superato, vehementioribus periculis jam consummatis, cum jam salutis spes palam sit, cum jam immarcescibiles coronæ evidenter ostendantur, nunc me compellis, o mulier, Deum blasphemare et mori: ut post ea omnia amarissima ac miserabilia, atque la-

¹⁷⁻¹⁸ Gen. xxx, 4. ¹⁹ Gen. xlix, 7. ²⁰ Tob. ii, 22. ²¹ Judic. xvi, 17-21.

mentabilia supplicia quæ sustinui, beatissimis remunerationibus post hæc alienus efficiar, et non solum hoc, sed et post mortem terribilium pœnarum apud inferos perpetuo hæres sim, utpote qui indigne atque injuste sanctum Deum blasphemaverim. Post hæc universa, o mulier, maledicere ac negare atque blasphemare me Deum compellis? Ob quam rem? Dicit. Ob hoc, inquit, ut moriaris, ut mala quæ te nunc circumdederunt, derelinquas. Bene. Audi iterum. Porro si non placuerit Deo qui habet vitæ ac mortis potestatem, ut postquam renegavero illum ac maledixero atque blasphemavero continuo moriar, sed etiam hic in istis terrenis doloribus diutius affligat, utpote sum apostatam et illis æternis pœnis tradat, utpote se blasphemantem. Si igitur serviens illi et colens atque gratias agens, tales sustineo dolores, qualia sustineam apud inferos supplicia, o mulier, si discedens ab illo negavero et renuero atque blasphemavero? Nam istorum brevissimorum dolorum quos in corruptione sustineo erit finis, et cum gratiarum actionibus hos usque in finem sustinens æternæ beatitudinis a Deo spero mihi remunerationem. Illis autem qui Deum blasphemaverint diutius viventibus in corpore, vix erit. Plus autem erit vix illis apud inferos, cum in perpetua torquebuntur in flamma ignis inextinguibilis. *Quare ergo tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* cum et Deum blasphemare suades, et mihi ipsi mortem atque interuersionem ut procurem doces, quibus nequius atque sceleratius nihil est. Omne enim peccatum per pœnitentiam indulgentiam accipiet, et omnes qui sinceriter pœnituerint, remissionem et misericordiam a Deo consequentur atque inveniunt. Hi vero qui semetipsos interfecerint, qui sibimetipsis mortem intulerint, nunquam requiem habebunt isti in infinita sæcula, nunquam inveniunt refrigerium, sed animæ eorum mox ut de corpore exierint, in tenebras deducuntur: ubi cum Juda et Achitophel perpetuo torquebuntur, qui post alias impietates sibimetipsis manus inferre ausi fuerunt. Nullus ergo ex bene intelligentibus vel Deum timentibus hominibus mortis causam sibi debet invenire, non debet semetipsum interficere, neque omnino ullus Deum timentium debet semetipsi mortem optare. Quod si verbo omnino mors optanda non est, multo magis mortem factis nullus sibi debet inferre, ne cum præfatis æternis apud inferos tradatur tormentis. Ob hoc ergo dicit Job ad diabolum, qui mortis illi blasphemiam suadebat: *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Ac veluti diceret: *Quare tanquam ex insipientibus animabus fatuis, sceleratis, impiis, Deo odibilibus, Deo resistentibus ita locuta es? Quia nec Deum times, neque virum vereris, neque teipsam confusione induis, neque vehementioribus, aut meis doloribus compatieris.*

A Super hæc autem omnia neque hoc considerasti, ne forte post blasphemiam si sic blasphemaverimus, deteriora pati incipiamus. *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Ego patior, et tu me blasphemare compellis. Ego affligor, et tu ut mortem petam me cogis. Ego tales dolores sustineo, et tu me meum Creatorem blasphemare doces, ut mala malis, atque dolores doloribus meis adjicias, o mulier, vel potius is qui in te, vel per te loquitur inimicus diabolus. *Quare ergo tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Sic locuta est post hæc, ait, Jezabel ad Achab³³, sic locuta est Herodias ad Herodem³⁴, cum illa sane Eliam interficere, ista vero Joannem occidere suaderet, et cæteras omnes impietates eos docerent.

B Sic, inquit, et tu, o mulier, mortem mihi atque interuersionem per Dei blasphemiam suades, ut cum hoc quod male morior, cum hoc ipso injuste blasphemem. Sed vigilo, inquit, in prælio quod adversum te gero, o diabole, sed non obdormio in stadio quod circa te habeo, o nequissime adversarie. Non enim obdormitantem inveniēs, quemadmodum jam memoratos, neque dormientem sicut illos in quibus post hoc facile zizania inseminasti. Te, inquit, o invidice, per uxoris personam increpo. Tu enim insipiens es atque totius impietatis auctor et pater, te etiam per hoc sancti velut insipientem arguentes dicent: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus*³⁵. Tu, inquit, o diabole, in antiquissima illa muliere maximam insipientiam inseminasti, et in ista nunc muliere impiam insipientiam produxisti. Merito dice ad illam: *Quare tanquam una ex insipientibus mulieribus locuta es?* Te recolentes, o mulier, post hoc prophetæ, et malum atque insipientium tuum consilium duriter detestantes dixerunt: *A conjuge tua te observa, ne quid dixeris illi*³⁶, et alia plurima his similia. Post quæ universa adjecit dicens: *Si bona suscepimus de manu Domini, mala quare non toleremus*³⁷? Adverte, inquit, o insipiens, considera deposita stultitia, o mulier. *Si bona suscepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Gloriæ, divitiæ, jucunditas, deliciæ, sublimitas, honor, regni sedes, principatus et potestates, natorum gaudium atque amicorum multitudo, hæc fuerunt bona, quæ de manu Domini accepimus, quæ de manu Domini data sunt nobis. Mala autem fuerunt, rei familiaris perditio, liberorum amissio, putredinis abundantia, vermium multitudo, pœna insupportabilis, intolerabiles dolores, seductio atque subversio maligni, insidiæ atque tentationes inimici. Hæc universa mala videntur et mala dicuntur, atque mala ab hominibus æstimantur, non quod mala sint hæc, sed sunt æterna bona procurantia, perpetuæ nihilominus gloriæ in regno hæreditatem præparantia. Hoc sciebat Job, et merito cum gratiarum actionibus ea sustinere operam dabat. Hoc scierunt

³³ Hi Reg. xix. ³⁴ Matth. xiv. ³⁵ Psal. xlii, 1.

³⁶ Mich. vii, 5. ³⁷ Job ii, 10.

et apostoli atque cuncti martyres. Propterea amarā vitam in hoc mundo transegerunt, propterea omnia tormenta ignis et gladii sustinuerunt. Humana ergo consuetudine bona et mala ea appellat dicens: *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Cum, inquit, tibi esset honoris sublimitas, cum gloria letareres, cum in deliciis degeres, cum multitudo te ante et retro, utpote de palatio exeuntem, et identidem illo revertentem cum honore exaltans circumdaret, cum filii ante oculos gaudio te replerent, tunc non dixisti, o mulier: *Dic aliquod verbum, et morere:* tunc mortem omnino nec nominare, nec audire passa es. Nunc autem quia res familiaris interiit, et filii perierunt, quia gloria fugit, et divitiæ abierunt, quia mala nos invenerunt, et dolores apprehenderunt, Deum nos blasphemare compellis, ob hoc nos reprehendere doces, propterea nos mortem petere cogis, et hoc non juste sed injuste per Dei blasphemiam: et quod est maximum, non tibi amarā mortem poscis, sed mihi: ut possis post obitum in requie vivere, sicut tu speras, nesciens neque credens Dei honorum promissionibus quæ de longe videt ejus æternitas. *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Si honorum etiam fastidium nunquam cepimus, neque finem eorum unquam fieri volumus, mala autem quare non toleremus? Tribulationes cum gratiarum actionibus quare non sustineamus? Præsertim cum noverimus, quia sicut honorum finis erit, ita et malorum citissime consummatio aderit. Et quidem honorum, hoc est, divitiarum atque opulentiae finis inutilis erit, nisi aliquis propter justitiam atque elemosinam pauperum juste eas expenderit: tribulationum autem tolerantia in fide, atque dolorum supportatio cum gratiarum actionibus æternæ gloriæ hæreditatem præparant in regno cælorum. *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Nunquid fastidium honorum passa es, o mulier? Nunquid consternanter tulisti requiem et gloriam, o femina? Quod si illorum plurimo tempore fastidium non cepisti, quomodo nunc modicæ tribulationes te delicere fecerunt? Quomodo uberes dolores te nunc defatigaverunt, qui me atterunt et non te? Me comedunt vermes, et tu delassata es. *Meæ carnes putrescunt et tu delibata es. Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Sic putas, inquit, o mulier, quod non a Deo nobis sit hæc pœna, sed ab alio aliquo. Si ergo non est a Deo, sed ab alio, quid ulciscar Deum ut blasphemem illum, cum alius sit qui me tribulaverit? Quod si a Deo est certum, quod forsitan est, pro peccatis nostris est. Quid itaque est melius, orare ac deprecari terribilem faciem Dei, an blasphemare et criminari ac detrahere, ut vehementiorem iram atque indignationem in nos excitemus? Si igitur ipse

²⁷ Job II, 10.

A est qui hanc pœnam ingessit, satisfaciamus illi tanquam misericordi. Si autem alius aliquis est qui hoc bellum adversum nos excitavit, sic etiam deprecemur illum auxiliatorem atque propugnatorem, utpote fortissimum ac potentissimum. *Si enim bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Ubi enim fuerint lætitiæ, illic etiam tribulationis expectatio. Ubi jucunditas, illic etiam miseriæ sperantur. Nam quid obvenit nobis, o mulier, ex his quæ in hoc sæculo non fuerint gesta? Nonne omnis caro aliquando quidem sana est, aliquando paupertatem patitur, aliquando autem divitias habet? Quæ igitur sunt apud omnes homines in mundo, hæc, inquit, etiam apud nos gesta sunt: et non solum in omnibus hominibus, sed et in omnibus hujus mundi elementis fiunt aliquando; sic aliquando ver, sic aliquando æstas, aliquando hiems, aliquando frigus, aliquando vero æstus, aliquando viriditas, aliquando vero siccitas. Si ergo ita est apud omnia corruptibilia, quid magnum si et nos qui, sicut omnia corruptibilia, florimus pridem sane divitiis et cæteris bonis, nunc vero aruimus inopia atque concaluimus in infirmitate? Sicut ergo in illis delectati sumus, nunc et ista sustineamus. Sicut illa libenter accepimus, ita et ista cum gratiarum actionibus supportemus. *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Non quod de manu Domini procedant bona et mala, sed omnia bona. Ex bono enim omnia bona procedunt. Nam sicut sol tenebras nunquam profert, sic similiter bonus Deus nunquam mala producit, sed omnia bona atque optima. Quanquam enim ab impiis atque indisciplinatis hominibus ea quæ pro vindicta et conversione atque pœnitentiæ commemoratione a Deo ingeruntur, non bona, sed mala existimantur, tamen bona sunt vere, quia cum ad pœnitentiam converterint, æterna bona in regno cælorum procurare reperiuntur. Sic nempe et omnis doctrina atque disciplina ab irrationabilibus infantibus non in bonum, sed in malum æstimatur vel ducitur: sed revera cognoscunt in ultimo, quia totius boni, vel gratiæ illis causa existit disciplina, quæ in primordio fuit execrabilis. Humano itaque more atque consuetudine, et humano Job usus proverbio, mala et bona memorat dicens: *Si bona accepimus de manu Domini, mala autem quare non toleremus?* Post quæ universa præcipuam atque perfectam gloriæ coronam confertens Moses beato Job, dicit in subsequentibus: *In illis autem omnibus quæ illi acciderunt, nihil peccavit Job in labiis suis, neque in conspectu Domini* ²⁷. O laus, o honor, o gloria et suffragium, o delectatio atque prælatio beati Job! Quid primum magnificetur justii illius? An justa ac pia vita ejus ab initio, et misericors atque bona? An tolerantia vehementium dolorum cum gratiarum actionibus? An etiam hoc quod cum callide seduceretur a diabolo

per os uxoris, sapienter restitit, et in his omnibus A
 justum ac bonum Deum existimavit qui hæc ei uni-
 versa bene ingressit? Hæc itaque demonstrans dicit : *In his omnibus quæ ei acciderunt nihil peccavit Job in labiis suis, neque in conspectu Domini.* In his, inquit, omnibus plurimis, magnis ac mirabilibus atque terribilibus, lamentabilibus quoque ac miserabilibus quibus similia gesta non sunt, in miseris atque in infelicitatibus, in omnibus quæ a sæculo sunt facta, et fiunt usque in æternum, quibus similia visa non sunt, neque audita sub sole ab initio sæculi et usque in consummationem sæculorum. In istis ergo omnibus nihil peccavit Job, neque in verbis labiorum, neque in oris eloquiis, neque in cordis cogitationibus, neque in animi meditationibus. Quod autem ita sit, ostendit mox in subsequentibus dicens : *Neque in labiis suis, neque in conspectu Domini, et non suffecerat ut diceret, neque in conspectu Domini, sed et hoc dixit, neque in labiis suis. Quid est hoc, neque in labiis suis? vel quid hoc est, neque in conspectu Domini? Audite, o amici, veridicam expositionem. Quod dicit, in conspectu Domini, hoc est, cordis cogitatione, et animæ profundo tractatu adversus Deum nihil cogitans in reprehensione et in blasphemia atque criminatione quæ in conspectu Dei deprimunt, qui inquirunt renes et corda, qui novit occulta cordis, sicut dicit Scriptura. Verba autem labiorum aliquando ex corde dicuntur, aliquando autem inconsideranter proferuntur ex incautela, et non ex iniquitate, neque ex malevolentia : sed frequenter ore loquitur homo, quod omnino corde neque cogitavit, nec cogitat. Ergo quia admirabilis ac patientissimus Job, cum in tantas tribulationes transiret, et tantos dolores nefandos sustineret, tantasque seductiones superaret : neque in corde malum de Deo, neque adversus Deum cogitavit, neque in labiis suis per incuriam ullum parvum sermonem protulit, propterea magnificans illum et laudans atque perferens dicit : *In his omnibus quæ ei acciderunt non peccavit Job, neque in labiis suis, neque in conspectu Domini.* Ac si diceret : O magna atque vehemens admiratio, o magna atque ingens patientia viri, ut in omnibus tam validis doloribus atque in omnibus jugibus pœnis, ita se beatus ille observaret, ut omnino nec in labiis suis nec in corde suo circa Deum delinqueret. Nam sicut cordis sui cogitationes atque animi sui meditationes castas omnes ac mundas conservavit, et non prave circa Deum cogitavit : ita a verbis labiorum atque oris eloquiis observavit, ut nec corde delinqueret, neque in sermone peccaret, sed totum semetipsum et cordis consilia et sermonis eloquia et verba la-*

biorum cuncta in gratiarum actionem atque confessionem Dei converteret. Evidenter implevit beatus ille homo quod post hoc ab Apostolo dictum est : *Glorificate Deum in corpore vestro et in spiritu vestro* ²⁷. Ergo quia a verbis labiorum usque ad cordis cogitationes immaculatum se et inviolatum atque incontaminatum conservavit in conspectu Domini, tanquam si diceret, neque hoc gessit quod plurimis accidit, ut labascant in verbo et non ex corde. Non enim lapsus est in sermone labiorum, juxta hoc quod dictum est quodam in ioco in Scriptura : *Est qui labascit in verbo, vel in ore et non ex corde.* Ergo quia beatus Job nullo modo lapsus est, neque in ore, neque in sermone, neque in labiis, neque in corde, propterea magnificans illum magnus ille homo Dei Moses, admirans quoque ac laudans eum dicit : *In his omnibus, quæ acciderunt ei, non peccavit Job in labiis suis, neque in conspectu Domini.* Sic, inquit, transivit admirabilis Job sive, vixissimum illud dolorum pelagus, sic superavit inexplorabilem suam tentationum multitudinem, ut nihil peccaret, neque in labiis suis, neque in conspectu Domini. Ante tentationes non peccavit, in tentationibus non peccavit. O beate Job, quis similis tibi gloriabitur propter justitiam? Mortuus est Abel, sed semel et celeriter est mortuus : admirabilis vero Job cum mille mortes sustineret, mortem superavit, mortem vicit, in morte victoriam sumpsit. Solus ex omnibus antiquis, cum mortuum semetipsum inspiceret, a morte non trepidavit ; nam vidit effici mortuos, cum nimirum vidit semetipsum fieri putredinem et vermes, sed non ideo ante mortem expavit, sed mortem in fugam vertit cum omnibus ejus argumentis atque versutiis et cum iniquis ejus exercitiis. Nam cum omnem potestatem in eum acciperet mors (hoc est diabolus) absque anima sola, et ut percuteret et ut excerneret et ut torqueret et ut seduceret, cum cuncta secundum virtutem suam insatiabilis mors exerceret, nequaquam quidquam justitiæ in illo beato mori potuit. Idcirco mors apud Job mortua est cum omnibus efficientiis suis : justitia vero quæ in eo pridem vigeat, magis ac magis in illo divinis visionibus atque divino colloquio revixit. O beate Job vivens in perpetuum apud Deum, et victor permanens in conspectu regis Domini, ora pro nobis miseris, ut etiam nos terribilis Dei misericordia protegat in omnibus tribulationibus, et eripiat ab omnibus oppressionibus maligni ; et connumeret nos cum justis, et conscribat nos cum his qui salvi fiunt, et requiescere nos faciat cum illis in regno suo, ubi perpetuo cum sanctis magnificemus illum.

²⁷ I Cor. vi, 20.

LIBER TERTIUS.

Magnos ac plurimos stupendos quoque ac terribiles Job dolores in præfatis demonstravimus, non juxta meritum justî illius, sed juxta virtutem nostræ humanitatis, et secundam donum Dei. Quis enim juxta meritum poterit justum illum magnificare, quem ipse Dominus, qui corda cognoscit, magnificans dicit: *Non est similis illi quisquam super terram* ²⁸? Si igitur ante passionem non fuit illi similis quisquam super terram, si autem nec ante nec postea fuit illi similis quisquam super terram, quis ex his qui sunt super terram, juxta meritum narrationem vel laudem illi exhibere potest? Non solum enim omnes homines, sed puto quod et audeo dicere, etiam ipsos angelos, atque omnes demones perterruit Job tolerantia et constantia atque fides, cum terra et lutum superavit omnem virtutem ac fortitudinem atque omnem versutiam malignissimi diaboli, qui cum acceperit in eum potestatem, cuncta hæc in eo exercuit, quæ omnia corda in pavorem deducunt, et omnem animam stupere faciunt. Cujus enim alterius potestatem accepit aliquando diabolus, nisi solius Job? Si enim alterius cujuslibet potestatem accepisset diabolus, profecto non lateret, sed ille in eo quod etiam in Job exercuit perfecisset: cujus rem familiarem perdidit, cujus corpus putredine ac vermibus replevit, cui reliquias pro consolatione non dereliquit, cui spem salutis non dimisit, sed solam uxorem pro supplantatione illi reliquit, per quam novissimam ac sævissimam illam sagittam seductionis atque supplantationis in eum dimisit. Sed quemadmodum qui ad petram sagittaverit, petræ quidem nihil facit, omnes vero sagittas in semetipsum convertit: ita nequissimus diabolus cum inviolabilem petram Job, atque incontaminatum sagittaret adamantem, semetipsum vulneravit ac dejecit, Job vero nihil fecit. Hæc audientes cuncti credentes, observent se diligenter a malis colloquiis, quia *corrumpunt mores bonos colloquia mala* ²⁹, sicut post hæc dicit Apostolus. Observent se caute et ab amicis et sodalibus et a domesticis et a persuasionibus atque concitationibus eorum: quia omnis amicus supplantans supplantat, atque fallaciter incedit. Maxime autem observate vos, atque attendite animabus vestris, o viri, ab uxoris concitationibus atque malis instigationibus. Per hanc enim in ultimo supplantare Job nisus est diabolus, per hanc superare speravit illum, quem per plurimos atque ingentes dolores superare non potuit. Per istas etiam nunc plurimos subvertit, per istas etiam nunc plurimos ad mala persuadet, alios ad calum-

nias, alios ad rapinas, alios ad alias iniquitates, alios nihilominus ad odium adversus invicem, ad contentionem quoque et jurgium. Sic enim cum ad invicem litigaverint, in hoc se defensuræ sunt, ut viros suos adversus invicem concitent ad bellum, ad inimicitiam quoque atque iniquitatem. Hoc nimirum operatur per eas malignissimus diabolus, succendens atque inflammans corda eorum zelo et ira: et ita infelices viros suos et circa Deum, et circa invicem odibiles reddunt, ut Dei iram acquirant, et circa invicem inimici permaneant: et quod est maximum cum debuerant unanimiter pro invicem adversus inimicos suos atque adversarios stare, sive intus, sive foris, sive in bello, sive in præliis, et sibi invicem intendere atque invicem adjuvare, et mutuo amore terga defendere, repertiuntur sibi invicem inimici ac proditores, atque in propriis ruinis gaudentes. Hæc nimirum universa oriuntur ex malignarum atque contrariarum uxorum instigatione ac persuasione: quas non debent audire illi qui bene intelligunt viri, sicut nec beatus Job audivit. Propterea est Deo acceptabilis, et ideo inter choros sanctorum magnificatur in perpetuum. *Ut autem audierunt tres amici ejus omnia mala] quæ ei acciderunt* ³⁰. Ut audierunt, inquit. A quo audierunt? Primum quidem a transeuntibus. Quis enim erat qui non prædicaret [ea quæ Job acciderunt? Puto quod et ipsum pelagus et aer, ventorum nihilominus spirantium flabra, miserabilem illam famam atque lamentabile illud nuntium, per omnes provincias ventilaverint. Super hæc autem omnes homines qui viderunt hanc rem et qui audierunt, audientibus hæc divulgabant, hæc nominabant, de his sciscitabantur, de his interrogabant, et in vicis, et in triviis et in plateis civitatis, et in porticibus domorum, et qui iter agebant, atque omnes qui sibi invicem ubique occurrebant, hæc ad alterutrum loquebantur, de his se invicem interrogabant: maxime ii qui de longinquo veniebant et aliquo proficiscebantur, omnes quibus occurrebant, de his interrogabant, dicentes: Si verum est, o viri, hoc quod de Job dicitur, si verum est hoc quod de justo illo prædicatur, cujus justitiis cælum et terra atque omnes homines attestantur, quod tam amare miseris afflictus sit, quod tam miserabiliter percussus sit? Hæc atque his similia cum loquuntur, veritatem ab eis de iis quæ provenerant audiunt, quam in longinquo, in omnem regionem ac provinciam deportaverunt. Quocumque itaque pervenerint, omnes regiones ac provincias, civitates quoque atque castella, miserabili hoc nuntio et

²⁸ Job ii, 5. ²⁹ 1 Cor. xv, 35. ³⁰ Job ii, 11.

lamentabili fama repleverunt. Audierunt ergo tres sodales vel amici ejus hoc quod jam omnibus erat certum atque cognitum, audierunt etiam isti. Nam nihil est ita prædicabile, sicut magni hominis ruina. Cum enim quilibet ex humilibus ad sublimitatem pervenerit, non ita ubique ejus auditio fit, sicut cum quis ex sublimibus humiliatus fuerit, sicut cum quis magnus interierit, quantocius ventorum flabris fama ejus omnem regionem atque omnem auditum penetrat. Ergo quia ita provenit de justo Job, ideoque cum omnes et qui prope et qui longe erant audissent, audierunt etiam tres amici ejus omnia mala quæ ei acciderunt. Voluerunt nonnulli dicere quod dæmones eis prædicaverint, quod nullus ex sapientibus recipit. Blasphemiam enim sermo est hic. Nam illi viri Dei cultores fuerunt, utpote Job sodales atque amici, pii ac Deo credentes. Non enim amplexabatur Job justus, injustos vel impios viros amicos ac sodales habere. Idcirco ita percipiamus nos qui Deum timeamus, quod sancti angeli ad eos venientes, sive in somno, sive in vigiliis, admonuerunt eos ut celeriter venirent, et justum illum amicum consolarentur. Venientibus autem illis illuc, ut putabant insipienter se pro Deo stare, inventa occasione nequissimus nam ad blasphemiam justus Job illos convertit. Nam sicut uxorem ejus, pridem cum esset religiosa atque omnibus justitiis ei consentiens, in blasphemiam immutavit, sic et memoratos viros. De quibus dicit iste: *Audientes tres amici ejus omnia quæ acciderant ei, filiorum interitum, rei familiaris perditionem, corporis putredinem, vermium comestionem, liberorum iniquam consumptionem, non mediocriter, sed miserabili atque lamentabili modo, ut superius demonstratum est, condoluerunt. Hæc itaque universa audientes tres sodales ejus, obstupuerunt, et putatisne, inquietes, unde hæc universa obvenerunt? Et utrum sit nobis gravius, o viri, hocne quod amicus noster tales pertulerit miseras, an quod Domini amicus talia sustineat mala, cujus justificationibus ac misericordiis cælum et terra attestantur? Hæc scilicet universa ut audierunt, atque hæc ad invicem boni illi sodales locuti sunt: Venerunt statim simul ad eum ut consolarentur eum et visitarent illum* ²¹. A prioribus, aiunt, patribus nostris audivimus, o viri, quod antiquus ille frater avi nostri Esau Jacob duodecim filios habuerit, et filiam unam: cum unum ex omnibus, ut putabat, perdidisset, tantum illum unum luxit, et omnes filii ejus et filia procul dubio et multi aliorum amicorum convenientes propter unum filium consolati sunt eum: et noluit consolari etiam incolumi re familiari, et cæteris omnibus viventibus atque sanitate corporis permanente: et cum nulla res esset alia quæ eum contristaret, non potuit exhilarari. Si autem ille Jacob ita graviter tulit unius filii desperationem, quomodo sustineat Job

²¹ Job 11.

A omnium filiorum suorum lamentabilem perditionem, quæ sub uno ictu omnium facta est pariter? Quomodo sustineat rei familiaris præcedentem jacturam? Quomodo sustineat terribilem atque sævissimam corporis plagam? Pro his, inquit, omnibus, o viri, justum est consolari consolationem non habentem, nisi solam in Deo spem habentem. Hæc itaque universa ad invicem loquentes, sive per nuntios, sive per scripturam boni illi ac religiosi viri venerunt simul ad eum unusquisque de civitate sua, ut consolarentur et visitarent illum. O, inquit, ille qui in omnibus justitiis testimonium habuit, tanquam unus specialiter ex injustis punitur. Ille sine querela verus, misericors, tanquam unus ex impiis percussus affligitur. Ille qui erat Dei cultor, atque filiorum suorum sollicitus circa Deum sacerdos, tanquam unus ex injustis torquetur. *Venerunt simul ad eum. Quomodo? Statuerunt tempus, dimensi sunt diem. Quomodo simul pariter venerunt, et non unusquisque a se, neque per se ipsum? Dei providentia atque Dei operatione ita disponente atque providente, ut non singuli post tempus venirent ad tempus, sed omnes statim, omnes pariter uno tempore, uno die, una hora, utpote unanimis, utpote unum sentientes, utpote concordis. Sic venerunt ad eum simul subito, tanquam unum Deum colentes, tanquam Creatori servientes, tanquam unum Job plenissime diligentes. Sic itaque venerunt pariter ad Deum. Unde autem venerunt? Non ex una civitate neque uno loco, neque ex provincia, vel regione, ex suo nihilominus regno venerunt simul ad eum. Cum omnibus enim miraculis, est etiam hoc ingens miraculum, ut cum ita longe ac late ab invicem morarentur, pariter ad beatum Job venirent, unusquisque ex sua civitate in qua morabatur, in qua regnabat, in qua dominabatur. Unusquisque ergo ex sua civitate venit, hoc est ex civitate regni sui. Et ob quam rem venerunt? Ad consolandum atque visitandum illum. Et vere quia ipsi quidem ob hoc venerunt ut consolarentur ac visitarent illum: sed nequissimus diabolus bonorum ac justorum inimicus odio habens omnia quæ diligit Dominus, accepta occasione qua Deum offenderent atque Dei justitiam, et Job de injustitiis et peccatis accusarent, tantum illos immutavit atque pervertit, ut amplius exulceraret cor Job per hæc quæ locuti sunt, quam per omnes dolores quos pridem exercuit in eum. Nam quid esset castissimæ animæ Job crudelius quam ut ab amicis de peccatis fuisset criminatus cum minime deliquisset, et de impietatibus reprehensus, qui erat ab omnibus impietatibus alienus, et quod pro peccatis sustinisset omnes dolores, et quod pro injustitiis obvenerint illi hæc universa mala? Quod autem ad tantam blasphemiam adversus Job pervenerint isti viri, et non timuerint, diaboli livore atque zelo succensi, ex propriis eorum sermonibus comprobatur, quem-*

admodum dicunt blasphemantes atque detrahen-
tes illi : Tu quis es? quia dicis, non peccavi
factis. Quod si non peccasti, o Job, memento quia
nemo justus periit, aut quando Dei servus eradic-
abitur? hoc est sicut tu. Deinde cum ingenti impro-
perio et increpatione atque convicio : Quousque lo-
queris spiritus multiloquax ore tuo? Nunquid Deus
injuste judicat, hoc est sicut te peccantem? Aut is
qui omnia creavit, perturbavit justitiam? Hoc est
si in te esset justitia, non utique perturbaret justus
judex judicium atque vitam tuam. Nam spes impii
peribit sicut et tua, quia impius es : inhabitabilis
autem erit quæ sub cælo est domus, hoc est sicut et
tua : aliaque innumera his graviora atque amariora
blasphemantes de justo illo locuti sunt. Propter
quod et duriter in novissimo a Deo reprehensi
sunt, utpote qui nihil veritatis locuti fuerint de
Job. Sic itaque cum visitare atque consolari eum
venissent, ad inimicitiam conversi sunt, ad crimi-
nationem et ad reprehensionem, ad maledictum
quoque atque blasphemiam. Postquam vero omnia
tentavit nequissimus adversarius, etiam ad hoc
pervenit, ut amicos in inimicos converteret, atque
sinceros sodales adversarios efficeret, callide tra-
ctans apud semetipsum, ac dicens : Si per os uxoris
eum seducere non valui, os amicorum ad inimici-
tiam permutatorum perliciam, irritem, exaggerem,
exacerbem, succendam, ut supra modum inflam-
matus atque exaggeratus, ad Dei blasphemiam con-
vertatur. Novem responsiones blasphemiarum plenas
adversus Job eos dicere compulsi, unumquemque
eorum tres. Sed beatus Job nullatenus ante eos
titubavit, sed totidem responsionibus, quinimo
potius pluribus ac majoribus omnibus illis respon-
dens, et Dei justitiam ac bonitatem manifestavit,
et eorum injustam causationem confutavit per alia
quidem plurima, necnon et per ea quæ in facie dicit
ad eos : Vos estis medici injusti, et sanatores pes-
simi cuncti. Quia cum curare dolores ejus et con-
solari animam ejus venissent, in amaritudinem ac
malitiam circa Job conversi sunt. Merito ergo in-
justos medicos juste eos appellat. Si, inquam,
venerunt ad eum ut consolarentur atque visitarent
illum, illi suo proposito ob hoc venerunt, sed nequis-
simus inimicus malignusque adversarius, per cuncta
permansit inimicus atque per omnia sua exercuit
odia, et per uxorem et per amicos et per sodales.
Propterea visitationis atque consolationis adventus,
totius tristitiæ ac mœroris, beatissimo Job est
factus. Post quæ universa dicit : *Videntes autem
illum de longe, non agnoverunt* ¹². Sed ante ita per
paucos sermones inquiramus, ob quam rem tam
duriter circa Job, vel potius adversus Job insur-
rexerunt. Audi, mala opinione succensi et injuste
emulantes Deum, ut ipsi putabant, quod Deum
emularentur atque defenderent, obcæcati sunt ab
inimico, ut judicia Dei non inquirerent. Hoc scilicet

A arbitrati sunt et hoc dixerunt illi viri, quia cum sit
justus Deus ac bonus, justis atque innocentibus non
ingerit mala. Quod si innocentibus mala ingerit,
quomodo bonus vel justus comprobabitur, cum
hujusmodi mala Job ingesserit justo? Oportet, in-
quiunt, aut Job propter injustitiam passum fuisse,
aut certe Deus injuste mala ei irrogasse reperiat :
aut Job pro peccatis fuisse passum, aut Deum in-
juste ei mala ingessisse. Hanc scilicet cogitationem
malam atque illicitam in istis viris oriri faciens
diabolus, succendit eorum ad omnem iram et
indignationem adversum Job, cum studeret con-
firmare quod Deus justus fuerit, Job vero injustus
et impius atque peccator. Adversus quod fortiter
stans Job non permisit se audire vaniloquos illos a
diabolo succensos, sed et bonum Deum ostendit, et
se absque culpa universa hæc pati demonstravit.
Non enim Deus illi hæc mala ingessit, sed diaboli
zelus et livor atque invidia. Neque Job pro pecca-
tis sustinuit omnia quæ sustinuit, sed quia cum
esset justus, diabolus illi invidit, sicut et omnibus
justis invidet, et tribulationes adversus eos excitat.
Multæ tribulationes non injustorum, sed justorum.
Testis ergo justitiæ Job ipse Deus ostenditur, di-
cens : Justus, verax, Dei cultor. Quod autem dia-
boli fuerit hæc inflammatio atque perturbatio, et
ex his quæ nunc sunt apparet. Frequenter namque
etiam nunc idem ipse diabolus unanimes sodales
commiscet, atque conturbat per quamlibet modi-
cam rationem, et ad immensam inimicitiam adversus
invicem immutat, ita ut efficiantur sibi ex amicis
inimici, ex sinceris crudeles adversarii. Hæc nam-
que est operatio maligni. Beati qui declinaverint
et restiterint calliditati atque versutiæ ejus, ac ma-
ledictis suasionibus ejus. Post quæ universa ad pro-
positum revertamur. *Videntes, inquit, illum de
longe*. Qui? Tres sodales ejus, necdum adhuc im-
mutati nec prævaricati, sed cum essent puri vi-
dentes eum de longe. De longe enim respexerunt et
contemplati sunt atque viderunt eum. Nam mox
ut ipsam civitatem viderunt, mox nihilominus sic-
ubi ipsum viderent ambierunt. Totum namque eor-
um dolore atque angustia plenum pendebat, ubi-
nam Job conquiesceret. Merito de longe viderunt
eum, quia de longe cogitabant de eo, atque de
longe erant solliciti pro illo. Idcirco de longe con-
spexerunt eum. Nam amicus amicum suum de longe
videt, sive corporis visione, sive animæ sinceritate,
cum memor est ejus in donis et muneribus, atque
in suæ gratiæ perfectione. Videntes illum de longe.
Ubi? Super acervum stercoreis, super muranam in
via publica. Videntes eum de longe repleti sunt
dolore et gemitu et planctu quoque atque lamenta-
tione, sicut inferius demonstrabitur. *Videntes eum
de longe non agnoverunt eum*. Nam vere non erat
per quod agnosceretur, regale solium non erat,
ciadema non erat, gloria neque vestis regia et mi-

¹² Job 11, 12.

nistri qui undique circumdarent non fuerunt. Ergo quia nihil illorum in eo viderunt, quæ pridem in eo esse sciebant, quæ ante in illo videre soliti fuerant, merito videntes illum non agnoverunt. In quo eum agnoscerent? Coma capitis non erat ei. Nam tondens comam et diabolo eam jactans, terra caput suum replevit. In quo agnoscerent? In facie atque vultus gloria? Non erat nec ipsa. Nam putredo faciem exterminaverat et vermes vultum immutaverant. Pro his ergo omnibus videntes illum non agnoverunt. Vultum non agnoverunt, sed conscientiam agnoverunt. Faciem non agnoverunt, sed sinceritatem agnoverunt. Nam cum ita miserabilem atque lamentabilem illum viderunt, neque contempserunt neque spreverunt, sed immensam sinceritatem ostenderunt, sicut inferius demonstrabitur. Non enim erant tales beati illi viri, quales nunc profecto sunt homines malevoli, ingrati: qui cum bene est cuilibet, tum illi amici sunt et sinceri atque puri esse videntur. Cum cuilibet tribulatio advenerit, tunc videlicet illi discedunt et despiciunt, obliviscuntur, derelinquunt, oblivionem atque ingraticationem omnium priorum ostendentes. Sed olim homines non fuerunt tales, sed sinceritatem, atque dilectionem custodierunt circa se ac pro se invicem usque ad mortem, sicut evidenter ostendit ille qui ait: *Sodalis amico compatitur usque ad mortem, et in tempore belli accipit arma* ³². Tales fuerunt illi beati viri sinceri, absque fallacia Job amici, qui ad inimicitiam circa Job nunquam sunt immutati, neque ad hoc ut renuntiarent illi, vel derelinquerent eum, nisi pro verborum controversia, ac eloquiorum certamine; ut putabant quod Dei justitiam defenderent. Sed vere diabolus inflammaverat corda eorum, quo magis Job molestiam irrogarent, quo magis multipliciores tentationes justo illi ingererent. *Videntes*, inquit, *eum non agnoverunt*. Talem qualis pridem fuerat non agnoverunt: talem vero qualis tunc fuisset, agnoverunt, miserabilem, lamentabilem, infelicem, malis omnibus refertum. Idcirco singuli scindentes vestimenta sua, et spargentes terram super capita sua, assederunt illi septem diebus et septem noctibus. Admirantes viri illi, atque stupentes vehementem ac terribilem atque lamentabilem ejus immutationem, vestimenta sua consciderunt. Quæ fecisti, inquit, o Job, facimus, et quæ gessisti gerimus, vestimenta nostra spargimus: sic namque et tu fecisti ante paululum, ut inquit, o Job: et utinam cæteros dolores tuos tecum dividere possimus, tantum ut apprehendentis te pœnæ revelatio fiat. *Scindentes unusquisque vestimenta sua, et spargentes terram super capita sua* ^{34, 38}. Consuetudo erat omnibus antiquis ubique ut cum grave aliquid atque lamentabile vel periculosum audissent vel sustinuissent, continuo vestimenta

A sua scinderent, et cinerem atque terram capiti suo spargerent, cilicio nihilominus continuo se induentes. Sic scidit olim Jacob vestimenta sua, et cilicium imposuit corpori suo quando nuntiata est ei Joseph interitio ³⁶: et ut de quamplurimis sileam, sic scidit David cum Sichelech ab Amalecitis captam invenit ³⁷, et iterum quando Saul et Jonathæ mortem audivit ³⁸. Sic scidit Ezechias quando minas ac blasphemias Sennacherib et Rhapsacis audivit ³⁹, sic scidit rex Ninivitarum vestimenta sua, et cilicio se induens in cinere sedit, quando a Jona propheta de Ninives subversione audivit ⁴⁰. Sic scidit ultimus in lege Judæorum princeps sacerdotum, cum adversus Dominum blasphemiam quæret ⁴¹, ex quo Judæorum sacerdotium, et omnis Judæorum legis ritus conscissus atque distractus penitus interit. Juxta hanc ergo antiquorum consuetudinem etiam viri illi Job amici cum terribiles Job conspexissent dolores, scindentes vestimenta sua et spargentes terram super capita sua, assederunt illi septem diebus et septem noctibus. Assederunt illi sicut medici ad infirmum, sed sanitatis medicina invenire non potuerunt ægroto. Assederunt illi tanquam consolatores dolentis, sed consolationem invenire non potuerunt miserabili. Assederunt illi. Et ubi assederunt? Foris in murana atque in acervo stercoris et in strata? Non, absit! Non enim tanta multitudo dorum inundaverat Job, ut ille honorem ad se venientium non intelligeret, ut dignitatem præsentium non consideraret. **C** *Quandiu ergo venirent illi viri, illo usque foris in murana, in strata omnibus evidenter ostendens passionem suam, et quia cum esset justus vehementes sustinuerit dolores. Postquam vero memorati viri venerunt, deferens honorem sinceritati eorum, et honorificans personas eorum introivit in civitatem, et sedit in domo: et ita venerabiles isti viri sederunt apud eum septem diebus et septem noctibus. Hebdomada dierum ei assederunt, ex qua hebdomada totum hoc consummatur sæculum. Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, indivulsi, inseparati atque indissociati. Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, nusquam discedentes, nusquam recedentes, nusquam deserentes, neque ad escam, neque ad potum, neque ad lectum, neque ad aliud refrigerium. Sed forsitan dicit aliquis: Et quomodo sustinuerunt non manducare, neque bibere septem diebus? Primum quidem divina erant virtute confortati, tam pro Job quam pro sua sinceritate. Nam justi erant viri isti atque religiosi, merito et Dei colloquio post hoc digni habiti sunt. Dei itaque virtute atque providentia confortati sustinuerunt. Item adhuc etiam isti viri aliter venerunt, et videntes obstupuerunt, et immenso dolore atque tristitia atque gemitu repleti sunt. Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, ipsa*

³² Eccli. xxxvii, 5. ^{33, 38} Job ii, 12. ³⁶ Gen. xxxvii, 54. ³⁷ I Reg. xxv, 4. ³⁸ II Reg. i, 12. ³⁹ IV Reg. xviii, 1. ⁴⁰ Jon. iii, 6. ⁴¹ Matth. xxvi, 65.

tristitia atque ipsis doloribus saturati, ipsis vocibus satiati, ipsis lacrymis inebriati. Hæc recordantes post hæc sancti, dixerunt ea verbis, quæ illi perfecturunt factis. *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte*⁴²; et: *Oblitus sum edere meum panem a voce gemituum meorum*⁴³, et: *Potasti nos lacrymis in mensura*⁴⁴. Tanta ergo tristitia ac dolore, et gemitibus, suspiriis quoque et lacrymis, atque lamentatione repleti sunt viri illi, ut omnium carnalium atque præsentium obliviscerentur, et alerentur et saturarentur et replerentur ipsa tristitia et luctu. Nam sicut Job saturabatur vehementioribus doloribus, similiter beati viri illi saturabantur immensa tristitia atque ululatus. Sic, inquit, assederunt illi septem diebus et septem noctibus, et mortui luctum apud viventem Job impleverunt. Luctus enim sit mortui septem diebus et septem noctibus. O sollicitudinem beatorum illorum atque devotionem, quam circa Job habuerunt! O virtus et constantia! O patientia atque animi fortitudo! Commortui sunt justo illi Job non manducando, neque bibendo, quæ universa mortem significant. Nam sicut non manducaverunt neque biberunt, sic nec locuti sunt, et sicut non sunt locuti septem diebus, ita nec manducaverunt nec biberunt. Quod autem non manducaverunt septem diebus, ostendit in subsequentibus dicens: *Assederunt ei septem diebus et septem noctibus, et nemo illorum locutus est ad eum verbum*⁴⁵. Quare? Quia viderant plagam ejus sævissimam esse, et magnam valde. Septem diebus et septem noctibus non aperire os, non loqui verbum, non proferre sermonem, magni est doloris indicium. Sed interim illud impleverunt beati illi viri non discedentes, neque avertentes faciem, neque locum deserentes, sed jugiter permanentes, atque assidentes illi septem diebus et septem noctibus, et nemo illorum locutus est ei verbum. Stupor enim atque pavor occupaverat illos videntes talia pati virum sanctum ac justum, a Deo testimonium consecutum. Certum est quod non solum pro Job, sed etiam pro se unusquisque eorum sollicitus erat, metuens quid etiam de se gereretur, vel quid expectaretur. Nam si justum talia invenerunt mala, nos, inquit, qui longe sumus ab hujus justificationibus, quid expectabimus, vel quid sustinebimus? Hæc recordantes posteri dixerunt: *Si justus vix salvabitur, peccator et impius ubi apparebunt*⁴⁶? Immensa ergo tristitia atque dolor cordis, non permisit eos reminisci neque ciborum, neque potuum, neque aliquid humani recordari potuerunt. Propterea jejuni, et sine potu, et sine sermone assederunt ei septem diebus et septem noctibus. Quomodo omnino reminisci poterant alicujus rei, cum tam sæviam atque terribilem viderent plagam istius justi? Quomodo videlicet consolari illum poterant, vel quid ad eum dixissent? Hocce? Si rem familiarem amisisti, reparabunt eam tibi filii. An illud?

⁴² Psal. xli, 4. ⁴³ Psal. ci, 5. ⁴⁴ Psal. lxxix, 6.

A Si liberi sublatis sunt tibi, transiges de re tamuari. Sed non poterant hæc dicere. Omnia enim subito uno tempore interierunt. An hoc dixissent? Corporis incolumitas et membrorum fortitudo, atque brachiorum virtus, rependet tibi omnia atque restituet. Sed hoc, inquit, præsertim dicere non possumus. Ipsi enim videmus corpus humore consumptum, et omnia membra comesta a multitudine vermium. Pro istis ergo omnibus quomodo, inquit, te consolemur vel quomodo os aperiamus, vel quid dicamus non invenimus. An antiquas historias proferemus? Sed a sæculo talia non acciderunt, sed ab initio talia non provenerunt. An antiquorum dolores atque passiones proferentes ac commonefacientes illum, consolabimur eum? Ergo

B quia nec quidquam erat, nec in factis neque in verbis per quod consolari eum possent, idcirco sedebant taciturnitate sua ipsi vehementer dolorum ejus attestantes. Nam discedere non poterant, præsertim loqui non audebant. Propterea assederunt illi septem diebus, et septem noctibus, inclinatis deorsum ad terram faciebatur. Aliquando autem intendentes in illum et visionem plagæ illius stupentes, continuo identidem dejiciebant facies. Aliquando se genibus imponentes, aliquando autem super manum incumbentes, non in lectulis, neque in grabatis, neque in straminibus requiescentes, sed procul dubio in cinere et cilicio, in terra sedentes, atque in Job intendentes, quando sedebat, sedebant, si tamen omnino præ doloribus aliquando jacere poterat. Sic namque in gemitibus ac suspiriis istos septem dies peragentes assederunt illi, os non aperientes, neque verbum loquentes, nisi tantum graviter suspirantes, atque ingemiscentes. Verumtamen nec de hoc sileamus, qui fuerunt hi viri, vel quales vel unde. Non fuerunt aliqui minimi, neque contemptibiles, sed egregii fuerunt, et principes regionum, atque provinciarum suarum domini, ac duces gentis suæ. Et cum ita magni atque potentes fulissent, tantum se humiliaverunt, atque affligerunt, ut in cinere et cilicio sederent septem diebus propter sinceritatem ac dilectionem quam circa illum habuerunt, quod nemo nunc hominum facit, neque amicus, neque frater, neque

C filius, ut assideat jejunos aut sine potu una die, ne dicam septem diebus et septem noctibus. Quæ autem fuerunt nomina horum virorum? Heliphaz Themanitarum dux, Baldath Suitarum tyrannus, Sophar Nomadarum rex. Et quæ fuerunt gentes quibus isti regnabant atque dominabantur? Genus fuerunt Esau filii Isaac fratris Jacob, genus, tribus, progenies, provinciæ, regiones. Nam sicut Jacob multitudinem genuit gentis Israelitarum et Judæorum, ita Esau multitudinem genuit gentium qui appellabantur Idumæi. Sed in Israel sive judex erat unus, qui totum Israel judicabat, sive rex unus erat, qui universo Israel imperabat, quandiu illi se-

⁴⁵ Job ii, 13. ⁴⁶ I Petr. iv, 18.

cundum consilium Dei ambulaverunt. In Idumæis autem (hoc est in genere Esau) secundum consuetudinem omnium gentium per singulas civitates et regiones reges fuerunt, atque duces provinciarum, et singuli in regione sua regnabant atque imperabant. Ergo quia nunc proxime erat adhuc memoria Abraham, et Isaac justorum illorum, et quia ipse Esau Dei cultor erat: quanquam enim in nonnullis violaverit, attamen eandem Dei culturam filiis suis tradidit: merito plerique Idumæorum cultores Dei fuerunt, et aliquanti valde religiosi, sicut Job vel amici ejus qui venerunt ad eum. Cognominatæ namque sunt quædam Idumæorum regiones Arabia, in cujus Arabiæ finibus manebat Job. Nam et uxorem de Arabia accepit, utpote ejusdem generis existentibus Arabitis. Nisi enim unius generis essent, nunquam Job ex alienigena gente uxorem se accipere passus fuisset. Nunc sane periit Idumæorum et nomen et lingua, et omnes Arabi nominantur atque omnes Syriace loquuntur. Quod autem Job ex genere fuerit Esau et ex Esau filiis, similiter et amici ejus qui venerunt ad eum, religiosi Dei cultores fuerunt, verumtamen omnes fuerunt ex genere Esau, ejusdem generis atque linguæ ut Job, idcirco illi unanimes fuerunt ac concordēs. Similiter etiam illæ provinciæ ac regiones, quibus ipsi regnabant atque imperabant, etiam hæc omnes genere fuerunt Esau, et contribulibus suis regnabant atque imperabant. Sive enim Themanitæ, quibus Heliphaz regnabat, sive Suitæ, quibus Baldath principatum gerebat, sive Nomadæ quibus Sophar imperabat, omnes genus Esau atque tribus fuerunt. Hoc nimirum ostenditur ex libro Paralipomenon ubi dicit: *Venerunt autem cum illis et Nomadæ genus Esau*. Cum ita ergo gloriosi essent viri illi reges, ac principes, atque provinciarum duces, assederunt illi septem diebus et septem noctibus. Sed assederunt tanquam religiosi Dei cultores, non quærentes neque maleficia, neque auguria, neque divinationes, neque phylacteria, neque lamellas, neque incantationes damnabiles. Scire namque debent religiosi viri, quia hæc omnia diaboli sunt seductiones, dæmonum sunt irrisiones, idololatriæ sunt sæx, animarum infatuatio, atque cordium scandalum: quæ non intelligentes plerique hoc nunc tempore, mox ut quidpiam aliquid molestaverit, continuo incantationes atque incantatores requirunt, statim phylacteria alligant, illico maleficiis intendunt, aut in charta scribunt, aut in stanno aut plumbo, et alligant ei qui dolorem sustinuerit. Alii autem serpentium incantationes, dæmonum persuasiones, atque Dei blasphemias incantant. Item vero alii fascinare dicuntur, sive quod fascinant, sive quod fascinentur, et dæmonis adventiones sunt. Cum enim infrunite manducaverint, vel hiberint, cum ipsa viscera non sufferentia perturbata fuerint, et in dolorem atque infirmitatem fuerint con-

versa, juxta hoc quod dictum est: *In cæcis plurimis fit infirmitas*⁴⁷: tunc nimirum dicunt insipienter, quod fascinatus sit quilibet. Quando jejunamus, o viri, abstinemus nos ut non gustemus carnes neque vinum neque superfluas escas, tunc quare non fascinamur? Mox autem ut rursus manducare atque bibere cœperimus, continuo et ventris commotio atque viscerum perturbatio sit, nisi is solus effugerit, qui valde sibi metipsi intenderit, ne gustet quidquam superfluum. Sic itaque non fascinationes prævalent quidquam, sed hominum incontinentia. Et videlicet hoc verum, cum manducamus vel bibimus, si fidei memores fuerimus, si terribile nomen ejus invocaverimus, si nosmetipsos vel cibum et potum nostrum signo venerabilis crucis Christi significaverimus, si ad cælum oculos nostros levantes dicamus: *Qui dat escam omni carni*⁴⁸, dat etiam nobis cum benedictione hunc cibum sumere, si dixerimus cum sinceritate ad Dominum nostrum: Tu dixisti, Domine, quia si aliquid mortiferum hiberimus tuum invocantes nomen, non erit nobis molestum: tu itaque, Domine virtutis et gloriæ, averte veneficam et iniquam operationem a nobis et ab omnibus cibis nostris. Nisi enim tua misericordia conservaverit, quomodo possumus effugere tanta pericula ciborum sane ac potuum, quæ frequenter plus repunt ac serpunt, quam malignæ ac venenosæ bestiæ? Quidam autem sternutamentis adhuc observiunt, et invocationibus atque revocationibus, et occursibus atque voluerum vocibus, non intelligentes miseri et spe vacui, quia a Domino gressus hominis diriguntur, neque valentes dicere ad Deum cum sanctis: *Gressus meos dirige secundum eloquium tuum, et ne dominetur mihi omnis iniquitas*⁴⁹. Nam is qui cum fide ad Dominum hæc dixerit, implevit illud quod dicendum est, Dominus erit in omnibus viis tuis, et gressus tuos in pace deducet. Qui autem ad vana intenderit auguria ac veneficia, divinationes quoque ac phylacteria atque incantationes, horum gressus conturbabuntur, horum opera impediuntur, ab istis Dei visitatio recedit, istos sancti angeli derelinquunt, cum istis diabolus permanet infatuans mentes eorum, obtundens corda illorum, abstrahens a Deo sensus eorum. De hujuscemodi digne dicitur: O infelicia hominum consilia, o vanæ atque supervacuae terrenorum cogitationes, qui a Deo abstracti atque prævaricati, de mortuis salutem expectant, ab inanimatis consilium quærent, et cum idololatriam declinare videantur, idolorum sæces atque reliquias adorare noscuntur, auguria et divinationes, incantationes quoque ac maleficia atque phylacteria: et ab omnipotentis ac viventis Dei misericordia spem suam avertunt, et in mortuis atque inanimatis sperant, in phylacteriis atque cæteris superius recitatis. Mitte ea in ignem si valeant semetipsa adjuvare, si valeant semetipsa de

⁴⁷ Eccli. xxxvii, 35. ⁴⁸ Psal. cxxxv, 25. ⁴⁹ Psal. cxviii, 133.

igne eruere. Si autem se adjuvare non possunt, te qualiter adjuvabunt? Quod si se de igne non valent eruere, o homo, qualiter eruent te ab infirmitate? Dic, o homo, quod medicamentum est melius pane qui lactificat cor hominis? Sed et panem si collo appenderis et non momorderis, vel manducaveris, nihil tibi prodest, nihil te juvat. Si ergo panis qui est corporis vita, collo appensus nihil adjuvat, quomodo adjuvent phylacteria vel laminæ inanimatæ atque totius vitæ exsortes? Vel qualiter adjuvent incantationes et auguria, divinationes quoque atque maleficia, occursus nihilominus et revocationes atque revocationes, quæ sunt dæmonum servitutes et dæmonum illusiones atque idololatriæ communicatio? Infelix namque est qui in statua inanimata sperat, infelicior vero qui in phylacteriis mortuis sperat. Nam sicut is qui idolis servierit, interfici præceptus est in lege Dei, ita similiter omnis incantator, et augurans, ac divinans, et ventriloquus, atque voluerum voces observans, cum omnibus cæteris maleficiis interire atque interfici præceptus est. Post quæ universa, inferorum ira, atque tormentum gehennæ, supplicia quoque æterni iudicii, atque flammæ ignis inexstinguibilis exspectant omnes hujusmodi in tempore resurrectionis. Sed interim bonum est interrogare istos qui auguria observant, atque occursibus aut vocationibus aut revocationibus intendunt, quæ augurii meta occurrat Pharaoni, cum filios Israel secutus, demersus est in Rubrum mare, ut nec nuntius innumeris exercitus Ægyptiorum superesset? Quis vocavit Sennacherib regem Assyriorum, vel quæ avis cecinit illi, cum a Judæa profectus omnibus sub una nocte ad centum octoginta quinque millia exercituum suorum amissis, et confusus ad regionem suam reversus, gladio in domo Dei sui ceciderit, et non potuerint eum adjuvare, neque idola ejus, neque incantationes, neque veneficia, neque auguria? Similiter nec Pharaonem potuit defendere multitudo idolorum, atque omnium maleficia, et plurimorum incantationes quæ fuerunt in Ægypto præ cæteris omnibus gentibus, sicut dicitur quodam in loco: *Fecerunt autem incantatores Ægyptiorum similiter maleficiis suis*⁵⁰. Sed non timuit Rubrum mare incantationes atque maleficia eorum, atque accipiens Dei mandatum cunctos subito demersit in profundum. Quid profuit Sauli quod exiturus ad prælium primum a Deo discedens ad divinos confugit, et mulierem de eventu loquentem quæsivit, et cum adhuc spem suam converteret, et exspectaret, cum multis protinus interiit⁵¹? Atque innumeri similiter in incantationibus et auguriis atque maleficiis sperantes, super terram miseri, ac sine spe facti sunt, et apud inferos perpetuo puniti, miserabiliores in æternum permanebunt. Hæc itaque universa declinemus, o amici; hæc fugiamus tanquam flammam ignis, hæc

relinquamus tanquam pœnam gehennæ, hæc excremur utpote societatem dæmonum. Omnes autem causas nostras sive dolorum, sive languorum, sive pœnarum, sive tribulationum, sive viarum, sive itinerum, sive ingressuum, sive egressuum cuncta Deo commendemus, cuncta Deo committamus, ut Dominus custodiat omnes ingressus atque exitus nostros, ut Dominus fiat nobis cooperatores et comes, atque suffragator in omni tempore, et in omni loco, ut angelis suis mandet de nobis ut custodiant nos in omnibus viis nostris, ut cum sanctis connumerati consequeremur etiam cum ipsis dicamus: *Sive vivimus, sive morimur. Domini sumus*⁵². Non sumus idolorum, neque incantationum, neque auguriorum, neque divinationum, neque maleficiorum, neque phylacteriorum, neque ullius horum quæ sunt servitus dæmonum et diaboli seductiones: sed Domini sumus, qui dominatur vitæ et morti, qui habet potestatem carnis et spiritus, in cujus manibus vivorum spiramentum est. Sic namque et beati illi viri qui venerunt ad Job, id est, amici ejus, cum essent religiosi Dei cultores, omnes excrabilia dæmonum seductiones declinantes, assederunt ei septem diebus et septem noctibus. Maleficia et divinationes non requisierunt, nisi ad solum Deum animas suas levaverunt, pro doloribus Job gemuerunt atque suspiraverunt. Sederunt apud eum facientes hoc, quod in Scriptura post hoc traditum est ante Scripturam implentes: *Ne denegaveris te stentibus in consolationem*; et: *Flete cum stentibus*⁵³; et: *Melius est ire in domum luctus quam in domum epulationis*⁵⁴. Sederunt apud eum tacentes super immensa ejus patientia ac tolerantia, atque constantia. Nam cum a vermibus carnes suas devorari videret, gaudens sustinuit apud semetipsum existimans ac dicens: Si celeriter omnes carnes meæ consumptæ fuerint, celeriter in incorruptionem suscipietur spiritus, properabit ad Deum anima mea quantocius terram terræ relinquens, et corpus hoc ante sepulcrum in escam vermibus tradens. Sive ante mortem, sive post mortem corpus hoc vermibus in comestionem relinquetur sicut dicit post hæc: *Cum mortuus fuerit homo capiet hæreditatem bestias et reptilia, et vermes*⁵⁵. Cum hujusmodi plurima beatus Job apud semetipsum loqueretur, septem diebus tacens sustinuit. Eadem videlicet tractantes et amici ejus qui ad eum venerunt, tacuerunt etiam ipsi velut in stuporem deducti, os aperire non valentes, neque initium locutionis invenientes. Sed ultra non sustinuit constantissimus ille Job ipsam taciturnitatem, sed primus cœpit loqui, utpote primus in ipsa passione, utpote solus sustinens ipsa vulnera atque dolores. Dicit enim: *Post hæc aperuit os suum*⁵⁶. Post hæc. Postquam præcipuam illam passionem transiit, postquam vehementissimum dolorem sustulit, postquam in validis impetuosi nequissimi inundationibus non

⁵⁰ Exod. vii, 11. ⁵¹ I Reg. xxviii. ⁵² Rom. xiv, 8. ⁵³ Rom. xii, 15. ⁵⁴ Eccl. vii, 3. ⁵⁵ Job xxi, 26. ⁵⁶ Job iii, 1.

est submersus, postquam pro omnibus quæ ei acciderant gratias Domino egit, atque nomen Domini benedixit. Postquam igitur per cuncta victoriam sumpsit, post hæc nihilominus aperuit os suum cum fiducia, cum patientia. Posthæc aperuit os suum, postquam adversus tantos dæmones congressus est solus, quantos sustinebant qui edebant carnes ejus. Nam sicut superius in prædones aliquando, quandoque autem in ignem, nonnunquam in ventum vertebant se nequissimi spiritus : sic et nunc isti in multitudinem vermium innumerabilium se vertentes impariter devorabant carnes Job. Nam cum animam non valerent tangere, omnem iniquitatem et omnem iram suam in corpore justii illius exercebant, tantum eum affligentes quantum iniquitatis habebant, atque exercere permitti fuerant. Adversus ergo tantos dæmones certabat Job, quantos vermes habebat in corpore suo. Nam dæmones per vermes comedebant atque perforabant carnes ejus. De quibus omnibus victoriam per tolerantiam sumens, et de omnibus persuam constantiam triumphator existens, post hæc universa aperuit os suum. Quid dicens ? Certum est quia hoc dixit quod post hoc sancti in Scriptura posuerunt. *Tempus ac tempus omni rei sub sole, tempus loquendi, et tempus tacendi* ⁵⁷. Tacuimus, inquit, o viri usque ad tempus, loquamur nunc in tempore. Hæc itaque dicens aperuit Job os suum. Persarum, inquiens, ac Medorum atque Chaldæorum regna et gentes, omnes pariter pusilli et magni cum manducaverint non loquuntur, cum biberint non sermocinantur, maximam notam irrationalitatis hanc esse existimantes, si manducans quis loquatur, vel bibens concionetur. Idcirco in escis ac potibus os non aperiunt ad loquendum, neque qui ministrant, neque quibus ministratur, sed nutibus omnibus ministrantibus præcipiunt, hanc consuetudinem pro mandato a prioribus accipientes, et veiut legem hanc cum sollicitudine observantes, et qui hanc violaverit tanquam maxima transgrediens jura torquetur. Si Persæ, inquit, ac Medi atque omnes Chaldæi supervacue istam observant taciturnitatem, nos vero, o viri, ait, totam hebdomadam in taciturnitate atque jejunio peragentes rationabiliter nunc loqui incipiamus. *Aperuit os suum* ⁵⁸. Persæ, inquit, atque aliæ quæ cum illis sunt gentes, cum manducaverint non loquuntur, et cum biberint non sermocinantur : ego vero a vermibus comestus atque consumptus, et sanguis meus atque medulla cum ab iisdem vermibus fuerit bibitus, tacui et non sum locutus. Nunc autem saturatis vermibus, atque illis qui me per vermes edunt, id est dæmonibus, nunc jam loquar, nunc jam sermociner. Ob quam rem loqueris, vel sermocinaris ? Ob hoc, inquit, quia impletum est tempus taciturnitatis. Et adhuc, ob quam rem aggredieris loqui, o Job ? Ob hoc, inquit, ne cum jugiter taceo, arbitrentur dæmones qui adversum me certant, quod in ipsis

A vulneribus defecerim, atque in doloribus succuburim, ne me superatum fuisse putent aut defecisse, aut debilitatum, sed norint quia viriliter sto adversus nequitiam eorum, et cum fiducia loquens contemno malitias atque versutias illorum. Sed adhuc ob hoc, inquit, ut advenientibus amicis meis os aperiam, atque loquendi illis tempus ostendam. Nisi enim ego cœpero loqui, nunquam isti os auderent aperire vehementioribus doloribus perterriti. Pro his ergo omnibus atque pro horum omnium consummatione, aperuit os suum, et maledicebat diem suum. Hæc audientes quidam ex vertibilibus, et insipientibus ac imperitiis, accusare atque reprehendere justum illum Job ausi sunt, quasi qui Deum blasphemaverit, et diem suum maledixerit. Quibus duriter restitit ipse Deus in finem hujus Scripturæ, cum veracem astruens Job dicit ad Eliphaz : *Peccasti tu qui de peccato accusasti Job, Job vero non peccavit : Peccasti tu et duo amici tui. Ob quam rem ? Ob hoc, inquit, quia non locuti estis quidquam veritatis in conspectu meo, sicut famulus meus Job* ⁵⁹. Quem ergo ipse Deus irreprehensibilem confessus est, famulum suum eum appellando, et hoc in fine totius tolerantiae, quis sanus criminari audeat ? Quis sapiens reprehendere aggrediatur ? Quis enim accusabit electos Dei ? Justum maxime, quem tantum elegit, et se dignum testificatus est, ita ut etiam sacerdotem illum delinquentium amicorum constitueret, et per illum peccata eorum illis promitteret remittere. Justum ergo qui a Deo purgatus est, quis audeat reprehendere vel accusare quasi illicite diem suum maledicentem ? Super quæ omnia, o viri, si ob hoc reprehenditur Job, vel accusatur quod diem suum maledixerit, reprehendatur pariter cum illo vel accusetur sanctissimus Jeremias propheta. Nam sicut Job maledixit diem nativitatæ suæ, ita et Jeremias devotavit diem nativitatæ suæ ⁶⁰, et omnia consequenter similiter ut Job locutus est de die nativitatæ, atque de cæteris omnibus. Si ergo reprehendit quis, vel accusat, utrosque reprehendere vel accusare debet, et Job et Jeremiam, et si de blasphemia accusat, utrosque debet accusare, et Job et Jeremiam. Uterque enim, et Job et Jeremias, similia dixerunt, similia locuti sunt, eundem diem nativitatæ suæ maledixerunt, atque devotaverunt. Sed et Job beatus est in conspectu Domini, et Jeremias gloriosus est cum sanctis. Væ autem his qui sanctos blasphemaverint, qui amicos Dei accusaverint, maxime quos etiam Deus post mortem memoria honorificavit, sicut Job de quo dicit : *Si autem steterit Job et Noe et Daniel in conspectu meo* ⁶¹ : aut sicut Jeremiam, quem in vita plus omnibus magnificans, dicit : *Antequam formarem te in utero novi te, et antequam exires de vulva sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te* ⁶². Postquam autem irreprehensibiles fuisse sanctos ostendimus, non nos, sed etiam ipse Deus, beati Job

⁵⁷ Eccle. iii, 1, 7. ⁵⁸ Job iii, 1. ⁵⁹ Job xliii, 7. ⁶⁰ Jer. xx, 17. ⁶¹ Ezech. xiv, 14

sermonum commemoremur, qui bene a sancto illo sancti dicti sunt, male autem ab impiis in blasphemiam versi sunt: *Aperuit, inquit, Job os suum, et maledicebat diem nativitatis suæ* ⁶⁵. Primum hoc advertamus, o viri periti, quod dicitur, Job suum maledicebat non diem Dei, non conditionis neque creaturæ Dei, sed diem suum. Quem diem suum? Qui non fuit, quem non habuit, quem non possedit. Quem ergo non habuit, neque possedit, neque vidit, neque in ejus potestate fuit, hunc cum malediceret, nihil maledixit. Maledixit quod non fuit, quod non habuit, quod non vidit. Item adhuc maledicebat, inquit, suum diem. Sive diem suum maledixerit, sive alienum, nihil maledixit, hoc quod non fuit maledixit. Dies enim non est in natura, non est in substantia, neque in propria potestate. Lux videtur, substantia autem non videtur, natura vero non tenetur, neque apprehenditur, quia dies non habet naturam neque substantiam. Nomen habet, naturam vero non habet. Sicut hora nomen habet, substantiam autem non habet, sic et dies nomen habet, sed substantiam vel naturam non habet. Quid ergo est dies? Lucis tempus, lucis transitus et solis ortus, ab oriente usque ad occasum decursus. Solis ergo lux, dies appellatur: solis transitus, dies æstimatur. Nam et vere ita est. Solis enim decursus diei tempus dimittitur, diei terminum ponit, sive ad breviam diem, sive ad prolongandum. Quod autem ita est, etiam Scriptura demonstrat dicens: *Omnis lux diei ex sole*. Ac si diceret: *Omne tempus a sole*. Nam sicut quilibet alicubi in tenebris cum lucerna transierit, usquequo lucerna adest, illo usque et lux est, neque substantiam habens neque naturam, sed splendorem tantum: si ergo quis maledixerit splendorem lucernæ, nihil maledicit, nisi transitum inanem, atque decursum non moventem: ita et Job, cum luminis atque splendoris transitum malediceret, hoc quod non erat maledixit. Nam dies cum solis decursu transiens transivit, et ultra idem ipse non revertetur. Cum identidem ortus fuerit sol, alius orietur dies, ejusdem nominis ut ille, sed non ipse qui ille. Ille ergo dies transiens transivit, et amplius non veniet, quia ultra non est. Nam sicut homo qui mortuus fuerit, transivit, et ultra non veniet, neque amplius revertitur, alius nascitur et eodem nomine appellatur, et cognominalis illi vocatur, sed non idem ipse est, sed alius: ita et dies ejusdem nominis veniet, idem ipse vero non veniet. Nam sicut spiritus exiens denuo non revertitur et non revocatur anima sublata, similiter dies transiens denuo non revertitur, neque ultra in præsentem hoc sæculo revocatur. Nam sicut omni homini ordinatum est tempus, atque dimensum vitæ spatium uniuscujusque: similiter singulis diebus tempus ordinatum est, atque dimensus solis transitus, quo transeunte non est dies ille ultra qui transactus est. Et adhuc sicut omnibus hominibus a sæculo et us-

que in sæculum numerus supputatus est coram Deo: ita et omnium dierum a sæculo et usque in sæculum numerus et computus in conspectu præscientiæ Dei est supputatus, et omnes animæ hominum per singulas gentes et linguas, per generationes ac per omnes tribus terræ, unaquæque anima de totius vitæ suæ ætate redditura est in judicio rationem. Sed et quid per unamquamque diem, vel gesserit, vel locuta fuerit, vel cogitaverit, omnia proponentur in judicio, omnia deducuntur in inquisitionem, non resurgentibus diebus qui neque naturam neque substantiam habent, sed factis omnium hominum demonstratis in natura animarum et corporum in corruptionem resurgentium. Exigetur ergo in die resurrectionis et judicii ab omni anima Christiana omnium dierum vitæ ejus omnis servitus quam Deo erat exhibitura, et omne opus sanctitatis, quod per singulos dies erat perfectura sive in gratiarum actionibus et confessionibus, sive in orationibus ac deprecationibus matutinis et vespertinis, sive in omnibus bonis operibus quæ in nomine Domini nostri Jesu Christi perficiuntur. Hoc scilicet ignorant plerique insipientium atque irreligiosorum, qui admonentur festinare ad templum Dei, qui vocantur ad Ecclesiam Dei accelerare, et terribilem Dei gloriam adorare, et aut pro neglectu habent, aut in vacuitatem ducunt, aut alias excusationes inveniunt dicentes: *Hesterna manducavi, crastina manducem*; sed quotidie et omni tempore indifferenter student reperire, et exhibere corpori cuncta quæ consuetudinis sunt: Deo autem, vel animæ suæ tempora statuunt ac metiuntur et dies supputant, ignorantes quia irrident semetipsos et animas suas. Nam sicut superius diximus, omnium dierum vitæ suæ rationem reddituri sunt pro operibus sanctitatis per singulos dies ætatis suæ, vel hic super terram, vel in judicio. Pagani enim, atque omnes infideles in judicio non venient, sed jam ex hoc damnati sunt, et propter infidelitatem inexcusabiles in pœnas inferorum expelluntur: ii vero qui in fide esse videntur, et pravo nomine censentur, isti, inquam, omnes in terribili illa judicii inquisitione omnium dierum vitæ suæ uniuscujusque diei reddent rationem, quomodo impleverint Dei servitum, atque opus sanctitatis per unumquemque diem. Hæc videlicet universa foris nos devians hic sermo per occasionem memorati diei dicere admonuit bene ac necessarie, utpote pro honorum commemoratione his qui salvi fieri desiderant. Sed rursus ad propositum revertamur. *Maledicebat, inquit, Job diem suum* ⁶⁶; non maledicebat Deum, non reprehendebat, non blasphemabat, non accusabat, non murmurabat de Deo, non ingratus existebat Deo, sed diem maledicebat qui non erat. Nam Deo gratias agebat, confitebatur, invocabat, benedicebat. *Sir, inquit, nomen Domini benedictum in sæcula* ⁶⁷. Sic itaque benedicendo, ac gratias agendo Deo, diem

Job 11, 1. ⁶⁵ *ibid.* ⁶⁶ *Job 1, 21.*

qui nec visionem, nec naturam, nec substantiam A
habet, maledicebat, vel potius eum qui non erat,
sicut prius ostensum est, et hoc ut tantum loqueretur.
Sed fortassis dicit aliquis, cur omnino hoc dicit,
vel cur hoc locutus est? Audi, o homo. Ob hoc
locutus hæc dicit, quia validiores dolores eum apprehenderunt
magis quam nunc tu arbitrari possis, quia lamentabiliores
sustinebat miseras magis quam tu cogitare valeas. Nam quæ
ille sustinebat si nunc videres, nec ad videndum omnino
sufficeres. Et quomodo pati vel sustinere posses ad videndum
hominem perforatis ossibus et liquescentibus carnibus ac
nervis consumptis? Hæc universa sustinebat gratias
agens Deo, universa hæc supportabat benedicens Deum.
Loquebatur vero ore ea quæ nec Deo, nec angelis ejus
sanctis, nec cælo, neque terræ hominibus, neque petago,
neque aeri, neque ullis quæ sunt in natura, ad aliquam
contumeliam profecerunt. Loquebatur nimirum quasi
miseriam ventilans, quasi aerem verberans, quasi dolorem
deferens, quasi extædiatus et molestiam passus atque
anxius pro vehementioribus passionibus et fortioribus
doloribus. Locutus est tanquam quilibet in dolore
positus querens remedium. Tanquam quis in dolore
dentium, aut eolorum, aut aurium frequenter parietes
unguibus exarat, frequenter etiam semetipsum unguibus
exulcerat præ nimietate doloris quem sustinet, corrasis
ossibus et palpebris atque auribus: sic et beatus Job
cum perforarentur ossa ejus, et liquefierent carnes
ejus, locutus est maledicens diem qui non erat. Sic
namque et Jeremias sanctus postquam Judæorum
injustitia atque impietate usque ad mortem suggillaretur,
similiter maledixit atque devotavit diem nativitatis
suar⁶⁶. Et adhuc his majora dixit Jeremias. Dixit enim
de nomine ejus: *Non nominabo nomen ejus amplius,
et non loquar ulli hominum in nomine ejus*⁶⁷. Ob quam
rem, beate Jeremia? Propter inobedientiam eorum, atque
contumaciam illorum, quia factus est illis sermo Domini
in derisionem, nolunt illum, et ego tota die peregi
subsannatus ab illis. Idcirco enim animi dolore repletus,
et diem nativitatis maledixit, et cætera alia locutus
est. Sic namque et Job prior illo præventus
nimietate dolorum maledixit diem nativitatis
suar, et respondit dicens: *Maledictus dies ille in quo
natus sum*⁶⁸. Super omnia quæ superius memorata sunt,
et etiam hoc præcipuum quia maledixit Job diem
nativitatis: quia nisi ita amare desleret Job pœnas
ipsas atque dolores, non utique æstimaret homo
neque crederet quod ita aspera et amara fuissent
ei ipsa supplicia atque tormenta. Nunc vero volens
omnibus ostendere beatus Job immanitatem amarissimarum
pœnarum atque dolorum quæ ei diabolus ingressus,
deslet, conqueritur, ita et amariter et miserabiliter
atque lamentabiliter, ut nativitatis suar malediceret
diem, dicens: *Maledictus dies in quo natus sum*.
Non maledicatur, inquit, dies mor-

tis, neque dies finis, neque dies exitus de hoc sæculo.
Est namque consummatio et requies et dolorum omnium
transitus ac depositio. Dies nativitatis omnium
tribulationum et angustiarum, dolorum quoque et
miseriarum, omnium nihilominus peccatorum atque
impietatum initium est atque introitus, per quem
pereunt impiæ atque irreligiøsæ animar, ergo omnium
horum quæ memorata sunt initium atque introitus
corruptibilis nativitatis dies est. Merito maledictus
dies in quo natus sum, quia melior dies mortis quam
nativitatis, sicut dicit Ecclesiastes⁶⁹, et propterea
maledictus dies in quo natus sum. Quare? quia per
hunc, inquit, ad omnes hos nefandos perveni dolores,
quia per hunc ad omnia hæc amarissima perveni
supplicia, quia per hunc ad terrenum hoc veniens
sæculum nequissimi adversarii sustineo zelum, ac
malignissimi diaboli supporto supplicium. Pro his
ergo omnibus maledictus dies in quo natus sum.
Plerique, inquit, hominum sub cælo carnalem
hanc solam delectantes vitam, ac sola terrena
quæ sunt in corruptione respicientes, diem nativitatis
suar delectabiliter celebrare student, honeste in
die nativitatis suar jucundantes splendide. Nam
hæc existimant portionem suam, atque hereditatem,
et per hæc sperant se diutius vivere in corpore,
atque augmentari sibi annos et diem nativitatis
suar. Hoc videlicet faciunt non ob hoc quod æterna
sperant, vel eam quæ non videtur incorruptionem
expectant: qui æternam vitam apud Deum in
cælis esse non credunt, merito terrenam hanc
atque carnalem vitam solam delectantes celebrant
diem nativitatis suar; diem vero mortis nec
nominari patiuntur. Ego, inquit, o viri, tantum
odio habeo carnalem hanc vitam, ut pro celebrare
diem nativitatis, maledicam atque abdicem
illam dicens: *Maledictus dies in quo natus sum*⁷⁰.
O quam profundus est hic sermo valentibus
inquirere! Nam primam disputationem facientes
etiam nunc hujus sensus per pauca necessarie
mentionem faciemus. Maledictus, inquit, dies
nativitatis, quia peccatorum ac delictorum est
principium. Verumtamen beati ii qui in die
nativitatis, hoc est, in principio vitæ suar
benedicuntur, hoc est ea quæ digna sunt
benedictione perficiunt. Beati quoque et ii qui
in tempore nativitatis suar, hoc est in principio
ætatis atque ignorantia juventutis suar, licet
maledicantur pro peccatis atque ignorantia
juventutis, in diem mortis atque in finem
ætatis suar rursus benedicuntur, et benedictionem
promerebuntur per sinceram pœnitentiam, atque
dignos pœnitentiæ fructus. Væ autem illis, et
animabus eorum, qui et in principio suo, et
juventute sua maledicuntur delinquentes, et
in fine suar ætatis non absolventur pœnitentiæ,
neque benedicuntur per dignos fructus pœnitentiæ
ad Deum confugientes: quorum maledictio atque
damnatio æterna apud inferos permanet, sicut eo-

⁶⁶ Jerem. xx, 17. ⁶⁷ ibid. 9. ⁶⁸ Job iii, 3.

⁷⁰ Job iii, 5.

rum qui pœnitentiam sinceriter gesserint æterna requies in resurrectione erit! Alia quamplurima cum possimus dicere de hoc sermone, hæc desinentes quæ sequuntur commemoremus. *Pereat, inquit, dies in quo natus sum* ⁷¹. Hæc nimirum dicit beatus Job, ut ostenderet omnibus quales sustinebat dolores, vel qualia supportabat supplicia. Sic beatus ac sanctissimus Jeremias in suggillatione animæ devolutus, similia ut Job locutus est, juxta omnia quæ superius veraciter memorata sunt ⁷². Super quæ universa hoc etiam debemus advertere, quia non defuerunt sanctis dolores ac tribulationes, molestiæ quoque atque passiones, non tantum pro se quantum pro nobis: ut noverimus nos atque informemur, quia per tribulationes ac labores, per passiones et miseria, per dolores quoque ac gemitus omnes sancti Deo placuerunt, et omnes justi introierunt in regnum Dei atque hæredes effecti sunt apud Deum æterni refrigerii, non exultantes in corruptione, non delectati in carne, non securi in terris, sed omnem miseriam propter pietatem sustinentes, æterna incorruptione digni effecti sunt in gloria. Sic etiam gloriatur Paulus in persecutionibus suis atque passionibus ⁷³. Sic gloriatur et Jeremias quod sederit solus, quia amaritudine fuerit repletus, et quia non abiit in consilio impiorum ludentium ⁷⁴. Quid autem miramur, quod Job ita ingentes sustinens dolores conquestus fuerit, vel alii sancti cum terreni fuissent homines ex corpore et anima vere plasmati, cum et ipse qui omnium sanctorum rector, et conditor cœli ac terræ, et mediator Dei et hominum Jesus Christus Filius Dei vivi, cum humano se indueret corpore, cum corruptibilem sibi circumdaret formam, cum iret ad passionem atque ad crucem, questus est dicens: *Pater, si fieri potest transeat a me calix iste* ⁷⁵, hoc est hæc passio, et cœpit trepidare, et mœstus esse? Non quia trepidaverit deitas, sed quia carnis infirmitatem ostendit. Sicut ergo ille Dominus ut ostenderet quia non erat phantasma, sed corpus vere corruptibile habens, se dolorem atque passionem crucis timere ostendit; sic etiam Job, et Jeremias atque alii sancti, ut ostenderent, quia cum essent carnales cum dolore sustinuerunt ac supportaverunt supplicia atque pœnas quæ eis acciderunt. Merito ergo dicit Job: *Pereat dies in quo natus sum*, juxta omnia quæ superius ostensa atque memorata sunt, *et nox illa in qua dictum est: Ecce masculus* ⁷⁶. Porro quando natus es, o beate Job? per diem, an per noctem? Si in die natus es, nocte quid irascaris? Sed si in nocte natus es, diem cur maledicis? Sicut autem æstas et hiems idem sunt, sic et nox et dies; quod enim per æstatem fit, hoc nihilominus per hiemem consumitur: et quod hieme superfuerit, hoc procul dubio æstate seminatur, æstate laboratur, sicut in die: hieme requiescitur, sicut in nocte. Et adhuc sicut corpus

et anima idem sunt indiscrete atque indivise, et nunc in terris, et in resurrectione in cœlis, quodcumque seminaverit corpus super terram, hoc metet anima in resurrectione, quodcumque operatur corpus in corruptione: hoc enim quod seminat, hoc et metet. Sicut ergo hæc idem sunt, ita et dies et nox idem sunt. Quod in die fit, hoc nocti reputatur, et quod in nocte fit, hoc diei designatur. Sic namque omnia quæcumque fecerit corpus, sive bonum, sive malum, animæ reputantur, et omnia corpori in judicio atque inquisitione succensentur. Nam utriusque utrique imputatur, utriusque in utroque requiritur atque vindicatur. Utraque enim et corpus et anima cum simul sint, et simul conversentur, simul adjudicantur pœnæ, aut simul suscipiuntur in requie. Ergo quia hæc, inquit, ita sunt, merito et ego neque de nocte silui, neque diem reliqui. Sed *pereat, dixit, dies ille in quo natus sum, et nox in qua dictum est: Ecce masculus*. A quo dictum est? Ab his, inquit, qui nuntiaverunt patri meo Zareb. Plurimi namque illi prædicaverunt filium natum, alter alterum anticipare propeperantes, ut per id quod honeste celebraverunt per singulos annos ab eo accipientes dicerent: Ecce natus est tibi masculus. Sed et puto quod ipsæ obstetrices matri Job Bosor renuntiaverunt (sic namque vocabant), quia masculum genuerit. Hæc namque demonstrat dicens: *Et nox illa in qua dictum est: Ecce masculus*. Ubi dies, illic et nox. Et quod diei, hoc etiam nocti. Ob hoc ergo quia unum sunt dies ac nox, cum diei malediceret, nocti non pepercit. *Pereat, inquit, dies in quo natus sum, et nox illa in qua dictum est: Ecce masculus*. Nox illa quæ præterit, quæ transiit, quæ defecit, quæ non est. Nox illa sicut et dies ille manens in tenebris, ille qui non videtur, qui non inveniatur, qui non revocatur, qui non est. Sicut ergo nox illa, ita et dies ille pereant tanquam quæ non sunt, deficiant tanquam quæ non videntur, neque demonstrantur. Cum ista ergo quæ non sunt maledixerit Job, et ea quæ non sunt perire voluerit, irreprensibilis omnino in omnibus permanebat. Vehementem enim dolorem quem sustinebat desiebat absque illius molestia. Puto quod forsitan olim in initio juventutis celebraverit Job diem nativitatæ suæ, item nunc ipsum reprobaus, quia non celebrandus, sed lamentandus atque plorandus est dies carnalis nativitatæ, utpote tantarum tentationum atque dolorum introitus: et non solum non celebravit ulterius, sed maledixit ac perire optavit dicens: *Pereat dies in quo natus sum*. Qui dies? Ille, inquit, qui olim fuit honestus et hilaris, festivus et lætus atque splendidus. Hic ergo pereat dies. Unde pereat? Ex solemnitate, ex lætitia, ex splendore, ex istis pereat, et nunquam in his inveniatur. Cum hoc autem die, etiam nox illa pereat in qua dictum est: *Ecce masculus*. Hæc audientes nos, o viri, non gaudea-

⁷¹ Job iii, 5. ⁷² Jerem. xx, 14. ⁷³ II Cor. xi, 50.

⁷⁴ Jerem. xv, 17. ⁷⁵ Matth. xxvi, 39. ⁷⁶ Job

mus terrenæ nativitati, sed timeamus a plurimis hujus mundi tentationibus, sed paveamus a terribili introitu in illud incorruptibile sæculum, ubi erit revelatio et inquisitio omnium operum atque verborum nostrorum. Animadvertamus, o homines, quæ immutatio facta est in hominibus. Nam priores diem nativitatis celebrabant unam vitam diligentes, et aliam post hanc non sperantes. Nunc vero nos non nativitatis diem celebramus, cum sit dolorum atque tentationum introitus, sed mortis diem celebramus, utpote omnium dolorum depositionem atque omnium tentationum effugationem. Diem mortis celebramus, quia non moriuntur hi qui mori videntur; propterea et memorias sanctorum facimus, et parentum nostrorum, vel amicorum in fide morientium devote memoriam agimus, tam illorum refrigerio gaudentes quam etiam nobis piam consummationem in fide postulantes. Sic itaque non diem nativitatis celebramus, quia in perpetuo vivent ii qui moriuntur. Celebramus nimirum religiosos cum sacerdotibus convocantes, fideles una cum clero, invitantes adhuc egenos et pauperes, pupillos et viduas saturantes, ut fiat festivitas nostra in memoriam requiei defunctis animabus, quarum memoriam celebramus, nobis autem efficiatur in odorem suavitatis in conspectu æterni Dei. Hæc videlicet diximus, quia diem nativitatis propter illos qui sine spe sunt maledixit Job dicens: *Pereat huius ille in quo natus sum, et nox illa in qua dictum est: Ecce masculus.* Paulo post incedens dicit: *Et nox illa sit in dolore* ⁷⁷. Ostendit vero quia nulli maledixit per hoc quod ait, *et nox illa sit in dolore.* Quis enim dolor erit nocti? Nullus. Nam nox apud semetipsam atque in semetipsa, neque cum dolore, neque sine dolore esse potest. Nam sicut non habet naturam, neque substantiam, ita nec dolorem, neque vulnus, neque passionem habet in semetipsa, neque dies, neque nox. Hæc itaque sciens beatus Job miseriam ventilans, et dolorem deflens, eis quæ non sunt maledixit atque dolorem optavit, dicens: *Pereat ille dies in quo natus sum, et nox illa in qua dictum est: Ecce masculus.* Quare? quia tenebrosorum dolorum mihi auspicius est factus, quia obscurissimorum suppliciorum mihi exstitit introitus, quia cum re familiari atque filiorum perditione etiam amicos in inimicos convertit, et corpus meum vermibus consumpsit, et membrorum meorum nervos humore vulneris liquefecit. Pro his ergo omnibus dies illa sit in tenebris, et tanquam errans circummeat in tenebris, et rursus ad me accessum non inveniat, neque appropinquare valeat, neque vulnera mea identidem renovet, neque maligni diaboli zelum denuo mihi subministret. Ob hoc ergo dies ille sit in tenebris, dies ille qui plurimos deludit, qui plurimos seducit, qui plurimos æternas tenebras procurat. Omnibus illis qui carnalem vitam quæsierunt, spiritualis vero memores non sunt;

⁷⁷ Job III, 3. ⁷⁸ *ibid.* 4. ⁷⁹ *ibid.*

A omnibus qui delectationem putant carnales delicias, omnibus qui voluptati ac ventri deserviunt super terram; omnibus istis obscurus efficiatur, quia in tenebris prodibunt, quia in tenebras ibunt, quia tenebræ contegent nomen eorum. *Dies ille sit in tenebris* ⁷⁸. Ille in quo malignus atque tenebrosus diabolus suam perfecit voluntatem. Nam et vere nisi primum obscuraverit diabolus corda hominum, nisi primum infuscaverit animas eorum, nisi prius oblivionem dederit timoris Dei atque terribilium iudiciorum ejus, non utique valebit unquam peccatorum semen seminare in cordibus eorum. Postquam vero obscuraverit animam, et a Deo averterit, tunc scilicet ad omnia mala, ad impudicitiam, ad infidelitatem atque ad omnia carnis desideria tanquam eos qui in tenebris sunt facile convertit. Istis ergo talibus efficiatur dies illa, hoc est dies nativitatis, dies tenebrarum. Et non solum dies nativitatis tenebræ illis efficiuntur, sed insuper adhuc dies mortis æternarum tenebrarum introitus efficiatur illis. Dies enim tenebrosus circumdabit hos tales. Hæc namque universa significans dicit: *Dies illa sit in tenebris.* Dies impiorum, dies infidelium, dies lascivorum, impudicorum, eorum qui neque in die nativitatis pietatem custodiunt, neque in die mortis pœnitentiam ostendunt. Istis ergo talibus dies ille sit in tenebris, quia in tota vita sua tanquam in tenebris ambulant, qui palpant velut cæcus circa parietem. Justis autem lux est semper in die nativitatis, sicut Jeremiæ et omnibus sanctis. Et in die mortis, sicut Lazaro qui deportatus est ab angelis in sinu Abrahamæ, Isaac et Jacob, in sæcula sæculorum. Amen. *Dies ille sit in tenebris, et non requirat illum Dominus desuper* ⁷⁹. Identidem ad priora se convertit, non inquirat illum Dominus, ne inquisitus iterum ad me perveniat, ne inventus identidem me inveniat. Non inquirat illum Dominus desuper, non recordetur, non reputet. Non enim est dignus, neque ipse dies, neque ille qui in ipso die amarissimam mihi ingressit tormenta. Diem nativitatis memorat, et lamentabilium suppliciorum diem significat, quinimo ipsa supplicia, vel potius diabolus qui ingressit ea, quem de superioribus cadentem non requireret Dominus unquam. *Non requirat eum Dominus desuper.* Quid dicis, o beate Job? Ergo alios dies inquireret, ut de isto solo dicas velut interminans: *Non inquirat illum Dominus desuper?* Utique, ait, omnes dies sæculi inquirerentur, omnia tempora, et momenta atque sæcula requirentur et producentur: nimirum non dies sæculi qui naturam non habent neque substantiam, sed verba et facta quæ in illis diebus sunt gesta vel dicta, sed cogitationes et consilia atque tractatus, qui in omni tempore vel momento hujus sæculi traciati sunt atque cogitati. Hæc igitur omnia in omnibus gentibus, et in omni lingua inquisita in iudicio manifestantur in tempore inquisitionis. Non enim mentitur is qui

ait : Memor sum ea quæ a sæculo sunt dinumerare, non solum tempora et momenta, et dies, et annos, sed quin potius omnium hominum cordis occulta, juxta hoc quod dictum est : *Qui fugit sigillatim corda eorum, qui intelligit omnia opera eorum* ⁸⁰. Et adhuc alibi : *Ipse autem novit occulta cordis* ⁸¹. Apostolus vero his consonanter dicit : *In die qua judicabit Deus occulta hominum* ⁸². Ille enim dies manifestabit omnia, in igne revelans cuncta. Scientes itaque nos, o viri, quia adversum tam terribilem habemus judicem, sancte conversari et in factis et in verbis studeamus, ut non pro condemnatione in judicio, sed pro requie atque gloria æterna inquiramus. Deinde, *non sit, inquit, in diebus anni, neque numeretur in diebus mensium* ⁸³. Quis? Maledictus atque perditus ille dies. Iste non sit in diebus anni, neque numeretur in diebus mensium. Nunc ostendisti evidenter, o beate Job, quia non diem creaturæ maledixisti, quia non diem anni vel mensium devotasti, sed illum qui non est in substantia, neque in numero, neque in computo. Omnes enim dies anno et mensibus circumdantur vel computantur. Extra annum autem et menses nullus est dies. Ergo si dies qui istic maledictus est ac perditus est, non est in anno, et tu dicis : *Non sit in diebus anni* : non est in mensibus, et dicis : *Non numeretur in diebus mensium*, nihil est, nusquam est, hoc quod non est maledicis, maledicis enim qui non est perire volens. Et merito irreprehensibilis in omnibus permañes, beatissime Dei amice Job. Aut etiam aliter intelligamus maledictum hunc atque perditum diem de quo dicit : *Dies ille sit in tenebris, et non inquirat illum Dominus desuper*. Figurata significat per hæc infelicem illum Judam, per ista de longe eum ostendit, qui debuerat esse dies serenus, et splendidus ac perspicuus, et sibi luminosus et aliis lucidus, factus est tenebrosus per semetipsum atque obscurus. Hunc ergo significans dicit : *Dies ille sit in tenebris qui lucem dereliquit, qui a luce discessit, qui lucem in mortem tradidit, et non inquirat illum Dominus desuper, cum inquisierit Petrum et ceteros apostolos resurgens a mortuis*. Non sit in diebus anni, Ecclesie festivitatibus atque sanctificationibus, non sit in unitate Ecclesie, non numeretur inter dies mensium, in numero duodecim apostolorum, tanquam duodecim mensium, sed deleatur de libro viventium, et cum justis non scribatur. His consonanter inferius universum populum Judæorum designans atque increpans, noctemque eum nuncupans dicit : *Obscurentur sidera noctis illius. Cujus noctis? Illius de qua dicit Apostolus : Nox præcessit* ⁸⁴. Quæ sidera obscurentur? Sacerdotes, et Scribæ, et Pharisei : nam hi qui debuerant in modum stellarum fulgere atque lucere in lege tanquam in nocte, effecti sunt omnes tenebrosi atque obscuri. Sustineat, inquit, nox illa Judæorum tenebrosus populus, sustineat resurre-

ctionem Domini, sed non veniat in lucem vultus ejus, neque videat luciferum orientem Spiritum sanctum Paracletum de excelsis ad apostolos missum. Aliaque plurima demonstrantur ex ipsis beati Job sermonibus, quæ in resurrectione atque judicio prævenient impiis atque injustis tanquam abortivum exiens de ventre matris suæ. *Illic, inquit, impii requieverunt ab ira indignationis, illic requieverunt dolentes corpore* ⁸⁵. Illic, inquit, in resurrectione, in inquisitione, in judicio. Illic enim requiescit eatenus indignatio atque furor impiorum, cum digna illis illata fuerit damnatio atque tormentum : tunc erunt tanquam aborsum exiens de ventre matris suæ, sicut infantes qui non viderunt lucem. Nam sicut abortiva de ventre matris suæ exentia non viderunt lucem, sed ex tenebris in tenebras eunt, ex tenebris atque angustia uteri materni in tenebras et angustias terræ atque sepulcri : sic impii de tenebris in tenebras eunt, ex angustia in angustiam expellentur, de corpore in sepulcrum, ex sepulcro in angustiam expellentur atque judicii damnationem, et in tenebras exteriores, ubi non est lux, neque videbunt vitam homines. *Puillus et magnus, inquit, ibi est* ⁸⁶. Non est enim personarum acceptor regni hujus rex. Merito ex æquo impertit omnibus et pusillis et magnis, et humilibus et altis regni hujus introitum : illis sane qui æqualiter illum metuunt, qui æqualiter illum diligunt. *Puillus et magnus*. Ibi est Lazarus pusillus cum Abraham magno. *Et servus non timens dominum suum*. In corruptione enim non est dominus corruptibilis, neque carnalis, sed cum apparuerit facies cælestis Domini atque judicis, tunc corruptibiles atque carnales domini nusquam apparebunt. Merito illic est servus non timens dominum suum. Memoratus enim timor judicii, terror atque formido futurorum, omnem timorem corruptibilem et carnalem in oblivionem deducit atque foras mittit. Non enim servi dominorum timoris recordantur, neque domini servis imperare occurrunt. Unus enim timor inquisitionis atque judicii apprehendet cunctos. Merito illic est servus non timens dominum suum. Ibi est Abdias non timens Achab dominum suum. Ibi est Onesimus non timens Philemonem dominum suum. Aliique innumeri reperiuntur et in lege, et in Evangelio his similes, qui cælesti Domino ac Deo omnium servientes, non timuerunt super terram dominos carnales ad obediendum eis in malis, neque in cælis eos timent in conspectu veri Domini venientes. Nam cum servitutem carnalem pure eis atque devote exhibuissent, non discesserunt a Creatoris servitute. Hoc namque oportet reddere servos carnalibus dominis suis, ut non fraudent, ut non circumveniant, ut non insidientur dominis suis, ut non ad oculum serviant, ut non in facie fingant, sed foris ab oculis, sed foris a

⁸⁰ Psal. xxxii, 15. ⁸¹ Psal. xliii, 22. ⁸² Rom. ii, 16. ⁸³ Job iii, 6. ⁸⁴ Rom. xiii, 12. ⁸⁵ Job iii, 17. ⁸⁶ *ibid.* 19.

facie omnem gratiam dominis suis ostendant. Huius namque rei ingentem in cœlis accipient remunerationem a Domino omnium atque iudice vivorum et mortuorum. *In servum venundatus est Joseph*⁸⁶, sed in malo atque impio actu non obedivit dominæ suæ. Merito et in terris in *Ægypto*, et in cœlis in perpetuo dominabitur illi, quæ illicite ad tempus dominari visa est. Hæc scilicet universa pro honorum commotione diximus, a beato Job etiam nos de his admoniti, dicente eo evidenter: *Pusillus et magnus ibi est, et servus non timens dominum suum*⁸⁷. Inveniet qui inquirere studuerit, etiam cætera alia his consonantia, et ea quæ nunc

A istie per ordinem, et cuncta quæ in priori multipliciter a iusto illo sunt dicta de Dei magnitudine, et de sua tolerantia, quæ sustinuit absque culpa innocens in conspectu Dei, et coram omnibus hominibus, quæ sustinuit cum gratiarum actionibus atque confessionibus Dei, quæ sustinuit piæ tolerantia formam præbens in perpetuo cunctis. Beati qui te fuerint imitati, beatissime Job. Beati qui tua vestigia fuerint secuti. Beati qui similiter ut tu in fide, et pietate, atque in omnium sibi accidentium tolerantia consummati fuerint. Hi requiescent in perpetuo apud Deum Patrem, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

OPERA AD ORIGENEM SPECTANTIA.

ADMONITIO

AD APOLOGETICUM LIBELLUM S. PAMPHILI MARTYRIS PRO ORIGENE.

I. Sub finem anni quinti commotæ a Diocletiano Imperatore adversus Ecclesiam persecutionis, id est Christi 307, Pamphilus, natione Phœnix, domo Berytius, Pierii, ut scribit Photius, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyteri discipulus, qui tum inter Cæsariensis Ecclesiæ presbyteros eminebat, captus et in carcerem conjectus, biennii spatium in vinculis exegit. Eo tempore Eusebius amicam et contubernalem suam invisens assidue, seu communi cum eo carcere inclusus, ut ait Photius, quinque libros *Defensionis Origenis* in carcere una cum illo, sextum vero et ultimum ejusdem operis librum mortuo demum absolvit Pamphilo. Totum opus confessoribus ad metalla Palæstinæ degentibus ab Eusebio et Pamphilo nuncupatum est, quemadmodum scribit idem Photius *Bibliothec.* codice cxxviii his verbis: *Ἀνεγνώσθη Παμφίλου τοῦ μάρτυρος καὶ Εὐσεβίου ὑπὲρ Ὀριγένους· τόμοι δὲ τὸ βιβλίον ἕξ, ὧν οἱ μὲν πέντε, Παμφίλῳ τὸ δεσμοκτήριον οἰκοῦντι, συμπάροντος καὶ Εὐσεβίου, ἐξεπονήθησαν· ὁ δὲ ἕκτος, ἐπεὶ ὁ μάρτυς ἔφη τοῦ ζῆν ἀπαχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν ἀπαρτίζεται.* Lecti sunt Pamphili martyris et Eusebii pro Origene libri sex, quorum quinque sunt a Pamphilo in carcere, præsentem etiam Eusebio, elaborati: sextus vero postquam jam martyr ferro privatus vita, ad unice desideratum Deum migrarat, ab Eusebio est absolutus. Et paucis interjectis:

B Τὴν δὲ ὑπὲρ Ὀριγένους Ἀπολογία, ὡς ἔφημεν, ὁ Πάμφιλος σὺν Εὐσεβίῳ καθειργμένος τῷ οἰκήματι συνεγράψατο, καὶ ταύτην πρὸς τοὺς ἐν μετάλλοις διὰ Χριστὸν ταλαιπωρούμενους διεπέμψατο. ὧν ἦν τὸ ἀκροθίνιον, Πατερμούθιος, ὁ μετὰ βραχὺ τῆς Παμφίλου ἀναλύσεως, διὰ πυρὸς καὶ αὐτὸς σὺν ἑτέροις τὸν βίον τελειωθείς. « Ejus porro *Apologetiam*, ut diximus, Pamphilus una cum Eusebio, communi carcere inclusi conscripserunt, eandemque ad eos qui pro Christi nomine ad metalla damnati exercebantur, consolationi miserunt; quorum princeps erat Paternuthius, qui post Pamphili per martyrium emigrationem, brevi interjecto tempore, flammis et ipse cum aliis vita pulsus est. » Huius *Apologetiæ* Eusebius lib. vi *Hist. eccl.*, cap. 33, sic meminit: *Ὅσα δὲ ἀναγκαῖα τῶν περὶ αὐτὸν (Ὀριγένην) διαγνώσκει ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ μάρτυρι Παμφίλῳ Ἀπολογίας, πάρεστιν ἀναλέξασθαι· ἦν τῶν φιλαίτιων ἕνεκα συμπόνησαντες ἀλλήλοις, διὰ σπουδῆς πεποιήμεθα.* « Quæcumque vero necesse est de illo (Origene) agnoscere, ea peti possunt ex *Apologetico* qui a nobis et a sacrosancto nostri temporis martyre Pamphilo pro illius defensione conscriptus est; quem quidem nos propter malevolos quosdam obtrectatores communi studio atque opera junctim elaboravimus. » Socrates item lib. iii *Hist. eccl.*, cap. 7: *Ὀριγένης δὲ πανταχοῦ*

⁸⁶ Psal. civ, 17. ⁸⁷ Job iii, 19.

μὲν ἐν τοῖς φερομένοις αὐτοῦ βιβλίοις ἐμψυχον τὸν ἄνανθρωπήσαντα οἶδεν· ἰδικῶς δὲ ὁ εἰς τὴν Γένεσιν αὐτῷ πεπονημένος ἔννατος τόμος, τὸ περὶ τούτου μυστήριον ἐφανέρωσεν, ἐνθα Ἀδάμ μὲν τὸν Χριστὸν, Εὐάν δὲ, τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι πλατύτερον κατασκεύασε· μάρτυρες τούτων ἀξιόπιστοι, ὃ τε ἱερός Πάμφιλος, καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ χρηματίζων Εὐσέβιος· ἄμφω γὰρ κοινῇ τὸν Ὀριγένους παρατιθέμενοι βίον, καὶ πρὸς τοὺς ἐκ προλήψεως ἀπεχθανομένους πρὸς τὸν ἄνδρα ἀπαντῶντες, ἐνδόξοις βιβλίοις ἀπολογίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιούμενοι, αὐτῷ πρῶτον Ὀριγένην ἐπὶ ταύτην τὴν πραγματείαν ἐλθεῖν φασιν, ἀλλὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας μυστικὴν ἐρμηνεύσαι παράδοσιν. ἰ Origenes quoque in omnibus libris suis, Christum hominem factum anima præditum esse agnoscit : sed specialiter in nono tomo *Commentariorum* quos scripsit in *Genesim*, hujus rei sacramentum exponit : quo loco Adamum quidem Christi, Evam autem Ecclesiæ typum gerere pluribus verbis asseruit. Hujus rei testes sunt locupletissimi S. Pamphilus et, qui ab illo nomen traxit, Eusebius. Ambo enim cum simul juncti vitam Origenis conscriberent, et iis qui ex anticipata quadam opinione eum aversabantur, responderent, in præclaris illis libris quos pro ejus defensione elucubrarunt, Origenem non primum in hoc argumento versatum esse dicunt, sed mysticam Ecclesiæ traditionem esse interpretatum. ἰ Socratem sequitur Nicephorus Callistus lib. x, cap. 14. Anonymus auctor, qui sexto sæculo epistolas synodicas a R. P. Lupo editas collegit, in suis ad epistolam 198 observationibus hujus etiam sic meminit : ἰ Eusebius in opere apologetico pro Origene et dogmatibus ejus, id est, pro præexistentia et restitutione composito, quod martyris et ipsius Eusebii Cæsariensis nominibus prænotatur, multis valde præcedentium Patrum testimoniis usus est pro prædictis erroribus. ἰ Quod autem ait Eusebius hanc a se et a martyre Pamphilo *Defensionem Origenis* fuisse conscriptam ἰ propter malevolos quosdam obtrectatores, ἰ haud scio an non præcipue respiciat Methodium, Olympi in Lycia episcopum, qui tum eruditione celeberrimus erat. Nam ἰ Eusebius Cæsariensis episcopus ἰ (verba sunt Hieronymi lib. 1 *Apologiæ adversus Rufinum*) in sexto libro τῆς Ἀπολογίας Origenis hoc idem objicit *Methodio* episcopo et martyri, quod tu in meis laudibus erimmaris ; et dicit : ἰ Quomodo ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc et hæc de Origenis locutus est dogmatibus ? ἰ Librum *De resurrectione* scripsit Methodius adversus Origenem, testibus Hieronymo et Epiphano : atque hæc causa fuisse videtur cur Eusebius in suis *Historiæ ecclesiasticæ* libris nullam ejus mentionem ferret. Nam cum omnes fere ecclesiasticos scriptores in hoc opere accurate commemoraverit, Methodium tamen de industria prætermisit, eo quod Origenem, quem ipse præcipue mirabatur, impugnasset. Sic Hieronymus *Rulini*, quicum similitates

A exercuit, nullam in suo *Catalogo virorum illustrium* mentionem fecit.

B II. Anno Christi 597, Rufinus, e Palestina in Italiam a sancto Chromatio, Aquileiensis Ecclesiæ episcopo, evocatus, ubi Romam advenit, primum hujus *Apologiæ* librum Latine vertit, et sub solo martyris Pamphili nomine publicavit. Cur autem id operis aggressus sit, sic ipse exponit lib. 1 *adversus Hieronymum* : ἰ Vir fide, eruditione, nobilitate, vita clarus Macarius cum opuscula adversus fatum vel mathesim haberet in manibus, eaque utili et pernecessario sudore componeret : in aliquantis vero, quia erat perdifficilis materia, de divinæ Providentiæ dispensationibus hæsitaret, per soporem sibi a Domino tale aliquid dicebat ostensum : quod navis ei quædam demonstraretur eminus adventare per pelagus, quæ cum portum fuisset ingressa, nodos suæ hæsitationis absolveret. Exurgens vero, cum de visu sollicitus cogitaret, nos supervenisse aiebat in tempore : quibus continuo et opuscula sua, et ambiguitatem indicavit, et visum. Quid porro Origenes, quem opinatissimum apud Græcos audierat, sentiret de talibus percunctatur, breviterque sibi ejus de singulis quibusque sententias orat exponi. Ego rem primum dicebam factu esse difficilem ; sanctum tamen Pamphilum martyrem dixi quadam ex parte tale aliquid operis conscripsisse in *Apologetico* suo. Continuo id sibi poscit in Latinum verti. Nullum dicebam me usum hujusmodi operis habuisse, et ad Latinum sermonem tricennali jam pene incuria torpuisse. Perstitit tamen deprecans qualicumque sermone notitiam sibi tantum eorum quæ cupiebat, ostendi. Cumque id quo potui sermone fecissem, majori desiderio accensus est ad illa ipsa plenius cognoscenda, e quibus pauca illa quæ transtuleram videbantur assumpta. Excusantem me urgere vehementius cœpit, et sub Dei testimonio convenire ne sibi ad opus bonum quæ se auxilia juvare possent denegarem. Cumque vehementius insisteret, et desiderium ejus secundum Deum esse perspicere, acquievi tandem, et interpretatus sum. ἰ At vero Hieronymus lib. 111 *adversus Rufinum* sic deridet hanc Rufini narrationem : ἰ O triremem, inquit, locupletissimam, quæ Orientalibus et Ægyptiis mercibus Romanæ urbis ditare venerat paupertatem !

Tu maximus ille es,

Unus qui nobis scribendo restituis rem.

Ergo nisi de Oriente venisses, eruditissimus vir hæreret adhuc inter mathematicos, et homines Christiani, quid contra fatum dissererent, ignorarent. ἰ Eminentissimus cardinalis Norisius *Dissert. histor. de synod. v, cap. 15*, ut aperti mendacii Rufinum arguat, objicit in hoc *Apologetico* libello quem sub nomine Pamphili martyris edidit, nihil probatum legi contra mathematicos vel fati assertores ; sed tantum de Patre, de Filii æternitate, de Spiritus sancti divinitate, de Verbi incarnatione, ac Christo Domino, de pœnis damnatorum, etc.

« Quodnam igitur, inquit, opus contra mathematicos Pamphilus scripsit? » Sed responsio facilis est. Ut enim darem in primo *Apologiæ* libro nihil contra mathematicos fuisse, at cæteros forte libros sequentes, in quibus alicubi forsitan fati assertores confutabantur, Latine reddere in animo erat Rufino, quem ab hoc labore deterruit solus Macarius libros *Περὶ ἀρχῶν* videndi cupidus. Hic enim, teste Rufino lib. I *Apologiæ adversus Hieronymum*, lecta libri primi *Apologetici* versione, « majori desiderio accensus est ad ipsa illa plenius cognoscenda, e quibus pauca illa, quæ » transtulerat Rufinus, « videbantur assumpta. » Translationem itaque librorum *Περὶ ἀρχῶν* aggredi coactus est Rufinus.

III. Hieronymus, codicis Græci, quem a Rufino mutuatus erat, titulo fidem adhibens, primum crediderat *Defensionem Origenis* sub nomine Pamphili vulgatam, opus esse diversum a sex Pamphili et Eusebii libris pro Origene elaboratis, propriumque æolius Pamphili, sed hæc postmodum Pamphilo detracta, unum esse ac eundem solius Eusebii factum acriter contendit. « Nunc tantum, » inquit lib. II *adversus Rufinum*, « tuis assertionibus obviasse sufficiat, et hoc breviter prudentem instruxisse lectorem, me istum librum, qui sub nomine Pamphili ferebatur, vidisse primum scriptum in codice tuo; et quia non erat mihi curæ quid pro hæretico diceretur, sic semper habuisse, quasi diversum esset opus Pamphili et Eusebii: postea vero, quæstione mota, scriptis eorum respondere voluisse, et ob hanc causam legisse quid pro Origene unusquisque sentiret; perspicueque deprehendisse, quod primus liber sex voluminum Eusebii ipse esset, qui unus sub nomine Pamphili a te editus est tam Græce quam Latine, immutatis dumtaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferabant. Unde etiam ante annos ferme decem, cum Dexter amicus meus, qui præfecturam administravit prætorii, me rogasset ut auctorum nostræ religionis ei indicem texerem, inter cæteros tractatores posui et hunc librum a Pamphilo, ita putans esse ut a te et a tuis discipulis fuerat divulgatum. Sed cum ipse dicat Eusebius Pamphilum nihil scripsisse, exceptis brevibus epistolis ad amicos, et primus liber sex voluminum illius eadem et eisdem verbis contineat quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt, perspicuum est te idcirco librum hunc disseminare voluisse, ut sub persona martyris hæresim introduceres. » Idem narrat lib. III *adversus Rufinum*: « De Pamphili libro non ridiculosa, ut tu scribis, sed ridicula mihi forte res accidit; ut postquam Eusebii asseruerim esse, non Pamphili, ad extremum dixerim, etiam me annos plurimos hoc putasse, quod Pamphili fuerit, et a te exemplar huius voluminis mutuatum De tuo codice quasi Pamphili exemplar accepimus. Credidi Christiano, et credidi monacho: non putavi tantum se

A leris a te posse confingi. Postea vero per interpretationem tuam quæstione contra Origenem toto orbe commota, in quærendis exemplaribus diligentior fui, et in Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi *Ἀπολογία ὑπὲρ Ὀριγένης*. Quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam partem plerisque blasphemias commutatis. » Idem habet lib. I *Apologiæ adversus Rufinum*: « Sex libros, ut ante iam dixi, Eusebius Cæsariensis episcopus, Ariam quondam signifer factionis, pro Origene scripsit, latissimum et elaboratum opus, et multis testimoniis approbavit Origenem juxta se catholicum, id est, juxta nos Ariam esse. Horum tu primum librum vertis sub nomine martyris . . . paucisque testimoniis de Filio Dei et Spiritu sancto commutatis, quæ sciebas displicitura Romanis, cætera usque ad finem integra dimisisti. » At vero sanctus doctor, qui constanter locis modo citatis asseverat librum hunc a Rufino Latine translatum, esse primum sex voluminum Eusebii *Ἀπολογία ὑπὲρ Ὀριγένης*, contrarium omnino, nempe sexti libri esse principium, cætera vero membra a Didymo vel ab altero quolibet addita fuisse dicere videtur sub finem epist. 41, alias 65, ad Pammachium et Oceanum: « Sexti libri Eusebii super *Origenis Defensionem* principium usque ad mille ferme versus liber iste, qui Pamphili dicitur, continet, et in reliquis scriptor ejusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum. Eusebius et Pamphilus tantam inter se habuere concordiam, ut unius animæ homines putes, et ab uno alter nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænae synodi, quæ fuit postea, defensorem? Ex quo ostenditur vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui, sexti libri capite detruncato, cætera membra sociarit. » Ut tollatur aperta verborum repugnantia, eminentissimus cardinalis Norisius *Dissert. historica de synodo quinta*, cap. 13, eam rejicit in amanuensium errorem, qui cum in hac ad Pammachium et Oceanum epistola legerent abbreviatas hæc notas: « VI lib. Eusebii super Origenis defensione principium, sexti libri Eusebii » reddiderunt, cum « sex librorum Eusebii super Origenis defensione principium, » scribere debuissent. Sic etiam paulo post legentibus: « qui VI lib. capite detruncato, » non exscribendum eis erat, « sexti libri, » sed, « sex librorum. » Quod autem addit Hieronymus, « vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui, sex librorum capite detruncato, cætera membra sociarit, » non ita accipiendum est, quasi velit *Apologiam pro Origene* a Rufino sub nomine Pamphili editam, revera esse Didymi; sed explicandum istud est ex alio loco supra allato e lib. III *Apologiæ adversus Rufinum*, ubi postquam

o per interpretationem tuam

contra Origenem toto orbe commata, in quaerendis A
 exemplaribus diligentior fui, et in Cæsariensi bi-
 bliotheca Eusebii sex volumina reperi *Ἀπολογία*
ὑπὲρ Ἀριερέου. Quæ cum legissem, primum eum
 librum deprehendi quem tu solus sub nomine mar-
 tyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam
 partem plerisque blasphemis commutatis, » addit :
 « Et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse ne-
 scio quem, quod tu apertissime in libris *Περὶ ἀρχῶν*
 faciase convinceris. » Id ergo unum utrobique sibi
 vult Hieronymus, vel Didymum, vel Rufinum, vel
 alium nescio quem in bonam partem tam Græce
 quam Latine plerasque blasphemias commutasse
 quæ in Eusebii textu comparebant. Quod utrum
 verisimile sit, mox indagare tentabimus.

IV. Jam vero ut probet Hieronymus Apologeticum B
 istum libellum pro Origene, non Pamphili, sed so-
 lus Eusebii esse, hæc sunt ejus argumenta : 1° « Si
 iste Pamphili liber est, » inquit lib. 1 *Apolog. advers.*
Rufinum, « de sex libris qui erit primus Eusebii ? »
 Responsio facilis est. Erit primus Pamphili simul
 et Eusebii ; 2° Instat ibidem : « In ipso volumine,
 quod tu Pamphili simul, sequentium librorum
 facta mentio est. In secundo quoque et reliquis di-
 cit Eusebius quod in primo libro antea dixerat, et
 quod eadem repetere non debeat. » Nullibi in libro
 primo de cæteris mentionem fieri reperimus : sed
 esto in Græco facta fuerit, quid mirum ? Neque
 quinque priores a Pamphilo simul et Eusebio col-
 lata opera fuerant elaborati ; 3° pergit ibidem : « Si
 totum opus Pamphili est, cur reliquos libros non
 transferat ? » Scilicet obfuit Macarii desiderium, ut
 jam diximus : vel potius nulla alia videtur fuisse
 causa, quam quod Rufini codex unicum hujus *Apolo-*
gicæ librum primum sub nomine Pamphili mar-
 tyris contineret. Certe lib. II *advers. Rufinum* late-
 tur ipse Hieronymus se « istum librum, qui sub
 nomine Pamphili ferebatur, vidisse primum scri-
 ptum in codice Rufini, et quia non erat ei curæ
 quid pro hæretico diceretur, sic semper habuisse
 quasi diversum esset opus Pamphili et Eusebii ; » et
 lib. III ait se « Rufino » exemplar hujus voluminis,
 (non sex voluminum) fuisse « mutatum ; » 4° Ob-
 jicit Hieronymus nihil proprii operis Pamphili
 scripsisse. « Et ipse quidem proprii operis, » inquit
 lib. I *advers. Rufinum*, « nihil omnino scripsit,
 exceptis epistolis, quas ad amicos forte mittere
 solus, in tantum se humilitate deiecit. Veterum
 veterem tractatus scriptorum legenda studiosissime,
 et in eorum modulatione jugiter versabatur. Dolen-
 se Origenis, et laudare Pamphili dicit Pamphili
 nihil omnino scripsisse, nec proprii quidquam con-
 didisse sermonis : et hoc dicit, jam Pamphili mar-
 tyris ecclesia, ne habens suffragium post editas ad
 Eusebii libros hoc Pamphili scripsisse. » Sed
 nota hic perquam facile potest a Rufino sibi.
 Quippe proprium Pamphili opus Apologeticum ille

dicere non debuit, quem alterius, nempe Eusebii,
 opera adjunctus elaboravit. Huc adde quod totus ille
 constat locis Origenis ex variis ejus operibus ex-
 cerptis, si modo exceperis initium, quod aliquo
 modo nihil aliud est quam epistola ad confessores
 ad metalla damnatos : ac proinde potest inter Pam-
 phili epistolas locum obtinere ; 5° « Date, » inquit
 Hieronymus epist. 65, ad Pammachium et Oceanum,
 « quodlibet aliud opus Pamphili. Nusquam reperit-
 is. Hoc unum est. Unde igitur sciam quod Pam-
 phili sit ? Videlicet stylus et saliva docere me po-
 terit ? » E stylo quidem nos hodie dijudicare non pos-
 sumus an Pamphili opus sit ; verum id facile erat
 illis, quibus illud cum ejus epistolis, quæ adhuc su-
 pererant, conferre integrum erat. Ipse Hieronymus,
 qui id ipsum profectio contulit, asserere non ausus
 est eundem esse libri hujus Eusebiique stylum ; et
 reipsa ab Eusebii saliva paululum diversus abire
 videtur.

V. Objicit præterea Hieronymus lib. II *advers.*
Rufinum, virum doctissimum Eusebium (doctissi-
 mum, non catholicum) « per sex volumina nihil
 aliud agere, nisi ut Origenem suæ ostendat fidei,
 id est Arianae perfidiae ; » nullam ergo hujus operis
 partem ad Pamphili martyrii pertinere, cujus
 fidelem probat Ecclesia. Eadem repetit locis supra
 citatis, et alibi passim, unde concludit librum sub
 Pamphili nomine editum, ab aliquo in Trinitate
 catholico fuisse emendatum, qui plerasque blasphe-
 mias de Filio et Spiritu sancto tam Græce quam
 Latine in bonam partem commutavit. « Sed hæc
 hic Hieronymo habendam non esse validissimis ar-
 gumentis evinci potest (inquit Ballus *De Filio et*
Spíritu sancto, cap. 9, art. 20). Nam : 1° Photius codice
 cxviii testatur se in Græco legisse Pamphili mar-
 tyris et Eusebii libros sex, in quibus nulla Arianae
 perfidiae vestigia nota: severus ille censor, qui ali-
 qui in aliorum scriptis constantiter solet minima
 quoque reprehendere, quæ vel speciem Arianismi
 præ se ferant ; 2° idem Photius eod. cxviii veterem
 quendam auctorem anonymum commemorat qui
 Apologeticum istud pro Origene conscripserat, alia
 auctorem illum in Apologia sua pro Origene quæ-
 que sententiis pugnas auctoritate tum aliorum
 antiquiorum scriptorum, tum imprimis Pamphili
 martyris et Eusebii Cæsariensis. Μάρτυρ ἔστι,
 τὸν ἑὸν ἑκείνου, Πάμφιλον τὸν τῶν μαρτύρων ἐν-
 γράφοντα καὶ τῶν Εὐσεβίου, ἃ ἐστὶν, » per cætera vero
 Pamphili martyrii instituit et Eusebii, » et indubium
 nihil videtur anonymum illum eandem potestatem
 cum Pamphilo et Eusebio Origenem defendendi ra-
 tionem secretam esse. Numquid vero Arianae fuit
 apologeta ? Nihil minus. Nam ipse Photius, qui
 aliqui patrosque Origenis errores illi tribuit, di-
 sentit dicit, quod τὰς τῶν ἀγίων Τριῶν οὐδὲν τῶν
 ἐπιτιμῶν λέγει : de S. Trinitate nihil erratum
 alicui. » Quomodo autem Origenem defendit auctor ?

(2) Euseb. lib. III de vita Pamphili.

Φησὶ δὲ, inquit Photius, καὶ περὶ τοῦ Ὀριγένους A μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλλουσι περὶ τῆς Τριάδος. « quin etiam hoc asserit de Origene, nihil eum quod quidem ad dogma de Trinitate attinet, errasse. » Ait mox Photius scriptorem illum quindecim capita Origeni objecta, quorum tria prima, decimum tertium et ultimum ad articulum de Trinitate pertinent, probasse διαβολὰς εἶναι, ἐκ τῶν τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου συγγραμμάτων ποιούμενον τοὺς ἐλέγχους. « meras esse calumnias, ex ipsiusmet (Origenis) scriptis allatis argumentis. » Eandem plane rationem ac methodum servat *Apologia* sub Pamphili nomine a Rufino edita. Sane ex his illud saltem efficitur, a Græco scriptore veteri qui in articulo de S. Trinitate, vel Photio iudice, catholicus fuit, alata fuisse ex ipsis Origenis scriptis, prout tum B Græcæ exstarent, testimonia, quæ catholicum pariter fuisse in eodem articulo Origenem ostenderent, atque hoc fecisse auctorem illum Pamphili martyris et Eusebii exemplo, eorumque vestigiis insistentem. » 3° Verisimile non est jam tum ad Arianam hæresim defecisse Eusebium, cum in gratiam Origenis scriberet. Quis enim credat, si jam tum fuisset Ariannus, id se sibi probandum suscepisse ab Origene statul « quod æqualis sit Trinitas : quod non purus homo, sed divinæ naturæ sit Christus : quod extra ullum initium sit generatio Filiæ Dei : quod non sit Pater antequam Filius, sed coæternus sit Filius Patri : quod non per prolationem natus sit Filius : quod inseparabilis sit a Patre : quod eadem sit inconvertibilitas Patris, et Filii, C et Spiritus sancti : quod sicut Pater novit initia omnium et fines, sic et Filius, sic et Spiritus sanctus : quod ex Deo Patre natus sit Filius, ac unius et ejusdem cum Patre substantiæ; alienus vero a substantiis creaturarum, » etc., quæ e diametro hæresi Arianae adversantur? Quis sibi persuadeat eum, dum præclarissima illa Origenis testimonia excerpteret unde Arianus error confoditur, Ariana ipsis inferuisse? 4° Invicte demonstrat doctissimus noster dominus Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 14-16, et alibi passim, Arianae hæresi nullatenus favere Origenem (4), sed e contrario scriptorem catholicum acerrimumque sacri de Trinitate dogmatis defensorem haberi de D bere; et quæ obijciuntur, aut ficta esse et ab eo aliena, aut partim præclarissimam habere sententiam, si recte interpreteris, partim non incommodam, si cum aliis ejus principiis apte concilies. Quomodo igitur Eusebius in præstantissimis illis contextibus, quibus Origenis doctrinam ab Ariana labe vindicat, approbare potuisset ipsum Origenem fuisse Ariannum? Quas blasphemias inferisset, si nihil sit in Origene quod ad hæresim Ariannam trahi merito queat? Ceterum dato, non autem concesso, Apologeticum libellum sub nomine Pamphili a Rufino editum, Ariano veneno in textu Græco infectum

fuisse, nunquid inde sequeretur non fuisse martyris Pamphili? Minime omnium, vel ipsomet Hieronymo iudice. « Sed concedamus ex superfluo » inquit epist. 65, ad Pammachium et Oceanum, « ut Pamphili sit; sed necdum martyr. Ante enim scripsit quam martyrium perpeteretur. Et quomodo, inquires, martyrio dignus fuit? Scilicet ut martyrio deleret errorem, ut unam culpam sanguinis sui effusione purgaret. Quanti in orbe martyres, antequam cederentur, variis subjacere peccatis! » Quibus verbis tanquam suffugio utitur Hieronymus, ut si minus fidem famamque Rufini elevaret, saltem Pamphili martyris, quem hujus *Apologiæ* auctorem non omnino diffiteri audeat, auctoritatem minueret. Sed eo infirmius ejus est argumentum, quod tormenta plurima prius passus esset Pamphilus, quam scriberet; adeoque jam tunc vere erat martyr, secundum vulgarem ejus temporis loquendi modum. Hieronymo autem sic respondet Rufinus *Invect. lib. II* : « Si in tantum volebas audere, ut martyrem reprehenderes, dicta ipsa, quæ tibi videbantur reprehensibilia, in medium proferre debueras; et tunc unusquisque legentium vidisset quid ibi esset absurdum, quid consequens, quid iniquum, quid certe contra apostolicas regulas : sed tantum nescio quid impietatis, pro quo, ut dicis, expiando sanguinem suum fuderit martyr. Ipsa illa verba si legeret, jam non tua, sed sua sententia, aut errasse martyrem, aut nomine martyris absurdam et impiam conscriptionem ab alio diceret esse compositam. Nunc vero sciens quia si legantur ea quæ reprehendis, nota retorquetur in eum qui culpatur injuste, ea quidem quæ reprehendis non profers. » Et re ipsa nihil nisi generatim protulit Hieronymus adversus hanc *Apologiam*. Imo promiserat lib. II *adversus Rufinum*, se in sequentibus contra ipsam scripturum, si dictandi spatium esset, nec tamen quidquam scripsisse novimus, quamvis plures annos postea vixerit.

VI. Sed tamen ut Hieronymum cum seipso conciliem, non inficias ierim videri quidem Pamphilum et Eusebium in *Defensione* illa quædam attulisse ex Origene testimonia, quibus voculæ et dicta nonnulla admista essent, quæ catholicis auribus Hieronymi ætate minus placuerunt, utpote ab Arianis tum ad hæresim suam propagandam usurpata : quas voculas, vel quæ dicta propterea resecurisse videtur a sua versione Rufinus, et quibusdam additis, quibusdam detractis emollisse, ut catholicam doctrinam verbis plane catholicis traderet. Quod innuere videtur ipse Rufinus, cum in epilogo ad translationem suam ad Macarium ait se « *Apologeticum* sancti martyris Pamphili, prout potuit, vel res poposcit, Latino sermone digessisse. » Hujusmodi resectionis etiamnum vestigium exstat. Pamphilus hujus *Apologiæ* cap. 4, *De Spiritu sancto*, testimonium adducit e cap. 5 libri I, *Περὶ ἀρχῶν*, cuius fra-

(4) Vide infra notas in *Origenian.* lib. II, cap.

gumentum Græcum exhibet imperator Justinianus ad ealcem epistolæ ad Menam, quod non parum criminantur ipse Justinianus, Athanasius in *Matth.* XII, 32; Theophilus in *epist.* 1 *paschali*; Hieronymus in *epist.* ad Avitum, et Photius *Biblioth.* cod. VIII. En tibi ipsamet verba: "Οτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδιδοῦς ἕκαστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· ὧν γὰρ ἐστίν. Ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνῃ τὰ λογικά· δεύτερος γὰρ ἐστὶ τοῦ Πατρὸς· ἔτι δὲ ἦρτον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους εὐκνούμενον. Ὡστε κατὰ τοῦτο μεῖζων ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πλείων δὲ ἡ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια. « Quod Deus quidem et Pater omnia continens ad unumquemque pervenit, esse unicuique impertiens de suo: ipse enim est qui est. Quod vero præter Patrem Filius ad sola rationabilia pervenit, est enim secundus a Patre: adhuc autem minor Spiritus sanctus ad solos sanctos pertingit. Ita ex hoc major est potestas Patris, quam Filii et Spiritus sancti. Amplior item potestas Filii præ Spiritu sancto; ac rursus præstantior sancti Spiritus virtus, quam aliorum sanctorum entium. » Hæc, quamvis duriuscula prima fronte videantur, si quis tamen ad mentem potius Origenis quam ad verba attenderit, sanum recipient sensum, et ab ipsomet Huetio excusantur *Origenianorum* lib. II, cap. 2, quæst. 2, num. 27 et 28. Ibi enim agitur de ratione principii, fontis et originis. Sed ea Rufinus, quia sua ætate minus placebant, quibusdam additis, quibusdam resectis, ita et in hac *Apologia*, et in libro *Περὶ ἀρχῶν* emollivit: « Arbitror igitur operationem quidem esse Patris et Filii tam in sanctis quam in peccatoribus; in rationalibus hominibus, et in mutis animalibus; sed et in his quæ exanima sunt, et in omnibus omnino quæ sunt: operationem vero Spiritus sancti nequaquam prorsus incidere vel in ea quæ exanima sunt, vel in ea quæ animantia quidem, sed muta sunt: sed ne in illis quidem inveniri qui rationabiles quidem sunt, sed in malitia positi, nec omnino ad meliora conversi. In illis autem solis arbitror esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Jesu Christi incedunt, id est, qui sunt in novis actibus incedentes, et in Deo permanentes. » Vix dubium est quin ad hunc contextum, et ad paucos quosdam fortasse similes attenderit Hieronymus, cum ait Rufinum plerasque blasphemias, quæ de Filio et Spiritu sancto in Eusebii textu comparebant, detraxisse, et in bonam partem commutasse. Forsitan dicas fieri posse ut Pamphilus et Eusebius, nondum quæstionibus de Filio et Spiritu sancto tantopere sua ætate agitatæ, clariores expressioresque Origenis de Trinitate contextus non extraxerint, quorum loco alios expressius substantialitatem probantes Rufinus forte substituerit. Atque id quidem indicare videtur Hieronymus

A lib. I *advers. Rufinum* his verbis: « Paucisque testimoniis commutatis, quæ sciebas displicitura Romanis, cætera (libri primi Eusebii) usque ad finem integra dimisisti. » Idem apertius innuit in epistola ad Pammachium et Oceanum. Imo vix continere se potest in hac eadem epistola, quin ab alio quolibet scriptore quam Eusebio, scilicet vel Didymo, vel ipsomet Rufino, totum hunc librum dicat fuisse compositum. « Porro, inquit, quod Pamphilum proferunt laudatorem ejus (Origenis), gratias illis ago meo nomine, quod dignum me putaverunt, quem cum martyre calumniarentur. Si enim ab iniuriis Origenis libros ejus dicitis esse violatos ut infamarentur, quare mihi non liceat dicere ab amicis ejus et sectatoribus compositum esse sub nomine Pamphili volumen, quod illum testimonio martyris ab infamia vindicaret? Ecce vos emendatis in Origenis libris quod ille non scripsit; et miramini si edat aliquis librum, quem ille non edidit? Vos in edito opere potestis redargui: ille qui nihil aliud edidit, facilius patet calumniæ. Date quodlibet aliud opus Pamphili. Nusquam reperietis. Hoc unum est. Unde igitur sciam, quod Pamphili sit? Videlicet stylus et saliva docere me poterit? Nunquam credam quod doctus vir primos ingenii sui fructus quæstionibus et infamæ dedicavit. . . . Unum nunc proferam, cui contradicere vel stulti sit, vel impudentis. Sex librorum Eusebii super *Origenis Defensione* principium usque ad mille versus liber iste, qui Pamphili dicitur, continet, et in reliquis (versibus) scriptor ejusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum. Eusebius et Pamphilus tantam inter se habuere concordiam, ut unius animæ homines putes, et ab uno alter nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænæ synodi, quæ fuit postea, defensorem? Ex quo ostenditur vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui sex librorum capite detruncato, cætera membra sociavit. » Verum sibi non constat Hieronymus. Nam contrarium omnino statuit lib. II *adversus Rufinum*, ubi testatur primum Eusebii librum eadem et iisdem verbis continere quæ sub nomine Pamphili a Rufino edita sunt, et Rufinum sensus duntaxat de Filio et Spiritu sancto immutasse seu pervertisse, qui apertam blasphemiam præferebant. « Perspicueque » deprehendi, inquit, « quod primus liber sex voluminum Eusebii ipse esset, qui unus sub nomine Pamphili a te editus est tam Græce quam Latine, immutatis duntaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferebant. . . . Et cum primus liber sex voluminum illius (Eusebii) eadem et iisdem verbis contineat quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt. . . . cumque de hoc ipso libro, quem Pamphili simulat, multa perverteris, et aliter in Græco, aliter in Latino sit, » etc. Sensus duntaxat ait Rufinum pervertisse, nimirum verbula quædam, quæ Hiero-

nymus in malam partem trahebat, quibusdam ad-
ditis, quibusdam resectis, ad bonam convertisse;
non integros contextus subtraxisse et alios substi-
tuisse. Et hanc esse Hieronymi mentem intelligitur
ex lib. III *adversus Rufinum*, ubi ait vel Didymum,
vel Rufinum, vel alium nescio quem in bonam par-
tem tam Græce quam Latine plerasque blasphemias
commutasse, quæ in Eusebii textu comparebant.
Quod non aliud significat quam quæ blasphemia
Hieronymo videbantur, solo verborum sensu immu-
tato, ad catholicum sensum adduxisse. Rem enim
aliquam in bonam partem commutare, est ipsam
eamdemque rem, quæ mala vel erat, vel esse vide-
batur, ad bonum convertere. Res eadem permanet;
status rei non idem.

VII. Sed necdum his contentus quæ supra objecit
Hieronymus ad *Apologiam* hanc sancto martyri
Pamphilo abjudicandam, iterum instat lib. II *advers.*
Rufinum his verbis: « Quamvis de Eusebii libro
multa subtraxerit, et in bonam partem de Filio et
de Spiritu sancto nisus sit commutare, tamen multa
in illo scandala reperiuntur et apertissimæ blasphem-
iæ, quæ iste sua negare non poterit, catholica
esse pronuntians. Dicit Eusebius, imo, ut tu vis,
Pamphilus in isto volumine Filium Patris mini-
strum; Spiritum sanctum non de eadem Patris Fi-
liique substantia; animas hominum lapsas esse de
cælo, et in hoc quod sumus de angelis commutati,
in restitutione omnium æquales et angelos, et dæmo-
nes, et homines fore, et alia tam impia et nefaria,
quæ etiam replicare sit criminis. » Verum hic san-
ctus doctor sibi ipsi aperte adversatur. Tantum
enim abest ut aliquem de Trinitate errorem in ea
Rufini interpretatione repererit, ut Pamphilum e
contrario asserat Nicænæ synodi, quæ fuit postea,
per eam ostendi defensorem, et inde concludat ab
aliquo in Trinitate catholico opus illud fuisse emen-
datum. Sic enim ait sub finem epistolæ 65 ad Pam-
machium et Oceanum: « Sex librorum Eusebii
super *Origenis Defensione* principium usque ad
mille ferme versus liber iste, qui Pamphili dicitur,
continet, et in reliquis scriptor ejusdem operis profert
testimonia quibus nititur approbare Origenem fuisse
catholicum. Eusebius et Pamphilus tantam inter se
habuere concordiam, ut unius animæ homines potes,
et ab uno alter nomen acceperit. Quomodo igitur inter
se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere
suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphi-
lus Nicænæ synodi, quæ fuit postea, defensorem?
Ex quo ostenditur vel Didymi, vel cujuslibet alte-
rius esse opusculum, qui, sex librorum capite de-
truncato, cætera membra sociavit. » Nullam ergo
hæresim in ea Rufini interpretatione, nullum scan-
dalum, nullamve blasphemiam tunc reperiēbat Hier-
onymus. Exstant quædam quo testimonia ubi Filius
Patris minister dicitur: sed illud blasphemum dici

⁸⁸ Ephes. IV, 50.

(5) *Origenian.* lib. II, quæst. 14, num. 16.

nolim, quod ante et post concilium Nicænum ca-
tholice dictum est; quod Theophilus Antiochenus,
quod Justinus, quod Irenæus, quod Orientales in
exemplo fidei contra Photinum, quodque Hilarius
et Athanasius Arianae hæresis acerrimi impugna-
tores, eo sensu quo Origenes, dixerunt, ut infra vide-
bimus in *Origenian.* lib. II, cap. 2, quæst. 2, num.
14. Quod autem ait Hieronymus, Spiritum sanctum
in eo volumine non de eadem Patris Filiique sub-
stantia dici, id nusquam hodie reperitur, nec tamen
inde concludendum reor, quemadmodum conjicit
Huetius (5), ea fuisse a Rufino erasa, quo omnem
quærelæ ansam præcideret. Nonquid enim Rufinus,
qui in illo ipso libro religiose proficitur, « quod
sancta Trinitas cœterna sit, et unius naturæ,
uniusque virtutis et substantiæ, » atque aliter do-
centi anathema denuntiat, adeo stupidus esse potuit
ut tam spissam blasphemiam in sua translatione
poneret, et absque monitore Hieronymo non ani-
madverteret? Deinde, si eam e codicibus suis ex-
puxit, unde igitur evenit ut nullum ejus operis exem-
plar hodie exstet, in quo blasphemia illa reperiatur?
Nam longe lateque dispersa fuerant Rufiniana ver-
sionis exemplaria, antequam illud objiceret Hiero-
nymus. Num verisimile est Rufinum potuisse omnes
illos priores codices sive suppressere, sive emenda-
re? « Quid igitur dicendum? Det mihi lector æquus
conjectandi veniam, inquit Bullus *Defensionis fidei*
Nicænæ de Filii τῷ ὁμοουσίῳ cap. 9, num. 21.
Pamphilus prope finem *Apologiæ* a Rufino versæ,
Origenis errorem de animarum προῦπαρξῆ: defen-
dens, vel certe excusans, contraque eos disputans
qui animarum translationem defenderent, duo hor-
um genera describit: alterum eorum qui, cum
animas hominum ex traduce esse docerent, primam
tamen animam ex Dei esse substantia defenderent;
eorum alterum, qui ex nihilo factam esse a Deo
animam illam primam assererent. Adversus priores
ita disserit Pamphilus: « Jam vero illi qui ex tra-
duce animas venire affirmant, et simul cum corpo-
rali eas semine seminari; siquidem, ut quidam ipso-
rum affirmare solent, non aliud dicunt animam esse,
quam insufflationem Spiritus Dei, illam scilicet,
quam in initio factoræ mundi Deus insufflasse dicitur
in Adam, de ipsa Dei esse eam substantia profiten-
tes; quomodo non et isti videbuntur quodammodo
hæc præter Scripturæ regulam et rationem pie-
tatis asserere, quod substantia Dei est? » Vix du-
bito quin ex his verbis istam Pamphilo calumniam
struxerit Hieronymus. Quippe cum veterum multis
sensit Hieronymus, spiraculum vitæ, quod Deus
primo homini insufflasse dicitur, fuisse ipsum Spi-
ritum sanctum eidem homini una cum anima ejus
infusum. Sic in *Commentariis* in cap. IV Epist. ad Ephesios,
ad verba illa: « Nolite contristare Spiritum sanctum
in quo signati estis in die redemptionis ⁸⁸, »

hæc adnotat: « Signati enim sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei, et illam recipiamus imaginem et similitudinem, ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti Spiritus, juxta eloquium Servatoris, Deo imprimente, signatur. » Ubi imaginem et similitudinem illam Dei, ad quam in ipsa sua creatione efformatus fuit homo, interpretatur signaculum Spiritus sancti: quod ideo omnino fecisse videtur, quia spiraculum vitæ, quod Deus cum primum hominem formaret, ipsi insufflasse dicitur, Spiritum fuisse sanctum credidit. Hoc clarius dixit Tertullianus lib. *De baptismo*, cap. 5, ubi de regeneratione hominis, quæ per baptismum fit, sic loquitur: « Ita restituitur homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei conditus fuerat, etc. Recepit enim illum Dei Spiritum, quem tunc de afflatu ejus susceperat, sed post amiserat per delictum. » Hinc igitur factum videtur, ut ex eo quod insufflationem Spiritus Dei Pamphilus (intelligens nimirum per insufflationem, juxta cum adversariis quos refellit, nihil aliud quam ipsam hominis animam) negaret de substantia esse Dei, ipsum calumniatus fuerit Hieronymus, quasi docuisset Spiritum Dei, tertiam Divinitatis personam, de substantia Dei non esse. » Nullibi etiam comparent quæ postea reprehendit Hieronymus, scilicet « animas hominum lapsas esse de cælo, et in hoc quod sumus de angelis commutati, in restitutione omnium æquales fore et angelos, et demones, et homines. » Sed hæc cum naturaliter sequantur ex præexistentia animarum, quam excusare tentat Pamphilus, inde ea, quasi si dicta fuissent, exprobrasse videtur Hieronymus.

VIII. Ex his intelligere licet quænam sit Hieronymo fides adhibenda, cum in hanc *Origenis Defensionem* tam acriter invehitur. Nullibi sibi constat sanctus doctor: ubique sibi adversatur. Hanc primum dixerat solius esse Pamphili, postea solius Eusebii. Modo eam Eusebio tribuit, modo vel Didymo, vel Rufino, vel alteri cuilibet, qui, libri primi Eusebii capite detruncato, cætera membra sociavit. Modo hanc esse ait ipsummet Eusebii primum volumen, modo sextum; modo eadem et iisdem verbis in primo Eusebii libro contineri, modo ejus scriptorem de ipso Eusebii libro quædam immutasse; modo sensus duntaxat immutasse, modo ipsa testimonia subtraxisse, et alia substituisse; modo pauca, modo multa; modo denique in ipsa Rufini Latina interpretatione multa etiamnum scandala, et apertissimas blasphemias reperiri, modo Pamphilum Nicænzæ fidei per eam ostendi defenso-rem. Undequaque sese versat sanctus doctor, omnia movet ne liber hic Pamphili sit. Atqui tamen non poterat ignorare ipsum Eusebium, cujus scripta

(6) Φασὶ δὲ αὐτὸν, etc. Cum dicat Eusebius *Hist. eccles.* lib. vi, cap. 59, Origenem et Decio et tormentis fuisse superstitem, cujus rei testes appellat ipsius Origenis epistolas post Decium scriptas;

assidue versaverat, in suo *Hist. eccles.* lib. vi, cap. 55, aperte testari a se et a sacrosancto martyre Pamphilo *Apologeticum* pro Origenis defensione communi studio atque opera junctim fuisse elaboratum, adeoque *Apolo-giam* hanc sub nomine Pamphili a Rufino editam, quam esse fatetur Hieronymus ipsummet Eusebii primum volumen, esse Pamphili simul et Eusebii. Videtur ergo Hieronymus ideo eandem soli Eusebio ascripsisse, quia Rufinus, cui tunc temporis quo hæc scribebat non minus quam Origeni erat infensus, soli Pamphilo ascripserat; et ideo Eusebio soli iterum ascripsisse, ut eam Ariana peste esse infectam facilius persuaderet, Rufinique fidei et auctoritati certius derogaret. Sed nihil proficit sanctus doctor contra auctoritatem ipsius Eusebii, Socratis, anonymi a R. P. Lupo editi, Photii, et cæterorum, qui hanc Pamphilo simul Eusebioque adjudicant; et satis nobis est præcipuum operis auctorem Pamphilum ab Eusebio et Photio agnosci, ut nullas in eo blasphemias extitisse judicemus.

IX. Restat jam ut aliquid de cæteris quinque perditis libris dicamus. Socrates in eo contextu quem supra attulimus ex ejus *Hist.* lib. iii, cap. 7, desumptum, ait Pamphilum et Eusebium simul junctos vitam Origenis in ea *Apolo-gia* conscripsisse. et ibi ostendisse Origenem, qui in omnibus libris suis Christum hominem factum anima præditum esse agnoscit, specialiter in nono tomo *Commentariorum in Genesim*, ubi Adamum quidem Christi, Evam autem Ecclesiæ typum gerere pluribus asseruerit, non primum in hoc argumento versatum esse, sed Ecclesiæ traditionem esse interpretatum. Quod post Socratem repetit Nicephorus *Hist.* l. x, cap. 14. Docet etiam Eusebius *Hist.* lib. vi, c. 25, se in secundo hujus *Apolo-giæ* libro exposuisse qui motus ordinationis Origenis causa fuerint concitati, et quæ super iisdem motibus a præsulibus Ecclesiarum constituta sint; et quæcunque alia vigens ipse Origenes ac florens in prædicatione verbi divini contulerit. Τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα· τὰ τε ἐπὶ τοῖς κινήσει· δεδογμένα τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶσιν· ὅσα τε ἄλλα ἀκμάζων περὶ τὸν θεῖον εἰσανήνεκται λόγον, ἰδίας δεδμένα συντάξεως, μετρίως ἐν τῷ δευτέρῳ ἤς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιήμεθα ἀπολογίας, ἀνεγράψαμεν. Quæ omnia confirmat Photius *Biblioth.* codice cxviii, his verbis: Φασὶ δὲ τὸν Ὀριγένην ἐν τοῖς κατὰ Σευήρον διωγμοῖς γράψαι Λεωνίδῃ πατρὶ, ἐπαλείφοντα πρὸς τὸν τοῦ μαρτυρίου δρόμον, ὃν καὶ καλῶς δραμόντι τῶν βραβείων τυχεῖν ἐξεγένετο· καὶ αὐτὸν δὲ ἀποδύσασθαι σπεύδειν πρὸς τὸ τῶν ἀγωνισμάτων στάδιον, τὴν δὲ μητέρα καὶ ἄκοντα θυνηθῆναι τῆς ἕρμης ἐπισχεῖν· καὶ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐν ἐπιστολῇ οικεῖα ἐπισημαίνεται. (6) Φασὶ δὲ αὐτὸν, ὃ τε Πάμφιλος

vel nondum viderat illas epistolas quando in hac *Apolo-gia* una cum Pamphilo scribebat Origenem in persecutione Decii vitam celebri martyrio linivisse; vel inconsulto Eusebio solus hæc scripsit Pamphi-

μάρτυς, καὶ ἕτεροι πλείστοι, οἵτινες ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐωρακότων Ὀριγένην τὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἠκριώσαντο, διαδοῆται μαρτυρίῳ τοῦ βίου ἐξεληλυθέναι, ἐπ' αὐτῆς τῆς Καισαρείας Δεκίου τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ὀμότητα πνέοντος. Οἱ δὲ φασιν αὐτὸν ἕως Γάλλου καὶ Βολουσιανοῦ διαρκέσαντα, καὶ ἐξηκοστὸν ἔνατον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγοντα, ἐν Τύρῳ καὶ τελευτῆσαι, καὶ ταφῇ παραδοθῆναι. Ἔστι δὲ μᾶλλον οὗτος ὁ λόγος ἀληθής, εἴ γε αἱ φερόμεναι αὐτοῦ μετὰ τὸν διωγμὸν Δεκίου ἐπιστολαὶ οὐκ ἔχουσι τὸ πλαστόν. Παντὸς ὅτε μαθήματος ἰδέαν αὐτὸν φασὶ καὶ μεταλθεῖν καὶ διδάσκειν. Τοῦτον τοίνυν τὸν Ὀριγένην, ὃν καὶ Ἀδαμάντιον ἐπονομάζουσι φασιν, ὅτι ἀδαμαντινοῖς δεσμοῖς ἐφύκεσαν οὓς ἂν θῆσειε λόγους, ἀκροατὴν καὶ διδάσκον λέγουσι γενέσθαι Κλήμεντος τοῦ Στρωματέως, καὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλείου. Κλήμεντα δὲ Πανταίου γενέσθαι λέγουσι καὶ ἀκροατὴν, καὶ τοῦ διδασκαλείου διάδοχον. Πανταίων δὲ, τῶν τε τοὺς ἀποστόλους ἐωρακότων ἀκροάσασθαι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τινεὶν αὐτῶν ἐκείνων διακοῦσαι. Τὰς δὲ κατὰ Ὀριγένους κινήσεις ἐκαίθην λέγουσιν ἐκρυθῆναι. Δημήτριος Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπος, ὃς Ὀριγένην δι' ἐπαίνων εἶχε, καὶ ἐς τοὺς φιλότατους συνέταπτεν. Ἄλλ' Ὀριγένης ἀπαίρειν εἰς Ἀθήνας χωρὶς τῆς τοῦ οικείου γνώμης ἐπισκόπου, εἰς πρεσβύτερον οὐ δέον ὃν ἀναβιβάσεται. (7) Θεότεκνος δ' ἦν, ὁ κατὰ Καισαρείαν τὴν ἐν Παλαιστίνῃ τὸν ἀρχιερατικὸν χειρίζων νόμον, ὁ τῆς Ὀριγένους αὐτουργίας χειροτονίας, ἔχων συνευδοκοῦντα καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Ἀλέξανδρον. Τρέπεται διὰ τοῦτο Δημήτριος εἰς μίσην, τὸ φίλτρον· καὶ οἱ Ἕπαινοι, πρὸς τοὺς ψόγους. Καὶ σύνοδος ἀθροίζεται ἐπισκόπων, καὶ τινῶν πρεσβυτέρων, κατὰ Ὀριγένους. Ἡ δὲ, ὡς ὁ Πάμφιλος φησὶ, ψηφίζεται, μεταστῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν Ὀριγένην, καὶ μήτε διατρέθειν ἐν αὐτῇ, μήτε διδάσκειν. Τῆς μὲντοι τοῦ πρεσβυτέρου τιμῆς οὐδαμῶς ἀποκεκινήσθαι. Ἄλλ' ὅγε Δημήτριος ὄμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς Ἱερουσάλης ἀπεκλήρουσε, συνοπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων. Φυγαδευθέντα δὲ τὸν Ὀριγένην τῆς Ἀλεξανδρείας, Θεότεκνος ὁ Παλαιστίνης, ἀσμένως τε διάγειν ἐν Καισαρείᾳ ὑπεδέξατο, καὶ τοῦ διδάσκειν πᾶσαν ἐξουσίαν ἐνεχείρισε. Καὶ τὰς μὲν αἰτίας ἐξ ὧν συνέθη τὰς διαβολὰς ἐκραγῆναι τῷ Ὀριγένει, ταύτας φησὶ. « Αἰνὴ igitur (Pamphilus et Eusebius) Origenem Severi imp. persecutione Leonidæ patri scriptum misisse, quo ad martyrii curriculum eum exaceret : et sane stadium fortiter decurrens ille bravium accepit. Addunt ipsammet Origenem summo studio idem certamen suscipere conatum fuisse, sed matrem impetum vel ipso invito refrenasse. Quod ipsum item epistola quæ-

dam suo testatum reliquit. Quin Pamphilus martyr, et alii cum eo plurimi, res Origenis ex illis ipsis qui hominem viderant, accuratius perscrutati, narrant eum celebri martyrio tum vita decessisse, cum Cæsareæ Decius suam in Christianos crudelitatem effunderet. Alii tamen volunt ad Galli ac Volusiani usque tempora perdurasse, et sexagesimum nonum ætatis annum agentem Tyri mortuum, in eademque urbe sepultum (8). Quæ quidem verior narratio est, si modo germanæ sunt, quæ feruntur, epistolæ illius post Decii persecutionem conscriptæ. Omnes autem omnino disciplinas ipsum et percipisse, et docuisse ferunt. Hunc item Origenem, quem etiam Adamantium cognominatum ex eo tradunt, quod rationes quas colligaret, adamantinis quibusdam quasi vinculis non absimiles viderentur, auditorem fuisse Clementis ejus, qui Stromateus dictus est, ejusdemque in catechetica schola, quæ Alexandriæ erat, successorem. Clementem porro Pantæni fuisse discipulum, scholæque successorem : et Pantanum rursum iis usum magistris, qui apostolos vidissent : quin et illorum nonnullos audiisse. Cæterum hinc in Origenem excitatam omnem tempestatem commemorant : Demetrius Alexandriæ præsul Origenem multum laudans, in paucis charissimum habebat. At cum hic absque bona episcopi venia Athenas profecturus esset, Theotecnus, Cæsareæ Palæstinæ tum archiepiscopus, secus eum quam oporteret, presbyterum ordinavit, non improbante factum hoc Alexandro Jerosolymorum episcopo. Hinc Demetrio amor in odium vertit, laudesque mox eum vituperatione commutata. Synodus insuper episcoporum coacta, et presbyterorum quorundam contra Origenem : quæ, ut Pamphilus refert, decretum fecit, Alexandria quidem pellendam Origenem, neque in ea versari aut docere permittendum ; sacerdotii tamen dignitate nequaquam submovendum. Verum Demetrius una cum Ægypti episcopis aliquot, sacerdotio quoque illum abjudicat, subscribentibus etiam edito huic, quotquot antea suffragati ei fuissent. Ita igitur Alexandria in exsilium pulsam Origenem, Theotecnus Palæstinæ episcopus libenter Cæsareæ ad degere jussit, et de superiore loco docendi potestatem fecit. Has ille causas affert, ex quibus omnes illæ calumniæ in Origenem eruperunt. » Præterea Eusebius *Hist. lib. vi, cap. 36*, dicere videtur se in sexto hujus *Apologia* libro epistolæ, quas ad Fabianum papam et ad complures alios Ecclesiarum antistites de recta fidei suæ ratione Origenes scripserat, inseruisse : Γράφει δὲ καὶ Φαβιανῷ τῷ κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ, ἑτέροις τε πλείστοις ἀρχουσὶν Ἐκκλησιῶν, περὶ τῆς κατ' αὐτὸν

(7) Θεότεκνος. Legendum videtur hic et infra, Θεόκτιστος. Ita enim vocatur ab Eusebio *Histor. eccles. lib. vi, cap. 27* et 46, nec non ab Hieronymo *lib. De scriptor. ecclesiast., cap. 54*.

(8) *De scriptor. ecclesiast., cap. 54.*

ὀρθοδοξίας ἔχεις καὶ τούτων τὰς ἀποδείξεις, ἐν ἑκτῷ τῆς γραφείας ἡμῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολογίας. Testantur etiam Socrates *Hist.* lib. iv, cap. 27, et Nicephorus lib. xi, cap. 19, hisce libris adjunctam esse S. Gregorii Thaumaturgi *panegyricam orationem*, quam ille ab Origene discedens in ejus laudem composuit. Rufinus, ut jam diximus, lib. i *adversus Hieronymum*, dicit in hac *Apologia* agi de fato seu mathesi. Anonymus auctor a R. P. Lupo editus, refert Pamphilum martyrem, et Eusebium pro præexistentia et restitutione multis valde præcedentium Patrum testimoniis usos esse. Alter denique anonymus a Sirmundo editus sub nomine *Prædestinati*, quem alii Arnobium juniorem, alii Primasium esse existimant, in lib. i *De hæresibus*, hæresi xxii, quæ est Apellitarum, ita ait: « Hos Origenes ita perfecte superavit, ut eorum causa περιουθής (circuator) fieret, et per singulas quasque urbes per Orientem eundo prædicaret. Et quia innumerabilia sunt tractatorum ejus volumina, hæretici superati libros ejus ad suos libitus callidissima argumentatione mutarunt, ut quos vellent decipere, dicerent ita Origenem suis Expositionibus definisse. Unde quicumque usque hodie Origenem legit, si prudenti cum novit recitatione distinguere, deprehendit loca ab hæreticis maculata. Quod ita esse sanctus Pamphilus martyr in suo *Apologetico* declaravit. » Et hæresi xliii, postquam dixit tres fuisse Origenes, unum Syrum sceleratissimum, qui turpia docuerit, alterum qui et mortuorum resurrectionem negabat, et Christi creaturam esse Spiritum sanctum dicebat, paradysum autem et cælos allegorice dicta esse affirmabat, hæc subjungit: « Hi duo Origenes prava quæque scripserunt. Hæretici et perversi doctores nostro Origeni catholico tractatori miscuerunt, ut adimpleretur quod dicitur a Domino in Evangeliiis⁹⁹: *Nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Unde ergo hæc zizania? Qui respondens ait: Inimicus homo hæc fecit.* Ideo enim Origenem legentes invenimus catholicum, et contra hæreses dimicantem et vincentem: identidem legentes Origenem invenimus hæreticum,

⁹⁹ Matth. xiii, 27, 28.

A et adversa fidei astruentem. Litteræ verba tradunt et sensus: si possent et facies loquentium demonstrare, errorem nullus poterat de persona doctoris incurrere. Nam et illud cavendum est, quod Ampullianus quidam hæresiarches Bythinus, qui docebat post Origenem Ecclesiam Dei. Ille incurrit talem hæresim, ut diceret omnes criminosos cum diabolo et dæmoniis eo usque in gehenna decoqui, usquequo puri redditii possint inde et immaculati egredi, ad hoc quod antea fuerant alieni a culpa suo iterum Creatori restitui. Ille, dum argueretur ab Ecclesia, cœpit proferre libros Origenis, quos ipse vitiaverat, et dicere: Ecce quia Origenes ita sensit, et præcipue in quatuor *Περὶ ἀρχῶν* libris. Sed qui sani sensus est, et habet mentis splendidos oculos, sic videt addita in Origenis opusculis mala ista, atque cognoscit, sicut in stragulo coccineo pannos albos, aut cujusque alterius coloris cernat assutos. Quod ita esse sanctus martyr Pamphilus docet, qui antequam ad martyrii coronam attingeret, irreprehensibiliter cathedram episcopatus obtinuit, et sanam doctrinam Dei populis ministravit. Ille edidit *Apologeticum*, et omnia quæ de Origene Catholici ignorantibus mentiuntur, exclusit, ostendens ea, quæ reprehensibilia inveniuntur in ejus opusculis, Origenis non esse, sed eorum quos ipse superaverat: alia vero, quæ tota perversa sunt, aliorum duorum hæreticorum esse, qui Origenis nomen, non fidem, nec conscientiam habuerunt. Nescio unde hauserit anonymus auctor, sed ex impuris ea fontibus hausisse videtur; et vereor ne qui tam inepte Pamphilum martyrem episcopali dignitate donat, ineptius etiam vel *Apologetiam* quinque libris constantem anonymi illius de quo Photius *Biblioth. cod.* cxvii, vel Rufini librum *De adulteratione librorum Origenis* pro ipsa Pamphili *Apologia* habuerit. Uterque enim libros quidem Origenis ab hæreticis ait esse vitiatos; sed nullibi Pamphilus, nisi forte id dixerit in cæteris libris temporum injuria absumptis: de quo tamen nec Eusebius, nec Hieronymus, nec Socrates, nec Photius, nec ullus alius vel minimum habent verbum.

IN APOLOGETICUM S. PAMPHILI

PRO ORIGENE

RUFINI PRÆFATIO AD MACARIUM (1).

Cognoscendæ veritatis amore permotus, o vir desideriorum Machari, (2) injungis mihi rem, quæ tibi agnitæ

(1) Hanc præfationem, *Apologeticum* Pamphili, ac Rufini librum *De adulteratione librorum Origenis* videntur cum sex mss. uno Corbeiensi, hodie S. Germani a Pratis, noni sæculi; altero Regio num. 1641, decimi tertii sæculi; 3° Sorbonico; 4° S. Re-

nigii Remensis; 5° S. Vitoni; 6° S. Michaelis in Periculo maris: necnon et cum iisdem mss. codicibus ad quorum fidem libros *Περὶ ἀρχῶν* emendavimus.

(2) Mss., *injungis mihi rem quam videris quantum*

veritatis gratiam conferat : mihi tamen non dubito quin offensam maximam comparet eorum, qui se læsos putant ab eo qui de Origene non aliquid male senserit. Et quamvis non meam de eo sententiam, sed sancti martyris Pamphili sciiscitatus sis, et librum ejus, quem pro Origene in Græco scripsisse traditur, transferrî tibi poposceris in Latinum, tamen non dubito futuros (3) quosdam qui et in eo læsos se putent, si nos aliquid pro eo vel alieno sermone dicamus. Quos tamen et ipsos deprecamur nihil præsumpto vel præjudicato animo agere : sed quoniam ad iudicium Dei venturi sumus, non refugiant scire quod verum est, (4) ne forte ignorantes delinquant ; sed considerantes quia falsis criminationibus percutere fratrum infirmorum conscientias, in Christum peccare est, ideo non accommodent criminatorem aures suas, nec ab alio discant alterius fidem, maxime cum coram experiri sit copia, et oris sui confessio quid vel qualiter unusquisque credit asserat. Sic enim scriptum est, quia corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem¹ : et : Ex r bñs suis unusquisque justificabitur, et ex verbis suis condemnabitur². (5) Qualiter ergo Origene de singulis capitulis sanctarum Scripturarum senserit tenor libelli hujus edoceat. De his autem quæ apud eum contraria sibi inveniuntur, quid causæ sit, in ultimo brevi (6) adjunctione docebimus. Nos autem, sicut traditum est nobis a sanctis Patribus, ita tenemus, quod sancta Trinitas cœterna sit, et unius naturæ, uniusque virtutis, atque substantiæ : et quod Filius Dei in novissimo tempore homo factus est, et pro peccatis nostris passus est, et in ea ipsa carne, in qua passus est, resurrexit a mortuis, propter quod et resurrectionis spem humano generi tribuit. Carnis vero resurrectionem non per aliquas præstigijs, sicut nonnulli calumniantur, dicimus : sed hanc ipsam carnem, in qua nunc vivimus, resurrectivam credimus ; non aliam pro alia, nec corpus aliud quam hujus carnis dicimus. Sive ergo corpus resurrecturum dicimus, secundum Apostolum dicimus ; hoc enim nomine usus est ille : sive carnem dicimus, secundum traditionem Symboli confitemur. Stulta enim adinventio calumnia est, corpus humanum aliud putare esse quam carnem. Sive ergo caro secundum communem fidem, sive corpus secundum Apostolum dicitur quod resurget, ita credendum est sicut Apostolus definiit, quia quod resurget, in virtute resurget, et in gloria ; et incorruptibile resurget et spiritale corpus³ ; quia corruptio incorruptionem non possidebit⁴. Salvis ergo his prærogativis futuri corporis vel carnis, resurrectio carnis credenda est integre atque perfecte, ut et natura carnis eadem servetur, et incorrupti ac spiritalis corporis status et gloria non infringatur. Sic enim scriptum est : Hæc in Jerosolymis in Ecclesia Dei a sancto sacerdote ejus (7) Joanne prædicantur : hæc nos cum ipso et dicimus, et tenemus. Si quis præter hæc vel credit, vel docet, vel a nobis aliter credi quam exposuimus putat, anathema sit. Nostræ ergo fidei documentum si quis habere vult, habeat ex his. (8) Si quid autem aut legimus, aut hujus nostræ fidei facimus ratione, secundum Apostolum, probantes omnia, quod bonum est obtinentes, ab omni specie mala nos abstinentes⁵ : et si qui hanc regulam sequuntur, pax super illos et super Israel Dei. Amen⁶.

APOLOGIA PAMPHILI MARTYRIS PRO ORIGENE.

PRÆFATIO.

Ad confessores ad metalla Palæstinæ damnatos.

Nihil mirum, fratres, videmini (9) mihi esse per-

¹ Rom. x, 10. ² Matth. xii, 37. ³ I Cor. xv, 42 et seq. ⁴ ibid. 50. ⁵ I Thess. v, 21, 22. ⁶ Galat. vi, 16.

tibi agnitæ veritatis gratia [al. gratiæ] conferat : A mihi tamen non dubito quod offensam maximam consciverit (ms. Regius, consecraret ; Sorbonicus, et S. Michaelis in Periculo maris, conferat vel congerat) eorum, etc. Deinde mss. plures, qui de Origene aliquid male senserint, male.

(3) Quosdam. Omititur in editis, sed suppletur ex mss.

(4) Mss. plerique, ne forte ignorantes quod verum est, considerantes [al. considerantesque] quia... Et ideo, etc. Editi, ne forte ignorantes delinquant considerantes quia... Et ideo, etc. Sed rectius ms. unus, ut in textu, nisi forte legendum sit, ne forte ignorantes delinquant ; sed considerent, [vel, considerentque] quia... Et ideo, etc.

(5) Sic ms. Sorbonicus. Cæteri vero mss. et editi, Qualiter ergo sentiat (mss. duo omittunt sentiat) Origene [al. Origenis] de singulis tenor libelli hujus edoceat.

pepsi, quod ita vos Origenis subterfugit intellectas, ut vos quoque ea æstimetis de illo, quæ et alii nonnulli : qui sive per imperitiam sui, (10) qua non

(6) Sic ms. Regius. Cæteri vero mss., adjunctione docuimus. Editi, addita assertionem docuimus. Paulo post ubi mss. habent, ita tenemus, quod sancta Trinitas, libri editi præferunt, retinemus, quod sancta Trinitas.

(7) Joanne. Is est Joannes Jerosolymitanus episcopus, quem multis Origenis erroribus, et maxime de resurrectione implicatum esse probare conatur sanctus Hieronymus epist. 58, alias 61, ad Pammachium.

(8) Sic omnes mss. Editi vero, Si quidem aut legimus, aut hujus fidei nostræ facimus rationem... quod bonum est tenentes. Deinde ms. Sorbonicus, ab omni specie mala nos abstinemus.

(9) Mihi. Deest in editis, et restituitur ex mss. Deinde editi, ut vos quoque existimetis de illo, quod

et ¹¹ Sed mss. ut in textu.

Editi vero, quia non valent,

valent sensus ejus altitudinem contueri; sive pravitatis mentis, qua studium gerunt non solum dicta ejus (11) incusare, verum etiam adversus eos qui hæc legunt hostiles inimicitias sumere, tam pertinaciter id agentes, ut nulla prorsus venia eos dignos haberi putent, ne ea quidem (12) quam impertire solent, verbi gratia, his qui vel Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum, percunctandi atque agnoscendi studio decurrunt: sibi solis scilicet concedi debere peritiam probandi sermonis putant, ut si quid (13) bene ab aliquo dictum est, retinere sciant, ab omni autem specie mala abstinere se noverint: ab his vero qui Origenis libros legunt, istud penitus exclusum putant esse mandatum, quo probabiles jubentur effici trapezitæ, scientes quod bonum est retinere, ab omni autem specie mala se abstinere⁷: sed tantummodo si quis legere libros illius visus fuerit, statim ab his hæreticorum perfundetur infamia. Denique (14) cum multis honestæ vitæ et religiosi propositi viris, in quibus nihil prorsus culpæ inveniant, inimicitias propter hoc solum habent si eorum (15) studium circa memorati viri libros propensius esse perspexerint, invidiosius etiam ista fingentes, quod ab his in loco sanctorum apostolorum vel prophetarum tam ipse quam dicta ejus habeantur. Sed de hoc certum non habeo utrum calumniandi voto tantummodo ista jactitent, an etiam ab aliquibus simplicioribus et propensiore affectu diligentibus virum, aliquando fortassis tale aliquid audierint. (16) Nos tamen perspicimus frequenter ea quæ ab eo cum magno timore Dei et cum omni humilitate dicuntur, cum veniam petit pro his quæ per nimiam discussionem et per multam scrutationem Scripturarum animo disputantis occurrunt: quæ cum exponit, frequenter addere solet et profiteri se non hæc quasi definitiva pronuntiare sententia, nec statuto dogmate terminare, sed inquirere pro viribus, et sensum discutere Scripturarum, nec tamen profiteri quod integre perfecteque comprehenderit; suspicari magis se de quamplurimis dicens, nec tamen certum esse quia in omnibus quod perfectum est et integrum assecutus sit. Sed et nonnunquam invenimus eum (17) de multis hæere se profitentem, in quibus ea quidem

⁷ 1 Thess. v, 21, 22.

(11) *Incusare*. Sic mss. Editi autem perperam, *incurrare*.

(12) *Alias, quæ impertiri solet* [al. *quam impertiri solent*], *verbi gratia, his qui Græcorum... docturant*, etc.

(13) *Bene, necnon autem quod mox sequitur, desunt in editis.*

(14) Sic ms. Sorbonicus. Ms. vero Regius, *cum multis bonæ vitæ et religiosi propositi viris*. Ms. S. Remigii, *cum multis religiosis viro et proposito viris*. Editi, et ms. Corbeiensis, *cum multis hoc* (editi, *hujus vitæ et religiosi proposito viris*).

(15) Editi, *studia*. Omnes mss., *studium*.

(16) Mss. fere omnes, et editi, *Nos tamen perspicimus frequenter his*, etc. Sed rectius ms. unus ut in textu.

(17) Ita omnes mss. Editi vero inepte, *de multis hæresibus profitentem* [al. *proficientem*].

quæ in quæstionem veniunt movet, nec tamen eorum absolutiones adjungit, sed cum omni humilitate et veritate non erubescit fateri (18) hæc sibi non liquere. Audivimus etiam illud ab eo frequenter in-texti, quod hodie ne isti quidem ipsi imperitissimi omnium obrectatores ejus dicere dedignantur, ut si quis melius de his locis quæ ille disseruit, dixerit, vel exposuerit, illi potius qui rectius dixerit quam sibi (19) esset auscultandum. Præterea comprehendimus eum nonnunquam diversas expositiones (20) ejusdem capituli facere: et cum omni reverentia, quasi qui sciat se de sanctis Scripturis dicere, cum multa quæ sibi occurrerunt exposuerit, præcipit his qui legunt, probare de singulis quæ dixerit, et quod rectius prudens lector judicaverit, obtinere: profecto quia nec ipsum latebat quod non omnia quæ moverat, vel discusserat, probabilia vel fixa haberi deberent, pro eo quod multa mystica in Scripturis sanctis, et in secreto recondita esse credantur. Illud denique ejus si intentius advertamus, quam integre et catholice de omnibus Tractatibus suis in præfatione eorum librorum quos in Genesim scribit protestatus est, omnem ejus sensum ex hoc facile cognoscemus.

(21) ORIGENES. « Nisi omnimodis pigri essemus, ac desides, ne ad inquirendum quidem accedere, Domino et Salvatore nostro ad hoc nos provocante, profecto revocassemus pedem, considerantes quod longe simus ab ea magnitudine spiritualis intelligentiæ, (22) qua de tam magnis rebus investigari debeat intellectus. »

PAMPHILUS. Et paulo post ait:

ORIGENES. « Si cui vero in disceptatione profundum aliquid occurrerit, de hoc dicendum quidem est, sed non cum omni affirmatione. Hoc enim aut temerarii hominis est, et ejus qui sensum humanæ infirmitatis perdidit, oblitusque sui sit: aut certe perfectorum virorum, et eorum qui confidenter se sciant ab ipso Domino Jesu didicisse, id est, a Verbo veritatis, et ab ipsa Sapientia per quam omnia facta sunt, agnovisse: vel eorum qui divina responsa ingressi turbinem et caliginem ubi Deus ipse est, cœlitus acceperunt, in quod vix ille Moyses ingressus vel intelligere talia potuit vel proferre. Nos vero, pro eo solo quod mediocriter licet (23), credimus

(18) *Hæc*. Deest in antea editis, necnon paulo infra, *ipsi*. Deinde ms. Regius habet *dignantur*, loco *dedignantur*.

(19) Mss. plerique et editi, *esset*, male.

(20) Ita omnes mss. Editi vero perperam, *eisdem capitulis*.

(21) Ita editi. Mss. vero plerique: *Origenes de Præfatione librorum in Genesim*, [al. *de præfatione librorum Origenis in Genesim*]. *Nisi omnimodis pigri essemus* [al. *Nisi omnimodis quidam pigri essemus*]: al. *pigri essent ingenii*] et *desides*, etc.

(22) *Alias, quæ de tantæ magnitudinis rebus investigare*, etc.

(23) Ita editi, nisi quod addant *Christo*, post *Jesu*. Ms. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *pro eo solo quod mediocriter licet credidimus, tamen de Domino Jesu loquimur, et ejus*, etc. Cæteri mss.

famen Domino Jesu, et ejus gloriamur esse discipuli, nec tamen audemus dicere quod facie ad faciem ab ipso traditam susceperimus intelligentiam eorum quæ in divinis libris referuntur : quæ quidem certus sum quod ne ipse quidem mundus pro virtute ac majestate sensum capere potest ⁸. Propter quod pronuntiare quidem de his quæ dicimus, sicut apostoli potuerunt, non audemus : in eo autem gratias agimus, quod cum multi imperitiam suam nesciant, et motus suos in compositos et inordinatos, interdum etiam et ineptos ac fabulosos, cum omni intentione, sicut sibi videntur, quasi verissima assertionem annuntiant, nos de rebus magnis, et his quæ supra nos sunt, ignorantiam nostram non ignoramus. »

PAMPHILUS. Cum ergo hæc eum de se dicere audiamus, et hujusmodi mente ac voto quæ dicit ^B asserere, miramur in tantum temeritatis aliquos esse proectos, ut qui se ita humilitate judicat, astruant quod ab aliis dicta ejus vel libri pro sermonibus apostolicis vel dictis prophetis habeantur, aut quod ille ipse vel prophetis vel apostolis ab aliquo comparetur. Et quidem quod et honore presbyterii in Ecclesia præditus fuerit, et vitam abstinentissimam egerit et valde ⁽²¹⁾ philosophicam, quodque puram religionis observaverit disciplinam, et præ cæteris verbo Dei et doctrinæ operam dederit, nulli dubium est et ex his quæ ad nos laboris et studii ejus certissima designantur indicia : præcipue vero per eos tractatus, quos pene quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, quos et describentes notarii ad monimentum posteritatis tradebant. Consequens igitur erat, ex his omnibus laborum et studiorum suorum testimoniis amplecti talem virum : et neque defensionis studio plus dare ⁽²⁵⁾ ei meriti quam mensura deposcit, neque rursus obrectandi vitio facile condemnare, et alienum ab ecclesiastica doctrina temere pronuntiare : cum utrumque istud præcipitum providens ante divinus sermo prohibuerit dicens : *Non sit in te mensura major, neque mensura minor. Abominabile est enim in conspectu Domini utrumque* ⁹. Unicuique enim, prout dignum est, tribuere, justitiæ hoc proprium est. Propter quod et mensura integra, et pondus æquale acceptabile est apud Deum, non hoc quod mentitur veritatem, per quod ^D vel plus donatur rebus, quam merita exposcunt, vel subtrahitur meritis quod debetur. Quanto rectius agerent obrectatores isti, si absque ulla animi præventionem, ⁽²⁶⁾ cum omni religione veritatis, quam omnibus proximis nostris cum charitate jubemur expendere, intelligerent et ipsum unum de

⁸ Joan. xxi, 25. ⁹ Prov. xx, 10.

habent alii, *credidimus*, alii, *crediderimus*; reliqua vero ut in textu.

⁽²⁴⁾ Merlini editio, *philosophalem, quodque puram*. Genebrardus habet, *philosophicam, quodque puram*. Mss. vero, *philosopham, quod que puram*.

⁽²⁵⁾ Alias, *ejus meritis*; et paulo post, *prævidens ante*, etc.

⁽²⁶⁾ *Cum omni religione*. Hæc verba reperiuntur in editis, sed omittuntur in mss. nostris, quorum

A proximis esse quibus charitatem ex mandato debemus, et assumptos libros ejus legerent cum ea venia, quam ipse in Præfationibus suis deposcit, si ubi venia dignum aliquid invenirent. Nunc vero e contrario videas eos maledictis quidem probrisque ⁽²⁷⁾ mihi non parcere : eos vero qui Scripturarum intelligendarum secundum mandatum Domini et Salvatoris nostri studium gerunt, a lectione librorum ejus deterrere, quælibet etiam alta inepta, etiam nihil profutura, potius quam illius commentarios legi debere affirmantes. In quibus sæpe etiam ridiculi aliquid pati solent. Nam ut eorum contentiosa præsumptio, vel, ut verius dicam, ⁽²⁸⁾ præjudicata vesania facilius declaretur, accidere solet vel casu, vel interdum studio, ut nomine in codice non prætitulato legatur aliquid ipsius in auribus obrectatorum quasi alterius tractatoris. Quod tandem placet et laudatur, atque in omni admiratione habetur, quandiu nomen non fuerit indicatum. At ubi Origenis cognita fuerint esse quæ placebant, statim displicent, statim hæretica esse dicuntur : et ea quæ paulo ante ad cælium usque ferebantur, iisdem vocibus eademque lingua usque ad inferos demerguntur. Præterea etiam illud est invenire, quod nonnunquam tales sunt accusatores ejus, qui nec Græcam noverint linguam : alii omnimodis imperiti ; nonnulli etiam si aliquid videntur habere peritiæ, non tamen etiam id studii habuisse inveniuntur, ut libris ejus operam dederint : aut si acciderit ut etiam legerint, non continuo etiam tantæ eruditionis fuerint, ut altitudinem sensus ejus assequi quiverint, quo ea quæ ille diverso prospectu pro locis et causis disserere solet, advertere valuerint. Multos invenias, quos si interroges in quibus libris, aut in quibus locis dicta sint hæc quæ arguunt, ⁽²⁹⁾ confitentur se quidem nescire ea de quibus affirmant, nec legisse unquam, audisse autem alios dicentes. Ex quo cuius plena ridiculi sententia eorum videbitur, cum de his judicant, atque ea condemnant, quæ nec discere quidem prius, ac nosse potuerunt. In alios vero novi furoris morbus et inaudita ⁽³⁰⁾ labes incessit insanix, cum tam multa ejus volumina referat totius utilitatis et instructionis habeantur, et satis rara et perpauca forte loca sint, in quibus vel imperitiores quique, vel, quod verius, malevoli posse sibi videantur offendi : omnia quidem illa quæ et catholica, et ad ædificationem animæ, atque ad scientiæ instructionem etiam ipsi apta fatentur, omittunt et negligunt ; nec aliquid inde, unde possunt ⁽³¹⁾ et debent proficere ; ea vero sola

postea plerique habent *veritatis*; ms. vero Regius, *veritatem*.

⁽²⁷⁾ *Mihi*. Restituitur ex ms. Corbeiensi.

⁽²⁸⁾ Editi, *præjudicatrix*, mss. *præjudicata*.

⁽²⁹⁾ Editi, *confiteuntur*, male. Paulo post mss., *plena ridiculis*.

⁽³⁰⁾ Editi, *cladis incessit insaniam*. Mss., ut in textu.

⁽³¹⁾ Editi, *et debent, proficere volunt*. Ms. Sorbo-

quæ ad calumniam proficiant, summo studio ediscunt: ut qui boni nihil unquam forte didicerunt, hæc quæ ipsi non esse bona dicunt, apprimè memoriæ retinenda commendent: quo videlicet promptius ea proferentes, (32) exercitatus valeant concinnare calumnias. Aliud quoque est genus hominum sædum sane et turpe, quantum (33) ad probitatem pertinet morum, sed ad calumniandum vehementius, et tetrus ad incusandum, quos Græci (34) *φαγολοιδόρους* appellarunt: qui summum quidem studium, sed et satis intentam operam libris ejus dederunt, ita ut et magistro eo in omnibus uterentur, et se ei tanquam speciales discipulos manciparent: sed ubi ad id loci ventum est, ut jam se magistros malint quam discipulos nominari, ubi (35) auditoris plausus sectari cæptus est, ibi si forte aliquis audientium quæ laudantur Origenis esse obmurmuraverit, ne vel laude cedant magistro, vel culpæ judicio, alienum esse Origenem continuo protestantur, nihil sibi eum ipsius doctrina commane esse confirmant. Anathema quoque dicere, eum non dubitant improbe, et inferre maledicta non parcunt; ne illum quidem apostolicum sermonem verentes quo designat, quia maledici regnum Dei non possidebunt¹⁰. In tantum autem horum, de quibus (36) supra diximus, progressa malitia est, ut quidam etiam conscribere adversus eum ausi sint, et libellis editis derogare ei viro, qui per tot annos magister Ecclesiæ fuit, qui in Ecclesia (37) catholica seniuit, qui adversus eas hæreses, quæ illo tempore Ecclesiam impugnabant, ita constanter, ita fortiter dimicavit, ut omnia eorum diabolicæ machinationis fundamenta subverterit, non studiorum laborem, non continentiæ, non institutionis, non humilitatis; quæ super cæteras omnes virtutes ejus maximam gratiam continet, non illud certe considerantes quod presbyterii dignitate in Ecclesia honoratus est. Quæ si omnia ad revocandam linguam, comprimendumque sermonem sufficere non possunt, illud saltem contemplari debuerant, quantam (38) ridendi materiam

¹⁰ I Cor. vi, 10.

nicus, et debent proficere, assumunt. Cæteri vero mss., ut in textu.

(32) Merlini editio perperam habet, *exterius valeant continuare calumnias*. Mss. habent *exercitatus*, pro *exercitatus*, cætera vero ut in textu.

(33) Genebrardus, *ad probationem*, male.

(34) Ita legendum videtur. Merlini vero editio *μάστιγας*. Codex Sorbonicus, *Phangoloodoros*. Cæteri mss. et editi, *Phagoloodoros*.

(35) Mss. quidam, *auditoribus*, al. *ab auditoribus* [al. *auditorum*]. Deinde iidem mss., *aliquis accedentium*.... *obmurmuravit*.

(36) *Supra*. Decet in editis, et suppletur ex mss.

(37) *Catholica*. Prætermittitur in editis.

(38) Editi *irridendi*; deinde Genebrardus, *tribuant pro præbeant*; et paulo post ms. unus habet *putant pro putabant*.

(39) Ita mss., editi vero, *repelli*.

(40) Sic recte mss. quidam. Cæteri vero, et editi, *non solum ut* [al. *qui*] *de ipso male sentiant*. Paulo post

A gentilibus, quantamque hæreticis præbeant, cum eos quos assertores Christiani dogmatis et defensores putabant, confutari nunc videant, et (39) repelli a propriis, et velut civili bello gaudeant impugnatum, quem ipsi hostiliter impugnare non poterant. Quoniam ergo quamplurimi ex simplicioribus quibusque fratribus a supra dictis læduntur, (40) non solum de his qui de ipso male sentiunt, sed etiam de his qui studio scientiæ et intelligendarum Scripturarum inter cæteros libros etiam ipsius scripta conspiciunt, ita ut (41) vos quoque ipsi in dubium veneritis, ne forte vel multitudini vel auctoritati calumniatorum fides debeat adhiberi de his quæ passim sine ullo respectu diffamantur: visum nobis est, primo quidem curare suspicionem vestram; simul etiam per occasionem vestri, omnium qui ei obtreçant confutare calumnias. Quod ita nobis prosequi rectius visum est, (42) ut non nostris verbis et assertionibus defensionem paremus, sed ex suis propriis vocibus, quibus ipse aliena sibi hæc esse, quæ isti objiciunt, proprio sermone testatur, id est, omne quidquid præter fidem catholicam prædicatur: quia si nostris verbis hæc asserere velimus, suspiciosum videri forte possit, eo quod nos amore (43) ejus si quid ipse prave senserit celaverimus. Ubi autem ejus ipsius qui accusatur vocibus utimur, et ad omnes objectiones accusatorum suis verbis eum, non nostra assertionem, defendimus, quæ ultra relinqui potest (44) criminationis occasio, saltem his ipsis qui non veri studio, sed velut libidine quadam culpandi semper agitantur? Et quoniam de eo nunc sermo est, qui utique apud homines defunctus est, qui apud (45) omnes iudices pro defuncto fortius et firmiter valere debet, quam et litteræ, et scripta defuncti?

Incipientes igitur iudiciis scriptorum suorum ostendere quid de singulis senserit, ex his præcipue libris testimonia congregabimus, (46) quos accusatores ejus quam maxime criminantur, id est, quos per spatium et quietem in secreto conscri-

mss. plerique, ipsius scripta conficiunt, male.

(41) Merlini editio, *ita ut nos quoque ipsi in dubium venerimus, ne forte vel multitudini... debeat adhiberi*. Ms. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *timentes ut et vos quoque ipsi in dubium veniretis, ne forte ut multitudini... deberet adhiberi*. Cæteri mss., *ut vos quoque ipsi in dubium veniretis, ne forte aut multitudini... deberet adhiberi*. Deinde editi, *passim et sine respectu*. Paulo post Merlini editio, *suspicionem nostram, simul etiam per occasionem nostri*, etc.

(42) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis, *ut non nostri* [al. *vestri*] *verbi assertionibus*, etc.

(43) *Ejus*, et paulo post, *utimur*, desunt in editis.

(44) Ita mss. Editi vero, *criminatoribus*.

(45) Sic recte mss. Editi vero, *homines iudices*. Merlinus omittit *iudices*.

(46) Mss. nostri, *quæ accusatores ejus... id est, quæ per spatium... hæc enim*, etc. Sed rectius editi ut in textu.

psit : hos enim asserunt maxime a prædicatione ecclesiastica discrepare : ex his præcipue libris, quos *Περὶ ἀρχῶν* attulavit, in quibus quamplurima a calumniatoribus incusantur. In his ergo (47) ipsis inter principia quali expositione fidei usus sit proferemus : tum deinde et ex his quæ sparsim vel per ipsos libros vel cæteros sensit, assignabimus eum prædicationem apostolicam custodisse. Est ergo lectio ex primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, quam promissimus, hæc.

CAPUT I.

Catalogus ecclesiasticæ prædicationis.

ORIGENES. (48) « Sicut enim, multis apud Græcos et barbaros pollicentibus veritatem, (49) desævimus apud omnes eam quærere qui eam falsis opinionibus asserebant, posteaquam credidimus Filium esse Dei Christum, et ab ipso nobis hanc descendam esse persuasimus : ita, cum multi sint qui se putant sentire quæ Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus sentiant, servetur vero ecclesiastica prædicatione per successionis ordinem ab apostolis tradita, et usque ad præsens in Ecclesiis permanens, illa sola credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica traditione discordat. (50) Illud autem scire oportet, quoniam sancti apostoli fidem Christi prædicantes, de quibusdam quidam quæcunque necessaria crediderunt omnibus credentibus, etiam his qui pigriores erga inquisitionem divinæ scientiæ videbantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam (51) qui Spiritus dona excellentia, et præcipue sermonis, sapientiæ, et scientiæ per ipsum Spiritum sanctum percipere merebantur : de aliis vero dixerunt quidem quia sint, quomodo autem, aut unde sint, siluerunt : profecto ut studiosiores quique ex posteris suis (52) amatores sapientiæ et scientiæ, exercitium habere possent, in quo ingenii sui fructum ostendere valerent, hi videlicet qui dignos se et capaces sapientiæ præpararent. Species vero eorum quæ per prædicationem apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt. Primo quod unus est Deus qui omnia creavit, atque composuit, quique ex nullis esse fecit universa ¹¹, Deus a prima creatura et conditione mundi omnium justorum Deus, Adam, Abel, Seth,

¹¹ II Machab. vii, 28. ¹² Joan. i, 3.

(47) Merlini editio, ipsis, quibus inter principia quasi expositione fidei usus sit, proferemus ; tum inde.... assignabimus eum prædicationem auctoritate apostolica custodisse.

(48) De præfatione libror. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 2. & seq.

(49) Ita mss. Editi vero, desævimus.

(50) Editi et mss. plerique, Illud tamen scire oportet.

(51) Sic omnes hujus *Apologiæ* mss., et editi ; iss. vero librorum *Περὶ ἀρχῶν* omnes habent : qui spiritus dona excellentia merebantur, et præcipue sermonis, sapientiæ, et scientiæ gratiam per ipsum spiritum sanctum percipiunt.

(52) Libri *De principiis* tam editi quam mss., si amatores essent sapientiæ, exercitium... in quo ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui

A Enos, Enoch, Noe, Sem, Abraham, Isaac, Jacob, duodecim patriarcharum, Moysis et prophetarum : et quod hic Deus in novissimis diebus, sicut per prophetas suos ante promiserat, misit Dominum Jesum Christum, primo quidem vocatum Israel, secundo vero etiam gentes post perfidiam populi Israel. Hic Deus justus et bonus, Pater Domini nostri Jesu Christi, legem, et prophetas, et Evangelia ipse dedit, qui et apostolorum Deus est, et Veteris et Novi Testamenti. Tum deinde quia Christus Jesus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset (per ipsum namque omnia facta sunt ¹³) novissimis temporibus seipsum exinanivens homo factus est ; incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens, quod natus ex Virgine et Spiritu sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et non per imaginem, (53) communem hanc mortem sustinuit vere mortuus : vere enim et a mortuis resurrexit : et post resurrectionem conversatus cum discipulis suis, assumptus est. Tum deinde honore ac dignitate Patri et Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur utrum natus sit, an innatus. »

PAMPHILUS. Qui de nato vel innato requirit, sine dubio creaturæ in eo nullam habet opinionem, alioquin et hoc adduxisset ad inquisitionem. (54) Et adjungit :

ORIGENES. « Vel Filius etiam ipse Dei habendus sit, necne. Sed inquirenda jam ista pro viribus sunt de sancta Scriptura, et sagaci perquisitione investiganda. Sane quod iste Spiritus sanctus unumquemque sanctorum vel prophetarum, vel apostolorum (55) inspiraverit, et non alius Spiritus in veteribus, alius vero in his qui in adventu Christi inspirati sunt, fuerit, manifestissime in Ecclesiis prædicatur. Post hæc jam quod anima substantiam vitamque habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro suis meritis dispensabitur sive æternæ vitæ ac beatitudinis hæreditate potitura, si hoc ei sua gesta præstiterint : sive igni æterno ac supplicii mancipanda, si in hoc eam scelerum

D gnos se et capaces ad recipiendam sapientiam præpararent. Sed omnes hujus *Apologiæ* mss. et editi in textu, nisi quod ms. Corbeiensis omittit, et scientiæ.

(53) Sic mss. Sorbonicus, et Montis S. Michaelis, ac alii mss. librorum *De principiis*. Cæteri vero mss. hujus *Apologiæ*, et Merlinus, communem hanc mortem vere mortuus. Genebrardus, communi hæc morte vere mortuus, omisso sustinuit. Tum deinde editi, et ms. Sorbonicus, conversatus est cum discipulis suis, et assumptus est. Sed cæteri mss. ut in textu.

(54) Et adjungit. Hæc verba quæ proferunt editi, non comparent in omnibus mss. nostris.

(55) Editi, inspiravit... qui in adventu. Mss. inspiraverit... qui in adventu.

culpa detorserit. Sed et quæ erit tempus resurrectionis mortuorum, cum corpus hoc, quod in corruptione seminatur, surget in incorruptione¹² : et quod seminatur in ignominia, surget in gloria¹⁴. Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam esse rationabilem, liberi arbitrii et voluntatis : esse quoque ei certamen adversus diabolum et angelos ejus, contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant, nos vero, si recte consulteque vivamus, ab hujusmodi (56) onere exuere nos conemur. Unde et consequens est intelligere non nos necessitati esse subjectos, ut omni modo, etiam si nolimus, vel bona, vel mala agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse possunt aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem, non tamen necessitate cogimur vel recte agere, vel male. Quod fieri arbitrantur cui stellarum cursum et motus causam dicunt humanorum esse gestorum, non eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, sed eorum quæ in nostra sunt posita potestate. De anima vero, (57) utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis corporalibus seminibus habeatur, an vero aliud initium habeat : et hoc ipsum initium si genitum est, aut non genitum, vel certe si extrinsecus corpori inditur, necne, non satis manifesta prædicatione distinguitur. De diabolo, et angelis ejus, contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatione docuit quoniam sint quidem hæc : quæ autem sint, vel quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod angelus fuerit iste diabolum, et apostata effectus quamplurimos angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque angeli ipsius nuncupantur. Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod mundus iste sit factus, et a certo tempore cœperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus : quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit : non enim evidenter de his in ecclesiastica prædicatione sermo profertur. Tam deinde quod per Spiritum Dei Scripturæ conscriptæ sint, et sensum habeant, non eum solum qui in manifesto est, sed et alium quemdam latentem quamplurimos. Formæ enim sunt hæc quæ scripta sunt sacramentorum quorundam, et divinarum rerum imagines : de quo totius Ecclesiæ unus est sensus, esse quidem omnem legem spiritalem, non tamen ea quæ spirat lex, esse omnibus nota, nisi his solis quibus gratia Spiritus sancti in verbo sapientiæ ac scientiæ condonatur. »

¹² I Cor. xv, 42. ¹⁴ ibid. 45. ¹⁸ Ose. x, 12.

(56) Mss. plerique omittunt *onere*, quod exstat in editis. Ms. Sorbonicus, et alter S. Vitoni habent *clade pro onere*. Deinde ms. Sorbonicus, *necessitate esse subjectos* : cæteri vero mss. et editi, *necessitate esse subjectos*.

(57) Merlinus habet, *utrum ex semine traducatur*. Genebrardus, *utrum ex semine traducis ducatur*.

A PAMPHILUS. Et post pauca ait :

ORIGENES. « Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, et virtutes bonas, qui ei ministrent ad salutem hominum consummandam : sed quando isti creati sint, (58) vel quales, aut quomodo sint, non satis in manifesto distinguitur. De sole autem, et luna, et stellis, utrum animantia sint, an exanima, manifeste non traditur. Oportet igitur velut elementis ac fundamentis hujusmodi uti, secundum mandatum quod dicit : *Illuminate vobis lumen scientiæ*¹⁸, eum qui cupit seriem quamdam et corpus ex horum omnium ratione conficere, ut manifestis et necessariis assertionibus de singulis quibusque quid sit in vero rimetur, et unum, ut diximus, corpus efficiat exemplis et affirmationibus, vel his quas in sanctis Scripturis invenit, vel quas ex consequentiâ ipsius indagine, ac recti tenore repererit. »

PAMPHILUS. (59) Hæc quidem inter principia primi libri *Περὶ ἀρχῶν* disseruit, ut ostenderet quæ sint illa quæ manifeste in ecclesiastica prædicatione tradita sunt, et quæ sint quæ non aperte definiuntur. De quibus singulis secundum eam divisionem, quam supra ostendit, sparsim disputat in reliquo corpore librorum, ea quidem quæ ex definito prædicari ab Ecclesia supra docuit, omnibus adhibitis probamentis, ex Scripturis sanctis manifestius et constantius asserens ; de his vero de quibus ostendit non manifeste, neque ex definito in Ecclesia prædicari, opinionibus magis, et his sensibus qui disputanti ei et tractanti de talibus occurrere potuerunt, quam certis aliquibus ac definitis assertionibus utitur, id est, discutiens et pertractans potius quam affirmans. In omnibus tamen sermonis sui meminit, ejus quem supra exposuit, cum ait illam solam recipiendam et credendam esse veritatem, quæ in nullo apostolicis et ecclesiasticis dogmatibus adversatur : et non solum in his libris quorum supra fecimus mentionem, sed et in omnibus quæ de Scripturis exponit, hæc sententia uti solet, et in his præcipue in quibus plures unius capituli interpretationes exponit, hoc asserens, se quidem ne quid quod dici possit omitteret, plura vel diversa, prout sentire potuit, protulisse ; illud autem debere teneri quod apostolicis atque ecclesiasticis lector probaret. Hoc idem facit etiam cum hæreticorum discutit sectas : quibus omnibus confutatis atque convictis, unam solam, eamque quam supra exposuit, catholicæ veritatis sententiam tenet. De quibus singulis qualiter responderit hæreticis, et quomodo universa eorum dogmata destruens, ipse semper apostolicam confirmaverit fidem, si velimus

Sed omnes mss. ut in nostro textu. Deinde mss. Sorbonicus, *corpori induitur, nec ne, satis manifesta prædicatione distinguitur*.

(58) *Vel quales*. Hæc desiderantur in editis, et restituantur ex mss.

(59) Ita mss. Editi vero, *Hæc quidem in principio*, etc.

omnes sententias ejus congregare, et longum satis est, et erit tam nobis qui scribimus onerosum, quam legentibus tædiosum. Sed sufficit pauca proferre, in quibus omnium profecto facile dignoscuntur iudicia. Neque enim contra Domini sententiam sentiendum est, ut qui in paucis invenitur fidelis, non etiam in multis et haberi debeat et credi fidelis ¹⁶. Primum ergo ex ejus libris ponemus exemplum quod illi superiori conveniat, ex eo libro quem in Epistolam Pauli apostoli ad Titum scripsit de eo capitulo in quo dicit Apostolus: *Hæreticum hominem post (60) unam correptionem devita, sciens quia perversus est, et peccat, qui est a semetipso damnatus* ¹⁷. (61) De quo dicit qualis sit qui hæreticus, et qualis sit qui catholicus est et ecclesiasticus.

ORIGENES. (62) « Nomen hæresis, quantum ego deprehendere potui, etiam in Epistola ad Corinthios designatur hoc modo: *Oportet enim hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos* ¹⁸. Et iterum ad Galatas inter opera carnis hæresis quoque nomen ascribitur, sicut ait: *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, idololatria, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes, ira, rixa, discordia, hæreses, ebrietates, comensationes, et his similia, quæ et prædico vobis quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* ¹⁹. Per quæ cognoscimus, quoniam sicut hi qui fornicationibus vel immunditiis, atque impudiciis, et idolorum cultibus maculati sunt, regnum Dei non possidebunt, ita et hi qui in hæresim declinaverint. Neque enim putandum est tantum apostoli tam absolutam sententiam posse ullo genere vacillare. Apostolus enim est omnium Ecclesiarum Christi, non ab homine, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem electus ²⁰. Propterea ergo, secundum auctoritatem sententiæ ipsius, oportet nos sicut reliqua mala quæ (65) numeravit, ita etiam nomen hæresis devitare, neque cum talibus orationis societate misceri. »

PAMPHILUS. Et post hæc, paucis quibusdam per medium insertis, adjecit:

ORIGENES. « Quid vero sit hæreticus homo, pro viribus nostris, secundum quod sentire (64) possumus, describamus. Omnis qui Christo se credere

¹⁶ Luc. xvi, 10. ¹⁷ Tit. iii, 10, 11. ¹⁸ I Cor. xi, 19. ¹⁹ Galat. v, 19-21. ²⁰ Galat. i, 1. ²⁰ Prov. viii, 20, 22, 26.

(60) Omnes mss. unam. Editi, *trinam*.

(61) De quo dicit qualis sit qui hæreticus, et qualis sit qui catholicus est et ecclesiasticus. Hæc desunt in omnibus mss. nostris, sed exstant in editis.

(62) Ex Commentariis in Epist. ad Titum.

(65) Editi, numeraverat, ita nomen hæresis, etc. Mss. numeravit, ita etiam nomen hæresis, etc.

(64) Editi, possumus. . . qui se Christo credere profitetur. Mss. vero ut in textu.

(65) Mss. nostri omittunt sectatores: et paulo post recte habent *Tethianos*. Merlinus vero, *Ethmanos*; Genebrardus, *Eutythianos*.

(66) *Tethianos*. Ita quidem mss.; sed legendum videtur *Tatianos*, de quibus Epiphanius hæresi 26, al. 46. Editio nova Hieronymi a D. nostro Martiano vulgata habet *Ethianos*. HUETIUS in Ac

PATROL. GR. XVII.

confitetur, et tamen alium Deum legis et prophetarum, alium Evangeliorum Deum dicit, et Patrem Domini nostri Jesu Christi non eum dicit esse qui a lege et prophetis prædicatur, sed alium nescio quem ignotum omnibus atque omnibus inauditum, hujusmodi homines hæreticos designamus, quamlibet variis ac diversis et fabulosis concinent ista figmentis, sicut (65) sectatores Marcionis, et Valentini, et Basilidis, et hi qui se Tethianos (66) appellant. Sed et Apelles licet non omnibus modis Dei esse denegat legem vel prophetas, tamen et ipse hæreticus designatur, quoniam Dominum hunc qui mundum edidit, ad gloriam alterius ingeniti et boni Dei eum construxisse pronuntiat: illum autem ingenitum Deum in consummatione sæculi misisse Jesum Christum ad emendationem mundi, rogatum ab eo Deo, qui eum fecerat, ut mitteret Filium suum ad mundi sui correctionem. Et si quidem hic solummodo qui de Deo Patre aliter sentit quam regula pietatis exposcit, hæreticus (67) habendus esset, sufficeret utique quod superius dictum est. Sed nunc unum atque idem credendum est etiam de eo qui de Domino nostro Jesu Christo falsi aliquid senserit, sive secundum eos qui dicunt eum ex Joseph et Maria natum, sicut sunt Ebionitæ et Valentiniani, sive secundum eos qui primogenitum eum negant, et totius creaturæ Deum, et Verbum, et Sapientiam, quæ est initium viarum Dei antequam aliquid fieret, ante sæcula fundatam, atque ante omnes colles generatam ²⁰, sed hominem solum eum dicentes: vel secundum eos qui Deum quidem eum fatentur, (68) non tamen assumpsisse animam corpusque terrenum: qui sub specie quasi amplioris gloriæ Jesu Domino deferendæ, omnia quæ ab eo gesta sunt, (69) visa geri magis, quam vere gesta esse testantur: qui que neque de Virgine natum fatentur, sed triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa. Alii vero ex Virgine quidem eum credunt esse progenitum, sed putasse se magis Virginem peperisse, non tamen vere peperisse confirmant. Latuisse quippe etiam Virginem putativæ generationis asserunt sacramentum. Qui quomodo non ab Ecclesia longe ponendi sunt, cum (70) philarchiæ morbo languentes dogmata statuerint, quibus ad suum nomen discipulos declinarent? (71) Sed

ante omnes colles generatam ²⁰, sed hominem solum eum dicentes: vel secundum eos qui Deum quidem eum fatentur, (68) non tamen assumpsisse animam corpusque terrenum: qui sub specie quasi amplioris gloriæ Jesu Domino deferendæ, omnia quæ ab eo gesta sunt, (69) visa geri magis, quam vere gesta esse testantur: qui que neque de Virgine natum fatentur, sed triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa. Alii vero ex Virgine quidem eum credunt esse progenitum, sed putasse se magis Virginem peperisse, non tamen vere peperisse confirmant. Latuisse quippe etiam Virginem putativæ generationis asserunt sacramentum. Qui quomodo non ab Ecclesia longe ponendi sunt, cum (70) philarchiæ morbo languentes dogmata statuerint, quibus ad suum nomen discipulos declinarent? (71) Sed

ante omnes colles generatam ²⁰, sed hominem solum eum dicentes: vel secundum eos qui Deum quidem eum fatentur, (68) non tamen assumpsisse animam corpusque terrenum: qui sub specie quasi amplioris gloriæ Jesu Domino deferendæ, omnia quæ ab eo gesta sunt, (69) visa geri magis, quam vere gesta esse testantur: qui que neque de Virgine natum fatentur, sed triginta annorum virum eum apparuisse in Judæa. Alii vero ex Virgine quidem eum credunt esse progenitum, sed putasse se magis Virginem peperisse, non tamen vere peperisse confirmant. Latuisse quippe etiam Virginem putativæ generationis asserunt sacramentum. Qui quomodo non ab Ecclesia longe ponendi sunt, cum (70) philarchiæ morbo languentes dogmata statuerint, quibus ad suum nomen discipulos declinarent? (71) Sed

D et emendandis.

(67) Mss. et Merlini editio, *habendus est, et sufficeret*, etc. Rectius Genebrardus, *habendus esset, sufficeret*, etc.

(68) Editi *non tamen assumpsisse hominem, id est, animam*, etc. Ms. Sorbonicus, *non tamen assumpsisse eundem animam*, etc. Cæteri mss. ut in textu.

(69) Editi, *phantastice magis, quam*, etc. Ms. Sorbonicus, *visa gerere magis, quam*, etc. Paulo post editi, *de Virgine natum testantur*. Cæteri mss. rectius ut in textu.

(70) Editi, et ms. Regius, *philargyriæ*. Cæteri mss. *philarchiæ*.

¹⁷⁴ Sed et eos qui hominem, etc. Errorem Be-trenorum episcopi hic desy

eos qui hominem dicunt Dominum Jesum præcognitum et prædestinatum, qui ante adventum carnalem substantialiter et proprie non exstiterit, sed quod homo natus Patris solam in se habuerit (72) deitatem, ne illos quidem sine periculo est Ecclesiæ numero sociari : sicut et illos qui superstitiose magis quam religiose, uti ne videantur duos deos dicere, neque rursus negare Salvatoris deitatem, unam eandemque (73) subsistentiam Patris ac Filii asseverant, id est, duo quidem nomina secundum diversitatem causarum recipientem, unam tamen ὑπόστασιν subsistere, id est unam personam duobus nominibus subjacentem, qui Latine Patripassiani appellantur. (74) Sed et si qui sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicunt esse qui fuit in prophetis, alium autem qui fuit in apostolis Domini nostri Jesu Christi, unum atque idem delictum impietatis admittunt, quod illi, qui, quantum in se est, naturam deitatis secant, et (75) scindunt unum legis et Evangeliorum Deum. Sed et illi qui non omnes humanas animas unius (76) ejusdemque naturæ dicunt esse vel substantiæ, sed diversas naturas animarum, inter eas hæreses numerandi sunt quæ iniquitatem in Excelsum loquuntur²¹, atque injustitiam iniquitatemque ejus accusant. Necnon et illi qui liberi arbitrii potestatem ex animabus auferre nituntur velut (77) perniciose dogmata, communi humanæ vitæ, et virtuti continentiæ labem quamdam inferre judicandi sunt, ne humani propositi res putetur bonum quid vel facere, vel dicere, vel sentire : ex quo ad contemptum ac negligentiam divini judicii mens humana formabitur. Sit autem in ecclesiastico ordine etiam de peccatorum suppliciis fides, et de his qui præmia bonæ conversationis et vitæ in regno Domini justo ejus judicio recepturi sunt. Si quis ergo horum aliquid, quæ supra exposuimus, commutare vel subvertire (78) conatur, velut *perversus*, et *a semetipso damnatus*, secundum sententiam Apostoli²², etiam a nobis præcepto obsequentibus ejus, similiter habendus est. Designet autem ecclesiasticum

²¹ Psalm. LXXII, 8. ²² Tit. III, 41. ²³ I Cor. xv, 43. ²⁴ Daniel. x, 43; Apocal. XII, 7. ²⁵ Jud. 6. ²⁶ Isa. LXV, 5. ²⁷ Psal. CXL, 3.

De hæc hæresi vide quod diximus *Origenianor.* D lib. I, cap. 5, art. 8.

(72) Editi, *divinitatem, ne ipsos quidem sine periculo esse* (Genebrardus omittit *esse* : ms. Sorbonicus *posse pro esse*, *Ecclesiæ numero sociari*. Cæteri mss. ut in textu, nisi quod habeant *esse pro est* quod legendum videtur.

(73) Mss. *subsistentiam*. Editi, *substantiam*, male.

(74) Ms. Corbeiensis, et Merlini editio, *Sed et qui sunt qui*, etc. Genebrardus, *Sed et sunt qui*, etc., quod contrarium erat his quæ scribit Origenes lib. II *De principiis*, cap. 7, num. 4, *Duos autem Spiritus sanctos nunquam audivimus ab aliquo prædicari*. Sed cæteri mss. nostri qui recte habent, *Sed et si qui sunt qui*, etc., apertam contradictionem solvunt. Ibi enim non affirmatur, sed dubitatur.

(75) Sic omnes mss. Editi vero, *et scindunt, dicentes unum Legem, et alterum Evangeliorum Deum*.

(76) Ita ms. Regius. Cæteri vero mss. et editi, *eiusdemque dicunt esse substantiæ*. Paulo post editi,

A virum eum his omnibus quæ supra exposuimus, etiam de mortuorum resurrectione fides, de qua sanctus apostolus Paulus ita pronuntiat, quia si quis negat resurrectionem mortuorum, consequens est ut Christi resurrectionem neget²³. (79) Habeatur nihilominus in ecclesiastico ordine etiam de diabolo ratio, et de omni ejus exercitu, quod agones quosdam et certamina adversum omnes homines, præcipue tamen adversum eos qui credunt in Dominum nostrum Jesum Christum, movent : et quod necessitatem quidem imponere peccandi per agones et certamina non valent, persuadere tamen et decipere ad subversionem possunt eos qui non omni custodia sua corda præmuniunt. Habendum est autem in ecclesiasticis observationibus, quod B neque hominum quis a Deo in perditionem traditus est, sed unusquisque pereuntium sua negligentia pereat et culpa, qui habens arbitrii libertatem, eligere quod bonum est et potuit et debuit. Quod etiam de ipso diabolo sentiendum est, qui in conspectu Domini omnipotentis describitur restituisse²⁴, et deseruisse statum suum in quo fuerat immaculatus²⁵ : qui utique potuisset in hoc statu in quo ab initio fuit, usque in finem perseverare si voluisset. Designatus, ut arbitrator, nobis est, prout potuimus, et descriptus quis et qualis esset (80) hæreticus, et quæ vel in quibus ejus dogmata falsæque opiniones habeantur, et quæ sit ecclesiasticæ observantiæ puritas. »

C PAMPHILUS. Et post pauca addidit hæc :

ORIGENES. « Requisierunt sane quidam utrum hæresim, (81) an schisma oporteat vocari eos qui Cataphrygæ nominantur, observantes falsos prophetas et dicentes : *Ne accedat ad me, quoniam mundus sum*²⁶ : non enim (82) accepi uxorem, nec est sepulcrum patens guttur meum, sed sum Nazareus Dei, non bibens vinum sicut illi. »

PAMPHILUS. Istæ voces sunt ejus qui velut hæreticus accusatur, et corruptio ac perditio animarum, ab his qui nequaquam ostium ori suo et claustra labiis suis imponere a Propheta dixerunt²⁷.

D inter eos hæreticos numerandi sunt qui, etc. Sed omnes mss. ut in textu.

(77) Sic mss. nostri, nisi quod habeant, *virtutis continentiæ*. Editi vero, *pernicioso dogmate... et virtuti continentiæ... ne humani propositi reputetur*, etc.

(78) Mss. Sorbonicus, et Montis S. Michaelis, *conatur, peccat velut perversus et a semetipso damnatus, et secundum*, etc. Sed cæteri mss. et editi ut in textu.

(79) Ita mss. plerique ; nisi quod quidam paulo post habeant : *et de omni jure exercitii*. Editi vero, *Habentur... rationes* (ms. Sorbonicus, *Habetur... ratio*) *et de omni ejus exercitu*, etc.

(80) *Hæreticus*. Omittitur in plerisque mss., qui postea habent cum editis, *eorum dogmata*. Sed rectius ms. Sorbonicus, *ejus dogmata*.

(81) Editi, *an schismata*. Deinde mss. plures, qui *Cataphrygas*, etc.

(82) Mss., *accepi*. Editi, *accipio*.

Quæ quidem non in publico ab eo dicta sunt, id est in communi Ecclesiæ auditorio, ne forte putetur propter audientes favorem aptasse sermonem: sed ex illis hæc libris protulimus, quos in secreto apud semetipsum nullo arbitro intercedente dictabat. In quo attentius vos illud volo considerare quod dixit, quia si quis horum aliquid commutaverit, hæreticus est, et peccat in subversione positus, et a semetipso damnatus, secundum Apostoli sententiam⁸³: cujus et nos auctoritati obsequentes eadem sentire debemus. Cum ergo hæc ita se habeant, (85) consequens arbitror interrogare istos ipsos accusatores ejus, si ipsi aliter quam ejus vocibus designatum est, vel de hæretico sentiunt, vel de catholico. Dicant ipsi quæ alia sunt ecclesiastica dogmata, si hæc non sunt quæ superius ab illo digesta sunt. Et hæc quidem generaliter de omnibus ecclesiasticis dogmatibus ab illo dicta sunt.

Pergamus autem et quæ specialiter de singulis, et maxime de principalibus rebus, de sancta ac beata Trinitate, id est de Patre, et Filio, et Spiritu sancto senserit indicantes, et proferentes in medium ea quæ in diversis sui operis voluminibus inserta mandavit, et ut ipsius sententia de maximis et divinis rebus quæ fuerit ostendatur, et duobus vel tribus vocum suarum testibus (84) stet omne verbum defensionis ejus⁸⁴. Indicat ergo quid de Deo Patre omnipotente senserit in his ipsis libris, qui quam maxime ab accusatoribus (85) celebrantur, id est, *Περὶ ἀρχῶν*, scribens hæc:

CAPUT II.

De Deo Patre omnipotente.

ORIGENES. (86) «Omni igitur sensu qui corporale aliquid de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem esse atque inestimabilem. Si quid enim illud est quod sentire vel intelligere de Deo potuerimus, multis longe modis eum meliorem esse ab eo quod sensimus, necesse est credi. Sicut enim si videamus aliquem vix posse scintillam luminis, aut brevissimæ lucernæ lumen aspicere, et eum cujus acies oculorum plus luminis capere quam supra diximus, non valet, si velimus de claritate et splendore solis edocere, nonne oportebit nos ei dicere, quia omni hoc lumine quod vi-

⁸³ Tit. III, 41. ⁸⁴ Matth. XVIII, 46.

(85) Editi, *conveniens*. Mss., *consequens*.

(84) Editi, *fiat pro stet*, quod præferunt omnes mss.

(85) Sic editi, et mss. plerique. Ms. vero Sorbonicus, et alter S. Remigii, *infamantur*.

(86) Ex lib. I *De principiis*, cap. 4, num. 5.

(87) Editi, *licet pro comparatione.... habeatur*. Mss. *ilicet* [al. *illico*] *ad comparationem.... habeatur*. Sed legendum videtur ut in textu.

(88) Mss. nostri, et editi omittunt aut: sed hæc vox exstat in aliis mss. librorum *De principiis*.

(89) Ms. Sorbonicus, *Interdum oculi si i infusos intuentur, considerare possumus non male*. Cæteri mss. et editi ut in

des, ineffabiliter et inestimabiliter melior et præstantior solis est splendor? Ita mens nostra cum intra carnis et sanguinis claustra concluditur, et pro talis materiæ participatione hebetior atque obtusior redditur, (87) licet ad comparationem naturæ corporeæ longe præcellens habeatur, tamen cum ad incorporea nititur, atque eorum intuitionem rimatur, tunc scintillæ alicujus (88) aut lucernæ vix obtinet locum. Quid autem in omnibus intellectualibus, id est incorporeis, tam præstans omnibus, tam ineffabiliter atque inestimabiliter præcellens est, quam Deus? Cujus utique natura acie humanæ mentis intendi atque intueri, quamvis sit purissima mens ac limpidissima, non potest. Verum non videtur absurdum, si ad evidentiorum rei manifestationem etiam alia utamur similitudine. (89) Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt: splendorem vero ejus, vel radios fenestris forte, vel quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse vel fons quantum sit corporei luminis. Ita ergo, quasi radii quidam sunt Dei naturæ opera divinæ Providentiæ, et ars universitatis hujus, ad comparationem (90) ipsius substantiæ ac naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per seipsam Deum sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum, et decore creaturarum, parentem universitatis intelligit. Non ergo corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura, simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens, uti ne majus aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte *μονὰς*, et, ut ita dicam, *ἐνὰς*, et mens, ac fons ex quo initium totius intellectualis naturæ vel mentis est. Mens vero ut moveatur vel operetur, non indiget loco corporeo, neque sensibili magnitudine, vel corporali habitu aut colore, neque alio ullo prorsus indiget horum quæ corporis (91) vel materiæ propria sunt. Propter quod natura illa simplex, et tota mens, ut moveatur vel operetur aliquid, nihil dilationis aut cunctationis habere potest, ne per hujusmodi adjunctionem circumscribi vel inhiberi aliquatenus videatur divinæ naturæ simplicitas, uti ne quod est principium omnium, compositum inveniat et diversum, (92) et sit multa, non unum,

quod mss. omittunt nostri, post *oculi*.

(90) Vox ipsius deest in editis, et in mss. nostris; sed exstat in mss. librorum *Περὶ ἀρχῶν*, et restituenda videtur. Deinde editi, *ipsum per se Deum*. Mss. nostri, *ipsum per se ipsum Deum*; sed mss. librorum *De principiis*, *ipsum per se ipsam Deum*, quod rectius videtur.

(91) Editi, *vel propriæ materiæ propria sunt*. Sed omnes mss. ut in textu.

(92) Omnes hujus *Apologiæ* mss. et si multa, non unum quid, oportet, etc. Editi vero, et libri *De principiis* tam editi quam mss., et si multa non unum oportet, etc. Judicent lectores erenda.

quod oportet totius corporeæ admisionis alienum una sola, ut ita dixerim, deitatis specie constare. »

PAMPHILUS. Hæc in primo libro *Περὶ ἀρχῶν* scribit de divina natura. In secundo vero, quia idem Deus Veteris et Novi Testamenti sit, hoc modo refert :

ORIGENES. (93) « His per ordinem, prout potuimus, breviter digestis, consequens est, secundum id quod ex initio propositum est, confutare etiam eos qui putant alium Deum esse Patrem Domini nostri Jesu Christi, præter illum qui vel Moysi responsa legis dabat, vel prophetas mittebat, qui est Deus patrum Abraham, Isaac et Jacob. Oportet enim primo in hæc nos fidei ratione firmari. Considerandum ergo est illud quod frequenter in Evangelis dicitur, et in singulis quibusque Domini et Salvatoris nostri gestis adjungitur : *Ut impleatur quod dictum est per Prophetam* ⁹⁰ illum et illum : cum manifestum sit prophetas esse illius Dei qui mundum fecit. Ex ipsa ergo consequentia concluditur, quoniam qui prophetas (94) misit, de Christo quæ gerenda erant ipse prædixit : et dubium non est quod hæc non alienus quis ab eo, sed Pater ipsius prædicebat. Sed et illud quod frequenter exempla de Veteri Testamento a Salvatore proferuntur, vel ab apostolis ejus, non aliud indicat, nisi quod auctoritas veteris a Salvatore et ab ejus discipulis adhibetur. Sed et illud quod ad benignitatem provocans discipulos suos Salvator dicit : *Estote perfecti, sicut et Pater vester cælestis perfectus est, qui solem suum oriri jubet super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* ⁹¹ : cuius etiam exiguæ intelligentiæ viro evidentissimum suggerit intellectum, quod non alium ad imitandum proponit discipulis suis Deum, nisi factorem solis, et imbrium præbitorem. »

PAMPHILUS. Post hæc in consequentibus multis argumentis atque exemplis Scripturarum affirmans, ostendit quoniam unus et idem Deus, Deus est legis, et Evangeliorum, et prophetarum, et apostolorum, justus et bonus, visibilium et invisibilium ac totius universitatis Dominus. Quomodo ergo senserit de Deo Patre, ex his ejus scriptis, quæ supra exposuimus, claruit. Videamus ergo nunc qualiter et de Dei Filio disserat.

CAPUT III.

De deitate Filii Dei.

ORIGENES. (95) « Pro viribus igitur nostris perexiguè considerata ex operum suorum, magis quam ⁹⁰ Matth. xiii, 35 ; xxvii, 35. ⁹¹ Matth. v, 48, xi, 27. ⁹² Joan. xxi, 25.

(93) Ex lib. ii *De principiis*, cap. 4, num. 4.

(94) Sic. mss. Editi vero perperam, misit, quæ de Christo credenda erant ipse prædixit. Libri *De principiis* tam editi quam mss., misit, quæ de Christo prædicenda erant ipse prædixit.

(95) Ex lib. ii *De principiis*, cap. 6, num. 1.

(96) Ita recte editi, et libri *De principiis* tam editi quam mss. Mss. vero hujus *Apologiæ*, creaturis ejus visibilibus, contemplautes [al. rursusque con-

templantes] quia non omnia, etc. (97) Mss. hujus *Apologiæ* habent : *Unde pro certo habere, etc.* Sed editi, et libri *De principiis* omittunt unde. (97*) Ex libro i in *Genesisim*. (98) *Ὁὐ γὰρ ὁ θεός, etc.* Hunc locum Græco exhibet Eusebius lib. i *adversus Marcellum Ancyranum*, pag. 22.

A ex nostri sensus contemplatione, divina natura, intuitisque nihilominus (96) creaturis ejus visibilibus, fide quoque invisibilibus contemplatis, quia non omnia vel oculis videre potest humana fragilitas, vel ratione complecti, eo quod omnium rationabilium infirmius et fragilius animal nos sumus homines : præstantiora enim sunt ea quæ vel in cælo, vel super cælos habentur : superest ut harum omnium creaturarum, et Dei, medium, id est mediatorem quæramus, quem Paulus apostolus primogenitum omnis creaturæ pronuntiat. Videntes enim ea quæ de ejus majestate in Scripturis sanctis referuntur et intuentes quod *imago invisibilis Dei, primogenitus omnis creaturæ* dicatur, et quod *in ipso creata sint omnia, sive quæ in cælis, sive quæ in terra sunt, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt* et ipse est ante omnes, et omnia in illo constant ⁹², qui est caput omnium, solus habens caput Deum Patrem, sicut scriptum est, *Caput autem Christi Deus* ⁹³ : pervidentes etiam quod scriptum est : quoniam *nemo novit Patrem, nisi Filius; neque Filium quis novit, nisi Pater* ⁹⁴; (quis enim nosse potest quæ sit sapientia, nisi qui genuit eam : aut quis ad liquidum quæ sit veritas novit, nisi veritatis Pater ? quis certe universam Verbi sui naturam, atque ipsius Dei qui ex Deo est, investigare potuit, nisi solus Deus, apud quem erat Verbum ?) (97) Pro certo habere debemus, quod hoc Verbum, sive ratio dicenda est, hanc sapientiam, hanc veritatem nullus alius nisi solus Pater novit : de quo, sicut scriptum est : *Ne ipsum quidem mundum capere posse arbitror libros qui scriberentur* ⁹⁵ de gloria et de majestate Filii Dei. Impossibile namque est litteris committere ea quæ ad Salvatoris gloriam pertinent. »

PAMPHILUS. Unum istud testimonium de deitate Filii Dei ex illis libris protulimus, qui maxime ab accusatoribus arguuntur. Dubium autem non est, quod eodem sensu etiam in cæteris sentiat, ne sibi sit ipse contrarius. De eo quod non sit Pater antequam Filius, sed coæternus sit Filio Patri, in primo libro *De Genesis* hæc ait :

ORIGENES. (97) « Non *Ὁὐ γὰρ ὁ θεός* (98) *πα- enim Deus, cum prius non τῆρ εἶναι ἤρξατο, κωλύ- esset Pater, postea Pater μενος, ὡς οἱ γινόμενοι πα- esse cœpit, velut impe- τέρες ἀνθρώποι, ὑπὸ τοῦ- ditus aliquibus ex cau- μῆ δύνασθαι πω πατέρες- sis, quibus homines mor- εἶναι. Εἰ γὰρ ἀεὶ τέλειος- tales impediri solent, ut ὁ θεός, καὶ πάρεστιν αὐ- 45. ⁹² Coloss. i, 15-17. ⁹³ I Cor. xi, 3. ⁹⁴ Matth.*

templantes] quia non omnia, etc.

(97) Mss. hujus *Apologiæ* habent : *Unde pro certo habere, etc.* Sed editi, et libri *De principiis* omittunt unde.

(97*) Ex libro i in *Genesisim*.

(98) *Ὁὐ γὰρ ὁ θεός, etc.* Hunc locum Græco exhibet Eusebius lib. i *adversus Marcellum Ancyranum*, pag. 22.

non statim ex quo sunt etiam patres esse possint. Si enim semper perfectus est Deus, nec deest ei virtus qua Pater sit, et bonum est esse eum Patrem talis Filii, quid differt, aut quid hoc bono se fraudat, et non statim, si ita dici potest, (98^a) ex quo potest esse Pater, efficitur Pater? In ipsum autem etiam de Spiritu sancto dicendum est. »

PAMPHILUS. Aliud testimonium de eadem re ex libris *Epistolæ ad Hebræos*.

ORIGENES. (99) « Lux autem æterna quid aliud sentiendum est, quam Deus Pater, qui nunquam fuit quando lux quidem esset, splendor vero ei non adesset? Neque enim lux sine splendore suo unquam intelligi potest. Quod si verum est, nunquam est (99^a) quando Filius non Filius fuit. Erat autem non, sicut de æterna luce diximus, innatus, ne duo principia lucis videamus inducere, sed sicut ingentis lucis splendor, ipsam illam lucem initium habens ac fontem, natus quidem ex ipsa; sed non erat quando non erat. »

PAMPHILUS. Aliud testimonium de eadem re de libris *Epistolæ ad Romanos*.

ORIGENES. (1) « Quod promiserat, inquit, per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo qui secundum carnem factus est ex semine David ²⁰. Factus est quod ante non erat. Manifestum est enim quia secundum carnem non erat prius: secundum spiritum vero erat ante, et non erat quando non erat. »

PAMPHILUS. Item in libro primo *Περὶ ἀρχῶν*. Quod extra ullum initium est generatio Filii Dei.

ORIGENES. (1^a) « Si ergo semel recte receptum est unigenitum Filium Dei sapientiam ejus esse substantialiter subsistentem, nescio si jam ultra evagari sensus noster debeat ad suspicandum (2) ne forte ipsa subsistentia ejus corporeum aliquid ha-

²⁰ Rom. i, 2, 3. ^{20a} Sap. vii, 25.

(98^a) Sic editi; mss. vero, *se Pater efficit Patrem* D [al. *se Patre efficitur Pater*].

(99) Ex libris in *Epist. ad Hebræos*.

(99^a) Ita ms. Sorbonicus. Cæteri vero mss., *quando Filius non Filius non fuit*. Editi, *quando Filius non fuit*: et postea omittunt *innatus*.

(1) Ex lib. i in *Epist. ad Rom.*, num. 4 et 5.

(1^a) Ex lib. i *De principiis*, cap. 2, num. 2.

(2) Ita mss. plerique. Mss. vero quidam, et editi, *ne forte ipsa substantia ejus*, etc. Libri editi *De principiis*, *ne forte ipsa ideæ substantia ejus*, etc. Mss. vero eorundem librorum, *ne foris ΠΝΥΑ ὀψότασις*, *id est substantia ejus*, etc., ubi vocem ΠΝΥΑ omnibus incognitam nihil aliud esse suspicor quam ipsa: quam vocem imperiti librarii Græcam crediderunt.

(2^a) Mss. plerique, *postea genuerit esse*. Quid

τῆ δύναμις τοῦ Πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα τοῦ τοιοῦτου Υἱοῦ, τί ἀναβάλλεται, καὶ ἑαυτὸν τοῦ καλοῦ στερίσκει, καὶ, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐξ οὗ δύνανται Πατὴρ εἶναι Υἱοῦ: Τὸ αὐτὸ μέντοιγε καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεκτέον.

A beat, cum omne quod corporeum est, vel habitu, vel colore, vel magnitudine designetur. Et quis unquam sani sensus habitum vel colorem, aut mensuræ magnitudinem in Sapientia requisivit, per quod Sapientia est? Quomodo autem extra hujus Sapientia generationem fuisse aliquando Deum Patrem, vel ad punctum momenti alicujus potest quis sentire vel credere, qui tamen pium aliquid de Deo intelligere noverit, vel sentire? Aut enim non potuisse Deum dicere generare Sapientiam antequam generaret, ut eam, quæ non erat, (2^a) postea genuerit ut esset: aut potuisse quidem, sed (quod ne dici quidem de Deo fas est) noluisse generare: quod utrumque et absurdum esse, et impium omnibus patet, (3) id est, ut aut ex eo quod non potuit B Deus, proficeret ut posset; aut ex eo cum posset, dissimularet generare Sapientiam. Propter quod nos semper Deum Patrem novimus unigeniti Filii sui ex ipso quidem nati, et quod est ab ipso trahentis, sine ullo tamen initio, non solum eo quod aliquibus temporum spatiis distingui potest, sed ne illo quidem quod sola apud semetipsam mens intueri solet, et nudo, ut ita dixerim, intellectu atque animo conspiciari. Extra omne ergo quod vel dici, vel intelligi potest initium, generatam esse credendum est Sapientiam. »

PAMPHILUS. Aliud testimonium (3^a) de eisdem.

ORIGENES. (4) « Qui autem initium dat Verbo Dei, vel Sapientia Dei, (4^a) intucere ne magis in ipsum ingentium Patrem impietatem suam jactet, cum eum neget semper Patrem fuisse, et genuisse Verbum, et habuisse Sapientiam anterioribus vel temporibus, vel sæculis, vel si quid illud est quod nominari potest. »

PAMPHILUS. Item aliud testimonium de eisdem.

ORIGENES. (5) « Efficitur ergo virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ, vapor quidam primæ et ingentis virtutis Dei ^{20a}, hoc quidem quod est, inde trahens: non est autem quando non fuerit. Si enim quis voluerit dicere quasi prius non exstiterit, sed postea ad (5^a) subsistentiam venerit, dicat causam quare qui eam substituit Pater, ante hoc non fecerit. Quod si atiquod semen initium dederit quo vapor iste ex Dei

omittunt *esse*, sicut et Merlinus. Genebrardus vero, et libri *De principiis* tam editi quam mss. ut in textu.

(3) Sic mss. Editi vero, *id est, non ex eo quod non potuit Deus proficere ut posset, et ex eo cum posset, etc.*

(3^a) Omnes mss., *de eisdem*. Editi, *ejusdem*.

(4) Ex lib. i *De principiis*, cap. 2, num. 3.

(4^a) Mss. aliquot, *intueatur*. Deinde editi, *vel si quid aliud est*. Sed omnes mss. et libri *De principiis* ut in textu.

(5) Ex lib. i *De principiis* cap. 2, num. 9.

(5^a) Editi, *substantiam*; et paulo post, *quod si aliquod semel, etc.* Sed mss. plerique ut in textu. Libri *De principiis* habent *subsistere fecit, pro substituit*.

virtute processerit, iterum (6) interrogabitur quare non et ante illud quod dixit initium : et ita semper de anterioribus inquirentes, et verbo interrogatōnis ascendentes, pervenimus in illum intellectum, ut quoniam semper et poterat Deus, et volebat, nunquam (7) vel decuerit, vel causa aliqua existere potuerit, ut non hoc quod bonum et volebat et poterat, semper habuerit. Ex quo ostenditur semper fuisse vaporem istum virtutis Dei nullum habentem initium, nisi ipsum Deum. Neque enim decebat aliud ei esse initium, nisi ipsum, unde est et nascitur, Deum. Secundum Apostolum vero dicentem, quia *Christus Dei virtus est* ³⁷, jam non solum vapor virtutis Dei, sed et virtus ex virtute dicenda est. »

PAMPHILUS. Item aliud testimonium de eisdem.

ORIGENES. [(8) « Sempiternum, vel æternum proprie dicitur, quod neque initium ut esset habuit, neque cessare unquam potest esse quod est. Hoc autem designatur apud Joannem, cum dicit : *Quoniam Deus lux est* ³⁸. Splendor autem lucis ejus Sapientia sua est, (9) non solum secundum quod lux est, sed et secundum quod sempiterna lux est, sicut ut æternus et æternitatis splendor sit Sapientia sua. Quod si integre intelligatur, manifeste declarat, quia (10) subsistentia Filii ab ipso Patre descendit, sed non temporaliter, neque ab ullo alio initio, nisi, ut diximus, ab ipso Deo. »

PAMPHILUS. Item, de æternitate Filii Dei, et inseparabilitate ejus a Patre, aliud testimonium de libro primo.

ORIGENES. (11) « Infandum autem est et illicitum, Deum Patrem (12) in generatione Filii sui unigeniti, atque in subsistentia ejus, exæquare alicui vel hominum, vel aliorum animantium generanti ; sed necesse est exceptum aliquid esse et Deo dignum, ejus nulla prorsus comparatio non in rebus solum, sed ne in cogitatione quidem vel sensu inveniri potest, ut humana cogitatio possit apprehendere quomodo ingenitus Deus Pater efficitur unigeniti Filii. Est namque ita æterna et sempiterna generatio. (13) sicut splendor generatur ex luce. Non

³⁷ I Cor. 1, 24. ³⁸ I Joan. 1, 5. ³⁹ Hebr. 1, 3.

(6) Sic omnes mss. Editi vero, et libri *De principiis*, interrogabimus.

(7) Alias, *Vel decuit, vel causa aliqua existere potuit, ut non bonum hoc quod volebat* [al. *ut non hoc quod bonum et volebat*; al. *ut non hoc quod bonum est et volebat*; al. *ut non quod bonum poterat et volebat*] semper habuerit. Sed rectius mss. aliquot ut in textu.

(8) Ex lib. 1 *De principiis*, cap. 2, num. 11.

(9) Editi, et mss. hujus *Apologiæ*, non solum secundum quod lux est, ita ut æternitatis splendor sit sapientia sua, ommissis cæteris quæ restituant libri *De principiis* tam editi quam mss. et quæ restituenda videntur.

(10) Sic recte mss. plerique, et libri *De principiis* tam editi quam mss. Editi vero et mss. quidam hujus *Apologiæ*, substantia.

(11) Ex lib. 1 *De principiis*, cap. 2, num. 4.

(12) Ita libri *De princip.* Ita etiam omnes mss. nostri, nisi quod habeant, atque in substantia ejus.

A enim per adoptionem Spiritus Filius sit extrinsecus, sed natura Filius est. »

PAMPHILUS. Item de eodem aliud testimonium.

ORIGENES. « Videamus (14) ἴδωμεν δὲ τίς ἡμῶν ἐστὶν ὁ Σωτήρ. Ἄπαύγασμα δόξης. Τὸ Ἄπαύγασμα τῆς δόξης οὐχὶ ἀπαξ γεγέννηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται· ἀλλὰ ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικῶν τοῦ ἀπαύγασματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Σωτήρ ἡμῶν Σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Ἔστι δὲ ἡ Σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Εἰ οὖν ὁ Σωτήρ ἀεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με οὐχὶ δὲ Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεγέννηκέ με. ἀλλὰ, πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με, καὶ ἀεὶ γεννᾶται ὁ Σωτήρ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, etc. »

B

(Sapientia autem Dei ipsa est splendor æternæ lucis) inseparabiliter et indesinenter generatur ex Patre. Sic enim et ipsa de se Sapientia per Salomonem dicit : *Ante omnes colles generat me* ⁴¹. Non enim dixit : *Ante omnes colles genuit me*, sed, *generat me*. In quo significantia sempiternitatis est. »

INTERPR. NOVA.

Videamus autem quis sit *Salvator noster*. Splendor est gloriæ. Splendor gloriæ non semel nascitur, et deinceps nasci desinit : sed quandiu existit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor gloriæ Dei. *Salvator noster est Sapientia Dei*. Sapientia vero splendor est lucis æternæ. Si ergo *Salvator semper gignitur*, et propter hoc dicit : *Ante omnes colles generat me* : non vero : *Ante omnes colles genuit me*, sed, *Ante omnes colles generat me*; et si semper ex Patre generatur *Salvator*, etc.

CAPUT IV.

De Spiritu sancto.

ORIGENES. (15) « Tempus est nunc pro virilibus de Spiritu sancto (16) pauca describere, quem Dominus et *Salvator noster* in Evangelio secundum

⁴⁰ Sap. VII, 26. ⁴¹ Prov. VIII, 25.

D Editi vero, generationem Filii sui unigeniti, atque substantia ejus... vel aliorum animantium generationi.

(13) Vide *Origenianor.* lib. II, quæst. 2, num. 24, ubi solis solarisque radii exempla ad significandam æternam Verbi generationem discutuntur.

(14) Ex homil. 9 in *Jerem.*, num. 4. — ἴδωμεν δὲ τίς, etc. Græca hæc adducimus ex homilia 9 in *Jeremiam*, num. 4, sub finem, unde contextus ille depromitur, non vero ex libro primo *De principiis*, ut prima fronte innuere videntur præcedentia Pamphili verba. In hunc contextum videsis *Origenianor.* lib. II, quæst. 2, num. 24. Editi, *Videamus ergo quid sit...* Splendor dicitur etiam gloriæ, id est, splendor luminis æterni. Sed omnes mss. ut in textu, præter Corbeiensem qui habet, *Videamus ergo qui sit*, etc.

(15) Ex lib. II *De princip.*, cap. 7, num. 1.

(16) Editi, et libri *De principiis*, pauca disserere. Mss. vero nostri, pauca describere.

Joannem Paracletum nominavit ⁴². Sicut enim A idem ipse Deus, atque idem ipse Christus, ita idem ipse et Spiritus sanctus est, qui etiam in prophetis et in apostolis fuit, id est, sive in illis qui ante adventum Christi Deo crediderunt, sive in his qui per Christum confugerunt ad Deum. Et duos quidem Deos audivimus ausos esse hæreticos dicere, et duos Christos : (17) duos autem Spiritus sanctos nunquam audivimus ab aliquo prædicari. »

PAMPHILUS. Quod eadem sit inconvertibilitas Spiritus sancti quæ Patris et Filii. De libro *Περὶ ἀρχῶν*.

ORIGENES. (18) « Nulla ergo natura est, secundum quod nos sentimus, quæ non possit recipere malum : (19) sed non continuo, quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est, malam effectam : sed sicut est dicere, quia omnis hominis natura recipit ut possit navigare, non tamen ex eo etiam omnis homo navigabit ; et iterum omni homini possibile est discere artem grammaticam, vel medicinam, non tamen idcirco ostenditur omnis homo vel medicus esse vel grammaticus : ita si dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designatur. » (20) Et rursum : « Nulla natura est quæ non recipiat bonum : nec tamen idcirco omnis natura probabitur recepisse quod bonum est. »

PAMPHILUS. Et post pauca addidit :

ORIGENES. « Nulla ergo natura est quæ non recipiat malum, excepta Dei natura, (21) quæ fons bonorum omnium est, et Christi. Sapientia enim est, et sapientia utique stultitiam recipere non potest. Et justitia est ; justitia autem nunquam profecto injustitiam capiet. Et Verbum est, vel ratio, quæ utique irrationabilis effici non potest. (22) Sed et lux est, et

⁴² Joan. xiv, 26. ⁴³ Psal. l, 13. ⁴⁴ Dan. iv, 6. ⁴⁵ Act. viii, 18.

(17) *Duos autem Spiritus sanctos, etc.* In libro *De principiis* locum hunc contrarium diximus ei quem supra, cap. 1, refert Pamphilus ex *Commentario* Origenis in *Epist. ad Tit.* iii, 10, ubi juxta Genebrardum ita legebatur : *Sed et sunt qui Spiritum sanctum alium quidem dicunt esse qui fuit in prophetis, alium autem qui fuit in apostolis Domini nostri Jesu Christi.* Sed mss. qui ferunt, *Sed et si qui sunt, qui, etc.*, apertam contradictionem tollunt. Ibi enim non affirmatur, sed dubitatur. Cæterum cum libris *Περὶ ἀρχῶν* posterior sit *Commentarius in Epist. ad Titum*, interim forsitan audire potuit Origenes plures Spiritus sanctos a quibusdam hæreticis prædicari. Et certe canones apostolici qui tertio circiter sæculo, ac proinde circa ipsa Origenis tempora confecti videntur, damnant canone 41, eum qui baptizaverit in tres Filios, aut in tres Spiritus sanctos.

(18) Ex lib. 1 *De princip.*, cap. 8, num. 3.

(19) *Sed non continuo, quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum.* Hæc desiderantur in libris tam editis quam mss. hujus *Apologiae* ; sed restituuntur ex omnibus codicibus librorum *De principiis*, et restituenda videntur.

(20) *Et rursum : Nulla natura est quæ non recipiat bonum ; nec tamen idcirco omnis natu*

lucem certum est quod tenebræ non comprehendant. Similiter autem et natura Spiritus sancti, quæ sancta est, non recipit pollutionem. Naturaliter enim, vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc, vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens ; propter quod et decidere potest quod accidit. Ita et justitiam accidentem quis habere potest, unde et decidere eam possibile est. Sed et sapientiam quis accidentem nihilominus habet, quamvis in nostra sit positum potestate studio nostro et vitæ merito, si sapientiæ operam demus, effici sapientes ; et si semper id studii geramus, (25) semper sapientiæ participemus ; et id nobis vel plus vel minus accidat vel pro vitæ merito, vel pro studii quantitate. »

PAMPHILUS. Quod æqualis sibi sit Trinitas, et quod Spiritus sanctus non sit creatura. De libro primo *Περὶ ἀρχῶν*.

ORIGENES. (24) « De Spiritu vero sancto, quia est, multæ nos Scripturæ docuerunt, sicut David in quinquagesimo psalmo dicit : *Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me* ⁴³. Et in Daniele dicitur : *Spiritus sanctus qui in te est* ⁴⁴. In Novo Testamento abundantibus testimoniis edocemur, cum Spiritus sanctus super Christum descendisse perscribitur, et cum ipse Dominus insufflavit in apostolos post resurrectionem, dicens : *Accipite Spiritum sanctum* ⁴⁵. Et ad Mariam dicitur ab angelo : *Spiritus sanctus (25) veniet super te* ⁴⁶. Paulus vero docet, *quia nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* ⁴⁷. Et in Actibus apostolorum per impositionem manuum apostolicarum Spiritus sanctus dabatur in baptismo ⁴⁸. Ex quibus omnibus didicimus tantæ esse et auctoritatis et dignitatis substantiam sancti Spiritus, ut salutare

⁴⁶ Joan. xx, 22. ⁴⁷ Luc. i, 35. ⁴⁸ I Cor. xii, 3.

bitur recepisse quod bonum est. Hæc non comparent in loco citato libri primi *De principiis*, ubi pro illis verbis legitur : *Secundum nos namque ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni : non tamen idcirco quia potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit.* Aliter fortasse legerat in Græco Hieronymus, qui in epistola ad Avitum refert Origenem asseruisse diabolum non incapacem esse virtutis, et tamen necdum velle capere virtutem, quasi hic innueret Adamantius fore ut aliquando velit diabolus capere virtutem. Vide *Origenian.* lib. ii, quæst. 5, num. 11, 12, 13, 14.

(21) Libri hujus *Apologiae* tam editi quam mss., quæ fons omnium est, et Christi [al. et Christus] sapientia est, et sapientia utique, etc. Sed rectius libri *De principiis*, ut in nostro textu.

(22) Plures mss. habent *lumen pro lucem*. Ms. Regius : *Sed et lux est et lumen. Certum est autem quod tenebræ lumen non comprehendunt.*

(23) Mss. plures, si semper sapientiæ. Deinde omnes, participamus, et id nobis vel plus vel minus accedat, etc. Sed editi, et libri *De principiis* rectius ut in nostro textu.

(24) Ex lib. 1 *De princip.*, cap. 3, num. 2.

(25) Sic mss. plerique. Cæteri vero, et editi, *sumiet in te.*

baptisma non aliter nisi excellentissimæ omnium A Trinitatis auctoritate, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti cognominatione compleatur, et innato Deo Patri, et unigenito ejus Filio, nomen quoque Spiritus sancti copuletur. Quis ergo non obstupescat quanta majestas sit Spiritus sancti, cum eum qui dixerit verbum in Filium hominis audiat sperare veniam posse; eum vero qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, veniam non habere neque in præsentis sæculo, neque in futuro⁸⁹ ?

PAMPHILUS. Et post pauca adjecit :

ORIGENES. « Verumtamen usque ad præsens nullum sermonem in Scripturis sanctis invenire potuimus, per quem Spiritus sanctus factura esse vel creatura diceretur. »

PAMPHILUS. Et insertis compluribus testimoniis de virtute Spiritus sancti, post aliquanta etiam hæc adjecit :

ORIGENES. « Si revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique et implum pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. Non enim cum aliud aliquid esset antea quam Spiritus sanctus, per profectum venit in hoc ut esset Spiritus sanctus : ut quis audeat dicere, quia tunc quidem cum nondum esset Spiritus sanctus, ignorabat Patrem : postea vero quam recepit scientiam, etiam Spiritus sanctus effectus est. Quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est, Dei Patris inconvertibilis, et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur, nisi quia et ipse semper erat Spiritus sanctus. »

PAMPHILUS. Et post pauca adjecit :

ORIGENES. « Rectum tamen videtur inquirere quid causæ sit quod qui regeneratur per Deum in salutem, opus habet et Patre, et Filio, et Spiritu sancto, non percepturus salutem, nisi sit integra Trinitas : (26) nec possibile sit participem vel Patris,

⁸⁹ Matth. XII, 32; Luc. XII, 10. ⁹⁰ Exod. III, 14.

(26) Editi, nec possibile est participem fieri Patris et Filii, sine Spiritu sancto. Mss. plures, nec possibile sit esse participem (alii quidam, et libri De princip. participem fieri) vel Patris, vel Filii, sine Spiritu sancto. Sed rectius ms. Regius ut in nostro texto.

(27) Ὅτι ὁ μὲν Θεός, etc. Græca hæc exhibet Imperator Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam; et Hieronymus, epistola 94 ad Avitum, id etiam crimini vertit Origeni quod dixerit Filium quoque minorem Patre, eo quod secundus ab illo sit, et Spiritum sanctum inferiorem Filio in sanctis quibusque versari : atque hoc ordine majorem Patris fortitudinem esse quam Filii et Spiritus sancti, et rursus majorem Filii fortitudinem esse quam Spiritus sancti : et consequenter ipsius sancti Spiritus majorem esse virtutem cæteris quæ sancta dicuntur. Hæc Rufinus quibusdam detractis, quibusdam additis emollivit; ac forte inde est quod Hieronymus lib. II et III adversus Rufinum contenderit vel Didymum, vel ipsummet Rufinum, vel alium nescio quem tam Græco quam Latine in bonam partem plerasque de Filio et Spiritu sancto blasphemias commutasse quæ in Græco hujus Apologiæ contextu comparabant; quod in interpretatione librorum Ἐπεὶ ἀρχῶν, unde locus hic eruitur, fecisse Ru-

vel Filii, salvari sine Spiritu sancto. De quibus discutientes, sine dubio necessarium erit ut operationem specialem Spiritus sancti, specialem Patris, vel Filii, describamus. Arbitror igitur operationem

(27) Ὅτι ὁ μὲν Θεός, etc. quidem esse Patris, et Filii, tam in sanctis quam in peccatoribus, in rationabilibus hominibus et in mutis animalibus; sed et in his quæ exanima sunt, et in omnibus omnino quæ sunt : operationem vero Spiritus sancti nequaquam prorsus incidere vel in ea quæ exanima sunt, vel in ea quæ animantia quidem, sed muta sunt : sed ne in illis quidem inveniri qui rationabiles quidem sunt, sed in malitia positi, nec omnino ad meliora conversi. In illis autem solis arbitror esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad me-

liora convertunt, et per vias Christi Jesu incedunt, id est, (28) qui sunt in novis actibus incedentes, et in Deo permanentes. Quoniam autem operatio Patris et Filii est et in sanctis, et in peccatoribus, manifestatur ex eo quod (29) omnes qui rationabiles sunt, Verbi Dei, id est, rationis participes sunt, et per hoc velut semina quædam insita sibi gerunt sapientiæ et scientiæ, quod est Christus. (30) Sed et hoc ipsum quod est et permanet omnis creatura, operatio est Dei Patris qui dixit : Ego sum qui sum⁹⁰ : quæ pervenit super omnes. Ipse est enim

nus ipse evincitur. Vide Origenianor. lib. II, quæst. 2, num. 27 et 28. Cæterum editi habent : Arbitror ergo.... quam in peccatoribus irrationabilibus hominibus, etc. Sed omnes mss. tam hujus Apologiæ quam librorum De principiis, ut in nostro texto.

(28) Sic ms. Regius. Ita etiam cæteri mss. et editi, nisi quod omittant incedentes, et editi habeant in fine, permanent. Libri vero De principiis tam editi quam mss., qui sunt in bonis actibus, et in Deo permanent.

(29) Editi, omnes rationabiles, Verbi Dei. Deinde iidem editi, et libri De principiis tam editi quam mss., sapientiæ et justitiæ : sed omnes hujus Apologiæ mss. ut in texto.

(30) Sed et hoc ipsum quod est et permanet omnis creatura, operatio est Dei Patris qui dixit : Ego sum qui sum : quæ pervenit super omnes. Ipse est enim qui solem suum oriri jubet (ms. Regius, oriri facit) super bonos et malos, et pluit super justos et injustos. Hæc desiderantur in libris Ἐπεὶ ἀρχῶν tam editis quam mss., ubi pro illis verbis legitur lib. I, cap. 3, num. 6 : Ex eo autem qui vere est, qui dixit Iesus Moysen : Ego sum qui sum, omnia quæcumque sunt participant : quæ participatio Dei Patris pervenit in omnes tam justos quam peccatores et rationabiles atque irrationabiles, et in omnia omnino quæ sunt.

qui solem suum oriri jubet super bonos et malos, et A
pluit super justos et injustos⁵¹. »

INTERPR. NOVA.

Arbitror Deum quidem et Patrem, cum omnia continet, ad unumquodque entium pervenire, esse univocum impertientem de suo: ipse enim est qui est. Minor vero Patre Filius ad sola rationabilia pervenit; est enim secundus a Patre. Adhuc etiam minor Spiritus sanctus ad solos sanctos pertingit. Ita ex hoc major est potestas Patris, quam Filii et Spiritus sancti; amplior item potestas Filii, quam Spiritus sancti; ac rursum præstantior est sancti Spiritus virtus, quam aliorum sanctorum entium.

PAMPHILUS. Et post multam de Patre et Filio per Scripturarum exempla assertionem, addidit hæc:

ORIGENES. « Spiritus vero sancti participationem a sanctis tantummodo haberi invenimus. Propter quod dicitur: Nemo potest dicere (51) Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto⁵². Et vix aliquando ipsi apostoli digni habentur audire: Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos⁵³. Propter quod et consequens puto, quia qui peccaverit in Filium hominis, venia dignus est⁵⁴, pro eo quod is qui Verbi vel rationis est particeps, si desinat rationaliter vivere, videtur in ignorantiam, vel stultitiam decidisse, et propter hoc veniam promereri: qui autem jam dignus est habitus sancti Spiritus participatione, et retro fuerit conversus, hic re ipsa et opere blasphemasse dicitur in Spiritum sanctum. »

PAMPHILUS. (52) Quod sicut Pater novit initia omnium quæ sunt, et fines, sic et Filius, sic et Spiritus sanctus sciat, (53) eo quod Deo possibile est omnem creaturam cognoscere. De quarto libro Περὶ ἀρχῶν.

ORIGENES. (54) « Paulus apostolus per Spiritum sanctum qui perscrutatur etiam profunda Dei, altitudinem divitiarum sapientiæ ac scientiæ Dei scrutans, nec tamen ad finem, et, ut ita dixerim, ad in-

⁵¹ Matth. v, 45. ⁵² I Cor. xii, 5. ⁵³ Act. i, 8. ⁵⁴ ibid. ⁵⁵ Eccle. vii, 24, 25. ⁵⁶ Isa. xli, 22, 25.

(51) Editi, Dominus Jesus. Deinde mss. plerique omittunt, supervenientis. Mss. plures librorum De principijs habent, supervenientem.

(52) Editi, Quod si Pater novit initia omnium quæ sunt, et fines, sic et Filius, sic et Spiritus sanctus sciat id quod impossibile est omni creaturæ cognoscere. Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod alius habeat Deum, alii Dei; et alius scit pro sciat.

(53) Eo quod Deo possibile est. Ita quidem mss. fere nostri omnes. Ms. vero S. Michaelis in Periculo maris, eo quod impossibile est, etc. Sed rectius legendum cum antea editis, id quod impossibile est, etc.

(54) Ex lib. iv De princip., num. 26.

(55) Alias, et quia; al. et quoniam. Ms. S. Michaelis in Periculo maris perperam, et quam desperationem.

(56) Editi, interiori, male. Paulo post mss. plures, sensimque illuminatus; et postea editi, requiruntur.

(57) Alias, quam humanæ, factæ tamen, etc.

(58) Eadem fere reperiuntur lib. i De principijs, cap. 5, num. 4, ubi Græca hæc apponuntur ex Epistola Justiniani imperatoris ad Meviam patriarcham Constantinopolitanam: Ἐλεγε δὲ ὁ Ἑβραῖος τὰ ἐν τῷ Ἰσαΐα δύο σεραφίμ ἐξαιπέρυγα κεραιχάτα ἑτα-

timam cognitionem prævalens pervenire, desperatione rei et stupore proclamavit et dicit, O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei⁵⁵! (55) Et quod desperatione perfectæ comprehensionis hæc exclamaverit, audi ipsum dicentem: Quam inscrutabilia sunt judicia Dei, et quam investigabiles viæ ejus⁵⁶! Non enim dixit difficile posse scrutari, sed omnino non posse, judicia Dei: nec dixit difficile investigari posse vias ejus, sed non posse investigari. Quantumcunque enim quis scrutando promoveat, et studio (56) intentiore proficiat, gratia quoque Dei adjutus, sensuque illuminatus, ad perfectum finem eorum quæ requiruntur, pervenire non poterit; nec omnis mens quæ creata est, possibile habet ullo genere comprehendere: sed cum invenerit aliquantulum ex his quæ quærentur, iterum videt alia quæ quærenda sunt. Quod si et ad ipsa pervenerit, multo iterum plura ex illis quæ queri debeant, pervidebit. Propter quod et sapientissimus Salomon naturam rerum per sapientiam continens, ait: Dixi, sapiens efficiar, et ipsa sapientia longe facta est a me, longe plus quam erat: et altitudinem profundam quis inveniet⁵⁷? Sed et Isaias sciens rerum initia a natura mortali inveniri non posse, sed ne ab his quidem naturis quæ quamvis diviores sint (57) quam humana est, factæ tamen et ipsæ sunt vel creatæ: sciens ergo quod a nulla harum neque initium, neque finis inveniri potest, ait: Priora quæ fuerint dicite, et sciemus quia dii estis: vel novissima quæ sint, annuntiate, et tunc videbimus quod dii estis⁵⁸. (58) Nam et Hebræus doctor ita tradebat, pro eo quod initia omnium vel finis non posset ab ullo comprehendere, nisi tantummodo a Domino Jesu Christo et ab Spiritu sancto, ideoque siebat per figuram visionis Isaiam dixisse duos seraphim solos esse qui duabus quidem alis operiunt faciem Dei, duabus vero pedes, et duabus volare eos, et (59) clamare ad invicem sibi dicentibus⁵⁹ Matth. xii, 52; Luc. xii, 49. ⁶⁰ Rom. xi, 33.

ρον, καὶ λέγοντα· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ, τὸν Μονογενῆ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἡμεῖς οὐκ ὄμεθα ὅτι καὶ ἐν τῇ ψῆφῃ Ἀμδαχούμ, « Ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ, » περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Dicebat autem et Hebraeus magister, quod duo illa seraphim quæ in Isaiâ senis alis describuntur clamantia ad invicem et dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, de unigenito Filio Dei, et Spiritu sancto essent intelligenda. Nos vero putamus etiam illud quod in cantico Habacuc (iii, 2) dictum est, in medio vel duorum animalium, vel duarum vitarum cognoscere, de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere. Hæc autem Origenis interpretatio ita Hieronymo stomachum movit, ut impiam illam et detestandam appellet lib. iii in Isaiam et epist. 41 ad Pamphiliom et Oceanum. Sed vide quo pacto excusetur Origenianor. lib. ii, quæst. 2, num. 26.

(59) Ms. Sorbonicus, et clamantes ad invicem sibi, et dicentes. Ita etiam libri De principijs tam editi quam mss., nisi quod prius habeant, et duabus volunt. Editi vero hujus Apologiæ, et clamantes sibi invicem dicere. Ms. S. Michaelis in Periculo maris, et clamantes ad invicem dicere. Sed cæteri mss. at

tes : *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est universa terra gloria tua*⁵⁹. Quod ergo sola seraphim utrasque alas suas habent in facie Dei et in pedibus ejus, (40) videndum est pronuntiare, quod neque exercitus sanctorum angelorum, neque sanctæ sedes, neque dominationes, neque principatus, neque potestates scire possunt integre initium omnium, et finem universitatis. Sed intelligendum est sanctos istos, quos enumeravimus, spiritus et virtutes proximas quidem esse ipsis initiis, et attingere tantum quantum consequi non valent reliqui. Verumtamen quantumcumque

illud est quod revelante Filio Dei ac Spiritu sancto didicerint istæ virtutes, quamplurima quidem esse qui poterunt, et multo plura priores inferioribus, omnia tamen comprehendere impossibile eis est, quia scriptum est : *Quamplurima ex operibus Dei in secretis sunt*⁶⁰. Unde et optabile est ut pro vicibus se unusquisque semper extendat *ad ea quæ priora sunt, ea quæ (41) retrorsum sunt obliviscens*⁶¹, iam ad opera meliora, quam etiam ad sensum intellectumque puriorem, per Jesum Christum Salvatorem nostrum, cui est gloria in sæcula sæculorum. »

CAPUT V.

De incarnatione Verbi Dei.

ORIGENES. (42) « In omni orbe terrarum, in omni Græcia atque exteris nationibus innumeri sunt et immensi, qui relictis patriis legibus, et his quos putabant deos, vel observantia Moysi legis, in discipulatum se Christi cultumque tradiderunt; et hoc non sine ingenti odio eorum qui simulacra venerantur; ita ut ab his frequenter et cruciatibus affligantur, nonnunquam etiam agantur in mortem. Amplectuntur tamen, et cum omni affectu custodiunt doctrinæ Christi sermonem. Et est videre quomodo brevi tempore ipsa religio creverit, pænis (43) cultorum mortibusque proficiens, sed et honorum direptionibus, atque omni ab his afflictionum genere tolerato. Et eo maxime mirum est, quod ne doctores quidem ipsi vel satis idonei sunt, vel satis plures. Prædicatur tamen sermo iste in omni orbe terrarum, ita ut Græci ac barbari, sapientes et insipientes (44) religionem Christianæ doctrinæ suscipiant. Ex quo dubium non est non hæc humanis viribus aut opibus agi, ut cum omni potestate et persuasione sermo Jesu Christi apud omnium mentes atque animos convalescat. Nam et prædicta esse ab eo hæc ipsa, et divinis ab eo responsis confirmata, manifestum est cum dicit, quia *apud præsides et iudices adducemini* (45) *propter me, in testi-*

Πᾶσα δὲ Ἑλλάς, καὶ βάρβαρος ἢ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἡμῶν, ζηλωτὰς ἔχει μυρίους, καταλιπόντας τοὺς πατρῴους νόμους καὶ νομιζομένους θεοὺς, τῆς τηρήσεως τῶν Μωσέως νόμων, καὶ τῆς μαθητείας τῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγων· καίτοιγε μισουμένων μὲν ὑπὸ τῶν τὰ ἀγάλματα προσκυνοῦντων, τῶν τῷ Μωσέως νόμῳ προστιθεμένων· καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ δὲ πρὸς τῷ μισεῖσθαι, κινδυνεύοντων τῶν τὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγον παραδεξαμένων· καὶ ἐὰν ἐπιστήσωμεν πῶς ἐν σφόδρα ὀλίγοις ἔτεσι, τῶν ὁμολογούντων τὸν Χριστιανισμὸν ἐπιβουλευομένων, καὶ τινῶν διὰ τοῦτο ἀναιρουμένων, ἐτέρων δὲ ἀπολλύντων τὰς κτήσεις, δεινῆται ὁ λόγος, καίτοιγε οὐδὲ τῶν διδασκάλων πλεοναζόντων, πανταχόσε κηρυχθῆναι τῆς οἰκουμένης, ὥστε Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, σοφοὺς τε καὶ ἀνοήτους προσθέσθαι τῇ διὰ Ἰησοῦ θεοσεβείᾳ, μείζον ἢ κατὰ ἀνθρώπων τὸ πρᾶγμα εἶναι λέγειν οὐ διαστᾶζοντα· μετὰ πάσης ἐξουσίας καὶ πειθοῦς τῆς περὶ τοῦ κραυγῆσθαι τὸν λόγον τοῦ Ἰησοῦ διδάξαντος· ὥστε εὐλόγως χρησμοὺς ἂν νομίσει τὰς φωνὰς αὐτοῦ, οἷον, ὅτι ἐπὶ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἀχθήσεσθε ἕτερον ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἔθνεσι. Καὶ, Πολλοὶ ἐροῦσι μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Κύριε, Κύριε, σὺ τῷ ὄνοματι σου ἐφάγομεν, καὶ τῷ ὄνοματι σου ἐπίομεν, καὶ τῷ ὄνοματι σου δαιμόνια ἐξ-

INTERPRETATIO NOVA.

At universa tum Græcia, tum quæ per universum nostrum terrarum orbem patet Barbaria, innumeros habet qui derelictis patriis legibus et diis receptis, summo studio Mosaicæ leges et disciplinam verborum Jesu Christi custodiunt, quamvis simulacrorum cultoribus odio sint qui Mosaicæ legi adhærent; et præter odium, in vitæ periculo versentur qui Jesu Christi doctrinam susceperunt. Quod si ad id quoque animom attendimus quo pacto annis tam paucis, tot insidiis structis adversus Christianos, quorum nonnulli necati, alii bonis multati sunt, potuerit hæc doctrina, licet alioqui non magna sit doctorum copia, ubique terrarum prædicari, ita ut Græci et barbari, sapientes et insipientes ad veram per Jesum Christum Dei cultum sese adjunxerint, rem humanis viribus majorem dicere non dubitabimus, cum præsertim

⁵⁹ Isa. vi, 3. ⁶⁰ Eccli. xvi, 22. ⁶¹ Philip. iii, 13.

(40) Ita omnes mss. nostri. Editi vero, et libri *De principibus* tam editi quam mss., *audendum est pronuntiare*.

(41) Alias, *quæ retro sunt*, etc. Deinde editi, *cui est honor, et gloria in sæcula sæculorum. Amen*. Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod Regius addat, *Amen*.

(42) Ex lib. iv *De principibus*, num. 1-5. — Græca eruantur ex capite primo *Philocaliæ*. Ms. Regius, *In omni... atque in exteris*. Ms. Sorbonicus, *atque exterioribus*. Libri *De principibus*, atque *universis exteris*. Deinde mss. omnes, *et his quos putant deos*. Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in *Periculo maris, vel eb repugnantiam Moysi legis*. Cæteri mss. et editi

ut in nostro textu. Libri vero *De principibus*, tam editi quam mss. habent, *ad observantiam Moysi legis, et discipulatum*, etc., et ita legendum videtur juxta Græca.

(43) Sic omnes mss. Editi vero, *multorum, male*.

(44) Editi, *religionem Christi, sive Christi doctrinam suscipiant*. Ms. Sorbonicus, *religionem Christi sanæ doctrine suscipiant*. Cæteri mss. ut in textu.

(45) Editi, *propter nomen meum, in testimonium illis, et gentibus*. Mox libri *De principibus*, tam editi quam mss. addunt: *Et rursum: Prædicabitur hoc Evangelium in omnibus gentibus*. Sed hæc postrema verba non reperiuntur in Græco, nec in editis. *hujus Apologiæ, nec in editis*.

εβάλεμεν; και ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οὐδέποτε ἐγνων ὑμᾶς. Εἰρηκεῖναι μὲν γὰρ ταῦτα ἀποφθεγγόμενον μᾶτην, ὥστε αὐτὰ μὴ ἀληθῆ γενέσθαι, τάχα εἰκὸς ἦν· ὅτε δὲ ἐκδέθηκε τὰ μετὰ τσαύτης ἐξουσίας εἰρημένα, ἐμφαίνει Θεὸν ἀληθῶς ἐνανθρωπήσαντα σωτήρια δόγματα τοῖς ἀνθρώποις παραδεδοκέσαι. Τί δὲ δεῖ λέγειν και ὅτι προσφτεύθη ὁ Χριστός, τότε ἐκλείψειν τοὺς ἐξ Ἰουδα ἄρχοντας και ἡγουμένους ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ἢ ἀπόκειται, δηλονότι ἡ βασιλεία, και ἐπιδημία ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία; σαφῶς γὰρ ἐκ τῆς ἱστορίας δῆλον, και ἐκ τῶν σήμερον ἐρωμένων, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ, οὐκέτι βασιλεῖς Ἰουδαίων ἐχρημάτισαν· πάντων τῶν Ἰουδαϊκῶν πραγμάτων ἐν οἷς ἐσεμνύοντο, λέγω δὲ τῶν τε κατὰ τὸν ναὸν, και τὸ θυσιαστήριον, και τὴν ἐπιτελουμένην λατρείαν, και τὰ ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως καταλελυμένων. Ἐπληρώθη γὰρ ἡ λέγουσα προφητεία· Ἡμέρας πολλὰς καθίσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ἔντος βασιλέως, οὐδὲ ἔντος ἄρχοντος, οὐκ οὐσης θυσίας, οὐδὲ ἔντος θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δέλων. Καὶ τοῖς χρόνοις τοῖς ῥητοῖς, πρὸς τοὺς ἐν τῷ θλίβεσθαι ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Γενέσει ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν Ἰούδα εἰρημένων, φάσκοντες τὸν ἐθνάρχη ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γένους τυγχάνοντα ἔρχειν τοῦ λαοῦ, οὐκ ἐκλειψόντων τῶν ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ἕως ἧς φαντάζονται Χριστοῦ ἐπιδημίας. Εἰ γὰρ ἡμέρας πολλὰς καθίσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ἔντος βασιλέως, μηδὲ ἔντος ἄρχοντος, οὐκ οὐσης θυσίας, οὐδὲ θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δέλων· ἐξ οὗ δὲ κατεσκάφη ὁ ναὸς, οὐκέτι θυσία, οὐδὲ θυσιαστήριον, οὐδὲ ἱερατεία, δῆλον ὅτι ἐξέλιπεν ἄρχων ἐξ Ἰούδα, και ἡγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ δὲ ἡ προφητεία φησὶν, Οὐκ ἐκλείψει ἄρ-

monium ipsis, et gentibus^{61*}. Et iterum : Multi mihi dicent in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo manducavimus et bibimus, et in nomine tuo demonia ejecimus? Et dicam illis : Discedite a me, operarii iniquitatis, nunquam vos cognovi^{62*}. Quæ si ita quidem dicta ab eo fuissent, nec ad linem tamen ea quæ prædicta sunt, pervenissent, fortassis minus esse vera viderentur, nec habere aliquid auctoritatis : nunc vero cum in effectum res, quæ fuerant ab eo prædictæ perveniant, cum tanta auctorem potestate atque auctoritate prædicta sint, manifestissime declaratur Deum vere esse, qui homo factus salutaria præcepta (46) hominibus tradidit. Quid vero inde dicendum est quod propheta de ipso ante prædixerint non cessaturos principes ex ipso Juda, neque duces ex femoribus ejus, usquequo veniat ille cui repositum est, regnum scilicet, et usquequo veniat expectatio gentium^{63*}? Manifestissime enim ex ipsa historia apparet, et ex his quæ hodie pervidentur, quia ex temporibus Christi ultra reges (47) apud Judæos non exstiterunt. Sed et omnes illæ ambitiones Judaicæ in quibus jactantia quamplurimum gerebant, et in quibus gloriabantur, id est, vel de templi decore, vel de altaris insignibus, atque omnibus illis sacerdotalibus infulis, indumentisque pontificum, simul universa destructa sunt. Completa est enim prophetia quæ dixerat : Per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe : (48) non erit hostia, nec altare, nec sacerdotium, nec responsa^{64*}. His ergo testimoniis utimur adversus eos qui videntur asserere de his quæ in Genesi ab Jacob dicta sunt de Juda, et dicunt permanere adhuc principem ex genere Judæ, istum videlicet qui est gentis ipsorum princeps, quem nominant (49)

INTERPRETATIO NOVA.

summa cum potestate et fiducia docuerit Christus nunquam suam victum iri doctrinam. Itaque jure pro oraculis habendæ sunt ejus voces, quales hæc sunt : Ad reges et prævides ducentini propter me, in testimonium illis, et gentibus. Et : Multi dicent mihi in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo manducavimus, et in nomine tuo bibimus, et in nomine tuo demonia ejecimus? Et dicam eis : Discedite a me qui operamini iniquitatem. Nunquam novi vos. Hæc enim temere prolata, nec proinde vera esse, forte olim verisimile erat : at cum deinde evenerint quæ tanta cum auctoritate dicta fuerant, perspicuum est Deum vere hominem factum salutarem hominibus doctrinam tradidisse. Quid vero attinet dicere prænuntiatum fuisse Christum tunc nempe defuturos principes ex Juda et duces de femore ejus, cum venisset cui repositum est, regnum videlicet, et prodisset expectatio gentium? Ex historia enim et iis quæ hodie certantur, manifestum est a Christi temporibus nullos deinde Judæorum reges exstisisse, fractis et dissipatis rebus omnibus Judaicis quibus gloriabantur; templo nempe, altari, rei divinæ consueto ritu, et indumentis pontificis. Impleta est quippe prophetia quæ dicit : Per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine responsis. Quibus verbis utimur adversus eos qui, dum urgentur iis quæ in Genesi ab Jacob ad Judam dicta sunt, permanere etiamnum ex genere Judæ asserunt principem qui populo dominetur, neque defuturos ex semine ejus duces usque ad eum quem sibi animo fingunt Christi adventum. Si enim per dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine responsis; ex quo autem eversum est templum, non est sacrificium, non altare, non sacerdotium, perspicuum est defecisse principem ex Juda, et ducem de femore ejus. Quoniam igitur prophetia dicit : Non deficiet princeps ex Juda, nec dux de femore ejus, donec veniant reposita ei, venit certe cui reposita sunt, expectatio gentium. Quod et manifestum est ex multitudine quæ per Christum in Deum crediderunt. In Deuteronomio quoque cantico stultarum gen-

^{61*} Matth. i, 18. ^{62*} Matth. vii, 22, 23. ^{63*} Genes. xlix, 10. ^{64*} Ose. iii, 4.

(46) Editi perperam, humilibus tradidit. Paulo-
post iidem : ante prædixerunt... neque duces de femoribus ejus... Manifestissimum enim ex ipsa historia, et ex his, etc., omisso apparet. Sed omnes mss. ut in textu.

(47) Ms. Regius, apud Judæam. Cæteri mss. et editi, apud Judæos.

(48) Non erit hostia, etc., usque ad ist-

De quo utique subversum est templum, desiderantur in editis, et restituuntur ex omnibus mss.

(49) Istos hodie (inquit Genebrardus) Judæi appellant in suis Chronicis ROSHE HAGGALUTH, principes exsulum, et eorum in Babyloniam successione ab ipso Zorobabele anxie memorant, sed paulo fabulosius. Cæterum vide quæ observavimus hunc locum lib. iv De princip., 159

patriarcham : nec deficere posse de semine ejus, quem sibi ipsi describunt. Sed si verum est quod ait propheta, quia *dies multos sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, nec est sacrificium, neque altare, neque sacerdotium*, et ex quo utique subversum est templum, nec hostiæ offeruntur, nec altare invenitur, nec sacerdotium constat, certissimum est defecisse principem ex Juda, sicut scriptum est, et ducem ex femoribus ejus, usquequo veniat ille cui repromissum est. Constat ergo quia venit ille cui repositum est, (50) in quo exspectatio gentium est. Quod manifeste videtur impletum de multitudine eorum qui per Christum Deo ex diversis gentibus crediderunt. Sed et in Deuteronomii cantico per prophetiam designatur pro peccatis prioris populi (51) futura esse insensatæ gentis electio : non alia utique quam hæc quæ per Christum facta est. Sic enim ait : *Exacerbaverunt me in simulacris suis, et ego in zelo concitabo eos*, (52) *in gente insipiente irritabo illos* ⁵⁴. Est ergo satis evidenter agnoscere quemadmodum Hebræi, qui Deum exacerbasse dicuntur in his qui non sunt dii, et irritasse eum in simulacris suis, irritati sunt et ipsi in zelotypiam per gentem insipientem, quam Deus elegit per adventum Christi Jesu, et discipulos ejus. Sic enim dicit Apostolus : *Videte enim vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes* (55) *inter vos secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles : sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, et ea quæ non sunt, ut ea quæ erant prius, destrueret* ⁵⁶. Non ergo gloriatur (54) carnalis Israel : ita enim ab Apostolo vocatur ; non, inquam, *gloriatur caro in conspectu Dei* ⁵⁷. Sed et de his quæ in Psalms prophetantur de Christo, quid dicendum est, in eo maxime qui superscribitur, *Canticum pro dilecto*, ubi refertur, quia *lingua ejus calamis scribæ velociter scribentis : decorus speciei super filios hominum, quoniam effusa est gratia in labiis ejus* ⁵⁸. (55) Indicium autem effusæ gratiæ

χωρ ἐξ Ἰουδα, καὶ ἠγούμενος ἐκ τῶν μητρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶ, δὴλον ὅτι ἐλήλυθεν ᾧ τὰ ἀποκείμενα, ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Καὶ τοῦτο σαφὲς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐθνῶν τῶν διὰ Χριστοῦ πεπιστευκότων εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ἐν τῇ τοῦ δευτερονομίου δὲ ψῆφῃ προφητικῶς δηλοῦται ἡ διὰ τὰ ἀμαρτήματα τοῦ προτέρου λαοῦ ἐσομένη τῶν ἀσυνέτων ἐθνῶν ἐκλογή, οὐ δι' ἄλλου τινὸς ἢ τοῦ Ἰησοῦ γεγεννημένη. Αὐτοὶ γάρ, φησί, *παρεζήλωσαν με ἐπ' οὐ Θεῶ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, καὶ γὰρ παραζήλωσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔσθαι, καὶ ἐπὶ ἔσθαι ἀσυνέτῳ παρωργιώ αὐτούς*. Καὶ ἔστι σφόδρα τραυῶς καταλαβεῖν δυνατόν, τίνα τρόπον οἱ λεγόμενοι παρεζήλωκέναι τὸν Θεόν Ἑβραῖοι ἐπὶ τῶ οὐ Θεῶ, καὶ παρωργικέναι αὐτὸν ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, παρωζύνησαν εἰς ζήλοτυπίαν ἐπὶ τῶ οὐκ ἔθνει τῶ ἀσυνέτῳ ὅτι ὁ Θεὸς ἐξελέξατο διὰ τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. *Βλέπομεν γοῦν τὴν κλήσιν ἡμῶν, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς, ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύρῃ τοὺς σοφοὺς καὶ τὰ ἀγενῆ καὶ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα ἐκεῖνα τὰ πρότερον ὄντα καταργήσῃ καὶ μὴ καυχῆσθαι ὁ μετὰ σάρκα Ἰσραὴλ, καλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου σὰρξ, ἐνώπιον Θεοῦ. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τῶν ἐν Ψαλμοῖς προφητειῶν περὶ Χριστοῦ, φῶδης τινος ἐπιγεγραμμένης ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ, οὗ ἡ γλῶσσα λέγεται εἶναι κάλαμος γραμματέως δεινγράφου ὡραῖος κάλλι παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἐπεὶ ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσιν αὐτοῦ. Τεκμήριον γὰρ τῆς ἐκχυθείσης χάριτος ἐν χεῖλεσιν αὐτοῦ, τὸ, ὀλίγου διαγεγεννημένου χρόνου τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἐνιαυτὸν γάρ που καὶ μῆνας ὀλίγους ἐδίδαξεν, πεπληρωθῆσαι τὴν οἰκουμένην τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ θεοσεβείας. Ἀνατίταλκε γὰρ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης παραμένον ἕως συντελείας, ὁ ἀνταναίρεσις ὀνόμασται σελήνης, καὶ μένει κατακυριεύον ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. Καὶ δέδοται*

INTERPRETATIO NOVA.

tium propter prioris populi peccata futura electio propheticæ declaratur, quæ non per alium quam per Jesum facta est. *Ipsi enim, inquit, me provocaverunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt in idolis suis : et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos*. Atque aperte omnino perspicere licet quo pacto Hebræi qui Deum dicuntur in eo qui non erat Deus ad æmulationem provocasse, et ipsum irritasse in idolis suis, incitati sint ad æmulationem in non gente, et in gente stulta quam elegit Deus per adventum Jesu Christi, et discipulos ejus. Videmus igitur vocationem nostram, quia non multi

⁵⁴ Deuter. xxxii, 21. ⁵⁵ I Cor. i, 26-28. ⁵⁶ ibid. 29. ⁵⁷ Psal. xlii, 1-5.

(50) *In quo exspectatio gentium est*. Hæc desiderantur in omnibus tam editis quam mss. hujus *Apostologiae*; sed exstant in omnibus codicibus *De principis*, et in Græco.

(51) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *futuram esse insensatæ gentis electionem* [al. *delectionem*] *non aliam utique, etc.* Sed ceteri mss. et editi, necnon libri *De principis*, ut in nostro textu.

(52) *In gente insipiente irritabo illos*. Hæc desiderantur in editis et mss. nostris; sed restituantur ex omnibus codicibus librorum *Περὶ ἀρχῶν*, et ex Græco. Deinde editi perperam habent ostendere pro

D agnoscere.

(53) *Inter vos*. Duo hæc verba desunt in editis.

(54) *Carnalis Israel; ita enim* [al. *sic enim*] *ab Apostolo vocatur : non, inquam, gloriatur*. Hæc desunt in libris antea editis, et restituantur ex mss.

(55) *Indicium autem effusæ gratiæ in labiis ejus*. Hæc omittuntur in editis et in mss. nostris; sed restituantur ex omnibus codicibus librorum *Περὶ ἀρχῶν*, et ex Græco, ac restituenda videntur. Deinde editi perperam, *doctrina ejus diffusa est : anno enim, etc.* Mss. vero ut in textu.

σημεῖον τῷ οἴκῳ Δαυὶδ· ἡ παρθένος γὰρ ἔτεκε, καὶ ἔν γαστρὶ ἔσχε, καὶ ἔτεκεν υἷον, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὅπερ ἔστι μὲθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Πη- πληρωται, ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησὶ, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· Γνώτε, ἔθνη, καὶ ἠττάσθε, ἰσχυρότες, ἠττά- σθε. Πη-τήμεθα γὰρ καὶ νενικήμεθα οἱ ἀπὸ τῶν ἐθ- νῶν ἐαλωκότες ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ προσέρηται· τόπος γενέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Μιχαῖα· Καὶ σὺ γὰρ, φησὶ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Καὶ ἐβδομήκοντα ἐβδο- μάδες ἐπληρώθησαν ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου κατὰ τὸν Δανιήλ. Ἠλθέ τε κατὰ τὸν Ἰώβ ὁ τὸ μέγα κῆτος χειρωσάμενος, καὶ δεδωκώς ἐξουσίαν τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς πατεῖν ἐπάνω βρωων, καὶ σκορπιῶν, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, οὐδὲν ὑπ' αὐ- τῶν ἀδικουμένοις.

dux qui regat populum meum Israel ⁶⁰. Sed et septimanæ annorum imp'etæ sunt usque ad Christum ducem, quas prædixerat Daniel propheta ⁶¹. Adest nihilominus et is qui per Job prædictus est belluam in- gentem consumpturus ⁶², qui et dedit potestatem familiaribus suis discipulis calcare super serpentes, et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici, (59) nihil ab eo nocendis ⁷⁰.

INTERPRETATIO NOVA.

sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed stulta mundi elegit Deus, ut confun- dat sapientes; et ignobilia et contemptibilia elegit Deus et ea quæ non sunt, ut ea quæ erant prius, destrue- ret; et ne gloriaretur coram Deo qui secundum carnem est Israel, ab Apostolo caro appellatus. Quid autem opus est de iis dicere quæ de Christo præcinnuntur in P.almis, ubi Canticum inscribitur pro dilecto, cuius lingua esse dicitur calamus scribæ velociter scribentis: ipse speciosus forma præ filiis hominum, quoniam diffusa est gratia in labiis ejus. Indicium enim diffuse gratiæ in labiis ejus hoc est, quod licet pauco tem- pore docuerit (annum enim et menses aliquot docuit), universus tamen orbis doctrina ejus et vero per ipsum Dei cultu impletus est. Orta est enim in diebus ejus justitia et abundantia pacis permanens us- que ad consummationem, quæ ablatio lunæ vocata est; et dominatur a mari usque ad mare, et a flumi- nibus usque ad terminos orbis terrarum. Datum est præterea signum domui David. Virgo enim peperit, et concepit, et peperit filium, et nomen ejus Emmanuel, quod est Nobiscum Deus. Id impletum est quod ait idem propheta: Nobiscum Deus: cognoscite, gentes, et vincimini, potentes, cedite. Superati enim et vi- cti sumus quos ex gentibus gratia doctrinæ ejus cepit. Sed et locus natalium ejus prædictus est apud Mi- chæam: Et tu enim, inquit, Bethlehem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda. Ex te enim exibit dux qui regat populum meum Israel. Et septuaginta hebdomades impletæ sunt usque ad Christum ducem, juxta Daniele; venitque is qui in libro Job dicitur ingentem cetum subegisse, et qui veris suis discipulis proculcandi serpentes et scorpiones potestatem dedit, et omnem inimici vim ita proterendi, ut nihil ab illis lædantur.

PAMPHILUS. Hæc est de summis rebus, id est, de sancta Trinitate, Origenis fides, quam ex paucissi- mis testimoniis (60) de quampluribus ejus volumi- nibus assumptis edocuimus. Et quid tam rectum, quid tam verum, quid tam catholicum, quid certe ad instructionem omnium magis utile, vel apud istos certe ipsos qui inimica adversus eum mente desæviant, quid tam irreprehensibile?

Et quidem in summa hæc posuisse de fidei ejus documento ac probatione sufficeret, nisi etiam (61) ad reliqua his qui eum criminantur, respondere

⁶⁰ Psal. LXXI, 7. ⁶¹ ibid. 8. ⁶² Isai, VII, 14. ⁶³ Dan. IX, 24. ⁶⁴ Job III, 8. ⁷⁰ Luc. X, 19.

(56) Anno enim, etc. Anonymus auctor librorum *D* in *Job* qui ad calcem nostræ editionis, tom. II, repe- riuntur, libro II, pag. 886, 887, ait tres annos et dimidium prædicasse Christum. Tribus namque annis, inquit, et dimidio prædicavit Dominus a bap- tismo usque ad passionem. Cæterum vide quæ obser- vavimus in notis libri IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 5, not. 4, pag. 460.

(57) Sic mss. nostri et editi. Libri vero *De prin- cipis* habent doctrina pro prædicatione.

(58) Pacis prætermittitur in editis et in pleris-

A in labiis ejus hoc est, quod brevi tempore trans- acto doctrinæ ejus ([56] anno enim et aliquot mensibus docuit), universus tamen orbis (57) præ- dicatione ac fide pietatis ejus impletus est. Orta est ergo in diebus ejus justitia, et multitudo (58) pacis ⁶⁰ permanens usque in finem, qui finis ablatio lunæ appellata est, et dominatur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ ⁶¹. Datum est autem et signum domui David ⁶². Virgo enim in ventre concepit, et peperit Emmanuel, quod interpretatur Nobiscum Deus ⁶³, et impletum est quod ait ipse propheta: Nobiscum Deus: scitote, gentes, et vincimini ⁶⁴. Victi enim nos sumus, et superati ex gentibus, et velut exuvizæ ejus existim- mus, qui ejus gratiæ nostra colla subjecimus. Sed et locus nativitatis ejus prædictus est in Michæa propheta dicente: Et tu Bethlehem, terra Juda, ne- quaquam exigua es in ducibus Juda: ex te enim exiet

dux qui regat populum meum Israel ⁶⁰. Sed et septimanæ annorum imp'etæ sunt usque ad Christum ducem, quas prædixerat Daniel propheta ⁶¹. Adest nihilominus et is qui per Job prædictus est belluam in- gentem consumpturus ⁶², qui et dedit potestatem familiaribus suis discipulis calcare super serpentes, et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici, (59) nihil ab eo nocendis ⁷⁰.

INTERPRETATIO NOVA.

sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed stulta mundi elegit Deus, ut confun- dat sapientes; et ignobilia et contemptibilia elegit Deus et ea quæ non sunt, ut ea quæ erant prius, destrue- ret; et ne gloriaretur coram Deo qui secundum carnem est Israel, ab Apostolo caro appellatus. Quid autem opus est de iis dicere quæ de Christo præcinnuntur in P.almis, ubi Canticum inscribitur pro dilecto, cuius lingua esse dicitur calamus scribæ velociter scribentis: ipse speciosus forma præ filiis hominum, quoniam diffusa est gratia in labiis ejus. Indicium enim diffuse gratiæ in labiis ejus hoc est, quod licet pauco tem- pore docuerit (annum enim et menses aliquot docuit), universus tamen orbis doctrina ejus et vero per ipsum Dei cultu impletus est. Orta est enim in diebus ejus justitia et abundantia pacis permanens us- que ad consummationem, quæ ablatio lunæ vocata est; et dominatur a mari usque ad mare, et a flumi- nibus usque ad terminos orbis terrarum. Datum est præterea signum domui David. Virgo enim peperit, et concepit, et peperit filium, et nomen ejus Emmanuel, quod est Nobiscum Deus. Id impletum est quod ait idem propheta: Nobiscum Deus: cognoscite, gentes, et vincimini, potentes, cedite. Superati enim et vi- cti sumus quos ex gentibus gratia doctrinæ ejus cepit. Sed et locus natalium ejus prædictus est apud Mi- chæam: Et tu enim, inquit, Bethlehem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda. Ex te enim exibit dux qui regat populum meum Israel. Et septuaginta hebdomades impletæ sunt usque ad Christum ducem, juxta Daniele; venitque is qui in libro Job dicitur ingentem cetum subegisse, et qui veris suis discipulis proculcandi serpentes et scorpiones potestatem dedit, et omnem inimici vim ita proterendi, ut nihil ab illis lædantur.

necessarium videretur. Intueamur tamen quæ sint istæ ipsæ criminationes quæ a malevolis inten- duntur.

Prima illa est, quod (62) aiunt eum innatum di- cere Filium Dei.

Secunda, quod dicunt per prolationem, secu- dum Valentini fabulas, in subsistentiam venisse Filium Dei dicere.

Tertia, quæ his omnibus valde contraria est, quod dicunt eum, secundum Arteman vel Pau-

⁶⁷ Math. I, 23. ⁶⁸ Isa. VIII, 9. ⁶⁹ Mich. V, 2.

que mss. Deinde mss. quidam, et dominabitur.... usque ad terminos orbis terræ.

(59) Mss. duo, nihil ab eo nocendi, male.

(60) Sic omnes mss. Editi vero, de compluribus... assumptam.

(61) Editi, ad reliqua quorum (mss. Sorbonicus et S. Michaelis, ad reliqua quæ) eum criminantur. Rectius cæteri mss. ut in textu.

(62) Sic omnes mss. Editi vero, quod dicunt.... dicunt eum per.... in substantiam

lum Samosatenum, purum hominem, id est, A non etiam Deum dicere Christum Filium Dei.

4. (63) Post, ista est, quæ istis omnibus adversatur (cæca enim est malitia), quod dicunt eum dicere, *δοξήση*, id est, putative tantum, et per allegoriam, non etiam secundum ea quæ per historiam referuntur, gesta esse omnia quæ a Salvatore gesta sunt.

5. (64) Alia quoque criminatio est, qua asserunt eum duos Christos prædicare.

6. Addunt illud quoque, quod historias corporales, quæ per omnem sanctam Scripturam referuntur de gestis sanctorum, penitus denegat.

7. Sed et de resurrectione mortuorum, et de impiorum pœnis non levi impugnant eum calumnia, velut negantem peccatoribus inferenda esse supplicia.

8. Quidam vero disputationes ejus, vel opiniones, quas de animæ statu vel dispensatione disseruit, culpant.

9. (65) Ultima vero omnium est criminatio illa, quæ cum omni infamatione dispergitur, *μετενσωματώσεως*, id est, quod humanas animas in muta animalia, vel serpentes, vel pecudes asserat transmutari post mortem, et quod etiam ipsæ mutorum animalium animæ rationabiles sint. Quam criminationem idcirco novissimam posuimus, ut plura de libris ejus coacervantes exempla, evidentius ejus falsitas nosceretur.

Si ergo bene meminimus (66) ordinis criminationum quem supra conscripsimus, incipiamus a prima.

(67) RESPONSIO AD PRIMAM CRIMINATIONEM.

Quod ex Deo Patre natus est Filius, et unius est cum Patre substantiæ; alienus vero a substantiis creaturarum.

(Ex primo libro Epistolæ ad Romanos.)

(68) ORIGENES. « Quærat fortassis aliquis si Filius charitas est, præcipue propter hoc quod Joannes

⁷⁰ I Joan. iv, 8, 16. ⁷¹ ibid. 7. ⁷² I Tim. vi, 16. ⁷³ Rom. viii, 15. ⁷⁴ Joan. i, 12, 13. ⁷⁵ Psal. lxxxvi, 6. ⁷⁶ ibid.

(65) Editi, *quarta post istas est*. Et paulo post: *quæ juxta historiam referuntur*. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(64) Editi, *quinta illa quoque*; et deinceps in subsequentibus articulis habent, *sexta... septima... octava... nona*. Sed hæc mss. nostri omittunt; quorum duo tantum, Corbeiensis scilicet et Sorbonicus, habent solummodo in margine, iv, v, vi, vii, viii, ix, quod nos in textu numeris Arabicis referendum judicavimus.

(65) Mss. duo, *Ultima vero initium est criminatio [a. criminationis] illa*, etc. Editi, *Nona et ultima vero in eum est criminatio illa*, etc. Sed cæteri mss. ut in textu.

(66) Mss. nostri, alii, *ordines criminationum quos supra*, etc.; alii ut in textu. Editi, *ordines criminationum quas supra*, etc.

(67) Hæc verba, *Responsio ad primam criminationem, necnon ad secundam, tertiam, et sic deinceps usque ad nonam, non comparent in mss.*, sed e nostro addidimus ad clariorem libelli divisionem.

(68) Vide notas lib. i in *Epist. ad Rom.*, num. 5, pag. 466.

ad Deum Patrem retulit hanc vocem, dicens: *Quia Deus charitas est*⁷⁰. Sed rursus ex ipsa ejus Epistola proferemus et illud quod ait: *Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex Deo est*⁷¹.

(69) Qui ergo dixit: *Quia Deus charitas est*, ipse iterum charitatem docet esse ex Deo: quam charitatem credo non esse alium, nisi unigenitum Filium ejus, sicut Deum ex Deo, ita charitatem ex charitate progenitum. »

PAMPHILUS. De eisdem in quinto libro de Evangelio secundum Joannem.

ORIGENES. (70) « Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est. »

(71) PAMPHILUS. Item in ipso libro.

ORIGENES. « Unus ergo est verus Deus qui solus habet immortalitatem, lucem habitat inaccessibilem⁷². Unus et verus Deus, ne scilicet multis veri Dei nomen convenire credamus. Ita ergo et hi qui accipiunt spiritum adoptionis filiorum, in quo (72) clamamus, *Abba, Pater*⁷³, filii quidem Dei sunt, sed non sicut unigenitus Filius. Unigenitus enim natura Filius, et semper, et inseparabiliter Filius est: cæteri vero pro eo quod susceperunt in se Filium Dei, *potestatem* (73) acceperunt *Filii Dei fieri*. Qui licet non ex sanguine, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sint⁷⁴, non tamen ea nativitate sunt nati, qua natus est unigenitus Filius. Propter quod quantam differentiam verus Deus habet ad eos quibus dicitur: *Ego dixi: Dii estis*⁷⁵, tantam differentiam habet verus Filius ad eos qui audiunt: *Filii Excelsi omnes*⁷⁶. »

PAMPHILUS. De libris Epistolæ ad Hebræos, quomodo (74) *δηοοόσιος* est cum Patre Filius, id est, unius cum Patre substantiæ, alienus autem a substantiis creaturæ.

ORIGENES. (75) « Interrogamus igitur eos quos piget confiteri Deum esse Filium Dei, quomodo

(69) Editi, *Quia*, et in fine, *ex charitate progenitam, male*.

(70) Ex lib. v in *Evang. Joan.*

(71) Ita omnes mss. nostri. Editi vero omittunt, PAMPHILUS. Item in ipso libro, ORIGENES. Et deinde habent, *unus ergo verus Deus solus habet*, etc. Paulo post mss. alii, *Unus et verus Deus*; alii, *Unus, ait, verus Deus*; alius, *Unus ut verus Deus*.

(72) Omnes mss., *clamamus*. Editi, *clamant, male*.

(73) Editi, *habent*. Sed omnes mss., *acceperunt*. Deinde editi et ms. unus, *qui licet non ex sanguinibus*. Paulo post mss. plerique, et editi, *sed ex Deo nati sunt*.

(74) Ita editi, et sic legendum videtur. Mss. tamen habent, *visus*, id est, *οὐσιος*. Ms. Regius, *unus*. Deinde editi omittunt autem post *alienus*.

(75) Ex *Comment. in Epist. ad Hebræos*. Ms. unus, *Interrogemus igitur*, etc. Paulo post alter ms., *in hereditatem capere omnem principatum*, etc. Codex Regius, *hereditatem capere omnium principatum, et omnium potestatum, et virtutum*. Sed cæteri mss. et editi ut in nostro textu.

poterat sola humana natura nihil in se habens A
exinium, neque aliquid divinæ substantiæ, hære-
ditatem capere omnem principatum, et omnem po-
testatem, et virtutem, et his omnibus præferri ac
præponi a Patre. Unde rectum videtur quod præ-
stantior esse debeat is qui hæreditatem capit, et
genere utique, et specie, et substantia, et subsi-
stentia vel natura, atque omnibus quibusque modis
debet esse præstantior. »

PAMPHILUS. Et post pauca in eodem libro :

ORIGENES. « Cum autem discutitur hoc quod dit-
tum est de Filio Dei, quod sit *splendor gloriæ* ⁷⁴,
necessario videtur simul disserendum et illud quod
dictum est, non solum quia *splendor est lucis*
aternæ ⁷⁵, sed et quod huic simile in Sapientia Sa-
lomonis refertur, in qua seipsam Sapientia de-
scribit dicens : *Vapor est enim virtutis Dei, et*
aporrhæa gloriæ Omnipotentis purissima ⁷⁶. »

PAMPHILUS. Et post aliquanta :

ORIGENES. « Oportet autem scire nos quia per
ineffabilia quædam et secreta ac recondita (76)
quemdam modum sibi faciens Scriptura sancta
conatur hominibus indicare et intellectum sugge-
rere subtilem. Vaporis enim nomen inducens, hoc
ideo de rebus corporalibus assumpsit, ut vel ex
parte aliqua intelligere possimus quomodo Chris-
tus, qui est Sapientia, secundum similitudinem ejus
vaporis qui de substantia aliqua corporea proe-
dit, sic etiam ipse ut quidam vapor (77) ex-
oritur de virtute ipsius Dei : sic et Sapientia ex eo
procedens, ex ipsa substantia Dei generatur : sic
nihilominus et secundum similitudinem corporalis
aporrhææ, esse dicitur aporrhæa gloriæ Omni-
potentis pura quædam et sincera. Quæ utræque
similitudines manifestissime ostendunt communi-
onem substantiæ esse Filio cum Patre. Aporrhæa
enim ὁμοούσιος videtur, id est, unius substantiæ
cum illo corpore ex quo est vel aporrhæa, vel
vapor.

PAMPHILUS. Satis manifeste, ut opinor, et valde
evidenter ostensum est, quod Filium Dei de ipsa
Dei substantia natum dixerit, id est, ὁμοούσιον,
quod est, ejusdem cum Patre substantiæ; et non
esse creaturam, neque per adoptionem, sed natura
Filium verum, ex ipso Patre generatum.

⁷⁴ Hebr. 1, 3. ⁷⁵ Sap. vii, 26. ⁷⁶ ibid. 25. ⁷⁷ II Cor. xiii, 1. ⁷⁸ Joan. 1, 9.

(76) Editi, quodammodo vim sibi faciens... et
intellectum gerere subtilem vaporis nomen inducens.
Quod ideo de rebus corporalibus assumpsit, etc.
Omnes mss. nostri, quemdam modum sibi faciens...
et intellectum gerere subtilem. Vaporis enim nomen
inducens [al. ducens] quod ideo de rebus assump-
sit, etc. Sed quod videtur positum pro hoc, et ita
hunc locum restituendum censuimus ad planiorem
intelligentiam.

(77) Ita recte editi. Mss. vero nostri, alii, exscri-
bitur; alii, exprimitur. Paulo post mss. plerique,
secundum similitudinem corporalis aporrhæa esse
dicitur aporrhæa, etc. Sed rectius ms. unus et editi
at in textu.

(78) Ex libr. 1 De princip., cap. 2, num. 6.

(79) Sic editi, et mss. plerique. Mss. vero Regiæ

Superest ut et secundæ eriminationi illatæ sibi
ab accusatoribus, per nos quidem prolatis sed suis
verbis ipse respondeat, duobus vel tribus testimo-
niis adhibitis, quibus æquum est secundum legem
nostram omne verbum stare ⁷⁸.

RESPONSIO AD SECUNDAM CRIMINATIONEM.

Quod non per prolationem natum dicat esse Filium
Dei secundum Valentini impietatem.

ORIGENES. (78) « Ego arbitror quod sufficere de-
beat voluntas Patris ad subsistendum hoc quod
vult Pater. Volens enim non alia via utitur,
(79) nisi quæ consilio voluntatis profertur. Ita
ergo et ab eo Filii subsistentia generatur : quod
necesse est in primis suscipi ab his qui nihil in-
genitum, id est innatum, præter solum Deum
Patrem fatentur. Observandum namque est ne quis
incurrat in illas absurdas fabulas eorum qui pro-
lationes quasdam sibi ipsis depingunt, ut divinam
naturam in partes vocent, et Deum Patrem, quan-
tum in se est, dividant, cum hoc de incorporea
natura vel leviter suspicari non solum extremæ
impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ, nec
omnino vel ad intelligentiam consequens, ut in-
corporeæ naturæ substantialis divisio possit in-
telligi. Magis ergo sicut voluntas procedit e mente,
et neque partem aliquam mentis secat, neque ab
ea separatur aut dividitur, tali quadam specie pu-
tandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet
suam : ut sicut ipse est invisibilis per natu-
ram, ita imaginem quoque invisibilem genuerit.
C Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensi-
bile intelligendum est. Sapientia est, et in Sa-
pientia nihil corporeum suspicandum est. Lumen
est verum quod illuminat omnem hominem venien-
tem in hunc mundum ⁷⁹, sed nihil habet commune
ad solis hujus lumen. »

PAMPHILUS. De his ipsis ex quarto libro Περὶ
ἀρχῶν.

ORIG. « Tempus est (80) Ὅρα ἐπαναλα-
decursis his quæ de Pa- ὄντα περὶ Πατρὸς, καὶ
tre et Filio et Spiritu Ἰησοῦ, καὶ ἀγίου Πνεύ-
sancto disseruimus, de σατος, ὄλγα τῶν τότε
illis quoque quæ a nobis παραλειμμένων διεξελ-
relieta fuerant, pauca θεῖν περὶ Πατρὸς ὡς
repetere. Deus Pater cum ἀδιαρετος ὢν καὶ ἀμέ-

D et Corbeiensis, nisi quia [al. qua] consilio voluntas
profertur.

(80) Ex lib. iv De princip., num. 28.—Ὅρα ἐπα-
ραλαγόντα, etc. Græca hæc desumpta sunt e libro
primo Eusebii contra Marcellum Ancyranum, et
quædam de suo addidisse videtur in sua interpre-
tatione Rufinus contra Arianos. Vide observationes
nostras in hunc locum libro iv De princip., num.
27, et Origenianor. lib. ii, quæst. 2, num. 25. Libri
De principiiis habent : Tempus autem est jam de-
cursis his, prout potuimus, quæ supra dicta sunt,
nunc communitatis gratia eorum quæ sparsim di-
ximus, recavittulare singula, et primo omnium de
et Spiritu sancto repetere. Deus Pa-
ter.

et invisibilis sit, et inseparabilis a Filio, non per prolationem ab eo, ut quidam putant, generatus est (81) Filius. Si enim prolatio est Filius Patris, prolatio vero dicitur quæ talem significat generationem, qualis animalium vel hominum solet esse progenies, necessario corpus est et is qui protulit, et is qui prolatus est. »

INTERPR. NOVA.

Tempus est ut nonnulla de Patre et Filio et Spiritu sancto, repetamus, et pauca quæ tunc prætermisimus, persequamur de Patre, qui cum in nullas partes dividi queat, Filii tamen sit Pater, non emittens illum, ut quidam putant. Nam si Filius est prolatio Patris qui illum de seipso generet ad eum modum quo de se animalia gignunt, necessario corpus est tum qui emittit, tum qui emittitur.

PAMPHILUS. Tum deinde in consequentibus vehementius adversum Valentini hæresim talia describentem invecus, longe his contrariam suam sententiam secundum catholicæ fidei protulit veritatem. (82) Ex secundo libro secundum Joannem de his ipsis.

ORIGENES. (83) « Unigenitus ergo Deus Salvator noster solus a Patre generatus, natura et non adoptione Filius est. (84) Natus est autem ex ipsa Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim divisibilis est divina natura, id est, ingenti Patris, ut putemus vel divisione vel imminutione substantiæ ejus Filium esse progenitum. (85) Sed sive mens, sive cor, aut sensus de Deo dicendus est, indiscussus permanens, germen proferens voluntatis, factus est Verbi Pater; quod Verbum in sinu Patris requiescens, annuntiat Deum quem nemo vidit unquam⁷⁵, et revelat Patrem quem nemo co-

⁷⁵ Joan. i, 18. ⁷⁷ Matth. xi, 27. ⁷⁷ Joan. vi, 44. ⁷⁸ Galat. i, 1. ⁷⁸ ibid. ii, 12.

(81) Filius omittitur in editis et in omnibus mss., sed restituitur ex libris *De principiis*, et restituendus videtur.

(82) Ita omnes mss. et editi. Attamen sequens Origenis contextus nullibi in secundo tomo in Joannem reperitur, quamvis Græce etiamnum exstet. Sed extrema sui parte detruncatus videtur hic locus. Forsitan etiam fragmentum hoc e tomo quinto in Joannem erui possit, quemadmodum et illud quod ex eodem tomo supra attulit Pamphilus. Perfecto idem fere est utriusque fragmenti initium, eadem pene verba: sed cum prius Pamphilo probandum incumberet ex Deo Patre (juxta Origenem) Filium esse natum, et unius esse cum Patre substantiæ, alienum vero a substantiis creaturarum, postquam dixit, Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est, sequentia reliquisse videtur, ut ad posteriora, quæ ad rem pertinent, progrediretur his verbis: *Item in eodem libro. Unus ergo est, etc.* Hic vero ut probet ex Origenem Filium Dei per prolationem natum non esse, idem hoece initium resumere videtur, cujus sequentia, ubi ea de-

agnovit nisi ipse solus⁷⁷, his quos ad eum Pater celestis atraxerit⁷⁷. »

PAMPHILUS. Sufficiat per hæc respondisse secundæ criminationi. Nunc consequenter respondimus etiam his qui purum hominem, id est, sine Deo, ab eo dici asserunt Christum.

RESPONSIO AD TERTIAM CRIMINATIONEM.

Quod non prius homo, sed divinæ naturæ sit Christus. (86) [De primo libro Epistolæ ad Galatas.]

ORIGENES. (87) « Ex eo quod dixit Apostolus: Paulus (88) apostolus non ob hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum⁷⁸, manifeste intelligi datur, quia non erat homo Jesus Christus, sed erat divina natura. Non enim, si homo esset, dixisset Paulus hoc quod ait: Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem. Si enim homo fuit Jesus, et per ipsum assumptus est in apostolatuum Paulus, utique per hominem erat apostolus factus. Si autem per hominem erat apostolus, nonquam dixisset, quia neque per hominem: sed manifeste separat ab humana natura Jesum Paulus per hæc verba. Non enim sufficit ei dixisse: Neque per hominem; sed adjecit dicens: Sed per Jesum Christum. Quem utique quia sciebat excellentioris esse naturæ, propterea dixit se non assumptum esse per hominem. »

PAMPHILUS. Hæc in initio Epistolæ dicens, (89) in sequentibus libri ipsius similia adjecit, exponens illud capitulum in quo scriptum est: *Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium quod prædicam vobis, quoniam non est secundum hominem: neque enim ego ab homine accepi illud, sed per revelationem Jesu Christi⁷⁸.*

ORIGENES. « Adverte ergo quid scribit, quia convenienter quis et hæc adjungens prioribus, intelligere poterit et ostendere his qui negant deitatem Jesu Christi, sed hominem eum solum pronuntiant, quod non est homo, sed Deus, Dei Filius Jesus Chri-

re agitur, ad finem usque transcribit. Hæc per conjecturam dicta sint: nam nulla auctoritas, nulla variantes lectiones vel leviter innuunt librum II pro libro V positum esse. Sed Rufinus ipse hujus *Apolo- giae* interpretis facile potuit decipi. Ex littera enim II, unde quintus numerus apud Græcos exprimitur, facile fit numerus II, si linea superius transversa aut non advertatur, aut deleatur.

(83) Ex lib. II in *Evang. Joan.*

(84) Sic ms. Sorbonicus. Cæteri vero mss. et editi omittunt est.

(85) Ita ms. unus. Cæteri vero mss., *Sed mens.* Deinde Sorbonicus habet *ad sensus pro aut sensus.*

(86) Ita omnes mss. Editi vero perperam, *De libro primo In epistolam ad Galatas*. Nullibi enim in eo libro reperitur sequens Origenis fragmentum.

(87) Ex libro I in *Epistolam ad Galatas*.

(88) Editi et ms. Regius omittunt secundo loco *Apostolus*. Deinde alias, *sed per Christum Jesum*; et alias infra, *Christus Jesus*.

(89) Editi, in sequentibus libris similia . . . quod prædico vobis. Verum omnes mss. ut in textu.

stus. Sic enim dicit Apostolus, quia *Evangelium quod evangelizavi vobis, non est secundum hominem, sed secundum Jesum Christum.* Evidenter (90-91) ergo ostendit quia Christus Jesus non est homo: si autem non est homo, sine dubio Deus est; imo non aliud erit, nisi Deus et homo. Et iterum si verum est quod dicit Paulus, quia *non ab homine accepit Evangelium, sed per revelationem Jesu Christi*, certum est quia Jesus Christus qui revelavit, (92) plus quam homo est. Alienum enim est ab homine revelare quæ in occulto sunt, et velata sunt: quod etiam si aliquando per hominem fiat, non tamen ab homine fit, sed ab eo qui in homine loquitur Christus.)

PAMPHILUS. Tempus est his ita evidenter ostensis, nos etiam ad insequentis criminationis tendere defensionem, brevitatis studio paucorum testimoniorum probatione (93) contentos.

RESPONSIO AD QUARTAM CRIMINATIONEM.

Advernum eos qui dicunt eum per allegorias adimere omnia quæ a Salvatore scripta sunt corporaliter facta.

ORIGENES. (94) « Adjungendum est etiam illud his quæ supra diximus, quoniam corpus Christi non erat alienum a terrena substantia secundum hoc quod filius est David, et filius Abraham, sicut scribit Matthæus: *Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham* 79: et sicut Paulus dicit, Christum esse ex semine Abrahamæ 79a et ex semine David 80 secundum carnem. Quod ergo dictum est, quia, (95) *consummatis quadraginta diebus jejunii, et quadraginta noctibus, postea esurivit* 80a, sine dubio hoc indicat, quod evacuari et repleri, similiter ut nostra corpora solent, etiam illius poterat corpus. Si vero quis objiciat nobis hujus miraculi rationem de quadraginta dierum jejuniis; facile solvi potest, cum adhibetur etiam illud exemplum de Moyse 81, et Elia 81a, qui similiter pertulisse jejunium referuntur. Sed et illud, (96) quod itineris et æstus labore fatigatus sedens super puteum requiescit, et sitit 82, quid aliud indicat, nisi nervorum

79 Matth. i, 1. 79a Galat. iii, 16. 80 Rom. i, 3. 80a Joan. iv, 6, 7. 81 Matth. xi, 18, 19.

(90-91) Ergo. Deest in mss. sed exstat in editis. Deinde editi, *homo et Deus*. Et infra, *quia non ab homine accepi illud Evangelium*; sed omnes mss. ut in nostro textu.

(92) Ita ms. Regius. Editi vero, *non est homo. Alienum est . . . quæ ei occulta sunt et velata sunt (Merlinus, et revelata sunt): quod et si aliquando, etc.* Cæteri mss. omittunt, *plus quam homo est, vel, non est homo, et vocem enim, post alienum: Reliqua vero habent ut in textu.*

(95) Alias, *contentus*.

(94) Ex lib. i in Epist. ad Galatas.

(95) Alias, *consumptis*.

(96) Alias, *quod itineris labore et æstu fatigatus*.

(97) Mss. plures omittunt, *vel fallens*. Ms. unus, *non fallens*. Deinde editi, *quasi pro sumptione nimia . . . velut cibum ac potum avidius ac propensius appetens . . . velut affirmare ideo hæc ita esse . . . et illi quomodo id fieret, etc.* Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(98) Omnes mss. nostri, *in carne ejus*; sed me-

A fatigatione, et solis ardore nimio elementum corporei humoris absumptum? Quod vero in melioribus occupatus, hoc quod bibere voluerat distulit, nec bibit, non propterea dicendum est quia neque passus est sitim. Sed et illud quod frequenter per cænas vocatur, et in conspectu omnium manducat, et bibit, non decipiens (97) vel fallens oculos videntium facit, neque putative, ut quidam arbitrantur, hæc gerit, maxime cum ita sumeret cibum ac potum, ut a quibusdam etiam quasi pro præsumptione nimia culparetur, velut cibum ac potum propensius appetens. Si autem quis violentius velit asserere ideo hæc dicta esse, quia per phantasiam manducabat, et illi quomodo hæc fierent nesciebant, respondendum est ad ea ex his quæ ipse

B Dominus dixit: *Venit Joannes Baptista neque manducans, neque bibens, et dicunt: Daemonium habet.*

Venit Filius hominis manducans et bibens, et dicunt: Ecce homo devorator et vinum bibens 82a.

Ipso enim Salvatore dicente quia *venit Filius hominis manducans et bibens*, quomodo ausus est aliquis dicere, neque manducasse eum, neque bibisse?

Quæ utique manifesta incredulitas est doctrinæ ejus. Si autem manducabat, et bibebat, et substantia vini atque escæ (98) in carnem ejus efficiebatur, sine dubio per omnes corporis ejus compages ac membrorum perplexiones diffundebatur. Spiritalem enim naturam (sicut quidam de ejus corpore sentiunt, quod imperite satis et absurde faciunt) impossibile est vini atque escæ recipere substantiam. (99) Si vero quis indignas obacenasque ad hæc proferat inquisitiones, requirens si etiam digestionem in corpore fiebant, nihil absurdum videtur fateri secundum consequentiam naturæ corporeæ.

Si vero etiam exemplis a nobis hæc exigant affirmari, ostendendum est illos satis hæc insipienter inquirere. Ubi enim ista vel de apostolis, vel de cæteris sanctis facta esse referuntur, vel etiam de impiis et peccatoribus, ex abundantia de eo requiritur. Sed et circumcisionis ejus ratio nobis quidem

(1) non generabit angustiam, dicentibus eum con-

82 Matth. iv, 2. 81a Exod. xxxiv, 28. 81b III Reg. xix, 3.

liis editi, *in carnem ejus*. Mox editi, et mss. plures, *compages membrorum diffundebatur*. Mss. vero Sorbonicus et Montis S. Michaelis in Periculo maris ut in textu.

(99) Editi, *Si vero quis indignans obscenas ad hæc*. Sed omnes mss. ut in textu. Deinde mss. quidam, *digestiones corporeæ fiebant*. Paulo post editi, *a nobis hoc exigant . . . Ubi enim ista de apostolis, vel cæteris sanctis*. Mox mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *vel etiam de impiis et peccatoribus, ex abundantia de eo requiritur* [al. requiruntur]. Sed et circumcisionis, etc. Verum hæc verba, *ex abundantia de eo requiritur, vel requiruntur*, nec in cæteris mss. nec in editis comparant; quæ tamen restituenda videntur. Cæterum non reperitur ubi de his Origenes tractaverit.

(1) Editi, *non generabit majorem angustiam*. Sed in omnibus mss. nostris. Infra, *in alia disputatione requirere li, requiretur*.

sequenter humano corpore et circumcisum esse, et præputium ejus terræ mandatum, fortassis usque ad tempus : aut si aliter est, in alia disputatione requiretur. Hæc tamen ejus circumcisio satis coangustabit eos qui ex diverso sunt. Spiritale enim corpus quomodo poterat circumcidi ferro terreno? Propter quod non erubuerunt quidam ex ipsis de præputio circumcisionis ejus etiam libros edere, quibus ostendere conarentur quod in substantiam cesserit spiritalem. Non minus autem angustabuntur etiam illi qui animale corpus dicunt esse corpus Christi. Sed et de sanguine ejus et aqua quæ processit de latere ejus hasta compuncto a milite⁸³, eadem sentienda sunt. Sed his qui sciunt quid audiant per hoc quod dicitur, (2) quia fixuræ clavorum erant in ejus corpore⁸⁴, manifeste declaratur quia caro erat terrena, id est humanæ naturæ : quæ utique non erat talis, ut recipiendorum vulnerum subterfugeret qualitatem. Quod si non etiam multa humanæ infirmitatis in ipsa morte sensisset, cur anima ipsius perturbatur⁸⁵, et tristis est pro ea usque ad mortem⁸⁶? Quæ omnia evidenter ostendunt quod non falso, sed quasi homo dixerit : *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*⁸⁷. Eadem nihilominus ostendit etiam somni ratio, cum dicitur, quia *erat in puppi super cervicali dormiens*, sicut Marcus refert⁸⁸, et ab homine suscitatur e somno. Hæc enim licet habeant spiritalem intellectum, tamen manente prius historiæ veritate, etiam spiritalis recipiendus est sensus. (3) Licet enim cæcos semper curet secundum spiritalem intelligentiam, cum ignorantia excæcitas illuminat mentes, tamen et corporaliter tunc cæcum sanavit⁸⁹. Et mortuos semper suscitavit; fecit tamen et tunc hujuscemodi mirabilia, sicut et filium principis Synagogæ⁹⁰, et filium viduæ⁹¹, et Lazærum⁹² (4) suscitando. Et quamvis semper cum excitator a discipulis compescat Ecclesiæ turbines, vel procellas⁹³, tamen certum est etiam tunc gesta esse quæ per historiam referuntur. Sic ergo sanum est sensum Scripturæ recipere; nec oportet

inclinare auram his qui dicunt per Mariam, et non ex Maria (5) eum esse natum : quod Apostolus præsciens ita prædixit : *Cum autem venit plenitudo temporum, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret*⁹⁴. Vides quia non dixit, factum per mulierem, sed, factum ex muliere. »

PAMPHILUS. Quid tam evidenter aut integre, quam ex his omnibus quæ scripsit, (6) confirmatur? Confirmatur ab eo et Dominicorum gestorum veritas, et historiæ Scripturarum fides. Sed persequamur (7) consequenter etiam alia, in quibus accusatur quasi duos Christos dicens, unum Deum Verbum, et alium Jesum Christum qui ex Maria natus est.

RESPONSIO AD QUINTAM CRIMINATIONEM.

(8) Quod unus est Christus Filius Dei.

(Ex primo libro de Isaia.)

ORIGENES. (9) « Sicut dicit Apostolus, *Quoniam æmulatores estis spirituum*⁹⁵. Sicut enim cum unus sit Spiritus sanctus, tanti per singulos dicuntur spiritus sancti, quanti sunt hi qui habent in se Spiritum sanctum : ita et de Christo dicendum est. Ab uno enim Christo multi fiunt christi, de quibus Scriptura dicit : *Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari*⁹⁶. Sic et ab uno Deo dii multi dicuntur, omnes scilicet hi in quibus habitat Deus : sed nobis unus est Deus Pater, ex quo omnia⁹⁷. Unus ergo est verus Deus, qui, ut ita dixerim, præstator est deitatis, et unus Christus (10) factor christorum, et unus Spiritus sanctus qui per singulas animas sanctorum facit Spiritum sanctum. Christus vero sicut per hoc quod Christus est christos facit, ita et per hoc quod Filius Dei est, et Filius proprius et unigenitus, omnes eos qui percipiunt ab eo spiritum adoptionis, filios Dei facit. »

PAMPHILUS. Unum hoc testimonium est quod Christus verus unus sit, qui participatione sui mul-

⁸³ Joan. xix, 34. ⁸⁴ Joan. xx, 25 et seq. ⁸⁵ Joan. xii, 27. ⁸⁶ Marc. xiv, 34. ⁸⁷ ibid. 58. ⁸⁸ Marc. iv, 38. ⁸⁹ Marc. viii, 25; x, 52. ⁹⁰ Luc. viii, 55. ⁹¹ Luc. vii, 15. ⁹² Joan. xi, 44. ⁹³ Marc. iv, 39. ⁹⁴ Galat. iv, 4, 5. ⁹⁵ I Cor. xiv, 12. ⁹⁶ Psal. civ, 15. ⁹⁷ I Cor. viii, 6.

(2) Mss. nostri, quia figuræ clavorum, etc., sed rectius habere videntur editi, fixuræ. Deinde editi, quasi non etiam multa humanæ infirmitatis in ipsa morte sensisset, anima perturbatur, etc. Mss. plures, Quid, si non etiam multa humanæ infirmitatis in ipsa morte sensisset, anima perturbatur, etc. quod non male : sed mss. Sorbonicus et Montis S. Michaelis, ut in textu.

(3) Mss. plerique perperam habent, Sicut enim cæcos semper curat, etc.

(4) Suscitando additur in editione Genebrardi, sed omittitur in omnibus mss. nostris et in editione Merlini.

(5) Alias, eum natum, omisso esse : paulo post, plenitudo temporis.

(6) Mss. et editi semel tantummodo habent verbum confirmatur : sed repetendum videtur.

(7) Editi, consequenter etiam reliqua, in quibus accusatur quasi duos Christos dixerit, unum Dei Verbum, etc. Mss. Sorbonicus et S. Michaelis, consequenter etiam aliqua, in quibus accusatur affirmare quasi duos Christos dicens : unum Deum Verbum, etc. Cæteri vero mss. ut in textu.

(8) Sic omnes mss. Editi vero, Quod unus sit Christus. Ex libro primo super Isaiaem.

(9) Ex lib. i in Isaiaem. — Omnes mss. nostri omittunt, Sicut dicit Apostolus, Quoniam æmulatores estis spirituum : sed hæc exstant in editis, qui mox omittunt enim, quod restituunt omnes mss. Solus codex Sorbonicus habet, Sicut enim, licet unus sit Spiritus sanctus, tanti tamen per singulos, etc.

(10) Ms. Regius, factor Christianorum. Cæteri mss. et editi ut in textu.

tos (11) facit christos. Adhibeamus tamen et aliud ex primo libro de Evangelio secundum Matthæum, in quo hoc modo dicit :

ORIGENES. (12) « Si Christus Jesus, cum in forma esset Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, et in similitudinem hominum factus, habitu repertus ut homo est, humilians seipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis⁹⁸, dubium non est quod nativitas ejus non est talis, ut quasi qui ante non fuerit, esse cœperit, sicut de nativitate hominum putatur : sed qui prius erat, et erat in forma Dei, (13) venit etiam formam servi suscipere. Denique quod natum est ex carne, caro est⁹⁹, inquit. Quod natum est, id est, ex ea quæ dixit : *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum*¹ : hæc est forma servi, quæ utique caro est. »

PAMPHILUS. Et in tertio libro Epistolæ ad Colossenses de eisdem ita scribit.

ORIGENES. (14) « Data est autem lex Moysi per angelos in manu et virtute Mediatoris Christi², qui cum esset in principio Verbum Dei, et apud Deum esset, et Deus esset Verbum Patri in omnibus ministravit. Omnia enim per ipsum facta sunt³, id est non solum creaturæ, sed et lex et prophetæ : et ipse est mediator Dei et hominum⁴. Quod Verbum

A in fine quidem sæculorum homo factus est Jesus Christus : sed ante hunc manifestum in carne adventum mediator quidem erat (15) hominum, sed nondum erat homo. Erat tamen et tunc mediator Dei et hominum : unde et data lex per angelos, sine ipsius mediatoris manibus data esse non dicitur, ut esset lex sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum⁵, et omnia hæc sanctificarentur a Christo. »

PAMPHILUS. Sufficere opinor etiam (16) de hoc tribus testimoniiis confutatam esse calumniam. Si quis sane offenditur quod dixit Salvatorem etiam animam suscepisse : nihil de hoc amplius respondendum puto, nisi quod hujus sententiæ non Origenes auctor est, sed ipsa sancta Scriptura testatur, ipso Domino et Salvatore dicente : *Nemo tollet animam meam a me*⁶; et : *Tristis est anima mea usque ad mortem*⁷; et : *Nunc anima mea turbata est*⁸. Et multa his similia in sanctis Scripturis invenies.

Superest respondere ad illam accusationem quæ calumniatur eum omnem Scripturam in allegoriam vertere. Ex ipsis libris quos vel maxime obtrectatores ejus incusant, id est de quarto *Περὶ ἀρχῶν* libro proferemus quia non negat ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta.

CAPUT VI.

RESPONSIO AD SEXTAM CRIMINATIONEM.

(17) Quod ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta sint.

(17*) ORIGENES. (18) « Ne quis autem suspicetur nos hoc dicere, quia nullam historiam Scripturæ factam esse sentiamus, quoniam aliqua ex his non esse facta suspicamur : vel nulla præcepta legis secundum litteram dicimus observari non posse, in quibus vel ratio, vel rei possibilitas non admittit : vel ea (19) quæ de Salvatore scripta sunt, non putare

C Ἴνα δὲ μὴ ὑπολάβῃ τις ἡμᾶς ἐπὶ πάντων τούτων λέγειν, ὅτι οὐδεμία ἱστορία γέγονεν, ἐπεὶ τις οὐ γέγονε καὶ οὐδεμία νομοθεσία κατὰ τὸ βῆτον τηρητέα ἐστίν, ἐπεὶ τις κατὰ τὴν λέξιν ἀλογος τυγχάνει, ἢ ἀδύνατος ἢ ὅτι τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος γεγραμμένα κατὰ τὸ αἰσθητὸν οὐκ ἀληθεύεται ἢ ὅτι μηδεμίαν νομοθεσίαν αὐτοῦ καὶ ἐντολὴν φυλακτέον λεκτέον

INTERPRETATIO NOVA.

Ne quis vero nos suspicetur in omnibus id dicere, nullam historiam contigisse, quoniam aliqua non contigit; et nullam legem ad litteram esse servandam, quoniam aliqua secundum litteram aut absurda, aut impossibilia præcipit; vel quæ de Salvatore scripta sunt, secundum litteralem sensum non esse vera; aut nullam ipsius legem et præceptum servari oportere, dicimus manifeste in quibusdam historiæ veritatem nobis apparere, verbi gratia, Abraham, Isaac et Jacob cum una sua unumquemque uxore in duplici spelunca sepultos esse in Hebron; Sichem Josepho in portionem esse attributam; Jerusalem metropolim

⁹⁸ Philip. II, 6-8. ⁹⁹ Joan. III, 6. ¹ Luc. I, 58. ² Galat. III, 19. ³ Joan. I, 3. ⁴ I Tim. II, 5. ⁵ Rom. VII, 12. ⁶ Joan. X, 18. ⁷ Matth. XXVI, 58. ⁸ Joan. XII, 27.

(11) Sic mss. Editi vero, *faciat*.

(12) Ex lib. I in *Matthæum*.

(13) Alias venit etiam ut formam servi susciperet.

(14) Ex lib. III in *Epist. ad Colossenses*.

(15) Mss. nostri, *omnium* : sed legendum videtur cum editis, *hominum*. Deinde editi et ms. Sorbonicus, in ipsius mediatoris manibus data esse dicitur. Cæteri vero mss. ut in textu.

(16) Editi, *de his rebus*; sed omnes mss., *de hoc tribus*.

(17) Quod ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta sint. Hic titulus nec in mss. nec in editis reperitur, sed addidimus e nostro ad meliorem formam.

D (17*) Rufini interpretatio.

(18) Ne quis autem suspicetur nos, etc. Græca hujus loci verba desumpta sunt e capite primo *Philocaliæ*. Vide Præfationem nostræ editionis tomo II præfixam, articulo 4, sect. 7, et *Origenianor.* lib. II, quæst. 15, num. 4.

(19) Omnes mss. nostri, *quæ a Salvatore scripta sunt*. Plures codices Græci similiter habent *παρά* sed rectius unus, *περὶ*, et editi ac libri *De principiis, de Salvatore*. Paulo post mss. plerique et editi, *Respondendum est ergo*, etc. Sed vox *ergo* redundare videtur, et recte omittitur in ms. Regio. Mox libri *De principiis, servari et posse et oportere*; sed omnes hujus *Apologiæ* mss. et editi ut in nostro textu.

etiam sensibiliter impleta, vel præcepta ejus secundum litteram non debere servari: respondendum est quoniam a nobis evidenter decernitur in quamplurimis servari oportere historiarum veritatem. Quis enim negare possit quod Abraham in duplici specula sepultus est in Ebron, sed et Isaac, et Jacob, et singulæ eorum uxores? Vel quis dubitet quod Sichima in portionem data est Joseph? Vel quod Jerusalem metropolis est Judææ, (20) in qua constructum est templum Dei a Salomone? et alia innumerabilia. Multo enim plura sunt quæ secundum historiam vera sunt, quam ea quæ nudum sensum continent spiritalem. (21) Tum deinde quis non affirmet mandatum hoc quo præcipitur: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi*⁹, sine ulla spiritali interpretatione sufficere, et esse observantibus necessarium? maxime cum et Paulus eisdem verbis repetens¹⁰ confirmaverit ipsum mandatum. Quid vero oportet dicere de eo quod dictum est: *Non adulterabis, non occides, non furtum facies, non falsum testimonium dices*¹¹, et cætera hujusmodi? Jam vero de his quæ in Evangelio mandata sunt, ne dubitari quidem potest quin secundum litteram observentur, sicut cum dicit: *Ego autem dico vobis non jurare omnino*¹²; et cum ait: *Qui autem inspexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est eam in corde suo*¹³; et apud Paulum apostolum quæ præcipiuntur: *Commonete* (22) *inquietos, consolamini pusillanimes, sustinete infirmos, patientes estote ad omnes*¹⁴; et alia quamplurima.

INTERPRETATIO NOVA.

esse Judææ, in qua a Salomone ædificatum fuit templum Dei, et alia sexcenta. Multo enim plura sunt secundum historiam vera, quam quæ mere spiritualia illis attexta sunt. Rursum quis inficias ierit mandatum hoc: *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi*, etiam sine altiore intelligentia utile esse, ac servandum, maxime cum Paulus iisdem verbis illud commendavit? Quid attinet dicere de cæteris, *Non mæchaberis, non occides, non furtum facies, non dices falsum testimonium*? Rursum in Evangelio mandata quedam scripta sunt; de quibus non quæritur sint ne ad litteram observanda neene. Cujusmodi illud est: *Ego autem dico vobis, quicumque iratus fuerit fratri suo*¹⁵, et quæ sequuntur. Et: *Ego dico vobis non jurare omnino*. Et custodiendum est illud Apostoli: *Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes*.

(23) PAMPHILUS. De Epistola Pauli ad Philemonem. ORIGENES. (24) « Sed et de singulis sanctorum qui in Scriptura sancta conscripti sunt, quosque justos, et electos Dei esse Scriptura testatur, debet esse fides ab his qui salvari cupiunt. Non enim potest esse perfecta in Deum fides, nisi quis habeat et hanc fidem, qua de sanctis quod sancti sunt creditur. Quod autem dicimus tale est. Qui crediderit in Deum, et dogmata ejus vera esse susceperit,

A ὅτι σαφῶς ἡμῖν παρίσταται, περὶ τινῶν τὸ τῆς ἱστορίας εἶναι ἀληθές, ὡς οὗτις Ἀβραάμ ἐν τῷ δευτέρῳ σπηλαίῳ ἐτάφη ἐν Χεβρώνι, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ ἐκάστου τούτων μία γυνή· καὶ οὗτις Σίχημα μερὸς ἔδωκε τῷ Ἰωσήφ, καὶ Ἱερουσαλήμ μητρόπολις ἐστὶ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἣ ἠκοδόμητο ὑπὸ Σολομῶντος βασιλεῦς θεοῦ· καὶ ἄλλα μυρία. Πολλῶν γὰρ πλείονά ἐστι τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύμενα τῶν προσηφανθέντων γυμνῶν πνευματικῶν. Πάλιν τε αὖ τις οὐκ ἂν εἴποι τὴν λέγουσαν ἐντολὴν, *Τίμα τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, ἵνα εὖ σοι γένηται*, χωρὶς πάσης ἀναγωγῆς χρησίμην τυγχάνειν καὶ τηρητέαν γε, καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου χρησαμένου ταύτῃ αὐτολεξεί; Τί δὲ βεβαίως λέγειν περὶ τοῦ, *Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φρονεῖσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις*; Καὶ πάλιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐντολαὶ εἰσι γεγραμμένα, οὗ ζητούμενα, πάτερον αὐτὰς κατὰ τὴν λέξιν τηρητέον ἢ οὐ· ὡς ἡ φάσκουσα, *Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν Ὅτι ἐὰν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ, Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμῶσαι ὀρκῶν. Καὶ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ τὸ βήτων τηρητέον· *Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενούντων, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.**

B

vobis non jurare omnino¹²; et cum ait: *Qui autem inspexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est eam in corde suo*¹³; et apud Paulum apostolum quæ præcipiuntur: *Commonete* (22) *inquietos, consolamini pusillanimes, sustinete infirmos, patientes estote ad omnes*¹⁴; et alia quamplurima.

C credit et hoc, quod Adam quidem primus homo formatus est¹⁶; credit et de Eva, quod unam e costis Adam sumens Deus, ædificaverit eam ut esset ejus mulier¹⁷; credit (25) et quod Enos vere speravit invocare nomen Domini Dei¹⁸; et quod Enoch, quia in annis ducentis placuerit Deo, posteaquam Mathusalem genuit translatus est¹⁹; et de Noe, quia responsa accepit ut fabricaretur arca, et solus salvatus est ex diluvio, cum his tantummodo

⁹ Exod. xx. 12. ¹⁰ Ephes. vi, 2. ¹¹ Exod. xx, 13 et seq. ¹² Matth. v, 28. ¹³ ibid. 28. ¹⁴ I Thess. v, 14. ¹⁵ Matth. v, 22. ¹⁶ Genes. ii, 7. ¹⁷ ibid. 22-24. ¹⁸ Genes. iv, 26. ¹⁹ Genes. v, 21 et seq.

(20) Merlinus, in qua constitutum est templum Domini, etc. Sed mss. ut in textu; nisi quod ms. Montis S. Michaelis similiter habet Domini, et Genebrardus Deo.

(21) Omnes mss. nostri, Tunc deinde: mox plerique, quo præcipit: editi quod præcipit: libri De principiis, quod præcipit. Sed mss. Sorbonicus, et Montis S. Michaelis in Periculo maris, quo præcipitur.

(22) Sic recte libri De principiis. Omnes vero hujus Apologiæ mss. et editi perperam, inquit, eos.

(23) PAMPHILUS. De Epistola Pauli apostoli ad

Philemonem. Hæc in libris antea editis ommissa, quasi reliqua forent etiam e libro quarto *Περὶ ἀρχῶν*, restituuntur ex omnibus mss. Deinde editi, debet esse quædam fides, etc., sed omnes mss. nostri omittunt quædam.

(24) Ex Comment. in Epist. ad Philemonem.

(25) Et quod Enos vere speravit invocare nomen Domini Dei. Hæc prætermissa sunt in editis, et restituuntur ex mss. qui omnes habent Enoch pro Enos. Deinde editi habent trecentis; omnes mss. ducentis. Paulo post idem editi et ms. Regius, ut fabricaret arcam: sed cæteri mss. ut in textu.

(26) qui secum arcam fuerant ingressi ²⁰. Similiter et de Abraham, quod meruerit testimonium Dei, et quod susceperit hospitio, cum esset sub ilice Mambre, tres viros, ex quibus unus Dominus erat ²¹. Credit et de Isaac vel quomodo natus est, vel quomodo oblatum est a patre, vel quomodo responsa Dei audire meruerit ²²: sed et de Jacob, quod mutato nomine Israel a Deo cognominatus est ²³: et de Moyse, quod per signa et virtutes ministraverit Deo ²⁴. Credit et quod Jesus Nave exauditus a Deo stare fecerit solem super Gabaon, et lunam super vallem Helon ²⁵. Quid autem dicendum est de fidelibus iudicibus, et de his quæ per eos gesta referuntur: vel in Regnorum libris de Samuele, quod messium tempore pluvias a Deo poposcerit, et acceperit ²⁶? et de David quem assumpsit Dominus (27) ab ovibus ²⁷, ut regeret Jacob puerum suum, et Israel hæreditatem suam ²⁸? et de Nathan quod prophetauerit ²⁹: necnon et Gad ³⁰: sed et de Salomone, quod apparuerit ei in visu Dominus ³¹: et de Elia, quod assumptus est per ascensionem in cælum ³², effectis illis omnibus, quæ scripta sunt, signis et prodigiis: sed et de Eliseo, quoniam non solum resuscitavit filium Sunamitis, sed et mortuum super ossa sua projectum ³³. Oportet ergo unumquemque fidelium credere et omnibus quæ scripta sunt de Ezechia, quod in diebus ejus retrorsum repedaverit umbra solis ³⁴. Est ergo fides nostra primo quidem omnium in Dominum nostrum Jesum Christum, consequenter vero etiam in omnes sanctos patriarchas, vel prophetas, vel apostolos Christi, eo ordine quo superius diximus.

PAMPHILUS. Sufficienter ista ad probationem catholicæ ejus fidei, et qualiter etiam de ipsa Scripturarum historia senserit, dicta sint.

Et quoniam inter cæteras criminationes (28) quas ei inferunt, etiam quam maximam ponunt, quod resurrectionem futuram denegat mortuorum, quod utique futurum manifeste in Ecclesiis prædicatur, consequens est etiam de hoc ipsius nos verbis calumniosos ostendere, et mendaces evidenter arguere eos qui etiam scripta de hoc edere adversus eum non pepercerunt. Tam ex ipsis igitur libris quos

²⁰ Genes. vi-viii. ²¹ Genes. xviii, 2, seq. ²² Genes. xxi, xxii et xxvi. ²³ Gen. xxxii, 28. ²⁴ Exod. vii-x. ²⁵ Josue x, 12, 13. ²⁶ I Reg. xii, 17, 18. ²⁷ I Reg. xvi, 11. ²⁸ Psal. lxxi, 71. ²⁹ II Reg. xii, 32. ³⁰ II Reg. xxiv. ³¹ III Reg. i, 5. ³² IV Reg. ii, Reg. iv, 34, 35; xiii, 21. ³³ IV Reg. ix, 9-11.

(26) Sic omnes mss. Editi vero, qui cum eo fuerant arcam ingressi: similiter et Abraham. Deinde mss. nostri omittunt, vel quomodo oblatum est a Patre: sed hæc exstant in editis. Ms. Sorbonicus habet donatus est pro natus est.

(27) Mss. nostri, alii ab omnibus, alii ab hominibus: sed rectius habere videntur editi, ab ovibus.

(28) Ita omnes mss. nostri. Editi vero perperam, quas ei inferunt, est etiam, quam maximam ponunt, quod resurrectionem scilicet mortuorum denegat: quæ utique futura manifeste in Ecclesiis prædicatur, consequens etiam est hæc ex ipsis nos verbis calumnias ostendere, etc.

(29) Ex primo libro De resurrectione.

(30) Editi, persecutionem, male.

A de resurrectione scripsit, quam ex cæteris ejus diversis voluminibus, approbabitur etiam in hac parte quam catholice senserit.

PRIMA RESPONSIO AD SEPTIMAM CRIMINATIONEM.

CAPUT VII.

Quomodo sentiebat de resurrectione.

ORIGENES. (29) Quomodo enim non videtur absurdum, ut hoc corpus, quod pro Christo pertulit cicatrices, et pariter cum anima (30) persecutionum toleravit sæva tormenta, carcerum quoque ac vinculorum et verberum supplicia pertulit, igne etiam cruciatum, ferro cæsum est, insuper et bestiarum cruentos morsus, crucis patibula, ac diversa pœnarum genera perpessum est, tantorum certaminum præmiis defraudatur? Quippe si sola anima, quæ non sola (31) certaverit, coronetur, et corporis sui vasculum quod ei cum magno labore servivit, nulla agonis ac victoriæ præmia consequatur, quomodo non contra omnem rationem videtur ut naturalibus vitiis atque ingenitæ libidini propter Christum caro resistens, et virginitatem obtinens cum ingenti labore, qui continentia labor utique aut major corporis (32) quam animæ est, aut certe utriusque æqualis est, præmiorum tempore altera velut indigna rejiciatur, altera veniat ad coronam? Quæ res sine dubio aut injustitiæ alicujus Deum, aut impossibilitatis accusat.

PAMPHILUS. His assertionibus incipiens uti de resurrectione mortuorum, per totam voluminis sui seriem evidentissimis approbationibus usus est. In secundo vero libro ejusdem materiæ, cum prædixisset (33) quia quasi ad gentiles loqueretur, hujusmodi suam sententiam declaravit.

ORIGENES. (34) Nos vero post corruptionem mundi eosdem ipsos futuros esse homines dicimus, licet non in eodem statu, neque in iisdem passionibus. Non enim iterum ex conventionem viri et mulieris erunt, sed, verbi gratia, ea ratio quæ continet Pauli substantiam (Pauli autem nunc dico corporalis) salva permanet, et cum voluerit Deus secundum ea quæ dicta sunt, per sacramentum tubarum in novissima tuba facere ut mortui resurgant, per illam ipsam (35) substantialem rationem

(31) Editi, certaverat: deinde Genebrardus, contra omnem rationem esse videtur: sed mss. ut in textu.

(32) Mss. nostri omittunt, quam animæ, quod restituunt editi. Paulo post editi omittunt, quæ res sine dubio aut injustitiæ alicujus Deum, aut impossibilitatis accusat, quod restituunt omnes mss.

(33) Quis, desideratur in editis, et restituitur ex mss.

(34) Ex libro II De resurrectione.

(35) Editi, substantiæ rationem quæ salva permanet, ut de terræ pulvere resuscitentur a mortuis ex omnibus locis in quibus. Deinde Genebrardus, et iterum resuscitantur. Ex hoc arbitror, etc. Sed mss. ut in textu, nisi quod plerumque ii, antiquibus.

quæ salva permanet, de terræ pulvere suscitantur a mortuis ex omnibus locis in quibus ratio illa substantiæ corporalis in ipsis corporibus permanebat, quæ in terram prolapsa Dei voluntate iterum suscitantur. Et hoc arbitror asserere volentem Apostolum dixisse in prima Epistola ad Corinthios, (36) post assertionem resurrectionis mortuorum. Nam cum proposuisset sibi ea quæ possent ab aliis objici de resurrectione mortuorum, sic ait : *Sed dicit aliquis : Quomodo resurgunt mortui ? Quo autem corpore veniunt ? Stulte, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur : et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta, tritici, aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus³⁶ prout voluit* (37). Cum enim manifeste ostendisset quia mortui resurgunt, et certum esset quod Salvator noster cum ipso corpore resurrexit quod susceperat ex Maria, non autem satis clarum esset quomodo resurrecturi essent cæteri, vel quale corpus habituri : comparat resurrectionem seminibus quæ seminantur in terram, ut puta, grano frumenti, quod cum ceciderit in terram, corrumpitur : sed rationis illius virtus (38) quæ est insita in interioribus ejus medullis, ipsa rationis virtus assumpta adjacentem sibi terram, vel aquæ humorem, sed et aeris circumstantem temperiem, caloris quoque sufficientem recipiens fomitem, (39) per divinam potentiam in corpus culmi vel spicæ consurgit ; et hoc est quod dicit : *Tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur : et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas. Ergo hoc (40) quod cadit ut semen in terram corpus nostrum, comparatum est grano frumenti.* »

PAMPHILUS. Et assertis his per hujusmodi consequentiam, post pauca addit etiam hæc.

ORIGENES. « Quod autem omnis illa repromissio resurrectionis mortuorum de hoc corpore sit quod mortuorum relinquatur, sanctæ Scripturæ multis mo-

³⁶ I Cor. xv, 35-38. ³⁷ Coloss. i, 18 ; Apocal. i, 5. ³⁸ Apocal. xx, 13. ³⁹ Psal. xxi, 16. ⁴⁰ Gen. iii, 19. ⁴¹ Rom. vii, 24. ⁴² I Cor. xv, 39.

(36) Editi, *Post assertionem enim resurrectionis mortuorum, cum proposuisset, etc.* Omnes mss. nostri omittunt enim, post assertionem : sed mox ms. Sorbonicus habet, *Nam cum proposuisset.* Codex Vallis-Clare, *Qui cum proposuisset* : cæteri mss. omittunt *Nam*, vel *Qui*. Deinde mss. Sorbonicus et Montis S. Michaelis, *Sed dicit aliquis.* Cæteri vero, et editi ut in textu.

(37) Ita mss. plerique : et ita legendum videtur juxta Græcos Scripturæ sacræ codices, quorum plerique habent ἢθελγησε. Cæteri mss. et editi ; *prout vult*, al. Græce θέλγει. Mox editi, *Cum enim manifestissime... et certum esset quia... cum ipso corpore resurrexisset, etc.* Sed omnes mss. ut in textu.

(38) *Quæ*, omittitur in editis, et restituitur ex omnibus mss.

(39) Editi, *per divinam potentiam cooperantem culmi vel spicæ consurgunt.* Ms. Regius, *per divinam potentiam corpusculum vel spicæ consurgit.* Cæteri mss. recte ut in nostro textu.

(40) Sic ms. unus. Cæteri vero mss., *quod cadit in semen corpus nostrum.* Editi, *quod cadit in terram nostrum.* Deinde editi, *Et assertis his*

dis hoc ostendunt. Sed et hoc ipsa Domini nostri Jesu Christi resurrectio declarat, qui *primogenitus ex mortuis*³⁹ dicitur. »

PAMPHILUS. Post hæc, quibusdam per medium latius disputatis, adjecit etiam ista.

ORIGENES. « Sicut enim plus habet omnis rationabilis anima his quæ vel crescendi, vel nutriendi, vel motus solius officium exhibere dicuntur : sic ea ratio quæ in humano corpore est, multo amplius habet, quam quæ in reliquis est corporibus, ex eo quod (41) etiam cum corruptum fuerit corpus humanum, subsistere rursus potest Dei virtute servatum et custoditum usque ad resurrectionis suæ tempus. Quod autem ubicunque fuerit restitutum, id est (42) ab omni in quo jacuerit loco, ita ait

B Joannes in Revelatione sua : *Et reddidit mare mortuos quos habebat in se, et mors et inferus reddiderunt mortuos suos qui erant in eis*⁴⁰. Forte enim, ut ego puto, mare hic pro humido omni appellatum est elemento ; (43) inferi autem pro aere ; mors vero pro terra. Quasi quamdam namque cognationem his inter se invicem habentibus, corpus nostrum *pulverem mortis*⁴¹ vocat Scriptura, vel *terram*⁴², vel *corpus mortis*⁴³. Sane qualis fuerit uniuscujusque præparatio in hac vita, talis erit et resurrectio ejus. Qui (44) beatus hic vixerit, corpus ejus in resurrectione diviniore splendore fulgebis, et apta ei mansio beatorum tribuetur locorum. Huic vero qui in malitia consumpsit tempus sibi vitæ præsentis indultum, tale dabitur corpus

C quod sufficere et perdurare (45) tantummodo possit in pœnis. Et arbitror quod hanc differentiam volens ostendere Paulus apostolus, dicit : *Alia caro animalium, alia volucrum, alia piscium*⁴⁴, et cætera quæ enumeravit Apostolus. Sed sicut non est putandum quod animalium corpus accepturus sit peccator, (46) aut volucris, aut piscium ; sic neque solis, aut lunæ, aut stellarum sperandum est accipere eos qui resurgunt in gloriam : sed exempli

per hujusmodi consequentiam, post pauca addidit etiam hæc. Sed omnes mss. ut in textu.

(41) Ita mss. nostri. Editi vero perperam, *etiam si corruptum fuerit genus humanum... conservatum et custoditum, etc.*

(42) Editi, *ab omni loco in quocunque fuerit.* Mss. ut in textu.

(43) Perperam editi, *inferus autem pro aere ; mors vero pro terra : quasi quamdam cognationem [al. cogitationem] his inter se invicem habentibus. Corpus enim pulverem mortis, etc.* Sed omnes mss. nostri ut in textu.

(44) Editi, *beatus.* Melius mss. nostri omnes, *beatus.*

(45) *Tantummodo* omittitur in editis, et restituitur ex mss.

(46) Editi, *aut volucrum, aut piscium : sic neque solis, aut lunæ, aut stellarum formam sperandum est accipere eos qui resurgent in gloria : sed exempli causa dicta hæc ab Apostolo, etc.* Sed omnes mss. ut in nostro textu, nisi quod ms. Regius habeat, *aut stellarum sperandum est accipere eos qui resurrectionis gloriam attendunt.*

gratia dicta esse hæc ab Apostolo sentiendum est, ut designetur per hæc quod alii pro meritis suis honorabiliores et clariores erunt, beatiora quoque habitacula sortituri : aliorum véro indignissimus et abjectissimus pro gestorum scelere erit status, qui etiam mutis animalibus dignus sit comparari. »

PAMPHILUS. Pauca hæc ad testimonium traximus ex multis et innumeris quæ per hujusmodi sensum in ipsis libris quos *De resurrectione* scribit, exposuit. Non autem videtur absurdum ad majorem satisfactionem etiam de reliquis ejus libris consonas his vel paucas adhibere sententias. In vicesimo igitur et octavo libro de Isaia propheta, de illo capitulo scribens, in quo dicitur : *Resuscitabuntur mortui, et resurgent hi qui in sepulcris sunt*⁴⁷; ita ait.

ORIGENES. (47) « Melius est ergo dicere quod omnes quidem resurgemus⁴⁸, ut et impii veniant in illum locum ubi fletus est et stridor dentium⁴⁹, (48) et ubi justii recipient unusquisque in suo ordine secundum meritum honorum gestorum suorum, cum transformabitur corpus humilitatis eorum, ut sit conforme corporis gloriæ Christi⁵⁰; (49) quod seminatum quidem est in corruptione, surget vero in incorruptione : quod seminatum est in ignominia, surget in gloria : quod seminatum est in infirmitate, surget in virtute⁵¹, resurrectionis scilicet tempore : et quod seminatum est corpus animale, surget autem corpus spiritale. Licet ergo omnes resurgant, et unusquisque in suo ordine⁵² resurgat, considerandum est tamen propter illum sermonem Joannis, quem in Revelatione sua dicit : *Beatus qui habet partem in resurrectione prima, in hoc secunda mors non habet potestatem*⁵³ : ne forte dividi possit omnis resurrectionis ratio in duas partes : id est in eos qui salvandi sunt justos, et etiam in eos qui cruciandi sunt peccatores : ut sit una quidem bonorum, quæ dicitur prima; illa vero quæ est miserorum, secunda dicatur : et illam quidem in omnibus esse puram, hilarem, totius plenam lætitiæ; illam vero alteram totam tristem, totam mœroris plenam, et actibus ac vitæ eorum dignam qui in præsentia vita Dei mandata contempserint, et judicii ejus timore neglecto, semetipsos tradiderint in operationem totius immunditiæ et avaritiæ, nec se præparare conati sint, ut resistere

A adversario possent adversum contrarias atque inimicas humano generi potestates. Sepulcra autem mortuorum in hoc loco, (50) sicut et in multis aliis, secundum certiore[m] Scripturæ sensum accipienda sunt, non ea solum quæ ad depositionem humanorum corporum videntur esse constructa, vel in saxis excisa, aut in terram defossa, sed omnis locus in quocunque vel integrum humanum corpus, vel ex parte aliqua jacet; etiamsi accidat ut unum corpus per loca multa dispersum sit, absurdum non erit omnia ea loca in quibus pars aliqua corporis jacet, sepulcra corporis ejus dici. Si enim non ita accipiamus resurgere de sepulcris suis mortuo divina virtute, qui nequaquam sunt sepulturæ mandati, (51) neque in sepulcris depositi, sed sive naufragiis, sive in desertis aliquibus defuncti sunt locis, ita ut sepulturæ mandari non potuerint, non videbuntur annumerari inter eos qui de sepulcris resuscitandi dicuntur. Quod utique valde absurdum est. »

PAMPHILUS. Nihilominus in eo ipso libro, interjectis quibusdam, dicit :

ORIGENES. « Cum ergo Paulus scribit, quod *sicut stella ab stella differt in gloria, ita erit et resurrectio mortuorum*⁵⁴ : et quod dicit : *Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione*⁵⁵, et cætera hujusmodi : manifeste hæc de solo corpore scribit. Non enim anima seminata est in corruptione, aut in infirmitate, aut in ignominia. Denique evidenter adjungit his omnibus, et dicit : *Seminatur corpus animale*⁵⁶; ut ne quis putaret animam esse quæ seminatur in corruptione, vel in ignominia, vel in infirmitate. »

PAMPHILUS. Hæc quidem ex his libris (52) quos in *Essaiam* scripsit. Non præteribimus vero neque illum locum quem de primo psalmo disseruit, in quo etiam de resurrectione ita scripsit :

ORIGENES. « Sicut enim (53) ὡςπερ δὲ τὸ εἶδος ἐστὶ μέχρι τοῦ πέρατος καὶ οἱ χαρακτήρες δοκῶσι πολλὴν εἶχειν παραλλαγὴν οὕτως νοητέον καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἶδος ταυτὸν εἶναι τῷ μέλλοντι, πλείστης ὅσης ἐσομένης τῆς ἐπὶ κάλλιον μεταβολῆς.

⁴⁷ Isa. xxvi, 19. ⁴⁸ I Cor. xv, 51. ⁴⁹ Luc. xiii, 28. ⁵⁰ Apoc. xx, 6. ⁵¹ I Cor. xv, 41. ⁵² ibid. 42 seq. ⁵³ ibid. 44.

(47) Ex lib. xxviii in *Isaiam*.

(48) Editi, et justii ubi recipient, etc.

(49) Ita editi. At mss. nostri, quod seminatur quidem in corruptione, surgit in incorruptione... et quod seminatum est animale, surget autem [al. deest] corpus spiritale.

(50) Editi, similiter et in multis. Sed mss. ut in textu. Sorbonicus tamen omittit et similiter, et sicut.

(51) Ms. Sorbonicus omittit, neque in sepulcris depositi. Ms. Corbiensis, hodie S. Germani a Præcis habet, qui nequaquam sunt sepulturæ nec

nec in sepulcris mandati. Ms. Regius, qui nequaquam sunt sepultura nec in sepulcris mandati. Sed editi et mss. aliquot rectius ut in textu.

(52) Editi, quos in *Isaiam* scribit... de resurrectione ita scribit. Sed mss. utrobique, scripsit.

(53) Ex *Comment. in psalm. i, 5*. ὡςπερ δὲ τὸ εἶδος ἐστὶ, etc. Græca hujus loci verba exstant apud Epiphanium, hæres. 64, cap. 14. Vide in psalmo primo, nostræ hujus editionis tom. XIII, pag. 500. Vide etiam *Origenianor. lib. ii, quæst. 9, num. 7*, ubi hæc etiam referuntur.

mansuram etiam in futuro, plurima tamen immutatione in melius et gloriosius facta. Necesse est enim animam in locis corporeis habitantem uti corporibus talibus quæ apta sint his locis in quibus deg' t. Et sicut, verbi causa, si in aquis maris nos habitare, vel degere posceret, sine dubio pro habitaculi qualitate necessarium videretur habere talem corporis statum, et compositionem, qualem habent illa animalia quæ in aquis vivunt: ita nunc cum cœlorum habitaculum promittatur, secundum locorum gloriam consequens est aptandas esse etiam corporum qualitates. Nec ideo tamen prior hæc species exterminabitur, licet gloriosior ejus effecta sit permutatio. Sicut enī ipsius Domini Jesu, vel Moysi, vel Eliæ species (54) non erat alia in transformatione, quam fuerat ante transformationem, ita non erit alia sanctorum species, etiamsi multo gloriosior fiat. »

INTERPR. NOVA.

Ac quemadmodum species ipsa ad ultimum usque eadem est, etsi ingens propriarum formarum, notarumque videatur esse diversitas: ita et in eo de quo agimus, intelligendum est præsentem corporis speciem eandem esse cum futura: cum eo tamen, ut incredibilis in melius sit futura mutatio. Necesse est enim animam corporeis in locis hærentem consentaneis sibi uti corporibus. Atque ut si in aquatiliū naturam conversos vitam in mari nos degere oporteret, necessarium foret nos alia corporum constitutione, pisciumque simili esse præditos; ita qui cœlorum regni hereditatem adituri sunt, ac diversis in sedibus habitaturi, spiritalia quoque corpora habeant necesse est: non quod prior exstinguatur species, tametsi in illustrius quiddam gloriosiusque mutetur. Quemadmodum Jesu, ac Moysi, et Eliæ species in transformatione non alia quam quæ initio erat, exstitit.

PAMPHILUS. Sed et in quinto decimo psalmo exponens illam versiculum: *Insuper et caro mea requiescet in spe* ⁵¹: de carne Domini hæc ait:

⁵¹ Psal. xv, 9. ⁵² IV Reg. II, 11. ⁵³ Genes. v, 24. ⁵⁴ Ier. Lxiii, 1. ⁵⁵ Psal. xv, 9. ⁵⁶ Psal. xviii, 6.

(54) Mss. Cortheiensis et Regius perperam habent, *non erat talis in transformatione, qualis fuerat*, etc. Sed cæteri mss. et editi recte ut in textu.

(55) Ex Comment. in psalm. xv, 9.

(56) Editi, *cujus primo caro requievit in spe. Crucifixus enim primogenitus*, etc. Sed omnes mss. ut in nostro textu. Paulo post mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *et post resurrectionem assumptus in cœlos cœlorum, secum terrenum*, etc. Cæteri vero mss. habent simpliciter, *in cœlum*, non *in cœlos cœlorum*.

(57) Omnes mss. *ascendentem*. Editi, *ascendisse*.

ORIGENES. (55) « Dominus Jesus Christus hæc dicit, (56) *cujus primum caro requievit in spe*. Crucifixus enim est, primogenitus ex mortuis factus; et post resurrectionem assumptus in cœlum, secum terrenum corpus evexit, ita ut terrerentur et obstupescerent virtutes cœlestes videntes *earnem* (57) *ascendentem in cœlum*. De Elia enim scriptum est, quia quasi in cœlum assumptus est ⁵²: et de Enoch, quia translatus est ⁵³: non tamen dictum est quia ascendit in cœlum. Offendatur qui vult ex nostro sermone: ego autem cum omni fiducia assevero, quia sicut primogenitus ex mortuis est Christus, ita primus carnem evexit ad cœlum. Denique novitate ipsa perterrentur cœlestes virtutes, (58) *quis quod nunquam ante viderant, nunc videbant carnem ascendisse in cœlum: et propterea dicunt: Quis est iste qui venit ex Edom*, id est a terrigenis! *Rubor vestimentorum ejus ex Bosor* ⁵⁴. Videbant enim in corpore ejus vestigia vulnerum ex Bosor, id est, in carne suscepta. »

PAMPHILUS. Et post pauca:

ORIGENES. « Hæc propter illud quod dictum est, quoniam *caro mea requiescet in spe* ⁵⁵. In qua spe? Non solum quia ex mortuis resurgit (parum enim hoc est), sed in ea spe requiescit, quod assumpta est in cœlum. »

PAMPHILUS. Quid hoc evidentius et clarius ab aliquo dici potest de resurrectione carnis, quam assignavit non solum resurrecturam a mortuis, verum etiam in cœlos, si qua tamen id mernerit, assumendam, secururam scilicet eum qui primogenitus ex mortuis factus, primus in cœlum naturam carnis invexit? Quid tamen in octavo decimo psalmo exponens illum versiculum: *In sole posuit tabernaculum suum* ⁵⁶, senserit, audiamus.

ORIGENES. (59) « Quid est quod dixit: *In sole posuit tabernaculum suum*? Quidam quidem dicebant quod Salvator noster ascendens e terris in cœlum, et corpus suum assumens, pervenit usque ad eum circulum qui solis zona nominatur, et ibi, aiunt, posuit tabernaculum corporis sui: non enim ultra erat possibile id progredi. Sed hæc illi ita sentiunt, pro eo quod allegoriam nolunt in Scriptura divina recipere: et ideo puræ historice deservientes, hujusmodi fabulas et figmenta componunt. Nos vero deprecamur omnipotentiam Dei, ut nos dignetur

Infra mss. plures perperam, *Ostendat [ai. Ostenditur] qui vult*, etc.

(58) Merlinus, *quia quondam aliquid tale nunquam viderant, sicut nunc quando videbant carnem ascendere in cœlum... Quis est iste qui venit de Edom?* Genebrardus, *quia quod nunquam viderant ante, nunc tandem videbant carnem ascendisse in cœlum... Quis est iste qui venit de Edom?* Sed omnes mss. ut in textu; nisi quod unus habeat, *nunc videant pro nunc videbant*.

(59) Ex Comment. in psalm. xviii, 6.

audire, et secreta nobis spiritalis intelligentiæ dig-
netur aperire. Quod ergo a nobis sentitur in hoc
loco, hoc est, *In sole posuit tabernaculum suum*,
quæro quid sit tabernaculum Christi, et quæ sit
habitatio in qua tabernaculum Christi collocatur.
Habitatio tabernaculi Christi sol esse dicitur. Ta-
bernaculum vero Christi Ecclesiam esse intelligo.
Solem autem quem alium sentire debeo, nisi illud
lumen verum, quod illuminat omnem hominem ven-
*ientem in hunc mundum*⁸⁷? Ipsius video solem, de
quo dictum est: *Quia timentibus (60) nomen Domini*
*oriatur Sol justitiæ, et sanitas in alis ejus*⁸⁸. In sole
ergo posuit tabernaculum suum, id est in Sole jus-
titiæ Ecclesiam suam collocavit. In illo enim sole
Ecclesia collocata est, qui diem æternum facit,
sicut dictum est: *Erit tibi Dominus lux æterna, et*
*Deus gloria tua*⁸⁹.

PAMPHILUS. Erubescant etiam illi qui et hoc de
ipso non dubitaverunt concinnare figmentum (61),
quo dicerent quia corpus vel carnem Christi usque
ad solem dicit evertam, et ibi esse derelictam.
Hoc enim ille ab alijs dictum, non recte dictum
esse confutat. Sed ostendunt se ne hæc quidem
intelligere potuisse obtrectatores ejus quæ ille ab
alijs non recte dicta coarguit, et quæ sunt quæ ipsa
confirmat. Tum deinde etiam illi impudentiam suam
retundant, qui dicunt eum corpus quidem resurgere
confiteri, carnem vero negare. Desinant aliquando
a maledictis, videntes eum carnem Verbi Dei cum
ipso Verbo Deo in cælo, quo Verbum ascendit, im-
ponere.

His conjungit de supplicis peccatorum, quæ nos
quoque consequenter ad ea quæ supra dicta sunt,
conjungimus, quoniam in ordine criminationum iste
fuerat ordo digestus.

CAPUT VIII.

ALTERA RESPONSO AD SEPTIMAM CRIMINATIONEM.

De pœnis peccatorum.

(Ex libro secundo *Περὶ ἀρχῶν*.)

ORIGENES. (62) « Ego arbitror quod sicut in cor-
pore escæ abundantia, et qualitas, et quantitas
cibi contraria, febres generat, et febres diversi
vel modi, vel temporis, secundum eam mensu-
ram qua intemperies collecta materiam suggerit
ac fomitem febrium: quæ materiæ qualitas ex di-
versa intemperie congregata, causa vel acerbioris
morbi, vel prolixioris existit: ita anima, cum
multitudinem malorum operum et abundantiam in
se congregaverit peccatorum. Competenti tempore
omnis illa malorum congregatio concitatur ad sup-
plicium, atque inflammatur ad pœnas: cum mens
ipsa vel conscientia per divinam virtutem omnia in

⁸⁷ Joan. i, 9. ⁸⁸ Malaeh. iv, 2. ⁸⁹ Isa. lx, 19.
⁹⁰ Isa. x, 17. ⁹¹ Malaeh. iii, 3.

(60) Ita omnes mss. Editi vero, *nomen meum*;
et infra, *In illo enim Sole justitiæ Ecclesia*, etc.

(61) Editi, *quod dixerit corpus vel carnem Christi*
usque ad solem vectam [al. *vectari*], etc. Omnes vero
mss. ut in nostro textu.

(62) Ex lib. ii *De princip.*, cap. 10, num. 4.

(63) Lege caute.

A memoriam recipiens, quorum in se signa quædam
ac formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum
gestorum suorum quæ vel fœde vel turpiter gesserat,
vel etiam impie commiserat, historiam quamdam
scelerum suorum ante oculos suos videbit exposi-
tam. Tunc et ipsa conscientia, propriis stimulis agi-
tatur atque compungitur, et suis ipsa efficitur aceu-
satrix, et testis. Quod ita sensisse etiam apostolum
Paulum puto, cum dicit: *Inter se invicem cogita-*
tionibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in
dile, cum judicabit Deus occulta hominum, secundum
*Evangelium meum, per Jesum Christum*⁹⁰.

PAMPHILUS. Sed et in sequentibus rursus de pec-
catorum pœnis hoc modo scribit:

ORIGENES. « Multa sunt autem quæ nos latent,
quæ illi soli cognita sunt qui est medicus animarum
nostrarum. Si enim ad corporis sanitatem pro his
vitii quæ per escam potumque collegimus, neces-
sariam habemus interdum anterioris ac morda-
cioris medicamenti curam: nonnunquam vero, si
id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et se-
ctionis asperitate indigemus: quod si et hæc super-
gressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum
vitium ignis exurit: quanto magis intelligendum
est, medicum nostrum Deum volentem diluere vitia
animarum nostrarum (63), quæ ex peccatorum et
scelerum diversitate collegerant, uti hujusmodi
pœnalibus curis, insuper etiam ignis inferre sup-
plicium his qui sanitatem animæ perdiderunt? »

PAMPHILUS. (64) Item post pauca addidit etiam
hæc:

ORIGENES. « Quoniam autem pernecessaria pœna
est ea quæ per ignem referri dicitur, Isaias docens,
de Israel quidem sic dicit: *Abluet Dominus sordes*
filiorum ac filiarum Sion, et sanguinem expurgabit e
*medio ipsorum spiritu judicii et spiritu adustionis*⁹¹.
De Chaldæis autem sic dicit: *Habes carbones ignis,*
*sedebis super eos: hi erunt tibi adjutorio*⁹². Et in alijs
dicit: *Sanctificabit eos Dominus in igne ardenti*⁹³. Et
in Malachis propheta dicit: *Sedens Dominus con-*
flabit sicut aurum et argentum populum suum,
conflabit et purgabit eos, et fundet purgatos filios
*Juda*⁹⁴.

PAMPHILUS. Hæc quidem ex libris *Περὶ ἀρχῶν*.
D Innumerabilia vero dispersa sunt per omnes libros
ejus assertionis hujus testimonia, quæ nos studio
brevitatis omittimus, commemorantes de his solum-
modo, quæ in sexto psalmo de hoc ipso pœnarum
genere disputavit.

ORIGENES. (65) « Possibile est considerare ex his
maxime doloribus quos in hoc corpore positi sen-
timus, qui quamvis magni sint, brevis certe sunt
Rom. ii, 15, 16. ⁹¹ Isa. iv, 4. ⁹² Isa. xlvii, 14.

(64) Sic omnes mss. nostri. Verum editi, *Et post*
pauca addidit etiam hoc [al. *omittitur etiam hoc*].
ORIGENES. *Quomodo autem pernecessaria pœna est ea*
quam per ignem infert Deus, Isaias docens de Israel

ment. in psal. vi.

temporis, pro eo quod si paulo vehementiores ex-
stiterint, continuo etiam vitæ celerem inferunt
finem. Denique multi, si res poposcerit, pro pieta-
tis confessione in ipsis tormentis animam (66) red-
dunt: alii vero in ipso jam coronæ aditu positi
denegant fidem, quam usque ad mortem proposue-
rant confiteri. Et hoc non utique diminutione pro-
positi patiuntur, sed vi doloris nimia et (67) into-
lerabili superati. Si ergo in hac præsentī vita tam
intolerabiles sunt pœnarum dolores, quid putandum
est tunc cum non jam crassiore anima utitur in-
dumento; sed cum id spirituale effectum ex resur-
rectione recipiet, et eo vehementius utique, quo
subtilius est, sentiet vim doloris? Puto enim quod
quanta differentia est in præsentī sæculo nudum ver-
berari quam vestitum, ad persentiendum scilicet
cruciatum, eo quod vehementius nudum corpus
crucient verbera quam vestitum: tantam puto fu-
turam differentiam doloris, cum corpus humanum,
crassitudinis hujus indumento deposito, velut nu-
dum cœperit sustinere tormenta. »

PAMPHILUS. Sufficere arbitror etiam ad hujus crimi-
nationis calumniam propulsandam, pauca hæc
de ejus libris testimonia protulisse, quæ innumera
sparsim per libros ejus manifestum est contineri.

Nunc ad ea etiam per nos ipsos respondebimus,
quæ ei de anima objiciunt, id est quod ante cor-
pus eam factam dicat existere. Sciens namque
etiam istud dogma de anima non aperte neque ma-
nifeste haberi in *ecclesiastica prædicatione*, sicubi
occasionem aliquam vel suspicionem potius dispu-
tandi ei Scripturæ sermo suggestit, discutiens et
pertractans ea quæ sensui ejus occurrerant, discernenda
hæc legentibus exposuit et probanda, non manifesto dogmate,
(68) vel Scripturarum sententiam suam auctoritate definiens,
frequenter et illud addens: « Si tamen habere videtur aut pro-
batur aliquid consequentiæ sermo is quem de anima
tractavimus. » Denique in tam multis et tam di-
versis ejus libris nusquam omnino invenitur ab
eo liber proprie *De anima* conscriptus, sicut ha-
bet vel *De martyrio*, vel *De oratione*, vel *De resur-
rectione*. Nusquam prorsus librum proprie de anima
scriptum edidit; sed in diversis locis, sicut su-
perius diximus, incurrentes sibi opiniones ex Scri-
pturæ (69) occasionibus disserebat: quod potius

⁶⁸ Tit. III, 11.

(66) Editi, reddunt; omnes mss. nostri, reddiderunt. Mox mss. plures perperam, in ipso jam coronæ aditu propositi denegant fidem: sed recte cæteri et editi habent positi, pro propositi.

(67) Editi, insuperabili superati. Mox Merlinus, Si ergo... intolerabiles sunt pœnarum dolores, quid putandum est cum jam crassiori anima utitur indumento, sed tum id spirituale... quo subtilius sentiet vim doloris. Genebrardus, Si ergo... intolerabiles sunt pœnarum dolores, cum jam crassiori anima utitur indumento, quid putandum est cum id spiri-
tuale... quo subtilius sentiet vim doloris. Sed mss. ut in textu, nisi quod plerique itidem habeant utitur pro utetur.

Mss. plerique, et Genebrardi editio, vel ab-
sententiæ auctoritate definiens. Merlinus vero,

A maximi signi reverentiæ ejus ac timoris in divi-
nis dogmatibus esse deberet, quod tanti sensus vir,
et tantæ prudentiæ, cum utique magister esset Ec-
clesiæ, et tanta ab eo dicta scriberentur, (70) non
est ausus id sibi auctoritatis assumere, ut proprie
De anima librum ederet scriptum. Procul dubio hæc
observatio ejus illud indicat, quod nihil audebat de
hæc re manifesto dogmate confirmare.

Denique in eo libro quem in *Epistolam Apostoli*
ad Titum scribit, hæreticum describens, et animæ
faciens mentionem, hæc dicit:

CAPUT IX.

RESPONSIO AD OCTAVAM CRIMINATIONEM.

De anima.

B ORIGENES. (71) « Sunt vero et alia quædam dog-
mata, quæ in apostolicis traditionibus non habentur,
de quibus requires si oportet eos qui (72) quodlibet
de his sentiunt vel pertractant, hæreticos putandos,
utputa, verbi causa dixerim, si quis rationem humanæ
animæ inquiret, cum de ea neque quod ex seminis
traduce ducatur, neque quod honorabilior et anti-
quior corporum compage sit, tradiderit *Ecclesiastica
regula*. Propter quod multi nec comprehendere
potuerunt qualiter sentiri oporteret de animæ
ratione: sed et qui aliquid sentire vel disserere
(73) visi sunt, a nonnullis in suspicionem habentur
velut novi aliquid introducentes. »

PAMPHILUS. Deinde post pauca ait:

ORIGENES. « Sed et tu ipse apud te ipsum dis-
cutiens considera si oportet cum qui quolibet
modo de his opinatur vel hæreticum, vel ecclesia-
sticum temere definiri, aut si non est periculosum
de eo pronuntiare, quoniam et ipse periculosus sit
et peccet, et sit a semetipso damnatus ⁶⁸: (74) quod
de hæreticis dicitur, si quis forte ex his quæ supra
diximus, quamlibet opinionem licet novam et quam-
plurimis peregrinam, videatur inducere. »

PAMPHILUS. Hæc quidem ipse in eo libro quem
supra diximus scribit. Nos vero his adjungimus
etiam ista quæ nobis ipsa æquitas videtur expo-
scere. Si manifeste Ecclesia traderet vel prædica-
ret contraria his quæ ille sensit, sine dubio velut
contrarius et resistens statutis ecclesiasticis me-
rito culparetur. Nunc vero cum diversitas sit apud
omnes ecclesiasticos, et alii alia de anima sentiant,

et abrupta auctoritate definiens. Mss. Sorbonicus
et S. Michaelis in Periculo maris, vel [al. sed] Scri-
pturarum sententiam suam auctoritate definiens: et
ita legendum videtur.

(69) Omnes mss. nostri, occasionibus. Editi, oc-
casione.

(70) Editi, non ausus sit. Mss. ut in textu. Paulo
post editi omittunt Apostoli post Epistolam.

(71) Ex Comment. in Epist. ad Titum.

(72) Sic mss. Editi vero, quomodolibet... ex se-
mine traducis.

(73) Editi, nisi sunt; mss. nostri, visi sunt.

(74) Ita mss. Editi autem perperam, quod hæreticus
dicitur... licet nonnunquam plurimis peregrinam,
etc.

et omnes diversa, quomodo hic magis quam cæteri incusandus est, maxime cum ea quæ a reliquis affirmantur, (75) multo magis et absurda videantur, et sibi ipsa contraria? Quidam enim opinantur præparatis jam in ventre mulierum deformatisque corporibus, tunc ad præsens creari animas, et inseri deformato jam corpori. Hæc vero sentientes, præter hoc quod manifestas probationes ex sanctis Scripturis adhibere non possunt, insuper etiam injustitiam quodammodo Conditoris accusant, quod non æqualiter (76) omnes utantur, id est, æquas vitæ conversationes tribuat omnibus. Statim enim ut creata fuerit anima, cum nihil utique adhuc in se culpæ commiserit, inseritur interdum, si ita acciderit cæco corpori, vel alias debili: aliæ vero sanis corporibus et firmioribus: et aliis quidem multum vitæ tempus tribuitur, aliis vero brevissimum: ita ut interdum simul ut natæ fuerint, exturbentur e corpore: et aliæ quidem ad conversationem agrestem quamdam et barbaram, (77) et ubi ex nulla nihil humani aut honesti est, et super omnia ubi paternæ superstitionis impietas obtinet, diriguntur: aliæ vero ad viros honestos, sobrios, humanos, ubi et humanarum legum observatio viget: interdum etiam ad parentes religiosos, ubi educatio nobilis et honesta, ubi etiam eruditio rationabilis, transmittuntur. Quomodo (78) igitur assertores eorum in talibus divinam Providentiam recte omnia dispensantem, et æqua lance moderantem, tanquam boni et justi Dei poterunt assignare? Jam vero illi qui ex traduce animas venire affirmant, et simul cum corporali eas semine seminari: siquidem (ut quidam ipsorum affirmare solent) (79) non aliud dicunt animam esse quam insufflationem Spiritus Dei, illam scilicet quam initio facturæ mundi Deus dicitur insufflasse in Adam⁶⁶, (80) de ipsa Dei esse eam substantia proficientes: quomodo non et isti videbuntur quodammodo hæc præter Scripturæ regulam, et rationem pietatis asserere, quod substantia Dei est quæ peccat, si anima quæ de substantia Dei est,

⁶⁶ Gen. 11, 7.

(75) Editi, *multo magis sint et absurda, et sibi ipsis contraria*. Sed mss. ut in textu; nisi quod Sorbonicus et Regius habeant, *et sibi ipsi contraria*.

(76) *Omnes utantur*. Hæc duo verba omittuntur in editis, et restituuntur in mss., qui ea collocant post *tribuat omnibus*; sed collocanda videntur ante *id est*. Infra mss. quidam mendose ferunt, *vel aliæ debili*. Mox pessime editi, *aliæ ver sanis corporibus, et aliæ infirmioribus*.

(77) Sic omnes mss. Editi vero, *et ubi nihil humani aut honesti est, et super omnia ubi paternæ institutionis, etc.*

(78) *Igitur*. Omittitur in omnibus mss. nostris, sed exstat in editis, qui paulo post perperam habent, *tanquam bonam et justi Dei, etc.*

(79) *Non aliud dicunt, etc.* Ex his verbis Hieronymus lib. 11 *adversus Rufinum* videtur accusasse Origenem quasi dixerit Spiritum sanctum non de eadem Patris Filiique esse substantia. Sed vide

A peccat; insuper etiam quod et pœnis subdenda sit pro peccato? (81) Sed et illud se (quod perabsurdum est) incurrere non vident, quia necesse est eam simul cum corpore mori, et esse mortalem, si simul cum corpore vel seminata, vel formata, vel nata est. Tum deinde illi qui unam quidem ex nullis substantibus a Deo factam esse dicunt animam, id est, illam quæ prima facta est in Adam, et ex ea jam omnium hominum animas existere, et secundum corporalem sine dubio successionem (82) traducem quoque fieri animarum, etiam ipsi quid aliud ostendunt, nisi animas esse mortales? Si enim sicut animalia cætera ex solo semine oriuntur, ita etiam de hominibus sentiamus, ut cum corpore simul in eodem semine etiam anima diffundatur, quid dicimus de his qui imperfecti adhuc et de ventre aborsi sunt, et qui nonnunquam etiam antequam vasculorum naturalium receptaculis semina sint suscepta, depereunt? In quibus sine dubio inveniatur, quod simul etiam illæ quæ naturali ratione seminibus insertæ inerant animæ, extinctæ sint pariter et corruptæ. Sive ergo ex insufflatione Dei sint, sive ab una illa quæ prima facta est, necessario simul cum corporibus corrumpentur, si eandem cum corporibus etiam originem sumunt secundum ipsorum rationem. Aut enim nihil omnino ex rationabili atque immortalis anima (83) participavit illud quod adhuc in ventre corruptum est; et repulsa illa ratio est quæ affirmat eam in seminis traduce simul cum corporibus seminatum: aut si participat, necessitas imminet confiteri mortalem esse animam: quod fides utique nostra non recipit. Verumtamen quid est quod ex his omnibus ostendi volumus? Illud profecto, quod sicut eos qui unam quamlibet de his quas supra exposuimus, opinionem veram putant, non recta ratione hæreticos quis appellat, pro eo quod neque ex divinis Scripturis certi aliquid de his vel manifeste dictum esse videatur, neque in *Prædicatione ecclesiastica* contineri: ita neque hunc virum cui pari justum est, disserentem quod sibi visum est,

D Admonitionem nostram in hanc Pamphili *Apologiam*, num. 7.

(80) Mss. plerique, *de ipsa Dei esse eam substantiam proficientes, male*.

(81) Ita omnes mss. nostri. At vero editi, *Sed et illud quod sequitur (quod perabsurdum est) incurrere non prævident ex nullis subsistentibus a Deo factam esse, etc.*

(82) Mss. nostri omnes habent, *in traducem*. Infra editi, *quid dicimus*: mox mss. Sorbonicus et S. Michaelis, *de his qui interfecti adhuc*: postea omnes mss., *et quod nonnunquam etiam (editi omittunt etiam) antequam vasculorum, etc.* Sed legendum videtur ut in nostro textu.

(83) Editi, *participabit id quod adhuc in ventre receptum est, et repulsa est illa ratio quæ, etc.* Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in *Periculo maris*, *participavit id quod adhuc in ventre corruptum est, et illa ratio quæ, etc.* Cæteri vero mss. xtu.

maxime cum illud præcipue servaverit quod in Ecclesia de animæ confessione servari omnimodis debet, id est ne diversas naturas esse diceret animarum: quinimo et dicentes redarguit, et vehementi assertione convincit. Ipse autem fatetur unius substantiæ omnes esse animas, et immortales ac rationabiles, liberi arbitrii ac voluntatis: iudicandas quoque esse pro his quæ in hac vita gesserunt: esse tamen eas factas a Deo, qui universa creavit et condidit. Quando autem factæ sint, olim simul, aut nunc per singulos nascentium, quid periculi est alterum e duobus opinari? (84) Sed aliter respondere possibile est, ut omnis penitus culpandi aditus excludatur. Sicut enim de luminaribus cœli diversa singuli, etiam ipsi qui sunt in Ecclesiis, sentiunt; aliis quidem opinantibus esse animantia, et rationabilia animantium; aliis vero putantibus quod irrationabilia sint, imo vero quod non solum anima, sed et omni sensu penitus careant, et sola sine spiritu ac sensu sint corpora: nemo tamen merito alterum eorum qui hæc ita diverse sentiunt, hæreticum dixerit, propterea quod non aperte de his traditum est (85) in apostolica prædicatione: ita etiam eos qui de humana anima dubitant, et de initio ejus vel origine diversa opinantur, non est rectum hæreticos pronuntiare, maxime cum in reliquis ecclesiasticæ doctrinæ regulis quod rectum est et catholicum teneant.

Novissima criminatio est (86) μεταστροφῆς, hoc est transmutationis animarum. Ad quod, sicut in cæteris fecimus, ipsius qui accusatur respondimus verbis: illud primo pernecessario commentes, quia accusatores ejus non intelligentes qualiter ab eo de ista questione tractatum sit, vel quod ratio disputationis ita se habeat, (87) ut non semper sola velut ex persona pronuntiarum videantur quæ dicuntur, sed interdum etiam ea quæ e

⁸⁷ Matth. xi, 14. ⁸⁸ ibid. 15.

(84) Mss. quidam, *Sed aliter respondere impossibile est.* Cæteri vero mss. et editi ut in textu, nisi quod editi omittant aliter.

(85) Mss. duo, Regius scilicet et Corbeiensis, in apostolica traditione: cæteri mss. et editi ut in nostro textu.

(86) Ita omnes mss. et Genebrærdi editio. Merlii vero, μεταμορφώσεως, hoc est transformationis animarum.

(87) Editi, *ut non semper velut ex una persona pronuntiarum... sed interdum etiam ea quæ contraria dici potuerunt, disputentur.* Mss. nostri, *ut non semper sola* (mss. Sorbonicus, *omnia*) *velut pronuntiarum... sed interdum etiam ea quæ e contrario dici poterunt, disputentur.* Sed legendum, videtur ut in textu.

(88) Vide notas lib. i *De princip.*, cap. 8, not. 1. Hæc Origenis verba addenda sunt in fine capitis 8, libri i, *De princip.*, ubi omittuntur et ubi pro his transtulit Rufinus: *Quas nos non solum non suscipimus, sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refuimus atque respicimus.* Vide Observationes nostras in hunc locum, et *Originianor.* lib. ii, quæst. 6, num. 17, 18 et 19. Hæc eadem Origenis verba sic refert Hieronymus in

A contrario dici poterunt, disputentur: et hanc esse artem disputandi non advertentes, obijciunt ei de hoc dogmate, quod quasi ipse senserit ea quæ ex adversantis persona disseruit. Denique quod discutiendi hæc et non confirmandi dixerit causa, ipse per ea quæ post tractatum rei ipsius adjecit, ostendit hoc modo dicens:

ORIGENES. (88) « Sed hæc, quantum ad nos pertinet, non sint dogmata; sed discussionis gratia dicta sint, et abjiciantur. Pro eo autem solo dicta sunt, ne videatur quæstio mota, non esse discussa. »

PAMPHILUS. Sed hæc in eo loco dixit, in quo de animabus animalium requirebat, (89) non de transmutatione animarum. De animarum vero transmutatione in septimo libro in *Evangelium secundum Matthæum* ita scribit:

CAPUT X.

RESPONSIO AD NONAM CRIMINATIONEM.

De transmutatione animarum.

ORIGENES. « (90) Quidam quidem (91) opinati sunt ex eo quod dictum est: *Ipse est Elias qui venturus est* ⁸⁷: animam Eliæ eandem fuisse quam Joannis. Quod enim dixit: *Ipse est Elias*, non ad aliud, sed ad animam referendum putarunt, et ex hoc pene solo sermone dogma introduxerunt μεταστροφῆς, id est, transmutationis animarum, quasi etiam ipso hoc Jesu confirmante. Sed oportuerat intueri, quia si hoc verum esset, in multis utique prophetarum vel Evangeliorum scriptis simile aliquid inveniri deberet. Tum deinde etiam ille sermo qui huic adjungitur, ostendit secretiorem quemdam et arcanum sensum in his quæ dicta sunt requirendum, magis (92) quam ea quæ illi secundum litteræ solius intelligentiam susceperunt, cum dicit: *Qui habet aures audiendi, audiat* ⁸⁸. Addendum autem et illud, id est, quia si pro peccatis, secundum quod ipsi sentiunt, transmutatio fiat animarum, propter

epistola ad Avitum: *Ad extremum ne teneretur* (Origenes) *Pythagorici dogmatis reus qui asserit μεταστροφῆς post tam nefandam disputationem qua lectionis animum vulneravit.* « Hæc, inquit, juxta nostram sententiam, non sint dogmata, sed quæsitæ tantum atque projecta, ne penitus intacta viderentur. »

(89) Editi post hæc verba, *non de transmutatione animarum*, quasi in titulo mox habent, *In septimo libro in Evangelium secundum Matthæum ita scribit de transmutatione animarum.* Sed mss. ut in nostro textu, nisi quod quidam omittant vero, et omnes habeant, in *Evangelio*; sed scribendum duximus cum editis, in *Evangelium*. Deinde titulum hunc, *Responsio ad nonam criminationem. Caput X, De transmutatione animarum*, de nostro addidimus ad clariorem libelli divisionem: nec enim in editis nec in mss. comparet.

(90) Ex lib. vii *Comment. in Matthæum.*

(91) Ita omnes mss. nostri. Editi autem, *opinantur... animam Eliæ eandem esse qua Joannis*, etc.

(92) Editi, *quam quod illi*; et paulo post, *Addendum autem et illud est, quia*, etc. Mss. plures, *quam quæ illi* (ms. S. Remigii, *quam quem illi*)... *Addendum autem et illud est, quia*, etc. Sed melius ms. Sorbonicus ut in textu.

quæ peccata Eliæ animæ transmutata est in Joannem, qui ab ipso angelo nasciturus prænuntiatur, a quo et Jesus Salvator noster? Quomodo ergo non evidentissimum hoc mendacium est, ut ille qui tam perfectus fuit, ut ne communem quidem istam mortem gustaret, veniret ad transmutationem animæ, quæ secundum illorum assertionem non potest accidere nisi ex peccatis? (92*) Deinde quomodo hoc exponant quod dictum est ad Joannem : Tu Elias

Ἄλλοι μὲν οὖν ὑπολαμβάνετῶσαν ξένοι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου μεταβαίνειν τὰς ψυχὰς ἀπὸ σωματικῶν ἀνθρώπων ἐπὶ σώματα κύνεα, κατὰ τὴν διάφορον κακίαν. Ἡμεῖς δὲ μηδαμῶς τοῦτο εὐρίσκοντες ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ, φημὲν ὅτι κατάστασις λογικωτέρα μεταβάλλει εἰς ἀλογωτέραν, ἐκ πολλῆς ῥαθυμίας καὶ ἀμελείας τὸ τοιοῦτον πάσχουσα. Ὁμοίως δὲ καὶ ἀλογωτέρα προαίρεσις παρὰ τὸ τοῦ λόγου μὴ ἡμεληκέναι, ἐπιστρέφει ποτὲ εἰς τὸ λογικὴ εἶναι, ὡς τὸ ποτε κυνίδιον τὸ ἀγαπῶν ἐσθίειν ἀπὸ τῶν ψιγίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτοῦ, ἤκειν εἰς κατάστασιν τέκνου. Μέγα γὰρ συμβάλλεται ἀρετῇ μὲν πρὸς τὸ ποιῆσαι τέκνον Θεοῦ, κακία δὲ καὶ τὸ λυσσῶδες ἐν λόγοις ὑβριστικοῖς, καὶ τὸ ἀναιδές, πρὸς τὸ ποιῆσαι τινα χρηματίζουσα, κατὰ τὸν τῆς Γραφῆς λόγον, κύνα. Τὸ δὲ ὅμοιον νοήσεις καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὀνομάτων, τῶν κατὰ τὰ ἄλογα ζῶα. Πλὴν ὁ ἐλεγχθεὶς ὡς κύων, καὶ μὴ ἀγανακτήσας ἐπὶ τῷ ἀνάξιως εἶναι λέγεσθαι ἄρτου τέκνον, καὶ μετὰ πάσης ἀνεξικακίας εἰπὼν τὸν τῆς Χαναταίας ἐκείνης λόγον, τὸν φήσαντα· *Ναί, Κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιγίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν*, τεύξεται τῆς προσηνεστάτης ἀποκρίσεως Ἰησοῦ λέγοντος αὐτῷ· *Μεγάλη σου ἡ πίστις, ἐπὶ τῆς τῆς ἀναλόγη πίστεως, καὶ λέγοντος· Γενέσθω σοι ὡς θέλεις, ἵνα καὶ αὐτὸς λαβῇ, καὶ εἴ τινα καρπὸν ἐγέννησε δεόμενον λάσεως, καὶ οὗτος θεραπευθῇ.*

INTERPRETATIO HUETHII.

Existiment igitur alii in ecclesiasticis sermonibus peregrini, transire animas ab humanis corporibus in corpora canina, pro varia iniquitate: nos vero in divina Scriptura id minime reperientes, pronuntiamus ratione magis pollentem constitutionem in carentem magis ratione mutari, ex magna nempe ignavia et incuria id patientem: similiter et rationis inopem voluntatem propter neglectam rationem converti ita nonnunquam, ut ratione prædita evadat, adeo ut qui olim catellus fuerat de micis e mensa dominorum suorum cadentibus edere amans, filii statum assequatur. Plurimum siquidem confert virtus, ut quis filius Dei fiat; nequitia autem, et in contumeliosis sermonibus rabies et impudentia, ut quis, juxta Scripturæ sermonem, canis appelletur. Simile etiam intelliges de reliquis nominibus, quæ ratione carentibus animalibus tribuuntur. Verumtamen qui reprehenditur ut canis, nec agere fert indignum se dici pane filiorum, et cum omni patientia sermonem Chananzæ illius usurpat, dicentem: *Etiā, Domine, nam et catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum*, mitissimam consequetur responsonem Jesu dicentis ipsi: *Magna est fides tua*, postquam tantam assumpserit fidem, et dicentis: *Fiat tibi sicut vis*, et ut ipse sanetur, et si quem protulit fructum sanatione indigentem, sanetur et ille.

60 Joan. i, 21. 70 Matth. xi, 14. 71 Luc. i, 17. 72 Matth. xv, 27. 73 ibid. 28. 74 ibid.

(92*) Editi, *Denique*. Mss. *Deinde*. Paulo post ms. D. Reginus, *Si vultis scire*. Et infra Genebrardus habet, *Joannes enim præcessit*, etc. Sed omnes mss. et Merlinus, *Joannes enim processit*, etc.

(93) Rufini interpretatio.

(94) Ex lib. ii *Comment. in Matthæum*, num. 17. Ita omnes mss. Editi vero, *Quidam qui alieni sunt*, etc. Hæc tam Græce quam Latine reperies in *Matthæum*, t. xi, num. 17, pag. 506. Vide hunc locum.

(95) Ms. Sorbonicus perperam

es? Et dicit: Non sum 62. Sed ut ostendatur convenire hoc etiam illi verbo quod dixit Dominus: *Si vultis suscipere, ipse est Elias qui venturus est* 70: hoc quod dixit, *Elias ipse est*, referendum est ad spiritum et virtutem ipsius Eliæ. Joannes enim processit in spiritu et virtute Eliæ convertere corda patrum ad filios 71.

PAMPHILUS. De eo ipso, ex undecimo libro *de Evangelio secundum Matthæum*.

(93) ORIGENES. (94) Hi quidem qui alieni sunt a catholica fide, transferri animas ex humanis corporibus in corpora animalium putant, secundum differentiam peccatorum. (95) Nos vero qui hoc nusquam cautum invenimus in divina Scriptura, dicimus quia per multam vitæ negligentiam humana prudentia, cum fuerit inculta atque neglecta, efficitur velut irrationabile pecus per imperitiam vel negligentiam, non per naturam. Similiter autem et hi qui tales fuerint effecti ex propositi sui negligentia qua erudiri neglexerint, (96) si eruditioni se atque exercitio rationabili dederint, rationabiles efficiuntur atque prudentes: sicut scriptum est de illis evangelicis canibus qui manducabant de micis *quæ cadunt de mensa dominorum suorum* 72: ex quibus conversa Chananzæ facta est Dei filia, secundum quod dicit ad eam Salvator: *O filia, magna est fides tua* 73. Sicut enim virtus animi confert univique ut sit filius Dei, ita malitia mentis et verborum insania atque impudentia facit unumquemque, secundum auctoritatem Scripturæ, appellari canem. Similiter autem intelligendum est etiam de cæterorum animalium mutorum appellationibus.

D nusquam vel scriptum cautum invenimus, etc.

(96) Ita mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, quorum alius habet *dederint*, alius *dediderint*. Sic etiam editi, nisi quod habeant *tradant pro dediderint*, quas voces ms. Corbeiensis omittit, sicut et Reginus ubi legitur, *si eruditione atque exercitio rationabiles efficiuntur*, etc. Mox iidem posteriores mss.: alius, *quæ cadunt super mensa*; alius, *quæ cadebant super mensam*. Sed priores mss. ut in textu.

PAMPHILUS. De eodem, ex tertio decimo libro ex *Evangelio secundum Matthæum*.

(96*) ORIGENES. (97) « In his Elias, non anima Eliae dici mihi videtur, uti ne incurramus in dogma alienum ab Ecclesia Dei de transmutatione animarum, quod nec ab apostolis traditum est, nec usquam in Scripturis cautum est. Contrarium namque est his quæ dicta sunt ab Apostolo : *Quoniam quæ videntur temporalia sunt* ⁷⁸, (98) et ubi est hoc quod omnes Scripturæ confirmant, quod præsens sæculum finendum est ⁷⁹. Sed nec illud poterit stare quod dictum est : *Cælum et terra transibunt* ⁷⁷; neque illud quod dicit Apostolus : *Transibit enim habitus hujus mundi* ⁷⁸; et illud : *Cæli peribunt* ⁷⁹, et ea quæ sequuntur. Si enim (ut aiunt auctores hujus dogmatis) nemo potest in id initium restitui, quod primo fuit ab initio mundi usque ad finem, qua ex causa immutari animam vel transferri secundo vel tertio opus est, vel frequenter? Hoc enim modo reddi delicta uniuscujusque perhibent, et pœnas sui, si in diversa corpora frequentius (99) transmittantur. Quod utique superfluo fiet, si finis nullus emendationis occurrat, nec erit unquam quando non anima transferatur. Et si semper pro delictis animabus ad corpora diversa redeundum est, quis unquam mundo dabitur finis, ut impleatur illud quod dictum est : *Cælum et terra transibunt* ⁸⁰? Quod et si concedatur, verbi gratia, ut sit aliquis sine peccato, quem jam non sit necesse revolvi in corpus, (1) per quot tempora putabimus inveniri unam fortasse vix animam quæ penitus pura sit, nec permutatione corporis indigeat? Quod et ipsum si concedatur, rursus contrarium suum dogma efficitur. Si enim demus paucas quasque animas per singulos ad perfectionem posse restitui, ita ut ultra in corpora venire non indigeant, necesse est (licet per infinita sæcula et immensa tempora) singulis quibusque animabus ad perfectionem restitutis, cessare jam

INTERPRETATIO HUETHII.

In his per Eliam non mihi videtur anima significari, ne forte in alienam ab Ecclesia Dei de migratione e corpore in corpus sententiam, neque ab apostolis traditam, neque usquam in Scripturis prolatam incidam : huic enim adversatur quod scriptum est, caduca ea esse quæ videntur, et consummatum iri sæculum hocce; quin et eorum peractioni : *Cælum et terra transibunt*; et : *Præterit enim figura hujus mundi*; et : *Cæli peribunt*, cum iis quæ sequuntur. Nam si, ut id ponamus, in eo rerum statu qui ab initio ad consummationem usque mundi obtinebit, eadem anima bis corpus subire potest, equanimem ob causam subibit illud? Si propter peccatum bis corpus subit, cur non ter, et sæpius subibit, cum per migrationem solummodo e corpore in corpus, nec alia quavis ratione vita hæc. in eaque admissa flagitia puniantur? Quod si ex consequentibus fuerit concessum, nunquam non fortasse anima e corpore in corpus transmigrabit. Semper enim propter priora crimina in corpore versabitur, atque ita locum non habebit motio illa mundi, qua *cælum et terra transibunt*. Ut autem concedatur, juxta hanc positionem, eum qui nullius peccati reus erit, non amplius per ortum in corpus rediturum; an toto temporum decursu reperiri posse existimas animam omnis puram lœbis: nec ullius in aliud corpus migrationis egentem? Verumtamen et sic aliqua semper ex præinito animarum numero excedente, nec amplius redeunte in corpus, ortus aliquando, post immensum puta tempus, desinet, reducto scilicet ad unum, vel alterum, vel paulo plures mundo, quibus jam perfectionem adeptis, mundus interibit, deficientibus qui in corpus eant; quod Scripturæ minime consentaneum est; multitudinem siquidem peccatorum futuram novit, quo tempore interibit mundus: quod ex his attente consideratis perspicuum est : *Verumtamen Filius hominis veniens, putas*

⁷⁸ II Cor. iv, 18. ⁷⁹ Matth. xiii, 39. ⁷⁷ Matth. xxiv, 35. ⁷⁸ I Cor. vii, 31. ⁷⁹ Psal. ci, 27. ⁸⁰ Matth. xxiv, 35.

(96*) Rufini interpretatio.

(97) Ex lib. xiii *Comment. in Matthæum*, num. 1. Sic mss. unus. Ita etiam mss. plerique et editi, nisi quod omittant dici. Mss. vero Corbeiensis et Regius, *Joannes Elias, non anima Eliae mihi videtur*.

(98) Editi, *Et ubi sunt quæ omnes Scripturæ*, etc., in p. necto interrogationis in fine. Sed omnes mss.

A 'Εν τούτοις Ἡλίας, οὐχ ἡ ψυχὴ δοκεῖ μοι λέγεσθαι, ἵνα μὴ ἐμπίπτω εἰς τὸ ἀλλότριον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς μετενσωματώσεως δόγμα, οὔτε παραδιδόμενον ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, οὔτε ἐμφαινόμενον τοῦ τῶν Γραφῶν· καὶ γὰρ ἐναντίον ἐστὶ τῶ, *τὰ βλεπόμενα πρόσκαιρα εἶναι*, καὶ συντέλειαν περῆσθαι τὸν αἰῶνα τούτου· ἀλλὰ καὶ τῶ πληρωθῆναι τὸ, *Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται*· καὶ τὸ, *Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου*· καὶ τὸ, *Οἱ οὐρανοὶ ἀπολοῦνται*, μετὰ τῶν ἐξῆς αὐτῶ. Εἰ γὰρ, καθ' ὑπόθεσιν, δις δύναται ἐν τῇ ἀπ' ἀρχῆς ψυχῇ ἐν τῶ σώματι, δι' αἰτίαν ἣν ἂν γένοιτο ἐν αὐτῶ; Ἡ δι' ἁμαρτίαν γενομένη δις ἐν σώματι, διὰ τί οὐχὶ καὶ τρίς, καὶ πλεονάκις ἔσται ἐν αὐτῶ, τῶν διὰ τὸν βίον τούτου καὶ τὰ ἡμαρτημένα ἐν αὐτῶ κολάσεων τούτω ἀποδοθησομένων μόνῃ τῷ τρόπῳ κατὰ τὴν μετενσωμάτωσιν; Ὅπερ ἂν ἐξ ἀκολουθίας δοθῆ, οὐκ ἔσται τάχα ὅτε ψυχὴ οὐ μετενσωματωθήσεται. Ἄει γὰρ διὰ τὰ πρότερα ἁμαρτήματα ἐπιδημήσει τῶ σώματι, καὶ οὕτως οὐκ ἔξει χώραν ἡ τοῦ κόσμου φορὰ, καθ' ἣν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται. Ἴνα δὲ, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, δίδωται τὸν πάντῃ ἀναμάρτητον μηκέτι ἤξειν εἰς τὸ διὰ γενέσεως σῶμα, διὰ πόσων χρόνων οἶει μίαν εὐρήσεσθαι πάντῃ καθαρῆσασιν ψυχῇν, καὶ μὴ δεομένην μετενσωματώσεως; Ὅμως δὲ καὶ οὕτως μᾶς τινος αἰεὶ ἐκ τοῦ ὠρισμένου τῶν ψυχῶν ἀριθμοῦ μεθισταμένης, καὶ μηκέτι εἰς σῶμα ἐρχομένης, ἐπιλείψει ποτὲ ὡς διὰ τινῶν ὡσπερὲ ἀπείρων χρόνων ἡ γένεσις, κατανησαντος τοῦ κόσμου ἐπὶ τινὰ ἓνα, ἢ δευτέρον, ἢ ὀλίγω πλείους, μεθ' οὓς καὶ αὐτοὺς τελειωθέντας, ὁ κόσμος φθαρῆσεται, ἐπιλειπόντων τῶν εἰς σῶμα ἐρχομένων· ὅπερ οὐκ ἀρέσκει τῇ Γραφῇ· πλήθος γὰρ ὄδων ἁμαρτωλῶν ἐν τῶ χρόνῳ τῆς τοῦ κόσμου φθορᾶς· ὅπερ ἐστὶ δῆλον συνεξεταζομένου τοῦ, *Πλὴν ἐλθὼν ὁ Υἱὸς*

D ut in textu.

(99) Ita mss. Editi vero, *transmutentur*.

(1) Alias perperam, *per quod per tempora*. Paulo post editi, *rursum suo dogmati contrarium efficitur*. Si enim demus... per singulas ad perfectionem posse restitui, ut ultra in corpora, etc. Mss. autem ut in textu.

τοῦ ἀνθρώπου, εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; Ἄ usum corporum, et per hoc finem mundum recipere
ὡς εὐρομεν παρὰ τῷ Μαθαίῳ οὕτως εἰρημένον· ac resolvi. Non tamen ita videtur sanctæ Scriptu-
Ἄσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται ἡ ræ, quæ dicit multitudinem peccantium relinquen-
παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. dam esse in fine sæculi. Quod ex eo manifestissime

indicatur quod in Evangelio scriptum est : *Verumtamen putas veniens Filius hominis inveniet fidem
super terram* ⁸¹? *Sicut enim in diebus Noe, ita erit et adventus Filii hominis* ⁸²?

INTERPRETATIO HUETII.

inveniet fidem in terra? et quemadmodum apud Matthæum ita expressum invenimus : *Sicut autem in
diebus Noe, ita erit et adventus Filii hominis.*

PAMPHILUS. (2) Et posteaquam de Scripturis multa disseruit, ipse jam suam sententiam hoc modo declarat.

Ἔσται δὲ τοῖς τότε ἢ τῶν ἀμαρτημάτων εἴσπραξις, οὐκ ἐν μετενσωματώσει· εἰ γὰρ ἔτι ἀμαρτάνοντες παραλαμβάνονται, ἤτοι ἄλλω τρόπῳ κολάσεως μετὰ τοῦτο κολασθήσονται, καὶ κατὰ τοῦτο ἤτοι δύο τόποι κολάσεων ἔσονται γενικοί· ὁ μὲν ἐν μετενσωματώσει· ὁ δὲ ἔξω τοῦ τοιοῦτου σώματος· καὶ λεγέτωσαν τὰς τούτων αἰτίας, καὶ διαφοράς· ἢ οὐ κολασθήσονται, ὡς ἀθρόως ἀποβαλόντες τὰ ἀμαρτήματα οἱ ἐπὶ συντελείᾳ καταλειφθέντες· ἢ, ὅπερ βέλτιον, εἰς ἔστι τρόπος κολάσεως τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἐν σώματι, τὸ ἔξω αὐτοῦ τῆς καταστάσεως τοῦ βίου τούτου τὸ καταζῆλον τῶν ἡμαρτημένων παθεῖν· ἕκαστον δὲ τούτων τῶ ἐνορᾶν δυναμένων τοῖς πράγμασιν ἀνατρεπτικόν ἔστι τῆς μετενσωματώσεως. Εἰ δὲ ἀναγκαίως οἱ τὴν μετενσωματώσειν εἰσάγοντες Ἕλληνας, ὡς ἀκόλουθα αὐτοῖς τιθέντες, οὐδὲ φθειρεσθαι βούλονται τὸν κόσμον, ὡρα καὶ τούτους ἀντιθέσαντας ταῖς ἐκφαινοῦσαις Γραφαῖς φθαρῆσθαι τὸν κόσμον, ἢ ἀπιστήσαι αὐταῖς, ἢ εὐρεσιλογεῖν περὶ διηγέσεως τῶν κατὰ τὴν συντέλειαν, ὅπερ κἀν βούλονται ποιῆσαι, οὐ δυνήσονται.

(2') ORIGENES. (3) « Erit autem his qui tunc erunt vindicta, (4) non ex transmutatione animarum : non enim jam ad peccandum locus erit : sed alia genera erunt pœnæ. Transmutatio namque corporum pœnam non faciet peccatorum, ita ut nulla extrinsecus putentur inferri supplicia, quin potius est peccatoribus pœnarum modus, id est ut pro his (5) quæ in hoc mundo gesserunt, pœnam recipiant delictorum. Manifestum tamen est quod istæ singulæ rationes his qui possunt rei consequentiam diligenter advertere, contrariæ sunt huic dogmati quo perhibentur animæ transmutari. Quod si gentilium auctores sequi volunt qui opinionem istam ex principiorum suorum consequentia persecuti sunt, dicentes cum hæc fiant, sine dubio nunquam mundum istum posse finiri, consequens est eos (6) qui hæc sentiunt, Scripturæ nostræ non credere, quæ manifestissime pronuntiat finem mundi futurum, et non exquirere in ipsis Scripturis expositiones, sive assertiones ineptas et inconsequentes, ex quibus nullo genere ostendi potest quod secundum Scripturas nostras nunquam sæculi finis futurus sit. »

INTERPRETATIO HUETII.

Punientur autem eorum peccata qui tunc erunt, non per migrationem e corpore in corpus : nam si ad huc peccantes deprehenduntur, vel alio pœnæ genere postea punientur : ac duæ proinde generales puniendi rationes erunt ; illa quidem per transitum e corpore in corpus ; illa vero extra hocce corpus ; ac illarum causas et differentias exponant : vel non punientur, quasi peccata sua confestim abjecerint qui in consummatione fuerint deprehensi ; vel, quod melius est, una tantum ratione plectuntur, qui in corpore peccaverunt, pœnas videlicet extra illud, et extra vitæ hujus statum ex peccatorum suorum merito dantes. Unumquodque autem illorum, ut facile intelligit quisquis res introspicere potest, sententiam de migratione animarum e corpore in corpus funditus labefactat. Quod si qui transitum animarum in varia corpora invehant ethnici, utpote consentanea doctrinæ huic astruentes, mundi interitum necessario non admittunt, superest ut postquam Scripturis mundi occasum asserentibus palam refragati fuerint, vel fidem iis non habeant, vel verba reperiant quibus ea quæ ad consummationem pertinent, explicare possint, quod facere neutiquam poterunt, etiamsi velint.

PAMPHILUS. De eadem re, ex libro *De Proverbiis Salomonis*.

ORIGENES. (7) « Videtur autem mihi et illa assertio quæ transformari animas de corporibus in alia corpora asseverat, pervenisse etiam in aliquos eorum qui Christo credere videntur, ex quibusdam Scri-

⁸¹ Luc. xviii, 8. ⁸² Matth. xxiv, 57.

(2) Et posteaquam de Scripturis multa disseruit, etc. Certe sequens Origenis contextus immediate priorum sequitur in Græco : adeoque inter utrumque nihil de Scripturis disseruit Origenes.

(2') Rufini interpretatio.

(3) Ex lib. xiii *Comment. in Matthæum*, num. 4.

(4) Sic omnes mss. At vero editi, non transmutatio animarum : non enim jam ad peccandum locus erit, etc. Notanda Rufini interpretis peritidia qui hic reddidit, non enim jam ad peccandum locus eri-

pturæ sanctæ occasionibus, non intelligentes quomodo intelligi debeant quæ scripta sunt. Non enim advertunt quomodo homo efficiatur (8) aut pullus, aut equus, aut mulus ; et putaverunt transmutari humanam animam in pecudum corpora, ut æstimarent quod aliquando serpentis suscipit corpus, ve-

cum habeatur in Græco, εἰ γὰρ ἔτι ἀμαρτάνοντες παραλαμβάνονται, nam si adhuc peccantes deprehendantur.

(5) Editi, quæ in hoc corpus gesserunt. Mss. ut in textu.

(6) Ita mss. nostri. Editi vero, qui hæc volunt.

(7) Ex *Comment. in Proverbia Salomonis*.

(8) Omnes mss. nostri habent, aut pullus ; sed tamen videtur cum editis, aut pullus.

viperæ, aliquando equi, vel reliquorum animalium. Jam ergo consequens est et hoc illos dicere debere, quod diabolus, qui leo in Scripturis dicitur⁸², corpore, leonis utatur, aut draconis carnibus, cum draco nominatur⁸⁴. Ita erit ut secundum illos transmutatio ista animarum perveniat et in dæmonum naturam, ut sit aliquando vel leo vel draco animam habens (9) diabolum. »

PAMPHILUS. Et paulo post:

ORIGENES. † Sed superflue sunt istæ omnes adinventiones. Manifestum est enim quod una pœna

A tam dæmonum naturæ, quam humano generi, peccatorum a Domino præfinita sit, illa quam Dominus ipse sua sententia designavit dicens: *Ite in ignem æternum*, (10) *quem præparavit Deus diabolo et angelis ejus*⁸⁵⁻⁸⁶: ostendens quia eadem species pœnarum peccatoribus hominibus, et diabolo, et angelis ejus præparata sit, licet in eadem pœna diversa sit quantitas pœnæ. Alius enim gravius ac vehementius cruciatur pro magnitudine peccatorum, alius autem remissius, (11) *cujus leviora et faciliora peccata sunt*. »

RUFINI EPILOGUS

IN APOLOGETICUM S. PAMPHILI MARTYRIS AD MACARIUM,

SEU

LIBER DE ADULTERATIONE LIBRORUM ORIGENIS.

In his quæ in superiori libro secundum Apologeticum sancti martyris Pamphili, quem pro Origene Græco sermone edidit, prout potuimus, vel res proposcit, Latino sermone digessimus, (12) illud est quod te, desideriorum vir, Macari, admonitum esse volo, ut scias hanc quidem fidei regulam, quam de libris ejus supra exposuimus, esse quæ et amplectenda sit et tenenda. In omnibus enim his catholicum inesse sensum evidenter probatur. Inveniri tamen in ejus libris quædam ab his non solum diversa, sed nonnunquam etiam contraria, et ea quæ veritatis regula non admittit (15) agnosce, quæ nos quoque nec recipimus, nec probamus. Sed hoc unde acciderit, opinionem quæ ad nos usque pervenit, ne a te quidem, vel ab his qui quod verum est scire cupiant, celari volo, si qui tamen sunt qui

B audientes id quod verum est, et quod ipsa ratio indicat, acquiescant, et obtrectandi studio (14) non quodvis malint verum esse quam id quod eis obtrectandi materiam perimat. Dubitari non puto quod hoc nullo genere fieri potuit, ut vir tam eruditus, tam prudens, et certe (quod indulgere etiam accusatores ejus possunt) vir qui neque stultus, neque insanus fuerit, ipse sibi contraria et repugnantia suis sententiis scriberet. Aut etiam si ullo genere concedamus hoc accidere potuisse (15) fortassis enim dicit aliquis, quia ea quæ in prima ætate conscripsit, potest fieri ut oblivisceretur in ætate vergenti, et aliter quam aliquando senserat, post proferret) quid faciemus quod interdum in eisdem locis, atque, ut ita dixerim, in consequenti pene capite, sententia contrarii sensus invenitur inserta? (16) Nonquid

⁸² Psal. xc, 13; I Petr. v, 8. ⁸³ Psal. ciii, 16; Apoc. xii, 3 et seq. ⁸⁵⁻⁸⁶ Matth. xxv, 41.

(9) Ms. Corbeiensis, et editi, *diabolum*; et ita legendum videtur; attamen cæteri mss. habent, *diabolus*.

(10) Editi, *qui paratus est diabolo*. Mss. vero ut in textu.

(11) Mss. *quorum*, male.

(12) *Illud est quod te, desideriorum vir, Macari, etc.* Hieronymus lib. ii *adversus Rufinum* in hæc verba sic invehitur: « Quamvis de Eusebii libro multa subtraxerit, et in bonam partem de Filio et Spiritu sancto nisus sit commutare, tamen multa in illo scandala reperiuntur, et apertissimæ blasphemix, quæ iste sua negare non poterit, catholica esse pronuntians. Dicit Eusebius, imo, ut tu vis, Pamphilus in isto volumine, Filium Patris ministrum; Spiritum sanctum non de eadem Patris Filiique substantia; animas hominum lapsas esse de cælo, et in hoc quod sumus de angelis commutati, in restitutione omnium æquales et angelos, et dæmones, et homines fore; et multa alia tam impia et nefaria, quæ etiam replicare sit criminis. Quid faciet assertor Origenis et interpres Pamphili? Si in his quæ emendavit tanta blasphemia est, in illis quæ ab hæreticis falsata contingit, quanta sacrilegia continentur! Cujus

opinionis causam hanc suspicatur, quod vir neque stultus, neque insanus dicere sibi repugnantia non potuerit. Et ne forsitan putarem diversis eum varia scripsisse temporibus, et pro ætatibus edidisse contraria, addidit: *Quid facimus quod interdum in eisdem locis, atque, ut ita dixerim, in consequenti pene capite, sententia contrarii sensus invenitur inserta?* »

(13) *Agnosce*. Deest in editis, et restituitur ex mss.

(14) Ita editi, et sic legendum videtur. Mss. tamen nostri omittunt *non*, et alii habent *quodvis*, alii *quidvis*. Paulo post mss. plerique, et editi omnes omittunt *et ante certe*, sed recte restituitur ex uno ms.

(15) Mss. nostri, *fortassis etiam*: sed legendum videtur eum editis, *fortassis enim*. Paulo post Hieronymus lib. ii *adversus Rufinum*; quid facimus; et infra editi, *sententiæ contrarii sensus inveniuntur inserti*: sed omnes mss. ut in textu.

(16) *Nonquid in eodem opere, etc.*, usque ad ista verba, quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronuntiaverat natum? Hieronymus lib. ii *adversus Rufinum*: « Hæc ipsius (Rufini) verba sunt; negare non potest. Nolo dicas, verbi causa, ut qui su-

in eodem opere ejusdem libri; interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo, oblitus sui esse po-

luit? verbi causa, ut qui superius dixerat, nusquam inveniri in omni Scriptura, ubi Spiritus sanctus fa-

perius dixerat: sed ipsum librum nomina, ubi prius bene dixerit, et postea male: ubi Spiritum sanctum et Filium de Dei Patris scribens esse substantia, statim in consequentibus asseruerit creaturas. Nescisne me Origenis habere omnia? legisse quamplurima?

Ad populum phaleras, ego te intus, et in cute novi.

PERS., sat. 3 vers. 50.

Vir doctissimus Eusebius (doctissimum dixi, non catholicum; ne more solito mihi et in hoc calumniam struas) per sex volumina nihil aliud agit, nisi ut Origenem suæ ostendat fidei, id est Arianæ perfidiae. Et multa ponit exempla, et hoc constanter probat. Tibi ergo in quo somnio Alexandrini carceris revelatum est ut quæ ille vera profiteretur, falsata confingas? Sed forsitan hic, ut Arianus, ab hæreticis addita, in occasionem sui traxit erroris, ne solus male sensisse contra Ecclesiam putaretur. Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est? Cujus etiam nos de Spiritu sancto librum in Latinam linguam vertimus. Certe hic in his, quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita sunt, consentire non potuit, et in ipsis *Περὶ ἀρχῶν*, quos tu interpretatus es, libris, breves dictavit Commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta quæ scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur, et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio et Spiritu sancto. Ceterum in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt: et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt. Superius dixerat Hieronymus, eodem libro II, arguens Rufini Præfationem in libros *Περὶ ἀρχῶν*: « Quod sequitur, respondeat unde illi sit orta suspicio, hæc ab hæreticis addita. Quia, inquit, de eisdem rebus in aliis locis ejusdem auctoris catholice dictum legeram... Probo ego inter multa Origenis mala, hæc maxime hæretica: Dei Filium creaturam; Spiritum sanctum ministrum; mundos innumerabiles æternis sibi sæculis succedentes; angelos versos in animas hominum; animam Salvatoris fuisse antequam nasceretur ex Maria, et hanc esse quæ cum in forma Dei esset, non est rapinam arbitrata æqualem se esse Deo, sed se exinanivit, formam servi accipiens (*Philip. II, 6, 7*); resurrectionem nostrorum corporum sic futuram, ut eadem membra non habeant, quia cessantibus membrorum officiis, superfluo membra reddantur; ipsæque corpora tenuia et spiritalia paulatim evanescere, et in auram tenuem atque in nihilum dissipari: in restitutione omnium, quando indulgentia principalis venerit, cherubim et seraphim, thronos, principatus, dominationes, virtutes, potestates, archangelos, angelos, diabolum, demones, animas omnium hominum tam Christianorum quam Judæorum et gentilium, unius conditionis et mensuræ fore; cumque ad formam et libram æquitatis pervenerint, et rationabiles creaturas sui corporum facie deposita novus de mundi exsilio populi revertentis monstraverit exercitus, tunc rursus ex alio principio fieri mundum alium, et alia corpora, quibus labentes de caelo animæ vestiantur; ut verendum nobis sit ne qui nunc viri sumus, postea nascamur in feminas, et quæ thodis virgo, nunc forte prostibulum sit. Hæc in Origenis libris ego hæretica doceo: tu ostende in quo ejus opere his contraria legeris. Nolo dicas: Quæ de eisdem rebus in aliis locis ejusdem auctoris catholice dicta legeris. Ne me mittas ad sex millia librorum ejus, quos legisse beatum papam Epiphanium

minaris; sed ipsa loca nomina: nec hoc mihi sufficiet, nisi eadem dicta ad verbum protuleris. Non est fatuus Origenes, et ego novi: contraria sibi loqui non potest. Igitur ex hac supputatione illa summa nascitur, non hæreticorum esse quæ amputasti, sed Origenis; cujus ideo mala interpretatus es, quia putasti bona; et tibi tam bona quam mala illius imputanda, cujus scripta in Prologo (librorum *Περὶ ἀρχῶν*) comprobasti. His adde quod idem sanctus doctor epist. 41, alias 65, ad Pam-mach. et Ocean., ait: « Illud vero quod asserunt a quibusdam hæreticis et malevolis hominibus libros ejus esse violatos, quam ineptum sit, hinc probari potest. Quis prudentior, doctior, eloquentior Eusebio et Didymo assertoribus Origenis inveniri potest? Quorum alter sex voluminibus τῆς Ἀπολογίας ita eum ut se sensisse confirmat: alter sic ejus errores nititur excusare, ut tamen illius esse fateatur; non scriptum negans, sed sensum scribentis disserens. Aliud est si quæ ab hæreticis addita sunt, Didymus quasi bene dicta defendat. Solus scilicet inventus est Origenes, cujus scripta in toto orbe falsarentur, et quasi ad Mithridatis litteras, omnis veritas uno die de voluminibus illius raderetur (Cicero *Pro lege Manilia*; Florus, lib. III, cap. 5). Si unus violatus est liber, num universa ejus opera, quæ diversis et locis et temporibus edidit, simul corrumpi potuerunt? Ipse Origenes in epistola, quam scribit ad Fabianum Romanæ urbis episcopum, pœnitentim agit cur talia scripserit, et causas temeritatis in Ambrosium refert, quod secreta edita in publicum protulerit. Et quid adhuc εὐσεβιστολογουσιν aliena esse quæ displicent? Observatu præterea dignum est quod vetus auctor anonymus *Apologia pro Origene* apud Photium codice 417, ait: Μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάθαι περὶ τῆς Τριάδος ἀντιφερόμενον δὲ τῇ αἰρέσει Σαβηλλίου, εἰς μέγα κακὸν ἠρμηνῆ τὸτε, καὶ τὴν τῶν προσώπων Τριάδα ἐναργεστάτην καὶ πολλοῖς τρόποις διαφύρουσαν ἀγωνιζόμενον παραστήσαι παρὰ τοῦ προσήκοντος, καὶ εἰς τοῦναντίον ἀπενεχθῆναι: ἐξ οὗ δόξαν καὶ τῷ Ἀρειανῷ ἀρβωτήματι ἐαλωχέναι. Nihil eum, quod quidem ad dogma de Trinitate attinet, errasse: pugnassem tantum cum Sabellii hæresi, cujus tum improbitas magnopere sese efferebat, et cum personarum Triadem manifestam maxime multisque modis differentem demonstrare vellet, præter æquum in contrariam partem abreptum fuisse: unde et Ariano morbo laborare visus fuerit. Tum de hoc anonymo subjungit Photius: Ὑπὲρ μέντοιγε τῶν ἄλλων αὐτοῦ δογμάτων, ὅσοις μῆτε συγκαθῆσθαι, τοῦ θαρβεῖν πρόφασις ἔχει, μῆτε τὴν προειρημένην αἰτίαν πορίσασθαι δυνατόν οἶδε, πολλὴν εἰσαγεῖ σπουδὴν ἀπαφῆναι ἢ γυμνασίας αὐτῷ χάριν εἰρησθαι, ἢ ὑπὸ τινῶν ἑτεροδόξων τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι παρεμβεβλήσθαι: καὶ προάγει καὶ αὐτὸν ἐκείνων τοῦτο βοῶντα καὶ διατεινόμενον φηράσαι γὰρ αὐτὸν φησὶ καὶ ἐτι ζῶντα ταύτην κατ' αὐτοῦ τὴν βραδύτητα. Pro aliis vero ejus dogmatibus, quibus neque satis speciose assentiri audet, neque putat posse prædictam causam aptari, multam adhibet operam, ut demonstret vel exercitationis duntaxat causa hæc ab eo esse dicta, vel certe ab hæreticis fuisse ejus scriptis inserta. Testem hujus rei appellat eum ipsum hoc clamantem atque contententem, eumque, dum viveret, ejusmodi adulterationem deprehendisse refert. Ex his liquet a Rufino diversum abire auctorem hujusce *Apologiae*. Quæ enim Origenes de Patre et Filio et Spiritu sancto impie dicere videbatur, et quæ Romanæ aures ferre non possent, inquit Hieronymus lib. I c. 23, inquam ab hæreticis inserta fuerunt ab interprete (Ruffi) in dogmata

ctus vel creatus esse diceretur, (17) continuo subiceret inter cæteras creaturas factum esse Spiritum sanctum? aut iterum qui Patrem et Filium unius substantiæ, quod Græce ὁμοούσιον dicitur, designavit, in consequentibus statim capitulis alterius esse substantiæ, et creatum poterat dicere eum quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronuntiaverat natum? Vel iterum de resurrectione carnis, qui tam evidenter pronuntiavit naturam carnis in cælum ascendisse cum Verbo Dei, atque inibi cælestibus apparuisse virtutibus novum et admirandum eis sui visum præterentem, (18) possibile erat ut hanc iterum diceret non esse salvandam? Quia ergo hæc incidere ne in eum quidem poterant qui vel mente motus, vel cerebro esset insanus, quid sit in causa, quam possum breviter edocebo. Quanta sit hæreticorum temeritas, quam nihil his saneti, nihil pensi sit, facile intelligi datur ex his quæ frequenter et ausi sunt et convicti. Nam sicut patri ipsorum diabolo ab initio falsare verba Dei, atque inlectere a suo ordine, et sui veneni interserere virus studium fuit; ita et istis successoribus suis hanc suæ artis hæreditatem reliquit. Denique eum dixisset Deus ad Adam: *Ex omni ligno paradisi manducabitis*⁸⁷: ille cum vellet Evam decipere, liberalitatem Dei omnia edere permittentem, una tantummodo interjecta syllaba, in quantas coarcta-

⁸⁷ Genes. ii, 16. ⁸⁸ Genes. iii, 1.

de angelorum ruina, de animarum lapsu, de resurrectionis præstigiis, de mundo, vel intermundis Epicuri, de restitutione omnium in æqualem statum, et multo his deteriora, quæ longum esset retexere, vel ita vertit ut in Græco invenerat, vel de Commentariolis Didymi, qui Origenis apertissimus propugnator est, exaggerata et firmiora posuit. E contrario anonymus auctor *Apologiæ pro Origene* quæ de Trinitate in Origenis scriptis legebat, ea non ab hæreticis inserta esse, sed catholicum recipere posse sensum contendebat; cætera autem ejus dogmata ubi excusari non poterant, aut exercitationis causa ab eo prolata esse, vel certe ab hæreticis fuisse inserta propugnabat. Rufinus ergo ab isto anonymo auctore, uterque vero a Pamphilo, Eusebio, Didymo et Hieronymo refellitur, quibus hæcæ librorum Origenis adulteratio ne in mentem quidem venit. Quod ait anonymus auctor *Apologiæ pro Origene*, eum, dum viveret, ejusmodi adulterationem librorum suorum deprehendisse, id respicere videtur quædam ad amicos Alexandrinos epistolam quam paulo infra profert Rufinus. Vide quid ei respondeat Hieronymus not. in hunc locum.

(17) Ita editi, et Hieronymus lib. ii *adversus Rufinum*. Mss. vero nostri, rursus diceret, alias proxime diceret.

(18) Mss. plerique, impossibile erat, etc. Sed editi, et mss. quidam rectius ut in textu.

(19) *Dogmatum suorum*. Hæc verba desunt in editis, et restituantur ex mss.

(20) *Clemens apostolorum discipulus*, etc., usque ad ista: *ne simili causæ similis sufficiat excusatio*. Hieronymus lib. ii *adversus Rufinum*: « Videamus tamen quibus argumentis probare nitatur (Rufinus) Origenis ab hæreticis scriptis vitiosa: Clemens, inquit, apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclesiæ post apostolos episcopus et martyr fuit, libros edidit, qui appellantur Ἀρχιεπισκοπικὸς, id est, *Recognitio*: in quibus cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica inquam-

vit angustias! Ait enim: *Quid est quod dixit Deus, ut ex omni ligno paradisi non manducetis*⁸⁸? Quo scilicet per hoc grave esse præceptum Dei apud hominem conquerens, prævaricationem præcepti facilius persuaderet. Hæc exempla patris sui, atque hanc artem magistri sui secuti hæretici, quoscunque veterum nobilium tractatorum invenerunt de his, quæ ad gloriam Dei pertinent, plene et fideliter disputasse, ita ut ex lectione ipsorum unusquisque fidelium proficere possit et instrui, non pepercerunt scriptis eorum (19) dogmatum suorum venenatum virus infundere, sive interpolando quæ dixerant, sive quæ non dixerant inserendo, quo facilius videlicet sub nomine doctissimi cujusque et nobilis inter scriptores ecclesiasticos viri hæresis suæ astrueretur assertio, ex eo quod ita sensisse etiam aliqui de claris viris et catholicis viderentur. Et horum manifestissimas inter Græcos scriptores ecclesiasticos probationes tenemus. Et quamvis quamplurimi sint ex veteribus in quorum libris hujuscemodi deprehenditur adulterium, pauciorum tamen sufficit adhibere testimonia, ex quibus facilius quid etiam Origenis libris acciderit, agnoscat.

(20) Clemens apostolorum discipulus, qui Romanæ Ecclesiæ post apostolos et episcopus et martyr fuit, libros edidit, quia Græce appellantur Ἀρχιεπισκοπικὸς, id est, *Recognitio*: in quibus cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica inquam-

plurimis exponatur: in aliquibus ita Eunomii dogma inseritur, ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creatum de nullis exstantibus asseverans. Et post alia, quæ prolixum est scribere: *Quid, quæso, ait, de his sentiendum est? Quod apostolicus vir hæretica scripserit? An id potius credendum, quod perversi homines ad assertionem dogmatum suorum sub virorum sanctorum nomine, tanquam facilius credenda, interseruerint ea quæ illi nec sensisse nec scripsisse credendi sunt?* Clementem quoque Alexandrinæ Ecclesiæ presbyterum virum catholicum scribit in libris suis interdum Dei Filium dicere creatum: et Dionysium Alexandrinæ urbis episcopum, virum eruditissimum, contra Sabellium quatuor voluminibus disputantem, in Arianum dogma delabi. Et sub his exemplis illud agit, ut non ecclesiasticos et catholicos viros male sensisse, sed ab hæreticis eorum scripta corrupta esse testetur; et concludat ad extremum dicens: *De Origene quoque, in quo similiter, ut in his quos supra diximus, quædam diversitas invenitur, istud non sufficiat sentire, quod de præjudicatis jam catholicis sentitur vel intelligitur visis, nec similis causæ similis sufficiat excusatio*. Si conceditur, ut quidquid in libris omnium reperitur, ab aliis corruptum sit, nihil eorum erit quorum fertur hominibus; sed his deputabitur, a quibus dicitur esse vitiatum. Quanquam et illorum non erit, quorum incerta sunt nomina: atque ita fiet, ut, dum omnium omnia sunt, nihil alicujus sit. Hac defensionis perturbatione nec Marcion, nec Manichæus, nec Arius, nec Eunomius accusari poterunt; quia quidquid nos ab his impie dictum objecerimus, discipuli respondebunt, non a magistris suis ita editum, sed ab inimicis esse violatum. Hoc genere et iste ipse tuus liber, tuus non erit, sed forsitan meus; et meus liber, quo tibi accusatus respondeo, si in illo aliquid reprehenderit, non erit meus, sed tuus a quo reprehenditur. Et dum omnia ad hæreticos refers, quid ecclesiasticis tri-

γνωρισμός, id est, *Recognitio* : in quibus cum ex persona Petri apostoli doctrina quasi vere apostolica in quamplurimis exponatur, in aliquibus ita Eunomii dogma inseritur, ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creatum de nullis exstantibus asseverans. Tum deinde etiam illud adulterii inseritur genus, ut naturam diaboli cæterorumque dæmonum non propositi voluntatisque malitia, sed excepta ac separata creaturæ produxerit qualitas, qui utique in cæteris omnem rationabilem creaturam docnerit liberi arbitrii facultate donatam. Sunt etiam alia nonnulla libris ejus inserta, quæ ecclesiastica regula omnino non recipit. Quid, quæso, de his sentiendum est? Quod apostolicus vir, imo pene Apostolus, (nam ea scribit quæ apostoli dicunt) cui Paulus apostolus testimonium dedit, dicens : *Cum Clemente, et cæteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ* ²¹ : scribebat hoc quod libris vitæ contrarium est? An id potius credendum est quod supra diximus, quod perversi homines ad assertionem dogmatum suorum sub virorum sanctorum nomine, tanquam facilius credenda, interseruerunt ea quæ illi nec sensisse nec scripsisse credendi sunt?

Clemens quoque alius, Alexandrinus presbyter, et magister illius Ecclesiæ, in omnibus pene libris suis Trinitatis gloriam atque æternitatem unam eandemque designat, et interdum invenimus aliqua in libris ejus capitula, in quibus Filium Dei crea-

²⁰ Philip. iv, 3.

hues, quibus proprium nihil relinquis? Et quomodo, inquires, in libris eorum vitiosa nonnulla sunt? Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos hæreticos judicabo. Fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel a librariis imperitis eorum paulatim scripta corrupta sint; vel certe antequam in Alexandria quasi dæmonium meridianum Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locuti sint, et quæ non possint perversorum hominum calumniam declinare. Objiciuntur Origeni crimina, et tu non illum defendis; sed alios accusas: nec crimen renuis, sed criminosa turbam requiris. Si tibi diceretur: Quos habet Origenes in hæresi socios? recte ista proferres. Nunc a te queritur, hæc quæ in Origenis libris scripta reperiuntur, bona sint an mala? Taces, et pro his alia loqueris: Clemens hoc ait; Dionysius in isto errore deprehenditur: Athanasius episcopus sic Dionysii defendit errorem; apostolorum scripta similiter depravata sunt: quomodo et nunc ab aliis tibi hæreseos crimen impingitur, et tu pro te taces, et pro me confiteris, etc. Cæterum observari velim libros *De recognitionibus* sub nomine Clementis etiamnum exstare a Rufino Latine interpretatos; sed Clementi Romano abjudicari.

(21) Mss. nostri, in his tamen libris ipsius quos... scripsit. Editi ut in textu, præter scribit pro scripsit.

(22) Sed quod inserta hæc a malevolis nosset. Id falsissimum est. Superest etiamnum epistola apologetica Athanasii de sententia Dionysii, in qua ne quid quidem de ejusmodi adulteratione seu interpolatione librorum Dionysii ab hæreticis facta; imo fatetur Athanasius quæcumque ex Dionysii scriptis obtrudebant Ariani, ea illum scripsisse, at non eo sensu quem ipsi allungebant. Φασὶ τοίνυν ἐν ἐπι-

turam dicit. Nunquid credibile est de tanto viro, tam in omnibus catholico, tam erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo, non dicam credere, sed vel audire quidem impium est, scripta reliquerit?

Dionysius quoque Alexandrinus episcopus, eruditissimus assertor ecclesiasticæ fidei, cum in quamplurimis in tantum unitatem atque æqualitatem Trinitatis defendat, ut imperitioribus quibusque etiam secundum Sabellium sensisse videatur: (21) in his tamen libris suis quos adversum Sabellii hæresim scripsit, talia inveniuntur inserta, ut frequenter Ariani auctoritate ipsius se defendere conentur. Propter quod et sanctus episcopus Athanasius compulsus est *Apologeticum* pro libris ejus scribere, pro eo quod certus erat non illum diverse potuisse sentire, sibi que ipsi contraria scribere, (22) sed quod inserta hæc a malevolis nosset.

Et hæc quidem nos ducti rei ipsius consequentia, de sanctissimis viris et Ecclesiæ doctoribus sensimus, quo scilicet non putemus eos sanctos qui rectam et ecclesiasticam fidem in quamplurimis astruxerunt, in aliquibus sibimetipsis adversa sensisse. De Origene vero, in quo similiter, ut in his quos supra diximus, aliqua diversitas invenitur, istud non sufficiat sentire quod de præjudicatis jam catholicis sentitur vel intelligitur viris; nec similis causæ similis sufficiat excusatio, (23) nisi et ipsius hoc conquerentis et deplorantis scriptis atque voci-

στολή τὸν μακαρίτην Διονύσιον εἰρηχέναι, ποίημα καὶ γεννητὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μήτε δὲ φύσει ἴδιον, ἀλλὰ ξένον κατ' οὐσίαν αὐτὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς, ὡς περ ἐστὶν ὁ γεωργὸς πρὸς τὴν ἀμπέλον, καὶ ὁ ναυπηγὸς πρὸς τὸ σκάφος· καὶ γὰρ ὡς ποίημα ὢν, οὐκ ἦν πρὶν γέννηται. Αἰνῶν beatæ memoriæ Διονυσίου ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ εἰρηχέναι, ὡς περ ταύτην ἐγραψεν, οὕτως καὶ ἐτέρας πλείστας ἐπιστολάς ἐγραψε, καὶ εἶδει καὶ ταῦται ἐντυχεῖν αὐτοῦ, ἵνα ἐκ πασῶν, καὶ μὴ μόνης ἐκ τῆς μιᾶς ἢ πίστεως δευχθῆ τῷ ἀνδρὶ. Etiam scripsit ejusmodi illius epistolam esse, et nos ultro fatemur. Sed ut hanc scripsit, ita et alius plurimas conscripsit epistolas, quas etiam ab illis lectas oportuit, ut ex omnibus, non ex una duntaxat explorata viri fides esset. Mox in consequentibus probat tum ex argumento epistolæ Dionysii, tum ex occasione qua ad illam scribendam impulsus est, tum ex aliarum epistolarum collatione, catholica esse verba quæ prima fronte Ariano dogmati favere videbantur.

(23) Nisi et ipsius hæc conquerentis, etc. Hieronymus libro ii adversus Rufinum: « Præmissa falsatione ab hæreticis apostolorum, et utriusque Clementis atque Dionysii, venit ad Origenem, et his verbis loquitur: Ipsius hoc conquerentis et deplorantis scriptis ac vocibus probavimus. Quid enim ipse cum adhuc in carne vivens, sentiens, videntique perpressus sit de librorum suorum vel sermonum corruptionibus, vel adulterinis editionibus, ex ipsius epistola, quam scribit ad quosdam charos suos Alexandriam, evidenter docetur: statimque exemplum subiungit

bus (94) probemus. Quid enim ipse dum adhuc esset in carne vivens, sentiens vidensque perpressus sit de librorum suorum, vel sermonum corruptionibus, vel adulterinis editionibus, ex ipsius epistola, quam scribit ad quosdam charos suos Alexandriam, evidenter docetur: et per hoc quæ sit causa quod in ipsius scriptis quædam sibi contraria inveniuntur, agnosces.

De adulteratione vel corruptione librorum suorum ex libro epistolarum Origenis quarto.

⁹⁰ 1 Cor. vi, 10.

epistolæ. Et qui falsitatem scriptorum Origenis hæreticis imputat, ipse incipit a falsitate: non ita interpretans ut habetur in Græco; nec id Latinis insinuans, quod ipse in suis litteris profitetur. Cumque illa epistola tota Demetriam Alexandrinæ urbis pontificem laceret, et in totius orbis episcopos et clericos invehat; et frustra ab Ecclesiis excommunicationem esse se dicat, nec velle in maledictis referre vicem, ne scilicet maledicus videatur esse homo, qui in tantum cautus sit ad maledicendum, ut ne diabolo quidem audeat maledicere: unde et Candido Valentiniæ dogmatis sectatori, calumniandi se occasionem dederit, quod diabolum salvandæ dixerit esse naturæ, hic dissimulato argumento epistolæ, fingit pro Origene quod ille non loquitur. Unde epistolæ ipsius partem paululum ex superioribus transtuli; et his junxi, quæ ab ipso commatice doloseque translata sunt; ut quo consilio superiora tacuerit, ipse lector agnoscat. Contra sacerdotes ergo Ecclesiæ generaliter disputans, a quibus indignum communionem ejus fuerat judicatus, hæc intulit: *Quid necesse est de prophetarum sermonibus dicere, quibus sæpissime pastoribus et majoribus natu, et sacerdotibus, ac principibus populi comminatur, et arguit eos? Quæ absque nobis de sanctis Scripturis elicere potestis, et liquido pervidere quod forsitan hoc tempus sit, de quo dicitur: « Nolite credere amicis, nec spectis in principibus (Mich. vii, 5): » et nunc impleatur vaticinium: « Duces populi mei me nescierunt, filii stulti sunt, et non sunt sapientes. Sapientes sunt ut faciant mala, bene autem facere nesciunt (Jer. iv, 22); » quorum magis misereri, quam eos odisse debemus; et orare pro illis, quam eis maledicere. Ad benedicendum enim et non ad maledicendum creati sumus. Unde et « Michael cum diabolum disputaret de Moyse corpore, ne tanto quidem malo ausus est iudicium inferre blasphemiam, sed dixit: Increpet tibi Dominus (Jud. 9). » Cui quid simile etiam in Zacharia legimus: « Increpet tibi Dominus, diabole: et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem (Zachar. iii, 2). » Itaque et nos cupimus increpari a Domino eos, qui nolunt cum humilitate a proximis increpari. Dicente autem Michael: « Increpet tibi Dominus, diabole; » et Zacharia similiter: utrum increpet, an non increpet Deus diabolum, ipse viderit. Et si increpat, quomodo increpet, ipse agnoscat. Et post multa, quæ prolixum est scribere, addit: Nos hoc sentimus, quod ejicientur de regno calororum, non solum qui gravia peccaverunt, verbi gratia fornicatores, et adulteri, et masculorum concubitores, et fures, sed et qui minora deliquerunt, ex eo quod scriptum est: « Neque ebriosi, neque maledici regnum Dei possidebunt (1 Cor. vi, 10): » et tam in bonitate quam in severitate Dei esse mensuram. Unde cuncta nitimur agere consilio, in vini quoque potu, et in moderatione sermonis, ut nulli audeamus maledicere. Ergo cum propter Dei timorem caveamus in quempiam maledicta conferre, recordantes illius dicti: « Non fuit*

A (Epistolæ scriptæ ad quosdam charos suos (95) Alexandriam.)

ORIGENES. « Quidam eorum qui libenter habent criminari proximos suos, ascribunt nobis et doctrinæ nostræ crimen blasphemiam, quod a nobis nunquam audierunt: de quo ipsi viderint, nolentes observare mandatum illud quod dicit, quia maledici regnum Dei non possidebunt⁹⁰, dicentes me, patrem malitiæ ac perditionis, et eorum qui de regno Dei ejiciuntur, id est diabolum, dicere esse salvandum: quod ne

ausus iudicium inferre blasphemiam, » quod dicitur de Michael contra diabolum; et in alio loco: « Dominationes quidem reprobandi, glorias autem blasphemant (Jud. 8). » Quidam eorum qui libenter contentiones reperiunt, ascribunt nobis et nostræ doctrinæ blasphemiam, super qua ipsi viderint, quomodo illud audiant: « Neque ebriosi, neque maledici regnum Dei possidebunt: » licet patrem malitiæ et perditionis eorum qui de regno Dei ejicientur, dicant posse salvari: quod ne mentequidem quis captus dicere potest. Cætera quidem ex eadem epistola transtulit pro hoc, quod in fine verborum Origenis interpretati sumus: Ergo cum propter timorem Dei caveamus in quempiam maledicta conferre, et reliqua. Iste fraudulenter amputatis superioribus, ex quibus inferiora dependent, sic cœpit transferre epistolam, quasi hoc sensu superius esset exordium, et sit: Quidam eorum qui libenter habent criminari proximos suos, ascribunt nobis, et doctrinæ nostræ crimen blasphemiam, quod a nobis nusquam audierunt: de quo ipsi viderint, nolentes observare mandatum illud quod dicit: quia maledici regnum Dei non possidebunt, dicentes asserere me patrem malitiæ et perditionis eorum qui de regno Dei ejiciuntur, id est, diabolum esse salvandum: quod ne aliquis quidem mente motus, et manifeste insaniens dicere potest. Conferre Origenis verba, quæ supra ad verbum transtuli, his quæ ab isto non versa sunt, sed eversa; et quantum inter se non solum verborum, sed et sensuum habeant dissonantiam, perspicietis. Obsecro, ne molesta sit vobis prolixior interpretatio. Idcirco enim omnia vertimus, ut quo consilio superiora tacuerit, probaremus. Habetur dialogus apud Græcos Origenis et Candidi Valentiniæ hæreseos defensoris, in quo duos andabatas digladiantes inter se spectasse me fateor. Dicit Candidus Filium de Patris esse substantiam, errans in eo quod προβολήν, id est prolationem, asserit. E regione Origenes juxta Arium et Eunomium repugnat, eum vel prolatum esse, vel natum, ne Deus Pater dividatur in partes: sed dicit sublimem et excellentissimam creaturam voluntate exsistisse Patris, sicut et cæteras creaturas. Rursus ad secundam veniunt quæstionem. Asserit Candidus diabolum pessimæ esse naturæ, et quæ salvari nunquam possit. Contra hoc recte Origenes respondit, non eum perituræ esse substantiæ, sed voluntate propria corrumpisse, et posse salvari. Hoc Candidus vertit in calumniam, quasi Origenes dixerit, diaboli naturam esse salvandam. Quod ille falso objecerat, hic refutat. Et intelligimus in hoc tantum dialogo ab Origene argui hæreticam falsitatem, et non in cæteris libris, de quibus nunquam quæstio fuit. Alioqui si omnia quæ hæretica sunt, non erunt Origenis, sed hæreticorum: omnes autem propemodum illius toni his erroribus pleni sunt, nihil Origenis erit, sed eorum quorum ignoramus vocabula. »

(24) Mss., probaremus. Rectius editi, probemus.

(25) Editi, Alexandriæ. Mss. nostri, Alexandriam.

aliquis quidem mento motus, et manifeste insaniens dicere potest. Sed nihil mirum mihi videtur, si adulteretur doctrina mea ab inimicis meis, et tali adulterio corrumpatur, quali adulterio corrupta est Epistola Pauli apostoli. Quidam enim sub nomine Pauli falsam epistolam conscripserunt, ut conturbarent Thessalonicenses, quasi instaret dies Domini, et seducerent eos. Propter hanc (26) ergo Epistolam in secunda Epistola quam ad Thessalonicenses scribit, hæc dixit: *Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et nostræ congregationis in ipsum, ut non moveamini cito a sensu vestro, neque terreamini, neque per spiritum, neque per verbum, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Nemo vos seducat ullo modo*²¹. Talia ergo quædam video etiam nobis accidere. (27) Nam quidam auctor hæreseos, cum sub præsentia multorum habita inter nos fuisset disputatio, et descripta, accipiens ab his qui descriperant codicem, quæ voluit addidit, et quæ voluit abstulit, et quod ei visum est permutavit, circumferens tanquam ex nomine nostro, insultans et ostendens ea quæ ipse conscripsit. Pro quibus indignantes fratres qui in Palæstina sunt, miserunt ad me Athenas hominem qui acciperet a me (28) ipsum authenticum exemplar, quod ne relectum quidem vel recensitum a me antea fuerat, sed ita neglectum jacebat, ut vix inveniri potuerit. Misi tamen, et sub Deo teste loquor, quoniam, cum convenissem illum ipsum qui adulteraverat librum, (29) arguens quare hoc fecisset, velut satisfaciens mihi respondit: Quoniam magis ornare volui disputationem illam, atque purgare. Videte quali purgatione disputationem nostram purgavit. Tali nempe, quali purgatione (30) Marcion Evangelia purgavit, vel Apostolum; vel quali successor ejus post ipsum Appelles. Nam sicut illi subvertunt Scripturarum veritatem: sic et iste, sublatis quæ vere dicta sunt, ob nostri criminationem inseruit quæ falsa sunt. Sed licet homines hæretici et impii sint qui hæc facere ausi sunt, tamen habebunt et illi judicem Deum, qui talibus adversum nos criminationibus accommodant fidem. Fecerunt hoc et alii

²¹ II Thessal. II, 1-3.

(26) Ergo. Omittitur in editis, et restituitur ex mss. Paulo post editi, et per vestram congregationem. Sed omnes mss. ut in textu.

(27) Nam quidam auctor hæreseos, etc. Vide annotationem primam ad Africanam epistolam. Infra editi, et descriptum accipiens. Mox mss. nostri, et quæ ei visum est permutavit, et circumfert, etc.

(28) Ita recte editi. Mss. vero nostri, a me ipso [al. a me ipso] authentica exemplaria, quod, etc.

(29) Arguens. Omittitur in editis et in plerisque mss., sed restituitur ex ms. Regio, qui habet, arguens quare hoc fecerit, satisfaciens, etc. Ms. Corbeiensis, quare hoc fecisse vellet, satisfaciens, etc. Cæteri mss. et editi, quare hoc fecisset, velut satisfaciens, etc., absque arguens.

(30) Marcion, etc. Vide notas ad Dialogum contra Marcionistas de recta in Deum fide, sect. I. p. 806, 807, 808, et alibi passim; et ad librum II contra Celsum, num. 27.

(31) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo

nonnulli conturbare volentes Ecclesias. Denique in Epheso cum vidisset me quidam hæreticus, (31) et congregari nolisset, neque omnino os suum aperuisset apud me, sed nescio qua ex causa id facere vitasset, postea ex nomine meo et suo conscripsit qualem voluit disputationem, et misit ad discipulos suos, ut ego quidem cognovi ad eos qui Romæ erant pervenisse: sed non dubito quin et ad alios qui per diversa loca sunt. Insultabat autem et apud Antiochiam, priusquam ego illuc venirem: ita ut et ad quamplurimos nostrorum perveniret ipsa disputatio quam (32) portabat. Sed ubi adfui, multis eum præsentibus argui. Cumque jam sine ullo pudore pertenderet impudenter asserere falsitatem, poposci ut liber deferretur in medium, et stylus meus agnosceretur a fratribus, qui utique cognoscunt quæ soleo disputare, vel quali soleo uti doctrina. Qui cum ausus non esset proferre librum, convictus ab omnibus et confutatus est falsitatis: et ita persuasum est fratribus ne aurem criminationibus præberent. Si quis ergo vult credere mihi in conspectu Dei loquenti, etiam de his quæ in epistola mea conflictata sunt et inserta credat. Sin autem quis non credit, sed vult de me male loqui, mihi quidem nihil damni confert: erit autem ipse falsus testis apud Deum, adversus proximum suum testimonium falsum vel dicens, vel dicentibus credens.

RUFINUS. Hæc ipse adhuc superstes conqueritur, quæ scilicet per semetipsum deprehendere potuit adulterata esse in libris suis atque falsata. Meminimus sane etiam in alia ejus epistola similem nos de librorum suorum falsitate legisse querimoniam: cujus epistolæ exemplar in præsentia (33) non habuit, ut etiam ipsius testimonium his pro fide veritatis adjungerem. Sed sufficere arbitror ad satisfaciendum his qui non contentionis atque obtreactionis studio, sed amore veri audiunt quæ dicuntur. Nam quod in veteribus sanctis ac præjudicatis catholicis viris, quorum superius fecimus mentionem, solo argumento ex rerum consequentia, (34) ac recti tenore præsumpto ostenditur ac probatur, quod si quid in libris eorum contra ecclesiasticam fidem invenitur, id in-

maris habent, et congregari voluisset, reliqua vero ut in nostro textu. At cæteri mss. et editi, et congregari voluisset... ut ego quidem cognovi ad eos qui Romæ erant: sed non dubito quin (mss. omnes, quod) et ad alios qui per diversa sunt; omissis vocibus pervenisse, et loca.

(32) Sic omnes mss. Editi vero, paraverat. Mox mss. sed ubi adfui, et multis... ut liber deferretur in medium, stylus meus [al. ut, al. et stylus meus; euius, ut scelus meum] agnosceretur a fratribus, qui utique cognoscunt [al. agnoscerent; editi, cognoscerent] qua soleo... quique cum ausus non esset, etc. Sed legendum videtur ut in nostro textu.

(33) Mss. Sorbonicus et S. Michaelis, non habeo. Cæteri mss. et editi, non habui. Paulo post mss. nostri omittunt, atque obtreactionis, quæ verba existant in editis.

(34) Alias, ac recto tenore præsumpto. Paulo post editi perperam, non argumento solo simili uti [al. ut] illis, sed, etc.

sertum ab hæreticis potius quam ab his scriptum A putetur : hoc in Origene non argumento solum simili ut in illis, sed testimonio querimoniarum suarum ex suis scriptis prolato, absurdum non puto si credatur, ne velut stultus aliquis aut insanus contraria sibi scripsisse videatur.

De hæreticorum vero æmeritate (35), quia credi istud scelus facile possit, illa res maximum credulitatis præstat exemplum, quod abstinere impias manus ne a sacrosanctis quidem Evangelii vocibus potuerunt. Apostolorum vero vel Actus, vel Epistolæ qualiter polluerint, qualiter corroserint, qualiter in omnibus maculaverint, vel addendo impia, vel auferendo quæ pia sunt, si quis vult plenius scire, ex his libris Tertulliani, quos *adversum Marcionem* scripsit, plenissime recognoscat. Quid B ergo jam erit magnum, si Origenis scripta temeraverunt hi, qui Salvatoris Dei nostri dicta ausi sunt temerare? Nec sane diversitas dogmatum alicui assertionis nostræ deneget fidem, quod alterius hæresis fuerint illi qui Evangelia depravarunt; ad alteram vero hæresim respiciant ista quæ dicimus Origenis libris inserta. Cognoscat qui de his dubitat, quod sicut in omnibus sanctis est Spiritus Dei, sicut et Apostolus dicit, quia *spiritus prophetarum prophetis subjectus est* ⁹² : qui et iterum ait, quod *omnes unum spiritum* (36) *potavimus* : ita et in hæreticis unus est diaboli spiritus, qui eos eandem ac similem semper malitiam docet.

Verum ne cui forte minus ad credendum videantur idonea ea quæ ex libris Græcorum scriptorum exempla protulimus, quamvis Græcus scriptor sit pro quo satisfacere videmur, (37) tamen quoniam quodammodo in Latinam linguam sermo devolutus est, et satisfieri etiam Latinis hominibus pro his ex quibus calumniosis interpretationibus vulnerantur

⁹² I Cor. xiv, 32. ⁹³ I Cor. xii, 23.

(35) Editi, *ut credi*, etc. Mss. vero, *quia credi*, etc.

(36) Editi, *portabimus*; alias, *portavimus*. Mss. ut in textu.

(37) Mss. alii, *tamen quoniam quod in Latinam*, etc.; alii, *tamen quoniam in Latinam*, etc. Sed rectius editi ut in textu; qui editi paulopost perperam habent, *pro his qui ex calumniis*; et infra: *Et ne quid perfectæ credulitati*, etc.

(38) Hilarius Pictaviensis episcopus, etc. Hieronymus lib. ii, *contra Rufinum*: « Non ei sufficit Græcos et antiquos calumniari, de quibus pro vetustate temporum et longinquitate regionum habet licentiam quidquid voluerit mentiendi: venit ad Latinos, et primum ponit Hilarium confessorem, quod post Ariminensem synodum liber illius falsatus ab hæreticis sit: et ob hanc causam cum in concilio episcoporum ei quæstio moveretur, proferri librum de domo sua iusserit; qui, nesciente se, in scriptis suis hæreticus tenebatur: cumque prolatus fuisset, et ab omnibus hæreticis iudicatus, auctor libri excommunicatus, de concilii conventionem discesserat. Et tantæ auctoritatis se putat, ut, cum hoc familiaribus suis narrat somnium, nemo ei contra confessorem ista simulanti audeat contradicere. Responde, quæso: Synodus, a qua excommunicatus est, in qua urbe fuit? Die episcoporum vocabula; profer sententias subscriptionum, vel diversitatem, vel

magno opere poposcisti, non pigebit etiam Latinis scriptoribus talia quædam accidisse monstrare, et calumnias immensas ex adulteratione librorum suorum sanctis et probatissimis viris esse commotas. Et ne quid apertæ credulitati desit, res quæ sunt adhuc memoriæ nostræ retexam, quo testimonii veritas neminem lateat.

(38) Hilarius Pictaviensis episcopus confessor fidei catholicæ fuit. Hic cum ad emendationem eorum qui Ariminensi perfidiæ subscripserant, libellum instructionis plenissimæ conscripserat, cumque libellus ipse in manus inimicorum et malevolorum, ut quidam dicebant, corrupto notario, alii vero alia occasione narrabant (quid interest), tamen cum in manus inimicorum ipso ignorante venisset, ita ab eis corruptus est, illo sancto viro nihil penitus (39) sentiente, ut postea, cum ad concilium episcoporum, secundum ea quæ se in libello ipsius noverant corrupisse, hæreticum eum inimici arguere cœpissent, et ipse libelli sui fidem pro sui defensione flagitaret, de domo sua prolatus libellus talis inventus sit, quem ipse non agnosceret, (40) faceret tamen eum excommunicatum de concilii conventionem discedere. Verum quia viventi, et adhuc in corpore posito, res quamvis scelerata et inaudita contigerat, doli cogniti factio deprehensa, detecta scelerum machina potuit emendari. Adhibita enim curatio est assertionibus, satisfactionibus, et omnibus his quæ viventes pro se facere possunt. Nam mortui pati nihil refutant.

(41) Sancti Cypriani martyris solet omne epistolarum corpus in uno codice scribi. Huic corpori hæretici quidam qui in Spiritum sanctum blasphemant, Tertulliani libellum *De Trinitate* reprehensibiliter (quantum ad veritatem fidei nostræ pertinet) scriptum inserentes, et quamplurimos co-

sonantiam. Doce qui eo anno consules fuerint: quis imperator hanc synodum iusserit congregari: Gallianæ tantum episcopi fuerint, an et Italiæ et Hispaniæ: certe quam ob causam synodus congregata sit. Nihil horum nominas, sed virum eloquentissimum, et contra Arianos Latini sermonis tubam, ut Origenem defendas, excommunicatum a synodo criminaris. »

D (39) Ms. *unus, sciente*: sed cæteri mss. et editi, *sentiente*.

(40) Ita omnes mss. nostri. Editi veram perperam, *facere*. Paulo post mss. plerique et editi, *dolo cognito factio deprehensa*. Sed rectius habere videntur mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris, *doli cogniti*. Mox omnes mss. omittunt enim post *Adhibita*. Solus Regius habet, *et adhibita curatio est*, etc.

(41) Sancti Cypriani, etc. Hieronymus lib. ii, *adversus Rufinum*: « Sed confessoris (Hilarii) calumnia utcumque toleranda. Transit ad inclitum martyrem Cyprianum, et dicit Tertulliani librum, cui titulus est, *De Trinitate*, sub nomine ejus Constantinopoli a Macedonianæ partis hæreticis lectitari. In quo crimine mentitur duo. Nam nec Tertulliani liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cujus et inscribitur titulo, et auctoris eloquium styli proprietatem demonstrat. »

dices de talibus (42) exemplariis conscribentes, per totam Constantinopolim urbem maximam distrahi pretio viliori fecerunt, ut exiguitate pretii homines illecti ignotos et latentes dolos facilius compararent, (43) quo per hoc invenirent hæretici perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirere. Accidit tamen ut recenti adhuc facto quidam ex nostris fratribus catholicis inventi admissi sceleris (44) commenta retegerent, et ex parte aliqua, si quos possent, ab erroris hujus laqueis revocarent. Quamplurimis tamen in illis partibus sanctum martyrem Cyprianum hujus fidei, quæ a Tertulliano non recte scripta est, fuisse, persuasum est.

Adjiciam adhuc unius facti talis exemplum, quod memoriæ quidem recentioris est (commisæ autem nequitiae antiquum satis), et quod omnes veterum fabulas vincat.

(45) Damasus episcopus, cum de recipiendis Apollinarianis deliberatio haberetur, editionem ecclesiasticæ fidei, (46) cui iidem editioni, si Ecclesiæ jungi velint, subscribere deberent, conscribendam mandavit amico suo cuidam presbytero viro disertissimo, qui hoc illi ex more negotium procurabat. Necessarium visum est dictanti in ipsa editione *De Incarnatione Domini*, hominem Dominicum dici. Offensi sunt in hoc sermone Apollinarianæ: novitatem sermonis incusare cœperunt. Adesse sibi cœpit qui dictaverat, et ex auctoritate (47) veterum scriptorum catholicorum virorum confutare eos qui impugnabant. Decidit ut uni ex

A ipsis qui novitatem sermonis causabantur, ostenderet (48) in libello Athanasii episcopi scriptum esse sermonem de quo quæstio habebatur. Quasi suavis Jam ille cui hoc probatum fuerat, rogavit dari sibi codicem, quo et aliis ignorantibus et contradicentibus satisfaceret. Accepto codice, inauditum excogitavit adulterationis genus. Locum ipsam in quo sermo iste scriptus erat, rasit, (49) et ipsum sermonem rursus rescripsit quem raserat. Codex redditus simpliciter receptus est. Movetur iterum pro eodem sermone quæstio: ad probationem codex profertur; invenitur sermo de quo erat quæstio, ex litura in codice positus; fides proferenti talem codicem derogatur, eo quod litura illa corruptionis ac falsitatis videretur indicium. Sed quoniam (ut iterum eadem dicam) viventi hæc facta sunt (50) a vivente, continuo egit omnia ut fraus commissi sceleris nudaretur, et nequitiae macula non innocenti viro, qui nihil tale gesserat, adhereret, sed in auctorem facti atque in uberiores ejus infamiam redundaret.

Si ergo et Origenes talia ab hæreticis et malevolis se esse perpessum in epistola sua propria voce conqueritur, et multis aliis viris catholicis tam vivis quam mortuis eadem acciderunt, similesque fraudes scriptis (51) quorundam probantur illatæ, quæ tandem animi obstinatio est, in æquali causa non æquali uti venia; sed ex iisdem accidentibus aliis excusationis reverentiam, aliis criminationis infamiam intendere? (52) Quin potius aperienda est

(42) Exemplariis. Deest in editis, et restituitur ex mss.

(43) Editi, quo per hoc commentum hæretici perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirent. Sed omnes mss. ut in nostro textu.

(44) Commenta. Editi, commissa, male.

(45) Damasus episcopus, cum de recipiendis Apollinarianis deliberatio haberetur, etc. Hieronymus lib. ii contra Rufinum: « Et superfluum puto apertas ineptias confutare, cum mihi mea ingeratur fabella, a synodo videlicet, et sub nomine ejusdem amici Damasi Romanæ urbis episcopi ego petar; cui ille ecclesiasticas epistolas dictandas tradidit; et Apollinarianorum versutiæ describantur; quod Athanasii librum ubi *Dominicus homo* scriptus est, ad legendum acceptum, ita corruerint, ut in litura id quod raserint, rursus scriberent, ut scilicet non ab illis falsatum, sed a me additum putaretur. Quæso te, amice charissime, ut in ecclesiasticis tractatibus, ubi de veritate dogmatum quæritur, et de salute animarum nostrarum majorum flagitatur auctoritas, hujuscemodi deliramenta dimittas, et prandiorum cœnarumque fabulas pro argumento non teneas veritatis. Fieri enim potest ut, etiamsi a me verum audisti, alius qui hujus rei ignarus est, dicat a te esse compositum; et quasi minimum Philistionis, vel Lentuli ac Marulli stropham eleganti sermone confictam. »

(46) Ita recte editi. Mss. vero nostri, id est, editioni, si Ecclesiæ [al. cui si Ecclesiæ] jungi, etc.

(47) Veterum Editi perperam, vera. Mox mss. Sorbonicus et S. Michaelis in Periculo maris habent, nisus est confutare eos, etc. Sed ceteri mss. et editi omittunt nisus est. Deinde editi, Accidit ut et r., etc. Sed omnes mss. nostri ut in textu.

(48) In libello Athanasii, etc. An libellus iste sit ejusdem Patris *Expositio fidei*, quæ exstat tom. I, part. 1, ejus operum, ubi pag. 100 et 101, humana Christi natura *Dominicus homo* sæpius appellatur; an vero alia major, ex qua aliquot fragmenta affert Theodoretus *Dialog. 3*, ubi Christus et homo, *Κυριζχος ἁθρωπος* similiter dicitur, certo affirmari non potest.

(49) Alias, et istum sermonem, etc.

(50) Mss. ac vigenti. Sed melius habere videntur editi, a vivente.

(51) Alias, eorum... quæ tandem animorum [al. animi] obstrictio est in æquali casu, etc.

(52) Quin potius aperienda est hoc in loco veritas latens, etc. Hieronymus lib. ii contra Rufinum: « Quo non perveniat semel effrenata temeritas? Post excommunicationem Hilarii, post Cypriani *Ἐκκοινωνησεν* hærescos librum, post Athanasii me dormitante lituram, simul et inscriptionem, erupit aliquando contra papam Epiphanium, et dolorem pectoris sui, quod eum in epistola quam ad Joannem episcopum scripserat, hæreticum arguit, in *Apologia pro Origene* digerit, et his se sermonibus consolatur: *Quin potius aperienda est hoc in loco veritas latens.* » Tum prolatis his quæ sequuntur usque ad ista verba: *Quomodo ergo iste merito audiendus est, cum eos culpât qui instructionis suæ causa perperam epus, salva fidei regula atque integra pietate, legerunt?* pergît Hieronymus: « Qui sunt isti, qui in Ecclesia disputare latius solent? Qui libros scribere? Qui totum de Origene loquuntur et scribunt? Qui dum sua nolunt furta cognosci, et ingrati sunt in magistrum, ideoque simplices ab illius lectione deterrant? Nominatim debes dicere, et ipsos homines denotare. Ergo beati episcopi Anastasius, et Theophilus, et Venerius, et Chromatius, et amplicius Orientis quam Occidentis synodus, »

hoc in loco veritas latens. Non enim possibile est tam iniquo iudicio uti quemquam hominum, ut de causa æquali non æqualiter sentiat. Sed quod auctores obtreclatorum ejus si sunt qui vel in Ecclesia disputare latius solent, vel etiam libros scribere, qui totum de Origene vel loquuntur vel scribunt, (53) ne ergo plures ipsorum furta cognoscant, quæ utique, si ingrati in magistrum non essent, nequaquam criminosa viderentur, simpliciores quosque ab ejus lectione deterrent.

(54) Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi, necessitatem per omnes gentes et per omnes linguas habere putat de Origene male (55) loquendi, sex millia librorum ejus se legisse, quamplurima fratrum multitudine audiente, confessus est. Qui si utique, ut ipse dicere solet, pro cognoscendis malis ejus legebat, sufficere poterant ei decem libri ad cognoscendum, aut viginti certe, vel ut plurimum triginta. Sex millia autem libros legere, jam non velle cognoscere est, sed totam pene vitam suam disciplinis ejus et studiis dedere. Quomodo ergo merito iste audiendus est, cum eos culpât qui instructionis suæ causa perpauca

²¹ I Thess. v, 21. ²² Apoc. xii, 10. ²³ I Cor. vi, 10.

quia pari sententia, quia pari et spiritu, illum hæreticum denuntiant populis, fures librorum illius judicandi sunt: et quando in ecclesiis prædicant, non Scripturarum mysteria, sed Origene furta commemorant? Non tibi sufficit passim contra omnes detrectatio, nisi specialiter contra beatum et insignem Ecclesiæ sacerdotem styli tui lanceam dirigas? Quis est ille, qui velut necessitatem evangelizandi per omnes gentes et per omnes linguas habere se putat, de Origene male loquendi? qui sex millia librorum ejus se legisse, quamplurima fratrum multitudine audiente, confessus est? In qua multitudine et caterva fratrum tu quoque medius eras, quando ille in sua Epistola queritur, pro Origene hæresi nefaria a te dogmata esse prolata? Crimini ei dandum est quare Græcam, Syram, et Hebræam, et Ægyptiacam linguam, ex parte et Latinam noverit? Ergo et apostoli, et apostolici viri, qui linguis loquebantur, in crimine sunt; et me trilinguem, bilinguis ipse ridebis? De sex millibus autem librorum, quos ab eo lectos esse confingis, quis credet aut te verum dicerem, aut illum potuisse mentiri? Si enim Origene sex millia scripsisset librorum, potuerat fieri ut vir eruditissimus, et ab infantia sacris litteris institutus, pro curiositate et scientia legisset aliena. Quod vero ille non scripsit, quomodo iste legere potuit? Numera indices librorum ejus, qui in tertio volumine Eusebii in quo scripsit vitam Pamphili, continentur: et non dico sex millia, sed tertiam partem non reperies. Habemus epistolam supradicti pontificis, in qua huic calumniæ tuæ, dum adhuc esses in Oriente, respondet, et apertissimum mendacium libera veritatis fronte confutat.

(55) Editi, ne ergo plura eorum furta cognoscantur quæ [al. qui] utique.... nequaquam criminosa [al.

A ejus salva fidei regula, atque integra pietate legerunt?

(56) Sufficiant hæc ad ostendendum qualiter de Origene libris sentiendum sit. Et puto quod omnis qui non contentionis, sed veritatis studium gerit, facile his tam evidentibus assertionibus acquiescat. Quod si quis in contentione sua permanet, nos talem consuetudinem non habemus. Definitum enim est apud nos, siquando eum legimus, secundum sancti Apostoli commotionem tenere quæ bona sunt²⁴. Si quid autem inventum fuerit in his quod cum fide catholica non consonat, hoc et ab hæreticis suspicamur insertum, et tam ab illius sensu, quam a nostra fide docimus alienum. In quo etiam si fallimur, nihil, ut opinor, periculi (57) hujusmodi errore incurrimus. Nam et ipsi, Deo juvante, permanemus illæsi, vitando ea quæ suspecta habemus, et improbamus, et accusatores fratrum non inveniemur apud Deum, quia diaboli proprium hoc opus esse dicitur accusandi fratres: unde et (58) diabolus a criminando nomen accepit²⁵: simul et maledicorum sententiam quæ a regno Dei separat eos qui tales sunt²⁶, declinamus.

criminosi] viderentur, neque simpliciores quosque ab ejus lectione deterrent. Sed omnes mss. et Hieronymus lib. ii adversus Rufinum, ut in nostro textu.

C (54) Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi, etc. Genebrardus crediderat hic Hieronymum notari: quæ tamen verba ad beatum Epiphanium spectant, sicut in superiori nota ostenditur ex ipso Hieronymo lib. ii adversus Rufinum. Idera Hieronymus eodem lib. ii, paulo supra dixerat: « Ne me mittas ad sex millia librorum ejus, quos legisse beatum Epiphanium criminari: sed ipsa loca nomina, » etc. Et lib. iii: « Simulque risum tenere non possum, quod a quodam prudente communitus, in laudes Epiphanii personas. Hic est ille delirus senex; hic est anthropomorphites, hic qui sex millia Origene libros te præsentem cantavit; qui omnium gentium linguis prædicationem sibi contra Origeneum injunctam putat; qui ideo eum legi prohibet, ne alii ejus furta cognoscant, » etc.

(55) Editi, male loquens. Paulo post, pro cognoscendis malis ejus ipsos legebat.... sex millia autem librorum legere. Omnes vero mss. nostri, et Hieronymus lib. ii adversus Rufinum, ut in textu, nisi quod Hieronymus habeat etiam, sex millia autem librorum legere. At lib. iii, in contextu quem supra attulimus, habet, sex millia libros.

(56) Ita ms. Regius. Cæteri vero mss. alius, Sufficeret hæc ad ostendendum... Et puto quod, etc. Alii, Sufficere hæc credimus ad ostendendum.... Et puto quod, etc. Editi, Sufficere hæc ad ostendendum.... puto: quod, etc.

(57) Mss. nostri, hujusmodi erroris incurrimus; sed legendum videtur cum editis ut in textu.

(58) Διάβολος, a Διαβάλλω, criminor, calumnior.

SANCTI GREGORII THAUMATURGI

IN ORIGENEM PROSPHONETICA AC PANEGYRICA ORATIO.

Vide hujusce *Patrologiæ Græco-Latinæ*, tom. X, in Gregorio Thaumaturgo.

PETRI DANIELIS HUETII

EPISCOPI ABRINCENSIS

ORIGENIANA.

OPERIS TOTIUS PROLOGUS ET PARTITIO.

Colligenti mihi superstites primigeniorum Origenis Operum reliquias, et in publicam lucem dare paranti, optimum factu visum est, et vulgo utile, nec a scriptorum ætatis hujus, qui veterum edendis monumentis operam suam consecrarunt, consuetudine alienum res Origenis referre. Quod parce a nonnullis, indiligenter ab aliis, plene, et animo vel amore vel odiis vacuo a nemine omnino factum adhuc, sedulam et affectibus liberam tractationem exposcebat. Res Origenis dico, non gestas modo, sed cogitatas etiam ab eor et litteris proditas: nec enim agendo solum, sed meditando quoque, commentando et scribendo vitæ suæ otia Origenes partitus est. Quamobrem trifariam dividetur istud quod aggredimur opus. Ac primum ipsius perscribemus vitam, facia, mores et obitum. Hinc de ejus eruditione disseremus et dogmatis, quæ magna in Ecclesia, dum viveret, majores post ejus excessum turbas conciverunt. Scripta demum ejus, quæ multorum critica vexavit, attingentur et discernentur.

LIBER PRIMUS.

ORIGENIS VITA.

LIBRI PRIMI PARTITIO. — Quatuor capitibus liber iste absolvitur. Primum continet quidquid natales inter Origenis et Severi imperatoris mortem intercessit. Secundum pertinet ab obitu Severi ad initia imperii Maximini. Tertium res Origenis a Maximini primordiis ad Philippi necem gestas complectitur. Quartum a Philippi morte exorsum in Origenis occasu desinit.

CAPUT PRIMUM.

I. Origenis patria, ætas, parentes. II. Nomen. III. Cognomen. IV. Institutio puerilis. indoles. V. Præceptores et studia. VI. Utrum Ammonium audiverit. VII. An plures fuerint Origenes, et plures Adamantii. VIII. Leonidæ martyrium. IX. Origenes grammaticam publice profitetur, catechumenos instituit, martyribus præsto est. X. Utrum hoc tempore Cæsaream Cappadociæ iverit. XI. Grammaticæ docendæ munus abdicit. XII. Piæ ejus exercitationes. Plurimi ex ejus discipulis martyrium obeunt. XIII. Se ipse evirat.

I. Origenes (1) genere Ægyptius, Alexandria natus est anno Christi, ut videtur, centesimo octo-

(1) Genere Ægyptius, Alexandria natus est. Genere quidem Ægyptium fuisse Origenem tradunt

gesimo quinto, annum jam sextum imperante Commodo, nonum vero Christianam rempublicam

Eusebius, Epiphanius et alii: et veterum nullus disertis verbis docet cum Alexandria natum esse.

administrante Eleuthero papa¹, Triario Materno, A. M. Atilio Bradua coss. Cum enim decimum septimum ætatis annum egisse eum scribat Eusebius *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 2, quo tempore martyrium expetivit pater ejus Leonides, (2) anno nempe Severi decimo, plane ab eo, quem dixi, cardine, vitæ initium videtur duxisse. Biennio juniorem faciunt Fasti Siculi, alique, et in annum qui fuit Clodio Crispino, et Papirio Æliano coss. ortum ejus conferunt. Eadem videtur Mariani Scoti ratio, nam in annum Christi 204, Leonidæ martyrium conjicit. Tota vero triennio recentiorum creditur Origenem Hermannus Contractus: nonnulli etiam quadriennio. Nos Eusebii sequimur ἐπιλογισμούς. Pater illi fuit is, quem dixi, Leonides, omni virtutum genere insignis, et sacris disciplinis apprime institutus, (3) episcopatu etiam, ut scribit Suidas, præditus. Matris nomen silentio auctores presse-

II. Origenes appellatus est: cujus nominis etymon a multis disquisitum est. Theophanes Ceraueus hom. 22, Ὀριγένην τῆς ὀργῆς ἐπώνυμον appellat: sed non tam, ut videtur, ad indicandam nominis originem, quam ad suggillandum Origenem quæsitæ ex vocis sono occasione. Erasmus, Caninius, Hæschelius et Schottus, viri Græcis litteris luculenter exculi, nonnullique præterea, Ὀριγένην dictum putant, quasi ὄρειον τὸ γένος, Ὀρειγένην, ἐν ἔρει γεννηθέντα. Joannes Tarinus, et alii, ita eum existimant appellatum, quasi ὄριον, seu ὄριμον γεννηθέντα, *mature genitum*. Inepte Badius, qui dictum fingit ab ὄρον, quod idem est ac ὄρον. Ego ab Oro, qui Ægyptiorum deus est, nomen illud profluxisse existimo, quemadmodum a Jove, Diogenem; a Mercurio, Hermogenem. Neque vero mireretur quisquam Christianos parentes ab ethnico-

rum deo derivatam appellationem filio indidisse, id enim tum erat usu pervagatum, (4) nec ejusmodi nomina abjiciebant catechumeni cum Christi fidem amplectebantur; atque hinc Dionysius ille Areopagita¹, Apollon Alexandrinus², Phœbe, Hermas, Hermes³, Nereus⁴ et Diotrophes, Luca, Paulo et Joani inter Christianos commemorati; hinc Ammonii, Serapiones, Athenagoræ, Apollinarii, Demetrii, Isidori: (5) quis enim, ait Tertullianus (6), *nominum reatus?* Quod autem objici potest ab Oro Orogenem fuisse dicendum, non Origenem, de nihilo est; nam primum responderi potest sic pro ἀργυρόντης, Mercurium ἀργειφόντην fuisse dictum; sic *Cephisodoro* nomen fuisse cuidam Aristotelis adversario, qui *Cephisodoro* fuerat appellandus; usu quoque receptissimum esse apud Latinos ita nomina conflare; sic *Dionysopolitas* appellasse Ciceronem, quos alii *Dionysopolitas*; sic *Demiphonem* et *Clitiphonem* a comicis dictos, qui ab aliis *Demophon* et *Clitophon*; sic *Phæbigenam* a Virgilio, qui *Phæbigena* dici debuisset. Et ut similem nominum coagulationem proferre nullam possemus, quis accuratam helleisismi munditiam in Alexandrina requirat Dialecto, (7) quæ a Macedonica profecta est, barbara ipsa primum et impura, et extra Græcarum censum numerata, tot deinde gentium commercio inquinata, et ab Ægyptiis demum, inter quos consedit, distorta et corrupta? Inde fit ut Alexandrinorum loquelam tam sæpe carpant critici antiqui, Phrynicus, Thomas magister et Helladius Besantinus. Verum his omissis genuina responsio ex sequentibus facile exstabit. Orus Ægyptiorum deus is est Osiris et Isis filius, quem Apollinem esse et Solem veteres magno consensu tradiderunt. Orum seu Horum dictum existimavit Horus Apollo, quod horis præsit; horas

ACT. XVII, 34. ² ACT. XVIII, 24. ³ ROM. XVI, 1, 14, 15. ⁴ III JOAN. 9.

(2) Anno nempe Severi decimo. Eusebius nullibi in *Historia* sua ecclesiastica dicit anno Severi decimo passum esse Leonidem Origenis patrem. Id unum narrat lib. vi, cap. 2, Severum anno imperii sui decimo, Læio Alexandria et totius Ægypti præside, Ecclesiam Catholicorum in ea urbe gubernante Demetrio episcopo, acerbissimam excitasse persecutionem in qua martyrium subierit Leonides. An autem primo persecutionis anno, an secundo passus sit, id silentio præterit. Non ergo in *Historia ecclesiastica*, sed in *Chronico* diserte Leonidæ martyrium anno Severi decimo ascribit Eusebius; quem sequitur Hieronymus in *Catalog. script. eccles.*, cap. 54, ubi ait: *Origenes qui et Adamantius, decimo Severi Pertinacis anno adversum Christianos persecutione commota, a Leonide patre, Christi martyrio coronato, cum sex fratribus et matre vidua pauper relinquatur annos natus circiter decem et septem.*

(3) Episcopatu etiam, ut scribit Suidas, præditus. Duo item codices Vaticanæ mss. in Hieronymo *Catalogo scriptor. eccles.*, cap. 54, legunt: *Origenes... a Leonide episcopo patre, martyrio coronato, etc.*

(4) Nec ejusmodi nomina abjiciebant catechumeni cum Christi fidem amplectebantur. Verumtamen Eusebius *De martyribus Palæstinæ*, cap. 11, pag. 537, refert Ægyptios fratres ad tyrannum perductos, nomina idolorum sibi ab ortu imposita ab-

jecisse, et prophetarum nomina Elie, Jeremiæ atque Isaia, et Samuelis ac Danielis sibi ascrivisse.

(5) *Quis enim, ait Tertullianus, nominum reatus?* Sic Athenagoras *Legation. pro Christianis*, non longe ab initio: Οὐδὲν δὲ ὄνομα ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ οὐ πονηρὸν, οὐδὲ χρηστὸν νομίζεται· διὰ δὲ τὰς ὑποκειμένας, ἢ ἀγαθὰς πράξεις, ἢ φλαυρὰ ἢ ἀγαθὰ δοκεῖ. *Nomen ipsum per se et quatenus nomen est, bonum malumve existimatur nullum: sed tale profecto judicandum unumquodque, qualis res ipsa aut actio de qua prædicatur, fuerit.*

(6) Tertul. *Apol.*, p. 28.

(7) Quæ a Macedonica profecta est. Flutarchus in Antonio narrat Cleopatram multarum gentium linguas didicisse, τῶν πρὸ αὐτῆς βασιλέων οὐδὲ τῆν Ἀλυπτίων ἀνασχομένων περιλαβεῖν διάλεκτον, ἐνίων δὲ καὶ τὸ Μακεδονίζειν ἐκλιπόντων. Cum antecessores ejus reges ne Ægyptiam quidem dialectum percipere sustinuisent, nonnulli etiam desiissent Macedonicam. Barbaram autem fuisse hanc e Macedonica natam Alexandrinam dialectum innuit Sextus Empiricus *Adversus Mathematicos*, pag. 42. Vide insuper Alex. Morum in *Causa Dei*, part. II, quæst. 6, pag. 158. At Vossius *Adversus crit. Simonii*, pag. 16, linguam Alexandrinorum pertendit fuisse Atticam.

contra nomen ab eo traxisse, et quatuor anni tem-
pestates ὥρας indidem dictas, et annum, et Græcorum annales, et eorum scriptores ὠρογράφους, tradunt Macrobius lib. 1 Saturn., cap. 21; et Gensorinus cap. 19. Inepte Horus Apollo: Ἐμοὶ μὲν οὖν Αἰγύπτιον φαίνεται, καὶ οὐδαμῶς Ἑλληνικὸν ὄνομα Ὦρος εἶναι, inquit Pausanias in Corinth. vere. Salmasius, epist. 78, Orum nomen habere censet a veteris linguæ Ægyptiæ vocabulo πιαρό, vel absque articulo οὐρό, quod regem sonat. Ita certe quidem sæpe exponit Iuno Cabar in *Scala magna*, quam edidit Kircherus. Sunt qui derivent a 𐤀𐤓𐤓, id est *Sol*, ad quos minime quidem possum accedere: Ὦρος enim factum est ex Ægyptio Or, cui a Græcis addita terminatio est Or nomen fuit pastori cuidam Ægyptio Telegoni patri, qui septimus ab Inacho Ægypti regnum tenuit. Hujus meminit Hieronymus in *Chronici* Eusebiani libro posteriore, et alterius Or in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagium, cap. 2, Ægyptiorum abbatum duorum vitam scripsit Palladius in *Lausiacis*, quorum alteri Or nomen fuit, alteri Pior, præfixo nimirum Ægyptio articulo masculino. Idem alio loco meminit virginis Taor nomini Or præfixo itidem articulo feminino Ægyptio. Or genuinum est dei hujus Ægyptiaci nomen, unde Ὦρος Græcum, adjecta terminatione. Quemadmodum autem in honorem dei illius non unus appellatione Græcanica Ὦρος dictus fuit; ita et Ægyptiacum Ὦρ multi in nomen asciverunt. Quod si quis ergo ita dictus reperiatur, non per metaplasmum pro Ὦρος ita putetur nuncupatus, ut conjectat Scaliger; sed Ὦρος e contrario a primigenio Ὦρ inducta Græcanica forma detortum existimetur. Ὦρ autem purum putum Hebraicum est 𐤀𐤓, quod lucem significat, et pro ipso etiam sole usurpatur Jobi xxxi, 26, necnon est Jobi xxxvi, 30; et Isaie v, 50, juxta quorundam interpretum expositionem. Jam vero unde manarit Origenis nomen in promptu est; ab Ὦρ nimirum fieri debuit Ὦριγένης, non Ὦρογένης, quemadmodum ab ἦρ, ἡριγένεια ἡώς, non ἡρογένεια; a πῦρ, πυριγενής, Bacchi epitheton apud Nonnum. Origenes igitur idem fuerit quod *Phæbigena*, non quod *Montigena*. Erasmus, Caninium, cæterosque in fraudem illexerunt hæc *Etymologi* verba: (8) Εἰ μὲν φωνῆν ἐπιφέρηται, ἢ ἐν ἀπλοῦν σύμφωνον, φυλάττεται ἢ εἰ δίφθογος. Οἶον, ὄρει, ὄρειάυλος, ὄρειγενής, ὁ ἐν τῷ ὄρει γεννηθείς. Hæc rectius intellexissent profecto, si ad sequentia attendissent: Τὸ γὰρ κύριον ὄνομα καὶ βαρύνεται, καὶ διὰ τοῦ ω μεγάλου γράφεται, καὶ διὰ τοῦ ι· nec enim apertius significare poterat

(8) *Etymol. magn.* in Ὦριγανον.

(9) Idem in Ἀρελίδης.

(10) Hinc refellit Erasmus. Equidem in hoc errore versabatur, cum Origenis vitam scribebat; sed aliud docet in *Adagiis*, dictum nempe fuisse Adamantium ob incredibilem numerum librorum quos scripsisse dicitur.

(11) Sive συντακτικός, sive συντακτικὸς ruit.

Etymologiarum auctor aliud esse, Ὦριγενής, aliud, Ὦριγένης. (9) Ac alio itidem loco nomina illa, Ὦριγένης, et Ὦρίων, patronymica esse docet, nec proinde ἀπὸ τοῦ ὄρους, sed ἀπὸ τοῦ ὄρου τὸ Ὦριγένης derivari. Ὦρίων autem usitatum inter Ægyptios multorum nomen fuit. Duorum ejus nominis grammaticorum meminit Suidas, Thebæi alterius, alterius Alexandrini. Ab Oro scilicet, quo etiam nomine complures, ut dixi, gavisii sunt. Ipse venator Orion, qui inter astra relatus est, non quasi Οὐρίων, quod etymon Græcia mendax confinxit, sed ab Hebræo potius 𐤀𐤓, quasi dicas, *Lucidus*, nomen habuit; hic est enim unus asterismus omnium lucidissimus. Hebraicum autem nomen habuisse ipsum eo credibilis est, quod in *Bœotia* vixit, itidem ut Cadmus Orionis ætate non multo superior, qui Phœnicum linguam in Græciam intulit. Addit Hoeschelius in *Origen. contra Cels.*, lib. 1, pro Ὦριγενής factum Ὦριγένης, quemadmodum pro Ὦρεσίτροφος poetæ Ὦρεσίτροπος dixerunt. Id nollem erudito viro excidisse; quod enim metri necessitate adducti ausi sunt poetæ aliquando, id in legem aut exemplum trahere non debuit. Nec felicior aliorum conjectura, qui Origeni nomen factum volunt, quod tempestive genitus sit; nam sic scriberetur, *Horigenes*, non *Origenes*. Inane est autem quod ejus sententiæ confirmandæ gratia adjectit vir eruditus, se in vetustis codicibus Origenis nomen cum aspiratione scriptum sæpissime reperisse: certum quippe est longe etiam frequentius aspiratione carere: ab Oro nimirum appellatio est, qui aspirationem sibi vindicat aliquando, sæpius etiam respuit.

(11) Id ergo nominis a puero habuit Origenes; et annis subinde prodeuntibus Adamantius cognominatus est, ὅτι Ἀδαμαντίοις ἔσμοις ἐφέσασαν οὐδὲν ἄν δῆσαι λόγους, inquit Photius cod. 418, vel propter mentis adamantinum robur, quæ nullis in illustranda Scriptura, et in scribendo laboribus defatigaretur, quemadmodum in epistola ad Marcellam prodit Hieronymus; vel quod tanquam invictus adamas fortiter veræ fidei opem ferret, omniaque in se missa hæreticorum tela veritate ipsa retunderet. Atque id cognomentum sibi hunc ipsum ascevisse tradit Epiphanius hæc. 64, c. 75. (10) Hinc refellit Erasmus in *Vita Origenis*, illud ipsi jam a vitæ exortu, non ex moribus inditum existimans. Ab ingenti etiam librorum, quos assidue scribebat, copia συντάκτης, (11) sive συντακτικός, sive συντακτικὸς dici meruit. Chalcenteri etiam attributum est ei ab Hieronymo cognomentum, ad Didymi illius Alexandrini grammatici exemplum, qui ob inde-

Συντάττεσθαι, Græcis est *valedicere*. Hesychius συντάσσειν, ἀσπάζεσθαι. Hinc Oratio Gregorii Nazianzeni, habita in consensu centum et quinquaginta episcoporum, συντακτικός λόγος, inscribitur, quod idem est ac συντακτικός. Quamobrem cum ait Suidas Origenem dictum esse συντακτικόν, longe fallitur; συντακτικός dicitur est, teste Epiphanius, non συντακτικός.

fessum scribendi studium, et assiduam circa libros moram, eandem appellationem consecutus est; supra tria siquidem librorum millia et quingentes conscripsit, cum multo plures Origenem scripsisse proditum sit, minime autem dum viveret Adamantius noster Chalcenteri nomen gessit. Paribus de causis Apion grammaticus, ac itidem Ægyptius, propter inusitatum in litterariis laboribus constantiam, μόθος cognomine dictus est. Sed redeamus ad propositum.

IV. (12) Sex præter Origenem filios suscepit Leonides: at cum in illo admodum etiam tum puero magna ad virtutem eluceret indoles, omnem fere patris amorem ac studium ad se convertit. Hunc itaque sibi domestica institutione, assiduisque præceptis formandum suscepit Leonides, animumque rudem primis imbuit Christianæ pietatis, divinarumque simul et exoticarum doctrinarum elementis: sed ita tamen ut in quotidianis exercitationibus, humanarum litterarum studiis sacræ disciplinæ præirent. Erat omnino in puero ingenium peracre et fervidum, singularis memoria, flagrans et incredibile studium, ut quidquid sibi impositum esset ad discendum non tam exciperet, quam arriperet, docentemque patrem discendo et quærendo defatigaret. Cum enim selecti e Scriptura sancta loci singulis quibusque diebus memoriæ commendandi ipsi proponerentur, proclivi verborum sensu non contentus, satagebat subire ad interiora, et reconditas sententias evolvere, patremque assidua percontatione lacescebat. Ac puerum quidem immoderata quadam ingenii ubertate superfluentem coercerebat, palamque castigabat; sed felicem nihilominus animi calorem tacitus admirans futurum augurabatur ut ad majora aspiraret aliquando, filioque nondum puberi summa omnia iudicio suo tribuebat. Sed quas interdum blanditias prudentia et gravitas continuerant, eas noctu patrius amor exprimebat; ferunt siquidem dormientis cubiculum pueri sæpe ingressum Patrem, nudatum filii pectus, sic tanquam aliquod Spiritus sancti domicilium fuisse exosculatum, Deoque grates egisse, qui se tam felici prole auxisset.

V. (13) Postquam domesticis præceptionibus roboratus animus publicam lucem quærere cœpit, (14) Clementi Alexandrino, qui Pantæni scholam regendam susceperat, in disciplinam traditus est, quo magistro tantum valuit ingeniosi adolescentis exercitatio, ut præter artium sacrarum disciplinam, ad quam meditationes fere referebat omnes,

(12) Euseb., *Hist. eccles.*, lib. vi, cap. 1 et 2.

(13) Idem, lib. vi, cap. 6.

(14) Clementi Alexandrino, etc. Videtur in hac Clementis schola condiscipulum habuisse Alexandrum, Jerosolymitanum postea episcopum, virum sanctissimum, quem acerrimum deinde sui defensorum expertus est. Ambo enim apud Eusebium *Hist. ecclesiast.* lib. vi, cap. 14. Clementem ut parentem, et conciliatæ inter se amicitia auctorem agnoscunt. Eodem honore ut magistrum pro-

A maximam etiam colligeret memoriam antiquitatis, et mathematicas ad hæc artes facultatemque oratoriam adjungeret. Applicavit deinde sese ad Ammonium, cognomento Saccam, et in ejus exhedris insignem philosophiæ peritiam comparavit, sed Platonicæ præsertim, quæ tam altas in ejus animo radices egit, ut succrescentes Christianæ doctrinæ fruges interficeret; nam Ecclesiæ scita fere exigebat ad normam Platonis, et sincera Christi dogmata Platonicis, ut ita dicam, coloribus oblinebat. Est apud Wernerum in *Fasciculo temporum*, Alexandri in Jerosolymitano episcopatu decessorem Narcissum Origenis fuisse magistrum. Tale quidem nihil habet Eusebius; neque certe unde id sumpserit Wernerus, comminisci possum. Halloxius Origenem scribit B Pantænum quoque præceptorem audivisse; cui uti assentiamur nulla nos adducunt veterum testimonia; imo vero refragari etiam videntur: memoriæ quippe prodit Eusebius Origenem etiam tum puerum Clementis auditorem fuisse; post Pantænum autem Alexandrinæ scholæ Clementem præfuisse. Docendi igitur curam tunc abjecerit Pantænus, cum primum magistris usus est Origenes. Narrant quoque Magdeburgenses *Cent. iii, c. 10*, inter præceptores Origenis Huillum recenseri ab Hieronymo in *Apologia in Rufinum*. Ab Huillo quidem nonnulla monitum fuisse Origenem, quæ ad veriorem Scripturæ interpretationem pertinerent, narrat Hieronymus lib. i, cap. 3. Quod si præceptor dicendus est, qui errantem meliora pro tempore amice C submonet, profecto quicumque litteris damus operam nostri invicem præceptores sumus, quippe qui nos invicem monitis juvamus et consiliis, et *Hanc veniam petimusque, damusque vicissim* (15).

VI. Duo porro hic videnda sunt, utrum Ammonium audiverit Origenes; tum pluresne hujus nominis ex Ammonii schola prodierint: hæc enim a viris eruditis in utramque partem disputata sunt. Priorem quæstionem agitat Baronius ad annum Christi 254, mirarique se dicit qui audire Ammonium potuerit Origenes Ammonio fere ætate suppar, et aliorum ipse institutioni ante annum ætatis tricesimum præfectus. Quasi non his sæpe temporibus, ut pluribus probabimus infra, jam grandes natu viri scholas frequentarint; et hujus ipsius Ammonii discipulus Plotinus, ad eum audiendum annos viginti octo natus non accesserit, annosque eum undecim audiverit: quasi catechumenis fidei Christianæ rudimenta tradere, et grammaticam publice profiteri non potuerit Origenes; ipse succi-

sequuntur Pannum. Ad id autem quod objicit clarissimus Huethius ex Eusebio Origenem etiam tum puerum Clementis auditorem fuisse; post Pantænum autem Alexandrinæ scholæ Clementem præfuisse, respondet Tillemontius Pantænum quidem in Indiam profectum esse circa annum Christi 189, cum quadrimus adhuc erat Origenes, sed ipsum postea Alexandriam rediisse, ut docet Hieronymus in *Catalog. script. ecclesiast.*, cap. 56.

(15) Horat. *De art. poet.*, vers. 11.

sivis horis sepositum ad audiendum Ammonium tempus habere. Neque vero post Porphyrii, Eusebii, Nicephori et Suidæ testimonium, quin Ammonio magistro usus sit, potest dubitari.

VII. Spissior est et reconditior altera quæstio, cujus accurate pertractandi commodum nacti locum, non disputabimus tantum pluresne Origenes ex Ammonii schola orti sint, sed ab unone etiam et eodem Origene duplex Origenistarum hæreticorum secta profecta sit; tunc etiam multiplexne fuerit Adamantius. Per mihi sane placet Henrici Valesii sententia, viri ecclesiasticæ juxta et profanæ antiquitatis literate periti. Is in luculentis ad Eusebii *Historiam* adnotationibus geminum Origenem Ammonio operam ad audiendum dedisse scribit, alterum Adamantium nostrum; alterum illum qui cum Herennio et Plotino a condiscipulatu conjuncte vixit, et cujus frequens occurrit mentio in *Vita Plotini* a Porphyrio conscripta, et in libri *De fine* a Longino lucubrati fragmento, quod huic ipsi *Vitæ* Porphyrius intexuit. Rationes quibus id astruit vir doctus brevi complectar. Adamantium Origenem Ammonii auditorem multam ex scriptis apud posteros gloriam fuisse consecutum a Porphyrio apud Euseb. *Hist.* lib. vi, cap. 19, traditum est; at Origenem alterum Plotini sodalem nihil præter libellum *De dæmonibus* scriptum reliquisse docent iidem Porphyrius et Longinus. Imperantibus præterea Gallo et Volusiano Origenem eum, qui Adamantium usurpatur, extremum clausisse diem prodit Eusebius; Origenem vero alterum sub Gallieno librum quemdam elaborasse in eadem *Plotini Vita* scriptum Porphyrius reliquit. Quibus tertium illud argumentum addo. Origenem Adamantium sibi valde adolescenti cognitum aliquando fuisse Porphyrius tradidit; quod non dixisset profecto, si diuturna sibi cum illo et constans intercessisset necessitudo: Origenis autem alterius Romæ condiscipulum et æqualem fuisse Porphyrium memoriæ prodidit Eunapius. Sane imperium tenente Philippo iter Romam nequam suscepisse Origenem Adamantium, et Roma omnino per id tempus abfuisse certissimum est; nec enim tam longam peregrinationem credibile est silentio fuisse prætermisuros Eusebium et Hieronymum: at Origenem alterum ad Plotinum Romæ in scholis publice disserentem accessisse auctor est idem Porphyrius. Id si animadvertisset Baronius (16), neque contra Eusebii fidem Origenem Adamantium, quem ab alio non distinxit, secundo Romam abiisse ad Fabianum papam purgandi sui causa excogitasset, neque Possevino et Halloxio idem ut crederent causam præbuisset: hoc enim unus ille Porphyrii locus viro magno persuasit. Quemadmodum autem duos Origenes in unum confuderunt nonnulli, ita ex uno et eodem Origene Leonidæ filio duos Origenes alii efflaxerunt, verum alterum, a quo orti sunt Origenistæ

A simpliciter dicti; alterum Origenistarum, qui sædi cognominati sunt, principem et antesignanum. Id miror temere nonnullos affirmare, quod ignore se testatur Epiphanius scriptor locupletissimus, et proximus temporum illorum. Epiphanius verba parum sincere reddidit Augustinus: cum enim conceptis verbis nescire se professus fuisset Epiphanius hæc. 65, cap. 1, et hæc. 64, cap. 3, an ab Adamantio Origene, an ab alio impuri Origenistæ propagati sint, hæc ita reddidit Augustinus, lib. *De hæc.*, cap. 42, *Origeniani a quodam Origene dicti sunt, non ab illo qui fere omnibus notus est, sed ab alio nescio quo, de quo vel sectatoribus ejus Epiphanius loquens, etc.* Vitiatam ab Augustino sententiam nova accessione sædavit Augustini simius *Prædestinati* auctor, quem edidit Simondus; sic enim scripsit, hæc. 42: *Quadragesimam et secundam hæresim Origeniani inchoaverunt, a quodam Origene, non illo qui fere omnibus notus est, sed alio Syro quodam sceleratissimo.* Verba hæc Augustini, *Sed ab alio nescio quo*, videtur falsa hæc lectione depravasse: *Sed alio Syro quodam.* Idem capite sequenti alium nobis obtrudit Origenem ab Adamantio nostro diversum, dogmatum eorum auctorem quorum Adamantium Epiphanius accusavit. Sophronius Jerosolymitanus ab Epiphanio inductus, geminum quoque Origenem; alterum antiquiorem, Adamantium alterum commemorat in epistola ad Sergium: quod observatione sua dignum Photius existimavit cod. 251. In eadem causa est Joannes Damascenus in libr. *De hæresib.* geminum fingens Origenem, unde duplices orti sint Origenistæ sædi, et Adamantii sectatores. Atque item Guido carnemita, Elnensis episcopus, qui figmentum idem arripuit in *Summa de hæres.* Atque ita duone existerint Origenes Origenistarum principes addubitavit Epiphanius; asseverarunt Augustinus, Sophronius et Joannes Damascenus; tres autem finxit auctor *Prædestinati*, scriptor nequam, ut vel ex eo conjicias quod eodem capite Pamphilum martyrem episcopum aliquando fuisse tradit. Quod autem asseveravit Augustinus, negavit id diserte Baronius ad an. 256, et causas cur duplex fingeretur Origenes acute pervestigavit. Memoratus porro ab Eunapio in *Vita Porphyrii* Origenes ille quem diximus, Porphyrii et Amelii condiscipulus, idemne sit ac sodalis ille Plotini, an alius, non satis exstat; nam qui cum Plotino Ammonium audivit Origenes, Plotini æqualis fuit et amicus, nec doctrina inferior, ut ei ad se audiendum forte venienti erubescens assurgeret Plotinus, nec coram eo verba facere sustineret: at laudatus ab Eunapio Origenes alter Plotini scholam videtur frequentasse, quippe qui Porphyrii et Amelii Romæ condiscipulus fuerit, quorum utrumque Plotini doctrinam Romæ capessivisse constat. Id si sit, Origenes duos iisdem temporibus cum Plotino Romæ conjunctissime vixisse

16) Baron. ad an. 248.

dicendum est, alterum ejus condiscipulum, discipulum alterum. Quartum ad hæc Origenem, Ægyptium et ipsum, atque itidem presbyterum, et Ammonii alterius sodalem, verum Adamantio Origene recentiorem, et Athanasio Alexandrino episcopo cœvum, a Palladio in Lausiaciis et Nicephoro Callisti commemoratum addam : reliquos hujus nominis litteratorum diligentia investigandos relinquam. Cautionem præterea a studiosis adhiberi velim, ne quotiescunque Adamantii mentio in scriptoribus ecclesiasticis incidet, eundem statim hunc arbitrentur esse ac Origenem : id enim nominis, præter alios, auctori cuidam Christiano fuit, quem ab Origene caute distinguens Theodoretus, utriusque scriptis ad contendam hæreticarum fabularum epitomen usum se non semel profitetur.

VIII (17) Decimum fere et septimum ætatis annum exegerat Origenes, cum Christi Ecclesiam modis omnibus vexare aggressus est Severus imperator. Cum enim per totum orbem sese Christiana fides effunderet, veritus quippe est vir cautus ac diligens ne hinc aliqua existeret rerum conversio. Toti itaque Ecclesie bellum atrox indixit. Ægypto tunc præerat cum imperio Lætus, qui ut imperatori fidem suam præstaret ac diligentiam, in Ægyptios Christianos, sed in Alexandrinos præcipue serino ritu deserviit. Tum vero Origenem ingens martyrii cupido incessit, qui se, cum hoc fecisset, egregium scilicet vitæ fructum cepisse arbitratur. Præsensit id mater, et precibus ac rationibus excogitatis vix filii propositum repressit. Quod omnibus porro votis concupiverat filius, id repente patri objectum est : qui in vincula Christi nomine conjectus, morti destinatur. Sopitum martyrii desiderium in Origenis animo excitavit Leonidæ constantia, ut quævis sibi potius subeunda tormenta, quam a sperata martyrii gloria discedendum putaret. At mater, adhibitibus frustra fletibus, filii impetum tardavit arte, et occultis ipsius vestimentis invitum domi retinuit. Itaque quod ipse facere non potuit, Patri ut faceret litterarum adhortationibus auctor fuit : quibus confirmatior effectus Leonides capitis supplicium tulit, anno, ut dixi, Severi decimo, ad x Kalend. Maias, ad quem diem mors ejus refertur in Romano Martyrologio. Bona ejus, quibus familiam dum viveret honeste toleraverat, fisco sunt addicta : atque ita Origenis, cum matre ac sex parvulis fratribus in summa egestate et luctu relictis, opes omnes con-

A tuse sunt. Christianis favebat Alexandria nobilis et opulenta mulier, et facultatibus suis sublevabat inopes, sed orthodoxos ab hæreticis parum eaute discernebat : nam Paulum quemdam Antiochenum, inter Alexandrinos hæreticos primas tenentem, non opibus solum fovit, sed domi etiam exceptum in filium adoptavit. Origenis illa quoque casum miserata, pueri languescere non sivit industriam, et animum incultu torpere, sed victu, cæterisque rebus commode et liberaliter habuit. Inde Origeni aliqua cum Paulo intercessit consuetudo : sed quamvis ad hunc propter eloquentiam homines non hæretici modo, sed orthodoxi etiam concurrerent, nunquam adduci potuit Origenes ut precationum cum eo consociaret usum, quod Ecclesie legibus vetitum esse memineral. Non leviter hic ab Eusebio, quem tamen assectatur palam, sed hoc loco, ut videtur, intellexit parum, dissentit Nicephorus : Paulum quippe divitis hujus femine maritum fuisse scribit lib. v, cap. 5 ; Origenem adoptione filium : quod ex male acceptis Eusebii verbis sensisse illum statim intelliget, qui verba ejus contenderit cum Eusebianis, vel Rufini interpretationem cum utroque contulerit.

IX. Acceptum incommodum diligentia sarcire cupiens Origenes, et fortunam industria sublevare, traditam sibi a Patre humaniorum doctrinarum cognitionem acerrimis studiis excoluit, tantosque fecit in grammaticis disciplinis progressus, ut eas publice docendas susciperet. Hinc largus illi ad usus vitæ necessarios proventus. Ethnicos autem adeo illexerat Christi religio, ut metu fugatis Ecclesie doctoribus confluerent ad Origenem adhuc adolescentem, sed doctrina in adolescentia et virtute conspicuum, ab eoque sacra sibi dogmata exponi vellent. Cujus sermonibus affecti plerique, Christi suscepta fide, in intimam ejus familiaritatem sese adjunxerunt. Itaque Alexandria Ecclesie episcopus Demetrius, non feliciter Christianorum res in Ægypto reparare se posse credidit, (18) quam si catechumenorum curam uni Origeni octodecim annos nato demandaret. Utrasque hic igitur sustinebat partes, litteratoris et catechistæ.

D Nova interim Aquilæ Alexandria præfecti in Ecclesiam detonnit persecutio, in eaque Origenes singularibus fidei, pietatis ac constantiæ specimenibus editis magnam sibi inter Christianos famam et gra-

(17) Euseb., *Hist. eccles.* lib. vi, cap. 2, 3.

(18) *Quam si catechumenorum curam, etc.* Huertius sequitur Eusebium, qui *Hist. lib. vi, cap. 3*, ait : Ἔτος δ' ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, καθ' ὃ τοῦ τῆς κατηχήσεως πρόεστη διδασκαλείου. Annum porro ætatis octavum decimum agebat, tunc cum catechumenis instituendis præfectus est. Sed Hieronymus *Catalog. scriptor. eccles.*, cap. 54, aperte innuit, omnibus ob persecutionis metum pulsus ac fugatis, cum nemo superesset Alexandria qui tradendis fidei catholicæ rudimentis operam daret, Origenem quidem octodecim annos natum κατηχήσεων opus

aggressum fuisse ; sed sponte et necdum a Demetrio præfectum, quippe quem Demetrius non nisi postea in eo munere confirmavit. *Hic, inquit, Alexandria dispersa Ecclesia, decimo octavo ætatis suæ anno, κατηχήσεων opus aggressus, postea a Demetrio ejus urbis episcopo in locum Clementis confirmatus, per multos annos floruit.* Quæ narratio verisimilior videtur, magisque Eusebii ipsius ordini consentanea. Nec enim verisimile est Demetrium uni Origeni tam paucos annos nato catechumenorum curam statim demandasse.

tiam peperit. Cum enim traherentur ad necem martyres Christi, obvius amplectebatur, affectabatur euntes, morientibus aderat, et tormentorum sævitiam allocutionibus et solatiis levabat. Unde circumstantis populi conversa in se iracundia, lapidibus appetitus, cum nefariorum hominum vix effugisset manus, statim domus ejus, quam frequentari catechumenis adverterant, armatis hominibus circumsessæ est. Mihi imprimis eorum probatur opinio, qui tempestati huic egregium Origenis facinus, ab Epiphaniò hæc. 64, cap. 4, commemoratum adjungunt, quando eum adraso vertice, quales Ægyptiorum deorum ministri esse solent, profani Serapidis gradibus statuentes Ethnici, palmarum ramos præbere jusserunt sacerdotibus, qui ad obvenda sacra ascendebant, quo more eorum gravissimæ cæremoniæ continentur. Acceptis ille palmarum surculis, præsentî animo et erecto, astantes alta voce sic allocutus est: *Adeste, accipite ramum, non templi idolis consecrati, sed Christi.* Quibus gentiliùm in se concitatis animis, fugere, latitare, et latebras crebro commutare coactus est.

X. Alexandria sub idem tempus excessisse ipsum, et Casaream Cappadociæ confugisse censet Baronius ad an. 205, n. 6, Palladii auctoritate permotus, qui cap. 147, Origenem scribit, cum gentiliùm vexationem fugeret, Casareæ apud Julianam virginem delituisse biennio, et in litteris animum habuisse. Deinde hæc subnectit: *Εὐρον δὲ ταῦτα ἐγὼ γεγραμμένα ἐν παλαιστάτῳ βιβλίῳ στιχηρῶ, ὅπερ ἐτέγραπτο χειρὶ Ἀριγένους τοῦτο τὸ βιβλίον εὐρον ἐγὼ παρὰ Ἰουλιανῆ παρθένῳ ἐν Καισαρείᾳ, κρυπτόμενος καὶ γὰρ παρ' αὐτῆς, ἥτις ἔλεγε παρ' αὐτοῦ Συμμάχου τοῦ ἐρμηνεύος τῶν Ἰουδαίων αὐτὴ εἰληφέναι.* Manifesto hæc sibi repugnant: nam si librum illum manu sua exaravit Origenes, quomodo illum a Symmacho habere potuit Juliana? quomodo eum apud Julianam Origenes reperire? Lege, ἅπερ ἐτέγραπτο, proclivis sicut omnia. Sese in antiquissimo libro verba hæc manu Origenis scripta reperisse ait Palladius: *Hunc librum inveni apud Julianam virginem, in Casarea civitate, dum apud ipsam laterem, quæ illum ab ipso Symmacho interprete Judæorum se accepisse referebat.* (19) Quoniam autem alibi docet Eusebius Symmachi Commentarios in Evangelium Matthæi, et ab eo concinnatam Scripturæ In-

terpretationem, a Juliana Origenem accepisse, quæ ea porro jure successionis ab ipso Symmacho habebat, inde collegit Baronius ex iis Symmachi libris memoratis ab Eusebio unum eum fuisse, quem manu Origenis notatum vidit Palladius; vel Commentarios nempe in Mathæum, vel Interpretationem ipsam Scripturæ. Præterea non alia Origenem de causa latuisse apud Julianam censuit, quam ut aliquam ethnicorum adversus Christianos persecutionem devitaret, vel Severi scilicet, vel Maximini, vel Decii: cum Maximini autem vel Decii ætate jam Symmachi libri exissent in lucem, et ad Origenis proinde notitiam venissent, tum certe ab eo fuisse inventos, dum Severi bellum in Ecclesiam ferret. Halloxium traxit in assensum ea Baronii ratio, quam accuratius tamen excutiamus. Quem librum Origenis manu notatum vidisse se ait Palladius, is erat antiquissimus: atqui Palladium ducentis circiter annis Symmachus antecessit. (20) An vero ducentorum annorum codex, antiquissimus dici possit, existiment eruditi, qui sciunt quot sæcula ejusmodi codices durando vincere soliti sint. Symmachum ergo liber iste auctorem non habuit. Quos autem a Juliana Symmachi libros accepisse Origenem prodit Eusebius, ab ipso fuerunt Symmacho elaborati. Ad hæc fuit στιχηρὸς ille codex quem vidit Palladius: at neque Symmachi Commentarios, (21) neque Scripturæ Interpretationem, στιχηρῶς fuisse scripta cuiquam bene sano persuadebitur. Alius ergo fuit ille Palladio commemoratus liber, alii Eusebio. Nec mirum sane utrosque a Juliana accepisse Origenem, cum verisimile sit universam Symmachi bibliothecam ad Julianam hæreditario jure pervenisse, cujus ipsa deinde Origeni copiam fecerit. Hinc ergo frustra concludit Baronius Symmachi Interpretationem et Commentarios tunc ab Origene fuisse inventos, cum imperium teneret Severus, et Ecclesiam male haberet, propterea quod jam tum in Origenis, omniumque adeo manus venerant, cum Maximianus, aut Decius Christianam rempublicam oppugnarunt. (22) Ac si fieri non potuerit, ut, quamvis jam innotuissent multis hæc lucubrationes Symmachi, ipsum tamen Origenem aliis districtum rebus effugerint. Eandem ejus latitationem narrat Eusebius libro vi, cap. 3, ipsumque ait ex ædibus in ædes fugientem migrasse, non ex urbibus in urbes; et tota urbe neququam

(19) Euseb., *Hist. eccles.* lib. vi, c. 17.

(20) An vero ducentorum annorum codex, antiquissimus dici possit. Quidni? Certe Aulus Gellius qui necdum ducentis annis ab obitu Virgilio elapsis sub Adriano floruit, ait lib. ii *Noct. Attic.*, cap. 3, ostensum sibi fuisse *Librum Æneidos secundum mirandæ vetustatis, emptum in sigillariis xx aureis, quem grammaticus qui ostendebat, ipsius Virgilio esse credebat.*

(21) Neque Scripturæ Interpretationem στιχηρῶς, fuisse scripta cuiquam bene sano persuadebitur. B. Bernardus de Montfaucon in *Preliminaribus in Hexapla Origenis*, monet in fine catenæ in Job in Anglia editæ, haberi totum librum Job στιχηρῶς scriptum ad fidem veteris ejusdem codicis.

(22) Ac si fieri non potuerit, ut, quamvis jam innotuissent multis hæc lucubrationes Symmachi, ipsum tamen Origenem, etc. Verisimile non videtur, inquit Tillemontius in *Orig. not.* ix, Origenem Symmachi versionem lx, ante annos elaboratam tam sero, id est anno 255, sub Maximini imperio, nactum esse: potestque commode Eusebius intelligi aut de ipso Symmachi autographo, nam ex ipso Symmacho illud Juliana acceperat; aut de Commentario quodam Symmachi in Scripturam, non de ejus versione. Vide quæ dicimus infra lib. iii, cap. 4, num. 2.

potuisse occultari, non vero Alexandrinis finibus A
excessisse. Tum continuo subjicit tot ejus exemplo
ad Christi partes fuisse adductos, ut crescente in
dies catechumenorum numero, quos ipsi soli institu-
endos commiserat Demetrius Alexandrinus epi-
scopus, grammaticæ artis professione se abdicaverit.
Quibus ita ab Eusebio conjunctis, quis tam
longinquum, tamque diuturnum iter putet interces-
sisse? Cum illud ergo tempori huic minime possit
aptari, commodius aliud infra reperire conabi-
mur.

XI. (25) Confluente in dies ad Origenem, ut dixi,
auditorum numero, quos partim grammaticæ stu-
dium, partim Christianæ doctrinæ percipiendæ cu-
piditas alliciebat, parum sibi convenire credidit B
tradere elementa litterarum, qui verbo Dei homi-
num mentes posset imbueri. Quamobrem abrogavit
sibi tradendæ grammaticæ munus, et ad celebra-
ndas meliores doctrinas se convertit. Atque

(25) Euseb., *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 3.

(24) Ne operi suo destinatum domesticæ rei solli-
citus retroheret. Eusebius ait sic egisse Origenem
prudenti consilio usum, ne alieno subsidio opus haberet.

(25) Ad rerum divinarum studium, accessit etiam
virtutum omnium, quæ essent Christiano dignæ, etc.
Christianas Origenis virtutes leviter admodum hic
attingit Huetius, quas tamen Eusebius et alii longe
fusus describunt. Hujusmodi disciplina, inquit Euse-
bius lib. vi, cap. 3, et plane philosophica ratione
vivendi, pluribus deinceps annis uti perseveravit, om-
nes juvenili cupiditatis illecebras undique sub-
movens. Ac diuturno quidem tempore gravissimos cujus-
quemodi exercitationum labores tolerabat: noctis
vero maximam partem divinarum Scripturarum stu-
diis impendebat, severissimæ quoque poterat philoso-
phiæ legibus institutisque semetipsum coercens.
Quippe interdum quidem jejuniarum exercitiationibus
insudabat: noctu vero somni spatium dimetiebatur,
eumque non in strato, sed super nudo solo capere sat-
agebat. Maxime vero evangelicæ illa Servatoris no-
stri præcepta observanda esse ducebat, quibus mone-
bat, tum ne suas tunicas habeamus, neve calcea-
mentis utamur; tunc ne de crastino nimium solliciti
nosmetipsos excruciemus. Sed et majore, quam atus
ferebat, animi ardore, in frigore ac nuditate perstans,
et ad summum evangelicæ paupertatis culmen evectus,
familiares suos ingenti admiratione perculit. Ac
multos quidem ex ipsis incredibili dolore affecit, qui
bona sua cum ipso partiri optabant, cum istum divi-
næ prædicationis gratia tantos labores sustinentem
viderent. Verumtamen de vigore tolerantiam nihil un-
quam remisit. Triginta postea annis sese ipse ad-
huc in pauperum numerum referebat, quemadmodum
liquet ex *Exhortatione* sua ad martyrium, ubi pag.
284, ait: "Ἀξιόν οὖν ὡς περ τοῖς μὴ ἐξετασθεῖν ἐν
βασάνοις καὶ πόνοις παραχωρεῖν πρωτείων πρὸς τοὺς
ἐν ἀρθρεμβόλοις καὶ ποικίλοις στρεβλωτηρίοις καὶ
πυρὶ ἐπίδειξαμένους τὴν ὑπομονήν· οὕτω καὶ ἡμῶν
τοῖς πένησι, κἀν μαρτυρήσωμεν, ὁ λόγος ὑποβάλλει
ἐξίστασθαι πρωτείων ὑμῖν, τοῖς διὰ τὴν ἐν Χριστῷ
πρὸς Θεὸν ἀγάπην, πατοῦσι τὴν ἀπατηλὴν δόξαν καὶ
τῶν πολλῶν καθικνουμένην, καὶ τὴν τοσαύτην κτήσιν,
καὶ τὴν πρὸς τέκνα φιλοστοργίαν. Ut igitur æquum
est eos qui tormentis et laboribus probati non sunt,
primas eis cedere qui equuleis et variis tormento-
rum generibus, et igne patientiam exhibuerunt: sic
et nos pauperes, etsi martyres erimus, ratio suadet

hinc imminutos rei familiaris fructus ut sarcinæ,
professorio muneri utiles libros, quorum pretiosa
ipsi supellex erat, distraxit omnes, ac diurnæ qua-
tuor obolorum pensionis pretio vendidit, (24) ne
operi suo destinatum domesticæ rei sollicitudo re-
traheret.

XII. (25) Ad rerum divinarum studium accessit
etiam virtutum omnium, quæ essent Christiano di-
gnæ, usus assiduus. Dies docendo, noctes legendo
conterebat. Jejunia longa, somni breves, quos humi
tantum, vel in storea abjectus capiebat. Frigoris
ad hæc patientissimus; vini, olei, aliarumque re-
rum, quibus irritatur gula, et ad laborem ferendum
remollescunt homines, abstinentissimus, usque
adeo ut tentaretur valetudine, et stomacho labo-
raret. Christianum philosophum vere dixisset. Cujus
tanta fuit inter gentiles philosophos et Christianos
admirabilitas, ut ad ejus imitationem totos se
componerent, ipsiusque adhortationibus incensi

primas vobis relinquere qui propter Dei in Christo
charitatem, fallacem et quæsitam a plerisque gloriam,
et possessiones tantas et naturalem in liberos amorem
conculcatis. Sed quamvis ad summum evangelicæ
paupertatis, in qua mortuus est, culmen evectus,
necum tamen se satis pauperem reperiebat: *Christus
Dominus noster*, inquit homil. 16 in *Genes.*,
pag. 104, 105, sacerdotibus suis quid præcepit audiamus.
« Qui non abrenuntiaverit, inquit, omnibus quæ
possidet, non potest meus esse discipulus ». (Luc. xiv,
33.) Contremisco hæc dicens. Meus enim primo om-
nium; meus, inquam, ipse accusator existo, meas con-
demnationes loquor. Negat Christus suum esse discipu-
lum, quem viderit aliquid possidentem, et eum qui non
renuntiat omnibus quæ possidet. Et quid agimus?
Quomodo hæc aut ipsi legimus, aut populis expovi-
mus, qui non solum non renuntiamus his quæ posside-
mus, sed et acquirere volumus ea quæ nunquam ha-
buimus antequam veniremus ad Christum? Nun-
quidnam, quia nos redarguit conscientia, tegere et
non proferre quæ scripta sunt possumus? Nolo du-
plicati criminis fieri reus. Confiteor, et palam populo
audiente confiteor hæc scripta esse, etiamsi nondum
implem me novi. Sed ex hoc saltem commoniti festi-
nemus implere, festinemus transire a sacerdotibus
Pharaonis, quibus terrena possessio est, ad sacerdotes
Domini, quibus in terra pars non est, quibus portio
Dominus est. Eusebius, *Hist.*, lib. vi, cap. 3: Multos
item per annos, nudis vestigiis ambulasse dicitur,
nullo penitus calceamento usus. Vino quoque, omni-
bus animatis, et aliis rebus quæ ad victum minus
necessariæ sunt, diutissime abstinuit: usque adeo ut
pectus ipsius in gravissimam subversionis labi-
que discrimen incideret (Greg. Thaum., *Orat.
panegy.*, part. iii.) Discipulos ad virtutum ope-
ribus magis, quam verbis incitabat, talemque se-
ipsum præbere conabatur, qualem verbis eum qui
recte victurus sit, describebat, exemplum proponens
sapientis. Eximia ejus erat sanctitas, teste ipso Epi-
phanio, hæres. 64, p. 525. Eusebius præterea ait:
Quotidiani ejus actus, verissimæ cujusdam philoso-
phiæ et admirabilis disciplinæ absolutissima opera
videbantur. Atque, ut vulgo dicitur a talis oratio,
talis ejus vita: qualis vita, talis oratio ejus fuit. Et
paulo post idem Eusebius, *Hist.*, lib. vi, cap. 3-5:
Hujusmodi ergo philosophicæ vitæ exempla præbens,
cum divina virtus eum adjuvaret, plures ex discipulis
ad imitationem sui merito provocavit: ita ut multi

palmam martyrii consequerentur. (26) Hinc illi Plutarchi, Heraclides, Sereni, Heraides et Hierones, quorum morte Christiana res valde illustrata est.

XIII. Interea dum hæc geruntur corpus suum evirare Origenes ausus est, sive ferro exsectis genitalibus, ut crediderunt Hieronymus (27) et Nicephorus (28), sive medicamento exsiccatis, ut aliis persuasum est: rem enim Epiphanius in incerto reliquit hæc. 64, cap. 3. (29) Quanquam verisimilius est medicamine imposito exsiccasse genitalem vim, quam gladio verenda amputasse: non quod existimem, id si fecisset, lævitatem oris proditorum fuisse factum, quod summa cura occultum habere voluit; certum est enim barbam ei non defluere, si quis jam vesticeps aut barbatus exsectionem patiat: sed propter horrorem facti; nam quis ita in se sævisse putet hominem non insanum, cum mollioribus uti posset remediis, unde idem commodum capiebat? Certe si quid amplius conjecturæ tribuendum est, cicutam genitalibus illevisse crediderim, quam Athenienses hierophantas ad compescendam libidinem adhibere solitos ipse prodidit libr. vii *contr. Cels.*, num. 48: Καὶ εἰς μὲν πού, ἰηκὶν, παρ' Ἀθηναίους ἱεροφάντης, οὐδὲ πεπιστευμένος ἑαυτοῦ τὰς ἀρσενικὰς ὀρέξεις, ὡς κύριος αὐτῶν εἶναι θυνάμενος, καὶ κρατεῖν αὐτῶν ἐς ὅσον βούλεται, κωνειασθεὶς τὰ ἀρσενικὰ μέρη, καθαρὸς εἶναι γυμνάζεται πρὸς τὴν νενομισμένην παρ' Ἀθηναίων ἀγιστείαν: id est, *oblitis cicutâ masculis partibus*, cohibendæ quippe veneris gratia cicutam locis illis admoveri tradunt Dioscorides, libr. iv, cap. 79 et Plinius, libr. xxv, cap. 15, non sorberi, uti factum ab hierophantis memorat Hieronymus, libr. i *adv. Jovinianum*.

^a Matth. xix, 12.

ex gentilibus tum in omni genere doctrinæ, tum in philosophia præstantissimi, ejus se magisterio submittent. Qui cum fidem Christi sincere atque intimo mentis affectu ab ipso accepissent, persecutionis illius tempore inclaruerunt: usque adeo ut quidam ex ipsis comprehensi, martyrio perfuncti sint. Horum primus fuit Plutarchus. Huic ad mortem eunti, Origenes ad extremum usque vitæ terminum individuus adhærens, parum absuit quin ab illius occideretur civibus, utpote qui necis illius auctor fuisset. Verum divina Providentia tunc quoque illum conservavit. Post Plutarchum secundus ex Origenis discipulis martyr fuit Serenus, qui fidem, quam acceperat, igne examinatam ac probatam exhibuit. Tertius ex eadem schola martyr exstitit Heraclides, ac deinde quartus Heron, ambo securi percussi: prior dum adhuc esset catechumenus, alter vero Neophytus. Præter hos quintus ex eodem auditorio Christianæ pietatis athleta, victor renuntiatus est Serenus priori illi cognominis: qui cum plurimos cruciatu fortissime pertulisset, tandem capite truncatus fuisse dicitur. Sed ex multarum numero Heras quædam adhuc catechumena, per ignem, ut ipse alicubi dicit, baptismum adeptâ, ex hac luce migravit. Septimus inter hos recensetur Basilides, is qui celeberrimam illam Potamianam ad supplicium abduxit.

(26) Euseb., *Hist. eccl.*, libr. vi, cap. 4, 8.

(27) Hieron., ep. 65.

(28) Niceph., libr. v, cap. 8.

(29) *Quanquam verisimilius est, etc.* M

PATROL. GR. XVII.

A Causæ cur id faceret, complures Origeni fuere. Ventitabant ad eum puellæ, fidei Christianæ et studiorum gratia: quam hominum autem ingenium a labore proclive esset ad libidinem optime intelligebat, verebaturque ne ex frequenti virginum consortio corpus in ipso juventutis flexu male sui compositum ad voluptatem impelleretur. Commovebatur ad hæc effato Christi, quo se ipsos propter cœlestis regnum evirasse nonnullos pronuntiaverat^a. Id cum præter germanam sententiam accepisset, pravis, ut opinor, deceptus Valesiorum hæreticorum expositionibus, qui ætatem ejus præcesserant, sibi que soliti fuerant virilia exsecare, nova isthæc in eo religio inaccessit. Et jam aliis inductus Christi verbis, a legitimo sensu detortis, unicam sibi tantum habebat tunicam, abjectis calceamentis, nudis incedebat pedibus, nec ullo modo vel in crastinum, vel in longitudinem consulebat. Aliam præterea de hac re Origeni fuisse causam scribit Eusebius, libr. vi, cap. 8, ne scilicet ex crebris puellarum ad se iritionibus et alloquiis obtrectandi occasionem haberet malevolentia. At repugnat quod mox subjungit, operam dedisse Origenem, ut factum illud occultaretur: nam si occultavit, quomodo rumores hominum ignobile factum sopire potuit, quod evulgandum erat ad maledicentiam et obscenos rumores compescendos? Ad annum Severi decimum quartum pertinere hæc suspicatur Baronius: quorum tempus neutiquam Eusebius designavit. Id si sit, annum tunc egerit Origenes vicesimum primum.

Magna vero hic doctorum hominum concertatio est, laudene ejusmodi facinus, (30) an vituperatione dignum sit. Aperte damnat Baronius, ad an. 230, multisque sententiam suam argumentis tuetur, sed

videtur ob Eusebii silentium, qui certe medicamentis usum, si revera adhibitus ab Origene fuisset, commemorasset, quo factum magis excusaret.

(30) *An vituperatione dignum sit.* Legibus civilibus ad prohibitum erat, teste Suetonio in Domitiano, Dione Cassio, libr. lxxvii, et Justino Martyre, qui *Apologia* 1, num. 29, hanc refert historiam: Καὶ ἦδη τις τῶν ἡμετέρων, ὑπὲρ τοῦ πείσαι ἡμᾶς, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν μυστήριον ἢ ἀνέδον μίξις, βιβλίδιον ἀνέδωκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Φήλικι ἡγεμονεύοντι, ἀξιώων ἐπιτρέψαι ἱατροῦ τοῦ διδύμου αὐτοῦ ἀφελεῖν· ἀνευ γὰρ τῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπιτροπῆς τοῦτο πράττειν ἀπειρησθαι οἱ ἐκεῖ ἱατροὶ ἔλεγον. Καὶ μὴ δόλως βουληθέντος Φήλικος ὑπογράψαι, ἐφ' ἑαυτοῦ μείνας ὁ νεανίσκος, ἤρξασθη τῇ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογνωμόνων συνειδῆσαι. Jamque nostrorum quidam, ut vobis persunderet non esse mysterium apud nos promiscuum concubitum, obtulit libellum Felici Alexandriæ præfecto, rogans ut medico licentiam daret testes ipsi resecandi. Id enim sine præfecti licentia sacere interdicitum sibi illius urbis medici dicebant. Sed cum Felix omnino scribere nolisset, adolescens in continentia et virginitate permanens, sua et eorum qui idem ac ipse sentiebant, conscientia contentus fuit. Cum ita se res habuerit, nec ullus dubitandi locus sit, quin is peccet qui legem civilem justam sponte violat, vituperatione dignum fuisse facinus Origenis libere fatendum est, licet forte ejusmodi lex Ecclesiæ quoque canonibus nondum ea ætate licet confirmata, ut colligi posse videtur ex histo-

quæ ad eam fere, quæ ferro fit, evirationem pertinent. Contra ea Halloxius, non excusat modo, sed dilaudat, lib. iv *Orig. def.*, quæst. 3. Ego singula ab utraque parte collecta non referam; quod ipse sentio, paucis exponam. Certum est voluntariam sui ipsius exsectionem, eam dico quæ sit gladio, vetitam esse apocriticis canonibus 22 et 24. At eorum dubia est auctoritas, et penitus ab Halloxio respuitur. Eandem damnavit extincto jamdiu Origene Nicænum concilium, can. 4, damnavit et Arelatense, can. 7. Ipsi quoque Eusebio, perpetuo licet Origene laudatori, recordiæ hujus vituperationem vis veritatis expressit. Sed quid aliena conquirimus, cum domestica suppeditent testimonia? Utramque castrationem, et quæ exsectione, et quæ exsiccatione perficitur, damnavit demum Origenes, alios-

A que, ne simile quid in se aliquando conciperent, vehementer absterruit, cum aliis locis, tum præsertim suis in *Matthæum Commentariis*. Locus habetur tom. xv, num. 1, 2, 3, 4 et 5, quem omnino consuli velim.

Discipulos suos et familiares facinus suum celaverat Origenes, dubius animi laudine sibi, an probro ducendum foret. Rem tamen comperit Demetrius, quam vehementer admiratus primum, tum laudibus etiam prosecutus, confirmavit Origenem, strenueque susceptum munus jussit traducere. Tum hic denique remotis impedimentis, universos ad se erudiendi causa venientes nullo sexus discrimine admisit. In eorum autem institutione summa se tractavit diligentia, omneque suum otium ad eorum negotium contulit.

CAPUT II.

I. Severi imperatoris obitus. Origenes Romam proficiscitur. II. Alexandriam redit. III. Hebraicam linguam condiscit. IV. Ambrosium ad Christi fidem convertit. V. Accersitur in Arabiam, redit Alexandriam. VI. Palæstinam petit, Alexandriam redit. VII. A Mammæa accersitur Antiochiam; Alexandriam revertitur. VIII. Scripturam sacram commentariis illustrare aggreditur. IX. Commentarios in Joannem, et in alios Scripturæ libros inchoat. X. In Achaiam per Palæstinam proficiscitur. XI. Athenis discedens Epheso iter habet. XII. Cæsareæ presbyter jam ante fuerat ordinatus; Alexandria pellitur. XIII. Cum, ne vitaretur ab Æthiopiæ, idolis sacrificasset, XIV. Cæsaream Palæstinæ concedit. XV. Confutantur nonnulli, qui Origenem ab Heracla Alexandria depulsum fuisse scripserunt. XVI. Ecclesiastica munia obit; a multis fovetur Ecclesiis. XVII. Palæstinam perlustrat. XVIII. Utrum viginti et octo annos Tyri transegerit. XIX. Gregorium Thaumaturgum et Athenodorum fratres, aliosque in litteris sacris et profanis instituit. Isaiam et Ezechielem commentariis exponit.

I. (31) Severum interim, cum jam aliquoties interficere adortus esset Caracalla filius, mors ex ægritudine consecuta est, expleto imperii decimo octavo anno, ætatis vicesimum sextum agente Origene. Hic post aliquot deinde annos Romam ire contendit, Romanæ Ecclesiæ visendæ studio, cui tunc præerat Zephyrinus papa. Tempus itineris ab Eusebio prætermisum conjectura assequi studet Baronius, et in primum Elagabali rejicit annum, qui Zephyrini decimus octavus, et postremus fuit; causamque perfectioni Mammæam Alexandri matrem dedisse suspicatur, cum post accersitum ad se Antiochiam Origenem, Elagabalum imperium ineuntem Romam esset comitata. (32) Verum hæc aliter Eusebio temporibus divisa sunt: tunc enim a Mammæa Antiochiam accitum fuisse Origenem satis aperte significat, et disertis quoque verbis post illum Suidas (33), cum rerum potiretur filius ejus Alexander. Qui postquam imperium adeptus est, non alias An-

C tiochiam ivit Mammæa, quam cum Persas Romanis finibus imminentes bello refutare aggressus est. Hæc multis post Zephyrini obitum annis incidere. Cum autem imperator renuntiatus est Elagabalus, Emesæ commorabatur Mammæa, neque in tanta rerum conversione curiosis auditionibus operam dare potuisse verisimile est. Ecquanam porro causa fuerit Baronio, cur incertam Origenianæ in Italiam perfectionis occasionem comminisceretur, Mammææ nempe assectandæ studium, cum veram expresserit Eusebius, *Hist.* lib. vi, cap. 14, Romanæ nimirum Ecclesiæ, omnium, ut ipse scribit, antiquissimæ, penitus cognoscendæ desiderium, non video. Hoc ergo iter Severi inter obitum, qui anno Zephyrini undecimo contigit, ipsiusque Zephyrini mortem, quæ ad alterum Elagabali annum pertinet, conferre satis habeamus: a tempore autem præcise designando, cum ne conjecturæ quidem locum nobis veterum monumenta præbeant, abstineamus. Id in

ria mox a Justino Martyre commemorata. Neque enim verisimile mihi est juvenem istum id ab Alexandria præside postulatum fuisse, quod canone ecclesiastico vetitum novisset. Cæterum Hieronymus, etiam quando omnium acerrime Origenem insectatur, epist. 65 ad Pammach. et Oceanum, de ipso tamen hæc ait: *Vult aliquis laudare Origenem, laudet ut laudo. Magnus vir ab infantia et vere martyris filius, Alexandria ecclesiasticam scholam tenuit, succedens eruditissimo viro Clementi presbytero. Voluptates in tantum fugit, ut zelo Dei,*

sed tamen non secundum scientiam, ferro truncaret genitalia. Ubi, ut vides, facinus non laudat, sed eum, quo ad id impulsus fuerat, eximie puritatis amorem.

(31) Euseb., lib. vi, cap. 8, 14, 21.

(32) Verum hæc aliter Eusebio temporibus divisa sunt, etc. Vide paulo infra notam ad num. VII, ubi refellitur Huetii opinio de tempore quo Mammæam adiit Origenes.

(33) Suid., *Lexic.* D.

decimo tertio Zephyrini anno historici quidam constituunt, quod ab Eusebii rationibus non discrepat, et mihi satis probatur.

II. (34) Propere perlustrata Roma, statim Alexandriam Origenes repetiit, traditaque ei rursus est a Demetrio catechumenorum Christianis dogmatis imbuendorum cura. Quo cum in opere, omissis cæteris studiis, dies ac noctes urgeretur, nec sibi ad Scripturæ divinarumque rerum pervestigationem reliqui quidquam facere posset, docendi munus cum Heracla, qui tum cæteris ejus præstabat discipulis, ita partitus est, ut rudioribus prima doctrinæ Christianæ elementa hic traderet, maturiores ille et jam usu peritos reconditis dogmatis instrueret.

III. Hinc aliquantum lucratus otii, eo ad enodandas Scripturæ obscuriores intelligentias usus est, seseque in eo studio quotidianis commentationibus diligenter subegit. Verum cum operam suam absque Hebraicæ linguæ noticia frustra consumi intellexisset, id quoque ornamentum ad reliquas doctrinæ suæ laudes adjunxit. Joannes Trithemius in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* res Origenis literis prosequens, ipsum ait jam senem contra suam ætatem linguam Hebraicam didicisse. Perperam nempe accepit ista Hieronymi (35) : *Tantum in Scripturis divinis habuit studii, ut etiam Hebræam linguam contra ætatis gentisque suæ naturam edisceret.* Quæ sic intelligo, jam virilem ætatem adeptum Adamantium, quæ ætas grammaticas tricas ac quisquillas aspernari solet, et gravioribus studiis delectari, eo tamen demisisse animum, ut in hac arte se exerceret. Nulla illic senectutis significatio. Magdeburgenses vero, cent. 5, cap. 10, idem narrant his verbis : *Ita igitur otii aliquantulum nactus, ad discendam linguam Hebræam, suæ alioqui naturæ adversam, ut Suidas ait, animum adjecit.* Quæ illic habet Suidas, e Græca transtulit interpretatione Hieronymiani operis *De scriptoribus ecclesiasticis*, ubi proxime adducta Hieronymi verba sic reddita sunt : *Ὅστε καὶ τὴν Ἑβραϊκὴν διὰ λέξιν ἐναντιουμένην τῇ τε ἡλικίᾳ, καὶ τῇ οἰκείᾳ φύσει ἐκμαθεῖν.* Quod de Alexandrinæ gentis natura dixit Hieronymus, quæ juxta Græcorum omnium consuetudinem linguarum exoticarum notitiam contemnebat, id ad

(34) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 14-16.

(35) Hieron., lib. *De script. eccles.*

(36) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 18, 19.

(37) Baron. ad an. 220, num. 6 et 12.

(38) Cum enim ex Arabia excesserit Hippolytus, et in Italia demum martyrium obierit, etc. Sequitur Huetius Baronium qui ad annum Christi 229 putat magnum Hippolytum de quo hic agitur, ex Arabia excessisse, Romam venisse, et a Calixto papa ad episcopatum Portuensem evectum fuisse, ibique martyrium obiisse. Verum cujus loci Hippolytus fuerit episcopus nec Hieronymus scivit, ut ipse agnoscit in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum*, cap. 61. Gelasius lib. 1 contra *Eutychen*, Hippolytum vocat Arabum metropolitanum. At Eusebius, lib. vi *Hist. eccl.*, cap. 20, simul de Hippolyto et de Beryllo Bostrorum episcopo loquitur. Bostrena urbs Arabiæ tunc erat metropolis. Ergo cum epi-

A Origenis ipsius naturam interpret pessime retulit. Unde fraus Suidæ ac Magdeburgensibus facta.

IV. (36) Erat per id tempus Alexandria vir opibus ac dignitate florens, ingenio etiam spectatus et doctrina. Hunc Valentini errore, qui tunc in Ægypto vigeat, Marcianis alii, implicitum fuisse scribunt. Commode utrique : maxima siquidem utriusque hæreseos affinitas fuit, dogmatumque consensus. Sabellianum fuisse quidam etiam prodiderunt, hoc est Noetianum : Sabellius quippe statim post Origenis obitum Noeti præceptoris sui deliramenta renovavit. Crebro ad Origenem ventitabat Ambrosius cum aliis partim hæreticis, partim ethnicis philosophis, qui viri nomine ac doctrina pertraherentur. Nam rerum divinarum documentis philosophiæ quoque, mathematicarum et humanarum disciplinarum præcepta aspergens, auditores erudiebat pro uniuscujusque captu : nec parum iis doctrinis inesse censebat ad sacra percipienda adjumenti. Adversus hunc ita affectus est Ambrosius, ut ejuratis erroribus saniori doctrina instituendum ei se traderet, ad ejusque societatem sese penitus applicaret. Tunc imperasse Caracallam agnoscit Baronius (37), cum ad Christi fidem conversus est Ambrosius. Idem tamen Origenem Roma Alexandriam rediisse docet postremis Zephyrini temporibus, recens adepto imperium Elagabalo : cum Ambrosii conversionem præcesserit hæc Origenis reditio. Plane suo sibi gladio jugulatur.

V. Iisdem fere temporibus militarem hominem Alexandriam mittit Arabiæ præses, cum litteris ad Demetrium episcopum, et ad Ægypti præfectum, quibus vehementer orabat Origenem ad se confestim mitterent ; velle se de rebus divinis cum eo communicare, ejusque doctrinæ fieri participem. Æquissimæ postulationi annuit uterque. Ablegatus ad eum continuo Origenes, et re feliciter explicata, Alexandriam sine mora reversus est. Quod autem asserit Halloxius, minime dubium esse quin ad audiendum Hippolytum in ecclesia quadam verba facientem per id tempus accedens Origenes, designatus ab eo, et honoris gratia astantibus fuerit monstratus, ut factum refert Hieronymus lib. *De script. eccles.* in Hippolyto, indiget id quidem probatione : (38) cum enim ex Arabia excesserit Hip-

scopum habuerit Beryllam, alia quærenda est Hippolyto metropolis quam nec Hieronymus novit, nec Eusebius, neque Theodoretus. Quæ cum ita sint, æquus rerum æstimator judicet quænam habenda sit fides recentioribus scriptoribus. Georgio puta Syncello in *Chronico*, Nicephoro Callisto, Zonaræ et Anastasio Bibliothecario in *Collectaneis*, qui Hippolytum Portuensem episcopum fuisse scribunt. Quid item fiet de S. Germano Constantinopolitano mentionem faciente *Hippolyti de Roma* ? Quid de Leontio Byzantio qui tom. XI *Biblioth. Patr.*, pag. 505, sanctum Clementem et Hippolytum episcopos τῆς Ῥώμης vocat ? Certe horum omnium error inde natus videtur, quod magnum Hippolytum episcopum et martyrem, de quo Eusebius, Hieronymus et Theodoretus, confundunt cum altero Hippolyto Portuensi martyre de quo Prudentius *De martyrib.*, hymn. 11.

polytus, et in Italia demum martyrium obierit, huic alibi passim occurrere potuit Origenes, et conciocinanti adesse.

VI. Non multo post Alexandria clam exiit, arma impia Caracallæ fugiens, quibus funestissimam Alexandrinis cladem intulit. Annus trahebatur Christi 215, Caracallæ quintus, ætatis circiter tricesimum agente Origene. Secessit ille in Palæstinam, et Cæsareæ sedem posuit: ubi tantus ei ab episcopis honos habitus est, ut nondum licet presbytero, sed laico etiam tum deferretur negotium Scripturæ publice in ecclesia explanandæ, præsentibus episcopis. Ægre tulit Demetrius, et tanquam præter fas ab episcopis et Origene attentatum scriptis ad eos epistolis damnavit. Factum rationibus, aliorumque episcoporum auctoritate et exemplo excusarunt Theoctistus (Theotechnum Photius appellat, cod. 118 et 132) Cæsareæ episcopus, Jerosolymæ Alexander. Nec ita tamen placarunt Demetrius, ut non Origenem per litteras, missosque diaconos revocaret. Paruit ille mandatis, et reversus in patriam consueto sese muneri restituit. Castiganda hic Halloxii, aliorumque indiligentia, qui prius hoc Origenis in Palæstinam iter confuderunt cum altero paulo post a nobis narrando quod ad Achaicæ episcopos proficiscens per ea loca habuit: utramque enim profectionem caute distinxit Eusebius, prioremque ante Caracallæ interitum ab Origene susceptam narrat lib. vi *Hist.*, cap. 49, posteriorem temporibus iis deputat, quibus Philetus Antiocheno episcopo successit Zebinus; locus existat lib. vi *Hist.*, cap. 23; episcopatum autem Zebinus inivit sub Alexandro Severo, ut est in Eusebiano *Chronico*. Id quod alio ipse loco Halloxius animadvertit.

VII. (59) Coorto interea Romanos inter et Per-

(59) Ann. 223.

(40) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 21.

(41) At nobis favent Eusebii *ἐπιλογισμοί*, etc. Non Eusebius, sed divus Hieronymus bellum Persicum anno secundo Alexandri copulavit. Verba enim, quæ in *Chronico* Eusebiano de hoc bello recitantur, in ultimo libro Eutropii, qui post Eusebii mortem suam *Historiam* scripsit, leguntur. Ex quo liquet, non tantum ea verba Eusebii non esse; sed etiam quæcumque ex Eutropio in illo *Chronico* habentur, a divo Hieronymo addita fuisse. Neque bellum Persicum anno Alexandri secundo geri potuit, cum quarto imperii ejus anno Artaxerxes, cum quo dimicavit Alexander, regnare cœperit. Præterea Herodianus lib. vi, cap. 4, de Alexandro in Orientem proficiscente loquens ait, nullum fuisse qui *siccis oculis abeuntem Alexandrum* aspexerit, imperio tam multos annos modestissime administrato. Quare neque Alexander imperii sui initio cum Persis pugnavit, neque cum ad Persicam expeditionem proficisceretur Alexander, Origenes est a Mammæa in Orientem vocatus. Ac proinde hæc Origenis ad Mammæam profectio assignanda est, ut recte conjicit Baronius, ad annum Christi 218, quo tempore Elagabalus primus imperii sui agens annum, post Macrini cladem Antiochiam venit Mammæa comitatus. Quod objicit Huethius Eusebium in *Historiæ* lib. vi, cap. 21, postquam Alexandrum imperatoriam

Antiochiam venit Alexander Severus Mammæa matre comitatus, quæ ut erat natione Syra, et rerum Judaicarum ac Christianarum aliquem perceperat usum, Origenem (40), cujus tunc passim celebrabatur nomen, misso militari satellitio ad sese accersivit explorandæ hominis doctrinæ, majorisque Christi notitiæ adipiscendæ causa. Multis apud illam de Deo sermonibus habitis, exacto illic non modico tempore, ad intermissa studia Alexandriam properavit. Hanc Origenis peregrinationem temporibus illis conjungens, scio me chronologorum aliquot rationibus repugnare, qui ad extremos Alexandri Severi annos Persicam expeditionem referunt, cum multo ante exitum Alexandri visere ad Mammæam Origenem ivisse certum sit. (41) At nobis favent Eusebii *ἐπιλογισμοί*, quibus in hæc historia perpetuo adhæremus: nam Persicum bellum secundo Alexandri anno assignat in *Chronico*; in *Historia* autem lib. vi, cap. 21, postquam Alexandrum imperatoriam dignitatem assecutum significavit (42), Origenis itionem ad Mammæam continuo subjunxit: Cæsariensem vero Origenis secessum, quem decimo Alexandri anno contigisse docet, longe inferius recensuit. Qui vero bellum hoc rejecerunt in postremos Alexandri annos, nullo auctore fecerunt; nam qui ætatis illius res gestas complexi sunt Herodianus, Zosimus, Xiphilius et Lampridius, (43) Persicæ expeditionis neutiquam expresserunt tempus: solus illud adnotatum reliquit Eusebius, quem sequimur. Sin hæc ante contigisse pertenderis quam Romam ivisset Mammæa, ut vult Baronius ad an. 220, num. 6, alterutrum enim dicendum est, nec eam quippe alias Antiochiæ fuisse apparet, sententiam hanc supra a nobis obtritram reperies.

VIII. (44) Cæterum hinc Scripturam sacram com-

dignitatem assecutum significavit, Origenis itionem ad Mammæam continuo subjungere, facile solvitur, si Eusebius id fecisse dicatur, non quod primo aut secundo Alexandri imperii anno Origenis iter ad Mammæam contigisse putaret, sed quod ex initio illius imperii occasio nasceretur loquendi de Mammæa matre ejus. Certe nostram hanc opinionem confirmat quod ibidem ait Eusebius, quo tempore Alexander imperium capesseret, mortuo apud Antiochiam Asclepiade, ejus episcopatum sortitum fuisse Philetum: qui tamen, anno 217, Macrino imperium ineunte, Asclepiadi successit, quemadmodum in *Chronico* scribit ipse Eusebius: quod Baronius sequitur.

(42) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 26.

(43) Persicæ expeditionis neutiquam expresserunt tempus. Expressis verbis Persicum bellum anno Alexandri decimo quarto contigisse docet Herodianus lib. vi. Cujus testimonium litem peritus dirimeret, ni constaret Alexandrum post inchoatum decimum quartum sui imperii annum paucos vixisse dies. Sed anno tantum vel biennio erravit Herodianus. Neque enim verisimile est duodecim aut tredecim annis in celebriori hujus imperii facto, quo tempore ipse florebat, eum errasse, atque in finem Alexandri rejecisse quod hujus imperii initio contigisset.

(44) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 25.

mentariis illustrare Origenes orsus est, impulsore A Ambrosio, qui non verbis incendebat solum, sed sumptibus etiam suppeditabat. Legitur apud Cedrenum, quod et ab eo sumpserunt Suidas et Glycas, Origenem per annorum octodecim spatium Literas sacras fuisse interpretatum. Minime id quidem consentit Eusebii rationibus, qui Origenem sexagenario majorem *Commentariis in Matthæum* illustrasse scribit, triginta scilicet annis, eoque amplius, postquam Scripturam primum cœpit exponere. Sin ita hæc accipienda censeat aliquis, quasi quidquid in sacrorum Voluminum interpretationem diversis temporibus otii contulit Origenes, octodecim annorum spatium exæquaverit, longius etiam dissentio; ejusmodi quippe rationem neutiquam duci posse existimo. Multo credibilis est ex male lecto vel descripto Epiphani (45) loco commentum id prodiisse. Postquam enim ab Origene postulasse Ambrosium dixit, ut sacras Scripturas interpretaretur, id ait ipsum in Tyrio secessu per octo et viginti annos fecisse. (46) Alio item loco divina Volumina Origenem Tyri scribit explanasse ἐπὶ ἔτη κη'. Similiter Suidas, alios secutus, narrat Ambrosii rogatu Scripturas Origenem explanasse ἐπὶ ἔτη ιη'. Vides germana hæc eorum esse quæ scripsit Epiphanius; præterquam quod numerus κη' in ιη' degeneravit. De secessu autem Tyrii spatio, quod assignavit Epiphanius, quæstionem paulo post habebimus.

Scribit Hieronymus *De script. eccles.* in Hippolyt. C Ambrosium ad Librorum sacrorum interpretationem Origenem incitasse, in æmulationem Hippolyti, editis jam in Scripturam plurimis commentariis optime de Ecclesia meriti. Hieronymum fefellit male intellectus Eusebius, qui post enumeratas Hippolyti scriptiones hæc subjungit lib. vi *Hist.*, c. 25: 'Ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ Ὀριγένει τῶν εἰς τὰς θείας Γραφὰς ὑπομνημάτων ἐγένετο ἀρχή, Ἀμβροσίου ἐς τὰ μάλιστα παρορμῶντος αὐτόν. Id est: *Ab eo quoque tempore Origeni in divinis Scripturas commentandi initium factum est, valde eum incitante Ambrosio.* Hieronymus autem vocem hanc, ἐκείνου, quæ pertinebat ad tempus, perperam ad Hippolytum retulit: de quo simile nihil habet Nicephorus. Jam ante Henrico Valesio id observatum est. Falsam Hiero- D nymy explicationem nova depravatione pervertit auctor Græcæ interpretationis libri *De scriptoribus ecclesiasticis*. Hæc habet Hieronymus: *Scriptis (Hippolytus) nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: in Ἐξαήμερον . . . De Pascha, Adversum omnes hæreses, et Πρὸς ὀμιλιῶν, De laude Domini Salvatoris; in qua præsentem Origenem se loqui in Ecclesia significat. In hujus æmulationem Ambrosius, quem de Marcionis hæresi ad veram fidem correctum diximus, cohortatus est Origenem in Scripturas commentarios scribere, præbens ei septem*

et amplius notarios, eorumque expensas, et laboriorum parem numerum: quodque his majus est, incredibile studio quotidie ab eo opus exigens. Unde in quadam epistola ἐργοδιώκτην eum Origenes vocat. Sic ea accepit interpres, quasi una serie scribenda sint ista: *In qua præsentem Origenem se loqui in ecclesia significat in hujus æmulationem, tum deinde apponenda sit τελεία στιγμή.* Sic enim vertit: 'Ἐν οἷς παρόντος Ὀριγένους ἑαυτὸν ὠμιληκέναι κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ Ἀμβρόσιος, ὄντινα ἀπὸ τῆς πλάνης Μαρκίωνος εἰς τὴν ἀληθινὴν πίστιν ἐπιστρέψαι προεῖρηται, προὔτρεψατο Ὀριγένει τὰς θείας ὑπομνηματίσαι Γραφὰς, παρεσχηκῶς αὐτῷ ἑπτὰ ἢ καὶ πλείους νοταρίους. Neque hac line stetit malum; ad pristinos siquidem errores novorum accessionem fecit Photius, vir alioquin litterariis laudibus abundans: hunc quippe Hieronymiani interpretis quem secutus est, locum tali interductu distinxit: 'Ἐν οἷς παρόντος Ὀριγένους ἑαυτὸν ὠμιληκέναι κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ Ἀμβρόσιος, ὄντινα ἀπὸ τῆς πλάνης Μαρκίωνος εἰς τὴν ἀληθινὴν πίστιν ἐπιστρέψαι προεῖρηται: προὔτρεψατο (supple, Ἰππόλυτος) Ὀριγένει τὰς θείας ὑπομνηματίσαι Γραφὰς, παρεσχηκῶς αὐτῷ ἑπτὰ, ἢ καὶ πλείους νοταρίους. Ita legisse Photium (46) declarant hæc illius: Λέγεται δὲ καὶ οὗτος (Ἰππόλυτος) προσομιλεῖν τῷ λαῷ κατὰ μίμησιν Ὀριγένους, οὗ καὶ συνήθης μάλιστα καὶ ἐραστῆς τῶν λόγων ὑπῆρχεν, ὡς καὶ προτρέψασθαι αὐτόν, τὴν θείαν ὑπομνηματίσαι Γραφήν· ἐγκαταστήσας αὐτῷ καὶ ὑπογραφὰς ἑπτὰ ταχυγράφους, καὶ ἑτέρους τοσοούτους γράφοντας εἰς κάλλος, ὧν ἦν καὶ τῆς δαπάνης αὐτὸς χορηγός· καὶ ταῦτα ὑπηρετούμενος αὐτῷ, ἀπαιτεῖν αὐτὸν ἀπαραιτήτως τὸ ἔργον. Ἐξ οὗ καὶ ἐργοδιώκτην ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν παρὰ Ὀριγένους κληθῆναι. Quæ cum ex Hieronymi Græco interprete derivata sint, manifestus est quorundam error, virorum male suspicacium, qui nuperum opus esse interpretationem hanc conjectant. Cæterum hinc aliquibus persuasum fuit Hippolytum Origeni, non Ambrosium ad explicandos rei litterariæ sumptus præsto fuisse: quod quam verum sit, lector existimet, et quemadmodum falsæ opiniones quasi ex traduce propagentur. Fraudi quippe fuit Hieronymo Eusebius, Græco interpreti Hieronymus, Photio Græcus interpres, innumeris aliis ipse Photius, et quem ab alio unusquisque accepit errorem, novis deinde cumulavit. Sed hæc hæc hactenus. Omnibus igitur rebus Origeni commodabat Ambrosius, et quæcunque ad corporis cultum pertinebant, ac studia, large huic, quasi virgula divina, ab eo præbebantur. Notarios itaque habebat ad manum plus septem, qui dictata ex ore loquentis exciperent, totidem librariorum cum puellis, quæ properanter scripta nitidius exararent.

IX. (47) Neque sibi sane hac oblata facultate defuit; beneficentissimi quippe hominis liberalitate

(45) Epiph. hæc. 64, cap. 3.

(46) Epiph., *De mens. et pond.*, c. 18.

(46*) Phot., cod. 421.

(47) Euseb., *Histor. lib.*

usus, quinque priores *Commentariorum in Joannem* tomos, et initium sexti Alexandriæ hoc tempore, et ex Achaico, quod mox exponemus, itinere redux elaboravit. Octo item priores in *Genesim* tomos et duodecim confecit; psalmos ad hæc exposuit viginti quinque priores, quamvis plures etiam subinde enarraverit, ut dicemus infra; et Jeremiæ quoque *Lamentationes* totis voluminibus interpretatus est. Adde libros *De principiis* et *Ἐρμηνεύει* decem, quos eadem tempestate Alexandriæ composuit.

X. (48) His intentum studiis Origenem interpellarunt negotia ecclesiastica, quorum gratia in Achaïam profectus est. Negotia illa quæ fuerint, non expressit Eusebius; Baronius, ad an. 230, num. 7, conjecturis reperire voluit; eaque de causa profectum in Græciam Origenem divinat, (49) ut Nicopolitanæ editionis circa hæc tempora repertæ compos fieret. Sed quorsum ad excogitatas descendemus conjecturas, cum veritas ipsa palam exstat? Scribunt siquidem Hieronymus *De script. eccles.*, cap. 65, et Rufinus in *Exposit.*, cap. 25, lib. vi, Eusebii, Achaïæ Ecclesias plurimis tunc hæresibus fuisse vexatas; quibus expugnandis idoneum præ cæteris visum Origenem; eam illi causam in Græciam proficiscendi fuisse. Illuc vero accersitum ab Ambrosio non absurde quispiam suspicabitur; nam Alexandria erebro abfuisse Ambrosium constat et, postquam inter eos necessitudo intercessit, Athenis fuisse, atque inde litteras ad Origenem dedisse ex Hieronymo discere licet epist. 18 ad Marcellam. Hæc quidem proponimus, non asserimus. Hinc etiam habitæ sibi cum hæresiarcha quodam concertationis exemplar ad amicos in Palæstinam misit Adamantius, qui falsis de se, deque ea disputatione rumoribus occurreret. Athenis moram fecisse Origenem certum est, moræ tempus incertum: rediisse tamen sequenti anno, vel biennio post, inter chronologos constare video. Equidem non multo minus biennio itineris Achaici tempus fuisse existimo; nam et per Palæstinam iter habuit, ibique moratus est aliquandiu, et spatium aliquod itione ac reditione consumptum est, et in Achaia, cum hæreticis velitando, et Athenis perlustrandis, scholisque philosophorum frequentandis (quod ab eo factum testantur Epiphanius hæz. 64. cap. 1, et Nicetas *Thesaur. orthodoxæ fidei* lib. iv, hæres. 34, et huc commode referri potest), sat longum tempus contritum fuisse necesse est. Nec causæ est cur ex hac scholarum

(48) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 25.

(49) Ut *Nicopolitanæ* editionis circa hæc tempora reperitæ. Refert Eusebius *Hist.* lib. vi, cap. 46, unam ex tribus anonymis Scripturæ interpretationibus quibus in *Hexaplis* usus est Origenes, Nicopoli juxta Actium fuisse inventam, sed quænam illa sit, an quinta, an sexta, et quo tempore inventa, non adnotat. Auctor *Synopsæos* inter opera Athanasiana cusæ, et Epiphanius lib. *De pond. et mens.* cap. 48, sextam hanc esse pertendunt; Hieronymus vero quintam, et ita narrare ipsum Origenem scribit *Prolog. in Cant. cantie.* Sed Epiphanius magis ad hæremus. Cum enim tum ex ipso, tum ex Eusebio

A frequentatione aliud Atheniense iter ab Origene olim adolescente institutum confingant Baronius, ad an. 232, num. 4, et Petavius ad Epiph. hæz. 64, cap. 1; nam ad philosophos et rhetores ibant cujuscunque ætatis homines, neque verisimile est Origenem philosophiæ, reliquarumque disciplinarum amore flagrantem, in ea degentem urbe quæ artium omnium inventrix haberetur, et in qua cum civium, tum advenarum præcipuum esset studium novi aliquid vel dicere, vel audire, ætate fuisse absteritum quominus civitatis consuetudine ad explendam cupiditatem uteretur. Supra quidem observavimus testificari Porphyrium, ad Plotinum Romæ publice docentem aliquando accessisse Origenem quemdam, alium ab Adamantio, Plotini æqualem, eoque conspecto victum pudore Plotinum dicendi finem fecisse. Prius idem factum legimus a Tullio, qui octo jam et viginti annos natus, cum Romæ esset biennium versatus in causis, et jam inter primos Urbis oratores poneretur, Athenas tamen ad Antiochum philosophum et Demetrium rhetorem se contulit. Inde ad Asiaticos oratores, ipsumque demum Melonem se applicavit. Quin et Antonii Gniphonis scholam frequentasse, etiam cum prætura fungeretur, a Suetonio Tranquillo proditum est lib. *De illustr. grammat.*, cap. 7. Sane in hac Achaica remansione (50) Nicopolitanam editionem nactum fuisse Origenem credibile est; causam hanc itineris habuisse, non item.

C XI. Digressum inde, Epheso transiisse non præter verisimilitudinem credi potest. Scribit siquidem Origenes in epistola ad amicos Alexandrinos, se aliquando Ephesi in hæreticum quemdam incidisse, qui cum ne verbum quidem secum conferre sustinisset, se tamen inde profecto confictam falsæ disputationis historiam misisse ad discipulos, aliosque: at eum demum Antiochiæ vanos falsæ victoriae rumores spargentem, postquam illic accessit, publice coarguisse, hominisque vanitatem confutasse. Id si quis tum contigisse velit, cum vix in aliud tempus rejici possit, favebo conjecturæ: sed et hic quoque judicium suum sibi unusquisque integrum habeat, nec omnes enim Origenis peregrinationes litteris fuisse traditas existimo, cum ipse præsertim alicubi se multa terræ loca peragrasse doceat. Quæ hoc ergo loco, et alibi passim dubitanter proponuntur a nobis, sic lector accipiat tanquam meras conjecturas, aliqua, si forte, verisimilitudine

constet aliam ex his editionibus Hierichunte fuisse repertam temporibus Caracallæ, aliam Nicopoli imperante Alexandro, certe Hierichuntina editio quinta esse debet, Nicopolitana vero sexta; siquidem habita temporum, quibus inventæ sunt, ratione, etiam quintam, aliam sextam ab Origene vocatam fuisse scribit idem Epiphanius.

(50) *Nicopolitanam editionem nactum fuisse Origenem credibile est.* Caracallæ, inquit Epiphanius lib. *De pond. et mens.*, cap. 48, *succedit Antoninus alius, qui imperavit annos iv. Secutus est Alexander filius Mammaeæ annis xiii. In medio temporum illorum, ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τούτων, editio sexta, quæ et ipsa*

conjunctas, solida nulla et constanti ratione subnixas.

XII. (51) Prius autem quam Athenas veniret, arripuerat iter per Palæstinam, et Cæsareæ ab episcopis supra jam commemoratis Theoctisto et Alexandro ad sacrum presbyterii ordinem fuerat promotus. Prioresne jam ante susceperit ordines, necne, non liquet; facile equidem adducor ut credam per saltum, ut vocant, presbyterum fuisse ordinatum, prout primævis Ecclesiæ temporibus in more positum fuit. Id tum contigit cum Antiochenæ Ecclesiæ regimen capessivit Zebinus, Christi nimirum 228 anno, Alexandri Severi VII, Origenis XLIII. Factum hoc a sanctissimis episcopis in homine ditionis non suæ, sub testimonio epistolæ ecclesiasticæ, qua discedentem Demetrius fuerat persecutus; ut ad eum sui purgandi causa rescripsit Alexander, mansueti sui ingenio atque leni: cujus testem damus Hieronymum lib. *De script. eccles.* in Orig. et Alexandro. Quamobrem episcopi Ægypti et Alexandriae in synodica epistola (52) adversus Origenis doctrinam, χειροτονηθέντα αὐτὸν πρεσβύτερον ὑπὸ τῆς κανονικῆς τε καὶ μιᾶς χειρὸς ἀληθινῆς agnoscunt. Quo magis miror scripsisse Photium cod. 118, Alexandria Origenem profectum, absque proprii episcopi consensu presbyterii dignitatem suscepisse. Idem addit facti auctorem fuisse Theoctistum, probatorem Alexandrum. (53) Ubi est, hoc dolore graviter exarsit Demetrius, et ex insigni Origenis gloria jamdiu in sinu collectum invidiæ virus totum evomuit, unde ingentes subinde concitati tumultus totam Ecclesiam in factiones dissiparunt. Nam primum Origenis castrationem, mirifice a se antea laudatam et probatam, publice differre ac traducere cœpit, Ecclesiam omnem adversus eum concitare, hunc honore sacerdotii privare, et ab Eccle-

in dolis latebat, Nicopoli ad Actium est inventa. Porro his verbis, ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τούτων, Epiphanius vel annum qui medius intercedebat ab initio Elogabali ad Alexandri finem, id est, annum ipsius Alexandri v Christi 226, vel medium unius Alexandri tempus, id est, annum ejus imperii VII, Christi 228 indicat. Sed recte conjiciunt Baronius, Huetius, Tillemontius et Montefalconius hanc Nicopolitanam editionem inventam potius fuisse anno 228, quod ipsa historiæ series videtur indicare.

(51) Euseb., *Histor.* lib. VI, cap. 23.

(52) *Concil.* tom. V, pag. 660.

(53) Euseb., *Histor. eccles.* lib. VI, cap. 8, et 23.

(54) *Aliam exsilii hujus causam affert Epiphanius*, etc. Adeo omni prorsus verisimilitudine carere hæc historia Baronio visa est, ut dubitet an hic locus Epiphanii textui non sit insertus et interpolatus. Verum ad id non necesse est ut recurramus. Vel ea sola quæ de Meletio et Ario refert Epiphanius, manifesto argumento sunt ipsum interdum incertis et falsis nimium se credulum præbuisse rumoribus. Ejus itaque auctoritas non obstitit quominus Valelius meræ fabulæ loco haberet eam quam affert exsilii Origenis causam. 1° Certe auctoritati Epiphanii in ea re multum nocet silentium hominum longe ipso doctiorum, quorum alii Origenem sæculo quarto et quinto convitiis incesserunt, alii apologiis defenderunt. Non is profecto erat Hieronymus qui hanc ei culpam condonaret, quantacunque illam poenitentia eluisset. Multo minus condonasset Theo-

philus. Hujus historiæ mentionem atque fecisset Vincentius Lirinensis; neque si vera fuisset, Porphyrius, qui reluctantem licet veritate Ammonium Christianis eripuit, Origenem eis reliquisset. 2° Quis facile sibi persuadeat magistratus et præfectos Alexandrinos (id enim eis, non seditiosæ plebi tribuit Epiphanius) Alexandro imperante Christianis rebus favente, ausos esse tam horrendam vim Origeni inferre, viro tunc temporis celeberrimo, quem et noverat, et plurimi faciebant Mammææ imperatoris mater potentissima? Videtur existimasse Epiphanius id contigisse, furente aliqua persecutione, siquidem Origenem ait confessorum martyrumque, qui illis temporibus erant, judicio ab Ecclesia dejectum esse. Verum vix ullus reperitur martyr eo ipso tempore quo Alexandria recessit Origenes. Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuerat martyrem quem Alexandro imperante Alexandriae passum esse certa et indubitata tradant monumenta. Nicetas, Nicephorus, alique recentiores Græci hunc Origenis lapsum ad Decii persecutionem rejiciunt. R. P. Pagius pag. 251, § 8, non aliam utique sibi ineundam viam duxit, eamque ab Epiphanio disertis verbis indicari ait; sed incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim, uti invicte probat Huetius infra cap. 4, num. 4. 3° Quod si ut exprobrantium ludibriis sese substraheret, sponte Alexandriae reliquit et in Palæstinam secessit Origenes, ut narrat Epiphanius, ergo falsum est ipsum a

XIII. (54) Aliam exsilii hujus causam affert Epiphanius hæc. 64, cap. 2, atque eximia florentem eruditionis ac sanctitatis laude Origenem, magi-

usus, quinque priores *Commentariorum in Joannem* A tomos, et initium sexti Alexandriae hoc tempore, et ex Achaico, quod mox exponemus, itinere rediit elaboravit. Octo item priores in *Genesim* tomos e duodecim confecit; psalmos ad haec exposuit viginti quinque priores, quamvis plures etiam subinde enarraverit, ut dicemus infra; et Jeremiae quoque *Lamentationes* totis voluminibus interpretatus est. Adde libros *De principiis* et *Ἐρωματαίς* decem, quos eadem tempestate Alexandriae composuit.

X. (48) His intentum studiis Origenem interpellarunt negotia ecclesiastica, quorum gratia in Achaiam profectus est. Negotia illa quae fuerint, non expressit Eusebius; Baronius, ad an. 250, num. 7, conjecturis reperire voluit; eaque de causa profectum in Graeciam Origenem divinat, (49) ut Nicopolitanae editionis circa haec tempora repertae compos fieret. Sed quorsum ad excogitatas descendemus conjecturas, cum veritas ipsa palam existet? Scribunt siquidem Hieronymus *De script. eccles.*, cap. 65, et Rufinus in *Exposit.* cap. 23, lib. vi, Eusebii, Achaiae Ecclesias plurimis tunc haeresibus fuisse vexatas; quibus expugnandis idoneum praeter ceteris visum Origenem; eam illi causam in Graeciam proficiscendi fuisse. Illuc vero accessit ab Ambrosio non absurde quispiam suspicabitur; nam Alexandria erebro abfuisse Ambrosium constat et, postquam inter eos necessitudo intercessit, Athenis fuisse, atque inde litteras ad Origenem dedisse ex Hieronymo discere licet epist. 18 ad Marcellam. Haec quidem proponimus, non asserimus. Hinc etiam habitae sibi cum haesiarcha quodam concertationis exemplar ad amicos in Palaestinam misit Adamantius, qui falsis de se, deque ea disputatione rumoribus occurreret. Athenis moram fecisse Origenem certum est, morae tempus incertum: rediisse tamen sequenti anno, vel biennio post, inter chronologos constare video. Equidem non multo minus biennio itineris Achaici tempus fuisse existimo; nam et per Palaestinam iter habuit, ibique moratus est aliquandiu, et spatium aliquod itione ac reditione consumptum est, et in Achaia, cum haereticis velitando, et Athenis perlustrandis, scholisque philosophorum frequentandis (quod ab eo factum testantur Epiphanius haer. 64. cap. 1, et Nicetas *Thesaur. orthodoxae fidei* lib. iv, haeres. 31, et huc commode referri potest), sat longum tempus contritum fuisse necesse est. Nec causae est cur ex hac scholarum

frequentatione aliud Atheniense iter ab Origene olim adolescente institutum confingant Baronius, ad an. 252, num. 4, et Petavius ad Epiph. haer. 64, cap. 1; nam ad philosophos et rhetores ibant ejuuscunquae aetatis homines, neque verisimile est Origenem philosophiae, reliquarumque disciplinarum amore flagrantem, in ea degentem urbe quae artium omnium inventrix haberetur, et in qua cum civium, tum advenarum praecipuum esset studium novi aliquid vel dicere, vel audire, aetate fuisse absterritum quominus civitatis consuetudine ad explendam cupiditatem uteretur. Supra quidem observavimus testificari Porphyrium, ad Plotinum Romae publice docentem aliquando accessisse Origenem quemdam, alium ab Adamantio, Plotini aequalem, eoque conspecto victum pudore Plotinum dicendi finem fecisse. Prius idem factum legimus a Tullio, qui octo jam et viginti annos natus, cum Romae esset biennium versatus in causis, et jam inter primos Urbis oratores poneretur, Athenas tamen ad Antiochum philosophum et Demetrium rhetoricum se contulit. Inde ad Asiaticos oratores, ipsumque demum Molonem se applicavit. Quin et Antonii Gniphonis scholam frequentasse, etiam cum praeturaungeretur, a Suetonio Tranquillo proditum est lib. *De illustr. grammat.*, cap. 7. Sane in hac Achaica remansione (50) Nicopolitanae editionem nactum fuisse Origenem credibile est; causam hanc itineris habuisse, non item.

XI. Digressum inde, Epheso transiisse non praeter verisimilitudinem credi potest. Scribit siquidem Origenes in epistola ad amicos Alexandrinos, se aliquando Ephesi in haereticum quemdam incidisse; qui cum ne verbum quidem secum conferre sustinisset, se tamen inde profecto confictam falsae disputationis historiam misisse ad discipulos, aliosque: at eum demum Antiochiaevanos falsae victoriae rumores spargentem, postquam illuc accessit, publice coarguisse, hominisque vanitatem confutasse. Id si quis tum contigisse velit, cum vix in aliud tempus rejici possit, favebo conjecturae: sed et hic quoque iudicium suum sibi unusquisque integrum habeat, nec omnes enim Origenis peregrinationes litteris fuisse traditas existimo, cum ipse praesertim alicubi se multa terrae loca peragrasse doceat. Quae hoc ergo loco, et alibi passim dubitanter proponuntur a nobis, sic lector accipiat tanquam meras conjecturas, aliqua, si forte, verisimilitudine

(48) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 23.

(49) *Ut Nicopolitanae editionis circa haec tempora reperita.* Refert Eusebius *Hist.* lib. vi, cap. 16, unam ex tribus anonymis Scripturae interpretationibus quibus in *Hexaplis* usus est Origenes, Nicopoli juxta Actium fuisse inventam, sed quoniam illa sit, an quinta, an sexta, et quo tempore inventa, non adnotat. Auctor *Synopseos* inter opera Athanasiana casae, et Epiphanius lib. *De pond. et mens.* cap. 18, sextam hanc esse pertendunt; Hieronymus vero quintam, et ita narrare ipsum Origenem scribit *Prolog. in Cant. cantic.* Sed Epiphanius magis adhaeremus. Cum enim tum ex ipso, tum ex Eusebio

constet aliam ex his editionibus Hierichunte fuisse repertam temporibus Caracallae, aliam Nicopoli imperante Alexandro, certe Hierichuntina editio quinta esse debet, Nicopolitana vero sexta; siquidem habita temporum, quibus inventae sunt, ratione, etiam quintam, aliam sextam ab Origene vocatam fuisse scribit idem Epiphanius.

(50) *Nicopolitanae editionem nactum fuisse Origenem credibile est.* Caracallae, inquit Epiphanius lib. *De pond. et mens.*, cap. 18, *succedit Antoninus alius, qui imperavit annos iv. Secutus est Alexander filius Mammaeae annis xiii. In medio temporum illorum, εν μέσση των χρόνων τούτων, editio sexta, quae et ipsa*

conjunctas, solida nulla et constanti ratione subnixas.

XII. (51) Prius autem quam Athenas veniret, arripuerat iter per Palæstinam, et Cæsareæ ab episcopis supra jam commemoratis Theoctistò et Alexandro ad sacrum presbyterii ordinem fuerat promotus. Prioresne jam ante susceperit ordines, necne, non liquet; facile equidem adducor ut credam per saltum, ut vocant, presbyterum fuisse ordinatum, prout primævis Ecclesiæ temporibus in more positum fuit. Id tum contigit cum Antiochenæ Ecclesiæ regimen capessivit Zebinus, Christi nimirum 228 anno, Alexandri Severi VII, Origenis XLIII. Factum hoc a sanctissimis episcopis in homine ditionis non suæ, sub testimonio epistolæ ecclesiasticæ, qua discedentem Demetrius fuerat persecutus; ut ad eum sui purgandi causa rescripsit Alexander, mansuetus vir ingenio atque leni: cujus testem damus Hieronymum lib. *De script. eccles.* in Orig. et Alexandro. Quamobrem episcopi Ægypti et Alexandriae in synodica epistola (52) adversus Origenis doctrinam, χειροτονηθέντα αὐτὸν πρεσβύτερον ὑπὸ τῆς κανονικῆς τε καὶ μιᾶς χειρὸς ἀληθινῆς agnoscunt. Quo magis miror scripsisse Photium cod. 118, Alexandria Origenem profectum, absque proprii episcopi consensu presbyterii dignitatem suscepisse. Idem addit facti auctorem fuisse Theoctistum, probatorem Alexandrum. (53) Ubi est, hoc dolore graviter exarsit Demetrius, et ex insigni Origenis gloria jamdiu in sinu collectum invidiæ virus totum evomuit, unde ingentes subinde concitati tumultus totam Ecclesiam in factiones dissiparunt. Nam primum Origenis castrationem, mirifice a se antea laudatam et probatam, publice differre ac traducere cœpit, Ecclesiam omnem adversus eum concitare, hunc honore sacerdotii privare, et ab Eccle-

in doliis latebat, Nicopoli ad Actium est inventa. Porro his verbis, ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τούτων, Epiphanius vel annum qui medius intercedebat ab initio Elogabali ad Alexandri finem, id est, annum ipsius Alexandri v Christi 226, vel medium unius Alexandri tempus, id est, annum ejus imperii VII, Christi 228 indicat. Sed recte conjiciunt Baronius, Huetius, Tillemontius et Montefalconius hanc Nicopolitanam editionem inventam potius fuisse anno 228, quod ipsa historiæ series videtur indicare.

(51) Euseb., *Histor.* lib. VI, cap. 23.

(52) *Concil.* tom. V, pag. 660.

(53) Euseb., *Histor. eccles.* lib. VI, cap. 8, et 23.

(54) *Aliam exsilii hujus causam affert Epiphanius, etc.* Adeo omni prorsus verisimilitudine carere hæc historia Baronio visa est, ut dubitet an hic locus Epiphaniî textui non sit insertus et interpolatus. Verum ad id non necesse est ut recurramus. Vel ea sola quæ de Meletio et Ario refert Epiphanius, manifesto argumento sunt ipsum interdum incertis et falsis nimium se credulum præbuisse rumoribus. Ejus itaque auctoritas non obstitit quominus Valensius meræ fabulæ loco haberet eam quam affert exsilii Origenis causam. 1° Certe auctoritati Epiphaniî in ea re multum nocet silentium hominum longe ipso doctiorum, quorum alii Origenem sæculo quarto et quinto convitiis incesserunt, alii apologetis defendunt. Non is profecto erat Hieronymus qui hanc ei culpam condonaret, quantacunque illam poenitentia eluisset. Multo minus condonasset Theo-

philus. Hujus historiæ mentionem utique fecisset Vincentius Lirinensis; neque si vera fuisset, Porphyrius, qui reluctante licet veritate Ammonium Christianis eripuit, Origenem eis reliquisset. 2° Quis facile sibi persuadeat magistratus et præfectos Alexandrinos (id enim eis, non seditiosæ plebi tribuit Epiphanius) Alexandro imperante Christianisque rebus favente, ausos esse tam horrendam vim Origeni inferre, viro tunc temporis celeberrimo, quem et noverat, et plurimi faciebant Mammææ imperatoris mater potentissima? Videtur existimasse Epiphanius id contigisse, furente aliqua persecutione, siquidem Origenem ait confessorum martyrumque, qui illis temporibus erant, judicio ab Ecclesia dejectum esse. Verum vix ullus reperitur martyr eo ipso tempore quo Alexandria recessit Origenes. Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuerat martyrem quem Alexandro imperante Alexandriae passum esse certa et indubitata tradant monumenta. Nicetas, Nicephorus, alique recentiores Græci hunc Origenis lapsum ad Decii persecutionem rejiciunt. R. P. Pagius pag. 251, § 8, non aliam utique sibi invidiam viam duxit, eamque ab Epiphaniio disertis verbis indicari ait; sed incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim, uti invicte probat Huetius infra cap. 4, num. 4. 3° Quod si ut exprobrantium ludibris sese subtraheret, sponte Alexandriae reliquit et in Palæstinam secessit Origenes, ut narrat Epiphanius, ergo falsum est ipsum a

XIII. (54) Aliam exsilii hujus causam affert Epiphanius hæc. 64, cap. 2, aitque eximia florentem eruditionis ac sanctitatis laude Origenem, magi-

philius. Hujus historiæ mentionem utique fecisset Vincentius Lirinensis; neque si vera fuisset, Porphyrius, qui reluctante licet veritate Ammonium Christianis eripuit, Origenem eis reliquisset. 2° Quis facile sibi persuadeat magistratus et præfectos Alexandrinos (id enim eis, non seditiosæ plebi tribuit Epiphanius) Alexandro imperante Christianisque rebus favente, ausos esse tam horrendam vim Origeni inferre, viro tunc temporis celeberrimo, quem et noverat, et plurimi faciebant Mammææ imperatoris mater potentissima? Videtur existimasse Epiphanius id contigisse, furente aliqua persecutione, siquidem Origenem ait confessorum martyrumque, qui illis temporibus erant, judicio ab Ecclesia dejectum esse. Verum vix ullus reperitur martyr eo ipso tempore quo Alexandria recessit Origenes. Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuerat martyrem quem Alexandro imperante Alexandriae passum esse certa et indubitata tradant monumenta. Nicetas, Nicephorus, alique recentiores Græci hunc Origenis lapsum ad Decii persecutionem rejiciunt. R. P. Pagius pag. 251, § 8, non aliam utique sibi invidiam viam duxit, eamque ab Epiphaniio disertis verbis indicari ait; sed incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim, uti invicte probat Huetius infra cap. 4, num. 4. 3° Quod si ut exprobrantium ludibris sese subtraheret, sponte Alexandriae reliquit et in Palæstinam secessit Origenes, ut narrat Epiphanius, ergo falsum est ipsum a

stratum in se Alexandrinorum, praefectorumque acuisse invidiam, et potentium inimicitias pro Christo appetivisse; et ab iis comprehensum aliquando in eam fuisse necessitatem adductum, ut vel idolis sacrificandum sibi esset, vel Aethiopsis libidini corpus offerendum; qua rei indignitate commotum, virum omnia praestudio castitatis postulantem, tam leni se ac victo animo ostendisse, ut sacrificaturum se reciperet; nec id fecisse tamen, sed thus in manus ejus impositum ab astantibus in ignem fuisse excussum (addit Nicetas *Theol. orthod. fidei*

Demetrio expulsus fuisse, quod tamen melioris notae auctores referunt. Quod si illud praecipue flagitium causae fuit cur damnatus et sacerdotii dignitate exutus fuerit a concilio, uti putat Huetius, qui fieri potuit ut Jerosolymis ignotum fuerit ejusmodi crimen, cum illic venit Origenes? 4° Narrat Photius cod. 118, genuinam adversus eum coactam fuisse synodum, quarum prior episcopis aliquot et presbyteris conflata eum docendi munere abdicandum et Alexandria pellendum sanxit, presbyterii dignitatem non abstulit. Cur non abstulit, cum ea poena delicto hujusmodi, fatente ipsomet Huetio, apostolicis canonibus irrogaretur? Quomodo Palaestinae, Arabiae, Phoeniciae et Achaiae Ecclesiae praesules eius causam suscepissent, praedicandi munus ei commisissent, aliaque sacerdotii sui munia obire permisissent? Fallitur Huetius cum ait ex Epiphanius constare dubitasse tantum Origenem idololatriamne admitteret, ad facinus non omnino pervenisse. En ipsa Epiphanius verba: Τῶν ἀμφοτέρων προτεθέντων αὐτῷ πραγμάτων, θῦσαι μᾶλλον ἐλέμενος, οὐ μὴν δὲ ἐκουσίᾳ γνώμῃ μᾶλλον, τοῦτο ἐπέλεσεν, ὡς πολὺς ἔδεται λόγος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁλοῦς καθ' ὡμολόγησε τοῦτο πράξει, βαλόντες ἐπὶ χεῖρα αὐτοῦ λίθον, εἰς τὴν τοῦ βωμοῦ πυρὰν καθήκαν. *Duobus illis propositis, sacrificare maluit. Quamquam non omnino sponte illud sua praestitisse vulgo dicitur; sed ubi semel hoc se esse facturum assensus est, thus in manus illius impositum in subjectum ara: focum excussisse gentiles asserunt.* Id ergo unice dicit Epiphanius, dubitasse nonnullos an postquam Origenes sacrificaturum se esse assensus est, ipsemet thus in ignem ara: impositum injecerit. De assensu constat; atqui assensus satis erat ut poenitentiae publicae subiceretur, ac proinde sacerdotii dignitate excideret, cum Origenes ipse libro tertio *contra Celsum*, num. 51, pag. 482, dicat poenitentiae publicae obnoxius ea tantum conditione recipi, ut quoniam lapsi sunt excludantur in posterum ab omnibus dignitatibus et magistratibus ecclesiasticis. Quod si Nicetas dicit Origenem immutata sententia revocasse promissum, eoque stare detrectasse, statim addit eum, cum urgeretur, id tamen praestitisse. 5° Tanta in Origenis scriptis ubique elucet humilitas, ut si hujusmodi flagitii reus fuisset, certo affirmari queat futurum fuisse ut nonquam ex illius memoria excidisset ille psalmi locus in quem Jerosolymis incidisse fertur, et sibi perpetuo interdixisset et praedicatione et Scripturarum interpretatione. Certe in ea quam Ambrosius et Protoclecto misit circa annum 255, *Ehortatione ad martyrium*, pristinam idololatriae suae culpam debere non omisisset. 6° Mirum sane ejusmodi facinus uni inter veteres notum fuisse Epiphanio, qui aliunde res quae ad Origenis vitam pertinent, parum scisse videtur. Nusquam meminit demetrianae adversus eum persecutionis, nec genuinae synodi quarum altera exilio pulsus, altera sacerdotio et Ecclesia fuit abdicatus, quamquam ejusmodi facta sese sponte offerbant inserenda libro quo Origenem tanquam haereticum traducere

lib. iv, hær. 31, contigisse id, cum immutata sententia revocaret promissum, eoque stare detrectaret); hinc ipsum tanta aspersum esse infamia, ut Ecclesia depelleretur; cumque ludibria, et oculorum coniectum, quibus ut idololatra destinabatur, ferre non posset, invidiae detestandae gratia Caesaream commigrasse. Constat certe ex eodem Epiphanio, dubitasse tantum Origenem idololatriamne admitteret, ad facinus non omnino pervenisse; quae cum dubitatio crimen tamen ipsa sit, (55) admissum humanitus peccatum tempestiva et salubri poeniten-

sibi proposuerat. 7° Ait Origenem post suum lapsum et Alexandria discessum in notitiam Ambrosii venisse; huic ipsi ut haeresi ejuraret auctorem extitisse; Ambrosium ab Origene postulasse ut Scripturas sibi interpretatione patefaceret; Origenem vero ut hortanti Ambrosio pro eo atque illi congruebat, satisfaceret, universam Scripturam interpretatione sua et expositione declarare instituisse. Quod cum omnino falsum esse constet, major erit error, si haec post Decianam persecutionem contigisse existimavit. 8° Origenes forte viginti octo mensibus Tyri non commoratus est, et tamen si fides est Epiphanio lib. *De pond. et mens.*, pag. 175, ab ejus Alexandria discessu et postquam aliquantum temporis consumpsit Jerosolymis et Caesareae, viginti octo annis in recessu Tyrio sacrae Scripturae operam dedit. Praeterea quis ferat Epiphanium dicentem Decio imperatore Alexandriae floruisse Origenem, cum jam imperante Septimo Severo, i. fere annis ante Decium, magna fuerit Origenis celebritas, et viginti ante Decium annis Alexandria, nunquam illic reversurus, excessisset? Quod si pro Severo dixeris imprudens irrepsisse Decium, cur adhuc Epiphanius lib. *De pond. et mens.*, pag. 174, scripsit Origenem ab imperatoris Decii tempore, ad Gallum et Volusianum, et ultra floruisse? Ubi duplex error, cum Decius pro Severo ponitur et Origenis mors ultra imperium Galli et Volusiani rejicitur. Ergo quo serius differetur Origenis lapsus ad Deciana tempora, eo majora suppetent argumenta, quibus evidens fiet plane rudem et peregrinum in Origenis vita fuisse Epiphanium. 9° Mirum non est si ejusmodi fabulam veteris scriptoris auctoritate nixam postea reliquorum Graecorum vulgus nullo examine arripuit. Certe illius mentio fit apud Nemesium, sed procul dubio eam in Epiphanio legerat. Hic adde quod Nemesius exigui admodum est in Ecclesia ponderis, et de tempore quo vixit nihil certi huc usque compertum est. (a) Scripsit Justinianus idolis sacrificasse Origenem Christo abnegato, idque fateri proprios ejus sectatores: at auctoritas Justiniani, licet aliter sentiat Huetius, parum valet ad ejusmodi historiam confirmandam. D Leontius Byzantius, Nicetas Choniates, alique recentiores Graeci, omnes Origeni infensissimi, aperte sequuntur Epiphanium. Sed ejus errori pondus non addit sequacium numerus, qui longo post illum tempore vixerunt.

(55) *Admissum humanitus peccatum tempestiva et salubri poenitentia emendasse.* His certe repugnat quod ait ipse Origenes in epistola ad amicos quosdam Alexandrinos paulo postquam Alexandria existisset scripta, qua, teste Hieronymo lib. ii *advers. Rufin.*, demetrium lacerat, et in episcopos et clericos sibi adversos invehitur, et frustra ab Ecclesia excommunicatum esse se dicit. Repugnat et quod ait in *Praefatione* tom. VI in Joannem, quem non multo post quam Alexandria Caesaream migravit, denuo exorsus est, eo quod priorem scriptioem Alexandria discedens secum non asportasset. *Jam,*

(a) *Concil. l. V, p. 564.*

tia emendasse; nec Petri lapsum solummodo, sed lacrymas etiam ac dolorem repræsentasse. Quemadmodum autem Origeni ad hujusmodi flagitium prævit Petrus, ita Marcellino papæ uterque: hunc enim templum Vestæ cum Diocletiano ingressum thus obtulisse ejus nomine inscripta Acta testantur. Quod fictum tamen et falsum esse contendit Augustinus *adversus Petilianum Donatistam* (56). Et ut verum sit, hunc martyrio paulo post summa constantia suscepto scelus reparasse certum est. Tam luculentis autem signis pœnitentiam suam Origenes publice testatus est, ut ab otiosis subinde hominibus suppositus fuerit liber *De pœnitentia Origenis*, quem in apocryphorum cœsum Gelasius papa retulit (57). Is tamen liber ad quem pertineat Origenis lapsum,

inquit, *ad quintum usque tomum, quamvis adversari nobis videretur Alexandriæ procella, quæ concessa fuerit, locuti sumus, Jesu increpante ventos et undas maris. Ex hoc casu progressi, ex Ægypto Deo nos liberante, qui educit populum suum ex ea: deinde inimico (Demetrio) adversus nos acerbissime pugnante per suas novas litteras, revera Evangelio inimicas, omnesque Ægypti ventos adversus nos concitante, stare me magis adhortabatur ratio ad certamen, et servare præstantissimam mei partem, quam importune conjungere restantem Scripturam, antequam rationis discursus tranquillitatem reciperet, ne forte cogitationes pravæ invalescerent in animam etiam meam procellam inducere...* Nunc vero quando adversum nos ignita sagittæ multæ vanæ fuerunt factæ, Deo illas exstinguente, et assueta anima nostra his, quæ cælestis sermonis causa contingunt, ferre cogitur facilius factas insidias, veluti aliquantum serenitatis nacti, non amplius differentes dicere volumus quæ restant, Deum magistrum in animæ nostræ adyto penitenti insonantem adesse precantes, ut fidem accipiat structura enarrationis Evangelii secundum Joannem. Si enim idololatriæ reus fuisset Origenes: si ob eam causam fuisset Demetrii complurimque episcoporum judicio ab Ecclesia sacerdotioque dejectus: si denique pœnitens, nunquid ita locutus fuisset? Judicet æquis rerum æstimator.

(56) Augustin., *De unic. baptis.*, cap. 16.

(57) Gelas., in *conc. Rom.* x, part. 1, dist. 15.

(58) *Quanta enim indulgentia et charitate adhiberetur olim Christiani, qui... discere licet ex epistola Dionysii, etc.* Hæc sunt Dionysii verba: Αὐτοὶ τοῖνον οἱ θεοὶ μάρτυρες παρ' ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοί· καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινάς, ὑπευθύνους τοῖς τῶν θυσιῶν ἐγκλήμασι γενομένους, προσελάβοντο καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ἰδόντες, δεκτὴν τε γενέσθαι δυναμένην τῷ μὴ βουλομένῳ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν· καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἐστιάσεων ἐκοινωνήσαν. Eadem Dionysii verba refert Nicephorus cap. 4, quæ Laingus ita vertit: *Explorata patientia atque comprobata, in Ecclesiam eos admiserunt, et ad hunc modum receptis locum suum dederunt.* Eodem modo Christophorus interpretatus est: *Recipiunt in Ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem, etc.* Eodem etiam sensu hæc Dionysii verba intelligere hic videtur Huetius. Sed aliter Valesius. « Hanc interpretationem probare non possum, inquit Not. in lib. vi *Hist. eccles.* Eusebii, pag. 132. Quomodo enim martyres qui in carcere tenebantur astricti, lapsos in Ecclesiam admittere poterant? Adde quod non id juris competeat martyribus, sed soli episcopo, cujus officium erat pœni-

tia dubitavit Baronius, ad an. 253, num. 118, cujus enim sese criminis reum hoc libro peragit Adamantius, vix ad eam quam tractamus Epiphaniî historiam potest accommodari. Ac illud præcipue flagitium causæ fuisse existimo, quamobrem sacerdotio et Ecclesia abdicatus fuerit, ea siquidem pœna delicto hujusmodi apostolicis canonibus irrogatur. Nec mirum ab aliis ipsum ecclesiis benigne fuisse susceptum: (58) quanta enim indulgentia et charitate adhiberentur olim Christiani, qui post ejuratum infirmitate animi ac mollitie Christum pœnitentia ducti ad meliorem mentem converterentur, discere licet (59) ex epistola Dionysii Alexandrini ad Fabium episcopum Antiochenum, contra Novatum. (60) Quod si suscepti tantum ab episcopo non suo presbyterii

tentes reconciliare. Martyribus vero intercedere tantum pro lapsis, et commendatitias litteras scribere licebat. Apparet igitur ita vertendum esse hunc Dionysii locum ut vertimus: *Cæterum hi divini martyres qui nunc assessores sunt Christi, et regni illius consortes, ac judicii participes una cum ipso judicaturi: dum hic apud nos essent, quosdam e fratribus lapsos, et idolis sacrificasse convictos, susceperunt: et conversionem illorum ac pœnitentiam cernentes, cum judicassent eam placere posse illi qui peccatoris pœnitentiam mavult quam mortem, eos admiserunt et collegerunt; atque in cœtum suum receperunt; et in orationibus ac cibo cum iisdem communicarunt.* Quanquam vox συνέστησαν aliter etiam explicari potest, passive scilicet pro sinul consistere. Sic Dionysius apud Eusebium in lib. vii, cap. 9, ἄλλοι παρακαλούμενος, συνεστάναι ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται. Et Eusebius in lib. vi, cap. 2, de Origene: οὐδὲ πώποτε προύδραπή κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συστήναι. » Addit postea Valesius: « Duplex erat communio in Ecclesia: alia orationis, alia sacramentorum. Et orationum quidem communio pœnitentibus post certum temporis spatium indulgebatur. Communio vero corporis Christi non nisi reconciliatis post longas pœnitentiæ moras tandem impertiebatur. Vide canones 11, 12 et 13 concilii Nicæni. Ex quibus apparet, communionem orationis pœnitentibus fuisse ultimum et proximum gradum ad communionem sacramentorum. Et hæc quidem de communione publica intelligenda sunt, qua concedebatur pœnitentibus, ut palam cum omni populo in ecclesia orarent. Sed in hoc Dionysii loco de privata communione sermo est, quam video a nonnullis confundi cum publica. Privatam autem communionem voco, quæ a privatis, non autem ab episcopo, cujus id jus pontificiumque erat, certæ personæ concedebatur. Exempli gratia, quando confessores et martyres lapsos intercessionem ac misericordiam ipsorum implorantes benigne excipiebant, et ut una secum Deum orarent, permittebant. Hæc communio licet a martyribus et presbyteris (plerique enim martyrum erant ex clero) lapsis fuisset indulta, nihil juris illis dabat: sed tantum instar præjudicii erat, ut ab episcopo postea admitterentur ad publicam in ecclesia orationis communionem. De ejusmodi privata communione intelligendus est Eusebii locus in lib. vi, cap. 2 de Origene, quem paulo ante citavi; et alter in lib. iv, cap. 14; item locus ejusdem Eusebii in lib. vi, cap. 43, ex epistola Corneli papæ, ubi de Moysæ presbytero, qui Novatianum a communione sua repulit. Item locus Sulpicii Severi in lib. iii *De vita S. Marini*. Vide Fr. Florentem ad titulum 7, de translatione episcopi. »

(59) Apud Euseb., *Hist. eccles.*, lib. vi, cap. 42.

(60) Quod si suscepti tantum ab episcopo non suo presbyterii fuisset reus, eum non tam severe tractatu-

fuisse reus, eum non tam severe tractatum fuisse Demetrium credibile est, cum praesertim ipsius commendatione fretus ad eum se promoveri dignitatis gradum passus fuisset. Minime vero facti hujus narrationem ab Eusebio consulto praetermissam putem, ut idololatriæ crimine liberaret Origenem, vel quod poenitentia elutum postmodo flagitium oblivioni tradendum putaret; (61) sed quod res Origenis proprio et luculento *Apologiae* opere jam antea fuisset complexus, in *Historia* autem duceret esse obiter attingendas. Inde tacuit eximium illud, ac omni laude dignum Origenis facinus (quod in idem incidisse tempus memoriae mandavit Nicetas in *Theol. orthod. fid.* libr. IV, hæc. 31), quando juxta Aegyptiorum sacerdotum morem a gentilibus adrasus, ad sanum Serapidis Christianos omnes ad propugnandum Christi nomen clara voce concitavit. Falsam porro et conflictam esse Origenianæ idololatriæ historiam, ac Epiphano ab aliena manu insertam pertendit Baronius, ad an. 253, num. 120, plurimamque congerit in eam sententiam, (62) quæ a Petavio erudite confutata habes in *Animadversionibus Epiphaniensis*. Rem alii tribuunt Decii temporibus. Hæc infra expendemus accuratius: sed in antecessum asserimus neque nos horum opinioni, vel Baronii conjecturae assentiri posse. (63) Fidei quoque integritatem in libris plerisque, ac eo praesertim qui est *De principiis*, ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est, quippe qui omnia adversus eum argumenta studiosè colligeret. Alexandria itaque eliminatus Origenes Cæsaream Stratonis concessit, ibique sedem fixit, anno ætatis XLVI, Christi 231, Alexandri Severi x; vel ut est in nonnullis Eusebii codicibus, et in Nicphoro, et in quibusdam Eusebii *Chronici* exem-

rum fuisse Demetrium credibile est, etc. Esto: sed fidei quoque integritatem in libris plerisque ac, eo praesertim, qui est *De principiis*, ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est, ut ipse paulo post ait Huetius. Quod sane Demetrio satis erat, ut ex insigni Origenis gloria jamdiu in sinu collectum invidiæ virus totum evomeret, eumque tam severe tractandi ansam inde arriperet.

(61) *Sed quod res Origenis proprio et luculento Apologiae opere jam antea fuisset complexus, etc.* Si praecipue ob idololatriæ crimen, ut pertendit Huetius, sacerdotio et Ecclesia abdicatus fuisset Origenes, minime profecto facti hujus narrationem praetermisisset Eusebius. Attamen ne ullum quidem hujusce flagitii verbum in *Apologia* sua fecisse videtur. Illud enim, si commemorasset, certe Photius qui cod. 118, ex ipsa illa *Apologia* refert unde omnis in Origenem a Demetrio excitata fuerit tempestas, non omisisset.

(62) *Quæ a Petavio erudite confutata habes, etc.* Levibus admodum argumentis veritatem historiae vindicat Petavio: quæ si cum nostris conferas, continuo ruunt.

(63) *Fidei quoque integritatem in libris plerisque, ac eo praesertim qui est De principiis, ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est.* Illud quidem eruere licet tum ex his quæ adversus Origenem decrevit Demetria-

plaribus, anno Alexandri XII, vel XI, ut habet Scalligeriana *Chronici* hujus editio. Ex his hallucinatum liquet Epiphanium, qui Origenem imperante Decio Alexandriae claruisse scripsit hæc. 64, cap. 1, cum nunquam eum posthac illuc regressum fuisse constet. Quapropter concedo in Petavii sententiam, (64) Severi nomen Decii nomine perperam ab Epiphano commutatum opinantis. Vehementius etiam hallucinatum constat Abrahamum Scultetum (65), qui Origenem narrat, postquam Alexandria exiit ut æmulis cederet, eo revocatum omnes sacræ Scripturæ libros illustrasse commentariis.

XIV. Confugit ergo Cæsaream ad Theoctistum, benigneque ab eo et liberaliter exceptus, et ab omnibus injuriis et contumeliis prohibitus est. Hinc nova suffusus malevolentia Demetrius Aegypti episcopus, ut dixi, in synodum cogit, Origenemque presbyterio abjudicat, et ab Ecclesiæ societate sejungit, universo propemodum orbe decretum approbante et confirmante. Ardentes quoque in eum et aculeatas quoquoersus disseminavit litteras: sed hominis iracundiæ simul et vitæ, eodem, ut videtur, quo discessit Origenes anno, finem matura mors posuit in ejusque episcopatum Heraclas successit. Hæc eo ordine narrat Eusebius in *Historia*, quo a nobis descripta sunt; aliter in *Chronico*, in quo Demetrii mors Origenis exitum toto biennio prævertit, quod neutiquam stare potest.

XV. Certe, ne quid dissimulem, Gennadius in libr. *De vir. illustr.*, cap. 33, scribit Theophilum Alexandrinum episcopum tradidisse non a se Origenem primum, sed ab antiquis Patribus, et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de ecclesia pulsum, et de civitate fugatum. (66) Idem habet scriptor Vitæ S. Pachonii (67), et epistola synodica

synodus, tum ex ipsius Origenis epistola ad amicos quosdam Alexandrinos, ubi queritur quod adversarii sui, ac hæretici quidam, alique nonnulli Ecclesiæ conturbare volentes, libros suos adulterassent. Hanc etiam propter dogmatum novitatem et hæresim damnatum fuisse dicebant ejus inimici ætate Hieronymi, quemadmodum ipse testatur Hieronymus in epistola quadam ad Paulam, cujus particulam affert Rufinus lib. II *Invectiv.* Idem docet epistola synodica episcoporum Aegypti atque Alexandriae, cujus fragmentum adducit Justinianus in epistola ad Menam, quod paulo infra exhibet Huetius.

(64) *Severi nomen Decii nomine, etc.* Verumtamen Epiphanius lib. *De pond. et mens.*, pag. 174, Origenem ab imperatoris Decii tempore, ad Gallum usque et Volusianum, et ultra floruisse scribit. Ubi duplex error, cum Decius pro Severo ponitur, et Origenis mors ultra imperium Gallii et Volusiani rejicitur. Quod argumento est non imprudenter Decium irrepisse pro Severo, sed ita credidisse Epiphanium, adeoque rudem et peregrinum in Origenis vita fuisse: quod infra fatetur ipse Huetius.

(65) Abr. Scult. in *Medull. theol. Patrum*, lib. VI, cap. 1.

(66) *Idem habet scriptor Vitæ S. Pachonii.* Observari velim in *Vita S. Pachonii* a Bollandi Latine edita 14 Maii, Heraclæ mentionem non esse.

(67) *Vit. Pach.* lib. I, p. 123 Boll., XIV Maii, § 24; *Concil.* tom. V, pag. 660.

episcoporum Ægypti, cuius fragmentum affert Justinianus in epistola ad Menam. Verba hæc sunt: Ἀρξαμένου γὰρ αὐτοῦ βλασφημίας ὁμίλιας ὁμιλεῖν, ὁ κατ' ἐκεῖνο μακαρίτης Ἡρακλᾶς ὁ ἐπίσκοπος, ὡς ἀροτήρ καὶ ἀμπελοργὸς φιλαλήθης τοῦ τῆς Ἐκκλησίας χωρίου τυγχάνων, ἐκ μέσου τοῦ καλοῦ σίτου τοῦτον ἐξέτιλεν, ὡς τοῦ πονηροῦ ζιζανίου ὄντα ἀληθῶς. *Cum enim impias orationes habere cõpisset, beatæ memoriæ Heraclas episcopus, qui tunc florebat, tanquam arator et vinitor veritatis studiosus ecclesiastici agri, eum e medio pulchræ segetis, sic tanquam vere malam zisaniam evellit.* Quibus aliæ causæ cur expulsus fuerit Origenes præter superiores affertur. (68) Est simile quiddam apud Petrum Alexandrinum episcopum in *Mystagogia*, cuius particulam quoque recitat Justinianus in eadem epistola: Τί δὲ εἴπω, inquit, Ἡρακλᾶν καὶ Δημήτριον τοὺς μακαρίους ἐπισκόπους; οἷους πειρασμοὺς ὑπέστησαν ὑπὸ τοῦ μανέντος Ὀριγένους, καὶ αὐτοῦ σίγματα βάλλοντος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὰ ἕως σήμερον παραχᾶς αὐτῇ ἐγείραντα. *Quid autem dicam Heraclam et Demetrium beatos episcopos? Quales tentationes ab insano Origene passi sunt, cum et dissidia sereret in Ecclesia, quæ ad hanc usque diem turbas in ea excitarunt?* Denique Eusebius, ut jam a me notatum est, in *Chronico* Origenem exsulasse fingit, biennio postquam episcopus creatus est Heraclas. (69) Facile equidem existimo Demetrii adversum Origenem decreto astipulatum fuisse Heraclam adhuc presbyterum, et simul ut episcopatum adeptus est, decessoris sui confirmasse edictum, et quominus restitueretur in integrum Origenes impedivisse: ait quippe Photius cod. 118, edicto Demetrii subscripsisse quotquot ipsi Origeni antea suffragati fuerant. Verum persuaderi non possum jam tam obiisse Demetrium, cum Alexandria dejectus est Origenes, et cur expelleretur auctorem fuisse Heraclam, contra Eusebianæ *Historiæ* testificationem, et Hieronymi libr. II *adv. Rufin.*, cap. 5, et ipsius etiam Origenis, qui in epistola ad amicos Alexandrinos post exilium ipsius scripta, Demetrium aliosque adversum se consentientes ulciscitur.

XVI. (70) Postquam ex hoc tumultu Cæsaream sese recepit Origenes, famæ suæ tot calumniis appetitæ consulit, et submissas in nominis sui oppu-

gnationem a Demetrio litteras scripta ea quam dixi ad amicos quosdam suos Alexandriam epistola luculentius confutavit. In qua etiamsi maledictis abstinere se velle declarat, asperè tamen et acerbe Demetrium, eique consentientes adversum se episcopos perstringit, et illatam sibi injuriam, inflictosque anatematismos refellit. Nec minus ob Demetrii decreta et Alexandrinæ synodos ecclesiasticis muniis defunctus est; docebat publice, et in ecclesia de rebus sacris ad populum disserebat; atque hæc non Cæsariensis episcopi modo, et Ierosolymitani permissu, sed jussu etiam; qui ad hunc unum Scripturæ sacræ interpretandæ munus detulerunt. Cum enim in ejus causâ varis essent variorum sententiæ, duasque velut in partes universa abiisset Ecclesia, infensis reliquis patrocinium ejus ac defensionem Palæstina, Phœnicia et Arabia susceperunt: quarum auctoritate fretus sese sacerdotio ac Ecclesiæ communionē excidisse minime ratus est, et inter eas gradum suum ac dignitatem obtinuit.

XVII. Ierosolymam quoque iisdem circiter temporibus adiit, Christi apostolorumque visurus vestigia. (71) Ibi vehementer ab eo petiit sacerdotum collegium (72), ut in ecclesia verba faceret; cumque vim ad impetrandum propemodum adhiberent qui præerant sacris, assurgens ille assumpto libro unde sibi argumentum deligeret, in hunc e psalmo XLIX, versum forte incidit: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Quo recitato, quasi sua sibi a Deo perfidia exprobareretur, in tantos luctus incidit, ut astantibus universis lacrymas excuteret. Cum vero se aliquando Christi, apostolorumque perlustrasse vestigia significaverit, tom. VI in *Joan.*, num. 24, pag. 140, his temporibus id tribui posse censurus. Iude vero non multo post digressus est.*

XVIII. Scribit Epiphanius *hær. 64, cap. 3, et De pond. et mens.*, cap. 18, Tyrum concessisse ipsum post Ierosolymitanum iter, atque ibi per annorum octo et viginti decursum in interpretandis, juxta Ambrosii postulata, Scriptoris otium suum consumpisse. Dicerem corruptum a librariis auctorum, nisi duobus apud Epiphanium locis haberetur

(68) Combefis., *Act. V. Petr.* p. 203; *Concil. tom. V*, pag. 651.

(69) Facile equidem existimo Demetrii adversum Origenem decreto astipulatum fuisse Heraclam, etc. Id ut credideris Hieronymi auctoritas est multo intellectio hoc Photii lucus cod. 118: Ἴλλὰ ὄχι Δημήτριος Ἐρακλῆτος ἐπιτοπίου ἀδρουσεῖας, καὶ οἱ περὶ τὴν ἀπεκρίβη, συνιστάμενοι καὶ τῇ ἀπορρίσει τῶν συμβλητῶν αὐτῶν προσερῶν. *Verum Demetrius una cum Alexandris episcopis, auctoritate quoque illam obtinuit, approbationem suam adhibuit, quosdam autem suffragatis ei fuerunt, hoc ex se decepti passus est, quibus rogatus αὐτῶν ad Origenem delicta, cum ad Demetrium referentis sit. Hoc cum sciam a Photio, quomodo auctor Hieronymi et posterioris*

Demetriani concilii actis subscripsit. Certe nulli apud Hieronymum legitur ab Heracla quodquam contra Origenem actum fuisse. Equis enim ut credat de Heracla, quem Origenes per longum tempus annos discipulum habuerat; cui Alexandriæ discipulus ecclesiasticæ scholæ manus reliquit, et qui ad discipulū subrogavit Hieronymus Origenis etiam discipulum?

(70) Passim ex hoc tumultu Cæsaream, etc. Quod satis in luce volens sit Hieronymi, minime certe colligat cum Origenis Iugium et penitentiam, ut jam diximus.

(71) Ibi auctoritate ad se jussu auctoritate adligentium, etc. Hinc ex eadem auctoritate Hieronymus de Origenis ablatibus Iugium sicuti Epiphanius.

(72) *Ryght. luc. 62, cap. 1.*

idem, aliorumque suffragio confirmaretur. Dicendum potius id ex vulgi sermonibus, ut alia pleraque, Epiphanium accepisse; utrobique enim addit, ὡς ὁ λόγος ἔχει; falsum autem penitus fuisse: cum enim anno Christi circiter 254, diem suum obierit Origenes, uti infra demonstrabimus, anno vero ætatis suæ 69; postquam Alexandria excessit, anni admodum 23 intercesserunt ad ejus obitum; quorum nonnullos etiam Cæsareæ Stratonis, Jerusalemæ, Cæsareæ Cappadocum, Athenis, et in aliis locis contrivit. Merito ergo hic Epiphanium arguit Petavius in *Animadv.* ad hæc. 64, cap. 3. Annos quidem xxviii, Alexandria litteris docendis præfuit, ut observatum est Halloxio (75): nam amisso patre statim sibi docendo victum quæsit, natus annos circiter octodecim. Hinc ad annum ætatis

(75) Hallox. in *Not. ad Orig. defens.* lib. 1, cap. 7. (74) *Athenis Berytium venissent.* Athenis scholas frequentasse Gregorium solus narrat Socrates lib. iv, cap. 27, cujus hæc in re auctoritati multum nocet Gregorii ipsius Thaumaturgi de Athenis silentium, cum aliunde res ad se pertinentes ab infantia ad suum usque Cæsaream adventum accuratissime referat in oratione ad laudem Origenis habita. Ad Berytium quod attinet, non solus Socrates ibidem quo supra, sed Hieronymus quoque Socrate antiquior in eam urbem de Cappadocia hosce fratres prius venisse, quam Cæsaream accederent, refert. *Admodum adolescens,* inquit *Catalogo scriptor. ecclesiast.*, cap. 63, *ob studia Græcarum et Latinarum litterarum, de Cappadocia Berytium, et inde Cæsaream Palæstinæ transiit, juncto sibi fratre Athendoro.* Verum utriusque testimonio plane adversari videtur ille Gregorii locus *Orat. panegy.* num. 5: Τοῦ γὰρ οὐχ ὁ στρατιώτης, θεῖος δὲ τις συνοδοιπόρος καὶ τομπὸς ἀγαθὸς καὶ φύλαξ, ὁ διὰ παντὸς τοῦ βίου, ὡς περ μακρὰς ὁδοπορίας διασώζων ἡμᾶς, παραμειψάμενος τὰ τε ἄλλα, καὶ τὴν Βηρυτὸν, ἧς μάλιστα ὄρμην ἐνταῦθα ψήθημεν, ἐνταῦθα φέρων κατεστήσατο. *Quare non miles, sed divinus quidam viæ comes, et deductor bonus atque custos, qui per totam hanc vitam, tanquam per longam peregrinationem nos custodit, tum alia præteriens, tum Berytium, quam optare maxime putabamur, huc (Cæsaream) recta perductos collocavit.*

(75) In Origenem recens illuc appulsum una cum Firmiliano incidit. His verbis indicat Hueticus, et infra cap. 5, num. 7, aperte exprimit Firmilianum nondum episcopum in Origenis disciplinam una cum Gregorio Thaumaturgo incidisse. Sequitur Gregorium Nyssenum qui in *Vita Thaumaturgi*, pag. 542, ita habet: Ἐπειδὴ πᾶσαν παιδευσιν τῆς ἐξω σοφίας ἐπιδραμῶν, ἐνέτυχε Φιρμιλιανῶ τινι τῶν εὐπατριδῶν Καππαδόχῃ, ὁμοιοτρόπῳ κατὰ τὸ ἦθος, ὡς εἶδειξεν ἐκεῖνος τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ, κόσμος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Καισαρέων γενόμενος· καὶ τὸν τε σκοπὸν τοῦ φρονήματος καὶ ἰδίου βίου φανερὸν τῷ φίλῳ ἐποίησεν, ὡς εἶη πρὸς τὸν Θεὸν βλέπων, καὶ τὴν ἐκεῖνου σπουδὴν ἐγνώ περὶ τὴν αὐτὴν ἐπιθυμίαν συμβαίνουσαν, καταλιπὼν πᾶσαν τὴν περὶ τῆς ἐξω φιλοσοφίας σπουδὴν, προσφοιτᾷ μετ' ἐκεῖνου τῷ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνου τῆς τῶν Χριστιανῶν φιλοσοφίας κληρουμένῳ· Ὀριγένης δὲ οὗτος ἦν, οὗ πολὺς ἐπὶ τοῖς συγγράμμασι λόγος. *Posteaquam omnibus disciplinis externæ sapientiæ percursis incidisset in Firmilianum quemdam patricium Cappadocem, similem moribus et ingenio (ut ille in sequenti vita ostendit, cum Cæsariensi Ecclesiæ ornamento fuit), et amici sui consilium ac vitæ propositum amico patefecisset, quod ad Deum videlicet spectaret: et illius studium circu idem desiderium convenire intellexisset, relicto*

xlvi, quo Alexandria ejectus est, anni interjacenti omnino xxviii. Atque hanc Epiphanio fuisse erandi causam credi potest.

XIX. Simul ut Cæsaream venit Origenes, Alexandria relicta, ibi litterarum studiis præfectus est, statimque ad capessendas disciplinas, sed potissimum sanctiores, cum docendo, tum scribendo universos excitavit, sed duos præcipue magni nominis adolescentes, Neocæsarea oriundos, claris genitos parentibus, sed a Christo alienis, Theodorum qui et Gregorius appellatus est, et Thaumaturgi cognomen meruit, ejusque fratrem Athendorum. Qui cum juris Romani studiis operam datur (74) Athenis Berytium venissent, ubi tum vigeat legum doctrina, casu nescio quo Cæsaream delati, (75) in Origenem recens illuc appulsum una cum Firmi-

omni studio externæ philosophiæ, accedit una cum illo ad eum, qui in eo tempore Christianorum philosophiæ princeps erat (is autem erat Origenes, cujus, propter scripta, fama celebris est). Sed 1° multum Nysseno nocet Thaumaturgi ipsius, Eusebii, Hieronymi aliorumque scriptorum hæc de re silentium. 2° Dicere videtur Nyssenus Thaumaturgum una cum Firmiliano Alexandria tum primum in manus Origenis incidisse post peractum in hac urbe philosophiæ studium. Οὕτως δὲ, inquit in *Vita Thaumaturgi*, pag. 540, αὐτῷ τῆς διαγωγῆς ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλιν, εἰς ἣν καὶ ἡ πανταχόθεν συνέρρει νεότης τῶν φιλοσοφίαν τε καὶ ἱατρικὴν ἐσπουδαχότων, etc. *Cum autem degeret in Ægypto in magna Alexandri urbe, in quam ex omnibus partibus philosophiæ et medicinæ studiosa juvenus confluebat, etc.* Et paulo post, pag. 542: *Posteaquam omnibus disciplinis externæ sapientiæ percursis, etc.* Quod omnino falsum est. Nam constat ex Eusebio, Hieronymo, et aliis scriptoribus jam tum Origenem Alexandria discessisse cum in manus ejus incidit Thaumaturgus, nec Thaumaturgum unquam philosophiæ operam dedisse nisi sub Origenis disciplina: quod ipse Thaumaturgus aperte testatur in *Orat. panegy.*, num. 5: *Sacrum vero hunc virum, inquit, ab Ægypto ab Alexandrinorum urbe, in qua domicilium prius habebat, in hunc locum (Cæsaream) veluti nobis occursum res aliæ trahebant et transferebant.* Paulo post, num. 6: *Dicere non possim, quam multas ejusmodi voces ederet, ad philosophandum nos exhortans: neque id uno die duntaxat, sed multis, quoties ad illum principio veniebam, ejus quidem sermone tanquam jaculo quodam a prima ipsa ætate confixi.... Cæterum fluctuantes adhuc, et incipienti animo, philosophari quidem ambientes, nondum tamen omnino permoti utque persuasi, discedere porro nescio quomodo non valeatis, ut qui semper tanquam majoris cujuspiam necessitatis impulsu ad ipsum ejus sermonibus rapiebamur.* Et infra, num. 11: *Hic (Origenes) me primus ac solus at Græcorum philosophiæ operam darent hortatus est; suis ipsius moribus ut morum doctrinam et discerem et amplecterer persuadens.... Hic vero me primus etiam verbis philosophari hortatus est, cum facili verborum cohortationem præverisisset, etc.* Quo tempore Cæsaream Stratonis appulit Origenes, Thaumaturgumque in suam disciplinam recepit, jam tum episcopus erat Firmilianus, ut liquet ex Eusebio, *Hist.* lib. vi, cap. 26: Ἐτος δ' ἦν τοῦτο δέκατον τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, καὶ ὁ τὴν ἀπ' Ἀλεξανδρείας μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν Καισαρείαν ὁ Ὀριγένης ποιησάμενος, Ἡρακλῆ τὸ τῆς κατηχέσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλείων καταλείπει. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ Δημήτριος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος τελευτᾷ, ἐφ' ὅλοις

liano inciderunt. (76) Socrates lib. iv, cap. 27, A fama Origenis excitos eo contendisse narrat. Is excellenti adolescentum illorum indole perspecta, ea utrumque humanitate, ea comitate morum in sui amorem traxit, et adhortationibus, scriptisque ad Gregorium libellis ad virtutem ita arrexit, ut (77) per totum quinquennium ei sese interioribus litteris erudiendos in idem contubernium adjungerent, tantamque ex ejus præceptionibus philosophiæ et mathematicarum artium notitiam haurirent, quanta ad perfectam sacrarum Litterarum interpretationem usui esset futura. Cujus operæ is demum fructus fuit, ut alter editis miraculis (unde et cognomen reportavit) clarus, alter martyrii corona insignis, post gestos in patria episcopatus uterque obierit. Eos ad Christianas partes ab Origene fuisse adductos, cum, antea ethnicorum erroribus fuis-
sent impliciti, censuit Halloxius *Orig. defens.* lib. 1, cap. 14; et lib. iv, quæst. 10. Illexit eum in hanc

ἔτεσι τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα τῇ λειτουργίᾳ διαρκέ-
σας. Διαδέχεται δ' αὐτὸν ὁ Ἡρακλᾶς. Διέπρεπε δὲ
ἐν τούτῳ Φιρμιλιανὸς Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν
ἐπίσκοπος. *Decimus hic erat annus jam dicti impe-
ratoris (Alexandri) cum Origenes ab urbe Alexan-
dria Cæsaream migraturus, scholam ad fideles ejus
loci instituendos Heraclæ dereliquit. Nec multo post
Demetrius Alexandrinorum episcopus fato functus
est, cum per tres et quadraginta annos Ecclesiam ad-
ministrasset. In hujus locum successit Heraclæus.
Florebat tunc temporis Firmilianus Cæsareæ apud
Cappadocæ episcopus. Non ergo Firmilianus ante
episcopatum in Origenis disciplinam venit una cum
Gregorio Thaumaturgo. Sed Nyssenus cum reliquis
scriptoribus ita conciliari potest, si dicamus Firmi-
lianum jam episcopum frequenter Origenem in
Palestinam tunc temporis adivisse, apud quem
aliquandiu manebat, ut majorem rerum divinarum
notitiam perciperet; adeoque in Origenis eum quod-
dammodo una cum Gregorio venisse disciplinam.
Quod consentit cum Eusebii narratione: Τοσαύτην,
inquit *Hist.* lib. vi, cap. 27, εἰσαγωγὴν περὶ τὸν Ὀρι-
γένην σπουδῆν, ὡς τότε μὲν αὐτὸν ἀμφὶ τὰ κατ'
κλίματα εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ὠφέλειαν ἐκκαλεῖ-
σθαι, καὶ τινὰς αὐτῷ συνδιατρίβειν χρόνους, τῆς εἰς
τὰ θεῖα βελτιώσεως ἕνεκα. Qui tam propenso erga
Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provin-
ciam ad ecclesiarum utilitatem evocaret, modo ad
ipsum visendum in Judæam usque proficisceretur,
et una cum ipso aliquandiu maneret, ut majorem
rerum divinarum notitiam perciperet.*

(76) Socrates fama Origenis excitos eo contendisse
narrat. Id quoque falsi convincitur ex iis quæ in
Oratione panegyricæ, num. 3, narrat Gregorius ipse,
se, fratremque Athenodorum cum incogitantes,
quasi feræ agrestes aut aves in retia Origenis, id
est, in ejus conspectum incidissent, aulgere pri-
mum ab eo voluisse Berytum versus, aut in provin-
ciam reverti, quod utique fecissent, nisi eos mille arti-
bus ita sibi devinxisset Origenes, ut Cæsareæ apud
eum remanere coacti fuerint.

(77) Per totum quinquennium, etc. Horum anno-
rum initium si duxeris ab anno 231, finis erit an-
no 236. Sed eo ipso anno ardente Maximini per-
secutione quæ juxta Orosium lib. vii, cap. 19, spe-
cialim propter Origenem in prælatos et doctores
Ecclesiæ concitata erat, probabile non est Origenem
tunc temporis remansisse Cæsareæ. Quamobrem
cum anno 234 Origeni sese erudiendum tradiderit
G.

sententiam Hieronymus, cujus illa verba sunt lib.
De script. eccl. in Theodoro: *Quorum cum egre-
giam indolem vidisset Origenes, eos ad philosophiam
cohortatus est; in qua paulatim Christi fidem sub-
introducens, sui quoque sectatores reddidit.* Hæc
Hieronymus, ut alia fore libri hujus omnia, sumpsit
ex Eusebio, qui sic habet lib. vi *Hist.*, cap. 30:
Οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μαθήματα
δεινῶς ἐπτοημένους, φιλοσοφίας αὐτοῖς ἐνθεῖς
ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θείαν ἀσκησιν
ἀντικαταλλάξασθαι προὔτρεψατο. Quos in Græcas
Romanasque disciplinas vehementer incensos, injecto
illis amore philosophiæ, a prioribus studiis ad divi-
narum rerum meditationem ut transirent, adhorta-
tus est. Jam vero manifestus est boni Hieronymi
error, (78) quem apertius etiam redarguit Grego-
rius ipse Thaumaturgus, testis locuples, qui multo
ante ad agnitionem veritatis venisse se profitetur,
quam ad Origenem accessisset. Redarguit et Gre-

driæ transegisse, indeque reversus ad Origenem
anno 237, vel 238, ut baptismo tingeretur, quin-
quennale studiorum tempus sub Origene absolvisse
anno 238, vel 239. Ad id forte attendit Casaubonus,
de quo infra, cum ait Gregorium per annos octo
Origeni operam dedisse.

(78) Quem apertius etiam redarguit, etc. His nimi-
rum verbis *Orationis panegyricæ*, num. 5: Ἀνατροφαὶ
γὰρ αἱ πρῶται ἐκ γενέσεως, ἦσαν ὑπὸ γονεῦσι· καὶ
πάτρια ἔθη τὰ πεπλανημένα· ὧν ἡμᾶς ἐλευθερωθή-
σεσθαι, οὔτε ἄλλος οἶμαι, προσεδόκησεν, οὔτε καὶ
ἐμοὶ ἐλπίς τις ἦν παιδίου μὲν ὄντι καὶ ἀλόγῳ, ὑπὸ
πατρὶ δὲ δευσιδαίμονι. Ἐἴτα πατὴρ ἀποβολὴ καὶ
ἄρρανια, ἣ δὴ μοι τάχα καὶ ἀρχὴ τῆς τοῦ ἀληθοῦς
ἐπιγνώσεως ἦν. Τότε γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν σωτήριον
καὶ ἀληθῆ μετετέθη λόγον, οὐκ οἶδ' ὅπως, κατανα-
γκασμένος μᾶλλον ἢ περ ἐκίων. Τίς γὰρ ἐμοὶ κρίσις
ἦν, ὄντι τεσσαρσεκαίδεκαετεί; πλὴν ἐξ ἐκεῖνον πῶς
ἐπιδοῦμαι μὲν ὁ ἱερὸς ὁδὸς λόγῳ ἤρξατο εὐθύς, οἷα
δὴ ἄρτι πληρουμένου τοῦ κοινοῦ πάντων ἀνθρώπων
λόγου, ἐπεδόμει δ' ὁμοῦς τότε πρῶτον. *Prima enim
educatio ab ipso ortu sub parentum cura fuit; et pa-
trii mores erronei: a quibus liberatum iri me, ne-
que alius, opinor, quisquam sperasset, neque mihi
spes ulla erat, puero adhuc et rationis experiri, sub
patre superstitioso. Secuta deinde est patris amissio,
et orbitas, quæ mihi fortasse cognoscendi veri ini-
tium fuit. Tunc enim primum ad salutarem verumque
verbum transiit, nescio quo pacto, coactusne potius,
an volens. Quodnam enim judicium mihi erat, qua-
tuordecim annos nato? Veruntamen ex eo tempore
advenire mihi sacrum illud verbum cæpit, quasi per-
fecta jam communi omnium hominum ratione, adve-
nit sane tum primum. Veruntamen imperfecto huic
conversionis initio supremam manum admovisse
Origenem, cum erudiendum eum accepit, testatur
infra Gregorius his verbis: 'Ο δ' ὑποβεβήμενος ἐξ
ἡμέρας τῆς πρώτης, τῆς ὄντως ἐμοὶ πρώτης, τῆς
τιμιωτάτης πατρῶν, εἰ οἶδ' λέγειν, ἡμερῶν, ὅτε μοι
πρῶτος ὁ ἀληθινὸς ἀνατέλλειν ἤλιος ἤρξατο, etc. Ille
vero susceptos a prima die, quæ vere mihi prima il-
lucit, omnium, si dici debet, dierum mihi honestissim-
a; quando mihi primum verus exo-iri Sol cæpit, etc.*
Ergo non tam manifestus est Hieronymi error ac
putavit Huetius. Ad Gregorium Nyssenum quod at-
tinet, nimium ipse ab S. Hieronymi narratione ip-
siusque Thaumaturgi dissentit, cum Gregorium ait,
pag. 540, jam μαθητὴν τοῦ Εὐαγγελίου καθεστά-
σθαι, *discipulum Evangelii factum fuisse, priusquam
ad Origenem accederet, atque in Ægypto in magna
Alexandri urbe, in quam undique philosophiæ ac*

gorius Nyssenus, eumque ex variis et incertis A
ethnicorum philosophorum de Deo sentiis veri
Dei notitiam hausisse testificatur in *Vita Gregorii
Thaumaturgi*, pag. 539. Mirum vero scripsisse Be-
dam (79) litteris institutos ab Origene Gregorium
et Athenodorum, imperante Gordiano : mirum quo-
que existimasse Casaubonum (80), diligentissimum
certe virum, per annos ipsos octo Origeni operam
dedisse Gregorium, vel spretis, vel inconsultis Eu-
sebio et Hieronymo, qui quinquennium duntaxat
assignant. Homini nempe valde alioqui perspicaci
imposuit locus iste Gregorii ipsius (81): 'Ἄλλὰ καὶ
ὕστατης μοι χρόνος οὗτος ἦδη, ἐξ οὗ οὔτε αὐτὸς
εἰπῶν τι, ἢ γράψας λόγον τινὰ μέγαν ἢ μικρὸν, ὧως
τυγάνω· οὔτε ἄλλου ἤκουσά του, ἰδίᾳ γράφοντος, ἢ
λέγοντος, ἢ καὶ δημοσίᾳ πανηγυρικοῦς λόγους καὶ B
ἀγωνιστικοῦς παρεχομένου, ὅτι μὴ τῶν θαυμασίων
τούτων ἀνδρῶν, τῶν τὴν καλὴν φιλοσοφίαν ἀσπασα-
μένων. Ab octo annis sermonem nullum vel scri-

psisse se vel recitasse agnoscit, neque quemquam
recitantem audisse, præterquam admirandos illos
viros, veræ philosophiæ amatores, condiscipulos
nempe suos, Origenis itidem auditores. Minime
vero se illos dicentes per octennium audisse signifi-
cat, sed non alium quemquam per octennium au-
disse. Scribit Nicephorus *Hist.* lib. v, cap. 20,
Dionysium, eum qui Heraclæ et in schola et in
episcopatu Alexandrino successor fuit, hoc tempore
etiam Adamantio præceptore esse usum. Eusebius
certe, quem unum hic videtur assectatus Nicepho-
rus, Dionysium Alexandriæ Origenis auditorem
fuisse docet; Cæsarea vero fuisse itidem, id vero
apud eum nusquam reperias. At non docendo so-
lum, sed scribendo etiam pro more suo publice prod-
esse in hoc Cæsariensi secessu Origenes satage-
bat : Isaiæ quippe et Ezechielis vaticinia tunc com-
mentariis illustravit.

CAPUT III.

I. *Alexandro Severo succedit Maximinus. Sexta persecutio. II. Gregorius et Athenodorus Neocæsaream
repetunt. Origenes Cæsaream Cappadociæ ad Firmilianum confugit, latet apud Julianam. III. Hexapla
inchoat. IV. Scribit librum De martyrio. V. Maximinus perit, succedit Gordianus. VI. Origenes iterum
Athenas proficiscitur, Ambrosium obiit ad Nicomediam, Athenis absolvit Commentarios suos in Joannem
et in Ezechielem, alios inchoat in Canticum canticorum. VII. Cæsaream Stratonis repetit, Commentarios
in Canticum absolvit, Firmilianum iterum in disciplinam recipit. VIII. Ad convincendam Berylli hæresim
Bostram accersitur, in Palæstinam redit. IX. Obiit Gordianus, succedit Philippus. X. Utrum a Dionysio
Alexandrino oppugnatus fuerit Origenes. XI. Origenes sexagenario major scribit contra Celsum, in Mat-
thæum, et in duodecim Prophetas; item innumeras epistolas. XII. Utrum Philippus imperator fuerit
Christianus. XIII. Homilias suas tum primum excipi patitur Origenes, fidei suæ professionem mittit ad
Fabianum papam et alios episcopos. XIV. Vocatur ad concilium adversus Arabum hæresim; scribit
adversus Helcesaitas; Appellitas profligat.*

I. Dum his intentum animum habet Adamantius, C
cæsus est cum Mammæa matre Alexander Severus,
post administratum annis tredecim singulari conti-
nentia et æquitate imperium. Sceleris auctor Maxi-
minus, homo gente ac moribus barbarus, in demor-
tui locum successit, cui nec obtulisse mortem,
et in ejus dignitatem involasse contentus, piam
optimi imperatoris familiam, et quoscunque charos,
dum esset in vivis, habuerat, ferino ritu devexare

medicinæ studiosa juvenus confluebat, fuisse versat-
um, ac demum omnibus sapientiæ disciplinis per-
cursis incidisse in Firmilianum quemdam patricium
Cappadocem, eique animi sui consilium ac vitæ in-
stitutum, ut unico, patefecisse, quod scilicet ad
Deum intentos jam haberet mentis oculos: cumque
parva animo agitare consilia cognovisset, relicto om-
ni externæ philosophiæ studio, accessisse una cum
illo ad eum qui illo tempore Christianorum philoso-
phiæ princeps erat, Origenem videlicet, cujus, propter
scripta, sume celebris erat. In ea autem oratione
quam Cæsarea rediturus in patriam ad ipsum Ori-
genem habuit Gregorius, non innuit se Athenis
habitasse, sed admodum adolescentem in Palæsti-
nam profectum cum sorore qua ad virum Palæstinæ
præsidis assessorem tendebat. Indicat deinde se,
Beryto præterita, recta venisse Cæsaream, ibique
in Origenem incidisse, qui ei deinde et una scilicet
fratri auctor fuit ut philosophiæ darent operam, ac
sensum illorum animis Christianæ religionis noti-

aggressus est, ac Christianos potissimum. Quos
cum esse fuisset passus Alexander, funditus delere
Maximinus optavit. Bellum atrox itaque Ecclesiæ
infertur, neglectoque Christianorum vulgo, sacer-
dotes morti ac supplicio destinantur, ut detractis
columnis labefacta ædes corrueret. Id, vel ob unum
maxime Origenem, consilii fuisse susceptum refert
Orosius lib. vii, cap. 19; et post eum Beda (82),
Freculphus *Chron.* tom. II, lib. iii, c. 2, et Maria-

tiam amoremque instillavit. Videtur Nyssenus,
cum Gregorium legeret fuisse Origenis discipulum,
hunc vero Alexandriæ docuisse, existimasse isthuc
in Origenis eum transisse disciplinam. Verum si
Alexandriam iit Gregorius, probabile est (quoniam
ibi philosophica studia tractasse dicitur) Origenis
consilio illuc Cæsarea circa annum 235 quo tem-
pore furebat Maximini persecutio, cum fratre eum
esse profectum, ut perspecta ibi Christianorum phi-
losophorum disciplina et sancta vitæ ratione, in
suscipiendæ fidei desiderio ambo confirmarentur;
indeque una cum sancto Firmiliano, postmodum
Cæsareæ in Cappadocia episcopo, in Palæstinam
ad Origenem circa annum 237, vel 238, reversos,
baptismo esse tinctos.

(79) Beda, *De sex ætat. mundi*, in Gordiano.

(80) Casaub. in *Not. ad paneg. Gregor. Thaum.*

(81) Greg. Thaum. in *Paneg.*, n. 1.

(82) Beda *De sex ætatib.*, in Maximino.

nas Scotus ad an. Christi 259. Idcirco, opinor, quod hujus præcipue pietate, scriptis, concionibus, et exemplo Christiana fides magnum jam incrementum accepisset, et porro captura videretur.

II. Ingruenti periculo fuga se subduxit Origenes, (83) cum paulo ante Gregorium, et Athenodorum post exactos in exhedris suis annos quinque in patriam redituros a se amisisset. Et tum ad Firmilianum Cæsareæ Cappadociæ episcopum, summa sibi necessitudine devinctum, tota cum Firmiliano invitante eum Cappadocia, fugisse certis rationibus ad credendum ducti sumus. Cum enim probaverimus supra in quintæ persecutionis tempora fugam hanc cadere neutiquam posse, superest ut ad sextam, quæ fuit Maximini, vel ad Decianam referatur. Atqui Decius biennium non explevit in imperio, diuque etiam, dum rerum potitus est, in vinculis fuit Origenes; cum toto biennio illic apud Julianam latuerit, ut scriptum est a Palladio. Omnino igitur in Maximini persecutionem incidit Cæsariensis iste secessus. Firmilianum quoque, cum rebus ipse suis consulere (ad Ecclesiæ quippe præsidem potissimum pertinebat periculum), alicubi latuisse, et cum Origene fortasse, credibile est, postquam securum ei apud Julianam per fugium assignavit. Hæc abundans opibus, easque in Ecclesiæ commoda profunderi solita, summa liberalitate hominem de republica Christiana optime meritum complexa est; nec hospitio exceptit solum, sed bibliotheca etiam, quam instructissimam a Symmacho hæreditario jure obtinebat.

III. Illic insigne *Hexaplorum* opustum inchoasse Origenem existimo, maximam nactum librorum supellectilem, et interpretationum præsertim Scripturæ, quas in suos usus collegisse Symmachum verisimile est, cum ipse suam adornaret. Jam primam quidem eorum descriptionem animo præformasse, cum versaretur Alexandriæ, nonnullasque ad id Scripturæ interpretationes collegisse et contulisse significare videtur Eusebius, *Hist.* cap. 16, quas et magnis ipsum sumptibus redemisse ait Hieronymus *Apol. in Rufin.*, lib. II, cap. 9. Cæsareæ vero Cappadociæ serio manum operi admovisse puto, Tyri penitus absolvisse. Ex quo intelligitur Epiphani ratio, Tyri ea elaborata fuisse testificantis, hoc est, partim Tyri, partim in iis locis, in quibus moram fecit Origenes viginti octo annorum decursu, quos Tyri actos Epiphanius (84) falso arbitrabatur. Hæc a nobis tractabuntur inferius. Commode vero ad eam lucubrationem referri potest quod de se dicit Origenes, apud Suidam (85), solitum esse sibi, ἐν καιροῖς ἀνάσεως φιλολογεῖν, καὶ ἀκριβοῦν τὰ ἀντιγραφεῖα. facile enim persuadeor

* 1 Cor. xv, 32.

(85) Cum paulo ante Gregorium et Athenodorum, etc. Verisimile non est jam tum in patriam rediisse Gregorium et ejus fratrem. Videntur potius ambo Alexandriam migrasse, deinde mortuo Maximino ad Origenem, ac demum ad patriam rediisse. Vide notas 77 et 78.

A successivis horis varia ipsum exemplaria simul contendisse, qui labor ad condenda *Hexapla* erat veluti παρασκευή.

IV. Ambrosius interim jam supra nobis commemoratus, et Cæsariensis Ecclesiæ presbyter Protoctetus, flagrante hac persecutione comprehensi et in custodiam acti sunt. Quamvis autem ipsi per se Christi causam propugnarent viriliter, non mediocriter tamen utrumque confirmavit Origenes, misso aureo libello, quo ad martyrium eos est adhortatus. Librum hunc igitur in Cæsariensi latihulo scriptum fuisse merito videmur conjicere: quo vero destinatus fuerit, seu quibus in locis torti fuerint Ambrosius et Protoctetus, id conjectura assequi facile non est. Sic eos alloquitur Origenes in eo, de quo quærimus, libello num. 41: Παῦλος μὲν λεγέτω, εἰ κατὰ ἄνθρωπον, ἐθρησιμάχησα ἐν Ἐφέσῳ· ἡμεῖς δὲ, εἰ κατὰ ἄνθρωπον, ἀνηρέθην ἐν Γερμανίᾳ. « Dicat quidem Paulus: Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi *; nos autem: Si (secundum hominem) interfectus sum in Germania. » Loqui Origenem ex Ambrosii et Protocteti persona manifestum est; nullum ipse siquidem hoc tempore discrimen adiit. Quid sit autem Germania illa, magna dijudicatio est. Addubitat Ortelius an non Germania sit Germanopolis, quam in Paphlagonum mediterraneis collocat Ptolemæus *Geogr.* lib. v, cap. 6, Germanopolim autem eandem esse suspicatur ac Germanicopolim Plinii (86), in Bithynia ad mare sitam. Falli illum tam scio, quam scio me vivere. Catena vetus Græca in Evangelia laudat Severum Antiochenum in Opere ad Thomam Germaniæ episcopum. Hinc aliquis conjecerit eam esse Germaniciam quæ Euphratesiæ urbs est archiepiscopalis, Antiochenæ subdita Ecclesiæ. At Germania metropolis est, Constantinopolitanæ Ecclesiæ subjecta, ordine 68, juxta *Dispositionem* Leonis Philosophi quæ juris Græco-Romani collectioni Leucclanici inserta est (87), et ad calcem libri *De officiis* Constantinopoleos Georgii Codini est attexta. In altera vero Palæologi *Dispositione*, quæ priorem hanc excipit in eodem Codini libro, sic habetur: Ὁ Γερμίου, καὶ αὐτὰ ἕξ ἔντα οὗ γεγόνασιν. Hinc apparet legendum Γερμίων, atque idem esse Germia ac Germaniam. Germia autem in Galatia secunda seu Salutari constituunt *Notitiæ veteres*, et inter archiepiscopatus αὐτοκεφάλους referunt. Sed his repugnat eadem Leonis *Dispositio*; nam postquam metropoles, et in iis Germaniam recensuit, subjungit archiepiscopatus, et inter eos Germiis secundum locum assignat. Quid igitur statuat, non habeo: sum unicuique relinquo iudicium, satius ducens silere in re incerta, quam va-

(84) Epiph. hæ. 64, c. 3, et *De pond. et mens.*, c. 48.

(85) Suidas in *Orig.*

(86) *Plin.*, lib. v, cap. 32.

(87) *Jus Græco-Rom.*, tom. I, lib. II.

nas et fatiles conjecturas proponere. Quod si integra superesset illa Leonis Διατύπωσις, nec extrema sui parte fuisset mutilata, in qua unicuique metropoli attributæ diœceses recensebantur, (88) Germaniæ situm facile cognosceremus. Atque hæc hæcenus.

V. Origenes in Julianæ *Bibliotheca* tandiu videtur delituisse quoad vixit Maximinus. Is demum ad Aquileiam per militarem tumultum cum filio periit, anno imperii tertio : quo recidunt variæ eorum sententiæ, quorum alii per biennium, per triennium alii, teste Julio Capitolino (89), Maximinum imperasse volunt. Maximino successit Gordianus. Annus Christi tunc agebatur 237, Origenis LII ; Romanam Ecclesiam regebat Fabianus, in locum Anteri suffectus, qui Pontianum exceperat, cum uterque in Maximini persecutione tolerasset martyrium ; postquam hic sexennium circiter, mensem ille admodum unum summum pontificatum tenuit.

VI. Nos illis temporibus alteram Origenis Atheniensem peregrinationem assignari posse cense-

(88) *Germania situm facile cognosceremus.* « Et ego, inquit Westhenius, conatus sum aliquid impendere hujus rei dilucidationi, sed nihil certius reperire potui. Τάξις, seu dispositio patriarchalis, qua metropolitans et episcopis *Ordo sedendi* assignatur, corpori canonum Ecclesiæ Græcæ commentario duplici Zonaræ et Balsamonis illustrato ad calcem adjecta, et ab Enimundo Bonelidio lib. II *Juris orientalis* inserta, inter metropoles numero LXVII ponit τὴν Γερμανίαν, Germaniam : at inter archiepiscopatus sedem quartam assignat τοῖς Γερμοῖς, et vicesimam octavam τῇ Γέρμῃ. Quæ confirmant observationem cl. Huetti e Codino et Leonis διατάξει allatam. Antiquissima illa *Dispositio* a Guilelmo Beveregio in notis ad *Pandectas canonicas Græcorum* Oxoniæ editas, publici primum juris facta ; qua omnes metropoles et episcopatus quinque patriarchis Romano, Constantinopolitano, Antiochæno, Alexandrino et Jerosolymitano subjecti accurate recensentur, Germaniam omnino præferit : ut multis postea annis demum inter metropoles cooptatam fuisse necesse sit. Rursus in *codice canonum Ecclesiæ Africanæ* inter subscriptiones episcoporum numero VIII est et hæc : Κάνδιδος Γερμανίας τοῖς παροῦσι πεπραγμένοις ὑπέγραψα. *Candidus Germaniæ his gestis subscripsi.* Licetne hæc concludere etiam Germaniam quamdam in Africa fuisse? Audiamus quid vir amplissimus, mihi quæ multis nominibus honorandus Henricus Justellus, in pulcherrimo atque utilissimo opere *Bibliothecæ canonicæ* tom. I, pag. 412, ad hæc observet : *Candidus Germaniæ, Candidus episcopus Abitinensis Germanicianorum Ecclesiæ.* Sunt autem Abitinenses Africae populus, cujus aliquoties mentionem facit Augustinus libro III *adversus Parmenianum*. In eisdem *Canon. Eccl. Afric.*, pag. 384, 385, alibi quæ sit mentio τῆς νέας Γερμανίου, *Novæ Germaniæ*, unde proclive foret conjicere duas fuisse Germanias in Africa : alteram simpliciter sic dictam ; alteram, quod recens condita esset, novam appellatam. Herodotus, lib. I, pag. 60, Persiæ populos enarrans sic loquitur : Ἄλλοι δὲ Πέρσαι σιστῶν οἵδε Πανθῆλαιοι, Δηρουσαῖοι, Γερμανοί. *Alii Persæ hi sunt Panthelæi, Derustæi, Germanii.* Eusebius in *Chronico*, p. 41, inter populos Orientales a Semo progenitos refert Γερμανοῦ, *Germanos* : et post eum idem faciunt

mus. At cum Cæsarea Cappadociæ discederet, Nicomediam obiter adiisse probabile est, visendi Ambrosii causa, qui impiorum vinculis elapsus, moram in ea urbe eum Marcella conjuge ac liberis faciebat : (liberos quippe, conjugem, fratres ac sorores habuit Ambrosius : obiit autem superstite Origene, vitioque ipsi a multis datum narrat Hieronymus (90), quod amici senis, et pauperis moriens non sit recordatus.) Hinc eruditam illam ad Africanum dedit epistolam, qua Susannæ historiam frustra ab eo impugnatam confirmat, suamque ei fidem et auctoritatem asserit (91). Atheniensis itineris ignoratur causa : illud scimus, optimis eum, quandiu in hæc urbe agitavit, exercitationibus otium suum consumpsisse ; nam ineptos in *Ezechielem Commentarios* absolvit (quod anno sexagesimo factum Erasmus (92) arbitratur ex Suida, auctore nullius pretii, qui ex Eusebii panis prius Origenis elogium, in quo scriptum hoc exstat, perturbate et incomposite consuit), et Canticum canticorum expositionibus illustrare instituit : quarum

Epiphanius in *Ancorato*, et Georg. Syncellus in *Chronographia* pag. 47 ; Cornarius interpres Epiphanius *Carmanos* vertit. Itaque sunt incolæ *Carmaniae*, τῆς Καρμανίας, regionis inter Persidem et Indiam site, quam Ptolemæus lib. VI, c. 8 *Geographiæ* describit. Hanc Carmaniam observat Miræus in *Topographia ecclesiastica* etiam *Germaniam* vocari, et Salmasius apud Solinum, Plinium et Marcianum Capellam in veteribus exemplaribus mss. *Germaniam* pro *Carmania*, item *Germanicum* pro *Carmanico* scripta reperit. Vide *Plinian. Exercit. in Solinum*, pag. 240. Nil addam de Germania Europæa, de qua Origenes hic neutiquam agit. Interim, quam *Germaniam* inter plures illas intelligat Origenes, mihi judicare non præsumo. Lector eruditus eligat, quam rerum gestarum circumstantiis cognoverit convenientissimam. » Hæc Westhenius. At Tillæmontius, tom. III *Memoriarum ad ecclesiast. Histor.*, pag. 272, miratur quorsum de hac Germania tot moveantur difficultates, quasi id quod ait Origenes, de Germania Europæa non possit intelligi, ubi imperator salutatus est Maximinus et ubi diu bella gessit. Mos enim illi erat teste Herodiano, pag. 592, 593, ex remotissimis imperii finibus nobilissimos homines ad se evocare, ut per itinera ignominia et laboribus confectos, postmodum ipse suæ avaritiæ et crudelitati immolaret. Quid ergo vetat Ambrosium et Protoctetum ad eum pariter adductos fuisse? Cæterum Ecclesiæ Cæsariensis presbyter Protoctetus apud Hieronymum in *Catalog. script. eccles.*, ubi de Ambrosio, vocatur Theoctistus. « Ambrosius primum Marcionites ; deinde ab Origene correctus, Ecclesiæ diaconus, confessionis Domnicæ gloria insignis fuit, cui pro Theoctisto presbytero liber Origenis *De martyrio* scribitur. » Mihi sane persuasum est errorem esse amanuensium, qui genuinam Hieronymi lectionem « cui et Protocteto presbytero, » verterunt in istam, « cui pro Theoctisto presbytero. » Error inde manifestus est, quod non Ambrosio pro Theoctisto, sed utriusque, Ambrosio nempe et Protocteto presbytero suam ad martyrium παραίτησιν miserit Origenes.

(89) Jul. Capitol. in *Maxim. et Balb.*

(90) Hieronym., *De script. eccles.*, cap. 67.

(91) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VI, cap. 52.

(92) Erasmi. in *centur. libr. Orig.*

quinque tomos in ea elaboravit sede; reliquos A
toidem Caesareæ Stratonis confecit. Circa hanc
quoque tempestatem jampridem inchoatis in *Joan-*
nem Commentariis finem imposuisse verisimile est,
ut infra ostendam. Annum tempus Atheniensi huic
moræ tribuit Halloxius, nec contradico; liceat
modo unicuique iudicium aliud ex re sapienti
dissentire.

VII. (92*) Pristinam itaque sedem, Caesaream Stra-
tonis longo post tempore Origenes repetiit, atque ibi
susceptum *Commentariorum in Canticum* opus ad
exitum duxit. Falluntur autem Magdeburgenses (93),
cum aiunt scripsisse Suidam, Origenem annum
ætatis suæ egisse sexagesimum, cum ea Commen-
taria exararet: tale enim quidquam apud Suidam
nusquam reperias. Est apud Hieronymum (94), ven-
nisse Firmilianum Caesareæ Cappadociæ episcopum
ad Origenem, per causam locorum sanctorum, ut
apud eum maiorem Scripturæ sanctæ compararet
notitiam, cum ipsi antea in Cappadocia diu secum
habuisset. At Gregorius Nyssenus (95) in Origenis
disciplinam receptum fuisse narrat cum Gregorio
Thaumaturgo Firmilianum, Patricium Cappadocem,
nondum episcopum. Bis itaque Origeni eruden-
dum sese tradiderit Firmilianus; primum antequam
Ecclesiæ, atque adeo Christo nomen dedisset; ite-
rum, postquam ex altero Atheniensi itinere Caesa-
ream Stratonis reversus est. (96) Rem autem ita
narrat Eusebius (97), ut a neutro dissentiat.

VIII. (98) Eruditione per idem tempus et ingenio

(92*) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 52.

(93) Magdeb. cent. 5, cap. 10.

(94) Hieron. *Catal. script. eccles.*, cap. 54.

(95) Gregor. Nyssen. *Vit. Thaum.*

(96) Rem autem ita narrat Eusebius, etc. Hiero-
nymo quidem consentit Eusebius; sed neque hic,
neque uspiam innuit Firmilianum prius fuisse Ori-
genis discipulum, ac proinde a Nysseno dissentire
videtur. Deinde multum Nysseno nocet Gregorii
ipsius hac de re silentium; et quod ait Nyssenus,
Firmilianum una cum Gregorio Alexandria in Ori-
genis venisse disciplinam, a Thaumaturgo ipso re-
fellitur, qui refert se Beryto præterita, recta ven-
isse Caesaream ubi in Origenem incidit, et ubi post
multorum annorum apud illum disciplinam, pane-
gyricam orationem in ejus laudem habuit, cum in
patriam reditum pararet.

(97) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, c. 26 et 27.

(98) Idem, lib. vi, cap. 20 et 35.

(99) *Beryllus Bostrenorum episcopus in hæresim*
lapsus est, etc. Eusebii verba sunt: Τὸν ἐκκλη-
σιαστικὸν παρεκτρέπων κανόνα, ξένα τινὰ τῆς πί-
στεως παρεισφέρειν ἐπειράτο τὸν Σωτήρα καὶ Κύ-
ριον ἡμῶν λέγειν τοῦ μὴ προὔφραστάναι κατ'
ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπι-
δημίας· μηδὲ μὴν θεότητα ἰδίαν ἔχειν, ἀλλ' ἐμπο-
λιτευομένην αὐτῷ μόνῃ τῇν πατρικῇν. Ad litteram
verti potest: « Ecclesiasticam pervertens regulam,
nova quædam et aliena a fide catholica inducere
conatus est: ausus asserere Dominum ac Salvato-
rem nostrum, antequam inter homines versaretur,
non substituisse secundum propriæ substantiæ diffe-
rentiam; nec propriam, sed paternam duntaxat
divinitatem in se residentem habere. » Οὐσίας πε-
ριγραφὴ nihil aliud est, quam substantiæ διψ-
ua. Non errabat igitur Beryllus, cum Christe
incarnationem non substituisse secundum:

florens Beryllus (99) Bostrenorum episcopus in hæ-
resim lapsus est; cum Christum, antequam huma-
no sese illigaret corpori, nihil habuisse proprium,
sed Deum divinitate paterna tantum, non propria
ac sua fuisse doceret. Quam hæresim deinde in-
stauravit ac propugnavit Sabellius. Episcopos adver-
sum se complures Beryllus nefario dogmate concu-
vit. Bostram illi in synodum coeunt, multisque
hominum velitationibus adoriuntur. Id cum parum
procederet, ad expugnandam hominis pervicaciam
accersitus est Origenes; in ejus quippe peritiâ
omnia sibi proclivia fore sperabant omnes, et ejus
consiliis acquiescebant. Frequentibus ille adver-
sum hæreticos et Judæos disputationibus jam ante
exercitus, Beryllum summa humanitate ac dexte-
ritate aggressus est, variisque super ejus doctrina
habitis sermonibus, deprehensum tandem errorem
argumentis ita coarguit, ut eum penitus ejuraret
Beryllus, seseque bonæ menti restitui pateretur.
Qua re ex voto confecta, in Palestinam sine mora
Origenes se recepit. Neque sane tanti beneficii me-
moriâ, qui fuit hominis candor, apud sese diu-
turnitate extabescere passus est Beryllus; sed eam
sequentibus deinde annis recoluit, et scriptis ad
Origenem epistolis testatus est. Hæc cum synodi
actis, aliisque hujus viri monumentis multo post
servatæ et doctorum lectione usurpatæ sunt; sed
temporis demum vetustate interciderunt.

IX. Annus Christi 244, qui fuit Origenis LIX,
Gordiano sextum jam annum imperanti feralis

C tiæ differentiam dicebat, si οὐσίας nomine substan-
tiam non personam intelligebat; neque enim alia
est substantia Patris, alia Filii: non errabat utique
cum Dominum nostrum non habere dicebat prop-
riam deitatem, sed tantum paternam in ipso inha-
bitantem. Neque enim propria est divinitas Patris,
propria Filii; sed una eademque est Patris ac Filii
ac Spiritus sancti divinitas: alioqui tres essent dii,
non unus Deus. Ita si sensit Beryllus, immerito cul-
patur quod ecclesiasticam perverterit regulam:
imo Arianismi reum se prodit ipse Eusebius, si
hæc vocat nova et ab catholica fide aliena dog-
mata. Verum admodum probabile est Beryllum
οὐσίας accepisse pro persona, more sui sæculi, quo
οὐσία et ὑπόστασις, inter se confundebantur. Errat
igitur Beryllus, qui Christum ante incarnationem
nullam propriæ personæ differentiam habuisse
dicebat. Certe Hieronymus in *Catalogo scriptor. ec-
clesiastic.*, cap. 60, non id quod Eusebius crimini
vertit Beryllo; sed id solum asserit, Beryllum in
hæresim incidisse, « quæ Christum ante incarna-
tionem negat. » De hæresi Berylli intelligendus est
Origenis locus in *Commentariis Epistolæ ad Titum*,
qui sic habet: « Sed et eos qui hominem dicunt
Dominum Jesum præcognitum et prædestinatum,
qui ante adventum carnalem substantialiter et prop-
rie non exstiterit, sed quod homo natus Patris
solum in se habuerit deitatem, ne ipsos quidem sine
periculo Ecclesiæ sociari. » Habetur hic locus in
Apologetico Pamphili pro Orig., c. 1, p. 22. Mem-
nit etiam Gennadius in libro *De dogmatibus eccl.*,
cap. 4: « Neque sic est natus ex Virgine, ut et di-
vinitatis initium homo nascendo accepit, quasi
antequam nasceretur ex Virgine, Deus non fuerit,
Artemon, et Beryllus, et Marcellus docue-

fuit; nam postquam ejus locum per summam perfidiam invasit Philippus, vitam ei statim pari seclere exhausit. Sed concepta facinora pœnitentia emendasse, et ad Christi quoque partes transisse historici quidam Christiani, uti mox dicturi sumus, prodiderunt. Utut est, tertium jam imperii eo agente annum Ecclesiæ Alexandrinæ administrationem capessivit Dionysius ille, quem Alexandria Origenes præceptis olim informaverat, mortuo Heracla Origenis et ipso discipulo, postquam Alexandrinum episcopatum per multos annos tenuit. Annorum octodecim numerum definit Eusebius in *Chronico* (1), sexdecim in *Historia*: verum pro *ἑξατῆρα*, aliqua exemplaria prætulisse *ἑνδεκά*, vel ita certe legisse interpretes aliquos, ex iis liquet quæ in id argumentum scripsit Baronius (2). Errorem ipse in numerum hunc irrepsisse vidit, et ex Eusebio quatuordecim saltem annis in Alexandria cathedra Heraclam sedisse conclusit. Plane verum est totis quindecim sedisse annis; nam ab anno Alexandri decimo, quo anno ponimus acquiescisse Demetrium, ad Philippi tertium, pleni quindecim anni intercedunt. Dicendum ergo quindecim in pontificatu ductis annis, decimo sexto Heraclam naturæ concessisse. Ita intelligendum putô Eusebium: atque si recte conjicimus, eo ipso anno Demetrius obierit, quo Origenes Ægyptum reliquit. Hinc quoque manifestus Nicephori (3) error, qui post decimum tertium episcopatus annum imperante Gordiano Heraclam decessisse scribit. At Scaliger (4) hic memoria lapsus contendit Eusebium, ejusque adhæret *Chronico*, quod anno Philippi quinto episcopatum Alexandrinum a Dionysio initum fuisse docet. Id ex constanti duntaxat codicum consensu probat, qui sic habent. Futile argumentum: quasi non *Historiæ* Eusebianæ codices tertio Philippi anno constanter quoque id assignent. Certe si ex Eusebii *Chronico* castiganda est ejus *Historia*, sexcentis castigetur locis, in quibus dissentiant. Vel in hoc Heraclæ annorum *ἐπιλογισμῶ* initium ejus episcopatus confert *Chronicon* in annum Alexandri novum; exitum Origenis ex Alexandria in undecimum; cum exitui Origenis annum Alexandri decimum ascribat *Historia*, et post ejusdem exitum decessisse Demetrium significet, eum cui Heraclas

X. Baronius ad annum 248, num. 4, Origeni in omnibus Heraclam favisse scribit, atque ideo post Demetrii mortem concitas adversus eum turbas

(1) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 35.

(2) Baron. ad an. 248, num. 4 et 5.

(3) Niceph., lib. v, cap. 26.

(4) Scalig. *Animadvers. in Chron. Euseb.* ad ann. 2264.

(5) *Supra demonstratum a nobis est testimonio Gennadii, etc.* Verisimile non est quidquam ab Heracla contra Origenem actum fuisse, ut jam supra ostendimus in cap. 2, n. 15.

(6) Hallox. *Notat. ad Origen. defens.* lib. 1, cap. 22.

A penitus fuisse consopitas; Dionysium vero Heracla successorem Origeni infensissimum se præbuisse.

(5) *Supra demonstratum a nobis est testimonio Gennadii, Petri Alexandriani, epistolæ synodice Ægyptiorum præsulum, et Photii, non aliter in Origenem animatum fuisse Heraclam, ac decessorem ipsius Demetrium. Causam vero cur eundem a Dionysio oppugnatum crederet Baronius, sive ex auctoritate, sive ex verisimilitudine petitam addere debuit; quæ certe nulla est. Merito itaque hanc ejus opinionem repudiavit Halloxius (6), et Origenem, quoad vixit, summopere a Dionysio observatum, et post mortem etiam laudatum fuisse contendit; quod et nos infra ostendemus.*

B XI. (7) Cæterum sexagenario jam major Origenes haud segnius rerum divinarum satagebat, neque ullum fere intermittebat diem, quin vel ad populum de Deo verba faceret, vel scriberet, vel legeret, vel colloqueretur. Testes sunt omni sacræ eruditionis fruge referti libri *contra Celsum*, quibus Epicurei sophistæ petulantiam Ambrosii suasu contudit (quosque Gordiano Imperante scriptos falso Marianus Scotus (8) existimavit, et quorum lucubrationem ad annum 237 perperam retulit David Blondellus (9), summopere licet, in re præsertim chronologica, cautus et diligens; atque ita toto aberravit decennio, quippe qui obitum Origenis anno 256 assignasset), testes docti in *Matthæum* et in *Prophetas XII Commentarii*; testes innumera ad varios scriptæ Epistolæ, quas plusquam centum undecunquæ nactas collegerat etate sua Eusebius, et in libros digesserat. (10) Illas annorum series consumpsit.

C XII. Atque utinam vel duæ illæ superessent epistolæ, quas ad Philippum imperatorem, ejusque uxorem Severam Augustam scripsit. Hinc certo conjici posset, verene Christo adhæserint, quemadmodum ab auctoribus Christianis proditum est: an a Christianis partibus fuerint alieni, quod persuadet ethnicorum auctorum de nova ab iis suscepta religione silentium; et multorum præterea tum Christianorum, tum ethnicorum consensus, a quibus primus inter imperatores Christum professos Constantinus celebratur. Ego quidem magnorum virorum sententias meum quoque judicium, quando me res id admonet, interponam. Si publice Christianorum fidem professus fuisset Philippus, verisimile utique non est tacituros id fuisse ethnicos scriptores, futuramque rei hujus, sicut fuit, obscu-

(7) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 36.

(8) Marian. Scot. ad an. Christi 242.

(9) Blond. lib. in *Illustramentis famil. contror. de Euch.*, c. 4.

(10) *Illas annorum series consumpsit.* Harum fragmenta quædam edidimus initio tomi. I quasdamque integras; ac proinde non omnes intercidere. Neque etiam omnes illæ epistolæ, quas collegerat Eusebius, ab Origene sexagenario majore scriptæ sunt, ut patet ex nostra in has epistolas admonitione.

ram famam et incertam. Nec multo verisimilius est, si Christianus non fuisset, id proditurum Eusebium, temporibus illis proximum, cum utramque eum ad Philippum et Severam ab Origene scriptam epistolam vidisse constet, quam non paucis post Eusebium annis vidisse quoque Vincentium Lirinensem solenter deprehendit Baronius (11). (12) Sic igitur sentio, Christi sacris a Fabiano papa initiatum fuisse Philippum, sed occulte, idque clam ethnicos habuisse, ne quid inde res suae detrimenti caperent, quas pristinae religionis ejuratae fama forsitan conturbasset. Hinc ab ethnicis scriptoribus tacitum illud est, a Christianis celebratum. Quod autem ex Eusebio (13) objici potest, publice eum in Ecclesiam ab episcopo (is fuit Babylas) admissum, precationum participem fuisse factum, postquam crimina confessus in poenitentium ordinem redactus est; id sane animadvertendum est ex incerta auditione Eusebium retulisse. Antiochia praeterea contigisse fertur illud, ubi florebant res Christianorum, quibus tum praerat episcopus Babylas; in extremis videlicet Romanae dittonis oris, procul a Romanorum conspectu, quos praeter ceteris ejusmodi facinus poterat commovere. Huc accedit in medio Christianorum caetu, conscio cum paucis episcopo, imperatorem facile delitere potuisse, mutata veste et imperatoris insignibus detractis.

(14) Sub ipsa porro imperii sui initia Christi doctrinam amplexum fuisse Philippum ex eo liquet, quod in caetum Christianorum jam creatus imperator recipi postulaverit Antiochia, quo non nisi post arreptum recens imperium sese usquam contulit. Quaecunque autem adversus hanc sententiam argumenta profert Baronius (15), ut postremis imperii annis Christo nomen Philippum dedisse probet, ex iis quae diximus facile refelluntur. Cadunt itidem pronuntiatum in eam rem a Scaligero (16) *χρησται* *εὐζα*: sic enim effata ejus appello, quibus Philip-

(11) Baron. ad an. 246, num. 8.

(12) Sic igitur sentio, Christi sacris a Fabiano papa initiatum fuisse Philippum. Hic aliqua ex parte sequitur Huetius Acta S. Pontii, quae Philippum narrat a S. Pontio ad Christi fidem fuisse conversum, dum ludi saeculares anni Urbis conditae millesimi agerentur, et a Fabiano papa baptizatum. Sed jamdiu haec Acta ab eruditis ut spuria et fictitia reprobantur.

(13) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 34.

(14) Sub ipsa porro imperii sui initia Christi doctrinam amplexum fuisse Philippum ex eo liquet, quod, etc. En ipsa Eusebii verba, ex quibus male hic concludit Huetius: Τοῦτον κατέχει λόγος Χριστιανὸν ὄντα, ἐν ἡμέρᾳ τῆς ὑστάτης τοῦ πάσχα παννυχίδος, τὸν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μετασχεῖν ἐβελῆσαι· οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τριπλάδε προεστῶτος ἐπιτραπῆναι εἰσβαλεῖν, ἢ ἐξομολογήσασθαι, καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις, μετανοίας τε χώραν ἴσχυουσιν, ἑαυτὸν καταλέξει· ἄλλως γὰρ μὴ ἂν ποτε πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὰ πολλὰς τῶν κατ' αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι καὶ πειθαρχῆσαι γὰρ προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον καὶ εὐλαβὲς τῆς περὶ τὸν θεῖον φόβον διαθέσεως ἔργοις ἐπιδειγμένον. Hunc utpote Christianum, fama est in postrema Paschae vigilia precationum in ecclesia participem simul cum reliquo populo fieri

pum ab Ecclesia segregat, veterumque Christianorum auctoritatem proculcat, uno hoc nisus argumento, quod injuriam Christo faciunt, qui hominem nequam, et Domini sui interfectorem, Christianum ausi sunt dicere. Ac si nulli inter Christianos scelesti reperiantur: ac si nequissimi non fuerint imperatores quidam Christiani. Praeterea nondum Christianum fuisse Philippum docemus, cum flagitia haec admisit. Nec mihi magis Petri Halloxii (17) probatur conjectura; cum Origenem ex eo jam tempore quo Arabiam petiverat, Philippo imperatori, utpote Arabi, et Bostris nato, fuisse cognitum suspicatur. A puero siquidem relicto patrio solo in militiam profectus creditur Philippus. Et ut nondum patria excessisset, quoniam argumento probari potest hominem obscuro loco natum, et fortunae tenuis, in notitiam Origenis venisse, viri magnis de rebus ad haec loca missi, et gravissimis negotiis districti? Quid est hariolari, si hoc non est? Minime autem omnium audiendus vir eruditus, qui in *Adnotationibus ad Nicephorum* (18) Fabiano papae tribuit, quod uno consensu Leontius Antiochenus, Chrysostomus, et ex Leontio *Chronicum Alexandrini* auctor Babylae tribuerunt. Non jam disputo verumne sit quod conjectat Baronius, Philippum Augustum cum Philippo Augustali Aegypti praefecto confundi: hic certe locum, uti fatetur ipse, habere id neutiquam potest; non idcirco tantum, quod duas illas Origenis epistolas viderat Eusebius; sed multo magis quod, imperante Severo, martyrio consumptus sit Philippus ille Augustalis praefectus; ab Eusebio autem memoratum Philippi Augusti facinus, ipso jam imperio adepto editum sit. Exstat hinc etiam meritorie scripserit Pomponius Laetus, Philippum, ut scelera tegetet, cultum Christiani nominis simulasse. Sed revertamur ad propositum.

XIII. (19) Hac primum tempestate homilias suas,

voluisse: sed episcopum qui tunc Ecclesiae praerat, non prius illi aditum permisisse, quam confessionem scelerum fecisset, iisque qui humanitatem lapsi fuerant, et in poenitentium ordine stabant, sese adjunxisset. Quippe ob multa quae commiserat crimina, nunquam omnino ab episcopo fuisset admissus, nisi id prius fecisset. Et imperator quidem libenter obtemperasse dicitur, sincerumque ac religiosum affectum timoris Dei, operibus ipsis declarasse. Porro ex hac Eusebii narratione liquet, Philippum non quidem postulasse ut in caetum Christianorum reciperetur, sed jam Christianum voluisse precationum in Ecclesia participem fieri: neque proinde sub ipsa imperii sui initia, sed antequam imperium adipisceretur Christi doctrinam jam amplexum eum fuisse: quod etiam testantur Leontius Antiochenus, Chrysostomus et ex Leontio *Chronicum Alexandrinum*. Vide Tillemontium, *Hist. imperat.* tom. III, Not. in Philipp. pag. 643 et seqq.

(15) Baron., ad an. 246, num. 2, 3 et 4.

(16) Scalig. in *Animad.* in *Chron. Euseb.* ad an. 2260.

(17) Hallox. *Orig. defens.* lib. i, cap. 18.

(18) *Adnotat.* lib. v, cap. 25.

(19) *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 7.

fuit; nam postquam ejus locum per summam perfidiam invasit Philippus, vitam ei statim pari seelere exhaust. Sed concepta facinora penitentia emendasse, et ad Christi quoque partes transisse historici quidam Christiani, uti mox dicturi sumus, prodiderunt. Ut ut est, tertium jam imperii eo agente annum Ecclesie Alexandrinæ administrationem capessivit Dionysius ille, quem Alexandrinæ Origenes præceptis olim informaverat, mortuo Heracla Origenis et ipso discipulo, postquam Alexandrinum episcopatum per multos annos tenuit. Annorum octodecim numerum definit Eusebius in *Chronico* (1), sexdecim in *Historia*: verum pro ἐκκαίδεκα, aliqua exemplaria prætulisse ἑνδεκα, vel ita certe legisse interpretes aliquos, ex iis liquet quæ in id argumentum scripsit Baronius (2). Errorem ipse in numerum hunc irrepsisse vidit, et ex Eusebio quatuordecim saltem annis in Alexandrina cathedra Heraclam sedisse conclusit. Plane verum est totis quindecim sedisse annis; nam ab anno Alexandri decimo, quo anno ponimus acquiescisse Demetrium, ad Philippi tertium, pleni quindecim anni intercedunt. Dicendum ergo quindecim in pontificatu ductis annis, decimo sexto Heraclam naturæ concessisse. Ita intelligendum putó Eusebium: atque si recte coniecimus, eo ipso anno Demetrius obiit, quo Origenes Ægyptum reliquit. Hinc quoque manifestus Nicephori (3) error, qui post decimum tertium episcopatus annum imperante Gordiano Heraclam decessisse scribit. At Scaliger (4) hic memoria lapsus contendit Eusebium, ejusque adhæret *Chronico*, quod anno Philippi quinto episcopatum Alexandrinum a Dionysio initum fuisse docet. Id ex constanti duntaxat codicum consensu probat, qui sic habent. Futile argumentum: quasi non *Historiæ* Eusebianæ codices tertio Philippi anno constanter quoque id assignent. Certe si ex Eusebii *Chronico* castiganda est ejus *Historia*, sexcentis castigetur locis, in quibus dissentiunt. Vel in hoc Heraclæ annorum ἐπιλογισμῶν initium ejus episcopatus confert *Chronicon* in annum Alexandri nonum; exitum Origenis ex Alexandria in undecimum; cum exitui Origenis annum Alexandri decimum ascribat *Historia*, et post ejusdem exitum decessisse Demetrium significet, eum cui Heraclas

X. Baronius ad annum 248, num. 4, Origeni in omnibus Heraclam favisse scribit, atque ideo post Demetrii mortem concitas adversus eum turbas

(1) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 35.

(2) Baron. ad an. 248, num. 4 et 5.

(3) Niceph., lib. v, cap. 26.

(4) Scalig. *Animadvers. in Chron. Euseb.* ad ann. 2204.

(5) *Supra demonstratum a nobis est testimonio Gennadii, etc.* Verisimile non est quidquam ab Heracla contra Origenem actum fuisse, ut jam supra ostendimus in cap. 2, n. 15.

(6) Hallox. *Notat. ad Origen. defens.* lib. 1, cap. 22.

A penitus fuisse consopitas; Dionysium vero Heracla successorem Origeni infensissimum se præbuisse. (5) *Supra demonstratum a nobis est testimonio Gennadii, Petri Alexandrini, epistolæ synodice Ægyptiorum præsulum, et Photii, non aliter in Origenem animatum fuisse Heraclam, ac decessorem ipsius Demetrium. Causam vero cur eundem a Dionysio oppugnatum crederet Baronius, sive ex auctoritate, sive ex verisimilitudine petitam addere debuit; quæ certe nulla est. Merito itaque hanc ejus opinionem repudiavit Halloxius (6), et Origenem, quoad vixit, summopere a Dionysio observatum, et post mortem etiam laudatum fuisse contendit; quod et nos infra ostendemus.*

B XI. (7) Cæterum sexagenario jam major Origenes haud segnius rerum divinarum satagebat, neque ullum fere intermittebat diem, quin vel ad populum de Deo verba faceret, vel scriberet, vel legeret, vel colloqueretur. Testes sunt omni sacræ eruditionis fruge referti libri *contra Celsum*, quibus Epicurei sophistæ petulantiam Ambrosii suasu contudit (quosque Gordiano Imperante scriptos falso Marianus Scotus (8) existimavit, et quorum lucubrationem ad annum 237 perperam retulit David Blondellus (9), summopere licet, in re præsertim chronologica, cautus et diligens; atque ita toto aberravit decennio, quippe qui obitum Origenis anno 256 assignasset), testes docti in *Matthæum* et in *Prophetas XII Commentarii*; testes innumeræ C ad varios scriptæ Epistolæ, quas plusquam centum undecunque nactas collegerat ætate sua Eusebius, et in libros digesserat. (10) Illas annorum series consumpsit.

XII. Atque utinam vel duæ illæ superessent epistolæ, quas ad Philippum imperatorem, ejusque uxorem Severam Augustam scripsit. Hinc certo conieci posset, verene Christo adhæserint, quemadmodum ab auctoribus Christianis proditum est: an a Christianis partibus fuerint alieni, quod persuadet ethnicorum auctorum de nova ab iis suscepta religione silentium; et multorum præterea tum Christianorum, tum ethnicorum consensus, a quibus primus inter imperatores Christum professos Constantinus celebratur. Ego quidem magnorum virorum sententiis meum quoque judicium, quando me res id admonet, interponam. Si publice Christianorum fidem professus fuisset Philippus, verisimile utique non est tacituros id fuisse ethnicos scriptores, futuramque rei hujus, sicut fuit, obscu-

(7) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 36.

(8) Marian. Scot. ad an. Christi 242.

(9) Blond. lib. in *Illustramentis famil. contror. de Euch.*, c. 4.

(10) *Illas annorum series consumpsit.* Harum fragmenta quædam edidimus initio tomi. I quasdamque integras; ac proinde non omnes interciderunt. Neque etiam omnes illæ epistolæ, quas collegerat Eusebius, ab Origene sexagenario majore scriptæ sunt, ut patet ex nostra in has epistolas admonitione.

ram famam et incertam. Nec multo verisimilius est, si Christianus non fuisset, id proditurum Eusebium, temporibus illis proximum, cum utramque eum ad Philippum et Severam ab Origene scriptam epistolam vidisse constet, quam non paucis post Eusebium annis vidisse quoque Vincentium Lirinensem solenter deprehendit Baronius (11). (12) Sic igitur sentio, Christi sacris a Fabiano papa initiatum fuisse Philippum, sed occulte, idque clam ethnicos habuisse, ne quid inde res suæ detrimenti caperent, quas pristinae religionis ejuratae fama forsitan conturbasset. Hinc ab ethnicis scriptoribus tacitum illud est, a Christianis celebratum. Quod autem ex Eusebio (13) objici potest, publice eum in Ecclesiam ab episcopo (is fuit Babylas) admissum, precationum participem fuisse factum, postquam crimina confessus in poenitentium ordinem redactus est; id sane animadvertendum est ex incerta auditione Eusebium retulisse. Antiochiæ præterea contigisse fertur illud, ubi florebant res Christianorum, quibus tum præerat episcopus Babylas; in extremis videlicet Romanæ dittonis oris, procul a Romanorum conspectu, quos præ cæteris ejusmodi facinus poterat commovere. Huc accedit in medio Christianorum cœtu, conscio cum paucis episcopo, imperatorem facile delitere potuisse, mutata veste et imperatoris insignibus detractis.

(14) Sub ipsa porro imperii sui initia Christi doctrinam amplexum fuisse Philippum ex eo liquet, quod in cœtum Christianorum jam creatus imperator recipi postulaverit Antiochiæ, quo non nisi post arreptum recens imperium sese usquam contulit. Quæcunque autem adversus hanc sententiam argumenta profert Baronius (15), ut postremis imperii annis Christo nomen Philippum dedisse probet, ex iis quæ diximus facile refelluntur. Cadunt itidem pronuntiatæ in eam rem a Scaligero (16) *χυρία δόξα*: sic enim effata ejus appello, quibus Philip-

(11) Baron. ad an. 246, num. 8.

(12) Sic igitur sentio, Christi sacris a Fabiano papa initiatum fuisse Philippum. Hic aliqua ex parte sequitur Huetius Acta S. Pontii, quæ Philippum narrat a S. Pontio ad Christi fidem fuisse conversum, dum ludi sæculares anni Urbis conditæ millesimi agerentur, et a Fabiano papa baptizatum. Sed jamdiu hæc Acta ab eruditiss ut spuria et fictitia reprobantur.

(13) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 34.

(14) Sub ipsa porro imperii sui initia Christi doctrinam amplexum fuisse Philippum ex eo liquet, quod. En ipsa Eusebii verba, ex quibus male hic concludit Huetius: Τοῦτον κατέχει λόγος Χριστιανὸν ὄντα, ἐν ἡμέρᾳ τῆς ὑστάτης τοῦ πάσχα παννυχίδος, τῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μεταστρεῖν ἐβελῆσαι· οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τριπλάδε προεστῶτος ἐπιτραπῆναι εἰσβαλεῖν, ἢ ἐξομολογήσασθαι, καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις, μετανοίας τε χῶραν ἴσχυουσιν, ἑαυτὸν καταλέγει· ἄλλως γὰρ μὴ ἂν ποτὲ πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὰ πολλὰς τῶν κατ' αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι· καὶ πειθαρχῆσαι γὰρ προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον καὶ εὐλαβὲς τῆς περὶ τὸν θεῖον φόβον διαθέσεως ἔργοις ἐπιδειγμένον. Hunc utpote Christianum, fama est in postrema Paschæ vigilia precationum in ecclesia participem simul cum reliquo populo fieri

A pum ab Ecclesia segregat, veterumque Christianorum auctoritatem proculcat, uno hoc nisus argumento, quod injuriam Christo faciunt, qui hominem nequam, et Domini sui interfectorem, Christianum ausi sunt dicere. Ac si nulli inter Christianos scelesti reperiantur: ac si nequissimi non fuerint imperatores quidam Christiani. Præterea nondum Christianum fuisse Philippum docemus, cum flagitia hæc admisit. Nec mihi magis Petri Halloxii (17) probatur conjectura; cum Origenem ex eo jam tempore quo Arabiam petiverat, Philippo imperatori, utpote Arabi, et Bostris nato, fuisse cognitum suspicatur. A puero siquidem relicto patrio solo in militiam profectus creditur Philippus. Et ut nondum patria excessisset, quoniam argumento probari potest hominem obscuro loco natum, et fortunæ tenuis, in notitiam Origenis venisse, viri magnis de rebus ad hæc loca missi, et gravissimis negotiis districti? Quid est hariolari, si hoc non est? Minime autem omnium audiendus vir eruditus, qui in *Adnotationibus ad Nicephorum* (18) Fabiano papæ tribuit, quod uno consensu Leontius Antiochenus, Chrysostomus, et ex Leontio *Chronici Alexandrini* auctor Babylæ tribuerunt. Non jam disputo verumne sit quod conjectat Baronius, Philippum Augustum cum Philippo Augustali Ægypti præfecto confundi: hic certe locum, uti fatetur ipse, habere id neutiquam potest; non idcirco tantum, quod duas illas Origenis epistolas viderat Eusebius; sed multo magis quod, imperante Severo, martyrio consumptus sit Philippus ille Augustalis præfectus; ab Eusebio autem memoratum Philippi Augusti scæinus, ipso jam imperio adepto editum sit. Exstat hinc etiam meritone scripserit Pomponius Lætus, Philippum, ut scelera teget, cultum Christiani nominis simulasse. Sed revertamur ad propositum.

XIII. (19) Hac primum tempestate homilias suas,

voluisse: sed episcopi qui tunc Ecclesiæ præerat, non prius illi aditum permisisse, quam confessionem scelerum fecisset, iisque qui humanitatem lapsi fuerant, et in poenitentium ordine stabant, sese adjunxisset. Quippe ob multa quæ commiserat crimina, nunquam omnino ab episcopo fuisset admissus, nisi id prius fecisset. Et imperator quidem libenter obtemperasse dicitur, sincerumque ac religiosum affectum timoris Dei, operibus ipsis declarasse. Porro ex hac Eusebii narratione liquet, Philippum non quidem postulasse ut in cœtum Christianorum reciperetur, sed jam Christianum voluisse precationum in Ecclesia participem fieri: neque proinde sub ipsa imperii sui initia, sed antequam imperium adipisceretur Christi doctrinam jam amplexum eum fuisse: quod etiam testantur Leontius Antiochenus, Chrysostomus et ex Leontio *Chronicum Alexandrinum*. Vide Tillemontium, *Hist. imperat.* tom. III, Not. in Philipp. pag. 643 et seqq.

(15) Baron., ad an. 246, num. 2, 3 et 4.

(16) Scalig. in *Animad.* in *Chron. Euseb.* ad an. 2260.

(17) Hallox. *Orig. defens.* lib. 1, cap. 18.

(18) Niceph. lib. v, cap. 25.

(19) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 36.

quas fere quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, a notariis inter concionandum excipi passus est Origenes, quod antea nunquam fieri permiserat. Hinc nomen ejus magis magisque celebrabatur in dies; sed ita tamen ut summa afficeretur admiratione a plurimis; a nonnullis, ut varii esse solent hominum sensus, infamaretur. Ansam præcipue dabant reprehensionibus erudita quidem, non satis tamen meditate scripta opera, et in secretos fere elaborata usus, ac incaute tamen evulgata. Opportuna hæc erant sinistris hæreticorum interpretationibus, et sæpe vel ad conflandam Origeni invidiam, eumque falsis criminibus circumveniendum, vel ad quærendum nefariis dogmatibus splendidum patrocinium adulterabantur. Cui malo ut occurreret, seque hac suspicione evolveret, consultum fore ratus est suam de Deo, rebusque divinis sententiam missis ad Fabianum papam aliosque aristites epistolis profiteri, et si quid scribendo peccaverat, matura poenitentia emendare. Causas autem temeritatis retulit in Ambrosium, quod secreto edita in publicum protulisset. Gravem hic Eusebio dicam impingit Baronius (20), quod repudiata hanc a Fabiano professionem fidei, et ipsum ad causam dicendam accitum fuisse Romam Origenem dolo malo reticuerit; sed jam supra ab hac Baronii calumnia Eusebium vindicavimus: nam quid hac professione factum sit incertum est, et admodum semel Romam ivisse Origenem certissimum est.

XIV. (21) At nondum etiam Adamantius vacationem a laboribus habuit. Exorta quippe nova apud Arabes hæresi, quæ animam statim a morte cum corporibus extinguere, atque itidem cum corporibus in extrema die excitatum iri scisebat, coactum statim est frequens concilium, ad idque accitus Origenes hæreticos rationum suarum momentis convictos et oppressos ad meliorem mentem traduxit. Pari quoque felicitate Helesaitarum doctrinam, a Papiæ Achaïæ presbytero olim cum primum oriretur expugnatam, tunc renascentem densio, non congressionibus et colloquiis, sed scriptis contudit. Auctor Theodoretus (22), qui hæc habet: Κατὰ ταύτης τῆς αἰρέσεως Ὀριγένης συνέγραψεν ἀληθῶς συνεκρότησε δὲ αὐτὴν Ἀλκιβιάδης, ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας ὀρμώμενος. Legendum fortasse, συνεκράτησε: sic enim de eadem re Nicephorus (23): κατὰ δὲ ταύτης καὶ Ἀλκιβιάδης ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας πάμπόλλα ἠγωνίσαστο Ὀριγένης δὲ τοῖς κατ' αὐτῆς ἐλέγχους ἤρριστευε. Quamquam nihil affirmo: nam Nicephori auctoritati parum tribuo. Geminam hanc ab Origene victoriam dolo malo reticuit Georgius Syncellus, Græcorum omnium morem in suggillando Origene secutus. Nec absurdum fortasse fuerit iisdem conjungere temporibus Apellitarum profligationem, quos per Orientem grassantes coercuit Origenes, et per singulas quasque urbes insectatus concionibus repressit.

CAPUT QUARTUM.

I. Philippus imperator interficitur. Subrogatur Decius. Septima persecutio. II. Origenes pro Christo gravissimos cruciatus sustinet. III. Librum De martyrio scribit ad eum Dionysius Alexandrinus. IV. Origenis modestia. Utrum ad vitandum Æthiopsis stuprum Christi fidem ejuravit, et quo id tempore contigerit. V. Castigator criticorum nonnullorum temeritas. VI. Mortuo Decio, vinculis solvitur Origenes. Decio succedunt Callus et Volusianus. VII. Obiit Origenes anno ætatis LXXIX. Pereunt Callus et Volusianus. VIII. Elogium Origenis. IX. Sepelitur Tyri. Vana de ejus salute quæstio prætermittitur. X. Ipsius discipuli recensentur.

I. (24) Triplicem hanc, quam proxime commemoravimus, adversus succrescentes hæreses velitationem videtur Origenes exercuisse postremis imperii Philippi annis; (25) qui cum septimum jam annum rerum potiretur, Decii fraude Veronæ ab exercitu interfectus est. Subrogatur in ejus locum Decius, qui ut in Philippi memoriam incensus erat odio, Christianorum, quos visus erat charos habere Philippus dum viveret, res vastare, ac nomen funditus delere constituit. In teterrima hac igitur per-

secutione princeps occubuit Fabianus pontifex maximus, in cujus locum successit Cornelius. In carcerem quoque compacti sunt nobiles episcopi, Alexander, is a quo inter presbyteros quondam Origenes fuerat cooptatus, et Babylas: qui cum letho destinati in vinculis obiissent, huic Fabius, illi Mazabanes successit. Et quid eos omnes recensere attinet, quos funestissima illa Ecclesiæ clades consumpsit? Referta sunt eorum nominibus antiqua Martyrologia. Sed Palestinam præcipue ea

(20) Baron. ad an. 248, num. 1, 2.

(21) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 37, 38.

(22) Theodoret. *Hæret. Fab.* lib. ii, cap. 8.

(23) Niceph. lib. v, cap. 24.

(24) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 59.

(25) Qui cum septimum jam annum rerum potiretur. Septem annis regnavisse Philippum scribit Eusebius, quem sequuntur Orosius, Eutychius, Albufarayus, Georgius Syncellus, Epiphanius et

Nicephori Chronicon. Sed ex *Chronico Alexandrino*, utroque Victore, Eutropio, Zonara, numismatibus plurimis, codice Justiniano et ex aliis auctoritatibus tum antiquis, tum recentioribus, quinque duntaxat annos et menses aliquot imperasse videtur Philippus, ab anno scilicet 244, ad annum 249, quo a Decio occisus est. Vide Tillemont., *Hist. imperat.* tom. III, Not. in Gordian. et in Philipp.

strages affecit : multi siquidem Origenis exhortationibus accensi Decii furoribus sese fortiter objecerunt.

II. Qui Tyrum jam ante concessisse Origenem credunt, quam Christiani a Decio oppugnari cepti sint, facile iis assentior : secessus annum assignare, hariolari est. In eum certe maxima persecutionis hujus gravitas incubuit, quam eadem pertulit constantia, qua aliis eam ut perferrent, auctor fuerat. Nam primum in profundum carcerem detrusus est; torquis ferreo collo injectus; pedes ligneis pedicis grandi intervallo invicem remotis ita inserti sunt, ut divaricatis cruribus distractum corpus per multos dies dirissime torqueretur : intentabantur ignium et suppliciorum minæ, ac multiplici denique tormento senile corpus cruciabatur. Altum ille contra, et erectum animum super fortunam gerens, et vitam suam post Christi fidem ducens, omnes asperitates supervasit. Ac secum præclare actum existimasset, si extremum ab eo supplicium improbus expetivisset iudex, cui unum id fuit propositum, omnes martyrii cruciatus innocentissimo homini infligere, eundem vero sperata per mortem martyrii mercede privare. Ostentatum itaque certaminis et laborum præmium in aliud tempus dilatum est.

III. (26) Bene autem de se merito magistro, dum in tormentis esset, optimus discipulus, et veteris amicitie memor Dionysius Alexandrinus non defuit, librumque ad eum *De martyrio* scripsit, quo animus illi dolore ac miseria tabescentem relevaret, et ei solatii præstaret vicem, qui aliis hanc omnibus præbere solitus erat.

IV. Nicephorus Eusebii perpetuus assectator decem suum hic deserit, et in atroces adversus Origenem, more recentium Græcorum, calumnias divertit. Eum ait modestia ac Christiana humilitate, quæ virtutum omnium parens est, amissa, in Deciana persecutione tormentis afflictum, suam quidem constantiam ac fidem Ecclesiæ præstitisse; verum admoto Æthiope qui castissimo corpori illuderet, thura diis adolere maluisse, quam ejusmodi probum in se admittere : atque inde divina gratia cum excidisset, in varias hæreses delapsus, multisque in errorem inductis, ab Ecclesia Christi longo post tempore fuisse exterminatum. Hæc habet Nicephorus (27), quæ ad veritatis amissim revocata, et cum veterum scriptis, unde deprompta sunt, conflictata, fidem suam decoquent. Nimiam enim sibi superbiam tunc sumpsisse Origenem, quamvis ante Nicephorum scripserint Anastasius Bi-

liothecarius (28) et Zonaras (29), vix equidem credo, qui subjectissime de se ac demississime in libris a se hoc tempore scriptis et loquitur et sentit. Ad hæc postquam in persecutione Deciana nuntium Christo remisisse Origenem scripsit, addit in multas deinde incidisse hæreses, multisque errandi causam dedisse, ac multo post tempore Christianorum communione fuisse privatum : quæ secum manifesto pugnant, cum perpauca ante Origenis obitum annis instinctus furore Decius Christianis bellum indixerit. Sciendum præterea id hausisse Nicephorum ex Epiphano, qui hanc Origenis perduellionem narrans hæc. 64, cap. 2, de persecutione Deciana altum silet, quemadmodum Cedrenus et Suidas : in libro autem *De mens. et pond.*, n. 18, cum Decianæ persecutionis meminit, Origenem quidem multa tunc perpessum fuisse docet, Æthiopem vero nequiquam commemorat. Nec commemorat certe Joannes Zonaras (30), qui eum tamen tormentis victum sub Decio a fide descivisse tradit; et arrogantia elatum pravorum dogmatum auctorem fuisse. Zonaram sefellere male accepta hæc Epiphaniï verba : Καὶ αὐτὸς δὲ Ὀριγένης πολλὰ πεπονθῶς, εἰς τέλος τοῦ μαρτυρίου οὐκ ἔφθανε, obstante nimirum sævitia iudicis, non Origenis perfidia, quominus martyrii coronam consequeretur. Male ea quoque intellecta sunt ab Anastasio Bibliothecario, et ad annum Christi 244 perperam relata : quo anno imperium adeptus est Philippus, sexennio eoque amplius ante Decianam persecutionem. Glycas autem Epiphano adhæsit (31). Nicephorus igitur, qui hoc loco videtur Epiphanium sectatus, et quicumque hoc Origenis facinus Decianæ persecutionis temporibus assignant, minime quidem Epiphanium auctorem habent. Imo vero, aperte illis contradicere, si quis ad narrationis illius contextum animadvertat, plane fatebitur : id quippe Alexandria contigisse scribit, atque Origenem idcirco ab Ecclesia fuisse dejectum; cumque se irrisui esse perderet, patria excessisse. At Deciana tempestate neque Alexandria fuisse Origenem, neque ab Ecclesiæ communione segregatum, neque Alexandria fuisse profectum vel docuit quisquam, vel credi potest; et ex Eusebii, ipsiusque Nicephori, et aliorum historiis satis refellitur. (32) Quæ quidem omnia huic apprimè ætati conveniunt, in quam factum illud coniecimus. Nam et tum Alexandria versabatur Origenes, et statim post flagitium reliquit Alexandriam, et a Christianorum societate depulsus est, nec multo post Jerosolymam adiit, ubi in publico Christianorum cœtu commissum scelus lacry-

(26) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 46. *Bene autem de se merito magistro, dum in tormentis esset, etc.* Cum Eusebius libellum *De martyrio* inter epistolas paulo post Decii stragem a Dionysio scriptas recenseat, verisimile non videtur hunc, dum in tormentis esset Origenes, fuisse a Dionysio elaboratum.

(27) Niceph. lib. v, cap. 32.

(28) Anast. in *Hist.* ad an. Christi 244.

(29) Zonar. *Hist.* lib. ii.

(30) Id. *ibid.*

(31) Glyc. *Annal.*, part. iii.

(32) *Quæ quidem omnia huic apprimè ætati conveniunt, in quam factum illud coniecimus.* Vide supra in cap. 2, num. 15, ubi hanc Epiphaniï de Origenis idololatria fabulam destruimus.

quas fere quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, a notariis inter concionandum excipi passus est Origenes, quod antea nunquam fieri permiserat. Hinc nomen ejus magis magisque celebrabatur in dies; sed ita tamen ut summa afficeretur admiratione a plurimis; a nonnullis, ut varii esse solent hominum sensus, infamaretur. Ansam præcipue dabant reprehensionibus erudita quidem, non satis tamen meditate scripta opera, et in secretos fere elaborata usus, ac incaute tamen evulgata. Opportuna hæc erant sinistris hæreticorum interpretationibus, et sæpe vel ad conflandam Origeni invidiam, eumque falsis criminibus circumveniendum, vel ad quærendum nefariis dogmatibus splendidum patrocinium adulterabantur. Cui malo ut occurreret, seque hac suspitione evolveret, consultum fore ratus est suam de Deo, rebusque divinis sententiam missis ad Fabianum papam aliosque anastites epistolis profiteri, et si quid scribendo peccaverat, matura pœnitentia emendare. Causas autem temeritatis retulit in Ambrosium, quod secreto edita in publicum protulisset. Gravem hic Eusebio dicam impingit Baronius (20), quod repudiatam hanc a Fabiano professionem fidei, et ipsum ad causam dicendam accitum fuisse Romam Origenem dolo malo reticuerit; sed jam supra ab hac Baronii calumnia Eusebium vindicavimus: nam quid hac professione factum sit incertum est, et admodum semel Romam ivisse Origenem certissimum est.

XIV. (21) At nondum etiam Adamantius vacationem a laboribus habuit. Exorta quippe nova apud Arabes hæresi, quæ animam statim a morte cum corporibus exstingui, atque itidem cum corporibus in extrema die excitatum iri scisebat, coactum statim est frequens concilium, ad idque accitus Origenes hæreticos rationum suarum momentis convictos et oppressos ad meliorem mentem traduxit. Pari quoque felicitate Helcesaitarum doctrinam, a Papiæ Achaïæ presbytero olim cum primum oriretur expugnatam, tunc renascentem denuo, non congressionibus et colloquiis, sed scriptis contudit. Auctor Theodoretus (22), qui hæc habet: Κατὰ ταύτης τῆς αἰρέσεως Ὀριγένης συνέγραψεν ἀληθῶς συνεκρότησε δὲ αὐτὴν Ἀλκιβιάδης, ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας ὀρμώμενος. Legendum fortasse, συνεκράτησε: sic enim de eadem re Nicephorus (23): κατὰ δὲ ταύτης καὶ Ἀλκιβιάδης ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας πάμπολλα ἠγωνίσαστο Ὀριγένης δὲ τοῖς κατ' αὐτῆς ἐλέγχοις ἠρίστευε. Quamquam nihil affirmo: nam Nicephori auctoritati parum tribuo. Geminam hanc ab Origene victoriam dolo malo reticuit Georgius Syncellus, Græcorum omnium morem in suggillando Origene secutus. Nec absurdum fortasse fuerit iisdem conjungere temporibus Apellitarum profligationem, quos per Orientem grassantes coercuit Origenes, et per singulas quasque urbes insectatus concionibus repressit.

CAPUT QUARTUM.

I. Philippus imperator interficitur. Subrogatur Decius. Septima persecutio. II. Origenes pro Christo gravissimos cruciatus sustinet. III. Librum De martyrio scribit ad eum Dionysius Alexandrinus. IV. Origenis modestia. Utrum ad vitandum Æthiopsis stuprum Christi fidem ejuravit, et quo id tempore contigerit. V. Castigatur criticorum nonnullorum temeritas. VI. Mortuo Decio, vinculis solvitur Origenes. Decio succedunt Gallus et Volusianus. VII. Obiit Origenes anno ætatis LXXIX. Pereunt Gallus et Volusianus. VIII. Elogium Origenis. IX. Sepelitur Tyri. Vana de ejus salute quæstio prætermittitur. X. Ipsius discipuli recensentur.

I. (24) Triplicem hanc, quam proxime commemoravimus, adversus succrescentes hæreses velitationem videtur Origenes exercuisse postremis imperii Philippi annis; (25) qui cum septimum jam annum rerum potiretur, Decii fraude Veronæ ab exercitu interfectus est. Subrogatur in ejus locum Decius, qui ut in Philippi memoriam incensus erat odio, Christianorum, quos visus erat charos habere Philippus dum viveret, res vastare, ac nomen funditus delere constituit. In teterrima hac igitur per-

C secutione princeps occubuit Fabianus pontifex maximus, in cujus locum successit est Cornelius. In carcerem quoque compacti sunt nobiles episcopi, Alexander, is a quo inter presbyteros quondam Origenes fuerat cooptatus, et Babylas: qui cum letho destinati in vinculis obiissent, huic Fabius, illi Mazabanes successit. Et quid eos omnes recensere attinet, quos funestissima illa Ecclesiæ clades consumpsit? Referta sunt eorum nominibus antiqua Martyrologia. Sed Palestinam præcipue ea

(20) Baron. ad an. 248, num. 1, 2.

(21) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 37, 38.

(22) Theodoret. *Her. Fab.* lib. ii, cap. 8.

(23) Niceph. lib. v, cap. 24.

(24) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 39.

(25) Qui cum septimum jam annum rerum potiretur. Septem annis regnavisse Philippum scribit Eusebius, quem sequuntur Orosius, Eutyechius, Albularyus, Georgius Syncellus, Epiphanius et

Nicephori Chronicon. Sed ex *Chronico Alexandrino*, utroque Victore, Eutropio, Zonara, numismatibus plurimis, codice Justiniano et ex aliis auctoritatibus tum antiquis, tum recentioribus, quinque duntaxat annos et menses aliquot imperasse videtur Philippus, ab anno scilicet 244, ad annum 249, quo a Decio occisus est. Vide Tillemont., *Hist. imperat.* tom. III, Not. in Gordian. et in Philipp.

strages affectit : multi siquidem Origenis exhortationibus accensi Decii furoribus sese fortiter objecerunt.

II. Qui Tyrum jam ante concessisse Origenem credunt, quam Christiani a Decio oppugnari cepti sint, facile iis assentior : recessus annum assignare, hariolari est. In eum certe maxima persecutionis hujus gravitas incubuit, quam eadem pertulit constantia, qua aliis eam ut perferrent, auctor fuerat. Nam primum in profundum carcerem detrusus est; torquis ferreus collo injectus; pedes ligneis pedicis grandi intervallo invicem remotis ita inserti sunt, ut divaricatis cruribus distractum corpus per multos dies dirissime torqueretur : intentabantur ignium et suppliciorum minæ, ac multiplici denique tormento senile corpus cruciabatur. Altum ille contra, et erectum animum super fortunam gerens, et vitam suam post Christi fidem ducens, omnes asperitates supervasit. Ac secum præclare actum existimasset, si extremum ab eo supplicium improbus expetivisset iudex, cui unum id fuit propositum, omnes martyrii cruciatus innocentissimo homini infligere, eundem vero sperata per mortem martyrii mercede privare. Ostentatum itaque certaminis et laborum præmium in aliud tempus dilatum est.

III. (26) Bene autem de se merito magistro, dum in tormentis esset, optimus discipulus, et veteris amicitiae memor Dionysius Alexandrinus non defuit, librumque ad eum *De martyrio* scripsit, quo animum illi dolore ac miseria tabescentem relevaret, et ei solatii præstaret vicem, qui aliis hanc omnibus præbere solitus erat.

IV. Nicephorus Eusebii perpetuus assectator ducein suum hic deserit, et in atroces adversus Origenem, more recentium Græcorum, calumnias divertit. Eum ait modestia ac Christiana humilitate, quæ virtutum omnium parens est, amissa, in Deciana persecutione tormentis afflictum, suam quidem constantiam ac fidem Ecclesiæ præstitisse; verum admoto Æthiopo qui castissimo corpori illuderet, thura diis adolere maluisse, quam ejusmodi probrum in se admittere : atque inde divina gratia cum excidisset, in varias hæreses delapsus, multisque in errorem inductis, ab Ecclesia Christi longo post tempore fuisse exterminatum. Hæc habet Nicephorus (27), quæ ad veritatis amissim revocata, et cum veterum scriptis, unde deprompta sunt, conflictæ, fidem suam decoquent. Nimiam enim sibi superbiam tunc sumpsisse Origenem, quamvis ante Nicephorum scripserint Anastasius Bi-

bliothecarius (28) et Zonaras (29), vix equidem credo, qui subjectissime de se ac demississime in libris a se hoc tempore scriptis et loquitur et sentit. Ad hæc postquam in persecutione Deciana nuntium Christo remisisse Origenem scripsit, addit in multas deinde incidisse hæreses, multisque errandi causam dedisse, ac multo post tempore Christianorum communione fuisse privatum : quæ secum manifesto pugnant, cum perpaucis ante Origenis obitum annis instinctus furore Decius Christianis bellum indixerit. Sciendum præterea id hausisse Nicephorum ex Epiphonio, qui hanc Origenis perduellionem narraus hæc. 64, cap. 2, de persecutione Deciana altum silet, quemadmodum Cedrenus et Suidas : in libro autem *De mens. et pond.*, n. 48, cum Decianæ persecutionis meminit, Origenem quidem multa tunc perpessum fuisse docet, Æthiopem vero neutiquam commemorat. Nec commemorat certe Joannes Zonaras (30), qui eum tamen tormentis victum sub Decio a fide descivisse tradit; et arrogantia elatum pravorum dogmatum auctorem fuisse. Zonaram sefellerunt male accepta hæc Epiphonii verba : Καὶ αὐτὸς δὲ Ὀριγένης πολλὰ πεπονθὼς, εἰς τέλος τοῦ μαρτυρίου οὐκ ἔφθανε, obstante nimirum sævitia iudicis, non Origenis perfidia, quominus martyrii coronam consequeretur. Male ea quoque intellecta sunt ab Anastasio Bibliothecario, et ad annum Christi 244 perperam relata : quo anno imperium adeptus est Philippus, sexennio eoque amplius ante Decianam persecutionem. Glycas autem Epiphonio adhæsit (31). Nicephorus igitur, qui hoc loco videtur Epiphonium sectatus, et quicumque hoc Origenis facinus Decianæ persecutionis temporibus assignant, minime quidem Epiphonium auctorem habent. Imo vero, aperte illis contradicere, si quis ad narrationis illius contextum animadvertat, plane fatebitur : id quippe Alexandria contigisse scribit, atque Origenem idcirco ab Ecclesia fuisse dejectum; cumque se Irrisui esse perdoleret, patria excessisse. At Deciana tempestate neque Alexandria fuisse Origenem, neque ab Ecclesiæ communione segregatum, neque Alexandria fuisse profectum vel docuit quisquam, vel credi potest; et ex Eusebii, ipsiusque Nicephori, et aliorum historiis satis refellitur. (32) Quæ quidem omnia huic apprime ætati conveniunt, in quam factum illud coniecimus. Nam et tum Alexandria versabatur Origenes, et statim post flagitium reliquit Alexandriam, et a Christianorum societate depulsus est, nec multo post Jerosolymam adiit, ubi in publico Christianorum cœtu commissum scelus lacry-

(26) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 46. *Bene autem de se merito magistro, dum in tormentis esset, etc.* Cum Eusebius libellum *De martyrio* inter epistolas paulo post Decii stragem a Dionysio scriptas recenseat, verisimile non videtur hunc, dum in tormentis esset Origenes, fuisse a Dionysio elaboratum.

(27) Niceph. lib. v, cap. 32.

(28) Anast. in *Hist.* ad an. Christi 244.

(29) Zonar. *Hist.* lib. ii.

(30) *l. l.* *ibid.*

(31) Glyc. *Annal.*, part. iii.

(32) *Quæ quidem omnia huic apprime conveniunt ætati, in quam factum illud coniecimus.* Vide supra in cap. 2, num. 43, ubi hanc Epiphonii de Origenis idololatria fabulam destruimus.

nis persecutus est. Quamvis autem rebus Christianis faveret, qui tunc imperio potiebatur Severus Alexander, (33) eas tamen pro libidine divexabant provinciarum rectores, Christianosque complures neci dabant. Id declarant ecclesiastici Annales, et Martyrologia. Constat ergo hallucinatum Nicephorum, nec ad Decianam cladem hoc Origenis facinus ullo modo pertinere.

Verum præposterè agimus, qui rei hujus perscrutamur tempus, resne ipsa fuerit aliquando certum nondum habemus. Quamvis enim clarissimo monumento consignatum id exstat in libris Epiphani, egregii scriptoris et antiqui, rem tamen suam ad examen revocavit Baronius (34), ut diximus, confictamque judicavit; et ne manus cum Epiphanio conserere cogeretur, (35) assutum ejus scriptis fragmentum illud et insertum pronuntiavit. Baronio assensu sunt Halloxius, *Origen. Defens.* lib. iv, quæst. 3, et not. pag. 35, 36, 37, Raynaudus, *Hoplotheçæ* sect. 2, serle 1, cap. 2 et Valesius ad Euseb. *Hist.* lib. vi, c. 39; contradixit Petavius (36). Nos utriusque partis rationibus adductis, nihil præjudicii vel auctoritati tribuentes nostram sententiam paucis exponemus. Rationum Baronii summa hæc est. Si res ita se haberet, uti expressa habetur apud Epiphanium, meminissent utique ejus, vel objiciendo Origenis adversarii Theophilus et Hieronymus; vel refutando fautores ejus Eusebius, Pamphilus et Rufinus; vel vetusti Patres Augustinus, Vincentius Lirinensis aliique, qui de eo fuse et explicate egerunt, et in controversiis Justiniani ævo adversus Origenem tanto studio agitata aliqua tandem facinoris ejus fuisset injecta mentio; nec id quoque prætermisisset Porphyrius, cum Ammonium a Christo ad ethnicorum

(33) *Eas tamen pro libidine divexabant provinciarum rectores, Christianosque complures neci dabant. Nunquam tam pauci fuere martyres, quam quo tempore Alexandria recessit Origenes. Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuisset martyrem, quem Alexandro imperante Alexandria passum esse certa et indubitata traderent monumenta.*

(34) Baron. ad an. 253, n. 120 et seq.

(35) *Assutum ejus scriptis fragmentum illud, etc. Nihil causæ erat cur illuc confugeret Baronius. Cum enim aliunde constet Epiphanium falsissimis interdum adherere monumentis, quod vel ex iis liquet quæ de Meletio et Ario scripsit, hanc de Origene fabulam ex iisdem impuris fontibus haustam esse facile ei erat evincere ex iis rationum momentis, quæ jam adduximus in cap. 2, num. 13.*

(36) Petav. *Animad. ad Epiphani.*, hæc. 64, cap. 2, c. ad lib. *De pond. et mens.*, c. 18.

(37) Nemes. c. 30.

(38) Leont. *Schof. action.* 10.

(39) *Ejus autem tacendi eas habuerunt causas Origeniani oppugnatores nominis, quas exponit Petavius; vel quod, etc.* Si Epiphanius ad ventilanda Origenis dogmata attentus, hocce tamen flagitium non neglexit; si ipse ac præcipue sequaces ejus emendatum pœnitentia crimen objicere, illiberale et iniquum non duxerunt; quare alii duxissent Origeniani oppugnatores nominis, quare neglexissent? Num illiberatores et iniquiores Epiphanius, et quotquot ei suffragati sunt, cæteris Origenis adversariis haberi

A partes transfugisse commentus est: res hæc ab illis est silentio prætermissa; igitur ne vera quidem. Eadem hæc fere repræsentat Halloxius, et amplificat dicendo ac dilatat, unumque addit quod animadversione dignum est, eum fabulæ istius primum videri inventorem, qui Justiniano imperatori dictavit epistolam ad Menam Constantinopolitanum patriarcham adversus Origenem, quæ in concilii v actis relata est. Cur ita sentiret, non apposuit, et vero quid apponeret non habuit: nullis enim auctoribus, nullis argumentis res falsa poterat approbari; facti siquidem illius præter Epiphanium meminit Nemesius (37) Justiniano antiquior; meminit et Leontius Byzantius (38), quem Bellarminus quinta synodo superiorem fuisse censet. Huc adde idololatriæ quidem Origenem hac epistola Justinianum arcessere; de Æthiophe ne verbum quidem injicere. Neque certò probabile est in encyclica hac epistola ad universos episcopos destinata, imperatorem, vel qui nomine imperatoris scripsit, mendacium re nulla postulante confictum, Patribus in os objecisse, viris non illiteratis, et rei inauditæ novitatem procul dubio miraturis, ejusque falsitatem facile perspecturis. Repudiata igitur hac Halloxii conjectura, Baronium ipsum adoriamur. Ac primum fateatur necesse est, admissum ab Origene idololatriæ scelus Nemesio, Leontio et Justiniano notum ac commemoratum fuisse. (39) Ejus autem tacendi eas habuerunt causas Origeniani oppugnatores nominis, quas exponit Petavius; vel quod ad ventilanda nimirum Origenis dogmata attenti, admissum humanitas flagitium neglexerint; vel quod emendatum pœnitentia crimen objicere, illiberale et iniquum esse duxerint. (40) Quas ad causas, illas etiam accessisse puto cur id reti-

debent? Certe non ii erant Hieronymus et Theophilus, qui hanc Origene culpam condonarent, quantumcumque illam pœnitentia eluisset.

(40) *Quas ad causas, illas etiam accessisse puto cur id reticerent Origenis adversarii, quod licet sacrificaturum se recepisset, etc.* Leves admodum Huetii conjecturæ. Satis erat assensisse, ut idololatriæ reus haberetur Origenes, ac proinde ut pœnitentiæ publice subiceretur, et sacerdotii dignitate jure ac merito excideret: nec crimen minuisset ejus pudicitiae studium, quantumvis dicatur inde elucere. Egregiam vero pudicitiam, quæ abnegatione Christi servaretur! Porro si ob eam causam fuisset Demetrii compluriumque episcoporum judicio ab Ecclesia sacerdotioque dejectus, num id ignorassent Arabiæ, Palæstinæ, Phœnicæ et Achaiæ Ecclesiæ præsules? Sin minus, quomodo causam ejus suscepissent, prædicandi munus ei commisissent, aliaque sacerdotii sui munia obire permisissent? Criminis ergo hujus falsitas vel ex ea re sola elucet, quod Origenem tanta cum charitate susceperint illi episcopi, ejusque patrocinium tanto studio complexi sint; ac proinde non propter eas quas Huetius offert causas, hanc de Origenis idololatria historiam reticuerunt ejus adversarii, sed quia nihil tale unquam Origene contigit. Porro quod factum non erat, quamobrem quisquam excusaret ratio nulla fuit. Inde par apud Origenis defensores ea de re silentium. Hinc ne γὰρ quidem hujus apud Eusebium; nec enim vel in ipsa pro Origene *Apologia* hujus mentionem fecisse videtur, ut jam diximus.

cerent Origenis adversarii, quod licet sacrificatorum se recepisset, non ipse tamen, sed qui eum circumstabant facinoris auctores et impulsores, manibus ejus apprehensis et excussis, ipsi viderentur loco thus intulisse, quod licet ab Ecclesia fuisset ob eam causam ejectus Demetrii compluriumque episcoporum judicio, ab Alexandro tamen et Theoctisto episcopis tanta esset charitate susceptus, ejusque patrocinium tanto studio complexæ essent Arabia, Palæstina, Phœnicia et Achaia Ecclesiæ, ut ea re fere criminis depulsio contineretur; quod licet capitalis sit vel tenuis admissæ idololatriæ suspicio, et graviter peccasse Origenem fatendum sit, minime tamen hoc nomine posset accusari, quin ejus ingens pudicitia studium una prædicaretur; quod denique diris sub Decio singulari constantia tolerantis tormentis, prioris criminis noxam satis correxisse, ejusque luisse pœnas, et pristinam mollitiem expiatis videretur. Atque iisdem fere rationibus, quominus id Christianis exprobraret, absterritum fuisse Porphyrium existimo. Quod nullus ergo vitio dederat, quamobrem quisquam excusaret, ratio nulla fuit. Inde par apud multos ea de re silentium. Eusebium autem, cur id scribendo prætermitteret, eo fuisse impulsam jam supra dixi, in quod in *Apolo-
logia pro Origene* hoc et ejusmodi plurima fuisset complexus, quæ ad *Historiæ* suæ propositum non omnino accommoda, quippe qui res ad universam Ecclesiam spectantes exsequeretur, repetere insuper habuit. Jacent igitur collecta a Baronio adversus hunc Epiphani locum argumenta, quem vel ipsa *C
styli similitudo*, ut recte notavit Petavius, satis Epiphanio adjudicat.

V. Cautius equidem ac reverentius antiquorum, sed Patrum præsertim monumenta attingi velleim. Nam quamvis parce, et non sine aliqua verisimilitudine manus Epiphanio attulerit hoc loco Baronius, homo ut excellens ejus ingenium, et singularem doctrinam sileam, sagacissimæ in arte critica et acerrimæ naris; hoc tamen exemplum in sequens ævum labem trahere potest, ut tanti viri auctoritate producti litterati homines, venerandæ vetustatis operibus illudere, eaque ad libitum recoquere, ac iacudi suæ reddere fortasse ausuri sint. Quæsi vi sane multum ac diu, plusne perniciæ in litteras an utilitatis critica ars intulerit. Quot enim sana et integra veterum scripta pervertit criticorum temeritas, dum quidquid minus mente perciperent, id ad arbitrium suum refingendi licentiam sibi fecerunt? Quot volumina suis tota detraxerunt scriptoribus, alienis attribuerunt? Differor ira, quotiescunque viles de plebe grammaticorum litteratores bonis auctoribus inscitæ suæ virus spargentes video; et sicut quando nova vox, et lexicographis incognita sese det, eam absque cunctatione obelo suo jugulantes, et obtusis suis conjecturis per summam audaciam

(41) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 39.

(42) Euseb. *ibid.*, lib. vii, cap. 1. Hieron. *Cat. vir. illustr.* cap. 54.

A nobis fucum facientes. Et tum vel maxime sese criticos dici amant, sibi que placent, quando nobis auctorum larvas, veris ipsis deformatis auctoribus, objecerunt. Atque hæc pestis nihil non pervagata est. Plurimæ quidem sordes vel per temporis durtumtatem, vel per librorum socordiam antiquorum scriptis allini atque adhærescere sitæ sunt; at eas non nisi manifestas elui, nec quidquam nisi vel manu scriptorum codicum ope, vel certis et evidentibus argumentis supponi, et in notas potius extra auctoris ipsius contextum, quantumvis acute cogitatas conjecturas rejici velim. Sed hæc erant alterius loci. Nunc ad rem.

VI. Quoto Decii anno cruciatibus tortus fuerit Origenes, nescitur; at cum biennium Docius in imperio non expleverit, levis est dubitatio. Id videtur anno Christi 250, Origenis Lxv, attribuendum. Nec apparet item quomodo vinculis elapsus sit. Ego vero id per obitum Decii contigisse opinor; quo a barbaris deleto cum exercitu, imperium capessivit Vibius Gallus, ascito in consortium Volusiano filio. Tunc enim tranquillatis Christianorum rebus, libertatem quoque suam adeptum Origenem verisimile est. (41) At ne tum quidem ætas ad senium devexa, laboribus fractum, otio ac desidia mollivit: sed vix ægritudine relaxatus ac miseria, quæ eum in Decii laniena pene eliserat, aliis quos eadem afflixerat clades, utilia solatia per epistolas subministravit. Id ostendebant innumeræ ejus epistolæ, quæ post Decianam vastationem scriptæ, et multo post a piis et studiosis hominibus servatæ, vetustate demum perierunt. Aliane præterea ante mortem litteris mandaverit, quoniam de eo nihil antiqui scriptores tradidere, compertum non est. Vix credi tamen potest, impatientissimum otii ingenium ab assueto scribendi labore, quo tot elucubrata feruntur librorum millia, conquiescisse.

VII. (42) Jamque novem ac sexaginta Origenes confecerat annos, cum labore et annis confectum tempestiva mors Tyri consumpsit, anno post Christi ortum 254: quo anno Interamnæ Gallus et Volusianus interfecti sunt. Cum enim natum eum demonstraverimus anno post Christum 185, adjectis 69, quot vitæ explevit annos, omnino efficitur summa annorum 254. Quamvis autem ita scripserit Eusebius (43): Δέκιον... κατασφαγέντα Γάλλος διαδέχεται. Ὀριγένης ἐν τούτῳ ἐνὸς δέοντα τῆς ζωῆς ἐβδόμηκοντα ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ, non iis præcise significavit hoc ipso tempore obiisse Origenem, quo Gallus extincto Decio successit, quod nonnulli perperam opinati sunt; sed imperium tenente Gallo, fato functum Origenem fuisse. (44) Scribit Photius *cod. 118*, narrare Pamphilum, aliosque complures, Origenis vitam et res gestas ex iis ipsis qui hominem viderant perscrutatos, in Deciana strage martyrio ipsum vitam finivisse. Id refellit Photius, Galli et Volu-

(43) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 1.

(44) Scribit Photius *cod. 118*, narrare Pamphilum, etc. Mirum certe videtur quod refert Photius. Cum

siani temporibus decessisse hunc asserens; ex ejusque epistolis post Decii mortem datis sententiam suam roborat. Infelicem miserabiliter periisse pronuntiat Nicephorus, levis auctor, neque quid scribat satis pensi habens: inde adeo sic sentiens, quod eum post idololatriam erroribus implicatum, in impietate diem clausisse crediderit. (45) At contra Theotimus Tomitanus episcopus, novæ pietatis antistes, præclara eum morte defunctum fuisse adversus Epiphanium asseveravit.

VIII. Atque hunc demum vitæ finem habuit Origenes Adamantius, vir in Ecclesia Dei longe maximus; quem præter prosapiam avita in Christum pietate, et Leonidæ patris martyrio claram, propriæ virtutes nobilitarunt, ingens martyrii desiderium, contestatus amor pudicitiae ac paupertatis, perpetua voluptatum contemptio, proluxa fidei Christianæ propagandæ voluntas, servandarum ab æterno interitu animarum vehemens cupiditas, inusitata in laboribus constantia, singularis in periculis fortitudo, insignis adversum omnes mansuetudo et obsequentia, commemorabilis in magno splendore modestia, et rara morum sanctitudo: portentosa ad hæc ingenii vis, memoria exprompta, quam et herbæ cujusdam a se repertæ usu auxisse fertur, minime licet assentiente Epiphanio; subtile iudicium, mirus in dicendo lepos, oratio ad persuadendum efficax, acris sæpe et vehemens, nec tam virtutibus ornandis facta, quam carpendis vitiis, mirabilis humanarum divinarumque rerum scientia, ut nemo esset primarum artium magis princeps. Nec fama meritis inferior; summa apud proceres gratia, par

enim vel ex ipso constet, Pamphilum et Eusebium communi carcere inclusos Origenis vitam et res gestas attingisse in ea *Apologia*, quam pro eo simul conscripserunt, qui fieri possit, ut Pamphilus Origenem in persecutione Decii vitam celebri martyrio finivisse dixerit, cum scribat Eusebius *Hist. lib. vi, cap. 59*, eum et Decio, et tormentis fuisse substitutum; cuius rei testes ipsasmet Origenis epistolas post Decium scriptas appellat? Itaque vel nondum illas epistolas viderat Eusebius, quando in hac *Apologia* una cum Pamphilo scribebat Origenem in persecutione Decii vita decessisse; vel inconsulto Eusebio solus hæc scripsit Pamphilus, utpote præcipuus operis auctor; vel Photius fortassis deceptus est *Martyrii* verbo, quod de omnibus pro fidei veritate tolerantis cruciatibus recte dicitur, quamvis ipsa non sequatur mors (eo enim sensu in Deciana strage martyrium subiisse Origenem recte potest dici): vel memoria lapsus Pamphilo etiam tribuit, quod ab aliis tantum quos commemorat, fortasse dictum est: vel denique illud duntaxat intelligi voluit Pamphilus, Origenem cruciatibus ac miseris in Decii laniena elisum, non longe postea vixisse. Quod Eusebii verbis non repugnat.

(45) *Socrat. lib. vi, cap. 42.3*

(46) Ut aliquid de exteriori Origenis habitu dicamus corpore brevem eum fuisse discimus ex Eusebio, qui *Hist. lib. vi, cap. 59*, loquens de nervo in quo pedes ejus sub Decii persecutione multorum dierum spatio distenti fuerant, ad quatuor usque foraminum intersutia extensum eum fuisse scribit. Plurimos enim martyres ad quintum usque foramen distentos fuisse docet *Historia*. Deinde ipse Origenes in epistola ad quemdam, nostræ editionis prima, ebi Ambrosii ardorem erga sacras Litteras describit,

A apud Ecclesiæ principes auctoritas. Verum egregias vel a natura collatas, vel comparatas ab arte dotes obscurabant præceps quidam animi calor, neque satis considerata sacrarum litterarum tractatio, et prope temerarium reconditorum ac supra mentis humanæ captum positorum Dei mysteriorum evolvendi studium, quibus vitiis partæ virtutibus suis jam ante invidiæ causam in se erumpendi dedit. Exarsit in eum tota pene Ecclesia: calumniis vexatus, maledictis confixus, proscissus scriptis, percussus anathematis, ab Ecclesia segregatus multorum episcoporum suffragiis, patria denique ipsa dejectus est, homo mitis et injuriæ opportunus, ut non facile existimari possit majorine hominum flourerit gratia, an odio flagraverit. Quisquis tamen ex veritate rem spectaverit, fatebitur dubio procul, longe pluribus eum virtutibus enituisse quam vitiis, quæ tanquam nævi aliqui eximio corpori, sic animo excellenti adhæserunt (46).

IX. (47) Sepultura affectus est Tyri; (48) cujus sepulcri vestigia hodieque superesse prædicant, qui hæc loca lustrarunt. De salute Origenis disputationem a multis motam fuisse scio; quorum alii cælo pro meritis donatum credunt, alii contra, inter quos Georgius Syncellus, æternam animæ jacturam fecisse affirmant. Vana et inanis quæstio, quam nos ad necessaria properantes iis disceptandam relinquimus, qui tantum ingenio suo licere volunt. « Grandis labyrinthus, » inquit barbare Wernerus Westphalus (49), sed vere, « a diversis textur de Samson, Salomone, Trajano et isto Origene, an videlicet salvati sint, an non: quæ quia sine periculo nesciuntur,

ait « neque a cœna ambulare, aut corpusculum (τὸ σωματάριον, quemadmodum legit Suidas) relaxare » sibi dari.

(47) *Hier. Cat. vir. illustr. cap. 54; Phot. cod. 118.*

(48) *Cujus sepulcri vestigia hodieque, etc.* Id scribit Halloxius *Notar. in Origenis Vitam pag. 41, 42*, et hujus testes profert Guillel. Tyrium *Histor. sacræ lib. xii, pag. 3, 4*; Jacobum a Vitriaco cardinalem in *Historia sua Hierosolym.*; Burchardum in *Descriptione Terræ sanctæ, cap. 2, § 5*; Bernardum de Bredembach in libro *Transmarinæ suæ peregrinationis*; Joannem Zuallardum in opere tam Gallicè quam Italice scripto, cui titulum fecit, *Voyage de Jérusalem*, lib. v, cap. 4; Christianum Adrichomium in suo *Theatro Terræ sanctæ*, ad tribum Aser, num. 84, in fine; Joannem Cotovicum *Itin. Hierosol. et Syriac. lib. i, cap. 19, p. 121* et Franciscum Quaresnum Minoritam in *Elucidatione Terræ sacræ, lib. vii, cap. 10*. His adjungendi sunt Bartholomæus de Saligniaco in *Itinerario Hierosolym.* tom. IX, cap. 10; Doubalanus, *Voyage de la Terre-Sainte, chap. 57, p. 504*; Eugenius Roger Recollectus, *Description de la Terre-Sainte liv. i, chap. 8, p. 49* et aliud opus Gallicè inscriptum: *Le Pèlerin véritable*, liv. iv, chap. 1, p. 442. Ex his plerisque scriptoribus intelligere licet, in muro cathedralis Tyri ecclesiæ titulo Sancti Sepulcri, juxta majus altare, sepultum fuisse Origenem, cuius nomen et epitaphium in columna marmorea incisum, et auro gemmisque ornatum ibidem etiamnum legebatur anno 1283. Sed hodie funditus deleta est Tyrus; et Villamontius, *Itineris lib. iii, p. 140*, Origenem Tyri sepultum esse ait, non ejus sepulcrum superesse.

(49) *Wern. in Fasc. temp.*

nec etiam Ecclesia certificata est de his, Domino totaliter committenda sunt. »

X. (50) Proderunt e schola Origenis viri pietate insignes et doctrina Plutarchus, Serenus, Heraclides, Heron, Serenus alter, Herais et Basilides, acerbos cruciatus, et mortem denique ipsam Christi nomine perpassi (51) : Heraclas autem Plutarchi hujus frater, Origenis primum discipulus, tum in docendo socius, deinde successor ac episcopus demum Alexandrinus (52) ; Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ post Heraclæ mortem antistes, eruditione et scriptis longe celeberrimus ; Gregorius ille a miraculis cognomen adeptus, Neocæsariensis episcopus, qui æqualibus suis omnibus Origenem ætate jam affectum in familiaritate anteposuit ; Athendorus Gregorii frater ; Tryphon rara Scripturæ peritia illustris, cujus et nonnullas ad Origenem epistolas suis temporibus exstitisse tradit Hieronymus (53) ; (54) Firmilianus Cæsariensis in Cappadocia præsul, Origeni sic deditus, ut ejus conveniendi causa patria relicta longum ac difficile iter constitueret. (55) Annumeranda his quoque Barbara Nicomediensis virgo genere nobilis, eruditione clara, ab Origene primum per epistolas et Valentinum presbyterum ad eam missum ab ethnicorum superstitione revocata, et Christi mysteriis instituta, ac tandem in Maximini persecutione sævissime excruciatâ, et securi percussa. Tum autem ex Origenis

A epistolis Christi fidem hausit, postquam presbyterii dignitate auctus Alexandriam ex Achaia reversus est. Ab eo quippe jam presbytero Alexandria data est ad ipsam epistola, quæ in ejus Acta inserta est. Potamiænam virginem nobilissimo martyrio clarâ inter Origenis discipulas Rufinus et Nicephorus recensent : sed fucum iis fecit Eusebii locus (56) non satis attente perspectus, ubi in hanc seriem disertis verbis septimus refertur Basilides ; de Potamiæna vero talis nulla apud eum suspicio est. (57) Quo magis mirandum est, ab erudito viro in hunc censum Potamiænam ascribi, Basilide expuncto. Quasi vero parum credibile sit, virum hellicæ rei deditum, cum Origenis fama permotus esset, accessisse ad eum, et nonnulla rerum Christianarum accepta ab eo notitia, cum Potamiænam ad supplicium pro munere suo deduceret, eam ab improborum hominum petulantia prohibuisse, ab eaque postmodum jam fato functa secundum quietem excitatum, Christi fidem palam fuisse professum. Huc etiam confert Nicephorus (58) Alexandrum Hierosolymitanum episcopum, et Cæsariensem Theoctistum ; quibus Mammæam quoque adjungere, et memoratum illum ab Eusebio (59) Arabiæ præsidem rationi consentaneum est. Denique « Innumeri, » inquit Vincentius Lirinensis (60), « ex sinu suo doctores, innumeri sacerdotes, confessores et martyres exstiterunt. »

LIBER SECUNDUS.

ORIGENIS DOCTRINA.

LIBRI SECUNDI PARTITIO. — Explicata Origenis vita, institutus ordo postulat, ut ad exponendam ejus doctrinam progrediamur. Id propositum fronte simplex, multiplex sane est in recessu : nam et de eruditione Origenis, et iis quibus potissimum, dum viveret, animum informavit artibus et studiis, nonnulla præmittenda erunt. Tum dogmata illius suis distincta proponuntur capitibus ; non ea quidem quæ Ecclesiæ decretis consona universa tulerunt suffragia, vel quæ levioris sunt momenti ; sed quæ majoris in Ecclesia ponderis a communibus et receptis sunt aliena sententiis ; eaque præsertim, quæ Patrum subinde censuris et anathematis synodorum vexata sunt. Quibus subjungetur Origenianæ doctrinæ, non dicam *Apologia* ; nam neque ausim, neque sane velim : sed accuratum et præjudiciis omnibus liberum ac solutum examen. Hinc ad ipsam dogmatum illorum describendam summam fortunam accedemus, ut quas excitarint in Ecclesia procillas, quantis partium studiis oppugnata et propugnata sint, palam fiat. Atque ita in capita quatuor liber iste distribuitur. I. Agitur de eruditione Origenis. II. Dogmata ipsius excutuntur. III. Doctrinæ ejus generale examen continetur. IV. Fortuna doctrinæ ejusdem narratur.

(50) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, c. 4, 5.

(51) *Ibid.* cap. 5.

(52) *Ibid.* cap. 29, 30.

(53) Hieron. in lib. *De script. eccl.* in Tryphon.

(54) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 26, 27.

(55) Annumeranda his quoque Barbara, etc. Cur his annumeranda sit, nulla ratio est. De Barbara incerta omnia. De illa enim altum apud veteres silentium, ut fatetur Bollandus Maii tom. I, pag. 26, Mutuæ Origenis ab Barbaram, et Barbaræ ad Origenem epistolæ jamdudum inter eruditos spurixæ censentur, nec alium habere parentem quam Hallowium, uti in Prælatione ad tomum primum mo-

C nuimus. Sed Origenis discipulis annumerandus videtur Theotecnus Cæsariensis episcopus, quem prætermisit Huetius, de quo tamen Eusebius, *Hist.* lib. vii, cap. 14 : Τῆς δ' Ἀριγένους διατριβῆς καὶ οὐτος (Θεότεχνος) ἦν. « Hic quoque (Theotecnus) Origenis auditor fuisse dicitur. »

(56) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 5.

(57) Vales., *Not. in Euseb.* p. 115.

(58) Niceph. lib. v, cap. 20.

(59) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 19.

(60) Vincent. Lirin. *advers. Hæret. Commonitoria* I, cap. 23.

CAPUT PRIMUM.

Origenis eruditio.

I. *Scripturæ callentissimus fuit Origenes*; II. *sed Hebraicæ linguæ parum consultus, Samaritanæ vero penitus ignarus*. III. *Scripturæ interpretes scriptoresque ecclesiasticos studiosè legi*t. IV. *Sacræ doctrinæ causa excoluit τὰς ἔξωθεν, philosophiam præsertim*; V. *sed et reliquas disciplinas*.

I. Primum illud ac præcipuum fuit Origenis a teneris pueritiæ annis ad obitum usque studium, ad interiorè ac reconditam sacrarum litterarum peritiam penetrare. In quo quidem ita se tractavit, ut admirabile esset, nec quisquam deinde tantum in ea exercitatione consecutus sit; sive litteram ipsam, quemadmodum vocant, spectes, quam totam memoriæ ita commendaverat, ut locos omnes ex tempore, etiam libris inconsultis, apposite recitaret; sive intimos ac latentes sensus, quos tanta sagacitate eruit, ὡς ἐξ ἐκείνου, inquit Suidas, πάντας τοὺς μετέπειτα τῆς ἐκκλησίας διδασκάλους καὶ ἀφορμὰς εἰληφέναι. Id facile ex nostris apparebit Observationibus, in quibus loca Patrum consimilia, et ab Origenianis profecta per παραπομπὰς indicamus. Nec ullum vero ad exquisitam divinarum voluminum comparandam notitiam subsidium neglexit: cum vulgata quippe apud Alexandrinis Septuaginta Senum interpretatione alias magnis a se sumptibus redemptas contulit, Aquilæ, Theodotionis et Symmachi; ac Quintam item, et Sextam in lucem a se primo editas; easque ad Hebraicam accommodavit exemplaria, unde Tetrapla, Hexapla et Octapla exstiterunt.

II. Quod si plus sese in Hebraicis exercuisset, majoremque linguæ hujus fuisset peritiam consecutus, nihil ei ad perfectam sacræ legis cognitionem defuisset: sed tantum decerpit ex ea gloria, quantum ex loquelæ hujus studio detraxit. Dicam enim vere: vel Hebraismi parum scientes sunt, vel in lectione Origenianorum operum perfunctorie versati, qui eximium quid ipsi vel in sanctæ linguæ, vel in earum quæ ex hoc fonte profectæ sunt dialectorum peritia tribuerunt. Nec opinioni nostræ contradicit Hieronymus (61), etsi videtur contradicere, cum ait, singularem loquelæ hujus notitiam demiratam in eo fuisse totam Græciam: mirum id quippe videri potuit Græcis Hebraismi rudibus et imperitis, nec quantum in eo profecisset Origenes existimare scientibus. Minime vero suam ipse linguæ hujus ignorantiam dissimulat homil. 14, in Num. 1, p. 322. « Aiunt ergo, inquit, qui Hebraicas litteras legunt, in hoc loco, Deus, non sub signo tetragrammati esse positum: de quo qui potest requirat. » Multa in Observationibus nostris animadvertimus, quæ inscientiam ejus in Hebraicis demonstrant; cujusmodi est

A frivola illa distinctio, οὐρανόν inter et οὐρανοῦς, quam comminiscitur ad Matth. xviii, 18, et adquam Christum respexisse tradit; quasi hanc distinctionem ferat Syriaca dialectus, quam Christus usurpabat: cujusmodi est falsa illa nominis Aser interpretatio, quæ habetur ad Matth. xviii, 19, Comment. tom. xiv, p. 616, quasi derivetur a אֲסֵר « erudit, ligavit, » cum fiat ab אֲסֵר « ligavit. » Quamquam auctoritate Senum Septuaginta excusari id potest, qui אֲסֵר aliquando ita reddiderunt, quasi idem esset ac אֲסֵר. Ut psalm. civ (Hebr. cv), 22; pro Hebræo אֲסֵר אֲסֵר אֲסֵר habent, τοῦ παιδεῦσαι τοὺς ἀρχόντας αὐτοῦ; Vulgata, « ut erudiret principes ejus. » Et Ose. x, 10, אֲסֵר אֲסֵר. LXX, παιδεῦσαι αὐτούς; Vulgata, « corripiam eos, » cujusmodi est depravata illa lectio loci Interpretum LXX, II Esdr. 1, 11, εὐνοῦχος τῷ βασιλεῖ. (62) Quod si in Hebraicis utcumque fuisset versatus, quæ habent אֲסֵר אֲסֵר אֲסֵר emendasset utique in τοὺς ὄ· οἰνοχόος τῷ βασιλεῖ, si modo hunc ipse errorem non invenit, qui certe in Septuaginta Seniorum exemplaribus nusquam exstat: cujusmodi est inepta illa expositio vocabuli (63), « Joannes, » quod formari existimavit a nomine Ἰωάνη præfixo, et Ἰωάνη, cum ex solo Ἰωάνη præfixis servilibus litteris derivatum sit. Plerumque itidem peccat in perscrutandis nominum Hebraicorum originibus. Proclive id nempe fuit viro ad mutuatitiarum lucem vestigia sua in locis ignotis regenti: præstabat autem lucem Judæus Philo, qui Hebraica Veteris Testamenti nomina peculiari libro fuerat interpretatus; cui libro parem subjunxit Origenes, Hebraicorum Novi Testamenti expositionem complexum. Qui vero non offendisset Origenes Philonem sequens duce, qui Judæus licet, Judæis prognatus, ne mediocri quidem litterarum Hebraicarum aura, uti neque hellenistæ fere reliqui, fuerat afflatus? Id si minus in hominibus Alexandriæ natis et educiis novum est, quorum naturæ repugnare scribit Hieronymus (64), Hebraicam linguam addiscere, pro more Græcorum omnium, qui linguarum exoticarum studium aspernari consueverunt; at in Josepho illo Hebræo Mathatæ filio plane mirum videri debet; facile quippe ex ejus scriptis deprehendere licet, ad magnam illam et singularem Judaicarum originum cognitionem non parem ipsam patriæ loquelæ peritiam contulisse; quamvis se

(61) Hieron. epist. 25 ad Paulam.

(62) Origen. in Matth. xix, 42, Comment. tom. xv, pag. 657. — Quod si in Hebraicis, etc. Vide animadversionem nostram in hæc verba epistolæ ad Africanum: Νεμετίας οἰνοχόος τοῦ βασιλέως καὶ εὐνοῦ-

χος αὐτοῦ, tom. 1, p. 27.

(63) Orig. in Joan. 1, 6, Comment. tom. 11, p. 86.

(64) Hieronymus, De script. eccl. in Origene.

nonnulla Hebraicæ scripsisse dicat, quæ lapsu tem-
porum intercederunt.

Qui Judaicis porro litteris tam leviter tinctus fuit
Origenes, hunc Samaritani idiomatis fuisse callen-
tissimum affirmare quidam non verentur. Abunde
refelluntur illi ex his Origenis verbis ad illud Ezech.
ix, 4, pag. 424 : « Signa Thau super frontes viro-
rum gementium. » Ἐβραῖος δέ τις, inquit, τῶν εἰς
Σωτῆρα πεπιστευκότων ἔλεγε τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα
ἔμπερὲς ἔχειν τὸ Ταῦ τῷ σταυροῦ χαρακτῆρι, καὶ
προφητεύεσθαι περὶ τοῦ γενομένου ἐν Χριστιανοῖς ἐπὶ
τοῦ μετώπου σημεῖου, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ πεπιστευκό-
τες πάντες οὐτινοσούν προκαταρχόμενοι πράγματος,
καὶ μάλιστα ἢ εὐχῶν ἢ ἀγίων ἀναγνωσμάτων. « He-
bræus autem quidam, ex iis qui Christi fidem am-
plexi sunt, dicebat in antiquis elementis simile esse
Thau formæ crucis, et prædici de signo quod in-
ter Christianos fit in fronte, quod quidem faciunt
qui crediderunt omnes, quamcunque rem aggre-
diantur, maxime vero vel preces, vel sanctas le-
ctiones. » Samaritarum elementa appellat ἀρχαῖα
στοιχεῖα, quod iis Hebræi uterentur priscis tempo-
ribus. πρὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. (65) Eorum
si notitiam aliquam comparasset Origenes, Thau
Samaritani formam ab Hebræo illo accepisse se non
dixisset, quam cognitam ex se habuisset et perspe-
ctam. Atque hic obiter Origenem vindicemus a
censura Scaligeri, qui in Notis ad Eusebium præ-
fracte negat Thau Samariticum alia formâ fuisse,
quam qua hodie pingitur in libris Samaritarum;
etiam contra Hieronymi auctoritatem, qui codices
Samaritanos versaverat. Certum est enim non unico
modo notari solitum fuisse Thau Samariticum, at-
que id aliquando ad crucis formam esse depictum,
ut fidem faciunt vetustissimi nummi Hebræeorum.

III. Non Scripturæ interpretationes duntaxat, sed
ipsas etiam interpretes scriptoresque adeo eccle-
siasticos omnes accurate evolverat Adamantius,
quorum patrociniis sententiis suis plerumque no-
minatim asciscit, Clementis puta, Ignatii, Jose-
phi, Philonis et aliorum. Neque id in libris solum
qui a Rufino conversi sunt, reperias; hæc quippe
I Thessal. v, 21.

(65) Eorum si notitiam aliquam comparasset Ori-
genes, Thau Samaritani formam, etc. Samaritani
quidem idiomatis callentissimum fuisse non reor
Origenem, sed haud scio an ut Judaicis, ita Sama-
ritanis et Syriacis litteris saltem leviter tinctus non
fuerit. Sic enim D. Bernardus de Montfaucon in
Præliminaribus ad Hexapla Origenis cap. 1, num.
8 : « Samaritani et Syri lectiones in marginibus ve-
tustissimorum exemplarium, quæ Hexaplorum fra-
gmenta exhibent, persæpe observantur; Syri qui-
dem in plerisque Scripturæ libris; Samaritani vero
in Pentateucho tantum: ubi non infrequenter in-
terpretationes Samaritani animadvertas, interdum
solas sæpius cum aliorum interpretum lectionibus
collatas. Cum autem illæ Samaritani lectiones, non
in vetustis codicibus tantum, sed etiam apud Pa-
tres quarti, quinti et sequentium sæculorum oc-
currant, probabile sane videtur ipsum Origenem
lectiones illas Samaritani in margine Hexaplorum
posuisse. Idem porro dicendum videtur de Syro,
cujus interpretationes passim reperiuntur in Ge-

A vir hujus ætatis eruditus ab interprete conflictata ex-
stimabat; sed in Græcis etiam tomis, vel scrip-
tionibus ab Hieronymo Latinitate donatis, præci-
pue vero in libris contra Celsum. Inter ecclesia-
sticos scriptores, apocryphorum auctores librorum
refero, quorum testimoniis sæpe quoque utitur; non
plus tamen iis fidei vel auctoritatis tribuens, quam
quantum ex hoc Apostoli monito tribuere licet:
« Omnia probate, quod bonum est tenete. »

IV. Fuit ergo præcipua Origenis in Scripturis
enodandis contentio, cujus disciplinæ causa exco-
luit tās ἔξωθεν, sed philosophiam potissimum.
Unum autem præ reliquis Platonem admiratus est:
sicut Christiana dogmata ad Platonicæ doctrinæ
leges, non ipsam Platonis doctrinam ad Christi ef-
fata accommodaret. Exemplo suo Origenem eo com-
pulsit Philo Judæus, totus ad Platonis exemplum
compositus, non Platoni nimis tribuendo duntaxat,
sed Scripturam etiam allegoriis perpetuis expla-
nando. Compulsit et præceptor illius Clemens Ale-
xandrinus, academix pigmentis res Christianas il-
lustrare suetus; quod et maxima pars fecit vetu-
stiorum Patrum, sed parcius et verecundius. His
itaque Platoniorum deliriis sincerum doctrinæ
Christianæ vas postquam incrustavit Adamantius,
ex illo doctrina ejus corrupta est, et profanis im-
buita erroribus, unde infinitis jactatus conviciis et
querelis in summas incidit calamitates, et laudem
meritis partam decoxit. Sed nec academix finibus
ingenium suum coercuit; universas ille philosopho-
rum sectas animo pervagatus est. Pythagoricorum
scriptis delectatum fuisse, et Stoicorum quoque
adhibuisse libros testis est Porphyrius. Hinc adeo
non uni alicui addictum sectæ, sed omnium studio-
sum fuisse, ex iisque quidquid utilius esset, et vero
similius decerpisse, idemque discipulis ut facerent
caute præcepisse. Gregorius Thaumaturgus scriptum
reliquit (66); ut non tam Platonis, vel Pythagorici,
quam Potamonicus dici debeat, a Potamone illo
Alexandrino, qui eclecticæ sectæ auctor fuit. Quo-
circa Justinianus in epistola ad Menam, et in
altera ad quintam synodum, pagænorum erro-

nesi et Exodo, in Psalmis item, in Jeremia, in
Threnis; apud Ezechielem etiam, Danielem et
Osee. Syri porro lectiones afferuntur ab Eusebio
Cæsariensi, a Diodoro Tarsensi frequentius, ab Eu-
sebio Emiseno, Hieronymo, Theodoro et aliis.
Quodque notandum est, iidem, maximeque Diodo-
rus Syrum cum Hebræo sæpe conjungunt hoc
paeto: ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος, vel, ὁ Ἑβραῖος καὶ
ὁ Σύρος, quando scilicet amhorum interpretationes
conveniunt, quod sæpe contingit. Hæc porro lectio-
nes, perinde atque Samaritani, ab Origene diligen-
tissimo versionum collectore potuerunt etiam in
marginibus Hexaplorum collocari: quanquam id
minime constet. Hæc quippe solum divinando dici-
mus: donec enim aliqua vel tantilla pars Hexaplo-
rum, ut initio scripta fuerunt, e tenebris emerse-
rit, plenam perfectamque illorum notitiam expiscari
non valebimus.

(66) Greg. Thaum. in Paneg. num. 7 et 13,
pag. 67 et 74.

ribus affinem fuisse Origenem tam crebro objicit. A vi cont. *Celsum*, num. 24, p. 648 (68). Porro epistola quadam, quæ est apud Eusebium (69), exom-savit nimium suum in eas doctrinas studium, quod aliquorum reprehensionibus patuerat; stolidorum quippe hominum, quantum profanæ litteræ sacris promovendis conducant parum intelligentium. Tantam demum sibi nominis claritatem eruditione sua peperit, ut ad eum confluerent omnis generis homines, excellentem ejus eruditionem ethnici ipsi celebrarent scriptis, suas ei consecrarent lucubrationes, disciplinarum omnium encyclopediam animo crederetur esse complexus, et princeps inter litteratos ab omnibus propemodum poneretur.

ris, multas sese regiones perlustrasse scribat lib. B

CAPUT SECUNDUM.

Origenis dogmata.

CAPITIS 2 PROLOGUS ET PARTITIO. — Pervenimus jam ad ipsa Origenis dogmata, sive quæ reprehensiones experta aliquo modo defendi possunt; sive quæ sanæ Christianorum doctrinæ re ipsa minus consentanea omnem penitus respuunt excusationem: nec ea modo quæ culpari vulgo solent, sed quæ nos etiam ex attenta et diligenti lucubrationum ejus lectione excepimus. Alii quidem universos Origenis errores defendere qua jure, quaque injuria sunt aggressi; magnam hinc sibi spondentes laudem, si receptas de eo opiniones impugnant; neququam cogitantes se, dum in Origenem officiosi esse student, existimationi suæ ac pudori parum consulere. Nobis veritatem persequi propositum est, et Adamantium vel accusare, si ita res ferat, vel excusare, quod patietur candor noster; sed ita tamen ut ad præstandum ipsi defensionis officium simus paratiores: quod triplici fere ratione facere institimus, vel molli ac benigna interpretatione locis controversis adhibita, vel prolatis ex ipso Origene contrariis ac repugnantibus effatis; vel similibus Patrum adductis sententiis. Posterior uterque defensionis modus a nonnullis reprobatus est, et secundus quidem ab insigni ætatis nostræ theologo, idcirco nimirum quod ex oppositis Origenis testimoniis concluditur solu modo diversa ipsam sensisse, non vero perversis opinionibus neququam adhæsisse. At non aliam tamen protegendam Adamantii commodiorem viam insistere se putavit Pamphilus in *Apologetico*. Nam cum ab hæreticis violata esse constaret Origeniana volumina, si quæ sententiarumprehendebatur varietas, merito in hæreticorum fraudes varietatis causa convertebatur. Præterea ut errasse Origenem demus, fatendum est saltem incertum animi in iis fuisse quæstionibus, et a pertinaciæ crimine longe abfuisse, quo uno satis purgatur. Tertia quoque tuendi Origenis ratio, quæ ex Patrum astipulatione sumitur, repudiatur ab Hieronymo; qui, cum eodem pacto Origenem defendisset Joannes Jerosolymitanus, hæc scripsit ad Theophilum: « Novum defensionis genus, sic Origenis vitia non negare, ut cum illo cæteros crimineris. Videlicet quem aperte defendere non audeas, multorum simili errore tuearis. » Nempe non raro contigit, ut quod in Origene damnabat Hieronymus (70), ejus ipse reus teneretur. Id cum ipsi objicerent adversarii, purgari Origenem volebat, non suo aliorumque exemplo defendi. Quapropter Rufinus *Invect.* 1, ita loquentem inducit Hieronymum: « Omnes isti (Patres) ut Origenes erraverunt: sed accipiant erroris sui veniam, quia et ego aliquando erravi, et nunc pœnitentiam gero, sed veniam accipere debeo. Origenes vero cum eadem quæ ego dixerit, etiamsi pœnitentiam egit, veniam non accipiet: imo pro his quæ omnes diximus, solus ipse damnatur. » Si quando vero accusabatur Hieronymus ipse, Origenis patrocinium pro se ambire non dubitabat: sibi concedi volens, quod negabat Origeni. Merito itaque ait Rufinus *Invect.* 2: « Sive hoc fecit Origenes, sive non fecit, quid ad te? Si ad illius exemplum judicari vis, relege sententias tuas, et vide quid dixeris. Hoc non est, inquis, se purgare; sed socios criminis quærere. Noli ergo et tu socios criminis quærere, sed purgationem facti require. » Profecto hæc si criminationum eripiat depulsio, legitimo et in ejusmodi controversiis receptissimo defensionis argumento carebimus, et a Patribus etiam post Hieronymum saepe usurpato. Nam, ut alios sileam, nunquid simili patrocinio Theodori Mopsuesteni causam munivit Facundus, qui undecimum Operis sui librum conquisitis Patrum paribus sententiis totum refert: « Statumus, inquit, in hoc volumine magnorum virorum dicta proferre similia, ad excusandum difficiliora his pro quibus eum putaverunt, tanquam magistrum Nestori, anathemate percellendum. » Et nunc in velitationibus adversus heterodoxos, quid usitatus quam suffragio Patrum et consensione pugnare? Triplici hoc ergo vallatus præsidio, prodeat tandem ad pugnam Origenes.

Hujus dogmata quæstionibus quatuordecim comprehendimus. I. Est de Deo: II. de sanctissima Trinitate

(67) Ad reliquas quoque disciplinas, etc. « Dialecticam, » inquit Hieronymus *Catal. script. eccles.*, cap. 54, « et geometriam, arithmetica, musicam, grammaticam et rhetoricam, omniumque philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos quoque sac-

cularium litterarum sectatores haberet, » etc.

(68) Theophil. *Pasch.* 1.

(69) Euseb. *Histor. eccl.*, lib. vi, cap. 19.

(70) Hieron. *epist.* 62, cap. 2.

te : III. de Christo , ejusque incarnatione et *οἰκονομία* : IV. de B. Maria Virgine : V. de angelis bonis et malis : VI. de anima : VII. de libero arbitrio , gratia et prædestinatione : VIII. de astris : IX. de resurrectione mortuorum : X. de postremo judicio : XI. de pœnis et præmiis : XII. de mundo , paradiso terrestri et Adamo : XIII. de allegorica Scripturæ interpretatione : XIV. quæstiunculas aliquot quasi per saturam complectitur.

QUÆSTIO PRIMA.

DE DEO.

I. *Utrum circumscriptam esse Dei potentiam Adamantius dixerit. II. Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objicitur. III. Cui et nonnulli assensu sunt. IV. Ex academia manavit isthæc doctrina. V. Utrum corporeum esse Deum ratus sit. VI. Ab hærescos hujus suspicione vindicatur. VII. Objecta diluuntur. VIII. Multos hic error infecit.*

I. Primum hoc nomine vapulat Adamantius, quod finitam esse ac terminis circumscriptam Dei potentiam crediderit, totque eum procreasse res, quot Providentia sua continere et administrare poterat; tantam eum fecisse materiam, quantam valebat ornare, et in rerum formas dividere; tantum ipse potuisse, quantum ei ad agendum materia ministravit; nec in infinitum proferendam ejus potentiam, laudis obtentu; ne seipsam quippe a se intellectum iri, nisi determinata foret, infinitum enim comprehendere non posse. Quotiescunque igitur Deum omnipotentem Origenes dixerit, res omnes quæ ab eo creatæ sunt in ejus esse potestate; non vero infinitum rerum numerum ab eo creari, et ad libitum regi posse intellexerit; hoc est, esse quidem eum *παντοκράτορα*, at *παντοδύναμον* non esse. Atque hæc sane sententia ex his ejus verbis satis exstat lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 10: « Deus Pater omnipotens est, eo quod potentatum omnium tenet, id est cæli et terræ, solis et lunæ, et stellarum, omniumque quæ in ipsis sunt. »

II. Itaque hoc ei crimen objicit Theophilus Alexandrinus in prima *Paschali* epistola; cui testificando disertam profert e primo *De principiis* libro fragmentum Justinianus imperator ad calcem epist. ad Men. quod in Latina Rufini interpretatione libro 1, cap. 2, num. 10, non parum deformatum reperitur. Præterea idcirco mundum Deo coætænum credidisse illum refert Methodius apud Photium codice 255, quod semper fuerit *παντοκράτωρ*, minime autem *παντοδύναμος* esse posse *ἄνευ τῶν κρατούμενων*. Unde sequitur omnipotentem esse, non quod omnia possit efficere, sed quod in omnia quæ sunt potestatem habeat. Rufinus Palæstinus in libello *De fide*, quem edidit Sirmondus: « Impie, inquit, Origenes ac nefarie fatuus est, qui sic dixit: Non omnia quæ voluit Deus fecit, sed ea tantum quæ potuit continere et comprehendere. Qui cum hoc dixit, ademit Domino cunctorum potentiam, quasi ex parte dimidia ei faciendi potestas daretur. Nam si continendi, ac sibi quæ faceret subjugandi non habet, ut ille æstimat, facultatem, ne creandi quidem scilicet potestatem habebit. Nam qui creandi facultatem habet, et subjugandi sibi creata similiter habebit. »

A III. Vanum ergo Origeni patrociniū præbet Halloxius lib. IV *Origen. defens.*, quæst. 6, id sibi velle Origenem prædicans, « cuncta Deo esse subjecta, et ejus omnipotentia in creando æqualem esse sapientiam in gubernando, ita ut nunquam fieri possit, ut tot tantaque creet, quin tot et tanta gubernare possit; ut sapientia gubernatoris æquiperetur potentia Conditoris. » Quod si eadem quæstione cespitantium numerus facere aliquid potest pro causa Origenis, dabimus Petrum Abælardum, hominem inquieti ingenii, et novarum opinionum studiosi, qui lib. III *Introduct. theolog.*, cap. 5, ita disputat: « Quantum igitur æstimo, cum id tantum Deus facere possit, quod eum facere convenit, nec eum quidquam facere convenit, quod facere prætermittat, profecto id solum eum posse facere arbitror, quod quandoque facit: licet hæc nostra opinio paucos aut nullos habeat assentatores, et plurimum dictis sanctorum, et aliquantulum a ratione dissentire videatur. » Dabimus et Guilelmum Parisiensem, qui plures a Deo mundos procreari posse negabat.

IV. Videntur ea profecto e veteris academice orta decretis: docuit enim Plato, quem fere assectatur Adamantius, Deum esse ipsum animum mundi, omnia quæ in mundo sunt procurantem et administrantem. Cicero I *Academ. quæst.*: « Partes autem esse mundi (putant academici) omnia quæ insint in eo, quæ natura sentiente teneantur, in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna: nihil enim valentius esse a quo intereat. Quam vim animum esse dicunt mundi, eandemque esse mentem, sapientiamque perfectam, quam Deum appellant, omniumque rerum quæ sunt ei subjectæ quasi prudentiam quamdam, procurantem cœlestia maxime, deinde in terris ea quæ pertinent ad homines, quam interdum necessitatem appellant, quia nihil aliter esse possit, atque ab eâ constitutum sit. » Atqui rei uniuscujusque animus huic animandæ et regendæ par, vim suam ad plura animandam non potest exerere; intra rei enim sibi subjectæ terminos hæc ipsius vis cohibetur. Animus ergo mundi, qui juxta Platonem Deus ipse est, potestatem suam ad aliud animandum extra mundum proferre non potest; igitur ne ad creandum quidem. Quapropter Plotinus *Enn.* V, lib. v, cap. 12, nihil creare Deum posse decrevit, præterquam quod creavit,

V. Deo corpus ab Origene ascriptum fuisse nonnulla persuadere possunt. Primum argumentatio illa, quam e lib. III *Ἐπὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 4, adducit Hieronymus epist. 59 ad Avit., cap. 3, quæ de caritatem demonstrare studet, et sancti Deo similes futuri sunt,

juxta illud Christi : « Ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et isti in nobis unum sint »; Deus autem est incorporeus. Quod ipsum reperire licet homil. 4 in Genes. num. 13, et lib. vi *contr. Cels.*, num. 69. At ostendemus in sequentibus, animam licet incorporalem statuere videatur, talem tamen respectu crassiorum corporum ab eo prædicari, revera corpore præditam decerni; quemadmodum vel ex præfatione librorum *De princip.*, num. 8, perspicuum est, ubi vim vocis hujus, ἀσώματων exponens, accipi docet pro eo quod « Non est simile huic nostro crassiori, et visibili corpori »; sed « quod est naturaliter subtile et velut aura tenne. » Deus igitur cui anima similis est, juxta Origenem reapse corporalis est, sed graviorum tantum ratione corporum incorporeus. Hieronymus præterea cap. 3 memoratæ ad Avitum epistolæ, ait Origenem ad extremum libri iii *Περὶ ἀρχῶν* hæc intulisse : « Et erit Deus omnia in omnibus », ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior est, in divinam scilicet, qua nulla est melior. » Et sub finem ejusdem epistolæ refert Origenem, lib. iv *Περὶ ἀρχῶν*, « conjungere omnes rationabiles naturas, id est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, angelos, potestates, dominationes, cæterasque virtutes, ipsum quoque nominem secundum animæ dignitatem unius esse substantiæ. » Id ipsum ex ejus doctrina consequi probat Theophilus Alexandrinus i *Pasch.*

VI. (71) Nihilominus tamen ab hac longe hæresi abfuisse ipsum aperte evincunt loci complures; maxime vero caput 4 libri i *Περὶ ἀρχῶν*, quo corpus omnes a Deo apertissime segregatur. Demum post longam rei hujus probationem sic habet num.

^a Joan. xvii, 21. ^b I Cor. xv, 28.

(71) Nihilominus tamen ab hac longe hæresi abfuisse ipsum aperte evincunt loci complures; maxime vero caput 4 libri i *Περὶ ἀρχῶν*, etc. Maxime ab hac hæresi purgatur Origenes ex his quæ dicit libro *De oratione*, qui Græce integer exstat, ubi num. 23, pag. 233 et seq., exponens prima verba orationis Dominicæ, *Pater noster, qui es in cælis*, occurrit objectionibus simpliciorum quorundam qui Deum esse in loco, adeoque corporeum esse inde et ex quibusdam aliis Veteris et Novi Testamenti locis arbitrabantur. « Cum dicitur, inquit, sanctorum Pater esse in cælis, non ille figura corporea circumscribi putandus est, et in cælis habitare. Nam comprehensus cælis Deus, continentibus ipsum cælis inveniretur minor; cum e contrario credere necesse sit ineffabili eum divinaque sua virtute comprehendere omnia ac continere. Atque in universum quæ verba ad litteram sumpta videntur simplicioribus Deum in loco esse dicere, sic accipienda sunt, ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant. » Paulo post : « Hæc de illis verbis : *Pater noster, qui es in cælis*, accuratius disputanda credidi, ad tollendam humilem de Deo opinionem eorum qui in cælo ipsum ut in loco esse putant, et ne quis Deum in corporeo esse loco arbitretur. Consequenter enim dicendum esset corpus ipsum esse, unde sequuntur impiissima dogmata, divisibilem ipsum, et materiale, et corruptibilem esse credere; corpus enim omne divisibile est, et materiale, et corruptibile. Aut dicant

A 5 : « Omni igitur sensu, qui corporeum aliquid de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem atque inæstimabilem. » Deinde num. 6 : « Non ergo aut corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens, uti ne majus aliquid et inferius in se habere credatur; sed ut sit ex omni parte μονάς, et, ut ita dicam ἐνάς, et mens, ac fons ex quo initium totius intellectualis naturæ, vel mentis est. » Et cap. 6, num. 4 : « Solius Dei, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti naturæ id proprium est, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeæ adjectionis societate intelligatur subsistere; » et lib. II, cap. 2, num. 2 : « Solius namque Trinitatis incorporea vita existere recte putabitur; » et lib. IV, num. 27 : « Illa vero substantia Trinitatis, quæ principium est et causa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus, neque in corpore esse credenda est. » Præclare vero lib. II, cap. 4, num. 3 : « Si corpus esse pronuntietur Deus, quoniam omne corpus ex materia est, inveniatur et Deus esse ex materia : quod si ex materia sit, materia autem sine dubio corruptibilis est; erit ergo jam secundum illos corruptibilis Deus. » Quæ si quis a Rufino gratis inserta putet, eandem rationationem iteratam ac dilatatam videat tom. XIII in *Joan.*, num. 21 et seq. Item libr. VIII *contr. Cels.*, num. 49, sic ait : Οὐδὲ γὰρ καθ' ἡμᾶς σῶμα ὁ θεός· ἵνα μὴ περιπέσωμεν οἷς περιπίπτουσιν ἀτόποις αἰ τὰ Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου φιλοσοφούντες. « Neque enim ex nobis Deus est corpus, ne in eadem absurda incidamus,

nobis non vanis ducti affectibus, sed clare se comprehendere asserentes, qui fieri possit ut alterius sit naturæ quam materialis. At quoniam multa eorum quæ ante corporeum Christi adventum scripta sunt, corporeo Deum in loco esse videntur dicere, non mihi videtur a proposito alienum ex his quæque pauca proponere, ut omnis iis dubitatio eripiat, qui propter inopertiam, quantum in ipsis est, exiguo et brevi loco concludunt Deum omnia superantem. Ac primum quidem in Genesi dicitur : *Adam et Eva audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vesperam : et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini Dei in medio ligni paradisi (Genes. III, 8)*. Interrogabimus ergo eos qui Scripturæ thesaurus ingredi nolunt, et jamquam ne pulsant quidem, possint ne probare Dominum Deum qui cælum et terram implet, cui, ut ipsi existimant, cælum corporalis thronus est, et terra scabellum pedum ejus, tam brevi, si cum universo cælo et terra conferatur, loco contineri, ita ut quem sibi fingunt corporeum paradysum, Deus non impleat, sed is tantum magnitudine excedat, ut etiam deambulanti contineat, sonusque plantæ pedum ejus audiat. » Et infra : « Hæc pauca ex Veteri Testamento adjecimus loca, quæ putantur Deum in loco constituere; ut lectori omnimodo pro concessa nobis facultate persuadeamus altiori et spirituali magis sensu sacram accipere Scripturam, cum videbitur in loco Deum esse docere. »

in quæ Zenonis et Chrysippi sectatores incidunt. » (72) Denique in Catena Combelsiana ad Gen. 1, 26, et apud Theodoretum quæst. 20 in Genesim, Melitonem non perfunctorie castigat, qui librum scripserat hoc argumento, Deum esse corporeum. Sane ipse Plato, cujus dogmata fere amplexus est Origenes, a Deo corpus omne removet: removet et Aristoteles.

VII. Cum ait igitur Origenes animam corpore carituram, quia similis futura est Deo qui corpore caret, id sibi vult, Deum et animam corpore carere *ἄσώτως* quidem, sed non eodem modo; Deum quippe simpliciter et absolute esse incorporeum; (75) animam vero crassiorum duntaxat corporum ratione. Quod autem obiciunt Theophilus et Hieronymus Deum unius et ejusdem substantiæ ac res ratione præditas Adamantium posuisse, pari responsione dissolvitur; in eo illas convenire substantias, quod sint *νοερά* et *λογικά*, cum immensum cæteroquin differant. Firmat hanc responsionem locus ipse Origenis quem affert Hieronymus ex lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 56. « Intellectualem, inquit, rationabilemque naturam sentit Deus, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus; sentiunt angeli, et potestates, cæteræque virtutes; sentit interior homo, qui ad imaginem et similitudinem Dei conditus est. Ex quo concluditur Deum et hæc quodammodo unius esse substantiæ. Quodammodo, » id est, aliqua ex parte; quod ad effugiendum sacri-

A legii crimen additum, ait Hieronymus; nos benignius interpretari possumus.

VIII. Quæ cum ita sint, hæc tamen scribit Origenes in præfatione libror. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 9: « Deus quoque ipse quomodo intelligi debeat, inquirendum est, corporeus, an secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ quam corpora sunt, quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur. » Inde est quod Deum corporealem esse absque dubitatione decrevit Tertullianus, cum alibi, tum *advers. Praxeam*, cap. 7. « Quis enim negabit, inquit, Deum corpus esse, etsi spiritus est? spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed et invisibilia illa quæcunque sunt, habent apud Deum et suum corpus, et suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt; quanto magis quod ex ipsius substantia missum est, sine substantia non erit? » Quæ quamvis manifesta sint, in contrariam tamen sententiam flectere conantur quidam, per corpus substantiam intelligi volentes. Quasi vero tam Latini sermonis imperitus fuerit, et vocabulorum inops Tertullianus, ut rem per se exstantem notare volens, non aliter appellare potuerit, quam corpus. Idem de Deo senserunt Valentinus, Seleucus et Hermias Galatæ, Audius, et ejus assectæ Audiani (quos alii subinde Vadianos perperam appellarunt) et Ægyptii anthropomorphitæ, de quibus infra disseremus.

QUÆSTIO II.

DE SANCTISSIMA TRINITATE.

I. In multis circa S. Trinitatis mysterium errores incidisse fertur Origenes, quorum gravissimi notantur. II. Hoc nomine Patrum multorum reprehensiones expertus est. III. Utrum S. Trinitatis personas substantia differre opinatus sit. IV. Nonnulla in ejus defensionem afferuntur. V. Eruitur germana ipsius sententia. VI. Utrum Filium per prolationem genitum esse arbitratus sit. VII. Utrum Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem esse dixerit. VIII. ita ut jactatur a plurimis. IX. Utriusque dignitatem videtur nonnunquam tueri. X. Patrum multorum suffragio gaudet. XI. Recte eum de Filii et Spiritus sancti dignitate sensisse Patres nonnulli testantur. XII. Platonicis deliriis orthodoxam doctrinam oblitavit. XIII. Utrum Patrem primum rerum Conditorem, Filium vero secundarium et Patris ministrum crediderit. XIV. Vetustiorum aliquot Patrum consensu subleatur. XV. Quo sensu Filium dixerit non esse absolute bonum, XVI. et non esse absolute veritatem. XVII. Utrum æqua sit multorum criminatio, Origenem dixisse querentium Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto videri non posse, XVIII. quam ab eo depellere conatur Rufinus. XIX. Utrum Filii

C cognitionem cognitione Patris, Spiritus sancti cognitionem cognitione Filii inferiorem dixerit, XX. quod aliquando videtur negasse. XXI. Utrum Filium et Spiritum sanctum existimaverit esse creatos, XXII. ut vulgo fertur. XXIII. Plurimæ culpæ huic elevandæ proponuntur. XXIV. Aperitur genuina Origenis sententia. XXV. Patres aliquot assentes habet. XXVI. Quo sensu dixerit duos seraphinos (Isaiæ cap. vi, vers. 2) esse Christum, et Spiritum sanctum. XXVII. Crimini datur Origeni, quod dixerit Patrem rebus universis, Filium ratione præditis, Spiritum sanctum sanctis duntaxat præesse: XXVIII. sed defenditur. XXIX. Utrum Filium non orandum esse pronuntiaverit. XXX. Utrum finxit sibi Spiritum sanctum genus humanum redimere non potuisse.

I. Ex iis religionis Christianæ dogmatis quæ ab Origene tractata sunt; tractata sunt autem pene universa; nullum æque commentis et opinionibus deformasse suis creditus et dictus est, ac illud quo sacrosanctæ Trinitatis mysterium continetur. Nam et Filii substantiam visus est a substantia Patris secernere; et Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem ponere, adeo ut Pater a Filio, Fi-

(72) Origenis Vide tom. nostræ edition. II, pag. 25.
(75) Animam vero crassiorem duntaxat ratione. Corpus quidem animæ cæterisque substantiis rationabilibus tribuit Origenes quasi vehiculum seu indumentum, utpote quæ nudæ comprehendi non possint, nec ullo degere in loco quin indigeant corpore ad naturam loci illius accommodato: sed non inde sequitur naturam animæ aliarumque rationabilium creaturarum in corpore quantumvis subtili posuisse, quam e contrario incorpoream

omninoque spiritalem agnoscit juxta ac Platonicos, ut infra ostendemus, quæst. 6, num. 5. Hinc consequens est, sicubi dixerit Origenes, quod obiciunt Theophilus et Hieronymus, Deum unius et ejusdem quodammodo esse substantiæ ac res ratione præditas, in eo illas convenire substantias quatenus sint intellectuales mereque spirituales, non quatenus corporeæ, ut recte observat clarissimus Huëtius, quamvis alioquin immensum differant.

lius a sancto Spiritu videri neutiquam possit, atque ita dignitatis et excellentiæ gradus in Trinitate statuere; Filium ac Spiritum sanctum in creaturarum rerum ordinem detrudere; huic sanctorum, illi ratione pollutum procuracionem, seclusa rerum aliarum administratione, assignare; orationibus nostris Filium fraudare; redimendæ prolis humanæ

(74) *Quamobrem Augustinus hæres. 43, ad Quodvultdeus, ac Justinianus, etc.* I. Si de fide Origenis, inquit dominus noster Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* lib. iv, cap. 14, penes antiquos scriptores arbitrium sit, vix certam dijudicandi notam relinquent gravissima in utramque partem testimonia. Nemo enim summorum virorum laudibus et vituperiis insignior. Sed tamen inter eos, qui ejus scripta videntur accuratius evolvisse, Dionysio Alexandrino, Gregorio Thaumaturgo, aliisque ejusmodi Origenis discipulis, qui, si quid impie in re tanti momenti sensisset, nec ignorare, nec probare potuerunt; Pamphilo martyri, qui eum non probavit solum, sed etiam ipsius copiis et armis defendit; Magno Athanasio, qui eum ut murum inexpugnabilem Arianis opposuit, plus, mea quidem sententia, tribuendum videtur, quam Epiphano et Hieronymo, qui ejus dicta in alienos sensus detorserunt, eique nescio quo pacto nonnulla affluerunt, quorum ne ullum quidem vestigium in ejus exstat operibus. Visus est Basilio non omnino recte de sancto Spiritu sensisse. Sed, credo, vir sanctissimus et doctissimus consuetudine cum Arianis et Pneumatomachis pugnandi adductus est, ut quæ in istis errorem callide insinuantibus, et veritatem eludentibus non probabat, neque etiam in Origene probaret; nec satis animadverteret aliter de versutis et subdolis hæreticis, aliter de scriptore ab omni fraude et dissimulatione alieno dijudicandum. Sed non est hujus instituti in ponderandis veterum testimoniis immorari; omnem ejus doctrinæ existimandæ copiam ex ejus scriptis, non illis quidem Latine a Rufino redditis, sed Græcè exstantibus repetam. Neque idem faciam in hac criminatione depellenda, quod in aliis Origenis opinionibus fieri solet, ut errorem ab eo non obstinate defensum, sed et probabilem conjecturam re nondum decisa propositum dicam, ejusque virtutum, et eorum, quæ pro Christo passus est, commemoratione crimen deprecet. Præterquam quod ejusmodi excusationes in ipso religionis cardine non valerent ad impietatis notam propulsandam; nihil ab Origene commissum, quod cogat ad eas confugere. Ex iis quæ jam ab eo magnifice dicta de incarnati Dei mysterio et egregie contra Judæos, ethnicos et hæreticos disputata retuli, non modo scriptor catholicus, sed etiam acerrimus sacri dogmatis defensor haberi debet. Quam disertum et vehementem vidimus in defendenda Christi divinitate, tam accuratum et diligentem videbimus in ea exponenda, et, ut fert humani ingenii captus, explicanda; id quod ex ejus de Filii æternitate, æqualitate cum Patre et consubstantialitate testimoniis patebit. Quæ obijciuntur, aut ficta sunt et ab eo aliena, aut partim præclarissimam habent sententiam, si recte interpreteris; partim non incommodam, si cum aliis ejus principis apte concilies.

Hæresis Arianae, cujus nomine tam vehementer Origenes acusat, hoc primum et præcipuum munus est, Filii et Dei titulos ad metaphoras detrudere. Nemo magis extra hanc noxam, quam Origenes. Non modo Scripturarum testimonia metaphoris non eludit, sed eorum etiam vim diligenter expendit. Christum sæpe vocat « proprie Filium Dei, » velut tom. vi in *Joan.* num. 10, pag. 118, et tom. xii in *Matth.*, num. 42, pag. 565. Observandum in Evangeliiis monet tom. xi in *Matth.*, num. 17:

potestatem Spiritui sancto detrudere; alia denique comminisci plurima, quibus substantiæ unitas, personarum Trinitas, perfecta ipsarum invicem æqualitas violatur.

II. (74) *Quamobrem Augustinus hæres. 43 ad Quodvultdeus, ac Justinianus deinceps in Epistola ad Nenam pessime illum de Trinitate sensisse ac*

« Quinam Christum Filium David appellent, sicut Chananaea, et cæci qui erant Hierichunte; quinam vero Filium Dei, atque id quidem sine additamento vocabuli vere, ut et dæmoniaci dicentes illi: *Vere Filius Dei es (Matth. xiv, 33).* » Postremorum fidem jam antea in eo commendaverat, quod eum non simpliciter Filium Dei, sed vere Filium Dei dixissent. Pluribus hortatur tom. xu, num. 11, ut cum Petro dicamus: *Tu es Christus Filius Dei (Matth. xvi, 16)*; quod quidem mysterium non a carne et sanguine revelari docet, sed « ab ipso Patre, qui in cælis est, impositum cordi velamen auferente. » Ibidem num. 2, Phariseis et Sadduceis, qui hoc mysterium increduli rejecerant, nihil excusationis relictum putat; propterea quod prophetiæ, miracula et doctrina Christi certo essent argumento « eum vere esse Filium Dei, qui tot ac tanta faceret. » Cum labe Ariana consistere non possunt tum illa in examinando et persequendo diligentia, quam vim quæque Scripturæ voces habeant, tum admiratio tanti mysterii, cujus difficultatem, non in verbis, sed in re a solo Patre revelanda positam existimat Origenes.

II. Non minus a metaphoris et cavillationibus alienus est, cum Christum appellat Deum. Observat multo magnificentius Joannem de Christi divinitate, quam cæteros evangelistas locutum; quod magno argumento est eum in Scripturis interpretandis vim et pondus sententiarum non eludere, sed admirari solitum. Sic autem loquitur num. 6, pag. 6 in *Joan.* Οὐδεις γὰρ ἐκείνων ἀρχάτως ἐξανέρωσεν αὐτοῦ τὴν θεότητα, ὡς Ἰωάννης παραστήσας αὐτὸν λέγοντα. Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἀλήθεια, etc. « Nullus enim eorum adeo purè manifestavit illius divinitatem, ut Joannes, qui illum inducit dicentem: *Ego sum lux mundi (Joan. viii, 12)*; *Ego sum via, veritas et vita (Joan. xiv, 6)*; *Ego sum resurrectio (Joan. xi, 25)*; *Ego sum ostium (Joan. x, 7)*; *Ego sum pastor bonus (Joan. ix, 11)*. Et in Apocalypsi: *Ego sum Α, Ω, principium et finis, primus et novissimus (Apoc. i, 8; xxi, 13).* » Quamvis autem magnifica Joannis testimonia plurimum admiretur; non tamen cæteros jejune de Christi divinitate dixisse putat; sed hanc nonnullorum opinionem sic refellit tom. xii, num. 6, in *Matth.* « Illud præterea observandum est propter eos, qui Salvatoris divinitatem ex Evangelio Matthæi non valde probari putant, quod reputantibus apud se discipulis et dicentibus panes se non habere, novit illorum cogitationes Jesus, et dixit: *Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis? (Matth. xvi, 8)* rem humanam non fuisse. Solus enim corda hominum novit Dominus, ut ait Salomon Regnorum tertio (viii, 59). » An potuit præclarissima Joannis testimonia metaphoricè interpretari, qui ne in aliis quidem evangelistis id fieri patitur? An ei non persuadebat aperta et manifesta divinitatis Christi prædicatio, cui ea loca satisfaciunt, ex quibus consecutione tantum eruitur.

In iis locis, quæ avide arripuerunt Ariani, metaphoras et subtiles interpretationes persæqui solent. Exemplo erit illius observatio in illud sacerdotum dictum: *Hic homo signa multa facit (Joan. xi, 47)*. Ὡς δ' αὐτοῦς οἰμαι καὶ ἐπὶ καθαρῶσαι τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ εἰρηκῆναι τὸ ὄνομα ὁ ἀνθρώπος ἡπίστου γὰρ τοῖς καὶ ἀγωτέρω εἰρημένους περὶ τοῦ Θεοῦ αὐτῶ;

scripsisse conquesti sunt; Arianorum, Anomæorum, A hæc. 64, et in *epist. ad Joan. Hierosol.*, et Hieronymus *epist. 65*, et lib. 1 *Apolog. advers. Rufin.*,

εἶναι, etc. « Arbitrorque, inquit tom. xxviii in *Joan.*, num. 44, pag. 383, eos simili modo dixisse, *Hic homo*, tanquam ad destruendam gloriam ejus. Nec enim credebant his, quæ superius dixerat (nempe quod esset ipse Deus), cum lapidare eum voluerunt, tanquam pro blasphemia, dicentes illi: *Tu homo cum sis, facis teipsum Deum* (*Joan. x. 33, 35*): quando etiam sua benignitate respondit, docens omnem, ad quem sermo Dei factus est, dici Deum a Deo. » Cum igitur Christus sese Deum esse dicit, nihil metaphoræ suspicatur Origenes, sed hunc titulum vere ab eo sibi assumptum putat. Cum autem Judæos lenire instituit his Psalmi verbis: *Ego dixi: Dii estis* (*Psal. lxxxii, 6*), hæc ad verbum et litteram non interpretatur, sed Christi benignitati tribuenda decernit. Ibidem Phariseos et pontifices exagitans, quod cum tot mira a Christo ad aliorum salutem facta vidissent, nihil sua eum causa facturum putabant, sic de ejus omnipotentia loquitur: *Εἰ μὴ ἄρα καὶ ἐπίστευον ὅτι ποιεῖ σημεῖα, καὶ ὑπενόουν αὐτὰ μὴ ἀπὸ θεοῦ γίνεσθαι δυνάμειος· ὥστε διὰ τοῦτο μὴ πάντα αὐτὸν δυνήθηται, μηδὲ αὐτὸν βύσασθαι ἀπὸ τῆς ἐκείνων ἐπιβουλῆς· « Nisi forte credebant eum facere miracula, ac suspicabantur ea non fieri virtute divina; ita ut hanc ob causam omnia ipse non posset, neque se eripere ex illorum insidiis. »*

Non mirum ergo si tot locis Origenes verum et magnam Deum appellat Christum. Sic loquitur homil. 2, Deingastrimytho, in Reg. xxviii, pag. 497: *Ὅσπερ θάλασσαν οὐκ ἦν ὁδοποιῆσαι ἢ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ στόλου τοῦ πυρρῖνου, τοῦ στόλου τοῦ φωτὸς τοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ὡσπερ τὸν Ἰορδάνην οὐκ ἦν οὐδενὸς ὁδοποιῆσαι, ἢ Ἰησοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, (οὐ) τύπος ἦν ἐκεῖνος ὁ Ἰησοῦς, οὕτω, etc. « Quomodo mare calcabile præbere non alius erat, quam Dei, et columnæ igneæ, columnæ luminis, quæ ab ipso Deo est; quemadmodum Jordanem calcabilem præbere non alius erat, quam Jesu veri Dei, cujus ille Jesus typus erat: sic per flammæ gladium non Samuel transire poterat, non Abraham. » Sic Joannem inducit loquentem tom. vi in *Joan.*, num. 17, pag. 432: *Τοσοῦτον δὲ ἐστὶν ἐμοῦ ἰσχυρότερος ὁ μετ' ἐμὲ ἐρχόμενος, ὡς μηδὲ τὰ τῆς περιβολῆς τῶν περὶ αὐτὸν δυνάμεων ἐσχάτων, οὐχὶ γυμνῶν ἐκκειμένων, ὥστε καὶ τοὺς τυχόντας νοεῖν αὐτὰ δύνασθαι, ἰκανόν με τυγχάνειν βαστάσαι, μηδὲ ταῦτα ὑπομένοντας [leg. ὑπομένοντα] φέρειν. Οὐκ οἶδα δὲ ὁπότερον εἶπω, πότερον τὴν πολλὴν μου ἀσθένειαν, τὰ εὐτελεῖ τοῦ Χριστοῦ συγκρίσει τῶν περὶ ἐαυτὸν μειζόνων, φέρειν μὴ δυναμένην, ἢ διὰ τὴν ἐκείνου ὑπερβάλλουσαν, καὶ μέγιστα παντὸς τοῦ κόσμου θεωύηται· « Tanto autem est me fortior, qui post me venturus est, ut ne ea quidem, quæ ad amictum spectant extremarum potentiarum, quæ sunt circa ipsum, ferre queam; quippe cum manifeste exposita non sint, neque vulgus ea intelligere queat. Minime autem novi, quam potius hujus rei causam dixerō, meamne multam imbecillitatem, quæ ne vilia quidem Christi (comparatione majorum rerum circa ipsum existentium) ferre queat, an divinitatem illius exsuperantem et toto mundo majorem? »**

Suspiciatur tom. xiii in eundem evangelistam, num. 58, pag. 274, nonnullos ex principibus obstupefactos propter potentiam et divinitatem Jesu ad ipsum confugisse et orasse pro sibi subditis. » Et num. 28, pag. 258, hanc affert causam, cur discipuli mirati sint Jesum cum muliere loqui, quod « magritudinem divinitatis in ipso jam perspexissent. » Ipse autem ex hoc Christi cum muliercula colloquio concludit non esse contemnendos simplices; siquidem « is qui fixit in utero, qui fixit sigillatim corda omnium hominum, et intelligit in omnia opera eorum (*Psal. xxxii, 15*), abjectorum

Deus est et parvulorum auxiliator, susceptor infirmorum, succurrens desperatis, et eorum qui deplorati sunt Salvator. Quale est quod etiam hæc muliere ad eos, qui in urbe erant, apostolo utitur: *ἡ Ταπεινῶν ἐστὶν ὁ Θεός· . . . καὶ ἀπεγνωσμένων Σωτήρ· οἶονεὶ δὲ καὶ ἀποστόλω πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει χρεῖται τῇ γυναίκεϊ ταύτῃ.*

His adjici possunt alia testimonia Veteris Testamenti, divinam naturam manifeste significantia, quæ ab Origene ad Christum referuntur. Docet tom. xii in *Matth.*, num. 43, « Filium Dei monuisse Mosem, ipsumque esse qui ei dixit: *Non enim videbit homo faciem meam, et vivet* (*Exod. xxxii, 20*). » In *Exhort. ad mart.*, num. 9, dicit Primosigenus omnis creaturæ se esse Deum zelantem (*Exod. xx, 5*). Ejusdem esse hoc dictum putat Origenes: *Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus* (*Deut. xxxii, 21*), etc. Hæc dici ex « persona Christi » contendit lib. ii *adv. Cels.*, num. 78. Christum Regem esse gloriae et Dominum, fortem et potentem in prælio, ex psalmi. xliii concludit lib. viii *contra Cels.*, num. 4, et tom. xvi in *Matth.*, num. 49. Christi divinitatem probat adversus Judæos lib. ii in *Cels.*, num. 48, ex miraculis, quæ Deo veniente in terras editum iri Isaias prædixit (*Isa. xxxv, 5*), Jesus autem accurate adimplevit, Christus, ut observat Origenes tom. xii in *Matth.*, num. 9, dicit apud Jeremiam: *Vivo ego* (*Jer. xxii, 24*); et rursum: *Dareliquerunt me fontem aquæ vivæ* (*Jer. ii, 13*). Et apud Malachiam tom. i in *Joan.*, num. 34, pag. 33: *Si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* (*Malach. i, 6*).

Sed jam nobis Origenis doctrinæ adyta aperto introitu penetranda, et quid de Christo, quatenus Verbum Dei est, quid de ejus æternitate, æqualitate cum Patre, et substantiæ in utroque unitate senserit, edisserendum.

III. Ad eos penitus refellendos, qui Origenem Arianis tradunt, vel hoc unum satis esse potest, quod Christum germanissimum Patris Verbum esse duxit, nec, ut isti, duplex Verbum distinctum, alterum æternum nec a Patre distinctum, alterum ab isto creatum. Nihil sane invisum magis et detestatum Arianis fuit, nihil magis palmare eorum adversariis visum, quam Filium ipsissimum Patris Sapientiam, ipsissimum Verbum dici. Nemo Verbum Dei creatum et a Patris substantia alienum existimans ita insaniet, ut Deum cum hoc Verbo, veluti secum homines deliberant, ita deliberantem, et omnia per illud Verbum creatam et gubernantem inducat. Non formidat Origenes hanc divini Verbi cum humano comparationem. Hoc inter utrumque assignat discrimen hom. 19 in *Jerem.*, num. 4, quod divinum per se subsistat: *Ὅτε γὰρ ὁ Λόγος αὐτοῦ, inquit, τοιοῦτός ἐστιν, ὅποιος ὁ πάντων λόγος. Οὐδενὸς γὰρ ὁ λόγος ζῶν, οὐδενὸς ὁ λόγος Θεός· οὐδενὸς γὰρ ὁ λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς ἐκείνον ἦν, οὐδὲ ὁ Λόγος ἦν. « Neque enim Verbum ejus tale est, quale omnium verbum. Nullius enim verbum vivens, nullius verbum Deus: nullius Verbum in principio apud illum erat, cujus Verbum erat. » Hoc in Verbo Dei admirabile esse addit, « quod sit Deus, quod sit Verbum vivens, quod per se subsistat et ministret Patri. »*

Quale autem sit illud ministerium, quo Filius perfungitur, perspicui potest ex lib. vi *contra Cels.*, ubi Celso Scripturæ testimonia, in quibus Deus operari et præcipere dicitur, exagitant, sic respondet num. 62: *Εἰ δ' ἀνεγνώκει τὰς τῶν προφητῶν λέξεις, τοῦ μὲν Δαυὶδ λέγοντος: Ἐν δὲ ὁ αὐτός ἐστιν . . . εἴρωσιν ἂν ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν φησὶν εἶναι μεταβολὴν ἐν τῷ Θεῷ οὐτ' ἔργω, οὐτ' ἐπινοίᾳ. Μένων γὰρ ὁ αὐτός . . . μεταβλητὰ, ὡς πέφυκα, καὶ*

cap. 2. Ipse quoque pertinacissimus Origenis asse- A
cla Rufinus, præf. ad libr. *Περὶ ἀρχῶν*, multa in-
stas imminuebatur; et sexcentorum præterea, quos

ὁ Λόγος αὐτοῦ αἰρεῖ διοικεῖσθαι αὐτά: « Si legisset prophetarum verba, ut illud Davidis, *Tu autem idem ipse es*, etc. (Psal. ci, 28), vidisset neminem mutationem Deo sive operis, sive cogitationis tribuere. Ipse enim idem manens res mutabiles gubernat, ut earum fert natura, atque ut ipsius Verbum eas gubernari præscribit. » In eodem libro, num. 64: « Ὁ Θεὸς μεταδιδοὺς οὐσίας οἷς μεταδίδωσι κατὰ τὸν ἑαυτοῦ Λόγον καὶ αὐτῷ Λόγῳ. » Deus essentiam illi, quibus eam secundum ipsius Verbum communicat, ac ipsi etiam Verbo communicans. » Attendant velim, qui Origenem Arianum faciunt, quomodo eum faciant ratiocinari. Sic enim in illa opinione, quam ei affingunt, ratiocinatur: Deus non mutatur, cum res mutabiles gubernat et creat, quia eas ad rei creatæ et mutabilis præscriptum gubernat et creat. Quid ergo magis coæternum Deo et æquale et consubstantiale, quam illud Verbum, quo præscribente et dictante omnia gubernat. B
Hæc forte ad Sabellianam hæresim traherentur, si qua hujusmodi suspicio in Origene resideret; at ad Arianam trahi omnino non possunt.

Eandem vim habet quod ait tom. 1 in *Joan.*, num. 22, pag. 21: Deum, ut sapientes architecti solent antequam quidquam ædificent, ita antequam mundum crearet, omnia in Sapientia sua descripsisse. Non ignorabat Origenes Verbum a Patre omnia accepisse, siquidem id conceptis verbis declarat in loco ex opere *contra Cels.* citato; neque etiam eum latebat quod observat Augustinus lib. xv *De Trinit.*, num. 28 et 37, Deum sapientem eâ sapientia, quam genuit, non esse, sed natura et ordine prius sapientem et rationalem esse, quam Sapientiam et Rationem gignat; sed quia certo tenebat Patrem esse in Filio et Filium in Patre, ac paternam omnes ideas Filio traditas, non immerito statuit Filium esse ipsissimum Patris Verbum, cujus ad præscriptum Pater omnia gubernat; ipsissimam Sapientiam, in qua omnia ante mundi creationem descripsit.

His principiis consequens et consentaneum est, quod toties dictum ab Origene, Christum esse ipsum Verbum, ipsam Veritatem, ipsam Sapientiam. Sic loquitur tom. xiv in *Matth.*, num. 7, pag. 622: « Et δὲ βασιλεῖ ὁμοιωθῆ τοῦδε καὶ τοιαύτε πεποιηκότι, τίνα χρῆ λέγειν ἢ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, καὶ ὡσπερ αὐτός ἐστιν ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοδικαιοσύνη, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια, οὕτω μήποτε καὶ ἡ αὐτοβασίλεια; » Si regi tali, taliæ agentis assimilatum est (regnum cælorum), quidnam illud esse dicemus, nisi Filium Dei? Ipse enim cælorum rex est; et quemadmodum is ipsa sapientia est, ipsa justitia, ipsa veritas; annon forte ipsum etiam regnum est? » Christum similiter vocat αὐτολόγον, αὐτοσοφίαν, αὐτοαλήθειαν, ipsum Verbum, ipsam sapientiam, ipsam veritatem lib. iii *contra Cels.*, num. 44, pag. 474, et lib. vi, num. 63, pag. 680, et in *Exhort. ad mart.*, num. 47. Cur Christum ita appellet, ex his verbis colligitur lib. vi *contra Cels.*, num. 64: « Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν οὐ μετέχει δικαιοσύνης, δικαιοσύνη δὲ ὡν μετέχεται ὑπὸ δικαίων. » Salvator noster non participat justitiam, sed cum ipse justitia sit, participatur a justis. » Nihil sane honorificentius de Christo dici potest, nihil ad evertendam hæresim Arianam accommodatius, quam eum non participem esse justitiæ et veritatis, sed ipsam veritatem, ipsam justitiam. Hinc tam sæpe, quod non minus pugnat cum eadem hæresi, unum esse omnino Verbum declarat: « Ἐγὼ οὐκ οἶδα, inquit homil. 9 in *Jerem.*, num. 1, ἄλλον Λόγον Κυρίου, ἢ τοῦτον περὶ οὐ εἶρηκεν ὁ εὐαγγελιστὴς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, etc. » Ego nescio aliud Verbum Domini, præter illud, de quo dixit evangelista: In

principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. (Joan. i, 1.) Ut unum Deum, unam Veritatem, unam Sapientiam, ita unum Verbum esse docet tom. ii in *Joan.* num. 3 et 4.

IV. Quantum ab Arianis discrepet Origenes, tunc etiam facile intelligitur, cum ad illius ventum est de Verbi æternitate sententiam. Refert Marcellus Ancyranus apud Eusebium (Euseb., lib. i *adv. Marcel. Ancyr.*, cap. 4, pag. 22) hoc Origenis exitimium testimonium: « Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι ἤρξατο, κωλύμενος, ὡς οἱ γινόμενοι πατέρες ἀνθρώποι, ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαι πῶ πατέρες [log. πατέρα] εἶναι. Εἰ γὰρ ἀεὶ τέλειος ὁ Θεὸς, καὶ πάρεστιν αὐτῷ δύναμις τοῦ Πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα τοῦ τοιοῦτου Υἱοῦ, τί ἀναβάλλεται καὶ ἑαυτὸν τοῦ καλοῦ στηρίσκει, καὶ ὡς ἐστὶν εἰπεῖν, ἐξ οὐ δύναται Πατὴρ εἶναι Υἱοῦ; τὸ αὐτὸ μὲν τοῖ γε καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεκτέον: « Non enim Deus cœpit esse Pater, prohibitus antea, velut homines qui patres fiunt, eo quod nondum posset esse Pater. Nam si semper perfectus Deus, eique adest facultas ut Pater fiat, bonumque est ut Pater sit talis Filius; cur distert, ac seipsum bono privat; idque, ut fas est dicere, ex quo potest Pater esse Filii? Idem etiam dicendum de sancto Spiritu. » Locus plane gemellus accurrit lib. i *De principiis*, cap. 2, num. 2.

Magnus Athanasius in libro *De decretis synodi Nicænæ*, pag. 253, duo præclarissima citat illius testimonia, quorum primum sic habet: « Εἰ ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀηράτου, ἀόρατος εἰκὼν. Ἐγὼ δὲ τοιμήσας προσθεῖναι ἂν, ὅτι καὶ ὁμοιώτης τυγχάνων τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἐστὶν ὅτι οὐκ ἦν. Πότε γὰρ ὁ Θεὸς, ὁ κατὰ Ἰωάννην φῶς λεγόμενος, ὁ Θεὸς γὰρ φῶς ἐστὶν, ἀπαύγασμα οὐκ εἶχε τῆς ἰδίας δόξης, ἵνα τοιμήσας τις ἀρχὴν ὧν εἶναι Υἱῷ, ὡς πρότερον οὐκ ἔνυτος; πότε δὲ ἡ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀκατονομάστου καὶ ἀφθέγκτου ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς εἰκὼν, ὁ χαρακτήρ Λόγος, ὁ γινώσκων τὸν Πατέρα, οὐκ ἦν; Κατανοεῖτω γὰρ ὁ τοιμῶν καὶ λέγων, Ἦν ποτὲ ὅτι οὐκ ἦν ὁ Υἱός, ὅτι ἐρεῖ καὶ τὸ: Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ Ζωὴ οὐκ ἦν. » Si est imago Dei invisibilis; invisibilis etiam imago. Equidem audebo adijcere, cum sit similitudo Patris, non fuisse aliquando eum non esset. Quando enim Deus, qui secundum Joannem lux dicitur (*Deus enim lux est* [Joan. i, 5]), splendorem non habuit propriæ gloriæ, ut quis audeat Filio initium existendi dare, quasi antea non exstitisset? quando ineffabilis, inominabilis, inenarrabilisque paternæ hypostasis imago, et character Verbum, quod Patrem novit, non exsistebat? Cogitet igitur, qui audet dicere, Erat aliquando cum Filio non erat, id est se dici, Sapientia non erat, Ratio non erat, Vita non erat. » Simillima leguntur sub finem libri iv *De principiis*, num. 28.

Alterum testimonium sic legitur apud Athanasium, ibid: « Ἄλλ' οὐ θέμις ἐστὶν οὐδὲ ἀκίνδυνόν ἐστιν διὰ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν τὸ, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, ἀποστρεφῆσθαι τὸν Θεὸν τοῦ ἀεὶ συνόντος αὐτῷ Λόγου μονογενοῦς, Σοφίας δυνατῆς ἢ προσέχειν. Οὕτω γὰρ οὐδὲ ἀεὶ χαίρων νοηθήσεται. » Sed nec fas nobis est, nec periculo caret propter infirmitatem nostram Deum, quantum in nobis est, privare Verbo suo unigenito semper secum co-existente, quod est Sapientia, quacum gaudebat. Sic enim nec semper gaudens intelligeretur. »

His in locis non Filii solum æternitas accuratissime explicatur, sed ipsa etiam æqualitas cum Patre; siquidem, quod ait imaginem esse invisibilem, si Pater invisibilis, id hoc principio nititur, quidquid est in Patre, in Filio esse. Fatetur Petavius lib. i *De Trin.*, cap. 4, hæc mirifica esse; ac si quis alius, quam Athanasius, fidem faceret, intexta Origenis libris fuisse suspicionem fore. Non negat Hue-

suis appellabimus locis, capitali hoc errore Origenes sibi reprehensiones conscivit. Ex novem certe

tius infra num. 4 et 24, hæc Origenem dixisse; at eo sensu dixisse, quo Nicæna dixit synodus, id vero fateri non potest. Sed ad auctoritatem Athanasii, quæ vel sola suspiciones arcere deberet, accedunt multa alia Origenis testimonia, partim jam citata, partim modo citanda, in quibus eadem prorsus de Verbo et splendore asseverat.

Initium ducam ab insigni loco homil. 9 in *Jerem.*, ubi demonstrans Origenes divino auxilio nobis opus esse ad singulos actus et in singulis vitæ momentis, utitur exemplo Salvatoris, qui, quatenus est splendor paternæ gloriæ, tandiu generatur, quandiu lux illa splendoris efficiens existit. Sic igitur loquitur, num. 4. pag. 181: Ἰδωμεν δὲ τίς ἡμῶν ἐστὶν ὁ Σωτήρ· τὸ ἀπαύγασμα δόξης. Τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης οὐχὶ ἀπαξ γεγέννηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται. Ἄλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Σωτήρ ἡμῶν σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Ἔστι δὲ ἡ σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδίου. Εἰ οὖν ὁ Σωτήρ ἀεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν, γεννᾷ με, οὐχὶ δὲ, πρὸ πάντων βουνῶν, γεγέννηκέ με· ἀλλὰ, πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με, καὶ ἀεὶ γεννᾶται ὁ Σωτήρ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς· οὕτως καὶ σὺ ἐάν ἔχῃς τὸ τῆς υἰοθεσίας Πνεῦμα, ἀεὶ γεννᾷ σε ἐν αὐτῷ ὁ Θεὸς καθ' ἕκαστον ἔργον, καθ' ἕκαστον διανόημα· καὶ γεννώμενος οὕτως γίνῃ ἀεὶ γεννώμενος υἱὸς Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃ ἐστὶν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. « Videamus quidnam sit Salvator noster: splendor est gloriæ. Splendor autem gloriæ non semel gignitur et desinit gigni: sed quandiu existit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor gloriæ Dei. Salvator noster est sapientia Dei. Est autem sapientia splendor lucis æternæ. Si igitur Salvator semper gignitur, et propterea dicit: *Ante omnes colles generat me*, non vero, *ante omnes colles generavit me*, sed, *ante omnes colles generat me* (*Proverb. viii, 25*); ac semper Salvator gignitur a Patre: sic et tu si habeas adoptionis Spiritum, semper te gignit in eo Deus ad singulos actus et singulas cogitationes: et dum sic gigneris, sis semper genitus filius Dei in Christo Jesu, cui gloria ac potestas in sæcula sæculorum, amen. » Semper sibi constat Origenes in hac de Filii æternitate sententia: locum Proverbiorum sic interpretatur, quasi provideret eo aliquando abusueros Arianos; et cum certo sciat Filium esse splendorem et sapientiam Patris, non dubitat ejus æternitatem ex Patris æternitate spectare. Quamobrem si Filium æternum non credidit, ne ipsi quidem Patri æternitatem reliquisset dicendus est. Alium enim sensum pati non possunt hæc verba: « *Quandiu existit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor gloriæ Dei.* » Minus belle Hieronymus sic reddiderat: « *Quotiescunque ortum fuerit lumen, ex quo splendor oritur, toties oritur et splendor gloriæ.* »

In libris contra *Celsum* eandem doctrinam non minus expressam legimus. *Celsum* refellens ex Christianis querentem, cur unius Dei cultum præ se ferrent cum tamen præter illum, hunc etiam recens exortum colerent, sic loquitur lib. viii, n. 12: Ἐνα οὖν Θεὸν, ὃς ἀποδεύκαμεν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν θεραπεύομεν, καὶ μένει ἡμῖν ὁ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος· καὶ οὐ τὸν ἐναγχῶς γε φανέντα, ὡς πρότερον οὐκ ὄντα ὑπερβησκαύμεν. Αὐτῷ γὰρ πεφθόμεθα τῷ εἰπόντι· Ἰπὲρ Ἀβραάμ γενέσθαι, ἐγὼ εἶμι. Καὶ λέγοντι· Ἐγὼ εἶμι ἡ ἀλήθεια. Καὶ οὐχ οὕτω τις ἡμῶν ἐστὶν ἀνθρώπων, ὡς οἰεσθαι ὅτι τῆς ἀληθείας οὐσία πρὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οὐκ ἦν. « Unum igitur Deum, ut demonstravimus, Patrem et Filium colimus; ac integram adversus alios rationem retinemus; nec recens exortum quasi antea non exstitisset, impendio coli-

mus. Ipsi enim credimus dicenti: *Antequam Abraham fieret, ego sum* (*Joan. viii, 58*). Item: *Ego sum veritas* (*Joan. xiv, 6*). Nec quisquam nostrum adeo peccus est, ut veritatis substantiam ante adventum Christi tempora non fuisse opinetur. » Multa hic in uno testimonio æternitatis Christi argumenta.

1° Unus est cum Patre Deus; ergo necesse est tam æternus sit quam ipse Pater: alioqui non magis erit unus cum illo Deus, quam ethnicorum dñi cum summo et æterno Deo. 2° Diligenter observandæ hæc voces. ὡς πρότερον οὐκ ὄντα, « quasi antea non exstitisset, » ex quo patet nihil a Christianis coli, de quo dici possit illud ante aliquod tempus non exstitisse. Porro si quid non æternum colerent, rem colerent, quæ antequam crearetur non exstitisset. 3° Christum ante exstitisse, quam in hunc mundum veniret, ex eo demonstrat, quod sit veritas; quæ ratiocinatio, cum ex ipsa veritatis natura petita sit, hoc principio fundata est, nullum omnino tempus aut ævum sine stultitia assignari posse, quo veritas non exstitisset dicatur.

In eandem sententiam accipi debet, tum quod *Celso* novitatem Christianis exprobrante demonstrat Christum Filium Dei fuisse antequam homo fieret, lib. iii, num. 14, tum quod eum vocat « Splendorem sempiterni luminis, » lib. v, num. 10. Sed præterire non possum illud ex lib. vi, num. 17: Οὕτε γὰρ τὸν ἀγέννητον, καὶ πάσης γεννητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννησας αὐτὸν Πατήρ, οὕτε τὸν Πατέρα, ὡς ὁ ἐμφυλῶς Λόγος καὶ Σοφία αὐτοῦ καὶ ἀλήθεια. « Nam nec increatum et creatæ omnis naturæ primogenitum pro dignitate quisquam nosse potest, ut is qui genuit Pater; nec Patrem, ut vivum Verbum et Sapientia ejus et veritas. » Non increatus solum et æternus hoc testimonio Filius astruitur, sed etiam æqualis Patri; ut qui Patrem comprehendat, nec magis comprehendi possit a rebus creatis, quam ipse Pater.

Viderer causam Origenis prodere, si nihil ad ejus defensionem ex *Commentariis in Joannem* delibarem, ex quibus tam multa ad eum accusandum arrepta sunt. Is igitur tom. i, num. 16 et seqq., explicans initium Joannis, *In principio erat Verbum*, multa distinguit principia: principium transitus, quod ad viam pertinet et longitudinem: principium γενέσεως, creationis sive generationis, ad quod refertur illud *Mosis: In principio fecit Deus cælum et terram* (*Gen. i, 1*). Item illud *Job: Hoc est principium signamenti Domini factum, ut illudatur ab angelis suis* (*Job xl, 15*): principium ex quo aliquid fit: principium κατὰ τὸ εἶδος, secundum exemplar; principium disciplinæ, velut cum elementa dicuntur principium grammaticæ. Querit ad quod ex his principiiis referenda sint Joannis verba; tum sic loquitur, num. 22: Σαφὲς ὅτι οὐκ ἐπὶ τοῦ ὡς μεταβάσεως, ἢ ὡς ὁδοῦ καὶ μήκους· οὐκ ἀδύνατον δὲ ὅτι οὐδὲ ἐπὶ τοῦ ὡς γενέσεως· πλήν δυνατὸν ὡς τὸ ὑφ' οὗ, ὅπερ ἐστὶ ποιῶν, εἶγε ἐνετελλάτο ὁ Θεὸς, καὶ ἐκτελέσθησαν· δημιουργὸς γὰρ πῶς ὁ Χριστὸς ἐστὶν, τῷ λέγει ὁ Πατήρ· Γενθήτω φῶς, etc. « Perspicuum est hoc principium sumi non posse de principio transitus, aut viæ, aut longitudinis. Liqueat autem quod neque de principio creationis: verumtamen accipi potest tanquam principium a quo, quod est efficiens, siquidem *mandavit Deus, et creata sunt* (*Psal. cxlviii, 5*). Creator enim aliquo modo esse Christus, cui dixit Pater: *Fiat lux, et, Fiat firmamentum* (*Gen. i, 3, 6*). » Non incommodum putat Origenes Verbum dici principium creationis efficiens, quatenus omnia per eam creata: at liquidum et perspicuum esse putat, principium creationis illud dici non posse, quasi ante omnia cre-

lestum esse non debet.

ipsiusque οικονομίαν pertinent insigniores quinquae. Nos singula quaeque expendemus distincte,

quod Christum quodammodo Creatorem esse dicat: nam cum haeretici majorem cum Creatore fingent, solet Origenes, ut Patrem Filio, ita Creatorem Christo majorem contendere habita originis ratione.

In eodem tomo, num. 31, 32, Christum magistrum esse et Dominum demonstrans, ad eumque referens illud Malachiae: *Si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* (Malach. 1, 6) adhuc honorificentius ei esse statuit illud Psalmi: *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (Psal. 11, 7). Ἄλλὰ διὰ τούτων πάντων οὐ σαφῶς ἢ εὐγένεια παρίσταται τοῦ Υἱοῦ. Ὅτε δὲ τὸ Ὑἱὸς μου εἶπὲν, ἐγὼ σήμερον γενένηκά σε, λέγεται πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἀεὶ ἔστι τὸ σήμερον· οὐκ ἐνι γὰρ ἑσπέρα Θεοῦ, ἐγὼ δὲ ἠγοῦμαι ὅτι οὐδὲ πρῶτα, ἀλλὰ ὁ συμπαρακτείνων τῇ ἀγεννήτῳ καὶ αἰδίῳ αὐτοῦ ζῶν, ἵνα οὕτως εἶπω, χρόνος, ἡμέρα ἐστὶν αὐτῷ σήμερον, ἐν ᾗ γενένηται ὁ Υἱὸς, ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῦ οὕτως οὐκ εὐρίσκομένης, ὡς οὐδὲ τῆς ἡμέρας. « Non tamen his omnibus manifeste Filii nobilitas declaratur: sed tum, cum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad illum dicitur a Deo, cui semper est hodie; neque enim est vespera Dei, neque mane, meo quidem iudicio; sed æquale illius ingenitæ et sempiternæ vitæ, ut ita dicam, tempus, dies ipsi est hodie, in qua Filius genitus est; ita ut, quemadmodum nec diei, ita neque etiam generationis initium inveniatur.

Non minus magnifice loquitur initio tomi II, pag. 49, ubi, quod in Veteri Testamento dici solet, Verbum factum esse ad prophetas, sic comparat cum his Joannis verbis: *Et Verbum erat apud Deum* (Joan. 1, 1). Ἄλλὰ πρὸς μὲν τοὺς ἀνθρώπους, πρότερον οὐ χωροῦντας τὴν τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Θεοῦ Λόγου τυγχάνοντος, ἐπιδημίαν, ὁ Λόγος γίνεται· πρὸς δὲ τὸν Θεὸν οὐ γίνεται, ὡς πρότερον οὐκ ὦν πρὸς αὐτόν. Παρὰ δὲ τὸ ἀεὶ συνεῖναι τῷ Πατρὶ λέγεται: *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*· οὐ γὰρ ἐγένετο πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ταυτὸν ῥῆμα τὸ, ἦν, τοῦ Λόγου κατηγορεῖται, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ ὅτι [leg. ὅτι] πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, οὕτε τῆς ἀρχῆς χωριζόμενος, οὕτε τοῦ Πατρὸς ἀπολειπόμενος· καὶ πάλιν οὕτε ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ἐν ἀρχῇ, γινόμενος ἐν ἀρχῇ· οὕτε ἀπὸ τοῦ μὴ τυγχάνειν πρὸς τὸν Θεόν, ἐπὶ τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι γινόμενος. Πρὸ γὰρ πάντος χρόνου καὶ αἰῶνος, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. « At Verbum quidem fiebat ad homines, qui prius adventus Filii Dei Verbi capaces non erant. Ad Deum autem non fit, quasi prius apud eum non esset. Sed quia semper coexistit Patri, idcirco dicitur: *Et Verbum erat apud Deum*. Ac illa ipsa vox, *erat*, de Verbo dicitur, quia in principio fuit, et apud Deum fuit, nec a principio separatum, nec a Patre relictum, nec, ex eo quod non esset in principio, factum in principio, nec, ex eo quod non esset apud Patrem, factum ut esset apud Patrem. Ante enim omne tempus et ævum, *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* »

Idem observat eodem tomo II, n. 13, pag. 72, Verbum in principio factum non fuisse; neque enim fuisse illum tempus, cum principium, id est, Sapientia, ἀλογος ἦν, sine Verbo et Ratione esset. Ibidem cum dixisset vitam in Verbo factam esse, ac Verbum esse quodammodo ante vitam, quia vita lux est, nec lux erat hominum antequam homines essent; monet ne quis a se χρονικῶς, temporaliter, hæc dici putet, quasi hæc aliquando non fuerint, sed hæc a se, quantum ad homines spectat, serie quadam et ordine recenserit. His adde quod eodem tomo, num. 28, pag. 87, contra hæreticos, qui prophetarum de Christo vaticinia ut inutilia rejiciebant, demonstrat Deum voluisse ut multis argumentis constaret, ὅτι Θεὸς ὁ ὑπὲρ πάντα τὰ γενητὰ ἐνανθρώπησας, « Deum,

quod fieri poterit, et in pauca contrahemus. III. Ordiamur primum ab eo crimine, cujus Cri-

qui est supra res omnes creatas, hominem factum esse. »

V. Periniquum foret tot eximias sententias eodem effugio eludere, quo Petavius et Huetius usi sunt; quorum alter lib. I *De Trin.*, cap. 4, citata ab Athanasio ad Origenis defensionem testimonia, valere illa quidem adversus Arianos fatetur, sed ad ὁμοούσιον affirmandum sufficere negat, eo quod creaturas ex æterno fuisse cum Deo censuerit Origenes; Huetius vero hujus questionis 2 num. 24, fatetur quidem ex lucis et splendoris exemplo sequi, ut Filius ex Patris substantia genitus sit, sed hunc stultissimum errorem Origeni affingit, Filium a Dei substantia non aliter quam ipsam materiam, ab omni retro ævo emanasse. Quod ait doctissimus præsul, materiam, ex Origenis sententia, ita a Deo, ut lumen a sole proficisci et procreari; cum nullo argumento fidem sui iudicii faciat, minuit nobis laborem hujus commenti refellendi, cujus nullum exstat apud Origenem vestigium. Nisi quis forte in deteriori partem rapiat quod ait Origenes lib. I *De princip.*, cap. 1, num. 6: « Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt: splendorem vero ejus vel radios fenestris forte et quibuslibet aliis receptaculis brevibus infusus intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ opera divinæ Providentiæ et universitatis hujus, ad comparationem substantiæ ac naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per se Deum, sicut est, non potest intueri; ex pulchritudine operum, et decore creaturarum parentem universi intelligit. » Utrum hic locus Huetii animo obversatus sit, cum tam stulta somnia Origeni tribueret, affirmare non possum: sed liquet creaturas in eo quasi radios quosdam dici divinæ naturæ, non quod omnia, quæcumque sunt in Deo, sint etiam in creaturis, ut de Filio docet Origenes; sed quod in eis majestas et omnipotentia Creatoris eluceat. Iluc accedit quod de Filio idem dicit Origenes tom. I in *Joan.*, num. 30, pag. 32, eum ex operibus cognosci ab his, qui divinam ejus naturam contemplari non possunt.

Quod spectat ad æternitatem materiæ, sive etiam mundi, fatendum est Origenem, quamvis sæpissime eos refellat, qui mundum ex materia increata, aut ab inferiore quodam Deo creatum volebant; quamvis « de ecclesiasticis definitionibus secundum historiam nostræ fidem » constare doceat, lib. III *De princip.*, cap. 5, num. 4, « quod mundus factus sit et ex certo tempore cœpit: » interdum tamen videtur in absurdam illam opinionem inclinare, ut ante hunc mundum alios quosdam ei dissimiles existisse non improbet. Utrum has mundorum sibi succedentium vicissitudines æternas duxerit, non examino; sed etiamsi æternas duxisset, starent semper suo robore illius de Filii æternitate et divinitate testimonia: aliter enim Filio Dei, aliter rebus creatis æternitatem attribueret: istis conjiciendo et dubitando: isti affirmando et asseverando: istis quia aliter Deus omnipotens semper fuisse non videbatur, nisi aliquid suo dominatu teneret; isti vero, quia est Deus, Verbum, Sapientia, Veritas, Splendor Patris, et imago absolutissima, cui nihil desit, quod quidem sit in Patre. Quin etiam non solus Patris omnipotentia consulit in hac absurda opinione, sed ipsius etiam Filii. Metuebat enim ut vel Pater omnipotens, vel Filius aporrhœa illius omnipotentia semper fuisse demonstraretur, nisi existissent res creatæ, in quas ipsi Pater et Filius, quibus unam et eandem omnipotentiam attribuit, dominarentur. Hæc legere est in lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 10. Quamobrem hæc de

genem compellat S. Thomas, part. 1, quæst. 32, art. 1, A dum substantiam differre; » quæ meta fuit Ari-
dixisse ipsum asseverans « Patrem et Filium secun-
norum hæresis, tres in Trinitate naturas ac sub-

mundorum antiquitate, aut si vis, æternitate opi-
nio, non magis lædit æternitatem Filii, quam Pa-
tris. Hinc Hermogenes, qui adhuc absurdius mat-
teriam increatam fingebat, nihil novi de Filio
Dei, teste Tertulliano, effutierat: nec consecutio-
nes, quas ex ejus sententia merito eruit Tertul-
lianus, magis in Filium, quam in Patrem injuriæ
sunt.

VI. Æqualitatem Filii cum Patre, et substantiæ
in utroque singularitatem ex testimoniis jam allatis
perfacile est colligere. Nam si Filius est splendor
æternus paternæ gloriæ; si Patrem comprehendit;
si quidquid est in Patre, idem etiam est in Filio;
non dubium, quin tota Patris substantia illi commu-
nicata fuerit. Sed hæc Origenis doctrina multis aliis
locis expressius consignata, in primis homil. 8 in
Jerem., num. 2, ubi, postquam illud Proverbiorum
retulit: *Dominus sapientia fundavit terram, præ-
paravit celos prudentia (Proverb. iii, 19)*, sic lo-
quitur: «Εστίν οὖν τις φρόνησις Θεοῦ, ἣν μοι ζήτη-
ται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Πάντα γὰρ ὅσα τοῦ Θεοῦ, τοιαῦτα
ἐν αὐτῷ ἐστίν· ὁ Χριστὸς ἐστὶ Σοφία τοῦ Θεοῦ,
αὐτὸς δυνάμις Θεοῦ, αὐτὸς δικαιοσύνη Θεοῦ, αὐτὸς
ἀγιοσύνη, αὐτὸς ἀπολύτρωσις, αὐτὸς φρόνησις τοῦ
Θεοῦ. «Est igitur aliqua Dei prudentia, quam te
jubeo quærere in Christo Jesu. Quæcumque enim
sunt Dei, in eo sunt: ipse sapientiæ ejus, ipse for-
titudinis, ipse sanctificationis, ipse justitiæ, ipse sanctitas
et redemptio, ipse prudentia est Dei. » Nihil sane ad
unitatem numericam essentiæ et æqualitatem signifi-
ficantius dici potest, quam omnia Patris attributa in
Filio esse, ut conceptis verbis declarat Origenes.
Hanc sententiam ex Christi verbis deducit tom. xx
in *Joan.*, num. 59, pag. 359, ubi sic loquitur: «Sin
vero etiam dicit: *Judicium meum justum est (Joan.
v, 50)*; audi eum in Evangelio ipso dicentem: *Omnia
mea tua sunt (Joan. xvii, 10)*. Nam si verum
est quod a Salvatore dictum est, *Omnia mea tua
sunt*, perspicuum est iudicium, de quo loquitur,
Meum iudicium justum est, Patris esse iudicium.»

Ex hac sententia præclarum deducit argumentum
in lib. viii contra *Celsum*, num. 13. Cum Celsus
Christianos rideret, quod cum deos cum summo
Deo coli non patenterent, ipsi tamen Christum cum
summo Deo colerent; respondet Origenes Filium
cum Patre coli, quia unum est cum Patre, eique
Pater omnia sua generando tradidit. Sic autem lo-
quitur: *Περὶ τῶν Θεῶν οὖν ἡ πίστις ἡμῶν διὰ τοῦ
ταύτην βεβαιουμένη ἐν ἡμῖν Υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ οὐδεμίαν
ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τῶν Υἱῶν τοῦ Θεοῦ ὁ Κέλ-
σος, καὶ σέβομεν γε τὸν Πατέρα θαυμάζοντες αὐτοῦ τὸν
Υἱὸν Λόγον, καὶ Σοφίαν, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Δικαιο-
σύνην, καὶ πάντα ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν
Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὕτως δὲ καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοῦ
τοιούτου Πατρὸς. His postremis verbis nullus inerit
sensus, nisi legamus, ἅπερ μεμαθήκαμεν εἶναι τὸν
Θεὸν αὐτόν. Quamobrem sic opinor reddi debere:
«Itaque in Deo fides nostra inheret, per ipsius Fi-
lium, qui eam in nobis confirmat: nec est quod
Celsus ullam nobis seditionem objiciat propter
Filium. Colimus enim Patrem admirantes ejus Fi-
lium, qui Verbum est, et Sapientia, et Veritas, et
Justitia, et omnia quæcumque esse didicimus, ut
ipsum Deum, ita et eum, qui a tali Patre genitus
est.»*

VII. Non omittenda sunt quæ tom. xiii in *Joan.*,
num. 56, leguntur, ubi sic loquitur Origenes:
*Πρέπουσα βρώσις τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ποιητὴς
γίνεται τοῦ πατρικοῦ θελήματος, τοῦτο τὸ θέλει
ἐν αὐτῷ ποιῶν, ὅπερ ἦν καὶ ἐν τῷ Πατρὶ, ὥστε
εἶναι τὸ θελήμα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ
Υἱοῦ ἀπαράλλακτον τοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς,
εἰς τὸ μηκέτι εἶναι δύο θελήματα, ἀλλὰ ἐν θελή-*

μα, ὅπερ ἐν θελήμα αἰτίον ἦν τοῦ λέγειν τὸν Υἱὸν·
Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν: καὶ διὰ τοῦτο τὸ θέ-
λημα ὁ ἰδὼν αὐτόν, εἴρακε τὸν Υἱὸν, εἴρα δὲ καὶ τὸν
πέμφαντα αὐτόν. «Decens cibus Filio Dei, quando
efficit voluntatem paternam, hoc velle in se effi-
ciens, quod erat in Patre; ita ut voluntas Dei sit in
voluntate Filii nullatenus diversa a voluntate Patris,
ne sint amplius duæ voluntates, sed una voluntas;
quæ quidem una voluntas in causa est, cur Filius di-
cat: *Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30)*. Et
propter hanc voluntatem, qui videt Filium, videt et
eum, qui ipsum misit.» Satis Basilio non faciebat
similitudo essentiæ; sed si quis vocem illam ἀπαρ-
άλλακτον, in omnibus similem, adhiberet, enim plane
et cumulate purgatum et probatum habebat, ut
patet ex ejus epist. 9. Quis igitur Origenem non
probet, qui ea sua sponte præficiat, quæ visa sunt
etiam suspiciosissimis temporibus ad omnem suspi-
cionem repellendam optissima?

B Cum idem Celsus quæreret per jocum, «an Deus,
quia magnus est et contemplatu difficilis, proprium
Spiritus, Πνεῦμα ὄνιον, in corpus nostro simile de-
jectum huc misisset, ut ex ipso audire et discere
possemus, » sic respondet Origenes, lib. vi,
num. 69: *Οὐ μόνος δὲ μέγας καθ' ἡμᾶς ἐστίν ὁ τῶν
ἄλων Θεὸς καὶ Πατήρ· μετέδωκε γὰρ ἑαυτοῦ καὶ τῆς
μεγαλειότητος τῷ Μονογενεῖ καὶ πρωτοτόκῳ πάσης
κτίσεως· ἐν εἰκὼν αὐτὸς τυγχάνων τοῦ ἀοράτου
Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ μεγέθει σώζει τὴν εἰκόνα τοῦ Πα-
τρὸς. Οὐ γὰρ οἶοντ' ἦν εἶναι σύμμετρον, ἐν οὕτως
ὀνομάσω, καὶ καλὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, μὴ
καὶ τοῦ μεγέθους περιστάσαν τὴν εἰκόνα..... Ἔσται
δὲ καὶ δυσθεώρητος ὁ Θεός· ἀλλὰ οὐ μόνος δυσθεώ-
ρητός ἐστί τις· ἀλλὰ καὶ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ. Δυσ-
θεώρητος γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος· δυσθεώρητος δὲ
οὕτως καὶ σοφία ἐστίν, ἐν ἣ τὰ πάντα παροίχεν ὁ
Θεός. «Non solus magnus est secundum nositiam
C doctrinam universorum Deus et Pater; communi-
cavit enim et suam ipsius magnitudinem Unigenito
et primogenito omnis creaturæ, ut cum ipse sit
imago Dei invisibilis, in ipsa etiam magnitudine
Patris imaginem servet: neque enim fieri poterat,
ut ejusdem esset, ut ita dicam, mensuræ, ac pul-
chra imago Dei invisibilis, si non etiam magnitudi-
nis imaginem exhiberet..... Sit igitur Deus con-
templatu difficilis, sed non solus, imo ipsius etiam
Unigenitus. Est enim difficilis contemplatu Deus
Verbum, difficilis et eadem de causa sapientia, in
qua omnia fecit Deus.» Est igitur ex Origene Fi-
lius Patri æqualis, ejusque accuratissima mensura
et perfectissima imago non minus invisibilis, non
minus magna, quam ipsum exemplar; quippe cum
Deus magnitudinem suam, seu, quod idem est, to-
tam suam substantiam Filio tradiderit.*

Pergit Origenes, tom. xiii in *Joan.*, num. 36:
*Καὶ πρέπον γε μᾶλλον οὕτως νοεῖν ἡμᾶς ποιεσθαι
ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ θελήμα τοῦ Πατρὸς, ἀφ' οὗ θελή-
ματος καὶ τὰ ἔξω τοῦ θέλοντος καλῶς ἐγένετο,
ἥπερ μὴ περιεργασαμένους ἡμᾶς τὰ περὶ τοῦ θελή-
ματος, νομίζειν εἶναι τὸ ποιεῖν τὸ θελήμα τοῦ πέμ-
ψαντος, ἐν τῷ τάδε τινα ἔξω ποιεῖν. Ἐκεῖνο γὰρ,
λέγω δὲ τὸ ἔξω τοῦ θέλοντος γινόμενον, χωρὶς τοῦ
προεστημένου θελήματος, οὐχ ὄλον μὲν τὸ θελήμα
τοῦ Πατρὸς· πᾶν δὲ ἐστὶ τὸ θελήμα τοῦ Πατρὸς, ὑπὸ
τοῦ Υἱοῦ γινόμενον, ὅτε τὸ θέλειν τοῦ Θεοῦ γινόμενον
ἐν τῷ Υἱῷ ποιεῖ ταῦτα, ἅπερ βούλεται τὸ θελήμα
τοῦ Θεοῦ· μόνος δὲ ὁ Υἱὸς πᾶν τὸ θελήμα
ποιεῖ χωρῆσαι [leg. χωρῆσαι] τοῦ Πατρὸς. Διότι
εἰκὼν αὐτοῦ. Ἐπισκεπτέον δὲ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος. «Ac profecto decorum magis est, ut
voluntatem Patris, qua quidem voluntate, quæ
sunt extra volentem præclare facta sunt, sic a Filio
D illigamus; quam ut, non investigantes quæ*

stantias ingentium, unde Triusani appellantur a Fulgentio *Resp. ad object. 7 Arianor. Loca Origenis* A quibus id continetur dogma non indicavit Thomas, Hæc certe legimus tom. II in *Joan.* num. 18, pag. 76.

ad hanc voluntatem spectant, voluntatem ejus, qui misit, perficere idem esse existimemus, ac extrinsecus aliquid facere. Illud enim, quod est extra volentem factum seorsum a voluntate prædicta, non est tota voluntas Patris: at vero tota voluntas Patris a Filio perficitur, cum voluntas Dei in Filio generata, facit ea quæ vult voluntas Dei. Solus enim Filius facit et capit totam voluntatem Patris; quapropter ejus est imago: id autem considerandum est et de Spiritu sancto. » in eadem sententiam, lib. VIII, num. 12, contra *Celsum*, docet Patrem et Filium unum esse *identitate voluntatis*, ταυτότητι βουλήματος. Non magis discrepat lux a tenebris, quam hæc Origenis sententia ab Arianorum commentis. Isti enim ad naturæ dissimilitudinem trahebant hoc Filii in mandatis paternis obsequium: at Origenes voluntatem Patris a Filio perfici statuit, non quod mandata Patris Filius instar cujusdam ministri capessat, sed quia solus Filius totam Patris voluntatem capit, et tota voluntas Patris in Filio generata, facit ea quæ vult voluntas Dei. Hinc repetit Origenes imaginis rationem, eamque non obscure declarat in hoc esse positam, quod tota Patris substantia in Filio sit. Hinc tom. XV in *Matth.*, num. 10, sic loquitur: « Ac Salvator quidem, ut est imago Dei invisibilis (*Coloss.* I, 15), ita et bonitatis ipsius imago est (*Sap.* VII, 26). Ex quo patet nihil Origenem admisisse in exemplari, quod non admitteret in imagine.

Similiter tom. XXXII in *Joan.*, num. 18, pag. 450: « Ὅλης μὲν οὖν οἶμαι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶναι τὸν Υἱὸν.... Οὐκ οἶμαι γὰρ τινα τὸ πᾶν εὐνασθαι χωρῆσαι τῆς ὅλης δόξης τοῦ Θεοῦ ἀπαύγασμα, εἰ μὴ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ. » Atque equidem arbitror totius gloriæ ipsius Dei splendorem esse Filium.... Non enim arbitror capere aliquem posse omnem splendorem totius gloriæ Dei, nisi ejus Filium. »

Ex eodem principio concludit totam Patris scientiam in Filio esse, tom. I in *Joan.*, num. 27: « Ἐὰν δὲ τις ζητῇ εἰ πᾶν ὃ τι ποτὲ ἐγνωσμένον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἐπίσταται ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ φαντασία τοῦ δοξάζειν τὸν Πατέρα, ἀποφαίνονται τινα γνωσκόμενα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀγνωστὰ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ. [οὐ] διαρκούντος ἐξισωθῆναι ταῖς καταλήψεσι τοῦ ἀγεννήτου Θεοῦ · ἐπιστατέον αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀλήθειαν εἶναι τὸν Σωτῆρα, καὶ προσαχτέον ὅτι εἰ ὀλόκληρός ἐστιν ἡ ἀλήθεια, οὐδὲν ἀληθὲς ἀγνοεῖ, ἵνα μὴ σκάζη λείπουσα ἡ ἀλήθεια οἷς οὐ γινώσκει, κατ' ἐκείνους, τυγχάνουσιν ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ · ἢ εἰκνύτω τις ὅτι ἐστὶν ἃ γνωσκόμενα τῆς ἀληθείας προσηγορίας οὐ τυγχάνοντα, ἀλλὰ ὑπὲρ αὐτῆν ὄντα. » Quod si quis inquirat an quiquid Patri cognitum est secundum profundum divitiarum et sapientiæ ejus, id Salvator noster sciat, et per causam glorificandi Patris pronuntiet nonnulla Patri cognita ignorari a Filio, quasi non possit exæquari cognitionibus ingenti Dei; huic sciendum est Salvatorem esse veritatem, et animadvertendum, si integra est veritas, nihil verum ignorare, ne claudicat veritas deficiens in his quæ non cognoscit, cum, secundum illos, in solo Patre sint: aut demonstret aliquis nonnulla quædam esse, quæ cognita veritatis appellationem non habeant, sed supra ipsam sita sint. »

VIII. Suam de Spiritu sancto sententiam non obscure declarat Origenes, tom. XIII in *Joan.*, num. 36, ubi totam Patris voluntatem in Filio esse demonstrans, idem de Spiritu sancto considerari jubet et intelligi. « Id autem considerandum est, inquit, et de Spiritu sancto. » Hæc autem illum non dubitanter dicere, sed ex his, quæ de Filio statuerat, quid de Spiritu sentiendum sit, judicio lectorum

permittere, cum ex iis patet quæ subjungit. « Cæteri autem sancti, inquit, nihil quidem facient præter voluntatem Patris, non tamen, ut tota Dei voluntas imprimatur in eis; » tum ex eo quod tom. II in eundem evangelistam, num. 6, quæcumque sunt in Filio, ea in Spiritu sancto esse docet, eumque idcirco Filium non esse, quia Filio eget, ut hæc omnia accipiat. Non dubium ergo fuit Origeni, quin tota Patris voluntas, ut in Filio, ita etiam in Spiritu sancto sit. Hinc ut Patrem a Filio, ita Filium a Spiritu non separabilem pronuntiat tom. XIII in *Matth.*, num. 19, ubi puerum illum, quem Jesus in medio discipulorum posuit, Spiritum sanctum interpretatur, ac de eo sic loquitur: « Illum puerum ab ipso Jesu in nomine Jesu suscipere oportet, a quo minime sejunctus Jesus apud eum est qui puerum susceperit, ita ut in hanc sententiam dictum sit: *Quicumque receperit puerum istum in nomine meo, me recipit* (*Luc.* IX, 48). Deinde vero Pater, quia a Filio separari non potest, apud eum est, qui Filium susceperit; unde dictum est: *Et quicumque me receperit, recipit eum qui me misit* (*ibid.*). » Eodem igitur modo Spiritus unum est cum Filio, quo ipse Filius cum Patre: porro cum idcirco Filius ex Origenis doctrina unum sit cum Patre, quia tota Patris voluntas sive essentia ei tradita fuit a Patre; necesse est, ut eadem essentia Spiritui sancto tradita pariter et communicata sit.

In eadem sententiam loquitur, tom. XIV, num. 6, ubi totam scientiam Filii in Spiritu sancto esse docet: « Quemadmodum, inquit, nemo hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus, qui in ipso est; et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei (*I Cor.* II, 11); ita quæ Christus in proverbii et parabolis locutus est, post Deum nemo novit præter Spiritum Christi, cujus qui particeps fuerit, non solum quatenus Christi Spiritus est, sed etiam quatenus Christi, ut Sapientiæ, ut Verbi, is quæ sibi super hoc loco aperta fuerint et resecta animo contemplari poterit. »

Tom. XXXII in *Joan.*, num. 18, hæc leguntur: « Non arbitror percipere aliquem posse omnem splendorem totius gloriæ Dei, nisi Filium Dei. Si eo addas etiam ejus Spiritum, optime tu quidem et absolutissime de Deo dices et senties. » Sed hæc postrema verba, quæ a Ferrario prætermissa supplevit Huethius, videntur e margine in contextum irrepisse. Sic enim habent Græca: « Εἰ προσέθω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ αὐτοῦ, ἀριστά σοι ἂν ἐθολογήτο καὶ τελειώτατα. » Si addidisses et Spiritum ejus, optime quidem et absolutissime de rebus divinis dixisses et sensisses. » Liqueat hæc ab Origene scripta non esse, sed ab alio notata moleste ferente Spiritum sanctum hoc loco prætermitti. At parum æqua hæc notatio. Non enim solent ecclesiastici scriptores, cum de Filio disserunt, ea semper attingere, quæ ad Spiritum sanctum attinent. Facit id interdum Origenes, ut tom. II in *Joan.*, num. 23, ubi multa in Deo esse statuens, quæ nulla res ab alio esse habens possit comprehendere, Christum et Spiritum sanctum nominatim excipit. Multis aliis in locis Spiritum cum Filio adjungit; quod argumento est eum non excludi, si quando prætermittatur. In eo autem loco, qui alicui lectori stomachum fecit, observat Origenes, postquam demonstratum est Patrem in Filio glorificari, quæri posse non incommode, « quomodo et in Spiritu sancto glorificetur, et in omnibus, quibus apparuit gloria Domini aut apparebit. » Tum statuit totius gloriæ splendorem esse Filium; « sed tamen percipere particulares splendores ab hoc splendore totius gloriæ ad reliquam creaturam rationis parti-

(75) : Ἐπεὶ δὲ φῶς ἀπαξᾶπλως ἐνταῦθα μὲν ὁ Σωτῆρ, ἄ γεται ὁ Θεὸς εἶναι φῶς, ὁ μὲν τις οἶεται καὶ ἐντεῦθεν ἐν δὲ τῇ καθολικῇ τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Ἐπιστολῇ λεί-

είπεμ; ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κρίσιν. Neminem enim percipere posse omnem splendorem totius gloriæ Dei præter Filium Dei. » Nihil ergo hic statuit de Spiritu sancto Origenes, sed ex iis, quæ de Filio dixerat, de Spiritu sancto dijudicandum reliquit, ac de rebus tantum creatis loquitur, quas inter non modo non numerabat Spiritum sanctum; sed etiam declarat, lib. I *De princip.*, cap. 3, nullum prorsus locum in Scripturis occurrere, in quo idem de Spiritu sancto dicatur, quod de Sapientia, quæ condita est initium viarum Domini. Jam similem de Spiritu sancto observationem Origenis apposui, in qua, postquam unam in Patre et Filio voluntatem esse ostendit, idem de Spiritu sancto considerandum docet, nec amplius quidquam addit. Eodem prorsus modo se gerit hoc in loco.

Æqualitatem Spiritus sancti cum Filio egregie demonstrat, cum eum esse substantialem sanctitatem declarat. « Ego autem existimo, inquit, tom. II in *Joan.*, num. 6, Spiritum sanctum, ut ita dicam, materiam gratiarum, quæ a Deo proficiscuntur, suppeditare iis, qui per eum ejusque participationem sancti sunt; ita ut ea, quam dico, materia gratiarum et donorum a Patre operante fiat, a Filio ministraretur, per Spiritum sanctum subsistat. » Τῆς εἰρημένης ὕλης τῶν χαρισμάτων, ἐνεργουμένης μὲν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διακονουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὑπεστώσης δὲ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Quemadmodum ergo Filius est idea idearum ac ipsa Veritas et Sapientia, qua omnia continentur; ita Spiritus sanctus est substantialis sanctitas, quæ omnia dona continentur, per quem omnes gratiæ subsistunt: et quemadmodum ex eo quod Christus sit ipsa veritas, ejus æternitatem demonstrat Origenes, quia absurdum dictu esset, veritatem aliquando non fuisse; nemo non videt idem de Spiritu sancto dicendum esse.

IX. Æqualitas Spiritus sancti cum Patre et Filio ex his maxime declaratur, quæ de sanctissima Trinitate disserere solet Origenes, velut cum ait, tom. XII in *Matth.*, num. 20, Christum iis, quos liberat, hoc beneficium conferre, ut baptizentur eis ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἅπερ τρεῖς ἡμέραι εἰσὶν ἅμα ἐνεστηκυῖαι αἰωνίως τοῖς δι' αὐτὰς υἱοῖς τοῦ φωτός. « In nomine Patris, et Filii, et sancti Spiritus, qui quidem tres dies sunt, æternum simul existentes his, qui per eas filii sunt lucis. » Non verendum est, ne dum sanctissimam Trinitatem, sub imagine trium dierum simul existentium describit, tres substantias inducat. Satis superque ex his, quæ modo attuli, spectata et explorata est illius ea de re sententia; sed hujus triplicis diei hæc vis et sententia est, ut quæcumque ab æterno fuerunt in Patre, ea pariter in Filio et Spiritu sancto exstitisse ab æterno intelligamus. Hinc, tom. XV, num. 34, unam diem unamque vitam assignat Patri, et Filio, et Spiritui sancto. « Videamus, inquit, an totum præsens sæculum diem quamdam dicere possimus, nostri quidem habita ratione, magnam; brevem vero et exiguam, si cum Dei, et Christi, et Spiritus sancti vita comparetur. » Καὶ ὅρα εἰ δυνάμεθα ὅλον ἐνεστώτα αἰῶνα ἡμέραν τινὰ εἰπεῖν, μεγάλην μὲν ὡς πρὸς ἡμᾶς, μικράν δὲ τινὰ καὶ ὀλιγοχρόνιον, ὡς πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ζωὴν. Ibidem unum imperium attribuit Trinitati, eamque vocat ἀρχικὴν, Triada, « imperatricem Trinitatem. » Adorandam Trinitatem appellat tom. VI in *Joan.*, num. 17.

Pluribus locis docet Origenes tres personas a se invicem separari non posse. « Si anima, inquit homil. 8 in *Jerem.*, num. 1, non habet Deum Patrem, si non habet Filium dicentem: *Ego et Pater veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus*

(*Joan.* XIV, 23); si non habet Spiritum sanctum, anima deserta est. Habitata autem est, quando plena est Deo, quando habet Christum et Spiritum sanctum. Verum hæc differenter et varie in Scripturis dicuntur, in anima hominis Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum commemorari. Nam et David in psalmo confessionis tres Spiritus postulat, dicens: *Spiritu principali confirma me: Spiritum rectum innova in visceribus meis: Spiritum sanctum ne auferas a me* (*Psal.* L, 14, 12, 13). Qui sunt isti tres Spiritus? Principalis Spiritus, Pater est: Spiritus rectus, Christus est: Spiritus sanctus, Spiritus sanctus est. » Non tres Spiritus a se invicem separatos aut tres Deos admittit Origenes (quomodo enim simul in eadem anima habitare possent?), sed tres personas, quarum unaquæque Spiritus et Deus est.

Eodem sensu dicere non dubitat Gregorius Nazianzenus unum esse Deum in tribus splendoribus, unam naturam in tribus luminibus, *Carm.*, pag. 454. Tres personas vocat « tria maxima, » orat. 24, pag. 428. Interdum vero tres hypostases numerat in uno splendore et gloria, ut orat. 30, pag. 496.

Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unam esse nubem docet, quæ justos obumbrat. « Quænam, inquit tom. XII in *Matth.*, num. 42, lucida ea nubes est justos obumbrans? An paterna forte virtus est, a qua Patris vox exit?.... Forsitan vero et Spiritus sanctus nubes lucida est justos obumbrans, et edens oracula Dei operantis in se et dicentis: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (*Matth.* XVII, 5). Quin et audacter Salvatorem nostrum lucidam esse nubem pronuntiabo.... Lucida quippe Patris, et Filii, et Spiritus sancti nubes veros Jesu discipulos obumbrat. Φωτεινὴ γὰρ Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νεφέλη ἐπισκιάζει τοὺς γνησίους Ἰησοῦ μαθητάς. Sic etiam tom. VI in *Joan.*, num. 29: « Deus est in fluvio lificante civitatem Dei: nam Pater in Filio est. Hanc ob causam, qui ad ipsum pergunt, ut laventur, probrum deponunt ex Ægypto ductum aptioresque fiunt ut subvehantur, et mundantur a lepra, atque etiam parati fiunt ad Spiritus sancti receptionem; nimirum ad aliud flumen non advolante spiritali columba. »

Si Filius est fluvius in quo est Pater, et a quo Spiritus non separatur, non mirum si tres illæ personæ æque sitiendæ et colendæ, ita ut si quis unam colere detrectet, is nullam colat. Id quoque conceptis verbis docet Origenes homil. 18 in *Jerem.*, num. 9, pag. 254: « Quis, inquit, ita desideravit Deum, ut dicat: *Sitivit anima mea ad Deum vivum?* (*Psal.* XLI, 3) Quis ita sitivit ubera Petræ, *Petra autem erat Christus?* (*I Cor.* X, 4.) Quis ita sitivit Spiritum sanctum, ut dicat: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus?* (*Psal.* XLI, 2.) Nisi hos tres fontes aquarum sitiverimus, nullum fontem aquarum reperiemus. (Ἐάν μὴ τὰς τρεῖς πηγὰς τῶν ὑδάτων διψήσωμεν, οὐδεμίαν πηγὴν τῶν ὑδάτων εὐρήσομεν.) Videbantur Judæi sitire unicum fontem aquarum Deum; sed quia Christum et Spiritum sanctum non sitiebant, de Deo quoque bibere non potuerunt. Videbantur item hæretici sitire Christum Jesum; sed quia non sitiverunt Patrem, qui est Deus legis et prophetarum, de Christo quoque non bibunt. Sed qui unum quidem servant Deum, sed contemnunt prophetas, non sitiverunt Spiritum sanctum, qui loquitur in prophetis: idcirco neque de paterno fonte bibunt, neque de eo, qui in templo clamabat et dicebat: *Si quis sitivit veniat ad me, et bibat* (*Joan.* VII, 37). »

(75) Ἐπεὶ δὲ φῶς ἀπαξᾶπλως, etc. Facile excusabitur hic locus, si οὐσία vertatur persona, aut

τὸν Πατέρα. Hinc concludat aliquis aliam Patri substantiam, aliam Filio Origenem tribuisse. At id certe satis clarum non est: nam hic negat simpliciter colligi posse ex his duobus Joannis locis Patrem a Filio οὐσία non differre substantia; minime vero negat non differre. Vidit id Ferrarius Origenis interpres, et adnotavit. Apertius loci patefieri videtur sensus ex sequentibus, in quibus ait Origenes futurum ut qui cautius attenderit, et saniora proloqui voluerit, dicat Patrem qui lux est, eatenus differre a Filio qui lux est similiter, quatenus lux Filius lucet in tenebris, et ab ipsis oppugnatur; cum nempe assumpta

οὐσίας, id est substantiæ nomine *persona* intelligatur. Neque necesse est uti venia, quam dat Huertius, ut eos Origenes minime dicatur vituperare qui Patrem a Filio οὐσία non differre statuebant, sed eos tantum, qui hanc sententiam ex his duobus Joannis locis deducebant. Ipsam profecto sententiam vituperat, ut patet ex verbis sequentibus, quæ lucem huic loco afferent: Ὁ δὲ τις ἀκριβέστερον τηρήσας, ὁ καὶ ὑγιέστερον λέγων, φήσει οὐ ταῦτόν εἶναι τὸ φαῖνον ἐν τῇ σκοτίᾳ φῶς, καὶ μὴ καταλαβανόμενον ὑπ' αὐτῆς, καὶ τὸ φῶς, ἐν ᾧ οὐδαμῶς ἐστὶ σκοτία. « Qui vero diligentius observaverit, et rectius locutus fuerit, dicit non idem esse lucem, quæ lucet in tenebris, ab eis non comprehensa, et lucem in qua haudquaquam sunt tenebræ. » Ex his primo concludendum videtur non catholicam doctrinam, quæ unam et singularem Patris et Filii substantiam defendit, ab Origene refelli; sed hæreticos, qui, ut tanti mysterii credendi molestiam sibi excuterent, Patrem et Filium ταῦτόν esse, id est unam et eandem rem ac personam volebant. Hanc enim habet vim et naturam illud ταῦτόν, quod de Patre et Filio dici vetat, ut patet vel ex eodem hoc loco in quo quaerens cur sanctus evangelista dixerit: *In ipso vita erat, et vita erat lux hominum* (Joan. 1, 4), sicque vitam loci præposuerit, respondet vitam et lucem, etsi ταῦτόν unum et idem, variis tamen modis considerari. 2º Cum hæretici, quos refellit Origenes, unius essentiæ nomine unam personam intelligerent, dubium non est quin Origenes eidem voci eandem sententiam subjecerit, et sub unius essentiæ nomine singularitatem personæ rejecerit. Hæc observatio inde confirmatur, quod Origenes dum hanc hæresim refellit, in contrariam non feratur, sed medium teneat, ut catholica semper tenuit Ecclesia. Si enim contra hæreticos verum Deo Filium vindicat, ut non aliam Patris et Filii distinctionem ponat, quam quæ ex ipsa Patris et Filii notione deducitur. Postquam enim demonstravit in Patrem non cadere ut luceat in tenebris et persecutionem a tenebris patiatur, quia hæc ad Filii incarnationem referuntur, hanc tertiam rationem addit: « Tertio, inquit, dicitur hæc lux lux vera, qua ratione Pater veritatis Deus amplior est et major quam veritas; et Pater cum sit Sapiencia, quanto ipsam Sapienciam, tanto lucem veram superat. » Defendit ergo mysterium, quod nefarii hæretici evertabant; nec aliam rationem affert, cur Pater a Filio distinguatur, cur Filius major sit, nisi quod veri Filii verus est Pater. 3º Non invitatus fatebor idem factum ab Origene, quod a multis aliis accuratissimis Patribus, qui, etsi unam et singularem tenent in tribus personis essentiam, quia tamen hæc essentia alias habet in Patre, alias in Filio proprietates, interdum habita ratione hujusmodi personalium proprietatum, essentiam Filii ab essentia Patris distinguunt. Nihil igitur mirum si Origenes hoc loco veram lucem a Patre veræ lucis distinguit, imo Patrem et Filium duas lucis esse contendit ibidem: Παραστατικώτερον δὲ δύο φῶτα τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ τυγχάνειν διὰ τούτων εἰσάμεθα, ὃ γὰρ φησὶν ἐν τριακοτῷ πέμπτῳ ψαλμῷ ἐν φωτὶ σου ὑπόμειθα φῶς.

A natura humana inferiorem se gessit paterna luce, quæ non lucet in tenebris: Ἡ γὰρ λόγῳ, inquit num. 21, ὁ Πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ Κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνειληφότος, τούτῳ ὁ Πατὴρ ἔχει μόνος τὸ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν οὐδεμία, τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ἐφ' αὐτὸν ἡμῶν σκοτίας ἀναδεσγμένου.

(76) Sed vereor tamen ne de Platonice doctrinæ nartheccio deprompta ista sint. Docebat siquidem Plato τάγαθόν, sive Deum Patrem, creasse νοῦν, mundo proximum, qui qua parte respiciebat Patrem, ejus

« Apertius autem Patrem et Filium duas lucis existere per hæc a Davide sciemus, psalmo quinto et tricesimo dicente: *In lumine tuo videbimus lumen* (Psal. xxxv, 10). » Quid igitur? an Origenem dicemus ab egregiis principiis, quæ alibi statuit de identitate voluntatis et essentiæ, discedere? Ne digitum quidem discedit; sed quemadmodum recte dicitur lumen de lumine, voluntas ex voluntate, quamvis unum sit in Patre et Filio lumen, una voluntas, sic Origenes lucem ex luce agnoscit. Deinde vero illud memoria tenendum est Origenem contra hujusmodi hæreticos disserter, quos inter et Catholicos de singularitate diviniæ naturæ conveniebat; in eo autem controversia erat, quod isti Patrem, et Filium et Spiritum sanctum, tria ejusdem naturæ variis modis consideratæ nomina, Catholici vero tres personas esse contendere. Quamobrem contra hanc hæresim usui erant Scripturæ testimonia quæ Patrem a Filio, non solo nomine, non varia tantum ejusdem rei consideratæ ratione, sed ut voluntatem ex voluntate, essentiam ex essentia distinguunt. Hæc dominus Prudentius MARAN in lib. iv *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 5.

(76) Sed vereor tamen, etc. Perperam timet Huertius ne de Platonice doctrinæ nartheccio depromptum sit quod Patrem Origenes in tenebris lucere negat, Filium asserit. Ipse enim mentem suam non multo post aperit. Nam cum id durum et insolens videri posset, quaerit, quam ob causam cum Salvatore sit impeccabilis, et lux in qua nullæ tenebræ, et tamen Patri proprium tribuatur ut tenebræ in eo non sint ullæ. Respondet Salvatorem pro nobis factum esse peccatum: Ἡ γὰρ λόγῳ (inquit num. 21) ὁ Πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ Κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνειληφότος, τούτῳ ὁ Πατὴρ ἔχει μόνος τὸ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν οὐδεμία, τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ἐφ' αὐτὸν τὰς ἡμῶν σκοτίας ἀναδεσγμένου, ἵνα τῇ δυνάμει αὐτοῦ καταργήσῃ ἡμῶν τὸν θάνατον, καὶ ἐξαφανίσῃ τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν σκότος, ἵνα πληρωθῇ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐα, Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκοτίᾳ φῶς εἶδε μέγα. « Nam qua ratione solus Pater habet immortalitatem, quia Dominus noster mortem pro nobis ob amorem erga genus humanum pertulit; hac Pater solus habet ut in ipso nullæ sint tenebræ: cum Christus, ut homines beneficio afficeret, tenebras nostras in se ipsum receperit, ut potentia sua mortem nostram deleret, expelleretque animarum nostrarum tenebras, nimirum ut impleretur illud Isaia: *Populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam* (Isa. ix, 2). » Siccine a Platonice non abludit, qui Filium in tenebris lucere ait, quia nostra causa incarnatus et mortuus est? Tertullianus lib. *adversus Praxeam*, cap. 15, eandem hæresim refellens idcirco Paulum existimat de Patre dixisse, « qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibleem, ut et contraria ipsi Filio ascriberemus, mortalitatem, accessibilitatem, quem mortuum contestatur secundum Scripturas, et novissime a se visum per accessibilem utique lucem. » Hæc dominus Prudentius MARAN lib. iv *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 5.

erat similis, secus qua inferiora. Macrobius, lib. I in *Somn. Scip.*, cap. 14, ex sententia Platonis sic describit: « Deus qui prima causa et est et vocatur, unus omnium quæque sunt, quæque videntur esse, princeps et origo est. Hic superabundanti majestatis fecunditate de se mentem creavit. Hæc mens quæ νοῦς vocatur, qua Patrem inspicit, plenam similitudinem servat auctoris; animam vero de se creat posteriora respiciens. » Mundi hujus effectorem esse νοῦν Pythagorei affirmabant. Ab his non abludivit Origenes, cum Patrem ait non lucere in tenebris, Filium vero Patre esse inferiorem quatenus in tenebris lucet, ab iisque oppugnatur; cum res nimirum ab eo procreatur, ac homines præcipue beneficiorum immemores, auctoris sui leges ac mandata contemnunt.

(77) Difficilior etiam est locorum solutio, qui exstant lib. VIII *contra Celsum*, num. 12: Εἰ δὲ τις περισπασθήσεται, μή πη αὐτομολοῦμεν πρὸς τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις Πατέρα καὶ Υἱόν, ἐπιστησάτω τῷ, ἣν δὲ πάντων τῶν πιστευσάντων ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, ἴνα θεωρήσῃ τό· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν· ei deinde: Ὁρησκέουμεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὅντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἐν δὲ τῇ ὁμοιοῖα καὶ τῇ συμφωνίᾳ, καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος· Patrem et Filium duo esse ait ὑποστάσεις, unum consensu et concordia. (78) Atqui ὑπόστασις pro

(77) *Difficilior etiam est locorum solutio*, etc. Difficilis equidem prima fronte videri possit locorum istorum solutio; sed si attentius et penitius inspiciantur, præclarissimum dabunt numericæ in divina substantia unitatis testimonium. 1° Adhibita ὅθ Origenes cautio, ne idem quod Noetiani sentire videretur, argumento est mediam illum viam tenuisse inter Arianam et Sabellianam hæresim, ut catholica semper tenuit Ecclesia. Quis enim tres personas longe lateque dissocians, id sibi cavendum et metuendum putet, ne eas confundere videatur? 2° Repetit quidem Origenes unitatem Dei ex concordia et consensu inter Patrem et Filium, sed hunc consensum in *identitate voluntatis* ponit: quæ quidem loquendi ratio cum sua sponte voluntatem sive essentiam Patris Filio communicatam designat, tum vero alium sensum hoc loco non patitur. Nam hæreticis unam in Patre et Filio voluntatem sive essentiam et hypostasim fingentibus concedit unam esse voluntatem, duas hypostases requirit. Quod si, ut duas hypostases, ita etiam duas voluntates admittebat, cur in altero manus dat hæreticorum sententiæ, de altero tam obstinate delitigat? Cum præsertim data opera distinguat, quid numerum in Trinitate patitur, quid non patitur. Deinde vero ex hac voluntatis identitate fieri declarat, ut qui Filium viderit, Patrem quoque viderit. Optime quidem si tota Patris voluntas Filio tradita et communicata: hoc enim posito sequitur nihil esse in Patre quod non sit in Filio, et Patrem videri, dum videtur Filius? 3° Refellit hoc loco Origenes quod Celsus periniquè fieri a Christianis dicebat, ut cum ipsi præter summum Deum, « hunc recens exortum » (sic enim Christum designabat) colere non dubitarent, eandem veniam aliis non darent summo Deo ministrantibus. Respondet

ὄσις priscis temporibus solebat usurpari ab ethnicis et Christianis. Hieronymus epist. 57 ad Damas.: « Tota sæcularium litterarum schola nihil aliud ὑπόστασιν nisi οὐσίαν novit. » Ita sumpservunt Nicæni Patres, ita Sardicenses. Ita et sumpservit Origenem verisimile est. Tomo quidem primo in *Joannem*, num. 23, sic loquitur de Valentinianis: Οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν, οἴοντι ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδάσκειν, οὐδὲ οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν. Ubi ὑπόστασιν ab οὐσίᾳ distinguit quidem, at non sumit pro persona, sed pro *subsistentia*, personam quippe proprio vocabulo ἰδιότητα alias appellat. Præterea cum unum esse consensu et concordia dixerit Patrem et Filium,

B postquam docuit duos esse hypostasi, plane ὑποστάσεως vocabulum videtur notandæ substantiæ adhibuisse: nam si priore loco duos esse significasset quoad personas, adjecisset profecto unum esse quoad οὐσίαν. At cum unum esse scripserit consensu duntaxat, aliam omnem videtur respicisse unitatem, et duos quoad οὐσίαν credidisse. Antiochenus ille conventus in encæniis celebratus anno 341, in *Expositione fidei ecclesiasticæ*, quam Expositionem referunt Athanasius et Hilarius in libris *De synodis contra Arianos*, consimili locutione utitur: « Manifesta utique, inquit, Patris, vere Patris; certaque Filii, vere Filii; notaque Spiritus sancti, vere

C Origenes aliter de Christianis existimatum fuisse Celsum, si intellexisset illud: *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* iv, 30), et, *Pater in me, et ego in Patre* (*ibid.* 38). Tum adhibita cautione ne quis sibi Noetianæ hæresis notam inureret, concludit contra Celsum « unum Deum, Patrem et Filium » a Christianis coli, « res quidem hypostasi duas, unam autem identitate voluntatis. » Non poterat Ecclesiæ causa accuratius defendi: nam ex unitate substantiæ in Patre et Filio unitas Dei necessario consequitur. At si Origenes citata Scripturæ verba ad obsequium Filii et consensum voluntatum evocasset, ut factum ab Arianis, quomodo sibi unum Deum colere videbatur? Nonne Celsus eodem jure consensum voluntatum inter summum Deum et ejus ministros objecisset? An ita absurdus fuit Origenes, ut in id, quod reprehendebat in ethnicis, revolvit se non videret; aut ita improbus ut dissimularet? Hæc D. Prudentius Maran, lib. iv *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 6. Vide insuper Bullum, *Defens. fidei Nicænæ de Filii τῷ ὁμοουσίῳ*, sect. 2, cap. 9, num. 11.

(78) *Atqui ὑπόστασις pro οὐσίᾳ priscis temporibus solebat usurpari*, etc. « Etiam si de nonnullis scriptoribus id concederem, de Origene certe concedi non posset; sed multi alii hanc vocem in eandem sententiam usurparunt. Ipsi hæretici, cum unam hypostasim admitterent, nonne hypostasis nomine personam intelligebant? Ut omitam Alexandrum Alexandrinum qui in epistola ad Alexandrum CP. idem docet ac Origenes; Athanasium, qui tres hypostases cum una in concordiam adduxit; Basilium et Gregorium Nazianzenum, et alios trium hypostasium defensores; uterque Dionysius, Romanus et Alexandrinus, sex episcopi, quorum exstat epistola ad Paulum Samosatenum, hypostasim eodem modo ut Origenes interpretati sunt. » — Hæc D. Prud. Maran, *De divin. Chr.* cap. 15, num. 6. Vide et Bullum, *ibid* quo supra.

Spiritus sancti : hisque nominibus non simpliciter, neque otiosis propositis, sed significantibus diligenter propriam uniuscujusque nominatorum substantiam, et ordinem, et gloriam, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum : Ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἓν. Diceres postrema hæc ex Origene deprompta : quæ tamen excusavit et emollivit Hilarius, cum diceret non adversus eos coactam fuisse synodum, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum substantia differre sciscerent, sed adversus eos qui unam in Trinitate personam, Patrem scilicet, sed tribus distinctam nominibus post synodi Nicænæ tempora statuebant. Quibus ut occurrerent Antiocheni, « tres substantias esse dixerunt (verba sunt Hilarii ὑποστάσεις pro more suo substantias interpretantis), subsistentium personas per substantias edocentes, non substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti diversitate dissimilis essentiæ separantes. » Tum subjungit : « Quod autem dictum est, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum, non habet calumniam. Quia cognominato Spiritu, id est Paracleto, consonantiæ potius quam essentiæ per si-

¹⁰ Joan. 1, 30.

(79) Sed quid defensionem præbere conamur? etc. Videndum an merito decernat Huetius hypostasis nomine non personam ab Origene intelligi, sed essentialiam, quam qui unicum in Trinitate statuunt, ab iis Origenem palam et aperte dissentire. 1° Perspicuum est nihil negotii esse Origene cum Catholicis unam in tribus personis essentialiam admittentibus, sed cum Noetianis qui nullam propriam Spiritus sancti substantiam subsistere volebant; aut si Patrem a Filio distinguebant, saltem eo ferebantur, ut Spiritum sanctum eundem esse ac Patrem existimarent. Quare apud Origenem Spiritum sanctum eundem ac Patrem existimare, idem sonat ac propriam illius substantiam per se subsistentem negare. Atque hanc fuisse Noeti Origene æqualis sententiam omnibus notum. Is enim divinam essentialiam per se subsistere non negabat; sed per se subsistere in tribus personis, ita ut per proprietates personales propria sit cujusque personæ, id pernegabat. Nihil igitur aliud defendit Origenes, quam quod isti negabant, Spiritum sanctum personam esse a Patre et Filio distinctam. 2° Essentialiæ et hypostasis nomine personam his in locis designari contra quam videtur Huetio, multis testimoniis declaratur. Neque enim aliter accipi possunt hæc verba ex tom. xvii in *Matth.*, num. 14 : Οὐ νομιστέον γὰρ εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοὺς τὰ ψεῦδη φρονούντας περὶ αὐτοῦ, φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν αὐτὸν ὅποιοι εἰσιν οἱ συγγέγοντες Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἔννοιαν, καὶ τῇ ὑποστάσει διδόντες [leg. διδάσκοντες] εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, τῇ ἐπινοίᾳ μόνῃ καὶ τοῖς ὀνόμασι διαιροῦντες τὸ ἐν ὑποκειμένον. « Neque enim pro eo (Christo) stare existimandi sunt, qui falsa de eo fingunt, dum sibi videatur honorem ei habere; quales sunt qui Patris et Filii notionem confundunt, ac unum hypostasi esse Patrem et Filium volunt, sola cogitatione et nominibus unam personam distinguentes. » Habemus hoc loco eisdem hæreticos, ac superiore, eandemque Origene sententiam. Hypostasim et suppositum sive personam nullo discrimine adhibet; ac Patrem et Filium hypostasi unum fingere, idem censet, ac unam et singularem personam sola cogitatione ac solis nominibus distinguere. Non ergo substantiæ, sed per-

sonæ singularitatem in Trinitate condemnat, eamque distinctionem requirit, quæ sola cogitatione ac solis nominibus non contineatur. Similiter tom. ii in *Joan.*, num. 2, duplicem classem instituit hæreticorum de unius Dei cultu gloriantium : Ἦτοι ἀρνούμενους ἰδιότητα Υἱοῦ ἑτέραν παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς, ὁμολογούντας θεῖν εἶναι τὸν μέχρι ὀνόματος παρ' αὐτοῖς Υἱὸν προσαγορευόμενον ἢ ἀρνούμενους τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ἰδιότητα, καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἑτέραν τοῦ Πατρὸς. « Vel qui negant proprietatem Filii aliam esse ac Patris, confitentes Deum esse eum, qui apud eos nomine tenus appellatur Filius : vel qui Filii divinitatem negant, ejus autem proprietatem et essentialiam per se subsistentem, aliam esse ac Patris confitentur. » Idem ergo sonant apud Origenem proprietates, persona, suppositum, essentialia per se subsistens. Non adjungam ad meos usus, quod concedere videtur Huetio, eos ab Origene vituperari, qui substantiam κατὰ περιγραφὴν, aliam in Filio ac Patre ponebant. Non eos vituperat, sed laudat potius; et merito quidem, nam οὐσία κατὰ περιγραφὴν, nihil aliud est, quam essentialia suis proprietatibus circumscripta et definita, sive per se subsistens. Hanc loquendi rationem, quæ magni momenti est ad Origene doctrinam explicandam, sic ipse exponit sub finem tom. i in *Joan.*, num. 42, pag. 47 : Καὶ ἔτι εἰς τὸ παραδόξασθαι τὸν λόγον ἰδίαν περιγραφὴν ἔχοντα, οἷον τυγχάνοντα ζῆν καθ' ἑαυτὸν, λεκτέον καὶ περὶ δυνάμειν, οὐ μόνον δυνάμειος. Τάδε λέγει Κύριος τῶν δυνάμειν, πολλοῦ καίτοι, λογικῶν τιμῶν θεῶν ζῶν δυνάμειν ὀνομαζομένων, ὧν ἡ ἀνωτέρω καὶ κρείττων Χριστὸς ἦν, οὐ μόνον σοφία Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δυνάμις προσαγορευόμενος. Ὅσπερ οὖν δυνάμεις Θεοῦ πλείονες εἰσιν, ὧν ἐκάστη κατὰ περιγραφὴν, ὧν διαφέρει ὁ Σωτὴρ, οὕτως καὶ λόγος, εἰ καὶ ὁ παρ' ἡμῶν οὐκ ἔστι κατὰ περιγραφὴν ἐκτὸς ἡμῶν, νοηθῆσεται ὁ Χριστὸς διὰ τὰ προεξητασμένα, ἐν ἀρχῇ τῇ σοφίᾳ τὴν ὑπόστασιν ἔχων. « Ad hæc ut intelligatur Verbum habere propriam circumcriptionem, quippe cum per se subsistat, dicendum est de potentia, non solum de potentia. Hæc dicit Dominus virtutum, multis locis ponitur : quo virtutum nomine

(79) Sed quid defensionem præbere conamur Origene, cum suam ipse causam prodat tom. ii in *Joan.*, num. 3, ubi quemdam impugnans δογμα-

sonæ singularitatem in Trinitate condemnat, eamque distinctionem requirit, quæ sola cogitatione ac solis nominibus non contineatur. Similiter tom. ii in *Joan.*, num. 2, duplicem classem instituit hæreticorum de unius Dei cultu gloriantium : Ἦτοι ἀρνούμενους ἰδιότητα Υἱοῦ ἑτέραν παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς, ὁμολογούντας θεῖν εἶναι τὸν μέχρι ὀνόματος παρ' αὐτοῖς Υἱὸν προσαγορευόμενον ἢ ἀρνούμενους τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ἰδιότητα, καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἑτέραν τοῦ Πατρὸς. « Vel qui negant proprietatem Filii aliam esse ac Patris, confitentes Deum esse eum, qui apud eos nomine tenus appellatur Filius : vel qui Filii divinitatem negant, ejus autem proprietatem et essentialiam per se subsistentem, aliam esse ac Patris confitentur. » Idem ergo sonant apud Origenem proprietates, persona, suppositum, essentialia per se subsistens. Non adjungam ad meos usus, quod concedere videtur Huetio, eos ab Origene vituperari, qui substantiam κατὰ περιγραφὴν, aliam in Filio ac Patre ponebant. Non eos vituperat, sed laudat potius; et merito quidem, nam οὐσία κατὰ περιγραφὴν, nihil aliud est, quam essentialia suis proprietatibus circumscripta et definita, sive per se subsistens. Hanc loquendi rationem, quæ magni momenti est ad Origene doctrinam explicandam, sic ipse exponit sub finem tom. i in *Joan.*, num. 42, pag. 47 : Καὶ ἔτι εἰς τὸ παραδόξασθαι τὸν λόγον ἰδίαν περιγραφὴν ἔχοντα, οἷον τυγχάνοντα ζῆν καθ' ἑαυτὸν, λεκτέον καὶ περὶ δυνάμειν, οὐ μόνον δυνάμειος. Τάδε λέγει Κύριος τῶν δυνάμειν, πολλοῦ καίτοι, λογικῶν τιμῶν θεῶν ζῶν δυνάμειν ὀνομαζομένων, ὧν ἡ ἀνωτέρω καὶ κρείττων Χριστὸς ἦν, οὐ μόνον σοφία Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δυνάμις προσαγορευόμενος. Ὅσπερ οὖν δυνάμεις Θεοῦ πλείονες εἰσιν, ὧν ἐκάστη κατὰ περιγραφὴν, ὧν διαφέρει ὁ Σωτὴρ, οὕτως καὶ λόγος, εἰ καὶ ὁ παρ' ἡμῶν οὐκ ἔστι κατὰ περιγραφὴν ἐκτὸς ἡμῶν, νοηθῆσεται ὁ Χριστὸς διὰ τὰ προεξητασμένα, ἐν ἀρχῇ τῇ σοφίᾳ τὴν ὑπόστασιν ἔχων. « Ad hæc ut intelligatur Verbum habere propriam circumcriptionem, quippe cum per se subsistat, dicendum est de potentia, non solum de potentia. Hæc dicit Dominus virtutum, multis locis ponitur : quo virtutum nomine

τίζοντα μηδὲ οὐσίαν τινὰ ἰδίαν ὑφ'εστάναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἕτεραν παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, distinctionem aut Filium inter et Spiritum sanctum ostendi his verbis : Qui verbum dixerit in Filium hominis, dimittetur ei : qui autem blasphemiam dixerit in Spiritum sanctum, non dimittetur ei, nec in hoc sæculo nec in futuro¹¹. Deinde addit : Ἡμεῖς μένοιτε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν (quæ duo vocabula per typographi incuriam prætermittuntur), καὶ τὸ

¹¹ Matth. xii, 32.

intelliguntur divina quædam animalia rationalia, quibus superior et præstantior Christus, qui non solum Sapientia, sed etiam Virtus dicitur. Quemadmodum ergo plures sunt Dei potentia, quarum unaquæque circumscriptionem habet, id est, per se subsistit, sic Verbum (quamvis nostrum per se non subsistat extra nos) intelligitur Christus ex his, quæ antea indagavimus, in Principio, id est, in Sapientia, hypostasim habens. Sic etiam apud Basilium epist. 38, num. 2, περιγραφή opponitur substantiæ communi tribus personis. Et, num. 3, hypostasis sistere et circumscribere definitur id quod commune est et incircumscribibile sive infinitum : τὸ κοινόν τε καὶ ἀπερίγραπτον παριστώσα καὶ περιγράφουσα. — D. Prudent. MARAN, *De divinit. Christi*, lib. iv, cap. 15, num. 4.

(80) *Sed ea e Rufini interpretis, Origenianos errores celare volentis*, etc. Multa alia ex Origene profertur possunt, ex quibus pateat aliquid essentia et hypostasi unum dici, cum sola cogitatione ac variis tantum nominibus distinguitur, quemadmodum nefarii hæretici de Trinitate sentiebant. Sic tom. i in *Joan.*, num. 50, pag. 32 : Μηδεὶς δὲ προσκοπτεῖτω διακρινόντων ἡμῶν τὰς ἐν τῷ Σωτῆρι ἐπινοίας, οὐόμενος καὶ τῇ οὐσίᾳ ταύτων ἡμᾶς ποιεῖν. « Ne mo offendatur quod distinguamus in Salvatore varias illius considerandi rationes, idem arbitratius ejus quoque (οὐσίᾳ) essentia a nobis fieri. » Hic profecto essentia eadem vis ac personæ; siquidem metuit Origenes, ne dum multa in Christo distinguit, multas in eo personas distinguere videatur. Similia habet de Christo homil. 8 in *Jerem.*, num. 2, pag. 171 : τὸ μὲν ὑποκείμενον ἐν ἐστὶ, ταῖς δὲ ἐπινοίαις τὰ πολλὰ ὀνόματα ἐπὶ διαφόρων ἐστὶ. « suppositum quidem unum est, sed pro considerandi ratione multa nomina variis rebus imponuntur. » Vide tom. vi in *Joan.*, num. 22, pag. 137. Sic etiam homil. 18 in *Jerem.*, num. 4, pag. 244, demonstrat unam et eandem rem in Scripturis sanctis, prout leviter perstringitur aut attentius consideratur, fontem esse vel puteum. τὸ αὐτὸ τῇ ὑποστάσει τῷ μὲν ἐπιπολαίῳ πηγὴ ἐστὶ, τῷ δὲ βαθυτέρῳ φεῶρα. « Res una et eadem hypostasis fons est leviter perstringenti, penitus scrutanti puteus. » Et tom. xvi in *Matth.*, num. 6, pag. 717, « Plurimi, inquit, utrumque (id est, calicem et baptismum) ad martyrium referunt. » Οὐ παριστάντες, οὐτε εἰ δύο ἐπινοίας ἔχει δηλούμενας διὰ τῶν δύο ὀνομάτων ἐν τῇ ὑποστάσει τυγχάνοντων (legendum videtur τυγχάνον) οὐτε εἰ δύναται καὶ δύο δηλοῦσθαι ἐν τοῖς αὐτοῖς πράγματι. « Neque illud explicantes, utrum, cum unum sint hypostasi duas habeant considerandi rationes duobus nominibus significatas, an duæ res his vocibus significari possint. » Ex his concludendum in his testimoniis, quæ trium substantiarum errorem præ se ferre visa sunt, pessimam hæresim refelli, optimam constitui sententiam. Immerito sane vapulavit magnum Origenis studium hujusmodi hæresis refellendæ, quæ Patris et Filii notiones confundebat, Spiritum sanctum eundem esse asseverans ac Patrem, vel etiam eundem ac Filium, ac nullam Spiritui sancto

ἁγίον Πνεῦμα. Quibus significat ab eo qui unam in Trinitate οὐσίαν ponit, se dissentire, et tres ὑποστάσεις admittere, hoc est, tres οὐσίας. Nam ἡ ἰδιότης, hoc est « personas, » hic significaret vox ὑποστάσεις, nequaquam exprimeret dissensionem suam ab eo qui unius οὐσίας Trinitatem esse volebat.

IV. Alias quidem orthodoxa nonnunquam videtur esse prolocutus, (80) sed ea e Rufini interpretis, Origenianos errores celare volentis, officina

propriam hypostasim, nullam Filio essentiam per se subsistentem ac suis proprietatibus definitam attribuebat, sola cogitationis et inanum nominum relicta distinctione. Quis non miretur Origenem hos hæreticos refellentem, visum esse cum Catholicis manus conserere? Multo id magis mirabimur, si consideremus, quam diligenter et accurate catholicam sententiam constituat. Unum id enim ab hæreticis postulat ut Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum personalibus proprietatibus non defraudent. Tres hypostases admittit et requirit; sed hanc distinctionem ei opponit, quæ sola cogitatione ac solis nominibus continetur. Duo extrema æque fugienda ac vituperanda censet, sive quis Deum Christum confessus, ejus proprietatem a Patris proprietate non distinguat, ac solo nomine Filium appellet; sive proprietatem et essentiam per se subsistentem Filio tribuens, ejus divinitatem inficietur. Ipse igitur inter utrosque interjectus Filium fatetur Deum; sed Deum de Deo, sed verum Filium esse contendit: essentiam divinam ei vindicat, sed quæ aliam in eo ac in Patre proprietatem personalem habeat. Si tres substantias dissimiles tenuisset Origenes, majorem in modum indignatus esset quod duæ res creatæ cum Creatore confunderentur. At quis non insanissimus tantum opere insumat ut duas res creatas non sola cogitatione, sed personali proprietate a Creatore distingui demonstret? Nefas igitur dabitare quin Origenes unam numero substantiam in tribus personis admittat, siquidem de solis proprietatibus personalibus litem movet. Aque id confirmare possumus ex tomo x in *Joan.*, num. 21, pag. 199, ubi sic loquitur de ipsis illis hæreticis, qui sese tuebantur his Christi verbis : *Destruite templum hoc, et in tribus diebus erigam illud* (*Joan. ii, 19*); ac inde concludebant Christum eundem numero esse ac Patrem, qui apud Paulum dicitur Christum excitasse (*I Cor. xv, 15*): « Qui ex his, inquit, sibi videntur, demonstrare, » μὴ διαφέρειν τῷ ἀριθμῷ τὸν Υἱόν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐν οὐ μόνον οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμένῳ τυγχάνοντας ἀμφοτέρους, κατὰ τινὰς ἐπινοίας διαφορούς, οὐ κατὰ ὑπόστασιν λέγεσθαι Πατέρα καὶ Υἱόν. λεκτέον πρὸς αὐτοὺς πρῶτον μὲν τὰ προηγουμένα; κατασκευαστικὰ ῥητὰ τοῦ ἕτερον εἶναι τὸν Υἱόν παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι ἀνάγκη τὸν Υἱόν Πατρός εἶναι Υἱόν, καὶ τὸν Πατέρα Υἱοῦ Πατέρα. « non distingui numero Patrem a Filio, sed unum non solum essentia, sed etiam supposito utrumque existentem, secundum varias quasdam considerandi rationes, non secundum hypostasim Patrem et Filium dici: illis respondere debemus in primis quidem illa verba, quæ præcipue astruant alium esse Filium a Patre, ac necessario Filium esse Patris Filium, et Patrem Filii Patrem. » Semper igitur sibi constat Origenes. Hypostasim et suppositum nullo habet discrimine: concedit Filium unum esse essentia cum Patre, sola persona controversiam facit. Hinc in superioribus testimoniis, cum essentiam Filii aut Spiritus sancti a Patris essentia videtur distinguere, semper addit aliquid quod hanc distinctionem solis proprietas personalibus contineat: velut cum

prodiisse vehemens suspicio est. Talis ille locus est homil. 12 in Num., num. 1, pag. 312: « Est ergo hæc trium distinctio personarum in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, quæ ad pluralem puteorum numerum revocatur. Sed horum puteorum unus est fons: una enim substantia est et natura Trinitatis; » et hic etiam e lib. III in Epist. ad Rom., num. 11: « Fidem autem dicimus in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, integram, plenam, perfectam, quæ nihil diversum, nil discrepans, aut extraneum in Trinitate profitetur; » et ille e lib. V, num. 2, pag. 553: « Nec rapinam ducit (Christus) esse se æqualem Deo; hoc est, non sibi magni aliquid deputat, quod ipse quidem æqualis Deo, et unum cum Patre est; » et iste e lib. VII, num. 13, pag. 612: « Si ergo Filius Deus super omnia dicitur, et Spiritus sanctus continere omnia memoratur, Deus autem Pater est ex quo omnia, evidenter ostenditur naturam Trinitatis et substantiam unam esse, quæ est super omnia; » et hic quoque e lib. VIII, num. 5, pag. 626: « Sunt etiam nonnulli qui annuntiant quidem et prædicant de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, sed non sincere, non integre; ut sunt omnes hæretici, qui Patrem quidem, et Filium, et Spiritum sanctum annuntiant, sed non bene, non fideliter annuntiant. Aut enim male separant Filium a Patre, ut alterius naturæ Patrem, alterius Filium dicant; aut male confundunt, ut vel ex tribus compositum Deum, vel trinæ tantummodo appellationis in eo esse vocabulum putent. Qui autem bene annuntiat bona, proprietates quidem Patri, et Filio, et Spiritui sancto suas cuique dabit; nihil autem diversitatis esse confitebitur in natura vel substantia; » necnon et ille e lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 5: « Secundæ vero comparationi imago Filii Dei, de qua nunc sermo est, comparari potest etiam secundum hoc quod invisibilis Dei imago invisibilis est, sicut secundum historiam dicimus similitudinem Adæ filium ejus Seth. Ita enim scriptum est: *Et genuit Adam Seth secundum*

¹² Gen. v. 5.

addit propriam et subsistentem, ac suis proprietatibus definitam et circumscriptam. Denique, ut supra hæreticos castigabat quod Christum nomine tenus Filium dicerent, hic Filium vere esse Filium, Patrem vere Patrem contendit: in quo non solum Noetianos refellit, qui hæc ad inanes metaphoras redigebant; sed etiam Arianos, qui in hæresi plane contraria eadem postea nugati sunt. — Dominus Prudentius MARAN, *De divinitate Christi* lib. IV, cap. 15, num. 4 et 5.

(81) *Filium qui splendor gloriæ, et figura substantiæ paternæ appellatur, id esse censebat ratione Patris, quod est radius respectu solis. Hoc solis solarisque radii exemplo nihil frequentius apud Origenem aliosque Patres ad significandam æternam Verbi generationem: sed quatenus radius est portio quædam et effluvium solari substantiæ, nusquam censuit Origenes Filium id esse ratione Patris, quod est radius respectu solis. « Nunquidnam, » inquit lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 4, num. 1, « quia (Filius) lumen nominatur, simile putabitur solis hujus lumini? Lumen est verum, » ait lib. eodem cap. 2, num. 6, « quod illuminat omnem hominem*

*imaginem suam, et secundum speciem suam*¹³. Quæ imago etiam naturæ ac substantiæ Patris et Filii continet unitatem; » et hic e capite sequenti, num. 4, quem recitat Pamphilus in *Apologia*: « Quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est, Dei Patris inconvertibilis, et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur; » et iste etiam e cap. 5, num. 3: « Non enim Trinitatis natura habere aliquid compositionis ostensa est; » et hic e lib. III, cap. 6, num. 1, pag. 152: « Id quod unum est Filius cum Patre, ad naturæ proprietatem referendum fidei veritas docet; » et iste præterea e lib. IV, in *Anacephalæosi*: « Veritas, vita, sapientia, idem sunt ac Christus: Christus idem ac Pater. Quæ quamvis intellectu multa esse dicantur; re tamen et substantia unum sunt, in quibus plenitudo est divinitatis; » cui et hic indidem adjungendus num. 28: « Non enim dicimus, sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando, quando non fuerit. » Nihil esset ad Trinitatis laudem clarins, si non, ut dixi, suspecta ea faceret fluxa Rufini interpretis fides. Utilia quoque hæc esse Origeni putaverit aliquis, quæ leguntur tom. II in *Joan.*, num. 6: *Εἰ δὲ κατὰ τὸν Ἡσαΐαν φησὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἐστὶ καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀποστειλαντος τὸν Χριστὸν Πνεύματος ἀπολογήσασθαι, οὐχ ὡς φύσει διαφέροντος, ἀλλὰ διὰ τὴν γενομένην οἰκονομίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐλαττωθέντος παρ' αὐτὸ τοῦ Σωτῆρος. At cum Spiritum sanctum ait non esse φύσει διαφέροντα, minime significat natura non differre, quod putavit Perionius, sed natura non præstare.*

V. Validior ille locus ex eodem tomo in *Joan.*, num. 2, ubi adversus quosdam invehitur, ἀρνούμενους τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ιδιότητα, καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἐτέραν τοῦ Πατρὸς. (81) Filium qui splendor

venientem in hunc mundum (*Joan.* 1, 9), sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. » Germanam Origenis hac de re opinionem discere licet ex tom. XXXII in *Joan.*, num. 18, ubi ait: « Filium esse splendorem totius gloriæ Dei, et solum omnem splendorem totius gloriæ Dei capere posse. » Quæ verba manifeste indicant nihil esse in exemplari quod non sit in imagine, adeoque Filium a Patre non dividi aut separari ut partem a toto, sed esse unius numero et ejusdem ac Patrem substantiæ. Vide infra not. in num. 21; vide et Bullum in *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii subordinatione, cap. 4, num. 9, 10 et seqq., ubi evidenter ostendit numericam unitatem substantiæ Patris et Filii eatenus agnovisse Origenem, quatenus ipsam Patrum antiquiorum quisquam, adeoque ipse Athanasius agnovit: hoc est, credidisse Origenem Patrem et Filium et Spiritum sanctum, cum revera tres sint personæ, nequaquam tamen ut tres homines seorsum et separatim existere; sed intime sibi invicem coherere et conjunctos esse; adeoque alterum in altero existere, atque, ut ita loquar, immeari invicem et penetrare per ineffabilem quamdam *τὴν*

gloriæ, et figura substantiæ paternæ appellatur¹², id esse censebat ratione Patris, quod est radius respectu solis. Atqui solaris radius sole licet inferior, ejusdem tamen est substantiæ ac sol ipse; nam substantiæ solaris effluuium quoddam est et particula, sed tamen non est una numero et eadem substantia. (82) Hic ergo culpatur hæreticos substantiam Filii a Patris substantia penitus, et κατά περιγραφὴν discernentes, et ab hac illam emanasse negantes: at in allatis superius testimoniis Filium inficiatur unius numero ac ejusdem esse ac Patrem substantiæ. Vera hæc est et germana Origenis opinio. Hinc conciliantur ἐναντιοφανῆ ista Eriphanii hæret. 64, cap. 4: Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τοῦτον (Υἱὸν) εἰσῆγεται. « Ex substantia Patris eum (Filium) esse arbitrat: » cum illis e cap. 8: Ἐν πολλοῖς τόποις εὑρομεν αὐτὸν τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἀπαλλοτριούμενον τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος τε καὶ οὐσίας, ὁμοῦ τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. « Multis in locis invenimus eum Unigenitum Deum segregantem a Patris divinitate et substantia, simul vero et Spiritum sanctum. » (83) Quod si genuina hæc est Origenis sententia, quam proponimus; parum ea certe perspecta fuerit Athanasio, cum ait *De decret. Nicænæ synod.*: Περὶ δὲ τοῦ ἀδιδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, καὶ μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήχασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστρω πάλιν ἡμᾶς ἀκούσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνοῦ Ὀριγένους: « Verbum autem ab æterno esse cum Patre, nec esse alterius essentia vel substantiæ, sed substantiæ Patris proprium illum esse, quemadmodum dixerunt qui interfuerunt synodo, licet nobis iterum audire ex laborioso Origene. » Non nego hæc di-

¹² Hebr. 1, 5.

ρχώρησιν, quam *circumincensionem* scholastici vocant: ex qua περιχωρήσει unitatem illam numericam necessario effici contendit Petavius lib. iv *De Trinit.*, cap. 16.

(82) Hic ergo culpatur hæreticos substantiam Filii a Patris substantia penitus et κατά περιγραφὴν discernentes, etc. Vide paulo supra observationes nostras in hæc verba: *Sed quid defensionem præbere conamur, etc.*

(83) Quod si genuina hæc est Origenis sententia, quam proponimus, parum ea certe perspecta fuerit Athanasio, etc. « In eo ignoscat nobis vir eruditus, (inquit Bullus *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 25, in fine) quod nihilominus persuasum habeamus Athanasio episcopo Alexandrino, Origenis Alexandrini temporibus tam vicino, scriptorumque ejus aliorumque veterum diligentissimo pariter et perspicacissimo lectori, longe melius perspectam fuisse Adamantii sententiam, quam cuiquam ex nobis seris nepotibus perspecta esse possit. Pergit autem Huetius: « Non nego, inquit, hæc dixisse Origenem; at eo sensu dixisse quo « Nicæna dixit synodus, id vero fateri non possum. » Rursus dico nemini melius cognitum esse potuisse synodi Nicænæ sensum, quam Athanasio, qui synodo illi ipse interfuit. Idem vero Athanasius testatur, Origenem tam de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, quam de ipsius τῷ συναϊδίῳ cum Patribus Nicænis omnino sensitisse. Ac de Filii quidem æternitate verum illud esse non diffitebitur Huetius; de consubstantialitate vero id fateri se non posse profiteatur. Atqui

xisse Origenem; at eo sensu dixisse, quo Nicæna dixit synodus, id vero fateri non possum. Frustra igitur ad purgandum Origenem, afficta illi et scriptis ejus inserta esse dicit Rufinus in libello *De adulter. librorum Origenis*, quæcunque hanc hæresim sapiunt: « Nunquid, inquit, in eodem opere ejusdem libri interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo oblitus sui esse potuit, verbi causa, ut qui Patrem et Filium unius substantiæ, quod Græce ὁμοούσιον dicitur, designavit, in consequentibus statim capitulis alterius esse substantiæ, et creatum poterat dicere eum, quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronuntiaverat natum? »

VI. Sic exposita Origenis doctrina, exploduntur nonnulli a quibus accusatum fuisse Origenem scribit Pamphilus in *Apolog.*, quod Filium Dei per prolationem in substantiam venisse dixerit. Mirum certe est hoc ei crimen objici, quod in aliis sæpe ipse carpit ac diserte. Nam præter ea quæ asserti Pamphilus testimonia, insigne quoque illud est e tom. 1 in *Joan.*, num. 25, p. 25: Καὶ ἔστιν ἄξιον ἐπιστῆσαι τοῖς τὰ τοσαῦτα τῶν ὀνομαζομένων παραπεμπομένοις, καὶ τούτῳ ὡς ἐξαιρέτῳ χρωμένοις, καὶ πάλιν ἐπ' ἐκείνων μὲν διήγησιν ζητοῦσιν, εἴ τις αὐτοῖς προσαγοί αὐτὰ, ἐπὶ δὲ τούτῳ, ὡς σαφῆς προσημειώσις τὸ τί ποτέ ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος ὀνομαζόμενος, καὶ μάλιστα ἐπεὶ συνεχῶς χρώνται τῷ ἐξερεῦζατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν, οἰοῦντι ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδάσκον, οὐδὲ οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν. (84) Atque hæc vesania fuit Valentinianorum, Marciosiorum, aliorumque hæreticorum, quibus perpetuum Origenes bel-

fuse supra et luculenter ostendimus Filium non alio sensu Patri ὁμοούσιον dixisse episcopus Nicænos, quam quo Filius statuitur verus esse Deus perinde ac Pater, non creatæ alienius aut mutabilis essentia. Atque hoc sensu Filium Patri ὁμοούσιον agnovisse Origenem nos in hoc capite 9 abunde probavimus. « Lege si vacat, integram Bulli *Defensionem fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, vel saltem totum caput primum et nonum.

(84) Atque hæc vesania fuit Valentinianorum, Marciosiorum, etc. Minus belle Huetius hæc in Valentinianos aut Marciosios dicta existimat. Assentitur ei hæc in re *Auctor Platonismi relecti*, pag. 222. Petavius *De Trinit.*, lib. 71, cap. 5, Catholicos ab Origene refelli opinatur, eumque itidem, ut Huetius, vituperat quod Verbi appellationem, quæ Filii hypostasim proprie distinguit, non aliter Filio, quam lucis, et vitæ, et resurrectionis, et alias ejusmodi appellationes aptare videatur. Nec Valentiniani ab Origene refelluntur, nec generatim Catholici, sed vel Novatiani, vel imperiti nonnulli, qui, dum in Verbi appellatione nimium hærent, Noetianis imprudentes favebant. Postquam enim recensuit Origenes varias Christi appellationes quæ ex ejus operationibus deduci solent, hæc ait a se dicta esse « ut multorum temerariam et inconsideratam agendi rationem, » τὸ τῶν πολλῶν ἀποκλήρωτικὸν καὶ ἀβασάνιστον, redarguat, qui, « cum tot appellationes ad Christum referantur, in sola Verbi appellatione in hærent, non inquirente, quam tandem ob causam Filii Dei Verbum esse et Deus in principio

lum indixit. Fuit et Tertulliani, et Lactantii, et Pauli Samosatani. Nec dissimulandum tamen hic aliquid esse peccatum ab Origene, quod *Verbi* vocabulum non aliter ad Filium pertinere putet, quam vel *Lucis*, vel *Pastoris*, et aliorum quæ commemorat. Id falsum est: nam vox *Verbum* hypostasin illius proprie distinguit, et substantiæ ipsius divinae significationem involvit.

VII. (85) Quam proxime usurpavimus solaris radii comparationem, cum Origene de generatione Filii sententiam explicarem, eadem nunc hic et alias quoque repetetur interius: nulla enim est ad evolventa Origene de Trinitate dogmata accommodatio. Quanto igitur radiis ex immenso lucis suæ penæ emissis nobilior est sol ipse, et dignitate su-

apud Patrem, per quo omnia facta sunt, scriptus sit. » Non ergo Valentinianam hæresim hoc loco refellit Origene, sed *multorum* imperitiam, qui pene eadem, ac Noetus, imprudenter peccabant. Nihil autem in eis vituperat, quod catholicæ doctrinæ consentaneum esset; nihil ipse ab ea statuit alienum. Nonne enim merito vapulabant, qui, dum *Verbi* appellationem acrius adurgent, neque ullam huius vocis explanationem pati possunt, committentibus ut *Verbi* hypostasis ad inanem sonum redacta videretur. Christum autem Origene existimat *Verbum* appellari, quia « in nobis recidit quidquid a ratione alienum est, nosque vere participes rationis efficit: » vel etiam quia « renuntiat occulta Patris sui, qui mens est relate ad Filium, qui *Verbum* dicitur. » Ἀνάλογον τῷ καλουμένῳ Υἱῷ Λόγῳ νοῦ συγγάνοντος. » Quemadmodum enim *verbum* nostrum nuntius est eorum, quæ a mente cernuntur, sic *Verbum Dei*, quod Patrem cognovit, nulla re creata ausque duce ad eum accedere valente, cognovit Patrem revelat. » Nihil est sane his in verbis quod iure possit reprehendi. Neque enim negat Origene *Verbi* appellatione propriam *Verbi* hypostasin constitui. Sæpe enim divinarum personarum proprietates ex earum efficientiis explicatur. Gregorius Nazianzenus, magnum illud theologiæ lumen, non veretur asserere orat. 36, p. 590, Christum appellari « *Verbum*, quia Filius ita se habet ad Patrem ut sermo ad mentem, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, et vim enuntiatricem. » Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος: οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γενήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. — Hæc D. Prud. MARAN, lib. IV *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 7.

(85) Quam proxime usurpavimus solaris radii comparationem, etc. Vide supra notas in num. 5, et infra in num. 24.

(86) Ἦν γὰρ ὁ Θεὸς καὶ Θεός, etc. Multis reprehensionibus vapulavit Origene, quia Deum Patrem initio Evangelii secundum Joannem observat Deum *cum articulo* vocari, *Verbum* autem *sine articulo* Deum dici. Addit hanc observationem sibi aptam videri ad eos refellendos qui, ne duos Deos dicerent, aut Filium eundem esse ac Patrem lingebant, aut ejus divinitatem negabant: Ἀεχτέον γὰρ αὐτοῖς, inquit tom. II in *Joan.*, num. 2, ὅτι τότε μὲν αὐτόθεος ὁ Θεός ἐστι, διόπερ καὶ ὁ Σωτὴρ φησὶν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ. Ἰνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· πάντες δὲ τὸ παρὰ τὸ αὐτόθεος μετοχῇ τῆς ἐκείνου υἰότητος θεοποιούμενον, οὐχ ὁ Θεός, ἀλλὰ Θεός κυριώτερον ἂν λέγοιτο ἢ πάντως ὁ πρωτότοκος πατρὸς κτίσεως, ἅτε πρῶτος τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι, σπασσας τῆς θεότητος εἰς ἐξυτὸν, ἐστὶ τιμιώτερος τοῖς λοιποῖς παρ' αὐτὸν θεοῖς, ὧν ὁ Θεός Θεός ἐστι,

perior; tanto nobiliorem esse ac superiorem Filio Patrem censuit Origene, passimque perditam hanc et damnosam scriptis suis affudit hæresim, unde in Arium, Ariique partiaros transmissa est; fortasse et in Donatistas, qui « quanvis ejusdem substantiæ, minorem tamen Patre Filium, et minorem Filio putarunt Spiritum sanctum, » ut discimus ex Augustino in libro *De hæresibus ad Quodvultdeum*, hæc. 69, et epist. 50. Longum esset ex singulis Adamantii descriptionibus, quæcunque peste hæc afflata sunt, seligere. Consulamus brevitati, et excutiamus potissimum *Commentarios in Joannem*, in quibus Filii dignitatem ex instituto explicandam suscepit. Primum se dat locus ille e tom. II, num. 3, pag. 53: (86) Ἦν γὰρ ὁ Θεός καὶ Θεός,

κατὰ τὸ λεγόμενον· Θεός θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν, διακονήσας τὸ γενέσθαι θεοῖς, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρύσας εἰς τὸ θεοποιήθηναι αὐτοὺς, ἀφθόνως, κακείνοις κατὰ τὴν αὐτοῦ χρηστότητα μεταδιδούς. Ἀληθινὸς οὖν Θεός ὁ Θεός, οἱ δὲ κατ' ἐκείνων μορφούμενοι θεοί, ὡς εἰκόνες πρωτοτύπου. Ἀλλὰ πάλιν τῶν πλείονων εἰκόνων ἡ ἀρχέτυπος εἰκὼν ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ἐστὶ Λόγος, ὅς ἐν ἀρχῇ ἦν τῷ εἶναι πρὸς τὸν Θεὸν ἀεὶ μένων Θεός, οὐκ ἂν δ' αὐτὸ ἐσχηκώς εἰ μὴ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ οὐκ ἂν μείνας Θεός εἰ μὴ παρέμενε, τῇ ἀδιαλείπτῳ θεῷ τοῦ πατρικοῦ βῆθους. « Dicendum enim illis est quod αὐτόθεος, (hæc est, a se Deus) Deus ille est cum articulo: propter quod et Salvator in precatione ad Patrem ait: *Ut cognoscant te solum verum Deum* (Joan. XVII, 3); quidquid vere, præter hunc, qui αὐτόθεος, a se Deus dicitur, participatione illius divinitatis deificatum est, non ὁ Θεός, Deus cum articulo, sed Θεός, Deus sine articulo magis proprie dicitur: quo nomine omnino vocandus primogenitus omnis creaturæ, quippe qui, cum primus sit apud ipsum, auralens divinitatem ad seipsum, honorabilior est reliquis diis (quorum Deus cum articulo Deus est, secundum id quod dicitur: *Deus deorum locutus est, et vocavit terram* [Psal. XLIX, 1]), suppeditans eis ut sint dii, a Deo hauriens abundanter, unde illis efficiat deos, et unde illis pro sua bonitate largiatur. Verus igitur Deus est Deus cum articulo: qui autem dii efformantur ad ejus formam, velut imagines sunt quædam primi exemplaris. Sed rursus multarum imaginum archetypa imago est ille Λόγος, qui est apud Deum, qui in principio erat, eo quod sit apud Deum semper manens Deus, haudquaquam id habiturus, nisi apud Deum esset; et haudquaquam Deus mansurus, nisi perpetuo permansisset in contemplatione paternæ profunditatis. » In his verbis Petavius, *De Trinit.* lib. I, cap. 4, stuporem cum impietate certare pronuntiat, ac « palmare illud sacrilegium inesse » putat, « quod et Filium Dei verum Deum dici non patitur Origene, et inter factos deos numerat, et Verbum, id est Λόγον, ita comparari cum creaturis affirmat, quemadmodum cum Λόγῳ ipso summus ac verus Deus. » Sed tamen si plus æquitati, quam præjudicatis opinionibus tribuatur, non erit demonstratum difficile Origene catholicis stare principiis, non ad Ariana delicere.

1º Illud vitio verti non potest Origeni, quod contra nefarios hæreticos qui tres deos coli a Christianis dicebant, singularitatem Dei ex singularitate principii demonstraret. Eodem modo Tertullianus contra Prax., cap. 3, 4 et 11. Ecclesiæ catholicæ monarchiam vindicat, quam sibi Praxeas ejusque gregales arrogabant. Ipse Petavius in lib. IV *De Trinitate*, cap. 13, inter alias causas cur unus sit Deus, cum tres sint personæ, hæc tertio loco commemorat, quod Pater Filii et Spiritus sancti pri-

εἶτα Θεοὶ διχῶς, ὧν τοῦ κρείττονος τάγματος ὑπερέχει Ἀ ὁ Θεὸς Λόγος, ὑπερεχόμενος ὑπὸ τοῦ τῶν ἑλίων Θεοῦ.

cipium sit, eisque omnia tradiderit, ejus sententia testes citat Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium utrumque, et alios magni nominis scriptores, qui eodem argumento unum Deum a Christianis coli demonstrant.

2° Adhibitam ab Origene distinctionem Dei cum articulo et Dei sine articulo inutilem prorsus esse non inficior; neque etiam valde probaverim quod hæc verba: Ἴνα γινώσκωσιν σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, « ut agnoscat te solum verum Deum, » ad solum Patrem refert, cum Filium non excludant: sed æquum est inquirere, utrum Origenes ad has subtiles distinctiones adductus sit, quia divinam naturam soli Patri inesse, an quia solum Patrem ab alio divinitatem non accepisse credebatur. Rem in ambiguo non relinquit, siquidem conceptis verbis declarat Deum cum articulo nihil aliud esse quam αὐτόθεον, a se Deum: αὐτόθεος ὁ Θεὸς ἐστίν, διόπερ καὶ ὁ Σωτὴρ φησὶν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ, etc. « Per se Deus, Deus ille est cum articulo, propter quod et Salvator in precatione ad Patrem ait, » etc. Comparat igitur αὐτόθεον cum Deo ex Deo, veritatem et exemplar cum imagine, nec de divina Filii natura detrahit. Ait enim illum, cum sit apud Patrem, trahere ad se divinitatem, apud Deum in principio esse, « eo quod sit apud Deum semper inanis Deus. » Deinde vero non alio consilio in has tricas sese implicat Origenes, nisi ut plures personas divinas cum monarchia conciliet; nec facit cum Arianis cum Patrem solum verum Deum esse concedit, quia solus est Deus a se, sed eis maximum præsidium præripit quod sibi in his Christi verbis constituerant.

3° Filium inter deos factos nequaquam recenset. Statuit ille quidem quidquid Deus dicitur, præter eum qui est a se Deus, id participatione divinitatis Patris ita appellari; sed deos illos factos latis fluidus a Filio discernit. Dii illi, ut non multo ante exposuit tom. 1, num. 34, sunt certum aliquod genus angelorum thronis et principatibus superius. Hos deos vocari colligit ex his Scripturæ verbis: *Deus eorum locutus est (Psal. xlix, 1). Confitemini Deo eorum (Psal. cxxxv, 2).* In hoc tantum hos deos cum Filio comparat, quod neutri sint a se Deus, quod Filius sit imago Patris, isti imagines Filii. Quantum autem inter utrosque intersit multis rebus declarat: nam Filius apud Patrem est semper Deus, ab ipso trahens divinitatem: at isti nec apud Patrem, nec apud Filium sunt semper dii, nec a Filio divinitatem trahunt. Filius a Deo haurit unde illos deos efficiat; idque pro sua bonitate: at illi a Filio non hauriunt.

Idem discrimen observandum in his quæ sequuntur, num. 3: Ἄλλ' ἐπεὶ εἰκὸς προσκόψειν τινὰς τοὺς εἰρημένους, ἐνὸς μὲν ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ Πατρὸς ἀπαγγελλομένου, παρὰ δὲ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἑλίων πλειόνων τῇ μετοχῇ τοῦ Θεοῦ γινομένων, εὐλαβουμένων τὴν τοῦ πάσαν κτίσιν ὑπερέχοντος δόξαν ἐξισώσαι τοὺς λοιποὺς τῆς Θεοῦ προσηγορίας τυγχάνουσι, πρὸς τῇ ἀποδοδομένη διαφορᾷ, καθ' ἣν ἐφάσκειν πᾶσι τοῖς λοιποῖς θεοῖς διάκονον εἶναι τῆς θεότητος τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ταύτην παραστατέον. Ὁ γὰρ ἐν ἑκάστῳ λόγος τῶν λογικῶν τούτων τὸν λόγον ἔχει πρὸς τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον πρὸς τὸν Θεόν, ὅτι Λόγον Θεόν, ὃν ὁ Θεὸς λόγος πρὸς τὸν Θεόν. Ὡς γὰρ αὐτόθεος, καὶ ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατὴρ πρὸς εἰκόνα, καὶ εἰκόνας τῆς εἰκόνας, οὐδὲ κατ' εἰκόνα λέγονται εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οὐκ εἰκόνας, οὕτως ὁ αὐτὸς Λόγος πρὸς τὸν ἐν ἑκάστῳ Λόγον. Ἀμφοτέρω γὰρ πηγῇ: ἔχει χώραν, ὁ μὲν Πατὴρ, θεότητος, ὁ δὲ Υἱὸς, λόγου. Ὡς περ οὖν θεοὶ πολλοὶ, ἀλλ' ἡμῖν εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, καὶ πολλοὶ κύριοι, ἀλλ' ἡμῖν εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· αὐτῶ πολλοὶ λόγοι, ἀλλ' ἡμῖν εὐχόμεθα ὅπως ὑπάρξη ὁ ἐν ἀρχῇ Λόγος, ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ὧν ὁ Θεὸς Λόγος. « Deo

quoniam verisimile est fore ut multi offendantur, quod unum verum Deum Patrem, et præter verum Deum multos Dei participatione factos deos dixerimus, ac vereantur ne illius gloria, qui omnem creaturam præcellit, reliquis Dei appellationem obtinentibus adæquetur; præter allatam differentiam, qua Deum Verbum diximus reliquis omnibus diis ministrum esse deitatis, hæc quoque apponenda. Ea enim ratio, quæ in singulis ratione utentibus inest, eandem habet comparisonem ad illam rationem, quæ in principio apud Deum est, et Deus est Λόγος, quam habet Deus Verbum ad Deum. Quemadmodum enim se habet a se Deus et Deus verus Pater ad imaginem et imagines imaginis, quam ob causam etiam homines dicuntur non imagines, sed ad imaginem, sic hunc in modum se habet ipse Λόγος, ad eam, quæ est in singulis, rationem. Utraque enim locum obtinet fontis et originis, Pater quidem divinitatis, Filius vero rationis. Quemadmodum ergo dii multi, sed nobis unus est Deus Pater, et multi domini sunt, sed nobis unus Dominus est Jesus Christus; sic multi etiam sunt λόγοι, sed nobis illum Λόγον precamur inesse, qui est in principio, qui est apud Deum, qui est Deus Λόγος. »

Multum valet ad Origene defensionem metus ille ne Verbo res creatas adæquare videretur, et adhibita ad hanc suspicionem refellendam uberior sententiæ explicatio. Declarat enim se nec ea quæ Filius a Patre accepit, cum iis, quæ res creatæ a Filio acceperunt, nec accipiendi modum comparare, sed potius Filium Patri æqualem prædicare, qui utrumque fontem esse asseverat: ex quo sequitur eandem in utroque naturam, ac eadem prorsus esse attributa. Itaque dum res creatas in eo comparare cum Filio videtur, quod Filius omnia a Patre, res creatæ omnia a Filio acceperint, ipsum potius cum Filio Patrem, si rite attendimus, comparat.

His testimoniis non absimilia sunt duo alia ab Hieronymo et Justiniano objecta, quorum in primo Filius Patrem comprehendere dicitur, si scientiam et sapientiam consideres; secus vero si eam comprehensionem intelligas, quæ Pater omnia ab illo esse habentia comprehendit. Sic igitur Origenes, juxta Hieronymum: « Si enim Patrem cognoscit Filius, videtur, in eo quod novit Patrem, posse eum comprehendere: ut si dicimus artificis animum artis scire mensuram. Nec dubium, quia si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo in quo est. Similem autem comprehensionem eam dicimus, ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et virtute et potentia cuncta teneat qui cognovit, non possumus dicere quod comprehendat Filius Patrem, Pater vero omnia comprehendit. Inter omnia autem et Filius est, ergo et Filius comprehendit. » Postrema verba Græce apud Justinianum sic leguntur: Εἰ δὲ ὁ Πατὴρ ἐμπεριέχει τὰ πάντα, τῶν δὲ πάντων ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ὅθεν καὶ τὸν Υἱόν. Unitatem essentialiæ et æqualitatem in Patre et Filio mirifice exponit Origenes, dum Patrem a Filio comprehendit statuit, quia Pater in Filio est, Patrem ergo in Filio esse credebatur, non quia Patri Filius obedit, sed quia Filio Patre totam divinam substantiam generando tradidit. Unde scientiam et sapientiam in utroque æqualem agnoscit Origenes, ac illud tantum comprehensionis genus, quo genitum comprehendit genitor, a Filio remouet.

Altero in loco, qui in primo *De princip.* libro, cap. 5, num. 5, exstat, similem habemus personarum distinctionem, nimirum in eo positam, quod Filius Patre, ob rationem originis, et Spiritus sanctus Filio minor sit: Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων μετακόσμου, ἐκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι. Ὡν γὰρ

lum indixit. Fuit et Tertulliani, et Lactantii, et Pauli Samosatani. Nec dissimulandum tamen hic aliquid esse peccatum ab Origene, quod Verbi vocabulum non aliter ad Filium pertinere putet, quam vel *Lucis*, vel *Pastoris*, et aliorum quæ commemorat. Id falsum est: nam vox *Verbum* hypostasin illius proprie distinguit, et substantiæ ipsius diviniæ significationem involvit.

VII. (85) Quam proxime usurpavimus solaris radii comparisonem, cum Origenis de generatione Filii sententiam explicarem, eadem nunc hic et alias quoque repetetur inierius: nulla enim est ad evolventa Origenis de Trinitate dogmata accommodatio. Quanto igitur radiis ex immenso lucis suæ peno emissis nobilior est sol ipse, et dignitate su-

apud Patrem, per quos omnia facta sunt, scriptus sit. » Non ergo Valentinianam hæresim hoc loco refellit Origenes, sed *multorum* imperitiam, qui pene eadem, ac Noetus, imprudenter peccabant. Nihil autem in eis vituperat, quod catholicæ doctrinæ consentaneum esset; nihil ipse ab ea statuit alienum. Nonne enim merito vapulabant, qui, dum Verbi appellationem acrius adurgent, neque ullam hujus vocis explanationem pati possunt, commitebant ut Verbi hypostasis ad inanem sonum redacta videretur. Christum autem Origenes existimat Verbum appellari, quia « in nobis recidit quidquid a ratione alienum est, nosque vere participes rationis efficit: » vel etiam quia « renuntiat occulta Patris sui, qui mens est relate ad Filium, qui Verbum dicitur. » Ἀνάλογον τῷ καλουμένῳ Υἱῷ Λόγῳ νοῦ τυγχάνοντος. « Quemadmodum enim verbum nostrum nuntius est eorum, quæ a mente cernuntur, sic Verbum Dei, quod Patrem cognovit, nulla re creata usque duce ad eum accedere valente, cognitum Patrem revelat. » Nihil est sane his in verbis quod jure possit reprehendi. Neque enim negat Origenes Verbi appellatione propriam Verbi hypostasin constitui. Sæpe enim divinarum personarum proprietates ex earum efficientiis explicantur. Gregorius Nazianzenus, magnum illud theologiæ lumen, non veretur asserere orat. 36, p. 590, Christum appellari « Verbum, quia Filius ita se habet ad Patrem ut sermo ad mentem, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, et vim enuntiatricem. » Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀποθεῖς τῆς γενήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφεῖς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. — Hæc D. Prud. MARAN, lib. 1V *De divinitate Christi*, cap. 15, num. 7.

(85) Quam proxime usurpavimus solaris radii comparisonem, etc. Vide supra notas in num. 5, et infra in num. 24.

(86) Ἦν γὰρ ὁ Θεὸς καὶ Θεός, etc. Multis reprehensionibus vapulavit Origenes, quia Deum Patrem initio Evangelii secundum Joannem observat Deum cum articulo vocari, Verbum autem sine articulo Deum dici. Addit hanc observationem sibi aptam videri ad eos refellendos qui, ne duos Deos dicerent, aut Filium eundem esse ac Patrem fingebant, aut ejus divinitatem negabant: Λεχτέον γὰρ αὐτοῖς, inquit tom. II in *Joan.*, num. 2, ὅτι τότε μὲν αὐτόθεος ὁ Θεὸς ἐστὶ, διόπερ καὶ ὁ Σωτὴρ φησὶν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· Ἰνα γινώσκωσιν εἰς τὸν μόνον ἀληθινόν Θεον· πάν τε τὸ παρὰ τὸ αὐτόθεος μετοχῇ τῆς ἐκείνου θεότητος θεοποιούμενον, οὐχ ὁ Θεός, ἀλλὰ Θεὸς κυριώτερον ἂν λέγοιτο ἢ πάντως ὁ πρωτότοκος πατρὸς κτισσεως, ἅτε πρῶτος τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι, σπασσας τῆς θεότητος εἰς ἐαυτὸν, ἐστὶ τιμιώτερος τοῖς λοιποῖς παρ' αὐτὸν θεοῖς, ὧν ὁ Θεὸς Θεός ἐστὶ,

perior; tanto nobilior esse ac superiorem Filio Patrem censuit Origenes, passimque perditam hanc et damnosam scriptis suis affudit hæresim; unde in Arium, Ariique partiaros transmissa est; fortasse et in Donatistas, qui « quamvis ejusdem substantiæ, minorem tamen Patre Filium, et minorem Filio putarunt Spiritum sanctum, » ut discimus ex Augustino in libro *De hæresibus ad Quodvultdeum*, hæc. 69, et epist. 50. Longum esset ex singulis Adamantii descriptionibus, quæcumque peste hæc afflata sunt, seligere. Consulamus brevitati, et excutiamus potissimum *Commentarios in Joannem*, in quibus Filii dignitatem ex instituto explicandam suscepit. Primum se dat locus ille e tom. II, num. 3, pag. 55: (86) Ἦν γὰρ ὁ Θεὸς καὶ Θεός,

κατὰ τὸ λεγόμενον· Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐπέλεσε τὴν γῆν, διακονήσας τὸ γενέσθαι θεοῖς, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρύσας εἰς τὸ θεοποιηθῆναι αὐτοῖς, ἀφ᾿ ἑαυτοῦ, κακείνοις κατὰ τὴν αὐτοῦ χρηστότητα μεταδιδούς. Ἀληθινὸς οὖν Θεὸς ὁ Θεός, οἱ δὲ κατ' ἐκείνων μορφούμενοι θεοὶ, ὡς εἰκόνες πρωτοτύπου. Ἀλλὰ πάλιν τῶν πλείων εἰκόνων ἢ ἀργέτουπος εἰκῶν ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ἐστὶ Λόγος, ὃς ἐν ἀρχῇ ἦν τῷ εἶναι πρὸς τὸν Θεὸν ἀεὶ μένων Θεός, οὐκ ἂν δ' αὐτὸ ἐσχηκώς εἰ μὴ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ οὐκ ἂν μείνας Θεός εἰ μὴ παρέμενε, τῇ ἀδιαλείπτῳ θέᾳ τοῦ πατρικοῦ βάθους. « Dicendum enim illis est quod αὐτόθεος, (hæc est, a se Deus) Deus ille est cum articulo: propter quod et Salvator in precatatione ad Patrem ait: *Ut cognoscant te solum verum Deum* (Joan. XVII, 3); quidquid vero, præter hunc, qui αὐτόθεος, a se Deus dicitur, participatione illius divinitatis deificatum est, non ὁ Θεός, Deus cum articulo, sed Θεός, Deus sine articulo magis proprie dicitur: quo nomine omnino vocandus primogenitus omnis creaturæ, quippe qui, cum primus sit apud ipsum, ætternæ divinitatem ad seipsum, honorabilior est reliquis diis (quorum Deus cum articulo Deus est, secundum id quod dicitur: *Deus deorum locutus est, et vocavit terram* [Psal. XLIX, 1]), suppeditans eis ut sint dii, a Deo hauriens abundanter, unde illos efficiat deos, et unde illis pro sua bonitate largiatur. Verus igitur Deus est Deus cum articulo: qui autem dii efformantur ad ejus formam, velut imaginæ sunt quedam primi exemplaris. Sed rursus multarum imaginum archetypa imago est ille Λόγος, qui est apud Deum, qui in principio erat, eo quod sit apud Deum semper manens Deus, haudquomodo habiturus, nisi apud Deum esset; et haudquomodo Deus mansurus, nisi perpetuo permansisset in contemplatione paternæ profunditatis. » In his verbis Petavius, *De Trinit.* lib. I, cap. 4, stuporem cum impietate certare pronuntiat, ac « palmare illud sacrilegium inesse » putat, « quod et Filium Dei verum Deum dici non patitur Origenes, et inter factos deos numerat, et Verbum, id est Λόγον, ita comparari cum creaturis affirmat, quemadmodum cum Λόγῳ ipso summus ac verus Deus. » Sed tamen si plus æquitati, quam præjudicatis opinionibus tribuatur, non erit demonstratu difficile Origenem catholicis stare principiis, non ad Ariana delicere.

1° Illud vitio verti non potest Origeni, quod contra nefarios hæreticos qui tres deos coli a Christianis dicebant, singularitatem Dei ex singularitate principii demonstrat. Eodem modo Tertullianus contra Prax., cap. 3, 4 et 11, Ecclesiæ catholicæ monarchiam vindicat, quam sibi Praxeas ejusque gregales arrogabant. Ipse Petavius in lib. IV *De Trinitate*, cap. 15, inter alias causas cur unus sit Deus, cum tres sint persone, hæc tertio loco commemorat, quod Pater Filii et Spiritus sancti prin-

Sequatur iste e tomo eodem, num. 6 : (87) Οὕτω A τοίνυν καὶ ἐνθάδε εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν Λόγον· τις δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ ἢ ὁ Πατήρ. Minime hic locum habet vulgata responsio, inferiorem Patre esse Filium, humanitatis ratione, non divinitatis, juxta Joan. xiv, 28 : *Pater major me est*, unde hæresim suam conflavit Arius : equaniam enim illic humanitatis Filii ra-

ἔστιν. Ἐλάττων δὲ πρὸς τὴν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά. Δεύτερος γὰρ ἔστι τοῦ Πατρὸς. Ἐτι δὲ ἦττον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους δικνυόμενον. Ὡστε κατὰ τοῦτο μείζων ἢ δύναμις τοῦ Πατρὸς παρὰ τὴν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πλείων δὲ ἢ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ πάλιν διαφέρουσα μάλλον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια. « Deum quidem Pater, cum omnia contineat, ad unumquodque entium pervenit, esse unicuique impertiens de suo : ipse enim est qui est. Minor autem Patre Filius ad sola rationabilia pervenit : est enim secundus a Patre. Minor etiam Filio Spiritus sanctus ad solos sanctos pertingens. Quare in hoc major est Patris virtus, quam Filii et Spiritus sancti. Amplior etiam virtus Filii, quam Spiritus sancti : ac rursus præstantior virtus Spiritus sancti, quam aliorum sanctorum entium. » Si sine Patre rationabilia a Filio illuminari, sancta a Spiritu sanctificari diceret Origenes, merito in sanctam Trinitatem injuriosus videretur, atque haud scio an ipsum in Patrem injuriosior. Sed in eo nulla hujus erroris suspicio residet : ac Patris virtutem in hoc tantum virtute Filii et Spiritus majorem dicit et latius patentem, quod cum rationabilia a Filio rationem, sancta a Spiritu sanctitatem accipiant, Filius a Patre, Spiritus a Patre et Filio omnia acceperint. — D. Prud. MARAN *De divinitate Christi*, lib. iv, cap. 16, num. 2. Vide et ipsius Huetii observationes in hunc ipsum Origenis locum tom. II in *Joan.*, num. 2, pag. 50.

(87) Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνθάδε εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου, etc. Duo hic displicent Huetio, Filium infra Patrem amandari, creationem ei abjudicari. Sed aliter sensisset, si attendisset Origenem, dum præpositionum ὑπὸ et διὰ vim ac sententiam ponderat, occurrere Heracleonis commentis, qui Verbum volebat « Creatori causam præbuisse mundi originis, ac ipsum Verbum nequaquam ὑπ' ἄλλου ἐνεργούντος, sub alio operante et vim præbente creavisse, sed alium potius ipso Verbo operante. » Contra statuit Origenes « debuisse dicere Scripturam, si hæc Heracleonis vera esset sententia, omnia per Creatorem a Verbo facta esse, non autem per Verbum a Creatore. » Addit « non Creatorem Verbi in mundi creatione, sed Verbum Creatoris ministrum fuisse, secundum David prophetam : *Deus dixit, et facta sunt ; mandavit, et creata sunt* (Psal. xxxii, 9). Mandavit enim ingenitus Deus primogenito omnis creaturæ, et creata sunt non solum mundus, et quæ in illo sunt, verum etiam reliqua omnia, sive throni, sive dominationes, sive potestates : omnia enim per illum et in illum creata sunt, et ipse est ante omnia (Coloss. 1, 16). » Nihil est in his verbis quod merito reprehendas. Non aliter Filium Patri subjicit Origenes, quam catholica doctrina postulat, nec veram creationem Verbo abjudicat, sed eam tantum, quam hæretici lingebant. Cum enim mundum a vero Deo creatum negarent, ac Verbum creatore sive demiurgo tanquam instrumento quodam usum dicerent, violatam Creatoris majestatem vindicat Origenes, ac Verbum omnia a Creatore sive Patre accepisse, nihil Patrem a Verbo, nec Creatorem Verbo, sed Ver-

lio, ubi vel de rerum creatione, vel de æterna Verbi generatione agitur? (88) Apertiora etiam hæc e tomo eodem, num. 18 : Τρίτον ἦν τὸ λεγόμενον τοῦτο τὸ φῶς, φῶς ἀληθινόν, ᾧ δὲ λόγῳ ὁ Πατήρ τῆς ἀληθείας Θεὸς πλείων ἔστι καὶ μείζων ἀλήθεια, καὶ ὁ Πατήρ ὡν σοφίας κρείττων ἔστι καὶ διαφέρειν ἢ σοφία, τούτῳ ὑπερέχει τοῦ εἶναι φῶς ἀληθινόν· et hæc e tomo xiii, num. 25 : (89) Ἄλλ' ὁμως τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων ὑπερέχων οὐσίᾳ καὶ προ-

hum Creatori ministrasse demonstrat, quippe cum Verbum, ut alibi docet, idea sit idearum, qua omnia continentur; æterna ratio, eujus ad præscriptum Deus omnia creat et gubernat; sapientia, in qua tanquam sapiens architectus omnia descripsit ac disposuit. Non indecorum est Verbo hoc ministerium, nec cum decretis catholicis pugnat hæc creandi ratio, sed cum hæreticorum commentis. — Hæc dominus Prudentius MARAN lib. iv *De divinitate Christi*, cap. 16, num. 5.

(88) Apertiora etiam hæc e tomo eodem, num. 18, etc. Vide supra, num. 3, notam in hæc verba : Ἐπεὶ δὲ φῶς ἀπαξᾶπλῶς, etc.

(89) Ἄλλ' ὁμως τῶν τοσούτων, etc. Paulo supra hunc locum dicere videtur Origenes Filium et Spiritum æque vel forte magis a Patre superari, quam ipsi res creatas superant : et ex his verbis Filium et Spiritum sanctum ab Origene ita cum rebus creatis comparari putat Huetius, ut omnino a Patre dissocientur. Sed tamen si locus ille, ut par est, legatur et intelligatur, non insincera et parum orthodoxa excusatione opus erit, sed æquabili judicio. Sic igitur loquitur Origenes : Ἀλλήλους (legendum videtur Ἄλλ' ἡμῆς) πειθόμενοι τῷ Σωτῆρι λέγοντι, ὁ Πατήρ, ὁ πέμψων με μείζων μου ἔστι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἐνεγκόντι μηδὲ τὴν ἀγαθὴν, προσηγορίαν τὴν κυρίαν, καὶ ἀληθῆ, καὶ τελείαν παραδέξασθαι αὐτῷ προσφερομένην, ἀλλὰ ἀναφέροντι αὐτὴν εὐχαρίστως τῷ Πατρὶ μετ' ἐπιτιμήσεως πρὸς τὸν βουλούμενον ὑπερβόησαι τὸν Υἱὸν, πάντων μὲν τῶν γεννητῶν ὑπερέχειν οὐ συγκρίσει, ἀλλ' ὑπερβαλλούσῃ ὑπεροχῇ φασιν τὸν Σωτῆρα, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπερεχόμενον τοσούτον ἢ καὶ πλέον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς (legendum videtur, οὐ τοσούτον ὑπερεχόμενον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς) ὅσῳ ὑπερέχει αὐτὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῶν λογίων, οὐ τῶν τυχόντων. « At nos obsequentes Salvatore, qui dixit, *Pater, qui misit me, major me est* (Joan. xiv, 28), et idcirco delatam sibi appellationem boni propriam et veram et perfectam accipere noluit, sed eam grato animo retulit ad Patrem, cum increpationibus præstare, ut verbis exprimi hæc præstantia non possit; sed tamen Patris præstantiam sic pergit describere : Ἄλλ' ὁμως τῶν τοσούτων, etc., id est, « Sed tamen cum ipse tantis ac talibus naturis præstet essentia, dignitate, et potestate ac divinitate (est enim vivens Verbum et Sapientia), Patri nulla re comparatur. Est enim imago ejus bonitatis, splendorque non Dei, sed ejus gloriæ, ejusque lucis æternæ, et vapor non Patris (Sap. vii, 25, 26), sed ejus potestatis, sinceraque omnipotentis ejus gloriæ fluxio, et speculum immaculatum ejusdem operationi, per quod speculum Paulus et Petrus, eorumque similes Deum vident, dicentis : *Qui vidit me, vidit Patrem meum, qui misit me* (Joan. xii, 45). » 1° Non esset ignoscenda Origenis culpa, si ea, quæ Filius a

εἷς καὶ δυνάμει καὶ θεότητι· Ἐμφυχος γάρ ἐστι λόγος καὶ σοφία· οὐ συγκρίνεται κατ' οὐδὲν τῷ Πατρὶ· εἰκὼν γάρ ἐστι τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, καὶ ἀπαύγασμα, οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ τοῦ αἰδίου φωτὸς αὐτοῦ, καὶ ἀπόρροια εὐκρινῆς τῆς παντοκρατορικῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ ἑ-

Patre accepit, cum iis, quæ res creatæ a Filio acceperunt, aut modum accipiendi compararet. At ipse declarat Filium, si spectietur essentia, dignitas, potestas, divinitas, creatis rebus vel excellentissimis ita præstare, ut id verbis exprimi non possit. 2° Refellit Origenes impietatem Heraclionis, qui adorantes in spiritu et veritate dicebat, etiamsi in vitis volutati, ut mulier Samaritana, fuerint, « ejusdem nature esse ac Patrem, » τῆς αὐτῆς φύσεως τῷ Πατρὶ, « et consubstantiales ingenitæ et beatissimæ nature, » ὁμοουσίους τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καὶ παμμακαρίῃ. Non ignorabat Origenes hæreticos, dum hæc effutiant, non Patri soli, sed et Filio et Spiritui sancto consubstantiales se esse voluisse. Quare in incusanda eorum impietate non Patris solum, sed et Filii et Spiritus sancti gloriam defendit. 3° Si Filium Patri consubstantialem non credidisset Origenes, non prætermisisset hanc occasionem opinionis suæ declarandæ et hæreticos culpandi, quod, cum ne Filius quidem et Spiritus sanctus consubstantiales sint Patri, id sibi homines nefarii impudenter arrogant. At longe aliter se gerit Origenes. Colligit usitatas de Filio in Scripturis voces, nempe imaginem, splendorem, speculum sine macula, ex quibus eum Patri consubstantialem esse necessaria conclusio est, et ab ipso Origene non semel aliis in locis prædicata. In hoc ergo hæreticos ad summum impietatis venisse demonstrat, quod non solum id sibi arrogant quod Filii et Spiritus sancti proprium est, sed etiam supra Filium et Spiritum sanctum quodammodo assurgunt. Nam divinitas Christi ita attemperate semper et a Scriptura et ab ipso Christo prædicatur, ut omnia ad Patrem referantur. Quod enim dicitur imago, splendor, vapor, speculum, hæc omnia iudicant eum a Patre omnia accepisse, nec a Patris substantia separari posse. Unde Origenes tomo eodem, num. 34, ad hæc Christi verba: *Ego cibum habeo manducare* (Joan. iv. 32), sic loquitur: Καὶ οὐκ ἀτοπὸν γε λέγειν μὴ μόνον ἀνθρώπους καὶ ἀγγέλους ἐνδεεῖς εἶναι τῶν νοητῶν τροφῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· καὶ αὐτὸς γάρ, iv' οὕτως εἶπω, ἐπισκευάζεται ἀεὶ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦ μόνου ἀνευθεοῦ καὶ αὐτάρχου αὐτῷ. Λαμβάνει δὲ τὰ βρώματα ὁ μὲν πολλὸς κελευομένων παρατιθένας τοῖς μαθητῶν Ἰησοῦ, κελευομένων παρατιθένας τοῖς ὄχλοις· οἱ δὲ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἀπ' αὐτοῦ Ἰησοῦ, πλὴν ἐσθ' ὅτε καὶ ἀπὸ ἁγίων ἀγγέλων· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μόνου λαμβάνει τὰ βρώματα, οὐ διὰ τινος. Οὐκ ἀτοπὸν δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τρέφεσθαι λέγειν. « Nec sane absurdum erit, si dicamus non solum homines, et angelos indigere cibis intelligibilibus, sed etiam ipsum Dei Christum. Nam et ipse, ut ita dicam, semper instruitur a Patre, qui solus nullius indiget, ac sibi sufficit. Sumit autem vulgus discipulorum a discipulis Jesu, qui jubentur urbis apponere: Jesu vero discipuli ab ipso Jesu, verumtamen interdum etiam a sanctis angelis: at Filius Dei a solo Patre cibos accipit absque ullo mediatore. Nec absurdum dictu est ipsum etiam Spiritum sanctum nutriri. » Quinam autem sint cibi illi, quos Filius a Patre accipit, præclare exponit paulo infra num. 36: *Ἐμὸν βρώμα ἐστὶν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελιώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον*. Πρέπουσα βρώσις τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, ὅτε ποιητῆς γίνεται τοῦ Πατρικοῦ θελήματος, τοῦτο τὸ θέλει ἐν ἑαυτῷ ποιεῖν, ὅπερ

opteron ἀκηλίδωτον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Δι' οὗ ἑσ-
όπτρου Παῦλος καὶ Πέτρος, καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτοῖς βλέπουσι τὸν Θεὸν, λέγοντες· « Ὁ ἑωρακὸς ἐμὲ εἴωρακε· τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με. » Quæ cum noxia esse intelligeret Ferrarius interpres, in gratiam auctoris sui lectorem fefellit, et cui nullam poterat

ἦν καὶ ἐν τῷ Πατρὶ, ὥστε εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ Υἱοῦ ἀπαράλλακτον τοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς, εἰς τὸ μηκέτι εἶναι δύο θελήματα, ἀλλὰ ἐν θέλημα· ὅπερ ἐν θέλημα αἰτίον ἦν τοῦ λέγειν τὸν Υἱὸν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν· καὶ διὰ τοῦτο τὸ θέλημα ὁ ἰδὼν αὐτὸν εἴωρακε τὸν Υἱὸν, εἴωρα δὲ καὶ τὸν πέμψαντα αὐτόν. « *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me, et perficiam illius opus* (Joan. iv. 34). Decus cibus Filio Dei, quando efficit voluntatem Paternam; hoc velle in seipso faciens, quod est in Patre: ita ut voluntas Dei sit in Filii voluntate immutabili a voluntate Patris, ne sint amplius duæ voluntates, sed una voluntas: quæ una voluntas auctor est Filio Dei dicendi: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x. 30); et hanc ob voluntatem qui eum vidit, vidit et Filium, vidit etiam eum qui misit ipsum. » Ubi totam Patris voluntatem in Filio sine ulla discrepantia esse docet; ita ut non sint duæ voluntates, sed una prorsus voluntas. At hæretici divinam sibi et spiritalem naturam assumebant, quæ ex voluntate et sanctitate Dei minime pendeat, nec inter flagitia decus ac robur suum amittat. Origenes, qui in minutis interdum observationes deferret, admonet Filium in Scripturis non Dei, sed ejus bonitatis imaginem, nec Patris, sed ejus gloriæ splendorem dici, ut divinitatis a Patre ad eum manantis expressior sit significatio. 4° Suspicionem omnem ab Origenis doctrina removel quod ait magis a Filio res creatas vel præstantissimas superari, quam Filium a Patre. Id enim nisi de vero et consubstantiali Filio dici omnino non potest. Vitiosus omnino apud manuscriptos codices Origenis contextus, ac sensum exhibet Origenis proposito et sententiæ prorsus absonum. Origeni enim affingit hoc absurde et impie dictum, « Salvatorem tanta aut etiam majore præstantia a Patre superari, quanta ipse et Spiritus sanctus reliqua vel præstantissima superant. » Qui id potuit excidere Origeni? Probat hoc ipso in loco Salvatorem creatis rebus vel præstantissimis, nempe angelis, thronis et dominationibus ita præstare, ut hæc præstantia exprimi non possit. Nondum examinat quo sensu major sit Pater: eam rem paulo post examinandam relinquit. Quare Filium a Patre magis superari, quam res creatas Filio, non solum inutile dictu fuisset, sed etiam ineptum et absurdum. Illum enim ad res creatas amandasset, tum cum illum vult a rebus creatis disjungere. Præterea non dixisset Filium longius a Patre distare, quam a præstantissimis rebus creatis, sed generatim a rebus creatis. At si ita legamus, ut legendum esse contendo, plana erunt omnia, et Origenis proposito, qui totus est in prædicanda Salvatoris majestate, hærentia. Non tamen crediderim manum Arianam hujus corruptele auctorem fuisse. Probabilius est voculam, ὅ, ut sæpe alias evenit, excidisse incuria librario- rum: et quia repugnat ut res aliqua æque a Deo distet ac a rebus creatis, unum aliquem ex magno illorum numero, qui Origenis famæ amici non erant, injecisse has voces, ἦ καὶ πλεόν, vel saltem ad marginem apposuisse, unde in contextum irrepserunt. 5° Si quis credendum non putet his rationum momentis, audiat Origenem ipsum eadem de re agentem, et corrupto contextui ita refragantem, ut vulnus suo ipsius testimonio sanet. Sic igitur loquitur tom. xv in *Math.* num. 10: Καὶ ὁ

excusationem oblinere, locum in interpretatione sua prætermisit. (90) Eodem laborant ista vitio et tom. XXXIII, num. 18 : Ζητώ δὲ εἰ ἔνεστι δοξασιῶναι τὸν Θεὸν, παρὰ τὸ δοξάζεσθαι ἐν Υἱῷ, ὡς ἀποδοῦκαμεν, μειζόνως αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ δοξαζόμενον, ὅτε ἐν τῇ ἑαυτοῦ γινόμενος περιωπῇ, ἐπὶ τῇ

Σωτῆρ δὲ, ὡς ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, οὕτως καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἰκὼν. Καὶ παντὸς δὲ τοῦ ὑποδεστέρου ᾧ ἐφαρμόζεται ἡ Ἀγαθὸν, φωνή, ἀλλο σημαίνονμενον λέγει τὴ ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενον. Ἐπερ ὡς μὲν πρὸς τὸν Πατέρα εἰκὼν ἔστιν ἀγαθότητος ὡς δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ, ἕπερ ἡ τοῦ Πατρὸς ἀγαθότης εἰς αὐτὸν ἢ καὶ μᾶλλον ἔστι τῆς ἀναλογίαν προσεχῆ ἰδεῖν ἐπὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα ὄντα εἰκὼνα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ἕπερ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος πρὸς ἀγαθὸν ἀνθρώπου, καὶ ἀγαθὸν ἔργον, καὶ ἀγαθὸν δένδρον. Πλεὼν γὰρ ἡ ὑπεροχὴ πρὸς τὰ ὑποδεστέρα ἀγαθὰ ἐν τῷ Σωτῆρι, καθὼς ἔστιν εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὄντος ἀγαθοῦ πρὸς τὸν εἰκόντα Σωτῆρα Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με μείζων μου ἔστιν. « Ac Salvator quidem, ut est imago Dei invisibilis, ita et bonitatis ipsius imago est. At vox illa quidem, Bonum, aliud significat, cum inferiori cuilibet rei aptatur, aliud cum de eo dicitur; siquidem respectu Patris imago est bonitatis ipsius, et eam habet erga reliqua omnia rationem, quam bonitas Patris erga ipsum: vel etiam proportionem quamdam affluem magis et propinquam in bonitate Dei respectu Filii, qui bonitatis ipsius imago est, observare licet, quam in bonitate Salvatoris respectu hominis boni, vel actionis bonæ, vel arboris bonæ. Plus etenim inferioribus bonis Salvator præstat, quatenus est imago bonitatis ipsius Dei, quam Deus, qui bonus est, Salvatore qui dixit: Pater, qui misit me, major me est (Joan. xiv, 28). » Optime congruit hoc testimonium aliis Origenis principiis. Statuit 1° Filium, cum sit imago Dei invisibilis, imaginem esse debere ipsius bonitatis: adeo exploratum illi erat totam Patris divinitatem in hac imagine expressam esse sine ulla dissimilitudine, nec quidquam inesse exemplari, quod absit ab imagine. 2° Diserte docet boni appellationem longe aliter Filio congruere, quam rebus creatis. 3° Patris et Filii distinctionem hac una re metitur, quod Pater sit bonum, Filius imago ejus bonitatis. 4° Conceptis verbis pronuntiat majori intervallo res creatas a Filio, quam Filium a Patre superari; quod de re creata dici non possit. Nulla enim res est ejusmodi quæ, etiamsi omni ornamentorum genere a Deo cumeletur, non multo plus ab eo distet, quam a cæteris rebus creatis. Hæc D. Prudent. Maran *De divinitate Christi* lib. iv, cap. 16, num. 3.

(90) Eodem laborant ista vitio, etc. Instituit hoc loco Origenes quæstionem, ipso latente, nimis audacem, sed ubi tamen nihil exstat, quod Patrem a Filio non comprehendit, aut uberiorem in Filio, quam in Patre esse scientiam persuadeat. 1° Timiditas, quam præ se fert Origenes, dum hanc quæstionem instituit, consistere non potest cum Ariana de Filio sententia. Nam si Filii alienæ a Patre substantiæ; si Patrem non comprehendit; an audax facinus videri possit utrum Pater magis glorificetur, dum seipsum cognoscit, quam dum a Filio cognoscitur, inquirere? 2° Non dicit Origenes majorem esse in Patre, quam in Filio contemplationem; sed huic quæstioni, utrum Pater magis glorificetur in seipso propter majorem sui ipsius, quam in Filio contemplationem, respondet tantum Patrem non enarrabili gaudio oblectari, dum in seipso acquiescit. 3° Nihil aliud hæc verba indicant, nisi Patrem distinctum esse a Filio, et inter eam rationem qua se in seipso, et eam qua se in Filio contemplatur, talem intercedere rationem, qualem exemplaris et imaginis distinctio postulat.

ἑαυτοῦ γνώσει, καὶ τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ, οὕση μείζων τῆς ἐν Υἱῷ θεωρίας, ὡς ἐπὶ Θεοῦ χρῆ νοεῖν τὰ τοιαῦτα, δεῖ λέγειν ὅτι εὐφραίνεται ἀφατόν τινα εὐαρέστησιν. Nec sincera quæ insunt iomo viii *contra Cels.*, num. 14: (91) Ἐστω δὲ τις ὡς ἐν πλήθει πιστευόντων, καὶ δεχομένων διαφωνίαν, διὰ

Sed ex his minime sequitur aliquid inesse exemplari, quod absit ab imagine; cum præsertim hoc ipso in loco declaret Origenes quæ de Deo enarrari non possunt, ea ab ipso solo ejusque Unigeniti propria locutione enarrari posse. Ibidem paulo post Filium appellat « totius gloriæ Dei splendorem, » ac solum omnem « totius gloriæ Dei splendorem capere posse » declarat. Atque hæc consentanea sunt aliis ejus testimoniis, in quibus Patrem a Filio comprehendit, ac totam Patris scientiam a Filio traditam et communicatam docet. D. Prud. Maran *De divinit. Christi* lib. iv, cap. 16, num. 4.

(91) Ἐστω δὲ τις ὡς ἐν πλήθει πιστευόντων, καὶ δεχομένων, etc. Contra hæreticos dictum est, quod Huetius contra Catholicos dictum existimat. Moleste fert Huetius ab Origene negari, quod alii, ut ipse existimat, vere et orthodoxe affirmabant, Salvatorem esse universorum Deum, ex quo concludit supremam illam Christi supra res universas divinitatem ab Origene minui. Sed tamen ad ejus defensionem afferri posse conjicit illud ex *Præfat. in Joan.*: Οὐ σιωπητέον δὲ οὐδὲ τὸν μετὰ τὸν ὄλων Θεὸν Λόγον. Sed cum hæc verba sic restituenda sint, « Neque etiam tacendum est ille secundum universorum Patrem Deus Verbum, » hic quoque Filius Patri subjicitur; nec felicius in pergando Origene Huetius, quam in accusando. Non animadvertit quo sensu neget Origenes Salvatore esse universorum Deum. Quamvis Christus sit Deus super omnia benedictus, non tamen dubitarunt ecclesiastici scriptores ante et post concilium Nicænum, Patrem universorum Deum dicere, quia ab ipso non solum res creatæ, sed etiam Filius, et Spiritus sanctus acceperunt ut essent, quamvis diversa omnino ratione, atque hoc inter alia principium adhibent ad singularitatem Dei demonstrandam. Filium universorum Deum dicere idem videtur Origene, ac Patrem illi subjicere, ut patet ex his verbis, quæ minus belle omisit Huetius: Διόπερ οὐχ ὄν νῦν Πατέρα καλοῦμεν, ὑποβάλλομεν, ὡς κέλος ἡμᾶς συκοφαντεῖ, τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. « Quapropter quem nunc Patrem vocamus; eum nequaquam, ut Celsus nos dicere calumpniatur, Filio Dei subjecerimus. » Id paulo post confirmat, num. 15, his verbis: Καὶ οὐδεὶς ἡμῶν οὕτως ἐμβρόντητός ἐστιν, ὡς λέγειν, Κύριός ἐστι τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Κρατεῖν δὲ φαμεν τὸν Σωτῆρα μάλιστα, ὅτε νοοῦμεν αὐτὸν Θεοῦ Λόγον, καὶ Σοφίαν, καὶ Δικαιοσύνην, καὶ Ἀλήθειαν, πάντων μὲν τῶν ὑποταγμένων αὐτῷ καθὼς τὰυτὰ ἐστίν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ κρατούντος αὐτὸν Πατρὸς, καὶ Θεοῦ. « Neque quisquam nostrum ita stupidus est, ut dicat: Dominus Dei est Filius hominis. Imperium autem Salvatore, ut Dei Verbo, Sapientiæ, Justitiæ, Veritati, maxime astruimus in omnes, qui ei, quatenus hæc omnia est, sese submitunt; sed non etiam in Deum et Patrem, qui in ipsum imperium habet. » Hanc stultissimam opinionem Celsus omnibus Christianis allungebat, eosque accusabat quod Patrem « non valde venerarentur, istum autem (Filius) vehementer extollerent. » Firmabat criminationem his verbis, quæ in *Dialogo celesti*, qui liber ab hæreticis Deum creatorem rejicientibus compositus erat, legisse se dicebat: Εἰ ἰσχυρότερός ἐστι Θεοῦ Υἱός, καὶ Κύριος αὐτοῦ ἐστίν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; καὶ τίς ἄλλος κυριεύσει τοῦ κρατούντος Θεοῦ; « Si fortior est Deo Filius, et Dominus ejus est Filius hominis, et quis alius Deo imperium teneat

τὴν προπέτειαν ὑποτίθεσθαι τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν ἄπὸ πᾶσι Θεόν. Ἄλλ' οὐκ ἔστι γε ἡμεῖς τοιοῦτον, οἱ παιθόμενοι αὐτῷ λέγοντι· «Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστίν.» His vulgatam ex Athanasio responsionem subjicit Hæschellius: Οὐ μεγέθει τινὲ οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν. «Non magnitudine aliqua, nec tempore, sed propter generationem ex ipso Patre;» et alteram hanc: Ὡς Θεὸς Θεοῦ οὐχ, ὡς Πατὴρ δὲ Υἱοῦ ἐνανθρωπήσαντος. «Non ut Deus Deo, sed ut Pater Filio, qui humanam suscepit naturam.» At ea, ut vere dicam, parum ad rem. Affirmabant quidam Christum esse universorum Deum, idque vere et orthodoxe. Pertinet illud sane ad divinam Christi naturam, non ad humanam. Negat e contrario Origenes Servatorem esse universorum Deum, quod indè probat quia Patre minor sit, qui est universorum Deus. Divinæ ergo Christi naturæ detrahit supremam illam θεότητα supra res universas, et Patri addicit; proindeque μεγέθει τινὲ, et ut Deum Deo, inferiorum Patre Filium statuit, non ut hominem Deo. Leontius Byzantinus *Scholiorum* actione 10, ad convincendum erroris hujus Origenem ista adducit verba ex quadam ipsius epistola: Ὁ Υἱὸς ἡ μείζων ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἡ ἐλάττω, ἡ ἴσος· εἰ οὖν δεῖξω ὅτι οὐδὲ μείζων ἐστίν, οὐδὲ ἴσος, δῆλον ὅτι ἐλάττω ἐστίν. Postremo cum dixerit superius Patrem essentia, dignitate, virtute, divinitate, bonitate et sapientia præstare Filio, idem quoque sciscit de scientia tract. 30, in *Matth.*, num. 55: «Forsitan autem et quod ait nescire se diem consummationis et horam, ante dispensationem suam dixit quia, Nemo scit, neque angeli, neque Filius, nisi solus Pater¹⁴. Post dispensationem autem impletam nequaquam hoc dixit, postquam Deus illum superexaltavit, et donavit ei nomen quod est super omne nomen¹⁵: nam postea et Filius cognovit scientiam a Patre suscipiens, etiam de die consummationis et hora, ut jam non solum Pater sciret de ea, sed etiam Filius.» Quasi Christus non nisi post mortem obitam cognitionem hanc a Patre acceperit. At sanior est quæ paulo post sequitur loci ejusdem expositio, eatenus nempe horam hanc

¹⁴ *Matth.* xxiv, 36. ¹⁵ *Philip.* ii, 9

dominabitur? Quæ cum hæreticorum propria esse nesciret aut dissimularet, Filium Dei apud omnes Christianos, «fortiorem Deo imperium tenente, ejusque Dominum dici, ac solum coli» querebatur. Christum ergo, ut ex his patet, non Deum negat Origenes, sed Patre majorem Deum; nec Catholicos refellit, sed criminationem, cui materiam dederant hæreticorum commenta, a Christianis propulsat. D. Prudent. Maran *De divinit. Christ.* lib. iv, cap. 16, num. 5. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 12, et *De subordinatione Filii*, cap. 2, num. 6.

(92) Πρὸς τὸν βουλούμενον, etc. Vide paulo supra observationem in hæc Origenis verba: Ἄλλ' ὁμοῦ τῶν τοσοῦτων, etc.

(93) Ταῦτα δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασται, etc. Ex Patrum aliorum similibus verbis ostendit infra ipse Hueltius quo sensu accipi debeant.

ignorasse Christum, quatenus ipsam Ecclesia, quæ corpus Christi est, ignorat. Huc addendam censeat aliquis longam disputationem ex initio tomii ii, in *Joan.*, num. 2 et seq., in qua vocem Θεός articulo suo conjunctam distinguit Origenes a voce Θεός eodem articulo destituta, atque hanc deputat Filio, illam Patri: unde opinati sunt quidam aliam ipsum Deitatem ascripsisse Patri, ac præstantiorem; inferiorem vero Filio. Quapropter ea Genebrardus ab Arianis assuta fuisse censebat. At cum ea tamen dextre accipi posse agnoscat, et nos quoque in *Observationibus* demonstraturi simus, cur loco huic falsi apponamus notam, causa nulla est. At manifeste sanctum Spiritum honore suo ac dignitate fraudare conatur Origenes tom. xiii in *Joan.*, num. 25, his verbis: (92) Πρὸς τὸν βουλούμενον ὑπερδοξάζειν τὸν Υἱόν, πάντων μὲν τῶν γενητῶν ὑπερέχειν, οὐ συγκρίσει, ἀλλ' ὑπερβαλλούση ὑπεροχῇ, φασὲν τὸν Σωτῆρα, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπερεχόμενον τοσοῦτον, ἢ καὶ πλεον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἅσῳ ὑπερέχει αὐτὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῶν λοιπῶν, οὐ τῶν τυχόντων. Spiritum sanctum illic infra Patrem deprimit: Filio vero posthabet tom. ii, in *Joan.*, num. 6: (93) Ταῦτα δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασται σαφέστερον ἰδεῖν βουλομένοις. πῶς, εἰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο. Ἐν τῶν πάντων τυγχάνον ὑποδεεστέρων τοῦ δι' οὗ ἐγένετο νοούμενον, εἰ καὶ λέξεις τινὲς περισπᾶν ἡμᾶς εἰς τὸ ἐναντίον δοκοῦσιν.

VIII. Læxæ Christi majestatis reum Origenem peragit Hieronymus epist. 59, ad *Avit.*, cap. 1, ubi libri primi *Περὶ ἀρχῶν* deliria commemorans, (94) dixisse illum notat: «Christum collatione Patris splendorem esse perparvum, qui apud nos pro imbecillitate nostra magnus esse videatur.» Deinde addit: (95) «Duarum statuarum, majoris et parvulæ; unius quæ mundum impleat, et magnitudine sua quodammodo invisibilis sit; et alterius quæ sub oculos cadat, ponit exemplum, priori Patrem, posteriori Filium comparans.» Justinianus in epistola ad Menam gradus in Trinitate posuisse ipsum ait, et Patrem Filio majorem fluxisse: tum ex ipsis Origenis verbis accusationem suam com-

D (94) Dixisse illum notat, Christum collatione Patris splendorem esse perparvum, etc. Videtur hæc criminatio ex iis locis petita, ubi dicit Origenes «in Patre nullas esse tenebras, Filium vero in tenebris lucere.» Sed quo sensu id dixerit supra exponimus, num. 3, in hæc verba: «Sed vereor tamen ne de Platonicæ doctrinæ narthecio,» etc. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 18.

(95) Duarum statuarum, majoris et parvulæ, etc. Exstat quidem exemplum hoc lib. i *De princip.*, cap. 2, num. 8. Sed de Incarnatione manifestum est Origenem loqui, et hoc exemplum idcirco adhibere, «quod exinanienti se Filius, qui erat in forma Dei, per ipsam sui exinanitionem studet nobis Dei plenitudinem demonstrare.» D. Prud. Maran *De divinit. Christi* lib. iv, cap. 16, num. 1.

probat. Et quid reliquos commemorare attinet, A eum par sit scriptorum fere omnium querela, quotquot in ejus recensendis erroribus operam aliquam posuerunt? Non minoribus doctrina ejus de Spiritu sancto insimulationibus et conviciis proscissa est a Theophilo, Epiphanio, et præter alios a Basilio, qui libri *De Spiritu sancto*, cap. 29, et epist. 41, Origenem de Spiritu sancto male sentientem, si quando recte locutus est, vi consuetudinis et traditionis victum fuisse scribit. Ejusdem etiam noxæ accessit Dionysium Alexandrinum Origenis discipulum: adeo ut ex Adamantii schola primi omnium adversus Spiritum sanctum errores videantur exstitisse. Ad aliorum criminationes adjicit Hieronymus lib. II *Apol. advers. Rufin.*, cap. 3, dixisse illum Patris et Filii ministrum esse Spiritum sanctum: et Justinianus in fine epistolæ suæ ad Menam Origenem ait Filium et Spiritum sanctum appellasse λειτουργικά ζῶα, « ministratoria animalia. »

IX. Multa quidem contra hæc in gratiam Origenis obtendi possunt, quibus orthodoxam de Verbi dignitate sententiam tueri visus est: sed ea fere e libris deprompta quæ Rufinum interpretem habent, proptereaque dubiæ sunt fidei, et interpolata credi possunt. Afferemus tamen singula, ne causam Origenis descruisse videamur. Ac primum de Christo hæc leguntur hom. 4 in *Genes.*, num. 5: « Formam namque servi accepit, et cum ipse invisibilis sit naturæ, utpote æqualis Patri, habitum tamen visibilem suscepit: » et ista libro VII in *Epist. Pauli ad Rom.*, num. 5, pag. 599: « Et ideo non ad injuriam dicitur, quia prophetis subjecti sunt spiritus, sed ad dispensationem; sicut et illud dictum accipimus de Salvatore, quia tunc et ipse Filius subjectus erit qui sibi subdidit omnia ¹⁶. Et hic enim subjectus non quasi inferior dicitur. Quomodo enim inferior dici potest, qui Filius est, et omnia est quæ Pater? Omnia enim, inquit, Pater, tua, mea sunt ¹⁷. » Quin etiam libr. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, eandem esse docet Patris et Filii potentiam, bonitatem eandem. (96) Quod autem Servatorem universorum esse Deum negavit lib. VIII *contra Celsum*, num. 14, huic illud opponi potest e *Præfat. Comment. in Joan.*, num. 11, pag. 12: Οὐ σωπητέον δὲ, οὐδὲ τὸν μετὰ τὸν Πατέρα τῶν ἄλλων Θεὸν Λόγον, οὐδενὸς γὰρ ἑλαττον ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν. Cum enim omnia habeat a Patre Filius, acceptum Patri refert universorum esse Deus. Rerum igitur universarum Deus est Pater a se; Filius earumdem rerum Deus est a Patre. Cum Ser-

¹⁶ I Cor. xv, 28. ¹⁷ Joan. xvii, 10. ¹⁸ Ephes. i, 21. ¹⁹ Sap. i, 7.

(96) Quod autem Servatorem, etc. Vide supra, num. 7, observationem in hunc Origenis contextum ex lib. VIII *contra Cels.*: Ἔστω δὲ τις ὡς ἐν, etc.

(97) Verum levia sunt, ut dixi, quæ petuntur ex operibus a Rufino interpretatis testimonia, etc. Graviora alia testimonia reperire potuisset Huetius, si libuisset. Suam enim de Spiritu sancto senten-

tiam non obscure declarat Origenes in aliis libris quorum Græca etiamnum exstant. Hanc supra, num. 2, exposuimus sub finem observationis nostræ in hæc verba: « Quamobrem Augustinus hæres. 43. *ad Quodvultdeum*, ac Justinianus, » etc., quam vide. Vide insuper testimonia quæ adducit Pamphilus in *Apologia* sua.

vatorem ergo universorum Deum esse negat, Deum intellige a se, seu αὐτόθεον. Cum eundem universorum Deum esse asserit, Deum intellige a Patre, sive Deum de Deo. Facit etiam pro Origene, quod maxima locorum illorum, quibus Filii majestatem imminuit, pars e *Commentariis in Joannem* est profecta, quos adversus Marcionistam Heracleonem scripserat. Id autem erat sectæ hujus delirium, opificem mundi Deum alium esse a Deo Christi Patre, ipsoque ac Christo inferiorem. Quo facilius commentum ejusmodi profligaret Origenes, contrariam astruxit sententiam, probavitque mundi opificem Deum Christo majorem esse ac superiorem. De Spiritu sancto orthodoxa eum sentire credas in *Proœmio* librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 4, cum ait: « Tum deinde honore et dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt (apostoli) Spiritum sanctum. » (97) Verum levia sunt, ut dixi, quæ petuntur ex operibus a Rufino interpretatis testimonia: præcipue vero ex libris *Περὶ ἀρχῶν*, in quibus errores circa Trinitatem admissos emendare conatus est. Quamobrem siculnea quoque est loci illius tutela, e libro I hujus Operis, cap. 3, num. 7: « Porro autem nihil in Trinitate majus minusve dicendum est: » et hujus, e libr. II, cap. 2, num. 1: *Origo et fons Filii, vel Spiritus sancti, Pater est, et nihil in iis anteras, posteriusve intelligi potest. Nec* gravioris isthæc pro Origene momenti e lib. VII in *Epist. ad Rom.*, num. 13, pag. 612: *Est ergo Christus Deus super omnia. Quæ omnia? Illa sine dubio quæ et paulo ante diximus, « super principatus et potestates, et virtutes, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro ¹⁸. » Qui autem super omnia est, super se neminem habet. Non enim post Patrem est ipse, sed de Patre. Hoc autem idem sapientia Dei etiam de Spiritu sancto intelligi dedit, ubi dicit: « Spiritus Domini replevit orbem terrarum; et qui continet omnia, scientiam habet vocis ¹⁹. »*

X. Favorabilior erit pro Origenianis partibus præscriptio, quæ ex paribus in eodem argumento Patrum aliorum locutionibus peti potest. Inter Christianos quippe doctores, qui ante Nicenam floruerunt synodum, multi de Trinitatis mysterio parum caute locuti sunt. Insincera certe fuit Tatiani, et Tatiano vetustioris Justini de Trinitate doctrina. In eadem venit criminationem pseudo-Clemens, venit et Teophilus Antiochenus. Indigna vero, et intoleranda profuderunt Tertullianus ac Lactantius; Clemens quoque, Dionysius et Pierius Alexandrini; alique complures. Itaque cum Ori-

fiam non obscure declarat Origenes in aliis libris quorum Græca etiamnum exstant. Hanc supra, num. 2, exposuimus sub finem observationis nostræ in hæc verba: « Quamobrem Augustinus hæres. 43. *ad Quodvultdeum*, ac Justinianus, » etc., quam vide. Vide insuper testimonia quæ adducit Pamphilus in *Apologia* sua.

genem hoc argumento tuetur Bellarminus lib. 1 *De Christ.*, cap. 10, quod sana et orthodoxa fuerit præceptoris ipsius Clementis, discipulorum Dionysii Alexandrini, et Gregorii Thaumaturgi de mysterio sanctæ Trinitatis opinio, credibile quippe esse, quam a Clemente doctrinam acceperat, eandem a se excultam discipulis suis tradidisse; nihil profecto Origenianæ causæ contrarium magis dicere potuit. Nullius enim ex his tribus salis puri fuerunt et integri de Trinitate sensus: nam et Filii substantiam a Paterna ita secernit Clemens, ut inferiorem eam statuat: Dionysius vero Alexandrinus Filium Patris ποίημα, eique dissimilem esse dixit, et ἀφῆκε φωνάς ἥκιστα προεπούσας τῷ Πνεύματι, « Voces Spiritui parum convenientes emisit, » inquit Basiliius epist. 41, a quo castigatus, quoque est Gregorius Thaumaturgus quod Filium aperte creatum prædicaverit. Adeo ut parum attentum fuisse Anastasium Bibliothecarium putandum sit, cum ait in *Historia*, ad an. Christi 246, laudes Gregorii Thaumaturgi silentio pressisse Eusebium, quod ab Origenis et Arii deliramentis prorsus fuerit alienus: cum et hæc deliramenta sit sectatus, nec laudibus eum Eusebius fraudaverit lib. vi *Hist.*, cap. 30. Constat denique ne Basilii quidem temporibus, ac recentioribus etiam, Spiritus sancti divinitatem aperte profiteri ausos esse Catholicos, ne Pneumatomachorum petulantiam experirentur.

Verumtamen cum inferiorem Patre Filium, Filio Spiritum sanctum visi sunt illi statuere, ad auctoritatem principii, originis, causæ, paternitatis et ἀγεννησίας fere attenderunt, quæ inter sanctæ Trinitatis personas ordinem aliquem constituit. Nam quod Pater principium sit et origo Filii, major Filio et dignitate anterior dici potest, absque ullo tamen naturæ perfectionisve discrimine. Sic intelligendum esse illud Joannis: *Pater major me est* 20, magna Patrum pars arbitrata est; quod alii de humanitate Christi ad Patris divinitatem comparata interpretantur. Item quod a Filio Spiritus sanctus ducat originem, minor eo appellatur. Athanasius orat. 2 *contra Arianos*: Τοιαῦτα μὲν οὖν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἄνθρωπος ἔλεγεν ὁ Κύριος· τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνύς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττωνα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἔλεγε· Λάβετε τὸ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ Ἐγὼ αὐτὸ ἀποστελέλω, καὶ κεῖνος ἐμὲ δοξάσει. « Hæc quidem Judæis tanquam homo dicebat Dominus: discipulis autem divinitatem et magnitudinem suam ostendens, non jam amplius se Spiritu minorem, sed majorem et æqualem esse significans, dabat quidem Spiritum, et dicebat: Accipite Spiritum sanctum 21; et: Ego illum mitto, et ipse me glorificabit 22. » Clarus etiam Basiliius: Ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρὸς· προτέτακται γὰρ ὁ Πατὴρ ἐν τῇ συναριθμήσει... ἔτι δὲ καὶ ἀξιώ-

ματι· ἐκ τοῦ Πατρὸς γὰρ ὁ Υἱὸς· οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ· φύσει δὲ ἴσος· Ἐγὼ γὰρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἕσμεν. Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τάξει μὲν δεύτερον τοῦ Υἱοῦ, καθὼς ἐν τῇ συναριθμήσει δηλώεται· ναὶ μὴν καὶ ἀξιώματι· Πνεῦμα γὰρ Υἱοῦ λέγεται, ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγούμενον. « Quemadmodum Filius ordine quidem secundus est a Patre: prior enim ponitur Pater, cum numerantur simul... Præterea secundus est etiam dignitate; nam a Patre est Filius; Pater non est a Filio: natura autem æqualis est; Ego enim, inquit, et Pater unum sumus 23. Ita et Spiritus sanctus ordine quidem secundus est a Filio, quemadmodum demonstratum est, cum simul numerarentur: certe et dignitate; Spiritus enim Filii dicitur, utpote per Filium subministratus. » Hæc repræsentat Euthymius in *Panoplia*, part. II, tit. 12, ubi vides gradus aliquos, et dignitatis ὑποβάθμους in Trinitate constitutos. Atque hæc potissimum responsione aspersam Origeniano nomini calumniam abstergere se posse Genebrardus existimavit *Collect.* cap. 6.

XI. His fortasse permotus Athanasius præclare de Trinitate Origenem scripsisse tradit lib. *De decr. Nicæn. synodi*, ejusque auctoritatem præ se fert: Περὶ δὲ τοῦ ἀδιδίου, inquit, συνείναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ. καὶ μὴ ἐτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήχασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ἡμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὀριγένους. « Verbum porro ab æterno esse cum Patre, nec essentia vel substantia differre, sed substantiæ paternæ proprium illum esse Filium, ut dixerunt qui interfuerunt Nicænæ synodo, licet denuo nobis audire ex laborioso Origene. » Tum dnos ex eo subnectit locos, quibus æterna Filii a Patre processio, cum eoque æqualitas aperte demonstratur. Basilium quoque, et Nazianzenum Gregorium refert Socrates lib. IV, cap. 26, cum ab Arianis Origenis auctoritate et testimoniis premerentur, perperam ab iis intellectum ostendisse. Didymum præterea Origenis de Trinitate sententiam ita propugnasse ait Hieronymus epist. 65 ad Pammach. et Ocean. cap. 4, et *Apolog. advers. Rufin.* lib. II, cap. 4, ut male sonantibus verbis rectum tamen sensum inesse diceret: « Didymus, inquit, in ipsis Περὶ ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quæ scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur; et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. » Accedit anonymi scriptoris a Photio cod. cxvii commemorati testificatio. Is Origenis defensionem quinque libris complexus, φησὶ μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλθαι περὶ τῆς Τριάδος· ἀντιφερόμενον δὲ τῇ αἰρέσει Σαβελλίου, εἰς μέγα κακὸν ἤρμενη τότε· καὶ τὴν τῶν προσώπων Τριάδα, ἐναργεστάτην καὶ πολλοῖς τρόποις διαφέρουσαν ἀγνωρίζομενον, παραστήσαι παρὰ τοῦ προσήκοντος, καὶ

20 Joan. XIV, 28. 21 Joan. XX, 22. 22 Joan. XVI, 14. 23 Joan. X, 30.

εις τὸναντιον ἀπενεχθῆναι : εἰς οὗ ὁμοίαι καὶ τῶ A
 Ἄρειανῶ ἀββρωστῆματι ἐαλωκέναί. « Nihil ipsum asserit circa Trinitatem errasse; sed cum Sabellii hæresim impugnaret, quæ tum in magnam erumpebat perniciem, et personarum Trinitatem manifestam et multis modis differentem defenderet, extra callem abiisse, et in contrariam partem fuisse abreptum, indeque visum Ariano morbo laborare. » Quod ait de Sabelliana hæresi, de Noetiana intellige; post Origenem quippe suam Sabellius sparsit hæresim: verum non tam novam invenit sectam, quam veterem a Noeto præceptore suo traditam refinxit. Æqualis autem Origenis fuit Noetus, qui veteris et ipse propagator hæreseos potius quam novæ auctor dicendus est. Æqualis etiam utriusque fuit Beryllus Bostrenus episcopus, erroris ejusdem defensione, et deinde repudiatione celebris, postquam ab Origene convictus, et ad saniores doctrinam traductus est. Hos perstringit Origenes, cum a sebi frequenter, tum in libro quem in *Epistolam ad Titum* scripsit; quique laudatur a Pamphilo in *Apologia*. Initia doctrinæ hujus jam inde ab Ignatii temporibus repetit Baronius ad an. Christi 269, num. 63. Quod ergo dixit anonymus Sabellii hæresim impugnasse Origenem, sic accipiendum est, hanc ab eo impugnatam hæresim quæ a vetustis hæreticis orta, a Noeto et Beryllo suis propugnata temporibus, novum deinde a Sabellio nomen ac formam accepit. Ac si quis Ἄρειανίζετον diceret Origenem, eam nempe tueri doctrinam, quæ multo post ab Ario amplificata, nomen ab eo adeptæ est.

XII. Multum quidem valet apud me, pro eo ac debet, Patrum illorum auctoritas, qui doctrinam Origenis de Trinitate suffragiis suis comprobarunt. Sed mihi tamen plaris est ipsa veritas, quam et ex Origenianæ doctrinæ connexionem, et ex attente perspectis Adamantii verbis, et ex Patrum aliorum complurium testificationibus, (98) in partes sectam ab ipso Trinitatem, et essentiali ac divinitatis quibusdam veluti gradibus distinctam clamantium, liquido mihi perspexisse videor. Adde Platonicæ philosophiæ decreta, ad quæ fere sua expressit Origenes, quod jam supra monuimus, larvam quamdam Trinitatis effingere, personis constantem tribus, inæquali præditis dignitate, potestate, antiquitate

⁹⁸ Joan. 1, 3.

(98) *In partes sectam ab ipso Trinitatem*, etc. Ex his quæ supra infraque observavimus, satis ostensum est nullos gradus in Trinitate constituisse Origenem, nisi respectu causæ, principii, fontis et originis; ac proinde nullo modo in partes sectam ab ipso fuisse essentialiam divinam. Unum hoc addam e libro *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 6: « Observandum namque est ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt ut divinam naturam in partes vocent (secent), et Deum Patrem, quantum in se est, dividant, cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari non solum extremæ impietatis sit, verum etiam ultimæ insipientiæ, nec omnino ad intelligentiam consequens ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas

et sapientia. Cyrillus lib. III *contra Julianum*: Πλάτων ἕνα μὲν εἶναι τὸν δημιουργὸν διαίρεσας τὸν ἀπάντων αἰτίων, ὃν καὶ προσεχῆ τῷ κόσμῳ γενέσθαι φησὶ προὔφρασάναί γε μὴν αὐτοῦ θεὸν ἑτερον, ἦτοι τὴν ἰδέαν τὰγαθοῦ. Προσεπινοεῖ δὲ καὶ τρίτον αἰτίων, τὰξαι δὲ καὶ φύσει τῶν πρώτων μειονεκτούμενον, ὃ δὲ καὶ ψυχὴν τῶν ὄντων ἀπάντων ἀποκαλεῖ. « Plato unum quidem esse opificem definiit, rerum omnium causam, quem et propinquum mundo esse dixit, existitisse vero Deum alterum ante hunc, nempe boni ideam. Excogitat præterea et tertiam causam, ordinem quidem et natura prioribus illis inferiorem, quam et animam universarum rerum appellat. » Quo ex fonte profluxere non Origenis errores solum adversus sanctissimam Trinitatem, aliorumve quos recensuimus Patrum minus circumspexit locutiones, sed quidquid etiam fuit contra idem mysterium ab hæreticis insanitum.

XIII. Si non ex supra allatis et in utramque partem expositis testimoniis, quibus Filii et Spiritus sancti dignitatem labefactare vel asserere visus est Origenes, satis ipsius elucet sententia: ac facile certe deprehenditur ex sequentibus, in quibus molitionem rerum in Deum Patrem transcribit; Filium vero secundariam tantum creationi impendisse vult operam, et instrumenti vel ministri partes obiisse: (99) Οὕτω τολύον, inquit tom. II in *Joan.*, num. 6, καὶ ἐνθάδε, εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν Λόγον· τίς δ' ἄν ἄλλος οὗτος τυγχάνη (100), ἢ ὁ Πατήρ; Duplex est hujus loci labes, nam et Filium Patre minorem ac inferiorem esse decernit, et rerum creationem penitus ipsi adjudicat; in qua Patri tantum ministrasse, non molitorem itidem ut Patrem fuisse dicit lib. I *Περὶ ἀρχῶν* in ipso proœmio, num. 4: « Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset (*per ipsum enim omnia facta sunt* ⁹⁹) novissimis temporibus se ipsum exinaniens homo factus est: » quem locum repetit auctor libri *De deitate et incarnatione Verbi ad Januarium*, qui tomo quarto operum Augustini subjici solet, cap. 1. Repetit et ante illum Pamphilus in *Apologia*; atque illum ex lib. III in *Epist. ad Coloss.*: « Data est autem lex Moysi per angelos, in

procedit e mente, et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur aut dividitur, tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet suam, ut, sicut ipse invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sapientia nihil corporeum suspicandum est, Lumen est verum quod illuminat omnem hominem ventientem in hunc mundum (*Joan.* 1, 9), sed nihil habet commune ad solis hujus lumen. » Hæc verba repetit Pamphilus in *Apologia* sua. Vide præterea observationes in num. 5 et in num. 24.

(99) Οὕτω τολύον, etc. Vide paulo supra num. 7 animadversiones nostras in hunc Origenis locum.

(100) Τυγχάνη. Lege τυγχάνοι. Εδριτ.

manu et virtute mediatoris Christi ²², qui cum esset in principio Verbum Dei, et apud Deum esset, et Deus esset Verbum, Patri in omnibus ministravit. *Omnia enim per ipsum facta sunt*, id est, non solum creature, sed et lex et prophetæ. Unde tomo xx in *Joan.*, num. 7, ipsum quidem αὐτόπτην esse ait eorum quæ sunt in Patre; angelos autem videre eadem per ipsum, tanquam per mediatorem et ministrum, ὡς διὰ μεσίτου καὶ ὑπηρέτου. Et tom. I, num. 22, Christum eatenus esse Creatorem docet, quatenus dixit Pater: *Fiat lux*, id est, quatenus in facienda luce Patri ministrum se præbuit. (1) Clarissime vero sententiam hanc expressit lib. vi *contr. Cels.*, num. 60: Τὸν μὲν προσεχῶς δημιουργὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὡσπερὶ αὐτοῦργόν τοῦ κόσμου· τὸν δὲ Πατέρα τοῦ Λόγου, τῷ προστεταχέναι τῷ Υἱῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ποιῆσαι τὸν κόσμον, εἶναι πρῶτως δημιουργόν. Jam ergo liquet quo sensu dixerit in *Catena* Baltasaris Corderii in *Joan.* ad cap. I, 4 (si modo ea vere sunt Origenis, et aliquid *Catenarum* auctoritati tribuendum est): Δημιουργὸν τῶν πάντων τιθέμενος αὐτὸν, τὸ τοῦ Λόγου ὄνομα κατηγορεῖ αὐτοῦ. « Opificem rerum omnium statuens ipsum, Verbi nomine ipsum afficit; » ubi et ποιητὴν τῶν πάντων appellat: et ait paulo post: Πῶς γὰρ οὐκ ἔδει αὐτὸν εἶναι πρὸ πάντων, καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν κτίσθη ὄντα; « Quomodo enim non oportebat esse ipsum ante omnia, et cum primum esse cœperunt, qui eorum Creator est? » et mox: Ὅτε δὲ ἐδημιούργει εἰς οὐσίαν ἔφερε τὰ πάντα, καὶ πρὸς

²² Galat. III, 19.

(1) Clarissime vero sententiam hanc expressit lib. vi *contra Celsum*, num. 60: Τὸν μὲν προσεχῶς, etc. Si nimium urgeretur hic locus, illud potius in Origene vituperandum esset, quod in creatione plus Filio tribuat quam Patri: nam illius qui creat plures esse partes videntur in creatione, quam illius qui creati jubet. Sed non ea fuit Origenis sententia: nec de Patre detrahit, cum Filio creationem mundi attribuit; nec de Filio, cum omnipotentiam, qua mundum creavit, ad Patrem refert, ut primum Creatorem. Cum diceret Celsus indignum esse primo et maximo Deo jubere: *Fiat hoc*, optime respondet Origenes Deum non alicui ministro ab ejus substantia alieno hanc provinciam commisisse, sed proprio Filio et Verbo, cui omnia tradidit. Locus autem ad quem hic lectorem dimittit Origenes, exstat lib. II, num. 9, ubi sic loquitur: Et γὰρ ἐνετεῖλατο ὁ Θεὸς, καὶ ἐκτίσθη τὰ δημιουργήματα· τίς ἂν κατὰ τὸ ἀρροσκον τῷ προφητικῷ Πνεύματι εἶη ὁ τὴν τηλικαύτην τοῦ Πατρὸς ἐντολὴν ἐκπληρῶσαι δυναθεὶς, ἢ ὁ, ἵνα οὕτως ὀνομάσῃ, ἔμφυχος Λόγος καὶ ἀλήθεια τυχάνων; « Nam si mandavit Deus, et condite sunt creature, quis est qui secundum prophetici Spiritus sententiam, tantum mandatum adimplere potuisset, præter eum, qui, ut ita dicam, animatum Verbum, et veritas est? » Huc ergo redit tota Origenis ratiocinatio: Quemadmodum Patre indignum non est Filio mandare ut mundum creet, quia proprius ejus Filius est, ac proprium Verbum; ita nec Filio indecorum mandata Patris capessere, quia nulla res creata ejusmodi mandata adimplere potuisset. — D. Prud. Maran *De divinit. Christi* lib. IV, cap. 16, num. 6. V. de et Bullum *Defens. fidei Nicæn.*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 5, num. 6, et cap. 9, num. 10, cujus observationes in nota sequente adducimus.

(2) Easdem partes in rerum molitione nonnulli e

τὸν Θεὸν ἦν, καὶ Θεὸς ἦν. « Cum vero opificis agebat partes, cunctis præbebat ut essent, et erat apud Deum, et Deus erat; » et denique: Ἄλλ' οὐχ ὁ δημιουργὸς τοῦ παντός τοιοῦτος, τυχάνων Θεὸς Λόγος κατ' οὐσίαν· διὸ καὶ Σοφία, καὶ Ἀλήθεια ἐν ταῖς θεολογίαις ὀνομάζονται. « At non ita rerum omnium [Conditor, qui Deus Verbum est secundum essentiam. Unde et Sapientia appellatur, et Veritas, cum de rebus divinis disseritur. » Item lib. VII in *Epist. ad Rom.*, num. 9: « Nihil est visibilis, sive invisibilis creature, quod Filio possit adæquari: nullo enim pacto creatori suo creatura potest conferri: et si creator ipse donatus est nobis, quomodo non cum ipso nobis omnis creatura donabitur? » Rerum effectorem Filium esse putat, sed secundarium: et res quidem creasse, at instrumenti vice fungentem; Patrem vero creationis auctorem esse, et primariam ac præcipuam causam: atque ita suum cuique officium partitur. Hinc Gennadius lib. *De Dogmat.*, cap. 4: « Nihil officio singulare, nec alteri communicabile (in *Trinitate credamus*) ut Origenes. » Hinc etiam Cyrillus apud Simeonem Metaphrastem inter dogmata Origenistarum Palæstinorum sæculi sexti ponit illud: « Trinitatem non fuisse mundi opificem, » et Justinianus Origenem conqueritur Filium et Spiritum sanctum appellasse λειτουργικὰ ζῶα, « ministratoria animalia, » ut supra a me observatum est.

XIV. (2) Easdem partes in rerum molitione nonnulli e vetustioribus Patribus Filio tribuerunt. Theophilus Antiochenus lib. II *ad Autolyicum*: Τοῦ-

vetustioribus Patribus Filio tribuerunt. Certe a Patre tanquam summo opifice quasi imperante, per Filium Patris jussionem ac voluntatem exsequentem, creata fuisse omnia, adeo Arianum non est, ut etiam catholici doctores qui post concilium Nœvnum vixerunt, quique Arianae hæresis acerrimi impugnatores fuere, passim illud in scriptis affirmare non sint veriti. Athanasius in lib. *De decretis Nicænæ synodi*, hæc de psalmo xxxi: « Ipse mandavit et creata sunt, » exponit sic, ut Patrem Filio mandasse velit: Ἐνός ἐστι Θεοῦ, ὡς γερὶ χρωμένον τῷ ἰδίῳ Λόγῳ, καὶ ἐν αὐτῷ ποιούντος τὰ πάντα. « Unius sunt Dei, inquit, Verbo suo quasi manu propria utentis, et in eo omnia facientis. » Eodem libro infra: « Etenim Filius Dei, inquit, ut ex ipsis Scripturis patet, ipse est Dei Verbum, et sapientia, et imago, et manus, et virtus. » Ubi non minus apte Filium vocat *manum Patris*, quam Ecclesia eum appellat *Dexteram Dei*, et Spiritum sanctum nominat *Digitum dextræ Dei*, in illo hymno celebratissimo: *Veni Creator Spiritus*. Orientales in *Exemplo fidei* contra Photinum hæreticum: « Et iterum, inquit, confirmantes Christianismi intellectum dicimus: Quoniam si quis Christum Deum Filium Dei ante sæcula subsistentem et ministrantem Patri ad omnium perfectionem non dicat; sed ex quo de Maria natus est, ex eo et Christum et Filium nominatum esse, et initium accepisse ut sit Deus dicat, anathema sit. » Marius item Victor libro primo *De rerum creatione*:

Quæ mandante Deo cum plenus mente Parentis Filius omnipotens faceret.

Eodem spectant et illa Prosperi in *Commentario ad psalmum cxxviii*: « Ipse mandavit et creata sunt: Quod enim Deus dicit, Verbo dicit: et Verbum per quod facta sunt omnia, mandatum dicentis (140-

τον τὸν Λόγον ἔσχεν (ὁ Θεὸς) ὑπουργὸν τῶν ὑπ' αὐ-
 τοῦ γεγεννημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίησεν.
 « Hoc Verbum habuit (Deus) ministrum operum
 suorum, et omnia per ipsum fecit. » Tum inferius :
 Ὅποτε δὲ ἐβέλησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο,
 τοῦτον τὸν Λόγον ἐγέννησε προφορικῶν. « Quando au-
 tem voluit Deus facere quaecunque deliberaverat,
 hoc Verbum genuit prolatitium. » Et paulo post :
 Θεὸς οὖν ὢν ὁ Λόγος, καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκὼς, ὁπότεν
 βούληται ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, πέμπει αὐτὸν εἰς τινα
 τόπον. « Cum ergo Deus sit Verbum, et ex Deo
 prognatus, quotiescunque vult Pater universorum,
 mittit eum in locum aliquem. » Justinus in *Di-
 logo cum Tryphone* : Οὗτος ὁ ὄφελος τοῖς πατριάρ-
 χαις λεγόμενος Θεὸς, καὶ Ἄγγελος καὶ Κύριος λέγε-
 ται, ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἐπιγνώτε αὐτὸν ὑπηρετοῦντα
 τῶν τῶν ὄλων Πατρί. « Iste qui patriarchis visus est,
 et dicitur Deus, et Angelus, et Dominus appella-
 tur ; ut ex his quoque intelligatis ipsum Patri univer-
 sorum ministrare ; » et alio loco : Δι' ὧν ἀποδέδει-
 κται ὑπὸ τῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ τεταγμένος, καὶ ὑπηρε-
 τῶν τῆ βουλή αὐτοῦ. « Per quæ demonstratum est
 Patri et Domino subiectum esse ipsum, ac ejus vo-

quitur. » Scriptoribus illis libet hic unum Hilariū
 adjungere, qui in libro *iv De Trinitate* agens de ver-
 bis illis Genes. 1 : « Faciamus hominem ad imagi-
 nem nostram. » etc., sic loquitur : « Per id quod
 dictum est, *Faciamus hominem*, ex eo origo est, ex
 quo capit et sermo : in eo vero quod Deus ad imagi-
 nem Dei facit hominem, significatur etiam is per quem
 consummatur operatio. » Et paulo post : « In eo quod
 dicitur, *Faciamus*, et jussio exæquatur et factum. »
 Et mox iterum de Sapientia sive Filio Dei Patri suo
 aggaudente in creationis operibus, hæc habet : « Cau-
 sam lætitiæ suæ Sapientia docuit : lætatur autem ob
 lætitiā Patris in perfectione mundi et in filiis ho-
 minum lætantis. Scriptum est enim : *Et vidit Deus
 quia bona sunt* (Gen. 1, 10). Placere Patri opera
 sua gaudet, per se ex præcepto ejus effecta. » Sane
 si is qui dixerit Patrem, qua Pater est, primarium
 esse mundi opificem, qui hæc universa per Filium
 suum condidit, pro Ariano habendus est, vix ab
 Arianismi labe purus erit ipse Paulus in *Epist. I
 ad Corinth.*, cap. 8, vers. 6, de partibus, ut ita lo-
 quar, Patris et Filii in rerum creatione et renova-
 tione sic disserens : *Nobis unus est Deus Pater, a quo
 omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus Chri-
 stus, per quem omnia, et nos per ipsam.* Nam illud
 ἐξ οὗ, a quo, causam primam denotare manifestum
 est. Unde et Theodorus Beza ad locum hæc adno-
 tat : « Cum Pater a Filio distinguitur, illi princi-
 pium tribuitur. » Scilicet hæc omnia omnino refe-
 renda sunt ad illam Filii subordinationem qua Pa-
 tri ut auctori suo (hic iterum ipsis Hilarii verbis
 utor) subiectus est. Quid quod in ipso Symbolo Ni-
 cæno credere jubemur, primo « in unum Deum Pa-
 trem omnipotentem, omnium visibilium et invis-
 bilium Creatorem : » deinde, « in unum Dominum
 Jesum Christum, etc., per quem omnia facta sunt. »
 Ut paucis rem totam complectar : qui dixerit Deum
 Patrem, tanquam fontem divinitatis adeoque om-
 nium operationum divinarum originem, a seipso
 per Filium suum mundum condidisse, ac proinde
 rerum omnium primarium esse opificem ; næ is
 Arianae hæresis nequam incusandus est ; nisi
 vero antiquis Ecclesiae Patribus universis, adeoque
 ipsis scriptoribus θεοπνεύστοις Arianismi dicam
 impingere velimus. Sed illud demum Arianae esset
 blasphemiam, si quis doceret Patrem hæc universa

luntati servire. » Irenæus lib. iii, cap. 8 : « Cui ergo
 præcepit? Verbo scilicet, per quod, inquit, cæli
 firmati sunt ; » et lib. iv, cap. 17 : « Ministrat enim
 ei (Patri) ad omnia sua progenies, et figuratio sua,
 id est Filius et Spiritus sanctus, Verbum et Sapi-
 entia, quibus serviunt et subiecti sunt omnes
 angeli. » Episcopi sex Antiochenæ synodi in epi-
 stola ad Paulum Samosatenum antequam deponeretur :
 Τοῦτον τὸν Υἱὸν πιστεύομεν σὺν τῷ Πατρὶ ἀεὶ
 ὄντα ἐκπεπληρωμέναι τὸ πατρικὸν βούλημα πρὸς τὴν
 χτίσιν τῶν ὄλων. « Hunc (Filium) credimus semper
 existentem cum Patre implevisse Paternam vo-
 luntatem ad creationem universorum. » Atque ex
 hoc dogmate occasionem videntur habuisse Arius
 et Aetius, cur creationis rerum Patrem primariam
 esse causam, instrumentum vero Filium arbitra-
 rentur : quam eorum insaniam castigaverunt Atha-
 nasius orat. 3 et 5, Cyrillus lib. xv et xvi, et alii.

XV. Non Filii majestatem solum oppugnavit Ori-
 genes, sed de ejus etiam bonitate detraxisse ipsum
 auctor est Hieronymus (3) in *Epist. ad Avit.*, cap.
 4 : « Deum Patrem omnipotentem, inquit, appellat
 bonum, et perfectæ bonitatis : Filium non esse ho-

constituisset per Filium, tanquam per instrumen-
 tum sibi extraneum, aut tanquam per virtutem
 aliquam ante cætera omnia creatam, atque ab ip-
 sius essentia alienam : quæ impietas mentem Ori-
 genes ne per somnium quidem unquam subiiit. —
 Hæc Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænae de
 Filii τῷ ὁμοουσίῳ*, cap. 5, num. 6, et cap. 9, num. 10.
 (3) Auctor est Hieronymus, etc. Pugnât Hiero-
 nymus iudicium cum pluribus Origenis testimoniis,
 præsertim cum his quæ docet tom. i in *Joan.*,
 num. 11, apostolos evangelizasse bona, ut prædi-
 xerat Isaias, cum Christum evangelizaverunt, qui
 est « bonum nullo alio bono inferius, multitudine
 bonorum, in quo beneplacitum fuit omnem pleni-
 tudinem divinitatis habitare corporaliter..... qui a
 bono Patre accepit, ut esset bonus, » id est, omnium
 bonorum complexio : Οὐδενὸς γὰρ ἑλαττον ἀγαθοῦ
 καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν..... Πᾶθος ἀγαθῶν ἐστὶν Ἰη-
 σοῦς..... ὁ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς τὸ ἀγαθὸν εἶναι
 λαβὼν. Qui ergo bonum negare potuit eum, quo
 omnia bona contineri declarat? Videtur Origenis
 vituperandi ansa arrepta ex his quæ dixit in hæc
 Christi verba : *Quid me vocas bonum? Nemo bonus,
 nisi solus Deus* (Luc. xviii, 19). Singula loca expen-
 damus. Origenes tom. i in *Joan.*, num. 40, ut ad
 sanitatem revocet hæreticos, qui alium Deum ju-
 stum, alium bonum, alium creatorem, alium crea-
 tore majorem dicebant, concedit eis Deum Patrem
 Creatore majorem dici posse, si Creator ejus Fi-
 lius intelligatur ; similiter, « justum et bonum de
 Patre et Filio dici posse, Filio justitia existente,
 qui accepit potestatem judicandi, quoniam Filius
 hominis est (Joan. v, 27), et judicabit orbem ter-
 rarum in justitia (Psal. xcvi, 9) : Patre vero (eos
 qui in justitia Filii castigati fuerint, post Christi
 regnum beneficiis afficiente) boni vocabulum ope-
 ribus ostensuro, quando fuerit Deus omnia in om-
 nibus (I Cor. xv, 28). » Hanc ob causam Christum
 dixisse conjicit : *Quid me appellas bonum? Nemo
 bonus, nisi unus Deus Pater* (Marc. x, 18). Nullum
 Arianismi vestigium in hæc subtili interpretatione,
 quæ si bonitatem Filio detrahit, justitiam Patri
 detrahere dicitur. Eadem Christi verba interpretatur
 in lib. v *contra Celsum*, num. 11, ubi solis et
 stellarum cultum a Celso defensum refellens, sic
 loquitur : Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος, ἀκούσας ποτὲ,

num, sed auram quamdam et imaginem bonitatis; ut non dicatur absolute bonus, sed cum additamento, Pastor bonus, et cætera. » Anonymus quoque apud Photium, cod. cxvii, et Pamphilus in *Apolo-
gia* errorem hunc inter eos recensent, qui Origeni obijci vulgo soliti sunt. Verba ipsa refert Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam, quæ a Rufino interprete emendata, et in orthodoxam sententiam detorta ac interpolata sunt lib. i *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 13, unde ea cap. 15, sumpsit auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, qui reperitur ad calcem tomi IV Augustini. Hac lahe sædata sunt ista quæ supra adduximus e tom. ii in *Joan.*, num. 6: (4) Οὕτω τοῖνον καὶ ἐνθάδε, εἰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, οὐκ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν Λόγον· τίς δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνη ἢ ὁ Πατήρ; et hæc e tom. vi, num. 23: 'Ὁ γὰρ πέμψας αὐτὸν Πατὴρ, ὁ τῶν ζώντων Θεός, ὡς αὐτὸς Ἰησοῦς μαρτυρεῖ, τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, ὁ διὰ τοῦτο Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι πεποίηκεν αὐτὰ· οὗτος καὶ μόνος ἀγαθός, καὶ μείζων τοῦ πεμφθέντος. Nihilò saniora isthæc e lib. v *cont. Cels.*, num. 11: 'Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος ἀκούσας ποτὲ, *Διδάσκαλε ἀγαθὲ*, ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα, φησί· *Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός ὁ Πατήρ*· εἴπερ δὲ τοῦτο εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν, ὁ Υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνούσιν εἶπεν ἦλιος· *Τί με προσκυνεῖς; Κύριον γὰρ τὸν Θεόν*

Διδάσκαλε ἀγαθὲ, ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα, φησί· *Τί με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθός εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός ὁ Πατήρ*. Εἴπερ δὲ τοῦτ' εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν ὁ Υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνούσιν εἶπεν ἦλιος· *Τί με προσκυνεῖς; Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*, ἢ καὶ γὰρ καὶ πάντες οἱ σὺν ἐμοὶ προσκυνοῦμεν καὶ λατρεύομεν. « Cum Saluator noster et Dominus aliquando se audisset magistrum bonum appellari, enim, qui sic vocabatur, ad Patrem suum remisit his verbis: *Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus Pater* (Marc. x, 18). Id si merito dixit Filius charitatis Patris ut imago bonitatis Dei, quanto convenientius eos, qui ipsum colerent, compellaret sol in hunc modum: *Quid est quod me adores? Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi, 13; Math. iv, 10), quem ego et qui mecum sunt omnes adorant, cuique serviunt. » Visa sunt Arianis verba Christi soluta et expedita: at Origenes, ut in difficili loco, desudavit, et varias quæsiit interpretationes. Mirum non erat Arianis, quod solum Deum Christus bonum dixisset: aliam enim in eo, aliam in Patre substantiam fingebant. Contra Origenes hæc a Christo dicta esse contendit, non quod ipse bonus non sit, sed quod unius naturæ divinæ bonitas in Patre, iustitia in Filio consideretur; vel quod Filius a Patre bonitatem acceperit, Pater autem a nemine. Ex his explanatur alius locus a Justiniano obijctus ad calcem epistolæ ad Menam, qui sic habet: Οὕτω τοῖνον ἡγοῦμαι καὶ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καλῶς ἂν λεγθήσεσθαι, ὅτι εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ ἀγαθόν. Καὶ τάχα καὶ Υἱὸς ἀγαθός, ἀλλ' οὐκ ὡς ἀπλῶς ἀγαθός. Καὶ ὡς περ

σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, ἢ καὶ γὰρ καὶ πάντες οἱ σὺν ἐμοὶ προσκυνοῦμεν καὶ λατρεύομεν. Bonitatem illam quæ Deo Patri convenit, Christo detrahit, non tantum quatenus homo est, sed etiam quatenus est imago bonitatis Dei, hoc est quatenus est Deus. Nullibi vero apertius quam tom. xv in *Matth.*, num. 10: (5) 'Ὡς μὲν πρὸς τὸν Πατέρα, inquit de Christo, εἰκὼν ἐστίν ἀγαθότητος, ὡς δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ, ὅπερ ἢ τοῦ Πατρὸς ἀγαθότης πρὸς αὐτόν· ἢ καὶ μᾶλλον ἐστὶ τινα ἀναλογίαν προσεχῆ ἰδεῖν ἐπὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Σωτῆρα ὄντα εἰκὼνα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ἥπερ ἐπὶ τοῦ Λατῆρος πρὸς ἀγαθὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀγχιθὸν ἔργον, καὶ ἀγαθὸν δένδρον· πλείων γὰρ ἢ ὑπεροχὴ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα ἀγαθὰ ἐν τῷ Σωτῆρι, καθὼ ἐστίν εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥπερ ἢ ὑπεροχὴ τοῦ Θεοῦ ὄντος ἀγαθοῦ πρὸς τὸν εἰπόντα Σωτῆρα· Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με μείζων μου ἐστίν, ὄντα πρὸς ἑτέρους καὶ εἰκὼνα τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

Adversus ea præscribere velle, non est candoris nostri. Quam autem solaris radii comparisonem adhibuimus supra, eandem hic replicare necesse est, ut ejus de Filii bonitate sententia innotescat. Quemadmodum ergo tanto dignitate Patris inferiorem credidit Filium, quanto solaris radius solis ipsius dignitati deedit; eandem esse bonitatis Filii rationem ad Patris bonitatem censuisse ipsum putandum est. Ut enim quamdam solis imaginem, sed rudem et imperfectam continet ac exprimit solaris radius; pari modo imaginem Paternæ bonitatis referre Filium existimavit, non perfectam

εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ ἀοράτου, καὶ κατὰ τοῦτο Θεός, ἀλλ' οὐ περὶ οὐ λέγει αὐτὸς ὁ Χριστός· *Ἴνα γινώσκωσιν σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν*· οὕτως εἰκὼν ἀγαθότητος, ἀλλ' οὐκ ὡς ὁ Πατὴρ ἀπαράλλακτως ἀγαθός. « Ita etiam existimo et de Salvatore præclare dictum iri, illum esse imaginem bonitatis Dei, sed non ipsam bonitatem. Ac fortasse bonus dicetur ipse Filius, sed non ut simpliciter bonus. Et quemadmodum Dei invisibilis imago est, atque idcirco Deus, non tamen is de quo dicit ipse Christus: *Ut cognoscant te solum verum Deum* (Joan. xvii, 3), ita imago bonitatis est, at non, ut Pater, sine ulla differentia bonus. » Ubi naturam in personis divinis considerat Origenes, bonitatem, seu, quod idem est, voluntatem Dei, ut supra vidimus, quæ est in Filio, ἀπαράλλακτον, nullatenus diversum esse statuit a voluntate Patris. Hic autem in astruenda personarum distinctione occupatur, ac Filium negat esse, ut Patrem ἀπαράλλακτως bonum, quia Pater bonum ipsum est et fons bonitatis, Filius imago bonitatis, et bonus de bono. Tota ergo illa differentia nequaquam in ipsam bonitatem cadit, sed in modum quo Pater bonus est, et Filius bonus; Pater quidem bonitate a nemine accepta; Filius bonitate a Patre manante. — D. Prudentius Maran. *De divinit. Christi*, lib. iv, cap. 16, num. 1. Vide insuper Bullum *Defens. fidei Nicænae* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 13.

(4) Οὕτω τοῖνον καὶ ἐνθάδε εἰ πάντα, etc. Vide paulo supra, num. 7, animadversionem nostram in hæc ipsa Origenis verba.

(5) 'Ὡς μὲν πρὸς τὸν Πατέρα. Vide paulo supra num. 7, observationes nostras in hæc verba tom. i in *Joan.*: 'Ἄλλ' ὁμοῦς τῶν τοσοῦτων, etc.

quidem ac per omnia archetypo ipsi similem et æqualem, sed expressam leviter, et exemplaris præstantia longe inferiorem. Si quādo igitur bonitatem Filii eandem esse docet ac Patris bonitatem, velut lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 10 et 13, ubi eandem esse ait utriusque potentiam, bonitatem eandem, et quæcunque habet Pater, habere et Filium, facilis est intellectus; Filii nempe bonitatem Paternæ bonitatis esse particulam et auram, e Paterna bonitate deceptam ac delibatam. Si quando Patri soli bonitatem tribuit, primigeniam bonitatem, et bonitatis Intellegit principium ac fontem; Filium autem Paterna tantum illa bonitate impertitum. Cujus impietatis occasionem videtur accepisse ex male intellecto Matthæo xix, 17, et Joan. xvii, 15, et ex Platone qui *boni* nomen ad Deum peculiariter pertinere dicebat.

XVI. Simili modo explicandum venit dogma alterum, quod ab ipso propositum refert Hieronymus epist. 59, *ad Avit.*, cap. 1: « Filium, quantum ad Patrem, non esse veritatem, quantum ad nos, esse imaginariam veritatem. » Paria fere habet Augustinus, *De hæres. ad Quodvultdeum*, hæres. 43: « Dicit præterea Origenes, inquit, quod Filius Dei sanctis hominibus comparatus, veritas sit; (6) Patri collatus, mendacium. » Nee dissimilia quæ ex epistola decretali Palastinorum episcoporum representat Guido Carnelita adversus Origenistas in *Summ. de hæres.*, in hæres. Origenist.: « Si qui sunt qui in suis tractatibus tradiderunt quod Filius nobis comparatus sit veritas, Patri collatus mendacium, et quod est Petrus et Paulus ad Salvatorem, hoc est Unigenitus Filius et Deus Verbum comparatus Patri..... et ipsi, et dogmata ipsorum sint Ecclesiæ anathema. » Quibus astipulatur anonymus ille defensor Origenis, quem dixi, et inter capita in ipso reprehendi solita postremum illud ponit: « Ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς πρὸς ἐκεῖνον, οὐ ἐστὶν εἰκὼν, καθ' ὅ ἐκείνων, οὐκ ἐστὶν ἀλήθεια. » Imaginem Dei respectu ejus cujus est imago, quatenus est imago, non esse veritatem. » Videtur hæc hæ-

(6) *Patri collatus, mendacium*, etc. Fatetur Petavius non ita despuisse Origenem, ut Filium Dei ulla ratione mendacium diceret: sed hanc conclusionem ex ejus sententia ab Hieronymo supra citata nonnullos eruisse. Existimat Huëtius hanc, ut ipse appellat, hæresim ex lib. 1 *De princip.*, cap. 2, num. 6, expressam fuisse, sed Rufini artibus intricatam, et falsa hac interpretatione obductam: « Imago est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem, veritas: quantum autem ad nos, quibus revelat Patrem, imago est, per quam cognoscimus Patrem. » Revera locus videtur aut Rufini, aut libratorum culpa corruptus; ita ut hæc Origenis sententia esse debeat, Filium respectu Patris esse imaginem, respectu nostri veritatem. Sed veritas hoc loco, prout opponitur imagini, idem sonat ac exemplar, nec Origenes, cum Filium respectu Patris imaginem, respectu nostri veritatem sive exemplar esse dicit, a cæteris Patribus discedit qui Patrem exemplar Filii, Filium cæterorum exemplar, Filium imaginem Patris, nos Filii imagines esse dixerunt. Si autem veritatis

A resis libro 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 6, fuisse expressa, sed Rufini artibus dissimulata, et falsa hac interpretatione obducta: « Imago ergo est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem, veritas; quantum autem ad nos, quibus revelat Patrem, imago est, per quam cognoscimus Patrem. »

XVII. Quæ Origeni dica impingi solet, negasse ipsum Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto, Spiritum sanctum ab angelis, angelos ab hominibus videri posse, facilis expurgatu non est, si criminantium numerus spectetur et auctoritas. Primarium hunc ac præcipuum inter ejus errores statuit Epiphanius hæres. lxxiv, cap. 4, et in *Ancorato*, cap. 63, ubi verba ipsa Origenis exhibet: Μαθέτωσαν, inquit, πῶς οὐκ ἀπηξίωσεν Ὁριγένης εἰπεῖν, ὅτι οὐχ ὁρᾷ τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς· ἀλλὰ φησιν· Ὡς οὐ δύναται ὁρᾷν τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐ δύναται ἰδεῖν τὸν Υἱόν. Καὶ πάλιν· Οἱ ἄγγελοι οὐ δύναται ἰδεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οὐ δύναται ἰδεῖν τοὺς ἄγγελους. « Discant quomodo non debuit Origenes dicere Filium non videre Patrem, sed dicit: Quemadmodum non potest videre Patrem Filius, nec Filium videre potest Spiritus sanctus. Et rursus: Angeli videre non possunt Spiritum sanctum, et homines non possunt videre angelos. » Eadem replicat in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, cap. 2. Hieronymus quoque errores recensens librorum *Περὶ ἀρχῶν*, in epistola 59, *ad Avitum*, scripsisse eum ait in primo operis hujus volumine, « Deum Patrem, per naturam invisibilem, a Filio non videri; » et in secundo: « Restat ut invisibilis sit Deus. Si autem invisibilis per naturam est, neque Salvatori visibilis erit. » Idem in epistola 61, *ad Pammach.*, cap. 3: « Et primum de libro *Περὶ ἀρχῶν*, ubi loquitur: Sicut enim incongruum est dicere quod possit Filius videre Patrem, ita inconueniens est opinari quod Spiritus sanctus possit videre Filium. » In qua hæresi versatum fuisse Joannem Jerosolymitanum toto hoc capite demonstrat. Par est Gennadii querela lib.

D nomine intelligatur Verbum illud quod paternas omnes ideas complectitur, secundum quod Deus omnia gubernat, nihil longius abest ab Origenis mente, quam ut illud veritatem non esse diceret. Legere equidem malim: *Quantum ad ipsum quidem Patrem, virtus*, id est, persona divina. Sed tamen retineri potest vox illa, *veritas*, modo verum Filium, ac vere substantia divina a Patre donatum intelligamus. Vituperat hoc loco Origenes probolus a Valentinianis in generationem Filii inductas, ac Filium statuit ita imaginem Dei invisibilis dici, ut nequaquam assimiletur illis imaginibus, quæ in materia aliqua, id est ligni, vel lapidis depingi vel exculpi solent; sed sicut ipse Pater invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Unde statuit Filium, quantum ad Patrem attinet, esse veritatem, id est, personam divinam, ac rem vere per se subsistentem; quantum ad nos, imaginem, per quam Deum cognoscimus. — D. Prudent. Maran. *De divinit. Christi* lib. iv, cap. 16, num. 4. Vide et Bullum *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 17 et 18.

De dogmatib., cap. 4: « Nihil, inquit, sibi invisibile a creaturis (in Trinitate credamus) ut Origenes. » Legendum, ni fallor, ut creaturis, hoc est, nihil esse credamus in Trinitate, quod ab aliquibus ejus personis videri non possit, quemadmodum a creaturis videri non potest, quod putavit Origenes. Par et illa Justiniani in *Epistola ad Menam*, et Isidori lib. viii *Origin.*, cap. 5, et anonymi auctoris *Apologiae pro Origene*, apud Photium, cod. cxvii, et Nicetæ Acominati, et Honorii Augustodunensis in lib. *De hæc.* et Cedreni in *Compendio*, et Suidæ in voce *Ὀριγένης*, et Zonaræ lib. ii in *Decio*. Atque hunc porro errorem ab Adamantio mutuatus est Arius, quem dicere ausum esse narrat Athanasius *De synodis*: Ἀδύνατα γινώσκοντες τὸν Πατέρα ἐξιχνιάσαι, οὐδὲ ἐστὶν ἐφ' ἑαυτοῦ. Αὐτός γάρ ὁ Υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν οὐκ οἶδεν. Υἱὸς γὰρ ὢν, θελήσει Πατὴρ ὑπῆρχεν ἀληθῶς. Τίς γὰρ λόγος συγχωρεῖ τὸν ἐκ Πατρὸς ὄντα αὐτὸν τὸν γεννησάντα γινώσκει ἐν καταλήψει; Δῆλον ὅτι τὸ ἀρχὴν ἔχον τὸν ἀναρχον ὡς ἐστὶν ἐμπερινοῆσαι, ἢ ἐμπεριδράξασθαι οὐκ οἶδόντ' ἐστίν. « Possibile enim ipsi non est investigare Patrem qualis in seipso est. Filius quippe suam ipse essentiam non novit. Cum ait enim Filius, voluntate Patris talis exstitit. Quæ enim concedit ratio eum qui sit ex Patre, genitorem ipsum comprehensione cognoscere? Perspicuum est, quod habet principium, eum qui careat principio mente complecti vel comprehendere non posse. »

XVIII. At eam criminationem ab Origene multis depellere conatur Rufinus *Invect.* i in Hieronymum, ostenditque ad refellendam Valentinianorum hæresim, qui Deum corporeum humanis membris habituque constantem describebant, Origenem probasse Deum ex natura sua corpore carere, ac proinde sub oculo cadere non posse, visionem quippe corporum esse; nosci autem posse, quod cognitio rerum sit corpore carentium; nosci igitur Patrem a Filio, videri neutiquam. Tum locum ipsum Origenis deponit, in quo hæc habentur: « Aliud est videre, aliud cognoscere: videri et videre corporum est; cognosci

(7) Nam Hieronymus, etc. Hoc loco non suis ipse verbis loquitur Origenes, sed alium inducit loquentem, cujus sententiam nulla approbationis significatione confirmat, ut quisque perspicere potest ex ipso testimonio, quod Græce habetur lib. iv *De principiis*, num. 35. Atque etiamsi hoc loco non alienam sententiam, sed suam proponeret, illius profecto verba eodem sensu accipienda essent, quo ista Basilii ex lib. iv *adversus Eunomium*: Εἰ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ φῶς, καὶ ἀτρεπτός, καὶ ἀγαθός, καὶ ἅγιος, καὶ Κύριος ὁ Υἱὸς· ταῦτα δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ὢν, οὐχ ὁμοίως ἐστίν, ἀλλὰ μείζονως· οὐκ οὐσίας ὑπεροχῆ, ἀλλὰ ποιότητος ὑπεροχῆ. « Si verus Deus, et lux, et immutabilis, et bonus, et sanctus; et Dominus est Filius. Hæc autem et Pater cum sit, non similiter est, sed amplius; non substantiæ exsuperantia, sed qualitatis præstantia. » Et hæc esse mentem Origenis intelligitur ex iis verbis quæ præcedunt apud Hieronymum, ubi Origenes suo nomine loquitur, ac statuit non esse dubium quin si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo, in quo est: « Si enim Patrem cognoscit Filius, inquit, videtur, in eo quod novit Patrem, posse eum comprehendere: ut si di-

et cognoscere, intellectualis naturæ est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre est, nec de Filio sentiendum. Quod vero ad naturam pertinet Deitatis, hoc inter Patrem et Filium constat. » Ait demum depravatam hoc loco, et corruptam fuisse suam interpretationem, atque ita purgandi sui causa concludit: « Si quis negat quod non ita videt Filius Patrem, sicut Pater Filium; et non ita videt Spiritus sanctus Patrem et Filium, sicut videt Pater Filium et Spiritum sanctum, anathema sit. Videt enim, et verissime videt, sed ut Deus Deum, et lux lucem, et non ut caro carnem, sed ut Spiritus sanctus; non corporeis sensibus, sed virtutibus Deitatis. » Rufini responsionem arripuit et uberius explicavit Halloxius lib. iv *Orig. defens.*, quæst. 4. Porro locus Origenis his celebratus concertationibus exstat lib. i *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 4, num. 8, cui similem alterum reperies lib. ii, cap. 4, num. 3. His adjungi potest ad tutelam Origenis et ille quoque e tom. xi in Joan., num. 7: Ὅσπερ ἀνθρώπους ἂν τινὰς εἴποιμεν ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπτας γερονεῖναι τοῦ Λόγου, περὶ ὧν ὁ Λουκᾶς φησὶ· Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπῆρξαν γερόμενοι τοῦ Λόγου· οὕτω τὸν Σωτῆρα αὐτόπτην λέξομεν εἶναι τῶν παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ κατὰ τοῦτο εἰρησθαι τὸ· Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐκέτι αὐτόπτων ὄντων οἷς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ· δηλοῖ δὲ τὸ αὐτόπτην τῶν ἐν τῷ Πατρὶ τυγχάνειν τὸν Σωτῆρα σαφῶς ἢ προκειμένη λέξις ἐν τῷ· Ἐγὼ ἐώρακα παρὰ τῷ Πατρὶ, λαλῶ. Hic autem, ut alibi sæpe, illud ex *Apologia Pamphill* usurpare licet: « Dubium autem non est, quod eodem sensu etiam in cæteris sentiat, nec sit sibi ipse contrarius. »

XIX. Attamen ne perfecte quidem et plene Patrem a Filio nosci, ita ut a seipso noscitur Pater, minoremque esse cognitionem Filii quam Patris nonnunquam Origenes asseruit: (7) nam Hieronymus in epist. 59, *ad Avit.*, cap. 4, recitat hoc ipsius decretum e lib. iv *Περὶ ἀρχῶν*, num. 35,

cimus artificis animum artis scire mensuram. Nec dubium quin si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo in quo est. Sin autem comprehensionem eam dicimus, ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et virtute et potentia cuncta teneat qui cognovit, non possumus dicere quod comprehendat Filius Patrem. Pater vero omnia comprehendit. Inter omnia autem et Filius est, ergo et Filium comprehendit. » Postrema verba Græce apud Justinianum ad calcem epist. ad Menam sic leguntur: Εἰ δὲ ὁ Πατὴρ ἐμπεριέχει τὰ πάντα, τῶν δὲ πάντων τὸ ἐστὶν ὁ Υἱὸς, δῆλον ὅτι καὶ τὸν Υἱόν. Unitatem essentiæ et æqualitatem in Patre et Filio mirifice exponit Origenes, dum Patrem a Filio comprehendit statuit, quia Pater in Filio est. Patrem ergo in Filio esse credebatur, non quia Patri Filius obedit, sed quia Filio Pater totam divinam substantiam generando tradidit. Unde scientiam et sapientiam in utroque æqualem agnoscit Origenes, ac illud tantum comprehensionis genus, quo genitum comprehendit genitor, a Filio removel. — Domnus Prudent. Maran *De divinit. Christi* lib. iv, cap. 16 num. 2 et 4.

quod et Græce exhibet Justinianus in fine *Epistola ad Menam*: "Άλλος δέ τις ζητήσει εἰ ἀληθὲς τὸ ὁμολῶς τὸν Θεὸν ὑφ' ἑαυτοῦ γινώσκασθαι, τῷ γινώσκασθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μονογενοῦς· καὶ ἀποφανεῖται ὅτι τὸ εἰρημένον· Ὁ Πατὴρ δὲ πλείων μὲς μείζων μου ἐστίν, ἐν πᾶσιν ἀληθὲς. Ὡστε καὶ ἐν τῷ νοεῖν ὁ Πατὴρ μείζωνος καὶ τραυτέρως καὶ τελειότερως νοεῖται ὑφ' ἑαυτοῦ, ἢ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Curiosus lector inquirat, utrum a semetipso cognoscatur Pater, quomodo cognoscitur a Filio; sciensque illud quod scriptum est: *Pater qui misit me, major me est* ²⁵, in omnibus verum esse contendet, ut dicat et in cognitione Filio Patrem esse majorem, dum perfectius et purius a semetipso cognoscitur, quam a Filio. » Atque id esse causæ quare Filium a Patre comprehendendi, Patrem vero a Filio neutquam comprehendendi posse opinatus sit, ait Hieronymus: contra quam Paganino Gaudenzio visum est lib. *De comparat. dogm. Origen. cum philos. Platonis*; qui ideo censuisse Origenem scribit, Filium videre non posse Patrem, quia Filium habuit pro re creata; intellectum autem creatum rem infinitam cernere non posse. Cum enim putasse feratur neque Filium a Spiritu sancto videri posse, neque Spiritum sanctum ab angelis, neque angelos ab hominibus, vanam esse sequitur Gaudentii conjecturam. Eodem pertinet quod queritur Hieronymus, cap. 4, ejusdem *Epistolæ ad Avil.*, decrevisse Origenem, *Deum Patrem esse lumen incomprehensibile*. Anonymus quoque auctor *Apologia pro Origene*, apud Photium cod. cxvii, inter capita criminationum quæ Origeni intentari solebant, tertium illud ponit [Υἱὸν] μὴ γινώσκαι τὸν Πατέρα, ὡς αὐτὸς ἑαυτόν. « Filium non cognoscere Patrem, ut seipse Pater cognoscit. » Hujus sane commentii notæ exstant tomo xxxii (8) in *Joan.*, num. 18: Γινώσκει οὖν τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς, αὐτῷ τῷ γινώσκειν αὐτὸν ὄντι μεγίστῳ ἀγαθῷ, καὶ ὅποιον ἂν ὁ ἐπὶ τελείαν γνῶσιν ὦν ἦν γινώσκει ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα, ἐδοξάσθη. Οἶμαι ὅτι καὶ ἑαυτὸν γινώσκων, ὅπερ καὶ αὐτὸ οὐ μακρὰν ἀποδεί τοῦ προτέρου, ἐδοξάσθη ἐκ τοῦ αὐτὸν ἠγνωκέναι. Cognitionem qua se cognoscit Filius, cognitione illa qua cognoscit Patrem paulo inferiorem esse delinit; quod mox apertius prædicat, dicens τὴν Πατρὸς θεωρίαν εἶναι μείζονα τῆς ἐν Υἱῷ θεωρίας.

XX. Quæ quamvis asseveranter pronuntiata sint, (9) idem ipse tamen in iisdem Commentariis tomo 1, num. 27, æqualem cognitionem Filii cognitioni Patris videri statuere, adeo quid sequeretur parum ipsi ratum fixumque fuit: Ἐάν δέ τις ζητῇ, inquit, εἰ πᾶν ὃ τίποτε ἐγνωσμένον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ πλοῦτος, καὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἐπίσταται: ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ φαντασία τοῦ δοξάζειν τὸν Πατέρα ἀποφαίνεται: τίνα γινωσκόμενα

²⁵ Joan. xiv, 28. ²⁶ Luc. i, 22. ²⁷ I Cor. ii, 10.

(8) In *Joan.* num. 18, etc. Vide supra num. 7 observationes nostras in hæc verba: *Eodem laborant vitio*, etc.

(9) Idem ipse tamen in iisdem Commentariis, etc. Æqualem cognitionem Filii cognitioni Patris sta-

ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀγνωσθαι ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, διαρκούντος ἐξισωθῆναι ταῖς καταλήξεσι τοῦ ἀγενήτου Θεοῦ: ἐπιστατέον αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀλήθειαν εἶναι τὸν Σωτῆρα, καὶ προσακτέον ὅτι εἰ ὀλόκληρός ἐστιν ἡ ἀλήθεια, οὐδὲν ἀληθὲς ἀγνοεῖ, ἵνα μὴ σκάζη λείπουσα ἡ ἀλήθεια οἷς οὐ γινώσκει, κατ' ἐκείνους, τυγχάνουσιν ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ, ἢ δεικνύται τις ὅτι ἐστίν ἡ γενωσκόμενα τῆς ἀληθείας προσσηγαρίας οὐ τυγχάνοντα, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτὴν ὄντα. Addendum censerem et istum e lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 4 (quem usurpat cap. 18 auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui subjungitur tomo quarto Augustini); in quo cognitionem Spiritus sancti æqualem esse cognitioni Patris et Filii ostenditur, si non hoc opus, ut toties monui, in iis maxime quibus de B Trinitate agitur, corrupisset Rufinus. Sic autem conceptus est: « Sicut enim de Filio dicitur, quia nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare ²⁷: hæc eadem etiam de Spiritu sancto dicit Apostolus, cum ait: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei* ²⁸. Sed et rursus in Evangelio de divinis et profundioribus doctrinis commemorans Salvator, quas nondum capere poterant discipuli sui, ita ait ad apostolos: *Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed non potestis amodo capere: cum autem venerit consolator Spiritus sanctus, ille vos docebit omnia, et commovebit omnia quæ dixi vobis* ²⁹. Et ita sentiendum est, quod sicut Filius qui solus cognoscit Patrem, revelat cui vult, ita Spiritus sanctus qui solus scrutatur etiam alta Dei, revelat Deum cui vult; *Spiritus enim ubi vult spirat* ³⁰. Neque enim putandum est quod etiam Spiritus Filio revelante cognoscit. Si enim revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit: quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. » Si ullam Spiritui sancto ignorantiam ascribendam esse Origenes negat, æqualem omnino scientiam ipsi tribuit ac Patri et Filio; nec major enim excogitari potest scientia, quam quæ nulla penitus ignorantie caligine permista est.

XXI. Filium Dei pro re creata ab Origene habitum fuisse ac prædicatum, quæ Arianorum et Anomæorum Impia fuit et damnosa opinio, verba hæc persuadere possunt, quæ e lib. 1v *Περὶ ἀρχῶν* adducit Justinianus in *Epistola ad Menam*: Οὗτος ὁ Υἱὸς ἐκ θελήματος τοῦ Πατρὸς γεννηθείς, ὡς ἐστίν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ, χαρακτήρ τε τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κτίσμα, σοφία. Αὐτῇ γὰρ ἡ σοφία φησὶν: Ὁ Θεὸς ἐκτίσε με ἀρχὴν ὀδῶν ἑαυτοῦ εἰς ἔργα ἑαυτοῦ. « Hic Filius de voluntate Patris

²⁹ Joan. xvi, 12, 13; xiv, 26. ³⁰ Joan. iii, 8.

tuit etiam Origenes lib. vi *contra Celsum*, num. 17 et num. 65. Vide Bullum *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, sect. 2, cap. 9, num. 9 et num. 16.

generatus, qui est imago Dei invisibilis ²¹, et splendor gloriæ ejus, et figura expressa substantiæ ejus ²², primogenitus omnis creaturæ, conditio, sapientia. Ipsa enim Sapientia dicit: *Dominiis condidit me initium viarum suarum ad opera sua* ²³; et ista ex eodem libro: "Ὅτι μὲν οὖν πᾶν ἔτι ποτε παρὰ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων γενητὸν ἐστίν, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας περὶ ἡμῶν. « Quod igitur quæcunque alia res, præter Patrem ac Deum universorum, creata est, eadem consequentia suademur; » necnon et hæc quæ ex ipsius Commentario in psalmum 1 profert Epiphanius hæc. lxxv, cap. 7: Ἀξιοῦμεν τοίνυν, ἐπεὶ μὴδὲ χωρὶς Θεοῦ καλὴν εἶναι δύναται, καὶ μάλιστα νόησις Γραφῶν θεοπνευστων, ὅπως τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων Θεῷ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ ἀρχιερέως γενητοῦ Θεοῦ προσεῖναι αὐτῆσις δοθῆναι ἡμῖν πρῶτον καλῶς ζητεῖν. et hæc præterea quæ ex eo recitat Diodorus in *Catena Combefisii* nondum edita ad Gen. 1, 2: *Γεννηθήτω φῶς*. πῶς νοήσω; ἄρα τὸ ἀληθινόν, τὸν Υἱόν; Idem de Spiritu sancto discernere videtur, cum ait in præmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 4, juxta Rufini interpretationem: « Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur utrum natus an innatus; » et lib. 1, cap. 2, num. 6, eodem interprete: « Ita ergo et Filii subsistentia generatur

²¹ Coloss. 1, 15. ²² Hebr. 1, 3. ²³ Prov. viii, 22.

(10) Item paulo superius, Ὡς εὐσεβέστερον, etc. Blasphemix in Spiritum sanctum accusatur Origenes; sed quæ ad hanc criminationem firmandam proferuntur, ea, si Græcum contextum accurate expendas, firmant potius Origenis de Spiritu sancto doctrinam, quam supra exposui. Accusandi materiam dedit satis longa disputatio de sancto Spiritu, quæ exstat tom. II in *Joan.*, num. 6, pag. 60 et seq. Ἐξισταστέον δὲ ἀληθοῦς ὄντος τοῦ Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, εἰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Οἶμαι γὰρ ὅτι τῷ μὲν φάσκοντι γενητὸν αὐτὸ εἶναι, καὶ προεῖμένῳ [leg. προεῖμένῳ] τὸ Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ἀναγκαῖον παραδέξασθαι, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο, πρεσβυτέρου παρ' αὐτὸ τοῦ Λόγου τυγχάνοντος. Τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ Χριστοῦ γεγονέναι, ἔπεται τὸ ἀγέννητον αὐτὸ λέγειν, ἀληθῆ τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τούτῳ εἶναι χρίνοντι. « Inquirendum autem est, cum verum sit illud: *Omnia per eum exstiterunt* (*Joan.* 1, 3), an ipse etiam Spiritus sanctus per eum exstiterit. Illud equidem arbitrari ei, qui Spiritum sanctum rem genitam esse dicat, ac illud, *Omnia per eum exstiterunt*, admittat, necessarium esse Spiritum sanctum per Verbum, quod eo præstantius est, fateri exstitisse. Nolenti autem Spiritum sanctum per Christum exstitisse, consentaneum est ingenitum illum dicere, si vera esse judicet, quæ in hoc Evangelio leguntur. »

Illud 1° observandum est has voces, ἐγένετο, γεγονέναι, γενητὸν, duobus modis accipi posse; et de rebus ex nihilo creatis, et de iis quæ aliquid sui principium habent. Hinc Epiphanius, qui in Origene γενητὸν idem valere existimat ac creatum, hæres. lxxv, hoc Joannis de Christo dictum, πρῶτός μου ἐγένετο, idem esse contendit, ac ante me fuit, hæres. lxxviii. Ipse Origenes Filium, de cujus æternitate iurifice sensit, Θεὸν γενητὸν, Deum genitum, appellare non dubitat, ut supra vidimus. Hinc verbum et veritatem substantialem non per alium quemquam,

A ab eo (Patre): quod necesse est imprimis suscipi ab his qui nihil ingenitum, id est innatum, præter solum Deum Patrem fatentur. » Quod vertit Rufinus, *natus an innatus*, redditum est ab Hieronymo epist. 59, ad Avit., cap. 1, *factus an infectus*. Sic enim ille, errores libri primi *Περὶ ἀρχῶν* recensens: « Tertium dignitate et honore post Patrem et Filium asserit Spiritum sanctum: de quo cum ignorare se dicat, utrum factus sit an infectus, in posterioribus quid de eo sentiret expressit, nihil absque solo Deo Patre infectum esse confirmandum. » Scripserat nimirum Origenes, γενητὸς ἢ ἀγέννητος, quemadmodum et tom. II in *Joan.*, num. 6: Ἐχει δὲ ἐπαπόρησιν διὰ τὰ τὸ Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ἀκολουθεῖν τὸ Πνεῦμα γενητὸν ὄν, διὰ τοῦ Λόγου γεγονέναι, πῶς οἰοῦνται προτιμᾶται τοῦ Χριστοῦ ἐν τισὶ γραφαῖς. Quæ ab Arianis esse assuta sine causa Genebrardus contendebat in *Collectan. de Vita Origen.*, cap. 6, ut apparebit ex sequentibus. (10) Item paulo superius, Ὡς εὐσεβέστερον, inquit, καὶ ἀληθῆς προσεῖμεθα τὸ πάντων διὰ τοῦ Λόγου γενομένων, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ τάξει πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστὸν γεγενημένων. Et paulo infra, eodem num. 6, pag. 63: Ταῦτα δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασται σαφέστερον ἰδεῖν βουλομένοις πῶς, εἰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Λόγου ἐγένετο.

C sed a Deo exstitisse contendens, his vocibus utitur: Οὐδ' ὅλως διὰ τινος, ἀλλ' ὑπὸ Θεοῦ ἐγένετο. « Nec omnino per alium quemquam, sed a Deo exsistit. » Quemadmodum ergo his in locis γίνεσθαι aliud omnino sonat ac *creari*; sic cum suam Origenes de Spiritus æternitate sententiam tot rebus testatus sit, accommodate ad hanc sententiam reddendæ sunt voces generatum rei creatæ aut increate quidem, sed tamen esse ab alio accipienti congruentes. Hanc interpretandi rationem probat Huetius, quamvis adduci se non posse dicat, ut Origenem probatum et purgatum habent.

2° Fatendum est Origenem non belle interpretari verba Joannis, quæ cum ad res creatas pertineant, ad Spiritum sanctum referri non debebant. Sed tamen cum illud, ἐγένετο, omnibus rebus aliquid sui principium habentibus conveniat, non præter suum et aliorum bene multorum morem sic Scripturam interpretatur. Solent enim ecclesiastici scriptores Patrem unicum principium dicere, Filium et Spiritum sanctum ex Patre esse demonstrant, quia omnia ex Patre esse in Scripturis dicuntur, nec illum et Spiritum in hoc cum rebus creatis comparare dubitant, quod a Patre esse acceperint, licet modo longe diverso ac res creatæ. Origenes tom. IV, num. 22, pag. 80, multa esse statuit in Deo, quæ non solum ab humana natura, sed etiam ab aliis præter Filium et Spiritum genitis rebus comprehendendi non possint. Minime ergo mirum, si cum ipsum Filium in rebus, quæ a Deo esse habent, numeret, Spiritum sanctum in iis recenseat, quæ per Filium exstiterunt. Nicæna fidei acerrimus defensor Hilarius Arianis cavillandi eausa quærentibus, per quem sit Spiritus sanctus, responsum offert (*lib. IX De Trinit.*, num. 29) huic Origenis loco simillimum: « Cum dicunt, inquit, per quem sit, et ob quid sit, vel qualis sit: si responsio nostra displicebit dicentium, per quem omnia, et ex quo omnia Spiritus est Dei, donum fidelium; dis-

XXII. Atque hoc crimen magna contentione in A cap. 1, credidisse ipsum dicens, « Christum Filium
Origene damnat Hieronymus in epist. 59, ad Avit. Dei non natum esse, sed factum, » atque idem de

phiceant et apostoli et prophetæ hoc tantum d eo quod esset loquentes, et post hæc Pater et Filius displicebit. »

Sed Origenis sententia ex his quæ sequuntur accuratius examinanda. Sic enim pergit : « Ἐστὶν δὲ τις καὶ τρίτος παρὰ τοὺς δύο τὸν τε διὰ τοῦ Λόγου παραδεχόμενον τὸ ἅγιον Πνεῦμα γεγενῆσθαι, καὶ τὸν ἀγέννητον αὐτὸν [i. e. αὐτὸ] εἶναι ὑπολαμβάνοντα, δογματίζων, μηδὲ οὐσίαν τινὰ ἰδίαν ὑφ' ἑστέαναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑτέραν παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· ἀλλὰ τάχα προστιθέμενος μᾶλλον, ἐάν ἕτερον νομίσῃ εἶναι τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα, τῷ τὸ αὐτὸ αὐτῷ τυγχάνειν τῷ Πατρὶ, ὁμολογουμένως διαιρέσεως δηλουμένης τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρὰ τὸν Υἱὸν ἐν τῷ, ὡς ἐὰν εἴπῃ, etc. « Erit forte præter illos duos, nempe eum, qui Spiritum sanctum per Verbum existitisse assentiatur, et eum, qui ingenitum illum existimet, tertius aliquis, qui ne propriam quidem essentialiam subsistere Spiritus sancti, aliam a Patre et Filio decernat; aut forte, si Filium alium ac Patrem esse sentiat, eo magis feratur, ut Spiritum sanctum eundem esse ac Patrem ipsum existimet: cum manifesto demonstratur Spiritus sancti et Filii distinctio in his verbis: Qui verbum dixerit in Filium hominis, dimittetur ei, qui autem blasphemiam dixerit in Spiritum sanctum, non dimittetur ei, nec in hoc sæculo, nec in futuro (Matth. XII, 32). »

His præmissis Origenes sententiam suam sic exponit : « Ἡμεῖς μένομεν τρεῖς ὑποστάσεις περὶ τὸν τυγχάνειν τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἀγέννητον μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς εἶναι πιστεύοντες, προσειμένα τὸ, πάντων διὰ τοῦ Λόγου γενομένων, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ τάξει πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστοῦ γεγεννημένων· καὶ τάχα αὕτη ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ μὴ καὶ αὐτὸν Υἱὸν χρηματίζειν τοῦ Θεοῦ, μόνου τοῦ μονογενοῦς φύσει Υἱοῦ ἀρχῆθεν τυγγάνοντος, οὗ χρῆσιν εἶκοι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διακονοῦντος αὐτοῦ τῇ ὑποστάσει, οὐ μόνον εἰς τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ σφῶν εἶναι καὶ λογικὸν καὶ δίκαιον, καὶ πᾶν ὅτιποσοῦν χρῆ αὐτὸ νοεῖν τυγχάνειν κατὰ μετοχὴν τῶν προειρημένων ἡμῖν Χριστοῦ ἐπινοιών. « Nos autem, qui persuasum habemus tres hypostases esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, nec quidquam ingenitum credimus præter Patrem, sic statuimus; cum omnia per Filium existierint, Spiritum sanctum omnibus præstantiorem esse, et ordine ab omnibus, quæ per Christum a Patre existierunt, segregari. Atque hæc forte causa est, cur ipse quoque Dei Filius non appelletur, solo unigenito natura Filio ab initio existente, quo quidem indigere videtur Spiritus sanctus, ut ipsius hypostasi ministret, non solum ut sit, sed etiam ut sit sapiens, et rationalis, et justus, et quidquid omnino eum cogitare et intelligere oportet, secundum communicationem Christi notionum, quas jam commemoravimus. »

Habemus in his verbis accuratam Origenis sententiæ explicationem. Nam, 1° Spiritum sanctum eodem sensu genitum esse asserit, quo ipsum Filium; eodem sensu ingenitum negat, quo Patrem ingenitum affirmat. Ex eo enim quod solus Pater ingenitus sit, nec de Filio, nec de Patre idem dici posse concludit. At profecto, cum Patrem solum ingenitum dicit, non solum ex nihilo creatum non esse, sed solum ab alio esse non accepisse intelligit; ex quo patet non id eum inquirere utrum Spiritus sanctus ex nihilo creatus sit necne, sed utrum ab alio necne esse accepit. Id confirmat necessaria illa triplicis hypostasis distinctio, quam ad usus suos adiungit. Nemo sane dixerit ita desipuisse Origenem, ut Spiritum sanctum ex eo quod tertia sit Trinita-

tis hypostasis, nec cum Patre et Filio confundi debeat, creatum et eductum ex nihilo concluderet.

2° Quamvis Spiritum sanctum in iis rebus numeret, quæ per Filium existierunt, eum tamen a rebus creatis segregatum esse declarat. Hinc cum de Spiritu sancto loquitur, nusquam iis utitur vocibus, quæ creationem designent; quin etiam ejusmodi voces inter eum de Filio in Scripturis, nusquam de sancto Spiritu occurrere declarat lib. 1 *De princip.*, cap. 3, num. 2, qui locus cum a Pamphilo martyre ad Origenis defensionem allatus sit, auctoritate non caret: « Verumtamen, inquit, usque ad præsens nullum sermonem in scriptis sanctis invenire potuimus, per quem Spiritus sanctus factura esse vel creatura diceretur, ne eo quidem modo, quo de Sapientia referre Salomonem supra edocuimus, vel quæ de vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. » Non desisset Origeni ejusmodi testimonium, si his Joannis verbis: *Omnia per ipsum facta sunt (Joan. 1, 3)*, seu existierunt, quibus Spiritum sanctum comprehendendi non dubitat, creationem designari existimasset.

3° Hanc rationem affert, cur Spiritus sanctus non appelletur Filius, quia a Patre per Filium existit; in quo liquet totum inter Filium et Spiritum sanctum discrimen non ex naturæ dissimilitudine, sed ex diversa existendi ratione repeti. Hinc illa martyris Pamphili observatio (*Apolog.* cap. 1) ad hæc Origenis verba (ex præm. in lib. *De princ.*, n. 4): *In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus sit an innatus:* « Qui de nato, inquit, vel innato requirit, sine dubio creaturæ in eo nullam habet opinionem, alioquin et hoc adduxisset ad inquisitionem. » Et adiungit Origenes: *Vel Filius ipse Dei habendus sit necne.* Cum hæc postrema Origenis verba, tum S. martyris notatio demonstrant, non id Origenem inquirere, utrum Spiritus sit necne creatura, sed quomodo accepit, ut esset una ex tribus personis divinis. Quamobrem minus accurate Hieronymus ad hunc Origenis locum respiciens sic loquitur in *Epist. ad Avitum*: « De quo, » inquit, id est de Spiritu sancto, « cum ignorare se dicat, utrum factus sit an infectus: in posterioribus quid de eo sentiret expressit, nihil absque solo Patre infectum esse confirmans. » Nunquam ignorare se dixit Origenes, utrum Spiritus sanctus esset necne creatura. Nam in hoc ipso præm. in libros *De principis* inter ea, « quæ per apostolicam prædicationem manifeste traduntur, » hoc dogma numerat, « honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum Spiritum sanctum; » quæ verba non omisit Pamphilus. Nunquam ergo dubitavit Origenes quin Spiritus sanctus una sit ex tribus divinis personis, æqualis Patri et Filio; sed cum ejus processio non tam distincte in Scripturis exponi videretur, quam generatio Filii, operam hac in re investiganda iusumendam esse ducebat.

4° Mirifice confirmat æqualitatem trium personarum, et unitatem substantiæ quod ait Origenes (tom. II in *Joan.*, num. 6), Spiritum sanctum Filio egere « ut sit sapiens, rationalis, justus, et quidquid eum omnino cogitare et intelligere oportet secundum communicationem Christi notionum, » quas antea enumeraverat. Quemadmodum ergo Filius omnia est, ut docet Origenes, quæcunque est Pater; ita Spiritus sanctus omnia est, quæcunque Filius, excepto generationis et processionis discrimine; et quemadmodum Pater omnia sua Filio tradidit, ut alibi declarat Origenes, ita Spiritui sancto omnia per Filium a Patre tradita ex ejusdem principis necessario demonstrat. — D. Prudentius *Maran De divinitate Christi* lib. IV, cap. 16, num. 9.

Spiritu sancto decrevisse. Similiter Epiphanius hæc. LXIV, cap. 4: Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τοῦτον (Υἱὸν) εἰσηγεῖται, κτιστὸν δὲ θεῶν βούλεται δὲ ὡς κατὰ χάριν τὸν Υἱὸν αὐτὸν καλεῖσθαι λέγειν. « Ex substantia Patris eum (Filium) esse arbitrat (Origenes), sed nihilominus creatum. Vult autem quasi per gratiam Filium ipsum appellatum dicere; » et cap. 5: Φανερώτατα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κτίσμα ἐδογμάτισε, καὶ ἀπὸ τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ τολμῆς γνήσης ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κτιστὸν εἰσηγήσατο. « Apertissime Filium Dei creaturam esse asseveravit, et ab hac in Filium audacia nosce et pro re creata Spiritum sanctum habuisse; » et cap. 8: Ὅποτε δὲ ἐν πολλοῖς τόποις εὔρομεν αὐτὸν τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἀπαλλοτριούντα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός τε καὶ οὐσίας, ὁμοῦ τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τούτου χάριν τὸ γεννητὸν Θεὸν εἰρηκέναι αὐτὸν, σαφές ἐστιν, ὅτι κτιστὸν ὀρίζεται. « Quoniam autem in multis locis invenimus eum Unigenitum Deum segregantem a Patris divinitate et substantia; simul vero et Spiritum sanctum; idcirco eum productum Deum dixisse liquet, quia creatum esse decernit. » Justinianus in *Epist. ad Menam* dixisse Adamantium asserit: Ὅτι ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα κτισματὰ εἶσι, καὶ ὅπερ ἡμεῖς ἐσμεν πρὸς τὸν Υἱὸν, τοῦτο ὁ Υἱὸς ἐστὶ πρὸς Πατέρα. « Filium et Spiritum sanctum res esse creatas, quodque nos sumus ad Filium, id Filium esse ad Patrem. » Photius cod. VIII scribit Origenem docuisse in lib. I *De princip.*, τὸν μὲν Υἱὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πεποιηθῆαι, τὸ δὲ Πνεῦμα ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Filium esse a Patre factum, Spiritum sanctum a Filio. » Quibus assentiuntur Augustinus, Cedrenus, Suidas, Zonaras et Nicetas.

XXIII. Si quæ tamen culpam hanc extenuare possunt, colligamus. Rufinus *De adult. libr. Origen.* hujus hæreseos virus libris Origenis aliena manu affusum existimabat: « Nonquid, inquit, in eodem opere ejusdem libri, interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo oblitus sui esse potuit? Verbi causa, ut qui superius dixerat nusquam inveniri in omni Scriptura ubi Spiritus sanctus factus vel creatus esse diceretur, continuo subjiceret inter cæteras creaturas factum esse Spiritum sanctum? » Similia regerit Genebrardus in *Collectan. de Vita Origen.*, cap. 6. Didymus vero, non eximie solum eruditionis homo, sed orthodoxæ etiam fidei, scripta quidem ab Origene non negat quæ objici solent, sed in malam partem flecti asserit a malevolis, quæ recta poterant interpretatione defendi. Id priusquam

(11) *Priore, quem adducit Justinianus*, etc. Quod supra ait Epiphanius ab Origene non natura, sed gratia Filium dici, commentum est ab omnibus Origenis principiis remotissimum. Idem non dicam de generatione ex voluntate Patris; quæ loquendi ratio cum multis aliis probata, tum ad Origenis sententiam satis accommodata. Nam cum voluntatem Patris in Filio generatam, ac totam Filio communicatam doceat, ita ut identitas sit voluntatis in utroque; non immerito nec incommode dicere potuit Filium ex Patris voluntate genitum. Quod spectat

aggreddimur facere, afferemus Origenis testimonia quædam catholicæ doctrinæ satis consentanea. Filium Creatorem appellat lib. VII in *Epist. ad Rom.*, num. 9, et a rebus creatis diserte secernit: « Nihil est enim, inquit, sive visibilis, sive invisibilis creaturæ, quod Filio possit adæquari; nullo enim pacto creatori suo creatura potest conferri; et si Creator ipse donatus est nobis, quomodo non cum ipso nobis omnis creatura donabitur? » et in *Anacephalæosi* lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 28: « Non enim dicimus, sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit, sed abscisso omni sensu corporeo, ex invisibili et incorporeo Verbum et Sapientiam genitam dicimus, absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente. » Locum hunc capitulum 18 repetit auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui habetur in fine tomus quarti Augustini. Atque hæc verba: « Aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit, » nemo non videt vel a Rufino suis et interpretationi intexta, vel ab aliis Rufino antiquioribus Græco ipsi contextui infarta contra Arium, quem Sozomenus lib. I, cap. 15, ait πρότερον παρ' ἐτέρου μὴ εἰρημένον τολμῆσαι ἐν Ἐκκλησίᾳ ἀποφηνασθαι, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι, καὶ εἶναι ποτε ὅτε οὐκ ἦν. « Primum in Ecclesia ausum esse dicere, quod nemo ante illum dixerat, Filium scilicet Dei ex non exstantibus existisse, et fuisse aliquando cum nondum esset. » Disertissima etiam hæc de sancto Spiritu e lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 5: « Verumtamen usque ad præsens nullum sermonem in Scripturis sanctis invenire potuimus per quem Spiritus sanctus factura esse, vel creatura diceretur; ne eo quidem modo quo de Sapientia referre Salomonem supra edocimus, vel quæ de vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. » Atque hæc quidem e Rufinianis interpretationibus deprompta testimonia, ut minus valida præmishimus, velut levio-rem quamdam armaturam. Sed jam cominus signa conseramus.

Aliquot attulimus locos, quibus in creatarum forum censum detrusi videntur ab Origene Filius et Spiritus sanctus. (11) *Priore*, quem adducit Justinianus, Filius dicitur ἐκ θελήματος τοῦ Πατρὸς γεννηθείς, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κτίσμα. Re-

ad Proverbiorum locum, « Dominus condidit me (Prov. VIII, 22). » etc., quo fretus Origenes Filium conditum et rem conditam appellasse dicitur; videndum quoniam id sensu præstiterit (nam vitio verti non potest, quod Scripturæ verbis utatur), utrum hoc testimonium ad evertendam Filii æternitatem, ut clarum et apertum adhibeat; an potius, ut in obscuro et difficili loco, ad subtiles interpretationes confugiat. Litem dirimunt quæ leguntur lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 2 et 3, ubi illud, « I didit me, » non de ipsa Sapie-

spiciebat nempe ad illud Proverb. viii, 22, Ὁ Θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ · « Deus creavit me initium viarum suarum. » Ita nimirum reddiderunt hunc versum Interpretes LXX, qui Hebraice habet וַיִּצְרֵף לִּי אֱלֹהִים *possedit me*. Verūt Aquila, ἐκτίσατό με, et sic fortasse legendum quoque apud τοὺς Ὁ; hanc enim lectionem tuentur Basilius lib. ii *Contra Eunomium*, Gregorius Nyssenus lib. i contra eundem, et Hieronymus in *Isaia* xxvi, 13. Quanquam et Chaldæus, et Syrus, et Arabs, et maxima Patrum etiam vetustiorum pars hodiernæ lectioni consentiunt. Sane ad generationem Filii potest utrumque pertinere ἔκτισα, *creavit*, id est genuit. Cicero lib. i *De republ.* : « Quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam is qui, ut aiunt, creaverit. » Virgilius *Æneid.* x, vers. 551,

Sylvicolæ Fauno Dryope quem nymp̄ha creatat.
Claudianus i *De raptu*, vers. 59, 60.

Nam quidquid ubique

Gignit materies, hoc te donante creatur.

Sed et ἐκτίσατο, *possedit*, de parentibus dicitur; quorum nihil tam proprium est quam liberi, quos genuerunt. Quamobrem Eva dixit de Caino :

de his quæ in illa et per illam condita sunt, intelligendum monet : « In hac ipsa ergo, inquit, Sapientia subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futuræ inerat creaturæ, vel eorum quæ principaliter existunt, vel eorum quæ accidunt consequenter virtute præscientiæ præformata atque disposita; pro his ipsis, quæ in ipsa Sapientia velut descriptæ ac præfiguratæ fuerant creaturis, seipsam per Salomonem dicit creatam esse Sapientia initium viarum Dei, continens scilicet in semetipsa universæ creaturæ vel initia, vel formas, vel species. » Nihil hic ab Arianis non latissime discrepans. Quod isti clarum et perspicuum ducebant, id Origenes, ut obscurum et difficile, subtiliter interpretatur; quod de Sapientia ipsa accipi volebant, id ab ea summo studio removet. Suspitari quis posset Rufinum interpretem hoc testimonium, quod Græcæ non exstat, de suo licenter inseruisse, aut saltem ampliasset. Sed hanc suspicionem repellit ipse Origenes, qui in aliis locis Sapientiam conditam fatetur, quatenus in ea Deus omnium rerum exemplaria descripsit. Sic enim loquitur tom. i in *Joan.*, num. 22 : Ἐπίστησον δὲ εἰ οἶδόν τέ ἐστι καὶ κατὰ τὸ σημαίνον τούτου ἐκδέχασθαι ἡμᾶς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, ἵνα κατὰ τὴν σοφίαν καὶ τοὺς τύπους τοῦ συστήματος γενηθεῖς, τῶν ἐν αὐτῷ νοημάτων τὰ πάντα γίνηται. Οἶμαι γὰρ, ὡς περ κατὰ τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους οἰκοδομεῖται ἢ τεκταίνεταί οἰκία καὶ ναὺς, ἀρχὴ τῆς οἰκίας καὶ τῆς νεῶς ἐχόντων τοὺς ἐν τῷ τεχνίτῃ τύπους καὶ λόγους· οὕτω τὰ σύμπαντα γεγονέναι κατὰ τοὺς ἐν τῇ σοφίᾳ προτρανωθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ἐσομένων λόγους· Πάντα γὰρ ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. Καὶ λεκτέον ὅτι κτίσας, ἵνα οὕτως εἴπω, ἐμφύχον σοφίαν ὁ Θεὸς, αὐτῇ ἐπέτρεψεν ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ τύπων τοῖς ὁδοῖ καὶ τῇ ὕλῃ, οἶμαι, παρασχεῖν τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν πλάσιν καὶ τὰ εἶδη. « Proinde inspicite an in hanc sententiam illud quoque accipere possimus, *In principio erat Verbum* (*Joan.* i, 1), ut omnia fiant secundum Sapientiam et exemplaria omnium in ea consistentium idearum. Sic enim opinor, quemadmodum ad architectonica exemplaria ædificatur aut fabricatur domus et navis, quæ principium habent ab exemplaribus et rationibus architecto insidentibus; sic omnia facta esse secun-

αὐτῷ τῶν γινώσκων τῶν LXX, ἐκτίσατό με ἀνθρώπων διὰ τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Possedi hominem per Deum*. Filium igitur κτίσμα ab Origene dictum credere possumus hoc sensu, quo Filii a parentibus creari dicuntur. Quapropter cum tom. i in *Joan.*, num. 22, Sapientiam animatam, id est Filium, diceret a Deo esse creatam, locutionem illam mollivit hoc temperamento, ἢ οὕτως εἴπω. En tibi verba : Καὶ λεκτέον ὅτι κτίσας, ἢ οὕτως εἴπω, τὴν ἐμφύχον σοφίαν ὁ Θεὸς, αὐτῇ ἐπέτρεψεν, etc. Nec sic tamen docti cuiusdam viri reprehensiones locus iste effugit.

Sequentium locorum crimen hoc est, quod Servator noster appelletur Θεὸς γενητός · cuius postremæ vocis ea est ambiguitas, et tam crebris disputationibus ventilatus intellectus, ut omnis inde quæstionis hujus pendeat dijudicatio. Perscrutanda itaque illa est accurate, sed paucis. Ἄ γεννάω, *gigno*, sit γεννητός, *genitus*; ἂ γίνομαι, *sum*, *exsisto*, sit γενητός, hoc est, *habens ab aliquo ut sit*. Itaque si proprie loqui velimus, Deus Pater est ἀγέννητος, et ἀγέννητος, quia neque ab ullo genitus est, neque ab ullo habet ut exsistat. Item Filius est γεννητός, *genitus*, nam gignitur a Patre : est γενητός, nam a Patre sic tanquam a principio habet ut sit. Spiritus

dum rationes futurarum rerum prius a Deo in Sapientia descriptas : *Omnia enim in Sapientia fecit* (*Psal.* ciii, 24). Ac dicendum est Deum, cum viventem Sapientiam, ut ita dicam, condidisset, ei permisisse ut ab his, quæ in ipsa erant, figuris et speciebus, opinor, subsistentiam, et plasmativam, et formas præberet entibus et materiæ. » Liqueat ergo nihil aliud sibi velle Origenem, nisi Sapientiam quodammodo a Deo conditam, et permittente, sive, ut alibi loquitur, jubente Deo, omnia condidisse ad exemplaria et ideas, quas Deus in ipsa disposuerat et descriperat. Et tomo eodem, num. 39 : Μὴ παρασιωπηθῆτω δὲ ἡμῖν, μηδὲ Θεοῦ σοφία εὐλόγως τυγχάνων, καὶ διὰ τούτου τοῦ εἶναι λεγόμενος· οὐ γὰρ ἐν ψιλαῖς φαντασίαις τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων τὴν ὑπόστασιν ἔχει ἡ σοφία αὐτοῦ, κατὰ τὰ ἀνάλογον τοῖς ἀνθρωπίνους ἐνοήμασι φαντάσματα. Εἰ δὲ τις οἶός τε ἐστὶν ἀσώματον ὑπόστασιν ποικίλων θεωρημάτων περιεχόντων τοὺς τῶν ὅλων λόγους, ζῶσαν καὶ οἶον ἐμφύχον ἐπινοεῖν, εἴσεται τὴν ὑπὲρ πάσαν κτίσιν σοφίαν τοῦ Θεοῦ καλῶς περὶ αὐτῆς λέγουσαν· Ὁ Θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, δι' ἣν κτίσιν δεδύνηται καὶ πᾶσα κτίσις ὑφαστάται, οὐκ ἀνένδοχος οὐσα θείας σοφίας καθ' ἣν γεγένηται. « Illud autem silentio non prætereundum est, Jesum Dei Sapientiam merito existere, et hanc ob causam hoc nomine appellari : quippe cum non in nudis cogitationibus Dei et Patris universorum substantiam habeat Sapientia ipsius, perinde atque phantasmata cogitationum humanarum. Quod si quis potest incorpoream substantiam variarum speculationum, omnium rerum rationes continentium, viventem et veluti animatam considerare, is plane Dei Sapientiam omni creatura præstantiorem reperiet bene de seipsa dicere : *Deus creavit me initium viarum suarum ad opera ejus* (*Prov.* viii, 22), per quam creationem potuit quævis creatura subsistere, haud expers existens divini Sapientia secundum quam facta est. » In hoc ergo posita est illa Sapientia creatio, quod omnia per eam creata fuerint, ejusque particeps facta fuerit quævis creatura. — Dominus Prudentius Marau *De divinitate Christi*, lib. iv, cap. 15, num. 1.

vero sanctus non est γεννητός, sed γενητός, genitorem enim non habet, sed habet a Patre et Filio ut existat. Hæc est propria vocum illarum notio, quam tamen nec semper servarunt Patres, et consulto permiscerunt ac confuderunt Ariani, ut in ambigua voce facilius fraudem struerent. Origenes vero cum Filium appellat γενητόν Θεόν, sic accipe: « Qui principium sui habet, et existendi initium. » Filio quidem commune est cum creatis rebus, sui principium ac originem habere: emanandi autem ex illo principio ac prodendi ratio plane diversa est: prodit enim Filius per generationem æternam; prodeunt creatæ res per temporariam creationem. Hoc sensu, quo dixi, vocem ἀγένητος a veteribus usurpatam scribit Athanasius lib. *De synodis Arimini et Seleuciæ*. Οὐκ ἀγνοοῦμεν δὲ ὅτι καὶ οἱ εἰρηκότες ἐν τῷ ἀγένητον, τὸν Πατέρα λέγοντας, οὐκ ὡς γενητοῦ καὶ ποιήματος ὄντος τοῦ Λόγου οὕτως ἔγραψαν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἔχει τὸν αἴτιον. « Non ignoramus autem eos qui dixerunt unum esse ἀγένητον, Patrem significantes, non ita scripsisse quasi Verbum sit γενητόν et opus, sed quia Pater causam non habet. » Patrem dictum esse ait ἀγένητον, quia ab alio non habet ut sit; Filium autem γενητόν esse negat hac notione, quod ab alio factus sit: sed non negat γενητόν esse alia notione, ea scilicet quam indicavi, quod ab alio habeat ut sit, non tanquam res facta, sed tanquam res genita. Atque ita Filius dici potest ἀγένητος, qui ab alio non habet ut sit, nempe tanquam opus, seu res facta, vel tanquam res creata: et γενητός, qui ab alio habet ut sit, nempe tanquam res genita et Filius. Sic Origenes, qui γενητόν Θεόν appellasse Filium insimulatur, et qui tom. II in *Joan.*, num. 6, credere se dixit ἀγένητον (legendum, vel certe intelligendum ἀγένητον) μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς εἶναι, hoc est unum Patrem principio carere, nec ab alio habere ut sit, Filium tamen ἀγένητον vocat lib. VI *contra Cels.*, num. 17, Ὅστε γὰρ τὸν ἀγένητον καὶ πάσης γενητέως φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἶδέναι τις δύναται ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ. Illic ἀγένητον sonat non factum, non creatum. Hinc natam opinor primam e criminationibus adversus Origenem conflatis, quas Pamphilus in *Adversus Origenem* recenset. Prima illa ²⁴ Psal. LXXXI, 6. ²⁵ Psal. II, 7.

(12) Ita Epiphanius vocis γενητός usum, etc. Displicet Epiphanius et Hieronymo genitus Deus: idem esse volunt et factum ac creatum, saltem apud Origenem, de cuius Arianismo non præiudicium, sed plane iudicium fecerant. Sed illud γενητόν, cum de Filio dicitur ab Origene, vel generatum significat id quod habet aliquod sui principium, vel veram generationem designat. Utriusque interpretationis exempla passim occurrunt; primæ quidem cum Origenes solum Patrem ingenuum demonstrat, ac Filium cum rebus creatis in eo comparare non dubitat, tom. II in *Joan.*, num. 6, quod a Patre acceperit ut esset, cum hoc tamen discrimine, quod Filius ab æterno genitus, istæ in tempore creatæ. Sic etiam tom. I, num. 17, pag. 19: Οὐκ ἀτόπως δὲ καὶ τὸν τῶν ὄλων Θεόν ἐπεὶ τις ἀρχὴν, σαφῶς προσιπτῶν ὅτι ἀρχὴ Υἱοῦ ὁ Πατήρ, καὶ ἀρχὴ δημιουργημάτων ὁ δημιουργός, καὶ ἀπαξ-

PATROI. GR. XVII.

A est, inquit, quod dicunt eum innatum dicere Filium Dei. Dixerat nempe Origenes ἀγένητον, quod ipsius adversarii, contentiosi homines et rixosi, confuderunt eum ἀγένητον, ut ansam haberent calumniæ. Contra vero Socrates, de Eusebio loquens, merito dixit: Θαυμαστὴς καὶ ζηλωτὴς ἐγένετο τῶν Ἄριγένους βιβλίων· ἐν οἷς πανταχοῦ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα εὐρίσκουσιν οἱ τῶν Ἄριγένους βιβλίων τὸ βάθος κατανοῆσαι δυνάμενοι. « Admirator et æmulator librorum Origenis fuit, in quibus Filium ex Patre natum ubique reperit, qui librorum Origenis profunditatem animo penetrare possunt. » Hieronymus vero dixisse ipsum affirmans « Christum Filium Dei non natum esse, sed factum, » hoc est, ἀγένητον et γενητόν, utramque hanc vocem in alium detorquet intellectum ac ab Origene usurpata est: qui cum dixit Filium ἀγένητον, id sibi voluit, non esse factum nec creatum. Contra Hieronymus exposuit, non esse natum, quasi dixisset ἀγένητον· cum vero Filium dixit γενητόν, id sibi voluit, habere ipsum sui principium; contra Hieronymus exposuit, esse factum. Nempe sic verba Origenis in pessimum sensum trahere amabat. (12) Ita Epiphanius hæc. LXIV, cap. 8, vocis γενητός usum in aliis probaturum se dicit, in Origene δαψναρε. Contra ea vero quæ addit, velle Origenem κατὰ χάριν τὸν Υἱὸν αὐτὸν καλεῖσθαι: « Per gratiam Filium ipsum (Christum) appellari, » prompta est ex ipso Origene defensio, qui diserte docet tom. II in *Joan.*, num. 6, μόνον τὸν μονογενῆ φῶσει Υἱὸν ἀρχῆθεν τυγχάνειν· et lib. VII in *Epistolam ad Rom.*, num. 1, « Sicut enim multi sunt filii Dei, ut Scriptura dicit: Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes », unus tamen est natura Filius et Unigenitus de Patre. »

Commode vero exponetur locus a Diodoro recitatus, ubi lux a Deo producta Genes. I, 3, Filius esse dicitur, si respondeamus id allegorice ad Filium ab Origene fuisse relatam. Quoniam enim nunquam non dicit Pater: « Ego hodie genui te »; induci quoque potest semper dicens: Gignatur Filius meus qui est lux vera. Firmat hanc responsionem vox, γεννηθήτω, gignatur: sic enim legitur in *Catena*, non ut vulgo, γενηθήτω, fiat. Penitus vero id con-

D απλῶς ἀρχὴ τῶν ὄντων ὁ Θεός. « Non absurde quis universorum Deum principium dixerit, palam eo procedens, ut Filii principium sit Pater, et principium creaturarum Creator, ac generatum principium entium Deus. » Eodem sensu docet tom. II, num. 25, multas Dei proprietates cognosci non posse ab humana natura, forte etiam nec ab aliis præter Filium et Spiritum sanctum genitis rebus, τάχα δὲ καὶ ἑτέροις παρὰ Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα γενητοῖς. Nihil igitur repugnat genitus Deus, si ita accipiatur; at quo sensu Epiphanius et Hieronymus accipiunt, nusquam apud Origenem occurrit; nisi forte velimus ipsam Patris naturam ex nihilo creatam ab Origene existimari. Nam voluntatem Patris in Filio nasci, γινόμενον ἐν τῷ Υἱῷ, declarat, ut supra vidimus. — D. Prudent. *MARAN De divinit. Christi*, lib. IV, cap. 15, num. 1.

Armatur ex eo quod ait tom. 1 in *Joan.*, num. 22, A jubente Patre ut fieret lux, mandato Patris obtemperantem Filium lucem creasse. Quod si creavit lucem, lux ista creata ipse utique non est.

XXIV. Quorsum vero tot ambagibus detinemus lectorem, explicandis verbulis, et evolvendis sententiolis frustra immorantes? (13) Præstat ipsa Origenianæ doctrinæ penetrabilia scrutari. Meminerimus supra notatum esse a nobis credidisse Origenem Filium mansisse de Dei substantia, sic tanquam lucem de sole, atque ideo ejusdem esse ac Patrem substantiæ, quia lux ejusdem est substantiæ cujus

(13) Præstat ipsa Origenianæ doctrinæ penetrabilia scrutari. Meminerimus supra notatum esse a nobis, etc. « Hoc non est ipsa Origenianæ doctrinæ penetrabilia scrutari (inquit Bullus in *Defens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 14), sed ea potius rimari et suspicari, de quibus ipse Origenes ne per somnium quidem unquam cogitavit. Fateor generationem Filii ex Patre illustrari ab Origene, etiam in libris *contra Celsum*, similitudine radii sive splendoris a sole, sive alio corpore lucido, projecti. Sed quid tum? Annon Patres catholici omnes, tam qui ante, quam qui post concilium Nicænum scripserunt, eodem simili usi sunt? Nonne ipsi Patres Nicæni, si que in ipso Symbolo suo, dixerunt, Filium Deum ex Patre Deo nasci, ut lumen de lumine? Et quid demum Epistolæ ad Hebræos divino scriptori fiet, qui non veritus est Filium Dei nuncupare ἀπαύγαγμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, splendorem paternæ gloriæ, cap. 1, v. 3? Duo certe porismata, quæ ex hac comparatione deducit, Origenique affligit Huetius, a mente Origenis omnino aliena sunt. Primum est, Filium a Patre dividi et separari ut partem divinæ essentiæ a tota, adeoque Dei essentiam in partes sectam esse. Sed quis credat, Origeni, viro sane non indocto, tam insulsam blasphemiam venire in mentem potuisse? Quoties vero in scriptis suis istam blasphemiam expresse repudiavit Adamantius? Sic (ut alia loca sexcenta omittam), in lib. IV *contra Cels.*, num. 14, pag. 510, Epicureos et Stoicos irridet, quod non potuerint τρανώσαι τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντῃ ἀσβάρτου, καὶ ἀπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαίρετου, « Clare Dei naturam intelligere, nempe quod is sit « omnino incorruptibilis et simplex, nec compositus, « nec divisibilis. » Mox addit, Filium Dei in forma Dei, hoc est, in essentia divina subsistere, proinde et ipsum juxta cum Patre immutabilem esse. Nihil autem expressius huic commento repugnat, quam verba Origenis, quæ ex lib. II *sup. Joan.* citat Pamphilus in *Apologia*, nempe hæc: « Unigenitus ergo Deus « Salvator noster, solus a Patre generatus, natura « et non adoptione Filius est. Natus autem ex ipsa « Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim « divisibilis est divina natura, id est ingenti Patris, « ut putemus vel divisione, vel immutatione substan- « tiæ ejus, Filium esse progenitum. » Ad alterum Huetii corollarium quod attinet, nempe Filium ab Origene Patre inferiorem statui, infra suo loco evidentissime ostendam (nos vero jam supra ostendimus num. 7) nunquam statuisse Origenem, Patri Filium esse impari, juxta essentiam, sed tantum originis respectu, nempe quatenus Pater est auctor et principium Filii. Verbo dicam: Origenes alique catholici Patres simile illud solis et radii, lucis et splendoris usurpantes, hæc tantum significare voluerunt, neque aliud quidquam ipsis in mentem venit: 1. Patrem esse πηγὴν θεότητος, fontem divinitatis, quemadmodum sol fons est splendoris ex ipso emissi; 2. Filium esse ejusdem naturæ ac substantiæ cujus est Pater; utpote de ipsa Patris

sol, licet non sit eadem numero substantia: et rursus Filium a Patris substantia et divinitate, ut ait Epiphanius, segregasse; quia ut a sole per effluvium profecta est lux, secreta ab eo et seposita dici potest: præterea Patre inferiorem esse Filium, quia sol luce nobilior est et dignitate superior. Creatum dixit, vel eo sensu quo liberi a parentibus procreari dicuntur, ut notavimus; vel (14) quia materiam e qua conflatus est mundus, quam a Dei substantia ab omni retro ævo emanasse censuit, quemadmodum ostendemus infra creatam, dici sciebat. Id enim tantum discriminis posuit Filii inter et materiæ procreatio-

essentia genitum, ut lumen ex lumine manat; 3. Filium neutiquam a Patre suo divisum ac separatum existere; quemadmodum nec radius a sole, nec splendor a luce disjungitur; 4. Denique Filium sine alteratione et diminutione divinæ essentiæ ex Patre nasci. Equidem hos animi nostri conceptus de adoranda generatione Filii Dei, mirum in modum adjuvat similitudo ista; unde a Patribus Nicæni in ipsa confessione sua adhibita fuit.

(14) Vel quia materiam e qua conflatus est mundus, quam a Dei substantia ab omni retro ævo emanasse censuit, quemadmodum ostendemus infra, creatam dici sciebat. Quod ait infra Huetius quæst. 12, num. 4, materiam, ex Origenis sententia, ita a Deo, ut lumen a sole proficisci et procreari, cum nullo argumento fidem sui iudicii faciat, minuit nobis laborem hujus commenti refellendi. Nisi quis forte in deteriorem partem rapiat quod ait Origenes lib. I *De princip.*, cap. 7, num. 6: « Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est substantiam solis intueri non possunt: splendorem vero ejus vel radios fenestris forte et quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos intuentes, considerare possumus fomes in se ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturæ opera divinæ Providentiæ; et ars universitatis hujus, ad comparisonem ipsius substantiæ et naturæ. Quia ergo mens nostra ipsum per seipsam Deum sicut est non potest intueri, est pulchritudine operum et decore creaturarum parentem universitatis intelligit. » Utrum hic locus Huetii animo observatus sit cum tam stulta omnia Origeni tribueret, affirmare non possum: sed liquet creaturas in eo quasi radios quosdam dici divinæ naturæ, non quod omnia quæcumque sint in Deo, sint etiam in creaturis, ut de Filio docet Origenes, sed quod in eis majestas et omnipotentia Creatoris eluceat. Huc accedit quod de Filio idem dicit Origenes tom. 1 in *Joan.*, num. 30, eum ex operibus cognosci ab his qui divinam ejus naturam contemplari non possunt. Quod spectat ad æternitatem materiæ, sive etiam mundi, fatendum est Origenem, quamvis sæpissime eos refellat qui mundum ex materia increata aut ab inferiore quodam Deo creatum volebant; quamvis lib. III *De princip.*, cap. 5, num. 1, « de ecclesiasticis definitionibus secundum historiam nostram fidem constare doceat quod mundus factus sit et certo tempore cœpit, » interdum tamen in absurdam illam opinionem inclinare, ut ante hunc mundum alios quosdam ei dissimiles existisse non improbet. Utrum has mundorum sibi succedentium vicissitudines æternas duxerit, non examino: sed etiam si æternas duxisset, starent semper suo robore illius de Filii æternitate et divinitate testimonia. Aliter enim Filio Dei, aliter rebus creatis æternitatem ascribit; istis conjiciendo et dubitando; isti affirmando et asserendo: istis quia aliter Deus omnipotens semper fuisse non videbitur, nisi aliquid suo dominatu te-

nem, quod ille sit *primogenitus omnis creaturæ*, et quod præ naturis reliquis sit τελειωτάτη, ut loquitur Clemens Alexandrinus lib. vii *Strom.*: Καὶ ἀγιωτάτη, καὶ κυριωτάτη, καὶ ἡγεμονικωτάτη, καὶ βασιλικωτάτη, ἡ Υἱοῦ φύσις ἢ τῷ μόνῳ παντοκράτορι προσεγεστάτη. « Perfectissima, et sanctissima, et maxime dominans, et maxime imperatoria ac regia Filii natura, quæ soli Omnipotenti propinquissima est. » Sed parum interest qua voce Filii ortum a Patre significaverit, sive πτωστόν appellans, sive ποιητόν, sive γεννητόν, dummodo de re constet. Manifestum hinc est etiam quo sensu dixerit tom. II in *Joan.*, num. 2, Filium e divinitate Patris divinitatem suam haurire et trahere, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρύσαντα, et, σπᾶσαντα τῆς θεότητος εἰς ἑαυτὸν, hoc est, portionem divinitatis, non divinitatem. Præterea, quoniam si solem æternum ponas, lucem coæternam ponere necesse est, idcirco coæternum Filio Patrem agnovit tom. I in *Joan.*, num. 32. "Ὅτε δὲ τὸ Ὑἱὸς μου εἰσὶν, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, λέγεται πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ᾧ ἀεὶ ἔστι τὸ σήμερον · οὐκ ἔνι γὰρ ἐσπέρα Θεοῦ · ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι ὅτι οὐδὲ πρῶτα, ἀλλ' ὁ συμπαρατείνων τῇ ἀγενήτῃ καὶ αἰδίῳ αὐτοῦ ζωῇ, ἐν οὕτως εἰπω, χρόνος, ἡμέρα αὐτῷ ἔστι σήμερον, ἐν ᾗ γεγέννηται ὁ Ὑἱὸς · ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῦ οὕτως οὐχ εὐρισκομένης, ὡς οὐδὲ τῆς ἡμέρας · et lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 10: « Per Evangelium docetur quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ²⁶ »: et intelligat ex hoc, quia non potest antiquior esse in Deo omnipotentis appellatio, quam Patris: per Filium enim omnipotens est Pater; » et capite sequenti de S. Trinitate loquens ait num. 4: « Ea de quibus loquimur, tractatu quidem sermonis temporaliter nominantur, natura autem sui omnem intelligentiam sensus temporalis excedunt; » et lib. IV, in *Anacephalæosi*, num. 28: « Supra omne tempus, et supra omnia sæcula, et supra omnem æternitatem intelligenda sunt ea quæ de Patre, et Filio, et Spiritu sancto dicuntur. Hæc enim sola Trinitas est quæ omnem sensum intelligentiæ, non solum temporalis, verum etiam æternalis excedit. Cætera vero, quæ sunt extra Trinitatem, in sæculis et in temporibus metienda sunt. » Quæ loca cap. 13 et 19 usurpat scriptor operis *De deitate et incarnatione Verbi*, quod habetur in calce quarti tomi Augustini. His adijunge et istum e lib. I in *Epist. ad Rom.*, cap. 1, num. 5: « Qui nunquam prædestinatus est

²⁶ Joan. I, 3. ²⁷ Rom. I, 4. ²⁸ Rom. VIII, 29.

neret; isti vero, quia est Deus, Verbum, Sapientia, Veritas, splendor Patris et imago absolutissima cui nihil desit quod quidem sit in Patre. Quin etiam non solius Patris omnipotentiam consulit in hac absurda opinione, sed ipsius etiam Filii. Metuebat enim ut vel Pater omnipotens, vel Filius aporrhœa illius omnipotentiam semper fuisse demonstraretur, nisi existissent res creatæ in quas Pater et Filius, quibus unam et eandem omnipotentiam adhibuit, dominarentur. Hæc legere est in lib. I *De princip.*, cap. 2, num. 10. Quamobrem hæc de mundorum

A ut esset Filius, sed semper fuit, et est, sicut et Pater. » Quamobrem Athanasius in libro *De decretis Nicænæ synodi* sic ait: Περὶ δὲ τοῦ αἰδίου συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ.... ἐξέστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὀριγένοους · et Socrates, lib. VII, cap. 6, postquam lectitari solitos fuisse dixit Platonem a Georgio, Origenem a Timotheo Arianis presbyteris: Θαυμάσαι οὖν μοι, inquit, ἔπεισι πῶς οὗτοι οἱ ἄνδρες τῇ Ἀρειανῶν θρησκείᾳ παρέμειναν, ὃν ὁ μὲν τὸν Πλάτωνα ἀεὶ μετὰ χειρᾶς εἶχεν · ὁ δὲ τὸν Ὀριγένην ἀνέπνεεν · οὐδὲ γὰρ Πλάτων τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον αἴτιον, ὡς αὐτὸς ἠνομάζειν εἶθον, ἀρχὴν ὑπάρξεως εἰληφέναι φησὶ · καὶ Ὀριγένης συναῖδιον πανταχοῦ ὁμολογεῖ τὸν Ὑἱὸν τῷ Πατρὶ. Verit Epiphanius Scholasticus: « Mihi tamen videtur admirabile, quomodo tales viri in Arianorum lege manserint, quorum unus quidem Platonem semper habebat in manibus, alter spirabat jugiter Origenem: cum nusquam Plato secundam vel tertiam causam (sicut ipse nominare solet) initium subsistentiæ asserat percepisse, et Origenes coæternum ubique fateatur Filium Patri; » et Guido Elnensis in *Summa de hæresibus*: « Origenes, inquit, *super Epistolam ad Rom.* I non est secutus errorem Arii de exsistentia Filii Dei: Arius enim dicit quod erat tempus quando Dei Filius non erat, quod reprobatur Origenes dupliciter, primo exponens illud Rom. I, *Qui factus est ex semine David secundum carnem*, dicit sic: Factus est autem sine dubio id quod prius non erat secundum carnem: secundum autem spiritum, id est secundum Deitatem, qua Deus est spiritus, prius erat, et non erat tempus quando non erat. Secundo reprobatur errorem Arii cum ait: Observandum est enim quia non dicit: *Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis*, sed ²⁶ dicit: *Qui destinatus est Filius Dei in virtute...* Destinatur enim ille qui est: prædestinatur vero ille qui nondum est, sicut de his dicit Apostolus: *Quos autem præsciuit, illos et prædestinavit* ²⁷. Præsciri ergo et prædestinari possunt illi qui nondum sunt; ille autem qui est, et semper est, non prædestinatur, sed destinatur... Filius autem Dei semper fuit ab æterno, et non fuit tempus quando non fuerit. Ubi patet quod Origenes errorem Arii clare damnat. » Pluribus id probare superfluum est, quod ex gemino Origenis loco satis probavit Athanasius in *Decretis Nicænæ synodi*. Porro quæ de Filii generatione

29.

antiquitate, aut si vis, æternitate opinio, non magis hædit æternitatem Filii quam Patris. Hinc Hermogenes qui adhuc absurdus materiam increatam fingebat, nihil novi de Filio Dei, teste Tertulliano, effutierat; nec consecutiones quas ex ejus sententia merito eruit Tertullianus, magis in Filium, quam in Patrem injuriæ sunt. — D. Prud. MARAN *De divinit. Christi*, lib. IV, cap. 14, num. 5. Vide insuper Balam *Defens. fidei Nicænæ* de Filii τῷ συναῖδι, cap. 5, num. 6.

diximus, eadem de Spiritus sancti processione intelligenda sunt.

Ne quis vero nos solis, solarisque radii exemplum, ad declarandos Origenis sensus gratis ascivisse putet, en ipsius verba hom. ix in *Jerem.*, num. 4 : (15) Ἐάν οὖν ἐπιστήσω σοι ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος, ὅτι οὐχὶ ἐγέννησεν ὁ Πατήρ τὸν Υἱόν, καὶ ἀπέλυσεν αὐτόν ὁ Πατήρ ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ἀλλ' αἰεὶ γεννᾷ αὐτόν· παραστήσω καὶ ἐπὶ τοῦ δικαίου παραλήσιον· ἴδωμεν δὲ τίς ἡμῶν ἐστὶν ὁ Σωτήρ. Ἐπαύγασμα δόξης· τὸ ἀπαύγασμα δόξης οὐχὶ ἀπαξ γηγένηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται· ἀλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικόν τοῦ ἀπαυγασματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ὁ Σωτήρ ἡμῶν σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ἐστὶ δὲ ἡ σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου· εἰ οὖν ὁ Σωτήρ αἰεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με· οὐχὶ δὲ· Πρὸ δὲ τῶν πάντων βουνῶν γεγέννηκέ με· ἀλλὰ πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με, καὶ αἰεὶ γεννᾶται ὁ Σωτήρ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς. Eadem utitur similitudine Tertullianus *Apologet.*, cap. 24 : « Etiam cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa. Sed sol erit in radio, quia solis est radius ; nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de Spiritu Spiritus, et de Deo Deus, ut lumen de lumine accensum : manet integra et indefecta materię matrix, et si plures inde traduces qualitatis mutueris. Ita et quod de Deo profectum est, Deus est, et Dei Filius, et unus ambo. » Quibus hæc assonant e libro *contra Praxeam*, cap. 9 : « Pater tota substantia est : Filius vero derivatio totius et portio sicut ipse profitetur : Quia Pater major me est ^{37*}. » Unde liquet quo sensu dixerit *contra Prax.*, cap. 2 et 4 : « Patrem, et Filium et Spiritum sanctum unius esse substantię, et unius status, et unius potestatis, et Filium non allunde deducere se, quam de substantia Patris. » Augustinus ipse comparatione eadem generationem Verbi explicat libro vi *De Trinit.*, ipso initio, sed non eadem inde colligit : « Ipse Arius, inquit, dixisse fertur : Si Filius est, natus est : si natus est, erat tempus quando non erat Filius ; non intelligens etiam natum esse Deo sempiternum esse, ut sit coæternus Patri Filius : sicut splendor qui

^{37*} Joan. xiv, 28. ³⁸ Joan. i, 5. ³⁹ Hebr. i, 3. ⁴⁰ *ibid.*

(15) Ἐάν οὖν ἐπιστήσω σοι ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος, etc. Æternam Verbi a Patre generationem statuit hic Origenes, nec aliud quidquam ex hoc loco erui potest, nisi splendorem tandiu existere, quandiu lux ipsa existit. Alium enim sensum pati non possunt hæc verba : Ἄλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικόν τοῦ ἀπαυγασματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. « Quandiu existit lux efficiens splendoris, tandiu gignitur splendor glorię Dei. » Minus belle Hieronymus sic reddidit : « Quotiescunque ortum fuerit lumen ex quo splendor oritur, toties oritur et splendor glorię. » Hęc ipsa Origenis verba repetere videtur Pamphilus Martyr in *Apologia* sua, cap. 3 : « Videamus ergo, inquit, quis sit Salvator noster. Splendor, dicitur, gloria (Hebr. i, 3), id est æternę lucis splendor : et certum est quod splendor ex lumine inseparabiliter generatur, et donec permaneat lux, permanet semi-

A gignitur ab igne, atque diffunditur, coævus illi est, et esset coæternus, si esset ignis æternus. » Itaque eo discrepabat ab Origene Arius, quod hic Filius diceret esse factum ἐξ οὐκ ὄντων, hoc est *ex nihilo*, et cum antea non esset : ille paternę substantię portionem esse et effluvium ab æterno manans et Patri coæternum. Quo in errore versatos esse Psathyrianos hæreticos, Ario prognatos, narrat Theodoretus in lib. iv *De hæret. fab.* Scriptor operis *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui ad calcem tomi IV Augustini reperitur, et fere Origenis laciniis suffarcinatus est, auctoribus Joanne et Paulo generari Verbum dixit cap. 10, quemadmodum splendor a luce prolificiscitur : « Est namque, inquit, ita æterna ac sempiterna generatio, sicut splendor generatur a luce ; » et cap. 19 : « Sed et Joannes indicat quia Deus lux est ⁴⁰, et Paulus designat quia Filius Splendor lucis æternę ⁴¹ sit Deus. Sicut ergo nunquam lux sine splendore esse potuit, ita nec Filius quidem sine Patre intelligi potest, qui et figura expressa substantię ejus ⁴², et Verbum, et Sapientia dicitur. » Denique symbolum Filium esse decernit « Deum de Deo, lumen de lumine. »

XXV. At non in iis solum, sed in aliis etiam ad Christi generationem, et Spiritus sancti processionem pertinentibus, et hic quem dico Tertullianus, et alii plerique ex antiquissimis doctoribus, et Nicæna synodo anterioribus, Origenis itopietatem dicam an imperitiam vel æquarunt vel superarunt. (16) Justinus, Athenagoras, Theophilus Antiochenus, Tatianus, ipse Tertullianus et Lactantius, Deum dixerunt cum mundi creationem meditaretur, Verbum suum protulisse, quo administro in rerum motione uteretur. Gregorium quoque Thaumaturgum Filium dixisse creatum et factum tradit Basilus epist. 64. Leguntur et ista Dionysii Alexandrii, quę sunt singularis recordię, Filium Dei esse ποιήμα καὶ γενητόν, ζένον κατὰ οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, ὡς περ ἐστὶν ὁ γεωργὸς πρὸς τὴν ἀμπελον. « Opus et factum, alienum quoad substantiam a Patre, quemadmodum est agricola ad vitem. » Demum subicit : Καὶ γὰρ ὡς ποιήμα ὢν, οὐκ ἦν πρὶν γέννηται.

D per et splendor. Salvator ergo noster qui Sapientia est (Sapientia autem Dei ipsa est splendor æternę lucis), inseparabiliter et indesinenter generatur ex Patre. Sic enim et ipsa de se Sapientia per Salomonem dicit : Ante omnes colles generat me (*Prov. viii, 25*) ; non enim dixit : Ante omnes colles genuit me, sed generat me. In quo significantia sempiternitatis est. »

(16) Justinus, Athenagoras, Theophilus Antiochenus, etc. Quo sensu intelligi debeat quod dixerunt illi antiqui doctores, quos hic et infra citat Huetius, Deum, cum mundi creationem meditaretur, Verbum suum protulisse, fuse exponit domus Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* libro iv, cap. 4, num. 5 ; cap. 6, num. 3 et seq. ; cap. 7, num. 2 ; cap. 8, num. 3 et 4 ; cap. 12, num. 2 et seq. ; cap. 22, num. 4 et 5 ; cap. 23, num. 6 ; cap. 24, num. 2. Quem vide.

« Etenim utpote qui sit opus, non erat antequam factus esset. » Theognostum etiam Alexandrinum Origenis asseclam libro *Hypotyposeon* secundo dixisse narrat Photius Filium esse creatum quamvis ipsius, et Dionysii quoque Alexandrini auctoritate ad Arianos confutandos Athanasius usus sit. Quod allegorice dictum indicavimus ab Origene, tum a Patre productum Filium, quando jussit fieri lucem, id plane et aperte dixit Tertullianus *contra Praxeam*, cap. 3 : « Tunc ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dixit Deus : *Fiat lux* ». Sed quod in homine horum temporum æquali, quibus nondum quæstiones illæ fuerant ventilatæ, excipiendum est minus severe, neutiquam id ferri potest in Ruperto sic loquente lib. 1 *Comment. in Genes.*, cap. x : « Vere enim sine voce natum, et omnia potentialiter continens Verbum tunc Pater actualiter generavit, quando cælum et terram creavit, quando lucem et cætera fecit. *Eru-tavit ergo cor Patris Verbum bonum* » et *ex utero*, id est de suæ substantiæ secreto, ante *Luciferum* genuit illud », quando dixit : *Fiat lux* ».

XXVI. Est apud Origenem hom. 4 in *Isaiam*, num. 2, duo seraphim quibus solium Dei stipatum vidisse se scribit propheta », ea esse Christum, et Spiritum sanctum. Idem iteratur lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3, ubi et auctorem expositionis hujus Hebræica magistrum laudat, et lib. iv, num. 26. Unde Antipater Bostrenus episcopus in *Disputationibus adversus Origenem* : *Περὶ μέντοι τῶν χειρουρίμ, ἢ τῶν σεραφίμ οὐδὲν δυνάμεθα λέγειν, διὰ τὸ μαθεῖν τὸν συγγραφέα παρὰ τοῦ Ἑβραίου, ὅστις καὶ ἐστὶν ὁ παρ' αὐτοῦ σημαίνόμενος Ἑβραῖος, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον σημαίνεται.* « Itaque de cherubinis et seraphinis nihil possumus dicere, quod didicerit scriptor (*Origenes*) ab Hebræo, qui quidem ipse est designatus ab eo Hebræus, Filium, et Spiritum sanctum per eos significari. » Habentur autem illæ Antipatri *Disputationes in Eclogis Joannis Damasceni*, quæ nondum editæ in Bibliotheca Claromontana Societatis Jesu servantur. Verba ipsa dat Justinianus in calce *epistolæ ad Menam*. Hieronymo (17) stomachum ita movit hæc interpretatio, ut impiam eam et detestandam appellet. Impia ergo ea quoque est, et detestanda interpretatio homiliæ sequentis num. 4, qua Davidem Christum esse docet. Impia etiam ea quam lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3, damnatæ ab Hieronymo sententiæ subjunxit. Talis utraque est : « Ἐλεγε δὲ ὁ Ἑβραῖος τὰ ἐν τῷ Ἰσαΐα δύο σεραφίμ ἐξαπτέρουγα κεκραγόντα ἕτερον πρὸς ἕτερον, καὶ λέγοντα : Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ, τὸν Μονογενῆ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἡμεῖς δὲ οὐλόμεθα ὅτι καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ Ἀμβακούμ : Ἐν μέσῳ δύο ζῶων γυνωσθήσῃ, περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. » Dicebat autem et Hebræus magister

¹⁷ Genes. i, 3. ¹⁸ Psal. XLIV, 2. ¹⁹ Psal. CIX, 3.

(17) Hieron., lib. in *Isaiam*, et *epist. 65, ad Paulam. et Oce*

A quod duo illa seraphim, quæ in Isaiâ senis alis describuntur, clamantia ad invicem, et dicentia : Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth », de Unigenito Filio Dei et Spiritu sancto essent intelligenda. Nos vero putamus etiam illud quod in Cantico Habacuc dictum est⁴⁶ : *In medio vel duorum animalium, vel duarum vitarum cognosceris*; de Christo et de Spiritu sancto sentiri debere. » Omnis enim scientia de Patre, revelante Filio, in Spiritu sancto cognoscitur, ut ambo hæc quæ secundum prophetam vel animantia, vel vitæ dicuntur, causa scientiæ Dei Patris existant. » Similiter impia et hæc interpretatio, quæ olivæ duæ candelabri aurei, quod vidisse se narrat Zacharias cap. iv, Filius et Spiritus sanctus exponuntur; media vero lampas, Deus Pater (cujus ad dextram et sinistram esse Christum et Spiritum sanctum non sine blasphemâ dici posse ait Hieronymus in *Zach. iv*) rami sive spicæ olivarum, incarnatio Christi, et similitudo columbæ Spiritus sancti. Sin ut Davidem Christi typum esse, et ut animalia, vel vitas, vel olivas candelabri, sic et seraphimos Isaiæ anagogice Christi et Spiritus sancti symbola esse voluit Origenes, ut certe voluit, vanæ sunt Hieronymi querelæ. Clarius id etiam sequentia demonstrant, in quibus per hæc verba : « Plena est omnis terra gloria ejus, » adventum Christi significari scribit Origenes, certum est enim eum cujus gloriæ plena illic esse dicitur terra, hunc ipsum esse Dominum Deum Sabaoth; Christum autem eum esse cujus gloria plena est terra, Origenes censuit. Christum igitur credidit ipsum esse Dominum Deum Sabaoth. Hoc si sit, Christo ipsi astitisse seraphimos, non unum ex illis Christum fuisse Origenes existimaverit. Incassum igitur fingit Haymo Alberstatensis in libro *De rerum ecclesiasticarum memoria*, Origenianis hæc esse operibus inserta a malevolis; vel si Origenem auctorem habeat, dubitanter fuisse proposita.

XXVII. Photius cod. viii, errores referens librorum *Περὶ ἀρχῶν*, hos ait libro primo contineri : *Διήκειν μὲν τὸν Πατέρα διὰ πάντων τῶν ὄντων, τὸν δὲ Υἱὸν μέχρι τῶν λογικῶν μόνων, τὸ δὲ Πνεῦμα μέχρι μόνων τῶν σεσωσμένων.* « Pervadere quidem Patrem quæcunque sunt, Filium vero res duntaxat rationis participes, Spiritum autem sanctum ea tantum quæ salutem adepti sunt. » Codice vero cui narrat Theognostum Alexandrinum Origenis dogmata propugnantem libro *Hypotyposeon* secundo dixisse Filium τῶν λογικῶν μόνων ἐπιστατεῖν : « Ratione duntaxat præditis rebus præesse. » Athanasius in libro quem scripsit in *Math. xii, 32*, ad Novati hæresim hæc accedere docet, Origenemque et ejus sectatorem Theognostum explodit. Amaris etiam defricat ipsum conviciis Theophilus in 1 *Paschali*, et ratione ac auctoritate commenta illa convellit. Quæ et leviter perstringit Hieronymus in

⁴⁶ Isa. vi, 2. ⁴⁷ *ibid.*, 3. ⁴⁸ Habac. iii, 2.

epist. ad Avit. Suis vero ipsius verbis coarguit Justinianus ad culcem *epistolæ ad Menam*, talia e libr. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 5, representans: "Ὅτι ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδιδοὺς ἕκαστῷ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· ὧν γὰρ ἔστιν· ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνῃ τὰ λογικά· δευτερος γὰρ ἔστι τοῦ Πατρὸς· ἔτι δὲ ἥττον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους δικνούμενον. Ὡστε κατὰ τοῦτο μείζων ἢ δύναμις τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πλείων δὲ ἢ τοῦ Υἱοῦ παρὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ πάλιν διαφέρουσα μάλλον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια." Quod Deus quidem et Pater omnia continens ad unumquodque entium pervenit, esse unicuique impertiens de suo, ipse enim est qui est: quod vero minor Patre Filius ad sola rationabilia pervenit, est enim secundus a Patre, adhuc etiam minor est Spiritus sanctus ad solos sanctos perveniens. Ita ex hoc major est potestas Patris præ Filio et Spiritu sancto, ampliorque Filii præ Spiritu sancto; ac rursus præstantior sancti Spiritus potestas præ aliis entibus sanctis. Ex hoc dogmate aptum est illud e tom. II *Commentar. in Matth.*, pag. 441: Εἰς δὲ ποιμὴν τῶν λογικῶν ὁ Λόγος· et istud e tom. XI, pag. 506: Τὰχα δὲ καὶ τῶν λόγων Ἰησοῦ εἰσὶ τινες ἄρτοι οὗς τοῖς λογικωτέροις, ὡς τέκνοις, ἔξεστι διδόναι· et quod docet tom. VI in *Joan.*, pag. 107, Christum esse αὐτοαλήθειαν τὴν οὐσιώδη, καὶ πρωτότυπον τῆς ἐν ταῖς λογικαῖς ψυχαῖς ἀληθείας· et id quoque e tom. XXXII, p. 450: Ὁλης μὲν οὖν οἶμαι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶναι τὸν Υἱὸν, κατὰ τὸν εἰπόντα Παῦλον· Ὁς ὡν ἀπαύγασμα τῆς δόξης· φθάνειν μέντοιγε ἀπὸ τοῦ ἀπαυγασματος τοῦτου τῆς ὅλης δόξης μερικὰ ἀπαυγασματα ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κτίσιν· et quod ait tom. I in *Joan.*, num. 29, Christum eatenus lucem esse, quatenus mentes rationis participes illustrat. Atque item illud quod in *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 5, Rufinianæ interpretationis reperio: « In illis solis arbitrator esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Jesu Christi incedunt, id est, sunt in bonis actibus, et in Deo permanent. » Et paulo inferius: « Hoc ergo pacto operatio virtutis Dei Patris et Filii indiscrete super omnem protenditur creaturam; Spiritus sancti vero participationem a sanctis tantummodo haberi invenimus. » Et lib. VII in *Epist. ad Rom.*, num. 6: « Tantum est quod ille (Christus) pro impiis mortuus est; sic enim et ipse Paulus ostendit, cum dicit: *Adhuc enim Christus, cum infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est* ⁴⁷: sanctus autem Spiritus non

⁴⁷ Rom. v, 6. ⁴⁸ Psal. xxxii, 6. ⁴⁹ I Cor. xii, 4-7.

(18) Atque hæc ἀποτομῶς ita sumpta, vix est, etc. Si sine Patre rationabilia a Filio illuminari, sancta a Spiritu sancto sanctificari diceret Origenes, merito in sanctam Trinitatem injuriosus videretur, atque haud scio an ipsum in Patrem injuriosior. Sed in eo nulla hujus erroris suspicio residet, ac Patris

A pro impiis jam interpellat, sed pro sanctis. » Quibus omnibus id sibi vult, Patrem in omnibus quæ sunt operari, quia totius ὄντοτης, sive existentia (sic enim loqui liceat) principium est; Filium, qui et λόγος, hoc est juxta Origenis expositionem, ratio, in iis solum quæ ratione prædita sunt, vim suam experiri; Spiritum, qui a sanctitate proprium sibi cognomen habet, vim ἁγιαστικὴν ad sanctos duntaxat pertinere.

XXVIII. (18) Atque hæc ἀποτομῶς ita sumpta vix est ut reprehensionem effugiant. At si quis ad mentem potius Origenis quam ad verba attenderit, aliter sentiet. Quamvis enim una eademque sint sacrae Trinitatis extranea opera, et quidquid agit in rebus externis Pater, hoc agat et Filius, hoc et Spiritus sanctus; quædam tamen Patri assignari solent, alia Filio, alia Spiritui sancto. Quemadmodum ergo Patri vulgo attribuitur creatio rerum, licet trium peræque personarum sit; ita Filio, qui est Λόγος, omnium λογικῶν curam Origenes ascribit; sanctitudinis vero collationem addicit Spiritui sancto, juxta Rom. I, 4, et II Thess. II, 13, quamvis toti Trinitati debeatur. Scriptum est I Petr. I, 2: « Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Jesu Christi. » Præscientiam Patri, sanctitudinis infusio Spiritui sancto tribuitur. Sic sensisse Origenem ex iis licet existimare quæ exstant lib. I

Περὶ ἀρχῶν, cap. 3, num. 7: « Porro autem in Trinitate nihil majus minusve dicendum est, cum unus divinitatis fons Verbo ac ratione sua tenet universa; Spiritu vero oris sui quæ digna sunt sanctificatione sanctificet, sicut in Psalmo scriptum est: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* ⁴⁸. Est etiam quædam inoperatio Dei Patris præcipua præter illam, quam omnibus ut essent naturaliter præstitit. Est et Domini Jesu Christi præcipuum quoddam ministerium, in eos quibus naturaliter ut rationabiles sint, confert, per quod ad hæc quæ sunt, præstatior eis ut bene sint. Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia quæ dignis præstatior, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre secundum meritum eorum qui capaces efficiuntur. Quod manifestissime indicat apostolus Paulus, unam eandemque virtutem Trinitatis exponens in eo cum dicit: *Divisiones sunt donorum, idem autem Spiritus: et divisiones sunt ministeriorum, idem autem Dominus: et divisiones operationum sunt, idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus secundum id quod expedit* ⁴⁹. Ex quo manifestissime designatur quod

virtutem in hoc tantum virtute Filii et Spiritus majorem dicit et latius parentem, quod cum rationabilia a Filio rationem, sancta a Spiritu sanctitatem accipiant, Filius a Patre, Spiritus a Patre et Filio omnia acceperint.— D. Prudentius. *MAPAN De divinitate Christi*, lib. IV, cap. 16, num. 2.

nolla est in Trinitate discretio, sed hoc quod donum Spiritus dicitur, manifestatur per Filium, et inoperatur per Deum Patrem. *Omnia autem operatur unus atque idem Spiritus, dividens unicuique prout vult.* Quin etiam sanctimoniam collationem idem Filio assignat; sapientiam vero ac scientiam gratiam Spiritui sancto itidem ut Filio acceptam refert. « Unde, » inquit, *ibid.* num. 8, « inoperatio Patris, quæ esse præstat omnibus, clarior ac magnificentior invenitur, cum unusquisque per participationem Christi, secundum id quod sapientia est, et secundum id quod scientia est, et sanctificatio est, proficit, et in altiores profectuum gradus venit, et per hoc quod participatione sancti Spiritus factus est quis purior atque sincerior, effectus dignus recipit sapientiam ac scientiam gratiam. » Repetit ista cap. 18, auctor libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium, qui ad calcem tom. IV Augustini subnectitur. Quæ ne quis a Rufino interprete in Origenis gratiam conficta putet, similem adjungemus locum e tom. II in *Joan.*, num. 6 : Οὐ (Υἱοῦ) χρήζειν ἔοικε τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διακονοῦντος αὐτοῦ τῇ ὑποστάσει, οὐ μόνον εἰς τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ σοφὸν εἶναι, καὶ λογικόν, καὶ δίκαιον, καὶ τὰν ὀτιποτοῦν χρῆ αὐτὸ νοεῖν τυγχάνειν, κατὰ μετοχὴν τῶν προειρημένων ἡμῖν Χριστοῦ ἐπινοῶν· οἶμαι δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν, ἐν οὕτως εἶπω, ἔλην τῶν ἀπὸ Θεοῦ χαρισμάτων παρέχειν τοῖς δι' αὐτὸ καὶ τὴν μετοχὴν αὐτοῦ χρηματίζουσιν ἁγίοις, τῆς εἰρημένης ὕλης τῶν χαρισμάτων ἐνεργουμένης μὲν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διακονουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὑφεστῶσης δὲ κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ κινεῖ με εἰς τὸ ταῦθ' οὕτως ἔχειν ὑπολαβεῖν Παῦλος περὶ χαρισμάτων οὕτω που γράφων· Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δ' αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονῶν εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶ Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Purgat et illud Origenem quod in prima ejus in *Isaiam* homelia legitur num. 4 : « Denique ut unitatem Deitatis in Trinitate cognosceas, solus Christus in præsentī lectione nunc peccata dimittit ; et tamen certum est a Trinitate peccata dimitti. » Purgat et Paschasius diaconus, lib. I *De Spiritu sancto* (19), cap. 9, Origenis sibi sententiam usurpans : « Quantum in Scripturis sanctis, inquit, manifestissime deprehenditur, alia Pater ipse per se, alia specialiter per Filium, alia per Spiritum sanctum, licet sub privilegio potentiam communis, operatur. Quia sumus, ad Patrem proprie referri videtur ; in quo, sicut Apostolus dicit²¹ : Vivimus, movemur, et sumus. Quod vero rationis, et sapientiam, et justitiam capaces sumus, illi specialiter qui est ratio et sapientia, et justitia, id est Filio deputatur. Quod autem vocati regeneramur, innovati sanctificamur, per divina eloquia personam Spiritus sancti evidenter ascribitur. » Præclare et ad rem Augustinus lib. xv *De Trinitate*, cap. 17 : « Sicut unicum Dei Verbum pro-

²⁰ I Cor. XII, 11. ²¹ Act. XVII, 28.

(19) Tom. VI *Bibl. Patr.*

(20) Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, etc. Ex hoc testi-

monio, et aliis infra adductis, perspicuum esse putat Huetius Filii majestatem ab Origene violari, ut

Pari modo excipimus petitionem alteram, superioris hujus affinem. Queritur Athanasius in *Matth.* XII, 32, putasse Origenem peccata in Spiritum sanctum ea esse quæ post baptismum admittuntur. Nempe cum in sanctis et Christianis solum operari Spiritum sanctum dixerit, sequitur eum peccant ipsi, peccato ipsorum eam præcipue offendi Trinitatis personam quæ in iis operatur, Spiritum nempe sanctum. Non multum inde abludat Novatianus, remissionem peccatorum lapsis concedi negans, quod Christianorum peccatis offendi Spiritum sanctum diceret, cujus offensiones nec in hoc sæculo nec in futuro remitti Christus docuit. Sed quemadmodum in Christianis operari credidit Origenes tres Trinitatis personas, etiamsi operatio hæc Spiritui sancto proprie tribui solet ; ita Christianorum peccatis post baptismum admissis lædi proprie ipsum dixit, quamvis Filium quoque et Patrem iisdem offendi sit arbitratus.

XXIX. Illud præterea in Origene culpatum fuisse commemorat anonymus ille quem pro eo *Apologiam* scripsisse tradit Photius cod. cxvii, quod Filium neutiquam invocandum esse pronuntiaverit. Minime quidem orandum cum Patre Filium, non autem simpliciter non orandum sensisse Origenem narrat Augustinus hæc. XLIII, ad Quodvultdeum, et cur ita senserit causam affert : « Dicit præterea, inquit, ipse Origenes, quod Filius Dei sanctis hominibus comparatus, veritas sit ; Patri collatus mendacium ; et quantum distant apostoli Christo, tantum Filius Patri. Unde nec orandus est Filius cum Patre, quia non auctor est indulgentiarum petitionum, sed supplicator. » Utramque accusationem complexus est Theophilus Alexandrinus *Pasch.* II, ubi Origenem ait ausum esse dicere, « Non esse orandum Filium, neque cum Filio Patrem ; » quæ quidem absurda est, et secum pugnans conquestio ; nam si Filium orari vetat Origenes, cur vetuisset Patrem orari cum Filio, qui neutiquam orandus est ?

Profecto si dicta superius de violata ab Origene Filii majestate recordemur, quid de ejus invocatione opinari debuerit, facile deprehendemus. Cum enim ad ejus dignitatem quem precibus compellamus, accommodata esse debeat oratio nostra, humiliori Patrem obsecratione venerandum esse quam Filium dicere debuit Origenes, si doctrinæ suæ connexionem retinere voluit. Neque conjectura nostra nos fallit, genuinam enim fuisse hanc ejus sententiam declarant libri *contra Celsum*, quorum quinto num. 4 sic disserit : Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν (20), καὶ προσευχὴν

monio, et aliis infra adductis, perspicuum esse putat Huetius Filii majestatem ab Origene violari, ut

καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτόν τῷ ἐπὶ ἅπασιν Θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως,

qui Patrem majori prece, Filium minori compellendum doceat, ac Patrem proprie, Filium improprie orari existimet. Sed Origenis sententia ex his verborum spinosis ambagibus evolvenda. Pontificis munus, quod Verbo defert Origenes, quatenus est propitiatio pro peccatis nostris (I Joan. ii, 2), cum manifestam habeat cum Incarnatione necessitudinem reprehendi omnino non potest. Quia tamen Origenes cum pluribus in locis, tum in alio ex eodem libro v, num. 11, Verbum ante Incarnationem mediatorem fuisse, et a Patre ad sanctos homines misum declarat his verbis: « Quisquis es tamen, precare Verbum quod sanare te potest, et multo potius precare ejus Patrem (εὐχέσθω τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ δωκαμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι· καὶ πολλῶ πλεον τῷ Πατρὶ αὐτοῦ) qui et ad antiquos justos misit Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos de corruptionibus eorum (Psal. cvi, 20); si quis velit hoc pontificis munus ab Origene ante Incarnationem Filio tribui, hæc opinio et multis aliis arrisit (de quibus vid. Dissert. in Cyrill. novæ edit. Parisiens.), et de Filii divinitate nihil detrahit.

Illud autem non difficile est animadvertere, Origenem his in locis, nec a solita subulter et spinose disserendi consuetudine, nec ab ea, quam de substantiæ in personis divinis unitate toties prædicavit, doctrina discedere. Cum multa efflueret Celsus de angelorum, de solis ac lunæ et stellarum cultu, respondet Origenes lib. v, num. 11, solum Deum a Christianis per Filium ejus invocari et coli: et « quemadmodum adoratores solis et lunæ et stellarum nunquam adorarent scintillam ignis, sive lucernam in terra, sic qui animadvertunt, quomodo Deus lumen sit, et quomodo Filius ejus lux vera sit illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum (Joan. i, 9), qui que illud intelligunt: Ego sum lux mundi (Joan. viii, 12), immerito adoratores scintillam solis et lunæ ac stellarum, quæ ad lumen veri luminis Deum, sive, ut paulo ante appellat, « Deum Patrem veri luminis parva et exigua est. » Οὐκ ἂν εὐλόγως προσκυνήσαιεν τὸν οἰανεὶ βραχὺν σπινθήρα, ὡς πρὸς φῶς τὸν Θεὸν ἀληθινὸν φωτὸς, ἐν ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροισι. Ibidem addit Dei opera a se non deprimi, sed exploratum sibi esse « Dei ejusque Unigeniti divinitatem ineffabili præstantia cæteris omnibus esse superiorem. »

Unam ergo in Patre et Filio divinitatem, unam lucem agnoscit Origenes, atque hoc argumento nititur, cur Filius cum Patre orandus et adorandus sit, ac nulli prorsus rei creatæ eundem habere honorem liceat. Similiter in lib. viii, num. 13, quaerenti Celso cur cum Christum colerent cum Deo Patre Christiani, ministros Dei colere nollent, sic respondet Origenes, ut angelis non omnem quidem cultum et honorem, sed eum tantum qui soli Deo debetur, abjudicet, hunc autem divinum cultum Filio strenue vindicet. Sic loquitur de angelis: « Si Celsus intelligeret veros Dei ministros, post ipsum Unigenitum, Gabrielem, Michaellem, reliquosque angelos et archangelos, eosque colendos esse diceret; fortasse expurgantes, et quid cultus nomine intelligendum sit, et quæ sint colentis actiones (ὡς ἂν τὸ περὶ τοῦ θεραπεύειν αὐτοῦ σηµαίνοντων ἐκκαθήραντες καὶ τῶν τοῦ θεραπεύοντος πράξεων) diceremus in hunc locum, ut de tantis rebus disseverentes, quæ de eis cogitando consequi possumus. » Ex quibus patet non displicuisse Origeni, ut quidam existimant, honorem illum, quem beatis spiritibus semper habuit Ecclesia, ac semper habebit, sed eum quem volebat Celsus, qui cum soli Deo debitus sit, sine superstitione angelis deferri non potest. Hunc cultum soli Patri ejusque Filio servat, ac utrumque a Christianis « totis viribus supplicando et precando coli » demonstrat. Cur autem Christiani Christum

ἐμφύχου Λόγου καὶ Θεοῦ δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσοµεν,

cum Deo colerent has assert rationes, ut jam observavi, quod Pater sit in Filio, et Filius in Patre; quod Pater et Filius unum sint « identitate voluntatis; quod fides nostra in Deo consistat per ipsum Filium, qui eam in nobis confirmat; quod Patrem colamus, dum ejus Filium admiramur, qui est Verbum, et sapientia, et veritas, et justitia, et omnia quæcumque esse didicimus, ut ipsum Deum, ita et eum, qui ex tali Patre genitus est. »

Cum ergo æqualitatem Patris et Filii ac unitatem essentialiæ tam diserte declarat; cur Patrem magis orandum esse quam Filium existimat; cur precationem proprie dictam soli videtur Patri servare? Non id profecto præcipit, ut Patrem sapius quam Filium, aut acrius precemur, aut plura a Patre quam a Filio accepturos confidamus; cum Filio omnia tribuat quæcumque sunt in Patre, et utrumque « totis viribus supplicando et precando coli » declaret. Neque etiam subtilis illa distinctio precationis proprie et minus proprie dictæ, aliam in Filio ac in Patre naturam, aut majorem minoremve potentiam designat, cum iisdem de causis, tum quia sepe Origenes, ut fatetur Huetius, ad ipsum Filium preces dirigit, et hoc ipso in loco supplicationes, gratiarum actiones, et postulationes ei debitas docet. Hæc ergo redit tota illa distinctio, ut προσευχῆς sive precationis nomine eas preces intelligamus, quæ ad ordinem inter divinas personas intercedentem accommodantur, ita ut, cum Pater divinitatis fons et origo sit, ad eum dirigantur. Patrem eo sensu magis precamur quam Filium, non quia sæpius aut acrius, sed quia per Filium precamur. Nullum sane aliud discrimen apud Origenem reperias inter eas preces quæ Patri, et eas quæ Filio deferuntur. Atque hæc ejus sententia eo minus vituperanda, quod ex Ecclesiæ consuetudine et publicarum precum, quæ ad Patrem diriguntur, instituto deducta videatur. Tanti momenti visa res est episcopis Africanis, ut eam comprobent et decernant can. 23 concilii Carthag. iii: « Ut nemo in precibus, inquit, vel Patrem pro Filio, vel Filium pro Patre nominet. Et cum altari assistitur, semper ad Patrem dirigatur oratio. Et quicumque sibi preces aliunde describit, non eis utatur, nisi prius eas cum instructoribus fratribus contulerit. » Sed Origenis sententia illustranda est ex ejus libro *De oratione*, in quo eam data opera persequitur.

In hoc libro num. 14, 15 et seq., quatuor species orationis a Paulo præscriptas explicare instituit, δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, obsecrationes, precationes, postulationes, gratiarum actiones. Obsecrationem definiit *orationem ab aliquo suppliciter emissam, ut quod ipsi deest consequatur*; precationem vero, *eam quæ magnificentius cum glorificatione ab homine in periculis constituto de rebus majoribus emittitur*. Tertiam speciem iis, quæ majore apud Deum fiducia postulatur; quartam denique bonis jam acceptis assignat. Subjicit deinde ejusque speciei exempla, primæ quidem ex Mardochei et Estheris; secundæ ex Azariæ, Tobie, Annæ, Habacuc et Jonæ; tertiæ ex Josue et Samson orationibus; quartæ denique ex his Christi verbis, « Confiteor tibi, Pater (Math. x, 21), » etc. Statuit gratias Christo agendas esse: ab eo postulandum docet exemplo Stephani, « Domine, ne status illis hoc peccatum (Math. xvii, 14): » eidem quoque supplicandum et obsecrandum, ut supplicabat pater lunatici, « Obsecro, Domine, miserere illi mei. »

Quod autem spectat ad precationem, quam appellat προσευχῆν sic suam de ea mentem aperit num. 15: Ἐὰν δ' ἀκούσωµεν ὃ τι ποτὲ ἐστὶ προσευχῆ, μήποτε οὐδενὶ τῶν γεννητῶν προσευκτέον ἐστὶν, οὐδὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ μόνῳ τῷ Θεῷ τῶν ὄλων καὶ

καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακοῦειν τῆς
περὶ προσευχῆς κυριολεξίας, καὶ καταχρήσεως. Nemo
orationem proprie dictam Deo Patri fundi jubet, im-
propriam vero et καταχρηστικὴν Filio : illi ut summo
Deo, bonorum datori ; huic tanquam μεσίτῃ, qui

A preces nostras Deo offerat : « quia non est auctor, »
inquit ex Origenis persona Augustinus, « indulgen-
darum petitionum, sed supplicator. » Clarius etiam
mentem suam aperit lib. viii, num. 13 : ' Ἀλλὰ τὸν
ἕνα Θεὸν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Λόγον, καὶ εἰ-

Πατρί, ὃ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν προσεύχεται. « Sed
si intelligamus quid sit precatio, num forte nulli rei
genite fundenda est, ac ne ipsi quidem Christo, sed
soli Deo universorum et Patri, quem et ipse Salva-
tor noster precabatur? » Suam ergo sententiam
proponit dubitanter, ut in re longe quæsita magis
quam necessaria. Revera allata ab eo exempla obse-
crationis et postulationis non minus magnifica sunt
quam precationis ; nec Mardochæus divinam majes-
tatem exilium prædicat, cum ait : « Domine, Rex
omnipotens (*Esther* xiii, 9), » quam cum Habacuc
dicit : « Domine, audiui auditum tuum, et timui
(*Habac.* iii, 4). » Cum ergo fateatur gratias Christo
agendas, eique supplicandum, et ab eo postuland-
um ; si postea precationem soli Patri congruere
docet, non potuit hanc distinctionem majore, mi-
noreve potentia metiri ; sed precationem orationis
quoddam esse genus putabat, in quo Pater, ut fons
divinitatis, glorificatur. Hanc sententiam Origenes
iis firmat rationibus, quæ nihil aliud ei propositum
esse demonstrant, nisi ut ordo inter Patrem et Fi-
lium intercedens in precationibus observetur. Prima
est quod ipse Christus Patrem precatus sit, et ut eum
precaremur, jusserit, eum hanc precandi formulam
præscripsit : « Pater noster, qui es in cælis (*Matth.*
vi, 7). »

Aliam rationem sic exponit : Εἰ γὰρ ἕτερος, ὡς ἐν
ἄλλοις δείκνυται, κατ' οὐσίαν καὶ ὑποκειμένος [leg.
ὑποκείμενος] ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, etc. « Nam si alius
est a Patre Filius, ut alibi demonstratur, secundum
essentiam et suppositum ; vel Filius orandus est,
non autem Pater, vel uterque, vel solus Pater. »
Solum Filium orari sine Patre absurdum omnibus
visum iri non dubitat : utrumque autem orare in-
commodum ei videtur, et a Scripturæ consuetudine
alienum ; dicendum enim foret plurali numero, *Præ-
bete, benefacite, suppeditate, salvate*. Inde concludit
solum Patrem orandum esse, « sed ne hoc quidem
absque summo Sacerdote cum jejurando a Patre
constituito, secundum illud : *Tu es Sacerdos in æter-
num secundum ordinem Melchisedech* (*Psal.* cix, 14). »
Hæc confirmat his Christi verbis : « Amen, amen,
dico vobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo,
dabit vobis (*Joan.* xvi, 23). » Nihil sane in hac Ori-
genis doctrina reprehendendum, nec Patrem siue Fi-
lio, nec Filium siue Patre orandum statuentis. Cum
autem non deceret, ut preces plurali numero offer-
rentur, Origenes, qui necessarium esse putat ad
accuratam precum institutionem, ut Patris et Filii
mentio fiat ; neutri facit injuriam, cum eas ad Pa-
trem dirigendas docet. Quod autem ait Filium a
Patre alium esse secundum essentiam et suppositum,
satis jam superque demonstratum est essentiam ab
eo considerari, quatenus certis proprietatibus de-
finita est, et ; ut ipse loquitur, circumscripta.

Tertiam rationem ex eo repetit, quod Filius a Pa-
tre omnia acceperit, et frater noster, suscepta hu-
mana natura, factus sit. Sic enim Christum inducit
nos alloquentem : Ἀρχιερεῖ γὰρ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν κα-
τασταθέντι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ παρακλήτῳ ὑπὸ τοῦ
Πατρὸς εἶναι λαθόντι, εὐχέσθαι ἡμᾶς οὐ δεῖ, ἀλλὰ δι'
ἀρχιερέως καὶ παρακλήτου... Ἀδελφῶ δὲ προσευχε-
σθαι τοὺς κατηξιωμένους ἐνδὸς αὐτοῦ Πατρὸς οὐκ ἔστιν
εὐλόγον. « Nec eum orare debetis, qui constitutus
est pontifex a Patre, et a Patre accepit ut esset ad-
vocatus ; sed per pontificem et advocatum.... Fra-
trem autem orari ab iis, qui eodem ac ille Patre
gloriantur, non est rationi consentaneum. »

Clausulæ loco quartam rationem subjicit, ut ec-

clesiasticæ preces uni formæ reddantur, nec aliis
aliter precantibus discrepent. Ἡ οὐχὶ σχιζόμεθα, ἐὰν
οἱ μὲν τῷ Πατρὶ οἱ δὲ τῷ Υἱῷ εὐχόμεθα ἰδιωτῶν
ἀμαρτίαν κατὰ πολλὴν ἀκεραιότητα διὰ τὸ ἀβασάνι-
στον καὶ ἀνεξέταστον ἀμαρτανόντων [leg. ἀμαρτάν-
οντες] τῶν προσευχομένων τῷ Υἱῷ, εἴτε μετὰ τοῦ
Πατρὸς, εἴτε χωρὶς τοῦ Πατρὸς. « Nonne enim scin-
dimur, si alii Patrem, alii Filium precemur, idem
per multam simplicitatem inconsiderate et inexplor-
ate peccantes, ac idiotæ, qui Filium orant vel cum
Patre, vel sine Patre? »

B Ex his patet nihil aliud Origeni propositum esse,
nisi ut ea precandi ratio observetur, quæ viget in
Ecclesia, ut Pater per Filium oretur. Cum naturam
divinam in Filio considerat, fatetur eum obsecrand-
um esse, ab eo postulandum, gratias ei agendas ;
sed cum attendit eum a Patre omnia accepisse, et
nostra causa incarnatum ac fratrem nostrum factum
esse, concludit preces, quas nec plurali numero, nec
vario et inconstanti modo efferi decet, ad Patrem
per Filium esse dirigendas. Sed qui Origeni his in
locis nihil contra divinitatem Christi excidisse con-
tendo, idem tamen fatebor eum in operosis quæstio-
nibus et minutis ratiocinationibus justo disertiorum
esse, ac ea statuere, quæ, si nulla restringantur
exceptione, nec cum precibus, quas Origenes ex
Scriptura repetit, nec cum illis conciliari poterunt,
quæ in ipsis Ecclesiæ primordiis nonnunquam ad
Filiam dirigebantur ; imo nec cum ipsis Origenis
principiis, ex quibus sequeretur ipsas etiam obse-
crationes, postulationes et gratiarum actiones, quas
C Filio deberi fatetur, eodem modo instituendas esse
ac ipsam precationem.

Molestum forte videbitur, quod his Deuteronomii
verbis occurrens, quæ sibi objectum iri providebat :
« Adorent eum omnes angeli Dei (*Deut.* xxxii, 43) ; »
idem de Ecclesia dictum esse respondeat : « Si
quis, inquit, existimans precationem ipsi Filio fun-
dendam esse, ac reveritus id quod ex adoratione
consequitur, objiciat nobis illud : *Adorent eum
omnes angeli Dei*, quod sine controversia in Deu-
teronomio de Christo dictum est ; dicendum illi est
Ecclesiam, quæ Jerusalem a propheta nominatur,
adorari a regibus et reginis nutricibus factis et
nutritis, ut patet ex his verbis : *Ecce levabo ad gen-
tes manum meam... erunt reges nutritii tui, et regi-
næ nutricos tuæ : vultu in terram demisso adorabunt te*
(*Isa.* xlix, 22, 25), » etc. Cum eadem sit pre-
candi et adorandi ratio, minime mirum, si Orige-
nes, qui preces ad Patrem, ut ad fontem divinitatis,
dirigendas docet, idem de adoratione statuat. Du-
bium esse non potest ex testimoniis modo allatis,
quin Christum cum Patre, ut verum Filium et unum
cum Patre Deum adorari doceat. Quod si eam dis-
tinctionem adhibeat, ut quamvis Pater et Filius,
ut unus Deus, simul adorentur, adoratio tamen Pa-
tri, ut fonti divinitatis, Filio ut Deo ex Deo defera-
tur ; longe distat hæc sententia ab Arianis commen-
tis. Quamvis autem in exemplo Ecclesiæ a regibus
et reginis adoratæ metaphoram admittat Origenes,
non inde sequitur pariter admisisse in adoratione
quæ Filio defertur ; sed hoc tantum contendit, quan-
vis Pater adoretur, ac Filius adoretur, non idcirco
distinctionem utriusque personæ tolli ; quippe cum
Ecclesia ipsa adorari dicatur. Simili ratione in libro
octavo contra *Celsum* ut probet Patrem et Filium
non confundi, quamvis unum esse dicantur, utitur
exemplo primorum fidelium, quorum cor unum erat
et anima una. An inde sequitur ab eo inter Patrem

κόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν ἰκεσίαις καὶ ἀξιώ-
 σσει σέβομεν, προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐ-
 χὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ ᾧ πρῶτον προσφέρομεν
 αὐτάς, ἀξιούμεν αὐτὸν, ἱλασμὸν ὄντα περὶ τῶν ἁμαρ-
 τιῶν ἡμῶν, προσαγαγεῖν ὡς ἀρχιερεῖα τὰς εὐχὰς, καὶ
 τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ
 et inferius, num. 26 : Μόνῳ γὰρ προσευκτέον τῷ ἐπὶ
 πᾶν Θεῷ, καὶ προσευκτέον γε τῷ Μονογενεῖ, καὶ πρω-
 τοτόκῳ πάσης κτίσεως, Λόγῳ Θεοῦ, καὶ ἀξιωτέον αὐ-
 τὸν, ὡς ἀρχιερεῖα, τὴν ἐπ' αὐτὸν φθάσαν ἡμῶν εὐ-
 χὴν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ Θεὸν ἡμῶν.
 Aliquando tamen ad Verbum preces allegari conce-
 dit, non quasi Deo Patri offerendas, sed quasi Filii
 ipseius proprias; nec tanquam ad μεσίτην, sed tan-
 quam ad ipsum bona per se hominibus largiri va-
 lentem. Ita lib. v, num. 11 : Κἂν μὴ τηλικούτος δέ
 τις ἦ, οὐδὲν ἤττον καὶ ὁ τοιοῦτος εὐχέσθω τῷ Λόγῳ τοῦ
 Θεοῦ δυναμένῳ αὐτὸν λάσασθαι, καὶ πολλῷ πλέον τῷ
 Πατρὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῖς πρότερον δικαίοις ἐξαπ-
 έστελε τὸν Λόγον ἑαυτοῦ, καὶ λάσατο αὐτούς. Multo
 magis rogari jubet Patrem quam Filium, et inten-
 tiori ac humiliori oratione. Atque id sibi volunt Pa-
 tres, cum clamant dixisse illum non esse orandum
 cum Patre Filium; hoc est, non esse orandum ite-
 dem ut Patrem Filium. Nunc facilis est sexcento-
 rum locorum intellectus, in quibus Patrem cum Fi-
 lio nulla precationis adhibita distinctione interpel-
 lat: qualis ille est ex homil. 4 in Jerem., num. 6 :
 « Cum autem plenitudo gentium introierit, tunc
 omnis Israel salvus erit ²¹, et fiet unus grex et unus
 pastor ²², docens in commune populum suum ma-
 gnificare omnipotentem Dominum cum Christo Jesu; »
 et ille ex homil. 12 in Ezech., num. 5 : « Ut nun-
 quam ad radices nostras ponatur securis, quæ in
 Evangelio prædicatur, attentius Jesum Christum
 Dominum nostrum cum Patre suo precemur; » et
 hic ex homil. 15 in Luc. : « Ut igitur et nos stantes
 in templo, et tenentes Dei Filium, amplexantesque
 eum, digni remissione et profectioe ad meliora si-
 mus, oremus omnipotentem Deum, oremus et ipsum
 parvulum Jesum, quem alloqui et tenere desidera-
 mus in brachiis; » et alter iste ex homil. 18 in eum-

²¹ Rom. xi, 25, 26. ²² Joan. x, 16.

et Filium non ætiores conjunctionem, quam inter fideles admitti? Nequaquam profecto, siquidem
identitatem voluntatis ibidem in utroque defendit.
 Non magis metuendum hoc loco est, ne debitam
 Filio adorationem hædat petitem ex Isaia adorationis
 exemplum. — D. Prudent. MARAN, *De divinitate
 Christi* lib. iv, cap. 16, num. 7 et 8. Vide insuper
 notas eruditi Angli in librum Origenis *De oratione*,
 sub finem tomi nostri prioris. Vide et Bullum *De-
 fens. fidei Nicænæ*, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, sect. 2, cap.
 9, num. 15.

(21) Prostat commentum illud tom. II in Joan.,
 num. 6. Eo loco quærit Origenes quomodo fieri possit,
 si Spiritus sanctus per Filium existit, ut ipse
 Filius apud Isaiam missum se dicat a Domino et Spi-
 ritu ejus. Respondet primo, « missum esse Christum
 a Spiritu, non quod is natura præstantior sit, sed
 propter œconomiam incarnationis Filii Dei Salvato-
 ris qui se infra Spiritum imminuit. » Deinde vero,
 ut erat ingenio in ejusmodi rebus excozitandis lu-

A dem : « Quia igitur Salvator Creatoris est Filius, in
 commune Patrem Filiumque laudemus, cujus ha,
 cujus et templum est; » et homil. 37 in eundem :
 « Propterea Domini misericordiam deprecemur, et
 nobis tacentibus lapides clamitent, sed loquamur et
 laudemus Deum in Patre, et Filio, et Spiritu sancto. »
 Orari quidem Patrem jubet et Filium, sed diverso
 genere orationis.

XXX. Postremum hoc obijciendum venit Origeni,
 opinatum eum humani redemptionem generis Spi-
 ritum sanctum potissimum decuisse; atque id mu-
 nus cum obire ac sustinere neutiquam posset, Filio
 imposuisse, utpote qui unus recte quiret provin-
 ciam hanc administrare. Prostat commentum illud
 tom. II, in Joan., num. 6 (21) : Ἡ τάχα ἐστὶ καὶ
 B τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις ὑπὲρ τοῦ ἐλευθερω-
 θῆναι ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν
 ἀνθρώπων γένος, μακαρίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνε-
 θρωπούσης, ἥτις διορθώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ
 ὡσπερὶ ἐπέβαλλέ πως τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ πρῆξις
 αὕτη, ἥτινα ὑπομένειν οὐ δυνάμενον προβάλλεται τὴν
 Σωτῆρα, ὡς τὸ τηλικούτον ἄθλον μόνον ἐνεγκεῖν δυ-
 νάμενον. Contra eam opinionem consurgunt universi
 Patres, et præ reliquis Trinitatis sanctæ personis id
 operis Filio præcipue convenisse demonstrant, cau-
 sasque hujus reddunt multiplices et validas, qua-
 rum hic explicandi locus non est. Patrem tamen ac
 Spiritum sanctum eodem officio haud secus ac Fi-
 lium defungi potuisse communis est Ecclesiæ catho-
 licæ doctrina, eamque tuetur Thomas part. III, q.
 C 3, a. 5. Favet nihilominus Origeni Anselmus, qui,
 alio fortasse persuasus argumento non aliam po-
 tuisse carni suæ humanæ illigari personam quam
 Filium dixit in eo opere, cui titulum fecit, *Cur Deus
 homo*. « Quoniam ergo, inquit, quodlibet parvum
 inconueniens in Deo est impossibile, non debuit alia
 persona incarnari, quam Filius. »

QUÆSTIO III.

DE CHRISTO, EJUSQUE INCARNATIONE, ET ŒCONOMIA.

- I. *Plurima de Christo absone Origenes opinatus est.*
- II. *Utrum Christum substantialiter in Moyse, propheta et angelis adfuisse senserit.*
- III. *Patrum multorum assensu et sua ipsius fluctuatione juva-*

D xuriant, hanc conjecturam proponit, ἡ τάχα ἐστὶ
 καὶ τοῦτο εἰπεῖν ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις, etc. Duplicem
 hic errorem castigat Huetius. Sed vir doctissimus
 minus animadvertit illud ὡσπερὶ, quod Origenem
 figura quadam orationis uti demonstrat, ac nequa-
 quam dicere incarnationem Spiritui sancto potis-
 simum convenisse, eumque hoc munus sustinere
 non potuisse; sed quasi ei conveniret, ac sustinere
 non posset, ita Salvatori detulisse. Nam cum certo
 teneret Origenes Filium Spiritu sancto majorem esse
 ratione originis, nec ab eo mitti posse, quippe cum
 Spiritus sanctus per Filium existat, sic Isaie locum
 explicandum putavit, ut Filius non ut a majore, sed
 ut a persona ex ipso procedente ei hoc munus ho-
 noris causa deferente missus diceretur. Perabsur-
 dum ergo foret id quod Origenes a se fingi declarat,
 ut germanissimam ejus sententiam accipere. — D.
 Prudent. MARAN, *De divinit. Christi* lib. iv, cap. 16,
 num. 10.

tur. IV. Quo sensu dixerit Filium Dei, antequam esset homo, mediatorem fuisse. V. In quo et Patrum quorundam consensione se tuetur. VI. Excusantur ejus errores de anima Christi. VII. Quibus tamen non pertinaciter adhaesit. VIII. Nonnulli ipsius accusatores retunduntur. IX. Quo sensu Filium et ejus animam unum esse dixerit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. X. Utrum Christum carnem de cælo attulisse persuasum habuerit. XI. An crediderit Christum specie tenus in terris apparuisse, non veram carnem gestasse. XII. Solentur difficiles ipsius loci duo. XIII. Unde in hanc affecti Christo falsi corporis suspicionem venerit, exploratur. XIV. Utrum Christum merum esse hominem existimaverit. XV. An duos Christos finxerit. XVI. Utrum et quo sensu Jesum induisse Filium Dei pronuntiaverit. XVII. Quo sensu Christum dixerit deificasse naturam humanam. XVIII. Quo sensu Christum esse dixerit virum illum sterilem, de quo Jeremias cap. xxii, vers. 30. XIX. Etrum corpus Christi ubique esse censuerit. XX. Pro quibus passum Christum opinatus sit. XXI. Recensentur Patrum criminationes adversus Origenis sententiam. XXII. Quæ ex ipsius verbis proponitur. XXIII. Non satis constat an sæpe jam pro rebus ratione præditis, an semel tantum passum, an etiam aliquando passurum Christum putaverit. XXIV. Ex supra allatis genuina ipsius opinio elicitur. XXV. Cujus et origo indicatur. XXVI. Nonnulla faciunt pro causa Origenis. XXVII. Utrum Christum in sole corpus suum reliquisset sibi finxerit. XXVIII. Utrum censuerit Christum hominem esse desiisse, postquam mortuus est. XXIX. Quo sensu Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra. XXX. Utrum regnum Christi desitutum crediderit.

I. Vulgatum, et in scholis receptum theologiarum disputationum ordinem hic deserimus, assectantes Origenem, cujus ut abnormes fuerunt plurimæ de rebus divinis sententiæ, ita peculiari, et a consuetis aliena divisione tractandæ sunt. In inferiorem ergo locum rejectis, quæ ad angelos et officium sex dierum, aliæque his deinceps subnecti solita pertinent, quæstionibus, Origenis de Verbi ἐνανθρωπήσει et οἰκονομίᾳ perscrutemur decreta, si quæ sunt obnoxia reprehensionibus, et animum possunt offendere lectoris orthodoxi. Ac sunt certe, neque pauca, quæ ab ejus ventilata et confutata adversariis, æterna nomini ejus stigmata imposuerunt.

II. Leve illud est præ reliquis mox exponendis, et aliquam habens excusationem, quo Christum docuit, antequam homo fieret, Patri ministrantem, in Moyse, prophetis et angelis hominum salutem promoventibus adfuisse, et quidem substantialiter, atque ita suam quodammodo οἰκονομίαν inchoasse. En tibi ipsius verba ex homil. 8 in Genes., num. 8: « Et tamen considerandum est quia angelus hæc refertur ad Abraham locutus, et quia in consequentibus evidenter hic angelus Dominus ostenditur. Unde puto quod sicut inter nos homines habitu repertus est ut homo, ita et inter angelos habitu est repertus ut angelus; » et ex homil. 4 in illud Isaia: « Et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis, et missus est ad me unus de seraphim »: « Non est

A unus, » inquit num. 5, « Domini mei Jesu Christi adventus quo descendit ad terras; et ad Isaiam venit, et ad Moysen venit, et ad populum venit, et ad unumquemque prophetarum venit: neque tu timeas, etiamsi jam cælo receptus est, iterum veniet. Quia autem et ante præsentiam carnalem ad homines venerit, ipsum accipe testem denuntiantem atque dicentem: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas eos qui missi sunt ad te, quoties volui colligere filios tuos* »? Quoties volui. Non dicit: Non vidi te nisi isto adventu; sed dicit: Quoties volui. Et per singulos prophetarum convertens se: Ego, inquit, eram Christus qui loquebar per prophetas. Dixi: Neque tu timeas, et nunc mittitur Jesus Christus. Non mentitur: *Vobiscum sum,*

B ait Dominus, omnes dies usque ad consummationem sæculi »⁸⁵. Non mentitur: *Ubi duo vel tres collecti sunt in nomine meo, et ego sum in medio eorum* »⁸⁶. His assonat tom. xii in *Matth.*, num. 43: Πρόσχος δὲ εἰ δύνασαι καὶ ταῦτα εἰπεῖν περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον, ὅτι νοήσαντες οἱ μαθηταὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κεχρηματικέναι Μωϋσεῖ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν εἰρηκότα· οὐ γὰρ ἔφηται ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται· et tract. xxvi in *Matth.*, num. 28, pag. 849, exponens illud: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos sub pennas, et noluisti?* « Quomodo, inquit, hic Dominus Jesus quasi qui frequenter voluit congregare Judæos, non autem congregavit propter contumaciam nolentium credere, ita dicit: *Quoties volui*: cum sit manifestum semel eum docuisse in corpore Judæos? Sed non solum in præsentia, verum etiam substantialiter semper Christus præsens fuit et in Moyse, et in prophetis; magis autem et in angelis ministrantibus salutem humanam, et per singulas generationes: et sic impletur: *Quoties volui*. Per singulas enim generationes semper voluit et festinavit perficere voluntatem Patris in eis: etsi non in corpore constitutus, sicut nunc in fine sæculorum, tamen semper festinavit congregare filios Jerusalem. Ipsius enim volentis congregare filios Jerusalem voces habentur in lege et in prophetis: et de ipso scriptum est: *Expandens alas suas accepit eos, et suscepit eos super scapulas suas* »⁸⁷: et quotidianum opus Christi congregare filios Jerusalem; de quibus in Isaia et in reliquis prophetis plura dicuntur. Et quotidie Dei Filius congregat dispersos filios Dei, sicut gallina pullos suos sub pennas suas. » In quo cum ait substantialiter præsentem fuisse Christum in Moyse et in prophetis, conjunctionem intelligit σχετικὴν, non vero ὑποστατικὴν. Præterea tom. i in *Joan.*, num. 34: Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀνθρώπου αὐτὸν γεγονέναι οὐδεὶς τῶν πεπιστευκότων διστάζει. Περὶ δὲ τοῦ ἄγγελου, πειθώμεθα τηρούντες τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείας καὶ λόγους, ὅτε τῆς τῶν ἀγγέλων ἰξουσίας φαίνεται, ἐν τισὶ τό-

⁸⁵ Isa. vi, 5, 6. ⁸⁶ Matth. xxiii, 37. ⁸⁷ Matth. xxviii, 20. ⁸⁸ Matth. xviii, 20. ⁸⁹ Deut. xxxii, 41.

πικρῆς τῆς Γραφῆς ἀγγέλων λεγόντων ὡσπερ ἐπὶ τοῦ
 "Ὁφθῆ ἀγγελοῦ Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς βάτου,
 καὶ εἶπεν, ἐγὼ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ
 Ἰακώβ· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἠσαΐας φησὶ· Καλεῖται τὸ
 ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς Ἄγγελοῦ. Et initio
 toni sequentis docet Filium Dei missum esse a
 Patre ad prophetas; et cum Scriptura ait: *Sermo
 factus est ad Oseam*, sic illud intelligendum, Verbum
 Dei missum esse ad Oseam. Idem habet auctor
 homil. 4 in diversos: « Abrahæ Patri credentium
 tribus horis temporis, licet non per ipsam ineffabi-
 lem Deitatis substantiam, sed potius per angelicam
 speciem a meridie visus est: nobis triginta tribus
 annis in terra apparuit, et cum hominibus conver-
 sari dignatus est⁶⁰. Jacob etiam brevi tempore
 per angelum nihilominus apparuit colluctans cum
 eo, » etc.

III. Reprehensum fuisse id in Origene adnotat
 Sixtus Senensis lib. v, ann. 105, sed Augustini
 suffragio defendit. Consimilem sane professi sunt
 doctrinam Patres antiqui complures, non Origene
 solum vetustiores, vel cœvi, sed recentiores etiam
 et Nicæna synodo posteriores. Horum nomina et
 loca colligit Pamelius in *Paradoxis Tertulliani*,
 cap. 19: collegerunt subinde et alii. Ex quibus
 locis liquet persuasum his fuisse Patribus morem
 Patri gerentem Filium patriarchis aspectabilem
 sese præbuisse, Deique, angeli, vel Domini nomina
 fuisse sortitum; et quæcunque in Testamenti Vete-
 ris historia a Deo facta legimus, Filium auctorem
 habuisse. Attamen non in ea sibi constat senten-
 tia noster Origenes, nam eandem quoque partes
 nonnunquam Deo Patri videtur assignare: velut
 homil. 3 in *Luc.*: « Gratia Dei, inquit, fuit ut
 appareret Abraham, vel cæteris prophetis: non
 quod oculus tantum cordis Abraham in causa fue-
 rit, ut cerneret Deum; sed quod gratia Dei ultro
 se aspiciendam præbuerit viro justo. Hoc autem
 non solum super Deo Patre intelligas, sed etiam
 super Domino Salvatore, et super Spiritu sancto. »

IV. Qui Filium Dei, priusquam humanum induer-
 et corpus, in angelis, patriarchis et prophetis ad-
 fuisse dixerit; Dei quoque et hominum mediatorem
 tunc fuisse, internuntium, et sequestrum dicere ne-
 cesse est. Hanc dogmatum consequentiam tenuit
 Origenes, et qui prius illud posuerat, alterum quo-
 que hoc decrevit. Verba ipsius debemus *Apologiæ*
 Pamphili ex lib. III in *Epist. ad Coloss.*: « Data est
 autem, inquit, lex Moysi per angelos in manu et
 virtute mediatoris Christi⁶¹; qui cum esset in prin-
 cipio Verbum Dei, et apud Deum esset, et Deus
 esset Verbum⁶², Patri in omnibus ministravit.
 Omnia enim per ipsum facta sunt⁶³, id est non
 solum creaturæ, sed et lex, et prophetæ; et ipsemet
 est mediator Dei et hominum⁶⁴. Quod Verbum in
 fine quidem sæculorum homo factus est Jesus
 Christus, sed ante hunc manifestum in carne ad-

⁶⁰ Baruch III, 38.

⁶¹ Galat. III, 19, 20.

⁶² Galat. III, 19.

⁶³ Joan. I, 1.

⁶⁴ ibid. 2.

⁶⁵ I Tim. II, 5.

⁶⁶ Rom. VII, 12.

ventum, mediator quidem erat hominum, sed non-
 dum erat homo. Erat tamen et tunc mediator Dei
 et hominum: unde et data lex per angelos, sine
 ipsius mediatoris manibus data esse non dicitur,
 ut esset *lex sancta, et mandatum sanctum, et iustum*,
 et bonum⁶⁵, et omnia hæc sanctificarentur a Chri-
 sto. Non igitur in eo modo intercessor, et medi-
 atus Dei et hominum dicitur ab Origene fuisse Chri-
 stus, antequam de Virgine nasceretur, quo modo
 deinde fuit, postquam naturam humanam suscepit:
 nam per utriusque naturæ conjunctionem hominem
 cum Deo conciliavit, atque ita medium quid inter
 utrumque fuit, cum utrumque esset, et Deus et
 homo. Quamvis autem communionis illius, et fu-
 turi aliquando consortii, rerumque per illud geren-
 darum intuitu, in Veteris Testamenti patriarchas
 et prophetas Deus bonitatis suæ et gratiæ divitiis
 profuderit, et tunc etiam *μεσίτης* Christus quodam-
 modo fuerit, eo tamen non respexit Origenes, sed
 additiones illas et rediciones crebras ad homines,
 cum variis indutus formis, et per varias loquens
 personas mandata illis Dei parentis Christus defe-
 rebat; præcipue vero, cum legem Moysi tradidit,
 juxta illud Apostoli: « Quid igitur lex? Propter
 transgressionem posita est, donec veniret semen cui
 promiserat, ordinata per angelos in manu Mediatoris.
 Mediator autem unius non est; Deus autem
 unus est⁶⁶. »

V. Referendum id esse ad Moysem licet arbitrati
 sint nonnulli, Christo tamen accommodant Chryso-
 stomus et Hieronymus, qui totam et ipse, illud
 Pauli interpretans, Origene doctrinam amplexus
 est. Sic enim ait: « Postquam ob nostram salutem
 de Virginis utero dignatus est nasci, Dei et homi-
 num homo Christus Jesus sequester est dictus. An-
 tequam vero humanum corpus assumeret, et esset
 apud Patrem in principio Deus Verbum, ad omnes
 sanctos, ad quos factus est sermo Dei, Enoch vide-
 licet, Noe, Abraham, Isaac et Jacob, et postea Moy-
 sem et cunctos prophetas, quos Scriptura commemo-
 rat, sine additamento hominis, quem necdum
 assumpserat, Mediator tantummodo nuncupatur. »
 Sed et episcopi illi sex orthodoxi Antiochenæ syn-
 nodi Origene expositionem secuti sunt in epistola
 ad Paulum Samosatenum: « Ἀλλὰ μὴν, inquit, ἰ-
 σχυροῦ καὶ τὸν νόμον ὁμοίως Μωϋσῆ φαμεν δεδῶσθαι, διακο-
 νοῦντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ Ἀπόστολος διδάσκει
 λέγων· Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριτι
 προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγε-
 λται, διαταγῆς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου.
 Μεσίτην γὰρ ἄλλον οὐκ ἴσμεν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων,
 ἢ τοῦτον· διδασκόμεθα δὲ καὶ ταῦτα διὰ τοῦ Μωϋ-
 σέως. Ὁφθῆ δὲ αὐτῷ ἀγγελοῦ ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τοῦ
 βάτου, etc. » Quin etiam et legem similiter Moysi
 dicimus fuisse datam, ministrante Filio Dei, quem-
 admodum docet Apostolus dicens: *Quid igitur lex?
 Transgressionum gratia posita est, [donec veniat se-*

men cui promissum fuerat, ordinata per angelos in manu Mediatoris. Alium enim mediatorem nescimus Dei et hominum præter hunc. Hæc enim discimus a Moyse: visus est autem ei angelus in flamma ignis e rubo ⁶⁶. » Aliter autem accepta sunt ab Arianis illa Apostoli, quæ adduximus; ideo enim *Μεσότην* Christum esse dicebant, quod naturam quamdam mediam hominem inter et Deum fuisset

(22) *Sententia illius hæc est*, etc. Cum præ-existentiam animarum admitteret Origenes, coniecit eum hæc opinio in absurdam de Christi anima sententiam. Statuenti enim animas ante existisse, quam in corpora mitterentur, integrum non fuit idem de Christi anima non dicere; et eum fides catholica doceat nec animam Christi, nec corpus a Verbo unquam separata existisse, inducenda fuit unio animæ cum Verbo ante unionem ejusdem Verbi cum corpore. Sed quoniam ex lib. II *De princip.*, cap. 6, ubi ea de re fusius disserit, plurimi concludunt sensisse Origenem animam Christi cum a Deo una cum cæteris creata esset, optimo liberi arbitrii usu consecutam esse ut cum Verbo hypostaticæ conjungeretur, locus ille paulo accuratius examinandus est. Postquam igitur num. 2 admonuit Origenes se « suspiciones potius quam manifestas aliquas affirmationes » allaturum, quod argumento est eum his de rebus nihil statuere ausum esse, hæc addit num. 3 et 4: « Verum cum pro liberi arbitrii facultate varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentiore, alius tenuiore et exiliore erga auctorem suum amore teneretur; illa anima, de qua dixit Jesus, quia nemo auferet a me animam meam (Joan. x, 18), ab initio creaturæ et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inherens, utpote sapientiæ et verbo Dei et veritati ac luci veræ, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cælens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus, sicut et Apostolus his qui eam imitari deberent, præmittit, quia qui se jungit Domino, unus spiritus est (I Cor. vi, 17). Hac ergo substantia animæ inter Deum carnemque mediante (non enim possibile erat Dei naturam corpori sine mediatore misceri) nascitur, ut diximus, Deus homo, illa substantia media existente, cui utique contra naturam non erat corpus assumere. Sed neque rursus anima illa, utpote substantia rationalis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in Verbum et Sapientiam, et Veritatem tota jam cesserat. Unde et merito pro eo vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur: et rursus Dei Filius per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quæ mortem utique recipere poterat: et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis prædicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinæ nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest, quod scriptum est quia erunt ambo in carne una; et, jam non sunt duo, sed caro una (Marc. x, 8). Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandum est. Sed et unus spiritus esse cum Deo, cui magis convenit, quam huic animæ, quæ se ita Deo per dilectionem junxit, ut cum eo unus spiritus merito dicatur? Quod autem dilectionis perfectio, et meriti affectus sinceritas et

⁶⁶ Exod. iii, 2; Act. vii, 50.

A sortitus, illo quidem inferiorem, homine vero superiorem.

VI. De anima Christi [multiplex fuit Origenis error; ac multiplex quoque adversus eum Patrum querela et criminatio. Sententia illius hæc est (22), quantum ex ejus scriptis licet intelligere, animam Christi cum animabus hominum reliquis longe ante corpora a Deo procreatam, liberoque itidem ut

hanc inseparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non fortuita fuerit, aut cum personæ acceptione animæ ejus assumptio, sed virtutum suarum ei merito delata, audi ad eam Prophetam dicentem: *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ, præ participibus tuis* (Psal. xlii, 8). Dilectionis ergo merito ungitur oleo lætitiæ, id est, anima Christi cum Verbo Dei Christus efficitur. Ungi namque oleo lætitiæ, non aliud intelligitur, quam Spiritu sancto repleti. Quod autem *præ participibus* dixit, indicat quia non gratia Spiritus sicut prophetis ei data est, sed ipsius Verbi Dei in ea substantialis inerat plenitudo, sicut et Apostolus dixit: *In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (Coloss. ii, 9). » Fatendum sane est prima specie his in verbis non aliam occurrere sententiam, quam quæ Origeni a plerisque tribuitur, animam Christi non gratuito ad unionem cum Verbo vocatam fuisse, sed id merito suo in mercedis loco assecutum esse; unde etiam id Origeni tribuit Huetius « nos si singularem animæ Christi adversus Deum amorem, quod Deum in se recipere merita est, imitemur, Christi quoque pro rata effectum iri participes. » Demum tamen operam ut Origenis sensa investigemus.

Illud 1° observandum est nullum omnino temporis intervallum poni ab Origene inter animæ Christi creationem et ejus unionem cum Verbo. Ei enim « ab initio creaturæ et deinceps inseparabiliter inhererebat. » Quin etiam haud dicere verear nihil cautius vitasse Origenem, quam ne ex ipsius de præexistentia animarum opinione sequeretur animam Christi aliquandiu a Verbo separatam fuisse, et instar cæterarum peccare potuisse. Hinc omni asseveratione confirmat num. 5, « animam Christi ita elegisse diligere justitiam, ut pro immensitate dilectionis ei inconvertibiliter inhereret, et nullum sensum vel possibilitatem peccari haberet. » Hanc autem sanctitatem et impeccabilitatem repetit ex unione hypostatica cum Verbo Dei. Utitur exemplo massæ ferreæ, quæ « si semper in igne posita sit, omnibus suis poris, omnibusque venis ignem recipiens et tota ignis effecta, si neque ignis ab ea cesset aliquando, neque ipsa ab igne separaretur, » nunquam poterit frigus recipere. « Hoc ergo modo, inquit num. 6, etiam illa anima, quæ quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in Sapientia, semper in Deo posita est, omne quod agit, quod sentit, quod intelligit, Deus est: et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quæ inconvertibilitatem ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis verbi Dei putandus est pervenisse: in hæc autem anima ipse ignis divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad cæteros calor aliquis venerit. Denique quod dixit, quia *unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis*, ostendit quod aliter ista anima oleo lætitiæ, id est, Verbo Dei et Sapientia ungitur, et aliter participes ejus, id est, sancti prophetæ et apostoli. Illi enim in odore unguentorum ejus cucurrisse dicuntur: ista autem anima vasculum unguenti ipsius fuit, ex cujus fragrantia participantes digni quique

alias instructam arbitrio, cum exinio auctoris sui amore præ cæteris animabus teneretur; similisque aliarum per naturam, Verbi similis esset per virtutem, tam firmiter ei sese applicuisse, ut tota ab eo recepta, vel totum recipiens, idque substantialiter, unus cum eo spiritus efficeretur: hanc autem conjunctionem ad assumendam carnem aditum Verbo munivisse, cum divina alioqui natura humanæ absque medio aliquo adhærere neutiquam posset: tam arctum autem fuisse Verbum inter et animam hanc, seu ut habet Damascenus, mentem (quod magis convenit doctrinæ Origenis, nam ex mentibus animas tum solum existimavit fieri, cum ex charitatis ardore refrixerunt, quod de mente,

A seu anima Christi minime opinatus est) vinculum, ut vitii, a quo maxime divina abhorret natura, minime capax esset; atque ita « quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu jam versum esse in naturam, » ut a peccato penitus esset immunis: aliter igitur in prophetis et apostolis fuisse Verbum, aliter in Christo; illis enim per σχετικῆν et moralem conjunctionem, Christo « per immaculatam fœderationem » et hypostaticam adhæsisse: ac nos proinde si singularem animæ Christi adversus Deum amorem, quo Deum in se recipere meritâ est, imitemur, Christi quoque pro rata effectum iri participes. Quibus asserendis hæc Davidis testificatione vitur e psal. XLIV, . 8: « Dilexisti justitiam, et

prophetæ siebant et apostoli. » Cum ergo tam diserte animæ Christi nunquam peccare aut mutari potuisse dicat, cumque hanc impeccantiam ex perpetua cum Verbo unione hypostatica repetat, nolum omnino tempus inter creationem animæ et ejus cum Verbo unionem excogitare potuit.

2º Non minus aberat ab Origenis mente impia illa opinio, non posse si Christum imitemur, ad similem cum Verbo unionem pervenire. Hoc enim discrimen ponit inter Christum et sanctos, quod unio animæ Christi cum Verbo ab initio indissociabilis et inseparabilis et substantialis fuerit, atque ex hac unione inconvertibilitatem indesinenter ignita possederit; aliæ autem animæ nec ab initio creationis inconvertibiliter cum Verbo unitæ fuerint, nec unquam substantialiter sive hypostaticè uniri possint. Hypostaticam illam unionem sic explicat Origenes ibidem num. 5: « Unde et merito pro eo vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur: et rursus Dei Filius per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura quæ mortem utique recipere poterat: et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis prædicatur. Et hæc de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinæ nuncupationis insignibus decoratur. »

3º Si anima Christi ab initio creationis hypostaticè unita fuit cum Verbo, quomodo hanc unionem mereri potuit? Si ab initio idcirco immutabilis sive impeccabilis fuit quia semper tota fuit unita cum toto Verbo, quomodo hæc immutabili sanctitate consecuta est ut cum Verbo uniretur? Num igitur secum pugnare dicemus Origenem, aut ex ejus contextu expungemus quod ait, « dilectionis perfectionem ac meriti affectus sinceritatem hæc ei inseparabilem cum Deo fecisse unitatem; ita ut non fortuita fuerit, aut cum personæ acceptione animæ ejus assumptio, sed virtutum suarum ei merito delata? » Neutrum equidem crediderim: neque enim hæc verba ab ejus proposito aberrant. Id unum, ut jam dixi, cavet, ne quis animam Christi in eodem ac alias statu aliquando fuisse, et ex eorum numero ad unionem hypostaticam electam fuisse suspicetur. Hæc electio non solum fortuita et cum personarum acceptione facta videretur, sed ipsa etiam anima esset indignissima hæc electione. Nam ex unione hypostatica Verbi cum anima aut peccatrice aut quæ peccare et damnari potuisset, sequeretur de Verbo sic ei unito, idem ob communionem idiomatum dici posse. Negat igitur Origenes animam Christi fortuito aut cum personarum acceptione, id est, ex numero similium animarum et in eodem statu existentium electam, gratuito ele-

B etiam in ipso creationis momento non negat: et cum electionem ex merito repetit, meriti nomine non præclare facta ante electionem intelligit, sed illam immutabilitatem et impeccantiam, quæ ei in creationis momento ob unionem cum Verbo collata, dignam effecit quæ cum Verbo uniretur. Hæc illustrari possunt ex his quæ docet Ilermas in *Past.* lib. III, c. 5, num. 6, « præparatum esse a Spiritu sancto illud corpus in quo Deus habitaret, » ut videlicet dignum esset quod cum Deo Verbo uniretur. Sequitur ex sententia Christi corpus non fortuito aut cum personarum acceptione inter alia corpora in eodem statu existentia electum fuisse, sed solum dignum et idoneum fuisse in quo Verbum hypostaticè habitaret. Nihil aliud de anima Origenem dicere fatebitur quisquis in hoc loco non litterarum apices, sed sententiarum seriem et complexionem persequetur. In hoc quidem peccat Origenes quod animas ante corpora creatas crediderit, sed in hoc laudamus quod caverit ne animam Christi a Verbo separaret.

4º Sed quidquid in hac difficilis loci explicatione elaboravi, id ad Rufinum interpretem potius quam Origenem purgandum valebit. Origenis enim contextum mire deformavit Rufinus, dum emendare aggressus est. Quod si illum, prout a Justiniano ad calcem epistolæ ad Menam servatus est, inspiciamus, animadvertemus Origenem non de animæ tantum, sed de corporis et animæ hypostatica cum Verbo conjunctione loqui, ex qua fit ut Christi humanitas simul cum Verbo et Christi et Unigeniti appellationem et gloriæ societatem sortiatur. Sic igitur Origenes apud Justinianum: Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστὸς ἐξ ἀνδρογαθήματος τοῦτο τυγῶν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Προφήτης λέγων: Ἠγάπησας δικαιοσύνην, etc. Ἐπρεπε δὲ τὸν μηδέποτε χωρισμένον τοῦ Μονογενοῦς συγχρηματίζαι τῷ Μονογενεὶ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ. « Idcirco et homo factus est Christus, sanctitatis merito hoc consecutus, quemadmodum Præpheta testatur dicens: *Dilexisti justitiam*, etc. Decebat enim ut qui nunquam ab Unigenito separari potest, cum Unigenito et nomen et gloriam partiat. » Quod ergo de anima sola dixerat antea, idem nunc de tota Christi humanitate statuit: nec eam dicit sanctitate consecutam esse ut cum Verbo conjungeretur hypostaticè, sed hæc hypostatica conjunctione inconvertibiliter sanctificatam Unigeniti gloriæ et nominis esse participem. Eodem sensu sex episcopi in epistola ad Paulum Samosatenum: Τὸ ἐκ τῆς Παρθένου σῶμα χωρήσαν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματοτικῶς, τῇ θεότητι ἀτρέπτως ἡνωται καὶ τῶθεοποιῆται. « Corpus ex Virgine, quod capit omnem plenitudinem divinitatis corporaliter, divinitati immutabiliter unitum est et deificatum. » — Hæc D. Prud. MARAN, *De divin. Christi* lib. IV, cap. 16, num. 11.

odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. » Totam porro istam Origenis dissertationem iisdem prope modum repetitam verbis reperias in postremo capite libelli *De deitate et incarnatione Verbi*, ad Januarium; qui libellus Origenianis fragmentis fere constat, et ad calcem quarti tomi Augustini adjungitur solet. Atque hanc doctrinam, quantumvis absonam, avidè arripuerunt Pelagiani et propugnarunt. Locorum Origenis, quibus ea continetur, primus exstat tom. I in *Joan.*, num. 37 : Ἀλλὰ καὶ ἀνὴρ πρὸς τοῦτοις λέγεται ὀπίσω Ἰωάννου ἐρχόμενος, ἔμπροσθεν αὐτοῦ γεγεννημένος, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὄν, ἵνα διδάχθῶμεν καὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸν τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀνακεκραμμένον πρεσβύτερον εἶναι τῆς ἐκ Μαρίας γενέσεως. Alter habetur B tom. XX sequenti, num. 17 : Οὐκ ἀζήτητον δὲ ἐατέον τὸν τόπον, καὶ εἰς τὸν περὶ ψυχῆς λόγον. Τάχα γὰρ ἡ μὲν τοῦ Υἱοῦ ψυχὴ ἐν τῇ αὐτῆς τυγχάνουσα τελειότητι, ἐν Θεῷ καὶ τῷ πληρώματι ἦν, καὶ ἐκεῖθεν ἐξεληλυθυῖα, τῷ ἀπαστάλῃ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἀνέλαβε τὸ ἐκ τῆς Μαρίας σῶμα. Libro vero II *De princip.*, cap. 6, num. 3 et 4, et lib. I *contra Celsum*, num. 32 et 33, fusius idem tractat argumentum, mentemque suam diserte proponit; quæ quoniam æquo prolixiora sunt, ut lectorum occurratur fastidio, referre supersedeo. Adducemus ea solum quæ e libro eodem *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 4, deprompsit Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam : Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστὸς, ἐξ ἀνδραγαθῆματος τούτου τυχὼν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Προφήτης λέγων Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἐπρέπε δὲ τὸν μηδέποτε κερωρισμένον τοῦ Μονογενοῦς συγχρηματίζσαι τῷ Μονογενεῖ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ. « Icirco et homo factus est Christus, suo merito hoc sortitus, ut Propheta testatur, inquiens : *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis* ⁶⁷. Decebat siquidem illum qui nunquam ab Unigenito separatus est, coexistere Unigenito, et una cum ipso conglorificari. »

VII. Quod si quis falsis illis Origenis assertionibus commovetur vehementius, sic præfatum eum fuisse sciat lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 2, antequam ad explicandum incarnationis mysterium accederet : « Quæ quidem in aures humanas proferre, et sermonibus explicare, longe vires vel meritum nostrum, vel ingenium ac sermonem excedit. Arbitror autem quia etiam sanctorum apostolorum supergrediatur mensuram : quinimo etiam fortassis totius creaturæ cœlestium virtutum eminentior est sacramenti istius explanatio. De quo nos non temeritate aliqua, sed quomodo ordo loci deposcit, ea magis quæ fides nostra continet, quam humanæ rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis

A proferemus, suspiciones potius nostras, quam manifestius affirmationes in medium proferentes. » Quæ a Rufino adtexta suspicarer, si non de rebus obscuris disputaturus Origenes ita præfari solet.

VIII. Nihilominus tamen ne sic quidem multorum criminationibus fuit immunis. Carpit ipsum Theophilus in I *Pasch. epist.*, quod ad animam Christi retulerit istud Pauli Philipp. II, 7 : « Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens; » unde concludit Christi animam æqualem Deo Origenem credidisse, ac æquales proinde hominum animas, quæ ejusdem sunt substantiæ ac anima Christi, ipsumque Verbum neutiquam ad terrena, B sed solam ejus animam venisse. Atque utinam vel ipsa Origenis verba representasset Theophilus, vel ad ipsa loca unde hæc excepta sunt, digitum intendisset; facilius quidem et certius Origenis sensum pervideremus; vereor enim ut vehementi concitatus odio, sic enim erat, satis bona fide cum Adamantio egeri. Certum est, cum « semetipsum exinaniret » Christus, nihil detrimenti passam ejus divinitatem, sed solam humanitatem laboribus fuisse obnoxiam; cujus cum præcipua pars anima sit, angustias illa sustinuit et dolores, ac « exinanita » proinde hoc sensu dici potest, et e summo illo felicitatis gradu dejecta, quo positam fuisse illam censuit Origenes, cum irrupto amoris nexu Deo conjuncta, nondum humano corpori sese immersisset. Quod ait ergo Apostolus : « Hoc intelligat unusquisque in nobis, quod et in Christo Jesu; qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, » facili negotio explicatur ad mentem Origenis. Christus ait Paulus cum in forma Dei esset, Deoque æqualis, non juxta humanitatem, sed juxta naturam suam divinam, se ipsum exinanivisse, et servi formam accepisse, non juxta divinitatem suam, sed juxta humanam naturam, cujus priorem anima locum tenet. Quo referendum illud Christi : « Tristis est anima mea usque ad mortem ⁶⁸. » His in accommodum sensum ita deflexis retunditur Theophili oppugnatio, cum præsertim satis aliunde constet pro certo habuisse D Origenem Verbum Dei carnem in Christo fuisse factum. Millium instar erit unum id ejus testimonium e præmio in lib. *De princip.*, num. 4 : « Species vero eorum quæ per prædicationem apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt. . . quia Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset (*per ipsum enim omnia facta sunt* ⁶⁹), novissimis temporibus seipsum exinanivens, homo factus incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus, » etc.; nisi quis forte hæc a Rufino depravata causetur. His

⁶⁷ Psal. XLIV, 8. ⁶⁸ Marc. XIV, 34. ⁶⁹ Joan. I, 3.

subnectit Theophilus, cum dixerit Origenes ψυχὴν A
 dictam ἀπὸ τοῦ φύχειν, quod animarum amor in
 Deum et charitas refrixerit, persuasum ei conse-
 quenter fuisse animæ Christi pristinum remisisse
 amoris in Deum fervorem. Futilis ac nugatoria
 hominis impotentis cavillatio. Cui consimilem al-
 teram habet Guido Carmelita in *Summa de hæc.*,
 in hæres. Origenist., cuique assonat ista Paganini
 Gaudentii ratiocinatio in lib. *De comparatione do-*
gmat. Origenis cum philosophia Platonis, cap. 35 :
 « Animæ propter peccata, juxta Origenem, corpora
 subeunt; anima ergo Christi peccatum admisit. » Ac
 si quis illud Prophetæ, « Omnis homo mendax »⁷⁰,
 usurpantem nunc aliquem velut sacrilegum redar-
 guat, quod Christus homo sit, ac mendacem proinde
 dixerit. Ac si non aliquas etiam animas ad officia
 hominibus exhibenda deputasse Deum Origenes sibi
 finxerit, ut inferius demonstrabimus. Justinianus
 vero hoc ipsum Origenis delirium exagitans in epi-
 stola ad Menam, his Athanasii utitur verbis : Εἰκό-
 τως καταγνώσονται ἐαυτῷ πάντες οἱ νομιζόντες πρὸ
 τῆς Μαρίας εἶναι τὴν ἐξ αὐτῆς σάρκα, καὶ πρὸ
 ταύτης ἐσχέχεται ψυχὴν ἀνθρωπίνην, τὸν Θεὸν
 Λόγον, καὶ ἐν αὐτῇ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἀεὶ γεγε-
 νῆσθαι. « Merito sese damnabunt omnes qui existi-
 mant ante Mariam esse carnem quæ ex ea est; ac
 ante eam habuisse animam humanam Deum Ver-
 bum, et in ea ante adventum semper fuisse. »
 Quibus non tam perstringi videtur Origenes, quam
 Apelles, alique qui Christum de cælo carnem detu-
 lisse censebant. In nefarium autem Origenis, quod C
 exposuimus, dogma secundum suum et tertium
 intentat anathematismum Justinianus ad calcem
 epistolæ ejusdem ad Menam. Quod ad illam spectat
 animarum προπαρξίν, unde hæc Origenis mana-
 verunt de anima Christi commenta, de ea infra
 disputabimus. Inde sane pestiferam hæresim suam
 conflasse videntur Theodorus Mopsuestenus, et
 post eum Nestorius : inde et adductum Eutychem
 conjectat Leo papa in epistola ad Julianum Coen-
 sem, ut duplicem Christi naturam πρὸ τῆς ἐν-
 ώσεως fuisse affirmaret, quasi animam illius tunc in
 cælo crediderit.

Offensionem autem non haberet quod dixit Ori-
 genes, quemadmodum homo ille, qui Verbo in una
 persona conjunctus est, Deum in se suscepit, ita
 nos quoque pro rata esse posse Dei participes, si
 gratiæ illud divinæ, non propriis meritis acceptum
 retulisset : sic enim Augustinus lib. *De prædestina-*
tione sanctorum, cap. 15 : « Sicut ergo prædestina-
 tus est ille unus, ut caput nostrum esset, ita multi
 prædestinati sumus, ut membra ejus essemus. »
 Item : « Ea gratia fit ab initio fidei suæ homo
 quicumque Christianus, qua gratia homo ille ab
 initio factus est Christus. »

IX. Memoriam prodidit Theophilus Alexandrinus

in prima Paschali, et apud Theodoretum in dia-
 logo cui titulus *Ἀσύγχυτος*, censuisse Origenem
 animam quam assumpsit Filius Dei, et ipsum Dei
 Filium unum esse, quemadmodum Pater et Filius
 unum sunt. Hinc illi commoda vexandi pro more
 suo Origenis ansa, quam ipsi tamen extorquebimus.
 Nam primum agnoscit ibidem Theophilus de animæ
 Christi dignitate recte aliquando sensisse Origenem,
 eamque Deo Verbo inferiorem credidisse. Præterea
 cum animam Christi et Verbum unum esse docuit,
 quemadmodum Pater et Filius unum sunt; non
 unum esse voluit eadem unitate in specie, sed
 eadem unitate in genere. Unitas enim Patris et
 Filii in eo convenit cum unitate Verbi et animæ,
 quod ad idem genus, unitatem nempe, utraque re-
 feratur : in eo autem differunt, quod unitas Patris
 et Filii sit unitas naturæ, unitas essentialis; unitas
 vero Verbi et animæ, sit unitas hypostatica, unitas
 personæ. Quemadmodum enim cum solem pulchrum
 dico, et domum pulchram, utriusque pulchritudinem
 eandem dico genere, discrepantem specie; alia
 quippe est domus pulchritudo, alia solis : pessime
 enimvero mecum egerit, si quis inde me lumen do-
 mi tribuisse, soli fundamentum, contignationes,
 et fastigium calumniatur. Nec fictitiam esse et fri-
 volam hanc distinctionem ostendit illud Athanasii
 in Symbolo : « Sicut anima rationalis et caro unus
 est homo, ita Deus et homo unus est Christus. »
 Nam cum anima constet homo et corpore tanquam
 partibus unum aliquid efficientibus, Deus autem et
 homo, non tanquam partes Christum constituent
 (feri enim non potest Deum esse partem totius ali-
 cuius); falsum erit Deum et hominem unum esse
 Christum, sicut anima rationalis et caro unus est
 homo, nisi eandem repetamus distinctionem quam
 supra adhibuimus, Deum et hominem unum esse
 dicentes Christum eadem unitate in genere, qua
 anima rationalis et corpus est homo; at non eadem
 unitate in specie.

X. Gennadius Massiliensis in libro *De dogmati-*
bus, quem Augustino quidam falso ascripserunt,
 cap. 2, sic scribit : « Natus est ergo Dei Filius ex
 homine, et non per hominem; id est, non ex viri
 coitu, sicut Ebion dicit; sed carnem ex Virginis
 corpore trahens, et non de cælo secum afferens,
 sicut Marcion, Origenes et Eblon affirmant. » Quæ
 si ad examen revocemus, fidem amittent. Falsum
 quippe est arbitratum Marcionem carnem de cælo
 Christum attulisse. Sensit ille quidem, præceptorem
 suum Cerdonem assectatus, quidquid actum in ter-
 ris a Christo, et administratum est, specie tantum,
 non re vera gestum fuisse; nec veram induisse
 carnem, sed apparentem. Quem errorem in proximis
 sequentibus cum Gennadius ipse confutet, hic vero
 intactum prætermittat, intellexit haud dubie verum
 ac solidum corpus Christo a Marcione fuisse tribu-

⁷⁰ Psal. cxv, 11. -

tum, contradicturns alioquin hoc quoque loco, si falsum corpus Christo ascripsisse ipsum existimas-
set. Simile quidpiam de Marcione scriptum reliquit
Vigilius lib. III *contra Eutychem*: « Eutyichiana hæ-
resis in id impietatis prolapsa est errore, ut non
solum Verbi et carnis unam credat esse naturam,
verum etiam hanc eandem carnem non de sacro
Mariæ Virginis corpore assumptam, sed de cælo
dicat, juxta infandum Valentini et Marcionis erro-
rem, fuisse deductam. Ita pertinaciter Verbum car-
nem asserens factum, ut per Virginem, ac si aqua
per fistulam transisse videatur; non tamen ut de
Virgine aliquid quod nostri sit generis, assumpsisse
videatur. » At falsum esse carnem solidam in Chri-
sto Marcionem agnovisse declarant Tertullianus
lib. III *contra Marc.*, cap. 41, et toto lib. *De carne
Christi*, et passim, et Philastrius hæc. XLIV et
XLV; Epiphanius hæc. XII, cap. 1, et hæc. XLII, cap.
2, et Theodoretus *Hæc. fab.* lib. I, cap. 24. Nec
verius est persuasum illud fuisse Origeni, quod ei
adtingit Gennadius; verba siquidem ejus hæc sunt
homil. 14 *in Luc.*: « Quod quidem et adversus eos
facit, qui negant Dominum nostrum humanum ha-
buisse corpus, sed cælestibus, et spiritualibus fuisse
contextum. Si enim de cælestibus, et ut illi falso
asserunt, de sideribus, et alia quadam sublimiori,
spiritalique natura corpus ejus fuerit, respondeant
quare, » etc. Homilia quoque 17 in eundem evan-
gelistam, ad id quod habetur cap. II, vers. 54: *Et
in signum cui contradicetur*: « Omnibus quæ nar-
rat historia de Salvatore, contradicetur. Virgo mater
est; signum est cui contradicetur. Marcionistæ con-
tradiciunt huic signo, et aiunt penitus eum de mu-
liere non esse generatum; Ebionitæ contradiciunt
signo, dicentes ex viro et muliere ita natum esse,
ut nos quoque nascimur. Habuit corpus humanum;
et hoc signum est cui contradicetur, alii enim di-
cunt eum venisse de cælis. » Hoc vero errore peni-
tus implicatum fuisse Eutychem confirmat Fulgen-
tius respons. 4 ad Ferrandum diacon. Huic prælu-
erant Apelles, cujus insaniam illam exponit Epipha-
nius hæc. XLIV, cap. 2, et Theodoretus lib. I *Fab.
hæc.*, cap. 25. Apellitas autem veneno suo Orien-
tem inficientes coercuit Origenes, uti in ejus vita
declaravimus, nœdum in eorum recordiam con-
sensit.

XI. Origeni quoque objectum est, fuisse persua-
sum illi ementum corpus et specie tenuis apparens
gestasse Christum, non verum; et falsis imaginibus
illudentem oculis, inanibus miraculorum, laborum,
tormentorumque umbris credulos homines inescasse.
Proprium id fuit hæreticorum illorum dogma, qui
ex eo φαντασιασταί et δοκηταί dici meruerunt: post
quorum signiferum Simonem Magum primi pro-
pugnarunt illud Basilides, Valentinus, Cerdo, Mar-
cio et Manichæus. Inter quos Valentinus spiritale
quoddam corpus e cælo Christum detulisse vole-

bat, ac per Mariam velut per canalem transisse,
nihil inde sumentem. Falsa eos, si quid conjicio,
loci hujus interpretatio delusit: « Primus homo de
terra, terrenus; secundus homo de cælo, cæles-
tis⁷¹. » Apelles autem « Christum neque in phan-
tasmate dicit fuisse sicut Marcion, neque in sub-
stantia veri corporis, ut Evangelium docet: sed in
eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso
descensu sideream sibi carnem et aeream con-
textuisse. » Verba sunt Tertulliani lib. *De præscript.*,
cap. 51. Idem quoque de Apollinari adnotat Theo-
phylactus in III *Joan.* Unde a Valentino non multum
abulisse utrumque planum est. Tres illi tamen τοῖς
φαντασιασταῖς accenseri possunt, οτι τὸ αὐτὸ ἐστὶ,
inquit Irenæus, δοκῆσει λέγειν πεφηνέναι, καὶ οὐδὲν
ἐκ τῆς Μαρίας εἰληφέναι. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀληθῶς σάρκα
καὶ αἷμα ἐσχηκώς, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξηγοράσατο, εἰ μὴ
τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Ἀδάμ εἰς ἐαυτὸν ἀνεκεφα-
λαίωσατο. « Quia idem est dicere specie eum appa-
ruisse, et nihil de Maria sumpsisse. Neque enim
vere carnem et sanguinem habuisset, per quæ nos
redemit, nisi vetus Adami figmentum in sese colle-
gisset. » Hæreticorum porro illorum nequissimis
consona dixisse Origenem adversarii ejus calumnia-
bantur. « Quarta (crimnatio) post istas est, » Inquit
Pamphilus in *Apologia*, « quæ istis omnibus adver-
satur (cæca enim est malitia), quod dicunt eum di-
cere δοκῆσει, id est, putative tantum, et per allego-
riam, non etiam secundum ea quæ per historiam
referuntur, gesta esse omnia quæ a Salvatore gesta
sunt. » Zonaras quoque lib. II Origenem existi-
masse negat Christum de virgine Maria carnem
sumpsisse. Hanc autem calumniam ipse a se egregie
depellit Origenes iis verbis quæ in eodem *Apologie*
loco recitantur, probatque ex Scripturis sanctis de
semine Abraham et David vere natum fuisse Chri-
stum, neque « putative, et per phantasmam » res
suas gessisse; neque spiritale corpus, sed carneum
et terrenum circumtulisse; nec factum eum per
mulierem, sed ex muliere. Faciunt et ea pro ipso
quæ scripsit homil. 1 *in Ezech.*, num 4: « Respon-
deant mihi hæretici, qui nativitatem illius (Christi)
ut phantasma eludunt, quare Christus Filius homi-
nis appellatur; » et quæ tract. xxxv *in Math.*, num.
92, pag. 902: « Suscipiens enim (Christus) naturam
carnis humanæ, omnes proprietates implevit, ut non
in phantasia habuisse carnem existimaretur, sed
in veritate; » et homil. 14 *in Luc.*: *Jesus erat in-
dutus vestibus sordidis*⁷². « Quod quidem et adver-
sus eos facit qui negant Dominum nostrum huma-
num habuisse corpus, sed cælestibus et spiritualibus
fuisse contextum. Si enim de cælestibus, et ut illi
falso asserunt, de sideribus, et alia quadam subli-
miori spiritalique natura corpus ejus fuerit, respon-
deant quare potuerit spiritale corpus esse sordidum;
aut quomodo hoc interpretentur quod posuimus: *Jesus
erat indutus vestibus sordidis?* » et lib. II *Περί*

⁷¹ I Cor. xv, 47. ⁷² Zach. III, 5.

ἀρχῶν, cap. 6, num. 2 : « Propter quod cum omni metu et reverentia contemplandum est, ut in uno eodemque ita utriusque naturæ veritas demonstratur, ut neque aliquid indignum et indecens in divina illa et ineffabili substantia sentiatur, neque rursus quæ gesta sunt falsis illusa imaginibus existimentur ; » et lib. v in *Epist. ad Rom.*, num. 9 : « Sed hoc non intelligentes quidam hæreticorum, conati sunt ex hoc Apostoli loco (Rom. vi, 5, 6) asserere quod Christus non vere mortuus sit, sed similitudinem mortis habuerit, et visus sit magis mori, quam vere mortuus sit. Quibus respondere quoniam perfacile est, non puto necessarium ex cæteris vel Apostoli, vel Evangeliorum dictis, ubi simpliciter mors ejus, et non similitudo mortis scribitur, testimoniorum pondus adhibere, cum possimus ad eos dicere : Si similitudo mortis fuit, et non vera resurrectio, et nos ergo videbimur resurgere, et non resurgemus : et videbimur mori peccato, et non vere moriemur : et omne ergo quod gestum est, et geritur, visum est geri, sed non est gestum. Superest igitur ut et quod salvati sumus, visi simus salvari, sed non vere salvati simus. Unde quoniam hæc tam : absurda sunt, ut non indigeant probationibus, nos : d explanationem eorum quæ habentur in sequentiis convertamur ; » et lib. ii *contra Cels.*, num. 16, pag. 402 : « Ἐλαθε δὲ αὐτὸν τὸ εἰρηκέναι τινὰ τῶν ἐν ταῖς αἰρέσεσι, δοκῆσαι τὸν Ἰησοῦν ταῦτα πεπονθέναι, οὐ πεπονθότα. Οὐ γὰρ ἐγνωκῶς εἶπε τό· οὐδὲ γὰρ τοῦτο εἶπετε, ὅτι ἐδόκει μὲν τοῖς ἀσεβέσιν ἀνθρώποις ταῦτα πάσχειν, οὐκ ἔπασχε δέ· ἀλλ' ἀντικρως παθεῖν ὁμολογεῖται· ἀλλ' ἡμεῖς τὸ δοκεῖν ἐπὶ τοῦ παθεῖν οὐ τάσσομεν, ἵνα μὴ ψευδὴς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις ᾗ, ἀλλ' ἀληθὴς. Ὁ γὰρ ἀληθῶς ἀποθανόν, εἰ ἀνέστη, ἀληθῶς ἀνέστη. Ὁ δὲ δοκῶν τεθνηκέναι, οὐκ ἀληθῶς ἀνέστη. Hinc illius in Marcionistis opinionis damnandæ ac confutandæ partes Adamantio recte tribuit auctor dialogi *De recta in Deum fide*, sect. 4.

XII. Quæ cum ita sint, mirum videri possit, quid sit cur homil. 17 in *Luc.* ita scripserit Origenes : « Habuit corpus humanum (Christus) et hoc signum est cui contradicatur. Alii enim dicunt eum venisse de cælis ; alii tale quale nos corpus habuisse, ut per similitudinem corporis etiam nostra corpora relimeret a peccatis, et daret nobis spem resurrectionis. » Reprehendit eos Origenes qui Christum dicunt « tale quale nos corpus habuisse ; » ergo corpus nostri dissimile gestasse putavit. In quo autem posita fuerit ea dissimilitudo, ipse edisserit in præmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 4 : « Incarnatus est (Christus) cum Deus esset, et homo mansit quod Deus erat. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens quod natum ex Virgine de Spiritu sancto est. Et quoniam hic Jesus Christus natus et passus est in veritate, et non per phantasiam communem hanc mortem sustinuit, vere mortuus est : vere enim a mortuis resurrexit, » etc.

A Trahi quoque illud potest in calumniam quod habet Origenes in *Apologia Pamphili* ex lib. i in *Epist. ad Galat.* : « Sed et circumcisionis ejus ratio nobis quidem non generabit angustiam, dicentibus eum consequenter humano corpore et circumcisisum esse, et præputium ejus terræ mandatum fortassis usque ad tempus ; aut si aliter est, in alia disputatione requiretur. Hæc tamen ejus circumcisio satis coangustabit eos qui ex diverso sunt (id est, ἐτεροδόξους, qua notione eadem locutio alibi usurpatur) ; spiritale enim corpus quomodo poterat circumcidit ferro terreno ? Propter quod non erubuerunt quidam ex ipsis de præputio circumcisionis ejus etiam libros edere, quibus ostendere conarentur quod in substantiam cesserit spiritalem. Non minus autem angustabuntur etiam illi qui animale corpus dicunt esse corpus Christi. » Ergo animale corpus Christo abjudicat ; sed et humanum, humanum siquidem « corpus animale » juxta Apostolum I Cor. xv, 44 et seq. Verum res aliter putanda est. Valentinianos siquidem perstringit, qui cum triplex hominum genus esse aciscerent, τῶν πνευματικῶν, τῶν ψυχικῶν, et τῶν χοϊκῶν qui et ὕλικοι, et σαρκικαὶ et γῆινοι ab illis dicebantur, et priora duo salutem æternam assequi posse, posterius neutiquam ; Christum non πνευματικὴν solum, sed ψυχικὴν etiam naturam assumpsisse definebant. Testem damus Irenæum apud Epiphanium hæc. xxxi, cap. 20 : διὰ καὶ κόσμον κατεσκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν Σωτῆρα δὲ ἐπὶ τοῦτο παραγεγονέναι τὸ ψυχικόν, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιόν ἐστιν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ. Ἦν γὰρ ἐμελλε σώζειν, τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς Ἀχαμῶθ τὸ πνευματικόν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ἐνδεδύσθαι τὸ ψυχικόν Χριστόν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτελεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατεσκευασμένον δὲ ἀβρότῳ τέχνῃ, πρὸς τὸ καὶ ὄρατόν, καὶ ψηλαφῆτόν, καὶ παθητόν γεγενῆσθαι. Καὶ ὕλικόν δὲ οὐδ' ὅτι οὐκ εἰληφέναι λέγουσιν αὐτόν. Μὴ γὰρ εἶναι τὴν ὕλην δεκτικὴν σωτηρίας. « Quocirca et mundum conditum esse dicunt, et Servatorem ad animale illud devenisse, quoniam libertate arbitrii pollet, ut id servaret. Quibus enim salutem comparaturus esset, eorum primitias assumpsisse dicunt ; ab Achamoth quidem spiritale, ab Opifice vero animale Christum induisse : propter administrationem autem suam circumpositum ei fuisse corpus animali natura præditum, ineffabili vero arte constructum, ut videri, tangi et pati posset. Nihil autem materia constans illum suscepisse dicunt ; materiam quippe salutis neutiquam esse capacem. »

XIII. Ac cogitanti mihi unde hanc de se violatæ humanitatis Christi, eique falsi afficti corporis suspicionem commoverit Origenes, locum unum præter superiores duos reperio, unde hæc potuit oriri criminatio. Is habetur tract. xxxv in *Matth.*, num. 100, pag. 906 : « Venit autem traditio talis ad nos de eo, quoniam non solum duæ formæ in eo fuerunt ; una quidem secundum quam omnes eum videbant ;

altera autem secundum quam transfiguratus est coram discipulis suis in monte, quando et resplenduit facies ejus tanquam sol, sed etiam unicuique apparebat secundum quod fuerat dignus. Et cum fuisset ipse, quasi non ipse omnibus videbatur. » Et paulo post : « Et non mihi videtur incredibile esse traditio hæc, sive corporaliter propter ipsum Jesum, ut alio et alio modo videretur hominibus ; sive propter ipsam Verbi naturam quod non similiter cunctis apparet. Si autem hoc ita se habet, possibile est solutionem ejus invenire quod quæritur. Quoniam etsi frequenter eum viderunt turbæ venientes cum Juda, nihilominus opus habebant, propter transformationes ejus, quæ eum ostenderet eis, habens notitiam ejus familiariorem per multam commorationem cum eo, ut intelligeret transformationes ejus secundum quas suis apparere solebat. Hoc idem significatur etiam per Joannem evangelistam, ubi sciens Jesus quæ superventura erant ei, procedens foras dixit : « Quem quæritis ? At illi dixerunt, Jesum Nazarenum. Et dixit eis : Ego sum ; et abierunt, et ceciderunt retrorsum ⁷³. » Vides quia non eum cognoscebant, cum frequenter vidissent, propter transfigurationes ipsius. » Hæc repetere necessum habuimus, ne quid de sententia Origenis decerneretur. Qui ergo frequentem formarum mutationem Christi corpori assignasse Origenem in-

⁷³ Joan. XVIII, 4-6.

(25) Sed clarius etiam tertia ulla convellitur ex sexcentis, etc. Clare etiam convellitur ex plurimis contra Celsum locis, quæ collegit doctissimus noster dominus Prudentius Maran in suo *De divinitate Christi* libro III, cap. 3, num. 2 et seq., et quæ hic referre non inutile ducimus. « Non effugit, inquit, Celsus reprehensionem Origenis, quoties in exponenda Judæorum et Christianorum doctrina claudicat ; velut cum Judæum in miracula et visa cælitus oblata, in prædictiones et vaticinia jocantem, aut de Messiaæ futuri divinitate confidentem inducit, (lib. I, num. 43 et 49) aut eum Deum corporeum (lib. VII, n. 36), Christum Creatore majorem a Christianis fingi dicitur (lib. VIII, n. 15). Sed cum idem Celsus quærit cur Deus ad homines venerit (lib. IV, n. 5), cum omnia divina virtute corrigere posset : eum fieri posse negat (lib. VI, n. 75) ut Deus descendat, aut Filium ac proprium Spiritum mittat ; cum non minus repugnare ait (lib. VII, n. 13) ut Deus ovillam et fel edat, aut acetum bibat, quam ut stercore vescatur ; non queritur Origenes falsam opinionem Christianis affingi. Erat tamen Ariana hæresis, cujus architectus et parens fuisse fingitur, ad refellendos Celsi jocos percommoda. Ruebant omnia ejus dicta, si non æternus et increatus Deus homo factus fuisset, aut si non ita arte cum humanitate conjunctus, ut edisse et bibisse et passus esse merito diceretur. Non is erat Origenes qui non videret quantum inter hujusmodi Deum intersit, et eum qui nomine tenus Deus sit ; aut qui, si quid præter communem Ecclesiæ doctrinam sentiret, tam præclara facultate oblata dissimularet. Non ita se gerere solet. Quod enim sibi intemperanti quadam pietate sinxerat, inferorum pœnas non ad æternam ultionem, sed ad purganda et excoquenda vitia pertinere (quam sæpe hoc commentum insinuat cum hæreticorum impia in Creatoris severitatem convicia refellit) nullus dubito quia idem facturus fuisset, suscepta religionis con-

tra ethnicos defensione, si ut ad tollenda pœnarum æternitatis incommoda, ita etiam ad minuendum Dei incarnati mysterium, quod multo incredibile videbatur, aliquam viam invenisset. At quo stultius videtur Celso Deum hominem fieri, eo acrius hoc mysterium tuetur Origenes, nec aliam adhibet rei explicandæ rationem, quam a Patribus contra Arianos adhibita ; nec alia argumenta, quam quæ fides tanti mysterii facere possint.

« In duobus primis libris refellitur Judæus, quem Celsus loquentem inducit : et quo impudentius iste in Christi divinitatem jocatur, eo acrius eam tuetur Origenes. Demonstrat lib. I, num. 54, a prophetis prædictum esse nasciturum ex « Virgine, τὸν ἐπινομήσαντος τοῦ πράγματος, eum qui ex re nomen habet, quia eo nato nobiscum futurus erat Deus. » Quibus verbis declarat Christum, etsi Emmanuel vocatus non sit, re tamen et sententia Emmanuelem esse ; et prophetiam, quæ Emmanuelem illum vocatum iri prædixit, non verbo, sed sensu diducendam. Christum Deum esse probat num. 56 ex his psalmi verbis : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi ; unxit te Deus, Deus tuus in æternum (Psal. XLIV, 7, 8), » additque hoc psalmo usum se olim fuisse contra Judæum quemdam, qui, cum pedem ex hoc loco referre non posset, illuc evasit, ut ad Deum universorum referri debere contenderet. Nemo sane dixerit Origenem tanto æstu cum Judæis decertantem, aliud nihil ab eis exprimere voluisse, nisi ut Christum voce tenus faterentur Deum.

« Ridenti Judæo, num. 58 et 60, quod Chaldæi a Jesu ad eum infantem adorandum tracti dicerentur ; respondet magos illos et stellæ novitate percussos, et Balaam oraculi memores ac forte etiam artis suæ inanitate perspecta nullum jam habitum exitum, venisse in Judæam, et aurum Christo ut regi, myrrham ut morituro, thus ut Deo obulisse. Addit, quoniam Deus erat is, qui potentior angelis Servator humani generis venerat, angelum pietati

tra ethnicos defensione, si ut ad tollenda pœnarum æternitatis incommoda, ita etiam ad minuendum Dei incarnati mysterium, quod multo incredibile videbatur, aliquam viam invenisset. At quo stultius videtur Celso Deum hominem fieri, eo acrius hoc mysterium tuetur Origenes, nec aliam adhibet rei explicandæ rationem, quam a Patribus contra Arianos adhibita ; nec alia argumenta, quam quæ fides tanti mysterii facere possint.

« In duobus primis libris refellitur Judæus, quem Celsus loquentem inducit : et quo impudentius iste in Christi divinitatem jocatur, eo acrius eam tuetur Origenes. Demonstrat lib. I, num. 54, a prophetis prædictum esse nasciturum ex « Virgine, τὸν ἐπινομήσαντος τοῦ πράγματος, eum qui ex re nomen habet, quia eo nato nobiscum futurus erat Deus. » Quibus verbis declarat Christum, etsi Emmanuel vocatus non sit, re tamen et sententia Emmanuelem esse ; et prophetiam, quæ Emmanuelem illum vocatum iri prædixit, non verbo, sed sensu diducendam. Christum Deum esse probat num. 56 ex his psalmi verbis : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi ; unxit te Deus, Deus tuus in æternum (Psal. XLIV, 7, 8), » additque hoc psalmo usum se olim fuisse contra Judæum quemdam, qui, cum pedem ex hoc loco referre non posset, illuc evasit, ut ad Deum universorum referri debere contenderet. Nemo sane dixerit Origenem tanto æstu cum Judæis decertantem, aliud nihil ab eis exprimere voluisse, nisi ut Christum voce tenus faterentur Deum.

« Ridenti Judæo, num. 58 et 60, quod Chaldæi a Jesu ad eum infantem adorandum tracti dicerentur ; respondet magos illos et stellæ novitate percussos, et Balaam oraculi memores ac forte etiam artis suæ inanitate perspecta nullum jam habitum exitum, venisse in Judæam, et aurum Christo ut regi, myrrham ut morituro, thus ut Deo obulisse. Addit, quoniam Deus erat is, qui potentior angelis Servator humani generis venerat, angelum pietati

traditam ab Ebione doctrinam argumentis. Quæ si A quem e primo Origenis *De principiis* libro Pamphili quis colligere velit universa, otium suum in re ulus adducit.

XV. Proxime commemoratas calumnias hæc ex-

magorum, qui Jesum adoraverant, præmium retulisse, ac monuisse ne ad Herodem revertentur.

« Sic Christum compellat Judæus num. 57 : « Si quisquis singulari Dei providentia genitus est, hunc filium Dei esse dicis ; qua in re præstas cæteris ? » Respondet Origenes filium quidem Dei esse, quisquis non jam metu ducitur, sed virtutem propter seipsam amplectitur ; at Jesum longe alio sensu Filium Dei esse. Οὗτος δὲ πολλῶν καὶ μακρῶν διαφέρει παντὸς τοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν χρηματίζοντος υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ὅστις ὡσπερ εἰ πηγὴ τις καὶ ἀρχὴ τῶν τοιούτων τυγχάνει. « Hic vero longe lateque omnibus præstat, quicumque propter virtutem filii Dei appellantur ; quippe cum talium fons veluti quidam et origo sit. » Ait paulo post illud Gamalielis præclare dictum : « Si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissolvetur ; si vero ex Deo est, non poteris dissolvere illud (Act. v, 38, 59), » argumento esse cæteros quidem, qui hunc titulum sibi arrogarunt, nec filios Dei, nec potentias fuisse ; Jesum autem *vere Filium Dei fuisse*.

« Quod autem spectat ad perpeffiones et humilem illum vitæ statum, quem Deo indignum existimat Judæus ; non aliam adhibet Origenes nodi solvendi rationem, quam quæ ex duabus Christi naturis repetitur : perpeffiones ad corpus et animam refert, fatetur in divinitatem non cadere. Sic num. 66, quærenti per jocum Judæo cur Christus in Ægyptum fugerit, cum Deum mortem timere non deceat, sic respondet : « Ἡμεῖς αὐτῷ πιστεύοντες τῷ Ἰησοῦ περὶ μὲν τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος λέγοντες· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ εἰ τι τοῦτοισ παραπλήσιον· περὶ δὲ τοῦ ἔτι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἦν, ταῦτα φάσκοντι· Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτείνειν ἀνθρώπων, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ἐν ὑμῖν λέλάθηκα· σίνθετόν τι χρῆμά φαμεν αὐτὸν γεγονέναι. » Nos autem ipsi Jesu credentes, de divinitate quidem, quæ in eo erat, dicenti : *Ego sum via, veritas et vita* (Joan., xiv, 6), et si quid his simile : de corpore autem in quo erat humano : *Nunc me quaeritis interficere hominem qui veritatem locutus sum vobis* (Joan. viii, 40) ; compositum quiddam eum fuisse dicimus. » Nemini molestum esse debet, quod Jesum ex Deo et homine compositum dicat ; nam ipse hanc loquendi rationem, ut minus accuratam, lenit num. 60, ubi sic ait de magis, qui Jesum adoraverunt. « Ἦχον οὖν ἐπὶ Ἰουδαίαν..... φέροντες μὲν δῶρα, ἃ (ἵνα οὕτως ὀνομάσω) συνθέντων τινῶν ἐκ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θηροῦ προστήνεγκαν, σύμβολα μὲν, ὡς βασιλεῖ τῶν χρυσῶν, ὡς δὲ τεθηξομένῳ τὴν σμύρναν, ὡς δὲ Θεῷ τῶν λίθων τῶν. » Venerunt igitur in Judæam..... ferentes dona, quæ, ut ita dicam, composito cuidam ex Deo et homine mortali obtulerunt, D non sine aliqua mysterii significatione, aurum videret ut regi, ut morituro myrrham, thus ut Deo. » Ex quibus patet Origenem non idcirco sic locutum, quod Jesum vere ex Deo et homine compositum existimaret, sed ut arcuissimam duplicis naturæ conjunctionem aptius exprimeret. Similiter ait ibidem eum occultare τί θεϊότερον ἐν τῷ βλεπομένῳ ἀνθρώπῳ, ὅπερ ἦν κυρίως Υἱὸς Θεοῦ, Θεὸς Λόγος, καὶ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία. « Aliquid divinitus sub humana specie, quod quidem erat proprie Dei Filius, Deus Verbum, et virtus et Dei sapientia. » Eadem duplicis naturæ distinctione utitur Origenes pluribus aliis locis, sive cum Judæus lib. ii, num. 9, indignum Deo esse dicit fugere et capi, et a discipulis prodi ; sive cum Christum vituperat num. 24, quod calicem deprecatus sit ; sive cum Christianos exagitat num. 51, quod Verbum Dei Filium polliciti hominem turpi supplicio affectum obtudant.

« Adeo exploratum erat Origenem de duabus Christi

naturis, ut divinam non minus certo quam humanam Scripturis decerni existimet. Sic enim occurrit lib. ii, num. 53, Judæo sive Celso iis abutenti, quæ humanam Christi naturam demonstrant, iis autem, quæ divinam non credenti. « Ἀλλὰ ἐὰν πιστεύῃ μὲν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κέλσος ὅπου κατηγορεῖν καὶ Χριστιανῶν οἰεῖται, ἀπιστῆ δὲ ἐπὶ τῶν συνιστάτων τῆν ἐν Ἰησοῦ θεότητα· φήσομεν αὐτῷ· Ὡς ὁσος, ἢ πᾶσιν ἀπίσται καὶ μηδὲ ἐγκαλεῖν νόμιζε· ἢ πιστεῖον πᾶσι θαύμαζε Θεοῦ Λόγον ἐνανθρωπήσαντα καὶ ἔσον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ὠφελῆσαι βουληθέντα. » Sed si Celsus Evangeliiis quidem credit, ubi Christianos ea facere existimat, minime autem credit, ubi divinitatem Christi commendat ; dicemus : Aut omnibus fidem deroga, nec contra nos facere existima ; aut omnibus credens, admirare Verbum Dei hominem factum, ut universo hominum generi prodesset. »

« Hæc duplicis naturæ distinctio, quæ post Origenem magno usui fuit in refellendis Arianis, satis illa quidem ineptis Judæi, sive Celsi cavillationibus facit ; sed tamen difficultatem ex magnitudine mysterii ortam non tollit, cur Deus humanum corpus assumpserit, illudque dolori et ignominia objecerit. In re tam abstrusa obmutescit secundum Origenis ingenium : nihil afferre potest, quo intelligamus hoc mysterium : multa profert, quo credamus predictiones prophetarum, Christi miracula, in primis totius orbis ad Deum conversionem. Judæo majores suos excusanti quod Christum pro Deo non habuissent, respondet nihil eos habere excusationis, quippe cum eorum propheta testimonium ei dedidit. « Ἐγκαλοῦμεν οὖν, inquit lib. ii, num. 9 : Ἰουδαίοις τοῦτον μὴ νομίσασι Θεὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν πολλαχοῦ μεμαρτυρημένον, ὡς μεγάλην ἔντα δύναμιν καὶ Θεόν. » Judæos igitur incusamus, quod hunc non crediderint Deum, quem multis locis propheta magnam virtutem et Deum esse testantur. » Hæc prophetarum oracula satis argumenti esse censet num. 37, cur eum æquus rerum æstimator et Christum et Filium Dei esse assentiatur.

« Quærit multis locis Judæus, quid magni Christi fecerit, ut pro Filio Dei merito habeatur : miracula et totius mundi ad Deum conversionem obicit Origenes. « Ejus divinitatis, » inquit lib. i, num. 67, « testes sunt tot hominum ecclesiae, qui e vitiorum luto emerferunt, et Creatori adhaerent, ac omnia eo referunt, ut ei placeant. » De hoc mirabili opere sic loquitur lib. ii, num. 79 : « Ἀλλ' ἐπὶ δύναμιν τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστὸς ἦν, καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦτο ταῦτα ἐποίησε καὶ ἐτι ποιεῖ. » Sed quia virtus erat Dei Christus et sapientia Patris, propterea hæc fecit, et adhuc facit. »

« Nemo est sane qui, si hanc Origenis doctrinam attentius consideret, non eam adversa fronte cum errore Ariano pugnare fateatur. Nam 1° an Arianismi nomine suspectus, qui Christum non metaphorice, non adoptione, sed *vere Filium Dei esse* tam acriter contendit? 2° An hujus erroris affinis esse possit, qui divinitatem Christi in scripturis Novi Testamenti non minus evidenter quam ipsam humanitatem describi, in prophetis autem adeo testatam et confirmatam, ut Judæis nulla sit relicta excusatio quod eum non crediderint Deum. 3° Denique nemo ad Arianismum delabi possit, nisi ut tantum mysterii magnitudinem minuatur, et opinatam pugnam inter divinitatem et carnem conciliet. At Origenes tanti mysterii cogitatione obstupescit : hortatur ethnicos ut admirentur *Verbum Dei hominem factum* ; nedum altam eorum et sublimem de Verbo et Filio Dei ac Deo notionem minuere tentet : nec aliam rei explicandæ rationem reperit, nisi quæ ex duabus naturis hypostatice conjunctis petitur ; nec

capit in laudata toties *Apologia*: « Quinta illa criminatio est, qua asserunt eum duos Christos prædicare. » Fuit ea vox improbi primum Marcionis, alterum Christum Tiberianis ortum temporibus

alia argumenta, nisi quæ ad fidem tam stupendi mysterii faciendam pertinent.

« Posquam Judæus peroravit, novus quodammodo Celsus pugnam suo nomine redintegrat, ac non solum in Deum crucifixum jocatur, sed etiam evertere conatur quæ Christiani ad defensionem hujus mysterii afferbant. Mirificus Origenes et in exponendo mysterio et in defendendo. Ridenti Celso quod Christiani Deum ex mortali corpore constantem crederent, id quæ pie sibi facere viderentur, sic respondet lib. III, num. 41: « Ἰστοῦσαν οἱ ἐγκαλοῦντες ὅτι ἂν μὲν νομίζομεν καὶ πεπεῖσμεθα ἀρχήθεν εἶναι Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ, οὗτος ὁ Ἀυτολόγος ἐστὶ καὶ ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια. Τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν τῆ πρὸς ἐκεῖνον οὐ μόνον κοινωνία, ἀλλὰ καὶ ἐνώσει καὶ ἀνακράσει τὰ μέγιστα φάμεν προσειληφέναι καὶ τῆς ἐκείνου θεότητος κεκοινωνηκότα εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι. » Sciant igitur criminatores quem credimus et persuasum habemus esse ab initio Deum et Dei Filium, eum ipsum Verbum esse, ipsam sapientiam, ipsam veritatem: ejus autem mortale corpus, et humanam in eo animam, non solum communicatione cum Verbo, sed etiam unione et permitione, maxima dicimus accepisse, et ejus divinitatem participantia in Deum evasisse. » Contendit igitur Origenes nihil mortale aut creatum a Christianis coli, sed æternum Deum et Dei Filium: atque hunc Deum et Dei Filium, non ut res creatas, participem esse rationis et sapientiæ et veritatis, sed esse ipsam Rationem, ipsam Sapientiam, ipsam Veritatem.

« Cum autem Celsus de Christi carne admodum inhoneste loqueretur, minime mirum si eam commendat Origenes ex æretissima cum Verbo conjunctione. Sed molestum esse non debet quod hanc conjunctionem appellat permitionem. Hæc enim loquendi ratio multis aliis scriptoribus, iisque accuratissimis usurpata, ut demonstrat Petavius tom. III *Dogm. theol.* Nam si per illam necessitudinem, quæ nobis cum Filio Dei et Deo Verbo intercedit, illi Dei efficitur, si natura humana, ut docet Origenes lib. III, num. 28, in iis, qui vitam ad Christi præcepta dirigunt, divina efficitur; quanto magis idem de natura humana cum Verbo hypostatice conjuncta dicere potuit sine ulla naturarum confusione? Multa alia proferri possent ex his libris de æternitate Verbi, æqualitate et substantiæ identitate cum Patre dicta mirifice: sed his in alium locum reservatis, nunc videndum quemadmodum Origenes demonstrationes hujus mysterii a Christianis adhiberi solitas confirmet, ratiunculas Celsi refellat (a).

« Solebant Christiani Deum incarnatum ex miraculis et prophetiis demonstrare: Christum sua voluntate passum esse dicebant, idque humanæ salutis causa. Non alia suppetebat tanti mysterii explicandi ratio. Hæc omnia a Celso exagitata in his libris vindicat Origenes. Cum Celsus objecisset Aristæum Proconnesium et Abaridem Hyperboreum mira fecisse, nec tamen pro diis haberi; opponit Origenes lib. III, num. 50, his futilibus prodigiis totius orbis terrarum a superstitione ad verum Dei cultum conversionem, Christi adventus tam uberes fructus effloruisse ait, ut conciones apud ethnicos et senatus et magistratus, si mores spectentur et Deo placendi studium, ne minima quidem ex parte conferri possint cum ecclesiis Christianorum et senatu ecclesiastico et magistratibus Ecclesiæ. Tum

agnoscentis; futurum altorum, in Judaici status restitutionem destinatum censentis, uti commemorat Tertullianus lib. IV *contra Marcion.*, cap. 6. Nihil autem huic consentaneum vel simile fuisse

sic rationem concludit: « Εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, πῶς οὐκ εὐλογον μὲν νομίζειν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοσαῦτα συστήσαι δεδυνημένου, ὅτι οὐχ ἡ τυχοῦσα θεώτης ἦν ἐν αὐτῷ. » Quod si hæc ita se habent, quomodo non rationi consentaneum de Jesu, qui tot ac tanta perficere potuit, existimare non qualemcunque divinitatem in eo fuisse? »

« Sic Christianos loquentes inducit Celsus lib. VI, num. 40, 41: « Crede hunc, de quo te doceo, esse Filium Dei. Crede, si vis salvus fieri, aut abi. » Item lib. VII, num. 2: « Ita oportebat fieri; hæc enim olim prædicta. » Demonstrat Origenes nihil Christianis credendum proponi sine certissimis credendi momentis, nec levem operam in simplicioribus erudiendis insumi solere. Quod autem spectat ad prophetas, qui Filium Dei venturum prædixerant; eorum oraculis certo credi demonstrat, tum quod prophætæ viri longe sanctissimi fuerint, ac omnis eorum sermo ad verum Dei cultum, ad veram pietatem pertineat; tum maxime quod eorum prædicationes eventu confirmatæ fuerint. Hinc firmissimam Christianorum fidem multis locis demonstrat, velut cum ait: « Οὐκ ἂν μεταπέιπται τις ἡμᾶς ὅτι οὐχ Ὑἱὸς ὁ τοιοῦτος τοῦ ἀγεννήτου Θεοῦ ἐστὶ καὶ Πατρός. » Nemo nobis persuaserit hunc ingenitum Dei et Patris Filium non esse. » Et num. 75, magistratus ait apud Christianos ad hoc munus capessendum invitos cogi instante magno Rege, quem « persuasum habemus, inquit, Filium Dei esse Deum Verbum: » Ὅν πεπεῖσμεθα εἶναι Υἱὸν Θεοῦ Λόγον Θεόν.

« Similiter vindicat a Celsi cachinnis quod Christiani dicere solebant, Christum summa sua voluntate et nostræ salutis causa passum esse. « Qui quorundam præceptorum causa miserat Filium, » inquit Celsus, lib. VII, num. 41, « permisit eum tam crudeliter una cum suis præceptis perire, et tot jam sæculis rem dissimulat? Quis Pater est tam impius? Dices illum passum, quia sic voluit. » Demonstrat Origenes num. 43, nec Judæorum scelus impunitum fuisse, nec mandata, propter quæ Christus venerat, id est, imaginem cum eo perisse, sed potius ad illa cognoscenda homines ab eo ad ductos fuisse; tum sic concludit: « Itaque pius est Pater Jesu Pater, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus illum tradit, Agnum suum, ut tollat peccatum mundi pro toto mundo mortuus; quapropter non coactus, sed libens pertulit illatus sibi injurias. » Nihil frequentius exagitat Celsus, quam quod Christiani dicere solebant, Deum in hunc mundum venisse humanæ salutis causa, « ac ipsi quidem Deo opus non fuisse cognosci, sed propter nostram salutem voluisse cognitionem sui præstare; ut qui eam receperint, jam boni facti salventur: qui vero non receperint, nequitia convicti puniantur. » (lib. IV, num. 7.) Nimirum Celso videbatur hominum salus, quos veribus et ranis præstare negat num. 23, exilius quidpiam et minutius, quam ut Deo causam afferret descendendi e cælo et carnis suscipiendæ. Sed quo magis hæc ridicula Celsi videntur, eo libentius prædicat Origenes. Præter ea quæ jam attuli, sic loquitur num. 9: « Ἦλθεν οὖν, κἄν μὴ βούληται Κέλσος, μετὰ πολλοῦς προφητῶν, ἐπανορθουμένους τὰ τοῦ Ἰσραὴλ ἐκείνου, ἐπανορθωτῆς ὅλου τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς μὴ δέσμενος κατὰ τὴν προτέραν οἰκονομίαν τῆς κατ' ἀνθρώπων χρήσεως μαστίγων, καὶ δεσμῶν καὶ βασανιστηρίων. Ἦρχε γὰρ ἡ διδασκαλία. » Venit igitur, quamvis

(a) Vide supra not. in quæst. 2, num 2 et seq.

Origeni objectum liquet ex Pamphili responsione. At deinde Nestorius cum duplici Christum persona constare profiteretur, duos Christos induxisse, ipso licet reclamante, dictus a Patribus et creditus est. Nec satis existat parne aliquid vel diversum Adamantio affictum sit. Hanc certe qualemcumque criminationem, cum superioribus pugnans, tribus Origenis ipsius testimoniis infringit Pamphilus. In congerendis ex magna copia pluribus, quæ unicuique obvia sunt, frustra labor impenderetur a nobis; cum præsertim in Origenianis quæ supersunt lucubrationibus, ne vel minimum quidem erroris huius vestigium reperisse meminerim.

XVI. Catenæ in Psalmos a Balhasare Corderio edita, ad versum 5 psalmi xlii, exhibet verba hæc ex Origene: « Ἐχομεν Ἀρχιερέα μέγαν Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐνδοξομένον. » « Habemus Pontificem magnum Jesum, qui indutus est Filio Dei. » Quæ locutio sane male sonat, et eam hæresim sa-

Celsus nolit, post multos prophetas, qui res Israelis emendaverant, emendator totius mundi Christus, non opus habens secundum priorem dispensationem flagellis, vinculis et tormentis in homines uti. Sufficiebat enim doctrina. » Ait etiam lib. viii, num. 29: Συμφέρων ἦν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει παραδέξασθαι αὐτὸν ὡς Υἱὸν Θεοῦ Θεὸν ἐληλυθότα ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ καὶ σώματι. « Utile erat humano generi eum suscipere ut Filium Dei Deum venientem in humana anima et corpore. »

« Crucifixum Deum et natum sic maledictis Celsus et dieteris appetit, ut interdum mutationem a Christianis in Deum conferri, interdum nihil in Christo præter corpus et animam coli videatur fingere. Rationis ab Origene in utroque refellendo adhibita paucæ subjecim exempla. Sic loquitur lib. iv, num. 5: Μιτὰ ταῦθ' ὁ γενναϊότατος Κέλσος ἐπαπορεῖ πρὸς ἡμᾶς ὡς λέγοντας, ὅτι αὐτὸς κάτεισι πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός; καὶ οὐκ ἀκολουθεῖν τούτῳ τὸ τὴν αὐτοῦ εἶδρον αὐτὸν καταλείπειν. Οὐ γὰρ οὐδὲ δύναμις Θεοῦ, καὶ οὐκ Πνεῦμα Θεοῦ πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσκει ἔχει φωτὴς. Οὐδὲ συνίνασι δύναται τὸ, Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος; Οὐδὲ βλέπει οὐκ ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν λόγον οἱ πάντες ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμεν, ὡς καὶ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους δημηγορίᾳ εἰδὶδαξε. Κἂν ὁ Θεὸς τοίνυν τῶν ὄλων τῇ αὐτοῦ δυνάμει συγκαταβαίνει τῷ Ἰησοῦ εἰς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον; κἂν ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγος, Θεὸς καὶ αὐτὸς ὢν, ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ἔξεθρος γίνεται, οὐδὲ καταλείπει τὴν αὐτοῦ εἶδρον, ὡς τίνα μὲν τόπον κενὸν αὐτοῦ εἶναι, ἔτερον πλήρη οὐ πρότερον αὐτὸν ἔχοντα. » Postea egregius Celsus, nescio unde occasionem nactus, dubitationem contra nos instituit, quasi dicamus ipsum Deum ad homines descendere; cui rei consequens esse putat, ut suam ipse sedem relinquat. Nam nec virtutem Dei novit, nec illud: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum; et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis.* (Sap. i, 7.) Neque etiam illud potest intelligere: *Nonne caelum et terram ego impleo, dicit Dominus?* (Jerem. xxiii, 24.) Nec videt secundum Christianorum doctrinam omnes nos in eo vivere, moveri et esse, quemadmodum et Paulus in concione ad Athenienses docuit. Sive igitur Deus universorum sua virtute eum Jesu ad vitam hominum descendat; sive illud Verbum, quod in principio erat apud Deum, quod et ipsum Deus est, ad nos veniat; sede sua non caret. nec eam relinquit, ita ut locus aliquis eo vacuus fiat, alius autem eo impleatur, a quo antea aerat.

pit, quam deinde propugnavit Nestorius. Nam si Verbi divinitas humanitati Christi circumposita, et humanitas divinitate induta intelligitur, ut ex voci ἐνδοξομένον intelligi decet; impellitur utique ex eo animus ad fingendam sibi σχετὴν duntaxat quandam, et σχετικὴν utriusque naturæ convenientiam; qui fuit Nestorii error. At si Verbi divinitatem dicas assumpsisse et induisse humanitatem Christi, significabitur hypostatica ἐνωσις. Qua ergo hic ad defensionem Origenis præscriptione utemur? communi illa scilicet, et quæ hoc opere sæpe nobis usurpanda est; cum res hæc ætate nondum fuissent dissertationibus illustratæ et excussæ, in lubrico versatum Origenem lapsus veniam mereri. Adde Catenam unde fragmentum hoc petatum est, aliasque generis ejus collectiones pene omnes levis admodum esse fidei, ut alio loco demonstramus.

XVII. Progrediamur ad aliud Origenis pensitandum dogma, quod tract. xxvii in *Matth.*, num. 35,

« Contendenti Celso lib. iv, num. 44, Deum mutari non posse, nec proinde ad homines venisse, quia id sine mutatione fieri non potest, respondet Origenes multo exploratius esse Christianis de Dei immutabilitate, quam philosophis; tum addit num. 46: Τὸ δὲ καταβεβηκὸς εἰς ἀνθρώπους ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπῆρχε, καὶ διὰ φιλανθρωπίαν αὐτὸν ἐκένωσε, ἵνα χωρηθῆναι ὑπ' αὐτῶν δυνηθῆ, οὐ δῆπου δ' ἐξ ἀγαθῶν εἰς κακῶν γέγονεν αὐτῷ μεταβολή. » Quod autem ad homines descendit, in forma Dei erat, et protulit amorem humani generis seipsam exinanivit ut posset capi ab hominibus. Ei vero nulla ex bonis accidit in malum mutatio. » Et paulo post: Εἰ δὲ σῶμα θνητὸν καὶ ψυχὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβὼν ὁ ἀθάνατος Θεός, Λόγος, δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ἀλλάσσεισθαι καὶ μεταπλάσσεισθαι· μανθανέτω ὅτι ὁ Λόγος τῆ οὐσίᾳ μένων Λόγος, οὐδὲν μὲν πάσχει τῶν πάσχει τὸ σῶμα, ἢ ἡ ψυχῇ. » Quod si immortalis Deus, Verbum, quia corpus et animam humanam assumpsit, mutatum Celso et transformatum videtur; disiat Verbum substantia Verbum manens, nihil eorum pati, quæ corpus aut anima patitur. »

« Ex allatis testimoniis Origenes ab omni prorsus suspicione liberatur. Nam 1° non dubium quin veri Dei incarnationem adversus ethnicos defendat. Omnia Celsi argumenta ex veri Dei natura petuntur: negat salutem humanam tanti esse posse ut Deus descendat; Dei immutabilitatem et immensitatem incarnatione hædi contendit. Litem non movet Origenes de hac Verbi natura: sed illud vere hominem factum esse confirmat, nec tamen quidquam de sua immutabilitate et immensitate amisisse. 2° Nec in tanto communis fidei studio residet ulla voluntatis a communi doctrina alienæ suspicio: nec minus absurdum est Origenem, dum videt in Ecclesia miracula et prophetias ad Christi divinitatem demonstrandam indesinenter citari, ac Scripturæ testimonia citra ullam metaphoram exponi, dumque ipse eam docendi viam sequitur, non plus Christo, quam creaturæ præstantissimæ tribuisse, et ab aliis deferri existimasse. Nec objicit Origenem a communi de pœnis æternis doctrina discessisse. Nam non solum a communi sententia, sed etiam a communi loquendi ratione discessit. At si æternitatem pœnarum testimoniis Scripturæ demonstrasset, si profligasset hujus dogmatis obtrectatores, et argumenta a Christianis adhiberi solita confirmasset; nemo suspicaretur eum nec pœnarum æternitatem credidisse. nec ab aliis credi existimasse. »

pag. 852, continetur : « Quidam autem de publicis quidem et manifestis capitulis non dissentiant ; ut patet, de uno Deo, qui legem et Evangelium dedit ; aut de Christo Jesu primogenito universæ creaturæ, qui in fine sæculi secundum prædicationes prophetarum venit in mundum, et suscepit in se veram humanæ carnis naturam, ut etiam nativitate subiret ex Virgine, et mortem crucis suscepit, et surrexit a mortuis, et deificavit quam susceperat humanam naturam. » Quo sensu *deificatam* a Christo naturam humanam dixerit, dubitari potest : nam si vocem illam *deificare* ita accipiamus quasi Verbum in naturam humanam conversum, et naturam proinde corpoream in Deum esse mutatam, ejusdemque esse ac Verbum substantiæ voluerit Origenes, manifestus erit utique capitalis illius erroris, quem Apollinaris in Ecclesiam invexit ; vel hujus erit potius flagitii reus, quod in se Eutychnianorum secta quædam concepit, dum humanam Christi naturam in divinam post mortem ejus et resurrectionem transisse decerneret. At si humanam Christi naturam, exuta post mortem infirmitate, divinam quamdam suscepisse qualitatem modo significavit, eequid invidiam illi vel movebimus, vel moveri hoc nomine patiemur ? Atque eo propius spectant verba Origenis. Verisimile sane est veterem Origeniani in *Matthæum Commentarii* interpretem vocem hanc, *deificavit*, qua utitur, e Græco ἐθέωσε vel ἐθεοποίησε reddidisse. Atqui humanam naturam in Christo statim post conceptum θεωθῆναι, et θεοποιηθῆναι complures Ecclesiæ Patres pronuntiarunt. Gregorius Nyssenus in *Iamblicis* :

Ὁὕτω τὸ θεώσω, καὶ θεωθῆν, εἷς θεός.

.*Ita quod deificavit, et quod deificatum est, unus est Deus.*

Chrysostomus homilia 2 *De ascensione*, in qua Christum dicit πρὸς ἡμᾶς ἐλθεῖν, καὶ ἡμῶν φύσιν ἀναλαβεῖν, καὶ θεώσαι. « Venisse ad nos, et nostram naturam assumpsisse ac deificasse. » Joannes quoque Damascenus lib. III *De fide orthodoxa*, cap. 12, σάρκα ὑπὸ τοῦ λόγου θεωθῆναι asserit. Vocem θεοποιηθῆναι eadem notione usurpavit Athanasius orat. 4, cum θεοποιηθῆναι ἄνθρωπον in Christo, et Christi jam resurgentis θεοποιηθεῖσαν carnem dixit. Atque illud est quod sibi vult Augustinus lib. *Contra sermon. Arianorum*, cap. 8, cum ait : « Ergo et ista humanitas illius divinitatis nomen accipit. » Huic ipsi igitur naturæ, quæ θεωθεῖσα, et θεοποιηθεῖσα, simul ut eam assumpsit, et in terris versatus est Christus, dicta est, aptius etiam voces istæ conveniunt, postquam mortem crucis suscepit, et surrexit a mortuis. Nam per mortem mortalium corporum imbecillitatem deposuit ipsius corpus, et virtutem quamdam divinam suscepit. Hanc Origeniani loci, quam damus, expositionem confirmat ipsius Origenis ad Celsi cavillationes responsio :

⁷⁴ Matth. xiv, 26 seq.

Τὸ δὲ θνητὸν, ἰναὶ lib. III, num. 41, αὐτοῦ σώμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς ἐκείνον οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐνώσει, καὶ ἀνακράσει τὰ μέγιστα φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκείνου θεϊότητος κεκοινωνηκότα εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι. Tum Christi corpus cum materia confert, omnium per se qualitatum experte, eas vero recipiente, quascunque ei opifex rerum indere voluerit ; deinde addit : Τί θαυμαστὸν τὴν ποιότητα τοῦ θνητοῦ κατὰ τὸν Ἰησοῦν σώματος προνοίᾳ Θεοῦ βουλευθέντος, μεταβαλεῖν εἰς αἰθέριον καὶ θεϊαν ποιότητα. Et paulo post, num. 42 : Ὅμως δὲ καὶ πρὸς τοῦτο ψήσομεν ὅτι εἴπερ δυνατὸν ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν ὕλην, πῶς οὐ δυνατὸν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Ἰησοῦ ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι τοιαύτην, ὅποιαν ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι, καὶ τοῖς ἀνωτέρω αὐτοῦ τόποις πολιτευομένην, οὐκέτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς ἀσθενείας ἴδια.

XVIII. Est apud Hieronymum in *Jerem.* xxii, Jechoniam filium Joachim, qui annulo comparatur, et vas contritum, ac vir sterilis appellatur, ad Christum retulisse Origenem lib. v *Stromat.*, quæ interciderunt. Optime Sixtus Senensis lib. v *Bibl.*, adnot. 234 : « Credibile e libris qui exstant, Origenem hæc utpote allegorice exponentem protulisse de Christo, eo sensu quo Paulus ausus est dicere Christum factum pro nobis peccatum, maledictum, execrationem, hoc est, oblationem pro peccato, et maledictionem cui eramus obnoxii. » Quod si quis præterea hæc Jeremiæ ad Isaïæ LII, 14, et LIII, 2, 3, expenderit, Origenis interpretationem minime mirabitur.

XIX. Cum Patrum aliquot testimoniis sese tueantur Ubiquistæ, quorum verba vel male intelligendo pervertunt, vel male interpretando corrumpunt ; pari quoque jure Origenis patrocinium asciscere poterant, quo tractat. xxxiv in *Matth.*, num. 70, pag. 887, scriptum id reliquit : « Non aliquo quidem loco apparebit Filius Dei, cum venerit in gloria sua, in altero autem non apparebit ; sed sicut ipse secundum comparisonem fulguris exeuntis adventum suum voluit demonstrare dicens : Si dixerint vobis : Ecce in deserto, nolite exire ; ecce in domo, nolite credere. Sicut enim fulgur egreditur ab oriente, et apparet usque ad occidentem, sic erit adventus Filii hominis ⁷⁴. Sicut ergo fulgur egrediens ab oriente, et propterea quod omnia implet apparet usque ad occidentem ; sic cum venerit Christus in gloria sua, propter quod ubique futurus est, et ipse in conspectu omnium erit ubique, et omnes ubique erunt in conspectu ipsius, et sic constituentur ante sedem gloriæ ejus, hoc est, ante regnum ejus et potestatem dominationis ipsius. » Id solvere se putat Genebrardus, seu quisquis verba hæc [ad oram attexuit : « Ubique futurus Christi adventus, sed successive. » At repugnat fulguris exemplum, quod non successive, sed eodem ferme

puncto temporis orientem et occidentem collustrat, et propterea quod omnia implet. » Ego vero non humanitatis Christi corporeis usurpandæ oculis, sed divinitatis menti apparituræ præsentiam significari censeo. Faciunt lidem quæ proxime præcedunt : « Quanto magis recte dicuntur omnes gentes ante eum congregandæ et constituendæ, quando palam omnibus tam bonis quam malis, tam fidelibus quam infidelibus fuerit factus manifestus, ante oculos mentis eorum jam non fidei aut diligentia alicujus inquisitione repertus, sed ipsius divinitatis suæ manifestatione prælatus. » Fidem quoque faciunt, quæ tractatu in *Matthæum* superiore leguntur, num. 95, pag. 882, 883, in quo edisserens, *Homo quidam peregre proficiscens*, etc., quærit qui peregrinari dici possit Christus, quem ubique esse litteræ sacræ demonstrant; tum subjicit Christum, qua est Deus Verbum, et Sapientia, et Justitia, et Veritas, corporeo ambitu non circumcludi, et secundum divinitatem suam ac virtutem ubique esse, sed « secundum dispensationem corporis quod suscepit, » peregrinari. Idem astruit homil. 6 in *Luc.*, et Christum, qua virtus est Dei, omnia pervadere docet, cælestia, terrestria et inferna. Et lib. VIII in *Epist. ad Rom.*, num. 2, pag. 622, postquam Christum non alicujus loci terminis circumscribi, sed ubique penetrare, et per omnia diffundi declaravit; « sed ita, inquit, debes sentire de Christo, tanquam de Verbo, et Veritate, et Sapientia, et Justitia Dei. Hæc autem omnia non in loco quærentur, sed ubique adsunt, neque ab infernis locis evocantur, sed mente sola intellectuque capiuntur. » Atque ita intelligendus tom. II in *Joan.*, num. 29, cum ait : Μετὰ δὲ ταῦτα ἄλλη μαρτυρία τοῦ αὐτοῦ Βαπτιστοῦ περὶ Χριστοῦ ἐστὶ, τὴν προηγουμένην αὐτοῦ ὑπόστασιν ἐτι διδάσκουσα, διήκουσαν ἐπὶ πάντα τὸν κόσμον, κατὰ τὰς ψυχὰς τὰς λογικὰς, ὅτε φησί· Μέσος ὑμῶν ἕστηκεν ὁ ἐμείς οὐκ οἴδατε, ἐπίσω μου ἐρχόμενος.

XX. Sequitur placitum aliud Origenis de morte Christi, non hominibus solummodo utili, sed angelis etiam, et sideribus, ac rebus creatis quibuscunque. Ab eo si quis alienum penitus fuisse Origenem pertendere velit, candorem ille omnem ac pudorem projiciat necesse est, cum hanc in eo sententiam castigent ac coarguant veteres plerique, et eam claris ac iteratis testimoniis consignatam reliquerit. Sed quoniam res intricata est et perplexa, accuratius videtur perscrutanda.

XXI. « Theophilus *epistola Paschal.* 2, sensisse eum queritur « Christum pro dæmonibus ac spiritualibus nequitiiis apud superos affligendum cruci; » atque hæc dicendo deinde amplificans pro more suo et extendens, multa inde pestifera consequi ostendit. Ac hujus deinde auctoritate et verbis ad eundem profligandum errorem usus est Hincmarus in lib. *De prædestinatione*, cap. 27. Non aliter Hieronymus *Apolog. adversus Rufinum*, lib. 1, cap. 5.

« Origeni tuo, inquit, licet Christum dicere sæpe passum, et sæpius passurum, ut quod semel profuit, semper prosit assumptum; » et *epist.* 61, ad Avit. cap. 4 : « Cumque dixisset (Origenes) juxta Joannis Apocalypsim, Evangelium sempiternum, id est, futurum in cælis, tantum præcedere hoc nostrum Evangelium, quantum Christi prædicatio legis veteris sacramenta; ad extremum intulit (quod et cogitasse sacrilegum est) pro salute dæmonum Christum etiam in aere et in supernis locis esse passurum. Et licet ille non dixerit, tamen quod consequens sit intelligitur : sicut pro hominibus homo factus est, ut homines liberaret; sic et pro salute dæmonum Deum futurum quod sunt hi, ad quos venturus est liberandos. » Tum verba ipsa Origenis exhibet, unde accusationi suæ robur addat, et nos ea quoque infra referemus. Notandum interim diserte affirmare Hieronymum neutquam dixisse Origenem Christum pro salute dæmonum dæmonem futurum, quod neque apud illum legerat Theophilus; sed ex Origenis dictis id uterque ratiocinando collegit; cum Christum tamen angelis et cælestibus virtutibus in sua quibusque forma apparuisse scripserit, ut ostendemus paulo post. Superiorum etiam similis est Orosii apud Augustinum adversus Origenistas conquestio in *Commentario*, quod inter Augustini Opera, in capite libri *contra Priscillianistas et Origenistas* edi solet : « De corpore vero Domini sic tradiderunt, quia cum usque ad nos veniens Filius Dei post tot millia annorum otiosus eo usque non fuerit, sed prædicans remissionem angelis, potestatis atque universis superioribus, cum qualitatem formæ eorum quos visitaret assumeret, usque ad palpabilitatem carnis assumptionis specie transivisse. » Ex eo quoque potissimum Origeni conflasse invidiam Ægyptius episcopus refert Posthumianus apud Sulpicium Severum *Dialog.* 1, cap. 3, quod in ejus libris legeretur, « quia Dominus Jesus, sicut pro redemptione hominis in carne venisset, erucem pro hominis salute passus, mortem pro hominis æternitate gustasset, ita esset eodem ordine passionis etiam diabolum redempturus : quia hoc bonitati illius, pietatique congrueret, ut qui perditum hominem reformasset, prolapsum quoque angelum liberaret. » Hinc Bernardus serm. 44 in *Cantico canticor.* : « Denique, inquit, operatus est salutem in medio terræ⁷⁸ : nunquid et in medio aeris? Hoc adversus Origenem, qui in aere Dominum gloriæ denuo pro dæmonibus impudenti crucifigit mendacio; cum hujus conscius mysterii Paulus affirmet, quod *resurgens ex mortuis jam non moritur; mors illi ultra non dominabitur*⁷⁹; » et Albertus Magnus in *epistolam* 8 *Dionysii* : « Non quod futurum sit Christum iterum pati, secundum Origenis errorem. » Pejus quid ex ipsis Origenis ver-

⁷⁸ Psal. LXXIII, 12. ⁷⁹ Rom. VI, 9.

bis repræsentat Justinianus imperator in epistola ad Menam, futurum nempe ut pro dæmonibus crucifigatur Christus, idque sæpenumero per sæcula futura. Tum in subjectis huic epistolæ anathematismis Origenem tangit, cum eos damnat qui dixerint Verbum Seraphimum factum esse Seraphimis, et similem reliquis cœli virtutibus; et cum addit anathema esse qui dixerit Christum in sæculo futuro crucifixum iri pro dæmonibus, sicut et pro hominibus. Unde Nicephorus lib. xvii, cap. 27, inter hæreses Origeni ascriptas damnatam illam fuisse refert: Ὅτι ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς ἐσομένους αἰῶνας παθεῖν ὑπὸ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας τῶν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. « Oportere Christum crucifigi pro dæmonibus, et sapius in futuris sæculis idem perpeti a spiritibus nequitiae qui sunt in cœlestibus. » Horribile vero est et execrandum quod Joannes Damascenus in libro *De hæresibus* Origeni persuasum fuisse ait, nempe « Christum una cum diabolo a Rege gubernatum iri, eumque in crucem actum dæmonibus falsa denuntiaturum. »

XXII. Nunc, ravis omissis, ex ipso fonte hauriamus. Origenes homil. 10 in *Luc.* ex eo probat Jesu Christi adventum Veteris Testamenti Patribus profuisse, quod cœlestibus profuerit, juxta Apostolum Coloss. 1, 20. Quo Pauli loco in eandem abutitur sententiam hom. 1 in *Levit.*, num. 3, et lib. v in *Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568. Hoc autem cœlestium nomine, non angelorum modo ordines, sed sidera quoque notavit, utpote quæ non anima modo, sed ratione etiam prædita censuerit. Quæcunque autem ratione pollent, peccato esse obnoxia, ac proinde purgatione indigere arbitratus est; purgationis vero officium illis morte sua exhibuisse, salutemque procurasse Christum, ἀπροσδεῆ παντὸς οὐτινοσούν, πλὴν τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας, καὶ παντὸς λογικοῦ. Sic error errori cohæret. Rationalia porro enumerans tom. 1 in *Joan.*, num. 54, angelos in iis, homines ac dæmones collocavit. Astris autem animam addidit, e supernis nimirum cœlitum ordinibus depromptam, ad quam peræque mortis Christi beneficium pertinuerit. Commenta illa palam profert tom. 1, num. 40 in *Joan.*, Christumque asserit magnum esse pontificem, non pro hominibus modo, sed pro omni etiam quod rationis esset capax; atque ita demum concludit: Καὶ γὰρ ἀτοπον ὑπὲρ ἀνθρωπίνων μὲν αὐτὸν φάσκειν ἁμαρτημάτων γεύσασθαι θανάτου, οὐκέτι δὲ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς παρὰ τὸν ἀνθρώπου ἐν ἁμαρτήμασι γεγεννημένῳ, οἷον ὑπὲρ ἄστρων, οὐδὲ τῶν ἀστρων πάντως καθαρῶν ὄντων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ Ἰωδὸ ἀνέγνωμεν· ἄστρα δὲ οὐ καθαρὰ ἐνώπιον αὐτοῦ· εἰ μὴ ἄρα ὑπερβολικῶς τοῦτο εἴρηται. Simile quid inquit tom. II in *Joan.*, num. 16, cum Christum lucem esse ait, non hominum duntaxat, sed et eorum omnium qui rationis capaces sunt. Nec his

A finibus mortis Christi pretium et valorem circumscripsisse visus est, sed ad res creatas omnes porrexisse: ait enim tom. xiii in *Matth.*, num. 8, Christum passum ὑπὲρ ἀνθρώπων, ἢ καὶ ἔλου τοῦ κόσμου, et tom. II in *Joan.*, num. 6: Ἡ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι εἶδετο ἢ κτίσις ὑπὲρ τοῦ ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μακαρίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνανθρωπούσης, ἧτις διορθώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

XXIII. Non satis vero ipse sibi videtur constare, cum rationem modumque explanat, quo res rationis compotes a corruptionis servitute Christus liberavit. Nam singulis angelorum ordinibus, in sua univariæque forma apparuisse, Evangelium prædicasse, et in cœlo denique mortem pro iis obisse seiscere videtur aliquando. Velut cum ait hom. 8 in *Genes.*, num. 8: « Considerandum est quia angelus hæc refertur ad Abraham locutus, et quia in consequentibus evidenter hic angelus Dominus ostenditur. Unde puto quod sicut inter nos homines habitu repertus est ut homo, ita et inter angelos habitu est repertus ut angelus. » Et cum tomo xv in *Matth.*, num. 7, angelos Christi discipulos appellari posse asserit: Φθάνειν γὰρ ἐπὶ τοιαύτας δυνάμεις τὸ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ ὄνομα εὐλογῶν, ἵνα μὴ μόνον οἱ ἄνθρωποι αὐτῷ μαθητεύονται, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄγγελοι οἷς ὤφθη, καὶ εἰ τις αὐτῷ πιστεύειν βούλεται ἀπὸ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Et cum tom. viii *contra Cels.*, Christum dicit πολλῆ δυνάμει ἐπεσπαρκέναι τὸν καθαρόν. τῆς θεοσεβείας λόγον τῇ πάσῃ τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένη· οὐ ψεύσομαι δὲ, inquit, προστιθεὶς καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν καὶ θεομένων διορθώσεως, καὶ θεραπείας, καὶ μεταβολῆς τῆς ἀπὸ τῆς κακίας. Et cum primo in *Joannem* tomo, num. 54, Servatorem ait factum omnia omnibus, ut omnes lucrificeret, quicunque salutem alipisci poterant, quod rationis essent participes; tum res ratione pollentes recenset, earumque triplicem constituit seriem; ac primam angelis assignat, et dubitat deinde posteriores partes ascribat hominibus, an τοῖς καταχθινίοις, quorum e numero dæmones, vel omnes, vel aliquos esse autumat. Et cum libro primo *Commentariorum in Epistolam ad Rom.*, num. 4, quaerit an non Christus « manifestatus in carne, cum apparuerit angelis, » juxta Apostolum, eis absque Evangelio non apparuerit: tum subjicit deinde: « Si ergo cum apparuit nobis hominibus, non sine Evangelio apparuit, consequentia videtur ostendere, quod etiam angelico ordini non sine Evangelio apparuerit, illo fortassis quod æternum Evangelium a Joanne memoratum » supra edocuinus. Si vero etiam in reliquis cœlestibus ordinibus tale aliquid gestum esse ab eo suspicandum sit, in ea qua singuli quique sunt forma apparens eis, et annontians

¹⁷ Apoc. xiv, 6.

pacem, quoniam quidem per sanguinem crucis suæ A pacificavit non solum quæ in terra, sed et quæ in cœlis sunt ⁷⁸, etiam tu apud te ipsum discutito. » Et cum homil. 1 et 2 in *Levit.*, Christum « in cœlestibus vitalem corporis sui virtutem, velut corporale quoddam sacrificium immolasse » ait, et cœlestia eatenus pacificasse per sanguinem suum, quatenus in cœlis pro munere oblati sunt.

At contra una morte in terris obita rebus universis ratione instructis salutem promeruisse Christum pluribus locis decernit. Nam præter magnam eorum partem qui supra deprompti sunt, unde id facile colligas, et hunc præsertim tomi in *Joannem* prioris, num. 40, in quo Christus dicitur μέγας ἀρχιερεύς, οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς λογικοῦ, τὴν ἅπαξ θυσίαν προσενεχθεῖσαν ἐπὶ τὸν ἀνενεχθόν. et istum præterea e tom. vii contra *Cels.*, num. 17, pag. 706 : Ὑπέμεινεν ὡς σοφὸς καὶ τέλειος, ἅπερ ἐχρῆν ὑπομῆναι τὸν ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἧ καὶ τῶν λογικῶν πάντα πράττοντα. unus ille pro omnibus esse posset, qui habetur in fine lib. v in *Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568, ubi mirari se dicit « quosdam contra hanc evidentissimam Pauli sententiam velle asserere, quod in futuris iterum sæculis vel eadem vel similia pati necesse sit Christum, ut liberari possint etiam hi quos in præsentia vita dispensationis ejus medicina sanare non potuit. » Et paulo post : « Sed ad hæc, inquit, nos breviter prout possumus respondebimus. Manere quidem naturæ rationabili semper liberum arbitrium non negamus ; sed tantam esse vim crucis Christi, et mortis hujus, quam in sæculorum fine suscepit, asserimus, quæ ad sanitatem et remedium non solum præsentis et futuri, sed etiam præteritorum sæculorum ; et non solum humano huic nostro ordini, sed etiam cœlestibus virtutibus ordinibusque sufficiat. Secundum sententiam namque ipsius Pauli apostoli Christus pacificavit per sanguinem crucis suæ, non solum quæ in terra sunt, sed et quæ in cœlis : » vel ille e libro II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 5. « Docet autem, inquit, sanctus Apostolus quod Christus in eo sæculo quod ante hoc [fuit, non est passus, sed ne in illo quidem quod ante ipsum fuit : et nescio si enumerare sufficiam quanta fuerint anteriora sæcula in quibus passus non est. Ex quibus autem sermonibus Pauli ad occasionem hujus intelligentiæ venerim, proferam. Ait enim : *Nunc vero semel in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum per hostiam sui manifestatus est* ⁷⁹. Semel enim ait hostiam effectum, et in consummatione sæculorum ad refellendum peccatum esse

⁷⁸ Coloss. i, 20. ⁷⁹ Hebr. ix, 26. ⁸⁰ Apoc. xiv, 6.

(24) Sed et quod super illud, etc. Vitiosam, quæ in Genebrardi editione est, lectionem sequitur Huëtius : vera est autem illa quam editio nostra ex fide omnium codicum manuscriptorum sic exhibet : « Sed et quod supernum altare quod est in cœlis, ubi et Ecclesia primitivorum est, idem ipse

manifestatum. » Sed Rufini tamen perfidiam denuo recordemur.

At vim eam licet morti quondam in terris Christo illatæ tribuant loci supra adducti, quæ hominum angelorumque servandis ordinibus sufficeret ; iterum tamen in sequentibus sæculis passurum Christum videtur affirmare hom. 1 in *Levit.*, num. 3. « Nisi quia forte, inquit, hoc intelligi voluit (Moyses) quod sanguis Jesu non solum in Jerusalem effusus est, ubi erat altare, et basis ejus, et tabernaculum testimonii ; (24) sed et quod super illud altare, quod est in cœlis, ubi et Ecclesia primitivorum est, idem ipse sanguis asperserit. » Manifestus vero erroris hujus locus ille est quem exhibet Justinianus in epist. ad Menam et lib. iv. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 25. Sic ille vulgo editus est :

« Ὅτι καὶ ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς τοὺς ἐσομένους αἰῶνας. ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ πάθους τις ζητήσῃ, πολυμήρον ὄζει ποιῆν περὶ τῶν οὐρανίων τόπων αὐτὸ ζήτησιν. ἀλλ' εἰ ἔστι πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς οὐρανίαις, ἄρα εἰ ὡς περ ἐνθάδε οὐχ αἰδοῦμεθα σταυρούμενον ὁμολογεῖν ἐπὶ καθαίρεσει, ὧν καθέτιε διὰ τοῦ πεπωθέναι. οὕτω τὸ κακὸν παραπλήσιον διδόντες γίνεσθαι τὰ καὶ ἐξῆς, ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος, οὐ φοβηθῶμεθα. Quem locum aliquantisper ampliorem et Latino sic conceptum sermone præsentat Hieronymus in epist. 61, ad Avit. cap. 4 :

« Sicut enim per umbram Evangelii umbram legis C implevit ; sic, quia omnis lex exemplum et umbra est caeremoniarum cœlestium, diligentius requirendum, utrum recte intelligamus legem quoque cœlestem, et caeremonias superni cultus plenitudinem non habere, sed indigere Evangelii veritate, quod in Joannis Apocalypsi Evangelium legimus sempiternum ⁸⁰, ad comparationem videlicet hujus nostri Evangelii, quod temporale est, et in transituro mundo ac sæculo prædicatum. Quod quidem etiamsi usque ad passionem Domini Salvatoris inquirere voluerimus : quanquam audax et temerarium sit in cœlo ejus quærere passionem ; tamen si spiritalia nequitiae in cœlestibus sunt, et non erubescimus crucem Domini confiteri propter destructionem eorum, quæ sua passione destruxit ; cur timeamus etiam in supernis locis, in consummatione sæculorum aliquid simile suspicari, ut omnium locorum gentes illius passione salventur ? » Ex hac Hieronymi interpretatione liquet perperam a Justiniano accepta fuisse verba Origenis ; nam quod apud eum legitur : « ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος, tamne supine et negligenter intellexisse credemus Hieronymum, ut verteret, « in consum-

sanguis asperserit. » Ex hac genuina lectione perperam inferretur Christum juxta Origenem iterum in sequentibus sæculis passurum. Id unum colligi potest, Christi mortem non solum terrestribus, sed et cœlestibus profuisse : quod docuisse Origenes passim videtur.

matione sæculorum? » Potius est ut dicamus legendum, ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, facili litterarum permutatione: nam et lib. v in *Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568, ubi vertit Rufinus, « mortis hujus, quam in sæculorum fine suscepit, » verisimile est scripsisse itidem Origenem, ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Id si ita est, Origeniano huic loco lemma hujusmodi Justinianus immerito præfixerit: "Ὅτι καὶ ὄπερ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς τοὺς ἐσομένους αἰῶνας. « Oportere Christum etiam pro dæmonibus crucifigi, idque sæpius in futuris sæculis: » quod cum extra ordinem in fronte describendum esset, male sequentibus in unam seriem attextum est.

XXIV. Certe de morte a Christo oppetita aliter sensisse Origenem ac vulgo in eum jactatur, ex perspectis attenta consideratione ejus verbis conjecturam capio; neque enim persuaderi possum tantum in eo fuisse recordiæ, ut iterata Christum vel passum, vel passurum esse crederet supplicia, aut in cælo, aut in aere; vel angeli, vel dæmonis indutum forma. Calumniæ huic præbuisse videtur ansam unus ille locus quem proferunt Justinianus et Hieronymus. Nam alium nullum expressis hæreseos hujus notis insignem apud eum reperio, nec ullos in iis exstitisse lucubrationibus verisimile est quæ intercederunt; nec eos quippe intactos adversarii ejus prætermisissent. At locum hunc Justiniani corruptum fuisse demonstravimus. Quod si Hieronymi interpretationi adhæreamus, non tam aperta erit sententia, ut inde consequi demus id voluisse sibi Origenem, Christum pro dæmonibus iterum mortem appetiturum. Maximam præterea et præcipuam dogmatis hujus partem, quæ pro salute dæmonum dæmonem futurum Christum statuit, minime in Origenis exstare libris fatetur Hieronymus *epist. 61 ad Avit.*, cap. 4, sed ex ejus tantum pronuntiationis necessario profluere arbitratus est; itidem ut Alexandrinus ille Theophilus, quemadmodum dixi, cum eorum accusationes recenserem. Genuinam ergo de morte Christi doctrinam Origenis hanc fuisse censeo: semel omnino Christum obiisse, in terris nimirum, cum a Pontio Pilato morti addictus est: postquam autem cruento illic mactatus sacrificio hominum peccata eluit, spiritali quodam sacrificio cælestium, aliarumque rerum, quæ rationis compotes essent, noxas abstersisse. « Nisi quia forte, » inquit hom. 1 in *Levit.*, num. 3, « hoc intelligi voluit (Moyses) quod sanguis Jesu in Jerusalem effusus est, ubi erat altare, et basis ejus, et tabernaculum testimonii; sed et quod supernum altare quod est in cælis, ubi et Ecclesia primitivorum est, idem ipse sanguis aspersionem, sicut et Apostolus dicit: *Quia pacificavit per sanguinem crucis suæ, sive quæ in terra sunt, sive quæ in cælis* 81. Recte ergo secundo nominat altare, quod est ad ostium tabernaculi testimonii, quia non solum pro

A terrestribus, sed etiam pro cælestibus oblati est hostia Jesus, et hic quidem pro hominibus ipsam corporalem materiam sanguinis sui fudit: in cælestibus vero ministrantibus (si qui illi inibi sunt) sacerdotibus, vitalem corporis sui virtutem, velut corporale quoddam sacrificium, immolavit. » Addit deinde duplicem in eo fuisse hostiam, unam terrestribus convenientem, aliam aptam cælestibus; et cum duplici illo velamine, quod commemorat Paulus in Epistola ad Hebræos 82, caro Christi, et cælum quod ipse penetravit, significantur, duplex proinde intelligendum esse sacrificium per quod terrestribus et cælestibus salutem comparavit. Hæc attente perspecta expositionem quæ ad oram adjecta est, manifesto respuent, qua cæleste illud sacrificium Eucharistiam esse, terrestre vero toleratum in cruce mortem asseritur. Præterea non pro peccato, sed pro munere oblatum in cælo Christum pronuntiat hom. 11 in *Levit.*, num. 5: « Vide ergo, inquit, ne forte Jesus, quem Paulus 83 dicit pacificasse per sanguinem suum non solum quæ in terris, sed et quæ in cælis sunt, idem ipse sit vitulus, qui in cælis quidem non pro peccato, sed pro munere oblati est: in terris autem, ubi ab Adam usque ad Moysen regnavit peccatum 84, oblati sit pro peccato: et hoc est passum esse extra castra. » Quomodo autem unicuique in sua forma apparuerit, exponit ipse tom. 1 in *Joan.*, num. 34, et hominibus factum esse docet, quando « manifestatus est in carne; 85 » Angelum angelis, quando patriarchis et prophetis visus est, Moysi puta in rubo; inferis autem, quando « Factus est inter mortuos Iher 86. » Prædicasse quoque angelis Evangelium, dici potest, quando futuræ incarnationis mysterium ipsis aperuit; subterraneis vero, quando « Pertravit omnes inferiores partes terræ, et inspexit omnes dormientes, et illuminavit omnes sperantes in Domino 87; » quando « mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu, in eo his qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit, qui increduli fuerant aliquando, quando expectabant Dei patientiam in diebus Noe 88; » quando « mortuis evangelizatum est, ut judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum in spiritu 89. » Vel tunc etiam angelis doctrinam suam prædicasse dicendus est, cum ad homines verba faciens, præsentibus quoque angelos est allocutus. Id innuit Origenes homil. 23 in *Luc.*: « Docet igitur Salvator noster, et Spiritus sanctus qui locutus est in prophetis, non solum homines, sed etiam angelos, et virtutes invisibiles; » et deinde: « Venit enim non Joannes et propheta tantum, sed etiam ipse Salvator, et hominibus, et angelis, et virtutibus cæteris salutarem prænitentiam prædicare, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium et infernorum 90. » Angelos quippe peccatis obnoxios esse censuit, ut dicemus

81 Coloss. 1, 20. 82 Capp. vi, 20; x, 20. 83 Coloss. 1, 20. 84 Rom. v, 14. 85 I Tim. iii, 16. 86 Psal. lxxxvii, 5, 6. 87 Eccli. xxiv, 45. 88 I Petr. iii, 19. 89 II Petr. iv, 6. 90 Philipp. ii, 10

infra. Nec Christum duntaxat, sed et prophetas, et apostolos, quotiescunque ad homines orationem de divinis rebus habuerunt, ad angelos quoque habuisse eadem homilia declaravit. Ita autem et angelis, et subterraneis, et hominibus Christum apparuisse putavit, ut unicæ suæ mortis in corpore humano toleratæ beneficium his applicaret, non ut assumptis illorum formis novas mortes sustineret. Quod autem alicubi sentire videtur, Christum non pro rebus modo ratione præditis obiisse mortem, sed pro creatis etiam quibuscunque facile explicabimus, si meminerimus refragari id doctrinæ ipsius contextui et sequelæ, nam rationis capacia omnia perpetuum habere libertatis usum opinatus est; quæ libera autem, ea peccatis obnoxia; quæ peccati rea, ea purgatione egere; purgationem vero conferre solam Christi mortem potuisse. At res rationis expertes libertate carere, ac proinde non peccare censuit, nec indigere purgatione, proptereaque mortis Christi fructum nequiquam percipere. Per *κτίσιν* igitur, ratione prædita Dei opificia significasse ipsum dicendum est, posito genere pro specie.

XXV. Pater itaque ex priore hoc figmento, quo perpetuum libertatis usum rebus omnibus ratione præditis ascripsit, eo fuisse perpulsus Origenes, ut reconciliatione opus illis esse putaret; hoc autem ipsis beneficium mortem Christi contulisse. Eodem ipsum adduxerunt duo Pauli loci, aliter ex Epist. ad Ephes., cap. 1, vers. 10, aliter ex Epist. ad Coloss., cap. 1, vers. 20, quem sæpe nobis oggerit. Hunc rectius multo ac melius interpretatur homil. 4 in *Levit.*, num. 4. « Sed et sanctorum, inquit, socios nos dicit Apostolus, nec mirum. Si enim cum Patre et Filio dicitur nobis esse societas, quomodo non et cum sanctis, non solum qui in terra sunt, sed et qui in cælis? quia et Christus per sanguinem suum pacificavit cælestia, et terrestria, ut cælestibus terrena sociaret ⁹¹. » Quæ verior est dicti hujus apostolici expositio, et quam tuetur Augustinus in *Enchiridio* ad Laurent., cap. 61. Quod si olim quoque passurum Christum, reipsa, uti fertur, autumavit Origenes, opinionem suam fundaverit super dictum illud *Ἀνωθεν μέλλω σταυρωθῆναι*, quod in Actis Pauli Christo tribuitur, ut ex Origene ipso discimus tomo xx in *Joan.*, num. 42.

XXVI. Neque vero in eo primum hæc de morte Christi damnata est opinio: confutat eam Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 14: « Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? Qua et hominem. Eadem ergo est et causa, ut hominem gestaret. Christus salus hominis fuit; causa scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de causa est, nam etsi angeli perditio reputatur in ignem præparatum diabolo,

et angelis ejus, nunquam tamen illis restitutum repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre. Quod Pater neque repromisit, neque mandavit, Christus administrare non potuit. » Hanc autem Origenis sententiam in *Commentariis suis in Epist. ad Ephes.* transtulit Hieronymus, cujus hæc verba sunt lib. 1, in cap. 1, vers. 22: « Cur autem omnia, id est angeli, throni, dominationes, potestates et virtutes ceteræ, quæ nunquam fuerunt contrariæ Deo, ejus pedibus subjiciantur, videtur obscurum. Potest itaque responderi quod absque peccato nullus sit, et sidera ipsa non sint munda coram Deo, omnisque creatura paveat Creatoris adventum. Unde et crux Salvatoris non solum ea quæ in terra, sed etiam ea quæ in cælis erant, purgasse perhibetur; » et in cap. 11, vers. 14: « Ceterum qui illud Apostoli legit, de Christo memorantis: Pacem faciens per sanguinem crucis suæ his quæ in terra erant, et his quæ in cælis ⁹². . . . hanc totam intelligentiam ad angelos, virtutesque cælestes, et ad animas temperabit humanas . . . atque ita fieri putabit, ut crux Domini non solum terræ, sed et cælo profuerit; non solum hominibus, sed et angelis, et omnis creatura Domini sui cruore purgata sit; » et lib. 11 in ejusdem Epistolæ cap. 11, vers. 10, crucem ad Christi, non solum nobis, sed et angelis, cunctisque in cælo virtutibus profuisse, per eam quippe illis, itidem ut nobis, revelatam fuisse multiplicem Dei sapientiam; et in cap. 14, vers. 10, « Neque enim, inquit, scire possumus, quomodo et angelis, et his qui in inferno erant sanguis Christi profuerit, et tamen quin profuerit nescire non possumus. » Quæ quod absque confutatione protulisset Hieronymus, a Rufino reprehensus est lib. 1 *Invectiv.*, sed in *Apologia* nihilominus valide se tuetur. Facit quoque ad excusationem Origenis Cyrillus lib. 11 *De adoratione*, ubi sic loquitur: *Χριστοῦ γὰρ μέτοχος ἡ πᾶσα ἐστὶν ὁρατῆ, καὶ ἀόρατος κτίσις. Ἄγγελοι τε γὰρ, καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ τὰ ἐπι τοῦτων ἐπέκεινα, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ χερουβὶμ, οὐχ ἑτέρως ἄγρια πλὴν διὰ μόνου Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι.* « Christi enim particeps est omnis aspectabilis, et non aspectabilis creatura. Angeli quippe, et archangeli, et quæcunque præterea sunt, et ipsa quoque cherubim, non aliter sancta sunt, quam per unum Christum in sancto Spiritu. » Et Augustinus lib. 1, *De consensu evangelistarum*, cap. 35, ubi mentes omnes rationis compotes, sive angelorum, sive hominum, non nisi Christi, qui sapientia est, participatione sapientes esse definit, Christumque « congrua saluti nostræ dicendo et faciendo; patiendo et sustinendo, factum esse et deorsum hominibus exemplum redeundi, et eis qui sursum sunt angelis exemplum manendi. » Ecclesiæ sane decretis nequiquam repugnat hæc propositio; primam gratiam angelis, ac deinde perseverantiæ donum Christum sanguine suo pro-

⁹¹ Coloss. 1, 20. ⁹² ibid.

meruisse, ut eo sensu angelorum quoque conservator, et ut loquitur Tertullianus, Salutificator dici possit. Minime vero Didymi suffragium hic prætendo, quippe qui Origenismi causa male audierit; hæc nihilominus verba ipsius proferam e *Commentario in I Petr.* III, quæ Origeniano fermento turgent: « Sicut enim homines abstinentes a peccatis subjecti sunt; ita et superiora rationalia correctæ spontaneis culpis, quæ forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. »

Huc adde, quæcunque fere super eo argumento proposuit Origenes, hæsitando et inquirendo, non affirmando proposuisse: velut in illo insigni loco ex homil. I in *Levit.*, num. 3: « Sed et hoc fortasse, inquit, non sine causa sit, » etc. Item paulo infra: « Nisi quia forte hoc intelligi voluit, » etc., et in altero ex homil. 2, num. 3: « Vide ergo ne forte Jesus, » etc. Tum in eo qui petitus est e tom. I in *Joann.*, num. 54, quomodo subterraneis similis factus sit, dubie inquirat. Apertissime vero fluctuationem suam exprimit lib. I in *Epist. ad Rom.*, tom. 4, cum varias illas Christi apparitiones recenset: « De quibus, inquit, quamvis periculosum videatur chartulis committere sermonem, tamen non otiose prætereunda sunt dicta sapientium et ænigmata⁹³, sed subtili admodum mentis acie (in quantum res patitur) velut per quoddam speculum contemplanda; ne forte is qui verbum caro factus apparuit positus in carne, » etc.

XXVII. Inter sacrilega Manichæorum dicta refert insigne illud Augustinus lib. XX *contra Faustum*, cap. 2. Christum qui Dei virtus et sapientia est, quasi bipertitum in sole et luna habitare; ac in sole quidem, qua Dei virtus est; in luna vero, qua sapientia. Philastrus item hæc. LV, et Augustinus ad Quodvultideum, hæc. LIX, Seleucum et Hermianum arguunt, negantes « Salvatore in carne sedere ad dextram Patris, sed exspoliasse carnem, et posuisse in sole æstimarint; hoc adductos prophetæ psalm. XVIII, 6, « In sole posuit tabernaculum suum. » Criminis ejusdem Hermogenem compellat Theodoretus lib. I *Hæret. fabul.*, cap. 49, a quo verisimile est virus hujusmodi, ut alia multa, Manichæos suxisse; non ab Origene, quem tamen insimulat Serapion Tmuensis, cognomento *Scholasticus*, quasi erroris hujus Manichæis auctor fuerit, utpote qui proxime laudatum Davidis locum illustrans Christum scripserit, eum in cælum ascenderet, obdormisse, et deposito in sole corpore, animam in cælum ad dextram Patris intulisse. Hæc quidem in libro Serapionis *adversus Manichæos* haberi scribit Sixtus Senensis *Biblioth. sanct.* lib. V, et post ipsum Genebrardus in *Collectaneis* Origeni præfixis. At nihil hujusmodi reperio in hoc Serapionis opere, prout editum reperitur in *Bibliotheca Patrum*. Bienenus vero in libello *De salute Origenis* hoc ipsum

⁹³ Prov. I, 6. ⁹⁴ Psal. XVIII, 6.

A scripsisse refert Serapionem in *Commentario in psalm. XVIII*. Profecto Origenistas quosdam non multum absimilis culpæ insimulat Orosius in *Commonitorio ad Augustinum*; pertendere eos dicens Christum antequam in terras descenderet, remissionem angelis, assumpto eorum quos adibat corpore, prædicasse; ac tandem humanum corpus induisse, « hoc passione et resurrectione determinantem, rursus donec usque ad Patrem veniret, ascendendo tenuisse: ita neque depositum unquam fuisse corpus, nec in corpore ullo regnantem circumscribi Deum. » Quæ cum in libro Augustini *contra Priscillianistas et Origenistas*, ut alii eorundem errores ipsi ab Orosio propositi, nusquam confutata appareant, concludo partem aliquam libri III hujus intercidisse.

Qui autem in ea versari sententia potuit Origenes, quem hæc scripsisse refert Pamphilus in *Apologia*: « Quid est quod dixit: *In sole posuit tabernaculum suum* »? Quidam quidem dicebant quod Salvator noster ascendens e terris ad cælum, et corpus suum assumens, pervenit usque ad eum circulum qui solis zona nominatur; et ibi, aiunt, posuit tabernaculum corporis sui: non enim ultra erat possibile id progredi. Sed hæc illi ita sentiunt, pro eo quod allegoriam nolunt in Scriptura divina recipere, et ideo puræ historiæ deservientes, hujusmodi fabulas et figmenta componunt. Tum locum hunc prophetæ postmodum ita interpretatur, tabernaculum Christi esse Ecclesiam; solem vero, Deum, qui lux æterna est, et sol justitiæ. Quin etiam Hermogenem hujus propugnatores insanie confutasse Origenem tradit Theodoretus *Hæret. lib. I, cap. 49*. Placet ergo Sixti Senensis et Genebrardi conjectura, delirium illud a Manichæis fuisse Origeni affletum, corruptosque ejus libros ad conciliandam impietati suæ fidem. Minime vero placet altera Genebrardi responsio, negari simpliciter id posse, quia Origenis liber non exstat: nam quo recidet Serapionis auctoritas, quem extollit Hieronymus?

XXVIII. Difficilius sententia hæc affinis priora illius excusari potest, quam homil. 29 in *Luc.* consignavit Origenes. « Quod si, inquit, tentatus, illum (Christum) imitatus fueris qui pro te tentatus est et omne viceris tentamentum, habebis spem cum eo qui tunc homo fuit, nunc autem homo esse cessavit. Nam si qui quondam homo erat, postquam tentatus est, et recessit ab eo diabolus, usque ad tempus mortis a mortuis resurgens ultra non morietur; omnis autem homo morti subjacet: iste ergo qui nequaquam moritur, jam non est homo, sed Deus est. » Dixi sententiam hanc prioris illius esse affinem; nam si persuasum revera habuisset Origenes corpus suum in sole Christum deposuisse, consecrarium erat eum quoque humanitate exutum arbitrari. Similis propemodum fuisse fertur Mar-

apud Patrem, sicut Joannes symmysta ipsius pronuntiat dicens : Quia etsi quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum, et ipse est repropitiatio pro peccatis nostris²⁸. » Quæ non aliter sane quam de Christo possunt intelligi. Merito ergo hic accusatum a Bernardo Origenem candide fateamur.

XXX. Videndum nunc est an Christi regnum post resurrectionem desitutum senserit. Id quidem crimini dat ipsi Theophilus Alexandrinus *epist. Pasch.* 2, dat et Epiphanius in *Anacephalawsi*. Augustinus in libro *contra Priscillianistas et Origenistas* id ipsum, ut ab Origenistis assertum, impugnat cap. 7. Quod cum in *Commonitorio* Orosii, cui hoc libello respondet Augustinus, inter alias adversus Origenistas criminationes hodie non exstet, aliqua sui parte multatum esse conjecerim. Justinianus quoque in epistola ad quintam synodum, quam refert Cedrenus, futurarum rerum omnium ἀποκατάστασιν Origenistis objiciens, arbitrari eos ait, fore ut impii quilibet cum Deo conjungantur, eodem modo quo ipsi conjungitur Christus, ita ut prius conjuncti erant, Ὡς μηδεμίαν εἶναι διαφοράν τῷ Χριστῷ πρὸς τὰ λοιπὰ λογικὰ παντελῶς, οὔτε τῆ οὐσίας, οὔτε τῆ γνώσει, οὔτε τῆ δυνάμει, οὔτε τῆ ἐνεργείᾳ. « Adeo ut nulla re differat Christus a reliquis ratione præditis, neque substantia, neque cognitione, neque virtute, neque operatione. » Jactant hoc idem adversus Origenem et Origenistas Sophronius Hierosolymitanus episcopus in epistola ad Sergium patriarcham Constantinopolitanum, et anonymus ille Photii cod. cxvii, et Joannes Dama-scenus in lib. *De hæres.*, et Zonaras lib. II *Histor.*, et Guido Carmelita, in *Hæresi Origenistarum*.

Idem fuit post Origenem Marcelli Ancyran, eiusque discipuli Photini error; qui ut humanitatem relictam a Christo ac depositum iri, ac regnum proinde quod ad Christum qua homo est pertinet, dimittendum ab eo sentiebant; ita Origeni, post attributam deserendæ olim a Christo carnis sententiam, ut supra diximus, nunc altera quoque illi consecraria, abjiciendi aliquando ab eodem regni, ascribitur. Quanquam nonnihil utriusque discrepat causa; nam regia potestate humanitati suæ conjuncta exutum iri Christum sentiebat Marcellus; Origenem vero regnum, quo tanquam Deus potitur, abdicaturum eum censuisse Theophilus credidit, quemadmodum ex ejus confutatione liquet, in qua Patris et Filii unitatem probat. Qua quænam atrocior accusatio intendi potest? Si putasse dixisset Origenem regio dominato, quo Christi humanitas prædita est, privatum iri post resurrectionem Christum; aliquibus fortasse argumentis accusationem suam utcumque confirmasset; eo, puta, quod ex afflictâ Origeni sententia depositi in sole Christi corporis et humanitatis peti poterat.

Verum in Origenianarum lucubrationum reliquiis

A manifesta alterutrius hæreseos vestigia nusquam reperi. Itaque vel ex ipsius dictis tale aliquid consequi crediderunt ejus adversarii, vel in iis exstabat operibus quæ vetustate abolita sunt. Quemadmodum autem nullus suppetit Origenis locus, unde accusationi huic fides fieri possit; ita vix ullus exstat, unde facile dilui illa possit. Nonnulla quidem coegit Halloxius, sed infirma et levia, et ad rem parum apposita, qualis est solemnis illa homiliarum Origenis clausula : « Domino Jesu Christo, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. » Scripserat enim Græcè Origenes : Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων· at vocibus illis non unam esse significationem, nec semper æternitatem sine carentem notari infra probabimus.

B Ac Theophilus quidem nescire se dicit unde insaniam ejusmodi Origenes hauserit. Ego vero liquido jurare possum hæc Apostoli quæ leguntur I Cor. xv, 24 et seq., perperam accepta, causam Origeni erroris hujus dedisse, si modo ei adhæsit; nam et in eandem inde sententiam impulsus sunt Marcellus, et popularis ejus Photinus; et alterius quoque confingendi dogmatis ab Ecclesiæ decretis absoni causam inde Origenes arripuit, ut in sequentibus observabimus. Verum frustra id queri a nobis, et labis hujus expertem fuisse Origenem conjicere possumus ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi xv, qui hæresim illam in Marcello et Photino ulciscens recens illam exortam dicit, πρὸς τῶν ἀναρροῦσαν, quod utique non dixisset, si jam inde fuisset ab Origenis temporibus propagata. Reliquam adversus id commentum Theophili dissertationem prætermitto, quæ maledictis tantum pugnat, nec quidquam profert seria responsione dignum.

QUÆSTIO IV.

DE BEATA MARIA VIRGINE.

- I. *Utrum Christum et beatam Mariam Virginem purgatione post partum opus habuisse Origenes existimaverit.* II. *Utrum clausuram virginittatis beatæ Mariæ in partu reseratum opinatus sit.* III. *Utrum beatam Mariam peccatis obnoxiam putaverit.*

I. Geminam, eoque amplius, unica homilia, quæ numero decima quarta est in *Lucam*, reprehendendi sui causam dedit Origenes : priorem cum Christum asseruit et Mariam purgatione post partum opus habuisse; alteram, cum apertum fuisse claustrum virginittatis beatæ Mariæ in partu docuit. Utrumque suo ordine ventilabimus; et nunc quidem de priore. Origenes, Lucæ caput II interpretans, in hæc verba versus 22 : Καὶ ὅτε ἐπλησθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν, κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως, sic perorat : « Propter purgationem, inquit, eorum. Quorum, eorum? Si scriptum esset propter purgationem ejus, id est, Mariæ quæ pepererat, nihil quæstionis oriretur, et audacter diceremus Mariam, quæ homo erat, purgatione indignis post partum. Nunc vero in eo quod ait, dies purgationis eorum, non videtur unum signifi-

²⁸ I Joan. II, 1, 2.

celli Ancyranæ doctrina, futurum credentis, ut carnem post resurrectionem Christus abjiceret, ac homo proinde et rex esse desineret. At alia fuit Origenis ratiocinatio, nam neque Christum a suo corpore sejunctum esse putavit (de triduo jam non loquor, quo in sepulcro mortuum ipsius corpus jacuit), ut demonstravimus; et eum jam hominem ideo esse negat, quia quisquis morti non subiacet, neutquam hominem esse censet. In quo quantum circa hominis nomen quæstio versetur, cum de re constet, fatendum nihilominus temerariam esse vocem hanc, ideoque repudiandam.

XXIX. Celebris est Bernardi adversus Origenem querela, in sermone qui inscribitur, *De verbis Origenis*, in quo graviter eum incessit, quod homil. 7 in *Levitico*, num. 2, Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra; Christum quippe dum viveret, ejusmodi affectionibus fuisse obnoxium, sed postquam cælo successit, jam non dolore tangi; gaudentibus quidem adgaudere, sed cum mœrentibus non mœrere; quamvis efficaciorum pro delinquentibus habeat affectum, quam qui pro flentibus flent, aut animam ponunt: idemque de Beatis esse sentiendum. Respondet Genebrardus *Collect.* cap. 6, pio sensu id ab Origene dictum frustra a Bernardo reprehendi, cum Paulus ipse Rom. viii, 26, dixerit « Spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. » (25) At parum mihi probatur hæc

(25) *At parum mihi probatur hæc responsio*, etc. Ipse Origenes mentem suam aperit homil. 25 in *Numeros*, num. 2, pag. 357, ubi ait quemadmodum boni actus nostri, et virtutum profectus, lætitiæ festivitatemque Deo Patri, Domino nostro Jesu Christo et Spiritui sancto, et angelis pariunt, ita malam conversationem nostram non solum terris, sed et cælo, et ipsi Deo lamentationes luctumque inducere; sed hæc omnia in quibus vel lugere, vel gaudere, vel odisse, vel lætari dicitur Deus, tropico et humano more accipienda esse a Scriptura dici: alienam quippe esse divinam naturam ab omni passionis et permutationis affectu, in illo semper beatitudinis apice immobilem et inconcussam perdurantem. « Habet ergo, inquit, Deus dies festos suos? Habet. Est enim magna festivitas humana salus. Ego puto quod per singulos quosque credentium, per singulos qui convertuntur ad Deum, qui proficiunt in fide, festivitas oriatur Domini. Quomodo putas lætificat eum, cum qui fuerat impudicus, sit castus, et qui fuerat injustus, justitiam colit, et qui fuerat impius, efficitur pius? Istæ omnes singulorum quorumque conversiones, festivitates generant Deo. Nec dubium autem quin et Dominus noster Jesus Christus, qui pro salute nostra etiam sanguinem suum fudit, agat festivitatem maximam, cum operæ pretium videt esse quod se humiliavit, et formam servi suscipiens factus est obediens usque ad mortem. Agit festa pariter et Spiritus sanctus, ubi plura sibi videt in iis qui convertuntur ad Deum, templa præparata. Nam et de angelis quid dicam, ad quorum festivitatem lætantium dicuntur accedere omnes, qui convertuntur ad Dominum? Aut non est illis magna festivitas, cum lætantur in cælo super uno peccatore penitentiam agente, magis quam super nonaginta novem justis, qui non indigent penitentia (*Luc. xv, 7*)?.... Sed sicut boni actus nostri, et virtutum profectus, lætitiæ festivitatemque Deo et

responsio, nam Christum pro peccatis vero doloris, sensu torqueri voluit Origenes, et aperte ac iterato affirmavit. Tale autem quidpiam persentiscere Spiritum sanctum minime Paulum intellexisse puto; nec certe putant interpretes. Sic locum exponit ipse Origenes lib. vii in *Epist. ad Rom.*, num. 6: « Sanctus Spiritus ubi oppugnationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit, et nescientem quid orare debeat secundum quod oportet, ipse velut magister orationem præmittit, quam noster spiritus, si tamen discipulus esse sancti Spiritus desiderat, prosequatur: ipse gemitus offert, quibus noster spiritus discat ingemiscere, ut repropriet sibi Deum. » Confirmat hanc expositionem illud Pauli Galat. iv, 6: « Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, pater; » et aliud simile Rom. viii, 15. Nihilo magis arridet Sixti Senensis excusatio (26), Origenis verba ita accipientis, eatenus Christum lugere peccata nostra, quatenus « in membris suis peccata nostra luget, dum electis suis fletum et compassionem alienæ iniquitatis infundit. » Ad Christum, non ad Christi membra pertinere sententiam Origenis hæc ipsius verba ostendunt hom. 7 in *Levit.*, num. 2, pag. 221: « Salvator meus luget etiam nunc peccata mea. Salvator meus lætari non potest, donec ego in iniquitate permaneo. Quare non potest? Quia ipse est advocatus pro peccatis nostris

angelis gignunt: ita vereor ne mala conversatio nostra non solum terris, sed et cælo lamentationes inducat et luctus, et fortassis etiam ipsi Deo luctum incutiant humana peccata. Aut non lugentis est illa vox cum dicitur: *Pœnitet me, qui feci hominem super terram* (*Gen. vi, 6*)? Sed et illa Domini et Salvatoris nostri in Evangelio, ubi dicit: *Jerusalem, Jerusalem, quæ lapidas prophetas et occidis eos missos ad te, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub aliis stris, et noluisti?* (*Matth. xxiii, 37*.) Sed et illa humanum genus lamentantis Dei vox est, qua dicitur per prophetam: *Heu me* (*Mich. vii, 1, 2*), *quoniam factus sum sicut qui congregat stipulam in messe, et sicut racemus in vindemia, quia non est spica, neque botrus ad edenda primogenita! Hei mihi anima mea! quoniam perii revertens a terra, et qui corrigat in hominibus non est.* Domini sunt istæ voces genus humanum lugentis.... Certum est quod ubi pro bonis gaudia aguntur, ibi pro contrariis lamentetur: si ergo gaudent pro converso, necesse est ut lugeant pro peccante.... Hæc autem omnia in quibus vel lugere, vel gaudere, vel odisse, vel lætari dicitur Deus, tropico et humano more accipienda sunt a Scriptura dici. Aliena porro est divina natura ab omni passionis et permutationis affectu, in illo semper beatitudinis apice immobilem et inconcussa perdurans. » Id sibi vult Origenes Christum etiam nunc lugere peccata nostra, quemadmodum luget Pater, luget et Spiritus sanctus: porro lugere Patrem et Spiritum sanctum tropico solummodo more hic proficitur: non ergo Christum pro peccatis vero doloris sensu etiam torqueri, sed tropico more lugere voluit eodem modo quo ait Paulus « Spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus; » ac proinde frustra a Bernardo accusatum eum fuisse fatendum est.

(26) Sixt. Sen. lib. v *Bibliothecæ*.

apud Patrem, sicut Joannes symmista ipsius pronuntiat dicens : Quia etsi quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum, et ipse est repropitiatio pro peccatis nostris ²². Quæ non aliter sane quam de Christo possunt intelligi. Merito ergo hic accusatum a Bernardo Origenem candide fateamur.

XXX. Videndum nunc est an Christi regnum post resurrectionem desitutum senserit. Id quidem crimini dat ipsi Theophilus Alexandrinus *epist. Pasch.* 2, dat et Epiphanius in *Anacephalæosi*. Augustinus in libro *contra Priscillianistas et Origenistas* id ipsum, ut ab Origenistis assertum, impugnat cap. 7. Quod cum in *Commonitorio* Orosii, cui hoc libello respondet Augustinus, inter alias adversus Origenistas criminationes hodie non exstet, aliqua sui parte multatum esse conjecerim. Justinianus quoque in epistola ad quintam synodum, quam refert Cedrenus, futurarum rerum omnium ἀποκατάστασιν Origenistis objiciens, arbitrari eos ait, fore ut impii quilibet eum Deo conjungantur, eodem modo quo ipsi conjungitur Christus, ita ut prius conjuncti erant, Ὡς μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν τῷ Χριστῷ πρὸς τὰ λοιπὰ λογικὰ παντελῶς, οὔτε τῆ οὐσίᾳ, οὔτε τῆ γνώσει, οὔτε τῆ δυνάμει, οὔτε τῆ ἐνεργείᾳ. Adeo ut nulla re differat Christus a reliquis ratione præditis, neque substantia, neque cognitione, neque virtute, neque operatione. Jactant hoc idem adversus Origenem et Origenistas Sophronius Hierosolymitanus episcopus in epistola ad Sergium patriarcham Constantinopolitanum, et anonymus ille Photii cod. cxvii, et Joannes Damsascenus in lib. *De hæres.*, et Zonaras lib. ii *Histor.*, et Guido Carmelita, in *Hæresi Origenistarum*.

Idem fuit post Origenem Marcelli Ancyranæ, eiusque discipuli Photini error; qui ut humanitatem relictum a Christo ac depositum iri, ac regnum proinde quod ad Christum qua homo est pertinet, dimittendum ab eo sentiebant; ita Origeni, post attributam deserendæ olim a Christo carnis sententiam, ut supra diximus, nunc altera quoque illi consecraria, abjiciendi aliquando ab eodem regni, ascribitur. Quanquam nonnihil utriusque discrepat causa; nam regia potestate humanitati suæ conjuncta exutum iri Christum sentiebat Marcellus; Origenem vero regnum, quo tanquam Deus potitur, abdicatum eum censuisse Theophilus credidit, quemadmodum ex ejus confutatione liquet, in qua Patris et Filii unitatem probat. Qua quænam atrocior accusatio intendi potest? Si putasse dixisset Origenem regio dominatu, quo Christi humanitas prædita est, privatum iri post resurrectionem Christum; aliquibus fortasse argumentis accusationem suam utcumque confirmasset; eo, puta, quod ex afflictæ Origeni sententia depositi in sole Christi corporis et humanitatis peti poterat.

Verum in Origenianarum lucubrationum reliquiis

²² I Joan. ii, 1, 2.

A manifesta alterutrius hæreseos vestigia nusquam reperi. Itaque vel ex ipsius dictis tale aliquid consequi crediderunt ejus adversarii, vel in iis exstabat operibus quæ vetustate abolita sunt. Quemadmodum autem nullus suppetit Origenis locus, unde accusationi huic fides fieri possit; ita vix ullus exstat, unde facile dilui illa possit. Nonnulla quidem coegit Halloxius, sed infirma et levia, et ad rem parum apposita, qualis est sollemnis illa homiliarum Origenis clausula : « Domino Jesu Christo, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. » Scripserat enim Græce Origenes : Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων at vocibus illis non unam esse significationem, nec semper æternitatem sine carentem notari infra probabimus.

B Ac Theophilus quidem nescire se dicit unde insaniam ejusmodi Origenes hauserit. Ego vero liquido jurare possum hæc Apostoli quæ leguntur I Cor. xv, 24 et seq., perperam accepta, causam Origeni erroris hujus dedisse, si modo ei adhæsit; nam et in eadem inde sententiam impulsus sunt Marcellus, et popularis ejus Photinus; et alterius quoque confingendi dogmatis ab Ecclesiæ decretis absoni causam inde Origenes arripuit, ut in sequentibus observabimus. Verum frustra id quæri a nobis, et labis hujus expertem fuisse Origenem conjicere possumus ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi xv, qui hæresim illam in Marcello et Photino ulciscens recens illam exortam dicit, προσηλάτως ἀναφεύσαν, quod utique non dixisset, si jam inde fuisset ab Origenis temporibus propagata. Reliquam adversus id commentum Theophili dissertationem prætermitto, quæ maledictis tantum pugnat, nec quidquam profert seria responsione dignum.

QUÆSTIO IV.

DE BEATA MARIA VIRGINE.

I. *Utrum Christum et beatam Mariam Virginem purificatione post partum opus habuisse Origines existimaverit.* II. *Utrum clausuram virginittatis beatæ Mariæ in partu veseratam opinatus sit.* III. *Utrum beatam Mariam peccatis obnoxiam putaverit.*

I. Geminam, eoque amplius, unica homilia, quæ numero decima quarta est in *Lucam*, reprehendendi sui causam dedit Origenes : priorem cum Christum asseruit et Mariam purificatione post partum opus habuisse; alteram, cum apertum fuisse claustrum virginittatis beatæ Mariæ in partu docuit. Utrumque suo ordine ventilabimus; et nunc quidem de priore. Origenes, Lucæ caput ii interpretans, in hæc verba versus 22 : Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αὐτῶν τῶν καθαρῶν, κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως, sic perorat : « Propter purificationem, inquit, eorum. Quorum, eorum? Si scriptum esset propter purificationem ejus, id est, Mariæ quæ pepererat, nihil quæstionis oriretur, et audacter diceremus Mariam, quæ homo erat, purificatione indiguisse post partum. Nunc vero in eo quod ait, dies purificationis eorum, non videtur unum signifi-

care, sed alterum, sen plures. » Legerat nempe, uti nunc quoque legitur, τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν. Quam lectionem interpretationes Syriaca, Æthiopica, et Persica, et Patres aliquot, ac codices bene multi tuentur. Alii, neque pauci habent αὐτοῦ, sed legendum omnino αὐτῆς, juxta Vulgatam et Arabicam interpretationem Erpeniana: editionis. Uni siquidem puerperæ purgationem fuisse adhibitam, non etiam infanti constat ex Levit. II. Corrupta itaque vocis illius αὐτῆς lectio Origeni fucum fecit, et Christum itidem ut Mariam purificatione opus habuisse persuasit. Christo itaque ut reliquis hominibus applicabat dictum Jobi, « Neminem esse mundum a sorde: ne si unius quidem diei fuerit vita ejus ⁹⁶. » Sordes autem a peccato hic distinxit, atque sordescere animam putavit, cum mortale subit corpus e vili et sordida concretum materia; ac sese proinde inquinasse Christi animam cum corpus in muliebris uteri angustiis delitescens sibi adjunxit. Sic ille in eadem homilia: « Unde et Salvator loquitur: *Ego sum vermis, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio plebis* ⁹⁷. Videbat in matris utero immunditiam corporum, visceribus ejus hinc inde vallatus, terrene fœcis patiebatur angustias: unde assimilat se vermi et dicit: *Ego sum vermis, et non homo.* »

At Tertullianus libro *De carne Christi*, cap. 4, et lib. III *contra Marcion.*, cap. 11, de Domini nostri corporatione agens, pejora etiam deblatterat, nam præter spurcitas genitalium in utero elementorum, humoris et sanguinis, fœta coagula carnis ex eodem cœno alendæ per novem menses; partus quoque immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicros exitus fingit. » Quæ ab Hæreticis objecta neutiquam ipse difitebatur, sed Deo indigna esse negabat, contra Marcionitas.

Sanctam vero Virginem cum more aliarum feminarum per vulvæ reserationem Christum enixam esse sibi Origenes fluxerit, ut mox disputabimus, credi quoque posset profusam ab ea, itidem ut ab aliis, partus colluvium existimasse, unde minime mirum foret purgandam quoque fuisse ipsum asseverasse; sed omnino istud, nisi me mea fefellit diligentia, in Origene expressum non est. Sui ergo ei sufficiens errores, nec alieni temere huic affligendi sunt. Hanc potius Sixti Senensis adnotationem 136, quæ lib. VI *Biblioth.* intexta est, admittamus: « Intelligit fortasse Origenes, non de purgatione ab immunditiis et sordibus partus, quibus nulli dubium est Mariam non fuisse obnoxiam, sed de ritibus et cæremoniis, quibus Moyses puerperas lustrari jussit: has necesse erat servari a matre illius, qui legem impleturus venerat, non destructurus. » Illud ex eo confirmatur, quod homil. 8 in *Levit.*, num. 2, scribit Origenes eas solam mulieres in pariendo esse immundas, quæ semine admissa concipi-

unt et pariunt; quæ vero semine neutiquam suscepto peperit, eam vero immundam non esse. Quorum ea germana sunt, quæ representant Catenæ ex Origene in *Levit.* XII, 2: Γυνή ἧτις σπερματισθῆ καὶ τέκοι ἄρσεν· παρέλκειν δόξει τό· ἐὰν σπερματισθῆ, προτασσόμενον τοῦ· καὶ τέκη ἄρσεν· ἀλλ' ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ Μαρία οὐκ ἐκ τοῦ ἐσπερματισθαι τεκούσα ἄρσεν μὴ νομισθῆ ἀκάθαρτος εἶναι γεγεννηκυῖα τὸν Σωτῆρα, εἴρηται ὅλον τοῦτο. Addamus denique insignem locum ex homil. 12 in *Levit.*, num. 4, quo generationis Christi et virginalis Mariæ corporis mundities disertissime prædicatur: « Omnis qui ingreditur hunc mundum in quadam contaminatione effici dicitur. Propter quod et Scriptura dicit: *Nemo mundus a sorde, ne si unius diei fuerit vita ejus* ⁹⁸. Hoc ipso ergo quod in vulva matris est positus, et quod materiam corporis ab origine paterni seminis sumit, in patre et in matre contaminatus dici potest. Aut nescis, quia cum quadraginta dierum factus fuerit puer masculus, offertur ad altare, ut ibi purificetur, tanquam qui pollutus fuerit in ipsa conceptione, vel paterni seminis, vel uteri materni? Omnis ergo homo in patre et in matre pollutus est; solus vero Jesus Dominus meus in hanc generationem mundus ingressus est, in matre non est pollutus. Ingressus est enim corpus incontaminatum. Ipse enim erat qui et dudum per Salomonem dixerat: *Magis autem cum essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum* ⁹⁹. Non est ergo contaminatus in matre, sed ne in patre quidem. Nihil enim Joseph in generatione ejus præter ministerium præstitit et affectum. »

Sic autem de sacro Mariæ puerperio sentit catholica Ecclesia, antiquorum Patrum dogmatis imbuta etsi uterus de die in dies insolesceret (placet enim Tertulliani verba lib. *De carne Christi*, cap. 4, repudiata licet ipsius sententia, retinere) gravem tamen, anxium, incertum libidinibus fastidii et gulæ neutiquam fuisse; foras vero infantem non cum suis impedimentis profusum et oblitum, quemadmodum aliis omnibus puerperis solet contingere, sed absque ullis inquinamentis et sordibus prodiisse. Quamobrem canone 79 synodi quinisextæ abrogatur consuetudo a nonnullis observari solita illis temporibus, similam coquendi post diem nativitatis Christi, et eam sibi invicem impertiendi, « honoris scilicet prætextu secundinarum impollutæ Virginis matris: » rationem reddit synodus, esse quippe ἀλόχευτον τὸν ἐκ τῆς παρθένου θεῖον τόκον, ὡς καὶ ἀσπύτως συστάνα. « Secundinis carentem Virginis divinum partum, ut qui semine caruerit. »

II. Alia quoque ac gravior criminatio ex his ejusdem homiliæ 14 in *Lucam* verbis oritur: « Quemcunque de utero effusum marem dixeris, non sic aperit vulvam matris suæ, ut Dominus Jesus; quia omnium mulierum non partus infantis, sed viri coitus vulvam reserat. Matris vero Domini eo tempore

⁹⁶ Job. XIV, 4. ⁹⁷ Psal. XXI, 7. ⁹⁸ Job. XIV, 4, 5. ⁹⁹ Sap. VIII, 20.

vulva reserata est, quo et partus editus, quia sanctum uterum, et omni dignatione venerationis venerandum ante nativitatem Christi masculus omnino non tetigit. » Per reserationem vulvæ Christum editum censet. Par est Tertulliani cespitatio in libro *De carne Christi*, cap. 25; ibi quippe beatam Mariam virginitatis decus (integritatis nempe ejusdam corporis, quæ virginibus inesse solet, et primo viri congressu obteritur ac violatur) reserata in partu vulva amisisse docet. Post alia vero sic disserit: *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur Domino*¹. « Quis vere sanctus, quam Dei Filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Cæterum omnibus nuptiæ patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est quam virgo, salu quodam mater antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? cum hac ratione Apostolus non ex Virgine, sed ex muliere editum Filium Dei pronuntiavit, agnovit adaperitæ vulvæ nuptialem passionem. » Eandem postmodum opinionem amplexus est Jovinianus hæreticus, et eam hodieque tuentur heterodoxi nostrates, uterum virgineum Christo transeunti reseratum quidem, patens iter præbuisse docentes, sed mox divulsas partes Dei nutu pristinas repetiisse sedes, et in unum coaluisse. Nec multum hinc abludit Durandus a Sancto Porciano, inviolatum quidem perseverasse virginitatis sigillum definiens, sed amplificatos meatus viam patefecisse.

Origenianæ sententiæ contraria decernuntur in prima homiliarum in diversos, quæ auctorem non habere Origenem vel hinc potest existimari. Sic illa: « Quemadmodum Danieli intra lacum leonum incluso², claustris non apertis allatum est ei prandium ab Habacuc; ita et hæc Virgo sancta genuit Dominum, sed intacta permansit; mater effecta est, sed virginitatem non amisit; genuit infantem, et, ut dictum est, virgo permansit. Virgo ergo genuit et virgo permansit: mater Filii facta est, et castitatis sigillum non perdidit. » Atque illud est optimæ Patrum, tum Græcorum, tum Latinorum partis, et Ephesini præterea concilii decretum, perpetuo Ecclesiæ catholicæ consensu comprobatum, et hoc Ezechielis prophetæ oraculo corroboratum: « Et dixit Dominus ad me: Porta hæc clausa erit: non aperietur, et non transibit per eam: quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam, eritque clausa principi³. » Quo illibatam et in conceptu et in partu Mariæ virginitatem futuram, Christique corpus clausis uteri repagulis eodem modo foras proditurum, quo ad discipulos obseratis foribus penetravit, prænuntiari affirmant Patres plerique.

Verum Origenis reprehensioni intercedit Genebrardus *Collect.* cap. 6, et Ambrosii ac Hieronymi auctoritatem et exemplum prætexit, quorum uterque claustrum virginitatis a Christo in partu apertum fuisse dicit. Adjungere poterat Athanasium,

¹ Luc. II, 25. ² Dan. XIV, 36. ³ Ezech. XLIV, 2.

A Basilium et alios præterea, qui de virgineæ vulvæ apertione similiter disserunt. Sed ea omnibus iis exceptio adhibenda est, qua ad solvendum Ambrosii locum usus est Thomas p. III, q. 28, a. 2, ita nempe locutos Patres illos, cum illud evangelistæ exponerent: « Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur⁴; » quod quidem ex vulgata loquendi consuetudine usurpatum est, non ad significandam virginei claustris apertionem, sed exitum duntaxat prolis de utero. Thomæ responsionem defendunt alii Ambrosii et Hieronymi loci, quibus irruptum perseverasse in puerperio virginitatis sigillum manifeste tradunt, qualis ille est Ambrosii e libro *De institutione virginis*, cap. 7: « Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu, et genitalia virginitatis claustra non solvit. Mansit intemeratum septum pudoris, et inviolata integritatis duravere signacula, cum exiret ex Virgine; » et ille ipse Hieronymi e lib. II *contra Pelagian.*, quem Origeniano similem esse vult Genebrardus, quique ei ex diametro oppositus est. En illum: « Solus Christus clausas portas vulvæ virginalis aperuit, quæ tamen clausæ jugiter permanserunt. » Utilius ergo suam Origeni excusando navasset operam Genebrardus, si dixisset de Mariæ virginitate haudquaquam ab Origene fuisse detractum, etiamsi perfractas in pariendo virginitatis fores crediderit (quod ipsum tamen ab Ecclesia reprobatum est); non in integritate quippe carnis, sed in constanti voluntatis proposito virginitatem consistere: nam « Integritas corporalis membri per accidens se habet ad virginitatem, in quantum scilicet per hoc quod ex proposito voluntatis abstinet quis a delectatione venerea, remanet integritas in membro corporeo. Unde si contingat quod per alium modum aliquo casu membri integritas corrumpatur, non magis præjudicat virginitati, quam si corrumpatur manus aut pes. » Verba sunt S. Thomæ 2-2, q. 152, a. 1: « Notandum sane, » inquit Eligius Noviomensis homil. 2, « quod dicitur: *Omne masculinum adaperiens vulvam*, quia his verbis evangelista morem consuetæ nativitatis expressit. Et non sic intelligi voluit, sicut latrant hæretici, quod Christus uterum matris nascendo virginitate privaverit; cum mulier non tunc virginitatem amittat, quando parit, sed quando cum viro dormit. » Huc confert quod tractat xxvi in *Matth.*, num. 25, pag. 843, ex traditione quadam litteris mandavit Origenes de morte Zachariæ idcirco illata, quia Mariæ, postquam Servatorem enixa est, in quodam templi loco virginibus destinato consistere permisisset, et dixisset: « prohibentibus eam, quoniam digna est virginum loco, cum sit virgo. »

III. Beatam Virginem nullum unquam in se concepisse peccatum, hodie Ecclesiæ ratum est, et Tridentini concilii firmatum auctoritate decretum. Quo

⁴ Luc. II, 25.

acquiescendum potius est, quam veterum dictis, si qui secus sentire visi sunt. Inter illos numerandus Origenes, qui legi peccati Mariam Christi matrem non obnoxiam fuisse modo, sed et paruisse pronuntiavit his verbis: « Quid? Putamus quod scandalizatis apostolis Mater Domini a scandalo fuerit immunis? Si scandalum in Domini passione non passa est, non est mortuus Jesus pro peccatis ejus. Si autem omnes peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati gratia ejus, et redempti ⁶, utique et Maria illo tempore scandalizata est. Et hoc est quod nunc Simeon prophetat, dicens: *Et tuam ipsius animam* ⁴, quæ scis absque viro peperisse te virginem, quæ audisti a Gabriele: *Spiritus sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* ⁷, pertransibit infidelitatis gladius, et ambiguitatis mucrone ferieris. » Jacent illa in homil. 17 in *Luc.*, quæ ἀπόλαξελ propemodum in epistolam 317 retulit Basilii; gladio enim illo dubitationem quamdam a Simeone notatam esse scribit, quæ Mariæ animam in partes, mortem patiente Christo, divisura erat, juxta Christi oraculum: « Omnes scandalizabimini in me ⁸: » alioquin ad eam mortis Christi fructum non fuisse perventurum. Eodem verba Simeonis deorquent Titus Bostrenus, Amphiloehus orat. 3 *De occurrent Domini*, Chrysostomus in *psal.* XIII, Cyrillus in *Joan.*, auctor libri *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, Augustino ascripti, quæst. 73 et Theophylactus in *Luc.* II. Quorum nonnulli Virginem post fluctuationem illam animo confirmatam fuisse dicunt, Basilium hujus auctorem sententiæ pressius assectati.

Origenes itidem homil. 20 in *Luc.* dubiæ et incertæ fidei Mariam ita acensat: « Simul et illud attendite, quod quandiu in possessione Patris sui fuit (Jesus), sursum erat, quia necdum plenam fidem Joseph et Maria habebant, propterea sursum cum eo manere non poterant. » Et paulo post: « Maria autem conservabat omnia verba hæc in corde suo ⁹. Plus aliquid quam de homine suspicabatur. » Eandem exiguæ fidei culpam Mariæ affligit Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 7: « Sed quæ ratio responsi, inquit, matrem et fratres ad præsens negantis, discat etiam Apelles. Præter Domini non crediderunt in illum, sicut et in Evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater æque non demonstratur adhæsisse illi, cum Martha et Maria alia in commercio ejus frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas eorum, cum is doceret viam vitæ, cum Dei regnum prædicaret, cum languoribus et vitiiis medendis operaretur, extraneis defixis in illum tam proximi aberant. » Sed causam pro eo dicit Pamelius, et totam incredulitatis notam in fratres transfert; et Matrem Christæ non adhæsisse eatenus tantum dici vult, quatenus non omnibus Christi concionibus interfuit. Laudabilis quidem, sed irritus est Pamelii conatus: ec-

quænam enim adversus tam apertam sententiam valeat exceptio? Nam ait « hoc in loco apparuisse incredulitatem eorum, » cum prædicaret Christus regnum Dei, et extraneis in illum defixis abessent proximi. Atqui virginem dixit non æque adhæsisse Christo ac Martham et Mariam. Virginem igitur, itidem ut Domini fratres, incredulitatis arguit. Origenem quoque contra Rhenanum idem ipsi crimen objicientem defendere parat Pamelius hoc argumento, quod beatam Virginem immaculatam appellet. Commodius locum ex homil. 20 in *Luc.* proxime adductum exponere satagit Sixtus Senensis lib. V *Biblioth.*, adnot. 140: « Pato, inquit, Origenem vocabulo plenæ fidei intellexisse plenam cognitionem omnium mysteriorum divinitatis et humanitatis Christi, quam Maria Virgo nondum eo tempore habebat; quamvis ea omnia, quæ tum de Christo noverat, certissima et inconcussa fide teneret. » Ad priorem vero ex homil. 17 diluendum locum conducere poterat Thomæ solutio, dubitationem illam, admirationem et discussionem interpretantis, si non rejicere illæ scandali et infidelitatis vocis occurrerent. Porro absona hæc, et ab Ecclesiæ placitis discrepans veterum aliquot de Maria sententia, aliæque ejusmodi nonnullæ, quas brevitati consulentes prætermittimus, causam dederunt Lutheranis et Calvinistis, cur beatam Mariam reliquorum more hominum peccasse sciscerent.

QUÆSTIO V.

DE ANGELIS.

I. Vix certi quidquam Origenis ætate de angelis fuerat definitum. II. Quæritur quo tempore angelos et rationis compotes naturas reliquas a Deo conditas, et in peccatum delapsas ratus sit. III. Utrum angelos corporatos esse censuerit. IV. Sibi videtur aliquando non constare. V. Sed conciliantur discordantes loci. VI. Utrum animam illis inesse, an ipsos esse animas dixerit. VII. Angelorum inter et demonum corpora discrimen aliquod tenuitatis constituit. VIII. Consentientes habet Patres bene multos. IX. Origenianæ sententiæ radix investigatur. X. Utrum aquas quæ supra et infra firmamentum sunt, angelos esse arbitratus sit. XI. Ecquid de angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione ac pænis statuerit. XII. Patrum multorum adversus hanc ipsius doctrinam convicia. XIII. Utram priorem crediderit hominum an demonum naturam, exploratur. XIV. Ex ipsis Origenis verbis sententia illius super angelorum libertate ac meritis aperitur. XV. In qua tamen videtur nunquam titubare. XVI. Causæ huic Patres aliquot suffragantur. XVII. Origeni favent alia quædam. XVIII. Utrum angelos ab hominibus erudiri persuasum habuerit. XIX. Expenditur ejus sententia de angelis judicandis. XX. Cujus fundamenta aperiantur. XXI. Eam frustra excusare conatur S. Thomas. XXII. Quo tempore exitrema supplicia demonibus vel insicta vel infligenda Origenes crediderit. XXIII. Origeni assentuntur Patres plerique. XXIV. Utrum hominum sanctitate florentium animus angelos esse senserit. XXV. Nonnullorum criminationibus opinionis hujus causa fuit obnoxia. XXVI. Ventilatur ejus sententia de telaribus angelis; ac primum gentium, XXVII. Ecclesiarum, XXVIII. Hominum singulorum,

⁴ Rom. III, 23, 24. ⁵ Luc. II, 35. ⁶ Luc. I, 35. ⁷ Marc. XIV, 27. ⁸ Luc. II, 31.

XXIX. *Et rerum anima carentium.* XXX. *Utrum unicuique genti et homini angelos duos, bonum unum, malum alterum simul assistere putaverit.* XXXI. *Fons Origenianarum de angelis tutelariis sententiarum ostenditur.* XXXII. *Astipulatores Patres recensentur.* XXXIII. *For et ex Origenis fluctuatione excusari possunt.* XXXIV. *Quid de angelis ψυχοπομποῖς opinatus sit, indagatur.* XXXV. *Quæritur quid senserit de angelis remunerationum et pœnarum administris.* XXXVI. *Utrum angelos neutiquam invocandos esse putaverit.* XXXVII. *Utrum et quomodo cherubinos Filii cogitationes esse dixerit.* XXXVIII. *Utrum dæmones nidore et sanguine pasci existimaverit.*

I. Origenianam de angelis doctrinam, iter institutum prosequentes, explicemus. Ac angelorum nomine, tum bonos angelos, tum malos, qui dæm ones appellantur, comprehendimus, quoniam permista sponte sua et coherens est utrorumque notitia. Horum naturam suis temporibus nondum satis aperte fuisse cognitam, nec Ecclesie definitionibus explanatam scribit Origenes in præmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 10: « Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, et virtutes bonas, qui ei ministrant ad salutem hominum consummandam; sed quando isti creati sint, vel quales, aut quomodo sint, non satis in manifesto designatur. » Et paulo superius num. 6: « De diabolo, et angelis ejus, contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatione docuit, quoniam sunt quidem hæc: quæ autem sint, aut quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod angelus fuerit iste diabolus, et apostata effectus quamplurimos angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque angeli ipsius nuncupantur. » Proclivis ergo erat Origeni in re lubrica et incerta lapsus, prompta et facilis in tenebris offensus. Et fuit sane multiplex, dum ingenio suo nimis confusus extra oleas nonnunquam divagatur. Singula hic enucleate discutienda sunt.

II. Quærendum priore loco illud est, quo tempore angelos a Deo conditos Origenes statuerit; neque angelos duntaxat, sed rationis etiam participes naturas omnes, sive dæm ones, sive humanas animas, sive alias quascunque (nam et alias plerasque rationis compotes esse sensit) quoniam ejusdem eas omnes esse inter se naturæ, et eodem tempore a Deo conditas, tumque fuisse νόας, hoc est, mentes; deinde vero propter varios illarum motus, ac diversum liberi arbitrii usum in varios ordines, sive angelorum, sive hominum, sive dæmonum distributas, constanti et iterata Origenes assertione prodidit, ut sæpe in sequentibus ostendemus. At quoniam vulgo ignorari scribit, quo tempore creatæ illæ sint a Deo, nec quidquam aperte super ea re definiit, conjecturis duntaxat utendum est. Probabile mihi quidem fit naturas hujusmodi ab æterno creatas a Deo Origenem existimasse; quemadmodum nunquam non sine luce sibi coævæ, licet a se productæ sol fuit. Demonstrabimus quippe infra, persuasum fuisse illi mundum idci

conditum, ut naturæ illæ rationales in eum pro meritis demitterentur. Atqui sine mundo Deum nunquam fuisse idem opinabatur; ait enim lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 3: « Si cœpit mundus ex tempore, quid ante faciebat Deus, quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei, impium est simul et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, vel omnipotentia aliquando non egerit potentatum. » Igitur ne rationales quidem naturæ ex tempore esse cœperunt. Unde necessario sequitur eas ab omni ævo conditas a Deo fuisse; tum variis modis voluntatis libertate usas, has recte, male illas egisse, statimque sceleribus earum expiandis mundum fuisse fabricatum in quem detruderentur, adeo ut hæc re licet diversa, simul tamen contigerint. Quod ut Adamantium ita sensisse putem, facit Platonicorum recentiorum auctoritas, quorum consimilis erat propemodum iisdem de rebus sententia, ut est apud Augustinum lib. x *De civit. Dei*, cap. 31. Facit et iste Hieronymi locus ad cap. i *Epist. ad Titum*: « Sex millia necdum nostri orbis implentur anni; et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræque virtutes servierint Deo, et absque temporum vicibus atque mensuris Deo jubente substituerint? » Hæc Origenismum sapiunt, qualia multa Commentariis suis Hieronymus asperserat. Facilis nunc est Leontii Byzantii intellectus, cum ait *Scholior.* act. 10: Καὶ οὕτως, inquit, περὶ τῆς προϋπάρξεως ἐδόξαζεν (Ὀριγένης) οὕτως, ὅτι πρὸ τῶν αἰώνων νόες ἦσαν πάντες καθαροί, καὶ οἱ δαίμονες, καὶ αἱ ψυχὰι, καὶ οἱ ἄγγελοι λειτουργοῦντες τῷ Θεῷ, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ποιοῦντες. Ὁ δὲ διάβολος εἰς ὧν, ἐπέδη τὴν αὐτεξούσιον εἶχεν, ἔβουλήθη ἀντιστῆναι τῷ Θεῷ, καὶ ἀπώσατο αὐτὸν ὁ Θεὸς· συναπίστησαν δὲ αὐτῷ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις, καὶ οἱ μὲν πάντοτε ἁμαρτήσαντες δαίμονες ἐγένοντο· οἱ δὲ ἔτι ἔλαττον, ἄγγελοι· οἱ δὲ ἔτι ἔλαττον ἀρχάγγελοι· καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἕκαστος πρὸς τὴν οἰκίαν ἁμαρτίαν ἀπέλαθεν· ὑπελείποντο δὲ αἱ ψυχὰι, αἵτινες οὐδὲ τσαῦτα ἦσαν ἁμαρτήσασαι, ἵνα δαίμονες γένωνται· οὐδὲ πάλιν οὕτω κουφτέρως, ἵνα ἄγγελοι γένωνται· ἐποίησεν οὖν τὸν παρόντα κόσμον, καὶ τὴν ψυχὴν συνέδησε τῷ σώματι πρὸς κόλασιν. « Atque ita interim de præexistentia (Origenes) sentiebat, ante sæcula mentes fuisse puras omnes, et dæm ones, et animas, et angelos ministrantes Deo, ejusque mandata exsequentes. Diabolum autem, cum unus esset, quoniam arbitrii libertate pollebat, Deo resistere voluisse, eumque a Deo fuisse expulsum; unaque cum ipso descivisse omnes alias virtutes, et quæ plus peccassent, dæm ones evasisse; quæ minus, angelos; quæ minus etiam, archangelos; et ita consequenter unumquemque pro suo peccato recepisse præmium: reliquas autem fuisse animas, quæ tantum peccaverant, ut dæm ones fierent; ita leviter, ut angeli evaderent;

mundum itaque hunc condidisse, animamque supplicii causa corpori colligasse. » Creationem inter, et peccatum, et poenam, momentum fere unicum interessisse intellige, atque hæc πρὸ τῶν αἰώνων, id est ab æterno, contigisse. Ad Origenis sententiam accedit auctor *Commentarii in Job*, quem vertit Perionius; ait enim: « In diabolo autem principium formationis intelligendum est, non quod omnium quæ ratione et animo intelliguntur, primus sit effectus; sed quod sine tempore, quemadmodum locus ille declarat. »

III. Videndum deinde angelosne corporatos esse, an corpore carere Origenes arbitratus sit. Non satis autem explicata, et certa videtur prima fronte ejus ratio; nam pugnancia secum esse dicas, quæ diversis libris super eo argumento disseruit. Quicumque tamen animum ad ejus verba attenderit diligenter, aliter judicabit. Rata quippe fuit ejus et constans opinio angelos corpore esse indutos, sed subtili et tenui: nam lib. 1 *De princip.*, cap. 6, num. 4, pronuntiat « solius Dei, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti naturæ id proprium esse, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeæ adjectionis societate intelligatur subsistere. » Quem locum affert S. Thomas p. 1, q. 51, a. 4, eamque opinionem ab antiquis philosophis Origenem hausisse asseverat. Clariora etiam proloquitur lib. 11 ejusdem operis, cap. 2, num. 4, et postquam quæsit an summam beatitudinem adeptæ ratione pollentes naturæ corpus penitus exuere possint, sibi que id « difficillimum et pene impossibile » videri dixit; addiditque, quod et sequenti capite iterum usurpat, necesse fore in nihilum redigi corpoream naturam, quemadmodum de nihilo fuit procreata, si utilis esse desineret; tum subdit num. 2: « Si vero impossibile est hoc ullo modo affirmari, id est, quod vivere præter corpus possit ulla alia natura, præter Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, necessitas consequentiæ ac rationis coarctat intelligi, principaliter quidem creatas esse rationabiles naturas; materialem vero substantiam opinione quidem et intellectu solum separari ab eis, et pro ipsis, vel post ipsas effectam videri, sed nunquam sine ipsa eas vel vixisse vel vivere: solius namque Trinitatis incorporea vita existere recte putabitur. » Hæc insectandi Origenis viro magno præbuerunt argumentum, quod cum angelos et rationis capaces animas longo intervallo corporibus caruisse alibi dixerit, id tamen fieri non posse hic affirmaverit. Verum res aliter se habet; (27) nam corporeos quidem angelos et animas revera

(27) Nam corporeos quidem angelos et animas, etc. Vide paulo infra observationes nostras in num. 5.

(28) Semper autem, etc. Hujus contextus posteriorem partem utpote erroneam, et a Rufino dissimulatam sic exhibet Hieronymus in epist. ad Avitum: « Si quis autem potuerit ostendere incorpoream rationabilemque naturam, cum expoliaverit se corpore, vivere per semetipsam, et in pejori

esse Origenis opinio fuit, sed ea tamen propter insignem subtilitatem, cum reliquis mundi corporibus comparata, spiritualia, ut ostendemus paulo post, et incorporea dici posse: quamvis ergo ante mundi hujus corporei opificium condita ea fuerint, corpore tamen sui generis fuisse instructa; ac ne in primo quidem illo statu diu perseverasse, sed admissa statim postquam creata sunt peccato, in crassiora continuo corpora supplicii causa fuisse immersa. Præter superiora testimonia quibus angelis corpus affingitur, recitanda quoque ea quæ locum Origenis supra allatum excipiunt: « Ut ergo, inquit, superius diximus, materialis substantia hujus mundi habens naturam, quæ ex omnibus ad omnia transformatur, cum ad inferiores quosque trahitur, in crassiorem corporis statum solidioremque formatur, ita ut visibiles istas mundi species, variasque distinguat: cum vero perfectioribus ministrat et beatioribus, in fulgore cœlestium corporum micat, et spiritalis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornat. » Sed et lib. 1v, in anacephalæsi, num. 35: « (28) Semper autem erunt rationabiles naturæ, quæ indigent indumento corporeo: semper ergo erit natura corporea, cujus indumentis uti necesse est rationabiles creaturas. Nisi quis putet posse se ullis assertionibus ostendere quod possit natura rationalis absque ullo corpore vitam degere. Sed quam difficile sit, et quam pene impossibile intellectui nostro, in superioribus singula disserentes ostendimus. » Quapropter et Photius cod. cvi, Theognostum Alexandrinum libro quarto *Hypotyposeon* ex mente et sententia Origenis scripsisse refert, angelis et dæmonibus exilia corpora esse circumposita.

IV. Sed quamvis rationabilibus naturis corpus diserte et liquido affluerit Origenes, a se diversus abire, videtur aliis locis, et corpus iisdem naturis detrahere. Sic homil. 4 in *Genes.*, num. 2: « Cum enim ea quæ facturus erat Deus, ex spiritu constarent et corpore, ista de causa in principio et ante omnia cœlum dicitur factum, id est omnis spiritalis substantia, super quam velut in throno quodam, et sede Deus requiescit. Istud autem cœlum, id est firmamentum, corporeum est. » Ubi cum spiritalem substantiam opponat corporeæ, sequitur esse incorpoream; et tom. 1 *Commentar. in Joan.*, num. 17: Καὶ ἀναγκαῖον ἐπιστῆσαι εἰ ἄῤυλον πάντη καὶ ἀσώματον ζῶην ζώντων ἐν μακαριότητι τῶν ἁγίων, ὁ καλούμενος δράκων ἄξιος γενέσθαι ἀποπεσῶν τῆς καθαρᾶς ζωῆς, πρὸ πάντων ἐνδοθῆναι ὕλη καὶ σώματι: et tomo xx, num. 22, Πάντως γοῦν καὶ τοῦτο

conditione esse quando corporibus vestitur; in meliori, quando illa deponit: nulli dubium est corpora non principaliter subsistere, sed per intervalla et ob varios motus rationabilium creaturarum nunc fieri, ut qui his indigent, vestiuntur: et rursum cum illa depravatione lapsuum se ad meliora correxerint, dissolvi in nihilum: et hac semper successione variari. »

ἔχει ὁ διάβολος δόγμα ἀληθές περὶ αὐτοῦ ἐνοῶν ὅτι λογικός ἐστι, καὶ ὅτι τὸ τοιόνδε μὲν ἀνθρώπος ἐστὶ, τὸ τοιόνδε ἄγγελος, καὶ τὸ τοιόνδε μὲν σῶμα, καὶ ποῖον σῶμα, ἄλλο δὲ τι ἕτερον σώματος. Item lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 7, num. 4 : « Manifeste ergo in Christo et per Christum facta esse omnia, et creata pronuntiat (Paulus Col. 1, 16) sive visibilia, quæ sunt corporalia; sive invisibilia, quæ non alia etiam arbitror, quam incorporeas, spiritualesque virtutes; » et lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 6 : « Non enim idem intelligitur quod dicit ea quæ non videntur, et ea quæ invisibilia sunt. Ea namque quæ sunt invisibilia, non solum non videntur, sed ne naturam quidem habent ut videri possint, quæ Græci ἀσώματα, id est *incorporea* appellantur. Hæc autem de quibus Paulus dicit: *Quæ non videntur*¹⁰, naturam quidem habent ut videri possint, nondum tamen videri ab his quibus promittuntur exponit; » et istud. e lib. III, cap. ult., num. 7 : « Omnis igitur hæc ratio hoc continet, quod duas generales naturas condiderit Deus; naturam visibilem, id est corpoream, et naturam invisibilem, quæ est incorporea, » et hoc omnium apertissimum lib. IV operis ejusdem, num. 27 : « Sed et rursus per Christum creata dixit esse omnia visibilia et invisibilia. Per quod declaratur esse etiam in creaturis quasdam invisibiles secundum proprietatem suam substantias. Sed hæc quamvis ipsæ non sint corporeæ, utuntur tamen corporibus, licet ipsæ sint corporea substantia meliores. Illa vero substantia Trinitatis, quæ principium est, et causa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus, neque in corpore esse credenda est, sed ex toto incorporea. » Sed et lib. VI *contra Cels.*, num. 71 : Ἡμεῖς δὲ, inquit, ἀσώματος οὐσίας οὐκ ἴσμεν ἐκφυρομένην

¹⁰ II Cor. IV, 18.

(29) Nam angelos ita corporeos esse vult, ut spirituales nihilominus esse velit, quod spiritus nihil aliud quam summæ exiguitatis corpora, etc. Ex supra allatis sequentibusque ac similibus locis, non sequitur Origenem naturam animæ et aliorum spirituum in corpore quantumvis subtili posuisse. Id solum conficitur ipsum juxta ac Platonicos putasse animas, aliasque substantias rationabiles, natura sua incorporeas et invisibiles, corporibus tamen quasi indumento et vehiculo circumvolvi, neque iis unquam omnino nudari, utpote quæ nudæ comprehendere non possint, nec in ullo corporeo loco consistere, quin indigeant corpore ad naturam loci illius accommodato; sed præter crassum hoc corpus quo in hac vita induuntur animæ, certo quodam eas connexas esse aërio corpore quod eas ubique sequitur, quod servant etiam deposito crassiori, quod denique vocatur a Porphyrio et Plotino « spiritale et interius animæ indumentum. » Imo præter duplex hoc corpus, Philoponus tertium agnoscit subtilius et purius quod vocat σῶμα οὐράνιον, αἰθέριον, et ἀύγειδές, quodque animabus tribuit quæ ab affectibus corporeis liberæ sunt. Proclus et Hierocles illud vocat τὸ πνευματικὸν ὄχημα τῆς λογικῆς ψυχῆς, « spiritale vehiculum rationalis animæ. » At valde peregrinum in Platonicorum scriptis eum esse oportet, qui in hoc duplici interiori vel alterutro vehiculo eos putaverit animæ naturam posuisse. Aperte sententiam suam de animarum natura exprimit Origenes

A οὐδ' εἰς πῦρ ἀναλυομένην τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ τὴν ἀγγέλων, ἢ θρόνων, ἢ κυριοτήτων, ἢ ἀρχῶν, ἢ ἐξουσιῶν ὑπόστασιν. Ideo Sophronius Jerosolymitanus in epistola ad Sergium scribit Origenem, ipsiusque sequaces dixisse animas ante corpora carne et corpore carentem vitam egisse in cælo nondum creato.

V. In his secum licet pugnare videatur Origenes, facile tamen discordantes loci conciliantur: (29) nam angelos ita corporeos esse vult, ut spirituales nihilominus esse velit, quod spiritus nihil aliud quam summa exiguitatis corpora, cujusmodi sunt angelica; asserit quippe loco supra allato « materialem substantiam hujus mundi, spiritualis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornare; » ut hominum quoque corpora post resurrectionem spiritualia fore declarat Paulus I Cor. XV, 44. Angelos porro cum propter eximiam corporum subtilitatem spirituales dixerit, incorporeos quoque quodammodo, et *καταχρηστικῶς* dici posse censuit, habita præsertim corporum nostrorum ratione, quæ crassa sunt. Ille ipse manifeste indicat in præmio librorum *De princip.*, num. 8, cum enim appellationem ἀσώματος in Scripturis neququam usurpari dixisset, objicit sibi locum quemdam ex apocrypho libello, qui *Petri Doctrina* inscribitur, in quo discipulis dicit Christus se non esse « dæmonium incorporeum. » Respondet Origenes inter ecclesiasticos libros *Petri Doctrinam* non haberi; tum addit: « Quod etiam si ipsum concederetur, non idem sensus ibi ex ipso sermone ἀσώματος indicaretur, qui a Græcis et gentilibus auctoribus ostenditur, cum de incorporea natura a philosophis disputatur. In hoc enim libello incorporeum dæmonium dixit, pro eo quod ipse ille quicumque est habitus,

lib. VII *contra Celsum*, num. 32 : « Quoniam, inquit, resurrectionis dogma ideo Celsus irridet, quia non intelligit, nec audivit nisi ab imperitis qui nullo illud argumento astruere poterant, utile fuerit, præter ea quæ de re supra dicta sunt, hoc unum observare, quæ de resurrectione tradimus, ea non proficisci, ut Celsus putat, ex male intellecta animarum e corporibus in corpora migratione; sed quia scimus animam, natura incorpoream et invisibilem, in nullo corporeo consistere loco, quin indigeat corpore ad naturam illius loci accommodato: quod corpus modo quidem gestat, exuto priori quod antea necessarium, postea inutile fit; modo autem super illud quod prius habebat, induitur meliore quo indiget ut ad puriores, æthereos, cælestesque locos perveniat. Sic in hac vita nascens, membranam exuit qua eam in vulva matris obvolvi utile erat, quandiu in ea fuit; sed antequam illam exuat, corpus induit quod erat in terra victuro necessarium, » etc. His præmissis, facile discordantes Origenis loci conciliantur. Quando igitur incorporeos angelos et animas dicit, non ad imperitorum captum sese accommodat, sed natura sua incorporeos existimat; et quando corporeos eos dicit, non eos ita esse natura sua putat, ac proinde non vult spiritus nihil aliud esse, quam summæ exiguitatis corpora, sed vult eos subtili et aërio corpore, quod vocat *spiritale*, quasi indumento et vehiculo exterius circumvolvi. Vide paulo infra quæst. 6. *De anima*, num. 3 et 13.

vel circumscripção dæmonici corporis, non est simili huic nostro crassiori et visibili corpori : sed secundum sensum ejus qui composuit illam scripturam intelligendum est quod dixit ; id est non se tale corpus, quale habent dæmones, quod est naturaliter subtile, et velut aura tenue, et propter hoc vel putatur a multis, vel dicitur incorporeum, sed habere se corpus solidum et palpabile. In consuetudine vero hominum omne quod tale non fuerit, incorporeum simplicioribus vel imperitioribus nominatur : velut si quis aerem istum quo fruimur, incorporeum dicat, quandoquidem non est tale corpus, ut comprehendi ac teneri possit, urgentique resistere. » Si quando igitur angelos dixit incorporeos, ad imperitorum captum sese accommodasse, et juxta vulgi consuetudinem locutum fuisse credamus.

VI. Nec corpoream angelis naturam attribuisse contentus, animam iis insuper ascripsit lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 1 : « Superest de angelico ordine requirere, utrum et ipsi animas habeant, an animæ sint, vel de cæteris divinis, cælestibusque virtutibus, sed et de contrariis potestatibus. Auctoritatem quidem divinæ Scripturæ usquam nullam invenimus, quod vel angeli, vel si qui sint divini spiritus ministri Dei, vel animas habere, vel animæ dicantur : animantia tamen esse a quamplurimis sentiuntur. » Hieronymus epist. 65 ad Pammach., cap. 5 : « Nec Origenes unquam dixit ex angelis animas fieri, eum ipsos angelos nomen esse officii doceat, non naturæ ; in libris enim *Περὶ ἀρχῶν* et angelos, et thronos, et dominationes, potestates et rectores mundi et tenebrarum, et omne nomen quod nominatur non solum in præsentī sæculo, sed in futuro, dicit animas esse eorum corporum, quæ vel desiderio, vel ministerio susceperint. » Profecto non est promptum dicto quam ratione animam angelis inesse posse senserit : nam quæreretur, anima illa corporeane sit, an contra. Corpoream dixisset utique, nam nihil præter Deum incorporeum ducit. Tenue ergo et monogrammmum corpus ab alio longe tenuissimo et simplicissimo corpore animatum esse dicere debuisset. Sed paulo post, num. 2, angelos decernit meras esse animas. « De eo vero quod Dei anima in Scripturis nominatur, qualiter intelligi debeat, et sentire, et proferre difficile est ; semel enim simplicem illam naturam, et absque ullius abjectionis permistione profitemur : tamen quoquomodo sentiendum est, nominari interim Dei anima videtur ; de Christo vero non dubitatur. Et ideo non mihi videtur absurdum etiam de sanctis angelis, cæterisque cælestibus virtutibus tale aliquid vel dicere, vel sentire : siquidem definitio illa animæ etiam in ipsos videtur incurrere. Quis enim rationabiliter sensibiles eos esse, vel mobiles poterit denegare ? Quod si recta ista videtur esse definitio, quod substantia rationabiliter sensibilis, et mobilis anima dicatur, videtur hæc eadem definitio etiam ad angelos pertinere. Quid enim aliud in illis quam sensus rationabilis et motus est ? Quorum autem una defi-

initionis ratio est, horum sine dubio et eadem substantia est. » Tale aliquid habet lib. II in *Cantic. canticor.*, pag. 58 : « Et adhuc agnitionem sui anima requirat, si est aliquis ordo, aut sunt aliqui spiritus ejusdem substantiæ cum ipsa, alii vero non ejusdem, sed diversi ab ea, id est, si sunt et alii spiritus rationabiles, ut ipsa est, et alii carentes ratione : et si eadem est ipsius quæ et angelorum substantia, quoniam rationabile a rationabili nequaquam differre creditur. »

VII. Angelorum autem inter et dæmonum corpus discrimen aliquod tenuitatis constituit, quoniam graviora, vel subtiliora corpora, pro criminum modo, mentibus addita fuisse opinatus est, ut diximus. Postquam enim ob nequitiam dæmones cælo sunt exturbati, crassiore quodam corpore circumspectos esse existimavit. Sic ille tom. I in *Joan.*, num. 17 : « Ὁ καλούμενος δράκων ἄξιος γεγένηται ἀποπεσῶν τῆς καθαρᾶς ζωῆς, πρὸ πάντων ἐνδεθῆναι ὕλη καὶ σώματι. Quod de diabolo statuit, de omnibus quoque dæmonibus intelligendum est. Atque hoc corpus crassius licet angelico, esse tamen dicit proæmio lib. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 8, « naturaliter subtile, et velut aura tenue, » ex aere nimirum rariore contextum. Quod in eo redarguit Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1. At eam tamen corporum diversitatem citra ullum naturæ discrimen Origenes admittit. Diabolum quippe inter et angelum ullam οὐσίαν differentiam esse negat tom. XX in *Joan.*, num. 20. Nec repugnat quod scripsit lib. III *contra Celas.*, num. 37 : « Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ θεοὶ καὶ ἅγιοι ἄγγελοι ἄλλης εἰσὶ φύσεως, καὶ προαιρέσεως παρὰ τοὺς ἐπὶ γῆς πάντας δαίμονας. Aliud est enim φύσις, aliud οὐσία. »

VIII. Atque singula hæc placita Patrum numerus defendit, qui ut in re incerta, neque definitionibus Ecclesiæ circumscripta, animo suo morigerati sunt. Corporeos esse angelos quinam ex illis putaverint, partim laudamus in observationibus nostris ad pag. 815 tom. XVII *Comment. Origenis in Matth.* Quibus addi possunt Justinus in *Dialog. cum Tryph.* ; Clemens Alexandrinus *Pædag.* lib. I, cap. 6 ; Macarius hom. 4 ; Methodius apud Photium, cod. CCXXXIV ; Cyrillus lib. IX in *Joan.* ; Gennadius lib. *De dogmat. Eccles.*, cap. 11 et 12 ; Bernardus lib. V *De consideratione* ad Eugenium, et alii complures. Quid quod eandem sententiam in *Actis* septimæ synodi œcumenicæ, non definitam quidem, sed tamen expressam reperimus : adeo trita usu, et vetustissimorum theologorum consensu tralatitia fuit ea opinio.

Notavimus Origenem corpora licet angelis affingentem, eadem ipsis aliquando detrahente visum. Idem observare licet in Basilio qui quamvis corporeos angelos dixerit lib. *De Spiritu sancto*, cap. 16, et alibi, eosdem tamen corporis expertes esse lib. IV *contra Eunom.* affirmat. Unde vero orta est in Origene observata a nobis discrepantia, indidem illa quoque Basilii profecta est, ex vorum nempe abusu, et crassiorum corporum respectu. Optime Casarius *Dialog.* I, interrog. 48. « Ἀπόμαστοι μὲν »

ὄν ἄγγελοι καθ' ἡμᾶς, σῶμα δὲ καθ' ἑαυτοὺς, ὡς ἄνεμος, ἢ πῦρ, ἢ καπνὸς, ἢ ἀήρ· σώματα γὰρ ὑπάρχουσι λεπτὰ, καὶ αἴθλα, ἔξω τῆς ἡμετέρας παχυτέρας σώματα γὰρ ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπιγειαί φησιν ὁ ἅγιος Ἀπόστολος. « Incorporei quidem sunt angeli secundum nos; corpus vero sunt secundum se, ut ventus, vel ignis, vel fumus, vel aer. Corpora enim sunt tenuia, materiae expertia, extra nostram crassitudinem. Corpora enim caelestia, et corpora terrestria dicit sanctus Apostolus ¹¹. » Cui simillimum illud est Cassiani *Collat.* vii, cap. 15: « Licet enim pronuntiemus nonnullas esse spirituales naturas, ut sunt angeli, archangeli, caeteraque virtutes, ipsa quoque anima nostra, vel certe aer iste subtilis; tamen incorporeæ nullatenus aestimandæ sunt. Habent enim secundum se corpus, quo subsistunt, licet multo tenuius quam nos. Nam sunt corpora secundum Apostoli sententiam ita dicentis: Et corpora caelestia, et corpora terrestria ¹². » Apposite item Gregorius Magnus *Moral.*, cap. 3: « Comparatione quidem nostrorum corporum angelos spiritus esse dicit; sed comparatione summi et incircumscripti Spiritus esse corpus. » Cui paria succinit Damascenus lib. ii *De orthod. fid.*, cap. 3. Hinc Augustinus sexcentis licet locis corpoream angelorum esse naturam propugnauerit, aliquando tamen *spiritualem*, et *intellectualem* eam appellat, quemadmodum Cassianus et Bernardus, qui non aliam tamen quam Augustinus opinionem persecuti sunt. Ipse quoque Tertullianus lib. *De carne Christi*, cap. 6, angelos « naturæ substantiæ spiritualis; et si corporis alienius, sui tamen generis » esse declarat.

Hesitatio quoque illa Origenis, qua dubitat an præter corpus animam quoque angelis assignet, defenditur auctoritate Claudiani Mamerti Viennensis, et Fulgentii, quorum ille pronuntiat « constare angelum ex corpore et spiritu præcipua inter creaturas dignitate formato; » hujus vero verba hæc sunt in libro *De Trinitate*: « Plane ex duplici eos (angelorum) esse substantia asserunt magni et docti viri, id est ex spiritu incorporeo, quo a Dei contemplatione nunquam recedunt: et ex corpore, per quod ex tempore hominibus apparent. » At Augustinus præditos animis angelos esse negat, et post Augustinum Faustus Reiensis, qui hac ratione reprehenditur a Mamerto Viennensi, quod corpus sponte sua vivere non possit, nisi vitali spiritu ad vitam excitetur. Sed Mamertum sua videtur fefellisse ratio, nam vitalem ipsum spiritum vel incorporeum esse dicet, vel corporeum; si incorporeum esse velit, quare non totam itidem angeli naturam pro incorporea admittat, causa non est; si corporeum, at nullum corpus ex ejus sententia sponte sua vivere potest, ergo alio spiritu excitante vivescat necesse est. Eadem porro de tertio illo spiritu, atque idem de quarto, et sic in infinitum recurreret quæstio.

Quod angelos autem tenuioribus primum et æthe-

reis, post lapsum vero crassioribus illigatos fuisse corporibus definivit Origenes, in eo consentientes habet Minutium Felicem, qui « istos spiritus simplicitatem substantiæ suæ perdidisse » decernit, et Augustinum qui sic disserit lib. iii *De Genes. ad lit.*, cap. 10: « Si autem transgressores illi, antequam transgrederebantur, caelestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conversa sunt ex pœna in aeream qualitatem. »

Nunc vero, etsi expresse ab Ecclesia definitum non est, utrum angeli corporibus implicati sint, commune tamen hoc est ac receptum, et theologorum omnium consensu approbatum dogma, quod omnibus corpore spoliati, ut contrarium quisquis hodie affirmaverit, pro temerario et præfidenti habendus sit: postquam in id decretum consensit Lateranense concilium cap. 1: « Creator omnium invisibilium et visibilium, spiritualium et corporalium, qui sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam, spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam, ac deinde humanam, quasi communem ex corpore et spiritu constitutam. » Quo decreto Origenistas peti S. Thomas existimabat.

IX. Porro quidquid de angelis tradidit Origenes, vel sacris vel profanis auctoribus utcumque defendere potuit. Corpus angelis ascribi videtur psal. ciii, 4: « Qui facis angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem. » Quæ quamvis aliter exponi possint, Deum nempe vento et igne, tanquam ministris et angelis, aliquando uti; et vento quidem, velut cum Josaphati et Ochosia naves contrivit¹³; vel cum adversus Jonam in Tharsis fugientem « misit ventum magnum in mare, et facta est tempestas magna in mari ¹⁴; » igne autem, velut cum « Dominus pluit super Sodomam et Gomorrhaim sulphur et ignem ¹⁵; » vel cum « ignis egressus a Domino interfecit ducentos quinquaginta viros, qui offerebant incensum ¹⁶; » nihilominus tamen ita exponitur a multis Davidicum illud: Qui angelis tuis spiritalem naturam et igneam tribuisti. Sic intellexit Tertullianus lib. ii *contra Marcion.*, cap. 8; sic Hieronymus in vii *Daniel.*; sic Severianus Gabalitanus homil. 4; sic ipse Origenes lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 3. Confirmat interpretationem hanc nomen $\alpha\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$, quod primo angelorum ordini tribuitur. Vertit vocem illam Dionysius cap. 3 et 7 *De caelesti hierarch.*, ἐμπρηστίας, et θερμαινοντας. Gregorius vero homil. 34, *incendentes*, et *ardentes*, ut et Isidorus lib. vii *Origin.*, cap. 5. Hinc Severianus homil. 1 *De opificio mundi*, angelos ignem esse dicit: Οὗ γὰρ μόνον, inquit, τούτο τὸ πῦρ ἐστίν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνω δυνάμεις πῦρ εἰσὶ, καὶ συγγενές ἐστι τὸ ἀνω πῦρ τούτου τοῦ παρ' ἡμῶν. « Non enim solus est hic ignis, sed et superiores virtutes ignis sunt, et cognatus est superior ille ignis hujus nostri. » Eodem quidem refert illud

¹¹ I Cor. xv, 40. ¹² ibid. ¹³ II Par. xx, 37. ¹⁴ Jon. i, 4. ¹⁵ Gen. xix, 24. ¹⁶ Num. xvi, 35.

propheta: Joannes Damascenus lib. II *De ortho. A* *fide*, cap. 3; sed spiritum et ignem materiæ ac corporis expertem angelos esse pertendit. Ex hoc psalmo inductus videtur Origenes ut ignea corpora angelis tribueret, cum præsertim deos Plato igneos esse decrevisset, ut est apud Laertium in *Platone* et *Aristotele*, qui subdit tamen paulo post asseverasse ipsum corpore Deum et anima carere, quod et alibi iterat. Atque hæc ita conciliari possunt, summum omnium conditorem ac moderatorem Deum corpore destitutum esse, secus autem inferiores deos supremi illius ministros. Quod plane ab Origene expressum est, cum Deo detraxit corpus, angelis adjunxit. Cætera ejus de angelis dogmata, e Platonicorum fere exedris derivata sunt.

X. Offensionem quoque habuit quod Genesim explanans dixit, aquis quæ supra firmamentum sunt, et quæ infra, cœlestes infernasque virtutes tropice significari; atque hinc aquas illas ad laudes Domini dicendas provocari psal. cXLVIII, 4, et Dan. III, 60. Hæc quamvis allegorice dicta agnoscat Basiliius homil. 3 in *Hexæm.*, repudiat nihilominus, et tanquam somniorum conjecturis et anilibus fabulis similia redarguit. Redarguit et Epiphanius in epistola ad Joannem Jerosolymit., cap. 5, et hæc. LXIV, cap. 4. Redarguit et Hieronymus epist. 61 ad Pammach., cap. 3. Redarguit et ex Basilii verbis Justinianus in epistola ad Menam, et in ea hunc contorquet anathematismum: *Εἰ τις λέγει οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, καὶ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν ἐμφύχους καὶ ὀλικὰς (lege, λογικὰς, quod vidit Gaudentius) εἶναι τινας δυνάμεις, ἀνάθεμα ἔστω.* « Si quis dicit cœlum, et solem et lunam et stellas, et aquas quæ super cœlos sunt, animatas et rationales esse quasdam virtutes, anathema sit. » Quod et a Sophronio in epistola ad Sergium damnatur.

(30) Hujus quidem doctrinæ vestigia quædam reperisse mihi videor homil. 23 in *Luc.*: « Prophetæ quoque ipsi, inquit Origenes, et apostoli omne quod resonant, non solum hominibus, sed et angelis prædicant. Quod ut scias verum: « Attende, inquit, cœlum, et loquar¹⁷; in conspectu angelorum psallam tibi¹⁸; » et: « Laudate, cœli cœlorum, et aquæ quæ super cœlos sunt, nomen Domini¹⁹. » Attamen in prima in *Genesim* homilia, num. 2, quæ de aquis illis superioribus et inferioribus agit, simile nihil offendas, sed consimiles allegorias, quibus cœlo et firmamento spiritalia et corporea significari vult; aquis vero quæ sunt supra firmamentum, rerum cœlestium mysteria. Certe Nicetas lib. IV *Theaur. orthodox. fid.*, hæc. XXXI, aquas illas cum angelicis omnibus Origenem nusquam contulisse ait,

¹⁷ Deut. XXXII, 1. ¹⁸ Psal. CXXXVII, 1. ¹⁹ Psal. CXLVIII, 4. ²⁰ Gen. I, 6, 8.

(30) Hujus quidem doctrinæ vestigia quædam, etc. Catenæ in psal. XXVIII, 5, aliud fragmentum exhibent. in quo clarius doctrina hæc exprimitur: *Φωνὴ μὲν Κυρίου ἀπλῶς ἐπὶ τῶν ὑδάτων, αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. Λογικὰς δὲ φύσεις νῦν σημαίνει τὰ ὕδατα. Γενηθῆτω, φησὶ, τὸ στερέωμα*

sed cum synagogis gentium: « Nec vero mirum, inquit, quod Origenes pleraque in Deum minus convenientia commentus et prolocutus, paradisum quoque et aquas, quæ tam infra quam supra firmamentum esse dicuntur, allegoricis exponat (hoc enim de ipso non parvus professorum veritatis numerus asserit); nec aquas cum nonnullis doctoribus Hebræis, tam priscis quam recentioribus, ad angelicos ordines refert, sed gentium synagogis accommodat, quæ quidem scaturientibus aquis similes in multijugas fides, et multifidas derivatæ et effusæ sunt, donec in unam Synagogam Christi apparitione per angusta confragosaque loca fluentes coalescerunt. » Quod palam de Origene prædicarunt viri graves, id inficiatur Nicetas, si modo fides interpretationi Latinæ adhibenda est. Notetur interim aquarum ἐπουρανίων expositionem ab Hebræis magistris profluxisse.

Ex superioribus colligi potest, hæc diversis modis ab Origene fuisse exposita; multiplicibus et variis sensibus ex simplici litteræ contextu pro tempore erutis et evolutis, non destructo tamen et abolito litteræ sensu. Si minus ea placet excusatio, admitteatur forsitan hæc altera, angelos intelligi ab Origene qui aquis præsent, sicut universarum rerum præsidēs angelos fluxit. Legatur decima ejus in *Jeremiam* homilia, num. 6, in qua doctrinam hanc explicat, atque ita concludit: *Οὕτως δὴ ἐρῶ, καὶ γῆν λέγεσθαι τὸν ἐπὶ γῆς τεταγμένον ἄγγελον, καὶ ὕδωρ λέγεσθαι τὸν ἐπὶ ὕδατος τεταγμένον ἄγγελον, καθ' ὃ λέλεκται· Εἶδοσάρ σε ὕδατα, ὁ Θεός, εἶδοσάρ σε ὕδατα.*

In Origenis sententiam fere concedit Gregorius Nyssenus lib. in *Hexæmeron*; nam aquas illas quas ab aquis inferioribus Deum divisisse narrat Moyses secundo creationis die, cœlestes virtutes interpretatur; at inferiores aquas pro malis angelis nequam accipere se declarat. Placuit quoque opinio isthæc Augustino lib. XIII *Confess.*, cap. 15. Tale etiam aliquid ad Origenis exemplum commentus est Isidorus *Origin.* lib. VII, cap. 5. « Unde, inquit, et post cœli creationem in principio reperitur: *Fiat firmamentum, et vocatum est firmamentum cœlum*²⁰; nimirum ostendens quod post ruinam angelorum malorum hi qui permanserunt, firmitatem æternæ perseverantiæ consecuti sunt, nullo jam lapsu aversi, nulla superbia cadentes, sed firmiter in Dei amore et contemplatione manentes, nihil aliud dulce habent, nisi eum a quo creati sunt. »

XI. De angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione ac pœnis multa Origenes ab Ecclesiæ norma deflexa excogitavit. Naturas quippe omnes ratione præditas unius esse ejusdemque speciei

ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον. « Vox quidem Domini simpliciter est super aquas; ipse autem Dominus super aquas multas. Rationabiles naturæ hoc loco aquis significantur. *Fiat*, inquit, *firmamentum in medio aquarum, et sit dividens.* » Hæc exstant nostræ editionis tom. II, pag. 639.

credidit. Angelos autem bonos et malos, et animas hominibus ac sideribus inditas in eum censum retulit, ut supra ostensum est. Has ante mundum naturas a Deo conditas fuisse ratus est, ac bene vel male agendi facultate instructas, qua priusquam uterentur, *νόας*, hoc est *mentes* fuisse; sed statim ea usas, et diversis quidem modis, cum aliæ in vitium, in virtutem aliæ ferrentur, pro meritis esse habitas, et partim admissio scelere in profundum deturbatas, partim etiam propter leviores noxas e superioribus ordinibus dejectas ad inferiores transiisse, et ad animanda quoque hominum corpora esse demissas; adeo ut quocumque loco sint, acceptum id meritis suis referre debeant: *ψυχάς* autem, hoc est *animas*, tunc evasisse, postquam ab amore Dei fuerunt *ἀποψυγείσαι*, hac vero arbitrii libertate etiam naturas illas rationales ita frui, sive humanis corporibus implicatæ, sive dæmones factæ sint, sive angelicum ordinem retineant, ut nova subinde peccata in se concipiant, vel virtutem amplectantur, et pro recte aut nequiter gestis, vel deprimantur in inferiora, vel ad superiora conscendant: permutari ergo ordines illos, et ex angelis homines, ex hominibus dæmones, et vicissim alios, aliosque evadere: diabolum a nequitia quidem ad meliora posse converti, sed nolle, et in perfidia sua destinatum obdurare. Gratia vero auxilium, quod angelos in sanctitate confirmat, et a peccatis prohibet; vel ejusdem gratia defectum, quo fit, ut a nequitia dæmones non emergant, nullo modo videtur agnoscere. Futurum autem aliquando putat, ut naturæ illæ omnes, sive angelorum, sive dæmonum, sive hominum, causam dicant coram Deo, et rerum a se gestarum rationem reddant, ac pro meritis exormentur; interim tamen varios illos ordines ac status pro virtutibus ac vitis consequi.

XII. Summa hæc est Origenianæ de angelorum natura et meritis doctrinæ, quam conviciis suis Ecclesiæ Patres perfuderunt; Methodius præcipue in libro *De resurrectione*; Theophilus Alexandrinus *Paschal.* 1 et 2; Epiphanius in epist. ad Joan. *Jerosolym.*, cap. 2, et hæres. *LXIV*, cap. 4; Nemesius *De natura hominis*, cap. 5; Leontius *Scholior. Act.* 10, cujus verba supra adduximus; Hieronymus cum alibi sæpe, tum maxime epist. 59, ad Avit., cap. 1, ubi præter alia insigne istud, habet: « Cumque omnia vario sermone tractasset (Origenes) asserens diabolum non incapacem esse virtutis, et tamen necdum velle capere virtutem; ad extremum sermone latissimo disputavit angelum, sive animam, aut certe dæmonem, quos unius asserit esse naturæ, sed diversarum voluntatum, pro magnitudine negligentia et stultitia jumentum posse fieri: et pro dolore pœnarum, et ignis ardore, magis eligere ut brutum animal sit, et in aquis habitet et fluctibus, ac corpus assumere hujus vel illius pecoris: ut nobis non solum quadrupedum, sed et piscium corpora sint timenda. » Atque hanc de naturis rationalibus in jumentorum corpora demitten-

A dis opinionem inter præcipuos errores Origeni exprobrari solitos enumerat auctor anonymus apud Photium cod. *CXVII*. Enumerat et istum: « Ὅτι ἐκ καταπτώσεως ἦλθον οἱ ἄγιοι (lego ἄγγελοι) εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐ δι' ἑτέρων θεραπειῶν. » Angelos in mundum ex lapsu, non propter aliorum obsequium venisse. Justinianus præterea in epistola ad quintam synodum, quam recitat Cedrenus, et Sophronius in epistola ad Sergium, ejusdem criminis Origenem arcessunt; arcessit denique et S. Thomas p. 1, q. 64, a. 2, et in Expositione aurea in *Jobi caput IV*, cavendum ait ab hoc ejus errore, quo spiritus quoscumque creatos instabiles asseruit, et posse ad pravitatem perducī.

XIII. Consulendus adhæc Maximus martyr in scholis ad cap. 6 Dionysii *De ecclesiastic. hierarch.*, ubi animadversione dignum est quod ait ex Origene, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς παρατροπῆς ἕκαστον τῶν οὐρανίων ταγμάτων σώμασιν ἐνδεδῆναι λεπτοτέροις. « Pro criminis ratione unumquemque ordinum cœlestium corporibus tenuioribus illigari. » Contraria Maximo tradit Augustinus lib. *XI De civit. Dei*, cap. 23, sensisse dicens Origenem animas pro ratione peccatorum suorum graviora corpora induere; quod ita impugnat, id si sit, gravius dæmoni adjungi debere corpus quam homini, utpote qui plus peccarit. Dubitat profecto Origenes utra inferior sit dæmonis natura, an hominis (quam angelica etiam præstantiorem esse Tertullianus lib. *II contra Marcion.*, cap. 8, autumavit) proindeque definire non potest utram suscipit, qui graviorum scelerum reus fit: Ἐπίστησον δὲ, inquit tom. *I in Joan.*, num. 54, πότερον ἀνθρώπος ἐστὶ τὸ ἔσχατον, ἢ τὰ καλούμενα καταχθόνια, ὧν εἰσι καὶ οἱ δαίμονες, ἤτοι πάντες, ἢ τινες. Et paulo superius: Οὕτω καὶ τῶ λογικῷ καταβατέον ἐπὶ ἔσχατον λογικὸν, τάχα οὐκ ἄλλο τι τοῦ ἀνθρώπου τυγχάνον. Postremum hic locum hominibus assignat. Contra tom. *XV in Matth.*, num. 27, priorem locum angelis, posteriorem dæmonibus, medium hominibus tribuit: Οἱ δὲ ἀνθρώποι, ὅσον εἰς σύγκρισιν ἀγγέλων ἔσχατοι τυγχάνοντες, γίνονται ἀγγέλων πρῶτοι, τῶν μὴ τηρησάντων τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν. Cum hominibus ergo quandoque dæmones, homines vero quandoque postponat dæmonibus, naturas rationales pro gravitate scelerum humanam induere naturam, et gravissimum corpus subire nonnunquam statuit, nonnunquam vero dæmonum naturam, subtiliusque corpus asciscere. Quin etiam dæmones novis admissis sceleribus homines fieri, et homines vicissim novarum culparum reos in dæmonum naturam et corpus transire asserit apud Hieronymum epist. 59 ad Avit., cap. 1: « Ita cuncta, inquit, variari (arbitramur) ut et qui nunc homo est, possit in alio mundo dæmon fieri; et qui dæmon est, et negligentius egerit, in crassiora corpora relegetur, id est, ut homo fiat. » Idem Hieronymus in illud *Jerem.* *XXIX*, 14: « Et rediteam captivitatem vestram, et congregabo vos in universis gentibus, et de cunctis locis ad eam

expuli vos, dicit Dominus. Et reverti vos faciam A de loco ad quem transmigrare vos feci. » Origenem, quem delirum interpretem appellat, somnari ait ruinam cœlestis Jerusalem his significari, et eos spectare vaticinium, qui inde dimissi in hoc mundo versantur, futurumque ut post LXX annos in locum pristinum restituantur, si modo id bonis suis operibus promeriti sint, utpote qui sponte in hæc corpora descendentes recte egerint : qui autem ad terrena hæc sese sponte demittere, et fratres suos imitari noluerint, id ipsum passuros quod Sedeciz ipsiusque populo comminatur Dominus, futurum nempe ut mittat in eos gladium, et famem, et pestem ; « et det in vexationem universis regnis terræ, quo scilicet nequaquam homines, sed fiant aeræ potestates, et sint apud cunctos angelos qui præ sint singulis provinciis in maledictionem, et in stuporem, in sibilum, et in opprobrium cunctis gentibus ; et hoc eos idcirco passuros, quia verba prophetarum in cœlesti Jerusalem audire noluerint, qui eos hortabantur ut ad terrena descenderent, et corpus humilitatis assumerent, et acta pœnitentia post verum sabbatismum locum pristinum possiderent. »

XIV. Erroribus porro illis aspersa sunt Adamantii opera quæ exstant, quos si sigillatim indicare satagamus, abutemur otio nostro, et lectori fastidium movebimus. Illustria tamen seligenda sunt quædam, quo dictis nostris fides adjungatur. Tertio ergo libro *Περί ἀρχῶν*, cap. 5, num. 4, sic disputat : « Unius namque naturæ esse omnes rationabiles creaturas ex multis assertionibus comprobatur ; per quod solum Dei justitia in omnibus earum dispensationibus defendi potest, dum unamquæque in semetipsa habet causas, quod in illo vel in illo vitæ ordine posita sit. » Hinc triplex enumerat rationabilium naturarum genus hoc delapsarum, earum scilicet quæ gestis suis id fuerint promeritæ ; aliarum quæ aspectabilium cupiditate raptæ sint ; et illarum demum quæ etiam invitæ ad officia aliis exhibenda a Deo deputatæ sint, et in hæc loca relegatæ. Quibus hominum animas significat ; tum angelos illos qui mulieres adamasse crediti sunt a plerisque²¹ ; ac angelos denique tutelæ hominum præfectos, vel eos quos a Deo non missos, in hunc mundum, doctrinam vel prophetiam promittentes venisse ait tom. xx in *Joan.*, num. 17. Priore autem *Περί ἀρχῶν* libro, cap. 6, num. 2 : « Ex his sane, inquit, qui in illo initio permanserunt, quod futuro fini simile esse descripsimus, quidam ex ipsis in ordinatione ac dispensatione mundi ordinem angelicum sortiuntur, alii virtutum, alii principatum, alii potestatum... quæ omnia eis pro merito, et profectibus suis, quibus in Dei participationem imitationemque profecerant, æquo justoque judicio divina contulit Providentia. Illi vero qui de statu primæ beatitudinis moti quidem sunt, non tamen irremediabiliter moti, illis quos

supra descripsimus sanctis beatisque ordinibus subjecti sunt ac regendi : quorum adjutorio usi, et institutionibus ac disciplinis salutaribus reformati, redire ac restitui ad statum beatitudinis possunt. Ex quibus existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro sæculo, vel supervenientibus sæculis, cum cœlum novum, et terra nova secundum Isaiam erit²², restituatur in illam unitatem, quam promittit Dominus Jesus. » Et mox num. 3 : « Sciendum tamen est quosdam, qui ex uno principio, quod supra diximus, delapsi sunt, in tantam indignitatem ac malitiam se dedisse, ut indigni habiti sint institutione hac, vel eruditione, qua per carnem humanum genus adjutorio virtutum cœlestium instituitur atque eruditur ; sed e contrario etiam adversarii atque repugnantes his qui erudiuntur atque imbuuntur, existunt. » Tom paulo inferius : « Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur, et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritorum dignitatibus dispensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati, et restituti eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti, usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna perveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officiis quadam eruditionum specie peragratis. Ex quo, ut opinor, hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem transeuntem per singulos in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur. » Nonnulla ex his Græcè descripta reperies in fine epistolæ Justiniani ad Menam et apud Maximum Constantinopolitanum, loco proxime citato. Has quoque conversiones et dignitatum ac ordinum permutationes statuit tom. xv in *Math.*, num. 27. D Tomo vero xiii, pag. 594, intricato licet, et a librariis fortasse corrupto sermone adversarias potestates propter offensiones hominibus præbitas corpora humana subire, in eoque penas luere tradit. Idem cap. 8 libri primi *Περί ἀρχῶν*, num. 1 et 4, paria repetendo, inculcat « angelorum officium non nisi ex merito constare ; » dæmones vero, « pro motibus suis et profectibus, quibus in scelere profecerant, hos malitiæ sortitos esse gradus. » atque ita sese nequitiae dedisse, ut jam libidini sit ac delectationi peccatum, et « ut revocari nolint, magis quam non possint, » Deo pro sua benignitate omnia ad beatitudinem attrahente et provocante : e rationalium

²¹ Gen vi, 2. ²² Isa. Lxvi, 22.

vero naturarum origine ad humanum genus explendum animas seligi, quæ post pie administratum vitæ tempus, in angelorum ordinem iterum assumuntur. De diabolo iterum lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5 : « Destruï sone, inquit, novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus, quæ a Deo facta est, pereat, sed ut propositum, et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intereat. » Homilia 23 in *Luc.* angelos illos, de quibus agitur Apoc. II et III peccasse, ideoque fuisse a Joanne reprehensos ait, ipsisque eum ac hominibus salutarem pœnitentiam prædicasse, quemadmodum et Servatorem. Hinc homil. 4 in *Ezech.*, num. 1, pag. 370, « Quando ergo, inquit, angeli prævaricantur, et alii sunt qui Dei præcepta custodiunt, et judicium præstolantur, non solum hominum, verum etiam Dei, ut frequenter diximus, tam de his quæ in Apocalypsim conscripta sunt, quam ex aliis innumerabilibus; quare, inquam, non terræ et aeris judicium sit futurum? » In *Catenis* regis in Psalmos, ad psalm. xxxii, 6, verba hæc ipsi tribuuntur : Οὐ γὰρ νῆπιοι κτισθέντες κατ' ὀλίγον μελέτη τῆς τοῦ πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν ἄξιοι· ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οἰονεὶ φυράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τὴν ἀγίστητα· διὸ καὶ δυσμετάθετοι πρὸς κακίαν εἰσιν, εὐθύς οἰονεὶ βαφῇ τῷ ἁγιασμῷ στομωθέντες. Et illa quoque ad psalm. cxviii, 89, quæ alia tamen *Catenæ Didymo* ascribunt : Et δὲ περὶ ἁγίων δυνάμεων φῆς, ἀγγέλων φημὶ καὶ ἀρχαγγέλων, καλῶς φῆς, ἀκίνητοι γὰρ, μᾶλλον δὲ δυσκίνητοί εἰσι πρὸς τὸ κακόν· τοῦτο γὰρ πείθει με λέγειν ὁ πεσὼν ἔωσφόρος δι' ἑπαρσιν. Sexcentis ad hæc locis angelos hominum custodia præfectos munus sibi impositum negligenter nonnunquam obire, et peccatorum ab hominibus admissorum conscios esse ac reos, proptereaque pœnis addictum iri definit. Illustris vero præ reliquis locus ille est e tom. xv in *Math.*, num. 27, ubi postquam angelos non homine solum, sed et reliquo mundi officio præstantiores et antiquiores esse dixit : Τὸλμησαι, inquit, ἀποφῆνασθαι ὅτι πολλοὶ μὲν ἀγγέλων, οἱ πρῶτοι ἦσαν ἀνθρώπων νίνονται τινῶν ἀνθρώπων ἔσχατοι· πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἔσχατοι τῇ φύσει τυγχάνουσι τῶν ἀγγέλων, γίνονται διὰ τὸν βίον, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, τινῶν ἀγγέλων ἐν πρώτοις μὲν τεταγμένων, γενομένων δὲ ἐκ τινῶν αἰτιῶν ἔσχατων, πρῶτοι. Quibus reliqua consentiunt. Illustris et iste e tom. II in *Joan.*, num. 17, in quo angeli et hominis nomen eadem subjecto nonnunquam attribui dicit, adeo ut homo angelus aliquando, et angelus vicissim homo appelleretur. Tum subjicit : Καὶ ἔτι μᾶλλον παραμυθήσεται ὅτι ἐπὶ τῶν κρειττόνων δυνάμεων τὰ ὀνόματα οὐχὶ φύσεων ζώων ἐστὶν ὀνόματα, ἀλλὰ τάξεων, ἧν ἡδὲ τις, καὶ ἡδὲ λογικῆ φύσις τέτευχεν ἀπὸ Θεοῦ· ἄρχη γὰρ οὐκ εἶδος ζώου, οὐδὲ ἀρχῆ, οὐδὲ κυριότης, οὐδὲ ἐξουσία, ἀλλὰ ὀνόματα πραγμάτων, ἐφ' ἧν

ἐτάχθησαν οἱ οὕτω προταγορευόμενοι, ἧν τὸ ὑποκείμενον οὐκ ἄλλο τι ἐστὶν ἢ ἄνθρωπος, καὶ τῷ ὑποκείμενῳ συμβέβηκε τὸ θρόνον εἶναι, ἢ κυριότητα, ἢ ἀρχῆ, ἢ ἐξουσία· καὶ ἐν τῷ Ἰησοῦ δὲ τῷ τοῦ Ναυῆ κείται τό· Ἄφθη τῷ Ἰησοῦ ἄνθρωπος ἐν Ἱεριχώ, ὃς φησιν· Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος Κυρίου δυνάμεως νυνὶ παραγέγονα. Inde lux huic loco Hieronymi epist. 61 ad Pammach., cap. 5 : « Nec Origenes unquam dixit ex angelis animas fieri; cum ipsos angelos nomen esse officii doceat, non naturæ. » Hoc est, non per naturæ conversionem angelus anima efficitur, ejusdem quippe naturæ sunt; sed per officii commutationem, et quasi in aliud domicilium migrationem. Sed et tom. xvii in *Joan.*, num. 58, existimare se ait divinitate Jesu stupefactos quosdam e dæmonibus, pœnitentia ductos ad ipsum confugisse, quippe qui virtutis capaces sint, quam homines; cum spiritalis naturæ sint, homines vero corporeæ et crassioris. Inprimis vero perlegi velim locos Origenis ab Hieronymo depromptos epist. 59 ad Avil., cap. 1, in quibus rationis participes naturas jumentorum corporibus colligari propter delicta asserit: dæmonum, hominum angelorumque naturas simul permutari ac permisceri; siderum ipsorum animas, utpote ratione præditas, ob peccata his fuisse adjunctas corporibus, quæ vel plus, vel minus luceant, prout recte vel male se gesserunt.

Quod autem scribit Epiphanius in synopsi tom. I. lib. II, cap. 18, docuisse Origenem desituros aliquando angelos, sic intelligendum est, futuram olim rerum omnium conversionem et ἀποκατάστασιν, redituraque ad pristinum statum omnia, angelosque adeo ac dæmones eodem futuros loco quo fuerunt, antequam virtutibus suis vel peccatis ad angelorum, dæmonumve naturam adungi meruisent. Recte id juxta Origenis sententiam exponit Justinianus in epistola ad quintam synodum, quam recitat Cedrenus.

XV. Verumtamen, perspicuis licet et illustribus testimoniis deliramenta ejusmodi Adamantius sæpe prodiderit, aliquando tamen, quasi Penelopæ telam retexens, priora videtur retractare. « Vide ergo, » inquit homil. 2 in *Levit.*, num. 3, « ne forte Jesus, quem Paulus²² dicit pacificasse per sanguinem suum, non solum quæ in terris, sed et quæ in cælis sunt, idem ipse sit vitulus, qui in cælis quidem non pro peccato, sed et pro munere oblati est: in terris autem, ubi ab Adam usque ad Moysen regnavit peccatum, oblati sit pro peccato. Et hoc est passum esse extra castra. » Ex hujus loci contextu, si quis attendat, efficitur illud, in cælo peccatum non admitti. Homilia quoque in *Num.* xii, num. 7, cum quæsiisset, cur ne a Balaamo dæmones invocentur, prohibet Deus; respondet idcirco factum illud, quod vel arbitrii fuisset dæmonibus relinquenda libertas, eorumque furoribus et intemperis permittendus populus Dei; vel arbitrii

²² Coloss. I, 20.

libertate spoliandi fuissent iidem, ne in Israelitas impotenter desævirent. Postremum hoc si fuisset, « hoc erat, inquit, damnasse rationabilem creaturam, et ante tempus intulisse iudicium, et impedisse omnibus, qui adversum eos in agone poterant coronari. » Quasi daemones in iudicio adversus se olim statuendo jus libertatis tandem aliquando amissuri sirt. Quod quamvis non liquido ex superioribus, neque necessaria consequentia cogatur, eo tamen videtur loci hujus inclinare sententia, et a prioribus placitis recedere. Cum praesertim lib. 1 *Πεpl ἀρχῶν*, cap. 6, num. 4, de angelorum libertate accuratius acturus, et dogmata supra ventilata fuse propositurus, ita proloquatur : « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam delinendi, prout possuimus, exercemur; » cumque cap. 8, num. 3, hujus libri sic disputet : « Secundum nos vero nihil est in omni rationabili creatura, quod non tam boni quam mali sit capax : sed non continuo quia dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est, malam esse effectam : sicut est dicere quod omnis hominis natura recipit ut possit navigare, non tamen ex eo etiam omnis homo navigabit : et iterum omni homini possibile est discere artem grammaticam et medicinam ; non tamen idcirco ostenditur omnis homo vel medicus esse, vel grammaticus : ita si dicimus nullam esse naturam quæ non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designatur. Secundum nos namque ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni ; non tamen idcirco quia potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit : » et paulo post, num. 4 : « Et est alter iste ordo rationabilis creaturæ, qui se ita præceps nequitiae dedit, ut revocari nolit magis quam non possit, dum scelerum rabies jam libido est, et delectat ; » et cum lib. v *Commentar. in Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 568, postquam libertatis voluntate præditam esse naturam quamlibet rationis compotem confessus est, non ea perinde uti doceat : « Quid autem sit, inquit, quod in futuris sæculis teneat arbitrii libertatem, ne rursus corrumpat in peccatum, brevi nos sermone Apostolus docet, dicens : *Charitas nunquam cadit* ²⁵; idcirco enim et fide et spe major charitas dicitur, quia sola erit per quam delinqui ultra non poterit ; » deinde subjiciat : « Et ideo merito charitas, quæ sola omnium major est, omnem creaturam continebit a

lapsu. Tunc erit Deus omnia in omnibus ²⁶; » quod Apostoli auctoritate confirmat, qui nulla re, quantumlibet gravi et inolesta, a Christi charitate sese divelli posse declarat : cumque tomo xvii in *Matthæum*, num. 30, cum quæreret annon homines pietate insignes angeli evadant, dubitantem se et incertum hæc perscrutari dicat : cumque alio loco, postquam de angelis quid sentiret explicavit, talia subnectat : « Hæc juxta nostram sententiam non sint dogmata, sed quæsitæ tantum, atque projectæ, ne penitus intractata viderentur (31). »

XVI. Jam vero ecquæ damnosæ huic causæ suffragentur, inquiramus. Ac primum angelos et homines hypostasi quidem discrepare, at eandem habere naturam dixit Joannes Damascen. lib. *De duabus voluntatibus*. Ejusdem vero esse angelos inter se naturæ tanto consensu Patres affirmarunt, ut hæc fuisse Ecclesiæ universæ doctrinam a nonnullis proditum sit : bene autem vel male agere posse angelos et daemones, post Origenem viri graves opinati sunt. Ambrosius hunc exponens Pauli locum ad Ephes. iii, 10, daemones ab errore revocari posse per Ecclesiam, et a diaboli consortio segregari censuit. Hieronymus in ejusdem Epistolæ cap. 1, vers. 22 : « Cur autem omnia, inquit, id est angeli, throni, dominationes, potestates, et virtutes cæteræ, quæ nunquam fuerunt contrariæ Deo, ejus pedibus subjiciantur, videtur obscurum. Potest itaque responderi quod absque peccato nullus sit ²⁷, et sidera ipsa non sint munda coram Deo ²⁸, omnisque creatura paveat Creatoris adventum. Unde et crux Salvatoris non solum ea quæ in terra, sed etiam ea quæ in cælis erant purgasse perhibetur ; » et paulo superius in hujus capituli vers. 20 : « Si autem sunt principatus, et potestates, et virtutes, et dominationes, necesse est ut et subjectos habeant, et timentes se, et servientes sibi, et eos qui sua fortitudine roborentur. Quæ distributiones officiorum, non solum impræsentiarum, sed etiam in futuro sæculo erunt, ut per singulos profectus, et honores, et ascensiones, et descensiones, vel crescat aliquis, vel decrescat, et sub alia atque alia potestate, virtute, principatu et dominatione fiat. » Atque hæc cum Rufini reprehensionibus et censuris exagitata fuissent, sic excusare conatur Hieronymus (32) : « Sin autem putat et idcirco me Origenem sequi, quia profectus et honores, ascensiones et descensiones ; incrementa et imminutiones in expositione mea posui, sciat multum interesse, de angelis, et seraphim, et cherubim dicere daemones, et homines fieri, quod affirmat Origenes, et ipsos inter se angelos diversa officiorum genera esse sortitos, quod Ecclesiæ non repugnat. Quomodo et inter homines ordo dignitatum ex laboris varietate diversus est, cum episcopus et presbyter, et omnis ec-

²⁵ I Cor. xiii, 8. ²⁶ I Cor. xv, 28. ²⁷ Job xv, 14.

²⁸ Job xxv, 5.

(31) Origen. apud Hier. epist. 59 ad Avit., cap. 1.

(32) *Apol. adv. Ruf.* lib. i, cap. 6.

clesiasticus gradus habeat ordinem suum, et tamen omnes homines sunt : sic et inter angelos merita esse diversa, et tamen in angelica omnes persistere dignitate, nec de angelis homines fieri, nec rursus homines in angelos reformari. » Hoc Origenis inter et Hieronymi doctrinam interest, quod unus esse naturæ angelos et animas ille autumarit : at pro meritis, gradibus fuisse diversis constitutos, et varia obisse officia, quæ tamen subinde pro meritorum ratione permutentur, vel altius ascendendo, vel ad inferiora prolabendo : atque hujus vicissitudinis gradus esse angelorum, hominum ac dæmonum naturam. Hieronymus vero angelorum quidem naturam ab humana secrevit, sed varios illos gradus et ordines angelis pro virtutibus et meritis ita assignatos existimavit, ut ad superiora etiamnum aspirarent, et bene agendo perveniant, vel male agendo ad inferiora devolvantur, et alii aliique vel potestati, vel principatui subiciantur, futurasque etiam hujusmodi permutationes in æternum, sed intra naturæ angelicæ fines.

Angelos ægre quidem, sed peccare tamen posse sciscit Basilus homil. in psalm. xxxii : Δυσμεταθέτους εἶναι πρὸς κακίαν, τὸ μόνιμον εἰς ἀρετὴν τῇ δωρεᾷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντας. « Ægre ad malitiam converti posse, constantiam illam in virtute beneficio sancti Spiritus habentes. » Maximus in cap. 11 Dionysii *De cælest. hierarch.*, quod gratiæ divini acceptum erat referendum, ad angelorum affectum, et comparatum quemdam habitum retulit, quod plane Origenianum est : Ἔστιν οὖν, inquit, ἐπιχειρήσαντα εἰπεῖν εὐσεβῶς, ὅτι ὁ Θεὸς προσεβῆς αὐτῶν τὴν τῆς ἐφέσεως κίνησιν, καὶ τὰς αὐτῶν τάξεις ἀξίας αὐτῶν παρήγαγεν· ἐξ ὧν οὐκ ἂν εἴποι τις αὐτὰς δύνασθαι ἐκπεσεῖν, διὰ τὴν ἕξιν τινὰ κτήσασθαι πρὸς τὸ ἀγαθόν, διὰ τῆς ἄγαν θελήσεως· τοὺς δὲ ἀγγέλους, τοῦτέστι τοὺς τελευταίους διακόσμους ἐνδέχεσθαι ἴσως, καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τραπήναι· εἶπεν αὐτοὺς γὰρ περικοσμῶν, ἐξ ὧν οἶμαι, καὶ τὸν διάβολόν ποτε εἶναι πρὸ τοῦ μὴ ἐκπεσεῖν. « Licet enim pie dicere aggredi, Deum illorum cupiditatis motum prævidentem, ordines illorum ipsis dignos induxisse : ex quibus nemo quidem dixerit excidere ipsos posse ; propterea quod habitum quemdam ad bonum obtinent ex vehementi desiderio : angelos vero, postremos nempe ordines ad nequitiam fortasse converti posse. Eos quippe dixit circummundanos ; ex quibus existimo fuisse aliquando diabolum, priusquam decideret. » Quæ e Gregorio Nazianzeno aliqua ex parte Maximus videtur transtulisse : is enim cum alibi, tum orat. 38, μὴ ἀκινήτους, ἀλλὰ δυσκινήτους angelos esse vult, quod a Deo valde ob propinquitatem illustrentur : hæc autem inferiora quæ peccatis obnoxia sunt, secundaria tantum luce frui. Simile est illud Nemesii lib. *De natura hominis*, cap. 41 : Πάλιν δὲ τούτων τῶν ἀδύλων ὅσαι μὲν ἐν τοῖς περιγελαῖς εἰσὶ τῇ κοινωνίᾳ τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώ-

πους περὶ τὰ πρακτέα καταγιγόμεναι, μᾶλλον εἰς τῶν ἄλλων τρεπταί· ὅσαι δὲ δι' ἀκρότητα φύσεως τῷ Θεῷ κατὰ σχέσιν πλησιάζουσι, καὶ τῇ τούτου κατανοήσει τὸ μακάριον καρποῦνται πρὸς ἑαυτὰς καὶ τὸν Θεὸν μόνον ἐστραμμέναι, τῶν μὲν πρακτῶν καὶ τῆς ὕλης παντάπασιν ἑαυτὰς ἀπηλλοτριώσαν, τῇ δὲ θεωρίᾳ καὶ τῷ Θεῷ προσφικέωσαν, μένουσιν ἀτρεπτοί. « Rursus ex his quæ materiæ expertes sunt, quæcunque in locis terræ propinquis versantur, ob societatem quam habent cum hominibus circa res gerendas occupantur, cæteris mutabiliores sunt. Quæcunque autem propter naturæ præstantiam ad Deum per affectum accedunt, et per illius contemplationem beatitudine fruuntur ; ad seipsos et Deum solum conversæ, a rebus agendis et materia omnino se ipsæ segregarunt ; contemplationi vero et Deo se conjunxerunt, immutabiles manent. » Quid quod Joannes Damascenus lib. iii *De orthod. fid.*, cap. 4, angelum eum peccasse et in tartarum detrusum fuisse docet, qui terrestris ordinis principatum tenebat, cuique custodiendæ terræ cura a Deo commissæ fuerat ? Germanissimum vero Origenismum sapiunt illa Evagrii : Ἐκαστον τάγμα τῶν οὐρανῶν δυνάμεων, ἢ ὅλον ἐκ τῶν κάτω, ἢ ὅλον ἐπὶ τῶν ἄνω, ἢ ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἐπὶ τῶν κάτω συνέστηκε. « Unusquisque ordo virtutum cælestium, aut totus ex inferioribus, aut totus ex superioribus, vel ex superioribus et inferioribus constat. » Multo vero magis illa : Ἐξ ἀγγελικῆς καταστάσεως καὶ ἀρχαγγελικῆς ψυχικῆς κατάστασις γίνεται· ἐκ δὲ τῆς ψυχικῆς δαιμονιώδης καὶ ἀνθρωπίνης· ἐκ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης ἀγγελιοὶ πάλιν καὶ δαίμονες γίνονται. « Ex angelico ordine, et archangelico animalis ordo existit : ex animalium autem dæmoniacus et humanus : ex humano autem angeli rursus dæmonesque fiunt. » Utrumque locum adducit Maximus in cap. 6 Dionysii *De eccles. hierarch.* Favet eidem opinioni de angelorum progressibus et conversionibus sententia quædam Tertulliano ab Augustino (53) afficta, quæ animas hominum nequam post mortem in dæmones conversum iri decernit. Quanquam in Tertullianistas crimen istud derivat Isidorus lib. viii *Origin.*, cap. 6. Hic ipse quem dico Hispalensis Isidorus nonnulla habet Origenismum olentia lib. vii *Origin.*, cap. 5, « Angelorum autem vocabulum, officii nomen est, non naturæ, » cujus pronuntiatum rationem hanc affert, « Semper enim spiritus sunt, sed cum mittuntur, vocantur angeli. » Vere, sed de nomine quæstionem habet Isidorus. Origenes autem eandem locutionem alio sensu usurpavit ; id enim sibi voluit naturas illas quæ angelica dignitate fruuntur, non id natalium jure fuisse consecutas, sed virtutibus suis fuisse promeritas. Subdit deinde Isidorus : « Unicuique etiam, sicut prædictum est, propria officia sunt injuncta, quæ eos promeruisse in mundi constat exordio. » Plane Οριγενικῶς.

XVII. Nec suffragiis modo, sed ratione etiam pu-

(53) August., lib. *De hæres.*, cap. 86.

gnare potest Origenes, et aliqua saltem doctrinæ suæ capita defendere. Nam ordinum et graduum illa, quam dixi, permutatio eatenus admitti potest, si servato naturarum in hominibus et angelis discrimine, homines per gratiam, parem angelis beatitudinis et gloriæ gradum consequi posse dicamus. Probat autem istud angelicus doctor part. 1, quæst. 108, atque illud esse dicit, « Homines ad ordines angelorum assumi. » Huic vero Hieronymi criminationi, qua eo progressum Origenem queritur, ut rationis participes animas in brutorum corpora devolvi opinatus sit, opponi posset illud Origenis testimonium e lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 7, num. 4, pag. 76, nisi Rufini interpretis dubia esset fides: « Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri vel astrui solent, id est, quod animæ in tantum sui decessum veniant, ut naturæ rationalis ac dignitatis oblitæ etiam in ordinem irrationabilium animantium, vel bestiarum, vel pecudum devolvantur Quæ nos non solum non suscipimus; sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respicimus. » Atque hæc enucleatius persequemur infra, cum Origenis de metempsychosi documenta scrutabimur.

Ex superioribus Adamantii circa angelici arbitrii libertatem, et etiamnum perseverantem bene vel male agendi facultatem placitis consecraria videntur illa duo; aliorum adhortationibus, exemplis, et institutionibus ad meliora proficere posse angelos, et mortis Christi beneficio gaudere; alterum, gestorum rationem olim reddituros, et extremo examini ac iudicio subditum iri. Prius illud partim jam supra attingimus, cum ageremus de taxatione sanguinis Christi (ut scholastico more loquar) et utrum ad angelos effusi Christi sanguinis gratiam prorogaverit Origenes quæreremus. Nunc vero æquid alienis præceptis informari eos, et ad virtutem arrigi, vel institutionibus erudiri autemaverit, perpendamus.

XVIII. Pauli apostoli ad Ephesios scribentis verba hæc sunt ²⁸: « Mibi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in gentibus, evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis in Deo qui omnia creavit, ut innotescat nunc principibus et potestatibus in cælestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei. » Hæc antiqua Ecclesiæ Patribus causam dederunt, cur crederent pleraque Dei mysteria angelos per Ecclesiam didicisse, non ea quidem quæ Dei naturæ necessario insunt; illa siquidem cognoverunt omnes, cum semel iis conveniendi Dei facultas concessa est; sed quæ libero Deo et fortinsecus operatur, eorum demum cognitionem fuisse per Ecclesiam adeptos. Gregorius Nyssenus homin. 8 in *Cantic.* ita Pauli locum interpretatur, « *SHUMMUM* et admirabilem Dei potestatem, qua *SHUMMUM* sic videtur solo verbo condidit, angelos qui-

dem absque Ecclesiæ ope intellexisse: cognovisse vero per Ecclesiam incarnationis, resurrectionis, crucis et mortis Christi mysteria. Tum dubitans proponit æquid in Ecclesia quæ Christi corpus est, utpote ejus sponsa, sponsum ipsum hactenus sibi non visum conspexerint. Chrysostomus præterea, cum alibi, tum memoratam Pauli sententiam commentariis suis illustrans, liquido declarat angelos rerum sibi antea occultarum et ignotarum notitiam et ipso apostolorum ore comparasse, et in iis rebus præcipuam fuisse gentium ad Christi fidem conversionem, angelis antea ignoratam. Accedit ad eandem opinionem Hieronymus lib. 11 in *Epist. ad Ephes.*, cap. 11, v. 10, et multiplicem illam sapientiam angelis ignoratam vitæ Christi mysteriis contineri docet. Hos alii complures secuti sunt. At cum nonnulli ex iis sic eruditos crediderint per Ecclesiam angelos, quasi rerum testes et conscios, quæ sententia ad veritatem propius accedit; alii quasi discipulos; posterioris hujus dogmatis auctor fuisse videtur Origenes. Sic enim perorat homil. 25 in *Luc.*: « Docet igitur Salvator noster, et Spiritus sanctus qui locutus est in prophetis, non solum homines, sed etiam angelos et virtutes invisibiles. Quid loquar de Salvatore? Propheta quoque ipsi et apostoli, omne quod resonant, non solum hominibus, sed et angelis prædicant. Quod ut scias verum: *Attende*, inquit, *cælum, et loquar* ²⁹; *In conspectu angelorum psallam tibi* ³⁰; et: *Laudate Dominum, cæli cælorum, et aqua quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini* ³¹; et: *Laudent eum angeli*; et: *In omni loco potestatis ejus benedic, anima mea, Domino* ³². Invenies in plurimis locis, et maxime in Psalmis, et ad angelos sermonem fieri, data homini potestate, ei tamen qui Spiritum sanctum habet, ut et angelos alloquatur. E quibus unum exemplum donam, ut sciamus angelos quoque humanis vocibus erudiri. Scriptum est in *Apocalypsi Joannis* ³³: *Angelo Ephesiorum Ecclesiæ scribe: Habeo aliquid contra te*; et rursus ³⁴: *Angelo Ecclesiæ Pergami scribe: Habeo quidpiam contra te*. Certe homo est qui scribit angelis, et aliquid præcipit. » Item lib. viii in *Epist. ad Rom.*, num. 10: « Nunquidnam tanquam servus bonus et fidelis ³⁵, qui in pauca fuerat fidelis, sciebat se super multa constituendum, et Apostolum futurum etiam post exitum suum, non solum gentium; sed et Israelitarum, et aliorum fortassis invisibilium, ibi ubi benedicunt spiritus et animæ justorum Dominum ³⁶, hymnum dicunt, et superexaltant eum in sæcula? » De doctrina illa angelis a Christo tradita supra jam disputavimus; de ea vero quam a prophetis et apostolis acceperunt ipsi, sic pio unicuique sentiendum est, non quidem hominibus prius revelatum fuisse et relectum quam angelis Incarnationis mysterium, quod enim Scripturæ sacræ testimoniis manifeste pugnat; sed non integram cognitionem;

²⁸ *Rom.* 11, 8, 10.

²⁹ *Deut.* xxxii, 4.

³⁰ *Psal.* cxxxvii, 4.

³¹ *Psal.* cxi

l. cxi, 22.

³² *Apoc.* 11, 10, 12, 13, 14.

³³ *ibid.* 14.

³⁴ *Matth.* xxv, 21.

³⁵ *Dan.* iii, 86.

bonorum autem quæ ex eo consequi debebant, gentium puta conversionis Chrysostomo memoratæ, fere nullam; temporis vero postremi iudicii nullam omnino habuisse.

XIX. De iudicio autem in angelos reddendo quodcumque decernit Origenes, ad angelos hominum custodiæ præfectos fere pertinet. Nam sive quibus Ecclesiarum gubernatio commissa est, sive quibus gentium, vel singulorum hominum deputata est custodia, eos administrati muneris rationem, haud secus ac homines, reddituros definit. Duplicis autem generis iudicia in illos a Deo exerceri docet; alia, quotiescunque homines curæ suæ permissi recte, maleve se gerunt; aliud vero, cum supremo arbitrio de rerum universarum summa Deus iudicabit. Utrique autem iudiciorum generi suas videtur assignasse pœnas, sua præmia; ac prioribus quidem, pro obito recte officio, laudes et gloriam; pro re male gesta, ignominiam et dederis: posteriori vero, pro meritorum ratione, diuturniorem et clariorem, vel obscuriorem et brevioram, vel nullam, vel æternam Dei visionem. Quæ quanquam non distincte apud illum expressa invenias, ex ejus tamen assertionibus facile deducuntur. Homilia in Num. xx, num. 3, pluribus argumentum illud edidit, et angelos unicuique nostrum gubernando delegatos, aut Ecclesiarum regimini adhibitos, vel pro hominum sibi traditorum bene gestis collaudatum, vel pro peccatis culpatum ac confutatum iri affirmat; idque ex eo probat Apocalypseo capite II, in quo Asiaticarum Ecclesiarum angeli laudibus et reprehensionibus pro meritis excipiuntur: « Venient enim, » inquit num. 4, « angeli ad iudicium nobiscum, et stabunt pro nobis ante Solem justitiæ, ne forte aliquis etiam ex ipsis causæ fuerit, quod nos deliquimus; ne forte minus erga nos operis et laboris expenderint, quo nos a peccatorum labe revocarint. » Eadem probationibus confirmat, et repetit homil. 13 in Luc., atque ita concludit: « Porro frequenter evenit ut nobis laborantibus ipsi suum officium non expleant, et in culpis sint. » At homilia in idem Evangelium 35, non hominum omnium angelos faciem Patris qui in cælo est videre dicit, sed eorum duntaxat qui Ecclesiæ nomen dederunt; tum ait postmodum: « Quomodo enim si per curam eorum et industriam salus hominibus comparatur, faciem Patris semper attendunt: sic si per negligentiam eorum homo corruerit, etiam sui periculi rem esse non nesciunt. » Et paulo inferius: « Ignominia angelo est, si homo justus creditus fuerit, et peccaverit: ut e contrario gloria est angelo, si creditus sibi saltem minimus in Ecclesia fuerit. Videbunt enim non aliquando, sed semper faciem Patris qui est in cælis, cum alii semper non videant. Secundum meritum enim eorum, quorum angeli sunt, aut semper, aut

(34) Post verbum, « responderit, » in mss. codicibus additur: « Erit ergo et in hoc iudicium Dei, utrum negligentia aliqua ministrorum spirituum qui ad ministerium et adiutorium missi sunt propter

numquam, vel parum, vel plus faciem Dei angeli contemplabuntur. »

At non angelos solum tutores, sed alios etiam quicumque peccatis se alligant in iudicium sistendos pronuntiat homil. 4 in Ezech., num. 1, pag. 370: « Quando ergo, inquit, angeli prævaricantur, et alii sunt qui Dei præcepta custodiunt, et iudicium præstolantur, non solum hominum, verum etiam Dei, ut frequenter diximus tam de his quæ in Apocalypsi conscripta sunt, quam et ex aliis innumerabilibus, quare, inquam, non terræ et æris iudicium sit futurum? »

XX. Angelos reprehensionibus ac conviciis incesi, cum provinciam susceptam male administrant, cur crederet Origenes, ex eo videtur adductus, quod Apocalypsis secundo et tertio capite scriptum est, uti notavimus. Cur autem postremum quoque subituros iudicium existimaverit, causæ fuisse videtur locus ille Pauli, quem protulimus ex I Cor. vi, 3, « Nescitis quoniam angelos iudicabimus? » qui de bonis tamen angelis nihilo magis intelligendus est, quam ille Petri, ex altera ejus Epistola, cap. II, v. 4: « Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reservari; » et ille Judæ vers. 6: « Angelos vero qui non servaverunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reservavit. » Retulit tamen ad angelos bonos Paulinum istud Tertullianus in libro *De fuga*, cap. 10: « Times hominem, inquit, Christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos iudicaturus es: quem timeri oportet a dæmoniis, siquidem et in dæmones accepisti potestatem. »

XXI. Origenis sententiam mollire satagit S. Thomas part. 1, quæst. 115, art. 7, et post illum Genebrardus in *Collectaneis*, cap. 6, quasi id sibi voluerit, « angelos duci in iudicium pro peccatis hominum, non quasi reos, sed quasi testes, ad convincendum homines de eorum ignavia. » Hanc responsionem fulcire conatur Genebrardus homilia Origenis undecima in Num., num. 3, in qua habentur nonnulla superioribus dissona: in extremo nempe iudicio adfuturos quidem angelos cum hominibus, sed examen et iudicium nequaquam subituros. Operæ pretium fuerit verba ipsa adducere. « Igitur unusquisque angelorum in consummatione sæculi aderit in iudicio, educens eos secum quibus præfuit, quos adjuvit, quos instruxit, pro quibus semper vidit faciem Patris qui in cælis est. Et puto etiam ibi inquisitionem futuram, non quidem an culturæ hominum angelus defuerit, sed an culturæ angelicæ nequaquam digne signitia humana responderit (34). » Tum deinde locum illum Paul exponit I Cor. vi, 3, ex quo ad figmentum illud de iudicium eos qui hæreditatem capiunt salutis, an eorum qui ab iis juvantur ignavia tam multi lapsus vite humanæ proveniant. » Hæc si legisset Huetius, non tam fidenter asseruisset in his Origenem pro more suo

gnare potest Origenes, et aliqua saltem doctrinae suae capita defendere. Nam ordinum et graduum illa, quam dixi, permutatio eatenus admitti potest, si servato naturarum in hominibus et angelis discrimine, homines per gratiam, parem angelis beatitudinis et gloriae gradum consequi posse dicamus. Probat autem istud angelicus doctor part. 1, quæst. 108, atque illud esse dicit, « Homines ad ordines angelorum assumi. » Huic vero Hieronymi criminationi, qua eo progressum Origenem queritur, ut rationis participes animas in brutorum corpora devoti opinatus sit, opponi posset illud Origenis testimonium e lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 7, num. 4, pag. 76, nisi Rufini interpretis dubia esset fides: « Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri vel astrui solent, id est, quod animæ in tantum sui decessum veniant, ut naturæ rationalis ac dignitatis oblitæ etiam in ordine in irrationabilium animantium, vel bestiarum, vel pecudum devolvantur Quæ nos non solum non suscipimus; sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respicimus. » Atque hæc enucleatius persequemur infra, cum Origenis de metempsychosi documenta scrutabimur.

Ex superioribus Adamantii circa angelici arbitrii libertatem, et etiamnum perseverantem bene vel male agendi facultatem placitis consecraria videntur illa duo; aliorum adhortationibus, exemplis, et institutionibus ad meliora proficere posse angelos, et mortis Christi beneficio gaudere; alterum, gestorum rationem olim reddituros, et extremo examini ac iudicio subditum iri. Prius illud partim jam supra attigimus, cum ageremus de taxatione sanguinis Christi (ut scholastico more loquar) et utrum ad angelos effusi Christi sanguinis gratiam prorogaverit Origenes quaereremus. Nunc vero eequid alienis præceptis informari eos, et ad virtutem arripi, vel institutionibus erudiri autumaverit, perpendamus.

XVIII. Pauli apostoli ad Ephesios scribentis verba hæc sunt ²⁸: « Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in gentibus, evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis in Deo qui omnia creavit, ut innotescat nunc principatibus et potestatibus in cælestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei. » Hæc antiquis Ecclesiæ Patribus causam dederunt, cur crederent pleraque Dei mysteria angelos per Ecclesiam didicisse, non ea quidem quæ Dei naturæ necessario insunt; illa siquidem cognoverunt omnes, cum semel iis contendi Dei facultas concessa est; sed quæ libere Deus et forinsecus operatur, eorum demum cognitionem fuisse per Ecclesiam adeptos. Gregorius Nysenus homil. 8 in *Cantic*, ita Pauli locum interpretatur, summam et admirabilem Dei potestatem, qua omnia de nihilo solo verbo condidit, angelos qui-

dem absque Ecclesiæ ope intellexisse: cognovisse vero per Ecclesiam incarnationis, redemptionis, crucis et mortis Christi mysteria. Tum dubitans proponit eequid in Ecclesia quæ Christi corpus est, utpote ejus sponsa, sponsum ipsum hæcenus sibi non visum conspexerint. Chrysostomus præterea, cum alibi, tum memoratam Pauli sententiam commentariis suis illustrans, liquido declarat angelos rerum sibi antea occultarum et ignotarum notitiam ex ipso apostolorum ore comparasse, et in iis rebus præcipuam fuisse gentium ad Christi fidem conversionem, angelis antea ignoratam. Accedit ad eandem opinionem Hieronymus lib. 11 in *Epist. ad Ephes.*, cap. 11, v. 10, et multiplicem illam sapientiam angelis ignoratam vitæ Christi mysteriis contineri docet. Hos alii complures secuti sunt. At cum nonnulli ex iis sic eruditos crediderint per Ecclesiam angelos, quasi rerum testes et conscios, quæ sententia ad veritatem propius accedit; alii quasi discipulos; posterioris hujus dogmatis auctor fuisse videtur Origenes. Sic enim perorat homil. 23 in *Luc.*: « Docet igitur Salvator noster, et Spiritus sanctus qui locutus est in prophetis, non solum homines, sed etiam angelos et virtutes invisibiles. Quid loquar de Salvatore? Prophetae quoque ipsi et apostoli, omne quod resonant, non solum hominibus, sed et angelis prædicant. Quod ut scias verum: *Attende*, inquit, *cælum, et loquar* ²⁹; *In conspectu angelorum psallam tibi* ³⁰; et: *Laudate Dominum, cæli cælorum, et aqua quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini* ³¹; et: *Laudent eum angeli*; et: *In omni loco potestatis ejus benedic, anima mea, Domino* ³². Invenies in plurimis locis, et maxime in Psalmis, et ad angelos sermonem fieri, data homini potestate, ei tamen qui Spiritum sanctum habet, ut et angelos alloquatur. E quibus unum exemplum donam, ut sciamus angelos quoque humanis vocibus erudiri. Scriptum est in Apocalypsi Joannis ³³: *Angelo Ephesiorum Ecclesiæ scribe: Habeo aliquid contra te*; et rursum ³⁴: *Angelo Ecclesiæ Pergami scribe: Habeo quidpiam contra te*. Certe homo est qui scribit angelis, et aliquid præcipit. » Item lib. VIII in *Epist. ad Rom.*, num. 10: « Nunquidnam tanquam servus bonus et fidelis ³⁵, qui in pauca fuerat fidelis, sciebat se super multa constituendum, et Apostolum futurum etiam post exitum suum, non solum gentium; sed et Israelitarum, et aliorum fortassis invisibilium, ibi ubi benedicunt spiritus et animæ justorum Dominum ³⁶, hymnum dicunt, et superexaltant eum in sæcula? » De doctrina illa angelis a Christo tradita supra jam disputavimus; de ea vero quam a prophetis et apostolis acceperunt ipsi, sic pio unicuique sentiendum est, non quidem hominibus prius revelatum fuisse et relectum quam angelis Incarnationis mysterium, quod cum Scripturæ sacræ testimoniis manifeste pugnat; sed non integram tamen hujus cognitionem;

²⁸ Ephes. 11, 8-10. ²⁹ Deut. xxxii, 1. ³⁰ Psal. cxxxvii, 1. ³¹ Psal. cxlviii, 4, 5. ³² Psal. cii, 22. ³³ Apoc. 11, vers 1, 4. ³⁴ ibid. 14. ³⁵ Matth. xxv, 21. ³⁶ Dan. 11, 86.

honorum autem quæ ex eo consequi debebant, gentium puta conversionis Chrysostomo memoratæ, fere nullam; temporis vero postremi iudicii nullam omnino habuisse.

XIX. De iudicio autem in angelos reddendo quodcumque decernit Origenes, ad angelos hominum custodiae præfectos fere pertinet. Nam sive quibus Ecclesiarum gubernatio commissa est, sive quibus gentium, vel singulorum hominum deputata est custodia, eos administrati muneris rationem, haud secus ac homines, reddituros definit. Duplicis autem generis iudicia in illos a Deo exerceri docet; alia, quotiescunque homines curæ suæ permissi recte, maleve se gerunt; aliud vero, cum supremo arbitrio de rerum universarum summa Deus iudicabit. Utrique autem iudiciorum generi suas videtur assignasse pœnas, sua præmia; ac prioribus quidem, pro obito recte officio, laudes et gloriam; pro re male gesta, ignominiam et dedecus: posteriori vero, pro meritorum ratione, diuturniorem et clariorem, vel obscuriorem et brevioram, vel nullam, vel æternam Dei visionem. Quæ quanquam non distincte apud illum expressa invenias, ex ejus tamen assertionibus facile deducuntur. Homilia in Num. xx, num. 3, pluribus argumentum illud edidit, et angelos unicuique nostrum gubernando delegatos, aut Ecclesiarum regimini adhibitos, vel pro hominum sibi traditorum bene gestis collaudatum, vel pro peccatis culpatum ac confutatum iri affirmat; idque ex eo probat Apocalypseos capite II, in quo Asiaticarum Ecclesiarum angeli laudibus et reprehensionibus pro meritis excipiuntur: « Venient enim, » inquit num. 4, « angeli ad iudicium nobiscum, et stabunt pro nobis ante Solem justitiæ, ne forte aliquis etiam ex ipsis causæ fuerit, quod nos deliquimus; ne forte minus erga nos operis et laboris expenderit, quos a peccatorum labe revocarint. » Eadem probationibus confirmat, et repetit homil. 13 in Luc., atque ita concludit: « Porro frequenter evenit ut nobis laborantibus ipsi suum officium non expleant, et in culpis sint. » At homilia in idem Evangelium 35, non hominum omnium angelos faciem Patris qui in cælo est videre dicit, sed eorum duntaxat qui Ecclesiæ nomen dederunt; tum ait postmodum: « Quomodo enim si per curam eorum et industriam salutis hominibus comparatur, faciem Patris semper attendunt: sic si per negligentiam eorum homo corruerit, etiam sui periculi rem esse non nesciunt. » Et paulo inferius: « Ignominia angelo est, si homo justus creditus fuerit, et peccaverit: ut e contrario gloria est angelo, si creditus sibi saltem minimus in Ecclesia fuerit. Videbunt enim non aliquando, sed semper faciem Patris qui est in cælis, cum alii semper non videant. Secundum meritum enim eorum, quorum angeli sunt, aut semper, aut

nunquam, vel parum, vel plus faciem Dei angeli contemplabuntur. »

At non angelos solum tutores, sed alios etiam quicumque peccatis se alligent in iudicium sistendos pronuntiat homil. 4 in Ezech., num. 1, pag. 370: « Quando ergo, inquit, angeli prævaricantur, et alii sunt qui Dei præcepta custodiunt, et iudicium præstolantur, non solum hominum, verum etiam Dei, ut frequenter diximus tam de his quæ in Apocalypsi conscripta sunt, quam et ex aliis innumerabilibus, quare, inquam, non terræ et aeris iudicium sit futurum? »

XX. Angelos reprehensionibus ac conviciis incesi, cum provinciam susceptam male administrant, cur crederet Origenes, ex eo videtur adductus, quod Apocalypsis secundo et tertio capite scriptum est, uti notavimus. Cur autem postremum quoque subituros iudicium existimaverit, causæ fuisse videtur locus ille Pauli, quem protulimus ex I Cor. vi, 3, « Nescitis quoniam angelos iudicabimus? » qui de bonis tamen angelis nihilo magis intelligendus est, quam ille Petri, ex altera ejus Epistola, cap. II, v. 4: « Si enim Deus angelis peccantibus non peperit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reservari; » et ille Jude vers. 6: « Angelos vero qui non servaverunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reservavit. » Retulit tamen ad angelos bonos Paulinum istud Tertullianus in libro *De fuga*, cap. 10: « Times hominem, inquit, Christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos iudicaturus es: quem timeri oportet a dæmoniis, siquidem et in dæmones accepisti potestatem. »

XXI. Origenis sententiam mollire satagit S. Thomas part. I, quæst. 113, art. 7, et post illum Genebrardus in *Collectaneis*, cap. 6, quasi id sibi voluerit, « angelos duci in iudicium pro peccatis hominum, non quasi reos, sed quasi testes, ad convincendum homines de eorum ignavia. » Hanc responsionem fulcire conatur Genebrardus homilia Origenis undecima in Num., num. 3, in qua habentur nonnulla superioribus dissona: in extremo nempe iudicio adfuturos quidem angelos cum hominibus, sed examen et iudicium nequaquam subituros. Operæ pretium fuerit verba ipsa adducere. « Igitur unusquisque angelorum in consummatione sæculi aderit in iudicio, educens eos secum quibus præfuit, quos adjuvit, quos instruxit, pro quibus semper vidit faciem Patris qui in cælis est. Et puto etiam ibi inquisitionem futuram, non quidem an culturæ hominum angelus defuerit, sed an culturæ angelicæ nequaquam digne signitia humana responderit (34). » Tum deinde locum illum Pauli exponit I Cor. vi, 3, ex quo ad figmentum illud de iudic-

(34) Post verbum, « responderit, » in mss. codicibus additur: « Erit ergo et in hoc iudicium Dei, utrum negligentia aliqua ministrorum spirituum qui ad ministerium et adiutorium missi sunt propter

eos qui hæreditatem capiunt salutis, an eorum qui ab iis juvantur ignavia tam multi lapsus vitæ humanæ proveniant. » Hæc si legisset Huelius, non tam fidenter asseruisset in his Origenem pro more suo

cio in angelos statuendo procedendum fuit inductus : « Quod si ita est, inquit, erit ergo etiam inter angelos et homines iudicium Dei; et fortassis iudicabuntur aliqui cum Paulo, et conferentur laboribus ejus, et fructibus qui ex multitudine credentium veniunt : et forte invenietur in laboribus superior etiam aliquibus angelis; et ideo nimirum dicebat : *An nescitis quia angelos iudicabimus*²⁷? Non quod ipse Paulus iudicet angelos, sed quod opus Pauli quod egit in Evangelio, et erga animas credentium, iudicabit aliquos : non enim omnes, sed aliquos angelorum. » Quorum germana sunt et ista e tom. x in *Matth.* vi, num. 15 : Τούτοις δὲ οὐκ ἀκολουθεῖ, ἕπερ οἶονταί τινες, ὅτι καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων εἰσι κρείττους οἱ ἀνθρώποι οἱ ἐν Χριστῷ σωζόμενοι· πῶς γὰρ δύναται οἱ ὑπὸ ἁγίων ἀγγέλων εἰς ἄγγη βαλλόμενοι τοῖς βάλλουσιν εἰς τὰ ἄγγη παραβάλλεσθαι, ὑπὸ τὴν ἐκείνων τεταγμένοι ἐξουσίαν; Ταῦτα δὲ φάμεν οὐκ ἀγνοοῦντές τινων ἀγγέλων, τῶν μὴ τοιαύτην οἰκονομίαν ἐγκεχειρισμένων, ἀλλ' οὐδὲ τούτων πάντων διαφέρειν τοὺς ἐν Χριστῷ σωθησομένους ἀνθρώπους· ἀνέγνωμεν γὰρ καὶ τὸ· εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι, ἐνθα οὐκ εἴρηται, πάντες ἄγγελοι. Οὐδαμὲν καὶ τὸ· ἀγγέλους κρινοῦμεν, ὅπου μὴ λέλεκται, πάντας ἀγγέλους. In his Origenes prodit animi sui levitatem et inconstantiam pro more suo. Quisquis autem ad locum alterum, quem sua responsione diluere conatur Thomas, caute attenderit, ejus exceptionem parum probabit. Talia illa sunt homil. 24 in *Num.*, num. 3 : « Sæpe diximus animarum, quæ in Ecclesia Dei sunt, curam procuracionemque haberi per angelos, quosque etiam ad iudicium venire cum hominibus ostendimus, ut illo divino constet examine utrum sua desidia peccaverint homines, an monitorum custodumque negligentia. » Nam si ut testes tantum, non ut reos statum iri angelos significatum voluisset Origenes, quod contendit Thomas, non utique de eorum negligentia perinde ut de hominum desidia quæstionem habitum iri dixisset. De alienis quippe facinoribus testimonium dicunt testes; ipsorum vero causa non agitur.

XXII. Ex duobus, quos attulimus, Petri et Judæ locis, et altero illo *Matthæi* viii, 29 : « Et ecce clamaverunt dicentes : Quid nobis, et tibi Jesu, Fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos? » in eam prolapsus est sententiam Origenes, nullas nunc dæmonibus irrogari pœnas, neque porro iri irrogatum, donec extremo iudicio supplicii æternis addicantur. Id proponit dogma homil. 8 in *Exod.*, num. 6, et ex *Matth.* viii, v. 29, confirmat, pœnasque inter hominum et dæmonum id interesse vult, quod illi castigentur in hoc mundo, « ut purgatiores ad futurum sæculum pergant, et ultra diabolo socii non efficiantur in pœna; hi vero neque corripiantur pro peccato, neque flagellentur; omnia

²⁷ I Cor. vi, 3. ²⁸ Psal. vi, 2.

animi sui levitatem et inconstantiam proderet; nihil enim hic dicit quod iisdem fere verbis non exstet

namque eis servata esse in futurum; » cujus hanc rationem subdit : « quoniam indigni sunt qui in præsentem sæculo corripiantur, sed in futuro recipient quæ merentur. » Consentanea sunt quæ ex Origene subministrant *Catena* in *Exod.* xi, 5, pag. 127 : Τοσοῦτον χρόνον, inquit, ὁ διάβολος ἀμαρτάνει ἀπὸ κτίσεως καὶ καταβολῆς κόσμου, καὶ οὔτε πῦρ, οὔτε μάστιξ. Οὐ γὰρ ἀξιός ἐστι τῶν κολάσεων τῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐ γὰρ δύναται εἰπεῖν ὁ διάβολος· Κύριε, μὴ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐκαστος οὖν συνειδὼς ἐαυτῷ ἀμαρτίας, εὐχέσθω κολασθῆναι· καλὸν μὲν γὰρ τὸ μηδὲν ἀξιὸν κολάσεως πεποιτηκέναι. Εἰ δὲ τι ἀξιὸν κολάσεως πεποιτήκαμεν, οὕτω κολασθῶμεν, ὥστε ἐνθάδε μὲν ἀπολαβεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα εἰς τοὺς κόλπους Ἀβραάμ ἀναπαύεσθαι.

B « Tandem est ex quo peccat diabolus a creatione ac mundi constitutione, nec ei ignis nec flagellum. Non enim pœnarum dignus est quæ a Deo infligitur, nec potest diabolus dicere : *Domine, ne in ira tua arguas me*²⁸, etc. Quisquis ergo sibi peccati conscius est, oret ut puniatur. Præstat quidem nihil commisisse quod pœnam mereatur. Sin autem pœna dignum quidpiam egimus, sic puniamur, ut præsentem quidem ævo recipiamus, post hæc vero in sinu Abrahæ requiescamus. » Aliam adducit causam homil. 13 in *Num.*, num. 7, postquam eundem *Matthæi* locum ad testimonium citavit : « Et ob hoc, inquit, neque diabolus movit a principatu sæculi hujus, quia adhuc opus est opera ejus ad perfectionem eorum qui coronandi sunt; opus est adhuc opera ejus ad exercitia certaminum et victorias beatorum. » Subjungit postmodum Balaami idcirco incantamentis Deum intercessisse, quia alterum alioquin evenire necesse erat, vel populum Dei perditum dari, si dæmonibus a Balaamo accersitis arbitrii sui facultati libere obsequi licuisset; vel si arbitrii sui libertate deminuti fuissent, fuisse hoc, « damnasse rationabilem creaturam, et ante tempus intulisse iudicium, et impedisse omnibus, qui adversum eos in agone certantes poterant coronari. Si enim dæmoniis auferatur libertas arbitrii, nullum ultra impugnaturum athletas Christi; nullo autem impugnante, nec certamen aliquod futurum; et sublato certamine, nullum futurum præmium, nullam victoriam. » At homilia 15 in *Jos.* num. 6, novum

D quid ac memorabile comminiscitur : quotiescunque enim dæmon aliquis post paratas homini pio insidias, victus est ab eo, pugna excedentem cæstus artemque reponere, et apud inferos, vel destinatum sibi locum abeuntem non amplius hominibus ad nequitiam sollicitandis operam suam conferre : hinc imminuto dæmonum tentatorum numero faciliores esse ad Christi fidem aditus, pluresque ad Deum converti, quam cum integris copiis nefarii illi hostes decertabant; id quod Scripturarum demum auctoritate conatur probare. Cum ait autem Adamantius

homilia 24 in *Numeros*, cujus locum paulo infra adducit clarissimus præsul.

homil. 55 in Luc., « Neque enim omnes omnium sunt adversarii, sed singuli singulos habent, qui ubique eos sequuntur, et sint comites, » id ita conciliari potest cum superioribus : quos vinci ab hominibus, et victos dixit tentandis iis absistere, eos significavit qui per intervalla faciunt impressiones et bellum adversus homines movent; qui autem perpetui comites hominibus assignati adhærent, iis vero jus suum integrum etiam superatis et hominum pietate confutatis remanere. Planissime vero sensus super hoc argumento suos enarrat lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5, quem locum jam supra produximus : « Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur, et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritum dignitatibus dispensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati et restituti eruditionibus, primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora prævecti, usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna perveniant, singulis videlicet quibusque cælestium virtutum officii quadam eruditionum specie peragratis. »

XXIII. Vanus sane esset ac supervacaneus labor, Patrum omnium nomina et verba producere, quotquot post admissum scelus non statim in Tartarum detrusos angelos sentire, sed *damni licet pœna*, ut vocant, affectos, pœnæ tamen sensus ac suppliciorum esse expertes. Consulatur Bellarminus lib. I *De beatit. sanctor.*, cap. 6. Gravius illud est, quod Patrum illorum complures sensisse refert Eusebius *Hist. eccles.* lib. IV, cap. 18, ne æternis quidem cruciatibus sese damnatum scivisse diabolum, antequam publice illud Christus ac palam prædicasset. Atque hinc in omne nequitie genus prorupisse, passimque hæreses disseminasse narrat Isidorus Pelusiota, lib. II, epist. 90 : « Ἀκούσας καὶ τῆς κατ' ἑαυτοῦ ἀποφάσεως τὸν ὄρον, σφοδρότερον ἐπνευσε καθ' ἡμῶν, καὶ τὰς αἱρέσεις ἔτεχε. » Audito sententiæ adversum se latæ decreto, acrius spiravit in nos, et hæreses peperit. » Origenizat ipse Eusebius lib. VII *De præparat. Evang.*, in eo capite quod inscriptum est *Περὶ ἀντικειμένων δυνάμεων*, ubi, postquam dæmones propter impietatem in Tartarum præcipitatos fuisse dixit, partem exiguam ad exercendam piorum hominum sanctitatem circa terram fecisse moram, ac idololatriam in hominem invexisse tradit. Origenizat et Cassianus *Collat.* VII, cap. 17, ubi profligari dæmones, et pugna excedere statuit, quotiescunque ab hominibus vitia ea expugnantur, quibus ipsi præsent. Ut autem careret his Patrum subsidiis Origenes noster, hæreseos nota nondum decreto illi apposita est, quod *pœnam sensus* a dæmonibus removet, donec postremo iudicio in abyssum relegentur.

PATROL. GR. XV

XXIV. Diximus supra opinatum fuisse Origenem rerum omnium ratione pollentium unam esse eandemque naturam, easque pro meritum inæqualitate vel evehî ad angelorum ordines, vel in humana corpora deprimi, vel dæmones etiam evadere. Aliud quid excogitavit præterea nostra commemoratione et disquisitione dignum, hominum nempe sanctitate conspicuorum animas ipsos esse angelos, non propter peccata in hominum ordinem redactos, sed aliis de causis extraordinaria illuc legatione a Deo missos. Prostant doctrinæ hujus monumenta tom. XII in *Matth.*, num. 30, ubi ait, quemadmodum humanæ Christi naturæ Verbum conjunctum est, ita portione quadam angelos, tanquam Verba sese prophetis adjunxisse : Καὶ πρότερος, Inquit, εἰ δύνασαι ἐν τοῦτοις τοὺς πρότερον παθόντας ἀναλογίαν φάσκειν ἐσχηκέναι πρὸς τὸν μὴ ἔχοντα εἶδος, μὴδὲ κάλλος λόγον· ὡςπερ δὲ ἐρχεται ὁ ὕψος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, οὕτως ἄγγελοι γινόμενοι οἱ ἐν προφήταις λόγοι, μετ' αὐτοῦ παραγίνονται, τὴν ἀναλογίαν σώζοντες τῆς ἑαυτῶν δόξης. Tomo quoque secundo in *Joan.*, num. 24, Joannem ait non aliam habuisse causam cur in mundum veniret, quam ut de luce testaretur; et addit paulo post, num. 25, angelos Christi imitatores humanum induisse corpus, quo Christi in homines amorem æmulantes, promovendæ ipsorum salutis inservirent : Καὶ ἐπεὶ ἀπαξιαπλῶς ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἰωάννου ἐσμὲν λόγῳ ζητοῦντες αὐτοῦ τὴν ἀποστολήν, οὐκ ἀκαίρως ὑπόνοιαν ἡμετέραν, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν, προσθήσομεν· ἐπεὶ γὰρ ἀνέγνωμεν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἐμπροσθέν σου· ἐφίσταμεν μήποτε εἰς τῶν ἁγίων ἀγγέλων τυγχάνων ἐπὶ λειτουργίᾳ καταπέμψεται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος· καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως ἐνσωματούμενου κατὰ φιλανθρωπίαν ζηλωτὰς τινὰς καὶ μιμητὰς γεγονέναι· Χριστοῦ, ἀγαπήσαντας τὸ διὰ τοῦ σώματος ὑπηρετήσαι τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ χρηστότητι. Hæc deliramenta deinde libri ejusdem apocryphi, cui titulus est *Precatio Joseph*, approbare nititur, et ex eo etiam quod exsultavit Joannes in Elizabethæ utero, quodque Jacob inter et Esau discrimen illud a Deo constitutum est, futurum ut major serviat minori. Nec multo superius hæc leguntur in iisdem *Commentariis*, num. 17 : Πλὴν ὁ τοῦτο νομιζῶν ἐρεῖ ὅτι ὡςπερ παρὰ τοῖς ὁμολογουμένοις ἀνθρώποις εἰσὶν ἄγγελοι, ὡς ὁ Ζαχαρίας λέγων· Ἄγγελος Θεοῦ ἐγὼ μισθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Καὶ ὁ Ἰωάννης περὶ οὗ γέγραπται· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου· οὕτως καὶ οἱ τοῦ Θεοῦ ἄγγελοι παρὰ τὸ ἔργον τοῦτο χρηματίζουσι, καὶ οὐ παρὰ τὴν φύσιν ἄνδρες κληθέντες.

XXV. Hoc Adamantii dogma convellit Cyrillus in *Joan.* I, 6, multosque ait jam ante Origenem, ipsamque adeo Joannem evangelistam, credidisse Joannem Baptistam non hominem fuisse, sed angelum, ejus

ἰσχυρῶς ἀποδείξοντι causa ascripisse Joannem

28

Evangelii scriptorem : *Fuit homo*. Anonymus apud Photium cod. cxvii Origeni objectum refert, dixisse illum, ὅτι ἐκ καταπτώσεως ἦλθον οἱ ἅγιοι εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐ δι' ἐτέρων θεραπειῶν. Pro ἁγίοι legit Andreas Schottus, ἅγιοι ἄγγελοι. vertit enim : « Sanctos angelos delapsos in mundum venisse, non ad aliorum obsequium. » Quoquo modo legatur, apparet calumnia. At Hieronymus priorem Origenis locum e tom. ii in *Joan.* tangit in *Aggari* : « Quidam putant, inquit, et Joannem Baptistam, et Malachiam, qui interpretatur *angelus Domini*, et Aggæum quem nunc habemus in manibus, fuisse angelos, et ob dispensationem et jussionem Dei assumpsisse humana corpora, et inter homines conversatos. Nec mirum hoc de angelis credi, cum pro salute nostra etiam Filius Dei humanum corpus assumpserit. Et ob hanc causam etiam de apocryphis præbent testimonium, ubi dicitur quod Jacob qui postea vocatus est Israel, angelus fuerit, et propterea supplantaverit fratrem in ventre matris suæ; Joannem quoque ad vocem Mariæ matris Domini exultasse in utero Elizabeth; et omnium rationabilium unam esse naturam, et ob hanc causam homines qui placuerunt Deo, æquales angelis fieri. Hoc illi sentiunt. Cæterum nos nuntium Domini, id est *angelum*, qui Hebraicè dicitur מלאך, simpliciter prophetam dictum recipiamus; ab eo quod Domini voluntatem populo nuntiaverit. » Sic et præcænio *Commentariorum in Malachiam* : « Nec putandum est juxta quorundam opinionem, angelum venisse de cælo, et assumpsisse corpus humanum ut Israeli quæ a Domino sunt mandata loqueretur. » Et paulo post dogma illud Origeni nominatim ascribit : « Scripsit, inquit, in hunc librum Origenes tria volumina; sed historiam omnino non tetigit, et more suo totus in allegoriæ interpretatione versatus est, nullam Esdræ faciens mentionem, sed angelum putans fuisse qui scripsit, secundum illud quod de Joanne legimus : *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam*³⁹. Quod nos omnino non recipimus, ne animarum de cælo ruinam suscipere compellamur. » Idem in epistola 126, quæ est ad Evagrium : « In fronte Geneseos, in prima homiliarum Origenis reperi scriptum de Melchisedech; in qua multiplici sermone disputans, illic devolutus est, ut cum angelum diceret, iisdemque pene argumentis, quibus scriptor tuus de Spiritu sancto, ille de supernis virtutibus est locutus. Transivi ad Didymum sectatorem ejus, et vidi hominem pedibus in magistri isse sententiam. » Longe ergo ab hoc errore absuit Hieronymus, cui ipsum tamen in *Comment. ad psalm. xxiii* favisse suspicatur Genebrardus. Quod certe ita non esse deprehendet, quisquis totam psalmi hujus enarrationem curiosis oculis perustraverit. Hieronymo id quoque exprobravit Rufinus *Invect. 1*, his commotus quæ in *Ephes. 1, 4*, scriptum habent illius *Commentarii*. Sed culpam hanc a se deprecatur *Apolog. 1 adv. Rufin.*, cap. 5 et 6.

³⁹ Malach. iii, 1; Matth. xi, 10. ⁴⁰ Deut. xxxii, 8, 9.

A Cæterum immerito culpatur Origenem Sixtus Senensis, quod homil. 25 in *Luc.* septem Ecclesiarum officii angelos appellat, vere fuisse angelos, veramque angelorum naturam habuisse dixerit; nec harum enim Ecclesiarum episcopos illic putavit significari, sed earum gubernationi præfectos angelos.

XXVI. De angelis tutelaribus paradoxæ quoque multa habet, quorum omittenda nobis non est disquisitio. In cantico Mosis exstat comma illud : « Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel. Pars autem Domini, populus ejus: Jacob funiculus hæreditatis ejus⁴⁰. » Hæc Hebraicè consonant; at ex lectionis varietate, quam alio loco expendimus, verterunt Septuaginta Interpretes : Κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ. Hos cum alibi passim, tum hic secutus est Origenes, atque inde sibi finxit tunc primum gentibus, cum in varias linguas variosque populos ad turrim Babel dissipatæ sunt, assignatos fuisse angelos, ut curam earum pastorum instar gererent, et primitias ex iis Deo offerrent, homines nimirum qui meritis præcellerent et virtute, eorumve pias cogitationes; et ut hominibus sibi destinatis ad comparandam salutem auxilio essent : quo graviore autem scelere sese in communi hac perduellione unaquæque gens alligasset, eo durioris angeli, præcæ causa, imperio fuisse subjectam; Deum autem ipsum regendam suscepisse gentem hanc quæ antiquam loquelam retinuit; sed ita tamen ut si minus ei dicto audientem se præberet, ad angelorum præfecturam transiret; atque aliam idem gentes asperiorum angelorum experirentur imperia, si leniorum jussa detrectassent; mollioribus interim dominis, ad sarcinendam commissorum sibi hominum jacturam, alios severiorum principum imperio subtrahentibus, et ad sese convertentibus; hinc ex hæredatis Israelitis ascitas a Christo gentes fuisse; angelos quoque pro meritorum suorum ratione harum illarumve gentium regimen fuisse sortitos, deosque appellari, quod a Deo dati sint, dominos quod a Domino potestatem acceperint : ματαιώματα hæc prodit Origenes non uno loco. Videatur homil. 16 in *Genes.*, num. 2, et homil. 11 in *Num.*, num. 4, in qua supra commemoratis hæc adjungit, alios quoque fortasse extrinsecus esse angelos, qui ex universis gentibus fideles quosque congregent, eosque gubernent, cum a Christo ipsi gubernentur, qui « non tam rex dicatur, quam Rex regum; et non tam Dominus, quam Dominus dominantium; » additque paulo inferius magnam sollicitudinem angelos adhibere iis excolendis, quos studio suo ac diligentia ab erroribus ad fidem traduxerint. Sed et homiliam 23 in *Josue*, num. 5, adiri jubeo, et duodecimam in *Lucam*, in qua nationum præsides angelos sub imposito sibi onere fatigantes

ἰαν, ac labori impares, Christi adventantis auxilio fuisse sublevatos affirmat; ac librum ἱ Ἐπιθ. ἀρχῶν, cap. 8, num. 4, et librum ιι, cap. 3, num. 2, ubi principem Tyri, et principem Persarum, et principem Græcorum, quorum mentio sit Ezech. xxviii et Dan. x, virtutes quasdam spirituales esse asserit; bonasne, an malas, hoc loco non definit; at definit homil. 55 in Luc. et principes illos dæmones interpretatur. Neque sane in eo consentiunt inter se Patres, dæmones eas esse decernentibus aliis, aliis angelos, eorumque concertationes a Daniele expositas in rectum sensum trahentibus.

At enim difficilis videtur Origenianæ hujus commentationis ratio; nam si « constituit Altissimus terminos populorum, juxta numerum angelorum Dei, » fuerit angelorum numerus oppido exiguus; non multæ siquidem gentes orbem incolunt. Verum expedita est responsio; nec enim quidquid uspiam angelorum est, orbi huic regendo deputatum intelligit Adamantius, sed selectis aliquibus ex inferioribus ordinibus angelis id muneris fuisse impositum; ex iis porro nonnullos totis præfectos gentibus; alios provinciis; urbibus alios, Ecclesiis, artibus, disciplinis, singulis quoque hominibus, et rebus etiam inanibus, uti mox demonstrabimus; illosque in hoc etiam munere sibi succedere invicem; et plures nonnunquam homini uni assistere, et omnia angelis plena esse.

XXVII. Dixi Ecclesiarum etiam regimen angelis Origenem assignasse: geminum siquidem unicuique Ecclesiæ præesse decrevit episcopum, aspectabilem alium, alium sub oculos neutiquam cadentem; suadente Apocalypsis secundo capite, ubi multa de angelis Ecclesiarum Asiaticarum curæ præfectis disseruntur. Quæ sententia, quoniam tralatitia est, et Patrum consensu subnixâ, addemus ea solum Origenis verba ex homil. 25 in Luc.: « Ego non ambigo et in cœtu nostro adesse angelos, non solum generaliter omni Ecclesiæ, sed etiam sigillatim: de quibus Salvator ait: *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est* ⁴¹. Duplex hic adest Ecclesiâ, una hominum, altera angelorum. Si quid juxta rationem, et juxta Scripturarum dicimus voluntatem, lætantur angeli, et orant nobiscum. Et quia præsentibus angeli sunt in Ecclesiâ, in illa duntaxat quæ meretur, et Christi est, propterea orantibus feminis præcipitur ⁴², ut habeant velamen super caput propter angelos, utique illos qui assistunt sanctis, et lætantur in Ecclesiâ. »

XXVIII. At de angelis hominum custodia præfectis, quid sentiret Origenes, certum non habuit. Nam primum relinquit dubium, singulisne hominibus, an Christi fidem solum professis, et sanctis custos angelus assignetur. Posterius illud tueri videtur homil. 20 in Num., num. 3, et homil. 25 in Jos..

⁴¹ Matth. xviii, 10. ⁴² I Cor. xi, 10.

num. 5; sed asseverantius etiam homil. 4 in Ezech., num. 7: « Non sufficit, inquit, unum cœlum aperiri: aperiuntur plurimi, ut descendant, non ab uno, sed ab omnibus cœlis angeli ad eos qui salvandi sunt. » Et mox: « Quando autem viderunt principem militiæ cœlestis in terrestribus locis commorari, tunc per apertam viam ingressi sunt sequentes Dominum suum, et parentes voluntati ejus, qui distribuit eos custodes credentium nomini suo. Tu heri sub dæmonio eras, hodie sub angelo. Nec multo post: « Omnia angelis plena sunt: veni, angele, suscipe sermone conversum ab errore pristino, a doctrina dæmoniorum, ab iniquitate in Altum loquente: et suscipiens eum quasi medicus bonus confove atque institue. Parvulus est; hodie nascitur senex repuerascens: et suscipe tribuens ei baptismum secundæ regenerationis, et advoca tibi alios socios ministerii tui, ut cuncti pariter eos qui aliquando decepti sunt, erudiat ad fidem. » Animadvertendum et illud est e lib. ii Ἐπιθ. ἀρχῶν, cap. 10, num. 7: « Potest autem et tertio sensu illud intelligi de divisione ista, ut quoniam unicuique fidelium, etiamsi minimus sit in Ecclesiâ, adesse angelus dicitur, qui etiam semper videre faciem Dei Patris a Salvatore perhibetur; et hic qui utique unum erat cum eo cui præerat, si is per inobedientiam efficiatur indignus, auferri ab eo Dei angelus dicatur: et tunc pars ejus, id est humanæ naturæ pars avulsa a Dei parte cum infidelibus deputatur, quoniam ammonitiones appositi sibi a Deo angeli non fideliter custodivit. » Tomo quoque xiii in Matth., num. 6, solis iis angelicam videtur assignare tutelam, qui ea se dignos præstiterint: « *Ἰνα ἐνεργήσῃ, inquit, πνεῦμα ἀκάθαρτον εἰς τὸν διά τινας αἰτίας παραδιδόμενον αὐτῷ, καὶ μὴ ποιήσαντα ἑαυτὸν ἄξιον φρουρᾶς ἀγγελικῆς* » et tomo sequente, num. 21, annos anima quæ angeli tutelam fuerit promerita, ei nubat, ita inquit, ut id affirmare videatur; additque eam hujusmodi præsidii gratis posse excidere, si qua labe sædata reperitur; alterique subjici angelo, atque item alteri, prout eorum ope et consortio indignam se præstiterit; nec angeli, a quo semel repudiata est, patrocinium iterum sibi spondere posse. Utitur ad hæc libri *Pastoris* auctoritate, qui homines Christum professos Michaeli subjici docet, sed propter voluptatis studium, in tutelam alterius, qui deliciis præest, transire, tum alteri tradi qui pœnis, ac ei demum qui pœnitentiæ præfectus est. Rursum homil. 25 in Luc. angelos præsentibus esse docet in ea solum Ecclesiâ « quæ meretur, et Christi est. » Sed et mihi pene illud exciderat, quod ait homil. 5 in Num., num. 3, « *Justi enim sunt, qui indigent adjutorio angelorum Dei, uti ne a dæmonibus subruantur, et ne corda eorum sagitta volante in tenebris terebrentur;* » et quod lib. viii contra Cels., num. 36, ubi datam esse dæmoni adversum impios potestatem et

imperium fatetur; sanctos autem a Christo protegi, A qui contra demonum assultus angelos suos tutores iis addidit. Id quod suasisse videtur Origeni Davidicum illud psalmi xxxiii, 8: « Castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos. »

In contraria autem alibi discedit, et neminem asserit angelico carere praesidio: puta tomo xiii in *Matth.*, num. 5, ubi lunatico huic, quem curavit Dominus, angelum bonum adfuisse docet, tum etiam cum a demone vexaretur, et nondum salutarem Christi opem sensisset: Πατήρ δὲ τοῦ σελτηνιαζομένου τάχα ὁ λαγών αὐτὸν ἄγγελος· εἶπε πᾶσαν λεπτεῖον ἀνθρώπινον ψυχὴν ὑπὸ τινὶ τατάχθαι· ἀγγέλῳ. Illustrior e iam est locus alter ex homil. 55 in *Luc.* in quo parvulorum qui Ecclesiae dederunt B nomen, angelos faciem caelestis Patris semper videre asseverat; qui vero ab Ecclesia alieni sunt, eorum angelos ad caelestis Patris faciem oculos at tollere non audere; et pro hominum sibi subditorum meritis ac virtutibus, plus minusve, vel semper, vel nunquam Dei vultum contemplari posse. Quin etiam unicuique angelos duos, bonum unum, malum alterum adesse non uno loco pronuntiavit, ut paulo inferius ostendemus.

Dubitat praeterea Origenes utrum ab ipso statim ortu angelus comes homini electo, et saluti destinato adjungatur a Deo, an a baptismo. Prostat locus tomo xiii in *Matth.*, num. 26, ubi illud evangelistae ⁴³ explanans: « Videte ne condemnatis unum ex his pusillis, » quaerit annon qui in Christo parvuli sunt et imperfecti, angelorum custodia egeant; majores autem et perfecti, Christi ipsius. Tum quaestionem commemoratam proponit, ecquid postquam nati sunt infantes, an postquam renati, angelorum eustodum consortio fruuntur. Utamque locis e Scriptura quaesitis fulcit sententiam, sed priorem pluribus; posteriori vero consequens esse agnoscit, angelis Satanæ subditum esse hominem, quandiu fidem Christi non suscepit. Insoleus autem ac damnosum est quod adjicit, angelum fortasse homini nascenti custodem additum, malum initio esse; Christi deinde doctrinam capessente puero, eosdem facere progressus angelum, et faciem demum caelestis Patris spectare: vel fortasse angelum homini, vel hominem angelo salutis auctorem existere; D nonnullos vero e tutelarium angelorum numero Patris caelestis aspectu semper frui. Deinde opponit tibi quod in Actis apostolorum scriptum est ⁴⁴, pulsante ostium Petro, qui intus erant, ipsius esse angelum pronuntiasse; non ergo perfectis Christum, sed angelum itidem ut reliquis assistere; respondet pro dogmate sententiam illorum neutiquam esse habendam, qui sic sentiunt. Itaque homil. 24 in *Num.*, num. 3, justis et electis ipsum adesse Dominum, inferioribus vero angelos disertis verbis affirmat. Sic ipse tamen, homil. 11 in *Num.*, num. 4: « Quam-

vis et ipsi apostoli angelis utantur adiutoribus ad explendum praedicationis sae munus, et opus Evangelii consummandum. Sic enim dicebatur in Actibus apostolorum ⁴⁵, quia angelus Petri esset, qui pulsaret ad ostium. Similiter ergo intelligitur esse et alius Pauli angelus, sicut est Petri, et alius alterius apostoli, et singulorum per ordinem. » Quorum similia habet hom. 25 in *Jos.*, num. 3.

XXIX. Praeter homines hominumque conventus ac societates, tum ecclesiasticas, tum politicas, angelorum curae permissas, alia quoque inanima regimini ipsorum subdita esse decrevit, variaque haec illos meritis suis sortitos officia, ut si qui bestiis praesint, ferinis id actibus sint consecuti; qui vero sanctorum preces Deo offerre jussi sint, sua pietate id muneris promeruerint: hinc Raphaeli medicinae studium fuisse commissum, pro sua in homines charitate; Michaeli, orationum Deo offerendarum mandatum fuisse munus; Gabrieli, bellorum administrationem. Legenda in eam sententiam homil. 14 in *Num.*, num. 2, pag. 323, qua plantis, animalibus, animaliumque fetibus, exercitiis, rebusque aliis terrenis, sed et sanctis operibus, rerumque divinarum tradente scientiae angelos praesesse asserit, cavendumque sancit ne terrenis dediti actibus et corporeis, inter deputatos iis administrandis angelos reperiamur. Legenda et homil. 23 in *Jos.*, num. 3, et homil. 10 in *Jerem.*, num. 6, et cap. 8 libri 1 *Περὶ ἀρχῶν*, num. 1, et liber viii *contra Cels.*, num. 51, quo Epicureum illum confutans philosophum, rerum omnium, quae in his inferioribus geruntur locis, procuracionem in daemones transcribentem, angelis quasi ex jure manu confertum reperit, mala solum, et incommoda, et quae humano generi noxia sunt, sterilitates puta, calamitates, siccitates, pestilentiam, aliaque id genus ad auctores daemones referens, divino iudicio certis temporibus hanc adversum homines potestatem nanciscentes, sed adversus impios praesertim, et a Dei cultu alienos. Verumtamen libro *Περὶ ἀρχῶν* iii, cap. 3, num. 2, 3, disciplinarum et artium potestatem spiritalibus quibusdam mundi hujus energiis ac virtutibus ascribit; atque inde existere furores poeticos, divinationes et magiam arbitratur. Quae sane ex Graecorum, Musas quasdam doctrinarum praesides, et deos μουσική-τας ἰνγεντιῶν, theologia videntur esse posita.

XXX. Hactenus de alterutra angelorum vel bonorum vel malorum stipatione, gentibus, hominibus, et inanimis etiam rebus addita, juxta Origenis sententiam disseruimus. Nunc de utroqueque, bonorum simul et malorum angelorum gentibus et hominibus assistentium comitatu quaeramus ab eo tradita sint, disputemus. Malos angelos haud saepius ac bonos in gentes tenere potestatem scitum est Origenis lib. viii *contra Celsum*, num. 54, et hom. 12 in *Luc.*: « Neque enim, inquit, fas est credere

⁴³ Matth. xviii, 10. ⁴⁴ Act. xii, 15, 15. ⁴⁵ ibid. 13.

malos angelos suis præesse provinciis, et bonos A non easdem provincias habere permissas. » Leges similia lib. III in *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 2, 3, et hom. 9 in *Genes.*, num. 5, in qua apostolis verbum Dei prædicantibus ad iracundiam concitatos fuisse dicit angelos illos, qui singulas quasque nationes Imperio præmebant. Cui astruendo citatum usurpat locum e cantico Mosis, Deuterion. xxxii, 8, 9, quem et homil. 55 in *Luc.* ad eodem malos angelos interpretando convertit. Eundem vero homil. 8 in *Exod.*, num. 2, super hoc argumento proferens, non satis apparet ad malosne, an ad bonos angelos pertinere velit. Ad bonos vero aperte refert tom. xiii in *Joân.*, num. 49.

Hominiibus vero singulis geminos adesse angelos, bonum alterum, alterum malum decernit lib. I in *Epist. ad Rom.*, num. 18, et ex Scripturis sacris sæpe id se docuisse ait homil. 25 in *Jos.*, num. 5, et per Genium principis, quem dæmonem esse dicit ipsi nascenti appositum, Jurari vetat lib. VIII *contra Cels.*, num. 63, Ἀποθανάτεον ἐστὶ μᾶλλον, inquit, ἡμῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ ὀμῶσαι μοιθηρῶν δαίμονα καὶ ἀπίστον πολλακίς συνεξαμαρτάνοντά ᾧ ἔλαχεν ἀνορώπι, ἢ καὶ πλέον αὐτοῦ ἀμαρτάνοντα. Dogmati huic præsidium asciscit ex Hermæ *Pastore*, et Barnabæ epistola (qui libri ad hanc diem supersunt, eamque continent doctrinam), lib. III *De princip.*, cap. 2, num. 4, et homil. 35 in *Luc.*, ubi ait adversarium, et insidiatorem a nobis nusquam recedere, sed ad principem gentis nimirum præsidem dæmonem nos deducere, et a se servatos adversus principis alterius, rapere nos volentis, insidias sistere: Christam autem principes omnes vicisse, et terminos eorum transeuntem captivos populos ad se in salutem transtulisse. Addit deinde: « Neque enim omnes omnium sunt adversarii, sed singuli singulos habent, qui ubique eos sequantur, et sint comites. »

Quid quod singulis hominibus non unicum tantummodo angelum, unicuique dæmonem, sed totas angelorum dæmonumque cohortes adiungit homil. 4 in *psalm.* xxxvi, num. 5, pag. 675. « Nunquam enim, inquit, solus est justus, sed ne unius quidem, aut duorum, vel trium tantummodo angelorum societate subnixus est, sed exercitus ei virtutum cælestium præsto est: » quod non ad spiritalia tamen bona conferenda restringit, sed ad corpora etiam prorogat homil. 20 in *Jos.*, num. 4: « Constat ergo multas esse virtutes intra nos, quibus vel animarum nostrarum, vel corporum cura permissa est; » cui defendendo utiliter descriptione quadam apocrypha, quam *Enochi librum* esse suspicari possis, homil. 55 in *Luc.* « Legimus, inquit, si tamen cui placet hujusmodi scripturam recipere, justitiæ et iniquitatis angelos super Abrahæ salute disceptantes, dum utraque turbae suo eum volunt cæui vindicare. » Ex dæmone autem, cui nomen *Legio*, miseri illius in sepulchris habitantis corpus occupante, a plurimis simul dæmonibus nos probat circumside-

vicio unicuique præesse dæmonem unum, eique subjectos esse dæmones complures, qui ad vitium hæcce propagandum subserviant, omnes autem principes, peccatorum incremento præfectos, supremum unum dæm, velut militiæ suæ magistrum habere. Cum autem multis simul laborare possit vitii homo, et laboret persæpe, tunc a multis eum simul dæmonibus insideri. Quod ita tamen ab Origene intellectum puto, temporarias esse has complurium dæmonum angelorumve affectiones; constantem autem et per totius curriculum vitæ perseverantem certi alicujus angeli itidem et dæmonis stipationem, nascenti cuilibet homini decretam et attributam.

Porro post administratum tutelæ nostræ munus, statum iri angelos in judicio, et impositæ sibi provinciæ rationem reddituros ipsius persuasio fuit. Quam quoniam jam ante excussimus, proferemus ad alia, et placita sua super angelorum tutela unde hauserit, et quodnam sibi patrocinium spondere possit, exquiramus.

XXXI. Præverunt illi in ea opinione de hominis uniuscujusque socio ac stipatore genio gentiles philosophi, qui hominum et locorum præsidem genios, non e superioribus deorum, sed ex dæorum de plebe ordinibus accersitos confessi sunt; Plato vero præcipue, ut Clemens Alexandrinus agnoscit, cum alibi, tom. in lib. x *De republ.*, versus finem. Cujus doctrinam ita edisserit Plotinus *Enn.* 5, lib. IV, ut qui ea perspexerit attente, dubitare minime possit, quin sua e Platone Platoniorumve lucubrationibus Origenes transtulerit; nam et dæmonis præsidium animæ largitur, et secundum animæ mutationes, mutari dæmonem putat, et eum animæ dæmonem, postquam corpore soluta est, imminere censet, qui eam rexit dum corpus animaret; et externos præterea ac internos animæ unicuique adesse dæmones, ex ejus verbis perspicuum est. Hinc Apuleius in libello *De deo Socratis*: « Ex hac ergo, inquit, sublimiore dæmonum copia Plato autumat singulis hominibus in vita agenda testes et custodes singulos additos, qui nemini conspicui semper adsint, omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum. Ac ubi vita edita remeandum est, eundem illum, qui nobis præditus fuit, raptare illico et trahere veluti custodiam suam ad judicium: atque illic in causa dicenda assistere; si qua commentatur, redarguere, si qua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam. » Itaque summa religione genius ab antiquis colebatur: Censorinus cap. 5 *De die natali*: « Genio igitur potissimum per omnem ætatem quotannis sacrificamus. Quamquam non solum hic, sed et alii sunt præterea dii complures hominum vitam pro sua quisque portione adminiculantes, quos volentem cognoscere *Indigentamentorum* libri satis edocebant; sed omnes hi semel in unoquoque homine numinum suorum effectum repræsentant: quocirca non per omne vitæ spatium novis religionibus accessunt. Genius ac-

imperium fatetur; sanctos autem a Christo protegi, A
 qui contra dæmonum assultus angelos suos tutores
 iis addidit. Id quod suasisse videtur Origeni Da-
 vidicum illud psalmi xxxiii, 8: «Castrameta-
 bitur angelus Domini in circuitu timentium eum,
 et eripiet eos.»

In contraria autem alibi discedit, et neminem
 asserit angelico carere præsidio: puta tomo xiii
 in *Matth.*, num. 5, ubi lunatico huic, quem curavit
 Dominus, angelum bonum adfuisse docet, tum
 etiam cum a dæmone vexaretur, et nondum salu-
 tarem Christi opem sensisset: Πατήρ δὲ τοῦ σελή-
 νιαζομένου τάχα ὁ λαγών αὐτὸν ἄγγελος· εἶτε πῶσαν
 λεκτέον ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπὸ τινὶ τετάχθαι ἄγ-
 γελῳ. Illustrior e iam est locus alter ex homil. 55
 in *Luc.* in quo parvulorum qui Ecclesiæ dederunt
 nomen, angelos faciem cœlestis Patris semper vi-
 dere asseverat; qui vero ab Ecclesia alieni sunt,
 eorum angelos ad cœlestis Patris faciem oculos at-
 tollere non audere; et pro hominum sibi subdito-
 rum meritis ac virtutibus, plus minusve, vel sem-
 per, vel nunquam Dei vultum contemplari posse.
 Quin etiam unicuique angelos duos, bonum unum,
 malum alterum adesse non uno loco pronuntiavit,
 ut paulo inferius ostendemus.

Dubitat præterea Origenes utrum ab ipso statim
 ortu angelus comes homini electo, et salutis destina-
 to adjungatur a Deo, an a baptismo. Prostat locus
 tomo xiii in *Matth.*, num. 26, ubi illud evangeli-
 stæ⁴³ explanans: «Videte ne contemnatis unum
 ex his pusillis,» quærit annon qui in Christo par-
 vuli sunt et imperfecti, angelorum custodia egeant;
 majores autem et perfecti, Christi ipsius. Tum
 quæstionem commemoratam proponit, ecquid post-
 quam nati sunt infantes, an postquam renati, ange-
 lorum custodum consortio fruantur. Utramque locis
 e Scriptura quæsitis fulcit sententiam, sed priorem
 pluribus; posteriori vero consequens esse agnoscit,
 angelis Satanæ subditum esse hominem, quandiu
 fidem Christi non suscepit. Insolens autem ac dam-
 nosum est quod adjicit, angelum fortasse homini
 nascenti custodem additum, malum initio esse;
 Christi deinde doctrinam capessente puero, eosdem
 facere progressus angelum, et faciem demum cœ-
 lestis Patris spectare: vel fortasse angelum homini,
 vel hominem angelo salutis auctorem existere;
 nonnullos vero e tutelarium angelorum numero Pa-
 tris cœlestis aspectu semper frui. Deinde opponit
 tibi quod in Actis apostolorum scriptum est⁴⁴, pul-
 sante ostium Petro, qui intus erant, ipsius esse an-
 gelum pronuntiasse; non ergo perfectis Christum,
 sed angelum itidem ut reliquis assistere; respondet
 pro dogmate sententiam illorum neutiquam esse ha-
 bendam, qui sic sentiunt. Itaque homil. 24 in *Num.*,
 num. 3, justis et electis ipsam adesse Dominum,
 inferioribus vero angelos disertis verbis affirmat.
 Sic ipse tamen, homil. 11 in *Num.*, num. 4: «Quam-

vis et ipsi apostoli angelis utantur adjutoribus ad
 explendum prædicationis sue munus, et opus Evan-
 gelii consummandum. Sic enim dicebatur in Acti-
 bus apostolorum⁴⁵, quia angelus Petri esset, qui
 pulsaret ad ostium. Similiter ergo intelligitur esse
 et alius Pauli angelus, sicut est Petri, et alius al-
 terius apostoli, et singulorum per ordinem.» Quo-
 rum similia habet hom. 25 in *Jos.*, num. 3.

XXIX. Præter homines hominumque conventus
 ac societates, tum ecclesiasticas, tum politicas, an-
 gelorum curæ permissas, alia quoque inanima re-
 gimini ipsorum subdita esse decrevit, variæque hæc
 illos meritis suis sortitos officia, ut si qui bestiis
 præsent, ferinis id actibus sint consecuti; qui vero
 sanctorum preces Deo offerre jussi sint, sua pietate
 id muneris promeruerint: hinc Raphaeli medicinæ
 studium fuisse commissum, pro sua in homines
 charitate; Michaeli, orationum Deo offerendarum
 mandatum fuisse munus; Gabrieli, bellorum admi-
 nistrationem. Legenda in eam sententiam homil.
 14 in *Num.*, num. 2, pag. 523, qua plantis, ani-
 malibus, animaliumque fetibus, exercitiis, rebus-
 que aliis terrenis, sed et sanctis operibus, rerum-
 que divinarum tradendæ scientiæ angelos præesse
 asserit, cavendumque sancit ne terrenis dediti acti-
 bus et corporeis, inter deputatos iis administran-
 dis angelos reperiamur. Legenda et homil. 25 in
Jos., num. 3, et homil. 10 in *Jerem.*, num. 6, et
 cap. 8 libri 1 *Περὶ ἀρχῶν*, num. 4, et liber viii
 contra *Cels.*, num. 31, quo Epicureum illum con-
 futans philosophum, rerum omnium, quæ in his
 inferioribus geruntur locis, procurationem in dæ-
 mones transcribentem, angelis quasi ex jure manu
 confertum reperit, mala solum, et incommoda, et
 quæ humano generi noxia sunt, sterilitates puta,
 calamitates, siccitates, pestilentiam, aliaque id ge-
 nus ad auctores dæmones referens, divino judicio cer-
 tis temporibus hanc adversum homines potestatem
 nanciscentes, sed adversus impios præsertim, et
 a Dei cultu alienos. Verumtamen libro *Περὶ ἀρ-
 χῶν* iii, cap. 3, num. 2, 3, disciplinarum et artium
 potestatem spiritalibus quibusdam mundi hujus
 energiis ac virtutibus aseribit; atque inde existi-
 stere furores poeticos, divinationes et magiam
 arbitratur. Quæ sane ex Græcorum, Musas
 quasdam doctrinarum præsidēs, et deos μουσική-
 τας ἰνγεντιῶν, theologia videntur esse posita.

XXX. Hactenus de alterutra angelorum vel bo-
 norum vel malorum stipatione, gentibus, homini-
 bus, et inanimis etiam rebus addita, juxta Origenis
 sententiam disseruimus. Nunc de utrorumque,
 bonorum simul et malorum angelorum gentibus et
 hominibus assistentium comitatu quædam ab eo
 tradita sint, disputemus. Malos angelos haud secus
 ac bonos in gentes tenere potestate scitum est
 Origenis lib. viii contra *Celsum*, num. 34, et hom.
 12 in *Luc.*: «Neque enim, inquit, fas est credere

⁴³ *Matth.* xviii, 40. ⁴⁴ *Act.* xii, 15, 15. ⁴⁵ *ibid.* 45.

malos angelos suis præesse provinciis, et bonos non easdem provincias habere permissas. Leges similia lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 2, 3, et hom. 9 in *Genes.*, num. 5, in qua apostolis verbum Dei prædicantibus ad iracundiam concitatos fuisse dicit angelos illos, qui singulas quasque nationes Imperio præmebant. Cui astruendo citatum usurpat locum e cantico Mosi, Deuterou. xxxii, 8, 9, quem et homil. 55 in *Luc.* ad eosdem malos angelos interpretando convertit. Eundem vero homil. 8 in *Exod.*, num. 2, super hoc argumento proferens, non satis apparet ad malosne, an ad bonos angelos pertinere velit. Ad bonos vero aperte refert tom. xii in *Joan.*, num. 49.

Hominiibus vero singulis geminos adesse angelos, bonum alterum, alterum malum decernit lib. I in *Epist. ad Rom.*, num. 18, et ex Scripturis sacris sæpe id se docuisse ait homil. 25 in *Jos.*, num. 3, et per Genium principis, quem dæmonem esse dicit ipsi nascenti appositum, jurari vetat lib. viii *ἐντὶντα Cels.*, num. 63, Ἀποθανάτεον ἐστὶ μᾶλλον, inquit, ἡμῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ ὁμῶσαι μοχθηρὸν δαίμονα καὶ ἀπίστον πολλάκις συνεξαμαρτάνοντά ᾧ ἔλαχεν ἀνορώπων, ἢ καὶ πλέον αὐτοῦ ἀμαρτάνοντα. Dogmati huic præsidium asciscit ex Hermæ Pastore, et Barnabæ epistola (qui libri ad hanc diem supersunt, eamque continent doctrinam), lib. III *De princip.*, cap. 2, num. 4, et homil. 35 in *Luc.*, ubi ait adversarium, et insidiosorem a nobis nusquam recedere, sed ad principem gentis nimirum præsidem dæmonem nos deducere, et a se servatos adversus principis alterius, raperé nos volentis, insidias sistere: Christum autem principes omnes vicisse, et terminos eorum transeuntem captivos populos ad se in salutem transtulisse. Addit deinde: « Neque enim omnes omnium sunt adversarii, sed singuli singulos habent, qui ubique eos sequuntur, et sint comites. »

Quid quod singulis hominibus non unicum tantummodo angelum, unicuique dæmonem, sed totas angelorum dæmonumque cohortes adiungit homil. 4 in *psalm.* xxxvi, num. 3, pag. 675. « Nunquam enim, inquit, solus est justus, sed ne unius quidem, aut duorum, vel trium tantummodo angelorum societate subnixus est, sed exercitus ei virtutum cælestium præsto est: » quod non ad spiritalia tamen bona conferenda restringit, sed ad corporea etiam prorogat homil. 20 in *Jos.*, num. 4: « Constat ergo multas esse virtutes intra nos, quibus vel animarum nostrarum, vel corporum cura permissa est: » cui defendendo utilis scriptio quædam apocrypha, quæ *Enochi librum* esse suspicari possis, homil. 35 in *Luc.* « Legimus, inquit, si tamen cui placet huiusmodi scripturam recipere, iustitie et iniquitatis angelos super Abraham salute disceptantes, dum utraque turnæ suo eum volunt cœtui vindicare. » Ex dæmone autem, cui nomen *Legio*, miseri illius in sepulchris habitantis corpus occupante, a plurimis simul dæmonibus nos probat circumsideri; quippe

vicio unicuique præesse dæmonem unum, eique subjectos esse dæmones complures, qui ad vitium hæcce propagandum subserviant, omnes autem principes, peccatorum incremento præfectos, supremum unum ducem, velut militiæ suæ magistrum habere. Cum autem multis simul laborare possit vitii homo, et laboret persæpe, tunc a multis eum simul dæmonibus insideri. Quod ita tamen ab Origene intellectum puto, temporarias esse has complurium dæmonum angelorumve affectiones; constantem autem et per totius curriculum vitæ perseverantem certi alicujus angeli iudem et dæmonis stipationem, nascenti cuilibet homini decretam et attributam.

Porro post administratum tutelæ nostræ munus, statum iri angelos in iudicio, et impositæ sibi provinciæ rationem reddituros ipsius persuasio fuit. Quam quoniam jam ante excussimus, proferemus ad alia, et placita sua super angelorum tutela unde hauserit, et quodnam sibi patrocinium spondere possit, exquiramus.

XXXI. Præiverunt illi in ea opinione de hominis uniuscujusque socio ac stipatore genio gentiles philosophi, qui hominum et locorum præsidem genios, non e superioribus deorum, sed ex deorum de plebe ordinibus accersitos confessi sunt; Plato vero præcipue, ut Clemens Alexandrinus agnoscit, cum alibi, tum in lib. x *De republ.*, versus finem. Cujus doctrinam ita edisserit Plotinus *Enn.* 5, lib. iv, ut qui ea perspexerit attente, dubitare minime possit, quin sua e Platone Platoniorumve lucubrationibus Origenes transtulerit; nam et dæmonis præsidium animæ largitur, et secundum animæ mutationes, mutari dæmonem putat, et eum animæ dæmonem, postquam corpore soluta est, imminere censet, qui eam rexit dum corpus animaret; et externos præterea ac internos animæ unicuique adesse dæmones, ex ejus verbis perspicuum est. Hinc Apuleius in libello *De deo Socratis*: « Ex hac ergo, inquit, sublimiore dæmonum copia Plato autumat singulis hominibus in vita agenda testes et custodes singulos additos, qui nemini conspicui semper adsint, omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum. Ac ubi vita edita remeandum est, eundem illum, qui nobis præditus fuit, raptare illico et trahere veluti custodiam suam ad iudicium: atque illic in causa dicenda assistere; si qua commentatur, redarguere, si qua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam. » Itaque summa religione genius ab antiquis colebatur: Censorinus cap. 5 *De die natali*: « Genio igitur potissimum per omnem ætatem quotannis sacrificamus. Quamquam non solum hic, sed et alii sunt præterea dii complures hominum vitam pro sua quisque portione adminiculantes, quos volentem cognoscere *Indigentamentorum* libri satis edocebant; sed omnes hi semel in unoquoque homine numinum suorum effectum repræsentant: quocirca non per omne vitæ spatium novis religionibus accessunt. Genus ac-

tem ita nobis observator appositus est, ut ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab utero matris exceptos ad extremum vitæ diem comitetur. » Nota præter perpetuum genii comitatum, deorum complurium ministerio vitam humanam juvari priscos illos putasse, quod Origenianis sentiis consonat. Atque ea sane persuasio ad veteres illos e sacris voluminibus profecta primum, sed profanis subiade figmentis deformata manavit. Hæc ipsa quoque indidem in Ecclesiam, Ecclesiæque Patres, sed purior et defæcator profluxit.

XXXII. Verba Mosis e Deuteron. xxxii, 8, 9, eodem propemodum deflexit Eusebius ac Origenes. Universis quippe gentibus angelos præsidēs a Deo appositos docet. Filium autem Dei suscepisse regendum Israël, quicumque nempe patriarchæ Jacobi pietatem imitati, nomine ejus appellari meruerunt. Atque hæc *Demonstrationis evangelicæ* lib. iv, cap. 7. Tum in sequentibus scribit angelos illos, sive potius angelorum tutelæ commissos homines a dæmonibus oppugnari fuisse cæptos, magna ex parte in eorum potestatem fuisse redactos; quoad laborantibus et oppressis succurreret Christus, impiorumque dæmonum tyrannidem profligaret. Ita et Augustinus in *Psal.* lxxviii: « Non clausit Deus fontem bonitatis suæ etiam in alienigenas gentes, quas sub angelis constituerat, portionem sibi faciens populum Israel. »

Ne conflictus quidem illos angelorum inter se, et prælia, homines sibi commissos invicem subtrahere, sibi que subjicere volentium sine astipulatoribus proposuit Origenes: quos inter recensendi sunt, quotquot citatum Danielis decimum caput ad bonos angelos converterunt. Nam si princeps regni Persarum, angelus quippe bonus, cum Michaele velitatus est, angelos bonos inter se dimicare fatendum est. Principes autem regni Persarum, et Græcorum bonos esse angelos existimant complures; velut Theodoretus in hoc Danielis caput; Isidorus Pelusiota lib. ii, epist. 85; Joannes Chrysostomus in homiliæ cujusdam in *Christi Natalem* fragmento, quod exhibet Photius cod. cclxxvii; sed imprimis S. Thomas, p. i, q. 113, art. 8, qui quomodo inter se discordare possint angeli, exponit.

Varia autem hæc ipsis injuncta fuisse pro meritis officia, post Origenem Isidorus quoque Hispalensis affirmavit. « Unicuique etiam, » inquit lib. vii *Origina.*, cap. 5, « sicut prædictum est, propria officia sua injuncta, quæ eos promeruisse in mundi constat exordio. Nam quia angeli et locis et hominibus præsent, per prophetam testatur angelus dicens: *Princeps regni Persarum restitit mihi* ». Unde apparet nullum esse locum, cui angeli non præsent: præsent enim et auspiciis operum omnium. Hic est ordo vel distinctio angelorum, qui post lapsum malorum in cælesti vigore steterunt. »

Refractariis adversus angelorum jussa hominibus

asperiores imponi duces definivit Adamantius: si minus novos ascribi principes rebellantibus hominibus, at priores certe detrahi Basilius censuit. Sic enim habet in *Isaia* v, 5: *Μήποτε δὲ καὶ τῶν ἑκαστος ἔχων ἄγγελον ἅγιον τὸν παρεμβάλλοντα κύκλῳ τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐν ἁμαρτίαις ἐξ-ετασθεὶς ὑπόδικος γένηται τῇ ἀπειληθείσῃ πληγῇ, καὶ γυμνωθῆ τοῦ τείλους τῆς ἀπὸ τῶν ἁγίων δυνάμεων ἀσφαλείας.* « Fortasse autem unusquisque nostrum habens angelum sanctum, castrametantem in circuitu timentium Dominum, in peccatis deprehensus, obnoxius fiat intensæ sibi plagæ, et spoliatur muro, custodia scilicet sanctarum virtutum. » Neque desunt sane, quibus ne nunc quidem satis liquet idemne perpetuus homini unicuique comes angelus adhaereat, an alios alii in eo munere excipiant.

Origeni rerum omnium, etiam inanimarum custodiam angelis deleganti favet Chrysostomus homil. in *Natal. Christi*, apud Photium cod. cclxxvii, « Ἐστῆσεν ὁ Θεὸς ἀγγέλου κατὰ τὰ κλίματα τῆς οἰκουμένης, ἕνα ἕκαστον ἐπιτροπεύειν, ὡς καὶ Μωϋσῆς λέγει, ἐνὸς ἐκάστου ἔθνους. Ἐστῆσε δὲ, ἵνα τὴν ἄψυχον κτίσιν χαλινώσωσιν, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ θάλασσαν, καὶ γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ὑπηρετεῖν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀπολαύσει. » Constituit Deus angelos secundum climata orbis, ut singuli curam gererent, quemadmodum ait et Moyses, singularum gentium. Constituit autem ad inaniam creaturam regendam, solem, et lunam, et mare, et terram, et quæ in iis sunt, ut hominum usibus inservirent. »

De gemini angeli, boni nimirum et mali satellitio, quam tradidit doctrinam, hanc non ab Hermæ solum et Barnabæ, sed a dictatore etiam suo Platone acceperat, cujus verba hæc e libro *x Legum* refert Theodoretus serm. 3 *De curand. Græcor. affect.*: *Ψυχὴν δὲ διοικοῦσαν, καὶ ἐνοικοῦσαν πᾶσι τοῖς πανταχῇ κινουμένοις λέγοντός σου, καὶ τὴν οὐρανὸν διοικεῖν ἀνάγκη φάναι· τί μὴν; μίαν ἢ πλείους; ἐγὼ ὑπὲρ σφῶν ἀποκρινοῦμαι· οὐοῖν μὲν οὖν γέπου ἐλάττω μὴ τιθῶμεν, τῆς τε εὐεργέτιδος, καὶ τῆς τάναντία δυναμένης ἐργάσασθαι.* « Cum autem dicis animam gubernantem, et insitam omnibus quæ ubique moventur; cælum quoque gubernare illam necessario dicendum est. Quid igitur? unamne an plures? Ego vobis respondebo. Ne pauciores duabus statuamus, eam quæ bona conferat, et eam quæ contraria possit efficere. » In eo autem Adamantius plurimos habuit consentientes, sed Cassianum præsertim *Collat.* viii, cap. 17, et lib. xiii, cap. 12, qui idem Hermæ testimonium adducit; atque dogmatis hujus tanquam falsi et errore implicati nomine, et hunc, et illum, et Origenem præterea Bellarminus castigavit in lib. *De script. eccles.*, in lib. *Pastor.*, quod non fecisset fortasse, si in eadem esse causa Gregorium Nyssenum meminisset. Eidem quoque Cassiano prævit Origenes, cum unicuique vitiosum præsidem esse attributum definivit; quod licet

⁸⁵ Dag. x, 15.

parum habere videatur probabilitatis, ab insignibus tamen aliquot scholasticis non omnino repudiatum est.

Ad excusandum Origenis errorem de iudicio in angelos tutelares olim statuendo aliqua superius proposuimus; nunc quoniam Patrum suffragiis et auctoritate pugnamus, ad elevandam opinionis huius invidiam Hieronymum Origenis suffragatorem adducemus. Is in illud Michææ, cap. vi, vers. 1, 2, « Audite quæ Dominus loquitur : Surge, contende iudicio adversum montes, et audiant colles vocem tuam. Audiant montes iudicium Domini, et fortia fundamenta terræ : » montibus illis significari putat angelos, quibus rerum humanarum commissa procuratio est, juxta Dent. xxxii, 8, et Hebr. i, 14, atque eos, si populos curæ suæ permisos male exeriat, culpatum iri, velut Apocal. ii et iii. Hinc Origenis non sententiam modo, sed verba fere ipsa usurpat. « Sicut enim, inquit, interdum episcopi culpa est, interdum plebis, et sæpe magister peccat, sæpe discipulus, et nonnunquam patris vitium est, nonnunquam filii, ut vel bene vel male erudiantur : ita in iudicio Dei, vel ad angelos crimen referetur, si non egerint cuncta, quæ ad suum officium pertinebant; vel ad populum, si illis universa facientibus, ipsi audire contempserint. » Quæ iocum Origenismum redolent.

XXXIII. Sed missis aliorum suffragiis, Adamantio sua quoque ipsius dubitatio satis patrocinatur. Illa autem vel ex eo maxime apparet, quod quas a communi theologorum sensu maxime abhorrentes visus est amplecti sententias, iisdem ex adverso contrarias quasdam proposuit. Ac de angelis primum in hominum tutelam deputatis, tanta ejus dubitatio est, ut statuere minime possit, quemadmodum diximus, an ab ortu, an a baptismo hominum curam suscipiant. Nec absque dubitatione tradit angelos nobis regendis delegatos, eosdem nobiscum in fide facere progressus. Incertus similiter est animi, angelusne homini, homone angelo salutem procuret et conciliet. Nihil magis sibi constat, cum justos ipsos a Christo, qui vero in pietate inferiores sunt ab angelis custodiri decernit, sicut a nobis observatum est : cunctis quippe alias angelorum tutelam assignat. Neminem angelorum præsidio carere docet aliquando; solis illud aliquando Christianis concedit. Tam constantem nonnunquam fugit stipationem angelorum, ut quos in hoc mundo regendos susceperint, iisdem in futuro præesse minime desinant : at contra homines sibi in custodiam traditos eripere invicem, et ad se transferre nonnunquam angelos docuit. Quod si recte ergo et ex æquo eum Origene agere velimus; quidquid in re obscura, nec ullis Ecclesiæ sanctionibus determinata proposuit, velut ab homine, non tam certum aliquid pronuntians, quam veritatis studio incerta expendente profectum accipiemus. Neutiquam vero Anti-

patrum Bostrensem imitabimur, qui Origenis doctrinam de angelorum tutela, Origenemque ipsum, sic tanquam effatis suis pertinaciter adhaerentem, non quasi conjecturas timide proponentem, traducit et suggillat. Nihil licet falso ipsi affingat, cum ait censuisse eum angelos pro suis peccatis, cum prius mentes essent, angelos et archangelos evasisse; leviorumque culparum reos in eos qui graviora designassent crimina imperium accepisse; tutelamque ipsis eorum hominum traditam, qui ad salutem æternam erant promovendi; cum ipsi tamen salutem sibi promereri, et ad pristinum gradum recuperandum deberent eniti, eidemque iudicio ac homines curæ suæ commissi essent olim subjiciendi. Habentur Antipatri huius fragmenta inter *Eclogas* Joannis Damasceni, quæ manuscriptæ asservantur in bibliotheca Claromontana Patrum Societatis Jesu, et quarum excerpta ad me officiose transmisit eruditissimus et humanissimus Gabriel Cossartius.

XXXIV. Nec vitæ huius mortalis finibus angelorum ministerium hominibus præstandum Adamantius coercet, sed prorogat etiam ad ea quæ antecedunt hominum vitam, quæque ipsam excipiunt. Nam angelorum ope animas hominum immitti corporibus, easque corpore solutas suscipi ab ipsis, sicut in iudicium, in destinatum demum locum deduci, et non aliter regi, quam cum corporibus illigatæ essent, conceptis verbis affirmavit. Certe *Commentariorum in Joan.* tomo xiii, num. 49, angelos ad hominum satus a Deo ordinatos esse dicit, quorum opera corpus et anima in unum coalescant. Quod autem contra objeci potest, manibus Dei fictum se et formatum agnoscere Davidem psalm. cxviii, 73, et Jeremiam i, 5, id ita solvit, conditos quidem illos a Deo, sed angelorum ministerio et ope; quemadmodum lex dicitur ordinata per angelos, licet auctorem Deum habeat. Hanc quoque obducit responsionem; quos sibi Deus peculiariter destinavit, Jobum puta, Davidem et Jeremiam, a Deo ipso fuisse factos; reliquos vero ab iis angelis quibus forte obtigerunt. Quo referri jubet illud Genes. i, 26 : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; » et illud Genes. xi, 7 : « Venite, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum; » Deo nempe sic angelos hominibus tuendis præfectos alloquente. Tomo vero xix in *Joan.*, num. 4, ex hoc Lucæ ⁴⁷ : « Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te, » hominum omnium animas a ψυχάρωτοις quibusdam, qui animis ipsis præstantiores sunt, assumi tradit, atque huius ψυχάρωτοις immunem fuisse solum Christum Jesum, cui reliqui omnes etiam patriarchæ, prophætæ et apostoli fuere obnoxii. Assumptas autem ab angelis custodiae illarum, dum in corpore essent, deputatis animas, in iudicium ab illis ipsis eductum iri scribit homil. in *Num.* 11, num. 4, et 20, num. 4. Nec in iudicium solum, sed in suppliciis etiam, vel gloriæ destinatum locum. « Mortuus est, » in-

⁴⁷ Luc. xi, 20.

quit homil. 9 in *Lerit.*, num. 4, « Lazarus et abductus est ab angelis in sinum Abrahæ. Similiter autem et dives, et abductus est ad infernum in locum tormenti¹¹. Animadvertis evidenter loca sortis utriusque distincta. Vide etiam qui sunt qui abducunt: angeli, inquit, qui semper parati sunt ad abducendum: ministri enim Dei sunt ad hoc ipsum destinati, qui impleant sortem quam tibi ipse paraveris. » Homil. 5 in *Num.*, num. 3, sanctos ab angelis post mortem manibus et humeris vehi demonstrat, donec in quietis locum deducti sint. Quod significari ait illo Davidis psalm. xc, 11, 12: « Quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Ex eo autem Pauli, I Thessal. iv, 16: « Delude nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Domino in aera, et sic semper cum Domino erimus, » probat raptum iri ab angelis eos qui vitis purgati leviores evaserunt; portatum vero iri reliquos, qui peccatorum reliquiis sunt onusti. Et homilia demum 11 in *Num.*, num. 4, pag. 308, jam supra laudata, angelos post hanc vitam futuros eorum principes decernit, quibus dum in vivis essent, jam ante præferant, quosque studio suo ac labore ad Christum converterant.

Ex Platonis autem fontibus ea fere hausta sunt. Sic enim ille in *Phadone*: λέγεται δὲ οὕτως, ὡς ἄρα τελευτήσαντα ἕκαστον ὁ ἐκάστου δαίμων, ὅσπερ ζῶντα εἰλήξει, οὗτος ἄγειν ἐπιχειροῖ εἰς δὴ τινα τόπον, οἱ δὲ τὸς συλλεγέντας διαδικασαμένους εἰς ἄδου πορεύεσθαι, μετὰ ἡγεμόνος ἐκείνου, ὃ δὴ προστέταται τοὺς ἐνθένδε ἐκεῖσε πορεύεσθαι. « Sic autem fertur mortuum unumquemque, dæmonem illum qui viventem sortitus fuerat, deducere conari in quemdam locum, ubi oportet congregatos omnes causa dicta ad inferos proficisci cum duce illo, cui mandatum est eos qui illinc abierunt, illuc deducere. » Quod aliis deinde libri ejusdem locis repetit; et post illum Plotinus *Enn.* iii, lib. iv, cap. 6: Ὁ μέντοι δαίμων οὗτος ὃν λέγομεν, ἀγαγεῖν λέγεται εἰς ἄδου, οὐκέτι ὁ αὐτὸς μένειν, ἐὰν μὴ τὰ αὐτὰ ἔληται πάλιν πρὸ δὲ τοῦ πῶς; τὸ δὲ ἀγαγεῖν εἰς τὴν κρίσιν. « Dæmon ergo ille quem dicimus, deducere fertur ad inferos, non amplius idem permanere, nisi eadem rursus eligat. Antea vero quomodo? adducere nimirum ad iudicium. » Augustinus lib. xii *De civit. Dei*, cap. 24: « Illi autem, inquit, qui Platonis suo credunt, non ab illo summo Deo qui fabricatus est mundum, sed ab aliis minoribus, quos quidem ipse creaverit, permissu sive jussu ejus animadicia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum, diisque ipsis cognatum teneret locum. » Et deinde: « Angeli autem, quos illi deos libentius appellant, etiam si adhibent vel jussi, vel permissi operationem suam rebus quæ gignuntur in mundo,

A tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quam nec agricolas frugum atque arborum. »

Illi quidem Origeni ex ethnicis præluserunt: et Christianis vero præluserunt Clemens Alexandrinus, qui animam in muliebrem uterum immitti dicit ὑπό τινος τῶν τῆ γενέσει ἐφεστῶτων ἀγγέλων, et angelos ἐφεστῶτας τῆ ἀνδρῶ commemorat. Et vero posterior illa de angelorum humanas animas in suas sedes reponentium ministerio sententia Ecclesie catholice placitis consona est. Priorem autem, quæ animarum sationis curam angelis ascribit, quæque tomii xiii in *Joan.* loco a nobis supra allato continetur, sic ipse Origenes excusat: Ταῦτα δὲ οὐκ ἀποφανόμενοι λέγομεν, πολλῆς γὰρ βασάνου τὰ τηλικαῦτα χρήζει, ἐν' εὐρεθῆ ἰότερον οὕτως ἔχει, ἢ ἐτέρως.

XXXV. Prætermitti poterat quæstio sequens de remunerationibus et pœnis per angelos a Deo administrandis; nihil enim multum abnorme circa id argumentum Origenes excogitavit. Quoniam tamen cum superiore disputatione cohereret ejus tractatio, et peculiare nonnihil habet Adamantus, idcirco ipsam quoque leviter attingemus. Homilia itaque in *Jeremiam* 21, num. 6, triplieiter hominibus, quæ promeriti sunt, Deum retribuere ostendit, primum per se, secundum illud *Jerem.* li, 6, « Vicissitudinem ipse retribuet ei; » deinde per malos angelos, secundum illud psalmi lxxvii, 49, « Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem, et iram, et tribulationem, immissiones per angelos malos: » nonnunquam etiam per bonos, cujusmodi multa in Scripturis reperiri dicit: ac leviora quidem crimina ministris suis vindicanda Deum permittere, ipsum vero graviore noxas ulcisci. Fuit hoc argumentum libro viii *contra Celsum*, num. 52, persequitur, et quæcumque hominibus mala contingunt, Dei nutu et consilio a dæmonibus immitti probat ex laudato psalmi lxxvii loco; bona vero ab angelis administrari.

In quibus a magistro suo Platone non recessit; qui in *Symposio* deos inter et homines medium quoddam constituit genus, et dæmones appellat, interpretes utrorumque et sequestros, ἐρμηνεύοντας καὶ διαπορθμεύοντας θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων, καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν: τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας: τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβὰς: τῶν θυσίων. « Interpretantes et referentes diis, quæ mittuntur ab hominibus; et hominibus quæ mittuntur a diis; illorum quidem preces et sacrificia; horum vero mandata et sacrificiorum remunerationes. » Quæ munia eadem angelis tribuuntur, unde ΠΡΑΚΤΩ et ἀγγελοι a scriptoribus sacris appellanter, hoc est *interhumanii*. Plotinus autem *Ennead.* iii, lib. iv, cap. 6, postquam docuit animæ in iudicium ab angelis adduci, pœnas postmodum luentibus illis adesse subjunxit.

Origeni astipulantur, præter alios, Ambrosius et

¹¹ Luc. xvi, 22, 23.

Hieronymus, quorum ille epist. lib. v, epist. 58, hæc scribit : « An ipsos quoque angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Joannis, non ingemiscere credimus, cum adhibentur pœnarum et excidiorum ministri : qui habentes vitam æternam, malent utique eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu currere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpellari. » Hieronymus vero lib. I in cap. vii Dan. : « Duplex autem angelorum officium est ; aliorum qui justis præmia tribuant, aliorum qui singulis præsentant cruciatibus. »

XXXVI. Quoniam varia et parum constans Origenis de angelorum invocatione videtur fuisse ratio, delibanda quoque a nobis ea quæstio est. Sic ille loquitur lib. v contra Cels., num. 4 : Τούτοις δὲ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότας καλεῖν, εὐρίσκομεν αὐτούς, διὰ τὸ θελοῦς εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς Ἰσραὴλ ποτε ὀνομαζομένους Γραφαῖς. Ἄλλ' οὐχ ὥστε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ Θεοῦ σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ Θεοῦ· πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἐντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμφύχου Λόγου καὶ Θεοῦ. Quæ iterum deinde inculcat : unde omnis angelorum præcidi videtur invocatio. Sed non ita est ; nam honores quidem ac preces angelis adhiberi vetat eas, quæ Deo uni conveniunt, nec adorari vel coli ipsos concedit, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ, ac certos quosdam iis exhiberi cultus, certasque fundi preces permittit, naturæ eorum creatiæ convenientes, et diversi a superioribus generis : Εὐφημοῦμεν αὐτούς, inquit lib. viii contra Cels., num. 57, pag. 785, καὶ μακαρίζομεν ἐγγχερισθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ χρήσιμα τῷ γένει ἡμῶν· οὐ μὴν τὴν ὀφειλομένην πρὸς Θεὸν τιμὴν τούτοις ἀπονέμομεν. Non preceationem ergo, sed preceationis modum damnat. Hujus expositionis ipse sit fidejussor, operis ejusdem contra Celsum lib. viii, num. 15, in quo Celso respondens, qui quod Dei Filium Christiani colerent, colendos iis quoque ministros ejus demones nimirum, censebat : Εἰ μὲν οὖν, inquit, ἐνόεε τοὺς ἀλλήλους ὑπὲρ τὰς τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ, τὸν Γαβριὴλ, καὶ τὸν Μιχαὴλ, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, καὶ τούτους ἔλεγε δεῖν θεραπεύεσθαι, ὡς ἂν τὸ περὶ τοῦ θεραπεύειν αὐτοῦ σημαίνόμενον ἐκκαθήραντες, καὶ τῶν τοῦ θεραπεύοντος πράξεων, εἴπομεν ἂν εἰς τὸν τόπον, ὡς περὶ τῆλικούτων διαλεγόμενοι, ἅπερ ἐχωροῦμεν περὶ αὐτῶν νοῆσαι. Vini loci hujus frangere conati sunt heterodoxi quidam nostrates, sed effecere tamen non potuerunt, quin aliquod therapæias genus angelis concessisse Origenem ex his ipsius verbis manifestum sit ; eo nempe therapæias genere inferius, quod Deo soli exhibendum est. Frustra autem contendunt

(55) Eadem cautione cultum et preces Deo Patri offerendas, a precibus Filio allegandis discerni jubet, etc. Vide observationes nostras in quæst. 2, num. 29, ad hæc verba : « Quæ quidem absurda est et se-

θεραπέειαν hanc, non de religiosa observantia et cultu esse intelligendam, cum hic non nisi de religioso disputetur cultu, quem Celsus demonibus itidem ut Deo præstandum esse asserebat. Id ut significaret, utebatur voce θεραπεύεσθαι. Respondet Origenes quoddam therapæias illius a Celso expressæ, hoc est religiosi cultus genus angelis quidem deberi, ea modo recte et legitime exhibeatur, et cultus ille a cultu Deo præstari solito caute distinguatur. Pari modo cum distingueret libro v orationes Deo Patri offerendas ab iis quas offerri concedebat Filio, ut μεσίτη, nominis hujus, oratio, proprium usum intelligi vult, et ab ejusdem abusa secerni : Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, inquit num. 4, καὶ προσευχὴν, καὶ ἐντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως ἐμφύχου Λόγου καὶ Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ καὶ εὐχαριστήσομεν, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως (55). Eadem cautione cultum, et preces Deo Patri offerendas, a precibus Filio allegandis discerni jubet, et a cultu angelis exhibendo. Atqui Filium orari concedit, modo tanquam μεσίτης, et inferiori preceationis genere invocetur ac Pater ; hæc enim fuit ipsius insania : idem igitur de precibus et cultu angelis exhibendo sensisse ipsum concludendum est. At sine ambage angelum prece veneratur homil. 4 in Exech., num. 7 : « Omnia, inquit, angelis plena sunt. Veni, angele : suscipe sermone conversum ab errore pristino, a doctrina demoniorum, ab iniquitate in altum loquente : suscipiens eum quasi medicus bonus confove atque insitue ; parvulus est, hodie nascitur senex repuerascens ; et suscipio tribuens ei baptismum secundæ regenerationis, et advoca tibi alios socios ministerii tui, ut cuncti pariter eos qui aliquando decepti sunt, erudiat ad fidem. » Quæ quamvis sole ipso clara sint, adversus ea tamen præscribere non dubitarunt itidem qui supra heterodoxi, et testimonii gravitatem, qua se obrui sentiebant, duplici responsione elevare ; prima quidem hæc, non religiosa illic angelum preceatione invocari, sed rhetorica duntaxat apostropha appellari ; altera ista, spurium esse hæc locum, et adultera manu insertum : quæ gratis dicta, et solidis nullis probata argumentis gratis negari possunt. Fateor apostrophis aliquando Patres uti ; apostropha hic usum esse Origenem, id vero pernego. Profecto, si eam hæretico invocandum Spiritum sanctum hodie neganti testimonia Patrum eum invocantium objiciantur ; is vero apostrophas has esse respondeat, magna esse dicetur responsionis hujus futilitas. Nec altera velle felicitior : Græca homiliæ hujus exemplaria desiderari aiunt ; elaboratas vero esse a Rufino et Hieronymo interpretationes, quorum sit levis in interpre-

cum pugnant conquestio. Vide et Bullum in Defens. fidei Nicænæ, de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, cap. 9, num. 15.

tando fides; apostropham denique illam esse a stylo Origenis alienam. Certum est homiliarum istarum in *Ezechielem* interpretem esse Hieronymum; quem si fateremur hæc de suo assuisse, fateri cogentur utique adversarii, si minus Origenem, at certe Hieronymum angelorum invocationem exemplo suo comprobasse. At sane ea exceptione opus non est. Sæpe se ait Hieronymus, et nos alibi docuimus, verborum numerum in interpretando non reddidisse, sententias duntaxat appendisse: verba neglexisse, sensus fideliter retinuisse. Demus itaque hæc ἀτολεξεί, si forte, in Græcis ita non existitisse; dent modo adversarii sententiam ipsam, qua angeli continetur invocatio, nulla parte fuisse vitiatam. Quod addunt autem apostrophis hujusmodi uti Origenem non solere; id quidem in tomis verum esse concedimus, in homiliis non item, quæ hujusmodi pigmentis et figuris si non refertæ, ac penitus certe vacuæ non sunt. Audivi quosdam præterea ex eadem secta, angeli nomine notatum hic episcopum asserentes, quemadmodum Apocalypseos cap. II et III eadem angelorum appellatione Asiaticarum Ecclesiarum episcopi significantur. Puderet illos suæ responsionis si totius loci cohærentiam attentius perspicere, in quo tutelarium angelorum, ad exemplum Christi, ut sibi quidem sorgebat Origenes, de cælo descendendum, et humanæ salutis curam suscipientium manifesta habetur mentio. Verba hæc sunt: « Non sufficit unum cælum aperiri: aperiuntur plurimi, ut descendant non ab uno, sed ab omnibus cælis angeli ad eos qui salvandi sunt: angeli qui ascendebant et descendebant super Filium hominis, et accesserunt ad eum, et ministrabant ei. Descenderunt autem angeli, quia prior descenderat Christus, metuentes descendere, priusquam Dominus virtutum omnium, rerumque præciperet. Quando autem viderunt Principem militiæ cælestis in terrestribus locis commorari, tunc per apertam viam ingressi sunt sequentes Dominum suum, et parentes voluntati ejus, qui distribuit eos custodes credentium nomini suo. Tu heri sub dæmonio eras, hodie sub angelo. » Deinde: « Multitudo militiæ cælestis erat laudantium et glorificantium Deum; quando natus est Christus. Omnia angelis plena sunt. Veni, angele, suscipe sermone conversum ab errore pristino. » Robur his additur ex hoc testimonio homil. 23 in *Luc.*: « Ego non ambigo et in cætu nostro adesse angelos, non solum generaliter omni Ecclesiæ, sed etiam sigillatim; de quibus Salvator ait: *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cælis est* »*. Duplex hic adest Ecclesia, una hominum, altera angelorum. Si quid juxta rationem et juxta Scripturarum dicimus voluntatem, letantur angeli, et orant nobiscum. » Itaque perspicuum est non episcopum interpellasse Origenem in priore illo loco, sed angelum invocasse. Incassum ergo ad angelorum repudiandum cultum Origenis auctoritatem

* Matt. XVIII, 10.

prætendit vir alioquin eximie eruditionis Ger. Joann. Vossius lib. I *De orig. idol.*, cap. 9. Porro quam priore loco adhibuimus responsionem, eam ipsam usurpare fere licet adversus loca aliqua Origenis, aliorumque Patrum, quibus Deo soli, nec cuiquam præterea cultus ac fides tribuenda pronuntiatur, et quibus receptam a Catholicis angelorum invocationem, et ad preces nostras Deo offerendas allegationem impugnare student adversarii: inter quos tamen nonnulli, viri candidi et eruditi, veritate quippe victi, angelorum intercessionem et postulari posse, et impetrari fatentur.

XXXVII. Accusatum olim falso Origenem refert anonymus apud Photium cod. cxvii, cum multis nominibus, tum idcirco quod assinuaverit, ὅτι τὰ χερουβὶμ ἐπίνοιαὶ τοῦ Υἱοῦ εἰσιν. « Cherubim cogitationes Filii esse. » Crimen istud quomodo ab Acamantio depulerit anonymus iste, equidem nescio; ex Photii tamen verbis id videtur consequi, tanquam falso conficta, et Origeni per calumniam impæcta ab hoc ejus patrono fuisse confutata. Veruntamen ut illud ab Origene scriptum demus, liquido tamen juraverim, ut alia fere omnia, sic ea quoque ἀλλήγορικῶς ipsum proposuisse. Eadem itaque valeat hic responsio, qua ad eum supra excusandum usi sumus, cum Filium et Spiritum sanctum duos esse Seraphimos, et Christum quoque virum eum sterilem esse diceret, quem commemorat Jeremias cap. xxii, vers. 30.

XXXVIII. Animadvertimus supra diversa Origenem angelis ac dæmonibus afflixisse corpora, citra ullum οὐσίας et naturæ discrimen. Ex ea opinione nata est illa altera, crassius hoc, et aeri nostro cognatum dæmonum corpus, res sui generis appetere, sufflitus puta, et nidores sacrificiorum, ac sanguinem etiam victimarum ligurire; nec iis tantum delectari, quod homines idololatriæ deditos esse videant, sed etiam propter voluptatem ac delicias, quibus eorum corpora afflictiuntur. Origenes lib. III *contra Cels.*, num. 37: Πάντες μὲν, inquit, οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν εἰσι δαιμόνια λιχνά, καὶ περὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰ αἵματα, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀποφορὰς καλινδούμενα, ἐπὶ ἀπάτη τῶν μὴ προσπεφυγῶτων τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ. et lib. VII sequente, num. 5, postquam dixit spiritus quosdam impuros circa terram degere, hoc subjicit: Ἀλλοὶ δὲ τὸ τοιοῦτον τοὺς αὐτοὺς τυγχάνειν καὶ τὸ, ταῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάσει καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων καὶ ὀλοκαυτωμάτων ἀποφοραῖς τρεφόμενα αὐτῶν τὰ σώματα, φιληθονούντων τοῖς τοιοῦτοις, ἐκ' αὐτὸ τυγχάνειν τοι ὡσπερ εἰ φιλοζωεῖν. et lib. VIII, num. 30: Τὰ δὲ πνευκτὰ, τοῦ αἵματος μὴ ἐκκρηθέντος, ὅπερ φασὶν εἶναι τροφήν δαιμόνων, τρεφομένων ταῖς ἀπ' αὐτοῦ ἀναθυμιάσειν. ἀπαγορεύει ὁ λόγος, ἵνα μὴ τραφῶμεν τροφῇ δαιμόνων. et in *Protoperitico ad martyrium*, num. 45: Ἐπεὶ δὲ τινες μὴ θεωροῦντες τὸν περὶ τῶν δαιμόνων λόγον, καὶ ὡς ὑπὲρ τοῦ παραμένειν ἐν

τῷ πάχει τούτῳ καὶ περιγίῳ ἀέρι, δεόμενοι τροφῆς τῆς διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων ἐπιτηροῦσιν ὅπου κνίσα ἐστὶ καὶ αἵματα, καὶ λιθαινωτοί, ἐξευτελιζοῦσιν ὡς ἀδιάφορον τὸ θύειν, εἰπομεν ἂν καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι εἴπερ οἱ τροφὰς λησταίς, καὶ φονεῦσι, καὶ βαρβάρους ἐχθροῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως παρέχοντες, ὡς τὸ κοινὸν ἀδικήσαντες κολάζονται· πόσω πλέον οἱ τοῖς τῆς κακίας ὑπηρέταις διὰ τοῦ θύειν διδόντες τροφὰς παρακατεχούσας αὐτοὺς ἐν τῷ περιγίῳ τόπῳ, δικαιοτάτα ἂν ἐγκαλοῖντο.

In eadem poitro ac Origenes causa sunt vetustior illo Justinus, et recentior Maternus Firmicus, quorum ille *Apolog.* 1 scribit angelos perduelles in servitum homines redelegisse, cum alijs modis, tum διὰ διδασκῆς θυμάτων καὶ θυμαμάτων, καὶ σπονδῶν, ὧν ἐνδεεῖς γεγόνασιν, μετὰ τὸ πάθεισιν ἐπιθυμιῶν δουλοθῆναι, « docendo sacrificiorum, suffitium et libationum ritus, quibus tum indiguerunt, postquam cupiditatum affectionibus sese submiserunt. » Hic vero cap. 14 libri *De error. profan. relig.* asserit substantiam dæmonum a diabolo prognatorum sanguine victimarum nutiri.

QUÆSTIO VI.

DE ANIMA.

I. De animæ origine quid statueret Origenes certum non habuit. II. Ex dogmate προῦπάρξεως, et perpetuæ libertatis usus maxima Origenianorum errorum pars profuxit. III. Utrum animas rationis compotes e substantiâ divinâ delibatas esse asseruerit. IV. An eas corpore antiquiores, in illudque pro peccatis demissas putaverit. V. Unde nomen, Ψυχῆ, factum autumaverit. VI. Ex his multorum criminationibus est appetitus. VII. Ad doctrinâ hujus fontes digitus intenditur. VIII. Quam variis Scripturæ locis sulcire conatus est Origenes. IX. Multi licet eam funditus labefactent. X. Patres ejus assertores recensentur. XI. Nihil his temporibus sœrat ab Ecclesia super hoc argumento determinatum. XII. Nec multo recentioribus. XIII. Utrum animas corporeas, et quali corpore præditas crediderit. XIV. Origenem Patrum multorum assensus, et sua excusare potest hæsitatio. XV. Ex antiqua philosophia opinionem suam deprecavit. Intricatus Methodii locus explicatur. XVI. Utrum solum animam hominem constitinere dixerit. XVII. Examinatur Origeniana μετενσωμάτωσις. XVIII. Pythagoricam μετεμψύχωσιν propugnasse a plurimis dictus est Adamantius. XIX. Sed multis purgatur. XX. Melensomatoseos auctores prodantur.

I. Quoniam hominum animas, ejusdem esse ac angelos ordinis et naturæ voluit Origenes, explorata horum juxta ipsius definitiones natura, de illis nunc ut agamus, rerum series desiderat. Observandum vero illud est ante omnia, obscurum ac difficile visum hoc argumentum Origeni, itidem ut alijs Ecclesiæ Patribus plerisque, summaque in hæsitatio et angustia fuisse versatum. Cum enim libro in *De princip.* cap. 4, num. 1, præcipuas tres proposuisset de anima sententias; utrum duplex sit in nobis, divinius altera et de cælo deprompta, alia inferior; an una tantum cælestis juncta corpori, a quo inclinatur et deprimatur ad vitia; an vero constet anima partibus duabus, quarum alia sit rationis particeps, ratione aliera careat; postquam singulas accurate opiniones excussit num. 2, 3, 4 et 5,

A in nullam inclinans partem, subjungit tandem num. 5 : « Et nos quidem prout potuimus, ex singulorum personis quæ dici possunt disputationis causa de singulis dogmatibus in medium protulimus. Qui autem legit, eligat ex his quæ magis amplectenda sūt ratio. » Denuntiat præterea non semel, διαφορητικῶς sese disserere, non καταφατικῶς loqui, siquando visus est aliquid de ea re statuere, utpote incerta, nondum Ecclesiæ decretis Origeniano ævo, nec multo recentioribus definita; quemadmodum declarabitur inferius. Id confirmat Pamphilus in *Apologia*; quamvis disputationes Origenis vel assertiones, quas de animæ statu et dispensatione proposuit, nonnullos culpasse fateatur.

B II. Inprimis autem, maxima illud animadversione dignum est, ex superius memorato gemino hoc dogmate, mentium προῦπάρξεως, et plenæ ac perpetuæ libertatis usus semper vigentis ac florentis, maximam Origenianorum errorum partem prodiisse; nam profuxit inde quidquid fere circa angelorum naturam peccatum ab eo est : inde μετενσωμάτωσις, alia aliaque corpora subeuntibus animis, pro vario libertatis usu : inde solam animam censuit constituere hominem, assumpto nimirum in pœnam corpore, tanquam vinculo et compede : unde et tollenda fuit resurrectio, nam quid corpore hoc et vinculis opus homini in integrum restituto? Gratia quoque beneficium peremit nimia illa et immodica libertas. Unde vero afflictas dicemus astris animas, et liberum arbitrium, quam ex hoc mentium ascensu et descensu, crassiora, vel subtiliora ac splendidiora subeuntium corpora pro meritis? unde vesana hæc et pestifera opinio, Christum vel passum vel passurum pro sideribus, pro angelis et dæmonibus, quam ex altera ista, peccato naturas illas esse obnoxias, non secus ac humanas, proindeque eadem reparatione ac remedio indigere? Sed et præfinitus damnatorum suppliciiis modus ac tempus ex quo fonte manavit, quam ex perseverante etiam post inflictas pœnas libertatis usu? Denique positis his mentium revolutionibus, ac nunquam desituro circuitu, renasci quoque mundos identidem oportuit, cum mentibus denuo peccantibus nova iterum paranda essent vincula, nova scilicet imponenda corpora, ex quorum diversitate mundus efflorescit. Quæ si quis observabit diligenter, non repugnantibus et dissipatis dogmatibus constare doctrinam Origenis fatebitur, sed apte connexam esse, et necessaria argumentorum serie ac textura cohærentem.

C III. Primam in hac quæstione adversus Origenem intentat criminationem Hieronymus epist. 59 ad Avit., cap. 4, cum arbitratur ipsum fuisse ait animas omnes, et quæcunque ratione prædita sunt a Dei substantiâ expressa prodiisse, divinæque ipsius partem esse substantiæ. « Ne parvam putaremus, inquit, impietatem esse eorum quæ præmiserat (Origenes) in ejusdem voluminis (*Περὶ ἀρχῶν*) sive conjungit omnes rationabiles naturas, id est Patre et Spiritum sanctum, angelos,

potestates, dominationes, cæterasque virtutes, ipsum quoque hominem secundum animæ dignitatem unius esse substantiæ. Intellectualem, inquit, rationabilemque naturam sentit Deus, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus; sentiunt angeli, et potestates, cæteræque virtutes; sentit interior homo, qui ad imaginem et similitudinem Dei conditus est. Ex quo concluditur Deum, et hæc quodammodo unius esse substantiæ. » Quod in Origene damnauerat Hieronymus, idem in Palæstina Origenistis damnat Justinianus in epistola ad quintam synodum, quam habet Cedrenus: Λέγουσι γὰρ ὅτι νόες ἦσαν διχὰ παντός ἀριθμοῦ τε καὶ ὀνόματος, ὡς ἐνάδα πάντων εἶναι τῶν λογικῶν τῆ ταυτότητι τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας, καὶ τῆ δυνάμει τῆ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, ἐνώσει τε καὶ γινώσει. « Dicunt enim mentes fuisse absque numero et nomine, ad eum ut rerum omnium rationalium unitas sit, cum idem sint substantia, et operatione, et virtute quæ est apud Deum Verbum, tum adnatione et cognitione. » Gobarus quoque Trithéista ille, cujus excerpta collegit Photius cod. ccxxxii, dogmata multa, quæ fere Origenista sunt, in utramque disputans partem, octavo loco illud habet, ὡς ἐκ τῆς θείας οὐσίας ἡ ἀνθρωπίνη προελήλυθε ψυχῆ, « ex divina substantia humanam animam processisse. »

Fuit illa quidem Pythagoreorum doctrina, divinæ auræ particula animas nostras constare, et Deum

. ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum: C
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenentes nascentem arcessere vitas.

(Virg. Georg., lib. iv, v. 221.)

« Audiebam, » ait Cato apud Tullium, « Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. » In eadem fuerunt opinione Platonici et Stoici, quam et Cerdo, et Marcio, et Manichæi subinde amplexi sunt. Hieronymus epist. 61 ad Pammach., cap. 5, sic Joannem Hierosolymitanum interpellat: « Dicis animas hominum non partem esse Dei naturæ: quasi Manichæus nunc ab Epiphanio sis vocatus; » et cap. 6: « Dicis animam non esse de Dei substantia; pulchre, damnas enim impiissimum Manichæum, quem nominare pollutio est; » et mox: « Nemo dubitat errare qui dicit eam (animam rationalem) esse Dei substantiam. »

Igitur Joannes ille Hierosolymitanus, qui Origenista vulgo audiebat, ab ea tamen opinione, facente Hieronymo, erat alienus; quod ad purgandum Origenistam valere potest. Ipse Origenes, cujus verba pro hoc dogmate recitat Hieronymus, vocem addens, quodammodo, reprehensiones a se prohi-

(56) Hoc etiam se purgat Origenes illo crimine, quod animam corporatam esse decrevit, etc. Jam supra observavimus quest. 9, De angelis, num. 5,

bet. « Unum addit verbum, quodammodo, » ait Hieronymus epist. 59 ad Avit., cap. 4, « ut tanti sacrilegii crimen effugeret, » vel fortasse ut opinionis hujus nequiquam affinem se esse declararet. Sic ille quidem in libro *De martyrio*, num. 47: « Ἐτι δὲ καὶ φιλοζωεῖ ἀνθρώπος, πείσμα λαθὼν περὶ οὐσίας λογικῆς ψυχῆς, ὡς ἐχούσης τι συγγενὲς Θεῷ. Quod si e Dei substantia delibatam censuisset animam, non affine aliquid habere, sed ipsius particulam esse dixisset: affine autem cum eo quidpiam habet, quod ad ejus imaginem condita sit, quod lumine divino vultus ipsius signatus sit, quod mortis expers, et beatitatis æternæ capax sit. Planissime vero errorem hunc impietatis arguit in Heracleone; qui ejusdem esse ac Deum essentiæ iungebat; cuiusque ipsum spiritu adorarent: Ἐπιστήσωμεν δὲ, inquit tomo xiii in *Joan.*, num. 25, εἰ μὴ σφόδρα ἐστὶν ἀσεβὲς ὁμοούσιον [lego ὁμοουσίους] τῆ ἀγεννήτη φύσει καὶ παμμακαρίᾳ εἶναι λέγειν τοὺς προσκυνοῦντας τῷ πνεύματι τῷ Θεῷ (56). Hoc etiam se purgat Origenes illo crimine, quod animam corporatam esse decrevit, ut infra declarabimus; qui enim corporea res pars esse Dei corpore carentis, qualem esse defendit Origenes, dici poterit? Hinc Augustinus lib. i *De civit. Dei*, cap. 25: « Animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas a Deo peccasse a Conditore recedendo; et diversis progressibus pro diversitate peccatorum a cælis usque ad terras, diversa corpora quasi vincula meruisse. Et hinc esse mundum, eamque causam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona, sed ut mala iocuberentur. Hinc Origenes jure culpatur: in libris enim quos appellat *Ἐπὶ ἀρχῶν*, id est, *De principiis*, hoc sensit, hoc scripsit. » Origenes igitur animas, non quidem partes Dei, sed factas a Deo esse credidit. Nec minus hoc utile, quod Hieronymus epist. 82, ad Marcellinum et Anapsychiam, germanam Origenis sententiam ab hac ipsi afflicta distinguit: « Super animæ statu, inquit, memini vestræ questionculæ, imò maxime ecclesiasticæ quæstionis: utrum lapsa de cælo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonici et Origenes putant; an a propria Dei substantia, ut Stoici, Manichæus, et Hispaniæ Priscilliani hæreses suspicantur. » Hoc quidem ob dogma Palæstinis Origenistas pulsavit Justinianus, idcirco fortasse quod tributos omnes Origeni errores ab iis propugnatos fuisse opinatus est: sin ei adhaeserunt revera, minime sane sectatorum suorum vesanias omnes præstabit Adamantius. Quod si tamen culpæ hujus fuisset reus, astipulatorem ipsi daremus Tertullianum, qui lib. iv *adversus Marcionem*, cap. 38, sic ait: « Hominem igitur reddi Creatori, in cuius imagine et similitudine, et nomine, et materia expressus est. »

IV. Certioribus Origenes et manifestioribus sententiarum animæ in corpore quantumvis subtili non posuisse Origenem.

tentiam hanc signavit monumentis, quæ animas A
 ante corpora a Deo conditas, in eaque sic tanquam
 in ergastula demissas pro peccatis decernit. Atque
 hæc alteri de angelorum meritis et remunerationi-
 bus ac pœnis superius expositæ connexa est. Natu-
 ras enim omnes ratione præditas, hoc est mentes a
 Deo ante mundi opificium procreatas, liberoque
 instructas arbitrio fuisse putavit; qua recte vel
 male agendi facultate diversis utentes modis, di-
 versos inde vel gloriæ, vel ignominia ac pœnæ gra-
 dus fuisse consecutas; alias siquidem angelorum
 adeptas esse naturam, quæ leviorum essent noxa-
 rum fontes; quæ contra liberi arbitrii munere in
 deterius fuissent abusæ, in crassiora corpora, side-
 rum puta, vel dæmonum, vel hominum esse de-
 pressas; sic tamen, ut quocumque sint loco, profici-
 cere possint in virtute, vel contra relabi in vitia;
 et pro regressus sui vel progressus ratione, ad su-
 periorem evehantur statum, vel ad inferiorem de-
 tradantur (57). Huic quoque conditioni animam
 obligavit Christi, eamque pro summo suo adversus
 Deum amore, Verbo in unum conjunctam fuisse vo-
 luit, atque inde corpus in B. Virginis Mariæ utero
 formatum subisse. E mentibus porro illis quæ an-
 gelicam essent assecutæ conditionem, nonnullas
 Christi imitantes adversus humanum genus amo-
 rem et charitatem, vel aliis de causis a Deo missas,
 carnem assumpsisse sensit, et prophetarum sancto-
 rumque virorum personam gessisse in terris, et ad
 exemplum Christi sese componentem hominum reli-
 quorum saluti consuluisse. Horum omnium partem
 demonstravimus jam supra, partem hic declaran-
 dam servavimus.

Minime vero nobis diutius immorandum est in
 locis colligendis, quibus animarum προῦπαρξιν Ada-
 mantius asseruit. Patent illi unicuique obviam, et
 viro non multum diligenti frequentes occurrunt.
 Insignes duntaxat aliqui, pro more nostro, fidei
 conciliandæ gratia adducendi sunt, præter eos,
 quos jam supra protulimus, cum ipsius sententiam
 de angelorum meritis exploraremus. Ante alios
 observandus venit ille e lib. II Περὶ Ἀρχῶν, cap.
 8, num. 3 et 4, in quo naturas illas ratione pol-
 lentes, quæ a Deo primum procreatæ sunt, prius-
 quam boni aliquid vel mali in se concepissent, D
 mentes fuisse tradit; deinde vero scelere admissio,
 animas evasisse. Verba ipsa producantur: « Ex
 quibus omnibus illud videtur ostendi, quod mens
 de statu suo ac dignitate declinans, effecta vel
 nuncupata est anima: quæ si reparata fuerit et
 correctæ, redit in hoc ut sit mens. Quod si ita est,
 decessus ipse mentis ac devolutio videtur mihi quod
 non æqualis omnium sentiendus sit, sed vel plus
 vel minus in animam verti, et aliquas quidem
 mentes servare aliquid etiam prioris vigoris; ali-

⁵⁶ Jerem. 1, 5. ⁵⁷ Rom. ix, 30.

(57) Huic quoque conditioni animam obligavit
 Christi, eamque pro summo suo adversus Deum

quas vero aut nihil, aut exiguum aliquid. Ude
 inveniuntur quidam statim ab ineunte ætate ar-
 dentioris acuminis, alii vero tardioris; nonnulli
 autem obtusissimi et penitus Indociles nasci. » Qui-
 bus similia in capitis ejusdem calce iterantur. Libro
 vero lucubrationis ejusdem priore, cap. 7, num. 4,
 animam hominis, non cum corpore factam docet,
 sed extrinsecus insertam, idque pro meritorum
 ratione. Probando huic Jacobi profert exemplum
 et Esau, quorum hic fratrem, cum ex utero pro-
 dired, supplantavit; quod ita nequaquam eventu-
 rum fuisse censet, nisi id uterque fuisset gestis suis
 promeritus, antequam cælo delaberetur: addit et
 Joannis exemplum, qui in materni uteri claustris
 etiamnum compactus, ad Mariæ vocem tripudians;
 et Jeremiæ, cui dixerat Dominus: « Priusquam te
 formarem in utero, novi te: et antequam exires
 de vulva, sanctificavi te⁵⁶. » Alioquin ait futuram
 apud Deum προσωποληψίαν, et injustitiam, quod et
 tom. II in Joan., num. 25, repetit. Eadem asseve-
 rantius inculcat cap. 8, libri I Περὶ Ἀρχῶν, et li-
 bri III, cap. 4, num. 20. Postquam enim unum-
 quemque dixit, prout sese gessit, a Deo vas effici
 vel ad honorem vel ad contumeliam, subdit conti-
 nuo ibidem pag. 134: « Quod si justa hæc videtur
 assertio, sicut est certe justa, et cum omni pietate
 concordans, uti ex præcedentibus causis unum-
 quodque vas vel ad honorem a Deo, vel ad contu-
 mellam præparetur: non videtur absurdum eodem
 ordine, atque eadem consequentia discententes nos
 antiquiores causas, eadem etiam de animarum ra-
 tione sentire, et hoc esse in causa quod Jacob di-
 lectus est antequam huic mundo nasceretur, et
 Esau odio habitus est, dum adhuc in ventre matris
 haberetur. » Dissertationem demum ita claudit num.
 21: « Ex quo opinamur quoniam quidem (sicut
 frequenter diximus) immortalis est anima et æter-
 na, quod in multis, et sine fine spatii per immensa
 et diversa sæcula possibile est, ut vel a summo bono
 ad infima mala descendat, et ab ultimis ad summa
 bona reparatur. » Quod autem contra opponi pote-
 rat ex Pauli ad Romanos cap. ix, Deum ex eadem
 massa, sic tanquam sigulum e luto vasa alia ad
 honorem fingere, alia ad contumeliam, sic diluere
 contendit, rationalium animarum unam esse natu-
 ram, quæ Deo non secus subjaceat ac luti mæssa
 sigulo, atque inde varii generis vasa depromi. Pau-
 liam similiter increpationem: « O homo, tu quis
 es, qui contra respondeas Deo⁵⁷? » ad impios de-
 rivat, qui non discendi, sed resistendi causa Deo
 obloqui audent, et postquam facinorosis suis ac
 perfidia Dei alloquendi fiducia ac jure exultant,
 merito iis objici debeat: « O homo, tu quis es,
 qui contra respondeas Deo? » Sanctis vero hominibus
 adeundi et alloquendi Dei, eidemque respondendi

amore, etc. Vide supra animadversiones nostras in
 quest. 5, De Christo, num. 6.

copiam semper fieri vult, qualis olim Moysi facta est. Quam ipsam interpretationem cum præcedente de Jacobi anima, et vasis ad contumeliam honoremve destinatis disputatione rursus adhibet lib. vii in *Epist. ad Rom.*, num. 47, dum hoc idem caput *Commentariis* suis explanat. Vanæ scilicet et frivola in re aperta cavillationes, et acri censura ac castigatione dignæ. Huic confirmando errori allata superius exempla Joannis in matris utero exultantis, et Jeremiæ antequam in materna alvo formaretur, ex eaque prodiret, Deo noti, ab eoque sanctificati repetit iterum cap. 3 libri tertii *Περὶ ἀρχῶν*, num. 5, aliaque congerit petita ex iis argumenta, qui a dæmonibus statim ab ortu correpti, vel a pueritia divinandi facultate præditi sunt; quorum non aliam esse causam existimat, quam res olim ab iis gestas, antequam corpora subirent; arbitrii quippe sui libertate uti semper animam, sive extra corpus, sive corpori adjuncta sit. Idem sonant loca a Justiniano collecta, et epistolæ ad Menam subjecta. Nonnullas vero animas sponte delabi in terras, et exsequendis Dei consiliis operam suam navare velle somniat tom. xv in *Math.*, num. 34: Ἐγὼ δὲ ὑπονοῶ τὸν περὶ ψυχῆς ἀπόρρητον καὶ ἐν τούτοις κεκρύφθαι λόγον, ὅτι ἔργου ὅλην τὴν ἡμέραν μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ὥρας· θέλοντες μὲν ἐργάσασθαι, οὐ παραλαμβανόμενοι δὲ εἰς τὸν ἀμπελῶνα οἱ τεθαβήκτως ἀπολογούμενοι, καὶ λέγοντες· Οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. At enim Origenes tom. xx in *Joan.* nonnulla habet quæ cum superiore ejus de anima opinione parum videntur consentire, qualitates nempe nescio quas animis ingigni, quales corporibus ingignuntur. Demum ipsa verba ex num. 2: Ἐπεὶ δὲ ἀπὸ ἡθους κρίνεται καὶ ἔργων τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, μήποτε ἀπὸ τινῶν σπερματικῶν λόγων συγκαταβαλλομένων τισίν, ὡς οἶμαι, ψυχαῖς, δεῖ χαρακτηρίζειν τοὺς ὄντας σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ· καὶ εἴπερ, ὡς κατὰ τὸ σωματικόν, οὐ πάντες ἄνθρωποι σπέρμα εἰσὶ τοῦ Ἀβραάμ, οὕτω κατὰ τὰ νῦν ἀποδιδόμενα περὶ τοῦ, τίνες εἰσὶ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, δῆλον ὅτι οὐ πάντες ἄνθρωποι μετὰ πάντη σπερματικῶν λόγων τῶν ἐγκατασπαρέντων αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιεδετήμηκασιν· et deinde: Οὐ πάντες οὖν εἰσιν ἄνθρωποι σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ, οὐδὲ γὰρ ἔχουσι τοὺς λόγους συγκατασπαρέντους αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς, καὶ δυναμένους, εἰ γεωργηθεῖεν, ποιῆσαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ. Item in psalm. xv, 7, e Catenis Regiis, p. 599: Κἂν τῆ ψυχῇ τοίνυν ἐστὶ νοήματά τινα τοῖς σπέρμασιν ἀνάλογα, καθ' ἃ τὰ ἐνδον γεννήματα ἐν ἀγαθαῖς πράξεσι, καὶ θεωραῖς ἀληθιναῖς. Qualitates illas σπερματικὰς animis inginitas quid aliud esse dicamus, quam qualitates cum semine traductas? Quod si in animos traducatur aliquid cum semine et ingignatur, imo si cum animis ipsis seminatur aliquid, συγκατασπείρεται ταῖς ψυχαῖς, seminantur utique ipsæ animæ, et ex traduce propagantur. Verum aliter accipienda puto illa Origenis; animas enim licet quibusdam λόγοις σπερματικοῖς instructas se-

minari dicat, minime tamen satio illa quæ patrum ministerio perficitur, vel corporeum semen intelligendum esse videtur, sed satio alia mystica, et semen πνευματικόν et νοητὸν, cujus auctor ipse Deus est: serere enim animas dici potest, quatenus eas in varia corpora juxta Origenis sententiam distribuit: tunc autem certas iisdem pro meritis qualitates inseri putavit Adamantius, easque quia seminantur in animis, tum cum ipsa animarum administratur satio, spermaticas dixit: quæ si qualitatum, animæ Abrahami, vel justi alterius viri ingentiarum similes sint, et diligenter excolantur, filios nos Abrahamæ, vel viri alterius justii efficiunt, mystico quodam et spiritali modo. Germanum hunc esse Origenis sensum ex totius loci attentâ lectione intelligitur, sed ex eo præsertim, quod qualitatum illarum variam ac inæqualem dispensationem causas ortum præcedentes habere dixit. Inde enim colligitur animarum προὔπαρξις quæ cum animarum propagatione ex traduce stare non potest. Huc adde frequentes Origenis adversum hanc sententiam excursus, quorum si eum jam pœnitet, nitæ utique inconstantia, et tanto viro indignæ reus fuerit. Suffragantur huic expositioni quæ legimus tom. xiii in *Joan.*, num. 43: Τὸ δὲ ἀπὸ τῶν ψαλμῶν δοκεῖ μοι δηλοῦν περὶ τῆς καθόλου τῶν εὐγενεστέρων ψυχῶν παραγενομένων εἰς τὸν βίον τοῦτον, μετὰ τῶν σωτηρίων σπερμάτων, καὶ παραγενομένων γε, οἷον εἰ ἀκουσίως μετὰ στεναγμοῦ, ἐπανερχομένων δὲ ἐν ἀγαλλιάσει, διὰ τὸ καλῶς γεωργηκέναι, καὶ ἡξηκέναι, καὶ πεπληθυκέναι τὰ σπέρματα, μεθ' ὧν ἐληλύθασι.

V. Institutam porro in animo opinionem persequens Origenes, ad superiora illud quoque adjecit, mentes in pejus delapsas idcirco ψυχὰς fuisse dictas, quod ipsarum pietatis et charitatis fervor refrigerit. Hæc habentur lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 5, ubi Deum ignem esse docet, igneos angelos, nobisque ipsis spiritu ut ferveamus præcipi, si modo Deo placere velimus: impios autem, frigidus et esse et dici; diabolum ipsum dracone eo significari, qui in mari regnare dicitur. Tum ita concludit: « Si ergo ea quæ sancta sunt, et ignis, et lumen, et ferventia nominantur; quæ autem contraria sunt frigida, et charitas peccato dicitur frigescere, requirendum est ne forte et nomen animæ, quæ Græce dicitur ψυχή, a refrigerando de statu diviniore ac meliore dictum sit, et translatum inde quod ex calore illo naturali et divino refrigerasse videatur; et ideo in hoc quo nunc est statu, et vocabulo sita sit. » Consimilem huic locum indidem adducit Justinianus in calce epistolæ ad Menam.

Epiphanius hæres. lxxiv, cap. 5, et in epist. ad Joan. Jerosol., cap. 2, dixisse Origenem refert ψυχὰς vocitatas, διὰ τὸ ἀνωθεν πεψύχθαι. Id vertit doctissimus interpres, « quod cælitus allata sit; » quæ sane mihi probari non potest expositio; nam animas quidem desuper immitti affirmavit Orige-

nes; afflari vero vel inspirari anima multo ante condita non magis dici potest quam angelus, quem nemo desuper afflari dixerit, cum de cælo in terras ablegatur. Vertendum ergo, « quod sursum refrigerit. »

VI. Ex his Adamantii circa animæ originem placitis nata est octava e criminationibus, quas ipsi obijci solitas repræsentat et diluit Pamphilus in *Apologia*. Illa certe postquam prolixè confutavit Justinianus in epistola ad Menam, tum Scripturæ sanctæ, tum Patrum auctoritate, ab ipsis deinde anathematismos suos eidem epistolæ subnexos auspiciatus est; atque illa quisquis fuerit amplexus, anathema esse sancit, eademque rursus configit in epistola ad quintam synodum, quæ est apud Cedrenum. Diu porro tunc erat, postquam vana hæc Origenis cogitata castigaverat Methodius, ut ex ejus excerptis discere est, quæ Epiphanius nobis et Photius asservarunt: castigaverat et Cæsarius Gregorii Nazianzeni frater dialogo III, interr. 149 et sequentibus (si modo *Dialogorum* istorum revera auctor est, uti fertur, iste Cæsarius); castigaverat et Gregorius Nyssenus libro *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, cap. 58, et Epiphanius hæc. LXIV, cap. 4, et in epist. ad Joan. Jerosolym. cap. 2, quibus locis putasse dicit Adamantium ψυχὴν dictam, διὰ τὸ ἀνωθεν πεψύχθαι, et δέμας, διὰ τὸ δεδέσθαι τὴν ψυχὴν ἐν τῷ σώματι, et σῶμα quasi σῆμα, « eo quod ita animam in se clausam habeat, quomodo sepulera et tumuli cadavera mortuorum: » castigaverat et Theophilus Alexandrinus, et Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1 et 2, et epist. 64, ad Pammach., cap. 5, 5, 6, et epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 2, et lib. V *Comment. in Jerem.*, cap. 24, et in epist. ad Demetriadem cap. 9, ubi animarum προῦπαρξιν in Ægypto et Orientis partibus olim grassatam, suis temporibus « abscondite quasi in foveis viperarum apud plerosque versari » queritur, « illarumque partium polluere puritatem, et quasi hæreditario malo serpere in paucis, ut perveniat ad plurimos; et in *Comment. in psalm.* LXXXIX, ubi dogmati huic hæreseos nomen inurit, quemadmodum et in *Comment. in Jerem.* XXIX, aliisque locis, quos brevitate gratia prætermitto: castigaverat et Orosius in *Communitorio* ad Augustinum, et Augustinus in libello *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8 et 11, et lib. XI *De civit. Dei*, cap. 23, ubi confictas illas de animarum progressibus et regressibus fabellas crudite refellit: castigaverat et Leo papa in epist. 11, quæ est ad Julianum Coensem, et Genadius *De dogmat.*, cap. 14, et Leontius in lib. *De sectis*; maxime vero Cyrillus, qui Theophili patris sui, non in Alexandrino solum episcopatu, sed in infenso etiam adversus Origenem odio successor, hanc ejus de animarum origine sententiam, Joannis Evangelium explanans, multiplici argumentorum apparatu subvertit. Nec minori studio post quintam synodum eandem impugnarunt doctrinam Facundus Hermianensis lib. 1, cap. 6,

A et Cyriacus monachus, quem narrat Simeon Metaphrastes dicenti Cyrillo « dogmata de præexistentia et restitutione in eundem statum » ab Origenistis quasi « media et ab omni periculo aliena haberi, » respondisse « Nequaquam esse media, et vacare periculo dogmata de præexistentia, imo esse lubrica potius et periculosa. » Impugnavit et Antipater Bostrenus, scriptor ætatis mihi nondum compertæ, in dissertationibus adversus Origenem, quas *Eclogis* suis intexit Joannes Damascenus, tit. *Περὶ ἀμοιβῆς τῶν εὐ κατ' ἀρετὴν βιοτευσάντων*. Damnatur ea quoque in Origene a synodo quinisexa, can. 1, et a Sophronio Hierosolymitano in epistola ad Sergium Constantinopolitanum; ab Isidoro *Origin.* lib. VIII, cap. 5; Joanne Damasceno lib. II *Orthod. fid.*, cap. 12, et lib. IV, cap. 6; Georgio Syncello in *Excerpt. Chronogr.*; Cedreno in *Comp. hist.*; Sulda in *Origene*; Niceta *Thes. orthod. fid.* lib. IV, hæc. XXXI; Vincentio Bellovacense *Spec. doctr.*, lib. XVIII, cap. 43; Nicephoro lib. XVII, cap. 27, et Guidone Carmelita in *Summa de hæres.*, qui multis eam refellit.

VII. Platoni porro hic quoque regendum se Adamantium præbuit. Ille autem in *Phædone*, et *Epinomi*, et lib. X *De legib.*, et in *Timæo*, aliisque locis, doctrinam hanc disertissimis explicat verbis, quam magna subinde veterum pars arripuit. Nec hujus sane fuit ipse sententiæ architectus; eam quippe multo prius propugnauerant Pythagoras et Empedocles. « *Ἡ εὐλογώτερον*, inquit Origenes lib. I *contra Cels.*, num. 52, ἐκάστην ψυχὴν κατὰ τινὰς ἀποβήτους λόγους (λέγω δὲ ταῦτα νῦν κατὰ Πυθαγόραν, καὶ Πλάτωνα, καὶ Ἐμπεδοκλέα, οὓς πολλάκις ἠνόμασεν ὁ Κέλσος) εἰσκρινομένην σώματι, κατ' ἀξίαν εἰσκρινομένην καὶ κατὰ τὰ πρότερα φύη; et Hieronymus epist. 82, quæ est ad Marcellinum et Anapsychiam: « Super animæ statu memini vestigæ quæstiunculæ, imo maxime ecclesiasticæ quæstionis: utrum lapsa de cælo sit, ut Pythagoras philosophus, omnesque Platonicæ, et Origenes putant. » Simile nanciscaris in epistola Justiniani ad quintam synodum, et apud Nicetam in *Thesaurò orthod. fid.*, lib. IV, hæc. XXXI. Sed et ipso Pythagora antiquior Orpheus animam in corpore puniri dixit. Testatur id Plato in *Cratylò*, ubi et vocis σῶμα originationem petit a σῆμα. Locum refert Clemens Alexandrinus *Strom.* lib. III, atque item alterum Philolai Pythagorici, quid id ipsum ex veteribus ethnicorum theologis et vatibus astruit. Merito itaque Harmenopolus in libro *De sectis*, et Elias Cretensis, Nazianzeni interpres, e Græcorum fontibus sententiam suam Origenem hausisse dicunt.

VIII. At eam tamen quo Christianis approbaret, non rationibus duntaxat, sed quæsitis etiam Scripturæ sacræ testimoniis fulcire conatus est, quæ nobis a Patribus exhibentur. Atque hos quidem refert Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosolym., cap. 2, et psalm. CXVIII, 67: « Priusquam a malitia humiliarer, ego deliqui; » et psalm. CXIV, 7: « Rever-

tere. anima mea, in requiem tuam; » et psalm. cxli, 8; « Educ de carcere animam meam; » et e psalm. cxiv, 9: « Confitebor Domino in regione vivorum. » Apponit et istum Hieronymus in epist. ad Demetriad., cap. 9, e Joan. ix, 2: « Iste peccavit, ut cæcus ex utero nasceretur, an parentes ejus? » et illos præterea lib. 1 *Comment. in Epist. ad Ephes.* 1, 4, e psalm. cxix, 5: « Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est; habitavi cum habitantibus Cedar, multum peregrinata est anima mea; » e Rom. vii, 24: « Miser ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? » et e Phillip. 1, 23: « Mellus est reverti, et esse cum Christo; » et e psalm. lxxxix, 1, 2: « Domine, refugium factus es nobis in generationem et generationem: antequam montes formarentur, et fieret terra, et orbis terrarum. » Apponit et illum *in Ephes.* 1, 17; e psalm. xxi, 28: « Reminiscantur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ. » Ex hoc denique Joan. 1, 9: « Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, » causæ suæ robor Origenem vel Origenistas accersivisse dicit Cyrilus in eundem Joannis locum.

IX. Sed manifesto repugnat illud Zachariæ xii, 1: « Dicit Dominus extendens cælum, et fundans terram, et fingens spiritum hominis in eo; » quod commento huic Origeniano a nonnullis oppositum est: repugnat et illud Joannis ix, 3: « Respondit Jesus, neque hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur opera Dei in illo: » unde mirari subit stuporem Origenis, qui præcedens istud comma: « Rabbi, quis peccavit, hic, aut parentes ejus, ut cæcus nasceretur? » in sui delirii defensionem usurpavit: ad voluntatem quippe Dei causam cæcitatatis illius referens Christus, ansam omnem abstulit detorquendæ illius ad peccata vitam præcedentia. Apertius etiam repugnat illud Rom. ix, 11 et seq., quod ad subruendam hanc Origenis opinionem usurpat Augustinus in epistola ad Optatum: « Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali (ut secundum electionem propositum Dei maneret), non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Quia major serviet minori, sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui. Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit. Moysi enim dicit: Miserebor cuius miserebor; et misericordiam præstabo cuius miserebor. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. » Quæ licet Origenis fabulas funditus labefactent, hæc tamen ipsa Pauli verba ad suæ causæ defensionem adducit lib. 11 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 9, sed aliter exponit ac vulgo exponi solent. Quod cum sit Apostolus, antequam boni quidquam vel mali egissent, a Deo destinatos, non ex operibus meritos, hic ut diligeretur, ille ut odio haberetur; refert ille ad opera in terris et vita hæc admissa, quæ nullam Deo destinationis suæ causam dede-

rint: operum autem vitam hanc præcedentium merita nequaquam ab Apostolo infringi ac tolli arbitratur. « Igitur, inquit num. 7, sicut de Esau et Jacob diligentius perscrutatis Scripturis invenitur quia non est injustitia apud Deum, ut antequam nascerentur, vel agerent aliquid in vita hæc, diceretur quia major serviet minori²³: et ut invenitur non esse injustitia, quod et in ventre fratrem suum supplantavit Jacob, si ex præcedentis videlicet vitæ meritis digne eum electum esse sentiamus a Deo, ita ut frater præponi mereretur; ita etiam, » etc. Rem putasse videtur eodem modo, Paulinum huic locum interpretans tom. 11 *in Joan.*, num. 25. Nec aliter intellexisse eum verisimile est alterum istum II Tim. 1, 8, 9, placito licet ipsius ex adverso oppositum: « Collabora Evangelio secundum virtutem Dei, qui nos liberavit, et vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. »

X. Veruntamen perspicuis licet convicta sint Scripture testimoniis hæc decreta, nihilo secius astipulatores habuit complures Adamantius: nam præter Pamphilum *Apologiae* auctorem, qui in eam inclinare videtur sententiam, eandem assectatur Clemens Alexandrinus *Stromat.* lib. 1, et clarius etiam lib. III. In *Eclogis* quoque animam tradit in uterum immitti ὑπὸ τινος πῶν τῇ γενέσει ἐφεστῶτων ἀγγέλων. Pierium etiam Alexandrinum, qui aliter Origenes cognominatus est, animarum προπαρξῶν defendisse testatur Photius cod. cxix. Nemesius in libro *De natura hominis*, cap. 2, animas hominum olim a Deo procreatas in corpora ab eo mitti existimat, cum ad eas suscipiendas idonea et informata sunt. Ecclesiasticis quibusdam persuasum fuisse narrat Hieronymus epist. 82, ad Marcellinum, animas olim conditas in thesauro Dei haberi; quam opinionem ab Origeniana secernit. Ipsa vero lib. 1 *Comment. ad Ephes.*, in cap. 1, vers. 4 et 5, commenti hujus capita et propugnacula accurate scrutatur, et in comma 17 capituli ejusdem, ἐπίγνωσιν inter et γνώσιν illud ait interesse discriminis, quod rerum quas nunquam scivimus sit γνώσις, rerum vero quarum prius oblitii recordamur, ἐπίγνωσις, propterea Paulum Ephesiis optare spiritum revelationis in agnitione Dei, id est, ἐν ἐπίγνώσει, quod prius in cælesti vita Deum noverimus, ejusque de cælis in terras migrando oblitii, iterum per revelationem cognoscamus: et lib. 11 eorundem *Comment. in Ephes.* ut, 1, legi ait multis in locis Paulum hinc inde vinetum dici, quod anima ejus tanquam in carcere, sic in corpore clausa teneatur: deinde addit alio sensu id ab aliis accipi, nempe quod Paulus ex utero matris suæ ad convertendas gentes prædestinatus, vincula postmodum carnis accepit: et in *Philem.* xxvi, ubi Epaphram « conceptivum » suum Paulus appellat, in verbo captivitatis, juxta

²³ Rom. ix, 11-16. ²⁴ Genes. xxv, 23.

nonnullos, reconditam aliquid latere dicit Hieronymus, « quod capti pariter et vincti in vallem hanc adducti sint lacrymarum. » Quæ cum interposita nulla confutatione vel censura scripsisset, Rufini vexationibus et querelis patuerunt. Verum hujus criminis accusatione absolvere sese conatur *Apolog. 1 advers. Rufin.*, cap. 5 et 6, idemque in Rufinum crimen obscure regerit *Apolog. lib. II*, cap. 2 et 4, et lib. III, cap. 8 et 9. Sed notabile est in primis quod ait cap. 6 *Apolog. 1* : « Vinctam dici animam corpore, donec ad Christum redeat, et in resurrectionis gloria corruptivum et mortale corpus, incorruptione et immortalitate commutet, non absurdæ intelligentiæ est. » Anonymus ille apud Photium cœd. cxvii qui Origenis defensionem suscepit, Scripturæ sacræ, Patrumque suffragiis errorem hunc ultro propugnare satagit, nedum illius exprobrationem ab Origene prohibeat. Ab eo sane non plane alienum fuisse Phylastrum crediderim; postquam enim hæc disseruit hæc. 51 : « Alia est hæresis quæ dicit hominis animam non factam a Deo appellari animam, sed ante, inquit, intellectus vocabatur, et erat in cœlo : postea autem quia terrena desideravit, discessisse eam de cœlo, et ex eo eam animam nuncupatam arbitrantur; » quæ penitus Origeniana sunt. Mentem suam deinde prodit his verbis : « Ignorantes quod in principio facta a Deo, et creata post angelos anima est appellata a Domino, hocque nomen proprietatis accepit a Deo, ut anima, non intellectus vocaretur. » Atque hæc Scripturæ postmodum testificationibus comprobant. Denique vitio dat Tertulliano Augustinus lib. *De hæres.* ad Quodvultdeum, quod animas hominum nequam post obitum in dæmones converti asseruerit. Quamobrem Domitianus Galata, Ancyranus episcopus, in epistola ad Vigilium papam, adversus Origenis hostes hæc conqueritur, referente Facundo lib. IV, cap. 4 : « Prosituerunt ad anathematizandos sanctissimos et gloriosissimos doctores, sub occasione eorum quæ de præexistentia et restitutione mota sunt, dogmatum, sub specie quidem Origenis, omnes autem qui ante eum, et post eum fuerunt, sanctos anathematizantes. »

XL Nempe de animæ origine ac sorte nihil adhuc fuerat ab Ecclesia decretum. « De anima vero, ait Origenes in præm. lib. *Περὶ ἀρχῶν*, num. 5, « utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius, vel substantia inserta ipsis seminibus corporalibus habeatur; an vero aliud habeat initium : et hoc ipsum initium, si genitum est, aut non genitum; vel certe si intrinsecus corpori inditur, necne, non satis manifesta prædicatione distinguitur; » qui locus profertur in supposititio dialogo sub Hieronymi et Augustini nomine, qui habetur inter spuria Hieronymi; et in opere *De deitate et incarnatione Verbi* ad Januarium, qui tomo Augustini quarto subnectitur lib. I, cap. 2, et profertur utrobique ipsis Rufini verbis. Idem in *Epist. ad Rom.* lib. II, num. 4, pag. 479 : « Si etiam extra corpus positi

A vel sancti, qui cum Christo sunt, agunt aliquid, et laborant pro nobis ad similitudinem angelorum, qui salutis nostræ ministeria procurant; vel rursum peccatores etiam ipsi extra corpus positi agunt aliquid secundum propositum mentis suæ, ad angelorum nihilominus similitudinem sinistrorum, cum quibus et in æternum ignem mittendi dicuntur a Christo : habeatur et hoc quoque inter occulta Dei, nec chartulæ committenda mysteria. » Quin et lib. II in *Cantic. canticor.*, pag. 58, animam unamquamque in sua ipsius cognitione comparanda eniti debere sanciens, varias super ea ac contrarias enumerat opiniones, quas discutere ac ventilare animam jubet, et in verisimilioribus acquiescere. Sic autem eas animæ expendendas dedit, ut in utramque partem de illis disputare, et rationi magia consentaneas eligere hoc tempore liceisse videatur. Hinc libro II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, postquam multis disseruit de anima, et excussa a nobis superius placita proposuit, subjicit illud tandem, num. 4 : « Verumtamen quod diximus, mentem in animam verti, vel si qua alia in hoc videtur aspicere, discutiat apud se qui legit diligentius, et pertractet : a nobis tamen non putentur veluti dogmata esse prolata, sed tractandi more ac requirendi esse discussa; » et paulo post, num. 5 : « Hæc prout potuimus de rationabili anima discutienda magis a legentibus, quam statuta ac definita protulimus. » Atque hæc est summa defensionis Pamphili. Quam ut validius confirmet, aliis fere de rebus tractasse Origenem dicit; « anima, utpote incertæ originis, et parum compertæ naturæ, nihil scripsisse. Tum ex libro in *Epistolam ad Titum* illustrem adducit Origenis locum, quo exemplum eorum afferens quæ apostolicis traditionibus nequaquam determinata, absque hæreseos nota poterant vel respici vel admitti, quæstionem proponit de anima : « Cum de ea, inquit, neque quod ex seminis traduce ducatur, neque quod honorabilior et antiquior corporum compage sit, tradiderit ecclesiastica regula; » quorum alterutri qui fuissent assensu, velut novis studentes rebus in suspensionem venisse dicit; at eos temeritatis damnat, qui hæc quemquam de causa suspectum haberent. Ad hæc adjicit Pamphilus alias de anima opiniones Origeniana longe absurdiores esse et ineptiores : inter quas priore eam loco ponit, quæ catholicæ Ecclesiæ sanctionibus hodie recepta est. Addit deinde haudquaquam damnandum esse Origenem, cum ea servaverit quæ tunc super ea quæstione servanda præceperat Ecclesia, animas nimirum ejusdem esse substantiæ, immortales, rationis participes, libero præditas arbitrio, a Deo conditas. Subjungit denique : « Quando autem factæ sint, olim simul, an nunc per singulos nascentium, quid periculi est alterutrum e duobus opinari? » Quid quod Origenes, tom. II in *Joan.*, num. 24, animarum προὔπαρξιν universali opinione approbatam dicit? ἐάν δὲ, inquit, κρατὴν ὁ καθόλου περὶ ψυχῆς λόγος, ὡς

οὐ συνεσπαρμένης τῷ σώματι, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ τυγ-
χανούσης, καὶ διὰ ποικίλας αἰτίας ἐνδουμένης σαρκὶ
καὶ αἵματι, et cætera.

XII. Nec Origenis modo temporibus, sed recen-
tioribus etiam incerta fuit in Ecclesia animæ origo
et natura. Ætate quidem sua diversa sensisse de
anima ecclesiasticos omnes scribit Pamphilus in
Apologia. Hieronymus epist. 82 quætionem sibi
super animæ statu a Marcellino et Anapsychia pro-
positam recitat, ex qua intelligas quantis tenebris
fuerit tunc temporis circumscissa quæstio de ani-
ma : « Super animæ statu, inquit, memini vestræ
quæstiunculæ, imo maxime ecclesiasticæ quæstio-
nis : utrum lapsa de cælo sit, ut Pythagoras philo-
sophus, omnesque Platonici, et Origenes putant,
an a propria Dei substantia, ut Stoici, Manichæus,
et Hispaniæ Priscilliani hæreses suspicantur; an in
thesauro habeantur Dei olim conditæ, ut quidam
ecclesiastici stulta persuasione confidunt : an quo-
tidie a Deo fiant, et mittantur in corpora, secun-
dum illud quod in Evangelio scriptum est : *Pa-
ter meus usque modo operatur, et ego operor* ²⁴ : an
certe ex traduce, ut Tertullianus, Apollinarius et
maxima pars Occidentalium autumant; ut quomodo
corpus ex corpore, sic anima nascatur ex anima, et
simili cum brutis animantibus conditione subsi-
stat. » Augustinus lib. III *De libero arbitrio*, cap. 20
et 21, quæstione illa prætermissa, utrum animæ ex
propria Dei substantia profectæ sint, reliquas qua-
tuor recenset his verbis : « Harum autem quatuor
de anima sententiarum, utrum de propagine ven-
iant; an in singulis quibusque nascentibus novæ
fiant; an in corpora nascentium jam sibiubi exi-
sistentes, vel mittantur divinitus, vel inde sua sponte
labantur, nullam temere affirmare oportebit. »
Atque has ipsas esse sententias, quas ab Hieronymo
relatæ sunt testificatur ipse Augustinus in epist. ad
Hieronymum, de ratione animæ. Toto certe vitæ
suarum decursu incertus in eo argumento Augustinus
fluctuavit. Exstant insignes ejus ad Hieronymum et
Optatum epistolæ, unde hæsitacionem ejus, cuncta-
cionemque cognoscas; quam et aliis præterea locis
prodidit, puta lib. VII et X *De Genesi ad litteram*, et
alibi. Septimi quidem hujus libri cap. 6, materiam
quandam spiritalem initio molitum esse Deum con-
jectat, e qua hominum animæ formatæ subinde ac-
tictæ sunt : « Fortasse potuit, inquit, et anima,
antequam ea ipsa natura fieret, quæ anima dicitur,
cujus vel pulchritudo virtus, vel deformitas vitium
est, habere aliquam materiam pro suo genere spi-
ritualem, quæ nondum esset anima; sicut terra, de
qua caro facta est, jam erat aliquid, quamvis non
erat caro; » et I *Retract.* : « Nam quod attinet ad
animi originem, qua sit in corpore, utrum de illo
uno sit, qui primum creatus, quando factus est
homo in animam viventem, an similiter fiant sin-
gulis singulæ, nec tum sciebam, nec adhuc scio. »

Nempe utrinque Scripturæ testimoniis pugnaba-
tur. Qui tuebantur animarum προῦπαρξιν, adversus
eos qui animas tunc creari volebant, cum præpara-
tis corporibus erant inserendæ, hoc Gen. II, 2, in-
tentabant, « Et requievit (Deus) die septimo ab
universo opere quod patrarat. » Contra prætende-
bant adversarii illud Joan. V, 17, « Pater meus
usque modo operatur, et ego operor; » quod ad
Providentiam, non ad creationem alii referebant.
Videndus Nemesius lib. *De natura hominis*, cap. 2,
et Augustinus in laudata ad Hieronymum epistola.
Nulli igitur mirum esse debet scripsisse Gregorium
Magnum *Epistolar.* lib. VII, indict. II, epist. 53,
quætionem de anima Patribus solvi non posse vi-
sam esse, cum ne ipsius quidem temporibus ecqua
e reliquis opinionibus pro certa haberetur, Eccle-
sia præscripsisset. Unde falsum esse apparet quod
ait Justinianus in epistola ad synodum Constantinopoli-
titanam, quam exhibet Cedrenus : Ἡ δὲ Ἐκκλη-
σία τοῖς θεοῖς ἐπομένη λόγους φάσκει τὴν ψυχὴν
συνδημιουργηθῆναι τῷ σώματι· καὶ οὐ τὸ μὲν πρό-
τερον, τὸ δὲ ὕστερον, κατὰ τὴν Ἠριγένους φρενοβλά-
βειαν. « Ecclesia autem divinis obsecuta sermoni-
bus dicit animam cum corpore procreari; non vero
hoc prius, illud vero posterius juxta Origenis de-
mentiam. » Quid si dicamus igitur quintam syno-
dum non ideo præcise damnasse Origenis senten-
tiam, quod animarum defenderet προῦπαρξιν, sed
quod mentes præterea fuisse illas traderet, et san-
ctas virtutes, quas cum contemplationis divinæ sa-
tias cepisset, in deterius esse conversas, et ab
amore Dei refrixisse, indeque ψυχὰς esse dictas, et
in corpora tutelæ causa dimissas : sic enim habet
Justiniani anathematismus secundus.

XIII. Animas quando conditas putaverit, vidi-
mus : quales ipsas censuerit, corporatas, an cor-
pore carentes, videamus. Hæc superflua sane vi-
deatur esse quæstio, si quæ de angelis scripsimus,
attendantur : proluxa enim disputatione declaravi-
mus, naturis quibuslibet ratione instructis corpora
Origenem tribuisse. Strictim ergo pauillum quid-
dam hic delibabimus, quod illic consulto præter-
missum, in hunc locum conjecimus; illud nimi-
rum : cum corpore constare animas existimaverit
Adamantius, cujusnam eas fluxerit corporationis,
an angelicæ similis, an crassioris, et ad illam dæ-
monum, quam angelica spissiore ostendimus,
propius accedentis. Ac naturas rationales diximus
pro meritis, crassioribus tenuioribusve illigari
corporibus : cum animæ aatem angelis virtute siut
inferiores ac meritis, crassioris esse corporaturæ
ac angelos dicendum est. Origenes lib. II *Περὶ
ἀρχῶν*, cap. 2, num. 2 : « Ut ergo superius dixi-
mus, materialis substantia hujus mundi naturam,
quæ ex omnibus ad omnia transformatur, cum ad
inferiores quosque trahitur, in crassiorem corporis
statum solidioremque formatur, ita ut visibiles

²⁴ Joan. V, 17.

istas mundi species, variasque distinguat : cum vero perfectioribus ministrat et beatioribus, in fulgore cœlestium corporum micat, et spiritualis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornat : ex quibus omnibus diversus ac varius unius mundi completur status ; » et capite sequenti, num. 3 : « Possibile enim videtur ut rationabiles naturæ, a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere, indulgente hoc ipsum Domino, ne forte si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia et non sua virtute in illo sine beatitudinis constituisse. Quos motus sine dubio rursus varietas corporum et diversitas prosequatur, ex qua mundus semper adornatur ; nec unquam poterit mundus nisi varietate ac diversitate constare, quod effici nullo genere potest extra materiam corporalem. »

XIV. Excusandum autem dogmati huic, quo animis corpora ascribit, contra quam in Ecclesia hodie creditur, appositum est illud e proœmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 9 : « Deus quoque quomodo intelligi debeat, inquirendum est, corporeus, et secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ quam corpora sunt ; quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur. Eadem quoque etiam de Christo et de Spiritu sancto requirenda sunt ; sed et de omni anima, atque omni rationabili natura nihilominus requirendum est. » Quæ requiri jubebat Origenes, ea profecto Ecclesiæ decretis definita non erant. Unde non Origenis ætate duntaxat idem Tertulliano de anima visum est, sed et plurimis quoque dein Ecclesiæ Patribus : puta Hilario in *Matth.* can. 5, ubi « animarum species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exsulantium, corpoream tamen naturæ suæ substantiam sortiri » prædicat : et Ambrosio lib. II *De Abraham*, cap. 8, ubi, præter S. Trinitatem, corporibus reliqua constare asserit : et Casiano *Collat.* VII, cap. 13, ubi animas spirituales quidem esse fatetur, incorporeas negat : et his antiquiori Theodoto in *Excerptis* ad Clementis Alexandrini calcem adjectis, ubi animas hominum corporeas esse affirmat : et Methodio ipsi Origenis adversario apud Photium cod. CCXXXIV, ubi animas esse ait corpora νοερά, in membra ratione spectabilia discretas. Ipse etiam Augustinus, opinioni huic licet infensus, aliquo tamen sensu animam corpus esse fatetur epist. 28. At ab eo discessit Faustus Reiensis, animisque corpora palam affinxit, quem tribus libris errorem ultus est Claudianus Mamertus.

Magis illud vero ad excusandum Origenem conferre posset, quod scriptum ab eo est homil. 1 in *Genes.*, num. 13, ubi hominem, qui de limo terræ fictus est, corporeum hominem esse dicit ; qui autem ad imaginem Dei conditus est, spiritalem esse eum et cassum corpore ; illum exteriorem hominem esse, hunc interiorem. « Si qui vero hunc corpo-

reum putent esse, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, Deum ipsum corporeum, et humanæ formæ videntur inducere ; quod sentire de Deo manifestissime impium est ; » et lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 7 : « Si qui autem sunt qui mentem ipsam animamque corpus esse arbitrentur, velim mihi responderent, quomodo tantarum rerum, tam difficilium, tamque subtilium rationes, assertionesque recipiat ? Unde ei virtus memoriæ ? » et in *Protreptico ad martyrium*, num. 47 : « Ἐτι δὲ καὶ φιλοζωεῖ ἄνθρωπος, πείσμα λαθῶν περὶ οὐσίας λογικῆς ψυχῆς, ὡς ἐχούσης τι συγγενὲς Θεῷ· νοερά γὰρ ἐκότερα καὶ ἀόρατα, καὶ ὡς ὁ ἐπικρατῶν ἀποδεικνυσι λόγος, ἀσώματα » et lib. VI *contra Celsum*, num. 71, Κατὰ δὲ ἡμᾶς, καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν περιωμένους ἀποδεικνύει κρείττονα πάσης σωματικῆς φύσεως, καὶ οὐσίαν ἀόρατον, καὶ ἀσώματον » et in *Luc.* XI, 34, e Catena Mazarinæ bibliothecæ : Ἐπίσχεψαι δὲ εἰ δυνατόν τροπολογῆσαι ἀκολουθίως τῷ ὀφθαλμῷ καὶ τῷ σῶμα, ὥστε ὅλην ἤδη τὴν ψυχὴν, κἂν μὴ σωματικὴ τυγχάνη, φάσκειν νῦν λέγεσθαι τὸ σῶμα » et *in* IOX : Καὶ μὴ θαυμάσης δὲ εἰ ἐν τῷ ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμὸς, τροπολογικῶς τὸ σῶμα ἐπὶ τῆς ψυχῆς λαμβάνεται, καίτοιγε τῷ ἰδίῳ λόγῳ οὐσης ἀοράτου καὶ ἀσώματου· κατὰ γὰρ τὴν εἰκόνα γέγονε τοῦ ἀοράτου Θεοῦ· ἐπεὶ περ τροπολογικῶς καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς εὐρίσκομεν δυνάμεις τοῖς σωματικοῖς μέρεσιν, οὐκ οὕτως ἀσώματα, ὀνομαζόμενας. Atque hæc sunt ejusmodi ut cum superioribus perinde conciliari non possint, ac quæ de angelis scripserat, corpus ipsi nonnunquam imponens, nonnunquam detrahens. Diximus enim pro respectus diversitate varie locutum de angelorum corporibus Origenem, eosque respectu Dei corporatos dixisse, respectu mundi hujus aspectabilis corpore carentes. Hic autem Dei ipsius respectu animas corpore carere dicit, utpote quæ ad ejus imaginem conditæ sint. Ad hæc Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2, adducit verba hæc Origenis ex fine libri II *De princip.* : « Cumque in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur rationabiles intelligibilesque substantias facie ad faciem ; » quæ more suo pervertit Rufinus. Parem supra memoratis ratiocinationem e libro III *De princip.* adducit Hieronymus ejusdem epistolæ cap. 3, necessarium scilicet esse alterutrum, ut vel incorporei simus, si Deo similes esse studemus, vel ut similitudinem Dei non speremus, si eadem corpora semper habituri sumus : et in epist. 61, ad Pamphyl., cap. 5, dixisse ait Origenem in libris *Περὶ ἀρχῶν*, « solem et lunam, et omnium astrorum chorum esse animas rationabilium quondam et incorporearum creaturarum. » Denique Sophronius Hierosolymitanus in epistola ad Sergium Constantinopolitanum, quæ habetur in actione II synodi VI, alia Origeni crimina objiciens, eo ipsum

liberat : 'Αλλ' οὐκ ἐπειδήπερ, ἰηκuit, αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχὰ θεοῦ χάριτι τὴν φθορὰν ἀπεώσαντο, τὴν πάσῃ κτιστῇ φύσει ἐμφωλεύουσιν· διὰ τοῦτο καὶ πρὸ σωμάτων αὐτὰς ὑποπεύσομεν, ἢ πρὸ τῆς τοῦ θρωμένου κόσμου παραγωγῆς καὶ συμπήξεως ἐν αἰθέρι τινὶ ζωῇ τελεῖν ἐννοήσομεν, καὶ βίον ἔχειν οὐράνιον φήσομεν, ἀσαρκόν τε καὶ ἀσώματον ζώσας ζωὴν τὴν αἰθερίαν ἐν οὐρανῷ ποτε μὴ ὑπάρχοντι, ὡς Ὀριγένης ὁ παράφορος βούλεται, καὶ οἱ τοῦτου συμμύσται καὶ σύμφερονες Δίδυμος, καὶ Εὐάγριος, καὶ ὁ λοιπὸς αὐτῶν μυθομέριμος ὄμιλος. » Sed non idcirco quod hominum animæ gratia Dei corruptionem repulerunt, quæ omnibus creaturis naturaliter insidet; ideo et ante corpora eas fuisse suspicabimur, vel ante hujus visibilis mundi prolationem, atque compaginem in sempiterna quadam vita positas arbitramur, vitamve habuisse cœlestem asseremus, incarneam seu incorpoream vitam viventes perpetuam in cœlo aliquando non exsistenti, sicut Origenes insanus constituit, et hujus symmystæ, atque sectatores Didymus, et Evagrius, et reliqua earum fabularum excogitatricis sodalitas. » Ex his liquet quanta fuerit Origenis in utramque partem fluctuatio : (38) sed in eam tamen magis propendere visus est, quæ animæ corpus ascribit. Certe Stephanus Gobarus Tritheita apud Photium cod. ccxxii, dogmata pleraque, sed fere tamen Origeniana propugnans et impugnans, tricesimo loco illud expendit : Ὅτι σώματά εἰσι νοερά αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχὰι, καὶ διατετυπωμέναι κατὰ τὸ φαινόμενον ἐξωθεν τοῦ σώματος σχῆμα· καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου ὅτι ἀσώματός ἐστιν ἡ ψυχὴ, καὶ σωματικοῖς οὐχ ὑπόκειται τύποις. » Animæ hominum sunt corpora intelligibilia, et eadem figura sunt qua forma exterior corporis; et e contrario, incorporea est anima, et incorporeis non subjicitur figuris. »

XV. Porro animis corpora affingens Origenes ducem suum ac dictatorem Platonem deseruit, qui corporaturam sustulit ab animis : at alios tamen ex antiquis philosophis, quos sequeretur, habuit complures. Horum si quis placita de anima velit cognoscere, legat Tertulliani librum *De anima*, cap. 5, 6 et 7, et Nemesium libro *De natura hominis*, cap. 2, et Ciceronem lib. iv *Academic*. At locum quemdam Methodii satis intricatum et obscurum præterire non decet, quo Origenis decretum de animis corporeis nititur convellere. Habetur ille apud Photium cod. ccxxiv (39). Hic ergo primum Origenis recitat verba, quibus ait, si demonstrationibus corpore animam ex sese carere probetur, fatendum esse alienum eam et ascititium corpus induere, prioris cui in terris conjuncta fuerat simile. His Methodii censuram subnectit Photius : Πρὸς ταῦτα, ἰηκuit, ὁ θεῖος τάδε φησὶ : Σχῆμα ἄλλο ὁμοειδὲς τῷ

(38) Sed in eam tamen magis propendere visus est, quæ animæ corpus ascribit. Corpus quidem animæ ascribit Origenes, utpote quæ nuda, inquit, comprehendendi non possit, nec in ullo corporeo consistere loco, quin indigeat corpore ad naturam loci illius accommodato; sed ita ascribit, ut sit exterius animæ

αἰσθητῷ τούτῳ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἐκδημίαν ἔχειν ἐκτιθέμενος τὴν ψυχὴν, ἀσώματον ὑπὸ τι Πλατωνικῶς ἀποφαίνεται αὐτὴν. Quæ sic interpretanda sunt : « Ad illa vir sanctus » (Methodius nimirum) « hæc ait, » (sequuntur deinde verba ipsa Methodii a Photio αὐτολεξεί described, non ab eo αὐτοπροσώπως recitata) : « Figuram aliam consimilem sensili huic, postquam hinc excessit, habere tradens animam, incorpoream esse aliquo pacto Platonicè ipsam affirmat. » Hæc ait Methodius de Origene, non Photius de Methodio, qui deinde probat, ex hæc Origenis opinione consequi corpore animam carere; quia si post excessum e vita corpore tanquam vehiculo et veste indiget, utpote quæ nuda comprehendendi non possit, utique corporea non est (valeret enim alioquin eadem argumentatio, quæ adversus Vincentium Victorem, animam corpoream esse statuentem usus est Augustinus lib. i *De anima*, cap. 5 : « Quod vero eam non spiritum, sed corpus esse contendit, quid aliud vult efficere, quam nos non ex anima et corpore, sed ex duobus vel etiam tribus constare corporibus? Cum enim spiritui, anima et corpore constare nos dicit, et omnia hæc tria corpora esse asserit, profecto ex tribus corporibus nos putat esse compactos. In qua opinione quanta eum sequatur absurditas, illi potius quam tibi demonstrandum puto.) Cum ergo animæ corpus adventitium superadderet Origenes, incorpoream ab eo ipsam necessario haberi Methodius conclusit. Pergit deinde : Si incorporea anima est, affectionibus immunis est, nec alieni corporis et mutualitii motibus obnoxia. Sin affectionibus corporis percussitur, utique incorporea non est. At una cum corpore mala vel bona patitur, ut eorum qui post mortem videndos se præbuerunt, testimonia confirmant : anima igitur corporea est. Sic itaque ad absurdum et ἀδύνατον Origenem adigit Methodius, animam ex ejus dictis corpoream esse et incorpoream demonstrans. Sensum denique suum ipse aperit, animas corpora esse dicens intelligendi facultate prædita, membris ratione solum spectabilibus instructa, non quæ adventitio corpore sint induta, sed quæ natura suapte corpora sint. Vera hæc est et genuina loci hujus expositio, quam idcirco persecutus sum, ut ne ab infensissimo quidem Adamantii adversario vitio datum fuisse lector intelligat, quod ab aliis fere objectum est, animæ scilicet corpus eum addidisse; sed veriorum e contrario sententiam suggillasse in eodem Methodium, cum deteriori ipse adhæserit.

XVI. Proferendus quoque hic est alter Methodii locus, ex libro *De resurrectione* a Photio decerptus, unde proxime laudatus itidem petitus est : Ἄνθρωπος, φησὶ, λέγεται κατὰ φύσιν ἀληθέστατα, ὅτε indumentum, nec animæ naturam in corpore ponit, Platonicos hæc in re secutus, quemadmodum observavimus quæst. 9 *de angelis*, num. 5.

(39) Hic ergo primum Origenis recitata verba, etc. Vide animadversiones nostras in hunc Origenis locum, tomo i, lib. *De resurrect.*, pag. 55.

ψυχῆ χωρὶς σώματος, οὐτ' αὖ πάλιν σῶμα χωρὶς ψυχῆς· ἀλλὰ τὸ ἐκ συστάσεως ψυχῆς καὶ σώματος εἰς μίαν τὴν τοῦ καλοῦ μορφήν συντεθέν· ὁ δ' Ὁριγένης τὴν ψυχὴν μόνην ἔλεγεν ἄνθρωπον, ὡς ὁ Πλάτων, « Homo, inquit, ex natura sua verissime dicitur neque anima sine corpore, neque rursus corpus sine anima; sed quod ex coalitione animæ et corporis in unam pulchri formam conflatur. Origenes autem animam solam, hominem esse dixit, quemadmodum et Plato. » Prostat hic quoque locus Methodii apud Epiphanium hæres. LXIV, cap. 17, sed his postremis truncatus verbis: « Ὁ δ' Ὁριγένης τὴν ψυχὴν μόνην ἔλεγεν ἄνθρωπον, ὡς ὁ Πλάτων. » Eane de suo addiderit Photius, an detraxerit Epiphanius, qui totam Methodii disputationem in epitomen contraxit, dictu facile non est. Adde pro eo, ὁ δ' Ὁριγένης, contrariam lectionem Photianam quemdam codicem exhibere; eam scilicet, οὐδ' Ὁριγένης. Nec mirum foret a Platone Origenem recedere, quem ab eodem recessisse mox vidimus, cum de animis, corporeæ an incorporeæ essent, quæreretur.

At fatendum tamen est Origenianorum dogmatum coherentiam eo nos compellere, ut anima sola constare hominem censuisse Adamantium dicamus. Nam si animæ vinculum et carcer corpus est, qui pars hominem componens existimari poterit? Quanquam alia omnia sequi videtur homil. 29 in Luc. cum ait: « Omnis homo mortī subjacet; iste ergo qui nequaquam moritur, jam non est homo, sed Deus est; » quem locum attulimus supra, cum disputarem an crediderit Christum hominem esse desisse postquam mortuus est. Christum ibi jam hominem non esse affirmat, quia mortī jam amplius obnoxius non est: quisquis ergo mori non potest, homo non est ex Origenis sententia: at anima humana corpore sejuncta mori non potest: anima igitur ex decreto Origenis homo non est. Quod absque ambage asserit, hæc verba psalmi cxviii, vers. 50, interpretans in Catena Corderiana, pag. 802: *Hæc me consolata est in humilitate mea.* Ζωὴ ἡ μέλλουσα, inquit, ἔστιν ἀναζώωσις, καθὸ τὴν ψυχὴν, οὐκ ἰδίαν ζώην, οὐδὲ ἀληθῆ εἶναι μανθάνομεν, εἰπερούκ ἄνθρωπος ἡ ψυχὴ· εἰ γὰρ ἐν τῇ καθ' ἑαυτὴν ζωῇ τὸ ἀληθὲς εἶχε τοῦ ζῆν, οὐκ ἂν ἀναζώωσις ὁ τεθνηκώς ἔδειτο· διὸ καὶ ὁ Κύριος τοὺς τεθνεώτας Θεῷ ζῆν εἶπεν, ὡς οὐπω τὸ ζῆν ἔχοντας, πλὴν ὅσον ἐν δυνάμει Θεοῦ τοῦ ζωοποιήσαντος, καὶ ἀπολωλέναι φησὶν αὐτοὺς, εἰ μὴ τῆς ἀναστάσεως τύχοιεν. Concurrunt hæc adversa fronte cum superioribus, et alterutra cadat accusatio necessum est.

Anima sola constare hominem asseveravit Plato in *Alicibiade* 1, quem secutus est Plotinus *Enn.* lib. 1. Hanc sententiam, veteres secutus Academicos, damnavit Varro, ut est apud Augustinum lib. xix *De civit. Dei*, cap. 3. Instituti vero a Platone hæretici quidam, sententiamque ejus assectati, Tertulliani castigationem senserunt. Sic enim ille lib. *De*

* 11 II Cor. iv, 16.

A *resurrect. carnis*, cap. 40: « Nactæ denique hæreses ducunt homines ab Apostolo editos, interiorem, id est animam; et exteriorem, id est carnem; salutem quidem animæ, id est interiori homini; exitium vero carni, id est exteriori adjudicaverunt, quia scriptum sit Corinthiis: *Nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur de die et die*». Porro nec anima per semetipsam homo, quæ sigmento jam homini appellato postea inserta est; nec caro sine anima homo, quæ post exsilium animæ cadaver inscribitur. His hæreticis assensus est Origenes, et post Origenem Arnobius lib. 11 *Advers. gent.*: « Quid enim sumus homines, inquit, nisi animæ corporibus clausæ? » et multo post Hugo a Sancto Victore lib. 11 *De sacrament. fidei*, part. 1, cap. 11, cum probare vellet toto illo triduo quo Christus jacuit in sepulchro Verbum hominem fuisse: hæc enim ratione utitur, sola anima constare hominem, animæ autem Christi a corpore disjunctæ adhæsisse Verbum, Verbum igitur nihilo minus fuisse hominem, quam dum anima corpori esset connexa. Denique opinionem eandem tuitus est proavorum nostrorum memoria Franciscus Georgius tom. I, probl. 26, 27.

B XVII. Credita illa et asserta ob Origene animarum προῦπαρξις eorumdem quoque μετεσωμάτωσιν cur admitteret, causæ fuit, ut diximus: nam cum animas pro peccatorum, virtutumve ratione et modo, vel angelorum consequi dignitatem, vel cerasioribus hominum, demonumve corporibus adnecti, et perpetua utentes arbitrii libertate, iterum iterumque vel recte vel male agere posse crederet, necessaria argumentorum consequentia eo adducebatur, ut animas hominum iterum iterumque subire posse fateretur hominum corpora vel demonum. Atque illa est tam decantata, toties explosa Origenis μετεσωμάτωσις, quasi dicas, *transcorporatio*; quæ et μετεμψύχωσις appellari potest, quod reddere queas, *transinanimatio*. Pulchre dogmatis utriusque connexionem vidit Gregorius Nyssenus apud Justinianum in epistola ad Menam patriarcham, et in Origene reprehendit. Quemadmodum autem dupliciter vox ista, μετεμψύχωσις, vulgo usurpatur, vel pro transitu animæ ex humano corpore in humanum corpus; vel pro migratione animæ ex humano corpore in plantæ corpus vel pecudis, quam propugnavit Pythagoras, quaque peculiari libello Isamblichus confutavit: ita juxta Origenianam doctrinam distinguenda est migratio animæ ratione præditæ e cælesti, vel humano, vel demonico corpore in pecudis corpus, et vicissim; a migratione animæ rationalis quæ corpora inter cælestia, humana et daemoniaca, citra belluina, aliave quælibet perficitur. Atque hæc posteriorem tuitum esse Origenem, utpote ex ejus aptam principiis, negari non potest. Unde anonymus Photii cod. cxvii, culpam eam refert, quod dixerit: ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ψυχὴ, ἡ τοῦ

Ἄδὰμ ἦν. « Servatoris animam, ipsam Adami animam fuisse : » quod ita accipio, quæ fuerat Adami anima, eam in corpus Servatoris multis post sæculis transiisse. Unde et Theophilus Origenem dixisse ait hominem crebrius mori; quod non aliter intelligo, quam animas sæpenumero e corporibus in corpora transire, et μετενσωματοῦσθαι.

XVIII. Verum priorem quoque μετεμψύχωσιν, quæ Pythagorica est, tenuisse illum veteres multi vociferantur. Crimini id ipsi datum fuisse narrat Pamphilus in *Apologia*, et sæpe laudatus anonymus Photii. Hieronymus, cujus verba supra recitavimus ex epist. 59, ad Avit., cap. 1, 2 et 4, et lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, Origenem inessit erroris ejusdem nomine, quem libro I *Περὶ ἀρχῶν* haberi dicit. Loca ipsa Origenis descripsit Justinianus ad calcem epistolæ ad Menam, quæ cum in his libris hodie non compareant, verisimile est a Rufino fuisse suppressa. Pepercit nomini Origenis Philastrius, rem ipsam tetigit, atque hoc argumento confutavit, quod anima postquam corpore soluta est, in locum statutum deducatur ab angelo, ut pro meritis suis exornetur.

XIX. Recte quidem accusationi suæ consuluit Justinianus, cum Origenis verba ipsa descripsit, quibus absurdum illud et impium dogma continetur; tam frequentibus quippe et apertis testimoniis alibi repudiavit illum Adamantius, et damnavit, vix ut in animum inducere possim, hominem, non jam dico summa florentem eruditione et ingenio, sed non væcordem omnino et insanum, tam repugnantia sibi et contraria uno eodemque ore pronuntiasse. In hoc ipso quippe, quod laudat Justinianus, opere *De principiis*, lib. I, cap. ultimo, num. 4, ita disserit : « Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quæ et a quibusdam superfluo vel requiri vel astrui solent, id est, quod animæ in tantum sui decessum veniant, ut naturæ rationalis ac dignitatis oblitæ etiam in ordinem irrationabilium animalium, vel bestiarum, vel pecudum devolvantur. » Reliqua studio brevitatis prætermitto, quæ tamen ad rem faciunt. Et lib. II *De resurrectione*, quem locum exhibet Pamphilus : « Sed sicut, inquit, non est putandum quod animalium corpus accepturus sit peccator, aut volucrum, aut piscium; sic neque solis, aut lunæ, aut stellarum formam sperandum est accipere eos qui resurgent in gloria : sed exempli causa dicta esse hæc ab Apostolo sentiendum est, ut designetur per hæc, quod alii pro meritis suis honorabiliores et clariores erunt, beatiora quoque habitacula sortituri : aliorum vero indignissimus et abjectissimus pro gestororum scelere erit status, qui etiam mutis animalibus dignus sit comparari. » Quæ si quis a Rufino vel perversa vel inserta causetur, quid adversus illud excipiet e lib. IV *contra Cels.*, num. 17 : Ἐὶ δὲ ἦν ἐννοήσας (Κέλσος) τί ἀκολουθεῖ ψυχῇ ἐν αἰωνίῳ ἐσομένη ζωῆ, καὶ τί χρὴ φρονεῖν περὶ τῆς

οὐσίας αὐτῆς, καὶ περὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, οὐκ ἂν οὕτω διέσσυρε τὸν ἀθάνατον εἰς θνητὸν ἐρχόμενον σῶμα, οὐ κατὰ Πλάτωνος μετενσωμάτων, ἀλλὰ κατ' ἄλλην τινὰ ὑψηλοτέραν θεωρίαν. « Si mente comprehendisset (Celsus) quæ futura sit animæ in æterna vita conditio, et quid de ejus natura principisque sentire oporteat, non ita ridiculum ipsi visum fuisset immortalem in mortale corpus adveniens, non e corpore in corpus transmigrando, ut Plato explicaret, sed alia eaque longe sublimiori ratione. » Scriptionis ejusdem *contra Celsum* lib. V, num. 49, Christianos rejicere tradit Πυθαγόρου τὸν περὶ ψυχῆς μετενσωματομένης μῦθον. Sed asseverantius lib. VIII, num. 50 : Οὐδαμῶς μέντοι γε λέγομεν μετενσωμάτων εἶναι ψυχῆς, καὶ καταπτωσιν αὐτῆς μέχρι τῶν ἀλόγων ζώων· δηλονότι οὐδ' ὁμοίως Πυθαγόρα, κἂν ἀπεχώμεθά ποτε ζώων, οὐ χρῆσόμεθα αὐτῶν ταῖς σαρκί. « Neque vero censemus animam e corpore in corpus migrare, et eam ad brutarum usque animantium conditionem dejici. Non igitur, etiamsi interdum animantibus abstinemus, earum carnes aversamur eadem ratione qua Pythagoras. » Et lib. V in *Epist. ad Rom.*, num. 1, pag. 549 : « Sed hæc Basilides non advertens de lege naturali debere intelligi, ad ineptas et impias fabulas sermonem apostolicum traxit in μετενσωματώσεως dogma, id est, quod animæ in alia atque alia corpora transfundantur, ex hoc Apostoli dicto conatur astruere. Dixit enim, inquit, Apostolus **, quia ego vivebam sine lege aliquando; » et cætera, quæ lectori diligenti consulenda relinquo. Paulini hujus loci pravam interpretationem, et Pythagoricæ μετενσωματώσεως confirmationem accommodatam damnat iterum lib. VI in *Epist. ad Rom.*, num. 8, pag. 585. Idem libro *De Proverbiis Salomonis*, pag. 1, et tom. VII in *Matth.*, pag. 441 (quæ testimonia jacent in *Apologia Pamphili*), et tom. X in *Matth.*, num. 20, pag. 468, et tom. XI, num. 19, pag. 506, Scripturis sanctis et ecclesiasticæ fidei contrariam esse asserit μετενσωμάτων. Fusc quoque id argumentum prosequitur tom. VI in *Joan.*, num. 7, disquirens an in Joannis corpus Eliæ anima migraverit; eoque etiam copiosius tom. XIII in *Matth.*, num. 1, pag. 567, 568 et sequentibus, eandem ventiliæ questionem, hac ratione μετενσωμάτων oppugnat, mundum nusquam interitum, si animæ propter peccata corpora subeant : id enim si sit, cum semper pro arbitrii sui libertate peccare possint animæ, semper corpora subituras; semper igitur ad futura corpora; mundum ergo nunquam peritum : quod si prodeuntibus sæculis animæ subinde aliquæ peccato immunes, corporeis vinculis amplius non egent, post diuturnum annorum curriculum, imminuto magis magisque animarum numero, ad perpaucas animas redactum iri mundum; quibus perfectionem consecutis, desitutum tandem, præ animarum quæ corpora subeant inopia; quod refragatur Scripturæ

** Rom. VII, 9.

docenti plurimos in mundo futuros mortales, cum Filius hominis adveniet. Pari utitur ratiocinatione lib. II in *Cantic. canticor.*, pag. 58. Nunc æquus lector existimet, tot tamque claris testimoniis μετασσωμάτων obtinentibus major ne adhibenda sit fides, an iis quæ allegant Hieronymus et Justinianus eandem astruentibus.

Verumtamen aliis quoque præsidii Adamantii causam fulcire possumus, velut ea sunt quæ nobis Pamphilus subministrat, verba hæc Origeni falso ascripta fuisse dicens, quæ non ex sua sed ex adversarii persona protulerat, et dissertationem præterea suam his verbis conclusisse: « Sed hæc quantum ad nos pertinet, non sint dogmata, sed discussionis gratia dicta sint, et abjiciantur. Pro eo autem solo dicta sunt, ne videatur quæstio mota, non esse discussa. » Quæ repellit etiam Hieronymus et agnoscit epist. 59, ad Avit., cap. 1. Prodest illud insuper ad defensionem Origenis, quod scriptum ab eo est tom. XI in *Matth.*, num. 17, pag. 506, admittendam μετασσωμάτων, si per eam anima ita intelligatur mutari et converti, ut vel depravatis moribus, et voluntate, non natura pecudi similis evadat, vel virtutibus ac pietate rursus rationis compos fieri videatur. Eadem inest sententiæ loco alteri « libro *De Proverbiis Salomonis*, quem Pamphilus *Apologix* suæ intexit. Id puncto suo et assensu comprobatur Philastrius hæres. 120. Quod ipsum prolixius et elegantius edisserit Gregorius Nyssenus in commemorata superius disputatione, quam epistolæ suæ ad Menam Justinianus inseruit. Nec aliter de hæc metensomatosi, qua animæ in belluarum corpora transire dicuntur, sensisse Origenem eo mihi fit verisimilius, quod hæc ipsa fuit Platoniorum nonnullorum metempsychosis. Aucterem damus Nemesium, cap. 2: Εἰπόντος γὰρ, inquit, Πλάτωνος τὰς μὲν θυμικὰς, καὶ ὀργίλους, καὶ ἀρπακτικὰς ψυχὰς, λύκων καὶ λέοντων σώματα μεταμφιένυσθαι· τὰς δὲ περὶ τὴν ἀκολασίαν ἡσυχολημένας, ὄνων καὶ τῶν τοιοῦτων ἀναλαμβάνειν σώματα, οἱ μὲν κυρίως ἤκουσαν τοὺς λέοντας καὶ τοὺς λύκους, καὶ τοὺς ὄνους· οἱ δὲ τροπικῶς αὐτὸν εἰρηκέναι διέγνωσαν, τὰ ἤθη διὰ τῶν ζώων παρεμφαίνοντα. Εἰ ποὺ: Ἰάμβελιχος δὲ τὴν ἐναντίαν τούτοις δραμῶν, κατ' εἶδος ζώων ψυχῆς εἶδος εἶναι λέγει, ἤγουν εἶδη διάφορα· γέγραπται γοῦν αὐτῷ μονόβιβλον ἐπιγράφων, Ὅτι οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων εἰς ἄλογα, οὐδὲ ἀπὸ ζώων ἀλόγων εἰς ἀνθρώπους αἰ' μετασσωματώσει γίνονται, ἀλλὰ ἀπὸ ζώων εἰς ζῶα, καὶ ἀπὸ ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπους. Καὶ μοι δοκεῖ μᾶλλον οὗτος ἕνεκα τούτου καλῶς κατεστοχασθαι μὴ μόνον τῆς Πλάτωνος γνώμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς. « Cum enim dixerit Plato iracundas, et furiosas, et rapaces animas, luporum et leonum corpora induere, quæ vero intemperanter vixissent, asinorum, aut aliorum ejusmodi corpora assumere; nonnulli proprie intellexerunt leones, et lupos, et asinos: alii vero figurate hæc ipsum dixisse judicarunt, mores per animalia indicantem. » Et

A mox: « Iamblichus vero his contrariam decurrens viam, pro animalium specie, animæ speciem esse dicit, species nimirum differentes. Ab eo ergo scriptus est liber singularis ita inscriptus: *Migrations animarum non fieri ex hominibus in bruta, neque a brutis animalibus in homines; sed ab animalibus in animalia, et ab hominibus in homines.* Ac mihi videtur ille præ reliquis optime assecutus non Platonis sententiam modo, sed et ipsam veritatem.»

XX. Animarum itaque προπαρξεν cum a Platone accepisset Origenes, ipsarum quoque μετασσωμάτων ab eodem accepit. Ab humanis autem corporibus in humana corpora transire animas affirmavit Plato; a cælestibus vero in humana, ab his in dæmonica migrare animas dixit Origenes: et ut B hominum animas eatenus animas pecudum fieri dixit Plato, quatenus nequitix addictæ pecudum similes fiunt, ita id ipsum Origenes pronuntiavit. Præiverat Platoni Pythagoras, sed non animarum solum ex humanis corporibus in humana, verum etiam ex his in ferina veras commutationes admiserat. Aliud quoque Pythagoricam inter et Platoniam doctrinam intercessisse discrimen affirmat Servius in illud Virgil. *Æn.* III, vers. 67, 68:

. animamque sepulcro
Condimus.

« Plato, inquit, perpetuam dicit animam, et ad diversa corpora transitum facere statim pro meritis vitæ prioris. Pythagoras vero non μεταμύχων, sed παλιγγενεσίαν esse dicit, hoc est redire, sed post tempus. » In quo Platonem quoque, dimisso Pythagora, Adamantius sequitur. At Paganinus Gaudentius cap. 31 in libello *De comparatione dogmatum Origenis cum philosophia Platonis*, de Origenis metempsychosi disserens, in eo differre ait opinionem ipsius a Pythagorica, quod ille pœnas in subterraneis locis luendas ob scelera agnoscat; Pythagoras vero inferos, inferorumque pœnas sustulerit, quod falsum est: Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ γραφῇ φησι δι' ἑπτὰ καὶ διακοσίων ἐτῶν ἐξ ἄδειω παραγεγενῆσθαι ἐς ἀνθρώπους. « At ipse etiam, in scriptis ait post septem et ducentos annos se ex inferis ad homines venire, » inquit Laertius in *Pythagora*. Ab Ægyptiis autem magistris vesana hæc metempsychoscos doctrina imbuti fuerant Pythagoras et Plato; hinc enim manasse illam commemorat ibidem Servius, et Clemens Alexandrinus lib. VI *Stromat.* Hanc hodieque pertinacissime retinent Americani nonnulli, retinent Sinenses plerique, et ex Indis quotquot Muhammedo nomen non dederunt; itaque ab animatorum esu caute abstinent. An ab Indis vero ad Ægyptios transierit, an ab his ad illos, res est non parvæ disquisitionis. His sata auctoribus Simonianorum, Basilidianorum, Valentinianorum, Marcionitarum, Gnosticorum et Manichæorum mentes infecit, in iisque tum ab aliis, tum ab Origene sæpe confossa est. Placuit ea quoque veteribus Gallis ut a Cassare proditum est *De bello Gallico* lib. VI. Ne postremis quidem hisce

talis est anima et æterna, quod in multis et sine fine spatiis per immensa et diversa sæcula possibile est ut vel a summo bono ad infima mala descendat, vel ab ultimis malis ad summa bona reparatur; et cap. 5 libri ejusdem, num. 5: « Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in corpore hoc, etiam cum extra corpus est; et libertas arbitrii vel ad bona semper, vel ad mala movetur; nec unquam rationabilis sensus, id est, mens vel anima, sine motu aliquo vel bono vel malo esse potest. » Homilia præterea 15 in Num., num. 7 dæmonibus permissum liberi arbitrii sui usum verbis conceptis tradit, quo si diminutus esset a Deo, hoc ipso vero jam damnatum illum fore; at id nondum contigisse existimabat, ut vidimus. Atque hæc Origenianæ de libertate doctrinæ principia suis laborant vitiis, quæ nos collocabimus in propatulo; sed et impactas ab aliis proponemus criminationes, et, si ita res feret, diluemus, ut æquo jure in omnibus cum Adamantio agamus nostro, ne plus vel favori, vel malevolentiae, quam veritati tribuere videamur. Sed lectorem moneamus interim, quotiescunque de Origeniana libertate memorabimus, non eam duntaxat debere intelligi, qua gaudent homines; sed illam etiam qua angeli et dæmones fruuntur: nam par esse apud omnes illos liberi jus et usum arbitrii sexcenties asseveravit.

III. Cornelius Jansenius, in libro cui titulus *Augustinus*, postquam libro secundo tom. prioris ex Pelagii Pelagianorumque verbis sic ipsos decrevisse multis probavit, arbitrii humani libertatem indifferenti quadam potestate constare, asciscendæ et eligendæ rei unius de pluribus, quam uno verbo *possibilitatem* appellant, libro deinde sexto sequenti, cap. 13 et 15, Pelagianam hæresim ab Origene præformatam fuisse ac delineatam scribit; hancque adeo libertatis definitionem ex ejus fontibus in Pelagii lacunas profluxisse, atque inde totam Pelagii hæresim pendere. Veri quidem simile illud esset, si ante Pelagium unus hujus opinionis architectus fuisset et propugnator Origenes; verum ut claram naturæ vocem prætermittam, quæ tum nos liberos esse suadet, cum vel agere vel non agere, et quæ optima de multis animo decrevimus, amplecti possumus; ut priscorum philosophorum auctoritatem negligam, qui diligenter exquisita libertatis natura, hanc in eo ipso, quod diximus, positam declararunt; Origenianæ sententiæ poterat esse præsidio, non Gregorii solum Nazianzeni consensus, non Ambrosii et Hilarii, aliorumque Patrum quorum testimonia collegerunt alii; non Arausicani concilii, non Tridentini canones; sed is etiam, quem unum esse vult Jansenius concertationis hujus arbitrum, Augustinus, quemque nulla opinionis hujus vestigia reliquisse disertis verbis asserit tom. III, lib. vi, cap. 8 et 9. Nam quotiescunque vel Pelagium oppugnat, vel cum Juliano

A pedem confert, neque ab iis sese de liberi arbitrii natura dissentire dicit; neque prolata ipsorum verba, quibus in boni malive eligendi potestate positum illud esse demonstrant, hanc carpit ob causam, licet ob alias vehementer exagitet et refellat. Passim quoque necessitati libertatem opponit: sed absque ulla circuitione, quia bene vel male vivere potest homo, idcirco sui juris esse, ac libertate pollere statuit lib. II *contra Faustum Manich.*, cap. 5: « Et nos quidem sub fato stellarum nullius hominis genesim ponimus, ut liberum arbitrium voluntatis, quo vel bene vel male vivitur, propter justum judicium Dei ab omni necessitatis vinculo vindicemus. » Nec minus ad id facit quod habet cap. 2 libri *De gratia et libero arbitrio* ad Valentium, ubi postquam astruendæ hominis libertati, insignem hunc attulit Ecclesiastici locum⁸⁷: « Ipse ab initio fecit illum, et reliquit illum in manu consilii sui. Si volueris, conservabis mandata, et fidem bonam placiti. Apponet tibi ignem et aquam: ad quodcunque volueris extende manum tuam. In conspectu hominis vita et mors; et quodcunque placuerit, dabitur ei, » continuo hæc subnectit: « Ecce apertissime videmus expressum liberum humanæ voluntatis arbitrium. » Longam deinde ad idem comprobandum depronit e Novo ac Veteri Testamento testimoniorum seriem, in quibus homini edicit Deus, ut nolit ad vitia converti; atque ea demum his verbis claudit: « Nempe ubi dicitur, *Noli hoc*, et *noli illud*, et ubi ad aliquid faciendum, et non faciendum in divinis monitis opus voluntatis exigitur, satis liberum demonstratur arbitrium. »

Mirari porro subit quomodo, oblitus superiorum, Jansenius ejusdem Origenis auctoritate probare contenderit tom. III, lib. vi, cap. 12, necessitatem libertati non repugnare, sed solam coactionem. Eo nempe utitur loco e præmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 5: « Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii et voluntatis: esse quoque ei certamen adversus diabolum, et angelos ejus, contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendunt: nos vero si recte consulteque vivamus, ab hujusmodi onere nos exuere conemur. Unde et consequens est intelligere, non nos necessitati esse subjectos, ut omni modo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse possunt aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem. non tamen necessitate cogimur vel agere recte, vel male: quod fieri arbitrantur, qui stellarum cursum et motus, causam dicunt humanorum esse gestorum non solum eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, sed eorum quæ in nostra sunt posita potestate. » Hac necessitatis cogentis voce significari putat Jansenius vim illam;

⁸⁷ Cap. xv, 14 seq.

temporibus temperavit sibi Hieronymus Cardanus, vir immoderati ingenii, quin iteratam quamdam et repetitam *παλιγγενεσίαν* introduceret in *Dialogo de morte*.

QUÆSTIO VII.

DE LIBERO ARBITRIO, GRATIA ET PRÆDESTINATIONE.

I. *Sententia Origenis de libero arbitrio naturæ rationalis, et gratiæ Dei summam proponitur.* II. *Eadem fusiùs explanatur.* III. *In quo positam arbitrii libertatem voluerit.* IV. *Statum naturæ integræ a statu naturæ lapsæ non distinguit.* V. *Utrum et quomodo liberum arbitrium regere putaverit bonos et malos motus in animo suscitatos.* VI. *Equisnam sit ille spiritus adversus quem Paulus carnem ait concupiscere.* VII. *Utrum anima media inter spiritum et carnem dici possit.* VIII. *Quæritur utrum affectus aliqui boni ex carne naturaliter prodeant; et de lege naturæ.* IX. *Patres multi ex vi naturæ boni aliquid oriri posse senserunt.* X. *Origenes legi naturæ nimium tribuit.* XI. *Quemadmodum et legi Moysis.* XII. *Investigatur ejus sententia de gratiæ auxilio, quam hominibus a Deo imperiri censuit, propter recte ante vitam gesta.* XIII. *Et in hac vita mortali.* XIV. *Gratiam excitantem non agnovit.* XV. *Perperam interpretationis quibusdam Scripturæ locis in eam sententiam adductus est.* XVI. *Quæ merito reprehenditur.* XVII. *Pauçilla quædam in Origenis favorem colliguntur.* XVIII. *Utrum et quomodo perfectos homines posse non peccare ratus sit.* XIX. *Hujus dogmatis causa vapulat.* XX. *Utrum post acceptam gratiam iteratæ pœnitentiæ locum non superesse autumavit.* XXI. *Utrum præceptis divinis morem geri non posse senserit.* XXII. *Suppetiæ feruntur Origeni.* XXIII. *Utrum affirmaverit homines sola fide justos effici.* XXIV. *Investigatur ejus dogma de peccato originis, et sine baptismi.* XXV. *Quid ipsi de prædestinatione placuerit, disputatur.* XXVI. *Hic quoque nonnullis pœnas dat, sed in aliquibus juvatur.*

I. Nunc vero de libero arbitrio, quod animæ ipsi innatum est; deque gratiæ Dei, quæ in animam infunditur, quid Origeni placuerit, explorandum est; nec eam enim quæstionem inoffenso decurrit pede, mentis rationalis arbitrio nimium tribuens, gratiæ vero divinæ infringens auxilium: adeo ut ex ejus scriptis hæresim suam hausisse dicti sint Pelagiani, eorumque fraterculi Massilienses. Hinc Hieronymus in Epistola ad Ctesiphontem, cap. 2, Pelagii doctrinam Origenis ramuscolum esse pronuntiat; et lib. 1 *advers. Pelagium*, cap. 7, Pelagianorum magistrum esse dicit τὸν ἀρχαῖον, auctorem nempe operis *Περὶ ἀρχῶν*, et lib. III lucubrationis ejusdem, in fine postremi capituli, Pelagianorum amasium Origenem appellat. Hinc etiam Theodorus Beza, capitalis Origenis adversarius, in *Adnot. ad Roman.* 1, 4, neminem ait Origene gratiam Dei, secundum Pelagium, magis esse adversatum. Quod totis subinde capitibus comprobare aggressus est Cornelius Jansenius Yprensis episcopus, Origeniana verba ac decreta cum Pelagianis et Semipelagianis accurate configens, et utrorumque connexionem inter se copiose demonstrans.

II. Atque hæc priusquam ad trutinam revocemus nostram, ante omnia repetendum hic est quidpiam leviter a nobis supra perstrictum: mentes nempe cum a Deo procrearentur, libero fuisse instructas

arbitrio, facultate videlicet quadam vel prosequenti vitii, vel amplectenti virtutis: qua prout usæ sunt, ita vel ad superiores evasisse ordines, vel ad inferiores esse deturbatas: quemcunque autem adeptæ sint statum, nihilo secius eadem fruentes potestate, vel recte vel male pro libitu agere, ac novis proinde vel remunerationibus vel pœnis esse obnoxias; nec futurum unquam ut vel facultas illa, vel facultatis usus in animis intercidat, licet vel charitate vel pertinacia a malis bonisve nonnunquam abstrahantur.

Quæ cum perfunctorie supra delibaverimus, nunc enucleatius reseranda veniunt, et attentis oculis introspectenda; quærendumque utrum libertatem naturæ rationalis integram, an imminutam; utrum ullis divinæ gratiæ auxiliis indigere illam, et juvari; quoque modo contingere hoc arbitratus sit. Sensit ille itaque arbitrii libertatem in indifferenti quadam bene vel male agendi facultate sitam, et mentibus, mox ut crearentur a Deo, inditam, integram semper et vegetam perseverare; nec ulla re fuisse imminutam, plenumque ejus usum in beatis vel damnatis superesse; impelli quidem animam a bonis malisque potestatibus ad virtutes vel ad vitia; cogi vero neutiquam, vel necessitati alicui subjici. Sparsa hæc reperies dogmata compluribus locis, sed capite præsertim priore lib. III *De princip.*, in quo præcipua doctrinæ suæ de libertate arbitrii fundamenta collocavit. Ibi quippe causis quidem externis varie impelli nos et concitari docet; assensum vero a ratione nostra ac voluntate pendere. Id postquam naturæ ipsius auctoritate demonstravit, Scripturæ sanctæ locorum congerie multiplici confirmat. Tum petita indidem ad impugnandam arbitrii libertatem testimonia solvit, explosis Valentinianorum, Basilidianorum et Marcionitarum deliriis, quæ diversas hominum naturas, alias vitæ, alias morti destinatas, ac Deum mundi opificem, durum ac severum, alium bonum Christi patrem comminisciebantur: et gratiæ demum divinæ operationem fuse describit, qua de post dicturi sumus. Capite vero sequenti num. 4 ostendit, mala nobis suggerentibus potestatibus contrariis, vel ad rectum inclinate nos virtute divina, vigere nihilominus liberam arbitrii potestatem. Quæ alibi repetit sæpe et inculcat. Quibus autem probat locis animas in quemcunque devenerint statum, arbitrii sui libertate uti, præter illa quæ attulimus supra, cum de angelorum libertate ageremus, quæque iterum consuli velim, ea præcipue sunt: lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3: « Possibile enim videtur, ut rationabiles naturæ, a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere, indulgente hoc ipsum Domino, ne forte si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia et non sua virtute in illo fine beatitudinis constitisse; » et lib. III, cap. 4, num. 24, pag. 136: « Ex quo opinamur, quoniam quidem, sicut frequenter diximus, immor-

talis est anima et æterna, quod in multis et sine fine spatiis per immensa et diversa sæcula possibile est ut vel a summo bono ad infima mala descendat, vel ab ultimis malis ad summa bona reparatur; » et cap. 5 libri ejusdem, num. 5 : « Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in corpore hoc, etiam cum extra corpus est; et libertas arbitrii vel ad bona semper, vel ad mala movetur; nec unquam rationalis sensus, id est, mens vel anima, sine motu aliquo vel bono vel malo esse potest. » Homilia præterea 13 in Num., num. 7 demonibus permissum liberi arbitrii sui usum verbis conceptis tradit, quo si diminutus esset a Deo, hoc ipso vero jam damnatum illum fore; at id nondum contigisse existimabat, ut vidimus. Atque hæc Origenianæ de libertate doctrinæ principia suis laborant vitiis, quæ nos collocabimus in propatulo; sed et impactas ab aliis proponemus criminatio-nes, et, si ita res feret, diluemus, ut æquo jure in omnibus cum Adamantilo agamus nostro, ne plus vel favori, vel malevolentia, quam veritati tri- buere videamur. Sed lectorem moneamus interim, quotiescunque de Origeniana libertate memorabi- mus, non eam duntaxat debere intelligi, qua gau- dent homines; sed illam etiam qua angeli et da- mones fruuntur : nam par esse apud omnes illos liberi jus et usum arbitrii sexcenties asseveravit.

III. Cornelius Jansenius, in libro cui titulus *Augustinus*, postquam libro secundo tomæ prioris ex Pelagii Pelagianorumque verbis sic ipsos decrevisse multis probavit, arbitrii humani libertatem indif- ferenti quadam potestate constare, asciscendæ et eligendæ rei unius de pluribus, quam uno verbo *possibilitatem* appellarunt, libro deinde sexto se- quenti, cap. 13 et 15, Pelagianam hæresim ab Ori- gene præformatam fuisse ac delineatam scribit; hancque adeo libertatis definitionem ex ejus fonti- bus in Pelagii lacunas profluxisse, atque inde to- tam Pelagii hæresim pendere. Veri quidem simile illud esset, si ante Pelagium unus hujus opinionis architectus fuisset et propugnator Origenes; ver- um ut claram naturæ vocem prætermittam, quæ tum nos liberos esse suadet, cum vel agere vel non agere, et quæ optima de multis animo decrevimus, amplecti possumus; ut priscorum philosophorum auctoritatem negligam, qui diligenter exquisita li- bertatis natura, hanc in eo ipso, quod diximus, positam declararunt; Origenianæ sententiæ poterat esse præsidio, non Gregorii solum Nazianzeni con- sensus, non Ambrosii et Hilarii, aliorumque Pa- trum quorum testimonia collegerunt alii; non Arau- sicani concilii, non Tridentini canones; sed is etiam, quem unum esse vult Jansenius concertatio- nis hujus arbitrum, Augustinus, quemque nulla opinionis hujus vestigia reliquisse disertis verbis asserit tom. III, lib. vi, cap. 8 et 9. Nam quoties- cunque vel Pelagium oppugnat, vel cum Juliano

A pedem confert, neque ab his sese de liberi arbitrii natura dissentire dicit; neque prolata ipsorum verba, quibus in boni malive eligendi potestate po- situm illud esse demonstrant, hanc carpit ob cau- sam, licet ob alias vehementer exagitet et refellat. Passim quoque necessitati libertatem opponit : sed absque ulla circuitione, quia bene vel male vivere potest homo, idcirco sui juris esse, ac libertate pollere statuit lib. II *contra Faustum Manich.*, cap. 5 : « Et nos quidem sub fato stellarum nullius ho- minis genesim ponimus, ut liberum arbitrium vo- luntatis, quo vel bene vel male vivitur, propter ju- stum judicium Dei ab omni necessitatis vinculo vindicemus. » Nec minus ad id facit quod habet cap. 2 libri *De gratia et libero arbitrio* ad Valenti- num, ubi postquam astruendæ hominis libertati, insignem hunc attulit Ecclesiastici locum ⁸⁷ : « Ipse ab initio fecit illum, et reliquit illum in manu consilii sui. Si volueris, conservabis mandata, et fi- dem bonam placiti. Apponet tibi ignem et aquam : ad quodcunque volueris extende manum tuam. In conspectu hominis vita et mors; et quodcunque placuerit, dabitur ei, » continuo hæc subnectit : « Ecce apertissime videmus expressum liberum hu- manæ voluntatis arbitrium. » Longam deinde ad idem comprobandum deponit e Novo ac Veteri Testamento testimoniorum seriem, in quibus ho- mini edicit Deus, ut nolit ad vitia converti; atque ea demum his verbis claudit : « Nempe ubi dicitur, *Noli hoc, et noli illud*, et ubi ad aliquid faciendum, et non faciendum in divinis monitis opus voluntatis exiit, satis liberum demonstratur ar- bitrium. »

Mirari porro subit quomodo, oblitus superiorum, Jansenius ejusdem Origenis auctoritate probare contenderit tom. III, lib. vi, cap. 13, necessitatem libertati non repugnare, sed solam coactionem. Eo nempe utitur loco e præmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 5 : « Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii et voluntatis : esse quoque ei certam adversus diabolum, et angelos ejus, contra- riasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant : nos vero si recte consulteque vivamus, ab hujusmodi onere nos exuere conemur. Unde et consequens est intelligere, non nos neces- sitati esse subjectos, ut omni modo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse pos- sunt aliquæ virtutes ad peccatum, et aliæ juvare ad salutem. non tamen necessitate cogimur vel agere recte, vel male : quod fieri arbitrantur, qui stellarum eursum et motus, causam dicunt huma- norum esse gestorum non solum eorum quæ ex- tra arbitrii accidunt libertatem, sed eorum quæ in nostra sunt posita potestate. » Hac necessitatis cogentis voce significari putat Jansenius viam illam;

⁸⁷ Cap. xv, 14 seq.

quæ sola libertatem infringat, cum eam tamen intellexerit Origenes necessitatem, quam tuerentur « qui stellarum cursum, et motus, causam dicunt humanorum esse gestorum : » non cogentem autem necessitatem, sed simplicem et voluntariam actibus humanis inferebant astrologi; necessitatem ergo simplicem et voluntariam hoc loco Origenes libertati opposuit. Pari responsione parem Origenis locum cum præcedenti objectum sustinebis. En illum e libro vi in *Epist. ad Rom.*, num. 3 : « Constat ergo ex his verbis, quibus Paulus dicit : *Quia cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis cui obedistis, sive peccati, sive justitiæ* »⁸⁸, quia sponte nostra ipsi nos exhibemus, nullo cogente, vel peccato servire, vel justitiæ per obedientiam nostram : et ideo semper horum meminisse debemus, ne inanes querelas in peccati excusatione proferamus, quod diabolus fecerit ut peccaremus, aut naturæ necessitas, aut fatalis conditio, aut cursus astrorum efficiat. » Coactio itidem ea intelligenda hic est, quam fatalis conditio, astrorumve cursus efficit; quæ nihil sane aliud est, quam necessitas simplex, et voluntate conjuncta. Hanc responsionem a Dionysio Petavio lib. iii *De opific. sex dier.* adversus Jansenii petitiones oppositam eo libentius usurpamus, quod quæcunque fere de libero arbitrio sparsim tradidit Origenes, ea fere adversus Valentinianos, Marcionitas, aliosque hæreticos, fatum, aptamque ex sideribus necessitatem propugnantes proposuerit. In suam quoque sententiam trahere poterat Jansenius utud Origenis e lib. i in *Epist. ad Rom.* num. 18, ubi posita anima quasi in divio carnem inter et spiritum, et utriusque viæ fautores angelos, ait : « Non enim vi res agitur, neque necessitate in alteram partem anima declinat : » sed pulchre intelligebat Jansenius ex sequentibus explicationem suam labefactatum iri. Tolia hæc sunt : « Alioquin nec culpa ei, nec virtus posset ascribi; nec boni electio præmium, nec declinatio mali supplicium mereretur : sed servatur ei in omnibus libertas sui arbitrii, ut in quodcumque voluerit ipsa declinet, sicut scriptum est »⁸⁹ : Ecce posui ante faciem tuam vitam et mortem, et ignem et aquam : » nam si alterutram eligere potest partem anima, neutri certe ulla necessitate addicitur. Responsionis suæ confirmandæ, et Origenianæ sententiæ apertius etiam declarandæ gratia, aliquot addit Petavius ejus testimonia ex hom. 90 in *Num.*, quibus vocante licet et pellicente interiore gratia nullam nobis imponi necessitatem, sed in contraria ferri voluntatem posse perspi-

⁸⁸ Rom. vi, 16. ⁸⁹ Eccli. xv, 17, 18.

(40) Attamen si perfricare velimus frontem, et Origenem quovis periculo defendere, hanc adhibere poterimus exceptionem, etc. Non magnopere sibi perfricanda frons est : ipse enim Origenes expressis verbis exceptionem hanc adhibet lib. iii, in *Epist. ad Rom.*, cap. 3, ad hæc verba : *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt* (*Psal. xlii, 3*). « Mihi videtur, inquit, quod non dicitur de-

acuum sit : addit et aliud e lib. vi in *Epist. ad Rom.* Quibus attexemus et illud e lib. iii *Περί ἀρχῶν*, cap. 3, num. 4 : « Boni vero spiritus recepit quis energiam, id est inoperationem, cum movetur et provocatur ad bona, et inspiratur ad cælestia vel divina : sicut sancti angeli et ipse Deus inoperatus est in prophetis, suggestionibus sanctis ad meliora provocans et cohortans : ita sane ut maneret in arbitrio hominis ac judicio, si sequi velit aut nolit ad cælestia et divina provocantem. » Sed quid his colligendis immoramur, cum plura etiam congesterit Jansenius tom. I, lib. vi, cap. 15, ut ostenderet in indifferentia ad bonum et malum, citra ullam necessitatem, liberi arbitrii naturam ab Origene fuisse collocatam ? « Gravissime, inquit, fuisse reprehensos ab Augustino Pelagianos propter illam inamissibilem et quasi essentialem in omni statu liberi arbitrii indifferentiam ad bonum et malum, exclusamque alterius partis necessitatem, ex iis quæ libro secundo dicimus intelligi potest : hæc est enim totius Pelagianæ structuræ basis pene præcipua. Sed illam Origenes omnibus numeris absolutam tradidit. Usque adeo namque philosophicæ istius libertatis admirator et indifferentiæ ad bonum et malum patronus fuit, ut illa sublata brutis aut lapidibus hominem accensendum esse decerneret. » Idem quoque Origeni superius exprobraverat tom. I, lib. ii, cap. 4 et 5. Quod si igitur ab eo profecta est hæc opinio de natura libertatis posita in indifferentia ad bonum vel malum, exclusa alterius partis necessitate, quomodo idem ille Origenes necessitatem voluntariam et simplicem cum libertate conjungere potuit ?

IV. Verum ut in definienda arbitrii humani libertate rectum iter tenuit Origenes, non itidem in distinguenda naturæ integræ, ac naturæ lapsæ libertate satis adhibuit examinis et cautionis; nulli quippe discrimen ullum inter utramque libertatem ab eo adhibitum reperias, et sæpe naturæ cuilibet, quæ rationis compos sit, quemcumque demum ordinem adeptæ sit, æqualem tribuit liberi arbitrii facultatem, et usum, ut supra dictum est. Atque is unus fuit e præcipuis Pelagianorum erroribus, paribus liberi arbitrii viribus polentem finxisse hominem hodie nascentem, parique justitiæ, sapientiæ, aliisque instructum dotibus, qualis a Deo conditus fuit Adamus. (40) Attamen si perfricare velimus frontem, et Origenem periculo quovis defendere, hanc adhibere poterimus exceptionem; quamvis humanæ vires libertatis per Adami lapsum infractæ ac debilitatæ sint, natu-

elinasse, nisi is qui aliquando in via recta stetit. Unde apparet primum illud naturæ rationabilis opus, quod a Deo factum est, fuisse rectum, et in via recta Creatoris ipsius munere collocatum. Sed quia ab hac ad lævam peccati iter detorsit, merito nunc dicitur declinasse : sicut exemplo est primus homo Adam, qui de paradisi via recta male suavis fraude serpentis ad pravam et tortuosam mortalis

ram tamen ipsam libertatis illius suam servasse integritatem; nec ullam proinde signatam esse ab Origene distinctionem inter libertatem quæ Adami præcessit lapsum, et quæ consecuta est, quod ad puram respiceret libertatis naturam, non ad robur ipsius et potestatem.

V. Ex hac Origenis sententia de indifferenti hominis ad bonum vel malum propensione aptum illud est et consequens, hominem hac instructum facultate, gratiæ modo ponatur auxilium, pravis cupiditatibus posse obsistere, vel parere, et virtutem vel respuere, vel amplecti. « Evidens igitur ratio est, » inquit lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 2, « quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per seipsum imperfectum est ad consummationem boni; adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur: ita etiam in contrariis initia quædam, et velut quædam semina peccatorum ab his rebus quæ in usu naturaliter habentur, accipimus, » etc. Tum sub finem capituli num. 4: « Nihil aliud putandum est accidere nobis ex ipsis quæ cordi nostro suggeruntur bonis vel malis, nisi commotionem solam, et incitamentum provocans nos vel ad bona vel ad mala. Possibile autem nobis est, cum maligna virtus nos cœperit ad malum incitare, alijcere a nobis pravas suggestiones, et resistere suasionibus pessimis, et nihil prorsus culpabiliter gerere. Et rursus possibile est, ut cum nos divina virtus ad meliora provocaverit, non sequamur, liberi arbitrii potestate in utraque nobis servata. » In hæc acriter insurgit Yprensus antistes lib. II *De Pelag. hæc.*, cap. 4, et lib. IV, cap. 7, et lib. VI, cap. 4, ubi queritur censuisse Origenem « animi motibus ad bonum malumve nos concitantibus nutu rationis nos adversari, atque eos ad bona vel mala gubernari, » merumque ait doctrinam hanc esse Pelagianismum. Si vel animum posse ad bonum per se moveri, absque prævio gratiæ Dei incitamento; vel impellentem nos ad malum libidini per se posse obsistere, etiam gratiæ juvantis ope destitutum voluit Origenes: damnandus quidem error ille est. Sin vero gratiæ impulsus adjunxit et auxilium, utrobique culpa caret; nam in motus animi malos, quos concupiscentia gignit, et bonos, quos educit gratia, imperium tenet libera voluntas, et vel malis obtemperat, propriis illuc et nativis inclinata nuti-

⁶⁰ Galat. v, 17.

vitiæ semitas declinavit. Consequenter ergo omnes qui ex ipsius successione in hunc mundum veniunt, declinaverunt, et simul cum ipso inutiles facti sunt. » Vides statum naturæ integræ a statu naturæ lapsæ accurate distinctum. Luculentior adhuc exstat locus alter in lib. IV *Comment. in Cant. canticor.*, pag. 88, ad hæc verba: *Vineæ florentes dederunt odorem suum; (Cant. II, 13).* « Non sine causa, inquit, puto quod non dixerit: *Odorem dederunt; sed, odorem suum;* ut ostenderet inesse cuique animæ vim possibilitatis et arbitrii libertatem, qua possit agere omne quod bonum est. Sed quia hoc naturæ bonum prævaricationis occasione decerptum, vel ad ignominiam, vel lasciv-

iam fuerat inflexum, ubi per gratiam reparatur, et per doctrinam Verbi Dei restituitur, odorem reddit sine dubio illum quem primus conditor Deus indiderat, sed peccati culpa subtraxerat. » Eandem ergo ante et post Adami lapsum agnoscit Origenes liberi arbitrii naturam, sed non easdem vires nec par robur ad bonum assequendum. Hinc sequitur ipsum hominis lapsi libertatem non in indifferenti ad bonum vel malum propensione collocasse, sed in indifferenti bene vel male agendi potestate. Aliud est *potestas*, aliud *propensio*, eadem est in quolibet statu juxta Origenem bene vel male agendi potestas, sed non eadem parque ad bonum propensio.

bus, vel ad honos se erigit, gratiæ divinæ adjumenti roborata. Utrum vero senserit Origenes, si quis ex me quærat, bona fide responderim gratiæ auxilium admisisse illum, non vero prævium incitamentum, ut pluribus infra disseram: « In rebus bonis, inquit, humanum propositum solum per seipsum imperfectum est ad consummationem boni; adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur. » Addidisset, *et excitatur*, bene res haberet: cum ex liquido synodi Tridentinæ decreto, sess. 6, cap. 5, et can. 4, ratum sit excitanti atque adjuvanti gratiæ Dei libere hominem assentiri et cooperari, nec ipsum nihil agere, cum inspirationem illam recipit, quippe qui illam et abijcere possit.

B VI. Capite quoque quinto libri secundi *De Pelag. hæc.*, hæc Origenis lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 18, impugnat Jansenius: « Frequenter in Scripturis invenimus, et a nobis sæpe dissertum est, quod homo spiritus, et corpus, et anima esse dicatur: verum cum dicitur quia *caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem*⁶⁰, media procul dubio ponitur anima, quæ vel desideriis spiritus acquiescat, vel ad carnis concupiscentias inclinatur. » Dolet Jansenio quod spiritum illum, adversus quem concupiscit caro, « vocet, non more catholico Spiritum sanctum, sed Pelagianum legem naturæ, quam mentibus Spiritu Dei vivi ex institutione, ut ipse loqui solet, Creatoris impressam gerimus » (verba ipsius sunt) « et quæ (verba sunt Origenis lib. II *in Epist. ad Rom.*, num. 9, et lib. VI, num. 8) in hominum cordibus scripta est, non atramento, sed Spiritu Dei vivi; quæ docet unumquemque quid agendum sit, quid cavendum, et per quam cognoscit homo peccatum suum; quæque hominibus suadet, ne homicidium, ne adulterium faciant, ne furentur, ne falsum testimonium dicant, ut honorent patrem et matrem, et horum similia; fortassis et quod Deus unus creator sit omnium; » juxta illud Pauli Rom. II, 14, 15: « Cum enim gentes quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, hi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. » Semina præterea illa bonitatis a natura hominum

viam fuerat inflexum, ubi per gratiam reparatur, et per doctrinam Verbi Dei restituitur, odorem reddit sine dubio illum quem primus conditor Deus indiderat, sed peccati culpa subtraxerat. » Eandem ergo ante et post Adami lapsum agnoscit Origenes liberi arbitrii naturam, sed non easdem vires nec par robur ad bonum assequendum. Hinc sequitur ipsum hominis lapsi libertatem non in indifferenti ad bonum vel malum propensione collocasse, sed in indifferenti bene vel male agendi potestate. Aliud est *potestas*, aliud *propensio*, eadem est in quolibet statu juxta Origenem bene vel male agendi potestas, sed non eadem parque ad bonum propensio.

raentibus insita, quæ proxime allatis astruit testimonio Origenes, plane rejicit Jansenius locis supra indicatis, sed præcipue tom. I, lib. IV, cap. 7.

Certum est hæc Pauli verba Gal. v, 17, « Caro enim concupiscit adversus spiritum; spiritus autem adversus carnem, » ad Spiritum sanctum a Patribus plerisque referri; at certum quoque est plures etiam superiorem illam animæ partem, quam ἡγεμονικόν appellant, spiritus appellatione hic significatam voluisse. Multos proferrem, si numero pugnandum esset, sed unus omni exceptione major adducetur Augustinus. Is lib. II *De Genesi contra Manichæos*, cap. 11, conjugium Adami et Evæ imaginem esse dicit spiritualis illius conjugii, quod rationalem hominis partem animali colligat; tum ait: « Deinde ut quisque huic suæ parti recte dominetur, et fiat quasi conjugaliter in seipso, ut caro non concupiscat adversus spiritum, sed spiritui subjugetur, id est, concupiscentia carnalis non adverteatur rationi, sed potius obtemperando desinat esse carnalis, opus habet perfecta sapientia. » Trahit hæc in eundem sensum lib. I *De doctrina Christi*, cap. 24, et lib. X *De Genesi ad litter.*, cap. 12. Verba propter prolixitatem non repeto. Prorsus vero Ἀρχεγονικῶς, in LXXXIII *quæstionibus*, quæst. 70: « Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem. Hæc enim invicem sibi resistunt et adversantur, ut non quæcumque vultis, illa faciatis. Fit ergo per sanctificationem perfectam, ut omnis carnalis appetitus spiritui nostro illuminato et vivificato, id est, bonæ voluntati subjiciatur. »

Sed quid Augustini auctoritatem præteximus, ut spiritum illum carnis adversarium sæpe pro animæ ἡγεμονικῶν, vel ipsa certe anima sumi probemus, cum id tot Scripturæ locis confici possit? velut illo Matth. XXVI, 41: « Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma; » et illo I Cor. v, 5: « Ego judicavi tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi; » et illo II Cor. VII, 1: « Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus; » et illo Ephes. IV, 20-23: « Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, et in ipso edocti estis, sicut est veritas in Jesu. Deponere vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renovamini autem spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem; » et illo I Thessal. V, 23: « Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur; » et illo Hebr. IV, 12: « Vivus est enim sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti: et pertingens usque ad divisionem animæ et spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discre-

tor cogitationum et intentionum cordis. » In quibus non aliter sumi spiritus potest, quam pro anima, vel animæ ἡγεμονικῶν, quo modo Origenes intellexit.

VII. Ex his efficitur inferiorem animæ partem, quæ anima simpliciter appellatur (ut superior, spiritus), mediam esse quodammodo spiritum inter et carnem; hoc est spiritus inter suasiones, et carnis incentiva. « Cum dicitur, » inquit Origenes lib. I in *Epist. ad Rom.*, num. 18, « quia caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem »⁴¹, media procul dubio ponitur anima, quæ vel desideriis spiritus acquiescat, vel ad carnis concupiscentias inclinatur. » Quibus addit, ac variis Scripturæ locis probat, utriusque viæ, tum ejus quæ carnis est, tum ejus quæ spiritus, monstratores et fautores angelos assistere hominibus, Christumque ipsum viam spiritus hominibus quasi sternere: « Favet et ipse Dominus, inquit, quippe qui etiam animam suam ponit pro ovibus suis. Sed ex utraque parte favoris disciplina servatur. Non enim vi res agitur, neque necessitate in alteram partem anima declinatur: alioquin nec culpa ei, nec virtus posset ascribi; nec boni electio præmium, nec declinatio mali supplicium mereretur; sed servatur ei in omnibus libertas arbitrii, ut in quod voluerit ipsa declinet, sicut scriptum est »⁴²: « Ecce posui ante faciem tuam vitam et mortem, et ignem et aquam. » Nec minus clare idem exprimit lib. III *Ἐπι ἀρχῶν*, cap. 4, num. 2.

Arguit hæc quoque erroris Jansenius tom. I, lib. II, cap. 5: « Neque vero, inquit, Pelagii tantum, Cassiani atque Origenes fuit ista de affectibus naturalibus bonis ac malis ex lege naturali atque carne prodeuntibus, ac de anima inter utroque media istius apostolici loci expositio, sed omnium omnino Pelagianorum, quorum scripta videre potui. » Sic tamen Hieronymus in *Epist. ad Gal.* v, 17: « Caro presentibus delectatur et brevibus; spiritus perpetuis et futuris. Inter hoc iurgium media anima consistit, habens quidem in sua potestate bonum et malum; velle et nolle; » et paulo post: « Quod ut manifestius fiat, aliquid sumamus exemplum: caro, terra; anima, aurum; spiritus, ignis vocetur. Quandiu aurum fuerit in terra perdit vocabulum suum, et a terra cui commistum est, appellatur. Cum vero separatam ab humo, auri et speciem et nomen acceperit, aurum quidem dicitur, sed necdum probatum. Si autem per ignem excoctum fuerit et probatum, tunc auri splendorem, et ornatus sui accipit dignitatem. Ita et anima inter humanum et ignem, hoc est inter carnem spiritumque consistens, quando se tradiderit carni, caro dicitur; quando spiritui, spiritus appellatur. » Sic et Augustinus lib. X *De Genesi ad litter.*, cap. 12, animam tanquam in medio positam, nonnunquam a carne ad vitia deprimi, nonnunquam a

⁴¹ Galat. v, 17. ⁴² Eccli. xv, 17.

spiritu ad virtutem erigi scribit. Sicut autem ad utramque partem, virtutem et vitium, allicere nos bonos ac malos angelos dixit Origenes lib. I in *Epist. ad Rom.*, num. 18, hunc interpretans Pauli locum qui habetur Gal. v, 17, ita postquam in eadem Pauli verba Augustinus ea disseruit quæ supra attulimus e *LXXXIII Quæstionibus*, quæst. 70, addit deinde : « Nunc quandiu est in nobis quod resistat bonæ voluntati, auxilio Dei per bonos homines et honos angelos indigemus, ut donec sanetur vulnus nostrum, non ita molestat, ut perimat etiam bonam voluntatem. » Atque hæc tam discrete apud Augustinum expressa cur in Origene Pelagianismi insinulaverit Jansenius, tot annos in Augustini lectione tractatus, mirum sane est.

VIII. Nunc vero propter assertos affectus bonos et malos ex carne naturaliter prodeuntes, jurene venerit in crimen Origenes, anquiramus. Ac de malis quidem controversia nulla est; de bonis tantum contenditur. Quod antequam disputare ordiamur, dicendum est Jansenium, non hoc solum loco quem diximus, sed signantius etiam tom. I, lib. vi, cap. 14, vim illam, sive ut ipse loquitur, sufficientiam legis naturalis impugnare; quam ut ab Origene creditam et defensam fuisse clarius probet, hæc ejus verba recitat e lib. II in *Epist. ad Rom.*, num. 7, pag. 484 : « Potest fieri, ut vel ex his qui in lege sunt, si quis persuasionem quidem communi Christo non credit, operetur tamen quod bonum est, justitiam teneat, misericordiam diligat, castitatem et continentiam servet, modestiam lenitatemque custodiat, atque omne opus bonum operetur; hic, etiamsi vitam non habet æternam, quia credens soli vero Deo, non credidit et Filio ejus Jesu Christo, quem misit; tamen gloria operum ejus, et pax et honor poterit non perire. » Atque ea sane nuspian ad eos referuntur, qui sunt sub lege naturæ, sed ad Judæos qui regebantur Mosais legibus, a quibus absterrebantur a vitis, ad virtutem incendebantur. Sequentia vero ad ethnicos naturæ solum legem servantes pertinent : « Sed et Græcus, id est gentilis, si cum legem non habeat, ipsa sibi est lex, ostendens opus legis in corde suo et naturali ratione immotus, sicut videmus nonnullos in gentibus, vel justitiam teneat, vel castitatem servet, vel prudentiam, temperantiam, modestiamque custodiat; iste licet alienus a vita videatur æterna, quia non credit Christo, et intrare non possit in regnum cælorum quia renatus non est ex aqua et spiritu, videtur tamen quod per hæc quæ dicuntur ab Apostolo, bonorum operum gloriam, et honorem, et pacem perdere penitus non possit. » Pluribus deinde argumentum idem expendit. Refellit quoque Jansenius cum superioribus alterum locum Adamantii, qui non sine cautione sane tractandus est. « Invenietur quidem Dens, » inquit Origenes lib. III in *Epist. ad Rom.*, num. 6, « de-

A disse homini omnes affectus, omnesque motus quibus ad virtutem niti possit et progredi : insuper etiam vim rationis inseruisse, qua agnosceret quid deberet agere, quid cavere. Hæc ergo invenitur Deus communiter omnibus hominibus præstitisse. Sed si his acceptis homo neglexerit iter virtutis incedere, cui ex Deo nihil defuit, invenitur ipse defuisse illis quæ a Deo data sunt sibi. » Hæc quamvis Pelagianismum sapiant, genuinam tamen expositionem, eamque orthodoxam recipere possunt, vel intelligendo gratiam homini datam a Deo, quæ gratia ad salutem adipiscendam sufficiat; vel intelligendo legem naturæ, cujus ope etiam ethnici ad virtutes morales niti possunt; non ad eas quæ quidquam conferant ad salutem : hic enim gravis esset error, cui sine crimine patrocinari non liceret.

IX. Certe aliquid boni genus ex vi naturæ oriri posse sanctorum Patrum magna pars opinata est, sed Augustinus præsertim, cujus in hujusmodi quæstionibus præcipua auctoritas est. Sic ille libro *De spiritu et littera*, cap. 27 : « Si autem hi qui naturaliter quæ legis sunt faciunt, nondum sunt habendi in numero eorum quos Christi justificat gratia, sed in eorum potius, quorum etiam impiorum, nec Deum verum veraciter justeque colentium, quædam tamen facta vel legimus, vel novimus, vel audimus, quæ secundum justitiæ regulam non solum vituperare non possumus, verum etiam merito rectaque laudamus : quauquam si discutiatur quo usent, vix inveniuntur, quæ justitiæ debitam laudem defensionemve mereantur. » Capite deinde sequenti scribit non usque adeo terrenorum affectuum labem animæ humanæ incubuisse, ut non impressa supersint imaginis Dei vestigia, unde præcepta aliqua legis in ipsa etiam impietate exsequi vel sapere merito dici possit. Addit postea legem Dei non penitus per peccatum e cordibus nostris erasam, renovari per gratiam. Et postmodum : « Nam et ipsi (Judæi) boniores erant, et vis illa naturæ inerat eis, qua legitimum aliquid anima rationalis et sentit et facit. » Tum paulo post, ait parum profuturum in die judicii his naturæ legibus paruisse, nisi forte ad mitiganda supplicia : « Sicut enim non impediunt a vita æterna justum quædam peccata venialia, sine quibus hæc vita non ducitur : sic ad salutem æternam nihil prosunt impio aliqua bona opera, sine quibus difficillime vita ejuslibet pessimi hominis invenitur. » Et iterum : « Quid ergo hinc Apostolus efficere voluit, quod jactantiam cohibens Judæorum, cum dixisset : *Non auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur* ⁶³, continuo subjecit de his qui legem non habentes naturaliter quæ legis sunt faciunt, si non illi sunt intelligendi qui pertinent ad gratiam mediatoris, sed illi potius, qui cum Deum verum vera pietate non colant, habent tamen quædam opera bona in

⁶³ Rom. II, 13.

vita impia? » Quibus accinit Fulgentius in lib. *De incarnatione et gratia Christi*, cap. 26 : « Quod si quibusdam cognoscentibus Deum, nec sicut Deum glorificantibus, cognitio illa nihil profuit ad salutem, quomodo potuerunt hi justi esse apud Deum, qui sic in suis moribus atque operibus bonitatis aliquid servant, ut hoc ad finem Christianæ fidei, charitatisque non referant? quibus aliqua quidem bona, quæ ad societatis humanæ pertinent æquitatem, inesse possunt; sed quia non charitate Dei sunt, prodesse non possunt. » Hieronymus quoque in *Isaia* xxiv, 5, scribit præmia adepturos, quicumque legem naturalem observaverint : et in *Ezech.* xlix, 47, ait « condemnari nos comparatione gentilium, si illi lege faciant naturali, quæ nos scripta negligimus. » Prætermitti vero non decet locum ipsius alterum in *Gal.* iii, 2, ad hoc spectans argumentum, et circumspecte attingendum. « Nos respondebimus, inquit, accepisse quidem eum (Cornelium centurionem) Spiritum sed ex auditu fidei et naturali lege, quæ loquitur in cordibus nostris, bona quæque facienda, et vitanda mala, per quam dudum quoque Abraham, Mosen et cæteros sanctos justificatos retulimus : quam augere deinceps potest operum observatio, legis quoque justitia, non tamen carnalis legis quæ præterit, sed spiritualis, quia *lex spiritualis est* 65. »

X. Quæ cum ita sint, fatendum est tamen nimio plus aliquando tribuisse Origenem legi naturæ; et quæ peculiari Dei auxilio debebantur, in generale auxilium transcripsisse : quod omnino Pelagianum est : velut actus singulos voluntatis, quos *volitiones* appellant : hos enim ita nos habere a Deo censebat, quatenus virtutem volendi sive facultatem voluntatis a Deo habemus. Ita exponit illud Pauli, *Philip.* ii, 13 : « Deus est enim qui operatur in vobis et velle, et perficere, pro bona voluntate : » cum ex hoc enim loco concluderent nonnulli libero nos carere arbitrio, siquidem ex Deo penderent voluntatis nostræ motus, sic respondet Origenes lib. iii *De princip.*, cap. 1, num. 19 (41) : Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ ἕκτερον οὗτι ἡ τοῦ Ἀποστόλου λέξις οὐ φησὶ τὸ θέλειν τὰ κακὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἢ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι· ὁμοίως τε τὸ ἐνεργεῖν τὰ κρείττονα καὶ τὰ χείρονα· ἀλλὰ τὸ καθόλου θέλειν, καὶ τὸ καθόλου τρέχειν· ὡς γὰρ ἀπὸ Θεοῦ ἔχομεν τὸ εἶναι ζῶα, καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωποι· οὕτω καὶ τὸ καθόλου θέλειν, ὡς εἰ ἔλεγον, καὶ τὸ καθόλου κινεῖσθαι· οὗτο· ρ δὲ ἔχοντες τὸ ζῶα εἶναι, τὸ κινεῖσθαι, καὶ φέρῃ εἰπεῖν τόδε τὰ μέλη κινεῖν, χεῖρας ἢ πόδας, οὐκ ἔν εὐλόγως λέγομεν ἔχειν ἀπὸ Θεοῦ τὸ εἰδικὸν τόδε, ἥτοι τὸ κινεῖσθαι πρὸς τὸ τύπτειν, ἢ ἀναιρεῖν, ἢ ἀφαιρεῖσθαι τὰ ἀλλότρια· ἀλλὰ τὸ μὲν γενικὸν τὸ κινεῖσθαι ἐλάβομεν ἀπὸ Θεοῦ· ἡμεῖς δὲ χρώμεθα τῷ κινεῖσθαι ἐπὶ τὰ χείρονα, ἢ ἐπὶ τὰ βελτίονα· οὕτω τὸ μὲν ἐνεργεῖν ἢ ζῶα ἔσμεν, εἰλήφαμεν ἀπὸ τοῦ

Θεοῦ, καὶ τὸ θέλειν ἐλάβομεν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ. ἡμεῖς δὲ τῷ θέλειν ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἢ ἐναντία χρώμεθα, ὁμοίως δὲ τῷ ἐνεργεῖν. Quorum sententiam satis fideliter præter morem suum retulit Rufinus, quia scilicet Pelagiana erant. Notavit autem illa S. Thomas lib. iii *Contra gentes*, cap. 89, et variis Scripturæ locis obrivit. Notavit et Jansenius, et tanquam gratiæ Christi contraria merito repudiavit. Quem vero in calce decimi tertii capituli, lib. vi, tom. I, recitat locum, qui in fine capituli 1, libri iii *Περὶ ἀρχῶν* reperitur, de sua Pelagianismi officina largitus est Rufinus; in Græco siquidem exemplari non comparet.

Observet interim lector æquus, ecquid fidei possimus adungere tot locis qui e libris a Rufino Latine redditis deprompti adversus Origenem jactari solent : cujusmodi est ille quem libro vi, tom. I, cap. 13, adducit Jansenius e libro iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 3, ut pl. s æquo legem naturæ Origenem extulisse probet : « Non enim idem est habere vincendi virtutem, et vincere, sicut ipse Apostolus cautissimo sermone signavit, dicens quia *dabit Deus exitum ut sustinere possitis* 66, non ut sustineatis. Multi enim non sustinent, sed in tentatione vincuntur. A Deo autem datur, non ut sustineamus; alioquin nullum jam videretur esse certamen, sed ut sustinere possimus. Ea autem virtute, quæ nobis data est ut vincere possimus, secundum liberi arbitrii facultatem, aut industrie utimur, et vincimus; aut segniter, et superamur, » etc.; et iste e libro x *in Epist. ad Rom.*, num. 38 : « Gratia Dei et gratia Domini nostri Jesu Christi, una atque eadem gratia accipienda est. *Sicut enim Pater quos vult vivificat; et Filius quos vult, vivificat; et sicut Pater habet vitam in se, et Filius dedit habere in semetipso vitam* 67; ita et gratiam quam dat Pater, hanc et Filius dat. Sciendum sane est quod omne quod habent homines a Deo, gratia est; nihil enim ex debito habent. *Quis enim prior dedit illi, et retribuetur ei* 68? Gratia ergo est quidquid habet is qui non fuit, et est, accipiens ab eo qui semper fuit; » atque ille e lib. iv *in Epist. ad Rom.*, num. 1, pag. 522 : « Sed ego cum considero sermonis eminentiam, quo dicit operanti secundum debitum reddi, vix mihi suadeo quod possit ullum opus esse, quod ex debito remunerationem Dei deposcat, cum etiam hoc ipsum quod agere aliquid possumus, vel cogitare, vel proloqui, ipsius dono et largitione faciamus. Quod ergo erit debitum illius, cujus erga nos fenus præcessit? » et hic e lib. v in eadem epistolam, num. 1, pag. 550 : « Quod ergo dixit, *post dies* 69, hoc ostendit, quia primis quidem vitæ suæ diebus paternæ prævaricationis institutionibus tenebatur (Abel) : post illos vero dies ubi respicit, ubi respexit ad Deum, naturæ lege communitus, dicitur tunc obtulisse hostiam Deo. »

65 Rom. vii, 14. 66 I Cor. x, 13. 67 Joan. v, 21, 26. 68 Rom. xi, 35. 69 Gen. iv, 3. (41) *Philocal.* cap. 20.

XI. Postquam de lege naturæ male sensisse Origenem demonstravit Jansenius tom. I, lib. vi, cap. 44, non saniora opinatum fuisse de lege Mosis conatur ostendere; cui comprobando avertit illud e lib. IV in *Epist. ad Rom.*, num. 4, pag. 525: « Initium namque justificari a Deo, fides est quæ credit in justificantem. Et hæc fides cum justificata fuerit, tanquam radix imbre suscepto hæret in animæ solo, ut cum per legem Dei excoli cœperit, surgant in ea rami, qui fructus operum ferant. » Subjungit Jansenius: « Ecce dogma Pelagii de operanda per legem justitia, dummodo remissio peccatorum per fidem data præcesserit. » At non hæc ad legem Mosis peculiariter pertinent, sed ad opera tantum bona sive Judæorum, sive ethnicorum, quæ sine fide inania sunt. At ergo initium justificationis fidem esse quæ credit in Deum; quæ fides, quasi dispositio ad justificationem acquirendam, cum justitiam apprehenderit, ut loquuntur, atque ita justificata fuerit a Deo; cumque justitiæ imbre, sic tanquam radix aliqua, perpluta fuerit, tunc ipsa fides atque ipsa justitia animæ solo inhaerent; sic tamen ut divinæ legis observatione foveri illam et excoli necesse sit ad ferendos operum fructus, qui velut radicis hujus surculi efflorescant. Quæ fidei catholicæ decretis usquequaque consonant, si modo prævium gratiæ excitantis et juvantis subsidium agnoscatur. Verum non id queritur Jansenius: at latere hic causatur dogma Pelagii de operanda per legem justitia, dummodo remissio peccatorum per fidem data præcesserit. Debere quidem a fide justificationem ducere exordium; eandemque peccata delere, et hic dixisse fatemur Origenem, et recte dixisse pertendimus: nec in eo opinor Pelagianum illud placitum Jansenius positum esse voluit, sed in dogmate de operanda per legem justitia, quod Pelagianum esse agnoscimus, sed ab hoc Origenis loco longe procul abesse pugnamus. Quomodo enim operandam sensit per legem justitiam, qui justificationem legis observationi prævertere debere dixit? Per legem Dei, hoc est bona opera, justitiam quidem excolendam sanxit, neutiquam vero per legem justitiam comparari credidit. Hæc licet perspicua, aliis tamen Origenis ejusdem testimoniis firmari possunt. « Ex quibus omnibus, » inquit lib. III in *Epist. ad Rom.*, num. 9, pag. 517, « claret quod recte arbitratur Apostolus ⁶⁹ justificari hominem per fidem sine operibus legis. Sed fortassis hæc aliquis audiens resolvatur, et bene agendi negligentiam capiat, siquidem ad justificandum fides sola sufficiat. Ad quem dicemus quia post justificationem si injuste quis agat, sine dubio justificationis gratiam sprevit. » Non opera ipsi justitiæ, sed justitiam operibus præposuit. Clarius etiam quod jacet paulo inferius: « Ubi vero fides non est quæ credentem justificet, etiam si opera quis habeat ex lege, tamen quia non sunt ædificata supra fundamentum fidei, quamvis

A videantur esse bona, tamen operatorem suum justificare non possunt, quod eis deest fides, quæ est signaculum eorum qui justificantur a Deo; » et quod libro sequente, num. 4, pag. 521: « Propterea ergo et in alio Scripturæ loco ⁷⁰ dicitur de Abraham, quod ex operibus fidei justificatus sit; quia certum est eum qui vere credit, opus fidei et justitiæ, et totius bonitatis operari. » Cautè vero ista legenda sunt, quæ disserit in lib. III, num. 10, pag. 519: « Quod si requirat aliquis curiosius, ii qui ex fide justificantur, per quem justificentur; et rursus ii qui per fidem justificantur, ex quo justificentur: licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen convenienter dicere possumus, quod qui ex fide justificantur, initio ex fide sumpto, per adimpletionem honorum operum consummantur; et qui per fidem justificantur, a bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionis accipiunt. » Quæ tamen ferri poterunt, si ita intelligantur, justificationi præire quidem posse opera bona, sed non ejusmodi, quæ ad hanc apprehendendam conferant quidquam; qualia sunt opera illa quæ lege naturali suadente perficiuntur.

Pergit ostendere Jansenius tom. I, lib. vi, cap. 44, parum sana fuisse Origenis de lege Moysis placita, ut qui per eam peccatum fuisse imminutum ac restrictum crediderit, contra hoc Apostoli pronuntiatum: « Lex autem subintravit, ut abundaret delictum ⁷¹; » atque hæc placita Pelagii et Juliani doctrinæ scribit esse consentanea, in hisque fuisse ab Augustino profligata et confossa. Non ego sane usque adeo Origenis causæ faveo, ut naturalis legis vires præter æquum prædicatas ab eo fuisse negem; ac illas itidem Mosaicæ legis, quas ita extulit, ac si non peccatum duntaxat prohibuerit ea lex, sed gratiam etiam hominibus ad vincendum illud contulerit, ac si per illam non cognitio solum peccati, sed etiam sanatio contigerit; ac si non ad priora peccatorum genera, quæ præcesserant legem, prævaricatio præterea accesserit, quæ prævaricatio nisi lege lata esse non potest; ac si non nitentibus in vetitum hominibus, concupiscentia lege frenata creverit; ac si non apparere tantum cœperit, et deputari peccatum, sed etiam ablatum fuerit. Dici tamen potest in gratiam Origenis, non peccata per legem absolute dimissa ipsum pronuntiasse, sed « ex parte aliqua; » quia Moyses « ex præcepto regis primi sacrificia instituit, quibus certa solemnitate oblati sicut deceret, remitteretur eis peccatum. » Verba sunt Origenis lib. V in *Epist. ad Rom.*, num. 4, pag. 550, ex eo ipso loco quem profert Jansenius. Hæc autem remissio peccatorum quoniam imperfecta erat, et illius umbra quæ merito sanguinis Christi impetratur, idcirco non plene et perfecte, sed ex parte aliqua tyrannidi mortis ac peccati per legem obsisti dixit. Id ipse perspicue significat, cum addit obsistente quantumlibet lege prævaluisse

⁶⁹ Rom. III, 28. ⁷⁰ Jacob. II, 21, 22. ⁷¹ Rom. V, 20.

peccatum, nec legi succenturiatos prophetas vim peccati cohibere potuisse, sed adfuisse tandem Christum, ac de morte et peccato triumphasse. Præterea lege lata aliquo sensu compressa fuisse dici potest peccati vis; non quod hanc reipsa lex compresserit, sed quod ad eam comprimendam lata sit; spectato consilio, non eventu; nam, secundum Ambrosium, « Apostolus ostendit quid provenerit data lege, non quid lex fecerit. » — « Non enim, » ut habet S. Thomas in Rom. v, 20, « ad hoc fuit data lex, ut peccatum abundaret; quin potius lex, quantum in se fuit, peccatum prohibuit, secundum illud psal. cxviii, 11, *In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi.* » Sed nec aliter per legem incrementum accepisse peccatum tradunt Patres nonnulli, quam quia per legis promulgationem cognitum est id esse peccatum, quod antea vulgo ignorabatur; unde prævaricatio et transgressio, juxta illud Rom. iii, 20: « Per legem enim cognitio peccati. » Chrysostomus homil. 10 in Epist. ad Rom.: « Ἐπειδὴ γὰρ βάνασαι τινες ἦσαν Ἰουδαῖοι καὶ ἐκλειμένοι, καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς δωρεὰς ἀναπεπρωκότες τούτου χάριν ὁ νόμος ἐδόθη, ἵνα αὐτοὺς ἐλέγξῃ μαιζόνως, καὶ διδάξῃ σαφῶς ἐν οἷς εἰσι, καὶ τὴν κατηγορίαν αὐξήσας, ἐπισφίγῃ μᾶλλον αὐτούς. » Quoniam enim illiberales erant Judæi, et dissoluti, et ad ipsa dona supini, idcirco lex data est, ut illos videlicet vehementius coargueret, aperteque doceret quo in statu essent, atque accusationem augens ipsos magis constringeret. » Hieronymus in Epist. ad Galat. iii, 21, 22: « Nec vero æstimandum Scripturam auctorem esse peccati, quia omnia sub peccato conclusisse dicatur: cum mandatum quod ex jure præcipitur, ostendat potius, arguatque peccatum, quam sit causa peccati. » Augustinus lib. ii contra Julianum, cap. 22, « Originale peccatum non quidem post legem crevit, sed tamen lex etiam ipsum, cujus abolitionem circumcisio infantis significaret, invenit; sicut invenit etiam peccata ignorantie, quæ nec ipsa data lege creverunt: quandoquidem potius ipsa ignorantia diminuta est, quia scientia legis accessit: sed peccatum sine quo nemo nascitur, crevit voluntatis accessu, originali concupiscentia trahente peccantes assensu. Abundavit autem peccatum, id est, nimis crevit, posteaquam per legem facta est cognitio peccati, et cepit

etiam prævaricatione peccare. » S. Thomas in Rom. v, 20: « Secundo autem potest responderi, ut dicatur quod lex, ut teneatur causaliter, ita tamen quod loquatur Apostolus de abundantia delicti, secundum quod est in nostra cognitione; ut sit sensus, lex subintravit, ut abundaret delictum, id est, ut abundantius delictum cognosceretur, secundum modum loquendi quo dicitur aliquid fieri, cum innotescit. Unde supra dictum est, quod per legem est cognitio peccati. » Juvat quoque Origenem quod habet ibidem S. Thomas, post legis promulgationem reventibus nonnullis in vetitum nefas, quosdam ad meliorem frugem evasisse, in iisque repressum fuisse peccatum. « Sciendum tamen, inquit, quod, sicut Philosophus dicit in x Ethic., prohibitio legis, licet illos qui sunt male dispositi cohibeat ab exterioribus peccatis solo pœnæ timore, quosdam tamen bene dispositos inducit per amorem virtutis; sed ista bona dispositio quantum ad aliquid potest esse a natura, sed ejus perfectio non est nisi per gratiam, ex qua contingit quod etiam lege veteri data, non in omnibus peccatum abundat, sed in pluribus. Quidam vero lege prohibente, et gratia ulterius adjuvante, ad perfectionem virtutum tandem pervererunt, secundum illud Eccles. xlv, 1: *Laudemus viros gloriosos, etc.*, et infra, 3, *homines magnos virtute.* » Suffragatur et illud Thomæ, nostro Adamantio, ex 1-2, quæst. 98, a, 1: « Lex vetus rationi consonabat, quia concupiscentiam reprimebat, quæ rationi adversatur, ut patet in illo mandato: *Non concupisces rem proximi tui*, quod ponitur Exod. xx, 17. Ipsa etiam omnia peccata prohibebat, quæ sunt contra rationem. » Et articulo sequente docet legem veterem (« homines ordinasse ad Christum per modum ejuſdem dispositionis, dum retrahens homines a cultu idololatriæ, concludebat eos sub cultu unius Dei, a quo salvandum erat humanum genus per Christum. »

XII. Atque utinam commodis æque expositionibus Origeniana de gratiæ divinæ auxiliis dogmata lenire possemus (42): verum tam aperte adversus eam grassatus est, frustra ut omnis color adhiberi posse videatur. Manifesto quippe ab humana voluntate, ejusque arbitrio divini modum mensuramque auxilii pendere voluit, licet ad operis perfectionem cœlesti hominem carere non posse

(42) Verum tam aperte adversus eam grassatus est, etc. Cum accusandi Origenis materia et ex libris a Rufino interpretatis, qui, ut ipse ait Huethius, parum Origeni præjudicare debent, et ex Catholicis de libero arbitrio sententiis desumpta sit, mirari satis non possum cur eruditi viri in his Rufini interpretationibus inhæserint, contextum Origenis Græcæ exstantem neglexerint, et quæ ad liberi arbitrii defensionem contra detestandas hæreses catholice disputat, ea ad hæresim Pelagianam, aut saltem Semipelagianam detorserint; quæ vero sexcentis locis de gratiæ et efficacis gratiæ necessitate magnifice prædicat, ne legis quidem aut animadvertisse videantur. Fatendum sane est quod Origenes ex animarum præexistentia opinatus est, et si vehementius urgeatur, consecutiones habere

cum catholico dogmate pugnantes. Sed nemo nescit optimos viros sæpe in errato aliquo ita versari, ut quæ ex eo consequuntur, minime defendant. Quod si usquam alias verum fuit, certe in Origenem comprobatur qui suam illam de animarum præexistentia opinionem, ut probabilem conjecturam, re non decisa, proponit; at nulla habita ratione hujus commenti, Christi gratiam, magnum illud Dei incarnati et crucifixi munus sic exponit, sic defendit, ut ab eo fieri par erat qui in hoc incarnationis mysterio et meditando, et predicando, et contra Judæos, ethnicos, et hæreticos defendendo vitam consumpsit.

1. Ita explorata erat Origeni humana imbecillitas, ut lib. vii contra Celsum, num. 42, Dei cognitionem assequi homines non posse decernat sine divino auxilio. Hinc nec Platoni, ad quem provo-

dici possit. Hæc ut repetantur altius, sciendum est Basilidem, Valentinum, Marcionem, aliosque prisci ævi hæreticos, ipsoque vetustiores Origene, causam

A perscrutantes, quamobrem alios Deus ad gloriam destinet, alios perire sinat, nullis ipsorum præcedentibus meritis, Jacobumque adhuc in uteri clau-

cabat Celsus, nec cæteris philosophis cognitum fuisse Deum pronuntiat, quia si eum invenissent, nunquam alios deos coluissent. Tum addit: « Nos autem affirmamus Deum a natura humana nullo modo quæri aut pure inveniri posse, nisi adjuvetur ab eo quem quærit. » Non sic loquitur qui gratiam ex libero arbitrio, non ex gratuita Dei voluntate, pendere existimet qui initia homini ascribat, progressus vero divinæ gratiæ libero arbitrio submissæ. Hujus imbecillitatis sibi conscius si quando in difficilem Scripturæ locum incidisset, cognitionem veritatis a Christo petebat, velut cum illud Exodi x, 27, exponens: « Induravit Dominus eor. Pharaonis, et fatetur pag. 114 sibi opus esse Salvatore Deo, ut ejus justitiæ et sapientiæ convenientia proferat. Sic etiam difficilem Jeremiæ locum exponens, ait homil. 48, num. 11, pag. 234: « Factor eis exponendis meas vires esse impares, et egere, ut supra dixi, præsentii auxilio virtutis Jesu, quæ Sapientiæ et Verbum ac Veritas est, ut ipsius præsentia lucem infundat in faciem animæ meæ. » Fatetur generatim tom. xii in *Math.*, num. 40, pag. 562, nullam veritatem sine Christo percipi posse: Οὐκ ἔστιν ἀλήθεια χωρὶς ἐνεργείας εἰπόντος· Ἐγὼ εἶμι ἡ ἀλήθεια (*Joan.* xiv, 6). Nihil ergo mirum, si Origenes fidem Dei donum esse censet, nec queamquam posse credere, nisi a Deo donetur. Observat tom. xx in *Joan.*, num. 26, donum fidei tertio loco apud Paulum numerari, nimirum post donum sapientiæ et donum scientiæ; tum hæc addit: Καὶ ἀπὸ τῆς ἐνεργείας δὲ ἐπιστήσαντι σαφὲς ἔσται ὅτι οὐχ ἡ τυχεύουσα θεωρεῖται ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, πλειόνων δογμάτων διαφόρων ὑπὸ πολλῶν κηρυττομένων τῶν διδάσκων τὰ ἀληθῆ ἐπαγγελλομένων, τὸ μηδενὶ ἢ μόνῳ τῷ ἀληθεὶ πιστεῦσαι. Non dissimulandum est Origenum hoc loco non de initiis fidei agere, sed de perfecta fide quæ precibus gementium ac suavi ad credendum imbecillitatem confidentium impetratur: sed tamen peralsurde hanc fidem Dei donum non vulgare dixisset, si debitam existimasset initiis fidei sine gratia comparatis.

2. At ipsa illa fidei initia, in quibus dicta Christi intelligimus quidem, sed non omnino assentimur, a Christo perfici et donari declarat Origenes. Nam tom. xx in *Joan.*, num. 48, cum Heracleon et alii hujusmodi hæretici ex his Christi verbis: « Quare dicta mea non agnoscitis? quia non potestis audire sermonem meum (*Joan.* viii, 43). » diversas esse in hominibus naturas colligerent, sic eis occurrit, ut demonstret non ideo Judæos illos Christi verba agnoscere non potuisse quod deterioris essent naturæ, sed quod eorum aures divinis sermonibus obseratæ essent, quam surditatem non eorum naturæ propriam esse, sed a Christo tolli. « Unde primum, inquit, comparanda nobis est vis audiendi divinum sermonem, ut deinde Jesu dicta agnoscere possimus; licet enim illi qui antea non valebat audire sermones Jesu, postea eo pervenire ut possit audire illos. » Quomodo autem comparetur illa vis, sic explicat: Ἐπεὶ καὶ ὅσον μὲν οὐδέπω λάθῃ τις τὰς ἀκοὰς ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ λέγοντος τῷ κωφῷ, διανοήθητι, οὐ δύναται ἀκούειν· ἐπὶν δὲ λυθῇ ὁ αἰτίος τῆς κωφότητος συνδέσμος, τότε ἀκούειν τις οἷος ἔσται τοῦ Ἰησοῦ, ὅτε καὶ γινώσκειν δύναται αὐτοῦ τὴν λαλίαν. Ex his patet Origenum dum hæreticos refellit, in contrarium errorem non currere, sed dogma catholicum accuratissime defendere. Hanc hæretici causam asserantur cur alii crederent, non crederent alii, quod isti spiritualis essent naturæ, hi vero animalis: contra Origenes surditatem quam isti animalibus affligebant, omnibus assignat quorum Christus vincula non solvit; fidem non na-

turæ, sed gratiæ donum esse in iis qui credunt; pertinaciam in iis qui non credunt, non naturæ adjunctam esse proprietatem, sed a gratia superari posse contendit. Quodnam igitur fidei initium excogitari potest quod non Origenes Christi gratiæ acceptum referat, siquidem neminem non modo credere, sed ne audire quidem et intelligere posse declarat, nisi Christus dicat: « Adaperire? » (*Marc.* vii, 34).

3. Hæc doctrina de Christi gratia non solum adversus hæreticos Origeni, sed etiam adversus ethnicos usui fuit. Demonstrat lib. i *contra Celsum*, num. 31, nunquam apostolos tot labores suscepturos, tot adituros fuisse pericula, « nisi eis maximam quamdam fiduciam Christus fecisset, non solum eos docens ipsius dogmata tenere, sed etiam aliis persuadere. » In eodem libro Celsi dicitur in apostolos a Christo electos argumenti loco sumit cur non eorum ingenio et eloquentiæ, sed Christi potentia tribuendum sit quod nationes ad fidem adduxerint. « Nunc autem, » inquit num. 62, pag. 577, « æquus est qui, cum videt piscatores et publicanos vel primorum elementorum imperitos (id enim de illis Scriptura testatur, et Celsus ipsis inscientiam suam vere describentibus credit) confidenter de fide Jesu adjungenda non modo apud Judæos disputare, sed etiam apud reliquas gentes prospere Jesum annuntiare, non quæsierit unde illis inesset persuadendi facultas? neque enim erat vulgaris. Æquus non dixerit Jesum in apostolis divina quadam virtute executum fuisse quod his promiserat verbis: *Venite post me, faciam vos piscatores hominum?* » (*Matth.* iv, 19.) Et paulo post: « Eisi supra memoravi quod Salvator in Evangelio dixit: nihilominus tamen idem rursus luc et quidem opportune adducam. Hinc enim quisvis perspiciet et Evangelii prædicationem a Salvatore nostro divine fuisse prævisam; et quanta sit verbi illius vis, quæ etiam sine magistris subdit sibi eos qui fidem amplectuntur, quam ipsis amplectendam divina virtus persuasit. » Hinc cum Celsus sic in Christum jocusset: « At tali voce non utitur Dei corpus, nec talibus persuadendi modis, » respondet Origenes facere eum injuriam celebratis apud ethnicos oraculis, in quibus vox deorum audiebatur; tum addit num. 70, pag. 384: Πολλῷ δὲ τούτου βέλτιον ἦν χρῆσασθαι τὴν Θεοῦ φωνὴν ἐμπροσθέν διὰ τὸ μετὰ δυνάμεως ἀπαγγέλλεσθαι ἀρατόν τινα κειθῶ τοῖς ἀκούουσιν. Minime igitur mirum si Origenes, viribus suis diffidens, ac laboris sui fructum ex divina gratia pendere persuasus, sic Deum precatur initio lib. v, p. 578: « Faxit Deus ut ne ad hanc disputationem afferamus animam sermonemque nudum ac divinitate vacuum, sine qua fides eorum quibus prodesse cupimus, humana tantum sapientiâ niteretur; sed ut Spiritu Christi accepto ab eo qui solus illum dat Pater, et ad intelligendum Dei Verbum adjuti. *omnem altitudinem contra cognitionem Dei se extollem* (*I Cor.* x, 5). destruas, simulque Celsi fastum, quo in nos, in Jesum nostrum, in Moysen et prophetas insolescit, reprimamus. Faxit ille, inquam, qui dat verbum evangelizantibus virtute multa (*Psal.* lxxvii, 12), ut, eodem verbo nobis concessa, multaque virtute data, fides verbo et potestate Dei firmata in lectoribus innascatur. » Sic etiam in lib. *De oratione*, num. 2, pag. 200, fatetur sibi opus esse et Patre illuminante, et Verbo docente, et Spiritu sancto cooperante, ut ea intelligat et dicat quæ tanto argumento digna sint. »

4. Non minus necessariam existimat divinam gratiam ad tentationes superandas, implenda mandata, corruptos mores emendandos. De Christi ad

stris absconditum dilexerit, Esau vero ibidem delitescens odio habuerit; præclarum istud innoxisse delirium, homines non unius esse ejusdemque inter

Inferos descensu ait homil. 2 in lib. I Regum, pag. 494: « Quid absurdum est principem medicorum ad egrotantes descendere? Illi medici quidem erant, et sane multi: at Dominus meus et Salvator princeps eorum est. Etenim internam cupiditatem quæ non potest ab aliis curari, curat ipse: quod a nemine potuit medicorum sanari, sanatur a Christo Jesu. » Declarat homil. 4 in Jerem., num. 16, pag. 136, frustra homines adhortari et prædicare, nisi Deus intus moveat. « Sermones, inquit, eradicant nationes, sermones regna suffodiunt carnis et sæculi; sed his quæ dicuntur virtus non adest, nisi Deus dederit, secundum illud: Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa (Psal. lxxvii, 12). » Et homil. 5, num. 6: « Quando enim Salvator ait: Ego sum pastor bonus (Joan. x, 11), non tantum ut cæteri, universe dictum intelligo, eum nempe esse pastorem credentium, et hoc enim sanum est et verum; sed et in anima mea debeo Christum intus habere, bonum pastorem qui in me regat motus irrationales, nec amplius ad pascua, ut casus tulerit, exeant, sed a pastore ducti, ipsius proprii fiant qui ab eo alieni aliquando erant. » Homil. 8 in Jerem., num. 1, pag. 170, explicans illud propheta: « Qui fecit terram in fortitudine sua (Jerem. x, 12), » sic loquitur: Χρῆσαν ἔχομεν τῆς ἰσχύος τοῦ Θεοῦ· χωρὶς δὲ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ οὐχ οἶόν τε ἔσμεν ἐπιτελέσαι ταῦτα ὅσα οὐ κατὰ φρονημά ἐστι τῆς σαρκός. Libenter Huetio assentiret, si id tantum vellet mandata Dei ab Origene impossibilia asseri, nisi adsit gratia; sed nescio quomodo vir doctissimus hunc stultissimum errorem Origeni afflixerit infra num. 21, præceptis divinis morem geri non posse. Nihil agit locus ab eo deprouptus ex lib. II Origines in Epistolam ad Romanos, ubi docet legem secundum litteram non posse habere factorem; et veritatem in omnibus servare humanæ naturæ penitus impossibile esse; quorum alterum de illo jugo intelligendum quod nec apostoli, nec eorum patres portare potuerant, ut ait Petrus Act. xv, 10, alterum vero ab ipso Origene adhibita quadam emendatione lenitur, vel etiam de natura quam adjuvat gratia accipi non debet. Constante certe Origene doctrina est, mandata a nobis adimpleri posse, si adsit gratia. Id confirmat homil. 17 in Jerem., num. 4, pag. 238: Ὅσπερ αὐτοδικαιοσύνη ἐστὶν ὁ Σωτήρ, αὐτοαληθεία, αὐτοαγιασμός, οὕτως αὐτοὑπομονή. Καὶ οὐκ ἔστιν οὕτε δικαίον εἶναι χωρὶς Χριστοῦ, οὕτε ἅγιον χωρὶς αὐτοῦ, οὕτε ὑπομένειν μὴ Χριστὸν ἔχοντα.

5. Ex his intelligi potest quod ait tom. x in Matth., num. 19, pag. 467: « Nam etsi quis erit consummatus in fide inter filios hominum (Sap. ix, 6), si ab illo abfuerit virtus tua, in nihilum computabitur: aut consummatus in temperantia, quantum quis inter filios hominum esse potest, si abfuerit temperantia tua, in nihilum computabitur: aut consummatus in justitia et reliquis virtutibus, si abfuerit justitia tua et reliquæ virtutes, in nihilum computabitur. » Hæc non idcirco ab Origene dicta crediderim, quod fidem, temperantiam, justitiam ac reliquas virtutes sine gratia comparari posse crediderit; sed quod etiamsi quis hæc assensus sibi videatur, inania et futilia sint ornamenta, nisi a Deo donata sint. Hæc interpretatio confirmatur ex his quæ sequuntur: Τὸ γὰρ κατοχῆσεως ἀξίον οὐχ ἡμέτερον, ἀλλὰ δῶρόν ἐστι τοῦ Θεοῦ ἢ ἀπ' αὐτοῦ σοφία, καὶ ἢ ἀπ' αὐτοῦ ἰσχύς, καὶ οὕτω τὰ λοιπὰ. Sub finem tom. xiv in Matth., num. 25, pag. 649, castitatem donum Dei esse docet. « Servator vero, inquit, omnibus absolutam numeris castitatem donum Dei esse nos edocens, non ipsa so-

se naturæ, sed alios esse πνευματικούς, alios ψυχικούς, σαρκικούς alios seu χοϊκούς, atque ita ad vitam destinatos πνευματικούς, ita ad interitum σαρ-

lum exercitatione comparandum, sed precibus etiam a Deo impetrandum, ad id hæc retulit: Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. (Matth. xix, 11). » Cum autem quidam hæc Christi verba, quibus datum est, auderent vituperare, et ad excusationem eorum pertrahere qui suscepto caliditate cupiditatibus vincuntur, respondet Origenes nullam hujusmodi hominibus excusationem relictam, quia donum illud precibus impetratur, Christo dicente: « Petite, et accipietis (Matth. vii, 7). » Sed ipsas preces donum Dei esse conceptis verbis declarat in lib. De oratione, num. 2, pag. 199: Οὐδὲ γὰρ δύναται ἡμῶν ὁ νοῦς προσεύξασθαι, ἐὰν μὴ πρὸ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα προσεύξηται, οἷον ἐν ὑπηκόῳ αὐτοῦ· ὡσπερ οὐδὲ ψάλλαι καὶ εὐρύθμως καὶ ἐμμελῶς καὶ ἐμμέτρως καὶ συμφώνως ὑμνῆσαι τὸν Πατέρα ἐν Χριστῷ, ἐὰν μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ πάντα ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, πρότερον αἰνέσει καὶ ὑμνήσει τοῦ νοῦ τὰ βάθη ἠρεύνηκε, καὶ ὡς ἐξίχουσε κατελήφεν. Cum ergo et fidem et preces Dei dona esse tam conceptis verbis declarat Origenes, quis ferat ad Semipelagianismum trahi quod ait tom. xiii in Joan., num. 1: « Fortasse dogma esse ut nemo divinum donum accipiat, nisi qui illud petierint. » Non majus vitium in his quæ leguntur lib. II De princip., cap. 9, num. 2.

6. Cum Origenes de gratuita Christi gratia tam egregie sentiat, non mirum si et merita nostra et mercedem meritis debitam dona Dei esse pronuntiat homil. 16 in Jerem., num. 5: « Ne itaque suspicentur, inquit, quia non ex misericordia, sed ex proprio merito, ὅτι ἐκ δικαιοσύνης αὐτοῖς ταῦτα γένηται, » etc. Matrem filiorum Zebedæi merito castigatam a Christo ait tom. xvi in Matth., num. 5, pag. 717: Ὅτι ἡ τῆλικαύτη δωρεὰ χάρις ἐστὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ συμπέροντος καὶ συνεργούντος καὶ ἰδρύοντος ἐν τοιαύτῃ ὑπεροχῇ οὗς οἶδεν ἐπιτηδεύειν. Non belle Huetius fitis in verbis Semipelagianismum suspicatur. Accuratissime Origenes dogma catholicum exprimit, cum felicitatem æternam simul et meritorum præmium, et Dei donum et gratiam esse statuit.

7. Multa alia in Origene reprehenduntur, sed quæ partim sua sponte sana sunt, velut cum docet lib. ix in Epist. ad Rom., num. 5, varia Spiritus dona fide comparari, partim facile explicantur si observes nullo hæreticos ab Origene sæpius refelli, quam qui homines natura aut spirituales aut carnales, natura aut salvari aut damnari docebant. Quamobrem cum nihil merito, nihil bonis operibus relinquerent loci, quid mirum si Origenes interdum bona opera nostra esse, si justitiam, castitatem aliasque virtutes opus nostrum esse declarat homil. 1 in Ezech., num. 3, et homil. 35 in Lucam; si lib. I Περὶ ἀρχῶν, cap. 5, num. 5, « In nobis esse ait, et in nostris motibus, ut vel beati vel sancti simus, vel in malitiam et perditionem vergamus; » si lib. vii in Epist. ad Rom., num. 16, « Ut boni vel mali simus nostræ esse voluntatis; » si denique homil. 11 in Num., num. 4, « Omnia apud Deum ratione et judicio fieri, nec ad gratiam, sed pro merito, » docet. In his et aliis ejusmodi locis quæ infra num. 13 et 14 videri possunt apud Huetium, non ea retulit Origenes quæ alibi de gratia disserit, nec secum pugnat absurde; sed bonæ opera, virtutes et merita nostra quamvis gratiæ dona sint, jure tamen in nobis sita esse defendit, quia non a natura, ut volebant hæretici, proficiuntur, nec in nobis fiunt a Deo sine nobis. « Nos in causa sumus, » inquit tom. x in Matth., num. 11, pag. 454, « ut vel pulchra simus et digna vasorum genera, vel putrida et digna quæ foras

χιχοῦς, ut quodcumque tandem amplectantur vite genus, quibuscunque tradant se vel virtutibus vel vitiis, necessario salutem illi, hi consequantur mor-

proficiantur: non enim natura in nobis causa est nequitiae, sed liberum arbitrium quod peccat; nec natura causa est justitiae quasi injustitiae capax non esset; sed verbum quod recipimus, quodque justos efficit. Similiter quod ait interdum Origenes eos adjuvari qui digni et idonei sunt, vel contra hæreticos dictum est qui naturalem sanctitatem et gratiam hominibus in scelere perseverantibus ac proinde indignis affingebant, vel de iis intelligendum qui gratia adjuvi precantur, vel de iis quos Deus ad sua consilia idoneos judicat; quæ sensu docet Origenes lib. II *contra Celsum*, num. 48, pag. 422 et 425, et eos solos resuscitados fuisse, quos Dei Verbum ad resurrectionem idoneos noverat, ut quæ a Domino fiebant non solum signa essent quarundam rerum, sed etiam jam tum multos ad doctrinam evangelicam miraculi magnitudine adducerent.

8. Ex his testimoniis magna jam ex parte perfectum est non pedisequam humanæ voluntatis gratiam ab Origene existimari, sed præpotentem et efficacem. Nam si nemo credere potest nisi Christus dicat: «Adaperire (*Marc. vii, 34*);» si fides, castitas, justitia, virtutes omnes, ipsa oratio sunt Dei dona, liquet non solum Deum adjuvare ut credamus, ut casti simus, ut oremus; sed etiam ipsam fidem, castitatem, orationem in nobis omnipotenti voluntate operari. Sed tamen quia in hoc genere plurimum de Origene fama detractum est, promenda sunt magnificentiora adhuc testimonia. Vim gratiæ efficacis repetit ex omnipotenti Dei voluntate lib. III *contra Cels.*, num. 59, 60, 65, 66, 69, 70, ejusque omnipotentiam mirifice censet in hoc gratiæ dono elucere: in quo quidem communem omnium Christianorum sententiam confirmat. Celsus enim in his locis ridet et exagitat Christianos quod cum peccatores ad religionem Christianam invitarent, et Deum peccatoribus misum dicerent, eos qui, ut ipse Celsus, innata et consuetudine confirmata vitia emendari non posse censebant, hoc dicto refellebant, *δυνήσεται πάντα ὁ Θεός*. Accommodate ad hanc sententiam sic loquitur Origenes lib. I *contra Celsum*, num. 45: «Jesu virtutes non enituerunt solum tempore illo; quo corpus indutus cum hominibus versatus est; sed usque adhuc ἡ Ἰησοῦ δύναμις ἐστὶν ἐνεργουσα τὴν ἐπιστροφήν καὶ τὴν βελτίωσιν ἐν τοῖς πιστεύουσιν δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ.» Docet lib. II, num. 58, Christum venisse et ut doctrinam suam stupendo prorsus modo et divina quadam potentia, μετὰ τινοῦς δυνάμεως θειοτέρας, in humanum genus disseminaret. Demonstrat in lib. III *contra eundem Celsum*, num. 68, plurimum esse discriminis inter apostolorum persuadendi rationem, et philosophorum quorum suadela nihil habuit supra humanam naturam. Ἡ δ' ἀπόδειξις ἐν τοῖς Ἰησοῦ ἀποστόλοις θεῶθεν δοθεῖσα, πιστικὴ ἀπὸ Πνεύματος καὶ δυνάμεως. Διόπερ τάχιστα καὶ ὀξύτατα ἔδραμεν ὁ λόγος αὐτῶν· μᾶλλον δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ, δι' αὐτῶν μεταβάλλων πολλοῦς τῶν ἀμαρτάνειν πεφυκότων, καὶ εἰθισμένων· οὐδὲ οὐδὲ κολάζων μὲν ἄν τις ἀνθρώπων μετέβαλεν, ὁ δὲ λόγος μεταποίησέ. μορφώσας καὶ τυπώσας αὐτοὺς κατὰ τὸ αὐτοῦ βούλημα. Dixerat ante lib. II, num. 72: «Talis est enim Dei vox, ut ab iis solis audiat quos eam audire vult qui loquitur..... et cum ipse qui loquitur vocem suam ab omnibus exaudiri non vult, qui habet aures præstantiores audit Deum, qui vero mentis auribus obsurdit, non audit Deum loquentem.» Visus est sibi Origenes præclarum divinæ potentiae exemplum perspicere in illa comparatione qua Christus salutem divitum camelo per foramen acus transeunt

tem; ψυχικοῦς vero pro meritis alterutro donatum iri. Quæ commenta cum Scripturæ sacræ decretis adversari probe intelligeret Adamantius, eaque jure

assimilat (*Matth. xix, 24*). «Fieri itaque potest,» inquit tom. xv in *Matth.*, num. 20, pag. 681, «et camelus etiam per foramen acus transeat; ad id in hominum potestate non est: ita et ut in regnum Dei dives ingrediatur. Quam vero ratione res hujusmodi possibiles efficiat Deus, ipse noverit et Christus ejus, et cui Filius ejus revelaverit.» Præterire non possum præclarissimum ex lib. *De orat. testimonium*, ubi explicans illud: «Fiat voluntas tua (*Matth. vi, 10*),» etc., sic loquitur num. 26: «Sive adhuc terra sumus propter peccatum, oremus et ad nos quoque sic Dei voluntatem emendationis causa extendi, quemadmodum ad eos pervenit qui ante nos cælum facti sunt: sive non jam terra, sed cælum deputamur Deo, precemur ut sicut in cælo, ita et in terra, id est in deterioribus impleatur Dei voluntas,» etc.

9. Sententiam Origenis secundo loco perspicere possumus ex variis testimoniis, in quibus miracula a Christo sanandis corporibus edita umbram et imaginem eorum esse declarat quæ sanandis mentibus operatur. «Animam egressam retrahere,» inquit tom. xii in *Matth.*, num. 2, «ita ut jam festus et quadriduanus exiret e sepulchris, nullus erat, præterquam ejus qui a Patre audiverat: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. i, 26)*.» Sed hæc miracula, ut idem Origenes testatur tom. vi in *Joan.*, num. 17, «imagines sunt eorum qui semper a Verbo Dei curantur ab omni morbo et infirmitate.» Hinc Lazari resurrectionem tom. xxviii in *Joan.*, num. 6, comparat cum eorum resurrectione quos Jesus a mortis peccati ad vitam revocat. «Sed notemus necesse est, inquit, aliquos etiam Lazaros esse, qui post contractam cum Jesu amicitiam infirmati sunt, et periere: qui etiam in monumento, et in mortuorum loco manserunt cum mortuis mortui, et postea oratione Jesu, qui illos e monumento ad prodeundum foras voce sua magna vocavit, vivificati: cui ceteri pariter, egreditur, vinculis mortificatione dignis ob priora peccata circumdatus, et faciem etiamnum obvinctam habens, neque videns, neque ambulare valens, neque aliquid operari propter mortificationis vincula, donec Jesus jusserit solventibus eum, penes quos etiam facultas esset sine eum abire.» Similiter lib. II *contra Cels.*, num. 48: «Quotidie enim pateliunt oculi eorum qui mente cæci erant: aures eorum qui ad vocem illius qui eos ad virtutem hortabatur, erant surdi, avidè audiunt quæ de Deo beataque vita apud illum fruenda dicantur: multi qui claudi erant quoad hominem, ut Scriptura vocat, interiorum, nunc doctrina sanati non simpliciter saliant, sed saliant ut cervus infestum serpentibus animal, et cui viperarum virus omne nocere non potest.» Sed in primis observanda quæ leguntur tom. I in *Joan.*, num. 16, ubi quaerit Origenes quomodo nummularii flagellari se a Christo et mensas suas subverti moleste non tulerint. Hujus rei non alia ei videtur afferri posse causa, nisi «vis quædam Jesu divinior, qui poterat, cum velle, inflammatum inimicorum animum extinguere, et multa hominum millia superare divina gratia, et cogitationes tumultuantium dissipare: *Dominus enim dissipat consilia gentium (Psal. xxxii, 10)*,» etc. Hanc historiam Origenes nulli ex miraculis a Christo editis concedere declarat: «Hanc etiam, inquit, majorem pronuntiare possumus, quam quod in Gana Galilee sit aqua in vinum mutata; nimirum quod illic inanimum materiam mutaverit, hoc vero in loco tot myriadam ingenia, præstantissimæque animæ partes subjugavit.» Eandem affert causam cur Galilæi Christum receperint, cum omnia vidis-

exhorresceret, fumum fugiens, quod dici solet, in A ignem incidit; absurdioraque sententiam ample- xus est, quæ animarum statuit προῦπαρξιν, quam-

sent, ut testatur Joannes iv, 45, quæ fecisset Jesus Jerosolymis in die festo. « Quid ergo in his tantis est, » inquit tom. xii in *Joan.*, num. 55, « ut horum gratia moti Galilææ Dominum reciperent, quos, quia hunc recipiant, testatur evangelista Jerosolymam cum venissent, vidisse omnia quæ illic Jesus fecerat? Ad quod respondendum est, si memores sumus eorum quæ diximus in hunc locum, quæ declarabant non minorem potentiam Servatoris apparuisse in ejiendis illis, quam cum operabatur ut cæci visum reciperent, surdi audirent, claudi ambularent, Galilæos fortasse cum viderent quod nunquam rati fuissent, percusso divinitate Jesu, ipsum in Galilæam adventantem excepisse, nimirum cum omnia vidissent, quæ Jerosolymis fecisset. »

10. Sic explorata erat Origeni omnipotens Christi voluntas, ejusque mirabilis effectus, quidquid in nobis operator Christus, id creari in nobis existi- B mare. Sic lib. vi *contra Cels.*, num. 67, hortatur ut qui mente excæcati sunt, accedant ad Jesum, ut ab eo novos et honos oculos accipiant, quales a Verbo Deo creari decet. Quinetiam persuasum illi erat hæc Christi gratia hominem penitus refugit, et quodammodo iterum creari. Citans homil. 4 in *Jerem.*, num. 5, hæc Lucæ iii, 8, verba: *Quia potens est Dominus ex lapidibus istis suscitare filios Abraham;* ait: « Lapidem nos esse significat, quia ad similitudinem lapidum obdurantes corda nostra renuimus veritatem, » etc. Et hom. 16, num. 1: « Non tunc tantum Salvator, sed et usque ad præsentem diem mittit hominum piscatores, instituens eos animas liberare de mari, et ex acerbissimis fluctibus ad auram producere liberiores. Verum illi pisces cum sagenis, retibus atque hamis extracti de aqua fuerint, moriuntur: apud nos vero cum aliquis fuerit sermonis rete comprehensus et eductus de mari sæculi, moritur quidem et ipse, C sed peccato, sed mundo, ut consurgens Christo, vivat Deo. Si ergo possis, ad intelligendum sensum quem conamur exponere, animo inducere pisces de mari extractos aliam rursus vitam assumere, et aliud corpus induere, tunc scies quo nobis profecerit exemplum. Nemo blasphemet, nemo male laeceret, non vocetur crimen quod ab alterius abductum est intelligentia. Et tu igitur cum de sæculi istius fluctibus per discipulos Domini fueris extractus, muta corporis vitia, muta sensum animæ; non sis ille piscis qui in falsis versabaris undis, sed de profundo gurgite erutus ad meliora convertere, » etc.

11. Vim gratiæ demonstrat quod non uno in loco docet Origenes eam fortiorem esse concupiscentia, nec demonum telis posse superari. « Ipsi illi qui sanati sunt claudi, » inquit lib. ii *contra Cels.*, num. 48, « accipiunt a Jesu potestatem calcandi his pedibus, quibus antea uti non poterant, serpentes et scorpiones malitiæ, atque adeo totam inimici potentiam; idque nullo vulneris periculo, utpote ita fortes facti, ut nulla potentia, nullum demonum virus lædere illos queat. » Et tom. x in *Joan.*, n. 18: « Quisquis igitur ipsum (Jesum) receperit, non jam formidabit diversæ sectæ homines eloquentiæ viribus armatos, qui curus Ephraim dicuntur, et a Domino excinduntur; nec fallacem equum ad salutem, hoc est, desiderium insanum et rebus sub sensum cadentibus cognatum. » Ita magnifice sentiebat de his Christi donis, ut dum ea diserte commendat, in stultam illam Stoicorum ἀπάθειαν, sive impassibilitatem et impeccabilitatem quam Pelagiani renovarunt, incidere Hieronymo visus sit. Sed ab hæreticis et philosophis longe discrepat; Christi

que supra exagitavimus. Animas itaque censuit longis annorum curriculis recte vel male traditas sibi a Deo provinciæ administrasse, ac juxta meritum

enim gratiæ attribuit tum firmum illum animi statum, sive charitatem quæ diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum, tum etiam quidquid præclare agimus in hoc statu firmati. Hanc sententiam diserte exprimit tom. xii in *Matth.*, num. 25, pag. 544, ubi sic loquitur: « Nam vivo ego, jam non ego (*Galat.* ii, 20), vox erat se ejurantis, tanquam qui propriam vitam amisisset, in se autem Christum suscepisset, ut ipse in eo viveret, tanquam justitia, et tanquam sapientia, et tanquam sanctificatio, et tanquam pax nostra, et tanquam potentia Dei omnia in ipso efficiens, πάντα ἐν αὐτῷ ἐνεργῶν. » In lib. *De oratione* explicans primas voces Orationis Dominicæ, *Pater noster* (*Matth.* vi, 9), sic de filiis adoptionis loquitur num. 22, p. 252: « Itaque omne eorum opus et sermo et cogitatio ab Unigenito Verbo ipsi conformata, imitantur imaginem invisibilis Dei, et sunt ad imaginem Creatoris, » etc. Non is ergo erat Origenes qui perfectos propriis viribus stare et in virtute confirmari putaret. Hanc eorum stabilitatem ex Christi gratia semper repetit: velut cum ait tom. ii in *Joan.*, n. 29, « Jesus in ipsum (Simonem) intuitus est, per illum intuitum declarans se Simonis curam gerere, animæ illius præstantissima parte illustrata: potuitque Simon, eo quod Jesus in ipsum intuitus est, eoque stabiliri, ut ab opere stabili firmoque cognomen traheret et vocaretur Petrus. » In eadem sententiam accipi debet quod ait tom. xvi in *Matth.*, num. 8, pag. 726, « Quicumque est cum Jesu, a morte invadi non posse. » Quamobrem frustra existimat Huëtius excusationem non mereri quod ait Origenes tom. xii in *Matth.*, num. 25, « scapdalo obnoxium non esse eum qui in charitate perfectionem adeptus est, » et tom. xv, num. 6, p. 659, pueros eo consilio oblatos Jesu fuisse, « ut cum eos tetigisset et suam virtutem in eos tangendo immisisset Jesus, nullus eos cæsus, nullum dæmonium, aut quidpiam aliud posset attingere. » Tum his in locis, tum in alio ex eodem commentario, p. 676, ubi ἀπάθειαν nomen usurpat, nihil creaturæ attribuit quod non proficiatur a Christi gratia, nihil quod siue gratia conservari possit. Ἀπάθειαν nomine non ineptam illam ab omni affectu, sed ab omni nequitia immunitatem intelligit, siquidem paulo ante, nempe pag. 675, num. 16, de eodem perfecto differens, nunc eum « extra omnem esse cupiditatem, » nunc « omnem abjecisse nequitiam » dicit. Quod si vituperatur Origenes ob ejusmodi dicta, vituperandi erant sancti martyres qui fidem suam nec vinci, nec mutari posse, nec ullis se tormentis separari posse a charitate Christi dicebant. Eandem notam meretur Cyprianus qui « nihil posse separare credentes » docet epist. 11, « nihil posse avellere corpori Christi et sanguini coherentes: » et a proconsule interrogatus an in voluntate perseveraret, respondit « bonam voluntatem quæ Deum novit, immutari non posse. » Sic etiam martyr Iguatius epist. ad Ephesios, num. 8: « carnales spiritualia exercere nequeunt, neque spirituales caruaha; sicut nec fides quæ incredulitatis sunt, nec incredulitas quæ fidei. »

12. Sed profecto de Origenis sententia non dubitabit quisquis legere volet locum ex *Commentario in Psalmos*, pag. 571, ubi sic loquitur: « Non solum igitur ad id ut honestus et bonus fiat aliquis, opus est voluntate nostra et divina ope conspirante, quæ, quantum ad nos attinet, extra liberum arbitrium est, sive, ex libero arbitrio nostro non pendet (ἡτις ἐστὶν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀποαρτέρον); sed ad id etiam, ut qui bonus et honestus evasit, in virtute perseveret; quod nimirum in ruinam delapsurus

suorum mensuram varios variosque a Deo recepisse gratiæ modos; hincque omnem exaltatiæ diversitatem, quæ homines, ut apostoli more loquar, discernit, antequam boni quidquam vel mali egerint. Doctrinæ hujus assertiones et argumenta exstant lib. I *Ἐπιτὶ ἀρχῶν*, cap. 7, num. 4, et lib. III, c. 1, num. 20, 21, 22 (*Philocal.* cap. 20). Item libri ejusdem tertii cap. 3, num. 5, et lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 15, 16, 17, et lib. IX, num. 2, 3. Quæ quoniam fusc jam supra exposuimus quæst. 6, iterum referre nihil attinet. Nonnum modo secundi libri *De principiis* caput relegi velim, in quod dispersus alibi doctrinæ hujus particulas plenum manu congressit: nam postquam diversas illas naturas ab hæreticis supra nominatis confectas collectasque eorum rationes confutavit, luti dogma explicat suum, diversitatemque animarum ratione præditarum ex arbitrii libertate proficisci docet, ex qua diversitate eximia illa totius mundi consonantia diversis constans partibus exorta sit. Hinc injustitiæ nota absolventem Deum putat, inhæsura alioquin illi, si non pro meritis unumquemque, sed pro libitu suo exornet; quæ confirmat deinde exemplo Jacobi et Esau, aliaque in eam sententiam colligit.

Adversum hæc asperè, pro eo ac debuit, sese commovit Jansenius tom. I, lib. VI, cap. 15, et ut divinæ gratiæ penitus contracta merito rejecit. Rejecit et multo ante S. Thomas lib. II *Contra gentes*, cap. 34. Pamphilus tamen in *Apologia pro Origene*, in eadem fere causa est qua Origenes, si nos nulli interpretamentis non fallunt; nam ut Origenianam defendat animarum προπαρξεν, reliquas de animæ originae opiniones absurditatis insimulans, et eam quoque carpit, quam nunc Ecclesia propugnat, quæque formatis in utero corporibus animas recens creatas inseri decernit: id si sit, injustum fore Deum ait Pamphilus, qui nullius culpæ insontes arimas vel cæcis vel debilibus corporibus infundat, vel apud barbaras gentes vitam ducere jubeat. Vides labefactum ac peremptum gratiæ cælestis auxilium.

XIII. At non pro iis duntaxat, quæ recte vel male egerunt animæ, priusquam corporibus nostris illaberentur, diversa eas a Deo gratiæ consequi opinatus est Origenes, sed prout etiam sese in hac vita gesserint, novis gratiæ incrementis cumulari censuit; adeo ut quidquid nobis gratiæ largitur Deus, id libero nostræ voluntatis arbitrio acceptum referendum sit, per quod talibus donis digni effecti sumus; nihil autem soli et absoluto

¹ Joan. v, 17. ² Isa. LXXII, 11.

sit etiam perfectus, si in bono elatus fuerit, ejusque causam sibi arroget, nec debitam gloriam ei referat qui multo plus ad illud acquirendum et retinendum contulit. Hanc humanæ naturæ infirmitatem sic interdum prædicat Origenes, ut sentire visus sit Huetio præceptis divinis morem geri non posse. Quæ quidem accusatio quam absurda sit existimare licet vel ex hoc Origene præclare dicto quo Huetius ad eam firmandam utitur. « Nos vero, »

A Dei consilio relinquatur; atque ita nobis, ut ita dicam, obnoxiam Dei gratiam efficit. Itaque liberi arbitrii vires quasi nullo egentes gratiæ adminiculo ita deprædicat hom. 9 *in Levit.*, num. 11: « Sive ergo spiritalis effectus unus cum Domino spiritus fiat; sive per resurrectionis gloriam in angelorum ordinem transeat, recte jam non erit homo; sed unusquisque ipse sibi hoc præstat, ut vel excédât hominis appellationem, vel intra conditionem hujus vocabuli censeatur; » et homil. I *in Ezech.*, h. 5, pag. 357: « Tu vero, homo, quare non vis ariditudo te tuo defecitium? Quare ògre fers tibi, laborare, contendere, et per bona operâ te ipsum causam tibi fieri salutis? An magis te delectabit dormientem, et in otio constitutum æterna prosperitate requiescere? Pater meus, inquit Dominus Jesus Christus, usque modo operatur, et ego operor: » et tibi displicet operari, qui ad opera natus es? Non vis opus tuum fieri justitiam, sapientiam, castitatem? Non vis opus tuum esse fortitudinem, aliasque virtutes? » Manifesta quoque illa sunt lib. I *Ἐπιτὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 5, pag. 68: « Per hoc consequens est in nobis esse, atque in nostris motibus, ut vel beati et sancti simus, vel per desidiam ac negligentiam a beatitudine in malitiam et perditionem vergamus; » atque itidem ista homil. 55 *in Luc.*, pag. 974: « Da ergo operam ut libereris a principe ad quem te trahit adversarius. Da operam et habeas sapientiam, justitiam, fortitudinem atque temperantiam: et tunc complebitur: Ecce habito, opera ejus ante faciem suam: » et hoc quoque lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 16, pag. 615:

B « Ut boni enim aut mali simus, nostræ voluntatis est: malus autem ad ejusmodi verbera, et bonus ad ejusmodi gloriam destinatur, voluntatis est Dei. » Plenus vero buccis eadem illa debilerat, cap. 4; libri III *Ἐπιτὶ ἀρχῶν*, quo capite libertatem arbitrii asserendam et propugnandam suscepit: ibi quippe tentationibus obsequi, vel obsistere, in nostrâ positum esse potestate dicit, nec necessarium ad id gratiæ subsidium agnoscit; sed quadam tantum eruditione, quæ salubria nobis exemplâ et sanctioris doctrinæ præcepta pro tempore suggerat.

D XIV. Quod si gratiæ nos egere auxiliis agnoscat aliquando, gratiam solum voluntatis nostræ peditatam, ad ejusque tantum compositam, et pro meritis a Deo in homines erogatam; non excitantem, non gratis datam admittit. Velut in cap. 9, num. 2, lib. II *Ἐπιτὶ ἀρχῶν*, ait « voluntarios et liberos

inquit lib. II *in Epist. ad Rom.*, num. 6, « qui hæc omnia spiritaliter intelligenda esse sentimus, idcirco non auditores, sed factores legis justificandos credimus, non legis secundum litteram, quæ utique pro sui impossibilitate non potest habere factorem, sed secundum spiritum, per quem solum lex impleri poterit. » Vide supra hujus nostræ observationis numerum quartum.

motus a se conditiis mentibus Creatorem indulsisse, A quo scilicet bonum in eis proprium fieret, cum id voluntate propria servaretur; » et capite priore lib. III Paulinum illud exponens : « Ergo cujus vult miseretur, et quem vult indurat⁷⁴, » minime id quidem Deo propositum esse docet, ut quemquam induret, sed per bonum propositum indurare eum dici qui induratur, quia ex hoc ipsius proposito sequitur, ut per inhærentem sibi malitiam ille induretur : quæ sic pro sua consuetudine dilatavit Rufinus num. 10 : « Uno eodemque opere Deus alterius quidem miseretur, et alium indurat, non agens neque volens ut induretur ille qui induratur : sed dum ille benignitate sua et patientia utitur, his quidem qui ejus benignitatem et patientiam ad contemptum atque insolentiam ducunt, induratur eor, dum criminum pœna differtur : hi vero qui benignitatem et patientiam ejus ad occasionem pœnitentiæ suæ et emendationis accipiunt, misericordiam consequuntur. » Gemino deinde exemplo luculentius id demonstrat; priore quidem petito ex Hebr. VI, 7, 8, ait enim divinam gratiam similem esse imbri terras irriganti, quarum aliæ spinas dant et tribulos; segetem illæ et fructus ferunt; pro varia scilicet cultura, quamvis ejusdem sint naturæ. Terras itaque, hoc est animas, ad voluntatis arbitrium excoli et parari putat; imbrem vero postmodum a Deo infandi. Idem probat exemplo solis, qui una eademque luce et calore limum indurat, et ceram liquefacit : « non quod virtus ejus, » addit Rufinus num. 11, « aliter in limo, et aliter operetur in cera; sed quod limi alia, alia quoque ceræ sit qualitas, cum utique secundum naturam unum sit, quia utrumque de terra est. » Exponit deinde quomodo auferat a nobis Deus cor lapideum, et immittat carneum : nempe subversum iri censet libertatem arbitrii, si potestati divinæ cordis mutationem tribuamus : tum sententiæ suæ explanandæ causa, indoctum aliquem sumit in exemplum, qui vel aliorum adhortationibus, vel aliunde imperitiam suam intelligens, erudiendi causa accedit ad doctorem; doctor vero, voluntate ejus perspecta, doctrinæ suæ præcepta traditurum se polliceatur : Οὕτως, inquit num. 15, pag. 124, ὁ θεὸς λόγος ἐπαγγέλλεται τῶν προσιώντων τὴν κακίαν ἐξαιρεῖν, ἣν ὠνόμασε καρδίαν λιθίνην, οὐχὶ ἐκείνων μὴ βουλομένων, ἀλλ' ἐαυτοὺς τῷ ἰατρῷ τῶν καμνόντων παρεσχότων. Quasi non a Deo habeamus hoc ipsum, ut accedere, ut sanari velimus. Similia sunt quæ sequuntur : Καὶ ἔστι, φέρ' εἰπεῖν, τὸ τοὺς τυφλοὺς ἀναβλέψαι, ἔργον, κατὰ μὲν τὸ ἡξιοκίνασι, τῶν πιστευόντων δύνασθαι θεραπεύεσθαι· κατὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁράσεως, τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. Reliqua pari vitio laborant. Nihilominus sunt quæ leguntur libri ejusdem capite 6, in quibus hominem divinæ imaginis dignitatem, cum procrearetur a Deo, accepisse ait; similitudinis vero perfectionem

in consummatione servatam : « Scilicet, » inquit num. 4, pag. 152, « ut ipse sibi eam propriæ industriæ studiis ex Dei imitatione conscisceret, cum possibilitate sibi perfectionis in initiis data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret. » Addit deinde, « similitudinem Dei sperandam, quæ pro meritorum perfectione præstabitur. » Nec ista tolerabiliora, quæ legimus homil. 11 in Num. num. 4, pag. 308 : « Omnia enim apud Deum ratione et judicio fiunt; nec ad gratiam, sed pro merito, » etc., penitus nempe gratiæ beneficium hæc perimunt; quemadmodum et illa e tom. X in Matth., num. 11, pag. 454 : Ἐνταῦθα δὲ ἡμεῖς ἐσμεν οἱ αἴτιοι τοῦ εἶναι καλὰ καὶ ἀξια τῶν λεγομένων ἀγίων γένη, ἢ σαπρὰ καὶ ἀξια τοῦ ἔξω βληθῆναι· οὐ γὰρ φύσις ἐν ἡμῖν αἰτία τῆς πονηρίας, ἀλλὰ προαίρεσις, ἐκούσιος οὕσα κακοποιητικῆ. Οὕτως δὲ οὐδὲ φύσις αἰτία δικαιοσύνης, ὡς ἀνεπίδεκτος ἀδικίας, ἀλλὰ λόγος ὃν παρεδεξάμεθα, ὁ κατασκευάζων δικαίους· et ista et tomo XII, num. 40, pag. 561, Μὴ συνόντος τῷ ἀρνούμενῳ Πνεύματος ἐχθροῦ τῷ διδομένῳ Πνεύματι καὶ σοφίᾳ τοῖς πρὸς τὸ ὁμολογεῖν κατὰ τινὰ ἀξίαν αὐτῶν ὑπὸ Θεοῦ βοηθουμένοις· et hæc quoque e tom. XVI, num. 5, pag. 717, Ὁ δὲ Σωτὴρ διελέγχων καὶ τὴν τηλικαύτην μεγαλόφωνον μητέρα τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου, ὡς ἀγνοοῦσαν τίνες οἱ ὑπερέχοντες, καὶ ὅτι ἡ τηλικαύτη δωρεὰ χάρις ἐστὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ συμπνεόντος καὶ συνεργούντος, καὶ ἰδρύντος ἐν τῇ τοιαύτῃ ὑπεροχῇ οὓς οἶδεν ἐπιτηδεύουσιν, etc., necnon et illa e tomo XII in Joan., num. 4, Τάχα γὰρ δόγμα τί ἐστι, μετένα λαμβάνειν δωρεάν, τῶν μὴ αἰτούντων αὐτήν. Manifeste quoque hunc Apostoli locum in suam trahens sententiam pervertit lib. IX in Epist. ad Rom., num. 5, pag. 648 : « Habentes autem donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes, sive prophetiam secundum rationem fidei⁷⁵, » etc.; hinc quippe colligit donari gratiam a Deo secundum rationem fidei : tum ex eodem loco et ex alio Epistolæ prioris ad Corinthios sic concludit : « Unde mihi videtur tam ad Romanos quam ad Corinthios scribens, tres capiendæ gratiæ modos docere, ut ex nobis in eo agi aliquid ostendat, plurimum tamen in Dei largitione consistere. Ponit ergo et mensuram fidei esse, per quam quis gratiam capit : ponit et ad id quod expedit; et Spiritum dividere prout vult. Ut ergo tanta in nobis fides inveniatur, quanta possit sublimiorem gratiam (sic enim legendum) promereri, nostri operis videtur et studii : ut autem ad id detur quod expedit, et utile sit accipienti, Dei judicium est; vel omnino si dari velit, in ipso est. » Pari insania corrumpit ibidem hoc alterum e I ad Cor. XII, 48 : « Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit. Voluit autem, inquit, Deus secundum rationem vel mensuram fidei quæ est in

⁷⁴ Rom. IX, 18. ⁷⁵ Rom. XII, 6.

nobis, vel voluit ad id quod expedit. Nisi forte ita alicui et hoc velit intelligere : Deus posuit in corpore unumquodque membrum prout voluit, ut, voluit, ad membrum magis referatur, hoc est, prout voluit, prout elegit, prout operam dedit, ne videatur de homine arbitrii potestas auferri. Denique in catenis in Psalmos talia refertur effutisse ad psalm. cxx, 3, pag. 820 : Μη δόξης εις σάλον τὸν πόδα σου· μη περιτραπής, φησὶ, μηδὲ σκανδαλισθῆς· καὶ τότε ἔξεις Θεὸν χεῖρα ἀρέγοντα· ὥστε παρ' ἡμῶν δεῖ εἶναι τὰς ἀρχάς, καὶ ὁ Θεὸς τοῦ ὀρέξαι χεῖρας ἔτοιμος.

Ut magis etiam pateant doctrinæ hujus adyta, observandum est duplicem in nobis ab Origene constitui fidem, aliam humanam, quam viribus propriis nullo præsidio firmatis habere possimus, divinam aliam, quæ nobis Dei gratia infundatur. Nec duplicem solum fidem, sed virtutes etiam reliquas in nobis duplices esse putat, quarum aliæ sint a nobis, aliæ a Deo : illas autem ad salutem consequendam nihil prodesse, nisi harum consortio roborentur. Pandantur hæc oracula tract. xxxiii in *Matth.*, num. 69 : « Ut puta, inquit, fidem habenti quæ est ex nobis, dabitur gratia fidei, quæ est per spiritum fidei, et abundabit ; et quidquid habuerit quis ex naturali creatione, cum exercuerit eum, accipit id ipsum et ex gratia Dei, ut abundet et firmior sit in eo ipso quod habet, quod de omni itidem virtute intelligendum esse scribit. Demum concludit : « Propterea si volumus ut detur nobis virtus perfectior, et abundet in nobis quod perfectum est inter homines, per diligentiam omni modo acquiramus, et postquam acquisierimus, quasi intelligentes quoniam in nihilum hæc reputantur sine gratia Dei, humiliemus nosmetipsos sub manu valida Dei ⁷⁶, et oremus sine ira disceptatione levantes puras manus ⁷⁷, ut omnium honorum quæ sunt in nobis perfectio detur ex Deo, et faciat nos perfectos et acceptabiles Deo, quasi filios Dei. » Eandem re-sequit cramben lib. iv in *Epist. ad Rom.*, num. 5, atque ita accipi vult vocem hanc apostolorum ad Christum : « Auge nobis fidem ⁷⁸ : Quia, inquit, etiam fides ipsa, qua credere videmur Deo, dono in nobis gratiæ confirmatur. » Atque idem subinde replicat lib. ix, num. 3, pag. 649, idque comprobare satagit apostolico isto : *Alteri fides in eodem spiritu* ⁷⁹ : « Quod fides, inquit, quæ speret et credat, et absque ulla dubitatione confidat, in nobis est ; ratio vero fidei ipsius, et scientia, et perfectus eorum quæ credimus intellectus donatur a Deo. » Ac tandem : « Sicut est fides quam docuimus esse in nobis, et rursus est fides quæ per gratiam datur, sicut supra diximus scriptum esse : *Alii fides in eodem spiritu* ; ita etiam in unoquoque horum quæ supra enumeravimus a Deo per gratiam dari, est et in nobis aliquid, ad cuius unusquisque mensuram vel rationem gratiam promeretur. » Hæc eo scilicet

commentus est, ut aggressionem boni operis a voluntate nostra suspenderet ; successum vero et perfectionem a Deo.

Jam vero genuinum Origenis sensum odorari promptum est in multis, quibus legitimam gratiæ vim visum est prædicasse : ut cum lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 18, optime dici asserit, ædificium non ædificantis, sed Dei opus esse ; et urbis tutelam, non custodibus et vigiliis militum, sed Deo recte ascribi : sic enim rem intelligendam esse vult, operis susceptorem fuisse hominem, Deum perfectorem ; nec sufficere voluntatem humanam ad consequendum finem, nisi Deus ad id opulenter ; quod eo probari putat : « Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei ⁸⁰. » In quem locum repetit eadem et extendit lib. vii in *Epist. ad Rom.*, num. 16, p. 614, ex eoque demonstrari ait, « quod homo quidem laborem impendat et sollicitudinem ; Deus autem successum operi tribuat et effectum ; » ideoque operis summam Deo potius quam homini esse deputandam. Confirmat illud Pauli verbis, I *Corinth.* iii, 6 : « Ego plantavi, Apollo rigavi, sed Deus incrementum dedit ; » tum ait : « Certum est Deum non solum scire uniuscujusque propositum ac voluntatem, sed et præscire. Sciens autem et præ-noscens, tanquam bonus dispensator et justus, uniuscujusque motibus et proposito utitur ad ea opera efficienda, quæ uniuscujusque animus ac voluntas eligit ; » et postremo, pag. 615 : « Ut boni enim, inquit, aut mali simus nostræ voluntatis est ; inale autem ad cuiusmodi verbera, et bonus ad cuiusmodi gloriam destinatur, voluntatis est Dei. » Non aliud sonant verba hæc e lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 2 : « Evidens igitur ratio est, quia sicut in bonis rebus humanum propositum solum per se ipsum imperfectum est ad consummationem boni ; adjutorio namque divino ad perfecta quæque perducitur, » etc. In his Origenes splendide ἡμπελαγιάζει, inceptionem, hoc est, *velle*, homini tribuens ; Deo vero duntaxat, *perficere*. Rufinus vero quasi parum his erroris inesset, novis ea deliriorum suorum accessionibus infuscavit. Sed Origenis insanias revelare pergamus. Is in fine prioris capitis libri iii *Περὶ ἀρχῶν*, num. 22, postquam pulchre visus est Dei scientiam cum libertate conciliasse, omnia conclusionem pessima depravat, cum ait nullum ad honorem vel ignominiam a Deo parari, ἐάν μὴ ὕλην τινὰ διαφορᾶς σχῆν τὴν ἡμετέραν προαίρεσιν, κλίνουσαν ἐπὶ τὰ χεῖρονα, ἢ ἐπὶ τὰ κρείττονα, quod iterat lib. ii, cap. 9, num. 2, 6 et seq. Libro quoque operis ejusdem priore, cap. 3, num. 5, dicit « in illis solis esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Christi Jesu incidunt, id est qui sunt in bonis actibus, et in Deo permanent, » quasi aliquis ad meliora converti queat, absque opere et gratia Spiritus sancti. Nec patrocinantur ei sequentia, cum ait num. 7 : « Spiritum sanctum

⁷⁶ I Petr. v, 6. ⁷⁷ I Tim. ii, 8. ⁷⁸ Luc. xvii, 5.

⁷⁹ I Cor. xii, 9. ⁸⁰ Rom. ix, 16.

extinctis peccatoribus et indignis, ipsum sibi novum populum creare, et renovare faciem terræ, cum per gratiam Spiritus deponentes veterem hominem cum actibus suis, in novitate vitæ cœperint ambulare; » quo sensu quippe hæc pronuntiaverit, ipse paulo post patefecit, docens Deum « Spiritu oris sui quæ digna sunt sanctificatione sanctificare; » deinde subnectit : « Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia quæ dignis præstatur, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre, secundum meritum eorum, qui capaces ejus efficiuntur. » Nec quemquam tallant illa ex homil. 1 in *Genes.*, num 7, ubi Christi gratiam solaribus radiis comparat, eaque mentes nostras illustrari asserit, nisi cæcitas illarum impediatur; quemadmodum oculis nostris solis lumen admittimus, nisi nostra cæcitate prohibeamur. Recte id quidem, nam et ad explicandos gratiæ effectus eandem usurpat comparisonem Augustinus. Verum in sequentibus sempelagianizat, cum significans eo nos majori luce colustratum iri, quo propius ad eum accesserimus, « Non similiter tamen, inquit, venimus ad eum omnes, sed unusquisque secundum propriam suam virtutem; » nempe accedere ad Christum, vel ab eo recedere, in nostra ponit potestate. Scribit idem tom. xi in *Matth.*, num. 5 et 6, discipulis naviculam conscendentibus, et deinde mari ac vento jactatis, homines adversis tentationibus oppugnatos signari, qui eas quidem sustinere, et in medium mare propria virtute pervenire queant; superiores vero evadere, et oppositam ripam attingere non valeant, nisi Christi ope subleventur : id est boni quidem initium a nobis esse, finem ac consummationem a Deo. Denique lib. v in *Epist. ad Rom.*, num. 10, pag. 569 : « Quamvis enim (libertas arbitrii) sit etiam ista virtus et maneat in natura, tamen tanta charitatis vis est, ut ad se omnia trahat, omnesque sibi societ, vindicetque virtutes; maxime cum charitatis causas prior nobis dederit Deus, qui unico Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum¹, et cum illo omnia nobis donavit. » Quæ ita quidem sonant, quasi Deum per Filii mortem charitatis gratiam nobis largitum fuisse velit ante omnem voluntatis motum. At alia longe hic latet sententia, nimirum Deum per mortem Filii causas nobis priorem dedisse, quare ipsum charitate et amore prosequeremur; hanc autem charitatem et amorem a nobis pendere.

XV. Unde porro in has opinationes abductus sit, nequaquam ipse dissimulat, sed cap. 1 libri in *Περὶ ἀρχῶν* varios recitat Scripturæ locos, aliosque multos ait silentio sese præterire, unde causam suam confirmari putat. Persuadent illi quidem hominem vitium inter et virtutem, tanquam in bivio positum, ad utrumlibet ferri posse, sed ita tamen ut gratiæ, non juvantis solum, sed excitantis etiam subsidium non excludant; quod ab Origene factum

A ostendimus. Illo vero præcipue Pauli videtur abusus, qui est II Tim. xx, 21 : « In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia, et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo emendaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum paratum. » Id ita accipit num. 20; quasi solis voluntatis nostræ viribus, omni destitutis auxilio, peccatorum sordes penitentia eluere possimus. Quod Pelagianum prorsus est.

XVI. Adversus ea excandescunt Magdeburgenses cent. III, cap. 10; excandescit et Irenæus præst., in eaque itidem ut in superiora, stylum suum distinxit tom. I, lib. VI, cap. 15, demonstravitque B opinionem istam Origenis, ipsum hunc esse errorem Massiliensium, gratiæ Christi capitalem. Quod ut verum esse concedimus, et jure reprehensum hoc nomine fatemur Origenem, ita præter æquum fuisse culpatum pertendimus, quod de gratia divina disserens, « ei provocationes libertatis ac suasionem tribuat; » puta lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 9, num. 7 : « Per gratiam vero misericordiæ suæ omnibus providet (Deus) atque omnes quibuscumque curari possunt remediis hortatur, et provocat ad salutem, » et lib. III, cap. 2, num. 4 : « Nihil aliud putandum est accidere nobis ex ipsis, quæ cordi nostro suggeruntur, bonis vel malis, nisi commotionem solam et incitamentum, provocans nos vel ad bona vel ad mala. » His addere poterat et illum e lib. I operis C ejusdem, cap. 8, num. 3 : « Benignitas enim Dei, secundum quod se dignum est, provocat omnia, et attrahit ad beatum finem illum, ubi decidit et aufugit omnis dolor, et tristitia, et gemitus. » Verum equaniam vocum illarum suasionis, incitamenti, provocationis, hortationis, invidia est, quas hæc assimilans Augustinus usurpavit? Verbi gratia in libro *De spiritu et littera*, cap. 54 : « His ergo modis quando Deus agit cum anima rationali, ut ei credat, neque enim credere potest quolibet libero arbitrio, si nulla sit suasio, vel vocatio cui credat; profecto et ipsum velle credere Deus operatur in homine, et in omnibus misericordia ejus prævenit nos : consentire autem vocationi Dei, vel ab ea dissentire, sicut dixi, propriæ voluntatis est. » Ubi notanda obiter potestas illa voluntatis ad consentiendum vel dissentiendum, quam supra tuebamur. Item capite eodem : « Jam si ad illam profunditatem scrutandam quisquam nos coarctet, cur illi ita suadeatur, ut persuadeatur; illi autem non ita duo sola occurrunt interim, » etc. Quæ pauca de multis seligere satis habuimus.

XVII. Modum tandem ponemus huic dissertationi, in Origenis favorem illud iterantes quod supra attigimus, quæcumque ad declarandam ejus opinionem adduximus e libris a Rufino interpretatis, parum ipsi præjudicare. Interpolare enim omnia Rufinus, quæcumque suscepit interpretanda eaque præter

¹ Rom. VIII, 32.

auctororum sententiam detorta, ad sua dogmata accommodare solemne habuit; malè autem de libertate arbitrii sensisse ipsum fidem facit concilium Romanum septuaginta episcoporum: « Rufinus vir religiosus plurimos ecclesiastici operis edidit libros: nonnullas etiam Scripturas interpretatus est: sed quoniam beatus Hieronymus in aliquibus eum de libertate arbitrii notavit, illa sententia quæ prædictum beatum Hieronymum sentire cognoscimus. » Recordandum præterea est ante Pelagii tempora leviter ac perfunctorie quæstiones illas de libertate arbitrii, deque gratia Christi, et prædestinatione fuisse tractatas; proindeque in re obscura, neque satis Ecclesiæ definitionibus illustrata cespitare promptum fuisse. Addemus et illud, purum putum Semipelagianismum de gratiæ divinæ auxilio disserentem Origenem prodidisse quidem; a Pelagianismo vero, qui tum hunc susceptionem operis, tum etiam perfectionem, liberi arbitrii ac naturæ viribus tribuit, fuisse alienum; eoque in aliquibus tantum, non in omnibus fuisse infectum; nimiumque videri, quod tam sæpe jactavit in eum Irensensis episcopus, « nihil perniciosum Pelagianorum scripta præferre, quod non Origenes luculentius præformaverit, audaciusque protulerit. »

Quod si Semipelagianæ doctrinæ leviora sparsisset semina Origenes, prodesse illi forsitan posset animadversio hæc, Patrum auctoritate suffulta; etiamsi gratia recte factis hominum promerita quandoque dicatur, non semper tamen excludi aliam gratiam antecedentem, cujus auxilio homines recte egerunt; sed minus spectari priorem illam, quod a salutis impetratione remotior sit quam posterior altera, licet ad eam consequendam necessaria sit. Facile solutio hæc plurimis Adamantii sententiis accommodaretur, in quibus gratiam ex præcedentibus meritis derivat. Cujusmodi illud est, quod mox adduximus: « Deum quæ digna sunt sanctificatione sanctificare, Spiritus sancti gratiam dignis præstari, » respondere quippe promptum esset, eos Spiritus sancti gratia et sanctificatione esse dignos, qui per antecedentem gratiam digni facti sunt. Tale est hoc Augustini epist. 49, ad Deogratias, quæst. 2: « Salus religionis hujus, per quam solam veram salutem vera, veraciterque promittitur, nulli unquam defuit qui dignus fuit; et cui defuit, dignus non fuit; » et illud Chrysostomi homil. 16 in Epist. ad Rom., τοὺς ἀξιούς ὁ θεὸς οἶδε μόνος: « Solus Deus novit qui digni sunt. » Sed Patrum illorum doctrinæ

A textura responsionem hujusmodi facile patitur, quam Origenianæ contextus omnino respicit.

Atque id obstat quominus ad tutelam Origenis quidquam conducant selecta quædam loca, in quibus gratiæ divinæ meritum ac dignitatem præclare videtur propugnare: ejusmodi ille est e lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 5, ubi fontem esse totius sanctitatis Spiritum sanctum asserit, ex eoque sanctitatem accepisse quidquid sanctum est: « Similiter quoque, inquit, et natura Spiritus sancti quæ sancta est, non recipit pollutionem: naturaliter enim, vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc, vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens sibi: propter quod et decidere potest quod accidit. » Insigne etiam est quod ait lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 5, naturam humanam contrariis potestatibus obviti propria vi neutiquam posse, at Dei subnixam auxilio impetus illarum facile exsufflare. Non minus pie de gratia divina disserit hom. in psalm. IV, pag. 571, Οὐ μόνον τοίνυν εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι, χρεῖα καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας, καὶ τῆς θείας συμπνοίας, ἣτις ἐστὶν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀπροαίρετος ἄλλα καὶ εἰς τὸ γενόμενον καλὸν καὶ ἀγαθὸν διαμεῖναι ἐν τῇ ἀρετῇ. Ubi non ad retinendam solum virtutem, sed ad capessendam etiam, divinam opem requiri docet. Et homil. 4 in psalm. XXXVI, num. 2, pag. 672: « Vides ergo quia Domini semper auxilio indigemus, primo ne cadamus; tum deinde etiam si ceciderimus, ut resurgamus. » Item tom. I in *Matth.*, num. 6, pag. 448, docet eos qui dimissis facultatibus suis Christum sequuntur, hoc consilium auxiliante Deo suscepisse. Sic vero scribit tract. XXXV in *Matth.*, num. 88, pag. 900: « Per hoc autem instruiamur, ut nunquam sine consideratione aliquid promittamus super habitudinem nostram humanam, quasi qui valeamus Christi implere confessionem, ex nobis, aut aliquid præceptorum Dei; » tum ait debuisse Petrum postulare a Deo gratiam, ut offensionem passis Christi discipulis, Ipse non pateretur. (45) At credidisse Origenem scimus ex reliquorum ipsius decretorum conexione, Petrum proprio voluntatis motu gratiam hanc postulasse, cum ne gratiam quidem absque prævia gratiæ adjumento postulare possimus. Præclarum quoque e tom. XXXII in *Joan.*, num. 6, pag. 445: Χωρὶς γὰρ τοῦ οὐδοῦ παρὰ θεοῦ καθαρὸς γίνεται, καὶ πρὸ αὐτοῦ νομισθῆ διὰ τινος ἐπιμελείας αὐτὸν καθαρὸν πεποιτημέναι. Quod autem legitur lib. III *Περὶ*

(45) At credidisse Origenem scimus ex reliquorum ipsius decretorum conexione, Petrum proprio voluntatis motu gratiam hanc postulasse, cum ne gratiam quidem absque prævia gratiæ adjumento postulare possimus. Certe prævenientis gratiæ necessitatem ad orandum, disertis verbis tradit Origenes lib. *De oratione*, num. 2, pag. 199: Οὐδὲ γὰρ, inquit, δύναται ἡμῶν ὁ νοῦς προσεύξασθαι, ἐὰν μὴ πρὸ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα προσεύξηται, οἷον ἐν ὑπηκόῳ αὐτοῦ ὡσπερ οὐδὲ ψάλλαι καὶ εὐρύθμως καὶ ἡμελῶς καὶ ἡμετέρως καὶ συμφώνως ὑμνήσαι τὸν Πατέρα ἐν Χρι-

στῷ, ἐὰν μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ πάντα ἑρουνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ, πρότερον αἰνέσει καὶ ὑμνήσει τοῦ νοῦ τὰ βάθη ἡρουνήξει, καὶ ὡς ἐξίσχυσε κατείληφεν. Neque enim orare mens nostra potest nisi ante ipsam, eaque quasi audiente, oret Spiritus, ut neque psallere et modulato ac numeroso carmine, consonantique voce laudare Patrem in Christo, nisi Spiritus, qui omnia scrutatur, etiam profunda Dei (I Cor. II, 10), prius laudet et celebret eum ejus profunda scrutatus est, et ut valuit, comprehendit. »

ἀρχῶν, cap. 1, num. 17 : « Non dissimulatio divinæ Providentiæ, sed humanæ mentis arbitrium causa sibi perditionis existit : contulit etiam indignis et incredulis gratiam benefactorum suorum, ut vere omne os obstruatur; totumque a se et nihil a Deo deesse sibi mens humana cognoscat; » id Rufinus de suo intrusit, quippe quod absit a vicesimo *Philocaliæ* capite, quo fragmentum illud operis *Περὶ ἀρχῶν*, ita ut ab Origene scriptum est, Græce continetur.

XVIII. Diximus Origenem aliquibus duntaxat infectum fuisse erroribus, ex iis qui a Pelagio multis post annis propugnati sunt. Quo de genere dogma illud est, quod perfectos homines vim quamdam adipisci definiit, qua roborati peccatorum illecebris ac lenociniis omnium per sese possint, tandemque ad id ascendant perfectionis culmen, ut ne levi quidem tentationum aura percellantur, planeque sint ἀπαθείας. Optime vero conjunctum illud est cum superiore ejus doctrina : nam qui ex sese potest bene agere, sane ex sese male non agere potest. Hanc, præter alias, suggillandi Origenis causam habet Hieronymus : nam in epistola ad Ctesiphontem, cap. 2, consimilem Pelagii, sed nequiores etiam sententiam refellens, sic ipsum alloquitur : « Vis adhuc et alium nosse tui erroris principem? doctrina tua Origenis ramusculus est. In eo enim psalmo, ubi scriptum est, ut de cæteris taceam : *Insuper et usque ad noctem erudierunt me renes mei* ⁸⁸; asserit virum sanctum, de quorum videlicet et tu numero es, cum ad virtutum venerit summitatem, ne in nocte quidem ea pati, quæ hominum sunt, nec cogitatione vitiorum aliqua titillari; » et in præmio *Dialogorum adversus Pelagianos* : « Illud autem Origenis proprium est, impossibile esse humanam a principio usque ad mortem non peccare naturam; et rursum esse possibile cum se aliquis ad meliora converterit ad tantam fortitudinem pervenire, ut ultra peccare non possit; » et in præmio libri *iv Comment. in Jerem.* : « Hæresis Pythagoræ et Zenonis ἀπαθείας καὶ ἀναμαρτυρίας, id est impassibilitatis et impeccantiæ, quæ olim in Origene, et dudum in discipulis ejus Grunio (Rufinum intellige) Evagrioque Pontico, et Joviniano jugulata est, cœpit reviviscere. » Multos erroris hujus affines fuisse notat in libro sequente, *in Jerem.* xxii. Palladius quoque, Helenopolitanus episcopus, quem Origenis disciplina imbutum fuisse constat, in hæc ἀπαθείας hæresi versatus est; nam sect. viii *Lausiacæ Historiæ*, Ammonis ipsiusque uxoris scribens vitam, sic ait : « Cum hæc sic fierent, et pervenisset uterque ad impatientiam, vim et efficaciam habere preces Ammonis; » et sect. 12, de Ammone agens, ejusque sororibus ac fratribus, quos eosdem esse censeo, qui fratres Lougi dicti sunt, et a Theophilo Nitria, et Ægypto expulsi ad Joannem Chrysostomum confugerunt : de Ammone,

A inquam, ita scribit : « Hoc ei suo suffragio tribuebat Evagrius, qui erat vir discernendi vi præditus (nempe Ponticus ille Hyperborita) « se nullum hominem vidisse, qui esset magis impatientis, et alienus ab omnibus animi perturbationibus. » Hinc Hieronymus præem. in *Dialogos adversus Pelagianos*, ἀπαθείας assertores exagitans : « Palladius, inquit, servilis nequitiae eandem hæresim instaurare conatus est. » Instauravit et ante annos propemodum quadringentos Bogonatus hæreticus, Begardorum et Beghinarum parens.

In iis certe quæ supersunt Origenianorum operum reliquiis non frequentes occurrunt hujus opinionis notæ : nam quod exstat in 4 *homil. in Jerem.*, num. 16, prout ab Hieronymo conversa est : « Impossibile est enim quod semel vivificavit Deus, aut ab eo ipso, aut ab alio occidi; » ad vitam æternam, sanctosque ea fruente referendum esse ostendimus in observationibus; et ab Hieronymo præterea intrusum est. Tomo quidem xiii *in Matth.*, num. 29, parvulos illos, quorum similes vult nos effici Christus, et quibus scandalum a nobis præberi vetat, quosque Patrem cœlestem perire velle negat, homines perfectionem consecutos significare conjicit Origenes; deinde subjungit ejusmodi parvulos neque perire neque offensionem pati posse, quia : « Pax multa diligentibus nomen Dei, et non est illis scandalum ⁸⁹, » meritoque eos dicere posse : « Quis nos separabit a charitate ⁹⁰? » Sed Ezechielis tamen doctoritate probat justi animam esse mutationi obnoxiam, et a Dei mandatis posse discedere, ita ut prioris ejus justitiæ nulla habeatur ratio; atque idcirco quominus offensio eis a nobis præbeatur, Servatorem mandato suo prohibere. Libro quoque *in Epistolam ad Romanos* quinto, num. 4, pag. 546, de morte peccati loquens : « Illic ergo homo, inquit, qui jam reformatur et repratur ad imaginem Dei, neque terrenus, neque in hoc mundo est, sed in cœlis esse dicitur conversatio ejus : et ideo secundum eum qui dicit : *Vos autem non estis de hoc mundo* ⁹¹, mors in eum non potest pertransire; » et deinde : « Quod si peccatum et mors in hunc mundum introivit, et in hoc mundo habitat, certum est alienos a morte, et a peccato esse eos, qui per Christum, vel cum Christo mortui sunt huic mundo, et cum ipso resuscitati, cum ipso etiam in cœlestibus sedere meruerunt, conversationem non jam in hoc mundo, sed in cœlis habentes. » Item libri ejusdem num. 10, sub finem, pag. 568, hæc habentur : « Si enim in id anima perfectionis ascenderit, ut ex toto corde suo, et ex tota anima sua, et ex totis viribus suis diligit Deum, et proximum suum tanquam seipsum, ubi erit peccati locus? » atque hunc ait perfectionis gradum assecutum fuisse Apostolum, cum dicebat : « Quis nos separabit a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu ⁹²? » tum subnectitur : « Ex quibus omnibus evidenter ostenditur, quia si hæc omnia,

⁸⁸ Psal. xv, 7. ⁸⁹ Psal. cxviii, τοδ. Rom. viii, 35. ⁹⁰ Joan. xv, 19. ⁹¹ Rom. viii, 35.

quæ enumeravit Apostolus, separare nos non possunt a charitate Dei, cum in illud quis culmen perfectionis ascenderit, multo magis libertas arbitrii nos ab ejus charitate separare non poterit. » Verum hæc ab interprete Rufino, quem a Pelagiano fermento sibi satis non cavisse nemo nescit, inquinata fuisse possumus suspicari. Quemadmodum autem reprehensi ab Hieronymo erroris Origenem loci hi non satis liquido coarguunt, ita neque satis purgat ille qui exstat tom. xiii in *Matth.*, num. 25: Ἀνένδεχτον γὰρ ἐστὶν ἄνθρωπον εὐρεθῆναι πάντη ἀναμάρτητον, καὶ χωρὶς ἁμαρτίας ἀνειληφότα τὴν ἀρετὴν· neque sanctorum illa patriarcharum enumeratio, quæ est lib. v in *Epist. ad Rom.*, num. 4, pag. 547, quorum neminem peccato immunem vixisse probat; (cui enumerationi contrariam a Pelagio institutam, eorum scilicet, « qui non modo non peccasse, sed etiam juste vixisse referuntur, » exhibet Augustinus in lib. *De natura et gratia*, cap. 35, de qua consuli velim Pelagii ipsius epistolam ad Demetriadem, et Hieronymi librum *adv. Pelagian.*); vitam enim ab hominibus perfectis actam intelligit, antequam ad summam perfectionem crepsissent. Id confirmat aliter ille locus e tom. xxxii in *Joan.*, num. 12, pag. 436: Ἐμέμνητο γὰρ, οἶμαι, ἄνθρωποι ὄντες ὅτι τρεπτή ἐστὶν ἡ προαίρεσις τῶν ἐπιπροκόπτων, καὶ ἐπιδοχόμενη τὰ ἐναντία θέλειν οἷς πρότερον προέθετο. Mutabilem esse ait eorum voluntatem qui proficiunt, non qui perfecti sunt.

At vix ullam admittit excusationem, quod ab eo scriptum est tom. xii in *Matth.* num. 25, ubi hoc Christi ad Petrum exponens: « Scandalum mihi es⁸⁶, » quærit quomodo stare illud possit cum isto Prophe:æ: « Pax multa diligentibus nomen Dei, et non est illis scandalum⁸⁷; » et isto Apostoli: « Charitas nunquam excidit⁸⁸; » respondetque non Servatorem modo, sed et eum qui in charitate perfectionem adeptus est, scandalo obnoxium non esse; sed eum tamen qui peccat, quantum in se est, scandalum huic præbere. Damnosum vero penitus istud quod habetur eodem tomio, num. 4, pag. 516: Ὁ οὖν ἀναμάρτητος, καὶ μηκέτι δεόμενος τῶν νομικῶν θυσιῶν ὑπερβέβηκε τελειωθείς τάχα καὶ τὸν πνευματικὸν νόμον, καὶ γέγονεν ἐκ τῶν ὑπὲρ αὐτὸν νόμων. Præterea tom. xv in idem Evangelium, num. 6, pag. 659, tradit pueros quibus manus imposuit Jesus, j. m. amplius dæmonum assultibus vel peccati illecebris percelli non posse; et num. 17, pag. 676: Οὗτος δὲ ὁ ἀνθυπαλασσομένος ἀντὶ πλούτου πενίαν, ὑπὲρ τοῦ τέλειος γενέσθαι, πεισθεὶς τοῖς Ἰησοῦ λόγοις, ἀθρόως ἀν βοήθειαι, ὡς καὶ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸ γενέσθαι σοφὸς ἐν Χριστῷ, καὶ ἀνδρεῖος, καὶ δίκαιος, καὶ σώφρων, καὶ ἐκτὸς παντὸς πάθους· φῆσει δὲ ὁ οὕτως ἀπολογούμενος, ὅτι οὐκ ἀνάγκη τοῦτο νοηθῆναι αὐτῆς ἡμέρας ἀπαντῆσαι τῷ ἀποδομένῳ τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δίδόντι πτωχοῖς· ἀλλ' ἴσως ἀπ' ἐκείνης μὲν τῆς ἡμέρας ἄοξεται ἡ

A θεία ἐπισκοπὴ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα αὐτὸν ἄγειν· λέγω δὲ τὴν ἐπαινετὴν ἀπάθειαν, καὶ πᾶσαν τὴν ἀρετὴν.

XIX. Sed nec fugit diligentiam Iprensis episcopi isthoc Origenis deliramentum jam ante notatum a Magdeburgensibus, cent. iii, cap. 10, quod luculenter exagitat tom. I, lib. vi, cap. 12 et 15, et præcipue lib. iv tomi ejusdem, cap. 19, ubi hanc ἀπάθειαν e Pythagoreorum, Stoicorum, Diogenis, Pyrrhonis aliorumque philosophorum scholis manasse demonstrat. In quo miror hoc excidisse: « Quamquam nec Origenes hujus impossibilitatis primus auctor fuit. Nam ut nihil de Manichæo dicam..... jam olim Stoici putantur fuisse illius ἀπαθείας auctores. » Quasi Origenem Manichæus tempore præcesserit, quem certum est annis post Origenis obitum circiter viginti et uno hæresim suam promulgasse. Tum hoc loco, et lib. vi, cap. 12 tomi ejusdem, Priscillianum, Manichæum, Gnosticos, Evagrium Hyperboritam, Jovinianum, Pelagium, totiusque pene Syriæ hæreticos doctrinam hanc ab Origene sumpsisse auctore docet Hieronymo; interque eos Evagrium librum edidisse *Περὶ ἀπαθείας*, qui a Rufino Latine conversus est. Solerter deinde observat non satis caute Hieronymum in epist. ad Ctesiph. contra Pelag. cap. 2, et in præem. ad *Dialog. contra Pelag.* et in præem. *Comment. in Jerem.*, lib. iv, distinxisse illa duo, facultatem habere non peccandi, et non habere facultatem peccandi; hoc est, *posse non peccare*, et *non posse peccare*. Quorum alterum e libero pendet arbitrio, quo sit ut possumus peccare, vel non peccare, gratiæ modo ad id postremum suppetat auxilium; alterum vero arbitrii humani libertatem tollit, et a Valentinianis propugnabatur, qui homines πνευματικούς ejus esse volebant naturæ, quæ peccatum nullo modo reciperet: quod dogma, dogmatisque auctores perpetuis velitationibus Origenes urgebat; nunquam non hoc inculcans, nullam esse naturam quæ non sit boni et mali capax, adeo ut ne ipsi quidem angeli a peccato, peccatique pœnis essent immunes. Perperam ergo Hieronymus in epist. ad Ctesiph., cap. 1, ἀναμάρτητον, idem esse retur, quod *sine peccato*; nam ἀναμάρτητος, est, *incapax peccati*: perfectos autem non incapaces peccati volebat Origenes, neque Pelagius, sed peccato carere posse; imo vero prædicabat Pelagius non id agi, utrum aliquis peccati per totam vitam fuisset exsors, sed utrum homines peccati exsortes esse queant, quod per arbitrii liberi vires fieri posse affirmabat; et Adamantius quoque neminem sine peccato vixisse putabat, ut supra dixi. Atqui fieri posse non negabat Augustinus ut esse posset homo in hac vita sine peccato, id modo gratiæ auxilio, non naturæ viribus referretur acceptum: « Nam qui dicunt, » inquit lib. *De peccat. mer.*, lib. ii, cap. 6, « esse posse in hac vita hominem sine peccato, non est eis continuo in-

⁸⁶ Matth. xvi, 25. ⁸⁷ Psal. cxviii, 165. ⁸⁸ I Cor. xiii, 8.

cauta temeritate obsistendum. Sic enim esse posse A negaverimus, et hominis libero arbitrio, qui hoc volendo appetit, et Dei virtuti vel misericordiae, qui hoc adjuvando efficit, derogabimus. » Nec satis proprie idem Hieronymus in proœm. lib. iv *Comment. in Jerem.*, ἀναμάρτητον reddidisse videtur, *impeccantiam*, id est, non peccare; quod reddendum erat, *impeccabilitatem*, id est, non posse peccare. Perperam quoque scriptum ab eo est proœm. *Dialog. advers. Pelag.* : « Illud autem Origenis proprium est, esse possibile, cum se aliquis ad meliora converterit, ad tantam fortitudinem pervenire, ut ultra peccare non possit, » pro eo quod scribere debuit, ut *ultra non peccare possit*. Genuina ergo ea fuit Origenis sententia, homines omnes peccatis esse obnoxios; qui vero acquirendæ virtuti, et delictis expurgandis dederit operam, et ad perfectionem conscenderit, vitiorum incitamenta propriis viribus pessumdare posse si velit, ab iisque nequam tentari. In quo geminus est error, quod virum perfectum ad calcandas peccati blanditias gratiæ præsidio non egerè velit, et quod tentationibus eum minime percelli censeat; cum certum sit vitam hominis certamen esse perpetuum, et Paulo ipsi datum fuisse stimulum carnis.

XX. Quemadmodum evecos ad summum virtutis apicem homines peccatis obnoxios non esse definitivit Adamantius; ita asseruisse visus est non posse eos emergere a vitis, et ad virtutem regredi, ac renovari per pœnitentiam eos, qui post acceptum a C Deo gratiæ divini lumen iterum sese peccatis obstrinxerint : Petrum quidem cum Christum ejurando peccavit, nondum accepisse Spiritum sanctum; nobis vero si eo accepto peccaverimus, neque in hoc sæculo, neque in futuro veniam iri concessum. « Hoc attende, » inquit tract. xxxv in *Matth.*, num. 114, pag. 913, « quoniam ante galli cantum, et ante Spiritum sanctum, in tempore noctis profundæ, etiamsi frequenter denegaverit quis, vivere potest : quod manifestum est ex eo, quod ter denegavit Petrus. Si autem post galli cantum, vel semel in quocunque periculo constitutus denegaverit quis, impossibile est eum renovari in pœnitentiam, ut iterum crucifigat sibi Filium Dei. » Clemens quidem Alexandrinum *Stromat.* lib. II, iteratam hanc pœnitentiam qua post conversionem homo peccatis deditus tangitur, esse affirmat quasi quamdam novi peccati meditationem; minime vero ita insanit, ut homini post illam pœnitentiam peccanti nullam ad virtutem regressum patere putet, nec ullum alteri pœnitentiæ locum superesse velit. Nempe eo impulerunt utrumque perperam accepta isthæc ex Epistola ad Hebræos cap. vi, vers. 4-6 : « impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum celeste, et participes facti sunt Spiritus sancti. Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum virtutesque sæculi venturi, et prolapsi sunt, rursum

renovari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibi metipsis Filium Dei, et ostentui habentes; » nec non et ista e cap. 10, vers. 26, 27 : « Voluntariis enim peccantibus nobis post acceptam novitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia; terribilis autem quædam expectatio iudicii. » Inde et Novatus in hæresim inductus est. Quam autem his Pauli locis expositionem adhibuit Philastrius, eandem Origeniano illi possumus adhibere. Sic illa se habet cap. 88 : « Pœnitentiam etiam non excludit docendo, sed diversum gradum dignitatis ostendit inter hunc qui integrum custodivit, et illum qui peccavit. Dignitatis est igitur detrimentum in eo qui peccavit, non damnum salutis. Nam si fortiter quis pugnaverit per martyrium, recipiet pristinam dignitatem; aut si condigne in hoc sæculo vixerit, impetrat quod desiderat adipisci. Nam in ipsa epistola rebaptizatores excludit, non baptismum pœnitentiæ abnegat. » Cæterum consuli velim Sixtum Senensem lib. vi *Biblioth.* adnot. 119, et lib. vii, hæres. 8, qui hæc aliaque, cum explicandæ huic Pauli sententiæ, tum adversus adductum Origenis testimonium collegit.

XXI. Mirum porro sentientem Origenem perfectos homines posse non peccare, dixisse tamen præceptis divinis morem gerere non posse. Cui contrarium Pelagius decrevit in suis *Sententiis*, teste Hieronymo, qui lib. I *contra Pelag.* hæc scribit : « Centesimus titulus est, posse hominem sine peccato esse, et Dei mandata facile custodire, si velit. » Sic autem Origenes lib. II, in *Epist. ad Rom.*, num. 9 : « Nos vero qui hæc omnia spiritaliter intelligenda sentimus, idcirco et non auditores, sed factores legis justificandos credimus, non legis secundum litteram, quæ utique pro sui impossibilitate non potest habere factorem, sed secundum spiritum, per quem solum lex impleri poterit; » et num. 14, pag. 499 : « Licet non crediderint quidam Judæorum, de infidelitate tamen eorum dicendum est, quod Deus quidem solus sit verax, omni autem homo sit mendax : quia etiam si quis justus est, necesse est tamen ut in aliquo a veritate decidat, quam in omnibus servare humanæ naturæ pene impossibile est. » Graviora sunt etiam et magis expressa quæ existant D tract. xxxv in *Matth.*, num. 88, pag. 900, 901, ubi quærit utrum posito Christi vaticinio hoc scandalum in se passuros esse apostolos omnes, fieri potuerit ut scandalum Petrus non pateretur; quod duplici solvit responsione; prima, « quoniam necesse erat, ore verissimo prædicente, quia *omnes vos scandalizabimini*⁸⁹, fieri quod prædictum erat ab Jesu; » altera, « quoniam qui exoratus a Ninivitis, quæ prædixerat per Jonam non fecit propter pœnitentiam Ninivitarum, sic possibile fuit, ut repelleret etiam a Petro scandalum deprecante. » Vera est posterior responsio, prior falsa; posito enim Christi vaticinio, certo effectus consecutus est, non neces-

⁸⁹ *Matth.* xxvi, 31.

sario. Disputat postea, an postquam prædixit Christus futurum ut ante gallicinium ter a Petro negetur, precibus impetrare poterit Petrus, quominus vaticinium illud impleretur; respondetque precibus prohiberi potuisse vaticinii hujus effectum, si illud Christus juramento non firmasset; sed quia jurejurando firmatum fuerat a Christo, cum dixit: « Amen dico tibi⁹⁰, » fieri non potuisse ut non denegaret. Falsum id quoque, nam etiamsi certo negatus fuerit, potuit tamen non negare. Ibidem Petrum « derelictum » fuisse seiscit. « Et quoniam, inquit, non solum inconsiderate, sed pene etiam impie dixit: *Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego non scandalizabor*⁹¹, nec cogitans lubricam naturam humanam, magnum protulit verbum: ideo nec ad modicum est derelictus, ut scilicet denegaret, vel semel denegaret; sed abundantius derelinquitur, ut ter denegaret. » Subjungit postmodum melius sibi consulturum fuisse Petrum, si perspecta naturæ humanæ imbecillitate, quæ suapte vi et industria Christi nomen profiteri nequaquam potest, eum orasset, ut necessariam ad id gratiam sibi conferret. Optime id quidem, sed vitiosa sunt quæ sequuntur: « Nec enim, inquit, poterat fieri ut facta interrogatione potuisset dicere Dominum Jesum in Spiritu sancto, aut confessus fuisset, cum Spiritus sanctus nondum fuisset datus. » Atque hæc ἀπολογία repetit inferius num. 114, pag. 912, et novum insuper dogma congerit: « Abundantius considerantes Petri negationem, dicimus quoniam *nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*, sicut Paulus nos docet⁹²: *et nondum erat tunc in hominibus Spiritus sanctus, quoniam Jesus nondum fuerat honorificatus*, sicut dicit Joannes⁹³. Propterea non erat possibile, neque illum talem Petrum tunc Jesum confiteri, nec tamen reprehendendus non confitens Jesum. Quoniam ad confitentes dicitur: *Non estis vos qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis*⁹⁴. Non autem, cum sit potens Spiritus ille Patris vestri loqui in vobis, et cum in nostra sit potestate locum dare in nobis Spiritui sancto, et non diabolo, si denegaverimus, excusationem ullam habebimus. » Ac primum, quod ait derelictum fuisse Petrum, non uno modo intelligi potest; nam vel omni gratiæ cuiuslibet auxilio destitutum fuisse vult, cuius gratiæ ope, spreto mortis terrore Christum aperte confiteri potuisset: atque huic sententiæ cum solemnī sacræ facultatis theologicæ Parisiensis decreto temeritatis, impietatis et hæreseos nota inusta sit, anno 1656, temerarium quoque esset et impium ulla eam cavillatione et argumento tueri: vel ei defuisse censet non vehementem solum illam Dei aspirationem, et divinam θερμότητα, qua impulsus in medios sese fluctus præcipitaverat, et satellitum turmam stricto gladio pro Christo certaturus invaserat, sed gratiæ etiam efficacis auxilium; atque id recte et catholice dici po-

testi. Ex eo autem quod nondum datus erat Spiritus, falso concludit neminem potuisse dicere Dominum Jesum in Spiritu sancto; quamvis enim nondum datus fuisset Spiritus sanctus larga illa et mirabili missione, qua apostolis infusus est in Pentecoste, datus tamen fuerat alio modo viris justis ante Christi ortum, et dum inter homines ageret, et postquam in cælum se recepit. Præclara est Augustini de ea re dissertatio tractat. xxxii in *Joan.*, ubi ostendit quid postremam hæc inter Spiritus sancti missionem aliasque superiorum temporum intersit. Igitur cum Christum negavit Petrus, etsi nondum datus fuisset Spiritus sanctus solemnī illa et aspe-ctabili missione quæ in Pentecoste contigit, suppetebat ipsi tamen gratia divina, per Spiritum sanctum erogata, qua Christum neglecto mortis periculo poterat profiteri. Ferri ergo non potest quod subiicit Origenes: « Propterea non erat possibile, neque illum talem Petrum tunc Jesum confiteri, nec tamen reprehendendus erat non confitens Jesum. » Nec a Petro solum tunc abfuisse putat Spiritum sanctum, sed abfuisse etiam spiritum Spiritus hujus inimicum, quem iis impertitur Deus, quos ope sua sublevare vult, docet idem tom. xii in *Matth.*, num. 40, pag. 560, 561.

XXII. Verumtamen licet aliquando divinis non posse mandatis obtemperari definire visus sit, contrarium tamen occidit hqm. 9 in *Josue*, num. 9: « Annon, inquit, tibi videtur inter mulieres existimandus ille vir, qui dicit: Non possum observare quæ scripta sunt, vendere quæ habeo, et dare pauperibus non possum.... cætera similia quæ mandantur, qui dicit implere non possum, quid tibi videtur aliud, quam inter mulieres, quæ nihil viri possunt, esse numerandus? » et tom. xiv in *Matth.*, num. 25, et tom. xv, num. 5, unumquemque dicit impetrare posse a Deo donum castitatis, quamvis unicuique concessum non sit. Repugnat præterea supra a nobis expensum dogma, quod justos ἀπαθείς esse tradit; nam cum ex variis testimoniis, ipsiusque etiam Hieronymi auctoritate probaverimus in hoc errore versatum Origenem, quomodo alteri huic, quem investigamus, adherere potuit, mandata Dei omnia ne vix quidem servari posse? nam si servari mandata non possunt, nemo potest mandatis non refragari, ac nemo proinde potest non peccare. Quæ cum ex adverso opposita esse videantur, sic conciliata ab illo fuisse suspicor, ἀπαθείς quidem esse justos homines ac perfectos, posse eos non peccare, divinis legibus parere posse; reliquos vero homines præcepta omnia servare non posse: nam « illud Origenis proprium » fuisse tradidit Hieronymus proem. *Dialog. n. veter. Pelag.*, « impossibile est humanam a principio usque ad mortem non peccare naturam: et rursus esse possibile, cum se aliquis ad meliora converterit, ad tantam fortitudinem pervenire, ut ultra peccare non possit. » Petrum autem

⁹⁰ Matth. xxvi, 34. ⁹¹ ibid., 35. ⁹² I Cor. xii, 3.

⁹³ Joan. vii, 39. ⁹⁴ Matth. x, 20.

vel nondum fuisse perfectum censuit, cum Christum A negavit; accepto autem sancto Spiritu fuisse perfectum et ἀπαθῆ, vel propter firmatam jurejurando Christi vaticinationem de futuro ipsius peccato, peccatum vitare non potuisse. Quod autem ait: « Quoniam necesse erat fieri quod prædictum erat a Jesu, » ab interprete profectum fuisse putem, nam Origenes tom. iii *Comment. in Genes.*, num. 6, pag. 14, aliter sentit. Verba ejus sunt: Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἐγνωσται, γίνεται· ἀλλ' ἐπεὶ γίνεσθαι ἐμελλεν, ἐγνωσται. Διαστολῆς δὲ δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ τὸ, πάντως ἔσται, οὕτω τις ἐρμηνεύει, ὡς ἀνάγκη εἶναι γενέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ διδάμεν αὐτῶ· οὐ γὰρ ἐροῦμεν, ἐπεὶ προέγνωσται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἦν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι. Sequentia quoque eodem faciunt. Commodam etiam B admittunt explicationem quæ subnexa sunt in eodem *Commentario in Matthæum*, tractat. xxxv, num. 88, pag. 901, fieri non potuisse ut Petrus non peccaret, postquam vaticinium suum jurejurando, Amen, Christus confirmavit. Nam τὸ, *fieri posse*, duplici modo enuntiare Græce potuit Origenes οἶόν τε εἶναι, et δυνατὸν εἶναι: quorum prior excludit necessitatem, et cum libertate ad opposita, ut loquuntur consentit; posterior vero necessitatem includit, et libertatem excludit. Distinctionis hujus argumentum arcesso e libr. ii *contra Celsum*, num. 18, ubi sic de ejusdem Judæ prodicione et Christi vaticinio loquitur: Οὐχ οἶόν τε ἦν οὔτε τὸν ἐγνωσμένον ὡς προδώσοντα, μὴ προδοῦναι, οὔτε τὸν ἐλεγχθέντα ἀρνησόμενον, μὴ ἀρνήσασθαι. Quasi dicas: « Nullo modo futurum erat. » At paulo inferius num. 20 sic habet: Καὶ ὅλον γε τοῦτο ἐν τῇ προγνώσει τοῦ θεσπιζοντος αὐτὸ τυγχάνει δυνατοῦ ἔντος τοῦδέ τινος γενέσθαι, ἔσται τὸ ἔτερον αὐτῶν τὸ δέ τι. Καὶ οὐ φάμεν ὅτι ὁ προγινώσκων ὑφελὼν τὸ δυνατὸν εἶναι γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι οἶονεὶ τοιοῦτόν τι λέγει· τότε πάντως ἔσται, καὶ ἀδύνατον ἐτέρως γενέσθαι· et lib. vii *Comment. in Epist. ad Rom.*, num. 8, pag. 605: « Non ergo quia prophetae prædixerunt, idcirco prodidit Judas: sed quia futurus esset proditor, ea quæ ille ex propositi sui nequitia gesturus erat prædixerunt prophetae, cum utique Judas in potestate habuisset, ut esset similis Petro et Joanni, si voluisset. » Hinc adeo « Legis possibilitatem asseruisse » Origenem Magdeburgenses conquesti sunt cent. iii, cap. 10.

XXIII. Patet etiam reprehensionibus locis Origenis e lib. iii *in Epist. ad Rom.*, num. 9, in quo exemplis et rationibus demonstrare nititur sola fide, absque ullis operibus legis, hominem justum effici, juxta illud Apostoli Rom. iii, 27, 28: « Ubi est ergo gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? factorum? Non, sed per legem fidei. Arbitramur enim justificari hominem per fidem, sine operibus legis. » At certum est tamen de justificationis initiis ibi disserere Origenem, non de progressu ejus et augmen-

to, cum sine operibus otiosa est fides; adeo ut ita si intelligendus, posse aliquando hominem, qualis latro fuit, Christi in extremo supplicio socius, sola fide justificari, nullo etiam accedente opere bono; quando scilicet faciendi ejus data non est facultas, vel occasio: « Initium namque justificari a Deo, » Origenes lib. iv sequente, num. 1, pag. 523, « fides est quæ credit in justificantem: et hæc fides cum justificata fuerit, tanquam radix imbre suscepto hæret in animæ solo, ut cum per legem Dei excoli cœperit, surgant in ea rami qui fructus operum ferant. Non ergo ex operibus radix justitiæ, sed ex radice justitiæ fructus operum crescit, » et paulo superius pag. 522: « Jam sane considerabis, si ut de fide dictum est, quia *reputatum est ei ad justitiam* », ita et de aliis virtutibus dici possit, quia, verbi gratia, misericordia unicuique reputari potest ad justitiam, aut sapientia, aut scientia, aut mansuetudo, et humilitas, vel certe si omni credenti fides ad justitiam reputetur. » Tum *in Rom.* iv, 18, num. 6, pag. 531: « Puto quod prima salutis initia, et ipsa fundamenta, fides est: profectus vero et augmenta ædificii, spes est: perfectio autem et culmen totius operis, charitas. » Idem. tom. xvi *in Matth.*, num. 27, pag. 760, fidem absque operibus similem esse dicit ficiv a Christo arefactæ, quæ folia tantum absque fructibus ostentabat. Itaque postquam probare conatus est sola fide hominem effici justum, absque operibus legis, priore loco libri iii *in Epist. ad Rom.* statim subjicit num. 9, pag. 517: « Sed fortassis hæc aliquis audiens resolvatur, et bene agendi negligentiam capiat, siquidem ad justificandum fides sola sufficiat. Ad quæm dicemus, quia post justificationem si injuste quis agat, sine dubio justificationis gratiam sprevit; » et postmodum num. 10, pag. 519: « Quod si requirat aliquis curiosius, ii qui ex fide justificantur, per quem justificentur; licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen convenienter dicere possumus, quod qui ex fide justificantur, initio ex fide sumptio, per adimpletionem bonorum operum consummantur; et qui per fidem justificantur, a bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt. » Quanam ergo fide scripserunt Magdeburgenses cent. iii, cap. 10, Origenem « justificationis fontem fecisse bona opera? »

XXIV. De peccato originis ab Adamo in homines propagato non una est Iprensis episcopi adversus Adamantium querela. Is tom. I, lib. vi, cap. 17, postquam Origenem fassus est de peccato originis a catholica Ecclesia dissentire neutiquam videri, Pelagianis tamen, ut de ea re falsa opinarentur, portam aperuisse dicit. Mox e libro v *Commentariorum ipsius in Epist. ad Rom.* præcipua colligit capita, quibus doctrinam ejus super hoc argumento contineri patet; quæ singulatim, sed paucis examinabimus. Primum hoc est mundum, in quem peccatum intrasse

²² Rom. iv, 5.

docet Apostolus per peccatum Adami, terrenos esse homines; 2. mortem quæ in omnes pertransiit, mortem esse animæ, non corporis; 3. mortem illam non pertransisse in omnes, sed in multos, qui nempe actu peccaverunt; 4. non in omnes regnasse mortem, sed in eos duntaxat qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ; 5. non omnes homines, sed multos unius delicto peccatores fuisse effectos; 6. Christum plures ad vitam reduxisse, quam Adamum ad mortem; 7. Adamum esse formam futuri, quia peccati ipsius exemplar imitantes, peccatores effecti sunt. Observatum autem velim ante omnia, ab Origene hæc ἀλληγορικῶς fuisse proposita, non δογματικῶς definita; antequam enim ad ea accedat, explicato litteræ sensu. « Videamus nunc, » inquit num. 1, pag. 545, « quid etiam interior habeat intellectus. » Quod ex ipsius opinionum inconstantia et diversitate clarius etiam sese prodet. Nam primum quod attinet, postquam terrenos homines et rebus terrenis deditos, allegorice mundum esse dixit, in quem peccatum intravit, mundum deinde aliter exponit, eoque significari docet num. 1, pag. 547, « terrenum hunc locum, in quo homines habitant; vel terrenam et corporalem vitam, in qua mors habet locum; cui mundo, hoc est, terrene vitæ, crucifixos se dicunt sancti et mortuos. » Non multo autem inferius pag. 549, alia habet: « Videtur mihi, inquit, quod hic Apostolus illam ætatem, quæ nondum ad capacitatem rationis accessit, non tam homines, quam mundum appellaverit. » Altera querela hæc est, dixisse Origenem mortem quæ in omnes homines pertransiit, mortem esse animæ, non corporis. Fateor mortem illam passim accipi ab eo pro morte peccati, sed, ut reliqua, allegorico sensu: cujus moris mortem corpoream umbram appellat num. 1, pag. 547, quia « quocumque illa incesserit, hanc necesse est subsequi, velut umbram corpus; » atque idcirco mortuum fuisse Christum, quia pro nobis factus est peccatum. At mortem illam, quam regnasse ab Adam usque ad Moysen ait Apostolus Rom. v, 14, mortem corporis, et descensum ad inferos non semel interpretatur Origenes lib. v in *Epist. ad Rom.*, puta cum ait num. 4: « Quomodo sane, vel quæ condemnatio in omnes homines venerit videndum est: et sufficere forsitan potest, secundum simplicem expositionem, ut dicamus condemnationem esse delicti communem hanc mortem quæ omnibus venit et veniet, etiamsi iusti videantur. » Existimavit ergo Origenes non peccatum solum, quod mors est animæ, sed mortem etiam corpoream in omne genus humanum per Adami lapsum fuisse transmissam, quod synodi Tridentinæ decreto, sess. 5, can. 2, penitus consentaneum est. Id Jansenius, velut a se dissentiens, minime dissimulat tom. I, lib. III, cap. 15. Tertia criminatio talis est, censuisse Adamantum, mortem illam quæ in omnes, juxta Paulum Rom. v, 12, pertransiit, in multos tantum pertransiisse, qui nempe actu peccaverunt. Cui crimina-

tionis quarta connexa est, visum fuisse ipsi, mortem illam de qua Paulus Rom. v, 14, non in omnes regnasse, sed in eos duntaxat, qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ. Utrobique mortem peccati intelligit: ac proinde pendet hinc quoque quinta accusatio, affirmasse ipsum, non omnes homines, sed multos unius delicto peccatores esse effectos. Distinguit autem Origenes transitum mortis a regno mortis: « Peccatum enim, » inquit num. 1, pag. 550, « pertransiit etiam in justos, et levi quadam eos contagione perstrinxit: in prævaricatoribus vero, id est, his qui se ei tota mente ac devotione subjiciunt, regnum tenet, et omni potestate dominatur. » At mortem illam super eos tantum regnum tenuisse vult, qui simili sese, ut Adam crimine inquinaverunt. Quanquam alibi peccatum originis super omnes regnasse ait: « Non ergo, » inquit num. 2, pag. 554, « nihil peccantibus nobis, mors regnavit in nobis: » et mox: « Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen in eos qui peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ. Videturne ut a peccato nullum Paulus excuset? » Pertransiisse autem mortem in omnes iteratis locis diserte asserit, ut cum num. 1, pag. 547, corporis mortem umbram esse dicit mortis peccati; ac proinde nullum morte peccati esse immunem, quia corpoream mortem nemo vitare potest. Id probat deinde commemoratis priorum temporum viris sanctitate nobilibus, quos omnes peccato obnoxios fuisse demonstrat. Idem non multo post confirmat, apostolicum illud explanans Rom. v, 18: « Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, » etc. « Et sufficere, » inquit num. 4, « forsitan potest secundum simplicem expositionem, ut dicamus condemnationem esse delicti communem hanc mortem, quæ omnibus venit, et veniet, etiamsi iusti videantur; » atque hanc esse dicit simplicem, non allegoricam expositionem. Nec superioribus repugnet, quod ait num. 2, pag. 553. « Non omnes homines, sicut solet, in cæteris ponit (Apostolus), sed multos, qui unius delicto peccatores constituti sunt; » nam omnes multos esse fatetur num. 5, pag. 556, consultoque vocem *omnes* ab Apostolo fuisse omissam, « ne forte si dixisset per unius inobedientiam peccatores factos esse omnes, et necessario subjunxisset; ita et per unius obedientiam iusti constituerentur omnes, videretur ex hujusmodi promissionis securitate resolvere animos eorum quibus expedit esse sub metu. » Deinde num. 5, pag. 556, 557, aliud esse docet peccare; aliud peccatorem esse; peccare omnes etiam justos, peccatores esse qui sæpe peccando usum peccandi ac consuetudinem contraxerunt; peccatores igitur esse multos, non omnes; peccare autem universos. Perspicua vero ea sunt num. 1, pag. 544: « Et ut evidentiùs ostenderet omnes homines et multos homines idem esse, addidit his: *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam iusti constituen-*

cur multi⁹⁶. Et quod superius omnes dixerat homines, hic eodem sensu multos nominavit; et ista num. 2, pag. 553: « Mortem tamen istam communem suscepit (Christus) cum illam peccati, quæ regnabat in omnibus, non receperit. » Et sane neminem vacare peccato persuasum Origeni fuisse jam satis supra demonstravimus. Sextum hoc ei crimen objicitur, decrevisse ipsum, Christum plures ad vitam reduxisse, quam Adamum ad mortem. Quod facite ex superioribus refollitur, nam si in omnes mortem sive animæ, sive corporis ab Adamo profluxisse ratus est Origenes, non plures certe quam omnes ad vitam Christum reduxisse optari potuit. Præterea exponens illud Apostoli Rom. v, 15: « Si enim unius delicto multi mortui sunt; multo magis gratia Dei et donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit, » opponit gratiam Christi peccato Adami, et quidquid utriusque hominibus boni vel mali fuit importatum, invicem accurate contendit, nec plures gratia Christi sublevatos fuisse observat, quam peccato Adami affectos et in deterius commutatos. Præterea vero Paulinam sententiam his verbis enarrat num. 2, pag. 552: « Ostendere vult quod multo sit fortior vita quam mors, et justitia quam peccatum, et per hoc edocere, qui si ita per peccatum mors regnare in omnibus potuit, accipiens ex unius hominis inobedientia initium, quanto potentius et dignius per justitiam vita regnabit, initium accipiens per unius obedientiam Christi? » Sed et p. 553, « simpliciore intellectu » dici posse censet plures vita fuisse donatos a Christo, quam morte affectos ab Adamo; quia Adamus homines tantum a se oriundos letho cecidit; Christus autem non illos tantum, sed ipsum etiam Adamum vitæ reddidit. « Sic ergo, inquit, plures Christus reducit ad vitam, quam Adam duxit ad mortem; quia etiam ipsum Adam, qui cæteris causa extitit mortis, Christus revocavit ad vitam. » Postremo tandem id in Origene culpât Jansenius, quod affirmaverit Adamum esse formam futuri, quia peccati ipsius exemplar imitantes, peccatores effecti sunt. Exstat illud quidem cum aliis libri hujus quinti in Epistolam ad Romanos locis, tum præsertim num. 5, pag. 557, his verbis: « Dedit ergo Adam peccatoribus formam per inobedientiam; Christus vero e contrario justis formam per obedientiam posuit.... Propterea enim et ipse obedientia factus est usque ad mortem⁹⁷, ut qui obedientiæ ejus sequantur exemplum, justi constituentur ab ipsa justitia, sicut illi inobedientiæ formam sequentes constituti sunt peccatores. » Verum repetitis quoque libri ejusdem testimoniis Adamum idcirco formam futuri dictum pronuntiat, quod Christi typum præferret. Quod adjicit autem per prævaricationem hominibus formam peccandi præbuisse Adamum, atque ita peccatores constitutos fuisse multos, peccatum aliud originis ex traduce in homines

A propagatum nentiquam excludit: « Aut magis simpliciter, » inquit num. 1, pag. 550, « accipiendum videtur, et similitudo prævaricationis Adæ absque aliqua discussione recipienda, ut hoc sermone omnes qui ex Adam prævaricatore nati sunt, indicari videantur, et habere in semetipsis similitudinem prævaricationis ejus, non solum ex semine, sed ex institutione susceptam. » Ubi peccatum originis semine transmissum, et peccatum, uti appellant, actuale, institutione susceptum agnoscit. Nec multo post num. 2, pag. 553, 554, doctrinam eandem inculcat, docens homines « non tam natura urgeri in mortem peccati, quam disciplinam, » et peccatum « non solum nativitatis, sed et doctrinæ esse, » et Christum contraria contrariis opposuisse, vitiumque illud per generationem contractum, per regenerationem abolevisse; et peccatum per malam institutionem admissum, salubri doctrina coercuisse: atque idcirco discipulis suis non dixisse: « Ite, baptizate omnes gentes; » sed: « Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti⁹⁸. » Tum ita concludit: « Scias ergo utrumque esse in culpa, utriusque remedium dedit, ut generatio mortalis regeneratione baptismi mutaretur, et impietatis doctrinam doctrina pietatis excluderet. » Plus prodest ad oppugnandam Origeneum, quod ex illo referunt Catenæ in Psalmos ad psal. XLVIII, 6, pag. 718, Μηδὲ ἕκαστος τὴν τοῦ Ἀδάμ παραχολὴν φοβεῖται· ταύτην γὰρ ὑπερνικήθησα πτέρναν ἀνομίας εἶναι· οὐδὲς γὰρ δι' ἄλλου κακῶν καταδικάζεται. Quibus originis peccatum, debitaque ipsi supplicia penitus tolluntur. Sed præter sublestat Catenarum fidem, faciunt pro Origene sane ipsius super hoc argumento, et orthodoxæ sententiæ variis sparsæ locis, velut homil. 8 in Levit., num. 3, ubi homines in iniquitatibus concipi, et in peccatis nasci asserit, atque idcirco scriptum esse: « Nemo mundus a sorde, ne si unius diei sit vita ejus⁹⁹ » (quanquam homil. 12 in Levit., num. 4, et homil. 14 in Luc. sordes illas quas nascentes contrahimus, a peccato distinguit, et conceptionis atque ortus spurcitiem et sorditatem significari putat), alioqui baptismum parvulis in remissionem peccatorum conferri solitum, supervacaneum fore et inutilem. Paria replicat tom. xv in Matth., num. 23, pag. 686, et baptismo decernit abstergeri sordes, quas nascentes contrahimus; videlicet peccatum, juxta illud Davidis psalmi I, 7: « Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea. » Unde solvitur, ut id obiter dicam, impactum Origenistis crimen alterum, consuisse ipsos peccata non tolli per baptismum, sed tegi. Hinc ipse Jansenius Origeneum de peccato originis non videri a catholica doctrina dissidere confessus est: hinc ipsum sana docuisse de effectu baptismi, per eum nempe deponi peccati sordes, et omne noxarum genus auferri prædicant

⁹⁶ Rom. v, 19. ⁹⁷ Philipp. ii, 8. ⁹⁸ Matth. xxviii, 20. ⁹⁹ Job xiv, 4.

Magdeburgenses, cent. III, cap. 10. Si quid in illis **A** tamen *Commentarii in Epistolam ad Romanos* orthodoxæ fidei parum consentaneum occurret, meminerit eruditus lector non tam illorum auctorem existimandum esse Origenem, quam Rufinum; a quo non tam interpretati, quam recusi et interpolati sunt; Rufinum autem tam prave de peccato originis sensisse, ut apud Carthaginense concilium professus sit Cælestius se ab eo accepisse nefarium illud dogma, traducem peccati non esse, ut refert Augustinus lib. II *De peccat. origin.*, cap. 3.

Notetur interim capitalis Hieronymi adversus Origenem insimulatio, in qua desinit liber ipsius *tertius adversus Pelagianos*: « Quod si injusta, inquit, vobis (Pelagianis) videtur alienorum remissio peccatorum, quæ fit per baptismum, qua non indiget qui peccare non potuit: transite ad Amasium vestrum, qui præterita in cælis et antiqua delicta solvi dicit in baptismo; ut cujus in cæteris auctoritate ducimini, etiam in hac parte errorem sequamini. » Amasium illum, Origenem intelligo, quasi ab *admando* diceretur Adamantius, sic ab *amando* dictum Amasium. Quem cum peccata in cælo ab animis admissa credidisse fassi simus, eadem baptismo ablui putasse non negamus: si modo concedatur peccatum quoque propaginis, ab Adamo derivatum, eodem baptismo deleri consuisse etiam ipsum; quod unum in præsentia propugnandum suscepimus.

XXV. Superest jam ut de suis circa prædestinationem placitis Origenes causam dicat. Meminisse ergo oportet toties jam a nobis decantati dogmatis, quo mentes antequam illaberentur corporibus duxisse vitam in cælo asseveravit, et pro acta ibi vel recte vel male vita, partim angelicum ordinem adeptas, partim in terram fuisse detrusas; nec varia solum corpora, variamque vivendi in terris sortem nactas esse, sed varium etiam gratiæ divini modum fuisse promeritas, vasaque sticilia vel aurea, contumeliæ vel honoris fuisse effectas; ita tamen ut eadem arbitrii libertate utentes, nova gratiæ incrementa capessere, et ad superiores iterum reveli gradus, vel ad inferiores relabi possint. Ac totum in hoc argumento libri secundi *Περὶ ἀρχῶν* novum caput contrivit. Sed et idem aperte tradit lib. VII *in Epist. ad Rom.*, num. 17, illud Paulinum ¹ enarrans: « Annon habet potestatem figulus lutī, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliā? »

Quemadmodum autem arbitratus est Adamantius, quæ a nobis gesta sunt olim, antequam corpora subiremus, causam dedisse Deo, cur mentes nostras terrenis hisce molibus implicaret, a deo ut ad hanc in terris agendam vitam Deus nos prædestinaverit, ex prævisis ab omni retro ævo meritis vitæ illius in cælo traductæ; ita ex prævisis meritis terrenis hujus vitæ quam nunc agimus, prædestinasse

¹ Rom. IX, 21. ² Rom. VIII, 30. ³ II Tim. II, 19.

(44) Id duobus præcipue locis asserit, etc. Vide etiam librum *De oratione* num. 6, pag. 207-209, et homil. 14 in Num., num. 2, pag. 323.

nos Deum ad nobilia quædam in terris obeunda munia, deinde vero post obitum ad gloriam, existimavit. (44) Id duobus præcipue locis asserit, quorum prior est lib. I *in Epist. ad Rom.*, num. 3, Paulum sibi a ventre matris suæ propterea segregatum fuisse dicit in Evangelium Dei, quia « causas in eo et merita, quibus in hoc segregari debuerit, vidit ille quem non latet mens. Prævidit enim quod abundantius quam cæteri omnes laboraturus esset in Evangelio Hæc ergo, et multa alia his similia in eo de ventre matris prævidens Jesus, pro his segregavit eum in Evangelium. » Et mox: « Quos præscivit Deus tales futuros ut Christo se in passionibus conformarent, ipsos etiam conformes ac similes imaginis ejus prædestinavit et gloriæ. Præcedit ergo præscientia Dei per quam noscuntur qui in se labores et virtutes habituri sint, et ita prædestinationis sequitur; nec tamen rursus prædestinationis causa putabitur præscientia. Quod enim apud homines uniuscujusque meritum pensatur ex præteritis gestis, hoc apud Deum judicatur ex futuris. » Habetur locus alter lib. VII *Comment. in Epist. ad Rom.*, num. 8, ubi hoc Apo. tollit explanans: « Quos autem prædestinavit, hos et vocavit: et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, illos et glorificavit, » primum aliter accipiendum docet illud, « quos præscivit, » superiore commemoratum versiculo, quam vulgo accipi solet; quia si ii tantum prænoscentur, qui prædestinantur; qui non prædestinantur, utique non prænoscentur: cognitionem ergo illam pro amoris nexu, et affectus vinculo sumendam probat multis Scripturæ testimoniis, puta isto: « Cognovit Dominus eos qui sunt ejus, » id est diligit, eum tamen nec eos qui non sunt ejus ignoret: præcognosci ergo eos a Deo vult, « in quibus, sciens quales essent, amorem suum Deus affectumque posuisset. » Querit postmodum quo sensu interpretandum sit illud Apostoli: « Quos vocavit, hos et justificavit, » cum multi vocati sint, pauci electi. Respondet duplex esse vocationis genus; aliud secundum propositum, non vocantis Dei, sed vocati hominis, quo virtutem amplectitur; quicumque autem vocatione ejusmodi vocati sint, hos et justificatos esse: aliud esse vocationis genus, non secundum bonum propositum, quo vocantur etiam reprobi, ne meritis afficiendi pœnis hoc utantur obtentu, idcirco sese fuisse a virtute alienos, quia defuerit sibi vocatio. Si quis autem propositum illud, secundum quod vocari nos a Deo dixit Apostolus, ad Deum referri velit, futurum illud quoque posterius recto humanæ voluntatis proposito, ac religiosa mente, et salutis desiderio. Demum id subnectit: « Hoc ergo pacto neque in præscientia Dei, vel salutis, vel perditionis nostræ causa consistit, neque justificatio ex sola voluntate pendebit, neque glorificari de nostra penitus potestate sublaturum

est ; » et paulo inferius : « Ut autem scias quia non in præscientia Dei unicuique salutis causa ponitur, sed in proposito et actibus suis, vide Paulum ⁴ verentem ne forte cum aliis prædicaverit, ipse reprobus efficiatur, macerare corpus suum, et subjicere servituti. »

XXVI. Dolet Iprensi episcopo dixisse Origenem, prædestinationem pendere ex prævisis meritis : vocationem fieri secundum propositum hominis, non Dei : vocationem secundum propositum Dei, ex bonis hominum desideriis aptam esse et connexam : causam eandem esse salutis et damnationis, nempe religiosæ mentis desideria. Quæ omnia in idem fere recidunt. Offendit quoque ipsum perperam expositus Apostoli locus ⁵ : « Posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit, » quasi voluntas illa ad membrum, non ad Deum pertineat. Locus habetur lib. ix *Comment. in Epist. ad Rom.*, num. 5, pag. 648 : « Voluit autem, inquit, Deus secundum rationem vel mensuram fidei quæ est in nobis, vel voluit ad id quod expedit. Nisi forte ita aliquis et hoc velit intelligere : *Deus posuit in corpore unumquodque membrum, prout voluit, ut voluit, ad membrum magis referatur, hoc est, prout voluit, prout elegit, prout operam dedit, ne videatur de homine arbitrii potestas auferri.* »

Prædestinationem prævisis meritis postposuisse Origenem minime mirum est, cum quæstionem illam leviter tantum et perfunctorie delibavit vetusti Patres Pelagianis temporibus antiquiores, ut discimus ex epistolis Prosperi et Hilarii Arelatensis ad Augustinum, præligi solitis ipsius libris *De prædestinatione sanctorum et dono perseverantiæ*, et ex prioris illius Augustini libri capite 44, et posterioris capite 20. In ea quippe fuisse sententia Irenæum, et Chrysostomum ; sed et post Pelagianam ætatem, Theodoretum, Theophylactum, Œcumenium, aliosque complures tralatitium est. Cum et eandem hodieque a viris catholicis propugnatam videamus ; et hanc, alteramve illi oppositam persequi summorum auctoritate pontificum liceat. Nec adeo tamen sententiæ huic patrocinatus est Adamantius, ut non contrariam etiam aliquando sectari visus sit. Nam lib. vii in *Epist. ad Rom.*, num. 45, hæc scribit : « Sed hæc omnia eo spectant, ut illud probet Apostolus, quod si vel Isaac, vel Jacob pro his meritis electi fuissent a Deo quæ in carne positi acquisierant, et per opera carnis justificari meruissent, posset utique meriti eorum gratia ad posteritatem carnis quoque et sanguinis pertinere. Nunc vero cum electio eorum, non ex operibus facta sit, sed ex proposito Dei, et ex vocantis arbitrio, promissionum gratia non in filiis carnis impletur, sed in filiis Dei : hoc est qui similiter ut ipsi ex proposito Dei eliguntur, et adoptantur in filios. » Verum, ut sæpe dixi, parum huic libro adjungendum est fidei, quem Rufiniani opinionibus aspersum et inquinatum

scimus. Vocationem quoque illam secundum propositum hominis, quam revera Pelagianis tribuit Augustinus lib. ii *Contra duas epist. Pelagianorum*, non ita tuetur Origenes, ut non etiam vocationem secundum propositum Dei hic intelligi posse fateatur ; nam proponit utramque et sententiæ suæ accommodat. Quamvis autem unam illam priorem defenderet, astipulatorem haberet Chrysostomum, sic in Rom. xviii, 28, disserentem : Πρόθεσιν δὲ ἐνταῦθα φησιν, ἵνα μὴ τὸ πᾶν τῇ κλήσει δῶ, ἐπεὶ οὕτως ἐμελλον καὶ Ἕλληνες ἀντιλέγειν, καὶ Ἰουδαῖοι. Εἰ γὰρ ἡ κλήσις ἤρκει μόνον, τίνας ἔνεσκεν οὐ πάντας ἐπέθεσαν ; Διὰ τοῦτο, φησὶν, οὐχ ἡ κλήσις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόθεσις τῶν καλουμένων τὴν σωτηρίαν εἰργάσατο. Οὐ γὰρ ἠναγκατιμένη γέγονεν ἡ κλήσις, οὐδὲ βεβιασμένη πάντες γοῦν ἐκλήθησαν, ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν. « Propositum autem hic dicit, ne totum vocationi tribuat : sic enim contradicturi erant ei Græci et Judæi. Nam si sufficeret sola vocatio, qua de causa non omnes salvi facti sunt ? Propterea, inquit, non sola vocatio, sed et propositum eorum qui vocantur, salutem operatum est : nec enim coacta facta est vocatio, neque violenta. Omnes ergo vocati sunt, sed non omnes obedierunt. » Assentientem quoque haberet Theodoretum, et perpetuum Chrysostomi assecelas Theophylactum, et Œcumenium, et alios nonnullos. Vocatio autem secundum propositum Dei, quod propositum ex perspectis animæ piis desideriis pendeat, quatenus cum reliquis Adamantii dogmatis cohæret, merito a Jansenio exploditur ; nam pia desideria ab hominum sola voluntate derivat ; quibus perspectis desideriis proponat Deus ipsos vocare, tumque primum gratiam ad id opportunam largiatur. Hinc affine quiddam carpit in Origene Jansenius tom. I, lib. viii, cap. 4, quod scilicet dixerit salutaris doctrinæ præcepta Christum hominibus tradidisse, prout affectos eos esse novit, fidemque sibi adhibuitos præsensit. Equidem non dubito, uti supra dixi, opinatum fuisse Origenem, ex hac prænotione motum fuisse Christum ad primam illis gratiam impertiendam : proptereaque nullam Semipelagiano huic errori defensionem obtendimus. Sin ita sensisset Origenes, doctrina sua illos imbuisset Christum, quos ipsi per gratiæ suæ mere gratiæ auxilium assensuros prænoverat, vel futurum et prævisum consensum occasionem Christo impertiendæ suæ doctrinæ et gratiæ præbuisse, non ut præberetur promeritum fuisse ; hoc est gratiam suam et doctrinam non ex futuris eorum meritis, sed hac consensus oblata occasione Christum fuisse largitum, magnis utique patronis sese tueretur ; puta Augustino, qui, ut habet Jansenius supra laudato loco, in epistola 49, ad Deogratias, quæst. 2, docet : tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos prædicari doctrinam suam, quando sciebat, et ubi sciebat esse qui in eam fuerant credituri ; » et aliquanto post :

⁴ 1 Cor. ix, 27. ⁵ 1 Cor. xii, 18.

« Quid ergo mirum si tam infidelibus plenum orbem A terrarum Christus prioribus sæculis noverat, ut eis apparere, vel prædicari merito nollet, quos nec verbis, nec miraculis suis credituros esse præsciebat? » et Chrysostomo, qui *serm. 4 in Epist. ad Coloss.*, ad vers. 25 sic habet : 'Ο γὰρ Θεὸς οὐκ ἀ-θρόως πάντα ποιεῖ, ἀλλὰ κέχρηται συγκαταβάσει διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. Καὶ τοῦτο αἴτιον τοῦ νῦν παραγενέσθαι τὸν Χριστὸν, ἀλλὰ μὴ πά-λαι : « Deus enim non repente facit omnia, sed pro- pter summam suam humanitatem sese rebus ac- commodat. Et hæc causa est, cur nunc advenerit Servator, non olim ; » quod fusius disserit in fine homiliæ ejusdem ; et Sedulio, qui *in Roman.* viii, 28, propositum illud Dei ibi intelligendum esse di- cit, « secundum quod proposuit salvare sola fide, quos præscierat credituros. » Ferri etiam posset, quod addit Origenes, non ex sola Dei voluntate jus- tificationem nostram pendere, neque salutem de- nostra penitus esse potestate sublatam ; nam gratiæ justificationis libere consentit homo, a qua dissen- tire potest ; et salutem æternam dissentiendo po- test amittere, juxta Tridentina placita (45). Verum commodam omnem interpretationem excludunt quæ apponit Origenes, « non in præscientia Dei unicui- que salutis causam poni, sed in proposito et acti- bus suis ; » excludunt et reliqua Adamantii præ- scripta, unde hæc proficiscuntur. Jure quoque Pau- lini loci, qui exstat I Cor. xii, 18, proposita ab Ori- gene, non asserta tamen ab eo, neque omnino pro- bata explicatio, utpote absurda et violenta refel- litur.

QUÆSTIO VIII.

DE ASTRIS.

Utrum astra animata esse, Deum cognoscere et precari, peccare posse, judicatum iri, ac salutem sperare et posse consequi Origenes affirmaverit. II. A multis hic arguitur. III. Nec defensionem tamen caret. IV. Viam ipsi ad id credendum straverunt antiqui. V. Utrum sideribus futurorum signifi- cationem a Deo impressam putaverit. VI. An tres priores creationis dies sine sole, luna et stellis non fuisse decreverit.

I. Quid Origenes de astris senserit exploraturis, animane ea et corpore constare sit arbitratus, an corpora esse inanima, rursum iteranda sunt quæ tam sæpe supra disseruimus : mentes ante corpora conditas opinatum Adamantium, ac pro meritis in varia, variaque corpora detrusas ; quasdam autem ex illis quæ non pessime sese gessissent, animandis solis et lunæ, aliorumque siderum corporibus, munda- que illustrando ac exornando, nobili scilicet muni- eri fuisse præfectas. Id supra jam delibatum nunc eo etiam amplius probandum est. Sic habetur quidem tomo I Origenis in *Joan.*, num. 17, καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ τοῦ ἡλίου ἐν σώματι. Hoc est, « anima solis, » non Eliæ, ut inepte vertit interpres. Libro vero II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 9, num. 7, postquam animas juxta virtutes ac merita diversis sanxit adnecti cor-

⁶ Rom. viii, 20. ⁷ *ibid.* 22.

(45) Trident. conc. sess. vi, cap. 5, et can. 4.

poribus, ex eaque diversitate mundi consonantiam efflorescere, addit quasdam ex his quæ « melioribus meritis sunt, ad exornandum mundi statum com- pati reliquis, et officium præbere inferioribus, quo per hoc participes existant patientiæ Creatoris : secundum quod Apostolus ipse dicit⁶ : Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecerit in spem. » Quod de astris sine dubio intelligendum est.

Nec animam duntaxat sideribus additam esse, sed ea etiam ratione pollere, Deum cognoscere, lau- dare ac precari ratus est. Nam tom. xiii *in Matth.*, num. 20, hæc leguntur : Ἐσπονον γὰρ λέγειν τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς σύστημα. ὡστ' εἰ- πεῖν ἂν ὅτι ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ὁ χορὸς τῶν ἀστέ- ρων, καὶ οἱ ἐν ἑλῶ τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄγγελοι οὐκ ἔγνωσαν τὸ ἀληθινὸν φῶς, καὶ ἀγνοοῦντες αὐτὸ ἐτή- ρησαν τὴν ἐπιτεταγμένην αὐτοῖς ἀπὸ Θεοῦ τάξιν. At libro v *contra Cels.*, num. 10, pag. 585, astra appel- lat ζῶα λογικὰ καὶ σπουδαῖα, καὶ φωτισθέντα τῷ φω- τὶ τῆς γνώσεως ὑπὸ τῆς σοφίας, ἥτις ἐστὶν ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Eadem preces offerre Deo per unige- nitum ejus Filium, ipsumque laudare probat num.

15, ex Davidis psalm. cxlviii, 5, 4 : « Laudate eum, omnes stellæ et lumen : laudate eum, cæli cælo- rum. » Quo et illud refert ex *Epist. ad Rom.* viii, 19-21 : « Expectatio creaturæ revelationem fi- liorum Dei expectat. Vanitati enim creatura sub- jecta est non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe : quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei ; » et lib. viii operis ejusdem num. 66 : Εὐφη- μοῦμεν αὖν ἥλιον, ἰνquit, ὡς καλὸν Θεοῦ δημιουργή- μα καὶ τοὺς νόμους φυλάσσειν Θεοῦ, καὶ ἀκοῦον τοῦ Ἄνεϊτα τὸν Κύριον, ἥλιος καὶ σελήνη. καὶ ὅση δύναμις, ὑμνεῖτε τὸν Πατέρα, καὶ τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός : et paulo post, num. 67 : Ὑμνοῦμέν γε Θεόν, καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, καὶ πᾶσα ἡ οὐρανία στρατιά : ὑμνοῦσι γὰρ πάντες οὗτοι, θεῖος ὄντες χορὸς μετὰ τῶν ἐν ἀνθρώ- πους δικαίων τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν, καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ.

Eadem peccatis esse obnoxia ; nec astra modo, sed elementa etiam, ac proinde judicium Dei olim subitura fore, sententia ipsius est, his consignata verbis homil. 4 *in Ezech.*, num. 1 : « Futurum est ut in die judicii non solum homo, sed etiam universa conditio judicetur. Omnis quippe creatura congemi- scit et condolet⁷. Si omnis creatura congemiscit et condolet, est autem creaturarum pars terra et cæ- lum, et cætera quæque quæ sub cælo sunt, et quæ super cælos, et liberabitur omnis creatura a servi- tute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei, quis scit et de terra, an secundum naturam suam in aliquo peccato teneatur obnoxia ? Si enim animal est, si rationalis est, si indiget auditione sermonis prophetici dicentis : *Attende cælum et loquar, et au-*

D

dial terra verba oris mei⁸; et : *Audi, cælum, et auribus percipe, terra*⁹ ... quare non terræ et aeris iudicium sit futurum? » Id deinde probat variis Scripturæ testimoniis; tum addit : « Capax est, inquam, (terra) ut animal iuxta partium qualitates, et honorum actuum, et malorum, in quibus aut laudem mereatur aut poenam. » Super eo præterea quod habetur Matth. xxiv, 35, *Cælum et terra transibunt*. « Cur cælum, inquit, prætergreditur, cum terra pertransit, nisi quia transitus sui quædam digna fecerunt? » Atque hæc commentatur in illud Ezech. xiv, 15 : « Terra non peccaverit mihi, ut prævaricaretur prævaricans, extendam manum meam super eam, et conteram virgam panis ejus. » Frustra vero dicta hæc ab Origene per prosopopœiam existimat Sixtus Senensis *Biblioth.* lib. v, adnot. 242, ut ex doctrinæ ipsius connexionem manifestum est. Melius Origeni consuluit Genebrardus, respondens fuisse iacè inquirendo et disserendo pronuntiata. Quin et sp̄s futuri astræ duci asserit lib. vii *contr. Cels.*, num. 65; nam postquam eundem Pauli locum ex Epistola ad Rom. ad sidera retulit, subiungit μή ζεῖν τὰ ἐπὶ τῇ δουλείᾳ τῆς φθορᾶς, καὶ ἐπὶ τῇ ματαιότητι ὑποτεταγμένα, καὶ ἐπ' ἐλπίδι κρείττονι ταῦτα πράττοντα, ἐν χώρᾳ τιμᾶν Θεοῦ. Sp̄s autem hæc est libertatis et futuræ sejunctionis a corporibus quibus conjuncta sunt, et salutis.

At omne id argumentum exhaustit lib. i *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 7, unde loca aliqua selegit Justinianus, et fidei comparandæ gratia in fine epistolæ suæ quæ est ad Menam, retulit. Primum quidem num. 2 stellas a peccati contagio immunes non esse ostendit ex Jobi xxv, 5 : « Stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus. » Quod ut melius astruat, eas esse probat animalia; quod mandata a Deo dicantur accipere; mandare autem ipsis Deum, ut statis moveantur temporibus; motus vero illos neque absolvi posse sine anima; neque sine motu esse posse quæ anima prædita sint : nec anima solum, sed et ratione pollere; ac proinde incrementa capere sine dubio virtutis, vel decrementa : ad hæc animas antiquiores recentioribus siderum corporibus extrinsecus inseri probat primum ratione hæc, quod cum humanæ animæ, quæ dum hominum animæ sunt, inferiores sunt siderum animis, corporibus hominum sint antiquiores, verisimile sit antiquiores esse quoque siderum animas siderum corporibus : probat id ipsum deinde supra adducto Pauli loco e Roman. viii, 10-22; vanitatem quippe appellari corpus illud æthereum, quod invita subit anima sideris, sperans futurum ut expleto hoc ministerio liberetur « a servitute corruptionis et vanitatis, cum redemptionis gloriæ filiorum Dei tempus advenerit; » cujus voti adeptionem dum exspectat, gemere, et « utpote affectum habentem erga eos quibus ministrat, condolere : » demum autem servitute liberatum iri, « et cum tradiderit Christus regnum

A Deo et Patri, tunc etiam ista animantia cum prius regnum Christi fuerint effecta, simul cum omni regno etiam Patri regenda traditum iri; ut cum Deus erit omnia in omnibus, etiam ista cum sint ex omnibus, sit et in istis Deus sicut in omnibus. »

B II. Opportuna fuit illa Origenis adversariis ad ipsum insinulandum occasio. Theophilus Alexandrinus *Pasch. epist.* 1 et 2 inter damnosa ejus efata ponit illud. Ponit et Hieronymus in epist. 59, ad Avitum, cap. 4-5, et in epist. 61, ad Pammach., cap. 5, atque id esse ait dogma gentilium, et ex parte Platonico. Orosius in *Commonitorio* ad Augustinum opinionem hanc Origenistis quibusdam suæ ætatis ascribit; eamque valide convellit Augustinus in libello *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8-11, duoque dogmatis hujus fundamenta labefactat, perversas nimirum interpolationes Panninæ hujus sententiæ¹⁰ : « Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe; » et istius quæ exstat Jobi xv, 15, « Cæli non sunt mundi in conspectu ejus; » cui adsonat illa cap. xxv, vers. 5, « Stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus. » Quanquam sine errore dici posse concedit ne angelos quidem ratione divinæ justitiæ justos esse; ac proinde si detur sideribus inesse angelos; perspicuum fore ait cur dixerit Jobus stellas non esse mundas in conspectu Dei. At utrum rationis compotes spiritus his insint lucidis corporibus nescire se fatetur, et caute indagandum monet. Ut ut est, ex Augustini auctoritate multis opinionem istam Origenis impugnat Remigius Remensis in *Rom.* viii, 20. Consurgit et adversus illam Justinianus in epistola ad Menam, et Basilii auctoritatem adseiscit, qui homil. 5 in *Hexaem.* Origenem carpit, quod aquas quæ supra et infra firmamentum sunt, angelos tropice significare docuerit; nec idcirco sensu præditum animal firmamentum esse tradit, quod gloriam Dei enarret, alioquin animalia futura rorem, et pruina, et abyssum, quod iis laudem Dei propheta commendat. Sexto demum ex anathematismis huic Justiniani epistolæ subnexis eadem hæc Origenis sententiæ de sideribus animatis confoditur. In quo sane miror equid de sideribus peccato obnoxiiis, de eorum spe et futura salute ne verbum quidem in anathematismis imperator ille fecerit, cum ejus tamen verba ipsa e lib. i *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 7, petita repræsentet, quibus verbis et anima sideribus tribuitur, et sol inducitur dicens præstare dissolvi et esse cum Christo¹¹, sed necessarium magis esse manere in corpore, propter revelationem filiorum Dei, et eadem acriter reprehendat in epistola ad quintum concilium, quem refert Cedrenus; unum id culpandum ac damnandum susceperit, quod suis tamen non caret patris ac defensoribus. Rufinus quoque Palæstius in libello *De fide*, doctrinam hanc Adamantii gravibus argu-

⁸ Deut. xxxii, 1. ⁹ Isai. i, 2. ¹⁰ Rom. viii, 20. ¹¹ Philip. i, 25.

mentis elidit, fundamentumque subruit in hoc Scripturæ loco constitutum, Job xxv, 5: «Astra autem non sunt munda in conspectu ejus. Neque enim, inquit, ex eo quod non sunt munda in conspectu Dei, ideo dicuntur animalia, alioquin etiam menstrua mulierum ab ipsis animalia nuncupentur; et leprosa domus, quoniam ne ista quidem munda sunt apud Deum, secundum legem Moysi. Multa enim eorum quæ sine anima sunt, ratione quadam sæpe legimus immunda.» Ait etiam Rufinus hæc Scripturæ loca in sententiæ suæ tutelam Origenem convertere: «Sol cognovit occasum suum,» Psal. cii, 19; et illum: «Ego omnibus stellis mandavi,» Isaia xlv, 12. Denique Nicephorus lib. xvii, cap. 28, errorem hunc de animatis sideribus in quinta synodo damnatum fuisse narrat.

III. At eum quamvis omni affirmatione asseverasse visus sit Origenes, hoc tamen pronuntiato lectoris animum occupavit in præmio libri prioris ejusdem *Περὶ ἀρχῶν*, num. 10: «De sole autem, et luna, et stellis, utrum animantia sint, an ex anima, manifeste non traditur;» quæ verba repetit Pamphilus in *Apologia*. Capite quoque 11 libri sequentis, num. 7, velut incertus et titubans ait: «Cum ergo, verbi gratia, ad cælestia loca pervenerint sancti, tunc jam rationem astrorum per singula pervidebunt, et sive animantia sunt, sive quidquid illud est, comprehendent.» Et tomo primo in *Joannem*, num. 40, pag. 42, hyperbolice dictum suspicatur a Jobo, astra pura non esse coram Deo. Καὶ γὰρ ἀτοπον ὑπὲρ ἀνθρωπίνων μὲν αὐτὸν φάσκειν ἀμαρτημάτων γεγεῖσθαι θανάτου, οὐκ ἔτι δὲ καὶ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἐν ἀμαρτήματι γεγενημένου, οἷον ὑπὲρ ἀστρῶν· οὐδὲ τῶν ἀστρῶν πάντως καθαρῶν ὄντων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ Ἰωβ ἀνέγνωμεν. Ἄστρα δὲ οὐ καθαρὰ ἐνώπιον αὐτοῦ· εἰ μὴ ἄρα ὑπερβολικῶς τοῦτο εἰρηται. Homilia demum in *Jeremiam* decima, num. 6, explanans illud Jerem. xii, 4. «Quousque iugebit terra,» terram corpus esse ait anima et sensu carens, sed terræ nomine appellari angelum terræ assistentem, ac itidem aquæ, elementis, et rebus singulis. Quæ inter ecclesiasticos doctores tritissima est opinio, animata esse sidera per formam assistentem et coherentem, non intrinsecam et informantem. Atque ex his satis patet Origenis hæsitatio.

Ad hæc Pamphilus in responsione ad octavam criminationem, unicuique Christianorum fas esse dicit astra animata vel non animata censere; nec cuiquam opinionis alterutrius causa hæreseos inveniendam esse notam, «propter hoc quod non ita aperte de his traditum est in apostolica prædicatione.» Quod ipsum præ se tulit Adamantius in præmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 10, uti supra ostendimus. Penitus vero origenizat Ambrosius, sic disserens in epist. 38, ad Horontianum: «Stellæ nebulis obductæ vanescunt, quæ sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed

A in spe; quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo qui subjecti eas. Ideoque propter eum sustinent, id est propter ejus voluntatem. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciant Dominum suum et Creatorem omnium, sive quæ in cælo, sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem.» Deinde: «Illius ergo imitantes bonitatem cælestes creaturæ, licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ.» Augustinus quoque lib. II *De Genes. ad litter.*, et in *Enchirid. ad Laurent.*, cap. 58, de eo, utpote re obscura et incerta, definire se nolle quidquam declarat. Hinc ipse Origenis reprehensor Hieronymus in *Eccles. 1, 6*, dubitat annon sideribus animam Salomon adesse putaverit; et in *Ephes. 1, 22*, ne sidera quidem ipsa munda esse coram Deo, eaque Servatoris adventum formidare scribit. Unde in epistola 61, ad Pammach., cap. 5, de hoc agens dogmate: «Non est, inquit, istius temporis contra dogma gentilium, et ex parte Platonico scribere, ante annos ferme decem in commentariis Ecclesiasticis, et explanatione Epistolæ ad Ephesios arbitror sensum animi mei prudentibus explicatum.» Quæ cum ipsi fuissent a Rufino objecta *Invectiv.* i crimen diluit *Apolog.* lib. I, cap. 4. Quin etiam Pseudo-Clemens in *Recognitionibus*, lib. v, et R. Moses ben Maimon, animas astra affingunt. Denique S. Thomas lib. II *contr. Gent.*, cap. 70, ad fidei doctrinam pertinere negat, astra animata dicantur, an inanima; unde æstimare licet quo numero Justiniani anathematis habuerit, qui affirmantem sententiam confodiunt.

IV. Viam Origeni ad id dogma præmonstravit Plato, qui in *Timæo* cæli animam rationis esse compotem ait, eaque nihil a Deo præstantius fuisse procreatum; et in *Epinomide* θεῖον prædicat γένος ἀστρῶν, σώματος μὲν τυχὸν καλλίστου, ψυχῆς δὲ εὐδαιμονοστάτης τε καὶ ἀρίστης. Præmonstravit et Thales, Ionicæ sectæ princeps, qui rebus universis animam tribuebat. Præmonstravit et Pythagoras qui astra deos esse censebat. Præmonstraverunt et stoici, et ipse, si Plutarcho, Alexandro Aphrodisæo, et aliis credimus, Aristoteles. Platonis sententiam ac ipsa propemodum verba pro more suo retulit Philo; nam in libro *Περὶ τοῦ θεοπέμπτου εἶναι τοὺς ἀστέρας*, et alibi astra non animalia modo, sed mentes etiam purissimas esse asserit. In libro tamen *De mundi officio*, et altero *De gigantibus*, ea esse vult δι' ὅλου σπουδαῖα (quam vocem usurpavit Origenes) καὶ παντὸς ἀνεπίδεκτα κακοῦ, καὶ ἀκήρατα, quod Origeni non placuit. Huic quoque ad eam capessendam opinionem prævit Clemens Alexandrinus in *Eclogis ἐκ τῶν προφητικῶν*. Perseveravit autem ad nostram ætatem illud de animatis sideribus placitum, defensoresque habuit viros quantivis pretii Tychonem et Keplerum.

V. Augustinus lib. v *De civit. Dei*, cap. 1, corum

confutans dogma qui « sine Dei voluntate decernere opinanter sidera quid agamus, vel quid bonorum habeamus, malorumve patiamur; » hæc subjungit: « Quod si dicuntur stellæ significare potius ista, quam facere, ut quasi locutio quædam sit illa positio prædicens futura, non agens (non enim mediocriter doctorum hominum [Origenem notat] fuit ista sententia), non quidem ita solent loqui mathematici, ut verbi gratia dicant, Mars ita positus homicidam significat; sed homicidam facit. » His, inquam, Origenem designasse creditus est: nam in eo fragmento quod e *Commentariorum* ipsius in *Genesim* tomo III excerptum Eusebius *Præparationis evangelicæ* libro sexto inseruit, astris futurorum inesse significationem affirmat, num. 5, 9 et seq., non etiam causam, quod faciunt Genethliaci; motum ergo his a Deo et ordinem inditum, ut inde futurorum cognitionem angeli hauriant; cujus quidem cognitionis adeptionem, cum vires superaret humanas, ab angelis apostatis in homines aliqua ex parte fuisse transmissam; nullam autem libero arbitrio vim vel necessitatem hinc inferri. Præter Augustinum hæc vehementer castigant Rufinus Palæstinus in libello *De fide*, et Procopius Gazæus in *Gen. 1, 14*, qui ab Origene, quem in aliis ad verbum fere sequitur, hæc in parte discessit.

Sane si futura multa non ab astris prænuntiari duntaxat, sed et effici dixisset Origenes, et siderum viribus corpora hæc terrena variis affici modis, et ad hæc illave commoveri et inclinari, in eadem esset causa ac Apostelesmatici omnes, et hodierni astrologiæ patroni, quorum sententia, integra modo servetur humani libertas arbitrii, hærescos nota immunis est. At cum significationem solum futurorum, itidem ut Synesius lib. *De insomniis*, non causam astris ascripserit, illæsa arbitrii libertate, eo minus etiam decretis Ecclesiæ adversatur illius opinio; quam manasse e Platonicorum scholis satis apparet ex Plotini *Enn. II, lib. 1, cap. 4 et 7*, et *Enn. III, lib. 1, cap. 6*, quem secutus est Macrobius lib. *1 in Somn. Scip.*, cap. 4.

Cum in eo autem, quod diximus, fragmento, et alibi quoque, causam futurorum sideribus neutiquam inesse magno conatu Origenes probaverit, miror id ei dogma ascriptum: « *ἔτι ποιητικὴ τῶν πρακτομένων ἢ ἀστρονομία*, » astronomiam eorum que sunt causam esse, » quod inter alia eidem exprobrari solita decimo loco recenset anonymus auctor *Apologiæ pro Origene*, apud Photium cod. *CXVII*.

VI. Præter superiora, illud quoque reprehendendi causa e lib. *IV Περὶ ἀρχῶν*, num. 16, recitat Justinianus ad Calceem epist. ad Menam: *Τίς νοῦν ἔχων ἠρίζηται πρώτην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην ἡμέραν, ἐσπέραν τε καὶ πρώτην χωρὶς ἡλίου γεγονέναι, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων;* « Quis mentis compos statuat primum, et secundum, et tertium diem, et vesperam, ac matutinum tempus sine sole fuisse, et luna, et stellis? » Cui et illud potest adjungi, quod lib.

VI contra Celsum legitur num. 50, 51, falli eos, qui vera dierum sex spatia Moysen in roundi narranda creatione significasse putant: quosque se in suis *ad Genesim Commentariis* refellisse ait. In quo Philonem secutus est, cujus hæc verba sunt lib. *1 Allegor.*, *Ἐδοθεὶς πάντοτε ὁ οὐρανὸς ἐξ ἡμερῶν, ἢ καθόλου χρόνου κόσμον γεγονέναι*. Nempe hæc tropice intelligenda explicandaque censebat Origenes, ut alia pleraque, in quibus allegorico sensui nimium tribuens, nativum et litteralem subvertebat. Qui quoniam error suum sibi postulat examen, verbum non addam.

QUÆSTIO IX.

DE RESURRECTIONE MORTUORUM.

I. Status quæstionis proponitur. **II.** *Doctrina Origenis de resurrectione enucleatur.* **III.** *Utrum resurrectionem absolute sustulerit.* **IV.** *Hoc crimine purgatur.* **V.** *Utrum corporis resurrectionem admiserit, carnis inficiatus sit.* **VI.** *In eo etiam habitat, et multorum præterea assensu gaudet.* **VII.** *Utrum et quomodo corpora in resurrectione mutatum iri existimaverit.* **VIII.** *Hic quoque Patrum aliquot consensione se tuetur.* **IX.** *An corpora in resurrectione spherica futura autumaverit.* **X.** *Utrum impios affirmaverit neutiquam in vitam redituros.* **XI.** *Unde suam de resurrectione doctrinam hauserit, aperitur.* **XII.** *Nonnulla ad ejus excusationem præter superiora colliguntur.* **XIII.** *Quo sensu dixerit peccatorum causam ad corpus referri.*

I. « Transeamus hinc ad famosissimam de resurrectione carnis et corporis quæstionem. » Licet enim uti verbis Hieronymi epist. 61, ad *Painmach.*, cap. 7, hoc argumentum adversus Origenem sequentis. Cohæret autem illa quoque cum superioribus, nam statu animarum autem hanc vitam exquisito, ipsarum quoque futura post hanc vitam sors exploranda est: nimirum solasne ac solitarias, an conjunctas corporibus quibus convixerunt postremum subituras judicium, iisdemque deinceps adhæsuras autumaverit. Ac magnum profecto habere ad quæstionis illius tractationem compendium, si hujus argumenti et tituli libris ab eo conscriptis temporis diuturnitas pepercisset; et quæcunque in iis olim fuerunt reprehensa, veterum monumenta præ se ferrent: de se quippe ipse narrat lib. *II Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 1, publicatis suis *De resurrectione* lucubrationibus, « offensos quosdam in ecclesiastica fide, quasi velut stulte, et penitus insipienter de resurrectione crederet, præcipue hæreticos. » Multum quoque prodesse ad hujus argumenti illustrationem Hammonis Adriapolitæ libri adversus Origenem super ea quæstione scripti, si vel superessent ad nos, quantum e Methodii opere ejusdem instituti Epiphanius et Photius excerptum servarunt. Verum vetustate consumptis ljs commentationibus, hac ope destituti, partim ex Origenis dogmatum ἀλληλουχίᾳ, partim ex aliorum expostulationibus, partim ex ejus scriptis, ejusmodi ad nostram pervenerunt ætatem, quid ipsi visum sit pro viribus æstinemus.

II. Quod si rem primum ex doctrinæ ipsius texture spectare velimus, meminisse oportet accusatum fuisse eum, quod animam solam hominem constituere, post Platonem, dixerit : et quod animas pro peccatis in varia corpora, sic tanquam in vincula conjectas tradiderit, ut supra observavimus. Ferunt præterea persuasum fuisse illi, Adamum propter noxam mortali fuisse corpore indutum, quo prius carebat, cum immortalis a Deo fuisset procreatus; pelliceasque tunicas, quas ei Deus post prævaricationem circumposuisse dicitur, nihil fuisse aliud quam corpora mortalia; ossa vero et carnes quas ante peccatum habuisse Adamum Scriptura commemorat, carnes esse intelligibiles, et ossa intelligibilia. Cum igitur mortale corpus adventitium quid ac extraneum esse arbitratus sit, sequitur inde necessario, expurgatis peccatis, exsolutisque suppliciis, liberam tandem aliquando animam, corporaliumque compedum pondere exoneratam resurgere. Nam si pœna est gestare corpus, gestare certe corpus desinet anima, cum pœna cessabit. Corpus illud intelligo, quod in sceleris luelam subiit ipsa, grave illud nempe, terrenum et carneum; non illud autem quicum procreata primum et a Deo formata est. Huic consecrarium est, futurum ut anima humanorum illam configurationem membrorum a se abjiciat, utpote quæ carni corporis propria sit; meliorem autem et perfectiorem formam suscipiat, ut quæ in melius mutata, et perfectiori statui reddita sit; formarum autem omnium cum perfectissima sit spherica, futurum quoque ut in globum animæ perfectiores a mortuis suscitatae rotundentur. Ex ea præterea assertionem, quæ animis pro criminum modo corpora plus minusve crassa imponi sciscit, efficitur illud, diversum fore resurgendi modum; splendidusque ac subtilis iuituras corpus animas, quæ in virtutibus sese, dum in terris agunt, diligentius exercent; quæ contra prorumpunt in vitia, densioribus ac rudioribus corporibus adjunctum iri. Nunc utrum doctrinæ suæ ordinem ac consecutionem Origenes tenuerit, ex aliorum criminationibus, ipsiusque scriptis, expendamus.

III. Accusatum eum refert Pamphilus, quod resurrectionem mortuorum absolute sustulerit, atque hanc criminationem septimo loco positam confutat. Epiphanius hæc. LXIV, cap. 11, conatum ait eum in *Commentario in psalmum 1*, Ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ἡμῖν συμβαινόντων ἀνατρέψαι τῆς αὐτῆς ἀναστάσεως ἡμῶν ἐν ἀληθείᾳ ἐλπίδος τὴν ὁμολογίαν. « Ex iis ipsis, quæ naturaliter nobis eveniunt, id assequi ut resurrectionis nostræ cum spe certa conjunctam professionem funditus tolleret. Idem cap. 63 subdole eum ait et vafre resurrectionis nomen admittere, rem ipsam inficiari: quippe corpus nequiquam resurgere, sed solam animam decernat; animam autem non resurgere, quæ non cadit, nec exstinguitur; corpus quoque juxta ipsius sancita non resurgere; nihil igitur resurgere,

nec ullam proinde mortuorum esse resurrectionem. Itaque Augustinus ad Quodvultdeum hæc. XLIII, resurrectionem ab Origenis sectatoribus negatam scribit. Hieronymus in epist. 59, ad Avit., cap. 4, dixisse Origenem tradit « corporales substantias penitus dilapsuras; aut certe in fine omnium hoc esse futura corpora, quod nunc est æther, et cælum, et si quod aliud corpus sincerius et purius intelligi potest; » tum addit: « Quod cum ita sit, quid de resurrectione sentiat perspicuum est. » Deinde verba Origenis in eandem conspirantia sententiam sequentibus capitibus producit. Similia carpit in Joanne Jerosolymitano, epist. 61, ad Pammach. Quo et illud pertinet quod scripsit lib. XII in *Ezech.* XL: « Non quod juxta sævissimam hæresim corpora abolenda credamus. » Theophilus Alexandrinus *Epist. Pasch.* 2: « Inter cætera etiam resurrectionem a mortuis, quæ spes salutis nostræ est, ita corrumpit et violat (Origenes) ut audeat dicere corpora nostra rursus corruptioni et mortui subjacentia suscitari; » et postea: « Dicit corpora quæ resurgunt post multa sæcula, in nihilum dissolvenda, nec futura aliquid, nisi cum de cælorum mansionibus animæ ad inferiora dilapsæ indignerint nobis, quæ aliæ rursus fiant, prioribus omnino deletis; » tum infra: « Quod si, ut falso putat Origenes, non solum corruptibile, sed et mortale corpus est suscitandum, ergo unum atque idem corruptio et incorruptio. » Alter ejus locus adversus hanc hæresim ex quadam epistola ad sanctos qui erant in Sceti, deponitur a Justiniano in epistola ad Menam: necnon et locus ex epistola Cyrilli ad monachos qui erant in Phua, quo significatur anathemati subjectum fuisse Origenem, quod mortuorum resurrectionem negaverit. Huic epistolæ ad Menam geminum subjungitur ex Origene testimonium hoc errore aspersum; aliud ex lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, quo corpora ab omnibus depositum, et in nihilum redactum iri statuitur, cum Deo omnia subjicientur; rursusque futura corpora, si rationales a superioribus descendant: aliud ex libro quarto, quo idem significatur. Queritur præterea Justinianus apud quintam synodum, in epistola quam descripsit Cedrenus, affirmare Origenistas, Ὅτι παντελῆς ἐστὶ τῶν σαρμάτων ἀναίρεσις, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου πρώτου ἀποτιθεμένου τὸ ἕθιον σῶμα, καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων, καὶ ὅτι ἀνακομιζονται πάλιν ἅπαντες εἰς τὴν αὐτὴν ἐνάδα, καὶ γίνονται νόες, καθὰ καὶ ἐν τῇ προὔπαρξί ἐτύγγανον. « Corpora penitus interire, ipso Domino primo deponente propriam corpus, et reliquis omnibus; et omnes rursus ad eandem unitatem redire, et mentes fieri, cujusmodi antea erant. » Itaque propter sublatam corporum resurrectionem damnatum fuisse a synodo quinta Origenem testatur Photius in libello *De synodis*, et auctor incertus libelli *De synodis*, qui in *Justellina Bibliotheca juris canonici* insertus est, et canon 1° « nodi quinisexia, et Cedrenus. Placi » ascribunt Sophronius in

epistola ad Sergium, et anonymus apud Photium A
cod. cxvii, et Joannes Damascenus in libro *De hæ-*
resibus, et Constantinus Harmenopolus in libro *De*
sectis, et ante eum Glycas *Annalium* part. iii,
quamvis parte iv corpora quidem resurrectura,
sed non eadem censuisse ipsum asseveret. Denique
Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem dixisse ait
Origenistas Novæ Lauræ in Palæstina, « corpora
nostra quæ habuerimus ex resurrectione, esse pe-
nitus ventura ad interitum, et Christi primi. »

IV. Ab his criminibus purgat Adamantium quod
supra demonstravimus, creatum nihil, ex decreto
Origenis, corpore carere, unde sequitur vel inju-
riam huic facere, qui sensit eum ferunt penitus
interitura corpora, et in nihilum dissolvenda, vel
ipsum certe, juxta morem Scripturæ, interitum
appellasse instaurationem et in melius mutationem:
sic enim Methodius hæ. lxiv, cap. 52, Ἔθος ταῖς
Γραφαῖς λέξομεν τὴν εἰς τὸ κρεῖττον καὶ ἐνδοξό-
τερον ἀπεκατάστασιν ταύτην τοῦ κόσμου μεταβο-
λὴν ἀπόλειαν λέγειν, ὅσον τοῦ πρόσθεν σχήματος
ἀπολλυμένου κατὰ τὴν εἰς τὸ φαιδρότατον ἀπάντων
ἐξαλλαγὴν. « Morem hunc esse dicemus Scripturæ,
ut mundi instaurationem, atque in melius et præ-
stantius mutationem, interitum appellet, utpote in-
tereunte priore forma, dum in pulchriorem formam
convertitur. » Purgat eum quoque Hieronymus in
epist. ad Pammach., cap. 8, cum ipsum scribit

(46) Quin etiam Origenistas carpit, velut carnem
inter et corpus aliquid interesse suspicantes, etc.
Certe ubique Origenes per corpus intelligit carnem,
sicut per carnem intelligit corpus. Sed quemad-
modum aliquid interesse statuit inter corpus et
corpus, carnem et carnem, habita varii ejus status
ratione; sic aliquid interesse dicit inter carnem
et corpus. Per carnem enim nihil aliud intelligit
quam crassam illam ac terrenam corporis molem
et compagem corruptioni omnibusque infirmitatibus
obnoxiam; per corpus vero ipsam eandemque
caruem, sed quæ, qualitibus, non natura, muta-
tis, talis in resurrectione evasit, qualem oportet
esse eam quæ in æthere eoque superioribus locis
versari debet, neque jam corruptioni, nec infirmi-
tati ulli subiacet. Quod manifestum sit tum ex
lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5: « Denique
caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post
mortem deperire existimatur, » etc., usque ad, « in
gloria corporis proficiet spiritualis; » quæ verba
non aliter ac nos intellexisse videtur Huëtius,
quippe quæ catholica reperiat: tum ex ipsis verbis
quæ infra refert idem clarissimus præsul e Catena
Corderiana in *psalm.* cxviii, vers. 25, quæque
catholica iidem reperire debuisset, utpote præ-
cedentibus in omnibus similia. Νῦν μὲν ἐκολλήθη
τῷ ἐδάφει ἡ ψυχὴ, καὶ γέγονε σὰρξ· ὅτι σὰρξ,
caro, nihil aliud significat quam carnem infirmam
et corruptibilem: Ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει κολληθήσεται
ἡ σὰρξ ψυχῇ, καὶ ἔσται ψυχὴ ἥτις κολληθεῖσα τῷ
Κυρίῳ ἐν τῇ καθολικῇ ἀναστάσει γίνεται ἐν Πνεύματι,
καὶ γίνεται τὸ σῶμα πνευματικόν, ubi τὸ σῶμα
πνευματικόν, « corpus spiritale, » idem sonat ac
caro spiritualis, cujus nempe mutatae sunt qualitates.
Nam si caro post resurrectionem adheret animæ
et fit corpus spiritale, ergo resurgit caro et fit caro
spiritalis, nihilque aliud interest corpus inter et
carnem, quam quod interest carnem inter et car-
nem, corpus et corpus, habita varii ejus status

A
mediam tenuisse viam inter Catholicos veram car-
nis resurrectionem tuentes, et hæreticos Marcio-
nem, Apellem, Valentinum et Manem, resurre-
ctionem non nisi in phantasmate futuram arbitran-
tes. « Sibi autem utramque displicere sententiam
(asserit Origenes) fugere se et nostrorum carnes
(verba sunt Hieronymi) et hæreticorum phanta-
smata, quia utraque pars in contrarium nimia sit,
aliis id volentibus se esse quod fuerunt, aliis resur-
rectionem corporum omnino denegantibus. »

V. Ostendit etiam non penitus sublatam ab eo
fuisse corporum resurrectionem, quod narrat Pam-
philus in *Apologia*, « eum corpus quidem resurgere
confiteri, carnem vero negare. » Idem in eo culpa
Methodius, in libro *De resurrectione*, quo hoc Ori-
genis dogma convellit, et cujus Epitomen *Panaris*
suo inseruit Epiphanius hæ. lxiv, quamque re-
præsentavit Photius cod. ccxxxiv, aitque Origenem
super responsione Sadducæis a Domino data di-
xisse futurum ut angelis similes evadamus, ac
proinde carne nudemur. Quin etiam Origenistas
carpit, velut carnem inter et corpus aliquid inter-
esse suspicantes (46); quasi corpus sit anima pro-
prium, quod cerni non possit; caro autem sit ex-
ternum illud, quod oculis usurpatur. Adversus
eundem errorem auctoritate Methodii pugnat
Anastasius Sinaita *Contemplat. Anagog.* lib. xi. Nec
alio videtur spectare Epiphanius adversus Origenem

C
ratione. His præmissis facile intelligitur quid
vulerit Origenes in iis contextibus infra abbe-
tio, et supra ab Hieronymo et Methodio ablati.
Quod enim ait, « fugere se nostrorum carnes ut-
cesse esse ut in resurrectione carne nudemur;
nec easdem carnes resurrecturas, » etc., id intel-
ligit de carne corruptibili et infirmitatibus adhuc
obnoxia, quam sic acceptam, videlicet in iisdem
infirmitatibus, nullaque in melius facta mutatione
resurrecturam esse negat; sed hanc ipsam, muta-
tis qualitatibus, in incorruptione, in virtute et in
gloria resurrecturam esse pronuntiat. Hæc est
constans Origenis opinio quam apertis verbis expo-
nit lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5 et 6, et
lib. iii *contra Celsum*, num. 42. Ἐπεὶ δυνατόν
ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν
ὕλην· πῶς οὐ δυνατόν καὶ τὴν σὰρκα τοῦ Ἰησοῦ
ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι τοιαύτην, ὅποιας
ἔγρην εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι καὶ τοῖς ἀνωτάτοις αὐτοῦ
πολιτευομένην, οὐδέτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς
ἀσθενείας ἰδία; Si materiae qualitatibus omnibus sub-
jectæ mutari possint qualitates, cur fieri non potuit,
ut caro Jesu, mutatis qualitatibus, talis evaserit,
qualem oportuit esse eam, quæ in æthere, eoque
superioribus locis versaretur, nihilque haberet eorum
quæ infirmæ carnis propria sunt? His addit quæ
leguntur lib. i *De resurrect.* et in *psalm.* xv. Con-
fer etiam quæ habentur lib. ii et iv *De resurrecti-*
one; lib. i *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10; lib. iv *contra*
Celsum, num. 15; lib. v, num. 17-23; lib. vi, num.
29, in *psalm.* i, vers. 5, et lib. xxviii, in *Isaiam*
prophetam, et ex singulorum locorum accurata col-
latione fateberis nihil illis inesse quod catholico de
Resurrectione dogmati non possit aptari, si modo
quasdam exceperis quæstiunculas quas luxurians
Origenis ingenium curiosius persequens, paulo lon-
gius prosequitur. Nam aliquando ita carnis vel
corporis immutat qualitates, ut et ipsius naturam
immutare videatur. De quo infra Huëtius.

querela hæc. LXIV, cap. 4, Τὴν τῶν νεκρῶν, inquit, ἀνάστασιν ἑλλειπῆ ποιεῖται, πῆ μὲν λόγῳ παριστῶν ταύτην, πῆ δὲ ἐξαρκουμένου τελειώτατα, ἄλλοτε δὲ καὶ μέρος ἐξ αὐτῆς ἀνίστασθαι. « Mortuorum resurrectionem imperfectam esse docet; partim eam verbis asserens, partim funditus tollens; alias vero partem ejus duntaxat resurgere tradens; » et illa Vincentii Bellovacensis *Speculi doctrinal.* lib. XVIII, cap. 43, cum veram ait resurrectionem carnis Origenem negasse. Non satis autem intelligitur quid sibi voluerit Theophanes Cerameus, cum scripsit homil. 22, Ἐκ μέντοι τοῦ εἰπεῖν· Ἦ τι δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; ἐπισκομίζεται ἢ παρὰ τοῦ ἐπικονύμου τῆς ὀργῆς Ὁριγένους πεπλασμένη ἀνάστασις. « Cæterum dicendo: Aut quam dabit homo permutationem pro anima sua¹²? » refellitur conficta resurrectio ab Origene, cui fuit nomen ἀπὸ τῆς ὀργῆς derivatum. »

Non semel id ipsum asseverasse, quod proxime commemorati scriptores objiciunt, fatendum quidem est: puta lib. II, *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 2, « Mira ergo ratione, inquit sanctus Apostolus ad generalem primam causam respiciens, materiæ corporalis, cujus materiæ anima usum semper habet in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali, postmodum vero subtiliori et puriori, quæ spiritalis appellatur, ait, Necessè est corruptibili hoc induere incorruptionem¹³, » etc.; et in *Catena Corderiana in psalm.* cxvi:1, 25, pag. 799: Νῦν μὲν ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχὴ, καὶ γέγονε σὰρξ· ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει κολληθήσεται ἡ σὰρξ τῇ ψυχῇ, καὶ ἔσται ψυχὴ ἥτις κολληθεῖσα τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ καθολικῇ ἀναστάσει γίνεται ἐν πνεῦμα, καὶ γίνεται τὸ σῶμα πνευματικόν. Nec aliter intelligimus, quæ consignata sunt lib. V *contra Cels.*, num. 48, Οὔτε μὲν οὖν ἡμεῖς, οὔτε τὰ θεῖα γράμματα αὐταῖς φησι σαρεῖ, μηδεμίαν μεταβολὴν ἀνεληφύαις τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, ζῆσεσθαι τοὺς πάλαι ἀποθανόντας, ἀπὸ τῆς γῆς ἀναδύντας. Nam quominus recta his sententia accommodari possit, impedimento est hic Apostoli locus¹⁴: « Hoc autem dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei hæreditare non possunt: » quo sensilem hanc et spectabilem quam gerimus carnem regno cælesti excludendam, et resurrectionis beneficio privandam significari putat. Hinc τὴν κεκηρυγμένην τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὑπὸ τῶν συνετωτέρων τρανότερον νοεῖσθαι ibidem scribit; et alibi resurrectionem ἐν τῇ συνηθείᾳ τῶν ἀπλουστέρων ὀνομάζεσθαι ἀνάστασιν σαρκός.

VI. Quantumvis autem perspicua videatur Origenis et constans opinio, repugnat tamen Pamphilus, et ne a carne quidem ipsa resurrectionem abjudicasse eum demonstrat, depromptis illius verbis e *Commentario in psalmum* xv, quæ sunt hujusmodi: « Offendatur qui vult ex nostro sermone: ego autem cum severo,

quia sicut primogenitus ex mortuis est Christus, ita primus carnem eexit ad cælum; » et paulo post: « Hæc propter illud quod dictum est: Quoniam caro mea requiescet in spe¹⁵. In qua spe? Non solum quia ex mortuis resurgit; parum enim hoc est: sed in ea spe requiescit, quod assumpta est in cælum. » Quibus adderem et illud e lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5, nisi Rufini interpretis fraudes subvererer. « Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo post mortem factam intelligimus, substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui, certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta post mortem, et iterum facta cinis ac terra; quoniam terra es, inquit, et in terram ibis¹⁶, rursus resuscietur e terra; et post hoc jam velut meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloria corporis proficiet spiritalis. » Nempe hic quoque, ut in aliis plerisque sibi non constat Origenes, et modo has, modo illas sectatur partes, et ut in rebus adolescente adhuc Christianismo subobscuris, et nondum per Ecclesiam definitis animo indulget, et quidquid sibi pro tempore sit verisimilius, arripit. Unde ne ipse quidem Origenis castigator Methodius sine cespitatione hoc argumentum tractavit, homines fingens post resurrectionem habituros in terra jam instaurata, et per ærem temperatissimum ambientem in melius mutata, et in paradisi deliciis beatum ævum acturos; angelis autem cælestes orbis destinatum esse domicilium. Eusebium quoque Origenis partiarium resurrectionem mortuorum sustulisse narrat Photius in epistola quadam ad Constantinum. In ejusdem erroris suspensionem mutuo sese vocant Hieronymus et Rufinus, quem tamen uterque summa cura diluere conatur. Huic etiam adhæsisse Arnobium verisimile est; ait enim lib. II *Contra gentes*: « Audetis videre nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram, quam quidem nos dicere confitemur; sed a vobis aliter quam sentiamus, audiri. » Quod idem est ac illud Origenis carnis resurrectionem esse dicentis ὑπὸ τῶν συνετωτέρων τρανότερον νοεῖσθαι. Denique proditum est ab Epiphano et Hieronymo hanc ipsam fuisse Marcionis aliorumque hæreticorum de resurrectione falsam sententiam.

VII. Quamvis crassam illam carnis molem et compagem a corporibus resurrecturis secretum iri senserit Origenes: quibus tamen prædita ea fore qualitatibus ratus sit, cum resurgent, quam passa mutationem, qua instructa forma, non satis liquidum est. Nonnunquam enim suscitatum iri eadem, subtiliora licet ac splendidiora, asserit. Velut lib.

¹² Matth. xvi, 26.¹³ 1° Cor. xv, 50. ¹⁴ Psalm. xv, 19. ¹⁵ Gen. iii, 19.

11 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 1 : « Si necesse est nos esse in corporibus, sicut certe necesse est, non in aliis quam in nostris corporibus esse debemus; » et ibid. num. 8 : « Videndum quoque est, ne forte etiam illud iste sermo significet, quod sicut sancti corpora sua, in quibus sanete et pure in hujus vitæ habitationibus vixerunt, lucida et gloriosa ex resurrectione suscipient : ita et impii qui in hac vita errorum tenebras et noctem ignorantiae dilexerunt, obscuris et tetricis post resurrectionem corporibus induantur; » et lib. III, cap. 6, num. 4 : « Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri, voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi, et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perducī, prout rerum status, vocaverit, et meritum rationalis naturæ poposcerit; » et mox num. 6 : « Ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est, quo nunc in ignobilitate, et in corruptione et infirmitate utimur; et aliud erit illud quo in incorruptione et in virtute et in gloria utemur : sed hoc idem abjectis infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spirituale effectum, ut quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris, et beatitudinis habitaculum; » deinde ostendit non nobis ex quinto illo philosophorum corpore fictum iri a Deo corpus, « cum manifeste definiat sanctus Apostolus, quia non nova aliqua corpora resurgentibus a mortuis dentur, sed hæc ipsa quæ viventes habuerant, ex deterioribus in melius transformata recipiant. » Denique libro primo *De resurrectione*, ut est apud Pamphilum in *Apologia*, absurdum et iniquum fore ait, si sua mercede fraudetur corpus, quod cum anima fortiter decertavit; ea autem privatum iri ni resurgat. Hanc corporis reparationem in melius cogitabat, ni fallor, Glycas cum opinatum scribit Origenem τὰ σώματα ἡμῶν μὴ ἀνίστασθαι ταῦτα ἐν τῇ ἀναστάσει : quæ verba repetit Cedrenus de Origenistis loquens in quinto concilio damnatis.

Aliquando vero ne idem quidem corpus in vitam reditum visus est tradidisse. His videlicet persuasus Apostoli I Cor. xv, 42-44 : « Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione; seminatur in ignobilitate, surgit in gloria; seminatur in infirmitate, surgit in virtute; seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale; » corpus resurrecturum quidem existimavit, sed immutatum natura, et a priore diversum, ac plane aliud; quemadmodum e grano tritici spica surgit a grano diversa; quod confirmari putat isto e priore ad Corinth. xv, 36-38 : « Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta, tritici aut alicujus ceterorum. Deus autem dat illi corpus sicut voluit, et unicuique seminum proprium corpus. » Unde lib. v *contra Cels.*, num. 22, mortuo corpori velut semen futuri corporis inesse dicit, hominique e mortuis resurgenti corpus pro divino

A arbitrio impositum iri; tum concludit num. 23 :

Ἡμεῖς μὲν οὖν οὐ φαμεν τὸ διαφθαρὲν σῶμα ἐπανέρχασθαι εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, ὡς οὐδὲ τὴν διαφθαρέντα κόκκον τοῦ σίτου ἐπανέρχασθαι εἰς τὸν κόκκον τοῦ σίτου · λέγομεν γὰρ ὡς περ ἐπὶ τοῦ κόκκου τοῦ σίτου ἐγείρεται στάχυς, οὕτω λόγος τις ἐγκείται τῷ σώματι, ἀφ' οὗ μὴ φθειρομένου ἐγείρεται τὸ σῶμα ἐν ἀφθαρσίᾳ · et paulo superius, num. 22 : Ἡμεῖς δὲ πειθόμενοι ὅτι τὸ σπειρόμενον οὐ ζῶοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ · καὶ ὅτι οὐ τὸ γενησόμενον σῶμα σπείρεται · ὁ γὰρ θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα, καθὼς ἠθέλησας, etc. Similia leguntur libro 11 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 3. Quo loco atque item lib. 11 *De resurrectione*, « substantiæ rationem » appellat resurrectionis germen, quo corpora reparanda censebat, quam a scholasticis « substantiam radicalem » dici recte adnotavit Genebrardus; licet alio penitus ac diverso modo effectio ejus ac virtus ab iisdem intelligatur. Itaque Gennadius lib. *De dogmatibus*, cap. 6, sic disputat : « Et non secundum Origenem immutatio corporum erit, id est aliud novum corpus pro carne; sed eadem caro corruptibilis quæ cadit, tam justorum quam injustorum, incorruptibilis resurget. »

Quamvis autem aliud proditurum corpus, et a priore diversum finxerit sibi Adamantius, iisdem tamen notis, eadem forma insigne futurum affirmat in *Commentario ad psalm.* 1, pag. 534, 535, quem commentarium in epitomen a Methodio contractum representat Epiphanius hæres. lxxiv, cap. 42 et seq. Is ergo cap. 14 scribit corpora quæ per alimentorum susceptionem vitam tolerant, nunquam eadem remanere, sed per ciborum esum et excretionem fluvii instar, perpetuo fluere et mutari; eadem tamen manere corpora hæc, non ratione duntaxat animæ, quæ eadem semper est; sed propter earumdem etiam formarum, quæ corporum singulorum notæ quædam propriæ sunt ac characteres, perseverantiam, unde lentigines, cicatrices, nævi ad mortem usque corporibus adhærent; in resurrectione igitur animæ circumponi formam illam, qua Petrus verbi gratia constituitur, diversa licet materia sit, ac diversum corpus; animas quippe variis pro locorum varietate uti corporibus; et quemadmodum aliud necesse foret subire corpus, si in aquis victuri essemus, ita nobis vitam ætulis in cælo, spiritalia necessario corpora esse asciscenda; sed mutato licet corpore, eandem tamen neququam extinctum iri speciem ac formam, quemadmodum Jesus, Moses ac Elias in transformatione sese eadem agnoscendos specie præbuerunt. Explanat id ipsum subiinde Methodius cap. 38, ac eam quoque Origenis dissertationem in *Apologiam* suam Pamphilus inserit. Eustathius Antiochenus in libro *De Engastrimytho* narrat Origenem male de resurrectione sententiam abunde a Methodio fuisse confutatum, ab eoque aperte demonstratum ansam inde hæreticis præbitam, cur specie solum, non corpore ipso homines olim fore suscitandos opinarentur. Notabilis vero est Nicetæ Acominati accusa-

tio lib. iv *Theos. orthod. fid.*, hæres. xxxi, qua Origenis sententiam his exponit verbis, juxta Petri Morelli interpretationem : « Corpus hoc quo involvitur, resurrectionis illius die non resurget, sed humana tantum forma, qua Paulus forte vel Petrus dignoscitur; atque adeo extrinseca illa figura resurget, quæ sub forma quoque comprehenditur. Porro subjectum ipsum, sive corpus, haudquaquam idem manebit : *Seminatur enim corpus animale, inquit Apostolus* ¹⁷, *corpus spirituale resurgit.* Quapropter necesse est, ut resurrectionem in sola forma futuram speremus; in subjecto vero non item. » Addit deinde Nicetas sententiam suam de resurrectione a Platonis Origenem accepisse; tradere autem illos duplex idoli genus animæ unicuique adhærere; aliud ab æterno ei adnexum, splendendum et lucens; alterum crassius, ipsique ex astrorum dispositione circumpositum; huic deteriora animæ munia, illi præstantiora deberi: separari illud nonnunquam ab anima corpore exsoluta, et ad pristinam sedem revolare: hoc ab illa solvi neutiquam posse, sed in Orcum, vel inter sidera post mortem abire. Quibus ita expositis hæc demum subjungit : « Itaque Origenes, ut mea quidem fert sententia, cum animam idolo hujusmodi vestiisset, quod proprias actiones, sibi involutas circumferret, fore subjectum, ut una cum hoc illa resurgeret, futuroque judicio subiceretur, qua in re gentes prorsus imitatur; mortalis autem tactuique exposita caro deflueret atque evanesceret. »

Uterius etiam abit nonnunquam Origenes, ac ne formam quidem ipsam et figuram corporibus suscitandis inhæsuram pronuntiat; et quemadmodum e grano tritici spica surgit grano absimilis, nec ex hoc transit in illam quidquam aliud, præter rationem seminis, seu σπινθηρισμὸν, ita corpori mortuo luesse semen, quod germinabit novissima personante tuba, et aliud de se corpus dabit. Fusc hæc edisserit Hieronymus in epistola adversus Joannem Hierosolymitanum, et Origenem sic inducit disputantem, cap. 8 : « Cum autem judicii dies advenerit, et in voce archangeli, et in novissima tuba ¹⁸ tremuerit terra, movebuntur statim semina, et in puncto horæ mortuos germinabunt: non tamen easdem carnes, nec in iis formis restituent, quæ fuerunt. » Capite deinde sequenti, ita loquentem fingit Adamantium, ossium, sanguinis ac membrorum singulorum repudiata resurrectione : « Nunc oculis videmus, auribus audimus, manibus agimus, pedibus ambulamus; in illo autem corpore spirituali toti videbimus, toti audiemus, toti operabimur, toti ambulabimus, et *transfigurabit Dominus corpus humilitatis nostræ conforme corpori claritatis suæ gloriæ* ¹⁹. Quando dixit, transfigurabit, id est μετασχηματίζεσθαι, membrorum quibus nunc utimur, diversitas denegatur. Aliud nobis spiritale et æthereum promittitur, quod nec tactui subjacet, nec oculis cer-

A nitur, nec pondere prægravatur, et pro locorum, in quibus futurum est, varietate mutabitur. » Tum sibi Christi resurrectionem opponit, et suscitatum ejus corpus, stans, ambulans, latere, manibus, carnibus, ossibus instructum: sed alia virtute polere corpus respondet, quod de viri semine concretum non est, ac nostra corpora; et tale idcirco apparuisse Christi corpus, « ut dubitantibus apostolis fidem faceret resurrectionis; » aereum tamen et spirituale fuisse, ut quod clausis ostiis ingressum sit, et in fractione panis ex oculis evanuerit. Quam responsionem, ac reliquam item Origenis disputationem valide in sequentibus Hieronymus oppugnat. Ac idem, cum sibi fuisset propositum, accurate quoque dissolvit Augustinus epist. 49, ad Deo-
B gratias.

Erroris certe illius notas reperire licet in *Commentario Origenis ad psalm. i.*, pag. 555, 556, quem in epitomen contraxit Methodius. Ibi quippe locum Ezech. cap. xxxvii. quo futuræ resurrectionis mysterium planissime aperitur, in alium sensum detorquet; nam aridis illis ossibus, acerbam Judæorum captivitatem notari putat, quæ corpora succo exhausta macie deformaverat; resurrectione autem, libertatem Judæorum, quæ in pristinum eos statum, et integrum ac vividum corporis habitum erat restitutura. Alio iudem deflectit illud Matth. viii, 12, « Ibi erit fletus et stridor dentium, » aliaque ejusmodi, quibus corpora resurrectura esse conficitur; nec ibi futuros dentes respondet, ubi nullus dentium usus futurus est; et corpoream illam speciem mutatum iri; nec primam materiam, quam eandem esse sæpe dicit ac corpus, nullo modo resurrecturam; ad idque grani et spicæ exemplum, quo usus est Apostolus, accommodat. Tomo quoque xvii in *Matth.*, num. 30 et 35, de questione a Sadduceis Sospitatori proposita agens genitalibus caritura decrevit corpora in celo, quod illi genitalium usus abolendus sit. Sed et ex fine libri ii *De princip.* affert hunc locum Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2 : « Cumque in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur rationabiles intelligibilesque substantias facie ad faciem. » Quæ sic depravavit suo more Rufinus : « Et ita crescens per singula rationalis natura, non sicut in carne vel corpore, et anima in hac vita crescebat, sed mente ac sensu aucta ad perfectam scientiam, mens jam perfecta perducitur, nequaquam jam ultra istis carnalibus sensibus impedita, sed intellectualibus incrementis aucta, semper ad purum, et, ut ita dixerim, facie ad faciem rerum causas inspiciens. » Denique libro v *contra Celx.*, num. 19, propter migrationes e loco in locum corporibus nos opus habere docet; id autem certam non requirere partium posituram,

¹⁷ I Cor. xv, 44. ¹⁸ I Thess. iv, 15. ¹⁹ Philip. iii, 21.

sod quodvis admittere corpus, corpus modo sit.

VIII. Inclinasse eodem quò Origenes videtur Hieronymus lib. III in *Epist. ad Ephes.*, cap. 5, vers. 28, « Foveamus igitur, inquit, et viri uxores, et animæ nostra corpora, ut et uxores in viros, et corpora redigantur in animas, et nequaquam sit sexuum ulla diversitas. Sed quomodo apud angelos non est vir et mulier, ita et nos qui similes angelis futuri sumus, jam nunc incipimus esse, quod nobis in cælestibus repromissum est. » Acriter ea explodit Rufinus, utpote ex quibus interitus corporum, et sexuum abolitio consequatur; demum sic ait: « Quanto rectius faceres, si nos, quos culpas, imitaretis in talibus, et hæc soli Deo, ut se veritas habet, nosse permitteres; et te potius ignorare fateeris, quam ea scriberes, quæ paulo post tu ipse damnas. » Sed purgat se Hieronymus lib. I *Apollog. adv. Rufin.*, cap. 6, talia sese ex Origenis persona, non quasi rem a se assertam, sed quasi sibi objiciendam protulisse respondens. Eam et valide in Origenista quodam sese confutasse narrat epist. 27, ad Eustoch., cap. 11, et alibi quoque pro falsa a se haberi testatur. Sexuum discretionem tunc iri abolitum non pauci e Patribus antiquis affirmarunt. Theodoretus: Ταύτης γὰρ τῆς διαίρεσεως ἐνδεῆς τῶν ὑπὸ τῶ θανάτῳ τελούντων ἡ φύσις. « Hac enim discretionem indiget eorum natura, qui sub mortis imperio degunt; » deinde: Τοῖς δὲ γε ἀθανάτοις γεγεννημένοις τὸ θῆλυ γένος παντάπασι περιττόν. « His enim qui immortales evaserunt omnino supervacuum est sexus muliebris. » Consultantur præterea Athanasius serm. 3 *contra Arianos*, Basilii in *psalm.* 84, Hilarius can. 23 in *Matth.*, eadem illorum esse propemodum ac Origenis causa super hac questione de beatorum corporum sexu reperietur.

IX. Si animam in resurrectione aliud recepturam

(47) Metaphrast. in *Vita Cyriaci*.

(48) Quod si ita sensisse constaret Origenem, etc. Certe corpora cælestium globosa esse aperte docet Origenes lib. *De oratione*, num. 31, p. 1268: Ἐσχηματίζονται γὰρ τῶν ἐπουρανίων τὰ σώματα, ὡς καὶ γόνυα σωματικὰ ἔχειν αὐτὰ, ὑπολαμβάνειν οὐ πάνυ τι χρή· σφαιροειδῶν παρὰ τοῖς ἀκριβοῦς περὶ τούτων διειληφόσι ἀποδειγμένων αὐτῶν τῶν σωμάτων. Ὁ δὲ μὴ βουλόμενος τοῦτο παραδέξασθαι, καὶ τῆς χρείας ἐκάστου τῶν μελῶν, ἵνα μὴ μάτην ἢ τι δεδημιουργημένον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μὴ ἀναιδεύηται πρὸς τὸν λόγον, παραδέξεται, ἐκατέρωθεν πταίων· εἴτε φήσει μέλη σώματος μάτην καὶ μὴ ἐπὶ τῶ ἰδίῳ ἔργῳ γεγονέναι, αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἔρει τὰ ἔγκατα, καὶ τὸ ἀπευθυμένον ἐντερον τὰς ἰδίας χρείας ἐπιτελεῖν, καὶ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Σφόδρα δὲ μωρὸς ἀναστραφῆσεται, ἐὰν τρόπον ἀνδριάντων τις νομίῃ τὴν μὲν ἐπιφάνειαν μόνην εἶναι ἀνθρωποειδῆ, οὐκέτι δὲ καὶ τὰ ἐν βάθει. « Neque enim nullo modo putandum est ita conformata esse cælestium corpora, ut genus etiam corporea habeant, cum rotunda esse eorum corpora demonstratum sit ab his qui accurate ista tractarunt. Id qui admittere nollit, is nisi rationi impudenter resistat, etiam singulorum usum membrorum, ne quid in his a summo artifice Deo frustra factum sit, admittere cogit;

corpus, et aliter formatum ratus est Adamantius, quam quod in mortali gestaverat vita; eequamnam corpori huic figuram potius ascripserit quam globosam, utpote rerum cælestium propriam, et formarum omnium perfectissimam, ac animis expurgatis et in perfectiorem reparatis statum maxime congruam? Sane Origenistas monachos, qui Palestinæ asceteria Justini et Justiniani temporibus infestabant, dixisse refert Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem (47), « Quod ætherea et sphærica excitantur nostra corpora in resurrectione: sic Domini quoque corpus fuisse excitatum, et nos futuros ei pares in resurrectione. » Quapropter Justinianus in epist. ad Menam probris Origenem incesit, quod corpora hominum orbiculata suscitatum iri affirmaverit. Hinc ita conceptus est quintus ex anathematismis eidem epistolæ subjectis: Εἰ τις λέγει ἢ ἔχει ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐγείρεσθαι σώματα, καὶ οὐχ ὁμολογεῖ ἑρθίους ἡμᾶς ἐγείρεσθαι, ἀνάθημα ἔστι. « Si quis dicit aut sentit globosa hominum suscitari corpora, nec confitetur nos rectos suscitari, anathema esto. » Damnat id ipsum in Origene et fuse confutat Antipater Bostrensis episcopus in *Dissertatione adversus Origenem*, inserta Joannis Damasceni *Eclogis titulo, Περὶ ἁμοιβῆς τῶν εὐ κατ' ἀρετὴν θεωρευσάντων*, quas calamo exaratas habent Cleromontani Patres Societatis Jesu. Damnat et Nicephorus lib. XVII, cap. 27. Huc spectat illud Hieronymi epist. 61, ad Panmach., cap. 10: « Sic et Dominus noster in monte transfiguratus est in gloria, non manus ac pedes, cæteraque membra perderet, a subito in rotunditate vel solis, vel sphææræ volveretur, sed eadem membra solis fulgore rutilantia apostolorum oculos perstringerent. »

(48) Quod si ita sensisse constaret Origenem, a Platone illuc impulsus fuisse dicerem, qui finem

tur; utrinque offendens, sive dicat partes corporis frustra, nec ad proprium singularium opus eis a Deo datas esse; sive dicat viscera et rectum intestinum proprios usus in cælestibus obtinere corporibus. Stultissime autem agei qui putabit ea statuarum more humanam speciem in sola superficie, non etiam in penitioribus habere. Porro cum sexcentis in locis dicat Origenes similes nos post resurrectionem angelis evasuros, ac præsertim tom. XVII in *Matth.*, num. 30, pag. 813, 814, ubi ait: Ἐγὼ δ' οἶμαι διὰ τούτων δηλοῦσθαι ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸ μὴ γαμεῖν, καὶ τὸ μὴ γαμεῖσθαι, ὡς οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι γίνονται οἱ καταξιούμενοι τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μετασχηματιζόμενα αὐτῶν τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως γίνεσθαι τοιαῦτα, ὅποιά ἐστι τὰ τῶν ἀγγέλων σώματα, αἰθέρια, καὶ αὐγοειδῆς φῶς. « Ero vero inde manifestum fieri opinor, non ex eo solummodo quod neque matrimonium contrahant, neque elocentur qui resurrectione a mortuis digni habentur, angeli cæli similes evadere; sed ex eo etiam quod transfigurata humilia eorum corpora, talia evadant, quæ sunt corpora angelorum, ætheria scilicet, et splendida luci consimilia; » sequitur corpora hominum post resurrectionem sphærica fore sensisse.

ponebat ἐξομοίωσιν τῷ Θεῷ, Deum autem corpore licet carentem, forma globosa præditum fingebat, quemadmodum et Xenophanes, ut est apud Cicero- nem IV *Academ.*, et Laertium in *Platone*, et *Xenophane*: ac proinde animis finem summi adeptis sphaericam formam tribuere cogebatur. Sed Hieronymus epist. 59. ad Avit., cap. 3, verba Origenis recitat e libro III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 4, quibus homines ait corpora idcirco deposituros, ut Deo similes sint, juxta illud Servatoris ³⁰: « Ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et isti in nobis unum sint. » Demum sic ait: « E duobus alterum suscipere cogimur, ut aut desperemus similitudinem Dei, si eadem semper sumus corpora habituri; aut si beatitudo nobis ejusdem cum Deo vitæ promittitur, eadem qua vivit Deus nobis conditione vivendum est. » Tum Hieronymus: « Ex quibus omnibus approbatur, quid de resurrectione sentiat. » Deum plane incorporeum, ut est, ita esse putabat Origenes, ac ideo omni figura carere: qui ergo globosa corpora habituras animas reri potuit, quas similes futuras putabat Deo, quem corpore ac figura carere arbitratur? Itaque lib. II *De princip.*, cap. 10, num. 2, quosdam impugnans hæreticos, qui resurrectionem funditus tollebant, « Requiremus, inquit, ab eis, si possunt nobis spiritalis corporis habitum demonstrare atque describere, quod utique nullo modo facere poterunt. » Vides inconstantiam hominis, animis suscitatis corpora detrahentis nonnunquam, nonnunquam affingentis, nec pro certo habentis equamnam illa figuram habitura sint.

X. Scribit Origenes tom. XVII in *Math.*, num. 33, neminem a mortuis iri suscitatum, qui in hac vita non decertaverit. Verba hæc sunt: « Εἰ οὖν ἐν τῇ μακαριότητι οἱ γέροντες ἀξιούμενοι διὰ τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα ἐν ᾧ καλῶς ἐβίωσαν, ἐν ἐκείνῃ ἔσονται τῇ ζωῇ, καὶ οὐδεὶς τῶν μὴ ἀγωνισαμένων ἐνταῦθα καταξιοῦται τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, δηλονότι ὡν ἐνταῦθα διὰ γένεσιν χρεῖα ἦν, ταῦτα οὐκ ἔσται ἐκεῖ. » Quod si quis colliget inde, resurrectione privandos impios Origenem existimasse, abunde is sese a Pamphilo confutatum intelligat, vel ab ipso potius Origene in eo loco, quem e libro ipsius XXVIII in *Isaiam* profert *Apologiae* auctor, quo justos et impios a mortuis suscitandos declarat; duplicem autem futuram resurrectionem, primam alteram justorum, alteram secundam impiorum, juxta illud Joannis Apocal. XI, 5: « Beatus et sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in his secunda mors non habet potestatem; » non ita ut illa tempore prior sit ista, sed modo et ratione. Ex hoc enim Joannis commate dividendæ resurrectionis occasionem arripuisse eos verisimile est, de quibus Gennadius lib. *De dogmat.*, cap. 6: « Erit resurrectio mortuorum omnium hominum, sed una et in-

simul et semel: non prima justorum, et secunda peccatorum, ut fabula est somniatorum, sed una omnium. » Hanc autem fore resurgendi rationem definiit Origenes: unumquemque prout sese in vita gesserit, crassius subtiliusve a Deo corpus accepturum. « Sane, » inquit lib. II *De resurrect.*, pag. 34, « qualis fuerit uniuscujusque preparatio in hac vita, talis erit et resurrectio ejus. Qui beatius hic vixerit, corpus ejus in resurrectione diviniore splendore fulgebit, et apta et mansio beatorum tribuetur locorum. Huic vero qui in malitia consumperit tempus sibi vitæ præsentis indultum, tale dabitur corpus quod sufficere et perdurare possit in pœnis, » etc. Iterantur eadem lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, et cap. 10, num. 2, 3, et lib. III, cap. 6, num. 4., ubi ad cætera illud adjicit, postquam adeo res redierint, ut omnia unum sint, sicut Pater et Filius unum sunt, tum desitiram illam corporum diversitatem. Cum ergo resurrectionem privatum iri impios dixit Origenes, resurrectionem illam intel- lige quæ damnationi opponitur. Ita Lactantius lib. VII *Divin. institut.*, cap. 21: « Tunc quorum fuerit probata justitia, illi præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata et scelera detecta fuerint, non resurgent; sed cum impiis in easdem tenebras recondentur, ad certa supplicia destinati. » Duplici quippe modo accipi potest resurrectio, vel pro reditu ad vitam, et nova corporis ac animæ conjunctione; vel pro vitæ æternæ acquisitione: priore modo omnes homines ex æquo resurgent, posteriore justis duntaxat. Expositionem hanc confirmat alter Origenis locus e tom. XIII in *Math.* XVIII, num. 21: « Οἱ γὰρ ὄντες ἐν τῷ σκήνῳ ἄγιοι στενάζουσι βαρούμενοι ἀπὸ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος, καὶ πάντα πράττουσιν ἵνα ἄξιοι γένωνται εὐρεθῆναι ἐν τῷ τῆς ἀναστάσεως μυστηρίῳ· ὅτε μετασχηματίσει ὁ Θεὸς οὐ πάντων τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως, ἀλλὰ τῶν Χριστῷ γενήσιν μαθητευομένων, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. » In resurrectionis mysterio inveniri nos dicit, quando corpus nostrum mortale glorioso Christi corpori simile Deus efficiet; quod beneficium non ad omnes homines, sed ad sanctos tantummodo pertinebit. Confirmat et alter ille e *Comment. in psalm.* I, p. 532, recitatus ab Epiphano hæc. LXIV, cap. 10 et 12, quo simpliciores quosdam, fretos illo Davidico: « Ideo non resurgent impii in judicio³¹, » resurrectione aut judicio dignandos a Deo malos negare ait, non satis aperte indicantes quid resurrectionem aut judicium esse arbitrentur.

XI. Cæterum ut alias fere semper, ita in his quoque de resurrectione quæstionibus Platone magistro usus est Adamantius. Futurum quippe aiebant Platonici, ut animæ olim

incipiant in corpora velle reverti,

(VIRGIL. *Æneid.* VI, vers. 751.)

³⁰ Joan. XVII, 21. ³¹ Psal. I, 5.

easque in corpora a prioribus diversa fore revocandas. Tertullianus libro *De resurrect. carnis*, cap. 1 : « Platonici importalem animam e contrario reclamant : imo adhuc proxime etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem. » Legendus Plato lib. x *De republ.*, ubi ex Heri Pamphylis persona, animæ statum post mortem, pœnas, μεταμψύχωσιν, et immortalitatem describit. Sed multo magis in *Phædone*, quo materiam illam exhaurit. Legendus quoque Augustinus lib. xxii *De civit. Dei*. cap. 26 et 27.

XII. Sed ne solitum Origeni nostro desit officium, si quæ in ejus patrocinium præter superiora colligi possunt, paucis comprehendamus. Sua primum illi in hujus argumenti tractatione favet inconstantia, quæ cum ex superioribus satis manifesta est, tum ex eo etiam quod de fine rerum disputans, et utrum in corpore, an extra corpus suprema beatitudine fruituri simus inquirens, triplicem opinionem unicuique pro libitu persequendam proponit lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 7, quem locum repetit Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2. Caput quoque sextum libri primi *De princip.* eandem Origenis fluctuationem testatur; nam postquam duplicem de statu beatorum sententiam exposuit, quarum prior interitum corporum naturam definit, et a qua sese alienum profitetur, alia naturam corpoream in modum ætheris expurgatum iri tradit, tandem sic concludit num. 4 : « Certius tamen qualiter se habitura sit res, scit solus Deus, et si qui ejus per Christum, et Spiritum sanctum amici sunt. » Pari prope modo consimilis argumenti disputationem claudit lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2. Prodest quoque ad excusandum eum Rufini responsio lib. *De adult. libror. Origen.* pertendentis errores istos circa resurrectionis materiam scriptis ipsius ab hæreticis fuisse aspersos. Verba ejus sunt : « Vel iterum de resurrectione carnis, qui tam evidenter pronuntiavit naturam carnis in cœlum ascendisse cum Verbo Dei, atque inibi cœlestibus apparuisse Virtutibus, novum et admirandum ei sui visum præbentem, possibile erat ut hanc iterum non esse salvandam diceret ? » At inde tamen præcipuum sibi accessit Origenes præsidium, quo sua ætate nondum quæstiones illæ fuerant ab Ecclesia B

A XIII. Ex supra dictis subvertitur Methodii rationatio, qua hoc Origenis pronuntiatum confutare aggressus est, peccatorum omnium causam ad corpus referri. Ait quippe Methodius contraria sibi loqui Origenem; cum enim animam citra corpus peccasse, et propter peccatum scorteis tunicis vestitam fuisse, tunicasque illas corpora ipsa esse concesserit; nunc sibi ipsum repugnare, cum corpus causæ esse dicitur cur anima peccet. Origenianæ doctrinæ connexionem non vidit Methodius. Diximus enim supra corporeas animas vel incorporeas appellasse Adamantium, crassiorum vel tenuiorum corporum ratione, cum revera corporeas esse, et Deum unum incorporalem censuerit. Idem animas pro peccatorum gravitate graviora subire corpora B asseruit. His nentiquam repugnat illud, animas a corporibus suis trahi in vitia, et cum nunquam corpore caritatis sint, futuros semper beatitudinis et damnationis circuitus; et antequam humanis astrictæ essent membris, in peccata tamen fuisse prolapsas; ac meritas cur e subtilioribus corporibus in spissiora demergerentur. Atque ita commune aliquid habet Origenes cum Porphyrio, qui dicebat, « ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. » Sed ut communia quædam cum Porphyrio sit locutus, penitus tamen diversa sensit.

Notandum porro auctorem dialogi *De recta in Deum fide*, qui sub Origenis nomine prodit, Marimum Bardesianistam inducere hæc dogmata impugnantem; hominem sola anima constare; C animam scelere admissio, tunicis pelliceis, hoc est corpore, tanquam vinculo ac compede fuisse constitutam, atque inde a Jeremia vinctos nos appellari; ac animo malorum omnium causam esse corpus: Adamantium autem hæc ipsa impugnantem; et hominem, corpore licet et anima constet, animam tamen in Scripturis vocari demonstrantem, eademque Marino regerentem, quæ apud Epiphaniam Origeni Methodius opposuit.

QUESTIO X

DE POSTREMO JUDICIO.

- I. *Exploratur placitum Origenis de rebus supremo Dei arbitrio judicandis. II. Et de ratione ac loco judicii postremi.*
- I. Mortuorum resurrectionem supremum Dei judicium excipiet. Quo cum ulciscenda scelera, mercede autem donanda sint recte acta et virtutes, idcirco statuta opinatus est Origenes, quæcumque vel recte vel male agendo præmia vel supplicia promereri possunt. Superius autem ostendimus angelis ipsum, sideribus ac elementis bene vel male agendi potestatem affluxisse. « Futurum est, » inquit homil. 4 in *Ezech.*, num. 1, pag. 370, « ut in die judicii non solum homo, sed etiam universa conditio judicetur: Omnis quippe creatura congemiscit et condolet²². » Tum in hunc rerum judicandarum censum conjicit angelos, cœlum, quæque supra et infra cœlum sunt, terram ipsam et aerem. Qua de opinione late disseruimus, cum de

²² Rom. viii, 22.

angelis et de sideribus ageremus. Quinam præterea in iudicium sistendi sint, ignorari declarat: « Utrum autem omnes gentes, » inquit tractat. xxxiv in *Matth.*, num. 70, « ab omnibus quæ in omnibus generationibus fuerint, aut illæ tantum quæ in consummatione fuerint derelictæ, aut illæ tantum quæ crediderunt in Deum per Christum; et ipsæ utrum omnes, an non omnes, non satis est manifestum. » De eodem etiam ambigit tractat. xxx in idem Evangelium, num. 51. At in veram tamen et orthodoxam sententiam videtur concedere lib. II in *Epist. ad Rom.*, num. 4, pag. 479 (si quæ Rufini interpretationi fides habenda est), omnesque omnino homines in supremo illo $\delta\alpha\delta\iota\kappa\sigma\mu\omega$ iudicandos agnoscere. « Requiritur sane, inquit, a quibusdam, cur dies hic, de quo superius bibliothecas propheticas movimus, in fine mundi statutus sit, ut omnes qui ab initio sæculi usque ad finem ipsius defuncti sunt, ad hunc ultimum diem iudicandi reserventur. »

II. « Item tractandum est utrum in loco futurus est Salvatoris adventus in gloria, an alteram expositionem debemus exquirere. Quis enim erit locus ille, ut capiat in uno aspectu et omnes angelos venientes cum Christo, et omnes gentes illic congregatas? Et de sede gloriæ ejus quid est dicendum? Putas corporale aliquid subsellium erit, aut etiam hoc opus habet interpretatione subtiliore? » Hæc scribit Origenes tractat. xxxiv in *Matth.*, num. 70, de loco et modo iudicii ambigens; ac respondet postmodum tum adventurum Christum, cum universis hominibus sese cognoscendum dabit, « ante oculos mentis eorum jam non fidei aut diligentia alicujus inquisitione reperiatur, sed ipsius divinitatis suæ manifestatione prælatus; » et cum peccata sua ac virtutes unusquisque manifesto intuitu perlustrabit; atque eo pacto eventurum illud: « Congregabuntur ante eum omnes gentes²². » Nec certum aliquem ultimæ huic disceptationi locum addicit, sed « Ubique, inquit, futurus est Christus, et ipse in conspectu omnium erit ubique, et omnes ubique erunt in conspectu ipsius; et sic constituentur ante sedem gloriæ ejus, hoc est ante regnum ejus, et potestatem dominationis ipsius; » et paulo post: « Sic erunt ante eum, ut non localiter audiamus omnes gentes fieri ante eum » Similia jactantur lib. IX in *Epist. ad Rom.*, num. 41, pag. 662, ubi a sacris scriptoribus usurpata dicitur iudiciorum humanorum forma, quo iudicium illud extremum Christi dilucidius explicaretur. « Declarari videmus, inquit, ex omnibus certissime futurum esse iudicium Dei, ejus species ut notior hominibus fieret, iudicandi forma ex iis quæ inter homines geruntur, assumpta est; » atque ita metaphorice vult intelligi excelsum illud Christi tribunal, et reliquum tremendi illius diei apparatus, illudque duntaxat tenendum, « Iudicem

A omnium Christum natura et majestate enacis eminentem introspicere corda, et conscientiam singulorum, manifestare occulta, et oblecta revelare, ut et bonis actibus laudem tribuat, et mali pœnam, quam merentur, excipiant. » Nempe allegoriis suis sincerum illud dogma corrupit, « quod in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri » (ait Augustinus lib. XX *De civit. Dei*, cap. 4), « Christum de cœlo esse venturum ad vivos et mortuos iudicandos; » non modo per vim et majestatem suam omnia complementem, mentesque omnium collustrantem, et in actorum suorum memoriam retorquentem; sed corpore præsentem, et homines universos in unum adducentem, et suprema ac decretoria sententia res hominum componentem. At hic quoque meminimus nondum certis fluibus Ecclesiam has quæstiones tunc temporis sepsisse.

QUESTIO XI.

DE PŒNIS ET PRÆMIIS.

I. *Origenis opinio ex ipsius principiis summatim deducitur. II. Eadem deinde fusius ipsius verbis declaratur. Ac primum de pœnis. Omnes homines igne examinandos fore sensit. III. Deinde in varia loca pro meritis dimittendos; IV. Ac torquendos. V. Quales pœnas futurus arbitratus sit; quid ignem æternum. VI. Ecquas præter ignem pœnis mortuis infligendas decreverit. VII. Ex his varia adversus eum criminationes. VIII. Sed sui tamen ei non desunt astipulatores, suaque defensio. IX. De præmiis agitur, et in quo positam sanctorum beatitudinem voluerit Origenes, explicatur. X. Recensentur varii gradus per quos ad eam perveniri sensit. XI. De loco, quo animas sanctorum conquirere docuit, disputatur: nempe de cælo novo et terra nova. XII. Ac de paradiso. XIII. Unde hæc transtulerit, exquiritur. XIV. Hinc in Patrum multorum reprehensiones incurrit. XV. Sed aliqua tamen in ejus excusationem afferri possunt. XVI. Utrum et quomodo pœnis damnatorum finem impositum iri, et omnia unum in Deo per ἀποκατάστασιν futura ratus sit. XVII. Non alias pœnas quam purgatorias admisit. XVIII. Quid sit juxta Origenem novissima inimica mors, deque damnorum pœnis queritur. XIX. Utrum beatitudinis quoque futura spatium terminis circumscripterit. XX. Horum dogmatum fontes reserantur. XXI. Propter illa a Patribus graviter reprehensus est. XXII. An fuerit in hæresi Chiliastarum. XXIII. Nonnulla Origeni defendendo adducuntur. XXIV. Nonnunquam solius diaboli pœnas fore æternas asseverat. XXV. Ab Origeniana super pœnis damnatorum opinione Patres aliquot non multum recedunt. XXVI. Investigatur significatio vocis αἰώνιος.*

I. Postremo Dei arbitrio dijudicatis hominum rebus, sua quemque præmia, suæ pœnæ prosequebantur. In cujus rei tractatione tantum sibi permisit Origenes, ut non aliam ob causam majores in se querelas concitaret: nam et quales pœnæ ac præmia, et quanta futura sint, pervestigans, in absurdas opiniones prolapsus est, dum falsis doctrinæ suæ principiis dogmata hæc quoque accommodat. Diximus enim jam sæpe putasse illum mentes rationis compotes pro meritorum suorum mea-

²² *Matth.* xxv, 32.

epistola ad Sergium, et anonymus apud Photium A
cod. cxvii, et Joannes Damascenus in libro *De hæ-*
resibus, et Constantinus Armenopolus in libro *De*
sectis, et ante eum Glycas *Annalium* part. iii,
quamvis parte iv corpora quidem resurrectura,
sed non eadem censuisse ipsum asseveret. Denique
Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem dixisse ait
Origenistas Novæ Lauræ in Palæstina, « corpora
nostra quæ habuerimus ex resurrectione, esse pen-
nitus ventura ad interitum, et Christi primi. »

IV. Ab his criminibus purgat Adamantium quod
supra demonstravimus, creatum nihil, ex decreto
Origenis, corpore carere, unde sequitur vel inju-
riam huic facere, qui sensisse eum ferunt penitus
interitura corpora, et in nihilum dissolvenda, vel
ipsum certe, juxta morem Scripturæ, interitum
appellasse instaurationem et in melius mutationem:
sic enim Methodius hæ. lxiv, cap. 52, Ἔθος ταῖς
Γραφαῖς λέξομεν τὴν εἰς τὸ κρεῖττον καὶ ἐνδοξό-
τερον ἀποκατάστασιν ταύτην τοῦ κόσμου μεταβο-
λὴν ἀπώλειαν λέγειν, οἷον τοῦ πρόσθεν σχήματος
ἀπολλυμένου κατὰ τὴν εἰς τὸ φαιδρότατον ἀπάντων
ἐξαλλαγὴν. « Morem hunc esse dicemus Scripturæ,
ut mundi instaurationem, atque in melius et præ-
stantius mutationem, interitum appellet, utpote in-
tereunte priore forma, dum in pulchriorem formam
convertitur. » Purgat eum quoque Hieronymus in
epist. ad Pammach., cap. 8, cum ipsum scribit

(46) *Quin etiam Origenistas carpit, velut carnem*
inper et corpus aliquid interesse suspicantes, etc.
Certe ubique Origenes per corpus intelligit carnem,
sicut per carnem intelligit corpus. Sed quemad-
modum aliquid interesse statuit nter corpus et
corpus, carnem et carnem, habita varii ejus status
ratione; sic aliquid interesse dicit inter carnem
et corpus. Per carnem enim nihil aliud intelligit
quam crassam illam ac terrenam corporis molem
et compagem corruptioni omnibusque infirmitatibus
obnoxiam; per corpus vero ipsam eandemque
carnem, sed quæ, qualitibus, non natura, muta-
tis, talis in resurrectione evasit, qualem oportet
esse eam quæ in æthere eoque superioribus locis
versari debet, neque jam corruptioni, nec infirmi-
tati ulli subjacet. Quod manifestum sit tum ex
lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5: « Denique
caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post
mortem deperire existimatur, » etc., usque ad, « in
gloria corporis proficiet spiritualis; » quæ verba
non aliter ac nos intellexisse videtur Huetius,
quippe quæ catholica reperiat: tum ex ipsis verbis
quæ infra refert idem clarissimus præsul e Catena
Corderiana in *psalm.* cxviii, vers. 25, quæque
catholica itidem reperire debnisset, utpote præ-
cedentibus in omnibus similia. Νῦν μὲν ἐκολληθῆ
τῷ ἐδάφει ἡ ψυχὴ, καὶ γέγονε σὰρξ· ubi σὰρξ,
caro, nihil aliud significat quam carnem infirmam
et corruptibilem: Ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει κολληθῆσεται
ἡ σὰρξ ψυχῇ, καὶ ἔσται ψυχὴ ἥτις κολληθεῖσα τῷ
Κυρίῳ ἐν τῇ καθολικῇ ἀναστάσει γίνεται ἐν Πνεῦμα,
καὶ γίνεται τὸ σῶμα πνευματικόν, ubi τὸ σῶμα
πνευματικόν, « corpus spiritale, » idem sonat ac
caro spiritualis, cujus nempe mutatae sunt qualitates.
Nam si caro post resurrectionem adheret animæ
et sit corpus spiritale, ergo resurgit caro et sit caro
spiritalis, nihilque aliud interest corpus inter et
carnem, quam quod interest carnem inter et car-
nem, corpus et corpus, habita varii ejus status

mediam tenuisse viam inter Catholicos veram car-
nis resurrectionem tuentes, et hæreticos Marcio-
nem, Apellem, Valentinum et Manem, resurre-
ctionem non nisi in phantasmate futuram arbitran-
tes. « Sibi autem utramque displicere sententiam
(asserit Origenes) fugere se et nostrorum carnes
(verba sunt Hieronymi) et hæreticorum phanta-
smata, quia utraque pars in contrarium nimia sit,
aliis id volentibus se esse quod fuerunt, aliis resur-
rectionem corporum omnino denegantibus. »

V. Ostendit etiam non penitus sublatam ab ec-
fuisse corporum resurrectionem, quod narrat Pam-
philus in *Apologia*, « eum corpus quidem resurgere
confiteri, carnem vero negare. » Idem in eo culpât
Methodius, in libro *De resurrectione*, quo hoc Ori-
genis dogma convellit, et cujus Epitomen *Panario*
suo inseruit Epiphanius hæ. lxiv, quamque re-
præsentavit Photius cod. ccxxxiv, atque Origenem
super responsione Sadducæis a Domino data di-
xisse futurum ut angelis similes evadamus, ac
proinde carne nudemur. Quin etiam Origenistas
carpit, velut carnem inter et corpus aliquid inter-
esse suspicantes (46); quasi corpus sit animæ pro-
prium, quod cerni non possit; caro autem sit ex-
ternum illud, quod oculis usurpatur. Adversus
eundem errorem auctoritate Methodii pugnat
Anastasius Sinaita *Contemplat. Anagog.* lib. xi. Nec
alio videtur spectare Epiphanius adversus Origenem

ratione. His præmissis facile intelligitur quid sibi
voluerit Origenes in iis contextibus infra ab Huetio,
et supra ab Hieronymo et Methodio allatis.
Quod enim ait, « fugere se nostrorum carnes ne-
cesse esse ut in resurrectione carne nudemur;
nec easdem carnes resurrecturas, » etc., id intel-
ligit de carne corruptibili et infirmitatibus adhuc
obnoxia, quam sic acceptam, videlicet in iisdem
infirmitatibus, nullaque in melius facta mutatione
resurrecturam esse negat: sed hanc ipsam, muta-
tis qualitibus, in incorruptione, in virtute et in
gloria resurrecturam esse pronuntiat. Hæc est
constans Origenis opinio quam apertis verbis expo-
nit lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5 et 6, et
lib. iii *contra Celsum*, num. 42. Ἐπεὶ δυνατόν
ἀμείβειν ποιότητος τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν
ὕλην· πῶς οὐ δυνατόν καὶ τὴν σὰρκα τοῦ Ἰησοῦ
ἀμείψασαν ποιότητος γεγονέναι τοιαύτην, ὅποιαν
ἐγρήν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι καὶ τοῖς ἀνωτάτοις αὐτοῦ
πολιτευομένην, οὐκέτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς
ἀσθενείας ἴδια; Si materia qualitibus omnibus sub-
jecta mutari possint qualitates, cur fieri non potuit,
ut caro Jesu, mutatis qualitibus, talis evaserit,
qualem oportuit esse eam, quæ in æthere, eoque
superioribus locis versaretur, nihilque haberet eorum
quæ infirmæ carnis propria sunt? His addde quæ
leguntur lib. i *De resurrect.* et in *psalm.* xv. Con-
fer etiam quæ habentur lib. ii et iv *De resurre-*
ctione; lib. i *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10; lib. iv *contra*
Celsum, num. 15; lib. v, num. 17-23; lib. vi, num.
29, in *psalm.* i, vers. 5, et lib. xviii, in *Isaiam*
prophetam, et ex singulorum locorum accurata col-
latione fateberis nihil illis inesse quod catholico de
Resurrectione dogmati non possit aptari, si modo
quasdam exceperis quæstiunculas quas luxuriam
Origenis ingenium curiosius persequens, paulo lon-
gius prosequitur. Nam aliquando ita carnis vel
corporis immutat qualitates, ut et ipsius naturam
immutare videatur. De quo infra Huetius.

querela hæc. LXIV, cap. 4, Τὴν τῶν νεκρῶν, inquit, ἀνάστασιν ἑλλιπῆ ποιεῖται, πῆ μὲν λόγῳ παριστῶν ταύτην, πῆ δὲ ἐξαρνούμενος τελεώτατα, ἄλλοτε δὲ καὶ μέρος ἐξ αὐτῆς ἀνίστασθαι. Mortuorum resurrectionem imperfectam esse docet; partim eam verbis asserens, partim funditus tollens; alias vero partem ejus duntaxat resurgere tradens; et illa Vincentii Bellovacensis *Speculi doctrinal.* lib. XVIII, cap. 43, cum veram ait resurrectionem carnis Origenem negasse. Non satis autem intelligitur quid sibi voluerit Theophanes Ceramens, cum scripsit homil. 22, Ἐκ μέντοι τοῦ εἰπεῖν· Ἡ τι δώσει ἀνθρώπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; ἐπιστομίζεται ἢ παρὰ τοῦ ἐκωνύμου τῆς ὀργῆς Ὀριγένους πεπλασμένη ἀνάστασις. « Caterum dicendo· *Aur quam dabit homo permutationem pro anima sua* 12? refellitur conficta resurrectio ab Origene, cui sicut nomen ἀπὸ τῆς ὀργῆς derivatum. »

Non semel id ipsum asseverasse, quod proxime commemorati scriptores objiciunt, fatendum quidem est: puta lib. II, *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 2, « Mira ergo ratione, inquit sanctus Apostolus ad generalem primam causam respiciens, materiæ corporalis, cujus materiæ anima usum semper habet in qualibet qualitate positæ, nunc quidem carnali, postmodum vero subtiliori et puriori, quæ spiritalis appellatur, ait, Necessè est corruptibili hoc induere incorruptionem 13, » etc.; et in *Catena Corderiana in psalm.* cxvi:1, 25, pag. 799: Νῦν μὲν ἐκολληθῆ τῷ ἐδάφει ἡ ψυχὴ, καὶ γέγονε σὰρξ· ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει κολληθήσεται ἡ σὰρξ τῇ ψυχῇ, καὶ ἔσται ψυχὴ ἥτις κολληθεῖσα τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ καθολικῇ ἀναστάσει γίνεται ἐν πνεῦμα, καὶ γίνεται τὸ σῶμα πνευματικόν. Nec aliter intelligimus, quæ consignata sunt lib. V *contra Cels.*, num. 48, Ὅτε μὲν οὖν ἡμεῖς, οὔτε τὰ θεῖα γράμματα αὐταῖς φησι σαρεῖ, μηδεμίαν μεταβολὴν ἀνεληφύσαις τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, ζήσεσθαι τοὺς πάλαι ἀποθανόντας, ἀπὸ τῆς γῆς ἀναστύντας. Nam quominus recta his sententiâ accomodari possit, impedimento est hic Apostoli locus 14: « Hoc autem dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei hereditare non possunt: » quo sensilem hanc et aspectabilem quam gerimus carnem regno cœlesti excludendam, et resurrectionis beneficio privandam significari putat. Hinc τὴν κεκηρυγμένην τῆς σαρκὸς ἀνάστασιν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς, ὑπὸ τῶν συνετωτέρων τρανότερον νοεῖσθαι ibidem scribit; et alibi resurrectionem ἐν τῇ συνηθείᾳ τῶν ἀπλουτέρων ὀνομάζεσθαι ἀνάστασιν σαρκός.

VI. Quantumvis autem perspicua videatur Origenis et constans opinio, repugnat tamen Pamphilus, et ne a carne quidem ipsa resurrectionem abjudicasse eum demonstrat, depromptis illius verbis e *Commentario in psalmum xv*, quæ sunt hujusmodi: « Offendatur qui vult ex nostro sermone: ego autem cum omni fiducia assevero,

A quia sicut primogenitus ex mortuis est Christus, ita primus carnis exivit ad cœlum; » et paulo post: « Hæc propter illud quod dictum est: *Quoniam caro mea requiescet in spe* 15. In qua spe? Non solum quia ex mortuis resurgit; parum enim hoc est: sed in ea spe requiescit, quod assumpta est in cœlum. » Quibus adderem et illud e lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5, nisi Rufini interpretis fraudes subvererer. « Denique caro nostra ab imperitis et infidelibus ita post mortem deperire existimatur, ut nihil prorsus reliquum substantiæ suæ habere credatur. Nos vero qui resurrectionem ejus credimus, immutationem ejus tantummodo post mortem factam intelligimus, substantiam vero ejus certum est permanere, et voluntate Creatoris sui, certoque tempore rursus reparari ad vitam, atque iterum permutationem ejus fieri, ut quæ primo fuit caro ex terra terrena, tum deinde dissoluta post mortem, et iterum facta cinis ac terra; *quoniam terra es*, inquit, *et in terram ibis* 16, rursus resuscitetur e terra; et post hoc jam velut meritum inhabitantis animæ poposcerit, in gloria corporis proficiet spiritalis. » Nempe hic quoque, ut in aliis plerisque sibi non constat Origenes, et modo has, modo illas sectatur partes, et ut in rebus adolescente adhuc Christianismo subobscuris, et nondum per Ecclesiam definitis animo indulget, et quidquid sibi pro tempore sit verisimilius, arripit. Unde ne ipse quidem Origenis castigator Methodius sine cespitatione hoc argumentum tractavit, homines fugens post resurrectionem habituros in terra jam instaurata, et per ærem temperatissimum ambientem in melius mutata, et in paradisi deliciis beatum ævum acturos; angelis autem cœlestes orbis destinatum esse domicilium. Eusebium quoque Origenis partiarium resurrectionem mortuorum sustulisse narrat Photius in epistola quadam ad Constantinum. In ejusdem erroris suspicionem mutuo sese vocant Hieronymus et Rufinus, quem tamen uterque summa cura diluere conatur. Huic etiam adhæsisse Arnobium verisimile est; ait enim lib. II *Contra gentes*: « Audetis videre nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram, quam quidem nos dicere confitemur; sed a vobis aliter quam sentiamus, audiri. » Quod idem est ac illud Origenis carnis resurrectionem esse dicentis ὑπὸ τῶν συνετωτέρων τρανότερον νενοημένην. Denique proditum est ab Epiphonio et Hieronymo hanc ipsam fuisse Marcionis aliorumque hæreticorum de resurrectione falsam sententiam.

VII. Quamvis crassam illam carnis molem et compagem a corporibus resurrecturis secretum iri senserit Origenes: quibus tamen prædita ea fore qualitibus ratus sit, cum resurgent, quam passa mutationem, qua instructa forma, non satis liquidum est. Nonnunquam enim suscitatum iri eadem, subtiliora licet ac splendidiora, asserit. Velut lib.

12 Matth. xvi, 26. 13 I Cor. xv, 53. 14 I Cor. xv, 50. 15 Psalm. xv, 19. 16 Gen. iii, 19.

ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 4 : « Si necesse est nos esse in corporibus, sicut certe necesse est, non in aliis quam in nostris corporibus esse debemus; » et ibid. num. 8 : « Videndum quoque est, ne forte etiam illud iste sermo significet, quod sicut sancti corpora sua, in quibus sancte et pure in hujus vitæ habitationibus vixerunt, lucida et gloriosa ex resurrectione suscipient : ita et impii quique qui in hac vita errorum tenebras et noctem ignorantiae dilexerunt, obscuris et tetrīs post resurrectionem corporibus induantur; » et lib. iii, cap. 6, num. 4 : « Non autem dubitandum est naturam corporis hujus nostri, voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi, et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perducī, prout rerum status, vocaverit, et meritum rationalis naturæ poposcerit; » et mox num. 6 : « Ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est, quo nunc in ignobilitate, et in corruptione et infirmitate utimur; et aliud erit illud quo in incorruptione et in virtute et in gloria utemur : sed hoc idem abjectis infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spirituale effectum, ut quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris, et beatitudinis habitaculum; » deinde ostendit non nobis ex quinto illo philosophorum corpore fictum iri a Deo corpus, « cum manifeste definiat sanctus Apostolus, quia non nova aliqua corpora resurgentibus a mortuis dentur, sed hæc ipsa quæ viventes habuerant, ex deterioribus in melius transformata recipiant. » Denique libro primo *De resurrectione*, ut est apud Pamphilum in *Apologia*, absurdum et iniquum fore ait, si sua mercede fraudetur corpus, quod cum anima fortiter decertavit; ea autem privatum iri ni resurgat. Hanc corporis reparationem in melius cogitabat, ni fallor, Glycas cum opinatum scribit Origenem τὰ σώματα ἡμῶν μὴ ἀνίστασθαι ταῦτα ἐν τῇ ἀναστάσει : quæ verba repetit Cedrenus de Origenistis loquens in quinto concilio damnatis.

Aliquando vero ne idem quidem corpus in vitam rediturum visus est tradidisse. His videlicet persuasus Apostoli I Cor. xv, 42-44 : « Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione; seminatur in ignobilitate, surgit in gloria; seminatur in infirmitate, surgit in virtute; seminatur corpus animale, surgit corpus spiritale, » corpus resurrecturum quidem existimavit, sed immutatum natura, et a priore diversum, ac plane aliud; quemadmodum e grano tritici spica surgit a grano diversa; quod confirmari putat isto e priore ad Corinth. xv, 36-38 : « Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta, tritici aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut voluit, et unicuique seminum proprium corpus. » Unde lib. v *contra Cels.*, num. 22, mortuo corpori velut semen futuri corporis inesse dicit, *hominique* e mortuis resurgenti corpus pro divino

arbitrio impositum iri; tum concludit num. 23 : « Ἡμεῖς μὲν οὖν οὐ φαμεν τὸ διαφθαρέν σῶμα ἐπανέρχεσθαι εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, ὡς οὐδὲ τὸν διαφθαρέντα κόκκον τοῦ σίτου ἐπανέρχεσθαι εἰς τὸν κόκκον τοῦ σίτου : λέγομεν γὰρ ὡς περ ἐπὶ τοῦ κόκκου τῷ σίτου ἐγείρεται στάχυς, οὕτω λόγος τις ἐγχείεται τῷ σώματι, ἀφ' οὗ μὴ φθειρομένου ἐγείρεται τὸ σῶμα ἐν ἀφθαρσίᾳ : » et paulo superius, num. 22 : « Ἡμεῖς δὲ πειθόμενοι ὅτι τὸ σπειρόμενον οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ : καὶ ὅτι οὐ τὸ γενησόμενον σῶμα σπείρεται : ὁ γὰρ θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα, καθὼς ἠθέλησε, etc. Similia leguntur libro ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 3. Quo loco atque item lib. ii *De resurrectione*, « substantiæ rationem » appellat resurrectionis germen, quo corpora reparanda censebat, B quam a scholasticis « substantiam radicalem » dici recte adnotavit Genebrardus; licet alio penitus ac diverso modo effectio ejus ac virtus ab iisdem intelligatur. Itaque Gennadius lib. *De dogmatibus*, cap. 6, sic disputat : « Et non secundum Origenem immutatio corporum erit, id est aliud novum corpus pro carne; sed eadem caro corruptibilis quæ cadit, tam justorum quam injustorum, incorruptibilis resurget. »

Quamvis autem aliud proditurum corpus, et a priore diversum finxerit sibi Adamantius, iisdem tamen notis, eadem forma insigne futurum affirmat in *Commentario ad psalm.* i, pag. 534, 535, quem commentarium in epitomen a Methodio contractum representat Epiphanius hæres. lxxv, cap. 12 et seq. C Is ergo cap. 14 scribit corpora quæ per alimentorum susceptionem vitam tolerant, nunquam eadem remanere, sed per ciborum esum et excretionem fluvii instar, perpetuo fluere et mutari; eadem tamen manere corpora hæc, non ratione duntaxat animæ, quæ eadem semper est; sed propter earumdem etiam formarum, quæ corporum singulorum notæ quædam propriæ sunt ac characteres, perseverantiam, unde lentigines, cicatrices, nævi ad mortem usque corporibus adhærent; in resurrectione igitur animæ circumponi formam illam, qua Petrus verbi gratia constituitur, diversa licet materia sit, ac diversum corpus; animas quippe variis pro locorum varietate uti corporibus; et quemadmodum aliud necesse foret subire corpus, si in aquis victuri essemus, ita nobis vitam acturis in cælo, spiritalia necessario corpora esse nascenda; sed mutato licet corpore, eandem tamen nequitiam extinctum iri speciem ac formam, quemadmodum Jesus, Moses ac Elias in transformatione sese eadem agnoscendos specie præbuerunt. Explanat id ipsum subiinde Methodius cap. 38, ac eam quoque Origenis dissertationem in *Apologia* suam Pamphilus infersit, Eustathius Antiochenus in libro *De Engastrimytho* narrat Origenem male de resurrectione sententiam abunde a Methodio fuisse confutatum, ab eoque aperte demonstratum ansam inde hæreticis præbitam, cur specie solum, non corpore ipso homines olim fore suscitandos opinarentur. Notabilis vero est Nicetæ Acominati accusa-

tio lib. iv *Theos. orthod. fid.*, hæres. xxxi, qua Origenis sententiam his exponit verbis, juxta Petri Morelli interpretationem: « Corpus hoc quo involvitur, resurrectionis illius die non resurget, sed humana tantum forma, qua Paulus forte vel Petrus dignoscitur; atque adeo extrinseca illa figura resurget, que sub forma quoque comprehenditur. Porro subjectum ipsum, sive corpus, haudquaquam idem manebit: *Seminatur enim corpus animale, inquit Apostolus* ¹⁷, *corpus spirituale resurgit*. Quapropter necesse est, ut resurrectionem in sola forma futuram speremus; in subjecto vero non item. » Addit deinde Nicetas sententiam suam de resurrectione a Platonicis Origenem accepisse; tradere autem illos duplex idoli genus animæ unicuique adhærere; aliud ab æterno ei adnexum, splendidum et lucens; alterum crassius, ipsique ex astrorum dispositione circumpositum; huic deteriora animæ munia, illi præstantiora deberi: separari illud nonnunquam ab anima corpore exsoluta, et ad pristinam sedem revolare: hoc ab illa solvi nequam posse, sed in Orcum, vel inter sidera post mortem abire. Quibus ita expositis hæc demum subiungit: « Itaque Origenes, ut mea quidem fert sententia, cum animam idolo huiusmodi vestiisset, quod proprias actiones, sibi que involutas circumferret, fore subjecti, ut una cum hoc illa resurgeret, futuroque iudicio subiceretur, qua in re gentes prorsus imitatur; mortalis autem tactuique exposita caro deflueret atque evanesceret. »

Uterius etiam ab it nonnunquam Origenes, ac ne formam quidem ipsam et figuram corporibus suscitandis inhæsuram pronuntiat; et quemadmodum e grano tritici spica surgit grano absimilis, nec ex hoc transit in illam quidquam aliud, præter rationem seminis, seu σπινθηρισμὸν, ita corpori mortuo inesse semen, quod germinabit novissima personante tuba, et aliud de se corpus dabit. Fusc hæc edisserit Hieronymus in epistola adversus Joannem Hierosolymitanum, et Origenem sic inducit disputantem, cap. 8: « Cum autem iudicii dies advenerit, et in voce archangeli, et in novissima tuba ¹⁸ tremuerit terra, movebuntur statim semina, et in puncto horæ mortuos germinabunt: non tamen easdem carnes, nec in iis formis restituent, quæ fuerunt. » Capite deinde sequenti, ita loquentem fingit Adamantium, ossium, sanguinis ac membrorum singulorum repudiata resurrectione: « Nunc oculis videmus, auribus audimus, manibus agimus, pedibus ambulamus; in illo autem corpore spirituali toti videbimus, toti audiemus, toti operabimur, toti ambulabimus, et *transfigurabit Dominus corpus humilitatis nostræ conforme corpori claritatis suæ gloriæ* ¹⁹. Quando dixit, *transfigurabit*, id est μετασχηματίζεσθαι, membrorum quibus nunc utimur, diversitas denegatur. Aliud nobis spiritale et æthereum promittitur, quod nec tactui subjacet, nec oculis cer-

A nitur, nec pondere prægravatur, et pro locorum, in quibus futurum est, varietate mutabitur. » Tum sibi Christi resurrectionem opponit, et suscitatum ejus corpus, stans, ambulans, latere, manibus, carnibus, ossibus instructum: sed alia virtute polere corpus respondet, quod de viri semine concretum non est, ac nostra corpora; et tale idcirco apparuisse Christi corpus, « ut dubitantibus apostolis fidem faceret resurrectionis; » aereum tamen et spirituale fuisse, ut quod clausis ostiis ingressum sit, et in fractione panis ex oculis evanuerit. Quam responsionem, ac reliquam item Origenis disputationem valide in sequentibus Hieronymus oppugnat. Ac idem, cum sibi fuisset propositum, accurate quoque dissolvit Augustinus epist. 49, ad Deogratias.

B Erroris certe illius notas reperire licet in *Commentario Origenis ad psalm. i*, pag. 555, 556, quem in epitomen contraxit Methodius. Ibi quippe locum Ezech. cap. xxxvii, quo futuræ resurrectionis mysterium planissime aperitur, in alium sensum detorquet; nam aridis illis ossibus, acerbam Judæorum captivitatem notari putat, quæ corpora succo exhausta macie deformaverat; resurrectione autem, libertatem Judæorum, quæ in pristinum eos statum, et integrum ac vividum corporis habitum erat restitutura. Alio itidem deflectit illud Matth. viii, 12, « Ibi erit fletus et stridor dentium, » aliaque ejusmodi, quibus corpora resurrectura esse conficitur; nec ibi futuros dentes respondet, ubi nullus dentium usus futurus est; et corpoream illam speciem mutatum iri; nec primam materiam, quam eandem esse sæpe dicit ac corpus, ullo modo resurrecturam; ad idque grani et spicæ exemplum, quo usus est Apostolus, accommodat. Tomo quoque xvii in *Matth.*, num. 30 et 35, de quæstione a Sadducæis Sospitatori proposita agens genitalibus caritura decrevit corpora in cælo, quod illi genitalium usus abolendus sit. Sed et ex fine libri ii *De princip.* affert hunc locum Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2: « Cumque in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur rationabiles intelligibilesque substantias facie ad faciem. » Quæ sic depravavit suo more Rufinus: « Et ita cresces per singula rationabilis natura, non sicut in carne vel corpore, et anima in hac vita crescebat, sed mente ac sensu aucta ad perfectam scientiam, mens jam perfecta perducitur, nequaquam jam ultra istis carnalibus sensibus impedita, sed intellectualibus incrementis aucta, semper ad purum, et, ut ita dixerim, facie ad faciem rerum causas inspiciens. » Denique libro v *contra Cels.*, num. 19, propter migrationes e loco in locum corporibus nos opus habere docet; id autem certam non requirere partium posituram,

C D

¹⁷ 1 Cor. xv, 44. ¹⁸ 1 Thess. iv, 15. ¹⁹ Philip. iii, 21.

sod quodvis admittere corpus, corpus modo sit.

VIII. Inclinasse eodem quo Origenes videtur Hieronymus lib. III in *Epist. ad Ephes.*, cap. 5, vers. 28, « Foveamus igitur, inquit, et viri uxores, et animæ nostra corpora, ut et uxores in viros, et corpora redigantur in animas, et nequaquam sit sexuum ulla diversitas. Sed quomodo apud angelos non est vir et mulier, ita et nos qui similes angelis futuri sumus, jam nunc incipimus esse, quod nobis in cœlestibus repromissum est. » Acriter ea explodit Rufinus, utpote ex quibus interitus corporum, et sexuum abolitio consequatur; demum sic ait: « Quanto rectius faceres, si nos, quos culpas, imitareris in talibus, et hæc soli Deo, ut se veritas haberet, nosse permitteres; et te potius ignorare fatereris, quam ea scriberes, quæ paulo post tu ipse damnare. » Sed purgat se Hieronymus lib. I *Apollog. adv. Rufin.*, cap. 6, talia sese ex Origenis persona, non quasi rem a se assertam, sed quasi sibi objiciendam protulisse respondens. Eam et valide in Origenista quodam sese confutasse narrat epist. 27, ad Enstoch., cap. 11, et alibi quoque pro falsa a se haberi testatur. Sexuum discretionem tunc iri abolitum non pauci e Patribus antiquis affirmarunt. Theodoretus: Ταύτης γὰρ τῆς διαιρέσεως ἐνδεῆς τῶν ὑπὸ τῷ θανάτῳ τελούντων ἢ φύσις. « Hac enim discretio indiget eorum natura, qui sub mortis imperio degunt; » deinde: Τοῖς δὲ γε ἀθανάτοις γεγεννημένοις τὸ θῆλυ γένος παντάπασι περιτόν. « His enim qui immortales evaserunt omnino supervacuum est sexus mullebris. » Consulantur præterea Athanasius serm. 3 *contra Arianos*, Basilii in *psalm.* cxxiv, Hilarius can. 23 in *Matth.*, eadem illorum esse propemodum ac Origenis causa auper hac quæstione de beatorum corporum sexu reperietur.

IX. Si animam in resurrectione aliud recepturam

(47) Metaphrast. in *Vita Cyriaci*.

(48) *Quod si ita sensisse constaret Origenem, etc.* Certe corpora cœlestium globosa esse aperte docet Origenes lib. *De oratione*, num. 31, p. 1268: Ἐσχηματίζονται γὰρ τῶν ἐπουρανίων τὰ σώματα, ὡς καὶ γόνυα σωματικά ἔχειν αὐτὰ, ὑπολαμβάνειν οὐ πάντως χρεῖα σφαιροειδῶν παρὰ τοῖς ἀκριβῶς περὶ τούτων διειληφόσι ἀποδεδειγμένον αὐτῶν τῶν σωμάτων. « O deus, si non volueris hoc paradididisti, καὶ τῆς χρεῖας ἐκάστου τῶν μελῶν, ἵνα μὴ μάτην ἢ τι διημιουργημένον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐάν μὴ ἀναιδεῦται πρὸς τὸν λόγον, παραδέχεται, ἐκατέρωθεν πταίων· εἴτε φήσει μέλη σώματος μάτην καὶ μὴ ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ἔργῳ γεγονέναι, αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐρεῖ τὰ ἔγκυρα, καὶ τὸ ἀπευθυμένον ἔντερον τὰς ἰδίας χρεῖας ἐπιτελεῖν, καὶ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Σφόδρα δὲ μωρῶς ἀναστραφῆσεται, ἐάν τρόπον ἀνδριάντων τις νομίζῃ τὴν μὲν ἐπιφανείαν μόνην εἶναι ἀθροισοειδῆ, οὐκέτι δὲ καὶ τὰ ἐν βάθει. » Neque enim nullo modo putandum est ita conformata esse cœlestium corpora, ut genera etiam corporea habeant, cum rotunda esse eorum corpora demonstratum sit ab iis qui accurate ista tractarunt. Id qui admittere nolit, is nisi rationi impudenter resistat, etiam singularum usum membrorum, ne quid in his a summo artifice Deo frustra factum sit, admittere cogit;

et aliter formatum ratus est Adamantius, quam quod in mortali gestaverat vita; equanimam corpori huic figuram potius ascripserit quam globosam, utpote rerum cœlestium propriam, et formarum omnium perfectissimam, ac animis expurgatis et in perfectiorem reparatis statum maxime congruam? Sane Origenistas monachos, qui Palæstinæ asceteria Justini et Justiniani temporibus infestabant, dixisse refert Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem (47), « Quod ætheria et sphærica excitantur nostra corpora in resurrectione: sic Domini quoque corpus fuisse excitatum, et nos futuros ei pares in resurrectione. » Quapropter Justinianus in epist. ad Menam probris Origenem incesit, quod corpora hominum orbiculata suscitatum iri affirmaverit. Hinc ita conceptus est quintus ex anathematismis eidem epistolæ subjectis: Εἰ τις λέγει ἢ ἔχει ἐν τῇ ἀναστάσει σφαιροειδῆ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐγείρεσθαι σώματα, καὶ οὐχ ὁμοιοειδῆ ἄρθρους ἡμᾶς ἐγείρεσθαι, ἀνάθεμα ἔστω. « Si quis dicit aut sentit globosa hominum suscitari corpora, nec consistetur nos rectos suscitari, anathema esto. » Damnat id ipsum in Origene et fuse confutat Antipater Bostrensis episcopus in *Dissertatione adversus Origenem*, inserta Joannis Damasceni *Ecllogis* titulo, *Περὶ ἁμοιοειδῆ τῶν ἐν κατ' ἀρετὴν βιοτευσάντων*, quas calamo exaratas habent Claramontani Patres Societatis Jesu. Damnat et Nicephorus lib. xvii, cap. 27. Huc spectat illud Hieronymi epist. 61, ad Pammach., cap. 10: « Sic et Dominus noster in monte transfiguratus est in gloria, non ut manus ac pedes, cæteraque membra perderet, et subito in rotunditate vel solis, vel sphææræ volveretur, sed eadem membra solis fulgore rutilantia apostolorum oculos perstringerent. »

(48) Quod si ita sensisse constaret Origenem, a Platone illuc impulsus fuisse dicerem, qui finem

utrinque offendens, sive dicat partes corporis frustra, nec ad proprium singularum opus eis a Deo datas esse; sive dicat viscera et rectum intestinum proprios usus in cœlestibus obtinere corporibus. Stultissime autem agei qui putabit ea statuarum more humanam speciem in sola superficie, non etiam in penitioribus habere. Porro cum sexcentis in locis dicat Origenes similes nos post resurrectionem angelis evasuros, ac præsertim tom. xvii in *Matth.*, num. 30, pag. 815, 814, ubi ait: Ἐγὼ δ' οἶμαι διὰ τούτων δηλοῦσθαι ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸ μὴ γαμεῖν, καὶ τὸ μὴ γαμεῖσθαι, ὡς οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι χθινονται οἱ καταξιοῦμενοι τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μετασχηματίζομενα αὐτῶν τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως γίνεσθαι τοιαῦτα, ὅποιά ἐστι τὰ τῶν ἀγγέλων σώματα, αἰθέρια, καὶ αὐγοειδῆς φῶς. « Ego vero inde manifestum fieri opinor, non ex eo solummodo quod neque matrimonium contrahant, neque elocentur qui resurrectione a mortuis digni habentur, angelis cœli similes evadere; sed ex eo etiam quod transfigurata humilia eorum corpora, talia evadant, quæ sunt corpora angelorum, ætheria scilicet, et splendide luci consimilia; » sequitur corpora hominum post resurrectionem sphærica fore sensisse.

ponebat ἐξομολῶσιν τῷ Θεῷ, Deum autem corpore licet carentem, forma globosa præditum fingebat, quemadmodum et Xenophanes, ut est apud Cicero- nem IV *Academ.*, et Laertium in *Platone*, et *Xenophane*: ac proinde animis finem suum adeptis sphaericam formam tribuere cogebatur. Sed Hieronymus epist. 59. ad Avit., cap. 3, verba Origenis recitat e libro III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 4, quibus homines ait corpora idcirco deposituros, ut Deo similes sint, juxta illud Servatoris ³⁰: « Ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et isti in nobis unum sint. » Demum sic ait: « E duobus alterum suscipere cogimur, ut aut desperemus similitudinem Dei, si eadem semper sumus corpora habituri; aut si beatitudo nobis ejusdem cum Deo vitæ promittitur, eadem qua vivit Deus nobis conditione vivendum est. » Tum Hieronymus: « Ex quibus omnibus approbatur, quid de resurrectione sentiat. » Deum plane incorporeum, ut est, ita esse putabat Origenes, ac ideo omni figura carere: qui ergo globosa corpora habituras animas rerum potuit, quas similes futuras putabat Deo, quem corpore ac figura carere arbitrabatur? Itaque lib. II *De princip.*, cap. 10, num. 2, quosdam impugnans hæreticos, qui resurrectionem funditus tollebant, « Requiremus, inquit, ab eis, si possunt nobis spiritalis corporis habitum demonstrare atque describere, quod utique nullo modo facere poterunt. » Vides inconstantiam hominis, animis suscitatis corpora detrahentis nonnunquam, nonnunquam affingentis, nec pro certo habentis equamnam illa figuram habitura sint.

X. Scribit Origenes tom. XVII in *Math.*, num. 33, neminem a mortuis iri suscitatum, qui in hac vita non decertaverit. Verba hæc sunt: Εἰ οὖν ἐν τῇ μακαριότητι οἱ γέρωσι ἀξιούμενοι διὰ τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα ἐν ᾧ καλῶς ἐβίωσαν, ἐν ἐκείνῃ ἔσονται τῇ ζωῇ, καὶ οὐδεὶς τῶν μὴ ἀγωνισαμένων ἐνταῦθα καταξιοῦται τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, δηλονότι ὧν ἐνταῦθα διὰ γένεσιν χρεῖα ἦν, ταῦτα οὐκ ἔσται ἐκεῖ. Quod si quis colliget inde, resurrectione privandos impios Origenem existimasse, abunde is sese a Pamphilo confutatum intelligat, vel ab ipso potius Origene in eo loco, quem e libro ipsius XXVIII in *Isaiam* profert *Apologiae* auctor, quo justos et impios a mortuis suscitandos declarat; duplicem autem futuram resurrectionem, primam alteram justorum, alteram secundam impiorum, juxta illud Joannis Apocal. XX, 5: « Beatus et sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in his secunda mors non habet potestatem; » non ita ut illa tempore prior sit ista, sed modo et ratione. Ex hoc enim Joannis commate dividendæ resurrectionis occasionem arripuisse eos verisimile est, de quibus Gennadius lib. *De dogmat.*, cap. 6: « Erit resurrectio mortuorum omnium hominum, sed una et in-

simul et semel: non prima justorum, et secunda peccatorum, ut fabula est somniatorum, sed una omnium. » Hanc autem fore resurgendi rationem definit Origenes: unumquemque prout sese in vita gesserit, crassius subtiliusve a Deo corpus accepturum. « Sane, » inquit lib. II *De resurrect.*, pag. 34, « qualis fuerit uniuscujusque præparatio in hac vita, talis erit et resurrectio ejus. Qui beatius hic vixerit, corpus ejus in resurrectione diviniore splendore fulgebit, et æta et mansio beatorum tribuetur locorum. Huic vero qui in malitia consumperit tempus sibi vitæ præsentis indultum, tale dabitur corpus quod sufficere et perdurare possit in pœnis, » etc. Iterantur eadem lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, et cap. 10, num. 2, 3, et lib. III, cap. 6, num. 4., ubi ad cætera illud adjicit, postquam adeo res redierint, ut omnia unum sint, sicut Pater et Filius novum sunt, tum desituras illam corporum diversitatem. Cum ergo resurrectione privatum iri impios dixit Origenes, resurrectionem illam intel- lige quæ damnationi opponitur. Ita Lactantius lib. VII *Divin. institut.*, cap. 21: « Tunc quorum fuerit probata justitia, illi præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata et scelera detecta fuerint, non resurgent; sed cum impiis in easdem tenebras recondentur, ad certa supplicia destinati. » Duplici quippe modo accipi potest resurrectio, vel pro reditu ad vitam, et nova corporis ac animæ conjunctione; vel pro vitæ æternæ acquisitione: priore modo omnes homines ex æquo resurgenti, posteriore justis duntaxat. Expositionem hanc confirmat alter Origenis locus e tom. XIII in *Math.* XVIII, num. 21: Οἱ γὰρ ὄντες ἐν τῷ σκήθει ἅγιοι στενάζουσι βαρούμενοι ἀπὸ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος, καὶ πάντα πράττουσιν ἵνα ἀξιοὶ γένωνται εὐρεθῆναι ἐν τῷ τῆς ἀναστάσεως μυστηρίῳ· ὅτε μετασχηματίσει ὁ Θεὸς οὐ πάντων τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως, ἀλλὰ τῶν Χριστῷ γενήσας μαθητευομένων, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. In resurrectionis mysterio inveniri nos dicunt, quando corpus nostrum mortale glorioso Christi corpori simile Deus efficiet; quod beneficium non ad omnes homines, sed ad sanctos tantummodo pertinebit. Confirmat et alter ille e *Comment. in psalm.* I, p. 532, recitatus ab Epiphano hæc. LXIV, cap. 10 et 12, quo simpliciores quosdam, fretos illo Davidico: « Ideo non resurgent impii in judicio ³¹, » resurrectione aut judicio dignandos a Deo malos negare ait, non satis aperte indicantes quid resurrectionem aut judicium esse arbitrentur.

XI. Cæterum ut alias fere semper, ita in his quoque de resurrectione quæstionibus Platone magistro usus est Adamantius. Futurum quippe aiebant Platonici, ut animæ olim

incipiant in corpora velle reverti,

(VIRGIL. *Æncid.* VI, vers. 751.)

³⁰ Joan. XVII, 21. ³¹ Psal. I, 5.

easque in corpora a prioribus diversa fore revocandas. Tertullianus libro *De resurrect. carnis*, cap. 1 : « Platonici importalem animam e contrario reclamant : imo adhuc proxime etiam in corpora remanebilem affirmant, etsi non in eadem. » Legendus Plato lib. x *De republ.*, ubi ex Heri Pamphylis persona, animæ statum post mortem, pœnas, μετεμψύχωσιν, et immortalitatem describit. Sed multo magis in *Phædone*, quo materiam illam exhaurit. Legendus quoque Augustinus lib. xxii *De civit. Dei*, cap. 26 et 27.

XII. Sed ne solitum Origeni nostro desit officium, si quæ in ejus patrocinium præter superiora colligi possunt, paucis comprehendamus. Sua primum illi in hujus argumenti tractatione favet inconstantia, quæ cum ex superioribus satis manifesta est, tum ex eo etiam quod de fine rerum disputans, et utrum in corpore, an extra corpus suprema beatitate fruituri simus inquirens, triplicem opinionem unicuique pro libitu persequendam proponit lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 7, quem locum repetit Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 2. Caput quoque sextum libri primi *De princip.* eandem Origenis fluctuationem testatur; nam postquam duplicem de statu beatorum sententiam exposuit, quarum prior interituram corporum naturam definit, et a qua sese alienum profitetur, alia naturam corpoream in modum ætheris expurgatum iri tradit, tandem sic concludit num. 4 : « Certius tamen qualiter se habitura sit res, scit solus Deus, et si qui ejus per Christum, et Spiritum sanctum amici sunt. » Pari prope modo consimilis argumenti disputationem claudit lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2. Prodest quoque ad excusandum eum Rufini responsio lib. *De adult. libror. Origen.* pertendentis errores istos circa resurrectionis materiam scriptis ipsius ab hæreticis fuisse aspersos. Verba ejus sunt : « Vel iterum de resurrectione carnis, qui tam evidenter pronuntiavit naturam carnis in cœlum ascendisse cum Verbo Dei, atque inibi cœlestibus apparuisse Virtutibus, novum et admirandum ei sui visum præbente, possibile erat ut hanc iterum non esse salvandam diceret ? » At inde tamen præcipuum sibi accessit Origenes præsidium, quo sua ætate nondum quæstiones illæ fuerant ab Ecclesia dijudicatæ; quo factum est, ut dum eum a veritatis norma deflexum revocare satagit Methodius, a vero ipse deerraverit, et alii quoque non sine offensione in hac quæstione versati sint, ut ostendimus supra; et Hieronymus velut titubans materiam hanc tractaverit epist. 61, ad Pammach., cap. 15; ait quippe : « Ergo, inquires, et nos post resurrectionem comesuri sumus? Nescio, non enim scriptum est; et tamen si quæretur, non puto comesuros. » Quæ causa est, cur suam de resurrectione declaraturus sententiam Origenes, retinendam veterum opinionem pronuntiaverit, quia nimirum quantumvis absona ejus dogmata suos tamen auctores et patronos habuere.

²² Rom. viii, 22.

XIII. Ex supra dictis subvertitur Methodii ratiocinatio, qua hoc Origenis pronuntiatum confutare aggressus est, peccatorum omnium causam ad corpus referri. Ait quippe Methodius contraria sibi loqui Origenem; cum enim animam citra corpus peccasse, et propter peccatum scortis tunicis vestitam fuisse, tunicasque illas corpora ipsa esse concesserit; nunc sibi ipsum repugnare, cum corpus causæ esse dicit cur anima peccet. Origenianæ doctrinæ connexionem non vidit Methodius. Diximus enim supra corporeas animas vel incorporeas appellasse Adamantium, crassiorum vel tenuiorum corporum ratione, cum revera corporeas esse, et Deum unum incorporalem censuerit. Idem animas pro peccatorum gravitate graviora subire corpora B asseruit. His nequiquam repugnat illud, animas a corporibus suis trahi in vitia, et cum nunquam corpore caritatis sint, futuros semper beatitudinis et damnationis circuitus; et antequam humanis astrictæ essent membris, in peccata tamen fuisse prolapsas; ac meritas cur e subtilioribus corporibus in spissiora demergerentur. Atque ita commune aliquid habet Origenes cum Porphyrio, qui dicebat, « ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. » Sed ut communia quedam cum Porphyrio sit locutus, penitus tamen diversa sensit.

Notandum porro auctorem dialogi *De recta in Deum fide*, qui sub Origenis nomine prodit, Marinum Bardesianistam inducere hæc dogmata propugnantes; hominem sola anima constare; animam scelere admissio, tunicis pelliceis, hoc est corpore, tanquam vinculo ac compede fuisse constrictam, atque inde a Jeremia vinetos nos appellari; ac animo malorum omnium causam esse corpus; Adamantium autem hæc ipsa impugnantem; et hominem, corpore licet et anima constet, animam tamen in Scripturis vocari demonstrantem, eademque Marino regentem, quæ apud Epiphanium Origeni Methodius opposuit.

QUÆSTIO X

DE POSTREMO JUDICIO.

I. Exploratur placitum Origenis de rebus supremo Dei arbitrio judicandis. II. Et de ratione ac loco judicii postremi.

I. Mortuorum resurrectionem supremum Dei judicium excipiet. Quo cum ulciscenda scelera, mercede autem donanda sint recte acta et virtutes, idcirco statuta opinatus est Origenes, quæcunque vel recte vel male agendo præmia vel supplicia promereri possunt. Superius autem ostendimus angelis ipsum, sideribus ac elementis bene vel male agendi potestatem affluxisse. « Futurum est, » inquit homil. 4 in *Ezech.*, num. 1, pag. 370, « ut in die judicii non solum homo, sed etiam universa conditio judicetur : Omnis quippe creatura congemiscit et condolet ²³. » Tum in hunc rerum judicandarum censum conjicit angelos, cœlum, quæque supra et infra cœlum sunt, terram ipsam et aerem. Qua de opinione late disseruimus, cum de

angelis et de sideribus ageremus. Quinam præterea in iudicium sistendi sint, ignorari declarat: « Utrum autem omnes gentes, » inquit tractat. xxxiv in *Matth.*, num. 70, « ab omnibus quæ in omnibus generationibus fuerint, aut illæ tantum quæ in consummatione fuerint derelictæ, aut illæ tantum quæ crediderunt in Deum per Christum; et ipsæ utrum omnes, an non omnes, non satis est manifestum. » De eodem etiam ambigit tractat. xxx in idem Evangelium, num. 51. At in veram tamen et orthodoxam sententiam videtur concedere lib. II in *Epist. ad Rom.*, num. 4, pag. 479 (si quæ Rufini interpretationi fides habenda est), omnesque omnino homines in supremo illo διαδικασμῷ iudicandos agnoscere. « Requiritur sane, inquit, a quibusdam, cur dies hic, de quo superius bibliothecas propheticas movimus, in fine mundi statutus sit, ut omnes qui ab initio sæculi usque ad finem ipsius defuncti sunt, ad hunc ultimum diem iudicandi reserventur. »

II. « Item tractandum est utrum in loco futurus est Salvatoris adventus in gloria, an alteram expositionem debemus exquirere. Quis enim erit locus ille, ut capiat in uno aspectu et omnes angelos venientes cum Christo, et omnes gentes illic congregatas? Et de sede gloriæ ejus quid est dicendum? Putas corporale aliquod subsellium erit, aut etiam hoc opus habet interpretatione subtiliore? » Hæc scribit Origenes tractat. xxxiv in *Matth.*, num. 70, de loco et modo iudicii postremi ambigens; ac respondet postmodum tum adventurum Christum, cum universis hominibus sese cognoscendum dabit, « ante oculos mentis eorum jam non fidei aut diligentia alicujus inquisitione reperiatur, sed ipsius divinitatis suæ manifestatione prælatus; » et cum peccata sua ac virtutes unusquisque manifesto intuitu perlustrabit; atque eo pacto eventurum illud: « Congregabuntur ante eum omnes gentes³². » Nec certum aliquem ultimæ huic disceptationi locum addicit, sed « Ubique, inquit, futurus est Christus, et ipse in conspectu omnium erit ubique, et omnes ubique erunt in conspectu ipsius; et sic constituentur ante sedem gloriæ ejus, hoc est ante regnum ejus, et potestatem dominationis ipsius; » et paulo post: « Sic erunt ante eum, ut non localiter audiamus omnes gentes fieri ante eum » Similia jactantur lib. IX in *Epist. ad Rom.*, num. 41, pag. 662, ubi a sacris scriptoribus usurpata dicitur iudiciorum humanorum forma, quo iudicium illud extremum Christi dilucidius explicaretur. « Declarari videmus, inquit, ex omnibus certissime futurum esse iudicium Dei, cujus species ut notior hominibus fieret, iudicandi forma ex his quæ inter homines geruntur, assumpta est; » atque ita metaphorice vult intelligi excelsum illud Christi tribunal, et reliquum tremendi illius diei apparatus, illudque duntaxat tenendum, « Judicem

A omnium Christum natura et majestate cunctis eminentem introspicere corda, et conscientiam singulorum, manifestare occulta, et obiecta revelare, ut et bonis actibus laudem tribuat, et mali pœnam, quam mereantur, excipiant. » Nempe allegoriis suis sincerum illud dogma corrumpit, « quod in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri » (ait Augustinus lib. XX *De civit. Dei*, cap. 1), « Christum de cœlo esse venturum ad vivos et mortuos iudicandos; » non modo per vim et majestatem suam omnia complementem, mentesque omnium collustrantem, et in actorum suorum memoriam retorquentem; sed corpore præsentem, et homines universos in unum adducentem, et suprema ac decretoria sententia res hominum componentem. At hic quoque meminimus nondum certis fluibus Ecclesiam has quæstiones tunc temporis sepsisse.

QUÆSTIO XI.

DE PŒNIS ET PRÆMIIS.

I. *Origenis opinio ex ipsius principiis summatim deducitur. II. Eadem deinde fusius ipsius verbis declaratur. Ac primum de pœnis. Omnes homines igne examinandos fore sensit. III. Deinde in varia loca pro meritis dimittendos; IV. Ac torquendos. V. Quales pœnas futuras arbitratus sit; quid ignem æternum. VI. Equas præter ignem pœnis mortuis infligendas decreverit. VII. Ex his variæ adversus eum criminationes. VIII. Sed sui tamen ei non desunt astipulatores, suaque defensor. IX. De præmiis agitur, et in quo positam sanctorum beatitudinem voluerit Origenes, explicatur. X. Recensentur varii gradus per quos ad eam perveniri sensit. XI. De loco, quo animas sanctorum conquiescere docuit, disputatur: nempe de cælo novo et terra nova. XII. Ac de paradiso. XIII. Unde hæc transtulerit, exquiritur. XIV. Hinc in Patrum multorum reprehensiones incurrit. XV. Sed aliqua tamen in ejus excusationem afferri possunt. XVI. Utrum et quomodo pœnis damnatorum finem impositum iri, et omnia unum in Deo per ἀποκατάστασιν futura ratus sit. XVII. Non alias pœnas quam purgatorias admisit. XVIII. Quid sit juxta Origenem novissima inimica mors, deque damnatorum pœnis quæritur. XIX. Utrum beatitudinis quoque futuræ spatium terminis circumscripterit. XX. Horum dogmatum fontes reserantur. XXI. Propter illa a Patribus graviter reprehensus est. XXII. An fuerit in hæresi Chiliastarum. XXIII. Nonnulla Origeni descendendo adducuntur. XXIV. Nonnunquam solius diaboli pœnas fore æternas asseverat. XXV. Ab Origeniana super pœnis damnatorum opinione Patres aliquot non multum recedunt. XXVI. Investigatur significatio vocis αἰώνιος.*

I. Postremo Dei arbitrio dijudicatis hominum rebus, sua quemque præmia, suæ pœnæ prosequuntur. In cujus rei tractatione tantum sibi permisit Origenes, ut non aliam ob causam majores in se querelas concitarit: nam et quales pœnæ ac præmia, et quanta futura sint, pervestigans, in absurdas opiniones prolapsus est, dum falsis doctrinæ suæ principiis dogmata hæc quoque accommodat. Diximus enim jam sæpe putasse illum mentes rationis compotes pro meritorum suorum mea-

³² *Matth.* xxv, 32.

sura ac modo variis adjungi corporibus; subilio-ribus, si recte se gesserint; sin secus, gravibus et crassis: eademque quemlibet statum adeptas, arbitrii sui libertate ad bene vel male agendum frui, ac perpetuos esse proinde a supernis ad inferiora lapsus et reditus. Inde sequitur certum nullum beatitudinis futurum statum, nullum miseræ; æmperque vel in felicitate, vel in pœnis futuros progressus aut regressus, prout in vitio animæ vel in virtute profecerint: ac damnatorum idcirco pœnas et beatorum gaudia nequiquam fore sempiterna.

II. Opinionis istius partes singulæ si subtilius persequi velimus, et non ex Origenianæ doctrinæ connexionem, sed ex ipsis Adamantiæ verbis æstimare singula, et quæcunque præterea in id argumentum disseruit colligere, res erit scilicet in proclivi. Primum itaque homines omnes igne examinatum iri delinit: sed ita tamen ut illæsi et illibati prætereant sancti; impiorum vero noxæ et vitia flammis excoquantur. « Veniendum est ergo, » inquit homil. vi in *Exod.*, num. 4, « omnibus ad ignem; veniendum est ad conflatorium: sedet enim Dominus, et conflat, et purgat filios Juda²⁵. Sed et illuc cum venitur, si quis multa opera bona, et parum aliquid iniquitatis attulerit, illud parum tanquam plumbum igni resolvitur ac purgatur, et totum remanet aurum purum. Et si quis, plus illic plumbi detulerit, plus exuritur, ut amplius decoquatur, ut et si parum aliquid sit auri, purgatum tamen resideat. Quod si aliquis illuc totus plumbeus venerit, fiet de illo hoc quod scriptum est: Demergetur in profundum, tanquam plumbum in aquam validissimam²⁶. » Et homil. iii in *psal.* xxxvi, num. 1: « Certum est quia manet nos ignis ille qui præparatus est peccatoribus, et veniemus ad illum ignem, in quo uniuscujusque opus quale sit ignis probabit²⁷. Et, ut ego arbitror, omnes nos venire necesse est ad illum ignem. Etiam si Paulus sit aliquis vel Petrus, venit tamen ad illum ignem. Sed illi tales audiunt: *Etiam si per ignem transeas, flamma non aduret te*²⁸. Si vero aliquis similis mei peccator sit, veniet quidem ad ignem illum, sicut Petrus et Paulus, sed non sic transit, sicut Petrus et Paulus. » Ac illius transitus discrimen Hebræorum Ægyptiorumque per mare Rubrum transitus comparatione explanat, adductis scilicet his Pauli I Cor. iii, 13: « Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. » Et homil. xiv in *Luc.*: « Ego puto, quod et post resurrectionem ex mortuis indigeamus sacramento eluente nos atque purgante; nemo enim absque sordibus resurgere poterit; nec ullam posse animam reperiri, quæ universis statim vitiis careat. » Et lib. v *Contra Gelsum*, num. 15, Epicureum hunc confutans, qui receptam apud Christianos de mundi conflagratione opinionem irridebat, dicit ignem universo mundo

A inferri: Εἰκόσ δ' ὅτι καὶ ἐκάστῳ τῶν δεομένων τῆς διὰ τοῦ πυρὸς δίκης ἅμα καὶ ἰατρείας, καίοντος μὲν καὶ οὐ κατακαίοντος τοὺς μὴ ἔχοντας ὕλην δεομένην ἀναλοῦσθαι ὑπὲρ ἐκείνου τοῦ πυρὸς· καίοντος δὲ καὶ κατακαίοντος τοὺς ἐν τῇ διὰ τῶν πράξεων, καὶ λόγων, καὶ νοημάτων τροπικῶς λεγομένη οἰκοδομῇ ξύλα, χόρτον, ἢ καλάμην οἰκοδομήσαντας. Cum ait ergo lib. viii in *Epist. ad Rom.*, num. 12, pag. 640, quicumque Verbo Dei purgatus non fuerit, hinc igne excruciatum iri; igne quoque lustratum, sed non adustum iri intelligit, qui Verbo Dei fuerit purgatus.

At homilia tamen 24 in *Lucam*, eos tantum igne flumine a Christo baptizandos affirmat, qui aqua et spiritu fuerint baptizati, et purgatione egerint. B Econtrario vero homil. 2 in *Jerem.*, num. 3, sanctos dicit Spiritu sancto a Jesu baptizari, scelestos vero igne. Homilia autem xxv in *Num.*, num. 6, unumquemque purgatione indigere ait, « sed mystica hæc esse et ineffabilia. Quis enim nobis, inquit, enarrare poterit quæ sint purificationes quæ parentur Paulo, vel Petro, vel aliis horum similibus? » Cæterum mentem Origenis parum assecuti sunt Sixtus Senensis et Genebrardus, verba ejus referenda censentes ad ignem ultimæ conflagrationis, qui electos quosdam nondum satis purgatos lustrabit, reprobos vero omnes apprehendet, nam ne sanctissimos quidem, Petrum puta, vel Paulum, hoc igne futuros immunes Adamantius arbitratur.

III. Igne hoc probati homines varia loca pro meritis ex decreto Origenis sortientur, alii infernum, variaque inferni loca, et mansiones; et quemadmodum terrena hæc loca mentibus e cælesti domicilio propter peccata deturbatis pro inferno habentur, ita hominibus e terra digressis et scelere contaminatis inferiorem assignari sedem, quæ infernus appellatur. Τάχα δὲ, inquit cap. 1 *Philoc.*, ὡσπερ οἱ ἐντεῦθεν κατὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἀποθνήσκοντες, ἐκ τῶν ἐνταῦθα πεπραγμένων οἰκονομοῦνται, εἰ κειθεῖεν ἀξιοὶ τοῦ καλομένου χωρίου ἁἴου, τόπων διαφόρων τυγχάνειν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀμαρτημάτων· οὕτως οἱ ἐκεῖθεν, ἐν οὕτως εἶπω, ἀποθνήσκοντες εἰς ἁἴδην τοῦτον καταβαίνουσι κρινόμενοι ἀξιοὶ τῶν τοῦ παντὸς περιγελίου τόπου διαφόρων οἰκητηρίων βελτιόνων ἢ χειρόνων. Quæ sic a Rufino reddita sunt lib. iv *Peri ἀρχῶν*, cap. 2, num. 23, p. 185: « Fortassis enim sicut hi qui de hoc mundo secundum communem mortem istam recedentes pro actibus suis et meritis dispensamur, prout digni fuerint iudicati, alii quidem in locum qui dicitur inferus, alii in sinum Abrahamæ, et per diversa quæque vel loca vel mansiones: ita etiam ex illis locis velut illic (si dici potest) morientes, a superis in hunc inferum descendunt. Nam ille inferus ad quem hinc morientium animæ dicuntur, credo, ob hanc distinctionem inferus inferior a Scriptura nominatur in

²⁵ Malach. iii, 3. ²⁶ Exod. xv, 10. ²⁷ I Cor. iii, 13.

Psalms : Quia liberasti animam meam ex inferno inferiori ⁸⁶. » Quæ ab Hieronymo quoque epistolæ 59, ad Avitum, cap. 4, inserta sunt. Quoniam autem infernum Christus tenebras exteriores nonnunquam appellat, inde fit ut eas extra mundum Adamantius ableget tract. xxxiii in *Matth.*, num. 69 : « Quoniam legimus, inquit, aliquem qui fuit ante nos exponentem de tenebris abyssi, et dicentem quoniam abyssus est extra mundum foris, et tenebræ. Consideremus ergo, si potest vera esse expositio ejus, ut quidam quasi indigni toto mundo in abyssum illum, quam ille exposuit, foras ejiciantur, in qua sunt tenebræ, nemine eas illuminante, cum sint extra totum mundum. » Sed alibi tamen aliter tenebras exteriores exponit, ut mox ostendemus. Homilia autem 1 in *Genes.*, num. 4, abyssum illam cui in rerum initio tenebræ incubabant, eam esse scribit in quam diabolus, ipsiusque angeli mittendi sunt.

IV. Assignatis locis ac sedibus suis redditos homines pœnæ ac supplicia pro scelerum modo torquebunt. Ait enim lib. 1 *Ἐπεὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5 : « Interim tam in his quæ videntur, et temporalibus sæculis, quam in illis quæ non videntur et æterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritorum dignitatibus dispensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, necnon et diuturna, ac multis, ut ita dicam, sæculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati et restituti, eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora proVecti, usque ad ea quæ sunt invisibilia et æterna proveniant, singulis videlicet quibusque cœlestium virtutum officii quadam eruditione in specie peragratis. Ex quo, ut opinor, hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem transeuntem, per singulos in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum, defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur. » Prolixum locum describere necessum habui, quia ad Origenianæ doctrinæ emendationem, et sequentium intel- lectum confert.

V. Jam vero cujusmodi pœnas futuras opinatus sit Origenes, videamus. Ignem illum æternum, in quem capitali Christi decreto impii mittendi sunt, nihil aliud esse ratus est, quam conscientia vermem. Consulatur caput 10 libri 11 *De princip.*, num. 4, quod id argumentum excussit : ibi ait revocata divina virtute, et ob oculos impii positam peccatorum memoriam (juxta illud Pauli Rom. 11, 15, 16 : « Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die cum judicabit Deus occulta hominum »), mentem ejus stimulis pungere,

ut sui ipsa sit accusatrix et testis; eamque adeo flammis ultricibus urere : ignis hujus escam esse admittas ante noxas, quas idcirco Apostolus ligna, fenum et stipulam nominavit; hinc scriptum esse apud Isaiam 1, 11 : *Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis.* « Per quos sermones, inquit, hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammam sibi ipse proprii ignis accendat, et non in aliquem ignem qui antea jam fuerat accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergatur. » Querit deinde num. 5 an præter illos, vel iræ, vel furoris, vel insanix, vel mœroris ignes, quibus impii cum in hac vita torti fuerint, in futura quoque torquebuntur, aliqua generali pœna post mortem puniendi sint. Deinde dicit eo cruciati affectum iri animam, ab ordine atque harmonia, ad quam fuerat a Deo condita, divulsam, quo afficitur corpus cum membra soluta compage distrahantur : « Quæ, inquit, animæ dissolutio atque divisio, cum adhibiti ignis ratione fuerit explorata, siue dubio ad firmiorem sui compagem instaurationemque solidatur. » Præterea num. 6, quemadmodum curandis morbis ferrum et ignis sæpe adhibentur, ita conjectat « medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quæ ex peccatorum et scelerum diversitate collegerant, uti hujuscemodi pœnalibus curis insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animæ perdiderunt. » Idem libro *v contra Celsum* non aliud quidquam per ignes intelligere docet eos quos Scriptura stultos mundi appellat, ἢ τὴν διὰ φόβου καὶ φαντασίας τῶν κολάσεων ἐπιστροφὴν, καὶ τῶν πολλῶν κακῶν ἀποχὴν. Tale illud e tract. 54 in *Matth.*, num. 72 : « Qui autem recedunt ab Jesu, decidunt in ignem æternum, qui alterius generis est ab hoc igne quem habemus in usu. Nullus enim ignis inter homines est æternus, sed nec multi temporis; exstinguitur enim cito. Æternus autem ignis est ille, de quo et Isaias dicit in fine prophetiæ suæ : *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* ⁸⁷. » Simili igne uti dæmones asseverat homil. 27 in *Num.*, num. 8, nempe cum homines a vitiis ad meliora conversos certunt, tum vero acerbissimas eos sufferre pœnas, et meritis ignibus exardescere.

Alias ignem peccata excedentem et assumentem, Deum ipsum esse vult, propter hoc *Deuter.* 10, 24, « Dominus Deus tuus ignis consumens est. » Inde homilia in *Jerem.* 2, num. 2, et 16, num. 5 et 6, igne hoc ligna, fenum et stipulam, Christi fundamento superstructa, opera nempe peccati narrat absumi, postquam anima fuerit a corpore sejuncta : aurum vero, argentum et gemmas, virtutes scilicet, et recte acta, illibata et intacta servari. At lib. 1 *Ἐπεὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 2, alio detorquet locum hunc Deuteronomii, nec pro futuræ vitæ purgatione accipit, sed pro præsentis hujus gratia

⁸⁶ * Psal. LXXXV, 13. ⁸⁷ Isa. LXVI, 24.

mentibus humanis a Deo infusa. » Quid enim, inquit, consumet Deus secundum hoc quod ignis est? Nunquidnam putabitur consumere materiam corporalem, ut est lignum, vel fenum, vel stipula? et quid in hoc dignum de Dei laudibus dicitur, si Deus ignis est huiusmodi materias consumens? Sed consideremus quia Deus consumit quidem et exterminat, sed consumit malas mentium cogitationes, consumit gesta turpia, consumit desideria peccati, cum se credentium mentibus inserit, et eas animas quæ Verbi ejus ac Sapientiæ efficiuntur capaces, una cum Filio suo inhabitans, secundum quod dictum est: *Ego et Pater venimus, et mansionem apud eum faciemus*²⁸; omnibus eorum vitiis passionibusque consumptis, purum sibi eas seque dignum efficit templum. » Ita et lib. II in *Cantic. canticor.*, pag. 52: « Denique ob hoc Deus noster ignis dicitur esse consumens²⁹, et nihilominus lux in quo tenebræ non sunt³⁰. Lux sine dubio justis, et ignis efficitur peccatoribus, ut consumat in eis omne quod in anima eorum corruptibilitatis aut fragilitatis invenerit; » nec aliter homil. I in *Ezech.*, num. 12 et 13. Animam cæteroque ignibus attingi et exuri non posse statuit lib. VI contra *Cels.*, num. 71, Ἡμεῖς δὲ ἀσώματων οὐσίαν οὐκ ἴσμεν ἐκπυρομένην, οὐδ' εἰς πῦρ ἀναλυομένην τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ τὴν ἀγγέλων, ἢ θρόνων, ἢ κυριοτήτων, ἢ ἀρχῶν, ἢ ἐξουσιῶν ὑπόστασιν.

Nonnunquam tamen supremam mundi conflagrationem igne hoc denotari putat, eoque hominum peccata exuri et purgari. Legatur in libro V contra *Celsum*, num. 15, locus ille, quo impurum hunc philosophum futuram mundi conflagrationem negantem refellit; ostendit enim incendio hoc homines universos lustratum iri, illæsis tamen iis in quibus opera peccati, idoneum scilicet igni huic pabulum, nulla reperientur; exustis vero aliis, qui noxas et scelera, ligna nimirum, fenum et stipulam flammis exedenda collegerint. Quarto quoque operis ejusdem libro, num. 20 et 64, mundum tradit nunc diluviis repurgari, nunc incendiis, καὶ τάχα οὐ τὰ ἐπὶ γῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, θεομένῳ καθαροῦ ὅταν πολλὴ ἡ κακία γένηται ἐν αὐτῷ.

Ut ut ignem hunc intelligendum censet, nullam aliam præterea noxiis hominibus inflictam iri pœnam, licet illa pro peccatorum ratione diversis modis intendatur vel remittatur, scribit in libro *De Proverbiis Salomonis*: « Manifestum est quod una pœna tam dæmonum naturæ, quam humano generi peccatorum a Domino præfinita sit illa, quam Dominus sua sententia designavit dicens: *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus*³¹; ostendens quia eadem species pœnarum peccatoribus, hominibus, et diabolo, et angelis ejus

præparata sit, licet in eadem pœna diversa sit quantitas pœnæ. Alius enim gravior ac vehementius cruciatur pro magnitudine peccatorum; alius autem remissius, cujus leviora et faciliora peccata sunt. » Locum profert Pamphilus in *Apologia*.

VI. Sæpius tamen aliis præter ignem supplicii homines castigari a Deo fassus est. Homilia 18 in *Jerem.*, num. 15, pag. 261, majus aliquod gehenna ignis esse supplicium concludit ex eo quod is sit gehennæ ignis reus, qui dixerit fratri suo, « *Fatue*³²; » majus itaque impendere supplicium majorum criminum reis, puta adulteris; quod cujusmodi sit futurum in cor hominis non ascendisse. Libro VII contra *Celsum*, num. 5, scribit animam iusontem et puram, statim atque corpore exiit, ad puriora ætheris loca sublimem ferri: quæcunque vero noxia est, peccatis oppressam circa terram huc et illuc volutari; quasdam circa mortuorum sepulera, inde spectra oculis hominum quandoque objici; alias alibi errare. E Platone transtulit commentum istud, ut alia pleraque, cujus ea est in *Phædone* assertio, hominum corporeis rebus dum viverent implicitorum animas circa monumenta versari, quibus cum conspicabilis aliqua corporis pars etiamnum adhærescat, hinc tenebricosas animarum imagines, aspectabiles existere. Eam nihilominus sententiam repudiat tom. XXVIII in *Joan.*, num. 5, absurdumque esse decernit existimare animam, postquam corpore liberata est, mortuo assidere.

Aliud præterea supplicii genus notari putat his Lucæ verbis, quibus futurum minatur Christus, ut imprudentem servum « dividat, partemque ejus cum infidelibus ponat³³. » Genus autem supplicii id esse putat, divisionem animæ a Spiritu sancto; vel divisionem nobilioris partis animæ, quæ ad imaginem et similitudinem Dei facta est, ab ea parte quæ per liberi arbitrii lapsum deformata est; vel divisionem animæ ab angelo tutelæ suæ præfecto. Sed et errorum tenebras et ignorantie caliginem vult exprimi tenebris exterioribus, in quas mitti jubet eum rex, qui veste nuptiali non indutus in nuptiali convivio discumberebat³⁴; et servum nequam et pigrum, qui talentum sibi commissum in terram defoderat³⁵. Quo accedit tractat. XXXIII in *Matth.*, num. 69, tenebras exteriores ita exponens: « Ubi nulla illuminatio est, forsitan nec corporalis, nec est respectio Dei illic, sed quasi indigni speculatione Dei qui talia peccaverunt, condemnantur in his quæ exteriores tenebræ appellantur: forsitan donec intellexerint, ut convertantur et digni efficiantur exire ab eis. » Aliter tamen paulo post: « Consideremus ergo, inquit, si potest vera esse expositio ejus, ut exteriores tenebras illas intelligamus, ut quidam quasi indigni toto mundo in abyssum illam, quam ille exposuit, foras ejiciantur

²⁸ Joan. XIV, 27. ²⁹ Hebr. XII, 29. ³⁰ I Joan. I, 5. ³¹ Matth. XXV, 41. ³² Matth. V, 22. ³³ Luc. XII, 26. ³⁴ Matth. XXI, 45. ³⁵ Matth. XXV, 30.

in qua sunt tenebræ, nemine eas illuminante, cum sint extra totum mundum. »

Cujuscunque porro generis sint pœnæ, vehementius iis cruciatum iri corpora putat, quibus resurgentes induemur; utpote subtiliora et spiritalia, quam quæ hac in vita gestamus; quemadmodum nudum corpus mollius est ad verbera, iisque acrius afficitur, quam si veste contegatur. Verba Origenis e *Commentario in psalm. vi*, pag. 580, Pamphilus in *Apologia* recitavit. Denique Hieronymus in epist. 95, ad Avitum, cap. 1, scripsisse Origenem refert in fine libri primi *Περί ἀρχῶν*, animam quandoque « pro dolore pœnarum et ignis ardore, magis eligere ut brutum animal sit, et in aquis habitet, et fluctibus, ac corpus assumere hujus vel illius pœnis.

VII. Multiplicem commemorata dogmata Origeni exprobrationem peperere. Inter alia objectum ei narrat Pamphilus in *Apologetico*, negasse illum scelestis inferenda supplicia; quod pœnam sensus, ut vocant, videatur sustulisse, cum ignem æternum interpretatus est perturbationes animi, et conscientiæ stimulos. Eo spectant ista Hieronymi lib. III in *Epist. ad Ephes. v*, 6: « Quia igitur sunt plerique, qui dicunt non futura pro peccatis esse supplicia, nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed ipsum peccatum, et conscientiam delicti esse pro pœna, dum vermis in corde non moritur, et in animo ignis accenditur, in similitudinem febris, quæ non torquet extrinsecus ægrotantem, sed corpora ipsa corripiens punit, sine cruciatum extrinsecus adhibitione, quos possidet. » Notat præterea Hieronymus in epist. 59, ad Avit., cap. 1-4. Origenem dixisse animas pro criminum modo crasiorum hominum, vel jumentorum, vel etiam dæmonum corporibus immitti, easdemque respicientes ad angelorum naturam redire: quod jam observavimus. Addit cap. 2 tormenta eum et ignem gehennæ in conscientia peccatorum libro II *Περί ἀρχῶν* posuisse, quod iterat *Apol. II*, cap. 4, et in *Commentariis in Epist. ad Ephes.*, cap. 5 et 6. Queritur quoque apud Augustinum Orosius in *Commonitorio*, jactare solitos Origenistas quosdam, « Ignem æternum quo peccatores puniantur, non esse ignem verum, dicentes dictum esse ignem propriæ conscientiæ punctionem; ac sic omnes peccatorum animas post purgationem conscientiæ in unitatem corporis Christi esse reituras. » Arguit item circuitus illos beatitudinis et damnationis sempiternos Augustinus *Hæres. XLIII* ad Quodvultdeum, et lib. XXI *De civit. Dei*, cap. 17. At Nicetas Choniates lib. IV *Theol. orthod. fid.*, hæc. XXXI, dixisse ait Origenem, futurum ut anima tantisper in igne maneat, dum vitiorum sordibus expurgetur; at vermem tamen sine fine permansurum, nec unquam gehennam exstinctum iri, « ut hoc pacto stimuletur in posterum, refriceturque memoria divinæ humanitatis in animis, quæ a perennibus hisce suppliciis liberatæ fuerint. »

VIII. Nihilominus tamen multorum consensione et patrocinio noster Origenes defenditur, suaque imprimis doctatione, cum lib. I *Περί ἀρχῶν*, initio capitis sexti, de rerum consummatione, deque pœnis damnatorum, ac beatorum præmiis acturus sic præfatur: « Quæ quidem a nobis etiam cum magne metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. » Et ita demum caput idem claudit: « Certius tamen qualiter se habitura sit res scit solus Deus, et si qui ejus Christum et Spiritum sanctum amici sunt. » Pari quoque modo initio capitis sequentis hæsitacionem suam declarat. Id ne ipse quidem indicatus est Hieronymus, cum epist. 59, ad Avit., cap. 1, Origenem de eodem argumento multa commentatum scripsisse tandem ait: « Hæc juxta nostram sententiam non sicut dogmata, sed quæsitæ tantum, atque projecta, ne penitus intractata viderentur. »

Cæterum in asserendo igne illo qui justos in finem rerum itidem ut impios invasurus ab Origene fingitur, ipsi consentit Lactantius *Instit. lib. VII*, cap. 21: Justos, inquit, cum judicaverit, etiam igni eos examinabit: tum quorum peccata vel pondere, vel numero prævaluerint, perstringentur igni atque amburentur: quos autem plena justitia et maturitas virtutis incoherit, ignem illum non sentient. » Hilarius quoque cap. 2 in *Matth.*: « Baptizatis in Spiritu sancto reliquum » esse dicit « consummari igne judicii, » atque ne hæc quidem lege immunem fore putat B. Virginem. Idem habet in *Comment. ad psalm. cxviii*, 20. Ambrosius serm. in *psalm. xxxvi*: « Igne ergo purgantur filii Levi, igne Ezechiel, igne Daniel; » et deinde: « Salvi erimus per fidem, sic tamen salvi quasi per ignem; etsi non exuremur, tamen uremur. » Quæ sequuntur, ex Origene manifeste translata sunt: « Quomodo tamen alii remaneant in igne, alii pertranseant, docet nos divina Scriptura: nempe in mare Rubrum demersus est populus Ægyptiorum, transivit ante populus Hebræorum. » Igneam vero ejusmodi purgationem gladio flammeo circa ostium paradisi circumacto et rotato significari ait *Comment. in psalm. cxviii*. Et Hieronymus lib. III in *Amos VII*, 4, sanctos et impios ignibus pariter expurgandos esse ait quibus omnibus prælusit *Sibyllinorum oraculorum scriptor lib. II*:

Καὶ τότε δὴ πάντες διὰ αἰθομένον ποταμοῦ,
καὶ φλογὸς ἀσβέστου διαλεύσονται· οἱ τε δίκαιοι
πάντες σωθήσονται, ἀσεβεῖς δ' ἐπὶ τοῦτον
εἰς αἰῶνα ὄλουται.
Εἰς αἰῶνα ὄλουται, ἀπόσοι καὶ πρόσθετα
ἐξου.

Et deinde:

Τοὺς δ' ἄλλους, ἀπόσοις τε δίκη, καὶ τ' ἔργα
ἀγγελοῦ ἀρόμενοι διὰ αἰθομένον ποταμοῦ
εἰς φῶς ἄξουσι.
Tunc vero omnes per ardentem fluvium,
Et flammam inextinctam transibunt: justis autem

Omnes salutem adipiscentur; impii vero peribunt
In omnia sæcula, quicunque malu ante gesse-
runt:

Et deinde:

Alios vero, quibus justitia, et recta opera curæ
juerunt,

Angeli tollentes per ardentem fluvium
In lucem deducunt.

Ignem in conscientia facibus et flagellis itidem ut Origenes constituit Ambrosius lib. vii in *Luc.*, cap. 14, iisdem fere ipsius verbis: Ergo, inquit, neque corporalium stridor aliquis dentium, neque ignis aliquis perpetuus flammarum corporalium, neque vermis est corporalis. Sed hæc ideo, quia sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes; ita si quis non decoquat peccata sua, velut quadam interposita sobrietate abstinentiæ, sed miscendo peccata peccatis, tanquam cruditatem quandam contrahat veterum et recentium delictorum, igne aduretur proprio, et suis vermibus consumetur. Hieronymus doctrinæ huic alias satis infensus, in eam tamen benigne se gerit sub finem libri xviii *Comment. in Isaiam*: « Vermis autem qui non morietur, et ignis qui non exstinguetur, a plerisque conscientia accipitur peccatorum, quæ torqueat in suppliciis constitutos, quare vitio suo atque peccato caruerint electorum bono; » et paulo post: « Si quis igitur habeat in conscientia sua zizania, quæ inimicus homo, dormiente patrefamilias, superseminavit, hæc ignis exuret, hæc vorabit incendium. » Minime quidem fidem his a se adjungi testatur; sed nec ea sibi improbari significat; nec sub aliena, sed sub sua ipsius persona proponit. Diversa vero est Augustini ratio, nam *quædam* lib. xxi *De civit. Dei*, cap. 9, eorum opinionem reprobet, qui ignem damnatorum metaphorice sumunt, eumque corporeum fateatur libri ejusdem cap. 10 et libro xii *De Genes. ad litter.*, cap. 32 et 33, neget inferorum substantiam esse spiritalem; et ea quibus animæ corporibus exutæ afficiuntur, doceat non esse corporalia, sed similia corporalibus; tamen libro xx *De civit. Dei*, cap. 16, ignem illum dicit se « cujusmodi, et in qua mundi vel rerum parte futurus sit hominem scire arbitrari neminem, nisi forte cui divinus Spiritus ostendit. » Capite 26 libri sequentis hæc Apostoli, I Cor. iii, 15: « Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit; » et vers. 15: « Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem, » significare putat angustias ac mœrores, quibus homo percussitur, cum rebus animo suo præter æquum charis et complacitis orbat: « Quod enim, inquit, sine illiciente amore non habuit, sine urente dolore non perdet. » Hoc quoque igne mortem notari conjectat, Ecclesiæ persecutiones, martyria; ac eum proinde ab æterno hoc igne distinguit, in quem damnati Christi decreto mittendi sunt. At illud adverti omnino velim: « Post istius sane corporis mortem, donec ad illum veniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis et remunerationis ultimus

dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum ejusmodi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi qui non habuerunt tales mores et amores in hujus corporis vita, ut eorum ligna, et fenum, et stipula consumantur: alii vero sentiant, qui ejusmodi secum ædificia portaverunt; sive ibi tantum; sive et hic et ibi, sive ideo hic ut non ibi, sæcularia, quamvis a damnatione venialia concremantem ignem transitoria tribulationis inveniunt, non redarguo, quia forsitan verum est. » Nec levius in Græcis scriptoribus positum Origeni præsidium est: Philo in libro *Περὶ τῆς εἰς τὰ προσηυδούμενα συνόδου* Τὴν ἀδικον καὶ ἄθεον ψυχὴν φυγαδεύων ἀφ' ἑαυτοῦ πορρωτάτω διέσπειρεν εἰς τὸν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ ἀδικημάτων χώρον· ὁ δὲ χώρος οὗτος προσφύεστατα ἀσεβῶν καλεῖται, οὐχ ὁ μυθεύμενος ἐν ἄδου· καὶ γὰρ ὁ πρὸς ἀλήθειαν ἕδης, ὁ τοῦ μοχθηροῦ βίος ἐστίν, ὁ ἀλάστωρ, καὶ παλαμναῖος, καὶ πάσαις ἀραῖς ἐνοχός. « Injustam et impiam animam fugatam a seipso longe procul dispergit (Deus) in voluptatum, et cupiditatum, et criminum locum. Hic autem locus aptissime impiorum appellatur, non qui apud inferos fabulose fugitur. Verus enim infernus, vita est hominis nequam, pernicioza, conscelerata, et omni execratione digna. » Corporeum quoque negat esse infernum Gregorius Nyssenus lib. *De anima et resurrect.*, quemadmodum ignem æternum materia constare inficiatur Joannes Damascenus in fine libri iv *De orthod. fid.*, cujus tamen sententiam mollire conatur S. Thomas, ut est apud Sixtum Senensem *Biblioth.* lib. v, adnot. 141. Ignem et vermem in scelerum memoria ponit Theophylactus in ix *Marc.*: Σκώληξ δὲ καὶ πῦρ κολάζοντα τοὺς ἀμαρτωλοὺς· ἡ συνελθούσιν ἐστὶν ἐκάστου, καὶ ἡ μνημὴ τῶν παραχθέντων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ αἰσχροῶν· ἡτις ὡσπερ σκώληξ καταδαπανᾷ καὶ ὡς πῦρ φλέγει. « Vermis autem et ignis, qui puniunt peccatores, conscientia est uniuscujusque et memoria turpium in hac vita gestorum; quæ sicut vermis absomit, et sicut ignis urit. » Nicetas lib. iv *Theol. orthod. fid.*, hæc. xxxi, Deum ignis illius nomine notari suspicatur, quia « vitium consumit, et in favillam convertit. » In statuendo inferorum loco extra mundi hujus metas Origeni suffragatur Chrysostomus homil. 31 in *Epist. ad Rom.*, gehennam in spatiiis ab hoc mundo secretis statuens hoc argumento, quod regum carceres et metalla remota esse soleant. Suffragatur et Augustinus lib. xii *De Genes. ad litter.*, cap. 33, 34, cum inferos extra terram collocat; et lib. xx *De civit. Dei*, cap. 16, cum ignorare se profiteretur, « in qua mundi vel rerum parte futurus sit ignis ille. » Quamvis lib. ii *Retract.*, cap. 24, sub terris hunc esse tandem concedat. Certe de loco et natura ignis hujus, licet nullum adhuc editum sit peculiare decretum, nedum Adamantii ætate, universæ tamen consensus Ecclesiæ satis ostendit, quid unicuique tenendum sit. Denique Joannes Philoponus, Christianus philosophus, animas corporibus exem-

plas circa monumenta volutari cum Origene decrevit : nam hominem triplici instructum anima, vegetativa, sensitiva et rationali, prioribus duabus per mortem privari dixit, tertiam vero superesse; quæ si sceleribus inquinata sit, expiandis iis spiritu tenui vestiri, in eoque commeritas pœnas dare; alioquin incorpoream animam, corporeis rebus affici non posse; spiritale itaque istud corpus suppliciiis torqueri; et in sepulcretis interim degere, variisque indui formis, et vaporibus nutrir; eoque tandem assumpto, tum demum expiatam animam absolvi, et in cœlum ferri.

Nihil porro iterare attinet, quod suo jam disputavimus loco, equonam tempore dæmonibus inferenda supplicia Origenes putaverit. Perspicuum enim fecimus nullas, ipsius opinione, pœnas his infligi, quoad postremo iudicio in ignem æternum conjecti sint; multosque e sanctis Patribus pœnam, uti appellatur, sensus ab iis removisse.

IX. Nunc quid de beatitate commentus sit, exploremus. Hanc in eo positam sensit, ut quisquis eam sit adeptus, unus cum Deo efficiatur, juxta illud Joan. xvii, 24 et 21 : « Pater quos dedisti mihi, volo ut ubi sum ego, et illi sint mecum; ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint. » Ad id autem felicitatis culmen non statim putavit perveniri, sed per cognitionem primum et eruditionem, qua errorum et ignorantia caligo discutitur; ac deinde per Dei similitudinem; et demum per intimam cum Deo conjunctionem et unitatem, qua supremum bonum continetur. Multis hæc explicantur lib. II *De princip.*, cap. 11, num. 3, et lib. III, cap. 6, num. 1 et seq. : nam priore loco ostendit Origenes comesturos sanctos « panem vitæ, qui veritatis et sapientia cibus nutriat animam, et illuminet mentem, et potet eam divina sapientia poculis... quibus sapientia escis nutrita mens ad integrum et perfectum, sicut ex initio factus est homo, ad imaginem et similitudinem Dei reparatur. » Hinc unicuique a Deo insertum esse ait discendi amorem, qui tum explebitur, cum post diligenter quæsitam in hac vita veritatis notitiam, clariorem rerum perceptionem consequi promeruerimus. Multiplicem deinde rerum scientiam enumerat, qua tum mens illustrabitur, non simplici quidem et repentina collustratione, sed diversa, et promentis captu et progressu continenti successione impertita. Posteriore autem loco docet summum bonum, seu finem omnium, ad quem natura rationalis universa tendit, hunc esse, similem Deo, quoad ejus fieri potest, evadere; atque ex hac similitudine in melius proficientem animam unum jam fieri cum Deo, prout pollicitus est Christus Joan. xvii, 24 et 21, atque ita porro in fine omnia, et in omnibus Deum futurum esse. Exponit postmodum qui omnia et in omnibus Deus esse possit²⁸; nempe cum rationis pollens anima, omni-

A vitiorum fœce purgata, nihil aliud vel intelligere vel sentire potest, quam Deum; nec amplius ex arbore scientia boni et mali decerptos fructus degustare concupiscit, cum semper in bono sit, nec ei malum perpetrare promptum sit; eoque tandem pacto finem reparari in principium, rerumque exitus initiis conferri, cum in illum statum restituatur anima, quem cum teneret, ligno scientia boni et mali non egebat; tunc eam morti obnoxiam non futuram, detersum iri omnem malitia sensum, Deumque vere futurum omnia in omnibus. Ad hæc quale futurum sit spiritale illud corpus quo circumvestiendi sunt beati, patefecit, splendidius nimirum et excellentius corporibus reliquis quæ sub aspectum cadere possunt; eo vero plus subtilitatis ac splendoris adepturum, quo ratione instructa anima plus meritis suis ac virtutibus poposcerit. Quærit demum utrum post rerum consummationem, cum Deus erit omnia in omnibus, idem erit corporum omnium fulgor et gloria; respondetque summum illum et perfectum statum adepturam corpoream naturam, postquam sanctis doctrinis eruditas animas Deo Patri Christus subjecerit. Atque hæc fere habet Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 3, et ad finem libri hujus tertii *Περὶ ἀρχῶν* ista Origenem intulisse ait : « Et erit Deus omnia in omnibus, ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam quæ omnibus melior est, in divinam scilicet, qua nulla est melior; » quod Rufinus dissimulavit. Dissimulavit et hoc alterum, quod ex eodem Origenis libro cap. 6, num. 3, adducit ibidem Hieronymus : « Nec dubium est quin post quædam intervalla temporum rursus materia subsistat, et corpora fiant, et mundi diversitas constructur; propter varias voluntates rationabilium creaturarum, quæ post perfectam beatitudinem usque ad finem omnium rerum paulatim ad inferiora dilapsæ tantam malitiam receperunt, ut in contrarium verterentur, dum nolunt servare principium, et incorruptam beatitudinem possidere. » Id quippe pervulgatum Origenis dogma de beatorum animorum peccatis et lapsibus, in alios transfert interpretatione sua Rufinus libro eodem III *De princip.*, cap. 6. Sic enim habet : « Verum istam perfectionem ac beatitudinem rationabilium creaturarum, vel naturarum, ita demum quidam permanere in eodem statu, quo supra diximus, putant, id est ut Deum omnia habeant, et Deus eis sit omnia, si nullatenus eas societas naturæ corporalis amoveat. Alioquin existimant gloriam summæ beatitudinis impediri, si materialis substantia interseratur admistio. » Quin etiam quod aliis ascribentem Adamantium inducit Rufinus, id confutantem ipsum exhibet capite eodem num. 6 : « In quo statu (beatitudinis) etiam permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia Apostoli dicentis : *Domum habentis non manufa-*

²⁸ I Cor. xv, 28.

ciam, æternam in cælis ²⁷. De fine quoque rerum agit Origenes lib. 1 *De princip.*, cap. 6, num. 1, 2, omniaque dicit ad unum finem revocanda, quemadmodum ab uno initio profecta sunt, postquam scilicet regnaverit Christus, omnesque inimicos sibi subjecerit, ipsumque novissimum inimicum mortem destruxerit, et Patri regnum tradiderit tuncque cælestia, terrestria et inferna ad unum finem devenitura, « per bonitatem Dei, et subjectionem Christi, atque unitatem Spiritus sancti. » Addit insuper soli Trinitati bonitatem substantialiter inesse, cæteros inde mutuam et derivatam habere; « et tunc esse in beatitudine, cum de sanctitate, ac sapientia, et de ipsa divinitate participant: » quod quicumque negligunt, propriæ desidiæ vitio felicitate hæc eos excidere, et a Deo pro culpæ modo adhiberi. Nec ab his discrepant quæ ex Origene profert Catena Corderiana in Psalmos, ad psalm. lx, 5, pag. 739, ubi Christus esse dicitur tabernaculum, et mons sanctus, in quo perfecti conquiescunt; deinde subjicit: Πλὴν εἰ καὶ οὕτω τελειότητος ἔχει ἡ τοιαύτη σκηνή, ὡς καὶ ἅγια ἁγίων εἶναι, ἀλλ' οὖν ἔστι μετ' αὐτὴν κατάστασις ὑπερέχουσα τῶν λογικῶν, καθ' ἣν ἔσονται ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, μᾶλλον δὲ τῇ τριάδι διὸ παροικεῖν εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀλλ' οὐ κατοικεῖν ἐν τῷ σκηνώματι εἴρηται: ὁ ἐν τούτῳ τῷ οἴκῳ γεγωνῶς σκεπασθήσεται ἐν τῇ τῶν πτερόγων τοῦ Θεοῦ σκέπῃ. Hoc est: E tabernaculo, quod est Christus, digressi sancti in Trinitate conquiescent, cum regno Christi absoluto, Pater ipse regnum susceperit. Hac doctrina imbutus Theodorus Ascidas, Cæsareæ Cappadociæ episcopus, Origenistarum Justiniani ætate patronus, dixit: Εἰ νῦν οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ μάρτυρες θαυματουργοῦσι, καὶ ἐν τῇ τοσαύτῃ τιμῇ ὑπάρχουσιν, ἐν τῇ ἀποκαταστάσει εἰ μὴ ἔσοι γένοιτο τῷ Χριστῷ, ποῖα ἀποκατάστασις αὐτοῖς ἔστιν; « Si nunc apostoli et martyres miracula edunt, et in tanto sunt honore; in restitutione si æquales Christo non evadant, qualis eorum restitutio futura est? » Quam vocem in quinta synodo damnatam fuisse testatur Evagrius lib. iv, cap. 38. Verumtamen in præfatione *Comment. in Joan.* a communi theologorum sententia minime recedit Origenes, in Dei cognitione et contemplatione beatitudinem sitam esse docens, et finem esse τὸ θεωρητικόν, εἰς δὲ καταλήγειν τὸ τέλος ὁδοῦ ἐν τῇ λεγομένῃ ἀποκατάστασει.

X. Non statim autem ad supremam beatitudinem, sed pedetentim ac per diversos gradus perveniri voluit. Nam animas beatitudinem promeritas, sed terrenarum rerum contage etiamnum laborantes, postquam corpore emissæ sunt, per varia deduci loca finxit, in quibus expurgatas, et ab angelis huic ministerio destinatis eruditas, et errorum tenebris exsolutas, splendidiorem ac celsiorem regionem conscendere; ibique novis instructas doctrinis, aliisque usas magistris in sublimius ferri, donec ad

summum, quem diximus, felicitatis apicem evaserint; ac primum in certo quodam terræ loco terrenas fæces, et ignorantiam deponi, atque hunc esse paradysum; inde in aere, et in diversis postmodum cæli locis novam capessere disciplinam, et perfecta demum beatitate frui; in singulis autem mansionibus eo diuturniorem agere moram animas, quo pluribus, dum corpori adjunctæ essent, sese noxis contaminarunt, pluribusque inquinamentis expurgandæ sunt. Frequentes exstant doctrinæ hujus notæ; nos præcipuas excerpemus. *Homilia 26 in Num.*, num. 4, digressum animæ a corpore, Israelitarum exitu de Ægypto exprimi tradit, cum, relictis mundi hujus tenebris, et corporis cæcitate, in alium orbem transit anima, qui vel sicut Abrabæ, ut in Lazari historia; vel paradysus, ut in illa latronis, nuncupatur; « vel etiam, inquit, si qua novit Deus esse alia loca, vel alias mansiones, per quas transiens anima Deo credens, et perveniens usque ad flumen illud, quod lætificat civitatem Dei, intra ipsam sortem promissæ Patribus hæreditatis accipiat, » et aliquanto post, num. 5: « Istius ergo terræ hæreditatem, posteaquam de mundi hujus Ægypto exierit, Deo credens anima consequitur: et alibi quidem ii qui sub lege vixerunt; alibi autem qui per Jesu Christi fidem et gratiam dispensati sunt. » *Homilia* deinde sequenti repetit hæc eadem, et diversis mansionibus Israelitarum in deserto, animæ mansiones notari scribit; ut et illo Christi *Joan. xiv, 2*: « In domo Patris mei mansiones multæ sunt; » ac variis præterea prophetarum testimoniis, quæ subinde enumerat: per hæc ergo loca peregrinantem animam ad quietis locum cum gemitu et dolore anhelare; hebescere etiam, et caligare, quoad itineris sui metam assecuta sit: « Per singulas quasque, » inquit num. 4, pag. 377, « digrediens mansiones, illas scilicet multas, quæ dicuntur esse apud Patrem, illuminatur amplius ex una ad aliam veniens, majora semper illuminationis augmenta conquirat, usquequo assueta sit ipsius veri luminis, quod illuminat omnem hominem, intuitum pati, et miræ majestatis ferre fulgorem. » Inculcat idem in sequentibus, num. 6: « Post resurrectionem ascensura ad cælos (anima) non subito, nec importune ad summa conscendit, sed per multas deducitur mansiones, in quibus illuminata per singulas, et augmento semper splendoris accepto, in unaquaque mansionem illustrata sapientiæ lumine usque ad ipsum perveniat luminum Patrem. » Post hæc mansionum illarum deserti nomina mansionibus accommodat, quas anima in cælum abitura peragrat, ostenditque hanc etiam tum dæmonum insidiis et tentamentis esse obnoxiam, laboresque sustinere, at non invitam, nec tantum lis defatigari, quantum spe sublevatur; sed et refrigeriis animam fovendi, paulatimque ad cælestium cognitionem assurgere, jamque plenam in corpus exercere potesta-

²⁷ *II Cor. v, 1.*

tem, et tum curriculi metam stringere, cum pervenit ad flumen Dei, et sapientiæ fluentis, undisque divinæ scientiæ irrigatur. Ex quibus satis apparet sententiæ huic Origenis vim asserre Sixtum Senensem lib. v *Biblioth.*, adnot. 128, cum ait mansiones illas, non ad diversa ascensionum tempora, sed ad diversos præmiorum gradus esse referendas. Denique hom. 28 in *Num.*, num. 2, 3, aliquem nobis a Deo locum præparari comminiscitur, ubi ad certum tempus habitemus, si quæ peccata imprudentes admisimus; quemadmodum certas refugii urbes iis assignavit Moyses, qui homicidium casu et inconsulto commisissent; et unumquemque in hac illave cæli parte a Christo pro meritis constitui. Addit homil. 25 in *Josue*, num. 4, filios Abraham locatum iri in cælo secundum ordinem stellarum et partium cæli; datumque iri aliis sortem ad orientem, aliis ad occidentem, ad austrum aliis, aliis autem qui Deo magis notî sunt ad aquilonem. Facit ad rem illud ex homil. 1 in *psal.* xxxviii, num. 8: « Alium facit diem solis iste cursus nostri hujus cæli spatiis terminatus; alium habet diem ille qui ad secundi cæli pervenire meretur ascensum. Multo enim clariorem diem ducit ille qui usque ad tertium cælum vel rapi, vel pervenire potuerit, ubi non solum ineffabile lumen inveniet, verum etiam verba quæ homini loqui non liceat, audiet. Novi et alios dies, quorum numerum fortassis propheta merito requirit. » Clarissimum vero istud quod legitur tractat. xxx in *Matth.*, num. 51, pag. 871: « Unumquodque cælum suæ institutionis et initia habet, et perfectiones, id est terminos. Ut puta post conversationem summam quæ fuit super terram, suscipit iterum hominem conversatio unius cæli, et perfectio quæ in ea est. Iterum suscipit eum tertia conversatio tertii cæli, et perfectio quæ in ea est. Et sic intellige mihi multorum cælorum multa conversationum initia esse et terminos, id est perfectiones, a quibus initiis et terminis diversorum cælorum congregat Deus suos electos. » Idem libro 1 *De princip.*, cap. 6, docet ad unum finem reditura omnia, quemadmodum eadem initia habuerunt, tum scilicet cum imperium tenuerit Christus, et proligatis inimicis, sibi que subjectis, ac ipsa etiam morte, regnum Patri tradiderit. Ostendit deinde suis ordinibus delapsas quasdam rationales naturas, aliis fuisse ad regendum traditas quæ locum suum tenuissent, earumque salubribus disciplinis reformatas amissam beatitudinem recuperare posse: « Ex quibus, » inquit num. 2, « existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro sæculo, vel supervenientibus sæculis, cum cælum novum et terra nova secundum Isaiam erit, restituatur in illam unitatem, quam promittit Dominus Jesus. » Quasdam præterea in tantam ait devenisse nequitiam, ut virtutum cælestium eruditionem penitus respuant, iisque repugnent; atque illas ab apostolis virtutes contrarias appellari, unde mortalium vitæ

A certamina et agones existunt. Tum docet in presenti et in futuro sæculo singulas diversis castigatas suppliciis, angelicis disciplinis emendari, donec ad perfecta et æterna perveniant; quem locum non semel supra adduximus. Tandem in eo desinit, non interituram quidem in fine rerum corporalem naturam, sed mutatum iri ætheris in modum, et cælestem quamdam subtilitatem ac splendorem adepturam. Multis etiam argumentum istud explanat lib. II *Περὶ ἀρχῶν* cap. 3, sibi que querendum proponit, utrum post hunc mundum curatio aliqua et emendatio futura sit, asperior quidem in eos qui Verbo Dei morem non gesserunt; erga cæteros vero mollior et lenior, qui jam in studio veritatis, dum viverent, subacti, divinæ sapientiæ capaciores effecti sunt: utrum etiam finis omnium hanc vitam sit exceptura, alius vero mundus futurus sit ad eos corrigendos, qui id meriti sunt. Hanc deinde excutit opinionem quæ corpoream naturam in fine rerum penitus in nihilum redigendam asseverat; quam edisserens ait num. 2: « Hæc materia corporis, quæ nunc corruptibilis est, induet incorruptionem, cum perfecta anima, et dogmatibus incorruptionis instructa uti eo cœperit; » docetque animam corporis indumentum futuram, quæ ipsa Christo induetur, unde incorrupta evadet. Postmodum addit: « Incorruptio autem et immortalitas quid aliud erit, nisi Sapientia, et Verbum, et Justitia Dei, quæ formant animam, et induunt, et exornant? » Eam autem sententiam, quæ futurum statuit, ut incorporea vita agenda sit, cum Christo subjecta omnia fuerint; vel alteram hanc quæ corpoream substantiam purissimis spiritibus pro meritis sociandam, et in æthereum statum transmutandam decernit; aut tertiam denique, quæ desitutum mundi hujus habitum definit, et supra sphæram ἀπλανῆ in tuto collocandam piorum stationem, tum qui castigationibus delicta expiarunt, tum qui virtutibus eo pervenire meruerunt, proponit unicuique, ut quæ animo suo collibuerit magis, eam pro arbitrio amplectatur. Capite 11 libri ejusdem, num. 6, putare se pronuntiat migrantes ex hac vita animas in locum aliquem in terra positum secedere, quem paradisum Scriptura appellat, ibique sic tanquam in schola, rerum quas in terris viderant, ac futurorum etiam causas condiscere. Quo mundior autem, et exercitior aliqua fuerit, eo magis proficientem, citius in ærem conscensuram, hinc ad sphæras cælestes, in quibus novis eruditionis accessionibus locupletabitur. Eadem habentur lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 6, docetque per immensa annorum curricula animas suis in locis emendari, præcurrentibus aliis, et citato cursu ad summa enitentibus, subsequentibus proxime aliis, nonnullis tardius; et sic per diversos ordines proficere, ac Deo reconciliari, donec destruat postremus inimicus, mors scilicet; ac restitutis tandem in hunc statum animis, naturam corporalem ad gloriam perductum iri; omniaque unum futura, cum Deus fuerit omnia in omni-

bns. Sub finem capitis ejusdem num. 8 idipsum A inculcat, additque in alia terra sanctos esse angelicis institutionibus informandos. At homilia 11 in Num., num. 4, ad superiora adjicit angelos iis regendis in futuro sæculo fore præfectos, quos labore suo ac ministerio e diversis gentibus congregatos ad Christi notitiam adduxerint; adeo ut Christus non tam rex futurus sit, quam « Rex regum, et Dominus dominantium »²⁸, et nonnullos ab angelis Christo offerri, aliquos vero archangelis duntaxat. Denique sic concludit num. 5: « Sicut ex initio sæculi hujus, cum dispergeret Deus filios Adam, statuit fines gentium secundum numerum angelorum Dei, et unaquæque gens sub illo angelo facta est, una autem fuit et electa gens Israel, quæ portio Domini fuit, et funiculus hæreditatis ejus »²⁹; ita credo et in fine hujus mundi, atque in initio sæculi ætherius, futurum ut iterum dividat Excelsus filios Adam, et qui non potuerint ita mundi esse corde, ut ipsum videant Dominum, et esse portio Domini, videant sanctos angelos, et sint secundum numerum angelorum Dei. Sed beatus est qui dignus fuerit in illa vita esse portio Domini, et populus ejus Jacob, ac funiculus hæreditatis suæ Israel. » Germanum horum est quod legitur hom. 21 in Num., num. 4, ubi aliud beatitudinis genus iis assignat, qui civina ministeria in vivis obierint; aliud iis qui virtutem segnis excoluerint: illos quippe scribit supergredi summa cœli fastigia, et ibi semper in Domino, semper in Verbo ejus ac Sapientia versantes summis deliciis frui; hos vero terræ alienius sublimioris et potentioris, terræ nempe viventium hæreditatem capturos. Scribit præterea homil. 3 in Luc., in futura vita non omnes statim atque corpore exierint, Deum angelosve visuros, sed eos tantum qui munditie cordis dignos se Dei aspectu præbuerint; quamvis autem in eodem loco futuri sint et qui puro corde erunt, et qui sordibus scædatis, disparem tamen utrorumque futuram sortem, et illos Dei intuitu fruitorios, quo hi carebunt. Homilia 17 sequente asseverat ab Ecclesia cœlesti dejectum iri digamos, quemadmodum in terra ab ecclesiasticis dignitatibus arcentur. « Non quo, inquit, in æternum mittantur incendium, sed quo partem non habeant in regno Dei: » et deinde eos ait « esse de secundo gradu, et de his qui invocant nomen Domini, et qui salvantur quidem in nomine Jesu Christi, nequaquam tamen coronantur ab eo. »

Ad postremum quoniam ad summam perfectionem res creatæ nondum adductæ sunt, idcirco nondum beatos plenam recepisse lætitiã, nec summo gaudio frui affirmavit, ne ipsos quidem prophetas, vel apostolos, imo ne ipsum quidem Christum. Verba ipsius hæc sunt homil. 7 in Levit., num. 2, p. 222: « Nondum enim receperunt lætitiã suam, ne apostoli quidem, sed et ipsi expectant ut et

ego lætitiã eorum particeps flãm. Neque enim decedentes hinc sancti continuo integra meritum suorum præmia consequuntur, sed expectant etiam nos, licet morantes, licet desides. Non enim est illis perfecta lætitiã, donec pro erroribus nostris dolent, et lugent nostra peccata. » Cui probando utitur hoc Apostoli Hebr. xi, 39, 40: « Hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem: Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur. » Addit postmodum sanctos perfectam nobiscum in die judicii una beatitudinem capturos, propterea quod totum simul corpus suscitandum sit, homines nimirum universi: quod corpus cum multis constet membris, singulis videlicet hominibus, futurum scilicet truncum corpus et imperfectum, si qua sui parte careat, nec perfecta proinde ac plena fruiturum lætitiã, quoad integritatem suam receperit. Et postea: « Quod si tibi, qui membrum es, non videtur esse perfecta lætitiã, si desit aliud membrum: quanto magis Dominus et Salvator noster, qui caput et auctor est totius corporis, non sibi perfectam dicit esse lætitiã, donec aliquid ex membris deesse corpori suo videt? » Laboranti Origeni succurrere conatur Genebrardus in Collect. cap. 6, et hæc scribit: « Atqui id de integra et absoluta beatitudinis consummatione, quã nondum sancti in corporibus receperunt, potest explicari. » Quid juvat autem recusanti opem ferre, cum hac nequam de causa, quam commemorat Genebrardus, sanctos existimet nondum perfecta frui lætitiã: « Non enim est illis, ait ipse, perfecta lætitiã, donec pro erroribus nostris dolent et lugent nostra peccata. »

Cum ait autem Origenes tom. x in Matth., num. 2 et 3, animas, postquam pro sordium et inquinamenti ratione, plus minusve fuerint expurgatæ, tandem unum solare lumen futuras, et inferioribus lucem suam præbituras: id sibi vult, supremum illas felicitatis apicem consecuturas, supra quem assurgere non licet: quem locum quæcunque tenuerint, æquali luce fulgere, et pari beatitudinis mensura frui necesse est. Verum aliquibus ex hoc numero semper recidentibus ad pristina vitia, et e summo illo gradu labentibus, obtusiori luce, et priore ac multum inferiori splendebunt. Similiter intelligendus est, cum ait futurum aliquando Deum omnia in omnibus, cumque supremum illum finem ad quem omnia pervenient, rerumque universarum ἀποκατάστασιν commemorat. At cum tomo xv in Matth., num. 36, pag. 706, scribit in remunerandis hominibus, voluntatis duntaxat ipsorum ac studii rationem habere Deum, non temporis quod exercendis virtutibus impenderunt, ac idcirco æqualibus præmiis donandos quicunque pro virili laborarunt, id ita ex superioribus explicandum est, eandem iis tribuendam esse mercedem, salutem nimirum, at non

²⁸ Apoc. xiv, 16. ²⁹ Deut. xxxi, 2, 3.

eandem adhiberi purgationem, si diu illi in virtute parum isti desudarunt, similibus licet in Deum studiis elati vitam clausierint; sed diversis utrosque disciplinis, et emendationibus reparari, antequam in supremo beatitudinis culmine collocentur. Itaque subjicit Origenes num. 57, pag. 707: Ἐχέτωσαν μὲν γὰρ διὰ τὴν μετάνοιαν καὶ τὸ καταλαμβάνεσθαι ἐν ἐπιστραμμένῳ βίῳ κρείττονα τῶν καταλαμβανόμενων ἐν ταῖς ἀμαρτίαις, οὐ μὴν χρῆ ὑπολαμβάνειν περὶ αὐτῶν ὅτι ὅμοιοι εἰσι τοῖς πρὸς τοῦτο ἡμαρτηκόσιν ἐν τῇ νεότητι, παρὰ τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν τὰ τῆς πίστεως μεμαθηχέναι. Plurimum ergo hæc inter Origenis deliria ac Joviniani hæresim interest, qui virtutes ac peccata esse æqualia, ac æqualem proinde mercedem et pœnam fore arbitrabatur, Stoicos secutus qui « de parilitate peccatorum, » ut ait Augustinus epist. 29, ad Hieronym., « soli ausi sunt disputare contra omnem sensum generis humani. »

XI. Emensis illis ac peragratis spatiis, quæ animas purgandi causa decurrere finxit Origenes, quo eas subsistere loco ac conquiescere ratus sit, videntum est. Novum quidem cælum, ac terram novam felicitati et quieti post hanc vitam deputat lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 2, propter illud Isaïæ LXV, 17: « Ecce enim ego creo cælos novos et terram novam; et non erunt in memoria priora, et non ascendent super cor; » quod repræsentatur II Petr. III, 13, et Apocal. XXI, 1. Propter illud autem Pauli I Cor. VII, 31, « Præterit enim figura hujus mundi, » et istud Davidis psalm. CI, 27, « Cæli peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent; » et hoc fortasse Isaïæ LI, 6, « Cæli sicut fumus liqueficient, et terra sicut vestimentum atteretur, » eatenus novum cælum et novam terram creatum iri docet, quatenus in fine rerum destruetur iste mundus, et in novam terram, ac novum cælum reparabitur: « Innovatio, » inquit ibid., num. 4, « cæli et terræ, et transmutatio habitus hujus mundi, et immutatio cælorum his sine dubio præparabitur, qui per illam viam, quam supra ostendimus, iter agentes ad illum finem beatitudinis tendunt, cui etiam ipsi inimici subjiciendi dicuntur, in quo fine omnia, et in omnibus dicitur esse Deus. » Itaque Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1, censuisse Origenem queritur, futurum ut ex animis quibusdam « hominum constet genus in uno aliquo ex mundis, quando juxta Isaïam cælum et terra nova fient. »

Supra hoc etiam conspicabile cælum, terram novam ac cælum novum quandoque collocat; et summi illius ac novi cæli ratione firmamentum esse inferos ait, quemadmodum ratione firmamenti terra hæc nostra, quam proprie aridam appellandam censet, inferi sunt; inferorum vero ratione cælum ipsa est; et quemadmodum discedentes ex his terrenis sedibus animæ pro suis meritis diversa apud inferos obtinent loca, ita qua a sum-

mo loco moriuntur, ablegari in firmamentum, vel in terram, et varia ibi loca nancisci: ac rursus quemadmodum migrantes ex inferis animæ, et ob recte gesta in terram remeantes, nasci dicuntur; ita varios animarum ortus in firmamento, et supremo item cælo contingere. Verba ipsa Origenis, quibus hæc continetur doctrina, adducit Hieronymus capite 2 et 4 epist. 59, ad Avit., e libro IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 23. Hujus certe libri num. 22 tradit Origenes Jerosolymam, sed et reliquas etiam terræ regiones, alias sibi cognomines in cælis habere, ibique Ægyptum, Babyloniam, Tyrum et Sidonem reperiri; multaque de locis illis vaticinatos esse prophetas, quæ si quis ad terrena loca referat, valde eum hallucinari. Plurima ibi in sacris voluminibus memorata recenset, quæ allegorice interpretanda, et ad cælestia detorquenda arbitratur. Homilia 28 in Num., num. 2, Judæam in cælo suis distinctam montibus, suis civitatibus et vicis, suis etiam tribubus statuit, in caque sedem positurum populum Dei, et verum Israel, Jesu duce, cujus imaginem gessit Jesus alter filius Navæ; unumquemque autem in hanc illamve tribum iri ablegatum pro meritis ac virtutibus; « neque solum pro meritis eorum qui dispensantur, » inquit num. 4, « sed et pro novissimi Adam, in quo omnes vivificandi dicuntur, contemplatione. » Ibidem collocat Jerusalem, et montem Sion, juxta Apostolum Gal. IV, 26, et Hebr. XII, 22, et Joannem Apocal. III, 12, et XXI, 2, et templum Dei; diesque ibidem festos celebratum iri putat, et quæcunque denique præcipiuntur in lege, quam umbram continere dicit Apostolus futurorum honorum. Eadem habet homil. 25 in Josue, num. 4, eoque refert istud Joan. XIV, 2, « In domo Patris mei mansiones multe sunt, » et super civitates illas cælestes potestatem habiturum existimat servum illum fragi, qui commissam sibi pecuniam utiliter posuit. Has ergo inter animarum sedes eam proportionem statuit et similitudinem Origenes, ut cælestium umbram esse et imaginem velit terram hanc, quæquo in terris geruntur, juxta Apostolum Hebr. VIII, 5. Memorabilis vero præ cæteris ille locus quem homil. 5 in psalm. XXXVI, reperimus, ubi hoc explanans psalmi XXXVI, 54, « Et exaltabit te, ut hereditate capias terram, » terram hanc esse vult dorsum ipsius firmamenti: « Unde, » inquit num. 4, « ego arbitror, quia sicut cæli ipsius, id est firmamenti inferius solum arida hæc in qua nos habitamus, terra ejus dicitur; ita et illius superioris, quod principaliter dicitur inferius solum, in quo habitatores illi cælestes conversantur, et, ut ita dicam, dorsum ipsum firmamenti hujus, merito, ut dixi, terra illius cæli esse dicitur: sed terra bona, terra sancta, terra multa, terra vivorum, terra flueus lac et mel. » Fusc totum doctrinæ suæ contextum explicat lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 6, 7, atque rerum omnium universitatem, infernarum, terrenarum, cælestium, et quæ supra

cælum sunt, generati nomine mundum ait, appellari, quo cæteri mundi continentur; et quemadmodum firmamentum terram hanc capacitate sua complectitur, ita spheram quamdam superiorem, quæ in Scripturis terra bona, et terra viventium nominatur, et mitibus ac mansuetis promittitur, suo construngi cælo, in quo sanctorum nomina descripta sunt; ex hoc autem cælo, ex eaque terra, terræ ac cæli nominibus affecta fuisse firmamentum et aridam; aliudque esse cælum et terram quæ initio a Deo creata sunt, ac firmamentum quod die secundo conditum dicitur: mundum hunc autem superiorem, eum esse, unde missum se significat Christus dicens Joan. viii, 25: « Ego non sum de hoc mundo, » corruptioni neutiquam ipsum esse obnoxium, nec oculis aspectabilem, sanctis autem et perfectis sedem hanc esse destinatam, et terram quidem mundi illius iis qui castigationibus et emendationibus fuerunt expurgati, aliis vero cælum, qui dum in terris agerent Dei mandatis obtemperarunt, sed ita tamen ut ab illa terra ad cælum supremum transitus pateat. Consimilia sunt quæ habentur ejusdem libri cap. 9, num. 5, et quæ capite postremo libri iii, num. 8, 9, ubi et illud adjicit, rerum istarum cælestium, quæ inferiorum harumque typum gerunt, formam Moysi in monte fuisse monstratam; ad ejusque exemplum tabernaculi et sacrificiorum instrumenta ipsum comparasse, secundum præceptum illud Dei Exod. xxv, 40: « Inspice et fac secundum exemplar quod tibi in monte monstratum est. » Adjicit etiam in summo illo cælo futurum illud « quod æternum dicitur Evangelium et Testamentum semper novum, quod nunquam veterascet: » in eaque priorum terra eruditum tri ab angelis animas, quemadmodum et in commemoratis supra mansionibus, donec supremum adeptis cælum sit Deus omnia in omnibus. Nec ab his abluat homil. 1 in *Genes.*, num. 2, cum scribit cælum illud supremum et incorporeum, quod Dei sedes est, primum a Deo conditum, deinde corporeum cælum, hoc est firmamentum: nam incorporeum appellat, ut supra ostendimus, quod propter eximiam tenuitatem sub sensu non cadit. Item capite ultimo libri ii *Περὶ ἀρχῶν*, num. 6, postquam sanctos ex hac vita discedentes in quemdam terræ hujus locum deventuros dixit, qui paradisi appellatur, inde aeris mansionibus ac cælestibus transgressi ad ea quæ non videntur, et quæ nomine duntaxat nobis cognita sunt, affirmat ascensos. Hinc libro vi in *Epist. ad Rom.*, num. 5, pag. 600, ea quæ oculis usurpantur, aridam nimirum vel firmamentum sperari vetat, sed quæ in oculos non incurrunt, et æterna sunt, nempe cælum: « Imo potius, inquit, cælos multo eminentiores et excelsiores quam est illud firmamentum quod videri oculis potest, » et terram mansuetis assignatam, edicente Apostolo II Cor. iv, 18: « Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur: quæ enim viden-

tur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt. »

XII. Ad paradisi quod attinet, a summo illo et supremo cælo eum Adamantius distinxit, et in certo aliquo terræ loco collocavit; cum terrestrem e contrario paradisi, quem in terra situm fuisse certissimum est, allegorice exponens supra cælum constituerit, ut ostendemus. Ac de priore manifestum est testimonium lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 11, num. 6: « Puto enim, inquit, quod sancti quique discedentes de hac vita permanebunt in loco aliquo in terra posito, quem paradisi dicit Scriptura divina, velut in quodam eruditionis loco. » Atque hanc primam esse vult mansionem, in qua corpore exentes animæ terrenis sordibus expurgantur; quam et idem esse vult ac sinum Abrahæ. « Sed et illam figuram, » inquit homil. 26 in *Nom.*, num. 4, « esse diximus exeundi de Ægypto, cum relinquit anima mundi hujus tenebras, ac naturæ corporeæ cæcitatem, et transfertur ad aliud sæculum, quod vel sinus Abrahæ, ut in Lazaro; vel paradisi, ut in latrone qui de cruce credit, indicatur. » Aliquibus etiam paradisi differentiis discriminat homil. 13 in *Ezech.*, num. 2, pag. 405, 404, ut alter sit paradisi, alter deliciarum paradisi. Atque hunc deliciarum paradisi, cum Eden, hoc est, terrestri paradiso confundit lib. i, in *Cantic.*, pag. 42; ait enim: « Qui autem dignus fuerit redire et esse cum Christo, qui in parvo fidelis inventus constituerit super multa, ille gustabit, et capiet voluptatem Domini, perductus ad locum quemdam, qui pro hujusmodi ciborum copiis et varietatibus, deliciarum nominatur locus. Propter quod et in Eden positus dicitur, quod delicias indicat. » Quo de terrestri paradiso quid senserit, infra explorabimus.

XIII. Hausta sunt et illa fere e Platonis fontibus: nam beatitudinem in Dei similitudine sitam ille voluit. Testes Laertius in Platone, et Clemens Alexandrinus *Strom.* lib. ii, qui et in eadem fuisse Stoicos sententia demonstrat, et Abammon Ægyptius in responsione ad epistolam Porphyrii. Plato præterea in *Phædone*, postquam inferni topographiam descripsit, narrat animas, quæ virtutem inter et vitium mediam tenuerunt viam, post latam de se sententiam ad Acherontem profectas, conscensibus vehiculis ad Acherusiam paludem deportari, expiatisque illic per supplicia sceleribus solvi, et præmia tandem rerum bene gestarum referre, et ad animalium etiam generationem nonnunquam remitti: quæ vero insanabilibus sese facinoribus alligarunt, in Tartarum absque ulla futuri exitus spe præcipitari: at quorum crimina sanari possunt, projici et illas in Tartarum, sed transacto illic anno, fluctu inde ejici, et ad Acherusiam revolvi, nec ante liberari, quam eos exoraverint, quos injuria vel morte affecerunt: quæ puram autem et insontem duxerunt vitam, eas regionem quamdam superiorem, et deliciis affluentem, quæ

terræ supereminet, ascendere; nonnullasque ex iis philosophiæ præceptis institutas corporea mole liberari penitus, et in amœniora loca concedere. Præcipue notandum venit illud Plotini *Enn.* III, lib. IV, cap. 6, quo animarum ad superiora progressarum nonnullas asseverat in sensili hoc mundo vitam agere, alias extra hunc mundum: quæ in sensili mundo degunt, alias penes solem, vel aliquem planetam, alias in firmamento ævum agitare, unquamque pro meritis. Dictaverat vero jam ante Pythagoras, ut refert Laertius in *Pythagora*, εἶναι πάντα τὸν ἀέρα ψυχῶν ἐμπλεῶν, « aerem omnem animis plenum esse. » Atque hæc interpolata Origenes ad Scripturæ sacræ effata utcumque aptavit.

Terra autem illa firmamenti convexis incumbens, quam describit Adamantius, alteri huic persimilis est, quam libro eodem Plato commemorat, ubi ait, αὐτὴν τὴν γῆν καθαρὰν ἐν καθαρῷ καίσθαι τῷ οὐρανῷ, ἐν ᾧ πέρ ἐστι τὰ ἄστρα, ὃν δὴ αἰθέρα ὀνομάζειν τοὺς πολλοὺς τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα εἰωθῶτων λέγειν οὐ δὴ ὑποστάθμην ταῦτα εἶναι, καὶ ζυβρεῖν αἰεὶ εἰς τὰ κοῖλα τῆς γῆς: « Puram terram in puro sitam esse cælo in quo sunt astra, quod multi ex iis qui hujusmodi de rebus disserere solent, ætherem appellant, cujus hæc esse faciem, et in concava terræ semper confluere. » Hinc Tertullianus lib. *De anima*, cap. 55: « Sed in æthere dormitio nostra cum pueris Platonis; aut in aere, cum Ario; aut circa lunam, cum Endymionibus Stoicorum. » Vetusta quoque illa poetarum theologia beatorum animas in terram quamdam, Elysium nempe nemus, recipi canebat. Inde Christianis objectabat Celsus nos ab ethnicis edoctos dixisse abituras post mortem animas in aliam terram hæc meliorem. Tum vero magistri sui Origenem puduit (49), et quæ a Platone didicerat, referre maluit ad Moysem, qui bonis Deum induxit promittentem terram lacte et melle manantem; cujus symbolum esse et imaginem Judæam hanc terrenam et Jerusalem dixit, juxta Apostolum Hebr. XII, 22. In eorum argumentum quibusdam utitur Davidis testimoniis, frugi hominibus terræ cujusdam hæreditatem pollicentis. Illius quoque terræ gemmas ab Isaia LIV, 12, transtulisse Platonem arbitratur, ac reliqua iidem quæ ad hanc fabulam pertinent, quemadmodum et a Moyse, aliisque prophetis. Aggæum vero nominatim laudat, qui cap. II, vers. 7, terram ab arida manifeste distinguit.

XIV. Origenianos errores libris *Περὶ ἀρχῶν* insertos percensens Hieronymus in epist. 50, ad Avit., memoratos illos de suprema felicitate, ac diversis felicitatis gradibus minime prætermisit. Primum hujus epistolæ caput legi velim, ac alterum item, quod in his verbis, e fine secundi *De principiis* libri petitis, desinit: « Cumque in tantum profecerimus, ut nequaquam carnes et corpora, forsitan ne

⁴⁹ Joan. XVI, 15.

(49) Orig. lib. VII *contra Celsum*, num. 29, 30.

animæ quidem fuerimus, sed mens et sensus ad perfectum veniens, nulloque perturbationum nubilo caligans, intuebitur (*legendum fortasse, intuebitur*) rationabiles, intelligibilesque substantias facie ad faciem. » Legi velim et quartum ejusdem caput epistolæ, quo dixisse Origenem prodit Hieronymus adversus animas in rerum fine ad cælestem Jerusalem properantes adversariarum fortitudinum bella consurgere, ne animarum remollescat virtus, sed ut præliis exercitiæ novum roboris incrementum capiant. Tangit id et Theophilus *Pasch.* II, cum somniasse dicit Origenem « ascendere animas in cælum et descendere; et nunc proficere, nunc ad inferiora delabi. » Variarum quoque cæli mansionum signum perstringit paulo inferius, dixisse Origenem tradens, « corpora quæ resurgunt, post multa sæcula in nihilum dissolvenda, nec futura aliquid, nisi cum de cælorum mansionibus animæ ad inferiora dilapsæ, indiguerint novis, quæ alia rursus fiant, prioribus omnino deletis. » Totam hanc etiam de cælo novo, et terra nova, deque cælesti illo mundo, hujus nostri persimili, commentationem exsufflat Hieronymus cap. 4, epist. 59, ad Avit. At immerito Origenem culpât Epiphanius hæc. LXIV, cap. 4, quod Davidicum illud psalm. CXIV, 7, « Convertere, anima mea, in requiem tuam, » ad requiem illam cælestem retulerit, quam ob præclara in vita hac gesta anima consequitur; totum quippe hunc psalmum eodem refert Ecclesia. Augustinus in libro *De hæresibus*: « Paradisum, et cælos, et alia non credunt (Origeniani) esse secundum litteram, sed in allegoria. » Denique Michael Glycas *Annal.* part. I et IV vexat Origenem hoc nomine, ipsiusque sententiam a Joanne Chrysostomo profligatam commemorat.

XV. Attamen contra tot adversariorum assultus Origeni præsidio est hæc ipsius obtestatio lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, qua animos lectorum ad supra exposita dogmata ita præmunit: « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur. » Ad hæc libro sequenti, cap. 3, num. 6, quid aut quo loco sit iste mundus, e quo venisse se significabat Servator, cum dicebat, « Ego non sum de hoc mundo ⁴⁰, » non satis constanter prodidit: « Sed utrum mundus iste, inquit, quem sentiri vult, separatus ab hoc sit, longeque divisus, vel loco, vel qualitate, vel gloria; an gloria quidem, et qualitate præcellat, intra tamen mundi hujus circumscriptionem cohibeatur, quod et mihi magis verisimile videtur, incertum tamen est, ut ego ar-

bitror, et humanis adhuc cogitationibus et mentibus inusitatum; » deinde triplici de rerum consummatione et summa beatitudine proposita sententia, ad quamlibet persequendam unicuique arbitrii sui libertatem permittit. Et postremum tandem caput libri III, *De princip.*, quod est *De consummatione mundi*, claudit his verbis: « Hactenus nobis etiam corporeæ naturæ vel spiritualis corporis ratione discussæ, arbitrio legentis relinquimus, ex utroque quod melius iudicaverit eligendum. » Homilia 23 in *Josue*, num. 4, postquam oca cœlestia his terrestribus similia assignavit, ejusmodi mysteria veneratione digna et silentio esse declarat, nec a mortalium quoquam, ne ipsis quidem apostolis perfecte proferri posse. Quamobrem et libro IV *Περὶ ἀρχῶν*, num. 23, pag. 186, regnum cœlorum thesauro in agro abscondito comparatum fuisse putat.

Verumtamen, quamvis liquido et sine ambage asseverasset, quæ incertus proposuit, sanctorum aliquot virorum suffragiis et consensu adjuvaretur. Clemens Alexandrinus lib. II *Strom.* id Platonis axioma, quo tum beatum hominem esse definit, cum Deo similis est, Scripturæ sacræ auctoritate defendit. De modo ac loco felicitatis sanctorum, a primis usque Ecclesiæ temporibus ad Innocentium III et Benedictum XI, ac Florentinam synodum, nihil certi fuit ab Ecclesia præscriptum, adeo ut in diversa Patres abierint. Eorum sententias et testimonia collegit Sixtus Senensis lib. V *Bibl.*, adnotat. 345, ut in hisdem huc reponendis supervacanea omnis esse opera videatur. Præter eos qui ab ipso commemorati sunt, adiri velim Cypriani epistolam 52, ad Antonianum, Novatianum lib. *De Trinit.*, cap. 1; Athanasium in *Expositione fidei*, paradysum latroni a Christo in cruce promissum, eum esse censentem unde Adamus ejectus est, cum Cyrillo Jerosolymitano *Catech. mystag.* I, Basilio in libro *De paradiso*, et cap. 27 libri *De Spiritu sancto*; Gregorio Nysseno in orat. in *quadraginta martyres*, et Paulino Nolano, idem sentientibus ac sensit Athanasius. Adeatur et Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosolym., cap. 4, et in *Ancorato*, cap. 54, alibi paradysum collocans, alibi cœlum; et Augustinus lib. XX *De civit. Dei*, cap. 14 et 16, in aliquibus

Origeni consentiens, et auctor *Questionum ad Antiochum*, hominibus absconditum hoc, et ignotum esse mysterium edicens.

XVI. Satis ex superioribus, etiam me silente, colligitur damnatorum pœnis modum aliquando et finem ex decreto Origenis impositum iri: cum enim futurum ratus sit, ut quemcunque teneant statum animæ, peccare possint, et reipsa persæpe peccent, ac pro peccatis vel meritis perpetuo circuitu ab imis ad summa, a summis ad ima revolvantur, ipsiusque diaboli aversa a Deo voluntas illi conterenda sit, et Deo Patri regnum Christus sit iraditurus, tumque existimaverit plenam omnium ἀποκατάστασιν ac perfectam felicitatem futu-

ram, cum Deus erit omnia in omnibus; consequitur illinc necessario desitura damnatorum supplicia, eaque noxarum duntaxat expurgandi causa a Deo hominibus infligi. Hominis esset intemperantis, neque satis tempori parentis suo, quæcunque vesania hac oblita in Origenianis commentariis reperiuntur, lectori recensenda objicere; adeo multus est in hoc dogmate prodendo, et odiosus Adamantius. Sed ne nos tamen a more deflectamus nostro, illustria solum fidei causa seponemus. Prior occurrit locus homil. 7 in *Levit.*, in qua prolixè disputat quomodo Patri subjectus Filius dici possit, ostenditque Filium eatenus dici Patri non esse subjectum, quatenus nos, qui sumus Christi membra, Patri minime subjecti sumus. « Cum vero, » inquit, num. 2, pag. 222, « consummaverit opus suum, et universam creaturam suam ad summum perfectionis adduxerit, tunc ipse dicitur subjectus in his quos subdidit Patri, et in quibus opus quod ei Pater dederat consummavit, ut si Deus omnia in omnibus. » Subjungit deinde Christum tum vinum bibiturum, « cum subjecta ei fuerint omnia, et salvatis omnibus ac destructa morte peccati, ultra jam necessarium non erit offerre hostias pro peccato. » Addit paulo post: « Quanto magis Dominus et Salvator noster, qui caput et auctor est totius corporis, non sibi perfectam dicit esse lætitiā, donec aliquid ex membris decesse corpore suo videt? » Subjectionem illam simili modo exponit lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 6, cum scribit Christum in semetipso complectentem omnes quos subjecit Patri, et qui hujus ope salutem consecuti sunt, cum ipsis et in ipsis Patri subjectum dicit. Subnectit postea num. 7: « Si ergo bona et salutaris accipitur ista subjectio, qua subjectus esse dicitur Filius Patri, valde consequens et cohærens est, ut inimicorum quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur et utilis: ut sicut eum dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ creaturæ restitutio declaratur; ita cum Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur, et reparatio perditorum. » His consonant quæ leguntur in fine tractatus XVIII in *Matt.*, num. 8. Sed et aliqua de subjectione illa Filii disserit tract. XXX, num. 55, operis ejusdem, quæ quoniam alterius sunt argumenti, prætermitto. Succedat homilia 6 in *Num.*, num. 4, in qua de lepra disputans, propter quam castris ejiciebantur qui ea laborabant, lepram peccato confert, eamque non perpetuo mansuram ait, sed completa septimana ad castra leprosos revocatum iri, in fine nempe mundi, cum plenitudo gentium introierit, et omnis Israel salvus erit, fietque unus grex, et unus pastor, et Deum ita omnes conclusisse sub peccato, ut omnium demum in Christo miseretur. Illustris et ille locus e *Catena Regia* in *Ezech.* V, 15, pag. 415: Καὶ συντελεσθήσεται ὁ θυμὸς μου· τοῦτο δηλοῖ ὅτι πέρας ἔξει ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου· et hic ex

nomil. 4 in eundem prophetam, num. 8 : « Talis est justus : vidit mundum ante diluuium, hoc est ante consummationem : vidit mundum in diluuiio, in corruptione et in interitu peccatorum, quæ in die sunt eventura iudicii : rursus videbit mundum in resurrectione omnium peccatorum ; » et ille quoque ex homil. 10, sequente num. 3 : « Aiunt Hebræi Sodomam in eundem statum restituendam, in quo et antea constitit, ut rursus paradiso Dei et terræ Ægypti comparetur. Si hoc se sic habet, et sive futurum est, sive non ; quærentur enim istiusmodi res apud eos qui doctissimi sunt : ut autem fiat quod dicitur, complebuntur mihi annorum tria millia, et tunc restituetur excruciatam tribus millibus annorum Sodoma, id est anima mea : Sodoma, meis pœna peccatis. Grande intervallum temporis inter restitutionem et ruinam positum est. » Animæ postmodum noxiæ figuram esse ait Samariam, quæ non alias restituenda sit, quam cum decem tribus fuerint reversæ, tum ait : « Si autem tanto post tempore restituatur id quod præcessit in signum, quando tu restitueris, si tamen restitueris, Samaritana et hæretica anima, qua simulacris et feriis non veris, ac figmentis de Jeroboam corde venientibus credidisti ? » Eiusmodi nonnulla in sequentibus videre est, quibus doctrina eadem inculcatur. Sed in Adamantii tamen gratiam notetur istud, « Si tamen restitueris, » quod incertum ejus et fluctuans animus proditur : si modo Origenianum reipsa hoc est, non Rufinianum. Illustrius etiam istud et libri 1 *Ἐπεὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, 2, in quo probat hoc Scripturæ testimonio : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis : Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ⁴¹, » et illo I Cor. xv, 24, 25 : « Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri : cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem, et virtutem. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus, » cum sequentibus ; et isto psalm. Lxi, 2 : « Nonne Deo subiec- tus erit anima mea ? ab ipso enim salutare meum ; » his, inquam, Scripturæ testimoniis futurum probat, ut subactis Christi inimicis in unum finem per Filium, bonitas Dei creaturam revocet universam : subjectionem autem illam idipsum esse vult, quo Christo adhærescentes efficiuntur sancti, et salutem adipiscimur : talem autem futurum finem, qualia fuerunt initia, cum omnes Dei nutibus obtemperantes in unum conspirabant. In sequentibus deinde omnia in unum reparanda esse demonstrat ex hoc Christi ⁴² : « Ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me et ego in te, ut et in nobis unum sint. Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut et nos unum sumus : Ego in eis, et tu in me, ut sint consummati in unum ; » et illo Pauli Ephes. iv, 13 : « Donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionis Filii Dei, in virum

A perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi ; » nec dæmones quidem ipsos restitutionis huius beneficio carituros esse putat. Quærit ad hæc tom. x in *Matth.*, num. 3, pag. 445, quomodo diversa erit in resurrectione hominum claritas, juxta Apostolum, I Cor. xv, 41, cum dixerit Servator : « Justi fulgebunt sicut sol, » *Matth.* xiii, 43 ; tum respondet in ipso beatitudinis initio, futurum ut diversa sit hominum claritas, nondum omnibus expurgatis ; at postquam collecta fuerint e regno Christi scandala, et igne assumptæ nequitie, tunc omnes unum solare lumen futuros. Non satis vero cohærere videtur quod sequitur ; scribit enim fore ut justi tunc inferioribus fulgeant, qui lucis eorum participes fient, quemadmodum sol terræ lucem suam præbet. Nam si ita omnium expurgata tunc erunt peccata, ut nullo claritatis discrimine fulgeant, quinam inferiores erunt, quinam superiores ? Nempe neminis beatitatem ut jam supra monui usque adeo propriam esse putat, ut non novis delictis ad inferiora semper delabi possit : ad ima igitur retrocedentibus semper aliquibus, qui locum suum tenuerint, lumen iis suum impartentur. Eiusdem et istud est farinæ e tom. xv in *Matth.*, num. 27, pag. 693 : « Ἀλλὰ κατὰ μὲν ταῦτα πρῶτους ἀποδεδώκαμεν τοὺς σωθησομένους, ἐσχάτους δὲ τοὺς μὴ ἀγίου τῆς τοιαύτης τῶν σωθησομένων τάξεως, ἀλλὰ κολάσεως, καὶ τοῦ ἐγκαταληφθῆναι, ἤτοι ἕως τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθῆναι, ἢ ἕως ἐκπληρώσωσι τὰ περὶ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων » et istud e tractat. xxxiii in *Matth.*, num. 69 : « Iste autem qui unum acceperat talentum, et absconderat ipsum in terra, non solum quasi malus et piger arguitur, sed quasi inutilis mittitur in tenebras exteriores, ubi nulla illuminatio est, forsitan nec corporalis, nec est respectio Dei illic ; sed quasi indigni speculatione Dei qui talia peccaverunt, condemnantur in his quæ exteriores tenebræ appellantur ; forsitan donec intellexerint, ut convertantur, et digni efficiantur exire ab iis, forsitan et propter aliam causam quam nos ignoramus ; » et hoc quoque quod scribitur lib. viii *contra Cels.*, num. 72, sub easdem leges concludendum aliquando quidquid est rationis particeps, cum verbo Dei in perfectum statum restituatur. In ejus argumentum affert illud Sophoniæ iii, 9 : « Tunc reddam populis labium electum, ut invocent omnes in nomine Domini, et serviant ei humero uno. »

XVII. Perspicuum hinc est non alias admisisse pœnas Origenem, quam piaculares et temporarias ; ejusmodi sunt purgatorie illæ, quas Ecclesia catholica agnoscit. Sed et manifestius illud est ex eo quod habetur homil. 8 in *Levit.*, ubi agens de puerpera, juxta veteris legis præscriptum, per septem dies immunda, si masculum peperisset ; per quatuordecim, si feminam, septimanam hanc præsentis vitæ tempus esse dicit, per quod usquequaque

⁴¹ Psal. cix, 1. ⁴² Joan. xvii, 21-23.

mundi esse non possumus, nisi octavus venerit dies, futuri nempe sæculi tempus: « In quo tamen die, » inquit, num. 4, « si masculus est et viriliter egerit, statim in ipso adventu futuri sæculi purgatur, et statim munda efficitur mater, quæ genuit eum: purgatam namque vitis carnem ex resurrectione recipiet. Si vero nihil habuerit virile adversum peccatum, sed remissus et effeminatus fuit in actibus suis, cujus peccatum tale est, quod non remittatur, neque in præsentis sæculo, neque in futuro, iste transit et unam et aliam septimanam in immunditia sua, et tertia demum incipiente oboriri septimana, purgatur ab immunditia, quam feminam pariendo contraxit. » Eiusdem generis est istud ex homil. 14 in Luc., pag. 948: « Sicut scriptum est in lege: Si masculum peperit mater, septem diebus mater sedebit in sanguine immundo, ac deinde triginta tribus in sanguine puro; et ad extremum et ipse infans sedebit in sanguine purissimo: sic quia lex spiritualis est, et umbram habet futurorum bonorum, possumus intelligere purgationem veram nobis evenire post tempus. Ego puto quod et post resurrectionem ex mortuis indigeamus sacramento eluente nos atque purgante; nemo enim absque sordibus resurgere poterit, nec ullam posse animam reperiri quæ universis statim vitis careat. » Erroris notam merito his inurit Bellarminus lib. 11 *De purgatorio*, cap. 9, quod ex Scripturæ effato post resurrectionem et iudicium nulla supersit emendationis spes. At ea mendosa esse, et vitio librariorum corrupta putat Suarez tom. IV in 11 *S. Thom.*, quæst. 46, sect. 5, quoniam illis ex adverso repugnant quæ præcedunt in eadem homilia, nefas esse cogitare futurum ut sordidi et polluti resurgamus. Sed tantam esse tamen in multis hæsitacionem Origenis deprehendimus, ut novum mihi non sit eadem homilia diversa cum et pugnancia prodidisse. Prædicantur etiam apertissime piaculares pænæ homil. 16 in *Jerem.*, num. 5, cum superstructa animæ aurum, argentum, ligna, fenum et stipulam igne probanda esse dicit; deinde ait num. 6: Τί οὖν πρῶτον ἀκολουθεῖ ἀπολαθεῖν διὰ τὰ ξύλα; ὅηλον ὅτι τὸ πῦρ τὸ ἀναλίσκον τὰ ξύλα, καὶ τὸν χόρτον, καὶ τὴν καλάμην et postea, quoniam scriptum est *Jerem.* xvi, 18: « Et reddam primum duplices iniquitates eorum. » Ἀναγκαῖως, inquit, πρόσκειται τὸ πρῶτον· πρῶτον γὰρ τὰ τῆς ἀδικίας, εἶτα τὰ τῆς δικαιοσύνης ἀποδίδονται. Quin etiam lib. 11 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 10, num. 5, animam per peccatum ordinem suum deserere ait, et a compage cui a Deo fuerit innexa divelli; et adhibito igne « sine dubio ad firmiorem sui compagem, instaurationemque solidari; » nec multo post num. 6: « Quoniam autem et ea pœna quæ per ignem inferri dicitur, pro adiutorio intelligitur adhiberi, Isaias docet, qui de Israel quidem sic dicit: *Abluet Dominus sordes filiorum vel fi-*

⁴³ Isa. iv, 4. ⁴⁴ Isa. xlvii, 14. ⁴⁵ Isa. x, 17. et xiv, 6. ⁴⁶ Ezech. xviii, 4.

liarum Sion, et sanguinem expurgabit e medio ipsorum spiritu iudicii et spiritu ustionis ⁴³. De Chaldaeis autem sic dicit: *Habes carbones ignis, sede super eos, hi erunt tibi in adiutorio* ⁴⁴. Et in aliis dicit: *Sanctificabit Dominus in igne ardenti* ⁴⁵; et in Malachia propheta dicit: *Sedens conflabit et purgabit, et fundet purgatos filios Juda* ⁴⁶. » Item lib. viii in *Epist. ad Rom.*, num. 12, pag. 640, « Verum, inquit, in hac ipsa purgatione quæ per pœnam ignis adhibetur, quantis temporibus, quantisve sæculis de peccatoribus exigit cruciatus, solus scire potest ille, cui Pater omne iudicium tradidit. » Denique lib. iv *contra Cels.*, num. 10, pœnas futuræ vitæ dicit esse ἀναγκαῖας τῷ παντὶ, τάχα δὲ καὶ τοῖς πεισομένοις αὐτὰς οὐκ ἀχρήστους.

B XVIII. Quoniam autem Paulinum illud sæpe testimonium usurpat, quod est I Cor. xv, 26, « Novissima autem inimica destruetur mors, » minime silentio premenda videtur allata ab eo loci huius expositio. Mortem itaque diabolum significare existimat, quem ita destructum iri putat, quatenus impia eius et a Deo aversa voluntas expugnabitur. Demum ipsa verba e lib. 11 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 5: « Propterea namque etiam novissimus inimicus, qui mors appellatur, destrui dicitur, ut neque ultra triste sit aliquid, ubi mors non est, neque adversum sit, ubi non est inimicus. Destrui sane novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus, quæ a Deo facta est, pereat; sed ut propositum, et voluntas inimica, quæ non a Deo, sed ab ipso processit, intèreat; » et ista ex homil. 8 in *Josue*, num. 4. « De diabolo autem dicens, ait: *Novissimus inimicus destruetur mors* ⁴⁷, quia vere tunc vincetur mors, cum mortale hoc absorbebitur a vita. » Certe *Hebr.* 11, 14, mortis quidem imperium diabolus habere dicitur; at a morte tamen distinguitur, « ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolus. » Quod exponens Origenes tom. xiiii in *Matth.*, num. 9, pag. 582, Κράτος ἐστὶ θανάτου, inquit, νομιστέον ἔχειν τὸν διάβολον, οὐ τοῦ μέσου καὶ ἀδιαφόρου, καθ' ὃν ἀποθνήσκουσιν οἱ σύνθετοι ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, χωριζομένης αὐτῶν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος· ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου καὶ ἐχθροῦ τοῦ εἰπόντος· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ ⁴⁸, καθ' ὃν ψυχὴ ἀμαρτάνουσα, αὕτη ἀποθνεῖται ⁴⁹.

Cum ait aversam a Deo diaboli voluntatem olim, fore conterendam, satis significat se ne dæmones quidem ab æterna felicitate excludere. Sed clarius etiam id evincitur ex dogmatum ipsius sequela, et ex hoc loco e lib. 1 *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 3, quem et supra jam adduximus, et hic quoque repetemus: « Jam vero si aliqui ex his ordinibus qui sub principatu diaboli agunt, ac malitiæ ejus obtemperant, poterunt aliquando in futuris sæculis converti ad bonitatem, pro eo quod est in ipsis liberi facultas arbitrii: an vero permanens et inveterata malitia velut in naturam quamdam ex consuetudine

⁴⁶ Malach. iii, 5. ⁴⁷ I Cor. xv, 26. ⁴⁸ Joan. xi, 25;

conversatur, etiam tu qui legis probato, si omnimode neque in his quæ videntur temporalibus sæculis, neque in his quæ non videntur, et æterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam finali unitate, atque convenientia discrepabit. » Jacet eadem sententia in istis e Corderiana Catena in *Joannem*, ad Joan. XII, 51 : Τὸ ἐν τῷ σταυρῷ πάθημα αὐτοῦ χριστοῦ ἦν τοῦ κόσμου τούτου παντός· ἐπέπερ εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ ἑαυτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ γῆς, εἴτε τὰ ἐν οὐρανοῖς, μετὰ θριαμβεύσεως ἐν τῷ ξύλῳ, ὡς ἐπεκδύσατο ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ἐκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἀποκαθιστὰς πάντα ἐπὶ τὸ ἐκάστην ἀρμόζον καὶ πρέπον τέλος. « Mors ejus, seu in cruce passio, judicium erat universi mundi, quoniam effuso in cruce sanguine suo pacem conciliavit tam in terra quam in caelis, dum post triumphum in ligno, quos exuerat principatus ac potestates constituit in caelestibus, universa ad convenientem cujusque finem perducens. »

XIX. Cæterum non pœnarum duntaxat, sed felicitatis etiam tempus certis circumscriptum terminis esse voluit, animasque ad perfectionis culmen evecias, et peccati ac corporeæ molis sordibus expurgatas, statim atque a virtute in vitium deflexerint, in crassioris corporis carcerem compingi. Verba Origenis e lib. II *De princip.* affert Justinianus, quibus corpora interitura dicuntur, cum Deo subjecta fuerint omnia, τῆς τῶν σωμάτων φύσεως ὑποστησόμενης δεύτερον, ἐὰν πάλιν λογικὰ ὑποκαταβῆ, « cum iterum reparanda sit corporum natura, si rursus rationalia descendant. » Affert et alia ex quarto libro, quibus corporum naturam per intervalla exsistere docet, διὰ τινὰ συμπτώματα γινόμενα περὶ τὰ λογικὰ, θεόμενα σώματων· καὶ πάλιν τῆς ἐπανορθώσεως τελείως γινομένης εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀναλύεσθαι ταῦτα, ὥστε τοῦτο αἰεὶ γίνεσθαι. « Propter quosdam lapsus rebus ratione polleantibus contingentes, quæ corporibus indigent; et rursus facta emendatione perfecta, dissolvi illa in nihilum, adeo ut id semper fiat. » Affert et ista e lib. I Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1 : « In fine atque consummatione mundi... (50) cum omnes (animæ) liberum habeant arbitrium, et sponte sua vel virtutes possint capere, vel vitia, illæ multo in peiori conditione erunt, quam nunc sunt; hæc ad meliorem statum pervenient : quia diversi motus, et variæ voluntates in utramque partem diversum accipient statum, id est, ut angeli, homines vel dæmones, et rursus ex his homines, vel angeli fiant; » et illa e lib. III, cap. 6, num. 5, « Nec dubium est quin post quædam intervalla temporum rursus materia subsistat, et corpora fiant, et mundi diversitas construat, propter varias voluntates rationabilium creaturarum, quæ post perfectam beatitudinem usque ad finem omnium rerum paulatim ad inferiora delapsæ tantam malitiam receperunt, ut in contrarium vertentur, dum nolunt servare principium, et incorru-

ptam beatitudinem possidere. » Quibus et hæc adjungenda e libro eodem, cap. 1, num. 21 : « Ex quo opinamur, quoniam quidem, ut frequenter diximus, immortalis est anima et æterna, quod in multis et sine fine spatiis per immensa et diversa sæcula possibile est, ut a summo bono ad infima mala descendat, et ab ultimis malis ad summa bona reparatur. »

XX. Quod si quis dogmatum istorum requirat originem, sciat ille præter quædam Scripturæ testimonia, quæ mox a nobis commemorata sunt, Adamantium quoque in errorem induxisse male interpretatum illud, quod exstat Isaïæ XXIV, 22, « Et claudentur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur; » et hoc Joan. X, 16, « Fiet unum ovile, et unus pastor, » quod ipse in dogmatis sui fulcimentum usurpat in fine homil. 6 in *Num.* Item illud e parabola quam proponit Christus Matth. XVIII, 13, cum servum nequam iratus dominus jussit tortoribus tradi, quoad debitum integrum refunderet. Unde Origenes homil. 35 in *Luc.*, « Quæ est lex carceris istius (inferni)? Non egredior ex eo, neque me exactor patitur exire, nisi debitum omne persolvero. » Fraudi ei fuit perperam acceptum et istud Apostoli Rom. XI, 25, 26, « Cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fiet. » Piaculares autem, quas dixi, et purgatorias pœnas his defendit verbis ex I Cor. III, 12, in quibus uniuscujusque opus igne examinatum iri Paulus affirmat. Aliis quibusdam opinionis hujus propugnaculis uti solere Origenistas tradit Hieronymus ad calcem *Commentariorum in Isaïam*; hoc nimirum Pauli Rom. XI, 32, « Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur; » et illo Mich. VII, 9 : « Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei : donec justificet causam meam, et auferat judicium meum, et educat me in lucem; » et hoc etiam Isaïæ XII, 1 : « Benedicam te, Domine, quoniam iratus es mihi : avertisti faciem tuam a me, et misertus es mei; » necnon et isto Osee XIV, 5 : « Cum ira furoris mei transierit, rursus sanabo, » atque itidem illo psalm. XXX, 20, « Quam grandis multitudo bonitatis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te! »

Verum non sacris duntaxat auctoribus, sed profanis etiam regendum sese videtur Origenes tradidisse : Platoni imprimis, qui in *Phædone* Socratem inducit ita disserentem : hominum qui sese terrenis cupiditatibus dediderint, animas circa sepulera vagantes pendere pœnas, quoad rursus corporibus alligantur. Docet ibidem Socrates, mortuos ab eo dæmone, qui viventibus ipsis obtigerat, deduci ad inferos, et post longa deinde temporis spatia ab alio duce revocari. Ait postmodum ad Acherusiam paludem convenire multas mortuorum animas, quæ post breviores vel diuturniores temporum ambitus, rursus ad animalium generationem emittantur;

(50) Vide finem lib. I *De princip.*

sanabilibus modo noxis inquinatæ sint : quæ vero *ἀβλατα* crimina admiserint, detrudi in Tartarum, unde nulla spes exeundi supersit. Repetit idipsum in *Gorgia*, pœnasque temporarias levioribus culpis insanabilibus vero æternas, et sine carituras decernit. Idem lib. x *De republ.* ex Heri cujusdam Armenii persona animas narrat ex cælo sub terras, ac vicissim, ultro citroque remeare; quæ cælo fruuntur, deliciis illic et gaudio perfundi; quæ sub terris agitant, illic *χιλιετῆ πορσελαν* capessere, ac inde tandem exire. Et in *Timæo*, animam quæ recte hic se gesserit, sideris in numerum referri asserit; quæ male, in muliebri corpore demitti; utriusque vero post mille annorum curriculum novæ vitæ optionem dari; et quæ novis sese contaminarit vitiis, in pecudum corpora relegatum iri; neque malorum finem ante habituram, quam adhærescentes sibi ex elementorum colluvie sordes ratione depulerit. Quæ in libro *De universitate* a Tullio Latine reddita, et ab Alcino cap. 16 repetita exstant.

Positremo nimium obtendæ Valentiniæ hæreseos desiderium Origeni errandi causam obtulit, nam cum illi damnari non posse crederent, qui essent spiritualis naturæ; servari, qui terrenæ; et inter hos diabolum censerent, angelos inter illos: Origenes in diversa abiens cespitavit, asserens angelos damnari posse, et aliquos reipsa quandoque damnari; diabolum servari posse, et revera servatum aliquando iri.

XXI. Minime ergo mirum est Platonis, Platonico-
rumque dictata audientem Adamantium, et Christianis eadem non satis caute proponentem, explosum a Patribus ac rejectum fuisse. Futuram illam diaboli conversionem et salutem amare huic exprobrat Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosol., cap. 3, et in synopsi tomi I *Panarii*, lib. II, cap. 18. Exprobrat et Theophilus *Paschal.* II his verbis: « Talis pastor gregis morbidi Christum ubique suggillat injuriis, et diabolum honore sustollit, dum illum asserit purgatum vitiis atque peccatis pristinam aliquando gloriam recepturam, et hunc regnare desistere, simulque cum diabolo sub Patris imperio redigendum. » Hieronymus epist. 59, ad Avit., cap. 1, dixisse eum queritur, « omnem creaturam secundum Apostolum, vanitati esse subjectam, et liberari in revelationem filiorum Dei, » et in epist. 61, ad Pammach., cap. 3, « quod dicat et diabolum, et demones acturos pœnitentiam aliquando, et cum sanctis ultimo tempore regnatos; » quod et fusius explicat cap. 5 et in epist. 63, ad Pammach. et Ocean., cap. 2, sensisse illum ait: « Post multa sæcula, atque unam omnium restitutionem, idipsum fore Gabrielem, quod diabolum; Paulum, quod Caiapham; virgines, quod prostibulas; » et in epist. 75, ad Vigilantium, scribit veniam tunc hominibus condonandam existimasse Origenem, quando diabolo condonabitur; et lib. I *advers. Pelagianos*, cap. 9, « Si autem, inquit, Origenes omnes rationabiles creaturas dicit non esse perdendas, et diabolo tri-

byit pœnitentiam, quid ad nos? » et lib. VI in *Isaiæ* XIV, 20, « Ubi sunt ergo qui dant diabolo pœnitentiam, et dicunt illum posse mundari? » et lib. VIII in *Isaiæ* cap. XXVII, vers. 1, « Qui dicunt diabolum acturum pœnitentiam, et veniam consecuturum interpretentur nobis quomodo hoc accipiant, quod scriptum est: Et interficiet draconem qui est in mari; » et lib. I in *Dan.* III, 96: « Quidam pessime ad diabolum referunt, quod in consummatione et fine mundi etiam ipse recipiat notitiam Dei, et omnes ad pœnitentiam cohortetur. » Acerrime vero in *Jonæ* III, 6, adversus doctrinam hanc invehitur: « Alioquin, inquit, si omnes rationabiles creaturæ æquales sunt, et vel ex virtutibus, vel ex vitiis sponte propria aut sursum eriguntur, aut in ima merguntur, et longo post circuitu atque infinitis sæculis, omnium rerum restitutio fiet, et una dignitas militantium; quæ distantia erit inter virginem et prostibulum? quæ differentia erit inter Matrem Domini, et (quod dictu quoque scelus est) victimas libidinum publicarum? demne erit Gabriel, et diabolus? idemne apostoli, et demones? idemne prophetæ, et pseudoprophetæ? idem martyres, et persecutores? Finge quælibet, annos et tempora duplica, et infinitas ætates congere cruciatibus; si finis omnium similis est, præteritum omne pro nihilo est, quia non quærimus quod aliquando fuerimus, sed quid semper futuri sumus. » Aliis hujusmodi plerisque referendis supersedeo. Miror itaque quid in mentem venerit Halloxi, cur negaret lib. IV *Origen. defens.*, quæst. 5, Epiphanium, Theophilum, et Hieronymum quidquam de ea re prodidisse. Cum cætera autem Origenis commenta defendi possedical Augustinus hæc. XLIII, ad Quodvultdeum, istud frustra ab ejus defensoribus excusari fateatur: « Quis enim Catholicus Christianus (verba sunt Augustini) vel doctus, vel indoctus non vehementer exhorreat eam quam dicit purgationem malorum, id est, etiam eos qui hanc vitam in flagitiis et facinoribus, et sacrilegiis, atque impietatibus quamlibet maximis finierunt: ipsum etiam postremo diabolum atque angelos ejus, quamvis post longissima tempora purgatos atque liberatos, regno Dei, lucique restitui; et rursus post longissima tempora omnes qui liberati sunt, ad hæc mala denuo relabi, et reverti, et has vices alternantes beatitudinum et miseriarum rationabiles creaturæ semper fuisse, semper fore? De qua vanissima impietate adversus philosophos, a quibus ista didicit Origenes in libro *De civitate Dei* diligentissime disputavi; » libro, opinor, secundo, cap. 17 et 25, ubi dogma idem excutit, et ejus causa merito reprobatur ab Ecclesia Origenem fuisse narrat; ut et libro *De gestis Pelagii*, cap. 3. Adi et librum ipsius *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 5 et 6, et libro huic præfixum Orosii *Commonitorium* ad Augustinum. Suggillat eundem ipsa hæc de causa auctor libri *De communi essentia*, lib. III, cap. 6, et auctor *Dialogorum* qui Casario Gregorii Nazianzeni fratri

assignantur (51), quamvis Maximi, qui Caesario recentior fuit, fragmentum exhibeant. Inter anathematismos Justiniani epistolæ ad Menam subnexos, postremus ille est : *Εἰ τις λέγει ἢ ἔχει πρόσκαιρον εἶναι τὴν τῶν δαιμόνων καὶ ἀσεβῶν ἀνθρώπων κόλασιν, καὶ τέλος κατὰ τινὰ χρόνον αὐτὴν ἔξειν, ἡγοῦν ἀποκατάστασιν γενέσθαι δαιμόνων, ἢ ἀσεβῶν ἀνθρώπων, ἀνάθεμα ἔστω.* « Si quis dicit aut sentit temporariam esse dæmonum vel impiorum hominum punitionem, siæmque aliquo tempore hænc habituram, nimirum restitutionem futuram dæmonum, vel impiorum hominum, anathema sit. » Et in hac ipsa quoque epistola, quemadmodum et in altera ad synodum quintam, eundem errorem notat, et ad calcem loca nonnulla Origenis eo pertinentia adducit. Quin etiam synodus quinta hanc hæresim decreto suo jugulavit, si quid Cedreno, et Photio in libello *De synodis*, et anonymo auctori libri *De conciliis œcumenicis*, et Nicephoro credimus. Quid appellem Gregorium Magnum, qui lib. xxxiv *Moral.* cap. 19, et lib. iii *Exposit. in I Reg. cap. 11*, hoc Origenistarum deliramentum prolixè arguit? quid Maximum, qui in scholiis ad Dionysii librum *De cœlesti hierarch.*, cap. 6, verba hæc Origenis e lib. i *Περὶ ἀρχῶν* recitat : *Μετὰ δὲ τὸ ἐπὶ πᾶσι τέλος; πάλιν ἀπόρρησις καὶ κατάπτωσις γίνεται;* quid Theophanem Cerameum, qui homil. 2, hæc disserit : *Τὸ μέντοι, ἕως ἀποδῶ πᾶν τὸ ὑφειλούμενον, οὐ χρονικὴν σημασίαν δηλοῖ, κατὰ τὴν μυθώδη Ὀριγένους ἀποκατάστασιν, ἀλλὰ τὸ ἀόριστον καὶ ἀτελεύτητον τῆς κολάσεως.* « Hoc certe : Donec persolverit omne debitum, non temporarium quid significat, juxta fabulosam Origenis restitutionem, sed pœnas siue carentes? » quid Bedam qui lib. i *Expositionis in Proverb.*, quæ Hieronymo falso tribuitur, ad cap. 11, 19, et lib. 11, ad cap. 11, 7, et in *Retractione in Acta apost.*, ad cap. 111, hanc reprehendit doctrinam, eamque ait Origenianos hoc Isaïæ testimonio defendere : « Et clauduntur ibi in carcere, et post multos dies visitabuntur⁵⁰? » quid Stephanum Gobarum (52), qui in quæstionibus in utramque excussis partem, quæ fere Adamantii placitis constant, sic habet : « *Ὅτι οἱ ἐν τῇ κολάσει παραδιδόμενοι τῶν ἀμαρτωλῶν καθαίρονται τῆς κακίας ἐν αὐτῇ, καὶ μετὰ τὴν κάθαρσιν ἀπολύονται τῆς κολάσεως. καὶ τοὶ οὐ πάντες οἱ παραδοθέντες τῇ κολάσει καθαίρονται καὶ ἀπολύονται, ἀλλὰ τινες, καὶ ὅτι, ὅπερ ἐστὶν ἀληθὲς τῆς Ἐκκλησίας φρόνημα, οὐδεὶς ἀπολύεται τῆς κολάσεως.* » Peccatores pœnis traditos a nequitia expurgari in ipsis; et post expurgationem pœnis solvi. Nec purgari tamen et absolvi omnes qui supplicii addicti sunt, sed nonnullos. Et neminem supplicio liberari, quæ vera est Ecclesiæ sententia? » quid Nicetam Acominatum, qui lib. iv *Thesauri orthodox. fid.*, hæc. xxxi, Origenem male sensisse prædicat de pœnarum ac præmiorum perennitate, futurumque dixisse ut ex-

⁵⁰ Isa. xxiv, 22.

(51) Dialog. 111, resp. 143.

PATR. GR. XVII.

stinguatur quidem ignis, sordibus absumptis; vermis autem sine fine permaneat? quid denique Genadium *De dogmat.*, cap. 9; Leontium *Act.* x; Joannem Scholasticum, cognomento Climacum, *Scal. par.* cap. 5; anonymum Photii cod. cxvii, toties jam in partes vocatum; Sophronium in epist. ad Serg., act. 11 syn. vi; Theophylactum in *Matth.* 111 et xxv, et *Marc.* viii; Freculphum Lexoviensem, Anastasium Bibliothecarium *Mist.*, ann. mundi 5715; Cedrenum in *Comp. hist.*; Zonarum lib. 11; Glycann *Ann.* part. 111 et 1v; Constantium Armenopolium *De sectis*; Nicephorum lib. xvii, cap. 27; Vincentium Bellocacensem *Spec. doctr.* lib. xviii, cap. 43, et Guidonem Carmelitam in *hær. Origen.* eandem hæresim insectantes?

B XXII. His prætermisissis in Joanne Damasceno finem facio, qui in libro *De hæresibus* Origenistas censere ait « Christi regnum tandem aliquando desituro, et simul angelos desituros, » nempe cum omnia unum cum Deo fient; et lib. 11 *De fide orthodox.*, cap. 1, Origenianam hanc in integrum restitutionem arguit, quam post mille annorum spatium futuram credidisse Adamantium asserit. Gobarus quoque Tritheita apud Phot. cod. ccxxxii, inter disputatas quæstiones hanc etiam posuit : « *Ὅτι πρότερον οἱ δίκαιοι ἀναστήσονται, καὶ σὺν αὐτοῖς πάντα τὰ ζῶα, καὶ ἐπὶ χίλια ἔτη τρυφήσουσι, καὶ ἐσθίοντες, καὶ τεχνούντες, καὶ μετὰ τοῦτο ἡ καθολικὴ ἐπιστήσεται ἀνάστασις.* » Justos primum resurrecturos, et cum ipsis omnia animalia, et per mille annos deliciis fruturos, et edentes, et bibentes, et gignentes, posteaque futuram universalem resurrectionem. » Si in hac fuit Origenes sententia, illam Platonis χιλιετῆ πορείαν, quam diximus, in Christianam fidem transferre conatus fuerit, atque ita Chiliasta dici possit. Quæquam alla fuit Chiliastarum proprie dictorum hæresis, a Cerintho, vel, ut alii, a Papiæ Hierapolitano episcopo orta. Auctor quippe est Eusebius lib. 111 *Hist. eccles.*, cap. ultimo, Papiam illum, mediocri ut erat præditus ingenio, parum acute intellectis apostolorum scriptis (vice-simo nempe Apocalypseos capite), regnum Christi post resurrectionem per mille annos iater summas corporum voluptates in terris perseveraturum putasse, ac ipsius deinde auctoritatem idem Irenæo persuasuisse. Sectam quoque illam persecuti sunt alii eruditione nobiles viri Tertullianus, Victorinus Petabionensis, et Lactantius, donec in apertam erupit hæresim, in Apollinario damnatam a Damaso papa. Attamen vix sibi persuadere potest Epiphanius assertorem fuisse Apollinarium dogmatis hujusmodi, cujus nec affinem fuisse Origenem perspicuum est ex his verbis tom. xvii in *Matth.*, num. 35, pag. 827 : *Καὶ ὡςπερ πλανῶνται οἱ διὰ τὸ μὴ τροπολογεῖν τὰ προφητικὰ οἰόμενοι μέλλειν ἡμεῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐσθίειν καὶ πίνειν σωμα-*

(52) Apud Phot., cod. ccxxxii.

τικά βρώματα, ἐπεὶ αἱ λέξεις τῶν γραφῶν τοιαῦτα περιέχουσιν· οὕτω καὶ τὰ περὶ γάμων γεγραμμένα, καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τηροῦντες ἐπὶ τοῦ ῥητοῦ, καὶ οἰόμενοι συνουσίαις ἡμᾶς καὶ τότε χρῆσασθαι, δι' ἧς οὐδὲ σχολάζειν ἐστὶ τῇ προσευχῇ δυνατόν· ἐν μολυσμῷ πῶς ὄντων καὶ ἀκαθαρσίᾳ τινὶ τῶν χρωμένων ἀφροδισίοις. Adversus eandem hæresim pari modo excandescit lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 11, num. 2, et prologo in *Cantic.*, pag. 28 : « Accidit ut simpliciores quidam nescientes distinguere ac discernere quæ sint quæ in Scripturis divinis interiori homini, quæ vero exteriori deputanda sint, vocabulorum similitudinibus falsi ad ineptas quasdam fabulas et figmenta inania se contulerint ; ut etiam post resurrectionem cibus corporalibus utendum crederent, potumque sumendum non solum ex illa vite vera et vivente in sæcula, verum et ex his vitibus ligni. » Ea præterea de resurrectione, deque pœnis damnatorum opinatus est, quæ Chilionetitarum vesaniæ ex adverso repugnant. Inde Hieronymus in præfat. libri XVIII *Commentar. in Isaiam*, quæ est ad Eustochium, adversus Millenarios disputans, errorem illorum eorum errori qui resurrectionem tollunt contrarium et oppositum esse agnoscit : et Justinianus in epistola ad quintam synodum quam exhibet Cedrenus, doctrinam Pythagoræ et Platonis, huiusque adeo verba super his mille annorum periodis exponens, eam Origeni nusquam tribuit.

XXIII. Quamvis autem manifestum erroris teneamus Origenem in questione de pœnarum et beatitudinis perennitate, multa tamen in ejus defensionem adduci possunt, cum ex ejus deprompta scriptis, tum apud laudatos scriptores conquisita. Quæ priusquam attingamus, dignum illud animadversione est quod commemorat auctor *Prædestinati*, quem edidit Jacobus Sirmondus, hæc. XLIII, Ampullianum quemdam hæreticum Bithynum in eam incurrisse hæresim, « ut diceret omnes criminosos cum diabolo et dæmoniis eo usque in gehenna decoqui, usquequo puri redditi possint inde mundi et immaculati egredi ; » quapropter cum universam Ecclesiam adversum se commovisset, vitiatos a se libros Origenis, et eos præcipue qui sunt *Περὶ ἀρχῶν* in sententiæ suæ præsidium protulisse. Addit deinde libelli auctor : « Sed qui sani sensus est, et habet splendidus oculos, sic videt addita in Origenis opusculis mala ista, atque cognoscit, sicut si in stragulo coccineo pannos albos, aut cujusque alterius coloris cernat adsutos. » Nunc quæ pro se ipse Adamantius suppeditat, colligamus. Primum homil. 8 in *Levit.*, num. 5, esse ait peccata quædam, « quæ post hanc vitam nobiscum transeunt, et esse in ipsis quædam ita animabus infixæ, ut nequeant aboleri. » Homilia 4 in *Isaiam*, num. 4, nesciri pronuntiat, quæ post mundum eventura sint : « Novissimæ, inquit, ut sunt, non valent enarrari. *Quis annuntiavit de novissimis ?* ait Scriptura ⁸¹. Quæ videmus

(ut tamen concedatur quia aliqua videmus) media sunt : quæ ante mundum fuerint, ignoramus ; fuerunt porro quædam ante mundum. Quæ post mundum secutura sunt, ad certum non apprehendimus : erunt autem alia post mundum. » Tum postea : « Ea quæ post extremum sæculum futura sunt in sæcula sæculorum, quis potest exponere ? Garrulorum est hominum horum notitiam polliceri, nescientium quia homo ea tantum potest capere, quæ media sunt, et ea quæ post mundum usque ad consumptionem in judicio sunt futura de pœnis, de retributione. Et horum quoque multa absconsa sunt nobis, ut propter hoc quidem scriptum sit : *Duabus velabant faciem* ⁸². » Unde res eas pertractaturus lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1, hac obtestatione lectoris mentem occupat : « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur ; discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandam sit, quod et pro viribus nos fecisse puto cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur. » Atque hac admonitione præmunitam dissertationem altera hæc excipit, initio capitis sequentis : « Hæc quidem quæ superius disseruimus, generali nobis sermone digesta sint, per consequentiam magis intellectuum, quam definito dogmate pertractata atque discussa de rationabilibus naturis, post eum locum quem de Patre, et Filio, et Spiritu sancto pro nostris viribus exposuimus. Nunc ergo videamus quæ sint de quibus disserere in consequentibus convenit secundum dogma nostrum, id est, secundum Ecclesiæ fidem. » Magis etiam fluctuat tom. XXVIII in *Joan.*, num. 7, quærens an aliquando vinculis solvendus sit, necne, homo ille impudens, qui cum absque nuptiali veste ad convivium accessisset, mitti jussus est in tenebras exteriores, ligatis pedibusque manibusque : Οὐ γὰρ ἐμφαίνεται, inquit, τὰ περὶ ἀπολύσεως ἐσομένης γεγραμμένα περὶ αὐτοῦ· οὐ δοκεῖ δὲ μοι ἀσφαλὲς εἶναι μὴ καταλαβόντα ἐπιποτοῦν, μάλιστα τῷ μὴ γεγράφθαι περὶ αὐτοῦ, ἀποφηνασθαι· et lib. VIII, in *Epist. ad Rom.*, num. 12, pag. 640 : « Verum in hac ipsa purgatione, quæ per pœnam ignis adhibetur, quantis temporibus, quantisque sæculis de peccatoribus exigatur cruciatus, solus scire potest ille cui Pater omne iudicium tradidit ⁸³. »

Facit et illud pro Origene quod lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, legitur : cum enim tandiu Deum dixisset futurum omnia in omnibus, quandiu animæ absque ulla materiæ corporalis admistione perseverassent, addit demum num. 6 : « In quo statu etiam permanere semper et immutabiliter Creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia Apostoli dicentis ⁸⁴ : *Domum habemus non ma-*

⁸¹ Isa. XLII, 26. ⁸² Isa. VI, 2. ⁸³ Joan. V, 22. ⁸⁴ II Cor. V, 4.

manufactam, æternam in cœlis. » Nisi hæc forte de suo Rufinus interpres attexuit. Et id subsidium quoque præstat Adamantio, quod scriptum est tract. xxxiv in *Matth.*, num. 72, p. 889 : « Nullus enim ignis inter homines est æternus, sed nec multi temporis; exstinguitur enim cito. Æternus autem ignis est ille, de quo et Isaias dicit in fine prophetiæ suæ : Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur »; et quod homil. 35 in *Luc.* : « Quod si magnam pecuniam debuerimus, sicut ille qui scribitur decem millia talenta debuisse, quanto tempore claudamur in carcere, donec reddamus debitum, non possum manifeste pronuntiare. Si enim qui parum debet, non egredietur nisi exsolvat minutum quadrantem; utique qui tanto debito fuerit obnoxius, infinita ei ad reddendum debitum sæcula numerabuntur. » Quin etiam certam aliquando et immutabilem felicitatem futuram concedit lib. iv *Peri ἀρχῶν*, num. 24 : « Sed et comminationes positæ sunt his qui prævaricati fuerint legem; nec non et his qui purificatione indigebant, diversa purificationum genera, velut qui frequentius essent polluendi traduntur; ut per hæc tandem ad illam unam purificationem veniant, post quam pollui ultra non licet. » Et homil. 48 in *Jerem.* xvii, num. 4, pag. 241, ad emendationem post mortem neutiquam suscipere homines decernit : Ἐπὶ δὲ μετὰ τὸν ἐνεστώτα αἰῶνα ἤκωμεν πρὸς τῷ τέλει γενόμενοι τῆς ζωῆς, ἔπειτα πυρωθέντες, ἦτοι ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελῶν γενέσθαι ὀνειποτοῦν γινώμεθα. Ἡ ὑπὸ τοῦ θεοῦ πύρρως, ἐπὶ καὶ ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλισκόν ἐστίν, ἐὰν γενώμεθα, φημί, ὑπὸ τοιοῦδε ἢ τοιοῦδε πυρὸς, ὅτι ποτ' ἂν γενώμεθα ἐὰν συντριβῶμεν, εἴτε ἀπὸ τοῦ καλὰ σκευῆ γεγονέναι εἰς σωτηρίαν, εἴτε ἀπὸ τοῦ μοχθηρὰ σκευῆ γεγονέναι εἰς ἀπώλειαν, οὐκ ἀνακτιζόμεθα, οὐδὲ ἐπιδέχεται ἡμῶν ἡ κατασκευῆ βελτίωσιν.

XXIV. Uti posuimus præterea ad tuendum aliqua ex parte Origenem testimonio quodam, quo damnatis quidem aditum ad beatitatem patefactum aliquando iri statuit, diabolo autem penitus interclusum. Habetur illud lib. viii in *Epist. ad Rom.*, num. 9, pag. 634, ibique Luciferi casum a lapsu Israelitarum differre asseverat : « Illorum enim, inquit, vel in fine sæculi conversio erit, tunc cum plenitudo gentium subintraverit, et omnis Israel salvus fiet : istius autem qui de cœlo cecidisse dicitur, nec in fine sæculi erit ulla conversio. » Inde est quod vehementer succenset in epistola ad amicos suos Alexandrinos iactatum fuisse in vulgus se dicere, « Patrem malitiæ ac perditionis, et eorum qui de regno Dei ejiciuntur, id est diabolum, esse salvandum : quod, inquit, ne aliquis quidem mente motus et manifeste insaniens dicere potest. » Propterea Hieronymus *Apolog. ii in Rufin.*, cap. 5, palam eum hoc crimine exsolvit, quod alias ipsi persepe objicit : « Asserit Candidus, inquit, diabo-

lum pessimæ esse naturæ, et quæ salvari nunquam possit; contra hoc recte Origenes respondit non enim perituræ esse substantiæ, sed voluntate propria corruisse, et posse salvari. Hoc Candidus vertit in calumniam, quasi Origenes dixerit diaboli naturam esse salvandam. Quod ille falso objecerat, hic refutat. »

XXV. Nempe rebus ab Ecclesia nondum hoc tempore definitis varia animo agitavit Origenes, quod et ab aliis subinde Patribus factum observamus. Justinus Martyr in *Dialogo cum Tryphone* decrevisse videtur pœnas damnatorum per mortem animarum esse finiendas : Ἀλλὰ μὲν οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημί πάσας τὰς ψυχὰς ἐγώ· ἔρμαιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. Ἀλλὰ τί; τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν ἐν κρείττονι ποι χώρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χεῖρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένου χρόνον τότε· οὕτως αἱ μὲν ἀξίαι τοῦ θεοῦ φανεῖσαι, οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι, αἱ δὲ κολάζονται ἐς τ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ θεὸς θέλη. « Verum enimvero neque mori dico animas omnes : revera enim malis optandum id et opportunum esset. Quid ergo? piorum quidem in meliori loco manere, iniquas autem et malas in pejori, iudicii tempus expectantes. Atque ita quæ dignæ Deo apparuerint, non moriuntur amplius, illæ vero puniuntur, quandiu eas et esse et puniri Deus voluerit. » Eandem arripit doctrinam Irenæus lib. ii, cap. 64, ubi animas non secus ac alia Dei opera tandiu superesse et perseverare asserit, « quoad usque ea Deus et esse et perseverare voluerit; » nec multo post : « Non enim ex nobis, inquit, neque ex nostra natura vita est, sed secundum gratiam Dei datur : et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum; qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia. » Arnobius animas tormentorum diuturnitate et sævitia consumptum iri et extinctum arbitratus est; atque hanc esse mortem æternam impiis hominibus tam sæpe in Scriptura intentatam : piorum vero et sanctorum hominum animas felici immortalitate ac vita æterna perfrui. Quamobrem animas humanas ancipitis esse, mediæque vitæ inter et mortem ac ambigæ naturæ libro secundo iterum iterumque repetit. Gregorius Nazianzenus orat. 39 hæreticos difficilem et diuturnum ignis baptismum suscepturos minatur, nisi ab hæresi discedant, quo igne omnis malitia sic tanquam fenem exurenda sit. Oratione vero sequenti dubitat utrum sempiternæ damnatorum pœnæ futuræ sint, an vero a Deo pro sua humanitate breviandæ. Narrat profecto Simeon Metaphrastes, in *Vita S. Cyriaci*, cap. 10, eum a Cyrillo monacho quæreret Cyriacus, quænam præcipue dogmata tuerentur

» Isa. LXVI, 24.

Nonnus, Leontius, alique Novæ Lauræ Origenistæ A respondisse Cyrillum affirmare illos et dogmata de præexistentia et restitutione in eundem statum esse media et ab omni periculo aliena; dicentes illa eis ad hoc ferre testimonium, quæ alicubi in suis *Apologeticis* magnus Gregorius ita reliquit scripta: *Mihi videtur res non vilis nec contemnenda, dare in tempore unicuique dimensum orationis, et dispensare in iudicio veritatem nostrorum dogmatum, quæ de mundo, aut de mundis philosophamur, de materia, de anima, de intelligentia, et natura intelligentibus, tam præstantioribus, quam detrioribus; de providentia quæ omnia colligat quæ videntur evenire ratione, et quæcunque præter rationem inferiorem et humanam: et quæ præterea de prima nostra constitutione, figurisque, et veritate, et testamentis, et Christi primo adventu, et secundo: in his enim et assequi est non inutile, et non assequi vacat periculo.* Hoc Origenistis præsidium eripere conatur Aloysius Lipomanus, Veronensis episcopus; sed quidquid tamen afferat, videtur id sibi voluisse Gregorius has quæstiones nondum satis liquidas, nec per Ecclesiam fuisse circumscriptas. Quid hoc est autem quod ibidem subjicit Cyriacus, existimasse Origenistas illos, et quod in pristinum statum resurrectione, poterunt quæcunque sunt ratione prædita, ad dæmones usque fabricari æones, id est sæcula? Nam æones, aliaque Valentianorum *τερτεύματα* Origenes satis aversabatur. Gregorius alter Origenistam sententiam absque ulla dubitatione amplectitur in *Disputatione de anima et resurrectione*, qua animas exemptas corporibus, et dæmones quoque, omni olim deposita vitiositate Christum esse confessuros declarat: et alio Dissertationis ejusdem loco Deum ait non aliter esse posse omnia in omnibus, juxta Apostoli sententiam, quam evulsæ funditus et exstirpata omni nequitia. Alia deinde permulta huic astruendo congerit, quæ vitandæ causa prolixitatis prætereo. Catechetica præterea orationis capite 8, post hanc vitam curari a Deo pravos animi affectus affirmat, qui in hac vita sanari per virtutem non potuerunt; tum cap. 26, non homines duntaxat nequam, et impios, sed peccati etiam auctorem diabolum a Filio Dei beneficio affectum docet, quem ita expurgari ait, quemadmodum aurum adhibito igne expurgatur, secreta et excocta sequiore materia; tandemque aliquando per longos temporum ambitus consumpto quod naturæ inest omni malo, damnatos in integrum iri restitutum, ut uno ore gratias creatæ res universæ Deo refundant. Aurum itidem in exemplum asciscit cap. 35 libri ejusdem, et ne futuræ quidem spe salutis eos intercludit, qui neque baptismi, neque pœnitentiæ, neque ulla denique purgatione vitæ noxas eluerunt. Verum intercedit Germanus patriarcha Constantinopolitanus, qui ut hujus opinionis labem a Gregorio Nysseno

abstergeret, librum scripsit, cujus excerpta habet Photius cod. ccxxxiii. Hoc opere demonstrandum sibi proponit Germanus, ab eo errore alienum fuisse Gregorium; si qua vero in ejus scriptis illic videntur pertinere, fuisse ab Origenistis intexta, vel certe depravata. Id ipsum se inaudisse narrat Nicephorus lib. xi, cap. 19. Ne Ambrosius quidem ab Origene dissonat, cum psalmum cxviii exponens, reos suppliciiis subjici censet, quia iis aliquando eximendi sunt; diaboli vero pœnam differri, ut nunquam finiatur. Quò accedit Ambrosiaster in *Epist. ad Ephes.* cap. ii, Ecclesiam docens, etsi sancta dicatur, hominibus tamen vitiosis constare, non perituris quidem, sed per ignem purgandis: et in cap. iii, prædicationem ecclesiasticam ait dæmonibus proficere, ut detrectato diaboli imperio ad Deum convertantur. Cautè quoque observandum est Hieronymum qui tot Origeniano nomini contumelias infligit, id fere in Origene super hac quæstione arguere, quod diabolum pœnis liberandum esse asseruerit, quamvis contrarium fateatur alicubi, ut notavimus; de liberatione vero hominum siluisse ipsum. Itaque abnormia disserit quædam, et a fide aliena lib. i *advers. Pelagian.*, cap. 9, pœnas tradens sempiternas destinari diabolo et hominibus impiis; at iniquis et peccatorum reis temporales solummodo. Impium autem ab iniquo ita distinguit: « Omnis impius iniquus est et peccator: nec reciprocatur ut possimus dicere, omnis peccator et iniquus etiam impius est: impietas enim proprie ad eos pertinet, qui notitiam Dei non habent, vel cognitionem transgressione mutarunt; peccatum autem et iniquitas pro qualitate vitiorum post peccati et iniquitatis vulnera recipit sanitatem. » Postmodum sententiam suam cum Origeniana ita componit: « Si Origenes omnes rationabiles creaturas dicit non esse perdendas, et diaboli tribuit pœnitentiam, quid ad nos, qui et diabolum et satellites ejus, omnesque impios et prævaricatores dicimus perire perpetuo: et Christianos, si in peccatis præventi fuerint, salvandos esse post pœnas? » Clara sunt et illa in quibus finem ponit *Commentariis suis in Isaiam*, dicens neutiquam evulgandum esse illud dogma, quod damnatorum terminat pœnas, ne, metu supplicii æterni ablato, magis sese licentia prorumpat. Denum sic desinit: « Et sicut diaboli, et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt in corde suo: *Non est Deus* ²⁶, credimus æterna tormenta; sic peccatorum atque impiorum, et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mistam clementiæ sententiam iudicis. » Hæc cum *Commentariis* quoque suis in *Epistolam ad Ephesios* aspersionem, reprehensus est a Rufino *Invect.* i et ii, hujus licet reprehensiones devitare conetur Hieronymus lib. i *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6. Libro vero ejusdem

²⁶ Psal. lxi, 1.

Apologiæ secundo, cap. 1, hæc habet: « Quod autem imprecaris fratribus, hoc est criminatoribus tuis, æternos ignes cum diabolo, non tam fratres mihi videris premere; quam diabolum sublevare, cum iisdem, quibus homines Christiani, ignibus puniendus sit; » quasi alio ignis genere diabolus cruciandus sit, alio homines Christiani. Itaque Stanislaus Pannonius Anabaptista hunc Origenis propugnans errorem, in libro *De divina philanthropia*, Hieronymi auctoritatem non sine ratione usurpat, immeritoque a Sixto Senensi lib. vi *Bibl.*, adn. 290, ob eam rem reprehenditur: nam quamvis nefariæ penitus et damnatæ doctrinæ defensionem suscepit hæreticus ille, in eoque impudenter egisse fatendum sit, Hieronymi tamen patrocinium absque impostura et mendacio, quæ ipsi objicit Sixtus, sibi asciscit. Proferantur enim licet sexcenta Hieronymi testimonia, quibus contrarium tradidit; unum inde illud efficitur, mutasse illum aliquando sententiam, nec unicæ semper opinatoni adhæsisse. At par pari retulit Hieronymus, quo Rufinum remorderet, qui cum hæc ad Anastasium papam in *Apologia fidei suæ* scripsisset: « Si quis negat diabolum æternis ignibus mancipandum, partem cum ipso æterni ignis accipiat, ut sentiat quod negavit, » in suspicionem tamen assertæ diaboli salutis vocare tentavit Hieronymus *Apolog.* II, cap. 1, eam a se licet suspicionem propulsare Rufinus *Invectiva* prima laborasset. Verum, omisso hoc Rufini loco, quem non sine cavillatione in sequiorem trahi posse sensum putamus, aperte definit in *Symbolo sempiternis* quidem tormentis cruciandum esse diabolum; sotes vero homines, temporariis et aliquando finiendis: nam quid aliud sibi velle potest, cum affirmat futurum ut peccatores « absque interitione sua debitas luant pœnas? » et justis quidem « perpetuitatem gloriæ, peccatoribus autem prolixitatem confusionis et pœnæ » Deus ministret? Recte quidem et ex Ecclesiæ præscripto de pœnarum perennitate disserunt Chrysostomus et Augustinus, sed uterque tamen peculiare illud habet, quod cruciatus damnatorum, si minus finire, at vivorum certe precibus et sacrificiis mitigari putavit; hic in *Enchiridio ad Laurentium*, cap. 110 et 112, ille in 3 homil. *ad Philip.* Prorsus vero platonizat Synesius epist. 44, ad Joannem: dæmones quippe ait expiandis sceleribus præfectos eandem in animas artem, quam fullones in sordidas vestes exercere: animarum ergo quarundam non magno labore abstergi maculas, pristinumque induci nitorem; aliis vero ita inolititas esse sordes, ut nulla lotione, purgatione nulla mundari possint: cætera meri sunt Platonismi. Comparatio illa purgandæ animæ, cum panno sordido fullonis arte mundando, ut et aliæ a Patribus ad id explanandum argumentum cum igne et auro institutæ, profectæ videntur ex his Malachiæ ut, 2, 3: « Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum: et sedebit conflans, et emundans argentum, et purgabit filios Levi, et

colabit eos quasi aurum, et quasi argentum; » et ex illo Jeremiæ II, 22: « Si laveris te nitro, et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua coram me, dicit Dominus Deus. » Prius illud Malachiæ usurpavit Origenes lib. VI *contra Cels.*, cum quæreret quare vallis Ennon, quæ ipsa est gehenna et pœnarum locus, in eadem tribu, Benjaminica nimirum, in qua Jerusalem, censeretur; respondetque locum hunc pœnarum accipi pro cruciatibus purgatoriis, qui a celestis Jerosolymæ Rege ac Domino animæ infliguntur, secundum verba e Malachia adducta. Subnectit deum mysteria hæc silentio obsignanda, ne homines nequam in vitium effrenes ruant, quippe qui ne pœnarum quidem æternarum, et sine carentium opinione ac metu a sceleribus absterreantur. Quod expressit Hieronymus in fine *Comment. in Isaiam*. Perspicuum est itaque sententiam hanc de terminandis aliquando damnatorum suppliciis, Origenis ætate, multisque post annis, nondum clara hæreseos et expressa nota fuisse infamatam, ut pote quam nonnulli de cœto Patrum, iique non infimi puncto suo comprobarint. Quocirca Facundus Hermianensis lib. IV, cap. 4, scribit Domitianum Ancyranum, Origenianæ doctrinæ defensorem, in libello quem scripsit Vigilio papæ, « conquerentem de his qui contradicebant dogmatibus Origenis, asserentis animas humanas ante corpora in quadam beata vita præexistisse, et omnes quæ fuerint æterno supplicio destinatæ, in pristinam beatitudinem cum diabolo et angelis ejus restitui, dicere etiam hæc: *Prosiluerunt ad anathematizandos sanctissimos et gloriosissimos doctores, sub occasione eorum quæ de præexistentia et restitutione mota sunt, dogmatum, sub specie quidem Origenis, omnes autem qui ante eum et post eum fuerunt sanctos anathematizantes.* »

Petrus Halloixius, Origenianarum partium insignis patronus, duobus fere modis objectum Adamantio crimen amoliri studet *Origen. Defens.* lib. IV, quæst. 4: nam vel eum conatur ostendere non dixisse quidem damnatos et dæmones ad superiora regressuros, sed regredi tantum posse, idquo certis quibusdam conditionibus, quæ cum nequiquam possint contingere, non aliter intelligendum Origenem, ac si omni penitus liberatione diabolum, damnatosque homines privasset. Condiciones autem illæ sunt hujusmodi, posse angelos et beatos ad ima provolvi, si libertate utentes arbitrii a virtute deficient; ac e contrario ad summa posse damnatos et dæmones pervenire, si gratia adjuti divina respiscant; cum autem nullo prorsus modo futurum sit ut hi respiscant, illi a virtute deficient, hinc colligit Halloixius arbitratum fuisse Origenem nec a beatitudine dilapsuros illos, nec hos pœnis iri liberatum. « Quare, inquit, quoties dicit Origenes diabolum posse salvari, intelligendus est dicere ex parte nature, non sive quod natura ejus non sit re-
enium tenebant Valentinia
excusatio, satis, ni fallo

batum est superioribus testimoniis, quæ non ὑποθετικῶς, sed absolute et simpliciter felicitatem damnatis et dæmonibus pollicentur. Plus habet roboris in specie Halloixii defensione altera, quæ in copiosa Origenianorum locorum congerie posita est, quibus æternæ diabolo et damnatis pænæ, æterni ignes ascribuntur. Nam quod dixerat Origenes αἰώνιον, interpretes Latine æternum, reddiderunt. Tota ergo argumentationis vis in vocis illius αἰώνιον propria significatione posita est.

XXVI. Αἰών non simplici notione gaudet, nam modo finitum tempus, modo indefinitum, modo infinitum sonat. Hesychius : Αἰών, ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων ὁ τῆς ζωῆς χρόνος· ποτὲ δὲ καὶ ἐπὶ μακροῦ χρόνου νοεῖται. Plures etiam Joannes Damascenus lib. II *De fide orthodoxa*, cap. 4, vocis αἰών significationes proponit, quæ partim ad terminatum, partim ad interminatum temporis spatium pertinerent. Aristoteles I *De cælo* factam putat vocem αἰών ab ἀὲλ ὤρ, quo æternitatis notatio continetur. Hanc originationem deinde usurparunt Plotinus, Proclus, *Etymologus*, et alii. At eo tamen vocabulo utrumque tempus exprimi fatetur ibidem Aristoteles. Ab αἰών proliit Latinum ævum, inserto digamma Æolico; ut ab εἶς, oris. Ævum igitur, ut αἰών, multiplicem habet vim, modo tempus sine carens, modo terminatum designans. Prioris testes Servius in VI *Æneid.*, vers. 764; Censorinus, cap. 16, et Isidorus *Originum* lib. V, cap. 38 : « Ævum, inquit, est ætas perpetua, cujus neque initium, neque extremitas nascitur, quod Græci αἰώνια vocant, quod aliquando apud eos pro sæculo, aliquando pro æterno ponitur. Unde et apud Latinos est derivatum. » Posterioris significationis testis Horatius *Carmin.* lib. II, od. 9, vers. 13, ubi *ter avo* functum Nestorem dicit, qui tres γερῆάς excesserat, hoc est 90 annos. Idem ævum pro tempore usurpat *epist.* I, lib. II, vers. 159, cum æt vestigia ruris in longum ævum mansisse. Sæpe pro ætate adhibetur, unde *longævus, grandævus, cœvus*. Ab *avo, avitas*, et per contractionem *atus*: cujus idem est intellectus ac *avi*, nam modo tempus æternum, modo circumscriptum signat. Ab *avo* itidem *avitermus*, et per syncopen *æternus*; qua voce tempus etiam finitum aliquando exprimitur. Notabile illud Ciceronis lib. III *De orat.* : « Nul- lum est enim genus rerum, quod aut avulsam a cæteris per se ipsum constare, aut quo cætera si careant, vim suam atque æternitatem conservare possint. » Errant multi, item docti, et etymologicæ artis principes, qui ab *æternus* factum putant *sempiternus*. Repugnat modulus syllabæ secundæ, quæ corripitur. *Sempiternus* sit a *semper*; ut ab *heri, hesternus, a diu, diurnus*, auctore Prisciano. Quod αἰών apud Græcos, *avum* apud Latinos, idem apud Hebræos significat עולם, *tempus, sæculum, æternitas*: a radice על, quod est, *abscondere, latere* :

A fortasse quod tempus res sit vulgo ignorabilis; vel quod nobis parum liquido nota sint præterita, futura vero penitus ignota; vel quod tempus tacite et occulte subrepat. Diceres ad hanc originem respexisse Horatium cum scripsit lib. I, od. 12, vers. 43 :

*Crescit occulto, velut arbor, avo,
Fama Marcelli;*

et Ovidium, *Metam.* X, vers. 519 :

Iabitur occulte, fallitque volatilis ætas.

Valet ad superiorum confirmationem, quod habetur Deuteron. XV, 17, de homine qui se in voluntariam et æternam servitutem mancipat : « Assumes subulam, et perforabis aurem ejus in janua domus tuæ, et serviet tibi usque in æternum. » Hebr. עולם עבדך יהי רתי לך LXX, καὶ ἔσται σοι οὐκέτις εἰς τὸν αἰῶνα. Cui simile illud Horatii lib. I, *epist.* 10, vers. 41 :

Serviet æternum, quia parvo nesciit uti.

Utile etiam hoc Hieronymi in *Ezechielis cap.* XXXVI, vers. ult. : « Et ultra non eris in sempiternum : sive ut in Hebraico עולם, et in Græco αἰών scribitur, unum sæculum significat, juxta illud Isaïæ, qui post septuaginta annos dicit Tyrum restituendam in integrum statum. Aiunt autem unum sæculum, id est, humanæ tempus ætatis septuaginta annorum numero supputari, Psalmista dicente : *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni* * ; » et istud in *Galat.* I : « In Hebræo sæculam, id est עולם, ubi litteram positam habuerit, æternitatem significat: ubi vero sine ך scribitur, annum quinquagesimum, quem illi Jubilæum vocant. » Αἰών vero non infinitum tempus, sed indefinitum significat in istis *Lucæ* I, 33 : « Et regnabit in domo Jacob in æternum, » εἰς τοὺς αἰῶνας : nam si id spatium temporis interminatum exprimeret, quorsum adderetur : « Et regni ejus non erit finis. » Id sibi vult ergo *Lucas*, sive potius *Gabriel* : Obtinebit ille quidem in domo Jacob regnum diuturnum, ac nullo sine cariturum. Sæpe igitur τὸν αἰῶνα τοῦτον, pro præsentis tempore, et τὸν αἰῶνα ἐρχόμενον, ac τοὺς αἰῶνας ἐπερχομένους, pro futuro, in Novo Instrumento reperias. Inde Origenes *homil.* 6 in *Exod.*, num. 15 : « Quoties in sæculum dicitur, longitudo quidem temporis, sed esse finis aliquis indicatur : et si in aliud sæculum dicatur, aliquis sine dubio longior quidem, tamen ponitur finis : et quoties sæcula sæculorum nominantur, fortasse licet ignotus nobis, tamen a Deo statutus aliquis terminus indicatur; » et lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 5 : « Movet autem in hoc Scripturæ sanctæ auctoritas, quæ dicit : *In sæculum et adhuc* ** . Et adhuc enim quod dicit, plus aliquid sine dubio quam sæculum vult intelligi. Et vide ne illud quod dicit *Salvator quia volo, ut ubi ego sum, et isti sint mecum; et sicut ego et tu unum sumus, et isti sint in nobis unum* ** , ostendere videatur plus aliquid quam est sæculum et

* Psal. LXXXIX, 10. ** Exod. XV, 18. *** Joan. XVII, 21-24.

sæcula; forte etiam plus quam est sæcula sæculorum; id videlicet, cum jam non in sæculo sunt omnia, sed in omnibus Deus. » Igitur neque in *sæculum*, neque in *sæcula sæculorum* spatium interminatum significare voluit Origenes. Quorsum ergo ait Cæsarius *Dial.* III existimasse illum finitum iri supplicia damnatorum, ἐκ τοῦ αἰώνιον μόνον φῆσαι τὸν Κύριον τὸ κολαστήριον πῦρ, καὶ οὐκ αἰώνιον αἰώνων. « Quod æternum tantum dixerit Dominus piacularẽ ignem, non æternum in sæcula? » Astipulatur superioribus Leontius Byzantius, qui Origenistas dicere ait, ὅτι τὸ τοῦ αἰῶνος ὄνομα ἐπὶ ὠρισμένου χρόνου λαμβάνεται, καὶ ὅταν εἴπη ἡ Γραφή ὅτι αἰώνια ἐστὶν ἡ κόλασις, οὐ λέγει εἰ μὴ ἐπὶ ὠρισμένου χρόνου. « Nomen αἰῶνος de tempore terminato intelligi, et cum ait Scripturá αἰώνιον esse punitionem, nonnisi finitum tempus significare. » Tum fatetur, ὅτι τῷ ὄντι τὸ τοῦ αἰῶνος ὄνομα καὶ παρὰ τοῖς ἔξω, καὶ παρὰ τῇ Γραφῇ πολλάκις ἐπὶ ὠρισμένου χρόνου λαμβάνεται. « Revera nomen αἰῶνος, et apud profanos auctores, et in Scriptura sæpe pro finito tempore sumi. » Subjectam vero Origeniani hujus dogmatis confutationem ab aliis jam contritam usurpavit.

Primitivi sui notationem repræsentat αἰῶνος, rem indicans quandoque infiniti temporis; quandoque rem certi temporis et terminati. Quapropter sæculares ludos centenis fere quibusque recurrentes annis, αἰώνιους Græci dixerunt. Frustra ergo in Origenis gratiam et tutelam ea adducuntur testimonia, in quibus infernum ignem, æternum fore pronuntiat, vel ut Græce scribebat, αἰώνιον hæc enim voce longum, sed finiendum tempus intellexit. Qualem igitur huic vocabulo affungebat sensum, talem illi a scriptoribus sacris fuisse inditum censebat. Memoranda in id argumentum scripsit Augustinus in libello *contra Priscillianistas et Origenistas*; nam cum ad eum *Commonitorium* scripsisset Orosius, quod huic Augustini opusculo præfigi solet, in quo jactari ex Origenis libris conquerebatur tartareum illum ignem, qui æternus prædicatur, « juxta etymologiam Græcam non esse perpetuum, etiam Latino testimonio adjecto, quia dictum sit, *In æternum*, et *In sæculum sæculi*; » respondet Augustinus cap. 6 et 7, geminum esse intellectum vocis αἰών, aliquando sæculum, aliquando æternitatem notantis; at vocem αἰώνιος rebus sine carentibus imponi solere. Quod ita tamen non esse et nos supra probavimus, et facile probatur ex duobus Scripturæ locis, quos sibi objicit Augustinus, et frustra, si quid video, solvere satagit. Prior sæpissime in Pentateucho occurrit, cum cæremoniis et ritibus legis antiquæ institutis, dicit Deus: « Hoc vobis erit legitimum æternum⁶⁰. » — « Quamquam, inquit Augustinus, si diligentius dicta intelligantur, ea fortassis quæ illis sacramentis significabantur, finem non erant habitura. Ita enim, ne longius

Abeam, dicimus æternum Deum, non utique istas duas brevissimas syllabas, sed quod eis significatur. » Quasi vero cum sancit Deus, ut nonnisi indutus lineis feminalibus tabernaculum testimonii ingrediatur Aaron; additque, « Legitimum sempiternum erit Aaron, et semini ejus post eum⁶¹, » id non ad mandatum proxime institutum, sed ad mysterium mandato hoc significatum pertineat. Quasi has, quæ proxime scriptæ sunt, syllabas legitimum sempiternum esse velit; non præceptum syllabis illis institutum, quoad litteram, non quoad anagogicum sensum. Quid est autem litteram destruere, si hoc non est? Non minus validus est sequens locus ex Epist. ad Tit. I, 2: « Spem vitæ æternæ, quam promisit non mendax Deus ante tempora æterna: » Græce πρὸ χρόνων αἰώνων. « Cum autem, inquit, retrorsum tempora a constitutione mundi habere videantur initium, quomodo sunt æterna, nisi quia æterna dixit, quæ ante se non habent ullum tempus? » Atqui nullum licet tempus tempora illa præcesserit, ab initio tamen aliquo profuere illa aliquando cœperunt; ac proinde ab anteriori parte finita sunt. Infirma est igitur utraque solutio hæc, et ita sane ab Augustino proposita, ut non multum ei innixus sit. Addit deinde, in illo Matth. xxv, 46: « Ibunt illi in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam, » parem esse vocis αἰώνιος utrobique notationem, sive cum vitæ justis promissæ, sive cum igni malis inferendo adjungitur; ac proinde ignes sine carituros significari, quoniam vitam illam sine caritatem ex æquo apud omnes constat; quod idem legitur quoque lib. XXI *De civit. Dei*, cap. 23. At id parum omnino valet contra Origenem, qui tam beatorum felicitati quam impiorum cruciatibus terminum præscribebat.

Complures vocabuli αἰών notiones proponit *Etymologus*, modo vitam, modo vitæ tempus significantis; tum hæc habet: Αἰών καὶ ὁ τῶν χιλιῶν ἐτῶν ἀριθμὸς. et paulo post: Αἰών λέγεται καὶ οἱ ἐπὶ αἰῶνες ἀπὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς κτίσεως μέχρι τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀναστάσεως. Priore modo usus est voce αἰών Origenes, cum dixit damnatos cruciatum iri ad mille annos, si modo revera post mille annorum decursum in integrum restitutum iri damnatos opinatus est, ut supra objectum ei a Joanne Damasceno narrabamus; posteriore fortasse, cum eosdem tortum iri confessus est εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Cæterum non est præter Origenis opinionem alia hæc vocabuli αἰών significatio, quam notat ibidem *Etymologus*: Αἰών καὶ ὁ ἀτέλειος καὶ ὁ ἀτελεύτητος. nam tom. xxviii in *Joan.*, num. 7, εἰς αἰῶνα, vel εἰς αἰῶνας intelligi vult Origenes, pro eo quod est αἰεί. Verba hæc sunt: Ζητήσεις δὲ περὶ τοῦ μὴ ἐνδεδωμένου ἐνδύμα γάμου, περὶ οὗ εἴρηται. Δήσαντες αὐτὸν ποδῶν καὶ χειρῶν, ἐκβάλλετε αὐτὸν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, πότερον εἰ αἰεί μένει δεδεμένος, καὶ ἐν τῷ ἐξωτέρῳ σκότι;

⁶⁰ Levit. xvi, 29, 34. ⁶¹ Exod. xxviii, 43.

σαῦτα διάφορα λογικὰ περιέχοντος, τί ἄλλο χρὴ λέγειν αἴτιον γεγονέναι τοῦ ὑποστῆναι αὐτὸν, ἢ τὸ ποικίλον τῆς ἀποπτώσεως τῶν οὐχ ὁμοίως τῆς ἐνάδος ἀποβρέοντων. » Ita cum summa diversitate constet mundus, totque diversas contineat rationales naturas, quæ alia causa dicenda est cur subsistat, quam varios decidendi modos, eorum qui ab unitate similiter non defluunt? » Alter ita se habet: Ἐνάγκη μὴ προηγουμένην τυγχάνειν τῆν τῶν σωμάτων φύσιν, ἀλλὰ ἐκ διαλειμμάτων ὑφίστασθαι διὰ τινὰ συμπτώματα γινόμενα περὶ τὰ λογικὰ, δεόμενα σωμάτων. « Necesse est non præexistisse corporum naturam, sed per intervalla subsistere propter aliquos casus qui contingunt naturis ratione præditis, et quæ corporibus indigent. »

III. Itaque hoc etiam nomine non Justiniani solum, sed et aliorum convicia sensit Origenes. « Quis propheta, inquit Theophilus Pasch. 1, sentire docuit (Origenem) propter ruinam et lapsus de cælis animarum, Deum esse compulsum corpora fabricare? Quis juxta beatum Lucam, eorum qui viderunt, et ministri fuerunt sermonis Dei, huic tradidit ad docendum, negligentia et motu, et fluxu de altioribus rationabilium creaturarum, provocatum Deum mundi hujus condere diversitatem? » Et postmodum: « Dicit enim propter peccata intelligibilium creaturarum mundum esse cœpisse. » Hieronymus in *Epist. ad Ephes.* 1, 4, non expresso Origenis nomine, sententiam ipsius exponit: « Alius dicit, inquit, ante visibiles creaturas cælum, terram, maria, et omnia quæ intra ea sunt, fuisse alias invisibiles creaturas, in quibus et animas, quæ ob quasdam causas soli Deo notas dejectæ sint deorsum in vallem istam lacrymarum. . . . Itaque priusquam animæ, inquit, præcipitarentur in mundum, et mundus ex animabus fieret, cum habitatricibus suis in infimum ipse dejectus, elegit Paulum Deus. » Quæ quamvis ex alterius opinione recitata sint, his tamen consensisse Hieronymum contendit Rufinus *Invect.* 1, sed calumniam a se removet Hieronymus lib. 1 *Apolog. in Rufin.*, cap. 6. Augustinus vero lib. xi *De civit. Dei*, cap. 23, Origenem nominatim adoritur: « Animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas a Deo peccasse a Conditore recedendo; et diversis progressibus pro diversitate peccatorum a cælis usque ad terras, diversa corpora quasi vincula meruisse. Et hunc esse mundum, eamque causam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona, sed ut mala coliberentur. Hinc Origenes jure culpatur; in libris enim quos appellat *Περὶ ἀρχῶν*, id est, *De principiis*, hoc sensit, hoc scripsit. » Atque hæc valide postmodum oppugnat. Oppugnat etiam cum alibi, tum maxime libro *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8, cum scripsisset ad eum Orosius in *Commonitorio*, id esse Origenistis quibusdam persuasum, « Mundum novissime ideo esse factum, ut in eo animæ purgarentur, quæ ante peccaverunt. » Isidorus lib. viii *Origin.*, cap. 5: « Origeniani, inquit, animas in mundi principio

dicunt peccasse, et pro diversitate peccatorum de cælis usque ad terras lapsas, diversa corpora quasi vincula meruisse, eaque causa mundum factum fuisse. » Quæ fere αὐτολεξεῖ repetit Honorius Augustodunensis in libro *De hæresibus*. Denique S. Thomas adversus eandem opinionem lib. ii *Contr. gentil.*, cap. 44, acerrime decertat.

Quoniam autem ita cum antecedentibus conjuncta est, ut quæ ad tuendam Origenis causam supra attulimus, hic quoque valere possint, quid attinet plura conquirere; cum præsertim Hieronymus, postquam cap. 1, epist. 59, ad Avitum, quæcunque in 1 lib. *Περὶ ἀρχῶν* damnosa sunt, collegit, inter quæ frequens occurrit isthæc quæ tractamus opinio, talia illum denuntiare dicat: « Hæc juxta nostram sententiam non sint dogmata, sed quæsitæ tantum, atque projecta, ne penitus intractata viderentur? »

IV. « Jam sane quoniam diversos motus rationabilium creaturarum, variasque sententias causam dedisse diversitatis mundo huic, sermo superioris disputationis ostendit, videndum ne forte simili initio exitus quoque huic mundo conveniat. Dubium enim non est quin finis ipsius in diversitate multa adhuc et varietate reperiendus sit; quæ utique varietas in hujus mundi sine deprehensa causas rursus diversitatum alterius mundi post hunc futuri occasionesque præstabit, » quod scilicet hujus mundi finis initium sit futuri. Verba sunt Origenis lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 4, num. 3, superioris quæsitæ cum isthoc, quod hoc loco nobis exequendum proposuimus, connexionem declarantis. « Possibile enim videtur, inquit lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3, ut rationabiles naturæ, a quibus nunquam aufertur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subjacere. . . . Quos motus sine dubio rursus varietas corporum et diversitas prosequetur, ex qua mundus semper adornatur, nec unquam poterit mundus nisi varietate ac diversitate constare, quod effici nullo genere potest extra materiam corporalem. » Doctrinæ igitur suæ coherentiam servavit Origenes, et quod ex dogmatibus suis effici putavit, id manifesta assertione decrevit: nam in sequentibus, repudiatis nonnullis, qui mundo huic pares usquequaque mundos ac consimiles in futuris sæculis continenti successione prodituros affirmabant, quod libertati arbitrii officeret ejusmodi sententiæ; alios quidem, sed plane diversos conditum iri statuit; an autem dignitate superiores, an inferiores, vel æquales nesciro se fatetur. Addit præterea mundum hunc, qui et ipse sæculum dicitur, multorum sæculorum esse finem, ac multorum porro sæculorum initium. Sed velut dubitanter ait tandem post multorum sæculorum creationem et interitum, aliquid sæculis majus in omnium restitutione futurum esse, cum Deus erit omnia in omnibus. Libro deinde operis ejusdem tertio, cap. 5, postquam mundum cœpisse, et interitum esse ostendit, objeci adver-

sus hanc assertionem solere scribit, num. 3 : « Si cœpit mundus ex tempore, quid ante faciebat Deus, quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei impium est simul et absurdum, vel putare quod bonitas aliquando bene non fecerit, et omnipotentia aliquando non egerit potentatum. » Atque id demum præclare solvere se putat hac responsione : « Nos vero consequenter respondebimus observantes regulam pietatis, et dicentes, quoniam non tunc primum cum visibilem istum mundum fecit Deus, cœpit operari; sed sicut post corruptionem hujus erit alius mundus, ita et antequam hic esset, fuisse alios credimus. » Duplex his confirmandis adhibet Scripturæ testimonium, alterum ex Isaiaë LXV, 17, et LXVI, 22, ubi cœlum novum, et terram novam creaturum se prædicat Deus : alterum ex Eccles. 1, 9, 10, quod est hujusmodi : « Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est : Quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est. Nil sub sole novum; nec valet quisquam dicere : Ecce hoc recens est : jam enim præcessit in sæculis quæ fuerunt ante nos. » Mundos autem istos non plures simul esse, sed perpetua serie sibi successores fore censet. Atque hæc ipsa reprehensionis causa indidem transtulit Hieronymus in epistolam 59, ad Avit., cap. 3. Eadem porro est Origeniani hujus loci ratiocinatio, quæ libri I *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, num. 10, ubi ait omnipotentem Deum esse, hoc est παντοκράτορα, quatenus aliqua habet in quæ potentiam suam exercere possit : « et ideo, ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse esse : » quod si quis aliquando non fuisse velit ea quæ deinceps facta sunt, huic fatendum esse necessario omnipotentem tunc non fuisse Deum, omnipotentiam vero deinde accepisse, cum habere cœpit quæ potentia sua gubernaret. « Quod si nunquam est, inquit, quando non omnipotens fuerit, necessario subsistere oportet etiam ea per quæ omnipotens dicitur, et semper habuit in quibus exercuerit potentatum, et quæ fuerint ab ipso, vel rege, vel principe moderata. » Officiose quidem et amico adversus Origenem animo, at non perinde vere, id sibi velle eum adnotat Genebrardus, « Deum Patrem omnipotentiam suam ostendisse, dum genuit Filium : ac nisi genuisset, non fuisse omnipotentem : » nam de rebus numero pluribus, in quæ imperium teneat Deus, non de una aliqua, qualis est Filius, agere Origenem manifestum est : sed et res creatas in animo habuisse satis illud evincit quod sequitur : « De quibus plenius in locis propriis, in quibus de creaturis ejus disputandum fuerit, disseremus. » Ac superior ille locus Origenis vel alter certe ipsi consimilis, refertur a Methodio in libro *Περὶ τῶν γεννητῶν*, cujus excerpta habet Photius cod. ccxxxv. Et οὐκ ἔστιν, inquit, δημιουργὸς ἀνευ δημιουργημάτων, ἢ ποιητὴς ἀνευ ποιημάτων, οὐδὲ παντοκράτωρ ἀνευ τῶν κρατουμένων.

(53) Sed ante sæcula ita a Deo procreatur, ut lumen a sole proficiscitur. Vide supra quæxi. 2,

τὸν γὰρ δημιουργὸν διὰ τε δημιουργήματα ἀνάγκη, καὶ τὸν ποιητὴν διὰ τὰ ποιήματα, καὶ τὸν παντοκράτορα διὰ τὰ κρατούμενα λέγεσθαι· ἀνάγκη ἐξ ἀρχῆς αὐτὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι, καὶ μὴ εἶναι χρόνον, ὅτε οὐκ ἦν ταῦτα. Et deinde : Ἄλλὰ καὶ ἀλλοιοῦσθαι, καὶ μεταβάλλειν τὸν ἀτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον συμβήσεται Θεόν· εἰ γὰρ ὕστερον πεποίηκε τὸ πᾶν, δῆλον ὅτι ἀπὸ τοῦ μὴ ποιεῖν εἰς τὸ ποιεῖν μετέβαλε· τοῦτο δὲ ἄτοπον μετὰ τῶν προσηρημένων· οὐκ ἄρα δυνατόν λέγειν μὴ εἶναι ἀναρχον καὶ συνατθιον τῷ Θεῷ τὸ πᾶν· « Si non est opifex sine opificiis, vel conditor sine re condita, neque Omnipotens sine rebus gubernatis; nam opificem necesse est propter opificia, et conditorem propter res conditas, et Omnipotentem propter res gubernatas dici : necesse est ab initio hæc a Deo fuisse facta; neque esse tempus, quando hæc non fuerint. » Et deinde : « Sed variari et mutari immutabilem et invariabilem Deum continget. Nam si deinde omnia fecit, manifestum est illum a non faciendo ad faciendum transisse. Absurdum autem illud ex antedictis. Dico ergo non potest non esse principii expers, et Deo cœternum hoc universum. » Dignum et istud est animadversione quod ait Adamantius homil. 4 in *Isaiam*, num. 1, « Quæ ante mundum fuerint, ignoramus; fuerunt porro quædam ante mundum. Quæ post mundum secutura sunt, ad certum non apprehendimus; erunt autem alia post mundum. » Ne quis vero Dei Filium hic intelligat, qui ante sæcula a Patre genitus est, vel Spiritum sanctum, qui nunquamnon ab utroque processit, aquas illas super quas ferebatur Spiritus Dei, et tenebras quæ erant super faciem abyssi, creatas quidem, sed tamen mundo antiquiores intelligere se declarat. Et demum : « Ea, inquit, quæ post extremum sæculum futura sunt in sæcula sæculorum quis potest exponere? Garrulorum est hominum horum notitiam polliceri. »

Quod autem materiam Deo cœternam impugnans disserit in *Comment. in Genes. 1, 12*, et lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 4, sic accipiendum est; repudiare eum quidem materiam illam ἀγέννητον, ortu et principio carentem, qualem invexerant philosophi quidam, et Marcionitæ defendebant, Deo cœternam, et alterum rerum principium : at nihilo secius materiam aliam admittit, non ortus quidem et principii expertem, (53) sed ante sæcula ita a Deo procreatam, ut lumen a sole proficiscitur. In eo ergo ab hæreticis illis dissentiebat, quod duo hi rerum principia ponerent, Deum, et materiam, utrumque utrique cœternum, neutrum ab altero pendens; ille Deum unicum rerum universarum statueret principium, qui materiam ex se nunquamnon produxerat. Mundos autem ex materia illa deinceps constari fingeat. Ita discrepabat a Marcionistis, quamvis ipsorum argumentis uteretur. Hermogenem enim hæreticum eodem modo num. 24, observationes nostras in hæc Huetii verba : vel quia materiam e qua constatus est mundus, etc.

ratiocinatum esse refert Tertullianus libro peculiari ipsum oppugnans; Deum enim aiebat semper fuisse Dominum; Dominum autem ab omni retro ævo esse non potuisse, nisi semper fuisset aliquid, cujus esset Dominus; proindeque materiæ semper Dominum fuisse; unde efficitur nunquamnon fuisse materiam. Hanc ratiocinationem a veteribus philosophis sumpserant Marcionistæ, eamque in Proclo obterit Philoponus *De æternitate mundi*. At quamvis mundum ex materia quidem æterna, a Deo tamen conditum dixerit post Socratem Plato; et in tempore quoque creatum affirmaverit, ut tradunt Ambrosius, et Zacharias Mitylenæus; atque ita dixisse eum Aristoteles et Theophrastus censuerint; Platonici tamen recentiores, ut magistrum suum cum Aristotele conciliarent, factum quidem mundum dixisse Platonem fatebantur, at ab æterno; adeo ut principio temporis, careret, sed principium causæ, Deum nempe haberet; « nec esset hoc videlicet temporis, sed substitutionis initium, » ut ait Augustinus lib. x *De civit. Dei*, cap. 31, qui et hoc comparatione quadam explicari a Platonicis ita scribit: « Sicut enim, inquit, si pes ex æternitate semper fuisset in pulvere, semper ei subesset vestigium; quod tamen vestigium a calcante factum nemo dubitaret, nec alterum altero prius esset, quamvis alterum ab altero factum esset: sic, inquit, et mundus, atque in illo dii creati, et semper fuerunt, semper existente qui fecit, et tamen facti sunt. » Atque hanc fuisse Platonis mentem pertendunt Boetius; Simplicius item, Taurus, Porphyrius et Proclus; Censorinus, Apuleius et Macrobius. Vigente hac itaque Origenis temporibus, et vulgo inter Platonicos recepta sententia, in eam quoque ille concessit.

In alterum porro, de perpetua mundorum propagatione placitum unde inductus sit, si quis quærere velit, nihil occurrit verisimilius quam id ab eo esse confectum ad illud Stoicorum, quod conflagraturum mundum hunc statuit, aliumque huic omni ex parte consimilem, vel parum certe discrepantem proditurum; adeo ut non hujus solum figuram penitus referat, sed eosdem etiam casus, eadem omnia; alteroque hoc etiam combusto, alium oriturum postea, ac deinde alium, renascentibus semper ac conflagrantibus mundis. Platonici vero, et Pythagorei, ab Ægyptiis instructi, mundum quidem incorruptibilem autumabant, sed sideribus post longos anfractus ad eandem stationem reversis, rursus eventura eadem, eosdemque nascituros homines, et in pristinam formam reditura omnia, quam simili vigente astrorum positione tenuerunt. Quamvis autem ejusmodi delirationes libro v *contra Cels.* num. 20, 21 et seq. exploserit Adamantius, pro eo ac debuit; nihilominus tamen ex his recoctis suum illud procudisse dogma censuerim; accedente præsertim gemino, quem recitavimus supra, Salomonis

A et Isaïæ loco, ad quem falsa interpretatione detortum interpolatas illas philosophorum opinioniones concinnavit lib. iii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 5, num. 3.

V. Minime illud quidem silentio pressum Patres Origeni condonarunt, nam et refellitur a Methodio apud Photium, cod. ccxxxv, et ab Hieronymo epist. 59, ad Avit., cap. 2, his verbis: « In secundo autem libro *Περὶ ἀρχῶν* mundos asserit innumerabiles, non juxta Epicurum uno tempore plurimos et sui similes, sed post alterius mundi finem alterius esse principium: et ante hunc nostrum mundum, alium fuisse mundum: et post hunc alium esse futurum, et post illum alium, rursusque post cæteros. Et dubitat utrum futurus sit mundus alteri mundo ita ex omni parte consimilis, ut nullo inter se distare videantur; an certe nonquam mundus alteri mundo ex toto indiscretus, et similis sit futurus (54). » Mox adducit verba Origenis: « Et idcirco arbitrator pro veritate causarum diversos mundos fieri; et elidi errores eorum, qui similes sui mundos esse contendunt. » Tradita fuisse hæc eadem ab Origene lib. i et iii *Περὶ ἀρχῶν*, refert Hieronymus cap. 4 et 3 ejusdem epistolæ; quamobrem et hunc in crimen vocat *Apolog.* lib. i, cap. 5, et lib. ii, cap. 3. Justinianus quoque in epistola ad Menam ita scribit: Ὑποτίθεται δὲ καὶ διαφόρους κόσμους συστῆναι τε καὶ συνίστασθαι, τοῦτο μὲν παρελθόντας, τοῦτο δὲ μέλλοντας. « Statuit autem et diversos constituisse mundos, et constare, partim præteritos, partim futuros. »

Notanda vero accurate quæ præcedunt: Κάκεινο δὲ τὸ πάσης δυσσεθείας ἀνάμεστον τῆς αὐτοῦ ἐστὶ μυθολογίας τὸ λέγειν ὅτι πάντα τὰ γένη, καὶ τὰ εἴδη συναϊδιά ἐστὶ τῷ Θεῷ. « Illud vero omni impietate plenum ipse fabulatur, dicens omnia genera et species esse Deo coæternas. » Ipsa etiam verba adducit Justinianus ad calcem epistolæ e libro i *Περὶ ἀρχῶν*. Parem suo tempore propugnasse doctrinam Origenistas quosdam significare videtur Orosius in *Commonitorio ad Augustinum*, « Primum omnia autem facta apparerent, semper in Dei sapientia facta mansisse dicentes hoc verbo: Deus enim quæcunque fecit, faciendo non cæpit. » Quæ multis refutat Augustinus in libro *contra Priscillianistas et Origenistas*, cap. 8. Pulsat eadem de causa Origenem Nicephorus, non genera et species, sed πλῆθμὰ Deo coæterna statuisse ipsum prædicans, perperam scilicet, ut videtur, accepta Origenis sententia, aperte tamen exposita lib. i, *Περὶ ἀρχῶν*, apud Justinianum in fine epistolæ ad Menam: « Genera, inquit, omnia et species semper erant: non ita de singularibus differentibus numero dixerit quispiam. » Hanc in sententiam Origenem magistri sui Platonis ideæ perpulerunt. Itaque genera et species Deo esse coæterna eatenus

(54) Hæc exstant lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 1, num. 3.

dixerit, quatenus Deus ab omni retro ævo ea in A mente habuit.

VI. Verumtamen quantumvis hæc diserte videatur affirmasse Origenes, id tamen præmisit in Proœmio librorum *Περὶ ἀρχῶν*, num. 7 : « Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod mundus iste factus sit, et a certo tempore cœperit, et pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit : non enim evidens de his in ecclesiastica prædicatione sermo profertur. » Quarum rerum obscuritatem significari ait hom. 4 in *Isaiam*, num. 1, per alas illas quatuor seraphinorum duorum, quæ Dei faciem ac pedes velabant. Unde existimari potest, quæcunque super hoc argumento conscripsit, velut meras conjecturas proposuisse, non tanquam dogmata asseverasse.

Prætermittere vero minime decet illud Hieronymi e lib. 1 in *Epist. ad Tit.*, non longe ab initio : « Sex millia necdum nostri orbis implentur anni, et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræque virtutes servierint Deo, et absque temporum vicibus, absque mensuris, Deo jubente, substituerint. » Materiam autem a Deo ante mundum creatam posuerunt Philo, Tatianus, Lactantius, et alii, ex qua mundum postea fabricaverit.

VII. Multorum disputationibus ita celebrata est ea Origenis opinio, quæ paradisi conditionem ad allegoricam expositionem detorquet, ut nostrum quoque postulare videatur examen. Arbitratus ille est paradisum hunc qui terrestris vulgo dicitur, positum in tertio cælo fuisse ; arbores vero, aliaque quibus velut terrestris quidam notatur locus, ac reliqua denique omnia allegorice explicavit : nam animas in cælo degentes, per Adamum et Evam in paradiso creatos signari opinatus est ; crimina quæ illie animæ admittunt, per vetiti mali esum ; animarum exsilium propter delicta, per expulsionem primorum parentum e paradiso ; terrenum corpus et mortale animabus impositum, per scortas tunicas, quibus Adamum et Evam Deus induit.

(55) Id ipsi objiciunt Methodius apud Epiphanium D hæc. 64, cap. 47, et Photium, cod. 254, Eustathius *De Engastrimytho*, ipse Epiphanius, capit. 4 ejusdem hæreseos, et in *Ancorato*, cap. 54, quibus locis ostendunt opinionem suam firmasse Origenem hoc Pauli testimonio, II Cor. XII, 2-4, ubi raptum se

fuisse ait in tertium cælum, et in paradisum ; ex eoque collegisse idem esse paradisum ac tertium cælum ; quod negant Methodius et Epiphanius, paradisum a tertio cælo distinguendum esse asserentes. « Quis audiat, » inquit Epiphanius in epist. ad Joan. Jerosolym., cap. 3, « in tertio cælo dominantem nobis Origenem paradisum, et illum quem Scriptura commemorat, de terra ad cælestia transferentem, et omnes arbores, quæ scribuntur in Genesi, sic allegorice intelligentem, quod scilicet arbores angelicæ fortitudines sunt, cum hoc veritas non recipiat ? » et postea : « Sed dicis : Legimus quod S. Paulus raptus sit usque ad tertium cælum, et usque in paradisum. Bene dicis : Quando posuit tertium cælum, et postea addit, *et in paradisum*,

B ostendit alibi esse cælum, et alibi paradisum. » Atque id Joanni Jerosolymitano objectum, minime ab ipso purgatum fuisse ait Hieronymus epist. 61, ad Pammach. cap. 3, qui et in caput x Danielis, « Eorum, inquit, deliramenta conticescant, qui umbras et imagines in veritate quærentes, ipsam conantur evertere veritatem ; ut flumina et arbores et paradisum putent allegoriæ legibus se debere subruere. » Sophronius quoque in epistola ad Sergium, et Anastasius Sinaita lib. VII *Anagog. contemplat.*, et Joannes Damascenus in libro *De hæresib.*, et Cedrenus, paradisi plantationem ab Origenistis sublatam, corpus Adamo et Evæ detractum, et serpentis colloquium refutatam criminantur.

Sed audiamus ipsum Origenem : Τις γοῦν, inquit C lib. IV *De princip.*, num. 16, νοῦν ἔχων οἰήσεται πρώτην, καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἡμέραν, ἐσπέραν τε καὶ πρωτὴν χωρὶς ἡλίου γεγονέναι, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων ; τὴν δὲ οἰοῦναι πρώτην καὶ χωρὶς οὐρανοῦ ; τίς δ' οὕτως ἡλίθιος ὡς οἰηθῆναι τρόπον ἀνθρώπου γεωργοῦ τὸν θεὸν πεφυτευκέναι παράδεισον ἐν Ἑδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ξύλον ζωῆς ἐν αὐτῷ πεποιηκέναι ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν, ὥστε διὰ τῶν σωματικῶν ὀδόντων γευσάμενον τοῦ καρποῦ, τὸ ζῆν ἀναλαμβάνειν καὶ πάλιν καλοῦ καὶ πονηροῦ μετέχειν τινὰ παρὰ τὸ μεμασῆσθαι τὸ ἀπὸ τοῦδε τοῦ ξύλου λαμβανόμενον ; ἐὰν δὲ καὶ ὁ θεὸς τὸ δειλιγόν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν λέγῃται, καὶ ὁ Ἀδάμ ὑπὸ τὸ ξύλον κρύπτεσθαι ὄχι οἶμαι διστάζειν τινὰ περὶ τοῦ αὐτὰ τροπικῶς διὰ δοκούσης ἱστορίας, καὶ οὐ σωματικῶς γεγεννημένης, μηνύειν τινὰ μυστήρια. Quod sic vertit Rufinus : « Cuinam, quæso, sensum habenti consequenter videbitur dictum, quod dies prima, et secunda, et tertia, in quibus et vespera nominatur et mane, fuerint sine sole, et

(55) *Id ipsi objiciunt Methodius, etc.* Idem objicit et Chrysostomus homil. 15 in *Genes.*, tom. IV novæ editionis, pag. 102 et 103, ubi ait : « Hoc loco illud, *plantavit*, sic intelligendum, scilicet ipsum imperasse, ut paradisus in terra fieret.... Ideo etiam loci nomen affert Moyses in Scripturis, ut ne liceat frustra nugari volentibus simpliciorum auribus imponere, dicereque non esse in terra paradisum, sed in cælo, et fabulas hujusmodi somniare. Nam si cum divina Scriptura tanta usa sit verborum ac-

curatione, non dubitarunt tamen quidam de facundia sua, necnon de philosophia exotica altum sapientes, adversa Scripturis loqui et dicere paradisum in terra non esse, multaque alia præter ea quæ dicta sunt adoptantes, contra Scripturam sentire, et adversam tenere viam, atque ea quæ de terra dicta sunt, de cælis dicta putare, nisi humili illa et attemperata verborum ratione usus Moyses esset, Spiritu sancto linguam ejus movente, quo non devoluti essent ? »

sine luna, et sine stellis; prima autem dies sine cælo? Quis vero ita idiotæ inveniatur, ut putet velut hominem quemdam agricolam Deum plantasse arbores in paradiso, in Eden contra orientem, et arborem vitæ plantasse in eo, id est lignum visibile et palpabile, ita ut corporalibus dentibus manducans quis ex ea arbore, vitam percipiat, et rursus ex alia manducans arbore, boni et mali scientiam eapiat? Sed et illud quod Deus post meridiem deambulare dicitur in paradiso, et Adam latere sub arbore, equidem nullum arbitror dubitare quod figurali tropo hæc a Scriptura proferantur, quo per hæc quædam mystica indicentur. Vide item homil. 1 in *Genes.*, num. 1, et lib. IV contra *Cels.*, num. 39.

In eam sententiam traxit Origenem Philo ad allegoriam hæc ipsa itidem flectens in fine libri *De opificio sex dierum*, et in lib. I *Allegor. Legis*. Traxit et Papias, et Irenæus, et Pantæus, et Clemens Alexandrinus, quos paradisi descriptionem ad mysticam expositionem deflexisse narrat Anastasius Sinaita lib. VII *Anagog. contemplat.* eorumque deinde exemplo Gregorium utrumque. Origenem vero secutus est Ambrosius, et paradysum terrestrem in cælo tertio collocavit, eodem innixus Pauli loco, ex quo opinioni suæ robur additum Origenes existimavit. Hæc ille quidem in libro *De paradiso* cap. 3, quamvis alibi in *I Cor.* VI, paradysum terrestrem ab eo distinguat, in quem sublatus fuit Paulus. At in epist. ad Sabinum omnia hæc ad allegoriam convertit. Hieronymus autem ante mundi hujus fabricam conditum paradysum affirmat in *Traditionibus Hebraicis* in *Genes.* Quod si conditum hunc ante mundum opinatus est, utique extra mundum fuisse censuit. Moses bar Cephia lib. I *De paradiso*, cap. 8, medium ipsum terras inter et firmamentum locat; in eumque dimissam putat pii latronis animam, quod et de aliorum sanctorum animabus affirmant Severianus, orat. 5 *De cosmop.*, et Eulogius apud Phot., cod. cxxx. Quin etiam errorem Origenis paulo ante suam ætatem a Francisco Georgio renovatum scribit Sixtus Senensis lib. V *Biblioth.*, adnot. 54, totamque ejus loci quæstionem proximis adnotationibus exhaurit.

Alibi tamen Origenes paradysum Eden, seu terrestrem eundem esse scribit ac paradysum illum, in quem piorum animæ post obitum dimittuntur; quem cum in terris collocaverit, ut supra dixi, illum quoque in terris esse necesse est. Qui autem, inquit lib. I in *Cantic.*, pag. 42, dignus fuerit redire et esse cum Christo, quique in parvo fidelis inventus constituetur super multa, ille gustabit et capiet voluptatem Domini, perductus ad locum quemdam qui pro hujusmodi ciborum copiis et varietatibus, deliciarum nominatur locus. Propter quod et in Eden positus dicitur, quod delicias indicat.

VIII. Ut paradisi plantatione mysticum quid notari finxit sibi Adamantius, ita scortearum tunica-

rum quibus Adamum post noxam Deus induit, texera corpus ipsum terrenum et mortale significari somniavit, quo Adami anima illigata est, cum antea immortalis esset et incorporalis; alioqui ridiculum fore Deum asserere, sic tanquam coriarium et sutorem, animantes glubisse, et detractas pelles consuisse. Hunc refellunt errorem Irenæus, lib. I, cap. 4, et Tertullianus *advers. Valentin.*, cap. 24 et lib. *De resurrect. carn.*, cap. 7; jam enim ante Origenis ætatem inoleverat. Refellit quoque, et in Cassiano quodam damnat Clemens Alexandrinus *Strom.* lib. III, ut monuit me Paulus Pellissonus, in quo plusne ingenii amœnitatem an præstantiam doctrinæ laudem nescio. Refellunt et Justinus, seu quisquis auctor est *Quæstionum ad orthodoxos*, quæst. 49, et auctor *Dialogorum* qui Cæsario, Gregorii Nazianzeni fratri, tribuuntur, dial. III, interr. 149; et Gregorius Nysseus *Orat. cat.*, cap. 8, et Chrysostomus homil. 18, in III *Gen.*, et Anastasius Sinaita *Contempl. anagog.* lib. XI, et Rupertus lib. III, cap. 2 in III *Gen.* Eundem exprobrant Origeni Methodius apud Epiph. hæc. LXIV, et apud Phot. cod. ccxxxiv; Epiphanius hæc. LXIV, et in epist. ad Joan. Jerosol., cap. 3; Hieronymus epist. 61, ad Pammach., cap. 3; Sophronius in epist. ad Serg.; Stephanus Gobarus Tritheita apud Phot., cod. ccxxxii; Joannes Damascenus *De hæres.*; Glycas, part. I et IV *Annual.*; Cedrenus, et Nicetas *Theol. orthod. fid.* lib. IV, hæc. xxxi.

In varios profecto sensus tractus est iste Scripturæ locus: Methodius vestes scortearum, non quidem mortale corpus esse dixit, sed corporis antea immortalis, deinde vero mortalis effecti dissolutionem significare. Gregorius Nazianzenus corporis nuditate exprimi vult immortale prius et nullis obnoxium morbis Adami corpus; vestibus vero, mortalitatem, gravitatem, ac infirmitatem, quæ corpus illud invaserunt. Nonnulli vero, quos refellit Theodoretus quæst. 39 in *Genesim.*, scortearum tunicas esse dixerunt arborum cortices, quæ sunt velut arborum pelles et indumenta.

His suffragatoribus errorem suum excusaret Origenes, si ejus esset manifestus. At quanta fuerit ipsius in hac questione fluctuatio ex sequenti loco patebit, quem catenæ uno consensu Origeni tribuunt. Is ergo in *Genes.* III, 21, postquam ineptum esse dixit Deum fingere detractas animalium pelles consuentem, subdit: Πάλιν τε φυγόντα τὸ οὕτως ἀτοπον, λέγειν τοὺς δερματίνους χιτῶνας οὐκ ἄλλους εἶναι, ἢ τὰ σώματα, πιθανὸν μὲν, καὶ εἰς ἀνγκατάθειν ἐπισπάσασθαι δυνάμενον· οὐ μὴν σαφές, ὡς ἀληθές. Εἰ γὰρ οἱ δερματῖνοι χιτῶνες σάρκες καὶ δατέα εἰσὶν, πῶς πρὸ τούτων φησὶν ὁ Ἀδάμ· Τούτο γὰρ ὄστον ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου; Rursus vero si quis rem adeo absurdam fugiens dixerit scortearum tunicas non alias esse quam corpora, probabile erit id quidem, et ad assensum trahere valens; non clarum tamen, quale esse debet quod verum est. Nam si tunicae

scortearum carnes et ossa sunt, quomodo antea dicit Adam: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea*⁶²? Adit præterea nonnullos his circumseptos angustiis existimasse scortearum tunicas esse moriendi necessitatem Adamo et Evæ post peccatum impositam: quod ipsum difficultate non carere censet. Clarius in orthodoxam videtur concedere sententiam homil. 6, in *Levitic.*, num. 2, cum ait: « Velim conferre illa infelicia indumenta, quibus primus homo, cum peccasset, indutus est, cum his sanctis et fidelibus indumentis. Et quidem illa dicitur Deus fecisse: *Fecit enim, inquit, Deus tunicas pelliceas, et induit Adam et mulierem ejus*⁶³. Illæ ergo tunice de pellibus erant ex animalibus sumptæ: talibus enim oportebat indui peccatorem, pelliceis, inquam, tunicis, quæ essent mortalitatis, quam pro peccato acceperat, et fragilitatis ejus, quæ ex carnis corruptione veniebat, indicium. » Itaque auctor *Dialogi de orthodoxa fide*, qui Origeni vulgo tribuitur, ipsum inducit sect. 5, pag. 862, veram et in Ecclesia receptam opinionem de tunicis illis scorteis, adversus Marinum Bardesianistam propugnantem.

IX. Inter criminationes quas adversus Origenem collegit Epiphanius hæc. LXIV, cap. 4, et in epistola ad Joannem Jerosolym., cap. 4, una hæc est: « Inter multa etiam illud ausus est dicere, perdidisse imaginem Dei Adam: » quod et Hieronymus repetit in epist. 61, ad Pammach., cap. 3. Quasi Adamum voluerit in pœnam peccati, non gravi duntaxat corpore, sic tanquam compedibus fuisse constrictum, sed imagine etiam Dei, ad quam conditus fuerat, excidisse. At paulo inferius docet Epiphanius non idem super hæc questione sensisse Origenistas omnes: « Quidam enim eorum, inquit, dicunt quod imago Dei, quam prius accepit Adam, illo peccante perierit: alii suspicantur corpus, quod Filius Dei habiturus esset ex Maria, ipsam esse imaginem; alii sensum; alii virtutem; isti baptismum; hi quod homo ad imaginem Dei dominetur omnibus. » Nicetas vero in *Thesaurio orthodoxæ fidei*, lib. IV, hæc. xxxi, dixisse ait Origenem Adamum, antequam peccaret, effigiem humanam corporeis involucris immunem, et sola humana forma præditam conservasse; admissis autem peccato formam illam amisisse, cum corpus hoc anima subit. Tum deinde de Origene hæc disserit: « Aliud enim Deum, aliud id quod ad imaginem efformatum est; aliud item similitudinem, aliud id quod ad similitudinem effectum est, esse statuebat. Atque primas quidem imagines et similitudines Dei angelos, aliasque virtutes esse dicebat: nos autem secundos ab illis, ut minores illis, qui ad illorum scilicet imaginem efformati simus. Deinde ad deteriora deflectens, imaginem invisibilis Dei Unigenitum Filium vocat, apostolica voce corrupta, nec eo adjecto, quod in illo mutationi obnoxium non est; nosque ad imaginem Dei, seu Filii

unigeniti factos esse scribit, quod impietate non caret. »

Certe si satis constaret dixisse Origenem per peccatum imaginem Dei Adamum amisisse, Augustinum tamen sibi suffragantem haberet, qui lib. VI *De Genesi ad litter.*, cap. 27, ita loquitur: « Hanc imaginem in spiritu mentis impressam perdidit Adam per peccatum, quam recepimus per gratiam justitiæ. » Id nihilominus emollit lib. II *Retractat.*, cap. 24, non erasam ex homine hanc imaginem dicens, sed ita deformatam, ut fuerit reformanda. At si doctrina Origenis, non ex adversariorum questionibus, sed ex ejus spectetur verbis, prout a Rufino, levi prorsus interprete, conversa sunt, sine causa hic ipsum vapulare fatebimur. Nam animo hominis, non corpori, imaginem Dei impressam esse docet, cum a Deo conditus est: Dei vero similitudinem tunc adipisci, cum animum virtutibus exornat. « Hunc sane hominem, inquit homil. 4 in *Genes.*, num. 13, « quem dicit ad imaginem Dei factum, non intelligimus corporalem. Non enim corporis figmentum Dei imaginem continet, neque factus esse corporalis homo dicitur, sed plasmatus, sicut in consequentibus scriptum est. Ait enim: *Plasmavit Deus hominem*⁶⁴, id est, fluxit de terræ limo. Is autem qui ad imaginem Dei factus est, et ad similitudinem, interior homo noster, est invisibilis et incorporealis, et incorruptus atque immortalis. In his enim talibus Dei imago rectius intelligitur. Si qui vero hunc corporeum putent esse, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, Deum ipsum corporeum, et humanæ formæ videntur inducere, quod sentire de Deo manifestissime impium est. » Mox imaginem Dei, ad quam formatus est homo, ipsum esse asserit Christum, quatenus figura est substantiæ Dei, non quatenus corpore a Maria sumpto indutus. « Ad hujus ergo, inquit, imaginis similitudinem homo factus est, et propterea Salvator noster, qui est imago Dei, misericordia motus pro homine, qui ad ejus similitudinem factus fuerat, videns eum deposita sua imagine maligni imaginem induxisse, ipse motus misericordia, imagine hominis assumpta, venit ad eum. » Ostendit deinceps peccando similes nos effici diabolo; recte agendo, Christo: « Sed nemo, inquit, desperet videns similitudinem suam magis esse cum diabolo, quam cum Deo, posse se iterum recuperare formam imaginis Dei, quia non venit Salvator vocare justos, sed peccatores in pœnitentiam⁶⁵. » Tomo quoque XX in *Joan.*, num. 20, pag. 355, Dei nos similitudinem assumere ait, cum mandatis ipsius obsequimur; diaboli, cum ad vitia inclinamur: tum subjicit: Καὶ ἡμῶν δὲ ἡ προηγούμενη ὑπόστασις ἐστὶν ἐν τῷ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος· ἡ δὲ ἐξ αἰτίας ἐν τῷ λησθέντι ἀπὸ τοῦ χροῦ τῆς γῆς πλάσματι· καὶ εἰ μὲν ὡσπερ ἐπιλαθόμενοι τῆς ἐν ἡμῖν κρείττονος οὐσίας, ὑποτάξωμεν ἑαυτοῦς

⁶² Genes. II, 23. ⁶³ Genes. III, 21. ⁶⁴ Genes. II, 7. ⁶⁵ Luc. V, 32.

τῶ ἀπὸ τοῦ χοῦ πλάσματι, καὶ τὸ κρεῖττον τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ λήψεται, εἰ δὲ συνέντες τὸ ποιηθὲν κατ' εἰκόνα, καὶ τὸ ληφθὲν ἀπὸ τοῦ χοῦ τῆς γῆς, ὅλοι προσνεύομεν πρὸς τοῦτον, οὐ κατ' εἰκόνα γεγονάμεν, ἐσόμεθα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, πᾶσαν τὴν πρὸς ὕλην καὶ σώματα προσπάθειαν, καὶ τὴν πρὸς τινὰ τῶν καθ' ὁμοίωσιν ἀπολείψαντες· et num. 21, pag. 342: "Ὅσον μὲν οὖν ζῆ ὁ ἄνθρωπος, οὐ φορεῖ τὴν τοῦ χοϊκοῦ εἰκόνα ἀποθνήσκιον δὲ, καὶ ἀναϊρούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνθρωποκτόνου, ἅμα τε συνέχει τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα, καὶ ἀναλαμβάνει τὴν τοῦ χοϊκοῦ καὶ νεκροῦ· νεκρὸς γὰρ ὁ χοϊκός, ὡς περ ζῶν ὁ ἐπουράνιος. Manifestius etiam illud e lib. III *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 1: « Igitur summum bonum ad quod natura rationalis universa festinat, quod etiam finis omnium dicitur, a quamplurimis etiam philosophorum hoc modo terminatur, quia summum bonum sit, prout possibile est, similem fieri Deo. Sed hoc non tam ipsorum inventum, quam ex divinis libris ab eis sumptum puto. Hoc namque indicat Moyses ante omnes, cum primam conditionem hominis enarrat dicens: Et dixit Deus: *Faciam hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Tunc deinde addit: *Et fecit Deus hominem, ad Dei imaginem fecit eum, masculum et feminam fecit eos, et benedixit eis*⁴⁷. Hoc ergo quod dixit, *Ad imaginem Dei fecit eum*, et de similitudine siluit, non aliud indicat, nisi quod imaginis dignitatem in prima conditione percepit; similitudinis vero perfectio in consummatione servata est: scilicet ut ipse sibi eam propriæ industriæ studils ex Dei imitatione conscisceret, cum possibilitate sibi perfectionis divinitus data per imaginis dignitatem, in fine demum per operum expletionem perfectam sibi ipse similitudinem consummaret: » et illud e lib. IV in *Epist. ad Rom.*, num. 5, pag. 550: « In initiis homo, cum propositum fuisset ut ad imaginem et similitudinem Dei fieret, ad imaginem quidem factus est, similitudo autem dilata est, ob hoc ut prius consideret in Deum, et ita fieret similis ei, et ipse audiret quia similis ei fiet omnis qui confidit in eum. » Hanc imaginis et similitudinis distinctionem videtur perstrinxisse Methodius, cum scripsit in libro *De resurrectione*, datum fuisse homini a Deo, τὸ θεοειδὲς, καὶ θεοεικελον, καὶ πάντα πρὸς ἐκείνην ἀπηκριβωμένην τὴν πρωτότυπον τοῦ Πατρὸς, καὶ Μονογενοῦς εἰκόνα. « Imaginem ac similitudinem Dei præferre, et omnia ad perfectam hanc Patris ac Unigeniti primigeniam effligem. » Reprehendit id quoque Jansenius tom. I, lib. II, cap. 7, quasi per imaginem Dei Adamo impressam, animæ solum inspirationem notari putaverit Origenes; per similitudinem vero, habitualis gratiæ infusionem (scholæ verba usurpamus); ac proinde Origenem, nulla gratiæ hujus habitualis dote instructum in creatione credidisse Adamum, atque eam ab actibus totam suspendisse; eoque multum de naturæ integræ dignitate derogasse, in qua Adamus, cum in

⁴⁷ Genes. I, 26-28.

Λ faciem ipsius spiravit Deus, Spiritum sanctum accepit. Verum postremus ille Origenis locus ex proxime præcedenti explicandus est: unde apparebit vitam ipsam mortalem cum futura comparasse vita, et existimasse nos in illam prodeuntes, ab ortu præferre imaginem Dei, hoc est, ut ait ipse, « possibilitatem perfectionis divinitus datam, » tum cum crearetur Adamus; adumbratam vero per recte facta similitudinem, in sequenti ævo, sive « in consummatione, » omnibus numeris iri absolutum. Quod si imaginem Dei nihil aliud esse voluit Origenes, quam « possibilitatem perfectionis divinitus datam, » ut præ se fert Rufiniana interpretatio, sequitur ipsum nequiquam censuisse ea Adamum excidisse, quippe quem plena nunquam non libertate fruiturum esse sexcenties asseveravit. Eamdem porro imaginis et similitudinis distinctionem retinuerunt Victorinus lib. I *adversus Arium*, et Eucherius Lugdunensis lib. I in *Genesisim*, et Nicetas in *Thesouro orthodoxæ fidei*, lib. IV, hæc. XXXI.

X. Ex superioribus lux conciliatur obscuro ac difficili Origenis loco tom. XIV in *Matth.*, num. 16, pag. 658, ubi ab hominibus qui humo formati sunt, eos distinguit, qui ad Dei similitudinem fuere procreati: "Υστερον γὰρ ποτε ἐκείνων, inquit, ἔπλασε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὴν βοήθῳν. Factos quippe ad imaginem Dei homines, inferiores homines et spirituales intelligit, sensilium ac corporalium rerum contagione immunes. Unde statim adjicit: Οὐδέποτε γὰρ γυνή κατ' εἰκόνα, οὐδὲ ἀνὴρ· ἀλλ' οἱ μὲν διαφέροντες, ἄββεν· οἱ δὲ δεῦτεροι, θῆλυ. Qui carni autem cediti sunt, et fluxis ac sordidis rebus delectantur, eos esse statuit virum et uxorem, duos nempe in una carne. Similiter Philo hominem ex humo fictum ab eo sejungit et secernit, qui ad imaginem Dei creatus est; sed rem aliter explicat; hunc quippe hominem esse vult et ἀρχέτυπον et νοητὸν, sive hominis ideam, quæ Dei menti inest, illum vero hominis esse mortalem ac terrenum, ad hujus formam expressum. Inique ergo consuleretur in Origenem, si ex eo loco Præadamitas invexisse homines argueretur, cum alias sæpe Adamum ab initio rerum a Deo creatum asserat, ac primum hominem appellet. Iniquius etiam consuleretur in ipsum, si ex hoc altero, quem exhibet Methodius apud Photium, cod. CCXXXV, erroris ejusdem insimularetur: Οὕτε οὖν ἀπὸ Ἀδάμ, ὡς φασί τινες, πρότερον οὐκ ὦν ὁ ἄνθρωπος, τότε πρῶτος πλασθεὶς εἰς κόσμον παρῆλθεν· οὕτε αὖ κόσμος πρὸ ἕξ ἡμερῶν τῆς τοῦ Ἀδάμ γενέσεως ἤρξατο δημιουργεῖσθαι. « Neque ergo ab Adamo, ut aiunt quidam, homo qui antea non erat, tunc primum formatus in mundum venit: neque rursus mundus ante sex dies quam fieret Adam, condi cæptus est. » Non hic quidem Præadamitas, ut dictum est, sed

pejus quid fingit; nempe ante hunc mundum mundos alios existisse. Ait quippe Methodius ibi ipsum de universi aeternitate disserere.

QUESTIO XIII.

(56) DE ALLEGORICA SCRIPTURÆ INTERPRETATIONE.

I. *Allegoriis nimis indulsisse Origenem Patres clamant.* II. *Varia afferuntur loca in quibus litteram visus est pessumdedisse.* III. *A quibus morem hunc interpretandæ Scripturæ acceperit, exquiritur.* IV. *Idem aliquando suam litteræ dignitatem servat.* V. *Refelluntur Eustathii Antiocheni adversus Origenis allegorias querelæ.*

I. Quandoquidem theologiæ fundamentum est Scriptura sacra, et ex perversis fere sanctorum librorum interpretationibus hæreses profectæ sunt, plurimum reipublicæ Christianæ interest, salvos eorum sartosque servare sensus, et nimium in ea explicanda ingenio suo permittentium hominum quorundam licentiam coercere. Propositum id unice fuit vetustis Ecclesiæ Patribus, ut ex perpetuis illorum adversus Scripturæ corruptores velitationibus intelligimus; adeo ut Origenes, quod ia divinis voluminibus edisserendis pessumdato nonnunquam, vel neglecto historico sensu, allegorici expositionibus rei veritatem oblimasset, multorum insimulationes vivus vidensque expertus sit, ut ipse queritur homil. 13 in *Genes.*, num. 3: « Si ergo incipiam et ego, inquit, veterum dicta discutere, et sensum in eis quærere spiritalem; si conatus fuero velamen legis amovere, et ostendere allegorica esse quæ scripta sunt, fodio quidem puteos; sed statim mihi movebunt calumnias amici litteræ, et insidiabuntur mihi, inimicitias continuo, et persecutiones parabunt, veritatem negantes stare posse nisi super terram. » Et quoniam perlate patet iste error, multorumque errorum veluti seges est, idcirco e novem criminationibus a Pamphilo in *Apologia* collectis, quarta et sexta eo pertinere reperiuntur. Theophilus quoque, *Paschal.* 1: « Quæ enim illum ratio, inquit, quis disputationum ordo perduxit, ut allegoriæ umbris et cassis imaginibus Scripturarum tolleret veritatem? » — « Veritatem historiæ, » ait Epiphanius, *epist. ad Joan. Jerosol.* cap. 2, « allegoriæ depravans mendacio, infinita verba multiplicat: » quod eidem objicit hæc. *Lxiv.* cap. 4, adjicitque ad falsarum opinionum præsidium testimonia scriptoribus sacris perperam afflicta ab eo afferri. Eadem de causa hunc culpât Hieronymus in *epist.* 61, *ad Pammach.*, cap. 3. At in cap. x Danielis, nomini Origenis pepercit, rem ipsam coarguit. Coarguunt et Basilius homil. 9 in *Hexaem.*, et Chrysostomus homil. 13 in *Genes.*, et Augustinus lib. *xiii De civit. Dei*, cap. 21, et lib. *viii De Genes.* ad litter., cap. 4, et Anastasius Sinaïta lib. *vii Anagog. contemplat.*, et Michael Glycas *Annal.* part. iv, et N.etas Choniates in *Thesaurο orthod.*

⁶⁶ Ezech. *xx*, 25. ⁶⁷ Exod. *i*, 17. ⁷⁰ *ibid.* 21.

(56) De methodo quam ad interpretandas Scripturas sibi propriam fecit Origenes, vide Præfationem nostram tomo Origenis secundo (i. XII) præfixam.

fid., lib. *iv*, hæc. *xxxii*, et his omnibus antiquior Eustathius Antiochenus in libro *De engastrimytho*, cujus incursionem in Origenem et assultus infra retundemus.

II. Jurene an injuria lis ea adversus Origenem mota sit, videamus. Sæpe quidem historicum sensum proculcandum ac contemnendum esse docet: velut lib. *vi contra Cels.*, num. 70. *Τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζῶσποιεῖ· γράμμα μὲν τὴν αἰσθητὴν ὠνόμασεν ἐκδοχὴν τῶν θείων γραμμάτων, πνεῦμα δὲ τὴν νοητὴν.* *Ibidem*, num. 60 et 61, imperitiæ eos arguit qui rebus procreandis sex veros dies Deum insumpsisse putant: et lib. *vii*, num. 20, refellens Celsum, qui instituta quædam Christi Mosaicæ legi contraria esse pugnabat, duplicem esse legem respondet, alteram juxta litteram, alteram juxta intellectum; legem quæ est πρὸς τὸ βῆτον, ab Ezechiele ⁶⁶ appellari δικαιοῦματα οὐ καλὰ, καὶ προστάγματα οὐ καλὰ: at legem quæ est πρὸς τὸ δῖανον, ab eodem propheta δικαιοῦματα καλὰ, et προστάγματα καλὰ nuncupari. *Iidem* homil. 6 in *Genes.*, num. 3. « Quæ nobis, inquit, ædificatio erit legentibus Abraham tantum patriarcham, non solum mentitum esse Abimelec regi, sed et pudicitiam conjugis prodidisse? Quid nos ædificat tanti patriarchæ uxor, si putetur contaminationibus exposita per conniventiam maritalem? Hæc Judæi putent, et si qui cum eis sunt litteræ amici, non spiritus. » Et homil. 10 sequenti, num. 4: « Sæpe jam dixi quod in his non historiæ narratur, sed mysteria contextuntur. » Homilia vero 2 in *Exod.*, num. 1: « Si secundum historiæ narrationem suscipienda essent quæ scripta sunt, videretur hoc quod dicit Scriptura, quia non fecerunt obstetrices secundum quod præceperat ei rex Ægypti ⁶⁷, stare non posse; » et paulo post: « Hæc interim propter eos qui amici sunt litteræ, et non putant legem spiritalem esse, et spiritaliter intelligendam. Sed nos qui omnia quæ scripta sunt, non pro narrationibus antiquitatum, sed pro disciplina et utilitate nostra didicimus scripta, » etc.; et deinde, num. 2: « Quia timebant obstetrices Deum, fecerunt sibi domos ⁷⁰. Quod dictum nullam consequentiam secundum litteram habere potest; » et postea, num. 3: « Nolite putare, ut sæpe jam diximus, veterum vobis fabulas recitari, sed doceri vos per hæc, ut agnoscatis ordinem vitæ. » Homilia sequenti, num. 2, hæc scribit: « Et tu ergo nisi ascenderis ad montem Dei, et ibi occurreris Moysi, id est, nisi excelsum legis ascenderis sensum, nisi ad spiritalis intelligentiæ cacumen evaseris, non est os tuum apertum a Domino. Si in humili loco litteræ steteris, et historiæ textum Judaicis narrationibus innectas, non occurristi Moysi in montem Dei, nec os tuum aperuit Deus, neque instruxit te quæ oporteat te loqui. » Homilia 11 in librum eum-

dem, num. 2, talia quoque offendas : « Si quis est, qui legens Moysen murmurat adversus eum, et displicet ei lex quæ secundum litteram scripta est, quod in multis non videtur servare consequentiam, ostendit ei Moyses petram, quæ est Christus, et adducit eum ad ipsam, ut inde bibat et reficiat sitim suam. » Homilia 5 in *Levitic.*, num. 5, Judæos inepte et inutiliter servasse ait præceptum, quo immundorum et cadaverum contactus prohibetur, atque id allegorice intelligendam esse tradit, quod et in homil. 7 in *Levitic.*, num. 4 et seq., multis inculcat. Præterea homilia eadem 5, num. 8, præceptum Levitici exponens, quod pro peccato non spontaneo arietem immaculatum siclo sancto emptum offerri jubet, secundum litteram absurdum id esse decernit, et ad spiritualem expositionem trahit. Homilia 4 ad mandatum de azymis, quæ quisquis tetigerit, sanctificatum iri lex sancit, sic ait num. 7. « Enimvero nullo modo vel rei natura, vel veritas religionis hoc recipit; et ideo redeundum nobis est ad expositiones evangelicas atque apostolicas, ut lex possit intelligi. Nisi enim velamen abstulerit Evangelium de facie Moysi, non potest videri vultus ejus, nec sensus ejus intelligi. Vide ergo quomodo in Ecclesia apostolorum discipuli adsunt his quæ Moyses scripsit, et defendunt ea, quod et impleri queant, et rationabiliter scripta sunt : Judæorum vero doctores, et impossibilia hæc, et irrationabilia, sequentes litteram faciunt : » quibus consimilia habentur homil. 9 in *Josue*, num. 4. Hæc Insuper commentatur homil. 5 in *Levitic.*, num. 1, ad Moysis præceptum de hostia pro peccato, quod exstat *Levitic.* vi, 25 et seq. : « Hæc omnia nisi alio sensu accipiamus, quam litteræ textus ostendit, sicut sæpe jam diximus, cum in Ecclesia recitantur, obstaculum magis et subversionem Christianæ religioni, quam hortationem ædificationemque præstabunt. » Addit postmodum Scripturam constare corpore, anima et spiritu; littera nimirum sensu qui intra ipsam deprehenditur, et umbra quadam rerum cælestium; corpus usui fuisse iis qui nos præcesserunt, nobis animam, spiritum iis qui cælestem hæreditatem consequentur : multis deinde interjectis ait, num. 5 : « Triplicem namque in Scripturis divinis intelligentiæ inveniri sæpe diximus modum, historicum, moralem et mysticum : unde et corpus inesse ei, et animam, ac spiritum intelleximus. » Apertissimum vero quod legitur homil. 7 in *Levitic.*, num. 5 : « Si assideamus litteræ, et secundum hoc vel quod Judæis, vel id quod vulgo videtur, accipiamus quæ in lege scripta sunt, erubescere dicere et confiteri, quia tales leges dederit Deus. Videbuntur enim magis elegantes et rationabiles hominum leges, verbi gratia, vel Romanorum, vel Atheniensium, vel Lacedæmoniorum. Si vero secundum hanc intelligentiam, quam docet Ecclesia, accipiatur Dei lex, tunc plane omnes

A humanas supereminet leges, et vere Dei lex esse creditur. » Homilia 6 in *Isaiam*, num. 4, aliqua asserit haberi in Evangeliiis, quæ juxta litteram falsa sint et mendacia; quale illud Servatoris esso dicit : *Si credideritis, non solum quæ ego facio, facietis, sed et majora horum facietis* 71; et juxta spiritualem sensum, majora Christi operibus operæ apostolos edidisse; Christum quippe homines et corporaliter, hos et spiritualiter sanasse. Tomo x in *Joan.*, num. 2, veritatem Evangeliorum servari, eorumque dissonantiam solvi non nisi per anagogen posse scribit; et in *Joan.* ii, 13 et seq., num. 16, dubitat, reverane nummularios et propelas templo exturbari Christus, uti Evangelia narrant : quem admodum columbas et turtures pro Christo oblato, aliud aliquid quam volucres, « divinum scilicet quiddam, et humana contemplatione augustius » fuisse conjectat homil. 14 in *Luc.* Quemdam præterea ejus locum in *Genes.* iii, 21, catewæ afferunt; in quo postquam multis disseruit de scortis tunicis, ita demum concludit : *Λεκτέον ὅτι οὐ δεῖ περιέχεσθαι τοῦ γράμματος τῆς Γραφῆς, ὡς ἀληθοῦς τὸν δὲ κεκρυμμένον θησαυρὸν ἐν τῷ γράμματι ζητεῖν.* « Dicendum non adhærendum esse litteræ Scripturæ, quasi vera sit, sed occultum in littera thesaurum esse investigandum. » Denique Socrates quantumlibet Origeniani nominis studiosus, sic ut ipse scribit lib. v, cap. 21 : *Ὅστις (Ὀριγένης) σοφὸς ἦν διδάσκαλος, καὶ κατιδὼν ὅτι τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου Μωϋσέως ἀσθενεῖ πρὸς τὸ γράμμα ἀποδοθῆναι, τὸν περὶ τοῦ Πάσχα λόγον εἰς θεωρίαν ἀνήγαγεν. Ἐν Πάσχα μόνον ἀληθινὸν γεγενῆσθαι λέγων, ἕπερ ὁ Σωτὴρ ἐπέτελεσεν ἐνεργήσας κατὰ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων διὰ τοῦ προσομιλῆσαι τῷ σταυρῷ, τροπαίῳ τούτῳ κατὰ τοῦ διαβόλου χρησάμενός.* Quæ sic interpretatur Epiphanius scholasticus : « Qui cum sapiens esset magister, et consideraret quod impossibilitas Mosaicæ legis ad litteram esset infirma, rationem Paschæ ad modum contemplationis evexit, unum Pascha solummodo verum fieri diceas, quod Salvator celebravit adversus contrarias potestates, dum crucem suscipere, et hoc tropæo uteretur contra diabolum. » Sed quoniam huic argumento totum fere librum in *Περὶ ἀρχῶν* a num. 8 usque ad num. 28, consecravit, summam capituli hujus, quod in *Philocalia* Græce scriptum habetur, huc referre operæ pretium esse duco. Primum igitur ad allegoricam Scripturæ interpretationem adstruendam, Judæorum imperitiam castigat, quibus quominus Christum suscipere, impedimento fuere diversa Scripturæ vaticinia, quæ quamvis allegorice ad Christum pertinerent, eadem tamen juxta litteram accipientes, in Jesu minime completa putaverunt. Addit eundem Scripturæ interpretandæ modum Valentinianos, Marcionistas, aliosque hæreticos compulsisse ut geminum admitterent Deum, justum alterum mundi opificem, bonum alterum

μνημεία τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορουμένοις ἰδέας ἀπέλιπον. « Qui sectæ ipsorum auctores multa monumenta doctrinæ in allegoriis positæ reliquerunt. » Hoc ipsum clarius Philonem his verbis repetere ait aliquibus Interjectis Eusebius : Αἱ δὲ ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν Γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς δι' ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις. Ἄπαντα γὰρ ἡ νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτοις εἰκέναι ζῶν· καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς λέξεις, ψυχὴν δὲ τὸν ἐναποκαίμενον ταῖς λέξεσιν ἀόρατον νοῦν. « Interpretantur autem sacras Scripturas figurate per allegorias. Universa quippe lex viris illis animalī similis esse videtur : et corpus quidem ipsa esse verba, animam autem esse delitescentem et occultum sensum, qui aspectari non potest. » Quam similitudinem Origenes quoque usurpavit, ut superius dictum est. Itaque si stare velimus id quod scribit de Philone Photius eod. cv, Ἐξ οὗ, οἶμαι, καὶ πᾶς ὁ ἀλληγορικὸς τῆς Γραφῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λόγος ἔσχεν ἀρχὴν εἰσροῦναι. « Ex eo, opinor, omnis allegorica Scripturæ interpretandæ ratio in Ecclesiam irruendi habuit initium ; » et quod ait Bellarminus, Testamenti Veteris Scripturas Philonem primum exposuisse, ita accipiendum est, primum eorum esse Philonem, quorum expositiones in Testamentum Vetus ad hanc ætatem pervenerunt. Cum veteres ergo therapeutæ majorum suorum instituta persequentes Scripturam allegoricis explanationibus illustrarent, hanc ab illis consuetudinem accepisse Philonem ipsum verisimile est, cujus luculentæ in Scripturam allegoriæ supersunt. Aristobulus quoque Judæus Philone vetustior commentariis suis in Pentateuchum Moysis, allegorias inseruerat. At Porphyrius apud eundem Eusebium lib. vi *Histor.*, cap. 19, refert Origenem ex assidua librorum Chæremonis Stoici, et Cornuti tractatione, haustum hunc allegoriarum modum ad Scripturas sacras transtulisse. Cur non et eo impulsam dicam Metrodori Lampsaceni exemplo, quem narrat Tatianus totum Homerum in allegorias traxisse, et Heraclidis Pontici Homerocarum allegoriarum scriptoris? Equidem præter superiora Paulum præcipue Origeni auctorem fuisse censeo, cur allegoricas expositiones sectaretur : is namque in Epistola ad Galatas per allegoriam dicta sciscit, quæ in Scriptura de Isaaco et Ismaele, hoc ex ancilla nato, illo e libera, commemorantur. Inde Origenes lib. iv *contr. Cels.*, num. 44 : Νύμφας τε καὶ θεραπαινίδας ἀνάγεσθαι ἐπὶ τροπολογίαν οὐχ ἡμεῖς διδάσκομεν, ἀλλ' ἀνωθεν ἀπὸ σοφῶν παρελήφραμεν· ὧν εἰς τις ἐφασκε διεγείρων τὸν ἀκροάτην ἐπὶ τροπολογίας· Λέγετέ μοι, οἱ τὸν νόμον ἀναγινώσκοντες, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε ; quæ verba habentur Gal. iv, 21. Itaque accessit e Paulo testimonii allegorias suas tueri consueverat Origenes ; velut illo Pauli e I Cor. x, 4 : « Bibebant autem de spiritali consequente eos petra ; petra autem erat Christus : » et isto e II Cor. iii, 6 :

» II Cor. iv, 7. ¹

(28) Attamen accuratius scripta ejus evolventi multa occurrent, in quibus suam litteræ dignitatem

A « Qui et idoneus nos fecit ministros Novi Testamenti, non litteræ, sed spiritus : littera enim occidit, spiritus autem vivificat : » et reliquo capite ac sequenti, ex quo illud præcipue usurpabat : « Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus ²⁹ : » et hoc etiam e Col. ii, 16, 17 : « Nemo ergo vos judicet in cibo aut in potu, aut in parte diei, aut neomeniæ, aut Sabbatorum : quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi, » aliisque multis, quæ lib. iv *De princip.*, cap. 2, et lib. iv *contr. Cels.*, num. 44, recitantur. Nonnulla quoque Joannes, nonnulla etiam Christus Dominus ad allegoriam trahenda docuit : quibus exemplis fretus Origenes in allegorias poterat excurrere, si modum tenuisset. At Celsus ejusmodi interpretationes in calumniam trahebat, cum diceret multa in Scripturis haberi honestati morum parum consentaneæ, iisque allegoriarum prætextum a Judæis et Christianis consulto obtendi, cum omnem tamen allegoriam respuerent, ac meræ essent fabulæ. Respondet Origenes in eam sententiam, quasdam historias historicum complecti sensum, quasdam dedita opera ad id esse scriptas, ut allegorice interpretentur : cui multis Scripturæ locis fidem facit. Tum quia adjecerat Celsus conscriptas in libros sacros allegorias turpes esse et absurdas, hoc in Philonis vel Aristobuli commentarios jactum suspicatur Origenes ab impuro sophista, quamvis multa inde Græci philosophi suos in usus excerpterint : Numenium quoque Pythagoreum, πολλαχού τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐκτιθέμενον τὰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, καὶ οὐκ ἀπιθάνως αὐτὰ τροπολογοῦντα. Atque hæc Adamantio ad interpretandam allegorice Scripturam alluxisse facem reperio. Quo eum etiam perpulit præbita a Marcione occasio, pestifero hæretico, quicum perpetuis velitationibus conflictabatur : is enim cum allegorias a Scripturæ expositionibus penitus excluderet, ejus oppugnandi studio contraria omnia secutus est, allegoriisque consulto indulisit. Quod et adversus litteræ sectatores factum ab eo conicere licet ex iis quæ homilia 14, in *Levitie*, ipse conscripsit.

IV. (38) Attamen accuratius scripta ejus evolventi multa occurrent, in quibus suam litteræ dignitatem servat, et de ea æqua ac recta scribit ; historicum in aliquibus admittens sensum, allegoricum in pluribus, in multis utrumque. Quid usitatius illi ad populum peroranti, quam mysticæ expositioni interpretationem litteræ veluti fundamentum substernere ? Homilia quidem priore in *Genesisim*, num. 14 et 15, versum 27 et 28, primi capitis edisserens, ab explanatione litteræ auspiciatus ad allegoriam transit. Homilia sequenti num. 1, verba facturus de fabrica arcæ Noeticæ, « Primo omnium, inquit, videamus quæ de ea secundum litteram referuntur, et quæstiones proponentes quæ obijci a pluribus solent,

servat, etc. Vide Præfationem tomi nostri secundi, articulo 8.

etiam absolutiones earum ex his quæ nobis sunt a majoribus tradita, requiramus; ut cum hujusmodi fundamenta jecerimus, ab historiæ textu possimus ascendere ad spiritualis intelligentiæ mysticum et allegoricum sensum, et si quid in eis arcanum continetur, aperire. » Homilia 7 in *Genes.* de Isaaco et Ismaele agens, Apostolum narrat allegorice interpretandam eorum historiam censuisse; tum ait num. 2: « Quid ergo? Isaac non est secundum carnem natus? Non eum peperit Sara? Non est circumcissus? Hoc ipsum quod ludebat cum Ismaele, non in carne ludebat? Hoc est enim quod mirabile est in Apostoli sensu, quod de quibus non potest dubitari quin secundum carnem gesta sint, hæc ille dicit esse allegorica: ut nos quid faciendum sit in cæteris noverimus, et in his maxime, in quibus nihil divina lege dignum historica videtur indicare narratio. » Homilia 14 in *Levit.* num. 2: « Cum Scripturas quis legit, et litteram quidem sequitur, intellectum autem repudiat spiritalem, hic matrem quidem Israelitam habet, id est litteram; sensum vero, qui spiritalem non sequitur, sed carnalem, isti est Ægyptius pater: » et mox: « Nos vero qui ex utroque genere Israelitæ sumus, et litteram, et spiritum in Scripturis sanctis defendimus. » Totam vero in ejus rei tractatione homiliam contrivit; quæ undecima est in Num. ubi de primitiarum oblatione disputans: « Hanc ergo legem, » inquit num. 4, « observari etiam secundum litteram, sicut et alia nonnulla, necessarium puto. » Postea sic ait: « Sunt qui ita dicant, quia si aliquid omnino observandum est secundum litteram, cur non et cuncta serventur? Si vero ad spiritalem intelligentiam, quæ lex continet, referenda sunt, nihil omnino secundum litteram, sed spiritualiter debent universa discerni. Nos autem utriusque assertionis insolentiam temperantes, qualis regula in hujusmodi legis sermonibus observanda sit, ex auctoritate divinarum Scripturarum proferre tentabimus. » Tum haberi dicit in Scriptura leges, mandata, justificationes, præcepta, testimonia et judicia, a se invicem discreta et diversa, quæ neutiquam permiscenda et confundenda sint, licet hæc omnia nonnunquam unico legis nomine significantur: legem ergo, juxta Apostolum, umbram habere futurorum bonorum⁹⁹ reliqua non item: « Hæc ergo singula, quæ nequaquam penitus secundum litteram observanda dicit Apostolus, omnia fere apud Moysen sub legis titulo designari: » quæ autem mandati nomine censentur, puta isthæc: « Non occides, non adulterium facies, non furaberis¹⁰¹, » et reliqua hujusmodi, secundum litteram esse observanda; nam « Quid opus est in allegoriam quærere, cum ædificet etiam littera? » inde sic concludit: « Ostendimus ergo esse quædam quæ omnino non sunt servanda secundum litteram legis, et esse quædam, quæ allegorice penitus immutare non debet, sed omnimode, ita

A ut Scripturæ de iis continent, observanda sunt. » Ostendit postmodum aliqua secundum litteram servanda esse, et allegoricum tamen sensum completi, velut illud: « Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una¹⁰², » quod juxta Apostolum et mysteria continet, et secundum litteram observandum est. In hoc etiam censu ea collocat quæ de Ismaele et Isaaco in Scripturis tradita ad allegoriam Paulus retulit, et quæ de primitiis offerendis sanciantur. Subjungit denique: « Ostendimus (ut opinor) auctoritate Scripturæ divinæ, ex iis quæ in lege scripta sunt, aliqua penitus refugienda esse, et cavenda ne secundum litteram ab Evangelii discipulis observentur; quædam vero omnimode, ut scripta sunt, obtinenda; alia autem habere quidem secundum litteram veritatem sui, recipere tamen utiliter et necessario etiam allegoricum sensum. » Atque eorum discretionem sapienti Scripturarum interpreti permittit. Constat certe plerisque locis sensum utrumque admittere Codices sacros, ut testis est ipse Paulus 1 Cor. x, 1, et Galat. iv, 24, constat et illud, solam in nonnullis allegoriam esse requirendam; quidquid contra obtendant scholastici quidam; velut ubi de spontanea sui ipsius castratione Christus loquitur: atque in istis verum est quod ait Hieronymus *Apolog.* 1 in *Rufin.*, cap. 6. « Quando dico tropicam intelligentiam, doceo verum non esse quod dicitur, sed allegoriæ nubilo figuratum. » Non alium autem aliis inesse sensum quam historicum censent aliqui. At Origenes etiam si hunc solummodo in aliquibus requirendum esse sensum putet, ne hæc quidem tamen mysteriis vacare existimat; hujus enim illud pronuntiatum est homil. 1 in *Exod.*, num. 4. « Ego credens verbis Domini mei Jesu Christi, in lege et prophetis iota quidem unum, aut unum apicem non puto esse mysteriis vacuum, nec puto aliquid horum transire posse, donec omnia fiant. » Unde lib. iv *Περὶ ἀρχῶν*, num. 26 et 27, pleraque Scripturæ sacræ mysteria hominibus ignorabilia esse satur. Per pauca quidem, sed ad purgandum Origenem satis apposita protulit *Apologiæ* auctor e lib. ii *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 2, magna ex parte petita, in quibus Veteris Testamenti historias, non fictitias, sed veras esse prædicat, et ab iis necessario admittendas, qui salutem adipisci cupiunt. Quid quod historicam sæpe, mysticam, et moralem in Scriptura expositionem rimatur; velut homil. 17 in *Genes.* disserens de benedictionibus patriarcharum: « Quæ res, inquit num. 4, nobis tripartitam (ut in aliis fecimus) explanationis materiam subjicit, ita ut benedictiones historiæ locum servent, prophetia vero mysticum atque dogmaticum, morum correctio et objurgatio moralem dirigat stylum: » atque triplicem hæc explanationem in reliqua homilia persequitur. Quæ quidem in Origenis gratiam ab interpretibus

⁹⁹ Hebr. x, 1. ¹⁰¹ Rom. xiii, 9. ¹⁰² Genes. ii, 24.

conficta et interpolata ne causere : ecce enim tibi illud tomo xv in *Math.*, num. 15, pag. 672, dictum hoc Christi : « Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus ²², » ad allegoriam, sprete littera converti vetantem, et ne quis id attentare audeat, historiis ethnicorum quibusdam absterrentem.

V. (39) His animadversis facilis est jam dijudicatio, æquane censura Origenem vexaverit Eustathius Antiochenus, qui acerrime præ reliquis ipsius allegorias insectatus est in Diagnostico de Engastrimytho. Ac primum id queritur, eum cætera allegoriis alioqui pervertere solitum, deos illos quos de terra ascendentes videre se Sauli dicebat Pythonissa I Reg. xxviii, 13, ad litteram exposuisse. Profecto de illa Samuelis evocatione idem quod Origenes plurimi tradiderunt, ut dicemus infra. In eo autem quod angelum simul cum illo ascendisse ratus est, multorum quoque juvatur suffragiis, qui angelos ψυχολόγους animabus adiungunt, quemadmodum superius ostendimus. Nullam ergo sui carpenti ansam hic obtulit. Difficilior ejus foret defensio, si id objecisset, quod a multis objici solet, omnia eum fere in allegoricum traxisse sensum, præterquam illud Sospitatoris, quo voluntariam sui ipsius, cælestis regni consequendi causa, exsectionem commendat, et illud quo unicam servandam tunicam, abjicienda calceamenta, in crastinum nuntiquam prospiciendum esse ait; quæ allegoricam tamen interpretationem maxime omnium postulabant. Attamen temerarius juvenilis ætatis calor excusationi est, quo vigente talia attentavit; sed prodeuntibus annis mutasse consilium id mihi persuadet, quod spontaneam castrationem damnaverit tom. xv in *Math.*, num. 2, pag. 653, ut alibi a nobis observatum est. Alterum id expostulat Eustathius, quod paradisi terrestrem, et fructiferas paradisi arbores allegorica expositione aboleverit. Hoc ipsum fere criminati sunt, quotquot allegoricas ipsius interpretationes damnasse notavimus. At patrocinatur Philo Judæus, e cujus libris *Περὶ προσκομιδᾶς*, et *Allegor. leg. 1*, suam de paradiso sententiam mutuatus est. Futilis est sequens Eustathii cavillatio in vocabulo μῦθος, quo paradisi historiam Origenes appellavit, cum grammatici sciant μῦθος nomine res quoque vere gestas significari, quemadmodum historiarum nomine fabulæ quoque nonnunquam intelliguntur. Propertius lib. iv, Eleg. 1 : *Hactenus historiæ*, cum Trojæ fabulas fuisset persecutus. Pergit conqueri Eustathius quod effossos ab Abrahamo puteos in allegoriam derivaverit, qui sua tamen ætate supererant. Verum vel illud postremum iniquam ejus criminationem satis refellit, nam Origeni qui tot in Judæa transegit annos, ignoti esse non potuerunt hi putei; tamne vero projecti ipsum pudoris fuisse credemus, ut

²² *Math.* xix, 21.

(39) *His animadversis facilis est jam dijudicatio, æquane censura Origenem vexaverit Eustathius An-*

rem in propatulo positam, et omnium oculis obviam, commentitiam esse ac fictitiam affirmaverit? Isaaci præterea et Rebecca res gestas immutasse eum refert. Certe homilia 10 in *Genes.*, quam hic designasse videtur Eustathius, id habet Origenes, num. 4. « Sæpe jam dixi quod in his non historiæ narratur, sed mysteria contextuntur; » quod ita intelligo, narrari historias quidem, sed non tam id agi, quam mysteria contexi : cum et homil. 15, num. 4, in *Genes.* Scripturam asserat, non tantum historicis servire narrationibus, quantum rebus et sensibus mysticis. Sin secus sensit, Eustathii querelam probō. Dictum illud quoque de iis velim, quæ peccata ab eo circa Jobi historiam idem ait. Iniquum vero prorsus et ineptum est quod subjicit, perperam ab Origene Lazarum, quem propter virtutem Christus diligebat, in hominem peccatis laborantem anagogica interpretatione fuisse mutatum. Consulat lector tomum xxxviii in *Joan.*, num. 6, Origenem culpa immunem comperiet : nam postquam Lazari historiam, juxta litteram, fuisse explicavit, hæc præterea homines signari addit, qui peccatis admissis, amicitia cum Jesu prius contracta, qui animæ vita est, excidunt, et novis rursus gratiæ auxiliis excitati eandem recuperant. Aliud est autem laborare peccatis, aliud hominis peccatis laborantis imaginem gerere; postremum hoc Lazaro tribuit Origenes, prius vero minime. Quid ad sequentia porro respondeam non habeo, in quibus insimulatur Adamantius, quod contra Evangelii auctoritatem Judæos negaverit lapides in Christum jaciendos sustulisse, remque ad tropologiam detorserit : nam velutate immutatis Commentariis in *Joannem*, pars illa intercidit, in qua hæc Evangelii narratio explanatur. Quomodo ergo ab Origene accepta sit, incertum est. Denique ægre Eustathio est, quod argumentis ex nominum interpretatione petitis, in allegorias Adamantius nonnunquam excurrat, cum duo sæpissime homines moribus et ratione vitæ penitus discordes idem tamen nomen gerant. At non tam inde allegorias Origenem arcessere verum est, quam aliunde petitas hoc insuper argumento, quantumvis levi confirmare.

QUÆSTIO XIV

QUÆSTIUNCULAS ALIQUOT QUASI PER SATURAM COMPLEXA.

I. *Queritur Origenis sententia de ligandi et solvendi potestate sacerdotibus concessa.* II. *Excutitur ejusdem de Eucharistia opinio.* III. *Quædam ipsius de matrimonio dogmata notantur.* IV. *Utrum magicis artibus faverit, exploratur.* V. *et de Engastrimytho quid statuerit.* VI. *æquid de mendacio,* VII. *et de jurejurando.*

I. Postremam hæc quæstionem aperiet brevis de sacerdotum potestate, juxta Origenis sententiam, disputatio. Is tomo xii in *Math.*, num. 14, pag. 531, scribit potestatem clavium habere episcopos,

Antiochenus, etc. Vide iterum Præfationem tomi secundi, articulo 8.

xxi in *Matth.*, num. 14, pag. 498, exhibemus. Anima illius hæc est: Quendam objicit sibi dixerat, cum juxta Christi pronuntiatum, quod in os intrat, hominem non inquinat, ita quod in os intrat, hominem sanctum non efficere, licet secus pane Christi simpliciores sentiant. Respondet Origenes, quemadmodum non cibus edentem inquinat, sed ejus conscientia qui cum dubitatione comedit; et quemadmodum impuro homini mundum nihil est, non ex se, sed propter impuri hujus hominis immunditiam; ita quod per verbum Dei, et precem consecratum est, non ex se comedentem efficere sanctum, alioquin et ei qui peccatis pollutus comedit, sanctitatem collaturum; sed ex eo tum emolumentum capi, cum pura mente et integra conscientia accipitur: neque abstinendo ab hoc pane vel eundem comedendo, ex hac abstinence vel esu, bono aliquo nos fraudari vel augeri, sed ita duntaxat si vel nequam vel probi sumus, dicente Paulo I Cor. viii, 8: *Neque enim si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, deficiemus.* Subjungit præterea, quemadmodum in ventrem demittitur, quod intrat in os, ac deinde ejicitur in secessum; ita panem consecratum, secundum id quod materia concretum huic inest, in ventrem demitti, et ejici in secessum, sed per precationem quæ illi accessit, utilem comedenti effici pro ejus fidei portione; nec panis materiam, sed prolatum super eo sermonem, cum juvare, qui non indigne ipsum comedit. Denique panem illum, typicum et symbolicum corpus appellat. Reliqua ad esum corporis Christi spiritalem pertinent, non sacramentalem ut superiora, contra quam opinatus est Vincentius Bellocensis, *Specul. doctrinal.*, lib. xviii, cap. 43, Origenem hac de causa immerito castigans. Facilis est loci hujus juxta Ecclesiæ doctrinam expositio: nam ut ex corporis Christi esu adjumentum quis capiat non esus ipse sufficit, sed integra præterea et intaminata mens requiritur, alioquin judicium sibi manducat et bibit, qui noxis pollutus ad altaris sacramentum accedit. Itaque non ex se solum et simpliciter edenti sanctitatem confert, sed ita, si ab edente certa fides et purus animus adhibeantur. Similiter homo hoc abstinens sacramento, vel quod nondum sibi sit satis probatus, vel quod nondum justam attigerit ætatem, vel alia quavis legitima de causa, detrimentum ex hac abstinence non capit; imo nec bono aliquo inde privari ait Origenes; quod ita intelligo: cum homo nondum sibi satis probatus, vel alicujus criminis sibi conscius, si ad altaris sacramentum accedat, judicium sibi manducet et bibat, atque ex hoc esu et potu mortem animæ suæ consciscat, nedum fructum aliquem inde percipiat, sequitur ut si hæc reformidans sacramento abstineat, bono aliquo non privetur, dum non sumit corpus Christi; cum malum tantum

⁸³ Joan. vi, 51.

(40) Albert., *De sacram. Euchar.* lib. ii, in Exam. testim. Origen., cap. 1

A fuisset nactus, si sumpsisset. Materia autem constans illa panis pars, quam in secessum ejici ait, ea sunt accidentia materiæ panis inhærentia et ejus propria, quæ corrupta a stomacho, et in novam conversa substantiam, vel in secessum abeunt, vel humani corporis formam induunt. Precationem vero illam, quæ panem comedentibus utilem efficit, et sermonem super pane prolatum, quid aliud esse dicam, quam mystica illa verba, quibus panis consecratur, et quæ εὐχὴν ac mysticam precem nonnulli Patres appellant? quia precationem, licet non expressam, involvunt, qua Deum rogat sacerdos ut prolatis a se mysticis verbis idem efficiat, quod effecit olim, cum eadem ipse proferret. Atque per hæc cum panis in corpus Christi efficiatur conversio, comedentem accidentia illa minime juvant, sed per mystica illa verba fit, ut esu corporis Christi adjuvemur. Typicum denique et symbolicum corpus appellat, vel quod sub specie et similitudine panis delitescat; et cum corpus Christi reipsa sit, typo et symbolo panis esse videatur: quod idem est ac si sacramentale dixisset, quia non nudum Christi contingimus corpus, sed sub symbolis involutum. Quapropter homilia 7 in *Levit.*, num. 5, sic disserit Adamantius: « Est et in Novo Testamento littera, quæ occidat eum, qui non spiritaliter quæ dicuntur adverterit. Si enim secundum litteram sequaris hoc ipsum quod dictum est ⁸³: *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum; occidit hæc littera.* » Spiritaliter hæc intelligi jubet, quia sacramentaliter carnem suam manducari et sanguinem suum bibi sancit Christus, non quo modo carnes alias dentibus comminimus. Nec responsionis hujus robur infringit Edmundus Albertinus (40), cum ait negare illic Origenem comedi carnem Christi secundum litteram; quisquis autem comedit Christi carnem, licet non in propria specie et figura comedat, Christi tamen carnem secundum litteram comedere. Inficior enim carnem Christi cum comedere secundum litteram, qui illam non in propria specie et figura comedit: nam comedere secundum litteram, illud est, ita comedere, quomodo esculenta comedere consuevimus, nimirum ori inserta dentibus permolere, lingua versare, palato degustare, gula sorbere, in ventriculum demissa concoquere, intestinis excepta a fecibus discernere, et in corporis alimentum distribuere. Hac ratione cum Christi caro neutiquam a nobis comedatur, non comeditur profecto secundum litteram, sed sacramentaliter. Vel eucharisticum panem eatenus appellat Origenes corpus typicum et symbolicum, non quatenus absentis corporis Christi typus est et symbolum, quod vult Edmundus Albertinus, alique cum eo heterodoxi: sed quatenus, cum reipsa sit corpus Christi, aliarum rerum typus est et symbolum, puta sui ipsius extra

et quæ ab ipsis vel ligata vel soluta sunt in terris, A ligata esse et soluta in cælo, si modo Petri virtutes æmulentur: sin peccatorum vinculis alligati teneantur, frustra eos ligare et solvere. Quod si meritis licet ac pietate inferiores Petro, nihilominus ligatum iri sperent in cælo, et solutum, quæ in terris ligaverint et solverint; legitimum eos Scripturarum ignorare sensum, et superbia excæcatis esse. In hunc locum annotat Sixtus Senensis lib. vi an. 70, alludere Origenem ad errorem ab Husitis postmodum propugnatum, qui papæ et episcoporum potestatem ex morum sanctitate pendere volebant, ut quotiescunque peccando fierent Petri dissimiles, una potestatem ipsius amitterent; damnatumque hunc esse a Tridentina synodo, sess. 14, can. 10, his verbis: « Si quis dixerit sacerdotes qui in peccato mortali sunt, potestatem ligandi et solvendi non habere, anathema esto. » Assentitur Sixto, et peccare aïo Origenem, atque hanc videri amplecti hæresim, in qua deinde versati sunt Donatistæ, cum a sacerdotum sanctitate Ecclesiæ potestatem suspenderunt. Attamen commodam hæc possunt interpretationem admittere. Frustra, inquit, ligandi vel solvendi potestatem sibi arrogant episcopi, quæ Petro præcipue concessa est, nisi eadem qua Petrus sanctitate et æquitate floreat: hoc est, nisi eandem quam Petrus æquitatem in solvendo et ligando adhibeant. Cum ergo tam sancte jurè suo Petrus uteretur, ut eos tantum criminibus solveret, qui id pœnitentia sua et pietate essent ærcmeriti, solos noxios ligaret; si quis episcopus Petro dissimilis potestate abutens sua insontes ligaverit, indignos solverit, non perinde in cælo se res habebit. Subsidio est Origeni istud Hieronymi lib. iii in *Matth.* xvi, 19, « Istum locum episcopi et presbyteri non intelligentes, aliquid sibi de Pharisæorum assumunt supercilio, ut vel damnent innocentes, vel solvere se noxios arbitrentur, cum apud Deum non sententia sacerdotum, sed reorum vita quærat. » Noxios dicit, qui noxis impliciti, nulla scelerum pœnitentia tanguntur: alioqui nemo solvi potest nisi noxius.

Assertit præterea Origenes tomo xiii in *Matth.*, num. 51, pag. 643, ligandi et solvendi potestatem omnibus a Christo fuisse concessam, quicumque noxios ter reprehenderit. Ita tomo xii, num. 40, pag. 524, omnem Christi discipulum petram esse ait super quam Ecclesia Christi ædificatur; cæli claves perfectis quibusque tribui; et quæcumque tandem Petro pollicitus est Christus adepturum, quisquis Petro similem se præstiterit. Verum posteriora hæc allegorice dicta esse, non dogmatice, illud evincit quod subest: Εἰ τις λέγει τοῦτο (Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος) πρὸς αὐτὸν (Χριστὸν), οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος ἀποκαλυφάντων αὐτῷ, ἀλλὰ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς Πατρὸς τεύξεσθαι τῶν εἰρημένων, ὡς μὲν τὸ γράμμα τοῦ

⁸⁵⁻⁸⁸ Joan. viii, 12. ⁸⁶ Matth. v, 14. ⁸⁷ Jo. vi, 41. ⁸⁸ I Cor. x, 17 ⁸⁹ Joan. xv, 1. ⁹⁰ Jerem. ii, 21. ⁹¹ I Cor. x, 4. ⁹² I Petr. ii, 9,

Εὐαγγελίου λέγει, πρὸς ἐκεῖνον τὸν Πέτρον ὡς ἔξ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διδάσκει, πρὸς πάντα τὸν γενόμενον ὁποῖος ὁ Πέτρος ἐκεῖνος. Ostendunt idem et sequentia, in quibus portas inferi esse peccata, hæreses esse dæmones, regna cælorum virtutes esse dicit. Priore autem, quem laudavimus, loco, licet ligandi et solvendi potestatem omnibus tribuat, quicumque ter peccantes corripuerint; peculiari tamen modo, et pleniori potestate, ac potiori jure Petro id concessum fuisse vult, cum in uno duntaxat cælo solvere illos et ligare posse assermet, Petrum autem in omnibus. Adde easdem apud Patres sæpe locutiones occurrere, quæ ad rectam itidem interpretationem revocandæ sunt. Irenæus lib. iv, cap. 20, « Omnes justi sacerdotalem habent ordinem. » Tertullianus lib. *De exhortatione castitatis*, cap. 7, « Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est: Regnum quoque nos, et sacerdotes Deo, et Patri suo fecit. » Gregorius Nyssenus lib. *De perfectione*: Διὰ τούτου καὶ τῶν τοιούτων πέτρα καὶ ἡμεῖς ἐσόμεθα, μιμούμενοι, καθὼς ἐστὶ δυνατόν, ἐν τῇ τρεπτῇ φύσει τὸ ἀτρεπτον καὶ ἀμετάθετον. « Per hæc et his similia nos quoque petra erimus, imitantes, quoad ejus fieri potest, in mutabili natura, quod constans et immutabile est. » Ambrosius *Comment. in Luc.* ix: « Qui carnem vicerit, Ecclesiæ fundamentum est, et si æquari Petro non potest, imitari potest: » deinde: « Magna autem Christi gratia, qui omnia prope vocabula sua discipulis ipsis donavit: Ego sum, inquit, lux mundi ⁸⁵⁻⁸⁸; et id tamen, quo ipse gloriatur, discipulis nomen indulsit, dicens: Vos estis lux mundi ⁸⁹: Ego sum panis vivus ⁹⁰; et: Nos omnes unus panis sumus ⁹¹: Ego sum vitis vera ⁹²; et tibi dicit: Plantavi te vitem fructuosam omnem veram ⁹³. Petra est Christus (bibebant enim de spiritali sequente petra; petra autem erat Christus ⁹⁴): etiam discipulo suo hujus vocabuli gratiam non negavit, ut et ipse sit Petrus, quod de petra habeat soliditatem constantiæ, fidei firmitatem. Enitere ergo ut et tu petra sis. » Augustinus, lib. ii *Quæst. evang.*, cap. 40, « Sacerdotium vero Judæorum nemo fere fidelium dubitat figuram fuisse sacerdotii regalis, quod est in Ecclesia, quo consecrantur omnes pertinentes ad corpus Christi, summi et veri principis sacerdotum. Nam nunc et omnes unguuntur, quod tunc regibus tantum et sacerdotibus fiebat. Et quod ait Petrus ad Christianum populum scribens: Regale sacerdotium; utrumque nomen illi populo convenire declaravit, quo illa unctio pertinebat. » Ligandi quoque et solvendi potestatem eorum omnium, qui peccantes fratres objurgationibus incessunt, communem esse voluit Augustinus de verbo Domini, homil. xv, Theophylactus in *Matth.* xviii, 18, et Anastasius Nicenus quæst. 61.

II. Magnis vero et repetitis controversiis vexatus est ille Origenis de Eucharistia locus, quem hic

tomo xi in *Matth.*, num. 14, pag. 498, exhibemus. Summa illius hæc est: Quemdam objicit sibi dicentem, cum juxta Christi pronuntiatum, quod in os intrat, hominem non inquinat, ita quod in os intrat, hominem sanctum non efficere, sicut secus de pane Christi simpliciores sentiant. Respondet Origenes, quemadmodum non cibus edentem inquinat, sed ejus conscientia qui cum dubitatione comedit; et quemadmodum impuro homini mundum nihil est, non ex se, sed propter impuri hujus hominis immunditiam; ita quod per verbum Dei, et præcem consecratum est, non ex se comedentem efficere sanctum, alioquin et ei qui peccatis pollutus comedit, sanctitatem collaturum; sed ex eodem emolumentum capi, cum pura mente et integra conscientia accipitur: neque abstinendo ab hoc pane vel eundem comedendo, ex hac abstinence vel esu, bono aliquo nos fraudari vel augeri, sed ita duntaxat si vel nequam vel probi simus, dicente Paulo I Cor. viii, 8: *Neque enim si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, deficiemus.* Subjungit præterea, quemadmodum in ventrem demittitur, quod intrat in os, ac deinde ejicitur in secessum; ita panem consecratum, secundum id quod materia conerctum huic inest, in ventrem demitti, et ejici in secessum, sed per præcationem quæ illi accessit, utilem comedenti effici pro ejus fidei portione; nec panis materiam, sed prolatum super eo sermonem, eum juvare, qui non indigne ipsum comedit. Denique panem illum, typicum et symbolicum corpus appellat. Reliqua ad esum corporis Christi spiritalem pertinent, non sacramentalem ut superiora, contra quam opinatus est Vincentius Bellocensis, *Specul. doctrinal.*, lib. xviii, cap. 45, Origenem hæc de causa immerito castigans. Facilis est loci hujus juxta Ecclesiæ doctrinam expositio: nam ut ex corporis Christi esu adjumentum quis capiat non esus ipse sufficit, sed integra præterea et intaminata mens requiritur, alioquin iudicium sibi manducat et bibit, qui noxis pollutus ad altaris sacramentum accedit. Itaque non ex se solum et simpliciter edenti sanctitatem confert, sed ita, si ab edente certa fides et purus animus adhibeantur. Similiter homo hoc abstinens sacramento, vel quod nondum sibi sit satis probatus, vel quod nondum justam attigerit ætatem, vel alia quavis legitima de causa, detrimentum ex hac abstinence non capit; imo nec bono aliquo inde privari ait Origenes; quod ita intelligo: cum homo nondum sibi satis probatus, vel alicujus criminis sibi conscius, si ad altaris sacramentum accedat, iudicium sibi manducet et bibat, atque ex hoc esu et potu mortem animæ suæ consciscat, nedum fructum aliquem inde percipiat, sequitur ut si hæc reformidans sacramento absteineat, bono aliquo non privetur, dum non sumit corpus Christi; cum malum tantum

¹¹ Joan. vi, 51.

(40) Albert., *De sacram. Euchar.* lib. ii, in Exam. testim. Origen., cap. 1

A fuisset nactus, si sumpsisset. Materia autem constans illa panis pars, quam in secessum ejici ait, ea sunt accidentia materiæ panis inhaerentia et ejus propria, quæ corrupta a stomacho, et in novam conversa substantiam, vel in secessum abeunt, vel humani corporis formam induunt. Præcationem vero illam, quæ panem comedentibus utilem efficit, et sermonem super pane prolatum, quid aliud esse dicam, quam mystica illa verba, quibus panis consecratur, et quæ εὐχὴν ac mysticam præcem nonnulli Patres appellant? quia præcationem, licet non expressam, involvunt, qua Deum rogat sacerdos ut prolatis a se mysticis verbis idem efficiat, quod effecit olim, cum eadem ipse proferret. Atque per hæc cum panis in corpus Christi efficiatur conversio, comedentem accidentia illa minime juvant, sed per mystica illa verba fit, ut esu corporis Christi adjuvemur. Typicum denique et symbolicum corpus appellat, vel quod sub specie et similitudine panis delitescat; et cum corpus Christi reipsa sit, typo et symbolo panis esse videatur: quod idem est ac si sacramentale dixisset, quia non nudum Christi contingimus corpus, sed sub symbolis involutum. Quapropter homilia 7 in *Levit.*, num. 5, sic disserit Adamantius: « Est et in Novo Testamento littera, quæ occidit eum, qui non spiritualiter quæ dicuntur adverterit. Si enim secundum litteram sequaris hoc ipsum quod dictum est ¹¹: *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum; occidit hæc littera.* » Spiritualiter hæc intelligi jubet, quia sacramentaliter carnem suam manducari et sanguinem suum bibi sancit Christus, non quo modo carnes alias dentibus comminimus. Nec responsionis hujus robur infringit Edmundus Albertinus (40), cum ait negare illic Origenem comedi carnem Christi secundum litteram; quisquis autem comedit Christi carnem, licet non in propria specie et figura comedat, Christi tamen carnem secundum litteram comedere. Inflicior enim carnem Christi eum comedere secundum litteram, qui illam non in propria specie et figura comedit: nam comedere secundum litteram, illud est, ita comedere, quomodo esculenta comedere consuevimus, nimirum ori inserta dentibus permolere, lingua versare, palato degustare, gula sorbere, in ventriculum demissa concoquere, intestinis excepta a facibus discernere, et in corporis alimentum distribuere. Hac ratione cum Christi caro neutiquam a nobis comedatur, non comeditur profecto secundum litteram, sed sacramentaliter. Vel eucharisticum panem eatenus appellat Origenes corpus typicum et symbolicum, non quatenus absentis corporis Christi typus est et symbolum, quod vult Edmundus Albertinus, aliique cum eo heterodoxi: sed quatenus, cum reipsa sit corpus Christi, aliarum rerum typus est et symbolum, puta sui ipsius extra

sacramentum, ut fuit olim in cruce, et ut est nunc in cœlo; vel resurrectionis nostræ, juxta Nicænum concilium; vel & unius illius corporis, cujus ipse (Salvator) caput existit, cuique nos, tanquam membra, arctissima fidei, spei et charitatis connectione astrictos esse voluit, juxta Tridentinos Patres; vel fidei et promissionis, juxta Clementem Alexandrinum. Penitus confirmant expositionem istam similes locutiones Origenis, in quibus res quædam symbolice appellantur, vel symbolice tales talesve esse dicuntur; non quod revera tales, talesve non sint; sed quod cum tales talesve revera sint, aliarum tamen rerum symbola sint. Sic tomo xxxii in *Joan.*, num. 15, Joannem ait symbolice recubuisse in sinu Christi: non quod revera in sinu Christi non recubuerit, sed quod recubitus ille symbolum esset propensi affectus et pronæ fidei quam erga Christum gerebat Joannes. Similiter tomo eodem num. 16, ait symbolice noctem fuisse, cum Jesum proditurus Judas exiit; non quod revera nox non esset, Joannes quippe noctem fuisse scribit, cap. xiii, vers. 30, sed quod nox illa symbolum esset noctis alterius quæ Judæ animo incubabat. Quin etiam tom. xiv in *Matth.*, num. 22, pag. 646, Paulum jussisse ait, ut episcopus, presbyter et diaconus, quos symbola fuisse vult verarum rerum, symbolice monogami sint; pon quod revera monogamos non esse velit, tales enim esse debere satis hoc loco docet, sed quod monogamia illa symbolum sit munditiæ animæ, quam tueri debent, qui sacra administrant. Idem præterea tom. xvi in *Matth.*, num. 3, pag. 711, summum Judæorum sacerdotem, symbolicum appellat; non quod sacerdos revera non esset: quis enim hoc neget? sed quod symbolum esset veri sacerdotis Christi. Ibidem sacrificia Mosaicæ legis, symbolica appellat: non quod revera sacrificia non essent, sed quod symbola essent sacrificiorum quæ fiunt pro peccatis. Addit demum, cum subjugi, corpore nempe suo, vectum Jesum excepit vera Jerusalem, superna scilicet, tunc dissipatam fuisse Jerusalem, quæ umbra est: umbram dicens, pro eo quod symbolum dixerat: non

⁹⁴ Joan. i, 14; vi, 51. ⁹⁵ Joan. vi, 64,

(41) *Nec plus valet pro adversariorum partibus alterum hoc e tractat. 35 in Matth.* «Panis iste quem Deus Verbum, » etc. Non magis favent heterodoxis quæ post hæc verba manuscriptorum codicum auctoritate in textum restitimus: «Non enim panem illum visibilem quem tenebat in manibus corpus suum dicebat Deus Verbum, sed Verbum in cujus mysterio fuerat panis ille frangendus. Nec potum illum visibilem sanguinem suum dicebat, sed Verbum in cujus mysterio potus ille fuerat effundendus. Nam corpus Dei Verbi, aut sanguis, quid aliud esse potest, nisi verbum quod nutrit, et verbum quod letificat cor? » Triâ enim hic Origenes cum veteribus quibusdam in Eucharistia distinguit: nempe speciem externam sensibus subjectam; substantiam intus latentem, et solo fidei intuitu aspectabilem; et mysticam quamdam sacramenti significationem. Ad partem externam oculis apparentem et Christi manibus contractam respicit,

A quod Jerusalem inferior, terrena nimirum, revera Jerusalem non esset; sed quod umbra esset et symbolum supernæ Jerusalem. Pari modo igitur, cum corpus Christi appellat symbolicum et typicum, non illic revera adesse negat Christi corpus, sed præsens illic Christi corpus symbolum et typicum esse vult rerum aliarum, earum nempe quæ commemoravimus, puta sui ipsius extra sacramentum. Id quod satis indicat Origenes, cum proxime subjungit: Πολλὰ ἔ' ἂν καὶ περὶ αὐτοῦ λέγοιτο τοῦ Λόγου, ὅς γέγονε σὰρξ καὶ ἀληθινὴ βρώσις. « Multa autem de ipso Verbo dici possint, quod caro factum est, verusque cibus »⁹⁴, » etc., in quibus disserit de Christi corpore extra sacramentum. Nulla hæc, quam damus, aptior vel solidior excogitari potest loci hujus solutio, utpote quæ ex consimilibus scriptoris ejusdem testimoniis petita sit, et mentem ipsius manifesto declaret. Frustra igitur ex superioribus Adamantii de Eucharistia verbis præsidium causæ suæ arcessere conati sunt multi temporum istorum heterodoxi. Frustra quoque locum ab hæreticis depravatum suspicatus est Sixtus Senensis *Biblioth.* lib. vi, annot. 66, Frustra ab Erasmo interprete corruptum conjectati sunt Genebrardus et Perronius; cum integritatem loci manu scriptorum codicum Græcorum consensus aperte probet.

B Præter duo illa Origenis testimonia, quibus de Eucharistiæ sacramento perperam sensisse visus est, alia quatuor generis ejusdem affert Petrus Martyr in libro *contra Gardinerum*, unde causam suam non parum confirmari putat. Prior locus depromptus est ex homil. 16 in *Num.*, num. 9: « Bibere dicimur sanguinem Christi, non solum sacramentorum ritu, sed et cum sermones ejus recipimus, in quibus vita consistit, sicut et ipse dicit: Verba quæ locutus sum, spiritus et vita est »⁹⁵. At manifeste facit illud pro catholica causa, nam sacramentalem sanguinis Christi potationem ab alia secerant, qua verbum Christi auribus et mente, spiritali quodam modo bibitur. (41) Nec plus valet pro adversariorum partibus alterum hoc e tractat. 35 in *Matth.*, num. 85, pag. 898. « Panis iste quem Deus verbum corpus suum esse fatetur, verbum

D cum ait: « Non enim panem illum visibilem quem tenebat in manibus, corpus suum dicebat Deus Verbum... Nec potum illum visibilem, sanguinem suum dicebat. » Substantiam sub externa specie latentem aperte designat tum his præcedentibus verbis: « Panis iste quem Deus Verbum corpus suum esse fatetur... et potus iste quem Deus Verbum sanguinem suum fatetur: » tum his subsequentis articuli: « Et ostendit (Jesus) quando eos (discipulos) hoc pane nutrit, proprium esse corpus... Deinde docebat discipulos, qui... manducaverant corpus Verbi, » etc. Denique de mystica sacramenti significatione per totum articulum disserit, verba institutionis Eucharistiæ allegorice interpretando de Verbo Dei, quod instar cujusdam panis et potus cœlestis « nutrit et letificat, potat et inebriat præclare corda bibentium. » Sanctus Augustinus sermone 272, ad Infantes, eodem fere modo, quo hic Origenes, disserit de altaris sacramento: « Quod

est nutritorium animarum, Verbum de Deo Verbo A procedens, et panis de pane cœlesti, etc., cui consimilia reperire est homil. 7 in *Levit.*, num. 5, ab Hermanno Bodio in *Collectaneis* adversus catholicam doctrinam usurpata: nam si juxta litteram id sumendum putamus, ut sumendum vult martyr, quomodo panis ille qui cœnanti Christo oblatum est, fractus et discipulis distributus, quemque suum esse corpus dixit Christus, nihil aliud est quam, *verbum animarum nutritorium*, quod contendit Bodius? Quomodo panis ille, secundum id quod ex materia concretum habet, in ventrem abit, et in secessum ejicitur, ut ex Origenis tomo xi in *Matth.*, num. 14, objecisse Martyrem supra notavimus, si panis ille « Verbum est animarum nutritorium? » Certe tota hæc Origenis de pane B illo dissertatio tractat. 55 in *Matth.* allegorica est. Nec validius est, quod hinc colligit martyr, corpus Christi esse panem, cum scripserit Origenes: « Panis iste, quem Deus Verbum corpus suum esse facit. » Panis enim dicitur corpus Christi, quia panis fuit, et nunc quoque cum corpus Christi est, panis speciem gerit. Hinc appellatur etiam ἄρτος ἀγιαζόμενος, et *consecratus panis*, hoc est, ut sic loquar, panis transsubstantiatus in corpus Christi.

Apertissima vero loci tertii sententia, ut frustra eam perversa explicatione corrumpere Martyr contendat. Talis ille est homil. 9 in *Levit.*, num. 10: « Ritus quidem apud veteres propitiationis pro hominibus qui fiebat ad Deum, qualiter celebraretur C

¹¹ *Matth.* xxvi, 28.

videtis, inquit, panis est et calix, quod vobis etiam oculi vestri renuntiant: quod autem fides vestra postulat instruenda, panis est corpus Christi, calix sanguis Christi. Breviter quidem hoc dictum est, quod fidei forte sufficiat: sed fides instructionem desiderat. Dicit enim Propheta: *Nisi credideritis, non intelligetis...* Potest enim in animo cujusquam cogitatio talis suboriri, quomodo est panis corpus ejus? et calix, vel quod habet calix, quomodo est sanguis ejus? Ista, fratres, ideo dicuntur sacramenta, quia in eis aliud videtur, aliud intelligitur. Quod videtur, speciem habet corporalem: quod intelligitur, fructum habet spiritalem. Corpus ergo Christi si vis intelligere, Apostolum audi dicentem fidelibus: *Vos autem estis corpus Christi et membra (I Cor. xii, 27).* Si ergo vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum in mensa Dominica positum est: mysterium vestrum accipitis. Ad id quod estis, Amen respondetis, et respondendo subscribitis. Audis enim, corpus Christi; et respondes, Amen. Esto membrum corporis Christi, ut verum sit amen. Quare ergo in pane? Nihil hic de nostro asseramus: ipsum Apostolum identidem audiamus, qui cum de isto sacramento loqueretur, ait: *Unus panis, unum corpus multi sumus (I Cor. x, 17);* intelligite et gaudete; unitas, veritas, pietas, charitas. Unus panis: quis est iste unus panis? Unum corpus multi. Recolite quia panis non sit de uno grano, sed de multis. Quando exorcizabamini, quasi molebamini. Quando baptizati estis, quasi conspersi estis. Quando Spiritus sancti ignem accepistis, quasi cocti estis. Estote quod videtis, et accipite quod estis. Hoc Apostolus de pane dixit: Jam de calice quid intelligeremus, etiam non di-

edocuit: sed tu qui ad Christum venisti, pontificem verum, qui sanguine suo Deum tibi propitium fecit, et reconciliavit te Patri, non hæreas in sanguine carnis, sed discas potius sanguinem Verbi, et audi ipsum tibi dicentem, quia *hic sanguis meus est, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum*¹⁰. » Agitur hoc loco de sacrificiis Mosaicis, quæ figura erant mortis Christi: ideo non hærendum scribit Origenes in sanguine carnis, hoc est in sacrificiis Testamenti Veteris, sed mentem ad sanguinem Christi, et sacrificium novæ legis esse erigendam. Quis hic cavillationi locus?

Sumptum e libro viii *contra Cels.* num. 58, postremum Origenis testimonium sic se habet: Ἡμεῖς δὲ τῷ τοῦ παντός Δημιουργῷ εὐχαριστοῦντας, καὶ τοὺς μετ' εὐχαριστίας καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθεῖσι προσσηγομένους ἄρτους ἐσθίμεν, σῶμα γενομένους διὰ τὴν εὐχὴν ἁγίον τι, καὶ ἀγιαζόν τοὺς μετ' ἁγίουσ προθέσεως αὐτῷ χρωμένους. « Nos vero qui hujus universitatis Conditori gratias agimus, cum precibus et gratiarum actione oblatos edimus panes qui propter orationem fiunt corpus quoddam sanctum quod sano proposito manducantibus sanctitatem largitur. » Celsus refellit Origenes, qui rebus universis præfectos esse dæmones censens, quæcumque ad victum comparant homines, quæcumque vel edendo vel bibendo consumunt, fruges, vinum, baccas arborum, aquam, et ipsam quoque aerem, a dæmonibus accipere arbitrabatur; multisque in contrarium adductis sententiam, concludit tandem Adamantius panes qui nobis ad esum offeruntur,

etum, satis ostendit. Sicut enim ut sit species visibilis panis, multa grana in unum conspergantur, tanquam illud fiat, quod de fidelibus ait Scriptura sancta: *Erat illis anima una, et cor unum in Deum (Act. iv, 32)*: sic et de vino. Fratres, recolite unde sit vinum. Grana multa pendent ad botrum, sed liquor granorum in unitate confunditur. Ita et Dominus Christus nos significavit, nos ad se pertinere voluit; mysterium pacis et unitatis nostræ in sua mensa consecravit. » Hoc tantum differunt Augustinus et Origenes, quod alter symbolice mysterii Eucharistici significationem ad unitatem fidelium in uno eodemque Christi corpore mystico, alter vero ad verbum Dei deflectat. Uterque ipsam sacramenti naturam fidelibus satis notam non nisi leviter et quasi in transitu attingit, voce attonatus ad mysticas rationes aperiendas. His præmissis, quid ad causam suam confirmandam ex hac Origenis allegoria eruere queant heterodoxi non video. Si enim hic excludatur quilibet sensus præter allegoricum, excluditur profecto Calvinianus de figura, typo, virtute et efficacia corporis Christi. Si vero alius supponitur sensus, utique sensus literalis Catholicorum, quem satis clare exprimit Adamantius verbis modo citatis; non sensus Calvinianorum, cujus ibi ne minimum quidem vestigiū. Alium porro sensum præter allegoricum de Verbo Dei agnovisse Origenem liquet ex homil. 16 in *Num.* « Bibere dicimur, inquit, sanguinem Christi, non solum sacramentorum ritu, sed et cum sermones ejus recipimus, in quibus vita consistit sicut et ipse dicit: *Verba quæ locutus sum, spiritus et vita sunt (Joan. vi, 64).* »

Christianos dæmonibus acceptos non referre, sed Deo rerum conditori, eosque cum gratiarum actione recipere; ac per precationem corpus quoddam sanctum ipsos effici, sanctos efficiens quicumque eo cum sano proposito utuntur. Ad Eucharistiam minime hæc videntur pertinere. Quod et ipse fatetur Albertinus. Quod si quis tamen contradicat, non assentiar modo, sed Ecclesiæ etiam doctrinam his confirmari pertendam; panes quippe ait per precationem, per mystica nimirum verba, corpus effici sanctum, et sanctos efficiens, qui cum sano proposito eo utuntur; corpus videlicet Christi.

Martyri succenturiatus proilit in pugnam Albertinus *De sacrament. Euchar.* lib. II, in Exam. testim. Origen. recoctisque aliquot testimoniis ex Origene jam ante a Martyre depromptis, quatuor indidem petita de suo addit, ad trutinam nostram revocanda. Prius habetur tom. XXXII in *Joan.*, num. 16, ubi de offula Judæ a Jesu porrecta disserens, vim ei quamdam ac virtutem a Christo inditam fuisse vult, quæ Judæ utilis esse potuisset, nisi offulæ prævertisset Satanas, et ne benefica ejus vi frueretur proditor, occupato ipsius corde impedivisset. Tum id gemino illustrat exemplo, priore corporis et sanguinis Christi, quæ pro ejus pietate vel nequitia qui suscipit, utilia sunt vel noxia; altero panis illius communis quo alimur, quique pro comedentis habitu vel sanitate confert ac vigorem, si valenti corpore; vel morbum, si febriculoso ac infirmo exceptus sit. Locus ita conceptus est: Καὶ οὕτω δ' ἂν οὐκ ἀπιθάνως εἰς τὸν τόπον λέγοιτο, ὡς περὶ ὁ ἀναξίως ἐσθίων τὸν ἄρτον τοῦ Κυρίου, ἢ πίνων αὐτοῦ τὸ ποτήριον, εἰς κρίμα ἐσθίει καὶ πίνει, τῆς μᾶς ἐν τῷ ἄρτι κρείττονος δυνάμεως, καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ, ὑποκειμένη μὲν διαθέσει κρείττονι, ἐνεργαζομένης τὸ βέλτιον· χεῖροσι δὲ ἐμποιοῦσης τὸ κρίμα· οὕτω τὸ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ψωμίον ὁμογενὲς ἦν τῷ δοθέντι καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις ἐν τῷ· *Λάβετε, φάγετε, ἀλλ' ἐκεῖνοις μὲν εἰς σωτηρίαν, τῷ δὲ Ἰούδᾳ εἰς κρίμα, ὡς κατὰ τὸ ψωμίον εἰσεληλυθέναι εἰς αὐτὸν τὸν Σατανᾶν. Νοεῖσθω δὲ ὁ ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον τοῖς μὲν ἀπλουστέροις κατὰ τὴν κοινωτέραν περὶ τῆς Εὐχαριστίας ἐκδοχὴν· τοῖς δὲ βαθύτερον ἀκούειν μεμαθηκόσι, κατὰ τὴν θειοτέραν, καὶ περὶ τοῦ τροφίμου τῆς ἀληθείας Λόγου ἐπαγγελίαν· ὡς εἰ ἐν παραδείγματι ἔλεγον, ὅτι καὶ ὁ κατὰ τὸ σωματικὸν τροφιμώτατος ἄρτος πυρετὸν μὲν ὑποκείμενον αὐξεί, εἰς ὑγείαν δὲ τὴν εὐξίαν ἀνάγει.* « Proinde haud absurdum in præsentī loco diceretur, quod ut, qui indigne panem Domini comedit, vel calicem ejus bibit, in judicium manducat et bibit »; in pane et calice una virtute præstantiori operante bonum in bono affectu constituto, in affectu vero malo operante condemnationem; sic offulam a Jesu datam ejusdem generis fuisse cum ea, quam Jesus dedit cæteris apostolis, dum diceret: *Acci-vite, comedite* »; sed illis quidem ad salutem, Ju-

dæ vero ad condemnationem; ita ut post offulam ingrederetur in illum Satanas. Cæterum consideretur hic panis et hoc poculum a simplicioribus juxta communiorem intelligentiam de Eucharistia, id est, de gratiarum actione: at qui alius hæc intelligere didicerint, considerent hoc dictum fuisse juxta diviniorem promissionem etiam de Λόγω, et Verbo veritatis alimentum uberius præstante, tanquam si exemplo dicerem panem, quod ad corpus attinet, alimentum uberrimum præstantem, febrii subjectam augere, cum contra bonam corporis habitudinem ad sanitatem reducat. Ex his sic ratiocinatur Albertinus: Offula Judæ porrecta ejusdem erat generis ac eucharisticus panis, juxta Origenem: Ψωμίον ὁμογενὲς ἦν τῷ δοθέντι καὶ τοῖς ἀποστόλοις· atqui offula illa merus fuit panis: merus igitur et ille. Attendisset vero subtilis illa disputator quæ in exemplum assumuntur, in eo debere convenire cujus causa instituitur comparatio, discrepare posse in aliis, hoc est partim esse ὁμογενῆ, partim ἑτερογενῆ· hic autem institui ab Origene comparisonem offulæ Judæ oblatae cum pane eucharistico, non ad explicandam panis Judæ porrecti naturam, sed ad declarandum ejus effectum, ac vim juvandi vel nocendi pro sumentis habitu: atque ita esse ὁμογενῆ, quoad illam efficientiam, de qua hoc loco quaeritur; ἑτερογενῆ vero quoad naturam, de qua nulla penitus hic habita est disputatio. Fimbria vestis Christi quæ αἰμορροοῦσαν sanavit, ex contactu sacri corporis Christi virtutem contraxerat, itidem ut offula a Jesu Judæ porrecta. Fimbriæ contactus, pro tangentis pietate vel nequitia, utilis esse poterat, vel noxius. Pari ergo jure fimbriæ contactum cum panis eucharistici esu comparare Origenes potuit; utraque enim in eo conveniebant, quod pro tangentis et edentis habitu salubris vel damnosa esse poterant; in aliis discrepabant. Id si fecisset, utraque sane dicere potuisset ὁμογενῆ, nempe quoad illam vim et efficientiam; non quoad naturam. Idem dicas de offula eucharistico pani assimilata. Alioqui cum offulam Judæ porrectam pani illi quo vitam sustinemus, similem esse dixit Origenes, hoc est ὁμογενῆ, in eo nempe quod ut illa animæ, sic ille corpori pro comedentis habitu robur conciliare potest, vel morbum; concludam utique eadem virtute polere panem nostrum quo vescimur, ac offulam illam, cui peculiarem vim contactu suo Christus indidit: quod est absurdum. Quid si præterea offulam illam fuisse panem ipsum eucharisticum Judæ porrectum Origenem existimasse dicamus? Profecto locus iste contrarium nihii habet huic sententiæ, quam et Cyrillus in *Joan.* VI, et Anastasius Sinaita *Orat. De synaxi* amplexi sunt. Id si sit, plane ὁμογενεῖς fuerint eucharisticus panis et offula Judæ porrecta, et quoad efficientiam, et quoad naturam.

Parem propemodum adhibebimus explicationem

» 1 Cor. XI, 20. » Math. XXVI, 26.

loci alterius ex homil. 7 in *Levit.*, num. 4, quo agitur de præcepto Aaroni, et sacerdotibus tradito, ne ad altare accessuri vinum biberent. Quoniam autem lex est umbra futurorum bonorum¹⁹, quid hac lege significetur perscrutans Origenes Christum hunc esse Pontificem censuit, sacerdotes apostolos, et Christum quidem cum ad altare, crucem nempe esset accessurus, in suprema cœna vinum quidem non bibisse putavit, his inductus verbis Marci xiv, 25: *Amen dico vobis, quia jam non bibam de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam novum in regno Patris mei*: apostolos vero bibisse vinum, quia nondum ad altare crucis erant accessuri. En tibi ipsa verba: «Videamus quomodo id vero Pontifici Christo Domino nostro, et sacerdotibus ejus ac filiis, nostris vero apostolis possimus aptare, etc. Quærius ergo quomodo Dominus et Salvator noster, qui est verus Pontifex, cum discipulis suis, qui sunt veri sacerdotes, antequam accedat ad altare Dei, bibit vinum; cum vero accedere cœperit, non bibit. Venerat in hunc mundum Salvator, ut pro peccatis nostris carnem suam offerret hostiam Deo. Hanc priusquam offerret, inter dispensationum moras vinum bibebat: denique dicebatur homo vorax, et vini potator, amicus publicanorum et peccatorum¹. Ubi vero tempus advenit crucis suæ, et accessurus erat ad altare ubi immolaret hostiam carnis suæ, *Accipiens, inquit, calicem, benedixit et dedit discipulis suis, dicens: Accipite et bibite ex hoc*². Vos, inquit, bibite, qui modo accessuri non estis ad altare. Ipse autem tanquam accessurus ad altare, dicit de se: *Amen dico vobis, quia non bibam de generatione vitis hujus, usquequo bibam illud vobiscum novum in regno Patris mei*³.» Hinc Albertinus efficit putat Christi discipulos merum vinum in ultima cœna bibisse, quemadmodum Aaron et sacerdotes ad altare non accessuri merum vinum bibebant; nec capere se dicit quid contra opponere possimus. Respondeo vero Origenem, cum existimavit vetus illud Levitici præceptum, quo pontifici et sacerdotibus ad altare accessuris vino interdicebatur, umbram eorum fuisse quæ Christo et apostolis contigerunt, quando ille ad altare crucis accessurus vino abstinent, hi vero nondum ad crucis altare accessuri vinum biberunt, id sibi voluisse, vinum Aaroni et sacerdotum in eo *ὁμογενῆ* fuisse eucharistico vino Christi et apostolorum, quod utroque abstinerent qui accessuri erant ad altare, ab iis vero qui non essent accessuri ad altare utrumque biberetur; quæ de re scilicet hoc loco agebatur: in aliis autem fuisse *ἑτερογενῆ*, ac in eo præcipue quod Aaroni et sacerdotum vinum, merum esset vinum; Christi vero et discipulorum, specie duntaxat. Urgebit vero aliquis dicens nulla hic nota distingui vinum illud quod cum publicanis et peccatoribus bibebat Christus, ab eo vino quo in ultima cœna abstinent, sed utrumque opponi vino Aaroni, ac pròinde simile

A fuisse vinum quo Christus abstinent in postrema cœna, vino quod cum publicanis et peccatoribus bibit. Respondeo satis fuisse Origeni, recte institui posse comparisonem vinum inter Aaroni, et vinum a Christo sive epotum in vitæ decursu cum publicanis et peccatoribus, sive non potum, sed discipulis traditum in ultima cœna. Nam quamvis hoc specie tantum esset vinum, revera esset Christi sanguis; illud vero et specie et re vinum esset, non in eo similitudinem quæsit, vel quærere debuit Origenes, quod utrumque, vinum esset vel re, vel specie, sed in eo quod illo accessurus ad altare Christus abstinerit, illud non accessurus ad altare biberit: quemadmodum Veteris Testamenti vino abstinebant pontifices et sacerdotes accessuri ad altare, idem vero non accessuri ad altare bibebant.

B Tenne vero et infirmum tertii loci robor, quem e Prologo in *Canticum* profert Albertinus. In eo hominis exterioris, corporis nimirum proprium quemdam esse cibum scribit Origenes, corporeum scilicet et terrenum: interioris vero hominis et spiritualis proprium quoque esse cibum: panem nempe vivum qui de cœlo descendit. Sed ipsa repetamus verba quæ exstant pag. 28: «Est materialis hujus hominis, qui et exterior appellatur, cibus, potusque naturæ suæ cognatus corporeus iste scilicet et terrenus. Similiter autem et spiritualis hominis ipsius, qui et interior dicitur, est proprius cibus, ut panis ille vivus qui de cœlo descendit⁴. Sed et potus ille est ex illa aqua quam promittit Jesus, dicens: *Quicumque biberit ex hac aqua quam ego do ei, non sitiet in æternum*⁵. Sic ergo per omnia similitudo quidem vocabulorum secundum utrumque hominem ponitur; rerum vero proprietas unicuique discreta versatur, et corruptibili corruptibilia præbentur; incorruptibili vero incorruptibilia proponuntur. Unde accidit ut simpliciores quidam nescientes distinguere ac secernere quæ sint quæ in Scripturis divinis interiori homini, quæ vero exteriori deputanda sint, vocabulorum similitudinibus falsi ad ineptas quasdam fabulas et figmenta inania ac contulerint, ut etiam post resurrectionem cibus corporalibus utendum crederent, potumque sumendum non solum ex illa vite vera et vivente in sæcula, verum et ex his vitibus et fructibus ligni. «Tantum abest ut hinc aliquid pro sua causa colligere possit Albertinus, ut vel ipsius opinioni contrarium id potius et adversarium sit; vel certe pro neutra parte pugnet. Duplex siquidem cibus, duplex esus interioris hominis intelligi potest: vel esus sacramentalis, cum Christi corpus ore recipimus; vel alter, cum Verbum carnem factum fide apprehendimus et comedimus, quorum uterque capite Joannis sexto exponitur; hic quidem a versu 31 ad hæc verba versus 52: *Et panis quem ego dabo*; ille vero ab his verbis ad versum 59. Si esus ille intelligitur, quo Verbum carnem factum fide comedimus, quid inde

¹⁹ Hebr. x, 1. ¹ Matth. xi, 19. ² Matth. xxvi, 26: ³ Marc. xiv, 25. ⁴ Joan. vi, 41, 51. ⁵ Joan. iv, 13.

Christianos dæmonibus acceptos non referre, sed Deo rerum conditori, eosque cum gratiarum actione recipere; ac per precationem corpus quoddam sanctum ipsos effici, sanctos efficiens quicumque eo cum sano proposito utuntur. Ad Eucharistiam minime hæc videntur pertinere. Quod et ipse fatetur Albertinus. Quod si quis tamen contradicat, non assentiar modo, sed Ecclesiæ etiam doctrinam his confirmari pertendam; panes quippe ait per precationem, per mystica nimirum verba, corpus effici sanctum, et sanctos efficiens, qui cum sano proposito eo utuntur; corpus videlicet Christi.

Martyri succenturiatus prodit in pugnam Albertinus *De sacrament. Euchar.* lib. II, in Exam. testim. Origen. recotisque aliquot testimoniis ex Origene jam ante a Martyre depromptis, quatuor indidem petita de suo addit, ad trutinam nostram revocanda. Prius habetur tom. xxxii in *Joan.*, num. 16, ubi de ossula Judæ a Jesu porrecta disserens, vim ei quamdam ac virtutem a Christo inditam fuisse vult, quæ Judæ utilis esse potuisset, nisi ossulæ prævertisset Satanas, et ne benefica ejus vi frueretur proditor, occupato ipsius corde impedivisset. Tum id gemino illustrat exemplo, priore corporis et sanguinis Christi, quæ pro ejus pietate vel nequitiâ qui suscipit, utilia sunt vel noxia; altero panis illius communis quo alimur, quique pro comedentis habitu vel sanitatem confert ac vigorem, si valenti corpore; vel morbum, si febriculoso ac infirmo exceptus sit. Locus ita conceptus est: Καὶ οὕτω δ' ἂν οὐκ ἀπιθάνως εἰς τὸν τόπον λέγοιτο, ὡς περὶ ὁ ἀναξίως ἐσθίων τὸν ἄρτον τοῦ Κυρίου, ἢ πίνωρ αὐτοῦ τὸ ποτήριον, εἰς κρίμα ἐσθίει καὶ πίρει, τῆς μιᾶς ἐν τῷ ἄρτῳ κρείττονος δυνάμεως, καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ, ὑποκειμένη μὲν διαθέσει κρείττονι, ἐνεργαζομένης τὸ βέλτιον· χεῖροσι δὲ ἐμποιοῦσης τὸ κρίμα· οὕτω τὸ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ψωμίον ὁμογενὲς τῷ κρίματι καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις ἐν τῷ· Λάβετε, φάγετε, ἀλλ' ἐκείνοις μὲν εἰς σωτηρίαν, τῷ δὲ Ἰουδᾷ εἰς κρίμα, ὡς κατὰ τὸ ψωμίον εἰσεληλυθῆναι εἰς αὐτὸν τὸν Σατανᾶν. Νοεῖσθαι δὲ ὁ ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον τοῖς μὲν ἀπλουστέροις κατὰ τὴν κοινωτέραν περὶ τῆς Εὐχαριστίας ἐκδοχὴν· τοῖς δὲ βαθύτερον ἀκούειν μαθητῶσι, κατὰ τὴν θειοτέραν, καὶ περὶ τοῦ τροφίμου τῆς ἀληθείας Λόγου ἐπαγγελίαν· ὡς εἰ ἐν παραδείγματι ἔλεγον, ὅτι καὶ ὁ κατὰ τὸ σωματικὸν τροφιμώτατος ἄρτος πυρετὸν μὲν ὑποκείμενον αὖξει, εἰς ὑγίαν δὲ τὴν εὐεξίαν ἀνάγει. « Proinde haud absurdum in præsentī loco diceretur, quod ut, qui indigne panem Domini comedit, vel calicem ejus bibit, in judicium manducat et bibit »¹; in pane et calice una virtute præstantiori operante bonum in bono affectu constituto, in affectu vero malo operante condemnationem; sic ossulam a Jesu datam ejusdem generis fuisse cum ea, quam Jesus dedit cæteris apostolis, dum diceret: Acci-vite, comedite »²; sed illis quidem ad salutem, Ju-

dæ vero ad condemnationem; ita ut post ossulam ingrederetur in illum Satanas. Cæterum consideretur hic panis et hoc poculum a simplicioribus juxta communioem intelligentiam de Eucharistia, id est, de gratiarum actione: at qui altius hæc intelligere didicerint, considerent hoc dictum fuisse juxta diviniorem promissionem etiam de Λόγῳ, et Verbo veritatis alimentum uberius præstante, tanquam si exemplo dicerem panem, quod ad corpus attinet, alimentum uberrimum præstantem, febriim subjectam augere, cum contra bonam corporis habitudinem ad sanitatem reducat. Ex his sic ratiocinatur Albertinus: Ossula Judæ porrecta ejusdem erat generis ac eucharisticus panis, juxta Origenem: Ψωμίον ὁμογενὲς τῷ τῷ ἐσθέντι καὶ τοῖς ἀποστόλοις· atqui ossula illa merus fuit panis: merus igitur et ille. Attendisset vero subtilis illa disputator quæ in exemplum assumuntur, in eo debere convenire cujus causa instituitur comparatio, discrepare posse in aliis, hoc est partim esse ὁμογενῆ, partim ἑτερογενῆ· hic autem institui ab Origene comparationem ossulæ Judæ oblatae cum pane eucharistico, non ad explicandam panis Judæ porrecti naturam, sed ad declarandum ejus effectum, ac vim juvandi vel nocendi pro sumentis habitu: atque ita esse ὁμογενῆ, quoad illam efficientiam, de qua hoc loco queritur; ἑτερογενῆ vero quoad naturam, de qua nulla penitus hic habita est disputatio. Fimbria vestis Christi quæ ἀμωρροοῦσων sanavit, ex contactu sacri corporis Christi virtutem contraxerat, illidem ut ossula a Jesu Judæ porrecta. Fimbriæ contactus, pro tangentis pietate vel nequitiâ, utilis esse poterat, vel noxius. Pari ergo jure fimbriæ contactum cum panis eucharistici esu comparare Origenes potuit; utraque enim in eo conveniebant, quod pro tangentis et edentis habitu salubris vel damnosa esse poterant; in aliis discrepabant. Id si fecisset, utraque sane dicere potuisset ὁμογενῆ, nempe quoad illam vini et efficientiam; non quoad naturam. Idem dicas de ossula eucharistico pani assimilata. Alioqui cum ossulam Judæ porrectam pani illi quo vitam sustinemus, similem esse dixit Origenes, hoc est ὁμογενῆ, in eo nempe quod ut illa animæ, sic ille corpori pro comedentis habitu robur conciliare potest, vel morbum; concludam utique eadem virtute poilere panem nostrum quo vescimur, ac ossulam illam, cui peculiarem vim contactu suo Christus indidit: quod est absurdum. Quid si præterea ossulam illam fuisse panem ipsum eucharisticum Judæ porrectum Origenem existimasse dicamus? Profecto locus iste contrarium nihii habet huic sententiæ, quam et Cyrillus in *Joan.* vi, et Anastasius Sinaita *Orat. De synaxi* amplexi sunt. Id si sit, plane ὁμογενεῖς fuerint eucharisticus panis et ossula Judæ porrecta, et quoad efficientiam, et quoad naturam.

Parem propemodum adhibebimus explicationem

¹ 1 Cor. xi, 20. ² Matth. xxvi, 26.

loci alterius ex homil. 7 in *Levit.*, num. 4, quo agitur de præcepto Aaroni, et sacerdotibus tradito, ne ad altare accessuri vinum biberent. Quoniam autem lex est umbra futurorum bonorum⁹⁹, quid hæc lego significetur perscrutans Origenes Christum huic esse Pontificem censuit, sacerdotes apostolos, et Christum quidem cum ad altare, crucem nempe esset accessurus, in suprema cœna vinum quidem non bibisse putavit, his inductus verbis Marci xiv, 25: *Amen dico vobis, quia jam non bibam de hoc genimine vitis, usque in diem illum, cum illud bibam novum in regno Patris mei*: apostolos vero bibisse vinum, quia nondum ad altare crucis erant accessuri. En tibi ipsa verba: «Videamus quomodo id vero Pontifici Christo Domino nostro, et sacerdotibus ejus ac filiis, nostris vero apostolis possimus aptare, etc. Quæritur ergo quomodo Dominus et Salvator noster, qui est verus Pontifex, cum discipulis suis, qui sunt veri sacerdotes, antequam accedat ad altare Dei, bibat vinum; cum vero accedere cœperit, non bibat. Venerat in hunc mundum Salvator, ut pro peccatis nostris carnem suam offerret hostiam Deo. Hanc priusquam offerret, inter dispensationum moras vinum bibebat: denique dicebatur homo vorax, et vini potator, amicus publicanorum et peccatorum¹. Ubi vero tempus advenit crucis suæ, et accessurus erat ad altare ubi immolaret hostiam carnis suæ, Accipiens, inquit, calicem, benedixit et dedit discipulis suis, dicens: *Accipite et bibite ex hoc*². Vos, inquit, bibite, qui modo accessuri non estis ad altare. Ipse autem tanquam accessurus ad altare, dicit de se: *Amen dico vobis, quia non bibam de generatione vitis hujus, usquequo bibam illud vobiscum novum in regno Patris mei*³.» Hinc Albertinus efficit putat Christi discipulos merum vinum in ultima cœna bibisse, quemadmodum Aaron et sacerdotes ad altare non accessuri merum vinum bibebant; nec capere se dicit quid contra opponere possimus. Respondeo vero Origenem, cum existimavit vetus illud Levitici præceptum, quo pontifici et sacerdotibus ad altare accessuris vino interdicebatur, umbram eorum fuisse quæ Christo et apostolis contigerunt, quando ille ad altare crucis accessurus vino abstinent, hi vero nondum ad crucis altare accessuri vinum biberunt, id sibi voluisse, vinum Aaroni et sacerdotum in eo *ὁμογενῆ* fuisse eucharistico vino Christi et apostolorum, quod utroque abstinerent qui accessuri erant ad altare, ab iis vero qui non essent accessuri ad altare utrumque biberetur; quæ de re scilicet hoc loco agebatur: in aliis autem fuisse *ἑτερογενῆ*, ac in eo præcipue quod Aaroni et sacerdotum vinum, merum esset vinum; Christi vero et discipulorum, specie duntaxat. Urgebit vero aliquis dicens nulla hic nota distingui vinum illud quod cum publicanis et peccatoribus bibebat Christus, ab eo vino quo in ultima cœna abstinent, sed utrumque opponi vino Aaroni, ac proinde simine

A fuisse vinum quo Christus abstinent in postrema cœna, vino quod cum publicanis et peccatoribus bibit. Respondeo satis fuisse Origeni, recte institui posse comparisonem vinum inter Aaroni, et vinum a Christo sive epotum in vitæ decursu cum publicanis et peccatoribus, sive non potum, sed discipulis traditum in ultima cœna. Nam quamvis hoc specie tantum esset vinum, revera esset Christi sanguis; illud vero et specie et re vinum esset, non in eo similitudinem quæsit, vel quærere debuit Origenes, quod utrumque, vinum esset vel re, vel specie, sed in eo quod illo accessurus ad altare Christus abstinerit, illud non accessurus ad altare biberit: quemadmodum Veteris Testamenti vino abstinebant pontifices et sacerdotes accessuri ad altare, idem vero non accessuri ad altare bibebant.

B Tenue vero et infirmum tertii loci robur, quem e Prologo in *Canticum* profert Albertinus. In eo hominis exterioris, corporis nimirum proprium quemdam esse cibum scribit Origenes, corporeum scilicet et terrenum: interioris vero hominis et spiritualis proprium quoque esse cibum; panem nempe vivum qui de cœlo descendit. Sed ipsa repetamus verba quæ exstant pag. 28: «Est materialis hujus hominis, qui et exterior appellatur, cibus, potusque naturæ suæ cognatus corporeus iste scilicet et terrenus. Similiter autem et spiritualis hominis ipsius, qui et interior dicitur, est proprius cibus, ut panis ille vivus qui de cœlo descendit⁴. Sed et potus ille est ex illa aqua quam promittit Jesus, dicens: *Quicumque biberit ex hac aqua quam ego do ei, non sitiet in æternum*⁵. Sic ergo per omnia similitudo quidem vocabulorum secundum utrumque hominem ponitur; rerum vero proprietatis unicuique discreta versatur, et corruptibili corruptibilia præbentur; incorruptibilia vero incorruptibilia proponuntur. Unde accidit ut simpliciores quidam nescientes distinguere ac discernere quæ sint quæ in Scripturis divinis interiori homini, quæ vero exteriori deputanda sint, vocabulorum similitudinibus falsi ad ineptas quasdam fabulas et figmenta inania se contulerint, ut etiam post resurrectionem cibis corporalibus utendum crederent, potumque sumendum non solum ex illa vite vera et vivente in sæcula, verum et ex his vitibus et fructibus ligni. «Tantum abest ut hinc aliquid pro sua causa colligere possit Albertinus, ut vel ipsius opinioni contrarium id potius et adversarium sit; vel certe pro neutra parte pugnet. Duplex siquidem cibus, duplex esus interioris hominis intelligi potest: vel esus sacramentalis, cum Christi corpus ore recipimus; vel alter, cum Verbum carnem factum fide apprehendimus et comedimus, quorum uterque capite Joannis sexto exponitur; hic quidem a versu 31 ad hæc verba versus 52: *Et panis quem ego dabo*; ille vero ab his verbis ad versum 59. Si esus ille intelligitur, quo Verbum carnem factum fide comedimus, quid inde

⁹⁹ Hebr. x, 1. ¹ Matth. xi, 19. ² Matth. xxvi, 26: ³ Marc. xiv, 25. ⁴ Joan. vi, 41, 51. ⁵ Joan. iv, 13.

num. 15, pag. 494, incircumcisum appellat, qui concessis matrimonii jure voluptatibus intemperantius abutitur; circumcisum vero, « si quis in hujuscemodi negotio legitimis, et quantum posteritati sufficit utatur officiis. » In quo præterquam querendæ sobolis gratia, congressum omnem conjugalem videtur respicere, etiam illum qui ut debitum redditur, vel vitandæ tentationis causa perpetratur. Sed hæc quoque in voce « legitimis » contineri possumus respondere; vel circumcisum quidem eum esse qui procreandæ tantum ad cultum Dei prolis causa actum conjugalem exercet; at non incircumcisum, qui alios præterea fines spectat, sed qui intemperanter se gerit. Hieronymus certe lib. II in *Epist. ad Ephes.*, cap. 5, reliquos omnes videtur improbare fines, unum hunc admittere, quo soboles comparanda proponitur. « Si, inquit, ita uxor subjicienda viro est, ut Christo Ecclesia; inter virum et uxorem erit sancta conjunctio, et nunquam corporis servient passionibus: » Corinthiis vero, ut infirmis, necdum solida pietate roboratis mutuam debiti solutionem per *συγκατάβασην* et indulgentiam Paulum concessisse dicit; at Ephesiis, ut pote in Christi doctrina provectoribus ademisse; unicuique tamen vel Ephesios, vel Corinthios æmulari fas esse. Et paulo post: « Liberorum ergo, ut diximus, in matrimonio opera concessa sunt. Voluptates autem, quæ de meretricum capiuntur amplexibus, in uxore damnatæ. Hoc legens omnis vir et uxor, intelligant sibi post conceptum magis orationi quam connubio serviendum. Et quod in animalibus et bestiis ipso naturæ jure præscriptum est, ut prægnantes ad partum usque non coeant, hoc in hominibus sciant arbitrio derelictum, ut merces esset ex abstinentia voluptatum. » Eo accedunt ista Epiphanius hæc. 65, cap. 4, Ὁ σεμνὸς δὲ γάμος παιδοποιίαν οὐκ εἰς αἰσχύνην τὰ ἐκ Θεοῦ καλῶς κεκτισμένα ἀπαγορεύει· ἀλλ' ὅστε ἄλλως μεταχειρίζεται τῆς τοῦ γάμου κοινωνίας τὴν ἐκ Θεοῦ τεταγμένην ἀγωγὴν. « Neutiquam honorabiles nuptiæ ad ignominiam trabentes quæ a Deo condita sunt, liberorum procreationem prohibent; sed nec aliter usurpant nuptialis conjunctionis modum a Deo institutum. » Astipulatur Augustinus libro *De bono conjugali*, cap. 7. « Reddere, inquit, debitum conjugale nullius est criminis; exigere autem ultra generandi necessitatem, culpæ venialis: » quod iterat cap. 10 et 11, et lib. I *De nupt. et concupisc.*, cap. 14. Astipulatur et supplementum *Summæ S. Thomæ* quæst. 49, a. 5. Quod autem jactat Theophilus *Pasch.* 2 et 3, Origenem « honorabiles condemnasse nuptias, » non id ex ejus verbis, sed ex doctrinæ ipsius consequentia arguit: sic enim ratiocinatur: Si in corpora, sic tanquam in ergastula, detruduntur animæ noxiæ, non esse illud « cubile immaculatum, » nec « honorabiles nuptias, » quæ formandis corporibus, ac animis puniendis operam dant, cum « propter pœnas animarum, et

A non propter generationis ordinem, nuptiarum adolescentulis vincla tribuantur. »

Hoc amplius, scribit Origenes homil. 6 in *Num.*, num. 3, actibus conjugalibus Spiritum sanctum non adesse. Verba hæc sunt: « Connubia quidem legitima carent quidem peccato; nec tamen tempore illo quo conjugales actus geruntur præsentia sancti Spiritus dabitur, etiamsi propheta esse videtur, qui officio generationis obsequitur. » At constat tamen actum hunc, si suscipiendæ prolis causa exerceatur, vel debiti reddendi, quia aliud est religionis opus, aliud justitiæ, sanctum esse et pium, ac proinde Spiritus sancti subsidio et ope exerceri. Contradicit nihilominus Auctor *Operis imperfecti in Matth.* 1, 18, aitque matrimonium etsi utentibus pœnam non inferat, mercedem tamen non præstare.

Postremo iteratas nuptias, non quasi damnosas penitus ac noxias, sed quasi pio et Christiano homine indignas Adamantius traduxit: quod merito criminati sunt Magdeburgenses, Cent. 3, cap. 10. « Nunc vero, » inquit homil. 17 in *Luc.*, « et secundæ, et tertix, et quartæ nuptiæ, ut de pluribus laceam, reperiuntur, et non ignoramus quod tale conjugium ejiciet nos de regno Dei. » Et deinde: « De cæta primitivorum immaculatorumque Ecclesiæ, quæ non habet maculam, neque rugam * * * ejicietur digamus, non quo in æternum mittatur incedium, sed quo partem non habeat in regno Dei. » Tum mox: « Puto enim monogamum, et virginem, et eum qui in castimonia perseverat, esse de Ecclesia Dei; eum vero qui sit digamus, licet bonam habeat conversationem, et cæteris virtutibus polleat, tamen non esse de Ecclesia, et de eo numero qui non habet rugam aut maculam, aut aliquid istiusmodi; sed esse de secundo gradu, et de his qui invocant nomen Domini, et qui salvantur quidem in nomine Jesu Christi; nequaquam tamen coronantur ab eo. » Hinc homilia 19 in *Jerem.*, num. 4, non æterno quidem addicendum tradit supplicio digamum, sed participem salutis alicujus futurum, non tamen tantæ felicitatis, quantæ qui purus vixerit. Tomo quoque xx in *Joan.*, num. 10, in eo neutiquam imitandum Abrahamum pronuntiat, quod ancillæ concubuerit, et defunctæ uxori aliam in senectute superinduxerit. Profecto non Montanistæ, inter quos Tertullianus, nec Novatiani solum hæc opinione infecti sunt, sed nonnulla etiam hujus affinia ex orthodoxis scriptoribus afferri solent, quæ in Decretorum parte II, caus. 31, quæst. 1, can. 8, 9 et 10, retulit Gratianus. Prior locus est ex Neocæsariensi concilio, quo « secundarum nuptiarum connubio » presbyter interesse prohibetur, cum præsertim nuptiis ejusmodi pœnitentia imponi soleat. Ubi pro, « connubio, » legendum est, « convivio; » sic enim paulo post habetur: « Quis erit presbyter, qui propter convivium illis consentiat nuptiis? » Ita legitur in

* * *Ephes.* v, 27.

ipsis concilii exemplaribus, ex Græco : Προσβύτερον εἰς γάμους διγαμούντων μὴ ἐπιτρέψαι. Quod sic reddit Dionysius Exiguus : « Presbyter in nuptiis ejus qui duas uxores ducit, seu digamus efficitur, ne convivetur. » Alter locus est ex auctore *Operis imperfecti*, homil. 33 in *Matth.*, 19, quo decernitur licitum esse secundum Apostoli præceptum secundas adire nuptias, « secundum autem veritatis rationem, vere fornicationem esse : sed cum permitte Deo publice et licenter committitur, fieri honestam fornicationem. » Tertium demum suppeditat Hieronymus lib. 1 in *Jovinian.*, cap. 8, quo secundas nuptias vix nuptiarum nomine donandas, et vix excusandas definit. At id non tam ad eas repudiandas, quam ad extollendam viduarum castitatem dictum respondet Gratianus, et ex aliis ejus testimoniis approbat. Tot vero scetet erroribus *Operis imperfecti* scriptor, ut in dogmaticis disputationibus minime sit audiendus. Neocæsariensem autem synodum de pluribus simul ductis uxoribus agere nonnulli respondent : quam responsionem probare non possum. Malim fateri talem fuisse ea ætate Ecclesiæ severitatem et rigorem, ut licitas Ecet, aliquam tamen incontinentiæ speciem præ se ferentes nuptias secundas, non celebritate solum carere, eique presbyterum omnino non interesse, sed pœnitentiæ etiam impositione quodam modo notatam esse vellet.

IV. Theophilus Alexandriensis, *Pasch.* 2 epist. Origenem causatur magicis artibus patrocinium tribuisse. Verba hæc adducit e scriptis Origenis : « Ars magica non mihi videtur alicujus rei subsistentis vocabulum : sed etsi sit, non est operis mali, ne quid habere possit contemptui. » Tum multa adversus eum oratorie exaggerat ; res attentius intraspicere insuper habet. Origenem ait Elymæ, Jamnæ et Mambriæ factorem esse ; deletam fuisse adventu Christi idololatriam, quæ ex arte magica profecta et, ac deletam proinde magiam ipsam ; aliaque ejusmodi plurima congerit. Quocirca anonymus apud Photium, cod. cxvii, inter criminationes in Origenem ab adversariis conflatas hanc nono loco recenset : ὅτι οὐ κακὴν ἡ μαγία· *malam non esse magiam.* Meminissent accusatores illi duplicem esse magiam, ut recte ex Hieronymo, et Justino probant Sixtus lib. vi, annot. 8, et Genebrardus *Collect.* cap. 6, alteram, quæ ex naturalibus causis et principiis res prævidet et prædicat, et nonnunquam etiam efficit, quæ proprie philosophia est ; alteram, quæ dæmonum ope et subsidio utens, præstigiis homines fallit et deludit. Magos illos, a quibus magia dicta est, deorum religionibus addictos, nomen inde a patria dialecto sortitos refert Porphyrius lib. iii, *Περὶ ἐμψύχων ἀποχῆς*· Παρὰ μὲν γὰρ τοῖς Πέρσαις, inquit, οἱ περὶ τὸ θεῖον σοφοί, καὶ αὐτοῦ θεράποντες, Μάγοι μὲν ὀνομάζονται· τοῦτο γὰρ κατὰ τὴν ἐπιχώριον διάλεκτον σημαίνει ὁ Μάγος. « Apud Persas, qui rerum divinarum periti sunt, deosque colunt, Magi nuncupantur : id enim

patria illorum dialecto significat Magus. » Præcipui autem inter philosophiæ parentes Magi commemorantur a Lærentio in Proœm. Magiam ergo si rem non malam esse dixit Origenes, perinde est ac si philosophiam rem non malam dixerit. Pari modo accipiendum est quod ait lib. vii *contra Cels.*, num. 5, artem προγνωστικὴν medium aliquid esse et indifferens : nam si ex causarum naturalium inspectione proficiscatur, laudabilis est ; sin ex dæmonum technis, vituperanda. Ὁ Λόγος δὲ αἰρεῖ, inquit, φαῦλ' ἅττα νομίζειν εἶναι τὰ τοιαῦτα (πνεύματα) τῇ προγνωστικῇ δυνάμει, μέση τυγχανούσῃ εἰς ἀπάτην ἀνθρώπων χρώμενα, καὶ πρὸς τὸ περισπᾶσαι αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς καθαρᾶς εἰς αὐτοὺς εὐσεβείας. Magicas ergo artes, quæ dæmonum fallaciis administrantur, improbat et rejicit : sed huiusmodi etiam disertius sub finem antecedentis libri, num. 80 ; ibi quippe Celsum coarguit, qui Magos ἐνθεωτάτους appellaverat, ἀφ' ὧν, inquit, ἡ παρώνυμος τοῦ ἔθνους αὐτῶν μαγεία καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, ἐπὶ διαφθορᾷ καὶ ὀλέθρῳ τῶν χρωμένων αὐτῇ, ἐπιδοκίμηκεν· et homil. 13 in *Num.*, num. 5 : « Nec mireris, si est in magica arte tale aliquid : esse enim hanc artem designat etiam Scriptura, sed uti ex prohibet. Nam et dæmones Scriptura esse designat, sed coli eos et exorari vetat. Recte ergo etiam magica uti prohibet, quia Magorum ministri angelis sunt refugæ, et spiritus maligni, et dæmonia immunda. » Reliqua non minus dilucida vitandæ tætiæ causa prætermitto. Tractatu etiam in *Matth.* tricesimo quinto, num. 110, pag. 910, Judaicum esse dicit adjurare dæmonia, neque secundum potestatem a Christo concessam ; quo significari vult S. Thomas 2-2, quæst. 90, a. 2, id adjurationis genus, quod sit per preces, sacrificia, et relias cæremonias ; non alterum illud, quod sit *potestatis*, ut loquitur Thomas, et quo Ecclesia uti solet. Libro etiam in *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 3 et 4, ita de magia disserit, ut pro noxia et pernicioosa hanc ipsum habuisse constet.

V. Quæ cum ita se habeant, miror id scripsisse Eustathium Antiochenum : Ἄλλ' ὁ κομψὸς Ὀριγῆνης· εἰδωλόλατρίας ἔργα, καὶ νεκρομαντείας εὐρημάτων τῶν τῆς Ἐκκλησίας θέλων ἐπεισοκλήσαι χορῶν τοῦ θεοῦ καταψεύδεται Γράμματος. « Sed venustus Origenes idololatriæ instrumenta, et necromantiæ inventa in Ecclesiæ chorum inducere volens, in sacram Scripturam mentitur. » Locus habetur in libello *De engastrimytho*, quem lucubravit ad id rejiciendum Origenis dogma, quo animam ipsam Samuelis a Pythonissa per incantamenta evocatum decrevit. Eadem de causa peculiari libro Origenem Methodius Tyrius refellit, ut auctor est Hieronymus *De script. eccles.*, cap. 94. Hunc etiam notat errorem, suppresso licet Origenis nomine, Gregorius Nysenus in Epistola ad Theodosium de Pythonissa. Ac Eustathius quidem, cujus librum Leo Allatius edidit, variis rationibus ostendere conatur non Samuelem, Samuelisve animam Pythonissæ carmini-

bus fuisse excitatam, sed dæmonem, vel phasma a dæmone confictum. Sigillatim hæc persequi, non est otii nostri, nec instituti: satis habet Origenes præsidii in Patrum aliquot consensu, quos Leo Alatius in syntagmate *De engastrimytho*, cap. 7, recenset: Justini in his *dialog. cum Tryph.*; Sulpicii Severi *Histor. sacr.*, lib. 1, et Anastasii Antiocheni in *Ὁδηγῶ*, quæst. 112, et eorum præterea quos laudat Bellarminus lib. iv *De Christo*, cap. 44. His adde antiquissimorum rabbinorum suffragium, qui tradunt mortuorum animas, si ante annum a morte præteritum evocentur, quo tempore excita fuit Samuelis anima, videri quidem ab engastrimytho, non audiri; audiri ab eo qui oracula scitatur, non videri; ab aliis nec audiri, nec videri.

VI. Hieronymus lib. i *Apolog. in Rufin.*, cap. 4, B Origenis locum offert e lib. vi *Stromat.*, in quo juxta Platonis sententiam mentiri nonnunquam licere defendit. Idem visum est ipsi Hieronymo lib. i *Comment. in Epist. ad Galat.*, cap. 2, vers. 11, multisque opinionem suam defendit. Visum id quoque Chrysostomo lib. i *De sacerdotio*, et Casiano lib. xvii *Collat.*, cap. 8 et 17, et seq. Sed pa-

lam refragatur Augustinus in libro *De mendacio*, ad Consentium, cap. 2, et in Epistola quadam ad Hieronymum, eique assentiuntur theologi omnes, quodlibet mendacium, simulationem quamlibet damnantes, et peccati nota afficientes.

VII. Qui vero mendacium non usquequaque damnat Origenes, idem jurejurando penitus interdicit tract. 35 in *Matth.*, num. 110, pag. 910, ita disputans: « Simile est enim quod dicit in Evangelio Dominus ipse: *Ego autem dico non jurare omnino*?, et non adjurare omnino. Si enim jurare non licet, quantum ad evangelicum Christi mandatum, verum est quia nec adjurare alterum licet. » In eadem fuere sententia Athanasius, Chrysostomus, Epiphanius, Hilarius, alique complures, quos citat Sixtus Senensis lib. vi, annot. 26, eorumque secutus est opinionem Pelagius, ut ab Augustino traditur in calce epist. 89, et recentium heterodoxorum magna pars: cum e contrario sanctum esse et utile juramentum, pie modo et prudenter, et flagitante necessitate adhibeatur, catholica Ecclesia constituat.

CAPUT III.

Generale Origenianæ doctrinæ examen.

I. Iniqua fere pro Origene, vel contra Origenem judicia. II. Recensentur ipsius defensores. III. Multa ad Origeniani nominis oppugnatores confutandos generatim proponuntur. Mutua criminationum repugnantia; IV. Origenistarum errores Origeni afficti; V. Rufini interpretis perfidia; VI. Patrum falsis criminibus appetitorum exemplum; VII. Philocalia a Gregorio Theologo, et Basilio ex Origenis scriptis excerpta; VIII. Allegoricæ ipsius interpretationes. IX. Frustra hæreseon fons appellatus est. X. Librorum ipsius depravatio. XI. Multa quoque ad ipsum excusandum in universum adducuntur: perpetua ipsius in proponendis sententiis hæsitatio; ejusdem modestia; XII. Constans hæreseon insectandi studium; XIII. Nimia in scribendo festinatio; XIV. Theologicæ quæstiones ipsius temporibus nondum satis excussa, nec per Ecclesiam definitæ. XV. Eum tandem temere dictorum pœnituit. XVI. Immerito Rufinum reprehendit Hieronymus, propter inscriptum Origenis Apologiæ Pamphili nomen. XVII. In multis peccasse Origenem fatendum est. XVIII. Quo numero libri Origenis habendi sint, disputatur. XIX. Et utrum inter hæreticos ponendus ipse sit.

I. Quod de Origene Origenisque dogmatis ja- C ctabatur olim: Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus; idem propemodum nunc de eo, iisque merito dici potest, qui de ipsius doctrina sententiam tulere: Ubi bene accipitur, neminem accipi melius, neminem majoribus extolli præconiis, neminis doctrinam acrioribus studiis defendi; ubi male, duriori neminem et asperiori censura defricari. Adeo extrema omnia, non in vita solum, sed post mortem etiam vir ille expertus est; nescio qua tali urgente pertinacia, et perpaucos Adamantium inter ipsiusque adversarios medias sectari partes patiente. Alios quidem tam inique erga ipsum animatos videas, ut in nefariorum ac pestiferorum hæreticorum censu Origenem ponant, et

tanquam de Ecclesiæ propudio ac vibice, sic de eo statuendum esse velint: alii contra tam cæco et effreni studio in eum feruntur, ut omnia ipsius facta ac dicta tueri parati sint, nec aliter dogmata ejus, quam ut *κρίλας δόξας* amplectantur.

Unus utrique

Error, sed variis illud partibus *.

Equidem extrema hæc inter, medium quoddam iter tenendum puto, si quis æquus esse, nec sese ipse fallere velit. Fatendum est sæpe peccasse Origenem, et in damnosos errores incidisse; in multis falso et immerito fuisse accusatum si quis neget, profligati illum pudoris esse, et supra jam probavimus, et deinceps etiam ostendemus. Præclare Pamphilus in Præfatione *Apologiæ*: « Consequens erat

* *Matth.* v, 34. * *Horat.* lib. 41, *Satyr.* 5, vers. 50, 54.

ex his omnibus laborum et studiorum suorū te-
atimōiis amplecti talem virum (Origenem) et ne-
que defensionis studio plus dare ei meriti, quam
mensura deposcit; neque rarsus obtrectandi vitio
facile condemnare, et alienum ab ecclesiastica do-
ctrina temere pronuntiare: cum utrumque istud
præcipitūm providens ante divinus sermo prohib-
uerit dicens: *Non sit in te mensura major, neque
minor: abominabile est enim in conspectu Domini
utrumque**. Unicuique enim, prout dignum est tri-
buere, justitiæ hoc proprium est. Propter quod et
mensura integra, et pondus æquate acceptabile est
apud Deum; non hoc quod mentitur veritatem, per
quod vel plus donatur rebus, quam merita depo-
seunt, vel subtrahitur meritis quod debetur. Igi-
tur utrorumque mihi improbat ratio, tum qui
apologiis suis omni labe purgare Origenem student,
tum qui ejus nomen ab Ecclesia penitus detestan-
tur: sed iis tamen qui ipsius propugnandam sus-
ceperunt causam plus favere me profiteor; scitum
quippe est plus reo favendum esse, quam actori.

II. Nec me quorundam hominum movent con-
vicia, qui non sua modo defensione indignum Ori-
genem existimant, sed iis etiam temeritatis notam
inurunt, quicumque aliquod ei excusationis præ-
stant officium. Quo suo decreto, non quosdam de
trivio magistros, sed principes in litteris et pie-
tate insignes viros percellunt. Nam ut Alexandrum
Jerosolymitanum, Theoctistum Cæsariensem, Dio-
nysium Alexandrinum, Firmilianum Cæsariensem,
Gregorium Thaumaturgum, et Athenodorum, alios-
que Origeni cœvos prætermittam; et totam
denique Palestinam, Arabiam, Phœniciam et
Achaiam, quæ Origenis partes adversus Demetrium
Alexandrinum tutatæ sunt, aperte easdem luculen-
tis scriptis deinde propugnaverunt Eusebius et
Pamphilus, cum in *ecclesiastica Historia*, tum
multo magis per *Apologiam* sex libros complexam,
quorum unicus superest. Alios quoque magni no-
minis viros complures Eusebii temporibus apologias
pro Origene scripsisse tradit Photius cod. cxviii.
Inter Origeniani nominis fautores Athanasium pon-
nit Stephanus Tritheita, cognomento Gobarus,
cujus excerpta habet Photius cod. ccxxxii. His ac-
censendus Didymus Alexandrinus, qui pro Origene
Apologeticum edidit, et Titus Bostrensis, et Gre-
gorii ambo, Nazianzenum dico, et Nyssenum, qui
a Gobaro commemorantur, et Joannes Jerosolymi-
tanus assiduus eam ob rem Epiphani et Hieronymi
probris lacessitus. Methodium quoque, insensum
illum Origenis adversarium, sui aliquando odii pœ-
nituit, et inter ejus admiratores ac defensores no-
men suum professus est. Tulit eadem ætas addi-
ctissimum Origeni Rufinum Aquileiensem, et Innu-
meros per Ægyptum dispersos monachos, maximis
eadem de causa cum Theophilo Alexandrino veli-

* Prov. ix, 40.

(43) *Nocuit et illud Origeni, quod maximæ lucu-
brationum suarum partis Rufinum interpretem nactus*

tationibus conflictatos. Anonymi cujusdam toties a
nobis jam supra laudati *Apologiam pro Origene*
legisse se testatur Photius, cod. cxvii, auctoris no-
men et ætatem silentio pressit. Quid jam recentio-
res commemorem, Joannem Picum Mirandulanum,
Jacobum Merlinum Victurniensem, Desiderium
Erasmus Roterodamum, Sixtum Senensem, Clau-
dium Espencæum, Gilbertum Genebrardum, et no-
vissime Petrum Halloxium, quorum luculentæ ex-
stant in Origenis defensionem dissertationes?

III. Horum quidem exemplum sine reprebensione
sectari me potuisse puto; neque feci tamen, nec
porro faciam: in neutram enim partem nimis con-
spici velim: tantum quid utrinque æferri in uni-
versum possit, disputabo. Primum, quid Origenis
causæ maxime faveat, videndum est; ejus duplex
est ratio, vel conflatis in eum criminationibus di-
luendis, vel ipso Origene excusando. Confutantur
primum accusationes hoc argumento, quod pleræ-
que sibi repugnant invicem, et in sese incurrunt.
Inter novem criminationes a Pamphilio commemo-
ratas, contrariæ sibi sunt priores quatuor, quæ ad
Christum pertinent, ut vel silente ipso Origene, mu-
tuo sese illæ refellant. Quod si quis superius caput,
quod Adamantii dogmata complectitur, attentis ocu-
lis perlustret, multa illic objecta Origeni crimina
adversari sibi invicem deprehendet.

IV. Alterum defendendi Adamantii argumentum
ex eo petitur, quod Origenistarum heterodoxorum
errores Origeni sæpe afflicti sunt, et quod, ut ait
Beda in *Collectaneis et Florib.*, cap. de luminariis.
Eccles.: « Multi ejus pessimi discipuli multa vene-
nosa sub nomine hujus edidisse videntur. » Cum
enim Christianum orbem in factiones dissipasset
ipsius doctrina, ut multa huic falso ab adversariis
impacta sunt, ita non pauca tanquam ab ipso tra-
dita propugnarunt ipsius asseclæ; vel quæ reipsa
fuerant ab illo tradita, in aliam sententiam
detorserunt: quorum causa insonti Origeni de-
legabatur. Cautè ergo et diligenter Origenis
dogmata ab Origenicis seponat, et in diversis cas-
sis Origenem ac Origenistas versari sciat, quisqua
historiam hanc accurate rimari et perspectam ha-
bere volet.

V. (43) *Nocuit et illud Origeni quod maximæ lu-
cubrationum suarum partis Rufinum interpretem
nactus est. Cujus tanta fuit in Latine reddendis
veterum scriptis, et tam immoderata licentia, quem-
admodum sæpe monuimus, cum multa detrahendo,
vel inferciendo, tum pleraque interpolando et re-
coquendo, ut intelligere debeat quicumque conver-
sum a Rufino scriptorem aliquem legat, non tam se
auctoris ipsius, quam Rufini sententias et verba
legere. Eo vero latius patet id vitium, quod ip-
sum Origenianæ doctrinæ fontem, libros *ἑπτὰ
ἀρχῶν*, unus ille ad nos derivavit, et suis quidem*

*est. Vide Præfationem nostram tomo primo prædi-
cam pag. 2, 3 et 4.*

sordibus inquinatos; cuius testem citamus Rufinum ipsum in Prologo, et in Præfatione libri III. Nemo autem superioris capituli dissertationum fidem hinc elevari posse putet; cum enim magna criminationum pars, quas Origenis oppugnatores jactant, inde petita sit; quid aptius quam responsiones indidem deprimere, unde criminationes petita sunt? Si quis ergo e corrupto libro prolatas defensiones causetur, cadat accusationum ex eodem accersitarum fides necesse est. Quod si suum his servetur robur, stabit illarum quoque auctoritas.

VI. Multum etiam ad defensionem Origenis confert Patrum aliorum exemplum, quibus errores aliqui exciderunt humanitas, quamvis orthodoxam in aliis tenuerint fidem, et inter orthodoxos positi sint. Nam ut alios brevitate causa prætermittam, quot recensere possumus nulla hæreseos suspicione aspersos, et de Trinitate tamen falsa et absurda commentos? Venient in hunc ordinem Justinus martyr, Athenagoras, Theophilus Antiochenus, Clemens Romanus, Gregorius Thaumaturgus, Methodius, Lucianus, et Origenis præcipue discipulus Dionysius Alexandrinus, quem ideo Anomæorum parentem appellat Basilus epist. 41, et Arianismi fontem Gennadius lib. II, *De dogmat.* cap. 2, cum eum tamen ab his accusationibus vindicet Athanasius, et præter Athanasium Hieronymus, qui eum in *Trinitate Catholicum esse* testatur *Apolog.* lib. II, cap. 4. Quam multos integræ et sanæ fidei viros tulit Ecclesia, calumniis prosequis, et ignominie notatos? Unum laudabo præ reliquis Joannem Chrysostomum, vel hanc potissimum ob causam, quod has ipsi conflictationes Origenismi suspicio peperit. Nam cum Origenistas monachos adversus Theophili Alexandrini injurias læteretur, in suspicionem venit affectati Origenismi, variisque artibus episcopatu depulsus, Constantinopoli deturbatus, in exsilium actus, summa ac prope ferina a submissis satellitibus inclementia adhibitus, ægritudine tandem animi, ac corporis doloribus extinctus est; Origenisque calumniam et fortunam Origenistas protegens in se expressit.

VII. Notandum quoque in gratiam Origenis, quæcumque nobis ipsius exhibet *Philocalia* (multa autem exhibet, etiam ab ejus criminatores reprehensa) quoniam a Gregorio Theologo et Basilio selecta *Philocaliæ* nomine affecta sunt, ipsorum quasi suffragio et approbatione munita videri; nam si secus de iis sensissent, eane *Ἐκλογὰς χρησίμους τοῖς φιλολόγοις* Gregorius appellasset in epistola ad Theodorum Tyancum episcopum?

VIII. Allegoricæ præterea ipsius interpretationes lectores nonnunquam fefellerunt: cum enim sæpe ab expositione litteræ ad spiritalem sensum ita transeat, ut vix utriusque percipiatur commensura, allegoricas interpretationes habuerunt pro

(44) Denique potissimum Origeni ex librorum ipsius depravatione patrocinium conciliatur. Ad

PATROL. GR. XVII.

dogmaticis assertionibus, et sic in eas, tanquam adversus novas opiniones in Ecclesiam invecas velitati sunt.

IX. Nec fraudi huic esse nebet, quod hanc hæresum, Sabellianorum, Arianorum, Eunomianorum, Anomæorum Pelagianorumque pater, et omnium hæreseon fons a nonnullis appellatur. Nam ut ad confingendas hæreses incentivum scripta ejus malis ingeniis subdidisse demus, lectorumne culpam et perversa judicia præstare tenetur? meritone ægristomachi vitium in cibum sincerum transfertur? Imo vero, summæ ejus in Ecclesia auctoritatis vel ex eo præjudicium sumi potest, quod ex ipsius suffragio magnam erroribus suis vim accedere putarunt heterodoxi. Annon autem præcipuam figmentis suis fidem ex Scriptura sacra conciliare itidem student hæretici? annon ex divinis Libris in alienos et nefarios sensus a se contortis pestifera sua dogmata extuderunt? Pari ergo jure errorum omnium, si ita loqui licet, Scriptura sacra, male scilicet accepta, fons dicatur et origo, ob præpostera nempe hæreticorum ingenia, optima quæque pervertentium.

X. (44) Denique potissimum Origeni ex librorum ipsius depravatione patrocinium conciliatur. Argumentum illud arripuit anonymus ipsius defensor apud Photium cod. cxvii. Idem vero peculiari libello dilatavit Rufinus, cujus summa hæc est: Inde Origenis codices ab hæreticis et malevolis depravatos argui, quod contraria et repugnantia, non in diversis solum ipsius scriptiõibus, sed iisdem etiam locis comperiantur, qualia ab homine non insano, nec penitus mente commoto scripta nullus suspicari possit; Patrum aliorum libros pari modo Ecclesiæ perduelles corrupisse, puta Clementis Romani, Clementis alterius Alexandrini, ac Dionysii item Alexandrini; ejus libris manus ab hæreticis illatas Athanasium demonstrasse; eundem casum Athanasii ipsius codices sustinuisse; Hilarii quoque et Cypriani; nec sacris ipsis Voluminibus nefarios homines Marcionistas et Apellitas pepercisse; non unam lucubrationum suarum corruptelam ab adversariis suis profectam Origenem ipsum deprehendisse, uti ipse apud amicos Alexandrinos questus est in epistola, quam descripsit Rufinus; eandem quoque querelam in alia ipsius epistola iterasse. Præ aliis vero depravatos fuisse libros *Περὶ ἀρχῶν* idem tradit Rufinus in Prologo iis præfixo. Huic adsonat Vincentius Lirinensis in libello *adversus hæreses*, capit. 23. « Sed dicet aliquis, inquit, corruptos esse Origenis libros: non resisto, quin potius et malo: nam id a quibusdam et traditum, et scriptum est, non Catholicis tantum, verum etiam hæreticis. » Auctor *Catalogi* ad Desiderium: « Multi tamen aliquos ejus (Origenis) pessimos discipulos multa venenosa sub ejus nomine edidisse testamur: » quæ verba repetit Beda Auctor

Præfationem tomi primi pag. 2, 3 et 4, ubi hæc sententia confutatur.

Prædestinati, hæc. 22 et 45, minime ab his discrepat, additque Ampullianum quemdam hæresiarcham Bithynum astroendi sui dogmatis gratia vitiatos a se Origenis libros protulisse. Denique Haymo Alberstatensis in libro *De Christianarum rerum memoria* ita disserit: « Ego sane de Origene viro tam illustri, abstinentissimæ vitæ et castissimæ, præclaræ doctrinæ, puri et lucidi sermonis, salva fide Patrum dixerim, quod hæc omnino non scripserit, sed ab hæreticis ob præclarum nomen ejus offuscandum, maligne conficta sunt et conscripta, et nomini suo prætitulata. »

Constat profecto solemne id esse hæreticis veteres libros arcessendæ sibi auctoritatis causa violare. Frequentia occurrunt exempla in *Panario* Epiphani. Scribit item Evagrius lib. III, cap. 31, Nestorianos et Eutychianos sanctorum Patrum lucubrationes sæpe depravasse, multosque Apollinarii libros Gregorio Thaumaturgo, Athanasio et Julio mutatis titulis ascripsisse. Apollinaristas quoque Cyrilli libros pervertisse auctor est Leontius. Notarios præterea homilias Origenis, et dictata ex ipsius ore excipientes per nimiam festinationem erroribus aliquibus respersisse crediderim; necnon et indoctas puellas, quarum opera ad exarandos nitidis litteris codices utebatur.

Sed Hieronymus totam hanc Origenis, quæ ex librorum ipsius depravatione petitur, defensionem flocci facit lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4 et 5, et cum Rufino pedem confert, ac loca Origenis in quibus repugnantia exstare dixerat Rufinus, designari sibi postulat. Nos certe in superiore capite testimonia attulimus tam sibi contraria, ut Hieronymo satisfacere possint. Ait deinde hac responsione usum non esse Didymum, non Eusebium. Quid tum autem? Si quæ ab hæreticis inserta sunt, benigna interpretatione mollivit Didymus, vel perperam defendit Eusebius; si objectum testimonium solvere maluerunt, quod erat in promptu, quam ut falsum repudiare, quod probatu difficilium erat, minusne idcirco incerta et adventitia sunt? Usus erat deinde Rufinus aliorum Patrum exemplo, quorum lucubrationes fuerant violatæ. Ait vero Hieronymus futurum ut si id concedatur, jam incerti sint librorum auctores, nihil ad eos relatum iri qui scripserunt, sed ad corruptores omnia, ac ne ad illos quidem, cum ignoti sint. « Hac defensionis, inquit, perturbatio, nec Marcion, nec Manichæus, nec Arius, nec Eunomius accusari poterunt. » Attendisset vero Hieronymus ad superiora: scribit Rufinus falsi ea esse suspecta, quibus alia in eodem scriptore ex adverso opposita exstant: his duntaxat falsitatis notam apponit Rufinus. « Non enim, » inquit invect. I in *Hieronym.*, « generaliter promisi me prolaturum quæ essent fidei contraria, sed quæ ipsi sibi essent contraria; » ideoque porro incerti erunt librorum auctores, si ea duntaxat illis abjudicentur, quæ reliquis contradicant? ecquod hinc sibi patrocinium spondere poterunt Marcion, Manichæus, et

A alii? Tum objicit sibi Hieronymus: « Quomodo in libris eorum (Patrum Ecclesiæ) vitiosa nonnulla sunt? » respondet, « Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos hæreticos judicabo: fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel a librariis imperitiis eorum paulatim scripta corrupta sint: vel certe, antequam in Alexandria, quasi dæmonium meridianum, Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locuti sunt, et quæ non possint perversorum hominum calumniam declinare. » Excusationem accipio, cur tu eandem pro Origene adhibitam repudiabis? a librariis scripta ejus fortasse corrupta fuisse dicimus; ante Arium minus caute locutum pronuntiamus, vel alio sensu scripsisse, vel denique errasse; idcirco hæreseos ipsum damnabis? Allata demum Patrum aliorum exempla deridens ait non hæreseos suspicione vacare Origenem, etiamsi in hæresi Patres alii fuerint. Dicendum potius hæresi vacare Origenem, quamvis in errores lapsus sit, quod paribus impliciti erroribus Patres, omni tamen hæreseos nota sint immunes. Mutilatæ postmodum epistolæ Adamanthii ad amicos Alexandrinos Rufinum arguit Hieronymus; ut si quis mutilatum a me scriptorem esse dicat, cum testimonium aliquod ex eo vel fragmentum ad rem in disputatione positam pertinens adduco: quorsum enim Origenis adversus Demetrium querelas, quæ in reliqua epistolæ parte continentur, retulisset Rufinus, de librorum ipsius constupratione agens? Ad id autem quod causatus fuerat Origenes in epistola ad Alexandrinos, adulteratum a Candido Valentiniano hæretico habiti secum *Dialogi* codicem, subjicit Hieronymus: « Intelligimus in hoc tantum *Dialogo* ab Origene argui hæreticam falsitatem, et non in cæteris libris, de quibus nonquam questio fuit; alioqui si omnia quæ hæretica sunt, non erunt Origenis, sed hæreticorum, omnes autem propemodum illius tomis his erroribus pleni sunt, nihil Origenis erit, sed eorum quorum ignoramus vocabula. » Quid fiet autem altera Origenis epistola, in qua scribit Rufinus parem haberi in libris ejus violatis querimoniam? Deinde non id velle Rufinum diximus, quæcunque hæretica sunt in Origenis lucubrationibus, hæreticorum esse, sed ea tantum quibus repugnantes sententias Origenes asseruit. In epistola quoque 65 ad Pammachium et Oceanum, cap. 4, multa in eandem sententiam Hieronymus colligit, idemque habet, quod in *Apologia adversus Rufinum* propositum est, et a nobis supra confutatum, nempe defensores Origenis Eusebium et Didymum, hac responsione quæ ex librorum ipsius constupratione petitur, minime usos fuisse. Tum ait: « Solus inventus est Origenes, cujus scripta in toto orbe falsarentur. » Itane vero? Annon evangelistarum apostolorumque scripta adulteras hæreticorum manus senserunt? Parum quoque valet quod subnectitur: « Ipse Origenes in epistola quam scribit ad Fabianum, poenitentiam agit, cur talia scri-

perit; et causam temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicum protulerit: » nam nec hæreticus ille est, nec habendus est, quem temere dictorum pœnituit. Aliud præterea his verbis suggerit nobis defendendi Origenis argumentum Hieronymus; perperam scilicet ab Ambrosio vulgatos fuisse codices, quos exercitationis gratia secreto Origenes elucubraveret. Hinc denique refellitur illud Baronii ad an. 232, cap. 10: « At in eo certe minus excusatione dignus esse videtur, quod cum sciret sua ab omnibus impugnari, retractatorium nullum ediderit commentarium; cum ipsi tamen satis otii et temporis superfuisset, ut ad omnes catholicæ fidei numeros, cuncta quæ a se scripta essent, attemperaret: » nam et pro *retractario commentario* haberi potest illa ad Fabianum epistola, et alios insuper fortasse scripsit, vetustate deinde consumptos.

XI. Quæ ad frangendas Origenis oppugnationum accusationes, eumque adversus calumnias tuendum, et immunem culpa præstandum valere poterant, collegimus: nunc quid ad eum excusandum, et ad conciliandum huic, etiam erranti, hominum favorem conferat, videamus. Utilissimum est in primis, quod nullam in proponendis opinionibus pervicaciam, nullam in defendendis pertinaciam, quæ præcipua hæreseos nota est, præ se fert; sed fluctuans semper et incertius cogitata sua profert in medium, solemniter hac vocula μήποτε, quæ hesitantis est, lectorum animos occupans, et disputationes suas ordiens, easdemque consueta obstestatione concludens, qua universos ad alia perscrutanda et proponenda hortatur, paratum se significans a suis discedere, ad meliora transire. Sæpe quidem in libris *Περὶ ἀρχῶν* dubitationem suam fatetur, velut lib. 1, cap. 6, num. 1: « Quæ quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quæ sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus nos fecisse puto, cum de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur: » quod iterat in fine capituli ejusdem et initio sequentis. De incarnatione Christi dicturus hæc præfatur lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 6, num. 2: « De quo nos non temeritate aliqua, sed quoniam ordo loci deposcit, ea magis quæ fides nostra continet, quam quæ humanæ rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis proferemus, suspiciones potius nostras, quam manifestas aliquas affirmationes in medium proferentes. » Nec aliter suam de anima disputationem accipi vult; ait enim in eodem lib. II *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 8, num. 4: « Verumtamen quod diximus mentem in animam verti, vel si qua alia in hoc videntur aspicere, discutiat apud se qui legit diligentius et pertractet; a nobis tamen non putentur velut dogmata esse prolata, sed tractandi more ac

requirendi esse discussa; » et paulo post, num. 5: « Hæc prout potuimus de rationabili anima discutienda magis a legentibus, quam statuta ac definita protulimus. » Plena sunt ejusmodi obstestationum omnia, e quibus nonnullas adducit Pamphilus suam *pro Origene Apologiam* exordiens, ex ejusque hæsitacione validissimum tuendi ipsius argumentum sumit, idque non semel adversariis objectat. Hinc Gulielmus Parisiensis in part. 1, *De universo*, cap. 19, hæc scribit: « Hinc est error qui impositus fuit a quibusdam uni e præcipuis doctoribus Christianorum, et iste fuit e sapientibus theologis Græcorum, et vocatus fuit Origenes. Apparebit autem tibi ipsum nullatenus ex sententia et assertione dixisse. » Qui minus autem hanc pro Origene excusationem usurpabimus, cum eandem pro Origenis discipulo Gregorio Thaumaturgo usurpaverit Basiliius, epist. 64? Merito itaque Joannes Picus Mirandulanus, secundo articulo *Apologiæ pro Origene*, probat eum, si quid fidei minus consonum scripsit, « neque dogmatice, neque assertive, sed dubitative semper et inquisitive procedere; » multaque Origenis congregat loca, in quibus apparet ipsius fluctuatio.

Multum etiam modestiam Origenis, et submissos ac humiles de se, suaque doctrina sensus prædicat Pamphilus initio *Apologiæ*: et merito; quid enim tam ab hæresi alienum, cujus certus character est superbia? Factum itaque optime est ab Halloxiō, cum in ejus contestanda demissione et modestia operam suam posuit, et loca ipsius multa coacervavit, *Orig. defens.* lib. II, cap. 2.

XII. Quid quod interocinnum cum hæreticis bellum perpetuo gerit Origenes, Valentinianis, Marcionistis, Basilidianis, Apellitibus, Helcesaitis; eaque teneri ac credi duntaxat jubet, quæ ab Ecclesia recepta sunt. « Illa sola, » inquit in Proœmio lib. I *Περὶ ἀρχῶν*, num. 2, « credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica et apostolica discordat traditione, » quod sæpe repetit; et homil. 16 in *Luc.*: « Ego vero quia opto esse ecclesiasticus, et non ab hæresiarcha aliquo, sed a Christi vocabulo nuncupari, et habere nomen quod benedicetur super terram, et cupio tam opere, quam sensu et esse et dici Christianus, æqualem et in veteri et in nova lege quæro rationem. » Unde Pamphilus *Apologiæ* cap. 4: « Hoc idem facit etiam (Origenes) cum hæreticorum discutit sectas, quibus omnibus confutatis atque convictis, unam solam eamque, quam supra exposuit, catholicæ veritatis sententiam tenet. De quibus singulis qualiter responderit hæreticis, et quomodo universa eorum dogmata destruens ipse semper apostolicam confirmaverit fidem, si velimus omnes sententias ejus congregare, et longum satis est, et erit tam nobis qui scribimus onerosum, quam legentibus lædiosum. » Profecto hæreses, hæreseosque principes a pueritia usque adeo aversabatur, ut Paulo hæretico, excellentis licet facundiæ viro, in præcationibus assistere nunquam voluerit, etiamsi eodem ac ille

primo vicissim sequentes; nihil Pamphilum, teste A Eusebio, proprii operis condidisse: et in libro *advers. Pelag. ad Ctesiph.*, cap. 2, « Fecerat hoc, inquit, et in sancti Pamphili martyris nomine, ut librum primum sex librorum defensionis Origenis, Eusebii Cæsariensis, quem fuisse Arienum nemo est qui nesciat, nomine Pamphili martyris prænotaret: » et lib. vi in *Ezech.*, cap. 13: « Nec mirum si gentilem philosophum in martyrem et Romanæ urbis episcopum transtulerit; cum Eusebii quoque Cæsariensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo commutavit; ut facilius tali laudatore libros impiissimos *Περί ἀρχῶν* Romanis conciliaret auribus. » (46) At in epistola 41, alias 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 4, compositum ab amicis Origenis et sectatoribus librum suscipitur, eoque facilius compositum, quod; nullis aliis a Pamphilo editis descriptionibus, ex earum conflictu verum deprehendi non posset (47), additque supposititium hoc opus ad mille versus e principio libri sexti Eusebianæ *Apologię* continere. Subiungit postmodum Pamphilum inter et Eusebium magnam fuisse animorum concordiam: « Quomodo igitur, inquit, inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænae synodi, quæ fuit postea, defensor? » Unde concludit vel Didymi esse illud opusculum, vel alterius cujuslibet, qui sexti Eusebii libri « capite detruncato cætera membra sociavit: » hoc est, qui libri sexti initium in priorem inseruerit. Nam libro iii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, hæc habet: « In Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi ἀπολογίας Ὀριγένους, quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine Martyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam partem plerisque blasphemis commutatis; et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris *Περί ἀρχῶν* fecisse convinceris: maxime cum idem Eusebius, ut jam duobus libris docui, scribat Pamphilum nihil proprii operis edidisse. » Ex his elicatur Didymum, aut alium quemlibet, in priorem Eusebianæ *Apologię* librum mille circiter versus ex sexti initio detractos inseruisse, Rufinum vero exposuisse Latine, et sub Pamphili nomine publicasse, cum Eusebii potius dicendus esset; ac nonnulla quoque de Filio Dei et Spiritu sancto, in eo vet ipsam, vel Didymum, vel alium commutasse. Hoc idem reperitur lib. i *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 2, et lib. iv,

(46) At in Epistola 41, alias 65, ad Pammachium et Oceanum, etc. Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili.

(47) Additque supposititium hoc opus ad mille versus e principio libri sexti Eusebianæ *Apologię* continere. Ut tollatur aperta verborum repugnantia, eminentissimus cardinalis Norisius Dissert. historica de synodo quinta, cap. 15, eam rejicit in amanuensium errore, qui cum in hac ad Pammachium et Oceanum epistola legerent abbreviatas hæc notat: « VI lib. Eusebii super Origenis defensione

cap. 4, quo postremo loco aliqua etiam orthodoxæ fidei minus congrua in Rufini interpretatione existisse tradit Hieronymus, quæ nusquam hodie comparent; (48) a Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Libri ejusdem secundi capite sexto narrat Hieronymus *Apologeticum* hunc, primum sibi in codice Rufini visum, Pamphili nomine inscriptum, diversum ab Eusebii *Apologetico* aliquando existimasse: sed pelleto utroque facile intellexisse primum ex Eusebianis sex libris, eum esse cui a Rufino Pamphili nomen inductum est, quique hoc titulo Latine ac Græcæ editus est, « immutatis duntaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferbant: » eo factum ut in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* Pamphilo lucubrationem hanc ascriberet. Verba ejus sunt: « Scripsit, antequam Eusebius scriberet, *Apologeticum pro Origene.* » Id ita demum excusat lib. ii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6: « Sed cum ipse dicat Eusebius Pamphilum nihil scripsisse, exceptis brevibus epistolis ad amicos, et primus liber sex voluminum illius eadem et iisdem verbis contineat, quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt, perspicuum est te idcirco librum hunc disseminare voluisse, ut sub persona martyris hæresim introduceres; cumque de ipso libro, quem Pamphili simulat, multa perverteris, et aliter in Græco, aliter in Latino sit, fraudem tuam errori meo imputare non debas; credidi enim ejus esse librum, quem titulus præferebat: » atque hæc repetit lib. iii *Apolog.*, cap. 4. Quamvis autem in assignando *Apologetici* hujus auctore dubius hæreat Hieronymus, Marianus tamen Victorius accuratus Hieronymi editor eum sine dubitatione Eusebio ascribere non dubitavit.

Verum concertationem dirimit Photius cod. cxviii; docet enim Pamphilum, cum attineretur in carcere, quinque priores *Apologetici* illius libros, præsentente Eusebio, elaborasse; sextum vero, perperso martyrium Pamphilo, ab Eusebio fuisse absolutum. Præcipuum nempe operis auctorem Pamphilum agnoscit, socium vero Eusebium et administrum. Res ex ipsius verbis melius spectabitur: Ἀνεγνώσθη Παμφίλου τοῦ μάρτυρος, καὶ Εὐσεβίου ὑπὲρ Ὀριγένους· τόμοι δὲ τὸ βιβλίον εἰς, ὧν οἱ μὲν πάντες Παμφίλου τὸ δεσποτικόν οἰκοῦντι, συμπάροντος καὶ Εὐσεβίου ἐξεπονήθησαν. Ὁ δὲ ἔκτος ἐπεὶ ὁ μάρτυρς ξίφει τοῦ ζῆν ἀπαχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ἃν ἐπόθει· Θεὸν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν ἀπαρτίζεται. « Lectus est Pamphili martyris, et Eusebii pro Origene liber sex tomis

principium » reddiderunt « sexti libri, » cum « sex librorum Eusebii super Origenis defensione principium » scribere debuissent. Sic etiam paulo post legentibus, « qui vi libr. capite detruncato, » non excribendum eis erat, « sexti libri, » sed, « sex librorum. »

(48) A Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili, num. 7, ubi hæc Huetti opinio conlatur.

primo vicissim sequentes; nihil Pamphilum, teste Eusebio, proprii operis condidisse: et in libro *advers. Pelag. ad Ctesiph.*, cap. 2, « Fecerat hoc, inquit, et in sancti Pamphili martyris nomine, ut librum primum sex librorum defensionis Origenis, Eusebii Cæsariensis, quem fuisse Ariannum nemo est qui nesciat, nomine Pamphili martyris prænotaret: » et lib. vi in *Ezech.*, cap. 18: « Nec mirum si gentilem philosophum in martyrem et Romanæ urbis episcopum transtulerit; cum Eusebii quoque Cæsariensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo commutavit; ut facilius tali laudatore libros impiissimos *Περὶ ἀρχῶν* Romanis conciliaret auribus. » (46) At in epistola 41, alias 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 4, compositum ab amicis Origenis et sectatoribus librum suscipitur, eoque facilius compositum, quod; nullis aliis a Pamphilo editis descriptionibus, et earum conflictu verum deprehendi non posset (47), additque supposititium hoc opus ad mille versus a principio libri sexti Eusebianæ *Apologię* continere. Subiungit postmodum Pamphilum inter et Eusebium magnam fuisse animorum concordiam: « Quomodo igitur, inquit, inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probeat dogmatis, et Pamphilus Nicænae synodi, quæ fuit postea, defensorem? » Unde concludit vel Didymi esse illud opusculum, vel alterius cujuslibet, qui sexti Eusebii libri « capite detruncato cætera membra sociavit: » hoc est, qui libri sexti initium in priorem inseruerit. Nam libro iii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, hæc habet: « In Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi ἀπολογίας Ὀριγένους, quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine Martyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam partem plerisque blasphemias commutatis; et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris *Περὶ ἀρχῶν* fecisse convinceris: maxime cum idem Eusebius, ut jam duobus libris docui, scribat Pamphilum nihil proprii operis edidisse. » Ex his efficitur Didymum, aut alium quemlibet, in priorem Eusebianæ *Apologię* librum mille circiter versus ex sexti initio detractos inseruisse, Rufinum vero exposuisse Latine, et sub Pamphili nomine publicasse, cum Eusebii potius dicendus esset; ac nonnulla quoque de Filio Dei et Spiritu sancto, in eo vel ipsum, vel Didymum, vel alium commutasse. Hoc idem reperitur lib. i *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 2, et lib. iv,

(46) At in Epistola 41, alias 65, ad Pammachium et Oceanum, etc. Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili.

(47) Additque supposititium hoc opus ad mille versus a principio libri sexti Eusebianæ *Apologię* continere. Ut tollatur aperta verborum repugnantia, eminentissimus cardinalis Norisius Dissert. historica de synodo quinta, cap. 13, eam rejicit in amanuensium errore, qui cum in hac ad Pammachium et Oceanum epistola legerent abbreviata hæc notata: « VI lib. Eusebii super Origenis defensione

cap. 4, quo postremo loco aliqua etiam orthodoxæ fidei minus congrua in Rufini interpretatione existisse tradit Hieronymus, quæ nusquam hodie comparent; (48) a Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Libri ejusdem secundi capite sexto narrat Hieronymus *Apologeticum* hunc, primum sibi in codice Rufini visum, Pamphili nomine inscriptum, diversum ab Eusebii *Apologetico* aliquando existimasse: sed pelleto utroque facile intellexisse primum ex Eusebianis sex libris, eum esse cui a Rufino Pamphili nomen inductum est, quique hoc titulo Latine ac Græce editus est, « immutatis duntaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferbant: » eo factum ut in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* Pamphilo lucubrationem hanc ascripserit. Verba ejus sunt: « Scripsit, antequam Eusebius scriberet, *Apologeticum pro Origene.* » Id ita demum excusat lib. ii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6: « Sed cum ipse dicat Eusebius Pamphilum nihil scripsisse, exceptis brevibus epistolis ad amicos, et primus liber sex voluminum illius eadem et iisdem verbis contineat, quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt, perspicuum est te idcirco librum hunc disseminare voluisse, ut sub persona martyris hæresim introduceres; cumque de ipso libro, quem Pamphili simulat, multa perverteris, et aliter in Græco, aliter in Latino sit, fraudem tuam errori meo imputare non debes; credidi enim ejus esse librum, quem titulus præferbat: » atque hæc repetit lib. iii *Apolog.*, cap. 4. Quamvis autem in assignando *Apologetici* hujus auctore dubius hæreat Hieronymus, Marianus tamen Victorius accuratus Hieronymi editor eum sine dubitatione Eusebio ascribere non dubitavit.

Verum concertationem dirimit Photius cod. cxviii; docet enim Pamphilum, cum attineretur in carcere, quinque priores *Apologetici* illius libros, præsentem Eusebio, elaborasse; sextum vero, perperso martyrium Pamphilo, ab Eusebio fuisse absolutum. Præcipuum nempe operis auctorem Pamphilum agnoscit, socium vero Eusebium et administrum. Res ex ipsius verbis melius spectabitur: Ἀνεγνώσθη Παμφίλου τοῦ μάρτυρος, καὶ Εὐσεβίου ὑπὲρ Ὀριγένους· τόμοι δὲ τὸ βιβλίον ἔξι, ὧν εἰ μὲν πέντε Παμφίλω τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντι, συμπάροντος καὶ Εὐσεβίου ἐξεπονήθησαν. Ὅ δὲ ἕκτος ἐπεὶ ὁ μάρτυρς ἔφυγε τοῦ ζῆν ἀπαχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν ἀπαρτίζεται. « Lectus est Pamphili martyris, et Eusebii pro Origene liber sex tomis

principium » reddiderunt « sexti libri, » cum « sex librorum Eusebii super Origenis defensione principium » scribere debuissent. Sic etiam paulo post legentibus, « qui vi libr. capite detruncato, » non exscribendum eis erat, « sexti libri, » sed, « sex librorum. »

(48) A Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili, num. 7, ubi hæc Huetti opinio connotatur.

Auctor est Pamphilus in *Apologia*, hæreticorum loco sua ætate a multis habitus, quicumque libris Origenis uterentur, nec eam quidem concessam ipsis fuisse veniam, « quæ impertiri solet, verbi gratia, his qui Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum percontandi atque cognoscendi studio decurrunt. » Pamphili circiter temporibus florebat Pachomius abbas, vitæ sanctitate illustris, quem jam morti proximum, monachos suos ab earum lucubrationum lectione gravissimis verbis prohibuisse narrat, qui vitam ejus litteris consignavit: sed fidem narrationi detrahit perspectum Scriptoris adversus Origenismum odium. Multum deinde a Theophilo et Epiphania laboratum est, omnium de manibus li libri ut excuterentur: proditum quippe est a Socrate libr. vi, cap. 9, 42, et Sozomeno libr. viii, cap. 14, solas Origenis lucubrationes criminatam esse Theophilum, eorum licet auctoritate adversus Arianos jam ante Athanasius pugnasset; Alexandriæ concilium conflasse, in eoque illæ ut repudiarentur perfecisse; easdem in Cypria synodo suavis ipsius Epiphanium damnasse, et ne quis iis legendis operam daret sanxisse, decretum Constantinopolim misisse, idemque ut faceret, Chrysostomum valde fuisse hortatum; eodem ipsum contendisse, episcopos in suam sententiam pellicere voluisse, et Origeniana denique scripta in Apostolorum templo publica denuntiatione reprobare parantem Serapionis monitu absterritum fuisse. A Faustino quoque vetitum eorum usum testificatur Hieronymus epist. 76, ad Tranquill. Nec Baronio assentior, contra Sulpicii Severi, Socratis et Sozomeni auctoritatem falsum esse asserenti¹⁰, Epiphanium inter, Theophilum et Chrysostomum de libris Origenis prohibendis hac tempestate actum, vel eos in Alexandrina synodo aut Cypria fuisse proscriptos; nec Gennadio, qui Severum in Dialogo priore referre ait, « suo tempore apud Alexandrinam synodum episcoporum decretum, Origenem et cautius a sapientibus pro bonis legendum, et a minus capacibus pro malis repudiandum. » Ait quidem Sulpicius maximam fuisse monachos inter et episcopos concertationem « ex ea occasione, quia congregati in unum sæpius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet. » Gratissimum præterea sibi fuisse asseverat Anastasius papa in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, quod ab Origenis lectione Christianos revocarunt Arcadius et Honorius. Eo quoque inclinare videtur Vincentius Lirinensis, cap. 25, *Contr. hæres.*, ut ab usu Christianorum libri istû removeantur. Denique Justinianus in epistola encyclica ad Menam et alios episcopos, cupere se scribit omnes Christianos cognoscere scripta Origenis prorsus a Christiana fide esse aliena, ac penitus explodenda.

Sed contra pro libris Adamantii steterunt Theoti-

mus Tomitanus et Joannes Chrysostomus, alique complures episcopi, et *καθαραιτικὰ* illa Origeniano operum, quæ Constantinopolim invexerat Epiphanius, subscriptione sua vel assensu confirmare renoverunt. Ea etiam videntur, si non palam approbasse, at certe non penitus respuisse, quicumque suas ex iis Scripturæ sacræ interpretationes transtulerunt, quos in observationibus pro tempore laudavimus. Et quamvis Ecclesiæ decretis aliquando vetita esset eorum lectio, his tamen contrarius usus derogasse diceretur.

Æquissima hæc profecto, et perpetua Ecclesiæ consensione firmata videtur esse sententia, quæ librorum Origenis usum vulgo concedendum definit, ipsius modo errores fugiantur. Ita sensit Hieronymus, quantumlibet Adamantio infensus: « Quia meæ parvitatibus, » inquit epist. 76 ad Tranquill., « quæris sententiam, utrum secundum fratrem Faustinum penitus respuendus sit, an secundum quosdam legendus ex parte: Ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, et nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter et Latinos, ut bona eorum diligamus, vitemusque contraria, juxta Apostolum dicentem: *Omnia probate, quod bonum est tenete*¹¹. » Et mox: « Nec enim propter doctrinam ejus prava suscipienda sunt dogmata, nec propter dogmatum pravitatem, si quos Commentarios in Scripturas sanctas utiles edidit, penitus respuendi sunt. » Hac imbutus persuasionem Theophilus ille Origenimastix, post vexatum misere Chrysostomum, Constantinopoli Alexandriam redux, cum esset in Origenis lectione deprehensus, scite dixit: *Τὰ Ὀριγένους εἶσι βιβλία λειμῶνι πάντων ἀνθρώπων εἴ τι οὖν ἐν αὐτοῖς ἐφεύρω καλόν, τοῦτο δρέπομαι· εἰ δὲ τί μοι ἀκανθώδες φαίνηται, τοῦτο ὡς κέντρον ὑπερβαίνω.* « Libri Origenis similes sunt prato omni florum genere consito. Si quid in iis ergo bonum invenio, id decerpo: quod si quid spinosum videtur, id tanquam aculeum transilio. » Eandem regulam in Origene legendo Cassiodorus servari jussit libr. *De institut. divin. Scriptur.* cap. 4, habendaque ait ejus scripta more anethi; ejus succo condiendam sacræ Scripturæ lectionem, decoctum ipsum exsuccumque esse projiendum; cumque de eo dictum sit: « Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus, » magna ipsum cautione esse tractandum: « Quapropter, inquit, in operibus ejusdem Origenis, quantum transiens invenire prævalui, loca quæ contra regulas Patrum dicta sunt, ahrestii disputatione (sic enim lego, pro, *hæresim disputatione*) signavi, ut decipere non prævaleat, qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. Posteriores autem in toto dicunt esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes. » Jam antea vero concilium Romanum, quod sub Gelasio celebratum est, ita de

¹⁰ Baron. ann. 402, cap. 15. ¹¹ 1 Thess. v, 21, 22.

Auctor est Pamphilus in *Apologia*, hæreticorum loco sua ætate a multis habitos, quicumque libris Origenis uterentur, nec eam quidem concessam ipsis fuisse veniam, quæ impertiri solet, verbi gratia, his qui Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum percontandi atque cognoscendi studio decurrunt. Pamphili circiter temporibus florebat Pachomius abbas, vitæ sanctitate illustris, quem jam morti proximum, monachos suos ab earum lucubrationum lectione gravissimis verbis prohibuisse narrat, qui vitam ejus litteris consignavit: sed fidem narrationi detrahit perspectum Scriptoris adversus Origenismum odium. Multum deinde a Theophilo et Epiphanio laboratum est, omnium de manibus ii libri ut excuterentur: proditum quippe est a Socrate libr. vi, cap. 9, 12, et Sozomeno libr. viii, cap. 14, solas Origenis lucubrationes criminatum esse Theophilum, eorum licet auctoritate adversus Arianos jam ante Athanasius pugnasset; Alexandriæ concilium conflasse, in eoque illæ ut repudiarentur perfecisse; easdem in Cypria synodo suasu ipsius Epiphanium damnasse, et ne quis iis legendis operam daret sanxisse, decretum Constantinopolim misisse, idemque ut faceret, Chrysostomum valde fuisse hortatum; eodem ipsum contendisse, episcopos in suam sententiam pellicere voluisse, et Origeniana denique scripta in Apostolorum templo publica denuntiatione reprobare parantem Serapionis monitu absterritum fuisse. A Faustino quoque vetitum eorum usum testificatur Hieronymus epist. 76, ad Tranquill. Nec Baronio assentior, contra Sulpicii Severi, Socratis et Sozomeni auctoritatem falsum esse asserenti¹⁰, Epiphanium inter, Theophilum et Chrysostomum de libris Origenis prohibendis hac tempestate actum, vel eos in Alexandrina synodo aut Cypria fuisse proscriptos; nec Gennadio, qui Severum in Dialogo priore referre ait, suo tempore apud Alexandrinam synodum episcoporum decretum, Origenem et cautius a sapientibus pro bonis legendum, et a minus capacibus pro malis repudiandum. Ait quidem Sulpicius maximam fuisse monachos inter et episcopos concertationem ex ea occasione, quia congregati in unum sæpius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet. Gratissimum præterea sibi fuisse asseverat Anastasius papa in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, quod ab Origenis lectione Christianos revocarunt Arcadius et Honorius. Eo quoque inclinare videtur Vincentius Lirinensis, cap. 25, *Contr. hæres.*, ut ab usu Christianorum libri isti removeantur. Denique Justinianus in epistola encyclica ad Menam et alios episcopos, cupere se scribit omnes Christianos cognoscere scripta Origenis prorsus a Christiana fide esse aliena, ac penitus explodenda.

Sed contra pro libris Adamantii steterunt Theoti-

mus Tomitanus et Joannes Chrysostomus, alique complures episcopi, et καθαιρετικὰ illa Origenianorum operum, quæ Constantinopolim invexerat Epiphanius, subscriptione sua vel assensu confirmare renoverunt. Ea etiam videntur, si non palam approbasse, at certe non penitus respuisse, quicumque suas ex iis Scripturæ sacræ interpretationes transtulerunt, quos in observationibus pro tempore laudavimus. Et quamvis Ecclesiæ decretis aliquando veilita esset eorum lectio, his tamen contrarius usus derogasse diceretur.

Æquissima hæc profecto, et perpetua Ecclesiæ consensione firmata videtur esse sententia, quæ librorum Origenis usum vulgo concedendum definit, ipsius modo errores fugiantur. Ita sensit Hieronymus, quantumlibet Adamantio infensus: « Quia meæ parvitas, » inquit epist. 76 ad Tranquill., « quæris sententiam, utrum secundum fratrem Faustinum penitus respiciendus sit, an secundum quosdam legendus ex parte: Ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, et nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter et Latinos, ut bona eorum diligamus, vitemusque contraria, juxta Apostolum dicentem: *Omnia probate, quod bonum est tenete*¹¹. » Et mox: « Nec enim propter doctrinam ejus prava suscipienda sunt dogmata, nec propter dogmatum puritatem, si quos Commentarios in Scripturas sanctas utiles edidit, penitus respiciendi sunt. » Hac imbutus persuasione Theophilus ille Origenimastix, post vexatum misere Chrysostomum, Constantinopoli Alexandriam redux, cum esset in Origenis lectione deprehensus, scite dixit: Τὰ Ὀριγένους εἶχε βιβλία λειμῶνι πάντων ἀνθρώπων· εἴ τι οὖν ἐν αὐτοῖς ἐφεύρω καλὸν, τοῦτο δρέπομαι· εἰ δὲ τί μοι ἀκαθάρτους φανεῖν, τοῦτο ὡς κέντρον ὑπερβαίνω. « Libri Origenis similes sunt prato omni florum genere consito. Si quid in iis ergo bonum invenio, id decerpo: quod si quid spinosum videtur, id tanquam aculeum transilio. » Eandem regulam in Origene legendo Cassiodorus servari jussit libr. *De institut. divin. Scriptur.* cap. 1, habendaque ait ejus scripta more anethi; ejus succo condiendam sacræ Scripturæ lectionem, decoctum ipsum exsuccamque esse projiciendum; cumque de eo dictum sit: « Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus, » magna ipsum cautione esse tractandum: « Quapropter, inquit, in operibus ejusdem Origenis, quantum transiens invenire prævalui, loca quæ contra regulas Patrum dicta sunt, achrestii disputatione (sic enim lego, pro, *hæresim disputatione*) signavi, ut decipere non prævaleat, qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. Posteriores autem in toto dicunt esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes. » Jam antea vero concilium Romanum, quod sub Gelasio celebratum est, ita de

¹⁰ Baron. ann. 402, cap. 15. ¹¹ 1 Thess. v, 21, 22.

Auctor est Pamphilus in *Apologia*, hæreticorum loco sua ætate a multis habitos, quicumque libris Origenis uterentur, nec eam quidem concessam ipsis fuisse veniam, quæ impertiri solet, verbi gratia, his qui Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum percontandi atque cognoscendi studio decurrunt. Pamphili circiter temporibus florebat Pachomius abbas, vitæ sanctitate illustris, quem jam morti proximum, monachos suos ab earum lucubrationum lectione gravissimis verbis prohibuisse narrat, qui vitam ejus litteris consignavit: sed fidem narrationi detrahât perspectum Scriptoris adversus Origenismum odium. Multum deinde a Theophilo et Epiphanio laboratum est, omnium de manibus ii libri ut excuterentur: proditum quippe est a Socrate libr. vi, cap. 9, 12, et Sozomeno libr. viii, cap. 14, solas Origenis lucubrationes criminatum esse Theophilum, eorum licet auctoritate adversus Arianos jam ante Athanasius pugnasset; Alexandriæ concilium conflasse, in eoque illæ ut repudiarentur perfecisse; easdem in Cypria synodo suasu ipsius Epiphanium damnasse, et ne quis iis legendis operam daret sanxisse, decretum Constantinopolim misisse, idemque ut faceret, Chrysostomum valde fuisse hortatum; eodem ipsum contendisse, episcopos in suam sententiam pellicere voluisse, et Origeniana denique scripta in Apostolorum templo publica denuntiatione reprobare parantem Serapionis monitu absterritum fuisse. A Faustino quoque vetitum eorum usum testificatur Hieronymus epist. 76, ad Tranquill. Nec Baronio assentior, contra Sulpicii Severi, Socratis et Sozomeni auctoritatem falsum esse asserenti¹⁰, Epiphanium inter, Theophilum et Chrysostomum de libris Origenis prohibendis hac tempestate actum, vel eos in Alexandrina synodo aut Cypria fuisse proscriptos; nec Gennadio, qui Severum in Dialogo priore referre ait, « suo tempore apud Alexandrinam synodum episcoporum decretum, Origenem et cautius a sapientibus pro bonis legendum, et a minus capacibus pro malis repudiandum. » Ait quidem Sulpicius maximam fuisse monachos inter et episcopos concertationem « ex ea occasione, quia congregati in unum sapius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet. » Gratissimum præterea sibi fuisse asseverat Anastasius papa in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, quod ab Origenis lectione Christianos revocarunt Arcadius et Honorius. Eo quoque inclinare videtur Vincentius Lirinensis, cap. 25, *Contr. hæres.*, ut ab usu Christianorum libri isti removeantur. Denique Justinianus in epistola encyclica ad Menam et alios episcopos, cupere se scribit omnes Christianos cognoscere scripta Origenis prorsus a Christiana fide esse aliena, ac penitus explodenda.

Sed contra pro libris Adamantii steterunt Theoti-

mus Tomitanus et Joannes Chrysostomus, aliique complures episcopi, et καθαιρετικὰ illa Origenianorum operum, quæ Constantinopolim invexerat Epiphanius, subscriptione sua vel assensu confirmare renoverunt. Ea etiam videntur, si non palam approbasse, at certe non penitus respuisse, quicumque suas ex iis Scripturæ sacræ interpretationes transtulerunt, quos in observationibus pro tempore laudavimus. Et quamvis Ecclesiæ decretis aliquando veilita esset eorum lectio, his tamen contrarius usus derogasse diceretur.

Æquissima hæc profecto, et perpetua Ecclesiæ consensione firmata videtur esse sententia, quæ librorum Origenis usum vulgo concedendum definit, ipsius modo errores fugiantur. Ita sensit Hieronymus, quantumlibet Adamantio infensus: « Quia meæ parvitalis, » inquit epist. 76 ad Tranquill., « quæris sententiam, utrum secundum fratrem Faustinum penitus respiciendus sit, an secundum quosdam legendus ex parte: Ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, et nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter et Latinos, ut bona eorum diligamus, vitemusque contraria, juxta Apostolum dicentem: *Omnia probate, quod bonum est tenete*¹¹. » Et mox: « Nec enim propter doctrinam ejus prava suscipienda sunt dogmata, nec propter dogmatum pravitatem, si quos Commentarios in Scripturas sanctas utiles edidit, penitus respiciendi sunt. » Hac imbutus persuasione Theophilus ille Origenimastix, post vexatum misere Chrysostomum, Constantinopoli Alexandriam redux, cum esset in Origenis lectione deprehensus, scite dixit: τὰ Ὀριγένους βιβλία λειμῶνι πάντων ἀνθρώπων εἴ τι οὖν ἐν αὐτοῖς ἐφεύρω καλὸν, τοῦτο δρέπομαι· εἰ δὲ τί μοι ἀκανθώδες φανεῖται, τοῦτο ὡς κέντρον ὑπερβαίνω. « Libri Origenis similes sunt prato omni florum genere consito. Si quid in iis ergo bonum invenio, id decerpo: quod si quid spinosum videtur, id tanquam aculeum transilio. » Eandem regulam in Origene legendo Cassiodorus servari jussit libr. *De institut. divin. Scriptur.* cap. 1, habendaque ait ejus scripta more anethi; ejus succo condiendam sacræ Scripturæ lectionem, decoctum ipsum exsuccoque esse projiciendum; cumque de eo dictum sit: « Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus, » magna ipsum cautione esse tractandum: « Quapropter, inquit, in operibus ejusdem Origenis, quantum transiens invenire prævalui, loca quæ contra regulas Patrum dicta sunt, achrestii disputatione (sic enim lego, pro, *hæresim disputatione*) signavi, ut decipere non prævaleat, qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. Posteriores autem in toto dicunt esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes. » Jam antea vero concilium Romanum, quod sub Gelasio celebratum est, ita de

¹⁰ Baron. ann. 402, cap. 15. ¹¹ 1 Thess. v, 21, 22.

Ἐκκλησιᾶ. « Cum schismata in Ecclesia concitasset, ut de eo scribit Petrus Alexandrinus in *Mystagogia*: quod ad quintam synodum attinet, judicare posse synodos de fide, non de personis, præsertim mortuis; hinc factum ut quæ de Theodoro, Theodoretis, et Iba decrevit quintum illud concilium, temporis progressu vim et auctoritatem pene amiserint: scitum illud esse S. Thomæ Quodlibeto nono, artic. ult., neminem ad assensum Ecclesiæ adhibendum necessario astringi in his, quæ ad « substantiam fidei » non pertinent: Vigiliam papam in Constituto ad Justinianum, Theodori, Theodoretis et Iba errores refellere et damnare, auctoribus, ipsis quoniam in pace Ecclesiæ obierunt, parci jubere: quod catenus probandum ait Baronius ad an. 553, cap. 185, si modo constet eum qui in Ecclesiæ pace obierit, neque hæresim dum viveret, pertinaciter defendisse, neque in Ecclesiæ communionem simulate perseverasse; Origenem autem quis dogmatis suis pertinaciter hæsisse dicat, quem tam submisso de se et moderate sensisse ostendimus, tantaque modestia, quæ sentiebat, declarasse? quis Ecclesiæ communionem simulate secutum eum existimet, qui fidei professionem ad Fabianum papam dedit, exorientes hæreses acerrime insectatus est, nullam cum hæreticis societatem inivit, Catholicorum episcoporum familiaritate ad mortem usque constanter usus est? Caverat certe jam ante Justinianum Nicæna synodus, ne absente eò, cujus agebatur causa, sententia ferretur. Unde præclare Pontianus episcopus in epistola ad Justinianum, « In extremo epistolæ vestræ cognovimus, quod nos non medioeriter remordet, debere nos Theodorum, et scripta Theodoretis, et epistolam Iba damnare. Eorum dicta ad nos usque nunc minime pervenerunt. Quod si et pervenerunt, et aliqua ibi apocrypha, quæ contra fidei regulam sint, legerimus; dicta possumus respuere, non auctores jam mortuos præcipiti condemnatione damnare. Quod si adhuc viverent, et correcti errorem suum non condemnarent, justissime dampnarentur. » Cum autem ergo Justinianus in Edicto adversus tria Capitula: « Si vero quidam dicunt non oportere Theodorum post mortem anathematizari, sciant qui talem hæreticum defendunt, quod omnis hæreticus usque ad finem vitæ in suo errore permanent, juste perpetuo anathemati, et post mortem subicitur: et hoc in multis hæreticis et antiquioribus et propioribus factum est, id est Valentino, Basilide, Marcione, Cerintho, Manichæo, Eunomio et Bonoso: hoc autem idem et in Theodoro factum est, et in vita accusato, et post mortem anathematizato a sanctis Patribus; » minime id pertinet ad Origenem; nam etsi in errores lapsus est aliquando, ab iis tamen, postquam ab Ecclesia

¹³ Horat. *De arte poet.* vers. 360.

(50) Denique suam Origeni famam et nomen satis asseruit Leo III pontifex maximus, etc. Vide in-

A semel forent damnati, recedere se nolle nequam professus est: error fuit in intellectu; pertinaciæ crimen in voluntate non fuit. (50) Denique suam Origeni famam et nomen satis asseruit Leo III, pontifex maximus, cum inter lectiones ex Patrum lucubrationibus decerptas, et Romano insertas Brevisario, nonnullas quoque ex Origenianis libris petitas eidem inseruit.

Qui ergo omnem hæreseos suspicionem ab Origene abesse volunt, cum iis qui invidioso hæretici nomine ipsum infamant, ita conciliari posse censeo; si duplici notione sumi hæretici appellationem dicamus, vel ad eum significandum qui hæresim aut fabrefecerit aut secutus sit, eam licet ejurare paratus, simul atque fuisset ab Ecclesia repudiata; vel ad designandum eum qui non hæreses duntaxat auctor et assecla, sed perpetuus etiam propugnator et pertinax adversus Ecclesiæ auctoritatem assertor fuerit: priore igitur notione hæretici nomen a Patribus Adamantio imponi, ut hæreseos auctor, non assertor significetur. Quo sensu orthodoxi quoque Patres quamplurimi hæretici dici possunt, velut Irenæus, Papias, Cyprianus, et alii. Hæc insuper adhiberi potest responsio, ignominiosam hæretici appellationem non aliter ab Ecclesia, quam ex hypothesei cuiquam indigi, ita si spretis Ecclesiæ decretis in hæresi obierit; quæ quidem in Origenem minime cadit criminatio. Acquiescamus igitur in hoc Hieronymi placito e *Traditionibus Hebraicis*: « Hoc unum dico: vellem cum invidia nominis ejus, habere etiam scientiam Scripturarum, flocci pendens imagines, umbrasque larvarum, quarum natura esse dicitur terrere parvulos, et in angulis garrere tænebris; » et in illo ex epist. 65 ad Pammach. et Ocean., cap. 3: « Quod si quis Judas Zelotes opposuerit nobis errores ejus, audiat libere:

*Interdum magnus dormitat Homerus,
Verum operi longo fas est obrepere somnum* ¹⁴.

Non imitemur ejus vitæ, cujus virtutes non possumus sequi. Erraverunt in fide alii, tam Græci, quam Latini: quorum non necesse est proferre nomina, ne videamur eum non sui merito, sed aliorum errore defendere.... Nunc vero cum simpliciter errorem ejus fatear, sic legam ut ceteros, quia sic erravit ut ceteri. Sed dicas: Si multorum communis est error, cur solum persequimini? Quia vos laudatis ut Apostolum. Tollite amoris ὑπερβολήν, et nos tollimus odii magnitudinem; » et isto e Prolog. lib. 11 in *Mich.*: « Nam quod dicunt Origenis me volumina compilare, et contaminari non decere veterum scripta; quod illi maledictum vehemens esse existimant, eandem laudem ego maximam duco, cum illum imitari volo, quem cunctis prudentibus et vobis placere non dubito. »

super epistolam nuncupatoriam tomo I præfixam, versus finem.

Prædestinati, hæc. 22 et 45, minime ab his discrepat, additque Ampullianum quemdam hæresiarcham Bithynum astruendi sui dogmatis gratia vitiatos a se Origenis libros protulisse. Denique Haymo Alberstatensis in libro *De Christianarum rerum memoria* ita disserit: « Ego sane de Origene viro tam illustri, abstinentissimæ vitæ et castissimæ, præclaræ doctrinæ, puri et lucidi sermonis, salva fide Patrum dixerim, quod hæc omnino non scripserit, sed ab hæreticis ob præclarum nomen ejus offuscandum, maligne conficta sunt et conscripta, et nomini suo prætitulata. »

Constat profecto solemne id esse hæreticis veteres libros accessendæ sibi auctoritatis causa violare. Frequentia occurrit exempla in *Panario* Epiphani. Scribit item Evagrius lib. III, cap. 31, Nestorianos et Eutychianos sanctorum Patrum lucubrationes sæpe depravasse, multosque Apollinarii libros Gregorio Thaumaturgo, Athanasio et Julio mutatis titulis ascripsisse. Apollinaristas quoque Cyrilli libros pervertisse auctor est Leontius. Notarios præterea homilias Origenis, et dictata ex ipsius ore excipientes per nimiam festinationem erroribus aliquibus respersisse crediderim; necnon et indoctas puellas, quarum opera ad exarandos nitidis litteris codices utebatur.

Sed Hieronymus totam hanc Origenis, quæ ex librorum ipsius depravatione petitur, defensionem flocci facit lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4 et 5, et cum Rufino pedem confert, ac loca Origenis in quibus repugnantia exstare dixerat Rufinus, designari sibi postulat. Nos certe in superiore capite testimonia attulimus tam sibi contraria, ut Hieronymo satisfacere possint. Ait deinde hac responsione usum non esse Didymum, non Eusebium. Quid tum autem? Si quæ ab hæreticis inserta sunt, benigna interpretatione mollivit Didymus, vel perperam defendit Eusebius; si objectum testimonium solvere maluerunt, quod erat in promptu, quam ut falsum repudiare, quod probatu difficilius erat, minusne idcirco incerta et adventitia sunt? Usus erat deinde Rufinus aliorum Patrum exemplo, quorum lucubrationes fuerant violatæ. Ait vero Hieronymus futurum ut si id concedatur, jam incerti sint librorum auctores, nihil ad eos relatum iri qui scripserunt, sed ad corruptores omnia, ac ne ad illos quidem, cum ignoti sint. « Hac defensionis, inquit, perturbatione, nec Marcion, nec Manichæus, nec Arius, nec Eunomius accusari poterunt. » Attendisset vero Hieronymus ad superiora: scribit Rufinus falsi ea esse suspecta, quibus alia in eodem scriptore ex adverso opposita exstant: his duntaxat falsitatis notam apponit Rufinus. « Non enim, » inquit invect. I in *Hieronym.*, « generaliter promisi me prolaturum quæ essent fidei contraria, sed quæ ipsi sibi essent contraria; » ideoque porro incerti erunt librorum auctores, si ea duntaxat illis abjudicentur, quæ reliquis contradicunt? ecquod hinc sibi patrocinium spondere poterunt Marcion, Manichæus, et

A alii? Tum objicit sibi Hieronymus: « Quomodo in libris eorum (Patrum Ecclesiæ) vitiosa nonnulla sunt? » respondet, « Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos hæreticos judicabo: fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel a librariis imperitis eorum paulatim scripta corrupta sint: vel certe, antequam in Alexandria, quasi dæmonium meridianum, Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locuti sunt, et quæ non possunt perversorum hominum calumiam declinare. » Excusationem accipio, cur tu eandem pro Origene adhibitam repudiabis? a librariis scripta ejus fortasse corrupta fuisse dicimus; ante Arium minus caute locutum pronuntiamus, vel alio sensu scripsisse, vel denique errasse; idcirco hæreseos ipse damnabis? Allata demum Patrum aliorum exempla deridens ait non hæreseos suspitione vacare Origenem, etiamsi in hæresi Patres alii fuerint. Dicendum potius hæresi vacare Origenem, quamvis in errores lapsus sit, quod paribus impliciti erroribus Patres, omni tamen hæreseos nota sint immunes. Mutilatæ postmodum epistolæ Adamantii ad amicos Alexandrinos Rufinum arguit Hieronymus; ut si quis mutilatum a me scriptorem esse dicat, cum testimonium aliquod ex eo vel fragmentum ad rem in disputatione positam pertinens adduco: quorsum enim Origenis adversus Demetrium querelas, qui in reliqua epistolæ parte continentur, retulisset Rufinus, de librorum ipsius constupratione agens? Id id autem quod causatus fuerat Origenes in epistola ad Alexandrinos, adulteratum a Candido Valentiniano hæretico habiti secum *Dialogi* codicem, subjicit Hieronymus: « Intelligimus in hoc tantum *Dialogo* ab Origene argui hæreticam falsitatem, et non in cæteris libris, de quibus nunquam querela fuit: alioqui si omnia quæ hæretica sunt, non erunt Origenis, sed hæreticorum, omnes autem propemodum illius tomî his erroribus pleni sunt, nihil Origenis erit, sed eorum quorum ignoramus vocabula. » Quid fiet autem altera Origenis epistola, in qua scribit Rufinus parem haberi in libris ejus violatis querimoniam? Deinde non velle Rufinum diximus, quæcunque hæretica sunt in Origenis lucubrationibus, hæreticorum esse, sed ea tantum quibus repugnantes sententias Origenes asseruit. In epistola quoque 65 ad Pammachium et Oceanum, cap. 4, multa in eandem sententiam Hieronymus colligit, idemque habet, quod in *Apologia adversus Rufinum* propositum est, et a nobis supra confutatum, nempe defensores Origenis Eusebium et Didymum, hac responsione quæ ex librorum ipsius constupratione petitur, minime usos fuisse. Tum ait: « Solus inventus est Origenes, cujus scripta in toto orbe falsarentur. » Itane vero? Annon evangelistarum apostolorumque scripta adulteras hæreticorum manus senserunt? Parum quoque valet quod subnectitur: « Ipse Origenes in epistola quam scribit ad Fabianum, pœnitentiam agit, cur talia scri-

contubernio uteretur : Φυλάττων, inquit Eusebius A lib. vi *Histor.*, cap. 2, ἐξ ἔτι παιδὸς κανόνα Ἐκκλησίας, βδελυττόμενός τε, ὡς αὐτῷ ῥήματι φησὶ που αὐτὸς, τὰς τῶν αἰρεσέων διδασκαλίας. « Servans Ecclesiae regulam jam inde a puero, et ut ipsemet alicubi loquitur, haereseon doctrinas abominans. »

XIII. Suam praeterea in scribendo festinationem Origeni nocuisse credibile est ; nam cum tot intercuras animum distraheret, qua verba faciendo ad populum, qua catechumenos instituendo, qua inania omnia pietatis exsequendo, non multum scilicet successivi supererat otii ad elaborandas scriptiones ; proindeque quod piis exercitationibus impenderat temporis, summa diligentia repraesentabat, ut plus septem notarios scribendo defatigaret, tantumque librorum ediderit in publicum, ut mirabile sit. Quo factum est, ut saepe eum σολοικίζοντα deprehenderimus ; animo rebus intento, ad orationis composituram incurioso. Quid ergo mirum aliqua non satis caute dicta hinc interdum excidisse ?

XIV. Potissimum vero juvat Origenem, quod quaestiones pleraeque nondum fuerant theologorum disputationibus ventilatae et illustratae, nec Ecclesiae decretis et sanctionibus definitae. Avia ergo loca, et nullius ante solo trita peragrantes theologi, quae proxima ad verum videbatur via, hac ferebantur confestim, et aberrabant saepe, sed venia digno errore, nondum recto tramite per Ecclesiam monstrato. Quod aliis igitur Patribus benigne condonari solet, idem ut indulgeatur Origeni aequum ac verum est. Quenam autem communi Ecclesiae consensu sua aetate recepta et probata essent, tum quae in utramque partem possent disputari, causa distinctione secrevit ipse Origenes in Prooemio libri 1 *Περὶ ἀρχῶν*. In postremum hunc sensum conjicit quaestiones de animae origine, de natura angelorum et daemionum, de iis quae mundi ortum antecesserunt, et quae post ejus interitum futura sunt, aliaque nonnulla. Eadem in simili causa usus est exceptione Hieronymus lib. 11 *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, cum veteres Ecclesiae scriptores, quorum codices erroribus infecti sunt, excusare vellet : « Fieri potest ut antequam in Alexandria, quasi daemionum meridianum, Arius nasceretur, innocenter quaedam et minus caute locuti sint, et ut

quae non possint perversorum hominum calumniam declinare. » Reddimus itaque Hieronymo voces suas, et quod pro aliis valere vult, id ipsum pro Origene ut valeat, jure nostro postulamus.

XV. Denique cum in epistola 65, quae est ad Pamphilius et Oceanum, cap. 4, testificetur Hieronymus, ut dictum superius a nobis est, errorum suorum Origenem poenituisse, idque Fabiano papae ipsum significasse per litteras, et temeritatis causam in Ambrosium retulisse, quod secreto edita publicasset ; is ab omni haereseon infamia plane vindicatur, qua ii notantur duntaxat, qui temere pronuntiata pertinaciter defendunt. Optime id pro ingenii sui perspicacitate notavit Picus Mirandulanus art. 4 *Apologiae* suae pro Origene : (45), verum minus recte addidit Origenem ante sexagesimum aetatis suae annum multa titubanter proposuisse, utpote in theologicis quaestionibus nondum satis subactum ; quae vero deinceps elucubravit, puta libros contra Celsum, et *Commentaria in Matthaeum*, ea tum scripsisse, cum jam catholica veritas ipsi fuisset comperta : quasi non iidem compareant in iis errores, quos in prioribus admiserat.

XVI. Quoniam autem defensores Origenis per- censemus hoc capite, et quae illi tuendo commoda esse possunt, summatim colligimus, locus nos admonet, ut *Apologiae* sub nomine Pamphili pro scriptae, cujus testimonium toto hoc opere saepe adhibuimus, verum ac legitimum auctorem indicemus. Lucubrationi huic a se Latinis litteris editae Pamphili nomen Rufinus ascripserat, uti hodieque ascriptum exstat ; et in *Invectiva priore in Hieronymum* tanquam a Pamphilo elaboratam laudaverat : quem secuti sunt deinde auctor *Prædestinati* lib. 1, haer. 43 ; Socrates lib. 14 *Hist. eccles.*, cap. 27 ; et Nicephorus lib. x, cap. 14. Rufino reclamavit Hieronymus, fucumque lectoribus factum conquestus est : at in assignando scriptoris hujus auctore varia disseruit. Nam in prooemio in *Dialogos advers. Pelagianos*, et *Apolog. 1 in Rufin.*, cap. 2, eam docet primum esse librum sex libris, quibus constabat *Apologia Eusebii pro Origene* ; ex eoque id esse manifestum, quod in sequentibus Eusebii libris citetur ille primus ; et in

(45) Verum minus recte addidit Origenem ante sexagesimum aetatis suae annum multa titubanter proposuisse, etc. Miror haec Miranduli verba reprehendere Huetium, qui ipse alibi ait : « Alia senex Adamantius, ingenio per aetatem magis subacto, eliminavit ; alia efferente sese in juventutis aestu secunditate profudit : » de quibus praecclare dixit Hieronymus in prologo ad *Commentarios in Lucam*, Origenem in quibusdam tractatibus, « Quasi iterum talis ludere, alia esse virilia ejus et senectutis seria. » Certe alia ad amicos secreto scripsit (ut verbis Georgii utar [*Defens. fidei Nicæn. de Filiis τῶν ὁμοούσιῶν* cap. 9, num. 5], quae lucem nunquam visura speravit ; in quibus libere ac pene sceptice disseruit, ac plerumque non tam suam certam ac definitam sententiam, quam vel aliorum ratiocinationes, vel

D suos quosdam scrupulos ac dubitationunculas, ad clariorem veritatis elucidationem proposuit. Alia ipse in publicum emisit, sive contra infideles, sive adversus haereticos, seu denique ad instruendam plebem Christianam ; in quibus vita trita ac tuta incedens, receptam in Ecclesia catholica doctrinam studiosius tradidit. Negari autem non potest, quin Origenis suffragium de catholica doctrina peti debeat ex iis praecipue scriptis, quae publicis usibus ipse destinavit, quae cogitate et attente exaravit, quae denique jam senex et longo rerum usu et experientia edoctus composuit. Hujusmodi sunt, omnium consensu, libri octo contra Celsum Epicureum (et *Commentaria in Matthaeum*). Attamen non negaverim plerosque errores in iis comparere, quos in prioribus admiserat.

primo vicissim sequentes; nihil Pamphilum, teste Eusebio, proprii operis condidisse: et in libro *advers. Pelag. ad Ctesiph.*, cap. 2, « Fecerat hoc, inquit, et in sancti Pamphili martyris nomine, ut librum primum sex librorum defensionis Origenis, Eusebii Cæsariensis, quem fuisse Arionum nemo est qui nesciat, nomine Pamphili martyris prænotaret: » et lib. vi in *Ezech.*, cap. 13: « Nec mirum si gentilem philosophum in martyrem et Romanæ urbis episcopum transtulerit; cum Eusebii quoque Cæsariensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo commutavit; ut facilius tali laudatore libros impiissimos *Περὶ ἀρχῶν* Romanis conciliaret auribus. » (46) At in epistola 41, alias 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 4, compositum ab amicis Origenis et sectatoribus librum suspicatur, eoque facilius compositum, quod; nullis aliis a Pamphilo editis scriptionibus, et earum conficta verum deprehendi non posset (47), additque supposititium hoc opus ad mille versus a principio libri sexti Eusebianæ *Apologiæ* continere. Subiungit postmodum Pamphilum inter et Eusebium magnam fuisse animorum concordiam: « Quomodo igitur, inquit, inter se dissentire potuerunt, ut Eusebius in toto opere suo Origenem Ariani probet dogmatis, et Pamphilus Nicænæ synodi, quæ fuit postea, defensorem? » Unde concludit vel Didymi esse illud opusculum, vel alterius cujuslibet, qui sexti Eusebii libri « capite detruncato cætera membra sociavit: » hoc est, qui libri sexti initium in priorem inseruerit. Nam libro iii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4, hæc habet: « In Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi ἀπολογίας Ὀριγένους, quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine Martyris edidisti, de Filio et Spiritu sancto in bonam partem plerisque blasphemias commutatis; et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris *Περὶ ἀρχῶν* fecisse convinceris: maxime cum idem Eusebius, ut jam duobus libris docui, scribat Pamphilum nihil proprii operis edidisse. » Ex his efficitur Didymum, aut alium quemlibet, in priorem Eusebianæ *Apologiæ* librum mille circiter versus ex sexti initio detractos inseruisse, Rufinum vero exposuisse Latine, et sub Pamphili nomine publicasse, cum Eusebii potius dicendus esset; ac nonnulla quoque de Filio Dei et Spiritu sancto, in eo vet ipsum, vel Didymum, vel alium commutasse. Hoc idem reperitur lib. i *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 2, et lib. iv,

(46) At in Epistola 41, alias 65, ad Pammachium et Oceanum, etc. Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili.

(47) Additque supposititium hoc opus ad mille versus a principio libri sexti Eusebianæ *Apologiæ* continere. Ut tollatur aperta verborum repugnantia, eminentissimus cardinalis Norisius Dissert. historica de synodo quinta, cap. 13, eam rejicit in amanuensium errorem, qui eum in hac ad Pammachium et Oceanum epistola legerent abbreviatas hæc notas: « VI lib. Eusebii super Origenis defensione

A cap. 4, quo postremo loco aliqua etiam orthodoxæ fidei minus congrua in Rufini interpretatione existisse tradit Hieronymus, quæ nusquam hodie comparent; (48) a Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Libri ejusdem secundi capite sexto narrat Hieronymus *Apologeticum* hunc, primum aibi in codice Rufini visum, Pamphili nomine inscriptum, diversum ab Eusebii *Apologetico* aliquando existimasse: sed plecto utroque facile intellexisse primum ex Eusebianis sex libris, eum esse cui a Rufino Pamphili nomen inductum est, quique hoc titulo Latine ac Græcè editus est, « immutatis duntaxat sensibus de Filio et Spiritu sancto, qui apertam blasphemiam præferebant: » eo factum ut in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* Pamphilo lucubrationem hanc ascripserit. Verba ejus sunt: « Scripsit, antequam Eusebius scriberet, *Apologeticum pro Origene.* » Id ita demum excusat lib. ii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6: « Sed cum ipse dicat Eusebius Pamphilum nihil scripsisse, exceptis brevibus epistolis ad amicos, et primus liber sex voluminum illius eadem et iisdem verbis contineat, quæ sub nomine Pamphili a te ficta sunt, perspicuum est te idcirco librum hunc disseminare voluisse, ut sub persona martyris hæresim introduceres; cumque de ipso libro, quem Pamphili simulat, multa perverteris, et aliter in Græco, aliter in Latino sit, fraudem tuam errori meo imputare non debes; credidi enim ejus esse librum, quem titulus præferebat: » atque hæc repetit lib. iii *Apolog.*, cap. 4. Quamvis autem in assignando *Apologetici* hujus auctore dubius hæreat Hieronymus, Marianus tamen Victorius accuratus Hieronymi editor eum sine dubitatione Eusebio ascribere non dubitavit.

Verum concertationem dirimit Photius cod. cxviii; docet enim Pamphilum, cum attineretur in carcere, quinque priores *Apologetici* illius libros, præsentente Eusebio, elaborasse; sextum vero, perpasso martyrium Pamphilo, ab Eusebio fuisse absolutum. Præcipuum nempe operis auctorem Pamphilum agnoscit, socium vero Eusebium et administrum. Res ex ipsius verbis melius spectabitur: Ἀνεγνώσθη Παμφίλου τοῦ μάρτυρος, καὶ Εὐσεβίου ὑπὲρ Ὀριγένους· τόμοι δὲ τὸ βιβλίον ἕξ, ὧν οἱ μὲν πέντε Παμφίλου τὸ δεσμωντήριον οἰκοῦντι, συμπάροντος καὶ Εὐσεβίου ἐξεπονήθησαν. Ὁ δὲ ἕκτος ἐπεὶ ὁ μάρτυς ξίφει τοῦ ζῆν ἀπαχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν ἀπαρτίζεται. « Lectus est Pamphili martyris, et Eusebii pro Origene liber sex tomis

principium » reddiderunt « sexti libri, » cum « sex librorum Eusebii super Origenis defensione principium » scribere debuissent. Sic etiam paulo post legentibus, « qui vi libr. capite detruncato, » non exscribendum eis erat, « sexti libri, » sed, « sex librorum. »

(48) A Rufino, ut opinor, erasa, quo omnem querelæ ansam præcideret. Vide Monitum nostrum in *Apologiam* Pamphili, num. 7, ubi hæc Huettii opinio conlatur.

Auctor est Pamphilus in *Apologia*, hæreticorum loco sua ætate a multis habitos, quicumque libris Origenis uterentur, nec eam quidem concessam ipsis fuisse veniam, quæ impertiri solet, verbi gratia, his qui Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum percontandi atque cognoscendi studio decurrunt. Pamphili circiter temporibus florebat Pachomius abbas, vitæ sanctitate illustris, quem jam morti proximum, monachos suos ab earum lucubrationum lectione gravissimis verbis prohibuisse narrat, qui vitam ejus litteris consignavit: sed fidem narrationi detrahit perspectum Scriptoris adversus Origenismum odium. Multum deinde a Theophilo et Epiphano laboratum est, omnium de manibus ii libri ut excuterentur: proditum quippe est a Socrate libr. vi, cap. 9, 12, et Sozomeno libr. viii, cap. 14, solas Origenis lucubrationes criminatam esse Theophilum, eorum licet auctoritate adversus Arianos jam ante Athanasius pugnasset; Alexandria concilium confusse, in eoque illæ ut repudiarentur perfecisse; easdem in Cypria synodo suâ ipsius Epiphanium damnasse, et ne quis iis legendis operam daret sanxisse, decretum Constantinopolim misisse, idemque ut faceret, Chrysostomum valde fuisse hortatum; eodem ipsum contendisse, episcopos in suam sententiam pellicere voluisse, et Origeniana denique scripta in Apostolorum templo publica denuntiatione reprobare parantem Serapionis monitu absterritum fuisse. A Faustino quoque vetitum eorum usum testificatur Hieronymus epist. 76, ad Tranquill. Nec Baronio assentior, contra Sulpicii Severi, Socratis et Sozomeni auctoritatem falsum esse asserenti¹⁰, Epiphanium inter, Theophilum et Chrysostomum de libris Origenis prohibendis hac tempestate actum, vel eos in Alexandrina synodo aut Cypria fuisse proscriptos; nec Gennadio, qui Severum in Dialogo priore referre ait, « suo tempore apud Alexandrinam synodum episcoporum decretum, Origenem et cautius a sapientibus pro bonis legendum, et a minus capacibus pro malis repudiandum. » Ait quidem Sulpicius maximam fuisse monachos inter et episcopos concertationem « ex ea occasione, quia congregati in unum sapientius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet. » Gratissimum præterea sibi fuisse asseverat Anastasius papa in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, quod ab Origenis lectione Christianos revocarunt Arcadius et Honorius. Eo quoque inclinare videtur Vincentius Lirinensis, cap. 25, *Contr. hæres.*, ut ab usu Christianorum libri isti removeantur. Denique Justinianus in epistola encyclica ad Menam et alios episcopos, cupere se scribit omnes Christianos cognoscere scripta Origenis prorsus a Christiana fide esse aliena, ac penitus explodenda.

Sed contra pro libris Adamantii steterunt Theoti-

mus Tomitanus et Joannes Chrysostomus, alique complures episcopi, et καθαιρετικὰ illa Origenianorum operum, quæ Constantinopolim invexerat Epiphanius, subscriptione sua vel assensu confirmare renuerunt. Ea etiam videntur, si non palam approbasse, at certe non penitus respuisse, quicumque suas ex iis Scripturæ sacræ interpretationes transtulerunt, quos in observationibus pro tempore laudavimus. Et quamvis Ecclesiæ decretis aliquando vetita esset eorum lectio, his tamen contrarius usus derogasse diceretur.

Æquissima hæc profecto, et perpetua Ecclesiæ consensione firmata videtur esse sententia, quæ librorum Origenis usum vulgo concedendum definit, ipsius modo errores fugiantur. Ita sensit Hieronymus, quantumlibet Adamantio infensus: « Quia meæ parvitas, » inquit epist. 76 ad Tranquill., « quæris sententiam, utrum secundum fratrem Faustinum penitus respiciendus sit, an secundum quosdam legendus ex parte: Ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, et nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter et Latinos, ut bona eorum diligamus, vitemusque contraria, juxta Apostolum dicentem: *Omnia probate, quod bonum est tenete*¹¹. » Et mox: « Nec enim propter doctrinam ejus prava suscipienda sunt dogmata, nec propter dogmatum puritatem, si quos Commentarios in Scripturas sanctas utiles edidit, penitus respiciendi sunt. » Hac imbutus persuasione Theophilus ille Origenimastix, post vexatum misere Chrysostomum, Constantinopoli Alexandriam redux, cum esset in Origenis lectione deprehensus, scite dixit: τὰ Ὀριγένους εἶκοι βιβλία λειμῶνι πάντων ἀνθρώπων εἴ τι οὖν ἐν αὐτοῖς ἐφεύρω καλόν, τοῦτο ὀρέπομαι εἰ δὲ τί μοι ἀκαθάρτους φανείη, τοῦτο ὡς κέντρον ὑπερβαίνω. « Libri Origenis similes sunt prato omni florum genere consito. Si quid in iis ergo bonum invenio, id decerpo: quod si quid spinosum videtur, id tanquam aculeum transilio. » Eandem regulam in Origene legendo Cassiodorus servari jussit libr. *De institut. divin. Scriptur.* cap. 1, habendaque ait ejus scripta more anethi; ejus succo condiendam sacræ Scripturæ lectionem, decoctum ipsum exsuccamque esse projiciendum; cumque de eo dictum sit: « Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus, » magna ipsum cautione esse tractandum: « Quapropter, inquit, in operibus ejusdem Origenis, quantum transiens invenire prævalui, loca quæ contra regulas Patrum dicta sunt, acresti disputatione (sic enim lego, pro, *hæresim disputatione*) signavi, ut decipere non prævaleat, qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. Posteriores autem in toto dicunt esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes. » Jam antea vero concilium Romanum, quod sub Gelasio celebratum est, ita de

¹⁰ Baron. ann. 402, cap. 15. ¹¹ 1 Thess. v, 21, 22.

constans, quorum quinque a Pamphilo in carcere A detento, præsente etiam Eusebio, elaborati sunt. Sextus autem, postquam gladio martyr vita privatus migravit ad Deum quem concupiscebat, ab Eusebio est absolutus; » et deinde: Τὴν δὲ ὑπὲρ Ὀριγένους ἀπολογία, ὡς ἔφημεν, ὁ Πάμφιλος σὺν Εὐσεβίῳ καθειργμένος τῷ οἰκήματι συνεγράψατο, καὶ ταύτην πρὸς τοὺς ἐν μετάλλοις διὰ Χριστὸν ταλαιπωρούμενους διεπέμφατο. « Apologiam autem pro Origene, ut diximus, Pamphilus una cum Eusebio carcere inclusus elucubravit, eandemque ad eos qui in metallis pro Christo exercebantur, misit. » Eusebius ipse scriptam eam a se et Pamphilo fatetur *Histor. libr. vi, cap. 53*, "Ὅσα δὲ ἀναγκαῖα, inquit, τῶν περὶ αὐτῶν διαγῶναι ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ μάρτυρι Πάμφιλῳ ἀπολογίας, πάρεστιν ἀναλέξασθαι. « Quæcumque vero de illo necessario cognoscenda sunt, ea petere licet ex *Apologia*, quam pro eo ego et sancti temporis nostri martyr Pamphilus elaboravimus. » Pamphilum igitur et Eusebium auctores habet *Apologeticus* iste, et, si Photium audimus, primarium quidem et præcipuum Pamphilum. Postremum duntaxat e libris sex unus Eusebius conscripsit. Ad id autem quod objicit Hieronymus, mille versus detractos et postremo *Apologiae* libro, qui Eusebii fuit, in priorem illum Pamphili fuisse inductos, proindeque non totum a Pamphilo fuisse lucubratum; respondeo nec totum lucubratum fuisse ab Eusebio; et utrique ascribi posse. Vana est vero altera Hieronymi petitio, cum ait summum fuisse Eusebium inter et Pamphilum opinionum consensum; cum autem Eusebius Origenem toto in opere suo probare videatur Ariani fuisse defensorem dogmatis, Pamphilus vero Nicenæ synodi, quæ fuit postea, defensorem; hinc effici non esse Pamphili et Eusebii totum illud opus, sed partem esse Eusebii, priorem vero librum alterius cuiuslibet, puta Didymi. Non magis enim mirum est diversa de Origenis doctrina sensisse et scripsisse Pamphilum et Eusebium, quam de Christi divinitate orthodoxam fuisse Pamphili opinionem, Arianam vero et hæreticam Eusebii. Facile quoque diluitur aliud argumentum Hieronymi, nihil proprii operis Pamphilum condidisse asserentis: nec enim proprium ejus opus *Apologeticus* ille dici potest, quem alterius opera adjutus, Eusebii scilicet, elaboravit. Nunc vero arbitrentur æqui et eruditi lectores, meritone Rufinum Hieronymus reprehenderit, propter inscriptum Pamphili nomen priori hujus *Apologiae* libro. Cæterum cum sex constaret libris hæc Pamphili *Apologia*, ejus prior duntaxat a Rufino conversus ad nos pervenit, non est cur miretur Baronius Gregorii Neocæsariensis encomiasticam orationem Origeni dictam, quam a Pamphilo *Apologiae* suæ insertam fuisse proditum est, in ea hodie non

inveniri, cum quinque libris mutilatum hoc omnia habeamus.

XVII. Quamvis autem multa vel ad refellendos Origenis adversarios, vel ad ipsum excusandum attulerimus, in multis tamen peccasse fatendum est. Ac plerosque sane ipsius errores supra jam ab aliis deprehensos agnovimus, vel nondum perspectos notavimus, cum ejus dogmata perpenderemus. Peccandi causa judicium præceps, et immoderata ingenii lascivia et licentia, cui tam intemperanter morigerabatur, ut cogitata omnia, cruda etiamnum et immatura profunderet. Accessit inepta quædam Scripturæ plerumque explicandæ ratio, vocum singularum notionibus eruendis et expendendis odiose ac putide studens, et in minutis quibusque consectandis ac invicem confingendis morose et frigide laborans. Adde nimium profanarum doctrinarum, ac Platonicæ præsertim philosophiæ, quam Tertullianus lib. *De anima*, cap. 23, « hæreticorum omnium condimentarium esse factum » ait, studium, ad cuius normam theologica dogmata cum exigeret, absurdis opinionibus ipse primum imbutus, mox Ecclesiam conturbavit. Platonis quidem disciplinam assectati sunt vetusti Patres quamplurimi, partim vetustiores Origene, partim eodem recentiores, quicumque præsertim Nicænum concilium antecesserunt: at ea solum ab illo mutuati sunt, quæ decretis Ecclesiæ consentiebant; Origenes vero totam academiam visus est in Ecclesiam transtulisse: licet fateatur hom. 14 in *Genes.*, num. 3, « philosophias neque in omnibus legi Dei contrariam esse, neque in omnibus consonam. » Inde tanta errorum seges bonæ frugis succrevit. Ex his satis liquet quam iannes sint Rufini conatus, cum quidquid falsum apud Origenem occurrit, pro spurio et ab hæreticis intruso haberi jubet; (49) nam multa quidem Origeni afficta fuisse verum est, sed plura tamen, eaque noxia et damnosa ab illo profecta esse candidum virum fateri decet.

XVIII. Nunc quærendum superest quo numero habendi sint libri Origenis, ipseque adeo Origenes. utrum hic inter hæreticos, illi, inter damnatas ac reprobatas scriptiones ponendi sint. Quod erit capituli hujus velut corollarium. Disputemus primum D de libris. In varios Origenem inpegisse errores ratis a nobis confessum est. At quamvis eos operibus ipsius aliunde assutos daremus, quod multi affirmarunt, planeque iis immunem Origenem agnosceremus, valeret id quidem ad excusationem auctoris; non ad purgationem librorum. Cum certum sit igitur falsis eos et impiis scatere sententiis, et jam inde a vetustis temporibus malo fermento fuisse infectos, quæritur penitusne repudiari eos jubeat Ecclesia, et abjici, quemadmodum hæreticorum libri solent, an ipsorum usum eadem vel probet vel certe permittat.

(49) Nam multa quidem Origeni afficta fuisse verum est. Vide Præfationem tomi I, pag. 2 et 3.

Auctor est Pamphilus in *Apologia*, hæreticorum loco sua ætate a multis habitos, quicumque libris Origenis uterentur, nec eam quidem concessam ipsis fuisse veniam, et quæ impertiri solet, verbi gratia, his qui Græcorum sæcularium libros, vel nonnunquam etiam hæreticorum percontandi atque cognoscendi studio decurrunt. Pamphili circiter temporibus florebat Pachomius abbas, vitæ sanctitate illustris, quem jam morti proximum, monachos suos ab earum lucubrationum lectione gravissimis verbis prohibuisse narrat, qui vitam ejus litteris consignavit: sed fidem narrationi detrahit perspectum Scriptoris adversus Origenismum odium. Multum deinde a Theophilo et Epiphania laboratum est, omnium de manibus ii libri ut excuterentur: proditum quippe est a Socrate libr. vi, cap. 9, 12, et Sozomeno libr. viii, cap. 14, solas Origenis lucubrationes criminatum esse Theophilum, eorum licet auctoritate adversus Arianos jam ante Athanasius pugnasset; Alexandriæ concilium conflasse, in eoque illæ ut repudiarentur perfecisse; easdem in Cypria synodo suasu ipsius Epiphanium damnasse, et ne quis iis legendis operam daret sanxisse, decretum Constantinopolim misisse, idemque ut faceret, Chrysostomum valde fuisse hortatum; eodem ipsum contendisse, episcopos in suam sententiam pellicere voluisse, et Origeniana denique scripta in Apostolorum templo publica denuntiatione reprobare parantem Serapionis monitu absterritum fuisse. A Faustino quoque vetitum eorum usum testificatur Hieronymus epist. 76, ad Tranquill. Nec Baronio assentior, contra Sulpicii Severi, Socratis et Sozomeni auctoritatem falsum esse asserenti¹⁰, Epiphanium inter, Theophilum et Chrysostomum de libris Origenis prohibendis hac tempestate actum, vel eos in Alexandrina synodo aut Cypria fuisse proscriptos; nec Gennadio, qui Severum in Dialogo priore referre ait, et suo tempore apud Alexandrinam synodum episcoporum decretum, Origenem et cautius a sapientibus pro bonis legendum, et a minus capacibus pro malis repudiandum. Ait quidem Sulpicius maximam fuisse monachos inter et episcopos concertationem et ex ea occasione, quia congregati in unum sapientius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet. Gratissimum præterea sibi fuisse asseverat Anastasius papa in epistola ad Joannem Jerosolymitanum, quod ab Origenis lectione Christianos revocarunt Arcadius et Honorius. Eo quoque inclinare videtur Vincentius Lirinensis, cap. 25, *Contr. hæres.*, ut ab usu Christianorum libri istū removeantur. Denique Justinianus in epistola encyclica ad Menam et alios episcopos, copere se scribit omnes Christianos cognoscere scripta Origenis prorsus a Christiana fide esse aliena, ac penitus explodenda.

Sed contra pro libris Adamantii steterunt Theoti-

mus Tomitanus et Iuannem Chrysostomus, aliquem complures episcopi, et *καταπαύσαι* illis Origenianorum operum, quæ Constantinopolim invenerat Epiphanius, subscriptione sua vel assensu confirmare, renuerunt. Ea etiam videntur, si non palam approbasse, ut certe non penitus respiciat, quicumque suas ex iis Scripturæ sacre interpretationes transtulerunt, quos in observationibus pro tempore laudavimus. Et quamvis Ecclesiæ decretis aliquando velita esset eorum lectio, his tamen contrarius usus derogasse diceretur.

Æquissima hæc profecto, et perpetua Ecclesiæ consensione firmata videtur esse sententia, quæ librorum Origenis usum vulgo concedendum definiit, ipsius modo errores fugiantur. Ita sensit Hieronymus, quantumlibet Adamantio infensus: « Quia meæ parvitas, » inquit epist. 76 ad Tranquill., « quæris sententiam, utrum secundum fratrem Faustinum penitus respiciendus sit, an secundum quosdam legendus ex parte: Ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Novatum, Arnobium, Apollinarium, et nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter et Latinos, ut bona eorum diligamus, vitemusque contraria, juxta Apostolum dicentem: *Omnia probate, quod bonum est tenete*¹¹. » Et mox: « Nec enim propter doctrinam ejus prava suscipienda sunt dogmata, nec propter dogmatum pravitatem, si quos Commentarios in Scripturas sanctas utiles edidit, penitus respiciendi sunt. » Hac imbutus persuasione Theophilus ille Origenimastix, post vexatum misere Chrysostomum, Constantinopoli Alexandriam redux, cum esset in Origenis lectione deprehensus, scite dixit: *Τὰ Ὀριγένους εἶσι βιβλία λειμῶνι πάντων ἀνθρώπων εἴ τι οὖν ἐν αὐτοῖς ἐφεύρω καλόν, τοῦτο δρέπομαι: εἰ δὲ τί μοι ἀκαθάρτους φανεῖται, τοῦτο ὡς κέντρον ὑπερβαίνω.* « Libri Origenis similes sunt prato omni florum genere consito. Si quid in iis ergo bonum invenio, id decerpo: quod si quid spinosum videtur, id tanquam aculeum transilio. » Eandem regulam in Origene legendo Cassiodorus servari jussit libr. *De institut. divin. Scriptur.* cap. 4, habendaque ait ejus scripta more anethi; ejus succo condiendam sacre Scripturæ lectionem, decoctum ipsum exsuccumque esse prociendum; cumque de eo dictum sit: « Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus, » magna ipsum cautione esse tractandum: « Quapropter, inquit, in operibus ejusdem Origenis, quantum transiens invenire prævalui, loca quæ contra regulas Patrum dicta sunt, ahrestii disputatione (sic enim lego, pro, *hæresim disputatione*) signavi, ut decipere non prævaleat, qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. Posteriores autem in toto dicunt esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes. » Jam antea vero concilium Romanum, quod sub Gelasio celebratum est, ita de

¹⁰ Baron. ann. 402, cap. 15. ¹¹ I Thess. v, 21, 22.

ea re decreverat : « Origenis nonnulla opuscula, quæ vir beatus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus, reliqua autem omnia cum auctore suo dicimus esse renuenda. » Quapropter recte scripsisse videtur Socrates libr. vi, cap. 15, nobiles Origenis adversarios, Methodium, Eustathium, Apollinarium et Theophilum, a quibus multis ille criminibus compellatus est, satis ostendisse probari sibi, quæcunque minime reprehendissent. Quod cum ita sit, non cuius tamen e vulgo Christianorum, sed iis solum permittendum esse Origenianarum scripturum usum censeo, quorum perspecta sit fides et diuturnis experimentis probata constantia. Hos autem probatos effici trapezitas velim, adulterinos doctrinæ nummos a legitimis caute separare scientes.

XIX. Diximus de libris; de ipso Origene quid sentiendum sit, exploremus. Etsi geminam adversus eum conflaverat synodum Demetrius Alexandrinus episcopus, a quibus sacerdotil honore exutus, ab Ecclesiæ communione prohibitus, et Alexandria pulsus est, consentiente in id decretum toto prope-modum orbe : non ante tamen hæretici nota iterum ipsi inuri cœpta est, quam Epiphanius cum Joanne Jerosolymitano, Theophilus cum Nitriensibus monachis, Hieronymus cum Rufino altercatus est. Nam postquam synodum Alexandriæ coegit Theophilus, et Origenis colubros evangelico ense truncavit, ut ipse ait, Epiphanium rogavit per epistolam, ut synodum ipse congregaret, perficeretque, « ut Origenes nominatim, et nefaria hæresis condemnaretur; » cuius consilio Epiphanius demum obsecutus est. Refert Hieronymus lib. ii *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 6, et in epist. ad Pammach. et Marcell., Anastasium Romanum pontificem, Theophilum Alexandrinum, Venerium Mediolanensem, Chromatium Aquileiensem, et omnem tam Orientis quam Occidentis Catholicorum synodum pari sententia et pari spiritu hæreticum illum denuntiassse : quo eum ipse quoque titulo infamat. Theophilus hydram eum omnium hæreseon et erroris magistrum ac principem nominat, *Pasch.* 1, quemadmodum et Zonaras in Decio. Gelasius papa in Romano concilio schismaticum eum appellat. Antiochena Ephræmii synodus anathema dixit Origeni; dixit et quinta universalis. In ea autem ante omnia quæsitum narrat Evagrius libr. iv, cap. 38, utrum homines jam vita functi anathematis subijci possint; Eutyechius qui episcopo Amaseno erat a responsis, et episcopatum Constantinopoleos postmodum adeptus est, quætionem solvit exemplo Josie regis, qui non dæmonum solum sacerdotes interfecit, sed mortuorum etiam oculos refodit, quod magno omnium, sed Justiniani præsertim applausu exceptum est. Neque semel, sed iterum iterumque in variis synodi hujus actionibus id disceptatum est; quas disceptationes summam retulit Gratianus *Decret.* part. ii, caus. 24, quæst. 2, decrevitque demum synodus hæreticos et in vita et post mortem anathematis esse obnoxios.

Itaque anathemate percussus ab ea et hæreticus Origenes appellatus est. Quod a sexta subinde synodo fuit approbatum; nam hujus inter Acta relata est Sophronii ad Sergium epistola, qua eodem Adamantius appetitur maledicto; et actione 8, repetitur professio fidei a Macario Antiocheno oblata Constantino imperatori, in qua damnat Origenem, Didymum et Evagrium, eorumque deliramenta; et actione 17 et 18, probatur anathema Origeni a quinta synodo inflictum, et in edicto Constantini imperatoris ad populum habitantem in Occiduis partibus; probatur denique in epistola Leonis II papæ ad Constantinum. Facundus præterea qui trium capitulorum defensionem suscepit, Origenem inter hæreticos libr. xii, cap. 1, aperte recenset, B Quin et Patrum multorum suffragiis eodem numero habitum tradit Cassiodorus libr. *De institut. divin. Scriptur.*, cap. 1, hæresiarcharum deterrimum appellat Pelagius II papa. Ab Ecclesia cum aliis hæreticis proscribitur a prima Lateranensi synodo. Denique Græci recentiores, aliique etiam plurimi eodem ipsum convitio proscindunt. Hæc ergo in præjudicium trahunt Origenis adversarii, nec hiscere contra licere ulli existimant.

Qui contrarias autem sectantur partes, talia regerunt, a Demetrio licet, plurimisque ipsi consentientibus episcopis segregatus fuerit ab Ecclesia Origenes, ipsius tamen causam suscepisse et propugnasse Palæstinam, Arabiam, Phœniciam et Achaïam; et juxta testificationem Hieronymi, non ipsius errores, sed adversariorum invidiam has ei tuas peperisse : nullam Demetrianarum synodorum mentionem factam a Theophilo et Epiphanio infensissimis Origenis adversariis, ac nullam proinde ipsarum rationem duxisse : eundem ab Hieronymo, et jam ante a Didymo alterum Ecclesiarum post apostolos magistrum nuncupari; quod quis de homine hæretico dictum putet? horum auctoritate refelli Theophilum, cum Origenem queritur Ecclesiæ doctorem appellari : pium episcopum Theotimum Epiphanio librorum Origenis damnationem urgenti respondisse, Οὔτε ὄσιον εἶναι τὴν πάλαι τετελευτηκότα ὑβρίζειν, οὔτε βλασφημίας ἐκ τὸς τῶν παλαιότερων διαβάλλειν χρίστου, καὶ τὰ παρ' ἐκείνων δόξασμασμένα ἀθετεῖν. « Neque fas esse hominem jam pridem defunctum contumelia afflicere, neque absque calumnia veterum judicium improbare, et quæ ab ipsis decreta sunt rescindere: » ipsum Epiphanium non Origenis proscriptionem, sed librorum ejus duntaxat damnationem postulasse : Οὐκ αὐτὸν Ὠριγένην ἀκοινώνητον εἶναι ὑπέφηνεν, ἀλλὰ τὰ βιβλία μόνον διεβάλε. « Non ipsum Origenem extra communionem esse decrevit, sed libros solum criminatus est, » inquit Georgius Alexandrinus episcopus in *Vita Chrysostomi*, cap. 43, non ita vero intelligendum Gelasium, cum schismaticum eum appellat, quasi secessionem a supremo Ecclesiæ capite fecisse eum voluerit, sed dissidia ac turbas in Ecclesiam intulisse; σχίσματα βάλοντα ἐν

Ἐκκλησίᾳ. « Cum schismata in Ecclesia concitasset, ut de eo scribit Petrus Alexandrinus in *Mystagogia*: quod ad quintam synodum attinet, judicare posse synodos de fide, non de personis, præsertim mortuis; hinc factum ut quæ de Theodoro, Theodoret, et Iba decrevit quintum illud concilium, temporis progressu vim et auctoritatem pene amiserint: scitum illud esse S. Thomæ Quodlibeto nono, artic. ult., neminem ad assensum Ecclesiæ adhibendum necessario astringi in his, quæ ad « substantiam fidelis » non pertinent: Vigilium papam in Constituto ad Justinianum, Theodori, Theodoret et Iba errores refellere et damnare, auctoribus, ipsis quoniam in pace Ecclesiæ obierunt, parci jubere: quod eatenus probandum ait Baronius ad an. 553, cap. 185, si modo constet eum qui in Ecclesiæ pace obierit, neque hæresim dum viveret, pertinaciter defendisse, neque in Ecclesiæ communionem simulate perseverasse; Origenem autem quis dogmatis suis pertinaciter hæsisse dicat, quem tam submisso de se et moderate sensisse ostendimus, tantaque modestia, quæ sentiebat, declarasse? quis Ecclesiæ communionem simulate secutum eum existimet, qui fidei professionem ad Fabianum papam dedit, exorientes hæreses acerrime insectatus est, nullam cum hæreticis societatem inivit, Catholicorum episcoporum familiaritate ad mortem usque constanter usus est? Caverat certe jam ante Justinianum Nicæna synodus, ne absente eò, cujus agebatur causa, sententia ferretur. Unde præclare Pontianus episcopus in epistola ad Justinianum, « In extremo epistolæ vestræ cognovimus, quod nos non mediocriter remordet, debere nos Theodorum, et scripta Theodoret, et epistolam Iba damnare. Eorum dicta ad nos usque nunc minime pervenerunt. Quod si et pervenerunt, et aliqua ibi apocrypha, quæ contra fidei regulam sint, legerimus; dicta possumus respicere, non auctores jam mortuos præcipiti condemnatione damnare. Quod si adhuc viverent, et correcti errorem suum non condemnarent, justissime damnarentur. » Cum autem ergo Justinianus in Edicto adversus tria Capitula: « Si vero quidam dicunt non oportere Theodorum post mortem anathematizari, sciant qui talem hæreticum defendunt, quod omnis hæreticus usque ad finem vitæ in suo errore permanens, juste perpetuo anathemati, et post mortem subicitur: et hoc in multis hæreticis et antiquioribus et propioribus factum est, id est Valentino, Basilide, Marcione, Cerintho, Manichæo, Eнномio et Bonoso: hoc autem idem et in Theodoro factum est, et in vita accusato, et post mortem anathematizato a sanctis Patribus; » minime id pertinet ad Origenem; nam etsi in errores lapsus est aliquando, ab iis tamen, postquam ab Ecclesia

¹⁸ Horat. *De arte poet.* vers. 360.

(50) Denique suam Origeni famam et nomen satis asseruit Leo III pontifex maximus, etc. Vide in-

A semel forent damnati, recedere se nolle nequaquam professus est: error fuit in intellectu; pertinaciæ crimen in voluntate non fuit. (50) Denique suam Origeni famam et nomen satis asseruit Leo III, pontifex maximus, cum inter lectiones ex Patrum lucubrationibus decerptas, et Romano insertas Breviario, nonnullas quoque ex Origenianis libris petitas eidem inseruit.

Qui ergo omnem hæreseos suspicionem ab Origeni abesse volunt, cum iis qui invidioso hæretici nomine ipsum infamant, ita conciliari posse censeo; si duplici notione sumi hæretici appellationem dicamus, vel ad eum significandum qui hæresim aut fabrefecerit aut secutus sit, eam licet ejurare paratus, simul atque fuisset ab Ecclesia repudiata; vel ad designandum eum qui non hæreseos duntaxat auctor et assecla, sed perpetuus etiam propugnator et pertinax adversus Ecclesiæ auctoritatem assertor fuerit: priore igitur notione hæretici nomen a Patribus Adamantio imponi, ut hæreseos auctor, non assertor significetur. Quo sensu orthodoxi quoque Patres quamplurimi hæretici dici possunt, vel Irenæus, Papias, Cyprianus, et alii. Hæc insuper adhiberi potest responsio, ignominiosam hæretici appellationem non aliter ab Ecclesia, quam ex hypothesei cuiquam infligi, ita si spretis Ecclesiæ decretis in hæresi obierit; quæ quidem in Origenem minime cadit criminatio. Acquiescamus igitur in hoc Hieronymi placito e *Traditionibus Hebraicis*: « Hoc unum dico: vellem cum invidia nominis ejus, habere etiam scientiam Scripturarum, flocci pendens imagines, umbrasque larvarum, quarum natura esse dicitur terrere parvulos, et in angulis garrere tænebris; » et in illo ex epist. 65 ad Pammach. et Ocean., cap. 3: « Quod si quis Judas Zelotes opposuerit nobis errores ejus, audiat libere:

*Intardum magnus dormitat Homerus,
Verum operi longo fas est obrepere somnum* ¹⁹.

Non imitemur ejus vitæ, cujus virtutes non possumus sequi. Erraverunt in fide alii, tam Græci, quam Latini: quorum non necesse est proferre nomina, ne videamur eum non sui merito, sed aliorum errore defendere.... Nunc vero cum simpliciter errorem ejus fatuar, sic legam ut ceteros, quia sic erravit ut ceteri. Sed dicas: Si multorum communis est error, cur solum persequimini? Quia vos laudatis ut Apostolum. Tollite amoris ὑπερβολήν, et nos tollimus odii magnitudinem; » et isto e Prolog. lib. II in *Mich.*: « Nam quod dicunt Origenis me volumina compilare, et contaminari non decere veterum scripta; quod illi maledictum vehemens esse existimant, eandem laudem ego maximam duco, cum illum imitari volo, quem cunctis prudentibus et vobis placere non dubito. »

super epistolam nuncupatoriam tom. I præfixam, versus finem.

CAPUT IV.

FORTUNA DOCTRINÆ ORIGENIANÆ.

CAPITIS QUARTI PARTITIO.—Tribus sectionibus constat caput istud. I. Explicat quid Origeniana doctrina in Oriente passa sit ab Origenis ipsius ætate, ad altercationem usque Hieronymi et Rufini; tum etiam quam in Occidente fortuna jactata sit. II. Continet quidquid Origenismi causa actum est, a Theophili dissidio cum Ægyptiis monachis et Joanne Chrysostomo, ad tempora synodi Chalcedonensis. III. Ab ea tempestate, ad hanc usque ætatem Origenismi fortunam persequitur.

SECTIO PRIMA.

I. *Procellarum adversus Origenis etiamnum viventis doctrinam concitarum series summam repetitur.* II. *Sedata Origenis morte odia non multo post recrudescunt.* III. *Pierius Alexandrinus Origenes junior dicitur.* IV. *Pierius Alexandrinus Origenes junior dicitur.* V. *quæ tamen benigne interpretari maluerunt Athanasius, Basilus et Gregorius Nazianzenus.* VI. *Origenianas partes tuebantur Hilarius, Euzoius, Titus Bostrenus, Didymus, Ambrosius, Eusebius Vercellensis, Victorinus Petabionensis, Gregorius Nyssenus, et ipse etiam Hieronymus, qui subinde tamen mutavit consilium; quas oppugnant Theodorus Mopsuestenus, et Apollinaris.* VII. *Duplex Origenistarum genus, orthodoxorum et heterodoxorum.* VIII. *Origenistæ heterodoxi ex Ægypti monasteriis fere prodierunt.* IX. *Joannis Jerusalemiani cum Epiphania et Hieronymo dissensio; X. et Hieronymi cum Rufino; XI. quos in gratiam reducere studebat Archelaus et Theophilus.* XII. *Scribit ad Pammachium Hieronymus adversus errores Joannis Jerusalemiani; XIII. et ad Theophilum.* XIV. *Augustinum quoque per litteras ab Origenismo absterret.* XV. *Romam revertitur Melania cum comite Rufino; XVI. qui cum Apologiam Pamphili, libellum De adulteratione Operum Origenis, et ejus libros Περὶ ἀποζωῶν, in urbe publicasset, a Marcella repressus est.* XVII. *Certior de his factus Hieronymus libros Περὶ ἀποζωῶν interpretatur.* XVIII. *Tres libros contra Hieronymum scribit Rufinus.* XIX. *Anastasius papa damnat errores Origenis.* XX. *Et ipsum Rufinum.* XXI. *Hieronymus et Rufinus scriptis mutuo se lacessunt.* XXII. *Mortem oppetunt Melania senior, et Rufinus.* XXIII. *Origenismi tradux Pelagianismus, Pelagianismi Nestorianismus.* XXIV. *Renascitur in Hispania Origenismus, sed eliditur opera Augustini; penitusque tandem in Occidente profligatur.*

I. Quam varia hominum judicia et voluntate experta sit Origenis doctrina dicturos, paucula quædam repetere oportet, præmissa jam a nobis, cum ipsius vitam scriberemus. Demonstratum est autem turbarum omnium, quæ adversus Origenem magno Ecclesiæ detrimento concitate sunt, auctorem et luceptorem fuisse Demetrium Alexandrinum. Nam cum ab Alexandro Jerusalemorum, et Theoctisto Cæsariæ episcopis presbyterii ordinem suscepisset, ægre latum a Demetrio, et in eum severe admodum consultum est, qua ludibrii castrationem ipsius propinando, qua per synodum ex aliquot Ægypti episcopis a se conflatam presbyterii

A honore hunc exuendo, et ab Ecclesiæ communionem arcendo; cum jam cum docendi munere abdicandum, et Alexandria submovendum alia synodus sauxisset. Tam gravi autem hominum flagrabat invidia, ut synodorum illarum decretis consentiret universus orbis, excepta Palæstina, Arabia, Phœnicia et Achaia. Diximus quoque consentaneum videri, vexandi ejus undequaque causas quærentem Demetrium, opiniones ob novitatem suspectas, et ab Ecclesiæ usu alienas tradaxisse, ac forsitan damnasse: Demetrio autem successisse Heraclam, Heraclæ Dionysium Origeni faventem, nec concitas tamen adversus Origenem procellas Demetrii obitu fuisse consopitas, ingravescentibus multorum odiis, quos urebat ipsius gloria. Patebant præcipue horum insimulationibus ipsius Opera; quæ vel ex tempore recitata, et ex ore concionantis excepta, ac proinde non satis pensiculate composita; vel ad instituentium secreto Ambrosium, non in publicam lucem lucubrata, et præter Origenis tamen consilium ab Ambrosio publicata; vel immoderato ingenii luxuriantis calore profusa, malevolorum castigationibus obnoxia erant; cum præsertim adulteratis ipsius Operibus suis etiam errores hæretici inseruissent, ut diximus. Sed nec facile dictu est, majorine ei fuerint detrimento calumnie invidorum, an infinitæ amicorum laudes et præconia, quibus adversariorum malevolentia acuebatur. « Nonne tibi, » inquit Origenes homil. 25 in Luc. « omnes videntur plus amasse quam expedit, et dum virtutem uniuscujusque mirantur, diuersionis perdidisse mensuram? Quod quidem in Ecclesia patimur; plerique enim dum plus diligunt quam meremur, hæc jactant, et loquuntur, sermones nostros doctrinamque laudantes, quæ conscientia nostra non recipit. Alii vero tractatus nostros calumniantes ea sentire nos criminantur, quæ nunquam sensisse nos novimus. » Calumniis itaque appetitus Origenes, et novorum dogmatum suspectus, sparsis de se rumoribus mature occurrit, scripta ad Fabianum papam, aliosque præsules epistola, qua sententiam suam de rebus divinis declaravit.

II. Vita functum laudibus prosecutus est Dionysius Alexandrinus in epistola ad Theoctetum, seu Theoctistum Cæsariensem episcopum, ut a Gobaro

apud Photium cod. ccxxxii, proditum est. Et vero quas vivus animorum turbas exciverat Origenes, morientem restinxisse credibile est; nulla enim perseverantis post ejus obitum odii indicia veteres nobis memoriæ suppeditant. Sed non multo post in superstitem ejus famam novæ tempestates incubuerunt. Primum eo extincto Methodium Tyrium episcopum Diocletiani temporibus doctrinam ipsius impugnasse reperio: narrat quippe Hieronymus in libr. *De script. eccles.*, cap. 94, scriptos fuisse ab eo libros *De resurrectione* contra Origenem, *De Pythonissa*, et *De arbitrii libertate*. Operis *De resurrectione* fragmentum insigne Panario suo intexuit Epiphanius hæc. 64, cujus excerpta etiam repræsentavit Photius cod. ccxxxiv. Idem cod. ccxxxv, excerpta affert ex ejusdem Ecloga *περὶ τῶν γεννητῶν* et cod. ccxxxvi, *περὶ τοῦ αὐτεξουσίου*, quibus Origenis dogmata castigantur. At eum sui demum judicii pœnituisse, et velut palinodiam canentem admiratorem se Origenis professum esse in *Dialogo* quem *Xenonem* inscripsit, auctor est Socrates libr. vi, cap. 13. (51) Sed Socrati contradicit Baronius ad an. 402, mendacique reum peragit hoc argumento, quod laudatum primo a se Origenem postea damnarit Methodius, ut Eusebius tradit apud Hieronymum libr. 1, *Apolog. in Rufin.*, cap. 2, tantum abest ut damnatum a se primo, deinde laudarit. Quasi non laudasse primum Origenem potuerit Methodius, et deprehensis postmodum erroribus vituperasse, et iisdem demum excusatis ad priorem sententiam rediisse. Addit Baronius ex Methodii contra Origenem lubricationibus plurima deprompsisse Epiphanium; quod facere erubuisse, si scisset pristinam sententiam Methodium revocasse. Valeret id sane, si in *Dialogo* illo Xenone scripsisset Methodius, quæcumque a se adversus Origenem dicta sunt, falsa esse; sin vero id sibi voluit duntaxat, errasse quidem Origenem, sed errore condonando, nimisque severe eum ac duriter a se exceptum, cui favere potius propter pietatem, et præclara in Ecclesiam merita debuisset, quo tandem recidit Baronii ratiocinatio? Postremum illius adversus Socratem argumentum hoc est: Methodiani *Dialogi* mentionem exstare nullam apud Eusebium, nullam apud Rufinum, ac proinde supposititium esse. Videratne vero Baronius sex *Apologiæ* libros a Pamphilo et Eusebio in gratiam Origenis scriptos, in quibus quæcumque pro illo facere poterant, diligenter collecta fuerunt, nec Xenonis proinde *Dialogi* mentio prætermissa?

III. Sane tanta erat his temporibus Origenianæ doctrinæ celebritas et existimatio, ut hinc ad facti pœnitentiam adductum fuisse credam Methodium, eum vix quemquam ad suas pelliceret partes; cuncti

(51) Sed Socrati contradicit Baronius... quod laudatum primo a se Origenem postea damnarit Methodius, ut Eusebius tradit apud Hieronymum libr. 1, *Apolog. in Rufin.* En ipsa Eusebii verba ex lib. vi *Apologiæ* ipsius pro Origene, qualia exhibet Hieronymus loco citato: « Quomodo ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc et hæc de

A ferme Adamantio adhærescerent. Quem tamen a Petro Alexandrino episcopo et martyre, qui Methodii ætati suppar fuit, male habitum reperio. Loca quædam ex ipsius libris profert Justinianus in epistola ad Menam, unde quam infensus ipsi adversus Origenem animus fuerit, intelligitur. Tunc autem inter sectatores Origenis Alexandria florebat vir magni nominis Pierius presbyter, quem rara eruditio, indefessus labor, felix ingenium, temperantia ac paupertatis studium, utiles et jucundæ ad populum conciones tantum commendarunt, ut junior Origenes diceretur: quasi in ea laude, laudum omnium, quæ ecclesiasticum virum deceant, summa contineretur: Ἦν γὰρ τότε ἐν τοῖς ἀξιολογωτάτοις Ἀριγένης. « Tunc enim inter celeberrimos Origenes habebatur, » inquit Photius cod. cxix, ubi de Pierii scriptis disserit. Idem cod. cvi, Theognosti Alexandrini *Hypotyposeon* libros septem recensens, eum ait sive assectandi, sive defendendi Origenis studio ductum decrevisse Dei Filium esse creatum, et ratione præditis tantum præesse, eademque de Spiritu sancto ac Origenem proposuisse, et corpora angelis ac dæmonibus item ut illum tribuisse. At codice tamen ccxxxii, Athanasium scribit Photius Theognostum in multis locis admittere. Sane studiosissimum virum, et disertum, et admirandum eum appellat Athanasius de synodi Nicænæ decretis, et de peccato in Spiritum sanctum, ipsiusque præsidium adversus Arianos usurpat: atque idcirco prætermissam ab Eusebio mentionem illius probabile est, quod ab Arianis partibus fuerit alienus. Quæ propter corruptas ejus *Hypotyposes* ab hujus sectæ patronis, quemadmodum et Clementis librum eodem titulo inscriptum, non immerito Andreas Schottus conjectat in *Schol.* ad Photii cod. cvi. Quod si integer ad nos Photii codex pervenisset, ætatem ejus compertam haberemus. Unum hoc scire licet, Athanasio antiquiorem fuisse illum, Origene recentiore.

IV. A Methodii ætate ad Ariana tempora suis Origeni honos videtur constitisse. Orto autem Ario, patrociniū hæresi suæ quærentes Ariani, Adamantii nomen causæ suæ prætexere studuerunt. Ex ipsius ergo operibus collegerunt diligenter quæcumque Filii dignitatem labefactare, vel suam denique de Trinitate opinionem juvare videbantur. Atque id tolerabile erat, si hæc sine recordia ipsorum stetit; verum nefariæ etiam doctrinæ virus iisdem passim affuderunt scriptis, ut suum penitus Origenem facerent. Cujus ad elevandam auctoritatem, qua tantum gloriabatur Ariani, animum appulerunt orthodoxi; reclamantibus econtrario Ariani, et suum Origenianæ doctrinæ ac famæ honorem servari merito

Origenis locutus est dogmatibus. » Porro hic Eusebius aperte non dicit Methodium fuisse antea locutum pro Origene. Neque enim dicit, qui hæc et hæc de Origenis locutus fuerat dogmatibus; sed tantum, locutus est: quod in utramque partem accipi potest. Non igitur mendacii accusandus est Socrates. Henric. Valesius, *Not. in Socrat.* lib. vi, cap. 13.

Athanasius et Basilius. Ille in *Vita Antonii* lapsus a
animarum, et conversiones e mentibus in animas
reprehendit : hic in tertio *Commentariorum in
Hexaemeron* damnat anagogicas ipsius expositiones,
quibus virtutes quasdam superiores, quæ locum in
cælo tenere meritæ sunt, aquis quæ sunt supra firmamentum, significari docet; quæ vero inde deturbatæ sunt, aquis notari quæ sunt sub cælo.

VI. Dum pro Origene starent sermones illi, ipsum sibi in scribendo assectandum proponebat Hilarius Pictaviensis. Narrat quippe Hieronymus ¹² hunc in Phrygia exulantem magnam Psalmorum partem commentariis illustrasse, in eoque opere imitatum fuisse Origenem, nonnullis tamen de suo adjectis; expositiones etiam in *Jobum* et in *Matthæum* e Græco Origenis in linguam Latinam transfudisse. Auctor est præterea Hieronymus Euzoium Cæsariensem episcopum Gregorii Nazianzeni condiscipulum et æqualem, « corruptam bibliothecam Origenis et Pamphilii in membranæ instaurare esse conatum : » Origenianas etiam partes secutos esse Titum Bostorum episcopum, et Didymum Alexandrinum, quem apertissimum Adamantii propugnatores appellat, quique editis in libros *Περὶ ἀρχῶν* Commentariolis nihil non orthodoxum illis contineri pertendit, quemadmodum et Eusebius. Ambrosium quoque Mediolanensem, Eusebium Vercellensem, et Victorinum Petabionensem multa Origenis vel Latinitati donasse, vel imitatos fuisse tradit idem Hieronymus. Tam aperte autem Origeni adhæsit Gregorius Nyssenus, ut non eum solum prosecutus sit laudibus, sed dogmata etiam ejus aliquot tenuerit : adeo ut ab Origenistis corrupta ipsius scripta, et adulterata peculiari libro demonstrare conatus sit Germanus patriarcha, cujus excerpta habet Photius cod. ccxxiii. Certe in disputatione de homine, animarum προπαρξιν et μετενωμάτωσιν reprobat Gregorius, a nomine autem Origenis abstinet. Hieronymum quoque ipsum etiam tum juvenem, portentosum Origenis ingenium, et singularis eruditio ita ceperant, ut in ejus laudes sæpe excurreret, et pro mero Origenista haberi posset : verum per ignes cineri doloso suppositos incedere se subinde intelligens, pedem retulit, ut in sequentibus declarabimus. Nec tot tamen Origeniani nominis patronis absterriti sunt Theodorus Mopsuestenus et Apollinaris, quominus illi palam hic detraheret, ille multis etiam scriptis opusculis oppugnaret; sed levis est momenti hæreticorum hominum obtractatio. Auctor quoque *Dialogorum*, qui Cæsario Gregorii Nazianzeni fratri ascribuntur, et Maximi tamen Cæsario recentioris, et Gregorii Nysseni fragmentis farti sunt; auctor, inquam, ille de Origene male sensit ac scripsit ¹³, μυθολόγον eum appellans, ἀκοῶς μὲν θέλγοντα, ψυχᾶς δὲ οὐ τρέφοντα : « Aures quidem mulcentem, animas vero minime nutrientem; » et τῆς ὀργῆς ἐπάνυμον,

¹² Hier. *De script. eccles.* in Hilario; et libr. 1 *Apol. adv. Rufin.* cap. 2, et libr. 11, c. 4; et Prolog. in libr. 11 *Comm. in Mich.*, et epist. 73, *adv. Vigilantium.* ¹³ *Dialog.* 5, resp. 154.

A inepta et frigida allusione, quales scriptor ille comminisci amat: et ἀνοσιώτατον. Item dogmata ejus δηλητήρια, φθοροποιὰ, τοὺς ἀπλουτέρους σκαλίζοντα esse dicit.

Manifestum porro est ex superioribus quantum erraverit Halloxius lib. iv *Orig. defens.*, quæst. 4, aliique nonnulli, qui ante Epiphani cum Joanne Jerosolymitano et Chrysostomo dissensiones, Origenem a nemine pro hæretico habitum fuisse, primumque Epiphanium in eum signa movisse memoriæ prodiderunt : nam « velut hæreticum accusatum » fuisse diserte scribit Pamphilus in *Apologia*; et quam gravibus peteretur criminibus declarat ipsa hæc *Apologia*, nam « ipsum nomen Apologetici, » ut ait Hieronymus epist. 65 ad Pammach. et Ocean., « ostendit accusationem; non enim defenditur nisi quod in crimine est; » declarant et *Apologiæ* complures quæ a multis magni nominis viris Pamphilii tempore pro Origene conscriptæ sunt. Nec repugnat, quod Augustinus Hieronymum rogat per epistolam, ut sibi Origenis errores aperiat; nam propter Græcæ linguæ inscitiam, in ea ignoratione fuit Augustinus.

VII. Adhuc cum Origene præclare actum erat, neque tantum illi ignominia inusserant adversarii, quantum celebritatis, inlaescente in dies doctrine fama, fuerat adeptus; cum susceptis quosdam inter ecclesiasticos viros inimicitis, partim Origenismi, partim privati odii causa, maximis motibus universa Ecclesia concussa est. Quod si accurate singula consecrari nobis esset propositum, in immensum cresceret istud opus, et ultra circumseptos lucubrationi huic cancellos excurreremus, adeo longa est injuria, longæ ambages; sed summa duntaxat rerum fastigia persequemur. Quod ut ordine procedat, res alius repetenda est. Consentiente in Origenis laudes toto propemodum orbe, contigit ut nonnulli egregia ejus dicta factaque pro merito demirantes, ipsius etiam errores parum prudenter tuerentur, studiis suis moderari nescientes, Origenique recte sentienti adhærescere, erranti nuntium remittere. Hinc duplex prodit Origenistarum genus, orthodoxorum et heterodoxorum. Inter orthodoxos ponimus, qui proxime laudati sunt, Origeni summa omnia calculo suo tribuentes, ab ejus vel discedentes, vel discedere paratos erroribus, simul atque fuissent perspecti, et ab Ecclesia damnati. Iisdem accensemus Joannem Chrysostomum, Theodorum Tomitanum, et aliquos ex iis quos Origenismi causa vexatos fuisse infra narrabimus; heterodoxis ascribimus Didymum Alexandrinum, Joannem Jerosolymitanum, Evagrium Ponticum, Palladium Galatani, Isidorum, Rufinum, et complures ex Ægyptiis monachis qui Nitriam montem incolebant, quosque Origenismi veneno primos fuisse imbutos narrat Nicetas *Thesaur. orthodox. fid. libr. iv, hæc. 51.* peculiari commentario Origenistas monachos

laudare instituerat Rufinus, ut ab Hieronymo accepimus, cujus hæc sunt verba *ad Ctesiphontem*, cap. 2: « Librum quoque scripsit quasi de monachis, multosque in eo enumerat, qui nunquam fuerunt, et quos fuisse scribit, Origenistas, et ab episcopis damnatos esse non dubium est, Ammonium videlicet, et Eusebium; et Euthymion, et ipsum Evagrium, Or quoque, et Isidorum, et multos alios, quos enumerare tædium est. Et juxta illud Lucretii:

*Ac veluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore*¹²;

ita ille unum Joannem in ipsius libri posuit principio, quem et catholicum et sanctum fuisse non dubium est, ut per illius occasionem ceteros, quos posuerat hæreticos, Ecclesiæ introduceret. Joannem Chrysostomum his significari recte asserit Marianus Victorius; sed fallitur, alium hunc esse opinans Evagrium ab Evagrion Pontico Hyperborita, uti ab Hieronymo alibi appellatur. Quemadmodum autem Origenistas Latine celebrare Rufinus instituit; ita idipsum Græce a Palladio factum est, in *Lausiaca historia*: quo opere Isidori, Dorothei, Ammonii, Evagrii, Or, Potamiæne Origenis discipulæ, Didymi, aliorumque Adamantii sectatorum vitas complexus est. Porro nos quoscunque inter heterodoxos Origenistas ponimus, pro hæreticis haberi velim; tralatitium enim est, non errorem, sed pertinaciam, hæreticum facere. Melania, puta, ex hoc licet grege, inter sanctos tamen relata est; et ex monachis illis Nitriensibus nonnulli in pseudosynodo ad Quercum habita errata sua sibi condonari postulaverunt et impetraverunt.

Atque hæc Origenistarum distinctio diligenter notanda est: nam monachos illos Nitrienses, qui hac tempestate Origenistarum appellatione infamabantur, hæreticos fuisse censet omnes Baronius, nec tam Origenis gloriæ favisse, quam ipsius opinationibus mordicus adhæsisse: quæ mihi videtur sententia Chrysostomo et Theotimo Tomitano episcopo, sanctissimis viris, perquam esse contumeliosa. Ab ipsis alii omnem erroris suspicionem amotam esse volunt, et totius concertationis invidiam convertunt in episcopos Origenistis infensos, quos propriis simultatibus Origenismi causam prætexentes, inique viros insontes vexasse pertendunt; piissimorum hominum Hieronymi et Epiphaniï auctoritatem ac testimonium insuper habentes, iisque Palladii, meri Origenistæ, a quo Chrysostomi vita conscripta est, suffragium anteponentes. Heribertus Rosweydeus, historiæ ecclesiasticæ scrutator diligens, hos inter medios incedit, et viros illos qui Origenismi nomine traducti sunt, dogmata primum Origenis defendisse, deinde vero repudiasset conjectat: quod, si ita esset, ab illorum, vel sequentium temporum scriptoribus, omnia adversus Ori-

genem, vel pro Origene argumenta stulose colligentibus, minime sane fuisset prætermisum. Superest igitur, ut dicamus Origenistas fuisse duplicis generis, orthodoxos, et heterodoxos; et invidiosum hoc nomen multis immerito, pluribus etiam jure fuisse tributum. Fidem opinioni nostræ faciunt hinc Græca menologia, quæ nonnullos ex Origenistis in sanctorum album referunt, et spectata Chrysostomi virtus ac pietas, qui eos ita tutatus est, ut eandem quoque sibi appellationem conscisceret; inde Hieronymi et Epiphaniï partibus illis hæreses notam imponentium testificatio. Profecto non unam fuisse Origenistarum omnium doctrinam, nec eosdem mores satis ex Epiphaniï evincitur, qui hæc. 63 et 64, genium illorum agnoscit genus: in quo licet incerta prodiderit, et post ipsum Augustinus, multiplicem tamen hominum illorum fuisse sectam ex eo perspicuum est. Inter eos ut integerrimis nonnulli fuerunt moribus, ita sædam libidinem et Onanismum aliquos exercuisse referenti Epiphaniï facile credo; quidquid contradicat Halloxius: ex eoque adductum suspicor Epiphaniï, ut cum præterea non eadem sentire Origenistas omnes inaudisset, putaret turpe illud factum, quod morum erat vitium, doctrinæ errorem fuisse, atque ita duplicem sectam constitueret. Ut mihi plerique fuerunt ingenio, ita contentiosi alii, refractarii et cervicosi; velut qui Theophilo Alexandrino præsuli violentas prope manus intulerunt, ut dicemus: dicaces alii et petulantes, diceriis sæpe et contumeliis Catholicos lacescebant; velut in eo, quod narramus, dissidio, Catholicos appellabant Pelusiotas, quod tanquam luto immersi, et curvi in terras ac cælestium inanes essent; ad vocem πῆλος, et nomen Pelusii, in Origenistarum Nitriensium, et eorum qui in Palestina debebant vicinia siti, frigido et scurrili joco alludentes. Hieronymus epist. 61, ad Pammach., cap. 5: « Hæreticæ vestræ atque præstigiæ, quibus nos Pelusiotas, et jumenta, et animales homines dicitis, quia non recipimus ea quæ spiritus sunt. » Baronium fugit dicti hujus significatio, et pro, « Pelusiotas, » legi jubet, « Pilosiotas, » quod uterentur Origenistæ « hac voce, suggillantibus atque subsannantibus Catholicos, quasi crederent mortuos resurrecturos etiam cum pilis, dum recte dicerent eos resurrecturos cum singulis corporis membris »¹³. Verum expositionis nostræ fidejussorem datus Hieronymum ipsum, epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 3. « Pelusiotas, inquit, nos appellant, et luteos, animalesque, et carneos, quod non recipimus ea quæ spiritus sunt; » et cap. 4: « Putant enim me suum esse συμμύστην, et propter animales et luteos nolle palam dogmata confiteri. » Manifestius etiam in *Jerem.* xxix, 14: « Quæ cum audiunt discipuli ejus (Origenis) et Grummiæ (hoc est Rufini) familiæ stercora, putant se divina audire mysteria; nosque qui ista contemnimus, quasi

¹² Lucret. lib. iv, vers. 41. ¹³ Baron. ad an. 393, cap. 10, et ad an. 400, cap. 86.

pro brutis habent animantibus, et vocant πηλοσπύρα, eo quod in luto istius corporis constituti, non possimus sentire cœlestia. Ægyptios præcipue monachos, apud quos maxime viguit Origenismus, ingenio fere fuisse inquieto et turbido, et rerum novarum studioso, proptereaque in varias hæreses incidisse litteris proditum est. Inde Aeriani, Eustathiani, Anthropomorphitæ, Joviniani, Eutychiani, alique id genus sexcenti profiere: et a vetustiori quoque ævo Meletianis et Arianis hærentes, antislidem suum Athanasium probris fixerunt. Unde Hieronymus *Apolog. advers. Rufin.* libr. III. cap. 7: «Contendi Ægyptum, lustravi monasteria Nitriæ, et inter sanctorum choros, aspides latere perspexi.»

VIII. Ex hoc næreseon et hæreticorum seminario Origenistæ heterodoxi exstiterunt. Narrat Epiphanius hæc. 64, cap. 4, in Ægypto primum propagatum Origenismum apud Ægyptios monachos suo tempore floruisse. Ac primum Melania senior, nobilis femina, cum patria relicta Jerosolymam pietatis causa concederet, facta inter Nitriæ monachos mensium aliquot mora, aditoque Didymo, Origenianis illic erroribus una cum Rufino itineris comite infecta est. Contigit illud circa annum Christi 372. Quo tempore epistolam dedit ad Rufinum Hieronymus¹⁷, qua ad se in Syriam ut veniat, amice invitat. Postquam autem Jerosolymæ fixerunt sedem, fovendis peregrinis, et rebus Christianorum juvandis opes et operam consumentes, exceperunt Evagrium Ponticum Constantinopoli certas ob causas discedentem, ipsiusque animo primos Nitriensis Origenismi satus asperserunt. Ita institutus Evagrius, et a Melania veste monastica ex voto indutus, in Ægyptum abiit, et postquam cum Didymo congressus est, in Nitriæ tandem monasteriis sese abdidit, et inter florentes illic Origenistas nomen dedit. Auctor est Hieronymus in Epistola ad Ctesiphontem, cap. 2, scripsisse illum ad virgines, ad monachos, et «ad eam cujus nomen nigredinis testatur perfidiæ tenebras» (Melaniam seniore intellige) et edidisse insuper librum *Περὶ ἀκαθάρτων* quo insigne Origenis dogma supra a me ventilatum continebatur; libros vero ipsius a Rufino Latine interpretatos Occidentem lectitasse. Appulit eodem aliquot post annis Palladius Galata, et triennio in asceteriis transacto, Origenismo inbutus, cum valetudine tentaretur, in Palæstinam secessit, et haustum in Ægypto Origenismi virus passim profudit. Florebat tunc in his locis sanctitate et virtute Paula Romana: hanc adortur Palladius, et in suas pertraxisset partes, nisi gliscenti malo mature occurrisset Hieronymus, et hominis petulantiam habita cum eo dissertatione coercuisset. Rei historiam prolixè narrat Hieronymus in *Epitaphio Paulæ*, cap. 41 et 42, quam sibi ab eo ereptam queritur

A Palladius in *Lausiacis*, sect. 78 et sequentibus, item sect. 124, Hieronymumque suggillat.

IX. At Joannem Jerosolymitanum presulem jam labes isthæc corripuerat. Is ante adeptum episcopatum monachus, Arianis et Macedonianis accommodaverat aures, iisque relictis ad pontificiam dignitatem evecus Origenistis sese applicuerat. Ægre id tulit scilicet Epiphanius Salaminus episcopus pro eo ac debuit, et blande coram multis præsens præsentem erroris commonefecit, quo ille cum partiaris usque adeo excaudit, ut Epiphanio Anthropomorphitarum hæresim publice objiceret; suamque tanta pertinacia defendit, ut eundem Epiphaniom habitæ cum illis communionis pœniteret. Hinc efferatus Joannes animo rixandi avido

B causas vindictæ quærebat, cum ecce commodum Paulinianum Hieronymi fratrem in Palæstina extra ditionem suam Epiphanius, invitam licet ac reluctantem, ad diaconatus et presbyterii dignitatem promovit. Multa publice et privatim conquestus est Joannes, rem sese apud omnes per litteras evulgaturum minitans; in eo se læsum insuper addens, quod cum Deo sacra faceret Epiphanius dicere solet: *Domine, præsta Joanni, ut recta credat.* Objecta crimina diluit Epiphanius miti epistola, quæ inter Hieronymianas numero sexagesima habetur^{17*}; in qua non tam se appetitum ab eo significat, propter impositum Pauliniano presbyterii characterem extra suam ditionem, cum id in monasterio, non in parochia Joanni

C subjecta a se factum esset, et recepta inter Cyri episcopos consuetudine facere liceret, quam quod violatam Origenianis dogmatibus fidem huic exprobrasset. Capite vero tertio hæc scribit: «Doleo et valde doleo, videns plurimos fratrum, et eorum præcipue qui professionem habent non minimam, et in gradum quoque sacerdotii maximum pervenerunt, ejus (Origenis) persuasionibus deceptos, et perversissima doctrina cibos factos esse diaboli.» Unde apparet quam multos jam tum Origenismi aura afflasset. Demum in hæc verba concludit: «Palladium vero Galatam qui quondam nobis charus fuit, et nunc misericordia Dei indiget, cave, quia Origenis hæresim prædicat et docet, ne forte aliquos de populo tibi credito ad perversitatem sui inducat erroris.»

D Data est hæc epistola anno Christi 392, Arcadio et Rufino coss., qua publicata, aliisque ejusdem argumenti ad Palæstinos episcopos et monachos, et ad Siricium papam ab eo datis, dissensionis rumor universum orbem continuo pervagatus est. Sciendum autem Hieronymum quoque inter et Joannem, ejusdem Pauliniani, multo vero maris Origenismi causa, dissidia intercessisse; nam cum ab Epiphanio staret Hieronymus, et non solum res in Pauliniani negotio gestas comprobaret, sed Origenis etiam errores palam damnaret, eo iracundiæ processit Joannes, ut ab Ecclesiæ communione Hieronymum segregaret,

¹⁷ Hieron. *Epist. 44, ad Rufin.* ^{17*} Alias, 110, c. 1.

Epiphanium inter se fuisse altercatos. Quamobrem Halloxium miror, et recentiores quosdam, qui nodieque contradicant, nec Hieronymi solum testimonium flocci faciant, sed et Epiphanii, qui ita Joannem alloquitur : « Video enim quod propter hanc causam omnis vestra indignatio concitata sit, quod dixerim vobis, Arii patrem, Origenem scilicet, et aliarum hæreseon radicem et parentem laudare non debetis. Et cum vos rogarem, ne ita erraretis, et monerem, contradixistis, et me ad tristitiam et lacrymas adduxistis : non solum autem me, sed et alios plurimos catholicos, qui intererant. Inde, ut intelligo, hæc est omnis indignatio, et iste furor ; et idcirco comminamini, quod mittatis adversum me epistolas, ut huc illucque sermo vester discurrat. » Denique propositum sibi esse declarat in eadem epistola Hieronymus, opere peculiari dogmata Origenis convellere.

XIII. Veritus interea ne litteris Joannis, et Isidori insurrectionibus occupatus Theophili animus male de orthodoxorum causa sentiret, æquum duxit gestarum rerum historiam ad eum perscribere, seque et gregales suos apud eum purgare. Pacem ergo optare se, ad eamque conciliandam paratum declarat per epistolam, quæ inter Hieronymianas numero sexagesima secunda habetur, et eodem anno 393 data est : multa deinde imposita sibi a Joanne crimina confutat ; in quibus advertendum est insimulatum eum a Joanne, quod Origenis opera quædam Latine vertisset, respondisse : « Hoc non solus ego feci, sed et confessor Hilarius fecit ; et tamen uterque nostrum noxia quæque detruncans utilia transtulit ; » et paulo post : « Sicut enim interpretationem et idiomata Scripturarum Origeni semper attribui, ita dogmatum constantissime abstuli veritatem. » Ut ostendat præterea quam vana esset Joannis de Pauliniani ordinatione querela, ordinatum eum asserit in Eletheropolitano territorio, non in Æliensi. Eletheropolis autem ea est Hebron ; Ælia, Jerusalem. Denique postquam ad procurandum sibi exitum Joannem laborasse, et auctoritatem publicam ac rescripta sollicitasse questus est, cupere se significat, ut discordiæ omnes sopiantur. Utraque parte audita veritatem perspexit Theophilus, et malis artibus non bonam causam a Joanne aliisque foveri comperiens, adversam ita amplexus est, ut utrosque tamen ad sinceram concordiam revocare niteretur, et repugnantes Origenistas molliter ac benigne adhiberet.

XIV. Cæterum, ad coercendam serpentis Origenismi lueni, sequente anno Hieronymus Augustinum pietate florentem et eruditione, quicum sibi notitia aliqua intercesserat, parario Alypio Tagastensi postmodum episcopo, quique jam ante optare se significaverat, ut Origenis opera ab Hieronymo Latine redderentur, monet per epistolam, quæ interdidit, ut in Origenis scriptionibus cautus incedat, approbatis melioribus, sequioribus rejectis ; at Origenis sibi notari errores responsione sua Augustinus postulavit.

PATROL. GR. XVII.

A Certe ab his dissensionibus animum procul hinc habuit, neque multum sese interposuit Origenistarum rehus : errores duntaxat Adamantii pro re nata impugnavit, velut in libris *De civitate Dei*. Hieronymum autem ad redintegrandam cum Rufino amicitiam valde hortatus est.

XV. Anno a Christi ortu 397, post viginti quinque annorum discessionem Romam reversa est Melania, Rufino itinerum socio comitata. Causam reditus eam fuisse dicit Palladius : Melaniam neptem suam, Piniani uxorem, nuptiarum, mundique pertæsam, Christo reliquum vitæ consecrare velle cum accepisset, veritam seniore ne in perversos secessionis suæ duces neptis sua incideret, Romam advolasse, eamque consiliis adjuvisse. Aliam itineris causam assignat Baronius, Romam nempe Origenismi invehendi studium, cui Melaniæ junioris secessus apud vulgum obtentu fuerit. Opinioni suæ auctorem non dedit ; conjecturis tantum obsecutus est.

XVI. Simul atque Romam appulit Rufinus, libros Origenis *Περὶ ἀρχῶν* a se Latinitati redditos in publicum editurus, priorem *Apologiæ* Pamphili librum conversum itidem a se et interpolatum, et una suam *De adulteratione librorum Origenis* lucubrationem præmisit, ad viam Origenismo communiendam. Utrumque Macarii hortatu aggressum se testatur in præfationibus : at id ab eo per simulationem factum assertit Hieronymus *Apolog.* lib. II, cap. 3. In præfatione ad Macarium Pamphili *Apologiæ* prætexta, non obscure tangit ille Epiphanium et Hieronymum, cum de sua interpretatione sic disserit : « Mihi tamen non dubito quin offensam maximam comparet eorum, qui se læsos putant ab eo, qui de Origene non aliquid male senserit. » Atque hæc similem ipsius conquestionem in memoriam revocant, quam in perorationem ad interpretationem Commentariorum Origenis in *Epistolam ad Romanos* intersit : « Sed delectabit, inquit, indulsisse laboribus, si modo non, ut in aliis experti sumus, malevole mentes vigiliis nostris contumelias reddant, et non studia obtreactionibus, et labores remunerentur insidiis. Novum quippe apud eos culpæ genus subimus ; » et mox : « Hoc autem totum mihi donant, non amore mei, sed odio auctoris. » Sed redeamus ad *Apologiæ* præfationem. Postquam purgandi sui causa, velut professionem fidei Rufinus edidit : « Hæc, inquit, Jerosolymis in Ecclesia Dei a sancto sacerdote ejus Joanne prædicantur ; hæc nos cum ipso et dicimus et tenemus. » Hieronymum etiam his verbis defricat in suo *De adulteratione librorum Origenis* libello : « Auctores obtreactionum ejus (Origenis) ii sunt qui vel in Ecclesia disputare latius solent, vel etiam libros scribere, qui totam de Origene vel loquuntur, vel scribunt : ne ergo plures ipsorum furta cognoscant, quæ utique, si ingrati in magistrum non essent, nequaquam criminosa viderentur, simpliciores quosque ab ejus lectione deterrent. » Nam cum Origenem mirifice celebrasset Hieronymus etiam tum juvenis, et plus quam 70 ho-

mileticos ipsius libros, multa etiam de tomis in A Apostolum scriptis Latine reddidisset, ex ejusque libris Commentarios suos locupletasset, mox in eum calcitrare cœpit. Neutiquam vero his perstringi Hieronymum putat Halloxius, quia jam reconciliata fuerat inter eos gratia, et paulo superius Hieronymi cum laude meminerat his verbis : « Damasius episcopus, cum de recipiendis Apollinaristis deliberatio haberetur, editionem ecclesiasticæ fidei, cui eidem editioni, si Ecclesiæ jungi velint, subscribere deberent, conscribendam mandavit amico suo cuidam presbytero viro disertissimo, qui hoc illi ex more negotium procurabat. » Addere poterat Halloxius eundem a Rufino honoris causa nominatum in præfatione librorum *Περί ἀρχῶν*, qui hoc tempore prodierunt. Verum hoc erat ingenio Rufinus; palam in os laudabat, clam detrahebat; similitatem lovebat in sinu, amicitiam fronte gerebat. Itaque palpum coram obtudebat Hieronymo, ut acrius occulte morderet. Hoc amplius, Hieronymus ipse *Apolog. 2 in Rufin.*, cap. 6, hæc verba ita repetit, quasi neutiquam ad se pertineant : sed vel tacite notari se non sensit; vel perspectam calumniam simulate reticuit. Ut ut est, suum maneat lectori iudicium : sequentia certe manifeste Epiphanium petunt : « Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi necessitatem per omnes gentes et per omnes linguas habere putat de Origene male loquendi, sex millia librorum ejus se legisse, quamplurima fratrum multitudine audiente, confessus est. » Ipsos deinde *Περί ἀρχῶν* libros Urbis propinans Rufinus, quo magis lectores illiceret, præfationem operi præfixit, eaque declaravit sese reliquis dogmatibus intactis falsas Origene de Trinitate sententias, utpote ab hæreticis insertas, vel emendasse, vel prætermisisse : grassans enim hoc tempore Arianismus adversus Origenem, ejus ambiebat patrocinium, Catholicos commoverat. Exempto quoque Hieronymi, multorum jam Origene librorum interpretis, adductum se significat hac ipsa præfatione Rufinus, ut scriptio illius conversionem susciperet. Et causæ tamen ita diffusus est, ut præfationi nomen suum ascribere non auderet; et assensu præterea Theophili et Hieronymi gloriaretur.

Multis enimvero cordi fuit opus illud a Rufino D translatum, et Origene sacerdotem, monachos et e Christianorum vulgo multos adjunxit, et Siricii quoque papæ simplicitati illudit. At plures tamen doctrinæ novitas perculit; adeo ut totum orbem post Rufini interpretationem in Origene odium exarsisse, et translatum opus expavisse tradiderit Hieronymus lib. 1 *Apol.*, cap. 3. Auctor quoque ille est, primam Marcellam Romanam, nobilitate generis, et pietate illustrem, subolescentem erroremprehendisse ac repressisse. Discensum itaque destinantes facti auctores, cum jam fere ut hæretici designarentur, ecclesiasticas epistolas a Siricio impetrant, ut Ecclesiæ communionem gloriari possent : atque his communis Rufinus Aquileiam remeavit.

XVII. At Pammachius et Oceanus de rebus in Urbe gestis Hieronymum certiore faciunt, et Rufinianam librorum *Περί ἀρχῶν* interpretationem cum præfatione transmittunt, postulantesque ut libros eodem meliori fide convertat, et injectas de se suspensiones diluat. Redierat cum illo jam tum in gratiam Rufinus, cum Jerosolymis proficisceretur. Subdola itaque Rufini præfatione clam arrosus se et impetitum sentiens Hieronymus, et inter Origenistas positum, hanc cum eo injuriam amice et leniter exposulavit per epistolam, cujus hoc est exordium : « Diu te Romæ moratum sermo proprius indicavit; unde licet conjicere jam ante ad eum litteras Rufinum dedisse. Sed cum per vecturæ moras serius Romam delata fuisset Hieronymi responsio, renuntiatum interea fuerat Rufino novam librorum *Περί ἀρχῶν* interpretationem ab eo parari, quam eo consilio conditam a se scribit Hieronymus *Apolog. lib. 1, cap. 2*, non ut crederet lector iis quæ interpretabatur; sed ne crederet iis quæ ante transtulerat Rufinus. Atque ita dirempta inter eos gratia, datam ad Rufinum epistolam Hieronymi familiares, qui curandam eam acceperant, suppresserunt. Susceptam interim, Pammachii et Oceani rogatu, sinceriores librorum *De principiis* conversionem absolvit Hieronymus, et ad eos Romam misit, cum luculenta epistola, qua Origene doctrinam et eruditionem laudasse se fateatur, dogmata tenuisse pernegat. « Laudavi, inquit, interpretem, non dogmatisten; ingenium, non fidem; philosophum, non apostolum. Quod si volunt super Origene meum scire iudicium, legant in *Ecclesiasten Commentarios*, replicent in Epistolam ad Ephesios tria volumina, et intelligent me semper ejus dogmatibus contraxisse; » et iterum : « Si mihi creditis, Origenistes nunquam fui; si non creditis, nunc esse cessavi; » et sequenti capitulo : « Fac me errasse in adolescentia, et philosophorum, id est gentilium studiis eruditum in principio fidei dogmata ignorasse Christiana; et hoc putasse in apostolis, quod in Pythagora, et Platone, et Empedocle legeram : cur parvuli in Christo atque lactentis errorem sequimini? cur ab eo impietatem discitis, qui necdum pietatem noverat? Secunda post naufragium tabula est culpam simpliciter confiteri. Imitati estis errantem, imitamini et correctum. » Similiter in epist. 62, ad Theophilum : « Sicut enim interpretationem et idiomata Scripturarum Origene semper attribui, ita dogmatum constantissime abstuli veritatem. » Et tamen cum Commentarios suos in *Ecclesiasten*, et Epistolam ad Ephesios Adamantii scitis refereret, vix iis semel contradixit : imo vero ne Origenem quidem auctorem citavit. Quod si ea pro falsis habuit, cur censuræ notam non apposuit? cur cum id sibi vitio daretur, id sibi gloriæ duxit? « Nam quod dicunt, » inquit Prolog. in lib. 11 *Comment. in Mich.*, « Origene me volumina compilare, et contaminari non decere veterum scripta : quod illi maledictum vehemens esse existimant, eandem laudem ego maximam duco, cum illum imitari volo,

quem cunctis prudentibus et vobis placere non dubito; » cur in præfatione ad librum *De nominibus Hebraicis*, ait neminem nisi imperitum, negare Origenem post apostolos Ecclesiarum esse magistrum?

Igitur non sine causa Rufinus Origenistam aliquando fuisse Hieronymum jactabat. « Hæc est, » inquit, in vect. 1, « tua tanti magistri gravitas, ut eum quem in aliis laudas, condemnes in aliis et quem in præfationibus tuis alterum post apostolos Ecclesiarum magistrum dixisti, nunc hæreticum dicas? Quis hæreticus Ecclesiarum magister aliquando dici potuit? » Futilis ad hæc Hieronymi excusatio, qui Proëm. in lib. xi *Comment. Isaïæ* respondet Origenem, Eusebium, Apollinarium, aliosque a se in commentariis ad libros Danielis, magistros Ecclesiæ nominatos, ad distinctionem quorundam qui a Christi fide erant alieni. Pergit Hieronymum lacessere Rufinus, eumque Origenis fidem nunquam se laudasse jactantem propriis ipsius verbis coarguit. Quibus ille velut convictus scribit lib. iii *Apolog.*, cap. 3. « Eodem fervore quo Origenem ante laudavimus, nunc damnatum toto orbe damnemus; » et mox: « Erravimus juvenes, emendemur senes; » et iterum: « Ignosce mihi quod Origenis eruditionem, et studium Scripturarum, antequam ejus hæresim plenius nossem, in juvenili ætate laudavi. » Inde Posthumianus apud Sulpicium Severum merito ait: « Illud me admodum permovebat, quod Hieronymus, vir maxime Catholicus, et sacræ legis peritissimus, Origenem secutus primo tempore putabatur, quem nunc idem præcipue, vel omnia illius scripta damnaret. » Inde et Vigilantius ipsum sic tanquam Origenistam incessebat, quam tamen criminationem depellere conatur epist. 75. Inde et Augustinus inconstantiam et mobilitatem ingenii Hieronymo Origenem sibi olim percarum jam infamanti subobscurè exprobrat, epist. 8. « Petimus ergo, inquit, et nobiscum petit omnis Africanarum Ecclesiarum studiosa societas, ut in interpretandis eorum libris, qui Græcè Scripturas nostras quam optime tractaverunt, curam atque operam impendere non graveris: potes enim efficere, ut nos quoque habeamus illos tales viros, et unum potissimum, quem tu libentius in tuis litteris sonas: » Origenem nimirum, cujus magnam tum quoque fuisse in Africa celebritatem ex eo manifestum est. Inde et Pelagius papa II, in *Epistola ad Eliam Aquileiensem, et alios Istriæ episcopos*, « Annon, » inquit, et Hieronymus nostræ Ecclesiæ presbyter, et singularis Hebræi sermonis interpret tanto erga Origenem favore intenditur, ut pene discipulus ejus esse videatur? » Inde denique sub Hieronymi nomine conficta est epistola, in qua se Origeni aliquando adhæsisse dolet.

Quamvis autem viri pii et orthodoxi officio functus sit, cum agnitos Origenismi errores ejuravit; optabile tamen foret, ut sanctissimus ille doctor constantior animi fuisset et moderatior, neque tam facile bili suæ fuisset morigeratus, ut in eo

A pro rerum ac temporum ratione, trahi se et factari scivisset, nonnunquam etiam maximos viros amarissimis conviciis perfudisset: fatendum quippe est jure eum sæpe a Rufino fuisse reprehensum; sæpe etiam Rufinum ab eodem sine causa fuisse culpatum. Hæc porro cum agerentur, annus Christi trahebatur trecentessimus nonagesimus nonus.

XVIII. Quo tempore Hieronymianam librorum *Περὶ ἀρχῶν* interpretationem Pammachius continebat; verum ab amico ipsius quodam fraude descripta in vulgus emissa est. Interpretationis autem suæ perfidiam ex hujus conflictu perspectum iri, versutiasque suas jam proditas intelligens Rufinus, ad eumque perlatis Aproniani opera litteris, quas ad Pammachium et Oceanum una cum libris *Περὶ ἀρχῶν* recens a se Latinitate donatis Hieronymus miserat, triennium in elaboranda duplici Apologia contrivit. Prior vetustate intercidit: posterior superest in duas divisas partes, quarum prima criminationes ab Hieronymo impactas refellit, altera Hieronymum ipsum suggillat. Quæ cum in apertam contentionem erumperent, duas in partes, ut fit, Romanorum Christianorum animi abiere, cum Rufino alii, alii Hieronymo faverent; nec Romani duntaxat, sed et quotquot fere per orbem sparsi erant, diversis studiis ferebantur.

XIX. Tum vero partium suarum esse intellexit Anastasius papa, non quidem exorientes motus lenimentis adhibitis consopire, quod factum a decessore ejus Siricio notavimus, sed malum occulte crescens apostolica auctoritate rescindere. Re itaque diu ac mature in utramque partem perpensa, Origenis tandem erroribus hæreseos notam impressit anno 400. Theophili studium imitatus, qui superiore anno in Alexandrina synodo eosdem damnaverat. Statim vero dimissis in omnes partes nuntiis, Origenianorum errorum damnationem promulgat Anastasius; qua accepta iidem passim reprohati sunt. Ea de re disserentem audiamus Theophilum in *Epistola ad quosdam monachos*, quam profert Julianus in *Epistola ad Menam*: Οὐκοῦν ἀναθεματίζοντες τὸν Ἀριγένην, καὶ τοὺς ἄλλους αἰρετικούς, ὡς περ ἡμεῖς καὶ ὁ τῆς Ῥωμαίων ἁγίας Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος Ἀναστάσιος, ἐκ παλαιότερων ἀγωνισμάτων ἔνδοξος στρατηγὸς ἐπισήμου λαοῦ χειροτονηθεὶς, ἦ καὶ πᾶσα τῶν μακαρίων κατὰ τὴν δύσιν ἐπισκόπων ἔπεται σύνοδος, ἀποδεχομένη τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας τὴν κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς ψῆφον. » Igitur anathema dicentes in Origenem, aliosque hæreticos, quem admodum factum est a nobis, et ab Anastasio sanctæ Romanorum Ecclesiæ episcopo, qui ex veteribus certaminibus clarus, dux illustris populi creatus est, quem et omnis beatorum Occidentis episcoporum sequitur cœtus, Alexandrinorum Ecclesiæ sententiam adversus impium latam suscipiens. » Hieronymus certe lib. ii *Apolog.*, cap. 6, præter Anastasium et Theophilum, tradit Venerium quoque Mediolanensem episcopum, et Chromatium Aquis-

ciensem, Origenem subjectis sibi populis hæreticis eum denunciasset.

XX. At parum sese proinvisse ratus Anastasius, si non tumultus auctorem Rufinum, et bellum renovantem retunderet, Romam eum ad causam dicendam accersit : tergiversatur Rufinus, et Apologiam scribit ad Anastasium, qua levibus ad detrectandam protectionem excusationibus usus fidem suam profitetur : deinde ait : « Origenis ego neque defensor, neque assertor sum, neque primus interpres : alii ante me hoc idem opus fecerunt ; feci et ego postremus, rogatus a fratribus. Si jubetur ne fiat, jussio observari debet in posterum. Si culpantur qui ante jussionem fecerunt, culpa a primis incipiat. Ego enim præter hanc fidem, quam supra exposui, id est quam Romana Ecclesia, et Alexandria, et Aquileiensis nostra tenet, quæque Jerusalemis prædicatur, alienam nec habui unquam in isto nomine, nec habeo, nec habebo. » Neutiquam tamen excusationem hanc Anastasius accepit, sed instante Marcella, Rufino, ut verbis utar Hieronymi ¹⁸, cauterium hæreseos inussit, eumque damnavit anno 401. « Damnationis hæreticorum, » inquit idem Hieronymus epist. 16, « hæc Marcella fuit principium, dum adducit testes, qui prius ab eis eruditi, et postea ab hæretico fuerant errore correpti ; dum ostendit multitudinem deceptorum, dum impia *Περί ἀρχῶν* ingerit volumina, quæ emendata manu scorpionum monstrabantur ; dum acciti frequentibus litteris hæretici, ut se defenderent, venire non sunt ausi, tantaque vis conscientiæ fuit, ut absentes damnari, quam præsentibus coargui maluerint. Hujus tam gloriose victoriæ origo Marcella est. » Cujus victoriæ fama cum per totum orbem increbuisset, Anastasium ipsum super Rufino consuluit Joannes Jerusalemitanus, ejusque sententiam exploravit. Exstat Anastasii responsio data ad an. 402, in qua notandum primo illud est, multis ab eo laudibus Joannem Origenismi licet suspectum extolli ; deinde et istud : « Origenes autem, cujus in nostram linguam composita derivavit (Rufinus) ante quis fuerit, in quæ processerit verba, nostrum propositum nescivit. » Addit Rufinum hæc interpretatione fidem ab apostolis propagatam violare voluisse ; non damnare tamen, si a traditis in interpretato opere dogmatis abhorreat ; damnare se penitus, si iisdem assentiat. Tum paulo post, « Illud quoque, inquit, quod evenisse gaudeo, tacere non potui, beatissimorum principum mansisse responsa, quibus unusquisque Deo serviens ab Origenis lectione revocetur ; damnandumque sententia principem, quem lectio rerum profana prodiderit. » Suam demum super Rufino sententiam his verbis exponit : « Itaque frater charissime, omni suspitione seposita, Rufinum scito quod propria mente Origenis dicta in Latinum transtulit ac probavit, nec dissimilis ab eo est qui alienis vitis præstat assensum. Illud tamen scire cu-

pio ita haberi a nostris partibus alienum, et agat, ubi sit, nescire cupiamus. Ipse denique ubi possit absolvi. » Quocirca Rufinum ita ait Hieronymus *Apolog. lib. III, cap. 6* : « potius Romam, et præsens apud eum (Romam episcopum) expostula, cur tibi et absentis, et centi fecerit contumeliam ; primum ut non recitationem fidei tuæ, quam omnis, ut in Italia comprobavit, et baculo tuarum uti litterarum contra canes tuos : deinde ut Epistola contra te ad Orientem mitteret, et cauterium hæreseos dum nescis inureret, diceretque libros *Περί ἀρχῶν* a te esse translatos, et si Romanæ Ecclesiæ plebi traditos, ut fidei veritatem quam ab Apostolo didicerant, per te perdere quo tibi majorem faceret invidiam, ausus sit damnari hos ipsos, præfationis tuæ testimonio rotos. » Quin etiam in Epistola 82, ad Marcellinam *Anapsychiam*, sese ait subdolum libellum a se oblatum Anastasio papæ, aliasque ipsius scriptis opusculis quibusdam explosisse, quas non aliud conjecerit quispiam, quam Apologias ipsas, de quibus proxime commemorabimus.

XXI. Hoc ipso anno geminam Rufini adversus Apologiam geminam itidem adversus Rufinum. Apologia Hieronymus excepit : nam cum ex Occidente Jerusalemam remeasset ipsius frater Paulinianus illos adversus eum elaboratos, nondum qui ab auctore, quem metus scilicet et pudor inhibebant, in lucem esse editos, sed inter Rufini familiares circumferri significavit ; e quibus in vulgus exiissent nonnulla, collecta ea ad fratrem pertulit : quod ipsum præstiterunt per litteras Pamphilius et Marcellinus. Non ad has ipsas ita Rufini scriptiones, sed ad relatas a Pamphilio, Marcellino et Pauliniano criminationes priorem quoque habemus Apologiam Hieronymus adornavit. In quibus ea continetur libris, et Pamphili ac Marcellini nomine inscripta est, quorum monitu fuerat elucubrata ; ad eos vero transmissa, quos scripsit Rufinus allaverat : in eaque declarat Hieronymus constitutum esse sibi peculiari opere Pamphili et Eusebii Apologiam refellere. Hæc simul atque Rufinum perlata est. Ira incitatus, responsum cum Apologiis misit ad Hieronymum, quo hastam eum apicibus territabat, mortem minitans, et tribunalia sese provocaturum, nisi maledictis dimitteret. Verum fuitiles minas parvipendens Hieronymus, posteriorem Apologiam continuo rescripsit.

XXII. Post septem annos quam hæc acta sunt diem clausit extremum Melania senior, vix a quodraginta diebus Jerusalemam reversa. Rufinus quoque sequente anno, qui fuit a Christo nato 401, Aquileia ab Alarico vastata in Sicilia profugum fuisse tradit Baronius. At in Epistola ad Ursaciam quam interpretationi Commentariorum Origenis

¹⁸ Hieron. *Avol.* 3, cap. 6.

librum Numerorum præfixit Rufinus, quamque cum nondum edita esset, necum olim benigne communicarunt clarissimi fratres Bigotii, ita scribit : « Sed reddendæ pollicitationi non tempestivum, ut ille ait, sed tempestuosum nobis tempus ac turbidum fuit. Quis enim ibi stylo locus est, ubi hostilia tela metuuntur? ubi in oculis est urbium agrorumque vastatio? ubi fugitur per marina discrimina, et ne ipsa quidem absque metu habentur exsilia? In conspectu etenim, ut videbas etiam ipse, nostro Barbarus, qui Rhegino oppido miscebat incendia, angustissimo a nobis freto, ubi Italiæ solum Siculo dirimitur, arcebat. » Agebat ergo tum in Sicilia. Ait deinde : « Jam enim ex omnibus quæ in lege scripta reperi, solæ ut puto in Deuteronomio desunt orationculæ, quas si Dominus juverit, et sanitatem dederit oculis, capimus reliquo corpore sociare : quamvis amantissimus filius noster Pinianus, cujus religiosum cœtum pro amore pudicitiae profugum comitamur, injungat et alia. » Pinianus ille, cujus in comitatu se tum fuisse ait Rufinus, is erat Melaniæ junioris maritus. Hunc Roma discessisse anno 408, et Carthaginem appulisse anno 409, ipse agnoscit Baronius. Igitur vel Rufinum in Sicilia a Piniano et utraque Melania relictum mors anno sequenti oppresserit ; vel certe tempus a Baronio assignatum anno saltem anno Rufini obitus antevertit, viri Origenianæ doctrinæ ita studiosi, ut infinitas sibi turbas, convicia, infamiam et damnationem denique ejus causa pepererit : qui si animo suo fuisset moderatus, et a librorum *Περί ἀρχῶν* interpretatione abstinisset manum, suum sibi Origenes decus, gloriamque in Occidente servasset ; verum dum tradit illum Latinis legendum, ex omnium manibus excussit : « Totus enim orbis, » inquit Hieronymus *Apol. 1, cap. 3*, « post translationem » Rufini « in Origenis odium exarsit, quem antea simpliciter lectitabat. » Nihilominus ab Anastasio licet damnatus fuerit Rufinus, ejus tamen consuetudine usum fuisse Chromatium Aquileiensem episcopum persuadet ipsius Præfatio *Eusebiana Historiæ* a se conversæ præmissa, qua rogatu Chromatii, animo ex patriæ clade afflicto solamen adhibere volentis, susceptam illam a se ostendit Melaniam quoque diu post inflictam Rufino censuram certam laudibus extulerunt Augustinus et Paulinus : et post mortem demum in Græcorum Martyrologiis inter sanctos ascripta est.

XXIII. At non Rufini obitu sata ab ipso Origenismi semina extincta sunt. Pelagius, monachus natione Britannus, arrepta quædam Origenis dogmata a Rufino exulta et propagata renovavit. Quocirca Hieronymus in Proœmio ad lib. 1 *Comment. in Jerem.* Grunnum, hoc est Rufinum, Pelagii « præcursorem et magistrum » appellat. Dogma quoque ἀπαθεῖας et ἀναμαρτησίας, quod supra tractavimus, ab Origenistis accepisse Pelagianos prodit in Proœmio *Dialog. adv. Pelag.* et in Proœmio lib. IV *Comment. in Jerem.* et in *Epist. ad Ctesiph.*

A cap. 2. Et Augustinus lib. 11 *De peccat. origin.*, adv. Pelag. et Cœlest., refert in judicio episcopali Carthagine habito, quærenti Paulino diacono presbyterorum nomina, a quibus pestilentem suam doctrinam Cœlestius accepisset, respondisse Cœlestium : « Sanctus presbyter Rufinus, Romæ qui mansit cum sancto Pammachio. Ego audiui illum dicentem quia tradux peccati non sit. » Idcirco Origeniani nominis invidiam in se conversam sentiens Pelagius, cum apud Innocentium papam se purgaret, in libello fidei præcipuos Origenis errores proterere se simulavit. Porro ut Origenianæ hæresi Pelagiana, sic

...*Nestoriana lues successit Pelagianæ*, inquit Prosper in Epitaphio Nestorianæ et Pelagianæ hæreseon. Sed quoniam præter institutum nostrum est illarum historia, et aliorum laboribus jam satis illustrata, ad sequentia properamus.

XXIV. Obtritus plane ac pessumdatus in Occidente videbatur Origenismus, cum ecce Aviti duo Hispani, Romam alter, alter Jerosolymam profecti, in patriam post reditum merces Origenianas intulerunt. Horum alter (is, ni fallor, qui Jerosolymam contenderat, quemque adisse Hieronymum in Palæstina degentem verisimile est) ab Hieronymo postulaverat, ut Origenis libros *Περί ἀρχῶν*, sincere et fideliter conversos ad se mitteret ; quod cum facile impetrasset, cavendosque errores per epistolam Hieronymus præmonstrasset, iis tamen implicari se et illud passus est ; ac alterum quoque Avitum in easdem opiniones pertraxit. Patriæ consulens Paulus Orosius, quam hæc, atque aliæ item hæreses pervadebant, Augustini opem oblato ipsi Commonitorio imploravit. Scripto statim ad Orosium Commentariolo adversus Priscillianistas et Origenistas, hæresim utramque Hispaniam infestantem proculcavit Augustinus ; et in eximio præterea *De civitate Dei* opere, quod tunc elaborabat, ut et in aliis quoque scriptionibus, cum Origenistis præliatus est. Quæstionem unam, quæ est de origine animarum, definire non ausus, Orosium in Palæstinam misit ad Hieronymum, quem disceptationis hujus arbitrum esse voluit. Manifestum itaque ex eo est, merito inter supposititia et Augustino perperam ascripta rejici libellum *De deitate et incarnatione*, ad Januarium, qui habetur in Appendice quarti tomi : quippe qui Origenianis fere pannis consutus et consarcinatus est.

Circa idem tempus Semipelagianæ hæresi robur Joannes Cassianus in Galliis conciliabat ex Origenis scriptionibus, cujus econtrario nomen Vincentius Lirinensis ibidem traducebat : in Commonitorio siquidem priore *advers. Hæres.* cap. 23 dum ostendere conatur errorem Origenis Ecclesiæ Dei offensioni fuisse, postquam præclaras illius doctes multis dilaudavit, « Eo, inquit, res decidit, ut tantæ personæ, tanti doctoris, tanti prophetæ non humana aliqua, sed ut exitus docuit, nimum periculosa tentatio plurimos a fidei integritate deduce-

ret. Quamobrem hic idem Origenes tantus ac talis, A dum gratia Dei insolentius abutitur, dum ingenio suo nimium indulget, sibi que satis credit, cum parvi pendit antiquam Christianæ religionis simplicitatem, dum se plus cunctis sapere præsumit, dum ecclesiasticas traditiones, et veterum magisteria contemnens quædam Scripturarum capitula novo more interpretatur, meruit ut de se quoque Ecclesiæ Dei diceretur: *Si surrexerit in medio tui propheta*; et paulo post: *Non audies*, inquit, *verba prophetæ illius*¹⁹. Vere non solum tentatio, sed etiam magna tentatio, deditam sibi atque in se pendentem Ecclesiam admiratione ingenii, scientiæ, eloquentiæ, conversationis et gratiæ, nihil de se suspicantem, nihil verentem, subito a veteri religione in novam profauitatem sensim, paulatimque traducere. Tum lectores monet, etiamsi corrupti sint libri Origenis, quod non diffidetur, sub ejus tamen nomine venditari, et ad insinuandos errores tantum nomen valere posse. Ita renascentis Origenismi propagines in Occidente elisæ sunt. Sed et iterum ibidem, iterumque sunt contusæ, ut in sequenti sectione ostendemus.

SECTIO II.

I. *Theophilus Alexandrinus monachos quosdam Nitrienses vexat*; II. *et afficto ipsis Origenismo Origenistas una insectatur*. III. *Aliæ dissidii hujus causæ proferuntur. Synodus Alexandrina Origenistas damnat, quos Theophilus ex Ægypto deturbat*. IV. *Æquum de his concertationibus Posthumiani judicium*. V. *Theophili sacrum approbant Anastasius, Epiphanius et Hieronymus*. VI. *Utriusque adhibendum in hac historia fidei, Palladio, Socrati, Sozomeno, Georgio Alexandrino, anonymo Vitæ Chrysostomi scriptori, et Simeoni Metaphrastæ; an Epiphanio et Hieronymo disquiritur*. VII. *Theophili synodicam epistolam et Paschales quatuor convertit Hieronymus*. VIII. *Quæritur utri prius Constantinopolim profecti sint Origenistæ, an Theophili legati*. IX. *Origenistas benigne excipiunt Joannes Chrysostomus et Eudoxia*. X. *Synodum in Cypro adversus Origenistas cogit Epiphanius*. XI. *Theophilenses legati et Origenistæ apud imperatorem mutuo se accusant*. XII. *Epiphanius Constantinopolim appellit, et Chrysostomum male habet*. XIII. *Altercatur cum Eudoxia, deinde Cyprum repetens fato concedit*. XIV. *Rei gestæ summa repetitur ex Polybio teste oculato*. XV. *Constantinopolim advenit Theophilus, et conciliabulum cogit ad Quercum*. XVI. *Accusatur Chrysostomus*. XVII. *Actorum pseudosynodi ad Quercum habitæ fides exploratur*. XVIII. *Crimine liberantur Nitrienses, et in gratiam cum Theophilo redeunt*. XIX. *Exauctoratur Chrysostomus, et in exsilio diem multo post obit*. XX. *In Chrysostomi defuncti nomen grassatur Theophilus, veniente Isidoro Pelusiota*. XXI. *Chrysostomum prosequitur laudibus Synesius, probris Hieronymus*. XXII. *Origenianos libros lectitat Theophilus*: XXIII. *Diem claudit: succedit Cyrillus, et avunculi inimicitias persequitur, sed ab Isidoro reprehensus factum mutat. Scribit adversus Origenem Hammon Adrianopolitanus*. XXIV. *Joannis Jerosolymitani et Hieronymi obitus. Male audit Origenis doctrina in Oriente et Occidente*: XXV. *suos tamen fautores habet Philastrium, Theodoretum, Socratem,*

¹⁹ Deuter. xiii, 1, 5.

Sozomenum, Sidonium, auctorem Prædestinati, et Eutychetem.

I. Hæc dum in Occidente gererentur, longe graviori tumultu Orientis Ecclesiæ Origenismus quætiebat. Cujus intermissam vitandæ confusioni historiam repetemus. Postquam Isidorus ille, quem a Theophilo ad sedandas Joannem inter et Epiphanium ac Hieronymum controversias submissum diximus, Alexandriam regressus est, urgere Theophilum non destiterunt Epiphanius et Hieronymus, ut cum Origenistis Marte aperto ipse quoque præiretur. Detrectabat ille pugnam, rogante præsertim Epiphanio, erga quem Anthropomorphitarum hæreseos sibi suspectam male affectus erat. Mox utem ut ad Ecclesiæ causam privata odia accessere, statim adversus Origenis assecclas classicum cecinit. Obscura certe est et implicata temporum illorum historia, quamque nonnisi a Palladio, Socrate et Sozomeno, ætatis hujus proximis petere possumus, quamvis prioris auctoritatem minuerit apertus Origenismi amor, alios aliarum hæreseon studium merita pene existimatione fraudarit. Cur itaque Origenistas insectaretur Theophilus causam hæc fuisse tradit Socrates. Quæsitum in Ægypto non multa ante fuerat, Deusne corporeus esset, et humanam formam gerens, an penitus incorporeus. Multi, ac simpliciores præsertim monachi, Deum humano habitu præditum fingebant, unde Anthropomorphitæ, sive ut loquitur Epiphanius Scholasticus in *Tripertita Historia*, lib. x, cap. 7, et Humaniformitæ dicti sunt; plures contrariam sententiam sequebantur. Hos inter erat Theophilus, qui cum opinionem suam in epistola quadam Paschali, cujusmodi epistolam de more quotannis scribebat, prodidisset, etque ad Ægyptios ascetas fuisset perlata, ita excaudauerunt illi, ut Theophilum ab Ecclesia expellendum censerent. Scetinos monachos reliquiæ sanctitate præstantiores et doctrina hanc repudiassent omnes epistolam, præter unicum abbatem Paphnium, litteris tradidit Cassianus collat. 10, cap. 1. Et reliquis vero per Ægyptum sparsis monachi plurimi manu facta advolant Alexandriam, et de interficiendo Theophilo cogitant. Ille stolidos homines astu tractavit, et ingruentes compescuit ambiguo hoc dicto: « Sic ego vos vidi, quasi faciem Dei, » quo quondam Jacob Esau fratrem suum delinivit, ut est Gen. xxxiii, 10. Placati illi unum id præterea postulant, ut damnaret Origenis libros, quorum nonnulli a Deo corpus abjudicabant: « Ego vero, inquit, hominis istius lucubrationes, et qui eas probant, aversor. » Atque hoc fine stetisset controversia, nisi statim nova de causa recrudisset.

Præerant Ægyptiacis monasteriis viri quatuor pietate nobiles, Dioscorus, Ammonius, Eusebius et Euthymius, germani fratres, statura proceri, idemque Longi cognominati: quod etiam cognomen

habuisse ipsorum partiarum Isidorum conjicere licet ex isto Hieronymi Epist. 61, ad Pammach., cap. 15, « Et tamen iste Hieronymus cum pannosa turba et sordidatis gregibus, quid Isidoro illi fulmineo ausus est respondere? At ne forte ille non crederet, et opprimeret eos præsencia et mole corporis sui, » etc. Cum fratres illos percharos haberet Theophilus, Dioscorum Hermopoleos constituit episcopum; duos autem invitos apud se detinuit. Atque hanc quidem vitam, desiderio licet monasticæ vitæ tabescentes, tolerabant, quoad perspecta episcopi avaritia, hominem exosi, rursus in solitudinem post triennium secesserunt. Causa secessus cognita, pessima quæque minatus est illis Theophilus, ipsumque Dioscorum invisum habuit. Cum ergo Anthropomorphitis infensus ipsos ex mutuis congressibus agnovisset; apud simplices quosdam et indoctos monachos, quos hæreseos hujus affines esse sciebat, Anthropomorphitam se professus, Dioscorum cum fratribus in contraria esse secta monuit, et corpus Deo detrahere, Origenem sententiæ hujus patronum secutos. In fraudem his sermonibus illecti boni homines Dioscorum, ipsiusque asseclas vehementer aversati, invidioso Origenistarum nomine infamantes traduxerunt: cum eos e contrario adversarii, pauciores quidem numero, sed doctrina et usu rerum peritiores, Anthropomorphitas appellarent. Ita seditionibus inter se agitati conflictabantur. At Theophilus privatas injurias persequens, Origenistarum tumultus obtendit, et Nitriæ occupato monte, Anthropomorphitis monachis arma subministrat, Dioscori monasterium incendit; qui cum fratribus abditus puteis vix ingruenti cladi se subduxit.

Polybius Rhinocorurorum episcopus, Epiphani discipulus, ipsiusque vitæ scriptor, tres duntaxat numerat Longos fratres, Heracleonis filios, qui Alexandria cum imperio præferat, Theophilo amicitia conjunctos, ab eoque in urbem et monasteriis per fraudem deductos, majorem creatum ait episcopum, alios diaconos, et Ecclesiæ œconomos. Narrat deinde hoc munere per triennium functos, renitente Theophilo in pristinam solitudinem concessisse; ægre id tulisse Theophilum, ipsosque communionem privasse; ad quam cum sese admitti frustra rogarent, Chrysostomum interpellasse ea sibi ut restitueretur; postulasse id a Theophilo Chrysostomum, nec impetrasse, eosque tandem Theophili censura liberasse: hinc exorta inter utrumque dissidia.

II. Igitur ad graviorem Dioscoro, ipsiusque sociis conflandam invidiam, singulari versutia Theophilus Origenistarum causam cum ipsorum causa conjunxit. Cum enim jam vulgo male audire sectatoros Origenis intelligeret, clarissimosque partis illius consecutaneos a Nitriensibus monachis subornatos prodisse, Nitriamque præcipuum Origenismi domicilium haberi, cumque adversus eos ab Epiphanio et Hieronymo instigaretur; non ejus defensores

A dogmatis, quod Deum incorporeum statuit, quodque ipse antea propugnauerat, et adhuc etiam pro vero habebat, vexare hujus doctrinæ gratia aggressus est, sed ipsis famosam Origenistarum appellationem vir acutus afflixit, quo Origenismi adversarios sibi demereretur, et adversum illos concitaret. Et levi sane argumento impositam illis Origenismi calumniam approbavit, eo scilicet quod sententiæ hujus assertor esset Origenes, quæ corpoream a Deo molem segregat. Atque eo facilius id persuasit, quod ad eos, uti mox dicemus, confugisset Isidorus, quem acerrimum doctrinæ hujus patronum fuisse jam supra ostendimus. Origenismi ergo causam postquam semel obduxit iracundiæ suæ, Origenistas omnes insectari necesse habuit: quomobrem refera hoc hominum genere Nitriæ asceteria perscrutatam, una cum Dioscoro Origenistas omnes illinc exturbasse verisimile est.

B
C
III. Scetinis, seu Nitriensibus monachis (utrovise enim modo vel a Nitria monte, vel a Sceti regiuncula dici possunt) alia etiam causa Theophili consciverat odium. Hunc inter et Petrum Alexandriæ Ecclesiæ archipresbyterum similtas intercesserat. Hinc infensus Petro Theophilus admissam ab eo questus est ad mysteriorum communionem mulierem quamdam Manichæa lue infectam, priusquam nuntium hæresi remisisset. Factum fuisse id juxta Ecclesiæ consuetudinem, et ex Theophili sententia, Petrus respondit, et testimonio confirmavit Isidori, supra a nobis memorati, viri gravis, et quem post Nectarii obitum ad Constantinopolitanam sedem evehere Theophilus studuerat. Hic graviter succensens utrumque Ecclesia expulit. Rem ita a multis narrari refert Sozomenus: at aliter a viro cum monachis illis conversari solito accepisse se dicit; duas nempe causas habuisse Theophilum cur Isidorum insectaretur, aliam Isidoro et Petro communem, quod testificari recusassent Theophili sororem hæredem fuisse scriptam; aliam Isidoro peculiarem, quod cum pauperum gereret curam, erogatas in eos pecunias Theophilo in extruendis templis absumere volenti dare renuisset. Simile quid habet Palladius, seu quisquis scriptor est vitæ Chrysostomi, nam de auctore non constat apud omnes; qui et alia multa congerit, quæ ab aliis præterita a nobis quoque prætermittentur. Gravissima vero hic est anonymi cujusdam, a quo Chrysostomi scripta est vita, quam in octavum tomum Operum ipsius conjecit Savilius, et Simeonis Metaphrastæ hallucinatio, qui Isidorum illum cum Isidoro Pelusiota confundunt: nisi forte priorem hunc Pelusiotam quoque fuisse dicat aliquis, cum Alexandrinus tamen vulgo dicitur. Sed Sozomenum audire pergamus. Expulsus Isidorus Scetin apud monachos concessit. Adit continuo Theophilum Ammonius, postulatque ut in communionem Isidorum admittat: tergiversante Theophilo instabat Ammonius, et quos sibi itineris socios adjunxerat; adeo ut perterrefaciendis aliis, et a se unum ex ipsis in carcerem detru-

serit Theophilus. Illum reliqui subsecuti in eandem A custodiam fraude ingressi sese sponte incluserunt, quod universos dimisisset. Cujus rei tanta apud eum fuit indignatio, ut cum præ quiete et monasticæ vitæ studiis reliqua omnia eos postputare sciret, his ipsos intercluserit, concitatis subdole dissidiis, turbata pace, et monasteriis igna ferroque vastatis. Addit Palladius oranti Ammonio et Isidori partes agentem ferreum torquem propriis manibus injecisse Theophilum, pugnis maxillas et oculos contudisse, hæc ingesta et repetita voce: *Hæretice, anathematiza Origenem.* Ut ut est, constat episcoporum synodum Alexandriæ coegisse Theophilum anno Christi 399, damnatosque uno ore Origenistas e Nitriæ monte, ut supra narratum est, exegisse: accedente imperatorum auctoritate, qui ex Ægypto ut pellerentur scriptis datis jusserant. Synodicae hujus concilii epistolæ fragmenta quædam in Epistola ad Menam Justinianus servavit. Adjiciunt ad superiora Georgius Alexandrinus, et Simeon Metaphrastes, finibus suis extorres monachos Alexandriam pervenisse, et miserabili eorum habitu ita commotam fuisse plebem, ut Theophilum latitantem ad necem deposceret, vixque præsidis adhortationibus sedaretur. Digressi ex Ægypto Origenistæ Jerosolymam ad Joannem urbis antistitem confugiunt, quem antea partibus suis faventem cognoverant. Sylvanum eum perperam appellant Georgius Alexandrinus in *Vita Chrysostomi*, cap. 38, et alter anonymus scriptor *Vitæ Chrysostomi*, cap. 89, et Simeon Metaphrastes in *Vita Chrysostomi*. Nam anno 386, in Jerosolymitano throno sedisse Joannem, obiisse vero anno 416, demonstrat Baronius: Jerosolymam autem anno 399 Origenistæ, ut dixi, confugerunt. Submissis continuo in Palæstinam legatis Prisco et Eubulo, Jerosolyma quoque et proximis locis eos expelli curat Theophilus, nusquam repugnante Joanne. Horum conjecturam capimus ex epistola 70 Hieronymi. Scythopolim Origenistæ numero circiter octoginta perveniunt. In his Dioscorus, Ammonius, Eusebius, Euthymius, Hierax, Isaaci duo, et Isidorus. At cum ad imperatorem Arcadium et archiepiscopum Joannem delectos e Nitriæ monachos, Origenistas infensos, aliosque Constantinopolim allegasse Theophilum accepissent, qui pro se causam dicerent, eodem ipsi ad diluendas Theophili accusationes, suasque res procurandas profecti sunt.

IV. Per idem tempus quo hæc agebantur delatus est in eas oras a Gallia Posthuvianus. Narrat ille apud Sulpicium Severum ²⁰ fœdas episcopos inter et monachos concertationes intercessisse, « quia congregati in unum sæpius sacerdotes frequentibus decrevisse synodis videbantur, ne quis Origenis libros legeret aut haberet, qui tractator sacrarum Scripturarum peritissimus habebatur; » censuisse episcopos, libros Origenis, quod sparsis huc illuc

que erroribus scaterent, penitus esse respuendos; contra pertendisse monachos, quidquid inerat errorum, ab hæreticis fuisse insertum; nec propter ea quæ in reprehensionem merito venirent, reliqua esse damnanda. Hinc ortam seditionem; ex quo contentiosum et pugna cervicosorum Origenistarum ingenium arguas; qui cum episcoporum auctoritate reprimi non possent, assumendum fuisse præfectum, ab eoque in fugam conjectos monachos ita dispersos esse, ut propositis edictis nullibi consistere sinerentur. Addit postea: « Sed tamen sive illud error est, ut ego sentio; sive hæresis, ut putatur, non solum reprimi non potuit multis animadversionibus sacerdotum, sed nequaquam tam late se potuisset effundere, nisi contentione crevisset. » Denique nec episcoporum severitatem, nec monachorum perduellionem probare se dicit. Quod mihi sane valde probatur judicium; nam nimis severe in Origenistas a Theophilo consultum est; sed gravius tamen peccasse videntur monachi a quibus tam præfracte episcoporum auctoritas pessumdata est.

V. Anastasium interim summum pontificem per synodicam epistolam rei gestæ certiore fecit Theophilus, ac alios item episcopos, sed Epiphanium potissimum, ad quem scripsit in eam sententiam, se Origenis colubros evangelico ense truncasse, et secundum Nitriæ monachorum agmen contagione pestifera liberasse; jam vero esse operum ipsius Epiphanii, Cyprios episcopos congregare, et dare negotium, ut « Origenes nominatim, et nefaria hæresis condemnetur; » deinde vero synodicas epistolas ad se, et ad Joannem Chrysostomum, aliosque episcopos mittere; fuisse perlatum ad se Origenistas ex Ægypto dejectos navigasse Constantinopolim; curet igitur ut Isauriæ, et Pamphiliæ, vicinarumque provinciarum antistites operas suas ad extirpandum Origenismum conferant, virum aliquem industrium Constantinopolim mittat, qui illuc quæ gesta sunt referat; summam esse apud omnes in Ægypto ob profligatam hæresim lætitiæ. Notari obiter velim Jocularum Guidonis Carmelitæ errorem, qui Theophili verba, quibus Origenis colubros se evangelico ense truncasse apud Epiphanium jactabat, perperam interpretatus, questum id fuisse scripsit Theophilum, quod membra sibi ferro truncarent Origenistæ, ut haberentur humiles et religiosi ²¹. Mox ut synodicam Theophili epistolam accepit Epiphanius, ad Hieronymum continuo remisit, aliamque adjecit de suo, in qua sic illum affatur ²²: « Scito, fili charissime, Amalec usque ad stirpem esse deletum, et in monte Raphidim erectum tropæum crucis. Etenim quomodo porrectis in altum Moysi manibus, vincebat Israel ²³; sic Dominus confortavit famulum suum Theophilum, ut super altare Ecclesiæ Alexandrinæ contra Origenem vexillum poneret, et impleretur in eo

²⁰ Sulpic. Sever. *Dial.* 1, cap. 3.

²¹ Guid. in *Summa de hæres.* in hæres. Origen.

²² Hieron. *epist.* 73.

²³ Exod. xvii. 41.

quod dicitur ²⁴ : *Scribe signum hoc, quia delebo a funditus Origenis hæresim a facie terræ cum ipso Amalec.* Quo argumento ad Epiphanium scripserat Theophilus, eodem propemodum scripsit ad Hieronymum; cui hic respondens ²⁵, « Vox, inquit, beatitudinis tuæ in toto orbe pertonuit, et cunctis Christi Ecclesiis lætantibus diaboli venena siluere. Nequaquam amplius antiquus serpens sibilat, sed contortus et evisceratus in cavernarum tenebris delitescens solem clarum ferre non sustinet; qui quidem super hac re, et antequam scriberes, ad Occidentem epistolas miseram, ex parte hæreticorum strophas meæ linguæ hominibus indicans. Ex dispensatione Dei factum puto, ut eo in tempore tu quoque ad Anastasium papam scriberes, et nostram dum ignoras sententiam roborares. » Et paulo post : « Vincentius presbyter ante biduum quam hanc epistolam darem, de Urbe venit, et suppliciter te salutat, crebroque sermone concelebrat Romam, et totam Italiam tuis post Christum epistolis liberatam : » cura nimirum Anastasii papæ, a quo, ut superiore sectione dictum est, prodigatus fuerat Origenismus. In alia ad eundem epistola ²⁶, Priscum et Eubulum a Theophilo in Palæstinam legatos narrat dispersos regulos, Origenistas nimirum, usque ad suas latebras fuisse persecutos; gaudere omnes ob partam ab hæreticis victoriam : « Macte virtute, inquit, macte zelo fidei, ostendisti quod huc usque taciturnitas dispensatio fuit, non consensus. » Postremo Joannem Jerosolymitanum ob susceptum Origenistam quemdam, antequam Theophili litteras accepisset, excusat his verbis : « Super susceptione cujusdam non debes contra urbis hujus dolere pontificem, quia nihil tuis litteris præcepisti : et temerarium fuit de eo quod nesciebat, ferre sententiam; tamen reor illum nec audere, nec velle te in aliquo lædere. » Quibus non Joannem Jerosolymitanum, sed Chrysostomum notari putant nonnulli : sed non persuadent; nam unum quemdam susceptum dicit Hieronymus, at quinquaginta Chrysostomus suscepit. Deinde cum ait Hieronymus, *Urbis hujus*, utram potius videtur significare Constantinopolim tot mansionibus dissitam; an Jerosolymam cujus in vicinia hæc scribebat? Omnino certe Jerosolymitanus Joannes videtur intelligendus. Ex his suspicari licet deferuisse aliquantum hoc tempore ipsius cum Hieronymo similitates, (quas rursus tamen redintegratas fuisse inferius ostendemus), et aliquantum de amore suo adversus Origenem remisisse, vel sententiam certe suam dissimulasse. Quod ut suspicer facit illud Theophili in alia ad Hieronymum epistola ²⁷ : « Atque utinam apud vos quoque deponerent hypocrisim, qui occulte dicuntur subruere veritatem : de quibus non bene sentientes in iis regionibus fratres hæc me scribere provocarunt! » Addit Theophilus fugatis Origenistis ad pristinam tranquillitatem monasteria

Nitrix rediisse. Audiendus præterea Hieronymus, dum aliquanto post ad Pammachium et Marcellam scribens ²⁸ : « Ubi nunc est, inquit, coluber tortuosus? ubi venenatissima vipera? »

Prima hominis facies utero commissa luporum ²⁹? Ubi hæresis quæ sibilabat in mundo? » et deinde : « Oppressa est ejus (Theophili) auctoritate et eloquentia, et in morem dæmoniorum spirituum de terra loquitur : nescit enim eum qui desursum veniens ea loquitur quæ sursum sunt. » Queritur postmodum tantis simulationibus uti solitos Origenistas, ut vix a Catholicis internoscerentur : tum subdit : « Quid necesse est obsidere Propontidem, mutare loca, diversas lustrare regiones, et clarissimum pontificem Christi, ejusque discipulos rabido ore discerpere? Si vera loquimini, pristinum erroris ardorem ardore fidei commutate. » Demum Paschales Theophili epistolas, quibus Origenismus obteritur, et toto Oriente cum admiratione suscipi et prædicari denuntiat.

VI. Prolixe hæc a me notata sunt, ut cum auctoritate Palladii, Socratis, Sozomeni, Georgii Alexandrini, anonymi alterius qui Chrysostomi vitam in litteras retulit, et a Savilio editus est tom. VIII Chrysostomi et Simeonis Metaphrastæ, lector æquus Epiphanii et Hieronymi auctoritatem componat, et quam diversa de Theophili et Origenistarum dissidio senserint, cognoscat. Illi summam pietatis, sanctitatis, et mansuetudinis laudem Origenistis tribuunt : hi versipelles, refractarios et pertinaces eosdem fingunt. Illi Theophilum iracundum, impotentem, iniquum, pecuniæ cupidum, pronum in vindictam, privatis injuriis Dei causam falso obtendentem exhibent : hi zelo fidei ardere eundem, pollere prudentia, Moysis virtutem referre dicunt. Quod si res ita fuissent gestæ, ut a Palladio narratur, num præsentem Posthuvianum, et Epiphanium ac Hieronymum in vicinia positos latere potuissent? num insontes ac pios homines præter fas sedibus suis exterminatos convitiis ipsi quoque lacerassent? num Theophili petulantia consensissent? num ferocitatem ejus ac sævitiam laudassent, et laudando auxissent? Quod si econtrario falsa de Origenista, et Chrysostomi causa prodidisset litteris; an de ipso pronuntiasset Photius cod. xcvi, ὅτι διαλογικῶ τῷ πρῶ καλῶς τε καὶ ἐσπουδαμένως τὰ περὶ τὸν Χρυσόστομον ἀνεγράψατο. « Dialogico ipsum caractere pulchre ac diligenter res Chrysostomi descripsisse? » Equidem et jam supra dixi, et nunc quoque pronuntio duplicis fuisse generis Origenistas, orthodoxos et heterodoxos; quos cum ab invicem secernere in promptu non esset, utrosque indiscriminatim Theophilum divexasse; eandemque ob causam utrosque indiscriminatim Joannem Chrysostomum fovisse : hinc nonnullos factum Theophili heterodoxos insectantis probasse; aliis orthodoxos male haberi doluisse. Theophilum præterea judicio fuisse præ-

²⁴ Exod. xvii, 14. ²⁵ Hier. epist. 71. ²⁶ Hier. epist. 70. ²⁷ Hier. epist. 72. ²⁸ Hier. epist. 78. ²⁹ Virgil. *Æneid.* iii, vers. 426, 428.

cipiti, et animi affectibus nimium abtemperasse si A negarem, reclamaret Chrysostomus, in quem impotenter deaxvii; reclamaret et Paulus ille episcopus, quem post flagella, carcerem et metalla, a Theophilo, non propter Origenismum, sed alias ob causas ex Ægypto eliminatum Hieronymus transcentem hospitio suscepit, et ut per imperiale scriptum restimeretur, laboravit. Privatis proinde causis ad carpendas Origenistas adductum fuisse veri mihi videtur perquam simillimum, et vindictæ suæ Origenistam subdole prætexisse; Epiphanium vero et Hieronymum, rem ipsam Ecclesiæ perutilem, Origenismi scilicet extirpationem spectasse, causas ipsas in se habuisse. Quæcumque certe res Theophilum impulerit, constat legitimæ synodi decretis Origenistarum errores fuisse rescissos; ac non tantum fortasse Theophili, quantum synodi auctoritati Hieronymum et Epiphanium tribuisse.

VII. Porro non synodicam duntaxat Theophili epistolam, datam anno Christi 399, sed Paschales etiam quatuor, annis 400, 401, 402, 403, 404, scriptas, Hieronymus Latinitate donavit, ut quæ iis continebatur Origenis damnatio, latius, et in Occidente potissimum pervulgaretur. Pervenerunt ad hanc ætatem posteriores tres, prior cum synodica intercidit; in quibus depravata aliqua ab Hieronymo cum ipsius adversarii jactassent, sese in epistola 78, ad Pammachium et Marcellam, cum ad eos posteriores Paschales mitteret, luculenter purgavit.

VIII. Jam vero rerum seriem persequamur. Diximus Constantinopolim profectos esse Origenistas, postquam eodem legatos a Theophilo missos acceperunt. Falso id a Palladio et Sozomeno confictum arguit Baronius ad an. 400, cap. 61, nec quemquam illuc ante legasse Theophilum contendit, quam eodem abiisse Origenistas intellexit. Falsum quoque esse vult, inter Origenistas fuisse Isidorum; id licet præter Sozomenum Socrates asseveret. Nitiur Baronius Theophili ad Epiphanium epistola, quæ est inter Hieronymianas 67; sic habet illa: « Didici enim quod calumniatores veræ fidei, Ammonius, Eusebius, et Euthymius, novo pro hæresi furore bacchantes, Constantinopolim navigarint: ut et novos, si quos valuerint, decipiant, et veteribus suæ impietatis sociis jungantur. » Nulla hic Isidori mentio: certe neque Dioscori, nec aliorum quinquaginta, quos illuc perrexisse tradit Palladius. Quasi vero nomina singulorum percensere Theophilus instituerit. At deinde Theophilus: « Et ut celerius nostra Constantinopolim scripta perveniant, mitte industrium virum, et aliquem de clericis, sicut et nos de ipsis Nitriæ monasteriis patres monachorum, cum aliis sanctis et continentissimis viris misimus, qui possint cunctos in præsentia docere quæ gesta sunt. » Ex his effici putat Baronius ab Epiphanio, non autem a Theophilo tunc legatum fuisse missum Constantinopolim; Theophilum autem quosdam e monachis Nitriensibus alio ablegasse. Sane id ex epistolæ verbis non cogitur: imo

vero rogat Epiphanium Theophilus, ut aliquem misisset Constantinopolim, sicut a se Nitrienses monachi missi sunt: quo missi? nempe quo aliquem misit vult ab Epiphanio; Constantinopolim: nam quid aliud verba sonant? Quod autem peregrina communionem eos exceperit Chrysostomus, inde concludit Baronius synodi Alexandrinæ litteras illic nondum fuisse perlatis; alioqui damnatos et prescriptos monachos minime fuisse excepturum. Ut id detur, quod negari tamen potest, nam damnationis causam certum est licere inquire, non inde sequitur Constantinopolitanum iter prius suscepisse Nitrienses Origenistas, quam legatos suos eodem Theophilo misisset. Probabile quippe est Theophili legatos provincias multas adnisse, disseminandarum præsulis illius synodicarum litterarum gratia, proindeque serius Constantinopolim easdem importasse; cum interea discessione illorum audita, nullam interponentes moram, magnis itineribus illic contendissent Origenistæ; et qui serius susceperant iter, maturius illud confecissent.

IX. Constantinopolim delati Origenistæ supplices acridunt ad genua Joannis, postulanteque ut opera ipsius et auctoritate, Theophili adversum se iracundia sedetur, et Ægyptum redeundi sibi copia fiat: quod si reverentia aut metu Theophili, ab ipso quoque quemadmodum et ab aliis episcopis repellantur, imperatoris opem se denique imploraturus. Compositus ad miserationem commovendam virorum habitus Chrysostomo lacrymas excussit. Benigne itaque ipsos alloquitur, jubet causam adventus sustineant, de ipsorum restitutione sese cum Theophilo per litteras acturum, in templo interim, cui nomen Anastasis, sedem ac mansionem figant. Paruerunt illi, et vitæ necessaria partim propriis ipsi manibus, ut mos erat monachorum, partim religiosarum mulierum liberalitate compararunt, ac Olympialis potissimum, quæ post obitum Nebridii conjugis creata Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconissa, peregrinos hospitio excipere, et facultatibus suis fovere solebat. Publicarum his precalionum communionem concessit Chrysostomus, ac sacramentorum usum non admisit, nondum cognita ipsorum causa; cum præsertim clericos quosdam a Theophilo jam ante aliis de rebus Constantinopolim missos accersisset Joannes, neque super rebus monachorum interrogati magnam illos injuriam sustinuisse quidem dixissent, sed ad communionem tamen nequiquam eos admitti postulassent, ne Theophilo res ea foret offensionis. Scribit ad Theophilum Chrysostomus, rogatque ut restitutos Origenistas in communionem admittat: sin judicio contendere malit, necessarios mittat qui res ipsius procurent. Non rescripsit ille, quosdam e suis illud allegasse contentus, « libellos ut porrigerent admonens, inquit Palladius, quos more solito ipsis dictaverat, apertum quidem et expressum mendacium continentes, variis calumniis operum et obumbratum; et cum non posset illorum vitæ derogare, facit ut intra palatium quasi magi

notarentur. Subdit postmodum advertentes Origenistas nihil se profecisse, plerosque in dignitatibus constitutos adduxisse secum, omnes anathematizasse hæresim. Tum deinde collectas adversus Theophili tyrannidem accusationes, et in libellum coniectas Joanni frustra illos ab incepto revocanti tradunt. Monet ille Theophilum conflatae adversum se accusationis. Rescribit Theophilus vetitum esse Nicænis canonibus, ne quis episcopus de re extraditionem suam posita judicet: se, si in jus vocandus sit, ab Ægyptiis episcopis esse judicandum. Ad hæc permovebatur falsis rumoribus; sacramentorum communionem Origenistis concessisse Joannem, et animo esse ad ferendas ipsis suppetias parato. Quare ad episcopos mittit litteras quaquaversus Joannem dignitate et episcopatu evertere, et Dioscorum cum fratribus ac sociis ulcisci omni modo satagens, consilium tamen caute occultans, Origenis libros solummodo carpens.

Si quis Origenistas a Joanne exceptos fuisse miretur, magnam apud omnes Nitriensium monachorum existimationem fuisse meminerit; et Chrysostomo jam inde notas esse Theophili artes, cum Isidorum in Constantinopolitanam sedem intrudere, et quominus ad eam eveheretur Joannes impedire conatus est. Præterea Origenianus errores publice detestati fuerant Nitrienses: hinc valde suspecta illi Theophili criminatio. At nec dum satis advertebat pius antistes simulationes Origenistarum, quibus objectos errores juramento diluere proclive erat. Notanda hæc Hieronymi epist. 63, ad Pammach. et Ocean., cap. 1, « Faciam quod solum cavent, ut sacra eorum atque mysteria in publicum proferam, et omnis prudentia eorum, qua nos simplices ludunt, in propatulo sit; et qui neganti voci non credunt, credant saltem arguenti stylo. Hoc enim vel maxime cavent, ne quando contra auctorem suum eorum scripta teneantur. Facile dicunt eum juramento, quod postea alio solvant perjurio. Ad suscriptionem tergiversantur, quaeruntque suffugia. Alius: Non possum, inquit, damnare quod nemo damnavit. Alius: Nihil super hoc a Patribus statutum est; ut dum totius orbis provocatur auctoritas, subscribendi necessitas differatur. Quidam constantius, Quomodo, inquit, damnabimus quos synodus Nicæna non tetigit? » Atque id non de omnibus Origenistis, quotcumque ad Chrysostomum confugerant, intellectum velim, nam partim orthodoxis, partim heterodoxis hanc constitisse catervam puto; adeo ut illi ex animo, hi oretenus errores Origenis damnaverint. Quæ cum Chrysostomo minime perspecta esse possent, corda Deo scrutanda relinquens, verbis illos hæresim ejurasse satis habuit. Accessit eodem fortasse aliqua Origeniani nominis reverentia, cujus scripta studiose lectitasse Joannem, multaque ex iis ad suos transtulisse usus observasse mihi videor, et in sequentibus notis comprobasse.

Eadoxia quoque Augustæ humanitatem Origeni-

stæ experti sunt: proditum quippe est a Sozomeno et Nicephoro, ad eam, cum forte curru præterveheretur, accessisse monachos, sibi illatas a Theophilo injurias exposuisse, hanc honore ipsis habito pollicitam, futurum ut brevi cogereetur synodus, ad eamque Theophilus evocaretur.

X. Dum hæc agerentur, Epiphanius litteris Theophili acceptis, quibus ad convocandam synodum, et damnandos Origenistas incitatum fuisse supra diximus, cogit episcoporum Cypriorum concilium, librorum Origenis lectionem decreto prohibet, cujus decreti exemplar cum alia in loca, tum præcipue Constantinopolim mittit, Joannem ad id faciendum adhortans. Collectam quoque a Theophilo postea synodum Alexandriae eadem de causa fuisse scribunt Socrates, et Sozomenus; negat Baronius, et perperam ad id tempus relatam fuisse ab impuris scriptoribus synodum Alexandrinam asserit, utpote quæ jam ante fuerat celebrata. Ego vero quid statuam, non habeo; nam non unum adversus Origenistas conflatum fuisse concilium narrat Posthuanus apud Sulpicium Severum, Dialog. 1, cap. 3.

XI. Missas ad se ab Epiphanio et Theophilo epistolas, paratasque sibi insidias neglexit Chrysostomus, animumque in ecclesiastica restituenda disciplina habuit. Legati interim a Theophilo Constantinopolim monachi Origenistas libellis proscindebant: hi contra, spe pacis præclusa, apud Arcadium imperatorem et Eudoxiam, Theophili questi sunt injurias, libelloque oblato graves ipsi et acerbis criminationes impegerunt, postularuntque ut adduceretur vel invitus, et coram Joanne vadimonium sisteret; confecti vero adversum se accusationum libelli præfectis urbis dijudicandi permitterentur. Adducendo Theophilo mittitur Alexandriam Elaphius; causam libellorum et accusationum præfecti cognoscunt. Deprehensa Theophilensium legatorum calumnia, crimen hi in Theophilum conferunt, ab eoque subornatos sese fatentur. Flagellis graviter cæsi detruduntur in carcerem, quoad Theophilus causam pro se dicturus adesset: quo serius adventante pars in vinculis obiit, pars in insulam Proconnesum deportatur post adventum Theophili, iudicium animis pecuniâ mollitis. Hæc ita a Palladio referuntur. Chrysostomus interim Origenistas consiliis et auctoritate sua juvasse creditus est. Quocirca sub Barnabæ nomine obscure ab Hieronymo perstringitur in Epist. 16 ad Principiam: « Refrigerata, inquit, charitate multorum, pauci qui amabant fidei veritatem nostro lateri jungebantur, quorum publice petebatur caput, contra quos opes omnes parabantur; ita ut Barnabas quoque duceretur in illam simulationem, imo apertum parricidium, quod non viribus, sed voluntate commisit. »

XII. Jamque fama percrebuerat male in Joannem affectum esse Theophilum, et causas quaerere quibus eum sede dejiceret. Hoc intellecto concilium Constantinopoli cogi volunt optimates, et clerici complures, quorum inimicitias Chrysostomus seve-

ritate sua sibi pepererat. Futurum id pollicita jam ante Origenistis fuerat Eudoxia. Itaque Theophilus Ægyptios episcopos eo confestim navigare jubet, antistites Orientis ad concilium invitat. Nec multo post Cypro solvens Epiphanius Constantinopolim appellit. Obviam progressus Joannes totius cleri comitatu advenientem honestavit, nec eo perpulit tamen ut hospitio suo, vel domibus ecclesiasticis, vel sua denique consuetudine uti vellet: adeo infensum Joanni animum propter susceptos Origenistas præ se ferebat. Statim Epiphanius ad se convocat episcopos qui tum forte Constantinopoli versabantur: decreta synodorum profert, quibus lectione Origenis omnibus interdiceretur; postulat ut ea ipsi quoque suffragiis suis confirmet. Paruerunt nonnulli, plures detrectaverunt. In his Theotimus Tomitanus episcopus, spectatæ vir sanctitatis, iniquum esse dixit, homini jam pridem mortuo injuriam inferre, et majorum de eo decreta rescindere: quo dicto librum quemdam Origenis profert, pellectisque versibus aliquot, quibus Ecclesiæ utiles sententiæ continebantur: Intelligant, inquit, qui libros Origenis repudiant, hæc quoque a se repudiari. Nihil tamen secius roganti Chrysostomo, ut una secum domo, et una Ecclesia uteretur, renuntiavit Epiphanius in domus et precum communionem cum illo sese venturum, ita si libros Origenis damnare, et Origenistas Ægyptios a se rejicere vellet: quod cum ante disceptationem causæ facere recusaret Joannes, persuasus est Epiphanius a quibusdam Joannis adversariis, ut in templum Apostolorum, quo celebranda erat Synaxis, publice prodiret, damnaret libros Origenis ac Origenistas, et Chrysostomum ipsum incenseret. Et fecisset sane, nisi jam templo propinquum adisset Serapion diaconus a Joanne missus, monuissetque periculo ipsius futurum, si quod animo destinaverat, reipsa præstaret; ad seditionem quippe rem spectare. Admonitione deterritus Epiphanius pedem retulit.

XIII. Circa idem tempus hunc inter et Eudoxiam similtas intervenit: causam varie scriptores narrant. Scribunt Leo imperator et Simeon Metaphrastes Eudoxiam Augustam, inimico ut erat in Chrysostomum animo, ipsum hæreseos apud Epiphanius accusasse; postulasse Epiphanius, ut causam dicturus Joannes accerseretur, se alioqui minime assensurum; ad hæc exclamasse Augustam, si Joannis exitium interpellet, sese idolorum cultum restitutam; quo audito dolore percussus Epiphanius fuis lacrymis Constantinopoli excessisse. At diversa habet Sozomenus; in morbum incidisse imperatoris filiolum; hujus vitæ timentem imperatricem rogasse Epiphanius ut pro eo oraret; qui cum futurum recepisset, ut convalesceret filius, si ab Origenistarum partibus illa descisceret, respondisse Augustam: In Dei potestate filius meus est; tu vero, Epiphani, si mortuos ad vitam revocare posses, neutiquam obiisset tuus archidiaconus: missos eodem tempore ab Eudoxia Orige-

nistas ad Epiphanius quæsisisse num aliquando in libros suos vel discipulos incidisset; negante illo percontatos unde se hæreticos deprehendisset, qui sententiæ suæ nullum fecisset periculum; hinc et auditu se intellexisse respondentem, subjecisse illos: Nobis vero contrarium evenit, nam ex discipulis tuis et libris, ac *Ancorato* præcipue tua nobis perspecta sententiæ nonnullos sæpe refutavimus, qui hæreseos calumniam tibi impingebant; parem itaque nobis vicem retribuere debueras: his intellectis placatum Epiphanius viros dimisisse; et ipsum quoque paulo post navigasse in Cyprum, sive Constantinopoli pœnituisse eum itineris, sive Deus oraculo mortem instare monuisset. Ecquas discedendi causas habuerit, incertum est. Certe antequam attigisset Cyprum, in ipsa navi decessit, cum jam esset magno natu. Fato quoque circiter hoc tempus extincti sunt Constantinopoli Isidorus, et Dioscorus, et paulo post Ammonius, magnam post obitum sanctitatis famam consecuti. Quo tempore annus agebatur 405.

XIV. Quid de hoc itinere, itinerisque causa literis tradiderit Polybius Epiphanius discipulus et socius, ac rerum omnium oculatus testis, operæ pretium est cognoscere. Scribit ille Theophilum Joanni Chrysostomo infensum ob communioni restitutos Longos fratres, cum imperatricem mittere hunc in exsilium velle accepisset, id ut perficeretur summopere laborasse; dedisse itaque litteras ad Epiphanius, quibus Origenismi Joannem accusabat; aliam autem ob causam Constantinopolim navigaturum Epiphanius eo magis profectionem accelerasse, non Chrysostomo tamen nocendi studio: magnam tum fuisse in urbe regia rerum perturbationem, propter Eudoxiæ ac Chrysostomi dissidia; ingressum monasterium quoddam Epiphanius necessitate fuisse coactum, ut quemdam ordinaret; ægre id tulisse Chrysostomum; hinc dissensiones inter utrumque exstitisse; Eudoxiam vero his compertis accersivisse Epiphanius, hæreseos accusasse Chrysostomum, et postulasse ut eo abrogato alium Constantinopoli episcopum præficeret; respondisse Epiphanius, sacerdotio quidem indignum esse Joannem, si reipsa in hæresim incidisset; sin ipsa ad ulciscendas privatas injurias eum exauctorare vellet, neutiquam se obtemperaturum; excauduisse illam, et interminatam futurum ut idolorum templa aperiret, si Joannis exsilio intercedere vellet: perlatum fuisse ad Chrysostomum, in exsiliium suum Epiphanius consensisse; eique vaticinatum illum fore ut in throno non amplius sederet, atque hunc vicissim prænuuntiasset Joanni futurum ut ad exsiliū locum non perveniret; conscensa demum navi Epiphanius, antequam Cyprum attingeret, obiisse. Baronius *ad an. 402, cap. 7*, falsum esse asserit ad diaconatum quemquam fuisse promotum ab Epiphanius in Constantinopolitana diœcesi, et unius Sozomeni silentium opinioni suæ præterdit; causam vero cur id jactatum sit, hæc

esse divinat, quod in Joannis Jerosolymitani diocesi jam a nte Pauliniano Hieronymi fratri presbyterii characterem imposuerat; facile itaque Joannem Jerosolymitanum cum Constantinopolitano Joanne scriptores confudisse. Verum ut dicere prætermittam quæ leve sit argumentum ex Sozomeni (cui et Cedrenum addere potuit) silentio peti- tum, contra Socratis, Leonis Imperatoris, Simeonis Metaphrastæ, et Nicephorii auctoritatem, tollit omne dubium Polybius id ipsum asserens, qui rei gestæ interfuit.

XV. Hac tempestate Constantinopoli agebant Acacius Beroënsis, Severianus Gabalitanus, et Antiochus Ptolemaidis episcopi, et Syrus monachus Isaacus. Hi privatas inimicitias cum Chrysostomo gerentes, Theophilum sollicitant per nuntios ut secum operas ad expellendum Joannem consociaret. Morantem quoque urget Eudoxia Chrysostomo offensior, ideo quod sacris ipsius concionibus, quibus aulicarum mulierum mores sæpe carpebantur, vitiorum suorum sibi conscia notari se censebat. E contrario vero accersitum eum ad diluenda crimina (apud imperatorem quippe fuerat seditionum et cædium accusatus) testatur ipse Chrysostomus in epistola ad Innocentium papam, quam exhibet Palladius. Leo autem imperator, cognomento Sapiens, scribit in Vita Chrysostomi, jussisse Arcadium vi adduci Theophilum, cum quæ adversus Joannem fuerat molitus comperisset; et ab Innocentio pontifice Romano, et ab Honorio fratre postulasse, ut aliqui Roma mitterentur, qui de Theophili causa cognoscerent: tergiversante vero Innocentio, Theophilum Origenismi dicam scripsisse Joanni, et Nitriensibus monachis, a quibus apud imperatorem fuerat accusatus, suasque in partes Epiphanium illexisse. Narrant Leo et Palladius datos adversus Theophilum accusationis libellos, septuaginta capita habuisse. Maturat ergo iter Theophilus, et Chalcedonem pervenit. Eodem confluunt episcopi, partim Theophili nuntiis, partim imperatoris mandato exciti. Ex una omnes venisse provincia scribit Palladius; alii ex Ægypto, aliisque profectos locis narrant, necnon ex Asia, quicunque sedibus suis depulso se a Joanne ægre ferebant, vel aliis ipsi de causis succensebant. Ægyptiis illi navibus transmissis Bosphoro Constantinopolim appellunt. At Theophilum cum plausu exceperunt Ægyptii nautæ; cleri eorum obviam processit aullus, utpote infensum Chrysostomo animum præ se ferenti. Ipse ecclesiam prætergressus, in imperatoriam quædam domum sibi paratam dîvertit. Mora illic trium hebdomadarum facta, perentatis multorum animis, et ad accusandum Joannem, ejus congressum caute vitabat, instructis, a Quercum Chalcedonis suburbium una cum factionis suæ præsulibus concessit, et conciliabulum elebravit. Quadraginta quinque interfuisse episcopos declarant Georgius Alexandrinus, Simeon Metaphrastes, et Acta pseudosynodi illius, quæ re-

A præsentat Photius cod. lxx. At Palladius triginta sex duntaxat agnoscit: sic enim episcopos qui assidebant Joanni, ad conventiculum rescripsisse tradit: «Tua quidem synodus triginta et sex habet episcopos ex una provincia: nos autem quadraginta sumus ex provinciis variis, in quibus et septem sunt metropolitæ.» Duos et quadraginta Joanni adfuisse auctor est Leo imperator. Cum sit autem in adnotandis numeris proclivis lapsus, promptius est suspicari corruptum numerum apud scriptores illos, quam apud Palladium qui pauciores quam quadringenta Theophilo adfuisse diserte asserit. Statim adesse jubetur Joannes, et ad accusationes respondere, unaque cum eo Serapion, et Tigris eunuchus presbyteri, et Paulus lector; simul universum Ecclesiæ Constantinopolitanæ clerum synodus accersit. Quamvis autem Joanni quadraginta assisterent episcopi, non idcirco tamen ad Quercum causam dicturus adesse recusabat; si modo ex antistitum numero quatuor eximerentur, merito sibi odii et inimicitiarum suspecti; sin ulterius pertenderent, synodum œcumenicam appellare se obstabatur. Quibus auditis, quater eo vocato, eademque exceptione uso, ad accusationes tandem expendendas animum Quercetanæ synodi præsules appulerunt.

XVI. Non res illic ex æquo expensas, sed per contumeliam et maledicta fuisse gestas scriptores tradunt. Et tres quidem criminationum libellos ad conciliabulum delatos commemorant acta illius a Photio exhibita, et in Jure Græco-Romano relata, quod edidit Leunclavius. Priorem obtulit Joannes Chrysostomi diaconus, viginti novem accusationum capitibus refertum; alterum Joannes monachus, quo Heraclides Origenismi ac furti arcescebatur, Chrysostomo vero crimini dabatur, quod Heracliden, hæreticum licet ac furem, Ephesinum episcopum constituisset, multaque passus esset Origenistarum causa; posteriorem dedit Isaacius episcopus, capita octodecim criminationum complexum, cum prius Origenismi eundem Heracliden accusasset. Narrat Photius tredecim actionibus synodum illam, quæ a se lecta est, fuisse absolutam, quarum priores duodecim Chrysostomum petebant, postrema Heracliden; prioris libelli caput primum ac secundum examinasse episcopos, inde in Heracliden et Palladium quæstionem habuisse, in nonum deinceps ac vicesimum septimum caput inquisivisse: postremi denique libelli excussum fuisse caput secundum, quod fuit hujusmodi: «Ὅτι ὁ μακάριος Ἐπιφάνιος διὰ τοὺς Ὀριγενειαστὰς Ἀμμώνιον, Ἐυθύμιον, καὶ Ἡρακλείδην, καὶ Παλλάδιον, οὐκ ἐθέλησε κοινωνῆσαι.» Beatum Epiphanium propter Origenistas Ammonium, Euthymium, Eusebium, et Heracliden, et Palladium, communionem cum eo (Chrysostomo) habere noluisse; excussum insuper septimum caput, ac deinde tertium. Præter illud, duo admodum ad Origenismum pertinebant; primum, Joannem monachum propter Origenistas cæsum Chrysostomi

jussu, et porro vinetum fuisse decimum sextum, A eundem suscepisse Origenistas, in carcerem con-
jecisse Theophili legatos, et ne morientes quidem
ad visendum adiisse. Nulla præterea in reliquis
criminationibus Origenismi, Origenistarumve men-
tio : in priore vero libello nulla penitus.

XVII. Actorum Photianorum conventiculi ad
Quercum fidem elevare conatur Baronius hoc ar-
gumento, quod pleraque ab aliis commemorata, in
iis omitta sint. Verum non attendit illustrissimus
cardinalis eximia quædam tantummodo selegisse
Photium, et in *Myriobiblum* retulisse ; plurima
vero consulto prætermisisse. Sua ergo actis illis
servetur auctoritas, quoad validiori ratione Baronii
conjectura firmetur.

XVIII. Cæterum de libris Origenis altum fuit in B
conciliabulo silentium : de Origenistis vero præter
perpauca illa, quæ disseruimus, hæc etiam referuntur ;
Scetinos leniter appellasse Theophilum, hor-
tatum esse ad pœnitentiam, impunitatem esse pol-
licitum, simul eos ad implorandam veniam magnis
vociferationibus impulsisse qui aderant Theophili
familiares ; qua re permotos monachos noxas sibi
condonari postulasse ; fœdus inisse cum illis Theo-
philum, et in communionem recepisse, atque ita
crimine absolutos esse Nitrienses, e quibus jam, ut
diximus, interierant, Dioscorus et Isidorus, Ammo-
nius vero in Quercu sub ipsa synodi initia decesse-
rat. Fertur hujus audita morte illacrymasse Theo-
philus, palamque dixisse similem inter suos nemi-
nem habuisse Ammonium. Dioscorum quidem post
synodum et Theophili fugam obiisse produunt Geor-
gius Alexandrinus et Socrates ; sed in tempora
synodo priora mortem ipsius Sozomenus conjicit,
cui præcipuam fidem tribuimus. Atque ita demum
consopita est tristis illa et calamitosa de Origenis
erroribus controversia : quamvis enim hinc ortæ
sint tempestates et tumultus, quibus vexata deinde
et turbata Ecclesia est, accedentibus tamen sub-
inde novis querelarum et odii argumentis, dum
præsto sunt recentiores offensæ, veteres exoleve-
runt. Paucis itaque et cursim quæ supersunt attingamus.

XIX. Anno Christi 403, circa mensem Julium
conventiculi suffragiis exauctoratur Chrysostomus. D
Id unum causabantur episcopi, quod mandatis suis
accitus audientem se non præbisset. Per causam
vero rei gestæ ad imperatorem referendæ, læsæ
quoque majestatis Chrysostomum apud ipsum ac-
cusant, quippe sub Jezabelæ et Herodiadis nomi-
nibus publice apud populum perstrictam ab eo fuisse
Eudoxiam. Verum Arcadio satis fuit Joannem Ec-
clesia depulisse, misso ad id comite et militibus.
Tumultuante deinde populo, et Chrysostomi resti-
tutionem seditiose postulante, ingruente præterea
sub ipsam noctem, quæ ipsius exitum proxime
consecuta est, terræ motu, ita perterrefacta est

Eudoxia, ut eum ab exilio revocari continuo cur-
verit. At recrudescuntibus sequente anno simulta-
tibus et factionibus, injuriæ concedit, et Nicææ
aliquantisper moratus, Cucusum, quæ Armenia
urbis est, vel ut testatur ipse Chrysostomus, Ciliciz,
in exilium mittitur : Cucuso Arabissum et Pityu-
tem migrat. Sufficitur ipsi Arsæcius presbyter Ne-
ctarii Constantinopolitani olim præsulis frater, Ar-
sacio Atticus. Pium interim exsulem mitibus epi-
stolis solatur Innocentius papa (qui rerum gesta-
rum per ipsius litteras certior factus fuerat) et com-
munione sua impertitur ; improbato Theophili fa-
cto, quem et consentientibus fere Europæ episco-
pis a communionem sua deinde segregavit ; ut patet
ex epistola quadam Innocentii ad Arcadium, quam
exhibent Georgius Alexandrinus in *Vita Chryso-
stomi*, cap. 68, et anonymus vitæ ejusdem scriptor,
cap. 130, quæque in tomis Conciliorum exstat :
et stitisset certe vadimonium coram universali sy-
nodo, quam cogere meditabatur Arcadius, nisi In-
nocentium papam, conlandæ ejus auctorem mori
occupasset. Tandem varie jactatus Joannes, et
summa inhumanitate ab inimicis habitus, Comana
obiit anno 407.

XX. Nec ita tamen Theophili iræ conquiescent.
Is post priorem Chrysostomi restitutionem, in de-
cimæ tertiæ pseudosynodi actione Heraclidæ, quem
Ephesinum episcopum Joannes creaverat, dignita-
tem abrogare studuit : at repugnantibus multis, in
apertam seditionem contentio erupit. Jamque res
armis agebatur ; multis vulneratis, paucis aliquot
interfectis, qui unus omnium maxime petebatur
Theophilus, fuga sibi consuluit ; quamvis litteris
quaquaversus missis, ad synodum celebrandam, ro-
gatu Chrysostomi, episcopos Arcadius accivisset.
Post obitum autem Joannis, non operam solum
Theophilus dedit ne in Diptycha nomen ipsius re-
ferretur ab Orientis episcopis, sed ut infame etiam
vulgo haberetur, scripto ad id grandi volumine.
Cujus libri fragmentum libro suo sexto Facundus
inseruit, eundemque ab Hieronymo Latine con-
versum fuisse testatus est. Hæc Isidoro Pelusiote causæ
fuerunt, cur Theophilum graviter coargueret, λεβο-
μανῆ illum, et χρυσολάτρην appellans, et adductum
dicens ad insectandum Joannem ex Isidori illius
supra a nobis commemorati occasione ²⁰ : Τὸν θεοφιλή,
inquit, καὶ θεολόγον κατεπολέμησεν ἄνθρωπον, τὴν
περὶ τὸν ἐμοὶ ὁμῶνυμον ἀπέχθειαν καὶ δυσμένειαν,
ὀρμητήριον τῆς οἰκείας εὐρηχότα σκαιότητος. « Deo
clarum, et rerum divinarum consultum oppugnavit
hominem, cum inimicitiam et odium adversus ho-
minem mihi cognominem propriæ perversitatis oc-
casione reperisset. » Unde Sozomeni narratio,
susceptas adversus Isidorum inimicitias causam
Theophili dedisse dicentis, cur tantas conciret
turbas, adversus Baronium confirmatur ²¹.

XXI. Synesius quoque temporum illorum æqualis,

²⁰ Isidor. Pelus., 52. ²¹ Baron. an. 400, cap. 58.

licet sub Theophili ditione positus, in epistola tamen ad ipsum data, Joannis nihilominus memoriam laude prosequitur ²². Idem cum ad episcopatum Cyrenensem superiore anno invitus promoveretur, ad declinandum onus, et populum absterrendum publice contestabatur, nec mundi occasum, nec resurrectionem corporum, nec animæ jam formati inseri corporibus sibi posse persuaderi: quæ cum insignia sint capita Origenianæ doctrinæ, valde in his locis exosam tunc fuisse concludimus. At Hieronymus Chrysostomi expulsionem et exsilium Theophilo per epistolam gratulatus est ²³: « Unde et nos, inquit, Joannem qui dudum Constantinopolitanam rexerat Ecclesiam, Deo placere semper optavimus, et causas perditionis ejus, in quas ferebatur improvidus, nequaquam credere volumus. Sed ille, ut cætera flagitia ejus taceam, Origenistas in suam recipiens familiaritatem, et ex his plurimos in sacerdotium provehens, atque ob hoc seclis beatæ memoriæ hominem Dei Epiphanium, qui inter episcopos clarum in orbe sidus effulsit, non parvo mœrore contristans meruit audire: *Cecidit, cecidit Babylon* ²⁴. » Minime itaque assentiendum Baronio ²⁵, qui concitatas a Theophilo adversus Chrysostomum turbas ægerrime tulisse Hieronymum conjectat.

XXII. Observatione vero dignum est quod narrant Socrates, Georgius Alexandrinus et Simeon Metaphrastes, in Theophilum vulgi odium crevisse, idcirco quod post damnatos tanto conatu Origenis libros, eorum etiam tum lectioni deditus esse deprehensus sit; cujus rei causam cum ab eo percontaretur quispiam, respondisse prout floribus consito similes esse libros Origenis, decerpere se quæ pulchra sunt; quæ spinosa, præterire: atque id omnibus offensionem fuisse. De ea re ita Rupertus Tuitiensis lib. 1 *Comment. in Deuteron. cap. ix.* « Juxta litteram manifesta est æquitas, juxta anagogen vero judicii lectorum inhibetur mutabilitas, videlicet quam in Theophilo Alexandrinæ civitatis episcopo ecclesiastica reprehendit relatio. Qui cum Joannis Constantinopolitani, qui Chrysostomus appellatur, esset inimicus, lectionem Origenis, cui libenter incumbere, zelo ejusdem Joannis damnavit; tandemque damnato Joanne, quia se a lectione Origenis non cohibuit, rursus ipse lectioni Origenis ejusdem incubuit. » Hinc existimari potest quanta vafritie Theophilus, per speciem insectandi Origenismi privatas similitudines ultus sit; facile præsertim receptis paulo ante in gratiam Origenistis: sed ut in cæpta tamen simulatione perseveraret; stylum hoc ipso, et sequente præterea anno summa asperitate et maledicentia exercuit adversus Origenem in epistolis Paschalibus, quas Latine exposuit Hieronymus, in abolendis Origenistarum erroribus Theophilo consentiens.

XXIII. Anno Christi 412 decessit Theophilus, relicto cum epistolis Paschalibus grandi volumine, in

A quibus suum adversus Origenem vel verum, vel simulatum odium insignibus monumentis expressit. De eo volumine sic Gennadius lib. *De vir. illustr.*: « Scripsit adversus Origenem unum et grande volumen, in quo omnia pene ejus dicta, et ipsum pariter damnat; similiter docens non a se eum primum, sed ab antiquis Patribus, et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de Ecclesia pulsum, et de civitate fugatum. » Refert ex Isidoro diacono Joannes Damascenus, Theophilum morti proximum, cum propter admissum in Joannis causa peccatum, exhalare spiritum non posset, oblata ipsi Chrysostomi imagine et adorata statim animam egisse. Nihil secius tamen ejus famam lancinavit Cyrillus Theophili cognatus. At cum animum ipsius mitigare studenti Attico Constantinopolitano episcopo perpetuas sese cum Chrysostomi nomine inimicitias gesturum Cyrillus renuntiasset; in acres Isidori Pelusiorum objurgationes incurrit: et ad meliorem tandem revocatus mentem cum Joannis memoria rediit in gratiam, nomenque ipsius Diptychis inseruit. Anonymus Chrysostomi vitæ scriptor, in somnis monitum a Joanne Cyrillum sententiam mutasse narrat, deque ejus pietate et integritate saniora sensit. Relato ejus in Diptycha nomine, reliquis præsulibus idem ut facerent, exemplo fuit. Adeo ut publice coli deinde cæptus sit Chrysostomus, et magna demum pompa ac comitatu Constantinopolim reliquias ipsius Comanis devexerit Proclus antistes Constantinopolitanus. Hic porro frustra miratur Socrates, quid sit cur tot post obitum annis Origenem ab Ecclesiæ communione segregatum pronuntiaverit Theophilus, Joannem vero tricesimo quinto a morte anno in eandem Proclus receptum voluerit: nam licet Origenis potius doctrina, quam nomen fuerit a Theophilo damnandum, nihilominus tamen ut pote nefariæ doctrinæ auctor Origenes censuram aliquam et reprehensionem commeruit; cum nullius e contrario erroris affinis Chrysostomus, per summum scelus ab Ecclesia proscriptus, jure in eam subinde receptus sit. Jam ante hæc tempora librum *De resurrectione* adversus Origenem scripserat Hammon Adrianopolitanus, ut a Maximo traditum est in Scholiis ad Dionysium *De cælesti hierarchia*, cap. 7. De ejus ætate unum habeo quod dicam, vetustiore fuisse ipsum Cyrillo, a quo in testimonium alicubi citatus est.

XXIV. Restituto in pristinam famam Chrysostomo, magna tamen ex his conflictationibus Origeniano nomini ignominia illata est, ut fere jam vulgo pro hæretico haberetur. Quapropter Hieronymus Demetriadem virginem præceptis instituens anno 413, caute monet ut sibi ab Origenistarum fermento caveat. Nam cum Origenismum ab Anastasio protritum dixisset, addit: « Et quia vereor, ino rumore cognovi, in quibusdam adhuc vivere et pullulare venenata plantaria, illud te pio charitatis

²² Synes. epist. 66. ²³ Hieron. epist. 88. ²⁴ Isa. xxi, 9. ²⁵ Baron. an. 404, cap. an. 155.

affectu præmonendam puto, ut sancti Innocentii, A
 qui apostolicæ cathedræ, et supradicti viri succes-
 sor et filius est, teneas fidem. » Postquam vero ani-
 marum προπαρξιν, et admissa ab iis ante vitam
 peccata, velut hæreseos illius characteristicon no-
 tavit, « Hæc impia, inquit, et scelerata doctrina
 olim in Ægypto, et Orientis partibus versabatur, et
 nunc abscondite, quasi in foveis viperarum apud
 plerosque versantur, illarumque partium polluit pu-
 ritatem; et quasi hæreditario malo serpit in paucis,
 ut perveniat ad plurimos. » Atque his et sequentibus
 non Origenismum duntaxat, sed et hujus traducem
 Pelagianismum notat: magna siquidem doctrinæ
 utriusque affinitas. Unde Joannes ille Jerosoly-
 mitanus sæpe jam vocatus in partes, postquam Orige-
 nianam diu propugnavit doctrinam, in Pelagianam B
 demum prolapsus est; nec Pelagium fovit modo,
 sed Hieronymi etiam Pelagiomasticis ulciscendi
 studio, in discipularum ipsius Eustochii et Paulæ
 monasteria credibus, incendiis ac rapinis per sub-
 missos gregales suos grassatus est. At eum paulo
 post mors oppressit, anno nimirum post Christum
 natum 416, et quadriennio post, ipsum quoque
 Hieronymum. Leo papa suppar huic ætati in epist.
 11 ad Julianum Coensem Origenianæ animarum
 προπαρξιν damnationem probat et prædicat.
 Leoni æqualis Vincentius Lirinensis, de quo in su-
 periore sectione diximus, in libello *Adversus hæ-*
res., cap. 25, maximis Origenem affecit laudibus,
 quo splendidior esset subjecta vituperatio. Auctor
Catalogi scriptorum ecclesiasticorum ad Desiderium,
 Hieronymo perperam ascripti, hæreticis alioqui non
 valde iniquus. Origenem tamen temeritatis et erro-
 ris insimulat. Dioscorus Alexandrinus præsul
 apud synodum Chalcedonensem Origenismi insi-
 mulatus est a Theodoro Alexandrinæ Ecclesiæ dia-
 cono. Refert Cyrillus monachus, in *Vita S. Euthy-*
mii, maximam Origenistarum multitudinem in Cæ-
 sareæ Palæstinæ vicinia habitasse; cumque ii ad
 sanctissimum abbatem Euthymium frequenter ven-
 titarent pietatis obtentu, vanitatem ipsorum et er-
 rorem virum harum rerum callentissimum coar-
 guisse, et reluctantes argumentis oppressisse. Me-
 morabile vero imprimis concilium Romani, anno 496,
 sub Gelasio papa habiti decretum, super Origene
 ipsiusque lucubrationibus, quod est hujusmodi: D
 « Origenis nonnulla opuscula, quæ vir beatus Hiero-
 nymus non repudiat, legenda suscipimus: reliqua
 autem omnia cum auctore suo dicimus esse re-
 nuenda. » Ad hæc vitio dat Eusebio, quod « in lau-
 dibus atque excusatione Origenis schismatici unum
 conscripsit librum. » Deinde scriptum, quo agitur
 de pœnitentia Origenis, apocryphum esse jubet. At-
 tamen supposititia hæc esse, totamque adeo decreti
 hujus partem, quæ ab his verbis: « Item decreta-
 les epistolæ » ad finem usque pertinet, a Gratiano
 additam esse, nihilque hujusmodi in antiquis codi-
 cibus reperiri affirmant nonnulli; velut Nicolaus
 de Cusa in libro *De concordantiâ catholica*, cap. 3.

Denique Stephanus Gobarus Triheita reprehendens
 Isidori Pelusiotæ ansam quærentem Severum, Ori-
 genismum ipsi affinxisse scribit; idcirco nempe
 quod Chrysostomi causam adversus Theophilum et
 Cyrillum defendisset: attamen veritate victum re-
 sipuisse, et temere jactatam calumniam prudentem
 revocasse.

XXV. Nonnullos autem contrariis ductos studi-
 Origeniano nomini hoc tempore favisse comperi-
 Theodoretus hæreseon seriem contexens, nullum
 iis Origenismum, nullos Origenistas recenset; in
 vero Origenem cum laude et honore appellat. Cen-
 totis quinquaginta annis Theodoretus vetustis
 Philastrius Brixienis, qui hæreticorum item cat-
 logum edidit, nullam penitus fecit Origenistarum
 mentionem; quod in eo tamen minus mirandum est
 utpote qui Epiphani, Hieronymi, Joannis Jerosol-
 mitani, Theophili, Nitriensium, et Chrysostomi
 tercationes ætate præcesserit. Origenistas vero p-
 lam se produnt Socrates Scholasticus, et Hermi-
 Sozomenus in Historiis suis; ita diligenter argu-
 menta perquirunt omnia, quibus fulciri secta hæ-
 et roborari potest. Fuit ex eodem grege Sidonius
 Apollinaris, fuit et auctor Prædestinati æqualis ter-
 porum illorum, a Jacobo Sirmondo in lucem editum
 studium suum adversus Origenem præ se ferens
 et errores ipsius operibus admistos, a falsariis,
 librorum adulteratoribus hæreticis intrusos et a-
 persos fuisse gnaviter contendens. Fertur etiam
 libris Origenis instructus ad impietatem et armis
 C Eutyches, impurus hæreticus, unicam in Chris-
 naturam posuisse. Adeo diversa homines de Ori-
 nis doctrina hac tempestate sentiebant.

SECTIO III

I. Rursus e Palæstinæ monasteriis Origenismi
 emergit. II. Origenistas apud Justinianum accu-
 sat Sabas. III. Origenismum passim sparquant No-
 nus et Leontius; IV. et aliquanto post Nonni di-
 cipuli Theodorus et Domitianus Origenismi causam
 crudelia multa perpetrant. V. Sarabaita unde dicitur
 VI. Origenistarum gesta imperatori renuntiata
 Gelasius Lauræ præfectus, ab ejus auditu excedit
 dicitur; huic in reditu defuncto succedit Georgius
 Origenista; Georgio Cassianus, Cassiano Comen-
 orthodoxus orthodoxo. Antiochena synodus. VII.
 Epistolam ad Menam adversus Origenem scribit
 Justinianus: VIII. cujus epistolæ summa refer-
 sentatur. IX. Theophanis somnium. Joannes Ph-
 loponus origenizat. X. Trium capitulorum causa
 aliquanto post ventilari cœpta est. XI. Editio
 adversus Triâ Capitula promulgat imperator, una
 schismata multa oriuntur. XII. Reflorescit Origen-
 nismus in Palæstina. Synodus quinta celebrata
 XIII. et damnat Triâ Capitula. Hinc magnis mi-
 tibus Ecclesia conturbatur. XIV. Utrum in quâ
 synodo de Origene actum sit. XV. Quid in ea sit
 versus Origenem constitutum sit, exponitur. XVI.
 Nova in Origenismum facta odii accessio; XVI
 quæ prodeuntibus subinde annis paulatim obso-
 vit. Insensos sibi tamen nonnullos identidem Ori-
 genes nactus est; XVIII. Græculos præcipue:
 Latinis vero benignius exceptus est. XIX. Origen-
 tum divinitus editum S. Mechildi de salute Origen-
 nis. Guidonis et Platina de Origene judicium
 Hujus causam tuentur Joannes Picus, et Joann
 Nauclerus. Favet ipsi quoque Joannes Tritemius
 sed citra errorum ipsius defensionem. XX. Primum

Origenis Opera prelo committit Jacobus Merlinus, et pro eo Apologiam scribit; unde Massæi et Bedæ conviciis appetitur. XXI. Defendunt Origenem Erasmus, Ferrarius, Sixtus Senensis, Genebrardus et Halloxius: eundem impugnant Baronius et Bellarminus; Lutherus et Beza: incerta Sculteti ratio: æquiores in eum se gerunt Espencæus, Possevinus, Gretserus, et Binetius.

I. Superiores turbas, velut de compacto, multorum annorum induciæ consecræ sunt. Origenismo faventibus quidem multis, pluribus etiam adversantibus, sed utrisque vel prementibus sententiam, vel citra discordiam aperientibus; quoad e Palæstinæ monasteriis nova rursus dissensionis flamma erumpens, maximum in Ecclesia peperit incendium. Nam cum ex erectis a S. Saba asceteriis per nefas exiissent monachi quidam perduelles, et ad torrentem Thecom in Palæstina novam lauram extruxissent circiter annum Christi 517, reconciliatus cum illis Sabas, decoratæ a se et amplificatæ ipsorum lauræ Joannem quemdam præfecit. Scribit Cyrillus monachus, testis locuples, ut qui his locis et temporibus vixerit, morti proximum Joannem hujusmodi vaticinium edidisse: « Ecce veniunt dies, in quibus qui præsentem locum habitant, descissent a recta fide, et extollentur quidem in seipsis, ut cum divino David dicam, *quæ exacerbant* ²⁶: in audacia vere sua destruentur, et altitudo eorum repente decidet ²⁷. » Dictum res comprobavit: successus enim Sabæ nutu in Joannis locum Paulus, vir simplex, in monachorum cætum quatuor homines Origeniana lue laborantes non satis perspecta eorum doctrina admisit: quos inter primas obtinebant Nonnus quidam Palæstinus, non Origenistarum duntaxat, sed gentilium etiam et Manichæorum erroribus implicatus, et Leontius Byzantius, vel ut aliis placet, Byzacenus. Hi sub Agapeto, quem Novæ Lauræ præesset jusserat Sabas, postquam Paulus solitudinis amans in Arabiam recessit, insaniam suam prodiderunt. Quo comperto Eliæ Jerosolymorum episcopi, et Sabæ consilio usus Agapetus, ne latius serperet labes, Origenistas laura confestim exturbavit. Nec impetrare potuerunt illi ab Jerosolymitano præsule, qui Eliæ succesait, ut in integrum restituerentur; quoad eos Mæmas, post Agapeti obitum, Novæ Lauræ rector suscepit, Origenismum quidem in sian gestantes, sed Sabæ metu animum dissimulantes.

II. Grassantes interea per Palæstinam Samaritani maximis calamitatibus rem Christianam afflixerunt. Nihil secius Justinianum, ejusque conjugem Theodoram, recens imperium adeptos conflictis calumniis circumvenit vir dignitate illustris, nomine Arsenius, arte veterator ac sycophanta, et Samaritanorum seditionis causam in Christianos refudit. Quibus acceptis Sabam refutandæ calumniæ ad imperatorem allegat Jerosolymitanus antistes anno Christi 530. Liberaliter eum excipit Justinianus, prolixèque omnia defert. Tum vero præ cæteris

A unum id enixe postulavit Sabas, ut Arii, Nestorii et Origenis dogmata quibus Ecclesiæ conturbabatur tranquillitas, de medio tollerentur. Annuit imperator, et Antonio Ascalonitano, et Zachariæ Pellæ episcopis per litteras dedit negotium, ut has profligarent hæreses, et anathemati subjicerent.

III. Sub finem sequentis anni humanis exempto Saba, magnum in Palæstina incrementum Origenismus accepit: hujusmodi enim castigatore expeditus Nonnus, administro usus Leontio, non Novam solum Lauram, sed alia etiam hujus eremi monasteria peste afflavit. Frustra tamen in corrumpendo Succænsi asceterio conatus suos consumpsit, artes illius exsufflante Cyriaco, admirandæ virtutis sene.

B Igitur ut in hujus monasterii regimen allegeretur Petrus Alexandrinus, Origenisticæ vir addictus sectæ, perfecit Nonnus: verum ut is doctrinam suam explicare cœpit, magno statim omnium consensu dejectus est. Petrum alium Græcia oriundum, prioris Petri consimilem et partiarium, eique a Nonni asseclis suffectum, Catholici itidem abdicarunt dignitate, et Cæsianum tandem Scythopolitanum, fidei ac morum integritate florentem, monasterii Succænsis archimandritam constituerunt. Cyrillum quoque monachum, qui Sabæ *Vitam* litteris mandavit, ad eundem Cyriacum litteras jussit Joannes Silentarius, episcopus, in Sabæ Laura tunc temporis delitescens, Origenistis insensus, quibus enixe ab eo postulabat, ut Nonni ac Leontii, aliorumque Origenistarum, qui Novam Lauram insidebant, confutationem et exsilium a Deo impetraret. Respondit Cyriacus prope esse, cum miserime Nonnus et Leontius essent interituri, reliqui vero ipsorum asseclæ e Nova Laura expellerentur. Tum sermones hunc inter et Cyrillum de rebus Origenistarum ultro citroque habitos fuisse narrat Simeon Metaphrastes, a quo Cyriaci *Vita* conscripta est. Circa hoc ipsum tempus aliqua Origenis opuscula Bellator presbyter in Latinam linguam refundebat.

IV. Res aliquantisper tranquillatæ videbantur, cum Nonni discipuli Domitianus et Theodorus, cognomento Ascidas, Ancyranus ille, hic Cæsareæ Cappadociæ creatus antistes, ad promovendum Origenismum recens adeptæ potestate abusi sunt. Eorum quippe præsidio confisi Origenistæ non jam per cuniculos, non subdolis ratiocinationibus incautas mentes expugnare tentarunt, sed aperta vi grassantes, armis instructi, quorum animos labefactare non poterant, eorum monasteria funditus diruebant. Et in maximam quoque Sabæ Lauram ea strages incubuisset, nisi via aberrantes in aspera incidissent loca, unde infecta re pedem demum retulerunt. Magnos etiam ex eo sumpserunt spiritus, quod Petrum Jerosolymitanum episcopum compositis dolis eo perpulerunt, ut in communionem re-

²⁶ Psal. LXX, 7. ²⁷ Cyrill. in *Vita S. Sabæ*, cap. 49, 50.

ripere Petrum Alexandrinum, quem Socrensis A monasterii prefectura depulsum dicitur, et Isaacem cognomento Serapionem. Quo facto tantum Origenis successit fiducia, ut jam quatuordecim doctrinam suam, sic tanquam legem, promulgarent; si quos obvios haberent Jerusalem monachos orthodoxos, male militantes impiter egerent; multos etiam gravissimis suppliciis exercitarent. Quibus ad eos perlatis, qui circa Jordanem sedes possiderant, ad opem sociis Ierusalem coeant, et in Sabze Lauram, velut in propugnaculum configunt. At illic quoque manu facta advolant Origenista, et foribus effractis, Laura positi, ex orthodoxis complures valseribus excidunt.

V. Hæc in Vita Sabze narrans Cyrillus, et Origenistarum illorum postulantiam describens, « Quin etiam, inquit, si aliquem ex orthodoxis monachis deprehendissent in sancta civitate, impia manu ferientes et sabaiten vocantes, illinc eum turpiter expellebant: » sabaiten intellige, Sabze sectatorem et discipulum; nisi forte malis legere, sarabaiten. Triplex erat apud Ægyptios monachorum genus, cœnobitarum, anachoretarum et sarabaitarum. Sarabaitæ proprio arbitrio vivebant extra cœnobia, homines avari, hypocritæ, scortatores, gulosi. Dicti videntur a סבא, rebellis, refractarius, contumax. Meminere illorum Cassianus, Benedictus, Humbertus, Ivo, et alii. Eandem remoboth appellatos scribit Hieronymus epist. 22, ad Eustoch., cap. 15. Quidam legunt remoboth, quam vocem a Græco ῥέμβος detortam aliquis forsitan existimaverit. ῥέμβος hominem vagum atque erronem sonat. Tales autem sarabaitæ. Cassianus, collat. 18, « Sarabaitas » asserit « non contentos abbatis cura atque imperio gubernari, hoc præcipue procurare, ut absoluti a seniorum iugo, exercendi voluntates suas, et procedendi, vel non placuerit evagandi agendique quod libitum fuerit, habeant libertatem. » Quid si pro remoboth legamus rehoboth, a רחוב, seu רחבת, Arabica voce, quæ monachum sonat. At Isidorus lib. II De offic. eccl. cap. 15. « Sextum genus est, inquit, monachorum et ipsum terribilissimum atque neglectum, quod per Ananiam et Sapphiram in exordio Ecclesiæ pullulavit, et apostoli Petri severitate excisum est; quique ab eo quod semetipsos a cœnobiali disciplina sequestrant, sua sive appetunt liberi voluntates, Ægyptiorum lingua sarbaitæ, seu renuitæ nuncupantur. » Quid enim idem sonat ac renuit. Sed tamen non absurde quis coniecerit hoc loco legendum rehivitæ quod idem est ac rehoboth, a רחוב, adeo ut duas monachorum illorum Ægyptiacas appellationes, sarabaitas, et rehoboth, sive rehivitas expresserit; ait enim: « Ægyptiorum lingua sarabaitæ, sive rehivitæ nuncupantur. » Quæ vox posterior facile recusa est in renuitæ: unde Odo Cluniacensis, collat. 3, « Nos miseri non sumus monachi, ut falso nominamur, sed sarabaitæ, id est renuitæ, qui jugum regularis disciplinæ renuimus. » Cæterum vocabulum רחב, seu רחבת

A quo notatur monachus, dicitur ex 1177, compositum, petrabat: hinc quis fortasse sarabaitas dicitur potest monachos inquietos, contumaces et turbulentos; non ens inter se alienari et committere solitos tradit Hieronymus. Nominatos quidem respiciantur inō nō Iapōth, tunc nō pōnōthō aīdō, sic enim vocem hæc interpretantur Ilychius et Soidas. Præcepti autem erant in venos sarabaitæ: quapropter ait Humbertus cardinalis: « Unde et fuerunt sarabaitas venerantur; » sed verisimilius est, quod nullum priore loco nomō hujus veriloquium. Uult est non peritur rationem credi potest, ejusmodi cœnicio pius et orthodoxus monachos ab impis Origenistis hinc tradit: sed nihil tamen mutamus: nec asserimus quidquam, sed tantum proponimus. Atque hæc obiter.

VI. Expugnata Sabze Lauram ad imperatorem Patrum consilio proficiscitur Gelasius monasterio profectus, rerum gestarum summam ad eum periturus: verum Theodori Casariensis episcopi artibus effectum est, ut omnis ad imperatorem et ad Constantinopolitanum episcopum aditus ei præcluderetur, et re tandem infecta discederet. Revertentem Amorū, quæ Parygiz urbis est, mox oppressit. Quibus intellectis, Sabze Lauram Georgio eundem consecraneo suo regendam committit Theodorus et Domitianos. Orthodoxos ille confestim Laura exigit. At ipse quoque non multo post libidinose quidam imparitatis convictus monasterio abigitur, cum paulo ante turpissimo exitu Nonnus vitam clausisset. Georgium excepit Cassianus vir sanctis et legitimis disciplinis in Sabze umbraculis institutus; Cassianum post decem menses defunctum Canon doctrinæ integritate et virtute nulli secundus, a quo frequentibus dissidiis afflicta, et prope jam deserta Laura revocatis Patribus orthodoxis in pristinum splendorem restituta est: cum præsertim profligando Origenismo operam suam navaret usque temporibus Theodosius apud Palæstinos cœnobiarcha, qui inter regionum idarum monachos insigni morum sanctitate magnam fuerat auctoritatem consecutus. Qua circiter tempestate harum reginam Origenistas collecta ab Ephræmio Antiocheno præsule synodus anathemate damnavit, ut narrat auctor synodici, quod nuper in Bibliotheca juris canonici recudi curavit eruditissimus et humanissimus Henricus Justellus, Christophoro patre dignissimus filius. Fractis autem Origenistæ viribus destiterunt ab orthodoxorum insectatione; multas vero inter se turbas et prælia conciverunt.

VII. Pelagio S. R. E. diacono Constantinopolim e Palæstina redeunti comites se adjunxerunt monachi aliquot Palæstini. Causa hæc proficiscendi fuit. Præcipua quædam ex Origenis libris hæreseon capita excerpterant. Ea Justiniano offerre, et ut una cum Origene damnarentur, impetrare volebant. Florebat tunc temporis imperatoris gratia Theodorus ille quem dixi, Cæsareæ Cappadociæ episcopus, acerrimus Origenianæ causæ propugnator: cui

eum male idcirco vellet Pelagius, Palæstinos monachos Constantinopolim perduxit, et astipulatorem habens Menam Constantinopolitanum patriarcham, a Justiniano flagitavit, ut eorum postulatis annueret. Rerum ecclesiasticarum arbitrium ad se deferri gaudens imperator voti eos compotes fecit, et nomine suo Epistolam ad Menam conscribi jussit, qua Origenis et Origenianorum dogmatum damnatio continetur. Operæ pretium est ipsa Liberati Carthaginiensis archidiaconi verba recitare²³ « Jubente eo dictata est in Origenem, et in illa capitula anathematis damnatio, quam subscribentes una cum Mena archiepiscopo apud Constantinopolim reperti, deinde directa est Vigilio Romano episcopo, Zoilo Alexandrino, Ephræmio Antiocheno et Petro Jerosolymitano, quibus eam accipientibus et subscribentibus Origenes damnatus est mortuus, qui vivens olim fuerat ante damnatus. » Ita Adamantii damnationem nobilissimi Ecclesiæ antistites calculo suo comprobaverunt. Hæc circa annum 538 facta deprehendimus.

VIII. Minime vero Origenistas, sed Origenem ipsum hæc epistola petit Justinianus, enumeratisque ipsius erroribus inter hæreticos recensendum sancit: « El τοίνυν, inquit, ἅπαντες αἰρετικοὶ ἐπὶ ἐνός τυχόν, ἢ δευτέρου δόγματος παρατροπῇ ἐκβέβληνται τῆς ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας, ὑποβληθέντες ἀναθέματι μετὰ τῶν ἰδίων δογμάτων, τίς ὄλωσ Χριστιανῶν ἀνέξεται Ὀριγένους τε καὶ τῶν πονηρῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀντιποιεῖσθαι, τοῦ τοσαύτας μὲν εἰρηκότος βλασφημίας, πᾶσι δὲ σχεδὸν αἰρετικοῖς τοσαύτην ὕλην ἀπωλείας καὶ βλασφημίας παρασχομένου, καὶ διὰ τοῦτο, καὶ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἔκπαλαι ὑπὸ ἀνάθεμα γενομένου μετὰ τῶν μυσαρῶν αὐτοῦ δογμάτων; » Si igitur omnes hæretici, ob unius fortasse vel alterius dogmatis perversitatem ejecti sunt e sanctissima Ecclesia, quis prorsus Christianorum sustinebit Origenem, vel nefarias ejus lucubrationes defendere, a quo tot impietates prolatae sunt, et tanta exitii et impietatis materia universis propemodum hæreticis subministrata est, ideoque a sanctis Patribus jam olim anathemati cum perniciosis suis dogmatibus subjectus est? » Ad hæc prompta est et parata exceptio: si error hæreticum facit, fateor hæreticum esse Origenem; sin pertinacia, qui erroribus pertinaciter adhæsisse Origenem dicere audeat? Ostendit deinceps imperator paganis et Manichæis Adamantium consensisse, ex ejusque decretis Arianam hæresim coaluisse: tum animarum προὑπαρξίν tanta contentione oppugnat, ut facile appareat inter Origenianas sententias hanc potissimum hujus ævi Origenistis arrisisse, quod et ex Euthymii et Cyriaci *Vitis* a Cyrillo lucubratil intelligitur. Notandum porro Chrysostomi patrocinium libenter asciscere Justinianum, ut hoc quoque subsidium Origenistis eripiat. Jocularis vero est, et ut verius loquar puerilis Justiniani hallucinatio,

²³ Liberat. *Diac. Brev. cap. 23.*

A cum adversus Origenis sententiam, quæ astra ratione prædita esset fingit, disputans, hunc assert Basilii locum ex *Homil. 3 in Hexaem.*: « Ἡμῖν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις λόγος περὶ τῶν διακριθέντων ὕδατων, etc.; tum deinde subnectit: « Δεῖ δὲ προσέχειν τοὺς ἀκροατάς, ὅτι τῷ εἰπεῖν τὸν Πατέρα· Πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις ἡμῖν λόγος, περὶ Ὀριγένους διαλέγεται τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, καὶ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀπελαθέντος, καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἐκείνω. Οὐ γὰρ εἶπε πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἡμῖν ἐστὶ τις λόγος; καὶ διὰ τοῦ εἰπεῖν, ἡμῖν, τοὺς τῆς Ἐκκλησίας ἐδήλωσε· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ταύτης ἀποπεσόντας ἐσήμανεν. » Advertere porro debent auditores, Patrem (Basilium) cum dicit, *Sermo nobis est ad eos* qui sunt ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, de Origene, qui a gratia Dei et a sancta Dei Ecclesia depulsus est, deque ejus asseclis loqui... et dicendo quidem, ἡμῖν, eos qui in Ecclesia censentur significasse; dicendo vero, τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, eos notas qui ea exturbati sunt. » Nempe ignorabat bonus ille imperator, sive qui ipsius nomine epistolam hanc concinnarunt, particulam, ἀπὸ, non disjunctionem semper et divisionem, sed conjunctionem etiam, et se etiam ac vitæ institutum notare: οἱ ἀπὸ τῶν αἰρεσέων, hæretici; οἱ ἀπὸ τῆς Στάας, Stoici; οἱ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, Pythagorici. Igitur, οἱ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, hoc est, *Christiani, ecclesiastici*; ad eos enim quatenus paganis opponuntur, sermonem suum Basilium convertit. Post errores Basilium prolixè confutatos petit demum a Mena Justinianus, ut episcoporum et cœnobiarcharum, qui tunc Constantinopoli agebant, conventum habeat, ab iisque Origenem, et Origenis dogmata respui et anathematis conteri procuret; et rerum a se in hac causa gestarum exemplaria ad præsules et abbates quaquaversus transmittat, ut ipsi quoque anathemata Origenis propria subscriptione confirmet. Vetat præterea episcopum vel archimandritam constitui quemquam, nisi prius Origenem una cum aliis hæreticis, qui de more in editis libellis anathematis confodiuntur, toto animo detestari se et damnare fuerit professus. Significat postmodum litteras a se eodem hoc exemplo missas ad Vigilium papam, et ad patriarcham Alexandrinum, Jerosolymitanum et Theopolitanum, hoc est Antiochenum. Antiochiam quippe post terræ motum auspiciato nomine Theopolim Justinianus appellavit. Ad hæc ex uno *Περὶ ἀρχῶν* opere, qui maxime capitales visi sunt errores colligit, et ob lectorum oculos ponit. Denique verba ipsa præscribit, in quæ anathematis adversus Origenis dogmata concipi velit, quorum postremus Origenem ipsum damnatorum dogmatum auctorem percellit.

IX. Conferendum huc videtur Theophanis Nestoriani monachi visum, quod a Moscho Evirato in

Prato spiritali, cap. 26, narratur. Adierat Cyril-
 lum Theophanes ille alius ipsum de rebus percontat-
 urns, quem cum in Nestorii luto hæerere perspexisset
 Cyrillus, orare jussit ut equæ verior esset do-
 ctrina, sibi patefieret. Oranti astitit quidam, aspectu
 terribilis, assumptumque deduxit in tenebrosum lo-
 cum, et fœtidis ignibus horridum: tum ei mediis
 in flammis Nestorium, Eutychetem, Apollinarem,
 Dioscorum, Severum, Origenem, et alios aspicienti,
 destinatum hunc esse locum dixit hæreticorum sup-
 plicis; in eoque futurum ut pœnas ipse det ali-
 quando, nisi a præceptis animo opinionibus disces-
 serit. Visum Cyriaco narravit Theophanes, et catho-
 licæ Ecclesiæ nomen dedit. Laudatur istud Mo-
 schi opus in septima synodo, indeque multum ipsi
 auctoritatis accessisse credentes plerique, id Theo-
 phanis somnium pro edito divinitus oraculo habent.
 Quo equidem parum permoveor, nam ejusmodi
 somniationum ferax est Græcolorum, ac præsertim
 monachorum natio; et quæcunque per otium ima-
 ginum artifex mentis facultas fingit, sic tanquam
 Dei effata sibi aliisque proponere prompta et facilis.
 Minime autem ex laudata in septima synodo scri-
 ptionis illius Moschi particula totum opus existiman-
 dum censeo: multis alioquin damnosis lucubrati-
 onibus plena usquequaque adjungenda esset fides,
 quorum selectum aliquem, si forte, locum synodus
 aliqua usurpaverit. Vigeat ea tempestate Joannes
 Grammaticus, cognomento Philoponus, Alexandri-
 nus litteris exquisitis apprime eruditus: sed propter
 catholicæ fidei contraria dogmata inter hæreticos re-
 latus, nam Tritheitarum parens fuit, et juxta Orige-
 nem corporum resurrectionem inficiatus est, scripto
 in id argumentum opere quo Patrum auctoritatem
 ludibrio habuit; sed a Theodosio monacho, Conone,
 Eugenio et Themistio luculenter refutatus est.

X. At Theodorus Ascidas Origenistarum, et Ace-
 phalorum, sive Monophysitarum columen, cum
 Origenem ab episcopis Justiniani opera reprobatum
 ægre ferret, Theodorum Mopsuestiæ episcopum,
 Origeniano nonini, dum viveret, infensum, et mul-
 tis adversus eum editis opusculis celebrem oppu-
 gnandum sibi, et anathematis subijciendum pro-
 posuit, ob id maxime, quod a Chalcedonensi sy-
 nodo fuerat laudatus. Imperatori itaque concilii
 hujus auctoritatem adversus Acephalos scriptis de-
 fendenti, favore Theodoræ Augustæ suggerit, fru-
 stra scribendi laborem ab eo suscipi, qui posset
 Acephalos ad suam communionem compendio revo-
 care, si Theodorus Mopsuestenus, et Ibas Edesseni
 ad Marin Persam epistola, utpote Nestorii lue con-
 taminata, et Theodoretæ castigationes adversus duo-
 decim Cyrilli capitula sive anathematis totidem
 Nestorii anathematismis oppositos damnarentur;
 his quippe Acephalorum cum Catholicis concordiam
 maxime retardari.

XI. Assensit credulus imperator, et pacis in Ec-
 clesia conciliandæ cupidus edictum a Theodoro
 Ascida confictum suo nomine promulgari passus

est, Romam recens profecto Pelagio diacono, pes-
 quam apud Justinianum apocrisiarii munere functum
 est. Hoc edicto anathema is esse jubetur, qui Theo-
 dorum Mopsuestenum, qui epistolam ad Marin
 Persam hæreticum, quam Ibas conscripsisse ferunt,
 quique scripta Theodoretæ adversus Cyrillum et
 duodecim ejus capitula, defenderit. Verum perpa-
 rum id valere intelligens imperator nisi episcopo-
 rum subscriptione vim ac robur adipisceretur, mul-
 tos ad assensum pertraxit; multi quod salva synodi
 Chalcedonensis auctoritate capitula hæc labefacta
 non posse, et in ecclesiasticis rebus insuper haben-
 dam esse imperatoris auctoritatem crederent, con-
 sentire renuerunt. Vigiliam ipsam Romanam pon-
 tificem, ea tuentem capitula, Constantinopolim
 accessit Justinianus; sententiam rogat super tri-
 bus capitulis; tergiversatur pontifex, episcopos 111,
 qui aderant in synodum colligit; et quid quisque
 sentiret, scripto edere jubet, demumque in Just-
 niani sententiam concedit; et anno 548, decretum
 edit, quod *Judicatum* appellatur, eoquo tria se
 damnare capitula declarat, salva synodi Chalcedo-
 nensis auctoritate. Hinc tamen schismata multa
 conflata sunt, cum synodi hujus reverentiam et ma-
 jestatem a Romano pontifice violatam episcopi præ-
 cipue Occidentis existimarent; quamvis urgenti
 Justiniano, ut absque ulla synodi hujus mentione
 in trium capitulorum damnationem consentiret,
 constanter restiterit. Sed tandem ad sanio-rem men-
 tem reversis Mena Constantinopolitano et Theodoro
 Casariensi, quos a sua communionem removerat Vi-
 gilius, et abrogatis item edictis, quæ de tribus ca-
 pitulis publicaverat Justinianus, placuit legitime
 synodo questionum illarum disceptationem et arbi-
 trium permitti.

XII. Origenistarum interim secta in Palæstia
 rursum ac vicinis regionibus nova incrementa ca-
 ptebat. Scribit Leontius Neapoleos Cypri antistes,
 qui Heraclio imperatori cœvus fuit, quæsitivum
 aliquando inter se duos Asceterii cujusdam, qui
 erat Emesæ proximum, monachos, cur Origenes
 hæreticus (sic enim appellatur) tantis a Deo doni-
 bus ornatus fide excidisset. Cumque alter non Dei,
 sed naturæ donum, eam qua pollebat scientiam esse
 pugnaret; alter contra neminem ex naturæ dono
 ejusmodi excudere opera posse pertenderet, qualia
 ab eo conscripta sunt; visum utrique est rem ad
 Palæstina monachos, quorum tum magna percre-
 buerat fama, dijudicandam deferre. Pergunt illi ad
 monasteria mari Mortuo contermina, et Joannem
 abbatem ac Simeonem rogant, equid de re iniet-
 so quæsitæ sentiant: illi vero Simeonem alium co-
 gnomento Salum (quod est, ut conjicio, שלם, mu-
 tato ζ finali in ζ , quemadmodum in *Ἀννίβας*, pro
Annibal) id est insanum et fatuum, Emesæ habi-
 tantem consuli jubent. Vir ille fastus ac inanis glo-
 riæ proculcandæ causa modestiam suam delirationis
 simulatione tegebat, vulgoque pro motione habebatur.
 Is lupinorum, quos tum forte comedeat, sum-

hilo usus, aduentibus monachis significavit, Origenem ingenio suo confisum, cum altiora sectaretur. In mare lapsus periisse. Hoc ipso anno Origenismi suspectum Maerium Jerosolymitanum patriarcham, priusquam electionem ipsius suffragio suo imperator roborasset, sede sua deturbatum fuisse narrat Evagrius: at in eandem aliquanto post restitutum, cum Origenem, Evagrium et Didymum damnasset, ab eodem proditum est. Quamvis autem publice et privatim Origenes infamaretur, nihilo magis Origenistarum Palaestinarum animi conseruerunt; cumque in Nova praecipue Laura secta ipsorum invaleretur, ab Eustochio Jerosolymorum episcopo inde extrusi sunt. In varias illi partes disseminati, multos dogmatis suis inescatos ad opem sibi ferendam pellexerunt. Impense sauebat illis Theodorus ille quem dixi Ascidas, Justiniani consiliorum particeps, magnaque ipsi familiaritate conjunctus. Factum ille Eustochii vituperabat palam, et in ipsum aulam commovebat. Atque hanc cogendam quintae synodi causam fuisse scribunt Evagrius et Nicephorus.

XIII. Coacta Constantinopoli synodo anno 553, multis in ea de tribus capitulis actum est. Quae singula huc referre quoniam non est nostri instituti, dixisse hoc unum sufficiat, reuidente Vigilio, qui synodi celebrationi pro viribus intercesserat, et tria capitula denovo defendenda sumpserat, damnata illa nihilominus fuisse, et Vigilium Theodori, Ibae, et Theodoretii partes tuentem per libellum a se compositum, et Justiniano missum, quem *Constitutum* appellavit, et concilio subscribere recusantem, in euatodiam fuisse actum, et modicum ei panis et aquae fuisse suppeditatum, ut habet Anastasius in ipsius *Vita*, multosque episcopos ex Illyricis praecipue et Afris, eandem ob causam sedibus fuisse defectos, exsilio multatos, et modis omnibus male habitos; alios ditatos muneribus assensum praebuisse: sed Romanam demum Ecclesiam inter oecumenicas et legitimas synodos quintam, vel Vigilii ipsius, vel Pelagii, aliorumque pontificum nutu admisisse; et ab exsilio, rogatu Narsetis, revocatum cum aliis Vigilium, dum Romam repeteret, in Sicilia obisse. Manifestum itaque est ex Origenistarum altercationibus, et Pelagii ac Theodori Caesariensis similitudinibus et odiis hos motus et turbas in Ecclesia exstitisse: « Illud liquere omnibus credo, » inquit Liberatus *Breviar.* cap. 24, « per Pelagium diaconum et Theodorum Caesareae Capadociae episcopum hoc scandalum in Ecclesiam fuisse ingressum. Quod etiam publice ipse Theodorus clamitavit, se et Pelagium vivos incendendos, per quos hoc scandalum introiit in mundum. » Domitianus ipse Ancyranus Origenicae doctrinae assertor, in epistola quadam ad Vigilium papam, Origenistarum opera factum agnoscit, ut tria capitula a Justiniano damnarentur: testis Facundus Hermianensis episcopus libr. 1 *ad Justin.*, cap. 2, « Invenit, inquit, desideratam occasionem (haereticorum spiritus) ex furore anorumdam, qui sub no-

mine Christiano latenter in Ecclesia gentile Origenis dogma sectantur. Et quia per instantiam tuae religionis ejusdem profani dogmatis iterata damnatio est; hinc ejus sectatores exarserunt adversus Ecclesiam, quaerentes eam quacunque possent in missione turbare. Et hoc totum publicam notitiam non effugit, praesertim cum et Domitianus quidem Ancyrensis civitatis episcopus provinciae primae Galatiae, qui fuit ipsius Origenianae haeresis manifestus assertor, per libellum quem ad beatissimum papam Vigilium scripsit, Deo extorquente confessus est, quod ejus complicis Origeniani, cum viderent non se posse proprium dogma defendere, neque sibi quidquam spei de conflictu restare, ad ultionem eorum quae contra Origenem gesta sunt, hae Ecclesiae scandala commoverunt. » Quod et clarius repetit lib. iv, cap. 4.

XIV. Utrum porro de Origene ac Origenistis in quinta synodo actum sit, investigandum est: nam de iis penitus siluisse ipsam nulla usus circuitione Halloxius asseruit, et quae ante, vel post concilium adversus Origenem gesta sunt, ea multos vel odio Origenis, vel imperatori adulantes, vel humanitus lapsos, in concilio ipso gesta scripsisse. Equidem sic olim existimasse me fateor, quod jactari vulgo et credi solet, hujus auctoritate concilii damnatum fuisse Origenem, Origenisque doctrinam, id Graecorum fraude fuisse conflictum, et in Evagrii historiam fortasse insertum. Ad id credendum his potissimum rationibus permovebar: nullam in actis concilii Origenis exstare damnationem, nullam apud Victorem Tununensem, vel Facundum, horum temporum aequales, et rerum gestarum testes. Verum re accuratius pensitata, actam in synodo Origenis, Origenistarumque causam, ipsumque cum asseclis, et dogmatis damnatum, et anathematis confossum fuisse non persuasus sum modo, sed quicumque etiam aliter senserit, vel parum attentum, vel non satis pudentem esse oportere. Causas cur id crediderim has habui. Primum totius rei summam, et verba ipsa anathematis ab Evagrio relata esse video, quem totum Graecolorum agmen sequitur, auctor *Chronici Alexandrini*, Georgius Syncellus, Theophanes, Photius in libello *De synodis*, Nilus Rhodius, et anonymi duo qui de synodis quoque scripserunt, quosque in canonici juris antiqui Bibliothecam contulit Henricus Justellus vir clarissimus; Zonaras, Glycas, maxime vero Cedrenus, qui et Justiniani epistolam ad synodum representat, in qua flagitat a Patribus, ut Origenem, Origenisque gregales damnent; et Nicephorus, qui anathematismos in Origenem a synodo vibratos ἀπολεξεί recitat. Cyrillus praeterea monachus saepe jam a nobis citatus, qui Justiniani aeo floruit, et res in synodo gestas ignorare non potuit, Origenem in ea damnatum fuisse diserte docet in *Vita Euthymii*, cap. 103. « Cum praecedente autem tempore, inquit, postea congregata fuisset Constantinopoli quinquagesima synodus, et Origenis ac Nestorii do-

Prælo spirituali, cap. 26, narratur. Adierat Cyril-
 lum Theophanes ille aliis ipsum de rebus percontat-
 urus, quem cum in Nestorii luto hæerere perspexisset
 Cyrillus, orare jussit ut æquæ verior esset do-
 ctrina, sibi patefieret. Oranti astitit quidam, aspectu
 terribilis, assumptumque deduxit in tenebrosum lo-
 cum, et fœtidis ignibus horridum: tum ei mediis
 in flammis Nestorium, Eutychetem, Apollinarem,
 Dioscorum, Severum, Origenem, et alios aspicienti,
 destinatum hunc esse locum dixit hæreticorum sup-
 plicii; in eoque futurum ut pœnas ipse det ali-
 quando, nisi a præceptis animo opinionibus disces-
 serit. Visum Cyriaco narravit Theophanes, et ca-
 tholicæ Ecclesiæ nomen dedit. Laudatur istud Mo-
 schi opus in septima synodo, indeque multum ipsi
 auctoritatis accessisse credentes plerique, id Theo-
 phanis somnium pro edito divinitus oraculo habent.
 Quo equidem parum permoveor, nam ejusmodi
 somniationum ferax est Græcolorum, ac præsertim
 monachorum natio; et quæcunque per otium ima-
 ginum artifex mentis facultas fingit, sic tanquam
 Dei effata sibi aliisque proponere prompta et facilis.
 Minime autem ex laudata in septima synodo scri-
 ptionis illius Moschi particula totum opus existiman-
 dum censeo: multis alioquin damnosis lucubrati-
 onibus plena usquequaque adjungenda esset fides,
 quorum selectum aliquem, si forte, locum synodus
 aliqua usurpaverit. Vigebat ea tempestate Joannes
 Grammaticus, cognomento Philoponus, Alexandri-
 nus litteris exquisitis apprime eruditus: sed propter
 catholicæ fidei contraria dogmata inter hæreticos re-
 latus, nam Tritheitarum parens fuit, et juxta Orige-
 nem corporum resurrectionem inficiatus est, scripto
 in id argumentum opere quo Patrum auctoritatem
 ludibrio habuit; sed a Theodosio monacho, Conone,
 Eugenio et Themistio luculenter refutatus est.

X. At Theodorus Ascidas Origenistarum, et Ace-
 phalorum, sive Monophysitarum columen, cum
 Origenem ab episcopis Justiniani opera reprobatum
 ægre ferret, Theodorum Mopsuestiæ episcopum,
 Origeniano nomini, dum viveret, infensum, et mul-
 tis adversus eum editis opusculis celebrem oppu-
 gnandum sibi, et anathematis subjiciendum pro-
 posuit, ob id maxime, quod a Chalcedonensi sy-
 nodo fuerat laudatus. Imperatori itaque concilii
 hujus auctoritatem adversus Acephalos scriptis de-
 ludenti, favore Theodoræ Augustæ suggerit, fru-
 stra scribendi laborem ab eo suscipi, qui posset
 Acephalos ad suam communionem compendio revo-
 care, si Theodorus Mopsuestenus, et Iba Edesseni
 ad Marin Persam epistola, utpote Nestorii lue con-
 taminata, et Theodoretæ castigationes adversus duo-
 decim Cyrilli capitula sive anathematis totidem
 Nestorii anathematis oppositos damnarentur;
 his quippe Acephalorum cum Catholicis concordiam
 maxime retardari.

XI. Assensit credulus imperator, et pacis in Ec-
 clesia conciliandæ cupidus edictum a Theodoro
 Ascida confictum suo nomine promulgari passus

est, Romam recens profecto Pelagio diacono, post-
 quam apud Justinianum apoerisarii munere functum
 est. Hoc edicto anathema is esse jubetur, qui Theo-
 dorum Mopsuestenum, qui epistolam ad Marin
 Persam hæreticum, quam Ibas conscripsisse ferat,
 quique scripta Theodoretæ adversus Cyrillum et
 duodecim ejus capitula, defenderit. Verum perpa-
 rum id valere intelligens imperator nisi episcopo-
 rum subscriptione vim ac robur adipisceretur, mul-
 tos ad assensum pertraxit; multi quod salva synodi
 Chalcedonensis auctoritate capitula hæc labefactari
 non posse, et in ecclesiasticis rebus insuper haberi
 dam esse imperatoris auctoritatem crederent, con-
 sentire renuerunt. Vigiliam ipsam Romanam pon-
 tificem, ea tuentem capitula, Constantinopolim
 accessit Justinianus; sententiam rogat super tri-
 bus capitulis; tergiversatur pontifex, episcopos ut
 qui aderant in synodum colligit; et quid quisque
 sentiret, scripto edere jubet, demumque in Justini-
 aniani sententiam concedit; et anno 548, decretum
 edit, quod *Judicatum* appellatur, eoque tria se
 damnare capitula declarat, salva synodi Chalcedo-
 nensis auctoritate. Hinc tamen schismata multa
 conflata sunt, cum synodi hujus reverentiam et ma-
 jestatem a Romano pontifice violatam episcopi præ-
 cipue Occidentis existimarent; quamvis urgenti
 Justiniano, ut absque ulla synodi hujus mentione
 in trium capitulorum damnationem consentiret,
 constanter restiterit. Sed tandem ad sanio-rem men-
 tem reversis Mena Constantinopolitano et Theodoro
 Cæsariensi, quos a sua communionem removerat Vi-
 gilius, et abrogatis item edictis, quæ de tribus ca-
 pitulis publicaverat Justinianus, placuit legitimæ
 synodo quæstionum illarum disceptationem et arbi-
 trium permitti.

XII. Origenistarum interim secta in Palæstina
 rursum ac vicinis regionibus nova incrementa ca-
 piebat. Scribit Leontius Neapoleos Cypri antistes,
 qui Heraclio imperatori cœvus fuit, quæsiturum
 aliquando inter se duos Asceterii cujusdam, qui
 erat Emesæ proximum, monachos, cur Origenes
 hæreticus (sic enim appellatur) tantis a Deo don-
 bus ornatus fide excidisset. Cumque alter non Dei,
 sed naturæ donum, eam qua pollebat scientiam esse
 pugnaret; alter contra neminem ex naturæ dono
 ejusmodi excudere opera posse pertenderet, quæ
 ab eo conscripta sunt; visum utrique est rem ad
 Palæstina monachos, quorum tum magna percre-
 buerat fama, dijudicandam deferre. Pergunt illi ad
 monasteria mari Mortuo contermina, et Joannem
 abbatem ac Simeonem rogant, equid de re inter
 se quæsitæ sentiant: illi vero Simeonem alium co-
 gnomento Salum (quod est, ut conjicio, $\Sigma\lambda\mu\lambda$, mu-
 tato λ finali in ζ , quemadmodum in Ἀννίβας , pro
Annibal) id est insanum et fatuum, Emesæ habi-
 tantem consuli jubent. Vir ille fastus ac insanis glo-
 riæ proculcandæ causa modestiam suam delirationis
 simulatione tegebat, vulgoque pro motione habebatur.
 Is lupinorum, quos tum forte comedebat, fru-

hilo usus, adeuntibus monachis significavit, Origenem ingenio suo confisum, cum aliora sectaretur, in mare lapsum periisse. Hoc ipso anno Origenismi suspectum Macarium Jerosolymitanum patriarcham, priusquam electionem ipsius suffragio suo imperator roborasset, sede sua deturbatum fuisse narrat Evagrius : at in eandem allquanto post restitutum, cum Origenem, Evagrium et Didymum damnasset, ab eodem proditum est. Quamvis autem publice et privatim Origenes infamaretur, nihilo magis Origenistarum Paestinarum animi consederunt; cumque in Nova præcipue Laura secta ipsorum invalesceret, ab Eustochio Jerosolymorum episcopo inde extrusi sunt. In varias illi partes disseminati, multos dogmatis suis inescatos ad opem sibi ferendam pellexerunt. Impense favebat illis Theodorus ille quem dixi Ascidas, Justiniani consiliorum particeps, magnaque ipsi familiaritate conjunctus. Factum ille Eustochii vituperabat palam, et in ipsum aulam commovebat. Atque hanc cogendæ quintæ synodi causam fuisse scribunt Evagrius et Nicephorus.

XIII. Coacta Constantinopoli synodo anno 553, multis in ea de tribus capitulis actum est. Quæ singula huc referre quoniam non est nostri instituti, dixisse hoc unum sufficiat, reitente Vigilio, qui synodi celebrationi pro viribus intercesserat, et tria capitula denovo defendenda sumpserat, damnata illa nihilominus fuisse, et Vigilium Theodori, Ibae, et Theodoretii partes tuentem per libellum a se compositum, et Justiniano missum, quem *Constitutum* appellavit, et concilio subscribere recusantem, in custodiam fuisse actum, et modicum ei panis et aquæ fuisse suppeditatum, ut habet Anastasius in ipsius *Vita*, multosque episcopos ex Illyricis præcipue et Afris, eandem ob causam sedibus fuisse dejectos, exsilio mulctatos, et modis omnibus male habitos; alios ditatos muneribus assensum præbuisse : sed Romanam demum Ecclesiam inter œcumenicas et legitimas synodos quintam, vel Vigilius ipsius, vel Pelagii, aliorumque pontificum nutu admisisse; et ab exsilio, rogatu Narsetis, revocatum cum aliis Vigilium, dum Romam repeteret, in Sicilia obiisse. Manifestum itaque est ex Origenistarum altercationibus, et Pelagii ac Theodori Cæsariensis simultatibus et odiis hos motus et turbas in Ecclesia existisse : « Illud liquere omnibus credo, » inquit Liberatus *Breviar.* cap. 24, « per Pelagium diaconum et Theodorum Cæsareæ Cappadociæ episcopum hoc scandalum in Ecclesiam fuisse ingressum. Quod etiam publice ipse Theodorus clamitavit, se et Pelagium vivos incendendos, per quos hoc scandalum introivit in mundum. » Domitianus ipse Ancyranus Origenicæ doctrinæ assertor, in epistola quadam ad Vigilium papam, Origenistarum opera factum agnoscit, ut tria capitula a Justiniano damnarentur : testis Facundus Hermianensis episcopus libr. 1 *ad Justin.*, cap. 2, « Invenit, inquit, desideratam occasionem (hæreticorum spiritus) ex furore auctorumdam, qui sub no-

mine Christiano latenter in Ecclesia gentile Origenis dogma sectantur. Et quia per instantiam tuæ religionis ejusdem profani dogmatis iterata damnatio est; hinc ejus sectatores exarserunt adversus Ecclesiam, quærentes eam quacunque possent in missione turbare. Et hoc totum publicam notitiam non effugit, præsertim cum et Domitianus quidem Ancyrensis civitatis episcopus provinciæ primæ Galatiæ, qui fuit ipsius Origenicæ hæresis manifestus assertor, per libellum quem ad beatissimum papam Vigilium scripsit, Deo extorquente confessus est, quod ejus complices Origeniani, cum viderent non se posse proprium dogma defendere, neque sibi quidquam spei de conflictu restare, ad ultionem eorum quæ contra Origenem gesta sunt, hæc Ecclesie scandala commoverunt. » Quod et clarius repetit lib. IV, cap. 4.

XIV. Utrum porro de Origene ac Origenistis in quinta synodo actum sit, investigandum est : nam de his penitus siluisse ipsam nulla usus circuitione Halloxius asseruit, et quæ ante, vel post concilium adversus Origenem gesta sunt, ea multos vel odio Origenis, vel imperatori adulantes, vel humanitus lapsos, in concilio ipso gesta scripsisse. Equidem sic olim existimasse me fateor, quod jactari vulgo et credi solet, hujus auctoritate concilii damnatum fuisse Origenem, Origenisque doctrinam, id Græcotum fraude fuisse conflictum, et in Evagrii historiam fortasse insertum. Ad id credendum his potissimum rationibus permovebar : nullam in actis concilii Origenis existare damnationem, nullam apud Victorem Tununensem, vel Facundum, horum temporum æquales, et rerum gestarum testes. Verum re accuratius pensitata, actam in synodo Origenis, Origenistarumque causam, ipsumque cum asseclis, et dogmatis damnatum, et anathematis confossum fuisse non persuasus sum modo, sed quicumque etiam aliter senserit, vel parum attentum, vel non satis pudentem esse oportere. Causas cur id crediderim has habui. Primum totius rei summam, et verba ipsa anathematis ab Evagrio relata esse video, quem totum Græcorum agmen sequitur, auctor *Chronici Alexandrini*, Georgius Syncellus, Theophanes, Photius in libello *De synodis*, Nilus Rhodius, et anonymi duo qui de synodis quoque scripserunt, quosque in canonici juris antiqui Bibliothecam contulit Henricus Justellus vir clarissimus; Zonaras, Glycas, maxime vero Cedrenus, qui et Justiniani epistolam ad synodum repræsentat, in qua flagitat a Patribus, ut Origenem, Origenisque gregales damnent; et Nicephorus, qui anathematismos in Origenem a synodo vibratos ἀπολεξῆι recitat. Cyrillus præterea monachus sæpe jam a nobis citatus, qui Justiniani ævo floruit, et res in synodo gestas ignorare non potuit, Origenem in ea damnatum fuisse diserte docet in *Vita Euthymii*, cap. 105. « Cum præcedente autem tempore, inquit, postea congregata fuisset Constantinopoli quinta sancta synodus, et Origenis ac Nestorii do-

gmata fuissent ab ea percussa anathemate, et qui A Novam Lauram tenebant Origenistæ illiuc essent expulsi; et fideles et orthodoxi Patres rursus in eam migrassent, permittente mihi admirabili Joanne Silentiario, eo, inquam, qui erat episcopus, discedo a cœnobio et ipse quoque versor in hac Laura. » Et iterum in *Vita Sabæ*, cap. ult. : « Post hæc cum sancta et œcumenica quinta synodus congregata fuisset Byzantii, Theodorus Mopsuestiæ, et Origenes, et una cum his impia de præexistentia et resurrectione dogmata generali fuerant subjecta anathemati, et sic hæreticis deinceps omni ablata libertate loquendi, divini Sabæ Lauræ, et universa fere cum eis Palæstina, vicesimo tertio anno post illius mortem a gravibus hæresibus, et temporis acerbitate et iniquitate respirarunt. » Id fragmentum e *Vita Sabæ* in septima synodo, Act. 1, adducitur. Post annos vero octoginta quam synodus illa quinta celebrata est, ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham scribens Sophronius Jerosolymitanus antistes de ea sic disserit : Ἀναίρει δὲ καὶ ἐκρίπτει πρὸς θλεθρον πρωτοτύπως μὲν Ὀριγένην τὸν ἄφρονα, καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ θνειρώδη κομψεύματα, καὶ πολυειδοῦς ἀσεβείας πλήρη συγγράμματα, Ἐυαγρίου δὲ σὺν αὐτῷ καὶ Διδύμου τὰ δόγματα, καὶ πάντα αὐτῶν τὰ Ἑλληνικά καὶ τερατώδη, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μυθώδη ληρήματα. « Confodit autem et in interitum projicit præcipue quidem insanum Origenem, et omnia ejus delira scitamenta, et multiformis impietatis plenas lucubrations; Evagrii item cum eo et Didymi dogmata, omnesque eorum Græcicas et monstrosas, necnon et fabulosas ineptias. » Testatur idem synodus sexta, act. 17 et 18. Testatur et Constantinus imperator in edicto ad populum occiduas partes incolentem : et Leo II, Romanus pontifex, in epistola ad Constantinum quæ scriptiones duæ inter Acta concilii ejusdem sexti habentur. Testatur et pseudosynodus quinisexa can. 1, et synodiæ litteræ Theodori Jerosolymitani quæ recitatae sunt actione 3 synodi septimæ; et epistola Tarasii episcopi Constantinopolitani, totiusque adeo synodi septimæ ad Constantinum et Irenen, quæ exstat in actionem 7 concilii ejusdem; et Anastasius Bibliothecarius ad annum Justiniani vicesimum sextum. Hæc ita manifesta sunt, ut nemo contra vel excipere, D vel præscribere possit.

Quod ad Facundum autem Victorem pertinet, parum certe valere debet negativi, ut vocant, argumenti auctoritas, cum καταφατικὸν argumentum in contrariam partem affertur. Acta vero concilii cur de Origene siteant, mihi veri videtur persimilis a Baronio allata ratio, mutilata ea et truncata fuisse. Facti auctores suspicatur ille Origenistas, qui synodo præfuerunt, Eutychium Constantinopolitanum patriarcham, qui cum carnis resurrectionem tunc non admitteret (quem tamen errorem postea Gregorii papæ, hoc tempore S. R. E. diaconi et apocrisiarii suasu ejuravit), merito in Origenismi suspicionem venit : Theodorum quoque Cæsariensem totius con-

certationis artificem. Quod ut de illo opinari promptum est propter spectatam hominis vafrilitatem, ita de Eutychio sanctissimo et candidissimo homine suspicari vix equidem possum. Concilii profecto hujus cum Græca, tum Latina exemplaria Macri Antiocheni et Stephani studio fuisse vitata declarant sexta synodus, action. 14, et eorundem quoque adulationem prædicavit, action. 19, sub finem. At Acta tamen concilii etiamsi integra superesse demus, letendum certe erit in undecimo ex anathematismi, qui in collatione 8 exstant, Origenem inter alios hæreticos anathema esse sanciri. Et in collatione itidem quinta hæc leguntur verba : « Et multos quidem etiam alios invenimus post mortem anathematizatos : necnon etiam Origenem ; et si ad tempus Theophili sanctæ memoriæ, vel superius aliquis recurrerit, post mortem inveniet anathematizatum. Quod etiam nunc in ipso fecit et vestra sanctitas, et Vigilus religiosissimus papa antiquioris Romæ. » Assertit tamen satis fidenter Halloxius nomen Origenis in allata e collatione 8 verba fuisse intrusum, et aliorum hæreticorum nominibus subjectum, cum priorè loco fuisset ponendum. Quasi non etiam Theodoro Mopsuesteno Origenis nomen Cyrillus in loco mox e *Vita Sabæ* deprompto subjunxerit, ut plura exempla referre supersedeam, in quibus nullo discrimine, nulla temporis habita ratione nomina recensentur. Alterum itidem locum collationis 3 fuisse confictum, ut alias quasdam collationis ejusdem partes, arbitratur Halloxius, his impulsus argumentis, quod in prioribus collationibus ne verbum quidem de Origene factum sit; et in constituto probaverit Vigilus neminem esse post mortem damnandum. Ad prius argumentum respondebit Baronius multas ab Origenistis synodi hujus particulas fuisse suppressas : alterum vero hæc exceptione retundetur, docuisse quidem in *Constituto* Vigilium debere neminem post obitum damnari ; at contrarium in *Judicato* eundem statuisse.

XV. Nunc quoniam de Origene in quinta synodo actum fuisse constat, rei gestæ seriem exsequamur. Scribit Evagrius expulsis e Nova Laura Origenistis, cum id apud imperatorem factum vituperaret Theodorus Ascidas, Constantinopolim missos fuisse Rufum, et Cononem archimandritas, aliosque Palæstinae monachos virtute nobiles; eosque simul atque illuc delati sunt, ad ventilandam Origenis, Evagrii et Didymi causam accessisse : Ascida contra, ut de Theodoro Mopsuesteno, Iba et Theodoreto ageretur laborante : ante omnia quæsitum esse, utrum homines vita functi anathematis subijci possint; Eutychium, qui Amaseno episcopo tunc erat a responsis, quæstionem solvisse exemplo Josiæ regis, a quo non dæmonum solum sacerdotes in vivis agentes, interfecti, sed mortuorum etiam loculi re-fossi sunt : hoc dictum tanto omnium, sed Justiniani præsertim applausu fuisse exceptum, ut eum deinde ad Constantinopolitanam sedem imperator extulerit : de Theodoro deinceps Mopsuesteno, deque scriptis

Theodoretū, contra duodecim capitula Cyrilli, et de Ibae epistola ad Marin Persam fuisse disputatum; quibus damnatis cum adversus Origenis dogmata ipsiusque sequaces, obtulissent libellos Eulogius, Conon, Cyriacus et Pancratius monachi, sententiam synodi rogasse Justinianum, prolatis quoque in medium lucubratis a Vigilio de iis rebus libellis, in quibus Origenem laborasse ostendebat, ut apostolicæ doctrinæ sinceritatem Græcorum et Manichæorum deliriis aspergeret; quod in eo etiam jam ante culpaverat Justinianus in Epistola ad Menam, operam eum delisse dicens, "Ἰνα τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας, καὶ τῆν Μανιχαϊκὴν αὐτοῦ πλάνην εἰσαγάγῃ. « Ut fabulas Græcorum, et Manichaicum suum errorem introduceret: » et in epistola ad synodum de Origenistis loquens: "Ἰνα μὴ τέλειον, inquit, διὰ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Μανιχαϊκῆς ἀπάτης αὐτῶν πολλοὺς ἀπολέσωσιν. « Ut non penitus per Græcicam et Manichaicam suam fraudem multos perdant: » unde Origenem cum Manichæo conjungit Facundus lib. xii, cap. 4: « Ad hanc, inquit, obstinationem pertinere dicimus, imo principatum in ea tenere firmamus illas etiam doctrinas, quas quidam non quasi minus intelligendo Scripturas divinas, sed eis aperte resistendo, sola præsumptione spiritus condiderunt, sicut Manichæus atque Origenes. » Addit Evagrius post damnatum synodi vociferationibus Origenem, ipsiusque partiarior, placuisse ut de eo ad Justinianum referretur: tum verba ipsa repræsentat, in quibus Origenes tanquam faranathematum laqueis constrictus, et extra sacra mœnia dejectus esse dicitur; atque his adjecta esse ait damnata Origenistarum capitula, unde facile innotescat in quibus illi simul vel consentiant vel dissentiant; quintum ex iis capitulis continere dogma a monachis quibusdam Novæ Lauræ, et Theodoro Ascida assertum, quod Christo æquales futuros in restitutione apostolos, et martyres ex miraculis ab ipsis editis concludit; nefariasque Didymi, Evagrii et Theodori sententias reliquas diligenter fuisse collectas. Habet hæc eadem Nicephorus, sed nonnulla præterea de suo adnectit, velut, agitata hæc secunda sessione fuisse; adnectit et ipsos synodi anathematis, quos ad verbum describere se affirmat, quique ii ipsi sunt, quos epistolæ suæ ad Menam jam ante Justinianus subtexerat. Horum fides sit penes Nicephorum, levissimum, ut jam ante monimus, et futilem Græculum. Cedrenus autem litteras exhibet quæ a Justiniano ad synodum contra Origenem missæ sunt, quarum sententia hæc est: comperit habere se monachos esse Jerosolymis, qui Pythagoræ, Platonis et Origenis errores tueantur, qua de re quærendum decrevisse. Tum dogmata ipsorum aliquot recenset, illud potissimum quod istis maxime temporibus ventilatum adnotavimus de animarum προῦπάρξει, inter quas anima sola Christi suum ordinem immota tenuerit; quod ex Pythagoræ et Plotini, ac præcipue Platonis somniationibus ab Origene translatum demonstrat: quamobrem Patres

A hortatur ut deliria ejusmodi, una cum Origene, ejusque sequacibus, anathemate obterant. Quibus acceptis litteris, Patres unanimi consensu paruisse subjicit demum Cedrenus.

XVI. Ita profligatis Origenistarum rebus, quicunque factionis hujus affines erant e Sabæ Lauris sunt ejecti, in easque rursum orthodoxi Patres migrarunt. Tum vero ab hæresibus et temporum difficultate Palæstina respiravit, cum adversus œcumenici concilii auctoritatem deinceps mutire vix auderet quisquam. Unde in tantam venit totius Orientis invidiam Origenis nomen ac doctrina, ut hodieque ecclesiasticis legibus apud Græcos velutum esse ferant, ne quis opera ipsius describat; qui secus faxit, hunc extra Ecclesiæ communionem esse juberi. Magnum tunc erat in Ecclesia Cassiodori nomen, cujus de Origene sententiam, post latos a Constantinopolitana synodo in eum anathematis sciscitari operæ pretium est. In libro itaque *De institutione divinarum Scripturarum* talia de eo scribit, multorum ipsum Patrum sententia hæreticum declarari, et a Vigilio papa denuo esse damnatum; nempe per *Constitutum*, ut suspicari licet, in eam rem speciatim publicatum; Theophilum triginta quinque ipsius errores redarguisse; magno in eum dolore Epiphanium succensusisse; maxime in eo legendo probandam regulam, quæ ab Hieronymo in Epistola ad Tranquillinum proposita est. Florebant circa hanc tempestatem Anastasius Sinaita et Joannes Scholasticus, cui ex titulo libri, *Scala paradisi*, inscripti, Climaci cognomentum fecerunt: horum uterque erga Origenem Origenisque asseclas male affectus fuit. Fuit illud etiam ad Origenistarum minuendam existimationem perappositum, quod in novam hæresim lapsa Justiniano assensi sunt: hæreseos autem illius capitale hæc erat dogma, corpus Christi dum agitare vitam, nullis affectibus, nulli obnoxio corruptioni fuisse: quod cum calculo suo probarent Origenistæ, nulli non manifestum fuit, quam promptum iis esset a probata Ecclesiæ doctrina recedere. Post aliquot annos pontifex Romanus creatur Pelagius secundus, cujus de Origene Origenisque secta opinionem patefacit nomine ipsius scripta a Gregorio Romano adhuc diacono, postmodum vero pontifice, epistola. Sic ille ergo Eliam Aquileiensem episcopum, aliosque schismaticos Istriæ episcopos, et tria propugnantes capitula alloquitur: « Quid namque in hæresiarchis Origene deterius, et quid in historiographis inveniri Eusebio honorabilis potest? Et quis nostrum nesciat in libris suis quantis Origenem Eusebius præconiis attollat? Sed quia sancta Ecclesia suorum fidelium corda benignius, quam verba districtius pensat, et plus in hæreticis sensum proprium, quam testatio Eusebii absolvere potuit; nec rursus Eusebium laudati Origenis culpa damnavit. Annon et Gregorius Nysse urbis episcopus, cum Canticum canticorum exponit, magnis Origenem laudibus præfert? Annon et Hieronymus nostræ Ecclesiæ presbyter, et singularis Hebræi ser-

monis interpret tanto erga Origenem favore intenditur, ut pene discipulus ejus esse videatur? Sed quia plus causa quam verba pensanda sunt, nec ista sua benignitas nocuit, nec illum a reatu proprio favor alienæ attestacionis excusavit. Certe hic ipse Gregorius, cum antea apocrisarii munere Constantinopoli fungeretur, adversum sanctissimum præsulèm Eutychium, Origenis doctrinam de resurrectione tuentem fuerat velitatus: docuerat enim bonus ille vir, corpus nostrum in resurrectione manibus tangi non posse, ventisque et aere esse subtilius. Renascentem errorem, sed vix ulli tamen his in oris probatum Gregorius coercuit, eumque moriens Eutychius revocavit, cum librum ipsius Tiberius imperator flammis dignum judicasset. Hac quoque circiter tempestate Leontius Byzantius, a Leontio altero Byzantino, sive, juxta alios, Byzaceno monacho supra commemorato diversus, Origenem scriptis aculeatis laceravit.

XVII. Ex eo Origenismi invidia paulum obsolevit, nec multos sequens ætas ipsi infensos tulit. Anno, postquam synodus quinta celebrata est, octogesimo, Sophronius Jerosolymitanus præsul ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham synodicam scribens epistolam, quæ est veluti professio fidei, inter alios hæreticorum errores præcipua enumerat Origenis dogmata fidei Christianæ contraria, et gravissimis verbis confutat, eundemque in concilio quinto damnatum fuisse asseverat; tum ipsum deinde cum perditissimis hæreticis collocat. Relata est hæc epistola inter Acta synodi sextæ action. 11. Deinde actione 17 et 18, iteratur concilii definitio, in qua probantur et confirmantur decreta quintæ synodi, quæ synodus illic dicitur adversus Theodorum Mopsuestenum, Origenem, Didymum et Evagrium fuisse congregata. In eadem actione 18, habetur edictum Constantini imperatoris, in qua suscipere se denuntiat, quæ quinta synodus sanxit *contra Dei impugnatores Origenem, Didymum et Evagrium*. Denique Leonis II papæ epistolam ad Constantinum exhibet, in qua rata esse jubens quæ œcumenicæ synodi sex statuerant, inter alios hæreticos, quos ea concilia anathematis contuderant, Origenem Adamantium, Didymum et Evagrium ponit. Nec melius habitus est Origenes ab Isidoro Hispalensi, qui *Origina*. lib. VIII, cap. 5, hæreseon inter Christianos exortiarum seriem pertexens, Origenianos commemorat, ipsorumque reprobata opinionem exponit. Refert ex eo Epigramma istud Guido Carmelita, in quo loquens inducitur Origenes:

*Ille Origenes ego doctor (53) verissimus olim
Qui primum fidei grammata (54) clara dedi:
Celsus eram meritis, et clarus munere sancti;
Præreptus subito voce nocente rui.
Condere, si credis, studui tot millia libros,
Quot legio missos ducit in arma viros.
Nulla meos unquam tetigit blasphemia sensus,
Sed vigil, et prudens tutus ab hoste fui.*

⁵³⁻⁵⁵ Anast. in *Hist. ad ann. Chr. 185 et 214.*

(53) Leg. forte: *Ille ego sum Origenes doctor.*

*A Sola mihi casum Περὶ ἀρχῶν dicta dederunt.
His me collectis aspera tela premunt.*

Anno 649, primam synodum Lateranensem coegit Martinus pontifex ad Constantinum imperatoris splendendum typum, et novis ac repetitis anathematis proterendos Sergium, Pyrrhum ac Paulum Monothelitas. Origenes in ea cum suis sequacibus Didymo et Evagrio ab Ecclesia proscribitur. Favisse e contrario videtur Origeni Stephanus Gobarus Trithelita, ut ex *Helii* codice xxxiii, conijcere promptum est; pleraque siquidem ipsius dogmata maxime reprobata in utramque disputavit partem, sententiam ipse suam fortasse hac arte occultaus; præcipuosque Origenis laudatores commemoravit. Vixit circa annum 720, Germanus patriarcha Constantinopolitanus, qui præter alia opuscula ἀνταποδοτικόν, sive ἀνόθευτον scripsit. Libri hujus summa fastigiis legens Photius cod. ccxxxiii, in eo præcipue hoc agi refert, ut Gregorii Nysseni scripta ab illo Origenis errore immunia esse probentur, quo dæmones ac homines infernis ignibus damnatos liberatum aliquando iri affirmatur; ab Origenistis ergo Gregorii libros partim spuris additamentis, partim etiam male interpretatis verbis fuisse vitiatos Germanum pertendisse, eoque opere insignem de Origenistis aperte convictis triumphum egisse. Coævus propemodum fuit Germano huic Joannes Damascenus, qui suum adversus Origenistas odium clarissimis testimoniis declaravit; in libro nresertim *De hæresibus*, in quo teterrimis hæreticis Origenianos accenset, eosque Augustinum et Epiphanium assectatus duplices fuisse ait. Idem in *Eclogis*, quæ manuscriptæ exstant in Bibliotheca Claromontana Societatis Jesu, fragmenta quædam affert Antipatri Bostrorum episcopi, ἐκ τῆς κατὰ τῶν βλασφημιῶν τοῦ δυσωνόμου Ὀριγίνου πραγματείας. Qui quomodo fuerit in Origenem animatus ex hoc titulo intelligitur. De hujus Antipatri ætate diu ac multum mihi quesita, id solum hæcenus potui deprehendere, Eusebio quem suggillat recentiore fuisse, Joanne Damasceno a quo laudatur, vetustiore. Incomperta quoque mihi ætas Joannis Mabropodæ metropolitani Ecclesiæ Euchaitarum, qui scripsit solutionem in explicationem Origenis in Psalterium. Recensetur ille liber in catalogo Bibliothecæ Constantinopolitanæ illustrissimi principis Marmoretæ, qui subnexus est supplemento Bibliothecæ Gesnerianæ Antonii Verderij. Anonymum quoque Origenis Scholiasten commemorat Antonius Possevinus in *Apparatu sacro*, ætatis perque ignotæ. Nihilo magis conijcere possum quo tempore lucubrata fuerit Ὀριγενιστῶν ἐρωτησις πρὸς πιστόν, quæ ponitur in Allatiano Vaticanæ Bibliothecæ censu. Par Damasceni Venerabilis Beda æquum Origeni se præbuit; nam et præclaras ejus doctas extulit præconiis in *Collectaneis* et *Floribus*, cap. De luminarib. Eccles., nec vitia tamen dissimulavit. Iniquior Anastasius Bibliothecarius ²⁹⁻³² suppressis Adamanti laudibus ejus tantum errores amare ultes

(54) Leg. f. *dogmata.*

est, Eusebiumque ipsum nimii erga Origenem amoris acriter coarguit. Sæculo sequente, quod a Christi ortu nonum numeratur, floruit Haymo Alberstansensis. Apertis ille verbis Origenem crimine conatus est absolvere, errores vel ipsi ab hæreticis afflictos vel ab ipso non ex sententia, sed ex opinione præpositos asseverans. Contra vero Photius Constantinopolitanus patriarcha ipsius æqualis Adamantium sævissime proscidit.

XVIII. Longum esset singulorum explorare et referre sententiam, qui obiter ac aliud agentes de Origene Origenisque doctrina quid sibi videretur strictim ediderunt. Quid enim Georgium Syncellum, et Theophanem, quid Georgium Cedrenum, quid Theophylactum, quid Joannem Zonaram, quid Michaellem Glycam, quid Nicephorum Callisti commemorem, a quibus, ut a tota fere Græculorum natione pessime exceptus est? quid Nilum¹⁴ Thessalonicensem, qui nihil ait Origeni, Christianorum licet sapientissimo et Scripturæ peritissimo, profuisse sapientiam, quo minus a fidei integritate descisceret? Suidas lexicographus pro more suo aliorum dicta compilans duplici Origenem donavit elogio, quorum prius ex Eusebii libro *De script. eccl.* fere decerptum, sed confuso et perturbato ordine, partim etiam ex Græca interpretatione Elogii quo ipsum donavit Hieronymus, mirifice ipsum extollit; alterum vero depromptum ἀπολεξῆαι ex Cedreno hæreseos ipsum crimine compellat. Animadversionem vero nostram postulat, quod pro Origene Nicetas scripsit elogium: « Hoc autem, inquit, in summa dicendum est, Origenem in physicis theorematibus, eorumque allegoriis, necnon in tota morali disciplina doctorum omnibus acceptissimum, accommodatissimumque fuisse, atque adeo cum, qui virtutem actionibus se maxime omnium exerceret. Hujus enim exercitii studio vitam usque adeo excolebat, ut pectus ejus, quemadmodum aiunt, præ nimia rei cujuscunque animatæ continentia et abstinentia exciderit. At in vera fide, iisque disciplinis, quæ majorem contemplationem, atque in primis theologiam requirunt, omnium quotquot illum præcesserunt, et secuti sunt, absurdissimum se præstiterit: » quæ ex Epiphonio hæc. LXIV, cap. 5, fere decerpta sunt. Rursum vero quid Sidonium Apollinarem, quid Bedam, quid Freculphum Lexoviensem, quid Reginonem, quid Hermannum Contractum, quid Marianum Scotum, quid Honorium Augustodunensem, quid Gulielmum Parisiensem appellem, qui in eum sese æquiores præbuerunt? quid Martinum Polonum qui magnis eum extulit laudibus? quid Anastasium Bibliothecarium qui in contraria fuit sententia, et asperrimis ipsum conviciis perfricuit? quid Bernardum, qui in sermone de verbis Origenis, hunc circumspecte legendum esse monet, quod multa illum contra fidem scripsisse sanctorum Patrum tradat auctoritas? quid Thomam Aquil-

anatem, ipsum haud secus ac parentem Arianorum incessentem? quid Robertum Carsonum Anglum, quem scripsisse librum *De salvatione Origenis* refert Balæus Centur. 3 *Scriptorum Britannia*? quid Vincentium Bollovacensem, qui *Speculi doctrinalis* lib. XVIII, cap. 43, summa æquitate de Origene pronuntiat? quid Wernerum Westphalum, qui postquam laudes in Origenem congessit, conciliare se non posse dicit repugnantes et oppositas de meritis ac virtutibus Origenis sententias? Quid varios præterea inferioris illius ævi hæreticos recenscam, qui pleraque ipsius placita renovarunt: velut ii quibus nomen fuit de Barulo, quos historici narrant animarum προῦπαρξιν defendiasse, et beatam Virginem pro angelo habuisse; velut Valdenses, qui sacerdotes quandiu criminibus et noxis impliciti hærent, ordinis sui potestate uti non posse, et pios omnes sacerdotes esse asserebant? Unum illud monitos lectores velim, asperius fere a Græcis Origenem quam a Latinis adhiberi, cujus rei causam ad synodum quintam referimus, quæ cum Origenem una cum tribus capitulis damnasset, tria vero capitula complures Occidentis episcopi adversus synodi auctoritatem tueri instituisent, hinc tuendi quoque Origenis profecta apud ipsos videtur esse consuetudo.

XIX. Piam feminam Mechtildem decimum quartum sæculum tulit. Hujus ante annos aliquot in lucem emissa Vita est, in qua editum ipsi divinitus oraculum quoddam nostra observatione dignum refertur. Cœlitus quippe Deum ipsi nuntiasse narrat Vitæ hujus scriptor, quidquid Samsoni, Salomoni et Origeni condonatum a se et indultum est, consulto homines celasse, ut rei hujus ignorance perterrefacti doctissimi, prudentissimi et fortissimi quique, perparum de se, omnia vero de Deo sperare discant. Celebrabatur hoc ipso tempore Bernardus Guido, a quo recensentur Origeniani errores, et in synodo quinta una cum auctore damnati esse memorantur. Posterior illo Bartolomæus Platina præclare egit cum Origene, et magnis eum laudibus exornavit. Maxima vero fuit sequenti ætate Joannis Pici Mirandulani comitis, in re litteraria laus et celebritas, ut neque nobiliorem, neque doctiorem patronum sibi Origenes optare potuerit. Inter non-gentas ergo conclusiones, quas universo orbi disputandas proposuit, insignis hæc erat: « Rationabilis est credere Origenem esse salvum, quam credere ipsum esse damnatum. » Ex ingenti illa positionum strue tredecim asteriscis signatas, quasi fidei Christianæ contrarias, Pici æmuli damnaverunt, in quibus ea erat quæ ad salutem Origenis pertinet. Apologiam pro se suaque doctrina scripsit clarissimus princeps, et tutando Adamantio peculiare caput dicavit. Septem illud constat articulis, quos referre utile est: « In primo videtur, an Origenes unquam hæreticam de rebus fidei opinionem

¹⁴ Nil. *De prim. papæ* a Salsmasio editus, p. 27

scripserit et crediderit; in secundo, dato quod scripserit, an dogmatice, vel adhæsive, vel inquisitive tantum scripserit; in tertio, dato quod adhæsive, an taliter adhæsive, quod ille scribendo mortaliter peccaverit, et hæreticus dici possit; in quarto, dato quod scripserit, et taliter scripserit, quod scribendo erraverit, an pro talibus unquam pœnituerit; in quinto, dato quod de ejus nec pœnitentia, nec impœnitentia constet, an sit rationabilis ipsum credere esse damnatum, an salvum; in sexto, quid ex dictis decretorum judicandum sit Ecclesiam determinasse de Origene; in septimo, quantum obliget in ista materia credulitatem nostram determinatio Ecclesiæ. » Diversa fuere de his conclusionibus, et apologetico hominum judicia, adeo ut vitandæ multorum offensionis, ne a quoquam legerentur istæ conclusiones decreto sanxerit Innocentius VIII pontifex maximus; salvam tamen ac integram Pici existimationem esse voluerit. Hujus successor Alexander VI, anno 1495, 18 Junii breve apostolicum ad Picum dedit, quod est hujusmodi, ut pro apologia ipsum valere possit, adeo severa et gravi oratione omni Picum hæreseos et erroris suspicione liberat. Aliis puto Pici exemplum, ut simile pro Origene auderent, stimulo fuit. Quamobrem Joannes Nauclerus Tubingensis præpositus insignia in *Chronico* Origeni elogia conscripsit. Multis eum quoque concelebravit laudibus Joannes Trittemius abbas Spanhemensis, in lib. *De script. eccles.*, nec errores tamen ipsius dissimulavit, ab iisque si alienum esse velle professus est.

XX. Initio superioris sæculi sparsa in Bibliothecis Origenianarum scriptionum reliquias colligere, et in publicam lucem dare primus instituit Jacobus Merlinus Victurniensis, theologus, canonicus et pœnitentiarius Parisiensis. Operi *Apologiam* addidit *pro Origene*, in qua de Gelasio, et lata ab eo in concilio Romano sententia, tum et de Hieronymo non satis prudenter locutus est, nec ut Catholicum ac pium virum, nedum theologum decuit, aliaque adjecit multa, quæ Massæi Cameracensis scholæ tum rectoris, et Natalis Bedæ facultatis theologicæ syndici expostulationibus patuere. Cum Origenis ergo ipsi affingerentur errores, multis ac diu res in supremo senatu, et inter Parisinos theologos controversa ac disputata est. Certe anno 1522, *Apologia* suæ apologiam pertexere necessum habuit Merlinus. Manu scripta illa servatur in theologicæ facultatis Bibliotheca, ejusque mihi usura concessa est. Quam cur in lucem non emisit auctor, equidem nescio. Tribus illa libris continetur. Prior pro Origene Origenis doctrina pugnat, et septem conclusionibus absolvitur, quarum prima hæc est: « Non est certum et evidens, nec indubitatum, concilium aliquod damnasse Origenem Adamantium Leonidis martyris filium, tanquam hæreticum notorium et publicum. » Altera ita se habet: « Dogmatizare Origenem Adamantium Leonidis martyris filium non fuisse notorium et publicum hæreticum

ab Ecclesia legitime congregata damnatum, nec est hæreticum, neque in fide suspectum. » Tertia est hujusmodi: « Probabiliter affirmans Origenem Adamantium Leonidis martyris filium non fuisse auctorem omnium illorum pessimorum errorum quæ sibi imponuntur, non derogat ecclesiasticis sanctionibus, neque summorum pontificum de rebus, neque sanctorum Patrum dogmatibus. » Quarta his verbis concepta est: « Asserere probabiliter alteram istarum propositionum: Origenes Adamantium Leonidis martyris filius non est, nec fuit hæreticus: Origenes Adamantium Leonidis martyris filius est vel fuit hæreticus, non est hæreticum, hæresim sapiens, nec erroneum, a fide aut fidei pietate alienum. » Quinta talis est: « Asserens hanc vel illam partem probabiliter, seponere debet omnem pertinaciam, et sub conditione expressa vel tacita affirmare alteram: alioquin periculoso descrimini sese committeret. » Sexta ita expressa est: « Quamvis prædictæ propositiones non possint simul stare in veritate, et necesse sit alteram esse veram; stat tamen aliquem partem veram affirmantem non esse schismaticum, nec de schismate suspectum. » Septima demum his verbis absolvitur: « Christianæ pietati conducibilis est, stante tali, tantoque dubio, cum veritas in parte occulta est anceps, nec per Ecclesiam aut pontificem aperte definita, de Origenis doctrina et auctore ejusdem in favorem bene sapere et dogmatizare, quam perperam; et in commendando excedere, quam delectare a laude sibi debita: præsertim si in alteram venire oporteat. » Secundus liber novem propositiones ex *Apologia* Merlini ab ipsius adversariis excerptas et reprehensas defendit. Tertius Origenis Vitam et Elogia ex Eusebio, Hieronymo, Nauclero et Trittemio depromit: quibus subjecta est responsio ad *Dialogos* Massæi, et *Additiones* Bedæ. In his Merlinus non tam ex fide historici et testimonii antiquorum, quam contortis sophismatis et argutiis de schola velitatur.

XXI. Præclare etiam hac ætate de Origene meritis est Desiderius Erasmus, nam et *Commentariorum* ejus in *Matthæum* partem aliquam Latino sermone retulit, et Vitam ipsius scripsit, ac laudem prosecutus est, et de lucubrationibus, deque eruditione, ac docendi ratione arbitrium tulit; a dogmatibus autem manus abstulit, morte, ni fallor, præventus, quæ quominus susceptam quoque Origenianorum operum editionem et censuram solveret, et Origenis adversarios refelleret, impedimento fuit. In ea porro, quæ exstat, censuræ parte antiquum Erasmus obtinuit, res non satis accurate perspectas præcipiti judicio disceptans, et disceptando nunquam impingens. Summopere interim Origenem aversabatur Martinus Lutherus, [cujus ea vox fuit: « Origenem jamdudum diris devovi. » Cui subinde astipulatus est Theodorus Beza, cum sexcentis locis adnotationum majorum in *Epistolam ad Romanos*, tum maxime sub ipsum initium, lædissima Ada-

mantio stigmata inurens : « Neque vero , inquit , A cum hæc dico , quidquam volo Patrum auctoritati detrudere : sed sane quod ad me attinet , Origenem non possum bona conscientia inter eos Patres collocare , quos velim imitari . Itaque non pudebit illius errata passim refellere , nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio : sed quod impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti , aut summo cum iudicio a studiosis tractari . » Moderatus de Origene et æquius senserunt et scripserunt Magdeburgenses , pro vitis eum vel virtutibus ornantes : quanquam minime ipsos feras , Adamantii orthodoxa nonnulla , sed sectæ suæ dogmatis contraria , in crimen trahentes ; aliqua vero peperam ipsi affligentes . Adamantii in Joannem Commentaria in Veneta S. Marci Bibliotheca Græce nactus Ambrosius Ferrarius Mediolanensis , monachus Cassinas , primus Latine convertit et typis commisit : Origenianæ vero famæ usque adeo studiosus fuit , ut dum illi patrocinatus est , parum ipse suæ consuluerit : quamvis enim summa se in hoc libro vertendo usum fide sit obstatus , nonnulla tamen consulto resecta deprehendas , in quibus a recto Christianæ doctrinæ calle Origenes aberraverat . In nuncupatoria præterea ad Julium Tertium pontificem maximum epistola , magnis sese sumptibus adeundas curasse narrat celeberrimas , quæ ubique gentium sunt , bibliothecas , missis etiam qui totam perlustrarent Græciam , et si quæ nanciscerentur scripta Origenis , ea ad se asportarent . Hinc adeo locupletatus , multa ipsius et γνήσια opera prelo parabat . Quæ cur in lucem non venerint , ignoramus . Tutando Origenis nomini utilem aliquanto post operam contulit Sixtus Senensis e Prædicatorum familia : egregium quippe illi in Bibliothecæ sanctæ libro quarto elogium consecravit , in quo non illum solum extollit præconiis , sed librorum etiam ipsius numerum recenset , et genuina a spuris erudite secernit . Errores vero in Adnotationum libris notat et excutit . Parum ipsius ratio Cæsari Baronio⁸⁵ cardinali probata est ; qui cum alienissimo esset adversus Origenem animo , summamque in eum styli asperitatem et inclementiam in Annalibus exerceret , carpsit etiam et obiter tetigit reliquos , quicunque in eum propensiores essent : « Miras sum vehementer , inquit , post damnationem ejus ab Anastasio papa pontificia auctoritate inflictam , post ejusdem reprobationem in sexta synodo pronuntiatam , post tot antiquorum Patrum in idipsum conspirantes sententias , adhuc recentiores quosdam

A ausos esse pro eodem novas edere apologias , et auctoritate catholicæ Ecclesiæ judicatas sæpius controversas denuo temere agitare , quod visus est fecisse aut pridem Sixtus Senensis . » Non mitius Origenem habet Robertus Bellarminus cardinalis⁸⁶ , Origenisque adeo partiaros omnes et defensores .

Summa sane æquitate cum Adamantio egit Claudius Espencæus in *Commentariis in Epistolam ad Titum* ; nam neque insano obcæcatus amore quidquam de fide historiæ decerpit , nec erroribus offensus laudes ipsius obscuravit . Plurimum ipsi favisse fertur ac multa condonasse Vicelius in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* ; quod quidem ex aliena fide refero , nam librum reperire non potui . Reliquorum vero in ornando Origene industriam longo intervallo superavit Gilbertus Genebrardus theologus Parisiensis , et archiepiscopus deinde Aquensis : nam priores editiones recensuit , et ad vetera cum Græca tum Latina Bibliothecæ Regiæ , exemplaria contulit et emendavit ; novam omnium operum editionem molitus est , in eaque multa nondum edita publicavit , *Philocaliam* in Latinum sermonem transtulit ; collectanea editioni suæ præfixit , in quibus nihil fere prætermisum est , quod ad purgandum Origenem , et omni absolvendum crimine pertineret . Ultimo præsertim collectaneorum capite selecta quædam Origenis prosectus est dogmata , ab ecclesiastica norma discrepantia ; in iisque tutandis vel excusandis nimium suo in Origenem amori obsecutus est . Equiores se in rebus ipsius tractandis præbuerunt Antonius Possevinus in *Appar. sacr.* Jacobus Gretserus *De jure et more prohibendi libros malos* , lib. x , cap. 11 ; et Stephanus Binetus in libello de salute Origenis , veritatem spectantes unam , odio vel amori nihil admodum tribuentes . Incerta vero Abrahami Sculteti ratio , qui postquam de Origene se paucis acturum dixit , quia inter hæreticos fere potius , quam inter Patres numeratur , mox ubi ad ejus doctrinam ventum est et errores , vel a librorum depravatoribus profectos ipsos esse censet , vel in iis fluctuasse Origenem demonstrat in *Medulla Theol. Patr.* , lib. vi , cap. 1 et 6 . Dissimilis illorum Petrus Halloxius Leodiensis , nuperrimus ille Origenis vindex , ipsius vitam , virtutes , et documenta libris quatuor fusissime complexus : ad id attentus unum , ut vel integram et orthodoxam , ac labis immunem Origenis doctrinam fuisse demonstret ; vel si quid veritate victus huic inhæsisse vitii fateri cogitur , id ut quæsitis undecunque excusationibus diluat .

⁸⁵ Baron. ad ann. 256 , cap. 11 . ⁸⁶ Bellarm. in lib. *De script. eccl.*

LIBER TERTIUS.

ORIGENIS SCRIPTA.

LIBRI TERTII PARTITIO. — Librum istum itidem ut priores duos in capita quatuor dispescimus. Primum de scriptis Origenis in universum disputat. Quæ, quoniam vel ad Scripturæ interpretationem pertinent, vel sunt peculiaris instituti, in duo genera distribuimus, exegetica et syntagmata. Secundum itaque caput agit de Origenis exegeticis, iisque ejus operibus quibus varias Scripturæ interpretationes ante ipsam ætatem editas complexus est, et ἐρμηνευτικά appellari queunt. Tertium versatur circa ejusdem syntagmata. In quarto, quo ordine, quibus temporibus lucubrati sint libri Origenis, exquiritur. Subjicitur Appendix de libris Origeni falso ascriptis.

CAPUT PRIMUM.

Disputatur in universum de scriptis Origenis.

I. Stylus Origenis redundans et incultus. II. Plus septem ei dictanti aderant notarii, totidem librarii et puellæ opera ejus nitidius exarabant. III. Quicunque supersunt Origenis libri, vitiosi et corrupti sunt. IV. Sua quibusque Origenis operibus auctoritas, suus valor assignatur. V. De Origenianarum scripturarum numero disseritur. VI. Quibus Scripturæ sanctæ editionibus uti solitus fuerit Origenes, aperitur.

I. Redundat stylus Origenis, et diffluit. Quamobrem ipsius ἀμετρον φλυαρίαν, et ταυτολογίαν carpit Eustathius Antiochenus, et post illum Epiphanius, eumque *Seminarium loquacitatis* appellat Theophilus. Hinc et ipsi effatum hoc Salomonis accommodat Nicetas: *In multiloquio non deerit peccatum*²⁷, adeo ut parum attentum fuisse putem Erasmus in *Censur.* cum brevitatem ejus laudavit. Vitio huic Origenis causæ fuisse censeo assiduam docendi consuetudinem, quæ verbosos homines facile efficit. Nec verbis solum, sed rebus etiam abundat: quemadmodum enim herbis luxuriat feracior seges, ita Origenis animus, si quando in aliquam sese meditationem conjecerat, tantam ipsi rerum ubertatem felix ingenium, et reconditum doctrinæ penus ministrabat, vix ut notarii scribendo pares essent. Ex hac festinatione, ut supra jam dixi, multa existebant incommoda: nimia erat orationis incuria et supinitas, ad res enim attentus animus insuper habebat verborum curam, et stribiginibus sermonem quandoque sædabat; cujusmodi nonnullas suis locis observavimus: res sæpe confundebat eum rebus, ut scriptores sacros citans aliquando permutaret nomina, et unum appellaret pro altero, ac sæpe Scripturæ loca permisceret; confusus memoriæ scilicet, et quominus libros consuleret, festinatione impeditus. Scribit Didymus in *Apologetico*, quem pro Origene edidit, aliam verbis inesse sententiam, ac prima fronte videtur. Certe librorum qui super-

sunt, planus est stylus et apertus, adeoque affirmare ausim, sicubi obscurus sit Origenes, sententiam de industria vitandæ offensionis occultasse. Vitio Origeniani styli notavimus; laudes notaremus quoque, si non id jam accurate et erudite præstitisset Erasmus, quem omnino hac in parte audiat, si quis Adamantio favet.

II. Dixi vix scribendo pares fuisse notarios: sic enim erat. Tradit Eusebius septem et amplius notarios dictanti illi adfuisse; non simul quidem, ut de Cæsare refert Plinius, qui scribis quatuor, vel si nihil ageret aliud, septem uno tempore dictando sufficiebat; sed alternatim, et statis unumquemque vicibus. Cur id ergo tantopere miretur Baronius causa nulla est; nam et tanta fuit ingenii celeritate Origenes, tantaque diurni ac nocturni laboris potentia, ut scribentes notarios facile defatigaret. Par ei aderat librariorum numerus, una cum puellis, quarum compositissimæ erant et clarissimæ litteræ; horumque ad describendas nitide suas lucubrationes, non ad dictantis verba in litteras referenda, ut putavit Martinus Polonus, opera utebatur. Homilias autem quas ad populum habebat fere quotidie, alii ex ore loquentis excipiebant, quod ante sexagesimum ætatis suæ annum fieri prohibuerat. Quod si secus fuisset factum, homiliarum quæ exstant pars non exigua periisset. Hæc non satis distinctè Sixtus Senensis, cum ait: « Origenes quotidie, ei quasi ex tempore Scripturas ad populum enarrabat,

²⁷ Prov. x, 19.

sceipientibus ex ore ejus septem notariis, totidemque velocissimis in scribendo puellis, aliisque scriptoribus, qui eas (conciones) ad monumentum posteritatis tradiderunt. » Neque sane id dixit Pamphilus, quem testem citat, sed illud duntaxat : « præcipue vero per eos tractatus quos pene quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, quos et describentes notarii ad monumentum posteritatis tradebant. »

III. Inde porro scriptiones Origenis esse vitiatas supra notavimus. At ferendum illud erat, si non eo etiam accessisset malorum hominum nequitia, errores suos malis artibus propugnantium, et alienis operibus adulteras manus inferentium. Id ipso etiamnum vivo attentarunt nonnulli. Ausi sunt idem postmodum Ariani, horumque demum corruptorum audaciam Rufinus lib. *De adulterat. librorum Origenis* coarguit. Verum non alium quemquam Origeni tantum perfidia sua et temeritate nocuisse quam Rufinum ipsum, merito affirmare possum. Nam ejus scripta interpretans, ita additamentis et detractationibus vexavit et corruptit, ut Origenem in Origene desideres. Acceptum huic quidem refert Adamantius, quod opera ipsius a Latinis hominibus intellectus et usurpatus est; et quod consumptis exemplaribus Græcis in Romanis interpretationibus quodammodo revixit. Verum iisdem expositionibus cum ignari Græcæ linguæ homines acquiescerent, neglecti fere codices Græci perierunt, adeo ut bona Græca pessimis Latinis commutata sint. (55) Quotquot ergo libros Origenis ad nos fortuna transmisit, violatos esse verisimile est, at eos potissimum qui præter notariorum σφάλματα, et hæreticorum adulterationes, interpretum etiam hallucinationes et perfidiam senserunt.

IV. Non par ergo et eadem est librorum omnium auctoritas, quicunque ex Origenis incude profecti sunt. Quemadmodum enim suspecti erant ii præcipue, et damnosissimis scatere erroribus, et ab Ecclesiæ disciplina recedere dicebantur, quos ipse per otium secreto lucubrasset, ac libri præcipue *Περὶ ἀρχῶν*, in quibus dogmatum suorum officinam statuerat, ut narrat Pamphilus in *Apologia*: ita ad ejus sensus penitus introspectiendos, ac eruenda dogmata, iidem nunc potissimum valere debent. In homiliis quippe ad vulgi sese accommodavit captum, nec exquisitas doctrinæ merces e myrotheicis suis depromptas indoctis hominibus propinavit. At in elaboratis diligentiori cura lucubrationibus eruditionis suæ promptuaris reseravit. Igitur de Græcis, qui supersunt, libris sic statuendum puto, ut postremum ordinem homiliæ teneant, priorem cogitate et attentè scripta opera, cujusmodi sunt libri *contra Celsum*, et *Περὶ ἀρχῶν*, et tomi, judicium de his suum proponens Epiphanius hæc. 64,

(55) Quotquot ergo libros Origenis ad nos fortuna transmisit, violatos esse verisimile est, etc. Vide Præfationem nostram tomo primo præfixam, pag. 2, 3, 4, ubi ostendimus hæreticorum adulterationes

cap. 5, in omni Scriptura perpetuo errasse dicit Origenem, eamque ingenti librorum mole explanasse: tum subnectit: Εἰς ἐκάστην γραφήν οὐ παρητήσατο εἰπεῖν ἅ αὐτῷ ἔδοξε· καὶ ὅσα μὲν ἐν προσομιλίαις, καὶ δὲ τῶν προσιμίων εἰς ἤθη τε καὶ εἰς φύσεις ζῶων τε καὶ τῶν ἄλλων εἰρηται, μέσος φερόμενος πολλάκις χαρίεντα διηγήσατο· ὅσα δὲ εἰς δόγματα ἔδογμάτισε, καὶ περὶ πίστεως, καὶ μελζονος θεωρίας, τῶν πάντων ἀτοπώτατα τῶν πρὸ αὐτοῦ, καὶ μετ' αὐτὸν εὗρισκεται, πλὴν τῶν ἐν ταῖς αἰρέσεων ἀσχυροργῶν. « In singulos Scripturæ libros non dubitavit dicere quæ sibi visa sunt. Quæcumque autem in homiliis, et in præemiis de moribus et natura animalium, aliorumque dicta sunt, medius incedens sæpe eleganter disseruit: quæcumque vero de dogmatibus pronuntiavit, et de fide, aliisque majoris contemplationis, omnibus protulisse absurdiora, et qui præcesserunt ipsum, et qui secuti sunt, reperitur; exceptis duntaxat hæreseon fœditatibus. » Utrumque autem scriptionum Græcarum genus, homilias dico, et libros per otium accuratos, et quidquid denique Græcæ ab Origene scriptum exstat, longe iis anteponi jubeo, quæ in Latinum sermonem derivata sunt, et vel sublestam interpretum fidem, vel hallucinationes, vel utrumque sustinuerunt. Inter scriptiones quæ Latine a veteribus conversæ exstant, prima erit earum auctoritas, quas Hieronymi dedit interpretatio: postremum tenebunt locum, quæ a Rufino Latinitati donatæ sunt. Nec plus fidei sane veteri *Commentariorum in Matthæum* interpreti, quicunque tandem ille sit, quam Rufino adhibendum est. Illum si ad Græcum, quem damus, contextum exegeris, Deus bone, quod interpretationis monstrum comperies! Totas paginas, tota folia assuta, tota detracta deprehendes. Hæc inter, observandum illud etiam discrimen est, majorem eorum esse librorum auctoritatem, quos senex Adamantius, ingenio per ætatem magis subacto elimavit, quam qui efferente sese in juventutis æstu fecunditate profusi sunt.

V. Nec aliquantis duntaxat Origenianarum scriptionum partibus, vel notariorum properantia, vel corruptorum nocuit audacia; sed in tota etiam volumina invidorum intemperantia grassata est: nam qui tanto conatu in Origenis doctrinam seviabant, ejusne pepercissent libris, et non eos omni studio abolevissent? Accesserunt crebra synodorum et episcoporum anathemata, quibus Adamantius, Adamantique doctrina damnata est: tum promulgata apud recentiores Græcos decreta, quibus vetitum est ne quis ejus libros describat. Unde maxime Latinorum, ac Græcorum præcipue exemplarium parti clades illata est, et oppido pauca ex hoc interitu servata sunt. Quanquam enim ingens adhuc Origenianorum operum volumen superest,

scriptis Origenis non nocere potuisse ex quo authentica exemplaria suorum operum ipse ante mortem in Cæsariensi Bibliotheca deposuit.

quota illa pars est magni hujus lucubrationum numeri, quas ab eo elaboratas fuisse veteres prodiderunt? Scribit Theophilus *Pasch.* 1 et 2 hunc « innumerabiles texuisse libros, et garrulitatis suæ, quasi damnosæ possessionis mundo reliquisse hæreditatem. » Ἄνω καὶ κάτω ταυτολογῶν ἐπλήρωσε τὴν οἰκουμένην ἀμέτρον φλυαρίαν ait Eustathius Antiochenus *De engastr.* « Quis nostrum, » inquit Hieronymus *epist.* 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 3, « tanta potest legere, quanta ille conscripsit? » Idem *epist.* 18, ad Marcell. : « Ambrosius, quo chartas, sumptus, notarios ministrante, tam innumerabiles libros vere Adamantius noster et Chalcenterus explicuit. » Vincentius Lirinensis *Contra hæc.*, cap. 25 : « Sed credo pauca conscripsit; nemo mortalium plura, ut mihi sua omnia non solum non perlegi, sed ne inveniri quidem posse videantur. » Ex immenso hoc ergo lucubrationum numero syntactici nomen meruit. Futurum autem præsentiens, ut immensa hæc scribendi licentia nonnullorum sibi reprehensiones conscisceret, multis eam excusat tomo v' in *Joan.*, num. 1, 2 et 4, cujus excusationis fragmenta habes *Philocalie* cap. 5.

Attamen ingenti huic libro rum copię, quam innumerabilem esse dicunt nonnulli, certum alii numerum assignarunt. Epiphanius *hær.* 64, cap. 63, percrebuisse narrat sex librorum millia ab eo fuisse conscripta. Atque id ex seipso referi, non ex Methodio, ut perperam asseverant Magdeburgenses, cent. 3, cap. 10. Eundem assignant numerum Honorius Augustodunensis *De script. eccles.*, cap. 55, et Cedrenus in *Severo*, et ex Cedreno Suidas in *Origene*, et Glycas *part.* 111, *Annal.* Præterea Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*, de Epiphaniō ita loquitur : « Denique quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi necessitatem per omnes gentes, et per omnes linguas habere putat, de Origene male loquendi, sex millia librorum ejus se legisse quamplurima fratrum multitudine audiente confessus est. » Ad ea Hieronymus, qui se omnia Origenis habere, legisse vero quamplurima jactabat *libr.* 11 *Apol.*, cap. 4, hæc reponit libri ejusdem sexto capite : « De sex millibus autem librorum, quos ab eo esse lectos confingis, quis credat aut te verum dicere, aut illum potuisse mentiri? Si enim Origenes sex millia scripsisset librorum, potuerat fieri ut vir eruditus, et ab infantia sacris litteris institutus pro curiositate et scientia legisset aliena : quod vero ille non scripsit, quomodo iste legere potuit? Numera indices librorum ejus, qui in tertio volumine Eusebii, in quo scribit Vitam Pamphili, continentur ; et non dico sex millia, sed tertiam partem non reperies. Habemus epistolam supradicti pontificis, in qua huic calumniæ tuæ, dum adhuc esses in Oriente, respondet, et apertissimum mendacium libera veritatis fronte confutat ; » et in *epist.* 62, ad Theophilum, cap. 2 : « Sex millia Origenis tomos non poterat quisquam

legere, quos ille non scripsit ; faciliusque credam testem hujus sermonis, quam auctorem esse institutum. » Negat Hieronymus dixisse Epiphanium sex librorum Origenis millia a se lecta ; imo vero tot ab Origene unquam fuisse scripta negat ; quamvis id tamen percrebuisse Epiphanius asserat.

Quid sibi volunt igitur Beda in libro *De sex aetatibus mundi*, Ado Viennensis, Hermannus Contractus, Marianus Scotus et Conradus Urspergensis, cum Hieronymum quodam loco scripsisse sicut, quinque millia librorum Origenis fuisse sibi perlecta? Martinus vero Polonus et Guido Carnelia sex millia? Quid apud hunc Guidonem Isidorus, qui sic loquentem inducit Origenem :

*Condere, si credis, studui tot millia libros,
Quot legio missos ducit in arma viros?*

Sane videtur id sumptum ex proxime laudato Rufini loco, qui cum Epiphani nomen non exhibeat, facile eum ad Hieronymum retulerunt scriptores illi, quemadmodum ab Erasmo deinde et Genebrardo relatus est. Quod autem quinque librorum millia plerique notant, cum sex alii commemorant, et corruptis, ut fere fit, numerandi notis ortum errorem puto. Utri autem assentiendum potius, vel Hieronymo tot scriptos ab Origene libros pernegant, an Epiphaniō id vulgi sermone ferri asserent, equidem nescio. Fama quippe, futilis auctor : Hieronymi vero inane argumentum ; nam quamvis in indicibus librorum Origenis, quos in tertio *Vitæ Pamphili* libro Eusebius pertexuerat, non sex mille, sed ne tertia quidem pars reperta sit, minime hinc efficitur non plures ab Origene lucubrates, quam quot recensuerat Eusebius. Pars aliqua jam intercederat ; pars ipsius effugerat diligentiam : licet enim *lib. vi Histor.*, cap. 32, accuratum eorum catalogum texuisse se scribat, non omnes tamen ad ipsius notitiam pervenisse crediderim.

Ne quis vero censeat sex illa librorum millia, si modo totidem ab Origene scripti sunt, ingentia quædam volumina fuisse, cujusmodi puta opus *contra Celsum*, vel opus *Περὶ ἀρχῶν*, vel tomi in *Joannem*, vel homiliæ in *Lucam*, Epistolæ singulæ, singuli tomi, singulæ homiliæ, suo quæque titulo et nomine in hunc censum venerunt ; atque ita facile ingens ille numerus prodit, qui nec superari fidem, nec valde mirabilis est. Fertur Didymus Alexandrinus grammaticus ad tria millia librorum, et quingentos scripsisse. Narrat Georgius Alexandrinus pios quosdam viros post Chrysostomi mortem, homilias ejus octingentas supra quatuor mille, cum omnes non possent, in unum collegisse. Tantam vero librorum Chrysostomi ejusdem copiam fuisse tradit Suidas, ut numerum superarent : tam quasi rem non satis significasset, addit : τῶν δὲ συγγραμμάτων αὐτοῦ καταλέγειν τὸν ἀριθμὸν, οὐκ ἀνθρώπου, θεοῦ δὲ μᾶλλον τοῦ τὰ πάντα γινώσκοντος. « Ejus vero lucubrationum recensere numerum, non hominis, sed Dei potius est, qui omnia cognoscit. » Fertur Theodorus Mopsuestenus plus

quam decem voluminum millia edidisse, Raymundus vero Lullius plus quam quatuor. Causa igitur non erat cur sex mille libros ab Origene fuisse scriptos tam præfracta asseveratione Hieronymus inficiaretur; cum eum præsertim fateatur mille et eo amplius tractatus in Ecclesia fuisse locutum, et innumerabiles præterea tomos edidisse. Indicem porro librorum ipsius, post Eusebium, idem quoque concinnaverat Hieronymus in voluminibus epistolarum, quas ad Paulam scripserat; et Origenem cum Varrone, viro πολυγράφῳ contulerat, ut ipse de se testatur in libro *De scriptor. eccles.*, cap. 85.

VI. Cæterum cum circa libros sacros labor Origenis, et industria potissimum versata sit, non eadem editio in iis interpretandis usus est: in homiliis siquidem quas ad populi captum accommodabat, editionem sequebatur communem, quam usu quotidiano populus conterebat; in tomis vero Hebraicam veritatem, aliasque editiones consulebat.

A Hieronymus in Proœmio *Traditionum Hebraicarum*: « De Adamantio autem sileo, cujus nomen (si parva licet componere magnis) meo nomine invidiosius est: qui cum in hominibus suis, quas ad vulgum loquitur, communem editionem sequatur; in tomis, id est in disputatione majori Hebraica veritate stipatus, et suorum circumdatus agminibus, interdum linguæ peregrinæ quærit auxilium. » Quocirca Scripturæ testimonia ab eo sæpenumero aliter relata reperies, ac in editionibus concepta sunt, quæ hodie circumferuntur: quod et ex memoriæ perfidia aliquando contigit. Par in Evangeliorum depromptis ab eo locis discrimen occurrit; nam præterquam quod variamnes suas lectiones Novi quoque Testamenti codices habebant, ut hodieque habent; utebatur ad hæc sæpenumero Adamantius Evangelio secundum Hebræos, ut tradit Hieronymus in lib. *De script. eccles.*, cap. 4, atque inde discrepantiam illam exstitisse conjicio.

CAPUT II.

Origenis exegetica et ἐρμηνευτικά.

CAPITIS SECUNDI PARTITIO. — Sectionibus tribus hoc caput continetur. I. Varia Origenianorum ἐξηγητικῶν genera percensentur. II. Singula Origenis ἐξηγητικά, quorum quidem ad hanc diem memoria superest, enumerantur. III. Agitur de exegeticis quæ supersunt, deque vetustis ipsorum interpretationibus. IV. Disputatur de Origenis *Tetraplis*, *Hexaplis*, et *Octaplis* deque vulgata editione Septuaginta interpretum.

SECTIO I.

VARIA ORIGENIANORUM EXEGETICORUM GENERA PERCENSENTUR.

1. *Scripturam sacram Ambrosii rogatu Origenes interpretatus est. Confutantur nonnulli, qui primum Scripturæ sacræ interpretem ipsum fuisse volunt.* II. *Dividuntur Origenis exegetica in scholia, homilias et tomos;* III. *de quibus sigillatim quaeritur.* IV. *Quid sint σημειώσεις disputatur.* V. *Ἐρμηνευτικά pars Ἐξηγητικῶν Epistolas inter syntagmata collocamus.* VI. *Origenes historicum, mysticum et moralem sensum perscrutari solet.* VII. *Cur minor in Novo quam in Veteri Testamento ab Ambrosio dictus sit, investigatur.*

I. Antequam varia Origenianorum ἐξηγητικῶν genera percenseam, revocentur in memoriam quæ supra notata sunt, ad interpretandos Scripturæ sacræ libros, Ambrosii consilii, auctoritate et rogatu Origenem fuisse impulsum, et quasi adactum, ut amice ab eo ipse expostulat in Commentariis *ad psalm.* 1, num. 2, p. 526 (57), et ut in quadam epistola, quam exhibent Cedrenus et Suidas, leviter conqueritur, (56) et ut ipse scribit Ambrosius in epistola ad Origenem, quam refert Hieronymus in epistola 48, ad Marcellam.

(56) *Et ut ipse scribit Ambrosius in Epistola ad Origenem, quam refert Hieronymus, etc.* Hieronymus in hac ad Marcellam epistola 48. (incertum an memoriæ lapsu), Ambrosio tribuit ipsam Origenis epi-

C Confutandus deinde venit nonnullorum error, qui primum Origenem Scripturas fuisse interpretatum litteris prodiderunt. In his beatus Rhenanus ad Hermannum archiepiscopum Coloniensem ita de Origene disserit: « Quippe hic scriptor, cum quod ingenio perspicacissimo, et optimis disciplinis omnifariam exulto præditus fuit, tum quod improbo studio sacris monumentis invigilavit, primus quasi glaciem scidit juxta proverbium, in enarrandis Scripturis divinis. Quæ vera laus, quamque copiosa debeatur primis quibusque rerum optimarum auctoribus, nemini ambiguum est. » Et Sixtus Senensis lib. IV *Biblioth.* qui sic ait: « His similibus excitationibus ubique uti voluit, prout decebat hominem pene ἀποδιδάκτων, et qui primus aggressus esset explanationem omnium divinarum Scripturarum, nondum ob ingentem earum difficultatem ab aliquo attentatam. » Et Genebrardus in Epistola ad Carolum IX, cujus hæc verba sunt: « Theologiæ liquidissimam veluti scaturiginem aperuit, et cum frugi illo Salomonis viro derivavit fontes suos foras. » Tum deinde: « Et sane omnium, quorum

stelam, quam exhibent Cedrenus et Suidas, quamque tomo nostræ editionis 1, p. 3, tanquam genuinam ipsius Origenis edidimus.

(57) Vide nostræ editionis, tom. I, pag. 5.

quidem in divina scripta commentarii exstant, sicut antiquissimus. » Itane vero? antiquiorne Philone, qui tot scriptis hodieque superstitionibus Scripturas sacras explanavit? antiquiorne Theophilo Antiocheno, cujus exstant commentaria in quatuor Evangelia? Vetustiores quoque fuerunt illo Melito Asianus, qui librum scripserat de Apocalypsi Joannis; et Rhodon, et Candidus, et Appion, qui tractatus in *Hexameron* sigillatim composuerunt; et Judas, qui de septuaginta apud Daniele hebdomadibus scripsit. Itaque Ambrosius ad psal. cxviii, 28, Origenem ait « multorum interpretationes diligenti discussisse indagine: » quos et sæpe citatos apud eum reperias: velut homil. 15 in *Genes.*, num. 7, ubi ait: « Nunc interim non videbitur absque ratione dici, quod et prioribus nostris quibusdam visum est, prophetiam quamdam in hoc designatam videri. » Et homil. 13 in *Exod.*, num. 5: « Arietem etiam ante nos quidam pro furore posuerunt. » Et homil. 8 in *Levit.*, num. 6: « De hoc quidam etiam ante me dixerunt. » Et homil. 9 in *Num.*, num. 5: « Quidam tamen ex iis qui ante nos interpretati sunt locum hunc, memini quod mortuos dixerunt eos, qui nimietate scelerum in peccatis mortui intelliguntur. » Et homil. 26 seq., num. 4: « Exeundi de Ægypto figuram duobus modis accipi, a prioribus nostris, et a nobis sæpe jam dictum est. » Et homil. 8 in *Judic.*, num. 4: « Memini etiam quemdam ex prædecessoribus nostris in libellis suis velus lanæ populum dixisse Israel. » Et homil. 11 in *Jerem.*, num. 2, ταῦτα δὲ καὶ πρὸς ἡμῶν ἄλλοι διηγῆσαντο. Et homil. 14, seq. num. 5, τῶν πρὸς ἐμοῦ δὲ τις ἐπέβαλε τῷ τόπῳ. Et tom. x in *Matth.*, num. 22, pag. 471, ἐτήρησε μὲν οὖν τις πρὸς ἡμῶν. Et passim in *Commentariis in Joannem* Heraclionem hæreticum, hujus evangelistæ interpretem insectatur. Qui ergo aliis ad Scripturas interpretandas Origenes viam prævisse dici potest? At excusari potest quod ait Sixtus Senensis libr. iv *Biblioth.*: « His similibus excitatiunculis ubique uti voluit, prout decebat hominem pene αὐτοδίδακτον, et qui primus aggressus esset explanationem omnium divinarum Scripturarum, nondum ob ingentem earum difficultatem ab aliquo attentatam. » Nam alios quidem non negat partem aliquam Scripturarum exposuisse; omnium vero Scripturarum explanationem aggressum esse aliquem ante Origenem, id vero negat, et merito quidem.

II. Verumtamen quamvis aliorum exemplum quod sequeretur habuit, fatendum nihilominus hanc eum explicandæ Scripturæ artem multum provexisse: nec enim simplicem quemdam Interpretandi modum adhibuit; sed varia explanationum genera primus Scripturæ accommodavit. Nam vel diffusis commentariis, quidquid suppeditabant Ingenium et doctrina, proluxe congegit; vel brevibus tantum scho-

liis obscuriora quæque illustravit; vel ad percipuum sese demisit, et selectas quasdam Scripturæ pericopas minus accurate per homilias exposuit. Hieronymus in Prologo suæ interpretationis homiliarum, quas in Ezechielem Origenes habuit: « illa inquit, breviter admonens, ut scias Origenis opuscula in omnem Scripturam esse triplicia. Primum ejus excerpta, quæ Græcè σχόλια nuncupantur, quibus ea quæ sibi videbantur obscura atque habere aliquid difficultatis, summam, breviter perstrinxit. Secundum homiliaticum genus, de quo et præsens interpretatio ejus est. Tertium quod inscripsit τόμους, nos volumina possumus nuncupare, in quo opere tota ingenii sui vela spirantibus ventis dedit, et recedens a terra in medium pelagus aufugit. » Rufinus in Prologo interpretationis suæ *Commentariorum Origenis in Numeros*, quæ mihi olim Bigotiana bibliotheca suppeditavit: « Quæcumque in Numerorum libro, sive homiliæ stylo, sive etiam ex his quæ excerpta appellantis scripta reperimus, hæc perurgente te, Romana potuimus voce ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. » Et paulo post: « Scire tamen volo, frater, quod hæc selectio vias quidem aperta intelligentiæ, non tamen sigillatim cuncta quæ scripta sunt disserat, ut in explicationum libris legitur, quo scilicet etiam lector non reddatur otiosus, et pungat cor suum **, sicut scriptum est, et producat sensum, et audito verbo bono, ut sapiens adjectum ad illud **. »

III. Scholia breves erant notæ enodandis locis intricatioribus, et abstrusioribus sensibus eruendis, quales habemus in omnes fere Græcos poetas. Et Rufinus *De doctr. et lib. Origen.* Otiosa reddi jubet Sixtus Senensis libr. iv *Bibl.* exponit: « Vacillationes sive otia, sive per otium excerpta, quibus quidam ad plenam commentationem otium deesset, ea tantum quæ sibi videbantur obscura, brevibus quibusdam adnotationibus summam perstringebat. » In parte uterque. [Scholion diminutivum est a schola Schola Græcæ et Latine, præter vulgatas significationes, lucubrationem etiam sonat, quæ de re aliqua per otium elaboratur. Scholion ergo parte scholam significat, hoc est lucubratiunculam. Scholiatim vero scholia appellantur commentarioli, vel dissertatiunculæ. Præterea excerpta ex auctore aliquo loci dicuntur scholia, ejusmodi ex Evangelio quo utebatur Marcion nonnulla deprompsit Epiphanius hæc. xlii, et scholia appellavit. Atque hæc scholia Latine excerpta proprie dicuntur. Male autem hoc nomine afficias breves expositiones et dissertationes: quod tamen fecerunt Hieronymus et Rufinus, cum Origenis Commentariolos in Scripturis excerpta dixerunt; omne scholiorum genus communiter excerptorum vocabulo donantes, quod quædam speciem erat restringendum. Quoniam brevibus sententiis hæc scholia Origenis

** Eccli. xlii, 24. ** Eccli. xli, 18.

sive Commentarioli concluderentur, ideoque commaticum interpretationis genus ea Hieronymus appellat. Proœm. Comment. in *Matth.* « Legisse me fateor, inquit, ante annos plurimos in *Mathæum* Origenis viginti quinque volumina, et totidem ejus homilias, commaticumque interpretationis genus. » Et Proœm. Comment. in *Epist. ad Galat.* : « Scripsit enim ille vir (Origenes) in Epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, et decimum *Stromatum* suorum librum commatico super explanatione ejus sermone complevit. Quod ita intelligo, scholia in Epistolam ad Galatas decimo *Stromatum* suorum libro ipsum inseruisse. » Scholia vero ad sacrorum librorum oram attexuisse Origenem ostendit liber vetustissimus Renati Marchali, quo continentur prophetæ omnes, quique in collegii Parisiensis Societatis Jesu bibliotheca servatur, et cujus usuram humanissime mihi concessit Gabriel Cosartius amplissimæ huic bibliothecæ præfectus βιβλιοθήκη ipse ἐμψυχος, et doctrinæ omnis refertissimum penu. Prophetiæ Ezechielis præfixum hoc habet ille liber : Μετελήφθη ἀπὸ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις Ἑξαπλῶν, καὶ διωρθώθη ἀπὸ τῶν Ἀριγένους αὐτοῦ Τετραπλῶν, ἅτινα καὶ αὐτοῦ χειρὶ διώρθωτο, καὶ ἐσχολιογράφητο ὅθεν Ἐυσέβιος ἐγὼ τὰ σχόλια παρέθηκα. « Desumptum est ab *Hexaplis*, juxta editiones, et emendatum ex ipsius Origenis *Tetraplis*, quæ et manu ipsius emendata, et scholiis succincta erant. Unde ego Eusebius scholia apposui. » Hinc discimus *Tetraplorum* limbos scholiis ab Origene fuisse succinetos. Si quis autem existimet quæ in hoc Marchali codice ad oram Ezechielis, aliorumque prophetarum attestatæ sunt adnotationes, ea ipsa esse Origenis scholia, multum is sane errabit. Constant enim illæ partim variis interpretationibus ex Aquila, Theodotione et Symmacho depromptis ; partim lectionibus variis, vel circa lectionum varietatem observationibus. Neutræ vero pro scholiis Origenis haberi possunt : non priores ; quis enim putare possit in *Tetrapla*, quæ scholiis, ut dixi, succincta erant, unde et ista assumpta sunt, depromptas et diversis interpretum expositionibus particulas coniecisse Origenem, cum in iis plenæ ipsæ ac integræ interpretationes haberentur ? non posteriores ; utpote in quibus sæpe Origenis, et alicubi etiam Constantini imperatoris mentio fiat.

Homiliæ a Rufino et Hieronymo Tractatus appellantur. Apologia Pamphili a Rufino conversa : « Præcipue vero per eos tractatus, quos pene quotidie in Ecclesia habebat ex tempore, quos et describentes notarii ad monumentum posteritatis tradebant. » Hieronymus *adversus Vigilantium*, epist. 75, de homiliis in Job loquens, quas Hilarius verterat : « Cur Tractatus ejus in Job, inquit, descriptos habes ? » et in Præfatione ad homilias Origenis in *Canticum* : « Hos duos tractatus, quos in morem quotidiani eloquii parvulis adhuc lactantibus com-

A posuit, fideliter magis quam ornate interpretatus sum : » et in Proœmio *Commentar. in Epist. ad Galat.* : « Scripsit enim ille vir (Origenes) in Epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, et decimum *Stromatum* suorum librum commatico super explanatione ejus sermone complevit : tractatus quoque varios, et excerpta, quæ vel sola possint sufficere, composuit. » Nempe tomos, homilias et scholia significat per quinque illa volumina, et tractatus, et commaticum sermonem, ac excerpta. Concludat vero forsitan ex hoc loco aliquis, excerpta et commaticum sermonem res esse diversas : sed frustra ; id enim sibi vult Hieronymus, alia in decimum *Stromatum* librum inserta esse scholia, alia seorsum elaborata et descripta. Fallitur Erasmus cum homilias illas recte dici putat *colloquia*, non enim Origenes cum auditoribus colloquebatur, sed auditores alloquebatur ; ac proinde melius dicerentur *alloquia*. In iis phaleras et oratoria pigmenta neglexit Adacantius ; planum vero, familiare ac simplex, nec valde prolixum, quale facilius patiuntur homiliæ, dicendi genus persecutus est.

Tomi idem sunt quæ et ἐξηγητικά proprie dicta ; nam quamvis hoc nomine affici possint, quæcunque interpretationis vice funguntur ; atque ita non ad tomos solum, sed et ad homilias etiam, et scholia referri possit ea vox, illamque editioni nostræ, quæ toms et homiliis constat præfixerimus ; nihilominus tamen ad tomos speciatim et proprie pertinet, iisque nunquamnon in antiquis codicibus tribuitur. Explicationum libros appellat Rufinus in Prologo interpretationis Commentariorum Origenis in *Numeros*. In iis Origenes Hebraica veritate stipatus, et suorum circumdatus agminibus, peregrinæ interdum linguæ quærebat auxilia, ut tradit Hieronymus in Proœm. *Quæst. Hebraicarum* : in homiliis autem communem editionem sequerebatur, ut superiore sectione notatum est.

IV. Interpretationes præterea Origenis quasdam, σημειώσεις appellatas reperio. Utrum scholiis an exegeticis proprie dictis vox ea tributa sit, quærendum est. Hieronymus scholiis manifeste tribuit proœm. in 1 Comment. *Isaiæ* : « Feruntur, inquit, et alii sub nomine ejus (Origenis) de visione τετραπόδων duo ad Gratiam libri, qui pseudographi putantur, et viginti quinque homiliæ, et σημειώσεις, quas nos excerpta possumus appellare. » Excerpta igitur, seu σχόλια, ea sunt σημειώσεις. At *Philocaliæ* cap. 27, postquam prolixum Origenis fragmentum in *Exod.* x, 27, prolatum est, verba hæc sequentibus aliquot fragmentis præfixuntur : καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ τόμῳ ἐν ταῖς αὐταῖς εἰς τὴν Ἑξοδὸν σημειώσεσιν (57). Igitur σημειώσεις constabant toms ; igitur quæcunque hoc *Philocaliæ* capite fragmenta in Exodum repræsentantur, petita sunt ἐκ τῶν σημειώσεων. Ea vero neuti-

(57) Vide editionis nostræ tom. II, pag. 418.

quam pro scholiis haberi possunt, sed justorum A commentariorum vicem explent; ea est rerum ac verborum ubertas et copia.

Ego quidem σημειώσεις generale vocabulum esse puto, quo tomi et scholia continentur. Σημειώσθαι est, « adnotare, commentarium scribere, scriptum aliquod ad aliud adjicere, ascribere; σημειώσεις, adnotatio, commentarius, quidquid ad aliud scribendo adjicitur, » ejusmodi sunt scholia et commentarii qui ad oram librorum attexi solent. Ita intelligendus Eusebius lib. v *Histor.*, c. 20, cum χαριστάτην σημειώσιν appellat obtestationem quamdam quæ ad finem libri Irenæi *Περὶ ὁδοῦ* præter contextum adjecta erat. Inde lux quoque alteri ejusdem Eusebii loco lib. vi, cap. 16, ubi de *Hexaplis* Origenis agens, deque variis quibus illa constabant interpretationibus, ita scribit. Ταύτας δὲ ἀπάσας ἐπὶ ταύτων συναγαγὼν, διελὼν τε πρὸς κώλον, καὶ ἀντιπαράθεϊς ἀλλήλαις, μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημειώσεως, τὰ τῶν λεγομένων Ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα καταλέλοιπεν. « His omnibus in unum ab eo collectis, et per cola divisis, ac invicem e regione oppositis, cum Hebraicum præterea contextum ascripsisset, exemplaria nobis *Hexaplorum*, uti appellari solent, reliquit. » Quod Eusebius σημειώσιν Ἑβραίων dixit, commodius παραθέσεις τῆς Ἑβραϊκῆς ἐρμηνείας Epiphanius nuncupavit, quasi dicas, « adjunctiones, adjectiones. » Optime quoque Nicephorus παρασημειώσιν reddidit, hoc est, « descriptionem ad aliud additam; » addita enim præpositio notat esse τῶν πρὸς τι. Cum ergo scholia et commentaria, alterius scriptionis explicandæ gratia scribi soleant, eique sæpe adjungi et ad oram attexi, propterea σημειώσεις recte dicta sunt: neque immerito *Philocaliæ* textores hoc vocabulum Commentariis, Hieronymus Scholiis tribuere.

V. Communi quoque ἐξηγητικῶν titulo *Tetrapla*, *Hexapla* et *Octapla* Origenis complectimur, quæ proprio vocabulo ἐρμηνευτικά appellare possis. Cum enim ex variis Scripturæ conflata sint interpretationibus, in eum venire debuerunt censum, quo quæcunque ad interpretandam Scripturam elaboravit Adamantius, continentur. Huc adjicit epistolas Sixtus Senensis, quod propositas sibi circa Scripturæ illustrationem quæstiones rescribendo Origenes dissolverit. At cum alia quoque per epistolas argumenta tractasse ipsum constet, velut cum ad Philippum imperatorem, vel ad conjugem ipsius Severam, vel ad Fabianum papam fidei suæ proflendæ causa scriberet, merito inter syntagmata epistolas ipsius conjiciendas censemus.

VI. Qui interpretandis Scripturis triplex ἐξηγητικῶν genus adhibuit Origenes, is triplicem ex illis sensum eruere ac investigare consuevit; historicum, quem et litteræ sensum appellant, mysticum et moralem. Sic ille homil. 17 in *Genes.*, num. 4, 106, ubi agit de benedictionibus patriarcharum: In ipso autem corpore et serie verborum, neque

benedictiones tantum, neque futurorum sola prænuntiatio, quantum mores vel propositum eorum, vel etiam quedam ab eis gesta notabiliter arguuntur. Quæ res nobis tripartitam (ut in aliis fecimus) explanationis materiam subjicit, ita ut benedictiones historiæ locum servent; prophetia vero mysticum atque dogmaticum; morum correctio atque objurgatio moralem dirigat stylum. » Quod idem in fine ejusdem homiliæ repetit. Ab historico autem sensu ad mysticum, a mystico ad moralem fere progreditur; quamvis hunc ordinem pervertat nonnunquam, litteram aliquando negligat, a morali expositione ad mysticam quandoque transeat. Quæ quoniam supra luculenter tractavimus, hæc obiter tetigisse sufficiat.

VII. Finem huic imponemus sectioni, adducentes illud Ambrosii e lib. v, epist. 45: « Et si sciam quod nihil difficilius sit, quam de apostoli lectione disserere, cum ipse Origenes longe minor sit in Novo, quam in Veteri Testamento. » Cujus rei causas quærenti mihi id succurrit, ætate Origenis pluribus commentariis, interpretationibus, dissertationibus, traditionibus illustratum fuisse Testamentum Vetus, quam Novum, ejus reconditiores sententiæ perpaucorum industria fuerant ad hoc tempus investigatæ; proindeque Instrumentum Vetus tractantem Adamantium majori fuisse in luce versatum, quam cum Novo explicando operam suam navaret. Huc accedit antiquæ legis abrogatas cæremonias et judicia enarrantem, minore periculo in allegorias excurrens et destruxisse litteram, quam cum Christi decreta et sanctiones apostolorum, dogmatum suorum novitate depravaret.

SECTIO II.

SINGULA ORIGENIS EXEGETICA, QUORUM AD NOS PERVENIT NOTITIA, ENUMERANTUR.

I. Enumerantur Origenis exegetica in *Pentateuchum*; II. In *Josue*, *Judices*, *libros Regum*, *Paralipomenon*, *Esdrae* et *Job*; III. in *Psalterium*; IV. in *Proverbia*, *Ecclesiasten* et *Canticum*; V. in *maiores prophetas quatuor*; VI. et in *minores duodecim*; VII. item in *Matthæum*, *Lucam*, *Joannem* et *Acta apostolorum*; VIII. *Epistolas Pauli* et *Apocalypsim*.

D I. Postquam varia Origenianorum Exegeticon genera percensuimus; singulas nunc exegeticas lucubrationes enumerare decet, quarum ad nostram ætatem notitia pervenit. Nam ex ingenti hac, quam diximus, scriptionum congerie, non modo pars intercidit maxima, sed multarum etiam tituli ac nomina obsoleverunt. Quarumcunque ergo memoria aliqua in veterum scriptis servata est, eas recensere sigillatim, et juxta librorum Scripturæ sacræ ordinem digeremus.

Scribit Epiphanius, ex eoque Cedrenus, et Suidas, singulos Scripturæ sacræ libros Origenis studio fuisse interpretatos. Auspicandum a *Genesi*, quam tredecim commentariorum libris et mysticarum homiliarum libris duobus explicasse ipsum testatur

Hieronymus apud Rufinum *Invect.* lib. II. (58) Idem quæst. 1 ad Damas. narrat Adamantium duodecimum et decimum tertium librum Commentariorum suorum in *Genesim* huic loco exponendo concessisse : « Omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur ».⁵⁸ Hinc emendandus Eusebius cujus libro VI *Hist.*, cap. 24, hæc leguntur : Κατὰ δὲ τὸ ἑννάτον τῶν εἰς τὴν Γένεσιν (δώδεκα δὲ ἔστι πάντα) οὐ μόνον τοὺς πρὸ τοῦ ἑννάτου δηλοῖ ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπερνηματίσθαι. « In nono autem Commentariorum in *Genesim* (sunt autem omnino duodecim) non solum eos qui nonum præcedunt, ostendit Alexandriae fuisse compositos. » Eusebium secutus est Suidas. Sæpe autem in numerorum notis labuntur librarii ; inde fortasse error, ascripto ἑβ' pro γ' vel certe in eo codice quo utebatur Eusebius, in unum coaluerunt posteriores libri duo, utpote qui circa idem argumentum versarentur.

Septemdecim homilias in *Genesim* hodieque superstites Rufinus Latino sermone donavit ; diversas illas esse a mysticis homiliis infra ostendemus. Idem certe Hieronymus in epistola 126, ad Evagrium, scribit Origenem in prima homiliarum in *Genesim* de Melchisedech disseruisse : (59) cujus cum nulla habeatur mentio in prima homiliarum quæ supersunt, concluditur vel respexisse Hieronymum ad priorem mysticarum homiliarum, vel plures alias homiliarum in *Genesim* collectiones existisse.

Fragmenta aliquot e tomis Origenis in *Exodum* vicesimo sexto *Philocaliæ* capite continentur. In eundem præterea librum, et in *Leviticum* excerpta seu scholia scripsisse eum tradit Hieronymus apud Rufinum⁶¹. (60) Duodecim vero homilias in priorem hunc Scripturæ librum, sexdecim in postremum Rufinus Latine refudit. Aliud ex homilia secunda

⁵⁸ Genes. IV, 14. ⁶¹ Rufin. *Invect.* lib. II.

(58) Idem quæst. 1 ad Damas. narrat Adamantium, etc. Ex his Hieronymi verbis liquet hosce commentarios non progressos esse ultra Geneseos caput quartum. Quod quidem ipse innuit Origenes lib. VI contra *Cels.*, num. 49, ubi ait : « Quod si quis videre desiderat quæ nobis proditam a Moysæ mundi creationem persuadeant ; et quibus argumentis illa confirmetur, sumat in manus quæ in *Genesim* ab initio usque ad hæc : *Hic est Liber generationis hominum* (Genes. V, 1), commentati sumus ; » quibus capituli quinti initium continetur. Notandum præterea τῶμος in *Genesim* non diversos videri ab illius opere quod Hieronymus epist. 41, alias 65, *Hexaemeron* vocat, cum ait : « Nuper sanctus Ambrosius sic *Hexaemeron* illius (Origenis) compilavit, ut magis Hippolyti sententias Basilicè sequeretur. »

(59) Cujus cum nulla habeatur mentio in prima homiliarum quæ supersunt, concluditur, etc. Nihil quidem ejusmodi reperitur in prima homiliarum quæ supersunt, imo nec in cæteris. At vero variae olim fuerunt homiliarum in *Genesim* collectiones, uti liquet ex Cassiodoro qui *De institut. divin. litter.* cap. 1, sexdecim tantum Origenis homilias enumerat. Unde non absurde dici potest eam in *Genesim* homiliam quæ ad nos non pervenit, esse primam earum quarum septemdecim supersunt, quæque a mysticis non sunt diversæ, ut infra ostendemus.

(60) Duodecim vero homilias in priorem hunc Scripturæ librum, etc. Ex his quidem duodecim

A in *Leviticum* fragmentum habetur *Philocaliæ* primo capite, cujus ne apicem quidem in homilia Latinae editionis secunda, aliisve reperias. Ex quo facile intellectum est plures quoque in *Leviticum* homiliarum collectiones fuisse. (61) Id etiam ex eo probatur, quod cum homilia 4, num. 6, dicat Origenes se jam supra de lineis vestibibus sæpe egisse, et homilia 6, num. 5, sparsim se et sæpe de consecratione sacerdotis et unctione disseruisse, nihil tamen ejusmodi in superioribus penitus exstet. An ex homiliis autem extemporalibus depromptum sit fragmentum istud primi *Philocaliæ* capitis ex homilia 2 in *Leviticum*, an ex elaboratis per otium (utriusque enim generis homilias profudisse Origenem demonstrabimus infra) incertum est.

B (62) Præter homilias octo et viginti in Numeros, scholia quoque edidisse eum tradit Rufinus Prolog. homil. Origen. in *Num.*, sed in unum ita cum homiliis permista sunt ab hoc Rufino, cum Latine utraque exponeret, ut pro eodem haberi possent : « Quæcumque, inquit, in Numerorum libro, sive homiliatico stylo, sive etiam ex his quæ Excerpta appellantur, scripta reperimus, hæc perurgente te Romana, ut potuimus, voce ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. » Hieronymus in interpretatione duodecimæ Origenis in *Jeremiam* homiliæ notat de sacerdotalibus benedictionibus Adamantium disseruisse. Nihil autem hujusmodi in Rufiniana collectione comparet. Igitur vel homilias istas pro consuetudine sua decurtavit et interpolavit Rufinus ; (63) vel aliquæ jam ipsius ætate exciderant.

C Sese aliquando in Deuteronomium disseruisse Origenes declarat hom. 8 in *Luc.* Eundem vero librum explanaturum se affirmat tom. XXXII in *Joan.*,

tantum commemorat Cassiodorus *De instit. divin. litter.* cap. 1, sed tredecim hodie supersunt, quæ a nemine, quod sciam, in dubium revocantur. Hinc apparet varias earum olim fuisse collectiones. Duplex ex homilia octava fragmentum assert Jonas Aurelianensis episcopus lib. 1 *De institutione laicali*, cap. 19, et ejusdem libri cap. 15, alterum exhibet ex homilia decima. De scholiis vero in *Exodum* et in *Leviticum* nihil hodie superest, nisi forte aliquid inde excerptum habeant ἔκλογαὶ quæ sub Origenis nomine in catenis Græcis manuscriptis circumferuntur, quasque in nostra editione representamus.

(61) Id etiam ex eo probatur, quod Jonas Aurelianensis episcopus lib. 1, *De institut. laic.*, cap. 5, ex homilia prima fragmentum exhibet, quod hodiernæ editiones in secunda tantum representant.

(62) Præter homilias octo et viginti, etc. Triginta Origenis in Numeros homilias commemorat Cassiodorus lib. *De institut. divin. litter.* cap. 1. Verum octo tantum et viginti hodie supersunt.

(63) Vel aliquæ jam ipsius ætate exciderant. Vel, quod verisimilius est, de sacerdotalibus benedictionibus disseruit Origenes in alterutra e duabus homiliis deperditis, quæ numerum explebant triginta homiliarum quas vidit Cassiodorus. Homilia 25 in *Josue*, num. 1, citat Origenes homilias in Numeros, et homilias in Numeros 12, num. 1, p. 312, et 27, num. 9, citat homiliam 15, in *Genesim*, et alteram quandam in *Exodum*.

num. 11. Octo in eum homilias Origenis commemorat Cassiodorus lib. *De instit. divin. Scriptur.*, c. 4. « Reliqui etiam vobis in Deuteronomium sermones octo (Origenis) in quibus est minuta nimis et subtilis expositio. » Rufinus in Prologo ad Ursacium : « Jam enim ex omnibus, quæ in lege scripta reperi, solæ ut puto in Deuteronomio desunt oratiunculæ, quas si Dominus juerit, et sanitatem dederit oculis, cupinus reliquo corpori sociare. » Porro memoratos in Pentateuchum tomos significavit Hieronymus epist. 65, cap. 2, cum Ambrosium dixit Origenis *Hexaemeron* compilasse.

II. (64) Viginti sex homilias in Josue ex tempore ab Adamantio sene recitatas, et industria exceptorum servatas Rufinus Latine reddidit. Fragmentum ex homilia 20 duodecimum *Philocaliæ* caput representat. Homilias novem in Judices Latinis itidem verbis retulit Rufinus. Origenes in Prologo Commentariorum in *Canticum canticorum*, agens de canticum Deborahæ ita scribit, p. 34 : « Verum et de his plenius in illis oratiunculis quas de libello Judicum edidimus, disserta reperies. » Atqui ex oratiunculis in Judices quæ supersunt, sexta canticum Deborahæ explanat. Verisimile ergo est has ipsas homilias designari ab Origene, proindeque ab eo ipso fuisse editas, non ex tempore conceptas et recitatas. In libros Regum duæ omnino homiliæ supersunt : prior in I Reg. cap. 1 et 11 ; altera in I Reg. xxviii, in qua de engastrimytho disputatur. Priorem Latina habet Origenis editio ; alteram e Vaticanis membranis Allatius eruit. Homilia insuper tertia in Jos. num. 4, ait Origenes se aliquando de duabus meretricibus, quarum litem Salomon disceptavit, in Ecclesia ad populum disseruisse. Cassiodorus præterea in libro *De institutione divinarum Scripturarum*, cap. 2, affirmat se quatuor Origenis homilias in primum librum Regum invenisse ; unam in librum secundum ; et unam, eamque prolixam in librum secundum Paralipomenon. Idem cap. 6, narrat visas sibi in duos Esdræ libros singulas Origenis homilias, quæ a Bellatore presbytero Romana oratione explicatæ sunt. Jobum multis homiliis Origenes exposuit. Sic Eustathius Antiochenus in *Diagnostico de engastrimytho* : Περὶ δὲ γὰρ τοῦ πολὺτλα προσομιλήσας Ἰὼβ.... μετέωρος εἰς τὰ τῶν θυγατέρων ἁρμύσας ὀνόματα κατεστρίθη γραιδῶς « Cum de misero Job homilias habuisset, in Filiarum nomina sublimi oratione excurrans, aniliter eo in argumento versatus est. » Has homilias ad sensum fuisse ab Hilario conversas tradit Hieronymus in *Catalogo scriptor. eccles. et epist.* 75 ad *Vigilan-*

⁴³ Erasm. in *Censur.* de Commentar. in III psalm. ⁴⁴ Sixt. *Biblioth.* libr. iv. ⁴⁵ Hieron. *Oper.* editionis Martiani. tom. II, in append. p. 122.

(64) Viginti sex homilias in Josue ex tempore ab Adamantio sene recitatas. Cassiodorus lib. *De instit. divin. Script.*, cap. 4, triginta commemorat. In septima num. 6, se presbyteram et verbi Dei præconem dicit : in tertia num. 4, laudat homiliam quamdam, quam in alia quadam ecclesia de duabus meretricibus, de quibus scriptum est in tertio libro Regum, quæ ad iudicium venerant Sa-

lomonis, ubi et id apponit : « Cur Tractatus ejus (Origenis) in Job descriptos habes, in quibus contra diabolum, et de stellis, cœloque disputans, quædam locutus est quæ Ecclesia non recipit ? »

III. Psalterium Origenes triplici expositionum genere illustravit, commentariis, homiliis et scholiis. Primum illum inter Græcos integrum psalmodum corpus multis voluminibus explicasse proditum est ab Hieronymo epist. 89, ad August., quod de commentariis intelligo. Ex his multa vel imitatum, vel interpretatum fuisse Hilarius idem auctor est ; qui et septem e tomis illis se Latinis verbis expressisse refert, a psalmo nimirum decimo ad decimum sextum. Idem etiam libr. I *Apolog. adversus Rufin.*, cap. 3 : « Octogesimum quoque nonum psalmum, inquit, qui scribitur, *Oratio Moysi* hominis Dei, et reliquos undecim, qui non habent titulos, secundum Huilli expositionem, ejusdem Moysi putat (Origenes) nec dedignatur Hebræam Scripturam interpretari, per singula loca quid Hebræis videretur inserere. » Ea porro commentaria instigante Ambrosio suscepta, eidemque inscripta fuisse ex fragmento intelligimus, quod habet Epiphanius hær. LXIV, cap. 7, tractatus Origenis in Psalterium centum et quinquaginta vidisse se asseverat Trinitius in libr. *De script. eccles.* Novem homilias in psalmos xxxvi, xxxvii, xxxviii, Romano sermone Rufini opera donatas Latina Origenis habet editio. De psalmodum illorum expositione ita Rufinus in Prologo : « Idcirco tibi eam, Aproniane fili charissime, in novem oratiunculas, quas Græci homilias vocant, velut in uno corpore digestam in Latinum transtuli. » Eam in novem homilias digestam se translatisse dicit, non in novem homilias digessisse ; contra quam Erasmo ⁴³ et Sixto Senensi ⁴⁴ visum est. Ex homilia præterea in psalm. LXXII, fragmentum *Historiæ suæ* inseruit Eusebius libr. vi, cap. 38 et homiliam in psalm. c, laudat ipse Origenes homil. 15 in Jos. num. 6. Denique brevibus scholiis Psalterium fuisse ab Origene adnotatum affirmat Hieronymus sive quisquis est auctor *Comment. in Psalm.* in Proœm ⁴⁵. « Proxime, inquit, cum Origenis Psalterium, quod Enchiridion ille vocabat, strictis et necessariis interpretationibus adnotatum in communis legeremus, simul uterque deprehendimus nonnulla eum vel perstrinxisse leviter, vel intacta penitus reliquisse ; de quibus in alio opere latissime disputavit, quod scilicet non putaret rem magnam brevi sermone concludere. » Et deinde : « Non quod putem a me posse dici quæ ille præterit ; sed quod ea quæ in tomis vel homiliis ipse disseruit, vel ego

lomonis, habuit. Deinde liquef ex decima tertia num. 3, 15, num. 6, et 25 num. 4, posteriores eas esse expositione in psalmum c, ac homiliis in *Jeremiam*, et in *Numeros* : videnturque pronuntiatæ circa finem anni 249, vel sub initium anni 250, quandoquidem homilia nona, num. 10, gravissimam memorat persecutionem quæ tunc Ecclesiam affligebat.

digna arbitror lectione, in hunc angustum Commentariolum referam. » Quibus tomi Origenis, homiliæ et scholia in Psalterium singulatim notantur.

IV. Ex ejus Commentariis in *Proverbia* Salomonis particulas duas deprompsit Pamphilus in *Apologia*. Catena quoque manuscripta Bibliotheca Mazariniana in *Lucam*, ad cap. viii, vers. 4, insigne fragmentum indidem expromit. ipsius Explicationum in *Ecclesiasten* scribit Sixtus meminisse Methodium in libro *De resurrectione*. Quod equidem in fragmentis, quæ apud Epiphanium et Photium exstant, nusquam reperio. In *Canticum canticorum* multum laboris et studii contulisse ipsum testatur Gregorius Nysenus in *Proem.* Comment. in *Cantic. canticor.* Commentarios quidem et homilias in hunc librum dedit. Commentarii duplices fuerunt: parvum totum juvenis scripsit, e quo laciniam capiti septimo *Philocaliæ* intexam deprehendas: annis vero provector decem composuit tomos, quos memorabili elogio Hieronymus exornavit, in *Prologo ad Damasum*, suæ interpretationi duarum Origenis homiliarum in *Cantico* præfixo: « Origenes, inquit, cum in cæteris libris omnes vicerit, in *Cantico canticorum* ipse se vicit: nam decem voluminibus explicitis, quæ ad viginti usque versuum millia pene perveniunt, primum Septuaginta Interpretes, deinde Aquilam, et Symmachum, et Theodotionem, et ad extremum quintam editionem, quam in Actio littore invenisse se scribit, ita magnifice, aperteque disseruit, ut inde mihi videatur in eo completum esse quod dicitur: *Introduxit me Rex in cubiculum suum* ⁴⁵. » Horum Commentariorum pars non contemnenda in editione Latina hodieque superest, sed male in homiliis distributa, ut ostendemus inferius, cum de superstitibus Origenis operibus erit agendi locus. Homilias autem in *Canticum* duas Hieronymus Latine explicavit, « quas, ut ipse ait, in morem quotidiani eloquii parvulis adhuc lactentibus (Origenes) composuit. »

V. *Isaiam* Adamantius commentariis, homiliis et scholiis interpretatus est; et commentariorum quidem triginta libris, homiliis viginti quinque. Hieronymus libr. i *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 3, « Certe etiam Origenes patriarchen Huillum, qui temporibus ejus fuit, nominat; et tricesimum tomm in *Isaiam*, in cujus fine edisserit, *Va tibi civitas Ariel, quam expugnavit David* ⁴⁶! illius expositione concludit; ut cum aliter prius sensisse se dicat, doctum ab illo, id quod est verius, confitetur. » Et in *Proemio* ad primum Commentariorum suorum in *Isaiam* librum: « Scripsit in hunc prophetam juxta editiones quatuor, usque ad visionem quadrupedum in deserto Origenes triginta volumina, e quibus vicesimus sextus liber non invenitur. Feruntur et alii sub nomine ejus de visione τετραπόδων duo ad Gratam libri, qui pseudographi putantur; et

⁴⁵ *Cantic. i, 3.* ⁴⁶ *Isai. xxix, 4.*

(65) Valesius legit, περιήλθον τομοί.

A viginti quinque homiliæ; et σημειώσεις quas nos excerpta possumus appellare. » Plura autem scripsisse illum persuadere possunt hæc Eusebii verba libr. vi *Histor.*, cap. 32, unde sua Hieronymus mutuatus est: Καὶ Ὀριγένει δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον τὰ εἰς τὸν Ἰσαΐαν συνετάκτετο, ὧν εἰς μὲν τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ἰσαΐου μέχρι τῆς ὁράσεως τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τριάκοντα εἰς ἡμᾶς προήλθον τόμοι. (65) « Hac tempestate Origenes Commentarios suos in *Isaiam* composuit, e quibus in tertiam quidem partem *Isaiæ*, usque ad visionem quadrupedum in deserto, triginta ad nos tomi pervenerunt. » Et continuo de Commentariis ejusdem in *Ezechielem* agens, viginti quinque sua ætate exstitisse ait, neque plures Origenem in hunc prophetam scripsisse: quasi subinnuens aliquos e Commentariis in *Isaiam* intercidisse. In antiquo codice Marchali, unde *Isaiæ* contextum deprompsit Carterius, et cum Procopii Commentariis edidit, tomorum illorum Origenis numeri ad limbum ascripti sunt, et in tricesimo desinunt, qui notatus est ad oram capitis xxx, vers. 4, atque hinc proinde pertinuit ad cap. xxx, vers. 6; unde initium ducit visio quadrupedum.

Jeremiæ prophetiam per homilias Adamantius explicavit. Quatuordecim ex homiliis confuso ordine Hieronymus in Latinum sermonem transtulit. Novemdecim habuit Scorialensis codex, quo usus est Corderius, sub nomine Cyrilli; quarum duodecim inter Hieronymianas jam ante habebantur. Fragmentum ex homilia tricesima nona decimum offert *Philocaliæ* caput (66). Cassiodorus in libro *De institut. divin. Scripturar.*, cap. 3, asserit Origenem 45 homiliis Jeremiam exposuisse, ex iisque quatuordecim sibi fuisse inventas, eas nimirum quas Hieronymus Latinitate donaverat. Denique Rabanus Maurus Præfat. in *Jerem.* quinque illas supra quadraginta Origenis homilias in *Jeremiam* vidisse se asseverat. At in *Threnos* Jeremiæ novem Origenes dictaverat tomos, ex quibus quinque duntaxat ad suam ætatem perseverasse Eusebius memoriæ prodidit libr. vi, cap. 24.

Ezechielem viginti quinque tomis ab Origene fuisse illustratum docet idem Eusebius libr. vi *Hist.*, cap. 32. Docet et vetus Marchali liber omnes prophetas complexus: nam ad Ezechielis oram Origenianorum tomorum numeri suis sunt notati locis, nec plures sunt quam quinque et viginti. Ex homiliis vero in prophetæ hujus enodationem pronuntiat, quatuordecim ab Hieronymo Romanis conversæ verbis in Latinam editionem conjectæ sunt. Ex hoc Origenis loco tract. 29, num. 40, p. 860, in *Matth.*: « Quæ autem sequuntur in textu Danielis, sicut potuimus, exposuimus, » in Daniele aliquid ab ipso compositum fuisse discimus, et e *Proemio* quoque Hieronymi ad undecimum Commentariorum

(66) Vide editionis nostræ tom. III, p. 285.

in *Isaiam*, in quo ait sese Origenem cum aliis fuisse assectatum in expositione septuaginta hebdomadarum : nisi quis hæc in aliis fortasse libris obiter ab Origene tractata fuisse dicat. Multo igitur minus hæc addocent homiliasne an Commentaria in *Danielem* ediderit. Cæterum cum novemdecim Origenis homilias in *Jeremiam*, falso Cyrillo ascriptas e Scorialensi codice deprompserit Balthasar Corderius, et in editionis suæ præfatione notaverit ejusdem auctoris Commentarios in *Ezechielem* et *Danielem* contineri in hoc ipso codice, caveat lector ne eos quoque Cyrillo perperam tribui, itidem ut homilias in *Jeremiam*, et ad Origenem pertinere temere existimet : tam enim Cyrilli, quam Origenis esse possunt : reipsa quippe in omnes prophetas scripsisse fertur Cyrillus, et ejus etiam in *Danielem* homilias in Vaticana bibliotheca servari tradit Sixtus Senensis lib. iv *Bibl. in Cyritlo*. Rei veritatem vel sciunt, vel scire possunt Scorialenses illi Hieronymiani, qui his thesauris incubant.

VI. In duodecim prophetas viginti quinque ἐξηγήσεων Origenis volumina manu Pamphili exarata reperisse se narrat Hieronymus lib. *De script. eccles.*, cap. 86, plures tamen scripsisse Adamantium significat Eusebius lib. vi, cap. 36 *Histor* : Τοὺς τε εἰς τοὺς δώδεκα Προφήτας τόμους συντάττει, ἀφ' ὧν μόνους εὐρομεν πέντε καὶ εἴκοσι. « Et tomos in duodecim prophetas conscribit, ex quibus quinque et viginti duntaxat reperimus : In Oseam nonnulla scripsisse fertur, atque item in *Zachariam*, necnon et in *Malachiam* : atque hos Commentarios e viginti quinque ἐξηγήσεων illarum numero fuisse arbitror. In Oseam quid commentatus sit his verbis tradit Hieronymus Proæm. *Comment. in Oseam* : « Origenes parvum de hoc propheta scripsit libellum, cui hunc titulum imposuit : Περὶ τοῦ πῶς ὠνομάσθη ἐν τῷ Ὄση ἐφραΐμ. hoc est : *Quare appellatur in Oseam Ephraim* : volens ostendere quæcunque contra eum dicuntur, ad hæreticorum referenda personam. Et aliud volumen ἀκέφαλον καὶ ἀτέλειστον, quod et capite careat et fine. » Addit præterea : « Qui (Didymus) tres libros me potente dictavit, quinque quoque alios in *Zachariam*. Nam et in ipsum duo tantum Origenes scripsit volumina, vix tertiam partem a principio libri usque ad visionem quadrigarum edisserens. » Idem in Prologo ad primum Commentariorum in *Zachariam* : « Scripsit in hunc prophetam Origenes duo volumina usque ad

tertiam partem libri a principio. » Hæc Hieronymus de *Commentariis* Origenis in *Zachariam* ; istud vero de ejus voluminibus in *Malachiam* ⁴⁷ : « Scripsit in hunc librum Origenes tria volumina, sed historiam omnino non tetigit, et more suo totus in allegoriæ interpretatione versatus est. »

VII. De Origenis exegeticis in *Matthæum* id habet quoque Hieronymus ⁴⁸ : « Legisse me fateor ante annos plurimos in *Matthæum* Origenis viginti quinque volumina, et totidem ejus homilias, commaticumque interpretationis genus : » hoc est, commentarios, homilias et scholia. Totidem ejus commentarios numerat Eusebius lib. vi *Histor.*, cap. 36. Quapropter mendosa esse liquet hæc verba e Prologo Hieronymi, qui præfixus est Latine interpretationi homiliarum Origenis in *Lucam* : « Siquidem illud quod olim Romæ sancta Blæsilla flagitaverat, ut 36 tomos illius in *Matthæum*, et quinque alios in *Lucam*, et 39 in *Joannem* nostræ linguæ traderem. » Legendum enim : « 25 tomos illius in *Matthæum*. » Corruptam lectionem Erasmus in *Censur. lib. Orig.* ; Sixtus Senensis *Bibl. libr. iv*, et Josias Simlerus ac Conradus Frisius in *Epit. bibl. Gesner.* secuti sunt. Mendosa quoque illa in Rufini *Invectiva 2* in Hieronym. in quibus viginti sex Origenis in *Matthæum* libros ab Hieronymo commemoratos fuisse refert ; quem etiam errorem secutus est Vincentius Bellovacensis *Specul. doctrinal.* libr. xviii, cap. 43. Bonam illorum partem Græce repræsentavimus, meliorem tempus consumpsit. Misere vero deformata sunt, quæ Latinis editionibus continentur. Inter homilias quæ in *diversos* inscribi solent, septem circa *Matthæi* interpretationem versantur, sed quoniam incerti sunt auctoris et fidei, suo loco excutientur.

Quinque tomos Origenis in *Lucam* Hieronymus commemorat ⁴⁹. Novem vero et triginta ejusdem homilias in hunc evangelistam Latina oratione expressit, quibus pepercit annorum inclementia, toms consumptis. Plures vero ab Origene fuisse conscriptas cur suspicer, faciunt postremæ sex, quæ cum continuatum in superioribus ordinem non teneant, e majore numero videntur detractæ. Facit et ipse Origenes tomo xiii in *Matth.*, num. 29, pag. 610, et tomo xxxii in *Joan.*, num. 2, ubi quædam a se in homiliis in *Lucam* scripta narrat, quorum nulla in superstitionibus homiliis apparent vestigia. (67) *Comment. in Joan.* tomos triginta

⁴⁷ Hieron. Proæm. *Comment. in Malach.* ⁴⁸ Hieron. Proæm. *Comment. in Matth.* ⁴⁹ Hieron. Prolog. in *Homil. Origen. in Luc.*

(67) *Commentariorum in Joannem* tomos triginta duos Adamantius edidit. Huetius Rufinum hic sequitur posthabita lectione Hieronymi qui triginta et novem tomos in *Joannem* enumerat : sed Rufini lectioni fides minime videtur esse adhibenda : nam eum tomos xxxii, qui hodieque Græce superest, desinat ad caput Joannis xiii, vers. 35, vel integrum opus neutiquam absolvit Origenes, vel si ad finem usque perduxit, non pauciores quam 39 tomos elaborasse verisimile est. Deinde plures quam 32

tomos confectos fuisse inde eruitur, quod Origenes ipse tractatu 35, in *Matth.* num., 135, p. 922, in hæc *Matthæi* verba : *Idipsum autem et latrones, qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei* : ait se in *Commentariis* suis in *Joannem* exposuisse de duobus latronibus qui crucifixi sunt cum Christo, et ibi agitasse an alii sint duo hi latrones quorum unus blasphemabat Christum juxta *Lucam*, et alii fuerint duo illi latrones qui ambo blasphemaverunt, juxta *Matthæum* et *Marcum* : « Et apud

duos Adamantius edidit. Ita Rufinus *Invect.* II in Hieron : « Interim Origenis libros, ut supra diximus, in omnem admirationem extollit, et dicit, quod si eos interpretetur Romana lingua, cognoscet quantum boni et ante nescierit, et scire nunc cœperit, id est in *Matthæum*, inquit, viginti sex libros (lege, viginti quinque), et in *Lucam* quinque, et in *Joannem* triginta duos. » Inde est quod in codice *Commentar. in Joannem* quo usus est Ambrosius Ferrarius novem interruptæ seriei tomi in 32 tomos fuerant distributi. Emendetur ergo locus ille Prologi Hieronymi ad homilias Origenis in *Lucam* a se conversas : « Siquidem illud quod olim Romæ sancta Blæsilla flagitaverat, ut 36 tomos (lege, 25 tomos) illius in *Matthæum*, et quinque alios in *Lucam*, et 39 in *Joannem* nostræ linguæ traderem (lege 32 in *Joannem*), » non ut legisse videtur vir eruditus, triginta quatuor. Scribit Eusebius libr. VI *Histor.*, cap. 24, ex universa hæc commentariorum mole duos et viginti duntaxat libros suo ævo exstitisse. His vero temporibus vix supersunt novem. Duæ præterea in *Joannem* reperiuntur homiliæ inter eas quæ in *diversos* inscribuntur; sed quoniam de ipsarum auctore non constat, de ipsis alias quæstionem habebimus. De Expositionibus in *Acta apostolorum* unum illud quod scribam habeo, aliquot homilias in illa fuisse ab Origene lucubratas : (68) caput siquidem *Philocaliæ* septimum claudit exiguum fragmentum e quarta homilia in hunc librum.

VIII. Ad enodandas Pauli epistolas ingentem operam et laborem Origenes contulit : præcipue vero circa Pauli Epistolam ad Romanos summam adhibuit diligentiam; nam quæ in Latina editione a Rufino conversa exstant, vix mediam Commentariorum exæquant partem, quos in eam epistolam ediderat. Rufinus in præfatione ad Heraclium interpretationi suæ præfixa, « Suades, inquit, ut nostra voce quindecim ejus (Origenis) volumina, quibus Epistolam Pauli ad Romanos disseruit explicemus. » Ita legerunt et ediderunt Merlinus (69), Erasmus et Genebrardus : inde Sixtus Senensis scripsisse Origenem dixit in Epistolam ad Romanos Commentariorum libros quindecim. At eos viginti numero fuisse asserit Cassiodorus libr. *De institut. divin. Scripturar.*, ita loquens : « Sancti Pauli prima

A omnium et admirabilior destinata cognoscitur ad Romanos, quam Origenes viginti libris Græco sermone declaravit : quos tamen supradictus Rufinus in decem libros redigens, adhuc copiose transtulit in Latinum. » Confirmatur illud ex his Rufini verbis in Præfatione mox laudata : « Addis autem ne quid laboribus meis desit, ut omne hoc quindecim voluminum corpus, quod Græcus sermo ad quadraginta fere, aut eo amplius millia versuum produxit, abbreviem et ad media, si fieri potest, spatia coarctem. » Igitur Rufini interpretatio media circiter pars est Origeniani operis; atqui hæc interpretatio decem complectitur libros; viginti ergo opus Origenianum complectebatur. Igitur pro *quindecim* legendum apud Rufinum *viginti*. Addit deinde B Rufinus interpolata fuisse commentaria Origenis, et in omnibus fere bibliothecis defuisse *aliquanta ex ipso corpore volumina*. Epistolam ad Corinthios priorem latissime interpretatum esse ipsum ait Hieronymus epist. 52, ad Pammach. Id confirmatur ex ipsius Origenis homilia 17 in *Luc.*, in qua se disseruisse ait in hujus Epistolæ caput 1, vers. 2. Epistolam quoque ad Galatas commentariis, homiliis, et scholiis explicavit. Testis Hieronymus in Proœmio *Commentar. in Epist. ad Galatas* : « Scripsit ille vir (Origenes) in Epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, et decimum *Stromatum* suorum librum commentico super explanatione ejus sermone complevit; tractatus quoque varios, et excerpta, quæ vel sola possint sufficere, composuit. » Hæc verba repetit subinde epist. 89, ad Augustinum; tum subjungit paulo post : « Hanc autem explanationem, quam primus Origenes in decimo *Stromateon* libro, ubi Epistolam Pauli ad Galatas interpretatur, et cæteri deinceps interpretes sunt secuti, » etc. Docet nos etiam Hieronymus tribus voluminibus Epistolam ad Ephesios eundem illustrasse, ipsumque se fuisse secutum; quod iterat libr. I *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 4 et 5, Fragmentum e libro tertio in Epistolam ad *Colossenses* adducit Pamphilus in *Apologia*. In priorem ad *Thessalonicenses Epistolam* ἐξηγητικὰ edidisse Origenem discimus ab Hieronymo, cujus hæc verba sunt epist. 152, ad Minervium et Alexandrum : « Origenes in tertio volumine ἐξηγηματικῶν Epistolæ Pauli ad Thessalonicenses primæ, post multa quæ vario

Joannem, inquit, sicut potuimus, exposuimus de duobus latronibus, qui fuerunt crucifixi cum Christo, quæ secundum Matthæum quidem et Marcum impropèraverunt ei ambo in cruce, secundum Lucam autem dicentem quoniam unus de pendentibus latronibus blasphemabat... Conveniens ergo est ut in primis quidem ambo latrones intelligantur Dominum blasphemasse. Aut ne forte, sicut et illic diximus (Commentarii scilicet in Joannem), alii sunt hi duo latrones ex quibus unus blasphemabat eum, et alii fuerunt illi duo latrones qui ambo blasphemaverunt : » (sic enim legendum est juxta mss.) Hæc autem nullibi reperiuntur in novem tomis qui etiamnum exstant in *Joannem*, atque ex verbis modo citatis et loco ubi ea citata sunt, videtur Ori-

genes non per transennam, sed ex professo et suo loco tractasse de duobus latronibus. Porro cum tricesimus secundus tomos desinat ad caput 13, vers. 33 Evangelii Joannis, ut jam diximus, agatur vero de latronibus in capite XIX, vers. 18 ejusdem Evangelii, plures quam 32 tomos in *Joannem* elaborasse videtur Origenes, ac proinde genuina videtur Hieronymi lectio quæ 39 tomos in *Joannem* commemorat.

(68) Vide editionis nostræ tom. IV, pag. 457.

(69) Ita legerunt et ediderunt Merlinus, etc. Attamen manuscripti duo codices ad quorum fidem Rufini contextum revocavimus, pro *quindecim*, legunt alius *decem*, alius *duodecim*.

prudenter sermone disseruit, hæc intulit : de A quibus nulli dubium est Acacium pleraque libasse. » Atque hæc ἐξηγητικὰ libr. II *contra Cels.* laudantur num. 65, p. 457. Decerptis e libro Origenis in *Epistolam ad Titum* laciniis locupletavit *Apologiam* suam Pamphilus, easque ita commendavit : « Quæ quidam non in publico dicta sunt ab eo, id est in communi Ecclesiæ auditorio, ne forte putetur propter audientes favorabilem aptasse sermonem : sed ex illis hæc libris protulimus, quos in secreto apud semetipsum nullo arbitrio intercedente dictabat. » (70) Denique in *Epistolam ad Hebræos* commentaria et homilias emisit. Commentariorum fragmentis in *Apologia* usus est Pamphilus. Quæ si quis ex homiliis profecta esse velit : sciat ille, nulla ex homiliis testimonia Pamphilum hoc opere protulisse : id ipse asseverat : « Incipientes igitur indicis scriptorum suorum ostendere quid de singulis senserit, ex his præcipue libris testimonia congregabimus, quos accusatores ejus quam maxime criminantur, id est quos per spatium et quietem in secreto conscripsit ; hos enim asserunt maxime a prædicatione ecclesiastica discrepare. » Quamvis autem homilias aliquot per otium, ut dixi, lucubraverit, in secreto lumen conscriptæ dici non possunt, quæ ad id conscribentur, ut populo universo audiente recitentur. Homilias autem Origenis in illam ad Hebræos *Epistolam* allegat Eusebius libr. VI *Hist.*, cap. 25.

Utrum Apocalypseo's mysteria descriptione aliqua Adamantius aperuerit, incertum est ; constat illud modo, mente id destinasse ipsum, cum Mathæum interpretaretur, in senecta nempe ætate ; tractatu quippe. 50 in *Matth.*, num. 49, pag. 867, futurum pollicetur, ut ad libri hujus enodationem animum aliquando appellat. Quod si spem sefellit eventus, consilium morte peremptum crediderim. Tradit certe Epiphanius hæc. LXIV, cap. 5, ut supra dictum est, propositum fuisse Origeni Scripturam universam enarrare.

SECTIO III.

DE ORIGENIS EXEGETICIS QUÆ SUPERSUNT, DEQUE VETUSTIS IPSORUM INTERPRETATIONIBUS.

I. De exegeticis in *Genesisim*, II. *Exodum*, III. *Levi-*

(70) Denique in *Epistolam ad Hebræos*, etc. Fragmentum Origenis in *Epistolam ad Philemonem*, quod hucusque ex libro quarto *Περὶ ἀρχῶν* decerptum perperam creditum est, exhibet etiam *Apologia* Pamphili ex manuscriptorum codicum auctoritate restituta.

(71) Ex his fragmenta duo libris suis De præparatione evangelica Eusebius inseruit. Eusebius *Hist. eccles.* lib. III, cap. 4, aliud fragmentum exhibet quod in nostra editione omittendum esse non duximus. Præterea Theodoretus in *Genesisim* quæst. 20 ex Origene citat expositionem versus 26, cap. 1 *Geneseos* : *Facimus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ; et Eustathius in dissertatione *De engastrimytho* adversus Origenem locum ejus de paradiso exhibet quem valde vituperat. Verum an duo hæc fragmenta tomorum pars fuerint, neuter significavit. Alia insuper in mss. Græcorum Patrum in *Genesisim* Catenis Origenis nomine circumferuntur, quæ editioni quoque inserenda esse

ticum, IV. et *Numeros* ; V. in *Josue*, *Judices*, *Reges*, VI. *Psalms*, et *Proverbia* ; VII. *Canticum canticorum*, VIII. *Isaiam*, IX. *Jeremiam*, X. *Ezechielem*, XI. et *Oseam* ; XII. in *Matthæum*, XIII. *Lucam*, XIV. *Joannem* et *Acta apostolorum* ; XV. et in *Epistolas ad Romanos*, *Colossenses*, *Titum* et *Hebræos*.

I. Ex immenso Origenianorum ἐξηγητικῶν numero, ne brevis hæc quidem, quam recensuimus, series ab injuria temporum fuit immunis ; maxima siquidem scriptionum illarum pars intercidit, adeo ut perpaucae admodum vetustatis subterfugerint invidiam, et velut laceræ e naufragio tabulæ ad nos transmissæ sint. Laceras dixi, nam vel truncatæ, et magna sui parte mutilatæ, et male multatæ sunt, vel perversis interpretationibus deformatæ. Attamen ut in aurificum officinis pretiosa ipsa scobs est, et studiose colliguntur ramenta ; ita nos aureas magni Origenis reliquias, quoad ejus fieri poterit, e tenebris ac pulvere vindicemus. Initium erit a *Genesisi*. Hanc diximus superiore sectione tredecim Commentariorum libris fuisse ab Origene expositam. (71) Ex his fragmenta duo libris suis *De præparatione evangelica* Eusebius inseruit : prius exstat libr. VII, cap. 20, et capitis prioris *Geneseos* versus duodecimum explicat ; Commentariorum autem partem esse ex stylo arguitur : posterius illustrat capitis ejusdem versus decimum quartum, jacet autem in libro sexto Eusebii cap. 14. (72) Habetur etiam in *Philocaliæ* capite 22 fragmenti hujus pars aliqua, unde discimus e tertio tomo *Commentariorum* Origenis depromptum illud esse. Aliud præterea reperitur *Philocaliæ* cap. 14, ubi ex eodem tomo petitum id esse significatur. Ex horumce librorum præfatione exiguum fragmentum, et aliud quoque e libro primo recitat Pamphilus in *Apologetico*. Scripserat Origenes homiliarum mysticarum in *Genesisim* libros duos : illarum partem esse septemdecim eas quæ supersunt arbitratus est Sixtus Senensis. (73) Huic ego neutiquam assentiri possum : homiliae enim quas habemus, ex tempore videntur fuisse pronuntiatæ, et ab actuariis in literas relatæ ; mysticæ vero meditate per otium elaboratæ, et ab Origene ipso editæ sunt. Editio

D duximus. Sed præterquam quod levis est nonnunquam Catenarum fides, incertum præterea est unde Origenianæ ejusmodi symbolæ in *Genesisim* petite sint, an e tomis, an e scholiis, an ex homiliis, an denique ex aliis ejus in diversos *Scripturæ sacræ* libros *Commentariis*. Certe ex tot fragmentis quæ Catenæ exhibent, vix duo aut tria comperimus ad homilias in *Genesisim* pertinere.

(72) Habetur etiam in *Philocaliæ* cap. 22 fragmenti hujus pars aliqua. Fallitur Hueticus cum ait hujus fragmenti partem tantum aliquam haberi in *Philocaliæ* cap. 22, cum longe prolixius sit istud fragmentum in *Philocalia*, quam apud Eusebium ubi desiderantur quæ in nostra editione num. 12, 13 et 14 reperuntur.

(73) Huic ego neutiquam assentiri possum : *Homiliae enim quas habemus*, etc. Non equidem inficias ierim alias per otium meditate elaborasse Origenem, alias ex tempore recitasse. Sed unde habuerit Hueticus mysticas fuisse meditate per otium elabo-

Merlini Hieronymo tribuebat earum interpretationem quæ supersunt; hanc Rufino deberi agnovērunt Erasmus et Genebrardus. Id probatur ex ipsius Prologo ad Ursacium: « Nam et promissis me memini, ut si quæ sint Adamantii senis in legem Moysi dicta colligerem, atque ea Latino sermone nostris legenda transferrem; » et deinde: « Igitur ut possum quæ injunxisti explicare contendo. Jam enim ex omnibus quæ in lege scripta reperi, solæ, ut puto, in Deuteronomio desunt oratiunculae. » Atqui Latine redditas habemus homilias in quatuor priores libros Pentateuchi; quis ergo Rufinum interpretem ausit inficiari? Probat ipsum hoc peroratio subjecta interpretationi Commentariorum Origenis in *Epistolam ad Romanos*, quam Rufino ascribendam esse suo loco docebimus: is in ea se Origenis homilias in *Genesim*, *Exodum* et *Leviticum* Latine convertisse scribit. Nulla itaque adhibenda est fides antiquo codici bibliothecæ Regiæ, in quo illa ipsa de qua agimus homiliarum Origenis in *Genesim* interpretatio Hieronymo ascribitur. Observet interim lector, postremam homiliam bona sui parte esse mutilatam; nam omnes patriarcharum benedictiones pro instituto non persequitur, et solemnem caret clausula, quam homiliis suis omnibus Origenes imponere consuevit.

II. Commentariorum in *Exodum* laciniis aliquot vicesimo sexto *Philocaliæ* capiti Basilius et Gregorius intexuerunt. Homiliæ vero tredecim in Latina editione continentur. Nomen interpretis ascriptum non est, sed ex Prologo Rufini ad Ursacium, et ejusdem peroratione ad interpretationem Commentariorum Origenis in *Epistolam ad Romanos*, quæ mox laudavimus, manifestum est non alium interpretem quam Rufinum quæri debere: id quod vel ex ipsa styli similitudine statim deprehendas. Fallitur ergo Sixtus Senensis Hieronymo interpretationem hanc tribuens.

III. Ad interpretationem homiliarum Origenis sexdecim in *Leviticum* Rufino itidem adjudicandam, et arguendum Sixtum qui eam Hieronymo ascribit, valere debent eadem argumenta. Qualiter autem in Interpretandis homiliis illis, et quæ in *Genesim*, et quæ in *Exodum* habitæ sunt se gesserit Rufinus, ipse declarat in peroratione mox citata: « Fateor namque, Heracli frater amantissime, quod dum tuis desideriis satisfacere cupio, oblitus sum pene mandati quo præcipitur: *Onus supra vires tuas ne leaveris*⁷⁴: quamvis nobis nec in cæteris quæ te insistente, imo potius pensum diurni operis exigente, in Latinum vertimus, defuerit plurimus labor, dum

⁷⁴ Eccli. xiii, 2.

ratas, et ab Origene ipso, non ab actuariis editas, id sane dubito an cujusquam veteris scriptoris auctoritate probare potuisset. Certe major pars septemdecim homiliarum in *Genesim* mysticis sensibus enarrandis impenditur. Quid ergo eas vetat mysticas dici et partem mysticarum homiliarum, quarum Hieronymus duos commemorat libros?

(74) Hoc illi debemus tamen, quod legitimo auctori

A supplere cupimus ea quæ ab Origene in auditorio Ecclesiæ ex tempore, non tam explanationis, quam ædificationis intentione perorata sunt: sicut in homiliis, sive in Oratiunculis in *Genesim* et in *Exodum* fecimus, et præcipue in his quæ in librum Levitici ab illo quidem perorandi stylo dictata, a nobis vero explanandi specie translata sunt. Quem laborem adimplendi quæ deerant idcirco suscepimus, ne pulsatæ quæstiones et relictæ, quod in homiliatico dicendi genere ab illo sæpe fieri solet, Latino lectori fastidium generarent. » Egregium scilicet interpretem, de suo quidquid libitum est largientem. (74) Hoc illi debemus tamen, quod legitimo suo auctori restitutæ sunt; quæ inter Cyrilli Opera falso venditabantur. Itaque Bellarminus, qui lib. iv *De Verbo Dei*, cap. 11, essentne Origenis definire non ausus fuerat, easdem in libro *De script. eccles.* absque hæsitacione huic attribuit. Unde explodendus heterodoxus quidam, qui eas posuit nuper inter opera Origenis supposititia. Cæterum primum *Philocaliæ* caput fragmentum exhibet ex Homilia secunda in *Leviticum*, quæ quidem ab Homilia secunda Rufiniana collectionis plane diversa est. Decurtatam ea particula et mutilatam a Rufino homiliam hanc opinati sunt quidam; sed multo verisimilius est plures fuisse homiliarum istarum collectiones, et in una quidem secundum tenuisse locum homiliam illam, unde prodiit *Philocaliæ* fragmentum, quæ a Rufiniana collectione abfuerit. Homilias quidem in *Numeros*, quæ supersunt, a se collectas et digestas Rufinus ipse prædicat, ut mox dicemus. Homiliæ in *Jeremiam* ab Hieronymo Latine redditæ, alio ordine in editione Latina, quam in codicibus Græcis collocatæ sunt: quod et alibi factum observabimus. Idem itaque homiliis in *Leviticum* contigisse, et pro interpretum studiosorumve libitu variis modis fuisse selectas et ordinatas existimare proclive est.

IV. Ex Prologo quem præfixit Rufinus Interpretationi suæ, octo et viginti homiliarum Origenis in *Numeros*, quæ ad hanc diem supersunt, et ex ipso etiam stylo intelligitur vehementer eos falli, quicumque alium interpretem assignant quam Rufinum. « Quæcunque, inquit, in Numerorum libro, sive homiliatico stylo, sive etiam ex his quæ Excerpta appellantur, scripta reperimus, hæc perurgente te (Ursacium alloquitur) Romana ut potuimus voce ex diversis in unum ordinem collecta digessimus. » Has nempe quas habemus homilias undecunque collectas pro arbitrio suo in ordinem disposuit, (75) simulque etiam scholia ipsa permiscuit; quod Rufino

restitutæ sunt, quæ inter Cyrilli, etc. Vide Admonitionem nostram ad ἐξηγητικά in *Leviticum*, ubi pluribus aliis rationum momentis ostendimus homilias illas esse genuinum Origenis, non vero Cyrilli setum.

(75) Simulque etiam scholia ipsa permiscuit. Illud forte in causa est cur in ejusmodi homiliis quædam ex tempore pronuntiata, nonnulla vero ex otia

interprete dignum erat. Inanis itaque est Andreae Riveti observatio, auctorem homiliarum istarum Latinum esse ex eo arguentis, quod homil. 12, num. 2, differentia notetur inter *excudere* et *excidere*: quæ Rufini interpretis munificentia accepta referenda sunt. Orationulas vero in *Deuteronomium* quominus Latine exposuerit, quemadmodum animo destinaverat, mors impedimento fuit.

V. Homilias Origenis in *Josue* sex et viginti Latina nobis exhibet editio. Hieronymo interpretationem tribuit titulus Prologi: sed tam interpretatio, quam interpretationi præfixus Prologus prorsus Rufinum auctorem habent. Ac stylus quidem stylo superiorum homiliarum cum orationis contextu, tum dictionum delectu perquam similis est. Nec interpretem se dissimulat ipse Rufinus in Peroratione suæ interpretationis Commentariorum Origenis in *Epistolam ad Romanos*. Prologus quoque Rufinianas merces olet. Cur Hieronymo tributus sit, causæ id fuisse puto. Scripserat in Prologo Galeato Hieronymus: « In templo Dei offert unusquisque quod potest; alii aurum, argentum et lapides pretiosos: alii hyssum et purpuram, et coccum offerunt, et hyacinthum: nobiscum bene agitur, si obtulerimus pelles et caprarum pilos. » Hæc in Prologo suo expressit Rufinus, et dilatavit. Idem Chromatium alloquitur, quem Præfationibus suis in *Paralipomena* et in *Tobiam* Hieronymus compellat. Hos illi titulos largitur Rufinus: « O mi semper venerabilis pater Chromati; » istos Hieronymus in Prologo libri II Comment. in *Habacuc*: « Mi Chromati, papa venerabilis. » (76) Ex his natus error. Nec id casu tamen, sed dolosis Rufini artibus factum conjicio, qui cum se Origenis in vulgo suspectum esse, propterea que minus vendibiles merces suas intelligeret, fucum incautis lectoribus facere voluisse verisimile est; Hieronymi autem adversarii sui nomen præscripsit, quo eum quoque in Origenis suspicionem vocaret, a quo tam sæpe doctrinæ hujus fuerat criminatus. (77) Simili vafritie adversus eum usus est in peroratione interpretationis Commentariorum Origenis in *Epistolam ad Romanos*, ut suo loco a nobis dicetur. Rufini autem non minus familiaris fuisse videtur Chromatius, quam Hieronymi, utpote episcopus Aquileiæ, quæ Rufini patria fuit. Gratianus causa 23, quæst. 1, ex homilia 15 Origenis in *Josue* locum affert, quem Gregorio ascribit. Nempe locum hunc sibi usurpaverat Gregorius, quem aliunde arreptum esse

scripta et fusius pertractata videantur. Hinc etiam accidit, ut neutrius operis tempus certo jam assignari queat.

(76) *Ex his natus error. Nec id casu tamen, sed dolosis Rufini artibus, etc.* Levi admodum fundamento nititur Huetii conjectura. Quid enim? Ex eo quod Hieronymus Prolog. lib. II Commentar. in *Habacuc*, ad Chromatium scripserit: « Mi Chromati, papa venerabilis, » Rufinus eidem Chromatio, cujus non minus familiaris fuisse videtur; Huetio ipso iudice, quam Hieronymus, absque vafritie dicere non potuit: « O mi semper venerabilis pater

Gratianus advertere debuit. Homiliæ vicesimæ insigni parte constat duodecim *Philocalia* caput. Hanc si cum Rufini interpretatione contuleris, verene hæc in laudata toties peroratione Commentar. Origenis in *Epistolam ad Romanos*, de se prædicaverit Rufinus, deprehendes: « Nam illa quæ in Jesu Nave, et in Judicum librum, et in tricesimum sextum, et in tricesimum septimum, et tricesimum octavum psalium scripsimus, simpliciter expressimus ut invenimus, et non multo cum labore transtulimus. » Rufinum quidem interpretationis hujus auctorem agnoscit Erasmus in *Censur. lib. Origen.*, at Præfationem confictam a bibliopoli et suppositam existimat, idcirco quod solæcismis et sermonis ineptiis scateat, et quod homilias istas in *Josue* extemporales esse significet, cum scribat tamen Athanasius diligentissimum Origenem fuisse. Futilia sane argumenta. Quasi non orationem suam stribliginibus quoque inquinaverit Rufinus; quasi non homilias et ex tempore pronuntiaverit Origenes, et per otium lucubraverit, ut infra demonstrabimus. Hæc Erasmi censura quantumvis inepta, ineptiorem etiam istam a Magdeburgensibus expressit Cent. 3, cap. 10, « In librum Jesu Nave homiliæ 26 supersunt, quæ non esse Origenis Erasmus judicat, ex solæcismis dictionum, et locutionum improprietate, et sermonis ineptiis; item ex singulis allegoriis; tum quod Hieronymus in *Catalogo scriptorum* nullam hujus operis mentionem faciat. » Quod de Præfatione dixit Erasmus, de homiliis dictum arbitrati sunt Magdeburgenses. Id longe abest ab Erasmi sententia: nam hoc argumento supposititiam putat Præfationem, non quod homilias istas Origeni falso ipsa ascribat, sed quod ex tempore ab ipso recitatus fuisse doceat. Tum addit: « His adjiciam quod ut Hieronymus in *Catalogo scriptorum* nullam hujus operis facit mentionem, ita Rufinus in peroratione quam paulo ante citavimus, profitetur se hujus libri, et sequentis Judicum interpretem. » At Erasmus opera sua recensentem Hieronymum in *Catalogo scriptorum* nullam interpretationis hujus fecisse mentionem; Rufinum vero in peroratione subjecta Commentariis Origenis in *Epistolam ad Romanos* se ejus auctorem esse professum. Atque ait id quidem, ut Rufinum, non Hieronymum, interpretationis hujus auctorem esse probet; non ut falso homilias ipsas Adamantio ascribi demonstraret, quod putaverunt Magdeburgenses. Sic demum concludit: « Hæc pluribus inculcare visum est, ob mo-

Chromati? » Ex eo quod Hieronymus in Prologo Galeato dixerit: « In templo Dei offert unusquisque quod potest, » etc., Rufinus in Prologo suo absque dolosis artibus eundem Scripturæ contextum diversis verbis ad usus suos accommodare et dilatare non potuit? Credat Judæus Apella. Deinde, si ex his natus error, unde factum est ut plures aliæ Rufini interpretationes, ubi tamen nihil ejusmodi reperitur, Hieronymo itidem in quibusdam codicibus fuerint attributæ?

(77) *Simili vafritie adversus eum usus est, etc.* Vide quæ infra observavimus num. 15.

rosa quorundam crassaque judicia, qui nimium A tribuunt quibuslibet titulis ac præfatiunculis. » Quibus verbis satis ostendit se de præfationis, non de homiliarum auctore disputasse. Et tamen Magdeburgensium sententiam amplexum esse video Gulielmum Perkinsium ²¹, aliumque ætatis hujus heterodoxum, virum bene doctum, cujus nomini parco.

Ex eadem Rufini peroratione proxime commemorata homiliarum novem in *Judices* auctor esse Origenes, Rufinus interpres, et quidem, si quid ipsi credendum, satis accuratus deprehenditur. Nec aliunde profectam dicas homiliam unicam in *Reges* Latine editam, sive opus ipsum, sive interpretationem spectes. Illud in ea maxime animadverti velim, quod habetur num. 4, circa initium : « Nolite ergo in nobis illud requirere quod in papa Alexandro habetis. Fatemur enim quod omnes nos superat in gratia lenitatis. » Alexandrum Jerosolymitanum præsolem significat, a quo ad presbyterii ordinem fuerat promotus. Quod cum ignoraret Andreas Rivetus, frustra ex iis occasionem sumpsit homiliæ hujus Origeni abjudicandæ, « At quis ille, inquit, Alexander papa? Si primus episcopus Romanus ejus nominis, multo antiquior est : sin vero episcopus Alexandrinus, multo recentior ; successit enim Achillæ anno Christi 311 ; cum Origenes extremum diem obiisset circa annum 256. » Alteram homiliam *De engastrimytho*, quam e Vaticana bibliotheca erutam publicavit Allatius, et codicis fides, et stylus ipse, et Eustathii diagnosticus Origenis esse demonstrant.

VI. Agnoscimus etiam ex proxime allato Rufinianæ perorationis testimonio homilias novem in *psalmos xxxvi, xxxvii et xxxviii*, Origeni merito ascribi, Rufino vero interpretationem ; eamque simpliciter fuisse expressam. In gratiam Aproniani viri nobilis, et causæ suæ faventis laborem hunc susceptum a se declarat in Prologo his homiliis præfixo. Tangendus hic obiter Erasmus, qui in Censura super his homiliis, criticæ suæ nimium permittit, earumque auctorem, et interpretem, dubios facit : « Nec ipse, inquit, qui præfatur, proficitur se has homilias simpliciter vertisse, ut habebantur apud Græcos, nec illic exprimit nomen auctoris. » Verum quidem ; at meminisse debuerat Erasmus auctorum nomina operum initis præscribi solere, ac proinde præfatem Rufinum necesse non habuisse profiteri has homilias se ex Origene vertisse, cum id titulus clamaret. Futilius etiam est argumentum petitum ex peroratione, in qua nomen auctoris non expressit. Agebat de operibus Origenis a se interpretatis ; Origenem ipsum nominaverat ; homiliarum ipsius in *Genesim, Exodum et Leviticum* mentionem fecerat : addit deinde : « Nam illa quæ in Jesu Nave, et in *Judicum* librum, et in tricesimum sextum, et in tricesimum septimum, et tricesimum octavum psal-

mus scripsimus, simpliciter expressimus ut invenimus. » Facile sane intelligitur hæc quoque opera, iidem ut proxime commemorata, Origenis esse, cujus nomen ad singula apponere superfluum fuisset et molestum. Quod si hæc Origeniani nominis præmissio dubium auctorem facit, cur de auctore homiliarum in *Psalmos* dubitavit Erasmus, de auctore homiliarum in *librum Judicum* neutiquam dubitavit? par enim erat utrobique ratio. Eodem modo de auctore interpretationis ratiocinamur : quænam enim hæc est ἀποκλήρωσις, reliquarum homiliarum in Peroratione memoratarum interpretationem tribuere Rufino ; hanc vero illi, earum iidem ut aliarum interpretem se proficenti abjudicare? Magni profecto et excellentis ingenii vir fuit Erasmus, sed præcipitis judicii. Hanc tamen ejus censuram sequuntur Magdeburgenses, sequitur et Robertus Coccus Anglus, eamque hoc fulcit argumento ; « quod in diversis textibus explicandis, quomodo Latine, quomodo Græce se habent enarrat. Exempli gratia in psalmum xxxvi, hic (inquit, verba faciens de textu quodam in Deuteronomio) ubi Latine dicitur : *In zelum adduxerunt me, et ego in zelum adducam* ²², in Græco idem ipse sermo est, qui et in psalmi initio est dictus : *Æmulati sunt me, et ego æmulabor eos.* » Parum enim vero perspecta fuit huic censori Rufini licentia, cui solemne est ejusmodi additamenta ad auctoris contextum adjuicere. Hoc amplius, Erasmus ex Origenianis in *Psalterium* Commentariis depromptum hunc homiliarum librum, liberius conversum, et in homilias dissectum, immani prorsus audacia conjectat. Nam ejusmodi feratur conjectorum licentia, jam vero quid erit certum, quid constans in litteris? antiqui rerum confundentur fines, et omnia sus deque vertentur. Merito itaque hanc Eræmi censuram confutat Genebrardus in *Collectaneis*, multisque ac solidis rationibus has homilias auctori suo Origeni assertit. Atque ex eo quoque refellitur Gulielmus Perkinsus ²³ Anglus, qui homilias duas in psalmum xxxviii, ex genuinorum Origenis operum serie expungit.

Antonius Verderius supplemento *Epitomes Bibliothecæ Gesnerianæ*, Bibliothecam, sive Antiquitates Constantinopolitanas subjunxit, in quibus inter libros illustriss. principis domini Jacobi Marmoretæ hunc recenset, cui titulus est : « Origenis explicatio in *Psalterium David.* » Tum subjicitur : « Et rursus in explicationem Origenis habet solutionem explicationis Joannes Mabropoda metropolitani sanctissimæ metropolitice Ecclesiæ Euchaitarum : atque ipse Origenes, uti habet suam explicationem, filius est S. Hippolyti philosophi et martyris. » Hæc ipsa ad calcem *Apparatus* sui adjecit Possevinus, cum variarum bibliothecarum catalogos pertexeret. Quæ cum satis obscura sint, ego sic intelligo, Origenem in hac expositione *Psalterii* imitatum esse Hippolytum, quem *Commentarios* in

²¹ Perkins. in *Problem. de ementito Rom. fidei Catholicismo.* ²² Deut. xxxii, 21. ²³ Perkins. *ibid.*

Psalterium scripsisse tradit Hieronymus *De script. eccles.*, cap. 36. Eundem autem Hieronymum alibi probavimus falso ibidem docuisse Origenem in Hippolyti æmulationem ad interpretandas Scripturas sese accinxisse. Igitur vel *Catalogi* concinnator, vel qui codicem ipsum descripserat, Origenem putavit in explicando Psalterio Hippolyti imitorem et filium fuisse. Scribunt præterea Josias Simlerus et Conradus Frisius in *Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ*, in Origene, aliique, Origenianam Psalterii expositionem in Cæsarea Viennensi bibliotheca asservari.

Porro e tomis in psalmum primum habemus partes aliquas apud Epiphanium hæc. 64, cap. 6, et *Philocaliæ* cap. 2 et 3, et apud Eusebium lib. vi *Histor.*, cap. 25, et iterum apud Epiphanium in eadem hæc. cap. 10 et apud Pamphilum in *Apologetico*, ubi sextam adversus Origenem criminationem refellit. Rursum insigne segmentum e tomo in *Psalmum quartum* exhibet *Philocalia* capite 25, et aliud e *Commentariis in Psalmum sextum Apologeticus* Pamphili, septimam confutans adversus Origenem criminationem; et aliud iterum idem *Apologeticus*, sextam criminationem tractans, e *Commentariis in Psalmum decimum quintum*; et aliud denuo ibidem, e *Commentariis in Psalmum decimum octavum*; et rursum aliud *Philocalia* capite primo, e *Commentariis in Psalmum quinquagesimum*. At Eusebius libr. vi *Histor.*, cap. 38, profert particulam ex *Homilia ad psalmum LXXXII*. Hæc omnino reliquæ e tot homiliis et tomis temporum injuriæ subducæ sunt. *Commentariorum in Proverbia* fragmenta duo in *Apologetico* suo Pamphilus ab interitu vindicavit. Aliud quoque in catena Mazarihana in *Lucam* exstat, sed catenarum fragmenta recensere nobis hic propositum non est.

VII. E parvo tomo in *Canticum*, quem juvenis scripserat Origenes, particulam quandam habemus *Philocaliæ* capite septimo. E secundo vero tomo *Commentariorum* quos decem voluminibus grandior natu digessit, aliud segmentum reperimus vicesimo sexto capite *Philocaliæ*, quæ in eo finem facit. Eorundem vero voluminum decem Prologum, cum sequentium tomorum initio Latina Origenis repræsentat editio, a Rufino interpretatum, sed deformatum, et pro homiliis perperam venditatum. Cur ita sentiam causas afferam adversus nonnullos, qui de operis hujus auctore falsa seuserunt. Ejus quidem scriptor esse Origenes ex stylo deprehenditur, et ex allegoricis et tropologicis expositionibus, in quas ab historicis excurrit. Id probant præterea sententiæ earum consimiles et germanæ, quæ in duabus homiliis ab Hieronymo conversis occurrunt: « Epithalamium, inquit in Prologi initio, libellus hic, id est nuptiale carmen, dramatis in modum mihi videtur a Salomone conscriptus, quem cecinit instar nubentis sponsæ et erga sponsum

sum. » In homilia vero priore ab Hieronymo Latine reddita: « Hæc quippe in hoc libro, inquit num. 4, fabula pariter et epithalamium, sunt personæ ex quo et gentiles sibi epithalamium vindicaverunt, et istius generis carnem assumptum est. Epithalamium siquidem Canticum canticorum. » Primum Cantici versum exponens in *ψευδωνύμῳ* homilia quæ Prologum excipit p. 38, scribit τὸ ἡγεμονικόν variis nominibus in Scriptura sancta signari, vel vocabulo cordis, vel pectoris ac sinus, si de discumbentibus in convivio agatur; velut cum super pectus Jesu recubuisse dicitur Joannes, Christi ἡγεμονικόν esse intelligendum: in Levitico idem exprimi per pectusculum et armum, qui sacerdotibus separatur; in Cantico vero per ubera. Tum ita concludit: « Cor tuum, o Sponse meus, id est dogmata quæ intra te sunt, vel doctrinæ gratia, superat omne vinum, quod cor hominis lætificare solet. Sicut enim in his de quibus dicit: *Quia Deum videbunt*²⁵, cor competenter dictum esse videtur, et inter discumbentes sinus ac pectus ponitur pro habitu siæ dubio discumbentium, formaque convivii: et rursus ut apud sacerdotes pectusculum et brachium mysticis designatur eloquiis; ita etiam arbitror in præsentī loco, ubi amantium habitus et colloquia describuntur, gratissime hoc ipsum principale cordis in uberibus appellatum. » Ecce tibi res easdem in homilia priore ab Hieronymo conversa num. 3, super eundem Cantici versum: « Congrue sermo divinus unam eandemque rem pro locorum qualitate diversis vocabulis nuncupat. Quando hostia offertur in lege, et vult intellectum ostendere, pectusculum separationis affatur. Quando vero recumbit aliquis cum Jesu, et sensuum ejus communionem perfruitur, non pectusculum ut supra, sed pectus alloquitur. Porro cum Sponsa loquitur ad Sponsum, quia nuptiale carmen inducitur, non pectusculum, ut in sacrificio; non pectus, ut in Joanne discipulo, sed ubera nominat, dicens: *Quia bona ubera tua super vinum*²⁶. Communica ut Sponsa cum sensibus Sponsi, et scias quia inebriant atque lætificant istiusmodi cogitatus. » Quis non utrumque locum id eadem incude formatum dicat? Meritius demum in aliquo quidem codice nomen Hieronymi operi huic ascriptum sese reperisse dicit, sed in omnibus tamen vetustis et probatis voluminibus Origenem auctorem signari fatetur. Dubitandum itaque non est, quin Origenem opus istud de quo agimus, auctorem habeat.

Nunc vero probandum est perperam fuisse illud in homiliis distributum, et partem esse tomorum decem quos in *Canticum* scripsisse memoratur. Argumento primum stylus est, quem alium esse in tomis, alium in homiliis sciunt qui in Origenis lectione versati sunt. Stylus homileticus familiaris est, simplex, popularis, brevis; alter sublimis, diffusus, curiosus, eruditus. Talis autem scriptio

²⁵ Matth. v, 8. ²⁶ Cantic. i, 7.

in Canticum, de qua res est. Quorsum præterea Prologus ille? Prologos tomis nunquamnon præfigit Origenes; nunquam homiliis. Postremo solemniter hac clausula Origenis homiliæ fere terminari solent, ut vix unam alteramve ab hoc more discrepantem reperias, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ᾧ ἐστὶν ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς αἰῶνας τῶν αἰώνων: ejusmodi nihil in ψευδωνύμοις illis Origenis homiliis occurrit. Minime ergo homiliæ sunt, sed tomi. Optime Vincentius Bellovacensis *Speculi doctrinalis* lib. xviii, cap. 45, Origenianarum scriptionum numerum contextens, emisisse Adamantium ait in *Canticum* homilias duas; in principium vero libri ejusdem libros tres. Nec patitur operis granditas, ut partem eam esse puteamus parvi tomi, quem juvenis in Canticum elaboravit: cum præsertim fragmentum illud e parvo tomo, quod *Philocaliæ* capite septimo adducitur, in his quatuor homiliis vel Prologo nusquam exstet: at illud alterum quod capite vicesimo sexto *Philocaliæ* ex secundo e decem tomis depromptum est, in homilia secunda ex illis quatuor reperitur. Quapropter verisimile est tres homilias priores ipsos esse priores tomos tres; postremam vero, quarti partem; quod et ex eorum prolixitate æstimare licet. Denique in eo opere laudat Origenes Expositiones suas in *Exodum*, in *Leviticum*, in *Numeros*, et in *Josue*, quas probabile non est jam tum fuisse elaboratas, cum parvum tommum in *Canticum* moliretur, utpote quem adhuc juvenis composuit; at maturior ætate ad decem tomos concinnandos accessit. Objici potest scriptum esse ab Hieronymo in Prologo interpretationis homiliarum duarum in *Canticum*, Origenem in decem tomis Septuaginta Interpretes, Aquilam, Symmachum, Theodotionem, et quintam editionem magnifice aperteque disse-ruisse; quod cum in ψευδωνύμοις quas tractamus homiliis non appareat, hinc consequi opus esse a decem tomis diversum. Verum sciendum est Rufinum scriptionis hujus esse interpretem, ut mox ostendam, cui cum solempne sit pervertere omnia, et ad libitum recoquere, adeo ut tomos Origenis in Epistolam ad Romanos ad mediam partem coarctaverit, quis ullam ab eo fidem expectet?

Superest ut Rufinum interpretem esse demonstramus. Hieronymus in Prologo homiliarum duarum Origenis in *Canticum*, de decem voluminibus Commentariorum agens, eorum interpretationem ait a se fuisse prætermissam, quod res esset ingentis otii, laboris et sumptuum. In libro quoque *De scriptoribus eccles.*, cap. 135, inter libros Origenis a se conversos, nullam hujus mentionem fecit. Minime igitur Hieronymo ascribenda est hæc interpretatio. Gennadius autem in *Catalogo virorum illustrium*, cap. 18, significare videtur quæcunque Origenis opera Hieronymum interpretem non habent, ad Ru-

finum esse referenda; neququam ergo dubitare licet quin interpretatio ea Rufino debeatur: nam antiquam esse, et æqualem Hieronymianæ ætatis, et Gennadio antiquiorem stylus satis arguit; qui, ut alia omnia prætermittam argumenta, solus Rufinum interpretem indicat. Maxime vero indicant selectæ quædam, et magna ex parte barbaræ voces Rufino usitatissimæ, ejusmodi illæ sunt, « attululare, competenter, complecti » in significatione passiva, « cassare, creatura, » pro creatio, « incorruptio, numerositas, observantiæ, observanter, participium, » pro eo quod est, partis adeptio, « pretiositas, rationabiliter, refutare, » pro abnuere, « sequestrari, significantiæ. » Quod si quis opponat interpretationibus suis Prologos Rufinum præfigere solere, ut tradit Gennadius *Catalogo virorum illustrium*, cap. 18, huic autem libro Prologum ab interprete appositum non fuisse; sciat ille multos e Rufini prologis intercidissee; velut illum, quem toties laudavimus, Numeris præfixum, et Ursacio inscriptum, quem Latina (78) Origenis editio neququam repræsentat.

Quæ cum ita sint, de nihilo esse patet, quod in vetustis quibusdam codicibus nomen Hieronymi lucubrationi huic fuit prænotatum, ut observat Sixtus; quodque ex hoc opere testimonia attulerunt Magister Sententiarum, et S. Thomas, sub nomine Ambrosii. Castigandus quoque Erasmus **, qui et ipse sentit, et idem ut sentirent Magdeburgenses perfecit, hoc opus esse *Hominis Latini, pulchre docti, ac bene disertii*: propterea quod in Prologo, p. 27, Græcos laudat, velut alienos, his verbis: « Cum apud Græcos, qui eruditi ac sapientes videntur. » Id ipsum liquere ait ex interpretatione « amoris, charitatis, dilectionis et cupidinis. » Denique suspicatur ejus esse, cujus exstant libri *De vocatione gentium*, et Commentarii in aliquot psalmos. Quæ quam frivola sint, promptum est ostendere. Ethnicos omnes a Luca in Actis, et a Paulo Ἕλληνας appellari notum est: hinc Judæi opponuntur τοῖς Ἕλλησι, id est ethnicis seu gentilibus. Itaque a Patribus Ἕλληνας, tanquam alieni laudantur, et ab ipso etiam Origene tom. xv in *Matth.*, num. 15, ubi ait: Ἐάν τις τῆ ἀνθρωπίνῃ ἐνορῶν ἀσθενεῖα καταφρονῇ μὲν τῆς λέξεως, τράπηται δὲ ἐπ' ἀλληγορίας, δυσωπηθήσεται ἐκ τινῶν καὶ Ἕλληνικῶν ἱστοριῶν, ἐν οἷς διὰ τὴν παρ' Ἕλλησι σοφίαν ἱστοροῦνται τινες τὸ ἐνταῦθα τῷ πλουσίῳ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον πεποιηθέναι. Cæterum vel ex hoc loco, unde suppositivum esse illud opus conjicit Erasmus, ubi non obscuris verbis Platonis laudatur Symposium, in quo de amoris natura disseritur, conjectura non levis capi potest, auctorem operis hujus esse Origenem, cui Platonis disputationes suos in usus convertere solempne est. Quod ad

** Erasmi in *Censur. lib. Orig. Magdeburgens.*, centur. 3, cap. 10.

(78) Quem Latina Origenis editio neququam repræsentat. Hunc repræsentamus in editionis nostræ II, p. 275.

vocum illarum, « amoris, charitatis, dilectionis et cupidinis » attinet, hæc atque alia ejus generis, quæ Romanum scriptorem sapiunt, Rufini perfidiæ debuerunt ascribi. Quale illud est quod observat Robertus Cocus Anglus, dixisse auctorem Commentarii hujus, lib. III, p. 76 : « Verbum Dei apud Græcos masculino genere proferri, apud nos neutro genere : » et qualia sunt ea loca operis istius de quibus ait Bruno Amerbachius Præfat. in Hieronymi tom. VII : « Multa sunt quæ Latini hominis esse, non Græci, comprobent. » Quorum judicium, ut et illud Gulielmi Perkinsi ⁸⁷, inter rejctula et spuria hoc opus recensentis, merito flocci facimus.

Præter parvi tomi fragmentum, et amplas e decem tomis lacinias, duæ quoque supersunt homiliae ab Hieronymo Latino sermone explicatæ « fideliter magis, quam ornate, » ut ipse ait in Prologo ad Damasum. Homiliam priorem in partes duas perperam Merlinus dissecuit ; primam partem epistolæ pro Præfatione venditans. Errorem viderunt Erasmus et Genebrardus, et in suis editionibus conrexerunt ; parte utraque in unum conjuncta.

VIII. Superiore sectione diximus Origenem triginta voluminibus, et viginti quinque homiliis Isaiam explicasse. E libro primo Commentariorum fragmentum affert Pamphilus in *Apologetico* ; et aliud paulo post e libro vicesimo octavo. Ex homiliis supersunt omnino novem in editione Latina. Interpretis nomen non ascribitur, quem Hieronymum esse censeo. Idipsum censet Erasmus, atque Hieronymum in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum* lateri se hoc fragmentum vertisse ex Commentariis Origenis in *Isaiam*. Equidem id solum in eo *Catalogo*, cap. 135, reperio, ubi de seipso agit Hieronymus : « In *Jeremiam* et in *Ezechielem* homilias Origenis viginti octo, quas de Græco in Latinum verti, de Seraphim et Osanna. » Atqui homiliarum quæ exstant, prior agit de seraphinis stantibus super solum Domini Isaiæ VI, 2, sed leve est hoc argumentum, ad probandum istas novem homilias Hieronymum convertisse. Verisimilior mihi conjectura capitur ex stylo et ex delectu quarundam dictionum, quas frequentius sibi Hieronymus asciscere amat, quod optimum est internoscendis scriptoribus argumentum. Dictiones illæ sunt : « absconsus, dominicus, nuncupativus, principale » pro eo quod est τὸ ἡγεμονικόν, principari alicui, principalis, propheta, repromitto, repromissio, speculatorius, turpilquium, Zabulus, cuncta Evangeliorum, » aliaque ejusmodi. Notet diligens lector homiliam nonam mutilam esse in editionibus Merlini, Erasmi et Genebrardi, et postrema parte truncatam, eique supplendæ detractam fuisse partem postremam homiliæ nonæ (juxta Hieronymi colle-

ctionem sextæ) in *Jeremiam*, ab his verbis : *Conversati sunt ad iniquitates patrum priorum* ⁸⁸. Jamdiu vero in his homiliis error iste inolevit : codices siquidem manu exarati bibliothecæ Regiæ eadem deformitate vitiiati sunt. Nempe facile contigit ut librarius imprudens ad describendam postremam partem homiliæ Origenis in *Isaiam* nonæ, ab Hieronymo conversæ accedens, casu incidit in postremam partem homiliæ Origenis in *Jeremiam* nonæ, ab Hieronymo itidem conversæ. Unde non inane quoque sumitur argumentum homiliarum in *Isaiam* non secus interpretem esse Hieronymum, ac homiliarum in *Jeremiam*. Profecto causæ fuit hic error, cur postrema pars homiliæ in *Isaiam* nonæ intercederet.

IX. Observavimus supra quinque et quadraginta in *Jeremiam* homilias Origenem elimasse. Ex ingenti hac homiliarum strue quatuordecim Latine refudit Hieronymus, ut ipse de se testatur in præfatione homiliarum Origenis in *Ezechielem*, et in libro *De script. eccles.*, cap. 135. Novemdecim Græco edidit Balthasar Corderius e Scorialensi bibliotheca, suamque interpretationem adjunxit. Cyrilli vero præfixit nomen, deceptus ab antiquo codice, optimæ cæteroquin notæ. Istæ nominum commutationes ex eo oriuntur persæpe, quod in idem compacta volumen plurima variorum opera, partim auctorum suorum inscripta nominibus, partim desinita, librariorum facile fallant, carentem auctoris sui nomine scriptionem ad eundem pertinere credentes auctorem, ejus nomen præ se fert scriptio proxime antecedens. Non his vero duntaxat, sed in aliis etiam lucubrationibus, Origenis nomen cum Cyrilli nomine permistum ac confusum est. Sexdecim Origenis homilias in *Leviticum* vetustæ Cyrilli habent editiones, et Cyrillo ascribunt. Commentarium quemdam in *Marcum* (79) quem aliquando cum Deo publici juris faciemus Origeni codices quidam, Cyrillo nonnulli, Victori Antiocheno alii tribuunt. Novemdecim itaque homilias Cyrillo perperam ascriptas Adamantio restituendas judicamus hoc argumento, quod inter quatuordecim Origenis homilias ab Hieronymo conversas duodecim ex iis reperiantur, quas Græce Corderius publicavit. Accedit Vaticani codicis auctoritas, has ipsas novemdecim in *Jeremiam* homilias habens, et Origeni assignans. Septem ex illis emisit in lucem Michael Ghislerius in catena sua in *Jeremiam* ; eas nimirum quæ in Hieronymianis deerant. Eundem inter illas ordinem ponit codex uterque, atque eum legitimum, et *Jeremiæ* locis quos enarrant, consentaneum. Nam quem tenuit Hieronymus, confusus ille est, vel ipso fatente : « Itaque, inquit, post quatuordecim homilias in *Jeremiam*, quas jampridem confuso ordine interpretatus sum. » Unde ma-

⁸⁷ Perkins. in *Problem. de ementito fidei Rom. Catholicismo*. ⁸⁸ *Jerem.* XI, 10.

(79) Quem « aliquando cum Deo publici juris faciemus. Nunquam huic commentarium edidit Hælius.

nifestum est titulos his homiliis præfixos Hieronymi non esse. Ad hæc fragmentum ex homilia tricesima nona, capite decimo *Philocaliæ* exhibetur.

X. Tomi Origenis in *Ezechielem* vicesimi particula quadam constat undecimum *Philocaliæ* caput. Hieronymus vero quatuordecim ejusdem homiliis in hunc ipsum prophetam Romanis verbis expressit. Testis Prologus in earum homiliarum fronte collocatus : testis et liber *De scriptor. eccles.*, cap. 146, testis quoque Rufinus, *invect. 2*, qui et ad Vincentium Prologum scriptum fuisse docet. Miratur Erasmus in *Censur. lib. Origen.*, quid sit cur Hieronymus, alias creber præfationibus, nihil ad homilias in *Isaiam* et *Jeremiam* a se Latine redditas præfatus sit; in Prologo autem ad homilias in *Ezechielem* erasum queritur Hieronymi nomen, et ejus quoque quem Hieronymus alloquitur. Suspiciatur vero Prologos fuisse sublatis ab his ad quos scripserat, postquam Origenis nomen factum est Romanis invidiosum, et verisimile esse in his Prologis Hieronymum magnifice prædicasse Origenis ingenium. Ego vero singulis libris Origenis a se expositis prologos prætexuisse Hieronymum fateor, nam id asserit Gennadius in *Catalogo virorum illustrium* : at quos prætexuit, non de industria, sed casu et librariorum oscitantia censeo fuisse sublatis; alioquin sublatus quoque fuisset Prologus ad Damasum homiliis Origenis in *Canticum* præfixus; et iste alter ad homilias in *Ezechielem*. In editione Merlini Prologo præfixus est hic titulus : *Prologus translatoris ejusdem* : ejus nempe qui antecedentes Origenis homilias in *Jeremiam* verterat, quem constat Hieronymum fuisse.

XI. Ostendimus superius ex Proœmio Commentariorum Hieronymi in *Oseam*, parvum scripsisse libellum Origenem ἐπὶ Πτοῦ πῶς ὠνομάσθη ἐν τῷ Ὁσηε Ἐφρατα, et aliud præterea in eundem prophetam volumen ἀκέφαλον καὶ ἀτέλειστον. Ex utro petitum sit istud fragmentum, quo constat octavum *Philocaliæ* caput, incertum est; ex alterutro petitum esse certum est : nam quamvis id eis præmissum sit : Ἐκ τῶν εἰς τὸν Ὁσηε ἐξηγητικῶν, Hieronymus autem loco laudato nullos ab Origene in *Oseam* scriptos fuisse Commentarios asserat dicens : « Rogavi eum (Didymum) ut quod Origenes non fecerat, ipse completeret, et scriberet in *Osee* Commentarios, » intelligendum est plenos in totum *Oseam* commentarios Origenem non scripsisse, sed exiguis solum libellos.

XII. Vigiinti quinque in *Matthæum* tomos Origenes elaboravit. Breve segmentum e primo tomo adducit Eusebius lib. vi *Histor.*, cap. 25, eoque brevius aliud indidem profert Pamphilus in *Apologético*. Aliud e secundo tomo, *Philocaliæ* capite sexto exhibetur. Aliud affert e septimo tomo Pamphilus. Julius Cæsar Bulengerus in *Disputationibus contra Casaubonum* part. II, diatrib. 3, pag. 191, fragmentum affert ex Origene ad cap. vi *Matth.* et

p. 166; aliud ex eodem ad cap. 23, atque aliud item p. 167, ex iisdem Expositionibus in *Matth.* ejus locum non indicat. Indiligens profecto Bulengerus, qui unde hæc habuerit sibi, lectorem non monuit. An ex codice aliquo manu scripto? vix credo : nam quicumque hodie supersunt, quicumque certe mihi non sunt, vel a decimo tertio capite vel a sequentibus ducunt initium : in vicesimo secundo, vel citra desinunt. Fortasse igitur ex catena aliqua prodierunt isthæc. Quanquam nihil habent ejusmodi, quotquot excussimus catenas ego et Combelsius. In vetustis codicibus manu exaratis tomos undecimus cum sex proxime sequentibus reperitur. Codex Ladenburgensis, quo usus est Erasmus, a *Matth. XIII, 36*, auspicabatur, queiradmodum a B Holmiensis : Regius priore undecimi tomi parte multatus est. In Catalogo librorum ducis Bavarie notatur tomos undecimus initio quoque mutilus, cum proxime sequentibus quinque. Erasmus in epistola ad Franciscum Cigalinum affirmat nihil Origenis haberi in decimum *Matthæi* caput. At Vaticanus codex fertur constare tomis decimo, undecimo, duodecimo et decimo tertio. Scripserunt quoque Josias Simlerus, et Conradus Frisius in *Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ*, haberi in Italiae bibliotheca quadam decimum tomos Commentariorum Origenis in *Evangelium Matthæi*; item fuisse apud Diegum Hurtadum Venetiis eorumdem Commentariorum tomos I (lego X), XI, XII. Quod si par est reliquorum inter se consensus, qualis regii exemplaris cum Holmiensi, ex uno eodemque codice descriptos omnes censuerim. Porro levis licet Bellarmini conjectura, qua Commentarios illos ab Origene abjudicat, non tamen ἀναπόκριτος prætermittenda est. Sic ait ille in libro *De scriptor. ecclesiast.*, ubi de Origene : « Tractatus quintus in *Matthæum* videtur esse Latini auctoris : nam adducens auctor verba *Isaiæ LVIII, 16*, *Dominus misit me et spiritus ejus* : in Græco, inquit, Spiritus sanctus neutri generis est, non masculini, ut apud nos; ubi se inter Latinos numerat. Et si tractatus quintus Latini auctoris est, non parva suspicio est reliquos etiam tractatus ejusdem operis, Latini auctoris esse. » Habetur hic Origenis locus tom. XIII in *Matth.* XVIII, num. 18, pag. 595. Quamvis hoc Bellarmini judicium palam refellat codicis Græci lectio, ea tamen si careremus, non plus valeret illud adversus hunc Adamantii librum, quam adversus reliquos, quos veterum interpretum studio Latine redditos legimus : in iis siquidem frequentior ejusmodi occurrunt additamenta interpretum, suæ linguæ hominibus gratificantium. Legat qui volet pagellas aliquot a Rufino conversas, videbit quam sæpe mantissas similes de suo accudat.

Amplior est vetus interpretatio Commentariorum Origenis in *Matthæum*, quam Græcum ullum exemplar manuscriptum : Holmiense quippe omnium, quæ quidem ad meam pervenerint notitiam, prolixissimum, a *Matthæi* capite XIII, vers. 36, ad

capit **xiii**, vers. 35, pertinet : prisca autem interpretatio a Matthæi cap. xvi, 15, initium ducens, ad **xvii**, 66 progreditur. Hanc Commentariorum partem in homiliis sive tractatus 35, librarii male feriatim diviserunt. Recentior videtur ista divisio temporibus Vincentii Bellocensis; quippe qui *Speculi doctrinalis* lib. xviii, cap. 45, libros Origenis sua ætate superstites recensens, cum eos fere commemoret, qui hodieque in editione Latina comparant, libros in *Matthæum* viginti sex assignat, corrupta ut dixi exemplaria secutus, quæ totidem pro viginti quinque notabant. Interpretationis auctorem assignare proclive non est. Hieronymus in Prologo homiliarum Origenis in *Lucam* scribit nec virium suarum, nec otii, nec laboris fuisse viginti quinque tomos illius in *Matthæum*, quinque in *Lucam*, triginta novem in *Joannem*, rogante Blæsilla, Romanæ linguæ tradere. Proinde veteris interpretationis in *Matthæum* auctor non est Hieronymus. Minime sane audiendi Josias Simlerus et Conradus Frisius, ita scribentes in *Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ* : « Origenis in *Matthæum* homiliæ 36, ab Hieronymo translata, inter D. Hieronymi opera habentur : » nam neque exstant homiliæ 36 Origenis in *Matthæum*, sed 35 duntaxat; neque earum interpres Hieronymus habendus est; imo Hieronymo recentior est, nam si jam prodisset ejus ætate, novam Blæsilla nequiquam postulasset; nec ita scripsisset Hieronymus in epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 2 : « Centum quinquaginta anni prope sunt, ex quo Origenes mortuus est Tyri : quis Latinorum ausus est unquam transferre libros ejus *De resurrectione*, *Περὶ ἀρχῶν, στρωματέας, et τόμους*? » Nemo igitur existimet ullam tomorum interpretationem esse Hieronymo antiquiorem. Nihil magis Rufino videtur ascribenda, quod Erasmi pace hanc ipsi attribuentis dictum velim : ille enim in *Apologia* Pamphili loca quædam e *Commentariis in Matthæum* adducta interpretans, non aliis solum utitur verbis, quam quæ interpres iste vetus adhibuit, verum etiam multa quæ in eo desiderantur repræsentavit : cum tamen in eadem *Apologia* loca vertens ex aliis deprompta *Commentariis*, quos ipse fuerat interpretatus, non aliis utatur verbis quam suis, seque sui similem in eodem loco bis vertendo ostendat. Adde stylum ab Hieronymiano et Rufiniano penitus discrepare, et deterioris ac recentioris ætatis vitio et corruptela esse inquinatum. Gennadio quoque recentiorum esse ex eo conjicio, quod in *Catalogo illustrium virorum* non obscure significat quæcunque Origenis opera ab Hieronymo non conversa suis temporibus exstabant, ea a Rufino Latine reddita fuisse. Ostendimus autem nec Hieronymo, nec Rufino ascribi posse hanc inter-

(80) Cum ex hac autem interpretatione Thomas Aquinas, etc. Paschasius Radbertus, qui sæculo nono florebat, plurima etiam loca refert ex hac interpretatione in suis in *Matthæum* *Commentariis*, et citatum exstat in regali abbacia S. Remigii Remensis elegans codex nono sæculo scriptus, et ab

pretationem, unde sequitur Gennadio quoque fuisse posteriorem. (80) Cum ex hac autem interpretatione Thomas Aquinas in *Aurea catena* loca multa ἀπολαξεί referat in versus Matthæi, posteriores versu 15, capituli xvi, perspicuum est Thomam vetustiorum eam esse, talemque ejus ætate fuisse, qualis hodie circumfertur. Thoma itaque antiquior est, Gennadio recentior. Propius vero ad Gennadii ætatem accedere non levius indicium deprehendimus. Tomo xvii in *Matth.*, num. 14, pag. 789, hæc habet Origenes : Ὅμοιοι εἰσιν οἱ συγγενεῖς Πατρός καὶ Υἱοῦ ἔννοιαν, καὶ τῇ ὑποστάσει ἕνα θεῶντες εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν. Vertit vetus interpres : « Quales sunt hæretici qui confundunt Patris et Filii substantiam, unum dicentes esse Patrem et Filium. » Ὑπόστασιν reddit « substantiam, » quod magnam scriptoris antiquitatem sapit; hac enim notione ὑπόστασιν antiqua fere Patres usurpant. Hilarius in libro *De synodis contra Arianos* tres agnoscit substantias in Trinitate, hoc est ὑποστάσεις, ἰδιότητας, πρόσωπα, substantiam ab essentia distinguens. Priscus quoque Novi Testamenti interpres locum hunc Hebr. i, 3, ὅς ὃν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, reddit : « et figura substantiæ ejus : » nec id mutavit Hieronymus, quamvis ὑπόστασις ibi personam videatur significare. Nihil tamen hic affirmo; scio enim a Patribus multis substantiam ipsam, seu naturam et essentiam Patris hic intelligi. Ad hæc vetus interpres tract. 8, insignem locum profert ex Evangelio secundum Hebræos (81). Atqui id de suo addidit; quippe quod in exemplaribus Græcis nusquam appareat. Ac proinde temporum illorum, quibus hoc supererat Evangelium, æqualis fuit.

Profecto interpretis hujus ætatem investiganti alicui verisimile forsitan flet Cassiodori temporibus vixisse, ipsumque adeo esse Epiphanium Scholasticum Cassiodori familiarem et necessarium. Sopra memoratæ notæ videntur convenire aliæque præterea, Græcæ linguæ parum consultum fuit Epiphanium, oratio barbara, dissipata et ineulta. Summa veteris illius interpretis barbaries, vix mediocri idiomatis Græci peritiâ, plane nulla in evolvendis obscurioribus sententiis perspicacitas; cujus sibi conscius difficillima quæque quasi consulto prætermisit. Certe tam abnormi licentia interpretationem hanc administravit, ut mirabile sit: totas paginas detraxit, totas addidit, nec usquam exemplar assectatus est. Verum *Historiam Tripartitam* ab hoc Epiphanio scriptam si quis accurate cum vetusta illa Origeniani in *Matthæum* *Commentarii* interpretatione conflixerit, summam styli discrepantiam, atque hanc multo illa inquinatiorum, Hincmaro Remensi archiepiscopo huic monasterio dono datus, in quo vetus illa interpretatio integra continetur. Quod argumento est Radberto et Hincmaro vetustiorum eam esse.

(81) Vide tom. xv in *Matth.*, num. 14, p. 67 f.

et innumeris vocabulorum portentis deformiorem A offendet. Æqualis Epiphanius fuit Bellator quidam Cassiodori itidem familiaris, cujus rogatu multas Græcorum scriptiones, nonnullas etiam Origenis Latino sermone rependit. Huic si quis Commentariorum in *Matthæum* interpretationem ascriptam velit, non valde repugnabo. Nec multum adversatur conjecturæ nostræ Cassiodori de hac interpretatione silentium, qui alias plerasque Epiphanius Bellatoris in libro *De institutione divinarum Scripturarum* recensuit: nam post editum hunc a Cassiodoro libellum lucubrari ea potuit.

De septem Origenis in *Matthæum* homiliis quæ habentur inter eas, quas in diversos vulgo appellant, quoniam incerti sunt auctoris, suo loco disputabimus.

XIII. Homiliæ Origenis in Evangelium Lucæ triginta novem Latina editione continentur. Interpretem sese professus est Hieronymus in Prologo ipsi prætexto, et in libro *De scriptor. eccles.*, cap. 146. Erasmus in Epistola ad Franciscum Cigalinum scripserat has alterius cujusdam esse videri, quam Origenis, sed in *Censura ad libros Origenis* mutavit sententiam, et verum auctorem agnovit. Nihilominus ita disserit: « In Catalogo tamen ita facit hujus operis mentionem (Hieronymus), ut magis videatur ex Didymo vertisse. Cum enim Origenis mentionem reliquisset, post hunc in modum loquitur: « De Spiritu sancto Didymi, quem in Latina transtuli, librum unum, in Lucam homilias triginta novem, in Psalmos a decimo usque ad decimum sextum tractatus septem, captivi monachi vitam, etc. » Quibus ex verbis nihil aliud intelligi potest, quam aut esse Hieronymi hoc opus, aut ab eo versum ex Didymo. Hoc utrum casu an studio factum sit, nescio. » At observasset Erasmus pari argumento homiliarum duarum in Canticum auctorem revocari posse in dubium, cum in eodem Catalogi capite hæc habeat Hieronymus: « De tribus quæstionibus legis veteris, homilias in *Cantica canticorum* duas, *adversus Helvidium*. » Nempe auctoris nomen ascribere neglexit, quem aliunde satis notum esse sciebat. Addit Erasmus: « Dein cum in cæteris nihil habeatur erroris, hic multa sunt vel suspecta vel damnata. » Itane vero? nihilne in libris *Ἐπιτὸ ἀρχῶν*, in Commentariis in *Matthæum*, in reliquis operibus habetur erroris? Mirare lector, effrenem Erasmi in veterum expendendis scriptis, et projectam temeritatem. Modestior Merlinus, errores his homiliis ab Origeniani nominis æmulis aspersos asseverans: quanquam et id valde incertum. Pauclus quasdam particulas ex Origene in *Lucam* exhibet Julius Cæsar Bulengerus part. II, diatrib. 3, p. 158 et 222, *advers. Casaubon.* ex catenis fortasse aliquibus depromptas.

(82) *E duobus et triginta Commentariorum in Joannem tomis.* Jam supra, sect. 2, num. 7, p. 296, not. et in Præfatione hujus tomo præfixa ostendimus plus quam triginta et duos tomos in *Joannem* concessisse Origenem verisimillimum esse.

PATROL. GR. XVII.

XIV. (82) *E duobus et triginta Commentariorum in Joannem tomis,* novem omnino supersunt; primus, secundus, sextus, decimus, decimus tertius, decimus novus, vicesimus, vicesimus octavus et tricesimus secundus. In bibliothecæ Regiæ codice hi tomi suis notati numeris reperiuntur. Eisdem complectitur tomos præter decimum et vicesimum octavum memoratus liber in bibliothecæ Bavaricæ catalogo. At codex bibliothecæ Venetæ Sancti Marci, licet Regii consimilis sit, nec plura habeat, a callido tamen librario in tomos triginta duos distributus fuit, hac arte lacunas et hiatus celare, et apud incautos dissimulare, et pro integro venditare volente. Eo fit, ut eundem hunc esse putem, qui fuit Diegi Hurtadi, quique simili dolo dissectus B fuisse memoratur. Hanc tomorum partitionem, quam secutus est Ferrarius, falsam esse arguunt fragmenta, quæ e quarto tomo proferuntur in quarto *Philocaliæ* capite, et in quinto reperiuntur tomo Ferrarianæ interpretationis. Similiter e sexto tomo particulam recitat Basilius libr. *De Spiritu sancto*, cap. 29. Exstat illa in sexto tomo codicis Regii, in octavo vero Ferrarianæ interpretationis. Codicum porro omnium ea est similitudo inter se et congruentia, ut ex uno exemplari descriptos esse omnes pro certo habeam. Præter superiora exiguum e tomo secundo in *Joannem* particulam promittit Pamphilus in *Apologetico*, secundam criminationem confutans. Capite quarto *Philocaliæ* fragmenta adducuntur e quarto tomo; item capite sequenti alia fragmenta e Præfatione quinti tomi in idem Evangelium; cujus Præfationis aliam quoque portionem in caput xxv libri sexti *Historiæ* Eusebii infersit. Ex Origene in *Joannis* caput sextum lacinias quasdam exiles profert Bulengerus in *Disputationibus contra Casaubonum* part. II, diatrib. 3, pag. 251, quas cum codices manu scripti Commentariorum in id Evangelium non exhibeant, ex catenis prodiisse veri absimile non est. Denique inter homilias in diversos duæ habentur in *Joannem*, quæ cum certum auctorem non habeant, paulo post suo loco ventilabuntur.

Unicum superest in apostolorum Acta fragmentum Origenis, e quarta detractum homilia, quod capiti *Philocaliæ* septimo Basilius et Gregorius D Theologus infulerunt. In Catalogo librorum illustrissimi principis domini Jacobi Marmoretæ, quem inter antiquitates Constantinopolitanas Supplemento *Bibliothecæ Gesnerianæ* inseruit Antonius Verderius, commemoratur Origenis Explicatio in *Acta apostolorum*, et in *Epistolis Pauli*, de quibus nunc suo ordine agendum est.

XV. Rufinus Heraclii impulsu (83) viginti tomos Commentariorum Origenis in *Epistolam ad Romanos* Latinæ linguæ donandos suscepit: sed qua fide?

(83) *Viginti tomos Comment. Origenis* in *Epist. ad Romanos*, etc. Cassiodorus quidem ait Origenem in *Epist. ad Roman.* viginti tomos elaborasse; at Rufinus quindecim tantum enumerat, et e nostris mss. alius habet decem, alius duodecim.

sua nempe, hoc est pessima : nam totum opus jam interpolatum, et aliquot voluminibus decurtatum ad mediam fere partem sese contraxisse profitetur in Præfatione a Heraclium. Injuriam Origeni illatam facilius deprehendes, si fragmenta quædam lucubrationis hujus inserta *Philocaliæ* cum Rufiniana conversione configas. Adversus hanc audaciam merito Erasmus excandescit, et falso afflictam Hieronymo operis hujus interpretationem Rufino restituit. (84) Cur Hieronymo tributa sit, Rufini astu et vafricitate factum puto, qui ad declinandam facti invidiam (male quippe audiebat Origenis nomen) et in Hieronymum, a quo sæpe Origenismi causa exagitatatus fuerat, refundendam, nomen suum non apposuit, modestia factum simulans, quod malis artibus actum erat : « Verum ego, inquit, qui plus conscientia: meæ qua nomini defero, etiamsi addere aliqua videor, et explere quæ desunt, aut breviare quæ longa sunt, furari tamen titulum ejus, qui fundamentum operis jecit, et construendi ædificii materiam præbuit, rectum non puto. Sit sane in arbitrio legentis cum opus probaverit, operis meriti cui velit ascribere. » Deinde in Peroratione verba hæc dolose adjecit : « Aiunt enim mihi : In his quæ scribis, quoniam plurima in eis tui operis habentur, da titulum nominis tui, et scribe : Hieronymi, verbi gratia, in *Epistolam ad Romanos* Explanationum libri. » Hinc delusi bardi homines Hieronymi nomine librum præscripserunt. At vel ex eo stoliditas eorum arguitur. Nam si interpres fuisset Hieronymus, cur voces illas, verbi gratia, addidisset, quæ declarant fictitium esse et ascitum id nomen, non legitimum? Subjungit paulo

(84) *Cur Hieronymo tributa sit, Rufini astu et vafricitate factum puto, etc.* Non modo non hujus, sed nec ullius interpretationis fronti nomen suum præfixit Rufinus : quod quidem satis patet tum ex Gennadio Massiliensi, ut mox dicemus, tum ex peroratione in hanc ad Romanos Epistolam, ubi ait ipse Rufinus se satisfacturum amicis suis, et titulo librorum sancti Clementis, quorum interpretationem meditabatur, nomen suum se daturum. Nunquid inde concludendum, juxta Huetii sententiam, omnes interpretationes suas in Hieronymum refundere voluisse Rufinum? Sed quid absurdius? Quis enim auctor anonymus fraudis ejusdem insimulari non poterit? imo quid vetabit quominus idem dicatur de Hieronymo? Nec enim ipse Origenis opera a se translata suo nomine signavit, siquidem, teste Gennadio, proæmiis tantum dignoscebatur, quid a Rufino, quid ab Hieronymo fuisset interpretatum, « Quæcumque præmissis Prologis a Latinis leguntur, » inquit Gennadius *Catalog. viror. illustr.*, cap. 18, « a Rufino interpretata sunt : quæ autem sine Prologo, ab alio translata sunt qui Prologum facere noluit : Origenis autem non omnia, quia et Hieronymus transtulit aliquanta, quæ suo Prologo discernuntur. » Porro cum Prologis satis dignosceretur quid a Rufino, quid ab Hieronymo fuisset interpretatum, non video unde Rufini astus et vafricitas erui queant. Præterea si in Hieronymum omnes interpretationes suas refundere voluisset Rufinus, nunquid tantopere ipse Origenismi causa ab Hieronymo exagitatatus, has pro suis agnoscere non recusasset? Atqui tamen nullibi setus suos denegat Rufinus, imo in libris quos scripsit adversus Hieronymum,

libros *Περὶ ἀρχῶν*, pluresque alios a se translatos fuisse ultro et aperte fatetur, et in sua peroratione in hanc ad Romanos Epistolam omnium Origenis in *Pentateuchum*, in *Jesusum Navæ*, in *Judices*, et in quosdam psalmos elucubrationum interpretem satis sese profitetur, cum promittit ibidem sese conversurum Clementis libros, quod, vel Huetio iudice, a Rufino factum esse constat, non ab Hieronymo. At, inquit Huetius, in Peroratione ad Heraclium bis Hieronymus quasi hujus interpretes a Rufino dolose nominatur. Ita quidem legitur editi antea libri, sed librariorum, non Rufini vafricitate factum illud esse contendo. Si enim genuina hæc esset lectio, omnes manuscripti codices, etiam illi qui Rufinum hujus interpretationis auctorem agnoscunt, Hieronymi nomen servarent. Atqui tamen codices nostri Hieronymi loco Rufinum ubique restituunt, et ita legendum esse certissime demonstrant tum libri Origenis, tum libri Clementis ibidem memorati, quos a Rufino conversos fuisse constat. Denique si tam aperte Hieronymum quasi hujus operis interpretem fraudulenter designasset Rufinus, nunquid hanc fallaciam ignorasset Hieronymus? nunquid non reclamasset? Unde fit igitur ut sanctus doctor qui ne minimum quidem Rufino condonavit, hanc fraudem tamen nullibi criminetur? Nolim ergo Rufinum hujus dolosæ artis accusare, quam nec ipse usquam arguit Hieronymum, nec ullus alius præter Huetium : ac proinde magis adhæreo Erasmi sententiæ, qui mangonii librariorum insimulans, ad emptores alliciendos prætextum ab iis Hieronymi nomen arbitratur.

(85) *Brevem libri tertii in Epistolam ad Colossenses* laciniam, et alias libri in *Epistolam ad Titum*

post conversurum sese Clementis libros; quod a Rufino factum esse constat, non ab Hieronymo; tum ait : « Satisfaciam sane in eo amicis meis; dabo titulo nomen meum, auctoris nihilominus vocabulo permanente : nam Hieronymi ne putetur, Clemens scribetur : » Hieronymi nempe, cujus nomen ascriptum supra finxit. Eadem versutia usum esse non semel Rufinum jam supra num. 5 notavimus. In Prologo homillarum in *Josue* sententias Hieronymi et stylum referre conatus est. In Præfatione ad libros *Περὶ ἀρχῶν* nomen suum celavit. Ita occultando Origenismo, et traducendo Hieronymo fucum vulgo faciebat. Minime itaque assentior Erasmo, mangonii hujus librariorum insimulanti, et ad emptores alliciendos prætextum ab iis Hieronymi nomen censi. Præter contractam illam et truncatam Rufini interpretationem, habemus tomii primam portionem in *Apologia* Pamphili; longe vero ampliorem capite *Philocaliæ* 24. Aliud quoque e tomio nono fragmentum nobis offert caput ejusdem *Philocaliæ* nonum. Exiguam denique particulam ex eodem opere subministrat alio *Apologiæ* loco Pamphilus. Tomum vero, unde translata est, non notavit. Atque hæc cum legitimum horum Commentariorum auctorem Adamantium esse clarissime demonstrant, non dubitavit tamen novitius quidam scriptor heterodoxus hos ipsos in supposititiorum Origenis scriptorum seriem conjicere; a Gulielmo Perkinso delusus, qui eos male quidem a Rufino conversos scripsit, quod verissimum est; Origeni vero falso esse tributos nequiquam cogitavit.

(85) *Brevem libri tertii in Epistolam ad Colossenses*

nonnullas *Apologetico* suo Pamphilus infulsit. Hieronymus in *Epistola* ad Minervium et Alexandrum fragmentum affert e tertio volumine ἐξηγηματικῶν Origenis in *I ad Thesalonicenses*. Ex homiliis in *Epistolam ad Hebræos* pauca quædam descripsit Eusebius libr. vi *Histor.*, cap. 25. Indidem nonnulla affert Pamphilus diversis *Apologetici* sui locis.

Multa præterea e variis Origenis lucubrationibus fragmenta ceteræ subministrant; sed neque locos unde illa petita sunt indicant; nec certa est catenarum fides, ut monuimus alibi. Quapropter fragmentorum quæ ex iis profecta sunt, nullam hic habendam rationem duximus. Ex iis autem excerptæ sunt multæ Origenis in varios *Scripturæ* libros ἐξηγησεως, quæ in *Vaticanæ* bibliothecæ catalogis commemorantur.

SECTIO IV.

DE ORIGENIS TETRAPLIS, HEXAPLIS ET OCTAPLIS.

I. Proponitur Epiphaniî sententia de Origenis Tetraplis, Hexaplis et Octaplis. II. Assertitur propositus duarum *Hebraicarum* columnarum in Hexaplis et Octaplis situs. III. Quæritur quare in Tetraplis, Hexaplis et Octaplis Theodotionem Symmachus præcesserit. IV. Investigatur mens Eusebii de Tetraplis, Hexaplis et Octaplis. V. Unum et idem opus fuerunt Hexapla et Octapla. VI. Ex superioribus recentiorum multorum errores arguuntur. VII. Editionem Interpretum Septuaginta, quæ in Hexaplis habebatur, asteriscis, obelis, lemniscis et hypolemniscis Origenes distinxit. Ei præterea quæ erat in Tetraplis scholia adiecit. VIII. Editionem τῶν Ὁ Hexaplis intextam emendarunt Eusebius et Pamphilus, et primi seorsum vulgauerunt. Inde triplex illo tempore editio τῶν Ὁ, Origeniana, Eusebiana et κοινή. IX. Eadem circiter tempore κοινή resarciit Lucianus, resarciit et Hesychius. Hinc quintuplex τῶν Ὁ editio. X. Suas quoque editiones asteriscis et obelis discriminarunt Lucianus et Hesychius; ut et suam τῶν Ὁ interpretationem Hieronymus. Inquinatæ sunt et vitiatæ hodiernæ omnes τῶν Ὁ editiones.

I. Agamus jam de Tetraplis, Hexaplis et Octaplis, Origenianorum operum omnium nobilissimis et laudatissimis: quorum rationem cum accuratissime Epiphanius tradiderit in libro *De ponderibus et men-*

ses *laciniam*. Fragmenta quædam ex libris in *Epistolam ad Galatas*, aliudque Origenis segmentum in *Epistolam ad Philemonem* Pamphili *Apologia* subministrat. Fragmentum etiam libri tertii in *Epistolam ad Ephesios* refert Hieronymus libr. 1 *Apolog. adversus Rufinum*.

(86) Imperante Caracalla, in dolis Hierichunte, etc. Ea ipsa est procul dubio de qua Eusebius *Hist.* libr. vi cap. 16, Ἐπὶ μιᾷς αὐθις σσημεῖται ὡς ἐν Ἱεριχοῦ εὐρημένης ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀν-

suris; hujus præcipue vestigia persequi decet. Collegerat jam ante Adamantius interpretationes *Scripturæ* a Senioribus Septuaginta, Aquila, Theodotione et Symmacho elucubratas. Quintam præterea et sextam editionem commodum nactus est, quas in angulis quibusdam occultas investigasse ipsum et in lucem edidisse scribit Eusebius. Athanasius vero in *Synopsi docet* (86) imperante Caracalla, in dolis Hierichunte repertam fuisse quintam a studioso quodam ex iis qui erant Jerosolymæ; sextam vero sub Alexandro Mammææ Nicopoli ad Actium a quodam Origenis discipulo. Idem prope modum habet Epiphanius in libro *De ponder. et mens.*, cap. 18, additque priorem e tenebris fuisse erutam septimo Caracallæ anno. Fallitur Cedrenus, qui utramque Hierichunte inventam fuisse narrat.

Ex iis sex interpretationibus, et *Hebraico* exemplari, *Tetrapla* sua, *Hexapla* et *Octapla* Origenes concinnavit. (87) Ac *Tetrapla* quidem, quæ *Hexaplis* tamen tempore posteriora fuerunt, quatuor constabant editionibus per columnas dispositis, prima Aquilæ, secunda Symmachi, tertia Septuaginta Senum, et postrema demum Theodotionis. Interpretationem τῶν Ὁ tertio loco posuit, ut ad eam, quam omnium existimabat esse accuratissimam, reliquæ facilius exigi et examinari possent. *Hexaplis* hæ ipsæ interpretationes quatuor, eodem ordine collocatæ, cum *Hebraico* exemplari, *Hebraicis* descripto litteris, et eodem Græcis characteribus exacto continebantur. Prior occurrebat columna *Hebraica* *Hebraice* depicta; at quæ contextum *Hebraicum* Græcis exaratum litteris exhibebat, interpretationi Aquilæ proxime conjungebatur. Subjuncta autem post sex illas columnas Hierichuntina editione, quam quintam appellavit Origenes, et numeri quaternarii nota ε' insignivit; et post Hierichuntinam Nicopolitana, quam vocavit sextam, et ἐπισήμῳ ζ' notavit, *Octapla* existebant. Hæc fere Epiphanius loco laudato: quæ ut clariora sint, primam Geneseos vocem, prout in *Tetraplis Hexaplis* et *Octaplis* disposita fuit, depingemus.

τωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεδῆρου. « Rursus in principio unius notavit (Origenes) inventam illam fuisse Hierichunte in dolio temporibus Antonini (Caracallæ) qui Severi filius fuit. »

(87) Ac *Tetrapla* quidem, quæ *Hexaplis* tamen tempore posteriora fuerunt. *Tetraplis Hexapla* posteriora fuisse evincit D. Bernardus de Montfaucon in suis *Preliminaribus* ad *Hexapla* Origenis, cap. 1, num. 3, pag. 9. (*Patrologiæ* hujus t. XV.)

DIAGRAMMA TETRAPLORUM, HEXAPLORUM ET OCTAPLORUM.

Exemplar Hebraicum, Hebraicis litteris descriptum. ΠΝΣΑΓ	Exemplar Hebraicum, Græcis elementis exaratum. βερεσιθ	Aquila. ἐν κεφαλαίῳ	Symma- chus. ἐν ἀρχῇ	Septua- ginta. ἐν ἀρχῇ	Theodo- tion. ἐν ἀρχῇ	Quinta editio Hiero- nichuntina. Desidera- tur.	Sexta edi- tio Nicopo- litana. Desidera- tur.
		1	2	5	4		
TETRAPLA.							
1	2	3	4	5	6		
HEXAPLA.							
1	2	3	4	5	6	7	8
OCTAPLA.							

II. Hæc habet, inquam, Epiphanius in libro *De ponder. et mens.* cap. 19, præterquam quod spectat ad columnarum Hebraicarum situm : nam ex aliis quibusdam Epiphanii locis existimare possit aliquis contextum Hebraicum Græcis notatum caracteribus priore loco fuisse. Hujusmodi ille est ex hæc. 64, cap. 3, ὅθεν τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐφιλοτιμήσατο συναγαγεῖν τῶν ἐξ ἑρμηνειῶν, Ἀκύλα, Συμμάχου, τῶν τε ἑβδομήκοντα δύο, καὶ Θεοδοτιῶνος, πέμπτης τε καὶ ἕκτης ἐκδόσεως, μετὰ παραθέσεως ἑκάστης λέξεως Ἑβραϊκῆς, καὶ αὐτῶν ὁμοῦ τῶν στοιχείων· ἐκ παραλλήλου δὲ ἀντικρυς δευτέρα σελίδι χρώμενος κατὰ σύνθεσιν Ἑβραϊκὴν μὲν τῇ λέξει, Ἑλληνικὴν δὲ (sic enim lego non Ἑλληνικῶν) τῷ γράμματι ἐτέραν πάλιν πεποίηκε σύνθεσιν. Unde primum studuit in unum conjungere sex interpretationes Aquilæ, Symmachi, Septuaginta duorum et Theodotionis ; quintam etiam et sextam editionem ; cum adjectione vocum singularum Hebraicarum propriis elementis descriptarum ; ex altera autem parte opposita, utens altera columna depingendo contextum, Hebraicum quidem dictione, Græcum vero litteris, alium rursus contextum lucubravit. Hæc ita exponi possent : medium locum tenuisse sex interpretationes Græcas inter Hebraica Hebraice scripta, quæ ad unam sita erant partem ; et Hebraica Græce exarata, quæ ad aliam partem erant collocata. Sed hanc expositionem respuunt verba Epiphanii ejusdem, quæ mox afferemus e libro *De ponder.* cap. 19, ubi Hebraicum utrumque contextum priore loco notatum fuisse agnoscit. Videtur itaque id sibi potius voluisse Epiphanius, ad unam Hebraicæ columnæ Hebraicis elementis exaratae partem notatas fuisse Græcas sex interpretationes ; ad alteram vero Græce scriptum contextum Hebraicum. Hoc idem significare dicas ista e libro *De ponder.* cap. 7, τὰς γὰρ ἐξ ἑρμηνείας καὶ τὴν Ἑβραϊκὴν γραφὴν Ἑβραϊκοῖς στοιχείοις καὶ ῥήμασιν αὐτοῖς ἐν σελίδι μιᾷ συνθεθεῖως, ἄλλην σελίδα ἀντιπαράθετον δι' Ἑλληνικῶν μὲν γραμμάτων, Ἑβραϊκῶν δὲ λέξεων, etc. Sex enim interpretationes, et Hebraicam Scripturam Hebraicis elementis ac verbis cum in una

A columna conjunxisset, aliam columnam oppositam, litteris quidem Græcis, vocibus autem Hebraicis descriptam adjecit. Quod si sex interpretationes, et Hebraicum exemplar Hebraice scriptum simul conjunxerat ; in extrema profecto columna contextum Hebraicum caractere Græco exaratum sequitur fuisse attextum. Sed præfixa sine dubio fuisse Hebraica Hebraice depicta, tum subnexa eadem Græce exarata, et subjectas deinde sex interpretationes ex iis manifeste concluditur quæ leguntur apud Hieronymum in *Epist. ad Tit.* iii, 9 ; « Unde et nobis curæ fuit omnes veteris legis libros, quos *vir doctus* Adamantius in *Hexapla* (ita lege, non *exempla*, ut vulgo) digesserat, de Casariensi bibliotheca descriptos ex ipsis authenticis emendare, in quibus et ipsa Hebræa propriis sunt caracteribus verba descripta, et Græcis litteris tramite expressa vicino : Aquila etiam, et Symmachus, LXX quoque, et Theodotio suum ordinem tenent. » Columnas omnes pro situs sui ordine recensuit. Apertius etiam Rufinus libr. vi Eusebianæ *Histor.* cap. 16, « Famosissimos illos codices primus composuit Origenes in quibus per singulas columnulas e regione separatim opus interpretis uniuscujusque descripsit, ita ut primo omnium ipsa Hebræa verba Hebraicis litteris poneret ; secundo in loco per ordinem Græcis litteris e regione Hebræa verba describeret ; tertiam Aquilæ editionem adjungeret ; quartam Symmachi ; quintam Septuaginta Interpretum, quæ nostra est ; sextam Theodotionis collocaret, et propter ejusmodi compositionem exemplaria ipsa nominavit Ἑξαπλᾶ. » Ex his etiam liquet præfixos Græcis editionibus fuisse Hebraicos contextus, non subnexos ; nec præfixum alterum, alterum subnexam, ut indicare videntur illæ Epiphanii voces : ἐκ παραλλήλου δὲ ἀντικρυς. Liqueat hoc quoque ex his ejusdem e libro *De ponder.* cap. 19, τινὲς τοίνυν, ὡς ἔφη, ταύτας ταῖς βίβλους ἐντυγχάνοντες, καὶ εὐρίσκοντες τὰς δύο Ἑβραϊκὰς πρώτας κειμένας, μετὰ ταύτας δὲ τὴν τοῦ Ἀκύλα τεταγμένην, etc. Nonnulli igitur, ut dixi, hos libros legentes et reperientes Hebraicas duas editiones priore loco sitas ; post eas vero illam Aquilæ collo-

catam, » etc. Ne quis vero vocem *σελίς* pro eo usurpatam putet, quod nos paginam appellamus; nam *σελίς* columnam quoque significat, adeo ut plures columnas una pagina contineret. Porro ordinem istum quem statuimus luculenter astruit vetustissimus codex Barberinus duodecim prophetarum, qui ad Osee xi, 1, breve *Hexaplorum* specimen ad oram attextum habet, et in sextum tomum *Polyglottorum Bibliorum* suo loco retulit Waltonus. Desiderantur quidem Hebraica Hebraico scripta; priore vero loco sita sunt Hebraica Græcis elementis concepta; proxime subest his Aquila; huic Symmachus; quem excipiunt LXX; ultimam columnam sibi vindicat Theodotio.

III. Disquisitione dignum est, æquid in interpretationum dispositione Theodotio antiquiori Symmachum recentiorem Origenes anteposuerit. Facile hunc nodum solvere se posse putasset Epiphanius, qui Theodotione vetustiore fuisse Symmachum, opinatus est libr. *De ponder.*, cap. 16, 17. Itaque collocatos fuisse tres illos respondisset, juxta ordinem suæ ætatis. (88) Ego vero a recepta opinione discedere non possum, quæ priorem ætate ponit Theodotionem quam Symmachum: nam quid opponi potest his Hieronymi Præfat. in Evangel.: « Non quero quid Aquila, quid Symmachus sapiant, quare Theodotion inter novos et veteres medius incedat? » quibus non temperatum duntaxat interpretandi genus, quod tenuit Theodotio, sed media etiam ejus ætas Aquilam inter et Symmachum significari videtur. Origeni ergo aliud fuisse causæ puto, cur ita interpretationes illas digereret. Ad Hebraica maxime accedebat Aquila, hunc illis ideo proxime adjunxit. (89) Ab iisdem plus reliquis recedebat Symmachus, quippe qui sententiarum fuisset, quam verborum retinentior. Ut ex conflictu Aquilæ et Symmachi, qui abierant in diversa, et extrema fuerant persecuti, veritas eliceretur, optima ratione uterque simul conjunctus est. Subjuxi sunt illis deinde interpretes LXX et Theodotio, qui mediam viam tenuerant. « Quasi non, » inquit Hieronymus Præfat. in Job, « apud Græcos Aquila, Symmachus et Theodotio, vel verbum e verbo, vel sensum e sensu, vel ex utroque commistum, et mediæ temperatum genus translationis expresserint. » Ordo autem studiorum postulat, ut intricatam questionem, et incertam disceptaturi, extremas primam et opposi-

tas exploremus sententias, inde ad temperatas et medias progrediamur. Atque hunc modum servavit Origenes in collocandis interpretationibus.

IV. Nunc ea quam dedimus *Tetraplorum*, *Hexaplorum* et *Octaplorum* descriptio an Eusebii rationibus consentiat, anquiramus. Scribit ille libr. vi *Hist.*, cap. 46, Origenem τὰς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμπερομένας πρωτότυπους αὐτοῖς Ἑβραίων στοιχείοις γραφάς, κτῆμα ἴδιον ποιήσασθαι. « Usurpatas apud Judæos Scripturas primigenias, ipsis Hebræorum litteris descriptas, comparasse. » Hæc aliter intellexit vir doctus, atque ita reddidit: « comparasse eum sibi Scripturas, quæ apud Judæos prototypis Hebræorum litteris descriptæ esse feruntur. » Prototypas autem Hebræorum litteras, ipsa esse Samaritarum elementa asseruit; velle igitur id sibi Eusebium Samaritanis Scripturæ codicibus usum fuisse Origenem, eademque in *Hexapla* inseruisse. Verum qui propius ad locum hunc Eusebii mentem attenderit, plane alium inde sensum extundet. Αἱ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμπεροόμεναι πρωτότυποι γραφαί, nihil aliud sonat, quam « primigeniæ Scripturæ quæ apud Judæos circumferuntur; » non vero, « quæ apud Judæos prototypæ Scripturæ esse feruntur; » dixisset quippe, παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις φερόμεναι. Quod si id sibi voluisset Eusebius, cur eas potius παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις φερόμενας, quam apud Græcos, Hellenistas, aliosque dixisset, qui Samaritanas litteras antiquiores esse Judaicis una cum Judæis fatebantur? Quis putet denique *Hexaplis*, ad Scripturæ illustrationem et publicam utilitatem concinnatis, Samaritarum exemplaria inferuisse Origenem, Judaica neglexisse; cum angustis finibus coerceretur Samaritica illa gens, latius vero Judaica pertineret? Quod si quis exemplaria utraque locum sibi in *Hexaplis* vindicasse dicet, non ergo *Hexapla* vel *Octapla*; sed *Heptapla*, vel *Enneapla* dicenda erant. Constat certe hoc capite Eusebium Hebraica exemplaria Græcis interpretationibus opposuisse, quarum ratione veritatem Hebraicam merito πρωτότυπος γραφάς appellavit. Profecto Epiphanium, Hieronymum et Rufinum stupor ingens occupasset, si editiones ac columnas *Hexaplorum* accurate percentesentes, Samaritanam prætermississent. (90) Nunc ergo verum est Samaritanis codicibus arctissimis, quæ occurrunt in scriptis Patrum, et Origenis *Hexaplis* fuisse petita; sed certe certius est esse fuisse et vestigia posse sequi videlicet.

(88) Ego vero a recepta opinione, etc. Vide B. Bernardum de Montfaucon Præfat. in *Hexapl.* cap. 5, num. 1 et seq., ubi Epiphanium quibus locis refertur, Hoëltigæ sententiæ jurem confirmantur.

(89) Ab iisdem plus reliquis recedebat Symmachus. Aliter videtur ex B. P. B. Bernardi de Montfaucon in Præfationibus ad *Hexapl.* pag. 24, ubi ait: « Meo Aquilæ primam locum deputavit, ejusque editionem priorem ponit Origenes, quia ille scrupulosius quam ceteri omnes Hebraicam Scripturam verbum e verbo reddere studuerat. Post hunc autem Symmachum locavit, quia ille propius quam Septuaginta et Theodotio, ad veritatem Hebraicam accedebat. Deinde Septuaginta præponit Theodotio, quia Theodotio Septuaginta interpretatus

(90) Nunc ergo verum est Samaritanis, etc. Samaritanis et Sævi inscriptiones, » inquit B. Bernardus de Montfaucon in Præfat. in *Hexapl.* cap. 2, num. 2, « in manuscriptibus vetustissimorum exemplarum *Hexaplorum* fragmentis exhibent, prætermissæ sunt; Sævi quidem in veteribus scriptis Samaritanis non in Præfatione, sed in subsequentibus interpretationibus, Sævi veritas, interduca alia, scriptis exemplarum inscriptionibus collata, non videtur esse, sed in veteribus scriptis, quæ in Præfatione, et in subsequentibus interpretationibus prætermissæ sunt, Origenis.

tres Græca interpretatione Samaritani exemplaris. Maneat igitur loco huic Eusebii vulgata sua et recepta sententia. Addit deinde Origenem, præter editionem Interpretum Septuaginta, Aquilæ, Symmachi et Theodotionis, duas præterea protulisse in lucem alteram Nicopoli, alteram in alio quodam loco repertam. Tum ait : Ἐν γὰρ μὲν τοῖς Ἑξαπλοῖς τῶν Ψαλμῶν μετὰ τὰς ἐπισημοὺς τέσσαρας ἐκδόσεις, οὐ μόνον πέμπτην, ἀλλὰ καὶ ἕκτην, καὶ ἑβδόμην παραθεῖς ἐρμηνείαν, ἐπὶ μιᾷς αὐθις σσημεῖται, ὡς ἐν Ἱερικοῖ ἐρμημένης ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεβήρου. Hæc verba parum hactenus intellecta explanare operæ pretium est. (91) In *Hexaplis* quidem Psalmorum, post insignes quatuor editiones, non quintam solum, sed et sextam, et septimam adjungens interpretationem, in singulas rursus columnas descripsit; utpote quæ Hierichunte reperta sit in dolio temporibus Antonini, ejus qui fuit Severi filius. » Ἐπὶ μιᾷς locutus est Attica, qua res significantur in unum versum collocatæ a fronte ad tergum. Optime docet Budæus quid sint νῆες ἐπὶ μιᾷς τεταγμένα, nempe naves ita instructæ, ut unica in fronte sit, reliquæ pone sequantur in versum porrectæ. Ita ἐφ' ἐνὸς τεταγμένοι στρατιῶται, milites sunt in unum versum a fronte ad tergum instructi. Hanc locutionem eleganter huc transtulit Eusebius: quoniam enim per longas et angustas columellas digestæ erant editiones in *Hexaplis*, propterea ἐπὶ μιᾷς σσημειωμένας esse dixit. Sua quoque vis inest vocabulo σσημεῖται. Σημεῖοῦσθαι præter significationes, sonat etiam, *scriptum aliquod ad aliud adjicere, ascribere*, ut superius observatum est. Igitur, ἐπὶ μιᾷς σσημεῖται, hoc est *in singulas columnas describens ad priorem attextit*. Perperam hæc accepit Nicephorus lib. v, cap. 11, ait enim: Οὐ πέμπτην

aplorum posuisse. Idem porro dicendam videtur de Syro, cujus interpretationes passim reperiuntur in Genesi et Exodo, in Psalmis item, in Jeremia, in Thronis; apud Ezechielem etiam Daniele et Osee. Syri porro lectiones afferuntur ab Eusebio Cæsariensi, a Diodoro Tarsensi frequentius; ab Eusebio Emiseno, Hieronymo, Theodoretto, et aliis. Quodque notandum est iidem, maximeque Diodorus, Syrum cum Hebræo sæpe conjungunt hoc pacto: Ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος, vel ὁ Ἑβραῖος καὶ ὁ Σύρος, quando scilicet amborum interpretationes conveniunt, quod sæpe contingit. Hæc porro lectiones, perinde atque Samaritani, ab Origene diligentissimo versionum collectore potuerunt etiam in *Hexaplorum* marginibus collocari: quanquam id minime constet. Hæc quippe solum divinando dicimus: donec enim aliqua vel tantilla pars *Hexaplorum*, ut initio scripta fuerunt, e tenebris emergerit, plenam perfectanique illorum notitiam expiscari non valebimus. »

(91) In *Hexaplis* quidem Psalmorum, post insignes quatuor editiones, etc. Male hunc Eusebii locum vertit Huetius, qui sese ultro implicat in interpretatione locutionis illius ἐπὶ μιᾷς σσημεῖται. Melius sic vertisset: « In *Hexaplis* quidem Psalmorum exemplaribus, post insignes illas quatuor editiones, non quintam solum, sed et sextam et septimam adjungens interpretationem, rursus in principio unius notavit repertam illam fuisse Hierichunte in dolio temporibus Antonini qui Severi filius fuit. »

(92) Nec difficultate caret quod subest apud Euse-

μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕκτην, καὶ ἑβδόμην παραθεῖς ἐρμηνείαν ἐπισημαίνεται. (92) Nec difficultate caret quod subest apud Eusebium, Origenem ad reliquas interpretationes adjecisse septimam, quod Hierichunte in dolio imperante Caracalla reperta sit. Idem habet Zonaras. Certum est ex Athanasii et Eriphanii auctoritate quintam editionem Hierichunte in dolio fuisse repertam imperante Caracalla. Addit Eriphanus una repertos esse libros alios, cum Hebraicos, tum etiam Græcos. Quod si ex his fuisse septimam illam Psalmorum editionem dicamus, ita cum aliis Eusebius conciliabitur. Opinantur quidam septimam illam editionem eandem esse ac Lucianeam, hoc argumento, quod Athanasius, sive *Synopses* auctor, Luciani editionem, septimo loco recenseat, et septimam appellet: sed multum falluntur; nam Luciani editio ipsa fuit κοινή, post Origenis ætatem correctæ et emendatæ a Luciano, ut tradit Hieronymus initio epistolæ ad Suniam et Fretellam. (93) Septimam vero editionem, quæ *Hexaplis* intexta est, Hierichunte inventam esse imperante Caracalla Eusebius asseverat lib. vi *Hist.*, cap. 16, quod de κοινή certe dici non potest. *Hexapla* igitur illa Origenis, sive *Octapla*, quæ in aliis Scripturæ libris sex Græcis constabant editionibus, septem in libro Psalmorum continebant. Ita postmodum scribit Eusebius: Ταύτας δὲ ἀπάσας ἐπὶ ταῦτον συναγαγών, διελὼν τε πρὸς κῶλον, καὶ ἀντιπαραθεῖς ἀλλήλαις μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἑβραίων σημεῖωσης, τὰ τῶν λεγομένων Ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα παραλλοίπειν. Sensus est: « Has omnes cum in unum conjunxisset, et per cola distinxisset, et invicem opposuisset, una cum Hebraici contextus adjectione, *Hexaplorum* nobis exemplaria reliquit. » Diximus σημεῖοῦσθαι id esse, « Scriptum aliquod ad aliud adji-

bium, etc. Zonaras quidem in *Hist. imper. Severi* et Nicephorus lib. v, cap. 11, aiunt septimam editionem Hierichunte fuisse inventam; sed id aperte non enuntiat Eusebius. Quidquid enim Huetius dicat, Ἐπὶ μιᾷς αὐθις σσημεῖται ὡς ἐν Ἱερικοῖ ἐρμημένη ἐν πίθῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου τοῦ υἱοῦ Σεβήρου, nihil aliud significat, quam « Kursus in principio unius notavit inventam illam fuisse Hierichunte in dolio, tempore Antonini, qui Severi filius fuit, » ut recte transtulit Valesius: ac proinde tam ad quintam aut sextam, quam ad septimam editionem id referri potest. Sed cum constet ex Athanasii et Eriphanii auctoritate quintam editionem Hierichunte fuisse inventam imperante Caracalla, quod hic ait Eusebius, magis de quinta quam de septima editione intelligendum videtur. Negare tamen notum septimam hanc Hierichunte potuisse itidem reperiri. Esto, concilientur Zonaras et Nicephorus cum Eriphanio qui ait una cum quinta editione repertos esse alios libros, cum Hebraicos, tum etiam Græcos. Illud tantum contendo, non asseverare Eusebium septimam editionem Hierichunte inventam esse imperante Caracalla.

(93) Septimam vero editionem, etc. Jam supra demonstravimus Eusebium minime asseverare septimam editionem Hierichunte fuisse repertam imperante Caracalla, sed hunc ejus historiae locum tam ad quintam aut sextam, quam ad septimam editionem referri posse, ac proinde magis de quinta intelligendum videri.

cere; inde σημειώσεις, scripti alicujus ad aliud adjectio. Itaque Ἑβραίων σημειώσεις, est Hebraici exemplaris ad reliquas interpretationes appositio. Hæc præter legitimam sententiam a nonnullis alio detorta sunt. (94) Post *Hexapla*, ex quatuor editionibus Aquilæ, Symmachi, Septuaginta Interpretum, et Theodotionis simul conjunctis et oppositis, *Tetrapla* conflavit Adamantius, ut tradit Eusebius, et post illum Zonaras. Nec enim aliud sonant hæc Eusebii verba, Ἰδίως τὴν Ἀκύλου, καὶ Συμμάχου, καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῆ τῶν Ἑβδομήκοντα ἐν ταῖς *Τετραπλοῖς* ἐπικατασκευάσας, quam eum post *Hexapla*, ex his quatuor editionibus *Tetrapla* seorsum compegisse; non vero in *Tetraplis* seorsum digestas, et separatim discretas fuisse singulas interpretationes, ita ut suas singulæ paginas occuparent: in iisdem enim fuerunt paginis descriptæ omnes ac invicem oppositæ, sive, ut ait Epiphanius, συντεταγμένα, qui et addit, si *Tetraplis* Græcis *Dipla Hebraica* fuissent adjuncta, prodiisse *Hexapla*; quod fieri certe non potuisset, nisi e regione invicem oppositæ essent in iisdem paginis *Tetraplorum* Græcanicæ editiones, quemadmodum et in *Hexaplis*.

V. Animadversionem nostram requirit, quod idem ait Eusebius, collectis in unum sex editionibus Græcis, et adjecto Hebraico contextu *Hexapla* nobis Origenem reliquisse; Psalmorum vero *Hexapla* Græcis editionibus septem constitisse. Eusebio consentiunt Scholia Romana in editionem τῶν Ὁ, in quibus nonnunquam super Psalmos *Hexapla* citantur. Consentit et Epiphanius hæc. lxxiv, cap. 3, et post illum Zonaras, qui diserte pronuntiant *Hexapla* sex editiones Græcas, cum gemina Hebraici textus descriptione fuisse complexa. Quæri igitur potest, cur *Hexapla* dicta sint, quæ octo columnas habuere. Nec enim, puto, cum Erasmo et Magdeburgensibus sentit quisquam Ἑξαπλᾶ, non a numero ἕξ appellationem esse sortita, sed a verbo ἕξαπλόω, quod est, *explano*; nam unde factæ dicerentur voces, *Τετραπλᾶ* et Ὀκταπλᾶ? Respondent nonnulli *Hexapla* dicta, non a numero columnarum, sed a numero in-

(94) Post *Hexapla*, ex quatuor editionibus Aquilæ, etc. Hæc nixus Eusebii testimonio, cujus verbum ἐπικατασκευάσας male vertit, *Hexaplis* posteriora fuisse *Tetrapla* opinatur. Sed contrarium evincit doctissimus noster D. Bernardus de Montfaucon in suis Præliminaribus in *Hexapla* Origenis pag. 9; ubi verbo ἐπικατασκευάσας legitimam sensum restituit. Hujus rationes infra adducemus cap. 4, num. 2.

(95) Falsum est, quod vulgo creditur quintam, et sextam, etc. In quibusnam Scripturæ libris tres alias editiones quintam, sextam et septimam *Hexaplis* addiderit Origenes, accuratissime omnium docet D. Bernardus de Montfaucon in Præliminaribus in *Hexapl.* pag. 16. « Exploratum est, inquit, editiones quintam, sextam et septimam, non in omnibus Scripturæ libris, sed in aliquibus tantum columnas occupasse suas. In quibusnam autem, nec veterum nec recentiorum ullus unquam dixit. Nam hoc solum ait Hieronymus: Nonnulli vero libri, et maxime hi, qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent. Quamobrem operæ pretium erit hic libros recensere, in quibus quinta, sexta ac

septima editio comparebant; ac disquirere utrum sexta quintam septima utramque semper sequeretur. Certum est tres illas superadditas editiones e regione aliarum positas fuisse in libro Psalmorum, et in duodecim prophetis minoribus. In Psalmis quidem tres illas editiones per totum librum adjunctas fuisse suadent frequentia illarum fragmenta, quæ passim observantur: in duodecim vero prophetis minoribus, teste Hieronymo, præter Aquilam, Symmachum, Septuaginta, Theodotionem et quintam, duæ aliæ editiones appositæ erant, videlicet sexta et septima, quarum fragmenta exhibemus; quintæ nempe frequentissima, aliarum vero rariora. Canticum autem Habacuc secundum unam ex his postremis editionibus integrum representamus, quod cum nec quintæ, nec sextæ esse possit, sequitur ex septima desumptum esse. In Canticis canticorum, quintæ solum et sextæ lectiones afferuntur; septimæ vero ne vestigium quidem habetur; unde fortasse suspicio oriarur hic septimam non adfuisse cum aliis, quod tamen non nisi temere affirmari potest. Potuit enim etsi adfuerit, a collectoribus negligi. In

terpretationum sex; nulla habita contextus Hebraici ratione, qui inter interpretationes numerari non debuit. Huic opinioni favere videtur Epiphanius loco mox allato, cum ait: Ὅστε εἶναι τὴν Πᾶσαν Παλαιάν Διαθήκην δι' Ἑξαπλῶν καλουμένων, καὶ διὰ τῶν δύο Ἑβραϊκῶν ῥημάτων. « Adeo ut Vetus omne Testamentum iis *Hexaplis*, et gemino Hebraico contextu fuerit comprehensum; » ubi aperte *Hexapla* Græca a *Diplis Hebraicis* distinguit. *Hexapla* ergo, inquit, a sex interpretationibus fuerunt denominata, quemadmodum *Tetrapla* a quatuor, ac ideo falli qui *Hexaplis* vulgatas quatuor editiones Græcas, et exemplaria duo Hebraica assignant. Id si sit, palam sibi repugnaverit Epiphanius libro *De ponder. et mensur. cap. 19*, qui ita disserit: *Τετραπλᾶ γὰρ εἰσι τὰ Ἑλληνικά, ὅταν αἱ τοῦ Ἀκύλα, καὶ Συμμάχου, καὶ τῶν Ἑβδομήκοντα δύο, καὶ Θεοδοτίωνος ἐρμηνεῖαι συντεταγμένα ὦσι: τῶν τεσσάρων δὲ τούτων σελίδων ταῖς δυσὶ ταῖς Ἑβραϊκαῖς συναφθεῖσων, Ἑξαπλᾶ καλεῖται: ἐὰν δὲ καὶ πέμπτη, καὶ ἕκτη ἐρμηνεῖα συναφθῶσιν, ἀκολουθῶς τούτοις Ὀκταπλᾶ καλεῖται. « Tetrapla enim Græcis constant, cum Aquilæ, et Symmachi, et Septuaginta Senum, et Theodotionis interpretationes simul conjunctæ sunt: quæ columnæ quatuor si Hebraicis duabus adjiciantur, *Hexapla* dicuntur: quod si quinta et sexta interpretatio accesserint, sequitur ut *Octapla* nominentur. » Quibus assonat Rufinus in interpretatione decimi sexti capituli libri sexti *Historiæ* Eusebii. Alio vero abit Nicetas *Thes. orthod. fid. lib. iv, hæc. 51*, et *Dipla Hebraica*, quoniam idem omnino continebant; pro una, eaque bipertita columna habita fuisse vult, atque illa cum τοῖς Ὁ, Aquila, Symmacho, Theodotione, ac quinta editione sex columnas constituisse, ac *Hexapla* inde fuisse appellata.*

Has inter oppositas et repugnantes sententias, novam, et, nisi me animus fallit, verissimam tueor. (95) Falsum est, quod vulgo creditur, quintam et sextam editionem universos Scripturæ libros fuisse complexas. Aliquot duntaxat continebant ex illis, eosque potissimum qui versibus constant apud Hebræos. En tibi testem Hieronymum in *Epistolam*

ad Tit. iii, 9: « Unde et nobis curæ fuit omnes veteris Legis libros, quos vir doctus Adamantius in *Hexapla* digesserat de Cæsariensi bibliotheca descriptos, ex ipsis authenticis emendare; in quibus et ipsa Hebræa propriis sunt characteribus verba descripta, et Græcis litteris tramite expressa vicino. Aquila etiam, et Symmachus, Septuaginta quoque, et Theodotio suum ordinem tenent. Nonnulli vero libri, et maxime hi qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam quintam, et sextam, et septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas. » Itaque in illa variarum editionum cogmentatione, aliqui libri quatuor duntaxat constabant editionibus, cum *Diplis Hebraicis*; atque hi libri erant vere Ἑξαπλόι. Sex vero habebant editiones Græcas, cum *Diplis Hebraicis*, alii libri per versus compositi, excepto Psalterio, nempe Proverbia, Ecclesiastes et Canticum: ac proinde erant Ὀκταπλόι. At liber Psalmorum præter geminas Hebraici contextus columnas septem editiones continebat, meritoque librum hunc Ἐνεξαπλόου fuisse diceres. Igitur opus istud Origenis partim erat *Hexaplum*, partim *Octaplum*, partim *Enneaplum*: (96) sed septimæ editionis, quæ ad unum pertinebat Psalte-

Pentateucho autem quintam et sextam editionem locum occupasse suum testificantur exempla non pauca: sic Genes. cap. xxxiv, vers. 15, ex codice Regio affertur quintæ editionis lectio, ubi vocem ΠΥΣ hic Interpres vertit ἐνοήσομεν; et cap. xxxv, vers. 19, in hunc locum ΟΠΗΤΙΒ ΝΥΠ ΠΥΡΣΑ Ambrosius in Epist. ad Horontianum ait: *Quinta autem traditio, ephrata, ipsa est domus panis: hoc præteritum est in aliorum traditionibus, ubi traditiones ille pro editionibus usurpat. Et Levit. i, 16, A. Σ. τὴν αἰτίζουσαν. Θ. E. τὴν ὄσφυν ἣν ἡμεῖς καλοῦμεν φύσαν. Item Levit. cap. xi, vers. 3, Σ. E. ἀπὸ τῶν, καρπωμάτων Κυρίου. Et Levit. ii, 17, A. O. Θ. E. νοκτικὸραξ. ζ. γλαύξ. E. Quintam, ζ. sextam indicat, et utriusque interpretatio affertur. Ibidemque vers. 31, O. Θ. E. αὐτῶν τεθνηκότων. Hiscæ tam apertis testimoniis refragari nemo posse videtur. At mirum est quintam et sextam editionem a nemine veterum Græcorum qui in Pentateuchum tot Commentaria ediderunt, memoratam uspiam fuisse. De septima in Pentateucho nihil hodie: utrum vero olim adfuerit ignoratur. Præter hosce libros ubi trium posteriorum editionum vestigia reperimus, in aliis etiam existisse subindicat Hieronymus Comment. in Epist. ad Titum: *Nonnulli vero libri, inquit, et maxime hi qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam quintam, et sextam, et septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas. Ex libris tamen versu conscriptis soli Psalmi trium posteriorum interpretationum reliquias præferunt. In Job autem et Proverbiis, etsi ampla aliarum editionum seges offeratur, nihil hodie de tribus illis postremis interpretibus superest. Si stemus Hieronymi verbis in his libris, ubi hæc postremæ editiones adhibebantur, tres semper aderant, nec quinta sine sexta, nec utraque sine septima locum uspiam habebat; verum hæc Hieronymus admodum perfunctorie narravit, nec videtur ejus testimonium ad ea quæ supra dicta sunt, penitus quadrare posse, si quidem, ait ille, in nonnullis libris et maxime iis qui versu compositi sunt, tres alias editiones, nempe quintam, sextam et septimam additas fuisse; ita ut ex ejus verbis inferri posse videatur, maximam *Hexaplorum* partem ubi**

rium, in tota Bibliorum denominanda mole ratio habita non est, ideoque a nemine *Enneapla* dicta sunt. Assertit etiam Origenes ab interpretationibus Aquilæ et Theodotionis abfuisse Threnos Jeremiæ. Itaque liber ille fuerit *Tetraplous*, sed totum corpus Bibliorum propter libri exiguitatem *Tetraplum* dici non debuit. Quidam *Hexapla* ista volumina appellarunt, fortasse etiam *Hexapla* ab Origene inscripta sunt, quod magna illorum pars quatuor editionibus, Aquilæ, Symmachi, τῶν Ὁ et Theodotionis, ac *Diplis* præterea *Hebraicis* esset conflata: alii vero cum his voluminibus sex editiones Græcas præter Hebraica exemplaria inesse intelligerent, *Octapla* vocanda censuerunt. Quapropter nemo mirari debet cur *Hexaplis* sex editiones Græcas, et duos contextus Hebraicos fuisse intextos dixerint Eusebius, Epiphanius et Zonaras, intextæ quippe erant editiones illæ sex in aliquibus duntaxat libris, non in universis; nam quamvis intextæ iidem essent in Psalmis editiones septem, *Hexapla* tamen Psalmorum idem dixit Eusebius. Manifestum ergo est unum idemque opus fuisse *Hexapla* et *Octapla*; sed a diversis quibus constabat partibus diversas appellationes habuisse. (97) *Tetrapla* autem privatam fuit ac separatam opus ab Origene post *Hexapla*

tres illæ editiones additæ fuerant, esse libros metros metricos; nempe Job, Psalmos et Proverbia, et tamen apertissimis exemplis superius probatum est, illas editiones adfuisse in Pentateucho, in prophetis minoribus et in Canticis; ex libris vero metricis Psalmos tantum trium illarum editionum reliquias et quidem frequentissimas præferre; Job autem et Proverbia, quorum maxima sectionum *Hexaplarium* silva superest, ne vestigium quidem trium illarum editionum habere. His conspectis nemo negaverit admodum difficile esse superius allata exempla cum verbis Hieronymi conciliare. Cum autem omnino certum sit Origenem non in omnibus Scripturæ libris tres illas interpretationes adjecisse, quæri potest num tres illi interpretes totam Scripturam sint interpretati, an eas solum partes quæ ab Origene in *Octaplis* adhibitæ sunt. Sæpe cum illi, saltem duo priores, Pentateuchum, Psalmos, et ex Hieronymo Job et Proverbia; cum item Cantica et minores prophetas transtulerint, non video quid causæ fuerit, cur medios libros omiserint, quodque magis urgeat, cum tres illi interpretes ut plurimum in iisdem Scripturæ libris reperiantur, licet haud dubie variis in locis scripserint, cur eosdem libros ex Hebraico converterint, eosdem omiserint. Hoc certe neque casu, neque consilio accidere potuisse videtur. Si respondeas cur ergo Origenes in quibusdam libris, non in omnibus, illas editiones apposuerit; reponam ego, cur in Threnis sive Lamentationibus Jeremiæ, solum Symmachum cum editione τῶν Ὁ locavit, cum tamen Aquila et Theodotio hujus libri, perinde, atque aliorum interpretationem adornaverint, ut ibidem in Monito probamus. Hinc sane liquet ex hac Origenis omissione concludi non posse, illas editiones non integras, sed aliquos tantum Hebraicæ Scripturæ libros complexas fuisse. Cæterum rem non penitus exploratam lectoris iudicio permittimus. »

(96) *Sed septimæ editionis, quæ ad unum Psalterium pertinebat. Septima editio pertinebat etiam ad duodecim prophetas minores, ut mox ostendimus ex D. B. de Montfaucon.*

(97) *Tetrapla autem privatam fuit, etc. Vide paulo infra cap. 4, num. 2, ubi hæc Huetii sententiâ refellitur.*

accuratum, in studiosorum gratiam, quibus tantum abs re sua vel otii vel facultatis non erat, ut *Hexapla* comparare possent. Nec quemquam moveat quod scribit Hieronymus *De script. ecclesiast.* in Origen. : « Exceptis Septuaginta Interpretibus, alias quoque editiones in unum congregasse volumen; » quod et ex Hieronymo transtulerunt Freculphus Lexoviensis *Chron.* tom. II, lib. III, cap. 2, et Honorius Augustodunensis *De script. ecclesiast.* Id enim sibi volunt, præter Septuaginta Interpretes, reliquos etiam Origenem in unum volumen congregasse.

VI. Ex his facile intelligitur quantum ratio Scaligerum fugerit, qui in delineatione *Hexaplorum* seu *Octaplorum*, quam in *sacras suas Exercitationes* retulit Heinsius, utrumque Hebraicum contextum post interpretationes Græcas sex in finem conjecit. Si modo revera Scaligeri fuit hæc delineatio, quod dubium mihi faciunt Scaligeriana nuper edita, in quibus *Octaplorum* columnas enumerans, prioribus locis Hebraicas duas recenset. Nec felicior Heinsius, cum columnas ibidem *Hexaplorum* describens, tertiam attribuit Septuaginta Interpretibus, quartam Aquilæ, quintam Theodotioni, et sextam Symmacho. Neque iis excusandis sufficit Nicetæ Acominati auctoritas ⁸⁰, qui in simili versatus est errore, columnis Hebraicis subjectos fuisse τοὺς Ο' his Aquilam, tum Symmachum, inde Theodotionem, et quintam denum interpretationem asseverans. Peccat quoque Baronius ⁸⁰ aliter in *Tetraplis* dispositas editiones Græcas censens ac in *Hexaplis*, et priorem in illis locum τοὺς Ο' assignans, in his tertium. Hos in fraudem videtur illexisse Philoponus, qui in libro *Περὶ κοσμοποιίας* loca sacri contextus ex his quatuor interpretationibus afferens, priore loco τοὺς Ο' collocat; his subjicit Aquilam, huic Theodotionem, illi Symmachum. Nec enim *Tetrapla* repræsentare Philoponus instituit; sed in interpretationibus disponendis interpretum ætatem respexit: cum clarum sit cæterum ex Epiphasio libr. *De pond.* cap. 19, postremam columnam obtinuisse Theodotionem tam in *Tetraplis* quam in *Hexaplis*, secundam Symmachum, atque hos inter medios Septuaginta incessisse. *Τετραπλᾶ γὰρ εἰσι, ἢ τὰ Ἑλληνικά, ὅταν αἱ τοῦ Ἀκύλα, καὶ Συμμάχου, καὶ τῶν Ἐβδομήκοντα δύο, καὶ Θεοδοτίωνος ἐρμηνεῖται συντεταγμένα ὄσι.* « Tum enim existunt Græcica *Tetrapla*, quando interpretationes Aquilæ, Symmachi, Septuaginta Senum et Theodotionis in unum fuerint compositæ. » Tum addit, si *Dipla Hebraica* præstantur, consilari *Hexapla*. Pro Origenianorum *Tetraplorum* specimine haberi non posse loca illa a Philopono e quatuor Græcis interpretationibus detracta probari quoque potest ex Philastrio, qui hæc. 157, asserit Aquilæ conversiones in medio librorum nunquam fuisse positas, sed dextræ lævæque assignari solitas fuisse. Aquilæ interpretatio in *Tetraplis* priore loco ponebatur; qui locus diverso respectu vel de-

⁸⁰ Nicet. *Thes. orth. fidei* lib. IV, hæres. 51. *eccles.*

Alter erat, vel sinister legentium respectu sinister erat, dexter libri ipsius. Itaque alii dextro loco situm esse, alii sinistro scripserant. Id cum legisset Philastrius existimavit Aquilam in aliquibus *Tetraplorum* exemplaribus dextrum tenuisse locum, in aliis sinistrum; sed hallucinatus est, nam semper columnæ huic deputatus est, quæ ad lectorum lævam collocata erat. Ut ut est, certe in medio nunquam fuisse constat: fuisset autem, si priorem columnam occupasset Septuaginta Interpretes, Aquila secundam. Refellitur etiam ex supradictis Salmasius, qui hæc scribit in *Comuentario de Hellenistica*: « Sed nusquam Hieronymus quintæ et sextæ editionis meminit; et cum *Hexapla* vocitat, intelligit *Tetrapla* Græcica, cum *Diplis Hebraicis* quæ *Hexapla* faciebant. » Et mox allatis quibusdam Hieronymi locis, in quibus Græcæ solum quatuor editiones memorantur, subjicit: « Apparet ex his Origenem quatuor tantum editiones inter se comparasse, et composuisse in *Tetraplis*, quæ cum duobus Hebraicis textibus *Hexapla* illa Ecclesiis dedicata contexebant. » Certe in Hieronymi verbis a me supra allatis e *Commentariis in Epistolam ad Titum*, mentio fit quintæ et sextæ editionis, et sæpissime in *Epistola ad Suniam et Fretellam*, aliisque locis. *Hexapla* autem dicta sunt ea, non quæ *Tetrapla* solum Græcica, cum *Diplis Hebraicis*, sed quæ quintam præterea, et sextam, ac septimam editionem, non ubique, sed in aliquibus solum libris adjunctam haberent. Ait paulo post Salmasius: « Sed et veteres Patres ex quibus compositæ catenæ, ut vocant, in diversos Veteris Testamenti libros leguntur, nunquam citant varietates translationum e quinta et sexta editione, sed ex quatuor illis tantum quas invicem composuerat Origenes, ex quibus *Tetrapla* fecerat, et cum gemino Hebraico *Ἑξαπλᾶ*. » Consule Notas Flamini Nobilii, quam sæpe quintæ et sextæ editionis variantes lectiones citent Patres antiqui, deprehendes. Falsum quoque esse apparet, quod jactant recentiores quidam, Origenem nunquam *Octapla* composuisse, sed *Hexapla* duntaxat et *Tetrapla*. *Octapla* certe itidem ut *Hexapla* composuit Origenes, quoniam idem opus *Hexapulum* et *Octapulum* fuisse demonstravimus. Confutatur etiam ex præcedentibus Usserii Armachani nova opinio, non puram solum et emendatam interpretationem τῶν Ο', sed κοινήν quoque in *Hexaplis* habitam fuisse asserentis, quod Bellarmio ⁸¹ quoque videtur fuisse persuasum. Deprehenditur quoque multiplex Magdeburgensium hallucinatio in his ipsorum verbis: « Primum versioni Septuaginta, quæ tum fuisse videtur vulgatissima, adjunxit Aquilæ Pontici, Theodotionis et Symmachi editiones repertas a se, multo tempore absconditas: aliam quidem Nicopoli in Actiaco litore; aliam aliis in locis, sicut ipse scribit: indicavit Eusebius libro VI, cap. 17. His postea superaddidit

⁸⁰ Baron. an. 251, cap. 9. ⁸¹ Bellarm. *De script.*

quintam, sextam et septimam, quas dixerunt editiones : quarum unam inventam esse indicavit in Jericho, in dolio, tempore Antonij Caracallæ. Nam ut de Symmachi interpretatione sileam, Aquilæ et Theodotionis editiones ab Origene fuisse repperas probari minime potest ; nec ullam ex iis tribus Nicopoli inventam fuisse verum est, sed sextam. Omnino vero turpissime erravit Sixtus Senensis lib. IV et VIII *Biblioth.*, qui *Tetrapla* cum *Hexapla* confundit et permiscuit, *Hexapla* vero ab *Octaplis* discrevit, idemque ut faceret viro cuidam magno persuasit ; quique septimam editionem nec in *Hexapla*, nec in *Octaplis* unquam fuisse asseveravit ; contrarium disertis verbis affirmante Euschio lib. VI *Hist.*, cap. 46.

VII. Aliud præterea diligentæ Origenis monumentum *Hexapla* præferebant. Notaverat ille Senes Septuaginta voces aliquas, quæ in Hebræo haberentur, interpretando neglexisse, nonnullas autem de suo inseruisse, variaque ipsorum circumferri exemplaria inter se diversa, et sive ex supinitate librorum, sive ex criticorum temeritate vitiosa : hinc calumniæ ansam arripere Judæos, ejusmodi interpretationem in Christianorum ecclesiis prælegi solere causantes, quæ Hebraicæ veritati in omnibus non consentiret. Consulatur ipsius tomus in *Matthæum* decimus quintus, et *Epistola ad Africanum*, ubi de exemplarium τῶν O corruptione, et Judæorum calumniis disserit. His incommodis ut occurreret, interpretationem Septuaginta Senum emendavit ex optimorum exemplarium fide, atque ejus præsertim quod in Serapeo servabatur, quodque ipsum τῶν O αὐτόγραφον fuisse affirmant veteres nonnulli. Asteriscos præterea, ubi quid deesset, cum prætermissis vocibus inseruit ; quæ vero illi præter Hebræicorum fidem adjecissent, præfixo obelo signavit ; « Quæ signa, » inquit Hieronymus

(98) *Sed mihi verisimilior videtur Masii sententia.* Non ita videtur D. Bernardo de Montfaucon, qui in Præliminaribus in *Hexapla* Origenis cap. 4, num. 4, sic suam sententiam aperit : « Existimo, quemadmodum asteriscus ad omnia, quæ inserebantur, adnotanda, et obelus ad ea, quæ redundabant, jugulanda, ut ait Hieronymus, appositi sunt ; ita Lemniscum adhibitum fuisse, ubi Septuaginta Interpretes lectionem quidem Hebraicam exprimebant, sed non ita accurate atque distincte : quæ causa erat ut illa in textu relicta, altera quæ melior videbatur, ex aliis interpretibus petita, huic subjungeretur. Neque enim putandum est, Origenem virum admodum accuratum, qui tam diligenter vel levissimæ quæ addebantur asterisco, et quæ demenda erat obelo notabat, nullam apposuisse notam iis in locis sane frequentibus, ubi relicta priori lectione novam tamen addebat ex aliquo interpretum desumptam. » Deinde, allato quodam exemplo unde sententiam suam confirmat, sic prosequitur eruditus vir : « Crederem hypolemniscum tunc appositum fuisse, cum lectio illa notata, Septuaginta Interpretum solum erat, quod uno subtus lineam posito puncto indicabatur : lemniscum vero cum duobus punctis, quando non Septuaginta Interpretum tantum, sed etiam Theodotionis erat. »

(99) *Multumque fallitur, cum vocabulum* ληνίσκος, etc. « De hujus nominis etymo, inquit D. de

A *Epist. ad Sun. et Fretell.*, « et in Græcorum Latinorumque poematibus inveniuntur, » unde et ab Origene translata sunt. Quæ de lemnisco subjicit Epiphanius lib. *De ponder. et mens.*, cap. 17, valde corrupta et confusa sunt ; unde vix certi quidquam possis extundere. Id sibi tamen videtur velle, lemniscos ascripsisse Origenem, quotiescunque duo plura paria interpretum (hos enim in triginta sex paria fuisse discretos, et in omnibus fere consensisse autumat, cum Scripturam sacram in Ægypto interpretarentur) vocem aliquam usurpassent, ab ea diversam (ejusdem licet significationis) qua usi fuissent reliqui interpretes (quod ipsum fere habent Hesychius in psalmum XII, 4, et Isidorus *Origin.* lib. 1, cap. 20) ; hypolemniscos vero adnotasse, si quando vocem hujusmodi par unicum adhibuisset. Quibus significatur Origenem 36 interpretum exemplaria simul contulisse. Ab Epiphano dissentit Andreas Masius Præfat. in Græc. edit. *Josue*, et adnot. suis, et paria illa interpretum, velut aniles fabulas respuit, tumque appositos putat lemniscum et hypolemniscum, cum varias aliquas lectiones plures paucioresve codices assererent. Alium notarum illarum usum profert Joannes Curterius Præfat. ad *Procop. Comment. in Isaiam*, nec aliud significare lemniscum putat quam verbis consentire interpretes aliquos, discrepare sensu ; hypolemniscum vero, quam sensu eos et verbis dissonare. (98) Sed mihi verisimilior videtur Masii sententia. Asteriscorum illorum, obelorum, lemniscorum et hypolemniscorum formas notat Epiphanius, et nominum significationes ; (99) multumque fallitur, cum vocabulum, ληνίσκος derivat a Græco ληνάειν : nam Syracusiam esse vocem constat. Reliqua fuse persequitur Epiphanius in eodem libro : nec docet tamen utrum quæ *Hexapla* intexta est interpretatio τῶν O ejusmodi notis fuerit insignis : sed id perspicuum est

Montfaucon ibidem quo supra, quid sentiat vir eruditissimus B. Moneta paucis, ut ab eo accepi, expromam. Athenæus pag. 200 editionis Lugdunensis in prolixo Callixeni Rhodii loco, vocem ληνίσκος habet, quæ in margine sic emendatur, ληνίσκος, atque ita legit Eustathius in versum 570 decimi octavi libri *Iliados*, ubi hunc ipsum ab Athenæo allatum locum refert. Isaacus vero Casaubonus in Notis aut ληνίσκος, aut ληνίσκος legendum esse dicit, sed neutram alteri lectionem præferre audeat. Certum est autem, vocem ληνίσκος, quæ primitus angustam fasciam significabat, ex voce ληνός, ληνός, derivatam esse, quia ab ipsa origine fasciæ hujusmodi lanæ erant. Hinc vero Syracusani singulari formatione, loco τοῦ ληνίσκος inserto μ, ληνίσκος fecerunt : quæ causa fuit ut hæc vox pro Syracusana haberetur. Hesychius, ληνίσκος τὰς στενάς Συρακούσται ταινίας, subintellige λέγουσι. Hinc ad alia significanda usurpata vox fuit ; nempe pro fasciis, quibus coronæ circumplebantur ; pro lineamento convoluto vulneribus inserendo ; demumque pro nota librorum, de qua Isidorus : *Lemniscus, id est, virgula inter geminos punctos jacens, apponitur in iis locis, quæ sacræ Scripturæ interpretes eodem sensu, sed diversis sermonibus transtulerunt.* Hæc triplici significatione vox ληνίσκος usurpata fuit, nempe ad res significandas angustis fasciis similes, quas Syracusani ληνίσκος vocabant. Inde vocatus

ex Romanis Scholiis τῶν Ο' in I Reg. xiv, 4, μᾶλλον ταῦτα ἐν τῷ Ἑξαπλῷ ἡστέρισται, ὡς ἐκ Θεοδοτιανῶς προστεθέντα. « Imo hæc in *Hexaplo* asterisco notata sunt, utpote quæ ex Theodotione adjecta sint : » et ex istis Hieronymi, quæ repetit Rufinus *Invect.* II : « Sed et Origenes asteriscos fecit, ex translatione Theodotionis assumens, ut componeret volumina quæ appellantur *Hexapla*. » Tum subiungit : « Quia frequenter, si disputatio accidisset, vel immutata esse aliquanta, vel deesse, vel abundare in nostris Scripturis mentiebantur, voluit Origenes nostris ostendere, qualis apud Judæos Scripturarum lectio teneretur, et in propriis paginis vel columellis editiones eorum singulas quasque descripsit; et ea quæ apud illos sunt addita vel decerpta, certis quibusque signis additis ad versiculorum capita designavit; et in alieno, non suo opere suas tantummodo notas fixit; ut sciremus non quid nobis, sed quid Judæis adversum nos certantibus aut deesse aut abundare videretur : » et iterum ex istis Hieronymi in *Præfat. Paralip. ad Chromatium* : « Et certe Origenes non solum *Hexapla* composuit quatuor editionum, e regione singula verba describens, ut unus dissentiens statim cæteris inter se consentientibus arguatur : sed quod majoris audaciæ est, in editione Septuaginta Theodotionis editionem miscuit, asteriscis designans quæ minus fuerant, et virgulis quæ ex superfluo videbantur apposita. » Sed Origenem ipsum audire operæ pretium est : sic ille tom. xv in *Matth.*, num. 14, pag. 671 : Νυνὶ δὲ δηλονότι πολλὴ γέγονεν ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφορά, εἴτε ἀπὸ βραθυμίας τινῶν γραφέων, εἴτε ἀπὸ τολμῆς τινῶν μοχθηρᾶς τῆς διορθώσεως τῶν γραφομένων, εἴτε καὶ ἀπὸ τῶν τὰ ἑαυτοῖς δοκοῦντα ἐν τῇ διορθώσει προστιθέντων ἢ ἀφαιρούντων· τὴν μὲν οὖν ἐν τοῖς ἀντι-

⁹⁹ Epiph. lib. *De pand.*, cap. 2.

lemniscus, sive linea vittæ more depicta cum duobus punctis. altero superne, altero inferne positis sic + hypolemniscus vero tunc vocatur cum uno solum puncto linea signatur sic + obelorum autem et asteriscorum hæc est figura; obelorum quidem sic + asteriscorum vero sic ✕ quæ post asteriscum ponebantur, inquit cap. 4, num. 3, idem D. Bernardus de Montfaucon, ex editione Theodotionis ut plurimum excerpta erant, non infrequenter ex Aquila; interdum, sed rarius, ex Symmacho; nonnunquam ex duobus vel ex tribus simul. Exempli causa: Job. xxxii, 12. ✕ Θ. καὶ μέχρι ὤμων συνήσω· καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν τῷ Ἰὼβ ἐλέγχων, ἀντα ✕ ποκρινόμενος ῥήματα αὐτοῦ ἐς ὤμων· ἵνα μὴ εἴπητ., εὐρωμεν σοφίαν τοῦ Θεοῦ προσθέμενοι· ubi animadvertas, cum aliquid vel ex Theodotione vel ex aliis adjiceretur, si id in initio, sive in medio, sive in fine lineæ jaceret præmisso semper asterisco additum fuisse, appositis post additamentum duobus punctis. Si vero additamentum illud ad plures lineas extraheretur, initio cujuslibet lineæ asteriscus appingebatur donec totum desineret, ibique duo puncta crassiora de more pingebantur : quæ tamen plerumque negliguntur in manuscriptis, præsertim quando additamenta hujusmodi longiuscula sunt. In vetustissimis codicibus Coisliniano, Claromontano, sive RR. PP. Jesuitarum Collegii Ludovici Magni et aliis, post asteriscos nomina interpretum a primis litteris describuntur, ita ut frequentissime

A γράφοις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διαφανίαν. Θεοῦ διδόντος, εὐρωμεν ἰάσασθαι, κριτηρίῳ χρησάμενοι ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσιν· τῶν γὰρ ἀμφιβαλλομένων παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα διὰ τὴν τῶν ἀντιγράφων διαφάνειαν, τὴν κρίσιν ποιησάμενοι ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων, τὸ συνῆδον ἐκείναις ἐφυλάξαμεν, καὶ τινὰ μὲν ὠβελίσσαμεν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κείμενα, οὐ τολμήσαντες αὐτὰ πάντῃ περιελεῖν· τινὰ δὲ μετ' ἀστερίσκων προσεθήκαμεν, ἵνα δῆλον ᾗ ὅτι μὴ κείμενα παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, ἐκ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων συμφώνως τῷ Ἑβραϊκῷ προσεθήκαμεν. Ex hoc loco suspicari licet, non ex Theodotione solum, sed et aliis editionibus nonnulla fuisse inspersa. Quapropter Epiphanius ⁹⁹, a quo rerum illarum accurate tradita historia est, desiderari ait a plurimis apud Interpretes Septuaginta quæ ex Hebræis referre prætermiserunt ipsi, Aquila vero, et Symmachus, ac reliqui interpretes repræsentarunt : ex uno autem Theodotione addita esse non apposuit. Emendatio hæc τῶν Ο' per obelos et asteriscos, causæ fuit Hieronymo cur ita Augustinum alloqueretur epist. 89, cap. 6 : « Miror quomodo Septuaginta Interpretum libros legas, non puros, ut ab eis editi sunt, sed ab Origene emendatos, sive corruptos per obelos et asteriscos, et Christiani hominis interpretatiunculam non sequaris; præsertim cum ea quæ addita sunt, ex hominis Judæi atque blasphemii, post passionem Christi, editione translulerit. » Corruptos dicit libros Septuaginta Interpretum, propter additamenta e Theodotione, cum in cap. LVIII Isaïæ emendata ac vera appellet *Hexaplorum* exemplaria, quæ eadem additamenta præferrebant; nam neglectis asteriscis qui vel in legendo, vel in describendo negligi poterant, maxima exsistebat Theodotionis cum τοῖς Ο' confusio : at observata asteriscorum distinctione

asteriscus nomen præcedat, rarius autem nomen asteriscum. Utrum vero ipse Origenes nomina cum asteriscis in textu suæ editionis posuerit, an id in subsequenti ævo ab iis qui *Hexaplorum* collectiones collegerunt, et in Bibliis posuerunt, factum fuerit, non ita facile est divinare. Certe codex ille RR. PP. Jesuitarum in *Jeremia* et in *Ezechiele* sæpe asteriscos in ipso textu ponit, subjuncto plerumque a prima solum littera nomine interpretis ex quo lectio illa adjectitia desumpta fuit, sic ✕ A. quando ex Aquila; vel ✕ Θ. si ex Theodotione; aut ✕ Σ. cum ex Symmacho; vel denique ✕ Ω Γ. si ex tribus illis simul interpretibus lectio illa excerpta sit. Fortasse vero quia ut plurimum Theodotionis lectiones cum asteriscis afferebat Origenes, Theodotionis nomen non solebat exprimere; Aquilæ vero quia rarius, et Symmachi quia rarissime, interpretationes cum asteriscis inserebat, nomina a prima littera depingebat, ut indicaret non ex Theodotione pro solito verba decerpi. Sed hoc ex conjectura tantum dicitur. Cæterum, inquit num. 4, ex similitudine quæ intercedebat obelos inter et lemniscos atque hypolemniscos, non solum quantum ad formam, sed etiam quantum ad usum, factum est ut lemnisci pro obelis sint habiti. Nam uno excepto Erychii loco, nullam me lemniscorum mentionem a tempore Epiphani et Hieronymi usquam reperire memini; in Bibliis scilicet manuscriptis, in Catenis et in Commentariis.

Quidquid ergo ab hac discrepat, nulli dubium est quin ita et ab Hebræorum auctoritate discordet. Confundit vero τὸς Ὁ cum Vulgata lib. ix in *Isaia* xxx, 20. « Multum, inquit, in hoc loco Septuaginta editio, Hebraicumque discordant. Primum ergo de Vulgata tractabimus. » Vulgatam editionem appellat τὸς Ὁ, quorum verba profert : profert autem de *Hexaplis*. Et in Præfat. Comment. in *Daniel*. : « Origenes de Theodotionis opere in editione Vulgata asteriscos posuit. » Et in Epistola ad Suniam et Fretell. « Licet in Septuaginta et in *Hexaplis* ita repererim. » Hoc est in Vulgata, et in illa *Hexaplorum*. Vulgata speciatim et proprie dicta utebantur Sunia et Fretella, piæ et eruditæ feminæ : multum illa a primigenio exemplari deflexerat. Hæ rogarunt Hieronymum, ut plurimorum Psalterii locorum, in quibus Græca a Latinis dissonabant, legitimam lectionem ex Hebraica veritate sibi traderet. Morem gessit Hieronymus, et prolixam rescripsit epistolam, ex cujus evolutione discas, quid Vulgatam inter editionem, et illam quæ jacebat in *Hexaplis*, discriminis interfuerit.

IX. Dum hanc emaculandis Septuaginta Senibus navabant operam Eusebius et Pamphilus ; similis cura Hesychium monachum in Ægypto, et Lucianum Antiochiæ eodem circiter tempore exercebat. Hi priscam illam editionem, κοινήν dictam, deformem mendis, et sexcentis vitiatam locis mutare in melius aggressi sunt. Adhibitis ergo vetustis Vulgatæ hujus interpretationis exemplaribus rem ita gesserunt, ut recusam ab Hesychio editionem Ægyptus amplexa sit : quam vero recoxit Lucianus, ab universis probata et usurpata sit regionibus, quæ Constantinopolim et Antiochiam interjacent ; nam Hebraicam etiam veritatem consuluisse fertur, ab eoque emendata Vetus illa Vulgata nomine ipsius affecta est. Hieronymus in Epist. ad Sun. et Fretell. : « In quo breviter illud admoneo, ut sciatis aliam esse editionem, quam Origenes et Cæsariensis Eusebius, omnesque Græciæ tractatores κοινήν, id est *Communem* appellant, atque Vulgatam, et a plerisque nunc Λουκιάνεος dicitur ; aliam Septuaginta Interpretum, quæ et in *Ἐξαπλόις* codicibus reperitur, et a nobis in Latinum sermonem fideliter versa est, et Jerosolymæ, atque in Orientis Ecclesiis decantatur. »

Igitur quintuplex post hanc ætatem Septuaginta Interpretum editio habita est ; Vulgata vetus, Origeniana, Eusebiana, illa Luciani, et quinta demum Hesychii. Sed quoniam ex *Hexaplis* profecta erat Eusebiana, pro una eademque utraque habita est. Quæ vero τῆς κοινῆς exemplaria supererant in studiosorum bibliothecis delitescebant. Atque ita licet quinque revera exstarent hoc tempore editiones, trium duntaxat usus erat in Ecclesiis. « Alexandria et Ægyptus, inquit Hieronymus, » in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria pro-

bat. Mediæ inter has provinciæ Palæstinos codices legunt ; quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt, totusque orbis hac inter se trifaria varietate compugnat. »

X. Cæterum veri mihi videtur simillimum, Lucianum ipsum, et Hesychium cum κοινήν emendabant, ut Origenis imitabantur studium, ita emendationis rationem tenuisse, et obelis ac asteriscis κοινήν distinxisse, eique Theodotionis lacinias assuisse. Cum enim certum sit Ægyptum ac Syriam Hesychii et Luciani editionibus esse usas ; nec minus certum sit quæ iis in regionibus usurpabantur editiones τῶν Ὁ, obelis fuisse et asteriscis signatas, plane hinc efficitur Hesychii et Luciani editiones notatas fuisse obelis et asteriscis. Hieronymus in Proœmio Comment. *Daniel*. « Sed et Origenes de Theodotionis opere in editione Vulgata asteriscos posuit, docens defuisse quæ addita sunt ; et rursus quosdam versus obelis prænotavit, superflua quæque designans. Cumque omnes Christi Ecclesiæ, tam Græcorum quam Latinorum, Syrorumque et Ægyptiorum, hanc sub asteriscis et obelis editionem legant, ignoscant invidi labori meo, qui volui habere nostros, quod Græci in Aquilæ, et Theodotionis, ac Symmachi editionibus lectitant : » et in Epist. 89, ad Augustinum, cap. 6 : « Vis amator esse verus Septuaginta Interpretum ? non legas ea quæ sub asteriscis sunt, imo rade de voluminibus, ut veterum te fautorem probes : quod si feceris, omnes Ecclesiarum bibliothecas damnare cogeris ; vix enim unus aut alter invenitur liber, qui ista non habeat. » Quippe vix ulla reperire erat Hieronymi ætate exemplaria, quæ non vel ab Origene, vel a Luciano, vel ab Hesychio fuissent correctæ. Cum itaque vulgata omnia exemplaria insedissent asterisci et obeli, nec ulla fere essent in usu, quam quæ tres illi castigatores emendaverant, sequitur ita distinctos fuisse ipsorum codices. Cujus discriminationis quosnam assignare par est auctores, præterquam Lucianum ipsum, et Hesychium, quod ab Origene primum fuerat inventum imitantes postmodum et excolentes ? Quin et ad editiones quoque Latinas pervenit ejusmodi στίξις ; nam Hieronymus in Epist. 89, ad Augustinum, cap. 6, Latinæ suæ τῶν Ὁ interpretationi asteriscos quoque et obelos sese addidisse testatur.

Ex his porro Græcis editionibus, vel ea nempe quæ erat in *Hexaplis*, sive Eusebiana, vel Luciana, vel Hesychiana, hodiernæ nostræ omnes videntur proliisse : hac enim, ut ait Hieronymus, trifaria varietate totus orbis compugnabat ; Vulgata vero omnium inquinatissima pene obsoleverat. Cum autem in veteres illas magnam constet invectam esse confusionem ex librariorum oscitantia, dum vel obelorum et asteriscorum notationem negligunt, vel eos suis non ascribunt locis, negari non potest impuras esse recentiores editiones τῶν Ὁ, et vitiatas, utpote quæ ex antiquis illis prodierunt. Nam etiamsi profectæ essent ab *Hexaplis*, in quibus scribit He-

ronymus⁶⁶ fuisse *Septuaginta emendata et vera* A cum reliquo contextu, oblitteratis asteriscis, ad nos exemplaria (1); additamenta certe Theodotionis, quæ transmissa sunt, editionem adulterant et corrumpunt.

CAPUT III.

ORIGENIS SYNTAGMATA.

CAPITIS TERTII PARTITIO. — Gemina sectione absolvitur istud caput: Priore singula Origenis Syntagmata, quorum memoria superest, enumerantur: altera agitur de Origenis Syntagmatis quæ exstant, deque vetustis libri *Περὶ ἀρχῶν* interpretationibus.

SECTIO PRIMA.

SINGULA ORIGENIS SYNTAGMATA, QUORUM MEMORIA SUPEREST, ENUMERANTUR.

I. Recensentur Origenis Syntagmata ab Eusebio commemorata. II. Ex his aliqua expenduntur accuratius; ac primum libri De resurrectione, III. *Σεπτuαγτεις*, IV. De martyrio, V. *Dialogi*, VI. *Epistolæ*, VII. Interpretatio Hebraicorum nominum Novi Testamenti, VIII. *Liber De oratione*, IX. *Disputationes adversus hæreticos*, in iisque Parvus Labyrinthus. X. *Quæritur quid sint Origenis Monobiblia*, et quid ipsius pro se *Apologia a Vincentio Bellocacensi commemorata*. XI. Philocaliam quoque in Origenianorum operum censu ponimus.

I. Eusebius Origenis vitam libro sexto *Historiæ* pertexens, plerasque ipsius scriptiones obiter commemorat, plures prætermittit, utpote qui in tertio *Vitæ Pamphili* libro singulas fuisset complexus. Nunc cum eo careamus libro, confugiamus ad ipsius *Historiam*, et quæ in ea laudantur Origenis Syntagmata, eodem hic ordine recenseamus. Primi occurrunt Commentarii in *Veteres philosophos*, quorum lucubrationes non prælectionibus modo, sed scriptis etiam in gratiam discipulorum explicabat. Meminit eorum Eusebius libr. vi *Hist.*, cap. 48, capite vero 24, duorum ejus *De resurrectione* librorum; tum operis *Περὶ ἀρχῶν*, quatuor libris distincti; item *Σεπτuαγτεις* numero decem; et capite 28 libri *De martyrio*, Ambrosio et Protoceto Cæsariensis Ecclesiæ presbytero consecrati; et capite 33 Disputationum quas cum Beryllo Bostrensi Origenes exercuit; et capite 36 librorum octo *contra Celsum*; et capite 39 sermonum quorundam iis utilium, quibus in tormentis pro Christi fide toleratis consolatione opus esset; et passim epistolarum. Hæc de Origenis Syntagmatis Eusebius, quæ in antecessum proposuimus, fidelissimum hunc Ori-

genianarum rerum narratorem præ cæteris pro more nostro consulentes.

II. Nunc retractemus ex his aliqua, et paulo accuratius expendamus. Duo duntaxat *De resurrectione* libri ab Eusebio commemorantur. At Hieronymus apud Rufinum libr. II *Invect.*, scripsisse narrat Origenem⁶⁶ « *De resurrectione* libros duos, et alios De resurrectione dialogos duos. » Idem Hieronymus epist. 61, ad Pammach., cap. 8, citat librum ejusdem operis quartum. Atque hos libros Methodius ejusdem tituli opere confutavit.

III. Libros *Σεπτuαγτεις* Origenes elimavit ad Clementis exemplum, a quo paris argumenti et inscriptionis lucubrationes hodie superstites elaboratæ sunt. Hieronymus epist. 84, quæ est ad Magnum Oratorem Romanum: « Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, meo judicio omnium eruditissimus, octo scripsit *Stromatum* libros, et totidem *Ἐπιτομῶν*, et alium *contra gentes*; *Pædagog* quoque tria volumina. Quid in illis indoctum? quid non e media philosophia est? Hunc imitatus Origenes decem scripsit *Stromateas*, Christianorum et philosophorum inter se sententias comparans, et omnia nostræ religionis dogmata de Platone et Aristotele, Numenio Cornutoque confirmans. » Hunc ipsum Hieronymum alicubi dicere ait Rufinus, « Confæderatos esse quosdam Origeni ad perjurium, et istud mysticæ ejus traditionis arcanum absconditum esse in sexto *Stromatum* libro; nec ab ullo alio in tot sæculis, nisi a se solo deprehensum. » In Præmio vero *Commentar. in Epist. ad Galat.*, Origenem scribit decimum *Stromateon* suorum librum *Commentico* super explanatione *Epistolæ ad Galatas* sermone complevisse: et in caput XIII Danielis quædam ait ipsum in eodem *Stromateon* libro de Su-

⁶⁶ Hieronym. in *Isaiæ* LVIII, 41. ⁶⁶ Rufin. *Invect.* II.

(1) *Additamenta certe Theodotionis*, etc. Vide D. Bernardum de Montfaucon in Præliminaribus in *Hexapla* Origenis pag. 40, 43, 44 et 45, ubi pluribus de causis recentiores editiones adulteratas esse ait, 4^a quia in *Hexapla* asterisci et obeli a librariis neglecti sunt; 2^a quia ex similitudine quæ obelos inter et lemniscos atque hypolemniscos intercedebat, fa-

ctum est ut lemnisci pro obelis sint habiti; 3^a quia litterarum Græcarum inter se similitum frequens facta est commutatio; 4^a denique, quia propter similitudinem verborum et soni, pro legitimo verbo aliud interdum mendose ponebatur. Quæ commutationes et negligentia ut plurimum in hodiernis editionibus remanserunt.

sannæ et Belis fabulis dixisse. Quin etiam in epist. 65, ad Pammach. et Ocean., cap. 2, neminem Latinorum affirmat ante suam ætatem libros Origenis *De resurrectione* *Περὶ ἀρχῶν*, *Stromateas*, et tomos transferre voluisse, propter novitatem scilicet doctrinæ. Quoniam igitur ad *Stromateon* Clementis exemplum suos composuerat Origenes, ut accuratius perspectum habere possis quo illi in argumento versati, qua arte conditi sint, lege Eusebianæ *Historiæ* libri sexti caput decimum tertium, ubi de hac Clementis scriptioe disseritur.

IV. Quod attinet ad librum *De martyrio*, de eo ita commemoravit Hieronymus lib. *De scriptor. ecclesiast.*, cap. 67, his verbis: « Ambrosius confessionis Dominicæ gloria insignis fuit, cui Theoctisto presbytero liber Origenis *De martyrio* scribitur. » Legendum omnino: *cui et Theoctisto*. Id si vidisset interpres Græcus, absurdum hanc nobis interpretationem neutiquam dedisset: *Τούτῳ Θεοκτιστοῦ πρεσβυτέρου βιβλὸς Ὀριγένους Περὶ μαρτυρίου γράφεται*. Videtur legisse: *Cui Theoctisti presbyteri liber*, etc. Theoctistum nominat Hieronymus, qui ab Eusebio Protoctetus appellatur. Theoctistus Cæsariensis fuit episcopus; Protoctetus ejusdem Ecclesiæ presbyter: perperam eos confundit Hieronymus. Protocteto, non Theoctisto incriptus est liber iste, (2) ut ostendit ejus exemplar nondum editum, quod penes me est. Ejusdem argumenti Epistolam ad Patrem martyrio destinatum scripserat Adamantius etiamnum puer; cujus epistolæ verba quædam repetit Eusebius lib. vi *Histor.*, cap. 2.

V. Acta concertationis Origeni cum Beryllo habitæ eandem fuisse arbitror atque Dialogum utriusque, quo hæreseos Beryllus coarguitur. Hunc ætate sua exstitisse scribit Hieronymus lib. *De scriptor. eccles.* cap. 71. Præter hunc dialogum, alios quoque litteris Origenes mandasse fertur. Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*, quemdam ab eo conscriptum, et a Candido hæretico quocum habitus fuerat, adulteratum commemorat. Circumferebatur ille Hieronymi temporibus, in eoque Origenes, et Candidus Valentinianæ defensor hæreseos inter alia disputabant, Filiusne esset de Patris substantia, et utrum diabolus ejus esset naturæ, quæ salutem adipisci non posset. Africanus Origenis æqualis et amicus initio Epistolæ, qua ipsius sententiam de Susannæ historia rogavit, laudat Dialogum ejus ad Agnomonem, in quo partem illam libri Danielis in testimonium adduxerat, quæ Susannæ casum narrat. Exstat denique *Dialogus de recta in Deum fide*, qui et *contra Marcionistas* inscribitur; sed spurius et suppositivus, ut infra demonstrabimus.

VI. Epistolas Origenis quotquot erat nactus, a se

⁶⁷ Euseb. lib. vi *Hist.*, cap. 2. ⁶⁸ *ibid.* cap. 49. ⁷² *ibid.* cap. 39.

(2) *Ut ostendit ejus exemplar nondum editum, quod penes me est. Vide tomi nostri prioris pag.*

A fuisse collectas, et in proprios libros digestas tradidit Eusebius lib. vi *Hist.*, cap. 56, numero autem fuisse illas plusquam centum. Conficientissimus quippe litterarum Origenes fuit. Librum collectionis hujus quartum citat Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*. Ex hoc Epistolarum Syntagmate istas ab Eusebio commemoratas ⁶⁷ reperio: prima ⁶⁸ est ad Leonidem martyrio proximum: alteram ⁶⁹ scripsit Origenes adversus eos qui suum in litteras humaniores studium criminabantur; proxima diversarum epistolarum commemoratio est, in quibus indicatur persecutionis sextæ tempus, quarum tamen inscriptiones et titulos sigillatim Eusebius non persequitur: tum ⁷⁰ mentio fit Epistolæ ad Africanum de Susannæ historia: laudatur deinde ⁷¹ Epistola ad Philippum imperatorem, alia ad conjugem ipsius Severam, alia ad Fabianum papam, aliæ ad alios complures episcopos, quibus fidei professio continebatur; et diversæ denique distincte non notatæ: postmodum plurimæ citantur epistolæ ⁷², quæ declarabant quam utiles iis sermones reliquisset, qui solatio in cruciatibus indigebant. Hæc Eusebius. Testatur Hieronymus lib. *De scriptor. eccles.* cap. 65, sua ætate superfuisse Origenis Epistolas ad Philippum, ipsiusque matrem; cum Eusebius e quo hunc librum Hieronymus consarcinavit, habeat, *τὴν τοῦτου γαματῆν, conjugem ipsius*. Idem scribit de litteris Origenis ad Beryllum Bostrensem episcopum Hieronymus *ibidem* cap. 71. Rufinus quoque in libello *De adulter. libror. Origenis* testimoniis utitur ex epistola ab Origene ad amicos quosdam suos Alexandrinos scripta: et alteram laudat præterea ejusdem argumenti. Epistola ejusdem ad Gregorium Thaumaturgum decimo tertio *Philocaliæ* capite continetur. Partem denique epistolæ cujusdam Adamantii proferunt Cedrenus et Suidas.

VII. Aliarum præterea quarundam scriptionum Origenis mentionem apud veteres invenio. Philo Judæus ediderat librum Hebraicorum nominum Veteris Testamenti, eorumque etymologias et interpretationes adjecerat: quem librum Latina oratione Hieronymus expressit. Quod in Testamento Veteri fecerat Philo, idem in Novo factitavit Origenes, suumque opus ad opus Philonis adjunxit; in eoque Hieronymum imitatore habuit: cujus verba hæc sunt in Præfat. ad librum *Hebraic. nominum*: « Ac ne forte consummato ædificio quasi extrema deesset manus, Novi Testamenti verba et nomina interpretatus sum, imitari volens ex parte Origenem, quem post apostolos Ecclesiarum magistrum nemo nisi imperitus negat. Inter cætera enim ingenii sui præclara monumenta etiam in hoc laboravit, ut quod Philo quasi Judæus omiserat, hic ut Christianus impleteret. » Libri ejusdem meminit auctor *Quæ-*

⁶⁹ *ibid.* cap. 28. ⁷⁰ *ibid.* cap. 51. ⁷¹ *ibid.* cap. 36.

273, ubi hic liber tam Græce quam Latine editur.

stonum ad orthodoxos, qui falso tribuitur Justino, A quæst. 82 et 86, in eoque præter Hebraica nomina, mensuras etiam interpretatas esse docet. Videat ergo Rufinus qua fide scripserit, *Invect.* II in Hieronymum, ne unum quidem Scripturæ verbum Origenem vertisse.

VIII. Librum *De oratione* emisisse Origenem memoria prodidit Pamphilus in *Apologetico*: « Denique, inquit, in tam multis, et tam diversis ejus (*Origenis*) libris nusquam omnino invenitur unus ab eo liber proprie *De anima* conscriptus, sicut habet vel *De martyrio*, vel *De oratione*, vel *De resurrectione*. Quo licet careremus testimonio, ipsum opus quod ad hanc diem superest, per se innotesceret.

IX. Theodoretus in libris *Hæreticarum fabularum* Origenem sæpe allegat, et libros ipsius in testimonium adducit. Libro quidem priore cap. 2, scripsisse eum ait adversus Menandrum hæreticum; et capite 4 adversus Basilidem et Isidorum; et capite 7 adversus Helesaitas, et capite 19, adversus Hermogenem et Valentinum; et capite 21, adversus Severum; et capite 25, adversus Apellem: et libro II, capite 2, adversus hæresim Nazaræorum: et libro III, capite 1, adversus Nicolaitas. Libro vero secundo, capite 5, tradit Origeni tribuere nonnullos *Parvum labyrinthum*, qui liber adversus Theodotum hæreticum scriptus est. Nicephorus quoque libro X, cap. 36, Origenem testatur scriptis libellis luculenter refellisse Marcellum Galatam et Porphyrium; iisque libris id assequi conatum esse, ut obscuro et intricato Scripturæ loci, quibus abuti solebant hæretici, ad verum sensum deflecterentur. Non equidem crediderim totidem libros confutandis hæreticis emisisse Origenem, quot hæreticos ab eo confutatos narrat Theodoretus; sed plurimos ex illis in alterius argumenti descriptionibus obiter ab Origene perstrictos existimo; quemadmodum Heraclionem in Commentariis in *Joannem* sæpe ab eo sugillatum videmus, et ubique fere Valentinum, Basilidem et Marcionem. At aliquos tamen adversus hæreticos et ethnicos quosdam ex instituto edidisse certum est; qualis est liber *contra Celsum*; qualis fuit *Parvus ille labyrinthus* adversus Theodotum, si modo Origenem auctorem habuit; qualis fuit Lucubratio adversus Helcesaitas, quos peculiari opere convictos fuisse verisimile est.

X. Hieronymus apud Rufinum *Invect.* II, indicem librorum Origenis pertexens, sic disserit: « Vultis noscere quanta ingenii sui reliquerit monumenta? Sequens titulus ostendit: Scripsit in *Genesis* libros tredecim: mysticarum homiliarum libros duos: in *Exodo* excerpta: in *Levitico* excerpta: item *Monobiblia*, *Περὶ ἀρχῶν* libros quatuor, *De resurrectione* libros duos, et alios de resurrectione dialogos duos. » Quid sint *Monobiblia* incertum est. Fortasse non peculiare aliquod Origenis opus hoc nomine signatur, sed ea ejus opuscula, quæ nos Syntagmatum appellatione complectimur. Cum

enim exegetica enumerasset Hieronymus, tum in unam classem syntagmata conjicit, ad eaque suo ordine percensenda accedens, « Item, inquit, scripsit *Monobiblia*, *Περὶ ἀρχῶν* libros quatuor, » etc.; quasi dixisset: Item sequentia scripsit *Syntagmata* (quæ et opuscula deinde Rufinus appellat) nempe libros *Περὶ ἀρχῶν*, etc. Atque hæc, quod non aliorum librorum causa essent elaborata, nec aliis adjuvenda essent libris, cujusmodi erant exegetica; sed proprio continerentur argumento, et circa peculiarem sibi materiem versarentur, idcirco *Monobiblia* appellata sunt. Sed hæc pro conjectura haberi volo.

Ad postremum Vincentius Bellovacensis *Speculæ doctrinalis* libr. XVIII, cap. 45, Origenis lucubrationes quæ ad sua pervenerant tempora enumerans, sic auspicatur: *Apologia pro se, tractatus* I. Doctrinæ quidem suæ defensionem ad Fabianum papam misisse Origenem supra notavimus: an ea his significetur Vincentii verbis, an aliud quidpiam opus lector perspicax arbitretur.

XI. Minime vero in hunc censem conferenda videretur esse *Philocalia*, ut quæ a Basilio et Gregorio Theologo confuta et consarcinata sit. Quoniam tamen ex Adamantii pannis tota contexta est, et ex ventilatis supra Origenis operibus fere detracta sunt fragmenta quibus illa constat; ideo non pro diverso aliquo opere habenda est, sed pro Origeniano tantum centone, in quo Origeniana omnia sunt præter contextum: proptereaque in hanc seriem a nobis admittetur.

SECTIO II.

DE ORIGENIS SYNTAGMATIS QUÆ SUPERSUNT, DE QUÆ VETUSTIS LIBRORUM *Περὶ ἀρχῶν* INTERPRETATIONIBUS.

I. *Agitur de libris* De resurrectione, II. *Περὶ ἀρχῶν*, eorumque vetustis interpretationibus, III. *Στρωματεύειν*, IV. *Protreptico ad martyrium*, V. *libris contra Celsum*, VI. *Epistolis*, VII. *libro* De oratione, VIII. et *Philocalia*.

I. Ex enumeratis proxime Adamantii Syntagmatibus fere omnibus, vel toti libri, vel insignia fragmenta, vel particulae aliqua ad nostra tempora pervenerunt. E libris quidem *De resurrectione* primo et secundo fragmenta aliquot depromit Pamphilus in *Apologetico*, ad septimam depellendam criminationem, qua de resurrectione male sensisse Origenes dicebatur. Ex eodem quoque opere, capitis decimi libri secundi *Περὶ ἀρχῶν*, fatente ipso Origene, pars aliqua translata est.

II. Baronius an. 232, cap. 4, libros *Περὶ ἀρχῶν* ad exemplum Longini elaboratos ab Origene suspicatur. Longinum siquidem hujus tituli librum scripsisse refert Porphyrius in *Vita Plotini*. Si quis e contrario Longinum affirmet operis sui argumentum ab Origene sumpsisse, a vero longius non abibat; æque enim utrumque incertum est. Libri inscriptionem parum assecutus est Rufinus, qui in Prologo ad libros *Περὶ ἀρχῶν* reddi eam posse dicit *De principiis*, vel *De potestatibus*. Quis vero non

intelligit Christianæ religionis, ac veræ philosophiæ elementa hoc libro tradere propositum Origeni fuisse? Quamobrem revera sunt, ut subjicit Rufinus, et obscurissimi, et difficillimi. Addere poterat: erroribus quoque, et ψευδωνύμου γνώσεως seminibus referfissimi: in iis quippe præcipua dogmatum suorum fundamenta Origenes posuit. Quocirca Didymus brevibus eos illustravit commentariolis, Rufinus vero Romana loquela exposuit. Verum ut errorum suorum capita in hac lucubratione conclusit Origenes, ita in eadem malæ suæ et fluxæ penitus interpretando fidei egregium specimen edere velle visus est Rufinus: sic enim fatur in Prologo: « Sic ubi ergo nos in libro ejus (Περὶ ἀρχῶν) aliquid circa id invenimus, quod ab ipso in cæteris locis pie de Trinitate fuerat definitum, velut adulteratum hoc et alienum, aut prætermisimus, aut secundam eam regulam protulimus, quam ab ipso frequenter invenimus affirmatam. Si qua sane velut peritis jam et scientibus loquens, dum breviter transire vult, obscurius protulit; nos ut manifestior fieret locus, ea quæ de ipsa re in aliis ejus libris apertius legeramus, adjecimus, explanationi studentes: nihil tamen nostrum diximus, sed licet in aliis locis dicta, tamen sua sibi reddidimus. » Qui licet suam voluisset celare perfidiam, facile illa sese prodidisset. (3) Ex eo quippe libro multa in *Apologeticum* transtulit Pamphilus, quæ in Rufiniana interpretatione desiderantur: velut in eo capite, ubi agitur de *Coæternitate Filii Dei, et inseparabilitate ejus a Patre*, recitatur testimonium istud in libro primo: *Videamus ergo quid sit Salvator noster. Splendor dicitur* ⁷³, etc., quod frustra in Rufini conversione requiras. Tale et illud est e libro itidem primo petium: *Ex eo quod dicit apostolus Paulus*: « Non ab hominibus ⁷⁴, » etc., quod habetur in eo capite ubi tertiæ criminationi Pamphilus respondet. Aliud quoque indidem profert ad quartam criminationem refellendam, quod Rufinus in interpretatione omisit. Fragmenta præterea *Philocaliæ* ex hoc opere mutuata summam ejus vanitatem coarguant, si cum ipsius verbis contendantur. Quamquam dubitari potest annon aliqua detraxerint Basilius et Gregorius *Philocaliæ* contextores, quæ ab orthodoxa fide dissentirent. Certissimum vero petitur indicium ex conflictione locorum, quos e libris *Περὶ ἀρχῶν* acceptos, Rufinianorum valde dissimiles Justinianus in *Epistola ad Menam* repræsentavit. Itaque ex hac Rufini infidelitate quanta Christianæ pietati et doctrinæ pericula existerent, intelligens Hieronymus, novam interpretationem meliori fide adornavit, et Latinæ Ecclesiæ Origenis revelavit errores, nullis artibus

A dissimulatos, nullo falsæ interpretationis furo oblitos; ut ab iis in propatulo positus facilius sibi lector faceret. Verum ad hanc ætatem nova isthæc interpretatio non pervenit.

Narrat ex aliorum fide Andreas Rivetus *Critici sacri* libro II, cap. 12, libros *Περὶ ἀρχῶν* Græce scriptos exstare in quibusdam bibliothecis. Falsum id esse affirmare ausim: nam neque in Gallicis, aut Italicis, aut Germanicis, aut Hispanicis reperiri eos certissimum est. Incertum vero est an ex aliena fide, an ex suo ingenio conjecerit Abrahamus Scultetus ⁷⁵, Anacephalæosin, quæ quartum claudit librum operis *De principiis*, esse Rufini vel Pamphili. Quod ut nullo auctore, nulla ratione subnixum proponitur, ita nullo adducto argumento repudiatur.

III. Ostendimus supra auctore Hieronymo *Στωματείς* Origenis, ad *Stromateon* Clementis Alexandrini exemplum compositos, Christianorum dogmata cum philosophorum sententiis contulisse, illaque ex iis confirmasse. Specimen illorum e sexto libro desumptum exhibet Hieronymus libro I *Apologeticum advers. Rufin.*, cap. 4, quo cum Platonem induxisset Origenes, probantem mendacio uti aliquando licere, idem sacrorum librorum auctoritate, et Judithæ, Estheræ ac Jacobi patriarchæ exemplo astruit.

IV. Fragmentum e *Protreptico* Origenis ad martyrium Bibliotheca Regia suppeditat. Totum vero opus illustrissimi domini de la Barde, Christianissimi regis apud Helvetios legati, cura e Basiliensi bibliotheca depromptum, ejus frater Ecclesiæ Parisiensis canonicus, roræ vir pietatis, humanitatis et integritatis, mei juris fecit, suoque a me inter Origenis Syntagma ordinem collocabitur.

V. De libris contra *Celsum* ita loquitur Eusebius in *Antirrhetico* adversus Hieroclem: Δυνάμει δ' ἤδη οὐ πρὸς τῆς ἰδίας κατ' αὐτῶν γραφῆς ἀνατίτραται, καὶ προαπελήλεγκται ἐν ὅλοις ὀκτώ ξυγγράμμασι, τοῖς Ὀριγένει γραφεῖσι, πρὸς τὸν ἀλαζωνικώτερον τοῦ Φιλαλήθους ἐπιγεγραμμένον Κέλσου Ἀληθῆ λόγον, ἢ τὰς εὐθύνας ἀπαρλείπτως, ἐν ὅσοις εὐρήκαμεν, ὁ δεδηλωμένος παραγωγὴν ξυλλήθην ὅσα εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν παντὶ τῷ εἰρηται τε καὶ εἰρήσεται, προλαβὼν διελύσατο. « Jam autem potestate, licet non destinato contra ea scripto, obtrita et confutata sunt (scripta Hierocli) in octo libris quos Origenes conscripsit adversus Celsi *Verum sermonem*, jactantiorum opere illo (*Hierocli*) qui *Philalethes* inscribitur: in quibus causas omnes et argumenta complexus vir ille, omnia simul quæcumque super ea re a quoquam vel dicta sunt, vel dicentur post-

⁷³ Hebr. 1. 3; Sap. vii, 26. ⁷⁴ Galat. 1, 4. ⁷⁵ Scultei, in *Medull. theolog. Patr.*, lib. vi, cap. 4.

(3) Ex eo quippe libro multa in *Apologeticum* transtulit Pamphilus, etc. In vulgatis editionibus *Apologeticæ* Pamphili martyris tria sequentia loca quæ citat Huetius, ex libris *Περὶ ἀρχῶν* desumpta quidem dicuntur, sed perperam, et incuria editorum, ut suo loco monuimus ex mss. codicum fide. Pri-

mus locus eruitur ex homilia 9 in *Jeremiam* cujus Græcus contextus etiamnum exstat. Secundus ex initio libri primi in *Epistolam ad Galatas*, et tertius ex *Commentario in Epistolam ad Philemonem*. Adeoque nihil exstat in *Apologeticæ* Pamphili quod non sit in Rufiniana librorum *Περὶ ἀρχῶν* interpretatione.

haec, in antecessum dissolvit. » Vero; non alias enim tantam doctrinæ Christianæ et profanæ ubertatem, tanta argumentorum pondera expromit. Causa scribendi Celsus fuit Epicureus, qui Christianam religionem impugnaverat libro cui titulum fecerat, Ἀληθῆς λόγος. Is cum summo plausu a Christi adversariis fuisset exceptus, confutandum suscepit Ambrosii rogatu Adamantius, jam licet e vivis sublato Celso.

VI. Ex epistolis Origenis duas omnino integras, et nulla sui portione truncatas, quasdam ex parte duntaxat superstites habemus. Integra superest epistola ad Julium Africanum, qua doctissimo illi viro, Susannæ historiam, quæ in Danielis libro legitur, adulterinam suspicanti, ipsiusque per epistolam roganti sententiam erudite respondit, suamque narrationi huic auctoritatem asseruit. Plurima utriusque circumferuntur Græca manu exarata exemplaria; quorum unum a se descriptum ad me transmisit Emericus Bigotius, singulari vir eruditione: (4) et nos aliquando, cum Deo, ambas inter Syntagmata vulgabimus. Integra quoque est Epistola, qua constat decimum tertium *Philocaliæ* caput, quaque Gregorium Thaumaturgum ad sacrarum litterarum studium Origenes adhortatur. Rufinus in libello *De adulteratione librorum Origenis*, recitat partem epistolæ, quam patria depulsus ad amicos Alexandrinos Adamantius scripsit, in qua falso jactare adversarios queritur, persuasum esse sibi, futurum ut salutem diabolum aliquando consequatur; addit hæreticum quemdam disputationis secum habitæ Acta adulterasse; et se Actorum misisse codicem, unde corruptor falsitatis argueretur; alium item hæreticum, qui congredi secum detrectaverat, falsam disceptationis historiam mandasse litteris, et passim vulgasse, sed vanitatis tandem et impudentiæ fuisse a se convictum. Hieronymus vero lib. II *Apolog. advers. Rufin.*, cap. 5, hanc ipsam epistolam parum fideliter a Rufino conversam causatur, dissimulasse quippe ipsum ab Origene lacerari Demetrium Alexandrinum episcopum, et totius orbis episcopos ac clericos, a quibus Ecclesiæ communione fuerat prohibitus; deinde dicere Origenem ait frustra se fuisse ab Ecclesia dejectum, nec vicem maledictis referre velle, seque iis usque adeo abstinere

(4) Et nos aliquando, cum Deo, ambas, etc. Nunquam duas has epistolas vulgavit Huetius, sed ambæ repertæ sunt in ejus scriptis mss. quas RR. PP. Jesuitæ Sancti Ludovici Parisiensis benigne nobiscum communicarunt.

(5) Verum parum est auctoritatis in catenis, etc. Recte monet vir doctissimus Montefalconius noster *Bibliothecæ Coislinianæ* pag. 41, Origenem mendose positum fuisse pro Severo, cujus memoratur *Epistola ad Photium et Andream presbyteros*, in codice 8 ejusdem *Bibliothecæ Coislinianæ* pag. 44. Quamobrem ab hocce suppositio fragmento inter genuina Origenis opera publicando abstinuimus.

(6) Quænam ea fuerit Tatiana, etc. Vix conjecturis licet assequi quænam fuerit Tatiana. Elogia quæ cum Ambrosio partitur, communis utriusque mandata, et obsequium utrique simul ab Origene præ-

solere, ut Candidus, Valentiniani dogmatis sectator, occasionem inde nactus sit accusandi sui, quod diabolum ejus esse naturæ dixerit, quæ salutem consequi possit. Tum initium epistolæ a Rufino prætermisissimum, Hieronymus exhibet a se conversum. Rufino certe parum hic æquus est Hieronymus; cur enim cum adulteratos Origenis libros vellet ostendere, Epistolæ partem a proposito alienam descripsisset? Ex epistola quam ad Patrem Christianæ fidei causa supplicio destinatum etiam tum puer scripsit Origenes, verba aliquot repetit Eusebius lib. VI *Histor.*, cap. 2. Capite vero decimo nono prolixius recitat fragmentum epistolæ, quam purgandi sui gratia adversus eos conscripsit, qui nimium ejus in Græcorum disciplinas studium damnabant. Denique Georgius Cedrenus, in *Severo*, epistolæ cujusdam Origenis partem dat, in qua acriter ab Ambrosio ad interpretandas Scripturas, ac nimis quam par esset urgeri se conqueritur. Eandem ex Cedreno decerptam repræsentat Suidas. Ex epistola Origenis ad Photium et Andream presbyteros particulam proferunt catenæ veteres in Deuter. XVI, 20. (5) Verum parum est auctoritatis in catenis, ut diximus alibi; et quoad aliunde accedat fides, fragmentum hoc suspectum esto.

VII. Liber *De oratione* hortatu Ambrosii et Tatianæ lucubratus est. Hunc nos e manuscripto codice bibliothecæ Holmiensis Christianæ reginæ descripsimus. Titulo quidem caret, sed ex ipsius operis lectione auctor, et argumentum facile deprehenduntur: ut alia quippe deessent indicia, vel ea sufficerent verba, quibus dissertatio absolvitur: Ταῦτα κατὰ δύναμιν ἐμὴν εἰς τὸ τῆς εὐχῆς πρόδηλον, καὶ εἰς τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εὐχὴν τὰ τε πρὸ αὐτῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ εἰρημμένα ἡμῖν διήθηται, φιλομαθέστατοι καὶ γνησιώτατοι ἐν θεοσεβείᾳ ἀδελφοί, Ἀμβρόσιε καὶ Τατιάνη. « Hæc a nobis pro virili super quæstione de oratione, et ea præcatione quæ habetur in Evangeliiis, et quæ ipsam apud Mattheum præcedunt, nobis elaborata sunt, studiosissimi et germanissimi in pietate fratres, Ambrosii et Tatiana. » (6) Quænam ea fuerit Tatiana, deque ipsa dissertatione alias a nobis disputabitur accuratius, cum inter Syntagmata typis committetur.

VIII. Quoniam ex hoc albo *Philocaliam* non ex-

stitum summam inter illos intervenisse conjunctionem suaderent, conjugesque fuisse, nisi contra apparuisset ex *Epistola ad Africanum*, Ambrosii uxorem Marcellam fuisse appellatam. Videtur ergo superesse, ut Tatianam in proximo conjunctionis, sororis nimirum gradu statuamus, præsertim cum ex Origenis *Ehortatione ad martyrium* Ambrosio in vinculis constituto inscripta, illum non modo natos atque fratres, sed et sorores habuisse constet. Quin etiam ab Origene hujus libri *Ἐπὶ εὐχῆς* num. 2, describitur Tatiana tanquam propectæ ætatis, nec non ipsa et Ambrosius sub lineam operis γνησιώτατοι ἀδελφοί, fratres germani dicuntur. Verum quænam hæc admodum probabilia sunt, non pro certis tamen haberi velim. Nihil enim vetat Ambrosii uxorem quæ in *Epistola ad Africanum* Marcella vocatur, Tatianæ quoque nomen habuisse. Neque

pingimus, paucis quoque de ea agendum est. Philocalia quid sit breviter declarat epigraphe ipsi præfixi solita: Ἐκλογὴν ἢ παροῦσα περιέχει βιβλίος γραφικῶν ζητημάτων καὶ διαλύσεων, ἐκ διαφόρων βιβλίων τῶν Ὀριγένει ποιηθειῶν ἠθροισμένην ὑπὸ τῶν τὰ θεῖα σοφῶν Γρηγορίου καὶ Βασιλείου. « Delectum continet hicce liber quæstionum et solutionum quæ pertinent ad Scripturam, ex variis libris ab Origene elaboratis, qui collectus est a viris divinarum rerum peritis Gregorio et Basilio. » Tum subjungitur epistola, qua id opus ad Theodorum Tyaneum episcopum Gregorius Nazianzenus transmisit. Ostendunt quoque quid sit *Philocalia* elegantes iambi, nondum editi, quos in antiquo collectionis hujus codice manuscripto reperimus :

Ὁδ' (Ὀριγ.) τῶν λόγων τῶν ἀρμόγιον ὄρῃς ξένην,
Βασίλειου χριναρτος, ὡς κρείττους πάντων.

Cujus (Origen.) sermonum nunc collectionem vides novam,
Quos Basilius optimos esse judicavit.

A Atque hæc eo libentius refero, quod iis vocis φιλοκαλλίας, quo sensu a Basilio et Gregorio usurpata est, significatio continetur. Nihil autem sonat aliud ea vox quam delectum eximiorum quorundam locorum e variis hioris scriptoris alicujus : cujusmodi sunt *Fragimenta* e Petronio ab aliquo studioso collecta. Locum hic non habet altera φιλοκαλλίας notatio, quam affert Augustinus libr. II *contra Academicos*, cap. 1, et lib. I *Retractat.*, cap. 1, eam esse scribens rerum divinarum ex divina relatione, et Verbo Dei cognitarum studium quo sensu usurpatum esse a Gregorio et Basilio hoc vocabulum opinati sunt Genebrardus et Tarius : qui enim id congruet cum Origenianorum aliquot locorum *Eclogæ*? At eo sensu, quem notat Augustinus, accipienda est vox φιλόκαλος, quam Origeni tribuere Gregorium Theologum in epistolis scribit Photius *Bibliothecæ* cod. CCXXXII.

CAPUT IV.

Quo ordine, quibus temporibus Origenis libri lucubratī sint exploratur.

I. Variis Origenis scriptionibus suus ordo, sua tempora ex Eusebio assignantur. II. Quo tempore *Tetrapla*, *Hexapla*, et *Octapla* concinnaverit, investigatur. III. Notantur nonnulla circa ordinem ac tempus *exegeticōn*, ac *syntagmatum* ipsius quorundam. IV. Distinguuntur ejusdem hominē extemporales et in otio elaboratæ.

I. Si temporum effugisset injuriam liber ille Eusebii *De Vita Pamphili*, in quem librorum Origenis iudicem infererat, argumento huic quod persequimur magna lux accederet : quo quoniam caremus subsidio, quid in ipsius *Historia* nobis opis situm sit videamus. Hunc enim, ut in reliquis quæ ad Origenem pertinent, ita hac etiam in parte ducem præcipue spectabimus, in qua nobis proposuimus investigandum, quo ordine singuli Adamantii libri, quorum memoria superest, quibus temporibus fuerint lucubratī. Quæ prior ab eo celebratur Adamantii scriptio, ii sunt commentarii in veteres philosophos, qui diuturnitate temporis omnes interciderunt. Proximæ commemorantur Scripturæ sanctæ interpretationes, quarum non contemnenda pars ad hanc diem servata est. Sacra volumina non longe post initia Alexandri Commentariis explicare eum cœpisse reperio. Ac primum a Joannis Evangelio auspiciatus est, in eumque priores quinque tomos Alexandriæ composuit ; necnon in Genesim priores octo e duodecim (7). Quin etiam viginti quinque priores psalmos, et Jeremiæ Threnos ibidem expositionibus illustravit ; in

magni momenti est quod libri *Περὶ εὐχῆς*, num. 2, Tatiana tanquam provectæ ætatis describitur, et sub finem operis ipsa et Ambrosius γνησιώτατοι ἀδελφοί salutantur. Nam utrobique potest figurata esse locutio, nec aliter forte aumbo germanissimi fratres

C hisque sese libros *De resurrectione* jam ante elaborasse significavit. Libros quoque *Περὶ ἀρχῶν*, et *Στρωματεῖς*, antequam Alexandria excederet, composuit. Adepto imperium Maximino, librum edidit *De martyrio*. Eo vero sublato, cum rerum potiretur Gordianus, in Isaiam et Ezechielem commentatus est in Cæsariensi secessu. Meminit præterea Eusebius libr. VI *Hist.*, cap. 31, Epistolæ ad Africanum, qua historiæ Susannæ fides et auctoritas propugnatur : tempus vero quo data ipsa est, non assignat. Refert illud Petavius ad annum Christi 222 ; quo anno imperium capessivit Alexander ; cur ita sentiret, neutiquam ascripsit. At cum Nicomediæ scripta sit præsentē Ambrosio, datam illam conjiciō imperium tenente Gordiano, annum ætatis agente Origene circiter quinquagesimum secundum, cum Cæsarea Athenas profectus, Nicomediæ Ambrosium obiter adiit. Postquam migravit Athenas, inchoatos in *Ezechielem* Commentarios ad umbilicem perduxit : Cantici vero canticorum expositionem aggressus, lucubratis prioribus quinque libris, reliquos quinque Cæsaream redux absolvit. Anno appellatur, quam in Christo, eodem prope modo quo Ambrosium ipsum fratrem suum vocat Origenes initio tomi II Commentariorum in *Joannem*. — (7) *Leg.* tredecim.

Philippi tertio sexagenarium annum prætergressus A homilias ex ore suo, dum concionaretur, a notariis excipi tum primum passus est. Unde constat bonam earum partem, quæ ad nostram ætatem transmissæ sunt, non ab alio esse tempore repetendas. Homilia puta in psalmum LXXXII, cujus fragmentum ex Eusebio deprompsimus, adversus errorem Hellesaitarum hac ætate exortum habita est. Hac ipsa tempestate Celsum libris octo confutavit; in Matthæi Evangelium et prophetas duodecim Commentarios concinnavit; plurimas etiam epistolas ad Philippum imperatorem, et ad conjugem ipsius Severam, aliosque complures dedit, quæ sparsim in eo libro Eusebii suis temporibus assignantur.

II. *Tetraplorum et Hexaplorum*, quorum mentionem fecit Eusebius lib. vi *Histor.* cap. 16, cui B tempori adjungenda sit descriptio, statuere promptum non est. Factum id significare videtur Eusebius multo antequam Alexandria Origenes excessisset, tunc nimirum cum Ambrosium ad Christi fidem convertebat. Epiphanius autem Tyri lucubrata ea non semel asseveravit (8). Ego vero aliud rei huic tempus deputo, quando scilicet Christianos vexante Maximino Cæsaream Cappadociæ ad Firmilianum confugit Origenes. A Juliana enim liberaliter exceptus et domo et bibliotheca a Symmacho olim instructa, ad eam deinde hereditatis jure transmissa, (77) nactus illic est Scripturæ sacræ exemplaria, quibus usus fuerat Symmachus. Tum vero codices ipsum confixisse inter se et conjunxisse probabile est: sed cum institutum opus per angustias temporis ibi absolvere non posset, supremam ipsi manum in otio Tyrio imposuisse. Non quod de iis cogitasse Origenem tum primum putem; sed Alexandria fortasse

(8) Epiph. *Hæres.* LXIV, cap. 3 et lib. *De pond.* cap. 18.

(9) *Nactus illic est Scripturæ sacræ exemplaria, quibus usus fuerat Symmachus*, etc. Verisimile non videtur, inquit Tillemontius, not. 9 in Origen., Origenem Symmachi versionem 60 ante annos elaboratam tam sero nactum esse, potestque commode Eusebius intelligi aut de ipso Symmachi autographo, nam ex ipso Symmacho illud Juliana acceperat, aut de Commentario quodam Symmachi in Scripturam, non de ejus versione. En ipsa Eusebii verba lib. vi *Hist.*, cap. 17: Καὶ ὑπομνήματα Συμμάχου εἰσέτι νῦν φέρεται, ἐν οἷς δοκεῖ πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτεινόμενος εὐαγγέλιον, τὴν δεδηλωμένην αἵρεσιν κρατύνειν. Ταῦτα δὲ ὁ Ὀριγένης μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὰς Γραφὰς ἐρμηνειῶν τοῦ Συμμάχου σημαίνει παρὰ Ἰουλιανῆς τινος εἰληφέναι, ἣν καὶ φησι παρ' αὐτοῦ Συμμάχου τὰς βιβλίους διαδέξασθαι.—Exstant certe etiamnum Commentarii Symmachi, in quibus Evangelio secundum Matthæum nixus memoratum (Ebionitarum) hæresim propugnat. Nos autem Origenes cum aliis Symmachi in Scripturas interpretationibus, testatur se a Juliana quadam accepisse, ad quam ii libri ab ipso Symmacho successione jure pervenerant.— Si ἐρμηνεύεται possint hic de Commentario intelligi, quod neminem puto negaturum, ut sic hoc loco intelligatur suadet vox ἄλλων, alius, ab Eusebio adhibita. Quæ cum ita se habeant, nihil vetat Origenem *Hexapla* exorsum esse ante annum 255, quo in Cappadocia apud Julianam latere cœpisse creditur. *Hexapla* sua aperte memorat in *Epistola ad Africanum*, quam certum est

prius animo informata, Cæsareæ Cappadociæ inchoata, Athenis et Cæsareæ Stratonis affecta, ac Tyri demum arbitrator fuisse perfecta. Ita Eusebio conciliatur Epiphanius, quorum ille aliquam in concinnandis *Hexaplis* Alexandria operam ab Origenepositam videtur significare; hic Tyri fuisse composita aperte docet; quod ita intelligendum est, non Tyri solum ea elaborasse Origenem, sed in iis etiam locis, in quibus octo et viginti ante mortem annis versatus est, quos Tyri transactos perperam Epiphanius credidit. Firmat nostram conjecturam quod ait Eusebius lib. vi *Hist.*, cap. 17, Symmachi interpretationem in Juliana bibliotheca Origenem reperisse. Nondum itaque *Hexapla* vel *Tetrapla* concinnaverat, quorum pars magna fuit Symmachi interpretatio. Eusebio itidem astipulatur Epiphanius, *hæres.* LXIV, cap. 3, Origenem lucubrationes suas in Scripturam, impulsu Ambrosii susceptas, ab *Hexaplis* fuisse auspiciatam: Τὸ πρῶτον, inquit, αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐφιλοτιμήσατο συναγαγεῖν τῶν ἐξ Ἑρμηνειῶν. Atqui tunc temporis Alexandria versabatur. Retorquebit argumentum aliquis, et dicet hoc tempore sex interpretationes in unum colligere non potuisse Origenem, qui etiam tum Symmachi interpretatione, et editione sexta careret. Respondeo *Hexaplorum* coagmentationem mente præformasse ipsum cum esset Alexandria, non ipsa coagmentata, e, cum nondum exemplaria haberet ad manum, sed jam inde ipsis investigandis operam dedisse. Itaque non dicit Epiphanius, συνήγαγεν, sed, ἐφιλοτιμήσατο συναγαγεῖν.

(10) Perfecto *Hexaplorum* opere, ut studiosorum sumptibus et operæ consuleret Origenes, ad compingenda *Tetrapla* animam convertit. Eusebius

Nicomediæ scriptam esse, cumque bis in Græciam iter instituerit, alterutro itinere Nicomediam petiisse et epistolam dedisse videtur. Tillemontius prius itinere, id est anno 228, quam secundo duodecim post annos, id contigisse patat, hoc uno nixus argumento quod Africanus Origenem filii nomine compellet, quod aptius ad primum, quam ad secundum iter referatur. Sed viro summo Montefalconio id non tanti esse momenti videtur. Nam verisimile est, inquit pag. 15 *Preliminar.* in *Hexapl.*, ideo filium nuncupasse, quia longe minor ætate erat: quæ ratio tam in primo, quam in secundo Origenis itinere par haud dubie erat. Nec desunt exempla quibus id confirmetur. Eusebius enim Verceilensis Dionysium Mediolanensem episcopum, ætate jam maturum dignitateque conspicuum, se tamen juniorem, filium compellere solbat. Cum ergo certum non sit primo itinere, hoc est anno 228, *Epistolam ad Africanum* Nicomediæ scriptam esse, nulla ratio est cur inde *Hexapla* ante hunc annum adornata existimetur. Id unum verisimile patat Montefalconius, et Origenem *Hexaplis* edendis manum admovisse postquam sextam editionem repererat: reperit autem, Epiphanius teste, anno Alexandrii Severi septimo, id est Christi 228. Et quia abhinc ad annum 251, quo Cæsaream se recepit, non sat otii et commodi habuisse videtur, ut tam arduam rem susceperet, opportune in annum 251, cum Cæsareæ ageret, *Hexaplorum* opus remittitur.

(10) Perfecto *Hexaplorum* opere, ut studiosorum sumptibus et operæ consuleret Origenes, ad compingenda *Tetrapla* animam convertit. Huic lo prævit

lib. vi *Hist.*, cap. 16, τὰ τῶν λεγομένων Ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα καταλείπειν· ἰδίως τὴν Ἀκύλου, καὶ Συμμάχου, καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα ἐν τοῖς Τετραπλοῖς ἐπικατασκευάσας. « Exemplaria nobis *Hexaplorum* reliquit; cum præterea Aquilæ, et Symmachi, et Theodotionis editionem, una cum illa Septuaginta Senum in *Tetraplis* seorsum digessisset. » Idem manifeste tradit Zonaras in *Severo*. Jam ante autem vel utraque, vel utra-

A que compegerat Origenes, quam *Commentaria* scripsisset in *Matthæum*; in quorum tomō xv, num. 16, pag. 671, se varias *Scripturæ* editiones contulisse, et obelis ac asteriscis notasse tradit.

III. Has Origenis scriptiones recenset, suisque adjungit temporibus Eusebius. Nos præterea ex ipso Adamantio nonnulla collegimus, unde aliarum quarundam lucubrationum ordo ac tempus æstimari possint. Scripsisse Origenem Commen-

Valesius, eodem nixus Eusebii testimonio, quod sic vertit: « *Hexaplorum* nobis exemplaria reliquit: postea vero editionem Aquilæ et Symmachi ac Theodotionis cum Septuaginta Interpretum versione seorsim in *Tetraplis* digessit. » Ideo autem sic verendum esse credidit Valesius, quod vocem ἐπικατασκευάσας, quam ipse ex mss. pro ἐπισκευάσας substituit, putaret significare *Tetrapla* post edita fuisse. At sive ἐπισκευάσας, sive ἐπικατασκευάσας legatur, vir summus dominus Bernardus de Montfaucon, in suis Præliminaribus in *Hexapla* Origenis, pag. 9, hanc esse arbitratu hujusce loci sensum: « *Hexaplorum* nobis exemplaria reliquit, cum seorsim editionem Aquilæ, Symmachi et Theodotionis cum Septuaginta Interpretibus in *Tetraplis* digessisset. » — « Aoristus enim, inquit, hoc situ positum rem postremo enuntiatam prius factam esse denotat, quam eam quæ præcedenti verbo indicatur. Hæc vero loquendi forma a deo obvia apud scriptores est, ut mirum sit virum doctum in re tam aperta lapsum esse. Sic apud Sirabonem lib. xiii. hæc verba, Ἀτταλος διεδέξατο τὴν ἀρχήν, καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς οὗτος πρῶτος, νικησας Γαλάτας νίκη μεγάλῃ, sic explicantur: *Attalus exceperit imperium, et prius rex proclamatus est, postquam magnam victoriam de Galatis reportaverat*. Nam licet hæc victoria postremo loco enuntiarī videatur, ex perspicuo tamen notaque usu hic intelligitur victoriam præcessisse, et inaugurationem secutam esse. Hunc item Eusebii locum sic intelligis oportet, ac si series ita se haberet: Ἰδίως τὴν Ἀκύλου, καὶ Συμμάχου, καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν ἅμα τῇ τῶν Ὁ' ἐν τοῖς Τετραπλοῖς ἐπικατασκευάσας, τὰ τῶν λεγομένων Ἑξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα καταλείπειν. Cum seorsim editionem Aquilæ, Symmachi et Theodotionis cum Septuaginta Interpretibus in *Tetraplis* digessisset, *Hexaplorum* nobis exemplaria reliquit. Nihilque officit huic interpretationi vox composita ἐπικατασκευάσας: eadem quippe ratio æque valet in compositis quibusque, atque in simplicibus, cum tali modo usurpantur. Qua posita interpretatione *Tetrapla* haud dubie prius quam *Hexapla* ediderit Origenes. Et hæc erat eruditorem opinio antequam Valesius memorato Eusebii loco sulus novam aperiret. Ad hæc autem, Origenis nota in caput xlvii, 6 *Genes.* totam solvere questionem videtur. Eam porro sic edidimus eodem loco: Ἐπειδὴ ἐν τοῖς Τετραπλοῖς ἐξ ὧν καὶ τὸ ἀντίγραφον μετελήφθη, πρὸς τὸν εἰρμὸν τὸν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ καὶ ταῖς ἄλλαις ἐκδόσεσι δεικνύται καὶ τῶν Ἑβδομήκοντα ἐν τισὶ τόποις μεταθεῖσθαι, ὡς τὰ πρῶτα ὕστερα καὶ τὰ ὕστερα πρῶτα γενέσθαι· ὅπερ καὶ ἐν ταῦθα εὐρέθη παθοῦσα· τοῦτου χάριν παρεθήκαμεν ἀκολουθίαν· ἔστι δὲ αὕτη. Τῷ « Κατοικήσωμενοι παρὰ τὸν Ἰωσὴφ, » συνάπτεται τὸ, « ἔλεπε δὲ Φαραὼ τῷ Ἰωσὴφ. Κατοικήτωσαν ἐν γῆ Γεσέμ. » Εἰ δὲ ἐπίστη, ὅτι εἰσὶν ἐν αὐτοῖς. Hoc est: *Quandoquidem in Tetraplis, unde exemplar transumptum est, secundum seriem Hebraici altarumque editionum ostenditur, Septuaginta Interpretum editionem aliquot in locis transpositam fuisse, ita ut quæ priora erant, posterius, quæ posteriora, prius locarentur: quod hoc etiam loco accidisseprehenditur; ideo veram seriem hic apposuimus, quæ sic habet: His verbis: Habituabimus pueri tui in terra Gesem,*

subjungitur illud, *Dixit autem Pharaon Joseph, Habitent in terra Gesem. Si autem noveris quod sint in eis, etc. (Genes. xlvii, 5)*. Quam notam ut recte intelligas, virgulam ponas oportet post vocem μετελήφθη, ita ut sequentia πρὸς τὸν εἰρμὸν, etc., referantur ad δεικνύται, et sensus sit: Ostensum est secundum seriem, vel ex serie Hebraici et aliarum editionum, textum τῶν Ὁ' aliquot in locis transpositum, et præpostere locatum fuisse; videlicet in nota ad marginem *Tetraplorum* posita, quæ mouebat eo loco seriem τῶν Ὁ' turbatam et transpositam esse: quæ sequuntur enim, τοῦτου χάριν παρεθήκαμεν ἀκολουθίαν, ideo rectam seriem (hic) apposuimus, aperte indicant illam restitutionem post edita *Tetrapla* factam fuisse. His quæ jam dicimus fidem facit nota codicis RR. PP. Jesuitarum collegii Ludovici Magni, quæ sic habet ante Ezechielem: Μετελήφθη δὲ ἀπὸ ἀντιγράφου τοῦ Ἀββᾶ Ἀπολιναρίου τοῦ κοινοβιάρχου, ἐν ᾧ καθυπόκειται ταῦτα μετελήφθη ἀπὸ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις Ἑξαπλῶν, καὶ διορθώθη ἀπὸ τῶν Ἐριγένους αὐτοῦ Τετραπλῶν, ἅτινα καὶ αὐτοῦ χειρὶ διορθώτο, καὶ ἐσχολιογράφητο ὁ Εὐσέβιος ἐγὼ σχόλια παρέθηκα. Πάμφιλος καὶ Εὐσέβιος ἐδιωρθώσαντο. Desumptus est (Ezechiel) ab exemplari abbatis Apollinarij Cœnobiarchæ, in quo hæc subjiciuntur: *Exscriptus est ab Hexaplis editiones complectentibus, et correctus est ad fidem Tetraplorum Origenis, quæ etiam manu ejus emendata et scholiis illustrata erant. Ego Eusebius scholia adjeci. Pamphilus et Eusebius correxerunt. Ibi dicitur Origenem Tetrapla sua correxisse et scholii illustrasse: quæ scholia ipsius Origenis manu descripta viderat is qui notam edidit. Illam porro (superiorem in caput xlvii, 6, *Genes*) notam ad *Hexapla* Origenis pertinere non ambigendum. Nam in *Hexaplis* ille suis loca Septuaginta Interpretum, quæ vel librarium lapsu, vel alio casu transposita fuerant, ordini suo restituit. Quod autem in *Tetraplis* editionem lxx non emendaverit Origenes, sed us manus medicam postea admoverit, nempe cum *Hexapla* et *Octapla* adornaret, multis ex locis comprobatur. Sic psalmo lxxxvi in nota ad verum 5, dicitur locum illum vitiatum Μητήρ Σιών, *Mater Sion*, qui respicit Hebraicum מִתְּשֵׁן, haberi in *Tetrastilido*, sive in *Tetraplo*, secus autem in *Octastilido*, sive in *Octaplo*, ubi recte legebatur: μη τῇ Σιών, *numquid Sion*, quia videlicet hunc locum in *Tetraplis* mendosum, in *Octaplis* postea emendavit Origenes. In libro autem *Job* frequentissima memorantur loca ex *Tetraplis* desumpta, quibus demonstratur Septuaginta Interpretum editionem, quæ ab Origene in *Tetraplis* posita fuerat, non emendatam fuisse, sed et σφάλματα et præposteras lectiones quæ in exemplaribus τῶν Ὁ' exsabant, intacta ibi remansisse, ut quisque animadvertere possit in notis nostris. Exploratum itaque est textum Septuaginta Interpretum in *Tetraplis* non emendatum fuisse, sed postea in *Hexaplis* id præstitisse Origenem. Quapropter ubi de emendanda Septuaginta Interpretum lectione agitur apud Veteres, *Hexapla* semper Tenam citantur. Hinc autem*

is, quam *Octapla*, edita editione scilicet illa τ' edidisset Origenes; a

tarios in *Genesis*, antequam libros *Περὶ ἀρχῶν* componeret, et ex Eusebio intelligitur (11), et multo magis ex Origene ipso, qui libro 1 *Περὶ ἀρχῶν* cap. 3, num. 3, et lib. 11, cap. 3, num. 6, istos citat Commentarios. Idem tamen libro 1, cap. 2, num. 6, hæc habet: « Puto ergo posse priori quidem exemplo aptari eum qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est, hominem, de quo diligentius, favente Deo, cum locum ipsum in *Genesis* exponere cœperimus, videbimus. » Quid ergo? an hæc a librariis, an ab interprete vitata dicemus? an alia quædam in *Genesis* meditata fuisse fingemus Origenem, cum hæc scriberet? Equidem hæreo. Ex libro quoque *De oratione* num. 23, pag. 235, cognoscimus scriptum hunc esse editis jam Commentariis in *Genesis*. Expositionum in *Exodum*, in *Leviticum*, et in *Numeros* nulla in sexto Eusebiana *Historiæ* memoria: eas esse vetustiores decem voluminibus Commentariorum in *Canticum canticorum* hæc Origene patet faciunt verba ex lib. 1 *Comment. in Cantic.*, pag. 38: « De quo plenius in libro *Levitico*, prout Dominus dare dignatus est, exposuimus; » et ista e *Prologo*, pag. 33: « Sed quomodo differant a sanctis Sancta sanctorum in *Exodo*, (12) et quomodo differant opera ab operibus operum in *Numerorum* libro, tractatibus, prout potuimus, dictum est a nobis. » Quo tempore autem *Canticum* explanaverit mox viderimus. (13) Expositiones in *Leviticum* laudat iterum Origene lib. 11 in *Epist. ad Rom.* cum ait num. 4: « De quibus singulis cum in librum *Levitici* aliqua diceremus, pro vi-

⁷⁷ Baron. ann. 208, cap. 3.

postea cum *Tetrapla* ederet, missa illa quam tanto labore emaculaverat *Hexapla* editione, aliam in emendationem et erratis plenam posuisse? Id certe cum recta ratione pugnaret. Hæc autem pluribus prosecuti sumus, quia Henricus Valesius locum Eusebii perperam interpretatus, doctis aliquot viris fucum fecerat. »

(11) Scripsisse Origenem Commentarios in *Genesis*, antequam libros *Περὶ ἀρχῶν* componeret, et ex Eusebio intelligitur, et multo magis ex Origene ipso, etc. Id quidem ex Eusebio minime intelligitur. Hoc enim duntaxat ait Eusebius, octo priores tomos in *Genesis* Alexandriae fuisse elaboratos, quemadmodum in libro nono ipse significabat Origene. Porro cum Alexandriae itidem libros *Περὶ ἀρχῶν* composuit Adamantius noster, utrumque opus simul potuit lucubrare. Deinde ex Origene ipso id unum erui potest tres vel quatuor duntaxat in *Genesis* confecisse tomos antequam libros *Περὶ ἀρχῶν* inchoaret. Nam loca *Geneseos* quæ citat in libris *Περὶ ἀρχῶν* tanquam jam a se prius exposita, hæc sunt: *In principio Deus fecit cælum et terram*; et ista: *Spiritus Dei ferebatur super aquas* (*Genes.* 1, 1, 2), quæ certe ad priorem tomum referri debent, siquidem tertius de opere quartæ die agebat, ut invicte probant ejusdem tomi fragmenta a nobis edita. At vero de opere sextæ diei, quod ad quintum vel sextum tomum referri debet, nondum eum egisse constat ex loco lib. 1 *De princip.*, cap. 2, quem hic adducit Huetius, quemque hæsitans immerito suspicatur a librariis vel ab interprete vitatum, vel denique significare alia quædam in *Genesis* meditata fuisse Origenem. Commentarios suos in *Genesis* citat Origene *Tract.* 55 in *Matth.* pag. 924, et lib.

ribus explanare tentavimus. » An vero Commentarii in *Exodum*, in *Leviticum* et in *Numeros* his signentur, an Homiliæ, non satis apparet. De enarrationibus Deuteronomii altum apud Eusebium silentium. Recentiores illas esse reperiō posterioribus tomis in *Joannem*: sic enim scribit Origene tomo xxxii in *Joan.*, num. 11, super Deuteronomii cap. 11, vers. 30: « Ἀλλὰ τὰ περὶ μὲν τούτου, οἰκείωτερον ἐν τοῖς εἰς τὸ Δευτερονόμιον ἐξετασθῆναι ἔν. » Posterioribus autem in *Joannem* tomis suum mox tempus præsumemus. At vetustiores fuerunt enarrationes illæ Deuteronomii Homiliis in *Lucam*: de iis quippe sic Origene homil. 8 in *Luc.*: « Memini quondam Deuteronomium disserentem, dixisse me. » etc., (14) quæ non aliud expositionis genus, quam homileticum videntur indicare.

Observatum est Eusebio Commentarios in viginti quinque priores psalmos Alexandriae degentem Adamantium edidisse. Ipse vero Origene tomo 1 *Commentar. in Epist. ad Rom.* num. 3, not. pag. 464, futurum pollicetur, ut psalmum LVII aliquando enarraret: et libro tamen quarto in eandem *Epistolam* num. 2, pag. 523, psalmos sese interpretatum fuisse declarat: sed hic fortasse tomos intelligit; illic homilias vel scholia. At homilia 15 in *Josue*, num. 6, explicasse se significat psalmum centesimum; et homilia 13 in *Levitic.*, num. 2, meminit expositionis suæ in psalmum cxviii. Hieronymus in *Proœmio* Commentariorum suorum in *Abdiam* scribit Expositionem Origene in *Canticum*, fetum esse juvenilis ætatis. Hieronymum secutus Baronius ⁷⁷ factum id putat

iv ac vi contra *Cels.*, num. 37, pag. 530, et num. 49, p. 670. Laudat et homiliam 13 in *Genesis*, homilia 12 in *Numeros*, num. 1, p. 312.

(12) Et quomodo differant opera ab operibus operum in *Numerorum* libro, etc. Id genus distinctionis existat homilia quinta in *Numeros*: sed quis asserere queat utrius operis pars sit hæc *περιχοπή*, homiliarum an scholiorum? Utrumque enim opus simul permiscuit Rufinus. Si homiliarum, falsa est Huetii sententia, illas omnes esse ex earum numero quas Adamantius post ætatis suæ annum sexagesimum ex tempore pronuntiavit: si scholiorum, nihil equidem jam vetabit quominus homiliæ in *Numeros* pronuntiata existimetur postquam Origene ætatis suæ annum sexagesimum attigit, sed id non certo eruitur, ut infra putat Huetius, ex duodecima in *Jeremiam* homilia. Ibi quippe tantummodo ait Origene se ubi finem dicendi fecisset, adhuc locuturum de *Numerorum* loco qui legendus erat: quod sane non impedit quominus alias longe antea homilias in *Numeros* habere potuerit.

(13) Expositiones in *Leviticum* laudat, etc. Ex ipsismet in *Leviticum* Homiliis prima, 3, 5, 6, 7, 9 et 13, liquet 1° eas esse extemporales; 2° Cæsareæ in Palæstina fuisse habitas; 3° si non omnes, saltem nonam homilia quadam in *Jeremiam*, et decimam tertiam Expositione in psalmum cxviii posteriores esse.

(14) Quæ nihil aliud expositionis genus, quam homileticum, etc. Hinc nihil mirum si lib. vi *Comment. in Epist. ad Rom.* num. 7, p. 579, ait quod legitur Deuteronomii xxv, 5, id plenius et fusius suis locis esse pertractandum.

anno Christi 208, quo tempore vicesimum tertium A
 ætatis annum agebat Adamantius. Pugnat illud cum
 rationibus Eusebii ²⁰, qui tum eum Scripturam
 illustrare exorsum tradit, cum Antiochia Alexan-
 driam reversus est, unum jam et triginta annos cir-
 citer natus. Idem alio loco decem illos Commenta-
 riorum in *Canticum* libros Cæsareæ absolvisse Ori-
 genem refert, quos in altero Atheniensi secessu in-
 choaverat. Ad secundum autem jam et quinquage-
 simum ætatis annum pervenerat, cum Athenas ite-
 rum repetiit. Expositiones præterea suas in *Exodum*,
 in *Leviticum* et in *Numeros* hoc opere laudat Ori-
 genes, quas nonnisi jam natu grandem emisisse ere-
 dibile est : laudat et oratiunculas in *librum Judicum*
 a se editas, quas non alias esse puto, quam quæ
 exstant. Num ergo levia quædam et rudia jam tum
 adolescens effuderat Adamantius ; provector autem
 ætate nova illa commentaria tomis decem distincta
 edidit ? Plane ita est : nam capite septimo *Philocalie*
 fragmentum adducitur, cui verba hæc præfixa sunt :
 Ἐκ τοῦ εἰς τὸ Ἄσμα μικροῦ τόμου, ἔν ἐν τῇ νεότερῃ
 ἔγραψεν. « E parvo tomo in *Canticum*, quem juvenis
 scripsit. » Parvum hunc igitur tomum, quem in ju-
 venili ætate emiserat, designat Hieronymus in
 Proæmio Commentariorum in *Abdiam* : decem autem
 volumina natu grandior elimavit. Id si sit, jam in-
 telligitur Eusebium priora illa rudimenta nullo ha-
 buisse numero, earumque duntaxat scriptionum du-
 xisse rationem, quas ingenio et annis maturior
 Origenes accuravit. In homilia ipsius undecima in
Ezechielem, num. 5, hæc legas : « Eo tempore quo
 Jeremiam exposuimus, ea quæ nobis gratia Dei
 orantibus vobis largita est, sive certe utcumque
 sensimus, exponere conati sumus. » Ante igitur Je-
 remiam interpretatus est, quam homilias illas in
Ezechielem habuisset. (15) Necdum etiam Numerorum
 explicationem fuerat aggressus, cum Jeremiam
 homiliis illustraret, ut ex duodecima manifestum
 est. In prima vero non multo ante se enarrasse ostendit
 sententiam hanc Sospitatoris : « Non est Pro-
 pheta sine honore, nisi in patria sua ; » quæ cum
 habeatur Matth. xiii, 57, proluxaque illius exstet
 interpretatio in tomo x, num. 16 et 18 *Commentar.*
 in *Matth.* ad ea procul dubio Origenes respexit : ex
 quo efficitur his Commentariis posteriores esse ho-
 milias in *Jeremiam* ; nec multo tamen posteriores,
 cum post annum ætatis sexagesimum Commentaria
 illa concinnaverit ; homiliæ autem illæ ex earum ge-
 nere sint, quas ex tempore recitatas, a notariis hoc

primum tempore describi passus est. De lucubra-
 tionibus in *Ezechielem* ita scribit Sixtus Senensis
 lib. iv *Biblioth.* : « Cum Athenis degeret, jam sexa-
 genario major elaboravit, Eusebio teste, in *Ezechie-*
lem tomos viginti quinque, cum prius in eundem
 prophetam homilias plurimas dedisset. » Bis peccat
 Sixtus, nam annum quinquagesimum secundum
 nondum excesserat, cum alterum Atheniense iter
 suscepit, ut demonstravimus ; quo itinere cæptos
 in *Ezechielem* tomos absolvit : homilias autem sexa-
 genario major habuit, ut pote quæ ex illarum classe
 sint, quæ cum pronuntiarentur ex ambone, a nota-
 riis in litteras referebantur. Scripsisse quoque illum
 nonnihil in *Danielem*, priusquam exponendum *Mat-*
thæum susciperet, ostendit illud e *Tractat.* 29 in
Matth., num. 40, pag. 860 : « Quæ autem sequuntur
 in textu *Danielis*, sicut potuimus, exposuimus. »
 Agit nempe de *Danielis* capite ix, vers. 27. Diximus
 Eusebium ²¹ tradidisse, jam sexagenario majorem
 Origenem circa idem tempus Celsum refellisse, et
 duodecim prophetas exposuisse. Certe Origenes lib.
 vii *contra Cels.* affectos jam fuisse Commentarios
 suos in duodecim videtur significare, et ad eos per-
 faciendos divinam opem implorare : ait enim num.
 11 : Πλὴν καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν, πε-
 ποιήκαμεν, τὰ, ὡς φησι Κέλσος, πάροιστρα, καὶ
 πάντη ἀδύλα πρὸς λέξιν διηγησάμενοι, ἐν τοῖς
 πραγματευθεῖσιν ἡμῖν εἰς τὸν Ἡσαΐαν, καὶ εἰς τὸν
 Ἰεζεκιήλ, καὶ εἰς τινὰς τῶν δώδεκα Θεοῦ δὲ διδόν-
 τος τὴν ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ προκοπήν, καθ' οὓς βού-
 λεται χρόνους προτεθῆσεται τοῖς ἤδη ὑπαγορευθεῖσιν
 εἰς ταῦτα, ἧτοι τὰ λείποντα, ἢ ὅσα γ' ἂν φθάσωμεν
 σαφηνίται.

De Commentariis Origenis in Evangelium secun-
 dum Lucam silet Eusebius. Ipse tamen Origenes
 tom. xvi, in *Matth.*, num. 9, pag. 728, eorum me-
 minit, quæ antea fuerat in Lucam commentatus ;
 utrum commentariorum, an homiliarum, incertum
 est. At tomo xiii, num. 29, pag. 610, homilias ipsas
 nominatim laudavit. Antiquiores eadem fuerunt
 posterioribus tomis in *Joannem*, ut pote quæ tomo
 xxxii, num. 1, pag. 404, appellantur. Fuisse vero ab
 Origene conscriptas, antequam virilem attingisset
 ætatem, indicare videtur Hieronymus, cum ait in
 Prologo interpretationis suæ : « Fateor itaque, an-
 tequam ille objiciat, in his Origenem tractatibus,
 quasi iterum talis ludere : alia sunt virilia ejus, et
 senectutis seria. » Posteriores ipsos in *Joannem*
 tomos secundo itinere Atheniensi absolutos existimo.

²⁰ Euseb. lib. vi *Hist.*, cap. 25. ²¹ Euseb. lib. vi *Hist.*, cap. 32. ²⁰⁻²¹ Euseb. lib. vi *Hist.*, cap. 36.

(15) Necdum etiam Numerorum explicationem fuerat aggressus, etc. Manifeste hic sibi contrarius est illustrissimus Huetius. Nam Origenes, ut paulo supra refert ipse Huetius, in Prologo Commentariorum in *Canticum canticorum*, quos in altero Atheniensi secessu, nempe anno ætatis suæ quinquagesimo secundo inchoaverat, suas in *Numeros* explicationes memorat, nec dicere licet Prologum hunc longe post absolutum opus fuisse conscriptum. Quipote igitur hic concludit Huetius necdum Numerorum

explicationem aggressum fuisse Origenem, cum Jeremiam homiliis illustraret, quas (homilias) Huetio iudice, post annum sexagesimum ex tempore pronuntiavit. Revera qui lem homilia in *Jeremiam* duodecima promittit Origenes se, ubi finem dicendi fecisset, de sacerdotalibus benedictionibus, quæ in *Numeris* continentur, adhuc locuturum ; sed illud non impedit quominus alias longe antea homilias in *Numeros* habere potuerit. Vide Monitum nostrum in *Numero*.

Nam post Maximini persecutionem expliciti sunt, quippe cujus tomo xxii, meminerit, quemadmodum refert Eusebius lib. vi *Hist.*, cap. 28, nondum autem Matthæum explanare fuerat exorsus, sicuti apparet ex ejus tomo xvi, in *Matth.*, num. 49, pag. 748, et decimo in *Joannem* tomo, num. 18, pag. 192. Ne Commentariorum quidem in *Epistolam ad Romanos* meminit Eusebius: ex Origenis tamen tomo xvii in *Matth.*, num. 32, pag. 821, et lib. v et viii, *contra Cels.*, num. 47, pag. 614 et num. 65, pag. 790, intelligimus jam tum ea composuisse Origenem, cum ad explanandum Matthæum, et confutandum Celsum se contulit. Discere vero licet ex homilia 17 in *Lucam*, jam ante ipsum esse interpretatum *Epistolam priorem ad Corinthios*, quam in hunc evangelistam ad populum disseveret: « Memini, inquit, cum interpretarer illud quod ad Corinthios scribitur: *Ecclesie Dei quæ est Corinthi, cum omnibus qui invocant eum* »²², dixisse me divinitatem Ecclesie, et eorum qui invocant nomen Domini. » Commentarios in *priorem ad Thessalonicenses Epistolam* in opere *contra Celsum*, libro secundo, num. 65, pag. 437, laudatos reperias. Denique expositionem aliquam in *Apocalypsim* meditabatur, cum Matthæum explicaret: de dracone quippe illo septem capitibus et decem cornibus instructo agens²³, ita scribit tractat. 30, num. 49, pag. 867: « Exponetur autem tempore suo in *Revelatione Joannis*; » et mox: « Has autem principales expositiones atque probationes oportet fieri, cum ipse liber (*Apocalypseos*) »

propositus fuerit nobis ad exponendum. »
IV. Cæterum magna in distinguendis Origenis homiliis adhibenda dijudicatio est; alias enim meditate conscriptas edidit, alias ex tempore recitavit. Longe levior, me iudice, harum auctoritas; gravior illarum existimatio. Quidquid extemporalium homiliarum superest, post sexagesimum ætatis sue

annum pronuntiavit Origenes; actuarii ex ambone recitatas exceperunt: quod hactenus fieri prohibuerat. Alias variis temporibus accuravit. Quod si hæc perspexisset Erasmus, minime profecto id ipsi de homiliis Origenis generatim agenti excidisset: « Eas conciones non ipse scripsit, sed a notariis excipi passus est, quod tamen negant illum esse passum ante annum, ut ante dictum est, sexagesimum. » Quasi nullas cogitate conscripserit homilias Origenes, sed omnes ex tempore profuderit. Homilia in *Lucam*, teste Hieronymo in Prologo suæ interpretationis, fetus est juvenilis ætatis, et in otio quidem ac secreto conceptus, ut in publicum deinde ederetur. Continuata ergo illic Lucæ expositionem an inadvertas, præterquam in sex postremis homiliis, quæ ex ampliori numero videntur excerptæ. Prioribus illis triginta tribus similes sunt homiliae in psalmos xxxvi, xxxvii et xxxviii, et duæ in *Canticum*, et novem in *Judices*. Extemporales autem homiliae, quoniam juxta episcopi præscriptum, et designatum ab eo argumentum ac scripturæ locum pronuntiabantur, idcirco certum hunc ordinem nequam tenent; sed in eadem sæpe pericopam geminatæ reperiuntur, prætermittis totis capitibus, diligenti cæteroquin observatione et explicatione dignis. Hujus generis videntur esse superstites in quatuor priores Pentateuchi libros homiliae, et quæ in librum Josue exstant, quas, ut ait Rufinus interpres in Prologo: « Ex tempore in Ecclesia peroravit Adamantius senex. » Hujus quoque generis esse videtur unica illa in I Reg. cap. I et 2, et alia de Engastrimytho, quam primus edidit Leo Allatius, et quæ supersunt in *Isaiam*, in *Jeremiam*, et in *Ezechielem*. Hæ autem subinde a studiosis juxta Scripturæ ordinem collectæ et dispositæ sunt. Atque hæc nos magna verisimilitudine ducti conjectamus, non præfracte asserimus.

APPENDIX.

Libri Origeni falso, vel dubitanter ascripti.

- I. Unde factum sit ut Origenis nomen *Ipleræque* sibi *scriptiones falso asciverint, aperitur*. II. *De tribus libris in Job, deque vetusto ipsorum interprete*. III. *De posteriore in Job Commentario*. IV. *De Commentario in Marcum*. V. *Homiliis in diversos*; VI. *Homilia quæ in codice Vaticano inscribitur, Τίς ὁ ἐρωτόμερος πλοῦτος*; VII. *Scholia in Orationem Dominicam, et Canticis B. Virginis, Zachariæ et Simeonis*. VIII. *De Lamento Origenis*. IX. *Dialogo de orthofoxa fide*. X. *Alio quodam vetusto dialogo*. XI. *Libellis De hæresibus*. XII. *De singularitate clericorum*, XIII. *De astrolabio, et De breviario, et sermone de catechesi*.

I. Demonstravimus libri secundi quarto capite magnum aliquando in Ecclesia et illustre fuisse Origenis nomen; eoque etiam ex adversariorum contentione et conviciis, quod fere alias usu venire solet, illustrius evasisse. Hinc factum est ut ab

incertis et ignotis auctoribus profectæ incubrationes nonnullæ, sic tanquam projectilium infantes, clarum Origenis nomen sibi libenter asciverint, nonnunquam etiam operibus suis metuentes scriptores subdoli, ementitum hunc prætexentes tui-

²² I Cor. i, 2. ²³ Apoc. xii, 3.

lum, Adamantii famam veluti furto subriperint; bibliopolæ etiam mercibus suis venditandis emptorem hiantem, fucata hac inscriptione induxerint. Has quidem ob causas aliquando contigisse reor, ut in Origenis familiam spurii transierint libri; at frequentius etiam idem evenisse puto vel ex librorum oscitantia, nomina nominibus commutantium; vel ex criticorum audacia, quidvis sibi licere in litteris putantium. Huc accessit quod plurimas Origenis scriptiones studiose abolerentibus ipsius adversariis et defensoribus; his quidem ut ejus errores, illis ut præclara ejus opera inviolose celarent; multas vice versa lucubrationes utriusque paribus de causis nomini ipsius subdiderunt. Nos vero postquam Origenianorum scriptorum examen semel suscepimus, ad nostram pertinere duximus curam, suos ei fetus legitimos restituere, quod hætenus fecimus; supposititios vero ex ejus familia segregare, quod Appendice ista facturi sumus.

II. In Latina Origenis editione duplex genus Commentariorum in *librum Job* reperitur. Prius in tres discretum est libros, et duo priora Jobi capita cum tertii portione complectitur, ab incerto interprete Latinitate redditum: posterius totum persequitur Jobi librum, et brevibus commentariolis (scholia prope dixeris) exponit, et Joachimum Perionium interpretem habet. Spurium utrumque opus, et emendatum Origenis nomen falso jactans. Prioris certe stylus Origeniani dissimilis est; creber quippe artis oratoricæ figuris; quales in tomis nullas admittit Origenes, non multas in homiliis. Discrepat quoque sententiis: nam lib. II Christum ait prædicasse tribus annis et dimidio; cum Origenes lib. IV *Περὶ ἀρχῶν*, cap. I, num. 5, et homil. 32, in *Luc.*, anno duntaxat uno cum aliquot mensibus id numeris Christum obiisse dicat. Post Ariane hæreseos exortum prodiiisse, et ab Ariano quidem fuisse scriptum manifeste hæc evincunt²⁴: «Tria cornua fecit diabolus in typum atque figuram trionymæ illius sectæ, triumque deorum hæresis, quæ universum orbem terræ in modum tenebrarum replevit, quæ Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum aliquando tanquam tres colit, nonnunquam unum adorat, quemadmodum Græcorum lingua memoratur, Triada, vel Homusion. Istam ergo Trinitatis sectam, et hæresim, atque infidelitatem jam olim de longe designans versutissimus ille diabolus tria cornua misit ad Job deprædandum. Sic namque etiam nunc memorata trionyma hæresis præsertim prædatur atque expugnat Ecclesiam.» Luciani martyris cum laude meminit, Origenis temporibus multo recentioris: «Ita consummatus est, inquit²⁵, beatus atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus et fide, lucidus etiam tolerantie consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis lucens. Hic namque

beatus duodecim diebus supra testas pollineas extensus, tertia decima die est consummatus, alique innumeri sancti martyres eodem modo mortem transeuntes consummati sunt.» Ex quibus conjectura ducor ad suspiciendum operis hujus auctorem ex eo esse genere Arianorum, qui Luciani discipulos sese profitebantur, et Lucianistæ dici amabant. De his ita Epiphanius her. LXXVI, cap. 3: Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι τῶν Ἀρειανῶν τῶν ἀπὸ Λουκιανοῦ τε, καὶ Ἰριγένους λαβόντων τὴν πρόφασιν, γεγονότες ἅμα Ἀστερίωντι ἀπὸ σφοιστῶν ὄντι, ἐκπεσόντι τε ἐν τῷ διωγμῷ τῷ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ γεγονότι. «Alii enim ex Arianiis, quæ qui a Luciano et Origene doctrinam suam acceperant, conjuncti Asterio cuidam de grege sophistarum, qui in persecutione Maximiani a fide defecerat.» Quapropter Ariani, deinde Lucianistæ nuncupati sunt, ut apparet ex Mario Victorino lib. I *adversus Arianos*. Qui autem Coluthiani appellabantur, non a Luciano illo traxerunt nomen, ut opinati sunt quidam, sed a Colutho hæresiarcha Arii socio, ejus meminit Epiphanius her. LXXIX, cap. 2. Distinguantur porro hi Lucianistæ ab aliis Lucianistis, Luciani ejusdem antiquioris et Marcionis discipulis, ejus hæresim Epiphanius persequitur. Scriptorem trium librorum in *Jobum*, Latinum existimat Erasmus, cumque esse Maximinum hariolatur, ejus exstant disputationes cum Augustino: «Fuisse Latinum, inquit, imprimis ipse operis gustus indicat: vix enim quisquam ita commode vertit Græca, ut oratio Latina non sapiat alicubi suam originem. Interpretatur interdum Græcas voces, sed ita ut Latinum agnoscas: veluti cum docet nos quid et qualis sit adamantus.» Sic se habet ille locus²⁶: «Adamas vero interpretatur ex Græca lingua, indomabilis, inflexibilis, incomminutus,» etc. Addere poterat et alterum supra a nobis depromptum, quo ludit in voce *Lucianus*, eumque a *lucæ* dictum scribit. Erasmo assensi sunt Robertus Cocus in *Censura*, et Edmundus Albertinus in opere *De sacramento Eucharistiæ*²⁷. Sed quis nescit interpretum audaciam, auctorum sermonibus sua commenta interponere amantium? Græcum esse scriptorem probat interpretis Prologus, quo librum hunc aliquos ante se Latine vertisse tradit. Prologum a librariis suppositum divinat Erasmus, nullis vel levibus argueretis; repugnante etiam styli utriusque congruentia. Effrenis profecto, iterum dico, et projecta Erasmi temeritas, veterum Patrum scripta inanibus suis conjecturis ita permittentis, ut nisi contravissent posteriorum theologorum studia, vix certum aliquid de adolescentia Ecclesiæ doctrina statuere possemus. Scribit Posselinus in *Appar. sacram.* in Hilario, dubitasse nonnullos, annon Hilario tribuendi essent hi Commentarii. Id si quis credet, Hilariani cum characteris penitus ignarum esse necesse est. Adversus Arianos summa cum laude scripsit Hilarius, quo-

²⁴ Lib. I, p. 870, col. 2. ²⁵ Lib. II, p. 885, col. 2. ²⁶ Lib. II, p. 864, col. 1. ²⁷ Edmund. Albertin. in *Examine testimon. Orig.* cap. 1.

rum iste partiarium se prodit. Ad hæc nihil in **A** *Genesis* scripsisse fertur Hilarius, in quam se lucubrasset aliqua testatur iste auctor. Eandem vero, ut et *librum Jobi*, multis exposuerat Origenes; unde data fortasse occasio libri istius huic ascribendi; cum præsertim in allegorias nonnunquam excurrat. Arguit Erasmus ex horum librorum clausula non ulterius progressum fuisse scriptorem, licet vix caput *Jobi* tertium attigerit: a qua equidem sententia non recedo.

III. Posteriorem Commentarium in *Job* e Bibliothecæ Regiæ codicibus Perionius Latina oratione donavit. Alia queque alibi reperiuntur ejus exemplaria. Multo minus Origenis illum esse dicas, quam priores libros tres: nam neque tomorum, neque homiliarum, neque scholiorum stylum sapit; neque divertit usquam in allegorias, et totus est in perscrutando literæ sensu, ut meram paraphrasim esse dicas. Moysen libri *Job* scriptorem esse asserit in Prologo: at prior Commentarius eundem a *Jobo*, vel *Jobi* amicis Syrorum lingua scriptum, a Moysæ in Hebraicam linguam conversum tradit. Unde efficitur alterutrum saltem opus Origenis non esse. Neutrum vero ejus esse efficitur ex eo quod *librum Jobi* Moysæ antiquiorem esse tradit libro vi *contra Cels.*, num. 41, et quod *Philocaliæ* capite 5, libros duntaxat quinque Moysæ reliquisse affirmat (16). Cum Origenis sententiam de sideribus supra exploraremus, observavimus animata esse ipsam censuisse: contra hic scriptor **C** *stellas* animo carere diserte asseverat. Meminit præterea Manicheorum et Luciani martyris, qui Origene fuerunt recentiores. Aliubi vero ita disserit: « Neque ergo ὁμοούσιον aliquid ejus est, id est, ejusdem essentia; enim enim interire non posse diximus: neque ὁμοούσιον, id est, unius essentia; comparari enim non potest; » et alio loco: « Recita hæc tu eum iudicio apud Homoousiastas. » Quibus aliisque compluribus Arius esse intelligitur: nam, ut ait Epiphanius hæc. LXIX, cap. 70, non tam bituminis odorem refugit serpens, quam vocem ὁμοούσιου Arius aversabatur. Quamobrem Catholicos Homoousiastorum nomine Ariani traducebant. Ex eodem igitur Ariarum Lucianistarum genere fuerit, e quo scriptor supra memorati operis in *Jobum*, quippe qui Luciani martyris æque meminerit. Sic autem existimo; quemadmodum sublevandæ Israelitarum calamitati, dum Ægyptiorum servitute premerentur, *librum Job* a Moysæ scriptum autumant plerique; ita multiplices ab Arianis Commentario eundem fuisse illustratum, ac frequenti lectione contritum, solatii gratia, cum ab Ecclesia catholica anathematis et censuris urgerentur. Quærenti autem mihi equonam argumento liber iste Origeni adjudicatus est, nonnulla in eo occurrerunt Origenianæ doctrinæ vestigia, quæ ad alia non satis attentum lectorem sefellent.

³⁸ Possevin. *Appar. in Origene.*

(16) Vide tom. v *Comment. in Joan.*, num. 2, p. 93.

Rejicit eos a scriptor operis, qui Deo humanam figuram assignant: eam hæresim acriter ultus est Origenes. Quo modo angelos custodes admittit auctor, admittit et Origenes. Christum patriarchis et prophetis Veteris Testamenti apparuisse, atque ita mediatorem Dei et hominum hoc tempore fuisse opinatur auctor; opinatur et Origenes. Astris vim esse σημαντικὴν, non ἀποτελεσματικὴν definit auctor; definit et Origenes. Facile itaque consensus ille fucum fecit.

Subjunguntur in Græcis quibusdam codicibus, et in prima Genebrardi editione homiliae quatuor, quæ quoniam Chrysostomi esse deprehensæ sunt, in recentioribus editionibus fuerunt prætermissæ.

Præter geminum illum Commentarium in *librum Jobi*, scribit Laurentius Humfridus in *Epistola ad Antonium Canum*, quæ Erasmianæ Origenis editioni præfixa est, Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium, a quibus prelo commissa est hæc editio, adnotatiunculas quasdam in *Jobum*: ei inserere noluisse, quod perbreves essent, et Origenis genium ac stylum parum redolere doctis quibusdam videntur.

IV. In manuscripto Bibliothecæ Regiæ codice nomen Origenis præfert vetus Commentarium in Evangelium Marci. Legitur quoque in Possevin *Apparatu* ³⁸ haberi in Oxoniensi Bibliotheca Corporis Christi, Origenis opus aliquod in *Marcum*. Cujusmodi sit istud opus equidem ignoro. Quod ad Regium attinet, nonnullæ in eo allegoriæ, multa Origenianæ doctrinæ affinita, quæ in Observationibus ad Commentarium in *Matthæum* notavimus, Origenem videntur auctorem indicare. Sed levia hæc, præut ea sunt quæ contrarium probant; summa styli discrepantia, constans Origenis consuetudo in Commentariis, vel per tomos, vel per homilias, vel per scholia digerendis, quorum ad nullum genus expositiones istæ referri possunt; nam prolixitate scholia superant, a tomis superantur; ab homiletico vero genere penitus differunt. Adde profiteri Scriptorem operis ipso initio, redacturum sese in unum corpus, quæ ab Ecclesiæ doctoribus sparsim in hunc Evangelistam fuerant adnotata: cum multi in *Matthæum* et *Joannem*, pauci in *Lucam*, nulli penitus in *Marcum* ad suum tempus scripserint. Profecto non multi ante Origenem scripserant in *Matthæum* et *Joannem*; atque hæc sequiorem Origenianis temporibus ætatem sapiunt. Si minus ad eripiendum Origeni *librum hunc* valent conjecturæ, at valebit certe codicum veterum dissensio, quorum aliqui Victori Antiocheno eum tribuunt; ejusmodi est liber quidam Bibliothecæ Regiæ, ejusmodi et ille fuit Theodori Peltani Societatis Jesu theologi, qui Commentarium istud Latine a se redditum sub Victoris nomine publicavit. Idem alii Cyrillo Alexandrino codices ascribunt; ejusmodi etiam alter Bibliothecæ Regiæ.

Nec titulis solum diversitas inest, sed libri etiam contextui. In Codicibus Victoris, vel Cyrilli nomine inscriptis, Origenem, Eusebium, Chrysostomum, Apollinarium et Theodorum citatos; Catharos vero hæreticos perstrictos reperias; atque hæc nomina, aliaque multa, erasa offendas ab exemplaribus quæ nomen Origenis in fronte gerunt. Quæ si quis casu contigisse putet, parum ille librorum audaciam perspexerit. Mihi vero cum certo constet Commentarium istud non esse Origenis, verisimile fit ab iis fuisse interpolatum, et in Origenianam lucurationem recusum, quo facilius lectores vel emptores nancisceretur.

Jam vero uti potius, Victori, an Cyrillo, tribuendum sit istud Commentarium dijudicare, etsi est præter institutum, dicam tamen obiter Victori verisimilius, quam Cyrillo ascribi: nec enim Origenem tam crebro testem a Cyrillo laudatum, nec Chrysostomi usurpatam ab eo auctoritatem facile putaverim. De Victoris ætate questionem habet Pellanus, et Juliano antiquiorem esse putat, ideo quod decimum tertium Marci caput exponens fundamenta templi superesse dicat; ea vero Juliano imperante fuisse refossa, juxta Nicephori testimonium: capite vero sequenti Catharos hæreticos suggillet, quorum hæresis ante hanc ætatem fuerat ab Ecclesia profligata.

V. Circa homilias, quæ *In diversos* inscribi solent, ante omnia notandum est fuisse ipsas a Merlino ex variis locis collectas, et eo collocatas ordine, quo inter se dispositæ cernuntur. Id ipse in editione sua de iis præfatus est. Quod præmonendus fuit lector, ne miretur quomodo diversa, et parum sibi congrua membra in unum corpus confluerint. Singulas nunc seorsum ac sigillatim excutiamus.

Prima ab Origenis stylo penitus aliena est: simplex ille est et familiaris, litteram breviter exponit, tum transit ad allegorias et tropologias; hæc abundat schematis et tropis, ludit in verbis, et aliter denique clauditur, quam homilias suas Origenes clau-

(17) *Cum ager, quod in eo aliquid agatur*, etc. Hæc verba, atque præcedentia, « Capharnaum nanque interpretatur *ager* vel *villa consolationis*. Cum ager, » etc., non exstant in omnibus iis quotquot vidi antiquis homiliaris manu exaratis, ubi horum verborum loco legitur: « Cur ibi ingressus est? Propter hoc quod et invenit, et statim manifestum est. *Accessit ad eum Centurio* (Matth. viii, 5). Accessit vere; non dimidiis, sed totus: non aspectu corporis tantum, sed et animæ plenitudine: non facie tantum, sed et immaculato corde. » Sic et initio homiliæ pro his verbis: « *Descendente Jesu de monte, secuta sunt turbæ multæ* (Matth. vii, 1). Docente vero Domino in monte, discipuli erant cum ipso, quibus datum erat cælestis doctrinæ nosse secreta per quæ salutis scientia brutorum corda salirent, cæcorumque oculis per mundanæ delectationis tenebras caligantibus lucem patefacere veritatis. Unde et Dominus ad eos: *Vos estis, inquit, sal terræ, vos estis et lumina mundi* (Matth. v, 13, 14). Nunc vero descendente eo de monte, turbæ secuta sunt eum: in montem scilicet ascendere nequaquam

dere solet. Nihil magis cum Origenis dogmatibus congruit. Docet Origenes homilia 14 in *Lucam* Mariam apertis uteri claustris Christum fuisse enixam, ut supra suo loco dictum est: contraria omnia hæc homilia statuuntur. Plane itaque non est Origenis. Latinum scriptorem stylus arguit. Auctorem divinet, si quis hariolari amat. Reperitur illa in Lectionario quodam veteri bibliothecæ Regiæ.

At mirabilis est eorum stupor, qui secundam homiliam Origeni adjudicarunt; nam præter stylum ab Origeniano genio abhorentem, et clausulam ab Origenianis diversam, Manichæos et Arianos Origenis temporibus posteriores nominatim appellat. Filium Patri *ἰσοούσιον* esse dicit; Dionysii Areopagitæ opera citat, cum Origenis ætas hos libros nondum vidisset. Habetur hæc homilia in manuscripto Bibliothecæ Regiæ codice inter multa Augustini opuscula. De auctore certum nihil definire possum.

Ne tertiam quidem Origeni deputare ausim, repugnante clausula et stylo: quamvis ad Origenianum saporem propius accedat quam superiores duæ; pauculas enim quasdam allegorias habet. Primæ tamen similior est quam secundæ, adeo crebra est figuris et interrogationibus. Latinum scriptorem dicas, et quidem Hieronymo recentiorem. Idem esto de quarta homilia iudicium, quam exhibent quoque Lectionaria Regiæ Bibliothecæ.

Eadem et quintam homiliam exhibent, quæ nihil Origenianum habet, non stylum, non allegorias, non clausulam: oratio concisa, dissoluta, *ἔσχηματισμένη*. Initium homiliæ, quod Origenis doctrinam sapit, lectoribus imposuit. Vide tomum x in *Matth.* num. 4, easdem fere reperies sententias. Quod nisi dubia esset Interpretum fides, scriptorem Latinum esse judicarem ex his verbis: « (17) Cum ager, quod in eo aliquid agatur, vel villa a circumvallatione limitis, hoc est munitione custodiæ nomen acceperit, congrue dispensatione carnis illo ingressus asseritur Dominus, quo per deitatis portam circumdando attrahens ad credulitatem incredulos, et sa-

poterant, quia quos delictorum sarcina deprimit, ad mysteriorum sublimia nisi abjecto onere scandere minime valent. Ideo et filii Israel primitus in montem ascendere non poterant ad obvium Deo, quia Ægyptiaca gravati conversatione præpediebantur, seu solus Moyses, etc.; » mss. nostri habent: « Docente in monte Domino, discipuli venerunt ad eum sicut alacres, sicut domestici, sicut proximi, sicut amici vel fratres. Ideo ait et Dominus ad eos: *Vos estis sal terræ, et vos estis lux mundi* (Matth. v, 13, 14). Nunc vero descendente eo de monte, turbæ secuta sunt eum, quæ in montem ascendere non potuerunt ut pigri populi, ut negligentes, ut imperfecti. Ita et filii Israel primitus in montem ascendere non valuerunt: ad obvium Deo pergere non potuerunt propter suam irreligiositatem et impietatem, sed solus Moyses, » etc. Sic denique et hæc, et alia pleraque homilia, quas sub Origenis nomine Merlinus edidit, præterquam quod mendis ubique scatent, ac lacunis innumeris inhiant, plurima habent intexta quæ in manuscriptis homiliaris aliter representantur.

nitatis miraculum erat acturus. » A primæ homiliæ A stylo parum dissentit.

Sexta homilia primæ, tertiæ, quartæ ac quintæ, sed tertiæ potissimum similis est, stylo, figuris, clausula; unde a Latino quoque homine scriptam arbitramur. (18) Nec aliter de septima judicamus, licet clausula careat. (19) Utamque repræsentat lectionarium quoddam Regiæ Bibliothecæ: et septimam quidem hoc initio: « Fratres, dicit aliquis ex vobis, feci peccata multa et magna: et quis ex vobis est qui non peccet? Tu dic, erravi super omnes homines. Sufficit tibi in sacrificio ista confessio. Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris²⁰. Cognosce te, quoniam peccator es: habe tristitiam, cum converteris: esto ac si desperatus et mæstus; sed et lacrymas compunctus effunde. Nunquid aliquid aliud fuit in meretrice, quam lacrymarum effusio? et ex hac profusione invenit præsidium, et accepta fiducia accessit ad fontem Dominum Jesum. Sed veniamus ad causam. Quid ergo evangelista? Et inde transiens Dominus Jesus in partes Tyri, et Sidonis, et ecce mulier Chananæa²¹. Mira res, o Evangelista! » Reliqua ut in libris editis concepta sunt.

Quod de proxime præcedentibus, idem sentimus de Octava, quæ rhetoricis pigmentis perspersa est. Id offecit Merlinus, et Origenis styllum neutquam referre eam confessus est, sequæ hoc uno argumento dudum Origenianis scriptis inseruisse, quod a multis putetur esse Adamantii, et inter ejus opera reperta sit. Eam autem inter opera falso ascripta Hieronymo posuit Victorius tomo nono.

Homilia nona membris tribus in unum compactis conflata est. Pars prior nihil aliud est quam Origeniani tractatus tricesimi quarti in Matthæum portio; unde nonnulla consulto expuncta sunt; quod is doctrina minus sana contineretur. Ea vero pars quæ ab his orditur verbis: « A plerisque conscientia accipitur peccatorum, » etc., et in iis desinit: « Miro valde modo paucis verbis expressus est ignis gehennæ, » desumpta est ex libro Commentariorum Hieronymi in *Isaiam*. Reliqua suppeditavit caput 17, libri v *Moralium* Gregorii Magni.

Decimam homiliam non esse Origenis statim agnosceret, quisquis nares habuerit. Alienus est stylus ab Origene, aliena clausula, aliena schemata,

²⁰ Isa. XLIII, 26. ²¹ Matth. xv, 21, 22.

(18) Nec aliter de septima judicamus, etc. Male hic judicat Huethius, ut in infra demonstrabimus.

(19) Utamque repræsentat, etc. Sextam tandem sub Origenis nomine repræsentant quatuor mss. quos vidimus codices, alter Maceriarum ordinis Cisterciensis, alter cathedralis ecclesiæ Turonensis, et duo vetustis imi Thuani. Repræsentant etiam *Homiliarium* ab Alcino seu Albino Flavio collectum, Colonia editum anno 1576, pag. 464, alterum *Homiliarium* Basileæ vulgatum ann. 1493, fol. 40, et Combelsius *Bibliothecæ concionatoricæ* tom. I, pag. 740. Hanc quoque sub Bedæ nomine exhibet dominus noster Martenius *Thesauri Anecdot.* tom. V, col. 378, nro Majoris Monasterii prope Turones codice fultus, qui Bedæ nomen in fronte præfert.

synonyma, antitheses, allusiones, colores arte quesiti: quæ omnia Origenianam simplicitatem non sapiunt. Allegoriæ præterea nullæ, nullæ tropologiæ. Si quid conjectura valeo, scriptorem Latinum dixerim.

Ea certe est primæ, tertiæ, quartæ, quintæ, sextæ, septimæ, octavæ et decimæ congruentia inter se et similitudo,⁽²⁰⁾ ut pene affirmare ausim unius esse omnes et ejusdem auctoris; atque ejus, ut dixi, Latini: secunda alterius est Scriptoris: nona consuta est triplici trium scriptorum fragmento. Ab Origene autem nulla penitus profecta est, præterquam prior illa nona particula.

VI. Michael Ghislerius in Præfatione ad suos in *Jeremiam* Commentarios, cap. 7, paragr. 4, narrat in Vaticano quodam codice Græco repertas sibi Origenis homilias in *Jeremiam* viginti; earumque postremam, etsi id indicaret titulus, nequaquam tamen ad Origenem pertinuisse. Subnectit postmodum ea jam edita comperisse se non Origenis homiliam, sed insignem esse Clementis Alexandrini Tractatum, cujus meminerunt Eusebius, Hieronymus et Photius, quippe ita inscriptus fuit: *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*:

VII. Scholia in *Orationem Dominicam*, et Cantica B. Virginis, Zachariæ et Simeonis Græce cum sua interpretatione Latina edidit Federicus Morellus, sub nomine Origenis, sive, ut ipse apposuit, alterius doctoris *συγγρόνου*, eaque se e veteri manuscripto codice ex Italis bibliothecis profecto selegisse, exscripsisse, transtulisse declarat. In ipso Scholiorum titulo Græco nomen Origenis neutquam offendas, sed illud duntaxat: *Ἀνωρύμου σχολία εἰς εὐχὴν κυριακὴν*. Unde ab ipso Morello nomen Origenis suppositum suspicor. Bene vero est quod Petrum Landicensem legitimum auctorem ex Bibliothecæ Patrum tomo priore cognoscimus, in quo scholia hæc in *Orationem Dominicam* Latine conversa cum illis Germani patriarchæ Constantinopoli conjuncta in unum et permista reperiuntur. Atqui Morelli codex Scholia in *Cantica* eidem tribuebat, cui et Scholia in *Orationem Dominicam*; et id persuadere potest styli similitudo.

VIII. Ad finem librorum *Περὶ ἀρχῶν* attexi solet libellus, qui *Lamentum Origenis* inscribitur. Hujus interpretationem Hieronymo tribuit Guido Carue-

(20) Ut pene affirmare ausim unius esse omnes, et ejusdem auctoris, atque ejus Latini. Pene erravit Huethius, atque si plane ausus esset affirmare, plane errasset. Nam homilia quæ inter eas septima numeratur, cujus tantam cum aliis congruentiam et similitudinem esse ait, ipsissima est homilia, vel potius pars homiliæ de Chananæa, quam Mabillonius et nulli post eum Lauren in Novariensi episcopo, alii presbytero, alii Laurentio Mellifluo, alii Mediolanensi falso tribuerunt; quam vero dominus nos'er Montefalconius S. Chrysostomo jure et merito adindigavit. Hanc enim contulit eruditus vir cum Græco S. Chrysostomi contextu, et reperit atque omnino meram eam esse interpretationem, seu potius fragmentum homiliæ Græcæ de Chananæa.

lita, in hæresi Origenistarum; tribuit et editio Merlini, et codex manu exaratus Bibliothecæ Regiæ. Sed contra Erasmus, « Lamentum hoc, inquit, nec ab Origene scriptum est, nec ab Hieronymo verum, sed figmentum est alicujus indocti, qui studuerit hujusmodi colore Origenem infamare. Simili artificio fluxerant epistolam Hieronymi titulo, in qua deplorabat quod aliquando cum Origene sensisset. » Et Gelasius in concilio Romano: « Liber qui appellatur *De pœnitentia Origenis*, apocryphus. » Mirum itaque sine falsitatis nota a theologis quibusdam librum hunc nonnunquam in testimonium citari, et inter genuina Origenis opera a Vincentio Bellovacensi reponi *Spec. doctr.* lib. xviii, cap. 45. Illic vero ridenda est heterodoxi cujusdam hujus ætatis supinitas, qui Lamentum Origeni ascriptum, a libro *De pœnitentia* diversum quid esse putavit.

IX. Dialogum *De orthodoxa fide*, qui et contra Marcionistas inscribi solet, Origeni tribuere videntur Basilius et Gregorius Nazianzenus. Cum enim ex operibus mere Origenianis *Philocaliam* constare se professi sint, fragmentum e parte tertia Dialogi istius depromptum in *Philocaliam* conjecerunt. Itaque illum esse Origenis credidisse illos perspicuum est. At inducitur in eo Dialogo Origenes probatam in Ecclesia de tunicis pelliceis Adami, et de corpore humano et anima, deque resurrectione sententiam propugnans; cum alia sensisse ipsum supra ostenderimus. Unde opellæ hujus scriptor neutiquam credi potest. Præterea ad finem fragmenti hujus quod *Philocaliæ* insertum est, Scholion istud reperiri solet: Ταῦτα ἀπὸ τοῦ ζ' λόγου τῆς Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου Ἐθαγγελικῆς προπαρασκευῆς παρεκβέβηται. Μαξίμου δὲ εἰσιν, ὡς φησιν ὁ αὐτὸς Εὐσέβιος, οὐκ ἀσήμου ἐν τοῖς Χριστιανοῖς συγγραφῆως· αὐτολεξεῖ δὲ εὐρηται ταῦτα κείμενα καὶ ἐν τῷ Ὀριγένους πρὸς Μαρκιωνιστὰς, καὶ ἄλλους αἰρετικούς διαλόγῳ, Εὐτροπίου δικάζοντος, Μεγεθίου δὲ ἀντιλέγοντος. « Hæc e septimo libro *Evangelicæ præparationis* Eusebii Pamphili deprompta sunt. Sunt autem Maximi, ut ait ipse Eusebius, non ignobilis inter Christianos scriptoris. Totidem vero verbis scripta ea inveniuntur in Origenis adversus Marcionistas, aliosque hæreticos Dialogo, agente Eutropio, defendente Megethio. » Revera Eusebius libro vii *De præparat. evangelic.* fragmentum id exhibet, et ex Maximi libro *Περὶ ὁλῆς* sese mutuatum esse tradit. Utris autem plus habeamus fidei, Basilio et Gregorio, opus id Origeni tribuentibus; an Eusebio idem Maximo assignanti, ambigendum non est: sæpe quippe ostendimus neminem in perscrutandis Origenis rebus tantum adhibuisse curæ et solertię, quantam adhibuit Eusebius. Veri autem simile est habitam revera fuisse Origeni cum Megethio, Marco, aliisque hæreticis concertationem; at a Maximo deinde in litte-

ras relatam, et operi suo *Περὶ ὁλῆς* intextam. Fidem his conciliat quod narrat Eusebius lib. vi *Hist.*, cap. 35, ab ætatis suæ præshyteris quam plurima de Origene scriptis fuisse tradita; et quod Dialogi scriptor reges quosdam Christi fidem amplexos, et templa ethnicorum cum idolis eversa commemorat; nihil enim hujusmodi Origenis temporibus contigit, sed Constantini: unde Maximi ætatem possis colligere. (21) Fefellit fortasse Basilius et Gregorium Dialogi titulus nomen Adamantii præferens, quod in eo primas partes tractet Origenes; quemadmodum Lælii et Catonis nomina præferunt Dialogi de amicitia; et de senectute non quod a Catone vel Lælio scripti sint, sed quod primæ ipsis partes tribuantur. Mirandum porro non est interloquentium personarum nomina neque in Eusebio, neque in *Philocalia* comparere: nam cum rubrica, aliove colore ejusmodi nomina et lemmata solerent distingui, a librariis sæpenumero distinctio hæc omittebatur, vel per incuriam, vel potius quod eam in commodius rejicientes tempus, penitus tandem, obliviosi quippe homines, prætermitterent. Duplicem lucubrationis hujus interpretationem Latina Genebrardi profert editio, alteram Joachimi Perionii, Laurentii Humfridi alteram. Alia præterea a Joanne Pico senatore Parisiensi lucubrata anno 1556, seorsum edita exstat.

X. Alium suo, Origenisque nomine Dialogum supposuerat hæreticus quidam, omnem licet cum eo Ephesi forte sibi viso congressum ac disputationem detrectasset. Fictitiam scriptionem misit Romam ad suos discipulos, passimque disseminavit, et Antiochiæ, priusquam illuc accederet Origenes, ob falsam victoriam inanes egit triumphos: mox vero ut adfuit Adamantius, hominis contudit proterviam, et vanitatem manifestis argumentis convicit.

XI. Falso quoque præscribit sibi nomen Origenis libellus quidam, qui philosophorum sectas ac dogmata recenset, et Ὀριγένους φιλοσοφούμενα solet appellari. Primus autem hic est liber grandioris operis, quo hæreses omnes confutandas auctor sibi proposuerat, quod ex dogmatis philosophorum, hæreseon pestes fere profectæ sint; hisque convellendis utilis sit illorum confutatio. Larvæ hule scriptioni personam detrahunt vel verba isthæc quæ exstant in proœmio: Ταῦτα δὲ ἕτερος οὐκ ἐλάξετ, ἢ τὸ ἐν Ἐκκλησίᾳ παραδοθὲν ἅγιον Πνεῦμα, οὗ τυγχάνοντες πρότερον οἱ ἀπόστολοι μετέδοσαν τοῖς ὀρθῶς πεπιστευκόσιν· ὧν ἡμεῖς διάδοχοι τυγχάνοντες, τῆς τε αὐτῆς χάριτος μετέχοντες, ἀρχιερατείας τε καὶ διδασκαλίας, καὶ φρουροὶ τῆς Ἐκκλησίας λελογισμένοι, οὐκ ὀφθαλμῶν νυστάζομεν. *Hæc autem non alius congruet, quam traditus in Ecclesia Spiritus sanctus: quem cum primitus accepissent apostoli, his communicarunt qui recte de Deo sentiebant: quorum nos*

(21) Fefellit fortasse Basilius et Gregorium Dialogi titulus, etc. Vide quæ diximus de hoc Dialogo, tom. I, Præfat., pag. 12, 13, et in admonitione huic

operi præfixa pag. 800, 801 et 802 ejusdem tomii.

cum successores simus, et ejusdem gratiæ participes, A
necnon episcopatus, et magisterii, et custodes Eccle-
siæ reputati, non oculis per socordiam dormitabimus.
Atqui nec Ecclesiæ custos Origenes, nec episcopus
fuit. Episcopus autem fuit Epiphanius, et librum
scripsit de hæresibus : unde non inanis con-
jectura sumitur hoc opus ad ipsum esse referen-
dum.

XII. Libellum *De singularitate clericorum* Origeni
addicit vetus codex Regiæ Bibliothecæ. Addicunt et
Lanulfus a Columna in Breviario historiali, La-
ziardus Cælestinus, Antoninus et Vincentius Bel-
lovacensis, quos recenset Pamelius ; et quibus ipse
succinit, cum in Præfatione ad tertium tomum Cy-
priani, tum in argumento libri ejus, et in adnotatio-
nibus ad caput primum libri Tertulliani *De exhortatione castitatis*. Sed reclamat Baronius, quod hoc
opere feminarum contubernium clericis interdica-
tur ; cum inter mulieres et puellas Origenes assidue
sit conversatus. Addit id fuisse causæ cur scriptus
ab Adamantio iste liber creditus sit, quod spontaneam
castrationem non improbaverit ; atque hoc
idem argumentum usurpavit Pamelius : « Atqui,
inquit Baronius, debuerunt hi meminisse aliqua ex
parte laudatum quoque a Domino villicum illum
iniquitatis, cum alioqui idem auctor de his qui hæc
perpetrarent, alio Commentario se tractaturum
spondeat. » Utilius respondisset Baronius, si dixisset
exsectionis suæ Origenem pœnituisse, et a simili
facinore reliquos absterruisse in Commentariis ad
Evangelium Matthæi. Quod ergo in argumentum
traxerunt nonnulli, ut librum *De singularitate clericorum*
Origeni ascriberent, quod nempe voluntariam
genitalium amputationem non damnaverit, idipsum
iudicio mihi est librum non esse Origenis ; quippe
quem annis proveciorem facinoris in juven-
tutis calore admissi pœnituerit. Baronio ex Origenis
familia fetum huic depellenti astipulatur codicum
dissentio, quorum alii Hieronymo, Augustino alii,
plerique Cypriano assignant. Erasmus ad calcem
libri Augustini *De bono viduitatis* : « Sequebatur,
inquit, hoc loco libellus *De singularitate clericorum*,
qui toties et Hieronymi, et Cypriani nomine excusus
est, cum phrasibus nec Hieronymum, nec Cyprianum,
nec Augustinum referat : proinde non est visum
eo præsens volumen onerare. » Bellarminus *De
script. ecclesiast.* in Cypriano, neque Origenis,
neque Cypriani, sed Latini tamen scriptoris esse
censet. Pamelius autem, et post eum Rivetus⁴⁴, ex
hellenismis quibusdam suspicati sunt e Græco La-
tine esse conversum. Subjicit Pamelius censere se
conversum hoc opus jam inde ab ætate Cypriani,
ob schemata et phrasibus ejus ætatis. Contra Baro-

nus auctorem esse Cyprianum levibus sane ratio-
nibus contendit : neque eum movet styli disparitas,
quod non eundem semper styli tenorem Cyprianus
servaverit.

In tam obscura, tanquam controversa quæstione
certum aliquid statuere difficile est. Cypriani non
esse istud opus clamant barbaræ hæc voces, eju-
modi nullas in puro ac terso Cypriani sermone
nanciscaris : « Constitutionarios, repulsorium,
vulgaritatis, fluxurarum, probrositas, participia,
adunari, vanificat, egestosam, intimemus, pro-
rativa, absentari, conjugalitas, parentalis, » aliaque
plurima. Quis monstrorum ejusmodi parentem Cy-
prianum dicat ? Arianismum præterea hæc sapiunt :
Si Christus comparare seipsum ausus est Deo, qui
ait : Pater major me est : aut si apostoli coequare
semetipsos ausi sunt Christo⁴⁵. Rapinam nempe
arbitratur, Christum esse æqualem Deo⁴⁶ ; tantum-
que discriminis Christum inter et Deum esse,
quantum apostolos inter et Christum. Primigeniam
et nativam lucubrationem stylus olet, non inter-
pretationem, quæ astricta fere est et contorta. Ea
vero est scriptoris barbaries, ut hellenismis locum
dedisse minime mirabile sit, qui tot stribligines ac
dictionum portenta admisit. Spirat tamen felix
juvenescens Ecclesiæ tempora, adeo ut si minus
illum Hieronymi et Augustini ævo superiorem di-
camus, quod probabilius esse puto, non multo certe
inferiorem liceat arbitrari.

Reperitur quidem inter falso ascripta Hieronymo
opera *Epistola ad Oceanum* de vita clericorum, sed
Sulpicio Severo recentior, quippe quæ sancti
Martini Vitam ab eo scriptam laudet. Eiusdem
fere ea est argumenti ac altera hæc quæ Ori-
geni affingitur, ut si quis illam ex hac ex-
pressam dicat, conjector non ineptus videri possit.

XIII. Josias Simlerus, et Conradus Frisius in
Epitome Bibliothecæ Gesnerianæ narrant Origenis
librum *De astrolabio* in Vaticana bibliotheca ser-
vari. Argumenti hujus scriptionem ab Origene
exiisse nemo, quod sciam, litteris prodidit. Ne quid
tamen inconsiderate decernerem, curavi Vaticanos
perlustrari forulos, indices evolvi : nullum placet
hoc titulo librum illic reperiri perlatum est ad me
ab amicis, quibus id negotii dederam. Inter spuria
itaque, et falso afficta Origeni opera istud amanda-
tur. Idem aperte definire non ausim de *Breviario*
Origenis, quod in Cæsensis bibliothecæ Catalogo,
ab Hieronymo conversum haberi scribit Possevi-
nus⁴⁷ ; neque de Sermone, qui *De catechesi* inscri-
ptus est, et in Heidelbergensis bibliothecæ Catalogo
ab eodem recensetur : quamvis hæc mihi valde
suspecta sint.

⁴⁴ Baron. an. 235, cap. 43, 44. ⁴⁵ Rivet. *Critic. sacr.* lib. II, cap. 15 et 15. ⁴⁶ Joan. XIV, 28.
⁴⁷ Philipp. II, 6. ⁴⁸ Possevin. ad calcem *Appar.*

EXCERPTUM

EX

GEORGII BULLI

PRESB. ANGLIC.

DEFENSIONE FIDEI NICÆNÆ.

(Cap. IX, De Filii τῷ ὁμοουσιῳ.)

Origenis doctrinam de Filii Dei vera divinitate omnino catholicam et Nicænæ fidei plane consonam fuisse, præcipue ex indubitato ejus, et maxime incorrupto, atque ab ipso jam sene accuratiore diligentia elucubrato Opere contra Celsum, fuse et luculenter ostenditur.

§ I. Dictu mirum est, quam super hujus viri A πολυθρησκείης doctrina, in partes iverint, atque acerrime inter se digladiati fuerint theologi qua veteres, qua recentiores. Ut de veteribus solum, memor instituti mei, agam; ex iis alii Origenem ad cælum usque laudibus extollunt; alii ipsum ut pessimium hæresiarcham, adeoque omnium pene hæresium, præsertim quæ Ecclesiæ fidem de SS. Trinitate spectant, fontem et scaturiginem diris devotent. Sed Catholicos quod attinet doctores, qui Origenis ætate viciniore fuerint, major et longe potior fuit numerus eorum, qui ipsi astipulati sunt. Alexander Hierosolymitanus, Theodotus Cæsariensis, Dionysius Alexandrinus Firmilianus Cæsariensis, Gregorius Thaumaturgus, et Athenodorus, Origenis constanti, ipsum in maximo pretio semper habuerunt: et tota Palæstina, Arabia, Phœnicia et Achaia causam Origenis adversus Demetrium Alexandrinum propugnarunt. Eandem deinde tutati sunt Pamphilus martyr et Eusebius Cæsariensis per *Apologiam* sex libris complexam, quorum unicus superest. Alios quoque magni nominis viros complures Eusebii temporibus Apologias pro Origene scripsisse tradit Photius cod. cxviii. Origenem porro tanquam catholicæ fidei adversus hæresim, quæ postea Ariana dicta fuit, strenuum propugnatores laudavit magnus Athanasius in libro *De decretis Nicænæ synodi*. His accensendus Didymus Alexandrinus (vir celebris, quo magistro se usum sæpius Hieronymus gloriatur), qui pro Origene Apologeticum edidit, et Titus Bostrorum episcopus, et Gregoriorum nobile par, Nazianzenus et Nysenus, et Joannes Hierosolymitanus, assiduis eam ob rem Epiphani et Hieronymi probis lacessitus. Methodius quoque, qui diu ante exortam contro-

(22) Ut facile conjicias, quanto majori post ejus obitum confidentia, etc. Vide Præfationem tomo nostro priori præfixam, pag. 2, 3 et 4, ubi hæc Bulli

versiam Arianam scripsit, cum prius fuerit Origenis adversarius infensissimus; suum aliquando odium deposuit, ac tandem inter ejus admiratores nomen suum profiteri non erubuit. Denique Rufinus (a Cassiano lib. vii *De incarnat.* dictus, quidquid de ipso judicavit sequior ætas, « Christianæ philosophiæ vir, haud contemnenda ecclesiasticorum doctorum portio; » cujus sanctimoniam ipse etiam Hieronymus aliquando summis laudibus extulit, ut ex epistola ejus quinta, ad Florentium, constat), Origenis acerrimus hyperaspistes fuit; ut nihil dicam de innumeris per Ægyptum dispersis monachis, qui maxima Origenis de causa cum Theophilo Alexandrino certamina inierunt.

§ II. In hoc tanto tantorum virorum dissensu B optandum erat, ut ex infinitis, quæ Chalcenterus ille elucubravit, scriptis plura ad nos devenissent integra et illibata; unde ipsi, neutri parti addicti, de ejus doctrina certius judicare potuissemus. Ast (proh dolor!) ex libris Origenis quosdam, dum is adhuc viveret, a malefariatis hominibus corruptos atque interpolatos; et scripta nonnulla aliena prorsus ac spuria sub ejus nomine celebratissimo edita fuisse ipse conquestus est in Epistola ad quosdam Alexandriam scripta. (22) Ut facile conjicias, quanto majori post ejus obitum confidentia isti tenebriores id genus facinora perpetraverint, certo Origenianorum operum pars longe maxima jam penitus interciderunt: quæque hodie supersunt, ea, demptis contra Celsum libris, et excerptis quibusdam, quæ *Philocalia* vocantur, Latine tantum exstiterunt, idque, ut ex certis indicia constat, multum ab interpretibus interpolata atque immutata: donec nuper clarissimus Daniel Huetius ἐξήγησά Origenis non pauca ex his. Græce edit et Huetii sententia de adulteratione librorum Origenis post ejus obitum ab hæreticis facta consulatur.

dit. Quin eo nomine de φιλαρχαίς omnibus præclare meritis sit vir doctissimus, nemo nisi invidus diffitebitur. Idem tamen Huetius profitetur *Origenian.* lib. III, cap. 4, num. 5, sibi esse verisimile, « Quotquot libros Origenis ad nos fortuna transmisit, violatos esse, at eos potissimum, qui præter notariorum σφάλματα et hæreticorum adulterationes, interpretum etiam hallucinationes et perfidiam senserunt. » Excipere, ni fallor, debuerat libros *contra Celsum*; quippe quos præter librorum σφάλματα, a quibus nulli veterum libri prorsus immunis sunt, aliam violationem notabilem subisse nemo, quod sciam, hactenus suspicatus fuerit.

§ III. Cæterum si omnia Origenis scripta, eaque pura et incorrupta, hodie exstarent; haud omnia tamen veræ ac genuinæ ejus sententiæ declarandæ pariter inservirent. Scilicet variorum auctoris πολυγράφου operum diversa foret ratio. (25) Nam alia ad amicos secreto scripsit, quæ lucem nunquam visura speravit; in quibus libere ac pene sceptice disseruit, ac plerumque non tam suam certam ac definitam sententiam, quam vel aliorum ratiocinationes, vel suos quosdam scrupulos ac dubitationes, ad clariorem veritatis elucidationem, proposuit. Alia ipse in publicum emisit, sive contra infideles, sive adversus hæreticos, seu denique ad instruendam plebem Christianam; in quibus, via trita ac tuta incedens, receptam in Ecclesia catholicam doctrinam studiosius tradidit. Deinde alia properanter dictitavit, alia diligentiori cura elucubravit. Denique alia (ut Huetii verbis utar) senex Adamantius, ingenio per ætatem magis subactio, eliminavit; alia efferente sese in juventutis æstu secunditate profudit. De quibus præclare dixit Hieronymus in Prologo ad Commentarios in *Lucam*, Origenem in quibusdam Tractatibus « quasi puerum talis ludere; alia esse virilia ejus et senectutis seria. » Negari autem non potest, quin Origenis suffragium de catholica doctrina peti debeat ex iis præcipue scriptis, quæ publicis usibus ipse destinavit; quæ cogitate et attente exaravit: quæ denique jam senex, et longo rerum usu et experientia edoctus composuit. Hujusmodi sunt, omnium consensu, libri octo *contra Celsum Epicureum*. Quippe in his communem Christianorum doctrinam, adversus instructissimum religionis nostræ hostem propugnat: hi summo auctoris studio, maxima eruditione, idque ab ipso jam sexagenario majori (ut diserte testatur Eusebius *Hist. ecclesiast.* lib. VI, cap. 36) elenbrati fuerunt. Itaque ex his præcipue libris testimonia mea proferam, quibus Catholicum fuisse in hoc articulo Origenem ostendam: subjectis tantum locis quibusdam, quæ ex aliis ipsius scriptis catholici doctores, qui Origenis temporibus proximiores fuerunt,

(25) Nam alia ad amicos secreto scripsit, etc. De his Hieronymus in epistola 65, ad Pamachium et Oceanum, testatur, Origenem in epistola quam scripsit ad Fabianum, penitentiam egisse, cur talia scripserit, et causam temeritatis in Ambrosium

A quique adeo genuina ejus scripta a spuris optime norunt discernere, mihi suppeditarunt. Ex quibus omnibus spero fore, ut lector cordatus clare tandem perspiciat, quam impotenter in Origenem debacchatus sit Petavius, dum ita de Patre (vel inimicis judicibus) sanctissimo atque eruditissimo scribere non est veritus: « De Origene, » inquit Petavius *De Trinit.* lib. I, cap. 12, num. 9, « constat, eum de Filio ac Spiritu sancto impie absurdeque sensisse. » Et paulo post num. 10: « Origenes ut ætate Arium antecessit, sic impietate par; imo impii dogmatis auctor illi fuit. » Et passim alibi ejusmodi convicia in Origenem jacit. Fortasse existimavit Jovita, se religione sua ad id obstrictum fuisse, ut ita venerando Patri malediceret; quod scilicet Origenes et Origenistæ cum dogmatibus suis damnati et anathematismis confossi fuerint (24) in quinta synodo. Verum non defuere viri illustres e Romana Ecclesia (Joannem Picum Mirandulanum dico, Jacobum Merlinum Victurniensem, Desiderium Erasmus Roterodamum, Sixtum Senensem, Claudium Espencæum, Gilbertum Genebrardum et Petrum Halloxium), qui nihil sibi metuentes a quinti concilii anathematismis, Origenem non modo sine probro nominare, sed et palam aperteque defendere ausi sunt. Nimirum recte judicarunt isti, ab illa synodo non tam ipsum Origenem, aut genuina Origenis placita, quam perniciosissima illa dogmata, de Trinitate *ἑτεροσάτω*, de phantastica corporis resurrectione quæ in adulteratis Origenis scriptis continerentur, quæve nonnulli Origenistæ, qui vocarentur, magni illius nominis patrocinio defecerent, anathemate condemnata fuisse. Damnavit quidem synodus una cum istis et paradoxa illa de præexistentia animarum, de astris et elementis animatis, etc., quæ vere Origenis fuere: sed ista damnavit tantum ut falsa et perabsurda, non tanquam hæretica; nisi accesserit præfracta animi obstinatio, et catholicæ sententiæ contemptus: qui ut ab ipso Origene procul abfuit, ita in Origenistis plerisque nimium se prodidit. Sed tandem ad rem ipsam accedamus.

§ IV. In libris *contra Celsum* toties Origenes vere divinam, hoc est, increatam, infinitam, incomprehensibilem, immutabilem Verbi et Filii Dei naturam declarat, ut, si omnia huc spectantia vellem adducere, ejus Syntagmatis pars magna mihi transcribenda foret. Itaque ex eo opere loca tantum selectiora quædam proferemus. In libro I de Magis ex Oriente in Judæam venientibus, ad visendum Regem, quem stella insolita indicavit, agens, sic loquitur num. 60, pag. 375: Φέροντες μὲν δῶρα, 3 (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) συνθέτω τινὶ ἐκ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θνητοῦ προσήνεγκαν, σύμβολα μὲν, ὡς

retulisse, quod secreto edita in publicum protulerit. GEORGIUS BULLUS.

(24) In quinta synodo. Seu potius in alia synodo Constantinopoli habita, quinta illa anteriori. Vide Valesii Notas ad Evagrium pag. 111. Id.

βασιλεῖ τὸν χρυσὸν, ὡς δὲ τεθηξομένην τὴν σμύρναν, ὡς δὲ Θεῷ τὸν λιθανωτόν· i. e. : « Ferentes dona ei qui componebatur (ut sic loquar) ex Deo et homine mortali, symbola obtulerunt; aurum tanquam regi, ut morituro myrrham, ut Deo thus. » Ubi in Christi persona agnoscit et hominem mortalem et Deum immortalem, cui honos divinus thuris oblatione olim exhiberi solitus, debeat. Cui geminus est locus, qui in eodem libro, pauculis interjectis paginis, occurrit : ubi Celso ludente in sanguinem Jesu profusum in cruce, ac dicente, « non fuisse illum cruorem, qualis divus solet esse beatis; » ita respondet Origenes num. 66, pag. 380, 381 : Ἡμεῖς δὲ αὐτῷ πιστεύοντες Ἰησοῦ, περὶ μὲν τῆς ἐν αὐτῷ θεϊότητος λέγοντι· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ εἰ τι τούτοις παραπλήσιον. Περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἦν ταῦτα φασκόντι· Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι ἀνθρώπων, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα· σύνθετόν τι χρῆμά φαμεν αὐτῶν γεγονέναι· i. e., « Nos vero ipsi Jesu credentes, de divinitate quidem quæ in eo erat dicenti : *Ego sum via, veritas et vita* **, et si quid est his simile : de corpore vero in quo erat humano sic loquenti : *Nunc me queritis interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum* ** : animus cum fuisse quiddam compositum. » Mox dicit p. 381 Christum habuisse θεϊότερον τι ἐν τῷ βλεπομένῳ ἀνθρώπῳ, ὅπερ ἦν ὁ κυριώως Υἱὸς Θεοῦ, Θεὸς Λόγος, Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· i. e., « Quiddam divinius sub humana specie, quod erat *proprie* Dei Filius, Deus Verbum, virtus sapientiaque Dei. » Et post aliquamulta, Christum appellat num. 68, p. 383, Θεὸν ἐν ἀνθρωπίνῳ φανέντα σώματι ἐπ' εὐεργεσίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν, « Deum apparentem in humano corpore, ut in nostrum genus exerceret beneficentiam. »

§ V. In libro secundo citans Genes. 1, 26 : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*; et locum Davidis psalm. cXLVIII, 5 : *Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt*; Dei fuisse Filium ac Sermonem, cui ita locutus est ac præcepit Deus Pater, hac ratione colligit num. 9, pag. 395 : Εἰ γὰρ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς, καὶ ἐκτίσθη τὰ δημιουργήματα· τίς ἂν, κατὰ τὸ ἀρέσκον τῷ προφητικῷ Πνεύματι, εἶη ὁ τὴν τηλικαύτην τοῦ Πατρὸς ἐντολὴν ἐκπληρῶσαι δυνήθεις, ἢ ὁ (ἴν' οὕτως ὀνομάσω) ἔμφυχος λόγος καὶ ἀλήθεια τυγχάνων, id est, « Si enim mandavit Deus, et conditæ sunt creaturæ; quis juxta sententiam prophetici Spiritus posset esse tanti paterni mandati exsecutor, quam ille, ut sic loquar, animatus ejus sermo et veritas? » Quibus in verbis Filium Dei a rebus creatis omnibus apertissime distinguit; quin et clare docet opus creationis, illi Dei Filio a Patre suo demandatum, tantum fuisse, utpote divinæ omnipotentis proprium, ut perfici nequiquam potuerit nisi ab eo, qui sit ipse Dei Patris sermo ac veritas. Quæ ratiocinatio quam procul distet a mente Ariomanita-

rum, dictis Scripturæ locis abutentium; quamque sententiæ Catholicorum, ex opere creationis divinitatem Filii asserentium, ad amissim conveniat, oculati omnes vident. Ibidem docet Origenes Dei Verbi divinitatem per incarnationem nequiquam fuisse ita circumscriptam, ut nusquam illa esset extra Jesu corpus et animam; sed esse fuisseque semper φθάνοντα πανταχοῦ, *ubique præsentem*. Id vero ne quis in Cerinthianæ hæresis patrocinium traheret, mox subjungit, pag. 394 : Ταῦτα δὲ φαμεν, οὐ χωρίζοντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ἐν γὰρ μάλιστα μετὰ τὴν οἰκονομίαν γεγένηται πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, id est, « Hæc autem non eo a nobis dicta sunt, quod separemus a Jesu Filium Dei; summe enim unita fuere post dispensationem anima Jesu corpusque cum Verbo Dei. » Ecquis vero utramque Christi naturam, et utriusque naturæ unionem hypostaticam magis Catholice explicare potuit, quam ab Origene hisce in locis factum est? Mox ibidem corpus Christi dicit num. 10, τὸν ἀληθῶς ναὸν Θεοῦ τοῦ Λόγου, καὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀληθείας, id est, « Verum templum Dei Verbi, veritatis et sapientiæ; » quod Judæi, lapideum Dei templum plus satis venerantes, contempserunt.

§ VI. In libro tertio objicienti Christianis Celso, num. 41, p. 473, 474, « quod Jesum mortali corpore constantem credant esse Deum, idque pie sibi videantur facere; » ita respondet Origenes : Ἰστώσαν οἱ ἐγκαλοῦντες, ὅτι ἐν μὲν νομιζόμεν καὶ πεπίσμεθα ἀρχῆθεν εἶναι Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ, οὗτος ἔ αυτολόγος ἐστὶ καὶ ἡ αὐτοσοφία καὶ ἡ αὐτοαλήθεια· τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς ἐκεῖνον οὐ μόνον κοινωνίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐνώσει καὶ ἀνακράσει, τὰ μέγιστα· φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκεῖνου θεϊότητος κακοκωνηκότα εἰς Θεὸν μεταβεβηκέναι, id est, « Sciant isti criminatores hunc Jesum, quem ab initio Deum Deique Filium esse credimus, ipsum esse Verbum, ipsam veritatem, ipsam sapientiam; cæterum mortale ejus corpus et humanam in eo animam illius Verbi non solum communicatione, sed etiam unionem et permistione, maxima quæque dicimus accepisse, et divinitatem ipsius participantia, in Deum evasisse. » Cujus responsionis (si quid video) hic sensus manifestus est : An illud vos conturbat, o philosophi, quod nos Christiani Christum Servatorem nostrum, mortali corpore constantem, Deum dicimus? Ino, ringamini licet, illum Deum esse affirmamus ipsissimum; nempe ipsam rationem, ipsam veritatem, ipsam sapientiam : quin et in tantum Deum, ut non vereamur dicere, ejus etiam humanam naturam, per unionem cum divina, quodammodo deificatam esse. Notanda hic est locutio omnino Platonica, αὐτολόγος, αὐτοαλήθεια. Nam Plato αὐτοαγαθὸν dixit, quod est vere ac per se bonum; illud epitheton attribuens soli vero ac summo

** JOH. XIV, 6. ** JOAN. VIII, 40.

Deo, a quo ille τὸν Λόγον longius sperabat. Atqui Origenes, tanquam ex Christiana Platoniam philosophiam corrigens, etiam τὸν Λόγον sive Filium Dei αὐτοσοφίαν, αὐτοαλήθειαν, ac proinde αὐτοαγαθὸν jure merito dici posse pronuntiat. Cæterum non est, quod fratres nostri Lutherani, qui nescio quam humanæ in Christo naturæ ubiuitatem defendunt, ex his Origenis verbis quidquam causæ suæ accedere arbitrentur. Nam in loco, quem ex libro secundo modo adduximus, aperte docet Origenes τὸν λόγον ita cum humana Christi natura conjunctum esse, ut etiam extra Jesu animam corpusque existat; ac τὸ *ubique esse* in solam divinitatem competere. Quin et in hoc ipso loco mox post verba allata, quod de permistione humanæ in Christo naturæ cum divina dixerat, ita ipse Origenes diserte explicat, ut nihil aliud se voluisse profiteatur, quam carnem Jesu glorificatam, mutatis qualitatibus talem esse redditam, qualem decebat habitare in summo æthere, nihil retinentem carnalis infirmitatis congenitæ. Lege, si vacat, quæ apud Origenem sequuntur: ego e diverticulo in viam redeo.

§ VII. In libro quarto inducitur Celsus Epicureus, adversus Christianorum de Dei Filii in terras descensu et ἐνσαρκώσει, doctrinam hunc in modum disputans num. 14, pag. 510, « Deus est bonus, pulcher, felix, et pulcherrima optimaque specie: is si descenderet ad homines, ut mutetur opus est; mutabitur autem e bono in malum, e pulchro in turpem, e felice in infelicem, ex optimo in nequissimum. Quis sic se mutatum cuperet? Certe mutatio hæc et transformatio cadit in hominem mortalem: immortalis vero semper eodem modo se habere convenit. Ergo nunquam Deus talem mutationem reciperet. » Jam si Origenes idem de Filio Dei sensisset, quod postea Arius, quam facile potuisset hujus argumenti ipsum fundamentum subvertere? uno scilicet verbo dicendo neque se, neque catholicos Christianos sui temporis credidisse Filium Dei esse revera Deum immutabilem; sed plane statuisse creaturam illum esse, a Deo alienæ ac prorsus mutabilis naturæ. Sed longe aliter, et salva omnino Catholicorum hypothesis, de Filii Dei natura vere divina et incommutabili, respondet Origenes his verbis: Δοκεῖ δὴ μοι πρὸς ταῦτα λέγεσθαι τὰ δεόντα, διηγησαμένῳ τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς λεγομένην κατάβασιν Θεοῦ πρὸς τὰ ἀνθρώπινα· εἰς ἣν οὐ μεταβολῆς αὐτῷ δεῖ, ὡς Κέλσος ἡμᾶς οἶεται λέγειν, οὔτε τροπῆς τῆς ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν, ἢ ἐκ καλοῦ εἰς αἰσχρὸν, ἢ ἐξ εὐδαιμονίας εἰς κακοδαιμονίαν, ἢ ἐκ τοῦ ἀρίστου εἰς τὸ πονηρότατον· μένων γὰρ τῇ οὐσίᾳ ἀτρέπτως, συγκαταβαίνει τῇ προνοίᾳ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῖς ἀνθρώπινους πράγμασιν. Ἡμεῖς μὲν οὖν καὶ τὰ θεῖα Γράμματα παρίσταμεν ἀτρέπτως λέγοντα τὸν Θεὸν, Ἐν τε τῷ, Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ· καὶ ἐν τῷ, Οὐκ ἡλλοίωμαι· οἱ δὲ τοῦ Ἐπι-

κούρου θεοῖ, σύνθετοι: ἐξ ἀτόμων τυγχάνοντες, καὶ τὸ ὄσον ἐπὶ τῇ συστάσει ἀναλυτοὶ, πραγματευόμενοι τὰς φθοροποιούς ἀτόμους ἀποστρέφονται. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν Στωικῶν θεός, ἅτε σῶμα τυγχάνων, ὅτε μὲν ἡμερικὸν ἔχει τὴν ὅλην οὐσίαν, ὅταν ἡ ἐκπύρωσις ᾖ· ὅτε ἐπὶ μέρους γίνεται αὐτῆς, ὅταν ἡ διακόσμησις οὐδὲ γὰρ δεδύνηται οὗτοι τρανώσαι τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντη ἀφάρτου, καὶ ἀπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαιρέτου. Τὸ δὲ καταβεβηκὸς ἐκ ἀνθρώπων ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπέρχε, καὶ διὰ φιλοθροικίαν ἑαυτὸν ἐκένωσεν, ἵνα χωρηθῆται ὑπὲρ ἀνθρώπων δυναθῆ· οὐ δῆπου δ' ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν γέγονεν αὐτῷ μεταβολή, κ. τ. λ. id est, « Ad hæc satis responsum erit, ut mihi videtur, si disero quomodo in sanctis Scripturis accipiatur descensus Dei ad homines: ad quem nulla mutatione opus est, ut Celsus putat nos opinari, nec versio in malum e bono, aut e pulchro in turpem, aut e felice in infelicem, aut ex optimo in nequissimum. Immutabilis enim in sua essentia manens, condescendit rebus humanis providentia et dispensatione. Nec certe e sacris litteris Deum immutabilem esse discimus, ubi legitur: *Tu autem ipse es*⁴²; et: *Non immutor*⁴³. Epicuri vero dii ex atomis compositi, et proinde constitutione sua dissolubiles, habent quod agant, dum illas atomos, quæ corporibus corruptionem efficiunt, excutiant. Nec secus Stoicorum Deus, utpote corpus, interdum mens est quæ tantam possidet substantiam, cum sit conflagratio; interdum vero ex parte ipsius substantiæ generator, cum sit mundi ordinatio. Isti enim non potuerant quidem clare Dei naturam intelligere, quod sit omnino incorruptibilis, simplex, nec compositus, nec divisibilis. Id autem quod ad homines descendit, *in forma Dei*⁴⁴ substituit, et propter amorem humani generis seipsum exinanivit, ut posset accipi ab hominibus, absque ulla tamen mutatione ex bono in malum, » etc. Post aliqua subdit Adamantius num. 15, p. 511, Εἰ δὲ καὶ σῶμα θεοῦ καὶ ψυχὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαθὼν ὁ ἀθάνατος θεός Λόγος, δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ἀλλάττεσθαι καὶ μεταπλάττεσθαι· μανθανέτω, ὅτι ὁ Λόγος τῇ οὐσίᾳ μένων Λόγος, οὐδὲν μὲν πάσχει ὡν πάσχει τὸ σῶμα ἢ ἡ ψυχὴ συγκαταβαίνων δ' ἐστὶ ὅτε τῷ μὴ δυναμένῳ αὐτοῦ τὰς μαρμαρυγὰς καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς θεϊότητος βλέπειν, οἷον εἰ σὰρξ γίνεται, σωματικῶς λαλούμενος, id est, « Quod si Verbum Deus immortalis, quia corpus mortale animamque humanam assumpserit, Celso idcirco immutari videatur: discat Verbum manere Verbum sua substantia, nec potiorum quidquam, quæ corpus aut anima patitur; condescendere tamen interdum non valentibus ejus claritatem ac splendorem divinitatis obtueri, ac veluti carnem factum, loqui corporaliter. » Dicant cordati omnes, an hæc sunt verba scriptoris, qui « Arium impietate superavit, adeoque impii dogmatis auctor illi fuit. » Scilicet clare hic docet Orige-

⁴² Psal. ci, 23. ⁴³ Malach. iii, 6. ⁴⁴ Philipp. ii, 6.

nes τὸν Λόγον sive Filium Dei esse Deum immortalem, substantia sua immutabilem, et quatenus in forma Dei subsistit, juxta cum Patre naturæ omnino incorruptibilis, simplicis, nec compositæ, nec divisibilis. Aliquanto post ad aliam Celsi objectionem, priori affinem, respondens, sic orditur, num. 18, pag. 512: Πρὸς τοῦτο λέγεται ἂν, πῆ μὲν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως ὄντος Θεοῦ· πῆ δὲ περὶ τῆς Ἰησοῦ ψυχῆς, id est, « Ad hoc responderi potest, distinguendo divini Verbi naturam, quæ Deus est, et Jesu animam. » Vides hic ipsam Verbi naturam Deum, sive Verbum natura Deum diserte dici. Cui similis Origenis locus citatur in catena Balthasaris Corderii in *Joan.*, ad cap. 1, vers. 4, ubi Filius Dei ab Origene dicitur ὁ Δημιουργὸς τοῦ παντός, τυγχάνων Θεὸς Λόγος κατ' οὐσίαν, « ille rerum omnium Conditor, qui est secundum essentiam Deus Verbum. » Quis vero ex Arianis dixerit, Filium esse ipsa sua essentia ac substantia Deum? Scilicet hoc illud ipsum est, quod adversus Arium statuerunt Patres Nicæni, nempe Filium Dei esse Deo ὁμοούσιον.

§ VIII. In libro quinto rationem reddens, cur Christiani Filium Dei, non solem, lunam stellasque adoratione prosequantur, ita disserit num. 10, p. 584: Οὐ τοίνυν ἦν εὐλογον τοὺς διδαχθέντας μεγαλοφυῶς ὑπερναθαίνειν πάντα τὰ δημιουργήματα,.... ἀσκοῦντας ἔχειν τὴν λαμπρὰν καὶ ἀμάραντον σφραν, ἣ καὶ ἀνειληφότα, αὐτὴν οὖσαν ἀπαύγασμα φωτὸς αἰθέρου· καταπλαγῆναι τὸ αἰσθητὸν ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἀστρων φῶς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε διὰ τὸ αἰσθητὸν φῶς ἐκείνων νομίσαι ἑαυτοὺς κάτω που εἶναι, ἔχοντας τηλικούτον νοητὸν γνώσεως φῶς, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ φῶς τοῦ κόσμου, καὶ φῶς τῶν ἀνθρώπων, κάκιστοις προσκυνῆσαι. Id est, « Itaque non decebat eos, qui didicerant generose omnium creaturam transcendere, ... contendebantque studiis ferventibus ad immarcescibilem illam sapientiam, aut jam perceperant eam, eam, inquam, quæ æternæ lucis splendor est; obstupescere ad solis, lunæ stellarumque lumen sensibile, in tantum, ut propterea se inferiores existimarent; cum ipsi habeant tantam lucem intelligibilem, lucem veram, lucem mundi, lucem hominum; eaque adorarent. » Hic aperte dicit Origenes Sapientiam sive Filium Dei esse lucem illam veram, lucem mundi, æternæ lucis splendorem; quem Christiani, neglectis sole, luna, cæterisque cæli luminibus, ideo colant, quod edocti sint in cultu suo omnem creaturam generose transcendere. Unde manifestissimum est neutquam cum Ario somniasse Origenem, Filium Dei inter τὰ δημιουργήματα sive res creatas censendum esse. Rem hanc adhuc luculentius explicat paulo post his verbis num. 11, p. 585: Καὶ ὡς περ οἱ, διὰ τὸ φῶς αἰσθητὸν καὶ οὐράνιον εἶναι, προσκυνοῦντες ἡλίον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστρα, οὐκ ἂν προσκυνήσαιεν σπινθήρα πυρρός, ἢ λύχνον ἐπὶ γῆς, ὀρώντες τὴν ἀσύγκρι-

τον ὑπεροχὴν τῶν νομιζομένων ἀξίων προσκυνεῖσθαι παρὰ τὸ τῶν σπινθῆρων καὶ τῶν λύχνων φῶς· οὕτως οἱ νοήσαντες, πῶς ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ· καταλαβόντες δὲ, πῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ φῶς ἀληθινὸν ἐστίν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· συνιέντες δὲ καὶ, πῶς οὕτως φησι τὸ, Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· οὐκ ἂν εὐλόγως προσκυνήσαιεν τὸν οἰοῦντι βραχὺν σπινθῆρα, ὡς πρὸς φῶς τὸν Θεόν, ἀληθινοῦ φωτὸς, ἐν ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἀστροῖς· καὶ οὐκ ἀτιμάζοντές γε τὰ τηλικαῦτα τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα οὐδὲ Ἀναξαγορίως μύδρων διάπυρον λέγοντες εἶναι τὸν ἡλίον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, τοιαῦτά φαμεν περὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων· ἀλλ' αἰσθανόμενοι γε τῆς ἀφάτην ὑπερεχούσης θεϊότητος τοῦ Θεοῦ, ἐτι δὲ καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ ὑπερέχοντος τὰ λοιπά. Id est, « Et quemadmodum isti adoratores solis, lunæ stellarumque, et admiratores eorum luminis, nunquam adorarent scintillam ignis aut lucernam in terra, videntes incomparabiliter præcellentiora, quorum lumen adoratione dignum existimant: ita qui intelligunt quomodo Deus lumen sit, et quomodo Filius ejus lux vera sit, illustrans omnem hominem in hunc mundum venientem⁸¹, et intelligunt etiam illud ejus dictum, *Ego sum lux mundi*⁸², immerito adorarent parvam velut scintillam veræ lucis, si ad lumen illud quod Deus est conferatur, quæ in sole, luna et astris existit. Non autem quod contemnunt tam egregia Dei opera, aut sicut Anaxagoras globum ignitum solem existimemus, ut et lunam et astra cætera; ideo hæc de sole, luna et astris cæteris dicimus: sed quod agnoscamus Dei et Kili ejus unigeniti inenarrabili præstantia præcellentem divinitatem, quæ cætera omnia longe post se relinquit. » Quid, quæso, ad declarandum veram Filii divinitatem, his disertius dici potuit? Nam, expresse hic tradit Origenes, Filium cum Patre esse verum illud lumen, quod Deus est, cui collata parvæ instar scintillæ est ipsa solis lux. Qui et Filio perinde ac Patri expresse tribuit inenarrabili præstantia præcellentem divinitatem, quæ creaturas omnes immensum superat. Demum hinc iterum concludit Deum Patrem ejusque unigenitum Filium, spretis quantum ad adorationem attinet, sole, luna, cæterisque cæli luminibus, solos (nempe in unitate Spiritus sancti, quod ipse Origenes alibi agnoscit) divino cultu honorandos esse. Ibidem, paucis interjectis, ait num. 12, p. 586, Deum Patrem non τοπικῶς *localiter*, utpote immensum, neque loco inclusum, sed προνοητικῶς *per providentiam* condescendere hominibus pro sua bonitate: Filium vero Dei non solum tunc cum inter homines degeret, sed et semper suis adesset discipulis; et quanquam, ex infinita erga humanum genus charitate, dignatus est etiam τοπικῶς nobiscum in assumpta natura humana versari; tamen omnino πανταχοῦ *ubique* præsentem esse. Quibus positis, deinde pro cultu

⁸¹ *Joan.* 1, 9. ⁸² *Joan.* VIII, 12.

solius Dei Patris ejusque unigeniti Filii, contra A adorationem luminum cœlestium, ita ratiocinatur ibidem: "Ατοπον δὲ ἐστὶ, τοῦ πληρώσαντος τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ εἰπόντος, Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος, ἔντος μεθ' ἡμῶν, καὶ πλησίον ἡμῶν τυγχάνοντος (πιστεύω γὰρ αὐτῷ λέγοντι, Θεὸς ἐγγύζων ἐγώ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς πρόσβωθεν, λέγει Κύριος), ζητεῖν εὐχεσθαι τῷ μὴ φθάνοντι ἐπὶ τὰ σύμπαντα ἡλίῳ, ἢ σελήνῃ, ἢ τινι τῶν ἀστέρων, id est, « Absurdum autem esset, cum is, qui cœlum et terram implet, dicens, *Nonne cœlum et terram ego impleo? ait Dominus* ²²; nobis præsto sit et in proximo (credimus enim dicenti, *Deus appropinquans ego sum, non Deus longinquus, ait Dominus* ²⁴) quærere, cui vota facias, non semper ubique præsentem solem, lunam aut stellam aliquam. »

§ IX. In libro sexto divinam prorsus atque increatam Filii Dei naturam verbis hisce omnī luce clarioribus confirmat num. 17, pag. 643: Οὕτε γὰρ τὸν ἀγέννητον καὶ πάσης γεννητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατὴρ, οὕτε τὸν Πατέρα, ὡς ὁ ἐμψυχὸς Λόγος καὶ σοφία αὐτοῦ καὶ ἀλήθεια, id est, « Neque enim eum qui factus non est, et naturæ omnis factæ est primogenitus, quisquam pro dignitate potest nosse, sicut Pater ipse qui genuit: neque Patrem quisquam, sicut animatum ejus Verbum, veritas et sapientia. » Hisce, inquam, verbis Origenes, tanquam in consensu Patrum Nicænorum ipse jam sedisset, contra Arium diserte pronuntiat, Filium Dei οὐδὲ ποιητὸν, οὐδὲ κτιστὸν, neque factum, neque creatum esse: (nam utrumque complectitur suo ambitu vox ἀγέννητος): quin et Patrem et Filium sibi invicem pariter comprehensibiles, creaturis vero omnibus prorsus incomprehensibiles esse, expresse docet. Hujus autem illustri loci ictum ut evadat Sandius, fingit textum Origenis interpolatum hic ac depravatam esse. « Petavius, inquit lib. *De scriptor. ecclesiast.* pag. 35, probat lib. 1 *De Trinit.*, cap. 3, num. 5 et 6 (seu potius cap. 4, num. 6 et 7), locum Origenis, quando lib. vi *contra Celsum*, Filium ἀγέννητον vocet, esse interpolatum, eo quod Epiphanius hæres. Origenis reprehendat eum, quod in Commentariis ad psalmum 1, Filium dixerit γεννητὸν Deum. » Sed non ibi dicit, nedum probat Petavius, locum hunc Origenis interpolatum esse: neque si ita dixisset Jesuita, magni æstimanda esset ejus censura. Nam Græci codices mss. omnes, quotquot uspiam reperti sunt, cum excusis exemplaribus hic consentiunt. Et sententia hujus loci omnino consentanea est constanti doctrinæ horum *contra Celsum* librorum, in quibus Origenes Filium Dei e censu τῶν δημιουργημάτων passim diserte eximit, ut ex testimoniis jam supra a nobis productis liquet. Ad id vero quod ex Epiphanio objicit Petavius, nempe Origenem in Commentario ad psalmum 1, Filium Dei dixisse γεννητὸν

Θεόν, nescire non poterat Sandius, luculentam responsionem reddidisse Cl. Huetium *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 25, pag. 131, « Origenes, inquit, cum Filium appellat γεννητὸν Θεόν, sic accipe: qui principium sui habet et existendi initium: Filio quidem commune est cum creatis, sui principium ac originem habere, emanandi autem ex illo principio ac prodeundi ratio plane diversa est: prodit enim Filius per generationem æternam; prodeunt creatæ res per temporariam creationem..... Atque ita Filius dici potest ἀγέννητος, qui ab alio non habet ut sit, nempe tanquam opus seu res facta, vel tanquam res creata: et γεννητός, qui ab alio habet ut sit, nempe tanquam res genita et Filius. Sic Origenes, qui γεννητὸν Θεόν appellasse Filium insimulatur,..... Filium tamen ἀγέννητον vocat lib. vi *contra Cels.*, num. 17. » Paulo post hæc subiungit idem Huetius p. 152: « Cum Filium dixit (Origenes) γεννητὸν, id sibi voluit, habere ipsum sui principium; contra Hieronymus exposuit, esse factum. Nempe sic verba Origenis in pessimum sensum trahere amabat. Ita Epiphanius hæres. LXIV, cap. 8, vocis γεννητός usum in aliis probaturum se dicit, in Origene damnare. » Plura hac de re apud Huetium ibidem legas. Ego ad libros Origenis *contra Celsum* redeo. In eodem libro sexto dicenti Celso, Deum neque ratione esse comprehensibilem, sic respondet Origenes num. 65, pag. 682: Διαστῆλλομαι τὸ σημαίνόμενον, καὶ φημι, εἰ μὲν λόγῳ τῷ ἐν ἡμῖν, εἴτε ἐν διαθέτῳ, εἴτε καὶ προφορικῶ· καὶ ἡμεῖς φήσομεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐφικτός τῷ λόγῳ ὁ Θεός. Εἰ δὲ νοήσαντες τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· ἀποφανόμεθα, ὅτι τούτῳ τῷ λόγῳ ἐφικτός ἔστιν ὁ Θεός. Id est, « Distinguo significatum et dico, si intelligatur de ratione quæ vel inserta est nobis, vel e nobis se exerit, hac non esse Deum comprehensibilem. Sin de illa, quæ erat in principio, et erat apud Deum, et ipsa erat Deus ²⁵, aimus hac Deum esse comprehensibilem. » Scilicet Deus nisi a Deo; quod infinitum est, nisi ab infinito comprehendendi non potest; unde sequitur τὸν λόγον, qui Deum valeat comprehendere, ipsum esse Deum; quod et in terminis Origenes cum Joanne evangelista affirmat. Quam hoc Origenes pronuntiatum Arianæ blasphemiam ex diametro repugnet, nemo est qui non videat. Dixit enim Arius in libro *Thalia* inscripto (referente Athanasio in lib. *De synod.*), Ἀδύνατα γινώ τὸν Πατέρα, ἐξιχνιάσαι, οἷός ἐστιν ἐφ' αὐτοῦ· αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὴν αὐτοῦ οὐσίαν οὐκ ἔδεν, id est, « Possibile enim non est Filio investigare Patrem, qualis in seipso est, Filius quippe suam ipse essentiam non novit. » His gemina sunt, quæ post aliquamulta in eodem libro vi *contra Celsum*, num. 68, p. 684, sequuntur: Τίς δὲ ἄλλος σῶσαι καὶ προσαγαγεῖν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ δύναται τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ ὁ Θεὸς Λόγος;

²² Jerem. xxxiii, 24. ²³ ibid. 25. ²⁴ Joan. i, 4.

ἵσταις ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὦν, διὰ τοὺς κόλλη- A
θέντας τῆ σαρκὶ καὶ γενομένους ὅπερ σὰρξ, ἐγένετο
σὰρξ, ἵνα χωρηθῆ ὑπὸ τῶν μὴ δυναμένων αὐτὸν
βλέπειν καθὼς Λόγος ἦν, καὶ πρὸς Θεὸν ἦν, καὶ
Θεὸς ἦν, id est, « Quis enim alius valeat servare,
et ad Deum Opt. Max. humanam animam addu-
cere, quam Deus Verbum? qui cum in principio
apud Deum esset, propter carni coherentes et car-
nales caro factus est, ut caperetur ab iis, a quibus
alioqui ne videri quidem poterat, in quantum Ver-
bum erat, et apud Deum erat, et Deus erat ».
Denique Origenes mox ibidem Filium dicit perinde
ac Patrem magnum atque incomprehensibilem;
cum et Patrem cum unigenito Filio etiam magni-
tudinem suam communicasse affirmat. Verba infra
commodiori loco integre recitabimus.

§ X. Vides, lector, ut Origenes in libris *contra*
Celsum (qui ex omnibus ejus scriptis omnium *contra*
consensu, maxime genuini, puri et incorrupti sunt)
veram Filii divinitatem sæpius atque apertissime
confirmet. Quis jam suspicaretur, ex hisce ipsis
libris ea colligi potuisse, quæ Arianæ blasphemix
Origenem fuisse ostenderent? Petavius tamen *De*
Trinit. lib. 1, cap. 4, num. 5, id objicit Origeni
tanquam Arianismum sapiens, quod in libro vi *contra*
Celsum, num. 60, pag. 678, scripserit: Τὸν μὲν
προσεχῶς δημιουργὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Λό-
γον, καὶ ὡς περὶ αὐτοῦργὸν τοῦ κόσμου· τὸν δὲ
Πατέρα τοῦ Λόγου τῷ προστεταχέναι τῷ Υἱῷ ἑαυτοῦ
Λόγῳ, ποιῆσαι τὸν κόσμον, εἶναι πρῶτως δημιουρ-
γόν. Id est, « Proximum mundi opificem esse Filium
Dei Verbum, qui velut per se mundum ipse fabri-
carit: Patrem vero Verbi, eo ipso, quod Filio suo
atque Verbo jusserit mundum facere, esse prima-
rium opificem. » Sed quomodo hæc intelligenda
sint, jam supra ostendi de Irenæi doctrina agens
hujus sectionis cap. 5, num. 6, quo lectorem rem-
itto. Certe a Patre tanquam summo opifice quasi
imperante, per Filium Patris jussionem ac volun-
tatem exsequentem creata fuisse omnia; adeo Arian-
ismum non est, ut etiam catholici doctores, qui post
concilium Nicænum vixerunt, quique Arianæ hæ-
resis acerrimi impugnatores fuere, passim illud in
scriptis suis affirmare non sint veriti, ut ibidem ex
ipso Petavio ostendimus. Scriptoribus isthic ad-
ductis libet hic unum Hilarium adjungere, qui in
libro iv *De Trinit.* agens de verbis illis Genes. 1,
26, *Faciamus hominem ad imaginem nostram, etc.*; sic
loquitur p. 839, 840: « Per id quod dictum est,
Faciamus hominem, ex eo origo est, ex quo capit
et sermo: in eo vero quod Deus ad imaginem Dei
facit hominem, significatur etiam is, per quem
consummatur operatio. » Et paulo post: « In eo
quod dicitur, *Faciamus*, et jussio exæquatur et fa-
ctum. » Et mox iterum de Sapientia sive Filio Dei
Patri suo aggaudente in creationis operibus, hæc
habet: « Causam letitix suæ Sapientia docuit: læ-

labatur autem ob letitiam Patris in perfectione
mundi, et in filiis hominum letantis. Scriptum est
enim: *Et vidit Deus quia bona sunt* ».
Placere Patri
opera sua gaudet, *PER SE EX PRECEPTO EJUS EFFECTA.*
Quæ postrema Hilarii verba, loci Origeniani, quem
carpit Petavius, sententiam plene exprimunt. Illud
porro notandum est, Origenem dictum suum, ne
cuiquam duriusculum videretur, expresse emol-
liisse adverbio, *ὡς περὶ velut*. Filius, inquit, est
proximus mundi opifex, qui *velut per se mundum*
ipse fabricarit: qua cautione dubio procul occur-
rere voluit eorum errori, qui Patris et Filii in eo-
dem creationis opere indivisam ἐνέργειαν non
agnoverint. Sed quo tandem evadet hæc scholasti-
corum theologorum in censendis veterum dictis
audacia ac temeritas? Sane si is, qui dixerit Pa-
trem, qua Pater est, primarium esse mundi opifi-
cem, qui hæc universa per Filium suum condiderit,
pro Ariano habendus est; vix ab Arianismi labe
purus erit ipse Paulus, in *Epist. 1 ad Corinth.*, cap.
viii, vers. 6, de partibus, ut ita loquar, Patris et
Filii in rerum creatione et renovatione, sic dis-
cens: « Nobis unus est Deus Pater, a quo omnia,
et nos in ipso: et unus Dominus Jesus Christus,
per quem omnia, et nos per ipsum. » Nam illud ἐξ
οὗ, a quo, causam primariam denotare manifestum
est. Unde et Theodorus Beza ad locum hæc adno-
tat: « Cum Pater a Filio distinguitur, illi princi-
pium tribuitur. » Scilicet hæc omnia omnino refe-
renda sunt ad illam Filii subordinationem qua Patri
ut auctori suo (hic iterum ipsis Hilarii verbis utor),
subjectus est, de qua sectione quarta fusius age-
mus. Quid? quod in ipso Symbolo Nicæno credere
jubemur, primo « in unum Deum Patrem omni-
potentem omnium visibilium et invisibilium creatorem:
deinde in unum Dominum Jesum Christum, etc., per quem omnia facta sunt. » Puto Ni-
cænos Patres, nisi in œcumenico convenissent concilio,
cui nefas sit contradicere, propter hæc dicta,
acrem Petavii Jesuitæ censuram vix evasuros fuisse.
Ut paucis rem totam complectar, qui dixerit Deum
Patrem, tanquam fontem divinitatis adeoque om-
nium operationum divinarum originem, a seipso
per Filium suum mundum condidisse, ac proinde
rerum omnium primarium esse opificem, næ is
Arianæ hæresis nequam incusandus est: nisi
vero antiquis Ecclesiæ Patribus universis, adeoque
ipsis scriptoribus θεοπνεύστοις Arianismi dicam
impingere velimus. Sed illud demum Arianæ esset
blasphemix, si quis doceret, Patrem hæc universa
constituisse per Filium, tanquam per instrumentum
sibi extraneum, aut tanquam per virtutem aliquam
ante cætera omnia creatam, atque ab ipsius es-
sentia alienam: quæ impietas mentem Origenis ne
per somnium quidem unquam subit, ut ex locis a
nobis superius adductis liquet.

§ XI. Sed et alia quædam in ipsis *contra Celsum*

²⁵ Joan. 1, 1. ²⁷ Gen. 1, 10, 15, 18, 21, 25.

libris atro calculo notat et veru transfigit ipse A
 Huetius, ex quibus nos præcipua discutiemus. Primo
 adducit Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num.
 3, p. 116, tanquam solutu difficiliora, verba Ori-
 genis lib. VIII *contra Celsum*, num. 12: *Et δὲ τις ἐκ*
τούτων περισπασθήσεται, μή πη αὐτομολοῦμεν πρὸς
τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις Πατέρα καὶ
Υἱὸν ἐπιστησάτω τῷ· Ἦν δὲ πάντων τῶν πιστευ-
σάντων ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, ἵνα θεωρήσῃ τὸ
Ἐγὼ καὶ Πατὴρ ἓν ἔσμεν, id est, « Quod si quis
 his motus verehatur ne forte translugiamus ad eos,
 qui negant duas esse hypostases Patrem et Filium:
 audiat illud, *Erat autem omnium credentium cor*
unum et una anima »; ut contempletur illud dic-
 tum, *Ego et Pater unum sumus* »; Et deinde: *Θρη-*
σκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν Υἱὸν
τῆν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῆ ὑποστάσει πράγματα, ἐν
δὲ τῆ ὁμοσίᾳ, καὶ τῆ συμφωνίᾳ, καὶ τῆ ταυτότητι
τοῦ βουλήματος, id est, « Itaque religiose colimus
 Patrem veritatis, et veritatem Filium, duos quidem
 hypostasi, unum vero concordia, consensu, volun-
 tatisque identitate. » Ad quæ hæc adnotat vir do-
 ctissimus: « Patrem et Filium duo esse ait ὑπο-
 στάσει, unum consensu et concordia. Atqui ὑπό-
 στάσις pro οὐσίᾳ priscis temporibus solebat usur-
 pari ab ethnicis et Christianis (Hieronymus, *epist.*
 57, *ad Damas.*)· Tota sæcularium litterarum schola
 nihil aliud ὑπόστασιν nisi οὐσίαν novit. Ita sum-
 pserunt Nicæni Patres, ita Sardicenses. Ita et sum-
 pssisse Origenem verisimile est. » Respondeo primo
 voces ὑπόστασις et οὐσία priscis temporibus varie
 usurpatæ fuere, saltem a Christianis. Scilicet non-
 nunquam ὑπόστασις pro eo quod nos οὐσίαν dici-
 mus, ut vice versa vox οὐσία pro eo quod nos ὑπό-
 στασιν appellamus, ab ipsis accepta fuit: nonnun-
 quam ὑπόστασιν dixerunt veteres, etiam qui concilium
 Nicænum antecesserunt, quod nos hodie personam
 sive subsistentiam appellamus. Vocem ὑπο-
 στάσεως pro eo quod nos οὐσίαν dicimus, a priscis
 quamvis usurpari non modo confitetur, sed et
 contendit Huetius. Quanquam (ut verum ingenue
 fatear), non memini me vocem ita usurpatam a
 scriptore aliquo Catholico, de SS. Trinitate disse-
 rente, ante concilium Nicænum, aut aliquandiu
 post, legisse. Vocabulum vero οὐσίαν ab iisdem pro
 eo quod nos ὑπόστασιν appellamus, nonnunquam
 accipi certissimum est. Sic Pierius martyr et pres-
 byter, Pamphili martyris præceptor, cum de Patre
 et Filio catholico more sentiret, Patrem tamen et
 Filium οὐσίας et φύσεις duas esse dicebat, ut refert
 Photius *Bibl. cod. cxix, usiæ et naturæ* vocabulo
hypostasim significans, ut ex antecedentibus et con-
 sequentibus constare dicit idem Photius. Sic vocem
 φύσις (quæ alioqui latioris est significationis, ut
 vox οὐσία, a Clemente Alexandrino usurpatum
 fuisse supra observavimus cap. 6, num. 6. Atque
 eodem sensu vocabulum accipi a Gregorio Nysseno,

A ab Epiphanio, adeoque ab ipso Athanasio ostendit
 Petavius *De Trinit.* lib. IV, cap. 1, num. 2, 3. De-
 nique (quod rem nostram propius spectat), vocem
 ὑποστάσεως aliquoties a priscis Ecclesiæ doctoribus,
 etiam qui concilium Nicænum antecesserunt,
 pro subsistentia, vel pro re singulari per se sub-
 sistente, quæ in rebus intellectu præditis idem est
 quod persona, usurpari multis exemplis constat.
 Tertullianus in libro *adversus Prax.*, cum asserere
 voluit Filii subsistentiam contra eos qui illum di-
 stinctam esse a Patre personam negabant, affirmat
 Filium Dei esse « substantiam et rem substanti-
 vam. » Sic cap. 7: « Ergo, inquis, das aliquam
 substantiam esse sermonem, Spiritu et Sophiæ tradi-
 tione constructam? plane. Non vis eum substan-
 tivum habere in re, per substantiæ proprietatem,
 ut res et persona quædam videri possit, et ita ca-
 pias secundus a Deo constitutus duos efficere, Pa-
 trem et Filium, Deum et sermonem. Quid est enim
 dices sermo, nisi vox et sonus oris, et (sicut gram-
 matici tradunt) aer offensus, intelligibilis auditu,
 cæterum vacuum nescio quid, et inane, et incorpo-
 rale? At ego nihil dico de Deo inane et vacuum
 prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum:
 nec carere substantia, quod de tanta substan-
 tia processit, » etc. Rursus cap. 26, de Patris
 et Filii distinctione agens, sic loquitur: « Deus
 Dei tanquam substantiva res, non erit ipse Deus;
 sed hactenus Deus, quia ex ipsius Dei substan-
 tia, quæ et substantiva res est, » etc. Mox negat
 sapientiam et providentiam esse *res substantivas*,
 aut *substantias*, hoc est, ὑποστάσις. Scilicet hanc
 loquendi formam ex Græcis Patribus omnino sum-
 pssisse videtur Græcorum ille imitator, Græcam
 vocem ὑπόστασιν Latine *substantiam* et *rem substan-*
tivam vertens: cum alioqui Latini, etiam Tertul-
 liani ætate, suum habere vocabulum, quo subsi-
 stentiam in divina essentia exprimerent, nempe
 vocem *personæ*, quæ aliquoties in eodem libro ab
 ipso Tertulliano usurpatur. Hippolytus, Tertulliano
 ætate proximus et Origene antiquior, in loco su-
 perius a nobis laudato ⁴⁶ ait carnem sive humanam
 in Christo naturam per se non subsistere, sed « in
 Verbo habere τὴν ὑπόστασιν, hoc est, in Verbo sub-
 sistere. » Dionysius Alexandrinus, Origenis disci-
 pulus, in responsione ad questionem quartam Pauli
 Samosatani de tribus personis S. Trinitatis sic
 loquitur (25): *Αἱ δύο ὑποστάσεις ἀχώριστοι, καὶ*
τὸ ἐνυπόστατον τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα, ὃ ἦν ἐν τῷ
Υἱῷ, id est, « Duæ hypostases (Patris scilicet et
 Filii) inseparabiles sunt, et subsistens Patris Spiritus,
 qui erat in Filio. » Atque ex hoc Dionysii Alex-
 andrini loco omnino explicanda mihi videtur sen-
 tentia cognominis, et coætanei ejus Dionysii Ro-
 mani: qui in Epistola contra Sabellianos apud
 Athanasium (26), postquam ipsos refutaverat, eos
 deinde redarguit, qui deitatem secabant εἰς τρεῖς

⁴⁶ Act. IV, 32. ⁴⁷ Joan. X, 30. ⁴⁸ cap. 8, num. 5.

(25) Theodoret. *Hist. eccl.*, lib. I, cap. 4.

(26) Athan. *De syn. Nic. Dec.*, p. 275, ed. Paris. 1627.

μεμερισμένας ὑποστάσεις « in tres divisas hypostases. » Petavius quidem *De Trinit.*, lib. iv, c. 1, § 5, eo in loco vocem ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ in generaliori significatione poni voluit; hoc, ut arbitror, argumento ad id inductus, quod Dionysius dissensum suum ab iis profiteatur, qui deitatem in tres hypostases dividebant. Sed hoc nihil est. Neque enim simpliciter eos culpatur Dionysius, contra quos disputat, quod tres in deitate hypostases statuerint; sed ideo tantum quod hypostases illas tres esse μεμερισμένας « divisas » existimant. Quod mox ibidem plenius exprimit, dum rursus eosdem hæreticos divisisse ait divinitatem εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ξένας, ἀλλήλων παντάπασιν κεχωρισμένας: « in tres hypostases peregrinas, ab invicem omnino separatas. » Pessime igitur verba Dionysii Græca Latine reddidit Petavius « distinctas hypostases. » Adversus hos hæreticos deinde statuit Dionysius, ἠνώσθαι τῷ Θεῷ τῶν ἄλων τὸν θεῖον Λόγον, ἐμφιλοχερεῖν δὲ τῷ Θεῷ, καὶ ἐνδυναστεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, « uniri omnium Deo Dei Verbum; et in eodem hæere versarique Spiritum sanctum: » hoc est, hypostases tres divinas per inexplicabilem quamdam περιχώρησιν intime sibi invicem conjunctas esse, et sese mutuo quasi immeare, ita ut altera ab altera neutiquam separari possit. Qua de re inferius plura dicemus. Locum autem hunc Dionysii Romani integre citatum videas hujus sectionis de Filii τῷ ὁμοούσιῳ, cap. 11, num. 4. Itaque cum Dionysius Romanus negat, in deitate tres esse hypostases divisas ac separatas; idem manifeste voluit, quod alter Dionysius, cum affirmat, Patrem et Filium esse duas hypostases minime separatas, et Spiritum sanctum quoque hypostasim esse in ipso Filio subsistentem, adeoque neque a Filio, neque a Patre disjunctam. Nimirum uterque hypostasicon distinctionem in divinitate pariter agnovit; uterque divisionem et separationem hypostasicon pariter negavit. His vero clarissimam lucem affert alter Dionysii Alexandrini locus, citatus a Magno Basilio in libro *De Spiritu sancto*, cap. 29, ubi Dionysium illum inducit sic in media sua *Apologia* contra Sabellianos disputantem (27): Εἰ τῷ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις, μεμερισμένας εἶναι λέγουσι, τρεῖς εἰσι καὶ μὴ θέλωσιν, ἢ τὴν θεῖαν Τριάδα παντελῶς ἀνελέτωσαν, id est, « Si eo quod tres sunt personæ, divisas esse dicunt, tres sunt etiamsi nolint, aut divinam Trinitatem prorsus e medio tollant. » Quibus ex verbis aperte colligitur, apud Catholicos Dionysii ætate ratum et fixum illud fuisse, tres esse in divinis hypostases; Sabellianos vero ex illa hypothesisi consequi existimasse tres esse hypostases divisas; utpote qui tres distinctas personas in essentia divina absque divisione subsistentes mente sua concipere nequiverunt. Hanc autem consequentiam omnino rejiciunt ambo Dionysii in locis supra adductis. Pergamus. Dionysii utriusque æquales

(27) S. Basilii tom. II, p. 558, edit. Paris. 1657.

(28) *Bibl. PP.* tom. XI.

A sex episcopi, qui ex synodo Antiochena ad Paulum Samosatenum scripsere epistolam (28), in ipsa contra eundem Paulum et Sabellium, negant Filium Dei esse Patris ἐπιστήμην ἀνυπόστατον, « scientiam per se minime subsistentem. » Et ibidem ipsum Dei Filium dicunt Dei Patris ἐνέργειαν ζῶσαν καὶ ὑφεστῶσαν, « virtutem viventem ac subsistentem. » Quis igitur dubitet quin hi episcopi Filium quoque dixerint ὑπόστασιν a Patre distinctam? Præsertim cum Dionysius Alexandrinus ejusdem sæculi τὴν ὑπόστασιν et τὸ ἐνυπόστατον tanquam idem significantia usurparit, ut ex loco supra allato liquet. Alexander episcopus Alexandrinus, in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum ante synodum Nicenam scripta, eodem sensu vocem accepisse videtur, dum ad verba Joannis evangelistæ *Evang. cap. 1, vers. 1*, hæc scribit (29): Τὴν γὰρ ἰδιότροπον αὐτοῦ ὑπόστασιν ἐδήλωσεν, εἰπὼν, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, id est: « Proprio modo constantem ejus (Filii) hypostasim significavit, dicens, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* » Et, si Magno Basilio, potius quam nupero Jesuitæ Petavio, fides habenda sit, eodem sensu vocabulum intellexerunt, juxta antiquum scilicet in Ecclesia usum, Patres Nicæni, cum in Symbolo anathematizarunt eos, qui dicerent Filium esse ἐξ ἐτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας, « ex alia hypostasi sive substantia » quam Patris. Nam Basilius in epistola 78, referens Marcellum Ancyranum, et alios quosdam Sabellianæ fautores hæresis, ex illis Nicæni concilii verbis patrociniū quærivisse; οὐσίαν et ὑπόστασιν negat ἐκ παραλλήλου, et tanquam idem significantes voces a Patribus adhibitas fuisse. Quod hoc ratione probat: Εἰ γὰρ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἐδήλου ἐννοίαν αἱ φωναί, τίς χρεια ἦν ἐκατέρων; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι, ὡς τῶν μὲν ἀρνούμενων τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Πατρὸς, τῶν δὲ λεγόντων οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως· οὕτως ἀμφοτέρα ὡς ἀλλότρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος ἀπηγόρευσαν. Id est, « Si unam et eandem rem significaverunt voces illæ, quid attinebat simul illas adhiberi? Sed perspicuum est, eo quod alii negarent Filium e substantia esse Patris; alii neque ex ejus substantia, et ex alia insuper hypostasi esse dicerent: utramque illos opinionem tanquam alienam a sensu ecclesiastico rejecisse. » Libet vero hic obiter argumenta præcipua, quibus hanc M. Basilii sententiam convellere Petavius conatus est *De Trinit.*, lib. iv, cap. 2, num. 6, paucis ad examen revocare. « Primo, inquit, contra solum Arii dogma Symboli clausulam addidisse Patres liquido constat. » Poteram interrogare Petavium, unde id liquido constat? Certe liquidissimo constat, Patres in suo Symbolo quanquam Arii dogma præcipue impugnare intenderint, aliorum tamen hæreses alicubi perstringere. Sic cum definiunt per Filium facta fuisse omnia, non Arianos, quippe qui hoc nun-

(29)

Eccles. hist. lib. 1, cap. 4.

quam negarint; sed Ebionæos, Artemonitas, Samaritanos, et ejusdem monetæ alios hæreticos feriunt. Sed esto, clausulam istam contra solum Arianorum dogma a Patribus additam fuisse (quod verissimum esse puto); quid tum? Ariani, inquit Petavius, non docuerunt Filium ab alia persona quam Patris originem traxisse. Respondeo, neque docuisse Arianorum quempiam, Filium ex alia substantia originem traxisse, si rigide et exacte loqui velimus. Verum ut omnes Ariani negarunt Filium e substantia Patris natum; ita quidam ullo modo ex ipso Patre, sive ex hypostasi Patris natum illum fuisse pernegarunt. Scilicet duxerunt in primis Ariomanitarum classes: alii fatebantur quidem Filium ex ipsa Patris hypostasi peculiari modo natum fuisse, non ut cæteræ creaturæ, ex nihilo factum; sed negabant tamen Filium ex Patris substantia progenitum; virtutem tantummodo aliquam paternam illum esse existimantes, non paternæ substantiæ ἀπόρροιαν: alii ne ex ipso Patre peculiari modo genitum fuisse Filium faterentur; sed plane ex non existentibus factum, ut cæteræ creaturæ, rotunde pronuntiarunt. Priores illi Semiariani dicti fuere, quorum sententiam, ex ipsorum confessione apud Epiphanium hæres. LXXIII, num. 2 et seqq., sic paucis optime explicavit alibi ipse Petavius his verbis: « Ibi, inquit *De Trinit.* lib. 1, cap. 40, num. 7, multa catholico dogmati quam simillima proferunt. In primis quod Filium negant esse creaturam, eo quod verus sit Filius: ac vera generatione productus, non tropica illa, qua creatæ res a Deo genitæ dicuntur: sed vere esse Patrem. Quem et ex sese genuisse Filium fatentur, idque ante omnem cogitationem, et omnes rationes, et tempora, et sæcula. Hæc sunt specie ipsa plausibilia, et ad catholicam professionem quam proxime accedunt. Sed deest tamen hoc illis, in quo fidei robur caputque consistit, quod Filium ex τῆς οὐσίας genitum a Patre esse non confitentur, sed ex τῆς ὁμοιότητος τοῦ Πατρὸς, ex similitudine Patris; nempe ἐνεργείᾳ γεννητικῇ, actione et efficientia genituali. Siquidem Patrem aiunt varias actiones habere, unam κτιστικὴν creatricem, alteram γεννητικὴν generatricem, quæ producit Filium, tum non eandem οὐσίαν in utroque esse statuunt, sed duas inter se similes. » Utramque itaque factionem Arianorum feriunt Patres Nicæni in verbis illis, ἐξ ἄλλης ὑποστάσεως, ἢ οὐσίας: nempe tum illos, qui Filium ex persona Patris sive ex ipso Patre ullo modo natum fuisse negabant, et ex nihilo factum dicebant: tum etiam eos, qui Filium ex ipso Patre peculiari modo natum cum faterentur; tamen ἐξ οὐσίας « e substantia » Patris progenitum, ac proinde Patri ὁμοούσιον pernegabant. Ut rem extra omnem controversiæ aleam ponam, confessio Arianorum per Marim, Theodorum et Marcum Constantii imperatori oblata, ab Athanasio lib. *De synodo Arim.* et

A *Selenc.* recitata, hæc in fine habet: (30) Τοὺς ἐκ λέγοντας ἐξ οὐκ ὄντων τὸν Υἱὸν, ἢ ἐξ ἐτέρας ὑποστάσεως, καὶ μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ, [καὶ] ἦν ποτὲ ὅτι οὐκ ἦν, ἀλλοτρῶς οἶδεν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία. Id est, « Eos porro qui dicunt Filium ex non existentibus, sive ex alia hypostasi, et non ex Deo esse, et fuit tempus quo nondum erat Filius, alienos a se censet catholica Ecclesia. » Eadem plane exhibent Confessio per Eudoxium, Martyrium, et alios in Italiam missa, et Confessio Sirmiensis, quæ apud Athanasium ibidem sequuntur. Vides autem hic, Arianos illos negasse Filium, ex nihilo creatum, sive factum; et fassos fuisse Filium ἐξ ὑποστάσεως: « ex hypostasi » Dei Patris, sive ex ipso Deo natum: cum tamen certissimum sit eosdem hæreticos nunquam fassos, nunquam fassuros fuisse Filium ἐξ οὐσίας « e substantia » Patris progenitum. Recte itaque atque erudite voces ὑπόστασις et οὐσία in Symbolo Nicæno distinctit Basilii: temere vero prorsus, observationem illam magni doctoris carpsit Jesuita Petavius. Quod vero ad Basilii rationem, nempe, Patres Nicænos in tam brevi Symbolo, duas istas voces simul adhibituros non fuisse, si eadem esset ambarum significatio, respondet Petavius; id facile refellitur. « Si, inquit, Basilii ista ratio valeret, ne illud quidem reprehensionis expers foret, quod in eodem Symbolo, cum Patres dixissent, damnare se illos, qui fuisse aliquando putarent, quando non erat Filius, statim id subjiciunt, quod idem significat, et antequam nasceretur, non erat: necnon quia ex nullis substantibus factus est. » Sed nego verba illa « antequam nasceretur, non erat, » idem prorsus significare, quod priora, « erat quando non erat. » Nam prior sententia Filii existentiae initium indefinite tribuit; altera punctum ipsum, ut ita dicam, initii illius designat. Equidem sensus in verbis posterioribus latet, qui etiam Petavii acumen fugit; quinam vero ille sit, infra commodiori loco fuisse explicabimus. Neque verum est in verbis consequentibus, « quia ex nullis substantibus factus est, » rursus idem plane repeti. Nam ex grege Arianorum fuere nonnulli (ipso Petavio alibi id notante) quos postea Psathyrianos appellatos fuisse scribit in IV lib. *De hæres.* Theodoretus, qui ut Patrem existitisse semper, ita Filium semper ab eo creatum fuisse dicerent: nihil enim apud Deum aliud esse gignere, quam creare. Isti non dixerunt fuisse quando Filius non erat: dixerunt tamen Filium ex non existentibus factum.

Cæterum etiam Gelasius Cyzicenus in actis concilii Nicæni part. II, cap. 12 ex totius synodi mandato ac decreto respondentem Hosium inducit, ac Τριᾶδα ὑποστάσεων prædicantem: quod et postea per Leontium episcopum Patres profitentur ibid. cap. 21. Hinc Anastasius Sinaita in 'Οδοῦν. cap. 21, scripsit Nicænos Patres definitisse τρεῖς εἶναι ὑποστάσεις, ἧτοι πρόσωπα ἐπὶ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίας (31)

(30) Vide Athanas. tom. I, p. 895.

(31) Bullus, *De Filii τῷ συντάξει*, cap. 2, num. 2 et seqq.

Τριᾶδος, id est, « Tres esse hypostases, sive personas in sancta et consubstantiali Trinitate. » Horum auctoritatem contempsit Petavius, iis scilicet argumentis fretus, quibus se Basili sententiam refutasse frustra gloriatur. Certe Eusebius Cæsariensis (qui synodo Nicænae interfuit, quoque nemo melius antiquum vocis ὑποστάσεως in Ecclesia usum intellexit) in litteris suis ad Eustathium Antiochenum (referente Socrate *Eccles. hist.* lib. 1, cap. 23) confessus est ἐνυπόστατόν τε καὶ ἐνυπάρχοντα τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἕνα τε Θεὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν εἶναι, id est, « Filium Dei propriam hypostasim et subsistentiam habere, Deumque in tribus hypostasibus unum esse. » Atque hoc sensu sine offensione usurpari perseverasset (ut arbitrator) vox ὑπόστασις, nisi Ariani ipsam abusi fuissent ad propagandam hæresim suam, pro natura ac substantia in generaliori significatione accipientes, ac docentes Patrem et Filium duas esse hypostases, hoc est, naturas ac substantias diversas, a se invicem discrepantes. Adversus hos enim catholici doctores affirmarunt in concilio Sardicensi, Patris et Filii μίαν esse ὑπόστασιν. Digna sunt, quæ a nobis hic describantur Patrum Sardicensium verba hac de re (32) in epistola sua synodica apud Theodoretum *Eccles. Hist.* lib. II, cap. 8 : Τὸ τῶν αἰρετικῶν σύστημα φιλονικεῖ, διαφόρους εἶναι τὰς ὑποστάσεις τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ εἶναι κεχωρισμένα· ἡμεῖς δὲ ταύτην παρελήφαμεν καὶ δεδιδάγμεθα, καὶ ταύτην ἔχομεν τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν παράδοσιν καὶ πίστιν καὶ ὁμολογίαν, μίαν εἶναι ὑπόστασιν, ἣν αὐτοὶ οἱ αἰρετικοὶ οὐσίαν προσαγορεύουσι, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Id est, « Hæreticorum factio pertinaciter asseverat, Patris ac Filii et Spiritus sancti diversas esse hypostases, a se invicem separatas. Nos vero hanc a majoribus accepimus ac didicimus, et hanc tenemus catholicam atque apostolicam traditionem et fidem ac professionem, unam esse hypostasim, quam ipsi hæretici substantiam appellant, Patris ac Filii et Spiritus sancti. » Hic Patres diserte monent se Patrem, Filium et Spiritum sanctum μίαν ὑπόστασιν dixisse eo tantum sensu, quo hæretici vocem ὑπόστασιν pro οὐσίᾳ acceperunt : significantes nimirum se alium ejus vocabuli sensum, apud veteres Ecclesiæ doctores catholicos receptum (quippe a quibus usurpatum fuerit pro persona sive subsistentia) non ignorasse, eumque lubentes amplexuros fuisse, ac fassuros, juxta istam vocis acceptionem, tres esse in divinitate personas sive subsistentias. Hinc tamen natum fuisse constat triste illud discordium, quod postmodum Orientis adeoque Occidentis Ecclesias turbavit, de una sive tribus hypostasibus divinis : dum scilicet alii cum Patribus concilii Sardicensis loqui amaverunt ; alii vero veterem vo-

(32) In epistola sua synodica apud Theodoretum. Seu potius in Appendice ad epistolam a quibusdam adjecta, reliquis episcopis reclamantibus. Vide Athanas. epist. synodica ad Antiochenes pag. 376, edit

A cabuli usum et significationem retinuerunt. Quem usum sua tandem auctoritate confirmavit concilium Constantinopolitanum primum in epist. synod. apud Theodoretum *Eccles. hist.* lib. v, cap. 9. Cæterum Ariani tandem etiam vocem ὑποστάσεως, una cum οὐσίας vocabulo, e symbolis suis abjiciendam decreverunt. Nam in confessione Constantinopoli scripta ab Acacio, Eudoxio aliisque, qui Seleuciensis synodi decreto damnati, ad imperatorem confugerunt, prope finem sic definiunt : (33) Τὸ δὲ ὄνομα τῆς οὐσίας, ὅπερ ἀπλούστερον ἀπὸ τῶν Πατέρων ἐτέθη, ἀγνοούμενον δὲ τοῖς λαοῖς, σκάνδαλον ἔφερε, διότι μηδὲ αἱ Γραφαὶ τοῦτο περιέγουσιν ἤρσαε περιαιρεθῆναι. — Καὶ γὰρ οὐδὲ ὀφείλει ὑπόστασις περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ὀνομάζεσθαι· ὅμοιον δὲ λέγομεν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. Id est, « Nomen porro substantiæ, quod simplicius a Patribus editum, et ignotum populis, scandalum affert ; quoniam in sacris litteris non continetur, placuit de medio tolli. — Imo ne ὑπόστασις quidem de Patre, Filio et Spiritu sancto nominari debet. Similem autem dicimus Patri Filium, » etc. Quo decreto Ariani illi priores suas confessiones, in quibus dixerant, Filium etiam non ἐξ οὐσίας, tamen ἐξ ὑποστάσεως Dei Patris genitum esse, omnino resciderunt.

2^a Præmissa hac admodum proluxa, neque tam utili minus, dissertatione generali de antiquo usu ecclesiastico vocum οὐσία et ὑπόστασις tandem ad Origenem redeo. Certum est vocabulum ὑπόστασις apud ipsum vel pro subsistentia vel pro re singulari et individua, per se subsistente, quæ in iis quæ intellectu prædita sunt, idem est ac quod personam hodie dicimus, passim usurpari. Imo non memini me usquam vocem aliter ab ipso, ubi de Trinitate loquitur, acceptam legisse. Unde vir magnus Hugo Grotius in Notis ad Joan. cap. 1, vers. 2, et *Epist. ad Hebræos*, cap. 1, vers. 3, affirmat eam vocis ὑποστάσεως significationem ab Origene primam (quod tamen verum esse non puto) ex Platonicis in Ecclesiæ usum tractam fuisse. Ad locum ab Huetio notatum quod attinet, nihil manifestius quam Origenem ibi affirmare Patrem et Filium duos esse τῆ ὑποστάσει eodem ἑκαστῷ, quæ hæretici, quos ibidem perstringit, id negarunt. Quinam vero isti ? Procul dubio Noetiani et alii, qui Deum esse μονοπρόσωπον docuerunt, ac tantum μίαν ὑπόστασιν, hoc est, personam unam in divinitate agnoverunt. Quod vero præterea objicit Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 3, p. 116, Origenem, cum unum esse concordia et consensu dixerit Patrem et Filium, aliam omnem videri respuisse unitatem, id sane levis est momenti. Nam qui tantum unitatem consensus inter Patrem et Filium, aliquo in loco exprimit, non statim is censendus est, omnem aliam unitatem prorsus igno-

Paris. BULLUS.

(33) Apud Athanas. *De synod. Arimin. et Seleuc.* tom. I, p. 106.

rasse. Deinde Origenis sexcentis aliis in locis Patrem et Filium ὁμοουσίους, si rem quæ voce significatur, spectes, agnovit; sapius etiam in terminis, ut loquuntur, τὸ ὁμοούσιον confessus est, citante Pamphilo martyre, et attestante Rufino. Idem de Novatiano, sive auctore libri *De Trinitate* inter opera Tertulliani, quem ob similem locutionem notat Huetius ibidem quo supra, suo loco luculenter ostendam. Porro Origenes tomo primo in *Joannem* de Valentianis, ejusdemque farinae aliis hæreticis locutus, ait num. 23, pag. 25, 26: Χρῶνται τῷ Ἐξηρεύξωτο ἢ καρδίᾳ μου λόγον ἀγαθόν, οἴμενοι προφορᾶν πατρικὴν, οἷον ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν, αὐτῶν, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδάσκιν, οὐδ' οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν. Id est, « Utuntur dicto illo, *Eructavit cor meum verbum bonum*⁶¹: existimantes Filium Dei paternam prolationem esse, tanquam in syllabis positam: unde hypostasin illi, si accurate ipsos interrogemus, non tribuunt, neque substantiam ejus explanant. » Hic fatetur Huetius ibidem quo supra, *Origenian.* p. 116, ὑπόστασιν ab οὐσίᾳ distingui quidem; sed ait, non sumi pro *persona*, sed *subsistentia*. Verum apud veteres, ubi de Trinitate loquuntur, quid, quæso, differt *persona* a *subsistentia*? Nimirum illi, ut recte observavit Petavius *De Trinit.*, lib. iv, c. 3, num. 6, « *subsistentiam* » pro concreto, quod dici solet, nomine sumpserunt, et cum *persona* confuderunt. Deinde in loco Origenis, quem reprehendit Huetius, accipiat igitur ὑπόστασις pro « *subsistentia*, » ut dicantur Pater et Filius duo τῇ ὑπόστασι: « *subsistentia*: » an quisquam Catholicus id culpet? Imo nonne hæreticus est, qui neget? Verum acrius insurgit Huetius *Origenian.* quæst. ii, num. 3, pag. 117. « Quid, inquit, defensionem prebere conamur Origeni, cum suam ipse causam prodat tom. ii in *Joan.*, num. 5, pag. 61, ubi quemdam impugnans δογματίζοντα, μηδὲ οὐσίαν τινὰ ἰδίαν ὑφεισάναται τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑτέραν παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν: post aliqua addit: Ἡμεῖς μέντοι γε τρεῖς ὑπόστασις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, κ. τ. λ., id est, « Nos autem qui tres personas esse Patrem, Filium et Spiritum sanctum persuasi sumus, » etc. Quibus significat ab eo qui unicam in Trinitate οὐσίαν ponit, se dissentire, et tres ὑπόστασις admittere, hoc est, tres οὐσίας. Nam si ἰδιότητας, hoc est, personas significaret vox ὑπόστασις, neutiquam exprimeret dissensum suum ab eo, qui unius οὐσίας Trinitatem esse volebat. » Atqui, inquam ego, ex hoc loco nihil aliud colligi potest, quam adversarium, quem ibi impugnat Origenes, οὐσίας nomine hypostasim sive personam intellexisse, quod et ab aliis multis, etiam Catholicis, factum, supra ostendimus. Scilicet adversarius, contra quem disputat ibi Origenes, fuit revera ex

⁶¹ Psal. xlii, 1.

Noeti schola, qui dicebat, Spiritum sanctum a Patre et Filio nullatenus differre, sed τὸ αὐτὸ εἶναι τῷ Πατρὶ, « prorsus idem esse quod Pater, » referente ibidem ipso Origene. Adversus hunc ostendit eo in loco Origenes, quod sine controversia Matth. xii, 32, distinctio declaretur Spiritus sancti a Filio; indeque concludit Spiritum sanctum ut et Filium etiam, a Patre persona differre. Tum subjungit, et se, et alios Catholicos credere, Patrem, Filium et Spiritum sanctum esse τρεῖς ὑποστάσεις, « tres subsistentias. » Nimirum ὑπόστασις apud Origenem fere constanter significat sive subsistentiam in abstracto, sive rem singularem et individuum per se subsistentem, quæ in iis, quæ vita et intellectu gaudent (ut sapius dixi), idem est quod *persona*.
 B Sed quorsum hisce lectorem ambagibus detineamus? Exstat locus in Græcis Origenis Commentariis ab ipso Huetio editis, qui nostram Origenianam sensus interpretationem apertissime confirmet. Nam tomo x in *Joannem*, num. 21, pag. 199, quosdam notat Origenes (nempe ex Noetianis), qui ex locis Scripturæ quibusdam male intellectis ostendit existimant, μὴ διαφέρειν τῷ ἀριθμῷ τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐν, οὐ μόνον οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμένῳ τυγχάνοντας ἀμφοτέρους, κατὰ τινὰς ἐπινοίας διαφόρους, οὐ κατ' ὑπόστασιν λέγεσθαι Πατέρα τὸν Υἱόν: id est, « Numero non differre Filium a Patre, sed utrumque unum non modo substantia, sed et subjecto existentes, secundum quasdam notiones diversas, non secundum hypostasin, Patrem et Filium dici. » Quibus ipse respondet: Λεχτέον πρὸς αὐτοὺς πρῶτον μὲν ἕτερον εἶναι τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι ἀνάγκη τὸν Υἱὸν Πατρὸς εἶναι Υἱόν, καὶ τὸν Πατέρα Υἱοῦ Πατέρα, id est, « Ad hos dicendum primo, alium esse Filium a Patre, et quod necessario Filius sit Patris Filius, et Pater Filii sit Pater. » Hic οὐσία et ὑπόστασις clare distinguuntur, plane quemadmodum a nobis hodie fit; et Origenis aliorumque Catholicorum sententia a Noetiana accurate discriminatur. Docebant Catholicici Patrem et Filium unum quidem esse substantia (hoc est, ὁμοουσίους), sed hypostasi et subjecto duos: contra hæretici contendebant, Patrem et Filium non modo substantia, sed etiam hypostasi unum esse, ac tantum secundum diversas notiones sive conceptus nostros distingui, atque alio respectu nunc Patrem, nunc alio Filium dici. His certe nihil manifestius. Quod vero de antiquo vocis ὑπόστασις in divinis usu ecclesiastico, fusius fortasse quam proposita objectio postularet, disseruerim; id, uti spero, haud molestum erit lectori cordato, qui secum animo reputaverit, quam hic non modo a vulgo theologorum, sed etiam a viris eruditissimis tota via erretur.

§ XII. Sequitur alia Huetii objectio desumpta ex verbis Origenis lib. vii *contra Cels.*, num. 14, p. 752, nempe hisce: Ἐστω δὲ, τινὰς ὡς ἐν πλήθει

πιστευόντων, καὶ δεχομένων διαφωνίαν, διὰ τὴν προπέτειαν ὑποτίθεσθαι τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν· ἀλλ' οὐτὶ γε ἡμεῖς τοιοῦτον, οἱ πειθόμενοι αὐτῷ λέγοντι, Ὁ Πατήρ, ὁ πέμψας με, μεθ' ἧν μου ἔστιν, id est: « Esto autem non deesse quosdam, ut in tam numerosa credentium multitudine, qui discrepantes ab aliis temere affirmant, quod Servator sit ille universorum Deus: nos, certe hoc non facimus, qui credimus ipsi dicenti, *Pater qui misit me, major me est* ⁸². » Ad quæ hæc adnotat cl. Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 7, pag. 121: « Affirmabant quidam Christum esse universorum Deum, idque vere et orthodoxe. Pertinet illud sane ad divinam Christi naturam, non ad humanam. Negat e contrario Origenes Servatorem esse universorum Deum, quod inde probat, quia Patre minor sit, qui est universorum Deus. Divinæ ergo Christi naturæ detrahit supremam illam θεότητα supra res universas, et Patri addicit; proindeque μεγέθει τινί, et ut Deum Deo, inferiorem Patri Filium statuit, non ut hominem Deo. » Sed 1° gravissime errat vir doctissimus (quod pace ejus dixerim), in eo quod putet, quos hic perstringit Origenes, vere et orthodoxe affirmasse, Filium esse universorum Deum. Nam discrete loquitur Origenes de paucis quibusdam inter Christianos, qui in eo quod affirmabant, a reliqua credentium « numerosa multitudine, » hoc est, a catholica Christi Ecclesia discrepabant. Quin etiam, si antecedentia et consequentia apud Origenem legeris, comperies quæ ibi Celsus Christianis objicit, esse omnino ex hæreticorum fabulis desumpta. Quinam vero isti, qui heterodoxe, et a communi Christianorum consensu abeuntes, affirmarunt Servatorem esse ipsum universorum Deum? Puto hæreticos designari, qui Origenis temporibus Noetianorum appellatione noscebantur, qui docebant Filium esse ipsum Deum Patrem, qui διακριτικῶς solebat ab ejus ævi Catholicis ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεός, « universorum Deus » appellari. Certe Justinus verbis non absimilibus id genus hæreticorum, alio nomine ipsius ætate cognitorum, impiam vesaniam in *Apologia* quæ dicitur secunda his verbis notat pag. 96: Οἱ γὰρ τὸν Υἱὸν Πατέρα φάσκοντες εἶναι, ἐλέγχονται, μήτε τὸν Πατέρα ἐπιστάμενοι, μήθ' ὅτι ἔστιν Υἱὸς τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων γινώσκοντες· ὁ δὲ καὶ Λόγος πρωτότοκος ὢν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ὑπάρχει, id est: « Qui enim Filium Patrem esse dicunt, comperiuntur neque Patrem scire, neque Filium Patri universorum esse nosse: qui, quod Verbum Dei primogenitum sit, Deus etiam ipse est. » Ubi tum Filium a Patre universorum distinguit, et esse ipsum Deum Patrem contra hæreticos negat: tum etiam Filium, perinde ac Patrem, Deum revera esse, utpote ex ipso Deo Patre genitum, agnoscit. Fortassis vero Marcionitas, et alia id genus hominum monstra, in loco citato ferit Origenes, qui docebant Servatorem non esse Dei illius,

A qui mundum condidit, Filium; sed ejus Dominum, eoque superiorem, eoque nomine universorum Deum. Sane de his agi in antecedentibus et consequentibus manifestum est. Secundo lo, quod Origenes in loco citato dicit, Filium etiam qua Deus est (hoc est, Deus ex Deo) Patre minorem esse (quod reprehendit Huetius); plane catholicum esse, atque etiam a Patribus, qui post Nicænum concilium Arianam hæresim acerrime impugnarunt, defensum, infra ad sectionem 4, cap. 2, num. 6, ostendemus. Ubi etiam luculentissime probabimus, Origenem in libris *contra Celsum*, cum Deum Patrem κατ' αἰτίαν Filio majorem statuerit, κατὰ φύσιν tamen Patrem et Filium pares omnino esse et æquales agnovisse.

§ XIII. Tertio reprehendit Huetius verba Origenis in libro *v contra Celsum*, ubi sic scribit n. 41: Ὁ Σωτῆρ ἡμῶν καὶ Κύριος, ἀκούσας ποτὲ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, φησὶ, *Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ.* Εἴπερ δὲ τοῦτ' εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν ὁ Υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς· πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνούσιν εἶπεν ἦλιος, *Τί με προσκυνεῖς; Κύριον γὰρ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις* x. τ. λ. Id est, « Servator noster et Dominus, appellatus aliquando præceptor bonus, ad Patrem suum remittens eum qui se sic appellaverat, inquit, *Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus* ⁸³, nempe Deus Pater. Quod si id merito, ut imago bonitatis Dei, dixit dilectus Patris Filius, annon justius sol diceret suis adoratoribus, quid me adores? *Dominum Deum tuum adorabis* ⁸⁴, » etc. Ad quæ hæc adnotat vir doctissimus *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 15, pag. 126: « Bonitatem illam, quæ Deo Patri convenit, Christo detrahit, non tantum quatenus homo est, sed etiam quatenus imago est bonitatis Dei, hoc est, quatenus est Deus. » Quasi scilicet Christus etiam quatenus homo est, non singulari ratione esset bonitatis Dei imago. Quis vero credat, Origenem stupidi adeo ingenii fuisse, ut non intellexerit, textum illum evangelistæ ad Christi οἰκονομίαν, in assumpta natura humana susceptam, omnino pertinere? Imo Origenes ibidem discrete monet, se Christum ita loquentem inducere, tanquam παράδειγμα exemplum, quod scilicet hominibus, ipse Christus inter homines versatus, exhibere voluit. Quod si daremus, Origenem ibi loqui de Christo quatenus Deus est, equidem recte dicitur Filius imago bonitatis paternæ, adæquata scilicet et perfecta; et tamen quatenus Patris imago est, non ipse Pater, hoc est, quatenus ex paterno fonte bonitatem suam, ut et cætera divinæ naturæ attributa, adeoque ipsam divinam naturam derivatam habet, atque in secundo signo originis (ut loquuntur scholastici) deitatem possidet; haud minus recte ea ratione Patri primas tribuere potuit. Quod vero ex istis verbis colligit Huetius, nempe

⁸² Joan. XIV, 28. ⁸³ Marc. x, 18; Luc. XVIII, 19. ⁸⁴ Deut. vi, 13; Matth. iv, 10.

Origenem omnino bonitatem illam, quæ Deo Patri convenit, Christo detraxisse, ac sensisse (quod mox ibidem dicit idem Huetius), Filium esse tantum paternæ bonitatis particulam et auram quamdam imperfectam; a mente ipsius Origenis prorsus alienum esse (si modo mens ac sententia ejus ex libris *contra Celsum* æstimanda sit), certissimum est. Nam cum in locis a nobis superius adductis clare doceat Origenes, Filium esse, perinde ac Patrem, verum Deum, increatum, immortalem, immutabilem, impassibilem, immensum, ubique præsentem, atque undequaque beatum et perfectum; qua is ratione potuit in eodem libro bonitatem, quæ Patri convenit, Filio, qua Deus est, detrudere? Sed supra num. 6, etiam Adamantium audivimus in lib. III *contra Cels.*, num. 41, dicentem, Filium Dei esse τὸν αὐτολόγον, καὶ τὴν αὐτοσοφίαν, καὶ τὴν αὐτολήθειαν, id est « ipsam (sive absolutissimam) illam rationem, ipsam illam sapientiam, ipsam illam veritatem. » Quidni igitur Filius dicatur ipsa sive absolutissima bonitas, non bonitatis alicujus superioris particula atque aura quamdam imperfecta? Scilicet omnium attributorum divinorum par est ratio. Sic in libro V *contra Celsum*, num. 39, pag. 608, unde hæc criminatio desumpta est, iterum Origenes Filium dicit τὸν αὐτολόγον, καὶ τὴν αὐτοσοφίαν, καὶ τὴν αὐτοδικαιοσύνην, id est, « ipsam illam rationem, ipsam illam sapientiam, ipsam illam justitiam. » In quæ Origenis loca quisquis luculentum commentarium cupit, adeat M. Athanasiam in *Oratione contra gentes* (54), ubi sic de Filio Dei scribit: Δύναμις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ σοφία, καὶ λόγος, οὐ κατὰ μετοχὴν ταῦτα ὄν, οὐδὲ ἐξωθεν ἐπιγινόμενων τούτων αὐτῷ κατὰ τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας, καὶ σοφισμένους δι' αὐτοῦ, καὶ δυνατοῦς, καὶ λογικοῦς ἐν αὐτῷ γινόμενους· ἀλλ' αὐτοσοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις ἰδία τοῦ Πατρὸς ἐστίν, αὐτοφῶς, αὐτολήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή· καὶ μὲν καὶ χαρακτήρ, καὶ ἀπαύγασμα, καὶ εἰκὼν· καὶ συνελόντι φράσαι, καρπὸς παντέλειος τοῦ Πατρὸς ὑπάρχει, καὶ μόνος ἐστὶν ὕψος, εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς. Id est, « Potentia autem Patris dicitur, et sapientia et ratio, non ideo quod aliqua tantum ex parte istarum rerum communionem adipiscatur, aut ista aliunde ipsi supervenirent; quemadmodum qui ipsius sunt participes, per ipsum sapientes, potentes ac rationales efficiuntur: sed propterea quod sit ipsa sapientia, ipsa ratio, ipsa propria potentia Patris, ipsa lux, ipsa veritas, ipsa justitia, ipsa virtus, et character, et splendor, et imago Patris: et, ut verbo dicam, fructus Patris undecunquæ perfectus, ac solus Filius, et invariabilis imago Patris. »

§ XIV. Doctissimi Huetii vestigia adhuc premo, qui se, missis ambagibus, ipsa Origenianæ doctrinæ penetralia scrutaturum professus, notat *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 24, pag. 132, « credidisse

Origenem Filium manasse de Dei substantia, sic tanquam lucem de sole, atque ejusdem esse ac Patrem substantiæ, quia lux ejusdem est substantiæ, ejus sol; et rursus Filium a Patris substantia et divinitate segregasse; quia ut a sole per effluvia profecta est lux, secreta ab eo et seposita dici potest; præterea Patre inferiorem esse Filium, quia sol luce nobilior est et dignitate superior. » Antea ex eodem simili ab Origene usurpato collegerat, num. 42, pag. 123, « Trinitatem ab Origene in partes sectam, et essentiæ ac divinitatis quibusdam veluti gradibus distinctam fuisse. » Verum hoc non est (quod salvo honore viri laudatissimi dictum velim) ipsa Origenianæ doctrinæ penetralia scrutari; sed ea potius rimari et suspicari, de quibus ipse Origenes ne per somnium quidem unquam cogitavit. Fateor generationem Filii ex Patre illustrari ab Origene, etiam in libris *contra Celsum*, similitudine radii sive splendoris a sole, sive alio corpora lucido, projecti. Sed quid tum? Annon Patres catholici omnes, tam qui ante, quam qui post concilium Nicænum scripserunt, eodem simili usi sunt? Nonne ipsi Patres Nicæni, idque in ipso symbolo suo dixerunt, Filium Deum ex Patre Deo nasci, ut lumen de lumine? Et quid demum Epistolæ ad Hebræos divino scriptori fiet, qui non veritus est Filium Dei nuncupare ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, splendorem paternæ gloriæ, cap. I, vers. 3? Duo certe porismata, quæ ex hac comparatione deducit, Origenique affingit Huetius, a mente Origenis omnino aliena sunt. Primum est, Filium a Patre dividi et separari ut partem divinæ essentiæ a tota, adeoque Dei essentiæ in partes sectam esse. Sed quis credat, Origeni, viro sane non indocto, tam insulsam blasphemiam venire in mentem potuisse? Quoties vero in scriptis suis istam blasphemiam expresse repudiavit Adamantius! Sic (ut alia loca sexcenta omittam) in libro IV *contra Cels.*, num. 4, pag. 510 (quem locum jam supra in hoc capite, num. 7, integrum adduximus) Epicureos et Stoicos irridet, quod non potuerint τρανώσαι τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντῃ ἀφθάρτου, καὶ ἀπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαίρετου, id est, « Clare Dei naturam intelligere, nempe quod is sit omnino incorruptibilis, et simplex, nec compositus, nec divisibilis. » Mox addit Filium Dei in forma Dei, hoc est, in essentia divina subsistere, prout et ipsum juxta eum Patre immutabilem esse. Nihil autem expressius huic commento repugnat, quam verba Origenis, quæ ex lib. II *sup. Joan.*, pag. 92, citat Pamphilus in *Apolog.* nempe hæc: « Unigenitus ergo Deus Salvator noster solus a Patre generatus, natura et non adoptione Filius est. Natus autem ex ipsa Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim divisibilis est divina natura, id est, ingenti Patris, ut putemus vel divisione, vel imminutione substantiæ ejus, Filium esse progenitum. » Vide

(51) Tom. I, p. 51.

hujus cap., num. 19, in fine. Ad alterum Huetii collarium quod attinet, nempe Filium ab Origene Patre inferiorem statui, infra suo loco evidentissime ostendam, nunquam statuisse Origenem, Patri Filium esse imparem juxta essentiam, sed tantum originis respectu, nempe quatenus Pater est auctor et principium Filii. Verbo dicam, Origenes aliique catholici Patres simile illud solis et radii, lucis et splendoris usurpantes, hæc tantum significare voverunt, neque aliud quidquam ipsis in mentem venit : 1° Patrem esse πηγὴν θεότητος, « fontem divinitatis, » quemadmodum sol fons est splendoris ex ipso emissi ; 2° Filium esse ejusdem naturæ ac substantiæ, cujus est Pater ; utpote de ipsa Patris essentia genitum, ut lumen ex lumine manat ; 3° Filium neutiquam a Patre suo divisum ac separatum existere ; quemadmodum nec radius a sole, nec splendor a luce disjungitur ; 4° denique Filium sine alteratione et diminutione diviniæ essentia ex Patre nasci. Equidem hos animi nostri conceptus, de adoranda generatione Filii Dei, mirum in modum adjuvat similitudo ista ; unde et a Patribus Nicænis in ipsa confessione sua adhibita fuit.

§ XV. Restat quinta atque ultima criminatio, quam ex libris *contra Celsum* Origeni intentat Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 29, pag. 136, nempe, docuisse ipsum « humiliori Patrem obsecratione venerandum esse quam Filium. » Genuinam hanc fuisse Origenis sententiam duobus præcipue locis ex iisdem libris probat. Alter locus invenitur in libro quinto, num. 4, pag. 580, ubi sic Origenes disserit : Πᾶσαν μὲν δέησιν γὰρ καὶ προσευχὴν, καὶ ἐντευξιν, καὶ εὐχαριστιαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμφύχου Λόγου Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσομεν, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐν δυνάμει κατακοῦειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολέξεως, καὶ καταχρήσεως · id est, « Omnes enim deprecationes, et petitiones, omnes interpellationes et gratiarum actiones fundendæ sunt Deo, rerum omnium Domino, per majorem omnibus angelis summum Pontificem, vivum Verbum et Deum. Verbum quoque illud deprecaturi sumus, interpellabimus, et ei gratias agemus, preces etiam offeremus, modo intelligamus, quomodo hæc accipiantur vel abusive, vel proprie. » Ubi, inquit Huetius, orationem proprie Deo Patri fundi jubet ; improprie vero et χαταχρηστικῆν, Filio : illi ut summo Deo, honorum datori ; huic tanquam μεσίτη, qui preces nostras Deo offerat. Locum alterum legas lib. VIII, num. 13, pag. 751 : Διὰ τὸν ἕνα Θεόν, καὶ τὸν ἕνα Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ Λόγον, καὶ εἰκόνα ταῖς κατὰ τὴ δύνατὸν ἡμῖν ἰκεταῖς καὶ ἀξιῶσαι σέβωμεν, προσάγοντες τῷ Θεῷ τῶν ὄλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ· ἢ πρῶτον προσφέρωμεν αὐτὰς, ἀξιοῦντες αὐτὸν ἰλασμὸν ὄντα τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, προσάγαγεῖν ὡς ἀρχιερεὰ τὰς εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντευξίαις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι

⁶³ I Joan. II, 2

(55) Vide quæ de primitivæ Ecclesiæ δοξολογίαις observavimus supra cap. 3, num. 6.

Θεῷ · id est, « Sed unum Deum, et ejus Filium ac Verbum imaginemque, quantum possumus, supplicationibus et honoribus veneramur, offerentes Deo universorum Domino preces per suum Unigenitum : cui prius eas offerimus, rogantes ut ipse, qui est, *propitiatio pro peccatis nostris* ⁶³, dignetur tanquam Pontifex preces nostras, et sacrificia, et intercessionem offerre Deo optimo maximo. » Miror hæc Origenis loca viro docto offendiculo esse, in quibus egomet (ut verum fatear) Catholicam de persona et officio Servatoris nostri doctrinam non male explicari semper existimaverim. Sed ad rem. Christus Dominus noster bifariam spectari potest, qua Deus est, et qua θεάνθρωπος sive mediator inter Deum et hominem. Sub posteriori σχέσει si Servatorem nostrum spectes, constat multis Scripturæ locis atque omnium Christianorum consensu, cultum omnem, quem Deo exhibemus, ipsi per Christum mediatorem exhibendum esse : quin et cultum et honorem omnem, quem Christo deserimus, εἰς δόξαν Θεοῦ τοῦ Πατρὸς, « in gloriam Dei Patris, » ut loquitur Paulus (*Philip.* II, 11), omnino redundare. Christum vero mediatorem esse inter Deum et homines utriusque naturæ respectu (quidquid ex pontificiis quidam contra obganniant), veteres catholici Patres, cum sanctis Scripturis, uno ore docuerunt. Atque hæc in primis σχέσιν Jesu nostri spectasse Origenem in utroque loco allegato manifestum est : siquidem utrobique loquitur de Christo ut summo sacerdote, qui pro nobis apud Deum Patrem intercedit, quique tanquam ἰλασμὸν « propitiationem » pro peccatis nostris sese obtulit. Quod si Christum intueamur ut Deum, extra mediatorii officii respectum, rursus duplex ejusdem consideratio nobis occurrit. Nam vel absolute ut Deus spectatur, vel relate ut Deus ex Deo, sive Dei Filius. Sub priori consideratione si respiciamus τὸν Λόγον, multis in locis clare fatetur Origenes, ipsi propter inenarrabili præstantia præcellentem divinitatem, quam cum Patre communem habet, eundem plane divinum cultum, quem Patri exhibemus, omnino debere ; hoc est, oportere nos mente et conceptione nostra (qua sola proprie Deum colimus) easdem diviniæ naturæ perfectiones omnes Filio ascribere quos Patri tribuimus. Repete loca, quæ jam citavimus in hoc capite, num. 8. Sin Filium intueamur relate, qua Filius est, et ex Deo Patre trahit originem ; tum rursus certum est, cultum et venerationem omnem, quem ipsi deferimus, ad Patrem redundare, in ipsumque, ut πηγὴν θεότητος ultimo referri. Huc etiam respexisse videtur Origenes in posteriori loco ab Huetio citato (35) ; ubi post verba allegata, hæc ἀμέσως subjiciuntur : Περὶ τὸν Θεὸν οὖν ἡ πίστις ἡμῶν, διὰ τοῦ ταύτην βεβαιούτου ἐν ἡμῖν Υἱοῦ αὐτοῦ· καὶ οὐδεμίαν ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁ Κέλσος· καὶ σέβωμεν γὰρ τὸν Πατέρα, θαυμάζοντας αὐτοῦ τὸν Υἱὸν

tunt quomodo natura Dei supereminet corporum naturam. Vide ergo si non etiam Apostolus hoc idem ait, cum de Christo loquitur dicens : *Qui est imago invisibilis Dei, primogenitus omnia creaturæ* ⁴⁸. Non enim (ut quidam putant) alicui visibilis, et aliis invisibilis : quia non dicit Apostolus, *imago invisibilis Dei hominibus, aut invisibilis peccatoribus*, sed valde constanter pronuntiat de ipsa natura Dei dicens, *imago invisibilis Dei*. Sed et Joannes in Evangelio dicens, *Deum nemo vidit unquam* ⁴⁹, manifeste declarat omnibus, qui intelligere possunt, quia nulla natura est, cui visibilis sit Deus : non quasi qui visibilis sit quidem per naturam, et velut fragilioris creaturæ evadat aspectum ; sed quoniam naturaliter videri impossibile est. Sed si requiras a me quid etiam de ipso Unigenito sentiam, si ne ipsi quidem visibilem dicam Dei naturam, qui naturaliter invisibilis est ; non tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum : rationem quippe dabimus consequenter. Aliud quidem est videre, aliud noscere. Videri et videre corporeum est : nosci et noscere intellectualis naturæ est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre, nec de Filio sentiendum est. Quod vero ad naturam pertinet Deitatis, hoc inter Patrem ac Filium constat. Denique ipse in Evangelio non dixit, quia nemo vidit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater : sed ait : *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius* ⁵⁰. Ex quo manifeste indicatur, quod quidquid inter corporeas naturas videre et videri dicitur, hoc inter Patrem et Filium noscere dicitur et nosci, per virtutem scientiæ, non per visibilitatis fragilitatem. Quia ergo de corporea natura et invisibili, nec videre proprie dicitur nec videri : idcirco neque Pater a Filio, neque Filius a Patre videri in Evangelio dicitur, sed nosci. Quis cum Rufino non statim agnoscat, in his verbis Origenem de comparatione Patris et Filii nihil dicere, sed de ipsa Deitatis natura querere, « si ei aptum ullo genere visibilitatis vocabulum videretur ? » Non enim negat, imo satis aperte docet Origenes, Patrem æque a Filio percipi, ac Filium a Patre, hoc est, perfectissime : id tantum dicit alterum ab altero percipi « non per visibilitatis fragilitatem, sed per scientiæ virtutem. » Quid vero ad hæc Hieronymus ? Audi et judica. Sic igitur ille *Apolog. adv. Rufin.* lib. II, p. 401, novæ edit. : « In primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, inquit, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus qui scripsit : et Didymi interpretaris σχόλιον, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere ; quod Origenes quidem bene dixerit, sed nos simplices homines et cicures Enniani, nec illius sapientiam, nec tuam, qui interpretatus es, intelligere possumus. » Quare autem non demonstrat verba Origenis σχόλιον istud Didymi (viri sane in Ecce-

⁴⁸ Coloss. I, 15.

Asia magni nominis, et Hieronymi ipsius olim magistri) respicere, aut a Rufino haud bona fide recitari ac transferri ? Credo, quia non poterat. Nimirum Hieronymo solemne erat (pro ea, qua pollebat, rhetoricandi facultate) argumenta, quibus premebatur, vel silentio plane præterire, vel jocis ac diceriis eludere. Certe Rufini, atque ante ipsum Didymi, responsionem verissimam esse satis indicant verba Origenis, prout ab ipso Hieronymo allegantur in epist. 59^a, ad Avit. Ait quippe Origenem scripsisse, « Deum Patrem per naturam invisibilem, a Filio non videri ; » et rursus : « Si Deus invisibilis per naturam est, neque Salvatore visibilis erit. » Hinc, inquam, non obscure colligitur, Origenem ideo dixisse Patrem a Filio videri non posse, non quod Filius, tanquam fragilioris aspectus, non valeat Patrem videre, qui alioqui per naturam suam a competente facultate videri possit ; sed quod Deus per se et ipsa natura sua invisibilis sit, hoc est incorporeus, neque sub aspectum cadat : eoque sensu Patrem et Filium sibi invicem pariter invisibiles pronuntiasse. Ut quod res est, libere dicam ; Hieronymus in hac Origenis accusatione, animum a candore alienum, atque affectibus abreptum ita manifeste prodidit, ut in ceteris criminationibus fidem sibi omnem derogasse videatur. Quod et facile agnoscet, quisquis hac de re, *Invectivas* quæ dicuntur, Rufini, cum Hieronymi adversus Rufinum *Apologia* conferre non gravabitur.

§ XVII. Deinde in eadem epistola ad Avitum et illud Origeni tribuit Hieronymus impium pronuntiatum : « Filium comparatum Patri, non esse veritatem ; sed comparatum ad nos esse imaginariam veritatem. » Alii ex veteribus atrociorum blasphemiarum ipsi impingunt, nempe « Filium Patri collatum esse mendacium. » Quis vero sanus existimet, Origenem ita delirasse ? Certe jam superius ostendimus Origenem, tum in libris *contra Celsum*, tum alibi docuisse verbis disertis, Filium Dei esse ἀποκλήθειαν « ipsissimam veritatem. » Sed responsio ad hanc objectionem elucere videtur ex ipsa objectione, prout Græce proponitur anonymo defensore Origenis apud Photium cod. cxvii. Is ibidem inter capita in Origene reprehendi solita, postremum illud ponit : Ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς πρὸς ἐκεῖνον οὐ ἐστὶν εἰκὼν, καθ' ὃ εἰκὼν, οὐκ ἐστὶν ἀλήθεια, id est « Imaginem Dei respectu ejus, cujus est imago, quatenus est imago, non esse veritatem. » Quæ propositio si expendatur, sana videbitur et catholica. Nam Filium, quatenus est imago Patris, non esse veritatem, hoc est, non ipsum esse Patrem, cujus est imago, certissimum est. Scilicet hoc ab Origene dictum videtur contra Noetianos, qui eandem esse Patris et Filii personam asserbant. Cæterum Filium Dei esse Patris sui veram, vivam ac perfectissimam imaginem, ipsi Patri per omnia, etiam magnitudine respondentem, diserte docet Origenes lib. vi, *contra Cels.* quem locum infra integrum adduceamus

§ XVIII. Denique et hanc Origeni blasphemiam ascribit in epistola ad Avitum Pater Stridonensis : « Deum Patrem esse lumen incomprehensibile ; Christum collatione Patris splendorem esse parvum. » Atqui Patrem et Filium pariter esse incomprehensibiles in libris *contra Celsum* non uno in loco diserte docuisse Origenem supra vidimus. Videtur autem hæc criminatio ex iis locis petita, ubi dicit Origenes, « In Patre nullas esse tenebras ; Filium vero in tenebris lucere. » Sed mentem ac sententiam suam iis in locis clare explicavit ipse Origenes tom. II in *Joan.*, num. 21, pag. 79, his verbis : Μηδεις δὲ ἡμᾶς ὑπολαμβάνετω ταῦτα λέγειν ἀσεβοῦντας εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἢ γὰρ λόγῳ ὁ Πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ Κυρίου ἡμῶν διὰ φιλοφροσύνην θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνεληφότος· τούτῳ ὁ Πατὴρ ἔχει μόνος τὸ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία· τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους ἐβεργείαν ἐφ' αὐτὸν τὰς ἡμῶν σκοτίας ἀναδεδαγμένου· id est : « Nec vero suspicetur nos quisquam hæc dicere minus pie Christum Dei colentes. Nam qua ratione solus Pater habet immortalitatem, quia Dominus noster nostrum nomine mortem ob amorem erga genus humanum pertulerit, hac Pater solus habet, ut in ipso nullæ sint tenebræ ; cum Christus, ut homines beneficio afficeret, tenebras nostras in seipsum receperit. »

§ XIX. Ita tandem doctrinam librorum Origenis *contra Celsum*, in articulo de Filio Dei, orthodoxam et catholicam clare ostendimus : impiisque adeo dictis, quæ Hieronymus et alii egregio doctore attribuerunt, assertiones plane contrarias, ex eodem opere indubitato productas, opposuimus. Qui vero testimonia illa catholica, quæ in cæteris Origenis scriptis reperiuntur, cupit cognoscere, consulat ille Pamphili martyris *Apologiam pro Origene* cap. 3, pag. 27, quam vere Pamphili esse contra Hieronymum mox liquido probabimus. Nobis loca quædam selectiora ex illa *Apologia* hic recitasse sufficiat. Ex primo libro *Περὶ ἀρχῶν*, num. 3, hæc Origenis verba citat Pamphilus : « Nulla ergo natura est, quæ non recipiat malum, excepta Dei natura, quæ fons bonorum omnium est, et Christi sapientia enim est, et sapientia utique stultitiam recipere non potest. Et iustitia est ; iustitia autem nunquam profecto injustitiam capiet. Et verbum est vel ratio, quæ utique irrationalibus effici non valet. Sed et lux est, et tacem. certum est quod tenebræ non comprehendant. Similiter autem et natura Spiritus sancti, quæ sancta est, non recipit pollutionem. Naturaliter enim vel substantialiter sancta est. Si qua autem alia natura sancta est, ex assumptione hoc, vel inspiratione Spiritus sancti habet ut sanctificetur, non ex sua natura hoc possidens, sed accidens : propter quod et decidere potest quod accidit. » Hic Origenes diserte docet ἀναμάτηταιν sive τὸ μάλῳ non posse recipere, in

¹¹ I Joan. IV, 8, 16. ¹² ibid. 47.

(39) Ex libro *Περὶ ἀρχῶν*, cap. 3, num. 4.

A solam Dei naturam competere ; et simul non minus expresse dicit, neque Filium, neque Spiritum sanctum posse malum recipere : omnino igitur sensit Origenes et Filium et Spiritum sanctum in natura divina subsistere. Quod eos notare velim, qui Origenem existimant saltem Spiritum sanctum inter creaturas numerasse. Sed et mox ibidem totius sanctissimæ Τριάδος inconvertibilitatem atque aternitatem clare agnoscit his verbis (39) : « Si revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei ascribere. Non enim cum aliud aliquid esset antequam Spiritus sanctus, per profectum venit in hoc, ut esset Spiritus sanctus ; ut quis audeat dicere quia tunc quidem cum nondum esset Spiritus sanctus, ignorabat Patrem : postea vero quam recepit scientiam, etiam Spiritus sanctus effectus est. Quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est Dei Patris inconvertibilis, et Filii ejus etiam ipse Spiritus sanctus haberetur, nisi quia et ipse semper erat Spiritus sanctus. » De Filio vero Dei sic scribit Origenes in primo libro *Epistolæ ad Romanos*, num. 5, p. 466, not., citante Pamphilo *Apolog.* cap. 5, pag. 33 : « Quærat fortasse aliquis, si Filius charitas est ; præcipue propter hoc quod Joannes ad Deum Patrem retulit hanc vocem dicens, Quia Deus charitas est¹¹. Sed rursus ex ipsa ejus Epistola proferemus et illud quod ait, Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex Deo¹². Qui ergo dixit, quia Deus charitas est, ipse iterum docet charitatem esse ex Deo : quam charitatem credo non esse alium nisi unigenitum Filium ejus sicut Deum ex Deo, ita charitatem ex charitate progenitam. » Deinde ex lib. V in *Evang. Joannis* : « Unigenitus Filius Salvator noster, qui solus ex Patre natus est, solus natura et non adoptione Filius est. » Mox ex Commentariis in *Epistol. ad Hebræos* hæc Origenis verba citat Pamphilus : « Oportet autem scire nos, quia per ineffabilia quædam et secreta et recondita quendam modum sibi faciens Scriptura sancta, conatur hominibus indicare et intellectum suggerere subtilem. Vaporis enim nomen inducens, hoc ideo de rebus corporalibus assumpsit, ut vel ex parte aliqua possimus intelligere, quomodo Christus qui est sapientia, secundum similitudinem ejus vaporis, qui de substantia aliqua corporali procedit, sic etiam ipse ut quidam vapor exoritur de virtute ipsius Dei : sic et sapientia, ex eo procedens, ex ipsa Dei substantia generatur. Sic nihilominus et secundum similitudinem corporalis aporrhææ, esse dicitur aporrhæa gloriæ Omnipotentis pura quædam et sincera. Quæ utræque similitudines manifestissime ostendunt communionem substantiæ esse Filio cum Patre. Aporrhæa enim homoousios videtur, id est unius substantiæ cum illo corpore, ex qua est vel aporrhæa, vel vapor. » Denique adducit beatis-

simos martyr et hunc Origenis locum ex lib. 1 *De A*
princip., cap. 2, num. 6 : « Observandum namque
 est, ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum,
 qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt : ut
 divinam naturam in partes vocent (*puto legendum se-*
cent) et Deum Patrem, quantum in se est dividant ;
 cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari,
 non solum extremæ impietatis sit, verum etiam
 ultimæ insipientiæ ; nec omnino vel ad intelligentiam
 consequens, ut incorporeæ naturæ substantialis di-
 visio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas pro-
 cedit e mente et neque partem aliquam mentis se-
 cat, neque ab ea separatur, aut dividitur : tali qua-
 dam specie putandus est Pater Filium genuisse,
 imaginem scilicet suam ; ut sicut ipse est invisibilis
 per naturam, ita imaginem quoque invisibilem ge-
 nuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo
 sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sa-
 pientia nihil corporeum suspicandum est. *Lumen est*
verum, quod illuminat omnem hominem venientem in
*hunc mundum*⁷⁴ ; sed nihil habet commune ad solis
 hujus lumen. »

§ XX. Quis autem non videt hisce Origenis locis
 a Pamphilo productis, fidem catholicam de Filio
 Dei, adeoque de *ἁποστολῆ* Trinitate apertissime con-
 firmari. Verum horum testimoniorum auctoritatem
 elevare conantur nonnulli hoc prætextu, quod loca
 allata integra nusquam comparuerint in Græca Pam-
 phili, sive Eusebii *Apologia* ; sed a Rufino in sua
 versione Latina conficta atque addita fuerint. Hujus
 sententiæ prora ac puppis est, quod Hieronymus
 Rufino objiciat, Græcam Eusebii (nam Pamphili
 esse nolebat) *Apologiam* fidem Arianam revera pro-
 pugnassee, ejusdemque fidei fuisse Origenem osten-
 disse. Sic enim ille *Apolog. adversus Rufin.* lib. II,
 cap. 4, « Vir doctissimus Eusebius, inquit, per
 sex volumina nihil aliud agit, nisi ut Origenem suæ
 ostendat fidei, id est, Arianæ perfidiæ. » Hinc conclu-
 dit Sandius *De script. eccles.*, p. 47, *Apologiam* sub
 Pamphili nomine a Rufino Latine editam, « aut non
 esse Eusebii (sive Pamphili), aut ita a Rufino in
 Latinum versam, ut ne quidem linea genuina relicta
 fuerit, vel denique si quid genuinum a Rufino fuit
 relictum, oportere id postea etiam ex Rufini ver-
 sione fuisse excisum. » Sed fidem hic Hieronymo
 habendam non esse, validissimis argumentis evinci
 potest. Nam primo Photius cod. cxviii testatur se
 in Græco legisse Pamphili martyris et Eusebii pro
 Origene libros sex : in quibus nulla Arianæ perfidiæ
 vestigia notat severus ille censor, qui alioqui in alio-
 rum scriptis constanter solet minima quæque re-
 prehendere, quæ vel speciem Arianismi præ se
 ferant. Deinde idem Photius cod. cxvii, veterem
 quemdam auctorem anonymum commemorans, qui
Apologiam itidem *pro Origene* conscripserat, ait,
 auctorem illum in *Apologia* sua, pro Origene ejus-
 que sententiis pugnassee auctoritate tum aliorum

⁷⁴⁻⁷⁶ Joan. I, 9.

(10) Vide hujus sectionis cap. 13, num. 3.

antiquiorum scriptorum, tum inprimis Pamphili
 martyris et Eusebii Cæsariensis : *Μᾶλλον δὲ*, inquit,
 τῶν ἄλλων ἀπάντων, Παμφίλου τε τῷ μάρτυρι ἐπι-
 ερεῖσθαι, καὶ τῷ Ἐυσεβίῳ· id est, « Præ cæteris
 vero Pamphilo martyri innititur et Eusebio. » Ut
 indubium mihi videatur, anonymum illum eandem
 prorsus cum Pamphilo et Eusebio Origenem defen-
 dendi rationem secutum esse. Nunquid vero Arianus
 fuit apologista ? Nihil minus. Nam ipse Photius, qui
 alioqui plerosque Origenis errores illi tribuit, di-
 serte dicit, quod *περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδὲν τῶν*
ἐσφαλμένων λέγει, id est : « De S. Trinitate nihil
 errorum affert. » Quomodo autem Origenem defen-
 dit auctor ? *Φησὶ δὲ*, inquit Photius, καὶ *περὶ*
τοῦ Ὀριγένους, μὴδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλεσθαι
περὶ τῆς Τριάδος, id est : « Quin etiam hoc asserit de
 Origene, nihil eum, quod quidem ad dogma de Tri-
 nitate attinet, errasse. » Ait mox Photius scripto-
 rem illum quindecim capita Origeni objecta (quorum
 tria prima, decimum tertium et ultimum ad arti-
 culum de Trinitate pertinent), probasse *διαβολὰς*
εἶναι, ex τῶν τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου συγγραμμάτων ποιού-
 μενον τοὺς ἐλέγχους. Meras esse calumnias, ex
 ipsiusmet (Origenis) scriptis allatis argumentis, «
 Eandem plane rationem ac methodum servat *Apo-*
logia sub Pamphili nomine a Rufino edita. Sane
 ex his illud saltem efficitur, a Græco scriptore ve-
 teri, qui in articulo de sancta Trinitate, vel Photio
 iudice, Catholicus fuit, allata fuisse ex ipsis Orige-
 nis scriptis, prout tum Græce exstarent, testimonia,
 quæ Catholicum pariter fuisse in eodem articulo
 Origenem ostenderent : atque hoc fecisse auctorem
 illum Pamphili martyris et Eusebii exemplo, eo-
 rumque vestigiis insistentem. Denique alibi eviden-
 ter probavimus, nunquam Eusebium ipsum hæresim,
 quæ postea Arii dicta fuit, amplexum fuisse : neque
 igitur potuit Eusebius, sive solus, sive cum Pamphilo
 [nam utriusque esse opus infra ostendemus (40)], Arianam
 impietatem in Origene defendere. Sed videntur
 Pamphilus et Eusebius in defensione illa quædam
 attulisse ex Origene testimonia, quibus voculæ et
 dicta nonnulla admista essent, quæ catholicis auri-
 bus Hieronymi ætate minus placuerunt, utpote ab
 Arianis tum ad hæresim suam propagandam usur-
 pata : quæ testimonia propterea resecurisse videtur
 a sua versione Rufinus, ea transferre contentus
 Origenis loca, a Pamphilo producta, quæ catholi-
 cam doctrinam verbis plane catholicis traderent.
 Quod innuere videtur ipse Rufinus, cum in Epitolo
 ad translationem suam ad Macarium ait, se « *Apo-*
logeticum sancti martyris Pamphili, prout potuit,
 vel *res poposcit*, Latino sermone digessisse. » Cæ-
 terum persuasum habeo, Rufinum nullum Origenis
 testimonium in sua versione posuisse, quod non in
 Pamphili et Eusebii *Apologia* totidem verbis habe-
 retur ; nihilque, quidquid detraxerit, de suo addi-
 disse. Nam ipse Rufinus (quem virum fuisse since-

rae pietatis studiosum multa ostendunt, utcumque ipsum Romanis invisum reddiderint Hieronymi variae artes), sub initium praefationis suae in *Apologiam* Pamphili ad Macarium, sancte profitetur se in eo opere « non suam » de Origene « sententiam, sed sancti martyris Pamphili » sciscitanti Macario exposuisse: Originemque non proprio, sed « alieno sermone » defendisse. Mox ibidem hoc in negotio ad tremendum Dei iudicium provocat adversarios his verbis: « Sed quoniam ad iudicium Dei venturi sumus, non refugiant scire quod verum est, ne forte ignorantes delinquant: sed considerantes quia falsis criminationibus percutere fratrum infirmorum conscientias, in Christum peccare est, ideo non accommovent criminationibus aurem suam, nec ab alio discant alterius fidem, maxime cum coram experiri sit copia, et oris sui confessio, quid vel qualiter unusquisque credit, ostendat... Qualiter ergo sentiat Origenes in singulis, tenor libelli huius edoceat. » In vertendis quidem plerisque Origenis libris multa de suo addidisse Rufinum (41) constat: sed quotiescunque ea libertate usus fuerit, de eo lectorem suum, prout hominem probum et veri amantem decebat, ipse expresse monuit. Quid? quod ipse Hieronymus, qui alioquin tam manifestam fraudem Rufino neutiquam condonaturus fuisset, ne unum quidem Origenis locum, in Pamphili sive Eusebii *Apologia* citatum, notavit, qui aliter a Rufino Latine redditus fuerit, quam sive in *Apologia* illa, sive apud ipsum Origenem legeretur.

§ XXI. Quis vero non miretur Hieronymum, hanc Rufino de ipsa eius versione objicientem? « Multa, inquit in *Apolog. advers. Rufin.* lib. II, cap. 4, in ista scandala reperiuntur et apertissimae blasphemiae. Dicit Eusebius, imo, ut tu vis, Pamphilus in isto volumine, Filii et Patris ministrum Spiritum sanctum non de eadem Patris Filiique substantia; animas hominum lapsas esse de caelo, » etc. Nam etsi Pamphilus quidem in *Apologia* a Rufino versa, inducatur Origenem defendens, in eo quod animarum praesistentiam crediderit; blasphemiam tamen illa de Spiritu sancto nusquam in eo opere reperitur. Dices, Rufinum ab Hieronymo admonitum, e suis ipsam codicibus expunxisse. Sed unde igitur evenit, ut nullum ejus operis exemplar hodie existet, in quo blasphemiam ista reperitur? Nam longe lateque dispersa fuerant Rufinianae translationis exemplaria, antequam illud objecerit Hieronymus. Nunquid verisimile est, Rufinum, hominem scilicet Romae despiciatui habitum per Hieronymi artes, potuisse omnes illos codices priores sive suppressere, sive emendare? Deinde Rufinus in Epilogo ad Pamphili *Apologiam*, qualis primum ab ipso edita fuit (quod ex Hieronymo etiam discimus), Macarium sic alloquitur: « In his quae in superiori libro, secun-

⁷⁷ Genes. II, 7. ⁷⁸ Ephes. IV, 30.

(41) Vide Rufini Praef. in libr. *Περὶ ἀρχῶν*, et Peroration. ad Comment. Origen. in *Epist. ad Rom.*,

dum *Apologeticum* sancti martyris Pamphili, quem pro Origene Graeco sermone edidit, prout potuimus vel res poposcit, Latino sermone digessimus, illud est quod te, desideriorum vir Macari, admonitum esse volo, ut scias hanc quidem fidei regulam, quam de libris ejus supra exposuimus, esse, quae et amplectenda sit et retinenda. In omnibus enim his catholicum inesse sensum evidenter probatur. » Fieri sane non potuit, ut Rufinus, vir in articulo de sancta Trinitate absque dubio Catholicus, in tam aperta blasphemiam catholicum inesse sensum evidenter probari consulto diceret, idque in illo ipso *ad Macarium* libro (42), quo credere se religiose profiteretur, « quod sancta Trinitas coaeterna sit, et unius naturae, uniusque virtutis et substantiae, » atque aliter docenti anathema denuntiat. Nunquid vera ita stupidus fuit Rufinus, ut spissam adeo blasphemiam in sua translatione ipse, absque monitore, non animadverteret? Minime gentium. Quid igitur dicendum? Det mihi hic lector aequus conjectandi veniam Pamphilus prope finem *Apologiae* a Rufino versae, Origenis errorem de animarum προούπαρξιν defendens, vel certe excusans, contraque eos disputans, qui animarum traductionem defenderent, duo horum genera describit: alterum eorum, qui cum animas hominum ex traduce esse docerent, primam tamen animam ex Dei esse substantia defenderent; eorum alterum, qui ex nihilo factam a Deo esse animam illam primam assererent. Adversus priores ita disserit Pamphilus, cap. 9, pag. 43, « Jam vero illi, qui ex traduce animas venire affirmant, et simul cum corporali eas semine seminari; siquidem (ut quidam ipsorum affirmare solent) non aliud dicunt animam esse quam insufflationem Spiritus Dei, illam scilicet quam in initio facturae mundi Deus insufflasse dicitur in Adam⁷⁷, de ipsa Dei esse eam substantia profitentes, quomodo non et isti videbuntur quodammodo hanc praeter Scripturae regulam, et rationem pietatis asserere, quod substantia Dei est? » Vix dubito, quin ex his verbis istam Pamphilo calumniam struxerit Hieronymus. Quippe cum veterum multis sensit Hieronymus, spiraculum vitae, quod Deus primo homini insufflasse dicitur, fuisse ipsum Spiritum sanctum eodem homini una cum anima ejus infusum. Sic in Commentariis in cap. IV *Epist. ad Ephes.*, ad verba illa, *Nolite contristare Spiritum sanctum in quo signati estis in die redemptionis*⁷⁸; haec adnotat: « Signati enim sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei et illam recipiamus imaginem et similitudinem, ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti Spiritus, juxta eloquium Servatoris, Deo imprimente signatur. » Ubi imaginem et similitudinem illam Dei, ad quam in ipsa sua creatione conformatus fuit homo, interpretatur signaculum Spi-

sen *De adulterat. libr. Origenis.*

(42) Vide Rufini Praefat. ad Macarium.

ritus sancti : quod ideo omnino fecisse videtur, quia spiraculum vitæ, quod Deus cum primum hominem formaret, ipsi insufflasse dicitur, Spiritum fuisse sanctum credidit. Hoc clarius dixit Tertullianus lib. *De baptismo*, cap. 5, ubi de regeneratione hominis, quæ per baptismum fit, sic loquitur : « Ita restituitur homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei conditus fuerat, etc. Recipit enim illum Dei Spiritum, quem tunc de afflatu ejus acceperat, sed post amiserat per delictum. » Hinc igitur factum videtur, ut ex eo quod insufflationem Spiritus Dei Pamphilus, sive auctor *Apologiæ* (intelligens nimirum per insufflationem, juxta cum adversariis quos refellit, nihil aliud quam ipsam hominis animam), negaret de substantia esse Dei, ipsum calumniatus fuerit Hieronymus, quasi docuisset, Spiritum Dei, tertiam divinitatis personam, de substantia Dei non esse, proindeque Dei ministrum, sive creaturam esse. Si cui autem hæc conjectura nostra minus placeat, illi necessario dicendum videtur, Rufini versionem *Apologiæ* Pamphili ab inimicis ejus et Hieronymi partiariis corruptam fuisse; atque ex depravato aliquo codice istam criminationem arripuisse Hieronymum. Sane de tali injuria interpretationi suæ librorum Origenis *Περὶ ἀρχῶν* facta conqueritur ipse Rufinus, Deum *καρδιογνώστην* injuriæ vindicem appellans. Sic enim ille in *Invectivarum* adversus Hieronymum lib. 1 (43) : « Ipsa, sicut transtuleram, mea verba posuissent. Sed nunc ausculta quid faciunt : et flagitii eorum require, si ullum præcessit exemplum. In eo loco, ubi scriptum erat : *Quod si requiras a me, quid etiam de ipso Unigenito sentiam; si ne ipse quidem visibilem dicam Dei naturam, qui naturaliter invisibilis est; non tibi statim vel impium videatur esse, vel absurdum : rationem quippe dabimus consequenter* : pro eo quod nos scripsimus, *rationem quippe dabimus consequenter*; illi scripserunt : *non tibi statim impium vel absurdum videatur esse, quia sicut Filius Patrem non videt, ita nec Spiritus sanctus videt Filium*. Hoc si in foro positus, vel negotiis sæcularibus commisisset ille, qui de monasterio Romam, quasi calumniandi peritissimus, missus est : norunt omnes, quid consequeretur ex legibus publicis ejusmodi criminis reus. Nunc vero quia sæcularem vitam reliquit, et a tergiversatione illa actuum publicorum ad monasterium conversus est, et adhæsit magistro nobili : ab ipso docetur iterum pro modestia furere, insanire; pro quiete seditiones movere; pro pace movere bellum; pro concordia movere dissidia; perfidus esse pro fide, pro veritate falsarius. » Mox ibidem de falsario illo narrat ista : « Cum falsam, inquit, hujusmodi sententiam apud Mediolanum recitaret, et a me, quæ exigebat, falsa esse dicerentur; interrogatus a quo accepisset exemplaria, re-

(43) Inter Opera Hieron. edit. Martianæ tom. IV, part. II, p. 372.

(44) Vide et Huetii *Origenian.* lib. II, quæst. 14,

A spondit, matronam quamdam sibi dedisse, de qua ego, quæcunque illa est, nihil dico; sed sui eam et Dei conscientiam derelinquo. » Atque de Pamphili *Apologia pro Origene*, hæc in præsentiarum dixisse sufficiat.

§ XXII. Ut caput hoc tandem claudam, dum allata superius Origenis loca attentius perpendo, ita mecum statuo : Patrem illum, tot theologorum qua veterum qua recentiorum censuris vexatum, in articulo de Filii divinitate, adeoque de sancta Trinitate revera catholicum fuisse : quanquam in modo articulum explicandi, aliter nonnunquam locutus fuerit, quam hodie Catholici solent; quod ipsi cum reliquis fere omnibus Patribus, qui concilium Nicænum antecesserunt, commune fuit. Imo liceat mihi in scriptis Origenis non indiligenter versato, post accurate expensam etiam ipsius a veteribus descriptam historiam, judicium meum de theologia ejus universim libero, absque cujusquam Invidia proferre. Erat vir ille, ut omnes consentiant, eximie quidem pius; sed curiosi nimium ac pene lascivientis ingenii. Pietas et religio cohibuit hominem, quo minus in regula fidei (cujus pars magna est dogma de sanctissima Trinitate), quidquam innovaret. In aliis vero, quæ salva fidei regula in controversiam vocari poterant, nimium ingenio suo indulgens, non pauca protulit a communiori doctorum sibi *ὀμηλικῶν* sententia longius discrepantiæ. Huc refero paradoxa illa de animæ præexistentia, de luminaribus cæli animatis, de infinitis mundis, et similia. Sed et in his conservavit modestiam, quæ pius decuit; cum ea proposuerit non dogmatice et asseveranter, sed tanquam veritatem in questionibus nondum Ecclesiæ judicio expresso definitis diligenter inquirens. Qua de re consule omnino Pamphili *Apologiam*, in præfatione, non longe ab initio (44).

§ XXIII. Hoc nostrum de Origene judicium, præter testimonia jam a nobis in hoc capite adducta, multa alia confirmant. Primo defensores Origenis, qui in articulo de sancta Trinitate catholici fuerunt, cum illa ipsi tributa heterodoxa placita, quæ nempe modo commemoravimus, non differerentur, ea vel excusantes, vel etiam defendentes : cum Catholicis tamen omnibus de Trinitate sensisse illum ipsum Origenem acriter contenderunt. Hac ratione Origenem defendisse Pamphilum martyrem, et anonymum apologistam apud Photium paulo ante ostendimus. Eandemque viam invisisse in sua Origenis defensione Didymum Alexandrinum virum pietate et eruditione insignem, et Nicænæ fidei constantissimum propugnatorem, auctor est ipse Hieronymus (45), qui *Apolog. advers. Rufin.*, lib. II, sic ipsum Rufinum alloquitur : « Quid, inquit, respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate Catholicus est? cujus etiam nos de Spiritu sancto librum in

cap. 5, num. 11 et 12, p. 255.

(45) Inter Opera Hieron., tom. IV edit. Martianæ part. II, p. 408, 409.

Latinam linguam vertimus? Certe hic in his, quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita sunt, consentire non potuit: et in ipsis *Περὶ ἀρχῶν*, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quæ scripta sunt, sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur: et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio et Spiritu sancto. Cæteram in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt: et quod omnes Ecclesiæ reprobant, Catholice et pie dictum esse defendunt. Notatu quoque digna sunt de Basilio Magno et Gregorio Nazianzeno verba Socratis *Histor. eccles.* lib. iv, cap. 6, Καίτοι, inquit, τῶν Ἀρειανῶν τὰ Ὀριγένους βιβλία εἰς μαρτυρίαν, ὡς ἦντο, τοῦ ἰδίου καλοῦντων ὀνόματος, αὐτοὶ ἐξήλεγον, καὶ ἐδείκνυον μὴ νοήσαντας τοῦ Ὀριγένους σύνεσιν, id est, « Et quamvis Ariani libros Origenis ad dogmatis sui, ut putabant, confirmationem adducerent; illi tamen eos redarguerunt, et Origenis doctrinam ab iis nequaquam intelligi demonstrarunt. » Secundo, antiquiores Origenis inimici et adversarii præcipui, qui de aliis acerrime et inclementer nimis ipsum exagitarunt, de aliqua ejus hæresi circa Trinitatis dogma fere siluerunt. Nam Socrates *Hist. eccles.* lib. vi, cap. 13, de primariis Origenis accusatoribus, Methodio nempe, Eustathio, Apollinari et Theophilo (quos liberius locutus κακολόγων τετρακτὸν « malefactorum quaternionem » nuncupat), agens, hæc de ipsis animadvertit: Ἐγὼ δὲ τι, inquit, καὶ πλέον ἐκ τῆς ἐκείνων αἰτίας εἰς σύστασιν Ὀριγένους φημί· οἱ γὰρ κινήσαντες ὁσαπερ ὦντο μέμψεως ἄξια, δι' ὧν, ὡς κακῶς δοξάζοντα περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδ' ὄλιγος ἐμέμφαντο, δείκνυνται περιφανῶς τὴν ὀρθὴν εὐσεβείαν μαρτυροῦντες αὐτῷ, id est, « Ego vero ex illorum reprehensione aliquid amplius accedere ad commendationem Origenis affirmo. Etenim qui omnia undique conquisiverunt, quæ reprehensione digna existimabant, ii certe cum illum minime reprehenderint tanquam de Trinitate male sentientem, rectæ ac sinceræ pietatis testimonium ei perhibere manifestissime convincuntur. » Theophilus quidem *Epistolarum paschaliarum* ab Hieronymo Latine versarum, quæ tum in magna Bibliotheca Patrum, tum inter opera Hieronymi hodie exstant, epistola prima (si fides Hieronymo habenda sit) quædam Origenis errata de Trinitate reprehendit. Sed ista nullo negotio dilui potuissent, si iis nunc vacaremus. Certe autem Sulpicius Severus, optimæ fidei historicus, *Dialog.* 1, cap. 3, historiam concilii, per Theophilum suis temporibus adversus Origenis scripta congregati, narrans, hæc scribit: « Cum ab episcopis excerpta in libris illius multa legerentur, quæ contra catholicam fidem scripta constaret, locus ille vel maximam parabat invidiam, in quo editum legebatur, quia Dominus Jesus, sicut pro redemptione hominis in carne venisset, crucem pro

A hominis salute perpessus, mortem pro hominis aeternitate gustasset, ita esset eodem ordine passionis etiam diabolum redempturus: quia hoc bonitati illius pietatique congrueret, ut qui perditum hominem reformasset, prolapsam quoque angelum liberaret. » Si constitisset tam impie sensisse Origenem de primario Christianismi capite, nempe de SS. Trinitate, atque Hieronymus aliique obtenderunt; sane Theophilus cum suæ partis episcopis, qui omnes angulos scriptorum Origenis rimati sunt, ut accusationis ausam invenirent, illudque inprimis in animo habuisse videntur ut Adamantium (cujus auctoritate contra Ecclesiam factiosi monachi abuterentur) in maximum hominum odium inducerent, istam præcipue ejus hæresim palam omnibus exposuissent; utpote quæ ea ætate præ aliis omnibus hæresibus maxime idque jure merito Catholicis exosa fuit. Sed probe norunt homines cauti istam criminationem ab Origenis defensoribus facillime potuisse refelli ex ipsis Origenis scriptis indubitatis; proinde ipsam præmittentes, de aliis capitibus, in quibus Chalcenturus haud ita facile defendi poterat, accusationem suam præcipue instituerunt. Addit ibidem Severus quod Origeni in illo concilio objectum fuit, sua sententia errorem fuisse, non hæresim: atqui Arianum dogma pro hæresi pestilentissima habuisse Severus constat; neutiquam igitur Arianismi in conciliabulo isto arguebatur Origenes. Tertio, observationem merentur, quæ Eusebius *Hist. eccles.* lib. vi, cap. 2, sub finem, de constantia Origenis in orthodoxa fide retinenda narrat, hæc subiungens: Φυλάττων, inquit, ἐξ ἔτι παιδὸς κανόνα Ἐκκλησίας, βδελυττόμενός τε ὡς αὐτῷ ῥήματι φησὶ πρὸς αὐτὸς, τὰς τῶν αἰρέσεων διδασκαλίαν, id est, « Servans Ecclesiæ regulam jam inde a puero, et, ut ipsemet alicubi loquitur, hæresium doctrinas abominans. » Sanè nemo in historia ecclesiastica versatus nescire potest, Origenem pro catholica fide adversus subnascentes sua ætate hæreses quascunque primarium ac penè unicum fuisse Ecclesiæ pugilem. Scilicet quotiescunque et ubicunque surrexit hæreticus aliquis, qui receptam in Ecclesia fidem ausus est impugnare, mox ad unum Origenem recurrebatur, qui velut alter David, Goliathum illum exercitum Domini conviciantem funda sua adoriretur. Imo ad hujusmodi certamina, præ veritatis amore et zelo (in hoc etiam Davidi similis) sese ultro offerebat. Equidem nemo unquam magis quam Origenes dici meruit omnium hæreticorum malleus. Ad immotam autem fidei regulam pertinere dogma de vera Filii divinitate, semper judicavit catholica Ecclesia. Neque aliter sensit Origenes. Nam in *Præfat. librorum Περὶ ἀρχῶν* num. 4 (citante Pamphilo in *Apologia*, cap. 1, pag. 20), dogmata scitu et creditu necessaria a non necessariis distinguens, inter necessaria hæc ponit: « Primo quod unus est Deus, qui omnia creavit. » — « Tum deinde quod Jesus Christus ante omnem creaturam natus et

Patre est. » — « Incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod Deus erat. » — « Tum deinde honore ac dignitate Patri et Filio sociatum esse Spiritum sanctum. » Inter dogmata non necessaria, sive problemata, quæ modeste et salva pace ecclesiastica in utramque partem disputari poterant, numerat ibidem quæstiones, de tempore et modo creationis angelorum, de sole, luna et stellis, utrum animantia, an exanimata sint, etc. In istiusmodi scilicet quæstionibus discutiendis, nimiam fortasse libertatem sibi indulsit Origenes: ad altera vero illa dogmata quod attinet, a fidei regula in Ecclesia fixa et stabilita vel latum unguem recedere ipsi religio fuit. Quarto, magni esse ponderis mihi videtur argumentum, utcumque ipsum contempserit doctissimus Huetius⁷⁹, Bellarmini (quod alibi obiter attigimus) qui catholicum fuisse in hoc articulo Origenem inde probat; quod sana et orthodoxa fuerit præceptoris ipsius Clementis, et discipulorum Dionysii Alexandrini et Gregorii Thaumaturgi, de mysterio SS. Trinitatis opinio. Ad Clementem enim quod attinet, supra, ubi de ejus fide agerem, evidentissime probavi, a nemine quam ab ipso catholicam doctrinam de ἁμοουσίου Triade clarius agnitam aut prædicatam fuisse. Idem de Alexandrino Dionysio et Gregorio Thaumaturgo (utcumque duobus maximis nominibus Arianæ impietatis notam inusserit, in sui nominis infamiam, Jesuita Petavius) infra æque clare ostendemus. Quid autem? An verisimile sit, qui tam catholicum eo in articulo magistrum, qui tam orthodoxos habuit discipulos, qui etiam magistrum suum, ut præstantissimum Ecclesiæ doctorem semper admirati sunt, in ipso articulo hæreticum fuisse? Quinto, deinde mille instar testium de Origenis in hac quæstione ἔρθοδοξία esse debet magnus Athanasius; qui in libro *De synodi Nicænæ decretis*⁸⁰, sensisse cum Patribus Nicænis Origenem de vera et æterna Filii divinitate, diserte testatur, Περὶ δὲ τῶν (inquit) αἰδίως συναίναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ καὶ μὴ ἐτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήχασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ἡμᾶς ἀκούσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνοῦ Ὀριγένοῦς, id est, « Verbum autem ab æterno esse cum Patre, nec alterius substantiæ vel hypostasis, sed ipsius paternæ substantiæ proprium illum esse, quemadmodum dixerunt qui interfuerunt synodo, licet nobis rursus audire etiam ex laborioso Origene. » Ibidem autem, priusquam ipsa Origenis testimonia adducat, fatetur Athanasius, præmissa quædam ab Origene fuisse in loco a se primum citando, quæ sanæ doctrinæ repugnare viderentur: sed ait, illa disputantis, non asseverantis more ab eo prolata fuisse: quæ vero ipse affert, plane genuinam Origenis sententiam continere. Μετ' οὖν (inquit) τὰ ὡς ἐν γυμνασίᾳ λεγόμενα πρὸς τοὺς αἰρετικούς, εὐθύς αὐτὸς ἐπιφέρει τὰ ἴδια, λέγων οὕτως, id est, « Post illa ergo, quæ certandi gratia quasi in pa-

⁷⁹ Bellarm. lib. *De Christo*, cap. 10. ⁸⁰ Athanas. *loc. cit.*, p. 277.

A læstra adversus hæreticos adduxerat, statim istarum quæ propria ipsius sunt, subintulit, dicens. » Deinde citat illustrem Origenis sententiam de Filii æternitate et consubstantialitate; cui et alteram ex alio Origenis libro subjungit; quæ loca sectioni nostræ tertiæ reservamus. Sane autem ego nullus dubito, quin disserendi illa ratio, quam ubique fere in scriptis suis secutus est Origenes, quæ nempe hæreticorum placita, ipsorum hæreticorum quasi personam induens, primam representare, deinde catholicam explicare sententiam solitus fuit, ausam imprimis dederit imperitis et malevolis ipsum Origenem hæresis accusandi, quasi scilicet hæretica illa ex animo defendisset. Ait vero Huetius *Origenian.* lib. II, quæst. 2, num. 5, pag. 119, Origenis sententiam parum Athanasio perspectam fuisse. Sed in eo ignoscatur nobis vir eruditus, quod nihilominus persuasum habeamus, Athanasio episcopo Alexandrino, Origenis Alexandrini temporibus tam vicino, scriptorumque ejus aliorumque veterum diligentissimo pariter et perspicacissimo lectori, longe melius perspectam fuisse Adamantii sententiam, quam cuiquam ex nobis seris nepotibus perspecta esse possit. Pergit autem Huetius: « Non nego, inquit, hæc dixisse Origenem; at eo sensu dixisse, quo Nicæna dixit synodus, id vero fateri non possum. » Rursus dico, nemini melius cognitum esse potuisse synodi Nicænæ sensum, quam Athanasio, qui synodo illi ipse interfuit. Idem vero Athanasius testatur, Origenem tam de Filii τῷ ἁμοουσίου, quam de ipsius τῷ συναϊδίῳ cum Patribus Nicænis omnino sensisse. Ac de Filii quidem æternitate, verum illud esse non diffitebitur Huetius; de consubstantialitate vero, id fateri se non posse profitetur. Atqui supra fuse et luculenter ostendimus, Filium non alio sensu Patri ἁμοούσιον dixisse episcopos Nicænos, quam quo Filius statuitur verus esse Deus perinde ac Pater, non create alicujus aut mutabilis essentiæ. Atque hoc sensu Filium Patri ἁμοούσιον agnovisse Origenem, nos in hoc capite abunde probavimus. Ad numericam, quæ dicitur, unitatem substantiæ Patris et Filii quod attinet (quam negasse Origenem ibidem ait Huetius), possum evidenter ostendere, Origenem unitatem illam eatenus agnovisse, quatenus ipsam Patrum antiquiorum quisquam, adeoque ipse Athanasius agnovit: hoc est, credidisse Origenem, Patrem, Filium et Spiritum sanctum, cum revera tres sint personæ, nequaquam tamen ut tres homines seorsum et separatim existere; sed intime sibi invicem coherere et conjunctos esse; adeoque alterum in altero existere, atque, ut ita loquar, immeare invicem et penetrare per ineffabilem quamdam περιχώρησιν, quam *circuminsessionem* scholastici vocant: ex qua περιχώρησει unitatem illam numericam necessario effici contendit Petavius *De Trinit.*, lib. IV, cap. 16. Sed hac de re alibi commodior erit disserendi locus. Vide sect. 4, cap. 4, num. 9 et seqq.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

ORIGENES.

SUPPLEMENTUM AD ORIGENIS EXEGETICA.

Monitum.	9
Adnotationes in Genesim.	11
Adnotationes in Exodum.	15
Adnotationes in Leviticum.	17
Adnotationes in Numeros.	21
Adnotationes in Deuteronomium.	25
Adnotationes in Jesum filium Nave.	35
Adnotationes in Judices.	57
Adnotationes in librum I Regum.	59
Adnotationes in librum II Regum.	47
Adnotationes in librum III Regum.	57
Enarrationes in Job.	55
Excerpta in Psalmos.	106
In psalmum IX.	106
In psalmum XIII.	107
In psalmos XV, XVI, XVII.	110
In psalmum XXII.	111
In psalmum XXIII.	114
In psalmum XXVII.	115
In psalmum XXXVI.	118
In psalmum XLI.	135
In psalmum L.	158
In psalmum LXXVII.	159
In psalmum LXXX.	150
In psalmum CL.	150
Fragmenta in Proverbia.	150
Expositio in Proverbia.	161
Scholæ in Cantica canticorum.	254
Scholæ in Matthæum.	290
Scholæ in Lucam.	312
Scholæ in Epistolam I Joannis.	370
SPURIA.	
Commentarius anonymi in Job.	371

OPERA AD ORIGENEM SPECTANTIA.

Admonitio ad Apologeticum Libellum S. Pamphili Martyris pro Origene.	521
Præfatio Rufini in Apologeticum S. Pamphili.	539
APOLOGIA S. PAMPHILI PRO ORIGENE.	541
Præfatio. — Ad confessores ad metalla Palæstinæ damnatos.	541
CAPUT PRIMUM. — Catalogus ecclesiasticæ prædicationis.	549
CAP. II. — De Deo Patre omnipotente.	557
CAP. III. — De deitate Filii Dei.	559
CAP. IV. — De Spiritu sancto.	561
CAP. V. — De Incarnatione Verbi Dei.	572
CAP. VI. — Quod ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta sint.	589
CAP. VII. — Quomodo sentiebat de resurrectione.	591
CAP. VIII. — De poenis peccatorum.	601
CAP. IX. — De anima.	604
CAP. X. — De transmutatione animarum.	608
Epilogus Rufini, seu Liber De adulteratione librorum Origens.	615

P. DANIELIS HUETHI ORIGENIANA.

Operis totius prologus et partitio.

LIBER PRIMUS, CONTINENS ORIGENIS VITAM.

Libri primi partitio.

655

CAPUT PRIMUM. — *Quidquid natales inter Origenis et Severi moriem intercessit, complexum.* I. Origenis patria, ætas, parentes. II. Nomen. III. Cognomen. IV. Institutio puerilis, indoles. V. Præceptores et studia. VI. Utrum Ammonium audiverit. VII. An plures fuerint Origenes, et plures Adamantii. VIII. Leonidæ martyrium. IX. Origenes grammaticam publice proficitur, catechumenos instituit, martyribus præsto est. X. Utrum hoc tempore Cæsaream Cappadociæ iverit. XI. Grammaticæ docenda munus abdicat. XII. Piæ ejus exercitationes. Plurimi ex ejus discipulis martyrium obeunt. XIII. Se ipse evirat.

653

CAP. II. — *Pertinens ab obitu Severi, ad initia imperii Maximini.* I. Severi imperatoris obitus. Origenes Romam proficiscitur. II. Alexandriam redit. III. Hebraicam linguam condiscit. IV. Ambrosium ad Christi fidem convertit. V. Accersitur in Arabiam, redit Alexandriam. VI. Palæstinam petit, Alexandriam redit. VII. A Mammae accersitur Antiochiam, Alexandriam revertitur. VIII. Scripturam sacram Commentariis illustrare aggreditur. IX. Commentarios in Joannem, et in alios Scripturæ libros inchoat. X. In Achaïam per Palæstinam proficiscitur. XI. Athenis discedens Epheso iter habet. XII. Cæsarem præsbiter jam antea fuerat ordinatus Alexandria pellitur. XIII. Cum, ne vitaretur ab Æthiopo, idolis sacrificasset. XIV. Cæsaream Palæstinæ concedit. XV. Confulantur nonnulli, qui Origenem ab Heracla Alexandria depulsum fuisse scripserunt. XVI. Ecclesiastica munia obit; a multis favetur Ecclesiis. XVII. Palæstinam perlustrat. XVIII. Utrum viginti et octo annos Tyri transegerit. XIX. Gregorium Thaumaturgum et Athenodorum fratres, aliosque in litteris sacris et profanis instituit: Isaiam et Ezechielem Commentariis exponit.

651

CAP. III. — *Continens res Origenis a Maximini primordiis ad Philippi necem gestas.* I. Alexandro Severo succedit Maximinus. Sexta persecutio. II. Gregorius et Athenodorus Neocæsaream repetunt. Origenes Cæsaream Cappadociæ ad Firmilianum confugit, latet apud Julianam. III. Hexapla inchoat. IV. Scribit librum De martyrio. V. Maximinus perit, succedit Gordianus VI. Origenes iterum Athenas proficiscitur, Ambrosium obiter adit Nicomediæ, Athenis absolvit Commentarios suos in Joannem et in Ezechielem, alios inchoat in Canticum canticorum. VII. Cæsaream Stratonis repetit, Commentarios in Canticum absolvit, Firmilianum iterum in disciplinam recipit. VIII. Ad convincendam Bervili hæresim Bostram accersitur, in Palæstinam redit. IX. Obit Gordianus, succedit Philippus. X. Utrum a Dionysio Alexandrino oppugnatus fuerit Origenes. XI. Origenes sexagenario major scribit contra Celsum, in Matthæum, et in duodecim prophetas; item innumeras epistolas. XII. Utrum Philippus imperator fuerit Christianus. XIII. Homilias suas tum primum excipi patitur Origenes. Fidei suæ professionem mittit ad Fabianum papam, et alios episcopos. XIV. Vocatur ad concilium adversus Arabum hæresim, scribit adversus Helicesitas, Apellitas profugit.

675

CAP. IV. — A Philippi morte exorsum, in Origenis casu desinens. I. Philippus imperator interficitur. Subrogatur Decius Septima persecutio. II. Origenes pro Christo gravissimos cruciatus sustinet. III. Librum De martyrio scribit ad eum Dionysius Alexandrinus. IV. Origenis modestia. Utrum ad vitandum Æthiops stuprum Christi fidem egorarit, et quo id tempore contigerit. V. Castigator criticorum nonnullorum temeritas. VI. Mortuo Decio vinculis solvitur Origenes. Decio succedunt Gallus et Volusianus. VII. Obit Origenes anno ætatis 69. Pereunt Gallus et Volusianus. VIII. Elogium Origenis. IX. Sepelitur Tyri. Vana de ejus salute quæstio prætermittitur. X. Ipsi discipuli recensentur. 687

LIBER SECUNDUS, CONTINENS ORIGENIS DOCTRINAM.

Libri secundi partitio. 697

CAPUT PRIMUM. — Origenis eruditionem complexum. I. Scripturæ callentissimus fuit Origenes. II. Sed Hebraicæ linguæ parum consultus. Samaritanæ vero penitus ignarus. III. Scripturæ interpretes, scriptoresque ecclesiasticos studiosè legit. IV. Sacræ doctrinæ causa excoluit *ἐκείνη*, philosophiam præsertim. V. Sed et reliquas discipinas. 699

CAP. II. — Origenis dogmata complexum. Capiti secundi prologus et partitio. 703

QUÆSTIO PRIMA. — De Deo. I. Utrum circumscriptam esse Dei potentiam Adamantius dixerit. II. Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objicitur. III. Cui et nonnulli assensu sunt. Ex Academia manavit isthæc doctrina. V. Utrum corporeum esse Deum ratus sit. VI. Ab hæreseos hujus suspicione vindicatur. VII. Objecta diluuntur. VIII. Multos hic error infecti. 703

QUÆSTIO II. — De sanctissima Trinitate. I. In multis circa SS. Trinitatis mysterium errores incidisse fertur Origenes, quorum gravissimi notantur. II. Hoc nomine Patrum multorum reprehensiones expertus est, et defenditur. III. Utrum SS. Trinitatis personas substantia differre opinatus sit. IV. Nonnulla in ejus defensionem afferuntur. V. Ercultur germana ipsius sententia. VI. Utrum Filium per prolationem genitum esse arbitratus sit. VII. Utrum Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem esse dixerit. VIII. Ita ut jactatur a plurimis. IX. Utriusque dignitatem videtur nonnunquam tueri. X. Patrum multorum suffragio gaudet. XI. Recte eum de Filii et Spiritus sancti dignitate sensisse Patres nonnulli testantur. XII. Platonicis deliriis orthodoxam doctrinam obliavit. XIII. Utrum Patrem primarium rerum conditorem, Filium vero secundarium, et Patris ministrum crediderit. XIV. Vestustiorum aiquot Patrum consensu sublevatur. XV. Quo sensu Filium dixerit non esse absolute bonum. XVI. Et non esse absolute veritatem. XVII. Utrum æqua sit multorum criminatione, Origenem dixisse quærentium Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto videri non posse. XVIII. Quam ab eo depellere conatur Rufinus. XIX. Utrum Filii cognitionem cognitione Patris, Spiritus sancti cognitionem cognitione Filii inferiorem dixerit. XX. Quod aliquando videtur negasse. XXI. Utrum Filium et Spiritum sanctum existimaverit esse creatos. XXII. Ut vulgo fertur. XXIII. Plurima culpæ huic elevandæ proponuntur. XXIV. Aperitur genuina Origenis sententia. XXV. Patres aiquot assentientes habet. XXVI. Quo sensu dixerit duos seraphimos (Isaia cap. vi, vers. 2) esse Christum, et Spiritum sanctum. XXVII. Crimini datur Origeni, quod dixerit Patrem rebus universis, Filium ratione præditis, Spiritum sanctum sanctis duntaxat præesse. XXVIII. Sed defenditur. XXIX. Utrum Filium non orandum esse pronuntiaverit. XXX. Utrum finxerit sibi Spiritum sanctum genus humanum redimere non potuisse. 709

QUÆSTIO III. — De Christo, ejusque Incarnatione et *ἐκείνου*. I. Plurima de Christo absque Origenes opinatus est. II. Utrum Christum substantialiter in Moysè, prophetis et angelis aduuisse senserit. III. Patrum multorum assensu et sua ipsius fluctuatione juvatur. IV. Quo sensu dixerit Filium Dei, antequam esset homo, mediatorem fuisse. V. In quo et Patrum quorundam consensu se tuctur. VI. Excitantur ejus errores de anima Christi. VII. Quibus tamen non pertinaciter adhaesit. VIII. Nonnulli ipsius accusatores retunduntur. IX. Quo sensu Filium et ejus animam unum esse dixerit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. X. Utrum Christum carnem de caelo attulisse persuasum habuerit. XI. An crediderit Christum specie tenus in teris apparuisse, non veram carnem gestasse. XII. Solvantur difficiles ipsius loci duo.

XIII. Unde in hanc affecti Christo falsi corporis suspitionem venerit, exploratur. XIV. Utrum Christum meam esse hominem existimaverit. XV. An duos Christos finxerit. XVI. Utrum et quo sensu Jesum induisse Filium Dei pronuntiaverit. XVII. Quo sensu Christum dixerit deificasse naturam humanam. XVIII. Quo sensu Christum esse dixerit virum illum sterilem (de quo Jeremias cap. xxii, vers. 50). XIX. Utrum corpus Christi ubique esse censuerit. XX. Pro quibus passum Christum opinatus sit. XXI. Recensentur Patrum criminationes adversus Origenis sententiam. XXII. Quæ ex ipsius verbis proponitur. XXIII. Non satis constat an sæpe jam pro rebus ratione præditis, an semel tantum passum, an etiam aliquando passurum Christum putaverit. XXIV. Ex supra allatis genuina ipsius opinio elicitur. XXV. Cujus et origo indicatur. XXVI. Nonnulla faciunt pro causa Origenis. XXVII. Utrum Christum in sole corpus suum reliquisse sibi finxerit. XXVIII. Utrum censuerit Christum hominem esse desiisse, postquam mortuus est. XXIX. Quo sensu Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra. XXX. Utrum regnum Christi desitutum crediderit. 796

QUÆSTIO IV. — De beata Maria Virgine. I. Utrum Christum et beatam Mariam Virginem purificatione post partum opus habuisse Origenes existimaverit. II. Utrum elastrum virginittatis beatæ Mariæ in partu reseratum opinatus sit. III. Utrum beatam Mariam peccatis obnoxiam putaverit. 838

QUÆSTIO V. — De angelis. I. Vix certi quidquam Origenis setate de angelis fuerat definitum. II. Quæritur quo tempore angelos, et rationis compotes naturas reliquas a Deo conditas, et in peccatum delapsas ratus sit. III. Utrum angelos corporatos esse censuerit. IV. Sibi videtur aliquando non constare. V. Sed conciliantur discordantes loci. VI. Utrum animam illis inesse, an ipsos esse animas dixerit. VII. Angelorum inter et dæmonum corpora discrimen aliquod tenuitatis constituit. VIII. Consentientes habet Patres bene multos. IX. Origeniæ sententiæ radix investigatur. X. Utrum aquas quæ supra et infra firmamentum sunt, angelos esse arbitratus sit. XI. Equid de angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione ac pœnis statuerit. XII. Patrum multorum adversus hanc ipsius doctrinam convicia. XIII. Utram priorem crediderit hominum an dæmonum naturam, exploratur. XIV. Ex ipsis Origenis verbis sententia illius super angelorum libertate ac meritis aperitur. XV. In qua tamen videtur nonnunquam titubare. XVI. Cause huic Patres aiquot suffragantur. XVII. Origeni favent alia quædam. XVIII. Utrum angelos ab hominibus erudiri persuasum habuerit. XIX. Expenditur ejus sententia de angelis judicandis. XX. Cujus fundamenta aperiuntur. XXI. Eam frustra excusare conatur S. Thomas. XXII. Quo tempore extrema supplicia dæmonibus vel inflicta vel infligenda Origenes crediderit. XXIII. Origeni assentiuntur Patres plerique. XXIV. Utrum hominum sanctitate florentium animas angelos esse senserit. XXV. Nonnullorum criminationibus opinionis hujus causa fuit obnoxia. XXVI. Ventilatur ejus sententia de tutelaribus angelis; ac primum gentium. XXVII. Ecclesiarum. XXVIII. Hominum singulorum. XXIX. Et rerum anima carentium. XXX. Utrum unicuique genti et homini angelos duos, bonum unum, malum alterum simul assistere putaverit. XXXI. Fons Origenianarum de angelis tutelaribus sententiarum ostenditur. XXXII. Astipulatores Patres recensentur. XXXIII. Eæ et ex Origenis fluctuatione excusari possunt. XXXIV. Quid de angelis *φωσφόροις* opinatus sit, indagatur. XXXV. Quæritur quid senserit de angelis remunerationum et pœnarum administris. XXXVI. Utrum angelos nequiquam invocandos esse putaverit. XXXVII. Utrum et quomodo cherubinos Filii cogitationes esse dixerit. XXXVIII. Utrum dæmones nidore et sanguine pasci existimaverit. 844

QUÆSTIO VI. — De anima. I. De anime origine quid statueret Origenes certum non habuit. II. Ex dogmate *περιπέλασις*, et perpetui libertatis usus maxima Origenianorum errorum pars profuixit. III. Utrum animam rationis compotes e substantia divina delibatas esse asseruerit. IV. An eas corpore antiquiores, in illudque pro peccatis demissas putaverit. V. Unde nomen *ψυχή* factum autumaverit. VI. Ex his multorum criminationibus est appetitus. VII. Ad doctrinam hujus fontes dignius intenditur. VIII. Quam variis Scripturæ locis fulcire conatus est Origenes. IX. Multi licet eam funditus labefactent. X. Patres ejus assertores recensentur. XI. Nihil his temporibus fuerat ab Ecclesia super hoc argumento determinatum. XII. Nec multo recentioribus. XIII. Utrum animas corporeas, et quall corpore præditas crediderit. XIV. Origenis Patrum multorum assensus, et quæ excusantur

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

ORIGENES.

SUPPLEMENTUM AD ORIGENIS EXEGETICA.

Monitum.	9
Adnotationes in Genesim.	11
Adnotationes in Exodum.	15
Adnotationes in Leviticum.	17
Adnotationes in Numeros.	21
Adnotationes in Deuteronomium.	25
Adnotationes in Jesum filium Nave.	35
Adnotationes in Judices.	37
Adnotationes in librum I Regum.	59
Adnotationes in librum II Regum.	47
Adnotationes in librum III Regum.	57
Enarrationes in Job.	35
Excerpta in Psalmos.	106
In psalmum IX.	106
In psalmum XIII.	107
In psalmos XV, XVI, XVII.	110
In psalmum XXII.	111
In psalmum XXIII.	114
In psalmum XXVII.	115
In psalmum XXXVI.	118
In psalmum XLI.	135
In psalmum L.	158
In psalmum LXXVII.	159
In psalmum LXXX.	150
In psalmum CL.	150
Fragmenta in Proverbia.	150
Expositio in Proverbia.	161
Scholæ in Cantica canticorum.	254
Scholæ in Matthæum.	290
Scholæ in Lucam.	312
Scholæ in Epistolam I Joannis.	370
SPURIA.	
Commentarius anopymi in Job.	571

OPERA AD ORIGENEM SPECTANTIA.

Admonitio ad Apologeticum Libellum S. Pamphili Martyris pro Origene.	531
Prefatio Rufini in Apologeticum S. Pamphili.	539
ΔΠΟΛΟΓΙΑ S. PAMPHILI PRO ORIGENE.	541
Prefatio. — Ad confessores ad metalla Palæstinae damnatos.	541
CAPUT PRIMUM. — Catalogus ecclesiasticæ prædicationis.	549
CAP. II. — De Deo Patre omnipotente.	557
CAP. III. — De deitate Filii Dei.	559
CAP. IV. — De Spiritu sancto.	561
CAP. V. — De Incarnatione Verbi Dei.	572
CAP. VI. — Quod ea quæ in Scripturis referuntur, etiam secundum litteram gesta sint.	589
CAP. VII. — Quomodo sentiebat de resurrectione.	594
CAP. VIII. — De pœnis peccatorum.	601
CAP. IX. — De anima.	604
CAP. X. — De transmutatione animarum.	608
Epilogus Rufini, seu Liber De adulteratione librorum Origens.	615

P. DANIELIS HUETHI ORIGENIANA.

Operis totius prologus et partitio.

LIBER PRIMUS, CONTINENS ORIGENIS VITAM.

Libri primi partitio. 655

CAPUT PRIMUM. — *Quidquid natus inter Origenis et Severi moriem intercessit, complexum.* I. Origenis patria, ætas, parentes. II. Nomen. III. Cognomen. IV. Institutio puerilis, indoles. V. Præceptores et studia. VI. Utrum Ammonium audiverit. VII. An plures fuerint Origenes, et plures Adamantii. VIII. Leonidæ martyrium. IX. Origenes grammaticam publice profitetur, catechumenos instituit, martyribus præsto est. X. Utrum hoc tempore Cæsaream Cappadociæ ierit. XI. Grammaticæ docende munus abdicat. XII. Piæ ejus exercitationes. Plurimi ex ejus discipulis martyrium obeunt. XIII. Se ipse evirat. 653

CAP. II. — *Pertinens ab obitu Severi, ad initia imperii Maximini.* I. Severi imperatoris obitus. Origenes Romam proficiscitur. II. Alexandriam redit. III. Hebraicam linguam condiscit. IV. Ambrosium ad Christi fidem convertit. V. Accersitur in Arabiam, redit Alexandriam. VI. Palæstinam petit, Alexandriam redit. VII. A Mammea accersitur Antiochiam, Alexandriam revertitur. VIII. Scripturam sacram Commentariis illustrare aggreditur. IX. Commentarios in Joannem, et in alios Scripturæ libros inchoat. X. In Achaiam per Palæstinam proficiscitur. XI. Athenis discedens Epheso iter habet. XII. Cæsareæ presbyter jam antea fuerat ordinatus. Alexandria pellitur. XIII. Cum, ne vitaretur ab Æthiopo, idolis sacrificasset. XIV. Cæsaream Palæstinæ concedit. XV. Confutatur nonnulli, qui Origenem ab Heracla Alexandria depulsum fuisse scripserunt. XVI. Ecclesiastica munia obit; a multis favetur Ecclesiis. XVII. Palæstinam perlustrat. XVIII. Utrum viginti et octo annos Tyri transegerit. XIX. Gregorium Thaumaturgum et Athenodorum fratres, aliosque in litteris sacris et profanis instituit: Isaiam et Kachilem Commentariis exponit. 651

CAP. III. — *Continens res Origenis a Maximini primordiis ad Philippi necem gestas.* I. Alexandro Severo succedit Maximinus. Sexta persecutio. II. Gregorius et Athenodorus Neocæsaream repetunt. Origenes Cæsaream Cappadociæ ad Firmilianum confugit, latet apud Julianam. III. Hexapla inchoat. IV. Scribit librum De martyrio. V. Maximinus perit, succedit Gordianus. VI. Origenes iterum Athenas proficiscitur, Ambrosium obiter adit Nicomediæ, Athenis absolvit Commentarios suos in Joannem et in Ezechielem, alios inchoat in Canticum canticorum. VII. Cæsaream Stratonis repetit, Commentarios in Canticum absolvit, Firmilianum iterum in disciplinam recipit. VIII. Ad convincendam Berylli hæresim Bostream accersitur, in Palæstinam redit. IX. Obit Gordianus, succedit Philippus. X. Utrum a Dionysio Alexandrino oppugnatus fuerit Origenes. XI. Origenes sexagenario major scribit contra Celsum, in Matthæum, et in duodecim prophetas; item innumeras epistolas. XII. Utrum Philippus imperator fuerit Christianus. XIII. Homilias suas tum primum excipi patitur Origenes. Fidei suæ professionem mittit ad Fabianum papam, ei alios episcopos. XIV. Vocatur ad concilium adversus Arabum hæresim, scribit adversus Helesaitas, Apellitas proffigat. 615

CAP. IV. — *A Philippi morte exorsum, in Origenis casu desinens.* I. Philippus imperator interdicitor. Subrogatur Decius Septima persecutio. II. Origenes pro Christo gravissimos cruciatus sustinet. III. Librum De martyrio scribit ad eum Dionysius Alexandrinus. IV. Origenis modestia. Utrum ad vitandum Æthiops stuprum Christi fidem ejurarit, et quo id tempore contigerit. V. Castigatur criticorum nonnullorum temeritas. VI. Mortuo Decio vinculis solvitur Origenes. Decio succedunt Gallus et Volusianus. VII. Obit Origenes anno ætatis 69. Pereunt Gallus et Volusianus. VIII. Elogium Origenis. IX. Sepelitur Tyri. Vana de ejus salute questio prætermittitur. X. Ipsius discipuli recensentur. 687

LIBER SECUNDUS, CONTINENS ORIGENIS DOCTRINAM.

Libri secundi partitio.

697

CAPUT PRIMUM. — *Origenis eruditionem complexum.* I. Scripturæ callentissimus fuit Origenes. II. Sed Hebraicæ linguæ parum consultus, Samaritanæ vero penitus ignarus. III. Scripturæ interpretes, scriptoresque ecclesiasticos studiose legit. IV. Sacræ doctrinæ causa excoluit et Ethicis, philosophiam præsertim. V. Sed et reliquas disciplinas. 699

CAP. II. — *Origenis dogmata complexum. Capitis secundi prologus et partitio.* 703

QUÆSTIO PRIMA. — *De Deo.* I. Utrum circumscriptam esse Dei potentiam Adamantius dixerit. II. Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objicitur. III. Cui et nonnulli assensu sunt. Ex Academia manavit isthæc doctrina. V. Utrum corpore esse Deum ratus sit. VI. Ab hæreseos hujus suspicione vindicatur. VII. Objecta diluuntur. VIII. Multos hic error infecti. 703

QUÆSTIO II. — *De sanctissima Trinitate.* I. In multos circa SS. Trinitatis mysterium errores incidisse fertur Origenes, quorum gravissimi notantur. II. Hoc nomine Patrum multorum reprehensiones expertus est, et defenditur. III. Utrum SS. Trinitatis personas substantia differre opinatus sit. IV. Nonnulla in ejus defensionem afferuntur. V. Eruitur germana ipsius sententia. VI. Utrum Filium per prolationem genitum esse arbitratus sit. VII. Utrum Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorum esse dixerit. VIII. Ita ut factatur a plurimis. IX. Utriusque dignitatem videtur nonnunquam tueri. X. Patrum multorum suffragio gaudet. XI. Recte eum de Filii et Spiritus sancti dignitate sensisse Patres nonnulli testantur. XII. Platonicis deliriis orthodoxam doctrinam obliavit. XIII. Utrum Patrem primarium rerum conditorem, Filium vero secundarium, et Patris ministrum crederet. XIV. Vetustiorum aliquot Patrum consensu sublevatur. XV. Quo sensu Filium dixerit non esse absolute bonum. XVI. Et non esse absolute veritatem. XVII. Utrum æqua sit multorum criminatio, Origenem dixisse quærentium Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto videri non posse. XVIII. Quam ab eo depellere conatur Rufinus. XIX. Utrum Filii cognitionem cognitione Patris, Spiritus sancti cognitionem cognitione Filii inferiorum dixerit. XX. Quod aliquando videtur negasse. XXI. Utrum Filium et Spiritum sanctum existimaverit esse creatos. XXII. Ut vulgo fertur. XXIII. Plurima culpæ huic elevandæ proponuntur. XXIV. Aperitur genuina Origenis sententia. XXV. Patres aliquot assensientem habet. XXVI. Quo sensu dixerit duos seraphimos (Isaia cap. vi, vers. 2) esse Christum, et Spiritum sanctum. XXVII. Crimini datur Origeni, quod dixerit Patrem rebus universis, Filium ratione præditis, Spiritum sanctum sanctis duntaxat præesse. XXVIII. Sed defenditur. XXIX. Utrum Filium non orandum esse pronuntiaverit. XXX. Utrum fluxerit sibi Spiritum sanctum genus humanum redimere non potuisse. 709

QUÆSTIO III. — *De Christo, ejusque Incarnatione et elevatione.* I. Plurima de Christo absque Origenis opinatus est. II. Utrum Christum substantialiter in Moyse, prophetis et angelis adfuisse senserit. III. Patrum multorum assensu et sua ipsius fluctuatione juvatur. IV. Quo sensu dixerit Filium Dei, antequam esset homo, mediatorem fuisse. V. In quo et Patrum quorumdam consensione se tuetur. VI. Excipiuntur ejus errores de anima Christi. VII. Quibus tamen non pertinaciter adhaesit. VIII. Nonnulli ipsius accusatores retunduntur. IX. Quo sensu Filium et ejus animam unum esse dixerit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. X. Utrum Christum carnem de caelo attulisse persuasum habuerit. XI. An crediderit Christum specie tenus in terris apparuisse, non veram carnem gessisse. XII. Solvuntur difficiles ipsius loci duo.

XIII. Unde in hanc affecti Christo falsi corporis suspitionem venerit, exploratur. XIV. Utrum Christum memorem esse hominem existimaverit. XV. An duos Christos finxerit. XVI. Utrum et quo sensu Jesum induisse Filium Dei pronuntiaverit. XVII. Quo sensu Christum dixerit deificasse naturam humanam. XVIII. Quo sensu Christum esse dixerit virum illum sterilem (de quo Jeremias cap. xxx, vers. 30). XIX. Utrum corpus Christi ubique esse censuerit. XX. Pro quibus passum Christum opinatus sit. XXI. Recensentur Patrum criminationes adversus Origenis sententiam. XXII. Quæ ex ipsius verbis proponitur. XXIII. Non satis constat an sæpe jam pro rebus ratione præditis, an semel tantum passum, an etiam aliquando passurum Christum putaverit. XXIV. Ex supra allatis genuina ipsius opinio elicitur. XXV. Cujus et origo indicatur. XXVI. Nonnulla faciunt pro causa Origenis. XXVII. Utrum Christum in sole corpus suum reliquisse sibi finxerit. XXVIII. Utrum censuerit Christum hominem esse desiisse, postquam mortuus est. XXIX. Quo sensu Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra. XXX. Utrum regnum Christi desitutum crediderit. 796

QUÆSTIO IV. — *De beata Maria Virgine.* I. Utrum Christum et beatam Mariam Virginem purificatione post partum opus habuisse Origenes existimaverit. II. Utrum claudrum virginitatis beatæ Mariæ in partu roseratum opinatus sit. III. Utrum beatam Mariam peccatis obnoxiam putaverit. 838

QUÆSTIO V. — *De angelis.* I. Vix certi quidquam Origenis setate de angelis fuerat definitum. II. Queritur quo tempore angelos, et rationis compotes naturas reliquas a Deo conditas, et in peccatum delapsas ratus sit. III. Utrum angelos corporatos esse censuerit. IV. Sibi videtur aliquando non constare. V. Sed conciliantur discordantes loci. VI. Utrum animam illis inesse, an ipsos esse animas dixerit. VII. Angelorum inter et dæmonum corpora discrimen aliquod tenuitatis consuit. VIII. Consentientem habet Patres bene multos. IX. Origeni sententiæ radix investigatur. X. Utrum aquas quæ supra et infra firmamentum sunt, angelos esse arbitratus sit. XI. Ecquid de angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione ac pœnis statuerit. XII. Patrum multorum adversus hanc ipsius doctrinam convicia. XIII. Utrum priorem crediderit hominum an dæmonum naturam, exploratur. XIV. Ex ipsis Origenis verbis sententia istius super angelorum libertate ac meritis aperitur. XV. In qua tamen videtur nonnunquam titubare. XVI. Causæ huic Patres aliquot suffragantur. XVII. Origeni favent alia quædam. XVIII. Utrum angelos ab hominibus erudiri persuasum habuerit. XIX. Expenditur ejus sententia de angelis judicandis. XX. Cujus fundamenta aperiuntur. XXI. Eam frustra excusare conatur S. Thomas. XXII. Quo tempore extrema supplicia dæmonibus vel inflicta vel infligenda Origenes crediderit. XXIII. Origeni assentiuntur Patres plerique. XXIV. Utrum hominum sanctitate florentium animas angelos esse senserit. XXV. Nonnullorum criminationibus opinionis hujus causa fuit obnoxia. XXVI. Ventilator ejus sententiæ de tutelaribus angelis; ac primum gentium. XXVII. Ecclesiarum. XXVIII. Hominum singulorum. XXIX. Et rerum anima carentium. XXX. Utrum unicuique genti et homini angelos duos, bonum unum, malum alterum simul assistere putaverit. XXXI. Fons Origenianarum de angelis tutelaribus sententiarum ostenditur. XXXII. Astipulatores Patres recensentur. XXXIII. Eæ et ex Origenis fluctuatione excusari possunt. XXXIV. Quid de angelis *ἀγγέλους*; opinatus sit, indagatur. XXXV. Queritur quid senserit de angelis remunerationem et pœnarum administris. XXXVI. Utrum angelos neutiquam invocandos esse putaverit. XXXVII. Utrum et quomodo cherubios Filii cogitationes esse dixerit. XXXVIII. Utrum dæmones uodore et sanguine pasci existimaverit. 844

QUÆSTIO VI. — *De anima.* I. De animæ origine quid statueret Origenes certum non habuit. II. Ex dogmate *ἠπορίσθητος*, et perpetui libertatis usus maxima Origenianorum errorum pars profudit. III. Utrum animas rationis compotes e substantia divina delibatas esse asseruerit. IV. An eas corpore antiquiores, in illudque pro peccatis demissas putaverit. V. Unde nomen *ψυχή* factum autumaverit. VI. Ex his multorum criminationibus est appetitus. VII. Ad doctrinam hujus fontes dignius intenditur. VIII. Quam variis Scripturæ locis fulcire conatus est Origenes. IX. Multi licet eam funditus labefecerint. X. Patres ejus assertores recensentur. XI. Nihil his temporibus fuerat ab Ecclesia super hoc argumento determinatum. XII. Nec multo recentioribus. XIII. Utrum animas corporeas, et quali corpore præditas crediderit. XIV. Origenem Patrum multorum assensus, et sua excusant

potest hæsilitatio. XV. Ex antiqua philosophia opinionem suam deprompsit. Intricatus Methodii locus explicatur. XVI. Utrum solam animam hominem constituere dixerit. XVII. Examinatur Origenis *παρρησιαστικῶς*. XVIII. Pythagoricam *πνευματικῶν* propugnasse a plurimis dictus est Adamantius. XIX. Sed multis purgatur. XX. Metempsychoseos auctores producantur. 895

QUESTIO VII. — De libero arbitrio, gratia et prædestinatione. I. Sententia Origenis de libero arbitrio naturæ rationalis et gratia Dei summam proponitur. II. Eadem fusius explanatur. III. In quo positam arbitrii libertatem voluerit. IV. Statum naturæ integræ a statu naturæ lapsæ non distinguit. V. Utrum et quomodo liberum arbitrium regere putaverit bonos et prævios motus in animo suscitatos. VI. Equisnam sit ille spiritus adversus quem Paulus carnem ait concupiscere. VII. Utrum anima media inter spiritum et carnem dici possit. VIII. Quæritur utrum affectus aliqui boni ex carnis naturaliter prodeant, et de lege naturæ. IX. Patres multi ex vi naturæ boni aliquid oriri posse senserunt. X. Origenes legi naturæ nimium tribuit. XI. Quemadmodum et legi Moysis. XII. Investigatur ejus sententia de gratiæ auxilio, quam hominibus a Deo imperitri censuit, propter recte ante vitam gesta. XIII. Et in hac vita mortali. XIV. Gratiam excitantem non agnovit. XV. Perperam interpretatis quibusdam Scripturæ locis in eam sententiam adductus est. XVI. Quæ merito reprehenditur. XVII. Pauxilla quædam in Origenis favorem colliguntur. XVIII. Utrum et quomodo perfectos homines posse non peccare ratus sit. XIX. Hujus dogmatis causa vapulat. XX. Utrum post acceptam gratiam iteratæ poenitentiae locum non superesse autumarit. XXI. Utrum præceptis divinis morem geri non posse senserit. XXII. Suppetiæ feruntur Origeni. XXIII. Utrum affirmaverit homines sola fide justos effici. XXIV. Investigatur ejus dogma de peccato originali, et sine baptismi. XXV. Quid ipsi de prædestinatione placuerit, disputatur. XXVI. Hic quoque nonnullis poenas dat, sed in aliquibus juvat. 919

QUESTIO VIII. — De astris. I. Utrum astra animata esse, Deum cognoscere et precari, peccare posse, judicium iri, ac salutem sperare et posse consequi Origenes affirmaverit. II. A multis hic arguitur. III. Nec defensione tamen caret. IV. Viam ipsi ad id credendum straverunt antiqui. V. Utrum sideribus futurorum significationem a Deo impressam putaverit. VI. An tres priores creationis dies sine sole, luna et stellis non fuisse decreverit. 973

QUESTIO IX. — De resurrectione mortuorum. I. Status questionis proponitur. II. Doctrina Origenis de resurrectione mortuorum enucleatur. III. Utrum resurrectionem absolute sustulerit. IV. Hoc criminæ purgatur. V. Utrum corporis resurrectionem admisit, carnis indicatus sit. VI. In eo etiam hæsitat, et multorum præterea assensu gaudet. VII. Utrum et quomodo corpora in resurrectione mutatum iri existimaverit. VIII. Hic quoque Patrum aliquot consensione se tuetur. IX. An corpora in resurrectione spherica futura automaverit. X. Utrum impios affirmaverit nequam in vitam redituros. XI. Unde suam de resurrectione doctrinam hauserit. XII. Nonnulla ad ejus excusationem præter superiora colliguntur. XIII. Quo sensu dixerit peccatorum causam ad corpus referri. 980

QUESTIO X. — De postremo judicio. I. Exploratur placitum Origenis de rebus supremo Dei arbitrio judicandis. II. Et de ratione ac loco judicii postremi. 996

QUESTIO XI. — De poenis et præmiis. I. Origenis opinio ex ipsius principis summam deducitur, II. Eadem deinde fusius ipsius verbis declaratur. Ac primum de poenis. Omnes homines igne examinandos fore sensit. III. Deinde in varia loca pro meritis diantendos. IV. Ac torquendos. V. Quales poenas futuras arbitratus sit; quid ignem æternum. VI. Equas præter ignem poenas mortuis infligendas decreverit. VII. Ex his variè adversus eum criminationes. VIII. Sed sui tamen ei non desunt astipulatores, suaque defensio. IX. De præmiis agitur, et in quo positam sanctorum beatitudinem voluerit Origenes, explicatur. X. Recensentur vari gradus per quos ad eam pervenir sensit. XI. De loco, quo animas sanctorum conquiscentes decuit, disputatur: nempe de celo novo et terra nova. XII. Ac de paradiso. XIII. Unde hæc transtulerit, exquiritur. XIV. Hinc in Patrum multorum reprehensiones incurrit. XV. Sed aliqua tamen in ejus excusationem afferri possunt. XVI. Et quomodo poenis damnatorum finem impositum iri, et omnia unum in Deo per *ὑποτάξεισιν* futura ratus sit. XVII. Non alias poenas quam purgatorias admisit. XVIII. Quid sit, iuxta Origenem, novissima inimica mors, deque

dæmonum poenis quæritur. XIX. Utrum beatitudinis quoque futuræ spatium terminis circumscriperit. XX. Horum dogmatum fontes reserantur. XXI. Propter illa a Patribus graviter reprehensus est. XXII. An fuerit in hæresi Chilistarum. XXIII. Nonnulla Origeni defendendo adducuntur. XXIV. Nonnunquam solius diaboli poenas fore æternas asseverat. XXV. Ab Origeniana super poenis damnatorum opinione Patres aliquot non multum recedunt. XXVI. Investigatur significatio vocis *ἀλυσίος*. 998

QUESTIO XII. — De mundo, paradiso terrestris et Adamo. I. Duo de mundo quæri possunt. II. Primum, utrum et quo sensu dixerit Origenes mundum propter rationales naturas fuisse a Deo conditum. III. Ita ut existimasse eum Patres aliqui testificantur. IV. Alterum, utrum plures vel fuisse, vel esse, vel fore mundos existimaverit. V. Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam obiectum est. VI. Quamquam ejus causam nonnulla adjuvant. VII. Exploratur Origenis sententia de constitutione paradisi terrestris. VIII. Et de scortis tunicis, quibus post peccatum Adamus indutus est. IX. Quæritur utrum dixerit Adamum per peccatum similitudinem Dei amisisse. X. Et utrum homines præadamitas existisse sibi iuxerit. 1047

QUESTIO XIII. — De allegorica Scripturæ interpretatione. I. Allegoriis nimis indulsisse Origenem Patres clamant. II. Varia afferuntur loca in quibus litteram visum est pessumdedisse. III. A quibus morem hunc interpretandæ Scripturæ acceperit, exquiritur. IV. Idem aliquando suam litteræ dignitatem servat. V. Refelluntur Eustachii Antiocheni adversus Origenis allegorias querelæ. 1065

QUESTIO XIV. — Quæstiunculas aliquot quasi per satiram complexa. I. Quæritur Origenis sententia de ligandi et solvendi potestate sacerdotibus concessa. II. Excusatur ejusdem de Eucharistia opinio. III. Quædam ipsius de matrimonio dogmata notantur. IV. Utrum magicis artibus favorit, exploratur. V. Et de engastrimytho quid statuerit. VI. Equid de mendacio. VII. Et de jurejurando. 1074

CAP. III. — Generale Origenianæ doctrinæ examen. I. Iniqua fere pro Origene, vel contra Origenem judicium. II. Recensentur ipsius defensores. III. Multa ad Origenianam nominis oppugnatores confutandos generatim proponuntur. Multa criminationum repugnantia. IV. Origenianæ errores Origeni afflicti. V. Rufini interpretis peritiam. VI. Patrum falsis criminibus appetitorum exemplum. VII. Philocalia a Gregorio Theologo et Basilio ex Origenis scriptis excerpta. VIII. Allegoriæ ipsius interpretationes. IX. Frustra hæreseon fons appellatus est. X. Librorum ipsius depravatio. XI. Multa quoque ad ipsum excusandum in universum adducuntur: perpetua ipsius in proponendis sententiis hæsilitatio; ejusdem modestia. XII. Constantis hæreseon insectandi studium. XIII. Nimia in scribendo festinatio. XIV. Theologicæ questiones ipsius temporibus nondum satis excussæ, nec per Ecclesiam definitæ. XV. Eum tandem temere dictorum poenituit. XVI. Immerito Rufinum reprehendit Hieronymus propter inscriptionem Origenis Apologiæ Pamphili nomen. XVII. In multis peccasse Origenem fatendum est. XVIII. Quo numero libri Origenis habendi sint, disputatur. XIX. Et utrum inter hæreticos ponendus ipse sit. 1094

CAP. IV. — Fortuna doctrinæ Origenianæ.

CAPITIS QUARTI PARTITIO.

SECTIO PRIMA. — I. Procellarum adversus Origenem etiamnum viventis doctrinam concitarum series summam repetitur. II. Sedata Origenis morte odia non multo post recrudescunt. III. Pierius Alexandrinus Origenes junior dictus. Theognostum Alexandrinum inter Origenis assecelas ponit Photius. IV. Ariana temporibus Origenis doctrina denuo impugnari coepta est ab orthodoxis, quod ejus sibi patrocinium asciscerent Ariani. V. Quam tamen benigne interpretari maluerunt Athanasius, Basilios et Gregorius Nazianzenus. VI. Origenianæ partes tulerunt Hilarius, Euzoius, Titus Bostrenus, Didymus, Ambrosius, Eusebius Vercellensis, Victorinus Petabionensis, Gregorius Nyssenus, et ipse etiam Hieronymus, qui subinde tamen mutavit consilium; quas oppugnant Theodoros Mopsuestenus et Apollinaris. VII. Duplex Origenianæ genus, orthodoxorum et heterodoxorum. VIII. Origenistæ heterodoxi ex Ægypti monasteriis fere prodierunt. IX. Joannis Jerosolymitani cum Epiphany et Hieronymo dissensio. X. Et Hieronymi cum Rufino. XI. Quos in gratiam reducere student Archelaus et Theophilus. XII. Scribit ad Pammachium Hieronymus adversus errores Joannis Jerosolymitani. XIII. Et ad Theophilum. XIV.

Augustinum quoque per litteras ab Origenismo absterret. XV. Romam revertitur Melania cum comite Rufino. XVI. Qui cum *Apologiam Pamphili*, libellum *De adulteratione operum Origenis*, et ejus libros *πρὸς ἀγρίων* in Urbe publicasset, a Marcella repressus est. XVII. Certior de his factus Hieronymus libros *πρὸς ἀγρίων* interpretatur. XVIII. Tres libros contra Hieronymum scribit Rufinus. XIX. Anastasius papa damnat errores Origenis. XX. Et ipsum Rufinum. XXI. Hieronymus et Rufinus scriptis mutuo se læcessunt. XXII. Mortem oppetunt Melania senior et Rufinus. XXIII. Origenismi tradux Pelagianismus, Pelagianismi Nestorianismus. XXIV. Renascitur in Hispania Origenismus, sed eliditur opera Augustini; penitusque tandem in Occidente profligatur. 1115

SECTIO II. — I. Theophilus Alexandrinus monachos quosdam Nitrienses vexat. II. Et vixio ipsis Origenismo Origenistas una insectatur. III. Aliæ dissidii hujus causæ proferuntur. Synodus Alexandrina Origenistas damnat, quos Theophilus ex Ægypto deturbat. IV. Æquum de his concertationibus Posthumiani iudicium. V. Theophili factum approbant Anastasius, Epiphanius et Hieronymus. VI. Utris plus adhibendum in hac historia fidei, Palladio, Socrati, Sozomeno, Georgio Alexandrino, anonymo *Vite Chrysostomi* scriptori, et Simeoni Metaphrasti, an Epiphaniæ et Hieronymo, disquirunt. VII. Theophili synodicam epistolam et *Paschules* quatuor convertit Hieronymus. VIII. Queritur utri prius Constantinopolim profecti sint Origenistæ, an Theophili legati. IX. Origenistas benigne excipiunt Joannes Chrysostomus et Eudoxia. X. Synodus in Cypro adversus Origenistas cogit Epiphanius. XI. Theophilenses legati et Origenistæ apud imperatorem mutuo se accusant. XII. Epiphanius Constantinopolim appellit, et Chrysostomum male habet. XIII. Alteratur cum Eudoxia, deinde Cyprum repetens fato concedit. XIV. Rei gestæ summa repetitur ex Polybio teste oculato. XV. Constantinopolim advenit Theophilus, et conciliabulum cogit ad Quercum. XVI. Accusatur Chrysostomus. XVII. Actorum pseudosynodi ad Quercum habitæ fides exploratur. XVIII. Crimine liberantur Nitrienses, et in gratiam cum Theophilo redeunt. XIX. Exauctoratur Chrysostomus, et in exsilio diem multo post obit. XX. In Chrysostomi defuncti nomen grassatur Theophilus, renitente Isidoro Pelusiota. XXI. Chrysostomum prosequitur laudibus Synesius, probris Hieronymus. XXII. Origenianos libros lecitiat Theophilus. XXIII. Diem claudit: succedit Cyrillus, et avunculi inimicitias persequitur, sed ab Isidoro reprehensus factum mutat. Scribit adversus Origenem Hamnon Adrianopolitanus. XXIV. Joannis Hierosolymitani, et Hieronymi obitus. Male audit Origenis doctrina in Oriente et Occidente. XXV. Suos tamen fautores habet Philastrium, Theodoretum, Socratem, Sozomenum, Sidenium, auctorem *Prædestinati*, et Eutychem. 1149

SECTIO III. I. Rursus e Palæstinæ monasteriis Origenismus emergit. II. Origenistas apud Justinianum accusat Sabas. III. Origenismum passim spargunt Nonnus et Leontius. IV. Et aliquanto post Nonni discipuli Theodorus et Domitianus Origenismi causa crudelia multa perpetrant. V. Sarabaitæ unde dicti. VI. Origenistarum gesta imperatori renuntiaturus Gelasius lauræ præfectus, ab ejus aditu excutitur; huic in reditu defuncto succedit Georgius Origenista; Georgio Cassianus, Cassiano Conon, orthodoxus orthodoxo. Antiochena synodus. VII. Epistolam ad Menam adversus Origenem scribit Justinianus. VIII. Cujus epistolæ summa repræsentatur. IX. Theophani somnium. Joannes Philoponus Origenizat. X. Trium capitulorum causa aliquanto post venturari coepit. XI. Edictum adversus tria capitula promulgat imperator, unde schismata multa oriuntur. XII. Reflorescit Origenismus in Palæstina. Synodus quinta celebratur. XIII. Damnat tria capitula. Hinc magnis motibus Ecclesia conturbatur. XIV. Utrum in quinta synodo de Origene actum sit. XV. Quid in ea adversus Origenem constitutum sit, exponitur. XVI. Nova in Origenismum facta odii accessio. XVII. Quæ prodeuntibus subinde annis paulatim obsolevit. Infensos sibi tamen nonnullos identidem Origenes nactus est. XVIII. Græculos præcipue; a Latinis vero benignius exceptus est. XIX. Oraculum divinitus editum S. Mechtildi de salute Origenis. Guidonis et Platine de Origene iudicium. Hujus causam tventur Joannes Pious, et Joannes Naclerus. Favet ipsi quoque Joannes Tritemius, sed citra errorum ipsius defensionem. XX. Primus Origenis Opera prelo committit Jacobus Merlinus, et pro eo Apologiam scribit; unde Massæi et Bedæ conviciis appetitur. XXI. Defendunt Origenem Erasmus, Ferrarius, Sixtus Senensis, Genebrardus et Halloxius; eundem impugnant Baronius et Bellarminus, Lutherus, et Beza:

incerta Sculteti ratio: æquiores in eum se gerunt Espenæus, Possevius, Gretserus, et Binetus. 1160

LIBER TERTIUS, continens Origenis scripta.

LIBRI TERTII PARTITIO.

1183

CAPUT PRIMUM. — *Ubi disputatur in universum de Origenis scriptis.* I. Stylus Origenis redundans et incultus. II. Plus septem et dictanti aderant notarii: totidem librarii et puellæ opera ejus studiosius exarabant. III. Quicumque supersunt Origenis libri, ad vitiatos et corruptos sint. IV. Sua quibusque Origenis operibus auctoritas, suus valor assignatur. V. De Origenianarum scriptioinum numero disseritur. VI. Quibus Scripturæ editionibus uti solitus fuerit Origenes aperitur. 1185

CAP. II. — *De Origenis exegeticis et interpretativis.*

CAPITIS SECUNDI PARTITIO.

1189

SECTIO PRIMA. — *Ubi varia Origenianorum interpretativa genera percensentur.* I. Scripturam sacram Ambrosii rogatu Origenes interpretatus est. Confutantur nonnulli, qui primum Scripturæ sacræ interpretem ipsum fuisse volunt. II. Dividuntur Origenis exegetica in scholia, homilia et tomos. III. De quibus sigillatim queritur. IV. Quid sint *εξηγητικὰ* disputatur. V. *Ἐξηγητικὰ* pars *ἱερατικῶν*. Epistolæ inter syntagmata collocamus. VI. Origenes historicum, mysticum et moralem sensum perscrutari solet. VII. Cur minor in Novo quam in Veteri Testamento ab Ambrosio dictus sit, investigatur. 1199

SECTIO II. — *Ubi singula Origenis ἱερατικῶν, quorum ad nos pervenit notitia, enumerantur.* I. Enumerantur Origenis exegetica in Pentateuchum. II. In Josue, Judices, libros Regum, Paralipomenon, Esdræ et Job. III. In Psalterium. IV. In Proverbia, Ecclesiasten et Canticum. V. In majores prophetas quatuor. VI. In minores duodecim. VII. Item in Matthæum, Lucam, Joannem et Acta apostolorum. VIII. Epistolæ Pauli et Apocalypsum. 1199

SECTIO III. — *De Origenis exegeticis quæ supersunt, deque vetustis ipsorum interpretationibus.* I. De exegeticis in Genesim. II. Exodum. III. Leviticum. IV. Et Numeros. V. In Josue, Judices, Reges. VI. Psalmos et Proverbia. VII. Canticum canticorum. VIII. Isaiam. IX. Jeremiam. X. Ezechielem. XI. Et Oseam. XII. In Matthæum. XIII. Lucam. XIV. Joannem et Acta apostolorum. XV. Et in Epistolæ ad Romanos, Colossenses, Titum et Hebraeos. 1207

SECTIO IV. — *De Origenis Tetraptis, Hexaptis et Octaptis.* I. Proponitur Epiphaniæ sententia de Origenis Tetraptis, Hexaptis et Octaptis. II. Asseritur propositus duarum Hebraicarum columnarum in Hexaptis et Octaptis situs. III. Queritur quare in Tetraptis, Hexaptis et Octaptis Theodotionem Symmachus præcesserit. IV. Investigatur mens Eusebii de Tetraptis, Hexaptis et Octaptis. V. Unum et idem opus fuerunt Hexaptis et Octaptis. VI. Ex superioribus recentiorum multorum errores arguuntur. VII. Editionem interpretum Septuaginta, quæ in Hexaptis babebatur, asteriscis, obelis, lemniscis et hypolemniscis Origenes distinxit. Et præterea quæ erant in Tetraptis scholia adjecit. VIII. Editionem *τῶν Ὁ* Hexaptis intexam emendarunt Eusebius et Pamphilus, et primi seorsum vulgaverunt. Inde triplex illo tempore editio *τῶν Ὁ*, Origeniana, Eusebiana, et *τῶν Ὁ*. IX. Eadem circiter tempestate resarcit Lucianus, resarcit et Hesyehius. Hinc quintuplex *τῶν Ὁ* editio. X. Suas quoque editiones asteriscis et obelis discriminarunt Lucianus, et Hesyehius; ut et suam *τῶν Ὁ* interpretationem Hieronymus. Inquinatæ sunt et vitiatæ hodiernæ omnes *τῶν Ὁ* editiones. 1229

CAP. III. — *Origenis syntagmata.*

1251

CAPITIS TERTII PARTITIO.

SECTIO PRIMA. — *Singula Origenis syntagmata, quorum memoria superest, enumerantur.* I. Recensentur Origenis syntagmata ab Eusebio commemorata. II. Ex his aliqua expenduntur accuratius; ac primum libri de resurrectione. III. *Ἐξηγητικῶν*. IV. De martyrio. V. Dialogi. VI. Epistolæ. VII. Interpretatio Hebraicorum nominum Novi Testamenti. VIII. Liber de oratione. IX. Disputationes adversus hæreticos, in iisque *Parvus Labyrinthus*. X. Queritur quid sint Origenis Monibiblia, et quid ipsius pro se Apologia a Vincentio Bellovacensi commemorata. XI. *Philocaliam* quoque in Origenianorum operum censu ponimus. 1251

potest hæseditio. XV. Ex antiqua philosophia opinionem suam deprompsit. Intricatus Methodii locus explicatur. XVI. Utrum solam animam hominem constituisse dixerit. XVII. Examinatur Origenis *περὶ ἀποκατάστασης*. XVIII. Pythagoricam *μετεμψόχου* propugnasse a plurimis dictus est Adamantius. XIX. Sed multis purgatur. XX. Metempsychotoseos auctores producantur. 895

QUESTIO VII. — *De libero arbitrio, gratia et prædestinatione.* I. Sententia Origenis de libero arbitrio naturæ rationalis et gratia Dei summam proponitur. II. Eadem fusius explanatur. III. In quo positam arbitrii libertatem voluerit. IV. Statum naturæ integræ a statu naturæ lapsæ non distinxit. V. Utrum et quomodo liberum arbitrium regere putaverit bonos et malos motus in animo suscitatos. VI. Equisnam sit ille spiritus adversus quem Paulus carnem aut concupiscere. VII. Utrum anima media inter spiritum et carnem dici possit. VIII. Quæritur utrum affectus aliquid boni ex carne naturaliter prodeant, et de lege naturæ. IX. Patres multi ex vi naturæ boni aliquid oriri posse senserunt. X. Origenes legi naturæ nimum tribuit. XI. Quemadmodum et legi Moysis. XII. Investigatur ejus sententia de gratiæ auxilio, quam hominibus a Deo impertiri censuit, propter recte ante vitam gesta. XIII. Et in hac vita mortali. XIV. Gratiam excitantem non agnovit. XV. Perperam interpretatis quibusdam Scripturæ locis in eam sententiam adductus est. XVI. Quæ merito reprehenditur. XVII. Pauxilla quædam in Origenis favorem colliguntur. XVIII. Utrum et quomodo perfectos homines posse non peccare ratus sit. XIX. Hujus dogmatis causa vulpat. XX. Utrum post acceptam gratiam iteratæ penitentia locum non superesse autumarit. XXI. Utrum præceptis divinis morem geri non posse senserit. XXII. Suppletia feruntur Origeni. XXIII. Utrum affirmaverit homines sola fide justos effici. XXIV. Investigatur ejus dogma de peccato originis, et sine baptismi. XXV. Quid ipsi de prædestinatione placuerit, disputatur. XXVI. Hic quoque nonnullis pœnas dat, sed in aliquibus juvatur. 919

QUESTIO VIII. — *De astris.* I. Utrum astra animata esse, Deum cognoscere et precari, peccare posse, judicatum iri, ac salutem sperare et posse consequi Origenes affirmaverit. II. A multis hic arguitur. III. Nec defensione tamen caret. IV. Viam ipsi ad id credendum straverunt antiqui. V. Utrum sideribus futurorum significationem a Deo impressam putaverit. VI. An tres priores creationis dies sine sole, luna et stellis non fuisse decreverit. 973

QUESTIO IX. — *De resurrectione mortuorum.* I. Status questionis proponitur. II. Doctrina Origenis de resurrectione mortuorum enucleatur. III. Utrum resurrectionem absolute sustulerit. IV. Hoc crimine purgatur. V. Utrum corporis resurrectionem admiserit, carnis indicatus sit. VI. In eo etiam hæsitat, et multorum præterea assensus gaudet. VII. Utrum et quomodo corpora in resurrectione mutata iri existimaverit. VIII. Hic quoque Patrum aliquot consensio se tuetur. IX. An corpora in resurrectione spherica futura autumarit. X. Utrum impios affirmaverit nequiquam in vitam redituros. XI. Unde suam de resurrectione doctrinam hausert. XII. Nonnulla ad ejus excusationem præter superiora colliguntur. XIII. Quo sensu dixerit peccatorum causam ad corpus referri. 980

QUESTIO X. — *De postremo judicio.* I. Exploratur placitum Origenis de rebus supremo Dei arbitrio judicandis. II. Et de ratione ac loco iudicii postremi. 996

QUESTIO XI. — *De pœnis et præmiis.* I. Origenis opinio ex ipsius principis summam deducitur. II. Eadem deinde fusius ipsius verbis declaratur. Ac primum de pœnis. Omnes homines igne examinandos fore sensit. III. Deinde in varia loca pro meritis dimitteudos. IV. Ac torquendos. V. Quales pœnas futuras arbitratus sit; quid ignem æternum. VI. Equas præter ignem pœnas mortuis infligendas decreverit. VII. Ex his variæ adversus eum criminationes. VIII. Sed sui tamen ei non desunt astipulatores, suaque defensio. IX. De præmiis agitur, et in quo positam sanctorum beatitudinem voluerit Origenes, explicatur. X. Recensentur varii gradus per quos ad eam perveniri sensit. XI. De loco, quo animas sanctorum conquiscentes decuit, disputatur: nempe de celo novo et terra nova. XII. Ac de paradiso. XIII. Unde hæc transtulerit, exquiritur. XIV. Hinc in Patrum multorum reprehensiones incurrit. XV. Sed aliqua tamen in ejus excusationem afferri possunt. XVI. Et quomodo pœnis damnatorum finem impositum iri, et omnia unum in Deo per *ἀποκατάστασιν* futura ratus sit. XVII. Non alias pœnas quam purgatorias admisit. XVIII. Quid sit, iuxta Origenem, novissima inimica mors, deque

dæmonum pœnis quæritur. XIX. Utrum beatitatis quoque futuræ spatium terminis circumscripserit. XX. Horum dogmatum fontes reserantur. XXI. Propter illa a Patribus graviter reprehensus est. XXII. An fuerit in hæresi Chilianarum. XXIII. Nonnulla Origeni defendendo adducuntur. XXIV. Nonnunquam solius diaboli pœnas fore æternas asseverat. XXV. Ab Origeniana super pœnis damnatorum opinione Patres aliquot non multum recedunt. XXVI. Investigatur significatio vocis *ἀόριστος*. 998

QUESTIO XII. — *De mundo, paradiso terrestris et Adamo.* I. Duo de mundo quæri possunt. II. Primum, utrum et quo sensu dixerit Origenes mundum propter rationales naturas fuisse a Deo conditum. III. Ita ut existimasse eum Patres aliqui testificantur. IV. Alterum, utrum plures vel fuisse, vel esse, vel fore mundos existimaverit. V. Quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objectum est. VI. Quamquam ejus causam nonnulla adjuvant. VII. Exploratur Origenis sententia de constitutione paradisi terrestris. VIII. Et de scortis tunicis, quibus post peccatum Adamus indutus est. IX. Quæritur utrum dixerit Adamum per peccatum similitudinem Dei amisisse. X. Et utrum homines præadamitas existisse sibi iuxerit. 1047

QUESTIO XIII. — *De allegorica Scripturæ interpretatione.* I. Allegoriis nimis indulsisse Origenem Patres clamant. II. Varia afferuntur loca in quibus litteram visum est pessumdedisse. III. A quibus morem hunc interpretandæ Scripturæ acceperit, exquiritur. IV. Idem aliquando suam litteræ dignitatem servat. V. Refelluntur Eustachii Antiocheni adversus Origenis allegorias querelæ. 1065

QUESTIO XIV. — *Quæstiunculas aliquot quasi per satiram complexa.* I. Quæritur Origenis sententia de ligandi et solvendi potestate sacerdotibus concessa. II. Excusatur ejusdem de Eucharistia opinio. III. Quædam ipsius de matrimonio dogmata notantur. IV. Utrum magicis artibus faverit, exploratur. V. Et de engastrimytho quid statuerit. VI. Equid de mendacio. VII. Et de jurejurando. 1074

CAP. III. — *Generale Origenianæ doctrinæ examen.* I. Iniqua fere pro Origenes, vel contra Origenem iudicia. II. Recensentur ipsius defensores. III. Multa ad Origeniani nominis oppugnatores confutandos generatim proponuntur. Mutua criminationum repugnantia. IV. Origenistarum errores Origeni afflicti. V. Rufini interpretis perfidia. VI. Patrum falsis criminibus appetitorum exemplum. VII. Philocalia a Gregorio Theologo et Basilio ex Origenis scriptis excerpta. VIII. Allegoriæ ipsius interpretationes. IX. Frustra hæreseon fons appellatus est. X. Librorum ipsius depravatio. XI. Multa quoque ad ipsum excusandum in universum adducuntur: perpetua ipsius in proponendis sentiis hæsilitatio; ejusdem modestia. XII. Constantis hæreseon insectandi studium. XIII. Nimia in scribendo festinatio. XIV. Theologicae questiones ipsius temporibus nondum satis excussæ, nec per Ecclesiam definitæ. XV. Eum tandem temere dictorum penituit. XVI. Immerita Rufinum reprehendit Hieronymus propter inscriptum Origenis Apologiæ Pamphili nomen. XVII. In multis peccasse Origenem fatendum est. XVIII. Quo numero libri Origenis habendi sint, disputatur. XIX. Et utrum inter hæreticos ponendus ipse sit. 1094

CAP. IV. — *Fortuna doctrinæ Origenianæ.*

CAPITIS QUARTI PARTITIO.

SECTIO PRIMA. — I. Procellarum adversus Origenes etiamnum viventis doctrinam concitarum series summam repetitur. II. Sedata Origenis morte odia non multo post recrudescunt. III. Pierius Alexandrinus Origenes junior dictus, Theognostum Alexandrinum inter Origenis asselas ponit Photius. IV. Arianis temporibus Origenis doctrina denuo impugnari cæpta est ab orthodoxis, quod ejus sibi patrocinium asciscerent Ariani. V. Quam tamen benigne interpretari maluerunt Albanus, Basilii et Gregorius Nazianzenus. VI. Origenianas partes tentant Hilarius, Euzoios, Titus Bostremus, Didymus, Ambrosius, Eusebius Vercellensis, Victorius Petabionensis, Gregorius Nyssenus, et ipse etiam Hieronymus, qui subinde tamen mutavit consilium; quas oppugnant Theodorus Mopsuestenus et Apollinaris. VII. Duplex Origenistarum genus, orthodoxorum et heterodoxorum. VIII. Origenista heterodoxi ex Ægypti monasteriis fere prodierunt. IX. Joannis Jerosolymitani cum Epiphania et Hieronymo dissensio. X. Et Hieronymi cum Rufino. XI. Quos in gratiam reducere student Archelaus et Theophilus. XII. Scribit ad Pammachium Hieronymus adversus errores Joannis Jerosolymitani. XIII. Et ad Theophilum. XIV.

Augustinum quoque per litteras ab Origenismo absterret. XV. Romam revertitur Melania cum comite Rufino. XVI. Qui cum *Apologium Pamphili*, libellum *De adulteratione operum Origenis*, et ejus libros *ἠεφ. ἀπ. ὀρ.* in Urbe publicasset, a Marcella repressus est. XVII. Certior de his factus Hieronymus libros *ἠεφ. ἀπ. ὀρ.* interpretatur. XVIII. Tres libros contra Hieronymum scribit Rufinus. XIX. Anastasius papa damnat errores Origenis. XX. Et ipsum Rufinum. XXI. Hieronymus et Rufinus scriptis mutuo se lacesunt. XXII. Mortem oppetunt Melania senior et Rufinus. XXIII. Origenismi tradux Pelagianismus, Pelagianismi Nestorianismus. XXIV. Renascitur in Hispania Origenismus, sed eliditur opera Augustini; penitusque tandem in Occidente profligatur. 1113

SECTIO II. — I. Theophilus Alexandrinus monachos quosdam Nitrienses vexat. II. Et affixo ipsis Origenismo Origenistas una insectatur. III. Alias dissidii hujus causæ proferuntur. Synodus Alexandrina Origenistas damnat, quos Theophilus ex Ægypto deturbat. IV. Æquum de his concertationibus Posthumiani iudicium. V. Theophili factum approbant Anastasius, Epiphanius et Hieronymus. VI. Utris plus adhibendum in hac historia fidei, Palladio, Socrati, Sozomeno, Georgio Alexandrino, anonymo *Vita Chrysostomi* scriptori, et Simeoni Metaphraste, an Epiphanius et Hieronymus, disquiritur. VII. Theophili synodicam epistolam, et *Paschales* quatuor convertit Hieronymus. VIII. Queritur utri prius Constantinopolim profecti sint Origenistæ, an Theophili legati. IX. Origenistas benigne excipiunt Joannes Chrysostomus et Eudoxia. X. Synodum in Cypro adversus Origenistas cogit Epiphanius. XI. Theophilenses legati et Origenistæ apud imperatorem mutuo se accusant. XII. Epiphanius Constantinopolim appellit, et Chrysostomum male habet. XIII. Altercatur cum Eudoxia, deinde Cyprum repetens fato concedit. XIV. Rei gestæ summa repetitur ex Polybio teste oculato. XV. Constantinopolim advenit Theophilus, et conciliabulum cogit ad Quercum. XVI. Accusatur Chrysostomus. XVII. Actorum pseudosynodi ad Quercum habitæ fides exploratur. XVIII. Crimine liberantur Nitrienses, et in gratiam cum Theophilo redeant. XIX. Exauctoratur Chrysostomus, et in exilio diem multo post obit. XX. In Chrysostomi defuncti nomen grassatur Theophilus, renitente Isidoro Pelusiota. XXI. Chrysostomum prosequitur laudibus Synesius, probris Hieronymus. XXII. Origenianos libros lecitit Theophilus. XXIII. Diem claudit: succedit Cyrillus, et aversum inimicitias prosequitur, sed ab Isidoro reprehensus factum mutat. Scribit adversus Origenem Hammon Adriæopolitanus. XXIV. Joannis Hierosolymitani, et Hieronymi obitus. Male audit Origenis doctrina in Oriente et Occidente. XXV. Suos tamen fautores habet Philastrum, Theodoretum, Socratem, Sozomenum, Sidonium, auctorem *Prædestinati*, et Eutychem. 1149

SECTIO III. I. Rursus e Palæstinæ monasteriis Origenismus emergit. II. Origenistas apud Justinianum accusat Sabas. III. Origenismum passim spargunt Nonnus et Leontius. IV. Et aliquanto post Nonni discipuli Theodorus et Domitianus Origenismi causa crudelia multa perpetrant. V. Sarabaitas unde dicit. VI. Origenistarum gesta imperatori renuntiaturus Gelasius lauræ præfectus, ab ejus aditu excluditur; huic in reditu defuncto succedit Georgius Origenista; Georgio Cassianus, Cassiano Conon, orthodoxus orthodoxo. Antiochena synodus. VII. Epistolam ad Menam adversus Origenem scribit Justinianus. VIII. Cujus epistolæ summa repræsentatur. IX. Theophanis somnium. Joannes Philoponus Origenizat. X. Trium capitulorum causa aliquanto post ventuari cepta est. XI. Edictum adversus tria capitula promulgat imperator, unde schismata multa oriuntur. XII. Reflorescit Origenismus in Palæstina. Synodus quinta celebratur. XIII. Damnata tria capitula. Hinc magnis motibus Ecclesia conturbatur. XIV. Utrum in quinta synodo de Origene actum sit. XV. Quid in ea adversus Origenem constitutum sit, exponitur. XVI. Nova in Origenismum facta odii accessio. XVII. Quæ prodeuntibus subinde annis paulatim obsolevit. Infensus sibi tamen nonnullos identidem Origenes nactus est. XVIII. Græculos præcipue: a Latinis vero benignius exceptus est. XIX. Oraculum divinitus editum S. Mechildi de salute Origenis. Guidonis et Platinae de Origene iudicium. Hujus causam tuentur Joannes Picens, et Joannes Naclerus. Favet ipsi quoque Joannes Trillemius, sed citra errorum ipsius defensionem. XX. Primus Origenis Opera prelo committit Jacobus Merlino, et pro eo Apologiam scribit; unde Massæi et Bedæ conviciis appetitur. XXI. Defendunt Origenem Erasmus, Ferrarius, Sixtus Sæpensis, Genebrardus et Halloxius: eundem impugnant Baronius et Bellarminus, Lutherus, et Beza:

incerta Scalteti ratio: æquiores in eum se gerent Espenæus, Possevinus, Gretserus, et Binetus. 1160

LIBER TERTIUS, continens Origenis scripta.

LIBRI TERTII PARTITIO.

1183

CAPUT PRIMUM. — *Ubi disputatur in universum de Origenis scriptis.* I. Stylus Origenis redondans et incultus. II. Plus septem et dictanti aderant notarii: totidem librarii et puellæ opera ejus nitidius exarabant. III. Quinque supersunt Origenis libri, ad vitiatum et corruptum sicut. IV. Sua quibusque Origenis operibus auctoritas, suis auctor assignatur. V. De Origenianarum scriptio-num numero dissertitur. VI. Quibus Scripturæ editionibus uti solitus fuerit Origenes aperitur. 1185

CAP. II. — *De Origenis exegeticis et interpretatis.*

CAPITIS SECUNDI PARTITIO.

1189

SECTIO PRIMA. — *Ubi varia Origenianorum ἑρμηνευτικὰ genera percensentur.* I. Scripturam sacram Ambrosii rogatu Origenes interpretatus est. Confutantur nonnulli, qui primum Scripturæ sacræ interpretem ipsum fuisse voluit. II. Dividuntur Origenis exegetica in scholia, homilias et tomos. III. De quibus sigillatim queritur. IV. Quid sint ἑρμηνευτικὰ disputatur. V. ἑρμηνευτικὰ pars ἑρμηνευτικῶν. Epistolæ inter syntagmata collocamus. VI. Origenes historicum, mysticum et moralem sensum perscrutari solet. VII. Cur minor in Novo quam in Veteri Testamento ab Ambrosio dictus sit, investigatur. 1189

SECTIO II. — *Ubi singula Origenis ἑρμηνευτικὰ, quorum ad nos pervenit notitia, enumerantur.* I. Enumerantur Origenis exegetica in Pentateuchum. II. In Josue, Judices, libros Regum, Paralipomenon, Esdræ et Job. III. In Psalterium. IV. In Proverbia, Ecclesiasten et Canticum. V. In majores prophetas quatuor. VI. In minores duodecim. VII. Item in Matthæum, Lucam, Joannem et Acta apostolorum. VIII. Epistolæ Pauli, et Apocalypsim. 1190

SECTIO III. — *De Origenis exegeticis quæ supersunt, deque vetustis ipsorum interpretationibus.* I. De exegeticis in Genesim. II. Exodum. III. Leviticum. IV. Et Numeros. V. In Josue, Judices, Reges. VI. Psalmos et Proverbia. VII. Canticum cantorum. VIII. Isaiam. IX. Jeremiam. X. Ezechielem. XI. Et Oseam. XII. In Matthæum. XIII. Lucam. XIV. Joannem et Acta apostolorum. XV. Et in Epistolæ ad Romanos, Colossenses, Titum et Hebræos. 1207

SECTIO IV. — *De Origenis Tetraptis, Hexaptis et Octaptis.* I. Proponitur Epiphanius sententia de Origenis Tetraptis, Hexaptis et Octaptis. II. Assertitur propositus duarum Hebræicarum columnarum in Hexaptis et Octaptis situs. III. Queritur quare in Tetraptis, Hexaptis et Octaptis Theodotionem Symmachus præcesserit. IV. Investigatur mens Eusebii de Tetraptis, Hexaptis et Octaptis. V. Unum et idem opus fuerunt Hexaptis et Octaptis. VI. Ex superioribus recentiorum multorum errores arguuntur. VII. Editionem Interpretum Septuaginta, quæ in Hexaptis habebatur, asteriscis, obelis, lemniscis et hypolemniscis Origenes distinxit. Et præterea quæ erant in Tetraptis scholia adiecit. VIII. Editionem ὀρ. O' Hexaptis intexam emendarunt Eusebius et Pamphilus, et primi seorsum vulgaverunt. Inde triplex illo tempore editio ὀρ. O', Origeniana, Eusebiana, et ὀρ. O' IX. Eadem circiter tempestate resarciit Lucianus, resarciit et Hesychius. Hinc quintuplex ὀρ. O' editio. X. Suas quoque editiones asteriscis et obelis discriminarunt Lucianus, et Hesychius; ut et suam ὀρ. O' interpretationem Hieronymus. Inquinatæ sunt et vitiatæ hodiernæ omnes ὀρ. O' editiones. 1229

CAP. III. — *Origenis syntagmata.*

1231

CAPITIS TERTII PARTITIO.

SECTIO PRIMA. — *Singula Origenis syntagmata, quorum memoria superest, enumerantur.* I. Recensentur Origenis syntagmata ab Eusebio commemorata. II. Ex his aliqua expenduntur accuratius; ac primum libri De resurrectione. III. Σπουδαίως. IV. De martyrio. V. Dialogi. VI. Epistolæ. VII. Interpretatio Hebræicorum nominum Novi Testamenti. VIII. Liber De oratione. IX. Disputationes adversus hereticos, in iisque *Parvus Labyrinthus*. X. Queritur quid sint Origenis Monobiblia, et quid ipse pro se Apologia a Vincentio Bellovacensi commemorata. XI. *Philocaliam* quoque in Origenianorum operam censu ponimus. 1251

SACRO II. — De Origenis syntagmatis quæ supersunt, deque vetustis librorum *Septuaginta* interpretationibus. I. Agitur de libris *De resurrectione*. II. *Septuaginta*, eorumque vetustis interpretationibus. III. *Septuaginta*. IV. *Protreptico ad martyrium*. V. *Libris contra Celsum*. VI. *Epistolis*. VII. *Libro De oratione*. VIII. Et *Philocalia*. 1256

CAP. IV. — Quo ordine, quibus temporibus Origenis libri *lucubrati* sint exploratur. I. Variis Origenis scriptio- nibus *sua*, ordo, sua tempora ex Eusebio assignantur. II. Quo tempore *Tetrapla*, *Hexapla* et *Octapla* concinnave- rit, investigatur. III. Notantur nonnulla circa ordinem ac tempus *exegeticon*, ac *syntagmatum* ipsius quorundam. IV. Distinguntur ejusdem hominis *extemporales*, et in otto elaborata. 1261

APPENDIX. *Libri Origeni falso vel dubitanter ascripti*
I. Unde factum sit ut Origenis nomen pleræque sibi scrip- tiones falso ascerint, aperitur. II. De tribus libris in

Job, deque vetusto ipsorum interprete. III. De poste- riore in Job commentario. IV. De commentario in *Mar- cum*. V. *Homiliis* in diversos. VI. *Homilia* quæ in codice Vaticano inscribitur, et *in ecclesia* dicitur. VII. *Scholii* in *Orationem Dominicam*, et *Canticis B. Virginis, Zachariae et Simeonis*. VIII. De *Lamento Origenis*. IX. *Dialogo De orthofoxa fide*. X. Alio quodam vetusto *dialogo*. XI. *Libellis De heresibus*. XII. *De singularitate clericorum*. XIII. *De astrolabio*, et de *Breviario*, et *sermone de Cat- chesi*. 1271

EXCERPTUM EX GEORGE BULLI PRÆSES. ANGLIC. DE REFORMATIONE FIDEI NICENÆ.

Origenis doctrinam de Filii Dei vera divinitate omnino catholicam et Nicenæ fidei plane consonam fuisse, præcipue ex indubitato ejus, et maxime incorrupto, atque ab ipso jam sene accuratiori diligentia elucubrato opere *contra Celsum* fuisse et luculenter ostenditur. 1288

FINIS TOMI DECIMI SEPTIMI.

SECTIO II. — De Origenis *syntagmatis* quæ supersunt, deque vetustis librorum *syntagmatis* interpretationibus. I. Agitur de libris *De resurrectione*. II. *De septuaginta*, eorumque vetustis interpretationibus. III. *Septuaginta*. IV. *Protreptico ad martyrium*. V. *Libris contra Celsum*. VI. *Epistolis*. VII. *Libro De oratione*. VIII. *Et Philocalia*. 1256

CAP. IV. — Quo ordine, quibus temporibus Origenis libri lucubrati sint exploratur. I. Variis Origenis scriptio- nibus suus, ordo, sua tempora ex Eusebio assignantur. II. Quo tempore Tetrapla, Hexapla et Octapla concinnave- rit, investigatur. III. Notantur nonnulla circa ordinem ac tempus exegeticon, ac syntagmatum ipsius quorundam. IV. Distinguantur ejusdem hominis extemporales, et in otio elaborata. 1261

APPENDIX. *Libri Origeni falso vel dubitanter ascripti*
I. Unde factum sit ut Origenis nomen pleræque sibi scrip- tiones falso asciverint, aperitur. II. De tribus libris in

Job, deque vetusto ipsorum interprete. III. De poste- riore in Job commentario. IV. De commentario in Mar- cum. V. Homilias in diversos. VI. Homilia quæ in codicis Vaticano inscribitur, *Titus et Calpurnius*. VII. Scholia in Orationem Dominicam, et Cantica B. Virginis, Zachariae et Simeonis. VIII. De Lamento Origenis. IX. *Dialogo De orthodoxy fide*. X. Alio quodam vetusto dialogo. XI. *Libellis De hæresibus*. XII. *De singularitate clericorum*. XIII. *De astrolabio*, et de *Breviario*, et *sermone de Cal- chesi*. 1271

EXCERPTUM EX GEORGE BULLI PRÆSA. ANGLIC. DE REVERENTIA FIDEI NICÆNÆ.

Origenis doctrinam de Filii Dei vera divinitate omnino catholicam et Nicænæ fidei plane consonam fuisse, præcipue ex indubitato ejus, et maxime incorrupto, atque ab ipso jam senè accuratiori diligentia elucubrato opere contra Celsum fuse et luculenter ostenditur. 1288

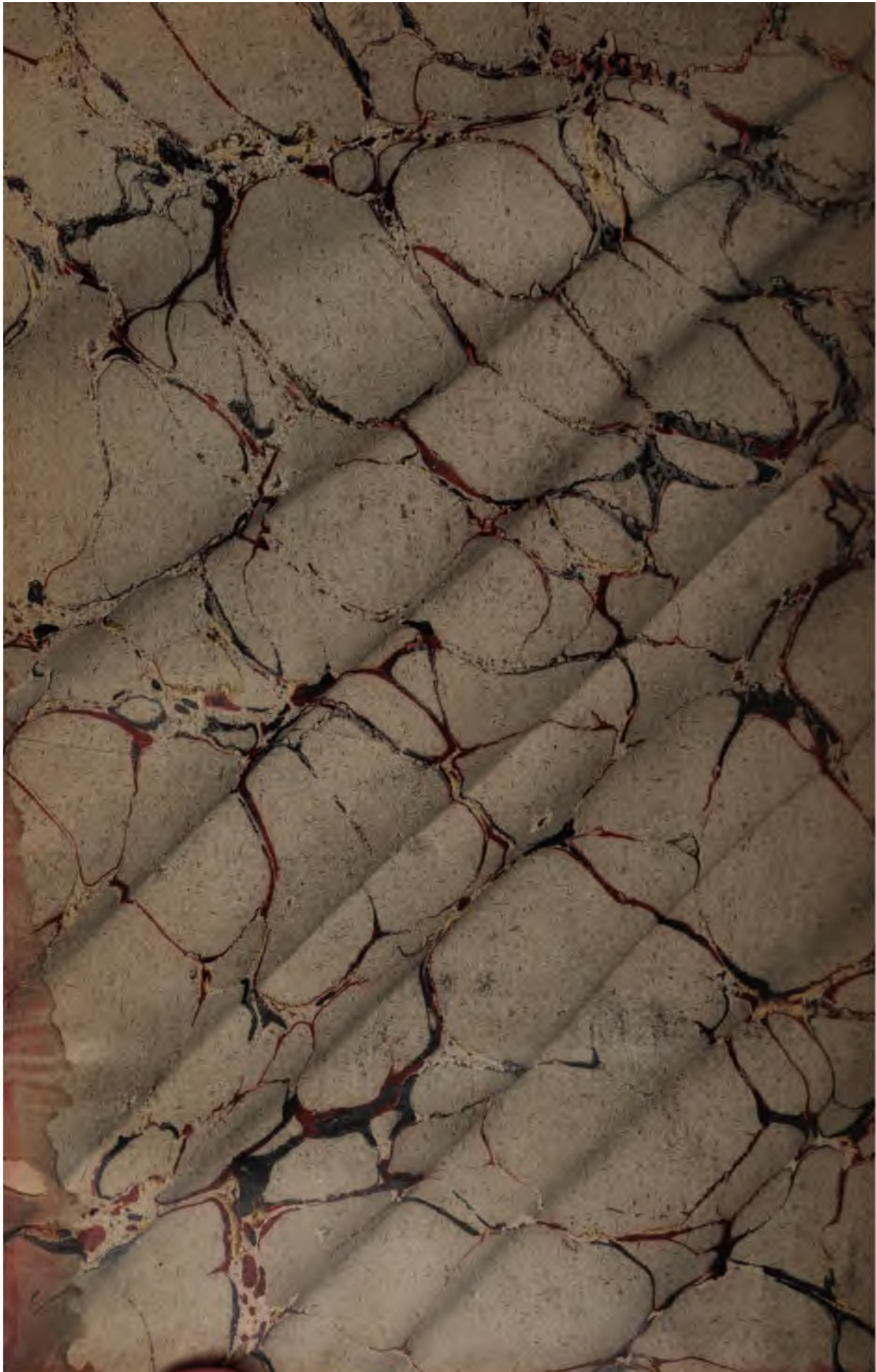
FINIS TOMI DECIMI SEPTIMI.

BR
60
.P4
v.17

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California

DOES NOT
CIRCULATE

BR
60
.P4
v.17

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California

DOES NOT
CIRCULATE

[REDACTED]

